శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

16334

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ఇది,

శ్రీమన్నారాయణుండు సకలచేతనోజ్జీవనార్థంబుగా నాజ్ఞాపించుటవలన

నిత్యసూరిశ్రేష్ఠులగు ననంతులు

శ్రీమద్భగవద్రామానుజాచార్యులై ఈలోకంబునం దవతరించి

చేతనులు తత్త్వత్రయజ్ఞానంబు గలిగి యుత్తరించుటకై నిర్మించినట్టి

శ్రీభాష్యంబను పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్న

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసూత్రభాష్యంబు-

శ్రీరంగనాథుగవ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయులగు వ్యాసభట్టాచార్యపౌత్రులయిన

శ్రీసుదర్శనభట్టాచార్యులవారిచే లిఖియింపఁబడిన

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశిక యను టీకతోడం జేర్చి ముద్రింపవలయు నని

కొందరు పెద్దలడిగికొనిన ప్రకారము

పురాణఘట్టంబువరకు— శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తకులయిన

అళిన్గారు. రాజగోపాలాచార్యులవారిచేతను,

తదనంతరగ్రంథంబు సాంతంబుగ

శ్రీమదుభయవేదాంత ప్రవర్తకులయిన

తిరుపతి గోమఠము. శ్రీనివాసాచార్యులవారిచేతను,

నాలుగైదుప్రతులచేతఁబరిశోధింపించి-

ఊవేరిపుత్తేరి. పెరుమాళ్లు నాయకులవారిపుత్రులగు

షాహాండ్ హౌస్ దుబాసి. మహారాజరాజశ్రీ.

వెంగళ్వరాయ నాయకులవారిచే

స్వీయ

వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలయందచ్చొత్తించి-

శాలివాహనశకవర్షంబులు. ౧౮౨౧ వ విభవసంవత్సర చైత్రశుద్ధ విదియా గురువారంబునం

బ్రచురింపంబడియె.

1898

౧౮౯౮ వ సం॥ మార్చి నెల ౨౪ వ తేదీ.

Registered Copyright.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

కవికేసరిత్వబిరుద- ఖ్యాతేనస్వామియజ్వ విదుషైతత్।
చెంగల్వరాయగోష్ఠ్యాం-సమ్ప్రోక్తంపఞ్చకంముదాసద్యః॥

శ్రీమాన్వారిజలోచనో వసుమతీం త్వయ్యేవభూయాన్తు మే
మత్ప్రీతేతివదన్ రహః కమలయా ప్రచ్ఛన్నదేశస్థయా।
పృష్టః కేయమియంతు మేతిదయితే భక్తాపరాధేష్వయా
సైవేత్యుత్తరయన్ముదేస్తుభవతశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౧

లోకేతాదృగవగ్రహేణశిథిలే ప్రాక్స్వాపచారోజ్జ్వలం
కుర్వాణశ్శివభక్తపూర్ణమపియస్తంవిష్ణుభక్తోపిసన్।
ప్రాదాః ప్రాణభృతాంకులాయకుతుకం చెంగల్వరాయప్రభో
తస్మైతేశుభమాతనోతుజగతాం మాతాన్నపూర్ణేశ్వరీ॥ ౨

శ్రుత్యన్తార్థవిబోధనాయవిదుషాం యేనస్ఫురద్బుద్ధినా
శ్రీభాష్యంప్రకటీకృతంస్ఫుటతరైర్యుగ్రాతుషైరఙ్కితమ్।
భాతిస్వప్రతిపాద్యవస్త్వివసదా సర్వత్రరామానుజ
స్తస్మైతేముదమాతనోతుముదితశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౩

క్షుద్బాధామ్బువిసృష్టవన్తమిహయే పాన్థాస్సరోజోద్భవం
నిన్దన్తఃపథిసత్రమేత్యవిపులం యస్యాతితృప్తింగతాః।
క్షుద్బాధాంసృజనస్సదామ్బుజభవేత్యాశాసతేతేభృశం
తస్మైతేకుశలందదాతుసహరిశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౪

సత్వంవాఙ్మయమోదితాఖిలబుధాన్ సన్తోషయన్ సత్కవీన్
సాహిత్యేనసయుక్తికేనవచసా సమ్ప్రీణయన్పణ్డితాన్।
వేదాన్తార్థవిచారణాదృతమతే చెంగల్వరాయప్రభో
పుష్పైఃపూజితపార్థసారథిపదామ్భోజశ్చిరఞ్జీవతాత్॥ ౫

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

జయతిసమాయోమానుషనటనో యస్త్వేకశతకయోజనమారాం । లఙ్కాంవిహాయబహుశతయోజనగంపు
రమమోఘశరలక్ష్యమధాత్ ॥౧॥—— శ్రీమద్భాష్యవిభాకరస్సజయతిస్వోద్భూతివిద్రావిత ధ్వాన్తస్తోమసితబా
హ్యఘూకనికరోగర్జచ్ఛుకాదిద్విజః। యత్సూక్తిప్రకరాదశర్మవిజహావజ్ఞానవన్నిర్గుణభ్రాన్తబ్రహ్మావదైః త్రయీకా
మలినీదోషాకరైఃపీడితా ॥౨॥—— వేదేబాహ్యకుదృష్టిదృష్టికలిలేనేలోకేనిరాలోకనేజజ్ఞేశాస్త్రికృశంసృణాంనిజవ
చస్సిద్ధాజ్ఞినేనాజ్ఞయా । లక్ష్మీప్రార్థితచక్రభృన్నియమనాచ్ఛేషోత్రయద్భూమికః శ్రీరామానుజయోగిరాట్సభగ
వానాకల్పమాకల్పతామ్ ॥౩॥—— హరికరుణామరతటినీయతివరగిరిసార్వభౌమమభిషిచ్యతతః। తత్సూక్తిసప్త
కమిషాదవతీర్యపునాతిసప్తధాలోకమిమమ్ ॥౪॥—— వేదాన్తసారో వేదాన్తదీపో వేదార్థసఙ్గ్రహః। గద్యగీతాభా
ష్యసూత్రభాష్యనిత్యక్రమాఇతి ॥౫॥—॥ శ్రీభాష్యకారకురుకేశ్వరవిష్ణుచిత్తాచార్యక్రమేణ వరదార్యముఖా
పురేతాః । తామర్భుగాఅపిహృద్యైవదధుశ్చతేషాంశిష్యాఃపరేపిసుగభీరనిగూఢభావాః ॥౬॥— తదాసీం ॥ శ్రీవ్యాస
భట్టసుమవరపౌత్రఃశ్రీమాన్సుదర్శనార్యోభియయా। సచ్ఛాత్రైర్బహుభిస్సహావరదగురుంశ్రీయతీన్ద్రశ్రుతమధిగ
న్తుమ్ ॥ ౭ ॥—— గమ్భీరంబహుభావగర్భమమలంధర్తుంహృదానక్షమస్సూక్తంస్వంభవితేహకోపివికలాస్స్య
స్తేనచార్థాఃక్రమాత్ । తస్మాల్లేఖయితాస్మ్యనేననిఖిలంభావంస్వమిత్యాదరాద్వ్యాచఖ్యావరదంప్రవిశ్యయతిరా
ట్తస్మైముహుశ్శృణ్వతే ॥ ౮ ॥—— ఏవంయతీన్ద్రోవరదార్యమూర్తేశ్శ్రుత్వాచతుర్వింశతివారమర్థాన్ । సుద
ర్శనార్యస్తదనుజ్ఞయైవబహూన్లిలేఖానుగమస్యసర్వాన్ ॥ ౯ ॥—— శ్రుతప్రకాశికాఖ్యాస్తాగ్రన్థానాంయతిభూ
పతేః । టీకాశ్శ్రుత్వాముగారజ్జీవ్యాసంసదసితంజగౌ ॥ ౧౦ ॥—— శ్రీరఙ్గేనగరేధరాజికహతే నష్టేషుసైద్ధాన్తి
క గ్రన్థేష్వప్యఖిలేషుఘోరమయుతేశ్రీవైష్ణవానాంహతే । ఆచ్ఛాద్యస్వతనుంశవైశ్చతదధస్స్వంవేశ్యతత్పుస్త
కంశ్రీవేదాన్తగురూరరక్షచతతస్సంచారయామాసతాః ॥౧౧॥— లోకోజ్జీవనహేతవేయతిపతిఃకారుణ్యవారాంని
ధిఃపుత్రార్థాయమహార్ఘరత్ననిచయంతాతోయథాయంన్యధాత్ । శ్రీభాష్యాదిషుతంగభీరనిహితంపీఠేలభేచాలభే
భుఞ్జీతప్రదదామిమాదృగపిహివ్యాసార్యసూక్త్యఞ్జనాత్ ॥ ౧౨ ॥—— అపిజీవేదపీత్వాపి స్తనంమాతుస్స్తనం
ధయః । నత్వపీత్వైవవేదాన్తీవ్యాసాచార్యవచస్సుధామ్ ॥ ౧౩ ॥—— కింబహునా ॥ ఉత్ప్రేక్ష్యయఃకశ్చనకం
చనార్థంక్వచిత్కదాచిన్మనుతేనవీనం । తంకల్పకంమన్యముపేతగర్వంవ్యాసార్యసూక్తిర్వితనోతిసద్యః ॥౧౪॥ ——
ఏనాంవేదాన్తజీవాతుంప్రాయస్తజ్ఞాశ్శనోధునా । బహ్వర్థావిపులాచేతి నాలిఖన్నాపఠన్నపి ॥ ౧౫ ॥—— కిం
తువ్యాసార్యసూక్త్యేకదేశలేశానువాదకైః । గ్రన్థైరాధునికైఃప్రాజ్ఞంమన్యాఃకథికతాంయయుః ॥ ౧౬ ॥ ——
గ్రన్థాశవఃకెచిదిహాద్యసూత్రాదధించతుస్సూత్ర్యవధింపరేతు । ఆచాద్యపాదాదపరేనగృహ్ణాన్నాన్తంపఠన్త్యశ్చి
దిహాస్తినోవా ॥ ౧౭ ॥— ఇత్యేవాద్యజనేవిలేఖనముఖవ్యాపారభారాలసేబాణశ్రీముఖమాసజోషవికలేష్వాద్యే
షుకోశేషుచ । సిద్ధాన్తక్రిమితిశఙ్క్యయతిరాట్సఙ్కల్పకల్పద్రుమః సిద్ధాన్తర్ధిఫలీదధారభవుకంచెంగల్వరాయప్ర
భుః ॥ ౧౮ ॥—— సోఽంశఃశ్రీపెరుమాళ్లనాయకమణేఃశ్రీదేవయానామ్బికాగర్భాకాశవివృద్ధమూర్తిరుదయన్స్వన్స్వ
స్వవాయాహ్వయం । వహ్నిర్తుత్రకులంప్రకాశ్యశరజిత్పాదామ్బుజంరఞ్జయన్ తద్గాథాశతగాయనేనవవృధేబా
ల్యాదినవోర్ధ్వవః ॥ ౧౯ ॥—— తతశ్చ ॥ శ్రీరఙ్గస్థితచక్రవర్తిగురుణాసద్వైష్ణవత్వంగతోదివ్యైరఙ్గనసారథింతి
రువలికేణీశ్వరంప్రీణయన్ । కైఙ్కర్యైర్వివిధైర్యతీశ్వరమపి శ్రీభూతపుర్యాస్థితంశ్రీమద్భాగవతాన్గురూంశ్చజ

యతిశ్రీచెన్నపుర్యామయమ్ ॥ ౨౦ ॥— కించ శ్రీమచ్ఛేషగిరిశిరోభూషణం సేవితుం యే సంప్రాప్తాంస్తాంస్సుఖయితుం మహాపూర్ణసర్వోపచారం । కాఞ్చ్యాం సత్రం స్థిరతరమవస్థాప్య చెంగల్వరాయః శ్రీమాన్దైవేశ్వరమహారహః ప్రీణయత్యన్నదానాత్ ॥ ౨౧ ॥— దుర్భిక్షే బహుశో జనేన్నవిధురే హాహాకృతే ధావతి శ్రేయోన్నం ఘృతసూపశాకదధిమచ్ఛావి ప్రభూతం ప్రాన్తిమం । దృష్ట్వా భ్రమహో అహో అలమలం భుక్తేన్న హోమద్ద్వితాన్యన్నే ప్రాపజనేన్నదానబిరుదం చెంగల్వరాయప్రభుః ॥ ౨౨ ॥— ఏనం భాగవతప్రపన్నశిఖరం శ్రీవైష్ణవాగ్రేసరం దాన్తం దారుణికం గభీరమధురోదారస్వభావార్జవం । సచ్ఛీలం శరణాగతాశ్రితజనత్రాణాభిమానోర్జితం లబ్ధ్వా భాష్యకృదస్య వైత్సుఫలితం సఙ్కల్పకల్పద్రుమమ్ ॥ ౨౩ ॥— తతస్స్వప్నే తస్మై యతిపతిరుదారాం బహుఘనాం విశాలాం స్వాం విద్యాం శతముఖమణిశ్యామలదృశం । శశాఙ్కాభామాద్యాం యతిగృహిబహుచ్ఛాత్రమహితాం ప్రపన్నస్వాం మూర్తిం తమిదమవదత్పూర్ణకృపయా ॥ ౨౪ ॥— ఏహి వత్సేహ మద్గోష్ఠ్యాం మత్సిద్ధాన్తవివర్ధకః । వసమస్తాస్యసి రతస్తస్తే శ్రేయో భవిష్యతి ॥ ౨౫ ॥— చెంగల్వరాయనాయక ఇత్యుక్త్వాథ దణ్డవన్నత్వా । ఉత్థాయ సాఞ్జలిస్సర్వం విశ్యతత్పదసితత్రాణాద్బుబుధే ॥ ౨౬ ॥— అథ స్మారం స్మారం పులకితశరీరో యతిపతేస్స మహద్దివ్యం రూపం తదను మహితం శాసనమపి । విధిత్సైవం కర్తుం ప్రణిహితమనా నాయకమణిస్తదర్థం తద్గ్రన్థాన్ప్రచురయితుమైచ్ఛత్ఫలితఫలాః ॥ ౨౭ ॥— శాలాం ముద్రాక్షరాణాం విదధదథ చ వేదాన్తవిద్యావిలాసాభిఖ్యాం సఙ్కల్ప్య తస్యాః ఫలమపి భగవద్భాష్యకృత్ప్రీణనార్థం । తస్యాం సంముద్రణార్థాన్యపి నిగమశిరశ్శాస్త్రకోశాననేకాన్నానామ్నాయోపాంవిశుద్ధ్యస్తమమపి విమృశన్స ప్రభుర్మార్గతేస్మ ॥ ౨౮ ॥— శేషార్యం వటుపూర్ణవంశజలధేశ్శీతాంశుమస్మద్గురుం మామామానేతుమథ ప్రభుస్తిరుపతిప్రఖ్యాం పురీం ప్రైషయత్ । ఉక్త్వా వృత్తమశేషమేనమమునా కార్యేత్ర శిష్టోపి తస్య స్నేహం వినతం తు నామదకలస్ఫారెభరాడ్బద్ధనమ్ ॥ ౨౯ ॥— ఏవం వ్యజ్ఞాపయమపి గురుం యత్ర సంశేరతే వై పూర్వే విజ్ఞా అపి యతిపతివ్యాసవర్యోక్తిజాలే । భిన్నైః పాఠైర్గహనబహుళే తస్య సంశోధనేఽహో అజ్ఞం మామాదిశత నుక్షం క్షన్తధారావలేహే ॥ ౩౦ ॥— తదానీం ॥ ఆహ వకుళాభరణ రామానుజ యతిరాడ్యర్యన్త్రిసింహాసనగః । స్వప్నే మాం మాశజీర్యాహ్యేవం కురు యతీన్ద్రకైఙ్కర్యమిదమ్ ॥ ౩౧ ॥— అథాహం సమభ్యేత్య చెంగల్వరాయప్రభుం తేన సమ్మాన్య కార్యాధికారే । నియుక్తః పృథక్స్మాత్కాన్ పృచ్ఛ్య కోశాన్యథామత్యవష్టభ్య పాఠాన్విశోధ్య ॥ ౩౨ ॥— సంవాదోద్ధృత్తమర్థప్రకరణసరసంస్థాపయన్ పాఠభేదే శ్రుత్యన్యగ్రన్థసూత్రస్మృతివచన పదచ్ఛేదవాక్యాన్వయాదేః । అన్యవ్యాఖ్యానిరాసాధికరణగుణముఖ్యాఖ్యసూత్రాదిసఙ్ఖ్యా ప్రాక్పక్షైతద్భిదాదేః స్ఫుటమపగతయెజ్ఞాపకాంకాన్నివేశ్య ॥ ౩౩ ॥— అస్యోపజ్ఞం యథాస్మద్గురువచనమపి ద్విత్రిరర్థాన్వివిచ్య శ్రీభాష్యం ముద్రితం శ్రీయతితిలకముఖాచార్యకైఙ్కర్యసిద్ధ్యై । సవ్యాసాచార్యటీకం తిరుపతినగరీగోమఠ శ్రీనివాసేనేదం చెంగల్వరాయప్రభునియమనతస్స్యాదిహాచన్ద్రతారమ్ ॥ ౩౪ ॥— ఏవం స్వాప్నికశాసనాద్యతిపతేశ్చెంగల్వరాయప్రభోర్మత్స్వప్నే చ మహాయతీశ్వరగిరాచాస్మద్గురోశ్శాసనాత్ । కర్తుః కారయితుశ్చ సాహసమిదం వృత్తం క్షమన్తాం బుధాః భాష్యం భాష్యకృదీశ్వరశ్చ గురవః ప్రాంచశ్చ తేభ్యో నమః ॥ ౩౫ ॥ ....

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదౌ శాస్త్రార్థసఙ్గ్రహత్వాయ అధికరణార్థాస్సఙ్గ్రహేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం *హస్తం తమస్సదసతీ చ వివేక్తుమీశో మానం ప్రదీపమివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం సమ్ప్రదాయావతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ *నారాయణాత్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమితి కృతయుగే తథైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ *కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఖిలమిత్యుక్తరీత్యా ఖిలే సతి *సక్షీణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగవైశద్యార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదఙ్గీకృత్యోత్తరభాగవైశద్యార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవం చ *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య *అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తం భాగద్వయాత్మకవేదైక్యకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రమ్. ఉక్తం చ వృత్తికృతా బోధాయనేన *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేऽధ్యాయే వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తనప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయే శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదాత్ కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే శ్రుతిలిఙ్గాదిభిరఙ్గం విచారితమ్. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠే త్వధికారీ. సప్తమే సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే తన్త్రమ్. ద్వాదశే ప్రసఙ్గః. తత్పరమధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞికేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితమ్. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితమ్. తతశ్శారీరకేణాధ్యాయచతుష్టయేనోత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేऽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్యే ప్రథమపాదే బ్రహ్మ కారణమేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే. తత్ర జిజ్ఞాసాధికరణే ప్రథమే వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర ఆద్యవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారే చ కార్యపరత్వైవ వ్యుత్పత్తేః, సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమిత్యాశఙ్క్య- అమ్బాదిశబ్దానామఙ్గుళినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి, వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రాపి శబ్దానామాద్యవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖమాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారే చ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమిత్యుక్తమ్.——

యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తిరస్తి- తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషాముపలక్షణతయాపి తదసమ్భవాచ్చ బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేన, చ జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా వా బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం ద్వితీయే జన్మాద్యధికరణే.——తృతీయే శాస్త్రయోన్యధికరణే- యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యం- తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన, ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- సామాన్యతోదృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్.—— చతుర్థే సమన్వయాధికరణే- యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ- తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్.—— ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనం చ కృతమ్- అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే. ఈక్షత్యధికరణే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్యమచేతనం ప్రతి కారణత్వేన కారణస్య చ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావాదచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణమిత్యాశఙ్క్య - ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— ఆనన్దమయాధికరణే *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోऽన్తర ఆత్మాऽనన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా- *శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య- నిరతిశయదశా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః

శిరస్కాభ్యస్యమానానన్దమయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అన్తరధికరణే- యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణాపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినశ్చైకత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసంభావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ఆకాశాధికరణే *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానాదాకాశ ఏవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చం ప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆసమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ప్రాణాధికరణే కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్——జ్యోతిరధికరణే *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణమిత్యాశఙ్క్య-స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరితి వాక్యే *మాముపాస్స్వేతి హితతమోపాసనకర్మతయోక్తస్యేన్ద్రశబ్దేన వ్యపదేశాదుపక్రమ ఏవ త్వాష్ట్రహననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్క్య- ఉపసంహారవాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాన్మహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః. ....

ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః. అథ త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వమిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశాచ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య- *తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్తేషాం చ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అత్త్రధికరణే *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య- మృత్యూపసేచనసర్వసాధ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్తస్య చ పరమాత్మాసాధారణత్వాదత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. —— అన్తరాధికరణే *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయత్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిష్వేవోపపత్తేరక్షిపురుషస్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య- సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్య చ చక్షుష్యవస్థానస్య *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వాదక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— అన్తర్యామ్యధికరణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ *ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యశేషే ద్రష్టృత్వాదిశ్రవణాయత్తజ్ఞానత్వావగమాద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశాత్, ద్రష్టృత్వాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే *అద్రేశ్యమిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మవస్తూపస్థాపకత్వాదక్షరం ప్రధానం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ జీవ, ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనాదక్షరః పరమాత్మా, *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి-అక్షరాదవ్యక్తాత్పరో యః ప్రత్యగాత్మా-తస్మాదపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— వైశ్వానరాధికరణే *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య- సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైర్విశేష్యమాణత్వాత్పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

ఏవమస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్యుభ్వాద్యధికరణే *యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యే *సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య-*అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— భూమాధికరణే *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణాదూర్ధ్వం చ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, *ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదివాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య- *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అక్షరా

ధికరణే * ఏతద్వైతదక్షరమిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవే చ ప్రయోగదర్శనాదక్షరశబ్దవాచ్యః తయోరన్యతర ఇత్యాశఙ్కా - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.——— ఈక్షతికర్మాధికరణే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతీక్షతి కర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్రముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్కా * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశాత్, పరమవ్యోమ్నోఽప్యన్తరిక్షాత్పరత్వసమ్భవాచ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——— దహరాధికరణే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్కా - ఉత్తరవాక్యేషు దహరాకాశసమ్బన్ధితయా అపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వాచ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.——— ప్రమితాధికరణే అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్కా - * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, * అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— దేవతాధికరణే దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయోరభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్కా - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదే శరీరప్రతిపాదనాత్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.—— మధ్వధికరణే వస్వాదీన్ప్రతి వస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామనధికార ఇత్యాశఙ్కా - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాచ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.——— అపశూద్రాధికరణే రైక్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్కా - శూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వాచ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావాచ్చ న శూద్రాదీనామధికార ఇత్యుక్తమ్. అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - * అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్కా - * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి పరమాత్మనోఽప్యనన్తరప్రకృతత్వాచ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్.——— ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః. ……………………

ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే అస్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే ఆనుమానికాధికరణే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్కా - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్నాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితం.—— చమసాధికరణే * అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వాదిప్రతీతేరజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరభిధీయత ఇత్యాశఙ్కా - అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్.—— సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్కా - యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయాఽవగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్.—— కారణత్వాధికరణే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిష్వేకస్మాత్సృష్టేరనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్కా - * తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితం.—— జగద్వాచిత్వాధికరణే * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యాదివాక్యే * యస్య చైతత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధశ్రవణాద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కింతు జీవ ఇత్యాశఙ్కా - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తం.—— వాక్యాన్వయాధికరణే * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తన్త్రసిద్ధపురుషః - తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాశఙ్కా * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయా ఉపాస్యత్వకారణత్వాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వ ఏవ అన్వయసామఞ్జస్యాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ప్రకృత్యధికరణే లోకే నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం నోపాదానమిత్యాశఙ్కా - సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవనమిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వప్రతిపాదనాచ్చ బ్రహ్మ ఉపాదానమపీత్యుక్తం.—— సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యశేషేషు యేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతం - న త్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ న పరత్వమాత్మపరమిత్యాశఙ్కా - పరబ్రహ్మసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేపి జగత్కారణత్వస్యైక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసా

ధారణ్యస్యపూర్వైరధికరణైర్నిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధక మితితేష్వపివాక్యేషునపవప్రతిపాద్యతఇతిసిద్ధాన్తితం. ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః. ……………………

ఇతిప్రథమోధ్యాయః.

ఏవం ప్రథమాధ్యాయేచిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మనిఖిలజగదేకకారణమిత్యుక్తం - అనన్తరమస్యైవార్థస్యసమ్భావితసమస్తప్రకారదూషణపరిహారేణాత్వ ఖ్యాపనాయద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమేనప్రతిపాదేస్వపక్షేకారణవిషయేపరోక్తదూషణపరిహారఃక్రియతే. తత్ర ప్రథమే స్మృత్యధికరణే వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వేమహర్షి ప్రణీతాయాఃస్మృతేర్నిరవకాశత్వ ప్రసక్త్యాత్ ప్రధానమేవజగత్కారణమి త్యాశఙ్క్య- మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాంబహ్వీనాంస్మృతీనామనవకాశదోషప్రసక్త్యాత్ బ్రహ్మైవకారణమిత్యుక్తం.—— యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే యోగస్మృతేఃసర్వవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేనవేదాన్తార్థనిర్ణయఃకార్యఇత్యాశఙ్క్య- హిరణ్యగర్భస్యాపి [illegible] తస్యరజస్తమోఽభిభవసమ్భవాత్తదుక్తపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపిపరమ్మాలేతినతయావేదాన్తోపబృంహణంకార్యమిత్యుక్తం.—— విలక్షణత్వా ధికరణేఅచేతనస్యజగతఃసర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణోవిలక్షణత్వాత్, ద్విలక్షణయోఃకార్యకారణభావాసమ్భవాత్, [illegible] ప్రధానమేవజగత్కారణమిత్యాశ ఙ్క్య- విలక్షణానామపిగోమయవృశ్చికాదీనాంకార్యకారణభావదర్శనాద్బ్రహ్మైవజగత్కారణమిత్యుక్తం.—— [illegible] పాదబుద్ధాదీనాంపరమాణుకారణవాదేనంవాదాత్తత్పక్షానురోధేనకారణంపక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య- తాపనాం [illegible] త్పరమాణుస్వరూపేపిక్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవాచ్చతేషిపక్షాఅనాదర్తవ్యాఇత్యుక్తమ్.—— [illegible] బ్రహ్మణఃకారణత్వేసశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్యకర్మనిమిత్తత్వాదపహతపాప్మనస్తస్యన సుఖదుఃఖభో క్తృత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తమ్.—— ఆరమ్భణాధికరణేబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిఃకార్యకారణయోరన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదిత్యాశఙ్క్య- [illegible] ణమిత్యాదిభిఃకార్యకారణయోరనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాంఅవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తేస్సబ్రహ్మణోఽనన్య [illegible] …. ఇతరవ్యపదేశాధికరణేజగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వేజీవస్యాపిబ్రహ్మణోఽనన్యత్వాద్ధితరూపజగదకరణాహితరూపకరణాదిదోష ప్రసక్త్యా[illegible] ఙ్క్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ నహితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్.—— [illegible] దీనాంఘటాదినిర్మాణశక్తానామపిఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణఉపకరణరహితస్యకారణత్వాసమ్భవఇత్యాశఙ్క్య - [illegible] ణరహితానామపిదధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేనవిచిత్రశక్తేర్బ్రహ్మణఉపకరణరహితస్యాపిజగదారమ్భకత్వంసమ్భవతీత్యుక్తం.—— [illegible] క్త్యధికరణేనిరవయవస్యబ్రహ్మణఃకారణత్వేకృత్స్నస్యాపిబ్రహ్మణఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసక్త్యా బ్రహ్మకారణత్వమసమఞ్జసమిత్యాశఙ్క్య- బ్రహ్మణఃనిరవయవత్వస్యవిచిత్రజగత్కారణత్వస్యచశ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్యయుక్త్యాబాధాయోగాత్, [illegible] త్వంసమఞ్జసమిత్యుక్తమ్.—— ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్యప్రయోజనాభావాజ్జగత్స్రష్టృత్వంన సమ్భవతీత్యా[illegible] అవాప్తసమస్తకామస్యాపిలీలారూపప్రయోజనసమ్భవాత్స్రష్టృత్వంసమ్భవతీతిపరిహారః.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యప్రథమః పాదః ………

ఏవంస్వపక్షేపరైరుద్భావితాదోషాఃపరిహృతాః-అనన్తరంస్వపక్షరక్షణాయపరపక్షాఃప్రతిక్షిప్యన్తేద్వితీయేనపాదేన. తత్ర రచనానుపపత్త్య ధికరణే ప్రధానస్యాచేతనత్వాదచేతనానాంచేతనాధిష్ఠితానామేవకార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంసిద్ధత్వాత్, [illegible] ప్రధాన [illegible] దేజగద్రచనానసమ్భవతీత్యుక్తమ్.—— మహద్దీర్ఘాధికరణేపరమాణూనాంనిరవయవత్వేనప్రదేశభేద [illegible] ద్వ్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిఃకాణాదపక్షోప్యసమఞ్జసఇత్యుక్తమ్.—అనన్తరంబౌద్ధాఃప్రతిక్షిప్యన్తే. [illegible] దీనాంకార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిర్వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపిఅసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్.—— ఉపలబ్ధ్యధికరణే [illegible] నామర్థశూన్యత్వమాశఙ్క్య- జ్ఞాతురర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవజ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనాచ్చ [illegible] సర్వథానుపపత్త్యధికరణేసత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వావసరతిప్రతిజ్ఞాయామపిసదితిప్రతిజ్ఞాయామపి [illegible] త్తేస్తన్మతమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణేకృత్స్నంజగత్సత్త్వాసత్త్వాదిభిరనేకాన్తమితిజైనమతమాశఙ్క్య- [illegible] త్వాసత్త్వాదీనాంవిరుద్ధధర్మాణామనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయమిత్యుక్తం.—— పశుపత్యధికరణే వేదవిరుద్ధత్వాత్పాశుపతమపి [illegible] నాదరణీయమిత్యభాణి.—— ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే * వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణోనామజీవోజాయతఇత్యాదిషువేదవిరుద్ధస్యజీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనాత్పఞ్చరాత్రతన్త్రమప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య- జీవాదిశబ్దానాంజీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేనజీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభా వాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపిప్రమాణమిత్యుక్తమ్.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః……………

ఏవంపరపక్షాఃప్రతిక్షిప్తాః- అథస్వపక్షస్యనిర్దోషత్వఖ్యాపనాయచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యకార్యతాప్రకారోవిశోధ్యతేఅనన్తరపాదద్వ యేన. తత్ర వియత్పాదేతృతీయేవియదధికరణేచ్ఛాన్దోగ్యేఆగ్న్యాదీనామివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యతఇత్యాశఙ్క్య*తస్మాద్వాఏతస్మాదా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

ష్యన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదౌ ఆకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేపి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదేరపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.——— తేజోఽధికరణే * వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్కా్య * తేజ ఐక్షత * ఆప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మసాధారణభావేక్షణశ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్.——— ఆత్మాధికరణే * తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యామిత్యాదివాక్యేషు జీవానాముత్పత్తిప్రతిపాదనాదాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినీనాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వాచ్చ, నాత్మానోత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——— జ్ఞాధికరణే * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతుర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తమ్.——— కర్త్రధికరణే * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనాదాత్మా న కర్తేత్యాశఙ్క్య * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్మసు నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాత్, * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్.——— పరాయత్తత్వాధికరణే జీవస్య స్వతః ప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాజ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్క్య * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణాత్, తదధీనత్వేపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వమిత్యుక్తమ్.——— అంశాధికరణే * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యే జీవబ్రహ్మణోర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషాదత్యన్తభిన్నో జీవః- అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యోపదేశాదవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య- నానాత్వవ్యపదేశాదైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తం భేదస్వరూపైక్యయోరనుపపన్నత్వాత్, అవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగవ్యతికరప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాంఽశో జీవ ఇత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ……………………

ఏవం వియదాదీనాముత్పత్తిర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానామిన్ద్రియాణాం ప్రలయకాలేఽప్యవస్థానప్రతీతేరిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మాజ్జాయతే ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్, * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——— సప్తగత్యధికరణే * సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్.——— అణ్వధికరణే * సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినా ఆనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాత్, ఆనన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీత్యుక్తమ్.——— వాయ్వధికరణే * యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య- * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణస్పన్దన ఇతి క్రియావాచి ప్రాణప్రసిద్ధేశ్చ న వాయుక్రియా ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్.——— శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే * సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభురిత్యాశఙ్క్య * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, * సర్వం హీదమిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వాదణుత్వమిత్యుక్తమ్.———జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం స్వాధీనం- నైరపేక్ష్యప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య- * యస్యాగ్నిశ్శరీరమిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషామధిష్ఠానం పరమాత్మాధీనమిత్యుక్తమ్.——— ఇన్ద్రియాధికరణే సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాజ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య- ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్.——— సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిర్హైరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య- * నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణవిషయనామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ……………………

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఏవం పూర్వేణ ఏషోఽధ్యాయద్వికాధ్యాయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితం. ఏవంవిధోత్కర్షేణాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయస్సహేతుకో విప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రమేయాగ్రాదావవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వం, చ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థం, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం, చ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే దేహాద్ద

హః స్తరం గచ్ఛన్ జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ తైరసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య - *వేత్థ యథేత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్.——కృతాత్యయాధికరణే లోకాన్తరాత్ప్రత్యవరోహన్ జీవః *ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిశ్లోకానుసారేణ కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య - *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణాత్, *ప్రాప్యాన్తమిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్.—— అనిష్టాదికార్యధికరణే *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్ పాపకారిణోऽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే ఇత్యుక్త్వా *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, *చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకారిణశ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్ ——తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే *అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య - సోమభావ ఇవ ఆకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన శరీరకత్వానుపపత్తేరాకాశాద్యాపత్తిర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్.——నాతిచిరాధికరణే జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్రతత్రావస్థానే కాలనియమో నాస్తి- విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్క్య- వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ *అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాదాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమతీత్యుక్తమ్.—— అన్యాధిష్ఠితాధికరణే *త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేవో జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనాదాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశఙ్క్య - ఆకాశాదిష్వివోపసర్పణతః కేవలతద్భావాపత్తివచనాదన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్.—— తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

సన్ధ్యాధికరణే *న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీత్యాదినా *స హి కర్తేతి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నసృష్టిస్సత్యైవేత్యాశఙ్క్య - జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థస్రష్టృత్వాశక్తత్వాత్, *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్.—— తదభావాధికరణే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్స ఇత్యాదివాక్యేషు *నాడీషు సుప్తః *పురీతతి శేతే *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్న ఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపత్సుప్తస్యానేకత్ర వృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్క్య- త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్సముచ్చయసమ్భవాత్ పాక్షికబాధగర్భవికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వమిత్యుక్తమ్.——కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే సుషుప్తస్సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్య - పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్తస్స ఏవ ప్రబుద్ధోऽస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాపమాత్రేణ ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్.—— ముగ్ధాధికరణే స్వాపాదిష్వేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తేరవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్క్య- జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తావనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాన్మరణార్థసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తం.—— ఉభయలిఙ్గాధికరణే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్యేవ దోషాః- తే పరమాత్మనోऽపి సమ్భవన్తి - తత్రావస్థానాదిత్యాశఙ్క్య - *అపహతపాప్మా *నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిరుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్.—— అహికుణ్డలాధికరణే అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన ఇత్యాశఙ్క్య - పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తం.—— పరాధికరణే *ఏష సేతుర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణస్సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః, తతోऽన్యత్ ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్క్య - సినోతి - బధ్నాతి స్వస్మిన్నసఙ్కీర్ణం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమితి వ్యుత్పత్త్యా సేతుశబ్దస్యాసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్, *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోऽన్యత్ప్రాప్యం నాస్తీత్యుక్తమ్.—— ఫలాధికరణే *యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తృకస్య యాగాదేరభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య- *అన్నాదో వసుదానః *ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణాదశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తం.—— తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తం. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిమేకవిద్యాత్వం- ఉత నేతి సంశయే- అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరీయదారవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యాత్, ఆఖ్యారూపావిశేషాత్, అవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.—— ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం- అతః పరం కాశ్చన విద్యాః

ఃకృత్యచోదనాద్యవిశేషాదస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్రాన్యథాత్వాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః అనేనైనానభిభవి
ష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినా, చామ్నాతయోరుద్గీథవిద్యయోః రథ్యస్య ప్రాణభావాదుద్గీథవిషయ
త్వాత్ రూపాద్యవిశేషాదేకవిద్యాత్వమిత్యాశఙ్కాయ- ఛాన్దోగ్యే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్య
త్వాత్, వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సర్వాభేదాధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిశాఖాయాం
చ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వాత్, ఇతరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాత్,
రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్కాయ- కౌషీతకివాక్యే వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వాది
ప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వాద్రూపభేదాభావాద్విద్యైక్యముక్తం.——— ఆనన్దాద్యధికరణే అన్యప్రకరణశ్రుతానామన్య
త్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యాశఙ్కాయ సర్వవిద్యాసు గుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాం చ గు
ణ్యపృథగ్భావాత్, ఆనన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయస్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తం.——— కార్యాఖ్యానాధికరణే ఛాన్దోగ్య
వాజసనేయకయోః *స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదౌ, *తస్మాదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాదౌ, చాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రా
ణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయత ఇత్యాశఙ్కాయ- *కిం మే వాసః *అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభిరుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టి
పరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తం.——— సమానాధికరణే వాజస
నేయకే ఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకే చ శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే- తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్ట ఉపాస్యః- ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇ
తి రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్కాయ - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాదభిన్నత్వాద్రూపభేదాభా
వాన్న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సమ్బన్ధాధికరణే బృహదారణ్యకే *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో
వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసనముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయా
మ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యాన్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేన ఉభయ
త్రాప్యనుసన్ధేయమిత్యాశఙ్కాయ - బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయా ఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదాద్విద్యాభేదే
స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయమనుసన్ధేయమిత్యభిహితం.——— సమ్భృత్యధికరణే * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్ర
హ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేషమనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్కాయ-
హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు ద్యువ్యాప్తేరుపసంహర్తుమశక్యత్వాత్, సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యాత్తయోర్న సర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్.———
పురుషవిద్యాధికరణే ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయకే చ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయోరైక్యమాశఙ్కాయ- రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.——— వేధాద్యధిక
రణే *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వమాశఙ్కాయ - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభిర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వమిత్యుక్తమ్.——— హాన్యధికరణే *పు
ణ్యపాపే విధూయ *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠానమిత్యాశఙ్కాయ - ఉపాయనస్య హానిశేష
త్వాత్సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్.——— సామ్పరాయాధికరణే ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గే, చ కర్మనాశ ఇ
త్యాశఙ్కాయ- దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాల ఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్.———
అనియమాధికరణే ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్కాయ * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యాదిషు
శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషామర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తం.——— అక్షరధ్యధికరణే అస్థూ
లత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్కాయ వ్యావృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తైరస్థూలత్వాదిభిర్వినా అసమ్భవాదానన్దాదివత్తేషా
మపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్.—— అన్తరత్వాధికరణే బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోలప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్కాయ- ప్రశ్నై
కరూప్యాద్విధిపదైక్యాచ్చ విద్యైక్యమిత్యుక్తమ్.——— కామాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్కాయ- రూపై
క్యాద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తం.——— తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్కాయ-పృథ
క్ఫలత్వేన గోదోహనాదివదనియమేన అనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్.——— ప్రదానాధికరణే దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నానువర్తనీయ
మిత్యాశఙ్కాయ - దహరమాత్రస్య గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనమావర్తనీయమిత్యుక్తమ్.——— లిఙ్గ
భూయస్త్వాధికరణే తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమాశఙ్కాయ - భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానక్ష
రాదీననూద్య నారాయణత్వవిధానాత్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమిత్యుక్తం.——— పూర్వవికల్పాధికరణే బృహదారణ్యకే *మనశ్చితో వా
క్చిత ఇత్యాదినాభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్కాయ * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ వి
ద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్.——— శరీరేభావాధికరణే ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధానమిత్యాశఙ్కాయ- అప
హతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యం-అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్యైశ్వర్యవదుపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్.——
అఙ్గావబద్ధాధికరణే ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు- తాస్వేవ తేషామనుసన్ధానమిత్యాశఙ్కాయ- సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వాత్, స
ర్వత్రోద్గీథాదేస్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూద్గీథాద్యుపాసనాని సమ్బధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్.——— భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వా

నహోపాసనేష్వపూర్వత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనం - వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉపాసనం వా కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - *మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి [illegible] నే ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసనమిత్యుక్తమ్ —— శబ్దాదిభేదాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనామైక్యమాశఙ్క్య - శబ్దాదిభేదాద్విద్యాభేద [illegible] ఇత్యుక్తమ్. —— వికల్పాధికరణే ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలే విశేషాభావాద్విద్యానాం వికల్ప ఏవేత్యుక్తమ్. —— యథాశ్రయభావాధికరణే పూర్వప్రకృత ఏవోద్గీథాదివిద్యానామనుష్ఠాననియమః [illegible]. —— ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే. సమనన్తరమస్మిన్ పాదే సవిద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే. పురుషార్థాధికరణే విద్యాఙ్గ [illegible] ఇత్యాశఙ్క్య - *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకాద్వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిరిత్యుక్తం. —— స్తుతిమాత్రాధికరణే *స ఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇత్యాదివాక్యానాముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వమాశఙ్క్య - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాదుద్గీథాది [illegible] త్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తం. —— పారిప్లవాధికరణే *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిత్యాద్యాఖ్యానానాం ఆఖ్యానాని శంసన్తీతి శంసనార్థ [illegible] మాశఙ్క్య - *మనుర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానామాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ *ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యా [illegible] క్తం. —— అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావాత్ తత్పక్షే కా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - *యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేస్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యా [illegible] త్యుక్తం. —— సర్వాపేక్షాధికరణే యద్యూర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా - గృహస్థస్యాపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్క్య - [illegible] తేః యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్. —— శమదమాద్యధికరణే యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధి [illegible] చ్ఛమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - విషయభేదేన విరోధాభావాత్, *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్ఛమాదీనామఙ్గత్వమపి [illegible] - సర్వాన్నానుమత్యధికరణే ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదేత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయ ఏవ [illegible] నుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తం. —— విహితత్వాధికరణే [illegible] ఇత్యాశఙ్క్య - విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వాదాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తం. —— విధురాధికరణే విధురాదీనాం [illegible] నాస్తీత్యాశఙ్క్య - రైక్వాదీనామనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాద్విధురాణామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తం —— తద్భూతాధికరణే [illegible] ద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య - నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వా [illegible] త్యుక్తం. —— స్వామ్యధికరణే ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం - *యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా [illegible] కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవదృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తం. —— సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే [illegible] మునిరిత్యప్రాప్తమనూద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తం. —— అనావిష్కారాధికరణే [illegible] బాల్యశబ్దేన కామచారికమప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా [illegible] మేవ విధేయమిత్యుక్తం. —— ఐహికాధికరణే ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరం ఉత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - ప్రతిబన్ధా [illegible] నన్తరముత్పత్తిః, తదభావే తద్విగమ ఇత్యుక్తం. —— ముక్తిఫలాధికరణే ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యాన ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతీ [illegible] విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తరమేవోత్పత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారాది ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవ [illegible] క్తమ్. —— తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః.

ఏవమఙ్గసహవిద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే [illegible] హావస్థితిసమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య [illegible] జ్ఞాపనార్థం, అస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, చ విద్యాస్వరూపమపి ప్రవిశోధ్యతే. తత్రావృత్త్యధికరణే * [illegible] సకృన్మాత్రస్యైవ విధానాత్, దసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్, చ సకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్క్య - * [illegible] దనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగాదవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశాత్, ఉపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వాత్, [illegible] త్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తం. —— ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే జీవబ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్ జీవాదన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమిత్యాశఙ్క్య - * [illegible] అహమస్మీత్యాదిషు పూర్వైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽహమిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అన్తర్యామిభూతస్యాపి తస్యాత్మన [illegible] ఇత్యనుసన్ధానస్యా విరుద్ధత్వాచ్చ ఆత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం. —— ప్రతీకాధికరణే ప్రతీకోపాసనేఽపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాదాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టనికృష్టదృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వాన్నాత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం. —— ఆదిత్యాదిమత్యధికరణే ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషు ఉద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్క్య - ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణైవ

ర్మణాం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వాదుద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తమ్.—— ఆసీనాధికరణే ఏవమనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావాదాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ వానుతిష్ఠేదిత్యాశఙ్క్య-ఆసీనస్యైవ ధ్యానాపేక్షితైకాగ్ర్యచిత్తతాసమ్భవాదాసీన ఏవానుతిష్ఠేదిత్యుక్తమ్.—— ఆప్రయాణాధికరణే ఏకస్మిన్నేవాహ్ని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతైవ పరిసమాపనీయమిత్యాశఙ్క్య-*స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమితి శ్రవణాదామరణాదనువర్తనీయమిత్యుక్తమ్.——తదధిగమాధికరణే * ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తౌ కర్మణామశ్లేషవినాశౌ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధాన్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య - నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వాత్, దశ్లేషవినాశశ్రుత్యోర్విద్యయోత్పత్స్యమానకర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాచ్చ విరోధాభావాదుపపద్యేతే ఇత్యుక్తమ్.——ఇతరాధికరణే సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న నిరోధ ఇతి తదశ్లేషవినాశౌ న స్త ఇత్యాశఙ్క్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ.— అనారబ్ధకార్యాధికరణే *సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయోరప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య-*తస్య తావదేవ చిరమిత్యాది శ్రవణాదనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తమ్.—— అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే అశ్లిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవదగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషాత్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలే ఽనుష్ఠానేచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనామననుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వాత్ఫలాశ్లేషాసంభవేన విద్యాఖ్యకార్యనిష్పత్తయే తాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్.—— ఇతరక్షపణాధికరణే ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతామాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమేనైకశరీరావసాననియమో నాస్తీత్యుక్తమ్.——

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర వాగధికరణే * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తేర్మనసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య- వాక్ఛబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావాదిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తమ్.—— మనోధికరణే *మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య- ప్రాణస్య మనః ప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్రమిత్యుక్తమ్.—— అధ్యక్షాధికరణే *ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి *ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.—— భూతాధికరణే *ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తమ్.—— ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే *అథ మర్త్యో ఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే *బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతీహైవామృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి విదుషోప్యుత్క్రాన్తేర్దర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాది శ్రవణస్యాపదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ విదుషోప్యుత్క్రాన్తిరస్తీతి సా చ ఆనాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యుక్తమ్.——పరసమ్పత్త్యధికరణే జీవసంయుక్తాని తేజః ప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య-* తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యాది శ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——అవిభాగాధికరణే తేజః ప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - *మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యానుషఙ్గాత్తస్య చ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తమ్.—— తదోకోధికరణే నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనమనియతమిత్యాశఙ్క్య-పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనం నియతమిత్యుక్తమ్.—— రశ్మ్యనుసారాధికరణే *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యేనోక్తం రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనం న నియతం-నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఊష్మోపలమ్భాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనమిత్యుక్తమ్.—— నిశాధికరణే * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ *విపరీతం తు గర్హితమితి నిశి మరణస్య గర్హితత్వాదధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య-విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశా, దారబ్ధకార్యయోరనుభవేన వినష్టత్వాచ్చ బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతం తు గర్హితమిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తమ్.—— దక్షిణాయనాధికరణే * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాద్దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య- అవిదుషామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తేః, విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తమ్.—— చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః..........

ఉత్క్రాన్తిశ్చిన్తితా- అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గశ్చిన్త్యతే. అర్చిరాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకీప్రభృతిషు బహుధా మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదామర్చిరాదిరేవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏక ఏవ మార్గ ఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్.— వాయ్వధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకేషు ఆదిత్యాత్పూర్వమభిహితయోర్వాయుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమావిశేషాదనియమేన ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య-వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యామేకస్యైవ ప్రతిపాదనాదర్థభేదాభావేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్.——తటిదధికరణే కౌషీతకినాం * స వాయులోకం స వరుణలోకమిత్యాదివాక్యే వాయోరనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య- తటిద్వరుణ

యోర్మేఘోదరోపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటితోఽనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశ ఇత్యుక్తం.—— ఆతివాహికాధికరణేఽర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశసరూపత్వాదర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే, ర్లోకశబ్దశ్రవణా, త్తే భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య- *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్యమితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తం.—— కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భముపాసీనానాతివాహికా గమయన్తి- తస్యైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రాప్త్యర్థగత్యుపపత్తేరితి బాదరిమతమనూద్య- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వా, త్పరమాత్మనస్సర్వగతత్వేఽపి నిరవశేషావిద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్నయన్తీతి జైమినిమతేనాపోద్య- *తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయతీతి స్వమతముపన్యస్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవమర్చిరాదిగతిర్నిరూపితా.——అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్తస్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - *స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తం.—— అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణే *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథగ్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్తస్స్వాత్మపృథగ్భూతమేవ పరమాత్మానమనుభవతీత్యాశఙ్క్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వా, త్తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథాత్మ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మసమ్భవా, చ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తం.—— బ్రాహ్మాధికరణే *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవ- ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయమితి విశయే- ముక్తమధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమతమనూద్య- *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వా, చ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య - పక్షద్వయేఽప్యుభయశ్రుత్యబాధాత్ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశ జడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిక్షేపకత్వాభావా, దుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తం.—— సఙ్కల్పాధికరణే సత్యసఙ్కల్పత్వే సత్యపి ప్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టిరిత్యుక్తం.—— అభావాధికరణే శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమతమనూద్య- *స ఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణా, దచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినాఽనేకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వా, చ్చ సశరీర ఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచిత్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచి, దితి స్వమతముపన్యస్తం.—— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణాజ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మన ఏవ ప్రకృతత్వా, న్ముక్తస్యాసన్నిహితత్వా, చ్చ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గా, చ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యుక్తం.—— అనావృత్త్యధికరణే భగవత్స్వాతన్త్ర్యాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య- *ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణా, దాశ్రితవ్యాముగ్ధస్య భగవతస్సన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవా, చ్చ న ముక్తస్య పునరావృత్తిరిత్యుపసంహృతం.—— చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి చతుర్థాధ్యాయః.—— శాస్త్రం చ సమాప్తమ్

ఇత్యాచార్యైరుపన్యస్తోఽధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

శ్రీః

విషయసూచికా.

పు-సం.	ప-సం.	విషయః.
౧	౨	మంగళశ్లోకః.
,,	౧౨	శ్రీభాష్యావతరణమ్.
౨	౧	అఖిలేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౩	౩౮	పారాశర్యేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౫	౬	ప్రతిజ్ఞావాక్యవ్యాఖ్యానమ్.
,,	౨౦	సమన్వయాధ్యాయారమ్భః జిజ్ఞాసాసూత్రభాష్యవ్యాఖ్యానమ్.
,,	౨౭	అథశబ్దార్థః.
౬	౨౨	అతశ్శబ్దార్థః.
౭	౪	కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వసమర్థనారమ్భః.
,,	౨౬	షష్ఠ్యర్థః.
౮	౩౨	బ్రహ్మశబ్దార్థః.
౧౦	౨౯	జిజ్ఞాసాశబ్దార్థః.
౧౧	౬	యాదవప్రకాశీయసూత్రార్థనిరాసః.
,,	౨౬	ఐకశాస్త్ర్యసమర్థనమ్.
౧౩	౩౫	కర్మబ్రహ్మవిచారయోః క్రమనియామకోక్తిః.
౧౪	౮	అధ్యయనవిధినిరూపణమ్.
౧౭	౨౯	రాగతః ప్రవృత్తిసమర్థనమ్.
౨౧	౨౦	లఘుపూర్వపక్షః.
౨౬	౧౨	లఘుసిద్ధాన్తః.
,,	౧౩	సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసః.
,,	౧౮	వాక్యజన్యజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వనిరాసః.
౨౮	౧౦	భక్తేరుపాయత్వసమర్థనమ్.
౩౩	౭	భక్తేః కర్మాఙ్గకత్వసమర్థనమ్.
,,	౩౨	సాధనసప్తకోక్తిః.
౩౭	౨౫	సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వనిరాసః.
౩౯	౫	దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వనిరాసః.
౪౦	౨౫	మహాపూర్వపక్షారమ్భః.
,,	౩౦	బ్రహ్మసత్యత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనం.
౪౩	౧౯	అవిద్యానిరూపణమ్.
౪౪	౧౯	అవిద్యాయా ఐక్యజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్.
౪౫	౯	ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమ్.
౪౬	౨౧	భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధే అభేదశ్రుతిప్రాబల్యం.
౪౭	౨౩	సత్యాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వమ్.
౫౨	౧౯	ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమ్.
,,	౩౯	భేదదూషణమ్.
౫౪	౨౧	సదనుభూత్యోరైక్యమ్.
,,	౨౫	అనుభూతేః స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనమ్.
౫౮	౩౨	అనుభూతేర్నిత్యత్వమ్.
౫౯	౧౦	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వం.
,,	౧౫	అనుభూతేః సజాతీయాదిభేదరాహిత్యం.
,,	౨౯	అనుభూతేరాత్మత్వమ్.
,,	౩౬	జ్ఞాతురనాత్మత్వమ్.
౬౦	౨౨	అహమర్థస్య అనాత్మత్వమ్.
౬౧	౨౫	మహాసిద్ధాన్తారమ్భః.
,,	౩౨	సమ్యక్శాస్త్రజ్ఞానహేతుభూతభక్తినిరూపణం
౬౨	౩౧	నిర్విశేషవస్తునో ఽప్రామాణికత్వమ్.
,,	౪౦	స్వానుభవస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
౬౪	౨౦	శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
,,	౩౯	ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
౬౫	౧౪	నిర్వికల్పకనిరూపణమ్.
౬౬	౬	నైయ్యాయికాభిమతనిర్వికల్పకఖణ్డనమ్.
,,	౩౫	భేదాభేదవాదనిరాసః.
౬౮	౧౦	అనుమానాదేస్సవిశేషవిషయత్వమ్.
,,	౧౬	సన్మాత్రగ్రాహిప్రత్యక్షభఙ్గః భేదదూషణనిరాసశ్చ
౭౦	౪	జాతేస్సంస్థానరూపత్వసమర్థనమ్.
౭౧	౧౫	సంస్థానస్య భేదరూపత్వసమర్థనమ్.
,,	౪౦	మిథ్యాత్వానుమానభఙ్గః.
౭౪	౧౯	సదనుభూత్యభేదనిరాసః.
,,	౨౨	అనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వశిక్షణమ్.
౭౫	౨౫	స్వయంప్రకాశానుభూతేర్నిత్యత్వనిరాసః.
౭౭	౨౪	నిర్విషయానుభూతినిరాసః.
౭౮	౩౪	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వనిరాసః.
౭౯	౧౦	సంవిదో నిర్భేదత్వనిరాసః.
౮౦	౩౬	సంవిదాత్మత్వనిరాసః.
౮౨	౧౩	అహమర్థాత్మత్వసమర్థనమ్.
౮౪	౧౭	అహమర్థస్య జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వసమర్థనమ్.
౮౮	౧౮	జ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వనిరాసః
౮౮	౩౬	జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వాన్తఃకరణధర్మత్వనిరాసః.
౯౦	౩౪	పరోక్తజ్ఞాతృత్వనిర్వాహనిరాసః
౯౪	౨౪	సుషుప్త్యాదావహమర్థస్ఫురణసమర్థనమ్.
౯౬	౨౪	ముక్తావహమర్థానువృత్తిసమర్థనమ్.
౯౮	౪౦	శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః
౧౦౧	౨౦	అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాసః.
౧౦౩	౬	స్ఫోటవాదనిరాసః.
౧౦౪	౩౫	శ్రుతిఘట్టః.
౧౦౫	౩	సద్విద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౦౭	౯	పరవిద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
,,	౧౯	అఖణ్డార్థసామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౧౦	౨౨	నిర్గుణసగుణవాక్యయోః విషయవిభాగేనావిరోధః.
౧౧౨	౨౭	ఆనన్దవల్ల్యాస్సగుణవిషయత్వమ్.
౧౧౪	౧౬	జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః.
౧౧౫	౨౦	ఆనన్దత్వానన్దిత్వయోరవిరోధః.
,,	౨౮	భేదతన్నిషేధశ్రుతీనామవిరోధసమర్థనమ్.
౧౧౯	౩౫	పురాణఘట్టః.
౧౨౦	౯	సవిశేషపరస్మృతిపురాణవచనాని.
౧౨౬	౨౨	పరోక్తస్మృతిపురాణవచనానాం సమీచీనార్థకథనమ్.
౧౨౯	౯	ఉపబృంహణవిధినిరూపణమ్.
౧౩౦	౪	విష్ణుపురాణప్రాశస్త్యమ్.
౧౩౭	౧౩	ప్రకార్యద్వైతప్రకారాద్వైతవివేకః.
౧౪౦	౭	ద్వాసుపర్ణేతిశ్రుత్యర్థవిచారః.
౧౪౧	౭	ముక్తాజీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యనిరాసః.
౧౪౬	౨౫	సప్తవిధానుపపత్త్యారమ్భః.
,,	౩౦	ఆశ్రయానుపపత్తిః.

పు-సం.	ప-సం	విషయః,
౧౪౭	౩౯	తిరోధానానుపపత్తిః.
౧౪౮	౧౯	స్వరూపానుపపత్తిః.
౧౪౯	౩౯	ప్రమాణానుపపత్తిః.
౧౫౨	౧౦	తమసో ద్రవ్యత్వసమర్థనమ్.
,,	౩౦	అవిద్యాప్రత్యక్షనిరాసః.
౧౫౬	౪౦	అవిద్యానుమాననిరాసః.
౧౫౯	౧౨	అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః.
౧౬౧	౨౪	సత్ఖ్యాతిసమర్థనం.
౧౬౬	౧౯	అవిద్యాపరత్వేనపరోక్తశ్రుతినిర్వాహః.
౧౬౭	౩౬	స్మృతిపురాణానామవిద్యాపరత్వనిరాసః.

పు-సం.	ప-సం.	విషయః.
౧౭౩	౩౯	నివర్తకానుపపత్తిః.
౧౭౪	౧౭	తత్త్వమసివాక్యార్థవిచారః.
౧౭౯	౩౭	అపర్యవసానవృత్తినిరూపణమ్.
౧౮౩	౧౨	సుతాన్తరేషుసామానాధికరణ్యానుపపత్తిః.
౧౮౫	౨౪	సఙ్గ్రహేణసిద్ధాన్తోపన్యాసః.
౧౮౯	౨౦	నివృత్త్యనుపపత్తిః.
౧౯౧	౪	అధికరణపూర్వపక్షః.
౧౯౩	౭	అధికరణసిద్ధాన్తేసిద్ధవస్తుని శబ్దప్రవృత్త్యుపపత్తినిరూపణమ్.
౧౯౫	౧౮	అపూర్వఖణ్డనమ్.
౧౯౬	౧౫	శేషలక్షణమ్.

పు-సం.		విషయః.
౨౦౦	౨	జన్మాద్యధికరణమ్.
౨౦౯	౩	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్.
౨౧౭	౪	సమన్వయాధికరణమ్.
౨౪౦	౫	ఈక్షత్యధికరణమ్.
౨౫౧	౬	ఆనన్దమయాధికరణమ్.
౨౭౮	౭	అన్తరధికరణమ్.
౨౮౫	౮	ఆకాశాధికరణమ్,
౨౮౮	౯	ప్రాణాధికరణమ్.
౨౮౯	౧౦	జ్యోతిరధికరణమ్.
౨౯౮	౧౧	ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.
౩౦౫		ప్రథమాధ్యాయే- ద్వితీయఃపాదః.
,,	౧	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం.
౩౧౫	౨	అత్త్రధికరణమ్.
౩౨౦	౩	అన్తరాధికరణమ్-
౩౨౫	౪	అన్తర్యామ్యధికరణం.
౩౩౦	౫	అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం.
౩౩౬	౬	వైశ్వానరాధికరణం.
౩౪౫		ప్రథమాధ్యాయే- తృతీయపాదః.
,,	౧	ద్యుభ్వాద్యధికరణం.
౩౫౦	౨	భూమాధికరణం,
౩౫౭	౩	అక్షరాధికరణం.
౩౬౧	౪	ఈక్షతికర్మాధికరణం.
౩౬౩	౫	దహరాధికరణం.
౩౭౪	౬	ప్రమితాధికరణం.
౩౭౬	౭	ఏతద్గర్భే— దేవతాధికరణం.
౩౮౬	౮	ఏతద్గర్భే— మధ్వధికరణం.
౩౮౯	౯	ఏతద్గర్భే— అపశూద్రాధికరణం.
౩౯౫	౬	ప్రమితాధికరణశేషః.
౩౯౮	౧౦	అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం.
౪౦౪		ప్రథమాధ్యాయే- చతుర్థపాదః.
,,	౧	ఆనుమానికాధికరణం.
౪౧౪	౨	చమసాధికరణం.
౪౧౯	౩	సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం.
౪౨౪	౪	కారణత్వాధికరణం.
౪౨౭	౫	జగద్వాచిత్వాధికరణం.
౪౩౩	౬	వాక్యాన్వయాధికరణం.
౪౪౩	౭	ప్రకృత్యధికరణం.
౪౫౭	౮	సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం.

పు-స.		విషయః.
౪౭౧		ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.
,,	౧	స్మృత్యధికరణం.
౪౭౫	౨	యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం.
౪౭౭	౩	విలక్షణత్వాధికరణం.
౪౮౬	౪	శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం.
౪౮౭	౫	భోక్త్రాపత్త్యధికరణం.
౪౮౯	౬	ఆరమ్భణాధికరణం.
౫౦౯	౭	ఇతరవ్యపదేశాధికరణం.
౫౧౨	౮	ఉపసంహారదర్శనాధికరణం.
౫౧౩	౯	కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం.
౫౧౭	౧౦	ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం.
౫౨౧		ద్వితీయాధ్యాయే - ద్వితీయపాదః.
,,	౧	రచనానుపపత్త్యధికరణం.
౫౩౦	౨	మహద్దీర్ఘాధికరణం.
౫౩౪	౩	సముదాయాధికరణం.
౫౩౯	౪	ఉపలబ్ధ్యధికరణం.
౫౪౧	౫	సర్వథానుపపత్త్యధికరణం.
౫౪౩	౬	ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం.
౫౪౭	౭	పశుపత్యధికరణం.
౫౫౩	౮	ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం.
౫౬౪		ద్వితీయాధ్యాయే- తృతీయపాదః.
,,	౧	వియదధికరణం.
౫౬౯	౨	తేజోఽధికరణం.
౫౭౫	౩	ఆత్మాధికరణం.
౫౭౮	౪	జ్ఞాధికరణం.
౫౮౬	౫	కర్త్రధికరణం.
౫౮౯	౬	పరాయత్తాధికరణం.
౫౯౧	౭	అంశాధికరణం.
౫౯౮		ద్వితీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.
,,	౧	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం.
౬౦౦	౨	సప్తగత్యధికరణం.
౬౦౨	౩	ప్రాణాణుత్వాధికరణం.
౬౦౩	౪	వాయుక్రియాధికరణం.
౬౦౫	౫	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం.
,,	౬	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం.
౬౦౬	౭	ఇన్ద్రియాధికరణం.
౬౦౭	౮	సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం.

పు-సం.		విషయః.
౬౧౩		తృతీయాధ్యాయే ప్రథమఃపాదః.
,,	౧	తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం.
౬౧౮	౨	కృతాత్యయాధికరణం.
౬౨౦	౩	అనిష్టాదికార్యధికరణం.
౬౨౪	౪	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం.
౬౨౫	౫	నాతిచిరాధికరణం.
,,	౬	అన్యాధిష్ఠితాధికరణం.
౬౨౮		తృతీయాధ్యాయే- ద్వితీయఃపాదః.
,,	౧	సన్ధ్యాధికరణం.
౬౩౨	౨	తదభావాధికరణం.
౬౩౩	౩	కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం.
౬౩౪	౪	ముగ్ధాధికరణం.
,,	౫	ఉభయలిఙ్గాధికరణం.
౬౪౧	౬	అహికుణ్డలాధికరణం.
౬౪౭	౭	పరాధికరణం.
౬౫౦	౮	ఫలాధికరణం.
౬౫౩		తృతీయాధ్యాయే- తృతీయఃపాదః.
,,	౧	సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం.
౬౫౬	౨	అన్యథాత్వాధికరణం.
౬౬౦	౩	సర్వాభేదాధికరణం.
౬౬౧	౪	ఆనన్దాద్యధికరణం.
౬౬౬	౫	కార్యాఖ్యానాధికరణం.
౬౬౭	౬	సమానాధికరణం.
౬౬౮	౭	సమ్బన్ధాధికరణం.
౬౬౯	౮	సమ్భృత్యధికరణం.
౬౭౦	౯	పురుషవిద్యాధికరణం.
౬౭౧	౧౦	వేధాద్యధికరణం.
౬౭౨	౧౧	హాన్యధికరణం.
౬౭౪	౧౨	సామ్పరాయాధికరణం.
౬౭౮	౧౩	అనియమాధికరణం.
౬౭౯	౧౪	అక్షరధ్యధికరణం.
౬౮౨	౧౫	అన్తరత్వాధికరణం.
౬౮౬	౧౬	కామాద్యధికరణం.
౬౮౯	౧౭	తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం.
౬౯౦	౧౮	ప్రదానాధికరణం.
౬౯౧	౧౯	లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం.
౬౯౩	౨౦	పూర్వవికల్పాధికరణం.
౬౯౬	౨౧	శరీరేభావాధికరణం.
౬౯౮	౨౨	అఙ్గావబద్ధాధికరణం.
౬౯౯	౨౩	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం.
౭౦౦	౨౪	శబ్దాదిభేదాధికరణం.
౭౦౨	౨౫	వికల్పాధికరణం.
౭౦౩	౨౬	యథాశ్రయభావాధికరణం.
౭౦౭		తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థఃపాదః.
,,	౧	పురుషార్థాధికరణం.
౭౧౫	౨	స్తుతిమాత్రాధికరణం.
౭౧౬	౩	పారిప్లవార్థాధికరణం.
౭౧౭	౪	అగ్నీన్ధనాధికరణం.
,,	౫	సర్వాపేక్షాధికరణం.
౭౧౮	౬	శమదమాద్యధికరణం.
౭౧౯	౭	సర్వాన్నానుమత్యధికరణం.
౭౨౧	౮	విహితత్వాధికరణం.
౭౨౨	౯	విధురాధికరణం.
౭౨౪	౧౦	తద్భూతాధికరణం.
౭౨౬	౧౧	స్వామ్యధికరణం.
౭౨౭	౧౨	సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం.
౭౩౦	౧౩	అనావిష్కారాధికరణం.
,,	౧౪	ఐహికాధికరణం.
౭౩౧	౧౫	ముక్తిఫలాధికరణం.
౭౩౩		చతుర్థాధ్యాయే - ప్రథమఃపాదః.
,,	౧	ఆవృత్త్యధికరణం.
౭౩౫	౨	ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం.
౭౩౭	౩	ప్రతీకాధికరణం.
౭౩౮	౪	ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం.
౭౩౯	౫	ఆసీనాధికరణం.
౭౪౦	౬	ఆప్రయాణాధికరణం.
౭౪౧	౭	తదధిగమాధికరణం.
౭౪౩	౮	ఇతరాధికరణం.
౭౪౪	౯	అనారబ్ధకార్యాధికరణం.
౭౪౫	౧౦	అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం.
౭౪౭	౧౧	ఇతరక్షపణాధికరణం.
౭౪౯		చతుర్థాధ్యాయే- ద్వితీయఃపాదః.
,,	౧	వాగధికరణం.
౭౫౦	౨	మనోఽధికరణం.
౭౫౧	౩	అధ్యక్షాధికరణం.
,,	౪	భూతాధికరణం.
౭౫౨	౫	ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం.
౭౫౭	౬	పరసమ్పత్త్యధికరణం.
,,	౭	అవిభాగాధికరణం.
౭౫౯	౮	తదోకోఽధికరణం.
౭౬౦	౯	రశ్మ్యనుసారాధికరణం.
,,	౧౦	నిశాధికరణం.
౭౬౧	౧౧	దక్షిణాయనాధికరణం.
౭౬౩		చతుర్థాధ్యాయే- తృతీయఃపాదః.
,,	౧	అర్చిరాద్యధికరణం.
౭౬౪	౨	వాయ్వధికరణం.
౭౬౫	౩	వరుణాధికరణం.
౭౬౬	౪	ఆతివాహికాధికరణం.
౭౬౮	౫	కార్యాధికరణం.
౭౭౬		చతుర్థాధ్యాయే - చతుర్థఃపాదః.
,,	౧	సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం.
౭౭౯	౨	అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం.
౭౮౦	౩	బ్రాహ్మాధికరణం.
౭౮౨	౪	సఙ్కల్పాధికరణం.
౭౮౪	౫	అభావాధికరణం.
౭౮౭	౬	జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం.

విషయసూచికా సమాప్తః.

ప్ర క ట న.

ఇందువలన దెలియజేయడమేమనిన - ఈపుస్తకము- దళసరపుకాగితముల - ప్రతి- ౧కి- రూ- ౧౨
సుమారుగానుండుకాగితముల-ప్రతి- ౧కి- రూ- ౧౦

బయిండు- ౧-రూ. ఛార్జుగలదిగాను, ౪ రూ. ఛార్జుగలదిగాను, రెండువిధములుగాజేయబడుచున్నది. కాన బయిండుతోఁగావలసినవారలు- సదరహీఛార్జును చేర్చియివ్వబడును.

అయితే పయివివరించియుండుక్రయమునకు విభవసం॥ వైయాశినెల- ౩౦- తేదిలకులోగా యివ్వబడును- తదనంతరము- దళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౫-రూ- గాను, సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి-౧కి ౧౨- రూ- గాను, విక్రయింపబడును.

ఈపుస్తకమును- గ్రంథఅక్షరములతో నచ్చువేయుచున్నాముగనుక వలయువారలు యిప్పుడే-మొదటపివరిం చియుండుక్రయమునకుసమ్మతించిమాయొక్క- చందాపుస్తకమునందు- చేవ్రాలుజేయునెడల సిద్ధమయ్యేడుకాపీలను నెలనెలకు శీఘ్రముగానె పంపించబడును.

దశోపనిషత్తులకు విశిష్టాద్వైతభాష్యంబును, అద్వైతభాష్యంబును, ముద్రించుచున్నాము - దళసరపుకాగిత ము- ఫారం- ౧కి- అణా-౧- సుమారుగానుండు కాగితము-ఫారం-౧కి- పై-౯-యీక్రయమునకివ్వబడును.

కొనువారలకు- పయివివరించియున్నగ్రంథపుస్తకపురీతిగానే నెలనెలకు కాపీలుయివ్వబడును.

దేశాంతరములకు పంపించునెడల యేర్పడు పోష్టుభంగీఛార్జును పుస్తకముకొనువారలేయిచ్చుకొనవలయును.

ప్ర వి డ పు స్త క ము లు.

	రూ-	అ-
తిరుచ్చందవిరుత్తము సటీకతో బయిండుచేసి దళసరపుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి-	౦	౧౨.
సుమారుగానుండు కాగితములప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.		౯.
తిరువాయ్మొళి ప్రతిపదటీకతో-దళసరపుకాగితముల-ప్రతి-౧కి- బయిండుసహితము-	౫	౮.
సుమారుగానుండుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.	౪.	

పైవిలాసముద్రాక్షరశాలకొనుపద్ధతి.

చెన్నపురి, చూళ వేపేరిలో - డోరు-౨౧వ-నెంబరుగలగృహమునందు. మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ షహంక్షహాన్. దుబాసి- చెంగల్వరాయనాయకులవారిచే స్థాపింపబడియుండు వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలకార్యకర్తయగు- క. వేదాంతఅరుణగిరిస్వామివారికి యిప్పించేదనివ్రాయవలయును.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే — ప్రథమపాదః.

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః। వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛేది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥ తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే। యః శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేऽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్। భాష్యామృతప్రదానాద్యః సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేऽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణాశ్చ ప్రమేయాశ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః। జయన్తు క్షపితారిష్టం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అపి శ్రుతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం దృఢమ్॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్। వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదత్॥ గురుభ్యోऽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః। సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః। ఆదేయా కాకణికేవైషా నోపేక్ష్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిర్మితమతిర్దూరేజనస్త్వస్వరామ్। ప్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సహీనసత్ప్రత్యక్షరూపోద్ధృతాం తద్వ్యాప్యం స చ భాష్యకృత్స చ హరిస్సమ్యక్ప్రసీదన్తు నః॥ ....

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సిత జిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపే వస్తుని శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- తత్రాప్యపౌరుషేయముషితదోషమషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాక్షరరాశేరేవ ప్రధానతయా ప్రమాణతయాశ్రయణీయత్వే సిద్ధే- తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరేవగతే పూర్వభాగే- పరమపురుషార్థావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతముక్తిఘుష్టాపథకణ్టకాయమాన వివిధకుదృష్టిజన దుర్వచనశతోపప్లుతే- తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే- తదుజ్జీవయిషయా సదసద్వివేచన చతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భవభయార్దిత సుజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితం. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాంచ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని, చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని- నహ్యన్యేషాం స్వాతన్త్ర్యం- ఋషేరర్థప్రాయదృష్టిరేవ వస్తుతో వేదితుమర్హతి- మన్దమతిరితరో జనః. ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయత్వాదిభిరవిరోధో నేయః- భిన్నవక్తృకాణాం తు విరోధే దుష్పరిహరే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి, చ పద్విరుద్ధానిరసయన్తి- తేషామగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పణ్డితమానిత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే, చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణం. ఇతరేషాం చ వ్యాఖ్యాతౄణాం మహర్షివ్యాఖ్యానాతిలఙ్ఘిత్వం- *ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్- *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ - *భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ - *దహర ఉత్తరేభ్యః, ఇత్యాదిషు స్పష్టతరం. ఇహాపి వృత్త్యనుసారః ప్రతిజ్ఞాతః. న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమప్యుపయమి శఙ్కనీయం- మధ్యేతిహారబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితం- తథాపి తత్ర ప్రయోగమార్గే శిక్షితానాభావాదనుష్ఠానమాత్రాధీనాయాః స్వర్గాదిఫలసిద్ధేస్తత్తదర్థస్వరూపతద్యాథాత్మ్య సత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యం, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వం, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థోపయికతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితయైవ దిశానుక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం, చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలేవినతవివిధ భూతవ్రాత

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శ్రౌతమాచరతి (అఖిలేత్యాదినాశ్లోకేన) *మఙ్గళాచారయుక్తానాంనిత్యంచ ప్రయతాత్మనామ్। జపతాంజుహ్వతాంచైవవినిపాతోనవిద్యతఇతిహిస్మర్యతే- ఉపర్యతేచ తత్తత్ప్రబన్ధృభిః శ్రోతృమనస్సమాధానార్థంశాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చాగ్రతస్సంక్రియతే- యథాచోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపం, ప్రమాణం, ప్రవృత్త్యర్థాభ్యాం నిరూపితం. ప్రసిద్ధంహి శ్రోతుః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వస్తురర్థప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వం-*ఇష్టంహివిదుషాంలోకేసమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపేణవస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాద,శ్చకృతో భవతః.వినతేతి, భక్తిరూపేతి,చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపిఫలితా-ణను ప్రహ్వ[illegible]ఇతిహిధాతుః.ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితంభవతి. శ్లోకస్య ప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్గృహీతః- ద్వితీయేనచోత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపివిషయవిషయిరూపప్రతిపాద్యభేదేనద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యముపాయోపేయాత్మకం-సిద్ధోపాయ,ఉపేయంచ బ్రహ్మ- సాధ్యోపాయోభక్తిః. తత్ర సమస్తపదప్రసిద్ధోపాయరూపం, ముఖ్యోపేయంచ బ్రహ్మ [illegible]. భవనీతి(భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యాతత్కారణస్యకులాలాదేర్వ్యావృత్తిః-భువనశబ్దోహివిపులతరకార్యవిశేషరూఢః. అఖిలశబ్దేనసకలదేవాదీని కృత్స్నజాతాని వివక్షితాని- తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః. ఖిలంనాస్తీత్యఖిలం- కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాదివ్యాపారావిషయభూతం నకించనాస్తీత్యర్థః. అనయావ్యతిరేకోక్త్యాప్రాయికత్వనివృత్తిః-*అజ్ఞాతంనాస్తితే కించిదితివత్. అతః సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. అకారోపసర్గమఖిలస్యేతి [illegible] లేత్యనుక్తిః. *అఇతి భగవతోనారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతోవాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేనకించినామమఙ్గళంచకృతమితి [illegible] ధాయి. అత్ర భగవద్వాచిత్వా వివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారోమాఙ్గళికః-*అఇఉణిత్యత్రాకారవత్. నఞోనిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే-అతో *నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహఇత్యాదినిర్దేశస్యేవ శుభతరత్వం-వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోప్యభిప్రేతః (జన్మ)నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపం.(స్థేమా)స్థితిః. సాచాన్తర్యామిదిష్ణ్వవతార లోకపాలమన్వాదిన్రపమాతాపిత్రాదిముఖేన క్రియమాణా బహువిధావివక్షితా.(భఙ్గః)నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపః. మోక్షస్యాదేయాన్తర్భావేపిశాస్త్రస్యపరమప్రయోజనత్వాత్పృథఙ్నాన్తర్భావితః. అతఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః- తస్యసాధారణతయాస్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవహిపూర్వాచార్యైస్సఙ్గృహీతో మోక్షః-*జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయఇతి-*జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవఇతిచ-భగవాన్ భాష్యకారశ్చతథాస్వీకృతవాన్- యథా వేదార్థసఙ్గ్రహే *ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూతఇతి- భాష్యేచ*నిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణ[illegible]నతేత్యాది పదేన స్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథగుక్తిరనపేక్షితా- అసాధారణస్యపరమప్రయోజనస్యమోక్షస్యైవహిపృథగుక్త్యపేక్షా. ఆదిశబ్దేనసృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే- తథాచ భాష్యేస్వయమేవవక్ష్యతి-*జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తః ప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాచ్ఛ్రయణమయుక్తం-అధ్యాసపరిణామపక్షయోరన్యస్యాగ్రహత్వాన్నావేశనాద్యాక్షేపసిద్ధ్యర్థంస్వమతేపృథగ్వక్తవ్యత్వాత్,శాబ్దత్వేసమ్భవత్యార్థత్వకల్పనాయోగాత్,విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసఙ్క్షేపోక్తావివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ (లీలా) శబ్దేనభగవతః పూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతం. యథోక్తంమహాభారతే-*అప్రమేయోనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ। మోదతేభగవాన్భూతైర్బాలఃక్రీడనకైరివేతి॥అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం-అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం-యత్రకామగమత్వేనవాయూదకాదిప్రేరణాధీనాబుద్ధిపూర్వకస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః-స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిఘాతవ్యావృత్తిర్వా-స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః-[illegible]యస్యసవశీ-ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్తిర్వా వశిశబ్దః- బాలకదృష్టాన్తేనలీలాయాః ప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తం-[illegible]బన్ధపూర్వకన్యూతాదివ్యావృత్తిః- కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేనభణితం. నను [illegible]లీలా- అతోభఙ్గస్యలీలాత్వేయుక్తేపికథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం- ఉచ్యతే-*బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహి [illegible] జకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచలీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితం. లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వంచ. భఙ్గాదిష్వన్తేన [illegible] అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతాలీలాశబ్దేనవిరోధపరిహారపరద్వితీయపాదార్థస్సూచితః. ఏవంపూర్వద్విక[illegible]రూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తం. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తమభిగమ్యత్వమోక్షప్రదత్వలక్షణంసౌలభ్యంసఙ్క్షిప్యతే. (వినతేత్యాది పదేన) కేవలంప్రకృష్టత్వం, కేవలంసౌలభ్యం,చకనకాచలలోష్టశకలయోరివనసమాశ్రయణీయత్వాయకల్పతఇతితదుభయమ్[illegible]యం.విశేషేణనతాఃవినతాః- ప్రహ్వీభూతాః-న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యావిశేషనిష్ఠావివక్షితాః. వైవిధ్యంచ *చతుర్విధా భజన్తే మాం *ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీజ్ఞానీచ [illegible] చేత్యాదినావక్ష్యమాణదేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన,జన్మవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతం.భగవదాజ్ఞానైసలబ్ధసత్తాకత్వం భూతశబ్దార్థః- *అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసన్తమేనంతతోవిదురితిహి శ్రుతిః.లబ్ధస్వరూపాణాంచ *తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థః *దదామిబుద్ధియోగంతం *అహంస్మరామిమద్భక్తమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణసాక్షాత్కారవిరోధినివర్తనాదికంహిభగవతఏవభరఇతి నస్వరూపప్రచ్యుతిసమ్భవః. భూతసమ్బన్ధీవ్రాతో (భూతవ్రాతః)సంశ్రితసమ్బన్ధినోపితతఏవకారణాద్భగవతోరక్ష్యాఇత్యభిప్రాయః-యథా *ఆస్ఫోటయన్తిపితరఃప్రనృత్యన్తి

రక్షైకదీక్షే। శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిఞ్ఛేముషీ భక్తిరూపా॥ పారాశర్య

త్యన్తి పితామహాః। వైష్ణవానాం కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి *పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పర
మం పదమితి చ. నను షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టాతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః- యథా బ్రాహ్మణసమాజ ఇతి- నైవం- రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్,
సమాసాన్తర్గతాయాష్షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్, షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టాతిరిక్తత్వనియమస్యానుశాసనాభావాచ్చ. సముదాయశబ్దశ్రుతేస్సముదా
యినః క ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యనిష్ఠస్సముదాయశ్శీఘ్రం ప్రతీయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపరి
షదిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం చ సతి వ్రాతశబ్దప్ర
యోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (రక్షా) తస్యా (మేకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః దీక్షా- సఙ్కల్పః- స్వసఙ్కల్పాయత్తా అపి సంశ్రి
తరక్షాసఙ్కల్పసిద్ధ్యైకనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యం- *అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తం- *కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం చోపరున్ధ్యాన్న త్వే
వ దాసకర్మకరమితి చాపస్తమ్బః. ఈదృశీయం ప్రతిర్యదాజ్ఞా- తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వమప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీ
క్షాప్రాధాన్యే సతి రక్షాప్రాధాన్యం ఫలితం. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితం- వ్రతభ్రంశసమాప్త్యోరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి
వ్రతిన ఏవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం- యథా *దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థాస్సూచితాః. ఏవం జగ
త్కారణత్వమోక్షప్రదత్వే కథితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవత్ బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నం. పరస్య సౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతానిమిత్తతయావగతే-
యథా *య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యుపక్రమ్య *సం బాహుభ్యాం నమతి సం పతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్దేవ ఏక ఇతి- *సర్వలోకమహేశ్వరమ్।
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధీయః- యది ప్రమాణముపలభామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేష
భూతచతుస్సూత్ర్యర్థం పదం ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి. (శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇతి) శ్రూయత ఇతి నిత్యమితి శ్రుతిః- అనేనాపౌరుషేయత్వా
న్నిర్దోషత్వం వివక్షితం. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యోపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితం. శిరశ్శబ్దేనాన్యపరత్వం వివ
క్షితం- పరతత్త్వప్రధానా మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః. (విదీప్తే) పూర్వభాగేష్వగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం *తదేవాగ్ని
స్తద్వాయురిత్యాది నోపనిషద్వాక్యైర్నైవ జ్ఞాయత ఇతి విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం- యద్వా- క్షుద్రసుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్ర
యోజనం పూర్వభాగే దీప్తం- బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దతయా పరమపురుషార్థభూతముపరితనభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధి
కరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థశ్చాత్ర ద్యోతితో భవతి- వ్యుత్పత్తిలక్షణసామ్యాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య
ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదమౌపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. (శ్రీనివాస ఇతి) వి
శేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. *పశునా యజేత *ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యత్ర *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యా
యేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్- సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసాయిత్వాత్- సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దా
నాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితం. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యవిభూతిమత్త్వం సూచితం. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యం, తదైక్యం,
బ్రహ్మణస్తు తుర్యత్వం, చ నిషిద్ధం. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ- సత్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః- బ్రహ్మాదయస్త్రయోఽప్యనీశ్వరా ఇతి పక్షశ్చ వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి)
*పరమతస్సేతూన్మానేత్యధికరణార్థసూచనం- తేనోపేయాన్తరవ్యావృత్తిః- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్. యద్వా-
కారణస్య శఙ్కితదోషవ్యుదాసాయ *న స్థానతోఽపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయా వైలక్షణ్యం సూచితం. అథోపాయస్వరూపం వదతి.
(శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మ
సముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. *సుప్తభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనం। *భక్త్యా త్వనన్యయా- *జ్ఞాతుం ద్రష్టుం
చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరత్ర వివక్షితా- అవిశేషేణ భక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. *అహమస్మ్యపరా
ధానామాలయ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ స్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ. (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తేరేవ స్వాదుతమతయా ప్రార్థనీయతా సూచితా. యద్వా-
న హి భక్తిస్స్వైర్భోగ్యేఽపి స్వాదత ఇత్యత్రాహ. (మమేతి) ప్రతిబన్ధకపాపరహితస్య. శాన్తపిత్తస్య హి క్షీరస్వాదుతమతాబుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్ని
త్యనేనోపాయైరుపేయభూత ఏవ సిద్ధోపాయ ఇత్యుక్తః- భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్ర శ్లోకే శాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతః పరపక్షప్రతిక్షేపశ్చార్థాత్సూ
చితో భవతి. జన్మస్థేమభఙ్గాదిశబ్దేన యుగపత్సర్గాదికమనభ్యుపగచ్ఛన్తౌ భాట్టప్రాభాకరౌ వ్యావర్తితౌ. లీలాశబ్దేన సాక్షిమాత్రేశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భ
వ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాం పరస్పరం, బ్రహ్మణా చాభేదమభ్యుపయన్తో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽపాస్తాః. శ్రుతిశిరసీత్యనేన వేదబాహ్యచార్వాక
బౌద్ధార్హతనిరాసః. తేనైవ పదేనానుమానికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరమాణుకారణవాదిసాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యు
దాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః- శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపా
యవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయం. శ్రుతేరేవోపాయోపేయావగతౌ సత్యాం కిం భవ
తోక్తవ్యమిత్యత్రాహ. (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకేన స్వప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపపరమవిషయో దర్శితః. సాధ్యరూపం ప్రయోజనం చ

వచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవినీమ్।
పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితామానీతాంతునిజాక్షరైస్సుమనసో

లక్ష్యోపదేశేనాభిసంక్షిప్తం. అథ ద్వితీయేన శ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయం, పరంపరయా బ్రహ్మవిషయత్వం, స్వప్రబన్ధప్రశంసయా [illegible] హితార్థావాన్తరప్రయోజనత్వం, పరమ్పరయా ముక్తిః పరమప్రయోజనత్వం, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతా [illegible] నేన వ్యాఖ్యేయరూపగ్రన్థానామప్ర మాణమూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం స్వోక్తప్రబన్ధస్య సామ్ప్రదాయికత్వమిత్యాది ప్రాసఙ్గికం [illegible] ప్రకాశ్య [illegible] స్వరూపమప్యాచార్యస్సఙ్క్షేపేణ క్రియతే *జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః* *ద్వైపాయనేన [illegible] [illegible] ల్పోపసత్తేరపి భగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమాత్ పరదేవతోపాసనానన్తరం నాదిత్వం గురూపాసనస్యోక్తం-తథాచ శ్రుతిః- *యస్య దేవే పరా భక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ* [illegible] పూర్వాచార్యప్రణీతం-యథా భగవతా నాథమునినా- [illegible] ఫాచ ద్రమిడాచార్యైః-*వేదప్రవరసుఙ్గాస్సుద్దాయన్తి [illegible] [illegible] స్ఫుటనిగూఢవిస్తరయిత్రే న్యాయప్రజ్వలితేన సేనమూర్త్యాచార్యేభ్యః [illegible] *విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ-* [illegible] నాయహేతుమీశ్వరం మునిం కీర్తయామి [illegible]. పారాశర్యశబ్దేన జన్మోత్కర్షః-*సమాహూయ చ [illegible] [illegible] నసంజ్ఞత్వం వివక్షితం-యథోక్తం మహాభారతే-*ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతమ్। పరాశరాత్సత్యవత్యాం [illegible] స్యన్తరేపి బాదరాయణ శబ్దప్రయోగః-తథాపి సూత్రకృద్వ్యాసో బాదరాయణః [illegible] కాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానంకృతయుగే స్థితమ్। కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఖిలమ్। గౌతమస్య ఋషేశ్శాపాద్జ్ఞానే త్వజ్ఞానతాం గతే। సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవాః బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। [illegible] వచసహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా। అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః। నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః। సూత్రవిదో విదుః [illegible] [illegible] స్యనిర్విశేషేణ శబ్దాన్యేషాం విశేషతః। ఇతి వేదవిదః ప్రాహుః శబ్దతత్త్వార్థవేదినః। ఏవంవిధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో మహాయశాః। బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు। జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్ క్రీడతే పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) వచస్స్వాద్యతాత్పర్యం-సుధా [illegible] విధిత్వాదౌ వేదాదిశబ్దానాం-అర్థాభిధాయకం హి వాక్యం. వచస్సుధామితి కేచిదాచార్యాః-మావత్ప్రకరణా, త్సుధాశబ్దస్య [illegible] చ ఇతి *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసః పరమాచార్యాః [illegible]. సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వముక్తం భవతి. ఏవముక్తం [illegible] థం బ్రహ్మణో విషయత్వమితి శక్త్యాయాం సద్వారకం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ. (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణత్వాదుపనిషత్-*ఉపనిషత్సు [illegible] షదితి హి వాక్యం-*గహనే హ్యయం విద్యాసన్నివిష్ట ఇతి తద్విషయం ద్రమిడభాష్యం-*గహనే బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతి భాష్యవిష [illegible] భగవత్ప్రతిపాదకత్వముపనిషణ్ణత్వం. దుగ్ధశబ్దేన పూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వం వివక్షితం. యథా-*అరణ్యాచ్చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథామృతమితి. (అబ్ధి) శబ్దేనాఽలోచితానాముపనిషదామానన్త్యాది సూచితం. (మధ్య) శబ్దేన సర్వవాక్యానాం ముఖ్యార్థాపరిత్యాగోక్తిః శ్రుతోఽ-సుస్పష్టసర్వపర్యన్తవేదా పేక్షయా తుల్యాపేక్షా స్తత్త్విః. (ఉద్ధృత) శబ్దేనాతినిమ్నదేశనిమగ్నోద్ధరణముఖేన ఫలితానిశ్చయార్థగ్రహణం సూచ్యతే. స్వప్రబన్ధస్యా [illegible] పారాశర్యసూత్రం-తస్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్-తద్విషయభూతం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః పరిపాల్యత్వం. [illegible] నిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వాత్ తదనాదరణీయత్వం వ్యాఖ్యానమితి సూచితం. ప్రయోజనమాహ [illegible] హ. (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసారస్య కాలాగ్న్యాత్మకతాపత్రయరూపతా వివక్షితా. యథా-*స్వర్గేపి [illegible] (దీపన) శబ్దేనాఽనన్తోచ్ఛ్వాసదాహజ్వలనవాచినా విద్యాగ్నిపూర్వం కదాచిదపి శాన్త్యభావముక్తం భవతి. [illegible] స్తైకస్యాపి శారీరమానసాదిరూపేణ చ. ఆత్మనాం (ప్రాణ) పరమాత్మా-*సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి-* [illegible] ప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః. (గత) శబ్దేన తదలాభః. ఉపసర్గాభ్యాం తస్యానాదిత్వం, విశిష్టత్వం, చ వివక్షితం-జ్ఞానసఙ్కోచప్రత్యాసత్త్యాదినా [illegible] భస్యవైవిధ్యం. (సఞ్జీవినీమితి) జీవనం-ఉజ్జీవనం-సంసారోత్తీర్ణత్వమితి వ్యావృత్తిః. అర్థనాపుష్ప్రాణాయనిత్యమాహ. ([illegible]) [illegible] గురోర్వ్యాచీనత్వావృత్తిః. (సురక్షితాం) నోపదేశమాత్రేణ-గ్రన్థరూపేణ చేతి భావః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైర్గృహీతస్వరూపం [illegible] త్యమిత్యత్రాహ. (బహుమతీతి) బహవ్యః కుమతయో బహూనాం మతయో వా- తాసాం పరస్పరవ్యాఘాతేన, తాభిస్స్వమీమాంసార్థవ్యాఘాతేన చ [illegible] నైష్ఠురవగాహత్వమాహ. (దూరస్థితామితి) సయథావద్ప్రతీతిమాత్రం. అన్యథా చ ప్రతిపత్తిరాసీదితి భావః. సూత్రాద్యవాన్తరవిషయస్య విషయో స్వగ్రన్థ ఇతి నపూర్వం కణ్ఠోక్తం. తదాహ. (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) గాయత్ర్యవయవభూతైరమృతాక్షరైరితి యోజనా. అతో మయూరశ్శ్రుతిత్యనుక్తిః. (సుమనసః)*సోర్ధ్వం సా [illegible] చేతజ్జా ఇత్యాద్యుక్తాః-అనేనాసదసద్గ్రన్థానస్వోపాదేయత్వముక్తం భవతి. దేవాదీనాం వృత్తికారగ్రన్థాదిభిస్సుక

భౌమాన్ పిబన్త్వన్వహమ్॥ భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాస్సఞ్చిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే.
౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

మత్వాద్భూమా ఇత్యుక్తమ్. (పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతి భావః. ఫలాన్తరాద్భగవత్ప్రీత్యుపాయ ఏవ హి స్వాదుతమః. యథోక్తమ్- *క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్। క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వా గభీరత్వాదన్వహం శీలనీయమితి భావః. ……………

తర్హి పురాతనగ్రన్థా ఏవ వాచయితవ్యాః- కిమపూర్వగ్రన్థనిర్మాణతత్పరివర్తనయత్నగౌరవేణేతి శఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన శఙ్కరాదివదనాప్తత్వం నాస్తీత్యభిప్రేతమ్. బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దోప్యర్థాద్వివృతః. (విస్తీర్ణాం సఞ్చిక్షిపురితి) అనేన వృత్త్యాదీనామత్రత్యేష్వద్యతనజనేష్వకార్యకరత్వం సూచితమ్. బోధాయనేన హ్యతివిస్తీర్ణా వృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయో హి పరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసఙ్క్షిప్తాన్ గ్రన్థానరచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచితగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషు భవతి. న హీదానీన్తనపురుషాణాం సర్వేషాం శతాయుష్ట్వం, యావజ్జీవం గ్రన్థపరిశ్రమః, సహజధీవిశేషాశ్చ సన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థమనతివిస్తరతయాఽఽశుగ్రహత్వార్థం చ సూత్రం వ్యాఖ్యాతవ్యమితి యావత్. (తన్మతానుసారేణ) న తు స్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం వదామః- న తు స్వోత్ప్రేక్షితార్థం సూత్రాణి యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి భావః. (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపౌ ద్యోత్యేతే. నను *సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్ర వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదాని చ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితి హి భాష్యలక్షణమ్. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికం న భాష్యాన్తర్భవతీతి చేన్న- సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాత్ భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వం చ శ్లోకవ్యాఖ్యానే స్పష్టమ్. కిఞ్చ మఙ్గళాచరణమారిప్సితగ్రన్థపరిసమాప్త్యాద్యర్థతయా తదుపయోగీతి తదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేషు నమస్కారాదర్శనాదత్ర నమస్కారకథనమయుక్తమితి చేన్న- *నమస్తేప్రవరగుణైకాస్పదాయేతి ద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మభేదానభ్యుపగమాచ్చ నమస్యానాదరః. అత్ర తు సిద్ధాన్తానురూప్యాన్నమస్యాత్యన్తోపపన్నా. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమే చ వ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్కుగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థే ప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనార్థాన్మఙ్గళాచారః కృత ఇతి పరిహృతమ్. ……………

౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ పూర్వం పదాని వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమమథశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతీతి) *పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పఞ్చలక్షణమితి హి వ్యాఖ్యానప్రకారః. నను నైతావదథశబ్దో వ్యాఖ్యేయః, ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థం హి వ్యాఖ్యానమ్. న తావదత్రాజ్ఞానమ్- ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావే, చ తయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపి సంశయః- అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. న హి గోశబ్దం శృణ్వతస్సాస్నాదిమతి సంశయో జాయతే. అత ఏవ విపర్యయోపి దూరోత్సారిత ఇతి. అత్ర బ్రూమః. ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్, తదప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాత్, అథశబ్దస్యాధికారాదిష్వేతచ్ఛబ్దస్యైతదుక్తం భవతీత్యాదిషు వక్ష్యమాణేర్థే, తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇత ఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తేర్థే చ ప్రయోగదర్శనాత్సంశయవిపర్యయౌ స్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం యుక్తమిత్యతస్తౌ వ్యాఖ్యాయేతే. అత్ర తావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్. అధికారో హి ప్రస్తావః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయత ఇతి వచనం నిష్ప్రయోజనమ్- ప్రారభ్యత ఇత్యుక్తిం వినాపి ప్రారమ్భాదేవ ప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉచ్యమానం హి వచనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపి సన్నిహితపురుషేణోచ్యత ఇత్యేవావగమ్యతే- న తూచ్యత ఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యత ఇతి చేత్- తదానీమపి న్యాయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాద్యుక్తితః ప్రారమ్భయోగ్యత్వర్థస్స్యాత్. యోగ్యత్వమశాబ్దమ్. నన్వధ్యాహారేణ యోజనా స్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపి కర్తవ్యేత్యధ్యాహర్తవ్యమితి చేన్న- అధికారార్థత్వపక్షే ధ్యాహృతస్యాపి పదస్యాన్వయదౌర్ఘట్యాత్. యథా-చ యోగ్యత్యుక్తేస్సముచ్చేతుం యోగ్యత్యర్థో న శక్యాభిధానః. ఏవమథయోగ్యత్యుక్తేరధికర్తుం యోగ్యత్యభిధానం హి న శక్యమ్. అత ఏవ హి మహాభాష్యే *శబ్దానుశాసనం శాస్త్రమధికృతం వేదితవ్యమిత్యుక్తమ్- న త్వధికర్తుం యోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపి ఫలితార్థకథనమ్. న తు వాచనికోక్తిః- చాదీనాం ద్యోతకత్వాత్- అత్ర త్వధికృతమిత్యర్థపరత్వే వైయర్థ్యముక్తమ్. శబ్దానుశాసనోపక్రమే త్వధికారార్థత్వమగత్యాశ్రితమ్. న హ్యుపనీతేన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణో వృత్తవిశేషస్సమ్భవతి. ఇహ తు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తమ్. ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవత్త్వం చ వక్ష్యతే. మఙ్గళం తు నాథశబ్దవాచ్యమ్- అపి తు శఙ్ఖస్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణోథశబ్దో మఙ్గళావహ ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళం సిధ్యతి. ఓఙ్కారతుల్యో హ్యథశబ్దస్స్మర్యతే. *ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాస్తుతాస్స్యాత్. తతశ్చ సూత్రస్యార్థవాదతా స్యాత్. న తు న్యాయనిబన్ధనత్వమ్. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావే మఙ్గళం భవతీతి వాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వం చాయుక్తమ్. తద్ధి ప్రకృతమపేక్ష్య వక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనమ్. తచ్చ కల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవ దృష్టమ్. అత్ర తు కల్పాన్త

అతశ్శబ్దోవృత్తస్యహేతుభావే.

రోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నం. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం-వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్. తథాహి- కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేత్యుక్తంస్యాత్. సాకర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనంస్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపంవాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్య ప్రశ్నార్థపరత్వేఽర్థ్యేనసాకర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోనుపపన్నః- ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శబ్దితత్వాభావాత్. కర్తవ్యతామాత్రంహిసంశయపదం. తస్మాదనార్థంచ సూత్రం. కించాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వమతశ్శబ్దాన్వయోపినివారయతి. అతశ్శబ్దోహిప్రకృతమర్థంహేతుతయా-పరామృశన్నతశ్శబ్దోపస్థాపితం. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తంపరామృశతి. తత్రయద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వంహేతుతయాపరామృశేత్-తదాధికృతత్వాదనన్తర్యేతిహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాత్, మఙ్గళస్యానభిధేయతయానపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వాచ్యత్వాభ్యుపగమేపితస్యప్రకృతాపేక్షత్వస్య, చోదాద్యనన్యస్య, పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తానినహేతుతయాపరామర్శనీయాని. నహ్యమఙ్గళత్వప్రకృతానపేక్షత్వాకాఙ్క్షాదయః పూర్వపక్షస్థానం. సయసూత్రాణిచవిరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తుతస్మిన్నేవవాక్యే హేతుతయాపరామర్శానర్హఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతివాక్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థో హేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దాభ్యుపగమ్యతే-తదానన్తర్యార్థత్వాదన్యస్య న ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్యపూర్వవృత్తత్వేనతత్తద్వ్యాఖ్యాత్రభిమతస్యవస్తునోఽతశ్శబ్దేనపరామర్శ ఇష్యేత-తదానీంజిజ్ఞాసానుపయోగినస్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థఏవ తదాక్షేప్యఇతితత్పరామర్శినాతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగిపరయా తయాస్వార్థవిశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్య స్వరసవిఫలార్థాన్తర స్వీకారోనఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దపర్యాలోచనయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదథశబ్దస్యార్థాన్తరపరత్వనివారకంస్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతోదర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్దఆనన్తర్యఇతి ప్రతిజ్ఞా-తదుపపాదకమత్రాయంభవతీతి పదత్రయం. తత్రభవతీతిపదేనానన్తర్యే స్వారస్యంసూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదకాం పూర్వస్మాత్ప్రతిపత్తింపరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర-వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్రఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్వర్ణనాగతవిచారరూపవృత్తవిశేషఆక్షిప్తఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ(అయమితి)అయం-అథశబ్దః. ❋అథశబ్దానుశాసనం❋అథయోగానుశాసనమిత్యాదిసూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్తఇత్యర్థః-అతశ్శబ్దశిరస్కఇత్యుక్తంభవతి. వేదాన్తసారేహ్యయమర్థఃకణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాతశ్శబ్దేనపూర్వవృత్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సామాన్యతోఽభిహితం, విశేషత ఆక్షిప్తం, పూర్వస్మాత్ప్రతిపత్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థఏవేతివాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రస్థత్వమతశ్శబ్దశిరస్కత్వమానన్తర్యేస్వారస్యం,చ దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయంభవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేఽర్థాన్తరాణాం ప్రసక్త్యభావస్సూచితఇత్యాహుః. తేషామనాదరణీయత్వంఫలితం. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దోవృత్తస్యహేతుభావఇతి) వృత్తస్యేతిప్రకృత్యర్థఉక్తః. హేతుభావఇతిప్రత్యయార్థః. ఇయం ప్రతిజ్ఞా. అత్రాయంభవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేనప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంభవతీనాదర్శితం. అత్రేత్యస్యపూర్వవదర్థః. అనేనవృత్తవిశేషః,తస్యహేతుభావార్హత్వం,చాక్షిప్తం. తదర్హత్వంచానన్తరమేవవ్యక్తంభవిష్యతి. అయం-ఆనన్తర్య స్వారస్యశబ్దపూర్వకః.అనేనవృత్తసామాన్యమాక్షిప్తం. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః-అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. నైవం- అథశబ్దస్యానన్తర్యేస్వారస్యంహి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం-అతశ్శబ్దస్యవృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యం చ నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం. అథశబ్దఆనన్తర్యపరః-స్వస్వారస్యాత్,సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చ. అతశ్శబ్దోపివృత్తస్యహేతుభావపరః-స్వస్వారస్యాత్,సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చేతిభవత్యయంశబ్దాభ్యాందర్శితంభవతి. ఇమేచాభ్యుచ్చయయుక్తీ. అత్రపదాభిప్రేతబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవపదద్వయస్యోక్తార్థపరత్వసిద్ధేః.అతస్స్వపరపదస్వారస్యాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చాథాతశ్శబ్దయోరర్థనిర్ణయఇతి. అథాతశ్శబ్దయోరన్యతరేణాలమితిచేన్న-అథశబ్దస్యానన్తరకాలముపస్థాపయతోవక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయా,తశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరతయా,చాపర్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణపదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వాచ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిహిప్రతిజ్ఞైవోచ్యతే-బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిపక్షనిర్దేశః-అథేతిసాధ్యధర్మోక్తిః-నకర్తవ్యతామాత్రంసాధ్యధర్మః-అపిత్వానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవముభాభ్యాంపదాభ్యాంప్రతిజ్ఞాహేతుర్థత్వేనవిభాగోఽథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపిసమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వేనహి❋అథయోగానుశాసనం❋అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వతశ్శబ్దస్యాప్రయోగః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తతయాబుద్ధిస్థస్యకర్మవిచారస్యహేతుభావోఽతశ్శబ్దావగన్తవ్యఇతికిమథశబ్దేన. నైవం-ఆనన్తర్యోక్తిముఖేనతస్యహేతోశ్శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధాననైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య. తతశ్చవేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వంశాస్త్రాన్తరశ్రవణేనవినాసమ్పాదయితుమశక్యత్వాచ్ఛాస్త్రాన్తరాణాంచానవసరగ్రస్తత్వాచ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం పూర్వవృత్తత్వంవ్యుదాసఃఫలితస్స్యాత్. నను నయద్యదాకించిదతీతంపూర్వవృత్తత్వేనవక్తవ్యం-అతిప్రసఙ్గాత్. అతోవక్ష్యమాణోపయుక్తమేవ పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితితస్యహేతుత్వమపిశాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్త్వేనైవ వస్తుసామర్థ్యేనసిద్ధమితికిమతశ్శబ్దేన. నైవం-అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చవిశిష్టః. తస్యవిశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కాతత్పరిహారప్రకారౌ సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్దర్శయిష్యేతే ఇతిప్రయోజనవత్తరంపదద్వయం. అత్రేతిప

అధీతసాఙ్గసశిరస్క-వేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసాహ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. *కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్. యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః- తథాప్యాక్షేపతః

పసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తం, వర్తిష్యమాణం, తయోర్హేతుహేతుమద్భావం, చ వివృణ్వన్ ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తం. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వర్తిష్యమాణముక్తం. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథం-అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితిశఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుపపాదనం. సశిరస్క-వేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమో, భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం, చ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. *కృష్ణపక్షేతథాఙ్గాని *ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః-సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గ సశిరస్క-వేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాది షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మాసాంసారికఫలనిర్విణ్ణోనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వమాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్తరనైరపేక్ష్యం వివక్షితం. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వత్వాత్, దావృత్తివిధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణః ఫలద్వారా హానాయ జ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తం. స్వరూపేణోపాదానాయ జ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం, చ కర్మమీమాంసావసేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవ హ్యనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థావిరోధ, శ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపేక్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మవిచార్యేతేతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠాత్రభావప్రసఙ్గః. నైవం-అశ్రుతమీమాంసత్వేప్యుపాధ్యాయాదివచనాద్యేనుతిష్ఠన్తి-తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః-తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూలస్య ముముక్షుత్వస్యాసమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ -అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మవిచార్యేత. న చ తథా క్రియతే-వేదేధీతేప్యశ్రుతకర్మమీమాంసా హి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. న తు సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్ -తదిహాపి తుల్యం. తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేప్యనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తవాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యం. తదిహాపి తుల్యం, దుష్పరిహారదూషణాన్తరసద్భావస్తేషాం నైషమ్యం. తస్మాద్ఘటనిర్వృత్తేః కులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః, దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనః కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షుః తద్ఘటకపదస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసార్థం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్మత్వకరణత్వాదిసమ్బన్ధవిశేషేష్వితరవిభక్తయః *కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. *షష్ఠీ శేష ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్స్వపదం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్న తు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శష్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తాపత్రయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తం. కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యేతాం. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే-ఉచ్యతే- సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః, పరమ్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాత్ షష్ఠ్యాః కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం, చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిశేషాద్బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్స్థితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం- న తు పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః- ప్రధానస్య బ్రహ్మణో, ప్రధానానామన్యేషాం, చ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వ

ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే. నచ *ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. *కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్. బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే.

త్యాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధానసమ్బన్ధా, దాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం, చ స్వీకర్తుంయుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా- విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాం హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవివక్షాయాం తు శీఘ్రధావినీ. నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్ర ప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితా కర్మధీరితి చేన్న- కర్తుర్జిజ్ఞాసోరధిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్ కర్మాకాఙ్క్షత్వమేవహి ప్రశ్నపరం నియమశ్శిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) చ శ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. సర్పిషోజ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు-జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్యావకాశత్వం. సర్పిషః ప్రవృత్తిరితి హి తస్య వాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదం కృదన్తం. తథాపి సర్పిష ఇతి షష్ఠీ న కృద్యోగవిహితా- సర్పిషో జానీత ఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్హత్వాత్, ధాతోర్విభక్తేశ్చ ప్రవృత్తితత్కరణార్థత్వాచ్చ. న హి తత్సర్వం కృద్యోగవిహితత్వే సిధ్యతి. అతో నాత్ర ప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితి నిషేధస్యావకాశత్వం. నను నేయం షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా- అప్రయుక్తత్వాత్ సూత్రే. ప్రయుక్త ఏవ హి శబ్దో బోధకః- న త్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్ద ఏవ హి వ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సా వ్యాఖ్యేయేతి చేన్న - తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణా చ యోగ్యతాదినా. అతోఽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తం. ఉచ్యతే- అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణా హి సమాసః. అత్ర లక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా. తస్మిన్నానుశాసనేన సా వ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థో హి యోగ్యతాదినావసీయతే. న హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కూలం లక్ష్యతే. అపి తు యోగ్యతాదిభిరేవేతి. నైవం- సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదిభిరేవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. స తు నియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయాం. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాం త్వేతద్విభక్త్యర్థో లక్ష్యః- న విభక్త్యన్తరార్థ ఇతి హి నియమో భవతి. స చ శబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణం యుక్తం. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమత ఏవ కర్మత్వస్యైవ లక్షణా శబ్దానుశాసనానుమతా యుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం స్యాత్. సమ్బన్ధినో హి లక్షణా దృష్టా- న సమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం సమ్బన్ధరూపః. న చ సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణా సమ్భవతీతి వాచ్యం- సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థప్రతీతేః. న హి సమ్బన్ధస్వసత్తయా లక్షణాహేతుః. కిం తు జ్ఞాయమానతయైవ. న చేవతి ప్రసఙ్గాత్. ఏవం లక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం. అముఖ్యత్వే వాక్షాన్తుకలిః. నను విగ్రహవాక్యేపి కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుపపదవిభక్తిర్నిర్ర్థికా. తద్విధానం దారాశ్శకశ్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాత్ క్షిప్తః. అత ఏవ హి కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిదౌర్బల్యం. సమాసేత్వప్రయుక్తాయా ఉపపదవిభక్తేః కథన్తరాం కథా, భిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే- ఆభిధానికవత్ కృదన్తపదప్రయోగేణ శీఘ్రధీవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికతోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నాక్షేపాదివద్విలమ్బాధిక్యం. సామాన్యషష్ఠీపక్షే సమ్బన్ధసామాన్యం ప్రతిపద్య జిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపి కృదన్తశ్రవణమాత్రభువః కర్మత్వధియశ్శీఘ్రత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణి ద్వితీయేతివత్ *కర్తృకర్మణోః కృతీతి సప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోః కర్తృకర్మణోరభిధేయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితి భాష్యకారాభిప్రేతః పరిహార ఇతి సమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తివైషమ్యం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూపమస్త్యేవ. న చ పదాన్తరయోగాధిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి- తస్య క్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథా ఆదిత్యస్య గావః ప్రకాశయన్తీత్యాదిషు. న హి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికం. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగ ఏవ. న తు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యం. విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వం తు పరిహృతం. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థే నిరూపితే సమస్తయోః పదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేన చేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్థాభిధానార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనా, దితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వా, ద్దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోఽభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్య రూఢ్యా బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాన్తరపరత్వాదివ్యుదాసః. అవయవశక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యమర్థః. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావత ఇత్యాదినా విశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యం విశినష్టి. ఇదం చ విశేషణద్వయం శబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తం. న తు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతోఽపి బృహత్త్వే సతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధే, ర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాద్యన్తరోక్తస్యావిద్యాదిదోషాన్వయస్య, నిర్గుణత్వస్య, చ వ్యావృత్త్యర్థ, ముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ కర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం, జ్ఞానాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావికః- సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తు కాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థ, మిదం విశేషణద్వయముక్తం. నిరస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదో

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధి
కాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః.
తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగాత్ భగవచ్ఛబ్దవత్.

షత్వం,చ కేషాంచిద్బద్ధానాం. ముక్తానాం. నిత్యానాం.చ సూరీణాం తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతోనిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తం. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్ని
త్యసఙ్కల్పాధీనం హి నిత్యనిర్దోషత్వం. స్వభావత ఇత్యుక్తరత్రాప్యనుషజ్యతే. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తే యేశతమిత్యత్ర పూర్వపూ
ర్వస్మాదుత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయేత్యుక్తం. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయా
నవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాసఙ్ఖ్యాతా వశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామసఙ్ఖ్యా
తాభిప్రాయోగణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిస్స్యాత్. గణవిశేషణత్వమప్యయు
క్తం. గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వం-న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః-తథాప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్య
క్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతే పి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతా
వ్యన్వయః-న తు సమూహస్య-తతోనిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణం యుక్తం- గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయ
త్వం తైర్ముఖ్యసిద్ధం. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ- తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్.
తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేన స్వభావత
ఇతిపదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనం. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తే
హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వం గర్భితం- విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదక
గ్రన్థోక్తేః (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. అస్మిన్ గ్రన్థే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చైతత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భ
వతి- తత్ర హి*ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రతిష్ఠాప
యిషుపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుః తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) స
ర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వం-అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృ
హత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్య
ర్థః. నను *బృహతి బ్రహ్మయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ*బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే,బృంహణ
త్వే,చ ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే-గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః. *స చానన్త్యా
య కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వం హి బృంహణత్వం. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వశా న్తికా
గుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయికగుణగణవత్త్వం. అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞావాక్యేభిహితం. నను స్వరూపతో బృహత్త్వ
మేవ నిమిత్తమస్తు-కిం గౌరవేణేతి చేన్న- బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణ బృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమి
తి చేన్న-శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, స్వరూపేణ చ బృహత్త్వసద్భావాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి శ్రుతిః. గుణతో బృహత్త్వం
నామ సద్వారకం బృహత్త్వం-గుణద్వారరహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తు పురుషోత్తమాదన్యదపి స్యాత్- అన్యదేవ వా స్యాదిత్య
త్రాహ (స చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణ చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి వాక్యయు
గళార్థో వివక్షితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్, సర్వేశ్వరస్యైవ తాదృశబృహత్త్వగుణయోగి
త్వా,చ్చేత్యర్థః. కథం తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః- అన్యత్రాపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - బ్రహ్మణః- సర్వత్ర ముఖ్యః కుతో న
స్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోన్యత్ర ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్ర శక్తికల్పనం-అనన్యథాసిద్ధప్రయోగశ్శక్తిం కల్పయతీతి న్యా
యాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనం గౌణత్వం వా న స్యాత్ -బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ (భగవచ్ఛబ్దవ
దితి) తథా చ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దం ప్రకృత్యోక్తం *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః। శబ్దోయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచార
త ఇతి. అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్య కః పరిహార ఉక్తో భవతి-ఉచ్యతే. బృహతి ధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిష్వవృశ్యమా
నః ప్రయోగో నావయవశక్తినిబన్ధనః. తథా హి సతి బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషు సర్వవస్తుషు ప్రయోగస్స్యాత్ -న చ తథా ప్రయుజ్యతే.
త్రసరేణుమపి హితతోణిష్ఠతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతి వదన్తి-న చ త్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవం సర్వత్ర ప్ర
యోగదర్శనాత్ పఙ్కజశబ్దవ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపఙ్క్తిషు వ్యక్తిష్వనువృత్తాన్యవ్యా
వృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే నాన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వా,ద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషు చ బృహత్త్వగుణలేశయో
గేన ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వా,చ్చ నానేకశక్తికల్పనం యుక్తం. తస్మాత్పురుషోత్తమ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవతి ముఖ్యత్వ,మన్యత్రౌపచారికత్వం,
చ. ఔపచారికస్తు ప్రయోగస్సఙ్కోచసహా ఇష్టః-న తు సార్వత్రిక ఇతి తద్విషయం న్యాయమభిప్రేత్య భగవచ్ఛబ్దస్య పురుషోత్తమ ఏవ ముఖ్యత్వ, మన్యత్రౌ

తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ స ఏవ జిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వర ఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ. జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞాన

ఖ్యత్వం,చ భగవతాపరాశరేణోక్తం. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవానిరఙ్కుశజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- ఆద్యేపిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యేత- ద్వితీయేతుసర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేరైకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వం. అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తం. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను*ఉత్పత్తింప్రళయంచైవభూతానామాగతింగతిం| వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యో భగవానితి గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషుయదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వమస్తి-తదేవప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యభగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవం- అలౌకికార్థసాక్షాత్కారమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. నహిసమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషుభగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యాగవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యాసమగ్రషాడ్గుణ్యాదిమత్యేవ తస్యముఖ్యత్వావగమాత్ *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః|భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరితినిర్దోషత్వపర్యన్తానాం జ్ఞానాదీనాం ప్రవృత్తినిమిత్తతయావాచ్యత్వముచ్యతే- నిర్దోషత్వంచనిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్ -నహ్యవాచ్యంసర్వం నిషేద్ధవ్యం. అనుక్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసిధ్యతి. నచజ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వం-కింతుజ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషతఇతిపదవైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యేత్యుక్తత్వా,ద్దేవాదిష్వతిప్రసఙ్గభయా,చ్చప్రకర్షవిశేషవతాంజ్ఞానాదీనాంసముదాయస్యైవప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యం. ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థోభాష్యేదృష్టాన్తీకృతఃభగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచభగవతాపారాశర్యేణ *పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్.*స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషుబ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తం. అతోయథోక్తఏవార్థః. తథాచస్పష్టీకృతం శ్రీమతిగారుడేపురాణే *వేదేభూరిప్రయోగాచ్చగుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి|తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్త్యామహామునఇత్యారభ్య *యస్మిన్ ప్రయుజ్యమానేతుగుణయోగస్సుపుష్కలః|తత్రైవముఖ్యవృత్త్యాయమన్యత్రహ్యుపచారతఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితం అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్త్వేప్యేతత్సూత్రస్థస్యతస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే.(తాపత్రయాతురైరితి)సఏవామృతత్వాయేతిపదైః*తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థాఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః-అతఏవహిపురుషోత్తమోభిధీయతఇత్యుక్తం. శ్రుతేరపి పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవతాపత్రయాతురైరుపాస్యః- నతుతేష్వన్యతమఇతిభావః. నహికారాగారనిగళితఏవతన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచవైష్ణవేపురాణేనిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవముముక్షూపాస్యత్వముక్తం *ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా *అజ్ఞానమతోన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యాంనిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్యసర్వేశ్వరస్యైవతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాత్ అత్రతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మసర్వేశ్వరఏవేత్యర్థః.యద్వా.అతః-ఉక్తశబ్దసామర్థ్యా,దర్థసామర్థ్యా,చ్చేత్యర్థః.నను బ్రహ్మశబ్దోవ్యుత్పన్నోఽవ్యుత్పన్నోవాభగవతిముఖ్యః. అవ్యుత్పన్నత్వేబోధకత్వవిరహిణస్తస్యనక్వచిన్ముఖ్యత్వం. నాపివ్యుత్పన్నస్సముఖ్యః-అలౌకికేర్థేవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథమప్రతీతేవ్యవహారావిషయేబుద్ధిపూర్వికా,యాదృచ్ఛికీ,చవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి. ఉచ్యతే-యథాకామినీచన్దనభవనాదిషుప్రయోగేణ సుఖవిషయతయావ్యుత్పన్నస్యస్వర్గశబ్దస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాద్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణ లౌకికసుఖవిశేషవిషయతయావ్యుత్పత్తిః-యథాలోకేక్వచిదవ్యుత్పన్నత్వేపియూపాహవనీయస్రుక్కపాలచషాలచాత్వాలాదిశబ్దానాంవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతావ్యుత్పత్తిః. ఏవంబ్రహ్మాత్మేశ్వరాదిశబ్దానాంచలోకేకేషుచిదర్థేషుప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌసత్యామసత్యామపి *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే*సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయత్వవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతోబ్రహ్మశబ్దస్యోక్తనీత్యాభగవత్యేవముఖ్యత్వంయుక్తం. అథజిజ్ఞాసాశబ్దవాక్యేయత్వస్ఫోరణాయప్రకృతిప్రత్యయవిభాగందర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసేతి)విషయవైలక్షణ్యాధీనాయాఇచ్ఛాయాఃకథంవిధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయాఇతి)జ్ఞానస్యవిధానార్హతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి)సన్వాచ్యాయాఇచ్ఛాయాధాత్వర్థఃకర్మ. కర్మణశ్చక్రియాశేషభూతా-తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్తస్యాః. యథాయాగీయవ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదిః. కర్తుఃక్రియయాప్తుమిష్టతమత్వంహికర్మత్వం. అతఃప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛాతత్సిద్ధ్యర్థా. అతఇచ్ఛాయాఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞానం విధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాఃకర్తవ్యత్వేప్రతీయమానేకథంజ్ఞానస్యవిధేయత్వం. ఉచ్యతే-యథా*స్నాత్వాభుఞ్జీత*ప్రాఙ్ముఖోభుఞ్జీతేత్యత్రభుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్యకర్తవ్యత్వేప్రతీతేపిస్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవవిధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే-తయోరప్రాప్తత్వాత్.అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్.తత్రభోజనంచాన్యతఃప్రాప్తమనూద్యతే.ఏవమిచ్ఛాయావిధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతంవిచారాత్మకంజ్ఞానమేవతాత్పర్యతోవిధీయతే.ఇష్యమాణంజ్ఞానమిహాభిప్రేతమితిహిసారేఽభిహితం-సనన్తనిర్దేశశ్చ*నిదిధ్యాసితవ్యః*విజిజ్ఞాసితవ్యః*తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణక్రియతే-శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతి భగవద్జ్ఞానస్యప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథానిర్దిశతి. యద్వాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిసనన్తనిర్దేశోవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః. ఏవమేవధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి-అత్రతర్కరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానంతుఫలత్వాన్నవిధేయం-ప్రమితిరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కరూపంజ్ఞానమార్థమిత్యపిపరైరుక్తమస్తన్నిర్ణీతంవిచారమాక్షిపతితతోపిప్రాగుక్తపక్షస్సాధీయాన్. వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపంతుశాస్త్రంబ్రహ్మమీమాంసేతిహిప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చఫలం,

మిహ విధీయతే. మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తదాహ వృత్తికారః- వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి. *వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అతఏవహి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భాష్యే వక్ష్యతే. నన్వనన్తస్యాప్యజ్ఞాతాజ్ఞానసామాన్యవాచినో విశేషాకాఙ్క్షాయాం నను ఏతద్విశేషపర్యవసానం హి న్యాయ్యం. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా- న తు కపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జిజ్ఞాసావ్యావృత్తివిశేషనిర్ణయపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం యాదవప్రకాశాచార్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ ఇహశబ్దః. (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే సిద్ధే హి తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. న చోభయం సూత్రప్రతిపాద్యం- బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యమితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నను ముముక్షోర్నియమేన బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం శాస్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేన వినా న సిద్ధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనమర్థాదాపతతీతి న వాక్యభేద ఇతి చేన్న- అధీతక్రమేణ వేదార్థే నిరూప్యమాణే పూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్. న హ్యేకస్య ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి. న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే సత్యుత్తరపక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా న సమ్భవతి. యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధాదార్ఢ్యసిద్ధ్యై తదితరపక్షనిరసనమపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి మతం- తదనుపపన్నం- కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తం భవతి. ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమర్థ్యతే. ఉత కపిలసుగతాద్యాగమాప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే. న ప్రథమః- ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్రవక్తవ్యాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసౌగతాద్యభిమతప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్, *విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం| *ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. *ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. *అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేష ఇత్యాదిభిస్సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కించ *ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యత్ర, *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే, చ సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనం. అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగమ్య ఇతి వదతాం, మోక్షస్య సాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం, సౌగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవ వ్యాహతం. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న- విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతం సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహశబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహాభివివక్షితం- న త్వప్రవృత్తప్రవర్తనం- రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యానారమ్భణీయతాబుద్ధౌ సత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం- అతో విధీయత ఇత్యస్యాన్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః. ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః. (బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యం) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం- విచారయోగ్యం. తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమనైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతం (ఉక్తం భవతీతి) శబ్దతోర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః. కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఐకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర, వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వం, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం, చోభయం పదయోజనాయాం, వాక్యయోజనాయాం, చ వక్తవ్యం. తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తం. అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తం. ఉభయత్రోభయమనుసన్ధేయం. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వం సూచితం. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనం. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోర్వ్యాప్తౌ తు హేతుమద్భావోపపాదనం. ముక్త్యుపాయోపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా- అతః పృథగనుక్తిః. ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరేకశాస్త్రిత్వాత్సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం న కేవలం కణ్ఠోక్తం- ఐకశాస్త్ర్యవ్యాఖ్యాపేక్షితం చేత్యభిప్రాయన్నాహ (వక్ష్యతి చేతి) వృత్తాదిత్యాది, స్సంహితమిత్యాది,శ్చ వృత్తిగ్రన్థౌ. (శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా- జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః- *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సఙ్గతమితి భావః. అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి న్యాయేన ప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్య వేదస్యైకప్రబన్ధత్వం భవేత్- తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపరత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వాద్వా *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి *వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి హి శ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయా ఏకప్రబన్ధత్వం. అనేనైకశాస్త్ర్యేణ కర్మాధిగమస్య పూర్వవృత్తత్వమాక్షిప్తం. నను యద్యైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః- తర్హ్యుపక్రమే సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞాయేత

అతః ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవ, దధ్యాయభేదవ,చ్చ

అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. నచైవం ప్రతిజ్ఞాతం, కింతు పూర్వభాగాసాధారణైవ ప్రతిజ్ఞాతా *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి. అత్ర బ్రూమః. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన జ్ఞతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేఽపి పృథక్కరణముపపద్యతే- యథా నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతుసిద్ధం. ఏతదుక్తం భవతి. అత్ర బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్స జ్ఞాతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమాత్తు కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా- సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జ్ఞాతయోః కథనే సయథా ప్రతిధర్మసమోభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయోక్తౌ తే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాత్. సాధారణార్థే ప్రతిజ్ఞాతే హ్యసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి *అథాతశ్శేషలక్షణం| *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదౌ హ్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాదితి ప్రథమమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం- నతు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా- అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యం. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః- యథా *యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః| తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. *ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే| తేషామైన్ద్రియకత్వేఽపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేఽపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనతదఙ్గసద్భావేఽపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్, పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాత్, ధర్మజిజ్ఞాసాపదేనైవ తన్త్రేణ వార్థతో వా ప్రతిజ్ఞాతత్వోపపత్తేశ్చ తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్య చ సాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య బహుగ్రన్థవ్యవధానాచ్ఛబ్దాబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయా చ పునః ప్రతిజ్ఞా కృతా. తస్య లక్షణముక్తం జన్మాదిసూత్ర ఇతి యుక్తమైకశాస్త్ర్యం. నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానత్వోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్ర పూర్వభాగేఽపి సిద్ధరూపస్య పరస్య కర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనే వేదవిచ్ఛబ్దో హి పూర్వభాగాభిజ్ఞపరః- గోబలీవర్దనయాత్, *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. న చ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం. వస్తుతః ప్రాధాన్యం పరమాత్మన ఏవ- యథా రాజ్ఞః. తాత్పర్యగోచరత్వలక్షణం శాబ్దం ప్రాధాన్యం తు కర్మణ ఏవ- యథా రాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతం- తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. న చ తదవగమోఽవశ్యం సమ్పాద్యః. అస్తు వత్స్వర్గాదిఫలప్రదత్వే కర్మణాం పరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యం హి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. *యో హ వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ| న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి త ఇతి చ. అతస్తన్నైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తి కర్మణః. అతః పూర్వభాగే కర్మణః ప్రాగవగతం ప్రాధాన్యం, పశ్చాదవగతం పరమాత్మారాధనరూపత్వం, చావిరుద్ధం. అతః ప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్శాస్త్రైక్యం యుక్తం. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదస్వీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తం. యతః *అతదర్థతయా క్లృప్తమపి యోగ్యమపేక్షితం| తాదర్థ్యమర్హతి గ్రామేకల్ప్యేపూర్వతటాకవత్|| వివక్షితత్వం, సమ్భవశ్చ దర్శితః. అతశ్చ శాస్త్రైక్యం యుక్తం. నన్విదమయుక్తమైకశాస్త్ర్యం- శారీరకశబ్దసూచితాత్ప్రధానప్రతిపాద్యభేదాత్, జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్, తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాత్, దర్శవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతః ప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః- వృత్తికారోక్తాదేకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః. పూర్వమీమాంసాయాం అధ్యాయభేద, స్తత్రోత్తరత్ర చ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావే హ్యేకం షట్కమేకోఽధ్యాయో వా స్యాత్. అత ఏకావయవిత్వే సిద్ధే సత్యవాన్తరార్థభేదో న మహావాక్యైకత్వవిరోధీ- యథా పదార్థభేదో వాక్యార్థైకత్వావిరోధీతి భావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యం చ దర్శితం. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దౌ చ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధశ్చ పరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టం హి ప్రతిపిపాదయిషితం. న చ తాత్పర్యవిషయోఽర్థః. విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు న తాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వం హి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తం. తచ్చ విరుధ్యత ఏవ- అతశ్శాస్త్రభేద ఇతి. నైవం *పదే జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి. *న హింస్యాత్. *పశుమాలభేత ఇతివత్, శాస్త్రాన్తరే *కర్మణ్యణ్. *ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదన్యాయేన శాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వే హి తే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం న వేతి విచార్యస్స్వయం పురుషార్థవిరహిణామేవ సిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వం. స్వయం పురుషార్థపర్యవసాయినాం తు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితి హి నిర్ణేతుం యుక్తం. యథా హోమస్య సామాన్యేనాహవనీయే ప్రాప్తత్వేఽపి హోమవిశేషస్య పదే కర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథా చ- సామాన్యతో హింసానిషేధేఽపి హింసావిశేషస్య కర్తవ్యతోక్తిః. యథా చ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదే

పూర్వోత్తరమీమాంసయోరైక్యం: మీమాంసాశాస్త్రమథాతో ధర్మజిజ్ఞా సేత్యారభ్యానావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ

థాతో రణప్రాప్తిప్యాకారాన్తాద్ధాతోః కప్రత్యయః సిద్ధః. నచ తత్రశాస్త్రభేదః. తద్వత్ దేవతానిరాకరణవచనతాత్పర్యం. అశ్రుతవేదాన్తానాం కర్మ స్వశ్రద్ధానివారణాయ కర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహినిన్దానిన్ద్యం నిన్దితుం ప్రవర్తతే. అపితు నిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితి హి న్యాయవిదః. యద్వా వేదప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్ తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయా న్వారుహ్యవాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్ -అభిమతతదర్థానాదరేణాపి హి విపక్షవ్యుదాసో దృశ్యతే. యథా-*అధీష్టార్థవ్యయేనాపి జయతి శ్రేత్రహోతేనం లబ్ధశ్లేషైర్ణదుష్ప్రపస్యాదర్థ ఇతి నిశ్చయాత్. ఏవమశ్వాసు తదరేశ్వరాద్యనాదరేణాపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనే పశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతి జైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చ తదుత్తరాత్రిసత్ర న్యాయాద్యధీన ఇత్యుత్తరత్ర వ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛతస్తద్వచనాదరవాదవ్యాఘాతః- తస్యాన్వారుహ్యకృతత్వాత్. కథమన్వారుహ్యవాదత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే *సమ్పత్తేరితి జైమినిః॥ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్-* బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినేర్బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతదుపాసనతత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతే చ హయశిరఉపాఖ్యానాదిషు భగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతో విరుద్ధార్థతాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి-విశేషాతిదేశనిరూపణపరేష్టమోధ్యాయే వికృతిషు ప్రకృతిధర్మాతిదేశకర్తవ్యే సతి కస్మిన్కర్మణి కస్య కర్మణో ధర్మాతిదేశః ప్రాప్త ఇత్యపేక్షాయాం యస్య కర్మణో యేన కర్మణా ద్రవ్యసామ్యం దేవతాసామ్యం వా భవతి- తస్మిం స్తద్ధర్మాతిదేష్టవ్య ఇతి స్థితం. తత్ర యస్య కేనచిద్ద్రవ్యసామ్యం, కేనచిద్దేవతాసామ్యం చ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవత ఏవ కర్మణో ధర్మాతిదేశః. నతు దేవతాసామ్యవత ఇతి ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా *ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యం బలీయ ఇతి- నచ ద్రవ్యప్రాధాన్యోక్తేరవాదత్వం- అనుష్ఠానవిరోధాత్- ద్రవ్యప్రాధాన్యేన హ్యనుష్ఠానం దృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యం వదతో జైమినేర్దేవతానిరాసే తాత్పర్యమస్తీతి. అత్రోచ్యతే-నాత్ర ద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే వివక్షితే. అపితు విలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యం హ్యవిలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతు విలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బావేవ హి శ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు, చ పూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతూ. నను హవిష్ట్వం శాస్త్రైకగమ్యమితి న ద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితి చేత్. నైవం-చరుపురోడాశాదికద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్యధర్మమాత్రమేవ తత్ర శాస్త్రగమ్యం. దేవతాయాస్తు స్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మశ్చోభయమపి శాస్త్రగమ్యం. అతస్స్వరూపతో, ధర్మతశ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్య శాస్త్రగమ్యత్వేపి ధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ధవిషః ప్రాధాన్యం. అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేన స్వరూపాసద్భావే తాత్పర్యం నాస్తీతి దేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవమర్థాన్తరాణ్యప్యవిరోధేన నేతుం శక్యానీతి నార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినిపక్షమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి. *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్రేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వోక్త్యా *ధర్మం జైమినిరితి ధర్మస్య ఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తం. న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాం కాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రే జైమినస్యభిహితే. తాభ్యామేవాత్ర ఫలసాధనవిశేషసిద్ధేరుక్తత్వాత్. నను *శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిరిత్యత్ర వేదాన్తోదితాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషతయాత్మనాం కర్మశేషత్వోక్తిః *అధికోపదేశాదితి సిద్ధాన్తేన విరుధ్యతే. నచ వికల్పేన నిర్వాహస్సమ్భవతి-వస్తుని వికల్పాయోగాత్. నచ జైమినినా పరమతముపన్యస్తమితి వాచ్యం - జైమినిమతత్వేన సిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవం. విపక్షనిరాసార్థస్య జైమినేరన్వారుహ్యవాదస్య తథోపన్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథా పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం మిథో విరోధో, భారతోక్తివిరోధశ్చ. జైమినేరన్వారుహ్యవాదమజానతాం తు తదుక్తేతత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితి తన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రే తదుపన్యాసనిరాసౌ కృతౌ. అతఏవ *పరామర్శం జైమినిరిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపోపి పరిహృతః. *తద్భూతస్యేత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్య జైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్ - నహ్యాశ్రమానభిమతౌ తద్భ్రంశానభిమతిస్సమ్భవః. అతో వీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వవదన్వారుహ్యవాదః. సచ పూర్వమీమాంసాయామసూత్రితః. తథాప్యేడులోమ్యాదిమతవదనూద్య నిరస్తః. నచ మధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యా విరుధ్యత ఇతి వాచ్యం- అనధికారోక్తేర్వస్వాదిదేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేన శాస్త్రైక్యావిరుద్ధతయా తదుద్ఘాటనవైయర్థ్యాత్. *భావం జైమినిరితి సూత్రోక్తాశ్చ పక్షాశ్శాస్త్రైక్యావిరుద్ధాః, కర్మవిచారే తేషామసమర్థనాదితి న తత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తు ప్రసిద్ధత్వాన్న కణ్ఠోక్తః. అతఏవ-చ శబ్దసూచితో వా. ధూర్తస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్య వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకప్రబన్ధత్వం హి దృష్టం. పాణినీయసూత్రపూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వం దృష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం. అస్త్వైకశాస్త్ర్యం, కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్వృత్తిగ్రన్థస్థం సంహితమితి పదం వివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యం సంహితమిత్యనేనాభిప్రేతం. అరబ్ధ్యేవమన్తమితి పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రాభిసఙ్గతివిశేషా అభిప్రేతాః. పాఠక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గే ప్రథమప్రావణ్యసమ్భవరూపోర్థస్వభావః, ఔపనిషదేష్వఙ్గాశ్రితభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేన సమ్బన్ధః, కాసుచిద్విద్యాసు యజ్ఞతదుపకరణాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావాత్తచ్ఛేషభూతవిచారయోస్తత్క్రమభాక్త్వోపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాం చోత్తరభాగస్య పూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం, చేతి, షి

విశిష్టక్రమం. తథాహి- ప్రథమంతావత్ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ
స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణంవిధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూ
పంకథంచ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతతమధ్యాపయేత్

పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య పూర్వభావిత్వం - ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం న స్యాదితి చేన్న - తత్ర తత్ర తత్తత్సఙ్గతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేః సదనన్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమిత్యుక్తం. ఏవమత్రైకశాస్త్ర్యం, పౌర్వాపర్యనియమ, శ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతం. పూర్వోక్తస్య సాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్ సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాంచ దర్శయన్ ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధింనిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయన విధినిరూపణంకిం నోపజీవ్యత ఇతి చేన్న - అర్వాచీన వ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయా స్తత్రోక్తత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం హి భగవద్బాదరాయణాభిమతం *అధ్యయనమాత్రవత ఇతి హి వక్ష్యతే. అతస్తత్ర వక్ష్యమాణోఽర్థః శాస్త్రారమ్భణీయత్వాయాత్ర ప్రతిపాద్యతే- అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే నిరూపితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వసిద్ధేః. కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణేనైకశాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధేః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వ ఆరమ్భణీయత్వం. ఇత్థం-అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే సత్యర్థజ్ఞానస్య *అధీత్య స్నాయాత్ *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్యేతి యజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేన వినియోగాదుపనిషత్సిద్ధస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్య చ జ్ఞానస్య *ఆత్మా వా ఇదం *బ్రహ్మ వా ఇదం *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్థ బ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేన ఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ కర్మశేషత్వే సతి ద్వారభూత వ్రీహ్యాదేరివ ద్వారభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వం స్యాత్. న చ సముద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారా కర్మశేషత్వాత్సముద్రవదాత్మా న కర్మశేష ఇతి వాచ్యం- కర్మశేషతయా క్లృప్తస్యాత్మనో ద్వారభావే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. సముద్రస్య తు క్రతూపకారకత్వాసమ్భవేన హ్యదృష్టకల్పనం. నన్వాత్మనః ఫలప్రదతయా శేషత్వమస్త్వితి చేన్న-సమ్ప్రతిపన్నేనాత్మనాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరూఢే వ్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్. న హి జీవవిలక్షణ ఆత్మా సమ్ప్రతిపన్నః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మా కర్మసు కర్తృభూతో జీవ ఏవేతి వేదాన్తానాం జీవపరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాదప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సక్తుహోమవత్ప్రధానకర్మత్వం, స్వరూపేణ విధేయత్వ, మధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం, చ ప్రాభాకరాభిమతమనాదృత్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వం, నియమస్య విధేయత్వ, మధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం, చేతి కౌమారిలాభిమత మర్థచతుష్టయ, ముభయాభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం, చ సఙ్గ్రహేణ ప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమం తావత్ - ప్రథమత ఏవ *యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధౌ మానేవధారణ ఇతి నైఘణ్టుకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రాన్తరశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమోపనీతస్యాధ్యయనం- తతః పూర్వం శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమానర్హత్వా, దధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వా, చ్చ సాధనచతుష్టయాదిపూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసరగ్రస్తత్వం ప్రథమం తావదిత్యనేన ఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనం సూచితం. న హి వేదాన్తభాగమాత్రం స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యం. అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితం- భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః. యది ప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ - తదా హి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాద్యమితి వచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం ద్యోతితం- న తు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేన స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితం. న హ్యధ్యాపయేదితి వాక్యముపాత్తం. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ఫలితం. శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమయోగ్య గర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణ హి ప్రాథమ్యముక్తం. అధ్యయనస్య హి ప్రాథమ్యం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వే సత్యేవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకం సఙ్క్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్య ప్రాథమ్యం, సాఙ్గత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ న ప్రతీతం. *ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయన స్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం, చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చ శ్శఙ్కానివృత్త్యై. తత్ - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. *ఆచేత్యధ్యయనేనైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। ధారణే జపయజ్ఞే చ యా సాప్యేవం నివారితేతి॥ జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కిం సకృదుచ్చారణరూపం- ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపం-కిం వా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపం-ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వే హ్యాద్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యం సిద్ధం- ఉపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య. *బ్రాహ్మణముపనయీతేతి ద్వితీయాశ్రుత్యా మాణవకశేషత్వావగమాదుపనయనస్య తద్ద్వారా

దిత్యనేన, *శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమానిత్యాది వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః. ఉపనయనస్యాకర్తృభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః. *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్. *అన్నాద్యకామం యాజయేత్. *నిషాదస్థపతిం యాజయేదితి. ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనాద్యర్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వాదధ్యాపనేఽధికారివిశేషాశ్రవణాచ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వముచ్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితి భావః. ఉపాకర్మాది వ్రతనియమాఙ్గకత్వం, సాఙ్గత్వం చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి) (అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి) ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్। వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదివచనైరఙ్గాధ్యయనస్య కాలో దర్శితః. (వ్రతం) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) *పద్యుపావిలచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశః శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగాద్విప్రతిపన్నత్వావిప్రతిపన్నత్వవిభాగాచ్చ కృతః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితి భావః. కిం రూపం కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామేభిరఙ్గవిధాయకవాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యత ఇత్యయుక్తం. తస్యోపనేయాసక్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వం హ్యవగమ్యతే. *ఉపనీయ తు యః శిష్యమిత్యాది స్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే. బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుతోపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనం, అధ్యయనం చ తద్గతం. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను *ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఇతి వచనే క్త్వాశ్రుతోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. అన్తరఙ్గత్వం హి వస్తుసామర్థ్యరూపం లిఙ్గం - తతః క్త్వాశ్రుతిర్బలీయసీతి చేన్న- అన్తరఙ్గత్వం హి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం. క్త్వాశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థా చ. అతోఽస్యాః స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితి విలమ్బద్వయమస్తి-శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బిత ధీహేతుత్వం హి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతో విలమ్బద్వయోపహతా క్త్వాశ్రుతిర్న బలీయసీ. కించ. శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి న క్త్వాశ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణం భవితుమర్హతి. కించ *స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదే ప్రాప్తేఽపి *సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియ ఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్య నాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. *అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భ ఇతి హి తద్వృత్తికారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వం కర్తర్యేవ ఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థం పునర్విధానం. అతః ఫలముభయాన్వయి. అతో మాణవకద్వారేణాచార్యాన్వయ్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమితి చేన్న-*అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేఽప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్య నిషేధార్థత్వాత్. అతో నాధ్యాపనాఙ్గత్వం. నను కర్త్రభిప్రాయశబ్దేన కర్తృవ్యతిరిక్తే చేతనే ఫలానన్వయో వివక్షితః. అతో నాగ్నీనాదధీతేతి వ్యభిచారః- పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వే ఫలస్యాచార్యేఽప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితి చేన్న- *ఋత్విజోఽవృణీత ఇత్యత్ర స్వరితేత్యాదిసూత్రవిహితేఽప్యాత్మనేపదే ఫలస్య కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేన పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావాత్-అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థం పునర్విధానమితి నాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. నను క్రియాఫలం నామ క్రియానన్తరభావిఫలం-తస్య కర్తృన్వితత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావాదవ్యవహితఫలస్య కర్తృగతత్వాభావాచ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేఽప్యాత్మనేపదం సంమాననేత్యాదిసూత్రేణ విధీయతే. అతోఽకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేఽపి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితి చేన్. నైవం. అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతి విహితేఽప్యాత్మనేపదేఽగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వాపత్తిరూపఫలస్య కర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్. అతోఽకర్త్రభిప్రాయార్థం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రం ఫలమాత్రస్య కర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కారవిశిష్టోఽగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి నవ్యవహితఫలాన్వయ ఇతి చేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితం ఫలమితి కర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. యద్యేవం వ్యవహితమవ్యవహితం వా ఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణ నివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః. *ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తత ఇతి. నైవం. ఉపనయనఫలస్య మాణవకాన్వయిత్వేఽపి *ఆచార్యాయ వరో దేయ ఇతి విధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. న చైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః- అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్య కర్త్రభిమతత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాఫలస్య కర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినో మాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అత ఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసక్తిముఖేన నాధ్యాపనాఙ్గం- అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనం చ నాధ్యాపనవిధిః ప్రయుఙ్క్తే. అధ్యాపయేదితి తు *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి *ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితి తత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయనస్యాధికారివిశేషణం ఫలం న శ్రూయతే. తథాపి స్వాధ్యాయసిద్ధిరధికారివిశేషణం స్యాత్. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్

ఏవం సత్సన్తానప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్త
స్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనంచ
స్వాధ్యాయసంస్కారః-*స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్. సంస్కారో
హినామ కార్యాన్తర యోగ్యతాకరణం. సంస్కార్యత్వంచ స్వాధ్యాయస్య యుక్తం - ధర్మార్థకామ
మోక్షరూప పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాత్, జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ

యథా *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం-తద్వత్. సచస్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాతృఘటనే-సన్నిహి ప్రబుద్ధాధ్యేతారః. తథాచ భగవానాపస్తమ్బః *తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి. యేషు పరవిధిప్రయుక్తత్వే స్వధ్యయనం నోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయే తు స్వతప్రస్వాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హి త్రైవర్ణికా మాణవకమధ్యయనాదికారయన్తి. అతః ప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషు చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్య యుక్తం. పరవిధిప్రయుక్తత్వే నిత్యస్వాధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠాననియమో న స్యాత్. ఆచార్యకకామో హ్యధ్యాపకః. తస్యాచార్యకకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకబాహుల్యాత్తత్సిద్ధిరితి చేన్న-అధ్యాపకేభ్యోఽప్యధ్యేతృబాహుల్యదర్శనాత్. ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేఽపి న కామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వం. *వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అఙ్గవిధ్యుపేతేన ప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపమఙ్గిస్వరూపం, చ కథం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం-అఙ్గవిధిభిస్సహ ప్రధానవిధౌ నిరూపిత ఇత్యర్థః. (సత్సన్తానేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యేత్యాపస్తమ్బవచనార్థోఽనుసంహితః. ఆత్మగుణాః-అక్రోధాదయః. అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః. వేదవిచ్ఛబ్దేన విద్యాసముదేతశబ్దార్థ ఉక్తః-(వేదవిదాచార్యోపనీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థం. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం-తద్వదితి భావః. (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) వ్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణమపి మాణవకార్థమితి భావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతా దర్శితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితి పదమసకృదావృత్తిరూపత్వస్యాక్షేపకం దర్శయతి. యథా వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలవస్యాప్యపరిత్యాజ్యత్వేనావహననస్య వైతుష్యపర్యన్తత్వాదతస్తత్రాప్యావృత్తిస్సిద్ధా-తద్వదత్రాపి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా-దృష్టప్రయోజనాపరిత్యాగే నైవ నియమస్య విధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన, వేదవిదాచార్యోపనీతస్యేత్యనేన, చ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా. వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేన కథంచ కర్తవ్యమిత్యపేక్షా పూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామత్వమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపి సూచితం. *సక్తూన్ జుహోతీత్యత్ర పురుషస్య సక్తుహోమజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్-సక్తుహోమో యథా పురుషసంస్కారః తద్వదధ్యయనస్య పురుషసంస్కారత్వేఽస్యాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం న స్యాత్-అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయా స్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్-తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనంచేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదంచోపపాదనీయమితి చార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) నతు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయ ఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్య హి కర్మత్వావగమః-న పురుషస్య. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వం. అతోఽధ్యయనం స్వాధ్యాయసంస్కారః- నతు పురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథం సంస్కార్యత్వహేతుతయోచ్యత ఇత్యత్ర నిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య స్వాధ్యాయస్యేతి పునః కీర్తనం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వే హేతురితి భావః. ఫలాన్తరే సమ్భవతి ప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానం చాయుక్తం. నను కర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం. *సక్తూన్ జుహోతి* సువర్ణం భార్యమిత్యత్ర సక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితి శఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపం శోధయతి (సంస్కారో హీతి) హినామభ్యాం ప్రసిద్ధిః, ప్రతివాద్యభ్యుపగమశ్చ సూచ్యతే. అపిచేతి వదనేకావ్యయతుల్యరూప ఏకశబ్దో వా. యద్యపి సత ఉత్కర్షాధానం సంస్కార ఇతి భూతభావ్యుపయోగిసంస్కారానుగతం లక్షణం. తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగి సంస్కారలక్షణమత్రోక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూన్ జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వం భగ్నమితి భావః. అత్ర తు న తథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వంచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యేయైకత్వాయ ప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితి దర్శితం భవతి. పురుషార్థపరత్వం వానుగతం- ధర్మాదిషు హి పురుషార్థత్వమనుగతం- ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపి పురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య, చ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్ పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానౌపయికబోధజనకత్వాదితి భావః. అర్థావబోధకత్వస్య హుమాదావవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతే జప్యమానేనాక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానానుగుణం జ్ఞానం, జపాది, చాధ్యయనసంస్కృతేన స్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తం భవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేన సహ తత్సాధనత్వం చశబ్దేన సముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్విధా జపాదినా, త్రి

ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవతాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి- అధ్యయనగృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావత ఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోర్థానాపాతతో దృష్ట్వా తత్స్వరూపప్రకారవిశేషనిర్ణయఫల వేదవాక్యవిచారరూప మీమాంసాశ్రవణే అధీతవేద

యమానేనస్వరూపేణ, చేతి. అతోనాన్తరసముచ్చేతవ్యస్య యవహితేష్టు. నియమం ప్రోక్షణాదివత్ప్రయోగహిరణ్యమస్వాధ్యాయ స్వభావతః. అధ్యాపనార్థస్యాధ్యయనస్య ప్రయోజనమేతి-ఉతాఖ్యానుపపత్త్యెకస్యమత్రైస్వర స్వాధ్యాయస్య ప్రయోజనాధ్యయనవిధిమూలత్వమేవేతి ... త్రివదితి పృథక్త్వేకో ప్రతా న్త్రైభావేనపదస్త్రైభావేన వాక్యయనోపకారకత్వాత్ ప్రయః. అస్మిన్ పక్షేమన్త్రాణాం ... ప్రవేశేనాపిజపమాత్రేణోపకారకత్వం. నియమాః-పూర్వోక్తాః. యదాధ్యయనాదౌ నియమా యజమానాదేః, తత్రైవాధ్యాపనాదేః. ... చ్చారణంనియమవదక్షరపఠనమేవ-నార్థధీసమ్పాదనం. నహిబాలానాంత్వంసన్నర్థావబోధసమ్భవః-తస్వదితి (అపరత్రాప్రసిద్ధః) సనియమో చ్చారణమధ్యయనశబ్దస్యముఖ్యార్థః. *వేదానాం కించిదధీత్యబ్రాహ్మణ ... ఋషికల్పసూత్రప్రవచనాధ్యాయీ బ్రాహ్మణత్యాదిప్రయోగాత్. నహిస్వాధ్యాయ దేశాధ్యాయినోర్థజ్ఞానసమ్భవః. అర్థాధ్యయనస్య ... నేనతద్విరహేర్థజ్ఞానప్రసక్త్యభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చనార్థజ్ఞానపరః- అపితుస్వశాఖామాత్రవాచీతిపర్యవసానం స్వాధ్యాయస్య ... త్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్యప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాందృష్టేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనాయోగాత్, పదార్థగ్రహణస్యఆసన్నత్వాత్, ... ష్టతస్సన్నికారోయుక్తః- వ్యవహితత్వాత్, దసార్వత్రికత్వాత్. ... ప్రయః. సకృదుచ్చారణాద్యధికస్యవాక్యార్థజ్ఞానపర్య వసానముక్తం. మాత్రచావిధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యవసానత్వస్య ... (పర్యవస్యతి) *యథాక్షోనాదధీతేతివాక్యమాఘానమాత్రపరం, నపునః క్రతువినియోగపర్యన్తం.యథాచ *కారీర్యావృష్టికామోయజేతేతివాక్యంవృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరం- నతుభ్యష్టూపయోగపరం. ఇతి భావః. ఏవంశబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంనిరస్తం. అథార్థానుపపత్తింపరిహరతి. త్రిధాచానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే గ్రహణశేషతయావినియుక్తస్యస్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వంస్యాత్. మీమాంసాయాఃప్రవర్తకాభావాదనారమ్భణీయత్వంస్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్య దుఃఖరూపతయావిధేఃప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితి.ఏతచ్ఛఙ్కాత్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేర ర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం, వక్ష్యమాణైక వేదాన్తైక ప్రబన్ధ వ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోరైకశాస్త్ర్యమపిదర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహసాఙ్గమధ్యయనంవివక్షితం- అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, ననుచసాఙ్గవేదాధ్యయనా, దితి పూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేనహిప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః-యజ్ఞోపాసనాదయః. తేషాంస్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవత్తా. ప్రయోజనవ దర్థశబ్దేనకాకదన్తవపరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః.(ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి)అనేనవిధేఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తం భవతి. అధ్యయనస్యసాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తంఅధ్యయనగృహీతస్యేతిపదేన. అయమర్థః. కింసాక్షాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం విధేర్వివక్షితం- ఉతపరమ్పరయా. సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వంవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపినోపపద్యతే- అనుష్ఠానాపూర్వద్వారాస్వర్గాదేర్హి ప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేఃస్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయాచేదక్షరగ్రహణపక్షేపిసమ్భవతీతి. (స్వభావతఇతి) శబ్దస్యబోధకత్వశ క్తిస్స్వాభావిక్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదపదార్థంప్రతిశబ్దస్యార్థావబోధకత్వంస్వాభావికమితిలోకసిద్ధం. ఏవకారోవిధేర్నైరపేక్ష్యపరః. అస్యత్రివర్ణనియో గస్తునస్వాభావికంశబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధిజపవిధివత్. *యోజయిత్వాప్రతిగృహ్యవానస్యోన్తిస్స్వాధ్యాయంవేదమధీయీత త్రిరాత్రంవాసా విత్రీం *వేదమేవజపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహినవేదస్యార్థపరత్వంనివారయతి. స్వాధ్యాయస్స్వతోర్థబోధకశ్చేత్ కింమీమాంసయేత్యత్రాహ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్- గృహీతమాత్రాత్- అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేనమీమాంసాశ్రవణాత్పూర్వతారాహిత్యంవివక్షితం. ఆపాతతః ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయమీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినావేదస్యబోధకత్వస్వభావత్వముక్తం. తత్ర ప్రయోజనవదర్థశబ్దఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపరితన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాస్సహకారివైకల్యనిబన్ధనత్వమిత్యపౌన రుక్త్యం. నహివేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వంస్వభావః- ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాత్. మీమాంసాఖ్యపరికరశూన్యస్యతదభావేనప్రమితేఃప్రమితిజన కత్వస్వభావవిరోధీ. యథాఆలోకాదిసహకారివిరహేరూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాంరూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్యస్వాభావికత్వంనవిహన్తి-త ద్వత్. ఆపాతప్రతీతావపిప్రయోజనవత్త్వేనప్రతిపత్తిరస్తీతిదర్శయితుంపునఃప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరా గంజనయతి. నహినిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతఃఅవగమ్య మానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానా మవగమ్యమానత్వందృష్ట్వేత్యర్థః - స్వాత్మనోబుద్ధ్యుత్పత్తిందృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్న తదపహ్నవశ్శక్య ఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణమీమాంసాఫలస్వరూపందర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషాః- అర్థనిర్ణయః. ప్రకారవిశేషాః - అఙ్గా ని.పూర్వపక్షోక్తస్వరూపప్రకారతస్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్వైషమ్యంవిశేషశబ్దేనవివక్షితం. ప్రయోజనవద్ధస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశ బ్దాఃపూర్వోత్తరభాగసాధారణాః. (స్వయమేవ) నతువిధినా. తదుపపాదకమధీతవేదఃపురుషఇతిపదద్వయం. (అధీతవేదఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపా

పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే

రస్యానుష్ఠితాంశేపర్యవసితత్వాన్మీమాంసాయాం తస్యాప్రవర్తకత్వం ద్యోతితం. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థాపాతప్రతీత్యా స్వయం ప్రవర్తత ఇతి పురుషశబ్దస్యాభిప్రాయః. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షే రాగతః ప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే-*వేదాఙ్గాని సమస్తాని కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేత్ *నిష్కారణషడఙ్గో వేదోఽధ్యేయః. *వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః! సకల్పం సరహస్యం చేత్యాదివిహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా వ్యాకరణాదేరర్థావబోధాభావాత్ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞానాభావేనాపాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం. వ్యాకరణాదీనాం వేదాఙ్గత్వాత్, పఠేచ్ఛిత్కారస్యాఙ్గత్వాయోగాత్, దృష్టకిఞ్చిత్కారే సమ్భవతి తత్ప్రహాణేనాదృష్టకల్పనాఽయోగాత్, తదాప్యవబోధహేతుత్వదృష్టకిఞ్చిత్కారవిశిష్టస్యాకార్యత్వాదఙ్గత్వాయోగాత్ అన్యథానుపపత్త్యైవ వ్యాకరణాద్యర్థావగమసిద్ధేః, ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇత్యనేనాథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి సూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతం భవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ మీమాంసా నారమ్భణీయేతి పూర్వః పక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధకత్వదర్శనాత్ప్రవర్తకాన్తరాభావేఽపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేః, ఆరమ్భణీయేతి సిద్ధాన్తః ఇతి. నను కర్మవిచారస్య రాగప్రాప్తత్వే *అధీత్య స్నాయాదితి సమావర్తనస్మృతిర్బాధికా స్యాత్. వైయర్థ్యేన స్మృతేరపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్స్మృతిరవకాశప్రదా స్యాత్. నైవం. అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమోక్షేపిముఖిప్రేత్యైతదుక్తం. యద్యర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం-తర్హ్యధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం-తతోఽపి తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. కించ-విరోధే సత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరస్తి. యథా ఛాన్దోగ్యే *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ. తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకం. నన్వేవం శ్రుత్యాపి రాగతః ప్రవృత్తిర్బాధ్యత ఇతి చేన్న-సమావృత్తస్యాపి రాగతః శ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వే సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మానుష్ఠానానవరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాత్ మీమాంసానారమ్భః ప్రసజ్యతే. నైవం-సమావృత్తస్యాపి. శ్రోతుశ్శ్రావయితురివావసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్య హ్యధ్యాపనం విహితం-న తు గృహస్థస్య శ్రవణమితి చేన్న-అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి *ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితి చేత్. శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతం-అనిషిద్ధత్వాద్వ్యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను *సంవత్సరే సంవత్సరే ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయశ్శ్రోతుమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య *తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితి చేన్న- సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్. *నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇతి హ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్య హి శాస్త్రానుమతత్వం. అతోఽనుష్ఠానానుపరోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వం శ్రావణస్య, శ్రవణస్య, చ తుల్యం. అత ఏవ హి యుధిష్ఠిరాదీనాం గార్హస్థ్యనిష్ఠానామపి భీష్మాదిభ్యః శ్రవణం భారతాదిషు ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి శ్రావణకాల ఏవ శ్రవణకాలః-తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిరనుష్ఠానోపరోధ ఇతి చేన్న-అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యా నివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్యస్నేహేన, చ గురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే-శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతి చేన్న- ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠానవద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవ స్యాత్-కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితి చేత్. హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థం, ప్రష్టౄణామపరేషాం స్వయముపపాదనార్థం, చ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న-*న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్! ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. న హి యజ్ఞాదికం బ్రాహ్మణాశ్శూద్రాయోపదిశన్తి. న చ శుశ్రూషావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచః కార్యః-సఙ్కోచకాభావాత్-న హి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్హత్వవిషయం వచనాన్తరం దృశ్యతే. కించ యజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాం, చ జప్యతావచనాత్, తేషామధ్యయనలభ్యత్వాద్, అధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వాద్, ఉపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాన్న శూద్రాద్యధికారప్రసఙ్గః. నన్పనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యాధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితి తస్య యాజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవ ఇతి చేన్న- *తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినా శూద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వాద్, అధ్యయనం చేదుపనయనాఙ్గకం-తత్ త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి న తత్ర శూద్రాద్యధికార ఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః, న హి హితైషివచనాచ్ఛూద్రాదేః క్రత్వనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి నాపశూద్రాధికరణవిరోధః. కించ-యథా *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదివిధిర్నస్నానాఙ్గం స్వవ్యవధాయకమితి న్యాయాత్ స్వోపయోగినోఽర్థార్జనాదే రాగప్రాప్తస్యాప్యవసరప్రదః, తథానుష్ఠానోపయోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్. క్త్వాప్రత్యయస్య చ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమాత్రమర్థః-న త్వానన్తర్యం. నన్వానన్తర్యమేవ విధేయం-న చేద్విధివైయర్థ్యం-దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేః స్వతః ప్రాప్తత్వాదితి చేన్న-ఆనన్తర్యపరత్వేఽపి విధివైయర్థ్యాత్. తచ్చ గురుకులవాసస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్సనియమకసంస్కారవిశేషవివక్షా నమితి తద్విధేయం-న త్వానన్తర్యం. తస్మాదధీత్యేతి క్త్వాశ్రుతేర్న విరోధః. తస్మాత్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. నను *యో హ వా అవిదితార్షేయఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్త్యథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వా-ధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలావాప్తి ప్రతీతేః తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవాక్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే *ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే *అన్తవదేవాస్య తద్భవతి *నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే

*సర్వయాశయావాన్యస్య స్వర్గలోకాన్ నిభవన్తి తస్మ పేతాని పుత్త్రో మిత్రో విద్యాధి గ్రుత్యా *అవిదిర్ద్వాదశింశకోద్దేశైవపరం ... మేవచ । ... జిజ్ఞాసేద్వాపి పాపీయాఽజాయతే తపసఇతి॥ న చ స్వస్యాప్యస్మిశయాఽర్థజ్ఞానఫలానుష్ఠానం ఫలితం. మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాప్రతిపాదితాత్వాచ్చ ... యా, దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రకాశనార్థతయా, విధిత్వాద్విధేరర్థజ్ఞానస్యాపి విధేయత్వాపత్తేః, ... లద్ధానస్య, బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చ, ఇతి చేన్న- ప్రతిగ్రహస్య సంపేక్షి నాపేక్ష రాగప్రాప్తత్వాన్నియన్తుః నహి *బ్రాహ్మణేన ప్రతిగ్రహాదినా ... స్తనేత్ *ఋతావుపేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నియమ్యతే. కించ-అనేకైవవాక్యైనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయం. యథా క్రతూనాం విధ్యన్తరసిద్ధత్వాదాధానవిధేరుత్తర క్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రీయతే తద్వత్. న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యార్థధీపర్యన్తత్వమవగమయతి. న చ స్వాధ్యాయమర్థజ్ఞానం విధత్తే-అర్థజ్ఞానస్యాన్యతస్సిద్ధత్వాత్, న త్రమన్త్రమా త్రస్య బుద్ధ్యాదివిజ్ఞానవిధానప్రతీతేః, ... పస్యసాజ్గతయాఽధ్యేతవ్యత్వం సిధ్యేత్- సత్వర్థజ్ఞానం. ఖణ్డోదైవతాదిజ్ఞానస్య ... వ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాత్, క్లిష్టాంశానపేక్షత్వాచ్చ. ... యోగవిషయసన్దేహస విమీమాంసాపేక్షా స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్దేహపాకరణాయ రాగప్రాప్తైవ స్యాత్. *యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిదితీదమపి వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రైవాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథక్ నిర్దేశాత్, రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణో విశేషాం న భాష్యమధీత్య శ్రోత్రియో ... అధ్యాయ్యనూచాన ఇత్యాదయః కల్పసూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతః శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తత్ప్రవృత్తయే వాఽర్థజ్ఞానాభ్యుదయపరతయా వా యోఽనశ్నన్నధీతే- తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనం. యథా *అక్షైర్మా దీవ్యః కృషిమిత్కృషస్వ విత్తే రమస్వ బహుమన్యమాన ఇతి వాక్యం తత్ప్రవృత్తప్రరోచనార్థం. ప్రరోచనయా హి ప్రవృత్తిరుత్కటా స్యాత్. న హ్యేతావతా కృషే రక్షార్థస్య చ రాగప్రాప్తత్వాభ్యుదయ ... త్రవైధత్వమేవ స్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం న విహన్తి. తస్మాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యత్ర ప్రవృత్తౌ సత్యాం ... క్త్యల్లిఙ్గో నేన మీమాంసా శ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏకశాస్త్రత్వేఽపి, రాగతః ప్రవృత్తిశ్చేత్తు-కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) తత్ర-వేదే (కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితి భావః. నను న హి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వం చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితం-తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (స్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితం. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమావృత్తివిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూపితం. న త్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కృతే హ్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వం సూచితం. సాధారణవేదశబ్దనిర్దిష్టే శబ్దరాశావనన్యపరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దో న విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః. మీమాంసాశబ్దోక్తవ్యాఖ్యానైకప్రదేశభేదం దర్శయతి శారీరకపదేన. *అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్భవతి. ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యుక్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూపేతి. ఆనుషఙ్గికానామల్పాస్థిరత్వేఽపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనావాప్తప్రతీతిరక్షితేత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సమ్భవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదిదమప్యనిత్యమితి బుద్ధిః స్యాత్. నైవం. విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖాత్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నం. తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నం. తథైవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యతీవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిః స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. నను సాధనచతుష్టయవానిత్యాది ప్రాయః. ఏవ సైకశాస్త్ర్యేక్రమనియమారమ్భణీయత్వాన్యుపపాదితాని. తైర్వేదాన్తవాక్యైరారమ్భణీయత్వోపయికావాప్తప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథాసూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చశ్శబ్దానివృత్తౌ ప్రసిద్ధౌ వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేఽపి కర్మఫలక్షయిత్వే పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉచ్యతే. అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి శ్రద్ధాస్థిరీకరణార్థం. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః-ఫలం. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి. *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాత్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తేః క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయాఽనుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానం. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్-కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోపాదత్తే నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యత ఇ

*ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః *పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి *ప్రోదాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *స స్వరాడ్భవతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. ననుచ సాఙ్గ. వేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యామృతత్వఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఏవ. అనన్తరం ముముక్షోర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవృత్తతాం - కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి

---

౮. *ప్రపంచయతి వాక్యఖణ్డైః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి. *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి. సంసారపారం తారయితుం నాలం-మధ్యే భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రగతానాం సుగుణపరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే పరీక్ష్య లోకానితి. అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్-కర్మసంచితాన్. పరీక్ష్య-మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః-అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. యద్యప్యధ్యాహార్యం- స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః- నిత్యః. అత్ర పురుషో విశేష్యః. లిఙ్గవశాదక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ. కృతేన-కర్మణా. నాస్తి-న సిధ్యతి. ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం ఇతి-యో నిర్వేదమాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః-సరిక్తపాణిః. *రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియం-శ్రుతవేదాన్తం. బ్రహ్మనిష్ఠం-బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తం. శ్రుతవేదాన్తోపి రుచిభేదాద బ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః-బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః-ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితం. సమ్యగుపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతం. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా-లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరం- స్వరూపేణావికారం. సత్యం-గుణతోప్యవికారం. ఆభ్యాం చిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం. ప్రోవాచ- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతం. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే. న- శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితం. తద్ధి *శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్పాద్యైస్తైర్నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నం. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్య తదుత్తరభావిశమాద్యఙ్గకముపాసనం దర్శయతి *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి.॥ అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తం. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితం. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నస్థిరత్వేపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునర్నివృత్తిమాహ న పునరితి. యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ బ్రహ్మవిదితి. విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ న పునరితి. మృత్యుః ప్రమాదః-మోహో వా- *మోహో మృత్యుస్సమ్మతోయం కవీనాం. *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః- భ్రాన్తిజ్ఞానం- దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. న మృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ-తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి. అస్య వాక్యస్యోపరి. *న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః- తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యైకవిషయస్య దర్శితత్వాత్. స స్వరాడ్భవతీతి- కర్మవశ్యో న భవతీత్యర్థః. *స్వరాట్ స్వతన్త్రో విజ్ఞేయ ఇతి నైఘణ్టుకాః. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః - పురుషోత్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానం చ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితి దర్శయతి పృథగాత్మానమితి- మత్వా-జ్ఞాత్వా. తతః- పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః- ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతృప్తః కశ్చిచ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వత్ర చోద్యాన్తరాణాం కణ్ఠోక్త్యభావేపి పరిహారకణ్ఠోక్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అత శ్చ శబ్దేన తైరర్థసిద్ధైస్సహాస్య సముచ్చయో యుక్తః. (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదధికవ్యుదాసార్థ ఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాం చార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వం, స్వర్గాదేశ్చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాది గ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయత ఏవేత్యేవకారో జ్ఞాతత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః-జ్ఞానసామగ్రీసిద్ధేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేన ముముక్షోస్సిద్ధ్యర్థం హి కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షోస్సిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవ కర్తవ్యా-ధర్మవిచారే ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి- ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తోసి

శారీరకమీమాంసాయామపి న ప్రవర్తతాం-సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్. సత్యం-ఆపాతప్రతీతిర్విద్యత ఏవ- తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్యయౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేత్ -తథైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్. నను చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయ దేవ నియమేనాపేక్షతే-తదేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం. న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః-అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః. కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్ర్రైవ చిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగత కర్మణో న శక్యం కర్తుమితి చేత్ -అనభిజ్ఞో భవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితం.

చేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోఽపీతి భావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపి స్ఫుటార్థాని హ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోఽపి మీమాంసానపేక్షం జ్ఞాయతే. అతో న స్థిరఫలజ్ఞానాయ న బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః- బ్రహ్మవిచారనైరపేక్ష్యే నభ్యుపగమః. (ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః-అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణ సంశయవిపర్యయసహజ్ఞానం. సంశయవిపర్యయౌ చ కారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవైశ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్య దుర్నిశ్చయత్వాత్. *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః, *అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్ భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాఽల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చ స్యాతాం. అతస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణ తయోరనతివృత్తేః, న్యాయానుగృహీతవాక్యఫలత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేదిత్యర్థః. భవాన్-అనుదాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపి ప్రవృత్తస్త్వమితి భావః. (తథైవ) ఏతయా దృష్ట్యా అత్రాపి సంశయ విపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వం జానన్ అనుదాహృతవాక్యాని పశ్యేదిత్యర్థః. *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి. *పూర్ణాహుత్యా సర్వాన్కామానవాప్నోతి *సర్వాన్ లోకాన్ పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి. *అపామ సోమమమృతా అభూమ. *అనన్తం హ వా అపారమక్షయ్యం లోకం జయతి| యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే. *నాస్యేష్టాపూర్తే క్షీయేతే| యోఽగ్నిం నాచికేతం చినుతే| ఇత్యాదీని హి. *అమృతత్వం భజన్తే. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్. *ఇమాంల్లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్| ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యాని వాక్యాని దృశ్యన్తే. అత ఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషు సంశయవిపర్యయబాహుల్యాత్తన్నిరాసాయ కర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ఏవం ఫలద్వారా హానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షా దర్శితా. అథ స్వరూపేణోపాదానాయ చ నియమేన కర్మజ్ఞానాపేక్షా స్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోః కర్మణో నియమేనానపేక్షితత్వలక్షణం పరపక్షముపక్షిపతి (నను చేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్య వివక్షితేతరగామిత్వవ్యుదాసార్థః ప్రథమ ఏవకారః. ద్వితీయస్తు నియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వనివృత్త్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (న ధర్మేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అధీతేతి) యే బ్రహ్మవిద్యాధికారిణః-తేషాం సర్వేషామపశ్యాపేక్షితం హి నియమేనాపేక్షితం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయిన స్తత్రైవాపాతప్రతీతిర్బుభుత్సా చ స్యాత్. తస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్న కర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా-అధీతకృత్స్నవేదస్యాపి జన్మాన్తరసుకృతవశాద్వేదాన్తవాక్యేష్వేవ బుభుత్సా జాయతే చేత్ - తస్య న కర్మవిచారాపేక్షేతి. తదాఽధీతవేదాన్తస్యేతి పదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరం-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరం. కృత్స్నవేదాధ్యయనాద్యపేక్షితవేదాన్తభాగోఽప్యధీత ఏవేత్యర్థః. ఏవం హానార్థమపి కర్మణో జ్ఞాతవ్యత్వం నిషిద్ధం. ఉపాదానార్థమపి జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యుపపాదయితుం వేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపి కర్మవిచారాపేక్షామాశఙ్క్యతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్య సామ్నః పఞ్చ భాగాస్సన్తి. తే ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతే భాగా భక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాసు పఞ్చసు భక్తిషు ప్రస్తావో హిఙ్కారపూర్వం గీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వం గీయతే. తత్ర పఞ్చవిధసామోపాసనం క్వచిద్విధీయతే. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషు పఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. తత్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనం విధీయతే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి| (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి. అనధిగతకర్మణ ఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం న శక్యం కర్తుమితి ప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతి హేతుగర్భం విశేషణం. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనానీత్యుక్తే సతి హేతావుద్గీథశబ్దస్య వైయర్థ్యం స్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్య చ పక్షీకారః ప్రతీయతే. అతోఽయథోక్తైవ వచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతే కర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్ కర్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భం పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇతి) శాస్త్రే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-తదవాన్తరభిదాబాహుల్యం, ఏవం వివిధభేదదర్శనస్య హేతురవిద్యా. తస్యాః కో హేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకం జన్మజరామరణాదికమేవ సాంసారికదుఃఖం. ఆదిశబ్దేన నరకగర్భవాసాదిగ్రహణం. సంసారః- ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవం సాంసారికం-తన్నిరసనీయత్వాయ దుఃఖరూపతోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యపరః-(నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షా హేతుతయోక్తం-అధికారిస్వరూపముక్తం. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం-భ్రాన్తిజ్ఞానం- *దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదితి ప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానం చ భేదదర్శనం. యద్వా-మిథ్యాభూతమజ్ఞానం మిథ్యాజ్ఞానం. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ మిథ్యాశబ్దః. తస్య నిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవ మోక్ష ఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనం కిమిత్యత్రాహ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్య రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానం హి నివర్తకం- న తు కర్మవిశేషః. ఏవం భేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానమేవ

అస్య హి ఫేదావలమ్బి కర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతాపి జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే. స తు న సాక్షాత్సఙ్గతః- అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం-తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితం చ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాద్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ *సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః- కేన నేతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుం. అత స్తదే

రన్నన్తరకమితి పక్షే) వేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అస్య హీతి) (క్వోపయుజ్యత ఇతి) న కుత్రచిత్-జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహే వా నోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. న కేవలమనుపయోగాభావః. ప్రతిబన్ధకత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదితి భావః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాద్ బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్యాపి సఙ్గతిరిత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచారశ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయా కృతః-న తు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తత్కిమిత్యత్రాహ) (స త్వితి) తుశబ్దద్వయం శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకం. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) కిమపి-కర్మవిచారాదన్యదితి భావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేన సఙ్గతిస్సాపేక్షా. యేన కేనాప్యాకారేణ సామ్యం బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అత్ర ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తాపేక్షితస్య ప్రధానార్థవిరుద్ధస్య కర్మవిచారస్య న పూర్వవృత్తతా యుక్తా- అపి తు ప్రధానప్రతిపాద్యాత్మైకత్వవిజ్ఞానాపేక్షితమేవ కిమపి పూర్వవృత్తం వక్తుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారః. యత్ప్రధానం శాస్త్రం-తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఙ్గీకారః. తదపేక్షితం చేతి ప్రతిజ్ఞా. త్వయా యదనపేక్షితమిత్యుక్తం- తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః- న సముచ్చయపరః. *అస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చితోపదేశాదిత్యత్ర సముచ్చితశబ్దవత్- కర్మజ్ఞానాభ్యామితి న నిర్దిష్టం- అపి తు కర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభావేన నిర్దిష్టం. అతో జ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాద్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ *యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణో విద్యాఙ్గత్వే సూత్రకారాభిమతిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అజ్ఞతయా కర్మణోనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు-తజ్జ్ఞానస్య కథం పూర్వభావిత్వం. కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అపేక్షితే చేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షా వివక్షితా. తృతీయస్య చతుర్థపాదే సమావృత్తాకృతదారస్నాతదారాదీనాం, మాత్రమవిశేషవర్తినాం, చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం కర్మస్వనుష్ఠేయానుష్ఠేయవిభాగస్య నిరూపయిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తం (కేన సముచ్చయః కేన నేతి) యద్వా-నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. న తు కామ్యనిషిద్ధయోరితి విభాగో న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అయమపక్షః-పదార్థజ్ఞానపూర్వకం హి వాక్యార్థజ్ఞానం-యజ్ఞేన దానేనేత్యాదివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థభూతత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య చ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వం. న హి *వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యాదిపదార్థజ్ఞానేన వినోపపద్యతే-పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతి వాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపం వాక్యార్థం పూర్వం ప్రతిపద్యావాపోద్వాపముఖేన పశ్చాత్పదార్థప్రతిపత్తేర్న పదార్థధీపూర్వకత్వనియమో వాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే. వ్యుత్పన్నాచ్ఛబ్దాదర్థప్రతిపత్తౌ సర్వత్ర పదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవ వాక్యార్థజ్ఞానం - వ్యుత్పత్తిదశాయాన్తు ప్రమాణాన్తరేణ శబ్దాన్తరేణ వా వాక్యార్థావగమః పూర్వం స్యాత్ -న తు తస్మాదేవ శబ్దాత్ -తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేన బోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపి న వాక్యార్థధియః పూర్వభావనియమః. అమ్బాతాతమాతులాదిపదానాం పదాన్తరాసంసృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వభావాభావాచ్చ. న చాస్మిన్నేవ వాక్యే యజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః- వివిదిషానిష్పత్తిరూపవాక్యార్థస్యాప్రత్యక్షత్వేన గవానయనాదావివ వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతః పదార్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తం. బాఢమిత్యాదికం సిద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితి చ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీమపి పదార్థవాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయా వివక్షితః. కిం చ-అపేక్షితే చేత్యఙ్గతయాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ కర్మణాం చ జ్ఞానోత్పాదకతయాఙ్గత్వాదుత్పాద్యోత్పాదకయోః పౌర్వాపర్యనియమాద్విచారవిషయయోః కర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపి తత్క్రమభాక్త్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం హి న్యాయసిద్ధం-యథా *సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతి యుగపదుత్పన్నయోరపి సారస్వతహోమయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణ సరస్వతీయాగస్య పూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్య చ పశ్చాద్భావే, చ ప్రాప్తే తదఙ్గానామపి తేనైవ క్రమేణానుష్ఠానం నిర్ణీతం. దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికే, చ శేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతువైషమ్యమేవ. తయోః క్రమే నిశ్చితే శేషస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం తత్ర, చాత్ర, చ తుల్యం. ఏవం చోపాసనస్యైవ విచారం ప్రతి శేషిత్వాత్తృతీయలక్షణే కృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవ కర్మవిచారాపేక్షయా పశ్చాద్భావ ఇతి న వాచ్యం. విద్యావిషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపి తదపేక్షితత్వేన కృత్స్నాయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాః కర్మవిచారపశ్చాద్భావప్రాప్తేః. నిగమయతి (అత ఇతి) బాఢమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపి భాస్కరమతపరత్వముచితం-కర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేరిత్యస్య గ్రన్థస్య భాస్కరీయభాష్యే శ్రూయమాణత్వాద్, దఙ్గభావస్య తదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయసూత్రోపాదానావిరోధాచ్చ శబ్దతో. ర్థత, శ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావాచ్చ భాస్కరపక్షం, యాదవప్రకాశపక్షం, చోపజీవ్య బాఢమిత్యాదినా పార్శ్వస్థశ్చోదయతీతి చ నిర్వాహాస్సమ్ప్రదాయికాః. తత్రైవం యోజనా-కర్మసముచ్చితాదితి న సముచ్చయో వివక్షితః-కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞా

వపూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం- సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః-అవిద్యానివృత్తిరేవహి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శన నివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివసాధనంభవేత్. శ్రుతయశ్చకర్మణామనిత్యఫలత్వేనమోక్షవిరోధిత్వం,జ్ఞానస్యైవమోక్షసాధనత్వం,చదర్శయన్తి *అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే

నావితివిశేషణవిశేష్యభావేననిర్దేశోజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతౌచ *విద్యాంచావిద్యాంచేత్యాది. [illegible] ద్వేదయప్రాప్తివిరోధికకర్మనాశః. ప్రతిబన్ధనివృత్తి, ర్బ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చేతిసాధ్యద్వయం, క్రమేణకర్మ, జ్ఞానం, చేతిసాధనద్వయం. [illegible] నవప్రకారైరభ్యుపగతం. అతోవిద్యాంచావిద్యాంచేతివాక్యేపూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్తుసాధ్యద్విత్వపరః [illegible] లిచేతి) చశబ్దప్రతిపాద్యసముచ్చయే. అఙ్గభావంచపశ్యన్తీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేఃపశ్చాత్కర్మణోబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వంకర్మణోజ్ఞానోత్పాదకతయాచతదఙ్గత్వమపిహితదభ్యుపగతం. అఙ్గభావపరసూత్రముదాహరతి (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపేక్షాసూత్రమఙ్గభావపరః *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రంసమసముచ్చయప్రతిపాదకమితిహితేషాంప్రక్రియా. అఙ్గభావే, సముచ్చయే, చశ్రుతివాక్యే, సూత్రే, చోదాహర్తవ్యేపిగ్రన్థలాఘవార్థంసముచ్చయేశ్రుతి, రఙ్గభావేసూత్రం, చోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిషయసూత్రోపాదానేన భాష్యకారస్యాభిమతంచావలమ్బితంభవతి. ఏవముభయథాకర్మణోపేక్షితత్వే స్థితే. కథంకేమిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) సమప్రధానతయా, అఙ్గతయా, వాపేక్షితత్వేస్సిద్ధే. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. యద్యపియాదవప్రకాశమతేకర్మసముచ్చయస్యపూర్వపక్షత్వమనభిమతం. తథాపిసముచ్చయేనాఙ్గతయాచకర్మణామపేక్షితత్వస్యోపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్యపార్శ్వస్థేనమతద్వయావలమ్బిచోదయిత్రాపూర్వపక్షత్వోపాదానముఖేన చోదితమితినసిద్ధాన్తగ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయేస్వారస్యా, దఙ్గత్వపరసూత్రోపాదానా, దుత్తరత్ర సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య, చనిరాకరిష్యమాణత్వా, చ్చమతద్వయావలమ్బనేనచోదితమితిపూర్వాచార్యైస్సిద్ధాన్తవ్యాఖ్యాకృతః. అత్రప్రతివదతి (నైతద్యుక్తమితి) హానార్థంకర్మణాంజ్ఞాతవ్యత్వంప్రాగేవప్రతిక్షిప్తం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినఃకర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావేనకర్మనైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతవశాద్వేదాన్తమాత్రబుభుత్సావతఃకర్మజ్ఞానానపేక్షావచనా, చ్చ. అత్రోపాదానార్థంకర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిరాచికీర్షుస్సమసముచ్చయేనా,ఙ్గభావేన, చద్వివిధస్యోపాదానేసహసముచ్చయార్థముపాదానంప్రథమంనిరాకర్తుంసాధనద్విత్వం,సాధ్యద్విత్వం, చవాక్యద్వయేనప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా) యథాబాధమిత్యాదిగ్రన్థోభాస్కరమతేనసిద్ధాన్తిమతేనవాచోద్యపరః. తదానీంపూర్వపక్షేసమ్భావితసమస్తప్రకారేణకర్మణోపేక్షాంప్రతిక్షేప్తుకామః కింత్వయాసమసముచ్చయోవివక్షితః-ఉతాఙ్గభావఇతివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంసముచ్చయపక్షంప్రతిక్షిపతీతినిర్వాహ్యం. సకలవిశేషాః-సజాతీయవిజాతీయస్వగతవ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాంప్రత్యనీకం. సర్పాద్యాకారాణాంరజ్జుత్వమివతేషాంనివర్తకమిత్యర్థః. చిన్మాత్రమితిమాత్రచాజ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా-సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేనవిజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం,చిన్మాత్రమితిమాత్రచాస్వగతభేదశూన్యత్వం,చవివక్షితం. ప్రత్యనీకశబ్దేననిత్యానర్హత్వంవివక్షితం. నహిశుక్తిశకలంకదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధార్హం. నిత్యానర్హత్వాదేవహిశుక్తిజ్ఞానస్యరజతత్వనివర్తకత్వం (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవహిసర్పత్వనివృత్తిః-నతుకర్మణేతిభావః. ఏవంసాధనద్విత్వంనిరస్తం. కథంసాధనద్విత్వవ్యుదాసః-సాధ్యద్విత్వంహివివృతమితిశఙ్కాయాంసాధ్యద్విత్వంవ్యుదస్యతి (అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షఇతి) బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవసాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః. యాప్రతిబన్ధనివృత్తిఃకర్మసాధ్యత్వేనత్వయోక్తా-సైవజ్ఞానసాధ్యాశ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి. * జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః ॥పాపైరితిపాఠాన్తరం॥ నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే. *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే. *ఏవమేవం విదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే. *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా. *తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన నసాధ్యసాధనద్విత్వమక్తియుక్తంభవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షోస్తు - తతఃకింకర్మణస్తదపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేనపదేనపూర్వోక్తం కర్మణోభేదావలమ్బిత్వంవివృతంభవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్తకర్మాణి, చవివక్ష్యన్తె. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాంబాహుళ్యం. వికల్పః- భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాన నివృత్తేః ఫలంహిభేదదర్శననివృత్తిః. అతోభేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాన నివృత్త్యన్తర్గతేత్యర్థః. (కథమివసాధనం) నకథంచిదపీతియావత్. నహి వచనవిరోధన్యాయః ప్రభవతీతిన్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోపేక్షితత్వంనబాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేశ్శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) నకేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యమప్యస్తీతి చశబ్దస్యభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయావిరోధఉక్తః. అత్రతుఫలానిత్యతయా విరోధశ్చయుక్త్యన్తరత్వేనదర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్యమోక్షస్యకథమనిత్యఫలదం కర్మసాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయఇతిఏకస్మాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యంవివక్షితం. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్ స్ఫుటార్థానాం. అన్తవదేవాస్యేతి - కర్మసాధ్యత్వేమోక్షస్యానిత్యత్వం- నిత్యత్వేకర్మణస్తత్సాధనత్వంవానస్యాత్. కర్మణోన్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేనకర్మణామనిత్యత్వముక్తం. తద్యథేత్యనేన కర్మతుల్యస్యఫలదావధకత్వముక్తం. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠితసకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థం * అస్మిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతేబహూనివర్షసహస్రా

* బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః యదపిచేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి. తత్ వస్తువిరోధా, చ్ఛ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా, చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే-నఫలోత్పత్తౌ - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్. వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్। ఏకమేవాద్వితీయం *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తం *అయమాత్మాబ్రహ్మ

తి*అక్షదేవాస్యతద్భవతీతిహి శ్రూయతే.తతఏవకర్మనైరపేక్ష్యవాదేశస్యవాక్యస్యప్రథమతఉపాదానం. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిజ్ఞానస్యమోక్షసాధనత్వముక్తం. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదనిషేధార్థం *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీత్యుపాత్తం. *తమేవేతి ప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానఫలత్వంజ్ఞాపితం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యకర్మాదేరుపాయత్వనిషేధశ్చానేనసిద్ధః - *నాన్యఃపన్థాఇతిహ్యన్తరవాక్యం. ఏవం జ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వపరతయానుగృహీతస్వష్టార్థానేకవాక్యోపాదానేన *విద్యాంచావిద్యాంచేతిసమసముచ్చయపరత్వేనపరోక్తా శ్రుతిశ్చాతదర్థేత్యుక్తంభవతి. తస్యాఏకత్వాత్, దస్ఫుటార్థత్వాత్. పరోక్తాపేతత్వాత్, చ్ఛ్రుత్యన్తరావిరోధేనవర్ణనీయత్వాత్. ఏవంజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వే ప్రమాణతయా శ్రుతయ, ఉపపత్తయశ్చదర్శితాః. అథయజ్ఞాదిశ్రుత్యేకకర్మాపేక్షితత్వపరతాంవ్యుదస్యతి (యదపిచేత్యాదినా) సిద్ధాన్తిభాష్యకారయాదవప్రకాశానాం త్రయాణామపి కర్మాభిమతమితీదృశంప్రాధాన్యంసూచయత్యపిశబ్దః. సముచ్చయపరవాక్యస్యశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యేన నిర్వాహేసతియజ్ఞాదిశ్రుతిశ్చనిర్వాహ్యేతిసముచ్చయాభిప్రాయ శ్చశబ్దః. అపిచేత్యఖణ్డోయంశబ్దోవా. తదానీముక్తప్రకారేణసముచ్చయపరః. యదుక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి. అనయావచనవ్యక్త్యాసముచ్చయేనవిద్యాపేక్షితంయత్పూర్వోక్తమిత్యర్థః. వస్తువిరోధః- ద్వైతవాసనాజనకత్వ, మనిత్యఫలవత్త్వం. శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనా- సన్నిధ్యయార్థనిరూపణం. చస్సముచ్చయే. వివిదిషోత్పత్తావుపయోగప్రకారమాహ(అన్తఃకరణేతి) (నఫలోత్పత్తౌ) నమోక్షోత్పత్తౌ. *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తీతిహి శ్రుతిః. నసముచ్చయఇతిభావః. అక్షరపర్యాలోచనాకథమిత్యత్రాహ (వివిదిషన్తీతిశ్రవణాదితి) ఏవంచయజ్ఞాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయాచజ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. నఫలోత్పత్తావితిఫలశబ్దస్యమోక్షేస్వారస్యాదేవంయోజనా కృతా. యద్వా-యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతివచోభఙ్గ్యాఙ్గతయాపేక్షితం యత్పూర్వోక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్తౌ-నవేదనోత్పత్తావిత్యర్థః. వివిదిషాపేక్షయాహిఫలంవేదనం. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. అస్యాంయోజనాయాంయజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతినిర్దేశస్వారస్యమస్తి- అఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకత్వాదస్యనిర్దేశస్య.అథవా-యజ్ఞాదీతి ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్యకరణస్యఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకతయాఙ్గంయత్పూర్వోక్తం-తన్నోపయుక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్తౌ- నమోక్షోత్పత్తౌ. కరణభూతవిద్యానుగ్రాహకత్వేననోపయుక్తమిత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయామఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకనిర్దేశస్య,ఫలోత్పత్తావితినిర్దేశస్య,చస్వారస్యమస్తి.వివిదిషన్తీత్యుక్తిరసినాజిఘాంసతీతివదితియజ్ఞాదేర్వేదనోపయోగిత్వంస్యాదితిశఙ్కాయాంవేదనోత్పత్తౌహేతుత్వేకర్మణఇతికర్తవ్యతాత్వం, కరణత్వం, చానుపపన్నమిత్యాహ (వివిదిషాయామిత్యాదినావాక్యద్వయేన) తత్రశమాదిభిఃసహసముచ్చయేన, వికల్పేన, చేతికర్తవ్యతాత్వంప్రథమంవ్యుదస్యతి(వివిదిషాయామిత్యాదివాక్యేన. ఏవకారద్వయేనకర్మణస్సముచ్చయో, వికల్ప, శ్చవ్యుదస్యతే. శమాదీనాంనిష్క్రియవ్యాపారోపరతిరూపత్వేనయజ్ఞాదికర్మణ స్తత్ప్రవృత్తిరూపత్వేనాన్యోన్యవిరోధిత్వాన్నసముచ్చయఉపపద్యతఇత్యభిప్రాయేణశమాదీనామేవేత్యుక్తం- తుల్యబలయోర్హివికల్పః. *భూత్వాత్మానంపశ్యేదితిశమాదీనామాత్మదర్శనంప్రతిసాధనత్వస్యన్యాయనైరపేక్ష్యేణ శీఘ్రం ప్రతిపన్నతయాబలీయస్త్వాత్.వివిదిషన్తీతియజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వేనస్వరసతః ప్రతిపన్నత్వేపిస్వారస్యభఙ్గేనాసినాజిఘాంసతీత్యాదిదృష్టాన్తపర్యాలోచనరూపన్యాయసాపేక్షతయాకర్మణోవిద్యాసాధనత్వస్యవిలమ్బేనప్రతిపన్నతయాదుర్బలత్వా, చ్చనవికల్పఇత్యభిప్రాయేణాహ (శ్రుతిరేవాహేతి) తథాపివివిదిషాపేక్షితత్వాత్కర్మచజ్ఞానోపయోగి- తత్కథమేతత్త్యజ్యతే- శమాదిరుపాదీయతఇతిశఙ్కాయాంకర్మణశ్శమాదివైషమ్యమాహ(అన్తరఙ్గోపాయతామితి) భూత్వాపశ్యేదిత్యన్తరఙ్గత్వంస్పష్టం. వివిదిషాయాఃపూర్వంహికర్మోపయోగః. శమాదితుపశ్చాదప్యుపయుజ్యతఇత్యభిప్రేత్యజాతాయామిత్యుక్తం. జ్ఞానంప్రతికర్మణఃకరణత్వమపినాస్తీత్యాహ (తదేవమితి)కరణత్వంసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యనిరస్యతే-నత్వభ్యుపగతత్వాత్, విశుద్ధంమనోహికరణం-*మనసాతువిశుద్ధేనేతిశ్రుతేః. తత్-ఉక్తేభ్యోహేతుభ్యః.ఏవం- సముచ్చయేన, వికల్పేన,చేతికర్తవ్యతాత్వేనుపపన్నే.స్వర్గాదిసాధనస్యకర్మణోవివిదిషాసాధనత్వానుపపత్తిపరిహారాయానభిసంహితఫలశబ్దః. వివిదిషాయాఅపితత్సాధ్యత్వేనఫలత్వాత్ తస్యాఅనభిసంహితత్వావ్యావృత్త్యర్థంఫలవిశేషేత్యుక్తం. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయకర్మజ్ఞానాపేక్షేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంజన్మాన్తరశబ్దః *అనేకజన్మసంసిద్ధఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాపరిహారార్థశ్శతశబ్దః. కార్యకల్ప్యంహికారణం- ఇదానీంవివిదిషోత్పత్త్యదర్శనేనజన్మాన్తరశతానుష్ఠానంకల్పనీయమితిభావః- తేన కర్మణా. మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య *కషాయపక్తిఃకర్మాణిజ్ఞానంతుపరమాగతిః. *కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతఇతిహిస్మృతిః. ఏవంవివిదిషోత్పత్తౌసత్యాంజ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాది-కారణవాక్యం. సత్యంజ్ఞానమితిశోధకవాక్యం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయనిష్కలమిత్యాదివాక్యముపాత్తం, అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యం. ఉపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్యలి

తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్య జ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యాని ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్న్యాయయుక్తార్థగ్రహణం. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్య స్వాత్మన్యేవమేవయుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననం. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనా నిదిధ్యాసనం. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం. తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం, చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయం- అనేనవినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవేదమేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే. ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికా విద్యామూలమపారమార్థికం భేదదర్శనమేవబన్ధమూలం. బన్ధశ్చాపారమార్థికః. సచ సమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవజ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకం చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం. తస్యైతస్య వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యేవా కర్మణో నోపయోగః - వివిదిషాయామేవతు కర్మణాముపయోగః. సచ పాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యా భవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి.

జ్ఞోపేతస్తైక్యవాక్యం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణా జీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతం. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనాఽవిశిష్టపదార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతివాక్యం. ఇత్యాదివాక్యం జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం-సకర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకం చేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకత్వానపేక్షైయదర్థస్యప త్యాశంక్యాహ (వాక్యార్థేతి) చక్షుర్జ్ఞానాద్వ్యావర్తకః. తేషాం స్వరూపమాహ (శ్రవణంనామేతి) ప్రతిపాదకాని-నిష్పాదకానీతి. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి న్యాయ్యుక్తం. ఏతద్విరోధి-ఆత్మైకత్వవిద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవంరూపాణి [illegible]స్యుః-కథమేషాం వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యత ఆహ (శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగ ఇత్యర్థః. ఇతి-ఉక్తహేతోః-జ్ఞానకర్మసముచ్చయాజ్ఞానాభావానుపపత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య-బన్ధనివృత్తౌ కర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య- నతు ప్రాసఙ్గికార్థస్య. అవశ్యాపేక్షితం-నియమేనాపేక్షితం. అపేక్షితం చ కిమిత్యత ఆహ (తచ్చేతి) కుత ఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి) జిజ్ఞాసానుపపత్తేః-విచారానుపపత్తేః. అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కథమర్థస్వభావః. ఇత్థం-నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో, నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా, చ స్యాత్-తతః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. మనోవధానహేతుతయాతదుపయోగినీ శమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోనపేక్షితత్వం, చార్థస్వభావాత్పూర్వముక్తం. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి) శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మచపూర్వవృత్తం స్యాదిత్యత ఆహ (అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేన శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం. తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధ ఇతి ప్రథమస్యైవకారస్యభావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్యావ్యావృత్త్యర్థం ద్వితీయ ఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేన శమాద్యర్థస్వభావ ఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః, కర్మార్థస్వభావశ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్య కర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణో భేదావలమ్బిత్వేన విరుద్ధస్వభావత్వా, చ్చ శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేన ప్రవృత్తిరూపకర్మవిరోధిస్వభావత్వా, చ్చ సాధనచతుష్టయమేవపూర్వవృత్తం-నత్వన్యదిత్యుక్తం భవతి. (ఇదమేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయత ఇతి) ఇదమేవశబ్దావయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దోహి సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారః కర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాత్తదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకం బ్రహ్మ చేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథం వాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్య కేన వా మాలిన్యం. కథం కర్మణా నైర్మల్యం. తే చాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతా అర్థస్వభావాః కథమితి శఙ్కాయాముక్తార్థసఙ్కలయ్య దర్శయన్ శఙ్కాశ్చ పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికాశబ్దేన సకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనం సమ్భవతీత్యుక్తం. భేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవబన్ధమూలం- న కర్మేత్యర్థః. కర్మాపి భ్రాన్తిమూలకమితి భావః. యద్వా-అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ-న సత్యభూతం కించిదపీతిభావః-తథా సతి హి కర్మాపేక్షా. బన్ధః-జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థిక ఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థికభేదదర్శనకార్యత్వాదితిభావః. తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (సచేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) న కర్మణేత్యర్థః. న హ్యపరమార్థసర్పనివృత్తేరజ్జుజ్ఞానేనవినా వైనతేయోపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవం సమసముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానం ప్రత్యపి కర్మణో న సాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకంచేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్య ఇతి యావత్. ప్రమాణజన్యశుక్తిజ్ఞానం హి రజతనివర్తకం. అత్ర శమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేన కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వమపి విరోధాన్నేత్యభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యైతి) తస్య-కర్మనిరపేక్షస్య. (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య. తదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపి దూరస్థాన్తికస్థవిశేషణవిశిష్టపరామర్శిత్వం హ్యుచితం. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ (వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే) మోక్షే. తర్హి కుత్రోపయోగ ఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (సచేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతిపూర్వోక్తం వివృతం భవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికం నాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యశబ్దేనశఙ్కా

అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యం. కిమత్రోచ్యతే- యదుక్తమ్ అవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః- సా చ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కిం రూపమితి వివేచనీయం- కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం- ఉత తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. న తావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానం. తస్య విధానమన్తరేణాపి వాక్యాదేవ సిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. న చ వాచ్యం భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి- జాతేఽపి సర్వస్య సహసైవ భేదజ్ఞానానివృత్తేర్న దోషాయ- చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాతేఽపి ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్. అనివృత్తమపి ఛిన్నమూలత్వేన

పరిహారః. ఇతి స్యాతాం. వస్తువిరోధాదిలిక్తవ్యతాత్త్వకరణత్వాద్యనుపపత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇమం- ఉపయోగం. రజస్తమోనిబర్హణసత్త్వవివర్ధనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తమిత్యేతదుక్తం భవతీత్యన్వయః. ప్రకృతముపసంహరతి (అతః కర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః- హానార్థముపాదానార్థం చ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యాతృభిరుక్తౌ సఙ్గ్రహశ్లోకౌ. *విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోఽపి చ । శమాద్యఙ్గకతామ్నానాన్నధీకర్మసముచ్చయః । శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి ॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా, భేదవాసనాజనకతయా, చ విరోధో వివక్షితః. సామర్థ్యత ఇతి జ్ఞానస్య మిథ్యార్థనివర్తకత్వే కర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం వివక్షితం. సిద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తేష్వంశేష్వవిరుద్ధాంశమభ్యుపగమేన ప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోఽభిమత ఇత్యర్థః. యః ప్రతిబన్ధనిరాసః కర్మసాధ్య ఉక్తః. తస్య *తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాదిషు జ్ఞానసాధ్యత్వముక్తం. బ్రహ్మప్రాప్తిస్తు స్వతస్సిద్ధా. ఏవకారాభ్యాం సాధ్యాన్తరం సాధనాన్తరం చ వ్యావర్త్యతే. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చ ద్వయమస్తి. తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేస్స్వతస్సిద్ధాయాః పృథగుపాయసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. స్వత ఏవ సర్వసాక్షాత్కారక్షమం జ్ఞానం ప్రతిబన్ధకే నివృత్తే సతి బ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభవాదికం సర్వం సాక్షాత్కరోతి. యథా సేతౌ భగ్నే జలం స్వయమేవ గచ్ఛతి న కేనచిన్నేతవ్యం- తద్వత్. యథాఽఽహ్మనయనేమార్గసమీకరణతత్పరాపణేఽపి భేఽపి పృథగ్యత్నసాధ్యే- న తథేత్యర్థః. యద్వా- భావాన్తరస్య వాఽభావత్వాదవిద్యానివృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోఽభ్యుపేతశ్చేద్విప్రతిపత్తివిషయః క ఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) సాధనస్వరూపవిశేషే విప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కింరూపం) కిం కర్మాఙ్గకత్వానర్హం భవదుక్తం జ్ఞానం- ఉత కర్మాఙ్గకత్వార్హమస్మదుక్తం జ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యభిప్రేతం వివృణోతి (కిమితి) కిం వాక్యాదిత్యాదినా పరమతం స్వమతం చ వదతి- న తు పరమతవికల్పః. ప్రథమం పరపక్షప్రతిక్షేపః క్రియతే- స్వపక్షస్థాపనం తు పశ్చాదిత్యభిప్రేత్యాహ (న తావదితి) న తు దూష్యశరసోరన్యతరదూషణం క్రియతే- కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) (విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రం- న పురుషతన్త్రం- కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం చాశక్యత్వాత్. అతః పురుషతన్త్రత్వాభావాన్న తద్విధేయమితి తైరేవోక్తమితి భావః. (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ. వ్యుత్పత్తిమన్తం పురుషం ప్రతి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థబోధకత్వం స్వతస్సిద్ధం- న తు విధ్యధీనం. తచ్ఛ్రవణే పురుషస్య ప్రవృత్తిశ్చ రాగాదేవేత్యుపపాదితం. యద్యపి న రాగాత్- తథాప్యధ్యయనవిధిరేవాధీతకృత్స్నవేదవాక్యవిచారే ప్రవర్తక ఇతి *ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థక ఏవ. న చ ప్రమాణజ్ఞానస్య శ్రేయస్సాధనత్వమలౌకికమితి తాదర్థ్యేన తస్య విధేయత్వం- శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవ బన్ధనివర్తకజ్ఞానస్య దృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్. అతో విధివైయర్థ్యం. తేనాసకృదావృత్తసాక్షాత్కారభక్తిరూపత్వయావజ్జీవానుష్ఠేయత్వపరాణాం *యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యాదీనాం ముక్తేశ్శరీరపాతానన్తరభావిత్వపరాణాం నాడీవిశేషనిష్క్రమణవాదినీనాం మార్గపరాణాం చానేకశ్రుతీనాం నైరర్థక్యం ప్రసజ్యేతేతి. ఏవమనేకశ్రుతివిరోధస్య ప్రదర్శనార్థం తస్య విధానమన్తరేణాపీత్యుక్తం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం దర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) తావదంశస్తతోఽధికే ప్రస్తీలితద్వ్యావృత్త్యర్థం తావన్మాత్రేణేత్యుక్తం. బహుశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదం దూషణద్వయం వదతా భగవతా చాపస్తమ్బేనాపి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య మోక్షసాధనత్వం నిరస్తం. *యథా బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి॥ శాస్త్రైరితి బహువచనేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. విప్రతిషేధాధికబలేన ప్రతిషేధః- న తు ప్రకరణసమవత్తుల్యబలేన ప్రతిరోధః. బహుశాస్త్రవిరోధః ప్రబలతరః- భూయసాం స్యాత్సబలీయస్త్వమితి న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణ విప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తం. యత్తు పరైరస్య దూషణస్య ప్రతివచనం ద్వేధా కృతం. తదనుభాష్య దూషయతి (న చ వాచ్యమితి) వాక్యం జ్ఞానోత్పత్తిమిదానీం న జనయతీతి కశ్చిన్నిర్వాహః- తమాహ (భేదేతి) ఇదానీం జ్ఞానోత్పత్తిర్దృశ్యత ఇతి చేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి) పశ్చాదపి వాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవ జనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చ సామగ్ర్యన్తర్భూతః. అత స్సామగ్ర్యవైకల్యాద్జ్ఞానమనుత్పన్నం. ధ్యానాదివిధయః ప్రతిబన్ధనిరాసాపయికా ఇతి భావః. అనేన శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌ పరిహృతౌ భవతః. సనకాదీనాం జ్ఞానాధికత్వేన శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపి జ్ఞానానుదయోఽనుపపన్న ఇతి శఙ్కాయాం నిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేఽపీతి) అవిద్యాయా ఏకత్వాత్, ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్య బ్రహ్మణస్స్వప్నరూపత్వాచ్చ సర్వస్యేత్యుక్తం. (న దోషాయ) అనివర్తకత్వం దోషాయ న భవతి. జ్ఞానోదయేఽపి భ్రమానివృత్తౌ దృష్టాన్తం దర్శయతి (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అనివృత్తం చేద్బన్ధదర్శనం బన్ధకం స్యాదిత్యత ఆహ (అనివృత్తమపీతి) (ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరం. యథా దగ్ధః పటః పూర్వసన్నివేశేన ప్రతీయమానోఽప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యః క్రమేణ వినశ్యేత్. యథా కులాలభ్రమితం చక్రం

నబన్ధాయభవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయామాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతా నశక్యతే వక్తుం. భేదజ్ఞానసామగ్ర్య అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్ కదాచిదపి నాస్యా వాసనాయా నివృత్తిః- వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమథ చానువర్తత ఇతి బాలిశభాషితం. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్టత్వాత్ మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తతే. అపి చ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపి జ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి- భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్ తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః.

భ్రామయితృవ్యాపారోపరమేఽపి పూర్వవేగవశాత్కంచిత్కాలం స్వయమేవ భ్రమత్క్రమేణోపరమతే తద్వదితి భావః. అత్రైతికరణస్య నపవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం దూషయతి (సత్యామితి) న్యాయానుగృహీతవాక్యమేవ సామగ్రీ. ప్రతిబన్ధికా భేదవాసనాస్తీతి చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) నివర్త్యవాసనానివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధికా న భవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియం గృహ్యతే. యథా చిరతరతిమిరవాసితగుహాయాం ప్రదీపోత్పద్యతే. తస్మిన్ దీపితే సద్య ఏవ తమో వినశ్యేత్. యథా క్వచిద్దేశే సర్ప ఇతి వాక్యాచ్చిరం భ్రమితోఽపి పురుషో నాత్ర సర్ప ఇత్యాప్తోపదేశాజ్జానాతి. యథా చ వనం న దగ్ధమితి శ్రుత్వా చిరం భ్రాన్తస్య పశ్చాత్తత్ర గత్వా జ్వాలాదిలిఙ్గదర్శనేన దగ్ధమితి జ్ఞానం జాయతే. యథా చిరం సర్పత్వేన వాసితే వస్తుని సమీపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానం సహసైవ జాయతే. తద్వదిత్యభిప్రాయేణాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తం. వేదాన్తవాక్యం హి దార్ష్టాన్తికం. అత ఆప్తోపదేశస్య ప్రథమోపాదానం. అథ ద్వితీయనిర్వాహమనూద్య నిరస్యతి (సత్యపీతి) (మాత్రయా) అల్పమిత్యర్థః (భవతా) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినేతి భావః. భవతేతి సూచితమర్థం వివృణోతి (భేదేతి) వాసనాయా అపి మిథ్యాత్వావిశేషాత్తస్యా అపి జ్ఞానేన నివృత్తత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి భావః. కిం జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనా న నివృత్తేత్యుచ్యతే- ఉత తన్నివృత్తావపి నిర్మూలకం భేదదర్శనం భవతీతి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం పరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వాద్వాసనాపి జ్ఞానైకనివర్త్యా. నో చేన్నివర్తకాన్తరమపి జ్ఞానత్వావిశేషాన్న నివర్తయేదిత్యర్థః. స్వయమేవ వాసనా నశ్యతీతి చేత్-తదయుక్తం. స్వయమ్ [illegible] బాధకజ్ఞాననైరపేక్ష్యస్య వివక్షితత్వే వాసనాయా నశ్యన్త్యా అపి సత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవ నశ్యతీతి స్వేనైవ స్వవినాశకరణం వివక్షితం చేత్ వ్యాఘాతః. ఫలోపహిన్యకారణనాశాదినాశ్యత్వేఽపి సత్యత్వప్రసఙ్గో వర్జనీయ ఏవ. కర్మశబ్దాదిషు తథైవ వైశేషికైర్వర్ణితత్వాత్తేషాం చ పారమార్థ్యదర్శనాత్. కిం చ- స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వే తదుత్పత్తిస్థితీ అపి మిథ్యాభూతే ఇతి తద్వినాశోఽపి మిథ్యాభూతః. అతో వినాశవిషయభ్రమేఽపి నస్తిష్ఠతీతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిర్న స్యాత్. అథ ద్వితీయాం శఙ్కాం పరిహరతి (వాసనేతి) (ఛిన్నమూలం) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలం (బాలిశభాషితమితి) అకారణకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యద్యకారణం భేదదర్శనం భవతి. తర్హి ముక్తిరపి జ్ఞాననిరపేక్షా స్యాత్. శ్రవణాదిభిర్వినా వాక్యార్థజ్ఞానం స్యాత్. అవిద్యయా వినా జగద్భ్రమశ్చ స్యాత్. అధిష్ఠానేన వినా అవిద్యాపి కార్యకరీ స్యాదితి భావః. నను తర్హి కథం సత్యపి బాధకజ్ఞానే చన్ద్రద్విత్వాద్యనివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) తుశబ్దోఽవక్షితార్థవైషమ్యపరః. (బాధకసన్నిధావపి) తజ్జ్ఞానసన్నిధావపి. తిమిరాదిదోషస్య పారమార్థ్యాజ్జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితి భావః. తత్పారమార్థ్యం చ వ్యావహారికతయాఽపి పరేణాభ్యుపగన్తవ్యం. అన్యథా ఆప్తోపదేశానన్తరం రజ్జుసర్పవ్యవహారోచ్ఛేదవద్దోషో మిథ్యేతి వచనానన్తరం దోషనివృత్త్యా చన్ద్రద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతో దోషస్య విద్యమానత్వాద్ద్వైదభ్రమస్య సమూలత్వం. అనేన బాధకసన్నిధౌ బాధ్యసద్భావోఽకారణకార్యోత్పత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం ప్రస్తావేఽపి హృతం భవతి. పరమతే తు దూషణద్వయం తిష్ఠత్యేవ. తర్హ్యాప్తోపదేశాదివైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ప్రబలేతి) రజ్జుసర్పభ్రాన్తినుత్పురుషాపేక్షయా భయాదికార్యనివృత్తిః ఫలత్వేనోక్తా. ఆదిశబ్దాత్పలాయనాది గృహ్యతే. ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చ స్వస్యాదుష్టకరణత్వధీనివృత్తి, రౌషధాదిప్రవృత్తిశ్చ ఫలం. ఐన్ద్రజాలికభ్రమాదిషు భ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్వస్తుతో భ్రమత్వేఽప్యసత్యవిషయత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః ప్రబలప్రమాణశబ్దః. (నివర్తత ఇతి) ప్రతిభానే విద్యమానేఽపి విషయసత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః. యద్వా- యథావదర్థస్వరూపావరోధ్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావర్తకః. జ్ఞానానుత్పత్తిపక్షస్య బహ్వభిమతత్వాత్సింహావలోకితేనైతం దూషయతి (అపి చేతి) నాయం సర్పో రజ్జురితివద్దృష్టద్వారా హి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతో భూయస్యా భేదవాసనాయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే నివర్త్యస్య సత్యత్వం నానిష్టం- ధ్యాననివర్త్యసర్పవద్వ్యవహారదశాయాం వాసనాయాస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నే తు జ్ఞానే తదుత్పత్తిస్థితివినాశాశ్చ బాధితాస్స్యురితి. నైవం. ధ్యాననివర్త్యసర్పస్యానిత్యత్వమేవ- న కదాచిదపి బాధ్యత్వం సిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్యవాసనాయా అపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నన్వైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకం చేదుక్తదోషస్స్యాత్- తత్తు న ప్రతిబన్ధనివృత్త్యై. కిం తు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవం- స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజననసహకారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుపకారకం. తథాపి నిదిధ్యాసనసహకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్. నైవం- నిది

అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం. తథాచ శ్రుతయః. *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత *అనువిద్య విజానాతి *ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ *నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే* ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్య విజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్య ఇతి చానువాదః-స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదః పురుషః ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిర

ధ్యానసహకృతస్యాపి శాబ్దత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాయోగాత్ జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవంశ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధా, త్తదవిరోధనిర్వాహానుపపత్త్యా, చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ (అత ఇతి) న కేవలం పారిశేష్యం-ఉపనుగ్రాహ్యశ్శ్రుతయశ్చ సన్తీత్యాహ (తథా చేతి) విజ్ఞాయేత్యాదివాక్యద్వయే జ్ఞానసామాన్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానం చోపసర్గభేదేఽపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యయోశ్చార్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతా దర్శితా. *చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం. అన్వేష్టవ్య ఇతి మననపరస్య శ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేఽపీష్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితం. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఇతిశబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవంశబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషాకాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపో విశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర- ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇత్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేన సంస్కారహేతుజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితం. ఐకార్థ్యం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర *గోవామనువర్ణాదిలిన్యాయాత్సామాన్యవాచిశబ్దానాం విశేషపర్యవసానం. *అనువిద్య విజానాతి*విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్ర కేన పదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేన వా ధ్యానం విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవ ఫలం. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్య విశేషావస్థాపకే తత్పర్యవసితో దృష్టః-*నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షే చ వచోఽనృతం. రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమాని తు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పాతిత్యహేతురవగతం. *ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటం । పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ద్విజ ఇత్యత్ర నిషిద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషః పాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థశ్చరమగ్రన్థార్థే పర్యవస్యతి. భవతు సామాన్యశబ్దో విశేషపర్యవసాయీ. అత్ర తు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దశ్శ్రోతవ్య ఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషే పర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్య ఇతి చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సముచ్చయే వా. విజ్ఞాయానువిద్యేతి పదద్వయం చానువాద ఇత్యర్థః. తత్సఙ్క్షేపేణోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతః ప్రాప్తిశ్శ్రవణస్య స్యాత్. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్తత్ర పర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) చః పూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) న తు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్య ఇతి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థో విధిః కిం న స్యాత్. నైవం. వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యుదాసస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయామపి లేఖనపఠనాదేరప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్తౌ శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావా, త్తస్యాశ్చ అత్రావిహితత్వేఽపి*గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వా,చ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రానవగమ్య కేవలోపదేశగమ్యార్థవిశేష శ్రవణం శ్రోతవ్య ఇతి విధేయమితి చేన్న- మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీత వాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమా,చ్ఛబ్దస్వారస్యా,చ్చ. న చ మన్తవ్య ఇత్యాలమ్బనసంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యం- శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞాన ఇవ మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా,త్తస్య చాపవాదాభావాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి గత్యన్తరే విశిష్టవిధానాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వా,చ్చ. విధిశ్రుతిపదావగతేష్వర్థేష్వేకత్రాపక్షీణశక్తిర్లాఘవాయ తదితరేషు స్వతోఽనువాదమపేక్షమాణః ప్రాపకాభావాద్విశిష్టే తాత్పర్యం భజతే. అత్ర త్వనువాదసమ్భవాన్న విశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తం. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్యాయాచనమిశ్రోక్తనిర్వాహో నిరస్తః. అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్ద ఉపాయోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరినియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహ వ్యాఖ్యాస్యతే నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్య ఇతి- తవ్యతా దర్శనస్య విధేయత్వప్రతీతేః- ఫలస్య చావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్య చ విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, నిశ్చితానువాద శ్రవణమననసాహచర్యా,చ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇత్యాదిభిః ఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రామాణికత్వా,చ్చ శ్రోతవ్య ఇతి వత్తవ్యదర్థమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్తితుం యుక్తమిత్యత ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వం. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వద్రఢిమ్నే సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) తాదృశసూత్రాసమ్భవవ్యుదాసాయ సూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాస

సకృదుపదేశాదితి. తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి. *న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి. *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి॥ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపం. *ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేరపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్. సా చ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా—*భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవం చ సతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే.

శబ్దాశ్రవణాత్తస్య ప్రస్తుతత్వపరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) అప్యుక్తిష్వయత్ర యత్ర వ్యాప్యవృత్త్యర్థమసకృదితి సూత్రం. ఏవం. కస్యాప్యత్రేత్యపేక్షాయామాహ (తదిదం వేదనమితి) ఇదమిదం-తృతీయాధ్యాయావసానే *ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేరితి ప్రస్తుతం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా-ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అవగమ్యత ఇత్యనేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితి పదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతి వాక్యం *రాత్రీరుపేయాదితివత్ *ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్. *య ఏవం వేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. ఏతరణవిక్రమాదిహేతుభేదాత్కీర్తియశసోర్భేదః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, య స్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణే, చ వేదనోపాసనవాచినోశ్శబ్దయోః ప్రకర్షాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తం. అను మ ఇతి-యాం దేవతాముపాస్సే ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాసిర్వివిచ్యజ్ఞాపనార్థః. వివిచ్య జ్ఞాపయేత్యర్థః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. స స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదత్రశబ్దాప్రయోగః. స స వేదేత్యస్య *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదం చ పూర్వస్మిన్వాక్యే ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతం. యస్తద్వేద-తస్య బ్రహ్మణో వేదితా మోక్షైక్వః. యత్స వేద-తస్యైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ- స వేదితా నైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం తదేవ మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ దర్శితం. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనముపదేశాదితి పదస్యార్థత్వేనోక్తం. ఉభయత్రోభయం హేతుత్వేన వాచ్యం. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తం. అత ఏవ హి చతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానం. అన్యథా తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణానౌచిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృతధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యోపాసనరూపత్వం వివక్షితం చేత్స్యాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థవర్ణితే పూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానం చేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాం శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధం. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకేష్వపి తత్తద్విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్మాత్సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తాం జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాద్య తేనాభిప్రేతం శ్రుత్యన్తరోపస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానం చేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేరవ్యవహితత్వశఙ్కానిరాసార్థం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తం. అత్ర విచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణో ధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానం చేత్యాదినా విశేషాన్తరే పర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానశబ్దస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిత్వే వచనమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వం నామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వం- స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా. అత్రాపి తదుపాయస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితి భావః. తస్యాః దర్శనరూపత్వముచ్యతే (సా చేతి) న కేవలం విషయైక్యతస్సామ్యం-అపి త్వాపరోక్ష్యేణాపీత్యాకారశబ్దస్య భావః. హృదయస్య-మనసః. గ్రన్థయః-రాగాదయః. యద్వా-మఞ్చాః క్రోశన్తీతివద్ధృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః. హృత్స్థానమయతీతి వ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః. హృదయశబ్దోపలక్షితం వా శరీరం గ్రన్థిః. సంశయశబ్దో విపర్యయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపా అవిద్యేత్యర్థః. కర్మాణి-పుణ్యపాపరూపాణి. అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిర్దర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవం చ సతీతి) ఉపాయదశాయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధే సతీత్యర్థః. చశబ్దో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య ఫలదశాభిప్రాయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేపి *ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి॥ శ్రవణాదీనాం పృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్య ఇతి పదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరం. దృష్టశబ్దశ్చ తత్తుల్యార్థః. స చోపాయదశాభిప్రాయః-తస్మిన్దృష్టే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యత ఇత్యుక్తత్వాత్. *యేనాహం నామృతా స్యాం *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన *ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి పూర్వాపరవాక్యేషు ఫలస్య నిర్దిష్టత్వాత్, ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపి వక్తుమపేక్షితత్వాత్, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధా

భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా.

నదౌర్బల్యాచ్చ. నను ధ్రువానుస్మృతేరేవ దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోర్దహరశాణ్డిల్యాదివేదనానామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. నైవం- ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేకవాక్యవిహితత్వాత్. న చ తత్రాపి విద్యాద్వయవిధానం శఙ్క్యం- రూపభేదాభావాత్. తత ఏవ వాక్యైకత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ తయోర్వికల్పప్రసఙ్గాచ్చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతి చేన్న- తస్యాష్టదోషదుష్టస్య సతి గత్యన్తరేభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతే హి వ్రీహియవశాస్త్రయోరష్టదోషదుష్టత్వం. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనం, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. యవానుష్ఠానవేళాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనం చ తృతీయప్రయోగే వ్రీహిషూపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. ఇహాపి యథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా- ప్రతిపత్తిబాధః, స్వస్థానబాధః, పూర్వబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషచతుష్టయాదష్టదోషదుష్టత్వం. అతో గత్యన్తరే సతి వికల్పాయోగాచ్చ. న ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వం- నాపి సముచ్చయః- చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ద్వన్ద్వనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోతీన్ద్రియత్వాత్ తత్సాక్షాత్కారస్య చక్షుషా శబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రకారాన్తరయోగం ప్రత్యశక్యవిధానత్వాచ్చ శబ్దవిషయయోస్స్మరణచాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాన్న తద్దర్శనస్య చక్షుషా శబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య వ్యాపారస్య విధేయత్వోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యం. కస్తద్దర్శనోపాయః- *తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతేః ధ్యానమేవేతి చేత్- తర్హి ద్రష్టవ్యనిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్- ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనోపాయే విహితే క ఉపాయ ఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వం న జ్ఞాయత ఇతి తజ్జ్ఞాపనార్థత్వాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. న హి దర్శనకామేనేతి శ్రూయతే. తథా సతి హి స్వర్గయాగయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. న చ ధ్యానం ప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనం ప్రతి ధ్యానస్య దృష్టకిఞ్చిత్కారః. అతో న సమానాన్తరేణ తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యం. కించ- ధ్యానసాధ్యం దర్శనం చేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చ న సమ్భవతి. దర్శనం ప్రతి సముచ్చయే. దర్శనస్య దర్శనం సాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. న చ మోక్షం ప్రతి సముచ్చయసమ్భవః- ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షం ప్రతి దర్శనేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. న హి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావఘాతాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేన సహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారం ప్రతి ధ్యానేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శనసమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తం- స్వర్గం ప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యం ప్రతి నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. *న హి జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం కర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. న చాత్ర చశబ్దో ద్వన్ద్వసమాసో వా. అతో దర్శనసమానాకారతారూపవిశేషణస్య కిం విశేష్యమిత్యాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరం చ న దృశ్యతే. నిదిధ్యాసనం చ సన్నిహితం. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయా విధిత్సితమితి యుక్తమభ్యుపగన్తుం. తతశ్చ వాక్యభేదోపి న స్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యం చ న బాధ్యేత. *నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశైకగమ్యార్థశ్రవణశుభాశ్రయమననదర్శనరూపతావిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః కిం న స్యాత్. నైవం. చతుర్ష్వంశేషు తాత్పర్యకల్పనాదపి ద్వయోస్తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. న చాస్మిన్ వాక్యే విధానాభావాదౌపదేశికార్థాధిగమాలమ్బనసంశీలనయోరసిద్ధిశ్శఙ్కనీయా. *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్। బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యన్యథాసిద్ధవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్ధి నిరూపయిష్యతే సహకార్యన్తరవిధిరితి సూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. నన్వేవమపి సర్వోపాసనానాం న దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సత్త్వాత్. అతస్తత్ర ప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృగ్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి తత్రత్యేనైవ వాక్యేన జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతావగమాత్. న హీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకం- కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతాప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవ హి సర్వవిద్యోపాస్యం. *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయం చోపాసనమత్ర దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞాతశబ్దో హి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః। దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్, అతోస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనం చేద్దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ- నానావిద్యానాం వికల్పస్య వక్ష్యమాణత్వాద్గురుపక్షవిషయశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసక్తేర్న గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వం, దర్శనరూపత్వం, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వం చ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. నన్విన్ద్రియజన్మనోనుభవస్యేవాపరోక్షరూపత్వం- తత్కథం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతి చేతి) భావనా- వాసనా. దర్శనరూపతా- దర్శనసమానాకారతా. *వ్యతిషక్తే చ పశ్యామి తాత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చ దృష్టమితి భావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. న చైతదనుభవాసౌ

వాక్యకారేణ తత్సర్వం ప్రపఞ్చితం *వేదనముపాసనం స్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిష
త్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తం * సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృ
తత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మో
క్షసాధనమితి నిర్ణీతం *ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాస
నరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితం. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. ద
ర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి *నా
యమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా
వివృణుతే తనూం స్వామితి॥ అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా
యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తం. ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి- యస్యాయం నిరతిశ

ధారణం. స్మృతేరపి తత్సమ్భవస్య ప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వాభిధానమయుక్తం- దర్శనవాచిశబ్దేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాను
క్తత్వాత్. న విధౌ పరశ్శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిద ఇతి చేన్న- తైరేవ *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్గుణయో-
గ్యేనాదివాక్యే శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యావృత్త్యా, చ కర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, *అర్థమన్తర్వేదిమినోతీత్యత్ర పక్షాంతరేణ హి వేదీత్యత్రాపి ముఖ్యార్థే
క్షణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథం విధానమితి చేన్న- అజ్యావేక్షణస్యేవ విధానోపపత్తేః. తత్రాజ్య
సాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయో విధిరితి చేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వావహస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిరిత్యుపపన్నం. అథ సూత్రకా
రాభిప్రాయవిదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమభిప్రేతం చేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్ష
సిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనం చ *వేదనముపాసనం స్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకం వ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వి
తి) న కేవలం ఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనమితి ఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః- విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యాధిక
పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థం, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితి వాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యస్య పూర్వపక్ష పరత్వశఙ్కావ్యా
వృత్త్యర్థం, చ సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాది వాక్యమేవ పూర్వపక్షపరం- న తు వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యం. అనన్తరమేవోపా
సనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితి భావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వం దర్శయతి సిద్ధం త్వితి- సిద్ధం తు సిద్ధాన్తస్త్విత్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉ
పాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తం దర్శ
యతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్-లోకే దర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - శ్రుతివాక్యాత్. తస్యైవేతి- మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపా
సనరూపస్యేతి హేతుగర్భం. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనం. ఏవమవిచ్ఛి
న్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితం. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వం చ వదతో వాక్యకారస్యాయం
భావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యే సతి వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యన్తాస్స్యురితి. తస్మాత్పూర్వోక్తం దర్శనసమానాకారత్వమపి వా
క్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రాయేణాహ (సేయమితి) సేయం-అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా, చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్యార్థదర్శిత్వపర్శి
త్యాదిప్రయోగాత్పరోక్షాపరోక్షసాధారణ్యమాశఙ్క్యాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. *ఆత్మని
ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్వసూక్తైస్తు
పృథక్ నిర్దేశాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోః కతిపయవిశేషం వదతోఽస్సతి విశేషాన్తరోపస్థాపకే తత్పర్యవసాయిత్వస్యాభిప్రేతత్వాచ్ఛ్రుత్య
న్తరసిద్ధం విశేషాన్తరమస్తీత్యాహ (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి శఙ్కావ్యుదాసశ్చ భవ
తి. ఏవం- ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రతీకోపాసనవ్యవచ్ఛేదః. (నాయమా
త్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి- మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవ
చనం మననం. మేధా-నిదిధ్యాసనం. పరిశేషాత్. అస్మిన్ వాక్యే శ్రవణాదీనామనుపాయత్వం ప్రతీతం. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన న కించిత్ప్రతిపన్నం-
అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం-వక్ష్యమాణవిశేషవిరహితానామిత్యర్థః. యథా *న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇత్యత్ర
హిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాం చయనం నిషిధ్యతే- న తు పృథ్వీమాత్రే- తద్వదితి భావః. వివక్షితం విశేషం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్ వా
క్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి. యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి. వరణీయేన లభ్యోఽస్తు-తతః కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కా
యాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వం. కింతు స్వయముపస్థితస్య స్వీకార ఏవ. అత
స్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తం తతః కిమిత్యత్రాహ యస్యేతి. యస్య ఉపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయస్స ఏవాస్య. ప
రమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనత్వే సతి భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత ఏవ. యద్వా-స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం
చ స్వస్మిన్ ప్రీతిమత ఏవ. పుణ్యక్షేత్రాదిషు భగవతః ప్రీతిస్సన్నిధిః ప్రీతిమత్పురుషవరణార్థా. పత్రపుష్పఫలాదిషు తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. స ఏవేత్యేవకా

యః ప్రియస్స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి. యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి-తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తం * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే ఇతి॥ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ॥ అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే-ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥

...కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయామత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనముపన్యాసపూర్వకం వర్ణయిష్యన్ వరణప్రకారమపి వివృణోతి (యథేతి) అయం- భగవతి నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః- నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయ ఇత్యర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివక్షయా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇత్యుక్తం. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాప్తత్వాతిశయస్సూచితః. సతతయుక్తానాం- సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం. *ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి కర్తరి క్తః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. ప్రియో హీతి. అత్యర్థం- అతిమాత్రాభిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టీతి హి పూర్వముక్తం. అత్ర యో భగవతి ప్రీతిమాన్ భవతి- తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తం. తత్కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అతః- ఉక్తార్థస్య లోకస్మృతిభ్యాం సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషాన్తరమితి దర్శితం. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) *అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. స్వయమప్యత్యర్థప్రియా- అనుభూయమానోఽనుభవ ఇతివదయం నిర్దేశ ఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా- అత్యర్థప్రియా- అత్యన్తానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరవధికానుకూలత్వేన తద్విషయానుస్మృతిరపి హి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి *యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తం. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా- శేముషీ భక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తం. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ ఏవంరూపేతి. ఏవంరూపా- సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థవృత్తిత్వం వివక్షితం. న తు ఘటకుమ్భయోరివ పర్యాయత్వం ఏకాకారవృత్తిత్వం చ. *సేవా భక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తేరవగమ్యతే. *స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే। భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః। తస్మాత్సేవా బుధైః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాది చానుసన్ధేయం. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాం విద్యావిశేషవిషయప్రకరణపరిగృహీతత్వేఽపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రపదనే లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయో వచనబలప్రతిక్షిప్తః - న హి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః. వేదాన్తేషూపాసనపరాణాం వాక్యానామైకార్థ్యసిద్ధ్యర్థం భక్తిదశాపన్నస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వముక్తం. స్మృతివచనప్రదర్శనం చ శ్రుత్యర్థస్య వైశద్యాయ కృతం. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముక్త్యుపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అత ఏవ- అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవం విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే. తత్ర *తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇతి శివశబ్దగ్రహణాచ్ఛివస్య పరమాత్మత్వవిషయత్వభ్రమః కస్యచిన్మన్దధియస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరవగతపరమపురుషపరైవ సోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తం. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా తద్భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధ ఉక్తః. ఉభయోరప్యుపబృంహ్యోపబృంహణీయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వావిగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యన్తత్వే సిద్ధ్యతీతి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకత్వోక్త్యా, జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకథనోక్త్యా చ నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తం. నను *భక్త్యా మామభిజానాతి *తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవావ్యవహితోపాయత్వమవగమ్యతే. న తు భక్తేరితి శఙ్కా చ నాహం వేదైరిత్యనేన పరిహృతా భవతి- అత్ర జ్ఞానదర్శనయోరివ ప్రాప్తేరపి భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇతి హ్యన్వయః. భక్త్యా మామితి వచనేఽపి తతో మాం విశత ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే. తత ఇతి భక్తిపరామర్శాభావే తదనన్తరమిత్యనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరూపోపా

ఏవంరూపాయా ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి *యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే-తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతి చ *ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం *అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ *సహకారిత్వేన చేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ *తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి।

సత్త్వసిద్ధిః. తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవంరూపాయాః-ఉపరోక్తప్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాః కర్మోక్తాశ్చ మోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః కర్మసాధ్యా ఇతి భావః. (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథా అసినా జిఘాంసతీత్యత్రాసేర్హననసాధనత్వం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వం. తథా యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వం. యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితి భావః. తథాహి-సర్వేషాం పురుషాణామవాన్తరసాధ్యేష్వపి ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యస్వర్గాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. అతో వేదనేచ్ఛాయామజాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానం-తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధిర్వైయర్థ్యం స్యాత్. కించ-స్వసిద్ధిసాపేక్షస్వసిద్ధిరిత్యాత్మాశ్రయః. వేదనేచ్ఛయా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానం-ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాదేవ వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణం వా. అతో వివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం నయుక్తం. నన్విచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా నసమ్భవేత్-ఇచ్ఛాహేతుభూతకర్మానుష్ఠానాయోగాత్. నచేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వం-వైలక్షణ్యజ్ఞానేపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్. అతః కస్యచిదిచ్ఛోత్పత్తేః కర్మహేతుకత్వమాశ్రయణీయం. తచ్చ త్వదుక్తరీత్యా అనుపపన్నం. నైవం- భోగాదృష్టోద్బోధితపూర్వవాసనాసచివాద్విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః. నచాజ్ఞాతసుకృతవశాత్పురుషచిన్తవ్యజ్ఞానినా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యం-బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్. యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వాక్యస్యహ్యర్థో న్యస్యతే. అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం. తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛయా అభావేఽప్యర్థయత్నసాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్న వివిదిషాం సాధయతి. ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురం తు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే-ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రేక్షావతః ప్రవృత్త్యయోగాత్, ప్రకృష్టప్రయోజనలాభోపాయేచ్ఛావిరహే తుచ్ఛప్రయోజనపరిత్యాగాయోగాచ్చ. అతో వాన్తరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యత ఇతి స్వసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ. (అభిధాస్యత ఇతి) తత్రోపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ-ఇచ్ఛావిషయభూతస్య. ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః. ధ్యానస్యాప్యేకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) అహరహరనుష్ఠానఫలమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేఽపి మాసర్తుసంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వేఽప్యేకద్విత్రిదినాన్తరితత్వావృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తం. తత్రాపి స్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసార్థం ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తం. (తదుత్పత్తయే) వివిదిషోత్పత్తయే. వేదనస్యావ్యవహితప్రకృతత్వేఽపి పృథగ్వచనాత్తచ్ఛబ్దో వివిదిషాపరః. వివిదిషాసాధనత్వం హ్యభ్యుపగమ్యోచ్యతే. ఆప్రయాణాదహరహరుపాసనానువృత్తౌ యావజ్జీవం కర్మణోఽపేక్షితత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతి చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సూత్రసన్దర్శనే తద్విషయభూతశ్రుతివాక్యమపి దర్శితం భవతీత్యభిప్రాయేణోపాసనానువృత్తిపరం సూత్రం దర్శితం (ఆప్రయాణాదితి) *సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిః॥ యావచ్ఛబ్దస్య సాకల్యార్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః. తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఆశ్రమధర్మాణాం మాత్రంశేషత్వేఽపి విద్యాఙ్గత్వమప్యస్తీత్యాహ (సహకారిత్వేన చేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్విమమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః. ఉక్తం కర్మణో విద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వవిరోధాన్నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్కావిరోధం పరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేన ప్రమాణతాం చ నిరాచికీర్షురాహ. (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావః. ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః. వివేకాదిభ్య ఏవ-నతు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినా వేత్యర్థః. వాక్యకారగ్రన్థ ఉపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితిహి ప్రకృతం. అతో ధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః. *వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్య ఇతి ద్వన్ద్వసమాసః. సచేతరేతరయోగార్థే. ఏష్వన్యతమేన తల్లబ్ధేర్దుష్కరత్వాత్. సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పోఽప్యయుక్తః- తస్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్. సముచ్చయస్య చాత్ర సమ్భవాత్. ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయే తాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. ననుసముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః-తత్కథమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే. అన్వాచయసహపతితాత్సముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయోఽర్థాన్తరం. ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథో నిరపేక్షసాధకానామన్వయోఽన్వాచయ సహపతితః. వికల్పసమభివ్యాహృతస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః. స ఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి. నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతి చేన్న- భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావాత్. అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా హి శమాదయః స

వివేకాదీనాం స్వరూపం చాహ *జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్ర నిర్వచనం- *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి॥ *విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ *శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనం॥ *ఆరమ్భణసంశీలనం పునః పునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనం చ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ *సదా తద్భావభావిత ఇతి॥ *పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనం *క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి చ॥ *సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి॥ నిర్వచనం *సత్యేన లభ్యస్తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ *దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాద ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం *నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి *శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి.

న్యవాత్ - ఉపపన్నత్వాత్. నిర్వచనాచ్చ - శ్రుతివచనాచ్చ. ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః - కథం వా శమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాం స్వరూపం చాహేతి) న కేవలం పరిగణనామాత్రం. తత్స్వరూపం చ వాక్యకార ఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమం వివేకస్వరూపవిషయవాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేన వివక్షితం భవతి. దుష్టాహారాత్ స్వీకాహారాణాం వివేచనం వివేకః. జాతిదుష్టాః కళఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః - ద్రవ్యస్వామీ పురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టం. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతం నిమిత్తదుష్టం. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా - వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్ స్వదేహస్య వివేచనం వివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనం హి శుద్ధిః. ఇతి శబ్దో భాష్యకారీయః. అత్ర నిర్వచనమితి చ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం - నిష్కృష్టవచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాది నిర్వచనం. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః - విషయముపభుక్త్వాప్యాస్థాతుం న శక్నోతి యేన స వికారోఽభిష్వఙ్గః. *కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్ క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం - ఆలమ్బనం. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనం. కథమేతత్సాధనం. సాధ్యం హీదం. న. *శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యా ధ్రువానుస్మృతిర్హి సాధ్యా. ఇదం తు యోగకాలేతరవ్యత్యాసానుగ్రాహకం సదా సంశీలనం. *సదా తద్భావభావిత ఇతి హి వక్ష్యతి. సదా భగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేషు కాలాన్తరసంశీలితవిషయాన్తరం బుద్ధిస్థం స్యాత్ - అతో న సాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనం చ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోదాహృతనిర్వచనాన్యపి శ్రుతిమిడభాష్యోక్తానీతి జ్ఞాయతే. అధమునిరితి శ్రౌతం నిర్వచనం. తస్య న్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్, స్మార్తనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ స్మార్తనిర్వచనముదాహృతం. *తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమన్తం వచనమిహాభిప్రేతం. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః - న హి శాస్త్రమశక్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం. బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః - బ్రహ్మవిదాం మధ్యే వరిష్ఠః. స హి బ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తం. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం - భూతహితం. ఆర్జవం - మనోవాక్కాయానామైకరూప్యం. దయా - స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. అహింసా - కరణత్రయేణ పరపీడానివృత్తిః. దానం - లోభరాహిత్యం. అభిధ్యా - పరకీయే స్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవా పరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. సత్యేనేత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతం. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తం వాక్యకారేణ. తద్విపర్యయరూపో నఞర్థోఽర్థాత్సిద్ధ్యతీతి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు - శోకనిమిత్తం వస్తు. అతీతపుత్రమరణాది. ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామి వివక్షితం. అతీతవిషయో హి శోకః. ఆగామివిషయం చ భయం. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణం. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. భాస్వరత్వవిరోధీతి వా దైన్యవిశేషణం. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జం చ - దైన్యజదైన్యం చేత్యర్థః. ఇష్టజనదైన్యే దృష్టేఽపి హి దైన్యం స్యాత్, దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసోఽభాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యం. దైన్యజదైన్యం చ మనసోఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా - భిన్నవాక్యతయా యోజనీయం. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః - కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వం. తజ్జముక్తహేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాదిర్భాష్యగ్రన్థః. బలహీనేన - మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా - దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇత్యేతావదేవ వాక్యం. తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధం. కథం *స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవానిత్యపేక్షితస్య సన్తోషస్య త్యాజ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థ ఇతి) న కేవలమసన్తోష ఏవ విరోధీ అతిసన్తోషశ్చ విరోధీతి, చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వప్రవృత్తిస్స్యాత్తథా సన్తోషోఽతిసన్తోషః. స త్యాజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దస్సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. తల్లబ్ధిరిత్యాదేర్వాక్యకారగ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తినివృత్తిరూపకోటిద్వయవిభాగో దర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మ చ వ్యావర్తితం. శమాదిః కర్మ చ సముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమితి త్వయోక్తం - తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతి వాక్యార్థో భవతీత్యర్థః. *విద్యాం చావిద్యాం చేతి శ్రుతేశ్చ జ్ఞా[illegible]రయోరప్రకాశాభిమతయోజ్ఞ

తథాచ శ్రుత్యన్తరం *విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయామృతమశ్నుత ఇతి॥ అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ. అవిద్యయా-కర్మణా. మృత్యుం-జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మ. తీర్త్వా-అపోహ్య. విద్యయా-జ్ఞానేన. అమృతం బ్రహ్మ. ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యుతరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరద్విహితం కర్మైవ. యథోక్తం *ఇయాజ సోపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయేతి॥

నాప్యుదాసార్థం తాం వ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథాచేతి) అనేన కర్మణోపేక్షితత్వేన సన్నిహితశ్రుత్యన్తరం చ స్మారితం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తర... వస్యథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం- తచ్చాస్మదుక్తార్థానుగుణమితి భావః. అన్తరశబ్దం, చ ప్రయుజ్ఞానస్య భావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యస్థ... న్యం చాన్తరశబ్దాభిప్రేతం. అస్మిన్వాక్యే న కర్మవాచిశబ్దశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-శ్రుతివాక్యే. *నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్విద్యేతి. అవిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మాస్తు-తతః కిముక్తం భవతీత్యాశఙ్కాయాం పదాన్తరాణ్యపి వ్యాచష్టే (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా- కర్మణా. విద్యయా- జ్ఞానేనేత్యత్ర చ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం *కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః। కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృతిస్సోపజీవ్యార్థా స్మారితా భవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దః పాపపరః *[illegible] నేసైకార్థ్యాత్. కషాయశబ్దస్య రాగాదిపరత్వేపి తత్పక్తిహేతుత్వం పాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానం పరమా గతిః- పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్రాపి కారణే కార్యోపచారః. కషాయే పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే. ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రోపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టం. నహి వివిదిషా ప్రవర్తతే మోక్షః ప్రవర్తత ఇతి చోక్తం. అపితు జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇత్యేవోక్తం. అస్య వాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) నతు బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. నచ వివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణో జ్ఞాననివర్త్యత్వం శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధం. *యథా తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థాః *ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే। *నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే *జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేర్జునేతి॥ ఏవముపేయవిరోధినో జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాన్నాన్యః పన్థా ఇత్యుపేయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్, సముచ్చయపక్షే కర్మణోప్యుపాయతయా వేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాత్, యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి కర్మణ ఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేన ప్రతిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపే విశేషే పర్యవస్యతి. తథా వివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తన్యాయాత్ర యజ్ఞాదినిరస్తత్వేన పరిశేషాద్, వివిదిషన్తీత్యత్ర చ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వే ప్రతీతే సతి తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాద్, వివక్ష్యమాణప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యస్య నీతివిద్భిస్సిద్ధత్వాచ్చ ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వం సిద్ధం. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవిద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపం, న్యాసరూపం, చోపేయవిరోధినిరాసకం జ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశనిరాసకం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తం. ఉపాయవిరోధినిరాసకకర్మ ప్రాచీనమేవ పాపం శమయతి - నతూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదం వ్యాచష్టే (అపోహ్యేతి). *నత్వేతం సేతుం తీర్త్వేతివత్ప్రాప్తివచన ఇత్యర్థః. అవిద్యయా తీర్త్వేతిపదద్వయవ్యాఖ్యానేన శఙ్కరమతయోజనావ్యావృత్తిః. అజ్ఞానేన సంసారం ప్రాప్య స్థిత ఇతి హితయోజనా. తన్మతే అవిద్యాయా జ్ఞాతవ్యత్వం చ హేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దో వివిదిషావిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి వా శఙ్కరాభిమతయోజనా స్యాత్. అవిద్యాశబ్ద ఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యాదవప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపరః కిం న స్యాత్. కథం చ తస్య కర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వారససిద్ధం. ప్రాప్తివాచిత్వే తు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతం. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం నిర్వహతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థేన ఇతి భావః. విహితం కర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానమవిహితం కర్మ చ వ్యావర్త్యతే. అత్ర విద్యాం చావిద్యాం చేతి చశబ్దావనుక్తసముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధికర్మానుబన్ధి చ యదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యం. విద్యానుబన్ధి శమదమాదికం. కర్మానుబన్ధి ఫలాభిసన్ధికర్తృత్వాభిమానరాహిత్యాదికం. తదుభయం చశబ్దసముచ్చేతవ్యం. యద్వా-*ధర్మే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభేత్యత్ర చశబ్దవదత్రాప్యుక్తార్థవిరోధిసముచ్చయపరౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. విద్యావిరోధి, కర్మవిరోధి, చ చశబ్దాభ్యాం హానార్థం జ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితే భవతః. విద్యా- బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి- తదితరవిషయజ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికం. అవిద్యా-విద్యాఙ్గం కర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితం కర్మ, పాపం, చ తదుభయం హానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వా ప్రతిపదద్యోతకౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. యథా ధర్మే చార్థే చ కామే చేతి ప్రతిపదం యదభిధేయం తస్య సముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వం. తదత్రాపి స్యాత్. అస్మిన్వాక్యే అవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబృంహణవచనం చ దర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః-ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ-ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం సాధ్యత్వేనావలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోః ప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్రయణం హి యుక్తం. తర్తుం మృత్యుమిత్యనేన తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా. నహి సంసారం ప్రాప్తుం బ్రహ్మవిదా కేశిధ్వజేన నృపేణ యజ్ఞాదికర్మాణ్యనుష్ఠీయన్తే. మృత్యుశబ్దస్య వివిదిషావిరోధికర్మపరత్వమపి న శఙ్కనీయం. జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయా అభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. నహి బ్రహ్మవి

జ్ఞానవిరోధిచ కర్మపుణ్యపాపరూపం - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయో రపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. అస్యచ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరో ధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్యచ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వం *ఏషఏవాసాధుకర్మకార యతి। తంయమధోనినీషతీతిశ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం. సత్త్వ స్యచయథార్థజ్ఞానహేతుత్వంభగవతైవప్రతిపాదితం *సత్త్వాత్సంజాయతేజ్ఞానమిత్యాదినా॥

న్యేవ్యాఘునిష్ఠాదేశ్యుక్తం. కథంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనంకర్మేతిపుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేనకర్మమాత్రంనిరసనీయముక్తం. శ్రుతిర్హి *ధర్మేణ పాపమపనుదతీతిపాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతిశఙ్కాయాంతత్రాపిపాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వందర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభ యోరపిపాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయపుణ్యపాపయోర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధిచేతి) చశబ్దానివృత్త్యా. పుణ్యపాపేఉభేఅపిజ్ఞానవిరోధినీచేత్కథం ధర్మేణాన్యతరస్యపాపస్యనిరసనీయత్వం- అన్యతరస్యపుణ్యస్యనిరాసకత్వంచశ్రూయతఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపినివర్త్యత్వం, ధర్మాణాన్యాదిశబ్దిఇతస్యధర్మాన్తరస్యైవనివర్తకత్వం, చవివక్షితమితిభావః. కథముభయోఃపాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అ నిష్టఫలతయేతిప్రవృత్తినిమిత్తసూచనం. అలౌకికత్వేసత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వంపాపత్వమితిభావః. అతఏవశాస్త్రాదౌ, వీశ్వరే,చనాలివ్యాప్తిః. *యానుచదేవనోయస్యజపహోమార్చనాదిషు। యస్యాన్తరాయాహైత్రేయదేవేన్ద్రిత్యాదికంఫలం। ఏతేవైనిరయాస్తాతస్థానస్యపరమాత్మనఇత్యా దౌ పుణ్యాన్యపిముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలదర్వాన్నిద్ధం. శ్రుతిశ్చదుష్కృతేనసహ పూర్వనిర్దిష్టంసుకృతమపిపాప్మశబ్దేననిర్దిశతినిగమయతి. *నైతం సేతుమహోరాత్రేతరతోనజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతి. నచానుక్తపాపాన్తరవిషయఃపాప్మశబ్దః. దుష్కృతశబ్దస్యసన్నిహితస్యసమస్తపాపసాధారణతయానుక్తపాపాన్తరాసమ్భవేనతద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్భవేపినతస్మాత్పాపాన్తరవిష యఃపాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయోపాత్తే *అపహతపాప్మాహ్యేషబ్రహ్మలోకఇత్యనన్తరవాక్యేపాప్మశబ్దస్యసర్వహేయవిష యత్వదర్శనాత్. నహ్యనుక్తకతిపయహానివృత్త్యుక్త్యాఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషుపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృత యోఃప్రవృత్తినిమిత్తసమ్భవాన్ముఖ్యత్వంత్యాజ్యం. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వేపాప్మానఇత్యత్రాజహల్ల క్షణాఛత్రిన్యాయాత్. *ధర్మేణపాపమిత్యత్రతుముఖ్యత్వమేవ. కథంపాపస్యజ్ఞానవిరోధిత్వం-రజస్తమసోర్హితదవగమ్యతఇతిశఙ్కాయాం ద్వార ద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చజ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణేసతిద్వారద్వారిభావః కల్ప్యతఇత్యత్రాహ (పాపస్యచేతి) నన్వయం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయాకింనస్యాత్- ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి. బ్రూమః. అత్రవివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపా సననిష్పాదనరూపం. నహ్యున్నయనమపినాకాదినయనమితిశఙ్కనీయం. *యమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతీత్యుపగతస్యసమస్తలోకేభ్యఉన్నయనస్యా పవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనంస్యాన్నతూపాసనవిరోధఇతిచేన్న- ఉన్నయనస్యజ్ఞానోత్పా దనద్వారకత్వావగమాత్. *యంత్వంమనుష్యాయహితతమంమన్యసఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్స్వేతివిధిత్సితస్యోపాసనస్యహ్యవ్యవహితోపా యత్వస్యావగతం. *నాన్యఃపన్థాఇత్యాదీనివశ్రుత్యన్తరాణితథావగమయన్తి. తచ్చకర్మణామపవర్గంప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వేవిరుధ్యేత. అతఉప క్తప్రామాణ్యవిరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గంప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే. అతః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూ పమితితద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితిస్ఫుటతరమవగమ్యతే. కించ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనేస్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్య సాధుకర్మణాంజ్ఞానవిరోధిత్వంసిధ్యతి. తథాహి. ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్నిర్హేతుకత్వే పరమాత్మనోవైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నేతవ్యచేతనగోచరం యత్ప్రవృత్తిద్వయంతద్విషయనినీషా నిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్తృవిషయంవిజ్ఞాయతే. తత్రచగతిద్వయపర్యాప్తోత్తరోత్తరసాధ్వసాధు కర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య నభూతావేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితంభవతి. తథాసతిజ్ఞానచికీర్షాద్యభావాద్వాయాదకాదిష్వన్తృణాదేరివ సంసారి ణాంశాస్త్రవశ్యత్వాభావేనకర్మఫలభోగానుపపత్తేః. ఏవం సంసారిణాంకర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమేష ఏవేత్యాన నీకంవాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవసీయతే. తథాసతిస్మృత్యనుగ్రహశ్చభవతి. *నదేవాయష్టిమాదాయరక్షన్తి పశుపాలవత్. యంహిరక్షితుమిచ్ఛన్తిబుద్ధ్యాసంయోజయన్తితం। యస్మైదేవాః ప్రయచ్ఛన్తిపురుషాయపరాభవం। బుద్ధింతస్యాపకర్షన్తిసోపనీ తోవినశ్యతీతివిద్యుచ్యతే. తథా *పుణ్యంప్రజ్ఞాంవర్ధయతిక్రియమాణంపునఃపునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవనిత్యమారభతేనరః। పాపంప్ర జ్ఞాంనాశయతి క్రియమాణంపునఃపునః। నష్టప్రజ్ఞఃపాపమేవనిత్యమారభతేనరఇతిచతత్రబుద్ధిమపకర్షన్తి. ప్రజ్ఞాంనాశయతీతిచసమ్యగ్జ్ఞానహానిపూ ర్వకతద్విపరీతజ్ఞాననిష్పత్తిరిహవివక్షితా అన్యథాకర్మాన్తరప్రారమ్భానుపపత్తేః. యద్యపీదంవచనజాతంసర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయం. తథాపి భగవజ్జ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః.తథావిశేషతశ్చోచ్యతే*దదామిబుద్ధియోగంతంయేనమాముపయా న్తితే। ఆసురీంయోనిమాపన్నా మూఢాజన్మనిజన్మని। మామప్రాప్యైవకౌన్తేయతతోయాన్త్యధమాంగతిమితిచ॥ ఏవంన్యాయస్మృత్యుపబృంహిత యానయాశ్రుత్యాసాధుకర్మణ్యేనజ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాంసిద్ధం. అస్మాదపినిర్వాహాత్పూర్వోక్తఉపపన్నః ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వేప్రమాణందర్శితం. అథరజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్యజ్ఞానహేతుత్వే, చప్రమాణందర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తత్రఃకింప్రస్త

అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మనిరసనీయం. తన్నిరసనంచానభిసంహిత ఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః *ధర్మేణపాపమపనుదతీతి. తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షం. అతో పేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం,చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసా శ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే - ఫలకరణేతి కర్తవ్యతాధికారి విశేష నిశ్చయాదృతే కర్మస్వరూప తత్ఫల తత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మ నిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

తస్యకర్మాపేక్షితత్వస్యేత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః- పాపస్యజ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోపికిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపినిరసనీయత్వేనపాపనిరాసకకర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తం(అనభిసంహితఫలేనేతి)అనేనస్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః అనుష్ఠితేన-నతుజ్ఞాతమాత్రేణేతిభావః.తత్రకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచశ్రుతిరితి)ఇదానీంనిరాసకవిశేషేప్రమాణతయోపాదానాత్పూర్వస్య వాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగిత్వమైతద్వాక్యస్థనిరసనీయవాచిపదస్యార్థఃపూర్వమేవశిక్షితః.నిరాసకవాచిపదస్యార్థోన నరసముక్తః.నన్వయంధర్మశబ్దఃకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మమాత్రవిషయఃకింనస్యాత్.అనభిసంహితఫలధర్మవిషయఇతికుతోనిశ్చీయతే. ఉచ్యతే *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన*శాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుః *కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతే।యజ్ఞోదానంతపఃకర్మనత్యాజ్యంకార్యమేవతత్ *యజ్ఞోదానంతపశ్చైవపావనానిమనీషిణాం *శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాంయజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్రశ్రూయమాణత్వాత్,*విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాస్యప్రకరణస్యబ్రహ్మవిద్యావిషయత్వాచ్చాయంధర్మశబ్దోముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయఇత్యవగమ్యతే.అత్రయజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు *దానేనద్విషన్తోమిత్రాభవన్తీత్యాదినాసాంసారికఫలకీర్తనం*అన్నవానన్నాదోభవతీత్యాదివద్బ్రహ్మవేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయంమన్తవ్యం*భూయోనమృత్యుముపయాహివిద్వానితిప్రధానఫలశ్రవణాత్.కించ-యద్యప్యేదంవాక్యంనముముక్షుమాత్రవిషయం. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచనభవేత్-ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. నహికామ్యఫలవత్త్వంధర్మశబ్దార్థః-అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేనఅలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదేదితిహ్యర్థస్స్యాత్.తతశ్చముముక్షుంప్రతికామ్యకర్మణోనిష్టఫలత్వేనధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చపక్షధర్మతాబలాదనభిసంహితఫలేనధర్మేణపుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాత్. జ్ఞానస్యకర్మసాపేక్షత్వంనిగమయతి (తదేవమితి) తత్- శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః. ఏవంఉపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థంసర్వాశ్రమిణాంతత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్యవక్ష్యమాణత్వంహృదినిధాయసర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తం. తతఃకింకర్మవిచారస్యబ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వఇత్యపేక్షాయామనుష్ఠానస్యజ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్యమీమాంసాధీనత్వాచ్చతదధిగమఃపూర్వప్రవృత్తఇత్యాహ (అతఇతి)అతః-బ్రహ్మజ్ఞానస్యఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్.జ్ఞానంహిహానార్థముపాదానార్థంవా-అత్రతూభయార్థమిత్యాహ. (అపేక్షితేతి)ఫలద్వారకంహానం. స్వరూపేణోపాదానం.మీమాంసాశబ్దస్యపూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తం.(సైవ)యాత్వయావిరుద్ధేతినిరస్తాసైవేత్యర్థః. యదనపేక్షితంపరేణోక్తంతదేవాపేక్షితమిత్యుక్తం. యత్తుపరేణాపేక్షితమిత్యుక్తంతస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే(అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చస్త్వర్థః.ప్రత్యుక్తేతియావత్ (మీమాంసా శ్రవణమన్తరేణ)కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః.నసమ్పత్స్యన్తఇత్యనేనపశ్చాద్భావిత్వముక్తం.కుతఇత్యత్రాహ(ఫలేతి)ఫలవిశేషః-భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః-యజ్ఞోపాసనాదిః. ఇతికర్తవ్యతావిశేషః-ప్రయాజాదిసాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః-బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ.ఏషాంనిశ్చయాదృతే. కర్మస్వరూపం-సాఙ్గంయజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ.భాష్యకారశ్చయాగాత్మకముపాసనాత్మకంచకర్మేతిహివక్ష్యతి.*ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాదితిచసూత్రంఉపాసనాత్మకేకర్మణీతిచతస్యభాష్యం.ఉపాసనస్యకర్మత్వంచస్మృతిసన్తతిరూపతయా-తస్యప్రయత్నసాధ్యత్వాత్.*వాచికైఃపక్షిమృగతాంమానసైరన్త్యజాతితాం।శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇత్యత్రమనుశ్చమానసైఃకర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్.ఫలంచోభయంభోగోమోక్షశ్చ.(ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి)ఆదిశబ్దేనాత్మనాం *నిర్వాణమయఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికంవివక్షితం.అత్రసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః ప్రతీయతఇతిచేన్నైవం-మీమాంసాయాంఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాంప్రత్యధికరణంతత్తన్న్యాయైర్యోనిర్ణయఃక్రియతేసహేతుః. ఏవంతత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యాయాప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా- సాసాధ్యా.తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్యఇత్యర్థః. యథాపదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయఇత్యుక్తేసతినసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహికరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైఃపూర్వంపృథగుక్త్వాపశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తం. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్యకర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వేతత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితివక్తుమయుక్తం.నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్యమీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యేభాగద్వయవిషయతయాప్రయుక్తత్వాచ్చయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీనిత్యానిత్యవస్తువివేకఃతతఇహాముత్రఫలభోగవిరాగోముముక్షుత్వంచశమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ.*శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితిబ్రహ్మమీమాంసాయాంహిశమదమాదిస్వరూపంనిరూప్యతే. అస్మింశ్చతుష్టయేసిద్ధేబ్రహ్మవిచారః- బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతఃపశ్చాద్భావినఃపూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నం. సాఙ్గాధ్యయనజాపాతప్రతీతేరేవనిత్యానిత్యవస్తువివేకఇతిచేత్ తదయుక్తం- నహ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వహేతుః- నిత్యా

నిత్యవిపర్యయప్రతీతేః.కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ.తత్ర ప్రథమంకర్మవిచారఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా-ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అ
విశిష్టత్వాత్,తత్ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపినిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయాపురుషస్య
శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించశాస్త్రాన్తరేపరమాణుకారణత్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదా
న్తవిరుద్ధాఏవార్థాబహవఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యోనిత్యానిత్యవస్తువివేకోవేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్నతద్విచారం ప్రతిపూర్వవృత్తోభవితుమర్హతి.
కించశాస్త్రాన్తరేషట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాంమోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేనవేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చనతజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం
యుక్తం.యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిః-సధర్మః.*ఫలజాతినిగ్రహస్థానానాంతత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమఇతిహితత్రతత్రోచ్యతే.కించ*తస్మా
దేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితిశ్రుతిరేవంవిచ్ఛబ్దేనశాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్యపశ్యేదితి ప్రతిపన్న
స్యోపాసనస్యాఙ్గతయాశమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాంశ్రవణపూర్వవృత్తత్వంశ్రుతివిరుద్ధం. *ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యాదిశ్రుతిస్తుశ్రవణోపయి
కావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తం. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేకఇతిచేత్తర్హితతఏవబ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భ
ణీయత్వంస్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపిసంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయబ్రహ్మవిచారోఽపేక్షితఇతిచేత్ సంశయవిపర్యయ బాహుళ్యా
దేవనిత్యానిత్యవివేకోఽపితత్రదుస్సంపాద్యఇతినసాధనచతుష్టయస్యపూర్వవృత్తత్వంయుక్తం. యత్తునిత్యానిత్యయోర్వస్త్వితినిత్యానిత్యవస్తూనితద్ధర్మా
ఇత్యారభ్యవాచస్పతినోక్తంనిత్యస్యధర్మిణోనిత్యత్వంసత్యత్వంతతఏవోపాదేయత్వంఅనిత్యస్యధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వంతతఏవ హేయత్వమిత్యే
వంనిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాంచవివేకోనిత్యానిత్యవస్తువివేకఇతి. అత్ర బ్రూమః. అనిత్యస్యతావదసత్యత్వంవక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం
వేదితవ్యం.యన్నిత్యంతదుపాదేయంయదనిత్యంతద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నం-సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధి
దర్శనాత్,తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపిదుఃఖరూపందుఃఖనిమిత్తంవాయదిస్యాద్ధేయమిత్యేవప్రతీయేత.అనుభయంచే
దుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపిసుఖరూపంవాసుఖనిమిత్తంవాభవతిచేత్తదుపాదీయతే. నిరూపకస్యతుహేయమితిచేన్న- ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్యన్త
దుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వవిరహేసతినిరూపకస్యాపితత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరోదనలాభాత్కణస్త్యజ్యతే. అన్ధకూపపతితావరాటి
కాతదుద్ధరణక్లేశస్యతల్లాభసుఖాదతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నంమరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదిస్తుతతఃప్రకృష్టసుఖాలాభా,దాద్య
న్తయోస్తీవ్రదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చపరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్యహేయత్వంనానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తం.యద్యప్యేతన్నిత్యస్యదుఃఖాస
మ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వంతదసమ్భవాదనిత్యస్యచహేయత్వమితి.ఉచ్యతే. నిత్యస్యదుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వంకింవ్యాప్త్యావగమ్యతే-ఉత
శాస్త్రాత్. నప్రథమః-నిత్యస్యకాలాదేఃసుఖరూపత్వాదర్శనాత్,నిత్యస్యాత్మనోదుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనోహిదుఃఖముపల
భ్యతేఅహందుఃఖీతి.శాస్త్రాదితిచేత్-యదివేదాత్-వేదజన్యంచకిమాపాతజ్ఞానం-ఉతప్రమితిరూపం.ప్రథమేకర్మబ్రహ్మభాగసాధారణ్యాత్కర్మవిచా
రాతిక్రమేణబ్రహ్మవిచారంప్రతితస్యపూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపంచేత్ మీమాంసాద్వయఫలంస్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధత
యానుపయోగాత్తస్యైతన్నైరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. అథోచ్యేతయన్నిత్యంతదుపాదేయమితి. నైవంప్రతీతిః. కింతునిత్యంసుఖంస
మ్భవతిచేత్తదుపాదేయం.సతితస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. తత్రతావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్యబ్రహ్మవిచారోపయోగోనిత్యఫలోపాదిత్సాద్వారేణై
వ వక్తవ్యం-శాస్త్రాన్తరేషుకర్మకాణ్డేచనిత్యఫలసమ్భావనాయాఅనివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకానన్తరంతేషామప్యారమ్భణీయతాస్యాత్. తేషుహిని
త్యంఫలంప్రతీయతే.తదసదితిచేత్, తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వాభవేత్.తదుభయంకర్మమీమాంసయావినానసిధ్యతీతితస్యాఃపూర్వవృ
త్తత్వమభ్యుపేతవ్యం. ఆద్యసూత్రంతజ్జ్ఞాపనపరమితిచేన్న-తస్యస్వశాస్త్రారమ్భౌపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేనశాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతి
పాదనపరత్వాభావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమభిప్రేతమితిచేత్- తర్హితస్యస్వోపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితికర్మవిచారస్యతర్క
పాదస్యచపూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత.శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యంహికర్మమీమాంసాప్రథమపాదావసేయం.అన్యపరత్వంవాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః.నిత్య
ఫలావిరోధ్యవసాయశ్చతత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయదౌష్ట్యంచతర్కపాదేదర్శయిష్యతే.కించఆద్యసూత్రాదేవశాస్త్రాన్తరగతని
త్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః- బ్రహ్మవిచారేప్రవృత్తస్యాన్యత్రనిత్యఫలాసత్త్వావగమఃతదవగమాద్బ్రహ్మవిచారేప్రవృత్తిరితి. నచైవంస
తిధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేఽప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః-పిత్రాదిప్రేరణయాకృతసాఙ్గాధ్యయనస్యపురుషస్యప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవప్రవృ
త్త్యుపపత్తేః. యేషాంధర్మవిచారోవైధస్తేషామేవాన్యోన్యాశ్రయః-వైధత్వజ్ఞానాద్విచారోవిచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి.కించఅనిత్యఫలహేయతాజ్ఞాన
స్యస్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణబ్రహ్మవిచారోపయోగోవక్తవ్యః.స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వందుఃఖసమ్భిన్నత్వంచకథమవగమ్యతే-శాస్త్రాన్తరేణచేత్-తత్రై
వనిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణబ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః.యత్సుఖంతదనిత్యమితిస్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రే
ణచేత్తేనైవనిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయాబ్రహ్మవిచారఃప్రతిబధ్యేత.దుఃఖనివృత్తేరన్తరాహిత్యాత్,స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాదన్తవిరహోప
పత్తేశ్చననిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతిచేన్న-దుఃఖనివృత్తిశ్చేద్దుఃఖానుబన్ధినీదుఃఖనివృత్తిత్వాత్సమ్ప్రతిపన్నవత్.సుఖంచేత్సుఖత్వాదేవకృతకమిత్యేవం
రూపకుతర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేనకేవలతర్కశరణానాంనిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయాదురుపపాదత్వాత్.శాస్త్రసిద్ధనిత్యేతరవిషయోవ్యాప్తినిశ్చయఇతిచేన్న-
వేదాన్తశ్రవణపూర్వకోవ్యాప్తినిశ్చయః-తత్పూర్వకంవేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్.అతోబ్రహ్మవిచారంప్రతినిత్యానిత్యగతధర్మవి
వేకోపయోగాయనిత్యానిత్యవిభాగేప్రత్యక్షాప్రవృత్తే,తర్కస్యాతిప్రసక్తే,శాస్త్రాన్తరాణాంబ్రహ్మవిచారనైరాకాఙ్క్ష్యాపాదకత్వాత్,తద్విరోధేనా

ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయం. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః- స చ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని.

నుపయోగాచ్చ వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యే తత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాఽప్వయఫలత్వేనానోపన్యాసాత్ ప్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తం. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్యాపనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తం. తన్న-శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం న ప్రకృతిపురుషావితి హి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం-సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరయమర్థ ఉక్తః-న చాయమర్థ ఉపపన్నః. తథాహి. న తావదయమర్థస్సూత్రకృతోపదిశ్యతే న వాజ్ఞాప్యతే. కిన్తూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యం న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణాం. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా. న ప్రథమః-స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యే బ్రహ్మణోఽప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః. శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవ చోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాః పూర్వవృత్తత్వాపత్తిశ్చ అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రే సిద్ధేఽపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్తర్హి యైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాస్తే పరిహర్తవ్యాః. తే చ సిద్ధవ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వే న మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి నిరస్తం. తథాహి. కిమైహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తం-ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానం-ఉత స్వర్గాదేరప్యల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానం. న ప్రథమః-ఆయుర్వేదాదిభిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వేదాన్తవిచారనైరపేక్ష్యాత్. న ద్వితీయః- నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపాపనోదనకరవ్రతనియమవిధాయకశాస్త్రబాహుళ్యాద్వేదాన్తనైరపేక్ష్యాత్. తృతీయే తు కర్మవిచారాపేక్షా స్యాదేవ-ప్రథమత ఏవాధ్యయనవిధివశ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమావసరవిధురత్వాత్, సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవ శాస్త్రైర్ముక్త్యుపాయస్యావగతత్వేన వేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వేదాన్తవిరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషామప[illegible]స్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాద్, ఆపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తత్స్థితిరిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం-శమాదీనాం. సాధనత్వం-చస్సముచ్చయే. (వినియోగావసేయం) వినియోగః-అఙ్గత్వజ్ఞాపనం. తతః కిమిత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (స చ తార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తం-కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తం. ద్వితీయేఽధ్యాయే శాస్త్రభేదః. కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయే అఙ్గనిరూపణం. అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేన పురుషార్థైః క్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణం. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ. యథోక్తం *ధర్మధీమానభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః। సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వం చ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం. తస్మాత్స చ తార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తం. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్ర తు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే తత్ప్రయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనం స్మారితం. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః-బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతి స్థితౌ. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) న తు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతి స్థితౌ) తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని-సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వం-తదాపాదనాని-బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని. అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని-ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్ర తూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితం బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి. ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తం. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షాయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ-న తు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచార ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేఽపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి-ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః-కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి-కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే-కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యాఙ్గకర్మణాం చ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతుద్వయవత్త్వాసామ్యేఽపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణాముద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. న హి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే-ప్రా

తేషాంచ కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వసమ్మతా. యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్య
నీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః. తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

సుక్తస్వర్గాదివిశేషవిశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగే తు బ్రహ్మజ్ఞానస్య సులభత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం కర్తుం శక్యం. అతఏవశ
క్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగే విహితాని. అతఏవ బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూపితాని చ. ఏవం వేదాన్తభాగవిహితత్వ బ్రహ్మమీమాంసావి
చారితత్వ శక్యత్వరూపవైషమ్యత్రయవిశేషితాయా ఉభయాపేక్షాయా ఉత్తరభాగ ఏవ విద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనానుత్తరాం సఙ్గతిస్తత్రైవేత్యభిప్రా
యేణానుత్తరామిహైవ సఙ్గతానీత్యుక్తం. అయం చాభ్యుచ్చయహేతుః- యదప్రధానస్యార్థస్యాపి సాఙ్గత్యసఙ్గతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితః కర్మవిచారణ
౭. ప్రధానప్రతిపాద్యస్య నియమేనాపేక్షితత్వరూపః ప్రధానహేతుః పూర్వమేవోక్తః. తతః కిం ప్రకృతానర్థస్యేత్యత్రాహ (తేషాంచేతి) తేషాం- ఉ
ద్గీథాద్యుపాసనానాం. (సర్వసమ్మతా) తత్సాఙ్గత్యసఙ్గతత్వే హి విగానం- ఉద్గీథాద్యుపాసనేచి నైష్యసతితస్య కర్మజ్ఞానాపేక్షా సర్వాఙ్గీకృతా. యత్త్వధీతవేదా
న్తస్య కర్మాధిగమాపేక్షా నాస్తీత్యుక్తం. తదయుక్తం- వేదాన్తేష్వప్యుపాయపరముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినః పురుషస్య బ్రహ్మవిచారేపి తృతీయచ
తుర్థాధ్యాయమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోః ప్రథమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతి చేత్ తర్హి కృత్స్నస్య బ్రహ్మవిచారస్య క
ర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం. జన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణ కస్యచిద్బ్రహ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతి చేత్తస్య సుకృతవిశేషేణ
తృతీయచతుర్థమాత్రాపేక్షాపి స్యాత్. అథవా సుకృతాతిశయాత్కృత్స్నబ్రహ్మవిచారనిరపేక్షతా కిం న స్యాత్. కించ- వేదాన్తేషూపాయఫలపరవా
క్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితి త్వయాపి వక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్యాపి తుల్యం- కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనస్య విహిత
త్వాత్. అతో విధ్యతిలఙ్ఘినాం యదపేక్షితం తదేవ పూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతం- కృత్స్నాధ్యాయినోపి సుకృతవశాత్క్వాచిత్కశ్రవణాపేక్షాయాం పూర్వమే
వపత్తముత్తరం. విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతాని దూషణాన్యత్రోచ్యత ఇత్యాదినా సిద్ధాన్తభాష్యేణ పరిహృతాని. తథాహి. కర్మణా
మనిత్యఫలత్వేన విరోధో నహి సంహితఫలత్వాత్పరిహృతః. భేదవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తు పృథగాత్మానమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వ
శ్రుత్యా పరిహృతః. అయం విరోధో వక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్య సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదన
సాపేక్షత్వాత్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వేపి కర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వం క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇత్యాది
సఙ్గృహీతవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతం. వివిదిషార్థచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తు వేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేన వి
విదిషార్థత్వేపి తస్యాహరహరుపస్థిత్యపేక్షోపపాదనేన చ ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వం శ్రవణం చ సాధనద్విత్వానభ్యుపగమాదుత్తరం. సాప
క్షత్వం నామ మిథ్యాభూతబన్ధస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం. తత్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యుజ్ఝకతామ్నానకృతో
విరోధశ్చ ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయో హ్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిష
యా ఇత్యుక్తం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాం నిరస్తం. తత్ర నివర్త్యవాసనాయా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధ
కత్వాభావేన శ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్, తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యానుపపన్నత్వాచ్ఛ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమో
చికేత్యేతదప్యపాస్తం. సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః. సపూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞా
తః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయం పూర్వం న కృతం. అథ తదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యప
ర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపన్యస్తా నిరస్తాశ్చ. విధిత్సితం జ్ఞానమితి హ్యుక్తం. వస్తుసామర్థ్యం తు సిద్ధపరవాక్యసిద్ధం- వస్తుస్వరూ
పోపదేశపరైరితి హి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్యపర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాద
యిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితి గ్రన్థకారబహుత్వం. అనేనాస్య గ్రన్థస్య తత్ప్రబన్ధోక్తసకలార్థగర్భితత్వం చ దర్శి
తం. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశే
షేతి) అశేషవిశేషాః- వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః విజాతీయసజాతీయస్వగతా వా స్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చ విశేషా అశేషశబ్దే
న వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం- స్వజ్ఞానేన నివర్తకం. శుక్తిరివ రజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వే శూన్యతా స్యాదిత్యత్రాహ. (చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేన తు
చ్ఛత్వవ్యావృత్తిః. స్వయం ప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. మాత్రచా జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా ప్రత్యనీకత్వరూపధర్మోపి మాత్రచా వ్యావర్త్యతే.
యద్వా మాత్రచా వస్తుతస్సమస్తవిశేషవిరహో వివక్షితః. బ్రహ్మైవేత్యవకారేణ సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః- తత్త్వావేదకప్రమాణవిష
యః. సగుణవాక్యానాం న తత్పరత్వం- ఫలవిశేషార్థముపాసనేన్యపరత్వాదితి భావః. కథం బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం- అన్యదపి హి ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం
బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వసిద్ధయే తద్వ్యతిరిక్తస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ చ విశ్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదితి) *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదౌ
ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయే కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వం పరైః పూర్వపక్షీకృత్య నిరస్తమితి తదభిప్రాయేణోక్తం (త
దతిరేకీతి) నేహ నానాస్తీత్యాదినిషేధవాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకే నిషేధ్యనానాత్వం సిధ్యతీతి దర్శితం (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేష
వివరణార్థం, నేహ నానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం, చ నానావిధశబ్దవాచ్యభేదో వివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయా
వచ్ఛిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః. అనేన వృత్తిస్ఫురితచైతన్యభేదస్య స్వరూపప్రయుక్తతా వ్యావృత్తిః. భేదశబ్దేనైకైకకోటిష్వవాన్తరభేదా వివక్షితాః. ఆదిశబ్దేన

సర్వంతస్మిన్నేవపరికల్పితమ్మిథ్యాభూతం. *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం * అథపరాయ
యాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమ చక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదంని
త్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మంతదవ్యయంయద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ
*నిష్కళంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యంనిరఞ్జనం।*యస్యామతంతస్యమతంమతంయస్యనవేదసః*అవిజ్ఞా
తంవిజానతాంవిజ్ఞాతమవిజానతాం *నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేర్నమతేర్మన్తారంమన్వీథాః *ఆనన్దోబ్రహ్మ
*ఇదంసర్వంయదయమాత్మా *నేహనానాస్తికించన *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి
*యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితరఇతరంపశ్యతి యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేత్
తత్కేనకంవిజానీయాత్ *వాచారమ్భణం వికారోనామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యం *యదాహ్యేవైష
ఏతస్మిన్నుదరమన్తరంకురుతెఅథతస్యభయంభవతి *నస్థానతోపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి *మాయా
మాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ *ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరం।

నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే(సర్వమితి)వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థఇతిభావః. తస్మిన్నితినిరధిష్ఠానభ్రమపక్షవ్యుదాసః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథాసతిహిప్రపఞ్చస్యతజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాత్వస్యా నానాధిష్ఠానకాదృష్టాః-తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితివిరోధం,స్వయంప్రకాశవస్తునోధిష్ఠానత్వవిరోధం,చపరిహరయత్యేవకారః.(మిథ్యాభూతం) మిథ్యాభావవత్-వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణఏవసత్యత్వేవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేచకింప్రమాణమిత్యత్రాహ(సదేవేతి) సదేవేతిఃవిజాతీయ భేదోవ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతిసజాతీయభేదః. అద్వితీయమితిస్వగతభావాభావరూపభేదః. షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తం.అద్వైతవకారఫలితనిషేధకణ్ఠోక్తిమత్పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే(అథేతి) ఇదంచకారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమకకారణవాక్యం-భూతయోనిమిత్యుక్త్వానన్తరంతస్యైవప్రపఞ్చనాత్ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం-ప్రత్యక్షాగోచరోనుమానాగోచరశ్చ అథవాచక్షురగోచరఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రం-అనామకం. అవర్ణం-అశుక్లాదికం. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదం-జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితం. నిత్యంవిభుం-కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నం. సర్వగతం-సర్వేణజగతాధిష్ఠానతయాగతం-ఆశ్రితం.వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం-అదృశ్యత్వంనతుచ్ఛత్వాదితిదూరత్వాదినా. కింతుసుసూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః.వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దాన్వయోపపత్తిః.అథశోధకవాక్యముపాదత్తే(సత్యమితి)అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదంవాక్యం-కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, చేతివక్ష్యతే. నిష్కళం-కళాఅవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్రలిఙ్గంనిష్క్రియత్వం. శాన్తం-ఊర్మిషట్కరహితం.అశనాయాపిపాసేశోకమోహౌజరామృత్యూచోర్మయః. నిరవద్యంనిరఞ్జనం- కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితం.అనేనసత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథచిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాంజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ(యస్యేతి) అమతంఅవిజ్ఞాతమితిశ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః. అథజ్ఞాతృత్వనిషేధపరంవాక్యమాహ (నదృష్టేరితి)అత్రాపిపూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదోవివక్షితః.అస్యపురుషార్థత్వాయాసుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే(ఆనన్దోబ్రహ్మేతి)ఆనన్దశబ్దోసుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః.అతఏవహ్యానన్దీత్యనుక్తిః.ఇత్థంబ్రహ్మణోనిర్విశేషచిన్మాత్రత్వేశ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తం.అథవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేప్రమాణముపన్యస్యతే.తత్రప్రథమం మిథ్యాభూతస్యజగతోబ్రహ్మణ్యధిష్ఠానేధ్యస్తత్వందర్శయతిఇదంసర్వంయదయమాత్మేతిసామానాధికరణ్యేన.అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యంహిబాధార్థందృష్టం. యథారజ్జుస్సర్పఇతి.పూర్వంసర్వంతస్మిన్నేవేతిప్రతిజ్ఞాతంబ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వంచానేనవాక్యేనదర్శితం.వ్యతిరిక్తనిషేధకణ్ఠోక్తిందర్శయతి (నేహనానాస్తికించనేతి)నానాపశ్యన్నత్యన్తాజ్ఞఇతిదర్శయతి(మృత్యోరితి)అత్రమృత్యురవిద్యా *తమసోవాఏషతమఃప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేననానాత్వస్యాపరమార్థత్వందర్శితం. మిథ్యాభూతంచేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్రహీతి)యత్ర-యదా. ద్వైతమివభవతి.ఇవశబ్దఃపూర్వవత్.తత్-తదా.ఇతరఇతరమితరేణపశ్యతీత్యర్థః.కేనేతివక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః(యత్రత్వితి)యత్ర-యదా.అస్యసర్వమాత్మైవాభూత్.తత్-తదా.కేనకంపశ్యేత్.కఇత్యధ్యాహార్యంఇతరఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితిజ్ఞానపర్వభేదోక్తిః. ఇదంకృత్స్నమిథ్యాత్వందృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీంశ్రుతిముదాహరతి(వాచేతి)వికారః-ఘటాదిసంస్థానం.నామధేయంచ-వాచారమ్భణం.వాగాలమ్బనం-వ్యావహారికమిత్యర్థః.తస్మాన్మృత్తికేత్యేవసత్యం. బ్రహ్మణినానాత్వంపశ్యతఃపూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యంభయంచదర్శయతి(యదాహీతి)ఉదరం-ఉఅవధారణే.*తదేవర్తంతదుసత్యమాహుస్తదేవబ్రహ్మపరమంకవీనామితివత్ -దరం-అల్పం. యద్వాఉత్ అరం-ఉదిత్యస్యభవతీత్యనేనాన్వయః. *వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్. అరం-శీఘ్రం. యదాహ్యేవేత్యాదేఃపశ్చాదుపాదానంసిద్ధాన్తే పరిహారసౌకర్యార్థం.తచ్చపూర్వోక్తవాక్యానామేకన్యాయపరిహార్యత్వాత్. బ్రహ్మణోనిర్విశేషచిన్మాత్రత్వేవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేచశ్రుతిర్దర్శితా.తత్రనిర్విశేషత్వేసూత్రంప్రదర్శ్యతే(నస్థానతఇతి)ఉభయలిఙ్గం-సాకారత్వంసాకారనిరాకారత్వంచ.సర్వత్రస్థితస్యాపిబ్రహ్మణోనాస్తి. నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వేసూత్రమాహ(మాయేతి)స్వాప్నమర్థజాతంకార్త్స్న్యేనమాయామాత్రం. కుతఇతిచేత్.అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్-దుర్నిరూపత్వాత్-బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వంజగన్మిథ్యాత్వదృష్టాన్తతయాదర్శితం.అస్మిన్నర్థద్వయేఉపబృంహణవచనానిదర్శయతి(ప్రత్యస్తమితేతి)ప్రత్యస్తమితభేదం-సజాతీయవిజాతీయభేదరహితం.సత్తా

వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితం *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ
భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితం*పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే*యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ।
భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః*జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రా
మ్యన్తే మోహసంప్లవే *యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఽఖిలం జగత్ । జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర
*తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయం హి యత్ । విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినః*యద్యన్యోఽస్తి పరః
కోఽపి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషోఽహమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే * వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః।
అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః *సోఽహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహం।
ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః *విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మ
ణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః॥ *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షే
త్రేషు భారత * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం ॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రై
ర్నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్. మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూ
ర్వక యథావస్థిత వస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనం.

మాత్రం-స్వగతభేదరహితం. అతఏవ వచసామగోచరం. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్ నేత్యత్రాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. స్వయం ప్రకాశమిత్యర్థః. బ్రహ్మ
సంజ్ఞితమితి. బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూ
పమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలం-సకలవిశేషరహితం. అర్థస్వరూపేణ-జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వా
దేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్య చిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం శే
షాంచిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యే తు జ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తం. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి)
ఏకమయం-ఏకం. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యుదస్యతి (యద్యన్యోఽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం
దర్శయతి (సోఽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం స
ర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే ఏతత్స్ఫుటయతి-(క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వ
క్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతం. తద్వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః-న తూపాయ
పరైః. అనన్యపరైరితి భావః నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి. పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాదిపూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్ర
సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వం- ఉతాత్యన్తాసత్త్వం. పూర్వస్మిన్కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్ ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్ర
వైయర్థ్యం. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నం-ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయాథాత్మ్యప్రకాశమూలో హ్య
ధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిం
శ్చోద్యద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ (మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః-తత్పరిహారా
య జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శక్తిమదీశ్వరాదిసఙ్కల్పరూపజ్ఞాననివర్త్యే వస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరి
హృతా భవతి. ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యసత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికర
ణధీర్జాయేత-తదా భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవ హ్యాయథార్థత్వం. అతో యథావస్థితం
జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తం. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచార ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీ
యమానత్వపూర్వకపదం. జ్ఞానప్రాగభావోఽపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతి చేన్న- నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా *సిద్ధేశఙ్కార్థ
సమ్బన్ధ ఇత్యత్ర నిత్య ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదావప ఏవ భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః- తద్వత్.
భూదర్శనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్య
త్వాత్. అతఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తం-న తు నివృత్తత్వమితి. న చ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయే ఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం- భయస్య
క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియ
మపూర్వక యథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితం. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూ
ర్వకేత్య సద్వ్యావృత్తిః. శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి (యథేతి) అథోక్తలక్ష
ణస్య పక్షే ఽతిదేశ కర్తుముచితేఽపి స్వప్రకాశే వస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమితి) అజడ
త్వవజ్జడత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకం-జడేఽపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్, అతో దోష ఏవ హి సర్వత్ర కల్పకః-కల్పనే దోషాధీనే స్వతో వా పరతో

ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపం. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. *అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః *తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానం *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *మమ మాయా దురత్యయా *అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః। తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాఞ్జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని। యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషం। తదా హి సఙ్కల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదాః।

వా ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానతోపయోగీ. పురోవర్తినిభాసమానే హి రజతభ్రమ ఇతి. దార్ష్టాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టాన్తైకల్పనస్య దోషాధీనత్వముక్తం. ఇదం ప్రతీయమానత్వపూర్వకం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వం, మిథ్యాభూతార్థకల్పనం చ దోషవశాదితి దృష్టాన్తే శిక్షితమర్థద్వయం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశన్ శబ్దద్వయం చార్థాన్నిరాకరోతి (ఏవమితి) అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకల్పితయాధ్యాసః కాధిష్ఠానే దృష్టః యథా సర్పభూదలనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే యుగపన్మిథోఽత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాస ఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథం వాధ్యాస ఇతి ద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేన పూర్వోక్తాం స్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తిం స్మారయతి. పరే బ్రహ్మణీతి శబ్దద్వయం పరిహృతం భవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్న ఇతి. వైలక్షణ్యం చ సర్వసాధారణసన్మాత్రరూపత్వం. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణా అపరే బ్రహ్మణి. పరే బ్రహ్మణి తు చిన్మాత్రతయా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్న ఇతి చాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినా పదేన, యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితి పదేన చ పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితం భవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేన దోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టం. వివిధకృత్స్నాధ్యాసం దర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపం-మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తం భవతి. దోషః కః-స కిం పరమార్థః-ఉతాపరమార్థః-పరమార్థత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వం న స్యాత్-అపరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయానవస్థా. స కిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి-ఉత తిరోహితే- అతిరోహితే చేదనుపపన్నం-రజ్జుత్వే ప్రకాశమాన ఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధే పశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితే చేత్ తిరోధానం కిం స్వతః-కిం వా పరతః. యది స్వతః అనివర్త్యత్వం-నివృత్తౌ స్వరూపోచ్ఛేదో వా- యది పరతః-తత్పరం వాచ్యం. కిఞ్చ నానాధ్యాసానాం నానాదోషమూలత్వం దృష్టం-అతోఽనేకదోషా అభ్యుపగన్తవ్యా ఇతీమాశ్శఙ్కాః పరిహర్తుమాహ (దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. కో దోష ఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య ప్రతివచనం స్వరూపతిరోధానశబ్దేన. తచ్చ కిం స్వతః పరత ఇత్యత్ర పరత ఇత్యఙ్గీకృతం-తిరోధానస్య హేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా విక్షేపః- అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికావిద్యా విక్షేపికావిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యా ఏవావస్థాద్వయం తదభిమతం తిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితం. ఏవంభూతామవిద్యాం ప్రతిజ్ఞాయైతదనుగుణం ప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః- ప్రతీపంనీతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి) నాత్ర బహువచనే తాత్పర్యం *అదితిః పాశాన్ ప్రముమోక్త్వితివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే (నాసదాసీన్నోసదాసీదితి) కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమ ఇతి) తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వం వివక్షితం. తమో నామ *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి శఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వం దర్శయతి (ఇన్ద్రో మాయాభిరితి) అస్యా ఐక్యజ్ఞానేనవినాశానివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి) అత్రేశితవ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యం ప్రతిపన్నమితి తదపనుత్తయే వ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వే ప్రతిపన్నేఽపి స్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాం వాక్యానాం న ప్రతిపన్నభేదే తాత్పర్యమితి భావః. బ్రహ్మైవ-ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపి స్వరూపపరవాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవేతి భావః. అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యపాత్తతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయా సమ్బన్ధో వివక్షితః- న తు సజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వం. ఏవం దోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేన స్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరం వ్యాఖ్యాతం. అథ దోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య వస్తున ఏవ దోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితి దర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వం జగతః ప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) న తు వస్తుభూతః-వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతో న భవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేన వివిధం జ్ఞాయతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా అవిద్యాభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధం- అవిద్యారహితం. నిజరూపి- భేదదర్శనరహితం. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషం. సఙ్కల్పస్తాత్కల్ప్యతేఽనేనేతి సఙ్కల్పః-అవిద్యా. వస్తుషు- ధర్మిభూతపదార్థేషు. వస్తుభేదాః- ఆకారభేదాః. మ[illegible]స్త్వస్తి కిం మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయం జగదుపలబ్ధిప్రకారేణ వస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్య ప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తం, తచ్చ సిద్ధాన్తే దర్శయిష్యతే. విజాతీయ

తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే౽స్తి కించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజవస్తుజాతమ్ । విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధా౽భ్యుపేతమ్ । జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్ । ఏకం సదైకం పరమః పరేశస్స వాసుదేవో న యతో౽న్యదస్తి । సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్ । ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితంత ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి *న పునర్మృత్యవే*తదేకం పశ్యతి *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే౽నాత్మ్యే౽నిరుక్తే౽నిలయనే౽భయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సో౽భయం గతో భవతి *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వా౽తిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః ॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యా౽భిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనమ్ *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదా౽ప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ *అథ యో౽న్యాం దేవతాముపాస్తే౽న్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *తత్త్వమసి *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యో౽హం సో౽సౌ యో౽సౌ సో౽హమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధమ్. వక్ష్యతి చైతదేవ *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి ॥ తథా చ వాక్యకారః *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి ॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య

భేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్యాకాల్పనికత్వముచ్యతే విజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యమేకం సదైకమిత్యత్రైకశబ్దేనానూద్య స్వగతనానాత్వం నిషిధ్య పరమపరేశాదిశబ్దానామపి వస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యం తత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యం తన్మూలశోకలోభాదివిధురతా చోచ్యతే. సదైకం-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితమ్. యతో౽న్యన్నాస్తి తద్యథోక్తస్వరూపమిత్యర్థః. ఏతన్న పరమతమిత్యాహ (సద్భావ ఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితం-భువనేనాధిష్ఠానతయా౽౽శ్రితం జ్ఞానమ్. సంవ్యవహారభూతం-సమన్తాద్వ్యవహారవిషయభూతం యద్వర్తతే తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమ్. తచ్చ న పరమతం-సద్భావ ఏవోచ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం వ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం చ తత్త్వమిత్యుక్తమ్. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మాజ్ఞకత్వాన్నర్థవాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యా ఇతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. అస్యా ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతా వివక్షితా. తస్యా నివృత్తౌ ప్రమాణం దర్శయతి (న పునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్య రోగాదేరపి నివృత్తిం జ్ఞాపయతి (న పశ్యో మృత్యుమితి) న రోగం నోత దుఃఖతామితి తచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమేవాభయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే-ప్రత్యక్షాద్యవిషయే. అనాత్మ్యే-ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం-శరీరమ్. అశరీరే. అనిరుక్తే- అనిర్వచనీయే. అనిలయనే-అనాధారే. అభయం-అభయార్థమ్. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. వాదిభిర్బన్ధమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణో౽ప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేషు కించిద్భేదః ప్రతీత ఇవ భవతీతి తద్వ్యావృత్తయే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయైక్యాపత్తిం ఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మవేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలమ్. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే- తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) *మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్య యమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తం (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతి వచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతో౽యం కవీనామిత్యుక్తమ్. మోహో విపరీతజ్ఞానం-తన్మృత్యురితి పరమతమ్. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుస్సమ్మతః. ప్రమాదో౽యథావదప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణే హ్యన్యథా ప్రతిపత్తిః- తస్మాన్మోహస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతా౽విద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి సైవ మృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉపాత్తేషు వాక్యేషు జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నమ్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మనైకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముపాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథ య ఇతి) అథ యో౽న్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదవాసనానిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వం వేతి) ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యో౽హమితి) అస్యార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ *ఆత్మేత్యేవోపాసీత ॥ తథా హ్యుపగచ్ఛన్తి-ముముక్షవః ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి-జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్రకల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః-తదనుగ్రాహకతర్కో౽ప్యస్తీత్యాహ (అనేన చేతి) చస్సముచ్చయే. [illegible]జ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితమ్. సకారణస్య-అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య.

బన్ధస్య నివృత్తిరయుక్తా. నను చ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథం వా రజ్జురేషా న సర్ప ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే. తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహ తు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్ - తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్యబాధకభావః - పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితి చేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాది న కారణం - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యం. అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయ ఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధా

న్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా-న హి మిథ్యాసర్పనివృత్త్యా నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గసఙ్గ్రహధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థం చ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ఠేయమన్త్రార్థవ్యత్వాత్ *ఆదిత్యో యూపః *యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమా ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తా దృష్టా. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదిచోద్యం (నను చేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యేషు పరిహృతేష్విదమపి చోద్యమస్తీతి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదళనాదిషు చ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా. తద్వ్యావృత్త్యర్థః సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వం- ఉత పరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ న బాధకత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథం వేతి) స తు ప్రత్యక్షాభాస ఇతి చేత్. న- ప్రతీతిదశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయత ఇతి చేత్- తత్ప్రపఞ్చప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం- భేదస్య శ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతం. మూలిత్వాత్పరోక్షత్వాచ్చ న బాధకం శాస్త్రమితి శఙ్క్యతే (తత్రేతి) (ఇహ త్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్త్యర్థ ఏతుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితి భావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్న బాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకే సతి బాధ్యబాధకభావోఽపి పర్యాయేణాపి స్యాదితి తదప్రయోజకం. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయావశ్యం వక్తవ్యం. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్క్యతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః-బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య చ బాధకత్వమితరస్య బాధ్యత్వం చ దృష్టం. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదివైషమ్యరాహిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దః ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దస్యైకదేశోపాదానం. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితం. తుల్యత్వే సతి- విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్యకారణాభావే సతి. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వం-మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయానూదితం. వైషమ్యాన్తరాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యం. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానే హి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌ చ- ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావయోః ప్రయోజకత్వమప్యనేనైవ దత్తం భవతి- తద్రాహిత్యేఽపి బాధ్యబాధకభావదర్శనాత్. తత్ర కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) తుల్యత్వాదీనామప్రయోజకత్వేనోపపన్నే సతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభో ప్రమాణకోటినివేశో వా సావకాశత్వం. తేన స్వోపస్థాపితార్థవిషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితి యావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినానుదయత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమితి యావత్- తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వం నామ విషయాన్తరాలాభో ప్రమాణకోటినివేశాభావో వా. అప్రమాణకోట్యనన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు-తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనం. సమ్ప్రదాయావిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకం. *అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ *అనాదినిధనం బ్రహ్మేత్యాదివచనాని చానాదినిధనశబ్దేన స్మారితాని. అత ఏవ అసమ్భావ్యమానదోషం. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వం. అత

నవకాశశాస్త్రజన్యనిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమ్భావ్యమాన
దోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సమ్భావ్యతే చ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చ(గ్రా)
హిప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యో దోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా ని
ర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత.
సత్యం - పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యత ఏవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి

నిరవకాశం. శాస్త్రజన్యశబ్దస్సావకాశశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) నిత్యం - కాలానవచ్ఛిన్నం. శుద్ధం - అవిద్యారహితం. తత ఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధం - భాసమానం. స్వప్రకాశశబ్దపూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వం. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్ - స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. చిత్స్వరూపత్వం చ శ్రుతిసిద్ధం. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన - నిరంశభూతస్య బ్రహ్మణః స్వస్య చైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమ్భావ్యమానేతి) సమ్భావ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశం - అప్రమాణకోటౌ నివేశం. అత ఏవాన్యథాసిద్ధత్వమపి ఫలితం. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణబాధితత్వాద్వ్యుదయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణ చ వివిధో జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పః - స ఏవ బన్ధః - తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషః క ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతే చేతి) భేదప్రపఞ్చః - భేదిసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణం వా. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. స చ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణ వికల్పవాన్. అర్వాచీనాః కేచిత్ కాచతిమిరాదికం దోషమాహుః. తదయుక్తం - తస్య కాదాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టప్రత్యక్షం సపక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయత ఇతి చేత్ - న - అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తం - తస్యాపి శిష్టత్వాదిత్యాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానం హి సుశకం. తత్ర కర్త్రయోగ్యానుపలబ్ధ్యా నిరస్తమితి చేత్ - ఏవమత్రాపి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా - ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితం. అనయోస్తు హేతుమద్భావేనాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితి భావః. భేదదర్శనం భేదవాసనా చ హి కార్యావిద్యా - అత ఉక్తం భేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న ప్రత్యక్షవిరోధాత్ - కిన్త్వన్యపరత్వాత్. యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వం చ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యో యూప ఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యన్నిర్దోషముక్తం - తత్రాపి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతోఽర్థవిరోధో నాస్తి. అతోఽవశ్యమన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వం - తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశయేన చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపి నిర్దోషసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బిన ఇతి) సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతం. దుష్టకారణజన్యత్వేనాఙ్గీకారః. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వం. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపి ముఖభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం. తత్ర దోషమూలత్వం చ బాధ్యత్వేఽధికహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యం ప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్ - న పాఠక్రమాత్ * పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారబ్ధాః ప్రసర్పన్తి । అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా ప్రతిహర్తారముద్గాతా ఉద్గాతారం బ్రహ్మా బ్రహ్మాణం యజమాన ఇతి విహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * బహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణస్స యజ్ఞస్సంస్థాప్యః తేన పునర్యజేత తత్ర తద్దద్యాత్ యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్ అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాదితి ॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే - ఏకస్మిన్ ప్రయోగే యుగపద్ద్వయోరపచ్ఛేదే సత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే - తస్య వర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవ సమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానం వా. ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్య ప్రాబల్యం చ కర్మమీమాంసాయాముక్తం * పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివదితి ॥ అత్రాసఞ్జాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యం. పరస్య సప్రతిపక్షతయైవోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాప్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్య తు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధనేనోత్పత్తిరుత్తరస్య హి న సిధ్యతీతి హి న్యాయవిదః. నన్వుత్తరశాస్త్రముదయేత చేత్ - పూర్వాబాధనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం న స్యాత్. నైవం - నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోదయతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధితమేవ. కిఞ్చ - యథోదితదక్షిణాకత్వేన కర్మసమాపనం హి శాస్త్రేణ పూర్వమేవ స్వతః ప్రాప్తం. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతం. ఏవం పూర్వసిద్ధార్థాన్యథాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే నిశ్చితం. ఏవముత్తరశాస్త్రస్యైవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్భేదావలమ్బిశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యత ఇత్యర్థః. పరత్వం చ పాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేన హి కర్మణి ప్రథమప్రావణ్యం. నిరూపకస్య తత్త్వపరస్య హి ముముక్షౌ. తాదృశపౌర్వాపర్యరహితేషు విరోధగర్భేషు భేదా

సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవ న్యాయః. నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. ననుచ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వం. నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి— *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి. ఇతరాణి చ సగుణం. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కిఞ్చిదపహీనం. ననుచ— సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

స్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధే యథా ఉత్తర భాగే చ విరోధః. పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. కథమత్రాపచ్ఛేదన్యాయావతార ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణఫలభూతనిర్గుణత్వబోధపర్యన్తాపచ్ఛేదనమోపరిర్గ ఇతి బోద్ధవ్యమిత్యర్థః. *జఘన్ఛిద్ర ప్రమాణ ఇత్యాదిశ్రుతేస్త్రైకత్వాత్తాత్త్వికత్వనిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రావణ్యం. నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితి భావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తం. తత్తు స్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (ననుచేతి) గుణనిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం హృది నిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని. కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అస్థూలేత్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిర్దర్శితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరం. ఆదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాదిగృహ్యన్తే. విరోధం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీ వా. కూటవత్స్థితిరితి హి కూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యనేనైవ నైరుపాధికాని ర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః. (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధే యదుత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేనపరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయో హి నిషేధ ఇతి. న హి నిర్విషయో నిషేధః. ప్రాగేవ ప్రసక్తస్య విషయస్య ప్రతిషేధ్యత్వం. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యవైయర్థ్యమప్యుపాసనవిషయత్వాత్పరిహృతమిత్యభిప్రాయేణ న కిఞ్చిదపహీనమిత్యుక్తం. యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి. న తు తత్త్వపరాణీతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధం. పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అత ఏవ సగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చ న ఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనం హి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యైస్సహోపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (ననుచేతి) చశ్శోద్యసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దౌ సత్యత్వజ్ఞానత్వపరౌ. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యం. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైః గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉతేతి॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథా హి భగవతా పతఞ్జలినా *లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే *తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః. ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తం. ప్రకృష్టా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనం. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యం చ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్హి గుణిప్రతిపత్త్యర్థేత్యనేన సిద్ధం. తస్యాః ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ద్వారం. *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికం. సమానం ఏకం. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తం. సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధారణే ప్రయుజ్యతే *సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి— త్రివిధాశ్శబ్దాః. కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః— యథా ఘటః కుమ్భః నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిచ్చోభయతశ్చ భిన్నార్థాః— యథా గౌరశ్వో మహిషః నీలం శుక్లం పటమిత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థా విశేష్యతశ్చైకార్థాః— యథా నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యం. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేనోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దయోరేవమర్థః. ప్రవృత్తిరభిధానం. నిమిత్తమభిధేయం. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిః పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దని

[illegible]విశేషణభూతమభిధేయం ఏకశబ్దే సామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయి నాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణవాక్యేనోక్తం భవతి. [illegible]పూర్వోక్తార్థస్సాధీయాన్. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరం. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్త్యై [illegible]బోధనం వృత్తిశక్త్యైవ వివక్షితం. తేన రాజాతస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయావిత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శిత [illegible]ప్రాతిపదికార్థైక్యావగమః-నతు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్-విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నైవం- ఏకస్మిన్నితి పదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వ వ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణా[illegible]సాధారణత్వం హ్యేకశబ్దార్థః. స హి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నం. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. అత్ర మృషావాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థం. తథాహి- సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమఙ్గీకృతం. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి-ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి-ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయం-న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి- విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి-వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానాం. న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్న విశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపిత విశిష్టేన తాదాత్మ్యం విదధాతి- ఉత విశేషణాన్తరాన్వయం. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశయోరివ విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయే చ విశేషణానామన్యోన్యసమవాయ ప్రసఙ్గః. ప్రథమమేకేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గో హి దుర్వారః. అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనం. కుతః- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానాం. నాపి యుగపత్- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గేన యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి- ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ-విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యాభ్యామనేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వం. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కించ- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. తథాహి- భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం-యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే. నైష దోషః- అత్ర హి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరే తు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదః కేన వార్యతే. తస్మాద్వస్తుమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యం. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్య ఇవ సత్యాది వాక్యేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న-ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదో న విశేష్యైక్యవిరోధీ-ప్రత్యక్షమేవ తు తద్విరోధి-ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న-ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షబ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనక్షమం. తస్మాద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయం. ఏవం తర్హి పదానాం పర్యాయత్వ,మేకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యం, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం- ఏకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వ,మపర్యాయత్వం,నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అత ఏవ జగత్కారణత్వశక్తితాన్యృతత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. న చ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత- బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్- యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ-న ధర్మాన్తరం-ధర్మాన్తరానుపలమ్భాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథా న పర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వం చ. అత ఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వం చ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన న పర్యాయత్వదోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైవం- అవాచ్యోపస్థాపనే హి లక్షణా-యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర గఙ్గాపదస్య కూలోపస్థాపనే-న హి కూలం గఙ్గాపదవాచ్యం. అత్ర తు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానాంశభూతవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతి చేత్- నైష దోషః-సమానాధికరణవాక్యేష్వేకార్థపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రపరత్వమేవ పదానాం స్వారసికం-తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం విశిష్టపరతా స్వారసికీ-లక్షణాభ్యుపగమేపి న దోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణా హి లక్షణా తద్విరోధిముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా-యథా గఙ్గాపదే. సమానాధికరణవాక్యస్య హ్యైక్య ఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టా అయుక్తా చ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యే నిశ్చితే హి పదాన్తరలక్షణా యుక్తా. సర్వపదలక్షణాఙ్గీకారే కిం తాత్పర్యనిశ్చాయకం. ఉచ్యతే-దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషపదం నిషిద్ధభోజ్యం లక్షయతి. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిం. తత్ర యోగ్యతాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః

నేత్యుచ్యతే-సామానాధికరణ్యే నైకార్థత్వప్రతీతేః.అనేకగుణవిశిష్టాభిధానే ఐక్యార్థత్వం విరుద్ధమితి చేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామర్థైక్యం. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః-తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వమవహితమనాశ్శృణు- ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్ పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి- లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపం. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరం. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరం.అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరం. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః.

తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయామపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధపరిహారో హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి న దృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యైవ సర్వపదానాం లక్షణా న దోషః. తస్మాత్సమానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యత ఇతి) సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయంభావః- ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రం వివక్షితం చేత్తయా న కించిత్ప్రయోజనం. ప్రమితిం వివక్షసి చేత్ నతు ప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యత ఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యే నైకార్థత్వప్రతీతేరితి) శఙ్కతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయికారకపదార్థాపరిత్యాగేపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వం*అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే- తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాంప్రియః-మూఢః- అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి(ఐకార్థ్యమితి)ఐకార్థ్యం నామ సర్వపదానామేకాభిధేయపర్యవసానం. నతు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్య ఏవ. సమానాధికరణవాక్యే తు పదానామైకార్థపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తం. విశేషణభేదేన-విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన.విశేషణైర్విశేష్యేణ చానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః.కించ-అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయా చ వివక్షితః- తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదస్స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ-విశేషణభేదేన విశేష్యభేద ఇత్యుక్తేర్వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తం భవతి-విశిష్టైక్యప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిర్హ్యవిశేషేణ విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః.ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి.ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యసమవాయ అనన్వయ అధికరణే వక్ష్యతే.విశేషణభేదేనార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వే చ దూషణముక్తం భవతి-విశేషణానామనేకత్వాదైకార్థ్యహానిరిత్యర్థః.ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసఞ్జితః.తతః కిమిత్యత్రాహ(తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీతి)సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధిరిత్యర్థః.అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధం.తదనువాదేన చోదయతి(ఏవమితి)ఏవం తర్హి-వస్తుమాత్రపరత్వే.కుత ఇత్యత్రాహ(అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి)అనేన తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః.అత్ర పర్యాయత్వచోద్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదనైరర్థక్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతం-పరిహరిష్యమాణత్వాత్.ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహర్తుమాహ(ఏకార్థేతి)అవహితమనాశ్శృణు-ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్మధ్యే న చోదనీయం-కింత్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః.అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి(ఏకత్వేత్యాదినా)ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వం-ప్రయోజనవత్త్వం.వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః.నను తత్త్వమస్యాదివాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్ -కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతితం.వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాదల్పీయపదైర్న తద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుం. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః-కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వం. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః-స్వరూపలక్షణతః.నతు తటస్థలక్షణతః.అనేన జగత్కారణత్వశక్తితద్దోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి(తద్విరోధిరూపమితి)(ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి)ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ.అత ఐకార్థ్యం.వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః.వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాదల్పీయపదైర్వ్యావృత్తిర్న శక్యేత్యేతత్పరిహరతి(సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణ వ్యుదాసేన సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః.విరోధీని కానీత్యత్రాహ(తత్రేతి)జగత్కారణత్వేన తుచ్ఛతా వ్యావృత్తా.కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్తబ్ధశీతాదిసాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీనప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్ పదత్రయసాఫల్యం.వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి(న చేతి) ప్రాభాకరపక్షే సిద్ధాన్తిమతే చ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతే త్వభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తం.వ్యావృత్తిర్ధర్మో న చేత్ -కిం స్యాదిత్య

అపి తు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ-న ధర్మాన్తరం. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయం చ పదత్రయం. తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యం *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతం. జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యం. అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహతే. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. నను చ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన

త్రాహ (అపిత్వితి) శుక్ల్యాదౌ హి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మ సకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్న ధర్మాన్తరం-అనుపలమ్భాత్, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభిప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి) వ్యుదసనీయవ్యుదాసభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వం-తత ఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతం. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహార ఐకార్థ్యావిరోధేన కృత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాద్వైకార్థ్యం పరిరక్షితం. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్ఛౌక్ల్యాద్భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతం-అపరోక్షభూతో హి శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాదిపదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరే తు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తివచనమధికప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యం. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శక్తితదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా-న తు గుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యం ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తం. ఏవకారేణ స్వరూపగతైక్యం. గుణతో భేద ఇత్యంశతోఽనేకార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్వివృణోతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తుచ్ఛతావ్యావృత్త్యర్థం స్వయంజ్యోతిరితిపదం (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యేనేతి శేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన హేతుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం-నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వాహే సత్యేవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితం-ఐకార్థ్యే సతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇత్యాది) యతో వా ఇమానీత్యాదిలక్షణవాక్యం. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య-ఉపలక్షణం నామ చన్ద్రస్య శాఖేవ తటస్థం జ్ఞాపకం. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతీతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూపశోధకత్వాత్కారణవాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యం-తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర-కారణవాక్యైకార్థ్యేఽపేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోనుక్తార్థస్వీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వే సతి సగుణమాత్రపరాసూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మోక్తం భవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్సర్వత్ర సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాదిపదైః కారణవాక్యోక్తమర్థమనువదతి. ప్రతిపిపాదయిషితం-తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రమేవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యం- కారణవాక్యప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధేనానేన వాక్యేన వక్తవ్యమిత్యర్థః. నరపతిరద్వితీయ ఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేఽప్యద్వితీయత్వముపపన్నమితి తదైకార్థ్యేఽపి న నిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవ ఏకమేవేతి విజాతీయసజాతీయవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదిదమద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం కారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (అన్యథేతి) అన్యథా-సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే. నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యం నిర్విశేషవస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోఽపి సద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితం. హేతుత్రయేణోపపాదితమర్థం నిగమయతి (అతశ్చేతి) అతః-పూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేన చేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యం-స్వరూపలక్షణవాక్యం. అఖణ్డైకరసం- నిర్విశేషత్వైకస్వభావమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోషముద్ఘాటయతి (నను చేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన-స్వార్థో హి విశేషణద్వారకం విశిష్టం-తత్ప్రహాణేనేత్యర్థః. లక్ష్య

స్వార్థవిరోధేవ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తే ర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్యఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. ననుచ సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టచరీ. తతః కిం- వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయ ఏకస్యేవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థై రభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే- అపూర్వకార్య ఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్వితపదముఖ్యార్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ.

లక్షణాత్వమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైష దోష ఇతి) ముఖ్యార్థత్వమత్ర తత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సా చాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా- వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యం- యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి) (ఐక్యఏవ తాత్పర్యమితి) తాత్పర్యనిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితి భావః. అనన్యపరయాధికరణే సిద్ధాన్తినా హ్యేతద్వక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతం) విశిష్టైక్యవాదిభిరన్యైశ్చ సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా న దృష్టేతి చోదయతి (ననుచేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయం. సర్వపదలక్షణాయాం తు తన్న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యావిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధ ఇత్యాశయేనాహ (తతః కిమితి) తతః కిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ ప్రతిబన్దీముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధకం ప్రతిబన్దీమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణావిరోధి- తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధే నైకస్యాపి లక్షణాఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న స్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతి వాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా న దోష ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణా చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశో నిశ్చాయక ఇతి భావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ- న తు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. న కేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఽఙ్గీకృతా. అన్యైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథా చేతి) తథా- సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వం. అభ్యుపగమ్యతే- అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలిత ఇతి భావః. కైః పరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు సర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్య ఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు- కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం న దృష్టమితి చేన్న- గఙ్గాపదలక్షితస్య కూలస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహ తు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్షణా స్యాదేవ. అత ఏవ కార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తం. నను కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తీతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం న లాక్షణికత్వం దృష్టమితి చేత్- అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతి భవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్యకైశ్చిద్వ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి న తదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయా తు సర్వపదానాం కార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథాహి- కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కిం విశిష్టకార్యైకదేశే పదశక్తిః స్వీక్రియతే- ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్స్వర్గేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వప్రహాణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణా స్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేఽపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వం. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి చేత్- యది కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టం- క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వం కథం- స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితి చేత్- కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. నను గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేఽపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణ సిద్ధ్యభావాత్, ఉభయత్రైకశక్తికల్పనాఽయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికం. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషో నిష్ప్రామాణకస్స్యాదితి చేన్న- కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనం- శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కించ- యది కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్ర శక్తికల్పనం- తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రము

ఽతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తం. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యం. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే- నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య. ననుచ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ స్యాత్. సత్యం. తథైవాత్ర వివిచ్యతే. కథం- ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయం. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూలమేవ భేదవ్యవహారః. కించ- భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూప

ణం న స్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్యవిశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదిః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్యైకముఖ్యవృత్తిత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యం. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా- న సర్వత్రేతి చేత్ -సమానాధికరణవాక్యేషు పదానాం ప్రాతిపదికాంశ ఏవ లక్షణా- న సమానవిభక్తావితి తుల్యం. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః- సర్వపదలక్షణాయా ఉపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదప్యాహురిత్యారభ్య కృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః- నిర్విశేషవస్తుని తస్యైవ పారమార్థ్యే వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైశ్శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతం- పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం. న తు సగుణవస్త్వాదికం. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కాల్పనికార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం, చోక్తం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః- విరోధాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తం. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) నహి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యేవ హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భవాత్తద్వ్యుదాసార్థం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తథైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుత్వం చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర- ఘటాదివిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే- యథేదం రజతమిత్యత్రేదంవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వం- తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) యౌక్తికబాధోఽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోఽస్తీతి) కిమస్తిత్వం భేదస్యైకః పదార్థః- ఉత ద్వౌ. ద్విత్వే చ కిం తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం- ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి- ఉత క్రమేణేతి వికల్పాన్ హృది నిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి- భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్, సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రయన్నాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారేఽపి ఘటస్య పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః- స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపద్వా క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి. (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతం. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ య ఏవ హేతుస్తైస్తైరేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథా చ సంవిత్సిద్ధౌ *యౌగపద్యక్రమాయోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః। ఐక్యాయోగాచ్చ భేదో న ప్రత్యక్ష ఇతి యో భ్రమ ఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః- భేదగ్రహణం. విధానం- స్వరూపగ్రహణం. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోఽప్యుపపాదితో భవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) వికల్పాసహత్వాదితి భావః (న్యాయవిద్భిః) న త్వాపాతప్రతీతితృప్తైరితి భా

యితుం నశక్యతే. భేదస్తావన్నవస్తుస్వరూపం. వస్తుస్వరూపేగృహీతేస్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహార ప్రసక్తేః. నచవాచ్యంస్వరూపేగృహీతేపిభిన్నఇతి వ్యవహారస్యప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేనతదానీమేవనభేదవ్యవహారఇతి. స్వరూపమాత్రభేదవాదినోహిప్రతియోగ్యపేక్షాచనోత్ప్రేక్షితుంక్షమా- స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథాస్వరూపవ్యవహారోనప్రతియోగ్యపేక్షః. భేదవ్యవహారోపితథైవస్యాత్. హస్తఃకరఇతివత్ ఘటోభిన్నఇతిపర్యాయత్వంచస్యాత్. నాపిధర్మః. ధర్మత్వేసతితస్యస్వరూపాద్భేదోవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథాస్వరూపమేవస్యాత్. భేదేచతస్యాపిభేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ-జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణేసతి భేదగ్రహణం. భేదగ్రహణేసతిజాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అతోభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్యైవప్రకాశకంప్రత్యక్షం. కించ-ఘటోస్తిపటోస్తిఘటోనుభూయతేపటోనుభూయతఇతిసర్వేపదార్థాస్సత్తానుభూతిఘటితాఏవదృశ్యన్తే. అత్రసర్వాసుప్రతిపత్తిషుసన్మాత్రమనువర్తమానందృశ్యతఇతితదేవపరమార్థః. విశేషాస్తువ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః- రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానా స్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయో పరమార్థాః.

వః స్వరూపధర్మవికల్పంహృదినిధాయస్వరూపపక్షందూషయతి(భేదస్తావదితి)కుతఇత్యత్రాహ(వస్తుస్వరూపఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్యశబ్దవ్యుత్పత్తివ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణాపేక్షత్వేపిభిన్నఇతివ్యవహారస్తుతత్సాపేక్షోయథాభవతి- తథాప్రతియోగిస్మరణమపిభేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతం. అతస్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవభేదవ్యవహారాభావః. నతుభేదాగ్రహణాదితిపరమతమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా నస్వరూపగ్రహణేప్రతియోగ్యపేక్షా- తథాభేదవ్యవహారేచేతిచశబ్దార్థః. హిశబ్దోహేతౌ. స్వరూపగ్రహణఇవభేదవ్యవహారేప్రతియోగ్యపేక్షాయాఅసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవః కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు- తతః కింప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరితిశఙ్కాయాంతద్వివృణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షేదూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తఃకరఇతి)పర్యాయత్వేసతిసహప్రయోగస్త్యాజ్యస్స్యాదితిభావః. స్వరూపపక్షేపృథగ్వాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణతాన్యపిప్రత్యుక్తానిభవన్తీతిభాష్యేనకణ్ఠోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షేభిన్నఇతివ్యవహర్తుంనయుక్తం-భిన్నోహిభేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయేయదిస్వరూపభూతభేదాన్తరంస్వీక్రియతే. తత్రాపిభిన్నఇతివ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్తత్స్వరూపభూతభేదాన్తరమాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ- శబ్దాన్తరేణధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్. తథాచధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ- భేదఃకిమనువృత్తః - ఉతవ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్. సకింస్వరూపం- ఉతధర్మః. ప్రథమేఘటస్యభేదవ్యవహారేకృతేపటవిషయభేదవ్యవహారోనస్యాత్- వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్పూర్వోక్తదోషః, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణాని, చస్యుః-యద్యనువృత్తః- సచస్వరూపంచేత్-శబ్దాన్తరేణసన్మాత్రముక్తం స్యాత్. ధర్మపక్షేపూర్వవత్. కించ-భిదిధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్యవస్తునోభేదోనామద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపితథాస్యాత్. అతోవస్తునిభేదాభ్యుపగమేవిదారణపరమ్పరయానాశఏవస్యాదిత్యేవమాదీని. అథధర్మపక్షందూషయతి (నాపీతి) కుతఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వఇతి)స్వరూపాద్ధర్మస్యభేదాభావేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి)స్వరూపధర్మయోర్భేదోస్తు-తతఃకిమిత్యత్రాహ (భేదేచేతి)తస్యాపిభేదస్తద్ధర్మః- తస్య- ధర్మతయాస్వీకృతస్యాపిభేదస్య. స్వరూపాపేక్షయాయోభేదస్సోపి-తస్యధర్మతయాస్వీకృతస్యభేదస్యధర్మః. యద్వా-స్వరూపాద్ధర్మస్యయోభేదఃస్వీకృతః. తస్యధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోపిధర్మః. (అన్యథాస్వరూపమేవస్యాత్) తథాచస్వరూపపక్షదూషణానిస్యుః. సోపిభేదోధర్మః తస్యాపిస్వరూపాద్భేదఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవంధర్మపక్షేఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ(కించేత్యాదినా) త్రిధాచతత్. ధర్మిణిప్రతియోగినిచగృహీతేభేదగ్రహణం-భేదేగృహీతేధర్మిప్రతియోగిగ్రహణమితి. ధర్మేధర్మిణిచగృహీతేభేదగ్రహణం-భేదేగృహీతేధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయంఘటఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్యఘటజాతీయత్వవిశిష్టగ్రహణంపటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకం- అన్యథాఘటజాతీయత్వవిరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్యఘటజాతీయత్వగ్రహణపూర్వకం-అన్యథాపటత్వప్రసక్తాదితి. ఏవంధర్మధర్మిగ్రహణేధర్మితయాప్రతియోగితయాచగ్రహణేతత్తజ్జాతీయత్వగ్రహణేచత్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తం. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి(అతఇతి)అతః-స్వరూపధర్మపక్షోక్తైర్దూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థంసాధకప్రమాణాభావఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చతచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణవానిరూపణేనవిషయవిశేషేప్రమాణవ్యవస్థాపనంహితర్కకృత్యం. అథబాధకప్రమాణముపన్యస్యతి(కించేతి)తత్రానుమానంవివక్షుర్వ్యాప్తింశిక్షయతి(ఘటోస్తీత్యాదినా) *వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివదిత్యత్రసూత్రకారేణైవదృశ్యత్వానుమానస్యనిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్యమిథ్యాత్వానుమానానాంసర్వేషాందూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షేవ్యావర్తమానత్వంహేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వప్రదర్శనాయ ఘటోస్తిపటోస్తీత్యుక్తం. సదనుభూత్యోరేకత్వంవక్ష్యమాణంహృదినిధాయానుభూతేరనువృత్తిందర్శయతి (ఘటోనుభూయతేపటోనుభూయతఇతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ(అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా- ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా, రజ్జుసర్పాదివత్- రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాంద్వయోర్హితోస్సోపాధి +

ననుచ. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేరపారమార్థ్యం-న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా-కిన్త్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యం. ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః సా కింరూపేతి వివేచనీయం. కిం ఘటో స్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటో స్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వం. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి-సత్పరమార్థః- అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయో ఽపరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్ రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానా ఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. ననుచ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నం. నైవం- భేదో హి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతో ఽనుభూతివిషయభావో ఽపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా- అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ-అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుం-సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్. నహ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే- యేన పరాయత్తప్రకాశాభ్యుపగమ్యేత. అథైవమనుషే ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే

కిత్వం దర్శయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్ర త్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాఘాత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సమ్ప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో ఽప్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యంస్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కిం సంవాదఫలభూతా-ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కింఘటో స్తీత్యత్రేతి) ఘటో స్తీతి ప్రతీతే విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జౌ భూదళనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్మాద్బాధఫలభూతైవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామాదుష్టకారణజా నిషేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వం. అనువృత్తిర్నామ తత్కృతో విషయతయాన్వయః- పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. స కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యమప్యస్తీత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యే పారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) భిన్నత్వం సాధ్యం. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ- జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదో ఽపి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపినా సముచ్చీయతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యార్థాన్తరేణాపి సాధయన్ విషయవిషయిభావే నిరస్తే గ్రాహకాభావాచ్ఛూన్యత్వశఙ్కాం చ వ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చశ్శఙ్కాయా నివృత్తౌ. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధం-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్య వ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కణ్ఠోక్తం- ఆర్థః ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్య కణ్ఠోక్తత్వే కించశబ్దస్స్వరసః. ప్రత్యనుమానస్య కణ్ఠోక్తత్వే నశక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః- (కించేతి) న కేవలం స్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరం చేతి వార్థః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయే కించశబ్దసముచ్చితావన్యస్య సముచ్చయపరశ్చశబ్దః (నశక్యా కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశం- వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానం. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం న వక్తుం శక్యమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కానివృత్తయే తం వివృణోతి (నహీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకం. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరం. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *యద్యప్రకాశమానా ధీః కదాచిదవతిష్ఠత ఇత్యారభ్య *ఘటాదావివ తత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి ॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పరిహృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న-సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతే సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షేన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యం. ఏవమనుమానాన్తరముక్తం. శఙ్కితప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వం చ దర్శితం. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవమనుష ఇత్యాదినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన స్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాది ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వవ్యుదాసస్సేత్స్యతీతి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటో ఽయమితీత్యధ్యాహార్యం. ఘటో ఽయమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్య

ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావోఽపి హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ-న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సంభవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే-అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితం - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితిహి వక్ష్యతే. యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। నవిత్తిరితి యుష్మాకం గోష్ఠీషు న సఘుష్యత ఇతి॥ ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. కిన్తు విషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి- నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. సతు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవ ఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి ఘటస్యైవాన్వయః. ఇతి చేన్మతౌ. యతో ఘటఏవానుభూతికర్మ. నత్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం న హీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టం. అతోఽనుభూతిర ప్రకాశాచేత్ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకం. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కిమిదం నియామకమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః, రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసా, చ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కింతస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మిన్ ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి పక్షానుయుక్తం- ఘటోఽన్వభావీతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అక్షసన్నియసంప్రయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీష్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానం. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- నకిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోఽన్వయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేఽపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః- ఉతోత్పత్తిక్షణాదూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యే స్వరూపాసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి పత్వాద్ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (నహీతి) శిరోఽన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అతః- హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి వివక్షితం. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కించిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి। స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఙ్గరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఙ్గత్వం, వ్యాఘాతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితం. ఇత్యథైవమనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథస్వయంప్రకాశత్వవాద్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయం ప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితం. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా- న చేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్ -అస్మాభిరుపలభ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చెన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి- యథైకత్ర సర్వాదిశః, తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః- ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదితస్సైవ ప్రకాశతే. యద్గతమ

ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మ
కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా.

భివ్యఞ్జకం. అత్ర తు రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవత్తదేవావభాసతే- సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. నతు జన్యం జ
నకస్యైవావభాసతే- నహి కులాలస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కించ-రూపాదివదితి ధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయో
రపి ప్రాకట్యాయోగాత్ ప్రాకట్యాభావేఽపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం న సమ్భవతీతి భావః. యథా
సంవిత్సిద్ధౌ *అతీతేనాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసమ్భవః। నహి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతీతి॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత
ఇతి చేన్న- ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర ద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ ద్విత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యే పునర్ద్విత్వా
దికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి- న తాన్ప్రతి ద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యం. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ
ఏవ ప్రాకట్యమితి చేన్న- సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానం చ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ న స్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం న భవతి. ఏ
వం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య
నామాన్తరముక్తం స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతశబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః- తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః-
హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యం. జ్ఞాతో ఘటః ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చేష్టో ఘటో ద్విష్టో ఘట ఇతివదన్యథా
సిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. నహీచ్ఛాజన్యేనార్థగతేష్టత్వేనేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవ
తీతి ఘటకర్మకతయాన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న- కారకభేదస్య ధాతుభేద
నిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య వృక్షే నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్మత్వకరణత్వే శ్రూయేతే. అథాపి
నార్థభేదః. వృక్షస్యాధికరణత్వకర్మత్వే శ్రూయేతే- తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః
ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తం. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే- అన్యథా పటేఽపి
తస్య వ్యవహారస్య ప్రసఙ్గాత్- స చాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న- యోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః- స కథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే- ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితి చేత్-
తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతాం- కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం
నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న- అనుభూయత ఇతి శబ్దప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వేనాననుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవి
వక్షాస్తి చేత్ తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్- అనుభూతైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్- న కించిదపి వదతి. అతోఽనుభూయత ఇతి శబ్ద
ప్రయోగో న తత్ప్రకాశత్వహేతుః- ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతం- వికలస్యావికలస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏ
వం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అ
తః- అనుపలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యా
హ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్ర పరోక్తమనుమానం- జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యం- క్షణికత్వే సత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నా
దివదితి- ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వే సతీత్యుక్తం. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచా
రః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థం ఆత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నం- క్షణికత్వగుణత్వయోర
న్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కించ- యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యం- తదబుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టం- యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం
జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యం. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యజ్జ్ఞానం- తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్- తద్విషయజ్ఞాన
స్యాపి తథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్- మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నా
స్తి- స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితి చేన్న- తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయః ప
రమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితి హి వేదాన్తినః. *అన్తరాభూతగ్రామవదిత్యధికరణేఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాదిస్త్వజ్ఞప్రత్య
ఙ్గతో దాద్దంశమశకాదిజన్యదుఃఖాదినావాత్యల్పబోధే సతి భవతి. తదానీం చ ప్రయత్నో ధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వ
మబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థా స్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణం జ్ఞానే సతీచ్ఛా- ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కించ-
మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేఽపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమః కల్ప్య ఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేఽపి బుభుత్సానియమసి
ద్ధేరుపలబ్ధిశ్చ నియతా స్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యం- సుఖాదితు నేతి చేన్న- మానస
ప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానే చ బుభుత్సా- ద్వితీయాదౌ తు నేతి చేన్న- నియామకాభావాత్.
మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కో వారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వే సతి హి బుభుత్సా- సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానం చ
మానసగ్రాహ్యం ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసప్రత్యక్షవేద్యమితి చేన్న- తత్రాపి నియామకాభావాత్. కించ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వే సత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞా
నం న మానసగ్రాహ్యం చేత్- హేతోరనైకాన్త్యం. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే- తదా మానసగ్రాహ్యమితి చేత్- తర్హి పక్షో హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్య

ఘటోఽనుభూయత ఇతి. న హి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ- న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. న హి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే- అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితమ్ - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। న విత్తిరితి యుష్మాకం గోష్ఠీషు న సమభుష్యత ఇతి॥ ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. విషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి- న హి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదంభావామితి) అవిషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. అనిదంభావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. స తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవ ఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి విషయాన్వేషణాన్వయః. ఇతి స్మృతౌ. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. న త్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవోపపాదనం న హీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టమ్. అతోఽనుభూతిరప్రకాశా చేత్ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకమ్. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కథమేవం నియామక ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః, రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కిం తత్స్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి వక్తురయుక్తం- ఘటోఽనుభూత ఇతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అక్షేన్ద్రియసంప్రయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గజ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీ స్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానమ్. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- న కిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోవ్యయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేఽపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః- ఉతోత్పత్తిక్షణాదూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యే స్వరూపాసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) శిరోఽన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అతః- హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి వ్యఞ్జితమ్. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కిఞ్చిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి। స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఞ్జనరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఞ్జనత్వం, వ్యాహతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితమ్. ఇత్యథైవమనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయంప్రకాశత్వవాదం దూషయతి (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితమ్) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయంప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితమ్. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా- న చేల్లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్-అన్యైరుపలభ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి- యథైకత్ర సర్వా దిశః. తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః- ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదితస్స్యైవ ప్రకాశతే. యద్ఘటమ

యస్య సమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపా
దిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్న రూపాది
సమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వ
యమేవ హేతుః. సేయం స్వయంప్రకాశాఽనుభూతిర్నిత్యా చ - ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ
స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే.
అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నా
స్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే
కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే - అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగ

కాశకే పరజ్ఞానే నిర్వ్యాపేక్షప్రకాశత్వపర్యవసానాద్బాధశ్చ. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా పుత్రగత
పుత్రత్వహేతౌ పితర్యన్తరానపేక్షపుత్రత్వధర్మే పితర్యనైకాన్త్యం చ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరానపేక్షసంయోగే ద్రవ్యే చానైకా
న్త్యం. అతివిషమాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యం - అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్మసజాతీయధర్మశాక్త్యేన స్వాత్మసజాతీయానపేక్ష
నియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వనిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్మసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్య
పరగతవ్యవహారాత్మసజాతీయవ్యవహారశాక్త్యేన స్వాత్మసజాతీయానపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వనిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావివ్యవహారాత్మ
సజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వం నామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వం. వ్యాప్తిప్రదర్శ
నపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యదితి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్ర
కాశత ఇతి వ్యవహార ఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారే చేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సో
పాధికం - సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ తద్ధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్. స చ సమ్బన్ధవిశేష ఆ
శ్రయాశ్రయిభావరూపః. స తు రూపాదావస్తి - న తు పక్ష ఇతి. నైతత్ - అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిర
హేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారే త్వన్యసజాతీయానపేక్షత్వం హి దృష్టం. పూర్వం జ్ఞానస్య
పరప్రకాశత్వాదిభిస్స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తే. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయామనుభూయత ఇతి శబ్ద
స్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శబ్దవ్యవహారవైకల్యపౌష్కల్యయోర్వివక్షావిశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవేఽననుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరి
హృతా - వ్యాహతిశ్చ నాస్తి. తథాహి - అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదివ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు చ ప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వే దృశ్యేతే. నిరూప్యమాణే
కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః. నిరసనీయం తమః. దీప ఉత్పాదకః. జ్ఞానముత్పాద్యం. జ్ఞానముత్పాదకం, వ్యవహార ఉత్పాద్య ఇతి. కిం చ - య
ద్యపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాద్భేదకత్వముపలబ్ధిసిద్ధం. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాపకం మనసి శబ్దశ్శబ్దపదమితి పదే తత్రథే
ష్వర్థాన్తరేష్వప్యవిరోధోఽప్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వ
వ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టం, జ్ఞానే వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గేనాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవం -
ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వేనైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతరి దృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. త
థా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తద్భఙ్గః - స్వానుమానేన మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి
శబ్దశబ్దే పదపదే చ తద్భఙ్గః. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తద్భఙ్గః - అతః కర్మకర్తృభావస్య విరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య
జ్ఞానపూర్వకత్వం న క్వచిదపి భగ్నం. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వా
న్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తం. అథ జ్ఞాతృ
జ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్య స్వయమ్ప్రకాశత్వం చ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయం - పరమార్థభూతసస్వా
తైరిక్యా ప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయమ్ప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతు
త్వవివక్షయా స్వయమ్ప్రకాశేత్యుక్తం. చస్సాధ్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం
గ్రాహకాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపాదయిష్యన్ వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం
ప్రతిజానీతే (న హీతి) స్వతఃపక్షేఽనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి - ఉతాసతీతి వికల్పమభిప్రేత్య సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రా
హ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః - కిమనుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి - ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో
న సమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాభిప్రేతవికల్పశిరసోఽసత్త్వపక్షం గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వత
రాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్ - తతః కిమభావాగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్హ
తీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యా నహ్యనన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపి త్వనుభూతేరేవ. తస్మాత్తాం విషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః - తస్యా విషయీ

భావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన విషయీకృతి విషయ్యాకారానర్హత్వాత్. నతత్ప్రాగభావోన్యతశ్శక్యావగమః. అతోస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్నశక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధాశ్చాన్యేపి భావవికారాస్తస్యా నసన్తి. అనుత్పన్నేయమనుభూతిరాత్మని నానాత్వమపి నసహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. నహ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టం. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేన చ రూపాదేరివానుభూతిధర్మత్వం నసమ్భవతి. అతోనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవ నాస్యాః కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిరస్తనిఖిలభేదా సంవిత్. అతఏవ నాస్యాః స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి. ననుచాహం జానామీతి [illegible] ప్రతీతిః [illegible] సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతేవ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేస్స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతోనుభూతే

భావానర్హత్వాన్న తత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్యభావం [illegible] ప్రాగభావాభావాద్యుత్పత్త్యభావం [illegible] (అతోస్యా ఇతి) అతః-స్వతః పరతశ్చ పక్షద్వయేపి ప్రాగభావస్యానుగ్రహాత్వాత్ [illegible] ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తినిషేధః [illegible] నైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారవిరహస్య సాధ్యత్వజ్ఞాపనాయ [illegible]. యద్వా- [illegible] కారవిరహే సాధ్యే ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం [illegible]. అనుభూతిః [illegible] వికారరహితా భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ - యదేవం తదేవం యథా ఘటః [illegible] సాధ్యానుత్పత్తిరూపాదుత్పత్తి [illegible] నుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చ సాధితౌ. అథ తదభావఘటితా నేకత్వవ్యావృత్తిర్ [illegible] (అనుత్పన్నేయమితి) (వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (నహీతి) [illegible] నత్వయమనుత్పన్నం-తేన నానాభూతం [illegible] ల్యర్థోవక్తుం న యుజ్యతే- బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య తస్యచిన్మాయా వేదాన్తి [illegible]. [illegible] నానాభూతం-తదనుత్పన్నమితి [illegible] వ్యాపకజన్మనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా న స్యాత్. [illegible] యన్నానాభూతం- తదనుత్పన్నం న దృష్టం. [illegible] దృష్టమితి జన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తినివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధం. యద్వా- యథా నహ్యనగ్నిర్ధూమవద్దృష్ట ఇత్యుక్తే ఉగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తం స్యాత్ - తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం న దృష్టమిత్యుక్తే [illegible] నానాభూతమిత్యుక్తం స్యాత్. [illegible] వ్యాప్తికేత్యుక్తం భవతి. అనుభూతిర్నానాన భవతి- అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతం- తదుత్పత్తిమద్దృష్టం-యథా ఘటః [illegible] వ్యతిరేకీ [illegible] అనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితి భావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. [illegible] న్యదపి వికారాన్తరాభావే చ భేదం వికారాన్తరం చ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాద యో వివక్షితాః. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః- అనుభావ్యత్వాత్ రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోనుభూతేరితి) అన్యోపి- వ్యావృత్తిరూపోపీత్యర్థః. యద్వా వికారనానాత్వజడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కా [illegible] పూర్వోక్తనానాత్వాదివ్యుదాసార్థం చ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోనుభూతేరితి) అన్యోపి- నిత్యత్వాదిరూపోపీత్యర్థః-అనుభూతిర్న వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. య ద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘటాదీతి వ్యతిరేకీ. యది వ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్ తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథా రూపాదీతి సపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమేవ సజాతీయభేదో నిరస్తః. ※ [illegible] యంప్రపఞ్చస్య యథా ఘ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్ర తు సంవిదో నిత్యత్వాదిరుచ్యతే- [illegible] జ్జ్యత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) నిరస్తనిఖిలభేదా-సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోపి నిరస్త ఇతి విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుశ్చాత్మత్వేన సత ఆత్మా-[illegible] రమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిదవినోపపద్యత ఇతి [illegible] త్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయోహి జ్ఞాతా-సనాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థ ఇతి సనాత్మేతి పరమార్థభూతా సంవిదేవా త్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయమ్ప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-[illegible] శఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి- స్వయమ్ప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకం చేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదం వ్యతిరేకి. సంవిత్ ఆత్మా-అజడ త్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడం-యథా ఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం-వ్యాప్తమితి కర్తరి క్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. ప్రాక్షణి వత్. తర్కేణ జ్ఞాతృత్వే ప్రతిక్షిప్తే ఆత్మనోహమ్ప్రత్యయగోచరత్వస్య స్వానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి (నను చేతి) చశ్శోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతిసిద్ధా- స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సా భ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతాయ థాశుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధా భవతి-తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతేవ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానతోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవపుషశ్శు క్తేర్భ్రమాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా-జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యం కర్త్రంశస్యాపారమార్థ్యం చ దృష్టాన్తతయా రజతేవ శు క్తిశకలస్యేత్యుక్తం. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతత్వాపరమార్థ ఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోనుభూ

మనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాంవికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయం. తథాహి- నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషవస్తునీదం ప్రమాణమితినశక్యతేవక్తుం - సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానాం.

నేవపదార్థతయావగన్తవ్యమానేషుపరమాత్మగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్విద్యాభక్తిశబ్దయోః. తేనసమ్యగ్వాక్యార్థనిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షతయోపన్యస్యమానేష్వపిసుగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌహిభవతిప్రద్వేషోఽద్వైతాదికానాం. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతాభవతి. నచైషాసాక్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానరూపాభక్తిః. అతోనాన్యోన్యాశ్రయః. అథశాస్త్రాదిజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా- సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ. (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేనపాపస్యదృఢమూలత్వేనదుర్నివారత్వముక్తం. వాసనయా- పాపం పాపేనవాసనా. అజ్ఞానేనపాపవాసనా పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయఅనాదిశబ్దః. శేముషీ- మోక్షోపయోగిజ్ఞానం. అశేషశబ్దస్యోపాయోపేయనివర్త్యవిషయా విశ్వశేముషీదూషితేతిభావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షేనివర్త్యంచోక్తంభవతి- కర్మణఏవమోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్ దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యస్యపరేణోక్తత్వాత్, పదశఃసముదాయేనచసవిశేషపరత్వప్రాధాన్యేన, చ ప్రథమంశబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేనపదత్వంనజ్ఞాతమితిపదశబ్దస్యభావః. (వాక్యస్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతిచనజ్ఞాతమితిభావః. తదర్థయాథాత్మ్యం- తాత్పర్యవిషయః. ప్రత్యక్షేత్యాదినానుమానం. సకలశబ్దేనస్పార్శనచాక్షుషాదిప్రత్యక్షావాన్తరభిదావివక్షితా. అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభిదాచవివక్షితా. యద్వా- తత్తద్వాద్యభిమతార్థాపత్త్యాదిప్రమాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తం- బోధనం. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణప్రమాణబాధవచనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్కఇతిచనజ్ఞాతమితిభావః. ప్రమాణానుగ్రాహకతయైవహివయంతర్కమఙ్గీకుర్మఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అనుగ్రాహకబుద్ధ్యాస్వీకృతస్యాపితర్కస్యప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్సోఽసమీచీనఇతిభావః. అపచ్ఛేదనయాదిసమీచీనన్యాయాఏవహిస్వీకృతాఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః అయంసామాన్యవిశేషన్యాయవిషయఇతితత్తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽనవగతఇతిభావః. తర్హికిమవలమ్బ్యప్రస్థాః కృతాఇత్యత్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కాః- ప్రమాణవిరుద్ధాః మూలశైథిల్యమిథోవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చతర్కాః. తేచత్రిచతురపదస్థాయినోనభవన్తి- కింతువికల్పితాన్యతరశిరఃపరిగ్రహఏవభఙ్గురాఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్యవికల్పాసహత్వంనామతద్విషయసాధనాదివికల్పాసహత్వమేవ. (వివిధేతి) బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వంప్రత్యక్షంసన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యంబ్రహ్మప్రమాణాన్తరాగోచరమిత్యాదిరూపంకుతర్కాణామన్యోన్యవ్యాహతివైవిధ్యంవివక్షితం. ఈదృశకుతర్కఏవకల్కం- అసారభూతం- బౌద్ధైరాత్తసారం. ఋజీషమిత్యర్థః. ఏతేనకల్పితం- ఉత్కీర్ణం. ఇతిర్నైతౌ. కేషాంచిత్సమీచీనార్థాన్తరవిషయజ్ఞానేఽసత్యప్యస్యాసమీచీనత్వనిశ్చయః కథమిత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేనపూర్వోక్తవిపరీతాకారఉక్తః. బహువచనేనస్వపక్షస్యభగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహః సూచితః. (అనాదరణీయమితి) శిష్యశిక్షానుపూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థమప్యాదర్తుమయోగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకేత్యారభ్యసర్వేవేదాన్తాఆరభ్యన్తఇత్యనేనయదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవంసంక్షేపేణప్రతిపాదితమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే(తథాహీతి) ననుపూర్వపక్షిణాప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్యతత్రనిరూపణీయంసర్వంనిరూప్య పశ్చాద్వ్యతిరిక్తప్రమాణతర్కాఃప్రదర్శితాః. అతః సిద్ధాన్తేచతేనక్రమేణతత్ప్రతిక్షేపోయుక్తః. తత్కథంప్రథమం సకలప్రమాణావిషయత్వనిరూపణంసంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్రచకథంప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకంవేదాన్తవాక్యయోజనాక్రియతే. ఉచ్యతే- ప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణవేదాన్తవాక్యానిప్రథమముదాహృత్యపశ్చాత్తదన్యద్వక్తవ్యంసర్వముక్తం. ప్రబలతయాభిమతప్రమాణపురస్కారోహ్యుచితః. సిద్ధాన్తినాతుప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వవ్యుదసనపూర్వకం తదవిరోధేనవేదాన్తవాక్యానిస్వరసతోవ్యాఖ్యాస్యన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్యపరేణప్రథమప్రతిజ్ఞాతస్యసామాన్యేనసకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపందూషణంప్రథమంప్రతిజానీతే (నిర్విశేషఇతి) అర్థాత్ప్రమాణాభావశ్చస్వపక్షానుగుణోనిరూపితోభవతి. ఖపుష్పమపిస్వానుభవసిద్ధమితివక్తుంశక్యమితితద్వ్యావృత్త్యర్థమిదంశబ్దః. పరసంప్రతిపత్తిపదంప్రమాణంనకించిదపీతిభావః. యద్వా- నకాచిదపిప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుతఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) ననువిశేషానిర్విశేషాః- తత్కథంనిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వం. ఉచ్యతే- ధర్మేణధర్మీసవిశేషః. ధర్మిణాచధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతంధర్మివాయన్నభవతి- తత్ప్రమాణశూన్యమితిహిగ్రన్థార్థః. విశేషోవ్యావర్తకః. ధర్మీచస్వగతధర్మస్యఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదకఇతివిశేషశబ్దవాచ్యః. కించ- విశేషోనిర్విశేషఇతిశబ్దౌకిం పర్యాయౌ-నవా. ఆద్యేసహప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయేతునర్విశేషత్వం. బోధ్యభేదమన్తరేణఅపర్యాయత్వాయోగాత్. ననుకథంసర్వప్రమాణానాంసవిశేషవిషయత్వం. నహిగన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణంగన్ధాదికంసాశ్రయమావేదయతి. నైవం- ఆశ్రయఏవవిశేషఇతినియమాభావాత్. సంవిత్తోఽపిసర్వవిశేషణతయాసర్వార్థవైశిష్ట్యంహ్యుపపద్యతే. అయంగన్ధోఽనుభూయతఇతికాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవగన్ధాదిప్రతీతేశ్చసవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథాప్రతీతిశ్చవక్ష్యతే. తర్హినవయంప్రమాణాన్తరేణనిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధంహిత

యస్తు స్వానుభవసిద్ధ ఇతి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః. సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామనుభవానాం. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైర్నిష్క్రష్టవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి న క్వచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

దిత్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయాద్విశింషన్ సమయస్య వైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణవైషమ్యమభిప్రైతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇతి పరాను-పగతత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టవిషయః స్వాయమనుభవ ఏవ. చైత్రకస్య శరీరమితివత్ అయం నిర్దేశః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపరితనగ్రన్థస్యాప్యేవమేవార్థః- స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. న చానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః-న హ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షదృష్టం-అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానం చానుమేయం. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. న చ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితం- అనుభవశబ్దస్యాతదర్థత్వాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వం. ఇదమహంశబ్దాభ్యాం సకర్మకర్తృక ఏవానుభవ ఇత్యుక్తం. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషాన్వయోఽభిప్రేతః. అతీతత్వం త్వవివక్షితం- తదాస్వసిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఉక్తేష్వన్యతమవిశేషణమన్తతోఽగత్యాప్యవర్జనీయమితి భావః. యద్వా- అదర్శమితీత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయరూపం విశేషం యావత్సంభవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను స హి ద్వయమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిరుపపాదకః. సా తు తర్కావ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాఘాతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తం. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కథం నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకీ చేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుస్స్యాత్. తదయుక్తం- పక్షవ్యావర్తకో హి హేతుః. కించ- అన్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ వ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధినశ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః- యథా శుక్తిత్వాదేః. ప్రత్యస్తమితస్వస్వరస్యాన్యస్మాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణశాబల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యాభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తం. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీ చ స్యాత్ - యథా శాబల్యాదిః. అసాధారణం శుక్తిత్వమేవ హి రజతభ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వశబ్దేన వ్యధికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః-ధర్మవిశేషైః. ఏవం సామాన్యేనార్థశరీరముక్తం. అతస్త్వయాపి నిరాసకహేతుతయాభిమతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి పునః కథనం. యేయే హేతవః సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్సామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః- తేఽర్థసామర్థ్యాత్సామాన్యాన్తర్గతం స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురేవేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః- తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణికైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్తౌ నిర్విశేషత్వాసిద్ధేస్తదనివృత్తౌ తైరేవ సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయః. (అన్య ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః- తద్గతా ఇహాప్రామాణికా రూపాదయో విశేషా అస్మిన్నిరస్యన్తే-నతు సర్వవిశేషాః. అగ్నిమద్వ్యావృత్తో ధూమః పక్షేఽప్యనగ్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి- నత్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (నక్వచిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరేష్వపీత్యర్థః. స్వవ్యాఘాతప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తేస్సాధయితుమశక్యత్వాత్ న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్మకర్తృభ్యుదాసమభ్యుపగమ్య సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ కర్మకర్తృనిరాస ఏవ దుశ్శక ఇత్యాహ (ధియో హీతి) ధీత్వం-విషయప్రకాశకత్వం. స్వప్రకాశతా-అనన్యాధీనప్రకాశత్వం. ఏతద్ద్వయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరేణోపన్యస్తం. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశకతయావభాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వం-తథావభాసమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా. యద్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకత్వం నాఙ్గీకురుషే- తతస్సకర్మకత్వహేతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిధ్యేదితి భావః. యద్వా-ధీత్వం-ధీస్వరూపమాత్రం. హిశబ్ద ఉపలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. నను నకర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతం-అన్యదేవ తు స్వాపాద్యవస్థానుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః- ఆత్మస్ఫురణం. న హి తదా ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణం. స్వావసరే- అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరం- పరప్రయుక్తయుక్త్యైవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శేనైవేతి యావత్. యద్వా-నిపుణతరం. ఏతదుక్తం భవతి- కింత్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే- ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య- ఉత తదుత్తీర్ణస్య వా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ న నిర్విశేషత్వం. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే శూన్యత్వాదేవ

స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః- వస్తుమాత్రాభ్యుపగమేఽపి తద్విధాభేదవివాదదర్శనాత్ స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యం. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యం- పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయం. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసంఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయం. నిర్వికల్పకమపి

నిర్విశేషత్వం సాధ్యమితి ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్తత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యత్రాహ. తేచేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తం. అనేన తు నిత్యత్వం. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన తు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతం. అతో విప్రతిపత్తివిషయః సంప్రతిపత్తివిషయశ్చైకవిధ ఏవేతి వస్తుమయుక్తమిత్యర్థః. విమతస్యాన్తరధాని నాతదుపపాదనేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం దర్శయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికవాదినం ప్రతి బ్రహ్మనిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కించిత్సాధితమస్తి- న వా-అస్తి చేత్సధర్మత్వం- నో చేత్- సిద్ధసాధనత్వం- స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యగతౌ ధర్మధర్మిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ-న వా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకార ఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసకహేతుభిః సవిశేషత్వముక్తం. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తతః కతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః. ఏతేషాం నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-విశేషవ్యుదాసకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్. పరమార్థభూతైస్సైస్తైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావే భ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్ సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే చ నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వప్రసఙ్గః సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్య సత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్థం స్వానుభవప్రసక్తాత్తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వక్తుమారభతే. తత్ర పరేణ ప్రత్యక్షాత్ బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) తుశబ్దః పరోక్తబలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేతి పదేన సవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా - సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే చిద్విషయస్య స్వరఙ్గతయా స్వప్రకాశవృత్తిం నిరూప్య తదనన్తరమాత్మని ప్రత్యక్షాదిభ్యోఽన్తరఙ్గత్వేన ఉభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తుశబ్దేన తత్తదాపయికం శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తతః కిం సవిశేషవిషయత్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యం తావదాస్తాం. పదమేవ సవిశేషపరమితి భావః. వాక్యరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః- పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేద ఏవార్థభేదహేతుకః. పదభేదోఽపీతి చార్థః అన్యథా పదాన్తరవైయర్థ్యాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేఽపి వాక్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసంఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేష ఏవ వాక్యప్రతిపాద్యః- న తు తత్తత్పదార్థప్రహాణేన అర్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు కిం ప్రతిపన్నం- ఉతాప్రతిపన్నం- ఉత సవిశేషం వస్తు ప్రతిపన్నం. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రతిపాదనాన్నిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే తు నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోఽనుపపన్నః. తృతీయే తు సవిశేషనిరాసః కృతస్స్యాత్. నైవం- భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్ నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావోఽపి నిషిధ్యతే - న తు భ్రమహేతుత్వం. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితా మిథోఽన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజనకైశ్శబ్దైర్నాభ్యుపేత ఇతి యుక్తం. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపక్షధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమే హ్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యానన్వయ ఏవ స్యాత్ - న హి నిర్విభక్తికః పదాన్తరానన్వితో నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కథంచిద్విభక్త్యర్థో న వివక్షితః. తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధాసమవర్జనీయం. తత్పురుషప్రయోగే చ అధికరణాభిధానమవర్జనీయం. అతో యది నిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః- తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః- సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగరే కోఽవిశేష ఇత్యుక్తే సకశ్చిదపీత్యాదిషు సవిశేషనిషేధః సంకుచితవిషయో దృష్టః. తథా శాస్త్రేష్వపి *అవిశేషాన్తతో హిత ఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానామపి పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూపఆత్మన్యన్తరఙ్గతయా స్వానుభవశబ్దౌ నిరూపితౌ. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు మూలభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేన సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితం. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజా

సవిశేషవిషయమేవ- సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసంధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణం. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాదనుపపత్తేశ్చ. కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణం. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం. న పునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

తీయస్తు ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం చ హృది నిధాయ హేతుమాహ (సవికల్పకే) ఇతి. ప్రతిసంధానమితి షష్ఠీసమాసః కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్- నిర్వికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టతయావగతత్వనుక్తార్థం. ప్రథమపిణ్డజాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే హి ద్వితీయాదిషు జాత్యనువృత్తిబుద్ధిరిదమిత్థమితి ప్రతిసంధానం ఘటతే. కథం ప్రతిసంధానం- సకలవిశేషశూన్యవిషయం హి నిర్వికల్పకమితి హేత్వసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేషరాహిత్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యగ్రహణం కిం దర్శనాదభ్యుపగమ్యతే- కిం వానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి వికల్ప్య నతావద్దర్శనమిత్యాహ (కదాచిదపీతి) కల్పనం వ్యుదస్యతి (అనుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధికైవానుపపత్తిర్దృశ్యతే. తత్కల్పికా తు నాస్తీతి భావః. అదర్శనం వివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమో నేతి భావః. ఉత్తరత్ర గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యా హేతుత్వం స్ఫుటం. అత్ర పఞ్చమీస్థానే హి శబ్దః. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేవ వివృణ్వన్నర్థాత్సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనామపి వ్యుదస్యతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అధ్యాహృతశబ్దో వా వాక్యేన గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యన్తాన్వయః. త్రికోణం - గోముఖం. గ్రహణాయోగాత్ - దృష్టవ్యాప్తివిరోధేన సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన విపక్షే బాధకతర్కోఽప్యభిప్రేతః. సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యయత్వమేవ హీయేత అస్య తర్కస్యానుగ్రాహ్యం ప్రమాణం ప్రత్యక్షం యోగ్యానుపలబ్ధిశ్చ. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితం. ప్రథమాక్షసంనిపాతజం జ్ఞానం సవిశేషవిషయం- జ్ఞానత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సాధకప్రమాణాభావబాధకప్రమాణసద్భావాభ్యాం వివక్షిత కతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమితి సిద్ధం. అనేన నిర్వికల్పకశబ్దస్య సంకుచితవృత్తిత్వం ఫలితం. స చ సంకోచః కస్మిన్విషయ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ఉక్తాదర్శనానుపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. ప్రథమద్వితీయపిణ్డయోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దౌ సంకేతితౌ. అత స్తయోః పిణ్డయోర్వైషమ్యం వక్తవ్యమితి శఙ్కాయాం గ్రాహ్యాకారభేదం దర్శయతి (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వానువృత్తిప్రతీత్యప్రతీత్యోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తతాం దర్శయతి (ప్రథమప్రతీతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) పూర్వగ్రన్థోక్తం గోత్వం సంస్థానశబ్దేన విశేషితం. తేన పరాభిమతవిలీనాజ్యగతఘృతత్వాదేరివ ప్రత్యక్షత్వే వ్యక్తికాపేక్షయా విలమ్బానాస్తీతి దర్శితం. తదేవ సంస్థానమన్యత్ర గ్రన్థే సాస్నాదిశబ్దేన నిర్దిశ్యతే. ఏవమనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాం సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వం చోక్తం. నానువృత్తిమాత్రాగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వం. కింతు జాత్యగ్రహణాచ్చ. అనువృత్త్యగ్రహణేఽపి జాతిరేవాగృహీతా స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (న పునస్సంస్థానాగ్రహణాదితి) అత్రాగ్రహణానుపపత్తిద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః. గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వాదిరప్యగృహీత ఇతి శఙ్కాయామగ్రహణానుపపత్తిమేవ వివృణోతి (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియయోగ్యతాయామపి సైవ హేతురితి ద్యోతనాయ పునస్సంస్థానశబ్దోక్తిః. నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తం. పరాభిమతనిర్వికల్పకాభావే యోగ్యానుపలబ్ధిః ప్రమాణం, తయోరనుగ్రాహకతర్కశ్చ అనేనోక్తో భవతి. కిం ప్రమాణానుపపత్త్యా ప్రమేయానుపపత్త్యా వావస్తుమాత్రగ్రహణాభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం వ్యుదస్యతి (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన పృథివ్యప్యృథక్సిద్ధగన్ధాద్వ్యావృత్తిః. కథమైన్ద్రియకత్వం- సమవాయస్యానైన్ద్రియకత్వాత్- తదయుక్తమితి చేత్ తర్హి సవికల్పకే విశిష్టగ్రహణమనుపపన్నం. అతో న భిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమిలిన ప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వం ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన తన్నాస్తీతి పరిహరతి (సంస్థానేనేతి) అనేన చాక్షుషత్వేఽపి పృథక్సిద్ధదణ్డాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి ససంస్థానమేవ వస్తు గృహీతమిత్యర్థః. ఏవం పూర్వం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోఽర్థో వివృతో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహశ్శఙ్కనీయః- ప్రకారప్రకారిభావే న గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేఽపి గోత్వం దుర్గ్రహం- అనువృత్త్యగ్రహాత్. అనేకవ్యక్త్యన్వయరూపా హ్యనువృత్తిః. సా చాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వా

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా, సంస్థానివత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే.

గ్రహణే తదన్వయరూపధర్మస్యాసన్నిధానాద్వ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిర్ద్వితీయే పిణ్డగ్రహణే తత్ర హి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపమనువృత్తిస్తృతీయే పిణ్డగ్రహణే తత్ర హి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి గోత్వం దుర్గ్రహం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేతవ్యమ్. ఏవం సకలవిశేషశూన్యవస్తుగ్రహణం వ్యుదస్తమ్. జాత్యాదయో విశేష్యం చ పృథక్ సవికల్పకే గృహీతమ్. సవికల్పక ఏవ విశిష్టతయా గ్రహణమితి పక్షస్త్వఙ్గీకర్తుం న శక్యతే. విశేషణం విశేష్యం చ పృథక్ పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతమ్- దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్- తత్ర కిం పృథక్సిద్ధివేలాయాం పృథగ్గ్రహణమ్- ఉత పృథక్స్థితివేలాయామ్- న ప్రథమః- విశిష్టస్యైవ గ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేలాయామపి విశిష్టగ్రహణమేవ నాన్తరీయకత్వాదితి హేతుత్వమ్. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ న గోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసక్తిః. నను విశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్తజ్జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తేర్జాత్యాదిపదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యమ్. ఉచ్యతే- ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః- ఉత తజ్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వమ్. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః- ద్వితీయే చ జాత్యాదయః పదార్థాః ప్రథమం మిథో వ్యావృత్తతయా గృహీతా న వా- న చేత్- అవ్యావృత్తతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్వాలానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితా ప్రతీతిర్నోపపద్యతే- యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః- తదా వ్యావృత్తిశ్చ విశేషణవిశేష్యభావేన పారతన్త్ర్యాదిలక్షణేన తదా పరిమాకారాన్తరేణ వా యది న స్యాత్- విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వాస్తవ ఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్- తర్హి వస్తుసామర్థ్యం నామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదౌపయికాకారాన్తరరూపం వా స్యాత్. వస్తుస్వభావస్య సత్తయోపకారకత్వే వస్తుస్వభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్ స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తమ్. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతిరస్తీతి ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ద్రవ్యస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః. తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం న ప్రథమమవగతమ్- కింతు స్వరూపమాత్రమితి చేత్తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్యాకారాన్తరాభ్యుపగమేఽనవస్థా. యది వ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్యప్రసక్తపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ- న త్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యతే, తదా ప్రథమప్రతిపత్తిర్విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తత్ప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్, తదైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిః స్యాత్, ఏకస్యాం ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిస్సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీవేద్యవస్తుగోచరత్వముపాధిః స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాభావే వ్యుక్తతర్కబలాత్ పక్షవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తమ్. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదనవత్త్వే భావరూపాదిమత్త్వముపాధిర్భవతి భావో న స్యాదితి ప్రసఞ్జనరూపతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానే ఆర్ద్రేన్ధనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలమ్భప్రసఞ్జకతర్కబలాద్భవతీతద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే, ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యమ్. అతో యథోక్తస్వరూప ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహాగ్రహణౌ హి సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రయోజకౌ కథితౌ. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రథమగ్రహణ ఏవ సంస్థానవస్తుగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధురప్రథమేతరగ్రహణే కథం సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు- ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు. అనేన సంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. ఏతేన న కేవలం జాత్యనువృత్తేరేవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యతమానువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధమ్. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకమ్. యథా ఏకవ్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానమ్. నన్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదితి దృష్టాన్తప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థమ్. పిణ్డధర్మస్సంస్థానమ్. తద్ధర్మోఽనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహౌ సామగ్రీవైషమ్యమ్. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహౌ గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసఙ్గాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ- ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర- పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యభేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనాఽభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోఽభేదః వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యం భేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదేనైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యమ్. ఇత్థంభావో విశేషణమ్. ఇత్థమంశః కః ఇత్థ

తత్రేత్థంభావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః తద్విశిష్టం ద్రవ్యమిదంశబ్దనిర్దిష్టమిత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి- ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాది సంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తావనయోరత్యన్తభేదప్రతీతిరేవ సువ్యక్తా. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయః పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయావతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానరూపాస్తద్విశేషణతయైవ పదార్థాన్తరాస్సన్తో ద్రవ్యవిశేషణతయావస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః. తత్ర పృథక్స్థితియోగ్యాదణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు తదయోగ్యాః. ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితిప్రతిపత్త్యయోగ్యా గోత్వాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హా ఇతి. అతో వస్తువిరోధః ప్రతీతిపరాహత ఇతి ప్రతీతిప్రకారసహ్యానామేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారో హీదమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. తదేతత్ప్రకారేణ *నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి సూత్రే ప్రత్యుపపాదితమ్.

సంశోధక ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదే చత్వారో హేతవ ఉపన్యస్తాః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి. అత్ర సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయావభేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌ ద్వావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తాన్ హేతూన్ క్రమేణ దూషయితుం ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం వ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తం- సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తతః కిం భేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డవాక్యార్థభఙ్గస్సూచితః కృతో భవతి. శాస్త్రాదివైధర్మ్యస్యైవాభిప్రేతత్వాత్తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు- తథాపి అభేదస్స ప్రమాణేన ప్రసజ్యతే చేన్న నివార్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ- దణ్డదణ్డినోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవ అభేదవిరోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్త్యగ్రహేఽపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ భేదో గృహీతః. సహైవాకారేణైవాకారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోఽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర దృశ్యతే నాన్యత్రేత్యత ఆహ (తత్రేతి) తత్ర-గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదివర్గే-పృథక్సంస్థానవిశిష్టస్వపర్యవసితకాదాచిత్కవిశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థత్వే తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణతయైవస్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజికా. సహోపలమ్భనియమతద్భావయోరపృథక్సిద్ధత్వపృథక్సిద్ధత్వే ఏవ ప్రయోజకే. న తు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమే ద్వయోరేవ సహభావాత్ సహోపలమ్భో ద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు ద్విత్వయోరేకస్మిన్నపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ-విరుద్ధ ఏవ. ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియమం దర్శయతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు ఏకో దణ్డీత్యాదిషు దణ్డవ్యక్త్యన్తరవ్యావర్తకత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్తరనిషేధపరత్వాత్ న ధర్మధర్మిణోరభేదసాధక ఇతి భావః. యద్యేవం జాతిదణ్డయోర్వైషమ్యం. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్సాధ్యతే- తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యేఽప్యేకత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావాదివిశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా - విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేదస్యాపి సంప్రతిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమే ఐక్యం హి విమతమ్. అతో న సంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదః కల్ప్యః. యథా శీతత్వోష్ణత్వాద్యవాన్తరవైషమ్యం న ద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకం. ఏవం సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా-పృథక్స్థితానాం దణ్డాదీనాం అవిశేషణానామేవ సతాం కదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వముపపన్నమిత్యత్యన్తభిన్నేషు విశేషణత్వాభావాద్విశేషణత్వం నాత్యన్తభేదసాధనసమర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వమ్. తచ్చ దణ్డాదిష్వపి ముఖ్యమితి విశేషణత్వాదత్యన్తభేదో యుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవ సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్పనీయమితి చేత్తత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) ఇయానేవ- న త్వధికం కల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యం కల్ప్యతే-తదయుక్తమ్. తత్రైవైక్యం నాన్యత్రేతి వ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసఙ్గాత్-యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం తర్హి సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావిక ఇతి న ప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌరవమాశ్రయణీయమితి భావః. యద్వా-విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్ర తుల్యా-తథా సహోపలమ్భనియమో దణ్డదేవదత్తాదావపి స్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వా న స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) న హి సాధారణాకారేభ్యః పృథగేవాన్తరభేదస్త్యాజ్య ఇత్యర్థః. ఘటే పటస్యాభావోఽభేదః. తత్ర తస్య సద్భావోఽభేద ఇతి భావాభావవిరోధస్య న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః-ఇత్థంభావసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథం ప్రతీతిప్రకార ఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారో హీతి) యది విశేషణవిశేష్యయోరైక్యమస్తి-తర్హ్యన్యతరదేవ ప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు-తథాపి నైక్యం. యథా-పూర్వానుభూతయోః పురుషయోః ఏకస్మిన్ దృష్టే న హి పురుషైక్యం. జాతివ్యక్త్యోస్సమ్బన్ధనియమ ఏవైక్యమితి చేత్- భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్య భేదనియతసమ్బన్ధనియమ్యత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమ ఏవైక్యం చేత్-సమ్బన్ధస్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషు

అతఏవప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేఽపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవవిషయఇతి న కేనాపిప్రమాణేననిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవవస్తునిర్విశేషమితివదన్ జననీవన్ధ్యేతివత్ప్రతిజ్ఞాయామేవస్వవాగ్విరోధమపినజానాతి. యత్తుప్రత్యక్షంసన్మాత్రగ్రాహిత్వేననభేదవిషయం. భేదశ్చవికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపఇత్యుక్తం. తదపిజాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునఃప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవప్రతియోగ్యపేక్షయావస్తునస్స్వస్యచ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చదూరోత్సారితం. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వంయుష్మాభిరభ్యుపేతంభేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ. అతఏవచనానవస్థాన్యోన్యాశ్రయణంచ. ఏకక్షణవర్తిత్వేఽపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యతస్మిన్నేవ క్షణేవస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం నకించిదిహాస్తి.

విశేషవిషయత్వమాహ(అతఇతి) ప్రత్యక్షాదిదృష్టధూమాదిసంబన్ధవిశిష్టాగ్న్యాదివిషయత్వాదిత్యర్థః. స్వాభిమతముక్తంప్రమాణత్రయం. ప్రమాణాన్తరాభ్యుపగమేఽపితేషాంసవిశేషవిషయత్వమాహ(ప్రమాణసంఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణానిసవిశేషవిషయాణిస్యుః- తానితర్కాపరాహతానీతి శిక్షితానాంఅస్మిన్ సర్వప్రమాణసవిశేషవిషయత్వవిస్తరోక్తిసమయేఽపిపూర్వంతత్సంగ్రహోక్తావివబుద్ధిస్థస్వసిద్ధివాదేఽపిననిర్విశేషత్వసిద్ధిరితిజ్ఞాపనాయసవిశేషత్వబాధకతయాపరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపియుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితిపూర్వోక్తంస్మారయన్ విరోధందర్శయతి(వస్తుగతేతి)యద్వా-పూర్వంస్వానుభవసిద్ధవిశిష్టేనిర్విశేషత్వనిష్కర్షోనిష్కర్షకైస్సవిశేషత్వాపాదనేనదూషితః. తత్సర్వప్రమాణనిర్విశేషత్వవిషయత్వనిష్కర్షేఽప్యతిదిశతి(వస్తుగతేతి)ఏవంనిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యప్రతిజ్ఞాబాధఃసామాన్యేనసర్వప్రమాణసవిశేషగోచరత్వేనదర్శితః. అథపరోక్తంప్రమాణతర్కజాతంవిశేషతోదూషయితుముపక్రమతే. శాస్త్రబలీయస్త్వమిచ్ఛతాపరేణప్రథమంశాస్త్రముపన్యస్తం. తదనిచ్ఛతాప్రత్యక్షవిరుద్ధేర్థేశాస్త్రంప్రమాణయతాసిద్ధాన్తినాప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వంనిరాక్రియతే. తత్రప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వే, భేదస్యదుర్నిరూపత్వే, చపరోక్తంకుతర్కమనూద్యనిరస్యతి (యత్త్వితి)యత్త్విత్యాదినాగ్రన్థద్వయేనప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యనుభాషణం (తదపీతి)నకేవలంసవిశేషవిషయత్వోపపాదనం.నిర్విశేషవిషయత్వోపపాదనానుపపత్తిశ్చేతి|అపిశబ్దస్యభావః. యద్వా-నకేవలంభిన్నవిషయత్వంస్థాపితం. సన్మాత్రవిషయత్వమపిదూరోత్సారితమిత్యపిశబ్దస్యార్థః. (జాత్యాదేరేవేతి) స్వపరనిర్వాహకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరనిరపేక్షస్య, ప్రతియోగినిరపేక్షస్యైవ, చేతిభావః.(దూరోత్సారితం) ప్రతియోగిస్మరణకృతవిలమ్బేసత్యపిజ్ఞానస్యయావత్కార్యసిద్ధిసత్త్వంకల్ప్యం- తథాపిప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేఃభేదత్వేనైకక్షణవృత్తిత్వేఽపిప్రత్యక్షస్యభేదస్యానుగ్రహత్వాద్దూరోత్సారితమితిభావః. జాత్యాదేరేవేత్యభిప్రేతంభేదస్య స్వపరనిర్వాహకత్వంపరోక్తయుక్త్యైవదర్శయతి (సంవేదనవదిత్యాదినా) సంవేదనవద్రూపాదివచ్చేత్యనేనపరోక్తపక్షసపక్షద్వావపిసమీకృతౌ. అనేనపరోక్తదూషణస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (అతఏవేతి) అత్రప్రథమచశబ్దస్యస్వపరనిర్వాహకత్వోపపాదనేనదూషణపరిహారశ్చసిద్ధ ఇతిభావః. ద్వితీయశ్చశబ్దోదూషణద్వయసముచ్చయే. అనవస్థాపరిహారసిద్ధౌ తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధౌతదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధౌ అనవస్థాపరిహారఇత్యన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్- న. భ్రమనివృత్త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధేరనవస్థాపరిహారాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యత్రిచతుఃక్షణమాత్రవృత్తిత్వేఽప్యేకక్షణవృత్తిత్వమభ్యుపగమ్యపరిహరతి (ఏకక్షణవర్తిత్వేఽపీతి) అత్రేదమనుసంధేయం- కింప్రతీతిరసభ్యుపగతా- ఉతాజ్ఞీకారేఽపిమూలంనాస్తి- కింవామూలందుర్నిరూపమితి. విషయోవాకిం-నాస్తి- ఉతసన్నపిదుర్నిరూపఇతి. తత్రప్రథమంప్రతీత్యనభ్యుపగమోనోపపద్యతే- వేదాన్తానామనారభ్యణీయత్వప్రసఙ్గాత్, వాదిప్రతివాదిరూపేణకథానుపపత్తేశ్చ. మూలమప్యస్తి-కార్యస్యసంప్రతిపన్నత్వేనకారణస్యకల్పనీయత్వాత్. కార్యంహిప్రతీతంకారణకల్పనాయాంప్రమాణం. సపునస్స్ఫుటావధారితంకార్యంకారణనిరూపణాయాపర్యాప్తమితిసిద్ధమిదంకః. దుర్నిరూపత్వమపినాస్తి- కార్యోత్పత్త్యనురూపత్వంహికారణస్యానురూపత్వం. కార్యోత్పత్త్యాకారణస్యతదనురూపత్వంసిద్ధమితినదుర్నిరూపత్వం. విషయోఽప్యస్త్యేవ. యదిననిషయః- తర్హిత్వయైవతదనుయుక్తేనవక్తవ్యం. ప్రపఞ్చస్యబాధ్యత్వజ్ఞానంకింసవిషయం - ఉతావిషయమితి. సవిషయత్వేవిషయోఽఙ్గీకృతఏవ. నోచేద్బాధ్యత్వమపినేతిప్రపఞ్చపారమార్థ్యంస్యాత్. అతోఽస్త్యేవవిషయః. నచబాధ్యవిషయత్వం. తథాసతిభేదబాధకప్రమాణజన్యప్రతీతేరపిమిథ్యావిషయత్వేనభేదపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. ఏతాన్పరిత్యాహుః-*స్వశాస్త్రనిర్ణయేసత్యేసత్యాన్యార్థోకనిర్ణయాఇతి|| ఉక్తవికల్పేషుపూర్వచత్వారఃపక్షాః అపిచేత్యాదినాభాష్యేణవక్ష్యమాణేనాభిప్రేతాఇతితేషాంనిరస్తత్వంతత్రజ్ఞాస్యతే. అత్రప్రథమంపఞ్చమంబాధ్యవిషయత్వపక్షంప్రధానాత్పరిజిహీర్షతాభాష్యకారేణప్రత్యక్షబాధస్తావన్నదృష్టఇతియాక్తికబాధఃపరిహ్రియతే. తత్రప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవభేదత్వేనతద్విశిష్టవిషయతయాక్షణాన్తరగ్రాహ్యాభావాత్ క్రమయౌగపద్యవికల్పాయోగరూపాప్రమాణానుపపత్తిఃపరిహృతా. ఏవంప్రమేయానుపపత్త్యాస్వరూపపక్షేప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిశ్చేష్టతయాపరిహృతా. హానోపాదానాదిరూపస్య, గోత్వాదిశబ్దావలమ్బినః, శబ్దవ్యవహారస్యప్రతీతేశ్చప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్. శాబ్దవ్యవహారవిశేషే ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్యదారాః కళత్రమాపఇత్యాదిషుస్త్రీత్వనపుంసకత్వబహుత్వాదివత్ శబ్దస్వభావాయత్తత్వాత్ నార్థధర్మత్వం. భావవృత్త్యాదిశబ్దప్రయోగేష్వేవప్రతియోగిసాపేక్షత్వదర్శనాత్, గోత్వాదిప్రతిపత్తివ్యవహారేషుతదభావాత్

అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరిక్త వస్తు సంస్థానరూపజాత్యాదిరూపో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషం దృష్ట్వా నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ - తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణ శ్శబ్దాన్తరస్య [illegible] ప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యతే. కించ - అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరిష్టాదుత్పన్నస్య గృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే - రూపి[illegible] రూపిరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా - స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్రవిషయాణి. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రమాణేతర[illegible]విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదిత్వ మేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. [illegible]

[illegible] వ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే - శబ్దస్వభావశ్చ [illegible] కారణత్వ త్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వం. గోత్వస్య [illegible] సాధారణాగోత్వంస్వరూపేణపర్యాయత్వం. భేద [illegible] త్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకమహిమ్నాపి పదార్థాన్తరమాత్రోపాధిపురస్కారేణగోత్వంపర్యాయత్వం. పర్యాయత్వే [illegible] తా. వ్యావృత్తిరూపేపరే బ్రహ్మణి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపశబ్దస్య [illegible] మపి భిన్నశబ్దస్య ప్రయోగసద్భావాత్. [illegible] చ్యావృత్తరేకేపి తటస్థోపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైవ చాప్రయోగాప్రయోగౌ. భేదస్య వ్యావృత్తత్వసన్నివేశ [illegible] వృత్తత్వాభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యాపి పృథక్ప్రయోగసంభవాత్. ఇన్నో హి భేదయోగిత్వే తచ్చ స్వరూపమన్యదితి [illegible] భేదవిశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్ పరిహృతం. ధర్మిభూతజాత్యాదిషు భిన్న ఇతి ప్రయోగో భవన్మతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మణి [illegible] చాతిశః - ధర్మాన్తరరాహిత్యేపి తద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షే - నవస్థానోన్యాశ్రయణపరిహ్రియతే - ప్రతియోగిసాపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వా, ద్రవ్యస్యైవ స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమా, చ్చ. అవిద్యానివృత్తి బ్రహ్మణోభేదో నైవాసవా - నచేద్బ్రహ్మణః జడత్వాదిప్రసక్తిః. అనన్యస్య భేదం స్వరూపం వా ధర్మో వేతి వికల్పే దూషణపరిహారసామ్యం ద్రష్టవ్యం. కించ - స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారా అభేదేపి తుల్యాః. అభేదః స్వరూపం చేత్ ప్రతియోగినిరపేక్షాభేదవ్యవహారప్రసక్తిః. ※పరమాత్మనా భవత్యభేదీ ※ఘటత్వం నే ఘటాదావిత్యనన్యభసాయదేత్యాదిషు॥ అభేదస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం నోపపద్యతే. బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం చ పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వం - తదపి చాపసిద్ధాన్త ఇతి. ఇత్థం విషయస్య స్వరూపత్వపక్షే ప్రసిద్ధే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమే వ్యవహారానుపపత్తిమితి తన్నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రథమం ప్రతిపత్తివిరోధ ఉచ్యతే (సన్మాత్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నన్వేక ప్రస్మర్యతే వపవస్త్వేకశబ్దాః - సర్వ ప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం - ఘటే ప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారప్రతిషేధప్రసక్తస్యాతిప్రేతత్వాత్. అత్ర ప్రతిమాషణం సన్మాత్రశబ్దానన్తరమిత్యర్థః. [illegible] వేతి స్మరణార్థా. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యన్తరజాతివిశేషవిరోధ ఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దా ప్రయోగః కించ శబ్దేన సూచ్యత ప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోఽస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తం. (స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాదితి) జ్ఞాతతదైవపరామర్శప్రసక్తిః [illegible] ధారావాహికబుద్ధిష్వివజ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితిచేన్న - తత్రాప్రతిసంధానస్యతాదాత్వికబుభుత్సానధీనత్వాత్. అత్ర [illegible] భుత్సాయాం జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమశ్చాపి పరస్య [illegible] సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసంగ ఉక్తః. కరణానాం వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర ఘ్రాణోక్తవిశిష్టవిషయప్రతీతివిరోధవివరణము కారణత్వనిరూపకారణత్వనిరసనంచకృతంభవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతత్వా విశేషణతైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః. లేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. ననుసర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేష[illegible] క్తం. శబ్దగన్ధరసానాం సాశ్రయతయా ధర్మాన్తరపత్తయా చ [illegible] ప్రత్యక్షస్యకథం సవిశేషవిషయత్వం. నైతదేవం - గుణకర్మణోరపితత్సంస్థానపత్తయా కాలవిశిష్టతయా చ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకమపేక్ష్యోక్తం. సవికల్పకే తు దేశాదీనాం విషయా నాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధ హేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వ ప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అతఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధం చేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయపరత్వం లోకసిద్ధత్వాద్భేదస్య శాస్త్రవిషయత్వం వద ద్భిః పరైరేవాభ్యుపేతం. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతః ఫలితమనిష్టమాహ (తత ఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అత ఇతి) అతఇత్యాదిభాష్యే అర్థద్వయముక్తం వస్తుసంస్థానరూపా జాతిః జాత్యాదిరేవ భేద ఇతి చ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయ

సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబో
ధ్యస్యాదర్శనాత్ సంస్థానేనైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేఽపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్న
త్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయం.

(సంస్థానస్యాతిరేకి) ణః సంస్థానేన చ తాదృశవ్యవహారోపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య దర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణ ఇతి)
అయం సాస్నాదిమాన్ అయమపి సాస్నాదిమాన్ అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపి తదాకార ఇతి సాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయో
దృశ్యతే తదతిరిక్తానువృత్తధీవ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతిరయమస్వాత్మవదాత్మసంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధార
ణం రూపమనుగతమేకాకారబుద్ధిబోధ్యం నోపలభ్యత ఇతి. కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతైవ) వ్యుత్పత్తిరనుగతప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామి
వ ఆకారాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధివశాత్ ఉపపద్యత ఇతి భావః. నాప్యన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వే శబ్దాద్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదే
ఽపి) పరైరవయవసంయోగవిశేషరూపాకారత్వేన సంస్థానం స్వీకృతం. కిమిదం సంస్థానం నామ- కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉత స్వరూపమాత్రం- ఉతాన్య
త్కిఞ్చిత్ ప్రథమే సంయోగవిశేషస్యానుసంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీ[ఇ]యే ప్రత్యక్షస్యవిశిష్టవిషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న
స్యాత్. జాతిమాత్రాభ్యుపగమే తు దోషః స్యాత్. తృతీయే గవ్యభావాదస్మత్పక్షే జీకార ఇతి శఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం
సంస్థానస్వరూపమభ్యుపగమ్య (సంస్థానం నామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వం సంస్థానం మా భూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం-అప్రసక్తవిశేషణం. తేన సర్వదా సాది
వ్యవచ్ఛేదః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః- ఉత సజాతీయపరః- వ్యక్తిపరత్వే చ కిమేకవ్యక్తిపరః- ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే- ఏకవ్య
క్త్యతిరిక్తవ్యక్తిషు గోత్వం న స్యాత్. స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః- సజాతీయపరత్వే జాత్యే స
ంస్థానవిశేషత్వాత్. సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తి
సాపేక్షత్వాత్. నైవం- స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వం చ తత్తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వం. ఏవం తర్హి ఖణ్డబుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధా
రణమితి ముణ్డగోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్య వా గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్- ముణ్డేఽపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న- ఖణ్డం
ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానం. కిం తదఖణ్డో బుద్ధిస్థః- ఉత గౌః- ఉత ఖణ్డో గౌః- ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసా
ధారణమితి న ముణ్డగోత్వాభావప్రసఙ్గః. అత ఏవ ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చ నానిష్టః- ద్వితీయే గోర్గోత్వమసాధారణమితి మహిషాదౌ గో
త్వం నివర్తతే- గోషు చ వర్తత ఇతి న కశ్చిద్దోషః- తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వ
మసాధారణమితి ముణ్డఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తతే న గోత్వమాత్రమితి న కాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిన్దీవరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త
త్వాదేకం సంస్థానం. ఖణ్డత్వగోత్వే తు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేఽపి నైకం సంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితి భిదా. అతః స్వాసాధారణరూపం
సంస్థానం. కస్మిన్ జాతిరూపసంస్థానానాం శౌక్ల్యాదిభ్యో భేదః- స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః- శౌక్ల్యాదిషు హి శుక్లం శుక్లతరమితి తారతమ్యం దృశ్యతే.
శబ్దాదిష్వప్యుపాత్తోఽనాత్మత్వాదీ వ్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపి న్యూ
నాధికభావదర్శనాత్ పరిమాణే చ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమ ఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమాదివైషమ్యం ద్రష్టవ్యం. జాతిరూపసంస్థా
నలక్షణమిహావివక్షితం చేత్- ప్రకృతాకారేణ సుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేన వివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయః పరిహృతః. సంస్థాననిరూ
పణస్య సంస్థానప్రతిపత్తినైరపేక్ష్యాత్ సుసదృశశబ్దేన మహిషాదావతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమస్తశబ్దేన ముణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గః పరిహృతః- ఖణ్డాసాధార
ణత్వాభావాత్ గోత్వస్య. నను వ్యావృత్తం సంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథా వ్యక్తిత్వజాతినిరపేక్షాపి వ్యక్తిషు వ్య
క్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేఽపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేఽపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు
ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేఽపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథా చ నిత్యద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషేషు విశేషత్వాభావేఽపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వత్ప్రత్యాది
శబ్దవ్యవహార ఉపపద్యత ఇతి. కిం చ- కోఽయమనువృత్తవ్యవహార ఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభాగినాం దేశతః
కాలతశ్చ నోపపద్యత ఇతి తస్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్య చ వినాశిత్వాదానుపూర్వీ చ ప్రతియోగివినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య
కథమనువృత్తిః- సుసదృశత్వమేవ శబ్దానాం అనువృత్తిరితి చేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరితి అఙ్గీక్రియతాం. నను కిమిదం సా
సాదృశ్యం. ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మః సాదృశ్యం. స చ భ్రాతృత్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తి వ్యాప్త
త్వం. అతోఽనవృత్తివికల్పాదిదౌర్ఘట్యం. నిర్దిష్టాకారపౌష్కల్యతస్సాదృశ్యం సౌసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం వివక్షితం.
పౌష్కల్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న సౌసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషు గవా సుసదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాత్- న తు
గౌరితీతి చేత్ -యది వివక్షా- తదా ప్రయుజ్యతాం- అయం గౌః అయం గవా సుసదృశ ఇతి ప్రయోగే అర్థభేదాభావాత్. కిం తర్హి న ప్రయుజ్యత ఇతి చేత్ -వ్య
వహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితి వ్యవహారే హి లాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్సదృశే తచ్ఛబ్దో మాణవకేఽగ్నిశబ్దవదౌపచారికస్స్యాత్- న. సౌసాదృ
శ్యలక్షణానువృత్త్యభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య- న హి మాణవకాగ్న్యోః సౌసాదృశ్యం. కిం తు సాదృశ్యలేశమాత్రం- పక్షే తు సౌసాదృశ్యలక్షణాను
వృత్తిరుపలభ్యతే. తస్య చ ముఖ్యశబ్దహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధం. యథా జాత్యాదిశబ్దానాం. అతోఽనువృత్తప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థే కస్యచిచ్ఛబ్ద

జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరా[illegible]నాత్, అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. నను చ జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్ [illegible] గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యం- భేదశ్చ వ్యవ[illegible]యత ఏవ- గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవ [illegible] వ్యావృత్తిః. గో[illegible] సజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః. భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేద[illegible] ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార [illegible] వర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తం. తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యా[illegible]

స్వరూపస్య [illegible] సద్వ శోధ్య [illegible] తస్యైవశబ్దస్య క్రమోపహేతురితి [illegible] ప్రతిపన్న[illegible] ప్రతీతిశరణతయా [illegible] ప్రతీతి[illegible] చ సాదృశ్యలక్షణాను[illegible] సంస్థాన[illegible] సంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వా[illegible] సవినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేః, శుక్తిక్యాపౌరజతాది భ్రమోనస్యాత్ - నహ్యసాధారణాకారస్యాగ్రహే భ్రమస్సంభవతీతిచేత్ -న. తేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానావిరోధ్యాకారవిషయ భ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్యైవ [illegible] సంభవః. ఇదం శుక్లమితి ప్రతీతౌ నకార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యం హి శుక్లస్యాసాధారణం. నశుక్తేః. అతో సాధారణాకారప్రతీతావపి [illegible] [illegible] చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. నహి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం న భవతీతి చేన్న- [illegible] పృథగసాధారణత్వాదసాధారణశబ్దస్య. అతస్స్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. [illegible] సంస్థాన[illegible] గోత్వాదేర భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అన్యప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాద్యతిరిక్తో భేదోఽభ్యుపగన్తుముచిత ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాదితి) అయమర్థః- గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలబ్ధేశ్చ. తద్వదత్రాపి సంభవతి- ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితపేక్ష[illegible] ప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేద హేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తం. దర్శనం చ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా- ఇతరేతరాభావరూపో భేదోఽప్యస్తీతి వదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తం. అత్ర [illegible] నిరపేక్షగోత్వాదిభేద ఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (ననుచేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యపర[illegible] (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారో భ్యుపగమః. భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషే [illegible] (భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేతి) న కేవలం గృహ్యతే- ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతే చేతి చార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరితి) గోత్వాదిరేవ కథం వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదావితి) నిర్దిష్టసామాన్యాన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వం వివక్షితం. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయో మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. వ్యావృత్తేస్సజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు- తత్[illegible] వ్యావృత్తేర్భేదత్వ ఇత్యత్రాహ (భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః- అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేః ప్రతీతౌ హానోపాదానాదౌ గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారే చ న ప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తం. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతి శఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) నహానాదివ్యవహారే- నాపి శాబ్దవ్యవహారమాత్రే- అపి తు శాబ్దవ్యవహారవిశేష ఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తి[illegible] [illegible] కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వయమేవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవాత్- పరనిర్వాహకత్వాభావేస్వనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. స్వరూపే ప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ న వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. ఏవం చ సతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానే ధ్యాసనసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తద్గత[illegible] సకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేద ఇత్యన్తతో గత్వాభ్యుపగన్తవ్యం- భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాప్యస్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యం- సతు స్వరూపభేదో నాధ్యాసవిరోధీ- తన్నివృత్తౌ ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటద్రవ్యస్వరూపావ్యతిరేకభ్రమో హి స్పర్శసామాన్య[illegible]బుద్ధి నివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధి భేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వవిరుద్ధధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్య తు వస్తునః స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిరితి చ యుక్తం- అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయా చ సంబన్ధస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః. స్వరూపస్య భేద ఇతి నిర్దేశస్తు పదార్థస్వరూపమితి వదనతిరిక్తార్థః. తత్తదసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపం. స చ శబ్దో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధి వా స్వరూపం. అతః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావాద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానేఽపి భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతి సిద్ధం. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిః పరిహృతే. అథ పరోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి (యత్త్వనరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్య వైష

[illegible] ద్వక్ష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్యమిథ్యాత్వవిషయస ర్వానుమానానాం [illegible]
[illegible] సాధారణదూషణాని-కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వవ్యాఘాతాః. త [illegible]
[illegible] మిథ్యాత్వసాధనం తత్ర [illegible] ప్రమాణబాధితం. ప్ర
[illegible] ప్రమాణ [illegible] చ వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిప్రకృష్టేష్వపి [illegible]
[illegible] ప్రపఞ్చజ్ఞానస్య [illegible] విశేషణవిశేష్యం [illegible] తరేణ [illegible]. సాధనస్య
[illegible] పారమార్థ్య [illegible] తేపారమార్థ్యంచేత్ [illegible] హేతోరనైకాన్త్యంచ- పరమార్థస్య [illegible] ప్రపఞ్చస్య [illegible],
బాధకబాధేబాధ్యస్వరూపబాధ [illegible]. [illegible] ప్రకృతపక్షంసూచయత ఇతి [illegible] ప్రసిద్ధిః. ధర్మేధర్మాన్తరా [illegible]
దియన్నిర్వ [illegible] అప్రామాణికత్వ [illegible] దూషణం హి నిత్యసమా. మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికం [illegible]
జ్ఞానబాధ్యత్వస్య [illegible] బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. [illegible] బుద్ధ్యాబాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తస్మిన్సత్యస్తే [illegible]
[illegible] నచేదసత్యం [illegible] - అస్తిచేత్ [illegible] - న- స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది [illegible] మిథ్యాత్వే [illegible]
పరనిర్వాహకత్వం [illegible] క్రియతే- తర్హి మిథ్యాత్వస్యైవ స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వాన్తరపరిపేక్ష్యం [illegible] ప్రపఞ్చ
స్యసత్యత్వం స్యాత్. సాధనస్యాపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పేకృ [illegible] అన్యైరుక్తాని- అపారమార్థ్య [illegible] సాధకత్వమితి
[illegible] ప్రపఞ్చసత్యత్వే [illegible] సాధనపూర్వకమనుమానాన్తరస్య [illegible]- తథాపి [illegible] తే [illegible]- సత్య
త్వాసాధనేనాస్మాకంస్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. తవతు మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి [illegible] స్యాత్. నను సాధనస్య పారమార్థ్య
[illegible] పేక్షితం. నాశకేముద్గరేనష్టేపిపూర్వనష్టోఘటోనష్టఏవదృష్టః. నోత్పన్నః. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్యమిథ్యాత్వేపిబాధ్యస్యమిథ్యాత్వం [illegible] తేత్యేతిచే
న్న- కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకోహికారకః- అసన్నాశస్య తస్మిన్నష్టేపినాశఏవ- తథాదర్శనాత్. బాధకంచజ్ఞాపకం. తస్మిన్బాధితే
తద్బాధ్యంచ సత్యమేవస్యాత్. అపవరకస్థఘటాభావే కేనచిదుక్తే [illegible] స్తీతివచనేన బాధితే ఘటసత్యత్వదర్శనాత్- బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం
వక్తుమయుక్తం. వృక్షవిషయభ్రమరత్వభ్రమబాధేపి భ్రమరత్వబుద్ధిబాధితస్య పలాశపుష్పవిషయాన్ని భ్రమస్యాబాధితత్వదర్శనాదితిచేత్- తత్ర కిం
వస్తునివృత్తిర్బుద్ధినివృత్తిర్వోచ్యతే- న ప్రథమః దావస్థస్య పరమార్థభూతవస్తుబాధ్యత్వదర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా న బాధకాధీనా జ్ఞానానాం క్ష
ణికత్వాత్ స్వయంనివృత్తేః. భ్రమరబుద్ధిస్తూత్తరకాలీనదావబుద్ధ్యుత్పత్తి ప్రతిబద్ధా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వంచ భ్రమరపారమార్థ్యబుద్ధేరేవ. అన్యథా
పూర్వభ్రమనివృత్త్యభావదర్శనాత్. తదశ్చ స్వస్మిన్నేకదాచిదపినిశ్చేషభ్రమనివృత్తిస్సిద్ధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వపక్షేపి [illegible] జ్ఞానానాం
సర్వేషాం భ్రాన్తిరూపోత్తరోత్తరనివర్తకజ్ఞానాపేక్షయా భ్రమపరంపరాపత్తేః. ఉత్తరస్యకస్యచిజ్జ్ఞానస్యస్వయం నాశే కాల్పనికఘటాదినాశస్యేవ త
న్నాశస్యకాల్పనికత్వాత్ నాశకస్థితిరూపభ్రాన్తిస్థితేరిష్టేష్టభ్రమనివృత్తిరూపమోక్షోనుపపన్న ఇతి కృత్స్నమిథ్యాత్వనిశ్చయాదివ్యాపినిత్య [illegible].
ఏవమాదివ్యాఘాతాఅనుసన్ధేయాః. సోపాధికత్వంచానన్తరమేవవక్ష్యతే. దృశ్యత్వాద్యనన్తమానసత్వయోః అసాధారణదూషణం [illegible].
అధ్యస్తంస్వాధిష్ఠాన సమానాధికరణతయావేద్యం యథా ఇదంరజతమితి. ఏవంఘటస్సన్పటస్సన్నిత్యధిష్ఠానస్యసతః ప్రపఞ్చస్య [illegible] వేద్యత్వాత్ దృ
శ్యత్వమనైకాన్తికం. యద్యపినభోమలినమిత్యధ్యాసేనభసోచాక్షుషత్వాదేకధీవేద్యత్వమధ్యస్తాధిష్ఠానయోర్ననియతం. తథాపినభ్రాన్తస్య ప్రస్తుత
గ్రాహ్యత్వంపరోపగతమితిసిద్ధమనైకాన్త్యం. నను దృశ్యత్వనియమోత్ర హేతుతయావివక్షితః. దృశ్యత్వనియమః సతోనాస్తి- సతస్స్వయం ప్రకా
శత్వాత్. తదపికథం- నను సుఖాత్మాత్యేద్రూపాభావాదితిచేన్న- అన్యోన్యాశ్రయణాత్ - నను సుఖాత్మత్వేద్రూపాభావేసిద్ధే సతస్స్వయంప్రకాశత్వేసత్య
త్వనియమాసిద్ధదృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యపరిహారః అనైకాన్తికత్వేపరిహృతేతద్వాభావఇతి. యద్యనుమానాన్తరేణ [illegible] సా
ధ్యతా. ఏవంపరోపగమేనైకాన్త్యముక్తం-కించ- బ్రహ్మణోదృశ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధం *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా*అత్రా [illegible] ఇతి!! [illegible]
భూతిత్వాదిత్యాద్యనుమానేనదృశ్యత్వాభావేసాధ్యే కాలాత్యయాపదేశః. *యత్తదద్రేశ్యమితివాక్యాదదృశ్యత్వప్రతీతేరితిచేన్న- దృశ్యత్వసా
మాన్యనిషేధపరత్వా, త్తస్య *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరిత్యస్యదృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వా, చ్చ. *నచక్షుషా [illegible]
తేనాపివాచా *నాన్యైర్దేవైః *మనసాతువిశుద్ధేనేత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య [illegible]
చ్చ అద్రేశమిత్యాదిసామాన్యశ్రుత్యా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన, చ బ్రహ్మణోనదృశ్యత్వమితిచేన్న-తర్హి*నహింస్యాత్సర్వాభూతాని [illegible]
స్యనిషేధశ్రుత్యా, హింసాత్వాదిత్యనుమానేన, చ జగ్నీషోమీయహింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోదృశ్యత్వమనైకాన్తికం. అనైకాన్తికేపి [illegible] బ్ర
హ్మణోమిథ్యాత్వంవాభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్. దృశ్యత్వైకస్వభావత్వంహి హేతుత్వాభిమతమితినానైకాన్త్యం. బ్రహ్మహిస్వయంప్రకాశమితినదృశ్యత్వై
కస్వభావమితిచేన్న- తదానీం హేతోర్భాగాసిద్ధిస్స్యాత్. చిదచిదాత్మకేప్రపఞ్చే జీవాంశస్యస్వయంప్రకాశత్వాత్. అచిదంశమాత్రపక్షీకారే హేతో
ర్జీవగతనిత్యత్వాదిధర్మేష్వనైకాన్తికత్వం. తేహిధర్మభూతజ్ఞానవేద్యాఏవ. పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యావర్తమానత్వమపిబ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం- అన్యతాదిధర్మ
వ్యావృత్తత్వేనాభ్యుపగమాత్. తచ్చస్వరూపమాత్రమితినశక్యంవక్తుం. బ్రహ్మణఃకస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దధ్యాససహత్వా, చ్చ. వ్యావర్తమానత్వస్యస్వరూ
పత్వేపితస్యకార్యకరం అనుభూతిత్వవత్. హేతోఃస్వరూపానతిరేకేపిసాధనదశాయాంకార్యకరత్వంనతుదూషణదశాయామితిని యామకాభావాత్.
కించ- బ్రహ్మణిస్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్ - ఘటాదిష్వపితథాస్తు- యది బ్రహ్మణిస్వరూపాతిరిక్తాసా తర్హి ఘటాదిష్వపితథాస్యాత్. సర్వథా నైకాన్త్య

ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః- తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య చ నివృత్తిః. దేశాన్తరకాలాన్తరసంబద్ధతయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసమ్బద్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః.

ఃప్రసఞ్జనీయం. జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణో పరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మ జడమేవ స్యాత్. అపరమార్థశ్చేచ్చ నిష్ఫలః- ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వేన వ్యావర్త్యాభావాత్. తతశ్చానైకాన్త్యం సుస్పష్టం- అపరమార్థస్యైవ హేతుతయా త్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్య చ విపక్షేపి వర్తమానత్వాత్. కిం చ- అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తిరస్తి వా నవా- అస్తి చేత్తత ఏవ వ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నో చేద్ఘటాదిష్వివ వ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణి స్యాత్- వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యావర్తమానత్వాభావాత్. యథా రజతాదవ్యావృత్తం రజతం- తథా వ్యావర్తమానాదవ్యావృత్తమపి హి వ్యావర్తమానమేవ భవతి. అత ఉభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. నను బ్రహ్మ జడాదివ్యావృత్తమేవ. వ్యావర్తమానత్వం చ సత్యం. తచ్చ స్వరూపమితి నాద్వైతహానిః. తస్య చ సత్యత్వాన్న జడత్వాది బ్రహ్మణః. తతశ్చ నానైకాన్త్యం. అపరమార్థభూతం ఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హి హేతురితి చేత్ న- యద్యపరమార్థభూతం వ్యావర్తమానత్వం హేతుతయా వివక్షితం తర్హ్యసిద్ధో హేతుః- ఘటాదీనాం మిథో వ్యావృత్తేరసత్యత్వానభ్యుపగమాత్. (యత్పునరిత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిజానీతే. పూర్వం పక్షేణ బాధస్యాపి పక్ష[illegible]వృత్త్యుపపాదనే సోపాధిత్వం ప్రత్యుక్తం. తదన్యథా సాధయన్ పక్షే బాధాభావం దర్శయితుం బాధం శిక్షయతి (ద్వయోరితి) విరోధే సత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. న త్వస్తినాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రయోరిత్యర్థః. (బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవ మిథ్యాత్వసాధికా వ్యావృత్తిః- న త్వగృహీతత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర వ్యావృత్తివిశేషణ వ్యావృత్తిశబ్దోక్తః- ఉత్తరత్ర వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రచ్ప్రత్యయసద్భావాత్. తతః కిం పక్షే బాధాభావస్యేత్యత్రాహ (అత్రేతి) దేశయోః కాలయోశ్చ భేదేన త్వవిరోధం దర్శయితుం తయోరైక్యే విరోధబాధౌ దర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వే సతి బలవతో బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. చ ఏవార్థే. బాధితస్యైవ త్వదభిమతవ్యావృత్తివిశేష ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యానర్హత్వం విరోధః. అదుష్టకారణజన్యా నిషేధధీః బాధః. అదుష్టకారణజన్యత్వే సతి నిషేధరూపత్వం బాధకత్వం. పురోవర్తిన్యభావో నవభాసో వా సత్యత్వావభాసాభావో వా నివృత్తిః- పక్షే ఘటాదౌ దేశకాలభేదేన విరోధబాధాభావావుపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) విరోధబాధాభావాత్తత్ఫలభూతనివృత్తిరపి నేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్ర నివృత్తస్య- విరోధబాధస్థలే నివృత్తస్య. అన్యత్ర- విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా- అన్యత్ర- స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోః. అన్యత్ర- స్వదేశకాలయోః. ఏతద్వైధర్మ్యం దృష్టాన్తేన వివృణోతి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) తుశబ్దో ఘటాదివైషమ్యపరః. ఇత్థం దూషణోపయోగినీ వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. అథానుమానదూషణసిద్ధిం దర్శయతి (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) ఇతిశబ్దాత్. మిథ్యాత్వం వ్యాపకం. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యం. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రశబ్దేన విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తిర్వ్యావర్త్యతే. యద్వా- వ్యావర్తమానత్వహేతోరసిద్ధిం ప్రతిజానీతే (యత్ పునరిత్యాదినా) తదర్థం బాధమూలం విరోధ ఇత్యాహ (ద్వయోరిత్యాది) పక్షే తదభావం దర్శయతి (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) తత్ఫలనివృత్తిమాహ (అన్యత్రేతి) దృష్టాన్తే తద్వైధర్మ్యం దర్శయతి (రజ్జ్వితి) ఏవమసిద్ధిం వక్తుం విభాగో దర్శితః. అథాసిద్ధిమాహ (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమార్థం. అయమర్థః- కిం పటో నాస్తీత్యత్ర ఘటాభావః సిషాధయిషితః- ఉత ఘటో నాస్తీత్యత్రాపి తదభావః. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యావర్తమానత్వశబ్దేన కిం వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం మిథ్యాత్వహేతుతయా వివక్షితం- ఉత ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య వ్యావృత్తిః. ప్రథమే సోపాధికత్వం. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యా ఘటాదేస్సత్యత్వమితి. నను బాధార్హతాయా ఉపాధిత్వే సాధ్యావిశిష్టతా స్యాదితి బాధితత్వమేవోపాధిస్స్యాత్. తస్య న సాధ్యసమవ్యాప్తిః. అసహాయేన గచ్ఛతా పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య కేనాప్యబాధితత్వాదితి చేత్- నైవం- ఈశ్వరాదిజ్ఞానేన బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం పక్షేప్యయముపాధిరేవ. కిన్త్వయాతస్య పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య మిథ్యాత్వం ప్రమాణతో వగతం. నవా- న చేత్సమ్యక్సర్ప ఏవేతి తత్రానువృత్తిర్న సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయ స్యాత్. అవగతం చేత్తత ఏవ జ్ఞానాత్తస్య బాధితత్వం సిద్ధమితి సాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః- ఉత కేవలబాధః- ప్రథమే దేశకాలయోరుపాధిత్వాత్ దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వాభావేన సర్వసపక్షానుయాయిత్వేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో నోపాధిస్స్యాత్. ద్వితీయే కృత్స్నమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే- న హి దేశకాలావేవోపాధిరితి నియమః- కిన్తు వస్త్వన్తరమప్యుపాధిః. ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. అత ఏవ హి దేశకాలాది ప్రతిపన్నోపాధౌ అత్రాధికత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దేన వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాద్దేశకాలభ్రమే వస్త్వన్తరముపాధిః. దేశకాలభ్రమస్యైవ వస్త్వన్తరోపాధికత్వేపి వస్తుభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యత్ప్రతిపన్నం- తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా- ఆరోపితేన సాయన్త్వాదినా తస్మిన్నవర్తకేన దివాత్వాదినా చ విశిష్టక్రియాన్తరావచ్ఛిన్నకాలస్యాత్రాన్త్యుపాధిత్వం. ఏవం దేశేపీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవం విశిష్టోపాధౌ విశేషణవిశేష్యాంశయోః పరిహృతానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతో న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః. కైశ్చిదేవముక్తం- ఘటో నాస్తీత్యత్ర కిం ఘటో నాస్తీతి శబ్దౌ పర్యాయౌ- ఉత న- పర్యాయత్వే సహ ప్రయోగో న స్యాత్. నో చే-

యత్త్వనువర్తమానత్వాత్ సత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు. అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవ సతీత్యేతదపి నిరస్తం. యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తం. తద్విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ-నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి-పరానుభవస్య హానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్, స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోఽనుభూతిశ్చేత్ స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుం న శక్యతే. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపి దురుక్తం-స్వగతాతీతానుభవానాం పరగతానుభవానాం చానుభావ్యత్వే నాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. పరానుభవానుమానానభ్యుపగమే చ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపసత్తిశ్చ క్రియతే- సా చ నోపపద్యతే. న చాన్యవిషయత్వేనాననుభూతిత్వం. అనుభూతిత్వం నామ వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వం స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా. తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేఽపి స్వానుభవసిద్ధే నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. ఘటాదేస్త్వననుభూతి

ర్వస్త్వింపునః ఘట ఇతి. నైవం-*అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేత్యాదౌ చాస్తిబ్రహ్మశబ్దయోః పర్యాయత్వే పౌనరుక్త్యం నో చేద్బ్రహ్మణోఽపి సద్విలక్షణత్వమితి. ఉభయత్రాప్యయం పరిహారః స్వశబ్దప్రాప్తస్య స్వభావస్యైవ నిషేధార్థానువాదశఙ్కాపరిహారాయాస్తిశబ్దేన నియమః క్రియత ఇతి. అథ సత్పారమార్థ్యసాధకత్వేనోక్తమనువర్తమానత్వం దూషయతి(యత్త్విత్యాదినా) ప్రమాణసమ్బన్ధార్హత్వతద్ఘటాదిస్వరూపస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కిం పారమార్థ్యం సాధ్యతే-ఉతాధిష్ఠానతయానువృత్తస్యార్థాన్తరస్యేతి వికల్పే ద్వితీయశిరస్యాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్య ప్రథమే శిరసి సిద్ధసాధనత్వం దూషణముక్తం. నను సదేవ పరమార్థ ఇతి హి గ్రన్థకారాభిప్రాయః. తత్కథం సిద్ధసాధనత్వమితి. ఉచ్యతే- ఏతదనుమానం కిం సతః పారమార్థ్యసాధకం-ఉత వ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యస్య- ఉతోభయస్య. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యధికరణాసిద్ధతా చ. తృతీయే అంశే సిద్ధసాధ్యతా. అంశే వ్యధికరణాసిద్ధిశ్చేతి. నిగమయతి(అత ఇతి)పరేణ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తికృతం భేదదూషణముపజీవ్యానుభూతేస్సతో భేదోపాస్తః. అత్ర చ భేదదూషణహేత్వాభాసనిరాసముపజీవ్యానుభూతిసతోరభేదశ్చ నిరస్యతే(అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతిసద్విశేషయోరిత్యత్ర విశేషశబ్దేన అనువర్తమానత్వహేతోః ఆశ్రయాసిద్ధిస్సూచ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య వస్తునో వ్యావృత్తత్వాదనువృత్తార్థాన్తరాభావాచ్చ. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యే హి వర్తతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్ ఇత్యనువృత్తవ్యవహారో వ్యావృత్తశబ్దవదుపపన్న ఇతి ప్రమాణసమ్బన్ధార్హాః పదార్థాః పరస్పరవ్యావృత్తాస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాః. అథ పరోక్తే స్వయంప్రకాశత్వే అభిమతే తత్ర శిక్షణీయాంశోఽస్తీత్యభిప్రాయేణాహ(యత్త్వనుభూతేరితి) తుః పక్షవైషమ్యే. వక్తవ్యాంశమాహ(తద్విషయప్రకాశనవేలాయామితి) ఉత్తరత్ర వర్తమానదశాయామితి హి వక్ష్యతే. తస్య జ్ఞానస్య నిత్యద్రవ్యత్వేన సదా వర్తమానత్వాద్వర్తమానదశాయామితి పదం నిరర్థకమితి శఙ్కాపనుత్తయే విషయప్రకాశనవేలాయామిత్యుక్తం. వర్తమానదశాశబ్దేన విషయసమ్బన్ధప్రసరస్య వర్తమానతా వివక్షితేత్యవగమ్యతే. నతు సర్వేషామిత్యేతదుపపాదయతి(పరానుభవస్యేతి) సర్వదేత్యేతదుపపాదయతి (స్వానుభవస్యాపీతి) అనుభూతిశ్చేదిత్యనేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశనవేలాయామిత్యుక్తవైషమ్యాదిరహో గృహీతః. ఏవమనుభూతేరనుభావ్యత్వసంభవముపపాద్య తదసంభవే పరోక్తమనుమానం దూషయతి (అనుభూతేరితి) కుత ఇత్యత్రాహ(స్వగతేతి) పరానుభవానుమేయత్వానభ్యుపగమే లౌకికవ్యవహారవిరోధమనిష్టమాహ(పరేతి) అథ వైదికవ్యవహారవిరోధమాహ (ఆచార్యస్యేతి) పరానుభవానుమానానభ్యుపగమ ఇత్యాదినా చార్వాకనిరాసశ్చ ఫలితః- అనుమానానభ్యుపగమే శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాయోగాత్. ఏవం బాధక ఉక్తః. అథ వ్యాప్తిం దూషయతి(న చాన్యేతి) నహ్యసాధారణాకారో ధర్మిగ్రాహకమానసిద్ధః సాధారణాకారే సత్యపగచ్ఛతీత్యభిప్రాయేణానుభూతిస్వరూపం శిక్షయతి(అనుభూతిత్వమితి) అత్రానుభూతిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః. నతు స్మృతివిలక్షణపరః. ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభూతిత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తం. అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తం. యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకాశానుపపత్తేరర్థాద్వ్యవచ్ఛేదః- తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాన్తరేణ సిద్ధిం పరానభిమతాం వ్యక్తాపాదయితుమిదం విశేషణం. విషయసమ్బన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే పరానుభవే తదసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. ఏతల్లక్షణం స్వయంప్రకాశత్వవాదినామేవేష్టమితి సర్వసంప్రతిపన్నం లక్షణమాహ(స్వసత్తయైవేతి) స్వాశ్రయం ప్రతి వర్తమానదశాయామితి పదద్వయానుకర్షస్యోపలక్షణం స్వసత్తయైవేతి పదం. సాధనస్య [illegible] దణ్డచక్రాదేరపి భావాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. చాక్షుషజ్ఞానం శ్రావణవిషయం న సాధయతీతి సర్వవిషయసాధనత్వాసంభవవ్యావృత్త్యర్థం స్వశబ్దః. ఇన్ద్రియవ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేతి పదం. ఇన్ద్రియాదికం హి న కేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకం-అపితు జ్ఞానోత్పాదనద్వారా. వర్తమానదశాయామిత్యతీతానుభవవ్యావృత్తిః. స్వాశ్రయం ప్రతీతి పరానుభవవ్యావృత్తిః. తతః కిమిత్యత్రాహ(తే చేతి) ఏవమననుభావ్యత్వరూపసాధ్యధర్మప్రతిక్షేపేణానుభావ్యత్వేనానుభూతిత్వస్య సామానాధికరణ్యదర్శనాత్ అననుభావ్యత్వేన వ్యాప్తిర్నిరాకృతా. తర్హి కథమనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వదర్శనమితి శఙ్కాయాం సోపాధికత్వమాహ(ఘటాదేస్త్వితి) అననుభూతిత్వం అనుభూతిశబ్దేన వ్యవహర్తవ్యత్వాభావ ఇతి న సాధ్యావివిష్టతా. యద్వా- ఉక్తయోర్ల

త్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ - నానుభావ్యత్వాత్. తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేఽపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వా-
రః- గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తం-నాన-
నుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ - ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనం. నానుభావ్యత్వ-
మిత్యాస్థీయతాం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ -అననుభా-
వ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ. అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యం.
యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే. తదన్ధస్యజాత్యన్ధేనయష్టిః ప్రదీయతే.
ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో న శక్యతే వక్తుం-అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్. కథమనుభూతిస్సతీ తదానీమే-
వ స్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతి చేత్ - నహ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీతి నియమః- అతీ-
తానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్. అథ మన్యసే-అనుభూతిః ప్రాగభావాదేస్సిధ్యతస్తత్సమకాలభావనియమో-
ఽస్తీతి కింత్వయా క్వచిదేవం దృష్టం- యేన నియమం బ్రవీషి. హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ ఇతి న త-
దపహ్నవః. తత్ప్రాగభావం చ తత్సమకాలవర్తినమనున్మత్తః కో బ్రవీతి. ఇన్ద్రియజన్మనః ప్రత్యక్షస్య హ్యేష స్వభా-

త ఇతి యోః అన్యతరదననుభూతిత్వం. న తు సముచ్చితముభయం-అన్యోన్యనిరపేక్షత్వాత్. వాశబ్దప్రయోగాచ్చ. నహి చశబ్దః ప్రయుక్తః. తత్రాన్యతరగు-
షణరాహిత్యరూపం అననుభూతిత్వం అన్యతరాకారవిరహప్రయుక్తమితి సోపాధికమిత్యర్థః. అథ ప్రతితర్కపరాహతిమాహ (తథానుభూతేరితి) యద్వా-
ఆభాససమానయోగక్షేమత్వమాహ. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్య ఉపాధ్యన్తరసత్త్వం శఙ్కతే (గగనేతి) ఘటాదేరననుభూతిత్వస్యాప్యుపాధ్యన్తరమ-
జ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవంతర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వం. న చ సుఖాదావభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావశ్శఙ్కనీయః-
సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్. అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షేతత్ప్రసఞ్జయతి (అనుభూతేరితి) తత్పక్షవత్పక్షేఽపి తుల్య-
మిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేఽపీతి) అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వస్య ఉపాధిత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమననుభావ్యత్వేఽపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. అనుభా-
వ్యత్వేననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వం చ యదుక్తం-తదననుభావ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. గగనకుసుమాదావననుభూతిత్వం అజ్ఞా-
నావిరోధిత్వం చాసత్త్వప్రయుక్తం-నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ -అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే. గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నానను-
భావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తం. అపితు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వవిరహప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితి
చేత్-అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజ్యతే. అతః అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారం.
అసత్త్వం తు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్ -అనుభావ్యత్వేననుభూతిత్వమపి తథైవేత్యనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః. ఖపుష్పోదాహరణే తు
నాశ్రయవైకల్యదోషశ్శఙ్కనీయః-ఖ్యాతేర్నాసదితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్. *శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యోఽవభాసో వికల్పః సస్వ-
భావస్త్వవభాసః ప్రతీతిరితి హి తైరుచ్యతే. తత్రాభాసప్రతీతస్యాపి నిషేధాధికరణత్వం యుక్తమితి భాట్టైరఙ్గీకృతం చ. అతః పరమతప్రక్రియయా ఖపుష్ప-
ముదాహృతం. ఉపహాస్యం-సమీపస్థైరపి హాస్యమిత్యర్థః. అథ పరోక్తనిత్యత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) నను జ్ఞాననిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథం తన్నిర-
సనం యుక్తం-ఉచ్యతే-జ్ఞానాశ్రయభూత ఆత్మా తదాశ్రితం చ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతం. యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయో-
గాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వాద్యవస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానం-తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే-తద్వ్యుదస్యతే. విషయసమ్బ-
న్ధిజ్ఞానస్య హి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితం. స్వయంప్రకాశత్వసమానాధికరణం చ నిత్యత్వం పరస్యేష్టం- స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్.
అతస్తన్నిరాసో యుక్తః. తత్ర చ ద్రవ్యస్య సిద్ధత్వేఽపి ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నద్రవ్యానిత్యత్వవత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యస్య నిత్యత్వేఽపి ఫలిత్వానుభూతిత్వాద్యవ-
స్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి న స్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించిదుపాదేయత్వమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థస్తుశబ్దః (అన్ధస్య జాత్యన్ధేనయష్టిః ప్రదీయత
ఇతి) అసిద్ధమన్యస్మాదసిద్ధేన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః. తత్ర హి గ్రాహకాభావాత్, గ్రాహ్యాభావాచ్చ ప్రాగభావాద్యసిద్ధిరుక్తా. తమాశఙ్క్య గ్రాహకో-
ఽస్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) తత్ర వికల్పే పూర్వపక్షిణోక్తే సత్యేవావగమయతీతిపక్షం స్థాపయితుం తత్రోక్తం విరోధం శఙ్కతే (కథమితి) తదానీమిత్య-
భావవిశేషణం. న క్రియావిశేషణం. పరిహరతి (నహీతి) స్వసమకాలవర్తిత్వనియమః - కిం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తః- ఉత తద్గ్రాహ్యవిశేష-
ప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తత్వపక్షం ప్రతివదతి (నహ్యనుభూతిరితి) యద్వా-వర్తమానగ్రహణనియమః
కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్- ఉత గ్రాహ్యానుభూయమానస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ. నేతి ప్ర-
తిజ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యా. గ్రాహ్యవిశేషపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథమన్యస ఇతి) గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమోక్తిః దర్శనపూర్వి-
కైవ స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్ - అనుభూతౌ. వ్యాప్తిగ్రహణభూమిత్వేనాభావస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాగభావో దురపహ్నవ ఇ-
త్యాహ (హన్తతర్హీతి) ప్రాగభావస్య సమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతిప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీతేతి సిద్ధ్యతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. సమకాల-
వర్తిత్వనియమమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. సమకాలవర్తిత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావంచేతి) యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽను-
భూతేర్నాస్తి తర్హ్యవిద్యమానేష్వపి చాక్షుషం జ్ఞానముపపద్యేతేత్యత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్మన ఇతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే. అయమను

...నియమః- యస్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వం - న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ. స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోపి గ్రహణదర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. న హి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః. అపి తు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోఽర్థోఽవభాసతే- తస్య తథావిధాకారమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తం- స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా నష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాదితి. యత్తూక్తం- న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః- అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః- లిఙ్గాద్యభావాత్. న హి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రాగభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావేఽవరూఢశ్చేత్ - యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సుస్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కించ- ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేర్న పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. తత్ర ప్రతీతిస్సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం

...ప్రాయః-స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమో న జ్ఞానమాత్రస్య. న చ తదవాన్తరభేదప్రమాణజ్ఞానస్య. న చ తదవాన్తరభేదప్రత్యక్షస్య. అపి తు ప్రత్యక్షవిశేషరూపస్యైన్ద్రియికజ్ఞానస్యేతి. (న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చేతి) చశబ్దేన ప్రత్యక్షస్య చేత్యుక్తం భవతి- ఉపపాదకగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కుత ఇత్యత్రాహ (స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమవ్యుదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమాణమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. ప్రమేయసమ్బన్ధో న చేత్ ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయోః కథం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ-జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమాభావేన. ప్రమేయావినాభావశ్చ సిద్ధ ఇత్యర్థః. అన్యథా వర్తమానవిషయాలాభాదసమకాలవర్తిగ్రాహిణాం తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావో న సిధ్యేదితి భావః. తత్సిద్ధిః కథమిత్యపేక్షాయాం తమేవావినాభావం వివృణోతి (న హి ప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. తర్హి ప్రమేయావినాభావః క ఇత్యత్రాహ (అపి త్వితి) యద్దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే. (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి తస్య భావ ఇత్యర్థః. యద్వా- మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థో భవతి తస్య భావో మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా-సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అత ఏవేత్యాది భాష్యస్యైవం వార్థః- అత ఏవ- ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్ తత్రాపి ప్రమేయావినాభావః కల్ప్యత ఇత్యర్థః. కథం తత్రావినాభావప్రకార ఇత్యత్రాహ (న హీత్యాది) అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావరూపవిషయవిషయిభావవిశేషేణ భాస్కరదేశికిరుక్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వం నిరస్తమిత్యవశ్యాభ్యుపేతవ్యమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇదమపీతి) ఏవమనుభూతిరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమేత్యుపపాదితం. అథ తద్గ్రాహిణా అనుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేన భవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావం శఙ్కతే (యత్తూక్తమితి) లిఙ్గాద్యభావాదిత్యాదిశబ్దేన అనుమానశబ్దౌ వివక్షితౌ. తద్వివృణోతి (న హీత్యాదినా) నిగమయతి (అత ఇతి) ఉపమానస్య ప్రతిపన్నవస్తుసాదృశ్యసంజ్ఞాసంజ్ఞిసమ్బన్ధయోః అన్యతరమాత్రగోచరత్వేన అప్రతిపన్నపదార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ అనుపన్యాసః. పరిహరతి (యదీతి) యది శఙ్కితుః కిమర్థః. చేచ్ఛబ్దోఽయమర్థః. స్వపరిపాటీం విహాయ శాస్త్రమర్యాదాయాం కిమవతీర్ణోసి తథా చేదిత్యర్థః. ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పరైరభావప్రమాణస్యాఙ్గీకృతత్వాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తం. స్వపక్షపర్యాలోచనాయామపి జ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర్నామానుభవరూపావస్థాన్తరోపలబ్ధిః. భిన్నత్వాద్యుపలబ్ధిరేవ హి ఘటస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః. అతోఽతీతకాలావచ్ఛిన్నజ్ఞానప్రభావో నామ జ్ఞానస్య న స్ఫోరణోత్తరజ్ఞానం వా. పూర్వకాలీనగజజ్ఞానే ఘటత్వాభావత్వేన స్వాపాదిప్రతిసన్ధానం ఘటాదిజ్ఞానప్రతిసన్ధానం వా గజజ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః- సా పతితతయా పూర్వకాలీనజ్ఞానాభావనిశ్చాయికా. యదుక్తం సంవిదయమితి విషయాకారానర్హత్వేన అభావో దుర్గ్రహ ఇతి- తదయుక్తం. తథా సతి ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. న హ్యన్యస్య ఘటాదేః ప్రాగభావో నిరస్యతే- అపి త్వనుభూతేః. తస్మాదనుభూతిమియమితి విషయీకృత్య పరస్యాపి ప్రాగభావో నిరాకరణీయః. ఇయమితి విషయీకారాభావేపి తత్ప్రాగభావో నిరాకర్తుం శక్యతే చేత్. తదభావేపి ప్రాగభావః సాధయితుం శక్యతే. యదిత్వయమితి విషయీకృతా ప్రాగభావనిరాకరణే విషయీకృతేతి తదభావస్సాధ్య ఇత్యనుసంధేయం. ఉత్తరత్ర నిత్యం చేదితి గ్రన్థే హ్యయమర్థోఽభివ్యక్తః. ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుపలబ్ధిసిద్ధత్వమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ (కించేత్యాదినా) జ్ఞానస్య స్వావభాసాస్థిరత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధ్యా అనిత్యత్వముక్తం. అథ విషయప్రకాశనిరూపణముఖేనాపి తదుపపాద్యతే. అవిశేషేణ జ్ఞానాభావస్య గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తం- అథ కిం భవతా నిత్యత్వం సవిషయజ్ఞానస్యేష్యతే ఉత నిర్విషయస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య సవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాది) సర్వదా-ఘటసత్తాకాలే సర్వస్మిన్న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతాం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః-జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో న సత్తాయా విశిష్టతా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానేపి ఘటే తత్ప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావాదేవేత్యర్థః. ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అర్థాపత్త్యన్తరమాహ (ఘటాదివిషయమేవేతి) విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. అర్థా

ప్రతీయేత ఇతి నిత్యా స్యాత్. నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాశ్చేత్ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయంతీతి తే చ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః-సంవిదనురూపస్వరూపత్వాత్ విషయాణాం. న చ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిదస్తి-అనుపలబ్ధేః.విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవ హి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావవిరహే సతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేరనుభూతేర నుభవాన్తరానను భావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. న చ స్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్ పరిస్ఫురతీతి వాచ్యం- యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయే నుసంధానం స్యాత్. న చ తదస్తి. నన్వనుభూతస్య పదార్థస్యాస్మరణనియమో న దృష్టచరః.అతస్స్మరణాభావః కథమనుభవాభావం సాధయేత్-ఉచ్యతే-నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతు విరహే హ్యస్మరణ నియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి.

ఏతత్యన్తరమాహ (నిత్యం చేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనం సంవిదియమితి విషయోక్త్యైవ కర్తవ్యం. స్వతస్సిద్ధత్వే నేయమితి విషయాకారానర్హత్వాత్ స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయానవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న- పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య అనిత్యత్వస్య సద్భావేఽప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవ అనిత్యత్వాప్రకాశత్వోపపత్తేః. యద్వా-ఘటాదినిత్యత్వప్రసఙ్గో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తౌ భవతః. అథానుమానాదివిషయాణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవమేవేతి) ఏవం-ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్తౌ సత్యామిత్యర్థః. కుతో నిత్యత్వమత్రాహ (సంవిదనురూపేతి) యథా సంవిత్స్వవిషయం దర్శయతి తథాభావాదితి తదర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సమకాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిసంవిదాం అతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్ కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః-ఉచ్యతే-అతీతతానాగతతే హ్యపేక్షికేవర్తతే. తతః సంవిదపేక్షయా హి విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతౌ విషయా నిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగలం నిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యా ఇత్యుక్తం. నను న సంవిదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే-కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. తతో విషయస్య లిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంభవతీతి న నిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపి నిత్యత్వాపాతాత్ తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నో నిత్య ఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తం. ఏవం పూర్వోక్తవికల్పేన విషయానుభవస్య నిత్యత్వం నిరాకృతం. అథ నిర్విషయానుభవస్య నిత్యత్వపక్షం నిరాకరోతి (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అనుపలబ్ధేరితి) న కేవలం నిర్విషయాయాస్సంవిదనుపలబ్ధేరేవ- సవిషయసంవిద ఏవ పరేణ స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్ తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సంవిదో విషయేతి) సవిషయజ్ఞానో త్తీర్ణాయాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చ తుచ్ఛతేత్యర్థః. నను యది విషయప్రకాశకతయా స్వయంప్రకాశత్వముపపాద్యతే-తదాయం దోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేఽపి అనుభూతిత్వాదిత్యనేన సాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితి చేత్- కిమిదమనుభూతిత్వం కిం స్వతస్సిద్ధత్వం- తదా సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వం తదానీముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదాభాసమానత్వమపి న త్వయా హేతుత్వేన వాచ్యం- సుఖదుఃఖేచ్ఛాదౌ జడత్వేన త్వదభిమతే వ్యభిచారాత్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయంప్రకాశత్వం దుస్సాధమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. కథం స్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్తౌ ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చేతి) నన్వేకస్యా ఏవ సంవిదః అన్తఃకరణవృత్తిద్వారా విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః- తద్విగమేఽపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిచ్ఛకాస్తీతి న తుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (న చేతి) కేవలశబ్దేన నిరాశ్రయత్వముచ్యతే కుత ఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి) తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి) విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (న చ తదస్తీతి) వ్యాపకాభావో హి వ్యాప్యాభావసాధకః స్మరణం చ నానుభవవ్యాపకం అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ. (నన్వితి) పథిగచ్ఛతాస్స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థానాం చాస్మరణాదితి భావః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసఙ్గాదిరస్మరణమాత్రహేతుః.విషయస్యాసత్తివిరహః, నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావ, స్తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తర, మనుభవానభ్యాస, శ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయా ప్రసిద్ధాః. అతో నియమశబ్దః-అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యనుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తం. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మభేదా నస్మృతిగోచరాః॥ ఇతి దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్ కస్యచిదేకస్య జాతిస్మృతిః. ప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావే కదాపి స్మరణమనుభవవ్యాపకం, అతస్తదభావోఽనుభవాభావసాధ

న కేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః-సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం న కిఞ్చిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శేనైవ సిద్ధేః. న చ సత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుం - అర్థాన్తరాననుభవస్యార్థాన్తరాభావస్య చానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపి దశాస్వహమర్థోఽనువర్తత ఇతి చ వక్ష్యతే. నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషానుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తం. సత్యముక్తం-సత్త్వాత్మానుభవః. స చ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేత్ -న-సా చ సాశ్రయేతి హ్యుపపాదయిష్యతే. అతోఽనుభూతిస్స్వతస్స్వయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వ సమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోఽనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ. యదప్యస్యా అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం - తదప్యనుపపన్నం- ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. తస్య హి జన్మాభావేఽపి వినాశో దృశ్యతే. భావేష్వితి విశేషణే తర్కకుశలతా విస్మృతా భవతి. తథా చ భవదభిమతాఽవిద్యానుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యం. తద్వికారాస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ - కింభవత ఏవ పరమా

కపి వేత్యర్థః. న కేవలమనుభవసాధకాభావః-బాధకప్రమాణాన్తరమప్యస్తీత్యాహ (న కేవలమితి) (సిద్ధేరితి) అనుభవాభావస్యేత్యనుషఙ్గః. అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్కతే (న చేతి) అహంకారవిగమః-అహంప్రత్యయవిగమః. పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అననుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం న దృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణం ప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్మరణహేతుః. ఇహ తు స్మరణకారణస్యాభావో స్మరణహేతురేవ. నైవం- కుడ్యాదిస్మరణం ప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణం ప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః- జ్ఞాతృజ్ఞేయయోస్స్మరణం ప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతే చేత్- దృష్టత్వాదేవానుభవేఽపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యం. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః దృష్టత్వేఽప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే-స్మృతావపి కారణత్వం న స్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావ ఇతి. ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తం. అహమర్థాభావోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి) అనువర్తతే- ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః. పూర్వం సవిశేషానుభవః స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య వ్యాహతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్త్వాత్మానుభవః- నానుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహే స ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) శబ్దాన్తరేణాస్మన్మతమఙ్గీకృతమితి శఙ్కతే (కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేదితి) ఆత్మానుభవే- కేవలాత్మానుభవదశాయాం, స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్ స్వయా నిత్యతయాఽభ్యుపేతా-సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితి. పరిహరతి (సా చేతి) సా చ-ధర్మభూతా సంవిత్. విషయవిరహితా నాసాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవం వార్థః. ఆత్మానుభవరూపా ఆత్మస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా కేవలైవేతి చేత్- అస్మదుక్తసకలవిషయవిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః. పరిహరతి (సా చేతి) సా- ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయేతి వక్ష్యతే. స్ఫురణం హి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రకాశస్య దీపస్య ధర్మిణః ఔజ్జ్వల్యం దీపాఖ్యధర్మిగతో ధర్మః తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యం. తచ్చ ప్రకాశరూపతా. స్వప్రకాశతానుగుణ్యం. ధర్మభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ- న త్వన్యదా. తత ఏవ హి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తం. *పుంస్త్వాదివత్త్వస్యేత్యత్ర వక్ష్యతే. స్వాపాదౌ తు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా వహ్నేర్దాహకత్వశక్తివత్. అతో న తదా స్ఫురణం. అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుతప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, తద్విషయప్రత్యక్షస్యోక్తానుపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్స్వతః స్వప్రాగభావం సాధయేత్ -ఇష్టం- స్మర్తవ్యాస్మరణలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం న కిఞ్చిదహమజ్ఞాసిషమితి సుషుప్త్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞానసామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్యాభావోఽపి స్వేనైవ విషయీక్రియత ఇతి స్వతఃపక్షే ప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. పరతఃపక్షేఽపి సిధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి) అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి) అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోఽనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేఽపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావ ఇతి) తద్వివృణోతి (తస్య హీతి) భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేఽపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితీతి) నాత్ర ప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే- తద్ధి ఉక్తిదూషణం- న త్వర్థదూషణం. భావరూపత్వేఽవ్యభిచారం దర్శయతి (తథా చేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితం-త్రైరూప్యభావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వికారా ఇతి) అస్య విశేషణస్యావ్యావర్త్యాభావాన్నైరర్థక్యమాహ (కింభవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తి చేదద్వైతహానిః- న చేద్విశేషణవైయర్థ్యమిత్యర్థః. కిం నిర్వికారమాత్రాభావః సాధ్యతే- ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమే నైకాన్త్యం. ద్వితీయేఽనుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యం. [illegible] ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవైకల్యమితి హేతోర్వ్య

ర్థభూతోఽప్యస్తివికారః-యేనైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. నహ్యసావభ్యుపగమ్యతే. యదప్యనుభూతిరజత్వాత్స్వస్మిన్విభాగంనసహతఇతి. తదపినోపపద్యతే- అజస్యైవాత్మనోదేహేన్ద్రియాదిభ్యోవిభక్తత్వాత్. అనాదిత్వేనచాభ్యుపగతాయాఅవిద్యాయాఆత్మనోవ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. సవిభాగోమిథ్యారూపఇతిచేత్-జన్మప్రతిబద్ధఃపరమార్థవిభాగఃకింక్వచిద్దృష్టస్త్వయా. అవిద్యాయా ఆత్మనఃపరమార్థతోవిభాగాభావేవస్తుతోఽప్యవిద్యైవస్యాదాత్మా. అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేనదర్శనభేదోఽపిసమర్థితఃవేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్. యదపినాస్యాదృశేర్దృశిరూపాయాదృశ్యఃకశ్చిదపిధర్మోఽస్తి దృశ్యత్వాదేవతేషాంనదృశిధర్మత్వమితిచ. తదపిస్వాభ్యుపగతైఃప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికం. నచతేసంవేదనమాత్రం-స్వరూపభేదాత్. స్వసత్తయైవస్వాశ్రయంప్రతికస్యచిద్విషయస్యప్రకాశనంహిసంవేదనం. స్వయంప్రకాశతాతుస్వసత్తయైవస్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థ సాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యం.

వ్యత్వాసిద్ధిర్భవేదితిభావః. అథాజత్వాన్నానాత్వనిషేధంప్రతివదతి(యదపీతి)అత్రకింభేదమాత్రందూషయిషితం-ఉతవిజాతీయభేదః-ఉతసజాతీయభేదః-ఉతస్వగతభేదఇతిపక్షేషుహేత్వసిద్ధ్యానిరస్తేష్వపిహేతుత్వాభ్యుపగమేనప్రథమంద్వితీయంశిరశ్చదూషయన్చార్వాకవ్యతిరిక్తసర్వవాదిసమ్మతస్థలేవ్యభిచారందర్శయతి (అజస్యైవేతి)మృషావాద్యభిమతస్థలఏవహేతోరనైకాన్త్యమాహ(అవిద్యాయాఇతి)తమఃప్రకాశయోరివవిరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తౌసత్యామితిహితద్ధృద్యర్థః. తద్విభాగస్యమిథ్యాత్వమాశఙ్క్యతదభ్యుపగమేనపరిహరతి(సవిభాగఇత్యాదినా)జన్మప్రతిబద్ధః ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషుపరమార్థవిభాగస్యైవఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమేఘటాదివిభాగస్యాపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యేవిశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుదూషణస్యబహుత్వాదయందృష్టాన్తస్యసాధ్యవ్యావృత్తత్వముఖేనవ్యాప్యత్వాసిద్ధిరభిప్రేతానుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్తదుత్పన్నం. యథాఘటఇతిహివ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్యపరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్సాధ్యావ్యావృత్తత్వంహిస్పష్టం. విభాగస్యమిథ్యాత్వేదూషణాన్తరమాహ(అవిద్యాయాఇతి)అథసజాతీయభేదాభావంవ్యుదస్యతి(అబాధితేతి)పూర్వంప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేనదృశ్యభేదస్సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయాదర్శనభేదోఽపిసిద్ధఇత్యర్థః. అవచ్ఛేదకగతోభేదఃనత్వవచ్ఛేద్యగతఇతి ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ(వేద్యభేదాదితి)యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ప్రతిప్రమాతృవిషయంపరస్పరవిలక్షణాః। అపరోక్షంప్రకాశన్తేసుఖదుఃఖాదివద్ధియః॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యసంయోగేచాధికస్యతు। నహిభేదస్స్వతోనాస్తినాప్రత్యక్షశ్చసమ్మతఇతి॥ ప్రతిప్రమాతృవిషయం జ్ఞానభేదోఽపరోక్షః. పరజ్ఞానంపరోక్షతయాభాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాంపరస్పరవైలక్షణ్యంచాపరోక్షం. అతస్తద్భేదాపలాపఃస్వానుభవప్రత్యక్షబాధితఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వమేకంజ్ఞానంజ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేనప్రతీయతఇత్యత్రాహసంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతిశఙ్కాబీజానువాదః. నచజ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ జ్ఞానస్యభేదఃసంబన్ధిభేదకృతఇత్యౌపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపిసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీహిద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్యసంయోగాదేఃసంబన్ధివ్యతిరేకేణస్వరూపేప్రమాణంనాస్తి-తస్యసంబన్ధీసత్తాహేతుః. యస్యతుశబ్దాకాశాదేరస్తి- తస్యతదుపాధికోభేదావభాసః-నస్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్యజ్ఞానస్యస్వాభావికఏవభేదః. తస్మాన్నసజాతీయభేదాపలాపఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్యవేద్యభేదాదిత్యుక్తం. అథస్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థంపూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తంఅనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యంపక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి; చదూషయతి (యదపీత్యాదినా) (అనైకాన్తికమితి) అనియతం-వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయినఃపక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వం. దృశిత్వాదితివ్యతిరేకిణఃసాధ్యవ్యావృత్తావపిసాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రం. అనుభూతిర్నదృశ్యధర్మవతీదృశిత్వాద్యద్దృశ్యధర్మవత్తన్నదృశిః యథాఘటఇతిహ్యనుమానశరీరం.అత్రదృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌభగ్నా- తస్యాఃదృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితిభావః. నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వేనిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వంప్రసజేదితితత్పరిహారాయతేషాంస్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్యపరిహరతి (నచేత్యాదినా) తేషాంస్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉతవ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్యఅన్వయముఖేనస్వరూపమాత్రత్వం సంభావితంశిరఇతిదూషితం-నతుపరాభ్యుపగమాత్. హేతుమాహ(స్వరూపభేదాదితి)స్వరూపాద్భేదస్తేషాంపరస్పరంభేదశ్చవివక్షితః.అనేనపూర్వంవిధాభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తంవివృతంభవతి. సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోఃస్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన) ప్రకాశ్యతేఽనేనేతి ప్రకాశనం-వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తదాహివ్యవహారానుగుణాః- యదాతద్వ్యవహారహేతుషుజ్ఞానంసంనిధత్తే. తత్రాచిదంశస్యస్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వంవ్యవహారానుగుణ్యం. వేద్యత్వేచిదంశస్యాప్యేవం. స్వప్రకాశత్వేతుస్వవ్యవహారసామగ్ర్యాంజ్ఞానాన్తరానపేక్షయాస్వస్యాన్తర్భావః.యద్వైవంచాహుః-వ్యవహారానుగుణ్యంవ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం-ప్రకాశఇత్యర్థః. తచ్చజ్ఞప్తిజ్ఞాతౄఃస్వతః. జ్ఞేయస్యతుజ్ఞానాపాద్యం. అతఃపురోవర్తినోఘటాదేరపితదేవప్రకాశః. నప్రాకట్యం. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేఽపినజ్ఞానస్యస్వప్రకాశత్వవిరోధః. తస్యతన్నిరపేక్షసిద్ధితయాప్రాకట్యస్యజ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. యద్వా-జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణంలక్షణమాహ(చిదచిదితి)చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయాసాధారణంజ్ఞానగతంచిద్వ్యవహారానుగుణ్యంచప్రకాశః- స్వపరవ్యవహా

సర్వకాలవర్తమానత్వంహినిత్యత్వం. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేదఇతి. తేషాంజడత్వాద్యభావరూపతాయామపితథాభూతైరపిచైతన్యధర్మభూతైస్సైరనైకాన్త్యమపరిహార్యం. సంవిదితుస్వరూపాతిరేకేణజడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమితి అభావరూపోభావరూపోవాధర్మోనాభ్యుపేతశ్చేత్తత్తన్నిషేధోక్త్యా కిమపినోక్తంభవేత్. అపిచ-సంవిత్సిధ్యతివానవా. సిధ్యతిచేత్ - సధర్మతాస్యాత్. నచేత్తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్. సిద్ధిరేవసంవిదితిచేత్ - కస్యకంప్రతీతివక్తవ్యం- యదినకస్యచిత్ కంచిత్ప్రతి- సాతర్హినసిద్ధిః. సిద్ధిర్హిపుత్రత్వమివకస్యచిత్కంచిత్ప్రతిభవతి. ఆత్మనఇతిచేత్ కోయమాత్మా- నను సంవిదేవేత్యుక్తం. సత్యముక్తం. దురుక్తంతుతత్. తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్యకించిదర్థజాతంప్రతిసిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీసాసంవిత్స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్. ఏతదుక్తం భవతి-

రానుగుణ్యంప్రకాశఇత్యర్థః. నన్వచితోవిషయత్వమవిగీతం. తచ్చభాసమానత్వం. అచితోవ్యవహారానుగుణ్యంహిజ్ఞానగతంచేత్-ఘటఃప్రకాశతఇతి వ్యవహారాముఖ్యస్స్యాత్. జ్ఞానగతప్రకాశస్యతత్సన్నిధ్యుపచరితత్వాత్. నచజ్ఞానసంబన్ధఏవఘటాదేఃవ్యవహారానుగుణ్యం- వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావఇతిజ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్యద్వినిష్ఠతయాపురోవర్తినోఘటాదేరపితద్ధేతుత్వేనసంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వం హిజ్ఞానజ్ఞేయసాధారణంస్యాత్. ఉచ్యతే- వ్యవహారకర్మత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంసాధారణం. తద్ధివ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. తదేవభాసమానత్వం. ఘటఃప్రకాశతఇతివ్యవహారశ్చతన్నిబన్ధనతయాముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం ప్రతిహేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యంజ్ఞానస్యైవ. తత్ర ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వైకత్వలక్షణస్యస్వస్యవ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాంప్రతిహేతుత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంజ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాంవ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వేహేతుత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంతుధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతఃస్వపరవ్యవహారానుగుణ్యంజ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితియుక్తం. అథనిత్యత్వమాహ(సర్వేతి)యద్యపికాలానవచ్ఛిన్నత్వంఅనుగతంనిత్యత్వలక్షణంప్రాగుక్తం. సదకారణత్వంచనిత్యత్వంప్రసిద్ధం. తథాపిసంవిదఃకాలవ్యతిరిక్తత్వాత్ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వంకృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితితేనాపిసవిశేషత్వాపాదనాయకాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తం. ధర్మాణామభావరూపత్వేస్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి) అభావరూపాణామపిస్వరూపానతిరిక్తత్వేదూషణమాహ(సంవిదితి) తుశబ్దేనప్రాగుక్తశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమిహాభిప్రేతం. తస్య కస్యచిద్ధర్మత్వేనస్వపరనిర్వాహకత్వాత్ స్వరూపేప్రతిపన్నేభ్రమవిరోధిత్వాచ్చస్వరూపమేవవ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తుకస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపేప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చపురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలస్యేవనస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితి. సంవిదస్తీతిశబ్దో నిత్యస్స్వయంప్రకాశాదిశబ్దాశ్చకిమధికార్థాః- ఉతానధికార్థాః. అధికార్థత్వేసవిశేషత్వం. అన్యథాపదాన్తరవైయర్థ్యం- స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధనైస్తైర్హేతుభిఃకింసన్మాత్రంసాధ్యతే- ఉతతదతిరిక్తంకించిత్. ప్రథమేసిద్ధసాధ్యత్వం. ద్వితీయేసవిశేషత్వమిత్యేవంసమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః, నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాంసిద్ధసాధనత్వం,చాభిప్రేతం,యథాసంవిత్సిద్ధా*నవేద్యంవిత్తిధర్మస్స్యాదితియత్ప్రాగుదీరితం। తేనాపిసాధితంకించిత్సంవిదోస్తినవాత్వయా। అస్తిచేత్పక్షపాతస్స్యాన్నచేత్తేవిఫలశ్శ్రమఇతి ॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాంపరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవధర్మేణసాధితేనాలం- నతు ధర్మాన్తరంసాధ్యం - తస్యపూర్వప్రసాధిత ధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - నహినిత్యత్వేప్రసాధితేకాలాపరిచ్ఛేదః పునరపిసాధ్యోవశిష్యతే. ఏవం నిత్యత్వాదీనాంస్వరూపాద్భేదఃపరస్పరభేదశ్చసిద్ధః. పరేణసంవిదోనిర్భేదత్వాపాదనముఖేనతస్యాత్మత్వంసాధితం. అత్రనిర్భేదత్వనిరాకరణముఖేనసంవిదాత్మత్వంనిరాకర్తుమారభతే(అపిచేత్యాదినా)తత్రసవిశేషత్వమాపాదయితుంవికల్పయతి(సంవిత్సిధ్యతివానవేతి)కింప్రతీతా- ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. ప్రథమంశిరోదూషయతి (సిధ్యతిచేదితి)సర్వప్రమాణానాంసవిశేషవిషయత్వస్యపూర్వముపపాదితత్వాదితిభావః. యద్వా- సిధ్యత్వస్యసిద్ధ్యాశ్రయతయాసవిశేషంస్యాత్. సిద్ధిః- ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యధర్మయోగీస్యాదిత్యర్థః. శిరోద్వయాపాదితదోషపరిహారాయపరోక్తంశఙ్కతే(సిద్ధిరేవేతి)సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాత్ ప్రమితివిషయత్వప్రయుక్తంసిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపంసవిశేషత్వంనస్యాత్. అథాపితుచ్ఛత్వంచనభవేత్. సప్రకాశస్వరూపంసిద్ధిరూపమితిభావః.తత్రాపిసవిశేషత్వమాహ(కస్యేతి)ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్యకంచిద్విషయంప్రతిభవతి తదుభయంవక్తవ్యమి[illegible]విపక్షేబాధకమాహ(యదీతి)తద్వివృణోతి(సిద్ధిర్హీతి)పితృస్థానేవిషయః.పుత్రస్థానేఆశ్రయః.పుత్రత్వస్థానేసిద్ధిః.పుత్రత్వస్యహిపుత్ర[illegible]ఆశ్రయ[illegible]కస్యచిదిత్యుక్తంస్థాత్రపేక్షప్రతిక్షేపంశఙ్కతే(ఆత్మనఇతిచేదితి)ఆత్మానంప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీ.అనేనప్రత్యక్త్వంఫలితం. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధస్యాత్మాహిప్రత్యక్. స్వస్మైభాసమానత్వంప్రత్యక్త్వమితిహివక్ష్యతే. తచ్చసంవిదోనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(కోయమాత్మేతి)అయంశబ్దఃసిద్ధి[illegible]సంబన్ధిత్వపరః. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మాకః.కింశబ్దఃక్షేపే. సంవిన్నసిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదఃప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః.సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వాన్నానుపపన్నమితిచోదయతి(నన్వితి)పరిహరతి(సత్యముక్తమితి)సంవిదాత్మత్వస్యదురుక్తత్వంసంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేనోపపాదయితుమారభతే (తథాహీతి)కర్మనిర్దేశోదృష్టాన్తత్వేన. (అర్థజాతమితి)ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జఏవప్రమితివిషయఇతిభావః. సిద్ధిరూపా- ప్రకాశరూపా.అతఏవతదుభయసంబన్ధినీ.(కథమితి)ఆత్మధర్మభూతాసంవిత్ స్వయంకథమాత్మేత్యర్థః.సిద్ధిశబ్దఉత్పత్తిజ్ఞప్తిసాధారణః[illegible]ప్రకాశశ్చేదిహవివక్షితః-సకః-తస్యకర్మకర్తృసంబన్ధిత్వేకింప్రమాణం. వృత్తిజ్ఞానంహిసకర్మకకర్తృకం. సంవిత్తుకేవలా. ఇహకర్మనిర్దేశేకింఫలమితిశఙ్కాయామాహ(ఏతదుక్తంభవతీతి)

అనుభూతిరితి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోऽనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామీమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్స్వభావతయా హి తస్యాః స్వయంప్రకాశతా భవతాప్యుపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మత్వవత్ కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి. తథా హి- అస్య కర్తుః స్థిరత్వం కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. కర్తుః స్థైర్యం తావత్ స ఏవాయమర్థః పూర్వం మయానుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధం. అహం జానామి అహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవ మమేదానీం జ్ఞానం నష్టమితి చ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధా ఇతి కుతస్తదైక్యం. ఏవం క్షణభఙ్గిన్యాః సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితి ప్రత్యభిజ్ఞా చ న ఘటతే- అన్యేనానుభూతస్య నహ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. కించ- అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యా నిత్యత్వేऽపి ప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. ప్రతిసంధానం హి పూర్వాపరకాలస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి - నానుభూతిమాత్రం- అహమేవేదం పూర్వమప్యన్వభూవమితి. భవతోऽప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టం. అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ. సంవిన్నామ కాచిన్నిరాశ్రయా నిర్విషయా వాऽత్యన్తానుపలబ్ధేర్న సంభవతీత్యుక్తం.

అనుభూతి రిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తం. స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవకస్య చిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తం. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థ ఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయా వ్యుత్పత్తిజ్ఞానసంవిదోః విభాగస్యనిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితం. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధ ఇత్యన్తేన కర్మకర్తృసంబన్ధస్యస్వానుభవసిద్ధత్వం, జ్ఞానసంవిదోऽపర్యాయత్వం, చోక్తం. తత్ర పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మస్వయంప్రకాశత్వం సాధయతా కర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితి సకర్మకం జ్ఞానం జడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్ వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోऽనుపపన్న ఇతి భావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్య ఫలం దర్శితం. నను న వయం సంవిదః కర్తృత్వమిచ్ఛామ ఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః- ఉచ్యతే- సంవిద ఆత్మత్వం వదతా ప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యం. ప్రత్యక్త్వం చ జ్ఞానాశ్రయస్యైవేతి సంవిదో జ్ఞాతృత్వమవర్జనీయం. తచ్చ దుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వం- ధాత్వర్థాశ్రయో హి కర్తా. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా సంవిదాత్మత్వం నిరాకృతం. అథ స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణ తద్వ్యుదస్యతే (తథేతి) హిశబ్దేన చాఙ్గీకారేऽపి హేత్వన్తరముచ్యతే. కర్తృస్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్థైర్యం తావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ధి ఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వదత్ర ఘటప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వం మయానుభూత ఇతి కర్తురపి ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః - అథ జ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితినిరోధాన్ దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీ సిద్ధే. అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వప్రతీతిః. ఏతద్ద్వైశబ్ద్యాయానన్తరపూర్వకాలసంజాతజ్ఞానవిశిష్టత్వపరామర్శద్యోతనార్థం జ్ఞాతురేవ మమేత్యుక్తం. ఉత్పత్త్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన స్థితినిరోధగ్రహణం. సంవిద ఉత్పత్తిర్నామ త్రిచతురక్షణస్థాయిన్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్తే ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధో నామ పటసంవిత్. సా చ ప్రత్యక్షా. ఇతి శబ్దార్థః. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణ న తదైక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనః స్థైర్యముక్తం. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేన స్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తం. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా న ఘటత ఇత్యుక్తం. అయమభిప్రాయః- ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదావత్ర క్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్- తత్ర న స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తదాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్ప్రకమ్పమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యం వివృణోతి (అన్యేనేతి) ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మత్వేన అస్థిరత్వేన చ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వం నిరస్తం. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేऽపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం వ్యుదస్యతి (కించేతి) (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యా నిత్యత్వేऽపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమాపాదకతయా సంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేऽపీత్యర్థః. న కేవలమనిత్యత్వపక్ష ఏవ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తిః- నిత్యత్వేऽపీత్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మా హి ప్రతిసంధత్తే. ప్రతిసన్ధానమత్ర న సంభవతీత్యర్థః. తదసంభవముపపాదయతి (ప్రతిసన్ధానమితి) (తదుదాహరతి) (అహమితి) తతః కిమితి శఙ్కాయాం తస్య పరానిష్టత్వమాహ (భవత ఇతి) న కేవలం భవదనభ్యుపగమః- అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయాగన్తృత్వవదనుపపన్నం చేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచాऽనుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. నను ధర్మత్వాస్థిరత్వాప్రతిసన్ధాతృత్వైః సంవిదో నాత్మత్వం యదుక్తం- తన్న వక్తవ్యం- అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేన అనభ్యుపగమాత్, విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదో గుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావాచ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథం విషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః- స్వరూపభూతం జ్ఞానం విషయాశ్రయశూన్యం త్వన్మతే. ఉచ్యతే- స్థవిష్ఠమిదం చోద్యం - కిం త్వయా జ్ఞాతురేవ జ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికం విషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వం చ సాధ్యతే- తత్సిద్ధసాధనం. యది జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞానస్య- తర్హి జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తం విషయాశ్రయవిరహితం జ్ఞానం శూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపత్రికాతిరిక్తం జ్ఞానమనుపలమ్భనిరస్తమిత్యర్థః. బౌద్ధైకదేశిభిః ధర్మికల్పనాతోऽవరం ధర్మకల్పనేతి లాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాతా త్వాత్మ

ఉభయాభ్యుపేతాసంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతం. అనుభూతిమాత్రమేవపరమార్థఇతినిష్కర్షకహేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః. ననుచాహంజానామీత్యస్మత్ప్రత్యయేయోఽనిదమంశఃప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్సఆత్మా. తస్మింస్తత్ప్రబలనిర్భాసితతయాయుష్మదర్థలక్షణోఽహంజానామీతిసిధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీయుష్మదర్థఏవ. నైతదేవం-అహంజానామీతిధర్మధర్మితయాప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ. కించ- అహమర్థోనచేదాత్మాప్రత్యక్త్వంనాత్మనోభవేత్। అహంబుద్ధ్యాపరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థోహిభిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్। భవేయమితిమోక్షార్థీశ్రవణాదౌప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌమోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః॥

వాదినాజ్ఞానాత్మవాదినాచసంప్రతిపన్నాసంవిదేవాత్మేత్యుక్తం. తదాశఙ్క్యపరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయాఏవలాఘవన్యాయః. నతూపలబ్ధౌ- అన్యథాత్వన్యలాఘవార్థంమాధ్యమికమతానుసారేణజ్ఞానంచత్యజ్యేత. కల్పనేతులాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యతఇతిచేత్- జ్ఞాతాపితథోపలభ్యతే. అతఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సాక్షాదైవసంవిదుపలభ్యతే తథాపియుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వంసాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) యద్వా- సంవిదఃపరమార్థత్వేనఉభయవాదిసంమతత్వాత్సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్యదూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం- ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్యఅహంజానామీతిజ్ఞాతృత్వసామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యాపరాహతమిత్యర్థః. జ్ఞాతురేవప్రత్యగాత్మత్వంఉపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తం. తస్యాఉపలబ్ధేర్నిర్విశేషసంవిదాత్మత్వసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) ప్రత్యగర్థోఽహ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వంచాహమర్థాత్మత్వేతునసిధ్యతి-సంవిదాత్మత్వపక్షఏవసేత్స్యతీతిచోదయతి (ననుచేతి)అహంజానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే-అస్మత్ప్రత్యయత్వేనపరాభ్యుపగతే. యశ్చిత్పదార్థః సఆత్మా. కుతఇత్యత్రాహ(అనిదమంశఇతి)ఇదమంశవ్యతిరిక్తః-పరాగర్థవ్యతిరిక్తఃప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదం. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వంచకుతఇత్యత్రాహ(ప్రకాశైకరసఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వంస్వస్మైప్రకాశమానత్వం. స్వయంప్రకాశత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వం.అహమర్థస్తుయుష్మదర్థలక్షణః. యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వంకుతఇత్యత్రాహ(తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్-జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్.తచ్చ చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థేసంవిదాత్మత్వేవ్యతిరేకిత్రయం,అహమర్థానాత్మత్వేన్వయిత్రయం, చాభిప్రేతం. తత్రస్వస్వవ్యతిరేకిణాంవ్యతిరేకిదృష్టాన్తోఽన్వయినాంసపక్షశ్చయుష్మదర్థశబ్దేనసూచితః. అనుభూతిరాత్మా-ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్నప్రత్యక్ యథాఘటః.అనుభూతిః ప్రత్యగ్భూతా- స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్నప్రత్యక్ తన్నస్వయంప్రకాశం యథాఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా-అనుభూతిత్వాత్. యన్నస్వతస్సిద్ధినతదనుభూతిర్యథాఘటఇతివ్యతిరేకిత్రయం. అహమర్థఃజ్ఞానాధీనప్రకాశః- చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థఃపరాక్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ ఘటవత్. అహమర్థోనాత్మా- పరాక్త్వాద్ఘటవదిత్యన్వయిత్రయం. స్వయంప్రకాశత్వమేవసంవిదాత్మత్వేసాధ్యేహేతుతయాపూర్వముక్తంపూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్రతుతేనప్రత్యక్త్వంసాధయిత్వాతేనాత్మత్వంసాధితం. ఏతత్పరిహరతి (నైతదేవమితి) సంవిదస్స్వయంప్రకాశత్వమిష్టం. శిక్షణీయాంశశ్చోక్తః. అతస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్తుపక్షత్వస్యాసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహనిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కింప్రతీత్యాభ్యుపగతం - ఉతప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యనుపపత్త్యా- ఉతశ్రుత్యర్థాపత్త్యా- ఉతశ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాదితివికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షేప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహంజానామీతి) ఏతేనపరోక్తానాంజ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వజ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహంజానామీత్యత్రాహమర్థస్యావభాసేపిఘటావభాసఇవప్రతిసంబన్ధితయాహమితిప్రతీయతే. ధర్మితయావభాసాదేవనజ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స్వస్మైప్రత్యగాత్మాచ. జ్ఞానంధర్మతయాప్రతీయమానంసుఖాదివదన్యస్మైభాసతఇతినప్రత్యక్- నాప్యాత్మా. అపితుపరాగనాత్మాచ. అతశ్చతుర్ణాంహేతూనాంప్రత్యక్షబాధఉక్తోభవతి. అథప్రత్యక్త్వంవిపరీతసాధకంచేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మైప్రకాశమానత్వరూపంప్రత్యక్త్వం,పరస్మైప్రకాశమానత్వంపరాక్త్వం, చాహమిదంబుద్ధిభ్యాంహివిభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమేప్రత్యక్త్వమేవనసేత్స్యతీతిప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః.సంవిదఃప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చఫలితా. అహమర్థస్యపరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చసిద్ధా. అహం బుద్ధ్యేత్యనేనయుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితిస్వోక్తివిరోధశ్చ.*కోహమిత్యేవనిపుణశ్శుద్ధోహమితిదోషాయనాత్మన్యేష ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చగమ్యతే. హేతుద్వయస్యప్రసిద్ధిపరత్వాద్వైతౌవా. అనుభూతిఃపరాచీ-అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్యస్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వం, చ. అనుభూతిరనాత్మా- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితిసంవిదాత్మత్వసాధకస్యప్రత్యక్త్వహేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వంచాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే - అహంబుద్ధ్యాపరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్యభేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్రసంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చసిద్ధా. శ్రుత్యర్థాపత్తింవక్తుంముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః యత్సంబన్ధినీసుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే- తద్వినాశోమోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యంభవేత్. ప్రమితిజనకత్వంహిశాస్త్రస్యప్రామాణ్యం. బుభుత్సితగ్రాహ్యస్యశాస్త్రస్యపురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణమననాద్యధికారీనసిధ్యేత్. నహిశాస్త్రంశ్రవణాదినిరపేక్షంకస్యచిత్ప్రమితింజనయతి- అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యంనభవేదితిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. అహమర్థనష్టేపిజ్ఞప్తి

మయి నష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిద్ జ్ఞప్తిరవస్థితా। ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి న భవిష్యతి॥ స్వసంబన్ధితయా హ్యస్యాః సత్తా విజ్ఞప్తితాదిచ। స్వసంబన్ధవియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ న సిధ్యతి॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్। అతోఽహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్॥ విజ్ఞాతారమరే కేన జానాత్యేవేతి చ శ్రుతిః। ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి చ స్మృతిః॥ నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోఽపి వక్ష్యతి। జ్ఞాత ఏవేత్యతో నాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్॥ అహం ప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహం జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వచనం జననీ మే వన్ధ్యేతివత్ వ్యాహతార్థం చ. న చాఽసౌ జ్ఞాతాఽహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః-స్వయంప్రకాశత్వాత్. చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. యది ప్రకాశస్వభావః సోఽనన్యాధీనప్రకాశః దీపవత్. న హి దీపాదేస్స్వప్రభాబలనిర్భాసితత్వేనాప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చ. కిం తర్హి-దీపాది ప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. అన్యానపి

నిత్యాతిష్ఠతీత్యత్రాహ (మయి నష్టేఽపీతి) న హి మయి నష్టేఽపి స్వప్నస్తిష్ఠతీతి స్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితి భావః. న హి కేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః- అపి త్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోఽయం స్వనాశాయ న ప్రవర్తతే. అహమర్థవిగమేఽజ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తం. అథ తదవస్థానమేవ నాస్తీత్యాహ (స్వసమ్బన్ధితయేతి) సామాన్యాకారః సత్తా. విజ్ఞప్తితా- విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వం వివక్షితం. సత్తాయా ఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్, స్వరూపలాభేసతి జ్ఞప్తిత్వాదిసమ్భవాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యర్థః. అతో యత్సమ్బన్ధాయత్తా సత్తా- తత్సమ్బన్ధవియోగే జ్ఞప్తిస్సత్తైవ నేత్యాహ (స్వసమ్బన్ధేతి) ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహేతుత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినా సత్తా తత్ఫలం ద్వైధీభావ ఇత్యాది వివక్షితం. ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధాదసిద్ధత్వాద్విపరీతసాధకత్వాత్సత్ప్రతిపక్షత్వాచ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చాహమర్థాత్మత్వమాహ (అత ఇతి) పూర్వోత్తరహేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణి దర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనో జ్ఞాతృత్వముక్తం ✻విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వాభావికతయా ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వమస్తీతి దర్శయతి- (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞాపనార్థం నాత్మాఽశ్రుతేరితి సూత్రముపాత్తం. త్వయాఽనిత్యతయాఽభ్యుపేతస్యాహమర్థస్య నిత్యత్వకథనమపి తస్యైవాత్మత్వసాధకమితి చ జ్ఞాపనార్థం. అతో నాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపనిగమనాత్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాం సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపే చ యథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. దూషణాన్తరం వ్యాహతిరప్యస్తీత్యాహ (అహం ప్రత్యయేత్యాదినా) (అహం ప్రత్యయసిద్ధ ఇతి) సిద్ధశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అత ఏవ హ్యన్యత్ర యుష్మత్ప్రత్యయవిషయ ఇత్యుక్తం. అహం ప్రత్యయసిద్ధో హీతి హిశబ్దేనాస్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దయోశ్చ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తద్గ్రన్థప్రసిద్ధిం దర్శయతి. జ్ఞానమేవ స్వయంప్రకాశం. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః. అతో నాత్మేతి శఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిముఖే ప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యం ప్రతిజానీతే (న చాసావితి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యం. స్వత ఏవ వ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వాదహమర్థః ప్రకాశాన్తరనిరపేక్ష ఇత్యర్థః. తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానం. తద్భావశ్చైతన్యం- జ్ఞానత్వం. తత్స్వభావత్వం- జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవ హి జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం. తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వం ప్రామాణికం చేత్ తదేవ స్వయంప్రకాశత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. అహమర్థస్య చైతన్యస్వభావత్వే శ్రుతిం ప్రమాణం వక్ష్యన్ తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యః ప్రకాశస్వభావ ఇత్యాదినా) అత్ర దీపధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోస్సాధర్మ్యాద్ద్వా ప్రణాడ్యా వా యాదృశవ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశమిహ ప్రకాశశబ్దేన వివక్షితం. దీపస్య తమోవిరోధిరూపమౌజ్జ్వల్యం ప్రకాశః. జ్ఞానస్య తు స్ఫురణం. యస్తత్స్వభావః-తద్ధర్మకః-స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః. సోఽనన్యాధీనప్రకాశః- స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్న శఙ్కనీయా- యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్యౌజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధం. తథా జ్ఞాతురపి. స్వత ఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేఽనేన గ్రన్థేన. అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపో ఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్య ఇతి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (న హీతి) న చ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివ దీపః ప్రభావభాస్యః-అన్ధకారే వ్యభిచారాత్. అతో న దీపస్య ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చేతి) స్వయమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృతప్రకాశాన్తరసాపేక్షత్వం చ నాస్తీత్యర్థః. అర్థసిద్ధం వస్తుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కిం తర్హీతి) ఉత్తరమాహ(దీప ఇతి) దీపో న కేవలం స్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి అపి తు స్వపరికరేణాన్యానపి ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి) ఏవం వార్థః-దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీతి) విషయప్రకాశనక్షమోఽపి స్వరూపస్య క్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ న ప్రకాశయతి- కిం తు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూతయా ప్రభయేత్యర్థః. ✻యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యాదినిర్దేశోఽభిప్రేతః. యద్వాఽనుమానవివక్షయాఽఽహ (చైతన్యస్వభావతా హీతి) చైతన్యస్వభావతా-జ్ఞానధర్మకత్వం. ఏతదేవ హి స్వయంప్రకాశత్వం. జ్ఞానధర్మత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తం భవతి. యథా ధూమవత్త్వం హ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తే ధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తద్వత్. అయం చాన్వయీ హేతుః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (య ఇతి) ప్రకాశ

ప్రకాశయతి ప్రభయా. ఏతదుక్తం భవతి- యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. యద్యపి ప్రభా ప్రభావద్ద్రవ్యగుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ- న శౌక్ల్యాదివద్గుణః- స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వా ద్రూపవత్త్వాచ్చ. శౌక్ల్యాది వైధర్మ్యాత్ ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరం. ప్రకాశవత్త్వం చ స్వస్య స్వరూపస్యాన్యేషాం చ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వ తచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః. న చాశ్రయావయవా ఏవ విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే- మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

విరలత్వమపేతార్థచాక్షుషత్వనిమిత్తస్వరూపస్య స్వాశ్రయేతరద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయ ధర్మ్యన్తరాపరోక్షశబ్దౌ. ఇన్ద్రియవ్యవచ్ఛేదార్థోఽనపేక్షశబ్దః. పక్షసపక్షయోరనుగతత్వాయ సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వేత్యుక్తం. జ్ఞాతా స్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాద్దీపవదిత్యనుమానశరీరం. భాసమానతయా సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచికః ప్రశ్నార్థః. దీపస్య స్వధర్మభూతప్రభానపేక్షప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్ స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. దృష్టాన్తే సాధ్యాన్వయం దర్శయతి (నహీతి) సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వాభావేపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తం- ఉత్తరత్ర తథా హి శ్రుతయ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితం చేత్ తథా చేతి హి వక్తవ్యం. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పఞ్చమ్యర్థత్వే హి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనే చ చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతేత్యుక్తం. చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః- న తు జ్ఞానధర్మకత్వపరః- అనన్తరపూర్వగ్రన్థే చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి జ్ఞానధర్మత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనే స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్, పూర్వమపి స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేతి పదస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ చైతన్యస్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరం. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య శ్రౌతత్వే సత్యనుమానమప్యర్థసిద్ధం- జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః, ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోక్తేశ్చ. జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే ద్వయోర్జ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే- అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వే తు సజ్ఞానాశ్రయత్వసమ్భవః - గుణానామగుణత్వాత్. న చ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావః ప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతి వాచ్యం - ప్రభాయా వినష్టదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. ప్రథమం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం- సజాతీయం. నియతధర్మస్య కథం ద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా- పరతన్త్రీభూతా. అయుతసిద్ధవిశేషణభూతేత్యర్థః. తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞార్థద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి) ద్రవ్యత్వమస్తు తత్రాపి తేజస్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశః- తమోవిరోధ్యాకారవిశేషః- ఔజ్జ్వల్యం. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వం చేతి) స్వవిషయ... తమోనిరసనరూపకార్యదర్శనాదిత్యర్థః. తర్హి కథమస్యా గుణత్వవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః. అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే ... ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చానుపపన్నః - దీపస్యైవోత్పత్తివినాశ... తథాభావేపి తేజస్త్వసామాన్యస్యేవ ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సద్ద్రవ్యత్వాదిభిర్ఘటాదావపి ... రత్నే క్షణికత్వం రత్నశాస్త్రవిరుద్ధం- కాలవిశేషే తదుత్పత్త్యాద్యవగతేః. ఆదిత్యాదిషు చ క్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధం- *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ *నాగ్నిః సోమో న సూర్య ఇతి కాలవిశేషే తదుత్పత్తివినాశావగతేః. న చ సూర్యాదిసృష్టిప్రలయపరవాక్యానాం సన్తత్యుపక్రమోపరమపరత్వం వాచ్యం- రత్నసూర్యాదిమాత్రక్షణికత్వే ప్రమాణాభావాత్. తేజస్త్వం తు తేజఃపరమాణుభిర్నిత్యైః సహేతుతయా వాచ్యం- తేజఃపరమాణుషు వ్యభిచారాత్. సత్త్వాదిభిః క్షణికత్వే జగత్క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తం. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలబ్ధగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావశ్యమ్భావిత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ తద్వన్మణ్యాదిష్వపీతి. నైవం- సముద్గకసమ్పుటాదినా ... పిహితఘనసారాదేః దూరే గన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవవిశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్న ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశకల్పనా. ప్రవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవిని చ సూక్ష్మ... ల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతః ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాతవిశ్లేషహేతుకోత్పత్తివినాశానకల్ప్యౌ. కల్పనేపి ... అవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసమ్ప్రతిపన్నానామేవ స్థితిమాత్రం కల్ప్యం. తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః, అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాపరిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా- ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బన్ధాత్ దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యం- గౌరవాభావాత్. న కేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వం. ఉక్తం చ భారతే *న హ్యాత్మా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధరైరకృతాత్మభిః॥ తేషాం తు మనసా రశ్మీన్ యదా సమ్యఙ్నియచ్ఛతి। తదా ప్రకాశతేఽస్యాత్మా దీపో దీప్యన్నివాకృతిః॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చీకృతభూతాప్యాయనత్వాదాప్యతేజఃప్రభృతిభిస్సమ్బన్ధాద్రశ్మిమత్త్వం చోపపద్యతే. నన్వగ్న్యుత్పన్నసమ్బన్ధాత్సలిలశిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భాదగ్న్యుత్పాద్యవయవసఞ్చారి

దీపేప్యవయవిప్రతిపత్తిర్నకదాచిదపినస్యాత్ - నహివిశరణస్వభావావయవాదీపాశ్చతురస్రాకారమాత్రం నియమేనపిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్యతతఃపశ్చాద్యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపావిశీర్ణాః ప్రచరన్తీతిశక్యంవక్తుం. అతస్సప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నావినశ్యన్తీతిపుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశేవినాశాచ్చావగమ్యతే.

న్తిం వినానోపపద్యతే-సలిలాదేస్స్వతఔష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ. ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్తిరభ్యుపేత్యా. ఏవమవయవసఙ్క్రాన్తిశ్చవిశరణేనవినానోపపద్యతే. గత్వరాణాం రశ్మీనాంచరణతలానామివకథంవిశరణేనవినాక్వచిత్సఙ్క్రమః అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి-ఉచ్యతే-అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్తైర్వౌష్ణ్యోపలమ్భః సలిలాదౌసఙ్క్రాన్తిమన్తో౽గ్న్యవయవాఏవప్రభేతినవాచ్యం- దీపప్రభయా౽హోరాత్రసంవృతేపిసలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. ఆతపతప్తేష్వపినకిరణవిశరణాదవయవసఙ్క్రమః- కు[illegible]నకణానామివరవికిరణోపాత్తముక్తానామగ్న్యవయవానాంసఙ్క్రమణాదుష్ణోపలమ్భోపపత్తేః. నచాత్రకల్పకమన్వేష్టవ్యం. నాపికల్పనాగౌరవంప్రసజతి-ఆగమసిద్ధత్వాదస్యార్థస్య. తథాహిమాత్స్యేపురాణేకథ్యతే * వసన్తేగ్రీష్మకేరశ్మిశతైస్సన్తపతిత్రిభిః । శరద్యపిచవర్షాసుచతుర్భిస్సంప్రవర్షతి ॥ హేమన్తేశిశిరేచైవహిమముత్సృజతేత్రిభిరితి ॥ యథావర్షాసుహేమన్తేచరవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చనవిశీర్ణకిరణావయవాః- కిన్తుకిరణోపాత్తవిముక్తాఆప్యావయవాఏవ. ఏవంగ్రీష్మేచరవికిరణజన్యంసన్తాపనంనతద్విశీర్ణావయవకార్యం. కిన్తుతదుపాత్తముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితిప్రతీయతే. తథా *అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతిఉద్యన్తంవావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతిశ్రూయతే ॥ అత్రచాదిత్యతిరోధానదర్శనావచ్ఛిన్నకాలవిశేషపరౌసాయంప్రాతశ్శబ్దౌ. అస్యసాయంభావప్రాతర్భావాదవిప్రకృష్టసంనికృష్టతత్తద్దేశవర్తిపురుషాపేక్షయాసర్వదోపపద్యేతే ఇత్యయమర్థోభువనకోశేస్ఫుటతరః. తతశ్చప్రవిశతీత్యనేనాగ్నావాదిత్యస్యవ్యాప్తిరుచ్యమానాదూరస్థితస్యస్వరూపేణనోపపన్నేతికిరణద్వారాభవతి. అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేనఅగ్న్యవయవానామాదిత్యేనోపాదీయమానత్వముచ్యతే. నచాగ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదంవాక్యం- *తస్మాద్ధూమఏవాగ్నేర్దివాదదృశ ఇత్యనన్తరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోమాన్ద్యకథనాత్. అన్యథా సాయంప్రాతస్సమయయోస్సర్వదాసంభవేనాగ్నేరాదిత్యేసర్వదారోహణమగ్నావాదిత్యస్యసర్వదారోహణంచప్రసజేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోస్థానవినిమయేనసర్వదాస్థితిరుక్తాస్యాత్. సాచప్రమాణాన్తరవిరుద్ధా. అతఆదిత్యస్యాగ్నౌకిరణద్వారావ్యాప్తిఃకిరణైరగ్న్యవయవోపాదానంచవాక్యద్వయోక్తం. అతశ్చోపాత్తాగ్న్యవయవక్షైణతాపనంమాత్స్యోక్తంఉత్సర్జనప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్తుహినకణానామివరవికిరణముక్తానామాగ్నేయావయవానాంవిశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాద్రవికిరణేషురన్ధ్రగతేప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్లిప్తిరనుపపన్నా. అతోనశీర్ణావయవాఃప్రభా. దూషణాన్తరమాహ (దీపేపీతి) అవయవప్రతిపత్త్యనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) దీపఃకింవిశరణస్వభావః- ఉతస్థిరస్వభావః - విశరణస్వభావత్వేపిణ్డీభావోమూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతనిబన్ధనస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వేవిశరణంమూర్తద్రవ్యప్రతిహతిహేతుకంస్యాత్. అత్రోభయమనుపలమ్భహతం. విశరణస్వభావత్వేపిణ్డీభావోవాయునోపపద్యతఇతిచేత్తర్హినివాతేపిణ్డీభావోనస్యాత్. స్తిమితసూక్ష్మవాయునాపిణ్డీభావశ్చేద్విశరణంనస్యాత్. తచ్చసూక్ష్మవాయునాచేదేకస్యవిరుద్ధస్వభావద్వయాయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యం. తయోర్మిథఃప్రతిఘాతుకత్వాదన్యతరవిగమేపిణ్డీభావఏవవావిశరణమేవవాస్యాత్. తత్పరిహారాయపరస్పరాన్తరితవిరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయాసంనిధివిగమపరికల్పనేగౌరవంస్యాత్. తత్కల్పనేపితిర్యగ్గత్వరాణాంవాయ్వవయవానాంనోదనమాత్రహేతూనాంపరితఃప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్పిణ్డీభావోనస్యాత్. ననుస్నేహపణద్రవీభూతపార్థివావయవసందంశాత్పిణ్డీభావః. తతస్తదవయవగతస్నిగ్ధత్వాపగమేనసందంశకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహివిశరణేతి) యద్యగ్న్యవయవాఊర్ధ్వగమనస్వభావాః- తర్హివిశరణేతిర్యగ్గతిర్నస్యాత్. యదితేతిర్యగ్గతిస్వభావాః-తర్హిప్రథమమూర్ధ్వగతిర్నస్యాత్-ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినావినావిరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చనదృశ్యతే. దీపప్రభయోర్భిన్నావయవిత్వేతువిరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. కించ- చతురశ్రకోశాదిపరిమితాకారపద్మనియామకోపినాస్తి. విశరణేధపార్శ్వేపివిశరణంసంభవతి సమన్తతోయుగపద్విశరణనియామకాభావాదిత్యభిప్రాయః. కించ-విశీర్ణానామవయవానాంపాంసూనామివఋజుప్రసరణనియమేనచహేతుః - ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చతిరోధాయకంపదార్థంప్రతిఋజుదేశఏవచ్ఛాయాయోగాదవగమ్యతే. ఛాయాయాహ్యార్జవంతునివార్యమాణరశ్మీనాంపృథ్వగ్రత్వకృతం- నా౽నార్జవకృతం. ఛాయాకౌటిల్యంతుతిరోధాయకకౌటిల్యకృతం- నతుప్రసారానార్జవకృతం. తచ్చఋజుప్రసారిత్వసాధకం. విశీర్ణావయవత్వేరేణూనామివపవనానుత్సార్యమాణత్వంచనఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తాహిప్రభాదక్షిణానిలేననోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలక నిష్క్రాన్త ప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభా సంసర్గాదేవ గమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయా మౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయానవిశీర్ణావయవత్వమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ(అతస్సప్రభాకాఏవదీపాఃప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేనమణ్యాదివినాశాభ్యుపగమేతిప్రసఙ్గాత్, విశరణస్వీకారేపిణ్డీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేకనియమవ్యవస్థాపకాభావా, ద్యథాదృష్టాభ్యుపగమేవిరోధాభావా, చ్చసప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నాఇత్యర్థః. తర్హికథంప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావిత్యపేక్షాయాం-యథామణ్యాదీనాంప్రతిక్షణవినాశోనప్రసజతి తథాదీపక్షణికత్వేహేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశేవినాశాచ్చేతి) పృథక్స్థితదణ్డచక్రాదిజ్యావృత్త్యర్థంపుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్యదీపసామగ్రీత్వంప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగదృష్టం, నచప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్యైవకారణత్వంశఙ్కనీయం- చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్ని

ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థా దృశ్యమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్. ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతా. తథాహి శ్రుతయః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతి *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం* స ఉత్తమః పురుషో నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి *తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ *జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ- న ప్రకాశమాత్రమ్.

సంయోగే సతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్. అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పూర్వకాలకారణపరంపరాదృష్టేతి ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాద్దీప ఉత్పద్యతే. తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలబ్ధ్యా పూర్వనాశోఽపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే తద్వినాశేఽవినాశాచ్చేతి. వర్త్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమవర్త్యవయవవినాశే దృష్టమ్. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపో వినశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావదనుమీయత ఇత్యర్థః. ప్రభా విశీర్ణావయవా చేద్దీపసమీపే తస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం విశరణపక్షే హ్యవయవబాహుళ్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్యమాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభాయా ఇతి) ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాదిశబ్దేనాశ్రయవిప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యం చ వివక్షితమ్. ఉపలబ్ధివ్యవస్థాపత్త్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి (ఏవమితి) (చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. తతః కిం స్వయంప్రకాశత్వస్యేత్యపేక్షాయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దో వివృతో భవతి. ఏవమనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథాహి శ్రుతయ ఇతి) స యథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః - అన్తరఙ్గవ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిరఙ్గవ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకనిర్దేశేన నిశ్శేషగ్రహణం కృతమ్. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మిపరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మపరః. కృత్స్నశబ్దస్తయోరేకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూపస్యైవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం - న త్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్య ఇతి హ్యుక్తమ్. శరీరిత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తనైరన్తర్యస్య జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయంప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానమ్. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వస్వయంప్రకాశత్వయోస్సహ ప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్యాస్య ద్రష్టృత్వస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితమ్. న కేవలం సంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణాసంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః - ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి స ఉత్తమ ఇతి చ. పురుషం ప్రాప్యాస్తముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియవిలయం దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం న జ్ఞానాన్తరాశ్రయ ఇతి చేత్ - ఉపపత్త్యా శ్రుతివిరోధే నైవముచ్యతే - తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యమ్. యది శ్రుతిబలాత్స్వతస్త్వేన స్వీక్రియతే - తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామ్. న చ వ్యాప్తివిరోధః - ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వస్య. శ్రుత్యా జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) నను ఘటమహం జానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయత ఇత్యభ్యుపేత్యమ్ - అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతః స్వసంబన్ధః ప్రతీయత ఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాద్భవతి. అహమర్థప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనైకత్వేన చ స్వతో భాతి. న హ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానేనైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతః స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్య చ జడత్వం స్యాత్. కించ - జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యంభావినీ చేత్ - సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్ సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యంభావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్. నైవమ్ - స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణవిశేష్యభావో హి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానం చ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వం చ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్సహావభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్సహావభాసశ్చ విశ

ప్రకాశత్వాదేవకస్యచిదేవభవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశవత్. తస్మాన్నాత్మాభవితుమర్హతిసంవిత్. సంవిదనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతిచ శబ్దార్థవిదః. నహిలౌకవేదయోర్జ్ఞానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య చప్రయోగోదృష్టచరః. యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి. తత్రేదంప్రష్టవ్యం-అజడత్వమితికిమభిప్రేతం-స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమితిచేత్-తథాసతిదీపాదిష్వనైకాన్త్యం. సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేనాసిద్ధిర్విరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశ సత్తాకత్వమపిసుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తం. యద్యుచ్యేత-సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మైప్రకాశమానతయాఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. జ్ఞానంవాకింస్వస్మైప్రకాశతే- తదపిహ్యన్యస్యైవాహమర్థస్యజ్ఞాతురవభాసతే అహంసుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మైప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వంసంవిద్యసిద్ధం. తస్మాత్స్వాత్మానంప్రతిస్వసత్తయైవసిధ్యన్నజడోఽహమర్థఏవాత్మా.

జ్ఞానగమ్యతయావినానోపపద్యతఇతిజ్ఞాతృజ్ఞానయోర్జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వంస్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపిగన్ధపుష్పయోస్సంబన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వంహిదృశ్యతఇతిచేన్న - తత్రసంబన్ధినోస్సంబన్ధేనసహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహావభాసప్రయుక్తత్వాభావాత్. సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తంహితత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వం. అత్రస్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవసహావభాసమానయోర్జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణ విశేష్యత్రైక స్వభావత్వరూపసంబన్ధగ్రహోజ్ఞానాన్తరానపేక్షఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధగ్రహస్యపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞాన పరంపరాప్రసఙ్గాః దూరోత్సారితాః. ఏవంజ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేనచిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితిజడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తోభవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వంవదతాకిం స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వంహేతురుక్తః-ఉతవిషయప్రకాశకాన్యత్వం. ప్రథమేసాధ్యావిశిష్టత్వం. ద్వితీయేబ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం. శ్రుత్యాదిబాధశ్చ. అథసాశ్రయత్వేతర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్-విషయేణసాక్షాత్సంబధ్యసాక్షాత్పరంపరయాజ్ఞాయమానత్వేనాపరోక్షవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేనస్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియలిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. హేత్వన్తరమప్యాహ(సంవిదనుభూతీతి)సంబన్ధిశబ్దత్వంశబ్దస్వభావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ(నహిలోకవేదయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్యఅన్యథాత్వందృశ్యతే-తత్రశబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయం-యథాదారాఇత్యాదిషుబహుత్వాదేః. యత్రనాన్యథాత్వం-తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ- యథాభార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథాలోకవేదయోస్సకర్మకర్తృకత్వదర్శనాత్ అర్థస్వభావాయత్తమేవసంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా- కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వంవ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తుప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తుజ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (నహిలోకేతి) ప్రయోగాధీనంహి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనం. ప్రయోగశ్చసంబన్ధిన్యేవార్థఇతి నార్థాన్తరకల్పనాస్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞానవాచిశబ్దానాంసమ్బన్ధిశబ్దత్వంత్వన్మతేప్యనుపపన్నమితిచేన్న- స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వేరూఢానాం జ్ఞానాదిశబ్దానాం అనుభూత్యాదిశబ్దేభ్యఃశబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తుధర్మభూతజ్ఞానేసావకాశోఽస్మన్మతే- విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవవిషయాశ్రయసమ్బన్ధబాధేననిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్. త్వన్మతేసమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశోనిరర్థకఇతిభావః. అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వసమర్థనందూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి)అజడత్వంకింస్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వం-ఉతఅవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వం-ఉతస్వస్మైప్రకాశమానత్వం-ఉతస్వస్మైస్వయంప్రకాశత్వం-ఉతస్వయంప్రకాశత్వమితిపఞ్చధావికల్పమభిప్రేత్యాహ(అజడత్వమితి)(కిమభిప్రేతమితి)అహంజానామీతిప్రత్యక్షబాధస్సర్వసాధారణందూషణం. ప్రథమంస్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షందూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తఃప్రకాశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధిదూషణోపయోగిభేదజ్ఞాపనార్థంస్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః. అనైకాన్త్యమాహ(తథాసతీతి)స్వపక్షేజ్ఞాతురాత్మత్వాత్ సపక్షభూతేతస్మిన్ విపక్షేఽనాత్మనిదీపేచవృత్త్యాఽనైకాన్త్యంపక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తంపరపక్షే. అనియతత్వమేవానైకాన్త్యం. సపక్షాభావాత్ దూషణాన్తరద్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికాప్రకాశఃప్రయోజ్యఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమేనిర్విశేషత్వవిరోధః. ఇమావసిద్ధివిరోధౌవికల్పసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా-విరోధః-పక్షవిపక్షయోరేవవర్తమానత్వం-పక్షభూతసంవిదివిపక్షేదీపాదౌచవృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనాయాంవిరోధఉక్తః. అత్రస్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్రప్రకాశశబ్దేన సాక్షాద్వాపరంపరయావావ్యవహారానుగుణ్యంవివక్షితం-ఉతపరంపరయైవ-ఉతసాక్షాదేవేతివికల్పోఽభిప్రేతః. ప్రథమంశిరస్స్వపరదర్శనపర్యాలోచనయాభిహితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణనిరస్తంభవతి. ద్వితీయేత్వసిద్ధిః- పరంపరయైవవ్యవహారానుగుణ్యస్యజ్ఞప్తావుభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృతీయేసత్తాతిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చస్యాతామిత్యభిప్రాయః. ద్వితీయంపక్షంప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్యభిచరతిప్రకాశోయస్యసత్తాయాంసోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః. ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేపివిద్యమానదశాయాంసర్వదాప్రకాశమానత్వమిత్యర్థః. తస్యానాత్మత్వేనసంప్రతిపన్నేషుసుఖదుఃఖాదిషువ్యభిచారఉక్తః. అథతత్పరిహారముఖేనస్వస్మైప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి(యద్యుచ్యేతేతి)పరిహరతి(జ్ఞానంవేతి)కస్యేత్యత్రాహ(తదపీతి)పరస్మైభాసమానత్వముపపాదయతి(అహమితి)తస్మాదేవంరూపాజడత్వమసిద్ధమిత్యాహ(అత ఇతి) అథచతుర్థంశిరోదూషయన్ అసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి)స్వయంప్రకాశత్వపక్షేపిస్వయంప్రకాశత్వంనామకింజ్ఞానకర్మతామన్తరేణవ్యవహారానుగుణత్వం-ఉతజ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతేవికల్పేప్రథమశిరస్స్వాదితి గ్రన్థేనదూషితం. ఇహస్వాత్మవ్యావృత్త్యర్థంస్వాత్మానమిత్యుక్తం. స్వసత్తయైవసిధ్యన్నిత్యనేనస్వయంప్రకాశత్వముక్తం. స్వస్మై స్వయంభాసమానత్వమథామర్థస్యాధికం. స్వస్మైస్వయంభాసమానస్స్వయంభాసమా

జ్ఞానస్యాపిప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. తత్కృతమేవహి జ్ఞానస్యసుఖాదేరివస్వాశ్రయచేతనం ప్రతిప్రకటత్వమితరం ప్రత్యప్రకటత్వంచ. అతోనజ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా-అపితు జ్ఞాతైవాహమర్థః. అథయదుక్తమనుభూతిఃపరమార్థతో నిర్విషయానిరాశ్రయాచసతీభ్రాన్త్యాజ్ఞాతృతయావభాసతేరజతతయేవశుక్తిర్నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయుక్తం- తథాసత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థః ప్రతీయేతఅనుభూతిరహమితి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయారజతాదిరివ.అత్రతుపృథగవభాసమానైవాయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థంవిశినష్టిదణ్డఇవదేవదత్తం. తథాహ్యనుభవామ్యహమితిప్రతీతిః. తదేవమస్మదర్థమనుభూతివిశిష్టంప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితిప్రత్యయోదణ్డమాత్రేదణ్డీదేవదత్తఇతిప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనః కథమివప్రతిజ్ఞాయేత. యదప్యుక్తం స్థూలోహమిత్యాదిదేహాత్మాభిమానవదేవజ్ఞాతృత్వ ప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపిమిథ్యేతి. తదయుక్తం-ఆత్మతయాభిమతాయా అనుభూతేరపిమిథ్యాత్వంస్యాత్ - తద్వదేవప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వేనానుభూతేర్నమిథ్యాత్వమితిచేత్ - హన్తైవంసతితదబాధాదేవజ్ఞాతృత్వమపినమిథ్యా. యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపంజ్ఞాతృత్వంనసంభవతి.అతోజ్ఞాతృత్వంవిక్రియాత్మకంజడంవికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి నజ్ఞాతృత్వమాత్మనః-అపిత్వన్తఃకరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాదిర్హిరూపాదివద్దృశ్యధర్మః. కర్తృత్వేహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చేతి. నైతదుపపద్యతే- దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకరణ

నత్వమసీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానంప్రతిస్వతస్త్వేవేత్యుక్తం. తేన జ్ఞానకర్మతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతర్యప్యస్తీతి తద్వ్యతిరిక్తచేతనం స్వపక్షేఽనాత్మనిజ్ఞాతర్యపివిపక్షభూతేవృత్తేరితివర్ణితం. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వంసంవిద్యసిద్ధం-తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహమర్థస్యైవపరదిత్యభిప్రాయస్తత్రైవేత్యనేనసూచితః. తమేవవివృణోతి (జ్ఞానస్యాపీతి) తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవహీతి) జ్ఞానస్స్ఫురణస్యాశ్రయసమ్బన్ధోపిసామగ్ర్యన్తర్భూతఇతిభావః. అజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వాసిద్ధింనిగమయతి (అతఇతి) అథాహమర్థస్యభ్రాన్తిసిద్ధత్వందూషయితుమనువదతి (అథయదుక్తమిత్యాదినా) సంవిదపిమిథ్యాకింనస్యాదిత్యత్రాహ (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యసిద్ధిస్థానాభావేనాయంహేతురుక్తః. దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిందృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి) సత్యేతద్విపర్యయందర్శయతి (అత్రత్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా. తథాప్రతీతిందర్శయతి (తథాహీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తదేవం-ఉక్తప్రకారేణ. ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌవిశేషణతయాప్రతిపన్నే తద్విశేషణవిశిష్టస్యాధ్యాసోనుపపన్నఇత్యర్థః. తత్రసత్యస్వమాత్రాధ్యాసః-తథాసతిసమ్బన్ధినోజ్ఞాతుఃపారమార్థ్యప్రసక్తాత్. నచ తథాభ్యుపేతం. ననువిశేషణేవిశిష్టాధ్యాసోదృశ్యతే యథాప్రభాయాం మణ్యధ్యాసఇతి. ఇదంచోద్యంపృథగవభాసమానేత్యనేనపరిహృతం. నహితథావైయధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. కింత్వయంమణిరితిమణ్యధ్యాసాధిష్ఠానభూతాప్రభాపి సామానాధికరణ్యేనైవహిభాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిప్రసఞ్జనమయుక్తం - దిక్షుమాలిన్యంనభసిరాగఇతివైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవం - పదద్వయప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకాశ్రయవృత్తిత్వంహి సామానాధికరణ్యం. ఇహదిక్ష్వమాలిన్యయోర్నభస్త్వారుణ్యయోశ్చ ఏకాశ్రయవృత్తిత్వాదర్థతస్సామానాధికరణ్యమస్తి. వైయధికరణ్యంతుశబ్దగతం. దిశోమలినాదిక్షుమాలిన్యమిత్యత్రకోర్థభేదః. అధ్యాసేహిధర్మ్యైక్యప్రతీతిరవర్జనీయా. అతస్సైవాత్రాపాద్యతే అనుభూతిరహమితిప్రతీయేతేతి. నను అనుభూతిరహమితిప్రసఙ్గోదుర్వచః- అనుభూతిత్వంహ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తదస్ఫురణంభ్రమానుగుణమేవ. నహిశుక్తిరజతమితిప్రతీయతఇతి. ఏవంతర్హ్యనుభూతేర్నిర్విశేషతయారూపాన్తరేణస్ఫురణాభావాదనుభూతితయాస్ఫురణవిరోధాచ్చతదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధేనకృత్స్నాధ్యాసేగ్రస్తోక్తసామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రసఙ్గోదుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణహిపురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయారజతాదిరివేత్యుక్తం. నన్వధ్యాసానుపయోగదర్శచః-విషయోపశ్లిష్టానుభూతిరహంజానామీత్యత్రజ్ఞాత్రధ్యాసేప్రతీయతే- సాతునాధిష్ఠానం. నిర్విషయానిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానం. తత్ప్రకాశాదధ్యాసోదయఇతి. ఉచ్యతే- తత్రప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, ద్విషయాశ్రయశూన్యసంవిదోయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయప్రకాశకసంవిదఏవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేనత్వయాస్వయంప్రకాశత్వసమర్థనా, చ్ఛన్నైవాధిష్ఠానమితితదవభాసేతస్యాశ్శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వేధ్యాసానుదయఇతి. దేహాత్మాభిమానవతోజ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్యదూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా) (తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వముక్తావపిజ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. జ్ఞాతృత్వస్యవిక్రియాత్మకత్వంనిరాకర్తుంతదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్యధాత్వర్థతయాక్రియాత్వం. తత్కర్తృత్వంచవికారరూపం. అతఏవజడం. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనోనసంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చదృశ్యాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వం. అథహేత్వన్తరేణచజ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. ఆత్మనోజ్ఞాతృత్వేఽనిష్టంప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వఇతి) అత్రవ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతిపూర్వమేవోక్తం. పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేత్యాదినాఅన్తఃకరణస్యజ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనం. ఆదిశబ్దాదన్యత్వగ్రహణం. చేతనాసాధారణేత్యాదినా ఆ

ణరూపస్యాహఙ్కారస్య- చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య. ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే - ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్దృశ్యత్వాదేవ తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి. అతో విరోధాదేవ న జ్ఞాతృత్వమహంకారస్య దృశిత్వవత్. యథా దృశిత్వం తత్కర్మణోహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే- తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్కర్మణోభ్యుపగన్తవ్యం. నచ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం- జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వం; జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యం.

త్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనం. జ్ఞాతృత్వాభావస్సాధ్యోభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి, అచేతనత్వాదయో హేతవః. దేహస్యేవేతి సపక్షోక్తిః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ కథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తాని భవన్తి. అన్తఃకరణం న జ్ఞాతృ- అచేతనత్వాత్. ప్రకృతిపరిణామత్వాత్. దృశ్యత్వాత్. పరాక్త్వాత్. పరార్థత్వాత్ దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా. నైవం- అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహం ప్రతి నియన్తృతయా అన్తః ప్రవిష్టత్వం వా ఆత్మత్వం - తదభావోనాత్మత్వం. ప్రకృతిపరిణామత్వం - ప్రకృతికార్యత్వం. దృశ్యత్వం - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వం. పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. పరార్థత్వం- పరప్రయోజనైకఫలత్వం- జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కాః యోజనీయాః- ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నను యథా ఘటదేహయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకం. తథాత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి తద్దృశ్యత్వాద్ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః. తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః. న చ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వం- ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్యాజ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిజ్జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్య తస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తం. అతోచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణం. (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మైస్సంబన్ధరహితోవగమ్యత ఇత్యర్థః. (తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిధ్యతి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్తేషు పరాక్షు నిరవకాశం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి న స్యాత్ -తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోత్రాప్యభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః. అతోచేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) న హి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. స తు పరమతానుసారాత్కృతః. వయం తు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్రయోజ్యత్వేప్యుభయవాద్యసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి) తదేవ వివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్యవిశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతాం. అన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్ - తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకం - అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహం ప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయుక్తం - బాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షే వృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ. యద్యహం ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసక్తిః- తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ భ్రాన్తవత్ సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాఙ్గులీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసక్తిస్స్యాదిత్యసంగతం. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధారత్వం- ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్రయత్వం- ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వం. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః- ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోః క్వచిత్సహదర్శనాభావాత్. పరమాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ *కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీవే చేత్ *సాధుకారీ సాధుర్భవతి *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ *యతః స్వకృతభుక్పుమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః. జీవే తూత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయా స్వాభిమతాత్మనోనాత్మత్వప్రసఙ్గః. భేదదర్శనం తదాశ్రయత్వం చాపారమార్థికమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకం - ఉతాపారమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వం. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాద్వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాప్యాత్మనోనాత్మత్వప్రసఙ్గః. అథ విక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (న చేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) గుణా[illegible]శ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మీ అనిత్యశ్చేద్ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వే ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాత్. ఉభయవ్యావృత్త్యర్థౌ నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ. అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వం తు ప్రామాణికత్వాదిష్టం. అనేన పదద్వయేన *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాశ్శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసమ్బన్ధి విజ్ఞానం నిత్యం - కుతః అవి

నిత్యత్వం చాత్మనో *నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి. *జ్ఞోత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తం. స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సఙ్కోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః. అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితం. తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వమస్త్యేవ. తచ్చ న స్వాభావికం- అపి తు కర్మకృతమిత్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. ఏవం రూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః. జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ - కేయం ఛాయాపత్తిః- కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః- ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య. న తావత్సంవిదః- సంవిదిజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. నాప్యహఙ్కారస్య- ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ. న హ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథాగ్నిసంపర్కాదయః పిణ్డౌష్ణ్యవచ్చిత్సంపర్కాజ్జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి. నైతత్ - సంవిది వాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ న తత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

నాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావికధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి. ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వే చ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానాత్సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వం చేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతాశ్శ్రుతిరపి హ్యర్థతో దర్శితా స్యాత్. సూత్రం చ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తం. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తం. *జ్ఞోత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య వివరణం *యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోష ఇతి సూత్రం. అత్ర స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి) జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయం-స్వతః. *సంపద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః. తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం ముక్తౌ వా కదాచిజ్జ్ఞానసంకోచః కిం న స్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః- తర్హి సర్వేష్వజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతః- సంకోచవికాసార్హత్వాత్. కర్మణేతి సంకోచకోపాధిః. (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన *తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తత ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతి పదేన తయేతి సంశ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి. తయా- కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతానితి హి ప్రకృతం. జ్ఞానస్య నిత్యత్వేనానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) యద్వా- స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సంకోచవికాసార్థమిత్యర్థః. తర్హ్యుత్పత్తివినాశవ్యపదేశో న స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా- ప్రసృతాంశః ప్రసరః. తస్య ప్రసరణసంకోచావుదయాస్తమయావిత్యర్థః. సంకోచవికాసాభ్యుపగమే విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరే త్వితి) తావన్మాత్రవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామో హ్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. [illegible] అవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. స్వాభావికం రూపం కథమిత్యత్రాహ- (అపి తు [illegible]) స్వరూపం- స్వాభావికరూపం. అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాత్ప్రసరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవంరూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవంరూపశబ్దేన వివక్షితం. జ్ఞానస్వరూపస్య- జ్ఞానమేవ స్వాభావికో ధర్మః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః. స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మన ఏవ సంభవతి- న తు జడత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. యద్వా- స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి- న తు జడరూపస్య. యథా ఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః- న తు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి. జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతం, చిత్సంపర్కకృతం, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృత, మితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్క్యతే (జడేతి) దూషయతి (కేయమితి) కేయం- దుర్నిరూపేత్యర్థః. వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః- అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహంకారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) పూర్వమచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్య జ్ఞాతృత్వవ్యుదాసమభిప్రేత్యాహ (ఉక్తరీత్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరపీతి) తద్వివృణోతి (న హీతి) చిత్సంపర్కం దూషయితుమాశఙ్క్యతే (అథేతి) పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ [illegible] అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదితి) అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి

అహంకారస్యత్వచేతనస్యజ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవసుతరాంనతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వా. యదప్యుక్త ముభయత్రనవస్తుతోజ్ఞాతృత్వమస్తి అహఙ్కారస్త్వనుభూతేరభివ్యఞ్జకస్స్వాత్మస్థామేవానుభూతిమభివ్యనక్తి ఆదర్శవదివదితి. తదయుక్తం-ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషోజడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. తదుక్తం *శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారోజడాత్మకః।స్వయంజ్యోతిషమాత్మానంవ్యనక్తీతినయుక్తిమదితి ॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయోహి సర్వేపదార్థాః. తత్రతదాయత్తప్రకాశోచిదహఙ్కారోనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధి హేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదగ్రపరిహాసః. కించ-అహఙ్కారానుభవయోఃస్వభావవిరోధాదనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చనవ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. యథోక్తం *వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకత్వమన్యోన్యంనచస్యాత్ప్రాతికూల్యతః। వ్యఙ్గ్యత్వేననుభూతిత్వమాత్మనిస్యాద్యథాఘటఇతి॥నచరవికరనికరాణాంస్వాభివ్యఙ్గ్యకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్స్యాదితిధీయః - తత్రాపిరవికరనికరాణాంకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతలప్రతిహతగతయోహిరశ్మయోబహుళాస్స్వయమేవస్ఫుటతరముపలభ్యన్తఇతి తద్బాహుళ్యమాత్రహేతుత్వాత్ కరతలస్యనాభివ్యఞ్జకత్వం. కించ- అస్యసంవిత్స్వరూపస్యాత్మనోహంకారనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిర్కింరూపా- నతావదుత్పత్తిః- స్వతస్సిద్ధతయానన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్.

(అహంకారస్యత్వితి) (సుతరామితి)జ్ఞానస్యాజడత్వాజ్ఞానాశ్రయత్వంస్వమతేనసంభవతి. అహంకారస్యజడత్వేనవస్తుతోజ్ఞానాశ్రయత్వస్యస్వపరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్నతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వమితిభావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాంలవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే.అయఃపిణ్డస్యాగ్నిసంపర్కాదుష్ణత్వముపలభ్యతే.అతోజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వేతిపృథగుక్తం. ననుపూర్వోక్తేపక్షద్వయేజ్ఞాతృత్వస్యఛాయాపత్తిసంపర్కానిరస్తౌ.జ్ఞానచ్ఛాయాపత్తిసంపర్కౌకస్మాన్ననిరస్తౌ-వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షాన్తర్భావాదితిబ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారేచ్ఛాయాపత్తిర్నామదర్పణేముఖస్యేవతదాధేయతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేప్యధిష్ఠానతయాసంపర్కోజ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అతఆధేయతయాసంపర్కోవక్తవ్యః- సచతత్స్థతయాభివ్యక్తావన్తర్గతః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ- ఛాయాపత్తిస్సంవిదోచాక్షుషత్వేనైవనిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేనవక్తవ్యత్వాదపృథక్సిద్ధధర్మధర్మిభావేనవక్తవ్యః. సచనోపపన్నః-అచేతనస్యచైతన్యస్యచతథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివజ్ఞానక్షేత్రజ్ఞయోఃపృథగవస్థానాదర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్నఇత్యనుసంధేయం. అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుంఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్యచాన్యోన్యవైషమ్యందర్శయతి (ఉభయత్రేతి) (వస్తుతఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాపాద్యమానాదధ్యాసాత్ పూర్వమేవసిద్ధత్వంవివక్షితం - నతుపారమార్థికత్వం-అలాతచక్రాదేరపిప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదనుష్ణేప్యుష్ణోపలమ్భాచ్చ. ఏకత్రపూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదన్యత్రజ్ఞాతృత్వనిర్వాహఃపూర్వస్మిన్పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షేతుజ్ఞాతృత్వస్యపూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్యజ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతివైషమ్యం. అభివ్యక్తిపక్షమాహ (అహంకారస్త్వితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యపేక్షాయామాత్మనోభివ్యఞ్జకాపేక్షాచనా[illegible]. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపినాస్తీత్యాహ (ఆత్మనఇత్యాదినా) స్వోక్తార్థస్యసాంప్రదాయికత్వదర్శనార్థందృష్టాన్తేనతద్విశదీకరణార్థంచాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి)శాన్తాఙ్గారఇత్యాదికంశ్లోకంవివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయాఅభావఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయఇత్యనేనఅహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావఉక్తః. అచిదహంకారఇత్యనేనచిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశఇతిపరోక్తహేతుస్సూచితః. అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశంకదాచిదప్రకాశంచేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షాస్యాత్. తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షానాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతం- త్వయావిషయప్రకాశకత్వేనహిస్వయంప్రకాశత్వంసమర్థితమితిభావః. (పరిహాసస్తితి) ఈదృశమనుభవమీదృశాహంకారోభివ్యనక్తీతిత్వదీయాపివత్సమీపస్థాపివహసన్తీతిభావః. అహంకారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వానభ్యుపగమేనదూషణముక్తం. తయోరభివ్యఞ్జకత్వమభివ్యఙ్గ్యత్వంచాస్తు- తత్పరస్పరంనోపపద్యతఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్ -అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వంతద్వ్యతిరిక్తత్వేనాహంకారస్యాస్యతదధీనసిద్ధిత్వంచవిరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యంప్రతిపుత్రత్వే పితృత్వేచసత్యపిపరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయోనోపపద్యతే. ఏవమన్యాపేక్షయాతయోర్వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావసంభవేపిపరస్పరంనోపపద్యతఇత్యర్థః. దూషణాన్తరంచాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి) అస్మిన్నర్థేప్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థందర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యతః - పూర్వోక్తస్వభావవిరోధశబ్దేనప్రాతికూల్యశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యఙ్గ్యస్యైవతద్వ్యఞ్జకత్వేపరోక్తదృష్టాన్తందూషయిష్యన్నాహ (నచేతి) దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి) తత్రతథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిందర్శయతి (కరతలేతి) నహిబ్రహ్మప్రసరణస్వభావంద్రవ్యం. అతస్తద్బాహుళ్యహేతుత్వమహంకారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. తథాహంకారేణాస్యాభివ్యక్తింత్రిధావికల్ప్యదూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దఃక్షేపార్థః. దుర్నిరూపేత్యర్థః. కుతఇత్య[illegible]పేక్షాయామభివ్యక్తిర్నామకిముత్పత్తిః- ఉతప్రకాశనం-ఉతానుభవసాధనానుగ్రహఇతిత్రిధావికల్పమభిప్రేతోత్పత్తిపక్షందూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్యఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపిదణ్డాదేర్[illegible]ఉత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపివికల్పశిరసినివేశితా. కించ- వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనంవ్యఞ్జనం. సంవిదఃస్వయమేవప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవతత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితివికల్పశిరస్యుత్పత్తినివేశః. (స్వతస్సిద్ధతయేతి)

అహంభావవిగమే తు జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తమ్. తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేఽప్యాప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్ సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తథైవప్రథేతి వక్తవ్యమ్. న హి సుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తి రహమజ్ఞానసాక్షితయావతిష్ఠ ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి. ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మన స్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞా

జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తం-అహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమ ఇతి) అహమితివ్యవహారానుగుణభాసనవిరహే స్వస్మై భాసమానత్వం న స్యాత్-అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అథ సుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయితుం వేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైః స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యమ్. తత్ర *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యా నాప్యహం న జ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః. అతోఽనుభూతిస్స్ఫురణమేవ తదానీమితి శఙ్కాయామహమర్థస్యాపి తదా స్ఫురణమస్తీతి సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమ ఇత్యాదినా) చ స్త్వర్థశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తమోగుణాభిభవహేతుకాత్ పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః-వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసః స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేన చ ప్రతిభాసాభావాత్ సకలేతరవ్యావృత్తతయా స్ఫుటతయా చ ప్రతిభాసాభావః. కేనాకారేణ స్ఫురతీత్యత్రాహ (అహమిత్యేకాకారేణ స్ఫురణాదితి) అహమితి న శబ్దానుకారః-అపి త్వేతద్వాచ్యార్థానుకారః. ప్రత్యక్త్వాకారేణ స్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏతావతా నాహంభావవిగమో వివక్షితః. యద్వా- ఏకాకారేణ-సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదికో హి సర్వాత్మసాధారణః. సుఖదుఃఖాదయో దేవత్వాదయశ్చ న హి సర్వాత్మసాధారణాః. సుషుప్తౌ భాసమాన ఆత్మన్యహంభావస్సాధ్యః. తథా స్ఫురణం హేతుః. విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణం నాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయా అనుభూతేరపీతి) న కేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవ అవైశద్యదోషః - అనుభూతిస్ఫురణేఽపి స తుల్యః [illegible]వ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వం చేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోఽపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటావభాస[illegible] తదభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వాద్యన్తరైరపి జాగరితావస్థాయామేవ అవిశదావభాసో నిర్వికల్పకేఽఙ్గీకృతః. తే యద్యవిశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణం బ్రూయుః- తత్రాపి నిర్వికల్పకే పృథక్పృథగ్వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమో నోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాస ఏవైర ప్రామాణికో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః. అత్ర తు *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతీత్యాదిశ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృత ఇతి భిదా. అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమే చ తుల్యే మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం [illegible] పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (న హీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానమ్. స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవం హీతి) అయం పరామర్శః సుఖ[illegible] సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబన్ధస్వాపాదిపూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుభవ[illegible]కూలతయావభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోఽయం పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపక్షే [illegible] పరామర్శానుగుణ్యం తదభావరూపవైషమ్యముక్తమ్. శ్రుతిస్వారస్యం చాన్యన్మతే *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిరిత్యత్ర [illegible]. పురుషశబ్దో న సంవిన్మాత్రపరః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష ఇతి జ్ఞాతరి పురుషస్య [illegible]. [illegible]కే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్య న తత ఏవేతి వక్ష్యతే. ఉక్తపరామర్శఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయా భాసమానత్వమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వేన ప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి. యథా మస్తమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానీన్తనమస్తాన్తస్థమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి [illegible]ష్ఠః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వమిత్యుక్తమ్. స్వస్మై భాసత ఇతి భాసప్రతిసంబన్ధిత్వాభి[illegible] ప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తం-న తు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తద్విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ సత్త్వేఽపి సర్వదా [illegible] స్వారస్యవిరుద్ధమ్. *పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అస్మరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధం చ. సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహే విజ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యథైతత్సూత్రభాష్య[illegible] చ స్యాత్-స చ సంకోచకాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మా ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహిత ఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియావిశేషణత్వే ప్రతీయమానే కథమాత్మవిశేషణత్వముచ్యత ఇతి చేత్ - నైవం - క్రియాయాస్సుఖ[illegible] పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి. ఆత్మనస్తదానీం న కించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం వదతాఽజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీతి పరామర్శే పూర్వం గజాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మస్తమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్స్వాపోఽపి తదానుసంహితస్స్యాదితి చేన్న - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీత్యత్ర పూర్వం గజాభావాననుసంధానేఽప్యేవంవిధపరామర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తేః. తత్ర హి ప్రాతశ్చ

యతే. నచ వాచ్యం యథేదానీం సుఖం భవతి తథా తదానీమస్వాప్సమిత్యేషా ప్రతిపత్తిరితి - అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః. నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః. యతస్సుషుప్తిదశాయాం ప్రాగనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితో మయేదం కృతం మయేదమనుభూతమహమేతదవోచమితి పరామృశతి ఏతావన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి చ పరామృశతీతి చేత్. తతః కిం - న కించిదితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చేత్ - న - అహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః. వేద్యవిషయో హి స ప్రతిషేధః. న కించిదితి నిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్. సుషుప్తిసమయే త్వనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానం జ్ఞాతారమహమితి పరామృశ్య న కించిదవేదిషమితి వేదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తస్మిన్కాలే నిషిధ్యమానాయా విత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్య జ్ఞాతురహమర్థస్య చాసిద్ధిమనేనైవ న కించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేన సాధయన్తమిమమర్థం దేవానామేవ సాధయతు. మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపి తదానీమననుసంధానం ప్రతీయత ఇతి చేత్ స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపి న జానన్తి భవన్తః. అహం మాం న జ్ఞాతవానితి హ్యనుభవవచనే. మామితి కిం నిషిధ్యత ఇతి చేత్ సాధుపృష్టం భవతా. తదుచ్యతే - అహమర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేః న స్వరూపం నిషిధ్యతే - అపితు ప్రబోధసమయే సంధీయమానస్యాహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా - అహం మాం న జ్ఞాతవానిత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోఽస్మదర్థో మామిత్యంశస్య విషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధావిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః.

త్వరసేవానుభూతం - న గజాభావః - ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాద్గజః కిం స్థిత ఇతి పృష్టేన యోగ్యార్థాననుస్మరణలిఙ్గేన అభావోఽనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోఽపి యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేనానుమీయతే. నను సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శస్వరూపే సతి స్వాపాదేస్తదానీమననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చ కథముచ్యతే సర్వమప్యనుభూతం స్యాత్ న వా స్యాత్. నైతత్ - సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్ర యస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యాపవాదకమస్తి - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గేఽప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్ర స్వాపదశాయాం యోఽర్థోఽననుభవితుం శక్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం భజ్యతే. యస్తు తదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం తిష్ఠత్యేవ. బాహ్యస్తు కరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్ స్వాపస్తదానుసంధాతుం న శక్యతే. అనుసంధానమస్తీతి చేత్ స్వాప ఏవ న స్యాత్ - ఐన్ద్రియికసమస్తజ్ఞాననివృత్త్యభావాత్. నైవం సుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితి యథోక్త ఏవార్థః. అథాస్య పరామర్శస్య పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవమర్థః - కిం ప్రతిపత్తిస్స్వారస్యాత్ - ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యత ఇతి వికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యం పరిహృతం. యథా మన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శవచనస్య. న హి తత్ర యథేదానీం మాన్ద్యం మాధుర్యం చ భవతి తథాగచ్ఛమగాయమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితు గతిగానసమకాలత్వమేవ మాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నం. తద్వత్ప్రత్యక్త్వసుఖిత్వేఽపి స్వాపసమకాలీనే ఇత్యర్థః. అథానుపపత్తిం పరిహరతి (నచేత్యాదినా) అనుపపత్తిశ్చాత్మనః అస్థిరత్వమనుభవాభావో వా. తత్ర పరామర్శేన స్థిరత్వమాహ (యత ఇతి) మయేదం కృతమిత్యాదయో మానసవాచికకాయికత్రివిధవ్యాపారవిషయపరామర్శపరాః. అథాహమర్థాననుభవసాధకనిషేధసామాన్యవిషయం పరామర్శం శఙ్కతే (ఏతావన్తమితి) అహమర్థస్య నిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతః కిమితి) పరవివక్షితం శఙ్కతే (న కించిదితి) పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (న కించిదితి) నానుభూతినిషేధస్తస్యా అనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమయే త్వితి) భవత్పక్షస్య విపరీతోఽయం పరామర్శ ఇత్యర్థః. యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజానుభవం పృష్టేన పశ్చాద్యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేన చత్వరే గజాభావం వదతా పురుషేణ పూర్వకాలీనచత్వరానుభవేన వినా గజాభావో న వక్తుం శక్యతే - తథా అజ్ఞానాశ్రయమహమర్థం వదతా స్వాపవేలాయామహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిర్జ్ఞానానువృత్తికథనం చత్వరనివృత్తిగజావస్థానవచనతుల్యమితి భావః. (దేవానామేవ సాధయతు) అర్చారూపా హి దేవాః. ప్రతివచనమకుర్వతామిత్యర్థః. తూష్ణీం వర్తతామితి వా ప్రతివాద్యసన్నిధావితి వా ఉల్లోకముక్తమితి వార్థః. అథ నిషేధవిశేషవిషయం పరామర్శమాహ (మామపీతి) పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోర్నాన్యోన్యం విరోధః - కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేన విరోధ ఇత్యర్థః. అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చ మిథో విరోధ ఇతి వార్థః. విరోధమేవ దర్శయతి (అహమితి) అహం న జ్ఞాతవానిత్యత్ర అజ్ఞానసాక్షిత్వేన అహమర్థానువృత్తేః స్వానుభవసిద్ధా వచనమపి తదనుగుణమితి అనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధ ఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్విరోధ ఇతి వార్థః. తత్ర మామితి పదస్యార్థం వక్తుం పరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి) పూర్వం విరుద్ధార్థకథనమసాధు - అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి) నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగం దర్శయతి (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అహం మామిత్యుభయోరపి పదయోర్విశిష్టవిషయత్వైవోచిత్యాతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహం మామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వే వ్యాఘాతస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం విషయవిభాగః కార్య ఇత్యర్థః. విషయవిభాగవిపర్యాసశఙ్కాయాం విషయవిభాగముచితం దర్శయతి (జాగరితేతి) యత్సామగ్ర్యభావాత్తదానీం న ప్రకాశతే తదేవ నిషేధవిషయః యదనన్యాపేక్షం స్వయం ప్రకాశతే తదేవానువర్తత ఇతి అప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్య నిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః.

అత్ర సుప్తోఽహమీదృశోఽహమితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. కించ - సుషుప్తావాత్మాఽజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ. న హ్యజానతస్సాక్షిత్వమ్. జ్ఞాతైవ హి లోకే వేదే చ సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే - న జ్ఞానమాత్రమ్. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః *సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దం. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధం. యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి - తదపేశలం. తథా సత్యాత్మనాశ ఏవాపవర్గ ఇతి ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. న చాహమర్థో ధర్మమాత్రం - యేన తద్విగమేఽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః - అహం జానామి జ్ఞానం మే జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. అపి చ యః పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వాఽఽధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయాఽఽత్మానమనుసన్ధత్తేఽహం దుఃఖీతి. సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవమపోహ్య కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ - అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్. తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన. మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిధ్యతః ప్రత్యగాత్మత్వం. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే యథా. తథావభాసమానత్వేనో

ఏవం విషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో వివక్షావశాత్. ధీస్థం సర్వం వదతి వా - తదేకదేశం వదతి వా - న కించిదపి వదతి వా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికేఽపి అనుభవ ఏకరూపః. స పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థాయంశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. పరమతేఽప్యహమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా) సాక్షిత్వేనాత్మాభ్యుపగమ్యతే - తత్కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం చేతి) సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వం - సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వం. అసాక్షాత్కారిణి సాక్షిశబ్దః ప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. ఉపపాదయతి (న హీతి) అజానతః - అజ్ఞాతురిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవ హీతి) శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (స చేతి) అస్మిన్నర్థే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితం - అత్ర సంగ్రహేణాహ (ఆత్మనే స్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనం. జాగ్రదాత్మా సపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. నిగమయతి (స్వాపాదీతి) ఆదిశబ్దావభాసస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షత్వసిద్ధేశ్చ సుషుప్తావాత్మాఽహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. అథ ముక్తావహమర్థానువృత్తిమసూయ్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) గురుతరగౌరవవిశేషే. అపేశలం - అసాధ్విత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) సౌగతాః జ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయా శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తమోక్షేఽపి అపురుషార్థత్వం తుల్యం. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్ర పురుషార్థభూతదుఃఖాభావాత్ పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతి ముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వం హి స్యాత్. అహమర్థోఽహంకారోఽపి ధర్మః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో న ప్రసజేదిత్యత్రాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ - పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపి చేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ. యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసంధత్తే - స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్ - యస్స్వాత్మానం భ్రాన్తమనుసంధత్తే - స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాది భ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా - న తు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వేత్యుక్తం. అనుసంధత్త ఇత్యన్తేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తం. నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వం. స్వస్థః - స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః యథావస్థితాత్మానుభవపరః. అనన్తానన్దభాగితి ఫలం. స ఏవ - పూర్వదుఃఖిత ఏవ. యస్తత్స్వాత్మనిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః - స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తం. అపసర్పేదసావితి గ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. మయి నష్టేఽపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతం. శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థవిగమేఽపి ప్రత్యగాత్మనో స్థితస్యానుసంధేయా, [illegible] (స చేతి) కించ - అనుమానమప్యస్తీతి చార్థః. అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యో య ఇతి) తథావభాసమానత్వేన - స్వస్మై

భయవాదిసన్నతస్సంసార్యాత్మా. యత్పునరహమితినచకాస్తి - నాసౌస్వస్మైప్రకాశతే యథాఘటాదిః. స్వస్మైప్రకాశతేచాయంముక్తాత్మా.సతస్మాదహమిత్యేవప్రకాశతే. నచాహమితిప్రకాశమానత్వేనతస్యాజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః- మోక్షవిరోధాత్ అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. అజ్ఞానంనామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానంవిపరీతజ్ఞానంవా. అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోహంప్రత్యయోనాజ్ఞత్వమాపాదయతి- కుతస్సంసారిత్వం. అపితుతద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ. బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపివామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతేహి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవఃప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చేతి *అహమేవచవర్తామిభవిష్యామీత్యాది॥ సకలేతరాజ్ఞానవిరోధిసచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజఃపరస్యబ్రహ్మణోవ్యవహారోప్యేవమేవ *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాః *బహుస్యాంప్రజాయేయ *సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి॥ తథా *యస్మాత్ క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః। అతోస్మిలోకేవేదేచప్రథితఃపురుషోత్తమః॥*అహమాత్మాగుడాకేశ *నత్వేవాహంజాతునాసం *అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రలయస్తథా*అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। తేషామహంసముద్ధర్తామృత్యుసంసారసాగరాత్ ॥*అహంబీజప్రదఃపితా। *వేదాహంసమతీతానీత్యాదిషు॥యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం.

ప్రకాశమానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిందర్శయతి(యత్పునరితి)ఉపనయమాహ(స్వస్మా ఇతి)నిగమనమాహ(తస్మాదితి)స్వస్మైప్రకాశమానత్వంహేతుః. అహమితివ్యవహారార్హత్వంసాధ్యమితినసాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవప్రకాశతే-అహమితివ్యవహారార్హంప్రకాశత ఇత్యర్థః. సాధ్యవిపరీతవిశేషసాధకతయావిశేషవిరుద్ధత్వంశఙ్కతే(నచేతి)ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదివివక్షితం. నను వ్యాపకంహిప్రసఞ్జనీయం. నచకార్యంకారణస్యవ్యాపకం. సత్యం - కారణజాతీయస్యతుకదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనం. అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిశ్శ్రుతివిరుద్ధేత్యాహ(మోక్షేతి)*నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖితామితిహిశ్రుతిః. అతోయథాసహదర్శనమాత్రేణపర్వతేభాస్వాదిప్రసక్తిఃప్రత్యక్షబాధాద్వార్యతే- తద్వత్కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యర్థః. సోపాధికత్వమాహ(అజ్ఞత్వాదీతి)సంసారిత్వాహమర్థత్వయోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపిసంసారిత్వాదిప్రసఞ్జనేదనుభవస్యాపితత్సహభావదర్శనాత్తత్వత్పక్షేపిముక్తౌసంసారిత్వప్రసక్తిః. తత్ మోక్షగ్రాహిప్రమాణవిరోధాత్కాలాత్యయాపదిష్టం. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వంచేతిచేత్తదస్మత్పక్షేపిసమానమిత్యభిప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనస్యస్వస్మైభాసమానత్వప్రయుక్తం-అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వంచశ్రుతిబలేనవ్యాప్తేర్భగ్నతయాసహదర్శనమాత్రమేవేతిపరిహృతంభవతి. ఏవంకాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వేఉక్తే. తత్రసోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేనసంభావితశరాంసివికల్పయతి (అజ్ఞానంనామేతి) ధర్మ్యైక్యేసతిప్రకారాన్తరారోపణేనజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం-యథాపీతశ్శఙ్ఖ ఇతి. ఇదంరజఃకార్యం. ధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరత్వేనజ్ఞానంవిపరీతజ్ఞానం-యథాశుక్తావిదంరజతమితి. ఇదంతమఃకార్యం *అయథావత్ప్రజానాతిబుద్ధిస్సాపార్థరాజసీ। అధర్మంధర్మమితియామన్యతేతమసావృతా।సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చబుద్ధిస్సాపార్థతామసీతిస్మృతేః॥ అహంప్రత్యయస్యస్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్తత్ప్రాగభావాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానానివిరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనఃస్వరూపం-అహమితివ్యవహారబుద్ధ్యర్హమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాదిప్రయోజకత్వదూషణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయవిశేషోపాధిరిత్యర్థాదుక్తంభవతి. అథవా కార్యకారణభావేనవ్యాప్తిమఙ్గీకృత్యపరేణాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గ ఉక్త ఇతివ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయకార్యకారణభావంప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా)అజ్ఞత్వఫలమపినాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి) నివృత్తావిద్యానామపిఅహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేనఅహంప్రత్యయస్యముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి)తద్ధైతత్పశ్యన్నితిబ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారకథనేననిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వంగమ్యతే. బ్రహ్మణోపితథాప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహిసకలేతరవిషహరణనిపుణస్యవైనతేయస్యవిషవశ్యత్వసంభవ ఇతిభావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః- సచ్ఛబ్దస్యసదితిప్రత్యయస్యచవిషయభూతస్య. మాత్రచాపాశ్చాత్త్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేఃపూర్వమప్యహంప్రత్యయంజ్ఞాపయతి. అహంప్రత్యయస్స్ఫుటీకరణాయ *అహమిమా ఇతివాక్యంపూర్వముపాదత్తే.*బహుస్యామితివాక్యే *అస్మద్యుత్తమ ఇత్యుత్తమపురుషబలాత్ అహమితిప్రత్యయస్సిద్ధః.అహమినూస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దఃకణ్ఠోక్తః-నహ్యహంకారస్యనామరూపవ్యాకర్తృత్వమితిభావః. బహూపనిషత్స్వహమితినిర్దేశజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (సఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితిభావః. స్మృతిందర్శయతి (తథాయస్మాదితి)యస్మాదితివచనంక్షరాక్షరాతీతస్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. నహ్యహంకారఃక్షరాక్షరాతీతః. అతోస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. ఆత్మనోహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతిఅహమాత్మేతి. నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా.స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయందర్శయతినత్వేవాహమితి.నహ్యహంకారోనిత్యః. మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ తేషామితి- నహ్యహంకారోముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానంపరవివక్షితద్విత్రతాదృశవచనాపనోదనార్థం - ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతేచేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవదోషః. *మహాభూతాన్యహంకార ఇతిక్షేత్రాన్తర్భావవచనమేకం * అహంకారం బలందర్పం కామంక్రోధం పరిగ్రహం। విముచ్యనిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పత ఇతి త్యా

కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే *మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి॥ ఉచ్యతే-స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. సత్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూతతద్భావే చ్వి ప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరా త్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ *శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి॥ యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా - తదానాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్ర ప్రతిభాసస్స్యాత్ - న జ్ఞాతృప్రతిభాసః. తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. తదుక్తం *అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి॥ తథా చ *దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీతి॥ అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ- అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశస్వభావః. యదుక్తం దోషమూలత్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా

జ్యత్వపరం వచనం ద్వితీయం. *అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరం. ఏతత్త్రయమనుదాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్ర పరిహారాత్. పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతీత్యుక్తం. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథం తర్హీతి) పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ చోదితే ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూత ఆత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి) అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామభేదస్యేతి) సత్వహమర్థస్యేత్యర్థః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇత్యాదిషు శుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేఽపి న విరోధః. సత్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ ప్రత్యగాత్మాపి క్షేత్రభేదస్స్యాత్ తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ సింహోఽప్యుపేన్ద్రాకస్స్యాత్. అనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే *తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్టాపేన్ద్రార్కవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ సింహోప్యుపేన్ద్రార్క ఏవ సః। తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛబ్దశ్చాపి విషాణవానితి॥ అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (సత్వితి) అహంభావః-అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్యత్వితి) చ్విప్రత్యయస్య సర్వాపహారీ లోపః. కృఞః కరణే ఘఞ్. క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమితి త్యాజ్యతయోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవ త్వితి) అయం శబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః-సత్వహంభావకరణహేతుః-గర్వాపరనామేతి వచనాత్. న హి మహదహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయం శబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతురహంకారః అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే. యథా *తదేకావయవం దేవం చేతసా హి పునర్బుధః। కుర్యాదితి॥ మనసా కరణం హి వేదనం. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః. చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాచ్చ నహ్యహంబుద్ధిగర్భావిమావహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్ర భావే వ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్ర కరణే వ్యుత్పత్తిః-*గర్వోఽభిమానోఽహంకార ఇతి నైఘణ్టుకాః. న సుష్ఠు. ఏవం భావే వ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి॥ ఉచ్యతే-సత్వహంకారశబ్దస్యానుపహతబుద్ధివాచీ-న త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః. హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) తత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహంబుద్ధివచనయోర్బాహ్యత్వమాత్మవిషయే త్వభ్రాన్తత్వం చ స్పష్టం. యథా *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కళేబరే॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహసమావృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి॥ ఆదిభరతచరితే *అత్మన్యేష న దోషాయ శబ్దోఽహమితి యో ద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దో వా భ్రాన్తిలక్షణ ఇతి॥ ఏతద్వచనార్థమప్యహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహం ప్రతీతిః కథమాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః. స్థిరత్వాస్థిరత్వాదినా పూర్వోక్తస్తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగోఽనన్తరోక్తభ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోఽహమితి భ్రాన్తేరయోగ ఇతి వార్థః. జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థో దర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వే చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథా చేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తం. సాధనశబ్దస్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే. (అనన్యేతి) జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతిశబ్దం వ్యాచష్టే (అతీతి) పురాణేషు వ్యాప్తిశబ్దప్రయోగాత్ సర్వత్ర శ్లోకే ప్రయుక్తః. యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతి భావః. జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే *వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణైవ న రూపేణేతి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యే [illegible] నిరస్యతి ([illegible]) పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరిరోధపరోక్షరూపత్వాదిర్బాధ్యబాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదాను

సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి. కోఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యం - యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాది భేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వం - అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేత్ - న - అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః - భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయ ఇతి. కించ - యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం - శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్. అథోచ్యేత - దోషమూలత్వేఽపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. తన్న - దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకించిత్కరం. రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోఽయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ నాయం సర్పో మా భైషీరిత్యుక్తేఽపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోషమూలత్వం శ్రవణవేలాయామేవ జ్ఞాతం. శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్ది బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః.

మానే వ్యభిచారాత్. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న దౌర్బల్యాత్ - అపి తు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యతాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తం. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోషమూలత్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వం, మూలోచ్ఛేదిత్వం, చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి. తథా హి - ఏకవర్తికావర్తిత్వనిబన్ధనసాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపితప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్యప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం న నిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ న దృష్టం చేదన్యోన్యాశ్రయః స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి ఐక్యప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్ట ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర న తథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టం. కించ - దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య న సాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టం. అత్ర తు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యత ఇతి తుల్యదోషత్వం. కించ - తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశే చ ఉత్పత్తివినాశయోర్వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ న భేదానుమానబాధ్యవిషయత్వం. ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్ర తు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాం చ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాత్ మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యం. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి) (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి) అత్రాయం భావః - తత్త్వశుద్ధికారాదిభిః కైశ్చిత్ కాచతిమిరాదిరేవ ప్రత్యక్షస్య దోష ఉక్తః. స నోపపద్యతే - కాచతిమిరాదేః క్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయతే చేత్ - శబ్దత్వాత్ శాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతాం. శాస్త్రే దోషస్యాయోగ్యానుపలబ్ధినిరాసశ్చేత్ ప్రత్యక్షేఽపి తథైవ స్యాత్. కించ - ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికం చ నిరూపితం. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధం చ. కించ - సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వాత్ సన్మాత్రమపి మిథ్యా స్యాదితి. దూషయతి (కోఽయమిత్యాదినా) (కోఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమితి) కోఽయం దోష ఇత్యనయా వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం పూర్వం యదుక్తం తత్కిమితి పృష్టేఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా - యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధం. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోఽయం దోష ఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. కుతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) న హి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః. దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపర ఏవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. దోషత్వం హి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వం. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయా ఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితం. తద్ధి జ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్క్యతే (అనేనైవేతి) దూషయతి (నేతి) ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయే నాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తం. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి) అథ దోషమూలత్వే తుల్యేఽపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్క్యతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిష్విదం రజతం నేదం రజతమిత్యాదిషు చ పరం బాధకం దృష్టం. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ బలీయస్త్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యాపి వ్యుత్పత్త్యాదేః ప్రత్యక్షాదిమూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షయా పరత్వాత్ ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం. తద్దూషయతి (తన్నేతి) పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః - నను భ్రాన్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు - అత్ర తు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్య చేతి) జ్ఞాతత్వముపపాదయతి (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వం తావత్సంప్రతిపన్నం. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానా

అపి చ ఇదం శాస్త్రం. ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషం. ప్రత్యక్షం తు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతం త్వయా. న తావత్ స్వతస్సిద్ధనిర్ధూతనిఖిలవిశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి - తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ. నాప్యైన్ద్రియకప్రత్యక్షం - దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవ నాన్యాన్యపి ప్రమాణాని. అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాత్ న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః. నను వ్యావహారికప్రమాణప్రమేయవ్యవహారోఽస్మాకమప్యస్త్యేవ- కోఽయం వ్యావహారికో నామ- ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్ - కిం తేన ప్రయోజనం- ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నేఽపి యౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్. అథోచ్యేత- శాస్త్రప్రత్యక్షయోరవిద్యామూలత్వేఽపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే. శాస్త్రవిషయస్య సదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి. తదయుక్తం - అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతస్య తిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషావిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే. న తత్ర బాధకప్రత్యయోఽస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ. దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః.

దవసీయతే-తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమాత్. జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానస్యాఖిలభేదోపమర్దత్వావగతేః. అత ఏవ ప్రత్యక్షనివర్తకజ్ఞానాఖ్యాసరూపమననుకుర్వతా శాస్త్రస్య దోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వరూపం వైషమ్యమనుక్తం. అథమూలోచ్ఛేదిత్వమాహ (అపిచేతి) ఇదం శాస్త్రమితి శబ్దరాశివ్యావృత్తిః. అసంభావ్యమానదోషమితి బౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా- ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. (న తావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన నిర్ధూతనిఖిలవిశేషత్వం. ఏతద్విశేషణం నిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థం. కుతో నావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ - నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. న హి విజ్ఞానమసంబద్ధవిషయం ప్రకాశయతి. వస్తుతో నిర్విషయాపి భ్రాన్త్యా విద్యమానమపి శాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ (శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి) అసంబద్ధావిద్యమానత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రస్యేతరప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదికం నావగమయతీత్యాహ (నాపీతి) యోగిప్రత్యక్షాదేరప్యైన్ద్రియకప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానహేతుకాదృష్టకార్యత్వాదైన్ద్రియకప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తం. తన్మూలత్వాత్ - భేదవాసనామూలప్రత్యక్షమూలత్వాత్. ఏవం ప్రకృతగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమతసర్వగోచరత్వేనోపసంహరతి (అత ఇతి) న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః - స్వాభిమతం - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికం. ఏతత్ ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్కనిరసనోపలక్షణార్థముక్తం. తత్ర ప్రమాణవ్యాప్త్యాదిభఙ్గః క్రియతే. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం. స్వాభిమతస్యాద్వైతపరం శాస్త్రాన్తరమపరమార్థార్థకమిత్యస్మిన్నర్థే కిం తవ ప్రమితిస్తత్సాధనం వాస్తి - ఉత నాస్తి. అస్తి చేన్న ప్రమాణాదిభఙ్గః. నాస్తి చేత్ త్వత్పక్షప్రమాణాభఙ్గః. ప్రమితితత్సాధనాదికమస్త్యేవ తద్వ్యావహారికమితి చేత్కిమిదం వ్యావహారికత్వం - కిం పరమార్థత్వం - ఉతాపరమార్థత్వం. అపరమార్థత్వపక్షే ప్రమాణం కిం సాధకం - ఉతాసాధకం. సాధకం చేదపరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాం చ ప్రమాణం తత్తత్పక్షసాధకమేవ స్యాత్. అథాసాధకం - తర్హి నిష్ఫలం. పరైరభ్యుపగతప్రమాణాదికం సాధకం భవేత్. త్వదుక్తం ప్రమాణాదికం పరమార్థభూతం చేద్ద్వైతవిజయః స్యాదితి. స్వపక్షపరపక్షభేదః కిం పరమార్థః - ఉతాపరమార్థః - పరమార్థశ్చేన్న భేదమిథ్యాత్వం. అపరమార్థశ్చేత్పరపక్ష ఏవ త్వయాఙ్గీకృతస్స్యాదితి భేదపారమార్థ్యం త్వయోక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతస్సర్వత్రానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయః. అథ స్వపక్షసాధనప్రమాణాభావం ప్రతివివక్షుశ్చోదయతి (నన్వితి) కోఽయమిత్యాక్షిపతి. వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) దూషయతి (కిం తేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యత్ర బాధో యౌక్తికబాధః. ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పాదేః సాధ్యనిశ్చయాహేతుత్వదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం మూలోచ్ఛేదిత్వవైషమ్యముపపాదితం. ఏవం పూర్వం పరోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యం దూషితం. అథాస్య పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) బాధదర్శనాభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్య వక్తుం ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణేతి) ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్య దుష్టం కారణం యస్య చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః- స ఏవాసమీచీనః ప్రత్యయ ఇతి నీతివిదః. అతో దుష్టమూలత్వబాధకప్రత్యయౌ ప్రత్యేకం మిథ్యాత్వసాధకౌ. వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాప్యపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి. అపరమార్థత్వేన నిశ్చితత్వం హి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్య తిమిరస్యేతి క్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధనపరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనం. జ్ఞాతస్య తిమిరస్యేతి తు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. స హి పురుషాన్తరాగోచరత్వోక్తివిరుద్ధః- బాధకాభావే కథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషో హీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేఽపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయో న వ్యాహత ఇత్యర్థః. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేఽపి దేహాత్మధీర్మిథ్యార్థవిషయా- తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమేషు స్పష్టోదాహరణస్య వివక్షితత్వాదేవ తదనుక్తిః. నను తిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః. కార్యానవగమాత్ భ్రమకారణదోషాదిరవగమ్యః. తత్కథం దోషమూలత్వసంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః - ఉచ్యతే- అస్మదాదేః శాస్త్రశ్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తిరశ్చాం శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహాత్మభ్రమస్తన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వం చానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చ

తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యైవేతి. భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా- జ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా-అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవదేవ. న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి- స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్. తత్ర హి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వం- తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే. న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్నవేళాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే. దర్శనం తు విద్యతే అర్థా న సన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః - తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః. సత్యైవాదష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః. సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః. ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. హస్త్యాదీనామభావేపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్ - నైతత్ - బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితం. ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే.

యాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్య తిమిరాన్వయే ఆప్తవాక్యాదికమన్వేష్టవ్యం. తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం బాష్టాన్తికే నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం పరమతాభ్యుపగమాదుక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనముత్తరత్ర నిరసిష్యతే. శాస్త్రస్యావిద్యామూలతాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తీత్యాదినా) వ్యాప్తిప్రదర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తహేతురూపేణ కథనమనిష్టప్రసఞ్జనేపి న్యాయ్యమితి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః. ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వం. ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి భిదా. పూర్వం సపక్షీభూత ఏవార్థోఽత్ర సపక్ష ఇత్యేవకారార్థః. నన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధం. ప్రపఞ్చవదితి దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః. కథమేవం ప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- *బ్రహ్మణోననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్ ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయధర్మవ్యాప్తిం పరమతేనాభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమితి న విరోధః. నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) కిమసత్యస్య సతోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః-ఉత తజ్జ్ఞప్తిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిహేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వే చోదాహరణాని దర్శితాని. తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వేఽభిమతేపి విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నేతి) జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్ర హీతి) అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (న హీతి) కథం జాయత ఇత్యత్రాహ (దర్శనం త్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణాం సత్యత్వజ్ఞాపనార్థం. తచ్చ జ్ఞానసత్యత్వనిర్వహణార్థం. స్వప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యః. ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. (మాయావిన ఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తం. మాయామయం- మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయం వా. (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాదిదోష ఉచ్యతే. దోషశ్చ సత్యః. (సత్యైవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యం. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషోరగదంశనం వా అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనం వా సత్యం హి భవతి. (వస్త్వితి) జలాదిసత్యం. తత్కృతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. సంవేదనానాం సత్యత్వే నిశ్చితే హ్యుక్తోదాహరణేషు సత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకం. న హి శుక్తిరజతముత్పత్తిమత్. న చ కార్యకరం. అథ జ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యతావ్యాప్తమితి తన్నివృత్త్యా జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్కతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే- ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తం. అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాభూతస్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం- విషయః. (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. పక్షే ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. అవిద్యమానస్య విద్యమానతయాభాసనాత్తేన రూపేణాసత్యతా. తథా సత్యవిద్యమానో విషయో విజ్ఞానహేతుస్స్యాత్. సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ విద్యమానతయాభాసమానత్వావిశేషాత్. తథా సత్యసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్య విద్యమానతయాభాసనహేతుర్దోష ఏవ-న త్వవిద్యమానో విషయః. అవిద్యమానో విషయో న జ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు తథాత్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వ ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టం. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ప్రతిభాసమానత్వే దుష్టాదుష్టయోరవిశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (స త్వితి) బుద్ధిరప్య

అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యైవేత్యుక్తం. రేఖయా వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః- రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. నను వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః- వర్ణాత్మతా త్వసత్యా. నైవం- వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం న దృష్టమనుపపన్నం చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వం. ఏవం తర్హ్యసత్యాత్సత్యబుద్ధిర్న స్యాద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరైకత్వప్రసఙ్గశ్చ- ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే చైకస్యా ఏవ రేఖాయామవిద్యమానసర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేకరేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్యే రేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేషసంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః- రేఖాయాస్సంకేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా. సాదృశ్యం చ సత్యమేవ. న చైకరూపశబ్దస్య నాదవిశేషేణార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేప్యసత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిః- నానానాదాభివ్యక్త

సత్యా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాసద్భావేన జ్ఞానస్యాసత్యతాకథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః- ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్- తస్యావచ్ఛేదకః- విషయశ్చేత్ కిం విషయ ఉపలక్షణతయావచ్ఛేదకః- ఉత విశేషణతయా. యది విశేషణతయా- విశేష్యేణ సహకార్యాన్వయి హి విశేషణం. అతో హస్త్యాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. యద్యుపలక్షణతయా - ఉపలక్ష్యబహిర్భూత ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో హ్యుపలక్షణం. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. జ్ఞానానాం తత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైర్వ్యావృత్తత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి న చ వాచ్యం- వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్సంగ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయాఽనృతస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే- వ్యావృత్తమేవ జ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకం. వ్యావృత్తిశ్చ స్వాలమ్బనేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తం. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేప్యాలమ్బనసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యత ఏవ- విశేషణవిశేష్యయోస్సంసర్గాణాం చ నిత్యసత్యత్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. స తు సంసర్గః పురోవర్తిని భ్రమాధిష్ఠానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య సంసర్గరూపత్వనిర్వహణసామర్థ్యాత్ పురోవర్తినా స్తీతి పురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోఽపరమార్థః. న తు స్వరూపేణ. ఆలమ్బనత్వే చ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితం- అసన్నిహితస్యాప్యాలమ్బనత్వదర్శనాత్. అతస్సత్యేనైవ రూపేణాలమ్బనత్వమితి హస్త్యారోహణాదిజ్ఞానాన్యపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనావచ్ఛిన్నాని పరమార్థభూతయా స్వాప్నావస్థయావచ్ఛిన్నత్వాత్ జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని. అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశ్చ. న చ ప్రతిబిమ్బాద్బిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః - ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్య సత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థస్తు తత్ర నానుమాపకానుమేయవిభాగః. దర్పణాదిప్రతిహతైశ్చాక్షుషతేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణస్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థప్రతిపత్తిః క్వచిత్తత్ప్రతిభాసాత్తత్తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్య లిఙ్గత్వం. కించ- అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కిం భవత్పక్షేణోచ్యతే- ఉతాస్మత్పక్షేణ. న తావద్భవత్పక్షే సా సిధ్యతి- శుభాశుభయోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవ హి స్యాత్. న చాస్మత్పక్షే- యథార్థఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్ సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తేః. ఏషాం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం పఞ్చానాముదాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వం స్పష్టం. జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితం. అత ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ హేతుసత్యత్వం సిద్ధం. అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా సత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) హేతోరసత్యత్వం దర్శయన్ శఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) వర్ణాత్మతా కిం సత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః- ఉత ప్రమితతయా- ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః - అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వం చానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా- ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వం. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిః ప్రదర్శ్యతే. సత్తాప్రమిత్యోరభావేఽపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వమస్తీతి కల్ప్యతే చేత్ తదనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాత్ - వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నం చేతి) అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయాః వర్ణాత్మతాయాః వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షేపి బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వేఽపరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం. వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వేపి పూర్వవలోకితకేన దూషణమాహ (రేఖాయా ఇతి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా- అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వే నేత్యర్థః. అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ (హన్తేతి) తదుపపాదయతి (రేఖాయా ఇతి) ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి) స్ఫోటవాదావలమ్బనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (న చైకరూపస్యేత్యాదినా) నాదైస్స్ఫుట్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోట ఏకరూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాదవిశేషా బహవః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోఽర్థవిశేషప్రతిపత్తిహేతుః. తత్రాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిరిత్యాశఙ్క్య నేత్యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషాస్తత్తన్నాదకృతాభివ్య

స్యైకస్యైవశబ్దస్యతత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్. శబ్దస్యైకరూపత్వమపినసాధీయః- గకారాదేర్బోధకస్యైవశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేనశబ్దత్వాత్.

క్తివిశేషస్సత్యః. తద్విశిష్టస్సత్యశ్శబ్దోర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపికత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యంశబ్దస్యారోపితం- తథాపితద్జ్ఞానంసత్యమేవఅర్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్యచసత్యేనైవాలమ్బనేనస్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యావృత్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణస్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్యనార్థప్రతిపత్త్యుపయోగః- ఏవంశబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్యపరిహృతం. అథతదనభ్యుపగమేనపరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమితి) కుతఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి)ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దోవ్యావర్త్యతే-నతుమనుష్యశబ్దాదిః. సత్వనభివ్యక్తవిశేషాకారోగకారాదిరేవ. * అథగౌరిత్యత్రకశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయాఇతిహి భగవానుపవర్ష ఇతి గకారాదేరేవబోధకత్వంవ్యాచఖ్యుః. నను *తస్మిం స్తస్మింస్తుతన్మాత్రం తేనతన్మాత్రతాస్మృతేతిశాస్త్రవశాదేకరూపంశబ్దమాత్రమభ్యుపగన్తవ్యం-తత్కథంతత్ప్రతిక్షేపః. నైవం- తన్మాత్రావస్థసూక్ష్మభూతకారణగుణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్ పఞ్చీకృత భూతగుణానామేవహ్యైన్ద్రియికత్వం. కించ- దధ్యవస్థాయాం దుగ్ధావస్థేవతన్మాత్రావస్థా. *ఆకాశగుణభూతంశబ్దతన్మాత్రం స్థూలాకాశస్సృష్టిః పశ్చాన్నవిద్యతే. యథా మహాభూతతృతీయేతేజసిశుక్లకృష్ణాదివర్ణవ్యతిరేకేణరూపతన్మాత్రంకించిదస్తిశుక్లకృష్ణాదయశ్చఅభివ్యఞ్జకగతాఏకరూపే ఆరోపితాఇతిచవక్తుమయుక్తం. ఏవమిదానీమేకరూపశబ్దస్యవిద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాంకత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వంచసర్గప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తం. అత్రాయమభిసంధిః-వర్ణాతిరిక్తఏకరూపశ్శబ్దఃకింస్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే- ఉతకల్పనావశాత్. నప్రథమః- గకారాదివ్యతిరిక్తస్యకస్యచిదనుపలమ్భాత్. నద్వితీయః- కల్పకాభావాదితి. నను వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరేకంపదమిత్యాది ప్రత్యయస్యవర్ణేష్వనుపపత్తేర్భిన్నేషువర్ణేషుశబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధివశాచ్చవర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః తతఏవన్యాయాత్ పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవసముదితానాంవాచకత్వం.ఏకం పదమేకంవాక్యమితిప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను నకల్పకాన్యథాసిద్ధిః. తథాహి - నతావదేకైకస్యవర్ణస్యవాచకత్వం - వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణగోగవయగజాద్యప్రతీతేశ్చ - నాపివర్ణసముదాయోవాచకః - క్రమోచ్చారితశ్రుతానాంవర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివసముదాయభావానుపపత్తేః. నచపూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవాచకఇతియుక్తం- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాఽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేన అకించిత్కరత్వాత్ తత్సాచివ్యవిరహితాన్త్యవర్ణస్యచార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథావర్ణానాంభిన్నత్వాదేకంపదమితిప్రత్యయశ్చతదతిరిక్తార్థవిషయోభవితుమర్హతి. నచవనసేనాదిప్రత్యయవత్ సముదాయవిషయత్వమేకత్వప్రత్యయస్యయుక్తం - ఏకప్రదేశసంబన్ధిత్వాదివదేకీకారనిమిత్తోపాధ్యభావాత్. ఏకస్మృత్యారూఢత్వముపాధిరితిచేన్న- ద్వేపదేత్రీణిపదానిబహూని వాక్యానీత్యనేకేషామేకప్రత్యయారూఢత్వదర్శనాత్. నచైకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయఏకంపదం - వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరేవైకార్థప్రతిపాదనాభావాత్. కించ-బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్దఇత్యనువృత్తశ్శబ్దశబ్దోవర్ణాతిరిక్తార్థవిషయోయుక్తః-ఘటకరకాపవరకాదిభేదేప్యేకార్థవిషయస్యాకాశశబ్దస్యహిఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వందృష్టం. నచశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినాశబ్దశబ్దానువృత్తిరితియుక్తం - శ్రోత్రస్యశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాయోగేనశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపిశ్రోత్రేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్. మానాన్తరేణశ్రోత్రగ్రాహ్యతా ప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసాక్షాత్కారానుపపత్తిః. అతః కల్పకాన్యథాసిద్ధ్యభావాద్వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోటఇతి. అత్రోచ్యతే- నతావద్వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యాస్ఫోటసిద్ధిః-తేషాం స్ఫోటాభివ్యఞ్జకత్వేపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్ లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవవాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి - నతావదేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యఞ్జకః- ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణగవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయోవ్యఞ్జకః-క్రమోచ్చరితశ్రుతానాంవర్ణానాంయౌగపద్యాభావేనసముదాయభావానుపపత్తేః. నచపూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవ్యఞ్జకః- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాఽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేనతత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్యచతదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యద్యుచ్యేత-పదంతావత్ప్రతీయతే - అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపంకారణంకల్ప్యం.క్రమభావినామపిసంస్కారాణాంయుగపత్కార్యకరత్వంయుక్తం- క్రమదృష్టయోరపిఘటయోస్తౌఘటావితిస్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపద్భావిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోన్త్యవర్ణోవాయుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయోవాస్ఫోటాభివ్యఞ్జకఇతి. ఏవంతర్హిస్ఫోటాభివ్యఞ్జకతయాభ్యుపేతాయాస్సామగ్ర్యాఅర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతాం - చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాద్, దన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాద్, వర్ణానామేవవాచకత్వసంభవేతదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేర్లాఘవన్యాయస్యబలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాంభిన్నత్వేపియుగపద్బుద్ధిస్థైకవిభక్త్యన్తానేకవర్ణసముదాయవిషయతయాపదైకత్వబుద్ధిరపినార్థాన్తరకల్పికా. నచార్థైకత్వాత్పదైకత్వంపదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః - ఏకవిభక్త్యన్తవర్ణసముదాయస్యఏకపదత్వనిశ్చయాత్. *సుప్తిఙన్తంపదమితిహిపదనిష్కర్షః. తస్యచోక్తాభిప్రాయత్వేసత్యవ్యాప్తిర్నస్యాత్. ఏకవ్యుత్పత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్యవాపదత్వం.బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్దఇతిప్రత్యయోపిశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధఇతినార్థాన్తరసిద్ధిః. నచశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయాఅపిశ్రోత్రేణగ్రహణాసిద్ధేః. యథాచాక్షుషాణాంధవళఘననీలిమపీతిమ్నాంచాక్షుషత్వజ్ఞానేన చక్షురపే

అతో ఽసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్నుపపాదా. నను న శాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వం-ప్రాగ్బ్రహ్మజ్ఞానాత్సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదవిభ్రమబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః. యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రం-అస్తీతి బుద్ధిః. నైవం-అసతి శాస్త్రే ఽస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్. తతః కిం-ఇదం తతః. మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం - యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వం. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం చాసిద్ధం. శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ - ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసేన. యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ

దా. ఇదం చాక్షుషమిదం చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వే స చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానం. న హి సహసా సైన శబ్దో ఽయమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదిరూపేణైన శబ్దో ఽవసీయతే వ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకశాబ్దప్రత్యయస్య తు-అతః శబ్దస్మరణకృత విలమ్బస్య శ్రోత్రానుమానవిలమ్బాపృథ్వ్యాసపాటవకృతాచ్చైత్రానుపలక్ష్య ఇవ విచ్యతే. అతో ఽవగ్రహసముదాయ ఏవ పదం పదసముదాయ ఏవ వాక్యమితి స్థితం. అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అత ఇతి) సత్యప్రతిపత్తిహేతుము సత్యతయా ప్రతిపత్తేరభ్యుపగమ్యాదృశం సత్యత్వం తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) గగనకుసుమవదితి యుక్తిబాధోపలక్షణం. సత్త్వాదానీమేవ తాత్త్వికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం. అతస్తాదృశమసత్యత్వం నేత్యర్థః. హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితి బోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం- న సత్యత్వమిత్యర్థః. తర్హి సదసత్త్వే తత్త్వజ్ఞానస్యేదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) తర్హి న బోధకమిత్యత్రాహ (న తదేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నైవం-ఉపాయకాలే ఽపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) పూర్వం పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తం. ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి) తదుపపాదయతి (శూన్యమితి) తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్కతే (తత్త్వితి) తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకం-తతః పరం నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యం- పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినో ఽధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినో ఽపి పరో నిషేధో ఽస్తి. సర్వమస్తీతి వచనం హి తన్నిషేధ ఇతి చేత్తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతి వచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్తత్తు శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ నేదాప్రామాణ్యం మృషావాదినాం సౌగతానాం చ సమానం. యదాహుః * వేదో ఽనృతో బుద్ధకృతాగమో ఽనృతః ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చానృతం। బోద్ధా ఽనృతో బుద్ధిఫలే తథా ఽనృతే యూయం చ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి॥ నను విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విస్మృత ఇతి మహదిహ వైషమ్యమస్మాకమితి చేన్న-కిం కతిపయవిషయసత్యత్వం వివక్షితం- ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వం. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి- సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్సంప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వం తు శ్రుతేరపి త్వయా నస్వీకృతమితి. కించ-విషయసత్యత్వం దుర్వచం-సత్యతయాభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు * ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాత్-న తు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే- తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావో ఽభ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమపర్యవసీయమానమితి- న హి వేదాన్తార్థవాదాదేరన్యపరత్వాత్స్వార్థే ప్రామాణ్యం త్యజ్యతే. మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థే ప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతస్స్తుతిపరత్వాద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమిత్యప్రసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమితి చేత్ -ఉచ్యతే- ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గం. ఉపక్రమోపసంహారాదిష్వపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయా హ్యుక్తం * అభ్యాసో ఽపూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధకబాధకప్రమాణాగోచరత్వం. యథాహుః * అసన్నికృష్టవాచా చ ద్వయమత్ర జిహాసితం। తాద్రూప్యేణ పరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతో ఽపి వేతి॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం-న త్వర్థవాదత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావో నామ ప్రత్యక్షాదివిరోధే పర్యవస్యతీతి శాస్త్రం న తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమం. శాస్త్రప్రాబల్యనిరసనం పరిసమాపయతి (అలమితి) యద్వా-యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా న్యాయముఖేన కృతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః. అత ఏవాప్రతిష్ఠితత్వం. స్వవిరుద్ధబౌద్ధమతోపయుక్తయుక్తికథనాత్పరిహాసనీయత్వం. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రప్రాబల్యం వదతా ప్రబలతయాభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తే తు ప్రబలతయాభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం చ ప్రతిక్షిప్తం. శాస్త్రస్య లౌకికప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధం. విశేషేణ శబ్దస్య పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేషపరతోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధం. అథాపి యే వాక్యవిశేషాః పరేణ నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః- తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వం సంగ్రాహ్యానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యేషు ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేషత్వం. తచ్చ కారణవాక్యేషు ప్రతిపన్నం. వస్తుమాత్రశబ్దేనా

దిత్యేవమాదీనీతి. తదయుక్తం- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేనసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరస్యబ్రహ్మణో

స్యత్రసగుణబ్రహ్మణితాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తేతస్యామేవోపనిషదిపర్యవస్యతీతితద్వాక్యస్వస్తుతయర్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తం. తద్దూషయ
తి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయతే. అస్యాయమర్థః- యే
నశ్రుతేనమతేనవిజ్ఞాతేనఅశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతంశ్రుతంమతంవిజ్ఞాతంభవతి- నేదు బ్రహ్మణస్సత్తయాసర్వంజ్ఞాతంభవతి. వాక్యైకసాధ్యస్యన, దృ
ష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహిబ్రహ్మసత్తయామృత్పిణ్డసత్తయావాతత్కార్యంజ్ఞాయతే *కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతిముణ్డకో
పనిషది* ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమితిబృహదారణ్యకేచశ్రవణాచ్చ. అతోయథోక్తఏవప్రతిజ్ఞార్థః. నహిఘటవి
జ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంనసంభవతీతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యాహ యథాసోమ్యేతి. తత్రాస్యసత్కా
ర్యవాదముఖేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాంపరిహరతివాచారమ్భణమితి. వాచా- వాక్పూర్వకేణ జహల్లక్షణయావాగ్వ్యవహారపరః. వా
చేతితృతీయయాప్రయోజనతయాహేతుత్వంవివక్షితం. ఆరమ్భణమితికర్మణిల్యుట్. ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణం. *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః.
మృత్పిణ్డేనేత్యర్థసిద్ధం. వికారః- ఘటత్వద్రవ్యత్వాద్యవస్థా. నామపూర్వకహరణాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేననామరూపేస్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డోనామరూప
భాగ్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వేప్రమాణమాహమృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞయామృణ్మయం ఘటాదికమపి
మృద్ద్రవ్యత్వేనైవప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాఃఘటాదిషుద్రవ్యభేదేపిదృష్టాః. అస్తిశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషుద్రవ్యైక్యేపిదృష్టాః.
అతస్తేసాధారణాః. తత్ర అస్తిశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికాప్రత్యభిజ్ఞా. సైవాత్రాపిద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః.
అత్ర మృత్తికామాత్రస్యపారమార్థ్యంవికారాసత్యత్వంచవివక్షితంచేదితిశబ్దవైయర్థ్యంస్యాదితితదామృత్తికైవసత్యేతిహివాచ్యం. వికారాసత్యత్వే
దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటాదిసత్యత్వంవ్యావహారికమితిచేత్ పిణ్డస్యాపిసత్యత్వంవ్యావహారికమితినకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణ
స్యవ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్ తద్ఘటాదేరపితుల్యంస్యాత్. కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్ కారణవిజ్ఞానేనకార్యవిజ్ఞానముపపన్నమస్తు.
తథాపిలోకేవివిధకార్యవర్గస్యవివిధోపాదానకత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితిశఙ్కాయాంజగతోబ్రహ్మైకకారణతామాహసదేవ
సోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దార్థమభిప్రేత్యాత్రసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తం. సగుణబ్రహ్మపరమిత్యన్యథాసిద్ధిర్దర్శితేత్యభిప్రాయేణ పరస్య
బ్రహ్మణఇత్యుక్తం. అగ్రే- సృష్టేఃపూర్వమిత్యర్థః- అనన్తరంసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్రవివక్షి
తాభేదగ్రఇతివక్తుమయుక్తం- నహిబ్రహ్మణఃకాలవిశేషేనిర్విశేషత్వం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయజీవబహుత్వతత్కర్మప్రవాహతదనాదిత్వా
నామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వమపారమార్థికమితిచేత్ పారమార్థికబహుత్వస్యఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్. నచాగ్రశబ్దస్యాపివివ
క్షితార్థతా - అనన్తరంసృష్ట్యుక్తేః. అతః కాలరూపవిజాతీయభేద శ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిసృష్ట్యనుగుణగుణరూప స్వగతభేదశ్చత
దానీమస్తీతివిజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వంవిరుద్ధం-కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదంకారణవాక్యం-ఈదృశానాంవాక్యానాంసర్వశాఖాప్రత్య
యన్యాయాత్ విజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేనకారణపరత్వాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణంస్యాత్. అవధారణవాచినఏవకారస్యస్వాయం
వ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసప
రం. నహ్యయంవిద్వానేవేత్యవధారణంబ్రాహ్మణత్వంవ్యావర్తయతి- అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్ సదేవేతినిరసనీయమసత్త్వమేవ-
నతువిజాతీయభేదః. యద్యపిసద్విజాతీయమసత్ - తథాపితస్యవ్యావర్త్యత్వంనవిజాతీయత్వాకారేణ - అపితుసద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ- సత్తుక
దాచిదసదిత్యర్థః- సచ్ఛబ్దోహిమానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణంసత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యపరమాత్మనివర్తతే. అయంసచ్ఛబ్దోవిశేష్యభూతపరమాత్మ
వాచకోపికారణ విషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకంపరమాత్మానముపస్థాపయతి. ఏకమేవేత్యవిభక్తనా
మరూపకారణావస్థంబ్రహ్మోచ్యతే - కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితివక్ష్యమాణకార్యబహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపర
త్వాత్, *ఏకేనమృత్పిణ్డేనసర్వంమృణ్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్, *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతిశ్రుత్యన్త
రైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యతయోక్తానామాకాశాదీనామపిసంహారాభిప్రాయఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మ
ణ ఉపాదానత్వంసిద్ధం-భావ్యవస్థావిశేషవతఃప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వం. అద్వితీయమితినిమిత్తాన్తరనిషేధః- ఉపాదానస్యప్రస్తుతత్వేననిమి
త్తస్యబుద్ధిస్థత్వాత్, పరతన్త్రరూపవిశేషణానాంవిహితత్వాత్, నిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ,
ఏకమేవేతిశబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే. *తదైక్షతతత్తేజోऽసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యనిమిత్తాన్తరాభావపర
త్వమవగమ్యతే. పరస్యబ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేనసదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యే
నావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యంవైశేషికమతనిరాసపరం-నతుక్షణికవాదినిరాసపరం-నశూన్యవాదినిరాసపరంచ-క్షణికశూన్యవాదినిరాసేకృతే
ప్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానస్యవైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్, *తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ. నహిక్షణికత్వంశూన్యత్వంచ
కాలవిశేషేభవతి. అతోऽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైక ఆహురిత్యాదివాక్యం. కుతస్తుఖలుసోమ్యేవంస్యాదితి మృదఉత్పన్నస్య మృదాత్మక
త్వవదసతఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థోవాచారమ్భణమిత్యనేనశిక్షితః. తదుపజీ

జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తియోగః సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారత్వం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్యైవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య.

స్యేత్యతేకథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థాసంభవ ఇత్యర్థః. తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వం, అసృజతేతి నిమిత్తత్వం, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం, తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం, సత్యసంకల్పత్వం చ. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి. జీవేనాత్మనా-జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః *నృసింహో భూత్వా బహవో మయా త్రాతా వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయా త్రాతా ఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్, *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్, *తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వముఖ్యతాయా ఉపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తత ఏవ సర్వనియమనం చ సిద్ధం-*ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వశ్రవణాత్. ఏవం సర్వాధారత్వసర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైశ్శరీరిలక్షణైర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం. అనేన సృష్ట్యుపయోగినః శ్రుత్యక్షరసిద్ధా గుణా గృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతా చావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వే నైసర్గికప్రామాణికత్వం. జగతస్స్వనిష్ఠత్వేన ప్రతీతిః భ్రాన్తిరిత్యర్థః. అతః కృత్స్నస్య జగతః స ఆత్మా. ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మేతి నిర్దేశో *రాహోశ్శిరః కర్మణః పూర్వాజం చేతివదన్యోన్యసంబన్ధిత్వతాత్పర్యాతిశయకృతః. యద్వా- *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వప్రదాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వంశబ్దతదర్థతద్బుద్ధయస్తత్పర్యన్తా ఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతశబ్దేన తత్పదస్య ప్రకృతపదార్థస్మారకత్వం సూచితం. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమే తావత్ *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ *భ్రాన్తోన్యే కేచిదాహుర్దిశతిరుత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాఙ్పూర్వస్తూపదేశం ప్రకటయతి సతో న ప్రశాస్తిం ఘఞన్తః । నో కర్తర్యస్తి కర్మణ్యగణి ఘఞిహ సత్కర్తృశాస్తా న కర్మ స్యాత్సోత్కర్షోపదేశే తదిదముత తమాదేశవాచోపదేశ్యం ॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తిం వదతి దిశిరసావాఙ్పూర్వో నోపదేశం శాస్తా సోతి ప్రసిద్ధో న హి పరఙ్హచాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః । యుక్తా సాధారణోక్త్యా ఘఞసిద్ధిః కరణేప్యత్ర వైవక్షికత్వం శాస్త్రోక్తం కారకాణామనుకరణవయాకర్తరి స్యాద్వివక్షేతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః. ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణః కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ న కర్మ - అపితు కర్తృ- కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే హి ఘఞ్ప్రత్యయవిధిః. నాత్ర కర్తరి కప్రత్యయ ఉపపద్యతే *కిఙతి చేతి గుణప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే- దిశిధాతోరిగుపధత్వేన *ఇగుపధాత్క ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తేరణాభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. స చ ప్రత్యయః కర్తర్యవిహిత ఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే- ప్రకృత్యర్థశాసనప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వారస్యభఙ్గాత్. ఆఙ్పూర్వో దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవమన్యత్రాపి. కించ-ఉపదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికకర్మబ్రహ్మభాగార్థసాధారణం. శాసితృత్వం తు బ్రహ్మణోఽసాధారణం-*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వశ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణమితి చేన్న-ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిసాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాధ్యౌ దుపదేశ్యం స్యాత్-తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం. ద్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధం. అత ఉపదేశ్యత్వస్య నైయత్యం చ. నను *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితి చేత్ - తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వోక్త్యా చార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తం. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేన హి నిమిత్తత్వం సిధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం. ఘఞ్ప్రత్యయస్య కరణేప్యుత్పన్నత్వాత్ *వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేవ కరణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తృసాధుత్వేన ప్రయోగసిద్ధిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యం చ. ప్రశాసనపక్షే తు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి వైషమ్యం. అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తం. ఏవముపక్రమే నిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగ ఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికం చావగతం. ఉపసంహారే చ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వం నామ గుణవిశేష ఉక్తః. అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవర్తితత్వాదభ్యాసోప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతా సిద్ధా. ఏవముపాసకస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపి విద్యతే. పితుః పుత్రం ప్రతి ప్రతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చ లబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్ దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తపక్షానుగుణతయాపి దృష్టాన్తో న దృశ్యతే- అపితు పరిణామపక్షానుగుణ ఏవ దృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోఽసృజతేత్యుక్తం- న తు తద్భ్రమదితి. అతో

ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే ప్రపఞ్చయిష్యతే. *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వావ్యయత్వభూతయోనిత్వసార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం

స్యాం శ్రుతావపి వర్తమానత్వప్రసక్తోऽపి నాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషు చ *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే - సయుక్తంప్రవర్తేతి. సూత్రం చ *ఆత్మకృతేః పరిణామాదితి- నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషు చ * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతేయథైకం. క్షితిజలపవనాదిభిర్వికారైస్తథైకం పరిణామకస్తద్వత్ సత్యాదిభేదైః ప్రభురేక ఏవ పృథక్ ప్రపఞ్చే. ఆత్మశ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామ ఏవ ఆహోస్విత్ పరిణామస్యద్వారకవిషయత్వం కల్పితమ్ - నిర్వికారత్వశ్రుతీనాం త్వాను ప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేకశ్రుతిస్వారస్యాదన్యథా తద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం కింకల్పకమిత్యాశఙ్కాయామేతద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహ ఇత్యాహ (ప్రపఞ్చితఇతి) అత్రాపేక్షితార్థవిస్తరో జ్ఞాస్యత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిష్ప్రపఞ్చం- తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితి భావః. అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయాః సవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా) అపాణి పాదమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః- ప్రకృతిసంబన్ధినః- అనేన క్వచిత్సిద్ధస్య హి క్వచిన్నిషేధ ఇతి నిషేధ్యానాం క్వాపిసిద్ధిర్దర్శితా భవతి. ప్రకృతిగతాః, ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తా జీవగతా దోషా, శ్చ ప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ప్రత్యక్షగోచరమసమానాధ్యగోచరం. యద్వా- చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరం. అగోత్రమవర్ణం-ప్రాకృతనామరూపరహితం. అచక్షుశ్శ్రోత్రం- ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానం నభవతి- అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం న భవతి-* అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేన పదద్వయేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితి పాఠక్రమః- తథా వ్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయా హి వ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః. విభుం- ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితం. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షితదోషవిరోధిత్వం నామ గుణ ఇత్యర్థః ప్రాయేణ కల్యాణగుణైస్సహ తన్నిర్దేశః. యద్వా-అవ్యయత్వం-వికారాపత్త్వం పూర్ణత్వం వా. భూతయోనిత్వం-జగత్కారణత్వం. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తం. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతో వేత్తి సర్వం ప్రకారతశ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యస్య పూర్వవత్ సఙ్గతిః. అభేదబోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) *క్వచిత్త్వేవముపన్యస్తః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయాచార్యపాదైః. తథాహి-సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వవ్యుత్పత్తేః, సత్యాదివాక్యస్య చ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథా చ సామానాధికరణ్యలక్షణం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాస్త్రే. తత్ర యదుక్తం సామానాధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వవ్యుత్పత్తేరేకార్థే చ పదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చాసిద్ధేః స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణపదానామాస్థేయమితి. తదయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం సత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి- ఉత విరోధివ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయం. న తావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః- వ్యావృత్త్యనేకత్వాద్వ్యావృత్తయో హ్యనేకాస్స్యుః. నాపి స్వరూపపరాణి- తథా సతి పదానాం పర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహాని ప్రసఙ్గాత్, ఏకతరస్య వైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం విరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వముపలక్షణతయా విశేషణతయా వా. న తావదాద్యః కల్పః- ఏకోపలక్షణేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యం హి ఖ్యాతముపలక్ష్య ప్రతీత్యుపాయో ధర్మ ఉపలక్షణమితి హ్యుపలక్షణవిదః. తథా చ శాఖాదిషు దృశ్యతే. అత ఏకతరవైయర్థ్యం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ. కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వమేకస్యైవ బ్రహ్మణోऽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ -ఉచ్యతే- తత్ర హ్యుపలక్ష్యస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదో జన్మస్థిత్యాద్యనుగుణజ్ఞానశక్త్యాదిరూపోऽస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే. అన్యథా తత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యత ఏవ. త్వత్పక్షే నానేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తదభ్యుపగమే హి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసక్తిః. నాపి ద్వితీయః-విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యుపాయో ధర్మో విశేషణం. విశేష్యాన్తర్భావో నామ జ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపి విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థసిద్ధిరితి చేత్ - తత్పక్షేణ్ణా వాక్యార్థవాదినోऽపి సమానం. కస్తర్హి విశేష ఆవయోరితి చేత్ -అయమేవ విశేషో యదేకస్య మతే పదానాం లాక్షణికత్వమితరస్య పక్షే తేషాం ముఖ్యత్వమితి. యచ్చోక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టే వస్తుని విశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయ ప్రసఙ్గ ఇతి. తదసత్ - వికల్పాసహత్వాత్. *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తి పశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయా హి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర, కిం పదానాం పదార్థస్మరణదశాయామన్యోన్యసమవాయ ప్రసక్తిః- ఉత పరామర్శదశాయాం- ఆహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయాం. న తావత్ప్రథమః కల్పః- స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోऽన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః - ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవాయస్య ప్రత్యక్షాద్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః- వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైర్వాపదైర్యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయ ప్రసఙ్గాభావాత్. యథైవ హి ద్వే చక్షుషీ జాతి

గుణాన్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయామేకాం ధియం యుగపజ్జనయన్తి-తథైవానేకపదాని యుగపదేవ తత్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకానిభవన్తి. క్రమేణాభిధానేపినాన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః-పదాన్తరోపాత్తేవిశిష్టేవిశేష్యాంశేసై్యవపదాన్తరోపాత్తవిశేషణేనవిశేష్యమాణత్వాత్. ఏకస్యయథావ్యస్తవిషయత్వాత్పదానాంవృత్తేః. అన్యథాభవత్పక్షేవ్యావృత్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావఃక్రమాభిధానప్రయుక్తోమన్తవ్యః. అతోయథోక్తపరిహారస్తవాశరణం. క్రమేణాభిధానాభ్యుపగమేకథముక్తశ్లోకోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితిచేత్ ఉచ్యతే - జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగోప్యుక్తశ్లోకోపాదేయవిభాగః.సచయుగపత్ప్రతిపాదనేపినాస్తీతి. ఏకేనవాక్యేనైకవస్తునోఽనేకవిశేషణాన్వయేయుగపత్ప్రతిపాద్యేతత్రైకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవజ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్త్వజ్ఞాతఇతిజ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శఃపరామర్శదశాయాంసంభవత్యేవ. యదప్యుక్తంవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనేవిశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యంప్రసజ్యతఇతి. తదపినసాధీయః-విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్ సమానవిభక్తేః. తచ్చవ్యుత్పత్తిసిద్ధం. వ్యుత్పత్తిశ్చప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షంచవిశేష్యైక్యమవగమయతి- నతువిశేషణానామైక్యం. యథాగౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపిప్రాతిపదికావగతవిశేషణానేకత్వేపితత్ప్రత్యయమేకవచనంనావగమయతి- కింతువిశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరేవహితత్ర కారణం. తథాసమానాధికరణవసంసృష్టసమానవిభక్తిరపివిశేష్యైక్యమాత్రపరత్వేనైవనియామికా- అన్యథాభవత్పక్షేప్యసత్యాది ప్రతియోగివ్యావృత్తి రూపవిశేషణైక్యప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికానాంతత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపిసమానవిభక్తేఃప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వస్యోక్తత్వాన్నవిశేషణైక్యంప్రసజ్యతఇతిచేత్ తదస్మత్పక్షేపిసమానం. ఆవయోర్విశేషస్తుప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తంవిశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసఙ్గఇతి తదయుక్తం - విశేషణభేదమాత్రస్యవిశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చదేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషువిశేషణభేదేపివిశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్యస్వతఃప్రాప్తవిశేష్యభేదకత్వంప్రత్యక్షేణతత్రాపోద్యతఇతిచేత్తన్న- ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యత్రధర్మివాచకపదైక్యేసమానవిభక్తినిర్దేశేసత్యపివిశేషణభేదేవిశేష్యభేదఃప్రతీయతఇతిచేన్నైవం- స్వయంప్రాప్తంతయోర్విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వంప్రత్యక్షేణతత్రాపోదితం. పరోక్షవిషయేఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యాదివాక్యప్రయుక్తైఃఖణ్డత్వాది విశేషణభేదేవిశేష్యభేదప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిచేత్ పరోక్షవిషయేపిదేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదివాక్యప్రయుక్తేవిశేషణభేదేపివిశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిసమానశ్చర్చః-కోనిర్ణాయకఇతిచేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాంనియమేనభిన్నాశ్రయత్వందృష్టంప్రత్యక్షేణ- తజ్జాతీయవిశేషణానాంపరోక్షత్వేపివిశేష్యభేదాపాదకత్వం-యథాఖణ్డత్వాదీనాం.యజ్జాతీయవిశేషణానాంభిన్నాశ్రయత్వనియమోనదృష్టః-తజ్జాతీయవిశేషణానాంధర్మివాచిపదైక్యేసమానవిభక్తినిర్దేశేచైకవిశేష్యనిష్కర్షకత్వంయుక్తం-యథానీలత్వాదీనామితి. యచ్చోక్తంసమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగఇతి.తదప్యయుక్తం- ప్రాతిపదికాభిహితవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి-యదిసమానవిభక్త్యన్వయావగతత్వాదైక్యంనహాతుంశక్యతే- తర్హిప్రాతిపదికావసితవిశేషణాన్వయఃకథమివహాతుంశక్యతే యథానీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్రప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియతఇతిచేత్ తత్రైక్యప్రతీతిరపి తథైవేతికింనస్యాత్. సమానవిభక్తినిర్దేశేపరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిచేత్ తథైవ ప్రయోగేపరోక్షేపిప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయప్రతీతిర్దృశ్యతఏవ. తస్మాదైక్యప్రతీతిశ్శాబ్దీతిచేత్ విశిష్టప్రతీతిరపిశాబ్దీతి నకశ్చిద్విశేషోన్యత్రాభినివేశాత్. కించ- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతమైక్యంకింస్వరూపం - ఉత తదతిరిక్తం. అతిరిక్తపక్షేసవిశేషత్వప్రసఙ్గః. అనతిరిక్తపక్షేహేత్వసిద్ధిః- ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణసమానవిభక్త్యాకస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహిస్వరూపమాత్రేవిరోధాత్ విశేషణపరిత్యాగః- వ్యధికరణవాక్యేష్వపితత్త్యాగప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతంస్వరూపంనిర్విశేషమితిప్రతిజ్ఞాయసమానవిభక్తేరైక్యావగమాదిత్యుక్తేస్వరూపావగమాదిత్యుక్తం. తతశ్చైక్యావగమవిరోధరూపహేత్వసిద్ధిః.స్వరూపంతువిశేషణాన్వయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషువిశేషణాన్వయాదిత్యుక్తం. కించ-సమానవిభక్త్యవగతమైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్ తస్యచవిశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగోయుక్తః. అతో ననిర్విశేషత్వంవస్తునః. కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తంశౌక్ల్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్యచశబ్దోపాత్తత్వాన్నలక్షణాప్రసఙ్గః. సత్యాదివాక్యేషునతథేతివిశేషః. ఏవంశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవాక్యాత్ సత్యాదిదార్ష్టాన్తికవాక్యస్యశబ్దద్వారకంవైషమ్యముక్తం అర్థద్వారకంవైషమ్యంపూర్వోక్తంద్రష్టవ్యం. కథమితిచేత్ - ఇత్థం- శౌక్ల్యాదేఃకస్యచిద్ద్రవ్యస్యద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మతయాధర్మాన్తరానపేక్షత్వంయుక్తం. బ్రహ్మణస్తునతథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావర్తకధర్మాన్తరాపేక్షాస్త్యేవ. నహిపరనిర్వాహకత్వానభ్యుపగమేస్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ-శౌక్ల్యాదిస్వరూపస్ఫురణేసతినకార్ష్ణ్యాద్యధ్యాసప్రసఙ్గః. అతస్తత్రస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితియుక్తమభ్యుపగన్తుం. బ్రహ్మణస్స్వరూపస్ఫురణేతదితరాధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావర్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్తశుక్తిత్వాదివత్ సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తసకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తంవాచ్యైకప్రధానాంశస్యప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణవిశేష్యపర్యవసాయినశ్శబ్దస్యద్వారానభిధానేద్వార్యభిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపివిశిష్టాభిధానస్వరసస్యశబ్దస్యవిశేష్యమాత్రపరత్వేస్వారస్యహానిరవర్జనీయా. సాచనవిరోధాభావేయుక్తా. యచ్చవిషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదిషుసర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చవిధిప్రత్యయాంశస్యముఖ్యత్వాదయుక్తం.తత్రవిధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణాచముఖ్యార్థత్వేప్రమాణాన్తరవిరోధాత్ స్వీక్రియతే. ప్రస్తుతేవిరోధాభావాన్నసాయుక్తా. విమతంవాక్యమఖణ్డార్థంసమానాధికరణవాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితిదృశ్యనుమానోక్తిరనుపపన్నా - వాక్యమఖణ్డార్థమితిపదయోరర్థభేదోస్తివానవా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యఏవ హేతో

బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యం. తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః. ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ-ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ-ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. న చైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవ వస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య-*భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః. యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇతి. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయం. కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. తదనుపపన్నం-జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య. తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్ - సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం

రనైకాన్త్యం. న చేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ న స్యాత్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయం-ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకపదపుఞ్జరూపత్వాత్సర్వవాక్యానాం. యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా-తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూపాఖణ్డశబ్దయోరనైకాన్త్యం. తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. తదిదముచ్యతే (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యం జ్ఞానమితి) సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకైశ్శబ్దైః హేతుత్వం శబ్దం వివృణోతి (ప్రవృత్తీతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి) తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (న చేతి) సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వం దూషణం స్పష్టమితి న కణ్ఠోక్తం. విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (న చైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్-తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం న విరోధి-ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతో భిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వే సతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణసాద్గుణ్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణం వాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసమ్బన్ధపరం-ఉత విశేష్యైక్యపరం- ఉత ఉభయపరం. ప్రథమే విశేష్యైక్యే ప్రమాణం న స్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రమాణకస్స్యాత్. తృతీయే సమ్బన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న- ప్రాతిపదికేనైవ విశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్యప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసక్త్యభావాత్. ఏవం సామానాధికరణ్యస్యాన్యథైవోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్ స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యర్థః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్తీత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్ నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వం చోక్తం స్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం-న తు స్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తం. కారణత్వశబ్దితదోషవ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వే సతీత్యాహ (జగదితి) (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి-తథైవేత్యర్థః (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్యముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి-న తు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. శఙ్కతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్య చ సాధారణమద్వితీయపదం-నిరుపపదత్వాత్. కించ-ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయయోర్నిషిద్ధత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేఽనుపపన్నత్వాచ్చ అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరం స్యాత్-న తూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాఙ్ఖ్యపూర్వపక్షిచోద్యం. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషేధ్యం-న తు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యం. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. *తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్య వాక్యస్య

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్. కార్యోత్పత్తిస్వభావేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాస్సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్ర భవతో విపరీతఫలః- సర్వశాఖాసు కారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. అతః కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నిర్గుణవాక్యవిరోధః- ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషామ్ *నిర్గుణం నిరఞ్జనం *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనామ్. జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి. న తావతా నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్- జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాశ్శ్రుతయో వదన్తి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *తదైక్షత *సేయం దేవతైక్షత *స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యమ్ *న తస్య కార్యం కరణం

కారణపరత్వం నాపలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ నిష్పరిశేషతో క్తం. కారణపరత్వే చ సతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయకాలసద్భావసిద్ధేః, స్వభావాదిష్వ శ్రుతేః, రక్షితాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాది శ్రుత్యర్థాపత్త్యా, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం కర్మసూక్ష్మభేదస్య ప్రలయదశాయామభ్యుపగమాదేకత్వావధారణస్య జీవసూక్ష్మభేదసహత్వస్యవ పరైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదీనాం సర్వోపయుక్తత్వాచ్చ విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్య సర్వవత్త్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చోక్తార్థాదిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్, తత్పరతన్త్రభేదస్య విహితత్వాత్, నిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చరత్వే సర్వవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేదనిషేధపరత్వే ప్రాప్తే సతి అవిభక్తనామరూపతాప్రతిపాదకే నైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య నిర్విశేషత్వసాధనవిపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర-నిర్గుణవాదే. అత్రభవత ఇత్యుపాలమ్భో వా. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః-నతూక్తగుణత్యాగఫల ఇతి త్వత్పక్షే విపరీతఫల ఇత్యర్థః. సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అత ఇతి) న కేవలం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా- కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపరమిత్యపిశబ్దస్యభావః. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (న చేతి) పరేణాపచ్ఛేదన్యాయేన హి నిర్గుణసగుణవాక్యవిరోధః పరిహృతః. అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి) నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః. నిష్కలమితి శరీరసామాన్యనిషేధః. నిష్క్రియమితి క్రియాసామాన్యనిషేధః. నగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః-అర్థగుణనిషేధం లేన సర్వగుణవిరహావగమాత్, జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శనాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వం హి ఫలితమితి శఙ్కాయామర్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రుతిప్రతిపన్నమర్థమనుభాషతే (జ్ఞానమాత్రేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (న తావతేతి) కుత ఇత్యపేక్షాయాం కిం జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వముచ్యతే-కిమేకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పే ప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావః కిం వ్యాప్త్యా కథ్యతే-ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ జ్ఞానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం కస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వేనాఙ్గీక్రియతామ్. యది శ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రత్వేనాఙ్గీక్రియతే-తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామితి. జ్ఞానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం-న తు జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమ్. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. యద్వా-జడస్య ఘటాదేరివ జ్ఞాతృత్వాయోగాత్ జ్ఞాతృత్వే నైవ జ్ఞానస్వరూపత్వమర్థసిద్ధమ్. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః, శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధే హి తదభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) యద్వా- (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మిధర్మభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) జ్ఞానత్వాద్జ్ఞానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) పూర్వవదభిప్రాయః. జ్ఞాతృత్వం యథా ఫలితం భవతి-తాదృశగుణపరాశ్చ జ్ఞాతృత్వకణ్ఠోక్తిమత్యశ్చ శ్రుతయస్సర్వశబ్దవివక్షితాః. బహువచనేన బహూపనిషద్వాక్యాని వివక్షితాని. ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా. హిశబ్దో హేతౌ- జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయామర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం, నిర్గుణశ్రుతిసంకోచసిద్ధ్యర్థం, సగుణశ్రుతీనామావిద్యకగుణవిషయత్వశఙ్కాపనోదార్థం, శ్రుతీర్దర్శయంస్తాభిరేతత్ప్రయోజనత్రయసిద్ధిం చ దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః. జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం ఆత్మసంబన్ధిత్వం చ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిక్రమేణ) నిత్యో నిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తమ్. కామప్రదత్వం చ. జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వం చ. తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని. ఈశ్వరత్వం నియన్తృత్వమ్. నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్, నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః. దేవతాత్వం కర్మారాధ్యత్వమ్. పతిత్వం శేషిత్వమ్. న తస్యేతి. కార్యం శరీరమ్. కరణమిన్ద్రియాది. *కార్యకారణక

చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికాన్ వదన్తి. సమస్తహేయరహితతాం చ. నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చ విషయః అపహతపాప్మేత్యారభ్య విపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవ వినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావాదన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయమ్.

ర్తృత్వ ఇతి ప్రయోగాత్. సమాభ్యధికనిషేధశ్చాత్ర శ్రూయతే. తేనాద్వితీయ ఇతి సామాన్యనిషేధస్య *భాగో వా మ ఇత్యాదివిన్యాయేనాద్వితీయశేషపర్యవసాయిత్వం సూచితం. పరాస్యేతి జ్ఞానశక్త్యాదీనాం స్వాభావికత్వముక్తం. క్రియాశ్రయమనం. ఏషఆత్మేత్యపహతపాప్మత్వాదిని షేధశ్చ. అర్థగుణనిషేధస్యాపరిహార్యతా మఖిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తం. అవిద్యాకల్పితా కారయాయస్వాభావికానిత్యుక్తం. సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన ఆవిద్యకత్వశఙ్కా అర్థాత్పరిహృతా. కించ- జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస్య సంకుచితవృత్తిత్వం చోపపాదితం భవతి. తథాహి- కల్యాణగుణానిత్యస్యాయమభిప్రాయః- గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధస్య బాధకం భవతి- అపితు తద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఏవ భవతి. అన్యథా *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి సామాన్యనిషేధేన *అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి హింసావిధానబాధప్రసఙ్గాదితి. సమస్తహేయరహితతాం చేత్యస్యాయమర్థః- యథా *పశునాయజేత *ఛాగస్య వపాయా ఇత్యాదిషు *భాగో వా మ ఇత్యాదిత్యుక్తన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దోవిశేషపర్యవసాయీ తత్ర పర్యవస్యతి. తథా గుణసామాన్యనిషేధోపి హేయగుణనిషేధే పర్యవస్యతీతి. కించ- సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం ప్రసిద్ధం- యథా గామానయ గాం బధానేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషపరః ప్రకరణాదిప్రమాణవశాత్ ప్రయుజ్యతే. తత ఏవ హి తత్ర ప్రయోజ్యవృద్ధశ్చ న సర్వా గోవ్యక్తీరానయతి- కింతు వివక్షితవ్యక్తివిశేషమేవానయతి. తస్మైవ హి తత్ర ప్రవృత్తిః. ఏవం జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణానిత్యనేన సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన చ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చ అభిప్రేతః. ఉపాత్తవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయః. అవిరోధేపి వైయర్థ్యపరిహారాయ సంకోచశ్చ గోబలీవర్దన్యాయః. ఉపాత్తవిశేషవిషయే సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతి భిదా. కించ-అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్య సత్త్వరజస్తమస్సు ప్రసిద్ధిః. *సాత్త్వికస్య గుణాస్సర్వే సన్తి వర్త్మనిగద్వైరపి వస్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః॥ *సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః నిర్గుణస్య ప్రమేయస్య *గుణా గుణేషు వర్తన్తే *కారణం గుణసఙ్గోఽస్య *నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం *త్రైవిహ్యా విషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున *వినా హేయైర్గుణాదిభిః *గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః *గుణకలుషస్య సదాతనస్య నేతేత్యాదిషు॥ ఏవం కేవలగుణశబ్దస్య సత్త్వాదిపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దాస్సత్త్వాదినిషేధపరాః. అయం విషయవిభాగో నకేవలం భిన్నోపనిషద్వాక్యేషు గుణవిశేషవిధానగుణవిశేషనిషేధదర్శనాన్నిశ్చీయతే. ఏకస్మిన్నేవ వాక్యే విషయవిభాగో దృష్ట ఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధపరత్ గుణసామాన్యమాత్రవిధానాభ్యుపగమేన నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చేత్యుక్తం. నహి శ్రుతిషు గుణసామాన్యవిధానం క్వచిద్దృశ్యతే. గుణవిశేషా ఏవ హి శ్రూయన్తే. దోషసమభివ్యాహృతగుణశబ్దస్తూపాదేయగుణపరః. * వర్ణాయుతైర్యస్య గుణా న శక్యాః *సతే గుణానామయుతైకదేశం *నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు ఇతి చనాభిప్రాయేణ సగుణవాక్యానామిత్యుక్తం. తత్ర గుణశబ్దః దోషప్రతిపక్షవచనః- లోకే తథా ప్రసిద్ధేః, ప్రకరణవశాచ్చ, గోబలీవర్దన్యాయేన కల్యాణగుణరూపవిశేషపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయస్యావిషయత్వమాహ (ఇతి సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) ఇతిశబ్దేన పూర్వోక్తసర్వహేతవో వివక్షితాః- ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్, సామాన్యవిశేషన్యాయాత్, అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్య సత్త్వాదిషు ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చేత్యర్థః- (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్ర తు విషయవిభాగాన్న విరోధః అతో నాపచ్ఛేదనయః ప్రవర్తత ఇతి భావః. (అన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతి నహ్యుక్తం- కింతు అన్యతరస్యేత్యుక్తం. సగుణేన నిర్గుణవాక్యస్య వా నిర్గుణేన సగుణవాక్యస్య వా బాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః- పూర్వం విరోధో నాస్తీతి పరిహృతం. ఇదానీం విరోధాభ్యుపగమేపి నాయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః- అపితు విరోధాధికరణన్యాయవిషయ ఏవేతి. తథాహి- అపచ్ఛేదన్యాయో హ్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయః. ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోరుభయోరపచ్ఛేదనియమో నాస్తి. తత్రాపి క్రమేణాపచ్ఛేదోప్యనియతః. తన్నియమే సతి సర్వస్వదక్షిణాకత్వాదక్షిణాకత్వవిరోధనియమః. ఉభయోరప్యపచ్ఛేదే తస్య క్రమభావిత్వే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదః పూర్వభావీ. ఇతరస్తు చరమభావీతి వా విపర్యయేణేతి వా నియమోపి నాస్తి. అతోఽపచ్ఛేదన్యాయవిషయః ప్రయోగావధికవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తు స్వరూపప్రయుక్తః. విధినిషేధరూపతయా నియతపౌర్వాపర్యశ్చ. అతో విరోధాభ్యుపగమేప్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదనయో నాత్ర ప్రవర్తతే- అపితు విరోధాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే. తద్విషయే హి పౌర్వాపర్యనియమో విరోధనియమశ్చ విద్యతే. తథాహి- *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. తత్ర శ్రుతిః ప్రథమత ఏవ ప్రమితిం జనయతి- నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్. స్మృతిస్తు స్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయా విలమ్బితప్రవృత్తిః. అతస్తత్ర పౌర్వాపర్యం నియతం. ఔదుమ్బరీస్పర్శనతద్వేష్టనయోర్విరోధశ్చ నియతః. తత్ర పూర్వమేవ ప్రమిత్యాం జాతాయాం తద్విరుద్ధార్థః కాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్. అతో విలమ్బితధీహేతోః శీఘ్రధీ

* భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య * తేయే శతమిత్యనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా

నా-బల్యలీయస్త్వన్యాయాత్ పూర్వస్యాశ్శ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయ ఏవ. నన్వత్రాధీతమేవాప్యుత్తరశాస్త్రమితి చేత్ -తత్రోక్తం-ప్రాం న్యాయపకార్యాన్యాసవయః-నతు శాస్త్రానుదయః-అదిత్యోయాస ఇతివత్. నను తత్ర స్మృతిత్వశ్రుతిత్వే బాధ్యబాధకభావప్రయోజకే. నైవం-స్మృతిత్వశ్రుతిత్వయోః పౌర్వాపర్యహేతుత్వాత్తేన సిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవ బాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్ సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. యద్వా-పూర్వోక్తవిరోధాధికరణన్యాయః. అత్రాపచ్ఛేదాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే-విరోధపౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రానుదయ ఏవేతి. నను ప్రక్రమప్రవృత్తం విలమ్బితస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం చేత్ నేదం రజతమితి జ్ఞానోదయమిదం రజతమితి ధీః ప్రతిబధ్నాత్వితి చేత్ -న-సత్త్వయా జ్ఞాయమానతయా వా జ్ఞాపకత్వాదారస్యసన్నైవమ్యాత్. సత్తయా జ్ఞాపకం హి ప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షం జ్ఞానం జనయతి. తత్రోత్పన్నం జ్ఞానం * పూర్వాత్పరబాధేన సోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతీతి న్యాయాత్ పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయా జ్ఞాపకం తు యోగ్యతాపరామర్శాదిసాపేక్షం ప్రమితిం జనయతి. తత్ర పరామర్శవేలాయాం పూర్వప్రమాణేన విరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్ సా ప్రమితిరుత్తరోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతీతి. ఏవం తర్హి నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యాపి ఇదం రజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబద్ధస్య నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న-ఇన్ద్రియస్య ప్రత్యభిజ్ఞా రజతజ్ఞానజననే పూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపి శుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయాప్యుత్తరప్రమితిః. శుక్తిత్వప్రమితేశ్చ నరజతప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వం. శుక్తిత్వే హి నేదం రజతమితి వ్యవహారోన ఉల్లిఖితత్వాత్ ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే. తత్సాపేక్షత్వం చ శబ్దస్వభావాధీనం. అతశ్శుక్తిజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షముదయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. అతో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయవిరోధాధికరణన్యాయ ఏవాత్ర ప్రవర్తతే-నత్వపచ్ఛేదన్యాయః. సచేద్విశిష్టలేయది ప్రవర్తతే-పశ్చాల్లఙ్ఘనమకర్తవ్యం స్యాత్ -చరమభావినో నహింస్యాదితి నిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమ్యపరోక్షైవోక్తిః. అతో విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్ర అపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్ సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వం సిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణాన్యతరస్యేత్యుక్తం. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాం నిరుపాధికత్వస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః, * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యుక్తవదీశనాయేతి ఈశనస్య హేతుత్వశ్రవణేన తదౌపయికగుణానామపి నిరుపాధికత్వసిద్ధేః, జ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యోపాధిభూతకర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వకసత్యకామత్వాద్యుక్తేః, * తఇమే సత్యాః కామా ఇతి స్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః, నరాన్యశక్తిః, * తే యే శతమిత్యాదిభిర్గుణానామపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యా వ్యాప్యకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్, స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తిరహితగుణపరవాక్యేష్వపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః, * ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇత్యాదితాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాదుత్సర్గాపవాదన్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిభాగాదేకస్యాం శ్రుతావేవ విషయవిభాగస్య దృష్టతయా చ విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాద్విరోధే సత్యపి విరోధాధికరణన్యాయేన సగుణవాక్యప్రాబల్యాత్, * యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషు స్వరూపవత్ ప్రతిపన్నత్వాన్మానాన్తరాగోచరతయానువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ యో వేద * ఆత్మానమనుపశ్య బ్రజస్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి క్వచిదుపాస్యత్వశ్రవణస్య స్వరూపే పితుల్యత్వాదధ్యాత్మశాస్త్రేషు సత్త్వాదౌ గుణశబ్దస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాత్ బాహ్యతర్కాణాం కాలాత్యయాపదిష్టత్వాదవధారణద్వయసహితాద్వితీయశ్రుతిర్జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్తిశ్లోకయత్వనిషేధరూపార్థగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాచ్చ నిరుపాధికా బ్రహ్మగుణా ఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసౌకర్యాయ యదస్మితః. సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిధ్యన్నర్థగుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః. అద్వైతవదనువాకోపసంహారే * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానాత్ నిర్గుణత్వం ఫలితం. అతస్తదైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయామర్థగుణనిషేధపరతయా పరోక్తస్యాస్య వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే. (క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి) అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితం చేత్ గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావే పర్యవసితుం యుక్తం. అత్ర తు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా * సంఖ్యాతుం నైవ శక్యన్తే గుణా దోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః। ఆనన్త్యాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ ఇతి॥ ప్రథమం మనుష్యానన్దమారభ్య క్రమేణాతిశయోదర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః- సాధు- యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రంశరహితం వా. యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథా భవతి తథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా-స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాపకః. తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః-ఆశుతరక్రియః. యద్వా అశనక్షమః-అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా-అశీర్వాదవిషయభూతః - సర్వానురఞ్జక ఇత్యర్థః * సర్వాన్ దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః-మనోబలవాన్- ద్రఢిష్ఠ ఇతి శరీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా - ద్రఢిష్ఠః- దృఢతరః- సత్త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః- శారీరమానససర్వవిధబలవాన్. విత్తస్య పూర్ణా-విత్తేన పూర్ణా- * పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేనేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. స ఏకో మానుష ఆనన్దః- ఏవం గుణసముదాయం విభూతిసామగ్ర్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యా స్వరసతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తం. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం. నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వమనుకూలత్వం. ఉక్తలక్షణయోగాత్ గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వకృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవం చ సతి శ్రుతిస్వారస్యం చ సిధ్యతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్ద ఇతి హ్యుక్తం- నతు తద్విషయజ్ఞానమితి. యువత్వాద్యనేకగుణాన్ విభూతిమప్యుక్త్వా తత్సముదాయమానన్ద

*యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీయం శ్రుతిః. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలమవగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. కామ్యన్త ఇతి కామాః-కల్యాణగుణాః. బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః.

శబ్దేన నిర్దిశ్యతస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానస్యానన్దత్వ మితి గుణవిభూతివిషయజ్ఞానస్యానన్దత్వేపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయత్వోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వముక్తం భవతి- తదానన్దస్య స్వగుణవిభూత్యాసక్త్యనిబన్ధనత్వాదితి. (ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముపసంహృతవాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి వాక్యైర్ముక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తం భవతి-బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః- బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః-నిస్పృహః. తత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః. *స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యనేన తత్క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయ ఉక్తః.*స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్దః. ప్రజాపతే-చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశబ్దాస్వారస్యాత్ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వ తత్పరత్వస్య సూత్రితత్వాత్, భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థ బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ.* బ్రహ్మవిదాప్నోతి-* బ్రహ్మణా విపశ్చితా* ఆనన్దం బ్రహ్మణః* అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ * అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ప్రకరణస్థ బ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణవిరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వస్తోత్రశ్రుత ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్త బ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ.* సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్త బ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ.* తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్యోక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ.* స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైకవచనాన్త ప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. న చ తజ్జాత్యేకవచనం- బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచనైకవచన ప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితి హి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. స ఏకో బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః.* తే యే శతం* స ఏక ఇతి భగవదానన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చేత్- న- పరిచ్ఛిన్నత్వమేకక్షణార్ధ బహూని యోజనాని గచ్ఛతో రవేః క్షిప్తేషురివ సర్పతీత్యాదిషు సామ్యకథనం యథా గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం- న తు పరిచ్ఛిన్నత్వపరం. తద్వత్తే యే శతం స ఏక ఇతి నిర్దేశోపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః- న తు పరిచ్ఛేదపర ఇతి. యద్వా- తే యే శతమితి స ఏక ఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపరత్వేప్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితం. * అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ। ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి త ఇత్యాదివచనైరణ్డానామనన్తత్వేన తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానామప్యానన్త్యాత్కాలత్రయవర్తిసమస్త బ్రహ్మాణ్డగత చతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్,* మేరోరివాణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలం మునే ఇత్యుక్తరీత్యా విభూతిమత్తయా, చ భగవదానన్దస్య అత్యన్తమానన్త్యసిద్ధిరితి. (కల్యాణగుణానన్త్యమితి) న హి క్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః- కిన్తు గుణానాం ప్రకర్ష ఏవోక్తః. అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వాద్వాఙ్మనసనివృత్తిరితి భావః. (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః-* ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి హి శ్రుతిః - న త్వానన్దాత్మకం బ్రహ్మ విద్వానితి భావః. (ఇయం శ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయోక్తైతత్ప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మదుక్తార్థానుగుణైవేతి భావః. ఏవమర్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరేణైకార్థ్యాత్ సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్య సవిశేషవిష[illegible]యత్వముక్తం. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (సోఽశ్నుత ఇత్యాదినా) (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి బ్రాహ్మణే బ్రహ్మతద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తం. ఏతద్వివరణం సత్యం జ్ఞానమిత్యాది మన్త్రేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిరేవాహ-తదేషాభ్యుక్తేతి. తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషాధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్, ఉపక్రమాధికరణవిషయవాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదో నుపపన్నః. స్పష్టప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః.* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దో వివృతః.* యో వేద నిహితం గుహాయామితి విచ్ఛబ్దః.* పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః.* సర్వాన్ కామానిత్యాదినా ప్రాప్యం. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణమేతదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తం. వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదానామన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి) కిమత్ర గుణవాచి పదమితి శఙ్కాయాం * యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితా ఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః, కామ్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపేపి సంభవేఽస్య వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, బహువచనాన్తత్వా, దవయవశక్త్యైవ తదుక్త భోగ్యత్వస్య చ గుణేషు సంభవాత్, * స వా ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే * య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ * త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. కస్యైతే గుణాః సహ భావశ్చ బ్రహ్మణః పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర పుత్రస్యైవ కింభోక్తృతయా- కిం క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్, సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనావ్యవహిత ప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవ చ గుణానామాశ్రయః. అతోనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః.* సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మ

దహరవిద్యాయాం *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివత్. గుణప్రాధాన్యంచోక్తం సహశబ్దేన. ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యం *యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధం. *యస్యామతం తస్య మతం *అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ - *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్. *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాం చ వదతి. అతో బ్రహ్మవిషయవేదనమేవాపవర్గాయ సర్వాః శ్రుతయో విదధతి. జ్ఞానం చోపాసనాత్మకం. ఉపాస్యం చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తం. *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మైతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తం - అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః. అన్యథా *యస్యామతం తస్య మతం *విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యతే. యత్తు *న దృష్టేర్ద్రష్టారమ్మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి. తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేర్మన్వీథాః-

---

ణాశఙ్క్యాపరిహారాయ సహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) యో వేదేతి విహితే వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనే హి గుణప్రాధాన్యముక్తం. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్ద ఇత్యర్థః. ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ఉపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి సగుణత్వం గుణప్రాధాన్యం చ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః. గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్యపరత్వం నిరస్తం. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యం హి సిధ్యేత్ - న తు భోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్య పురుషబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యైకకణ్ఠోక్తత్వమభిప్రేతం. అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వం దృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితి జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేన పరోక్తం వాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం - ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం - ఉత సగుణోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి (అసన్నేవేతి) న బ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః - అపి తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవ తదుపాయ ఇతి పరైరుచ్యతే - *విద్యయాఽమృతమశ్నుతే* తదా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః* తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే* జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతాసాధారణ్యాత్. తదాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః - కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వదర్శనాత్. సర్వాః శ్రుతయః - అనిర్దిష్టవిషయవిశేషా విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇత్యాదికాః శ్రుతయోఽపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా - కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతే జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవ పర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షం దూషయతి (జ్ఞానం చేతి) *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః. నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్యాయమర్థః - యదిదం ప్రతీకముపాసతే తన్న. తదేవ పరం బ్రహ్మ త్వముపాస్స్వేతి. అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యం చేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయా అస్సద్విద్యాయా ఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితి భావః. యద్వా - జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమితి జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకణ్ఠోక్త్యా జ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధో దూరనిరస్త ఇతి భావః. (ఉపాస్యం చేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యా నిసాధయిషితా గుణనివృత్తిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చ జ్ఞేయత్వం బాధత్వాజ్జ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతి భావః. తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (యతో వాచ ఇతి) అనన్తశబ్దేన సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యం స్మారితం. అనన్తస్యేతి స్వరూపానన్త్యముక్తం. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతి గుణానన్త్యం. అస్మిన్నర్థే* న హి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి। వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః *నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోఽయముచ్యతే *తవానన్తగుణస్యాపి షడేవ ప్రథమే గుణాః *వర్షాయుతైర్యస్య గుణా న శక్యా వక్తుం సమేతైరపి సర్వలోకైః* మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య* చతుర్ముఖాయుర్యది కోటివక్త్రో భవేన్నరః క్వాపి విశుద్ధచేతాః। స తే గుణానామయుతైకదేశం వదేన్న వా దేవవర ప్రసీద *యథా రత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక। తథా గుణా హ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః *ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తే నాన్తరిక్షక్షితిక్షయాత్। మతిక్షయాన్నివర్తన్తే న గోవిన్దగుణక్షయాదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానే కథం ధర్మిణో బ్రహ్మణోఽజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతో గుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవమర్థ ఉక్తః - ఇతరథా స్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ - స్వవాక్య ఏవ. జ్ఞేయత్వనిషేధే పరిహృతే జ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) దృష్టేర్మతేరితి పఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణ కిం యోజనా - ఉత షష్ఠ్యన్తతయా వ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణ యోజనా త్వయాఽఽక్రియత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి (న దృష్టేరితి) పరిహరతి (తదితి) ప్రసక్తస్యైవ హి ప్రతిషేధ ఇతి శఙ్కాయాం ప్రసక్తిం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) కుతర్కః కథముపన్యస్త ఇత్యపేక్షాయాం స్వరూపజడత్వే పరోక్తం హేతుద్వయం సంగ్రహేణోపపాదయతి (ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి) ఆగన్తుకత్వాద్గుణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం. ఆగన్తుకత్వాత్ - అనిత్యత్వాత్, జ్ఞానం నిత్యస్యాత్మనో న స్వరూపం భ

అపితు ద్రష్టారం మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్. అతో వాక్యస్యాస్య దృష్టేర్ద్రష్టారం మతేర్మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి వాక్యార్థః. అన్యథా *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం, తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతి పరిహృతమ్. జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే. *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః. అత ఏవ భవతామేకరసతా. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్. తస్మాదేవ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ- అపి త్వానన్ది. జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్. యదిదముక్తం *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా దృశ్యత ఇతి॥ తత్

విరుమర్హతి. గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి. యద్వా- చైతన్యం నామ విషయప్రకాశః. తన్నిత్యం స్వరూపం చేత్ సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గ ఇతి భావః. దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వేఽభిధీయమానే ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానాన్తరభేదశ్చ జ్ఞానీయః. తేషాం జ్ఞానవిశేషరూపాణాం స్వయంప్రకాశత్వలక్షణం జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి తావన్మాత్రమేవ స్వరూపస్య వివక్షితం భవతి. అయం పరిహారః పరపక్షేఽపి సమానః. సాక్షాద్యోజనామాహ (అథ వేతి) దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేత్యయమర్థ ఉక్త ఇత్యర్థః. యద్వా- అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః. జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యభిదధాతి శ్రుతిరితి వాక్యార్థ ఇతి వాక్యాన్తరమ్. యద్వా- ప్రతిషిధ్య- పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకతోపపత్తిః. *యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రస్తుతత్వాత్ ప్రాణేన ప్రాణితృత్వాదిజీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యత ఇత్యయమేవార్థః. అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధం- జ్ఞానస్య స్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్. జ్ఞానం చేదాగన్తుకమితి న వాచ్యం- ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్. అస్మదాదిజ్ఞానస్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టం- *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి శ్రుతేః. ఇతి హేతుద్వయపరిహారః. విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వమ్. అతో న సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారానన్తరం బుద్ధిస్థత్వాత్ జ్ఞాతృత్వనిషేధః పరిహృతః. అథార్థగుణనిషేధాన్తరం పరిహ్రియతే (ఆనన్ద ఇత్యాదినా) పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాతిదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) కథం తేనేదం పరిహృతమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవ హీతి) తర్హి శ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వప్రకాశత్వానుకూలత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యత ఇతి భావః. తచ్చైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- జ్ఞానానన్దశబ్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః. ఆనన్దస్య ఆనన్దాశ్రయత్వాభావః కిం శ్రుత్యా- ఉత వ్యాప్త్యా. వ్యాప్త్యా చేత్ క్వచిద్ధర్మస్స్యాత్. శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్ర ఇతి చేత్. తత ఏవానన్దాశ్రయత్వమభ్యుపగమ్యతామ్. ధర్మభూతానన్దస్య హి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావో దృష్టః. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. అతస్స్వతన్త్రవత్ గుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్స్వీకార్యమితి భావః. ఉభయత్ర ప్రమాణే సతి హి న్యాయసంచార ఇత్యాశఙ్కాయాం దృష్టాన్తభూతం ప్రమాణస్య దర్శితత్వమాహ (అస్యేతి) దార్ష్టాన్తికేఽపి కణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (తస్మాదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిరప్యానన్దిత్వే ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమితి) జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపర ఏవకారః. హిశబ్దస్తదుపపత్తిసూచకః. అనుకూలజ్ఞానాశ్రయత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిః జ్ఞానాశ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్య చ విరోధినీతి భావః. అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాశ్శ్రుతీర్యోజయితుమనువదతి (యదిదమితి) యత్ర హీత్యాదినా భేదనిషేధః కృతః. భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యోరితి) *తమసో నా విషతమః ప్రవిశతీతివత్. నిత్యానువృత్తస్య భేదస్య కథం ప్రాప్తిసిద్ధత్వమిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) ఉక్తవాక్యేషు వచనభఙ్గీవైవిధ్యాభిప్రాయేణ బహుధేత్యుక్తం- బహుశ ఇతి పాఠే నిషేధక్రియావృత్తిరర్థః. పరిహరతి (తదితి) తచ్ఛబ్దస్య పరిహృతమిత్యత్రాన్వయః. సమస్తహేయప్రత్యనీకత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన చ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో వికారాస్పదక్లేశకర్మాదిహేయపరవశజగదైక్యం వ్యాహతత్వాత్ శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతి. న వ్యాహతిః- హేయానామపారమార్థికత్వాదితి చేత్- అపారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయం న వా- న చేత్- తన్నివృత్త్యర్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. నిరసనీయం చేన్నిరసనీయసంబన్ధ ఏవ హేయసంబన్ధ ఇతి తత్ప్రత్యనీకస్య తత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతమ్. కించ- బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వకం బహుభవనం శ్రూయతే. సర్వజ్ఞస్య స్వేచ్ఛయా స్వస్మిన్ హేయోపాదానమసంభావితమితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యమ్. అసర్వజ్ఞత్వే *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. హేయస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తాపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే- సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి న వాచ్యం- స్వాభావికీతి శ్రుతేః, *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ. స్వసార్వజ్ఞ్యమావిద్యకత్వేన మిథ్యేతి న జానాతీతి చేత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. జానాతీతి చేత్ తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. తతశ్చ పూర్వజగదాకారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణసృష్టిర్నోపపద్యతే. అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహేయోపాదానం న ఘటతే. కించ- హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపి నోపపద్యతే. అశక్తత్వే

కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ

*సదాత్మని ప్రలీనస్తైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఈదృశవిరోధో నాస్తి- శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితి చేత్ తన్న, *విజ్ఞా
నఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *నాయుక్త్వా న్తోదితుం శైలపవృతం *ఆత్మన ఆకాశ
స్సంభూతః *సన్తోసహమిస్క్నేనుద్యావాపృథివీ *అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *నాస్యేష్టాపూర్తేక్షీయేతే ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాం నిత్యత్వాని
త్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వేఽపి విరోధాభావాదుభయస్యాప్యుపగన్తవ్యం. తతశ్చ సర్వత్ర యథా ప్రతిపన్నస్వీకారేహి మీమాంసారమ్భవైయర్థ్యం
స్యాత్. ప్రత్యుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేన వా విభాగకల్పనమనుపపన్నం- తస్య విరో
ధపరిహారార్థత్వాత్ విరోధస్య చాభావాత్. తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః. అతో విరోధోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఇహ చ విరోధోఽవగమ్యతే. *మృత్యోస్సమృత్యు
మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జు
ష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే * ద్వితీయాద్వై భయం భవతీత్యాదిస్మృతివిరుద్ధం
*ద్వా సుపర్ణా సయుజా *ఉభయస్యాభిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః *యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమిత్యారభ్య *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమితి భేద
జ్ఞానవతోఽసమ్మూఢత్వం స్మర్యతే. ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్ నిషేధార్థం భేదోఽనూద్యత ఇతి వాదోఽనుపపన్నః. కించ-
యది భేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేద ఏవ శాస్త్రవేద్య ఇత్యుచ్యతే- తర్హి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదావభేదమాత్రస్య
చ లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్ఛాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తం- దేవదత్తాద్యైక్యం హి లోకసిద్ధం- న జీవపరయోః. అత స్తయోరభ
భేదశ్శాస్త్రవేద్య ఇతి చేత్ తర్హి ఘటపటాదిభేద ఏవ లోకసిద్ధః- న తు జీవపరయోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వధార్యత్వధారకత్వశేషత్వశేషిత్వవ్యాప్యత్వ
వ్యాపకత్వాదిలక్షణభేదోఽపి లోకసిద్ధ ఇతి స భేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవ. యథోక్తమాచార్యపాదైః *న ద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచః ప్రసి
ద్ధం హి తత్ కిన్త్వద్వైతమనన్యగోచరతయా తద్వేద్యమాస్థీయతాం। అప్రాప్తే ఖలు శాస్త్రమర్థవదితి వ్యర్థః ప్రయాసోఽయతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శాస్త్రవిష
యో భేద స్త్వద్వైతవదితి॥ అయం చార్థోఽనన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. అతోఽనువాద ఇతి నిర్వాహో నోపపద్యతే- భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా న తు తత్త్వపరా-
*పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసనవాచిపదశ్రవణాదితి చేత్ -తథాపి తాత్త్వికఏవ భేదః- తద్జ్ఞానస్య మో
క్షోపాయత్వోక్తేః. తత్త్వజ్ఞానేన హి మోక్షః. న చ ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాత్ భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యం- ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వా
దసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. శ్రూయతే హ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వం *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి *న స వేద *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యై
క్యస్యోపాసనార్థత్వం. భేదస్య చ తాత్త్వికత్వం యుక్తం. వైనతేయధ్యానేన హ్యైక్యమారోపితం దృష్టం. భేద ఏవ హి నరేన్ద్రవైనతేయయోస్తాత్త్వికః. విధిశేష
భూతవ్యతిరిక్తేష్వపి వాక్యేష్వభేదః ప్రతీయత ఇతి తస్య తాత్త్వికత్వమితి చేత్ తన్న *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *జ్ఞాజ్ఞౌ
ద్వౌ *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణా *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యవిధిశేషభూతవాక్యావగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయం. ఉపాస్తిఫలభూత
ముక్తిదశాయామభేదాద్భేదపారమార్థ్యం చేత్ ముక్తిదశాయాం భేదశ్రవణాత్ భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః. అత ఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రు
తినిర్వాహో నోపపద్యతే. భేదాభేదయోర్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాదపచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వం సగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ న సంభవతీతి విరోధన
యాఽపక్రమనయాద్వా పరభూతభేదనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధ ఏవ స్యాత్. ఇదం చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితం. ఏవం న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యా
పర్జనీయత్వమేషాం నిర్వాహాణామనుపపన్నత్వం చ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహాభిప్రేత్య సమీచీననిర్వాహం దర్శయతి (తదితి) జగత ఇతిపదం బ్రహ్మపర్యన్తం. తస్య
బ్రహ్మకార్యతయేతిపదే నైక్యాదితిపదేన చాన్వయః. తదన్తర్యామికతయేత్యత్ర సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః. తేన సకృత్ప్రయుక్తస్య చ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్క
ర్షకత్వానిష్కర్షకత్వవిరోధపరిహారః. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్తముక్తం జగతస్తజ్జత్వం తల్లత్వం చోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కా
రణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. తదనత్వముపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో విశేష్యపరామర్శీ- విశిష్టే ప్రకృతే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్.
యథా *సన్మూలాస్సదాయతనా ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య విశిష్టపరత్వం విశేష్యపరత్వం చ తద్వత్. తత్ బ్రహ్మ అన్తర్యామి యస్య తత్ తదన్తర్యామికం. తద్భావే
నేత్యర్థః. కథం తదనత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధిః- ఉచ్యతే- అననం స్థితిః. బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వం చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం. *స
న్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరం.
ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా- పర్యవసానం- లయః. న తు సదాధారత్వం- సదాయతనా ఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వ
యమధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదేన ధారకత్వసిద్ధేః, *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యత్ర తి
ష్ఠతి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్, *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్య క్రియమాణ
త్వశ్రవణాత్, *తద్యథా అరేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పి
తాః *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యామన్తస్స్థితస్యధారకత్వావగమాత్, *త
త్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుక్తానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్, *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీత్యాది
నాక్తోక్తప్రక్రియయా సృష్టస్య చ జగతః *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి వాక్యేన స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్,
సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపననియమనధారణేష్వన్యతమోక్తావన్యతమస్య సిద్ధత్వా, చ్చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి హ్యా

తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే-న పునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతి పరిహృతం.

పగమ్యతే. ఏవం తజ్జలానితివాక్యముపజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చేతి తదన్తర్యామికత్వముభయం విశిష్టస్య బ్రహ్మణః పరమార్థజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధం ఘటకశ్రుతిసిద్ధంచ. చశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేతి. స ఆత్మా యస్య తత్తదాత్మకం. తదన్తర్యామికత్వరూపేణ తదాత్మకత్వేనేత్యర్థః. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాత్. బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామి[illegible]కత్వేన చేత్యుక్తే హేతుత్రయశబ్దాస్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థశ్చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః- ఏవముభయ[illegible]తైక్యస్య విహితత్వాదిత్యర్థః. నన్వైక్య[illegible]కార్యకారణనిబన్ధనత్వే కార్యావస్థజగద్విశిష్టస్య కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మణా స్వరూపైక్యం యుక్తం- తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వే తు న బ్రహ్మణా[illegible]- కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వసంఖ్యాన్వయ ఏవేత్యైక్యశబ్దస్యార్థభేదస్స్యాత్- తదన్తర్యామికత్వ[illegible] తదాత్మకత్వేనైక్యాదిత్యవక్తవ్యం[illegible]- ప్రకారప్రకారిణోర్భిన్నత్వాత్. నైవం- జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వేప్యత్ర జగచ్ఛబ్దో జగద్విశిష్టబ్రహ్మపర ఇత్యుక్తత్వాదైక్యశబ్దస్య చ నార్థభేదః- ఉభయథాపి విశిష్టైక్యపరత్వాత్. తథాహి- కార్యకారణభావనిబన్ధనమైక్యం నామావస్థాద్వయాపన్నచిదచిద్విశిష్టవస్త్వేకత్వం- యథా[illegible]విశిష్టఘటస్య తాదృశమృద్ద్రవ్యేణైక్యం. చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవిశిష్టస్య చైక్యం ప్రకారైక్యం- యథా[illegible]విశిష్టస్యోత్పలత్వవిశిష్టస్య చైక్యం. నచ విశేషణానాం నైక్యాభావాద్వస్త్వైక్యహానిః- మృద్ఘటాదావపి స్వరూపస్వరూపస్పర్శాదీనాం కార్యత్వకారణత్వావస్థయో[illegible]కత్వాభావాత్. ఇయాంస్తు విశేషః- కార్యకారణభావే భిన్నకాలీనావస్థారూపసద్వారకవిశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యం- యథా స ఏవాయం పరమాణుర్ఘట ఇతి. అన్యత్ర సమకాలసంబన్ధ్యద్వారకానేకవిశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యం- యథాయం వేదవిద్బ్రాహ్మణ ఇతి. బాల్యయువాదిభిన్నకాలీనసద్వారకాపక్షే. వేదనం బ్రాహ్మణశరీరంచ సమకాలవర్త్యద్వారకవిశేషణం. ఏవముభయవిధవిశేషణవిశిష్టధర్మ్యేకత్వమైక్యశబ్దార్థః. అతో జగచ్ఛబ్దవాచ్యధర్మ్యైక్యాజ్జగత ఐక్యాదితి నిర్దేశ ఉపపన్నః. యద్వా- కృత్స్నస్య జగత ఇతి నిష్కర్షకశ్శబ్దః. బ్రహ్మశబ్దోపి విశేష్యమాత్రపరః- కార్యావస్థాం ప్రత్యాధారత్వాత్. ఆధారత్వంచ సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ముఖ్యమేవ. అతో బ్రహ్మకార్యం జగత్. తదన్తర్యామికశ్చోపవ్యాఖ్యాతః. ఏవం బ్రహ్మకార్యతయా-తదన్తర్యామికతయా చ జగత్తదాత్మకం. తదాత్మకత్వం నామ జగతస్తత్ప్రకారతైకస్వభావతయాపృథగవస్థానాభావాత్ తదన్తర్గతత్వం. తేన ప్రకారేణైక్యం- నతు స్వరూపైక్యం- విశిష్టాన్తర్భావ ఏవైక్యమిత్యర్థః. (తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమితి) విహితోభయవిధైక్యప్రత్యనీకనానాత్వం నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. కార్యకారణభేదః కుతర్కమూలభ్రాన్తివిషయః. స్వనిష్ఠభేదో లౌకికప్రతీతిమూలభ్రాన్తివిషయః. అతో భ్రాన్తిమూలత్వావిశేషాద్విహితైక్యప్రత్యనీకత్వావిశేషాచ్చ తేనాకారేణోభయవిధం భేదం నానాశబ్దేన పరామృశ్య నిషిధ్యత ఇతి న వాక్యభేదః. తత్ప్రత్యనీకేతి- ఐక్యవిధిశేషభూతో భేదనిషేధః - అన్వయముఖేనోక్తార్థస్థిరీకరణార్థత్వాద్వ్యతిరేకోక్తేః. ఐక్యవిధిశ్చ నేహ నానాస్తీతి ప్రకరణే శ్రూయతే *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి॥ ఏకధా - ఏకతయా. పరమాత్మశరీరతయైకప్రకారేణేత్యర్థః. తథా *అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్॥ తథా *పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోస్తి జగతః పతే *అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దనో నాన్యత్తతః కారణకార్యజాతం। తదచ్యుతో నాస్తి పరం తతోన్యదిత్యాదిషు చైక్యవిధిశేషతయా భేదనిషేధో దృశ్యతే. శేషత్వంచ విహితైకత్వస్థిరీకరణలక్షణకించిత్కారేణ భవతి. యాదృశమైక్యం విహితం నిషేధస్య తాదృశైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వే సతి తత్స్థిరీకరణార్థత్వం సిధ్యేత్ - న త్వవిరోధ్యర్థాన్తరనిషేధస్తదుపయుక్తః. నహి మృదేవ ఘట ఇత్యుక్తే ఘటద్విత్వనిషేధో మృదేకత్వోపకారకః- ఘటద్విత్వస్య మృదేకత్వావిరోధిత్వాత్. నాప్యేకో ఘట ఇత్యుక్తే ఘటగతరూపపరిమాణాదిభేదనిషేధో ఘటాఖ్యధర్మ్యైక్యవిధేరుపకారకః-రూపపరిమాణాదిభేదస్య ఘటవ్యక్త్యైక్యావిరోధిత్వాత్. విధేయవిరోధ్యర్థనిషేధ ఏవ హి విధ్యుపకారకః. కించ- న కేవలముపకారాభావః- ఐక్యవిధివిరుద్ధంచ కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వం - సమానాధికరణవాక్యైర్నైక్యవిధానాత్. భిన్నవిశేషణాభిధాయిశబ్దానామేకవిశేష్యవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యం. న చ ప్రకారభేదే తిష్ఠతి కృత్స్నభేదనిషేధ ఉపపద్యతే. అతో భేదనిషేధస్యైక్యవిధిశేషత్వాత్కార్యకారణభేదః స్వనిష్ఠభేదశ్చ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. కించ-*న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః*న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే*తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః *న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోన్యో లోకత్రయేప్యప్రతిమప్రభావేత్యాదిభిస్స్వతస్త్రిరూపవస్తువిశేషవిషయనిషేధపర్యనాత్సామాన్యేనాపగతో భేదనిషేధస్తత్ర ఛాగపశున్యాయేన పర్యవస్యతీత్యర్థసిద్ధం-తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమిత్యుక్తత్వాత్ కేషుచిద్వాక్యేషు తస్య కణ్ఠోక్తత్వాచ్చ. అథోత్సర్గాపవాదనయమభిప్రయన్నాహ (నపునరితి) బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ నానాత్వవిషయశ్రుతివాక్యోదాహరణం ప్రకారనానాత్వవిషయవాక్యానామపి ప్రదర్శనార్థం *ఏకస్సన్ బహుధా విచారః *ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః *త్వమేకోసి బహూననుప్రవిష్టః *యోవ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం *యోక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం *యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి ప్రకారనానాత్వం ప్రకార్యైకత్వంచ హి స్పష్టం శ్రూయతే. యద్వా- ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయే చ *బహు స్యామితి ప్రకరణే*అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య*తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి చిదచిదనుప్రవేశపూర్వకనామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్, ఉభయలిఙ్గస్యాప్యవ్యవధానేన జగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ *బహు స్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపభాక్త్వస్య సద్వారకత్వసిద్ధేః శరీరతయా ప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ బహు స్యామితి వాక్యముదాహృతం. ఏవం కార్యనా

నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతి చేత్ -న- ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణానవగతం నానాత్వం సమారోప్య బ్రహ్మణి ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదం. *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తం. తదసత్ -*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథాహి- సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసన్ధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే. అతో యథావస్థిత దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాది భేదభిన్నం జగత్

నాత్వనన్తప్రకారనానాత్వస్య చ విహితత్వాత్, సామాన్యనిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ, కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయాః లౌకికప్రతీతిసిద్ధస్వనిష్ఠభేదవిషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయ ఇత్యర్థః. నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్కతే (నానాత్వేతి) ఇయం-శ్రుతిః. భేదస్తు నిషేధాదపారమార్థ్యత ఇతి భావః. పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగాదతో విషయవిభాగాదవిరోధ ఏవ న్యాయ్యః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః *యద్బ్రహ్మణో గుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః। అన్యోన్యభిన్నవిషయా న విరోధగన్ధమర్హన్తి తన్న విధయః ప్రతిషేధబాధ్యా ఇతి॥ సమస్తహేయరహితస్య హేయాకారపరమైక్యాసంభవాత్, హేయస్యాపారమార్థ్యే పరితస్యాశ్రయతయా హేయత్వస్యావర్జనీయత్వాత్, తత్ప్రతిభటతయోక్తస్య తత్సమస్తార్థవమైక్యవ్యాఘాతాత్, సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః స్వసంకల్పేన స్వగతహేయతద్విషయభ్రమాపనయనాయోగాత్, అసర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయానివారకత్వాయోగాత్, అశక్తత్వే సర్వశక్తిశ్రుతివిరోధాత్, శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే *తాన్యేవాసు వినశ్యతి *నజాయతే మ్రియతే వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వనిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావేన క్వచిదపి న్యాయసంచారానపేక్షతయా మీమాంసానైరర్థక్యాత్, భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన పారమార్థికాపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్, *యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతో సమ్యగ్జ్ఞత్వస్మరణాత్, జీవపరయోర్నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన అనువాదాసంభవా, ద్విహితస్య నిషేధాయోగా, దుపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య *అథ యోఽన్యాం దేవతామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపి ప్రసఙ్గా, దైక్యస్యాపి విశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వే భేదస్య చ తుల్యత్వా, న్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయాపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వా, ద్విరోధాధికరణన్యాయేన భేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధాత్ప్రతిప్రతిబన్ధకత్వా, దైక్యవిధిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తే, రన్యథా సమానాధికరణవాక్యప్రతిపన్నస్వశేషిభూతైక్యవిరోధిత్వప్రసఙ్గాత్, ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వా, చ్ఛాగపశున్యాయేన సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వతన్త్రభేదవిశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వా, చ్చ భేదనిషేధశ్రుతయో బ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః-న తు భేదమాత్రనిషేధపరా ఇతి సంగ్రహః. యత్ర హీత్యాదివాక్యానామయమర్థః-యత్ర-యదా. ద్వైతమివ భవతి-స్వనిష్ఠభేద ఇవ భవతి. ఇవశబ్దః స్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః. కథమివేతివద్వాక్యభఙ్గిరిత్యవివక్షితార్థో వా. తత్ -తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతి- కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః. ఇతరః-స్వనిష్ఠో ద్రష్టా. ఇతరం-స్వనిష్ఠం ద్రష్టవ్యం. స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి. యత్ర తు-యదా. అస్య-ఉపాసకస్య. సర్వమాత్మైవాభూత్ -పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాక్షాత్కృతం-న హి పూర్వమనాత్మభూతమిదానీం సర్వమాత్మా భవతి. అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయోఽభూదితి నిర్దేశః-అస్యేత్యుక్తేః. క ఇత్యధ్యాహార్యః-ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. తత్ -తదా. స్వనిష్ఠః కో ద్రష్టా స్వనిష్ఠేన కేన దర్శనసాధనేన స్వనిష్ఠం కం ద్రష్టవ్యమర్థం పశ్యేత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషు స్వనిష్ఠం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః-ప్రమితనిషేధాయోగా, దాపాతప్రతీతిసిద్ధస్యైవ నిషేధ్యత్వా, ల్లౌకికప్రతీతేశ్చ స్వనిష్ఠతావిషయత్వా, త్తేన రూపేణైవ నిషేధవిషయత్వోపపత్తేః. యది ద్రష్టృదృశ్యాదిమాత్రం నిషిధ్యతే-తదానీం *తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి పరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితి ద్రష్టురాత్మనో మనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాం చ సాక్షాత్కారశ్రవణం విరుధ్యతే. తస్మాల్లౌకికప్రతీతౌ ద్రష్టృదృశ్యాదికం ప్రకారీభూతపరమాత్మాప్రతిపత్తేస్తత్సామానాధికరణ్యమన్తరేణ స్వనిష్ఠతయా భాతి. యోగదశాయాం తు ప్రకారిణః పరమాత్మనః ప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దవాచ్యపరమాత్మసామానాధికరణ్యేన ప్రకాశత ఇతి వైషమ్యం- న తు ద్రష్టృదృశ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్త ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం-అన్యథా వామదేవాదిదర్శనస్య భ్రాన్తిత్వప్రసఙ్గాత్. నేహ నానాస్తి- ఇహ- ప్రపఞ్చే. లోకదృష్టప్రకారేణ నానాభూతం- స్వనిష్ఠతయా భిన్నం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. స్వనిష్ఠదర్శనేన ప్రత్యవాయమాహ మృత్యోరితి. *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివన్నిర్దేశః. నానేవ- స్వనిష్ఠమివ. అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః. దేహాతిరిక్తవిషయాజ్ఞానం ప్రాగేవ సిద్ధం. తతోఽప్యతిశయితమజ్ఞానం స్వనిష్ఠతయాలద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః. యదా హ్యేవైష ఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయ తత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వపక్షిణోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి (తదసదితి) తదసత్- భయప్రాప్తిహేతుత్వం నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణః కార్యజగద్రూపేణ నానాత్వానుసన్ధానం ముక్తిహేతురితి సిద్ధాన్తార్థః. ఇదానీం పరోక్తం శాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తం. కథం తత్ర నానాత్వానుసన్ధానప్రతీతిః- కథం వా తస్య భయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితి శఙ్కాయామేతద్వివృణోతి (తథాహీతి) అత్ర నానాత్వానుసన్ధానప్రతీతిం దర్శయతి (సర్వస్యేతి) న హి కేవలం బ్రహ్మేత్యుక్తం- అపి తు ఇదం సర్వం బ్రహ్మేత్యుక్తం. సర్వశబ్దశ్చ వివిధభేదప్రపఞ్చపరః. అతో నానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రతీతమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నానాత్వానుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుత్వద్వారా సమస్తభయనివృత్తిరూపమోక్షోపాయత్వాత్ భేదబుద్ధేర్భయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిరయుక్తేత్యర్థః. నను మణికృపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివ దేహరాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థం సర్వస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్త

బ్రహ్మైకమిత్యనుసంధానస్యశాన్తిహేతుతయాఽభయప్రాప్తిహేతుత్వేనభయహేతుత్వప్రసఙ్గః. ఏవంతర్హ్యథతస్యభయంభవతీతికిముచ్యతే-ఇదముచ్యతే-*యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతే అథసోఽభయంగతోభవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేనబ్రహ్మణియాప్రతిష్ఠాఽభిహితా.తస్యావిచ్ఛేదేభయంభవతీతి. యథోక్తంమహర్షిభిః *యన్ముహూర్తంక్షణంవాపివాసుదేవోనచిన్త్యతే। సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రంసాభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియేత్యాది॥ బ్రహ్మణిప్రతిష్ఠాయాఅన్తరమవకాశోవిచ్ఛేదఏవ. యదుక్తం *నస్థానతోపీతిసర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతిచవక్ష్యతీతి. తన్న- సవిశేషంబ్రహ్మైవహితత్రవక్ష్యతి. *మాయామాత్రంత్వితిచ స్వాప్నానామర్థానాంజాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వముచ్యతఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి॥ స్మృతిపురాణయోరపినిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయతఇతి యదభిహితం. తదసత్-

తానుసంధానవిధిఃకింనస్యాత్- నైవం- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వంసామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాత్ బాధార్థత్వస్యవక్ష్యమాణదూషణోపహతత్వాచ్చ. అథచోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థమాహ(ఇదముచ్యతఇతి)అదృశ్యఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః. అనాత్మ్యఇతిబద్ధవ్యావృత్తిః-సహిపరమాత్మనావ్యాప్యః. యద్వా- ఆత్మ్యం-వ్యాప్యంకర్మకృతశరీరం. తద్రహితోఽనాత్మ్యః. అనిరుక్తఇతిముక్తవ్యావృత్తిః- సహిబద్ధావస్థాయాందేవాదిశబ్దైరుక్తః. అనిలయనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః- తేషామపిహిభగవానాధారః. స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణంపఠ్యతి (యథోక్తమితి) హానిః-అస్వహానిః. ఛిద్రం- అనిష్టప్రాప్తిరన్ధ్రం. భ్రాన్తిః- తత్కృతచిత్తస్ఖలనం. విక్రియా- తేనాజ్ఞానానువశాదయథాయథవ్యాపారః. * ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాన్తేముహూర్తేధ్యానవర్జితే। దస్యుభిర్ముషితేనేవయుక్తమాక్రన్దితుంభృశం* వరంహుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని. భేదవాచినోఽన్తరశబ్దస్యవిచ్ఛేదార్థకత్వంకథమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మణీతి)అవిచ్ఛిన్నంహిధ్యానం నిరన్తరమిత్యుచ్యతే. అతోఽన్తరంవిచ్ఛేదఏవ. సకర్తృత్వాపేక్షాయాంప్రతిష్ఠాయాఃప్రకృతత్వాత్తస్యావిచ్ఛేదః. ప్రకృతబ్రహ్మవిషయేతదన్వేషణత్వదాహృతే భీషాస్మాదిత్యనన్తరశ్లోకేవాయుసూర్యాదిసర్వచేతనప్రశాసితృత్వకథనాదన్తరశబ్దస్యోపాసనవిచ్ఛేదపరత్వమేవయుక్తం-నతుభేదపరత్వం. అతోయమర్థఃపూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరానుగుణఉపబృంహణానుగుణశ్చ. పరోక్తస్తుతదుభయవిరుద్ధఇతిభావః. ననుయదాహ్యేవైషఇత్యత్రప్రతిష్ఠావిచ్ఛేదార్థశ్చేదేతస్యామితి స్త్రీలిఙ్గతాస్యాత్. అదితిఃపాశానితిన్యాయాద్విభక్త్యవగతనపుంసకత్వావివక్షేతిచేత్ తథాప్యస్వారస్యమవర్జనీయం. తచ్చస్వరసార్థేసంభవతినోపపద్యతే. సప్తమీచాస్వరసా-తస్యావిచ్ఛేదఇతిహ్యుక్తిస్స్వరసా-నతుతస్యాంవిచ్ఛేదఇతి. ప్రాతిపదికాస్వారస్యంచప్రతిష్ఠాపరత్వేస్యాత్ - పూర్వవాక్యేయదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యఇతి బ్రహ్మపరతయాప్రయుక్తస్య ఏతస్మిన్నితిపదస్యానన్తరవాక్యేసిద్ధావిపరివృత్తేః. ఉచ్యతే - నతావల్లిఙ్గసప్తమ్యోఃప్రాతిపదికస్యచాస్వారస్యం- బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతచ్ఛబ్దస్య. అన్తరశబ్దశ్చావకాశపరః- నిరన్తరంసాన్తరమితిప్రయోగాత్. అన్తరంచదేశతఃకాలతశ్చభవతి. కాలకృతంచాన్తరంవిచ్ఛేదఏవ. నన్వేవంసతికస్యవిచ్ఛేదఇత్యపేక్షాయాంప్రతిష్ఠాయాఅన్తరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్. తచ్చాయుక్తం- అనధ్యాహారేణనిర్వాహసంభవాదితిచేన్న- సన్నిధిలబ్ధస్యార్థస్యాధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్. అథాప్యస్వారస్యమితిచేత్తద్వరం- పక్షాన్తరేబహ్వస్వారస్యసంభవాత్. తథాహి- భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతిష్ఠాపదసైక్యవాచిత్వాభావాత్ వాక్యవృత్తేరసామఞ్జస్యం. తత్సామఞ్జస్యాయ ప్రతిష్ఠాశబ్దసైక్యపరత్వేముఖ్యార్థహానిః. దృఢసంబన్ధోహిప్రతిష్ఠా- యథా రాజ్యేప్రతిష్ఠితఇతి. ప్రథమప్రతిపన్నప్రతిష్ఠాపదస్యఅర్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః. పూర్వసిద్ధైక్యావగతిపరత్వాద్విన్దతిధాత్వర్థస్యాస్వారస్యంచ. సప్తమీచాస్వరసా-భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వసంబన్ధవివక్షాయాం తృతీయాపఞ్చమీషష్ఠీనామేవస్వారస్యాత్. కరోతేఃప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ అస్వారస్యంచ. మనసికురుతఇతియోజనాయామధ్యాహారః. ఏషహ్యేవానన్దయాతీతిపూర్వవాక్యప్రతిపన్నభేదవిరోధశ్చ. అనన్తరంచభీషాస్మాదితిప్రశాసితృత్వేనభేదఉచ్యతే. అతోమధ్యేభేదనిషేధశ్చానుపపన్నః- * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనకదాచనేతిపూర్వాపరవాక్యేగుణవిశిష్టవేదనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణిభేదనిషేధస్యాభయహేతుత్వకథనంచవిరుద్ధం. బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివిద్యోపక్రమత్వాచ్చబ్రహ్మణిప్రతిష్ఠాయావేదనరూపత్వమేవయుక్తం- నత్వైక్యరూపత్వం. నహ్యైక్యతద్బుద్ధ్యోరుభయస్యచప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వం- దృఢసంబన్ధవాచినఃప్రతిష్ఠాశబ్దస్యతూపాస్యంబ్రహ్మప్రత్యుపాసకతయాసంబన్ధేపర్యవసానంయుక్తం. బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వేవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేచపరోక్తంసూత్రద్వయంపరిహరతి (యదుక్తమితి)అథస్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి(స్మృతిపురాణయోరితి)స్మృతీత్యాదినాసామాన్యేనప్రమాణస్యతదవాన్తరరూపస్యశబ్దస్యచసవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనా,చ్ఛాస్త్రస్యప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనా,ద్విశేషేణవేదాన్తవాక్యానాంసవిశేషపరత్వోపపాదనేనస్మృతిపురాణయోశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రామాణ్యాసంభవా,చ్ఛతయోస్సవిశేషపరత్వంసిద్ధం. ఇదానీంస్మృతిపురాణయోరపిపరోదాహృతవచనానాంపూర్వాపరపర్యాలోచనయాసవిశేషపరత్వముపపాద్యతే. యథాలౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నేదంశాస్త్రంప్రతిపాదయతి. ఏవమేవపూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థంనస్మృతిపురాణానిప్రతిపాదయితుంశక్నువన్తీతిభావః. పరేణసర్వస్యాప్యావిద్యకత్వావిశేషేణస్వాభావికవక్తృవైషమ్యానభ్యుపగమాదద్వైతస్పష్టతాప్రమాచ్చపూర్వంపురాణవచనాన్యుపన్యస్యపశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని. అత్రతుస్వాభావికవక్తృ

*యోమామజమనాదించ వేత్తిలోకమహేశ్వరం *మత్స్థానిసర్వభూతానినచాహం తేష్వవస్థితః నచ మత్స్థానిభూతానిపశ్య మేయోగమైశ్వరం భూతభృన్నచభూతస్థోమమాత్మాభూతభావనః *అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా। మత్తఃపరతరంనాన్యత్ కించిదస్తిధనంజయ । మయిసర్వమిదంప్రోతంసూత్రే మణిగణాఇవ * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః। యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః । యస్మాత్ క్షరమతీతోహ మక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదే చప్రథితఃపురుషోత్తమః॥ *ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః। అతీతసర్వావరణో

స్మృత్యాద్యుపబృంహణస్థలవిభాగేషు త్వస్యస్పష్టతయాచభగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శయన్తే.అరస్మృతిష్వాణమోక్షస్మృతిః. పరేణస్వోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయాయోఽర్థోఽభిహితః-తద్విపరీతార్థపరత్వేనస్పష్టతమానివచనాని ప్రథమం ప్రదర్శయన్తి స్మృతిపరిత్యాగేనపరోక్తవచనానామర్థప్రతిపాదనార్థం. యోమామితి-అత్ర అజమితిపదేనాచిత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః.అనాదిమితిముక్తవ్యావృత్తిః-తస్యాజత్వంభూతపూర్వమ్.లోకమహేశ్వరమితినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః.లోక్యతఇతిలోకః-ప్రమాణసిద్ధత్రివిధచేతనాచేతనవర్గః.అత్రాక్షరార్థోఽప్యనుసంధేయః ఇదమత్రప్రేప్సు అసమ్యాతృస్యసమ్యత్వమితి. చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేనజానన్ సమ్యగ్జ్ఞఇతికథనాత్ సర్వవైలక్షణ్యంతావత్కమిత్యుక్తంభవతీత్యభిప్రాయః. ధారకత్వాదినైయన్తృత్వంచ్యావృత్తత్వాద్వాఖ్యముపాదత్తేమత్స్థానీతి. అత్రశరీరలక్షణంసూచితంభవతి. సర్వభూతానిమదాయత్తస్థితీని-నాహంతదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః.లోకదృష్టప్రకారేణనాహమాధారః-అపితుసంకల్పమాత్రాదిత్యాహనచేతి.నిషేధస్యవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాదయమేవార్థః.యోగమైశ్వరం-ఈశ్వరాసాధారణంసర్వశక్తియోగమిత్యర్థః. నచమత్స్థానీతిధారకత్వపారమార్థ్యనిషేధశ్చేద్యోగమైశ్వరంపశ్యేతివిరుద్ధం-మమభ్రాన్తింపశ్యేతిహితదావక్తవ్యం.యోగమైశ్వరమిత్యేతద్వివృణ్వన్ ఇదమేవార్థమాహభూతభృదితి. మమాత్మా-మమసంకల్ప ఇత్యర్థః.ఆత్మశబ్దోహిమతివాచీ.యత్నోఽర్కేఽగ్నౌమతావాత్మేతి. అతోత్రఆత్మశబ్దస్సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ. మమాత్మాభూతభావనఇత్యనేనచమత్స్థానిభూతానీత్యస్యార్థస్స్పష్టీకృతః. భూతభావనః-భూతానాంసత్తానువర్తకః.అర్వాచీనస్యేశ్వరస్యహిసగుణత్వమితిశఙ్కాయాంకారణాన్తరక్తవస్తునిషేధప్రదర్శనార్థంలక్షణప్రదర్శనార్థంచజగత్కారణత్వమాహఅహమితి.ప్రభవఃప్రళయశ్చోక్తః. స్థితిస్తుధారకత్వకథనేనసిద్ధ్యతీతిధారకత్వంవిశిష్టమయీతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేననియన్తృత్వముక్తం.విష్టభ్య-అధిష్ఠాయ.ఏకాంశేన-సంకల్పైకదేశేన.తచ్ఛరీరత్వలక్షణం.యోమామజమిత్యాదినాఽభిప్రేతచిదచిద్వైలక్షణ్యకణ్ఠోక్తిందర్శయతిఉత్తమఇతి. పూర్వస్మిన్ వచనేక్షరాక్షరశబ్దోక్తౌబద్ధముక్తౌ. కూటస్థః-నిర్వికారః. జ్ఞానసంకోచరూపవికారాభావాన్ముక్తస్య.కూటస్థశబ్దఃసాధారణవాచీవా- సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతిముక్తాత్మనఉభయవిభూతిసాధారణత్వాత్ కూటస్థత్వం. పరమాత్మేత్యుదాహృతఇత్యనేన *పరమాత్మావ్యవస్థితఇత్యేతద్వాక్యాన్వితోనారాయణానువాకస్స్మారితః. అక్షరాదపిచోత్తమఇత్యనేనచ. తత్తైత్తిరీయే *సోక్షరఃపరమస్స్వరాడిత్యుక్తం. జ్ఞానసంకోచరూపక్షరణాభావాదక్షరోముక్తః. స్వరాట్ - స్వతన్త్రః-అకర్మవశ్యః. పరమః - జీవగతావస్థాస్వేతఃపరముత్కృష్టావస్థాన్తరాభావాత్పరమ్యం. సర్వాణీతిపదంబ్రహ్మశివాద్యభిప్రాయం. తస్మిన్ననువాకేహి *సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రస్సోక్షరఃపరమస్స్వరాడితిబద్ధముక్తజీవవాచిపదైస్సమానాధికృతైర్భగవానుక్తః. తత్ర *విశ్వమేవేదంపురుషఇతిచసామానాధికరణ్యనాక్యంశ్రూయతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్చతస్మిన్ననువాకేస్పష్టః. *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *వ్యాప్యనారాయణస్స్థితఇతిచవాక్యజాతేధార్యత్వధారకత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వశేషిత్వశేషత్వ వ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదికమేవసామానాధికరణ్యనిబన్ధనం-నతుతదైక్యమితిస్పష్టం. తత్రాప్యుచ్యతే-అవిశ్వేతి వ్యాప్యనారాయణస్థితఇత్యస్యార్థఉక్తః. పతింవిశ్వస్యేత్యస్యార్థఈశ్వరశబ్దేనోక్తః. ఈశ్వరశబ్దోహిశేషివాచకః. అతఏవహి *పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యత్రపత్యన్తరరాహిత్యవివక్షయాయామాత్మేశ్వరఇత్యుక్తం *పతింవిశ్వముపజీవతీత్యస్యార్థోబిభర్తీత్యుక్తః. తథా *వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యఃపఞ్చదశోదితఇతి * యోమామేవమసంమూఢఇతికృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసంమూఢత్వముక్తం. *ఇతిగుహ్యతమంశాస్త్రమితితస్యార్థస్యగుహ్యతమత్వముక్తం. అతోస్మిన్నర్థేతాత్పర్యమితిస్పష్టం. పురుషోత్తమశబ్దస్యసమాసాసాధుత్వమశఙ్కనీయం *నాగోత్తమాదిచసిద్ధంభవతీతిమహాభాష్యవచనాత్, పాణినివత్పురుషోత్తమశబ్దనిర్వాహకృతామృషీణామాప్తతమత్వాచ్చ. పురుషోత్తమఇతిపఞ్చమీసమాసోవా- అక్షరాదపిచోత్తమఇతిహ్యుక్తం. పూర్వనిపాతస్తుసామానాధికరణ్యవివక్షయామేవ-నతుతదవివక్షయామపీతినానుశాసనవిరోధశఙ్కాప్రసజ్జః.ఏవమేభిర్వచనైశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యస్యప్రతిపాదితత్వాత్ *క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీత్యాదేః తదవిరోధేనార్థోవర్ణనీయః.*యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్తీత్యాదినాకృత్స్నస్యభగవచ్ఛేషత్వధార్యత్వనియామ్యత్వవ్యాప్యత్వశరీరత్వాదేర్విహితత్వాత్,తస్యచనిషేద్ధుమయుక్తత్వాత్, నతదస్తివినాయత్స్యాదిత్యాదినాఅతదాత్మకస్యనాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్యమిథ్యాత్వపరత్వేనప్రసిద్ధ్యభావాచ్చతథావ్యపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వినాశబ్దోహిసంబన్ధవిరహపరః-అవినాభావశబ్దస్సంబన్ధనియమవాచిత్వాత్.అథపురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తి-తత్ర*ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్యవచనస్యార్థంవ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేనతదుపక్రమోపసంహారయోఃసవిశేషపరత్వందర్శయిష్యన్ ఉపక్రమవాక్యాన్యుపాదత్తే (ససర్వేతి) తత్రప్రథమగ్రన్థోహేయప్రత్యనీకత్వపరః. సర్వభూతప్రకృతిం-ప్రధానం. వికారాన్ - మహదాదీన్. గుణాదిదోషాన్-సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్. తేదోషాఃక్లేశాదయః. వ్యతీతః- విశేషేణాతీతః-నియమేనఅతత్పరవశతయాఽసంబన్ధానర్హఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః-ఆవరణం-ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికం. తత్సర్వమతీతంయేనసఇత్యర్థః. యద్వా- సర్వవిషయజ్ఞానావరణంసర్వావరణం-సర్వవిషయజ్ఞాన

ఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే ॥ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గః। ఇ
చ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైక
రాశిః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే। స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూ
పః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్త
దోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపం। సందృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వా తత్ జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తం ॥ శుద్ధే

సంకోచాతీత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదిసర్వగుణసంకోచకాలాతీత ఇతి వార్థః. అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి తేనేతి. సతుమ్పృతాత్ కోశాటకాదివద్వ్యాప్తః. భువనాన్తరా లే-ఉభయవిభూత్యన్తరాళే. అథ దివ్యాత్మస్వరూపస్య మఙ్గళైకతానత్వమాహ సమస్తేతి. సమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇతి కల్యాణగుణాత్మకశబ్దయోర్మిలితయో-రా త్మశబ్దస్స్వభావవాచీస్యాత్. ఏవం సంక్షిప్తార్థస్య తేజోబలైశ్వర్యేత్యాదినాపి సంక్షిప్య తత్ ఇతి నిర్వాహః. అస్మాదపి నిర్వాహాత్ దివ్యాత్మస్వరూపపరత్వం యుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయాత్. తదా కల్యాణశబ్దో భావప్రధానః. సమస్తకల్యాణత్వం గుణాస్స్వభావో యస్య సమ స్తకల్యాణగుణః. యథా ॥ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి సూత్రస్థద్వ్యేకయోరితిపదం ద్విత్వైకత్వపరం వ్యాఖ్యాతం. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి వాచ్యం- నతు ద్వ్యేకయోరితి. తచ్చ భావప్రధాననిర్దేశస్య సాధుత్వజ్ఞాపనాయ కృతం. తదప్యపహి ॥ గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఇత్యత్ర యుక్తైరుక్తం. సమస్తకల్యాణగు ణ ఆత్మా ధర్మిస్వరూపం యస్య స సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిరౌపచారికశ్శిలాపుత్రకస్య శరీరమితి నిర్దేశవత్. దివ్యాత్మస్వరూపమేవ ప్రస్తావేన స్వశ క్తీతి. స్వాంశలేశాద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా-శక్తిః-సామర్థ్యం. స్వగుణలవధృతభూతజాత ఇత్యర్థః. భూతసర్గః-భూతసమూహః. యద్వా-సృజ్యత ఇతి సర్గః- కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణ షాడ్గుణ్యం పశ్చాద్వ్యక్తం ప్రస్తమం దివ్యవిగ్రహమాహ ఇచ్ఛేతి. అభిమతత్వం-అభిమతానుగుణత్వం. స్వానురూ పత్వమితి యావత్. అర్థాన్తరనిరాసః- యథా ॥ అవ్యక్తోఽప్రస్తాఽశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్ర హ్యర్థాన్తరం యుక్తః- అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాద్యైక్యార్థ్యాత్. అభిమ తస్యానురూపత్వమనురూపస్యానభిమతత్వం చ లోకే దృశ్యతే. తద్వ్యావృత్త్యర్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నిరుపపదేచ్ఛాశబ్దో నిత్యేచ్ఛాయా అవతా రసమయజన్యేచ్ఛాయాశ్చ సాధారణః-అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణ సాధ్యం విగ్రహప్రయోజనమాహ సంసాధితేతి. అథ షాడ్గుణ్యవత్త్వమాహ తేజ ఇతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. మహాశబ్దసుశబ్దౌ సర్వగుణసాధారణౌ. మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం. యథా ॥ మహాబలో మహావీర్యో మహాబుద్ధిర్మహా వీర్యో మహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి॥ యథా ॥ ప్రకృష్టం విజ్ఞానం బలమతులమిత్యాది. సుశబ్దేన తేషాం మఙ్గళత్వముచ్యతే. ఏవం స్వరూపతో విగ్రహతో గుణత శ్చ పరత్వమాహ పర ఇతి. గుణాదిదోషానిత్యత్ర దోషశబ్దార్థం వివృణోతి న యత్రేతి. క్లేశాదయః-క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభిని వేశాః క్లేశాః. కర్మ-పుణ్యాపుణ్యాత్మకం. జాత్యాయుర్భోగా విపాకాః. ఆశయాః-వాసనా-సంస్కారః. ॥ క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈ శ్వర ఇతి యోగసూత్రం స్మారయితి స ఈశ్వర ఇతి. యోగశాస్త్రోపవివేచనార్థస్యైవ ప్రమాణమాహ వ్యష్టీతి. పూర్వం భేదశ్రుత్యర్థ ఉక్తః- అథైక్యశ్రుతినిర్వాహ స్థం ఘటకశ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే వ్యష్టీతి. వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాం కార్యకారణభావావస్థశ్చేతనవర్గ ఉచ్యతే. రూపం-శరీరం. స్వరూపం-స్వాసాధారణం శరీరం. శరీరిలక్షణం సూచయతి సర్వేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరః-నియన్తా. అనేన నియామ్యత్వం శరీరత్వం సిద్ధం. నియామ్యవిశేషో హి శరీరం. సర్వదృక్సర్వవేత్తా-స్వరూప తః ప్రకారతశ్చ సర్వం జానాతీత్యర్థః. యద్వా-॥ విశ్వతశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయా సర్వతో దృగ్భవన్ సర్వం వేత్తీత్యర్థః. యద్వా-సర్వేషాం దృక్ సర్వవేత్తా, చ-॥ చక్షుర్దేవానాముత మర్త్యానామితి శ్రుతేః. చక్షుః-జ్ఞానప్రదః. సర్వం వేత్తీతి వా సర్వవేత్తా-అవాప్తసమస్తకామ ఇత్యర్థః. సమస్తశక్తిః- శక్తిః- కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం. ఉక్తప్రకారేణ సర్వశరీరకత్వాత్ అన్యసర్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్య ఇతి పరమశబ్దేన అన్యేశ్వరత్వం నిషిద్ధం-పరో మాఽస్యేతి హి పరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహ సంజ్ఞాయత ఇతి. సంజ్ఞాయత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మవిశేషణం. యేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన విజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేన సందృశ్యతే. యేన పరభక్తిరూపేణానుభవరూపేణ చ ప్రాప్యతే అనుభూయత ఇత్యర్థః- ॥ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి వచనాత్. సంజ్ఞా యత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణం. ॥ అర్థస్వైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి వచనాత్ జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికం విష యద్వారా. అస్తదోషమితి దోషాస్పదాచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి ॥ అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యుక్తకర్మవశ్యాశుద్ధబద్ధజీవవిషయజ్ఞా నాద్వ్యావృత్తిః. పరం నిర్మలం- అత్యన్తనిర్మలం. అనేన కదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితి ని త్యముక్తవిషయానేకరూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయాదిశా బ్రహ్మవిశేషణత్వేఽపి వ్యావృత్తిర్ద్రష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకరూపమిత్యాశ్రయణీ యత్వోపయోగివిశేషణం చ భవతి. స్థిరస్వభావం- ఆశ్రితసంరక్షణాదిప్రతిజ్ఞాయాం దృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానం-మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్ తద్విరోధి వా- ॥ సా విద్యా యా విముక్తయ ఇతి వచనాత్. యద్వా-అజ్ఞానం- జ్ఞానాభావః - బ్రహ్మపర్యన్తత్వాభావేన అయథావస్థితవస్తువిషయత్వాత్. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకవాక్యం. జ్ఞానవిశేషణత్వే వాక్యద్వయం. ॥ ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదపదం హృది నిధాయ సవిశేషత్వవచ నాని దర్శితాని- అథా గోచరం వచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్దగోచరత్వవచనాని దర్శయతి శుద్ధ ఇత్యాదినా. తత్ర ॥ అశబ్దగోచరస్యేత్యాదికే పూర్వశ్లోకే ముక్తాత్మని భగవచ్ఛబ్ద ఔపచారిక ఇత్యుక్తం. తత్కథమిత్యపేక్షాయాం- ముక్తాత్మన్యావర్తకం భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహ శుద్ధ ఇతి. యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం తత్రైవ హి ముఖ్యత్వం-నాన్యత్రేతి భావః. శుద్ధే-॥ సిద్ధే శబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవత్ శుద్ధశబ్దో నిత్యవాచకః ఇత్యర్థః.

మహావిభూత్యాఖ్యేపరే బ్రహ్మణిశబ్ద్యతే। మైత్రేయభగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే॥ *సంభర్తేతితథాభర్తాభకారోఽర్థద్వయాన్వితః। నేతాగమయితాస్రష్టాగకారార్థస్తథామునే॥ ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరణా॥ *వసన్తితత్రభూతానిభూతాత్మన్యఖిలాత్మని॥ సచభూతేష్వశేషేషువకారార్థస్తతోఽవ్యయః॥ *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిః। ఏవమేషమహాశబ్దో మైత్రేయభగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగః। తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయంనోపచారేణహ్యన్యత్రహ్యుపచారతః॥

శుద్ధ ఏవ-నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః. * అబ్భక్షోవాయుభక్షఇతివత్ సిద్ధశబ్దస్యావధారణార్థత్వాత్ సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేనహివ్యాఖ్యాతస్తద్వత్. అనేననిత్యశుద్ధత్వేనసకలచేతనవ్యావృత్తిః - నిత్యసిద్ధానామపినిత్యశుద్ధత్వస్యభగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్. మహావిభూత్యాఖ్యే-విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వాయోగాత్ ఉభయవిభూతిశేషిత్వంసమస్తచేతనవ్యావర్తకం. పరేబ్రహ్మణీత్యనేనచేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మా కేవలబ్రహ్మశబ్దేనోక్తః * అశబ్దగోచరస్యాపితస్యవై బ్రహ్మణోద్విజ। ఇత్యుత్తరత్రతు * పరమబ్రహ్మభూతస్యేతిహిపరమాత్మావక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేపిపరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవదృశ్యతే. అతోపరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూత్యాఖ్యేపరే బ్రహ్మణీత్యుక్తం. సర్వకారణకారణత్వంచభగవత ఏవ- జగద్వ్యాపారరహితోహిముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్సర్వేశ్వర ఏవభగవచ్ఛబ్దోముఖ్యవృత్తః- నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థంవివృణ్వన్ అక్షరకస్సముదాయశశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ సంభర్తేత్యాదినా. శుద్ధత్వంవినాహేయైరితివివృతం. భోగ్యసంపద్వాచకైనైశ్వర్యస్యేతిశ్లోకస్థశ్రీశబ్దేనభోగవిభూతిః, సంభరణాద్యుక్త్యాలీలావిభూతిశ్చ దర్శితత్వాన్మహావిభూతిత్వంవివృతం. సర్వకారణకారణత్వంచోపరిస్పష్టం. అత ఏవ జ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చనిరతిశయబృహత్త్వాత్పరబ్రహ్మత్వంస్ఫుటం. అతఉపరగ్రన్థానాంశుద్ధఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వంయుక్తం. భశ్చగశ్చవశ్చేతివిభజ్యార్థఉచ్యతే- ఏతేషాంపదానాంతద్ధాతుషు *అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయేటిలోపేచకృతే ఏవంరూపంభవతీతి. భార్థమాహ సమిత్యర్ధేన. సంభర్తా-సంభరణం-ఉపకరణసంవిధానం-ప్రకృతిపురుషకాలాన్ కార్యోత్పత్తియోగ్యాన్ కరోతీత్యర్థః. మహదాదిసృష్టిరణ్డరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తాసంభరణమితివావివక్షితా. భర్తా-స్వామీ. ధారణస్యవకారవాచ్యత్వాత్, పోషకత్వస్యగకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావాదపేక్షితవిధేరనపేక్షితనిధానదౌర్బల్యాచ్చస్వామిత్వమిహవివక్షితం. యద్యపిప్రత్యయవిశేషయుక్తస్యభరతేస్స్వామినిరూఢత్వం. తథాపిపూర్వోక్తయుక్తిసచివార్షవచనబలాద్ధాతుమాత్రస్యస్వామివాచిత్వంనిశ్చీయతే. ఇతికరణేనసంభర్తృత్వభర్తృత్వేప్రవృత్తినిమిత్తేనిష్కృష్యోచ్యేతే. అత ఏవార్థద్వయాన్వితఇత్యుక్తం. ఉత్తరత్రతుప్రవృత్తినిమిత్తత్రయేసత్యపిఇతికరణేనతేషామనిష్కృష్టత్వాత్ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయవిశిష్టాయమేక ఏవార్థఉక్తః. గకారార్థమాహనేతేతి. ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాంధాతులీనత్వాదుద్గమయితాగమయితాసంగమయితేత్యేవంరూపపదానామర్థమాహ నేతేతి. స్రష్టేత్యనేనోద్గమయిత్రుశబ్దార్థఉక్తః. నేతేతిగమయితృశబ్దార్థఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయితృశబ్దేనసంగమయితృశబ్దార్థఉక్తః. సచసంహర్తా. యథా *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతిసర్వమిత్యత్రవ్యేతిసమేతీతిసర్గసంహారావుచ్యేతే తద్వత్. యద్వా- కారణభూతంస్వాత్మానంగమయితా- స్వస్మిన్ కార్యవర్గస్యలయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గప్రయోగేప్యర్థానాంధాతులీనత్వాదేవంవ్యాఖ్యాతంభగవతాపరాశరేణ. అథవకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవభకారగకారసముదాయస్యఅర్థమాహ ఐశ్వర్యస్యేతి. సమగ్రశబ్దస్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నచతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యవ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః-గుణవత్తాప్రథా. శ్రీః-భోగ్యసంపత్. వైరాగ్యం-విరక్తిః. పరిపూర్ణత్వాదనాదరతేత్యర్థః. యథా *అవాక్యనాదరఇతి. మతుప్ప్రత్యయస్యప్రసిద్ధార్థత్వాన్నతద్వ్యాఖ్యాతం. అథవకారార్థమాహవసన్తీతి. *అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాత్ అధికరణేకర్తరిచవ్యుత్పత్తిః. భూతాత్మని- భూతానామాత్మని. అఖిలాత్మని-అఖిలశరీరకే. యద్వా-భూతశబ్దేనకార్యముచ్యతే. తస్యాత్మని. అఖిలాత్మని-కార్యాన్తర్భూతానాంనిత్యముక్తానాంఆత్మనీత్యర్థః. అథసముదాయశక్తివిషయమర్థమాహజ్ఞానశక్తీతి. పాఠక్రమేతు *ఏవమేషఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకఃపఠ్యతే. తథాపిప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాత్ *ఏవమేషఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం *జ్ఞానశక్తీత్యాదిశ్లోకఇహఉపాత్తః. *ఉత్పత్తింప్రళయంచైవేత్యాదిశ్లోకస్యప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాచ్చైవముపాదానంకృతం. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని- ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేనవాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః- నప్రత్యేకం-అపితుసముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేనషాడ్గుణ్యావాన్తరభిదారూపంశీలాదిగుణజాతంచక్రోడీకృతం. యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానానిపూర్వంకణ్ఠోక్తాని. తథాపికతిపయసముదాయ్యావాపోద్వాపప్రయుక్తసముదాయభేదాదపునరుక్తిః. నచాత్రసముదాయశక్తిఃకల్ప్యతే-యేనానుక్తగుణమాత్రగోచరతాస్యాత్. వచనబలాదేవశక్తిస్స్వీకార్యః. పూర్వమక్షరార్థకథనేన భకారగకారవకారావ్యాఖ్యాతాః. అథ అన్ ఇత్యస్యార్థమాహవినేతి. కశ్యపః పశ్యకోభవతీతిన్యాయాత్ అన్ ఇత్యనేననేత్యుక్తంభవతి. నిషేధ్యంచహేయమిత్యర్థః. ఏవంప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్ భగవత్యేవముఖ్యవృత్తత్వమాహఏవమితి. మహాశబ్దగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వం. ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థంపరమబ్రహ్మేత్యుక్తం. కథంతర్హిముఖ్యవృత్తత్వం- అన్యత్రాపితత్ప్రయోగోదృశ్యతఇత్యత్రాహతత్రేతి. పూజ్యపదార్థోక్తిః- పూజ్యానామవయవార్థానాముక్తిః. పరిభాషా-రూఢిః. తాభ్యాంవిశిష్టః. అత ఏవనోపచారేణ- ముఖ్యవృత్తఇత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వమిత్యాహ అన్యత్రహీతి. ముక్తాత్మన్యౌపచారికత్వోక్త్యాఽర్థాన్తరప్రయోగేషు ఔపచారికత్వమర్థాద్దర్శితమితిహిశబ్దాభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషుసర్వేషుప్రయోగేష్వన్యథానిర్దేశేపినహిశక్తిభేదకల్పనంయుక్తం. యత్రజ్ఞానాదయోనిరఙ్కుశాః సఏవముఖ్యార్థః.

*సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా। ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయం। సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం *పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాత్మసంస్థితః।

గుణలేశయోగాదపి ప్రయోజనా... స్యతత్ప్రతిరోధవాచకీర్త్యాః. అథానన్తరోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరవాక్యానిర్ణయతి స్యాది గ్రహవత్త్వంవాచ్యపుమాం... శకుక్తకేశరూపాది విజ్ఞానచిత్తేరయః. ఇత్యస్మాద్దేశాన్తరాన్తరేణ ప్రతాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం-యత్రేత్య సువాదస్యపురోవాదసాపేక్షత్వా... భగవచ్ఛాస్త్రాధ్యాయేయథోక్తత్వాన్నిరూపణాత్, తద్విశ్వరూపవైరూప్యమితిస్స్వేశవైలక్షణ్యముక్తం. అన్యదితి ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం. మహదిత్యపరిచ్ఛేద్యత్వం. విలక్షణస్య రూపస్య సువ్యాపకత్వాదియస్యకిఞ్చిత్ నయిరుంశక్యత్వమిత్యత్రాహ సమస్తేతి. కేనహేతునేత్యత్రాహ స్వలీలయేతి. లీలాయాః ప్రయోజనత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తం-న సకర్మజేత్యర్థః. కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ జగతామితి. సమస్తస్య ఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏవంవిధ్యచేష్టాపదేశేన. వ్యాపినీ- దేశనియమరహితా-యథా వైష్ణవత్రాసయనాదిషు. వ్యాపనశక్తేరపి ప్రతిబన్ధస్సంభవతీత్యత్రాహ అవ్యాహతాత్మికా. నతిస్యాః ప్రతిబన్ధకస్తీత్యర్థః యద్వా-వ్యాపినీ-సర్వవ్యాపకాద్యనుగుణా. అవ్యాహతా-దేశకాలవస్తుకృతప్రతిబన్ధరహితా. ఏవం ప్రత్యస్తమితేతిశ్లోకస్యపరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేపినిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయాఽపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాత్ ప్రకరణస్యసవిశేషపరత్వం దర్శితం. అన్యథా స్యశ్లోకస్యపరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వం, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాం కతిపయవిషయత్వం, పదవిషయత్వం పరమాత్మవిషయభేదనిషేధాదీనాం కతిపయవిషయత్వాభిధాయీనివాక్యానిదర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకతిపయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేనముక్తాత్మవిషయేకిమాయాతమితి శఙ్కాయాం ముక్తస్యపరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయేముక్తగుణాన్ పరమాత్మన్యతిదిశన్ శ్లోకం దర్శయతి ఏవం ప్రకారమితి. ఏతచ్ఛ్లోకోదాహరణేన *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకానన్తరంపూర్వపక్షేపఠితస్య *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య, చతుశ్శ్లోక్యాశ్చసవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రథమాంశోపసంహారేపిసవిశేషపరత్వం దర్శితం భవతి. ఉపసంహారవచనోపాదానముపసంహారస్యబుద్ధిస్థత్వాత్ క్రియతే. ఏవం ప్రకారం-ముక్తాత్మానం ప్రతి *నిర్వ్యాపారమనాఖ్యేయమిత్యాదినాయః ప్రకారఉక్తః-తదుపేతమిత్యర్థః. ఏవం భగవతిముక్తగుణాతిదేశఃకృతః. భేదరాహిత్యస్య, సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య, చముక్తగుణస్య నిర్వ్యాపారమిత్యాదినా ఉక్తస్యభగవత్యతిదిష్టత్వాత్, భగవతిచతేషాం నిషేధానాంకతిపయవిషయత్వస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ తేనిషేధాముక్తాత్మన్యపితథావిధా ఇతి కతిపయవిషయత్వంసిద్ధమితిభావః. అథపరమాత్మనోధికాన్ గుణానాహ. అమలం-మలప్రతిభటం. సోపాధికహేయవిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం-ఉక్తాకారేణనిత్యం. మలప్రతిభటత్వంనిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకం- స్వరూపేణవ్యాపకం. అక్షయం- స్వతఏవధర్మతోపివికారరహితం. ముక్తస్యపూర్వావస్థాయాంజ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారోవిద్యతే - నిత్యసిద్ధానామపితథాత్వంపరాయత్తమితితద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితం-పూర్వం హేయప్రత్యనీకత్వముక్తం. అత్ర హేయరాహిత్యముక్తం. స్వతోహేయాభావోపిముక్తస్యనాస్తి- పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పదమితిపదం-దివ్యాత్మస్వరూపం. పరమపదశబ్దస్యదివ్యలోకేముక్తాత్మనిచ ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంవిష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తం. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేపిసవిశేషపరత్వందర్శయతిపరఃపరాణామితి. అనేనశాస్త్రోపక్రమస్యాపిసవిశేషపరత్వముక్తంభవతి. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాంకతిపయభేదనిషేధపరత్వంచసిద్ధమితిత్రివిధం ప్రయోజనం. అనేన *పరఃపరాణామిత్యాదిగ్రన్థజాతస్య *అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వమర్థక్రమేణసిద్ధమితితస్యాపిసవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా- ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి *జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్యమహావాక్యస్వారస్యవిరోధోన న్యాయ్యఇతితస్యాపిసవిశేషపరత్వంసిధ్యతి. యద్వా-నమస్కారశ్లోకస్యశాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తవనగుణార్థోవర్ణనీయఇతిసిధ్యతి. ఉపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణం *పరఃపరాణామిత్యాదేరర్థోవర్ణనీయఇతిచేత్-న-తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనశ్లోకానుగుణంతదర్థస్యవాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. అత్ర బ్రహ్మణఃకృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థంవేదాన్తేషు *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైరానన్త్యముక్తం. తచ్చత్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం. నహిదేశకాలాదిభిఃపరిచ్ఛిన్నానాంఘటాదీనాంకృత్స్నస్యసర్వవిధకారణత్వందృష్టం. కాలత్రయవర్తికార్యజాతకారణత్వేసర్వదేశగతకార్యకారణత్వేచదేశతఃకాలతోప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ. ఉపాదానత్వసిద్ధ్యైవస్తుపరిచ్ఛేదోపేక్షితః. నహివస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నకులాలఉపాదానంభవతి- మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతఃకృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థంత్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యంవిస్తరేణవివక్షుఃపరఃపరాణామిత్యర్థేనతత్సంగ్రహేణప్రతిజానీతే. పరఃపరాణాంపరమఇతి-అనేనకాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః- అధికకాలవర్తిత్వేపరశబ్దవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతిదేశాపరిచ్ఛేదఉక్తః. ఆప్నోతీతిహ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః- సర్వేషామాత్మత్వేనసర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా- ఆత్మత్వేనసంస్థితతయాసర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్నేవపర్యవస్థితః- స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వంతన్నిష్ఠం-శరీరతయావిశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూమిఃస్వనిష్ఠఇతివస్తుపరిచ్ఛేదఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహివస్తుపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదంనభవతీతిహివస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా-నిత్యత్వవిభుత్వవ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వంవస్తుపరిచ్ఛేదః. స్వనిష్ఠంపరమాత్మానమపేక్ష్యతన్నిష్ఠానామన్యేషాంసమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థితఇత్యనేనవస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవంసంక్షిప్తమర్థముపపాదయతిరూపేత్యాదినా. తత్ర కాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమంవివక్షుఃకాలపరిచ్ఛిన్నేషువర్తమానం

రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః । అపక్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః । వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలం ॥ సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః । తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే ॥ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్షరమవ్యయం । ఏకస్వరూపం చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం । తదేవ సర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్ । తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం ॥ ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని । పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే ॥ ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ । క్షరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే । అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్ ॥ ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ ।

...కల్పనాస్వతత్త్వం బ్రహ్మణినాస్తీత్యాహ రూపేతి. రూపశబ్దేన జాతిరుచ్యతే- జాతిగుణౌ చ రూపిణాం రూపే ఇతి హి నిఘణ్టుః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశేషపరః. అవిశబ్దేన స్పర్శరసాదిః. ఆసనశయనాదిక్రియా, విషాణాద్యవయవవత్త్వం చ వివక్షితం. రూపవర్ణాదీతి పాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః. వర్ణశబ్దో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిపరః. జాతిపరత్వస్య. తన్నిర్దేశస్య విషయా యే విశేషణాః. శబ్దవాచ్యాస్త ఏవ విశేషణం. తైర్వివర్జితః. యద్వా- రూపవర్ణాదిశబ్దవాచ్యత్వాత్ తైర్విశేషణైర్వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతం రూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణి నాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యా తద్వ్యాప్యకాలపరిచ్ఛేదనివృత్తిరిత్యర్థః. యద్వా- అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య విషయో దర్శితః. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయే తద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ అపక్షయేతి. జాయతే అస్తీత్యస్థాద్వయం జన్మశబ్దేన వివక్షితం. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్రవిధాద్వయేన వికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. సదాశబ్దేన కాదాచిత్కాస్తిత్వనివృత్తిః. స భూతః స భవ్య ఇత్యాదిశబ్దైరితి కేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేన సత్తామాత్రమిత్యస్య విషయో దర్శితః. అగోచరం వచసామిత్యస్య విషయో దర్శితో భవతి. రూపవర్ణాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్ జాత్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్వక్తుం శక్యత ఇతి తస్య వచసామగోచరత్వమిత్యభిప్రాయః. అగోచరం వచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్- వచసామగోచరం సత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుం న శక్యతే. అథ దేశాపరిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ సర్వత్రేతి. బ్రహ్మణ ఈశ్వరాదిరిక్తత్వనిషేధార్థం దేవతాన్తరవ్యుదాసార్థం చ నామనిర్వచనముఖేన తదుక్తిః. ఔణాదికప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణే కర్తరి చ వ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతే సర్వత్రేతి. వేదాన్తేషు పరబ్రహ్మణో హి నిర్వికారత్వాదికముక్తం- తత్కథం వాసుదేవస్యోచ్యత ఇత్యత్రాహ తద్బ్రహ్మేతి. నిత్యం హి యత్తత్ప్రకృతిర్గలస్యేతి వక్తుదితి నిర్దేశః. నిర్దిశ్యమాన ప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వమాపాదయన్తి సర్వనామానీతి పర్యాయేణ తల్లిఙ్గముపాదదత ఇతి హి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్షరమవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవికారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః. ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితం. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతి ముక్తవ్యావృత్తిః. పరమమితి నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. యద్వా- ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేత్యాదినా ముక్తవ్యావృత్తిరితి. ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనోపనిషత్సూక్తం బ్రహ్మ వాసుదేవ ఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీ శ్రుతిరపి దేవతావిశేషం నిరచినోదన్తమితి. అనన్తశబ్దో యోగరూఢః. అతో నారాయణాదిశబ్దపర్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగినిభగనాదిముఖ్యోవర్తతే సత్యజ్ఞానాదివాక్యేఽనన్తమితి పదం పుల్లిఙ్గం ద్వితీయాన్తం- యో వేదేతి వేదనశబ్దేనాన్వయాత్. ప్రథమాన్తత్వేఽపి యో వేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చ స్యాత్. అతస్తత్రయథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్యపరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషో నిర్దిష్టః. వస్త్వపరిచ్ఛేదమాహ తదేవేతి. సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయ ఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమేతత్ సర్వం తద్బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః- సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వే నైవ చిదచిచ్ఛరీరకత్వహేతుభూతవ్యాపనభరణాదిగుణతస్సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. న హి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్తచిదచిచ్ఛరీరకత్వసంభవః. ఏవం శాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలిఙ్గం వస్తు ప్రతిపాద్యముక్తం. శాస్త్రోపసంహారే చ తథోక్తమితి దర్శయతి ప్రకృతిర్యేతి. పరమాత్మశబ్దస్య క్వచిజ్జీవేఽపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పరమాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం లీయేతే పరమాత్మనీతి. స చేశ్వరాదనతిరిక్త ఇతి జ్ఞాపనార్థః పరమేశ్వరశబ్దః. ఈశ్వరశ్చ న దేవతాన్తరమితి జ్ఞాపనాయ విష్ణునామేత్యుక్తం. అత్ర పరమాత్మా ఆధారః పరమేశ్వర ఇతి పదైశ్శరీరలక్షణం స్పష్టం. ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారయోః అవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారయోశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాస్పదం నారాయణ ఏవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యత ఇతి వివక్షితం. అథావిద్యాసంబన్ధాదయశ్చ బ్రహ్మణ ఏవ హి ప్రతిపాద్యన్తే- తత్కథం యథోక్తస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం కాఠిన్యవాన్ యో బిభర్తీతివత్ ద్వారిద్వారభావేనోపపద్యత ఇతి వక్తుం పరమాత్మనో జీవానాం చ ఆత్మశరీరభావేన సంబన్ధం తేషామవిద్యాసంబన్ధాదికం చ వక్ష్యన్ ప్రథమం జీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావరూపసంబన్ధం దర్శయతి ద్వే రూపే ఇత్యాదినా. మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి- బద్ధశ్చ ముక్తశ్చేత్యర్థః. ఏతద్వివృణోతి క్షరాక్షరస్వరూపే ఇతి. జ్ఞానసంకోచాత్మకక్షరణవదసంకుచితజ్ఞానం చేత్యర్థః. సర్వభూతేషు చ స్థితే- అర్థాదర్థోక్తః. సర్వభూతస్థిత్యర్హ- సూక్ష్మతరతయా వ్యాపనక్షమే ఇత్యర్థః. యద్వా- బద్ధస్య స్వరూపేణ సర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్య తు ధర్మభూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి. అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మేతి- తన్ముక్తస్వరూపమక్షరం. క్షరం సర్వమిదం జగత్- ఇదం బద్ధస్వరూపం క్షరమిత్యర్థః. రూపత్వం విశినష్టి ఏకదేశేతి. శక్తిః - అపృథక్సిద్ధం కార్యోపయోగివిశేషణం. ఏకదేశస్థితస్య విస్తారిణీతి విశేషణద్వయేన అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తం. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలం జగదితి చిదచిదా-

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే।
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా। సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్।
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే
*ప్రధానం చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ। తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ। యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతం।

త్మకం జగదుచ్యతే. తుల్యన్యాయత్వాదక్షరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా- అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాక్షరస్యాపి ప్రోక్తీకారః- [illegible]
త్వాత్, లక్ష్యమాణార్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్య, ఖిలశబ్దస్య సంకోచకాభావాచ్చ. అక్షరం సర్వమిత్యత్రాక్షరసామానాధికరణ్యముపపాదితం. [illegible]
స్యాప్యభిధానముపపద్యతే. ఇదంశబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ అక్షరాక్షరపరత్వం యుజ్యతే నన్వక్షరాక్షరశబ్దౌ కార్యకారణరూపేణ [illegible]
పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః. అన్యథా బ్రహ్మశబ్దానామేకప్రకరణస్థానామర్థవైరూప్యం చ స్యాత్. జగతో జ్యోత్స్నాస్థానీయత్వం చోపపద్యతే- [illegible]
యాశ్శీర్ణావయవత్వేన అగ్నికార్యత్వోపపత్తేః. నైవం- బ్రహ్మణో రూపే ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభంగప్రసంగాత్. నచ కార్యకారణయోర్బ్రహ్మవ్య-
తిరిక్తత్వాభావాత్. యదిష్టస్వారస్యాయ మూర్తత్వామూర్తత్వే వివక్షితే- తదా మూర్తామూర్తశబ్దస్వారస్యభంగః. ధాతుప్రధానత్వాదిపదార్థానాం మూ-
ర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యదప్యుచ్యేత బ్రహ్మణో ద్వే రూపే బ్రహ్మ హి మూర్తమమూర్తం చేతి- తదా ప్రధానమాత్రబ్రహ్మశబ్దాధ్యాహారదోషస్స్యాత్.
ఇష్టవ్యక్త్రబ్రహ్మశబ్దస్య మూర్తామూర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్. కించ - సర్వభూతేషు చ స్థితే ఇతి చానుపపన్నం- సర్వభూతశబ్దస్య కార్యవాచి-
తయాత్ర కార్యస్థితావుచ్యమానాయాం స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసంగాత్, కారణస్యాపి కార్యాదనన్యతయా స్వవృత్తిప్రసక్తేశ్చ. అవస్థాద్వయస్య సర్వ-
భూతస్థితిరితి చ న వాచ్యం- ధర్మిపర్యన్తమక్షరాక్షరశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్, తయోరవస్థాపరత్వే స్వారస్యభంగాత్, అవస్థావత్త్వాభిధానేఽపి బ్రహ్మ-
శబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ, తస్మిన్ పక్షేఽపి కారణావస్థాయాః కార్యేఽవిద్యమానత్వాయోగాచ్చ శక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ [illegible]
యముక్తః. ఉపచారతోఽపి కార్యోపయోగివిశేషణం శక్తిశబ్దేన వ్యపదేశమర్హతి- కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్య సామాన్యాత్. [illegible]
[illegible]తం కార్యోపయోగివిశేషణం. కార్యం తు స కారణస్యాపృథక్సిద్ధం విశేషణం కార్యోపయోగి చ భవతి- కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ స్వస్య స్వ-
యమేవ విశేషణత్వాయోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్ సత్యం- తథాపి ధర్మివాచినో జగచ్ఛబ్దస్య కార్యతావాచిత్వాభావాత్ శక్తిశబ్దసామానాధికర-
ణ్యముపచారతోఽపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం శక్తిరితి ముఖ్యత్వమస్మన్మతే సంభవేత్. అక్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వే [illegible]
ట్యం చ స్యాత్. తచ్చ జ్యోత్స్నాయాశ్శీర్ణావయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. నచ *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః ఇతి ప్రయోగాత్ సా-
మానాధికరణ్యే చేతనాచేతనపరత్వం యుక్తం - అచిదంశస్య స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసంగేన సర్వభూతస్థిత్యనుపపత్తేః. చిదచిత్సంఘాతరూపేషు భూతేషు ద్వయోరవ-
స్థానముపపన్నమితి చేన్న- సముదాయినోః సముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః. సముదాయో హి సముదాయినిష్ఠః. ఉపచితగ్రన్థవైరూప్యం చ స్యాత్. ఉ-
త్తరత్ర హి భూప మూర్తమమూర్తం చేతి మూర్తామూర్తశబ్దాభ్యాం రూపద్వయం ప్రస్తుత్య హిరణ్యగర్భాదీన్ నిర్దిశ్య *మూర్తమేతద్ధరే రూపం భావనాత్రిత-
యాన్వితమితి మూర్తశబ్దవాచ్యరూపస్య భావనాత్రయాన్వయకథనాత్. న హ్యచేతనస్య కర్మబ్రహ్మభావనాన్వయః. *సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యత్ర హి-
రణ్యగర్భాదిబద్ధవిలక్షణవాచిత్వాత్, *స స్వరాడ్భవతీతి వన్ముక్తవాచిస్వరాట్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ అక్షరశబ్దో ముక్తాత్మపరః. అత [illegible]
[illegible]మపి ముక్తాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే ఇతి శ్రుతావివానేకో-
పపత్తిబలాదుజ్ఝ్యతే. అతో యథోక్త ఏవార్థః. బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయం దర్శయతి విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా. సర్వగా-
చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాత్యేకవచనం. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వం వ్యాప్తుం క్షమా. కర్మణా వేష్టితా- కర్మణా సంకుచిత-
జ్ఞానేత్యర్థః. తర్హి సర్వేఽజ్ఞాస్స్యురితి తత్రాహ తయేతి. కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞానసత్త్వస్య ము-
క్తౌ సర్వవిషయత్వస్య చ ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచవికాసౌ సిద్ధౌ. తత్తారతమ్యం చ *పుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః *తచ్ఛక్త్యాపకర్షోఽధికా
ఇతి స్పష్టీకృతం. జాతీనామప్యపృథక్సిద్ధధర్మత్వేన రూపశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రస్తుతరూపత్వం నియామ్యత్వలక్షణమిత్యాహ ప్రధానం చే-
తి. చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వనిత్యత్వాదేః ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా విహితత్వాన్నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వా-
దిధర్మాణాం పారమార్థ్యేన తదాశ్రయభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పారమార్థ్యసిద్ధ్యతో వ్యాఖ్యా చ తయోర్భ్రమవిషయత్వాసంభవశ్చ దర్శితో భవతి. న హి ధర్మి-
సత్యత్వేన వినా ధర్మసత్యత్వం యుక్తం. నాపి బాధ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తం. సర్వభూతాత్మభూతయా- సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా- విష్ణో-
ర్నియమనశక్త్యా. అన్యథా *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. తయా వృతౌ- వ్యాప్తౌ. నియమనేన చ ధారణం శ్రుతిసిద్ధం *ఏతస్య వా అ-
క్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి హి శ్రూయతే. అతో బిభర్తీత్యుత్తరశ్లోకసామఞ్జస్యం. సంశ్రయధర్మిణౌ- భగవదపృథక్సిద్ధధర్మి-
కౌ. పృథగ్భావః- ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషరాహిత్యం- సంహారః- తత్ర హి కరణకళేబరం నాస్తి. సంశ్రయః- కరణకరణిత్వేన సంబన్ధః-
సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా- సంశ్రయః - తయోస్సంబన్ధః- సంసారః. పృథగ్భావః- మోక్షః. తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమా-
హ యథేతి. కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః- జలస్య కణికాస్తత్సంశ్లేషేణ బిభర్తి వాయుః. సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్వా దృష్టాన్తః- పరస్య

శక్తిస్సాపితథావిష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః ॥ తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవత్ ॥ ఇత్యాదినా పరం బ్రహ్మ స్వభావత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య పారమార్థికస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వం శరీరరూపతన్వంశశక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన చాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తునస్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితిం చోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసన్ధానమచిన్మాత్రాకారతయాఽనుసన్ధానం చ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మ సవిశేషం, తద్విభూతిభూతం జగదపి పారమార్థికమేవేతి జ్ఞాయతే. ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేన తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణం స్వసంవేద్యం యోగయుఙ్మనసోఽనగోచర ఇత్యుచ్యత ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చాపలాపః. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్ - తదుచ్యతే-

సంసంకలితాఽసంకలితాశ్చ బిభర్తి వాయుః. యద్వా- ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యే దృష్టాన్తః- వాయురాకాశగతం తత్స్వభావాస్పృష్టం బిభర్తి. ప్రధానపురుషాత్మనః- ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి కర్మాధ్యాహర్తవ్యం. యద్వా- ప్రధానశబ్దాసన్తరపురుషశబ్దో బద్ధపరః. ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాన్ బిభర్తీతి. ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ తదేతదితి. మిథ్యా హి బాధ్యత్వేనానిత్యం. పారమార్థ్యే సతి హి నిత్యత్వసంభవః. ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖిలదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వం చ ॥ స సర్వభూతప్రకృతిం ॥ సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాదిలీలత్వం భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధం. అన్తః ప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృత్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతో బాలకస్యేత్యాదివచనం వివక్షితం. తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య- కార్యకారణావస్థితస్య బద్ధముక్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య హి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదికం తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితస్య నిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవేత్యుక్తం. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదనసిద్ధార్థః శరీరతయా రూపత్వం. ॥ తదేవ సర్వమేవైతదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం. ॥ ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతన్వంశేతి) (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషు చ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయత ఇత్యన్తేనోక్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః. ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వం చ స్థితం. అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (ప్రత్యస్తమితేతి) ॥ దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మన ఇతి ॥ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిర్ద్వారాదిశరీరం చోపాధిత్వేన ప్రతీయత ఇత్యుభయవిధవచనార్థం సంఘట్టయితుం దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తం. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దిష్టశరీరస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదిత్యభిప్రాయః. దేవమనుష్యాదిశబ్దేన ప్రతిషేధ్యభేదస్య శరీరే విద్యమానతాదర్శితాననుముక్తానాముపాస్యత్వాభావాదుపాసకస్వరూపస్య అచిత్సంసృష్టతయా ప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగాచ్చ తాదృక్స్వోపదేశాయోగాదస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధాత్మవిషయత్వానుపపత్తేః పరమాత్మవిషయత్వం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారాయ చోక్తం దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి. ఇదానీం సంసరతోఽపి స్వాభావికాకారస్య తిరోహితస్య విద్యమానత్వాదావిర్భావిష్యతస్తస్య తథానుసంధానాయ ఉపదేశ ఇతి భావః. ॥ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీత్యేకత్వా రయితుం సంసృష్టస్యాపీత్యుక్తం. అపిర్విరోధే. పాతకిసంసర్గాత్పాతకిత్వం భవతి- రుమాసంసర్గాత్పదార్థానాం లవణత్వం భవతి. అతో విరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన- భేదో రూపవర్ణాదిః. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేన భేదస్యాపునరుదయవినాశోఽభిప్రేతః. తతశ్చ ప్రలయకాలవ్యావృత్తిః. తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరమిత్యనేన అగోచరం వచసామితిపదం వ్యాఖ్యాతం. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి- జ్ఞానపదం సత్తామాత్రమితి చ పదం వ్యాఖ్యాతం. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దేన సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రచ్ఛబ్దార్థం వివృణ్వతా జాయతేఽస్తీత్యాదివికారావ్యావృత్తాః. సత్తామాత్రమిత్యుక్తే కేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తం. జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. వచసామగోచరత్వే సత్తావ్యాహతపరిహారార్థం న్యాయవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యుదాసార్థం చాత్మసంవేద్యమితిపదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా- అగోచరం వచసామిత్యస్మిన్పదే కల్పనావికారరాహిత్యేత ద్వాచిశబ్దాగోచరత్వేనోక్తే భేదకధర్మాభావాత్ కథం స్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితి శఙ్కాయామాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. ప్రత్యక్త్వేన భాసమానత్వం స్వవ్యావర్తకం. అన్యే హి దన్తయాఽభాసన్త ఇత్యర్థః. జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ. ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహత్తయా పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం ॥ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వివోపపద్యతే. యోగయుక్- ప్రత్యాహారయోగః. ॥ ఏవం ప్రకారమమలమితి వచనేన పరమాత్మని ముక్తస్వభావస్యాతిదిష్టత్వేన ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః, పరమాత్మనశ్చ ॥ అపక్షయవినాశాభ్యాం ॥ రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైః కతిపయభేదరాహిత్యస్యషడ్భావవికారరాహిత్యస్య చ స్పష్టత్వాత్తదానుగుణ్యేన అనతివిస్తరం శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః. అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం తస్య చ ప్రత్యాహారయోగస్యాగోచరత్వం చ కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమిదమితి) ప్రకరణాదేవావగమ్యత ఇతి పరిహరతి (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అస్మిన్ప్రకర

అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానుక్త్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం మూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్య తృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితం అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యా విద్యావిరహిణోఽచిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుఙ్మనసోఽనాలమ్బనతయా, స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమమూర్తం పరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తం చ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్య కర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధం మూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. తథాహి— *న తద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః। ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదం। సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ ఇతి చ వదతి *తథా చ స్మృతిః సనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేనోద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతశ్శుద్ధివిరహాత్ భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా

న్తే-న హ్యయం ముక్తకశ్లోకః-అపి తు ప్రబన్ధస్థః. *అతః పూర్వాపరాపరామృష్టశబ్దో న్యాయం కురుతే మతిమితి తత్పరిహారాయ పూర్వాపరపరామర్శేనైవార్థో వర్ణనీయ ఇతి భావః. (సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన *క్లేశానాం చ క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యాపవర్గోపాయత్వనిరాసశ్చ సూచితః. (యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) *ప్రాణాయామేన పవనే ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియే। వశీకృతే తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సంక్షిప్తః. (పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణోరేవ శక్తిర్బ్రహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యావృత్త్యయే విష్ణోరితి వ్యాసః కృతః. *పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః *పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య *తతస్స వాసుదేవేతి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం *పరమాత్మా చ సర్వేషాం *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ *పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితం *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పరబ్రహ్మత్వం జగతస్తచ్ఛక్తిత్వం తచ్ఛక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదకతద్వచనవిరోధాత్ తదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం-అపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. బ్రహ్మ చ నకస్యచిద్విశేషణం. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః-స హి బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర *నారాయణః పరం బ్రహ్మ *విష్ణుస్తదాసీద్ధరిరేవ నిష్కలః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ *న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతయోఽనుసన్ధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఇతి సామర్థ్యాత్ సిద్ధ్యతే.(?) విష్ణోరేవ శక్తిశ్చేత్-తథా విష్ణోర్విగ్రహైకదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః. తదాశ్రయభూతో విగ్రహో న హి బ్రహ్మణోఽస్తీతి చ సూచనం ఫలితం. (శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూపగోచరశ్శక్తిశబ్దో న పరమాత్మవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. *తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి హ్యుచ్యతే. *భూపమూర్తమమూర్తం చేత్యాదివచనార్థమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి) మూర్తామూర్తవిభాగేనేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశః కృతః. (నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) న విధ్యర్థే కృత్యప్రత్యయః-అపి తు శక్యత్వాభిప్రాయః. యోగిధ్యేయం పరం పదమిత్యత్రాపి సప్తమ్యర్థః.(?) నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రక్రాన్తయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితం. (స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర స్వతశ్శబ్దేన స్వాభావికత్వముచ్యతే-అపి త్వౌపాధికదోషనిరాసే స్వయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితం (శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్యేతి) స్వతశ్శుద్ధివిరహాదిత్యనేన శుభత్వం ప్రతిషిద్ధం. అనాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధమితి శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వం-హేయవిరోధిత్వం-న తు హేయరాహిత్యమాత్రం-*చిన్త్యమాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకిల్బిషనాశనమిత్యుక్తత్వాత్. శక్తిత్రయాశ్రయత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనే సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థం. పరశక్తిరేవ పరమాత్మనో రూపమితి పరశక్తిరూపం. పరశక్త్యాత్మకం వా. ఏవముత్తరత్రాపి. భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాదిశరీరవ్యావృత్తిః-భగవదధిష్ఠితత్వేఽపి తత్క్షేత్రజ్ఞోపాధిమానవిషయత్వాత్ తేషాం శరీరాణాం. శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తరూపమిత్యనేన *మూర్తే భగవతో రూప ఇతి వచనార్థ ఉక్తః. ఉక్తేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాస్యానర్హత్వకథనం వస్త్వన్తరస్య తదర్హత్వకథనం చ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (న తదితి) యోగయుజా-ప్రక్రాన్తయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేనోక్తం. స్వతశ్శుద్ధివిరహశ్చ ప్రకరణసిద్ధ ఇత్యభిప్రేతః- *అన్యే తు పురుషవ్యాఘ్ర చేతసో యే వ్యపాశ్రయాః। అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాం హి శుద్ధివిరహ ఉక్తః. అన్యస్వరూపస్యార్హతాకథనం చాస్య రూపస్యానర్హత్వవివక్షాసూచకమితి చ శబ్దార్థః. *అన్యే త్వితి గ్రన్థేన కర్మసమ్బన్ధతత్కాలాశుద్ధికథనాత్ కర్మసమ్బన్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వం స్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితి పదేన. ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్ర౽౽.

దయః సమస్తాస్సృష్టిస్థాః। ప్రాచీనకర్మజనితసంసారవశవర్తినః। యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః। పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం సర్వసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తం. అతోఽత్ర న భేదాపలాపః ప్రతీయతే. జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యత్రాపి అర్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనో దేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. నహి శుక్తికాయా రజతతయావభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి. జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సర్వార్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ -తదసత్ -అస్మిఞ్ఛాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసంభవాత్. సామానాధికరణ్యేనైక్య ప్రతిపాదనంచ బాధాసహం విప్రతిషిద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. అతో యమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః. తథాహి—

నిషేధా- త్ప్రశ్నసమాధ్యాహారాత్. స్వభ్యా హి కర్మవశ్యా- *పుమాన్న దేవ ఇత్యారభ్య *భూతైస్తే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తైః. *తేషామప్యన్యతో యత ఇత్యేవమాదిష్వస్య గ్రన్థస్యార్థః పూర్వముక్తః. అథ *తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్యపూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావం నిగమయతి (అత ఇతి) అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపిస్సముచ్చయే. కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమే సర్వార్థాకారస్య తథాత్వేనావభాసో న భ్రమో భవతీత్యర్థః. తమేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) దృష్టాన్తాద్వైషమ్యముఖేన చోద్యం శఙ్కతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్ర హి సర్వం రజతజాతం న శుక్తికాశకలేన సమానాధికరణం దృష్టం- అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణ ప్రతిపన్నం. అతో న కృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః- అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వం. అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వంచ. అత్ర తు బ్రహ్మావ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్య చ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమితి. ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) తత్ర ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణోఽవిద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వం చాత్ర విరుద్ధం- *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం *తతస్స వాసుదేవేతి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం *హేయాభావాచ్చ నిర్మలం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *విభూతయో హరేరేతా ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః. *భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితం *విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అతస్సప్రత్యుక్తం. పరబ్రహ్మణో నిర్దోషమితి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తం. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాన్వయానుపపత్తిరుక్తా- అవిద్యాసంబన్ధే సతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి న ప్రమాణాన్తరసిద్ధం- యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్. అతో విధేయతైవ. విధిస్తు న భ్రమం జనయతి- బాధానర్హనిషేధవచనస్యాపి సతో భేదస్యాసత్త్వవిషయబుద్ధిరూప భ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానం. తస్మాద్విహితోऽర్థః పరమార్థ ఏవేతి న జగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యేనైక్య ప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ -యథా శుక్తే రజతమిత్యత్రేతి శఙ్కాయామాహ (సామానాధికరణ్యేనేతి) బాధాసహం- న కేవలమాకారద్వయే అన్యతర బాధనిరపేక్షమపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి- కింతు బాధం న సహతే- ఆకారద్వయానిష్ఠౌ సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హ్యేకస్మిన్ వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధంచేతీతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారేప్యైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధం- సద్వారకత్వాదితి భావః. అనన్తరమేవ- సత్త్వధికరణానన్తర ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చశబ్దశ్శఙ్కానివృత్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతోయమితి) ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తం. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథాహీతి) అప్రకృతార్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం- ఉచ్యతే- జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యవిశ్లేషణాన ప్రతీయతే. తేషాం ప్రణస్యేతిపదేనాన్వయశ్చ న జ్ఞాయతే. శ్లోకస్య విశిష్టార్థపరత్వంచ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. తేషు వ్యాఖ్యాతవ్యేషు- ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కింనిబన్ధనం- ప్రథమత ఏవ హి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే. శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తారవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః- అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్యాయాం క్రియమాణాయాం అస్యత్ప్రశ్నస్యైవముచ్యత ఇతి శిష్యబుద్ధేర్వ్యాకులతా స్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతి ప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణ ఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతి శఙ్కాపరిహారాయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరవరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః- న తు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్త్యన్వయస్య సద్వారకత్వసిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి యన్నయమితి మయత్ప్ర

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్యేతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణం. సకలశాఖాగతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

త్యయేన జ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకాః వ్యాఖ్యాయన్తే. తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః-ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నే ఉపప్రశ్నానుపపత్తిః. శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తం. శ్రుతవేదాన్తస్య కథం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని-ఇతిహాసపురాణాన్యుపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః. స చ స్మృత్యధికరణవ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థం. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వప్రతిపాదనార్థం. ఇతిహాసస్య పురాణేభ్యోఽభ్యర్హితత్వం విశేషః- *అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే *అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి పూర్వనిపాతే సతి తస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. అస్య శ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణం నామేతి) పదద్వ్యన్తవిశేషణద్వయేనాసాధారణ్యేన జ్ఞానమస్తీత్యుక్తం. తత్త్వార్థానామితి బహువచనం కపిలపతాదపీతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థం. వ్యక్తీకరణం-అజ్ఞాతవిశేషైస్సహాస్వావగతార్థస్య ప్రకర్షః. యథా వేదేన కర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావనస్నానాదివిశేషైస్సహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగస్యాపి నిష్కర్షస్సంపాద్యః. ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (సకలేతి) పూర్వార్ధవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్ధం. ఉపబృంహణం నామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారనైరపేక్ష్యమిత్యర్థః. నను యథా ఆపాతప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారే చ రాగతః ప్రవృత్తిః-తథా అధీయమానశాఖాన్తరగతే న *అనన్తా వై వేదా ఇతి వాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమాదధీతశాఖానవగతానాం తదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాం చార్థానాం సంభవాత్, *స్మృతేశ్చ *అపిస్మర్యత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనాచ్చోపబృంహణశ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధివైయర్థ్యం-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్త్వం. న చ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః- అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తస్యైతద్వచనార్థజ్ఞానం-తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యం- భారతాదిప్రబన్ధవిశేషశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సామాన్యత ఉపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి జ్ఞాయత ఇత్యస్యాయమర్థః- న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయత ఇతి. ఉపబృంహణం నామేత్యాదిభాష్యేణ న్యాయప్రాప్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే. యద్వా-సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వస్తుని విరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రదేశాన్తరసమ్భవే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసఙ్గాచ్చ నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రసఙ్గాసంభవాత్ బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే వ్యుపబృంహణసహస్రైరపి తదియత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేష్వస్యలమేనైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చోపబృంహణశ్రవణనిరపేక్షం ప్రతి ఉపబృంహయేదితి విధానం యుజ్యతే. న స్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావాన్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రోదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధిరదృష్టార్థస్స్యాత్. న చ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యం. దృష్టార్థత్వంచ వచనం దర్శయతి *మామయం ప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణం నామ తదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికం. తస్మాత్ సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తం. తర్హి తదేవదృష్టం ఫలమితి చేత్తదప్యయుక్తం - తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్యోక్తత్వాత్, సాకల్యేన బ్రహ్మవిభూత్యనవగమస్య సమస్తతదవాన్తరవిశేషానవగమస్య చ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేః ఫలత్వాయోగాచ్చ. ఉచ్యతే- యద్యపి పరతత్త్వ *తదుపాసనప్రతిపాదనేషు విపర్యాసాసంభవః- తథాపి కింతేకృష్ణ స్తికీకటేషు గావో నాశిరం దుహ్రే నతపన్తి ఘర్మం। ఆనో భర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్ రన్ధయా న ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యేవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తితద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానోఽహల్యాజారాదివాక్యానాం పణ్డితమానిభిరితరైరుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం మన్త్రార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతే చేచ్ఛ్రుతోపబృంహణతయా వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యత ఇతి. న చాన్యోన్యాశ్రయః-స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయాన్తర్భావేప్యధ్యయనాద్విధ్యవగమః విధ్యవగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయః తద్వత్. తత్ర హి విధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదను

స్తేనదర్శనాద్వ్యాఖ్యానపక్షప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యా వా- తదభిజ్ఞస్వగురువచనేన వా- తేనోపబృంహణాధిగమప్రవృ
త్తపురుషాన్తరదర్శనాద్వా- ఉపబృంహణజ్ఞానస్య సంపాద్యత్వాజ్జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్న ఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః. తత్ర స్వగురోః ప
రాశరస్య సార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధేః, తేనైవ సర్వవిద్యాస్థలేషు స్వస్య కృతశిక్షత్వాచ్చ మైత్రేయస్య తత్ప్రణీతపురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః. పురాణా
న్తరేభ్యోస్య పురాణస్య వైషమ్యం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) అస్య తావత్పురాణరత్నస్య ప్రాచ్యోదీచ్యాదిసర్వవిద్వజ్జనపఠితస్య పురాణా
న్తరేభ్యోపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ ధర్మశాస్త్రేషు మానవస్యేవ వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ చ సజాతీయప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయో నాపహ్నోతుం శక్యతే. త
త ఏవ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ కౌర్మాదేరివ నష్టకోశత్వశఙ్కాపి దూరోత్సారితా. అనతివిస్తరత్వాచ్చ ప్రత్యేకపఠజ్ఞానావసరతి. అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశ
యం చేదం- *పరయపరాశరేవమితి. *అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్త్యతే। రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః॥ సాత్త్వికేష్వథ
కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః। తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్॥ యస్మిన్కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా। తస్య తస్య తు
మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్దృష్టకార
ణపురాణాన్తరసామ్యం న సంభావనీయం. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం, *సత్త్వాత్సంజాయ
తే జ్ఞానం *అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీతి చ వచనాత్ సిద్ధం. *సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమి
ష్టం। ఉపష్టమ్భకం చలం చ రజః। గురు వరణకమేవ తమః ఇతి *సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాస్స్మృతా ఇతి చ ప్రసిద్ధం. నను చతుర్ముఖశివాది ప్రతి
పాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూ
లత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అత ఏవ తద్వచనమాత్రస్యాప్రామాణ్యం వక్తుమయుక్తం- న బహూనాం పురాణానాం- భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే- న
తావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా - బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్, *యో హ ఖలు వా అస్య రాజసోంశః
సో సౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం బ్రహ్మా। యో హ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సో సౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణుః। యో హ ఖలు వా అస్య తామసోంశ
స్సో సౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం రుద్ర ఇతి *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి చ శ్రుత్యానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య
తత్తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకే మ
హాభారతే చ మోక్షధర్మే *జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థనిశ్చయ ఇత్యాదినా భగవత్కటా
క్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా *పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చ
తుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వ
చనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయం- బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్తౌ వా ఆగ్రహాసం
భవేనాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్రహసంభవః- న త్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదో
షసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రాప్రామాణ్యం యుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తం- సాక్షాదర్థవిరోధా
భావాత్. న హి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నా
నాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వం చ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః. తత్ర భూయసాం బలీయస్త్వమితి చేత్ - యది కేవలమేతద్వచ
నమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యం - తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వా
ప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహన్యాయ్యే సతి కస్యాప్రామాణ్యం కస్య చ ప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్ర
పరత్వాదస్య వచనస్య. అతోనేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైర్దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో న భూయసాం బలీయస్త్వనయేన
తద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుల్యాత్తత్ప్రామాణ్యమితి చేత్. ఇదం తావద్వచనమబాధితం- ఇహ భూ
యసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుల్యమదు
ష్టమూలమేకమపి పురాణం న బాధితుం ప్రభవతి. న హి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన
సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో న దృశ్యతే- నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్ర
త్యుత శ్రుతిషు హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే
*న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే *న బ్రహ్మా నేశానః *తత్ర
బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత *త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత *తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః *విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ *అజస్య
నాభావధ్యేకమర్పితం *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదు
త్పత్తిః శ్రూయతే. లైఙ్గేతు బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనావితి రుద్రోక్త్యా రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరు
త్పత్త్యవగమాత్ పురాణాన్తరాణాం శ్రుతివిరోధస్స్ఫుటతరః. యద్యపి కైశ్చిత్త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతం. తథాప్యయం విరోధో
దుష్పరిహరః- తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణాద్రుద్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి
వాక్యైశ్శ్రవణాభావాచ్చ, కారణవాచిశివాదిశబ్దానాం ఆకాశాదీనామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావాచ్చ *సర్వే విష్ణుమయా

వేదాస్సర్వేపి విష్ణుమయా గుణాః। నహివిష్ణుసమా కాచిద్గతిరన్యా విధీయతే॥ ఇత్యేవం సపరికరం వేదార్థాయత్తైనాత్ర సంశయ ఇతి తైత్తిరీయావపి వేదానాం భగవత్పరత్వప్రతిపాదకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపరాణి ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః ప్రత్యయవత్త్వాత్ పురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటం. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మానవాదిధర్మశాస్త్రైరస్యైకార్థ్యం స్ఫుటం- *ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః *తద్విసృష్టస్స పురుషః *విద్యాత్తు పురుషం పరం *నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వం లేఖనాత్. పురాణాన్తరాణి తు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని చ. తథా వక్తృవైలక్షణ్యం చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం- *స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి. అత్ర పరాశరాత్ పుత్రస్య వ్యాసస్య ఉత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే *పరాశరస్య ... రాక్షసానాం తు కృతం వై శక్తిసూనునేతి॥ అత్ర పరాశరస్యావతారకత్వస్య శక్తిప్రకర్షాతిశయాద్గా. అన్యథా పరాశరస్య చోత్కర్షాతిశయో ... చేత్యపి హి న వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వేన మహావైలక్షణ్యం. వరదానే సత్యేవ ... ప్రామాణ్యం ... తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి న వాచ్యం- వరలాభవచనస్య పరాశరోపలబ్ధవరత్వబాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్య అనపోదితత్వాత్. లైఙ్గే చ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే- యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే *దేవతాపారమార్థ్యం చ విజ్ఞానం చ ప్రసాదతః। పురాణకరణం చైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోః॥ ఇతి, తత్రైవ త్రిషష్టితమే *... ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ. తదనన్తరం చ *షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయం। ... సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వం మహదేవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వం చోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం చ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తత్తరపహ్నవం. ఇదం చాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యం- యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వం. *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమిత్యాదివిశేషనిష్ఠప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టే సతి ప్రతివచనస్యాస్య ప్రవిశేషపక్షపాతేన తదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం న తత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్. సామాన్యేన పృష్టే సతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ *తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూత పౌరాణికాద్య తు। పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతమః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిదఙ్గీక్రియతే- యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణార్థానుక్రమణే * సర్వావతారేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవ తు। విష్ణోః ప్రసాదాత్ కృష్ణస్య విష్ణోశ్చైవ తు సంభవః ॥ తత్ర *లీలయా చైవ కృష్ణేన స్వకులస్య చ సంహృతిః। జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్య చ లీలామాత్రనిబన్ధనత్వం హి తత్రోచ్యతే. అతఏవైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాదప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తర్హ్యేతదైకార్థ్యాత్తాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితి చేన్న- కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు ఆగ్రహాసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తం- అస్య పురాణస్య కార్త్స్న్యేనానాగ్రహమూలత్వం చోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తం. అతోఽస్య తత్ర బద్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయస్యోక్తార్థత్వమప్రకమ్ప్యతాహేతుః. కించ- పురాణాన్తరేష్వివాస్య పురాణస్య న స్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే- కార్త్స్న్యేన భగవత్ప్రకర్షస్యైవావగమాత్. పురాణాన్తరేషు వ్యాఘాతః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ। అయం మే దక్షిణే పార్శ్వే బ్రహ్మా లోకపితామహః। వామపార్శ్వే చ మే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి॥ తత్ర *తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరం। ప్రాహ నారాయణో దేవస్సలిఙ్గం లిఙ్గవర్జితం। యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ। భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయి చావ్యభిచారిణీతి హరిబిరిఞ్చయోశ్శివాదుత్పత్తిస్తదారాధనపరవరణాదికముక్తం. తత్ర క్వచిత్ *త్వత్తో హ్యుపసంభవో రుద్రస్తమసా చ సమావృతః। త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసా చ పితామహ ఇతి చతుర్ముఖరుద్రయోర్భగవత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాహతిః. న చ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తితదారాధనరూపలీలోక్తిరితి న విరోధః- పురాణరత్నభారతాదౌ *మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారం చ కరోతి యః। తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః ॥ తథాపి యో మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనం। కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ॥ సామ చాపి ప్రదానం చ తథా భేదప్రదర్శనం। కరోతి దణ్డపాతం చ క్వచిదేవ పలాయనం॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే। లీలా జగత్పతేస్తస్య ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే ॥ ఈశన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః। కర్మాణ్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః॥ తేన వఞ్చయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః। యే తమేవ ప్రపద్యన్తే న తే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభిరివ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థాదర్శనాత్, భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయాఽపరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిముఖేన ప్రతిపాదనాభావాదిహ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనాచ్చ. అతః స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహారః. న చ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతీదం చ మహద్వైలక్షణ్యం. ఉక్తలక్షణప్రకర్షవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్య చ విరోధే సతి పురాణరత్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యం చ సుస్పష్టం. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వాత్, తత ఏవ నష్టకోశత్వాభావాద్, దనతివిస్తృతతయా ప్రక్షేపశఙ్కారహితత్వాద్, దన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వాత్, సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వాద, తత ఏవ దృశవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరాణామేతద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వాచ్చ శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణతమం. ఏతత్సర్వం హేతుజాతమభిప్రేత్య ప్రధానభూతయుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రశ్నా

ఃప్రపులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వావగతవేదార్థోప
బృంహణమిచ్ఛన్మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ *సోహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ
యథా మహాభాగ భవిష్యతి। యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరం। లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి
యత్ర చేత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేషతద్విభూతిభేదప్రకారతదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః.
బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నే యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాత్ యన్మయమిత్య
నేన సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమితి పృష్టం. తస్యచోత్తరం జగచ్చ స ఇతి. ఇదం చ తాదాత్మ్య

సంవాదయతి (పరాశరేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమః కార్యం ధర్మ్యస్తరత్వేన ధ
ర్మ్యన్తరస్య ప్రతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి వచస్స్మారితం. ప్రశంసార్థేన మతుప్ప్రత్యయేన రజః కార్యం ప్రకారాన్త
రేణ విషయస్యావిర్భూతప్రకారాన్తరవిశిష్టతా ప్రతిపత్తిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మణా ఉపాస
నేన చారాధ్యత్వం ఫలప్రదత్వం చ వివక్షితం. అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః, యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిః, ఇతి వరలాభకథనం సవిశేషతోప
పాదనమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తం. వరలాభాత్తదతిశయసిద్ధిః. సోహమిత్యాది. సోహం- త్వయైవ సర్వవిద్యాను శిక్షితపూర్వో
హమితి భావః. ధర్మజ్ఞ- *విశేషో నిసత్వాం శిష్యపుత్రయోరిత్యేవంరూపధర్మజ్ఞ. యద్వా-*ఆనృశంస్యం పరోధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యం-ఆశ్రితసం
రక్షణపరత్వం. *ఆశ్రితేష్వానృశంస్యత ఇతి వచనాత్. మహాభాగ-పరిపూర్ణకృత్యం హి పరసంరక్షణం. కించిత్కారమప్యనపేక్ష్య రక్షకస్త్వమేవేతి భావః.
యథా యతో బభూవ- బ్రహ్మరుద్రాదిషు కః కారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వం- ఉత పరిణామిత్వం. తత్రాపి కిం
సద్వారకపరిణామిత్వం- ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదేన సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా భవిష్యతీతి ప్రశ్నః.
వృశ్చికస్య గోమయవృశ్చికోపాదానకత్వదర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేదశఙ్కాప్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతి పదయోః పూర్వవదర్థః. య
తో యథా బభూవేత్యేక ప్రశ్నత్వశఙ్కాయన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే. యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇ
తి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞాతవ్యత్వేపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవకృతః. యత ఇతి హేతౌ పంచమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తన్త్రే
ణ ప్రశ్నః. అన్తస్సిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నః యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యాద్వ్యాపక
ప్రాచుర్యం హి ఘటాకాశాదౌ దృష్టం. ఆత్మతయా హి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వం చ ధారకత్వం. అతో న్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితి ప్రశ్నః ఫలితః. య
న్మయం-యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం.
చశబ్దాద్బహిర్భూతపోషకాదికృతా పోషణాదిలక్షణాస్థితిః, మాతాపిత్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణాస్థితిశ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యుపా
దానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రచుర్యార్థ ఏవ. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పఞ్చమ్యర్థస్సంకోచయితవ్యః- బలీవర్దశబ్దవన్మయటో ఽనన్యథాసిద్ధత్వా
భావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః. పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా పదాన్తరార్థసంకోచః గోబలీవర్దన్యాయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అత్ర మయటో ర్థాన్తరస
మ్భవాన్నాయం సంకోచకః. యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానం చ బోధయితుం శక్తం- స్థితిప్రశ్నో ఽపేక్షితశ్చ. అతో ఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బ
లం. యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతావపి యత ఇతి పదే నైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి య
న్మయమితి స్థితిప్రశ్నః క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారే అపేక్షితావచనమనపేక్షితవచనం చ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్- ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సంభవ
తి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనధీతశాఖాన్తరేషు స్థానభేద ప్రకారభేదశఙ్క
యా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వ కార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్య ప్రకారభేదశ్చ హి శఙ్కాస్పదం భవతి. భూత
భవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థాన ప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. చకారాల్లయకర్తృ ప్రశ్నశ్చ సూచితః. న చ కర్తృభేదశఙ్కానిబన్ధనః. స్వరూపప్ర
శ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకాపేక్షితత్వేనోదాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. విష్ణోస్సకాశాదితి శ్లోకస్యార్థాన్తర ప్రశ్నో
త్తరరూపత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థసంగ్రహేణాహ (అత్రేతి) (బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దో విభూత్యాదివ్యావర్తకః. స్వ
రూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః. విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. న చ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాది ప్రశ్నాన్తర్గతః. వర్ణా
శ్రమధర్మాది ప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టం. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నీత్యా ఫలవిశేష
శ్చాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తేషు ప్రశ్నేష్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తం. సప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్త
ర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితి పదస్యార్థం సోప
పత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతమితి పదం సృష్టిప్రలయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం
రక్షణసంహారౌ వివక్షితౌ- స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్మత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్స్థిత్యర్థం కిమా
త్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహ
రతి (ఇదం చేతి) ఇదం-సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. గగనాదౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ తాదాత్మ్యం న దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాత్మత్వం వివృణోతి

మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం- నతు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతం-యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి మయడ్ ప్రధానవికారార్థః - పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః-జగచ్చ స ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. తదా హి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్. అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ *తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. కృత్స్నం చ జగత్ తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ. తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమిత్యాశ్రీయతే. అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని న సఙ్గచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నం చ శాస్త్రం న సఙ్గచ్ఛతే. తథా హి సతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవంరూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. జగద్బ్రహ్మణోరైక్యప్రవృత్త్వపరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత. సర్వాశుభాస్పదం చ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మశరీరభావ ఏవేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే. అతో

(అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేన చ శ్రుతిసిద్ధత్వాదితి భావః. నతు వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితి మయడితి) కుత ఇత్యత్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. న చ తత్ప్రష్టవ్యం- యత ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్- అతః పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యం. న చ గోబలీవర్దన్యాయః- అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయశ్చాత్ర ప్రేరకః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽభిమతం స్వార్థికపక్షం దూషయతి (నాపీతి) నతు భేదాభేదపక్షాభ్యుపగతం - తత్తు దూషయిష్యతే. న హ్యర్థసంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భావః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనం హ్యుచితం - నతు శ్రుతపరిత్యాగః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్య అసాధారణం దూషణమాహ (జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదం జగత్ తత్కిమిత్యుక్తం స్యాత్. యదిదం జగత్ తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య ప్రష్టవ్యత్వాయోగాత్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాయ తత్కిం సత్యం- ఉత మిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యం. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్తరనిషేధకే చ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధార్థం సామానాధికరణ్యమితి చేత్ తన్నాస్తి- మాతా మే వన్ధ్యేతివత్ సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితి భావః. తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదా హీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశ్శబ్దః. ఆకారాన్తరనిషేధకశబ్ద ఏవకారః. సాతౌదర్థమాహ (అత ఇతి) అతః- స్వార్థికత్వవికారార్థయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయతి (తదితి) ప్రకృతం- ప్రకర్షేణ కృతం- ప్రభూతం- ప్రచురమిత్యర్థః. *అన్నమయో యజ్ఞః *శకటమయీ యాత్రేతి హి తస్యోదాహరణం. కిమత్ర ప్రాచుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నం చేతి) *అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాదిశ్రుతేస్తదుపపన్నమితి భావః. సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతిపిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం. తేన స్వార్థికత్వనివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ నైవం- మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తేః ప్రాచుర్యార్థనిర్ణయస్య చ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వం తావత్ -అర్థవత్త్వే సంభవతి నిరర్థకత్వస్వీకారాయోగాదపాస్తం. జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యేన చాపాస్తం- స్వార్థికత్వే సతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నతు శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. న చ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిసాపేక్షం- సామానాధికరణ్యలక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిః సామానాధికరణ్యస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్ఛక్తేః ప్రష్టవ్యత్వే సతి స్థితిస్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య మృషావాద్యభిమతైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామానాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధో యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం చ దర్శితం భవతి. స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ (తథా హి సతీతి) సామానాధికరణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్యన్మయం జగద్ద్రవ్యమితి పృష్టం స్యాత్. తదానీం మయడ్వైయర్థ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం- యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పత్వాదినా జీవగతదోషః సర్వాశుభత్వాదినా ప్రకృతిగతదోషశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. యద్వా- ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. శరీరవాచిపదస్య శరీరిపరత్వే ముఖ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానోపయుక్తార్థః ప్రపఞ్చితః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహానన్తరం విస్తరోపక్రమే సప్తశ్లోకీం నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకాన్తరైస్సఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిశే

*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితం । స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోఽస్య జగచ్చసఃఇతిసంగ్రహేణోక్తస్యార్థం *పరఃపరాణామిత్యారభ్యవిస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతంభగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవరూపేణావస్థితంఅవికారాయేతి శ్లోకేనప్రథమం ప్రణమ్యతమేవహిరణ్యగర్భస్వావతారశఙ్కరరూప ప్రమూర్తిప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞసమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతి.

లికసగుణవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్యవిశిష్టవస్తునిముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతిభావః. అతఇత్యస్యవ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః. యద్వా-శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవంరూపత్వాత్ *విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్యసంగ్రహరూపత్వం *పరఃపరాణామిత్యాదీనాంవిస్తారరూపత్వంచసిద్ధమిత్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్ర సకాశాదితిపదంపఞ్చమ్యాః పఞ్చమ్యర్థత్వసంపాదనార్థం. యథా అస్యకృతే ఇత్యుక్తే కృతే ఇతిశబ్దస్యచతుర్థ్యర్థత్వసంపాదనపరత్వం తద్వత్. యద్వా - సకాశాత్ - ససంకల్పాత్. కాశనం - ప్రకాశనం- సంకల్పరూపజ్ఞానం. తద్వత ఇత్యర్థః. అనేననిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా- సకాశశబ్దస్సామీప్యవచనః. తేనశరీరకముపలక్షితం. *సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదితివచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచస్థితమితిలయస్థానప్రశ్నోత్తరం. తత్ర స్థితమితి-స్థితం-నిష్ఠాంగతం. అనేనజగతోనిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వంచసూచితం. ఉయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అథయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ-(స్థితిరితి) జగచ్చసఇతి-యన్మయమితిఫలితస్యకృత్స్నాన్తర్యామిరూపకృశస్త్రానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరం. యద్వా- యన్మయమితిఫలితస్థితిప్రశ్నస్యాస్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరం. జగచ్చసఇతితుయన్మయమితికణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరం. ఇదం సామానాధికరణ్యమాత్మశరీరభావలక్షణవ్యాప్తినిబన్ధనమితిపూర్వమేవోపపాదితం. ననునిష్కర్షకశబ్దానాంశౌక్ల్యాదీనాంధర్మిపర్యన్తత్వంనదృష్టం. యన్మయంజగదిత్యనేనజగచ్ఛబ్దస్యనిష్కర్షకశబ్దత్వందృష్టమితిధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్-ఉచ్యతే- నిష్కర్షకశబ్దాహిద్వివిధాః-నియతనిష్కర్షకావైవక్షికనిష్కర్షకాశ్చ. తత్రశౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః- మనుష్యత్వాదిశబ్దావైవక్షికనిష్కర్షకాః-ప్రయోగస్యనియామకత్వాత్. అన్యథానిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపినోపపద్యతే. తథాజగచ్ఛబ్దోపివైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవయన్మయమితివైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్యజగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నం- శుక్లగుణస్యాశ్రయఃకఇతిప్రశ్నస్యశుక్లఃపటఇత్యుత్తరవత్. ఏవంసంక్షేపేణోక్తస్యవక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యేషద్విస్తరరూపేణశ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతినమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవరూపేణావస్థితం- నతుప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహిహేయసంబన్ధాభావఃనతువిష్ణోరితిశఙ్కాయాం *విష్ణునామాసవేదేషు *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమితివచనాత్ బ్రహ్మణఏవవిష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాద్విష్ణోరేవభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చవిష్ణోర్హేయసంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణపరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తం. అవికారాయ-వికారశబ్దోధర్మిపరోధర్మపరశ్చ-*షోడశకశ్చవికారఇత్యాదిప్రయోగాత్. స్వయంకస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతోనభవతీత్యవికారః. అనేనకార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా-వికారః-అవస్థా-మహత్త్వాహంకారత్వాదిః. నిత్యంతత్సంబన్ధరహితోఽవికారః. అతోవికారవతీప్రకృతిరవికారపదేనవ్యావర్త్యతే. ఏవంతత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతిపదేనకార్యకారణరూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధాయేతిబద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ-శుద్ధత్వేననిత్యాయ. అన్యథాఅవికారాయేత్యనేనపునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదంశుద్ధింవిశింషదేవశుద్ధిమద్వస్తువిశేషణం-యథామహోదారఇత్యత్రమహచ్ఛబ్దఔదార్యంవిశింషన్నేవదాతృవిశేషణం- తద్వత్. అతోముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహిపరవన్తః- నతుపరమాః - *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితివక్ష్యమాణత్వాత్ అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషావ్యక్తకాలవ్యావృత్తిరితికేచిత్-నిమేషాద్యవస్థకాలస్యావ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్, పురుషత్రైవిధ్యస్యైవప్రామాణికత్వాత్, విశేషణానాంతద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చయథోక్తానామేవార్థానాంవ్యావర్తితత్వముచితం. విలక్షణవిగ్రహవత్తయాపిసమస్తవైలక్షణ్యమాహసదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమోరూపశబ్దఃస్వభావవాచీ. ఏకస్స్వభావమిత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాదిసర్వావస్థాసుసకలహేయప్రత్యనీకత్వమఙ్గళాస్పదత్వధ్యేయత్వాదిస్వభావోఽప్రచ్యుతఇత్యర్థః. యద్వా- ఏకరూపం-దివ్యాత్మస్వరూపేణసమానస్వభావం. తేనాపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిఃపదైరశేషిత్వ్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థావివక్షితాః. పూర్వోక్తమాత్మత్వంసమృదాత్మకోఘటఇతివద్భవతీతిద్వైశద్యమవయవశక్త్యా క్రియతేవిష్ణుశబ్దేన, సర్వజిష్ణవఇతిపదేన, చ. పదద్వయేనన్నపనభోవ్యావృత్తిః- అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తృత్వంహిశరీరిత్వం. అతఏవమాత్మత్వంవివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్యరూఢత్వాద్దేవతావిశేషనిర్ణయశ్చసిద్ధః. యద్వా - విష్ణుశబ్దేనైవనియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా. వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతిసర్వజిష్ణవఇతి. కథంవిష్ణోఃకారణత్వం-హిరణ్యగర్భాదీనాంహిసృష్ట్యాదికారణత్వమవగమ్యతఇత్యత్రాహనమఇతి. తత్తచ్ఛరీరకోవిష్ణురేవసృష్ట్యాదికంకరోతీత్యర్థః. *రక్షార్థంసర్వభూతానాంవిష్ణుత్వముపజగ్మివానిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారాభగవత్పర్యన్తౌహరిశబ్దః- హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌజీవద్వారాభగవత్పర్యన్తావితి- *బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవామనుష్యాఃపశవస్తథా।విష్ణుమాయామహావర్తమోహాన్ధతమసావృతాఇతి *హిరణ్యగర్భాదిషుచబ్రహ్మకర్మాత్మికాద్వైధేతి* హిరణ్యగర్భోభగవానిత్యారభ్య *మూర్తమేతద్ధరేరూపంభావనాత్రితయాత్మకం। అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవాద్యాఃకర్మయోనయఇత్యాద్యేతత్ప్రబన్ధస్థశ్లోకతాత్పర్యానురోధాత్, *ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ। తదాదర్శితపన్థానౌసృష్టిసంహారకారకౌ *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిభారతాదివచనైః-కార్యాచ్చనిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాదిసామానాధికరణ్యంవ్యాప్తికృతమితిసూచయతివాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావఇత్యాహతాభ్యా.

తత్ర జ్ఞానస్వరూపమిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మనః స్వభావమాహ. తస్మాన్నాత్ర నిర్విశేషవస్తుప్రతీతిః. యది నిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం- తర్హి *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః। భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథా హి- సతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాదికర్తృత్వం- న బ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః - అపి తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి చోద్యపరిహారౌ స్యాతాం. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య

ర్యేతి. యద్వా- తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రద ఇత్యర్థః- *అక్షరస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణ ఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః. *బ్రహ్మా విష్ణుశ్శివా బ్రహ్మన్ ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదిశ్లోకోదితం పరం తత్త్వం, విష్ణోస్తు బ్రహ్మాదిసామ్యం, చ న శఙ్కనీయం. శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణం. తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మిపర్యన్తస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం స్పష్టం పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు. తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః- అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణః పృథఙ్నిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయో బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా - భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోఽపి భూతిసాజాత్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః *సజాతీయస్తేషామితి తు విభవాఖ్యామపి భజన్నితి॥ అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణత్వావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ స్థూలకార్యావస్థామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థాం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుతస్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవ ఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్య వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః, ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్, విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతాకథనపారిశేష్యాత్, తదప్రతిపాదనే అపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూపకారణపరత్వే అనన్తరశ్లోకస్య సర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వసర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, విస్తరే చ *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ *తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం *బ్రహ్మదక్షాదయః కాల ఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, అయం శ్లోకః కాలపర ఏవ. అచిద్విశిష్టవాచిశ్లోకానన్తర్యాదస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితం. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః- వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం *బ్రహ్మదక్షాదయః కాలః *విష్ణుర్మన్వాదయః కాలః *రుద్రః కాలాన్తకశ్చేత్యాదిసిద్ధం. జగన్మయః- అవచ్ఛేదకతయాఽవచ్ఛేద్యతయా చ జగత్ప్రచురః. అథ క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. అచేతనస్య చేతనః స్వరూపేణాధారభూతః- *ఏవమేతే తథా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః *జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి వచనాత్. అణీయస్త్వం- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వం. యద్వా- *వికాసాణుస్వరూపైశ్చేత్యుక్తప్రకారేణ సర్వదశాయామివ జ్ఞానవికాసాభావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థం- భవతీతి భూతం. పృథివ్యాదిషు సర్వత్రైవావస్థితం. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టివిశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. హిరణ్యగర్భేత్యాదిభాష్యనిర్దిష్టేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిశిష్టపరమాత్మపర ఇతి శఙ్కాయాం సమనన్తరం ప్రస్తుతశ్లోకార్థం. వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్స్వద్వారక ఏవ భ్రమాన్వయ ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరవర్ణలాభకథనానుపపత్తిముఖేనోపక్రమవిరోధ ఉక్తః అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్యపరిహారాననుగుణత్వముచ్యతే (యదీతి) యద్వా- శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీమేతత్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే *జుషన్ రజోగుణమిత్యాదినా గుణాన్వయే కథితేఽపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోఽయమభిప్రాయః- గుణాన్వయస్య స్వద్వారకత్వాత్స్వయం నిర్గుణ ఇతి. నిర్విశేషపక్షే అప్రమేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యం - నిర్గుణస్యేతిపదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః- పరిపూర్ణత్వాదిగుణానభ్యుపగమాచ్చ. అప్రమేయాదిపదాన్తరసమభివ్యాహార ఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపితనిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః. (న ఘటత ఇతి) సర్గాద్యా భావశక్తయ ఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్య పరిహారాన్నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమితి భావః. తర్హి కథం చోద్యపరిహారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (తథా హి సతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతం. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యే కృతే- కర్తృత్వస్య పారమార్థ్యే సతి హి తదనుపపత్తిః - అపరమార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమేవ భూషణమితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ - యద్వ్యయమర్థో న ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వయమేవ తచ్చోద్యపరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం విపరీతాకారైః కర్తృత్వస్య వ్యాప్తిం కథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం విపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య విపరీతాకారోఽపి కర్మవశ్యేత్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వం - అమలస్వభావత్వం - కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబన్ధార్హత్వం. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధం - కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యం హి కర్మవశ్యత్వం. నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనామలాత్మన ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం ముక్తస్యాపి విద్యతే. స పూర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాత్తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వమమలాత్మత్వం. అకర్మవశ్యత్వం- కర్మకృతసుఖదుఃఖభాక్త్వాభావః.

కథం సర్గాదికర్తృత్వముపపద్యత ఇతి చోద్యం. దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణో యథోదితస్వభావస్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్న్యాదేరౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి పరిహారః. * పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యాపారమార్థ్యం వదతి - అపి తు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యం. తదేవోపపాదయతి * తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచరమితి. యేన త్వయేదం చరాచరం వ్యాప్తం - అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి త్వదన్యః కోఽపి నాస్తి. అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి. అన్యథా తవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యం. జగతః పతే త్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా, చ స్యాత్. లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ. యతః కృత్స్నం జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవ మూర్తం- తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణః తత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తీత్యాహ యదేతద్దృశ్యత ఇతి. న కేవలం వస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః- జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి. యే పునర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ-

కర్మవశ్యవిసజాతీయత్వం కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. సర్గాదికర్తృత్వే గుణత్రయవశ్యత్వసాపేక్షత్వకర్మాధీనఫలభాక్త్వకర్మసంబన్ధార్హత్వప్రసఙ్గ ఇతి విశేషవిరోధప్రసఙ్గేనేన చోద్యం. అగ్నేర్దీప్యత్వేఽనుష్ణత్వప్రసఙ్గ ఇతివదయం తర్కో ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితః. అతో విసజాతీయధర్మిణో విసజాతీయధర్మవత్త్వం యుక్తం- అగ్నిత్వే సత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉపపద్యత ఇతి పరిహార ఇత్యర్థః. * శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్య గ్రన్థస్యాయమక్షరార్థః- అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః- అతర్క్యప్రమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః- సర్గాదిగోచరాః. భావశక్తయః- వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుశక్తయ ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మతాదాత్మ్యమితివత్. యద్వా- బ్రహ్మణో భావశక్తయః- వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తా నిరుపాధికాశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. యద్వా- భావశబ్దః స్వభావపరః. స్వాభావిక్యశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. అథ చతుశ్శ్లోకీం వ్యాచష్టే (పరమార్థ ఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవ పరమార్థః- అతత్పర్యన్తో మిథ్యేత్యర్థః. జగతః పత ఇత్యాకాశవ్యావృత్తిః. యేన వ్యాప్తమితి నృపవ్యావృత్తిః. అనేన జగతశ్శరీరలక్షణం సూచితం భవతి- నియామ్యత్వధార్యత్వశేషత్వేష్వన్యతమం వ్యాప్యత్వసహచరం హి శరీరలక్షణద్యోతకం. జగచ్ఛరీరక- త్వదన్యో మిథ్యేత్యుక్తే అతత్పర్యన్తస్వతన్త్రవస్త్వన్తరస్యైవ మిథ్యాత్వం స్యాత్ - న తు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య- యథా- హే భూపతే త్వదన్యో నాస్తీత్యుక్తే న భూర్మిథ్యా భవతి- శత్రురాజాన్తరస్యైవ తు మిథ్యాత్వం తద్వత్. యద్వా- ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- * ఏకాదాకినిచ్ఛాస్సహాయ ఇత్యత్ర సహాయపదవ్యవచ్ఛేద్యం హి ప్రాధాన్యం. బ్రహ్మణశ్చ ప్రాధాన్యం జగత్ప్రతివిశేష్యత్వరూపం. తదానీం నాన్యోఽస్తీతి ప్రధానభూతోఽన్యో నిషిధ్యతే- న త్వప్రధానమర్థాన్తరం. ఉక్తార్థస్యోపపాదకం వ్యాప్యత్వప్రతిపాదకముత్తరార్ధమిత్యాహ (తదేవేతి) తత్ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి) యేన- యస్మాదిత్యర్థః. త్వదన్యః అత్వదాత్మకః. త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వాత్ సర్వం త్వదాత్మకం త్వచ్ఛరీరమితి త్వదన్యః అత్వదాత్మకో నాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థ ఇత్యర్థః. తవైష మహిమేతి శ్లోకార్ధైకదేశశ్చోక్తార్థోపపాదక ఇత్యాహ (అత ఇతి) మహిమ్నో వ్యాప్తిరూపత్వాత్ -యా సర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం- న తు వ్యాప్తౌ తాత్పర్యాత్. వ్యాప్తేర్మహిమత్వ ఏవ తాత్పర్యం. యద్వా- వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అత ఇదముచ్యత ఇతి) తస్య పరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవ్యాప్త్యాదేర్మిథ్యాత్వే సర్వవ్యాప్తిస్తవ మహిమేతి న వాచ్యం- అపి తు భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తరద్వయమాహ (జగతః పత ఇతి) లక్షణా- అధిష్ఠానలక్షణా. అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి * ఆదిత్యో యూప ఇతివదితి శఙ్కాయాం- అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయా అపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యత ఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః పరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా- తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావ ఇత్యన్యథాసిద్ధా స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః- యథా దేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోఽపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే- తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమోఽపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునర్న్యాయసిద్ధేతి చ దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః. తం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) చిదచిదాత్మకే జగతి చేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదితి జగచ్ఛబ్దేన- యథా * త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదం జగత్ । మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయమితి. అత్ర జ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్న భ్రమస్స్యాదితి చ సిద్ధం. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః- జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞానస్ఫురణేఽపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః. చతుర్థం వ్యాచష్టే (యే పునరితి) విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిద ఇత్యుక్తం. అబుద్ధయ ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిద ఇత్యుక్తమితి స్మారయతి (బుద్ధిమన్త ఇతి) అయోగిన ఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేన శుద్ధచేతస ఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనస ఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుః పరిశుద్ధత్వం- మనసా తు విశుద్ధేన హి భగవత్సాక్షాత్కారరూ

తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతి[illegible] ఇతి, అస్యార్థస్య [illegible] త్వచ్ఛరీరం చ [illegible] ఇతి. [illegible] ధవిరోధః, ప్రకరణవిరోధః, శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః, [illegible] ప్రసక్తే [illegible] దేవాద్యాకారేణ [illegible] తంన ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాదివివిధవిచిత్ర [illegible] సర్వ [illegible]

[illegible] ప్రాప్యతే. మనోవిశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన. యోగేన [illegible] అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిత్ప్రపంచస్యాప్యుపస్థితం. కృత్స్న [illegible] స్తరేణ సర్వశ్లోకసాధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వార [illegible] మహిమా-త్వం-ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వంశబ్దోహి [illegible] అత [illegible] తో౽సత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః, తిరోధానానుపపత్త్యాది తర్కవిరోధః, ఉభయలిఙ్గవిరోధశ్చ. ప్రకరణవిరోధ [illegible] యస్తువస్తీతిహి ప్రకృతం. స్తోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్వే స్తుత్యనుపపత్తిః. తదభావే చ నితరాం. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధ [illegible] కరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః. అథాధిభరతచతుశ్శ్లోకీం పరస్పరవ్యవహితాం వ్యాచష్టే. (తస్యేత్యాదినా) [illegible] ద్వివిధం శాస్త్రప్రతిపాద్యం. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకార్యద్వైతం. జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతం. [illegible] మానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్య చ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైకత్వపరత్వాత్, [illegible] బహుత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్య *నేహనానాస్తీత్యాదిభేదనిషేధస్య నిహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, [illegible] తిరిక్తవిషయత్వేన ప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్, *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధకత్వాచ్చ, [illegible] మేవ బ్రహ్మాద్వైతం. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యథా బన్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తేః, ఉపదేశానుపపత్తేః, సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, *పుమా న్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। చతుర్విధోపి భేదోయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః *దేవాదిభేదే౽పధ్వస్తే ఇత్యాదిభిర్భేదవిశేషనిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, స్వ [illegible] నాం సామ్యవచనాత్, *అహం త్వం చ తథాన్యే చ *తత్ర త్వమహమప్యత్ర *తన్మనస్సమతాలమ్బ్యేత్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధాత్, [illegible] శబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తేః, వక్ష్యమాణశ్లోకస్య శబ్దస్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమేవ. *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామా నిత్యస్య వాక్యస్య కామవిధానపరత్వాన్న నిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి-అస్తిచేద్వాక్యభేదః ప్రసజ్యేతేతి చేత్-న- *యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వవిశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానవిధిపర [illegible] హి దం ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాం బహూనాం కామప్రదానే కథితే హి కామప్రదానస్యాతిశయో భవతి. జీవ [illegible] బహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యం-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి చేన్న- సంసృష్టస్య హి బహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా- పరిశుద్ధాత్మస్వరూప [illegible] బహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్ర హి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ఔపాధికాకారస్యానిత్యత్వాన్నిష్కృష్టస్వరూపస్య నిత్యత్వాన్నిత్యత్వసమానాధికరణబహుత్వే౽భిహితే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వం హ్యుక్తం భవతి. ఉపదేశోపి న సంభవతి-గురుర్భ్రాన్తశ్చేన్నోపదేశః- అభ్రాన్తశ్చేద్ద్వైతప్రతీత్యభావాన్నితరాం. ద్వైతప్రతీతావపి దర్పణస్థం స్వాత్మనః ప్రతిబిమ్బం ప్రతి వివక్షితస్య నోపదేశస్సంభవతీతి. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయా చాత్మభేదసిద్ధిః [illegible] సుఖదుఃఖవ్యవస్థా నామ కిం సుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వం- ఉత తదాశ్రయబహుత్వం. ఏకస్యైవానేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూప [illegible] నాత్మైక్యవిరోధీతి న వ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్సాధ్యావిశిష్టో హేతురితి చేన్న- త్వదుక్తోభయప్రకారవిలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నాశ్రయేషు సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసంధానం దృష్టం. ప్రతిబన్ధకాభావే సత్యేకాశ్రయత్వే సుఖదుఃఖప్రతిసంధానాభావో వ్యవస్థేతి పరిహారః. ఏకమయమిత్యత్ర మయట్ స్వార్థికః యద్వా- ఏకశబ్దో భావప్రధానః- ఐక్యం. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనో హ్యైక్యప్రాచుర్యం-నతు సంసృష్టస్య-తస్య బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యాన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేన చైక్యప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్సమానవాచీ - *ఏకో వ్రీహిః సునిష్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇత్యాదిషు తథా ప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన *దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మనః *పుమా న్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతే కర్మయోనయ ఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితం. *పిణ్డః పృథగ్యతః పుంస ఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతి పిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మన్యేకత్వం విధాయ భేదే నిషిధ్యమానే ఆత్మస్వరూపభేద ఏవ నిషిధ్యస్స్యాదితి చేత్ - స్యా [illegible] దేవం యది విధీయమానమేకత్వం వ్యక్త్యైక్యం స్యాత్-తత్తు ప్రకారైక్యం. అతో భేదనిషేధో వైజాత్యనిషేధపర ఏవేతి భావః. *ద్వైతినోతథ్యదర్శిన ఇతి సామాన్యేనోక్తే కథం దేవాదిద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్ - కథం సామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతే ఆత్మద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యతే- న పిణ్డాత్మనోర్భేదనిషేధః. పిణ్డాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్- ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్న తద్భేదనిషేధః- అపితు దేవాదిభేదనిషేధ ఇతి భావః. ఆత్మగతద్వైతమప్రతిషిద్ధం చేత్ *ఆత్మా శుద్ధోక్షరశ్శాన్తః *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేకవచనం నోపపద్యతే - జాత్యాపేకవచనం చేద్దేహశబ్దేప్యేకవచనం స్యా [illegible]

యథోక్తం భగవతా *శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః *నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాదిషు, *తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్; *యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే - యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్. తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపి జ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి-తదాఽహమేవమాకారః అయం చాన్యాదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుం - న చైవమస్తి-సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి. *వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్య(త్రా)ప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతం-అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే- నాత్మైక్యం. దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యం- అపిత్వాకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః-ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ న స్వరూపైక్యం - తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః

తిశబ్దాచ్చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేదవివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మనుజాత్యేకత్వాదేకవచనం పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః. సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్యవిహితత్వాత్సామ్యప్రతిపాదనాచ్చాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరం చాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థశ్చేదేతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాహతస్స్యాదిత్యర్థః. (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః. ఏకవచనోక్తా హి జాతావేకవచనమితి నిర్వాహః- అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథా నిర్వాహాయోగాత్ ఆత్మైకత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థే ద్వావేవ శబ్దౌ ప్రయుక్తౌ స్థానత్రయే - తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతి పరిహ్రియతే. తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయో నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏషోఽహమయం చాన్య ఇతి వక్తుమశక్యత్వం కథం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వే భేదకధర్మౌ హి విద్యేతే ఇతి చేన్నైవం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోః స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనాం సాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యత మోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయా హి సౌవీరరాజేన ఆదిభరతః పృష్టః. అతో దేవాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే శబ్దా ఇతి భావః. ఏవం పదార్థ సతి శ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం యోజయతి (ఏతదుక్తమితి) ఏష ఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకార ఇతి) అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకార ఇతి) ఆకారైక్యం నామాఽఽకారాణాం సాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకార అన్యాదృశాఽఽకార ఇత్యుక్తం. అన్యథా స్వరూపమాత్రప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తం. సోఽనుదాహృతః. తదర్థమాహ (న చైవమితి) అయం హి స శ్లోకః *యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః। తదా హి కో భవాన్ సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచ ఇతి. అత్రైకశబ్ద ఆకారైక్యపరః. స్వయంప్రకాశత్వనిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః. వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్ తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశోఽనుపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీని న వ్యావర్తకానీతి కో భవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. న హి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతి భావః. ఉక్తనిర్వాహగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వతప ఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమే హి ఆత్మనోఽచిత్త్వాకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే. తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. తథా సోఽపరమాత్మన ఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదో మాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞిత ఇతి పాఠే సత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి వ్యాఖ్యాతం - దురవగమషడ్జాదిరూపభేదప్రతిపత్తిసౌకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితి భావః. దార్ష్టాన్తికే పి తథైవ. దృష్టాన్తే వ్యక్తిబహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యద్యప్యాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వేనాకాశముక్త్వా ఆత్మాన్తరే తథాత్వమితి మన్తవ్యం. *సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః। భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్ పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాదిభేదశ్శరత్ప్రావృట్సన్ధ్యాసమయేషు మేఘోపశ్లిష్టస్య తస్య యథా క్రమభావి- తథైకస్యాత్మనోఽపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతి. యద్వా - తత్రాపి ప్రదేశభేదాఙ్గీకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పత్వం వా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబన్ధః-ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాఙ్గీకార ఇతి. వేదాన్తిభిర్నభసో నిరవయవత్వవాదోఽనభిసన్ధిః- వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాత్, ఉత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అత ఏవ *ఘటోత్పన్నం నైవ ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా। బ్రహ్మణా హి యథా విద్వాం నైవిష్ణ్వాఖ్యేన తథా పుమానితి శౌనకవచనమపి నభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఔపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాన్తసమర్పణపరం వేదితవ్యం- *యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వమనువ్రజేదితి తత్త్రైక

* సోహంసచత్వమితిసర్వాత్మనాంపూర్వోక్తంజ్ఞానాకారంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనాహంత్వమిత్యాదీనామర్థానాం జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్ దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసుభేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరిక్తోపదేశ్యస్వరూపేఅహంత్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో నఘటతే. అహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యేణసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనసామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమపినసంగచ్ఛతే. సోపియథోపదేశమకరోదిత్యాహతత్త్యాజభేదంపరమార్థదృష్టిరితి. కుతస్సైషనిర్ణయఇతిచేత్ – దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. తచ్చ * పిణ్డనిపృథగ్యతనిపుంసశ్శిరనిపాణ్యాదిలక్షణ ఇతిప్రక్రమాత్. * విభేదజనకేజ్ఞానఇతిచనాత్మస్వరూపైక్యపరం. నాపిజీవపరయోః. ఆత్మస్వరూపైక్యముక్తరీత్యానిషిద్ధం. జీవపరయోరపిస్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివనసంభవతి-తథాచశ్రుతిః * ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే। తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి

సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్. అథాదిభరతనిగమనశ్లోకమాహ (సోహమితి) పూర్వోక్తం-అధ్యాయచతుష్టయోక్తం. సఇతిపదస్యజ్ఞానాకారవిశిష్టవస్తువాచిత్వేపివిశేషణాంశేతాత్పర్యందర్శయితుంసర్వాత్మనాంజ్ఞానాకారమితివిశేషణాంశస్యనిష్కృష్యనిర్దేశః- అన్యథాతత్సామానాధికరణ్యేనేత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్నితి) సోహమిత్యాదిశ్లోకానన్తరపూర్వశ్లోకే * ఏకంసమస్తంయదిహాస్తికించిత్తదచ్యుతోనాస్తిపరంతతోన్యత్ ఇత్యర్థేనసర్వాత్మనాంభగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్ సోహమిత్యాదిశ్లోకస్యభగవదాత్మకత్వనిగమనపరత్వశఙ్కాస్యాత్. తచ్చాయుక్తం- ప్రకరణస్యశరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యచాపేక్షితత్వాత్, తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావాత్, దపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానాయోగాత్, చ్చ. ఆత్మనాందేహవ్యావర్తకైకాకారత్వనిగమనపరోయంశ్లోకఇత్యభిప్రాయః. త్యజభేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసుభేదమోహంపరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దోభేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేదఆత్మనిభేదమోహహేతుః. తంభేదమోహంపరిత్యజేత్యర్థః. స్వత్వభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) నచాహంత్వమాదిశబ్దాదేహపరాః- నహితచ్ఛబ్దేనాత్మానంపరామృశ్యతేనాత్మనాదేహానామైక్యముపదిశ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః- నహ్యన్తఃకరణానాంపరమాత్మనైక్యంపరస్పరైక్యంవోపదిశ్యతే. నాపిదేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః - నహిదేహవిశిష్టానామన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దాదేహాతిరిక్తాత్మపరాఇత్యభిప్రాయేణదేహాతిరిక్తేత్యుక్తం. అహంత్వమిత్యాదిపదానాముపలక్షణత్వాదుపలక్ష్యేవస్తునినభేదఇత్యాశఙ్క్యపరిహరతి (అహమితి) అహంత్వమాదీత్యాదిశబ్దైనసర్వశబ్దోవివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యుపచారికనిర్దేశః-ఉపలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః. (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి) అహంత్వంసర్వమితిత్రయాణామపిపదానాంఆత్మస్వరూపశబ్దేనసామానాధికరణ్యంఫలితం- తేష్వన్యతమేనాహంత్వమర్థసజాతీయార్థవాచినాసర్వమేతదితిపదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్యసామానాధికరణ్యనిర్దేశాదితిజ్ఞాపనార్థంసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యుపాదానంకృతంభాష్యే. శ్లోకేసర్వమేతదాత్మస్వరూపమితిప్రదర్శనార్థముక్తం. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాభిమతాత్మస్వరూపశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దవాచ్యానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతం-నహిచన్ద్రశ్శాఖా, సారసఃకేదార, ఇత్యుపలక్షణోపలక్ష్యవాచిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యంముఖ్యతయాదృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాస్త్వితిచేత్ - లక్షణైవదోషఇతిభావః. యద్వా-అనేనేతిపదముపలక్ష్యవిశేషణం. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేణాహంత్వమాదిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్యహేతుత్వమర్థసిద్ధం-యద్యహంత్వమాదిశబ్దాఉపలక్ష్యపర్యన్తవృత్తయస్తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేనసఇతిపృథక్సామానాధికరణ్యదర్శనాదుపలక్షణవాచకాహంత్వమాదిసామానాధికరణ్యవైయర్థ్యమితి. అహంశబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వంప్రవృత్తినిమిత్తం. త్వంశబ్దస్యచచేతనత్వేసత్యభిముఖత్వం. ఆత్మశబ్దస్యచవ్యాపనక్షమత్వం. సఇతిపదస్యప్రకృతజ్ఞానాకారః. ననుసచసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్రకథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్యతచ్ఛబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వం-ఉచ్యతే-* ఆత్మాశుద్ధోక్షరశ్శాన్తఇత్యాదిషుపరజ్ఞానమయత్వేనప్రకృతఆత్మాహితచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే-అతోనవిరోధఇతి. అచిత్సంసృష్టందేవాదిరూపేణప్రతీయమానంసర్వమేతదాత్మస్వరూపంజ్ఞానైకాకారస్సఆత్మేత్యర్థః. చతుర్థపాదంవ్యాచష్టే (సోపీతి) నజీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదంప్రకరణం- నచాత్మస్వరూపబహుత్వనిషేధపరం- ప్రకారైక్యపరమితికథంజ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) పరిహరతి (దేహాత్మేతి) తదపికుతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) దేహాత్మవివేకపరత్వోపపాదనేనజీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వంచదత్తోత్తరమేవ. అథశాస్త్రోపసంహారగతస్యవిభేదజనకఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థంవక్ష్యన్ అర్థాన్తరపరత్వంవ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమంకిమాత్మస్వరూపైక్యపరం- ఉతజీవపరైక్యపరమితివికల్ప్యదూష్యతే. అత్ర-చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యంసంభావితం. తథాసతిబ్రహ్మశబ్దఃశుద్ధావస్థపరస్స్యాత్. ఏవంశుద్ధావస్థాజ్జీవస్యభేదోనాస్తీతిజీవస్వరూపైక్యముక్తంస్యాత్. అతశ్శఙ్కాస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వందూషయతి (ఆత్మేతి) ఉక్తరీత్యా-శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయంపక్షందూషయతి (జీవేతి) (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వపరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథాదేహాత్మనోర్భేదః-తథాజీవపరయోరపిహేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వనియామ్యత్వనియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యంహినోపపద్యతే. విరుద్ధధర్మత్వేప్రమాణమాహ (తథాచేతి) తథా-విరుద్ధధర్మత్వఇత్యర్థః. చోహ్యర్థః- హేతువాచీ, వక్ష్యమాణహేతూనాంపఞ్చమీప్రయుక్తా. తత్స్థానీయోయం-చశబ్దః. సమానంవృక్షం-శరీరం. పిప్ప

* ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదన్తి పఞ్చాగ్నయోయేచ త్రిణాచికేతాః॥ *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేత్యాద్యా-,అస్మిన్నపిశాస్త్రే *ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతంయద్భువనాన్తరాళే। సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసౌ *పరఃపరాణాంసకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తిపరాపరేశే*అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయాశక్తిరిష్యతే। యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సావేష్టితానృపసర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్,-*ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయతే*భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః*అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషుచ*యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం

ఋతం-కర్మఫలం. అభిచాకశీతి-స్వయమనశ్నన్త్వాదాశయితృత్వాచ్చభృశంభాతీత్యర్థః. ననుకథమస్యమన్త్రస్యజీవపరమాత్మభేదపరత్వం-అన్తఃకరణజీవపరోహ్యయంమన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్యతథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథా*తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం। అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతిజ్ఞః। తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి-స్వాద్వత్తీత్యస్యైనసత్త్వముక్తంఅభిచాకశీతీత్యస్యైనవాక్యేనానశ్నన్నన్యోజ్ఞఇతిక్షేత్రజ్ఞోఽభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వమవగమ్యతే. నచసత్త్వశబ్దోజీవపరః-క్షేత్రజ్ఞశబ్దఃపరమాత్మపరఇతివాచ్యం-సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతి। అథయోఽయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞః। తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేనతత్రైవవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేనపశ్యతీతికరణత్వప్రతీతేఃసత్త్వంహ్యన్తఃకరణం. స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞోహిజీవః. అతో ద్వాసుపర్ణాఇతిమన్త్రోయమన్తఃకరణజీవపరః-నతుజీవపరమాత్మపరఇతి. ఉచ్యతే-నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యాపవదితుంశక్యతే-అనేనమన్త్రేణతుల్యార్థతయాప్రత్యభిజ్ఞాయమానే*సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇత్యనన్తరమన్త్రేజీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్యమన్త్రస్యతదైకార్థ్యాచ్చ. *సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇతితయోరైకార్థ్యంహిప్రతీయతే. *సమానేవృక్షఇతిమన్త్రేచపురుషోజీవః-అన్తఃకరణస్యపురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, *శోచతిముహ్యమానః *పశ్యతివీతశోకఇతిపదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చపరమాత్మా - ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేనవీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. నకేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మపరత్వం- కిన్తుతస్మిన్నేవస్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యఇతిభోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చతదవసీయతే. చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాంద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివత్ అన్తఃకరణస్యాపికరణత్వాదేవభోక్తృత్వంనసంభవతి. జీవస్యచవృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే. తర్హిపైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్యకోఽర్థః- ఉచ్యతే- సత్త్వం-బద్ధజీవః- *ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజన్తుష్వితినైఘణ్టుకపాఠాత్ జన్తుపరత్వావగతేః, జన్తుః-చేతనః-*ప్రాణీతుచేతనోజన్మీజన్తుజన్యుశరీరిణఃఇతిపాఠాత్ *నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః। సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తంయదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితిప్రయోగాత్, *వన్యాస్విసత్త్వేష్వన్నివదుష్టసత్త్వానిత్యర్వాచీనప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్రపరమాత్మపరః - అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణశబ్దవదర్థానుపపత్త్యాపరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, *విష్ణోర్నామసహస్రంమేఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోక్షరఏవచేతిప్రయోగాత్, క్షేత్రంజానాతీత్యవయవార్థస్యతస్మిన్నేవపుష్కలత్వాచ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్తైర్గుణ్యహీనాస్తేపరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తిద్విజశ్రేష్ఠక్షేత్రజ్ఞంనిర్గుణాత్మకం। *సర్వావాసంవాసుదేవంక్షేత్రజ్ఞంవిద్ధితత్త్వతః *విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతిక్షేత్రేషుస్వైరచారీయథాసుఖం। క్షేత్రాణిచశరీరాణిబీజానిచశుభాశుభే। తానివేత్తిసయోగాత్మాతతఃక్షేత్రజ్ఞఉచ్యతఇతిప్రయోగాత్, *యోస్యాత్మనఃకారయితాతంక్షేత్రజ్ఞంప్రచక్షతే। యఃకరోతిచకర్మాణిసభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతిప్రయోగాచ్చ. యేనస్వప్నంపశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావేతృతీయా- యేనవిశిష్టఃపరమాత్మాస్వప్నంపశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ *కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తీతిపృథివీద్వారాకాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వంజీవాత్మద్వారాపరమాత్మవిశేషణంభవతీతినవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరకేపరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టేతినిరుపాధికద్రష్టృత్వంచసర్వజ్ఞస్యతస్యైవోపపద్యతే. అతోద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రోజీవపరమాత్మపరః. ఋతంపిబన్తావితిపానక్రియాయాంజీవపరయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః. పిబన్తావితిశతృప్రత్యయఃకర్తృమాత్రపరః- నతుకర్తృవిశేషపరః. తేనప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపికర్తృవిశేషావితితావవిశేషేణక్రోడీకృతౌభవతః. అన్యథాఅనశ్నన్నిత్యాదివిరోధఃస్యాత్. యద్వా- ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతివదజహల్లక్షణా. సుకృతస్యఋతం- ఫలం. యద్వా- సుకృతస్యలోకఇత్యన్వయః. తదాసుకృతంఋతం. తత్ఫలముచ్యతేలక్షణయా*ఏవంపుణ్యస్యకర్మణోదూరాద్గన్ధోవాతీత్యత్ర*ఏవమన్యతాదాత్మానంజుగుప్సేదితిపుణ్యప్రతియోగిత్వేనానృతశబ్దప్రయోగాత్. గుహాం-హృదయగుహాం. పరమేపరార్ధ్యఇతిలోకవిశేషణం. జీవపరవిశేషణంవా. ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః. ఛాయాతపౌ- అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ *జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావిత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః-అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ- కర్మవిశేషనిష్ఠాః. తేవదన్తి. యథా *యేచవేదవిదోవిప్రాయేచాధ్యాత్మవిదోజనాః। తేవదన్తిమహాత్మానంకృష్ణంధర్మంసనాతనమితి. *ఋతంపిబన్తావిత్యేతద్వ్యాఖ్యాయాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) ఇత్యాద్యాశ్రుతిరిత్యన్వయః. నకేవలంశ్రుతిస్వారస్యాత్- అస్మిన్నపిప్రబన్ధేదృశ్యతఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) *ససర్వభూతేత్యాదినాహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వేకథితే. జీవస్యహేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తం. సర్వగేతిభేదవ్యపదేశాదితిపూర్వేణసంబన్ధః- నతుసూత్రోపాదానం- ఉపర్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యానుపాదానాత్, ఉదాహృతపురాణవచనానాంహేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యస్యహేతుత్వంతుచశబ్దేనోక్తం. ఉభయేపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్యవిషయవాక్యంయఆత్మనీతి. అధికంత్విత్యాదిసూత్రస్యవిషయవా

యఆత్మానమన్తరోయమయతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్, నాపిసాధనానుష్ఠానేననిర్ముక్తావిద్యస్యపరేణస్వరూపైక్యసంభవః - అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్యతదనర్హత్వాసంభవాత్. యథోక్తం *పరమాత్మాత్మనోర్యోగఃపరమార్థఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహినైతితద్ద్రవ్యతాంయతఇతి. ముక్తస్యతు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతిభగవద్గీతాసూక్తం- *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయేనవ్యథన్తిచేతి. ఇహాపి * ఆత్మభావంనయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినంమునే। వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యాలోహమాకర్షకోయథేతి. ఆత్మభావం- ఆత్మనస్స్వభావం.

క్యం ప్రాజ్ఞేనేతి. సూత్రేష్వాభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. ఏవముపనిషత్పురాణసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితం. అథ* బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీత్యాదివాక్యానిహృదినిధాయాస్యాన్యథాసిద్ధింశఙ్కతే (నాపీతి) తద్దూషయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వం-అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః- ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః-హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావానధికరణత్వంతద్యోగ్యత్వం. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వంతదనర్హత్వం *అనశ్నన్నన్యఇతిశ్రుత్యాపరమాత్మన స్తదనర్హత్వంసిద్ధం. దేశకాలసన్నికర్షనత్యపితదస్పర్శోహిస్వభావసన్నికర్షాభావాత్. స్వభావసన్నికర్షాభావఏవహ్యయోగ్యత్వం-యథానభసఃక్లేదనదహనాద్యనర్హత్వం. అతోహేయార్హతదనర్హయోర్హేయాపగమేపినస్వరూపైక్యంసంభవతి-నిగ్రాహ్యస్యపశ్చాదనుగృహీతస్యహినిగ్రాహ్యత్వాపగమేపినిగ్రహానుగ్రహకర్త్రాపురుషేణనైకత్వసంభవఇత్యర్థః. కారాగృహవినిర్ముక్తస్యనియన్తాన్నరపతినాస్వరూపైక్యంనసంభవతీత్యర్థః. అస్మిన్నర్థేపురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్దఐక్యపరః-అన్యథాఅన్యద్ద్రవ్యంహితద్ద్రవ్యతాం నైతీతిప్రతిక్షేపానుపపత్తేః. ననుమిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః. పరమాత్మాత్మనోర్యోగఃపరమార్థః-అన్యద్ద్రవ్యంతద్ద్రవ్యతాంనైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థఇతిచేత్. నైవం-అన్యస్యాన్యద్రవ్యతానాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథాజడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసఙ్గః. *ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యంయజ్ఞకర్మమతంతవేతివత్ ఇష్యతఇత్యనేనపూర్వార్ధోక్తార్థస్యపరమతత్వద్యోతనాత్-అన్యథాఇష్యతఇతిపదవైయర్థ్యాత్. కించ-*పరమార్థస్తుభూపాలసంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితివక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాంనిరాకరణపరత్వాచ్చప్రకరణస్య-ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్యసమర్థనపరత్వముత్తరార్ధస్యనోపపద్యతే. *ధర్మాయత్యజతఇత్యాదిగ్రన్థైస్తత్తదర్థానాంపరమార్థత్వంహినిరస్యతే. స్వతఃప్రకృతార్థస్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతార్థసత్యపివక్ష్యమాణపరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తం. కించ-అన్యద్ద్రవ్యంతద్ద్రవ్యతాంనైతీతియత్-ఏతన్మిథ్యేతిహితదానీమర్థః-తథాసతియతశ్శబ్దస్వారస్యభఙ్గః-యతశ్శబ్దస్యహిహేతుపరత్వంస్వరససిద్ధం-నతుయచ్ఛబ్దవత్ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వం. అన్యద్ద్రవ్యంతద్ద్రవ్యతాంనైతీత్యేతన్మిథ్యేతియతః-తతఐక్యంపరమార్థఇత్యన్వయే- ఇతిశబ్దద్వయాధ్యాహారప్రసఙ్గః. సచానధ్యాహారేణనిర్వాహేసతినోపపద్యతే. యద్యుచ్యేత-పూర్వంపృథగ్భూతయోఃపరమాత్మాత్మనోఃఐక్యం పరమార్థఇతీష్యతఇతిచేత్ మిథ్యైతత్. అన్యద్ద్రవ్యంహితద్ద్రవ్యతాంనైతీతియతః - తస్మాత్పూర్వమపిపరమాత్మాత్మనోర్భేదోనాస్తీతి. నైవం - పూర్వంభ్రాన్త్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాఽశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. సచానధ్యాహారేణనిర్వాహేసంభవతినోపపద్యతే. కించ- తస్మాత్పూర్వమపిభేదోనాస్తీతి అశ్రుతవాక్యాన్తరాధ్యాహారేణవాక్యస్య పూరణీయత్వంస్యాత్. తచ్చతన్నిరపేక్షనిర్వాహేసంభవతినోపపద్యతే. తస్మాత్ప్రాగపిభేదోనాస్తీతివాక్యంనాధ్యాహర్తవ్యం- పూర్వంభిన్నయోఃపరమాత్మాత్మనోఃపశ్చాదభేదఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాద్గ్రన్థస్యేతిచేత్. కింతేన ప్రయోజనం - పూర్వమప్యైక్యసిద్ధిరితిచేత్. న - పూర్వంపృథగ్భూతయోఃపశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితేసతి పశ్చాదపిభేదసిద్ధేః. అతఃస్వరససిద్ధఏవార్థస్స్వీకార్యః. అథ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాది వాక్యనిర్వాహంబహుశ్రుత్యన్తరావిరోధేనవక్ష్యన్ముక్తస్యసామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి) తత్రైక్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థాసామ్య శ్రుతిర్దర్శయిష్యతఇతి మత్వావ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయంపరాభిమతార్థప్రతికూలార్థంస్మృతివచనందర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తపరత్వవైశద్యాయోపాదానంసర్గేపీతి. నకేవలంశాస్త్రాన్తరే-అత్రాపిముక్తస్యభేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) ఇహ- యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారంభఇత్యర్థః. * సంక్షేపవిస్తరాభ్యాంతుకిమన్యత్క్రియతాంతవేతిహ్యుక్తం. ఆత్మనః శక్త్యావికార్యం - అవస్థాన్తరంనేయం. ధ్యాయినమేనంతద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి - ఆత్మనః శక్త్యావికార్యం లోహమాకర్షకోయథేత్యన్వయః. ఆకర్షకోవహ్నిః - దోషమాకర్షతీతివ్యుత్పత్త్యా. *యథాగ్నిరుద్ధతశిఖఃకక్షందహతిసానిలః। తథాచిత్తస్థితోవిష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితిహ్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. శ్రీవిష్ణుధర్మేచ- *యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషంప్రజాయతేఇతి. సోగ్నిఃఆత్మభావం- ఆత్మనః స్వభావం- నిర్దోషత్వం- లోహంనయతితథేత్యర్థః. అయంసమ్యగర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీసన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః. యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావం-స్వభావం- స్వతస్సిద్ధరూపం- నయతితద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః- అయస్కాన్తః. లోహమాత్మభావంనయతి- స్వవ్యాపారంలోహంకారయతి- స్వమనుకారయతి. * స్థితస్స్థితాముచ్చలితః ప్రయాతామితివదయస్కాన్తస్తిష్ఠతిచేల్లోహస్తిష్ఠతి- ధావతిచేత్తమనుధావతి - ఏవం * కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ * సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీత్యాది శ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మాఉపాసకంస్వచేష్టామనుకారయతి - సమానచేష్టితంకరోతీత్యర్థః. యద్వా-ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ- నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకంపరమాత్మాఆత్మభావంనయతి- ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేనశుద్ధతాంనయతి- కేవలతాంనయతి- యథాఅయస్కాన్తోదారునిమగ్నంలోహంతస్మాద్దారుణఉద్ధృత్యకేవలతాంనయతితద్వదిత్యర్థః. యద్వా- *భూప్రాప్తావాత్మనేపదమితివచనాత్ భావశబ్దఃప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తింనయతి-యథాలోహమయస్కాన్తఃస్వప్రాప్తింనయతీత్యర్థః. ప్రాప్తింనయతీతినిర్దేశఓదనపాకంపచతీ

నహ్యేకస్యాకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి చ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ *ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి. వృత్తిరపి *జగద్వ్యాపారవర్జం సమానో జ్యోతిషేతి. ద్రమిడభాష్యకారశ్చ *దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. శ్రుతయశ్చ *య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ *స తత్ర పర్యేతి *రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతి *యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

తిపత్. జీవస్య పరమాత్మశక్త్యావికార్యత్వం యుక్తం-జీవస్య బన్ధమోక్షయోర్జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్హత్వాత్. అత్ర శ్లోకే తాదాత్మ్యప్రతిషేధస్వభావం దర్శయతి (నహీతి) ఆకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతి నిర్దేశః ఉక్తసర్వార్థసాధారణః- అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షయా ఆకృష్యమాణశబ్దాదికార్యపరః. (సమానో జ్యోతిషేతి) జ్యోతిః-పరం బ్రహ్మ-*పరం జ్యోతిరుపసంపద్య *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి శ్రుతేః (ద్రమిడేతి) అశరీరః-ముక్తః-కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః-అనుభవః. ముక్తౌ జీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి- పరమనుభవతీత్యర్థః. ఏతద్వివరణరూపం వాక్యం దర్శయతి (సోఽశ్నుత ఇతి) అనుసంచరన్నిత్యనేన భేదో దర్శితః. రసో వై స ఇత్యనేన సామ్యమానన్దిత్వాకారేణేత్యుక్తం భవతి. పరమసామ్యోపయోగినీం వైధర్మ్యనివృత్తిం దర్శయతి (యథా నద్య ఇతి) నదీనాం నదీత్వాకారప్రహాణేన సముద్రసంసర్గాద్వైధర్మ్యప్రహాణేన సంసర్గో దృష్టాన్తేఽప్యుపజీవ్యః- ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వికా హి పరమాత్మప్రాప్తిః. న చ తావతా భేదనివృత్తిః- *పురుషముపైతీతి కర్మకర్తృభావావగమాత్. సామ్యాపత్తిం దర్శయతి (తథేతి) నను పరమం సామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే- సమశబ్దస్య సమానపర్యాయత్వాత్సమానశబ్దవదైక్యే ప్రయోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగో దృశ్యతే సమకాలవర్తీత్యాదిషు. తథా సమశబ్దపర్యాయతయాఽవగతసమానశబ్దోఽప్యైక్యే ప్రయుజ్యతే. *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ఇతి *ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి చ. ఐకాధికరణ్యం హి సామానాధికరణ్యం- ఏకస్మిన్నర్థ ఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయశ్చ సమశబ్దః. యద్యపి సాదృశ్యస్యాపి సమశబ్దో వాచకః- తథాపి ముక్తివాక్యస్థసామ్యశబ్ద ఐక్యపరః- *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్, నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణాచ్చ. *సాధర్మ్యమాగతా ఇతి స్మృతిస్తు సగుణప్రాప్తివిషయా-అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే స్వరూపైక్యవిషయబహుశ్రుతివిరోధే చ తద్దౌర్బల్యాత్. అత ఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా. ఐక్యస్య చ పారమ్యం నామ పునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే-అత్ర సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే-నత్వైక్యం-ఐక్యస్య ముఖ్యార్థత్వేఽభ్యుపగతేఽపి స్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్యే హి సమశబ్దస్య ప్రాచుర్యం. తస్య చాపవాదాభావే సత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః. అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తా అనన్తరమేవ పరిహ్రియన్తే. న చ సమాదిశబ్దానామైక్యం ముఖ్యార్థః - ఏకత్వవివక్షయా సమో ఘట ఇత్యాదౌ ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవ ప్రతియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తు సామానాధికరణ్యం, సమకాలవర్తీత్యాదిషు సమాదిశబ్దప్రయోగః- స తు సాధారణ్యార్థః- నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేఽపి ప్రయోగోఽముఖ్యః- ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. తథా హి- అనేకప్రతియోగిష్వేకైకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యం - యథా ధనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ప్రతి శేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణం - తయోశ్చ ధనం ప్రతి శేషితయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సంబన్ధి ధనం. తథా నీలత్వోత్పలత్వే అపేక్ష్యాధారతయా సంబన్ధి ద్రవ్యం సాధారణం-తయోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యాధేయతయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సంబన్ధి ద్రవ్యం. తథా ద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేన వా సంబన్ధీ కాలస్తయోస్సాధారణః - తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణ తయోరపి సాదృశ్యమస్తి- తాభ్యాం సంబన్ధీ కాలః. అతో మిథస్సదృశార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషు సమసమానాదిశబ్దా లక్షణయా వర్తన్త ఇతి న ముఖ్యాః. అథ ఐక్యే ప్రయోగాభావాత్ సమశబ్దస్యైక్యం న ముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారో నోపపద్యతే. అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే. ముక్తాత్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. యదుక్తం - సాయుజ్యశబ్దేన ముక్తాభేద ఇతి. తదయుక్తం - సాయుజ్యశబ్దస్య సమానగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యత ఇతి యుక్ఛబ్దో గుణపరః - ధర్మిణి హి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్ - తస్య భావస్సాయుజ్యమితి హి వ్యుత్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం. *ఏతాసామేవ దేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేకస్య సాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. న హ్యేకస్య నిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వోపాధేః ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్. అగ్నిత్వోపాధ్యాశ్లిష్టే వరుణైక్యాపత్త్యనుపపత్తిః- ఔపాధికభేదప్రహాణం హ్యైక్యాపత్తిః-న తు పూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే. అగ్నావస్థిత ఏవ తతః పృథగ్భూతస్య వరుణసాయుజ్యమితి చేత్ - ఏకీభూతస్య పృథగ్భావో హ్యుపాధితస్స్యాత్ - ఉపాధిశ్చ దేహాన్తఃకరణాదిః. తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వాచ్యః. కర్మైవ హేతురితి చేత్. అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తత్కర్మ నష్టం-న వా. నష్టం చేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితః పృథగ్భావాయోగాదగ్నిత్వోపాధేశ్చ ప్రహాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపి నోపపద్యతే. అనష్టం చేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నాగ్నినైక్యా

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం, ఫలం చైకరూపమేవ, అతో విద్యావికల్ప ఇతి సూత్రకారేణైవ *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తం. వాక్యకారేణ చ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః *యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి.

పత్తిసంభవః-ఔపాధికభేదస్య తత్ప్రహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపి తత్కర్మాగ్న్యాదిసాయుజ్యాపాదకాయుష్యాన్తరే తోషేటకనుషా;ఙ్గస్య జనయతి-కర్మణాం కార్యకారిత్వస్య కాలవిశేషనియతత్వాదితి చేత్. తథాపి వ్యవస్థితకర్మవిశేషవశిష్వగ్నస్య జీవస్య వర్కారాఽహః ప్వహస్త్యాగ్న్యాదేః కిర్కత్వకమితినాగ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ- పృనినైక్షికీభావప్రయగ్న్యాతఘటస్యైవాగ్నినైక్షీభావప్రయగ్న్యాజీవస్యాజత్వనిత్యత్వాపత్తిశ్చ. అతోఽఽపేదేశస్థితపివాగ్న్యాదిసాయుజ్యం. సమానలోకతా సాహచర్యాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం. నహ్యేకస్యైవ సమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవిద్ధేదేసిద్ధమేవ సాయుజ్యం భవతి. సమానలోకతాప్రాప్త్యనన్తరం సాయుజ్యాపత్తిః- సయుయుగపదేవ- అత స్సామానాధికరణ్యవిరోధ ఇతి చేత్. న- *సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామితి సాయుజ్యస్యపూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధ ఇతి చేత్. న- అవయవశస్త్యస్య సాపేక్షత్వాద్ధస్య పాఠక్రమానుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యది పాఠక్రమబాధార్థం సాయుజ్యశబ్దస్యైక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయార్థికత్వం కల్ప్యతే - తదాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్-సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః- పాఠక్రమబాధే సతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయ ఇతి.
*ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుత ఇతి వాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధ ఇతి చేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయార్థికైరఙ్గైరత్రాప్యవిరోధాస్ఫురణాత్. కించ - * అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవైతాని నామధేయాని వాయోరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణ ఏవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్తదుక్తక్రమ ఏవ బాధ్యః. కించ- *ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే *అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాదివాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యం. అతః కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాద్, దామోదరాన్త్రే జీవభేదసిద్ధేర్భవతామపీష్టత్వాద్, దగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా. అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావం పునరప్యపాధితమితి చేత్ - దత్తముత్తరం. న చాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యం- వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో న సాయుజ్యం నైక్యం- అపి తు సమానగుణయోగ ఏవ. లయోఽపి న స్వరూపైక్యం - లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే- న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః. న తావన్నిత్యప్రళయే - స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్. నాపి నైమిత్తికే- పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్. నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహ కల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వ బహుత్వకర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని ఇతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ *హిరణ్యగర్భో హరిః రుద్రః ప్రళయే మృదు శ్రూరేధర్మాధర్మావృతాన్యతే। తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే *ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః *తేషాం యేయాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాః ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వస్యాభ్యుదస్మితం. అత ఏవ భేదప్రహాణం చ న లయశబ్దార్థః. న చ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యం వక్తుముచితం - శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. న చ తత్రాపి మహాప్రళయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యం- బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్రవిషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోఽర్థః స్వీకార్యః. అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాన్నైక్యం న లయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చౌపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః- ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్తా హి వేదాన్తిభిరభ్యుపేతా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపి నావగమ్యతే. నిర్గుణప్రాప్తివిషయా శ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనన్తరమేవోపపాద్యతే. అతః- సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్న పరమమోక్షవిషయత్వం- అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధే స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తం. తస్మాత్ *యదా పశ్య ఇతి వాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతం. అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి. అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాః శ్రుతయః - న తు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేన చాభిమతాసు దహరవిద్యాసద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః. *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాః సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతం. *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వాయోపాత్తం. అయమర్థః- పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం *సత్యం జ్ఞానం *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాం ఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం, తేషాం చ గుణానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం, చోక్త్వా తాస్వేకైకవిద్యాఫలాయాలమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతః పరేణ నిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యాదహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలం చ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తాభేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోపపద్యతే- ప్రాప్యవైషమ్యాభావాదితి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిం దర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి).

భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతం చ *యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్కృతభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. ప్రకారైక్యే చ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్య ఏవ - యథా సేయం గౌరితి. అత్రాపి *విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావన ఇతి- పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః-కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః- ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేదితి-కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాద్యావత్సిద్ధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా *తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదితి - ముక్తస్య స్వరూపమాహ. తద్భావః- బ్రహ్మణో భావః- స్వభావః. న తు స్వరూపైక్యం- *తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. యదైవమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి- భేదరహితో భవతి.

యుక్తం - గుణయుక్తమేవ ప్రాప్యం. కుతః- తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః- సద్విద్యానిష్ఠః. తర్హి ముక్తావభేదశ్రుతేః కోర్థ ఇత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి) * స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదం వాక్యమితి యథా నైష్యతి తథా వక్ష్యతే - ఇహ త్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ *నామరూపాద్విముక్త ఇతి శ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థం *నిరఞ్జన ఇతి వాక్యముపాత్తం. తస్యైవ సామ్యస్య స్వాభావికత్వజ్ఞాపకం *పరం జ్యోతిరితి వాక్యం. తర్హ్యముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యే చేతి) సోయం వ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణమిదముదాహరణం* యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వి త్యాది ప్రయోగో భారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యే పి తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యః- పృస్వరసః - పూర్వదృష్టేగవివ్యక్త్యంశప్రహాణాదస్వారస్యం. జాత్యంశస్య సాసాదృశ్యలక్షణైక్యాస్సముఖ్యత్వం. దార్ష్టాన్తికే తు గఙ్గాయాం ఘోష ఇతి గఙ్గాపదవత్ కాత్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావా, చ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయి నిముక్తాత్మని ముఖ్యకోటిరిత్యభిప్రాయేణ ముఖ్య ఏవేత్యుక్తం. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్య ఇత్యర్థః. న హి ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దత్వేపి జగత్కారణత్వానుగుణగుణబృహత్త్వం స్వరూపబృహత్త్వం చాస్తి. ఆకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావే సోయం గౌరితి దృష్టాన్తః. న కేవలం యోగసంగ్రహారమ్భేవిస్తరేష్వవ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) న కేవలం ముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు-అస్మిన్ ప్రకరణేపీతి వార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తథైవేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశ ఉపయుజ్యతే. తథైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది. ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేషకర్మభావన ఇతి పాఠే కర్మశబ్దో యాగాది క్రియోపాసనసాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తథా కర్మశబ్దేన *త్రివిధా భావభావనేత్యత్ర భావశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అత్రాయమర్థః- ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూపమపి ప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి. *అయం చ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః- తత్ర బద్ధస్వరూపం చిన్త్యమితి పూర్వపక్షీకృత్య ముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అస్య శ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపి వ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీ ఉపాసకః - తస్య కరణం జ్ఞానం- కరణభూతం జ్ఞానం- ముక్తికార్యం నిష్పాద్య నివర్తయేత్ - న తు ముక్తేః పూర్వమేవ నివర్తయేదిత్యర్థః. న హి ముక్తస్యోపాసననివృత్తిర్విధేయా-అతో యావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితి భావః. తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థం *విభేదజనకే జ్ఞాన ఇత్యత్ర జ్ఞానే ఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థం చ తద్భావభావమితి శ్లోకో వ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతి శ్లోకే తద్భావ ఇత్యుపమానబహువ్రీహిః. తద్భావ ఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్దభావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావ ఇతి) భాష్యస్థతద్భావశబ్దో న బహువ్రీహిః-కింతు తత్పురుషః. సమాసే వ్యాచిఖ్యాసితే సతి హి బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణ పదోపాదానం- తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణ పదస్యానుపాదానం. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమభావశబ్దేన స్వభావ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘణ్టుకాః. యద్వా- భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపి బహువ్రీహివిశిష్టః. (తద్భావో బ్రహ్మణో భావః స్వభావ ఇతి) తద్భావ ఇతి పదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిపన్నో భావః స్వభావ ఇత్యర్థః. అథవా- శ్లోకేపి తద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. వ్యావర్త్యమాహ (న త్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీకత్వ హేయార్హత్వాదివిరోధో ర్థవిరోధః. ఏవం శబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయా చ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితం. స్వభావశబ్దవాచ్యం చ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి) తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ యద్వృత్తమాక్షిప్య వ్యాచష్టే (యదైవమితి) అభేదీత్యత్ర భేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థం భేదశబ్దం నఞ్ ప్రత్యయాభ్యాం విభజ్య నిర్దిశతి (భేదరహితో భవతీతి) యద్వా- భేదరహితో భవతి- న తాదాత్మ్యవానితి భావః. అన్యథా *భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతః ఇత్యనన్తరనిర్దేశో న ఘటతే. దేవాదిభే

జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైకప్రకారస్యాస్య తస్మాత్ భేదో దేవాదిరూపః. తదస్య మోక్షస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః- నస్వరూపకృతః. సతు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీభవతి. యథోక్తం *ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృత్తిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సః ఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి. విభేదః- వివిధో భేదః- దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. యథోక్తం శౌనకేనాపి *చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః ఇతి. ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూత కర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశం గతే సతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః. * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తం * క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానం- అన్యథా * క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాభిహితం- * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీతి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి చ.

దాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాది వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి పఞ్చమీవివక్షయా చ తస్మాద్భేద ఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూప ఇత్యుక్తం. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః- *అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతి హి శ్రుతిః, అత్రాపి *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హి పఠ్యతే, తతః కిం భేదరాహిత్యస్యేతి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యస్యానేనార్థస్స్పష్టమభిప్రేతం కారణాభావం వివక్షయన్ కార్యాభావముపపాదయతి (సత్వితి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వే అజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయం శ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాదిబాహ్యభేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తం *సితనీలాదీత్యాదినా. అస్మిన్ శ్లోకే [illegible] సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోఽపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవ వృత్తిః కర్మవృత్తిః. బాహ్యమాన్తరం చ కర్మ ద్వివిధం. ఆన్తరమాత్మప్రావణ్యహేతుః కర్మ. బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుః కర్మ. యద్వా- బాహ్యమస్వాభావికం కర్మ. తదేవ వృత్తిః. తయా ప్రకర్షేణ జాతః ఏకస్వరూపభేదః. బాహ్యకర్మ శరీరద్వారకమేకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాదిశరీరభేదే నష్టే సతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదే నష్టే కర్మవృత్తిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ అనావరణో హి స ఇతి. సః- నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా- కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః. యద్వా- కర్మవృత్తిః- కర్మజన్యా వృత్తిః- దేవాదిశరీరం. తత్సంబన్ధజః ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్తి. కథం కర్మజన్యవృత్తిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసే నాస్తీత్యత్రాహ అనావరణో హి స ఇతి. కర్మజన్యవృత్తిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ- *భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం. *విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన * అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణార్థ ఉచ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రణష్టస్య పునరావృత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేద ఇతి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః- మిథ్యాజ్ఞానం- ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానం- తత్కార్యద్వారా ఉత్తరోత్తరదేవాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధం *దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాస్తథైవన్యపనారక ఇతి. వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణ ఇతి పదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తం. ఉభయోరపి పదయోర్వైయధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తం- చశబ్దాభావాత్, అనన్తరపూర్వశ్లోకే *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగితయా నిర్దేశాచ్చ. అతఏవ సమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తం- పూర్వప్రసక్తితాదర్థ్యవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్యన్తత్వం చ విపర్యయేణ స్యాదితి చేన్న- పరబ్రహ్మణోఽపి హేయార్హత్వాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. అసన్తం- సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః- *అనాశీ పరమార్థశ్చేత్యత్రైవ హ్యుక్తం- అనిత్యమిత్యర్థః. తేన స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వం కాదాచిత్కత్వం. అనిత్యత్వాద్ధ్వస్తే దేవాదిభేదః. తం కః కరిష్యతి- న కశ్చిదపి. హేత్వభావాత్- కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. న కేవలమేకార్థవిషయే *బాహ్యకర్మవృత్తిప్రజః *అజ్ఞానకృతో భవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వం- అస్మిన్ ప్రకరణే చ కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమితి) ఆత్మన ఔపాధికభేద ఉపాధ్యపగమే నశ్యతీతి శ్లోకార్థః. ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం క ఉత్పాదయేదితి వార్థః. అయం శ్లోకో మృషావాదినామత్యన్తాస్వరసః. తథా హి- విభేదజనక ఇత్యత్ర జనకశబ్ద ఉత్పాదకే స్వరసః- న త్వధ్యాసహేతౌ. అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రతశ్చ న వ్యుత్పన్నం. కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ ప్రబన్ధ ఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యం. అసన్తమితి పదం చ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలం- నతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమే హితత్వాత్ఫల్యం. కరిష్యతీతి పదమప్యస్వరసం- అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్. అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞం చాపీతి) పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) న కేవలం *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః- సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వం *భ్రామయన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే- *న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ. *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వం *మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే- హృద్దేశస్థ ఆత్మని త్య

*అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి చ తదేవోచ్యతే. భూతశబ్దో హ్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. యతస్సర్వే షాం [illegible] సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయాఽపృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే *న తదస్తి వినా యత్స్యాదితి. భగవద్విభూ [illegible] ఇతి తత్రైవాభ్యుపగన్తవ్యం. తత ఇదముచ్యతే * యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। [illegible] తేజోంశసంభవం *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. అతశ్శాస్త్రేషు న నిర్వి శేష [illegible] వస్తు. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం. నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః. య [illegible] శేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దోషపరికల్పితమీశ్వరేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. దోషశ్చ స్వరూప[తి]రోధానవిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా- *అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాది వాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ- భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ-ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్. అతః కోటిద్వయవినిర్ముక్తే యమనిర్వచనీయేతి తత్త్వవిద ఇతి. తదయుక్తం- సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. న తావజ్జీవమాశ్రిత్య-అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య-తస్య స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. సా హి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా. *జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకం। అజ్ఞానం చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్తకః॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకం। బ్రహ్మవత్తత్ ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకం॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా। బ్రహ్మణోఽననుభూతిత్వం తద్యుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా బాధకం-న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్. న-ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్.

ర్థః. *సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. తథా *అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ (అహమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దో హీతి) పూర్వదర్శితసర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః. అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోఽయం *న తదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశ స్తదనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితి భావః. హేత్వన్తరం చాహ (భగవదితి) *ఏతాం విభూతిం యోగం చేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే-అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. న హి విభూతిత్వం వినాఽయతదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః. ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్-నియామ్యవత్. శ్రీమత్-భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితం-బలవత్-కల్యాణగుణారంభేషూద్యుక్తం. తేజః-పరాభిభవనసామర్థ్యం-ప్రశాసనం. తేజోంశసంభవం-నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః. శాస్త్రస్యపరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-శ్రుతియోజనాప్రభృతి ప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వం-భ్రాన్తిసిద్ధత్వం. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితిశఙ్కాయాం తద్వ్యుదాసార్థమాహ (నాపీతి) చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః పరతస్త్రేషు స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః-న తు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తం. అథవా-మృషావాదినమేవోద్దిశ్య జీవపరయోః స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అధిమపాదానం దృష్టాన్తతయా. అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషోఽస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ (దోషశ్చేతి) అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) సదసద్విలక్షణత్వముపపాదయతి (సా త్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్- భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. *సద్భావవిరంభవతోఽమయో క్త ఇతి వన్న పరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తం. దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆశ్రయానుపపత్తితిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిప్రమాణానుపపత్తినివర్తకానుపపత్తినివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సా హీతి) కిమాశ్రిత్య-న కించిదపీత్యర్థః. కిం జీవమాశ్రిత్య-ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (న తావదితి) జీవే సిద్ధే అవిద్యాసిద్ధిః- అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసః ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. అథ బ్రహ్మాశ్రయపక్షం దూషయతి (నాపీతి) విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సా హీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. అత్ర నాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితం. జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) న హి స్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి- అపి తు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. న హి శుక్లభాస్వరద్రవ్యే స్పృష్టే తేజ ఆప్తవాక్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేతావతి శతశః ప్రతిపన్నేఽపి భ్రమనివృత్తిః. దూషణాన్తరం చాహ (జ్ఞానమితి) తత్కః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) ఏషు శ్లోకేషు ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యనేన భాష్యేణోక్తః. ద్వితీయశ్లోకం వ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సతి- స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వే సతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్ - విషయవైషమ్యాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః ప్రమాణజన్యత్వం విశేషోఽస్తీతి చేత్కిం తేన - విషయవైషమ్యం హి న విద్యతే. కిం స్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్య విషయవైషమ్యమస్తి వా- న వా. అస్తి చేత్సవిశేషత్వం. నో చేత్స్వరూపమేవ నివర్తకం స్యాత్ - ప్రమాణజన్యజ్ఞానమనివర్తకం వా స్యాత్ - పురోవస్థితభాస్వరవస్తుని

ఏతదుక్తం భవతి-జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేత్యనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావోఽవగమ్యతే- స బ్రహ్మణస్స్వయంప్రకాశత్వేఽపి స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వేన కశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. కించ- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభవాన్తరానుభావ్యత్వేన భవతాం న తద్విషయజ్ఞానమస్తి-అతో జ్ఞానస్యాజ్ఞానవిరోధిత్వే స్వయమేవ విరోధీ భవతీతి నాస్యా బ్రహ్మాశ్రయత్వసంభవః. శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానవిరోధినస్తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమపేక్షన్తే- బ్రహ్మ తు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. అతస్స్వనివర్తకాన్తరం చ నాపేక్షతే. అథోచ్యేత-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి ఉత ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయం. న తావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి-అతద్విషయత్వాత్- జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేనైవ విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ- తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపం తు స్వానుభవసిద్ధమితి చేత్. న- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ న స్యాతాం. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్. న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మాభావస్యైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వం. కించ- అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా- ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ.

విషయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం న నివర్తకత్వే ప్రయోజకం- ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకం. నను విషయవైషమ్యాభావేఽపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమావిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఏకవిషయత్వేఽపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో న నష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోఽయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేఽపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయవైషమ్యాభావేఽపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావోఽస్తీతి చేత్-స చ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి వర్ణయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి - అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నం - న తు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం- తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నం. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్న ద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం హ్యైక్యం- తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం నివర్తయతి. అతస్తత్రాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితం. అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానమాహ (కించేతి) ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకం. అతోఽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వం. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపం న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్యాజ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకం. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాఽధిష్ఠానత్వనివృత్తిరితి-అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ-స్వరూపస్ఫురణేఽపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం-జడత్వాదేవ హి శుక్త్యాదేః స్వరూపస్ఫురణేఽపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా-నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతోఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికం. అత్రత్యజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతి చేత్, తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా- నాధిష్ఠానత్వాత్- అతస్తతోఽపి సోపాధికం. తస్మాదజడే తు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌ చ న స్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర-తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయీ హ్యద్వైతినాం గతిః- బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకం - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి చ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః. అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఇదమితి) నను కథం ప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే- అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం- న హి ప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యం- ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతం. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తం. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) కథమతద్విషయత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధే హి నివృత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం - సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. న హి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి - అపారమార్థ్యాత్. సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపం త్వితి) దూషయతి (నేతి) అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపం-ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) ధర్మపక్షేఽపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) విరోధాదేవ- పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కించేతి) నను భవత్పక్షేఽపి క్షేత్రజ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి-తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినా న దేహాత్మభ్రమ ఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యం- స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ- న తస్య తిరోధానమభ్యుపగమ్యతే. న చ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమా

అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతి స్స్వాశ్రయదోషవశా దనన్తాశ్రయ మనన్తవిషయమాత్మానమనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః - ఉత అపరమార్థభూతఇతి వివేచనీయం. నతావత్పరమార్థః - అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థః - తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవా భ్యుపగమనీయః - నతావద్దృశిః- దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తుసాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్షప్రసఙ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ. ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయాదృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యనుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపాదోషఇతిచేత్. బ్రహ్మైవచేద్దోషః - ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవతన్మూలం స్యాత్ - కింప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్యనిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతోయావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః - నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

నకేవలం - కింతునిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యపి భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాన్తిరోధిఃతద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. ఆత్మస్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనోనాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్యాస్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితిచెన్న-తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయాఽస్ఫురతోహిధర్మస్యభ్రమవిరోధిత్వందృష్టం- యథాశుక్తిత్వాదేః- శుక్తిత్వంహిశుక్త్యసాధారణతయాఽపూర్వంజ్ఞాతంపశ్చాద్భ్రమంనివర్తయతి. నతావద్జ్ఞానందేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేనక్వచిద్దృష్టచరం- అతో భ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాసః- అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయాపరిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్యనిత్యత్వంతిరోధానంచభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- తదాజ్ఞాననాశప్రసఙ్గఇతిచెన్న - జ్ఞానంహిద్రవ్యం - తస్యస్వరూపాతిరేకేణ సంకోచవికాసాత్మకమవస్థాద్వయముభ్యుపేతం. అత స్తత్తిరోధానం- కర్మణాతత్సంకోచః. తన్నివృత్తిస్తుప్రసరః- సఏవ ప్రకాశః. సచానిత్యః. తస్యానిత్యత్వేపినిత్యస్యజ్ఞానద్రవ్యస్యస్వప్రకాశత్వవాదః - స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యంనిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయోహిభవతః ప్రకాశః. సఏవస్వరూపం. తస్మాత్తిరోధానంతన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మేత్యుక్తం. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవతిరోధానంస్యాదిత్యర్థః. అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహిదోషాన్తరాపేక్షా- తద్వదిహాపీతిదృష్టాన్తతయావక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేననిర్విషయేత్యాదిపరిపాటీప్రకటనంకృతం. యద్వా- విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తిర్దోషకల్పనాకారణత్వేనకృతా. (అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గఇతిభావః. అపరమార్థపక్షందూషయితుం- కోటిత్రయమేవసంభావితమిత్యాహ (తథాసతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి దూషణంకోటిత్రయస్యాపిసాధారణం. దృశిత్వపక్షేఽధికందూషణమస్తీతివర్ణయతి (నతావదితి) కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః- ఉతావచ్ఛిన్నా. దృశేరనవచ్ఛిన్నత్వేకింస్వరూపాతిరిక్తా- ఉతస్వరూపమేవేతివికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షందూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. అనవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపదృశిపక్షందూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేనవక్ష్యమాణానవస్థాఽనవచ్ఛిన్నపక్షేపిసమానా- అత్రాధికదూషణద్వయసద్భావాత్సానోక్తా. అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేనద్రష్టృత్వేనదృశ్యత్వేనచాభ్యుపగమందూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన- అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదంకాల్పనికత్వం. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేపిస్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పేస్వరూపపక్షేపితుల్యంఅనభ్యుపగమరూపదూషణం - బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్. అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే-నవికల్పితం. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా (అథైతదితి) అపారమార్థికత్వేఽనవస్థా-పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవదోషత్వాన్నాద్వైతహానిః-తస్యాఃపారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచభావః. ఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యద్దోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్యప్రపఞ్చతుల్యశబ్దఉక్తిః. అతః- ప్రతిశిరోభిహితైర్దూషణైరిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గపరిహారాయబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం-అనవస్థాపరిహారాయపారమార్థికత్వం. పరైరనవస్థాత్రిధాపరిహృతా. జీవాజ్ఞానవాదినాబీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేనపరిహృతా-అవిద్యయాజీవః-జీవాదవిద్యేతిహితన్మతం. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాస్వరూపానాదిత్వేనపరిహృతా. ఉభాభ్యాంచదుర్ఘటత్వేనపరిహృతా-దుర్ఘటత్వమవిద్యాయాభూషణం-నతుదూషణమితి. పరమార్థస్యహ్యుపపత్త్యపేక్షా-ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేనవిపులప్రాసాదనిగరణమనుపపన్నమితియుక్తిర్నప్రవర్తతే. అతఉపపత్తినిరపేక్షత్వంఅపారమార్థ్యసాధకం. దోషస్యస్వపరనిర్వాహకత్వేనదోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చనానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే- ప్రవాహానాదిత్వంబ్రహ్మాజ్ఞానవాదినైవదత్తోత్తరం-జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాచ ఆమోక్షాజ్జీవస్యస్థాయిత్వమిష్టంహియేతేతి. అపారమార్థ్యేస్వరూపానాదిత్వమపినానవస్థాపరిహారః-తథాసతిమాధ్యమికపక్షవిజయప్రసక్తాత్. తత్రాధిష్ఠానస్యభ్రాన్తిసిద్ధత్వేతస్యాఃభ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్-తస్యాపిభ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థాస్యాదిత్యనవస్థయాహ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యంసాధితం. మాధ్యమికేనఅపరమార్థాధిష్ఠానస్యస్వరూపానాదిత్వేస్వీకృతేఽనవస్థాపరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవస్యాత్. కించ- స్వరూపానాదిత్వేపిమూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ-జీవస్యానాదిత్వేప్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్యభవద్భిరఙ్గీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వంభూషణమన్వితి. దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వం. తదపారమార్థ్యసాధకంచేదపరమార్థస్యప్రపఞ్చస్యదుర్ఘటత్వేనోపపత్తిని

అనిర్వచనీయత్వం చ కిమభిప్రేతం- సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ - తథావిధస్య వస్తునస్సప్రమాణశూన్యత్వేనానిర్వచనీయతైవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి-సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వా చ ప్రతీతిస్సదసదాకారా. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి. అథ స్యాత్-

---

రపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షా చ న స్యాత్. నైవ బ్రహ్మజ్ఞానేన సత్యపి సావతిష్ఠేత. విరోధాన్న తిష్ఠతీతి చేత్ -తర్హ్యుపపత్త్యనుపపన్నస్య విద్యాన్స్యాదితి. పరమార్థస్య ప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వ ప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః-తత్ర దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వ ప్రయుక్తోపపత్త్యనపేక్షత్వం-అపరమార్థస్య ప్రయుక్తోపపత్తిర్హి దోషాపేక్షా-అతః ప్రపఞ్చస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితి చేత్. తర్హ్యపరమార్థత్వ ప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థస్య దోషస్యాపి స్యాత్ -తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థాపరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్య ప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదేవేత్యనవస్థితిరితి వక్తవ్యం. తదత్ర దోషేపి తుల్యమిత్యనవస్థాదుష్పరిహారా. ప్రవాహానాదిత్వేన దోషేష్వధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థానుపరిహారా- పితృపుత్రాదిపరమ్పరావదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తం తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేపి తుల్యం. యథా-అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వం చేన్ముక్తౌ పరబ్రహ్మాశ్రయేవ అవిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధరూపాఽవిద్యా విరోధాన్నాశ్రయతీతి చేత్ -తర్హ్యుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తానోన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితి యదుక్తం. తత్తవాపి తుల్యం. మోక్షేపి బ్రహ్మాశ్రయైవావిద్యా. న హి బాధకజ్ఞానేన సత్యపరమార్థభూతా అవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్ - బాధకసన్నిధౌ నబాధ్యస్థితిర్దుర్ఘటత్వేన అనుపపత్తిమత్యేవావిద్యేత్యస్మదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితి హి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి చేత్- పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వం- తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యభావశ్చ దోషో దృష్టః - తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరతత్కార్యద్విత్వయోర్భేదో దృష్టః- దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి తుల్యమితి. ఏతదభిప్రాయేణ- యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమోన తావద్భ్రాన్తిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తం. యథోక్తమాచార్యపాదైః *స్వరూపానాదిత్వస్వపరఘటనే దుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరపి చ తత్రో హి గతయః। అసత్యా విద్యా యాగదితుమనవస్థాపరిహృతౌ మతాస్త్వేతాస్తుల్యాస్స్ఫుటమసదధిష్ఠానసరణావితి. అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వం చేతి) అనిర్వచనీయతా-విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వం-కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే- తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః- న సదసద్విలక్షణః. యథా- ఖ్యాతివివేకే *న హ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః- అవభాసనవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం - వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్. సదసద్విలక్షణత్వం చ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం- సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వం చ హి దృష్టం - న త్వేకస్యోభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః- సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టం- సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ న సదిత్యపి యన్న తత్। ప్రతీతేరేవ సత్కిన్న బాధాన్నాసత్కుతో జగదితి. అర్థస్థితౌ-సత్త్వమసత్త్వం వా స్యాన్న తద్విలక్షణత్వం. సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న - తథా సతి బ్రహ్మణోపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్. అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్తుల్యం. ఈదృశం సదసద్వైలక్షణ్యం వదతా శబ్దాన్తరేణ సత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తం. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం నష్టత్వం- నాస్తీతిధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వ విరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్ - సర్వత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదిత్యభి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదివాదేషు పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతం. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి న సదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తేః కః పరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి-సత్త్వే సత్యన్యథాఖ్యాత్యాదిభిస్తత్తద్వాద్యభిమతైరేవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః- న సచ్చేదసత్ ఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- అన్యత్ర సత్త్వాత్ - అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథాఖ్యాతత్వం. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్-దోషస్యానిర్వచనీయావభాసహేతుత్వం చ న క్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యం. మిథో విరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్యావిరుద్ధమిత్యేతత్తవాధికం. అఖ్యాతిపక్షే న త్వేసతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః. భేదగ్రహశ్చ బాధః. బాధ్యత్వం చ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షే తు శుక్తిరజతస్యాప్యర్థాదౌ సత్త్వాత్ ప్రాచుర్యాభావాస్థిరత్వతదేకానుభావ్యత్వాగ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః. శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహో బాధః. తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా. తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదౌ త్వఖ్యాతిపక్షవదుపపత్తిః. అతోన్యథైవోపపత్తిసిద్ధేత్యనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తం. విషయాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః. అథ న హిదృష్టేనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో న యుక్త ఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞా శఙ్క్యతే. (అథ స్యాదితి)

వస్తుస్వరూప తిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూప వివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాజ్ఞానాదిపదవా
చ్యం వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యంజ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం
ప్రతీయతే. తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారేస్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి తేనైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగా
త్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః, తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతిజ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివ
స్తుతత్తజ్జ్ఞానరూపాధ్యాసోపిజాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్యతదుపాదానత్వంచ - మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మి
థ్యాభూతమేవ కారణంభవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. కారణాజ్ఞానవిషయంప్రత్యక్షంతావదహమజ్ఞోమామ
న్యంచనజానామీత్యపరోక్షావభాసః. అయంతునజ్ఞానప్రాగభావవిషయః-సహిషష్ఠప్రమాణగోచరః-అయంతుఅహం
సుఖీతివదపరోక్షః. అభావస్యప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవోనాత్మనిజ్ఞానాభావవిషయః- అనుభవవేలాయా
మపిజ్ఞానస్యవిద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వేజ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. ఏతదుక్తంభవతి-అహమజ్ఞఇత్యస్మిన్న
నుభవేఅహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయాజ్ఞానస్యచప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తివానవా- అస్తిచేద్విరోధాదేవనజ్ఞా
నాభావానుభవసంభవః-నోచేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షోజ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాంనసంభవతి. జ్ఞానాభావ
స్యానుమేయత్వేఅభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వేచేయమనుపపత్తిస్సమానా.

పూర్వదూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేనతిరోధానముక్తం. ఆన్తరబాహ్యేతిస్వరూపముక్తం- అధ్యాసోపాదానత్వేన
హిమిథ్యాత్వంఫలితం. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తం. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థంఅవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తం. నిర్ధా
న్తినాదూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపిసాధ్యత్వేనాహ (వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేతి)తదుపహితేత్యాశ్రయశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసఃకః-బాహ్యఃకః-కథం
చావిద్యోపాదానత్వేబ్రహ్మణఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ(తదుపహితేతి)నిష్కృష్టబ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్తింసూచయతి (అవికారేస్వప్రకా
శచిన్మాత్రవపుషిప్రత్యగాత్మనీతి)అవికారత్వాత్, స్వప్రకాశత్వాత్, ప్రత్యక్త్వా, చ్చవికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామోనోపపద్యతఇత్యర్థః.
స్వప్రకాశస్యకథమధ్యాససంభవఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూపఇతి)తిరోధాయకంకిమిత్యత్రాహ(తేనైవేతి)తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః.
అహఙ్కారోజ్ఞానంచాన్తరాధ్యాసః- జ్ఞేయంబాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే-అధ్యస్తరూపే. కర్మణికః. తస్యైవ-దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కా
దాచిత్కావస్థావిశేషేణ. రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః.ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా.దోషస్యోపాదానత్వేఉపపత్తిమాహ(కృత్స్న
స్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్యస్వర్ణమేవహ్యుపాదానం దృష్టం - తద్వదితిభావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోఃసజాతీయత్వదర్శనలక్ష
ణాత్. అథప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞఇత్యస్యవివరణంమామన్యంచనజానామీతి. అహమజ్ఞఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనం. తస్యమామన్యంచ
నజానామీతిచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం. కారణశబ్దేనకార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః-తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానంవివక్షితం. జాగరితాద్యవస్థాయాంఘటా
ద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానంప్రతీయతేసవికల్పకప్రత్యక్షేణ- సుషుప్తావనవచ్ఛిన్నకారణాజ్ఞానప్రతీతిరితితత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తం. జాగరితావస్థాయామే
వఅజ్ఞానానుభవోయమితిసంప్రదాయః - అన్యంచనజానామీత్యుక్తేః - నహిస్వాపేఽన్యపరామర్శః. నజానామీత్యాచ్ఛాదకతయాప్రతీయమాన
స్యాజ్ఞానస్యకారణత్వాత్ కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తం. అపరోక్షావభాసఇతిపరోక్షరూపానుమానాదిప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తం. జ్ఞానప్రాగభా
వవిషయత్వమాశఙ్క్యపరిహరతి (అయంత్వితి) భవత్వయమపిషష్ఠప్రమాణవిషయఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయంత్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్య
తిరిక్తాని-తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయఃప్రాగభావోనాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానంభవితుమర్హతీత్యర్థః.భావగ్రాహిప్రమాణేనఅభావస్యవే
ద్యత్వేపిదూషణమాహ(అభావస్యేతి)హేతుమాహ (అనుభవేతి)అభావస్యానుభవవేళాయాంజ్ఞానంవిద్యతే- నవా. విద్యతేచేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావ
ప్రతీతిః. నచేత్ గ్రాహకాభావాన్నతదభావప్రతీతిరిత్యర్థః. భావాభావయోరేకవిషయత్వేహివిరోధః-అత్రవిరోధోనాస్తి-అభావవిషయకజ్ఞానస్యవిద్య
మానస్యగ్రాహకత్వాత్, ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వా, దితిశఙ్కాంపరిహరన్ అనుభవవేళాయాంజ్ఞానస్య విద్యమాన
త్వం, అవిద్యమానత్వేజ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిం, భావరూపత్వేవిరోధాభావం,చ వివృణోతి(ఏతదుక్తంభవతీతి)జ్ఞానప్రాగభావస్యగ్రాహ్యత్వేఅని
చ్ఛయాపిభావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ(అహమితి)జ్ఞానస్యచేతిజ్ఞానశబ్దఆత్మఘటాదిజ్ఞానసాధారణః. ఇహభూతలేఘ
టోనాస్తీత్యాదిషుఅభావగ్రహణేప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షాదృష్టా - తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయాఆత్మనోజ్ఞానమస్తీతివక్తవ్యం- అభావవ్యతిరిక్త
త్వాత్ - అతస్తద్విషయజ్ఞానేసత్యపిఅభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతివచనంవ్యాహతంస్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయ
వ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగిచేత్ - తదానీమభావప్రతియోగితయాజ్ఞానస్యాపిప్రతీతిరస్తీతివక్తవ్యం- ప్రతీయమానంజ్ఞానంస్వవిషయావ
చ్ఛిన్నంప్రతీయతఇతివిషయాణామపిప్రతీతిరస్తి - ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతయావిషయేషుజ్ఞాయమానేషుతద్విషయజ్ఞానాభావోఽను
పపన్నఇతిభావః. అభావస్యప్రమాణాన్తరవిషయత్వేప్యుక్తదూషణమతిదిశతి(జ్ఞానాభావస్యేతి)ప్రమాణాన్తరాణాంవిద్యమానవిషయత్వనియమాభావే
పివిద్యమానతయాధర్మ్యయితుమశక్యమితిభావః- అహమజ్ఞఇతివర్తమానతయాహ్యజ్ఞానంప్రతీయతే. అస్మిన్పక్షేఅధికందూషణాన్తరంపూర్వముక్తం

అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. నైవం- సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయం- అపి త్వజ్ఞానవిషయం- అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః- సహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్తత ఇతి న విరోధః. నను చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి- స విషయః ప్రమాణానధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. నైష దోషః- సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- తత్ర జడత్వేనజ్ఞానతయా సిధ్యత ఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా- అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయంసిద్ధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి- తస్యైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేనావభాసో యుజ్యతే. తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి- వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం- అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్- అన్ధకారే ప్రథమో

అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధం. భావరూపత్వేఽనుక్తమాపణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మి ప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానం. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేన హి విరుధ్యతే- న తు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేన చేత్యర్థః. వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యత ఇతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్కృష్టమద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపం వివక్షితం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా- స్వసాక్షిస్వరూపప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) న హి రజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. దృశ్యవిశేషణస్యరూపాదేరపి దృశ్యత్వం స్పష్టం- దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాత్ అస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం న విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (నను చేదమితి) విషయవిశేషః- అవచ్ఛేదకవిశేషః. స ఇతి సవిషయపరామృశ్యతే. పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః. జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షం వా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికం - స్వయంప్రకాశస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్యస్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిస్సత్ దృశ్యవిశేషణం భవతి - అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవ సిధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యం- తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్- అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్య భావరూపత్వం, న జానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వం, చ సిద్ధం- శాస్త్రేష్వజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా- అస్య శాస్త్రేష్వజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయా చ సిద్ధం. అథ స్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వాభ్యాం సహోపపాదితాకారవిశిష్టం చాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానేఽనుత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం నిసాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తం. తజ్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. అయం ధర్మీ దర్శితః. అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేతి) వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం- న హి తమో దీపగతం- అతః స్వదేశగతేత్యుక్తిః. ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను కథం స్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః- జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యా హి న నశ్యతి. నైవం- సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా. స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః - న హి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతి హి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం- న తు తత్ప్రతిబన్ధకత్వం. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరంపరయా వా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమిహ వివక్షితం - సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తే హి దీపప్రభాయాం జ్ఞానే చ హేత్వనుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తం. ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానేఽనుత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోః అనైకాన్తికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్తికత్వవ్యావృత్త్యర్థం భాసమానత్వే సతీతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి మన్తవ్యం. దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకార ఇతి) దీపప్రభావదిత్యుక్తేఽనుత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశ

త్పన్నప్రదీపప్రభావదితి. ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా తమో న ద్రవ్యాంతరమ్. కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే దృష్టాన్తతయోపన్యస్యత ఇతి చేత్ . ఉచ్యతే - బహుళత్వవిరళత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయా చోపలబ్ధేః ద్రవ్యాంతరమేవ తమ ఇతి నిరవద్యమితి. అత్రోచ్యతే- అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యత్రోపపత్తిసహితేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ న భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే- యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః- స హి భావరూపాజ్ఞానేపి తుల్యః. విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వాఽప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత. అథ విశదస్వరూపావభాసోఽజ్ఞానవిరోధీ - అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపవిషయః-

ఇత్యాభానాత్సాధనవికలతా స్యాత్, స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతా చ స్యాత్, ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తమ్. తథాపి దినాదీపప్రభాయాస్తథావిధత్వాదర్శనాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమన్ధకార ఇత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతామాశఙ్క్య పరిహరతి (ఆలోకేత్యాదినా) ఆలోకే సత్యులూకాదీనామన్ధకారసంభవాదనుయాయినమాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రం వేతి) యద్వా- నిమీలితాక్షస్యాపి తత్ప్రతిపత్తినిర్వాహకమాహ (రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తం దూషణమనుసన్ధత్తే. తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యాన్తరత్వం దూషితమ్. రూపవత్త్వేపి పరమాణూనామేవ అనుత్పాద్యత్వం- తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్ . తత్ర రూపవత్త్వాత్తద్రహితాని వాయ్వాకాశాదీని నోత్పాదకాని భవన్తి- స్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి- కారణగుణప్రక్రమేణ హి కార్యే వైశేషికగుణారమ్భః. ఇయముత్పత్త్యనుపపత్తిః. ఆలోకాననుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకమ్ - ఆలోకసంనిధానావస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వమ్. రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ- నిమీలనే నీలప్రతిభానవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః. అత్ర పరిహారో వార్త్తికకారైరుక్తః- *తమః ఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధధర్మవైధర్మ్యాన్నవభ్యో భేత్తుమర్హతీతి. స ఏవాత్రోచ్యతే. తత్ర పరాపరశబ్దార్థో బహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః. ఆదిశబ్దేన చలత్వమ్. రూపవత్తయేతి నీలశబ్దార్థ ఉక్తః. ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వముక్తమ్. నవద్రవ్యస్వీకారో హి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్స్వీక్రియతే- అన్యథా పృథివ్యేవ ద్రవ్యం నాన్యత్ గన్ధవత్త్వాభావాదితి వక్తుం శక్యతే- ఏవం ద్వే ద్రవ్యే ఇత్యాది- తచ్చానభిమతమ్- ద్రవ్యాణాం పరస్పరవైధర్మ్యాత్ -ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్దశమమపి స్వీకార్యమితి వార్త్తికార్థః. నిమీలనే నీలప్రతిభానం బాధితవిషయమ్- ఇదం త్వబాధితత్వాన్న తథా భవితుమర్హతి. తథాపి రూపోపలబ్ధివేళాయామనుపలబ్ధేర్మిలనవదపి సంభవతీతి శఙ్కితం ప్రత్యక్షమితి చేత్ . ఉలూకాదీనామస్మదాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం రూపానుపలబ్ధౌ తద్రూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వాపాతాత్, ఉలూకాదిరూపోపలబ్ధివేళాయామస్మదాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అస్మదాదిరూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగమస్వారస్యాచ్చ శఙ్కాయాశ్చిరస్తత్వాత్, తమసో దశమద్రవ్యత్వమవసీయతే. *తమస్ససర్జ భగవాన్ *నాహో న రాత్రిర్న నభో న భూమిర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్న చాన్యత్ *యస్య తేజః శరీరమ్। యస్య తమః శరీరమితి సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వాదీని హి శ్రూయన్తే. ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథా జ్ఞాతృవిశేషప్రయుక్తం స్వీక్రియతే- తథా జ్ఞేయవిశేషప్రయుక్తమపి ఉపపద్యతే. యథాలోకే హి కార్యం ప్రతీతం తథా కారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్- న పునః క్లృప్తావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి న్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమస ఉత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిర్జ్ఞాపకానుపపత్తిర్వా. యథా*తమో నామ ద్రవ్యం బహుళవిరళం మేచకచలం ప్రతీతం కేనాపి క్వచిదపి న బాధశ్చ దదృశే। అతః కల్ప్యో హేతుః ప్రమితిరపి శార్ఙ్గీ విజయతే నిరాలోకం చక్షుః ప్రథయతి హి తద్దర్శనవశాత్ ॥ తమో ద్రవ్యమిత్యేవ భాష్యకారమతమ్- సిద్ధాన్తే తస్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వశ్రవణాచ్చ. స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదాకాశకార్యం తమః- రూపవత్త్వం పఞ్చీకరణాదుపపద్యతే. యద్వా- తేజఃకార్యం తమః- రూపవత్త్వాత్ - స్పర్శానుపలమ్భః స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదితి. (ఇతి నిరవద్యమితి) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్కబాధానుపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః. అథ సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యత ఇతి) కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్- ఉపపత్తిదూషణే కృతే కేవలప్రత్యక్షం న సాధకమిత్యర్థః. ఉపపత్తిర్హి జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః- స భావరూపత్వేపి తుల్య ఇత్యాహ (యస్త్వితి) తుల్యత్వముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేన భాసనముచ్యతే. (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానం- స్వరూపావభాసః- స్వతో వా ప్రమాణాన్తరేణ వా స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః. ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవంరూపప్రమాణజ్ఞానశతే జాతేపి భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తమ్. వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమ్ - ఆశ్రయతయా విషయతయా చ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః- తదవభాసశూన్యమ్. విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణ స్వాత్మవిషయాజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విరోధతుల్యత్వం దర్శితమ్. ఘటాదివిషయాజ్ఞానప్రతీతావపి అజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటః ప్రతిపన్నో న వా- ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానం తస్మిన్ ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి- ఘటోఽప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేతేత్యర్థసిద్ధో విరోధో ద్రష్టవ్యః. ఏవం పరేణ భావాభావయోర్విరోధే దర్శితే తత్ప్రతిబన్దిత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః. అథ విశదావిశదవిభాగాదవిరోధం శఙ్కతే (అథేతి) ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః. స స్వపక్షేపి తుల్య ఇత్యాహ (హన్త తర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిషయః- విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా- జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య చాభావావ

ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్. భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి హ్యజ్ఞానమితి సిధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ. తథాహి—అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధి వా—త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాఽస్త్యేవ. భవదభిమతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతి—అపి త్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వం సమానం.

చ్ఛేదకత్వేన ప్రతియోగితయా—విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగీతి యావత్. అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్యాప్యభావప్రతియోగిత్వం దర్శయతి— (ఆశ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం. (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం—అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వం. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం—అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వం. సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేనేదానీం జ్ఞానమవలమ్బ్యతే—తత్ర నివర్తకజ్ఞానవిషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వాన్నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమవిద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినో జ్ఞానస్యావిశదత్వం. విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం—అతస్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయాఽభావతి. ఏవమాశ్రయతయాఽభాసమానం స్వరూపమవిశదం—ప్రతియోగితయా స్మర్యమాణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి తదుభయవిషయం జ్ఞానమవిశదస్వరూపవిషయం—తచ్చ విద్యతే—విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానమభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః. అయమర్థః—అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాఽభ్యుపగన్తవ్యః—అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసమ్భవాత్. తదపేక్షత్వముభయసమ్మతః ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి. పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్. ఇత్థం—తత్ర హి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే—అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకత్వేన తత్ప్రతిపత్తౌ సత్యాం తద్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి హి విరోధః—తత్రాయం పరిహారః—అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే—యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే—స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేలాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః—త్వయా చ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యం—తస్మాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదిభిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి. అనుభూతస్య హి స్మరణసమ్భవః—ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్. భవతోఽపి నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం—ఆగమాదితి చేత్. అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారస్తద్విధాయకవాక్యావగతః—ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిషు యేన కేనాప్యనుభూతః. మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే—స హి న కేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః. ఉచ్యతే—ఇహ అదృష్టచరద్వీరదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే—సంసర్గానుభవేఽపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్—ఏవం తర్హ్యనుమేరుసాక్షాత్కారసంసర్గానుభవేఽపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే. ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వాదభావస్యేదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తం—తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసమ్భవాత్, కతిపయమానజ్ఞానాభావస్య మానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతం. ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితం. నను విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం—అజ్ఞానస్య న హ్యర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగన్తవ్యత్వే సతి హి న హ్యర్థప్రతియోగినస్తస్యాజ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః—న హి భావరూపస్యాజ్ఞానస్యజ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా—స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసమ్భవాత్—న హి భావరూపస్య ఘటస్యాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) కథం సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్యానర్థత్వసమ్భవాత్త్రిధోక్తిః. ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్—ప్రమాణజ్ఞానవిరోధీతి వా—తత్ప్రతిపత్తిః—తదా తస్యాజ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వా జ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం నశ్యేత్యర్థః. యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేఽపి తమసః—తత్ప్రతిపత్తౌ న ప్రకాశాపేక్షా—తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) ముగ్ధోఽస్మి మూఢోఽస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితి చేత్. న—కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయే హి మోహః—※సవిమలమతిరేతి నాత్మమోహం ※ దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కథం పునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహ ఉపలభ్యతే. ముగ్ధోఽస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే—విషయోఽప్యర్థవశాత్సిద్ధః. ఇదం దూషణం సంవిత్సిధ్యతి నానవేత్యత్రోక్తయాదిశా ఫలితం. తతశ్చ స్వాత్మవిషయమజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావహతం—ఘటాద్యజ్ఞానం తు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధం. మాయాశబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షా నేతి చేన్న—మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసమ్భవాత్, అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేన చ వ్యుత్పన్నత్వాత్, స్వరూపేణ సిద్ధిర్దుర్వచేత్యభిప్రాయేణ న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యుక్తం. నను స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ న హ్యర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయాసిద్ధావపి న నివర్త్యనివర్తకవిరోధః—స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః—స్వరూపజ్ఞానం హి నావిద్యానివర్తకం—కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ—అతో న విరోధ ఇతి. నైవం—మామన్యం చ న జానామీతి విషయాశ్రయసంబన్ధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః—న హి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయం చ తవ మతం. స్వరూపం కిమాశ్రయతయా చాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకం—ఉత విషయతయాపి. ఆద్యే నత్వదభిమతసిద్ధిః—తదానీం ప్ర

జ్ఞానప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే- ప్రతీయతే చేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యనుభూయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాత్. స్వానుభవస్వరూపమపి తిరోహితస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతి చేత్. కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం. అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేత్. స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం. స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వముపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాదన్యతస్స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తం. కించ- బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూతమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మ తిరస్కరోతి - బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవవిషయో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్రహ్మాజ్ఞానమనుభవతి - తదా తిరోధానకల్పనా, నిష్ప్రయోజనా స్యాత్ అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా, చ -

---

ర్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవ హి సిధ్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణం స్యాత్ - ఆవరణత్వం చ తద్విషయకజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం- అత స్తద్విషయ ప్రమాణజ్ఞాన ప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధోఽనలివృత్తః. అతస్స్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగమో నుపపన్నః. ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశఙ్క్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావస్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే - అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వే హి విప్రతిపత్తిః - నత్వభావానభ్యుపగమః - అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయ భావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్- అతో జ్ఞానాభావస్త్వయాభ్యుపగత ఇత్యర్థః. ప్రతీయతే చ - లోకే తత్తజ్జ్ఞానాభావవివక్షయాజ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నే చ వివక్షానుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నే నజ్ఞానాభావే నైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే హేత్వభావాల్లాఘవేన స ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. నన్వభయాభ్యుపగతోఽభావో నామ కశ్చిన్నాస్తి- భావాన్తరమభావః స్వమతే- పరమతే తు భావాతిరిక్తః - తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః. ఉచ్యతే- న హ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం- కింతు భవతాభ్యుపగమ్యత ఇత్యుక్తం- అభావశబ్దవాచ్యత్వేన -కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః- స చ భావరూపస్తదతిరిక్త ఇతీయదేవ విమతం- అత్ర భావత్వేన యః స్వాభిమతః యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః, తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి న విరోధః. నను భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయాజ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతం స్యాత్. నైవం - సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతం హీదం చోద్యం - స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతం - స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతం - అత స్తయోః కథమైక్యం. తర్హి జ్ఞానసంకోచరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపమజ్ఞానం స్వీక్రియతాం- భావరూపత్వావిశేషాదితి చేత్. ప్రామాణికం పరిత్యజ్యాప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నం- *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *విద్యతే *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *తయాతిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాలతారతమ్యేన వర్తతే *అప్రాణిమత్సు స్వల్పా సా స్థావరేషు తతోఽధికా *హిరణ్యగర్భాదిషు అతిరాం పుంసః శక్త్యుపలక్షితః ఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికం చ ప్రామాణికం కథం త్యజ్యేత- భావరూపాజ్ఞానం తు కల్ప్యం- కల్పకం చాన్యథాసిద్ధమితి తచ్చ ప్రామాణికం కథం స్వీక్రియతే. కల్పనాయాం హి లాఘవన్యాయశ్చ ప్రవర్తతే- నతు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే అతోఽహమజ్ఞ ఇతి జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ ప్రతీయతే. ఏవమహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే - భావరూపపక్షేఽపప్రత్యభావరూపపక్షేఽనుపపత్తిరూపానుకూలతర్కాభావ ఉక్తః. అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్యేతి పదం హేతుగర్భం. నిత్యముక్తత్వం- పరమార్థతో దోషాసంస్పృష్టత్వం. అతః పరమార్థదోషో న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థపరానుభవో న సంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవరూపప్రదేశభేదాభావాచ్చైతన్యైకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః. అభిప్రేతం హేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవిద్యానివృత్తిదశాయామనువర్తమానం అవిద్యావభాసప్రత్యనీకం స్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయా వివక్షితం- నతు భ్రమవేళాయామవిద్యమానం స్వయంప్రకాశత్వమాత్రం- అతః స్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగవిద్యమానత్వాదిత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవస్సంభవతీతి శఙ్కతే (స్వానుభవేతి) అభిప్రేతం వివరితుం తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నపూర్వకం తిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేదితి) స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితి బుద్ధ్యా దూషయతి (స్వానుభవేతి) అన్యత ఇతి పరిహారం శఙ్కతే (స్వానుభవేతి) అన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వే పూర్వోక్తదూషణమతిదిశతి (ఏవం తర్హీతి) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకం- అపితు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వకస్తిరస్కారః- తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః - అతిరస్కృతస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శఙ్కతే (అనుభూతమేవేతి) తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసమ్భవాత్తదర్థ తిరోధానకల్పనా, తదర్థమాచ్ఛాదకావిద్యా

బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాభిమతప్రపఞ్చదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. కించ - బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తిప్రసఙ్గవత్ తత్త్వజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్ - కిం తదన్యత్. అజ్ఞానాన్తరమితి చేత् - అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవ స్వయమనుభవవిషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్. అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది - బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం, చ యుగపదేవ కరోతి - అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి. నైతత్ - స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితి చేత్ - తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తం, అనవస్థా చ పూర్వోక్తా. అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్. అపి చ - అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ న కించిదపి ప్రకాశతే - ఉత కించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్కల్పే సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణి కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశతే - నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారప్రకాశౌ యుగపన్న సంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మావిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివ లక్ష్యత ఇతి. ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్యావిశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా. ఏతదుక్తం భవతి - యస్సాంశస్సవిశేషః ప్రకాశవిషయః - తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః - కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యతే - యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశద ఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి. విషయేఽపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యం. తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం న సంభవతి.

కల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవస్సమ్భవః - తథా అపరమార్థభూతప్రపఞ్చానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సమ్భవతీతి తదర్థా తిరోధానకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ (కిం చేతి) స్వతఃపక్షే దూషణద్వయం - అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతఃపక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృత్యానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే స్వసత్తయా తిరస్కారకమిత్యుక్తం స్యాత్ - న తు ప్రతీయమానతయా - తదానీం కాచాదివత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్కతే (అథేదమితి) నైతదిత్యాదినా దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణం. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశఙ్క్య దూషయతి (హేత్వితి) యౌగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వదూషణస్याప్యుపలక్షణమియమనవస్థా - అనన్తరపూర్వోక్తేః. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం - ఇదానీం తుతమేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపి చేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః. (కోఽయమంశస్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశత ఇతి) కో వా విశేషస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదం - నిరంశ నిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోఽయమంశ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే - మాత్రచా అవిషయత్వం వివక్షితం - అవిషయభూత ఇత్యర్థః. (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) న హి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే - అపి తు యుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ న సంగచ్ఛేతే ఇతి భావః. ఏవం ప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానే వర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః. కథమనుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తిం చ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్సాంశ ఇత్యాదినా) జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞేయేఽపి జ్ఞాతాంశస్యావిశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యాహ (విషయేఽపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్య వాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం - న తు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః - అపి తూత్తరత్ర - స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి న సంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దః కతిపయాంశా

అపిచ-త్వదుక్తమవిద్యాకార్యమవైశద్యంతత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతేనవా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌచవస్తుకింరూపమిత్యపేక్షణీయం. విశదస్వరూపమితిచేత్. తద్విశదస్వరూపంప్రాగస్తి-నవా. అస్తిచేదవిద్యాకార్యమవైశద్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతాం. నోచేన్మోక్షస్యకార్యతయాఅనిత్యతాస్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవఉక్తః ప్రాక్స్వమేవోక్తిః. అపిచ- అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినానిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవోపిమరుపపాదః-భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపిభ్రమోపపత్తేః. తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవస్యాత్. యదుక్త

ప్రతికర్తవ్యప్రపంచశ్చార్థముఖాన్తరేణదూషణమాహ(అపిచేతి) (అవిద్యాకార్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితిభావః (మోక్షస్యకార్యతయేతి) మోక్షస్య- ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వేసతికార్యంహ్యనిత్యం- వైశద్యంచభావరూపం- అతఃపరమతేత్వయోక్తదూషణంతత్రైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసత్త్వపక్షేచోత్పన్నస్యవైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గఃకాలాత్యయాపదిష్టః- శాస్త్రేణతస్యనిత్యతయాప్రతిపాదితత్వాదితిచేత్- తదాబ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తింపరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేనపరిహారాణాంప్రతిబన్దిత్వంహృదినిధాయదూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథాదోషదోషాశ్రయత్వాపేక్షపారమార్థ్యాపిభ్రమసమ్భవః- తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపిభ్రమస్సంభవతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేతస్యాపిప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాదితిచేత్-తర్హిదోషస్యాపిప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేనదోషాన్తరాపేక్షయానవస్థాస్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేపిస్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతిచేత్- తర్హిఅధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపిస్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేనదుర్ఘటత్వేనచపరిహారోపితుల్యః. దోషఃప్రపఞ్చదర్శనస్యస్వదర్శనస్యచస్వయమేవనిర్వాహకఇతినదోషాన్తరాపేక్షయానవస్థితిచేన్న- అపరమార్థస్యాస్యస్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్- నహిస్వప్నేద్విచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతోఙ్గుల్యవష్టమ్భః స్వకల్పనేదోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్యస్వపరనిర్వాహకత్వంసంభవతు - తథాసత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపిస్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థానస్యాత్. అపరమార్థస్యపరంప్రత్యధిష్ఠానత్వేసిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితిచేత్- అపరమార్థస్యపరంప్రతిదోషత్వేసిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వమితితుల్యం. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వంసిద్ధమితిచేత్- తర్హితతఏవాధిష్ఠానత్వమపిసిద్ధమితిస్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్యసిద్ధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేభ్రమోనదృష్టఇతిచేత్- దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేపిభ్రమోనదృష్టఇతితుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. తత్ఫలమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) ఏవమహమజ్ఞోమామన్యంచనజానామీతిప్రత్యక్షస్యప్రతికూలతర్కాపరాహతిరుక్తా. అత్రకేచిదాహుః- సుప్తోత్థితస్యనకించిదవేదిషమితిపరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానేప్రమాణం. కథమన్యథానుపపత్తిః- ఇత్థం. నకించిదవేదిషమితిపరామర్శోనజ్ఞానాభావవిషయః - స్వాపేజ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవేహిప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్యవిషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోభ్యుపగన్తవ్యః- తదభ్యుపగమేసుషుప్తివ్యాఘాతః. నచాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపజ్ఞానమిదమితివాచ్యం - అస్మరణస్యాననుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్- పథిగచ్ఛతాస్పృష్టంహిత్యణాదికంనస్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతంభావరూపమజ్ఞానంస్మర్యతేనకించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యాభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే- భావరూపత్వేప్యజ్ఞానస్యప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్, ప్రతియోగినశ్చసుషుప్తావనవభాసాత్, అజ్ఞానానుభవాభావేనతత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసేసుషుప్తివ్యాఘాతస్త్వయైవోక్తః. నచతదన్యావాచినఞర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతంజ్ఞానంతదానీమవభాతమితివాచ్యం- నకించిదవేదిషం- మామన్యంచనజానామీతివిషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యప్రతియోగిత్వావగమాత్ - అతస్తదనవభాసేఅజ్ఞానానుభవాయోగాత్ తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ- సుషుప్తౌనిర్వికల్పకేనవాసవికల్పకేనమనోవ్యాపారేణవాభావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమేస్వాభిమతనిర్వికల్పకస్యసాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్యసంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నం. నద్వితీయః - సుషుప్తివిరోధేనతదామనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతోనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానంనస్మరణం- కింత్వస్మరణలిఙ్గకంజ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపం. నచపథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాద్యస్మరణేనవ్యభిచారః- అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్యవ్యభిచారాభావాత్. *తదన్యధీరతాత్పర్యంపటుత్వేతరహేబాధియః। మత్తాభావితీవ్రమున్మాదోనభ్యాసోదీర్ఘకాలతా।ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యంకల్ప్యంసంస్కారరోధిషు।ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోనుమీయతే॥పథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదికంపటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్నస్మర్యతే-పథిగచ్ఛతాహిగన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తోభవతి.తృణాదావాదరశ్చనాస్తి- ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేపిగజాదిదర్శనస్యేవనపటుతరత్వంతృణాదిజ్ఞానస్య-విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజసంస్కారస్తుప్రాయణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చసంస్కారోద్బోధవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చతథా- తస్యాపిస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపితత్ప్రతిబంధకందృష్టం - బాల్యేనుభూతానాంవృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. నచైతేహేతవస్సుషుప్తౌసన్తి. నచకిమప్యదృష్టంసంస్కారోద్బోధవిరోధికల్ప్యం- కల్పకాభావేనసౌషుప్తికజ్ఞానస్యతద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్యచకల్పనాయోగాత్. యదికించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత - తదాప్యక్లృప్తాద్యనిర్వాహేసంభవతినకల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేనజ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదంనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానం. త్వయాపిజ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః-సచోక్తలిఙ్గానుమేయఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యం- తదస్మాకమపితుల్యం. అతఃస్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితినతతోభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఈదృశదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపతఃసిద్ధం. అథానుమానందూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా)

మనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి- తదయుక్తం- అనుమానాసంభవాత్. నన్వుక్తమనుమానం. సత్యముక్తం- దురుక్తం తు తత్- అజ్ఞానేప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః. తత్రాప్యజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యం. సాధనే చ తదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చాజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః- దీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవ హి ప్రకాశకత్వం- సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ- న ప్రకాశకత్వం. ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియోపకారకహేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా- అపి తు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణనిరసనపూర్వకప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతి చేత్. న- న హి విరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వం- అపి త్వర్థపరిచ్ఛేదః- వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితి యావత్. తత్తు జ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకృతం- తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వేన అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం. తథా సతి తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకా

(అనుమానాసంభవాదితి) త్వదుక్తమనుమానమాభాస ఇతి భావః. కథం దురుక్తత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞానేపీతి) కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి- తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తదవశ్యంభావముపపాదయతి (తత్రేతి) అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి (సాధనే చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) అస్య ప్రమాణజ్ఞానస్య అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వే సతి తదజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం సిసాధయిషితమజ్ఞానమావృణోతి- తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణా న సాక్షాత్క్రియతే- అపరమార్థస్యాప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాత్ అజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా - తిరోధానరూపకార్యార్థం హి తత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవ కార్యకరం- తదా సత్తయా కార్యకరమితి కాచాదివత్ సత్యత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యం న స్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వనిష్ఫలత్వే, కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వం, తదసాధనే చానైకాన్త్యముక్తం. నన్వుక్తహేతుజన్యం జ్ఞానం సమ్యఙ్నిశ్చయరూపం చేత్- తద్విరోధాదేవ న హేతోరనైకాన్త్యం. యది న సమ్యక్ తథాపి న హేత్వనైకాన్త్యం - అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వహేతోస్తత్రావృత్త్యభావాత్. ఉచ్యతే- హేత్వనైకాన్త్యపరిహారః సాధ్యవిషయజ్ఞానస్య ప్రమితిరూపత్వం ప్రతిక్షిపతి- జ్ఞానసమ్యక్త్వం తు హేత్వనైకాన్త్యపరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతో జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వే తస్యోక్తహేతుజన్యత్వం వ్యాహతం- హేతోరనైకాన్త్యాత్ - న హి సమ్యగ్జ్ఞానం దుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యం న చేత్ తస్యాసమ్యఙ్నిశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వం వ్యాహతం - అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవం హేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేన తయోరిహ సముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమఞ్జసమిత్యభిప్రాయ ఇతి. నను న హేత్వనైకాన్త్యం- సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోరవృత్తేః- న హ్యప్రకాశితమజ్ఞానం అనేన ప్రకాశ్యతే. కిం తర్హి - సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వివేచనమాత్రం క్రియతే. నైవం- అహమర్థధర్మభూతప్రకాశో హ్యర్థేన స్వరూపచైతన్యేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమానప్రామాణ్యం- తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ జ్ఞాతురపి తత్కల్పితత్వాత్తదుత్తీర్ణసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్. దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) తత్ర కిం సాక్షాత్ప్రకాశకత్వం - ఉత పరమ్పరయా - ఉత సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా ప్రకాశకత్వమాత్రం - ఉత స్వవిషయావరణనిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితి చత్వారః కల్పాః. తత్ర ప్రథమే కల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయే తు పక్షే అసిద్ధిః. తృతీయే త్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం- తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్ - సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషాం. ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వకల్పనమయుక్తం- అహఙ్కారికాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేః స్వవిషయావరణస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోక ఏవ హి తాదృశః. చతుర్థపక్షే తు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణమాహ (దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికల ఇతి) కథం జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ప్రకాశకత్వమితి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (సత్యపీతి) జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వమిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోః పక్షే అసిద్ధిః ఫలితా. ఇన్ద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షే ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితం. దీపప్రభాయాః పరమ్పరయాపి ప్రకాశకత్వం దూరత ఇత్యాహ (ప్రదీపేతి) ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి) చతుర్థపక్షం శఙ్కతే (నాస్మాభిరితి) (నిరసనపూర్వకేతి) నిరసనద్వారకేత్యర్థః. సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (న హీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వం న హ్యస్తి- తద్ధి సాధ్యం- న సంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచా అర్థపరిచ్ఛేదవ్యుదాసః. హిశబ్దేన విషయావరణనిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వం ఫలితం. తత్ర సంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపి త్వితి) పరిచ్ఛేదశబ్దస్య పరిమితిపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (వ్యవహారేతి) వ్యవహారయోగ్యతా- వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. నను న సాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోః- స్వప్రాగభావనిరాసకత్వం స్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేన వివక్షితం - తేన భావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి. న - స్వప్రాగభావనిరాసకత్వస్య హేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వే సతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్పః స్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతి పక్షే హేత్వసిద్ధిః. తృతీయే లిఙ్గాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థే సాధ్యావిశిష్టతా- భాసమానత్వవిశేషితస్వవిషయావరణనిరాసకత్వ

ప్ర్యప్యస్థలమనేన. ప్రతిప్రయోగాశ్చ- వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయం - అజ్ఞానత్వాత్ -శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ -జ్ఞాత్రాశ్రయంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం-అజ్ఞానత్వాత్ - శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ - విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞాననివర్త్యం - జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ - యత్జ్ఞాననివర్త్యంఅజ్ఞానంతత్ జ్ఞానవిషయావరణం-యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానం. బ్రహ్మనాజ్ఞానాస్పదం- జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ -ఘటాదివత్. బ్రహ్మనాజ్ఞానావరణం-జ్ఞానావిషయత్వాత్ -యదజ్ఞానావరణంతజ్జ్ఞానవిషయభూతం- యథాశుక్తికాది. బ్రహ్మనజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- తజ్జ్ఞానవిషయభూతం-యథాశుక్తికాది. వివాదాధ్యాసితంప్రమాణజ్ఞానంస్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకంనభవతి-ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ - భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకం- శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాత్ - యద్వస్తునోవినాశకంతచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితజ్ఞాన, మజ్ఞానం, చదృష్టం- యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానం,- యథాచముద్గరాది. భావరూపమజ్ఞానంనజ్ఞానవినాశ్యం-భావరూపత్వాత్ - ఘటాదివదితి. అథోచ్యేత-బాధకజ్ఞానేనపూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశోదృశ్యతఇతి. నైవం- నహి జ్ఞానేనతేషాంవినాశః- క్షణికత్వేనతేషాంస్వయమేవవినాశాత్ -కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేః. క్షణికత్వంచ తేషాంజ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానఏవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే. అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణసర్వేషాంజ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వేనానేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

స్యాసంప్రతిపత్తేః. అథాస్యానుమానస్యప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపివ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తం. స్వదేశగతత్వస్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాంప్రతికూలంయథాక్రమమనుమానత్రయం అజ్ఞానంపక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం- బ్రహ్మాశ్రయమతదాశ్రయమితివివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చశుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధిజీవాశ్రయం. అప్రామాణికమపిభావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రంబ్రహ్మచాభ్యుపగమ్యప్రతికూలతర్కాఉచ్యన్తే. శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వంకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వేజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తంభవతి. ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ(వివాదేతి)వ్యాప్తిందర్శయతి(విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వేజ్ఞానానావరణత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగేజ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగేబ్రహ్మణో అజ్ఞానావరణత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపిబ్రహ్మణోజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్యప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్యప్రతితర్కమాహ(వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వేప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యద్వా- అనుమానమేవేదం- ధారావాహికజ్ఞానేషుప్రథమస్యపక్షత్వముత్తరోత్తరజ్ఞానానాంసపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తం. వ్యతిరేకవ్యాప్తింద్విధాదర్శయతి(యద్వస్తునఇతి)శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహిహేతుః- తత్రశక్తివిశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితంజ్ఞానంశక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచద్వయమపివ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్రవ్యాప్తిర్దర్శితా. భావరూపమజ్ఞానంపక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వేజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వంనస్యాదిత్యర్థః. భావరూపత్వజ్ఞానానివర్త్యత్వయోర్నవ్యాప్తిః- భయాదేర్భావరూపస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితివ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం- పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తే, స్తదుత్పత్తేఃపశ్చాద్భయాదినివృత్తే,శ్చేతిభావః. పరిహరతి(నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహిస్వాశ్రయవినాశాధీననశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని - ఉక్తవిశేషణేనజ్వాలావ్యావృత్తిః. తథాభయాద్యపికమ్పాదికార్యంజనయిత్వాస్వయంనశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేఃక్షణికత్వం- చిరోపలబ్ధేరితిచేన్న-కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యాభయాదిసన్తత్యుత్పత్తేర్హిచిరోపలబ్ధిః. తర్హిసదాభయసన్తతిరుపలభ్యేతేతిచేత్ అత్రాహ(కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేరితి)కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యాకార్యభూతభయాదిసంతత్యనుత్పత్తేఃనసదోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితిపఞ్చమ్యాః క్షణికత్వేనేతిపూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేఃసిద్ధేనక్షణికత్వేనస్వయమేవ వినాశాదిత్యర్థః. యద్వా- నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయాండపపన్నంక్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేనవాక్యేనాన్వయః. ఏవంక్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారఃకృతః. యద్వా- నైవమితిదూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుంయావద్బాధంభయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వేనేతి) బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేఃఅన్యథాసిద్ధిమాహ(కారణనివృత్త్యాచేతి)తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయోదణ్డచక్రాదికారణనివృత్తావపిఉపలభ్యన్తే- నతథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః- తథాభయాదేరపికారణసంనిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయా క్షణికత్వంనిశ్చితమిత్యర్థః. విపక్షేబాధమాహ(అక్షణికత్వేచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయఃప్రతిక్షణముత్పద్యమానాబహవోయుగపదుపలభ్యన్తే- తథాత్రాపిప్రసజేదితిభావః. అతోనభయాదికంజ్ఞాననివర్త్యం-స్వయమేవక్షణికతయానశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదోభ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చతన్నిమిత్తనివృత్త్యా. నాయంసర్పోరజ్జురేషేతిజ్ఞానంస్వవిషయవ్యవహారహేతుః- నతుసాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహిస

స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితివ్యర్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. అతోఽనుమానేనాపినభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవవక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్యమిథ్యైవోపాదానంభవితుమర్హతీత్యేతదపినవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేనపరిహ్రియతే. అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయానకాచిదపిప్రతీతిరస్తి. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపినతథాభ్యుపగమనీయం-ప్రతీయమానమేవహిప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. ఆభిర్హిప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాంవిషయఇతి నయుజ్యతేకల్పయితుం. శుక్త్యాదిషురజతాదిప్రతీతేః, ప్రతీతికాలేపితన్నాస్తీతిబాధేన, చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగా, చ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతందోషవశాత్ ప్రతీయతఇతికల్పనీయమితిచేత్. న - తత్కల్పనాయా మప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వాత్, అన్యథా

రుపహ్యావృత్తిః-అతస్సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేనసర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యాపాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః. సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేనసర్పపరమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యాభయనివృత్తిరితిసర్వాభ్యుపగతప్రకారేణదూషణముక్తం. స్వపక్షేతుజ్ఞానవిశేషవివిభయాదిః క్షణికతయాస్వయంనశ్యతి. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తుదోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచతత్సన్తతినివృత్తిరితిపరిహారః. ఏవమర్థదూషణముక్తం. అథప్రయోగదూషణమాహ(స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దోభావవ్యతిరిక్తశబ్దోన్తరశబ్దశ్చనిరర్థకాః-వస్తుశబ్దోహిభావవాచీ. అనుమానేనభావరూపాజ్ఞానాసిద్ధింనిగమయతి(అతఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాంతత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) అనిర్వచనీయత్వేపరోక్తహేతుంవిస్తరేణదూషయతి(ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః-భ్రాన్త్యభ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః- విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వకసాధారణాకారగ్రహణజన్యాస్వవిషయాన్యథాత్వవిశేషితాప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా. బాధః- ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయం - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధానాంస్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవాఅన్యథానుపపత్త్యావాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానం- ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానం. నహినీలోల్లేఖఃపీతోల్లేఖతయాజ్ఞేయః- తథాసతిసర్వోపప్లవప్రసఙ్గాదితిభావః. ద్వితీయందూషయతి (ఆభిరితి)ఆభిః- ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరేణ- ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా-ఆభిః-లౌకికప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరేణ- ఆగమజన్యేన. యద్వా- ఆభిః ప్రతీతిభిః- ఏకాధిష్ఠానేసర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయంబహువచనం. ప్రతీత్యన్తరేణ-బాధజ్ఞానేన. సంక్షిప్తస్యదూషణస్యవిస్తరార్థంపరమతమనువదతి(శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) నను కథమన్యథాభానాయోగః. ఉచ్యతే- నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానంఅన్యథాఖ్యానం- పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలంనరజతత్వజాతితయాప్రతీయతే-రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే- శకలంచశకలత్వేన-జాతిశ్చజాతిత్వేనప్రతీయతే-తస్మాన్నానయోరన్యతరస్యతదితరత్వభానమితి. నాపిధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యంఅన్యథాత్వం. తత్కిం విషయగతం-ఉతజ్ఞానగతం. విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గః. యదిజ్ఞానగతం-విషయోన్యఃజ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే. నహిఘటజ్ఞానస్యపటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసఙ్గశ్చ-జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః. స్వస్మిన్సతాఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న- అసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గాత్. అన్యత్రసతోన్యత్రఖ్యానంఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న- ఖణ్డదృష్టస్యగోత్వస్యముణ్డదర్శనస్యాపిభ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవసతోన్యత్రఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్. అన్యత్రైవసత్త్వంకథంనిశ్చీయతే-ఇహబాధాదితిచేన్న- భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్యసత్యరజతస్యాప్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న-మన్త్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్యఅగ్నేరపిస్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేనమిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహబాధ్యతఇతిచేత్. కథం దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః- బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్ -పూర్వజ్ఞానమేవబాధకంస్యాత్ -పరత్వస్యాకించిత్కరత్వంహిదర్శితం. పూర్వజ్ఞానస్యదుష్టకారణజన్యత్వేనిశ్చితేపాశ్చాత్యజ్ఞానస్యబాధకత్వనిశ్చయః- తస్యబాధకత్వేనిశ్చితేపూర్వస్యదుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్. కించ- యత్రాపద్రజతంపురోవర్తినిభాతం-తస్యైవాన్యత్రసత్త్వేకింప్రమాణం. నతావత్పూర్వజ్ఞానం-అత్రసత్త్వేనహితదవగమయతి. నబాధకజ్ఞానంచ- తద్ధిపురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణం-తత్ఖల్వాపణేరజతసత్తామవగమయతి-నతుతస్యపురతఃఖ్యాతస్యైక్యం. క్వచిదప్యసతఃఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వంనిశ్చీయతఇతిచేన్న-అసతఃఖ్యానాయోగస్యసంబన్ధేపరిత్యక్తత్వాత్ -నహిపురోవర్తినిరజతధర్మిసంబన్ధోరజతత్వజాతిసంబన్ధోవాన్యత్రవిద్యతే. నన్వన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి-తదిహప్రకాశతఇత్యన్యత్రసతఏవాన్యత్రఖ్యానమితిచేన్న-సంబన్ధద్వయానవభాసాత్ -అన్యత్రసతఃసంబన్ధస్యఅన్యత్రఖ్యానేసంబన్ధినఇవసంబన్ధాన్తరమపేక్షితం. సంబన్ధాన్తరావభాసేచఅన్యత్రసతఃఖ్యానంనస్యాత్ - ద్వితీయసంబన్ధస్యక్వచిదప్యసత్త్వాత్. సంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపిపురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్. ఏవంతర్హిసంబన్ధ్యన్తరసంబన్ధః పురోవర్తిచనిరన్తరంభాతమితియథార్థఖ్యాతిరేవోక్తాస్యాత్ - ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్ అసతఃకస్యచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ - శుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయత్వంరజతోపాయాన్యత్వేసతిరజతార్థప్రవృత్తివిషయత్వాదితిసాధయితుమప్యయుక్తం. తథాహి- ఇదమర్థస్యరజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వంహిసాధ్యం- తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వం. శుక్తిర్నరజతతయాభాతి-శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితిచబాధః. ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తం. దూషయతి(నేతి) అన్యత్రైవసతాఆకారేణపురోవర్తినోవిశిష్టతాజ్ఞానంఅన్యథాభానం. ప్రతిపన్నాకారస్యపురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చప్రవృత్తిబాధసచివాన్నాస్తీతిప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వంనాస్తీతిప్రత్యయ

భానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేః, అత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్. కల్ప్యమానం హి వస్త్వనిర్వచనీయం-న తావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే-అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేత్ - భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేః, తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాభ్యుపగన్తవ్యం. ఖ్యాత్యన్తరవాదినాం చ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతిపక్షే సదాత్మనా - ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా - అఖ్యాతిపక్షేఽప్యన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయమేకత్వేన, చ - విషయాసద్భావపక్షేఽపి విద్యమానత్వేన. కించ-అనిర్వచనీయమపూర్వరజితమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యం. న తావత్తత్ప్రతీతిః-తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్. నిర్విషయా జాతా తదుత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనం. అర్థేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న- తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీన్ద్రియాణి- తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి- తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞాన ఏవ హి విశేషకరత్వం. అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వం తు పూర్వమేవ నిరస్తం.

ఇతి ప్రసిద్ధం. కథం పరకల్పనాయామప్యన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానం హీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వం బాధః ప్రవృత్తిశ్చ న స్యుః-అనిర్వచనీయం నిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతం చేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయః స్యాదిత్యర్థః (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య-అన్యథాభానస్య. అయమభిప్రాయః- నాన్యస్యాన్యథాభానం-విద్యమానస్యైవ ప్రతీతేః-అలౌకికం సల్లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్-అనిర్వచనీయే చాలౌకికం సత్త్వమస్తి-అత్ర చ తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సదలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథాఖ్యానం స్యాత్. అలౌకికసతో లౌకికసతా భేదాగ్రహాత్ ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్-తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తత్ర భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్నరజతాచ్ఛుక్తిస్వరూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదకపరంపరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తం. యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపి గత్వా-పదకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే-ఉత సదితి. అసదితి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) ఇదం రజతమితి కిమేకజ్ఞానం-ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్యైకజ్ఞానమితి పక్షే జ్ఞేయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నసత్యరజతవదారోప్యలిఙ్గానువిధాయి ప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితం - న తు తత్పక్ష ఉపన్యస్తః. జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతైకమితీతి వికల్పే పూర్వవద్దూషణం (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే-ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః- ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన-విద్యమానవిషయకారణకత్వేన. కారణం హి నియతపూర్వభావీతి భావః. (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయఖ్యాతివాదినామివ తత్ప్రభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయస్యాపి వైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనాద్వ్యాఘాతవచనాచ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. (అర్థేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః పురుషస్యానవధానం వా గృహ్యతే. (తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) మారత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేఽపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యం-న విషయమాత్రే-నియామకాభావాత్-అతః పురుష ఇవ విషయేఽపి న సంభవతీత్యభిప్రాయః. నను చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేఽపి చాక్షుషరశ్మేః ప్రసృతస్య విషయసంబద్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టం. న-తత్రార్థస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్, దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్. నను విషయమాత్రగతాః సాదృశ్యాదయో దోషాః సన్తి-తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముపపద్యతే. నైవం - సాదృశ్యాదేర్యావద్ద్రవ్యభావినః సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగన్తోరన్యస్య తత్రాదృష్టేః, ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః, దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవాత్, సంభవేఽపి సర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. నన్విన్ద్రియాణి యథా పురుషవిశేషసంబద్ధాని తత్రైవ కార్యవిశేషముత్పాదయన్తి - ఏవం విషయవిశేషసంబద్ధాని తత్రైవ కించిజ్జనయన్త్విత్యత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావస్థితం - విషయేష్విన్ద్రియజన్యం కార్యాన్తరం న దృష్టం - తత్క్లృప్తిరన్యథైవోపపత్త్యా నిరస్తేతి భావః. తథాపి దుష్టపురుషసంనిధానాద్యథా దేశాదిషు దోషాః ప్రాదుష్యుః-తథా దుష్టేన్ద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవిశేషః స్యాదిత్యత్రాహ (నాపి దుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాదికమతిలఙ్ఘ్య దృష్టాన్తమాత్రేణ న కించిత్సాధయితుం శక్యమితి భావః. కిమత్ర హేత్వన్తరగవేషణయా-అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్య స్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపి ప్రాగేవ స్యాత్, సహకారిత్వేన శఙ్కనీయమిన్ద్రియాది

కించ- అపూర్వమనిర్వచనీయమిదంవస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాంకథమివవిషయీక్రియతే-నఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం. రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్-తర్హి తత్సదృశమిత్యేవప్రతీతిశబ్దౌస్యాతాం. రజతాదిజాతియోగాదితిచేత్. సాకింపరమార్థభూతా-అపరమార్థభూతా వా. నతావత్పరమార్థభూతా-తస్యాఅపరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా-పరమార్థాన్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగా, చ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన. అథవా-యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతం।శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యసర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥*బహుస్యామితిసంకల్పపూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే। తాసాంత్రివృతమేకైకామితిశ్రుత్యైవచోదితం।త్రివృత్కరణమేవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే॥ యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదపామపి।శుక్లంకృష్ణంపృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవత్రిరూపతా। శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్ సర్వేసర్వత్రసంగతాః॥పురాణేచైవమేవోక్తంవైష్ణవేసృ

కంతునిరస్తం, మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తం, ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చపూర్వమేవోక్తా, ఇతిభావః. ఏవమనిర్వచనీయస్యరజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వాతదుత్పత్తావపిరజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తిమాహ(కించేతి)తద్వ్యవస్థాపకంశఙ్కతే (రజతాదీతి) ప్రాతిభాసికస్యరజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాదిసాదృశ్యాదిత్యర్థః. ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్యసాదృశ్యస్యయథాదర్శనంసాఖ్యాన్తరమాహ(తర్హీతి) యదితత్సదృశేతద్బుద్ధిఃతదాగవయేగోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపితజ్జాతియోగస్యతద్బుద్ధినిర్వాహకత్వందృష్టమితిశఙ్కతే(రజతాదీతి)సా- రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్-అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపిజాతేరబాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. జాతిరపిహిబాధ్యతే-నహివ్యక్తిర్నాస్తిజాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః-జాతిరపినాస్తీత్యేవహిప్రతిపత్తిః. నచప్రాక్ప్రతిపన్నాయా అపిజాతేఃపశ్చాదప్రతీతిరభివ్యఞ్జకవ్యక్త్యభావాత్- నతుజాత్యభావాదితివాచ్యం-అభివ్యఞ్జకవతిపూర్వకాలేప్రతిపన్నాయాఅపిజాతేఃతత్కాలసంబన్ధితయైవనాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య- ప్రతిపన్నోపాధౌనాస్తీతిప్రత్యయోహిబాధః.అపరమార్థపక్షందూషయతి(నాపీతి)పరమార్థాన్వయాయోగాత్-ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః.వ్యక్త్యవస్థానేపిజాతేఃకదాచిద్బాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. నహికదాచిదప్యాపణస్థరజతేరజతత్వంబాధ్యతే. పరమార్థవ్యక్త్యనన్వయేబాధకమాహ(అపరమార్థఇతి)పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్యక్త్యాజాతిరనన్వితాచేత్-తస్యాఃక్వచిదపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వంనస్యాదిత్యర్థః. యద్వా-జాత్యపారమార్థ్యఏవదూషణాన్తరంబుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ(అపరమార్థఇతి)తదానీం-పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః అసత్ఖ్యాత్యసత్యోత్పత్తినిరాసముపజీవ్యఇదందూషణముచ్యతే. వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగందర్శయితుంఅపరమార్థఇత్యుక్తిః.అపరమార్థజాతేఃపరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః.బుద్ధిశబ్దయోశ్చపారమార్థ్యంతద్బాధకాదర్శనాదేవసిద్ధం.అథవక్ష్యమాణాయాయథార్థఖ్యాతేఃస్వసిద్ధాన్తత్వందర్శయతి(అథవేతి)తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వందర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే(యథార్థమితి)వేదవిదాం-భగవద్బోధాయననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(శ్రుతిస్మృతిభ్యఇతి)శ్రుతిందర్శయతి (బహుస్యామితీతి)ఆదిశబ్దేననామరూపవ్యాకరణముచ్యతే. యద్వా- సన్మూలాఇత్యాదివాక్యోక్తంస్థితిప్రళయాదికంగృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమోయస్యప్రకరణస్యతస్మిన్సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదంశ్లోకార్థంకిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే- పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిజాయతే. అణ్డసృష్టేఃప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి-అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః- అణ్డసృష్టిఃఫలం. ఉత్పత్తౌఫలంపశ్చాద్భవతి- సఙ్కల్పేతుపూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌపూర్వభావీ-సఙ్కల్పేపశ్చాద్భావీతిలోకసిద్ధంకింకేనకథమిత్యాదౌ. అతో *నామరూపేవ్యాకరవాణితాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యేపశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతంత్రివృత్కరణం. *నామరూపేవ్యాకరోత్తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితిఉత్పత్తివాక్యేపూర్వనిర్దిష్టస్యాపినామరూపవ్యాకరణస్యఫలభూతత్వాత్- త్రివృత్కరణస్యఫలరూపసృష్టేఃపూర్వభావోనిశ్చీయతే- అర్థక్రమేణపాఠక్రమబాధస్యన్యాయ్యత్వాత్ *అగ్నిహోత్రంజుహోతియవాగూంపచతీతివత్.అస్మిన్నర్థేనిదర్శనంఉపక్రమే *బహుస్యాంప్రజాయేయేతివాక్యం-అత్ర బహుస్యామితిఫలసఙ్కల్పః - ప్రజాయేయేతితదుపాయసఙ్కల్పః. అనేనన కేవలంకింకేనకథమిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యాఅత్రత్రివృత్కరణస్యఫలభూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః- ఉపక్రమభూతసఙ్కల్పవాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితం. ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేఃప్రాక్సద్భావంజ్ఞాపయితుం ఉపక్రమగతసఙ్కల్పవాక్యస్యతదనుగుణత్వజ్ఞాపనాయబహుస్యామిత్యాద్యర్థముపాత్తం. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్యప్రదర్శనాత్ అణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిశఙ్కాయాంశ్రుతేరర్థమాహ(ఏవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇతి) అగ్న్యాదిషుకతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వప్రదర్శనంనేయత్తాబుద్ధ్యా- అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవప్రత్యక్షయితుంయోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణసంభావనాప్రదర్శనార్థమితిభావః.అణ్డసృష్టేఃప్రాగేవత్రివృత్కరణమస్తీతిస్పష్టంజ్ఞాపయతి (పురాణేచేతి) అస్యాముపనిషదిభూతత్రయస్యసృష్టేరుక్తత్వాత్సప్తతయోక్తానాంమిశ్రణముక్తం-ఇదంతత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనప్రకరణేషుతేషామపిమిశ్రణస్యప్రదర్శనార్థమితిజ్ఞాపనాయపురాణవచనోదాహరణం. వైష్ణవఇత్యనేనసాత్త్వికత్వాత్ప్రామాణ్యంసూచితం-*సాత్త్వికేషుచసర్వేషువిష్ణోర్మాహాత్మ్యముచ్యతఇతివచనాత్. సంహతత్వంసమాగతత్వంచేతిఅవస్థాద్వయమస్తి. సంహత

ష్ట్యుపక్రమే॥ *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా తతః॥ సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్ ।*త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభిదా॥ సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితమ్। సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ వ్రీహ్యభావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః॥ తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః॥ రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః॥ రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే। అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః॥ కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః। రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥ దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే॥ అతో యథార్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥ బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే। శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః॥ నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః॥ ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః॥

త్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. ఏతద్ద్వయాభావాత్స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యా ఇతి) ఏతదుభయప్రాప్త్యా సృజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్నిచేత్ సర్వేశబ్దాః సర్వత్ర ప్రయోజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయా ఇతి) అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానామేకం భూతం సమాశ్రయః- ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధికభావనిబన్ధనః- తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతి భావః. ఉపాత్తవచనానన్తరం *సంప్రాప్త్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తం. మహదాదయ ఇతి పాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వాసనస్థే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః. అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్యవదదిత్యన్వయః. తతః- అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః- వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తరసద్భావస్యోపయోగిత్వాత్. తేనాభిధాభిదా- భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః- పరీక్షకాః. *సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్న్యాయమార్గః- సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతః ప్రవృత్తేః. ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః- వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. తతః కథం సదృశే సదృశాన్తర సద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావః ఫలిత ఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవ బోధితః- ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః. యద్వా- త్రివృత్కరణశ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితం- తేజః ప్రచురరూప్యాంశః శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిధ్యతీత్యర్థః. కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతి హి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః, శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధి, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా- శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రతీతేః- రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్సదా గృహ్యేత, ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత, ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణం- అదృష్టవశాచ్చ అమ్బునో గ్రహణాదితి హి వక్ష్యతే- ఉదాహరణాన్తరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయ హి తత్ర తదుక్తిః. (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావ ఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వం- తత ఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధం- తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. భూయస్త్వేనేత్యుక్తే భ్రాన్తిజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతం చేత్ అన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవం- నహి వైకల్యస్య గ్రహో వైకల్యగ్రహః- కిన్తు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః- తద్విరహేణ గ్రహః- తదగ్రహ ఇతి ఫలితం. భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః- తత్సహితతయా గ్రహః. తయోర్గ్రహయోః రూపాత్- స్వభావాత్- తథావిధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః. బహువ్రీహిర్వా- భావప్రధానో నిర్దేశః- పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం న స్వరూపతః- న చ విషయతః- కిన్తు బాధ్యప్రవృత్తికత్వం. ఉత్తరజ్ఞానస్య చ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వం. అన్యథాఖ్యాతివాదేఽపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతం- కిన్తు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతం. అస్మాకం తు జ్ఞానఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితి భిదా. ప్రవృత్తేశ్చ బాధితత్వం ప్రతిజగ్ధాత్పత్తికత్వం విఫలత్వం వా (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వే వివక్షితే (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేఽపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః- హానోపాదానాదినియమః. ఏవం- భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని- తావతా ప్రవృత్త్యాదిసమ్భవే పృథికకల్పనాయామన్యేషాం గౌరవం స్యాత్. తత్రేష్టరూపపరూపినిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః- ద్విష్టరూపపరూపినిరన్తరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణోర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధి ధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానం. అత ఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్న స్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యః పరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః- స ఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్మన్త్రార్థవాదార్థతాత్పర్యానభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహేణైవ నిర్వాహః కృతః- అత్ర తు మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణం, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణం, ఈశ్వరకర్తృకం సర్గవిశేషం, తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహ, మప్యుపజీవ్య నిర్వాహః కృత ఇతి వైషమ్యం. తత్ర భూతే భూతాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్ఫుటతరః. సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య తు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః-

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాస్తత్తత్కాలావసానాః తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే - తథా హి శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి।

నతు త్రివృత్కరణేనోపయోగ ఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతాంశక్తైసదృశే విజాతీయభూతాంశసద్భావాత్సదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహకోపయిక్తమితి చ సమ్ప్రదాయః- శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాది గ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అతస్త్రివృత్కరణశ్రవణాసఙ్కోచకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాన్తరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః- స హి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి- తథా సతి హి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్ - న చ తదస్తి - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే - పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కించిత్కార్యం కేనచిత్ప్రచురేణ భూతేన సపరిణామవిశేషవతారబ్ధం - తత్ర యాదృశపరిణామయుక్తయద్భూతప్రచురం యత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధభూతప్రచురతత్కార్యవిషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి- తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యానుప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసంభవాత్ భౌతికాన్తరే భౌతికాన్తరబుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే. తథా త్రివృత్కరణేన శుక్తావప్యనుప్రవిష్టస్య తేజోంశస్య శుక్లభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వముపపన్నం - తాదృశాకారయుక్తతద్భూతవిశేషవత్త్వమేవ హి సమ్యగ్రజతాదయోఫిరీత్యస్తి- అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వం- న హి తే రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితాః. ఉచ్యతే- సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వం- న తు రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితత్వం- యథా సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవానాం- న హ్యాపణస్థరజతాద్యవయవాః కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదేరానీయ నివేశితాః. ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి సోమాద్యవయవత్వం నామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసదృశత్వమేవ. తచ్చ స్ఫుటతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితం చ- న హి శుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాదిసాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం విజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వం- ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవ చ సంభవతి. నన్వేవం శుక్తితయాభిమతపుంజస్య శుక్తిత్వమపుష్కలం స్యాత్ - విజాతీయావయవసంసర్గాత్ -పురుషమృగే పురుషత్వవత్. పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యన్తరం- న తు వికలం పురుషత్వం మృగత్వం చేతి చేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్యాపి శుక్తిత్వరజతత్వవిలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తివ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్ -విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాః శుక్తేః పురుషేణ పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సాసాదృశ్యాభావాత్- సాసాదృశ్యే సతి హి తత్త్వావ్యవహారస్య ముఖ్యత్వం- తదభావాద్ధి సింహో దేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వం. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలం- తత ఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతి చేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం న స్యాత్. ఉచ్యతే-పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయవసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేఽపి శుక్తిత్వం పుష్కలం. పురుషత్వస్య తు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపౌష్కల్యం జాత్యన్తరం వా తత్ర స్యాత్ - శుక్తిత్వం తు న తథేత్యుక్తం. అతః శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వతద్వ్యవహారావుపపన్నౌ- తత్ర విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతే తు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థా శబ్దవ్యవస్థా చోపపద్యతే- ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తివివక్షయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నం. న చ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగితయా శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యహానిః- శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాద్రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాం తు పరస్పరసాసాదృశ్యముపపన్నతరం- ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్య చ రజతత్వం ముఖ్యం- తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యం చ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. అత ఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నం. అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయా గ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్ - అల్పత్వాగ్రహణమేవ హి తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్యగ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశస్య ప్రాచుర్యం న గృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణం నామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్ - భవన్మతే హి భావాన్తరమభావః - అతోఽన్యథాఖ్యాతత్వమితి చేన్న అల్పత్వాగ్రహణం నామ న ప్రాచుర్యగ్రహణం- అపి త్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదం రజతమిత్యత్ర నఞర్థః క ఇతి చేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తేర్వా నివారణం స ఏవాకారో నఞర్థః- స చాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షైః నేదం రజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైః శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే. ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితం. న హి స్వాప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావో వా వక్తుం శక్యత ఇత్యత్రాహ (స్వప్నే చేతి) కథం కేచిత్సుఖరూపాః కేచిద్దుఃఖరూపా ఇత్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జగత్స్రష్ట్రైవ. తర్హ్యన్యైరప్యుపలభ్యేత - సదా చోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (తత్తదితి) కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) శ్రుతిం దర్శయతి (తథా హీతి) స్వప్నవిషయత్వమస్య వాక్యస్య కథమితి శఙ్కాయాం స్వప్నం పశ్యతీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః - అశ్వాదయః. న భవన్తి- దృష్టసజాతీయా న భవన్తీత్యర్థః.

అథ రథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజతే। న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి। అథానన్దాన్ముదః ప్రముదస్సృజతే। న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యో భవన్తి। అథ వేశాన్తాన్పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే। స హి కర్తేతి. యద్యపి సకలేతర పురుషానుభావ్యతయా తదానీం న భవన్తి - తథాపి తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా తథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి- స హి కర్తా- తస్య సత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధం కర్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః. *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి చ. సూత్రకారోఽపి *సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి* నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ఇతి సూత్రద్వయేన స్వాప్నేష్వర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య *మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా - న జీవస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే- జీవస్య స్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ - ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిరియం *తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి పరమాత్మైవ తత్ర స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి పరిహరతి. అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశః స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమన రాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాప ఫలభూతాః శయానదేహసరూప సంస్థానదేహాన్తరసృష్ట్యోపపద్యన్తే. పీతశ్శఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే- తత్ర పిత్తగత పీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశ్శుక్లిమా న గృహ్యతే- అతస్స్వర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి ప్రతీయతే। పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థైర్న గృహ్యతే- పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే- తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివ నాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే. జపాకుసుమసమీపవర్తి స్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే- జపాకుసుమప్రభా వితతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయా స్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదం. మరీచికాజలజ్ఞానేఽపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునో విద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ

(ఆనన్దా ముదః ప్రముద ఇతి) సాధారణభోగ్యదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్ - అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజా ప్రీతిః ప్రముత్ - వినియోగజా ప్రీతిరానన్దః. యద్వా- విలక్షణవిషయదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్ - తస్య స్వవినియోగార్హత్వజ్ఞానజన్యా ప్రీతిః ప్రముత్ - వినియోగజా ప్రీతిః ఆనన్ద ఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయా లక్ష్యన్తే- ముఖ్యార్థస్యేహ దృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః- గృహాః. యద్వా- వేశాన్తాః- పల్వలానీత్యర్థః. కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స హి కర్తేతి) సర్వశక్తిర్హి కర్తా- కిమనుపపన్నమితి భావః. తచ్ఛబ్దో న ప్రకృతజీవపరః- అపి తు ప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. వ్యాఘాతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థమస్యాశ్శ్రుతేరర్థమాహ (యద్యపి సకలేతి) సృజత ఇతి పదవిరోధపరిహారాయ న భవన్తీతి నిషేధస్య సఙ్కోచోఽప్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేన కృతః- అతః కాలాన్తరస్థాయిత్వపురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకారవిషయో నిషేధః- న తు తత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా స్వరూపనిషేధః- అతో జాగ్రదవస్థానుభూతవస్తుసజాతీయా అనేకపురుషానుభావ్యాః కాలాన్తరస్థాయినశ్చ న భవన్తీత్యర్థః. స హి కర్తేత్యేతత్ శఙ్కితముక్తార్థోపపాదకత్వేన వ్యాచష్టే (తస్యేతి) స్వాప్నార్థస్రష్టేరీశ్వరకర్తృకత్వస్ఫుటీకరణార్థం శ్రుత్యన్తరమాహ (య ఏషు సుప్తేష్వితి) స్వాప్నార్థానాం పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యం సూత్రకారేణ సిద్ధాన్తితమితి వ్యాఖ్యాతృమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థ ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి) సూత్రార్థమాహ (స్వాప్నేష్వితి) జీవస్యాపి స్వప్నదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మిన్ లోకా ఇతి) అనన్యథాసిద్ధస్యైవ హి కల్పకత్వం- పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేన స్వాప్నార్థస్రష్టేః పరమాత్మన్యేవోపపన్నత్వాన్న జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇత్యర్థః. కథమపవరకే శయానస్య దేశాన్తరగమనాదేః పారమార్థ్యముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (అపవరకాదిష్వితి) స్వయమేవ స్వదుఃఖావహవస్తుసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ న తదా జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇతి చార్థసిద్ధం- శిరశ్ఛేదాదయ ఇత్యుక్తత్వాత్. సరూపే దేహాన్తరే శయానదేహవ్యవహారో భేదాగ్రహకృతః- న త్వన్యథాఖ్యాతికృతః. ఏవం స్వాప్నార్థేషు తత్తదేకపురుషానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపభేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిర్భవతి- పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిర్దర్శయితుం న శక్యత ఇత్యత్రాహ (పీతేతి) పీతిమవచ్ఛౌక్ల్యమపి ప్రతీయేతేత్యత్రాహ (తత్రేతి) తర్హి పార్శ్వస్థైరపి పిత్తద్రవ్యం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి) తర్హి సూక్ష్మత్వాత్తేనాపి న పిత్తం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తోపహతేన త్వితి) దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథం తత్రస్థం పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (తద్గ్రహణేతి) యథా అతిదూరముత్పతితః పతగో న ద్రష్టుం శక్యతే- తథాపి సన్నికర్షోత్పతనకాలాదారభ్య నిరన్తరమవేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం దూరేఽపి గృహ్యతే- తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైః పిత్తపీతిమా శఙ్ఖద్రవ్యం చ నిరన్తరం గృహ్యేతే ఇత్యుక్తం- అత్ర తు రూపవద్ద్రవ్యే చాక్షుషసామర్థ్యాత్ పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యుక్తమితి విశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితి దృష్టాన్తే చాయం భావః- నను యద్యపి పిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహాత్పీతశఙ్ఖవ్యవహారః- తర్హి పటే పీతవ్యవహారః కథం న స్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌ వా కథం పటే పీతవ్యవహారాభావః. భ్రమే సతి తన్మూలనిరూపణా కార్యా- న తు సర్వత్ర భ్రమేణ భవితవ్యమితి చేత్ - తుల్యం. జపాకుసుమస్ఫటికాదౌ చాక్షుషదోషసంసర్గో దుర్వచ ఇత్యత్రాహ (జపేతి) జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర, దిఙ్మోహేషు ద్రవ్యాన్తరేణ సంబన్ధాద్యథార్థప్రతీతిరితి నిర్వాహః. జపాకుసుమప్రభాసంబన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్ తత్సంబన్ధాత్పాషాణాదిష్వపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) (మరీచికేతి) అదృష్టా[illegible]కత్వం సర్వైరపి ఖ్యాత్యన్తరవాదిభిరభ్యుపేత్యం- అన్యథా సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వవిషయభ్రమప్రసఙ్గాత్,

తేజసిపృథివ్యోరగ్రహణాదదృష్టవశాచ్చామ్బునో గ్రహణాద్యథార్థత్వం. అలాతచక్రేప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేనసర్వదేశసంయోగాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిరుపపద్యతే. చక్రప్రతీతావప్యన్తరాళాగ్రహణపూర్వకతత్తద్దేశసంయుక్తతత్తద్వస్తుగ్రహణమేవ. క్వచిదన్తరాళాభావాదన్తరాళాగ్రహణం - క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితివిశేషః. అతస్తదపియథార్థం. దర్పణాదిషునిజముఖప్రతీతిరపియథార్థా. దర్పణాదిప్రతిహతగతయో హినాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకంనిజముఖాదిగృహ్ణన్తి - తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః. దిఙ్మోహేపిదిగన్తరస్యాస్యాందిశివిద్యమానత్వాదదృష్టవశేనైతద్దిగంశవియుక్తో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే- అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుల్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేనసామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకాసామగ్రీస్వదేశవిశిష్టంచన్ద్రంగృహ్ణాతి- ద్వితీయాతు కించిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రంస్వదేశవియుక్తంగృహ్ణాతి- అతస్సామగ్రీద్వయేనయుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేనగ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చద్వౌచన్ద్రావితిభవతిప్రతీతివిశేషః. దేశాన్తరస్యతద్విశేషణత్వం-దేశాన్తరస్యఅగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్యచనిరన్తరగ్రహణేనభవతి. తత్రసామగ్రీద్విత్వంపారమార్థికం- తేనదేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచపారమార్థికం-గ్రహణద్విత్వేనచన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వంచపారమార్థికం. తత్రవిశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకఏవచన్ద్రో గ్రాహ్యఇతిగ్రహణే-ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానంతథైవావతిష్ఠతే. ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపితిమిరాదిదోషభిన్నంచాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయంభవతీతికార్యకల్ప్యం. అపగతేతుదోషే స్వదేశవిశిష్టస్యచన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్రఇతిభవతిప్రత్యయః - దోషకృతంతుసామగ్రీద్విత్వం తత్కృతంగ్రహణద్విత్వంతత్కృతంగ్రాహ్యాకారద్విత్వంచేతినిరవద్యం. అతస్సర్వంవిజ్ఞానజాతంయథార్థమితిసిద్ధం. ఖ్యాత్యన్తరాణాందూషణానితైస్తైర్వాదిభిరేవప్రపఞ్చితానీతినతత్రయత్నఃక్రియతే. అథవా-కిమనేనబహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షాను

కదాచిదపిభ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ. (అలాతేతి) అన్తరాళాగ్రహణాత్-పూర్వోత్తరకాలభావినోస్తత్తద్దేశవిశేషాలాతసంయోగయోరన్తరాళాగ్రహణాత్- క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. అన్తరాళాగ్రహణేసతికథంయాథార్థ్యమిత్యత్రాహ(చక్రేతి)చక్రప్రతీతిః- సమ్యక్చక్రప్రతీతిః. కోవిశేషఇత్యత్రాహ(క్వచిదితి) (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసఃకథమితిచేదుచ్యతే- ఆపేక్షికోహిసవ్యదక్షిణభావః-తత్రస్వాభిముఖతయావిపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్యముఖస్యచాన్తరాళాగ్రహణమేవ - విపర్యాసోదర్పణదేశగతః- తేనాగృహీతాన్తరాళంముఖమితిఅభిముఖస్యదర్పణస్యముఖస్యచాన్తరాళాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యం. ఏవంమలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ. (దిఙ్మోహేపీతి)సర్వదిక్శబ్దావేపి ప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా. తత్రదిగన్తరప్రతియోగినోదిగన్తరస్యచనిరన్తరభానం. అతోయథార్థవిషయత్వమితి. దిశాంబహుత్వంచ * పఞ్చభ్యోంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే(ద్విచన్ద్రేతి)తత్రకిమిత్యత్రాహ(తత్రైకేతి)స్వతఃఋజుప్రసారిణోపిచాక్షుషతేజసోవక్రత్వంసంభవతి-దర్పణాదినాతద్దర్శనాత్.ఇహాప్యఙ్గుల్యవష్టమ్భాదృష్టాదినాతదుపపత్తిః.తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)చన్ద్రదేశాద్వావితిప్రతీత్యభావహేతుశ్చన్ద్రైకత్వాగ్రహణం. దేశాన్తరగతస్యతద్విశేషణకత్వంకథమిత్యత్రాహ(దేశేతి)తతఃకిం ప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ(తత్రసామగ్రీతి) (తేనదేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచపారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమం-అతఏవాగృహీతపరస్పరభేదంచేతిభావః. విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేపివిశేష్యైక్యంకథంనప్రతీయతఇత్యత్రాహ(తత్రేతి)నహికేవలంచక్షురైక్యప్రతిపత్తిసమర్థందృష్టందేవదత్తాదిషు-అపితుసంస్కారసంస్కృతమేవసమర్థందృష్టం - సంస్కారస్యవిలమ్బితభావిత్వాన్నతదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః (చాక్షుషజ్ఞానంతథైవావతిష్ఠతఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠతఇత్యర్థః. తస్యైవేతిపాఠేచన్ద్రమాత్రస్యైవగ్రాహకతయాతిష్ఠతీత్యర్థః. ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోఃకథంద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ(ద్వయోశ్చక్షుషోరితి)స్వతోనిర్దోషస్యేన్ద్రియస్యసదోషత్వంహికార్యకల్ప్యం- తథాసామగ్రీద్విత్వమపీతిభావః. తర్హిసదైవచన్ద్రద్విత్వంగృహ్యేతేత్యత్రాహ(అపగతేత్వితి)కథందోషాపగమేఐక్యప్రతిపత్తిరితిశఙ్కాయాంద్విత్వప్రతిపత్తేఃఔపాధికత్వమాహ(దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేకఆకారః-అగృహీతాన్తరాళంప్రదేశాన్తరమేకఆకారః. తస్యాకారత్వంవిశేషణత్వం. సచానాకారస్యాకారత్వేనాన్యథాఖ్యానం- అగృహీతాన్తరాళత్వేసత్యప్రధానతయాభాతస్యైవవిశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిద్విత్తిగతద్విత్వంచన్ద్రంచాగృహీతభేదంగృహ్ణాతీతిప్రాభాకరాః - యథా- సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే - * నేత్రవృత్తిద్విధాభూతాద్విత్వతువిత్తీవితన్వతీ । ద్విత్వంచచన్ద్రంచయుగపన్నిర్భాసయతితత్రనఇతి. దేశగతద్విత్వంచన్ద్రంచాగృహీతభేదంగృహ్ణాతీతితతోత్రవైషమ్యం. చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదంచజ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వంచన్ద్రమగృహీతాన్తరాళందేశాన్తరంచనిరన్తరంగృహ్ణాతి- తతోద్విచన్ద్రవ్యవహారఇత్యర్థః. ఇతినిరవద్యం - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః. ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యైర్వ్యక్తత్వాత్ తత్రయత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవాకిమనేనేత్యాదిపాఠోబహుషుకోశేషుదృశ్యతే - వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతశ్చ, తత్రపూర్వగ్రన్థవిషయపూర్వపక్షభ్రమేష్వేకైకస్యోత్తరేణపరిహారశ్శక్యతోథ

మానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాత, మాగమగమ్యం చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి కిం నోపపద్యతే- భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాని పదార్థాస్సర్వసాధారణానుభవవిషయాణి, కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా తథాఽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయానుత్రదహితతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసం. యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి- తదసత్ -*అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః. ఋతమితి కర్మవాచి - *ఋతం పిబన్తావితి వచనాత్. ఋతం- కర్మఫలాభిసంధిరహితం పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలం. అత్ర తద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి-*ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్. *నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌ చిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ- ఉత్పత్తివేలాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే - సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్. అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. సత్యం- తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే- తస్యాస్తు *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. నైతదేవం- మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం న దృష్టమితి.

వతి. కిం న సేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణేస్థిత్వముక్తం. కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. కిం ప్రమాణం - కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతా హీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితం- కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః- *ఇదం సర్వమసృజతేతి హి శ్రుతిః- ప్రతీయమానసత్త్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాం చ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితి భావః. అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యాం అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) అనృతేనేత్యాది శ్రుతిం వ్యాచష్టే. (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి భావః. అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్ద ఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వసంప్రతిపత్తిస్సూచితా - ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యఏవ నఞర్థస్స్వయాపివక్తవ్య ఇతి భావః. అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి- పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః- న తు సత్యవాచీతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఋతం పిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యే సుకృతస్య లోక ఇతి హ్యుక్తమితి భావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా - *యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతీత్యుక్త్వా *ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః- తస్మాదృతశబ్దః పుణ్యవాచీ. పుణ్యమపి హి మోక్షవిరోధి- తత్కథమనృతశబ్దోక్తపాపమాత్రప్రత్యూఢత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యం వివినక్తి (ఋతం కర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయం హి విరోధీత్యత స్తద్ద్వయం పాపం- అతో నఞ్సమాసాన్తర్గత ఋతశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన *స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితం. అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి ఋతశబ్దస్య బన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) ఋతానృతశబ్దయోః *ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, *న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాన్మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టఫలప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాదస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్వాక్య ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్, *తస్యాన్తరాయో మైత్రేయేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణోః మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాదనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తవన్యవ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః. (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర *అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగః ప్రతిబన్దీత్వేనానుసన్ధేయః. సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్య హి ప్రలయః- ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా- అతస్తయోరత్ర ప్రలయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం *సచ్చత్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితం- కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహ సచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన, చ కార్యావస్థచేతనాచేతననిషేధః కృతః- వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తం. హేత్వన్తరం చాహ (సదసతోరితి) నహి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి) *తమ ఆసీత్ *మాయాం తు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం క్రమేణోపాదానవివక్షాం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) ప్రకృతిశబ్దవాచ్యా మాయేత్యభిప్రాయః. *పరిహరతి (నైతదేవమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి శ్లోకే. మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః. ఐన్ద్రజాలికాదిషు మాయా

మాయాశబ్దస్యమిథ్యాపర్యాయత్వే నానిర్వచనీయవాచిత్వమితిచేత్. తదపినాస్తి-నహిసర్వత్రమాయాశబ్దోమిథ్యా
విషయః-ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషుసత్యేష్వేవమాయాశబ్దప్రయోగాత్. యథోక్తం-* తేనమాయాసహస్రంతచ్ఛమ్బ
రస్యాశుగామినా। బాలస్యరక్షతాదేహమైకైకశ్యేనసూదితమితి. అతో మాయాశబ్దోవిచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ.
ప్రకృతేశ్చమాయాశబ్దాభిధానంవిచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. *అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయా
సన్నిరుద్ధఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వందర్శయతి. పరమపురుషస్యచతద్వత్తా
మాత్రేణమాయిత్వముచ్యతే-నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవహిమాయయానిరోధః శ్రూయతే * తస్మింశ్చాన్యోమాయయా
సన్నిరుద్ధఇతి,*అనాదిమాయయాసుప్తోయదాజీవః ప్రబుధ్యతఇతి,చ.*ఇన్ద్రోమాయాభిః పురురూపఈయతఇత్యత్రా
పివిచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే- అతఏవహి *భూరిత్వష్టేవరాజతీత్యుచ్యతే- నహిమిథ్యాభిభూతఃకశ్చిద్విరాజతే.
* మమమాయాదురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతివచనాత్సైవత్రిగుణాత్మికాప్రకృతిరుచ్యతఇతి నశ్రుతిభిస్సదసదని
ర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనం. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా- నహి *తత్త్వమసీతిజీవపరయోరైక్యోపదేశేసతిసర్వ
జ్ఞేసత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతేతచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతేబ్రహ్మణివిరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతు
భూతాకాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తుత్వమ్శబ్దేనాపిజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణఏవాభిధానాదుపపన్నతరః-*అ
నేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతిసర్వస్యవస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవహి నామరూపభాక్త్వ
ముక్తం. అతోనబ్రహ్మజ్ఞానపరికల్పనం. ఇతిహాసపురాణయోరపినబ్రహ్మజ్ఞానవాదఃక్వచిదపిదృశ్యతే. నను *జ్యోతీంషి
విష్ణురితిబ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితిప్రతిజ్ఞాయ *జ్ఞానస్వరూపోభగవాన్యతోసావితిశైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్యజగతో
జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ *యదాతుశుద్ధంనిజరూపీతిజ్ఞానస్వరూపస్యైవబ్రహ్మణఃస్వస్వ

త్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోఃపర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్యచమిథ్యాత్వాచ్చమాయాశబ్దవాచ్యమిత్యభిప్రాయేణశఙ్కతే (మాయేతి)
పరిహరతి (తదపినాస్తీతి) మాయాశబ్దస్యమిథ్యాపర్యాయత్వమేవనాస్తి - తథాభ్యుపగమేప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వా
న్నతద్విషయత్వంయుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వంనాస్తీతిభావః. తదుపపాదయతి (నహీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషుసర్వేషుమిథ్యాత్వానను
వృత్తేరిత్యర్థః. సత్యేషుమాయాశబ్దప్రయోగందర్శయతి (యథోక్తమితి) నహిజ్ఞానబాధ్యానామేకైకశశ్శస్త్రచ్ఛేద్యత్వమస్తి - తస్మాదేకైకశోమా
యానాంఛేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్యసత్యపరత్వమితి. అనుయాయినఏవప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషుసర్వేష్వనుగతమా
శ్చర్యత్వమేవమాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అతఇతి) ఆశ్చర్యత్వం- విస్మయనీయత్వం-తచ్చవిచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దోనానావి
ధవాచీ- నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వం. మాయాశబ్దోహ్యాశ్చర్యవాచీతివక్ష్యతే-తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తం. అస
త్యేషుసత్యేష్వపిమాయాశబ్దప్రయోగవిషయేష్వాశ్చర్యత్వంవిద్యతే- ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవమాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి)
తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి నమాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. ఏవంమాయాశబ్దా
ర్థఉక్తః. అథభగవతోమాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వశఙ్కావ్యుదాసాయమాయీతిపదగతమత్వర్థీయప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్యచేతి)
మాయీతిపదోక్తోమాయాసంబన్ధోనతత్తిరోభావ్యత్వం- అపితుతచ్ఛేషిత్వం. జీవస్యైవతుతత్తిరోధేయత్వం - తస్యైవతథాత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మా
యాభిభవాజ్జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థేపరోక్తమేవవచనమాహ (అనాదీతి) *ఇన్ద్రోమాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వంబహువచనాదవ
గమ్యతే. (మమేతి) స్పష్టం. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్యమిథ్యాభూతవిషయేషుప్రయోగోదృశ్యతేచేత్తత్రలాక్షణికస్స్యాత్- అర్థస్యాసత్య
త్వాభావేనతస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్- ప్రతిభాసస్తుద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః - మన్త్రౌషధాదిశ్చాశ్చర్యరూపఇతితత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వం.
అథశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఅనిర్వచనీయసిద్ధిందూషయతి (నాపీతి) ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) అజ్ఞానాపరికల్పనేఅనుపపత్తిర్నాస్తి- తత్కల్పనఏ
వానుపపత్తిః- విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణతచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని. సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయాహ్యైక్యాపరిత్యాగః- తథాశ్రుతహా
నస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాఇతిభావః. ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితిచేత్తత్రాహ(ఐక్యేతి)జీవపరయోర్హేయసంబన్ధతదనర్హత్వా
భ్యాంహ్యైక్యవిరోధః- జీవశరీరకస్యపరమాత్మనఐక్యాభిధానేహేయసంబన్ధస్యజీవద్వారకతయాఽవిరోధఃపరిహృతఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః-ముఖ్యతయో
పపన్నఇతిభావః. జీవవాచిశబ్దేనతచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితిచేత్తత్రాహ (అనేనేతి) శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధింనిగమయతి (అతఇతి) ఇతి
హాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావంప్రతిజానీతే(ఇతిహాసేతి) (నన్విత్యాది)(బ్రహ్మైకమేవతత్త్వమితిప్రతిజ్ఞాయేతి)జడాజడయోస్స్వరూ
పైక్యాయోగేనసామానాధికరణ్యస్యబాధార్థత్వాత్, ఉత్తరశ్లోకేచతద్వ్యతిరిక్తస్యమిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని- వివిధం
జ్ఞాయతేయేన-విపరీతంజ్ఞాయతేయేనేతివాకరణేవ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా- * యదాతుశుద్ధమిత్యాదినాతస్యహివ్యతిరేకోవక్ష్యతే. విజ్ఞానేనవిజృమ్భి
తానీతివాఽజనేత్వయుక్తా- అస్వారస్యాత్, విజృమ్భితానీతినపుంసకాన్తపదస్యపుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేనవిజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్య
యాన్తత్వస్యయుక్తత్వేనషష్ఠీసమాసస్యయుక్తత్వాచ్చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వంవ్యతిరేకముఖేనస్థిరీకరోతీత్యాహ(యథాత్వితి) శు

రూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవస్థిరీకృత్య*వస్త్వస్తికిం *మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య *తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య*విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతిస్ఫుటీకృత్య*జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య*సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం- నాన్యస్య- అన్యస్య చాసత్యత్వమేవ- తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వం తవోపదిష్టమితీహ్యుపదేశో దృశ్యతే. నైతదేవం - అత్ర భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా- పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరం సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రే జగతి చిదంశో వాఙ్మనసాగోచర స్స్వసంవేద్య స్స్వ

స్థం- అవిద్యారహితం. నిజరూపి- తత్కృతభేదదర్శనరహితం. అపాస్తదోషం- రాగాదిదోషరహితం. సఙ్కల్పతరోః- సమన్తాత్కల్ప్యతే నేనేతి సఙ్కల్పః- దోషః. వస్తుషు వస్తుభేదా ఇత్యత్ర వస్తుష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యం- జడోపలక్షితే వస్తుని జడగతభేదానసంభవ స్తీత్యర్థః. యద్వా- ఏకో వస్తుశబ్ద ఆకారపరః. జడగతాకారభేదాసంభవ స్తీత్యర్థః. *వస్త్వస్తికిం *మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయే ప్రథమేనార్థస్వభావ ఉక్తః- ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితి భిదా. తత్ర కుతోహేతత్త్వం- ఏవం సతి కుతః పరమార్థ ఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వేనోపలబ్ధం చేత్కథం తత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాముచ్యతే స్వకర్మ స్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి. తత్త్వావగ్నినిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా - న కేవలమాత్మవిద్భి రేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే- అపి త్వజ్ఞైరపీతి భావః. న కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన - లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం భవతి. *తస్మాన్నవిజ్ఞానమృత ఇతి శ్లోకార్ధమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) *విజ్ఞానమేకమిత్యర్ధం సజాతీయరూపాత్మభేదనిషేధపరం (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి) భేదదర్శనం- సజాతీయభేదదర్శనం. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః. తస్యాపి పూర్వకర్మైవేత్యర్థః. దేహాదేవాదిశరీరభేదహేతుః సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా- దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమాత్మని దేవత్వాద్యాకారారోపణరూపం- తస్య హేతుః కర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధేరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వం యుక్తం- తస్యా అపి మూలాజ్ఞానకార్యత్వాత్, *శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి తస్యా అజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వా, చ్చ. *జ్ఞానం విశుద్ధమితి స్వగతభేదనిషేధః. విశుద్ధం విమలమితి - అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకాదిరహితమిత్యాహ విశోకమితి. ఏకం సదేకమితి సజాతీయవిజాతీయభేదవిరహానువాదః. యద్వా - ఏకమితి సజాతీయభేదనిషేధానువాదః - సదేకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే. పరమపరేశాదిశబ్దవాచ్యం చిన్మాత్రమేవేత్యాహ పరమఇతి. నేదం పరమతం తత్త్వమేవోక్తమిత్యాహ సద్భావ ఇతి. సంవ్యవహారభూతం- సమన్తాద్వ్యవహారార్హభేదం. భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితమేవైతద్వర్తతే. తత్రాపి హేతురజ్ఞానమేవోక్తమిత్యర్థః. యద్వా- భువనాశ్రితం- భువనమాశ్రితం. సంవ్యవహారభూతం- వ్యావహారికం. ఏతత్ - లోకసిద్ధం సత్యత్వం యత్. తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణ హి తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితీత్యుక్తం. (ఇతిహ్యుపదేశో దృశ్యత ఇతి) తస్మాదితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మజ్ఞానవాదో న దృశ్యత ఇతి వక్తుం న శక్యమిత్యర్థః. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్ - చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వం, అవిద్యాకల్పితత్వేన ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం, చ యదుక్తం న తత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథా సత్యర్థవిరోధా, త్ప్రకరణవిరోధా, చ్ఛాస్త్రతాత్పర్యవిరోధా, దశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాత్, ప్రపఞ్చధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరోధా, చ్ఛ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతా, త్పూర్వోక్తతర్కవిరోధా, చ్చ తదభావః. అత్రార్థవిరోధో నామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యాజ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః, అవిద్యాయా ఆశ్రయవిరోధానాద్యనుపపత్తి, శ్చ. ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః. అన్యత్తుస్పష్టం. దశశ్లోక్యామస్తి నాస్తి సత్యాసత్యజ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దా ఆత్మానాత్మవిషయా ఇతి నాత్ర వివాదః. తత్ర నాస్త్యసత్యశబ్దయోః కిం జ్ఞానబాధ్యత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం- ఉత పరిణామిత్వమితి విచారే- పరిణామిత్వపక్షే స్వారస్యమస్తి- *మహీఘటత్వమిత్యుపపాదనాత్, అజ్ఞానశబ్దస్య చానిర్వచనీయపరత్వం- అపి తు కర్మపరత్వమేవ- *యజ్ఞః పశురిత్యాదిస్వారస్యాత్, అన్యత్ర *శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయః*అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా *బాహ్యకర్మవృతిప్రజ ఇత్యాదివచనా, చ్చ. చిదచిద్వివేకోత్ర క్రియత ఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర - అస్మిన్ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణమితి స్వరూపవిశేషణం. విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యం వివక్షితం. సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వా వియుక్తం సూక్ష్మరూపముచ్యత ఇతి భావః. యద్వా- విస్తీర్ణమితి క్రియావిశేషణం. ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వం వివక్షితం చేత్పూర్వం విస్తరేణ కథనమనుపపన్నం- న హి పూర్వమేవ భ్రాన్తస్య భ్రమాన్తరాపాదనం కార్యం- తస్మాత్పూర్వం విస్తరేణ భువనకోశస్య కథితత్వాన్న మిథ్యాత్వం వక్ష్యత ఇతి భావః. వక్ష్యమాణమాదిభరతచరితం ప్రాయస్థం విస్తరరూపం- తత్సంక్షేపశ్చాయం. వక్ష్యమాణసంక్షేప ఉక్తసంక్షేపశ్చ దృశ్యతే- అత ఉక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) అనుక్తం సంసృష్టరూపాన్తరం కథ్యత ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణ వక్తవ్యం సకలముక్తం - తస్మాదనుక్తం వక్తవ్యం రూపాన్తరం నామ మిథ్యాత్వం- నాన్యదితి శఙ్కాయాం- మిథ్యాత్వం వినాఽనుక్తం రూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్ర ఇతి) చిదచిన్మిశ్రజగతీత్యనేన *సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతాం పునరిత్యత్ర పునశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. చిదచిదాత్మకే జగతి స్థూలరూపముక్తం- తత్రైవ జగతి ఇదమపి రూపాన్తరం పునరుచ్యత ఇతి తస్యార్థః. *మనోవాచామత్రమగోచరం। వచసామాత్మసంవేద్యం ఇత్యాదివాక్యోక్తం విశేషణమాహ (చిదంశో వాఙ్మనసేతి) *జ్ఞానాతినోత్తథ్య

రూపభేదోఽజ్ఞానైకాకారతయాఽస్పృష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తప
రిణామభేదో వినాశీతి నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతత్ప్రపం
సంక్షేపేణాత్రాభిహితం. తథాహి *యదమ్బువైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతా
బ్ధ్యాదిసంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః - తస్య చ విష్ణురాత్మేతి సక
లశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శ
రీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *తత్సర్వం వై
హరేస్తనుః *స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామా
నాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే *జ్యోతీంషి విష్ణురితి. అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా
విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తం. ఇదమస్త్యాత్మకం-ఇదం నాస్త్యాత్మకం - అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ *జ్ఞానస్వ
రూపో భగవాన్యతోఽసావితి. అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపం-

---

దర్శిన ఇత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృది నిధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యదిచిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పద
త్వం చ వివక్షితం- తర్హ్యస్తి నాస్తి నిత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-శాఖావిశేషేషు *సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞా
నం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తి నాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దానాం శ్రూయమాణానామనధీతశాఖాగతానాం చ కిం జ్ఞాన
బాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే- ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతి శఙ్కాం నిరాకర్తుం- పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఏవ నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః-
న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతి శరీరత్వం దృష్టం-
న త్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టం- న భస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భ
గవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టం చ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవ
చ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః.
ఏతద్రూపం- అయమాకార ఇత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యం- తత్తు సర్వప్ర
కరణసాధారణం. అసాధారణప్రతిపాద్యం తు ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సాఙ్ఖ్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వ
ప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే-అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణ హి పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరమిత్యుక్తం. భ
గవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణసాధారణ్యం హి- పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్ర చ వక్ష్యతే. దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధన
మితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) న హి చాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య
వస్తునోఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి- అపి తు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతి భావః. (తస్య చ విష్ణురాత్మేతీతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశ
రీరాత్మభావ ఇతి వార్థః (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశోఽస్తి- తస్యాయమేవార్థ ఇతి జ్ఞా
పనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణం. యద్వా- ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణం నామ-అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతి
పాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనం. అత్ర ఇతి శబ్దత్రయస్య- అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థ ఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. న కేవలమత్ర స
మష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే - అపి తు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగ
వన్తం ప్రతి శరీరత్వం, సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం, చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్య
హేతుత్వం కణ్ఠోక్తం *విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి- తథాఽన్యత్రాపి *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహం *సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇత్యాది
ద్రష్టవ్యం. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. *ప్రధానాదివిశేషాన్తం చే
తనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాః సంసృష్టజీవవాచినః. అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయ
తి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) *యదమ్బ్విత్యాదిశ్లోకేన వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థచిదచితోర్భగవదాత్మకత్వముక్తం-వ్యష్ట్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సం
సృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్ట్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మక
త్వముక్తం- చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధన
మేవ తాత్పర్యవిషయః- అచిదంశస్య మిథ్యాత్వశఙ్కా వ్యుదసనీయా- అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వమేవ తాత్పర్యం - చిదంశస్య త్వపరిణామి
త్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తం. వ్యాఖ్యేయే ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప
ఇతి) అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం న కేవలం పూర్వశ్లోకే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్య
తే- అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య
మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్ - అప్రాప్తత్వాత్ - తతశ్చ న తు వస్తుభూత ఇతి దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభావనిషేధో నుపపన్నః-అతోఽశేషశబ్దః క్షేత్ర

నదేవమనుష్యాదివస్తురూపం. యతఏవం- తతఏవాచిర్మాప్తదేవమనుష్యశైలాఙ్ఘ్రిధరాదయశ్చతద్విజ్ఞానవిజృమ్భితాః- తస్యజ్ఞానైకాకారస్యసతోదేవాద్యాకారేణస్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలాః - దేవాద్యాకారానుసంధానమూలకర్మమూలా ఇత్యర్థః. యతశ్చాచిద్వస్తుక్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణపరిణామాస్పదం - తతస్తన్నాస్తిశబ్దాభిధేయం-ఇతరదస్తిశబ్దాభిధేయమిత్యర్థ ఉక్తం భవతి. తదేవవివృణోతి *యదాతుశుద్ధంనిజరూపీతి. యదాతత్ జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తుదేవాద్యాకారేణ స్వాత్మనివైవిధ్యానుసంధానమూలసర్వకర్మక్షయాన్నిర్దోషం పరిశుద్ధంనిజరూపిభవతి- తదాదేవాద్యాకారేణైకీకృత్యాత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాస్తద్భోగార్థావస్తుషు వస్తుభేదానభవన్తి. యేదేవాదిషువస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు భోగ్యభూతాదేవమనుష్యశైలాఙ్ఘ్రిధరాదివస్తుభేదాః- తేతన్మూలభూతకర్మసునష్టేషునభవన్తీత్యచిద్వస్తునఃకాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయానాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం-ఇతరస్యసర్వదానిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేనాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయాకాదాచిత్కావస్థాయోగినోఽచిద్వస్తునోనాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ *వస్త్వస్తికిమితి. అస్తిశబ్దాభిధేయోహ్యాదిమధ్యపర్యన్తహీనస్సతతైకరూపస్సపదార్థః - తస్యకదాచిదపినాస్తిబుద్ధ్యనర్హత్వాత్. అచిద్వస్తుకించిత్క్వచిదపితథాభూతంనదృష్టచరం.

జ్ఞవిషయ ఇత్యభిప్రాయేణాశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనేత్యుక్తం. అత్ర జ్ఞానస్వరూపాదిశబ్దానాం పరమవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేఽపివిశేషణవిశేషణవాక్యస్యతాత్పర్యం- అతోజ్ఞానస్వరూపత్వంవిశేషణభూతజీవస్యైవవిధీయతే- యథా *లోహితోష్ణీషాఋత్విజఃప్రచరన్తీత్యత్రవిశేషణగతంలౌహిత్యమేవవిధేయంపరంపరయాఋత్విక్ప్రచారకర్మవిశేషణం - తద్వత్. *కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తి *నృసింహమూర్తిర్భగవాంస్త్వేత ఇత్యాద్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం. జ్ఞానస్వరూపఇత్యత్రదివ్యాత్మస్వరూపస్యజ్ఞానస్వరూపత్వముచ్యతఇతినశఙ్కనీయం- *సర్వకర్మక్షయేజ్ఞానమపాస్తదోషమితివివరణానుపపత్తేః-నహిదివ్యాత్మస్వరూపస్యకర్మతత్కృతరాగద్వేషాదిహేయసంబన్ధప్రసక్తిః. నతువస్తుభూతఇత్యస్యార్థమాహ (నదేవమనుష్యాదీతి) శైలాదిస్థావరోక్తిస్సర్వశరీరాణాముపలక్షణమితిజ్ఞాపనార్థోదేవమనుష్యాదిశబ్దః. ఉత్తరార్థంవ్యాచష్టే (యతఏవమితి) శైలాబ్ధిధరాదిభేదాః విజ్ఞానవిజృమ్భితానిజానీహీత్యనేనఫలితంహేతుహేతుమద్భావంవివృణోతి (తద్విజ్ఞానేత్యాదినా) విజ్ఞానశబ్దంవ్యాచష్టే (తస్యేతి) విజ్ఞానం-వివిధజ్ఞానం. కథంశైలాబ్ధిధరాదిభేదస్యవైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం-*నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః *సర్వకర్మక్షయేఇతికర్మమూలత్వేనవక్ష్యమాణత్వాత్ కర్మైవహిమూలమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) వైవిధ్యానుసంధానస్యదేవాదిభేదహేతుత్వంసద్వారకం - ఉపరితనగ్రన్థైకార్థ్యాత్, *అవిద్యాసంచితంకర్మ *బాహ్యకర్మప్రవృత్తిప్రజః *భూపైతేకర్మయోనయఇత్యాదివచనాన్తరాచ్చేత్యర్థః. పూర్వమిదమస్త్యాత్మకమిత్యాదినోక్తశ్లోకవాక్యార్థఃకథంఘటతఇత్యత్రాహ(యతశ్చేతి)జ్ఞానస్వరూపః, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీ, త్యనేనఫలితమిత్యర్థః.(తదేవేతి)పూర్వపక్షయోజనాయాముక్తేష్వర్థేష్వపేక్షితాంశోపజీవనేనసిద్ధాన్తయోజనాక్రియతే-విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవవ్యతిరేకముఖేనవివృణోతీత్యర్థః. పూర్వశ్లోకేదేవాదిభేదానాంస్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలత్వంసద్వారకమితివ్యాఖ్యానమనన్తరశ్లోకేవ్యతిరేకముఖేనవివరణేకర్మహేతుత్వశ్రవణనిబన్ధనమితిస్పష్టయన్నాహ(దేవాద్యాకారేణేతి)నిర్దోషమిత్యాదిపదానామర్థవిభాగో*జ్ఞానంవిశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానేవిశదయిష్యతఇతిగ్రన్థలాఘవార్థమత్రనవిస్తృతః. నిర్దోషం-శరీరసంబన్ధరహితం. పరిశుద్ధం-తత్కృతరాగద్వేషసుఖదుఃఖాదిరహితం. నిజరూపి-ఆవిర్భూతస్వరూపం. సంకల్పశబ్దంవ్యాచష్టే(ఏకీకృత్యాత్మకల్పనాశబ్దేన) *సమిత్యేకీకారఇతిహిశాబ్దాః. పూర్వవత్సద్వారకమితివ్యాచష్టే(ఆత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాఇతి) దేహాత్మనోరేకీకృత్యానుసన్ధానఫలందేవాద్యాకారేణస్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానం-తయోరేవైకంవిజ్ఞానశబ్దేసంకల్పశబ్దేపృథక్సిద్ధం. సుఖదుఃఖేహికర్మఫలం- తత్కథంవస్తుభేదస్యకర్మఫలత్వమితిశఙ్కాయాంతద్భోగార్థాఇత్యుక్తం. సుఖాదిభోగద్వారభూతత్వాద్దేవాదిభేదాఃకర్మఫలమిత్యర్థః. *భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వేత్యాదిషుభోగ్యశబ్దార్థఃస్పష్టీకృతోభవతితద్భోగార్థాఇత్యనేన. భోగస్థానభోగోపకరణానాంభోగసిద్ధిప్రయోజకత్వమేవభోగ్యత్వమిత్యర్థః. సప్తమ్యన్తవస్తుశబ్దోజీవపర్యన్తదేహపరః- ద్వితీయవస్తుశబ్దోదేవాదిశరీరమాత్రపరః. వస్తుభేదాః- దేవాదిశరీరభేదాః. అత్రవస్తుభేదశబ్దేనభేదస్యవస్తురూపత్వాత్పారమార్థ్యమపిఫలితం.అత్రాన్వితేషుపదేషువ్యాఖ్యేయపదవ్యాఖ్యానార్థమాహ(యేదేవాదిష్వితి) (దేవాదిషువస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు)ప్రథమవస్తుశబ్దోజీవపర్యన్తదేహపరఇత్యభిప్రాయః-సంసృష్టాకారేహ్యాత్మాభిమానః. తద్భోగార్థాఇతిపూర్వోక్తస్యపదస్యవ్యాఖ్యేయంపదముదాహరతి(భోగ్యభూతాఇతి)భోగ్యభూతాఇత్యనేనవస్తుభేదాఇతిపదస్యాచిదంశమాత్రపరత్వముక్తం-*నతువస్తుభూతఇత్యుక్తత్వాత్. పూర్వశ్లోకోక్తభేదాఏవాత్రవివక్షితాఇత్యాహ (దేవమనుష్యేతి)కారణాభావాత్కార్యాభావోహివ్యతిరేకః- తంస్పష్టయతి (తన్మూలభూతేతి) పరమప్రకృతార్థస్యఫలితత్వమాహ (ఇత్యచిద్వస్తునఇతి) పూర్వశ్లోకఫలితార్థకథనేఆత్మనోఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వేహేతురనుక్తః- అత్రతుతస్యాపిఫలితత్వమాహ (ఇతరస్యేతి) జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపివస్తుభేదానాంపరిణామిత్వముపపాద్యతేశ్లోకద్వయేన. తత్రప్రథమస్యవాక్యార్థమాహ (ప్రతిక్షణమితి) శ్లోకస్యనాస్తిశబ్దాభిధేయతాపరత్వం *యదస్తియన్నాస్తీత్యుపక్రమావగతం- అస్మిఞ్ఛ్లోకేప్రయోజకశబ్దౌ. వస్త్వస్తికిమిత్యర్థయోజనోపయికతయాత్రాభిధేయంయదస్తియన్నాస్తీత్యుపక్రమవశాత్సిద్ధమర్థమాహ(అస్తిశబ్దేతి)సతతైకరూపతయాఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వేనతిహిపూర్వార్ధోక్తస్యతదభావస్యనాస్తిశబ్దాభిధేయతాహేతుత్వసిద్ధిః. పూర్వార్ధంవ్యాచష్టే (అచిద్వస్త్వితి) కిమనేన నాస్తిశబ్దాభిధే

తతః కిమిత్యత్రాహ యచ్చాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తరావస్థాం ప్రాప్య పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం న ప్రతిసంధానమస్తి- అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ. తథా హ్యుపలభ్యత ఇత్యాహ *మహీఘటత్వమితి. స్వకర్మణా దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైస్స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే- అనుభూయత ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్హమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కిం- నహ్యస్తీత్యభిప్రాయః. యస్మాదేవం- తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు కదాచిత్క్వచిత్కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తేన తేన రూపేణ బహుధానుసంహిత ఇతి తద్భేదానుసంధానం నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. ఆత్మస్వరూపం తు కర్మరహితం- తత ఏవ మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితం-

---

యస్మాదస్యేతి శ్లోకానువృత్తరార్థమవతారయతి (తతః కిమిత్యత్రాహేతి) యాతీతి వర్తమాననిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి) భూయో న తత్తథేత్యస్యార్థమాహ (తదితి) ఉత్తరోత్తరావస్థాం ప్రాప్యేతి భూయశ్శబ్దార్థః. న తత్తథేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి) తత్రేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి) కుతస్తత్త్వమిత్యస్యార్థమాహ (న ప్రతిసంధానమితి) తత్త్వం- తస్య భావః. తదిదమితి ప్రతిసంధానాసహత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను- తత్త్వం కుతః- పూర్వావస్థత్వం కుతః ఇత్యుక్తం- కథం ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే- కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః- పర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుత ఇతి ప్రమాణాకాఙ్క్షా హి ద్యోత్యతే- అతః ప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్య భూయస్తథాత్వే ప్రమాణం చ ప్రత్యభిజ్ఞా - అతః ప్రమాణే ప్రతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతి భావః. అన్యథా న తత్తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్. హిశబ్దేన ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకశక్త్యుక్తా. శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథాహీతి) *మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (స్వకర్మణేత్యాదినా) మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. కర్మణ ఆత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ (దేవమనుష్యాదిభావేనేతి) దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం- ప్రతిబద్ధం. అస్థిరే భోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైమిత్యాదితి భావః. యద్వా- ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యత ఇత్యాహ (తథాహీతి) ఆలక్ష్యత ఇతి చానుషఙ్గానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయత ఇత్యుక్తం. శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి (ఇత్యర్థ ఇతి) బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (ఏవం సతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతం. అచిద్వస్త్వితి పదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్హమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తం. అథవా- శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ (ఏవం సతీతి) *న తు వస్తుభూత ఇతి పురాణగ్రన్థే,- కిమప్యచిద్వస్తు- అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యే, చాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ *తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం న శఙ్కనీయం. అస్తి కిమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తం. అత ఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దవన్నాత్మస్వరూపపరత్వం శఙ్కనీయం. ఫలితమాహ (నహీతి) అస్తి కిం న హ్యస్తీతి భాష్యస్వారస్యేన- శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా - అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - *యదస్తి *తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేస్తీత్యాదినైకరూపాత్. ఏవం వస్త్వస్తి కిం। మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తౌ వాక్యార్థః పూర్వపక్షయోజనాయాముపజీవ్యః. ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) (యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః అచిద్వస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కో వస్తుశబ్దో న నిత్యవాచీతి భావః. (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో న భవత్యర్థః- జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య *తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్, యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారౌచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమవచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతం. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే (ఆత్మా త్వితి) తుశబ్దోఽచిద్వైషమ్యపరః. సర్వత్ర- సర్వశరీరేషు. ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నః సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్ద ఆకారైక్యపరః- స చాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. జ్ఞానత్వైకాకారతయేత్యర్థః- స్వరూపతో ధర్మతశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం సద్వారకమద్వారకం చాకారో హి భవతి. జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన సఙ్కోచవికాస దుఃఖరూపత్వాదివ్యుదాసశ్చ. (దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వం. నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి) భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః. బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణ దేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టం. ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. ఉపాధివిమోక్షే కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయామనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి) విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన *సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యార్థోవగతః - కర్మక్షయవాచిపదానన్తరపదస్య శరీరసంబన్ధరహితపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చ శ్రుతిః *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృ

తతశ్చ తత్ప్రియు[illegible] మోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసక్తి- ఉపచయాపచయానర్హతయైకం- తతఏవసదైకరూపం - తచ్చ వాసుదేవశరీరమి[illegible]దాత్మకం-అతదాత్మకస్యకస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ *జ్ఞానంవిశుద్ధమితి. చిదంశస్సదైకరూపతయాసర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తుక్షణపరిణామిత్వేనసర్వదానాశగర్భఇతి సర్వదానాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఏవంరూపచిదచిదాత్మకంజగద్వాసుదేవశరీరంతదాత్మకమితిజగద్యాథాత్మ్యంసమ్యగుక్తమిత్యాహ *సద్భావఏవమితి. అత్ర సత్యమసత్యమి[illegible] *యదస్తియన్నాస్తీతిప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః. ఏతత్ జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవాచిన్మిశ్రంభువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణసమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదంయద్వర్తతే- తత్ర హేతుర్నకర్త్రైవేత్యుక్తమిత్యాహఏతత్తుయదితి. తదేవవివృణోతి* యజ్ఞఃపశురితి. జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ *యచ్చైతదితి. అత్రనిర్విశేషపరేబ్రహ్మణి, తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయేచాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే, వానుగుణంకించిదపిపదంనదృశ్యతే- అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయంచిదచిదాత్మకంకృత్స్నంజగత్ పరమస్యపరేశస్యపరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోర్నికాయత్వేనతదాత్మకం- జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనోదేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామేచ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధిక్షేత్రజ్ఞానాంకర్మైవేతిప్రతిపాదనాత్, అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాంచ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ. నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినా- అతశ్చ తాభ్యామ

తంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి- అత్రహిపాపంవిధూయేత్యుక్త్వాహృత్వాశరీరమిత్యుక్తం. ఉపరితనపదానివ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తతఏవేత్యర్థః. హేతోర్నైరపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. ఏకమితిపదంవ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హతయైకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వం - సావయవత్వం. సావయవత్వాభావాదేవఏకశబ్దవాచ్యత్వం. నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. (తతఏవసదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యంవ్యాచష్టే(తచ్చేతి)*యదమ్బువైష్ణవఃకాయః *అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. నయతోన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే(అతదితి) యతః- యస్మాద్వాసుదేవాత్. అన్యత్- స్వాపర్యవసితంవస్తు. నాస్తీత్యర్థః. యద్వా - వాసుదేవాదితిపదమధ్యాహృత్యయోజనా. వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతియతః - తతఇత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయాంతచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోపి పూర్వయోజనాసాధీయసీ - తచ్ఛబ్దస్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వస్వారస్యాత్పఞ్చమ్యన్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో, యదాత్వితి, శ్లోకౌచిదచిత్సాధారణౌ - వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిదసాధారణం - విజ్ఞాన మిత్యాది సార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణఇతి విభాగః. నపరమతముక్తం - తత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణ సద్భావఇత్యాద్యర్థముక్తం. తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశఇతి) యథా - యేనప్రకారేణ. పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - నష్టానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః. (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణభగవదాత్మకత్వం - నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకేయథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః. సత్యంజ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చయథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావఉక్తఇత్యన్వయోభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వేభగవదాత్మకత్వంచయథాశబ్దవివక్షితంభవతి. అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతంభవతి - అస్తినాస్తిశబ్దేనోపక్రమ్యసత్యాసత్యశబ్దేనోపసంహారాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్యఅయమభిప్రాయః - అన్యేష్వపిశబ్దేషుక్వచిదేవంశ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేతి. ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) *ప్రత్యక్షమితభేదం*అగోచరంవచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణవిరోధస్సూచితః. భువనాశ్రితత్వస్యఘటకంపదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితం - అణ్డాన్తర్గతం- భోగస్థానగతమిత్యర్థః. సంవ్యవహారశబ్దంవ్యాచష్టే(సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి)సమ్యక్ఛబ్దస్స్పష్టత్వపరః. తత్కర్మకమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్యతద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవవివృణోతీతి)స్వర్గమయశ్చ కామః-స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్యవక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాఃఫలస్యచయష్టవ్యత్వేనసాధ్యత్వేనచకర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికంచపాపంచోక్తంభవతి. భూరాదిశబ్దేనపాపఫలమప్యుక్తంభవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తోయజ్ఞ ఏకంకర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకందానహోమాద్యాత్మకంచకర్మతత్రహేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టం-తైస్తైరాశ్రితమార్గావర్ణాశ్రమాః-తేషుదృష్టమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్రవ్రజతిహి. యద్వా - కర్మవశోహిసర్వత్రవ్రజతి- తస్మాదేవంకుర్యాదిత్యర్థః నిగళితఏవహిసర్వత్రకారాగృహేచరతి - అతస్తన్మోచనాయయతేతేతిభావః. ధ్రువమచలంసదైకరూపం - స్వరూపతోరూపతోగుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా - స్వరూపతోగుణతోరూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితిపూర్వేణాన్వయః. ఏవంశ్లోకానాంస్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్యపరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి(అత్రేత్యాదినా)కించిదపిపదంనదృశ్యతఇతినవాచ్యం - నాస్త్యాదిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతంచానుగుణమితిచేత్తత్రాహ(అస్తీతి) (పరమస్యేత్యాది)పరమపరేశాదిశబ్దానాంభవత్పక్షేముఖ్యార్థాసిద్ధిరితిభావః. హేత్వన్తరంచాహ (అస్తినాస్తిసత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చస్వార్థః. స్వోక్తయోజనాయామనుగుణస్యశబ్దస్యపరపక్షేననుగుణత్వరూపంవైషమ్యమస్తీతిభావః. అస్తిసత్యశబ్దౌదృష్టాన్తార్థౌ. యథాఅస్తిసత్యశబ్దౌనసద్విలక్షణపరౌ-తథానాస్త్యసత్యశబ్దావపినాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి)అర్థద్వారకోవిరోధః. తత్కథమిత్యత్రాహ(అతశ్చేతి) యద్వా-అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదితివ్యుత్పత్త్యభావఉక్తః-పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర

సత్త్వంహిప్రతీయతే- నానిర్వచనీయత్వం. అత్రచాచిద్వస్తునినాస్త్యసత్యశబ్దౌనతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌప్రయుక్తౌ-
అపితువినాశిత్వపరౌ-*వస్త్వస్తికిం *మహీఘటత్వమిత్యత్రవినాశిత్వమేవహ్యుపపాదితం. ననిష్ప్రమాణకత్వంజ్ఞాన
బాధ్యత్వంవా-ఏకేనాకారేణైకస్మిన్కాలేఽనుభూతస్యకాలాన్తరేపరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యానాస్తిత్వోపపాద
నాత్. తుచ్ఛత్వంహిప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వం. బాధోపియద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయాయదస్తిత్వ్యుపలబ్ధం-తస్యతద్దేశ
కాలాదిసంబన్ధితయానాస్తిత్వ్యుపలబ్ధిః నతుకాలాన్తరేఅనుభూతస్యకాలాన్తరేపరిణామాదినానాస్తిత్వ్యుపలబ్ధిః- కా
లభేదేనవిరోధాభావాత్. అతోనమిథ్యాత్వం. ఏతదుక్తంభవతి - జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్త్వవిదిషద్భ్యపర్యస్తేహనఃస
తతైకస్వరూపమితిస్వతఏవసదాస్తిశబ్దవాచ్యం- అచేతనంతుక్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతంతత్కర్మానుగుణపరిణామివినాశీతి
సర్వదానాస్త్యర్థగర్భమితినాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి. యథోక్తం *యత్తుకాలాన్తరేణాపినాన్యసంజ్ఞాముపైతి
వై।పరిణామాదిసంభూతాంతద్వస్తునృపతచ్చకిం। అనాశీపరమార్థశ్చప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే।తత్తునాస్తినసన్దేహో
నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగిని వస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమ
పరమార్థఇత్యుక్తం- ఆత్మనఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితిసపరమార్థఇత్యుక్తం. శ్రోతుశ్చమైత్రేయస్య-*విష్ణ్వాధా
రంయథాచైతత్త్రైలోక్యంసమవస్థితం। పరమార్థశ్చమేప్రోక్తోయథాజ్ఞానంప్రధానతఇత్యనుభాషణాచ్చ- *జ్యోతీం
షివిష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావఏవనిబన్ధనం - చిదచిద్వస్తునోశ్శ్వస్తినాస్తి శబ్దప్రయోగ నిబన్ధనం
జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేనప్రాధాన్యం, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్య, మి
తిప్రతీయతే. యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తింవదన్తిశ్రుతయఇతి- తదసత్ - *వేదాహమేతం
పురుషంమహాన్తంఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ । తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయ

షోత్వన్తరతయోక్తం. చస్సముచ్చయే. తథాపిసత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వంమిథ్యాత్వంవోక్తంభవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి) కథంవినాశిత్వపరావిత్య
త్రాహ(వస్త్వితి) వినాశిత్వమేవహిమిథ్యాత్వమితిశఙ్కాయాంవినాశిత్వస్వరూపంశోధయతి (ఏకేనేతి) ఏకేనాకారేణకాలాన్తరేనుభూతస్యకాలా
న్తరేఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు- తతఃకథంవినాశిత్వంతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితిశఙ్కాయాంతుచ్ఛత్వాదిస్వరూపంశోధయతి(తుచ్ఛత్వంహీతి)
(పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దఃపరిణామసామాన్యపరఃతద్విశేషపరశ్చ - యథావాదశబ్దస్సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చతద్వత్.
అత్రాయంపరిణామశబ్దోవర్ధమానావస్థావాచీ- *పరిణామర్ద్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్. *యత్తుకాలాన్తరేణాపినాన్యసంజ్ఞాముపైతివై। పరిణామాదిసం
భూతామితివక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవముక్తం. పరిణామశబ్దస్యవికారమాత్రపరత్వేఆదిశబ్దఃప్రదేశాన్తరగమనపరః. కాలాన్తరానుభూతస్యకాలా
న్తరేనాస్తిత్వ్యుపలబ్ధిః కథంనబాధఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి) విరోధేహిబాధః - బాధ్యత్వంహిమిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) పరిణామి
త్వాపరిణామిత్వయోరర్థయోర్నహినాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాఃపారిభాషికాః- తత్కథంతదభిధానప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపివస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశ
బ్దాభిధేయత్వంచానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం - వినాశగర్భత్వంనాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త
మిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాంపిణ్డోనాస్తి - కపాలావస్థాయాంఘటోనాస్తి- చూర్ణావస్థాయాంనకపాలసత్తేతిసదానాశగర్భత్వం. ఉత్తరావస్థాప్రా
ప్తిర్హిపూర్వావస్థస్యవినాశః. తదవస్థస్యసైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః. చిద్వస్తునస్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభా
వేనైకరూపత్వాన్నవినాశగర్భత్వం- అతస్తదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదాస్త్యేవతదస్తిశబ్దవాచ్యం- సిద్ధేశబ్దార్థసంబన్ధఇత్యత్రసిద్ధశబ్దవదవధారణ
గర్భోయంశబ్దః. తత్రహిసిద్ధఏవేతివ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షోవాయుభక్షఇత్యాదిదృష్టాన్తీకృత్య - తథాత్రాపీత్యర్థః అస్తినాస్తీతిశబ్దానాంప్రవృత్తినిమిత్త
మిదమేవేత్యస్మిన్నర్థేప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి)అసదసత్యసత్సత్యాదిశబ్దానాంమిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోఃప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతిశఙ్కాయాంమి
థ్యాగర్భత్వమపిదర్శయతి(దేశేతి) (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలనరఞ్జనాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాంరాజత్వపితృత్వాదిరూపేణఅస్తిత్వంనాస్తిత్వంచక
ర్మాపేక్షం. ఔపాధికాస్తిత్వయోగినివస్తునిస్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వబుద్ధివిషయత్వంనపరమార్థఇత్యర్థః.అపరమార్థత్వగర్భాఽసత్యర్థోపేతత్వాదచితో
నాస్త్యసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తం. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తత్రతద్బుద్ధివిషయత్వంపరమార్థఇత్యాహ(ఆత్మనఏవేతి)పదశోదశశ్లోక్యాము
క్తమర్థంశ్రోతురనువాదప్రకారేణదృఢయతి(శ్రోతుశ్చేతి) ప్రధానతః-*ద్వ్యేకయోరితివద్భావప్రధానోనిర్దేశః,ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యం-
ఉత్కర్షః.అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్థఫలితమర్థమాహ(జ్యోతీంషీతి)తదేకధార్యద్రవ్యత్వంహిశరీరలక్షణం- అతోవిష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావఃసి
ద్ధః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి)జ్ఞానప్రాధాన్యంకణ్ఠోక్తం - తేనాచిద్వస్తునోప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధా
న్యాప్రాధాన్యే- ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌచాపరిణామిత్వపరిణామిత్వలక్షణౌ-నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ - ధర్మిణోసతిహిప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ప్ర
తీతిమాత్రసిద్ధంహిమిథ్యా-అతోనతత్రాప్రాధాన్యశబ్దఃస్వరసఇత్యభిప్రాయః. అథనిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్యనివర్తకత్వపరత్వేనపరోక్తశ్రుతీనా
మతదర్థత్వంవక్తుంపరోక్తమనువదతి(యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదసదితి) తత్రజ్ఞానస్యనిర్విశేషవస్తువిషయత్వంతేనాత్మైక్యవిషయత్వంచపరిహరి
ష్యన్ప్రథమంనిర్విశేషవస్తువిషయత్వంవ్యుదస్యతిముషాదత్తే (వేదాహమితి) అనేనవిగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయః- నాన్యఇత్యుక్తం. ఏత

*సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి *నతస్యేశేకశ్చనతస్యనామమహద్యశః* యఏనంవిదురమృతాస్తేభవ
న్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవసర్వాణ్యపివాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవమోక్షంవద
న్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికర
ణ్యంననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదంహి సర్వజ్ఞంసత్యసంక
ల్పంజగత్కారణంబ్రహ్మపరామృశతి- *తదైక్షతబహుస్యామిత్యాదిషుతస్యైవప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికర
ణంత్వమ్పదంచాచిద్విశిష్టజీవశరీరకంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి- ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికర
ణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేనసామానాధికరణ్యమేవపరిత్యక్తంస్యాత్, ద్వయోః
పదయోర్లక్షణాచ, సోయందేవదత్తఇత్యత్రాపినలక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వేనిమేషాఇతి) తత్రహి *అద్భ్యస్సంభూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానంకృతం. అనేనవిద్యుచ్ఛబ్దశ్చవ్యా
ఖ్యాతోభవతి. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః - * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * నతస్యేశేక ఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరంనాస్తీ
తిఫలితం - అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వందర్శయతి (యఏనంవిదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృ
హీతానాంచవాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యేషునిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞాన
మేవసాక్షాన్మోక్షోపాయఇతిసగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వంతద్వ్యవధానేనస్యాత్ -యద్వా-సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపినసగుణత్వేతాత్పర్యం- వస్తు
మాత్రమేవలక్ష్యతఇతిచేత్తత్రాహ(బ్రహ్మణఇతి)సద్విద్యాదిష్వపిసగుణవిషయత్వోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయ
త్వాత్ తాన్యపిసవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హిశోధకవాక్యైర్విరోధఇత్యత్రాహ(శోధకేతి)ఏవంజ్ఞానస్యనిర్విశేషవిషయత్వంతద్విరుద్ధవచ
నోదాహరణేనప్రతిక్షిప్తం. అథతత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యానిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయఇతిశఙ్కాయాంతస్య జీవపరైక్యవిషయ
త్వంవ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషుసామానాధికరణ్యమతద్వ్యావృత్తిముఖేనవస్త్వైక్యపరం-*తత్త్వమస్యాదిషుజీవబ్రహ్మణోస్సామా
నాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం-అచిద్బ్రహ్మణోస్తు*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేనసామానాధికరణ్యం-
*జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాదౌబాధార్థమితిచతుర్ధాహిపరైస్సామానాధికరణ్యం తత్రతత్రాభ్యుపేతం.తత్ర*తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేనవస్తుమా
త్రపరత్వంగత్యభావేబాధార్థత్వంచాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రప్రథమంవస్త్వైక్యపరత్వందూషయితుమాహ(ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి)కుతఇత్య
త్రాహ(తత్త్వమితి)తచ్చకథమిత్యత్రాహ(తత్పదంహీతి)హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనంకథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి)తచ్ఛబ్దస్యప్రక్రా
న్తసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వంవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేతి. ననుగౌస్తిష్ఠతితామాన
యేత్యాదౌఆనయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వందృశ్యతే-తచ్చముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనా
స్థిత్యాదివిశేషణేనపూర్వకాలవైశిష్ట్యస్యవివక్షితత్వాత్ - అన్యథాభావతోపిగోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణంవిశేష్యవస్తునియమాన్వయార్థం-ప్ర
ధానాన్వితస్యతస్యాపరిత్యాగోహివివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపిపరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవహీయేత-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్ణశృఙ్గా
ఘటోధ్నీగౌస్తామానయేత్యుక్తేశౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషే ప్రక్రాన్తేనిర్విశేషస్య
ప్రకృతత్వందూరోత్సారితం. నచప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపిధర్మ్యైక్యేనప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్ -నహ్యా
పవరకేఘటోస్తితమానయేత్యుక్తేఘటత్వావివక్షాయాంమృణ్మాత్రస్యసిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః.కథమేకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వంసర్వాకార
పరిత్యాగేసంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపికనకంప్రతిసంధీయతఇతిచేత్. సత్యం- ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవ
జనయితుంనశక్నోతి. అతఏవహియదఙ్గులీయకంతదానయేత్యుక్తేకనకమాత్రంనానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్య
వస్తునఃప్రకృతత్వమేవనాస్తీతితచ్ఛబ్దస్యవస్తుమాత్రపరత్వంలాక్షణికంస్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాంత్వమ్పదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాంచవి
రోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితిచేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్యశుక్లఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషుధర్మవాచిపదస్యధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్త
ద్వ్యావృత్త్యర్థంతత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకేపరమాత్మనివిరోధస్సద్వారకత
యాపరిహృతఇత్యర్థః. త్వమ్పదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణఅచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. సా
మానాధికరణ్యేసతికథంత్వమ్పదంజీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం-ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృ
తత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వనివర్తకః-నతుప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయప
త్యాగఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి)అవిరోధేనముఖ్యతయానిర్వాహేసంభవత్యేకస్యాపిపదస్యలక్షణానయుక్తా-విరోధేసత్యప్యేకపదలక్ష
ణయైవఅవిరోధస్సిధ్యతీతిపదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. ననుపదద్వయలక్షణానదూషణం- సోయందేవదత్తఇత్యాదిషుదృష్టత్వాత్-తత్రహిదేశకా
లవిశిష్టాకారేదేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవపదద్వయంతత్రాహ (సోయమితి)కిమేకస్యదేశద్వయసంబన్ధేవిరోధః-ఉతకాలద్వయస
మ్బన్ధఇతివికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి)నహివిశిష్టాకారేవిశేషణాన్తరాన్వయః-అపితువిశేష్యమాత్రే-అతఃకాలద్వయసంబన్ధోనవిరుద్ధః.యదివిరుద్ధః

దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః। *తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే, జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి, బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వన్తత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణా నివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః। ఇయాంస్తు విశేషః- నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనం, తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ। అధిష్ఠానం తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న - ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్। భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్ - తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయభ్రమబాధౌ। అతోఽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థికధర్మతిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధావనుపపాదౌ।

త్స్మిన్ బౌద్ధోక్తం క్షణికత్వమేవాపద్యేత, అనేకకాలసాధ్యధర్మవిధానం ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. (దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః- తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యేనైకస్య సంభవతీతి చేదుచ్యతే - దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా న యుగపద్భావః- తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యం. ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి- అతో న విరోధః- అన్యథా- అతీతానాగతవిషయజ్ఞానే ష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణే హ్యుపక్రమప్రాబల్యముక్తమితి భావః. ఉపక్రమోపక్రమేయైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి *తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తత్వోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధిరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్యావిషయతయా సర్వాభావోఽభిమతశ్చేత్ద్విరోధః- సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్యావిషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావేఽజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్. అతో స్మత్పక్ష ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసం. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా. ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితం. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుస్సర్ప ఇత్యేవంరూపం బాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి- సామానాధికరణ్యస్యైకస్మిన్ విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్. అతః పదద్వయముఖ్యార్థత్వేఽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం న సిధ్యేత్. సర్పశబ్దేన న ఇత్యర్థం లక్షయిత్వా అసర్పో రజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోఽప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వే చేతి) త్వన్తత్పదయోరిత్యత్ర న క్రమవివక్షా. తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి- త్వమ్పదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా- త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా- తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని. ఉక్తదృష్టాన్తాదపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తు విశేష ఇతి) బాధార్థత్వే విశేషేణ పూర్వోక్తదూషణహానిః- అపి తు తైస్సహ వక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయాపాత ఏవ విశేష ఇత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదం రజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనం- అత్ర బాధస్య అప్రతిపన్నత్వేఽప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్ద ఏవోపస్థాపయతి- అతస్తత్ర బాధకల్పనం. అత్ర త్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. విరోధపరిహారార్థం లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణైవ విరోధపరిహారాయాలం- తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధం. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనం- అత్ర తూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తం. తత్ర విరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే (అధిష్ఠానం త్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథా భవతి తథోపస్థాప్యత ఇతి క్రియావిశేషణం. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనం హి బాధకల్పనం- న తు ధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోఽస్తి- అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశితవిరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. అత్రాహ (నేతి) కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే- ఉత నేతి వికల్ప్య అప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా- తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. ప్రకాశపక్షం శఙ్కతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం అత్రేతి వైయధికరణ్యేన వా- భ్రమ ఆశ్రయ ఆశ్రయణీయస్సమ్బన్ధనీయో యస్మిన్నితి సామానాధికరణ్యేన వా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యం. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితి వార్థః. భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితి చేదిత్యర్థః. దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపం- ఉతావిరోధీతి వికల్పాభిప్రాయేణ విరోధీతి పక్షే దూషణముక్తం. అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిః భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి న తదుక్తం. (అత ఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః- భ్రమవిరోధ్యాకారస్య అపారమార్థికత్వే అధ్యస్తరూపమేవ సత్యం స్యాత్ - యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి. యదిదం చోద్యం- విరోధ్యాకార

అధిష్ఠానేహి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేనచ తన్నివృత్తిర్భవతి- నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన- తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమానుపపత్తిశ్చ. జీవశరీరకజగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయం, ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యంచ సిద్ధం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి, ఉపక్రమానుకూలతా, చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ- సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణస్థ్సూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే *అపహతపాప్మా *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ. తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్.

స్యాపారమార్థ్యే భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే- యథా- పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః- *భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిషత్ పలాశమితి. తదయుక్తం- తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః- దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః- భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్- శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్. తతః కిం- దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి- తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ- దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ- అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ- అన్యథా పరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్- నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్- యథా రజ్జువిషయసర్పభూదళనామ్బుధారాభ్రమపరమ్పరాయాః. కించ- భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదాపతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరంపరాపర్యవసానార్థమన్తతో గత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః- రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నస్యాదితి చేన్న- స్వయం స్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ- బాధకస్య సత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్. కించ- ప్రపఞ్చోఽపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయం నాశే వినాశస్యావస్థాన్తరరూపత్వాదవిద్యా సూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్. నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్. పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్తిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానేహీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య. ఏవం బాధార్థత్వం దూషితం. అథ స్వపక్షే ఇమాని భూషణానిసన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః. (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి) *సదేవ సోమ్యేదం *తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి) వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం. ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరం- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్యచాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నం- అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి) పరిహరతి (నాత్రేతి) ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం- న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకం- అపితు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదకమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్ననామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ జ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేహీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతః తదేవోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్- నతు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యం. అతోఽస్య నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయతే- యథా- తస్మాచ్ఛబ్దో నిత్యః, తస్మాదయమగ్నిమాన్, ఇతి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తం- ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వవ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయసమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాదిసారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ- *యద్వృత్తయోగః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితి హి నీతివిదః. నను సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణాతిఙ్విభక్తిః- అతఏవ హి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యేన పరస్పరసామానాధికరణ్యేన చ ప్రయోగేషూద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే *త్వం భూతానామధిపతిరసి *అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య- తథా- *యదగ్నే స్యామహం త్వం

ఇదంసర్వమితిసజీవం జగన్నిర్దిశ్యైతదాత్మ్యమితి తస్యైషఆత్మేతితత్రప్రతిపాదితం. తత్రచహేతురుక్తః *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి. *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఇతివత్. తథాశ్రుత్యన్తరాణిచబ్రహ్మణ, స్తద్వ్యతిరిక్తస్యచిదచిద్వస్తున, శ్చశరీరాత్మభావమేవతాదాత్మ్యంవదన్తి*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః*యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః*యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నిత్యారభ్య*యస్యమృత్యుశ్శరీరం। యంమృత్యుర్నవేద । ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః

త్వంవాస్యాఅహంస్యామ్యైసత్యాఇహాశిషఇత్యాదిషు. అగ్నే అహంత్వంయదిస్యాం- త్వమివదేవతాస్యాం. త్వమహంయదిస్యాః-అహమివాగ్నిస్స్యాః. తదాతే-తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపిమధ్యమపదప్రయోగాత్ త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వంతత్పదస్యచోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపిస్వీకార్యం. నైవం- పదద్వయావగతార్థస్యపూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తర్హిమధ్యమనిర్దేశఃకథమితిచేత్. ఉచ్యతే-తత్త్వంపదయోరుభయోరపిప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చప్రథమమధ్యమపురుషయోరవిశేషేణప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్యప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్యన్యాయ్యత్వా, త్తత్రచేదంసర్వమితినిర్దిష్టజగదన్తర్గతచిద్విశేషవిశిష్టపరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్యప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్, తదనురోధేనమధ్యమనిర్దేశఇతి. నను*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిఅచేతనేబ్రహ్మనుప్రవేశముక్త్వా *తత్త్వమసీతిజీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యతఇతిశఙ్కాయామాహ (ఇదంసర్వమితిసజీవంజగన్నిర్దిశ్యేతి)సర్వశబ్దోనాచేతనమాత్రపరః - సఙ్కోచకాభావేపిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్,*సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిపూర్వవాక్యేసర్వశబ్దేనప్రజానాంవిశేషితత్వాత్, ప్రజాశబ్దస్యచాచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషపరత్వాత్, *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరేవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్యజగతస్సర్వశబ్దేననిర్దేశా, చ్చేతిభావః.ఐతదాత్మ్యమితిపదంవ్యాచష్టే(తస్యైషఆత్మేతి)ఇదంసర్వమితిపదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకం. ఐతదాత్మ్యం - ఏతదాత్మకత్వంవిధేయం. విశిష్టస్యబ్రహ్మణఃకారణతయాప్రకృతత్వేపిఏతచ్ఛబ్దఃచిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః-అర్థవశాత్. తదాత్మకత్వంమృదాత్మకోఘటఇతివత్స్వరూపైక్యకృతంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (తత్రచహేతురుక్తఇతి) సదాయతనాఇత్యనేనాధారాధేయభావఉక్తః. అనేనశరీరశరీరిభావస్సిద్ధః- చేతనేనయావదాత్మభావితయాధార్యద్రవ్యంహిశరీరం. అస్మిన్నాక్యేహేతుత్వమప్రకటమితితద్వైశద్యాయాహ (సర్వంఖల్వితి) అత్రాపిప్రాణనేనసదాయతనత్వంఫలితం- *సన్మూలాఇత్యాదివాక్యేనైకార్థ్యాత్. తత్రసన్మూలాఇతితజ్జత్వం, సత్ప్రతిష్ఠాఇతితల్లత్వం, సదాయతనాఇతి తదనత్వం, చోచ్యతే. తచ్చాన్తఃప్రవిశ్యప్రశాసనేనధారకతయాస్థితిహేతుత్వం - *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసర్వమిదంవిధృతంతిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్యతదనత్వోక్త్యాచచిదచిచ్ఛరీరకత్వంసిద్ధం. అతస్సర్వశబ్దఃకార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసఙ్కోచేనస్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వా, న్నిష్కృష్టబ్రహ్మణఃకారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యా, చ్చబ్రహ్మశబ్దఃకారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారిణోబ్రహ్మణఏకత్వంసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యమితికార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వమస్యవాక్యస్యార్థః. చిదచిత్ప్రకారిత్వంప్రాతిపదికబోధ్యం - అవస్థాద్వయవిశిష్టవస్త్వైకత్వంసామానాధికరణ్యబోధ్యమితినవాక్యభేదః. అతోయథోక్తఏవార్థః.అథ*సర్వంఖల్వితివాక్యప్రతిపన్నస్యతాదాత్మ్యస్యశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వంనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినాశరీరశబ్దేనచవిశదయితుంశ్రుతివాక్యానిదర్శయతి (తథేతి)*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపం. అనేనశరీరాత్మభావఉక్తః- అన్తఃప్రవిశ్యనియామ్యత్వంహిశరీరత్వం. తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి(యఃపృథివ్యామితి)*యఃపృథివ్యాం*యఆత్మనీతిపర్యాయద్వయేనచేతనాచేతనయోర్భగవన్తంప్రతిశరీరత్వముక్తం. ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యుక్తేవేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి,తిలేతైలంతిష్ఠతీతివద్బహిరబహిస్స్థితిసాధారణ్యాత్ తద్వైశద్యార్థమాహఆత్మనోన్తరఇతి. అన్తరోయమయతీత్యనేనశరీరలక్షణముక్తం. తస్మాత్తన్నియామ్యంతచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నచశిలాపుత్రకస్యశరీరమితివదయంనిర్దేశః-అపవాదకాభావేవ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్.*యస్యపృథివీశరీరమితివ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్యప్రకరణసిద్ధత్వా, త్తదపవాదాభావేతత్రాప్యౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్,అధికరణాధికర్తృభావ,వ్యాప్యవ్యాపకభావా,జ్ఞప్రాజ్ఞభావ,నియామ్యనియన్తృభావ,రూపవిరుద్ధధర్మైఃస్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థమపోదితత్వా, చ్చ.యంపృథివీనవేదేతిదృష్టాన్తార్థం.యథాఅచేతనంనవేత్తితథాచేతనోపీతిభావః.యఆత్మనీతిపర్యాయేణపరిశుద్ధాత్మనోభగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే-నక్షత్రచన్ద్రాదిత్యాదీనామచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషాణాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వాత్,*యస్సర్వేషుభూతేషుతిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపిసంసృష్టజీవానాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వా,చ్చ. నచభూతశబ్దఃపృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః-*యస్యపృథివీశరీరం *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినాపృథివ్యాదీనాంభూతానాంపృథగుక్తత్వాత్.యమాత్మానవేదేతిఇయత్తయావేదననిషేధః-భగవత్ప్రసాదేనవినాతద్జ్ఞానస్యాశక్యత్వనిషేధోవాక్రియతే. కారణావస్థమపిభగవతశ్శరీరం - శరీరీచనారాయణాఖ్యోదేవతావిశేషఇతిజ్ఞాపయితుమాహ(యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నితి)మృత్యుః-తమశ్శబ్దవాచ్యాప్రకృతిః-తత్త్రైవతమశ్శబ్దస్థానేమృత్యుశబ్దపాఠాత్. శరీరశరీరిభావస్తత్రస్నామభాక్త్వనిర్వాహకఇత్యా

*తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్। తదను ప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదిని. అత్రాపి *అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితం. *తదను ప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే. అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్ తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగతతత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన విశేషఉపసంహారః.

హ (తత్సృష్ట్వేతి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిశ్చీయతే-స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధం. జీవేనాత్మనా- జీవశరీరకేణ మయా. *వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే (వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్దేవాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోఽస్తు తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు- జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృతమేవ స్యాత్-జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదను ప్రవిశ్యేతి) నను జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణాత్సిధ్యతి-నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రం-న తు స్వస్య తద్బోధ్యత్వాపాదనం- ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ- న తు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవం-*తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామితీత్థంభావే తృతీయా. నామరూపాభ్యాం విశిష్టమక్రియతేత్యర్థః. న చ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వం- న తు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తం - సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకేనాఽనుచ్చరితరి చ పురుషే ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవ హి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః - కృత్స్నోపాదానస్య తు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాద్రూపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితి చేన్న- నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. న హి ఘటాదినామవిశిష్టత్వే కథితే నభసో నామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే - వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవ హి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యం. న చ లక్షణావృత్త్యాపి తత్తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యం- లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాపదాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతం. సత్యం- తదగత్యాశ్రితం- ప్రాణహరిత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః - *యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతి హి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవ హి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా-అత్ర తు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవాదాభావాన్న తత్పరిహాణం యుక్తం. అతోఽనేన వాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తం నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితం. కిం చ- న తావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి- నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్తత్పదార్థస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః- సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూప వాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర *బహు స్యామిత్యనేన ప్రత్యక్ష్యమాణబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, అస్మిన్వాక్యేఽపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోఽపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. నామ్నో విశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితం. కృత్స్నస్య రూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం, బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. వక్ష్యమాణబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిదారూపతత్తద్రూపవాచినాం చ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే. *తత్తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. *వచసాం వాచ్యముత్తమం *హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః *నతాస్స్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ *నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి) శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్-ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. నను న తత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే- లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయం భావః- నాత్ర వ్యుత్పత్తివిరోధః-వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్. బ్రహ్మణోఽలౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః- న త్వవాచకతయేతి సాన్యథాసిద్ధః. యథాలిఙాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్య లోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే- తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన బ్రహ్మణోఽపి ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యతామాహ (ఇత్యైతదాత్మ్యమితి). (సామానాధికరణ్యేన విశేషఉపసంహార ఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః - సామాన్యేన ప్ర

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యే నచ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. ఏకస్మిన్వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే - తస్యైవేతి చేత్. తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ - తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకార ద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మక బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాహి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. స్వాభావిక భేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వత ఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవ ద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోష బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఏవ. కేవలభేదవాదినాంచాత్యన్త భిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యా గస్స్యాత్. నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావో పదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వే న గౌ రశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ ప్రభూతచరం.

జిజ్ఞాతస్యవిశేషఉపసంహారఇత్యర్థః. *తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః- *ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నం- *అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వంచ ప్రతిపన్నమితి నాతోప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయంహ్య ప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానాం- నతు నిగమనవాక్యానాం- తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్. నిగమనంచోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమనవాక్యేస్మిన్నుద్దేశ్యోపాదేయ విభాగముఖేన చోద్యస్యానవకాశ ఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి. యత్ర త్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం- తత్ర బ్రహ్మణ స్తద్రూపనా మభాక్త్వం విధేయం జ్ఞాతవ్యం. ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతి వాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితం. శరీరవాచిశబ్దా నాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సంభవతీత్యాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయవిషయతానిరూపణరూపస్య *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః- జగద్బ్రహ్మణోశ్శ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనా, త్తస్య చ తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వా, చ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధికస్వాభావికభేదాభేద వాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః. తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యంచాస్యైవ ఆత్మేత్యేవంరూపత్వాదుపదేశస్య. బ్రహ్మాత్మభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం ప్రథమవాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) శఙ్క్యతే (తస్యైవేతి) ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన- *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి- నవా- ప్రథమే సవిశేషత్వం- ద్వితీయే తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః. పునశ్శఙ్క్యతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః. (సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. న కేవలమసాధకత్వం- విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యంత్వితి) ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యస్పృష్టస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకో హీశ్వరః- అత ఈశ్వరస్య నిర్దోషస్య తదసర్వజ్ఞానీశ్వర తాదాత్మ్యవ్యాఘాతాదీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః- పరిత్యాగః ఫలిత ఇత్యర్థః. స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) (గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణా ఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః- *అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి సంసారప్రవాహస్య నిత్యత్వేన దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్దోషసంబన్ధార్హత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణశబ్దపర్యవసాయిత్వేనేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా *నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచాభిప్రేత్య నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశవిరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధః ఫలితః. తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. ఉచ్యతే- హేయానర్హతాదాత్మ్యం హి పురుషార్థః. స్వరూపైక్యే చ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యధీర్న హేయాపహతత్తాదాత్మ్యానుభవాప్యపురుషార్థశ్చేత్యుపాయత్వప్రాప్యత్వవిరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశపరవాక్యస్యప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాత్. న హ్యగ్నినాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్య చ పురుషస్యోపాసనం ఉపాసకానర్థం పరిహరతి- న చ తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః- తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) అత్యన్తభిన్నయోః- ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ- విశేష్యాంశతోపైక్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే వైషమ్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్ఛబ్దేన ముఖ్యత్వం వివక్షితం. కథం ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) కథం ముఖ్యమేవ ప్రభూతచరమిత్యుచ్యతే- అముఖ్యత్వేపి హి ప్రయోగస్సంభవతి- అముఖ్యత్వంచ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్ - న హి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టం- తస్మాద్ద్రవ్యత్వేసతి విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వే సతి విశేషణత్వం వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్యప్రయోజకమితి శరీరవాచి

జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్ఢో యోషిదాత్మా జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్- న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. స్వనిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి-న పృథక్ప్రతిపత్తిస్థిత్యనర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్. తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ. యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర- ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే-తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోః శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహ ప్రతిపత్తిః స్యాత్- న చైవం దృశ్యతే-న హి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి- అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. నైతదేవమ్-మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, తత్ప్రకారత్వం, చ జాత్యాదితుల్యమ్. ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. ఆత్మైకప్రయోజనత్వం చ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. ఏతదేవ హి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః- ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతత్ప్రకారత్వస్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోః సామానాధికరణ్యేనైవ వ్యవహారః. జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహ ప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్-

శబ్దస్య విశేష్యపర్యన్తాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః. తతః కిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తిరభిప్రేతా. (సామానాధికరణ్యమనుగతమితీతి) సామానాధికరణ్యస్యానుగతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (న పరస్పరేతి) పరస్పరవ్యావృత్తాః-పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః-జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః-గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోర్జ్ఞాపకప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్యానుయాయినః ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వమ్-అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః-తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్. అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి న వక్తవ్యమ్-జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు-అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. న చ తథాభవదభిమతమ్- జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, ప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాచ్చాననువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్యాముఖ్యత్వకల్పనాయోగాదయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ హీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః-శరీరే తు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నమ్- తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యది గౌరశ్వ ఇతి) పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (న చైవమితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పరిహరతి (నైతదేవమితి) సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథగ్విశేషణత్వం ప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వతదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా-ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా-ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వవివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, విశేష్యప్రతీతిసమ్భవే పృథక్స్థితత్వేనాప్రతీతత్వం, చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) న చ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః- దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేఽపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. న చ పత్న్యాది ప్రీతిహేతుభృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిః శఙ్కనీయా- తత్ప్రయోజనసాధనత్వేన వినాస్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్- క్రయవిక్రయాద్యర్హస్య తదేకప్రయోజనత్వం హి న సిధ్యతి. తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తమ్- అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షిత ఇత్యర్థః. పఞ్చమీనిర్దేశో బోధకః. యద్వా-తత్ఫలవత్తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా-పృథక్స్థితత్వప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోదాహ్రియతే. ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాది త్రితయం సపక్షేఽపి దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి) విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షే మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) సహోపలమ్భనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వేక

ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చాక్షుషశరీరగ్రహణవేళాయామాత్మా న గృహ్యతే. పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం దుర్ఘటమితి మా వోచః- జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తం. యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే - ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి న తథా గృహ్యతే - ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్స హ్యైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి. నను చ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. నైవం-ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోయం- యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః. అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః.

సామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః-నత్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థం. ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి) ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపం-ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపం. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః-తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాదివైషమ్యం. కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే-ఉతాన్వయానుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధే ఏకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః-కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టం. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసి చాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుయాయి- ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పో౽భిప్రేతః. తత్ర న ప్రథమః-దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్-తతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధం-ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేనైకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) న హ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవం శబ్దో యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణ ఇతి) వ్యాపకత్వాభావఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా-చక్షుషా గ్రహణాభావమాత్రాత్. న తత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః-ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణతావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారతేతి) ఏకశబ్ద ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యుదాసపరః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. అపృథగ్విశేషణత్వేపి శరీరస్య-కేనాపి ప్రమాణేన తత్తథోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) శబ్దోపి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) ఇమౌ చోద్యపరిహారావాకృత్యధికరణేపి సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దా న బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయినో భవన్తి-*యస్యాత్మా శరీరం *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితి చేత్. ఉచ్యతే-నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః-వైవక్షికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః-ఆత్మాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః-గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ- ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపి హి ప్రయోగాధీనః-తద్వదయమపి విభాగస్తన్మూలః. నను శుక్లాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకా ఏవ- గుణిపర్యన్తతా తు *గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్య ఇతి స్మరణాత్. మైవం- జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానాం. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః - త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయ చ భవతి. తత ఏవ హి *గుణేషు శుక్లాదయః పుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతీతి నైఘణ్టుకాః. యతస్స్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణం- న తు గుణ్యభిధానశక్తివిరహేణ గుణ్యభిధానార్థం- అత ఏవ హి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్లాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః. నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షం-న తు సార్వత్రికం-*రసో౽హమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః*పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతో గవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః - ఆత్మపర్యన్తశక్తయః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను యద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః- తథాపి తైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికం- గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాం హి లక్షణా - జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయా బోధ్యతే - ప్రయోగేన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవం- అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుప

ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాజ్జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మ

పత్త్యవిశేషేణ సర్వవ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః. ఆకృతిరేవ శబ్దశక్తివిషయః- వ్యక్తిబోధస్త్వర్థసామర్థ్యాత్- ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సంస్కారసచివేన్ద్రియవదర్థసాదృశ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి న యుక్తం - జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ. న హి సత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యానుదయ ఉపపద్యతే. నను గవాదిశబ్దాః జాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః - జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రం- అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః. నైవం- జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తౌ ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః. నను న జాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితం- కింతు విశేషణాన్తరాన్వయకారకథావానర్హత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి. ఉచ్యతే- గవాదిశబ్దైస్సాధ్యక్తత్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనం - న హి కుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిరత్వాదివిశేషణాన్వయః, కుణ్డలేన భూషిత ఇతివత్ప్రకారకథావశ్చ భవతి. ఏవంచ సతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనేఽభ్యుపగమ్యమానేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యాబోధనం- తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి. కించ గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః. ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టం పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యం గవాదిశబ్దేభ్యో నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథం న నివర్తయేత్. ద్రవ్యాంశే శక్తిర్మాభూత్ - జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గవాదిశబ్దా బోధయేయురితి న వాచ్యం- ద్రవ్యాంశే శక్తివిరహే హి జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్. అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవ గవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః. కించ- యది జాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః తర్హ్యముఖ్యభూతద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః- ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్. గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే* ప్రచురప్రయోగో దృష్టః - న తు వ్యక్తినిష్ఠా గౌః వ్యక్తినిష్ఠో మహిష ఇతి ప్రయోగః. జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేద్గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే త్వతలాదినైరపేక్ష్యంచ స్యాత్ - న హి గఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగే భావప్రత్యయాన్తాః ప్రయుజ్యన్తే. ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వంచ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితి చేన్న- ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః. తతశ్చ ప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావ ఇతి పరిహారో న ఘటతే- ప్రసఙ్గస్య ప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్. న హ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గోఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే. భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహరః- శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపి పటస్య శుక్ల ఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్. శుక్లాదిశబ్దానాం హి లుప్తమతుబర్థలక్షణా పరైరభ్యుపగతా- యథాసమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే. లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితి చేన్న - గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్- అనువృత్తో గోవ్యవహార ఇతి. గోత్వమాత్రేపి హి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే. కించ- సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ న స్యాత్- ఆకృతివిషయవృత్తివత్. న స్వనన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా. సత్యం- అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా- అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్. నను త్వత్పక్షే ధర్మివాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశేషు ముఖ్యైకదేశే లక్షణాభిమతా - అస్మాకం తు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ లక్షణా - తత్ర శక్తేర్విశేషణవిశేష్యగోచరత్వకల్పనే భవతాం గౌరవం స్యాత్. స్యాదేవ - న తు నాత్ర దోషః - లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలే గౌరవస్య దోషత్వాభావాత్. లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హి దర్శితా. కించ- గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాద్భవతి చేత్ - తర్హి వివక్షితాయా జాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత. తతశ్చ పుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డో గౌరయమితి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపితృత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రగుణతయా ప్రతీయతే - న తు విశేష్యత్వేన ప్రధానతయా - తదవచ్ఛేదార్థత్వాత్తస్య. గవాదిశబ్దేషు తు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర త్వచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః. అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేన ప్రతీయమానపుత్రివత్. కించ- విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్, తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్యప్రతిపత్తిదర్శనాభావా, చ్చ శబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే. అతో గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వం శక్తినిబన్ధనం. నను వ్యక్తీనామానన్త్యాత్తాభిస్సంబన్ధగ్రహోనుపపన్నః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్. నైవం- యత్ర జాతిస్తత్రాయం శబ్ద ఇత్యేవంరూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః. అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా, యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతావ్యుత్పత్తి, రేకైకవ్యక్తౌ వాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధి, శ్చ ఘటతే. కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధావారోపణం శక్యమితి చేత్. వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- న వా. న చేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోనుపపన్నః - * లబ్ధరూపే క్వచిత్కించిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే. ప్రతిపన్నాశ్చేత్- కిం కతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- ఉత సర్వాః. ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః. ద్వితీయే త్వమివ సర్వేపి సర్వా వ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పద్యేరంశ్చ. అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః. తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధం. ఏవం శరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాః స్యుః- తతః కిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి)

పర్యన్తాః అతఃపరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యం *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతివక్ష్యతి. *ఆత్మేత్యేవతుగృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

ప్రయోజకాకారం వదన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతివాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితం. నచ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదః శఙ్కనీయః - ప్రకారిత్వస్యపదావగమ్యత్వాత్. తత్పదంహి ప్రకృతవాచకం. ప్రకృతంహి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణం *తదైక్షత *ఏకమేవ *బహుస్స్యాం *తత్తేజోఽసృజత *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిః ఈక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణ శ్రవణాత్. అతస్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరం. త్వంపదం చ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరం. అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణః చిదచిత్ప్రకారవత్త్వం పదావగతం. పదద్వయస్థసమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే. అతో న వాక్యభేదః. అతః కార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వం తత్త్వమసీతివాక్యేన ప్రతిపాదితం. పరమాత్మానం ప్రతి జగతశ్శరీరత్వం కథం- అస్మిన్ సిద్ధే శరీరత్వప్రయుక్తాదోషాస్స్యుః- ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణం- కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) పరేణ స్వరూపైక్యపరత్వేనోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనం చ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః- మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహో బహుధా కృతః. తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణేన నిరస్తం- వ్యావృత్తీనాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్, విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగా, చ్చ. తత్త్వమసీతివాక్యే చాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః, పదద్వయలక్షణా, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపలక్షణరూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం, *తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః, ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః, శ్రుత్యన్తరవిరోధః, తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధ, శ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని. బాధార్థత్వే చ స్వరూపలక్షణానఙ్గీకారలక్షణా చేతి పదద్వయలక్షణాదయో దోషాః, ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః - పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థాపనేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయం, చోక్తం. తథా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్య చాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వమయుక్తం- సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావా, త్పరమార్థతఏకాధికరణ్యేసంభవత్య పరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తే, శ్చ. ఐక్యాపారమార్థ్యే హి సామానాధికరణ్యవాక్యప్రామాణ్యం హీయతే- ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్. ఏవమచిద్బ్రహ్మణో స్సామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తం. అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ *బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం న ఘటతే. అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న-అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. యథా-అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీతీచ్ఛాదేరహమర్థవిశేషణతయా వ్యవహారాత్ అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వం- ఏవమహం జానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వమప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నం. న హి జ్ఞప్తిరేవ జ్ఞప్త్యా విశేష్యతే. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానస్య లౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్న తద్విషయాఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః. అతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తం. అన్తఃకరణద్వయైక్యాభావా, దహమాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావా, చ్చ *అహం మనురభవమిత్యాదిసామానాధికరణ్యం చానుపపన్నం. ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా *అహమేవేదం సర్వం *మత్తస్సర్వమహం సర్వమిత్యాది చాయుక్తం. *అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దన ఇతి జీవేశ్వరవాచినోరచిదీశ్వరవాచినోశ్చ శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తం - జీవేశ్వరయోః పృథివ్యాదీనాం చ చిన్మాత్రే కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితసర్పభూదళనామ్బుధారావాచినాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యం. అహం హరిస్సర్వమిత్యాదిశబ్దానాం అధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూతపరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న- ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. న హి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయద్రవ్యవాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః. తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతరజతత్వాదేరభావాత్. నను అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానే ముఖ్యవృత్తాః - ఇదం రజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితి చేత్. ఉచ్యతే-యదర్థవివక్షయా శబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః-తస్య తద్వాచిత్వనిశ్చయః. తత్రేదం వక్తవ్యం-అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కిం భ్రాన్తప్రయోగో మూలం-ఉత ప్రబుద్ధప్రయోగః. న ప్రథమః-రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగ ఇతి తస్యాధ్యస్తవాచినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్. న హ్యదేవదత్తత్వాజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి. ద్వితీయే చ రజ్జుస్సర్ప ఇతి ప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపిత విషయశక్తికల్పనే మూలం న స్యాత్. నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టం- అధ్యస్తం చాధిష్ఠానస్యాపృథగ్విశేషణం- తస్మిన్ సత్యవభాసాత్తేన వినా తదనవభాసాచ్చేతి చేన్న - అన్యత్ర సతో విశేషణస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్, అఖ్యాతిపక్షే హ్యధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావా, న్మృషావాదిపక్షే మృద్వివర్తస్య ఘటాదేః కనకం ప్రతీవావిద్యాఖ్యదోషవివర్తస్య రజతస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథగ్విశేషణత్వాయోగా, చ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తం. కించ-తత్త్వమ

న్యాయవాక్యేషు బ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతంత్వమాదిజీవవాచిపదంకింముఖ్యార్థాప్రహాణేనసమానాధికరణం-ఉతతత్ప్రహాణేన. ప్రథమేవస్తునస్సవిశేషత్వం, తత్పదత్వంపదార్థయోరైక్యానుపపత్తిశ్చ. ద్వితీయేజీవబ్రహ్మణోరైక్యంనసిధ్యేత్, జీవభావస్యమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం చనసిధ్యేత్,- ప్రకృత్యంశ వివక్షితాన్యైకత్వపరాయాస్సమానవిభక్తేస్తదవివక్షితాన్యైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాచ్చ. నహి ప్రహృష్టజనపదఃఅగ్నిర్మాణవకఇత్యత్ర జనపదప్రహర్షవతోరగ్నిమాణవకయోశ్చైకత్వం, జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి. జనపదశబ్దేనవాచ్యబహిర్భూతోలక్ష్యతే - త్వంశబ్దేనతువాచ్యైకదేశోలక్ష్యతఇతితస్యతత్త్వాభిధానేఽధిష్ఠానైక్యంవిరోధాజ్జీవభావమిథ్యాత్వంచసిధ్యతీతిచేన్న - త్వమాదిశబ్దానాంజ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాంజ్ఞప్తివైయధికరణ్యేనజ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యావాచ్యైకదేశలక్షణాయాఅపర్యవసానాత్. తత్సిద్ధావపినాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వంచసిధ్యేత్ - నహిదూరస్థస్యపర్వతస్యఅగ్రేజ్వలన్తమగ్నిందృష్ట్వాపర్వతోజ్వలితఇత్యుక్తేపర్వతాగ్న్యోరేకత్వం, సాన్వాదిప్రదేశాన్తరమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి. అతోవివక్షితైకత్వజీవభావమిథ్యాత్వాసిద్ధేః అతస్సర్వంసామానాధికరణ్యంమృషావాదినాంవిరుద్ధం. ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపిముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యమనుపపన్నం. తథాహి- ఈశ్వరఏవహిబ్రహ్మేతన్మతే- జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చక్లేశకర్మాద్యస్పృష్టత్వతదనస్పృష్టత్వపరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావయోగాత్తద్వాచిశబ్దానాంఘటపటాదిశబ్దానామివనసామానాధికరణ్యం. భేదవదభేదస్యాపివిద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితిచేన్న- సత్యపికేనాప్యాకారేణైక్యేప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణవిశేష్యాంశభేదేప్రతీయమానేసమానవిభక్తేరేకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. యతఃప్రథమపదప్రతిపన్నవిశేష్యాత్పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోపిభేదాసహమభిన్నత్వమేవసామానాధికరణ్యావబోధ్యం- తతఏవహిఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా - ఘటశరావయోఃకార్యకారణరూపేణ- గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన - భిన్నత్వవదభిన్నత్వేభ్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డోముణ్డోఘటశ్శరావోగౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః. ననుచిదచితోఃబ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లఃకృష్ణోరక్తశ్చాయంపటఇతివత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తంపురుషఃకాలఏవచేత్యాదిసామానాధికరణ్యముపపద్యతే. నైవం - ఏకదేశైకదేశిభావేసత్యపిఅఙ్గులిఃపురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్. ననుశుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కింనస్యాత్. ఉచ్యతే- పటస్యాంశభేదే, శుక్లాదిశబ్దానాంపటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్మిథస్సామానాధికరణ్యాభావే, చసత్యపిశౌక్ల్యాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాశుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్యచిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యం. హస్తాదీనామేకదేశానాంఛేదనాద్యర్హాణాంఏకదేశినంప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వంనాస్తి- ఛేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తద్గోళకస్యాప్రచ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ. ఏవంచసతి ఛిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతితస్యాపృథక్సిద్ధిఃస్యాదితిచేన్న - శరీరాఖ్యసంఘాతశైథిల్యాన్తరమేవఆత్మోత్క్రమణాత్, పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధేర్ఘటపటబుద్ధిన్యాయేనభ్రాన్తిరూపత్వాత్,, హస్తాదీనాంతుచ్ఛేదనదశాయాం అశిథిలస్వాంశానాంపశ్చాచ్ఛైథిల్యమితివిశేషః. అతస్తద్వాచిశబ్దానాంహస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినోహస్తాదిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణమేకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయాసమానవిభక్తిర్నప్రతిపాదయితుంశక్నోతి. ననుహస్తత్వాదయోధర్మాశ్శౌక్ల్యాదివదపృథక్సిద్ధాఃఘటస్యేవశరీరాదేరేకదేశేవర్తన్తే- అతఃశుక్లఃకృష్ణఃపటఇతివద్ధస్తఃపాదోమనుష్యఇతియుక్తంవక్తుం - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకోనప్రయుఙ్క్తే. ఉచ్యతే - యుక్త్యనభిజ్ఞోవిజ్ఞోపిలోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ప్రయుఙ్క్తే - నతుహస్తాదిశబ్దానేకదేశపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్రయోగానుగుణవ్యవస్థాపకంవక్తవ్యం. తద్బ్రూమః - కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాఃకస్యచిదేకదేశఏవనియమేనవర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవాకేచిదనియమేనవర్తన్తే. తత్రనియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాఃతస్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రేవర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్. ఏకదేశతయైవహిహస్తావయవఃప్రతీయన్తే. ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దాఏకదేశత్వప్రతీతినియమమపహాయవిశేష్యేవర్తన్తే- అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదేశత్వంహిత్వాతదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్యసామానాధికరణ్యంయుక్తం. ఏకదేశమాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేనహస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తం. యదిక్వచిత్సామానాధికరణ్యంవిద్యతే- తత్రహస్తాదిశబ్దస్యతద్వతిలక్షణయావా- మనుష్యాదిశబ్దస్యతదేకదేశలక్షణయావా - ప్రాధాన్యాద్యభిప్రాయేణోపచారేణవాస్యాత్. ఛిద్రమాకాశఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్యసముదాయవృత్తిత్వాభావేనచ్ఛిద్రపుష్కలతయానైకదేశలక్షణా. జీవత్వాచిత్త్వాదిధర్మాశ్చత్వన్మతేబ్రహ్మణోనియతైకదేశవృత్తయఇతినతద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాంముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యం. ననుశిరఃపాణిరుదరంపాదశ్చశరీరమితిదృశ్యతేప్రయోగః. సత్యం- ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవినస్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః- ప్రత్యేకంసామానాధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ. ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వేకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్ - ఏకదేశవాచిశబ్దానాంఏకదేశినిశక్త్యభావాత్. *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తం *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణుః *భూతానివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిహిప్రత్యేకంసామానాధికరణ్యం. *అహంసర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపితద్వదేవసామానాధికరణ్యమయుక్తం. సర్వత్రాముఖ్యయావృత్త్యాబ్రహ్మోపస్థాపనేనసామానాధికరణ్యేసఏవదోషః-ముఖ్యసామానాధికరణ్యేసమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపిభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాంత్రయాణామపిబ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యంఘటశ్శరావఇతివదనుపపన్నమిత్యేతదవస్థితం. అంశతోపివిశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాంబ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపిచిన్త్యం. బ్రహ్మవాచిపదానాంసత్త్వద్రవ్యత్వాదిఃసాధారణాకారఃప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -*తత్త్వమసీత్యుక్తే-సదసి- ద్రవ్యమసీత్యుక్తంస్యాత్-తదానీముపదేశవై

అత్రేదం తత్త్వం-అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః-అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే-ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతం *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం । అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః స్మృతావపి- *అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ * సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికాం । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం । ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః ।

యర్థ్యం. న హి కశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. స చ తన్త్రైకత్వముపదేష్టవ్యమితి చేన్న-తస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యం హి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య పదాన్తరోపస్థాపితవిశేషణాన్వయమవగమయతి - న తు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యం. న హి బ్రాహ్మణస్త్వమసీత్యుక్తే త్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితం భవతి - కిం తు తస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ. యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తం - తదా బ్రహ్మాదిశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యే విరోధః స్యాత్. యదా నిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం తదా *తత్త్వమసీత్యుక్తే నిరతిశయబృహదసీత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చాణోర్జీవస్య నిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వం నిరతిశయబృహద్వస్తునోంశ ఇత్యర్థశ్చేదేకదేశలక్షణా- న హి బ్రహ్మశబ్దస్య బృహదేకదేశో ముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతః కుదృష్టిత్రయప్రత్యనీకం సామానాధికరణ్యం భాష్యకారపక్ష ఏవ ముఖ్యం. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్ భవదుక్తనిర్వాహస్య కిం వైషమ్యం- కిం చాత్మభేదే సిద్ధే హి శరీరశరీరిభావః-స ఏవ నాస్తి- కాలవిశేష ఐక్యప్రతిపాదనాత్, *పురుషశ్చావ్యయీభావే తౌ లీయేతే పరమాత్మని *సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మనః ప్రభవన్తి హీత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయప్రతిపాదనాత్, కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ- న హ్యేకమేవ వస్తు శరీరం శరీరి చ భవతి- తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్ష ఏవ నిర్వాహో వరమితి శఙ్కాపరిహారార్థం, సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం, తేషు తేషు ప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాం సంకలయ్య ప్రదర్శనేన సుగ్రహత్వాపాదనార్థం, చారభతే (అత్రేదంతత్త్వమితి) భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేతి చశబ్ద ఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. *అస్మాన్మాయీత్యత్ర మాయాశబ్దార్థం నిష్కృష్టముపాదత్తే (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతి స్పష్టయితుమాహ (క్షరం ప్రధానమితి) అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అత్ర *వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశ ఇతి పూర్వవాక్యే శ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోపి సిద్ధః. ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదం దర్శయతి (స కారణమితి) కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ (ప్రధానేతి) గుణేశః-గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం నియన్తా. అనన్యేశ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి) అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోపి సిద్ధః. న చ *పా రక్షణ ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దో రక్షకవాచీ - న తు శేషివాచీతి వాచ్యం- శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా *గమేర్డో ఇతి డోప్రత్యయాన్తగమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్, తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్, తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయ ఇతి చేత్. ఏవం *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతః శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితృసంరక్షకే పుత్రేపి త్రాద్యపేక్షయా పతిశబ్దాప్రయోగాత్, గృహాద్యరక్షకేపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా *దాసభూతాః స్వతః సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః । తథా *నన్తవ్యః పరమశ్శ్రేష్ఠీ శేషానన్తారకారితాః । నన్తృనన్తవ్యభావోయం నప్రయోజనపూర్వక ఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రే దృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేపి- *వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీత్యాదౌ ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్ *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్, శరీరపారార్థ్యస్య చ *సంఘాతః పరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి (జ్ఞాజ్ఞావితి) ఉత్పత్తిప్రలయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి (నిత్యో నిత్యానామితి) ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ (భోక్తేతి) భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి (తయోరితి) భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ (పృథగితి) ముక్తౌ భేదమాహ (అజామితి) జీవేశ్వరయోః స్వతో భేదం సవిశేషత్వం చ స్పష్టయితుమాహ (సమాన ఇతి) పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్య మధ్యే *అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తం *సమానే వృక్షే *అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గోపేతత్వసామ్యాత్. జుష్టం- ప్రీయమాణం. (స్మృతావపీతి) అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్యత్రాపి తథా. ప్రకృతిం స్వా

భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయజగద్విపరివర్తతే *ప్రకృతింపురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీఉభావపి *మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మతస్మిన్గర్భందధామ్యహం। సమ్భవస్సర్వభూతానాంతతోభవతిభారతేతి. జగద్యోనిభూతంమహద్బ్రహ్మమదీయం - ప్రకృత్యాఖ్యంభూతసూక్ష్మమచిద్వస్తుయత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యంగర్భంయత్సంయోజయామి-తతోమత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాంసర్వభూతానాంసమ్భవోభవతీత్యర్థః. ఏవంభోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయాతన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్యచాత్మత్వమాహుస్సర్వాశ్శ్రుతయః *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి-తథా *యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్యస్యపృథివీశరీరంయంపృథివీనవేదేత్యారభ్య*యోఽక్షరమన్తరేసంచరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదయోమృత్యుమన్తరే సంచరన్యస్యమృత్యుశ్శరీరంయంమృత్యుర్నవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః-అత్రమృత్యుశబ్దేనతమశ్శబ్దవాచ్యంసూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే-అస్యామేవోపనిషది*అవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతఇతివచనాత్ -*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతిచ. ఏవంసర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయాతత్ప్రకారఃపరమపురుషఏవకార్యావస్థకారణావస్థ జగద్రూపేణావస్థితఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుంకాశ్చనశ్రుతయఃకార్యావస్థంకారణావస్థంచజగత్ సఏవేత్యాహుః*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః। ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతోఇతి- తథా *సోఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి।సతపోఽతప్యతసతపస్తప్త్వాఇదంసర్వమసృజతేత్యారభ్య *సత్యంచానృతంచసత్యమభవదిత్యాద్యాః. అత్రాపిశ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోఃపరమపురుషస్యచస్వరూపవివేకస్స్మారితః *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి,*తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచసత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి,చ. *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతిజీవస్యబ్రహ్మాత్మకత్వం*తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావనిబన్ధనమితివిజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమేవనామరూపవ్యాకరణం *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తం. అతఃకార్యావస్థఃకారణావస్థశ్చస్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరఃపరమపురుషఏవేతికారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేనకారణవిజ్ఞానేనకార్యస్యజ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం

మవష్టభ్యవిసృజామీత్యత్రాపితత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్రతుస్వభావాసంకరః-కారణావస్థాయాంభేదశ్చసిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకణ్ఠోక్తిః. మమేత్యత్రాపికారణావస్థాయాంభేదసిద్ధిః. ఉదాహృతస్మృతివచనేషువ్యాఖ్యేయాంశంవ్యాచష్టే(జగద్యోనీతి)జగద్యోనిశబ్దేన*త్రిగుణంతజ్జగద్యోనిరితివచనంస్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థంభూతసూక్ష్మమిత్యుక్తం. ఏవంచిదచిదీశ్వరభేదేసతికథమేకత్వావధారణముపపద్యతఇతిశఙ్కాయాంఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) *యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నితిసుబాలోపనిషదిశ్రూయతే. మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థంమృత్యుశబ్దంవ్యాచష్టే (అత్రేతి)లీయతఇతివచనాత్-క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.*యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరంయస్యమృత్యుశ్శరీరమితిక్రమోహి*అవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతఇతిక్రమేణసంగచ్ఛతే. తమసఏకీభావమాత్రంశ్రుతం-నలయః-తమస్స్వప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకేదేవేకార్యోపయుక్తస్యతస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్యతమసఃశరీరత్వశ్రవణాత్విశేషణభూతతమసాతమసఏకీభావోయుక్తః. సర్వాత్మత్వవివరణాయాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) అనేనాపిశరీరాత్మభావఃఫలితః- అన్తఃప్రవిశ్యనియామ్యత్వంహిశరీరత్వం. అన్తఃప్రవేశశాస్తిభ్యాంనృపగగనవ్యావృత్తిరితి. ఏతదపిశరీరలక్షణంభాష్యకారాభిప్రేతం. భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తంసన్మూలాఇతి. (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణేతైత్తిరీయప్రకరణేచేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాదిఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాదితైత్తిరీయే. జీవేనాత్మనేత్యస్యవ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి) అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపిసామాన్యేనోక్తంనామరూపవ్యాకరణమనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణేపర్యవస్యతిసామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) యద్వా - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనక్వచిదనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్క్వచిజ్జ్ఞాతోఽనుప్రవేశఃకార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపిస్వీకార్యఇత్యాహ(ఏవమితి)ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః.అనేననామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేనజీవానాముత్పత్తిప్రళయౌనామరూపవ్యాకరణతదభావౌ-నతుస్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తంభవతి. అనేనపూర్వోక్తశఙ్కాచపరిహృతా - కాలవిశేషోక్తమైక్యంనామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రం - నతుస్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. అథసర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థేముఖ్యత్వందర్శయన్ప్రథమమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంపరమతేఽనుపపన్నమితిప్రాగుక్తంస్వమతఉపపన్నమిత్యాహ (అతఇతి)కార్యకారణ

చ సమీహితముపపన్నతరం. * అహమిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి- తి
స్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకా శ్శ
బ్దా అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధి
కరణ్యం ముఖ్యవృత్తం. అతస్స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. సూ
క్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ
స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః. యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తు సంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ
శౌక్ల్యాదిసంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః - తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కా
ర్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాద్యసంకరః. తన్తూనాం పృథక్స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛ
యా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ - ఇహ తు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్ర
కారతయైవ పదార్థత్వాత్తత్ప్రకారః పరమపురుషస్సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి విశేషః. స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ త
త్ర చాత్ర చ తుల్యః. ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాద వికృతత్వముపప
న్నతరం. స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్ కార్యత్వమప్యుపపన్నత
రం- అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబన్ధాదుపపద్యన్తే. *అపహ
తపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాస ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యా
ణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి. జ్ఞానస్వ
రూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం జ్ఞానైకని
రూపణీయం, స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం, చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః.

యోరైక్యప్రతిపాదనా, దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానా, త్సామానాధికరణ్యా, చ్చేతి త్రిభిర్హ్యద్వైతప్రతీతిః - అత్ర పూర్వోక్తద్వయముప
పాదయుక్తప్రకారేణోపపన్నమితి అత ఇత్యాది భాష్యేణోక్తం భవతి. విశిష్టం కారణం - తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. అతః కార్యకారణ
యోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం - న తు విశిష్టత్వనిషేధః - తస్యావిహితత్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమే
వ - యథా మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాదినిషేధో న కృతః స్యాత్ తద్వత్. ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి వివక్షి
తం. ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తం. అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వ
మాహ (అహమిమా ఇతి) ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ కథముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతస్స్థూలేతి) భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయో
గ్యుపాదానత్వం - అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం దర్శితౌ. అనేన కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రా
యమితి ఫలితం. ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి) దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) నను శుక్లకృష్ణాదితన్తవః కారణా
వస్థాయామపి భిన్నాః - న చ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వం - అతస్తత్ర స్వభావాసంకరః. అత్ర తు విశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణా
వస్థాయాం పరమాత్మైకవివస్వశబ్దేన శ్రూయతే - న తు చేతనాచేతనౌ. కించ - పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వం, తస్మాదితరయోర్ద్వయోరుత్పత్త్యాదికం, చ శ్రూ
యతే - అతో న స్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) న హి తన్తుష్వన్యోన్యగుణప్రధానభావోస్తీతి న తత్రాన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ ఉచ్య
తే - అత్ర తు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవోచ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగపి భే
దో స్తీతి స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః. కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి) రుమాగతేతరపదార్థానాం లవణత్వాపత్తివత్ బ్రహ్మణోన్య
థాభావమాశఙ్క్యాహ (ఏవం చేతి) తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి) ఆత్మతయావస్థానాత్కథం కార్యత్వమిత్యత్రాహ
(అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో బ్రహ్మణి నాస్తీత్యర్థః. కార్యావస్థచిదచిన్నియమనరూపావస్థాన్తరాపత్తి
ర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః - న హి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం భవతి - తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవి
శేషా ఏవ బ్రహ్మణోఽద్వారకావస్థాః - స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః. యథా గ్రాహకగ్రహణేన సన్ని
ధిసమాన్నాతేషు వస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగద్రీహ్యాదేరద్వారకశేషత్వం ప్రోక్షణాదేస్సద్వారకశేషత్వం చ ముఖ్యమేవావగమ్యతే -
తథా బహు స్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాస్త
త్తన్నియమనరూపాద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతి భావః. (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాది చాత్ర కించిద్వివృతం. (శ్రుతిరేవేతి)
మతాన్తరోక్తనిర్వాహేషు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనం చాస్తి - అత్ర తు నిర్వాహః శ్రౌత ఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి వైషమ్యమితి భావః. అథార్థగుణనిషేధప
రత్వేన పరాభిమతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాదిపదాని మఙ్గళగుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మరణార్థాని. *తద్గుణసార
త్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర నిర్వాహద్వయముక్తం. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తం - జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకం. తరపో

*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి- *సత్యంజ్ఞానమిత్యాదికాశ్చజ్ఞానైకనిరూపణీయతయాస్వప్రకాశతయాచ జ్ఞానస్వరూపతాం.*సోకామయతబహుస్స్యాం *తదైక్షతబహుస్స్యాం *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిబ్రహ్మైవ స్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయానానాప్రకారమవస్థితమితితత్ప్రత్యనీకాఽబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితితత్ప్రతిషిధ్యతే *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి*నేహనానాస్తికించన *యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతి। యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేత్తత్కేనకంవిజానీయాదిత్యాదినా- నపునః *బహుస్స్యాంప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధంస్వసఙ్కల్పకృతంబ్రహ్మణోనానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపినిషిధ్యతే. *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యాదౌచతత్స్థాపితం *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద *తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదఇత్యాదినా. ఏవంచిదచిదీశ్వరాణాంస్వరూపభేదంస్వభావభేదంచవదన్తీనాం, కార్యకారణభావంకార్యకారణయోరనన్యత్వంచవదన్తీనాం, సర్వాసాంశ్రుతీనామవిరోధః - చిదచితోఃపరమాత్మనశ్చసర్వదాశరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోఃకారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్యదశాయాంచతదర్హస్థూలదశాపత్తిం, వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవజ్ఞాయతఇతిబ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్యనకథంచిదప్యవకాశోదృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాంపృథక్స్వభావతయాతత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాంశరీరాత్మభావేనప్రకారప్రకారితయాశ్రుతిభిరేవప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణకార్యకారణభావప్రతిపాదనంకార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనంచహ్యవిరుద్ధం. యథా- ఆగ్నేయాదీన్ షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైఃపృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యంకామినఃకర్తవ్యతయావిదధాతి-తథా-చిదచిదీశ్వరాన్విభక్తస్వరూపస్వభావాన్ * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః* పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం*ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాదివాక్యైఃపృథక్ప్రతిపాద్య- *యస్యపృథివీశరీరం*యస్యాత్మాశరీరం *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోస్సర్వావస్థావస్థితయోఃపరమాత్మశరీరతాం, పరమాత్మనస్తదాత్మతాం, చప్రతిపాద్య-శరీరిభూతపరమాత్మాభిధాయిభిస్సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైఃకారణావస్థఃకార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైకఏవేతి పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రితయం *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యంప్రతిపాదయతి.

ముఖ్యత్వమర్థః. జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వపరాఃశ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇతి) జ్ఞానస్వరూపతాం - ఉభయథాపిజ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతాం. జ్ఞానగుణకత్వస్యజ్ఞానస్వరూపత్వస్యచవిహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః. జ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవకృతః. భేదనిషేధశ్రుతీనామర్థమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా- విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా. అబ్రహ్మాత్మకేతిబ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తం. విహితవ్యతిరిక్తస్వనిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః. యద్వా- స్థిరత్రసరూపతయా- స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్. (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మభూతమిత్యర్థః. తథాసతి-కార్యకారణభేదనిషేధఃకృతఃస్యాత్ - ఐక్యశ్రుతీనాంప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధోపితదనురోధేనప్రకారిభేదనిషేధఏవభవితుమర్హతీత్యర్థః. నిషేధసామాన్యంహివిశేషవిధానేదృష్టేతద్వ్యతిరిక్తవిషయందృష్టం *నహింస్యాదిత్యాదిషు. విశేషవిధానంసామాన్యనిషేధోబాధతేచేత్ వైధహింసాయాఅధర్మత్వప్రసఙ్గఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి) ఉక్తమర్థముపక్రమేణైవోపపాదయతి (యత్రత్వస్యేతి) (యోఽన్యత్రాత్మనఇతి)అన్యత్రేత్యవ్యయంవినాశబ్దపర్యాయం. బ్రహ్మణఃపృథగ్భూతంతదవినాభావరహితంనాస్తీత్యర్థః. భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేనభేదనిషేధోపితత్రైవపర్యవస్యతి * భాగోవామన్త్రివర్ణాదితిన్యాయాదితిభావః. ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్భవద్భిరపినిర్వాహప్రకారాఃకృతాః- తత్రకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహఃశ్రుతిభిరేవోక్తఃశ్రుత్యనుగుణశ్చ-తత్కృతనిర్వాహఃశ్రుతివిరుద్ధఃఅశ్రుతస్తర్కాభాసమూలశ్చేత్యర్థః. అపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతిసర్వత్రాన్వేతి. అన్యస్యేతిస్వాభావికభేదాభేదంస్వనిష్ఠభేదంచాహ. ఇమమర్థంవైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయఃఅగ్నీషోమీయోపాంశుయాజౌ ఐన్ద్రంద్వావైన్ద్రాగ్నశ్చేతిషడ్యాగాః. ఉత్పత్తివాక్యమితి- ప్రథమప్రతిపత్తిజనకంవాక్యం. పృథగుత్పన్నాన్ - పృథక్ప్రతిపాదితాన్. ఉత్పత్తివాక్యైః - *యదాగ్నేయోష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాంచపౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతోభవతీత్యేవమాదిభిః. సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన- *యఏవంవిద్వాన్పౌర్ణమాసీంయజతే *యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇత్యేతాభ్యాం. *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితిస్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్యతత్కర్తవ్యతయావిదధాతీత్యర్థః. తథాత్రార్థప్రతిపాదనందర్శయతి (తథేతి) (శరీరిభూతేతి)కారణావస్థఃకార్యావస్థశ్చపరమాత్మైకఏవేతివచనభఙ్గ్యాపృథక్ప్రతిపన్నంవస్తుత్రయంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆగ్నేయాదిసముదాయేఽన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానంనదృష్టం- అత్రతుపరమాత్మవాచిశబ్దేనసముదాయాభిధానంకథమిత్యత్రా

చిదచిద్వస్తుశరీరిణః పరమాత్మనః పరమాత్మశబ్దేనాభిధానే హి నాస్తి విరోధః- యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మవిశేషస్య అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మశబ్దేనాభిధానమ్ ఇత్యలమతివిస్తరేణ. యత్పునరిదముక్తం-బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి-తదయుక్తం-బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుం. ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిశ్చ భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీతపరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తం. భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి-*మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః ఇతి శాస్త్రాత్,*ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః*పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమిత్యుపదేశాచ్చ. అపి చ-భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యం. నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న- తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయం. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్-తద్వినాశేతిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

హ (చిదచిద్వస్త్వితి) దృష్టాన్తమాహ(యథేతి) తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన న సముదాయాభిధానం- అత్ర తు తథాభావాదుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే - అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ. చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యా చ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దౌ విశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపనసమర్థౌ- ఆత్మశబ్దశ్చ వ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపక ఇతి. యద్వా- *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే- తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానే శక్తిర్నాస్తి- లక్షణాయాం స ఏవ దోషః- అతస్సర్వత్ర స్వరూపపరిణామ ఏవ స్వరసప్రాప్త ఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం పృషదాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సంనిధాపితమనుసన్ధేయమితి భావః. తదేవ లోకప్రయోగేణాపి ద్రఢయతి (యథేతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వవిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో వైషయికసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిధ్యతి- తద్వదితి భావః. నివృత్త్యనుపపత్తిం వస్తుమనువదతి(యత్పునరితి)దూషయతి(తదయుక్తమిత్యాదినా) ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం చేత్యుభయమపి పరాభిమతం- తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ(బన్ధస్యేతి)సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమో ఽనుపపన్నః - పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్యాహేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవం చ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తం. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానం వస్తు హేతుముత్పాదయతి- నాపి స్వయమిదానీముత్పాద్యతే. కించ- అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వం చ న దృష్టం. న చాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ- గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసక్తేః. న చ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వముత్పత్తిమత్త్వం చ మిథ్యేతి వాచ్యం- జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ మిథ్యాత్వే పాపకరణేపి న ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా- మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యం-తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే- అపి త్వదృష్టద్వారా. యథా- సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీతగరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః - న తు మిథ్యేతి జ్ఞానాత్తథేత్యర్థః. ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తం. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ(భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానం హి మోక్షోపాయః - భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాత్ విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి) ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వకణ్ఠోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథా ఫలితం తథా భేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమ ఇతి) స్మృతివచసోస్సజాత్యర్థం శ్రుతేః పశ్చాదుపాదానం. ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపి చేతి) దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి) నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం- ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వం- యథా స్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తథేతి భావః. (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా ఇతి) వినాశః కల్ప్యః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యాయా ఇత్యర్థః. స్వరూపపక్షం దూషయతి(తథా సతీతి) పూర్వస్మిన్ పక్షే దూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే- భావరూపస్య నాశో హ్యుత్తరావస్థాప్రాప్తిః- సా చాత్రానుపపన్నా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావతో న్యస్యాస్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరం హ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా. ఇతరేతరాభావో హ్యశ్వస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వం-గోరప్యశ్వత్వాభావః గోత్వం. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వం-యదిమహీమాత్రమేవ తర్హి ఘటసంసక్తే సత్యపి సంసర్గాభావః స్యాత్-యద్వ్యతిరిక్తస్తద్వైశిష్ట్యాభావో ఽఙ్గీకృత ఇతి. ఉచ్యతే-భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మహీమాత్రమేవ అభావాశ్రయః- తర్హి భావాశ్రయభూతలేప్యభావాశ్రయత్వప్రసఙ్గః- తత్రాపి మహీమాత్రసద్భావాత్. యది కేనచిద్విశేషేణ వి

అపిచ-చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్న నిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోఽయంజ్ఞాతా- అధ్యాసరూపఇతిచేత్. న-తస్యనిషే ధ్యతయానివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. బ్రహ్మస్వరూపమితిచేత్. బ్రహ్మణోనివర్తకజ్ఞానంప్రతిజ్ఞా తృత్వంకింస్వరూపం- ఉతాధ్యస్తం. అధ్యస్తంచేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరంచనివర్తకజ్ఞానావిషయ తయా తిష్ఠత్యేవ. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమేతస్యాపిత్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. బ్రహ్మస్వరూపస్యై వజ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయఏవపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానస్వరూపంస్వస్యజ్ఞాతాచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేనస్వనివ ర్త్యాన్తర్గతమితివచనం భూతలవ్యతిరిక్తంకృత్స్నం దేవదత్తేనచ్ఛిన్నమిత్యస్యామేవచ్ఛేదనక్రియాయామస్యచ్ఛేత్తుర స్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చ ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యం. అధ్యస్తోజ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయంకర్తాచనభవతి- స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్యబ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమేభేదదర్శనతన్మూలా విద్యాదీనాం కల్పనమేవనస్యాదిత్యలమనేనదిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన. తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూల త్వాద్బన్ధస్య - తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషాత్మ యాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా. తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, అనభిసంహితఫ లపరమపురుషారాధనవేషాణాంకర్మణాముపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థి రఫలత్వం, చకర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతేనజ్ఞాయతే,- కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానంచ నసమ్భవతీతి,కర్మవిచారానన్తరంతతఏవహేతోఃబ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యథాతఇత్యుక్తం...............

శిష్టంభూతలమభావాశ్రయః- సఏవవిశేషస్సంసర్గాభావఇతి. కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతిదేశవిశేషత్వమేవసచవిశేషః. తదానీమేవ ఘటసహితప్రదేశాన్త రవ్యావృత్త్యర్థందేశవిశేషత్వమిత్యుక్తం. తస్యైవదేశస్యకాలాన్తరేఘటసహితస్యవ్యావృత్త్యర్థంకాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతీత్యుక్తం. యథాహుః *సం సర్గాభావమేవంవిదురిహసుధియోభావమేవత్వభావంమన్వానాఃకుమ్భవద్భూతలతఇతరభూభాగభేదస్స్వభావః । యస్తత్తత్కాలభేదవ్యతికరితగృహప్రాఙ్గ ణాదిప్రదేశఃకుమ్భాభావాశ్రయోన్యైరగణిసఇహనఃక్వాధికస్యోపలమ్భ ఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశంవదతస్తవాపిచోద్యంతుల్యమితిచేన్న- కర్మహ్యస్మత్పక్షేభగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపం. తత్ర యఃసంసారఫలానుగుణస్సంకల్పఃతద్వినాశ్యంకర్మ - యస్తుమోక్షానుగుణస్సంకల్పస్సఏవపూర్వస్య నాశఇతిఉపపన్నమేవ *ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః. అథనివర్తకజ్ఞానస్యజ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) నహిస్వరూపభూతజ్ఞా నస్యజ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా-అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తం. ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహిసాశ్రయమేవదృష్టం. జ్ఞాతాకింబ్రహ్మ వ్యతిరిక్తః- ఉతనాతిరిక్త ఇతివికల్పాభిప్రాయేణాహచిన్మాత్రేతి ప్రథమం. ధర్మిప్రశ్నఃకోఽయమితి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షేదూషణమాహ(నేతి)కర్మక ర్తృత్వవిరోధాదితిభావః. నివర్త్యత్వేసతిహికర్మకర్తృవిరోధః-అతస్తత్పరిహారార్థంస్వరూపపక్షంశఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయంకిం స్వరూపమితి. స్వరూపం- స్వాభావికమిత్యర్థః. పాశ్చాత్యత్వేనబుద్ధిస్థతయాఽధ్యస్తపక్షందూషయతి(అధ్యస్తంచేదితి) (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్యతన్మూలావిద్యాన్తరస్యచనివృత్తౌనివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్యచభవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయంతిష్ఠ త్యేవేతినిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమేతస్యాపికస్యచిత్కంచిత్ప్రతిసిద్ధిరూపతయాజ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థాస్యాది త్యాహ (నివర్తకేతి) ఆద్యంశిరోదూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి)నిరుపాధికస్యైవబ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానంజ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి భవతామపిసిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యజ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్యచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిక్రోడీకారబలేనప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యా నివర్తకజ్ఞానేనైవనివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యవ్యాఘాతేనదూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి) జ్ఞాతురపినివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వేనివర్తకజ్ఞానార్థంశ్ర వణాదౌప్రవృత్తిశ్చనస్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తోజ్ఞాతేతి) జ్ఞాతృనాశస్యపరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నా శస్యేతి) పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి) ఏవంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేనబన్ధస్యసత్యత్వేసిద్ధేతన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షో పాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతికర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వంయుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్యబ్రహ్మవిచారంప్రతిపూర్వవృత్త త్వేవస్తుసామర్థ్యంనామహేతురుక్తః- తచ్చనిర్విశేషబ్రహ్మాధ్యస్తప్రపఞ్చస్యకర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వం- తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేనవస్తుసా మర్థ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థంప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయవ్యావృత్త్యర్థఃకర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ-ఉపాసనాత్మకాదేవ. తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు-తతఃకిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానంప్రతిప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ(తత్రేతి)కర్మవిచా రాదేవతస్యాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంఫలితమితిభావః. (అనభిసంహితఫలేతి) *యజ్ఞేనదానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్యపదార్థజ్ఞానపూర్వక త్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతేఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపంవిశేషణంచనజ్ఞాయతఇతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ(కేవ లేతి) కేవలాకారః-ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థంచహికస్యచిజ్జ్ఞానం. తత్రఫలద్వారాకర్మత్యాజ్యం-స్వరూపే ణోపాదేయం. ఉభయార్థంజ్ఞానంకర్మవిచారాదృతేనసిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌతజ్జ్ఞానఫలంహానముపాదానంచనసంభవతీత్యర్థః. అథాతశ్శ బ్దార్థంనిగమయతి(ఇతికర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యనేనబ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థఉక్తః. విచారస్యకర్తవ్యతాయాంనాతివివాదః- శబ్దార్థఇత్యేతావదేవహ్యత్రవక్తవ్యం. అథాతశ్శబ్దార్థఏవహ్యతీవవివాదః-అతోఽథాతఇత్యేతావదుపాత్తం. ఏవంసూత్రస్యాక్షరయోజనాకృతా. ......

తత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే - వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూప ఏవ వేదార్థః. అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి.

అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా. అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయ ఏవ పరేణాన్యథోక్తస్తాత్పర్యార్థోఽపి నిరస్తః. పరేణ హి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయ ఇతి సిద్ధాన్తితం - తచ్చ పూర్వం నిరస్తం. అథ సూత్రకారాభిప్రేతం నిరసనీయశఙ్కానుపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారం చ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతం. *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తత ఏవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థావబోధాధికారత్వాత్ కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం. భాట్టైః స్వాధ్యాయస్య స్వార్థత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం. తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే. తత్ర హి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థ ఉక్తః- అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నం. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తి చేత్ అల్పాస్థిరఫలవివక్తృత్వసత్త్వాత్ -అల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయో నాస్తి చేన్నిర్వేదస్యాభావాదితి విశిష్టో హేతుః. అత్రాపాతప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యా వివక్షితా- తాదృశీ హి సా ప్రవృత్తిహేతుః. తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా- సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేరస్తీతి పరిహ్రియతే. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః. సూత్రకారైర్వక్ష్యద్దర్శనవేదిత్వాత్, తైశ్చిదనుక్తత్వేఽపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తం. యద్వా-జైమినిమతం హీదం చోదనాలక్షణార్థ ఏవ వేదప్రతిపాద్య ఇతి- చోదనా చ క్రియాయాం ప్రవర్తకం వచనం. తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్త్వపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి పూర్వపక్షసమాప్తావుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమితి సిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ, దీపేకణ్ఠోక్తా విషయస్సంశయశ్చేహార్థసిద్ధౌ. బ్రహ్మవిచార ఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసా విషయ ఇతి సిద్ధం. ఆరమ్భో నయుక్తః, యుక్త, ఇతి చోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః- బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా- ఉతానారమ్భణీయేతి. తదర్థం చిన్త్యతే- కిం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే- శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విచార్యతే- కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి- నేతి, వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి- నేతి, చ. నసమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః - సంభవతీతి సిద్ధాన్తః. యదా వ్యవహారాదన్యత్ర న వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం న సంభవతి,- తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు- యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం, చ సంభవతి - తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థసామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతిప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం మృషావాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తం- తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్రశబ్దేన. తత్ర-ప్రపఞ్చసత్యత్వే స్థితే సతీత్యర్థః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధః-వ్యుత్పన్నః ప్రయోజ్యః, ప్రయోజకశ్చ. తయోర్వ్యవహారః-వాచికః కాయికశ్చ. వ్యవహారాదన్యత్ర శక్త్యవధారణం మాభూత్ -తతః కిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్య చేతి) కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ (కార్యార్థ ఏవేతి) తతః ఫలితమాహ (కార్యరూప ఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్య చ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః. న ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- ప్రామాణ్యసమ్భావనా చ నాస్తి- అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమవ్యుత్పత్తిః వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర న సంభవతి- న హి ఘటోఽస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావే సతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే. గామానయేత్యాది శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః- అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధక ఇతి నిశ్చినోతి. తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సమ్బన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపముఖేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థ ఏవ. న హి ప్రథమత ఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః. ఏవం కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్యాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పశ్చాత్ శిక్షితేఽపి - ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరా ఏవేతి గృహ్యన్తే. అతో *యఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా ఇతి న్యాయాద్వేదాన్తాస్సిద్ధవస్తుని న బోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దేఽస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పాదయమానే

నచ పుత్రజన్మాదిసిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామవస్థానామానన్త్యాత్, సులగ్నసుఖప్రసవాదిహర్షహేత్వన్తరోపనిపాతసమ్భావనయా, చ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేన వా శబ్దస్య సిద్ధవస్త్వభిధానశక్తినిశ్చయః-జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. నచ సర్పాద్భీతస్య నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః-అత్రాపి నిశ్చేతుం నిష్కమ్పచేతనమిదం వస్త్వితి త్వన్యార్థబోధేషు బహుషు భయనివృత్తిహేతుషు సత్సు విశేషనిశ్చయాయోగాత్. కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః. ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః-న స్వరూపేణ-అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే న సిధ్యతి-అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతి బుద్ధిర్యావన్న జాయతే- తావన్న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః, *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి........

ప్రథమమేవ సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిః కృతా స్యాదితి చేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమం వ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాం పర్యాయత్వేన వ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దా అపి కార్యార్థపరత్వేనైవ హి వ్యుత్పన్నాస్స్యుః. సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తేః భాట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి(నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితి పఞ్చికాయాముక్తం- తదత్రాభిప్రేతం. దేశకాలయోగ్యతాదిభిః పుత్రజన్మజ్ఞానాతీత్యత్రాహ(సులగ్నేతి)సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్నయవివేకోక్తా. ఆదిశబ్దేన పిత్రాద్యరిష్టాభావో భావిసమృద్ధ్యాదికం చ వివక్షితం. వ్యుత్పత్తిర్నామ శబ్దస్యార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణం- నత్వర్థమాత్రేణేత్యేవంభూషణముక్తం. నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి(నాపీతి) వ్యుత్పన్నేతరపదస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కః పాచక ఇతి ప్రశ్నస్య పికః పాచక ఇతి కేనచిదుక్తే వ్యుత్పన్నపాచకశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థో జ్ఞాయతే. వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేన వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాది ప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయత ఇతి.(జ్ఞాతేతి)ఇదానీం శ్రుతేష్వస్మిన్ వాక్యే పూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపి పదసముదాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తం. తదంశవిశేషః-కార్యాంశవిశేషః. కార్యం హ్యనేకకారకవిశిష్టం-తస్య కార్యస్య విశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య-పదాన్తరార్థనిశ్చయస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్య చేత్యర్థః. యద్వా-తదంశవిశేషః-కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. వృద్ధవాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి(నచేతి) వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి (కార్యేతి) తేన ఖల్వేవం సిద్ధవస్తుని ప్రామాణ్యముపపాదితం- సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీ వక్తవ్యః- కిం కార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి-ఉత కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం- ఉత కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం. ప్రథమే కారకపదేషు వ్యభిచారః-తేషాం కార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయే లిఙాదిషు వ్యభిచారః-తేషాం కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయే చ కారకపదేషు వ్యభిచారః- తేషాం కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతి వక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోఽపి స్యాదితి కార్యరూపార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నోపపన్న ఇతి. ఇమామాశఙ్కామభిప్రేత్య పరిహరతి(కార్యబుద్ధీతి) కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి- ఉత్తరత్ర సర్వపదానాం కార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చ వ్యాప్తిబలేన ప్రవర్తకస్య చ కార్యరూపత్వాత్సర్వైః పదైః కార్యమేవ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః - అపితు విశిష్టకార్యాంశవిశేషే పదశక్తినిశ్చయ ఇత్యర్థః. నను కార్యమేవ ప్రవర్తకం చేత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వం స్యాత్. తన్న- ఇష్టసాధనతాబుద్ధేః ప్రవర్తకత్వాదితి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ(ఇష్టసాధనేతి) స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతే చేత్తత్రాపి న ప్రవృత్తిరితి వర్తమానాయా అపీష్టోపాయతాబుద్ధేరప్రవర్తకత్వం దృష్టం- అతః కార్యబుద్ధిః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. నను కార్యబుద్ధిరపి ప్రవృత్తిం వ్యభిచరతి- నిర్ధనస్య ద్విజస్య యాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేఽపి ప్రవృత్త్యభావాత్. నైవం-మయైవాద్య సాధయితుం శక్యమితి బుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః-న తస్యాః ప్రవృత్తివ్యభిచారః, నిర్ధనస్య హి నైవంవిధా ప్రతిపత్తిః-కిన్తు యాగః కదాచిత్కర్తవ్యః అర్థాదిలాభాదనుష్ఠానే సతి ఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతో న దోషః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాముపపాదితహేతుశరీరం వదన్ శఙ్కాన్తరం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షం నిగమయతి (అత ఇత్యాదినా) బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః-తత్ర విశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా. అత్ర చోద్యముపపాదితం- మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేష్వనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిసిద్ధేః న విశేష్యాంశాసిద్ధిరితి విశిష్ట ఏవ హేతురితి. ఏతదాశఙ్క్యాహ (అక్షయ్యం హ వా ఇతి) అయమర్థః- యది మన్త్రార్థవాదేష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా బ్రహ్మవిచారారమ్భః - తర్హి పూర్వభాగేఽపి *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిరనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాఽల్పాస్థిరఫలత్వనిశ్చయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి. విశిష్టహేతౌ విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుక ఇత్యుక్తం. ....

అత్రాభిధీయతే-నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణప్రకారమపనుద్య సర్వశబ్దానామలౌకికైకార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా న బహుమన్యన్తే. ఏవం కిల బాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి-మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చైనమవేహి,ఇమం చావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు బహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవ శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగ

(అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారైకపరిహారోభిధీయత ఇత్యర్థః.(నిఖిలేతి)అన్యథాపి భవతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్య భావః. ప్రామాణికాః- ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్త ఇత్యర్థః. కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవం కిలేతి) (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి)అయం భావః-యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిక్షమో భవతి-తదానీమప్యేనం వృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిః వ్యుత్పాదయితుం శక్యత్వాత్ తథా నామ మాతాపిత్రాదయో న హి స్వయం వ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయాముపేక్షన్తే-కింతు అక్షరశిక్షోద్యమయోగేనోక్తశిక్షైః ప్రథమత ఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి. అమ్బాతాతప్రభృతిః సప్రతియోగికశ్శబ్దగణః- శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణ ఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవామ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే- సా చ త్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణే నోపపద్యతే. న హి కంచిత్ ప్రతి పితాఽన్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యక్తిత్వేన మాతాపిత్రాదిష్వనన్యత్ర శక్తిగ్రహణప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిః త్వన్మతే న సంభవతి. అతో బుద్ధిపూర్వికైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దేషు దర్శితమ్. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణానన్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ.(ఏనమవేహి ఇమం చావధారయేతి)ఏనం-బోధకం శబ్దం,ఇమం-బోధ్యమర్థం,చావేహీత్యర్థః. (బహుశ ఇతి)యావదఙ్గుళినిర్దేశశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేన స్వయమేవ తత్తదర్థేషు తత్తచ్ఛబ్దాన్ ప్రయోక్తుం,మర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం,శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుం, చ క్షమా భవన్తి-తావదిత్యర్థః. శిక్షితాః-తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషూత్పాదితజ్ఞానాః. ఏవం తర్హ్యఙ్గుళ్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేష్వమీ శబ్దాః సంకేతితా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్. యద్వా-లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్తత్రాహ(సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి)అయమర్థః-యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యమ్. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి-ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్ -ఉత సంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా తత్స్వదర్శనాదేవ న జాయత ఇతి చేత్ -బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽస్య మాతాపిత్రాదయః సంకేతయన్తి-ఉత పూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. న తావత్ప్రథమపక్షః-అనేకైః పురుషైస్తేష్వేవార్థేష్వేకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపి ద్వితీయః-అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దా ఇతి సంకేతయితుః పురుషస్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్తవాపి వక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేపి ప్రత్యక్షస్యైవ స్వయం సత్తయా జ్ఞానజనకత్వమ్. అనుమానాగమయోస్తు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకత్వమ్. తత్రానుమానం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకమ్- శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయతి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కాసంకేతితత్వశఙ్కా చ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధ ఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం న శక్యమితి చేత్ -తత్తవాపి తుల్యమ్. కించ- శబ్దోచ్చారణానన్తరం ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేశ్చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వమనుమాయ యదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణమితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరస్య జాతేతి కార్యరూపశ్శబ్దార్థ ఇతి బోద్ధుం బాలైరతీవ న శక్యతే. అశక్యత్వం దృశ్యతే చ-న హి బాలా ఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్య నిశ్చిన్వన్తి. అతో బాలైర్దురవగమత్వచోద్యం భవత్పక్ష ఏవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయత ఇతి చేత్ -అయం పరిహారోఽస్మత్పక్షేఽనుసంగత ఇతి(పునశ్చేతి)అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేః సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. న హి కావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సంపాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి,న హ్యక్షరశిక్షా చ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ,- ఏవం తైస్తైః పదైః పరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్న విరోధినీ- అపి తూపయుక్తైవ. యథా-భవత్పక్షే ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్న విరోధినీ-తద్వత్. భవత్పక్షే తు ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిః పశ్చాద్భావినీ-అత్ర తు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానమ్. శబ్దైనాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానమ్-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తావపి తత్రైవ వ్యుత్పత్తిః క్రియత ఇతి న విరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే అర్థానాం పరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధానమితి త్రయమపి కల్పనీయమ్-అన్వితాభిధానపక్షే తు శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తేరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతి సైవాత్ర స్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గశ్చ పరిహృతః. అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యత్రాపి అయమర్థ ఇతి బుద్ధ్యస్యేతి వ్యుత్పత్తిః భవతి - తస్మాత్కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి చేత్. ఏవం తర్హి యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్ - ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిర్జాతేతి హి వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ- ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దజన్యేతి న వాచ్యేతి చేత్. అత్రాపి శబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ న బుద్ధేః. న హి ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా- అపి తు తజ్జన్యా- ఘటశబ్దస్తు ఘటస్యైవేతి తుల్యః పరిహార ఇత్యభిప్రేత్య ఏనమవేహి ఇమం చావధారయే

ష్యపరత్వాత్ప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఙ్క్తే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణం సుశకం- కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే- పార్శ్వస్థోఽవ్యుత్పిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వాఽయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః. కార్యార్థత్వేఽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ. కథం. * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యం * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయకార్యాధికృతఫలత్వేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయత ఇతి బ్రహ్మస్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూప స్వర్గాదివత్,

---

ష్టిప్రాయేణాభ్యుత్పిత్సోర్వ్యుక్తం. (తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఙ్క్త ఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యా కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఙ్క్త ఇతి చేత్, అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి తథైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఙ్క్తే- వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితి భావః. ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం. యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యాఽపి సిద్ధార్థేఽపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి) శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవాద్యపేక్షా చ- అస్యాం తు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యం. కించ- పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్య చ వైషమ్యం దురుపపాదం. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుళ్యసంభావనయా హి పుత్రజన్మనా క్యేవ్యుత్పత్తేరశక్యత్వముక్తం. తన్న- సంనిహితం పుత్రజన్మదృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాద్యౌదృష్టే తతః పూర్వమనుల్లసితముఖత్వాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతానాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వాశఙ్కానుదయాత్. న హి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేనాదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కా స్యాదితి చేత్. నైవం- సులగ్నాదిమాత్రస్య హర్షహేతుత్వాయోగాత్, న ఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధి సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానసంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవం- తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనః సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుర్మన్యతే. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి- కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యం- ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి. ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యం- కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకం- ఉత పురోవర్తినిపిణ్డయేశుక్లాదివిశేషాదృశ్యన్తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపముఖేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యం. పుత్రజన్మవాక్యదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యం- గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తరవిధురం గవి సమానీతాయామపి గాం సందర్శయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కించ- గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాసఆచ్ఛాదనదణ్డగ్రహణయాదృచ్ఛికజనసంభాషణగమనాద్యవాన్తరవ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్యవ్యుత్పత్త్యా వుపలభ్యన్తే- తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్ -న తు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేషసంబన్ధావధారణసంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్ -ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి) అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేఽపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి ప్రస్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే- అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః సిసాధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనమత్రోచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థం, ఉపసర్గవిశేషసన్నిధ్యయోగాయోగార్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం, చ. (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశింషన్ హి విషయ ఉచ్యతే. (బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని- గుణాదివిభూతయశ్చ. విధివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్తవిశేషణే తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభి

రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావత్, దపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవసిద్ధః. గామానయేత్యాదిష్వపి వాక్యేషు నకార్యార్థేవ్యుత్పత్తిః - భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యం. కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ- కృతికర్మత్వం. కృతికర్మత్వంచ- కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వం. ఇష్టతమంచ - సుఖం వర్తమానదుఃఖస్యతన్నివృత్తిర్వా. తత్రేష్టసుఖాదినాపురుషేణస్వప్రయత్నాద్భృతేయదితదసిద్ధిః ప్రతీతా-తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతేపురుషఇతినక్వచిదపీచ్ఛావిషయస్యకృత్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణకృత్యుద్దేశ్యత్వం నామకించిదుపలభ్యతే. ఇచ్ఛావిషయస్యప్రేరకత్వంచ- ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ-తతఏవప్రవృత్తేః. నచపురుషానుకూలత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వం- యతస్సుఖమేవపురుషానుకూలం. నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వం - పురుషానుకూలంసుఖం- తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితిహిసుఖదుఃఖయోః స్వరూపవివేకః. దుఃఖస్యప్రతికూలతయాతన్నివృత్తిరిష్టాభవతి - నానుకూలతయా. అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హిదుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్యక్రియాదేరనుకూలత్వంనసంభవతి. నసుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వం-దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య. సుఖార్థతయాపితదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవభవతి. నచకృతింప్రతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వం-భవత్పక్షేశేషిత్వస్యానిరూపణాత్.

న్నదేశవిశేషరూపస్స్వర్గాదివదిత్యుక్తం-*యస్మిన్నోష్ణంనశీతంనారతిరితిహిశ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలంవిధిగతం-విశేషణమన్యత్ర. ఫలస్యవిధివాక్యగతత్వాభావేపిఅన్యపరార్థవాదోక్తఫలేవివక్షితేతాత్పర్యమస్తీతిదర్శయితుంరాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తం.*రాత్రీరుపేయాత్ప్రతితిష్ఠన్తిహవాఏతేయఏతారాత్రీరుపయన్తీతిహిశ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామఉపేయాదితివచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలేతాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. విధేరుపకారకేవిరోధఫలేపితాత్పర్యమస్తీతిజ్ఞాపనార్థంఅపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చేత్యుక్తం-*తస్మాద్బ్రాహ్మణాయనాపగురేతయోపగురుతేశతేనయాతయాదితిహిశ్రుతిః.అనేనమోక్షోపాయవిరోధిఫలేపితాత్పర్యంసిద్ధమిత్యభిప్రాయః.అనుయాయిహేతుః కార్యోపయోగితయైవసిద్ధఇత్యుక్తం.ఉపాసనవిషయకార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపేతద్విశేషణగుణాదౌవిధివిరోధినిఫలేసంసారహేయత్వాదౌచవివక్షాకార్యేత్యర్థః. ప్రవర్తకవాక్యేష్విసత్వదభిమతనిర్ధిరిత్యాహ(గామితి)కార్యార్థే-ప్రాధాన్యేనత్వదభిమతేకృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. కుతఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి)స్వేదశ్రమాదావపికృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యేప్యుద్దేశ్యత్వమఙ్గీకార్యం- త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్యదుర్నిరూపతయాలక్షణకార్యస్యదుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. దుర్నిరూపత్వంకథమిత్యత్రాహ(కృతీతి)కృతిభావభావి-కృతిః-అనన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వంభావార్థాదిష్వప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్యుద్దేశ్యమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వం-కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్యకృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిత్రయమపితన్మతేభ్యుపగతం. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వేఫలభావార్థసాధారణే-కృతిప్రధానత్వంహ్యాకారద్వయవిలక్షణంఫలభావార్థవ్యావర్తకంవర్ణ్యతే. యథా *టీకాయాముక్తం*కార్యమర్థంప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యమితి.అత్రార్థశబ్దేనప్రాధాన్యంవివక్షితం-యథాపఞ్చికాయాం *కార్యమర్థంప్రధానతయాప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యంతత్రైవప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేఃవ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం *కృతిసాధ్యంప్రధానంయత్తత్కార్యమభిధీయతఇతి. తత్రతృతీయాకారతయాభిమతంకృత్యుద్దేశ్యత్వంకృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారేపర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణదూషయితుమాహ(కృత్యుద్దేశ్యత్వంచేతి)పాణిన్యుక్తప్రకారేణకర్మత్వంవివృణోతి(కృతికర్మత్వంచేతి) ఇష్టతమత్వంచకార్యేనాస్తీత్యాహ(ఇష్టతమంచేతి)కృతికర్మత్వంనామప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ(తత్రేతి)తదపీష్టస్యస్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః.ఆదిశబ్దేనదుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాద్భృతేయదీత్యాదేరయంభావః- కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్మత్వంనామేష్టతమత్వేపర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః - చికీర్షుః. ప్రవర్తతే- అనన్తరప్రయత్నమిచ్ఛయాసతముత్పాదయతీత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవరూపద్వయమస్తి- ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వంచేతి. తత్రప్రేరకత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి) కుతఇత్యత్రాహ (తతఏవేతి) పురుషానుకూలత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (నచేతి) సుఖమేవపురుషానుకూలమితినవాచ్యం- సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వమితి)నహిదుఃఖనివృత్తిస్సుఖంభవతీత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి(పురుషానుకూలమితి)తర్హిదుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వంకథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వతఇష్టత్వమనుకూలత్వం-నత్విష్టాన్తరహేతుతయాఅనిష్టనివృత్తిరూపతయావేష్టత్వం. ఏవంస్వతోనిష్టత్వం ప్రతికూలత్వం - నత్వనిష్టాన్తరహేతుతయాఇష్టనివృత్తిరూపతయావాఽనిష్టత్వం. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్యప్రతికూలత్వాత్- నానుకూలతయేత్యర్థః. దుఃఖనివృత్తే రనుకూలత్వాభావ ముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః - సుఖనివృత్తిరూపాదుఃఖనివృత్తిరూపాచ. అనుకూలప్రతికూలాన్వయ విరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్యసామానాధికరణ్యేనవ్యపదేశః. దుఃఖనివృత్తిరేవసుఖంచేద్దుఃఖనివృత్తౌసుఖనివృత్తిర్నస్యాత్ - తదాసుషుప్తావపిసుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్ స్వాపేపిసుఖదుఃఖాన్వయః ప్రసజేదితిభావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవేదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానం. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రయత్నోవివక్షితః. సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) కుతఇత్యత్రాహ(దుఃఖాత్మకత్వాదితి) తస్య- క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయాభాసమానంవాతద్విషయజ్ఞానంవాదుఃఖం- నతద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్యదుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయంహేతురుక్తః. (సుఖార్థతయేతి) నహిదణ్డచక్రాదిర్ఘటోభవతీత్యర్థః. అసుఖార్థాత్సుఖార్థస్యకింవైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయాపీతి) కృతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిపక్షందూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్ - దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హ

న చ పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యవగమ్యతే - తథా సతి కృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతి తస్యాస్య శేషిత్వాభావాత్. న చ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వే న పరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. ప్రధానస్తు భృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తత ఇతి చేన్న - భృత్యోపి హి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతం.

కృతిం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (న చ పరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) (న చ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా ఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమద్వ్యాపారః - అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వం. పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః (ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమభిప్రాయః - కృత్యుద్దేశ్యత్వం - కృతిశేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వం - పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తే సత్యుద్దేశ్యత్వం నామ శేషిత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః - ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్య ఉద్దేశ్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదితి. కిం పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమాత్రం వివక్షితమ్ - ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇతి వికల్పే ప్రథమే రాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రోద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనత్వాభిసంధిర్వివక్షితః. తత్పరిహారకుక్షేణ ద్వితీయం శిరశ్శఙ్క్యతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః - స తు ప్రధానస్య నాస్తి - స్వోద్దేశేనాపి తస్య ప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) భృత్యేష్వవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోపిహీతి) కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితి పక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపే నిరూప్యమాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వంచ - కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తే సత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణోపయుక్తశేషత్వనిరూపణస్య కార్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృత్య కృత్యుద్దేశ్యత్వసమర్థనమపి దుశ్శకం. తథాహి - *పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవ యస్య స్వరూపం స శేషః - పరశ్శేషీతి భగవాన్భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట. *శేషః పరార్థత్వాదితి శేషశేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయసూత్రస్య పరైరన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్య సూత్రస్యార్థోऽనేన లక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే - అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్య పరమప్రయోజనం స శేషః - అన్యశ్శేషీతి వాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోః కర్మధారయశఙ్కానివృత్త్యర్థో గతశబ్దః. తేన స్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరో వా - తేన పరగతవినాశాధాయకశస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతి శేషత్వవ్యుదాసః. న చ దుఃఖహేతుయాతనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః - తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయలక్షణాతిశయహేతుత్వాత్. న చానుత్పన్నేష్వపూర్వే వ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః - సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారో హ్యతిశయః. నను మానసంబన్ధార్హం వ్యవహారార్హం వా యత్స్వరూపం తదేవ సదితి హి భవన్మతం - సత్తాజాత్యభావాత్ - తత్కథం స్వరూపమేవాకార ఇత్యుచ్యతే. న - స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లాభస్యాకారత్వోపపత్తేః. సత్తాలాభో హ్యతిశయ ఇత్యుక్తం. సత్తాలక్షణస్వరూపస్య చ లాభో నామ ప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపి ధీస్థతయా పరాతిశయాధానవ్యవహార ఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతి పదేన పరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వమవగమ్యతే ఇచ్ఛాపదస్యానిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతం. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చ పరమప్రయోజనం - అవాన్తరప్రయోజనస్య హితవర్గతయేష్టత్వమితి న సాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వం. అతః పరమప్రయోజనజ్ఞాపకేనేచ్ఛయేతి పదేన పరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అర్థ్యత ఇతి హ్యర్థః - ఇష్యత ఇతి యావత్. నిరుపపదశ్చార్థశబ్దస్స్వతః పరమప్రయోజనపరః. అనేన స్వాతిశయాధాయకే భృత్యాదౌ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశఙ్కా వ్యుదాస్తా - భృత్యో హి స్వాలఙ్కారాదికమపి స్వామ్యతిశయాయ భవతీతి హి స్వబుద్ధ్యా స్వాతిశయమాధత్తే - అతో భృత్యేన స్వాతిశయాధానస్య పరాతిశయః పరమప్రయోజనమితి నాతివ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వం - స్వీకార్యత్వం. వ్యవహర్తవ్యత్వమితి యావత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాయోగ్యం సంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్వా సంభవతశ్చేదిచ్ఛాస్వీకారౌ తద్గతౌ స్తః - యథా రాజభృత్యరాజతద్భవనాదౌ. ఉభయమచేతనం చేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ - యథా ప్రభాప్రభావద్వ్యాగతదణ్డాదికే. ఉపాదేయత్వం - ఉపాదాతుమర్హత్వం. తేనాకించిత్కరదశాయామవ్యాప్తిపరిహారః. ఏవకారేణ కదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజనసాధకేషు ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేష్వతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అథవా - కేనచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వే సతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థ ఏవకారః - అనుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్. స్వరూపం - స్వం రూపం - అసాధారణధర్మః - నిరూపకధర్మ ఇత్యర్థః. న చ నిరూపకశబ్దస్య వ్యుత్పాదనార్థత్వాద్వ్యావర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశయ ఏవ పరమప్రయోజనం యస్య స పరం ప్రతి శేష ఇతి లక్షణముక్తం భవతి. యతః పరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వం లక్షణం - అత ఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజన్యభృత్యయోరతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమస్మత్పక్షే నావతరతి - పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాత్. న చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య పరమశేషిగతాతిశయం ప్రతి ప్రయోజకత్వే సత్యపి తస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణం ప్రతి శేషభూతవస్తుని లక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్య వివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతి

నాపికృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్య కృత్యా రక్ష్యప్రయోజనమేవహి కృతిప్రయోజనం - స చేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ. నియోగస్యాపి సాక్షాదిషివిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వం చ.

శయాన్తరాధాయకత్వేన ప్రయోజనత్వం పరమశబ్దవ్యుదసనీయం. నను * పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వం కర్మమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితం- పురుషశ్చ స్వర్గకామ ఇతి తస్య పరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం భవతీత్యవ్యాప్తిరితి చేన్న- తస్య కర్తృత్వోపహితవేషేణ శేషత్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషతోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణమసంభవహతం. నఖలు చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్య పరమప్రయోజనం మత్వా ప్రవర్తతే- కింతు పరప్రయోజనమపి స్వప్రయోజనార్థం మత్వాహి ప్రవర్తతే. ఉచ్యతే- నైష దోషః- అచేతనేషు పరాతిశయైకప్రయోజనత్వదర్శనాత్. యద్యపి చేతనస్య స్వార్థస్యైవ స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం మన్యతే- తథాపి నలక్షణస్యాసంభవః- జన్మ క్రియాద్యుత్థితైర్మధ్యస్థైః పరాతిశయనిష్పాదనైకప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాసంభవమితి హ్యుక్తం. తథా ప్రతిపత్తిరాగ్యత్వమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపి భృత్యో జానాతి. అపి చ- పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వావగతిస్స్వరసతశ్చేతనస్యాపి సంభవతి- ప్రకృష్టస్నేహాన్వితేషు తద్దర్శనాత్- దయాహి స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. అత్రానుకూలేతరజనః పర ఇతి వివక్షితః. అర్థాదికామనయా పరదుఃఖోపశమయిషోస్తద్దుఃఖానువృత్తిరనిష్టా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః. యద్యపి కృపయా పరం రక్షతశ్శాస్త్రసిద్ధమదృష్టం- తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహేతస్యైవ పరదుఃఖదర్శనానన్తరమవశాత్ప్రహతాదివత్త్వదర్శనాత్, తద్రక్షణదశాయామప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్యదర్శనా, చ్చ స్వార్థానపేక్షతా యుక్తా. పరదుఃఖదర్శనజనితతాదాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలా తత్ప్రవృత్తిరితి న స్వార్థానపేక్షత్వమితి చేత్- ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి. ప్రధిస్వార్థానపేక్షత్వం న విహన్తి- కింతు తదనుకూలమేవ- పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూపప్రీతిమత్త్వం చ వినా స్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా- మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షప్రవృత్తిః బన్ధద్రవిణయశోధర్మహానికరీ ప్రాణవ్యయకరీ చ దృశ్యతే. సంబన్ధవిశేషాన్వితేషు ప్రీతిః స్నేహః- యస్య విపాకాత్ అస్థానభయశఙ్కిత్వం, దోషానవభాసో, దోషేపి గుణబుద్ధి, రిత్యాదయః. స్నిగ్ధశ్చ జనస్స్వసత్తానపేక్ష్య పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానో దృశ్యతే- తచ్చ తద్గతదుఃఖాసహత్వకృతం. యస్య దుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్ - న చ నిరతిశయప్రీతివిషయః- పరానర్థనిమిత్తా ప్రీతితారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతితారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చ నిరతిశయప్రియః- తదభ్యుదయోపి నిరతిశయప్రియః- తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సమ్బన్ధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనం భవతి- స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వనైరపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతః కృపయా స్నేహేన వా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్య పరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితి న శేషలక్షణస్యాసంభవః. న చ పరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్య మిత్రాదిష్వపి సంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా- తేషాం పరాతిశయైకప్రయోజనత్వనియమాభావాత్. తద్ధి తేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణ వా యావజ్జీవం వా పురుషవిశేషం ప్రతి న నియతం, పురుషభేదే నాప్యనియతం, చ. భృత్యేషు తు తన్నియతం- శేషివిశేషనియమాభావేపి యం కంచిత్ప్రతి పారార్థ్యం భృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి. యదీదృక్త్వం న దృశ్యతే- తేషాం న భృత్యత్వం. యద్వా- యద్యపి గర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వమజానన్తశ్శేషిణ్యతిశయాధానమపి స్వార్థం మన్యన్తే- తథాపి స్థూలోహమిత్యాత్మనో దేహావ్యతిభిన్నత్వబుద్ధివత్ సా భ్రాన్తిరితి న లక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియ ఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్. న చ స్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణ పారార్థ్యహానిః- న హ్యాత్మనస్స్థూలోహమితి భ్రాన్త్యా దేహాద్వైలక్షణ్యహానిః. ఏవం చిదచితోరపి స్వాతన్త్ర్యబుద్ధేస్స్మృతిబాధితత్వాన్న లక్షణావ్యాప్తిః- నఖలు వ్రీహ్యాదీనాం యాగీయత్వాజ్ఞానేపి యాగశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యాభిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం నియమేనానాదధతః కథం లక్షణవత్త్వమితి చేన్న- ఏతద్బుద్ధ్యా తథాత్వానవగమేపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మనిలీలారసరూపాతిశయస్య నియమేన సిద్ధేః. తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేన జ్ఞాయమానత్వం చాస్య కించిత్కారః. తేనైతత్పరికరవత్తయా జ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయః పరస్య సిధ్యేత్. తదుక్తం నీతివిద్భిః *మనాగుపకారితా సర్వస్యాస్త్యేవ తత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాదితి. శేషభూతవస్త్వాహితలీలారసాద్యతిశయస్య నాక్తత్త్వం న పరమాత్మనోఽవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి- ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వం, యథాహ భగవాన్ భాష్యకారో వేదార్థసారే *అస్యాత్మత్వప్తస్యావాప్తసమస్తకామత్వం హి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావ ఇతి. అతో యథోక్తశేషలక్షణముపపన్నం.

ఏవమస్మదుక్తం శేషలక్షణమజ్ఞీకృత్య కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పరైర్వక్తుం న శక్యతే- వికల్పాసహత్వాత్ · కింత్వయాద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతం- ఉత పరమశేషిత్వం. ప్రథమే భావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వం స్యాత్ - తస్య కృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయే స్వర్గస్య కృతిం ప్రతి శేషిత్వం స్యాత్ - కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్. అతః కృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ న సిధ్యతి. అథ కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) న హి కృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ప్రయోజనవతీ - తస్మాత్కృతిప్రయోజనం నామ కృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వే పర్యవస్యతీత్యాహ (స చేతి) (కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దేన స్వోద్దేశ్యాదివ్యావృత్తిః. కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః- తస్యాపి కృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వాత్తత్ర విశేష్యే దుర్నిరూపే సతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితః అథ స్వాత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వం చ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇషిః- ఇచ్ఛా. అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వాత ఇష్టత్వం వివక్షితం- తత్సుఖస్య దుఃఖనివృత్తే

అతఏవహితస్యక్రియాతిరిక్తతా-అన్యథా క్రియైవకార్యంస్యాత్ -స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేనలిఙాదివాచ్యంకార్యంస్వర్గసాధనమేవేతిక్షణభఙ్గిక్రియాతిరేకిస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవకార్యమితిస్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవాపూర్వవ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనంభవతీత్యుపహాస్యం - స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్, సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్యకృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. అపిచ-కిమిదంనియోగస్య ప్రయోజనత్వం. సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతిచేత్. కింనియోగస్సుఖం - సుఖమేవహ్యనుకూలం. సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయంవిలక్షణంసుఖాన్తరమితిచేత్. కింతత్రప్రమాణమితివక్తవ్యం. స్వానుభవశ్చేన్న-విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితిభవతాపినానుభూయతే. శాస్త్రేణనియోగస్యపురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్పశ్చాత్తుభోక్ష్యతఇతిచేత్. కింతన్నియోగస్యపురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రం. నతావల్లౌకికంవాక్యం - తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్. నాపివైదికం-తేనాపిస్వర్గాదిసాధనతయైవకార్యస్యప్రతిపాదనాత్. నాపినిత్యనైమిత్తికశాస్త్రం - తస్యాపితదభిధాయిత్వంస్వర్గకామవాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యాతేనాపిసుఖాదిసాధనకార్యాభిధానమవర్జనీయం. నియతైహికఫలస్యకర్మణోఽనుష్ఠితస్యఫలత్వేనతదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణనియోగరూపసుఖానుభవా

శ్చ సమానం. స్వతఇష్టత్వంస్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచతయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వతత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్యనియోగస్యనసిధ్యతఇత్యర్థః. సాధనతయేష్టత్వముపపాదయతి (అతఏవహీతి) సాధనత్వేనసిద్ధ్యనఙ్గీకారేధాత్వర్థఏవకార్యంస్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) ఏతద్వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) (అతఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వంధాత్వర్థమాత్రస్యైవకార్యతాప్రతిపత్తేస్తదన్వయేతత్సాధనతయైవప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః. (ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్యకార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవపశ్చాత్స్వర్గసాధనంభవతీతి) అయమర్థః- యథాస్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయానుజీవినామభిమతంప్రభుఃప్రదదాతి- తద్వదపూర్వమపిస్వయంప్రధానతయాప్రతిపన్నంస్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయస్వంసాధయతఃపురుషస్యస్వర్గందదాతీతి. యథా- పఞ్చికాయాం *ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్యనియోజ్యస్యప్రసిద్ధయే। కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానంకార్యమేవనఇతి. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపిహాస్యం. అతఇత్యుక్తమర్థంవివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేనకార్యప్రతిపత్తిఃకిమేకపదశ్రవణవేళాయాం-ఉతస్వర్గకామపదాన్వితవేళాయామితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేదూషణంఅన్యథాక్రియైవకార్యంస్యాదిత్యనేనోక్తంభవతి. తస్మిన్నేవపక్షేఽభ్యుపగమేనదూషణాన్తరంచ- ఏకపదేనకార్యమనన్యార్థంప్రతిపన్నమస్తు-తథాప్యన్వితాభిధానదశాయాంప్రతిపన్నఏవార్థస్స వ్యగర్థః- అతోనానన్యార్థత్వమితి. ద్వితీయేకల్పేదూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినాతత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నమితినవక్తుంయుక్తమిత్యర్థః. వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్యసాధనతయావ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతుఅనన్యార్థంస్థాయికార్యమిత్యేవప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపిపురుషస్యైకపదశ్రవణవేళాయామనన్యార్థత్వప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) ననిర్విశేషంసామాన్యమితిన్యాయాత్సాధ్యమితిసామాన్యేనాభిధీయమానమపివిశేషనిష్ఠతయాప్రతీయతే. సుఖందుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవా త్రీణ్యేవకృతిసాధ్యాని- తస్మాదేషుత్రిష్వన్యతమేనసాధ్యేనభవితవ్యం. తత్రసుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవసాధ్యమితి ప్రతీయతే- కృతిర్హిత్రిష్వన్యతమమేవగోచరయతి- తథాదర్శనాత్. దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యం- కృతేఃక్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహి కృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేనభావార్థోనివేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావేసాధ్యమితిప్రతీతిరేవనస్యాదిత్యర్థః. కించ - అన్వితాభిధానవాదినాస్వర్గకామపదాన్వితమేవలిఙాదిఃకార్యమభిదధాతీతివక్తవ్యం - తదానీంతత్సన్నిధానబలేనతత్సాధనతయైవప్రతీతిస్స్యాదితినానన్యార్థతయాప్రతిపత్తిరితి. సుఖేత్యాదేరేవంవార్థః - సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్స్వతఇష్టతయాకృతిసాధ్యత్వమయుక్తం, తత్సాధనాదన్యతయాపరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్త, మితి. పూర్వంతృతీయాకారరూపంప్రయోజనత్వంనిరస్తం. అథస్వతఇష్టత్వరూపంప్రయోజనత్వంచసుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తం. ఇదానీంస్వతఇష్టత్వసిద్ధయేఅనన్యార్థత్వద్రఢిమ్నేచసంభావనీయంసుఖరూపప్రయోజనత్వందూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) (కిమిదంనియోగస్యప్రయోజనత్వమితి) కిం- క్షేపే. శఙ్క్యతే (సుఖవదితి) అనుకూలత్వంసుఖేతరస్యానుపపన్నంమన్యమానఃపృచ్ఛతి (కిమితి) అభిప్రేతంవివృణోతి (సుఖమేవహీతి) పునశ్శఙ్క్యతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయం- పర్యాయశబ్దబాహుల్యసంభవాదపరశబ్దః. (సుఖాన్తరమితి) యథాగ్రామసుఖాద్విలక్షణంస్వర్గాదిసుఖంసంభావ్యతే- తథాతతోఽపివిలక్షణంసుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. ప్రమాణాభావంవక్తుమాహ (కింతత్రేతి) చన్దనాదిసుఖంహిస్వానుభవసిద్ధం- అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యం, వేదేచకామ్యవిధివాక్యం, నిత్యనైమిత్తికవాక్య,మర్థవాదా, శ్చ యథాక్రమంనియోగస్యసుఖరూపతాంప్రతిప్రమాణానినభవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేదిత్యాదినా) (తస్యదుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్యసుఖాదిసాధనభూతధాత్వర్థమాత్రస్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినాయోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్యకర్మణః- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్యకర్మణఇత్యర్థః. అనేనాన్త్యేష్టిసాపేక్షపరమా[illegible],

నుపలబ్ధేశ్చ నియోగస్సుఖమిత్యత్ర నకించన ప్రమాణ ముపలభామహే. అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవ న్నియోగరూపసుఖప్రకారకీర్తనం భవతామపినదృష్టచరం. అతో విధివాక్యేష్వపిధాత్వర్థస్యకర్తృవ్యాపారసాధ్య తామాత్రంశబ్దానుశాసనసిద్ధమేవలిఙాదేర్వాచ్య మిత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్యచయాగాదేరగ్న్యాది దేవతాన్త ర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ ఫలసిద్ధి, శ్చేతిఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతి పాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తాఃపరినిష్పన్నంపరంబ్రహ్మబోధయన్తీతిబ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యంస్థిరత్వంచసిద్ధం. చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్యకర్మణఃక్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణం * వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృత మిత్యాదివదాపేక్షికంమన్తవ్యం. అతః కేవలానాంకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్యచానన్తస్థిరఫలత్వా, త్తన్నిర్ణయఫలోబ్రహ్మవిచారారమ్భోయుక్త ఇతిస్థితమ్. ………………………………

ర్థవ్యావృత్తిః. అథకృతిసాధ్యత్వందూషయతి (అతోవిధివాక్యేష్వపీతి) కింవ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్వీక్రియతే- ఉతపురుషార్థతాసిద్ధ్య ర్థం- ఉతసుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితివికల్పంహృదినిధాయప్రథమద్వితీయకల్పయోరుత్తరమాహ (అతఇతి) అయమర్థః-ఉ క్తప్రకారేణధాత్వర్థాతిరిక్తేవ్యుత్పత్త్యభావాత్ తథావిధస్యస్వతఃపురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః- ప్రయత్నః. శబ్దశాస్త్రేస్వారస్యమ ప్యస్మత్పక్షేవిద్యతఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి) సాధనత్వసిద్ధ్యర్థంక్రియాతిరిక్తార్థస్వీకారఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్యచేతి)*యజదేవపూజా యామితిహిధాతురితిభావః. ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధఇత్యాహ (అతఇతి) సిద్ధవస్తునిబుద్ధిపూర్వకంయదృచ్ఛయాచాద్యవ్యుత్పత్తిసంభ వాత్, అన్యథాపివిధిశేషతయాసిద్ధే, శ్చేత్యర్థః. అథవిశేషణాంశాసిద్ధింపరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా)కర్మణామావృత్తివిధానాచ్చక్షయిఫలత్వ మవగతమితిసిద్ధమిత్యనుసన్ధేయం. *తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి) అక్షయఫలశ్రవణ నిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) నహిచాతుర్మాస్యాదివాక్యేషుఅక్షయఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే-అపితుకర్మణామావృత్తివిధానాత్ క్షయి ఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాంక్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః- అతోహేతౌవిశేషణాంశస్సిద్ధః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అస్యాధికరణ స్యబ్రహ్మమీమాంసావిషయః. సాకిమారమ్భణీయా- ఉతనేతిసంశయః.సిద్ధవస్తునిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతివిచారః. అస్తీతినిశ్చయః. ఆరమ్భః ప్రయో జనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకం. యథాహుః * విషయస్సంశయశ్చైవవిచారోనిర్ణయ స్తథా । ప్రయోజనేనసహితమేతత్స్యాదఙ్గపఞ్చకమితి. *పరీ క్ష్యలోకానిత్యాదివాక్యం ప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకంగురూపసదననియమవిధిపరం - గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తౌసత్యాంవిధయాభావాదస్యసూత్రస్యవాక్యత్వంనఘటతే- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధివాక్యం- విధేయంహ్యుపాదేయమితినవాచ్యం-అజ్ఞా తజ్ఞాపకత్వాత్. ప్రాగజ్ఞాతంవాక్యజ్ఞాప్యంహ్యుపాదేయం. రాగతోబ్రహ్మవిచారేప్రవృత్తస్యాపిసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతివాక్యేన అనారమ్భణీ యత్వంజ్ఞాయతే- తంప్రతిసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వంసూత్రస్య. అత్ర హిరాగతఃప్రవృత్తిమతఃపూర్వపక్షహేతునానివృత్తౌప్రసక్తాయామప్రతిపన్నస్తత్పరిహారోవిధీయతే. ………………

సమాప్తిమగమజ్జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

కింపునస్తద్బ్రహ్మ - యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః॥

(జన్మాదీతి) సృష్టిస్థితిప్రలయం. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. (అస్య) అచిన్త్య

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః॥ అథ శాస్త్రకాణ్డద్విక అధ్యాయపాదపేటికాధికరణరూపసంబన్ధిభేదేన సప్తవిధాసు సఙ్గతిషు సఙ్గత్యన్తరాణాం స్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిస్తు వేదార్థవిచారరూపతయా స్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భకత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః. అతోఽవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యం- విచార్యం. సకలేతరపురుషార్థతత్సాధనపరిత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేన చ యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ హి బ్రహ్మ పాతతః ప్రతిపన్నం. అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రణవవేదనప్రధానాప్యుపచారికార్యానేన బ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః- తచ్చ వ్యావర్తకస్య లక్షణస్య వక్తవ్యతయా హి సిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయోగి- *బృహతి బృంహయతి* *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత* ఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర *బ్రాహ్మణోఽస్య సర్వా దేవతాః* *సర్వేఽస్మిన్ దేవా ఏకం భవన్తి* *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః* *ఏక ఏవ రుద్రః* *సోమః పవతే జనితా మతీనాం జనితా దివో జనితా పృథివ్యాః జనితాగ్నేర్జనితా సూర్యస్య జనితేన్ద్రస్య జనితోత విష్ణోః* *ఆపో వా ఇదం సర్వమ్* ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మశబ్దాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థతత్త్వం వ్యాకులం- అతస్తేషు తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యం తత్ బ్రహ్మ కింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యే ప్రతీతేఽపి తద్వ్యాహతమన్యపరవాక్యావగతం చేత్ నాదరణీయం- తత్ర ప్రధానేషు సృష్టిప్రలయప్రకరణేషు యదేవ నిరతిశయబృహదుక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాది శ్రుతిరీప్సితమర్థం హృది నిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపునస్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇతి- సహి కింప్రసర్వబ్రహ్మేత్యుక్తం. సూత్రముపాదత్తే (జన్మాద్యస్య యత ఇతి) ప్రథమం పదం వ్యాచష్టే (జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రలయమితి) అన్యత్పదద్వయం వాక్యార్థయోజనాయాం వ్యాఖ్యాస్యతే - ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్య సమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేన వాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్ తస్య పృథగ్వ్యాఖ్యానం. సృష్టిస్థితిప్రలయమిత్యత్ర సృష్టిశబ్ద ఉత్పత్తిపరః- *సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు* *సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమ్* ఇత్యాదిప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాం వ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః. సృష్టిస్థితిప్రలయమితి సమాహారద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్నర్థేఽన్యోన్యసాపేక్షతయా తుల్యవన్నిష్పాదకత్వేనాన్వయ ఇతరేతరయోగః- యథా దర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గం ప్రతి. అత్ర సముదితవివక్షా. అయమేవ సముదాయవివక్షాయాం సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వం నపుంసకత్వం చ. అతోఽత్ర సృష్టిస్థితిప్రలయమితి సమాహారేఽపి న స్వీకృతః- వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రలయా ఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వస్స్వీకృతః- ఉభయోరపి ఫలైక్యాత్. జన్మాదీత్యత్రేతికరణేన పత్రైకవచనే తాత్పర్యం గమ్యతే. తత్ర పదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రలయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సూత్రపదస్యైకవచనమనుసృతం. తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రలయానాం సముదాయో లక్షణం న త్వేకైకమితి జ్ఞాపనార్థం. సముదాయస్య లక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి* తత్ర హి న ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తం. అన్యథైకైకతరలక్షణవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ సముదితం లక్షణం- వ్యావర్త్యాభావాత్- న హి జగదుత్పత్తౌ నిమిత్తోపాదానభూతం స్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యం కిమపి వస్త్వస్తీతి చేత్. సత్యం- వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే- తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తం. శ్రుతిశ్చ *తద్విజిజ్ఞాసస్వ* ఇతి విధిత్సితోపాసనోపయోగినిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతాబృహత్త్వశఙ్కావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయమాహ. శఙ్కితవ్యవచ్ఛేదేనాపి హి సప్రయోజనత్వం స్యాత్ - లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణేన వినా లక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్. న చ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణక్షమం. తథాహి- ఉత్పత్తికారణత్వే హి తేషాం స్థిత్యాదికారణత్వం న చేత్- తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్, స్థితిప్రలయకారణభూతవస్త్వన్తరసద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం న స్యాత్. ముక్తేర్న్యాయాన్తర్భావాన్మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చ బృహత్త్వం న సిధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేఽపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వోపయికత్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రలయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం. సముదాయస్య లక్షణత్వమిహ వివక్షితం- జన్మాదీతి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వేన జన్మనోఽన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ (తద్గుణేతి) బహువ్రీహిర్ద్వివిధః- తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్ర ప్రథమస్యోదాహరణం *సర్వాదీని సర్వనామాని, లమ్బకర్ణమానయే*త్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణం చిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేన విశేష్యం, గుణశబ్దేన విశేషణం, చ వివక్షితం. సమిత్యేకీకారే. విశేషణం విశేష్యం చ ఏకకార్యాన్వితత్వేన సంజ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః- స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్య తత్సముదాయినో వాఽన్యపదార్థతయా వివక్షితత్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపి విశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణ హ్యన్యపదార్థత్వం యుజ్యతే- స్వపదమాత్రస్య తేనాకారేణ తద్వాచకత్వాభావాత్. అస్యేతి వ్యాఖ్యేయపదోపాదానం. అచిన్త్యేత్యాదినా తద్వ్యాచష్టే. అస్యేతి పదస్య జగత ఇత్యేతావన్మాత్రే వక్తవ్యే కిమర్థోఽవిస్తర ఇతి చేత్- సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షా చ శ్రుతివివక్షయా. శ్రుతివివక్షా కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త* ఇత్యత్ర భూతశబ్దేన కార్యవర్గోఽభిహితః పి ఇమానీతి పదం కార్యవర్గస్యధర్మి

వివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ
మిశ్రస్యజగతః (యతః) యస్మాత్సర్వేశ్వరాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూ
పాత్సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః

గ్రాహకప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరం. తత్ర జగత ఆభాసతాపరత్వం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యతానుపయోగీతి వైచిత్ర్యపరమిమానీతిపదం- ఈదృశకార్యనిష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపనార్థం. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేన నిర్దిశతస్సూత్రకారస్యాపీయమేవ వివక్షా. జగతః ఇమానీతి శ్రుతౌ బహువచనే సత్యపి సూత్రమేకవచనం కృత్స్నస్య భువనస్యైకకార్యతావిశేషే నైకకర్తృకత్వజ్ఞాపనార్థం, భూతశబ్దస్య దేవాది చతుర్విధభూతమాత్రపరత్వవ్యావర్తనేన భవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వజ్ఞాపనార్థం, చ. అత ఏవ హి భాష్యే జగత ఇత్యుక్తం. తత్ర కార్యవర్గస్య చిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్రీమచిన్త్యేత్యాదిపదద్వయేనాహ. నను గృహాధికరణే *గృహం సంమార్ష్టీత్యత్ర ఉద్దేశ్యగతవిశేషణే వివక్షాభావాదేకవచనే తాత్పర్యాభావ ఉక్తః- తేన న్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరూపతయా అనువాదరూపస్య ఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణతాత్పర్యాభావే- నైవం వ్యాఖ్యాతవ్యం. మైవం- గృహాధికరణే హ్యుద్దేశ్యవిశేషణమాత్రవివక్షా న నిషిద్ధా- అపి త్వనువాదస్య మూలభూతప్రాపకవాక్యోక్తార్థవిరుద్ధవిశేషణే హి తాత్పర్యాభావ ఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్య గృహబహుత్వస్య విరుద్ధం హ్యేకత్వం. అన్యథా *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవర్షత్వాదివిశేషణతాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్. అత్ర తు ప్రాపకవాక్యేషు జగద్వైచిత్ర్యమేవ స్పష్టం. యద్వా- యత్ర ప్రయుక్తస్య శబ్దస్యార్థావివక్షాయామన్వయానుపపత్త్యా ఆనర్థక్యం- తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షా అత్ర తత్రాఙ్గీకృతా- తస్మాదేవం వ్యాఖ్యాతుం యుక్తం. తత్రాచిదంశవైచిత్ర్యమాహ (అచిన్త్యేత్యాదినా పదేన) జీవకర్తృకతయా చిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వం. ఆకాశవాయ్వాదిభేదేన వివిధత్వం. ప్రత్యేకం తత్తద్వ్యష్టిబాహుళ్యేన విచిత్రత్వం. ఈదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్ర రచనా సంస్థానం. అథ చిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్ దేశే అస్మిన్ కాలే ఇదం ఫలమనేన భోక్తవ్యమితి నియమో బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తానామవిశేషేణ భవతి- బ్రహ్మణోఽపి హి స్వమానపరిమితవర్షశతాదధికం జీవితుం, అణ్డాన్తరే ప్రవేష్టుం, మణ్డాధిపత్యాదధికం ఫలం భోక్తుం, చాశక్యం. ఏవం చిదచిద్వైచిత్రీకథనేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రస్య కర్తృత్వానుపపత్తిస్సూచితా. తృతీయం పదముపాదత్తే (యత ఇతి) పూర్వస్య పదస్య శ్రుతివివక్షానుసారేణ వ్యాఖ్యానం కృతం- అత్ర తు తాదృశపదశ్రవణాభావేపి కథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే- *యతో *యేన *యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః. తత్ర ప్రాపకవాక్యేషు జగత్కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి యాదృశవిశేషణవిశిష్టో యో ధర్మివిశేష ఉక్తః- తాదృశవిశేషణవిశిష్టస్స ఏవాత్ర శ్రుతౌ యచ్ఛబ్దేన వివక్షిత ఇతి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి కృత్వా తద్విశేషణవిశిష్టతద్ధర్మివిశేషపరత్వం సూత్రస్య యతశ్శబ్దస్యోక్తం. యత ఇత్యత్ర తసిప్రత్యయస్య సార్వవిభక్తికత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కా స్యాత్- తేన జగజ్జన్మాదయో యత్ర భవన్తీతి దేశకాలాదివదధికరణత్వమేవ బ్రహ్మలక్షణమిత్యపి శఙ్కితుం శక్యం. ఏవం తసిలోప్యేకద్విబహువచనసాధారణత్వాత్, కారణవాక్యేషు సద్బ్రహ్మాద్యనేకశబ్దైరభిధానాచ్చ కారణానేకత్వశఙ్కా స్యాదితి తదుభయవ్యుదాసార్థం యస్మాదిత్యుక్తం. ఉపాయతయోపేయతయాపి జిజ్ఞాస్యత్వే కారణత్వే చోపయుక్తాని తత్తత్ప్రాపకవాక్యసిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితాని విశేషణాని దర్శయతి (సర్వేత్యాదినా) త్రిమూర్తయోంశాః- బ్రహ్మంశితి యాదవప్రకాశపక్షః. ప్రధానపురుషయోః కారణత్వం కేషాంచిన్మతం. ఈదృశన్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాది శ్రుత్యనుసారేణ సర్వేశ్వరాదిత్యుక్తం. కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధం జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినం చిదచిద్వ్యావర్తకాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి) నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారాః, చిద్గతహేయాః క్లేశకర్మవిపాకాశయాః, శ్చ వివక్షితాః. హేయార్హత్వే సతి తద్వియుక్తత్వం వ్యుదస్యతే ప్రత్యనీకశబ్దేన. ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదానత్వం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి) అద్వారకహేయసంబన్ధో వ్యుదస్తః- న తు సద్వారక ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వే విశేషణాంశేపి హేయాసంభవః- తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రతికూలోత్పాదకత్వాయోగాచ్చేత్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపం హేయసంబన్ధం సంశ్రితేషు తద్వియోగం చ కర్తుం సమర్థః. న చ హేయం సర్వమీశ్వరాపేక్షయా హేయం- తత్సఙ్కల్పనివర్త్యత్వేన తల్లీలారసావహత్వాదితి భావః. సత్యసంకల్పత్వం హేయప్రత్యనీకత్వోపపాదకం, కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి, చ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితి పదద్వయేన *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యం స్మారితం. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినీం ధర్మిస్వరూపస్య కల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వం స్వానుకూలత్వం. ఆదిశబ్దేన సత్యత్వమానన్త్యం చ వివక్షితం. హేయప్రత్యనీకత్వం పూర్వముక్తం. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః- *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వానిన ప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్తస్య గృహీతత్వేపి సర్వవ్యాపిత్వస్య కాలానన్త్యకథనం, నిత్యత్వస్య సార్వత్రికత్వకథనం, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్య చ నిత్యత్వకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథనం, హ్యవిరుద్ధం. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వం. జ్ఞానత్వాదయః కల్యాణగుణా యస్య తస్మాదిత్యర్థః. యథా ప్రభాశ్రయే దీపే ప్రభాం వినా ఆశ్రయాంశస్యైవ చతురఙ్గుళత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః- తథా బ్రహ్మణోపి జ్ఞానత్వానన్దత్వసదైకరూపత్వాని స్వరూపస్య గుణాః. ధర్మిణో ధర్మస్య చ జ్ఞానత్వే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః, ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారో జ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః,- యథా- నరస్యైవ సతో రాజ్ఞో నరః పరికర ఇత్యుక్తే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః, నరత్వం చోభయసాధారణాకారః,- తద్వత్. ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వమాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వం నిమిత్తత్వోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం ఉపాదానత్వోపయోగి. అనేన చిదచిచ్ఛరీరకత్వమప్యభిప్రేతం భవతి- అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ- సర్వజ్ఞత్వముపాసకా

పరమకారుణికాత్పరస్మాత్పుంసః- సృష్టిస్థితిప్రళ
యాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః.

వేక్షితతత్ప్రతిబన్ధకనిరసనప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వం చ జిజ్ఞాస్యత్వకారణతోపయోగి- ప్రళయదశాయామసత్కల్పం చేతనజాతం నిరీక్ష్య దయయా హి సృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యం చ దయయైవ- యథా *మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్ గతిర్నారాయణ ఇతి. ఈదృశేశ్వర ఉపాయభూతః- ఉపేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతాపితేత్యనుసన్ధేయం. దేవతావిశేషనిర్ధారణమాహ (పుంస ఇతి) కారణవాక్యేషు *భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం పురుషనారాయణాదివిశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి *యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితి సూత్రకారస్య భావ ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయః. పుంస ఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపి సూచితం- పురుషసూక్తే *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి శ్రవణాత్. (సూత్రార్థ ఇతి) అయమర్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. నను యదీశ్వరో లిలక్షయిషితః- తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాదిప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థం సూత్రితం. ఉచ్యతే- గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠాయా విభూతేరుపాస్యాన్తర్భావః ప్రతీయేత- సర్గాదివిషయభూతయా తు విభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే తన్నియమనధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవ గుణానామన్తర్భావో నశక్యశఙ్కః- అతో గుణానామివ విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావజ్ఞాపనార్థం జన్మాదిలక్షణం సూత్రితం. విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావః ఉపాసాత్రైవిధ్యతత్క్రతున్యాయాభ్యాం నేష్యతి. నన్వేవమపి కృత్స్నవిభూతేర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావో న సిధ్యతి- త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. నైవం- తస్యాః జన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి *యత్ప్రయన్తీతి ప్రళయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టే ముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః. తథాహి- ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపం మోక్షమపి ప్రతిపాదయతీతి యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యతయాపి బ్రహ్మ నిర్దిష్టం భవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టం చ బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ విభూతిద్వయవిశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాప్యం వదన్తి. ప్రాప్యాకారస్య చోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధం. తదేవం లక్షణాన్తర్భూతేన లయాంశేనోపలక్షితాయాస్త్రిపాద్విభూతేరపి జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితా భవతి. నను యత ఇతి సూత్రపదస్థాయాః పఞ్చమ్యా ఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానమితి- నిమిత్తాన్తరసద్భావాత్ *ఉపాదానం తు భగవాన్నిమిత్తం తు మహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యోమాతీతపక్షావకాశః ప్రసజేత్. నైవం - యత ఇతి పఞ్చమ్యా హేతుమాత్రవిషయత్వాత్. హేత్వర్థత్వం చ జనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే- న తు *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యపాదానసంజ్ఞావిధానవత్ స్థితికర్తుర్లయస్థానస్య చాపాదానసంజ్ఞావిధానం దృశ్యతే. తస్మాదియం హేతౌ పఞ్చమీ. తతశ్చ నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరపి హేతుత్వావిశేషాత్ యత ఇతి పదేనోభయవిధకారణత్వమపి క్రోడీకృతం భవతి. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే యత ఇతిపదస్యోభయవిషయత్వాత్ సౌత్రపదస్యాప్యుభయవిషయత్వోపపత్తేః. నను *యతో వా ఇమానీతి వాక్యే యతో యేన యదితి యచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యత ఇతిపదస్య జనిస్థితిలయసాధారణ్యం నాస్తీతి తత్ర యత ఇతి పఞ్చమ్యుపాదానమాత్రవిషయా- జాయన్త ఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పఞ్చమ్యర్థో హి *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవ ప్రతీయతే. కిం చ- హేతుమాత్రవిషయాయా అపి సౌత్రపదపఞ్చమ్యాః శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యభిహితోపాదానరూపహేతువిశేషపర్యవసానం స్యాత్- సూత్రస్య శ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అతశ్శ్రుతిసూత్రయోరుభయోరపి పఞ్చమ్యా ఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం- న తు నిమిత్తమితి. నైవం - శ్రుతౌ యత ఇతిపదస్య జనిస్థితిలయసాధారణత్వాభావేపి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వా, దనువాదస్య చ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవాక్యేషు చ *ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం *తత్తేజోऽసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యాహమేవ జగద్రూపేణ బహు స్యామితి సంకల్పముక్త్వా యథా సంకల్పం తత్కర్తృకసృష్టేశ్చ ప్రతిపాదనా, త్తదనువాదిని లక్షణవాక్యే యత ఇతిపదముభయవిషయం. శ్రుత్యనువిధాయిత్వాజ్జన్మస్థితిలయసాధారణత్వాచ్చ సౌత్రం చ యత ఇతిపదముభయవిషయమేవేతి నిమిత్తాన్తరవాదో వేదవిరుద్ధత్వాదనాదరణీయ ఏవేతి. ఏవం తర్హి ప్రకృత్యధికరణపౌనరుక్త్యం స్యాదితి చేన్న- తత్ర హి నిమిత్తోపాదానైక్యస్య శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వం సమర్థ్యతే- అత్ర తు నిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవత్కారేణ తస్యోభయవిధకారణత్వస్య లక్షణత్వానుపపత్తిః పరిహ్రియత ఇతి వైషమ్యాత్. నన్వీశ్వర ఏవ బ్రహ్మ చేత్ సత్యజ్ఞానాది- లక్షణత్వేన వక్తవ్యం- న తు జన్మాది- ఈశ్వరస్య సర్వవిధకారణత్వాయోగాత్. నిమిత్తకారణముపాదానం చైకమేవ హి వేదాన్తేషు మతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతో భేదాభేదవాదినోऽనుకూలమిదం జన్మాదిలక్షణకథనం. నైవం - చిదచిద్విశిష్టతయా సత్యసంకల్పతయా చేశ్వరస్యైవ బహు స్యామితీక్షణక్షమత్వేన సర్వవిధకారణత్వోపపత్తేః. సన్మాత్రస్య చిన్మాత్రస్య చ సత్యసంకల్పత్వాయోగా, దీశ్వరస్య చ బ్రహ్మాంశతయాऽధ్యస్తతయా చాభిమతస్యాంశాన్తరాధ్యస్తాన్తరసమానాధికరణశబ్దవాచ్యత్వాయోగా, చ్చ భేదాభేదపక్షే మృషావాదిపక్షే చ *బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వకకారణత్వం న ఘటత ఇత్యేతల్లక్షణం పరేషామేవానుపపన్నం. కిం చ - బుభుత్సితస్య లక్షణం వాచ్యం. బుభుత్సితం చోపాస్యం. ఈశ్వర ఏవోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనం చ విశిష్టవిషయం- ఉపాసాత్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చ విశిష్టవిషయా- యథోపాసనభావిత్వాత్తస్యాః. జన్మాది చోపాస్యలక్షణం- *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాది తు విశేష్యాంశస్య లక్షణం - న తు విశిష్టస్య. అతో విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవ. యత ఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతి జిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చ జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చ యచ్ఛబ్దే గర్భితః. తస్మాద్యస్మాదిత్యాదివిశేషణాన్యుక్తాని. అథ జన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్ర జన్మనోऽన్తర్భావే తత్రాపి సముదితస్య లక్షణత్వే చ కిం తే ప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం- సూత్రకారో

*భృగుర్వై వారుణిః। వరుణంపితరముపససార। అధీహిభగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య*యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తద్విజిజ్ఞాసస్వ। తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే-నవేతి. కిం ప్రాప్తం- నశక్యమితి. న తావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి-అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వం. నను దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షః సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే - ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవం - తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః - అన్యథా

ద్విషయత్వేనాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రం ప్రణాడ్యా విషయ. *యతో వా ఇమానీత్యాదిమాత్రే ఉదాహర్తవ్యే ఫలార్థవాదరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థం, చ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతం. అగ్నిష్టోమాదిపదానుషఙ్గక్ల్పప్తతయాఆపాతప్రతీతేషు సర్వేషాం సర్వోత్కృష్టత్వస్యానుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేషజిజ్ఞాసయా హి *అధీహిభగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే*యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదితి యచ్ఛబ్దైస్త్రయాణాం కారణత్వమనూద్యతే- తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే- తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి.*తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం. ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే*అధీహిభగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావా, చ్చనోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయం. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్దేహనివృత్త్యర్థం వోక్తం. యాగస్థవతీ - తాం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయం- యథా-యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససమ్బన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ -తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బుభుత్సితో ధీస్థః. సారససమ్బన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతం- అతస్తదేవ వాక్యస్య విధేయం. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వాపాతతః ప్రతీతం. కారణత్వం చ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయబృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్ర విధేయం. లక్షణస్య చ సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాదివిశేషశబ్దవాచ్యవస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అత ఏవ హి పరస్మాత్పుంస ఇత్యుక్తం. ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయబృహత్త్వం జ్ఞాయత ఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతి చేత్. న- అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యైస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ తేషు బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వ్యపదేశపరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యాన్తరం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతుం నైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తావృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైకవచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేన చ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తం. సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా - ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః, తదర్థం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి ద్వితీయవిచార, శ్చ చతుస్సూత్రీసాధారణః- సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ, తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథా చాహుః*వ్యుత్పత్త్యత్ర భావః ప్రతిపత్తిదౌస్స్థ్యమన్యేన సిద్ధత్వమథాఫలత్వం। ఏతాని వై సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భమూలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళమత్రార్థసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే- కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేన చ బ్రహ్మలక్షణత్వం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కిం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽస్తి- నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా- ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి-ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తీ, తి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీ, తి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేదప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగా, దాకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావే చోపలక్షణత్వాయోగా, దుభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం న శక్నోతీతి లక్షణద్వారేణ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తే, రాకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తే, శ్చోభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌష్ఠవేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితం. తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (నశక్యమితి) జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కిం విశేషణతయా-ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కథం విశేషణత్వేన న లక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి) అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వం హీతి) విశేష్యతేఽనేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధిః, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గః నీలం శుక్లం పీతం అజో గజో మహిష ఇత్యాదిషు తథాదర్శనా, చ్చేతి భావః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః-పర్యవసానం. అన్యథా- ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్య

తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యం. అత్ర త్వనేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయం. బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోఽపి బహ్వ్యస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వమప్యనుపపన్నం. నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యత్రాయం సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు. నను చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న- ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిః- ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ- బృహతేర్ధా

భావే సతీత్యర్థః. తత్రాపి- దేవదత్తాదావపి. పక్షే వైషమ్యమాహ (అత్ర త్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వదతోఽయం భావః- *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః- తత్రాప్యేకత్వాదివిశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాదిపదానామేకో వ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవా, చ్చేతి. నను న కేవలం ప్రమాణాన్తరేణైవైక్యప్రతీతిః- శాబ్దీ చ విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం న స్యాత్. అత్ర చైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్కతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్వా- తాని బ్రహ్మణీతి బహువచనం వా- నాస్తీతి భావః. పరిహరతి (నేతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం- విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం న బాధతే- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం- ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితి చేన్న- అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తైబహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః- ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమానగోవ్యక్తేరిత్యర్థః. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవవ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తం. గోసామాన్యజ్ఞానే సత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. సృష్టిస్థితిప్రళయాః కిం ప్రత్యేకలక్షణాని- ఉత సంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తం. సంభూయేతి పక్షే దూషణమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః. ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితి భావః. వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణేనోపలక్ష్యప్రతిపత్తావుపలక్షణముపలక్ష్యాకారః పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమవర్జనీయం - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్.

యథా- సారససంబన్ధ ఉపలక్షణం. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యం. కేదారత్వం పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతోఽత్ర తృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రే చన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితి చేత్. ఉచ్యతే- కాలవిశేషే దేశవిశేషసంబన్ధ ఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చ ఋజుప్రదేశవర్తిత్వం సంబన్ధః- స చ సంబన్ధో వాక్యావగతః. ఆదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం తృతీయాకారః. కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః- చన్ద్రత్వం తు పూర్వానుభూతత్వాత్సిద్ధం. కుత్ర చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేన వా శబ్దోత్థాపితబుభుత్సామూలేన వా ప్రత్యక్షేణ ప్రతీతో వక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేన నిర్విశేషవస్తువాదే ఉపలక్షణత్వమపి నోపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి. తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతి చోదయతి (నను చేతి) దూషయతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కిం విశేషణతయా లక్షణభూతాః- ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్కల్పే దూషణముక్తం. అన్యత్ర చాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరేణ చేదనవస్థా- స్వేన చేదాత్మాశ్రయ ఇతి. అతో *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా- తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః. (అత ఇతి) విశేషణత్వోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః..............................

సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయత ఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేతస్తత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయో విశేషణం. న చైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వవిరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగప్రతిసంబన్ధిత్వేన జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్య చ దర్శనాత్. ఏవం శబ్దతో ధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతౌ హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం వక్ష్యన్ *ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనే నమ ఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి) నను ఉపలక్షణపక్షే నుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (న చేతి) ఆకారాన్తరం - ఆకారవిశేషః. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాతిరిక్త ఇత్యపునరుక్తిః. పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయం వివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యం హీతి) అథర్వశిరసి *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి - శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే చ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాశ్చ శబ్దాస్తత్ర తత్ర జ్ఞేయాః. కథం నిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతిధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వబృంహణత్వావగతిః కథమిత్య

తో స్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో యేన యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే - ప్రసిద్ధిశ్చ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయాస్స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః. జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లక్షయితే పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి - విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్.

త్రాహ (బృహతేరితి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూపబృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితి భావః - ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) నను సారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణా సహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ - బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యాపత ఇవ నిమిత్తాన్తరాధిక్యే. యతా ప్రసజ్యేత సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యం చావతారయతి (యతో యేనేత్యాదినా) కుత్ర కథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి) తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయముఖేన దర్శయతి (తదపీతి) తత్ - నిమిత్తోపాదానత్వరూపకారణత్వం. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనం కృతం *తదైక్షత బహు స్యాం*అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితం *తత్తేజోఽసృజత ఇత్యనేన. అత్ర ఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః - తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిర్బ్రహ్మణః హేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తం భవతి - యథాప్రసిద్ధ్యనువాదరూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కా చార్థాత్ పరిహృతా భవతి. ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణసంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తం. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యత శ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యేషు హి సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః - అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తం. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తం. *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వం తు న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యత ఇతి న విరోధః. ఉపలక్షణపక్షేఽనుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతి చేతి) ఇతి చ-అతశ్చేత్యర్థః. ఉపలక్ష్యం హీత్యాదిభాష్యస్యైవం వా యోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దతాత్పర్యం. ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వం చ. నిరవధికబృహత్త్వం చ స్వరూపతో గుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేష ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తతశ్చోపలక్ష్యైకాన్తైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితం - లోకే తథాదర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వం హ్యుపలక్ష్యం - న చ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం - ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణ చ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహద్బృంహణం చేత్యుక్తం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధమితి - హిశబ్దేన సూచితం. కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః. యద్వా - న చేత్యాదిపూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యమపి వివక్షు స్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధం వదన్నిమిత్తాన్తరశఙ్కాం చ వ్యుదస్యతి (యతో యేనేత్యాదినా) పూర్వవదర్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) ఇదానీం - చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తరసముచ్చయే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధిత్వోపయోగి - తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోఽప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణత్వోపయోగినః. అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి (జగజ్జన్మాదీనామితి) కథం న దోషః - అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వం దోషత్వేన హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని - వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా - లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వేఽపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తం - నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తం - నత్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయం గ్రన్థః పక్షవిషయః. బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావే సతి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయం తు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతం. అప్రత్యక్షవిషయే హ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః. అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా - అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మి

ఖణ్డత్వాదయస్తువిరోధాదేవగోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి- అత్రతుకాలభేదేనజన్మాదీనాంనవిరోధః.*యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తఇత్యాది కారణవాక్యేనప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్యబ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తంస్వరూపమభిధీయతే *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదంనిరుపాధికసత్తాయోగిబ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనంతత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చవ్యావృత్తః-నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేనతయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదంనిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ.

న్త్విష్టేవిశేషణానాంవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తం. అప్రత్యక్షత్వేసతిభిన్నవిశేషణత్వమేవభేదకత్వమిత్యత్రాహ(అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యనిరుద్ధవిశేషణభేదోనవిశేష్యభేదకఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(విశేషణానామితి)దేవదత్తశ్శ్యామోయువాలోహితాక్షఇత్యాదావవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవవిశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః-అవిరుద్ధవిశేషణానాంవిశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తం. విపక్షభూతఖణ్డాదిషుబహుత్వనియామకమాహ(ఖణ్డత్వాదయ స్త్వితి)తతఃపక్షస్యవైషమ్యమాహ(అత్ర త్వితి)కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః- విశేష్యబ్రహ్మబహుత్వేపిజగజ్జన్మాదీనాంయౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధఆశ్రయణీయః- విశేష్యైక్యేపితథైవావిరోధఇతి. అత్రాయమర్థోనుసన్ధేయః- విశేషణబహుత్వంస్వతఏవవిశేష్యభేదాపాదకం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషుదర్శనాత్. దేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణివిశేషణబహుత్వాయత్తం విశేష్యబహుత్వమవర్జనీయమితిచేత్. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్యస్వతోవిశేష్యైక్యపరత్వందేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషుదృష్టం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిః. అతఃప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణిఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాదైక్యంసిద్ధమేవ. నైవం- విశేషణభేదాయత్తంవిశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంనబాధతే- అపితుప్రత్యక్షమేవబాధతే- అదృశ్యమానగోవ్యక్తేఃపురుషస్యఖణ్డోముణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయోగేసత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపిబహుత్వప్రతీతేరితిహిపూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతేఅజ్ఞాతేత్యాదినా. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంబహుత్వంబాధతఏవ - అదృశ్యమానేపిదేవదత్తేదేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాది వాక్యప్రయోగేవిశేషణబహుత్వేసత్యపివిశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవంప్రత్యక్షేప్రత్యక్షవిభాగవిధురంబహుత్వప్రతీతిరైక్యప్రతీతిశ్చభవతః-అత్రతుబహుత్వైకత్వయోఃకోనిర్ణాయకఇతిచేత్, నియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంవిశేష్యైక్యవిరోధి - అనియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంనైక్యవిరోధీతి. అథసత్యజ్ఞానాదీనాంలక్షణత్వోపపత్తింపూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారంచాహ (యతోవా ఇతి) లక్షణవాక్యేనానేనకారణత్వమేవలక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్యకారణవాక్యత్వం. ఆదిశబ్దేన*సదేవేత్యాదీనికారణత్వప్రాపకవాక్యానిగృహ్యన్తే. ననులక్షణభూతేనైవజన్మాదికారణత్వేనబ్రహ్మణస్సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా- అన్యథాతస్యలక్షణత్వాయోగాత్. తత్కథంసత్యాదివాక్యేనసకలేతరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా-వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తత్తజ్జాతీయాసాధారణధర్మానన్వయరూపా, చ. తత్రవిలక్షణధర్మయోగేవ్యక్త్యన్తరేభ్యోఽన్యత్వంసిధ్యతి - నత్వతజ్జాతీయత్వం- తజ్జాతీయత్వవ్యఞ్జకధర్మాన్వయాధీనతజ్జాతీయత్వశఙ్కాయాఅనపగమాత్.తదనన్వయేతుతజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా-ఘటస్యసంస్థానవిశేషేణస్వేతరసమస్తవైలక్షణ్యేసిద్ధేపిపృథివీత్వవ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయోగాత్పృథివీజాతీయత్వంనాపైతి - తదయోగాదబాదిషుతజ్జాతీయత్వాపగమః - ఏవంజగత్కారణత్వరూపవిలక్షణధర్మాన్వయేసత్యపిబ్రహ్మణోఽచిజ్జాతీయత్వజీవజాతీయత్వశఙ్కావతిష్ఠతఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేనప్రతిపాద్యతఇతితస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపబోధకతోక్తిర్యుక్తేతి. కథంవ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపిపరిణామవిశేషేణతత్తదవస్థస్యసత్తాసోపాధికసత్తా - అతోనిరుపాధికసత్తానిర్వికారత్వం.సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ(తేనేతి)కథమిత్యత్రాహ(నామాన్తరేతి)నిరుపపదంసత్యపదమసంకోచాత్స్వరూపతోధర్మతశ్చైకరూపత్వం జ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయఇత్యాద్యుపపదరహితంజ్ఞానపదంఅసంకుచితత్వం నిత్యత్వంచజ్ఞానస్యదర్శయతి. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వమేవాకారోయస్యతన్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణఃకదాచిత్క్వచిదపిప్రదేశేజడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వంఅద్వారకంధర్మద్వారకంచపరమాత్మనఆకారోభవతి-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితిహోవాచ*బ్రహ్మణావిపశ్చితా *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్యధర్మస్యచజ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసంకోచేనసద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసిద్ధిః-నన్వస్యజ్ఞానశబ్దస్యకింప్రవృత్తినిమిత్తం. విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వంచేత్ -అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తంస్యాత్ -నతుజ్ఞానస్వరూపతా. స్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తంస్యాత్ -నతుజ్ఞానధర్మకత్వం. తతశ్చ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్రవిరోధశ్చ.నచగవాదిశబ్దానాంపరమాత్మపరత్వేగోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపిప్రవృత్తినిమిత్తత్వంఘటతే-నహిధర్మభూతజ్ఞానంస్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణేనసమవైతి-యేనద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానేస్వరూపేచానుగతం జ్ఞానత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -గోశబ్దేనఖణ్డముణ్డపిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానవ్యక్తిద్వయముక్తంస్యాదితిద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయోర్ధర్మధర్మిభావప్రతీతిః. జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయాజ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచస్వరూపస్యాభిధానేశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదఃప్రసజేత్.అతోజ్ఞానపదేనస్వరూపతోధర్మతశ్చజ్ఞానాకారత్వమాత్మనోనసిధ్యేత్. ఉచ్యతే-జ్ఞానశబ్దస్యస్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తం. నచ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్రవిరోధః-ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపిజ్ఞానత్వస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్యచజ్ఞానత్వం *ప్రకాశవచ్చా

తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేనముక్తావ్యావృత్తాః. అనన్తపదందేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య-స్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యం. తేనపూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాస్సాతిశయస్వరూపస్వగుణానిత్యావ్యావృత్తాః-విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాత్. తతః *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనేన వా

వైయర్థ్యాదితిసూత్రితం. నచసద్వారకమద్వారకంచస్వరూపస్యాభిధానేపిశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాపరంపరయావేతివిశేషమనపేక్ష్యజ్ఞానత్వమాత్రస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సాక్షాత్ప్రకాణాద్యాచజ్ఞానత్వవిశిష్టతావగమేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః.నచద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డముణ్డవ్యక్త్యోరివధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాట్* బ్రహ్మణావిపశ్చితా *అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారస యితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషఇత్యాదిభిఃపరమాత్మనోజీవస్యచజ్ఞానధర్మకత్వస్యజ్ఞానస్వరూపత్వస్యచసిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేనజ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశేవిశేష్యాంశేచజ్ఞానత్వవైశిష్ట్యబోధనసామర్థ్యాచ్చ. యథా-సపరికరోరాజాదృష్టః, సపరిచ్ఛదంగృహంక్రీతం, సవత్సాగౌఃక్రీతే, త్యాదౌవిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఏకవ్యాపారేణశబ్దేనబోధ్యతే- తద్వత్. నచవిశేషణాంశేవిశేష్యాంశేవాదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఆర్థః - విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణవినాన్యతరస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహిప్రవాహస్యఘోషంప్రతివాసత్వవద్విశేషణాంశేనవినావిశేష్యాంశస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నం. నచదర్శనక్రియాదియోగ్యతాలక్షణనార్థసామర్థ్యేనవిశేషణాంశస్యతదన్వయప్రతీతిః- మణ్డపచ్ఛత్రగోదోహనాదీనాంచదర్శనక్రియాదియోగ్యానామపితదన్వయాప్రతీతేః. తదప్రతీతిశ్చబుభుత్సాయాంసత్యాంసన్దేహోదయాత్ సిద్ధా. నచసమభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్యతదన్వయసిద్ధిః-ధార్మికోరాజాదృష్టఇత్యత్రధర్మస్యదృష్టత్వాప్రతీతేః.నహిధర్మశ్చక్షుర్విషయః-యోగ్యత్వేసతిసమభివ్యాహారబలాత్తదన్వయసిద్ధిరితిచేత్. తర్హివిశేషణాంశేపితదన్వయస్యశాబ్దత్వముక్తంస్యాత్-నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేనప్రతిపన్నత్వంశాబ్దత్వంనివారయతి.ననుసపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషువిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచశబ్దేనోపస్థాపనాత్తత్రవిశేషణాంశేపివివక్షితాకారాన్వయఉపపన్నః- అత్రతుతదభావాదుభయత్రవివక్షితాకారాన్వయానుపపత్తిరితి.నైవం-బ్రహ్మశబ్దేనైవవిశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి-*తద్విజిజ్ఞాసస్వేతిముముక్షోర్జిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మ *తదైక్షతేత్యాదీనివాక్యానిసత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టంకారణంవదన్తి-తచ్ఛోధనప్రవృత్తసత్యాదివాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహణత్వమపిహిబ్రహ్మశబ్దార్థః- తచ్చస్వసంకల్పేనాచేతనస్యస్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం*సచానన్త్యాయకల్పతఇత్యుక్తజ్ఞానబృహత్త్వహేతుత్వం, చ. తతశ్చసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టార్థోపస్థాపకబ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయావిశేష్యాంశేవిశేషణాంశేచస్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయంప్రతిపాదయతి. సపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషుపదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేనవిశిష్టోపస్థాపనం-అత్రతుస్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభిదా.విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతివిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచవివక్షితాకారాన్వయిత్వంతుల్యం. స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేనవిశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేవివక్షితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచదృష్టం-యథా- సానుచరోరాజానహ్యాగతః మయాచరాజాసత్కృతఇతి,సవత్సాగౌస్స్థితాసాచదత్తేతి,. అతఃపరమాత్మనోజ్ఞానశబ్దేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాభిధానంయుక్తం.ఆనన్త్యాదిశబ్దేష్వప్యేషఏవన్యాయఃస్వతఃప్రవర్తతే-ప్రమాణాన్తరవిరోధేసతితునివర్తతే.అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః.అతస్సాక్షాత్ప్రకాణాద్యానిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారత్వందర్శయతాజ్ఞానపదేనముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ(తేనేతి)అనన్తపదస్యార్థమాహ(అనన్తేతి)ఇహేదం-నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వందేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం-నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకాలాపరిచ్ఛేదః. నతుదేశకాలాభావౌ. ఏవంవస్త్వపరిచ్ఛేదోపినవస్త్వన్తరాభావః-కింత్విదమిదంనభవతీతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తభావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాతేఽజ్ఞీకృతేసతివస్త్వన్తరాభావరూపోవస్త్వపరిచ్ఛేదఃపరస్యానుపపన్నః. సత్యేవస్త్వన్తరాభావఃసఇతిచేత్. తర్హిస్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్సఇత్యఙ్గీకార్యోయమ్-అపరం-ప్రమాణాన్తరావిరోధాత్. సత్యేవస్త్వన్తరాభావోహితత్తద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః. గుణతోప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి)గుణానాందేశకాలాపరిచ్ఛేదావిద్యేతే- నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. సతుస్వరూపస్యైవ. యద్వా-ప్రకారాన్తరేణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావమాహ(సగుణత్వాదితి) ఇదమియదితివస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదాభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా - తుల్యకాలత్వేతుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయాషడ్వర్ణస్వర్ణంతదపేక్షయాకలధౌతాదిచాపకృష్టం- సోపకర్షోవస్తుపరిచ్ఛేదః.తత్తదపేక్షయాగురుత్వోజ్జ్వలత్వపవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణస్వర్ణాదికంప్రకృష్టం- తస్యప్రకర్షస్యనిరతిశయత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదఃస్వరూపస్యగుణానాంచయుజ్యతే - తేషామపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్యనిరవధికత్వాత్. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తంభవతి. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంచాస్మిన్నన్తర్గతం- తద్ధిసర్వశరీరకత్వం- తచ్చనియమనధారణశేషిత్వైకాష్ఠేతి. అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి) (సాతిశయస్వరూపస్వగుణాఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్ సాతిశయం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాదిగుణాశ్చజగద్వ్యాపారానర్హతయాసాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యంసర్వగతమపితథాత్వస్యాపృథగాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్ సాతిశయం- అపరాధీనత్వరూపస్యాతిశయస్యాపరస్మిన్నవిద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపిగుణానాంసాతిశయత్వమితిజ్ఞాపనార్థఃస్వశబ్దః. ఏవంవ్యావృత్తికథనస్యహేతుమాహ (విశేషణానామితి) అన్యోన్యాశ్రయస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తతఇతి) తతః- ఏవంవ్యా

క్త్యేన జగజ్జన్మాదినా౽వగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.——— యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి- తన్మతే *బ్రహ్మజిజ్ఞాసా* *జన్మాద్యస్య యతః* ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ -నిరతిశయబృహత్ బృంహణంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణం. తర్కాశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణం. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః- భ్రమమూలమజ్ఞానం-అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే - ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వం. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్. ...

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-
తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యం - అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.

వృత్తిసిద్ధిః. అవగతస్వరూపం- అవగతాసాధారణాకారం. జన్మాదికారణత్వం హ్యసాధారణాకారః-తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తు-విశేష్యస్వరూపం. బ్రహ్మేతి వాపాఠః. కారణతయా లక్షితస్య బ్రహ్మణః కారణత్వశక్తితద్దోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యానాం లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి- నతు తస్య శోధకవాక్యపూర్వకత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తిని దానం చానేనైవ దర్శితం భవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణం సత్యజ్ఞానాది- నతు విశిష్టస్య. విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ జిజ్ఞాస్య బ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః. జగత్కారణం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తే కారణత్వశక్తితద్దోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థశ్చాస్మింత్సూత్రే సూత్రకారాభిప్రేతః- జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణత్వస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్, స్వరూపేణ హేయాస్పదస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యా జిజ్ఞాస్యతాయాః శోధకవాక్యార్థసాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్, *ప్రాజ్ఞవత్* *ప్రకాశవచ్చ* *ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యార్థాన్తరోపపాదనపరత్వాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థశ్చేహాభిప్రేత ఇత్యభిప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్యాదివిశేషణముక్తం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా చ లక్షణత్వోపపత్తేః. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాదివాక్యైః అర్థలబ్ధమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాక్షిప్తం యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః.——— అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షే నసఙ్గతిమాహ (యేత్వితి) ఆద్యసూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణే చోక్తనిర్వచనమభిప్రేతం. న నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి నిరుక్తమితి భావః. ద్వితీయసూత్రాసంగతిం వివృణోతి (తచ్చేతి) న హి జగతో౽ధ్యాసో యత ఇతి లిలక్షయిషితమితి భావః. ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి ఫలితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షే ననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి) (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యం వా విరుద్ధం- అపి తు తత్తదధికరణశరీరం తత్తద్విషయవాక్యజాతం చ విరుద్ధమితి భావః. తర్కాననుగుణత్వమాహ (తర్కాశ్చేతి) తర్కశబ్దో౽నుమానపరః- ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా. పరాభిమతయోజనాయామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) (స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపీతి) అయమభిప్రాయః- *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్* *తదాత్మానం స్వయమకురుత* *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః* *ఆత్మకృతేః* *పరిణామాదితి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే- నతు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. న హి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిః వివర్తాదితి సూత్రం వా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతః తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమార్జితః- న తు శ్రుతిసిద్ధ ఇతి. పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం హీతి) తతో౽పి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వం త్వితి) ప్రకాశత్వం- ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వం. (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః- తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావ ఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. తథాభ్యుపగమే సవిశేషపరత్వమాహ (తథేతి) అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావ ఇతి) సమాప్తిమగమజ్జన్మాద్యధికరణం. ....

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేన శబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధే హి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. తచ్చ కుతః-న హి ప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) నన్వీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారమ్భణీయం-సాధకబాధకప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాద్ధి తన్నిరాసః- న చాయమపేక్షితః-అనుమానేన కర్తృమాత్రే సిద్ధే పి తదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిస్రష్టృత్వస్య చ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాస

౩॥ సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

శాస్త్రంయస్యయోనిః- కారణం - ప్రమాణం - తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్యభావశ్శాస్త్రయోనిత్వం. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య-తద్యోనిత్వంబ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపంబ్రహ్మ * యతోవా ఇమానిభూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.——— నను శాస్త్రయోనిత్వంబ్రహ్మణోనసంభవతి-ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవత్.——— కింతర్హి తత్రప్రమాణం. నతావత్ ప్రత్యక్షం- తద్ధిద్వివిధం ఇన్ద్రియసంభవంయోగసంభవంచేతి. ఇన్ద్రియసంభవంచబాహ్యసంభవమాన్తరసంభవంచేతిద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణిస్వవిషయమానసంనికృష్ట

ఇతిచేన్న- ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణత్వాయాऽనుమానేనాగమప్రతిబన్ధాయోగాదితి. ఉచ్యతే-శాస్త్రంహిసాధకాన్తరసత్వంబాధకాన్తరబాధితంచనప్రతిపాదయతి- యథాహుః *అసన్నికృష్టవాచాచద్వయమత్రజిహాసితం। తాభ్యామ్యేణపరిచ్ఛిత్తిస్సవిపర్యయతోపివేతి. తత్రనిమిత్తోపాదానత్వేచశాస్త్రేణప్రతీయేతే. తత్రనిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధత్వాత్తదుక్తిరనువాదస్స్యాత్-అనువాదస్యప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోऽనుమానసాపేక్షఏవభవతి.అనుమానంచామూర్తద్రవ్యేతరసిద్ధోపాదానవ్యతిరిక్తకర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితిధర్మిగ్రాహకానుమానవిరోధేననిమిత్తోపాదానైక్యంగగనాద్యుత్పత్తించశాస్త్రంనప్రతిపాదయితుమలం. ఏవంకారణవాక్యానాంఅంశేప్రాప్తవిషయత్వాదంశాన్తరేబాధితవిషయత్వాచ్చనిమిత్తోపాదానైక్యాదికంనసిధ్యేదితితత్సిద్ధయేనిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారబ్ధణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతం-ఆగమానుగ్రాహకతయాచానుమానముచ్యతఇతినతన్నిరాసోయుక్తఇతిచేత్. పరతఃప్రామాణ్యవాదిభిస్సైవంపక్తుంయుక్తం. అనుమానస్యశాస్త్రానుగ్రాహకత్వేశాస్త్రమేవప్రాధాన్యేనేశ్వరేప్రమాణంభవతి- అనుగ్రాహ్యంహిప్రధానం. ఈశ్వరప్రోక్తతయాచశాస్త్రస్యైవప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే- అతఈశ్వరేసిద్ధేతత్ప్రణీతత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. ననుమహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యం- వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్. న- తత్పరిగ్రహస్యభ్రాన్తిమూలత్వవ్యుదాసార్థంనిర్దోషస్వజ్ఞానమూలత్వంవాచ్యం- నిర్దోషత్వజ్ఞానంచగుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదేవ. ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్- తతఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వేనేశ్వరసిద్ధేః కింవేదేనేతిశాస్త్రవైయర్థ్యపరిహారాయతన్నిరాసః కార్యఇత్యధికరణారమ్భోయుక్తః. ....

౩॥సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥ వ్యాఖ్యాన్తరాభిమతషష్ఠీతత్పురుషయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ(శాస్త్రంయస్యేతి)యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంకారణమాత్రపరత్వమాహ(కారణమితి)కథంసర్వకారణస్యబ్రహ్మణశ్శాస్త్రంకారణమితిశఙ్కాయాముత్పత్తికారణపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రమాణమితి)కారణవాచినోయోనిశబ్దస్యకథంప్రమాణవాచిత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మజ్ఞానేతి)ఉత్పాదకజ్ఞాపకేపిహేతుశబ్దః ప్రయుజ్యతే-తద్వద్ధేత్వభిప్రాయేణయోనిశబ్దప్రయోగసంభవఇతిభావః. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మనశాస్త్రవేద్యమితిపూర్వపక్షేసతిశాస్త్రవేద్యత్వాదితిసిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాదితిశఙ్కాంపరిహరన్పఞ్చమ్యన్తస్యహేతువాచిపదస్యసాధ్యవాచిపదాన్వయంచదర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధోనాస్తి-నచతల్లిఙ్గస్య-నాపిలిఙ్గలిఙ్గస్యచేత్యభిప్రాయేణోక్తంఅత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి.అతఏవహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తం. యద్వా-వ్యక్తిరూపేణదృష్టత్వం, వ్యాప్త్యుపయికందృష్టసజాతీయత్వం, చనాస్తీతిభావః.ఇన్ద్రియప్రత్యక్షశబ్దయోఃకరణతత్ఫలభూతజ్ఞానవివక్షయాభిన్నార్థతా.(శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదితి)అత్రైకశబ్దఇతిపదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్దఇతిభావః. తతశ్చప్రమాణాన్తరావిషయత్వంసిధ్యతీతిప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనశబ్దేనప్రతిపాదయితుంయోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ*యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యవిశేషోబోధయతీత్యుక్తంభవతి. పూర్వస్మిన్సూత్రేయత్సాధ్యం- తదేవాస్మింత్సూత్రేముఖభేదేనసాధ్యతఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యద్వారాశాస్త్రంవిషయః. సంశయోప్యర్థసిద్ధః. సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం. * యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంకిం బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉతనేతిసంశయః. తదర్థంకింబ్రహ్మమానాన్తరగోచరః- నవేతి. తదర్థంకింసామాన్యతోదృష్టమనుమానంజీవవిలక్షణమవగమయతి- నేతి- యదాऽవగమయతి- తదామానాన్తరగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంనబ్రహ్మప్రతిపాదయతీతివేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారానారమ్భఃపూర్వపక్షేఫలితః., రాద్ధాన్తేతు-సామాన్యతోదృష్టానుమానస్యజీవవిలక్షణేప్రమాణత్వాభావేన బ్రహ్మణోమానాన్తరాగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణిప్రమాణమితిసర్వవేదాన్తవాక్యానాంతత్రప్రామాణ్యాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వంఫలితం.——— సూత్రాక్షరయోజనాయాంసఙ్గ్రహేణోక్తమర్థమసహమానఃపూర్వపక్షీచోదయతి (నన్వితి)శాస్త్రయోనిత్వం-శాస్త్రప్రమాణకత్వం. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వేకథంశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోऽవధారణే-*స్యురేవతుపునర్వైవేత్యవధారణవాచినఇతిహినైఘణ్టుకాః. వైషమ్యేవా. అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయత్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్యజ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వంనదూషణం- శాస్త్రస్యతుబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనయత్నసాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వందూషణం-తథాసతివహ్న్యౌష్ణ్యవాయసదన్తసంఖ్యావాక్యేష్వివశ్రవణాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తేః.——— అస్మిన్పూర్వపక్షేసిద్ధాన్త్యేకదేశిమీమాంసకశ్చోదయతి(కింతర్హీతి) ఈశ్వరానుమాననిరాసేనసిద్ధాన్తిత్వం-ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేనఏకదేశిత్వం. కింతర్హి-నకించిదిత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ(నతావదితి)సర్వస్యాపిప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యందర్శయితుంతస్యద్వైవిధ్యమాహ(తద్ధీతి)ప్రథమస్యాపిద్వైవిధ్యమాహ(ఇన్ద్రియసంభవమితి)అన్తరశబ్దేనమనోవివక్షితం. ప్రథమేనుపపత్తిమాహ(బాహ్యేన్ద్రియాణీతి)దేశసన్నికర్షంవిశింషతావిద్య

యోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి న సర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరం-ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యం-భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా- తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథా సతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతోదృష్టం సామాన్యతోదృష్టం వా - అతీన్ద్రియే వస్తుని సంబన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతోదృష్టం. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతోదృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తం - అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తం - సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టం. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వం. ఉచ్యతే- కిమిదమేకచేతనాధీనత్వం. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి- తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ - శరీరావయవినస్స్వావయవసమవేతతారూపా స్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరేకేణ న చేతనమపేక్షతే- ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ - అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ- ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః.

మానశబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యావృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా- స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్య ఇన్ద్రియాన్తరవిషయస్య చ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేన తు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వనుద్భవాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ న తద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మతద్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవ హి మనసోఽప్యాన్తరత్వం. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణం. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాదేరాత్మనశ్చ పరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తేత్యనేన రూపాదీనాం బహిష్ట్వమేవోపపాదితం. యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపి యోగేతి) యోగిప్రత్యక్షం కిం పూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం- ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రమాణత్వమితి ప్రమాణాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యర్థః. అనధికవిషయత్వముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాదితి) కారణం-ఇన్ద్రియసంబన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్న ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథా సతీతి) ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేఽప్యనుభూతాధికవిషయత్వే తస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్వమేవేత్యర్థః. ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతం- వ్యాప్తం. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోద్యన్తం వాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ చోదయతి (నను చేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సంప్రదానం- భోక్తా. ప్రయోజనం- వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి) ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వే దృష్టాన్తమాహ (సర్వం హీతి) ఏకచేతనాధీనత్వే చ దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థావరోగస్వశబ్దౌ. కార్యత్వేఽసిద్ధే హ్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వహేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోఽపి ఫలితః. ఏవం పూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) బుద్ధిస్థత్వాత్ పాశ్చాత్త్యమనుమానం దూషయతి (కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వం నామ కిం తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం-ఉత తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితి వికల్ప్య ప్రథమేఽపి- తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం నామ కిం తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉత తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తేషాం వికల్పానాం శేషార్థః కింశబ్దః. తత్ర తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం న దృష్టమితి సాధ్యవైకల్యం దూషణం ప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వా ద్వితీయం శిరో దూషయతి (దృష్టాన్తో హీతి) సాధ్యవికలత్వం వివృణోతి (న హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా-న తావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వ తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః. తత్రేచ్ఛాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం స్ఫుటమితి తదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం వివృణోతి (న హీతి) ఉత్పత్తిస్థితీ హి సహ దూషితే. అథ స్థితిం పృథగ్వికల్ప్య దూషయితుమాహ (కించేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిర్వైశేషికాదిమతానుసారేణ. (న చేతనమపేక్షత ఇతి) చేతనాపేక్షా హి స్వరూపతో వా స్యాత్ -అదృష్టద్వారేణ వా-ఇచ్ఛాద్వారేణ వా. తత్ర స్వరూపమాత్రమకించిత్కరం-తత్సద్భావేఽపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షోఽనేన దూషితః. చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షత ఇత్యర్థః. ఆవినాశకాలాదశిథిలత్వలక్షణా స్థితిరప్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావాదుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా- పఞ్చవృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. (నోపలభామహ ఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమేకచేతనాధీనత్వమితి పక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి) అచేతనారబ్ధత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు- అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి) ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వహేతోర్లాఘవతర్కాముఖేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కించేతి) ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః- క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి హ్యాహుః. సంభవన్త్యాం గతౌ హి లాఘవతర్కః- గత్యన్త

నచజీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయాకర్తృత్వాసంభవః-సర్వేషామేవచేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యథేదానీంపృథివ్యాదయోయాగాదయశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపిచేతనానాంనకర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్సాక్షాత్కారఏవహికార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తుజ్ఞానమాత్రమేవోపయుజ్యతే-నసాక్షాత్కారః - నహికులాలాదయఃకార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపిసాక్షాత్కృత్యఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహతుచేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భోనానుపపన్నః. కించ- యచ్ఛక్యక్రియంశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచ - తదేవతదభిజ్ఞకర్తృకందృష్టం. మహీమహీధరమహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచేతినచేతనకర్తృకం. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాది విజ్ఞానవస్తుగతమేవకార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనేప్రభవతి. కించ- ఘటాదికార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినాసశరీరేణపరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేననిర్మితందృష్టమితి తథావిధమేవచేతనంకర్తారంసాధయన్నయంకార్యత్వహేతుస్సిషాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతాసర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః- లిఙ్గినిప్రమాణాన్తరగోచరేలిఙ్గబలోపస్థాపితావిపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగతయోనివర్తన్తే. ఇహతుసకలేతరప్రమాణావిషయేలిఙ్గినినిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమాధర్మాస్సర్వఏవావిశేషేణప్రసజ్యన్తే-నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతేకథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.——— అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవజగతఃకార్యత్వంనప్రత్యాఖ్యాతుంశక్యతే. భవన్తిచప్రయోగాః- వివాదాధ్యాసితంభూభూధరాది-కార్యం-సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్.తథా-వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరాది-కార్యం-మహత్త్వేసతిక్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది-కార్యం- మహత్త్వేసతిమూర్తత్వాత్ ఘటవదితి.

రాసంభవేత్వధికకల్పనందోషాయేత్యత్రాహ (నచేతి)కుతఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి)పూర్వకాలేచేతనానాంసాక్షాత్కారసామర్థ్యందృశ్యమానసనీత్యోపపాదయతి (యథేతి) (ఇదానీమితి)ఏవంపూర్వకాలేపీతిభావః. ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్ కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ(ఉపకరణేతి) (యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి) తర్హిఘటాదినిర్మాణేమృదాదిసాక్షాత్కారనియమఃకథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేనశక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్యచసంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగాదిషుశక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః. శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్తత్సాక్షాత్కారోపేక్షితః - అన్యథాఽనవగతవస్తుశక్తయోపిపురుషాస్తైస్తత్కార్యం కుర్యురిత్యత్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దశ్శక్తిమతఇవశక్తేరపిజ్ఞాతవ్యత్వేపివిశేషద్యోతనార్థః. శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (నహీతి) శక్తిసాక్షాత్కారానపేక్షత్వేపిశక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితం- తచ్చదణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి - యాగాదౌతుకథమిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) ఏవంసిద్ధసాధనత్వముక్తం- అథకార్యత్వహేతోరుపాధిద్వయేనసోపాధికత్వమాహ (కించేతి) సాధనావ్యాపకత్వమాహ (మహీమహీధరేతి) సాధ్యసమవ్యాప్తత్వమాహ(అతఇతి)సోపాధికత్వేసతిసాధ్యేనహేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వం. అదృష్టవజ్జీవకర్తృకత్వవ్యావృత్త్యర్థంబుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనఇత్యుక్తం. అథకార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కించేతి) అనీశ్వరేణ- కర్మవశ్యేన. పరిగ్రహవతా- ఉపకరణవతేత్యర్థః. సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి) పక్షేపితథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) తుశబ్దాభిప్రేతంవైషమ్యమాహ (నివర్తకేతి) సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అతఇతి) సిధ్యతిచేన్నాగమాదృతేమానమిత్యర్థః. అతః- సిద్ధసాధనత్వసోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషితత్వాదిత్యర్థః.——— అథసాక్షాత్పూర్వపక్షిణంప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి) కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్యవ్యుదస్యతి(సావయవత్వాదితి) (సావయవత్వాదేవేతి)పూర్వంప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేనహేత్వన్తరసద్భావోపిసూచితః. ఏవంకణ్ఠోక్త్యాఽభిప్రాయేణచసిద్ధాన్తితూన్ప్రయోగతోవివృణోతి (భవన్తీతి)వివాదాధ్యాసితపదవివరణంభూభూధరాదిపదం.ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకంవివాదాధ్యాసితపదం. యద్వా-పక్షీకృతేష్వసంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయవివాదాధ్యాసితశబ్దః- సన్తిహిఖాతపూరణనిష్పాద్యాఃపృథివ్యంశా, స్సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అస్త్రాదినిష్పాద్యాఃపర్వతాదయ, శ్చ. ప్రళయేపిజలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేపి స్రష్టుశ్శరీరావస్థానా, చ్చతయోరకార్యత్వశఙ్కావ్యోతనాయప్రతిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధితనుశబ్దోపాదానం. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యేమహత్త్వపదేనపరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వశబ్దాభ్యాంగగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యేజలధిశబ్దనివేశస్తద్వత్తయోరపికమ్పసద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధావ్యుత్పాతాదౌ భూభూధరకమ్పః. ననుతనుపక్షీకారోనయుక్తః- అస్మదాదిశరీరేసిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరేత్వాశ్రయాసిద్ధేః, నైవం- తనోర్విశేషతఃపక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్. తదుపాదానంతుస్వపక్షసంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపికార్యతాజ్ఞాపనార్థం. యద్వా- సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః - నసావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వంప్రసాధ్యతతస్సకర్తృకత్వంసాధ్యతే-అపితుసావయవత్వేనైవకృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వంసాధ్యతే- కృతిశ్చననిరాశ్రయేతితదాశ్రయః కర్తాసామాన్యతస్సిధ్యతీతి. నన్వేవంతర్హికార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేసాధ్యేహేతోస్సాధ్యావిశిష్టతాస్స్యాత్. న- కృతిసాధ్యత్వంహేతుః - ఉపాదా

సావయవేషు ప్రత్యేష్వేవదమేవక్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం నోపలభా
మహే. కార్యత్వప్రతినియతంశక్యక్రియత్వంశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతిచేత్. న- కార్యత్వేనాను
మితేపి విషయేజ్ఞానశక్తికార్యానుమేయేఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేచ ప్రతిపన్నేఏవేతినక
శ్చిద్విశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిష్వకృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృష్టపూ
ర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞా
నశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవి
శేషస్సిధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతన
యోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః - వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యా
దేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్త
ర్భావేణ నైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాలానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితం. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి
తథైవ. నచ లాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తం- తేషాం సూక్ష్మవ్య
వహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణైవహి సర్వత్ర కల్పనా. నచ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చ
యోస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతో నతత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమగ్రకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిధ్యన్ స్వాభా
వికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధ

నాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వం సాధ్యమితివైషమ్యాత్. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర క్రియత ఇత్యుక్తం- నోత్పద్యత ఇతి, కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తి
వైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాది, చ. ఏవం చ కృతిసాధ్యత్వలక్షణే సాధ్యే శరీరస్యాపి వివాదపదత్వాత్ పక్షతోపపత్తిః. అథ సోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షి
పతి (సావయవేష్వితి) సావయవత్వముపలక్షణం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వే సతి మూర్తత్వం చ సావయవత్వసమానాశ్రయం తత్సమ
వ్యాప్తమిలితయోరప్యుపాధిపరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం- ఆకారాన్తరం. ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి) పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమితే- సపక్షే.
అన్యత్ర- పక్షే. సపక్షేపి ఘటాదౌ కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ- తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రి
యత్వమశక్యజ్ఞానత్వం చేత్యర్థః. తదేవ దర్శయతి (తథాహీతి) కింతదకర్తృకం పిశక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః- ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రి
యత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమే కల్పే సపక్షాననుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నోపాధిత్వం. సర్వస
పక్షాననుయాయీ పక్షేష్వవిద్యమానో హ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుః తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత
ఇతి) అతః- సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాత్ కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శక్యక్రియత్వాదిక ఉపాధిః ప
రిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే తూపాధేస్తూర్వా
దౌ వ్యభిచారశ్చ సిద్ధః- నహి దుర్వాదిరుత్పద్యమానోఽస్మదాదేశ్శక్యక్రియః. సిద్ధసాధనత్వనిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థం చాహ (కించేతి) ధ
ర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనం. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి-అన్వయవ్యాప్తిస్థేమ్నే వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వా
స్యాదేర్యూపాద్యకరణత్వస్య చేతనవ్యతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తం. ధర్మా
ధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ- అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరం. జీవైర్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానా
యోగాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్, జీవైస్సాక్షాత్కారతత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగా, చ్చ సిద్ధసాధనం చ పరిహృతం. కర్తురభా
వే కార్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గరూపస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాది ప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరితి యాఽన్యథాసిద్ధిస్సాప్యనేనైవ పరి
హృతా భవతి. అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్య
భిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః. చేతనానభిసంహితపులకాద్యుత్పాదకైశ్చేతనానధిష్ఠితైస్స్వయమచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్య
భిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (తత ఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనః ప్రభృతి, చ వివక్షితం. ఏతేన స్వేచ్ఛామన్తరే
ణోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైః, స్తన్యార్ద్రైశ్చ పులకాఙ్కురమ్నాదిభిః, కార్యత్వహేతోః వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి. లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథా
సిద్ధ్యాసిద్ధసాధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయామీదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘ
వేప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనం- తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః. తదేవో
పపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవ హి కల్పనీయం- నచ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ అపేక్షితః నతు
శక్తిసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా- శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞైన సాక్షాత్కారాసిద్ధేః. ఈశ్వరేన తథాను
పపత్తిరిత్యాహ (నచేతి) అవాన్తరానుమానేనేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) వ్యాప్తిబలాత్కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమాన్కర్తా సిధ్యతు- తస్య కథం క్షేత్ర
జ్ఞవైలక్షణ్యం- జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ (సమగ్రేతి) అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణపరిమితజ్ఞా
నశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కథమిత్యత్రా

నత్వమున్నీతం - తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనం-సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాంచ ధర్మాణాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తేః. ఏతదుక్తంభవతి - కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానంచాపేక్షతే-నత్వన్యసామర్థ్యమన్యజ్ఞానంచ-హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవస్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబద్ధితయాదర్శనమాత్రేణా కించిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కించ- క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కింసర్వవిషయం క్రియోపయోగి-ఉతకతిపయవిషయం. నతావత్సర్వవిషయం-నహికులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తంకిమపినజానాతి. నాపికతిపయవిషయం - సర్వేషుకర్తృషుతత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేనసర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తిరితినవిపరీతసాధనత్వం. కులాలాదీనాందణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితిజగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితిచేత్. న- సంకల్పమాత్రేణైవపరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్యపరప్రవర్తనరూపస్సంకల్పఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః - శరీరస్యాసంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మనఏవహిసఙ్కల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి - కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానస స్సంకల్ప స్సశరీరస్యైవ- సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. న - మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేపి మనస స్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రావయవ సన్నివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞోనప్రభవతీతి నిఖిలభువన నిర్మాణ చతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీర స్సంకల్పమాత్రసాధన పరినిష్పన్నానన్త విస్తారవిచిత్రరచన ప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి. అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కించ - అత్యన్త భిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయోర్నిమిత్తోపాదానత్వ దర్శనేన

హ(సపక్షఇతి)కింసహదర్శనమాత్రాచ్ఛరీరాదిప్రాప్తిః-ఉతహేతుత్వాత్. నాద్యః-అతిప్రసఙ్గాత్.నద్వితీయః-హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితివ్యాప్త్యభావోప్యభిప్రేతః. ననుసర్వసపక్షేషుసహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వంచకల్ప్యం- తథాసతికథంకతిపయాప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిశ్చోచ్యతేఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)విశేషవిరోధంపరిహర్తుమపేక్షితానపేక్షితాంశవివేకమాహ(కేనచిదితి)సపక్షేసహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపిహేతుత్వంకల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి) (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంహి హేతుత్వనిశ్చయః. తత్రజ్ఞానశక్తినిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికఃకశ్చిత్తదన్యాజ్ఞానాసామర్థ్యనిర్వర్త్యఃకించిత్కారోదృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః-నచాధికఃకించిత్కారోదృష్టః. నచకల్ప్యః- అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకేకార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాంవినాయథాకార్యానుదయః - తథాఽన్యాసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాంవినాకార్యానుదయోనదృష్టః. అతోనతస్యహేతుత్వంకల్ప్యం-నహిసతిభావమాత్రంహేతుత్వం- కింతుసత్యేవభావఇతి భావః. అకించిత్కరత్వమేవవికల్పముఖేనోపపాదయతి (కించేతి) (సర్వేష్వితి) నహికుడ్యాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః- తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతోపిఘటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. యత్తుసపక్షేసహదృష్టత్వేనలిఙ్గినిప్రాప్తవిపరీతవిశేషాణాంధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాంనివృత్తిః- నత్వితరేషామితి- ఇదమపికార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేనప్రత్యుక్తం- సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాంసహదృష్టానామపిధర్మాణాంవ్యతిరేకాభావేనవ్యాప్తిశూన్యత్వాదప్రాప్తేః. సహదృష్టేష్వపికార్యానుపయోగినాంప్రాప్తిర్నస్యాత్- శరీరంహికార్యోపయోగీతిశఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి) పరిహరతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి) శఙ్క్యతే (కథమితి) పరిహరతి (నేతి) కోహేతురిత్యత్రాహ (మనఏవేతి) తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి) కుతఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్యమనస్సంబన్ధోక్తిర్న్యాయైకదేశిమతేన. పునశ్శఙ్క్యతే (మానసఇతి) పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్- వ్యాప్త్యభావాత్. అశరీరేపిమనస్సంబన్ధస్యవిద్యమానత్వాద్వాఽనైకాన్త్యం. మనసోనిత్యత్వేపిచేతనస్యకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి- మనసినిత్యేసత్యపిముక్తాత్మనఃకార్యకరత్వాభావాత్- నహిముక్తాత్మనోబుద్ధిసుఖదుఃఖాదికం మనోజనయతీతిచోద్యమస్తి. అత్రమీమాంసకంప్రతిప్రతిబన్ద్యాపరిహారంహృదినిధాయపక్షధర్మతాబలందర్శయన్నీశ్వరసిద్ధింనిగమయతి (అతోవిచిత్రావయవేతి) అశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాంప్రతిబన్ద్యాపరిహారాభిప్రాయోజ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి- విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోపిమనసోనస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే. అయంప్రాభాకరంప్రతిపరిహారః. మహిమగుణశాలినస్సైజనస్యరూపోపలమ్భనియమేదృష్టేపి-చక్షుషిరూపోపలమ్భానాఙ్గీకృతః, కార్యారమ్భకస్యసావయవత్వవ్యాప్తిఃపరమాణుషుభగ్నా,-తస్మాదనేకవిరోధపరిహారార్థైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. అతఃమనసఃకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వంభోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితిభావః. ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తునిశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంనిగమయతి (అతఃప్రమాణేతి) నిమిత్తోపాదానైక్యస్యగగనాదిసృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేనశాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రామాణ్యమాశఙ్క్యతత్రబాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కించేతి)నిమిత్తమాత్రమనుపదతశ్శాస్త్రస్యానుమానసాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యంనశాస్త్రంప్రతిపాదయతి.

ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యకార్యత్వానుపపత్త్యాచనైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతోనిమిత్తముపాదానంచప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి. ....

ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః-యథోక్తలక్షణంబ్రహ్మజన్మాదివాక్యంబోధయత్యేవ.కుతః-శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తంసావయవత్వాదినాకార్యంసర్వంజగత్-కార్యంచతదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకందృష్టమితినిఖిలజగన్నిర్మాణ,తదుపాదానోపకరణవేదన,చతురఃకశ్చిదనుమేయఇతి-తదయుక్తం-మహీమహార్ణవాదీనాంకార్యత్వేప్యేకదైవైకేననిర్మితాఇత్యత్రప్రమాణాభావాత్. నచైకస్యఘటస్యేవసర్వేషామేకంకార్యత్వం - యేనైకదైవైకఃకర్తాస్యాత్. పృథక్స్థితేషుకార్యేషుకాలభేదకర్తృభేదదర్శనేనకర్త్రైక్యనియమాదర్శనాత్. నచ క్షేత్రజ్ఞానాంవిచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యాకార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయాంఅనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకఃకర్తాభవితుమర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయాచ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చప్రమాణపదవీమధిరోహతః-అదర్శనాత్, క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ, కార్యత్వేనసర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేనకల్పనాయాంవిరోధాభావాచ్చ. అతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వేసాధ్యేకార్యత్వస్యా

పక్షీకృతేషుక్షిత్యాదిషుద్రవ్యేషుసావయవత్వస్యైవకార్యత్వప్రయోజకతయానిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వంపూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితిపశ్చాచ్ఛాస్త్రంనిరవయవద్రవ్యోత్పత్తింనప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపిపౌర్వాపర్యంహిప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితిభావః. పూర్వపక్షఃసమాప్తఇతిశబ్దః.

సిద్ధాన్తంవక్తుముపక్రమతే(ఏవంప్రాప్తఇతి) పరమసాధ్యంప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి) ఆకాఙ్క్షాపూర్వకంహేతుమాహ (కుతఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్- శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధింపరిహర్తుంపూర్వపక్షమనుభాషతే(యదుక్తమితి)దూషయతి(తదయుక్తమితి) పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యంవదతాకింవిపులకార్యాణాంకర్త్రైక్యనియమమన్తర్భావ్యతదుచ్యతే - ఉతవిపులత్వమాత్రేణ-ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్- అథవాశరీరానపేక్షసృష్టివశాదితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి (మహీతి) ఏకదైవైకేననిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (నచైకస్యేత్యాదినా) ఏకంకార్యత్వంఘటాదేరివయుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితిశఙ్కాద్యోతకమేకమితిపదం. కార్యత్వస్యైకత్వంనామఏకసామగ్రీపూర్వకత్వం. తత్సిద్ధ్యర్థమేకస్యేత్యుక్తం. నహ్యేకావ్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా- ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్యసర్వస్యహేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వంఘటశబ్దేనవివక్షితం. ఏకఘటస్యైకంకార్యత్వంయాదృశందృశ్యతే తాదృశంపరిమితైకావయవినిష్ఠంకార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం- తచ్చమహీమహీధరాదీనాంనదృశ్యతఇత్యర్థః. స్యాదితిసంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. నహ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః- అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. తత్కిమిత్యపేక్షాయాంబహుషువిపులేషుచకార్యేషుతద్విపర్యయమాహ (పృథక్స్థితేష్వితి) పృథక్స్థితేష్విత్యత్రవిపులత్వమపిగర్భితం- ఘటస్యేవేతిపూర్వముక్తేః. బహుషువిపులేషుచకార్యేషుకర్త్రైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యాదయోప్యేకదైవఏకేననిర్మితాఇత్యత్రప్రమాణాభావః - ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణగ్రన్థాన్వయః. నచకార్యత్వమేవకర్త్రైక్యేప్రమాణం - వికల్పాసహత్వాత్. కింకార్యత్వమాత్రం- ఉతవిపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకంపరమాసాధారణకార్యత్వం. ప్రథమేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయేవిరుద్ధత్వం-విపులకార్యేషుకాలదైర్ఘ్యకర్తృబహుత్వదర్శనాత్. యద్వా-అనైకాన్త్యమేవ. తృతీయేచాసాధారణానైకాన్త్యమితిభావః. కార్యత్వబలేనకర్తరికల్పనీయేవిపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యంలాఘవన్యాయాత్కర్తురేకత్వంచసిధ్యతీత్యత్రాహ (నచేతి) విచిత్రశబ్దేనాస్మదాద్యశక్యత్వార్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వంచవివక్షితం. కుతఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తైకల్ప్యేసతిహ్యనేకకల్పనాదేకకల్పనస్యన్యాయ్యత్వం - . క్షేత్రజ్ఞానామేవకర్తృత్వోపపత్త్యాతదతిరిక్తోనకల్పయితవ్యఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితిసపక్షేశక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తం. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతిపక్షవిషయముక్తం.

*సర్వేభ్యఃకామేభ్యోజ్యోతిష్టోమఇత్యాదిభిఃక్షిత్యాదిసృష్ట్యనుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవయోగేనసూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనంపరాభ్యుపేతం.అస్మదాదిషుదేవేషుచజ్ఞానశక్తివైచిత్రీదృశ్యతే. నచపక్షధర్మతాబలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధాన్ధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే-తస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్-ఇతరథాజ్ఞానచికీర్షయోరపిహానప్రసఙ్గాత్. (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవవరమితిభావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితావేవధర్మాధర్మౌకార్యకరౌ- వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం- ఈశ్వరజ్ఞానప్రయత్నాదౌవ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. అథక్షేత్రజ్ఞస్యసశరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్యసర్వసంహారదశాయాంశరీరాభావాత్తదానీంశరీరానపేక్షఃకర్తాజీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ(నచేతి)ఇదానీంక్రమేణోత్పత్తివినాశౌదృశ్యేతే-తదాతూత్పత్తివినాశయోర్యౌగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్రకార్యత్వంకృతిసాధ్యత్వం. తృతీయాచేత్థమ్భావార్థా.విరోధాభావాత్-వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. ఏవంపరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షాకృతా. అథఫలితందూషణందర్శయతి (అతఇతి)తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాంహేతుత్వపరోఽతఃశబ్దః. చలనాదిషుతృణాదేరివక్రియాశ్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థోబుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కింబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వంసాధ్యం- ఉతసకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమేపికింసామాన్యతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రంసాధ్యం-ఉతసర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేఽనైకాన్త్యం- అనేకకర్తృకత్వ

నైకాన్త్యం. పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య,- సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్యైవ చైకస్య సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం-ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రైకైకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ - కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపి చ-సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వ[illegible]యదర్శనేన [illegible]మూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వోపాదనం చ వ్యక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భహేతుజ్ఞానశక్తిమతః- పుంసః కర్మసమ్బన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేऽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసమ్బన్ధోऽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః-న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిద్ధ్యతి. భవన్తి చ ప్రయోగాః-తనుభువనాదిక్షేత్రజ్ఞకర్తృకం-కార్యత్వాద్ఘట

గోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షే దూషణమాహ (పక్షస్యేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్య సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వం అన్యత్ర దృష్టం. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా- కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యే ద్వే అభ్యుపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షస్యేతి జ్ఞాయతే. పూర్వస్మిన్నేవ పక్షే నైవ ప్రసిద్ధవిశేషణత్వం న ఘటాదేర్నహ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధం. సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినాం న వక్తవ్యం - క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న- క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సమష్టిత్వేన ద్వారకర్తేతి చేత్. న చ తత్పక్షీకరణం-లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమేన సిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకార ఇతి చేత్- తేన కర్తాऽపి సిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి. ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః - కర్తృమాత్రవ్యాప్త్యేన కార్యత్వమాత్రేణ న కర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతః పక్షవిశేషాధీనేన కార్యత్వవిశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః - కుమ్భాదికార్యవిశేషేణ హి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానం - న తు కార్యత్వమాత్రేణ. అతః పక్షాధీనః కార్యత్వవిశేషో నిరూప్యత ఇతి. (కింయుగపదితి) పక్షప్రకర్షాధీనం హేతువైశిష్ట్యం ద్విధా సంభవేత్- పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పత్త్యా వా-క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణామానన్త్యేన వా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకర్షేణ హేతువిశేషో వివక్షిత ఇత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రళయాసిద్ధేః భూభూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్ తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్యసాధకహేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకైకేన కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః- తథాపి తత్తజ్జన్మసమానకాలకువిన్దాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి. అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వవిశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదేనైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. (అత్రైకైకకర్తృకత్వసాధన ఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయాऽభిమతస్య ఘటపటరథాదిదృష్టస్య భిన్నకర్తృకత్వస్య ప్రతిక్షేప ఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః. అన్యత్ర-ద్వీపాన్తరవర్తిఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః- ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్- సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనామేతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్రగమనాభావనిశ్చయాత్. అత ఏవమాదిభిరనుమానైర్విరోధః. శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకార ఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యర్థోపాదానం-న తు పాఠక్రమః. న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా- ఏకస్య జ్ఞాతత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితి భావః. ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపి చేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రామాణ్యవాదినా జ్ఞేకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి-న తు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహా వివక్షితాః. సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం-సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వం- సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానత్వమిత్యర్థః. కే తే సత్త్వాదయః-కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః-కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. తతః కిం కర్తుర్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుషస్య చేతి) కార్యానుపయోగినో హి ధర్మాన్ ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం-సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్ తదధీనః కర్మసమ్బన్ధోऽవర్జనీయ ఇతి భావః. నాహ (జ్ఞానశక్తివదితి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్య చ కర్తుస్సత్త్వాదిగుణాన్వయశ్చ శాస్త్రసిద్ధః. *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోऽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోऽధితిష్ఠతి-గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణాపి కర్మసమ్బన్ధమాహ (జ్ఞానేతి) న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యద్విచిత్రస్య-అపి త్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్ తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేషవిశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్సర్గస్థిత్యాదివిషయత్వం, తత్రాపి విచిత్రసర్గాదివిషయత్వం, చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః. ఏవం కర్తృత్వే క్షేత్రజ్ఞత్వధ్రువః వ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) ప్రతిజ్ఞార్థమాహ (భవన్తి చేతి) (తనుభువనాదీతి) ఇదం ప్రత్యనుమానం-ప్రతితర్కో వా. అన్యే ప్రతిత

వత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి-ప్రయోజనశూన్యత్వాత్ ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః-తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో నలోకశూన్యః- కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి. అపిచ-కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరోవా కార్యం కరోతి. నతావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి-మనసో నిత్యత్వేప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః-వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం-ఉతానిత్యం. నతావన్నిత్యం-సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోపి నిత్యత్వవిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. నాప్యనిత్యం-తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్. న-అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. న-అనవస్థానాత్. సకిం సవ్యాపారో-నిర్వ్యాపారోవా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి,-ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా,. అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం, మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం-తదప్యవిరుద్ధమితి * ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * నవియదశ్రుతేరిత్యత్రప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ - *యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. ....

క్షావివ. కార్యత్వపక్షే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సాపేక్షత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ, ఇత్యర్థః అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) అనాదేః-బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహేన ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్ సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః- యథా బాలశరీరవిశిష్టేన యువశరీరపరిగ్రహః-తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరనిర్వాహకన్యాయాత్ పరిహృతః-శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్య శరీరాపేక్షా-నశరీరస్యేతి. శరీరత్వప్రయుక్తం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే-నసశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దేహస్స్వజ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ స్వసత్తయా హేతుః పశ్చాత్తద్విషయశ్చ భవతి,-తథా స్వవిషయప్రేరణేపి శరీరమితి నకర్మకర్తృవిరోధః. నచాఙ్కురాదౌ శరీరస్యాయోగ్యానుపలబ్ధిః-పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేశాన్తరస్థేన వా శరీరేణ సఙ్కల్పద్వారావిష్టాదేరివ ప్రేరణోపపత్తేశ్చ. ప్రతితర్కాన్తరమాహ (విమతేతి) అత్ర సూర్యపరివృత్తిసంఖ్యావిశేషావచ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్య పక్షీకృతత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిరితి. అనుమానం ముఖాన్తరేణ దూషయతి (అపిచేత్యాదినా) దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి) ద్వితీయం చరమశిరో దూషయతి (నతావదితి) అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి (మానసానీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మనస ఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వానభ్యుపగమస్సూచితః. సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి) వికల్పాసహత్వం నివరీతుం వికల్పయతి (తదితి) ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) జగతః- భూభూధరాదేః. ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి) హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (స్వయమేవేతి) స్వయం శబ్ద ఈశ్వరపరః. పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్ -హేతుత్వాయోగాత్. పునశ్శఙ్కతే (అన్యేనేతి) అనవస్థయా దూషయతి (నేతి) ప్రామాణికపరంపరా న దోష ఇతి చేచ్ఛరీరిత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణస్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గపర్యన్తత్వమభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే. ముఖాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (సకిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్యాకార్యాకరణే చ దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా. వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. ఇచ్ఛావిశేషస్య హేతుత్వే హి గుణవశ్యతాప్రసఙ్గః పూర్వముక్తః- ఇచ్ఛామాత్రమేవ వ్యాపార ఇత్యత్రాహ (కార్యం జగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయతన్మూలకర్మసంబన్ధవ్యావృత్తిః. నను కర్మవశ్యత్వాదికం న కర్తుః ప్రసఞ్జనీయం- అవ్యాపకత్వాత్. నహి త్వత్పక్షేణ వాఽస్మత్పక్షేణ వా వ్యాప్తిః-ఈశ్వరేత్వయా మయాపి తదనభ్యుపగమాత్. నైవం- ఆగమాద్యతే పీశ్వరస్సిధ్యతీతి వదన్తం ప్రత్యాగమమసన్తం కృత్వాఽస్మదాదిభిరుచ్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గే నేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే-తదానీమనుమానస్యాగమానపేక్షప్రామాణ్యాసిద్ధిరిత్యప్రస్తగ్రాహిత్వమాగమస్య సిధ్యేత్. యద్వా-అలౌకికప్రమాణైకవేద్యత్వాభావే సతి కర్తృత్వస్య కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్. శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. అనుమానదూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః. అనేన *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి శ్రుతిస్మారణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః. ఉక్తదోషాస్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రం త్వితి) సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణం. గుణవిశేషణం వా - తద్విశిష్టరూపత్వాదన్యేషాం గుణానాం. ఏకైకమనవధికాతిశయా గుణా అపరిమితాః- నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః. .... శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తిమగమత్. ....

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪॥ సూ. తత్తు సమన్వయాత్ ॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః. (తత్) శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-(సమన్వయాత్) పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమివ సమన్వితో హ్యౌపనిషదః పదసముదాయః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక

యథా మృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్య చ నిర్మాణశక్తౌ సత్యామపి దణ్డచక్రాదిపరికరాపేక్షాస్త్యేవ - తథా శబ్దస్యాపి నిష్పన్నబ్రహ్మప్రతిపాదనశక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపి శబ్దేన ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికరాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాదనే విద్యతే. యత్నసాధ్యత్వాత్ బుభుత్సాపేక్షితా. సా చాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకమర్థద్వారకం చ శక్తిమత్త్వం ప్రతిపాదితం. అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరం బుభుత్సాహేతునిరూపణపరం. తత్ర ప్రథమేన తృతీయసూత్రేణాజ్ఞాతత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థప్రతిపన్నే హి ప్రయోజనాప్రయోజనత్వచిన్తా - ప్రతిపత్తిశ్చ లక్షణత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శఙ్కాయామసఞ్జాతత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదిసూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యత ఇతి క్రమోఽయమేవ..............

౪॥ సూ. తత్తు సమన్వయాత్ ॥ తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర్వ్యవస్థిత్యర్థః. ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా. తచ్చ న సిద్ధపరత్వే స్తి- తస్య ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. ఏవం శఙ్కాయాం సూత్రముదాహరతి (తత్తు సమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచారద్వయమర్థసిద్ధం. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి-నేతి ద్వితీయ విచారః. తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి- నేతి. తదర్థం కిం శబ్దస్య ప్రామాణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా-ఉత పురుషార్థపరతయేతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్తద్విచారానారమ్భః. శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితం. ఏవమర్థసిద్ధౌ విషయసంశయావభిప్రేత్య సూత్రం వ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర వాక్యార్థయోజనాయామేవ పదయోజనాన్తర్భవిష్యతి- పృథగ్వ్యాఖ్యేయం తుశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాం సూత్రాణాం తచ్ఛఙ్కాయామవతరణేప్యస్మిన్ సూత్రే తుశబ్దః ప్రదర్శనార్థః. తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణ ఇతి) సంభవత్యేవేత్యేతత్తుశబ్దఫలితం. హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) సమన్వయశబ్దస్యోత్తరత్ర విస్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీం సంక్షేపేణ వ్యాచష్టే (పరమపురుషార్థతయేతి) కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణ పరమపురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్యాధీనత్వాచ్ఛాస్త్రేణేతి కర్త్రుక్త్యభావః. బ్రహ్మశాస్త్రప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతే సతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయో బ్రహ్మకర్తృకతయా వ్యాఖ్యాతః- న తు శాస్త్రకర్తృకతయా. కథం తథావిధాన్వయ ఇత్యపేక్షాయామేతదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్ద ఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకత్వేన సమన్విత ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః- వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్యబహుత్వేపి తేషాం మహావాక్యైకవాక్యభావే నైకార్థపరతయైకరాశిత్వవ్యఞ్జనాయైకవచనం. సమన్విత ఇతి వాక్యకర్తృకత్వోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా- న తు సూత్రయోజనాభిప్రాయా. బ్రహ్మణి సమన్వితానామిత్యుత్తరత్రాప్యేవమేవ. ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి) అథ ప్రాపకం కారణవాక్యమాహ (సదేవేత్యాది) సచ్ఛబ్దస్య బృహదబృహత్సాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి) యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే చ కథితే తస్య సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయో *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్. న- లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేషు ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదచిద్వ్యావృత్తవస్తుపరత్వేపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం- న తు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహాసహత్వం వా. న హి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యప్రతిపన్నే సతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వసందేహః. సద్విద్యాయాం *స ఆత్మేత్యాత్మశబ్ద ఉపసంహారస్థ ఇత్యుపక్రమస్థేనైవాత్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. *యతో వా ఇమానీత్యాదిప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేపి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేనాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తైస్సుఖేన ప్రతిపత్త్యర్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. సర్వశాఖాప్రత్య

ఏవాగ్ర ఆసీత్ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్

యన్న్యాయేన వినాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మశబ్దఆత్మపరజ్ఞితిజ్ఞాపనార్థ, మేతదధికరణాపేక్షితానన్దరూపతాప్రతిపాదకప్రకరణస్థతయా తద్జ్ఞాపనార్థం, చోపాదత్రై (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి) *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హిత త్ర ప్రకృతం, *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ విభేత త్ర వక్ష్యతే. అథ *ప్రాగ్ఘో వా ప్రవర్తాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యవసానం దర్శయతి (ఏకో హ వా ఇతి) *నేయం దేవతైక్షత *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై| తం హ దేవం *స ఈశోస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ *ఈశానో భూతభవ్యస్య *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమిత్యాదిషు శ్రుతానాం దేవతాదిశబ్దానాం పూర్వపూర్వాపేక్షయా విశేషశబ్దానామపి సాధారణవాక్యస్థత్వాభావాత్, తేషు చరూఢిమతామపి దేవతాదిశబ్దానాం వ్యక్తివిశేషరూఢత్వాభావా, దీశాదిశబ్దానాం చ జగత ఈశో నాన్యో హేతుర్నిత్య ఈశనాయేతి సమభివ్యాహృతపదస్య స్వపదసన్నిధానాదిభిరవయవార్థవివక్షయా యోగస్య స్ఫుటతరత్వేన నిమగ్నరూఢితయా సాధారణత్వా, చ్చచరమవిశేషశబ్దప్రదర్శనేన తేషామపి తత్పర్యవసానమర్థసిద్ధం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ చ *నేయం దేవతేత్యాదివాక్యాన్యనాదృత్య *ఏకో హ వై నారాయణ ఇత్యాదివాక్యముదాహృతం. హిరణ్యగర్భాదయశ్శబ్దా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవదయోగ్యార్థాః - శివాదిశబ్దాశ్చ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణా ఇతి సదాదిశబ్దవన్న విశేషోపస్థాపనక్షమా ఇత్యభిప్రాయః. *వచనాని త్వపూర్వత్వాత్ *విప్రతిధారణేఽపూర్వత్వాదితిన్యాయేన *యదాగ్నేయోష్టాకపాలః *ఉపంహితే వేఘ్యోథారయతీతి వాక్యవదిదం మహోపనిషద్వాక్యమప్రస్తుతార్థోపస్థాపకత్వా, దాకాశప్రాణాదివాక్యవదయోగ్యార్థోపస్థాపకత్వాభావా, చ్చానన్యాపేక్షం స్వార్థం ప్రతిపాదయతి. *నసన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి వాక్యవిరోధాదిదం వాక్యమయోగ్యార్థమితి చేన్న- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇతి వాక్యవిరోధేన *నసన్న చాసదిత్యాదివాక్యస్యాయోగ్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య శివపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వమితి చేత్- తర్హి శివశబ్దస్య చ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణస్య నారాయణపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వం. బ్రహ్మశివాదీనాం హి కార్యత్వమిన్ద్రాదీనామివ బహ్వీభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే- యజుషి *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్టదేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *తస్మాద్విరాడజాయత| విరాజో అధిపూరుషః - మహోపనిషది *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత- సుబాలోపనిషది *అద్భ్యః పృథివీ తదణ్డమభవత్ తత్సంవత్సరమాత్రముషిత్వా ద్విధాకరోదధస్తాద్భూమిముపరిష్టాదాకాశం మధ్యే పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యారభ్య *సోగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ తస్య బ్రహ్మా బిభేత్ సో బ్రహ్మణమేవ వివేశేతి,. అత్ర పరమపురుషాత్మనః పురుషో బ్రహ్మసముత్పన్న ఇతి శ్రుతేః- పురుషశబ్దద్వయశ్రవణాత్ మృత్యుభయవత్త్వశ్రవణాచ్చ. శ్వేతాశ్వతరే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి, చ హిరణ్యగర్భోత్పత్తిరవగమ్యతే. తథా- మహోపనిషది *త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత- సుబాలోపనిషది *లలాటాత్ క్రోధజో రుద్రో జాయత- బృహదారణ్యకే *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. తథా- శతపథే *అభూద్వా ఇదం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య *భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షిషత భూతానాం పతిః గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా *భూతానాం పతిః సంవత్సర ఉషసి రేతోసించత్ సంవత్సరే కుమారో జాయత సోరోదీత్ తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోధిజాతోసీతి సో బ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మి అవిహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోపహత్యా ఇతి తమబ్రవీత్ రుద్రోసీతి తదస్య తన్నామాకరోత్ అగ్నిస్తద్రూపమభవదిత్యారభ్య శర్వపశుపతిప్రభృతినామకరణం పృథివీసలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్తం, రుద్రవాక్యాదేవానపహతపాప్మత్వం చ తస్య శ్రుతం,. తత్రైవ శతరుద్రీయ బ్రాహ్మణే *ప్రజాపతేర్విస్రస్తాద్దేవతా ఉదక్రామన్ తమేక ఏవ దేవో న జహాన్మన్యురేవ సోస్మిన్నన్తర్హితోతిష్ఠత్ సోరోదీత్ తస్య యాన్యశ్రూణి ప్రాస్కన్దన్ తాన్యస్మిన్మన్యౌ ప్రత్యతిష్ఠన్ స ఏష శతశీర్షా రుద్రస్సమభవదితి. అత్ర ప్రజాపతేః క్రుద్ధస్య క్రోధజాశ్రుసంభవత్వం మన్యురూపస్య రుద్రస్యాభిహితం. క్రోధస్య చాశ్రుహేతుత్వం ప్రసిద్ధం- *తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నశ్రుబిన్దవః| దీప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్చిషస్స్నేహబిన్దవ ఇతి. తథా- శైలాలి బ్రాహ్మణే *ప్రజాపతిర్వై ప్రజాకామస్తపోతప్యతేత్యారభ్య అగ్నివాయ్వాదిత్యచన్ద్రాణాముత్పత్తిం తేషాం రేతస్స్కన్దనం చోక్త్వా *స ప్రజాపతిర్హిరణ్మయం చమసమకరోదిషుమాత్రమూర్ధ్వమేవ తిర్యఞ్చం తస్మిన్ రేతస్సమసిఞ్చత్ తత ఉదతిష్ఠత్ సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ తత్సహస్రేణ ప్రతిహితాభిస్స ప్రజాపతిం పితరమభ్యాయచ్ఛత్తమబ్రవీత్ కథమభ్యాయచ్ఛసీతి నామ మే కుర్విత్యబ్రవీత్ న వా ఇదమవిహితేన నామ్నా అన్నమత్స్యామీతి శర్వో వై త్వమిత్యబ్రవీత్ భవ ఏవేతి యదభవ ఇత్యారభ్య భవశర్వాదినామకరణం సలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్త్వా *స ఏష అష్టనామా అష్టధా విహితో మహాదేవ ఇతి నామాష్టకమూర్త్యష్టకవత్త్వం ప్రజాపతినా విహితమితి స్పష్టతరముక్తం. తలవకారిణాం కర్మారమ్భే *ఇదం కర్మ కరిష్యామి తస్మై సమృధ్యతాం తన్మ ఉపపద్యతాం విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయే నమ ఇతి, తథా - ఛన్దోగానాం చ కర్మారమ్భే *తస్మై విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే తుర్ధాయ విశ్వవేదాయ సహస్రాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతి, చ మన్త్రద్వయేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితం. ఘృతసూక్తే చ *యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైశ్శిరః కృత్తివాసాః పినాకీతి బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తం. ఉజ్జహార- ఉద్బభూవేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వాన్నారాయణ ఏవ సదాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తి. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *నసన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః *ఏకో హ వై నా,

* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

గాయణ ఆసీత్ *బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి దేవానాం కారణత్వకార్యత్వయోరవిశేషేణ శ్రవణాదయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్త్రిష్వపి తుల్యత్వాత్, జన్మన ఐచ్ఛికత్వేనాయోగ్యత్వపరిహారస్య త్రిష్వపి సువచత్వాత్, కారణైకత్వావధారణస్యాపరోక్షత్వాత్, ప్రాధేరపరిత్యాగస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాచ్చ, త్రయాణామప్యైక్యాశ్రయణేన పరమకారణత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. నైవం - త్రయాణామవిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణాభావాదేవ త్రిష్వప్యయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్తుల్యత్వాభావాత్. తస్యహి ప్రకరణస్యోపక్రమే *[illegible]ర్యత్వమనూద్యతే. అనువాదశ్చ ప్రాపకానురోధేన స్యాత్. లక్ష్మీపతివిషయ ఉత్తరనారాయణానువాకే భగవతశ్శిరవతారరూపా ప్రాయశ తస్మిన్వాక్యే భగవదవతారానువాదః- బ్రహ్మశివయోస్త్వవతారశ్రుత్యభావాదిన్ద్రవరుణాదితుల్యోత్పత్తిరసూచ్యత ఇతి నావిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణం. కించ- ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మాధీనదేహసఙ్గతిరితి ప్రసిద్ధం. తచ్చ బ్రహ్మశివయోరపపాదితం- నారాయణస్త్వవతారశ్రుత్యోపపాదితం.* ప్రజాపతిస్త్వానసృజత తే పాప్మనా సన్దితా అజాయన్తేతి ప్రజాపతిసృష్టదేవానాం సామాన్యేన పాప్మసంబన్ధశ్రుతేః - విశేషతో రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం శతపథస్థవాక్యాదేవదర్శితం. *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః *తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః *స ఉత్తమః పురుష ఇతి పుణ్డరీకాక్షస్యాకర్మకృతవిగ్రహత్వంచోక్తం. ఏవం వైషమ్యస్య స్ఫుటత్వేనోత్పత్తిసామ్యశఙ్కాయా దూరనిరస్తతయా యోగ్యార్థనారాయణాదిశబ్దానామివాయోగ్యబ్రహ్మశివాదిశబ్దానామర్థపరిత్యాగాభావోఽనుపపన్నః. యది రుద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేరవతారరూపత్వంచ ఆస్తికతస్తైర్వక్తుమిచ్ఛయోచ్యతే- తర్హి భవతామిన్ద్రస్యాపి ప్రద్వేషః- *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి కారణత్వకార్యత్వే హి బ్రహ్మశివయోరివేన్ద్రస్యాపి శ్రూయతే. అత ఇన్ద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేః పరమకారణభూతేన్ద్రావతారరూపత్వంచాశ్రిత్యేన్ద్రశబ్దస్యాయోగ్యార్థత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే. *ప్రజాపతిరిన్ద్రమసృజతేతి తస్య సృజ్యత్వశ్రవణాత్, త్వాష్ట్రవధరూపబ్రహ్మహత్యాభిభూతత్వశ్రవణాత్, తత్ప్రాయశ్చిత్తాదిశ్రవణాచ్చేతి చేత్ ఇన్ద్రస్య జన్మవృత్తాపకర్షయోగః కృష్ణస్య వసుదేవగృహజన్మకాలయవననిమిత్తపలాయనవల్లీలా కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యే సత్యుత్తరనారాయణప్రతిపాద్యత్వం- తస్మిన్ సతి జన్మవృత్తాపకర్షసంయోగస్య లీలాత్వం- తస్మిన్ సతీన్ద్రశబ్దస్యాయోగ్యార్థత్వం- తస్మిన్ సతీన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ఏకస్మిన్నేవ వాక్యే సోమవరుణయమాదివత్ సృజ్యత్వప్రతీతేశ్చ నైవమితి చేత్. తర్హి రుద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యే సతి ఉత్తరనారాయణప్రతిపాద్యాన్తర్భావః- తేన జన్మకర్మాపకర్షస్య లీలాత్వం- తేన శివాదిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వం- తేన పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్, సోమవరుణాదివత్తస్మిన్నేవ వాక్యే సృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రవణాచ్చ శివాదిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వం దుష్పరిహారం. భగవతో నోఽవతారరూపత్వే తు న చక్రకప్రసఙ్గః- *తస్మాద్విరాడజాయతేతి కారణతయోక్తస్య పరమపురుషస్య మహాపురుషశబ్దేనోత్తరనారాయణే ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య లక్ష్మీపతేః *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యేనావతారస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వాన్నాయోగ్యార్థత్వమితి చేత్. కిం కార్యవిషయశివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వం- ఉత కారణవిషయాణాం. ప్రథమే ప్రసిద్ధరుద్రస్యాకాశాదివత్ సృజ్యత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తవిషయశివాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థనారాయణపదోపస్థాపితవిశేషపరత్వమవర్జనీయం. కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధరుద్రపరాః- కార్యవిషయాస్తు తదతిరిక్తవిషయా ఇతి చేత్. కారణేన్ద్రశబ్దః ప్రసిద్ధేన్ద్రపరః- కార్యవిషయేన్ద్రశబ్దస్తదతిరిక్తపర ఇతి కిం న స్యాత్. వృత్రవధాదిపరత్వేనేన్ద్రశబ్దవ్యుత్పత్తేరితి చేత్. త్రిశూలపాణ్యాదిపర్యాయత్వేన శివాదిశబ్దవ్యుత్పత్తేః, *త్ర్యమ్బకశ్శూలపాణిః పురుషో జాయత *ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః | ఉక్తవానిదమవ్యగ్రో జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇతి శూలపాణ్యాదిశబ్దానాం కార్యవిషయతయా ప్రయోగాచ్చ కారణవిషయశివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వమయుక్తం. కారణవిషయాణాం నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధవిష్ణుపరత్వం తు యుక్తం- అవలీఢస్య కారణస్య చ ధర్మ్యైక్యస్య ప్రమాణస్య దర్శితత్వాదర్థభేదాభావాత్. అర్థభేదే సతి హి కార్యకారణవిషయనారాయణాదిపదేషు కస్య ప్రసిద్ధార్థతా - కస్య తదతిరిక్తవిషయతేతి విచారసంభవః. కార్యకారణభూతరుద్రధర్మ్యైక్యే త్విన్ద్రధర్మ్యైక్య ఇవ చక్రకాపత్తిరవర్జనీయేత్యుక్తం. అతః కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానామర్థభేదాఙ్గీకారేణ కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధేతరార్థవిషయా ఇతి నారాయణమేవాభిదధతి - నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థస్య యోగ్యతయాఽర్థభేదాభావాద్, ధర్మ్యైక్యస్య ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాచ్చ. అతో మహోపనిషత్ప్రతిపాదితే నారాయణ ఏవ సర్వే శివాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తీతి భావః. అథ కారణతయా నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః శఙ్కితదోషవ్యావర్తకం శోధకవాక్యమాహ (సత్యమితి) ఉక్తగుణవిభూత్యాదివిశిష్టస్య బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వం హ్యనుకూలత్వం. అనుకూలత్వంచ స్వత ఇష్టత్వం. తదభీష్టసాధనత్వనివర్త్యప్రాతికూల్యాభ్యాం వినాభీష్టత్వం. తచ్చ విషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వాదానన్దత్వం. భగవతో ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వేనానుకూలతయా స్వరూపతో ధర్మతశ్చానన్దత్వం, స్వవిషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్య చ స్వాత్మానం ప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వం, ఇత్యేవమాదిరౌపనిషదః పదసముదాయ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏవమన్వితేషు వాక్యేషు ప్రస్తుతపురుషార్థత్వోపయోగిత్వేన కోఽర్థః ప్రతిపన్నః. స చ కిమాపాతప్రతిపన్నః- ఉత తాత్పర్యభూమిః. న ప్రథమః- తస్య తాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్. న ద్వితీయః- ప్రవృత్తినివృత్త్యభావేన తదయోగాదితి శఙ్కాయాం- ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకః- అతస్తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం తద్విరహేణ న సిద్ధ్యతీత్యుచ్యతే- కిం వా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయో

నచ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వం-స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానాం. నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః- ప్రయోజనంహి ప్రమాణానుగుణం. నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం-పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా-స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో, నాయం సర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపసప్రయోజనత్వం దృష్టం.—— అత్రాహ- నవేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి-తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ - నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణం వా సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధం-అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయే, ది

జనంచ ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే తద్వ్యాప్యప్రయోజనాభావాత్తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నసిధ్యతీత్యుచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నాస్తీత్యాహ (నచేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాన్న శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ప్రతిపన్నేపి నతత్ర తాత్పర్యం-సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాదితి నవాచ్యం-సిద్ధే వస్తుని వ్యుత్పత్త్యుపపాదనాదితి భావః. ప్రమాణాన్తరగోచరత్వప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయోదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ (అఖిలేతి) శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యైశ్చ సిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతిపురుషపరత్వం దుర్వచమితి భావః. పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వవ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూప ఇతి) అన్యపరత్వం- తాత్పర్యాభావః- బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (స్వవిషయేతి) ప్రమాణానిహి స్వస్వవిషయావబోధే పర్యవస్యన్తి- నతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వమభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ (నచ ప్రయోజనేతి) తదుపపాదయతి (ప్రయోజనంహీతి) హిశబ్దో హేతౌ. యద్వా- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధిం హిశబ్దాభిప్రేతా-యథా- తన్త్రటీకాయాం *నహి లోష్టం పశ్యత స్తద్దర్శనం నిష్ప్రయోజనమితి సువర్ణదర్శనతాకల్ప్యతేతి. తదా హేతుత్వమర్థసిద్ధం. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు- తేన తన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే- నతు ప్రామాణ్యం- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్యచ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమస్తీతి శఙ్కాయాం- ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు- తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యాహ (నచ ప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం. ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తి- తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావస్స్వవిషయావబోధేత్యాదినా సిద్ధః. సపక్షత్వాభిమతే లౌకికేపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వం నివృత్తిపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-కింతు పురుషార్థపరత్వమేవ- తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వం సిద్ధవస్తుపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-అపితు సాధ్యేన వా సిద్ధేన వా పురుషార్థేనాన్వితత్వమేవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్. ఏవం సూత్రాక్షరయోజనార్థం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః.————

అథ తాత్పర్యార్థం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి (అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే లబ్ధస్వరూపస్య ప్రసజ్యః పూర్వపక్షో హేత్యర్థః. బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (నవేదాన్తేతి) సూత్రతచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షిణా తదభావోపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి హి జ్ఞాయతే. ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవ నపూర్యతేతి భావః. తథాచ వార్తికం *యావత్ఖలు ప్రమాతౄణాం ప్రవర్తననివర్తనే। శబ్దా నకుర్వతే తావన్న నిరాకాఙ్క్షబోధనమితి. (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధి శాస్త్రం. శాసనంచ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం- తత్ర వార్తికం * ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా। పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రం తూపపద్యత ఇతి. పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావబోధిత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రమాణవిశేషే వ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి) తదుపపాదయతి (నహీతి) న కేవలమనుపలబ్ధిరేవ- అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ (నచకించిదితి) కించిత్-స్వసంబన్ధి పరసంబన్ధి వా- అల్పం ప్రభూతం వా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్, యత్నస్యచ ప్రయోజనేన వినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాదేవ హి పునరుక్తేః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వం. నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్తచ్ఛ్రవణం వాఽనుపపన్నం స్యాత్- తతః కిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య- సిద్ధపరత్వేపి హి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగం దర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి ప్రయోజనపరం వాక్యం దృష్టమితి శఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం

త్యేవమాదిషు. యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం—తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః—ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయం. సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్—తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావే ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యం. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.—— అత్ర కశ్చిదాహ—వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథం. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మానాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాక్ష్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః. *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి.——తదయుక్తం—నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా, చ వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం—తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయం. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం— తర్హి న తన్నిమిత్తం—జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వేనాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివన్నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం—నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. బ్రహ్మైవేతి చేత్. న—తస్య నిత్యత్వే నాభవ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ.

వాక్యం దూషయితుమనువదతి (యత్పునరితి) వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యా ద్వితీయశిరోభ్యుపగమం శఙ్కతే (సతోపీతి) దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః.—— జరన్మాయావాదిపక్షౌ ద్వౌ విద్యేతే—తత్రైకో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః—అన్యో ధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాదిముఖేన శఙ్కరాదిమతం, చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణం ప్రతి సిద్ధాన్తం వక్ష్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి (అత్ర కశ్చిదాహేతి) తం ప్రతిజానీతే (వేదాన్తేతి) కార్యపరస్య వాక్యస్య సిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యభిప్రాయన్నాహ (కథమితి) ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారపరః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినా బ్రహ్మణః కోన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తం. అత్ర సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదవిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహాన్త్య ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ. కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్థమితి వార్థః. విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోసావితి) కతిపయనాశేప్యశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః— విధివాక్యం. ఆవిద్యకస్య ప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (న దృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞేయనిషేధోపి ఫలితః, ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరైః కణ్ఠోక్తశ్చ. ఆత్యన్తికనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వం చ యుక్తమితి భావః. శూన్యశబ్దేన ఆత్యన్తికనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః - తత ఏవాత్యన్తికత్వసిద్ధిః. సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం విస్తరేణాహ (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా- పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా- ఇహ తు స్వతస్సిద్ధస్యేత్యాదినా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతి భిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి-న తస్య సిద్ధత్వం-సాధ్యం హి తత్.—— అధికరణపూర్వపక్షీ మీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి) కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) విశింషన్తి విషయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః-స ఏవ కార్యనిష్పత్తౌ కరణం. వక్తవ్యాః-నత్వయావశ్యం శక్యమితి భావః. ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర-తేషు వక్తవ్యేషు. నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం-ఉపాదేయం-విధేయం. తద్వ్యతిరిక్తమిత్యర్థః. వికల్ప్య దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) నిమిత్తతాం దూషయతి (తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి) *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్య సిద్ధత్వాద్యథా నిమిత్తత్వం న తథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదా సిధ్యేత్ తదా నిమిత్తం భవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వే చేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః- యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరశూన్యేషు తన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ న తదానీమనుష్ఠానమితి చేత్. హన్త- స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథా హి-సప్రపఞ్చతయానుభవస్య యథార్థానుభవరూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యాథార్థ్యానుభవః. తదానీం కరణకళేబరాభావేపి విషయానుష్ఠానం శక్యం-న వా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ న స్యాత్. అతశ్శక్యమితి వక్తవ్యం. అతో నిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నైమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి) నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి) శఙ్కతే (బ్రహ్మైవేతి) దూషయతి (నేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) అభవ్యరూపత్వాత్-అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ-భావార్థాః-కర్మశబ్దాః.

నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్ - సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వం. సాధ్యత్వం చ కస్య. కిం బ్రహ్మణః-ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. న తావద్బ్రహ్మణః-సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః- న తర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వం. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్ . న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్ . ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః- స చ ఫలం. అస్యా చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః- ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం. అపిచ-కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః-సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనం. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్ - తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనం, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధిశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ - ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ - నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావ ఏవ న సంభవతి, నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః- తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చ నివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానే నైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలం. కిఞ్చ-ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్య చ కరణత్వాయోగాత్, న కరణత్వం. కథమితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతి చేత్ . ఇత్థం-అస్యేతికర్తవ్యతా భావరూపా - అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చ న సంభవతి-న హి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపి దృశ్యత ఇతి దృష్టార్థా న సంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహః సంభవతి - అనుగ్రాహకాంశసద్భావే న కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః.

క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వం. తదుభయాభావాదితి యావత్. నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి) ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేపీతి) (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వం చేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ -ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వమయుక్తమితి తాత్పర్యం. హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యా దర్శయన్ విషయత్వం దూషయతి (అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమితి) విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్ష్యన్ వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) యద్వా- విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమే న విషయత్వం దూషితం. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వం దూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్య చ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ - తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిః శిరోద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వం - సాధ్యత్వాఙ్గీకారే తు భావరూపత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (న తర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా) తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోస్తు - తతః కిం విషయత్వానుపపత్తేరిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్య చ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా న విషయత్వమిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ (అస్యా చేతి) అస్యా ఇతి వక్తవ్యేపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా - విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) యద్వా- నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపిచేతి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి) సాఫల్యం శఙ్కతే (నియోగస్త్వితి) దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వపరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్యవిశేషణం చ దూషితం భవతి-నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ. దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా) పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. కిమిత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి (యదీత్యాదినా) ద్వితీయం దూషయితుం తదభ్యుపగమం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినా నష్ట ఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణం చ కృతం భవతి. ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేపి ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః. కరణమితికర్తవ్యతాం చ దూషయతి (కిఞ్చేతి) ఇతికర్తవ్యతాయా అభావం నిషధితుమాహ (కథమితి) ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి) భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపా చేతి) కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చ దృష్టాదృష్టార్థతయా ద్వివిధేతి చాభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా-నిష్పాదికా అనుగ్రాహికా చ. నిష్పాదకపక్షే ప్రథమం దృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (న హీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికా భావరూపా దృష్టార్థా న సంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తి చేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః అప్రామాణికత్వం చేతి స్ఫుటమితి న కణ్ఠోక్తం. అథానుగ్రహం దూషయతి (నాపీతి) తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రా

బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరం నిష్పాదయతీతి చేత్ - తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షస్సిద్ధ ఇతి న కరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి.——— అన్యోప్యాహ - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం - తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి - *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *నిదిధ్యాసితవ్యః *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః *ఆత్మేత్యేవోపాసీత *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిషయో హి నియోగస్స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయస్స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూతధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః *ఏకమేవాద్వితీయం *తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *నేహ నానాస్తి కించనేత్యాదిభిః బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే - భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధే సత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః - అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్.———

హకో హి కరణానన్తరభావీ - కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణానన్తరమనుగ్రాహకస్తిష్ఠతి చేత్ కారణమేవ న సిద్ధం స్యాత్. యదా కరణసిద్ధిః న తదానీమనుగ్రాహకో విద్యత ఇత్యనుగ్రాహకాసంభవ ఇత్యర్థః. ఇతికర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే (బ్రహ్మణ ఇతి) దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం - కరణనిష్పాద్యో నియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణం చేత్ స్వకార్యకరం స్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. అథాభావరూపేతికర్తవ్యతాం దూషయతి (అభావరూపత్వ ఇతి) అభావాదేవ - అభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూపశమాదీనాం నాభావరూపేతికర్తవ్యతాత్వం - తేషాం జ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాయోగాదితి భావః. అత్రాభావాదేవేత్యేవకారేణ పూర్వమదృష్టార్థభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాభిప్రేతత్వం గమ్యతే. దూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) విధిః - నియోగః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయో నియోగ ఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యేనైవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితి వక్తుం న శక్యమితి ఫలితం.———అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి (అన్యోప్యాహేతి) బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ (యద్యపీతి) తర్హి కథం తత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (తథాపీతి) వ్యాహతాభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) హేతుమాహ (ధ్యానవిధీతి) ధ్యానవిధిః కః - తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) యథా వాక్యానాం ధ్యానపరత్వేపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః. ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ (ఆత్మా వా ఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తం - ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వం. విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః. ఆత్మేత్యేవోపాసనముక్తం. ఆత్మానమితి స్వస్య జగత్తాదాత్మ్యోపాసనం. సామర్థ్యం దర్శయతి (అత్రేతి) ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు - తద్బ్రహ్మేతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (స చ ధ్యేయ ఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యం చేత్ తత్ పరిత్యక్తుం న యుక్తం - గామానయేత్యాదిషు హితథాదృష్టమితి భావః. స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (స కింరూప ఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తం. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతం. (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టేతి) *అర్థనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. (అస్త్యేవేతి) స్వవాక్యప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపం హి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధతాత్పర్యమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - విధిశేషభూతస్యసిద్ధార్థతాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మ ధ్యేయం - భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః - బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవ భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్న శాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి - *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతిమభ్యుపగచ్ఛతి (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) శఙ్కాం పరిహరతి (భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధశాస్త్రావగతమైక్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. తర్హి విషయః, కరణం, ప్రయోక్తా, ఫల, మిత్యాదివక్తవ్యం - నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః - నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తం. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి) నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారకమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తం. తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణం. ఉపాసకః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితి భావః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి (న చేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చేతి) శాస్త్రవిరోధమాహ (తథా చ సతీతి)———అథ సాక్షాన్న్యాయాభాసాదినా స్వమతం పశ్చాద్వివక్షుః తావత్ ప్రథమం

అథోచ్యేత- రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానబాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యుక్తా- న నియోగేన. నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నం. కించ-ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వమవర్జనీయం. తస్మాన్న ధర్మసాధ్యో మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః *నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్యప్రియాప్రియ విరహశ్రవణాత్ న ధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వం - అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్. యథాహుశ్శ్రుతయః *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి *అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో౽సఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః. అతో౽శరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతి న ధర్మసాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. అపి చ-ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సంభవతి. న తావదుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః-దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః - సంస్కారో హి దోషాపనయనేన వా గుణాధానేన వా సాధయతి. న తావద్దోషాపనయనేన - నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః. నాప్యతిశయాధానేన- అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న నిర్ఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వం. న చ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే- కింత్వవిద్యాగృహీతస్తత్సఙ్ఘాతో౽హంకర్తా. తత్ఫలానుభవో౽పి తస్యైవ. న చాహంకర్తైవాత్మా-తత్సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్రవర్ణః

ధ్యాననియోగవాదిపక్షప్రతిక్షేపమాశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ(రజ్జురేషేతి)నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభయసంమతం. అత ఏవ నియోగనైరపేక్ష్యమాహ(నేతి)అన్యథా౽నిష్టమాహ(నియోగేతి)మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ(మోక్షస్యేతి)నియోగో విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యాహ(కించేతి)ద్వారేణేత్యనేన ప్రసఞ్జనీయ ప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా.అవర్జనీయమిత్యనేన ప్రసక్తిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ -సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యా వ్యాప్యం ధర్మసాధ్యత్వం చ నివృత్తమిత్యర్థః. మోక్షస్యాశరీరరూపత్వశ్రుత్యా చ నియోగాసాధ్యత్వమాహ(తథా చేతి)అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః ఫలిత ఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూప ఇతి) ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా భవతి. యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే- తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ(న చేతి)నియోగవిశేషఫలవిశేషశబ్దాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణే వివక్షితే. కుత ఇత్యత్రాహ(అశరీరత్వస్యేతి)అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ(యథాహురితి) (అప్రాణ ఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వం సిద్ధం-సశరీరస్య హి ప్రాణమనస్సంబన్ధ ఇతి భావః. అతః-అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వావగమాదిత్యర్థః. న కేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ నియోగసాధ్యత్వాభావస్సిద్ధః-అపి తు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ(తథా చ శ్రుతిరితి)అన్యత్ర ధర్మాత్ - ధర్మాదన్యత్ర-ధర్మేణ వినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తం. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావ ఇతి భావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్యతే. భూతభవ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ. ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపి చేతి) సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యం వదన్ సదసమ్భవమాహ(ఉత్పత్తీతి) మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్తావిద్యం స్వరూపం వివక్షితం-ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధసాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ(న తావదిత్యాదినా) నివృత్తేరుత్పాద్యత్వే౽ప్యవినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే (సంస్కారో హీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థదోషానన్వయోఽభిప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయనగుణాధానరూపసంస్కారవిషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయత్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తం. అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథం. ఇత్థం-యద్వ్యక్తిక్రియావిషయభూతం తద్ధి సవికారం దృష్టం. యదాదర్పణో హస్తతలే నిర్ఘృష్యతే- తదాదర్పణాశ్రయా క్రియా. యదాదర్పణే పాణిర్నిర్ఘృష్యతే - తదా హస్తాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణం. క్రియావిషయత్వాభావే౽పి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (న చేతి) తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కింత్వితి) అవిద్యాగృహీతః- అవిద్యాకల్పితః. తేనాతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితం. యద్వా-అవిద్యాగృహీత ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధ్యాదిభ్రమవత్తయా శుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితం. అహఙ్కర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్తస్యాతిశయ ఇత్యత్రాహ (తత్సఙ్ఘాత ఇతి) తత్సఙ్ఘాతః - దేహసఙ్ఘాతః. ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్ స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి) ఫలభోక్తాహమర్థశ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (న చాహమితి) హేతుమాహ (తదితి) యో యస్య సాక్షీ - స హి న తద్భవతీతి భావః. సాక్షిత్వే మానమాహ (తథా చేతి)

*తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి. *ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః*ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ *సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ అవిద్యాగృహీతాహఙ్కారగ్రస్తాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్కృష్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం-కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ -మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథా చ శ్రుతయః *త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయతు *తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి*తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః- ఉభయకర్మత్వప్రతిషేధాత్ *అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి *యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి చ. న చైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం- అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రం- అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞానజ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యం - స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషాం. న చ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్న దృష్టేతి వాచ్యం- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అత ఏవ న శరీరపాతాదూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తం- న హి మిథ్యారూపసర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః- తదా హి తద్వినాశాపేక్షా- స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః.

తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః-అహఙ్కారగ్రస్తాత్మనో రేకః ఫలభోక్తా-అన్యోఽనశ్నన్నితి. అహఙ్కారస్యైవ భోక్తేతి స్పష్టం దర్శయతి(ఆత్మేన్ద్రియేతి)ఆత్మా-దేహః. దేహాదిసంబన్ధస్య భోక్తృత్వా, దాత్మనోఽశరీరత్వాప్రాణత్వామనస్త్వాదిశ్రవణా, దనశ్నన్నిత్యభోక్తృత్వశ్రవణా, చ్చ భోక్తృత్వలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. యద్వా-ఆత్మశబ్దః సంవిదాత్మపరః. తతశ్చ తద్యుక్తస్య భోక్తృత్వాత్తస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యహఙ్కారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః. ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన ఫలాన్వయరాహిత్యం వివక్షితమితి తస్యాత్రోపయోగః. నిర్గుణః- అగుణవశ్యత్వాదభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ - అహఙ్కారే వ్యాప్రియమాణే స్వయం సాక్షిమాత్రతయాఽవస్థానాన్న భోక్తేతి భావః. (సపర్యగాదితి) శుక్రం- అవిద్యారహితం. వాసనారహితం వా. శుద్ధమపాపవిద్ధం- కర్మఫలరహితం కర్మరహితం చ. పర్యగాత్ - గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అమన్యతేత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహఙ్కారగ్రస్తం నిష్కృష్యత ఇత్యన్వయః. ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్కతే (యద్యేవమితి) పరిహరతి (మోక్షేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథా చేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వపక్షేపి తుల్య ఇతి చేత్. న- నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యనిష్టమిత్యుక్తత్వాత్. నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మేతి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం విశిష్టం న సహత ఇతి భావః. కథం నియోగవ్యవధానప్రతిరోధః-విధిశేషతయా హి బ్రహ్మణస్సిద్ధిః-తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్స్వీకార్య ఇతి శఙ్కాయాం-నియోగశేషత్వం విదికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేన చోభయథాపి న సంభవతీత్యాహ (న చ విదీతి) వేదనం- జ్ఞానం. ఉపాసనం-జ్ఞానవిశేషః. అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞానవిశేషే విశ్రామ్యతి-వివక్షావశాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితం. విద్యుపాసికర్మత్వాభావే శ్రుతిమాహ(అన్యదితి)విదితాత్ -జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్-జ్ఞాతురిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషేధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః. విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవేద్యత్వాసిద్ధ్యా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) *బ్రహ్మ వేద*బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (న హీదన్తయేతి) ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా. (అపి త్వితి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథా చేతి) జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (న చ జ్ఞానాదితి) (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూర్వపక్షిణోక్తమితి న విరోధః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (న చ జ్ఞానమాత్రాదితి) కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథం స్థిత్యనుపపత్తిః - బన్ధో హ్యనువర్తత ఇతి శఙ్కాయాస్తు బన్ధ ఇత్యాదినా పరిహరిష్యతే. ఉక్తాదేవ హేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (న హీతి) దృష్టాన్తే దర్శితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి (యదీతి) పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ (స త్వితి) విప్రతిపన్నమపారమార్థికం- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితి భావః. జ్ఞా

యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమిత్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా- వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః- అపి తు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి తత్పరేణైవ పదసముదాయేన సిధ్యతీతి——— తదయుక్తం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః- తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ న పరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్య తు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథా హి - రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. న చ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తం- తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్షసాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి- నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్త్వరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్.

నోత్తరకాలస్థితిరనుపపన్నా చేత్ కథం బన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్య త్వితి) యస్య త్వనివృత్తః- అనివృత్త ఇతి ప్రతీతిః- తస్య జ్ఞానమేవ న జాతం- తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యాప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్ తదభావేన జ్ఞానాభావః కల్ప్యత ఇతి న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిం నిగమయతి (తస్మాదితి) (శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వేతి) దగ్ధపటే పటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతామనివర్తతాం వేత్యర్థః (ముక్త ఏవాసావితి) దగ్ధస్యచ్ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకర ఇతి భావః. బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుభిర్విధిశేషతయా న బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) అతః- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. తర్హి బ్రహ్మణః కథం సిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) (తత్పరేణైవేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైర్విధిశేషతయా సిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా- సిద్ధరూపార్థపరేణైవేత్యర్థః. (సిధ్యతీతి) బ్రహ్మేత్యర్థలబ్ధం.——— ఏతద్ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) కుత ఇత్యత్రాహ (వాక్యార్థేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేపి వైషమ్యమాహ (తథాపీతి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేన భూదళనాది గృహ్యతే. సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేన భయానివృత్తిశ్చేదాప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యత ఆహ (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తత ఇతి భాష్యార్థో జ్ఞాయతే - ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితి హి తస్య భాష్యస్యార్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తే దర్శయతి (తథా హీతి) అస్త్వపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమవిరోధి- శబ్ద ఏవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (న చేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) వ్యాప్తిం దర్శయతి (జ్ఞానేతి) న చానిన్ద్రియత్వేప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః. ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యనన్తర్భూతత్వస్య వివక్షితత్వాత్. ఏతచ్చ జ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితం. జ్ఞానసామగ్రీషు- సపరికరాస్విన్ద్రియలిఙ్గశబ్దసదృశానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతి శేషః. ఇన్ద్రియమేవ యోగినో వ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథా వివక్షితపురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) అస్య పురుషస్య. హేతుమాహ (నివృత్తేతి) అనభిసంహితేత్యాది పదద్వయం హృది నిధాయ విశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్త్వరేపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యం జ్ఞానం పరోక్షమేవ- శబ్దస్తు స్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానం నాతిక్రమతీతి యావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానసాధారణహేతుత్వాత్, శబ్దస్య తు లిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్న యోగిమనస్సామ్యమితి భావః. నను శబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానం జాయతే- దశమస్త్వమసీతి వాక్యే సదశమోఽహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న- ఉపదేశానన్తరం శీఘ్రభావిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేన జ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానస్య భేదాగ్రహేణ ప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదాప్త్యుపదేశాత్ పూర్వభావినవకపరిసంఖ్యానజనితసంస్కారవశేనావిలమ్బితా హ్యపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే. యథా ఘటోఽయమిత్యుక్తే ఘటం పశ్యతోఽపరోక్షప్రతీతిరిన్ద్రియజన్యా- న తు ఘటోఽయమితి వాక్యజన్యా- వాక్యం త్వాపరోక్ష్యనిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః- తథా దశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోఽహమితి బుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వవాసనాపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్య హేతుః - న త్వపరోక్షావభాసహేతుః- తత్ర తత్ప్రతీతిసామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్సామగ్రీత్వాభావాత్. విమతం ప్రత్యక్షజ్ఞానం న వాక్యజన్యం- ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోఽహమితి ప్రత్యయవత్. విమతం వాక్యం న ప్రత్యక్షజ్ఞానజనకం- వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సామగ్రీశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహారః వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతి భాష్యేణాభిప్రేతః. న చ వాక్యజన్యే విజ్ఞానే విశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతి వాచ్యం. అహంసమానాధికృతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వనియమశ్చ నాస్తి- సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యపాపస్య పురుషస్య పుణ్యకృదహం పాపకృదహమిత్యాదిప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వే లైఙ్గికే పర్వతోఽగ్నిమానితి జ్ఞానేఽగ్నేరపి

న చ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా-ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్-వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం-ధ్యానే నిర్వృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి. న చ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వం- తథా సతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా న స్యాత్. న హ్యన్యధ్యానమన్యస్మిన్నుపాయత్వమాపద్యతే. జ్ఞాతార్థస్యైవ హి సంతతస్మృతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయం- ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వంతరాసంభవాత్. న చ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాంతరజన్యం- నివర్తకజ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితి యుక్తం. ధ్యానమూలమితరవాక్యాంతరజన్యం జ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనైకవిషయం- భిన్నవిషయం వా. ఏకవిషయత్వే స ఏవేతరేతరాశ్రయత్వం. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదౌన్ముఖ్యాపాదనాసంభవః. కించ-ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రపంచాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణోపయోగః ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమననిదిధ్యాసనవిధానమనర్థకమేవ. యతో వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యా న నివర్తతే- తత ఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. కా చేయం జీవన్ముక్తిః. సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్. మాతా మే వంధ్యేతివద్వ్యాహతం వచః- యతస్సశరీరత్వం బంధః- అశరీరత్వమేవ మోక్ష ఇతి త్వయైవ శ్రుతిభిరుపపాదితం. అథ సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి. న- మిథ్యేతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తం చేత్- కథం సశరీరస్య ముక్తిః-అజీవతోऽపి ముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతి సోऽయం జీవన్ముక్తిరితి విశేషః. అథ సశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోऽపి యస్య ద్విచంద్రజ్ఞానవదనువర్తతే-స జీవన్ముక్త ఇతి చేత్. న-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య - కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధిత ఇతి బాధితానువృత్తిర్న శక్యతే వక్తుం. ద్విచంద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్య బాధకజ్ఞానభూతచంద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచంద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా.

ప్రత్యక్షత్వప్రసక్తిః. తదేవమఖిలం స్వవిషయనియమాతిక్రమాచర్మనేన తదయోగాదిత్యత్రాభిప్రేతం. ఏవం శబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం నిరాకృతం. అథ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేన దూషయతి (నచేత్యాదినా) అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయ ధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాంతరవిషయం-పాశ్చాత్యజ్ఞానమర్థాంతరవిషయమితి భిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ (న చ ధ్యానేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) ఉపాయత్వహానిరిత్యత్రాహ (న హ్యన్యధ్యానమితి) ఏకవిషయత్వేऽపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షా స్యాత్ - ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా కిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి) ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వంతరజన్యం - న తు ధ్యానం పశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశంక్య సామగ్రీభేదో న సంభవతీత్యాహ (ధ్యేయేతి) హేత్వంతరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి భావః. తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశంక్య తథా వక్తుమయుక్తమిత్యాహ (న చేతి) వికల్ప్య దూషయతి (ధ్యానమూలమితి) (ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాంతరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసివాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షా స్యాత్ -ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా స్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ (భిన్నేతి) ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమేవేత్యాహ (కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేన శమాదిర్గృహ్యతే. (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్త్వత్పక్షే నభిరుచిః పరసనీయద్వైతవాసనాయాస్సత్యత్వప్రసంగభయాత్ పరిత్యక్త ఇతి ధ్యాననియోగవాదినోऽభిప్రాయః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ (యత ఇతి) దూరోత్సారితా- వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేऽపి న్యాసూతాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా-వాక్యాదపరోక్షాసంభవాత్ దూరోత్సారితేతి భావః. (కాచేయమితి) కింశబ్దః క్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రశ్నపరో వా. తత్స్వరూపం శంక్యతే (సశరీరస్యేతి) వ్యాహతిమాహ (మాతేతి) వ్యాహతిముపపాదయతి (యత ఇతి) వ్యాహతిపరిహారార్థం తన్మతం శంక్యతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితి నిష్ఠాశేన సశరీరత్వస్యచ్ఛిన్నమూలతా జీవన్ముక్తివాదినాऽభిప్రేతా. దూషయతి (నేతి) శరీరస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాత్ తస్య ప్రధ్వంసరూపా స్వరూపనివృత్తిరనభిమతా-అతః ప్రతిభాసనివృత్తిర్వా ప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాననివృత్తిర్వా వివక్షితా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ ప్రథమం కల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యా దూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం-సశరీరత్వప్రతిభాసః. అనంతరగ్రంథే ప్రతిభాసనిర్దేశాత్. (కథం సశరీరస్య ముక్తిరితి) సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అజీవతోऽపీతి) మిథ్యాప్రతిభాసశబ్దేన భ్రాంతిజ్ఞానం వివక్షితం. జీవదజీవన్ముక్త్యోర్విశేషాభావాత్ న సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయం శంక్యతే (అథేతి) అత్ర పూర్వం సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమాన ఇత్యాదిగ్రంథాభిప్రేతార్థో వివృతో భవతి. దూషయతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేన వాసనా గృహ్యతే. తేనైవ బాధితః- బాధకజ్ఞానేన బాధిత ఇత్యర్థః. ద్విచంద్రజ్ఞానాదౌ హి బాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ (ద్విచంద్రాదావితి) న హి రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తౌ రజతభ్రమో నివర్తత ఇతి భావః. ప్రథమసూత్రే బాధితానువృత్తినిరాకరణే దోషస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా-అత్ర తు చంద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాత్ ద్విత్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతి భిదా. జరన్మాయా-

కించ- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా *వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్। బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం। బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత। ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి. అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్జీవతో న సంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః. న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. కించ- న నియోగేన సాక్షాద్బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానైకరసబ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన. నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి చేత్- కథం వా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం. మనోనైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్- మమాపి తథైవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పాద్యతే తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వక్తవ్యేతి చేత్- ధ్యాననియోగనిర్మలం మన ఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇతి చేత్- భవతో వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి- నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయవిముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. *వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితి చేత్- మమాపి *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా *మనసా తు విశుద్ధేన *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి- నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యం. *నేదం యదిదముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితి చేత్. నైవం-

వాదినో వికృత్స్నమిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాత్ ఏవముపన్యాసముక్తం. జీవన్ముక్తేశ్శ్రుతివిరోధమాహ (కించేతి) స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి) వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధకకర్మాణ్యుచ్యన్తే. తత్ఫలముచ్యతే ఇమం లోకమముం చేతి. బుద్ధే- వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే సతి. క్షేమప్రాపణం- మోక్షః. తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం- శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయం భావః- వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః, *ఏవం వర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, మోక్షస్య శరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, రశ్మ్యాదిమార్గేణ దేశవిశేషప్రాప్తిపరైః, శ్చానేకైశ్శాస్త్రైర్విరోధ ఇతి. (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణ ప్రతిషిద్ధం. న తుల్యబలైః ప్రతిరుద్ధం- అపి తు ప్రబలైః పరాహతం. ప్రాబల్యం చ భూయసాం స్యాత్ బలీయస్త్వమితి న్యాయాదితి భావః. ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ (బుద్ధే చేదితి) ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతం- ఏతేన- శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన. బౌద్ధులోమిమతానుసారేణోక్తమన్యదపి వ్యాఖ్యాతం- సర్వముపన్యస్తమిత్యర్థః. యద్వా- యథేదానీం దుఃఖోపలబ్ధిః- తథా ప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా- యథా దుఃఖనివృత్తిర్నోపలభ్యతే- తథా సుఖనివృత్తిరపి నేత్యర్థః. జీవన్ముక్తినిరాసార్థముదాహృతేన వచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్త ఇత్యాహ (అనేనేతి) జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవన్ముక్తినిరాసేన స్వమతస్థైర్యసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినో యత్నోక్తేః పరిహారో మమాపి తుల్య ఇత్యాహ (న చ నియోగేతి) నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగపక్షే అనుపపత్తిపరిహారస్య వివక్షితత్వాత్ కించ శబ్దప్రయోగః. నియోగస్య నివర్తకత్వం జ్ఞానద్వారకమితి న నివర్త్యసత్యత్వమిత్యర్థః. నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ కించిత్కారబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కథమితి) న ఖలు జ్ఞానే దృష్టః కించిత్కారో నియోగేన సంభవతి- అతస్స వక్తవ్య ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి (కథం వేతి) (వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారా వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమభిప్రేతం- *వివిదిషన్తీతి హ్యుదాహరిష్యతే. పరిహారం శఙ్కతే (మన ఇతి) తత్సామ్యమాహ (మమాపీతి) పునరాశఙ్కతే (మమ త్వితి) మనో హి సాధారణకారణం- తస్మిన్ సత్యప్యసాధారణకారణమపేక్షితం- తన్మమాస్తి- త్వయా తు వక్తవ్యమితి చేదిత్యర్థః. వైశేషికాద్యభిమతమానసప్రత్యక్ష ఇవ, ప్రకృష్టాదృష్టసహకృతమనోమాత్రకారణకే *తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యసీత్యాదిసిద్ధే యోగిప్రత్యక్ష ఇవ, చ మన ఏవాసాధారణకారణమితి పరిహరతి (ధ్యానేతి) మనోమాత్రస్యాసాధారణకారణత్వేఽపి నిర్మలతరస్య మనోవిశేషస్యాసాధారణకారణత్వం యుక్తమితి భావః. తజ్జ్ఞాపకప్రశ్నం శఙ్కతే (కేనేతి) జ్ఞాపకస్వారస్యలక్షణం స్వపక్షే వైషమ్యం దర్శయితుం పృచ్ఛతి (భవతో వేతి) నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్కస్య శాస్త్రేణ నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రమాణతయా పరాభిమతాని శ్రుతివాక్యాని శఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి) *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితి పరాభిప్రాయః. మనసో జ్ఞానసాధనత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (మమాపీతి) *న చక్షుషేత్యాదివాక్యం మనస ఏవ సాధనత్వే స్వరసం* బ్రహ్మ వేదేత్యత్ర వేదనశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వం తు న స్వరసతః ప్రతీయతే. న చ శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన తత్పరత్వావగమః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వకణ్ఠోక్తిమచ్ఛ్రుత్యన్తరాభావాదిత్యభిప్రేతం. మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్స్వచోద్యపరిహారాః సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వం, శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌ, శ్రుతిస్వారస్యహానిశ్చ భవతాం పక్షేఽధికం దూషణమితి వైషమ్యజ్ఞాపనాయ కథమిత్యాదినా ప్రతిబన్దీముఖేన తచ్ఛఙ్కాపరిహారః కృతః. ఇతి శబ్దో నానన్తరవాక్యశేషః - అపి తు ప్రకరణశేషః- ఉపాస్యత్వప్రతిషేధం శఙ్కతే (నేదమితి) పరిహరతి. (నైవమితి) తస్య వాక్యస్యైవం నిర్వాహో నానయా క్రమ ఇత్యర్థః. ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ

నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే-అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః- నేదం బ్రహ్మ. తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి -యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యం చ స్యాత్,. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవ పరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్య నివృత్తిః.——

యదపి కైశ్చిదుక్తం- భేదాభేదయోర్విరోధో న విద్యత ఇతి. తదయుక్తం-నహి శీతోష్ణతమఃప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే. అథోచ్యేత-సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వం చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే-కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నం - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నం. ఛాయాతపాదిషు హి విరోధస్సహానవస్థానలక్షణోఽభిన్నాధారత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపి నోపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే-యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి. న చైకరూపం కించిదపి వస్తు లోకే దృష్టచరం. న చ తృణాదేర్జ్వలనాదివద్భేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘటముకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనా చావస్థానాత్. న చాభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చ ఏక ఏవాకార ఇతీశ్వరాజ్ఞా - ప్రతీతత్వాదైకరూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతాం. నహి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూపలభ్యమానేషు ఇయం మృదయం ఘటః ఇదం గోత్వమియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి-అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి. అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ-వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తీతి చేత్. నైవం - వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదం చ వ్యావర్తమానమితి పురోఽవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నే వ్యక్త్యాకారే విశేషే చైకత్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యే చైకత్వబుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః

(నాత్రేతి) కస్తర్హ్యర్థ ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) కథం వైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) *యదిదముపాసత ఇత్యత్రేదమంశే నిషేధస్య తాత్పర్యమితి భావః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా విహిత ప్రతీకోపాసనోపాస్యాని హి పరిచ్ఛిన్నాని- నేదం బ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నం తదేవ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన *అన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి. యద్వాచాఽనభ్యుదితం-వక్తుమశక్యం-అపరిచ్ఛిన్నం. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితి వాక్యాన్తరవిరోధ ఉక్తః. స్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)—— అథాయమేవ ధ్యాననియోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతం భేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) ప్రథమం సంక్షేపేణ దూషయతి (తదయుక్తమితి) నియమేనాభిన్నాధారత్వలక్షణస్సహానవస్థానలక్షణశ్చేతి విరోధో ద్విధా. ఆదిశబ్దేన తృణదహనాదేరివ నాశ్యనాశకభావో వివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపి విరోధోఽస్తీత్యాహ (నహీతి) అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి) వక్ష్యమాణోపయికమర్థం శిక్షయతి (సర్వం హీతి) శీతోష్ణాదిష్వపి విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సర్వం చేతి) కథం భిన్నాభిన్నత్వమిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలమ్భస్థలవైరూప్యం వక్తుమాహ (ఛాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి) అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి) ఉపలబ్ధిమభినయేన దర్శయతి (యథేతి) అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (నచేతి) నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్తృతీయోఽపి విరోధో నాస్తీత్యాహ (నచ తృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేన నాశ్యనాశకలక్షణవిరోధో వివక్షితః. తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి) జాతిగతోఽభేదః - వ్యక్తిగతశ్చ భేద ఇతి కథమేకస్య భేదాభేదావితి శఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (నచాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య- జాతేః. భిన్నస్య- వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేద ఏవాకారః- వ్యక్తేర్భేద ఏవాకార ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయా స్వీక్రియతే- నహి ప్రమాణతర్కానాదరేణ హఠాత్కశ్చిదర్థః స్వీకార్య ఇతి భావః. ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతిం శఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి) తథా స్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః (ద్వైరూప్యమపీతి) అనిష్టమపీత్యపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. ప్రతీతత్వమేవాపసాదయతి (నహీతి) ఇయం జాతిః ఇయం వ్యక్తిరితి వివిక్తే హి- అత్రాభేదః అత్ర చ భేద ఇతి వక్తుం యుక్తం- న తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ఏకమేవ వస్తు జాత్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమభిన్నం చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. మృదయం ఘట ఇత్యనేన మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయో భేదాభేదసాధకయుక్తిరుక్తా భవతి. అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యాం వివేకం శఙ్కతే (అనువృత్తీతి) పరిహరతి (నైవమితి) వివిక్తాకారానుపలబ్ధిం వివృణోతి (నహి సుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలమ్భే సతి హ్యస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం అస్మిన్నంశే వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః- అంశభేదః. తర్హి కథముపలమ్భ ఇత్యత్రాహ (యథా సంప్రతిపన్న ఇతి) విశేషః - వ్యక్తిః. యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యేకత్వం చ సంప్రతిపన్నం - తథా కార్యకారణయోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చ ఏకత్వబుద్ధిర్జాయత ఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తో భవతి. సహోపలమ్భనియమః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, చార్థాదుక్తం భవతి- న వివేక్తుం శక్నోతీత్యుక్తేః. ఏవం జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. అథ పిణ్డానాం పరస్పరభేదాభేద ఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలనైల

కాలత్వాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతం. అథోచ్యేత — మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్ — అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహితహుతవహజ్వాలాయత ఇతి. తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధనసామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిలసితం. తథాహి — అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేవాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయోరభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్క్వచిద్బాధో దృశ్యతే — తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోఽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః — అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్రాభేద ఏవ స్వాభావికః — భేదస్త్వౌపాధికః. కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *తత్త్వమసి *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, *బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే, అభేదశ్రవణాచ్చ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి *తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ — తత్ర *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్, *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదేనేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే. ననుచ *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే, — వక్ష్యతి చ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి, నైతదేవం — *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి — సర్వైః కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే — సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం భవతి — అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యన్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే —

క్షణ్యం స్పష్టం. నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యం. అత్యన్తభేదః — అభేదాసహో భేద ఇత్యర్థః. అత్ర చోద్యమాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) దేహాత్మనోస్సద్ద్రవ్యాత్మనైకత్వేఽభిమతేఽపి దేహరూపేణాత్మరూపేణ వా తయోరైక్యస్యాప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నాభిన్నత్వమనిష్టమితి భావః. పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకం, అబాధితశ్చ భేదాభేదస్తత్త్వ, మిత్యజానతోక్తమిత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) పరిహారౌపయికమర్థం శిక్షయతి (అబాధిత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) జాతివ్యక్త్యోరపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (ఖణ్డ ఇతి) ఏవం లౌకికార్థానాం భేదాభేద ఉక్తః. తదుపజీవ్య వైదికేష్వప్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అతఏవేతి) అతః — భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర *అంశో నానావ్యపదేశాదితి సూత్రం స్మారితం. అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతి భాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతం. చిద్బ్రహ్మణోస్తు భేదాభేదౌ స్వాభావికావితి యాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్రేతి) (కథమితి) భేదాభేదసద్భావే తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యర్థః. అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథా చేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి) దాశకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమ ఇతి) నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యో నిత్యానామితి) (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి) క్రియాగుణాః — సంసారహేతుగుణాః. ఆత్మగుణాః — మోక్షహేతుగుణాః. తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః. అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశో భేదనిషేధశ్చాభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తాభేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధం. ముక్తాభేదం దర్శయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) సహశబ్దో భోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః. భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహరతి (నైతదితి) భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తాభేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి (నాన్య ఇతి) భేదప్రతీతిం పరిహరతి (సోఽశ్నుత ఇతి) సోఽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః. బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే — గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి. కిం బ్రహ్మ పృథక్స్థితోఽశ్నుతే — ఉతాపృథక్స్థిత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం — అతో నాత్ర భేదప్రతీతిరితి యావత్. ఏతదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్త్రన్తరాపేక్షయా దోషః — భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః. పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమాహ (జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇ

అన్యథా*సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేదఏవస్వాభావికః-భేదస్తుజీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం, చబుద్ధీన్ద్రియదేహోపాధికృతః. యద్యపిబ్రహ్మనిరవయవం-సర్వగతంచ-తథాప్యాకాశఇవఘటాదినాబుద్ధ్యాద్యుపాధినాబ్రహ్మణ్యపిభేదస్సంభవత్యేవ. నచభిన్నేబ్రహ్మణిబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః - బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణిభేదఇతీతరేతరాశ్రయత్వం-ఉపాధేస్తత్సంయోగస్యచకర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్యచానాదిత్వాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-పూర్వకర్మసంబద్ధాత్ స్వసంబద్ధఏవోపాధిరుత్పద్యతే- తద్యుక్తాత్కర్మ-ఏవంబీజాఙ్కురన్యాయేనకర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్నదోషఇతి. అతోజీవానాంపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదఏవస్వాభావికః-భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాంపునఃపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదవత్ భేదోపిస్వాభావికః-ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్, తథాభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతోజీవకర్మానురూపంబ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నస్వభావాఏవోపాధయఉత్పద్యన్తఇతి.———అత్రోచ్యతే-అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరంవేదాన్తవాక్యజాతమితివేదాన్తవాక్యైరభేదఃప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిఃకర్మశాస్త్రైఃప్రత్యక్షాదిభిశ్చభేదఃప్రతీయతే - భేదాభేదయోఃపరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపిభేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవపరమార్థఇత్యుక్తం. తత్రాయముక్తం- భేదాభేదయోరుభయోరపిప్రతీతిసిద్ధత్వాన్నవిరోధఇతి. తదయుక్తం-కస్మింశ్చిత్కస్యచిద్విలక్షణత్వంహితస్మాత్తస్యభేదః- తద్విపరీతత్వంచాభేదః. తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్రసంభవమనున్మత్తఃకోబ్రవీతి. కారణాత్మనాజాత్యాత్మనాచాభేదః-కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభేదఃఇత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్ . న-వికల్పాసహత్వాత్ . ఆకారభేదాదవిరోధంవదతఃకిమేకస్మిన్నాకారేభేదః-ఆకారాన్తరేచాభేదఇత్యభిప్రాయః- ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్కల్పేవ్యక్తిగతోభేదః-జాతిగతశ్చాభేదఇతినైకస్యద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితిచైకమేవవస్త్వితిచేత్ - తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధఃపరిత్యక్తస్స్యాత్ . ఏకస్మింశ్చవిలక్షణత్వతద్విపర్యయావిరుద్ధావిత్యుక్తం. ద్వితీయేతుకల్పేఅన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయ, మప్రతిపన్నంచతదాశ్రయభూతంవస్త్వి, తితృతీయాభ్యుపగమేపిత్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్యమేవోపపాదితంస్యాత్ -నపునరభేదః. ఆకారద్వయనిరూప్యమాణావిరోధంతదాశ్రయభూతేవస్తునిభిన్నాభిన్నత్వమితిచేత్ -స్వస్మాద్విలక్షణంస్వాశ్రయమాకారద్వ

త్యర్థః. తదుపపాదయతి (అన్యథేతి)అభేదస్యస్వాభావికత్వంనిగమయతి(తస్మాదితి) ముక్తౌభేదనిషేధాదర్థసిద్ధంభేదస్యౌపాధికత్వమేవకారేణాభిప్రేతం. ఉపాధికఇత్యపేక్షాయామాహ (భేదస్త్వితి)ఔపాధికత్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః. శఙ్కాద్యోతకోవా. బ్రహ్మణోవిభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాంసర్వగతఉపాధిర్బ్రహ్మణ్యేవేతితదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాత్ జీవేశ్వరభేదోనసంభవతీత్యత్రాహ (యద్యపీతి)అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (నచేతి)ఈశ్వరాంశేకర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్యభేదపూర్వకత్వం. ప్రవాహానాదితయాపరిహరతి (ఉపాధేరితి) కథముపాధితత్సంయోగకర్మణాంప్రవాహానాదిత్వం-తేనచాన్యోన్యాశ్రయపరిహారఃకథమితిశఙ్కాయాంతద్వివృణోతి(ఏతదుక్తమితి) (తద్యుక్తాత్కర్మేతి)కర్మవశ్యత్వంహిజీవత్వం-ఉపాధినాజీవత్వంజీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిరిత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ(అతఇతి)అచిదంశేవైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాంపునరితి) పునస్త్వర్థః.వైషమ్యేహేతుద్వయమాహ(ఉపాధీనామితి)భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి(అతోజీవకర్మేతి)———అథభేదాభేదపక్షంధ్యాననియోగవాదీదూషయతి (అత్రోచ్యతఇత్యాదినా)పూర్వంయదపికైశ్చిదుక్తమితిప్రక్రాన్తస్యపక్షస్యోత్థాపకంసఙ్కలితస్థలందర్శయితుమాహ(అద్వితీయేతి)తత్సఙ్కలితస్థలందర్శయతి (తత్రాయముక్తమితి) భేదాభేదవిషయప్రతీతిందూషయిష్యన్పూర్వంతయోర్విరోధముపపాదయితుంతత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి)విలక్షణత్వం-అన్యత్వం.ఇదమిదంనభవతి- ఇదమిదంభవతీతిహిభేదాభేదవిషయప్రతీతిః.తతఃకిమిత్యత్రాహ(తయోరితి)భేదాభేదఇతినకస్యచిద్ధర్మస్యసంజ్ఞా-లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణోర్థోభేదాభేదశబ్దస్యస్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽవర్జనీయఇత్యర్థః. కించ-అనేనక్వచిదపివిరోధోనాస్తీతివక్తుంనశక్యం-త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః. యదిభావాభావయోర్నవిరోధః- తర్హిభిన్నాభిన్నత్వంభవతినభవతీతిస్వపరవచసోరపివిరోధాభావఃస్యాత్ . పరోక్తంపిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి(కారణాత్మనేతి)వికల్ప్యదూషయతి(నేత్యాదినా)(ఏకస్మిన్నాకారఇతి)ఆకారశబ్దోపదార్థపరః. (పూర్వస్మిన్కల్పఇతి)తత్రజాతివ్యక్త్యోఃకింపరస్పరంభేదః-ఉతాభేదః- ఉతభేదాభేదఇతివికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి(వ్యక్తిగతఇతి)ద్వితీయమనువదతి(జాతిరితి)దూషయతి(తర్హీతి)విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. తృతీయందూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి)జాతిర్వ్యక్తిర్భవతినభవతీతిభావాభావవిరోధఃస్థితఏవేత్యర్థః. కణ్ఠోక్తపూర్వవికల్పేద్వితీయంశిరోదూషయతి(ద్వితీయేతుకల్పేఇతి)అత్రతృతీయస్యజాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽప్రతిపన్నత్వంనామైకందూషణమధికం.తదిదమప్రతిపన్నంచేత్యనేనాభిప్రేతం.ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపిదూషణమాహ(తృతీయాభ్యుపగమేపీతి)(నపునరితి)అన్యథాత్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. అథతృతీయేవస్తున్యాకారద్వయేనభేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వంశఙ్క్యతే (ఆకారద్వయేతి)ఇదమాకారద్వయంస్వాశ్రయేణభిన్నం-ఉతాభిన్నం-ఉతభిన్నాభిన్నమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి(స్వస్మాదితి)స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరం. భేదా

యుంస్వీకృత్యైకస్మిన్ విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అపిలక్షణంతు కథంతరాం. ఆకారద్వయతద్వ
తోర్భేదాభేదాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. నచ సంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్ర
తీతివత్ ససామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే- యత ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ స
ర్వప్రతీతేః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః- ప్రకార్యంశో వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మ
ణో భిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాదభేదస్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేదప్ర
త్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్యుః. తతశ్చ
*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవం- అజ్ఞానాదిదోషాణామ
పరమార్థత్వాత్. భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధి సంసర్గ,
స్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థత ఏవ భవేయుః. నహి బ్రహ్మణి నిరవయవేఽచ్ఛేద్యే స
మ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే - అపితు బ్రహ్మస్వరూప ఏవ సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వ
కార్యాణి కుర్వన్తి. యదిమన్యేత- ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః - స చాణుపరిమాణః. అణుత్వం చావచ్ఛేదక
స్యమనసోఽణుత్వాత్. స చావచ్ఛేదోఽనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే ప
రే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః - ఉతా
చ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః - ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపం - అథో
పాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరం- అథోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వం
చ జీవస్య స్యాత్,- ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనం. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధి

ధేపయోరేకాశ్రయత్వేన హి విరోధః- అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయం హి న భేదాభేదయోరాశ్రయభూతం- అతో న తదవిరోధనిర్వాహకం. అగ్నిగ
తం హైమశ్యహూజ్వల్యం చాకారద్వయం అగ్నౌ శీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం న భవతీత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అపిలక్ష
ణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతి తస్య విరుద్ధధర్మద్వయనిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః- అత్ర త్వాకారద్వయమేవ నాస్తీతి నితరాం విరుద్ధధర్మసమావే
శాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ కథంతరామిత్యుక్తం. తృతీయం శిరో దూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్య చ భిన్నాభిన్నత్వని
ర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితం- తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తి చేత్ - తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థా
స్యాదిత్యర్థః. అథ కిం ప్రష్టేనుపపన్నం నామేతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి (నచేతి) హేతుమాహ (యత ఇతి) తస్యాం ప్రతీతౌ ప్రకార
ప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) అనేనేదమపి పరిహృతం- మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, సహోపలమ్భనియమః, ఏకశబ్దానువిద్ధ
ప్రత్యయః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిః, శ్చేతి హేతుచతుష్టయం. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికర
ణ్యహేతుః- అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకారప్రకారిణోస్సమ్బన్ధనియమాదేవోపపన్నా- అతః ప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయా నావకాశః.
సమ్బన్ధనియమ ఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోఽయం గౌరితి ప్రత్యయోఽప్యేకో వర్ణోఽయమితివద్విశేష్యైక్యవిషయః- న తు విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయః. ప్రథ
మపిణ్డగ్రహణేఽపి ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదే నైవ ప్రతీతిః. కించ- సహత్వమపి భేదసాధకం- ద్వయోరేవ హి సాహిత్యం. న సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిప
న్నైభిన్నే అభిన్నే చ న దృష్ట ఇత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషు చాదృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే- నిత్యేభ్యో
ఽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తం గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా నిత్యత్వానిత్యత్వసాధకం స్యాత్. కించ- సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమో భేదని
యమహేతురేవ. అత్ర జాతిరత్ర వ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణం జాతేః పిణ్డవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. తచ్చ సహోపలమ్భనియమాన్తర్గతం- దేశతః కాలతశ్చో
పలమ్భనియమో హి సహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతః కాలతశ్చ సమ్బన్ధనియమకృతస్సహోపలమ్భనియమః. కించ- సహోపలమ్భనియమోఽసిద్ధః- ఇ
దం రజతమితి శుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్య వైదికేఽపి
తత్సద్భావమాహ (అత ఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధే నైకస్మిన్వస్తుని తయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. భేదాభేదనిరాసముపజీవ్యాభేదస్యైవ తాత్త్వికతా
మాహ (తస్మాదితి) దోషసమ్బన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి) అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి) పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి)
తదుపపాదయతి (నహీతి) అఙ్గుల్యాదేరివ చ్ఛేదోఽన సంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తస్య హేతుర్నిరవయవత్వం. భిత్త్వా - అచ్ఛిన్నత్వేఽపి పాణిపాదాది
వత్ ప్రతినియత ప్రదేశభేదే నేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన చ్ఛేదనేన వా బ్రహ్మణి సమ్బన్ధముపాధయో నార్హన్తి- నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. నిరవయ
వత్వేఽప్యచ్ఛేద్యత్వేఽపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తిం శఙ్కతే (యదిమన్యేతేతి) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః- జీవభావాదు
పాధ్యవచ్ఛేదః, కర్మణా జీవభావః- తస్మాత్కర్మేతి, చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తం. దూషయితుమాహ (అయం ప్రష్టవ్య ఇతి) వికల్ప
యతి (కిమితి) అణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయసంభవాత్ తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమకల్పావాభ్యాం వినాగతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణ కృతౌ-
న తు పరాభ్యుపగత్యా. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేఽప్యుపచారవృత్తేః చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ పఞ్చమః. ప్రథమం శిరో దూ
షయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి) దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి) తదుపపాదయతి (ఏకస్య సత ఇతి) ద్వితీయం దూషయతి (ద్వితీయే త్వితి) దూషణాన్తరమా

సంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవస్యుః, ఉపాధౌగచ్ఛత్యుపాధినాస్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణేబన్ధమోక్షౌచస్యాతాం, ఆకర్షణేచాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్యబ్రహ్మణఆకర్షణంస్యాత్. నిరంశస్యవ్యాపినఆకర్షణంనసమ్భవతీతిచేత్ - తర్హి ఉపాధిరేవగచ్ఛతీతిపూర్వోక్తఏవదోషస్స్యాత్. అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషుసర్వోపాధిసంసర్గేసర్వేషాం ఉపహితానాం బ్రహ్మణఏవప్రదేశత్వేనైకత్వేనప్రతిసన్ధానంస్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానేచైకస్యాపిస్వోపాధౌగచ్ఛతః ప్రతిసన్ధానంనస్యాత్. తృతీయేతుకల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేనజీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాత్, సర్వేషుచదేహేష్వేకఏవజీవస్స్యాత్, తురీయేతుకల్పే బ్రహ్మణోऽన్యఏవజీవఇతి జీవభేదస్యౌపాధికత్వంపరిత్యక్తంస్యాత్. చరమేచార్వాకపక్షఏవపరిగృహీతస్స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేనకృత్స్నస్యభేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యం. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరత్వాభావేऽపిశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేऽపిధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాంబ్రహ్మస్వరూపేప్రామాణ్యముపపన్నమితి.—

తదప్యయుక్తం- ధ్యానవిధిశేషత్వేऽపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తంభవతి- బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యానికింధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యంప్రతిపద్యన్తే- ఉతస్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపేతాత్పర్యంనసమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. నచవాచ్యం- ధ్యానంనామస్మృతిసన్తతిరూపం - తచ్చస్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితిధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం *ఇదంసర్వంయదయమాత్మా *బ్రహ్మసర్వానుభూః*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదీనిస్వరూపతద్విశేషాదీనిసమర్పయన్తితేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావేప్రమాణమితి- ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేऽపి *నామబ్రహ్మేత్యాదిదృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేऽపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేऽపిబాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవపురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, క్వచపరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వంనసమ్భవతీతిప్రాప్తం॥ ....

తత్రప్రతిపద్యతే (తత్తుసమన్వయాదితి) సమన్వయః- సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోऽభిధేయతయాన్వయాత్-

---

హ(ఉపాధావితి)ఆకర్షణేనవినాతత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ(ఆకర్షణేచేతి) అనుపపత్త్యాతదనభ్యుపగమమాశఙ్క్యపూర్వోక్తదూషణేనవ్యవస్యతి(నిరంశస్యేతి)దూషణాన్తరమాహ(అచ్ఛిన్నేతి)తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ(ప్రదేశభేదాదితి)తృతీయంశిరోదూషయతి(తృతీయేత్వితి) (అనుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాదితి)నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వశ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వంహిపరాభ్యుపేతం. జీవేశ్వరభేదాభావప్రసక్తౌ, జీవానాంపరస్పరభేదాభావప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థః. చతుర్థపక్షందూషయతి(తురీయేత్విత్యాదినా) (చరమఇతి) అచిద్ద్రవ్యస్యైవచేతనత్వవచనాత్తస్యచేతనబ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అతఇతి)———ధ్యాననియోగవాదిపక్షంమీమాంసకోదూషయతి(తదప్యయుక్తమితి)నకేవలంనిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధివాదపక్షోऽనుపపన్నః- ఇదమపిమతమనుపపన్నమిత్యపిశబ్దస్యభావః. కుతఇత్యత్రాహ(ధ్యానేతి)ధ్యానవిధిశేషత్వేకథమర్థసత్యత్వేతాత్పర్యాయోగః- విధిశేషత్వంహిత్యాస్వాతన్త్ర్యేణవా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యంస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)దూషయితుంవికల్పయతి (బ్రహ్మస్వరూపేతి) ప్రథమంశిరోదూషయతి(ఏకేతి)ఏకవాక్యత్వం- మహావాక్యైకత్వం. ద్వితీయందూషయతి(భిన్నేతి)అనవబోధకత్వందుఃఖసాధ్యశ్రవణాదౌప్రవృత్త్యయోగాత్. ఏకవాక్యత్వపక్షేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ(నచవాచ్యమితి)కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి) *నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషుదృష్టివిధిషువిశేష్యసత్యత్వేऽపివిశేషణాసత్యత్వేనవిశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయం- ఇహాపితథైవేత్యర్థః. సార్థసంగ్రహంపూర్వపక్షముపసంహరతి(అతఇతి)ననుప్రథమసూత్రేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యసమర్థనమేతదధికరణపూర్వపక్షేవిధిశేషతయాతత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చకథంఘటతే. ఇత్థం - తత్రతుఫలత్వేనసిద్ధిరుక్తా - ఫలతయాసిద్ధ్యతః పారమార్థ్యాభావేస్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్ తత్పారమార్థ్యంసిధ్యతీతి- ఫలతయాతత్సిద్ధిసమర్థనంసాధీయః. అత్రతుధ్యానవిధికర్మత్వేనతత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా- నతుఫలతయాతత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః. ......

ఏవముపన్యస్తంపూర్వపక్షమభిప్రేత్యసూత్రకారేణైతత్సూత్రంప్రణీతమిత్యాహ(తత్రేతి) ప్రతిపద్యతే-సిద్ధాన్తః ప్రాప్నోతి. జ్ఞాయతఇతివార్థః. సమన్వయశబ్దంవిస్తరేణవ్యాచష్టే(సమన్వయఇత్యాదినా)కస్యకేనాన్వయఇత్యపేక్షాంపూరయన్వాక్యార్థంయోజయతి(పరమేతి)పరమపురుషార్థత్వోపపాదకమనవధికేతిపదం- పురుషేణార్థ్యత్వంహిపురుషార్థత్వం- ఆనన్దరూపతయాపురుషార్థత్వం- తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమి

ఇతి - శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్ వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహేఽపి ప్రయోజనపర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. ఏతదుక్తం భవతి - అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరకిన్నరకింపురుషయక్షరాక్షసపిశాచమనుజపశుశకునిసరీసృపవృక్షగుల్మలతాదూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవసమ్బన్ధే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయద్ వేదవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి - ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి. ఏవంరూపం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత ఇతి వేదనాదిశబ్దైరుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా - స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్ పశ్చాత్ తదుపాదానే చ ప్రయతతే,- యథా చ - కశ్చిద్ రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతః స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్షః సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ - పితా తే సర్వలోకాధిపతిః

తిభావః. స్వయమననుకూలస్యాసుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వమస్తీతి ద్యోతయితుం ప్రవృత్తిజ్ఞానవనికేతాదిపదే నిర్దిష్టా. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి) పూర్వపక్ష్యాద్యశఙ్కితదోషలబ్ధమర్థమాహ (సిద్ధ్యత్యేవేతి) *సత్యమిత్యాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిం తన్మోక్షసవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ వదతో మతే ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్ - వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేఽస్వరూపసిద్ధత్వాత్. మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిరిత్యుభయపక్షదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపాదయితుం తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతః సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యం, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం, చాభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహేఽపి పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ- రాజకులప్రసూతః. రాజకులాన్తరజో వా. కౌలేయకాః- శ్వానః. శ్వపచజీవినో మ్లేచ్ఛా వా లక్ష్యన్తే. యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీ పురుషః ప్రతీయతే-తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థప్రతిపత్తృపురుషస్థానే తస్మిన్నాకాఙ్క్షితః. స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః. బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం-కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం-స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టం- తథాసతి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మణః పురుషార్థాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మానుభవప్రతిబన్ధాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః-నతు తత్ర నైష్కర్మ్యాదిష్వపి ప్రాయేణ. శోకమోహాదికర్మాతి. దేవాసురాదిపరిగణనం తేషాం బ్రహ్మభోగ్యత్వప్రదర్శనార్థం. యోగ్యాయత్పుంస్త్వస్యాపి నాసనానుభవసంభవః... -అతోఽనవధికాతిశయానన్దజననత్వోక్త్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుకూలత్వం సిద్ధమిత్యానన్దత్వముపపాదితం భవతి. స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తం. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యం సిద్ధం. ప్రవృత్త్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తం- ఇష్టసుఖోపసాధనతయోపాదేయత్వాత్, దుఃఖాత్మకతయా స్వతో భోగ్యత్వాభావాచ్చ. ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవంభూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణి వాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ-తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణం తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీని వాక్యాన్యపి న నిష్ఫలానీత్యర్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (యథేతి) ఏవం పరోక్షజ్ఞానజనకస్యైవ వాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వేఽపి ఫలవిశేషాపేక్షయా ధ్యానప్రవృత్తిర్యుక్తా- యథా *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత *అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వేఽపి ఫలవిశేషాపేక్షయా తత్తత్కర్మాన్తరారమ్భ ఏకస్యైవ కర్మణ ఆవృత్తిశ్చోపపద్యతే, యథా పుత్రజన్మశ్రవణసఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖాపరోక్ష్యానుభవాయ ప్రవృత్తిరుపపద్యతే, తథాత్రాపీత్యభిప్రాయః. అత్ర నిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాదుక్తం-ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ. *తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయుః ఇతి హి శ్రుతిః. నిధిరస్తీతి వాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి (తృప్తస్సన్నితి) *అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః *భగవతోఽహం పుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ *మాతా పితా భ్రాతా *భూతానాం యోఽవ్యయః పితా *ఏక ఇష్టో జగతో బభూవ *రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వప్రదర్శనాయ రాజకుమార ఇతి భగవతి రాజత్వం చేతనే కుమారత్వం చోపవర్ణితం. అత్ర కుశలవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః. బాలక్రీడాసక్త ఇత్యనేన చేతనానాం బాహ్యవిషయప్రావణ్యం సూచితం. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్త ఇత్యనేన భగవత్సకాశబహిష్ఠత్వం, దర్శితం పరమవ్యోమాలాభశ్చ. మార్గాద్భ్రష్ట ఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః ఖ్యాపితః. ద్విజవర్యేణ వర్ధిత ఇత్యనేన భగవద్దాసత్వప్రతిపత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాదినిష్పాదకాచార్యసమ్బన్ధోఽభిప్రేతః. షోడశవర్షః-భోక్తృత్వావస్థా భోగ్యతావస్థా చేతి భావః, సర్వకల్యాణగుణాకరః-*నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమల ఇత్యాద్యుక్తైర్భగవదభిమతైర్గుణైః పూర్ణతా సూచితా. పితా త ఇత్యాదినా భగవద్గుణ

గాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్యశౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిమాన్ [illegible] పురన
క్షేత్రే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శ్రుతవాంశ్చేత్ — తదాఽసౌ నాహం [illegible] త్రస్య
తాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతి — రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తం [illegible] హార
వర్ణనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వా అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి - పశ్చాత్ తముపాదానేన [illegible]
పుభౌ సఙ్గచ్ఛేతే, చేతి. యత్తు పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞసమాశ్రయణాపి [illegible]

నాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవదర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి - తదసత్ - అర్థసద్భావాభావే [illegible]
జ్ఞాతో హ్యర్థః పురుషార్థాయ న భవతి. బాలాతురాదీనాం తు వ్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షోత్పత్తిః - తేషాం [illegible]
స్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యదర్థాభావనిశ్చయో జాయేత - తత్ తదానీమేవ హర్షో నివర్తేత. ఉపనిషదే
ష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వతాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానేనాప్యపి పురుషార్థపర్యవసానం న స్యాత్.

గాంభీర్యాదిపదతాత్పర్యం. గాంభీర్యాద్యుపాసకం ప్రతి సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. శౌర్యాదయః పరత్వే స్థితాః. గాంభీర్యం - స్వ[illegible] దాస[illegible]
మానగౌరవానపేక్షత్వం. ఔదార్యం - దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధిరహేణ ప్రకృష్టతమం [illegible]. అదాత్ [illegible] *బు
ణం ప్రవృద్ధమివ [illegible]. వాత్సల్యం - దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిః. యథా మాతుర్వత్సే. సుశీలం హీనానా [illegible]
భావత్వం. తద్వత్తా సౌశీల్యం. శౌర్యం- శత్రుమధ్యే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం. * [illegible] వీర్యం -
అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణం. అత్రానుక్తమపి స్థైర్యమపి సంగ్రహ్యం. తస్య శత్రుభిర్వశీకర్తుమశక్యత్వం [illegible] *సముపజనితా
సుమహ్లభక్తిభి భగవదభిప్రాయస్యానిత్యః పురవరమిత్యనేన బ్రహ్మపురాఖ్యశరీరాన్తస్థితి రభిప్రేతా. త్రిపాద్విభూతి [illegible] తు వా [illegible] కదా
వర్ణానప్రయోగసామర్థ్యవిషయేతిః. తస్యైతరత్ [illegible] కేనచిదిత్యభిప్రేతం. యదా అధ్యయనాధికారయితా సురుదేవ [illegible] పదేశాసంభవః - తదాయ
ముఖియ [illegible] పూర్వాన్ద్విజవర్యమేవాభిధత్తే - తదసంభవే బ్రహ్మోపదేష్టృపురుషమాత్రాభిప్రాయః. అన్యత్కేనచిదిత్యనేన [illegible]
నైవ వేత్తి చ తాత్పర్యం గ్రాహ్యం. శృణోతి చేదిత్యనేన భగవద్జ్ఞానస్య గుణ్లభత్వమభిప్రేతం. నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతీత్యనేన వాక్యస్య పురుషార్థపర
త్వం దర్శితం. రాజా చేతి రాజస్థానీయో హ్యుపాసకో వివక్షితః. అనేన సర్వవిధభోగ్యత్వస్య భగవతి పుష్కలత్వాత్ [illegible] ప్రవిష్టవాన్
ఇతి జ్ఞాపితం. స హి భగవతో జ్ఞానం పరోక్షరూపం. అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతీత్యనేన వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం దర్శితం. రాజా చేత్యా
దిగ్రన్థస్యాపాతప్రతిపన్నార్థోఽప్యవిరుద్ధః. ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యం దర్శయితుమయమేవ [illegible] జ్ఞాపయితుం ముక్తం [illegible] పాదానేన ప్రభృతి,
పశ్చాత్తావుభౌ సఙ్గచ్ఛేతే చే, చ. అత్ర పూర్వమేవ అర్థాద్రాజకులం గచ్ఛేత్ మహార్హన్నామ్నో [illegible] వాక్యోపాహరణాదివ [illegible]
చ్ఛాయమప్యర్థోఽర్థసిద్ధః - కిం క్రియా తీర్థకార్యపరతయైవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం - ఉత క్రియాకార్యం నాతను [illegible] వా ప్రవృత్తి [illegible]
భిదధత్ విపత్సర్యవసాయిత్వమితి మతం. న ప్రథమః - అర్థాద్రాజాసంసేవేత్యాదీనాం స ప్రయోజనత్వాత్. న ద్వితీయః - [illegible] గుణరత్నవ
రేఖాపరాణాం శాస్త్రాణాం ప్రయోజనశాలిత్వాత్. న చ తత్రాపి ఖనన [illegible], పర్యన్తం వాక్యానాం కల్ప్యం - తదానీం [illegible] ఖననాదిప్ర
కారస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ. అత్రాప్యైహికామ్నాయవత్. పుష్కరస్య [illegible] ప్రాప్తం. వాక్యాని [illegible] జ్ఞాపనమాత్రపర్య
వసాయీని. అతః ప్రవర్తకార్థపరతయైవ ప్రయోజనపర్యవసానమితి నియమో భగ్న ఇతి. అథ పూర్వపక్షిణో మతమనుభాషతే (యత్తు పునరితి) వేదాన్త
వాక్యానామర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా- తదర్థసద్భావాభావే పురుషార్థపర్యవసానాదితి హేతుర్వివక్షితః. దూషయతి (తదసదితి) తు
తదిత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావ ఇతి) ఇదం వాక్యం పక్షవిషయం. పక్షవ్యాప్తం సాధారణం వా. [illegible]. అర్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి
పురుషార్థపర్యవసానాభావాదిత్యర్థః. అర్థాసద్భావేఽపి పురుషార్థోఽప్యశ్యతే ఇతి శఙ్కాయాం తత్రార్థసద్భావనిశ్చయాభావముపపాదయతి (బాలాతురాదీ
నామితి) తదేవోపపాదయతి (తేషామేవేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షేఽప్యన్తర్మతం పక్షే స్ఫుటీకరోతి (ఉపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్ద
నవాక్యేష్విహ భ్రాన్త్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానం స్యాదితి చేత్ - తద్యదిహ కర్మజితో లోకః క్షీయతే, నాంస్తుమఙ్గలం [illegible] దృష్ట్వా
ద్యన్తే, ఇత్యాదీనాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరవాక్యానామివ *స్వర్గకామో యజేత *సకల [illegible] ఇత్యాదివాక్యానామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషా
ర్థపర్యవసానం కిం న స్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్య విప్రలిప్సామూలవాక్యస్యేవ భ్రామకతయా పురుషార్థపర్యవసానమయుక్తం - తథాస
తి శాస్త్రస్య నిరూపకాభావ [illegible] స్వపుత్రశిష్యాదీనామధ్యాపనాదౌ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతి చేత్- అపౌరుషేయస్యాధ్యాపనాదిప్రవృత్తినై
యర్థ్యం చ వేదాన్తవాక్యేష్వపి తుల్యం. కర్మవిధీనాం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాం కర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాదిప్రవృత్త్యు
పపత్తిరితి చేత్. న- అస్య [illegible] దేహాత్మభేదే తత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశఙ్కాయాం తత్త్యాంతస్య [illegible] ప్రరోచనానుపపత్త్యా విధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్య
నుపపత్తేః. తర్హ్యాసద్భావభ్రాన్తిహేతుః శ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్విక ఇతి చేత్ - తత్పురుషార్థభూతస్యపరమాత్మనః ప్రతిపాద్యత్వేఽపి తుల్యం. దేహాత్మభేదసాధ
కహేత్వన్తరసంభావాదన్యభ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయ ఇతి చేత్- తర్హి తేనైవ హేత్వన్తరేణ దేహాత్మభేదస్సిద్ధ ఇతి తద్బోధనాయ వేదాన్తవాక్యానామనపేక్షిత
త్వాద్విధిశేషతయాఽధ్యాపనాదికం నోపపద్యతే. ఏవం నిరూపకాధికారస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్త్యా ప్రవర్తక

అతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతి సిద్ధమ్.......

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

వాక్యానాం ప్రతిష్ఠితత్వమపి ప్రత్యక్షౌపనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యం ప్రవృత్తం. ఉక్తస్య హేతోర్విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః పరైర్నిత్యతయాభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైక్యప్రోచకః. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యైః శోధకవాక్యార్థశ్చ గృహీత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్ర నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతాః క్లేశకర్మాద్యా జన్మాదయశ్చ వివక్షితాః. కదాచిద్దోషసంబన్ధార్హత్వవ్యావర్తకేన గన్ధశబ్దేన సదా తత్ప్రత్యనీకత్వముక్తం భవతి. కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్, ప్రేక్షావదధికార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తేః, తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తకవాక్యానామివ అర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ....

శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థైషా చతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షేన సఙ్గచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి- విషయః కిం బ్రహ్మ- ఉత భేదమిథ్యాత్వం- ఉత జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న ప్రథమః- బ్రహ్మణో వేద్యత్వానభ్యుపగమాత్, వేద్యత్వే ఘటాదేరివానుభూతిత్వప్రసఙ్గస్య స్వోక్తత్వాచ్చ. వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవానుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్య వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం న ఘటతే- ఘటస్య వాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్. అనుభూతిః పరమార్థతో న వేద్యా- అనుభూతిత్వాత్- యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః- యథా ఘట ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యావృత్తో హి స్యాత్- న హి ఘటః పరమార్థతో వేద్యః. వేద్యత్వేఽననుభూతిత్వప్రసఙ్గమనాదృత్య బ్రహ్మణో వేద్యత్వాఙ్గీకారేపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తం- ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవ మతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న ద్వితీయః- దృశ్యత్వాదినా లిఙ్గేన భేదమిథ్యాత్వమనుమిమానస్య తవ శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. తత్త్వధర్మిగ్రాహకప్రత్యక్షాది ప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యూపాదిత్యైక్యస్యేవ శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. సాధకస్యైవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వం. జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యం చ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితం. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమితి తద్విరుద్ధార్థతాత్పర్యాఽసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తం. తృతీయశ్చ కల్పోఽనుపపన్నః- బ్రహ్మణోఽపి వేద్యత్వప్రసఙ్గాత్. న హి ఘటపటయోరేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ- అపి తు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వం- తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్య చైక్యం వక్తుం శక్యతే. న హి జీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి- ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యద్యైక్యోపదేశవాక్యేషు *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యం- తర్హి ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే. *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య *తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాది శ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలం. కించ- ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం- ఉతాతిరిక్తం. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్ష ఏవ స్యాత్. తథా చోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసఙ్గః- స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్. అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతం- ఉతాపరమార్థభూతం. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభఙ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యే జ్వాలాభేదదేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కించ- జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యం- ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ- ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ. న ప్రథమః- జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ- విశిష్టైక్యాభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసఙ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యమయుక్తమిత్యుక్తం. అన్తఃకరణోపలక్షితజ్ఞస్యైక్యం విషయ ఇతి చేత్- తదుపలక్షితజ్ఞస్య కేనైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ- ఉత జ్ఞప్త్యన్తరేణ. న ప్రథమః- ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. న హి కస్యచిద్వస్తునః స్వస్మాదభిన్నత్వముపదేష్టవ్యం- స్వస్మాద్భేదప్రసఙ్గాభావాత్. జ్ఞప్త్యన్తరేణ చేత్. కిం పరమార్థతో భిన్నేన- ఉతాభిన్నేన. న ప్రథమః- అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ. అభిన్నేన చేత్. భేదప్రతీతిరస్తి వా- న వా. న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశ ఏవైక్యోపదేశస్స్యాత్. భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్. భేదపారమార్థ్యే దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్. న- ధర్మశ్చేద్ధింసాత్వం న స్యాదితి తర్కానుగృహీతేన *న హింస్యాదితి శాస్త్రేణ వైధపశ్వాలమ్భనస్యాధర్మత్వప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్ఛాస్త్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంయోగేచ్ఛాదీనామివ జ్ఞప్తీనామపి పరస్పర

భేదస్య ప్రత్యక్షాదిసిద్ధత్వాత్ తద్విరుద్ధత్వాదయోగ్యస్య జ్ఞప్తిభేదమిథ్యాత్వస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేః, శ్చ. *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి * ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః-దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-ఆలోకనాని - సంవిదః. ఏవమాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతో విషయత ఆశ్రయతశ్చ జ్ఞప్తీనాం పరస్పరభేదః. అన్తఃకరణవృత్తిభేదవిషయాణామ్ శ్రుతిరితి చేన్న- స్వాప్నశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వే సతి సంవిదైక్యం- సంవిదైక్యే సతి జ్ఞప్తిభేదశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయణప్రసఙ్గాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వే విరతయోర్జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానత్వాత్, వృత్తిత్వేపి మిథ్యాత్వే ప్రతిపాదనం శశవిషాణభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితి న శాస్త్రస్య నవిషయత్వసిద్ధిః. సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవ మిథ్యాభేదస్య మిథ్యాత్వం శాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ పశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. అతశ్శాస్త్రస్య విషయాభావాదనారమ్భణీయత్వం. తథా - ప్రయోజనం చ న ఘటతే. తథాహి - ప్రయోజనం ద్వివిధం శాస్త్రస్య - ఉపాయభూతమవాన్తరప్రయోజనం, ఉపేయం పరమప్రయోజనం, చేతి. తత్ర బన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరం - మోక్షస్తు పరమం ప్రయోజనం. తత్రేదానీముపజాయమానం వాక్యజన్యజ్ఞానమనివర్తకమిత్యవిగీతం - వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనామప్యనుత్పన్నం జ్ఞానమన్యేషాముత్పత్స్యత ఇత్యత్యన్తాసంభావితం. తేషాముత్పన్నం చేత్ భేదప్రతిభాసో న స్యాత్. స నివర్తిష్యత ఇతి చేత్ - తత ఏవ తదధీనానామన్యేషామపి నివర్తిష్యత ఇతి న శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్. ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవ జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదనివర్తకం జ్ఞానం నావాన్తరఫలమితి న తదర్థం శాస్త్రమారమ్భణీయం. పరమప్రయోజనం చ న సిధ్యతి- జ్ఞాతృజ్ఞేయభేదస్య సత్యస్య నివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్. కించ- శాస్త్రశ్రవణాధికారో జ్ఞప్తిమాత్రస్య వా- జ్ఞాతుర్వా. న ప్రథమః - జ్ఞప్తిమాత్రస్య శ్రోతృత్వాయోగాత్. న ద్వితీయః - జ్ఞాతుస్స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వేన శ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యత్సంబన్ధి సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ పురుషార్థః - స ఖల్వహమర్థః- అహం నిర్దుఃఖః సుఖీ స్యామితి హి ప్రతీతిః. తస్య పురుషార్థపతో నాశః కథం పురుషార్థః- పురుషార్థాన్తరం వా కథమర్థయితుస్స్వస్యాభావే పురుషార్థో భవేత్. అథోచ్యేత - భవతు మోక్షే బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా శాస్త్రాధికారః. ప్రథమే స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః - ఉపాధివిశిష్టస్యోపాధ్యపగమే ఉపనాశో హి స్వనాశః. ద్వితీయే తు ముక్తస్య శాస్త్రానపేక్షత్వాదనధికారః. ఔపాధికాకారవినాశో నాపురుషార్థః- దుఃఖవినిర్ముక్తస్వాభావికరూపావస్థానాదితి చేత్. తర్హి జ్ఞాతృత్వస్యౌపాధికత్వాత్ తన్నివృత్తౌ స్వరూపం తిష్ఠతీతి నాపురుషార్థ ఇతి. నైవం- సంవిదో న స్వజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్, తథారోపేత్వన్యత్ర తత్సిద్ధేరవశ్యంభావాత్, అన్యస్య చ జ్ఞాతుర్జ్ఞప్తిధర్మత్వాభావాత్,. యది జ్ఞప్తిః స్వరూపం- జ్ఞాతా తద్ధర్మః-తదానీమియం ప్రతీతిర్న స్యాత్. అహం సుఖీ దుఃఖీతి సుఖదుఃఖపదమహం జానామీతి జ్ఞానస్యాహమర్థధర్మతా ప్రతీతేః, రహమర్థస్య ధర్మితయా ప్రతీతేః, శ్చావిగీతత్వాత్. సుఖదుఃఖనివృత్త్యోరాశ్రయస్య తస్య నాశోఽపురుషార్థ ఏవ - ధర్మిణి నష్టే కస్య దుఃఖనివృత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్. అచేతనప్రకృతిబద్ధస్య హ్యౌపాధికదుఃఖావహాదయః. మలినోఽహమితి ప్రత్యయవతః పురుషస్య మాలిన్యనివృత్తివత్ తన్నివృత్తిర్నాపుమర్థః- అత్యన్తాశ్రమితస్య స్వరూపస్య స్థితత్వాదనిష్టనివృత్తేరిష్టత్వాచ్చ న. సులౌకికప్రతీత్యా నిరూపకప్రతీత్యా వాఽహమర్థస్య స్వరూపత్వం - ప్రథమే స్థూలోఽహం కృశోఽహమితి లోకదృష్ట్యా ప్రతిపన్నత్వాత్ స్థూలత్వాదివిశిష్టదేహనివృత్తిరప్యపుమర్థస్స్యాత్. ద్వితీయే స్థూలత్వాదివదధ్యస్తోఽహమర్థో జ్ఞాతాపి న స్వరూపమితి న తన్నాశోఽపురుషార్థః. నైవం - మమ హస్తో మమ పాద ఇతి లోకదృష్ట్యాప్యహమర్థస్య దేహవ్యతిరేకప్రతీతేః, అహమర్థస్యైవాత్మత్వే శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణాం ప్రాగేవ దర్శితతయా నిరూపకప్రతీతావప్యహమర్థస్యైవ స్వరూపతా ప్రతీతేః, శ్చాహమర్థనివృత్తేర్దేహనివృత్తితుల్యత్వాభావేనాపురుషార్థత్వస్య దుర్నివారత్వాత్. అతో విషయప్రయోజనాభావాచ్చ శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వం మృషావాదినాం ప్రసక్తమితి స్థితం. పశ్చాద్భావినో నిత్యానిత్యవివేకాదేః పూర్వవృత్తత్వాయోగాదథశబ్దార్థః పరోక్తో నోపపన్న ఇతి పూర్వమేవోక్తం. శాస్త్రాన్తరజన్యస్య నిత్యానిత్యవివేకస్య వేదాన్తవిరుద్ధత్వాత్, తేష్వేవ మోక్షోపాయోపదేశేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, నిత్యానిత్యవిషయాపాతప్రతీతేస్తు ఉభయభాగసాధారణత్వాదేకాన్తతో బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తతయా తజ్జన్యనిత్యానిత్యాదిప్రతీతేస్త్రివర్గజిహాసాజనకత్వాభావేన బ్రహ్మవిచారం ప్రతి హేతుత్వాభావాత్, చ్చాతశ్శబ్దార్థోఽనుపపన్నః. యన్నిత్యం తదుపాదేయం - యదనిత్యం తద్ధేయమితి వివేకో నిత్యానిత్యవివేక ఇత్యుత్ప్రేక్షణమప్యయుక్తం - వేదాన్తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమాత్తదారమ్భః- తదారమ్భాత్తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రాన్తరేష్వపి నిత్యపురుషార్థసంభావనయా బ్రహ్మవిచారం ప్రత్యేకాన్తతో హేతుత్వాభావాత్, శాస్త్రాన్తరేషు తదభావస్య వేదాన్తేషు తత్సద్భావనిశ్చయస్య చ తర్కపాదాధీనత్వేన పూర్వవదన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, వేదాన్తతదితరశాస్త్రేషు నిత్యపురుషార్థసద్భావాసద్భావయోర్గురువచనాదవగమ్యత్వే బ్రహ్మోపాసనస్యాపి గురువచనాదవగమ్యత్వేన శారీరకమీమాంసాయా నైరపేక్ష్యేణ తదనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య శాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారే బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం చ న సంగచ్ఛతే - బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం హి- శబ్దాదవగమ్యతే - న జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య. యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపదం ధర్మమాత్రస్య జిజ్ఞాస్యతాం వక్తి - న తు ధర్మాధర్మయోరైక్యస్య జిజ్ఞాస్యత్వం - తద్వదేవ హి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం. నిర్విశేషస్య వస్తునో లక్షణోక్తిశ్చ న ఘటతే - విశేషణతయా లక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయా లక్షణత్వే పూర్వప్రతిపన్నాకారాతిరిక్తస్యోపలక్షణజ్ఞాప్యస్య ఆకారాన్తరస్యాభావే నోపలక్షణవైయర్థ్యాత్, తదభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చ. స్వరూపమేవోపలక్షణజ్ఞాప్యమితి చేత్. తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం- నవా. ప్రతిపన్నం చేదుపలక్షణవైయర్థ్యం. అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతా న స్యాత్, ఉపలక్షయితుమశక్యతా చ - కేదారత్వాకారేణావగతస్య దేవదత్తసంబన్ధితయా సారసేన జ్ఞాప్యత్వం హ్యుపలక్ష్యత్వం. ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరుపలక్ష్యాకార ఇతి చేత్ - ప్రపఞ్చవ్యావృత్తేః స్వరూపా

అనతిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. అతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపం ప్రాగేవ ఖ్యాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యం. కించ - కథం కారణత్వలక్షణే సతి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిః. కారణత్వం నామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం- అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయా వ్యావృత్తిరితి చేత్. న- ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృద ఇవ బ్రహ్మణోఽప్యనృతత్వేన వ్యావృత్త్యప్రసక్తేః. ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం- కాలత్రయవర్తికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితి చేత్. న - *ఇదమగ్ర ఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమాత్రం ప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోఽపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్, బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తేశ్చ. కృత్స్నకార్యకారణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితి చేత్. తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణ జగద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణత్వోక్తివైయర్థ్యాదకార్యత్వశ్రుతిరేవ లక్షణవాక్యత్వేనోదాహర్తవ్యా స్యాత్ - నతు *యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి చేత్ - తర్హి *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయత్వాల్లక్ష్యవస్తునో నిర్విశేషత్వం న సిధ్యేత్. కించ- జగత్కారణత్వరూపలక్షణం విశేషలక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధి - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్తస్య. ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాది కల్పితమాత్రోపలక్షణమితి చేత్. న - సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితే సతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. నహి శాఖయా చన్ద్ర ఉపలక్షితే ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనం. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూపలక్షణం వ్యాహతం చ- స్వేన సవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్, సర్వశక్తిత్వాదివిశేషాన్తరరాహిత్యజ్ఞాపనాసామర్థ్యాచ్చ. అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షవిరుద్ధం. తృతీయం సూత్రమపి న ఘటతే- నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యవిషయే సతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం క్వోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి న తత్సమర్థనం న్యాయ్యం- నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ-బుద్ధ్వాదిశాస్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకం- వాక్యత్వాదిత్యనుమానమప్యసంగతం. తథాహి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వం సాధ్యం- ఉత తద్వక్తృకత్వం- ఉత తదుచ్చారితత్వం. ప్రథమే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- ఆకాశగుణస్య శబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదస్య పౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః- అనైకాన్తికత్వాత్. నహి వైదికమన్యద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బాలాదీనాం తద్విషయాదధికవిషయజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థ ఇతి చ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాం న ఘటతే. చతుర్థసూత్రే బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం న స్వారసికం. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకవాక్యార్థజ్ఞానజనకతయా ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధధ్వస్తత్వాదనుపపన్నం. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధానం చ పూర్వమేవ కృతం. కించ - కస్య భ్రమనివృత్తిః. కిం జ్ఞప్తేః- ఉత చేతనస్య. న తావజ్జ్ఞప్తేః - తస్యా అచేతనత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనో హి భ్రాన్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమానాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితి చేత్ - త్వయా జడత్వేనాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమానాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధేః. చేతనస్య భ్రమనివృత్తిరపి భవత్పక్షే న పురుషార్థస్స్యాత్ - జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటినివిష్టత్వాత్తం ప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞశ్శత్రునివృత్తిరివ జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిః పురుషార్థ ఇతి చేత్. న- జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్, జ్ఞాతృధర్మతయాఽవగతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వాభావాదాత్మత్వాభ్యుపగమేఽపి తస్య పురుషార్థార్థయితృత్వాభావేన పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయోగాత్. పురుషేణార్థనీయస్య హి పురుషార్థత్వం. జ్ఞానస్యాత్మత్వపురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాభ్యుపగమేఽపి తదపేక్ష్యజ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తం- జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖతద్ధేతుష్వన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారం ప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృత్తేరపి హి పురుషార్థత్వం. న హి జ్ఞాతా జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, న చ దుఃఖజనయితా,- జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్. ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వయైవాపాస్తం ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం.——— యాదవప్రకాశీయాస్తు - దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానానన్తరం తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం- న తు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అస్తు బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం- నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం- తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణ హి బ్రహ్మానూద్య తజ్జ్ఞానం విధీయతే. ఏకేన వాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః. ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితాస్తత్తత్ప్రకారవిశేషాస్సర్వే పరికల్పితా ఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షా న శక్యా. అతస్తేష్వన్యతమస్యైవ జ్ఞాతవ్యత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదః క్రియత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం జన్మాదిసూత్రం. సన్మాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలిన ఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యం- అత ఈదృశం తత్త్వం వాద్యన్తరైరపరికల్పితమితి న తత్పరికల్పితార్థేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః. ఏవం తర్హి ప్రమాణాన్తరాసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవ ఇతి శఙ్కాయాం శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తేష్వేవ కేనాపి వాక్యేన ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాద ఉపపన్నః - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దమహిమేతి సూత్రతాత్పర్యం వదన్తి. తథాపి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాత్, ప్రవృత్తినివృత్తివిరహే వాక్యస్య ప్రయోజనాభావాచ్చ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తత్ర తావత్ప్రథమసూత్రే దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తం- ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానే వివక్షితే తత్పరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్, స్వర్గాదేరపి తాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్య చ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వే మోక్షోపాయస్యాపి తత్రైవ సులభతయా వేదాన్తనైరపేక్ష్యాత్, వేదేన తజ్జ్ఞానస్య కర్మవిచారసాపేక్షత్వే తయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతాచ్చేతి. ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యతాపరత్వం చ పూర్వమేవ నిరస్తం- శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వాత్, విరుద్ధాంశే చాప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్, తత్ప్రమేయదోషస్య తర్కపాదే దర్శయిష్య-

మాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాం అతత్పరత్వస్య శాస్త్రయోన్యధికరణాదిషు వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, సూత్రస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గాదిః. జన్మాదిసూత్రస్యాపి వాద్యన్తరాపరికల్పితప్రకారేణౌపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్య తత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వం చాయుక్తం- విశేషణభేదాయత్తవిశేష్యబహుత్వపరిహారాభావే సత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్తజగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ఏవం చిత్స్వరూపస్యాద్వితీయకారణతయా హి వాద్యన్తరక్లృప్తతత్త్వేభ్య ఔపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యం భవత్యిత్యుక్తం. వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య తత్త్వానుక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యం చేక్షత్యధికరణాదిన్యాయనైరపేక్ష్యేణ న సిధ్యతి- ఇహ వక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుపపత్తీనాం వక్ష్యమాణన్యాయ్యత్వేనాసఙ్కరాద్యోగాచ్చ. వక్ష్యమాణోపజీవనే చ తత ఏవ తత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వం చ సిధ్యతీతి కృతకరత్వం స్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వం చ శాస్త్రయోన్యధికరణస్యాయుక్తం- కృతకరత్వాదేవ. *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణ విహితస్య హోమస్య *దధ్నా జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణానువాదః పూర్వకాణ్డప్రసిద్ధః, అగ్నేయాదిషట్కం తత్తద్వాక్యవిహితం *య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే * య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇతి వాక్యాభ్యామనూద్యత ఇతి చ తత్ర తత్ర ప్రసిద్ధం, అతో వాక్యభేదేన విధానానువాదసంభవో నాత్ర వ్యుత్పాద్యః. సమన్వయసూత్రస్య చ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి శాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్తాప్రతిపాదనపరత్వమిష్టం. సిద్ధే వ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వం త్వయుక్తం - ప్రథమసూత్ర ఏవ సిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్, తత్ర చ తత్సమర్థనాభావే నత్వపదార్థవ్యుత్పత్తేరేవ తత్సూత్రస్య వైయర్థ్యస్యోపపాదితత్వాచ్చ. సిద్ధవస్తుమాత్రే శబ్దశక్తిసమర్థనాభావే సతి సిద్ధవస్తువైలక్షణ్యతద్విధానానువాదతత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయోత్థానస్య తత్పూర్వకతావశ్యంభావాత్, వక్ష్యమాణోపజీవనేనోత్థానే ప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావాత్, ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యామపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానపరత్వాయోగాచ్చ. అతో భాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవ చతుస్సూత్ర్యా ఉపపన్నమ్. ....*

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

చతుస్సూత్రీ వృత్తా.

౫॥ సూ. ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం. ॥

యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమస్తహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం. ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా) ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః - కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానం- ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

౫॥ సూ. ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం॥ ॥ ప్రథమేసూత్రే ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తం. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వే సిద్ధ్యర్థం లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చోత్థితే జ్ఞాతత్వాప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కిం-చిదచిద్విలక్షణం-ఉతావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా- పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తం. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనశఙ్కాద్వయం చ పరిహృతం. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే. యద్వా - చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతా పరికరస్థాపనం కృతం. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః. నను ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయం- సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసక్త్యభావాదితి. నైవం- పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి - అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ పేటికాభేదతత్సఙ్గత్యవాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం- లక్షితస్య పరీక్షణం వర్తిష్యత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తం. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్ కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానం. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ హ్యనువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తం. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని. (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యనన్తర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్య, మప్యుక్తం. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే. ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రం, చిద్విశేషాః, అచిద్విశేషాశ్చ గృహ్యన్తే. (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణేతి వార్థః. విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సద్విద్యావాక్యమేవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః- సద్విద్యాద్వారేణేదృశకారణవాక్యానాం విషయత్వం- నతు సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసమయే వాక్యాన్తరాణామనుపాదానాత్, దీపసారయోశ్చ తేషామనుపాత్తత్వాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధస్యాప్యనయోరత్రత్యమోక్షసూత్రితత్వాత్, తదనుగ్రాహకత్వేనోపనిషదన్తరగతిసామాన్యస్య అస్యాముపనిషది విద్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్, బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానతోఽచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమనిరూపణీయత్వాచ్చ. సామాన్యద్వారా హి విశేషబుద్ధిమధిరోహతి. సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపే చ విశేషవిషయసంశయోఽవకాశవాక్-విశేషేషు ప్రతిపన్నే హి సామాన్యాకాఙ్క్షా న స్వరసవాహినీ. స్పష్టే హి న్యాయప్రవృత్తిః-అతస్సంశయసద్భావమాహ (తత్రేతి) కారణస్యేదంశబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావేక్షితృత్వాభ్యాం సంశయః. సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యమిత్యధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితం. జగత్కారణమితి ఉపాదానత్వాత్ కార్యసాలక్షణ్యం ద్యోతితం- నిమిత్తత్వాన్ముఖ్యేక్షితృత్వం చేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణం. (పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి సంశయహేతోరనుగ్రాహికేతి భావః. పూర్వపక్షబీజస్మారణపరసౌత్రపదద్యోతనార్థమానుమానికమితిపదం. ఉక్తలక్షణం- సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణం. ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనం. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి- ఉత తద్విలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్ర తు- తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కిం ప్రధానప్రతిపాదనపరాణి- ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి విచారః. తదర్థం కిమత్రేక్షణం గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యం, చ విద్యతే- నేతి. తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం హేతోరాక్షేపకౌ- నేతి,. తేజఃప్రభృతిశబ్దాః కిం తేజఃప్రభృతిమాత్రవాచినః- ఉత పరమాత్మపరా ఇతి, చ. తదర్థమాత్మశబ్దస్తేజఃప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ- ఉత విరోధీతి. తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యాః- ఉత తదనుగ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః. తత్స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. తదనుగ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా స్వారస్యభఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజఃప్రభృతిశబ్దాస్తేజఃప్రభృతిమాత్రవాచినః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా హేత్వాక్షేపకౌ,- తదా హేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యం చాస్తీతి ప్రథమత్ర తేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యానాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఆత్మశబ్దస్వారస్యోత్తమ్భకహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన ఆత్మశబ్దస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజఃప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మపరాః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదానహేత్వాక్షేపకౌ,- తదాఽను

కిం ప్రాప్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః. *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతీదంశబ్దవాచ్యస్యాచేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా - అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావం చ కార్యావస్థం. తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థం. సత్త్వాదిమయం చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణం. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వం. తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. అన్యథా *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనే[illegible] తత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సారూప్యం చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ. . . .

మానాకారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయోరసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్యాగౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణి- అత ఏకైకార్థ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తైకఫలితభావః. తత్ర పూర్వపక్షం వక్తుమన్యతర శిరసో యుక్తిమత్త్వేన సిద్ధారణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కిం ప్రాప్తమితి) ప్రాప్తం - యుక్తం. యుక్తిమదిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ స్వపక్షం యుక్తిమత్త్వేన ప్రతిజానీతే (ప్రధానమితి) సంశయకోటిద్వయేఽపి తేషు శిరోద్వయమే ప్రధానమితి శిరో యుక్తిమదిత్యర్థః. యుక్తివిశేషాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) తాముపపాదయతి (సదేవేతి) కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యౌపయికానితద్విలక్షణపురుషవిశేషత్వవిరోధీని చ విశేషణాన్యాహ (ఇదంశబ్దేత్యాదినా) (ఇదంశబ్దవాచ్యస్యేతి) పరామర్శ ఇదంశబ్దస్యార్థస్యం - న తు ప్రత్యగ్రూపే చేతన ఇతి భావః. జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావవ్యుదాసాయాహ (చేతనభోగ్యభూతస్యేతి) చిదంశస్య కార్యత్వకారణత్వాభావాన్న తస్య కార్యాన్తర్భావ ఇతి భోక్తృతయాఽవస్థానమేవ తస్య - భోగ్యస్యైవ తు కార్యత్వమితి, భావః. చేతనస్య జ్ఞేయతైకస్వభావ జగద్రూపత్వమయుక్తమితి, చాభిప్రాయః. కార్యస్య భోగ్యత్వౌపయికం కారణస్య ప్రధానత్వౌపయికం చ విశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి) సత్త్వాది కార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయహేతుత్వదర్శనా జ్జగతస్సత్త్వాదిమయత్వం. త్రిగుణాత్మకం గుణమయస్య కారణమితి చాభిప్రాయః. భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ (వియదాదీతి) యద్వా- ఇదంశబ్దవాచ్యద్రవ్యస్య కారణత్వే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏకత్వావస్థం కారణం- బహుత్వావస్థం కార్యమితి భేద ఇత్యర్థః. ఏకరూపస్య పురుషస్య నానారూపకార్యభావోఽనుపపన్నశ్చేతి భావః. కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావే హి చేతనస్య ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణత్వానుపపత్తిః- కారణావస్థాతో హ్యుపాదానభూతద్రవ్యాన్తరనిష్ఠేతి కథం సాలక్షణ్యావశ్యంభావ ఇతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వమాహ (కారణభూతద్రవ్యస్యేతి) తర్హి కిమిత్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ (అత ఇతి) తతః కిమిత్యాశఙ్కాయాం కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాదిమయం చేతి) ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ (గుణసామ్యావస్థమితి) కార్యే గుణవైషమ్యదర్శనాత్ కారణమపి తథావిధం స్యాదితి శఙ్కాపాకరణార్థం గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తం- న తు గుణమయమితి. విషమావస్థస్య సర్వస్య కార్యత్వదర్శనాత్, కారణస్యాపి తథాత్వే కారణాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాప్రసఙ్గా చ్చ ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితి భావః. అనేకగుణసామ్యావస్థస్య ప్రధానస్య కారణత్వే ఏకత్వావధారణమనుపపన్నం - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వే తూపపన్నమిత్యత్రాహ (తదేవోపసంహృతేతి) ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగవ్యుదాసః- అద్వితీయమితి గుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తం. (సన్మాత్రమితి) సదేవేతి కదాచిత్కాసత్త్వవ్యుదాస ఇతి భావః. సన్మాత్రమితీత్యత్రేతిశబ్దో హేతౌ. ప్రధానకారణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ (తత ఏవేతి) ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణస్య త్రిగుణాత్మకస్య ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాదేవ హి కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః- న హి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః. అనన్యత్వం మాభూదిత్యత్రాహ (తథా సతీతి) అనన్యత్వే సతి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః- తచ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షే న సంభవతీతి భావః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తా భవతి. యద్వా- ఇదమగ్రే సదితి సామానాధికరణ్యాత్, *తద్ధైక ఆహురిత్యసత్కార్యవాదప్రతిషేధాచ్చానన్యత్వసిద్ధిః పూర్వగ్రన్థేఽభిప్రేతా. హేత్వన్తరం చాహ (తథా సతీతి) తథా సతి- ప్రధానకారణత్వే సతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరనన్యత్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్ త్రైకశ్యాపి గుణసముదాయైక్యాద్యుక్త ఇతి భావః. యుక్త్యన్తరమాహ (అన్యథేతి) అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్య దార్ష్టాన్తికత్వే- న సఙ్గచ్ఛత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సరూపమృత్పిణ్డఘటాదికార్యకారణదృష్టాన్తో న విరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటత ఇతి భావః. కపిలస్మృత్యైకార్థ్యం హేతుత్వేనాభిప్రయన్నాహ (జగత్కారణేతి) ఉక్తన్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతినిరాసో నయుక్త ఇతి భావః. మహర్షిణేతిపదేన * ఋషిం ప్రసూతం కపిలం మహాన్తమితి శ్రుతిస్స్మారితా. హేత్వన్తరమాహ (ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్వ్యాప్త్యాక్షేపకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి. నను న కారణవిషయా ప్రతిజ్ఞా- అపి త్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. అతోఽనుమానవేషత్వేఽపి న ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి న వాచ్యం - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్య చానన్యత్వేన నిర్వాహ్యత్వాత్, తదనన్యత్వస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వాచ్చ ప్రధానకారణత్వప్రతిజ్ఞానస్య ఫలితత్వాత్. అత్రాయం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః - జగత్స్వానన్యోపాదానకం- కార్యత్వాద్ఘటవత్. యద్వా- ఇదం జగత్స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతం భవితుమర్హతి- కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డాద్యారబ్ధఘటాదివదితి. పూర్వపక్షం నిగమయతి (ఇతీతి) ఇతిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహాన్వయసత్త్వరజస్తమోమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కా

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దం-ఆనుమానికం. ప్రధానమిత్యర్థః. న తజ్జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం. కుతః. ఈక్షతేః- సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి- అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథా చ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు. నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యం. సత్యం-సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తి

రణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకారణానన్యత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్థాపకం. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః. ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇతి) ఉచ్యమానా విషయసంశయపూర్వపక్షా అస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానం- అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వజ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థం చేదానీం తదుపాదానమితి వైషమ్యం. శబ్దవేద్యతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. శబ్దైకప్రమాణకత్వం న చేత్తత్ర కిమన్యత్ ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయతీతి చేన్న- సామాన్యతోదృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నేఽపి తద్విశేషాణామప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టేన రూపేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి మీమాంసకానాం మతం- న తు సాఙ్ఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తస్యానుపపన్నతాం చ జ్ఞాపయితుమశబ్దశబ్దప్రయోగః. ఆనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం పరమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యుదాసార్థం సౌత్రమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానం హ్యేకం సదనేకేషాం కారణం. పరమాణవస్త్వనేకే సన్తః ఏకైకస్య కార్యస్య కారణం- ఇన్ద్రియాణి తు బహూని జ్ఞానకారణాని- న త్వర్థకారణానీతి తద్వ్యవచ్ఛేదసిద్ధిః. నేతిపదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిక్షేపార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (న తదితి) ధర్మినిషేధపరత్వేఽపి శాస్త్రస్య వాక్యనిరూపణపరత్వా, ద్ధేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానా, చ్చ ప్రతిపాద్యతావేషేణ నిషేధ్యత్వం వివక్షితమితి భావః. వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వా స్యాత్- యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాదప్రతిపన్నాకారవైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ బాధితత్వప్రతిపన్నత్వాసంభవః- అన్యపరత్వం తు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవ నిరస్తం- అతో హేతుర్న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధిం చ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధీతి వ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రకృతం సదేవ హి *తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి భావః. వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేన చాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. న హి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యోన్ముఖ్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయం- అపి తు చేతనరూపకర్త్రసాధారణో వ్యాపారవిశేషః. న చ ముఖ్యే సంభవతి ఉపచారో యుక్త ఇతి భావః. *ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే వక్తవ్యావితి ప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానం- నార్థోపాదానం- తథా సతీక్షితేరితి హి వక్తవ్యం స్యాత్. అనేన చ- శబ్దస్య వివక్షితార్థస్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్రవివక్షితం. తత్ఫలితం తు పశ్చాన్నిష్కృష్య వ్యాఖ్యాతం. ఈక్షతిశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వేదాన్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ- అత్ర తు- శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతం. నను *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణమచిత్సంబన్ధితయా ప్రతీయతే. *సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణమచిద్గతముచితం- దేవతాశబ్దస్య *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవిరూపార్థత్వాయోగాత్. ప్రథమేక్షణం చ సేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదచిద్గతమేవేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (తదైక్షతేతి) చరమవాక్యానురోధేనోపక్రమస్వారస్యభఙ్గో న యుక్త ఇతీదం తావదీక్షణం ముఖ్యమితి భావః. ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్య చ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) అయం క్రియావిశేషో న సంభవతీత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అచేతనస్యాసంభావితత్వే నేక్షణస్య త్వత్పక్షవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. (ఈదృశేక్షణక్షమ ఇతి) అనేనాచిద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేన చేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపి వ్యావృత్తిరుక్తా. యచ్చేతనమాత్రేఽపి న సంభవతి- తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః. *తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞ ఇతి) *బహు స్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి) చిదచిద్వ్యావర్తకలిఙ్గబలసిద్ధం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమ ఇతి) *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽపీక్షణవిశేషసామర్థ్యాచ్ఛాగపశున్యాయేన చానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః. సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథా చేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానం. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి. అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతం. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి భావః. (ప్రతీయత ఇతి) ప్రతీతిస్తావదవిగీతేతి భావః. స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (నను చేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం తావదఙ్గీకార్యం - మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్. తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణస్త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నిర్వాహ్యం. ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః. పరిహరతి (సత్యమితి) అర్ధాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతం - న తు ప్రధానత్వమితి. (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవ హి సర్వకార్యాననుగుణత్వం - కార్యానుప్రవిష్టచిదపేక్షయా తస్య కారణత్వౌపయికాకారవిరహాదితి భావః. కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయం. తదుభయఫలిత

స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః - యథాహ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ *నవిలక్షణత్వా దిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అత్ర సృష్టివాక్యానిన ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే - వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే. యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి - తదసత్ - హేత్వనుపాదానాత్. *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానం. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః..........

అథ స్యాత్ - న చేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే - అపితు ప్రధానగతం గౌణమీక్షణం - *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః - యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, *వర్షేణ బీజం ప్రతిసఞ్జహృష్టతి. అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోపీక్షణవ్యపదేశస్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి - తన్న - *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యాత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్.

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) సర్వశక్తిత్వాసఙ్కోచాన్న తస్య సఙ్కల్పప్రతిబన్ధసమ్భావనేతి భావః. వికారాదీనాం సద్వారకత్వసిద్ధ్యర్థం సూక్ష్మేత్యాదిపదం - ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. తదృత్తే శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి) చిదచితోశ్శరీరత్వం కథం - శరీరత్వే చ తద్గతకర్మవశ్యత్వాదిదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి) *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (అత్ర సృష్టీతి) వస్తువిరోధః - అర్థసామర్థ్యవిరోధః. అత్ర వాక్యతత్త్వనిర్ణయేనార్థనిష్కర్షః - తత్ర త్వాభిమానికవ్యాప్త్యాభాసనిబన్ధనబాహ్యతర్కవిమర్శనిరాసముఖేనార్థనిష్కర్ష ఇతి భేద ఇత్యర్థః. ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యైదంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వం, తదుత్తరప్రశ్నకమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ పరస్పరాలమ్భవతి. అథ పరోక్తం హేత్వన్తరమనువదతి (యత్తూక్తమితి) తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) వక్తురనుమానవివక్షాస్తి చేత్ తత్ర ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః - తదభావాన్న తద్వివక్షేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపోప్యయుక్త ఇత్యాహ (యేనాశ్రుతమితి) అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకం - సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ప్రతిజ్ఞాఽన్యథాసిద్ధేతి సిద్ధం కృత్వా దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగ ఉచ్యతే. న కేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనాయైవ దృష్టాన్తోపన్యాసః - అపిత్వసమ్భవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సమ్భవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ సనాక్షేపక ఇత్యర్థః. (సర్వాత్మనాతదసమ్భవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ధర్మైక్యాదేకాకారాన్వయాద్వా వస్త్వన్తరవ్యతిరేకాద్వా సమ్భవతి. ఘటపటాదిషు త్రేధాపి తన్న సమ్భవతి - ఘటపటాదిషు ధర్మైక్యస్యా, న్వయేనాన్యస్మాద్వ్యతిరేకేణ వా సమానాకారయోగస్య, చాభావాదితి భావః. అస్తు దృష్టాన్తస్యానుమానాఙ్గత్వే సమ్భవప్రదర్శనార్థత్వే చ సాధారణ్యం - తథాసత్యస్మిన్మతేపి సమ్భవః పాక్షికస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణహేతవో వివక్షితాః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితం - ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాచ్ఛఙ్కాపి నిరస్తేత్యభిప్రాయేణోక్తమనుమానగన్ధాభావ ఇతి.॥

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్క్యతే (అథస్యాదితి) చేతనగతం - చేతనత్వానుగుణం. (ఇహేతి) ప్రకరణమాలోచనీయమితి భావః. ప్రధానగతం - అచేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రథమేక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యాచిద్గతత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. హేతుమాహ (తత్తేజ ఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తం. అగ్రేప్రాయన్యాయోపి బాధకాభావే జీవతీతి భావః. *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోప్యనేనైవ న్యాయేన *ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వోచిత్యాన్న గౌణత్వబాధక ఇతి భావః. గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతి చేతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసఙ్గ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకే శాస్త్రే చ ప్రయోగద్వయం దర్శితం. గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అత ఇతి) శఙ్కాయా ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్ సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) పుల్లిఙ్గగౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశ ఇతి. గౌణ ఈక్షతిర్నేత్యుక్తే విశేష్యప్రతిక్షేపశఙ్కావ్యుదాసాయ యత్తచ్ఛబ్దాభ్యాం విశేషణనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం. యద్గౌణత్వముక్తం - తన్నేత్యర్థః. (సర్గేతి) గౌణోఽర్థస్సర్గప్రాగవస్థా - తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కార్యానురూప్యం గుణయోగ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సూత్రేణ పదేనావిశేషేణ *ఐతదాత్మ్యం *స ఆత్మేతి వాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయముపాత్తం. (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య స ఆత్మేత్యత్ర స ఇతి పదస్య చ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితి భావః. ఆ

ఏతదుక్తం భవతి- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛత ఇతి. అతస్తేజోఽబన్నానామపి పరమాత్మైవాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః. తథా హి- *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజఃప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వం చేతి *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశః. అతస్సాహచర్యాదపి *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్.

౭॥ సూ. *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥ *ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోః *తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి

...స్వోపాధిపృదాత్మకోఽఘటపటస్సస్య చాత్మైతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్సాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేనేతి) *ఇదం సర్వమితి సర్వశబ్దాసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, *ఇదం సర్వమసృజత *సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్వాచక ఇతి భావః. (నాచేతన ఇతి) నహి చేతనస్యాచేతనేన స్వరూపైక్యం సంభవతీత్యర్థః. ఏవం గౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (అత ఇతి) అతః-చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యాత్మతత్వానిర్దేశః. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానం. ఉచ్యతే- ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థం. అన్యథా సర్వస్య కార్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాదిదం సదితి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం న ఘటేత - అతస్తదుపాదానేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యుపయుక్తానుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమిహానుషఙ్గికం చ స్మితం. నహి కించిదప్యతదాత్మకమితి అపిశబ్దాభిప్రాయః. అతదాత్మకత్వేన స్వప్రధానతయా నామాపీతి వా. యద్వా శ్రుయతయా ప్రథమమీక్షణం ముఖ్యం- స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. (తేజఃప్రభృతయోఽపీతి) సచ్ఛబ్దవదిత్యపిశబ్దస్యాభావః. లోకే తేజఃప్రభృతిమాత్రపరత్వేన వ్యుత్పన్నా అపీతి వా. (పరమాత్మన ఏవేతి) విశేష్యతయా ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవ- తేజఃప్రభృతయస్తద్ద్వారమాత్రమితి భావః. పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథా హీతి) వస్తుత్వం- తద్రూపవత్త్వం. తేజసో వస్తుత్వం తేజస్త్వం. అపాం వస్తుత్వమప్త్వం. పృథివ్యా వస్తుత్వం పృథివీత్వం. దేవమనుష్యాదీనాం వస్తుత్వం దేవత్వమనుష్యత్వాదికం. తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః. నామభాక్త్వం- నామవాచ్యత్వం. నను కథం పరస్య నామవ్యాకర్తృత్వశ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. ఉచ్యతే-*తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నా విశేషితత్వం హి నామవ్యాకృతత్వం. నామవిశేషితత్వం చ నామవాచ్యత్వరూపమితి ప్రసిద్ధం- నతు తదుత్పాదకత్వమాత్రం- సద్యః కాలస్య నామాతాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతో నామవ్యాకృతత్వం- నామవాచ్యత్వం. అతస్తత్తైక్షాద్యధికరణేనామవాచ్యత్వం ఏవ షీతం. *వచసాం వాచ్యముత్తమమితి చాయమర్థ ఉచ్యతే. ఏవం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ (తత్తేజ ఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దో హేతుపరః. ముఖ్యత్వఫలమాహ (అత ఇతి) అపిశబ్దో గౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదం శబ్దవాచ్యజగత్కారణత్వాదినా గౌణత్వశఙ్కాపాకృతా - గౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చ గౌణత్వశఙ్కా నిరస్తేత్యర్థః. యద్వా- త్వన్మతసాధకాదపి త్వన్మతం నిరస్తమితి భావః. (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యే సత్యపి సర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా- గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యా దూరోత్సారితేత్యర్థః. గౌణేక్షణసాహచర్యే సత్యపి ఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణం, ఆత్మశబ్దాదేవ గౌణేక్షణసాహచర్యమసిద్ధం, చేత్యర్థద్వయం కథమేకేన వాక్యేనోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సూత్రాభిప్రాయ ఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేతుత్వనాక్షేపకత్వం, ముఖ్యాముఖ్యార్థానుగ్రాహకేషు ముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణే వ్యుత్పాద్యమితి సూత్రద్వయే స్పష్టం. ....

అవాన్తరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయిక్తేక్షణధర్మనిరూపణేన పరమాత్మత్వం సదర్థసముద్ధితం- అథ *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణవస్త్వసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణ పరమాత్మత్వం సాధ్యత ఇతి సఙ్గతిః.

౭॥ సూ. *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥ *తస్య తావదితి శ్రుతౌ తస్యేతిపదస్య వ్యాఖ్యానం సూత్రే తన్నిష్ఠస్యేతి పదమితి దర్శయం స్తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థం వివృణ్వంత్సూత్రార్థమాహ (ముముక్షోరితి) అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసంభవాత్ చేతనేకృత్స్నజగదుపాదానతయోత్కృష్టప్రధానదృష్టివిధిరయమితి శఙ్కా ముముక్షోరితిపదేన వ్యుదస్తా. (తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృతసద్విషయ ఇతి జ్ఞాపనపరస్సూత్రే తచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణ సదాత్మకత్వేత్యుక్తం. అనుసన్ధానశబ్దేన నిష్ఠాశబ్దార్థ ఉక్తః. ఇహోపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వం కథమవగతం. ఉచ్యతే-ఉపక్రమే *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రవణమననసమనన్తరభావివిజ్ఞానశబ్ద ఉపాసనపరః- *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారే చ *తద్ధాస్య విజిజ్ఞావితి కర్తుల్యార్థం విజిజ్ఞావితిపదమావర్తితం. మధ్యేపి *ఆచా

శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యది చ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత-తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. * యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధతాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సమ్పత్తిముపదిశతి. ప్రధానకారణవాదినోఽపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౮|| సూ. హేయత్వావచనాచ్చ|| యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్-తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్క్రియతే- ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ *తత్త్వమసి *తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౯|| సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్|| ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యా

ర్యవాన్ పురుషో వేదేత్యాచార్యవత్తాఫలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేషవేదనవచనమాచార్యోపదిష్టార్థస్యానుసంధేయత్వే లిఙ్గం. ఏవమ్ ... కారణస్య సదాత్మకత్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమః.(శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) అన్తరాయశబ్దేన విళమ్బో లక్ష్యతే. శరీరపాతావధివిళమ్బ ఇత్యర్థః. *యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తైకత్వం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిః. ఉచ్యతే-మోక్ష ఇత్యుక్తే కస్మాన్మోక్ష ఇతి బన్ధకం కిం వి దాకాఙ్క్షితం-తచ్చ కిమిత్యపేక్షాయాముపస్యానేన విద్యాయాం *అథ యదాస్య వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాదినా దేహాదుత్క్రమణశ్రవణాదన్యత్ర చ *అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య *ధూత్వా శరీరం *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్, *త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతీత్యాదిస్మరణాచ్చ శరీరమిత్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణ ఇతి) *అథ సంపత్స్య ఇతి సంపత్తేః *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవ కర్మేతి భావః. (మోక్ష ఇతి) సౌత్రస్య మోక్షశబ్దస్య శరీరపాతపూర్వికా బ్రహ్మసంపత్తిరేవార్థః - న తు శరీరపాతమాత్రమిత్యభిప్రాయః. తత్ః కిం ప్రధానవైలక్షణ్యస్యేత్యపేక్షాయాం ముముక్షోరితి పదేనాభిప్రేతం వివృణోతి (యది చేతి) కథమనుపపత్తిః - తీర్థక్షేత్రసేవాదివదచిదుపాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం శాస్త్రబలాత్ కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (యథా క్రతురితి) ఉపాసనానురూపఫలభాక్త్వం శ్రుత్యర్థః- తతశ్చ హేయోపాసనాద్ధేయప్రహాణానుపపత్తిః. అచేతనసంపత్తిః- అచిత్ప్రాప్తిః. సంసారిత్వం. కర్మకృతాఽచిత్సంబన్ధో హి సంసారః. సంపత్తిశబ్దస్య ప్రాప్త్యర్థత్వం తాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సంపత్తిమిత్యనన్తరభాష్యేణ వ్యక్తం. అచేతనసంపత్తిరస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) అత్ర * శాస్త్రం హి వత్సలతరం మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి పురాణవచనం స్మారితం. (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతాపితరావేకస్మిన్ జన్మన్యైహికపోషణమాత్రపరౌ - శాస్త్రం త్వనేకేషు జన్మసు ఐహికాముష్మికసర్వవిధరక్షణపరమితి భావః. (తాపత్రయేతి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం శ్రుతిసిద్ధన్యాయవిరోధ, ప్రయోజనపర్యవసానాభావాభ్యాం మోక్షోపయోగిత్వం నిరస్తం. అస్మిన్నర్థే పరమతసంవాదం దర్శయతి (ప్రధానకారణేతి) (ప్రధాననిష్ఠస్యేతి) *వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి వదతాపి సాంఖ్యేన ప్రధానస్యవ్యావృత్తేరివ పరిజ్ఞానమాత్రం వివక్షితం - న తూపాసనమితి భావః. ....

నను *తత్త్వమసీతి న సదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశః-కిం తు స్థూలోఽహమిత్యాదిదేహాత్మభ్రమానువాదః. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాచేతనస్య ముముక్షుణా జ్ఞాతవ్యత్వం హానార్థమితి శఙ్కాయామనన్తరసూత్రసంగతిమభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి)

౮||సూ. హేయత్వావచనాచ్చ|| *న పరం ప్రత్యానుకూల్యాభావమాత్రం-కిం తు ప్రాతికూల్యం చాస్తీత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) స్థూలోఽహమిత్యాద్యనుసన్ధానస్యైవ న సదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్యతే-అపి తూపాదేయత్వమేవోచ్యతే. తచ్చ ప్రధానపరత్వేఽనుపపన్నం- *అనాదిమాయయా సుప్తః *మాయయా సన్నిరుద్ధః * అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యాదిషు ప్రధానప్రస్తావేషు తస్య హేయత్వేనైవ ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. ఏవం *తదైక్షతేత్యాదివాక్యప్రభృతి తదుపరితనవాక్యావగతహేతవ ఉక్తాః- తేషాం సమాప్త్యా చశబ్దః ప్రయుక్తః. యద్వా- ఉపాదేయతోక్త్యనుపాదేయతానుక్త్యోస్సూత్రద్వయప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనా పరస్పరసఙ్గతిద్యోతకీకారార్థ ఇహ చశబ్దః - అత ఏవ హి ప్రత్యుతేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతం. ....

అథోపక్రమవిరోధే సత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితి శఙ్కాం పరిహరతి.

౯|| సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్|| *కస్మిన్నర్థే విరోధ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్ వ్యాచష్టే (ప్రధానకారణత్వ ఇతి) త్వన్మతానుగుణత్వేన యదుక్తం- తదేవ త్వన్మతప్రతికూలమితి సూత్రకారహృదయమితి భావః. కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమే హీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యస

కవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం- తచ్చ కార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయం. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే...........................

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్ ॥ తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ *స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి- సుషుప్తం జీవం సతా సమ్పన్నం స్వమపీతః- స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రలయశ్చ స్వకారణే లయః. న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి. *స్వమపీతో భవతి- ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తు శరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తం. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేఽపి ప్రలయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే.

ర్వశబ్దాభావేఽపి * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమితి సమానప్రకరణవాక్యైకార్థ్యాత్, * సర్వాః ప్రజా ఇతి వక్ష్యమాణస్వారస్యాచ్చ సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తం. న చ సర్వం మృణ్మయమితివత్ కార్యభూతసర్వాచిద్విజ్ఞానమేవ సర్వవిజ్ఞానమితి వాచ్యం- *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి సర్వశబ్దసమానాధికరణప్రజాశబ్దస్వారస్యావగతానాం చేతనానామపి సన్మూలతయా జ్ఞాతవ్యసర్వకార్యాన్తర్భావాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) న హి చిదచితోరనన్యత్వమితి భావః. నన్వన్యత్వేఽప్యేకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం ఘటతే- పృథివ్యాదీనాం కార్యతయా చిదంశస్యాకార్యతయా చ జ్ఞానసంభవాదిత్యత్రాహ (తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) మృత్పిణ్డతత్కార్యాదిదృష్టాన్తబలాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి వాక్యే ప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపి కార్యతయైవ జ్ఞాతత్వం వక్తవ్యమితి భావః. (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) దేవదత్తజ్ఞానేన గ్రామవిజ్ఞానవదత్ర సర్వవిజ్ఞానమౌపచారికం- ఔపచారికత్వే సర్వవిజ్ఞానస్య లోకదృష్టత్వేన కథం ను భగవ ఇతి ప్రశ్నాయోగాత్, అనన్యభూతమృత్తత్కార్యాదిదృష్టాన్తముఖేన ముఖ్యతయైవ సర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనాచ్చేతి భావః. ఉక్తవిపర్యయేణ ప్రతిజ్ఞావిరోధం దర్శయతి (తత్త్వితి)॥ ....

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావనిబన్ధనం- సుషుప్తౌ పరమాత్మని చేతనస్య ప్రలయశ్చ తన్నిబన్ధన ఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతం సుషుప్తౌ లయం హేతుత్వేనాహేత్యభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి)

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్ ॥ *సచ్ఛబ్దస్య జీవోపస్థాపకస్వశబ్దసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయ ఏవాత్రాపి సచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. యత్ర - యదేత్యర్థః. నను సతా సంపత్తిః ప్రకృతిసంసర్గో స్తు- స్వాప్యయోఽపి జీవస్య స్వస్వరూపేఽవస్థానమితి స్వసచ్ఛబ్దయోర్భిన్నార్థత్వాదితి నైతద్వాక్యం ప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహరణ్వ్యాచష్టే (సుషుప్తమితి) * స్వమపీత ఇతీదం వివృణోతి (స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి) స్వమితి ద్వితీయా- సతేతి తృతీయా చ ఫలతస్సతి సంపద్యేతి సప్తమ్యనుగుణార్థే - వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః * బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి * యత్ప్రియ న్యభిసంవిశన్తీతి హి శ్రుత్యన్తరం. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్న ఇతి కర్మణి నిష్ఠా వా - తదానీం సంపత్తేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సతః కర్తృత్వవివక్షయాత్ర తృతీయా- * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతివత్. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. వ్యుత్పత్తివశేన ప్రలయవాచినాం శబ్దానాం స్థానాపేక్షాయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేన వ్యాఖ్యాతం. ఏవం సంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రలయపరతయైకార్థ్యముక్తం - స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రలయస్థానపరతయైకార్థ్యముక్తం. అయమభిప్రాయః - *సతా సోమ్య తదా సంపన్నః *సతి సంపద్యేతి ప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్య స్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వేఽన్వయవైఘట్యం స్ఫుటం. *అద్వైతదపియన్త్యన్తతః *బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి *తదా సంపద్యతే బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యాపస్థాపితస్య ప్రలయస్య స్థానప్రతిపాదకత్వాత్ స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యపర్యవసాయిత్వం తూచితం. *జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి జీవాత్మశబ్దయోస్త్వన్తచ్ఛబ్దయోరివ చ స్వసచ్ఛబ్దయోరపి జీవరూపేణ స్వేన రూపేణ చావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థ్యపరత్వం ప్రకరణవశాదప్యుచితం. జీవాదర్థాన్తరే సతి తస్య లయానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్య తస్య సత్పర్యన్తతాప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చ తయోరైకార్థ్యం యుక్తమితి. అస్తు లయస్థానోపస్థాపకయోః స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యం- తత్తు స్వశబ్దస్య స్వీయపరత్వేన స్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపి ప్రధానపరత్వేఽప్యుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రలయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణాన్తర్భావో హి లయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) అచేతనం - అచిత్త్వాదిత్యర్థః. స్థూలావస్థస్య జీవస్య సూక్ష్మావస్థే స్వకారణీభూ

తథా సమానప్రకరణే నామరూప పరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే- ఆమోక్షాజ్జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే-*యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే-తథా *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

తేన సత్తాయోగినిస్స్వాత్మని లయోపపత్తేస్సచ్ఛబ్దస్య తత్పరత్వం సంభవతీతిశఙ్కాం వ్యుదసితుమాహ (తథా సుషుప్తమితి) స్వప్యదేహే స్వప్రియాసనవేక్షేప్రాణాదిసణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నాత్ర సచ్ఛబ్దోఽసఙ్కుచితజ్ఞానసూక్ష్మావస్థజీవమాత్రవిషయస్త్వస్యైవ ప్రాయః. న నునిత్యస్య జీవస్య లయోఽనుపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్, జీవవిలక్షణస్య పరస్య తత్కారణత్వాయోగాత్, తస్మిన్ జీవస్య లయశ్చానుపపన్నః. నైవం-సర్వదా జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనోఽవస్థావిశేషరూపకార్యకారణభావోపపత్తేః. తథాహి-*స్వమపీత ఇత్యత్ర స్వశబ్దస్తావన్న జీవమాత్రపరః-*సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్వశబ్దస్య సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్,. నాపి నిష్కృష్టబ్రహ్మపరః- నిత్యనిర్వికారస్య తస్యోపాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్య హి ప్రలయ ఉపాదాన ఏవ. అతో జీవరూపేణావస్థితపరమాత్మపరత్వం వక్తవ్యం. తత్రాపి న శుక్తౌ రజతస్యేవ లయః-తస్యేవ జీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్. నాపి మహాకాశే ఘటాకాశస్యేవ లయః- దేహాద్యుపాధేరవస్థితత్వాత్. నాపి క్షితితలే ఘటస్యేవ లయః- ఘటస్యేవ జీవత్వస్య ప్రహాణే జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, ఉపాధేరవస్థితత్వేన జీవస్వప్రక్షీణాయోగాత్, దామోక్షమవస్థాయితయాఽభిమతస్య జీవభావస్య స్వాపమాత్రేణ నివృత్తౌ మోక్షోపాయవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, అకృతాభ్యాగమాది ప్రసఙ్గాత్, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి తదానీమజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం భేదవ్యపదేశాచ్చ జీవత్వే స్థిత ఏవ స్వాప్యయస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. అతో భేదాదేవ స్వశబ్దో జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః. ' అత ఏవహ్యుక్తం సారే *ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః జీవస్వరూపో హి పర ఏవ నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేరితి. తస్య సంపత్తిర్నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవిరహిత జీవరూపేణావస్థానం. నిర్గమో నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరః. నను కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్య స్థితే చ దేహే విశేష్యాంశలయః. నైవం - విశేష్యాంశే రాగద్వేషాద్యన్వయవత్ తత్రైవ ప్రలయరూపావస్థాన్వయోపపత్తేః. నను తర్హి స్వాపేజ్ఞానేన దేహధారణాభావాత్, స్వరూపేణ ధారణస్య మహాప్రలయే పి తుల్యత్వా, ద్దేహస్య జీవం ప్రత్యపృథక్సిద్ధిర్దేహలక్షణం చ న ఘటతే. న - జీవస్య దేహాపరిత్యాగాత్, దేహస్య తత్సంకల్పేన ధారణయోగ్యత్వాచ్చాపృథక్సిద్ధిదేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాదినామరూపాభిమానరాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్టః పరమాత్మా- దేవమనుష్యాదినామ రూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యాభ్యన్తరాకారాభిమానకాలుష్యవిరహిత జీవశరీరకస్సన్నాత్మన్యస్తమ్యాత ఇతి శ్రుత్యర్థః. అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సారే ఆత్మానమితి ద్వితీయానిర్దేశః. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇత్యుక్తం భాష్యే. ఏకస్య పరమాత్మనస్స్థానస్థానిభావవ్యపదేశశ్చాంశభేదాభిప్రాయః. ఘటాదేర్లయస్థానస్య ఘటానుపయుక్తస్యాపి పృథివ్యంశస్య హి కారణజాతీయత్వాత్ కారణత్వం- బ్రహ్మణి తు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో, ధర్మ్యైక్యాత్ కారణత్వం,. కారణావస్థాన్వయినిధర్మిణ్యన్తర్భావస్సర్వత్ర సమానః. ఔపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాసవజ్జీవవిశిష్టతా కార్యావస్థా- అతదభిమానజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా. తత్ర లయస్థానభూతస్య పరమాత్మనః కారణావస్థాపేక్షయా లీయమానాంశస్య విసదృశావస్థా హి నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా- తస్మాదౌపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థాశ్రయే స్వాత్మన్యవస్థానం స్వాప్యయ ఇత్యుపపన్నం. అత ఏవ జీవస్య నిత్యత్వావిరోధశ్చ- జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్. ఆమోక్షాజ్జీవభావస్య స్థిరత్వం హి పరైరప్యభ్యుపేయం-అతస్తదవిరోధేన స్వాప్యయో వర్ణనీయః. తదానీం *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చైవం సతి భవతి. ఏవంవిధ ఏవ ప్రలయో మహాప్రలయోఽపీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనావిశేషస్థిత్యుపగమేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదేః పరిహర్తవ్యత్వాత్. న చ *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- తస్య సఙ్కోచమాత్రవతస్తుచ్ఛత్వాభావాత్. న చ ప్రసరోపలమ్భయోరభావాత్ జ్ఞానద్రవ్యస్య తుచ్ఛత్వం శఙ్కనీయం - న హ్యనుల్లిఖితరత్నప్రభాయాః ప్రసరోపలమ్భాభావాన్నాస్తిత్వం. *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథేతి హి స్మృతిః. ఆత్యన్తికప్రలయే పి యథోక్తప్రకార ఉపపద్యతే - తదానీం నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానరూపవిసదృశదశాప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. ఔపాధికాకారాభిమానార్హత్వరూపకార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వం హి పరస్య కారణావస్థత్వం. వికృతిరహితజీవవిశిష్టత్వమితి యావత్. తన్మహాప్రలయే ముక్తౌ చ సమానం. నను *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర మితి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూపవైషమ్యావగమా, న్మోక్షే చేశ్వరత్వేశితవ్యత్వాది వైషమ్యస్థిత్యభ్యుపగమాత్, భవదభిమతప్రలయప్రకారో నుపపన్న ఇతి. నైవం- కారణావస్థామపేక్ష్య విసదృశావస్థాయా వివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా- తదపేక్షయా విసదృ

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే. ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్॥ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతదృగ్వేద ఇత్యాదిసృష్టివాక్యానాం యా గతిః- ప్రవృత్తిః. తత్సామాన్యాత్ - తత్సమానార్థత్వాదస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే- తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యాత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వం, చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా *యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మింత్సమాహితం *తస్మిన్కామాస్సమాహితాః *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి *న తస్య కశ్చిత్పతిర

జ్ఞావస్థా చ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్పరిహారస్య చాత్ర విద్యమానత్వాత్ సుషుప్తౌ లయ ఉపపన్నః. మోక్షే చేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తికప్రళయవిరోధి- ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మో హ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదితు నిత్యం- *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ *యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుతేః. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థితి వైధర్మ్యరూపస్యాపితస్యాప్రహాణం న దోషః. అతో యథోక్త ఏవ స్వాప్యయః. సూత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సంగమయతి (తస్మాదితి) అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాయాహ (పరం బ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః.* ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి హి శ్రుతిః *తదైక్షతేత్యే తత్సంవాదినీ. అప్యయేఽపి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిర్ఘటత్వవ్యుదాసార్థం చ పరమేశ్వరశబ్దః. సు●క్తపురుషనైలక్షణ్యపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. వ్యాఖ్యానాన్తరస్యావృత్త్యర్థమాహ (తదాహేతి) (సంపత్త్యసంపత్తిభ్యామితి) *సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సంపత్తినిగ్రహాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా- పరమాత్మని సంపత్త్యా, అన్యత్రాసంపత్త్యా, చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనాసంపత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్య భావః. ఏతత్- పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః. ....

పూర్వసూత్రే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైస్సృష్టిశ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్॥ పూర్వం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాదాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దశ్శ్రూయతే *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే *యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి చ. గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషు చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)॥ ....

న కేవలముపనిషదన్తరేషు- అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే *తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే, సన్మూలా ఇతి సూచితే, చ. ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనా ఇతి, యచ్చాస్యేతి, చ. ధారకత్వం చాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) న హ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్యకామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తం చ. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాన్దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) ఉక్తగుణవైశద్యార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తద్వత ఈశ్వరత్వదేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థం, చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథా చేతి) న త్వేతత్సూత్రవిషయవాక్యత్వేన - అస్య సూత్రస్య

స్తిలోకేన చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గం * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * విశ్వాత్మానం పరాయణం * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిషు. తస్మాత్కారణవాదివాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యం. అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్తాఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితం.॥——— అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ ఏభిస్సూత్రైర్నిరస్తో వేదితవ్యః- పారమార్థికముఖ్యేక్షణాదిగుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదే హి సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతం- తచ్చ చేతనమితి * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిస్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగః- అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ. కిఞ్చ- నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదం- ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్క్షమత్వమస్తీతి చేత్.

చ్ఛాన్దోగ్యోపనిషన్మాత్రవిషయత్వం దీపసారయోరపి హ్యుక్తం * శ్రుతసేవహ్యస్యామేవోపనిషదీతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. లిఙ్గం- శరీరం. *నాశ... ప్యుపక్రమసూత్రానురోధేన ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) లేనఫలితం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) సర్వజ్ఞత్వాదయస్స్రష్టాదికారణత్వోపయోగిగుణాః. శోధకవాక్యోక్తా గుణా నిరస్తాఖిలేత్యాదినోక్తాః. అనవధికేత్యాదినా పురుషార్థత్వం చ దర్శితం. ఓపురుషోత్తమ ఇతి చేత్ గుణానామన్యత్రాపర్యవసాయిత్వం దర్శయతి. మహార్ణవశబ్దో గుణేభ్యోఽపి తదాశ్రయస్య మహత్త్వం దర్శయతి. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ పురుషసూక్తనారాయణానువాకసిద్ధవిశేషపర్యవసాయిత్వం కారణశోధకవాక్యానాం దర్శయతః తాభ్యామిద్వివిలక్షణత్వం తచ్ఛరీరకత్వం చ దర్శయతః. (నిఖిలజగదేకకారణమితి) నిఖిలశబ్దేన గగనాదికమపి కబళీకృతం. ఏకశబ్దేన నిమిత్తోపాదానత్వే అభిప్రేతే.——— ఏషాం సూత్రాణాం బ్రహ్మజ్ఞానవాదోఽననుగుణత్వం పూర్వముక్తం వినస్తరేణాహ (అత ఏవేతి) (సూత్రకారేణేతి) న్యాయనిబన్ధనకృతేత్యభిప్రాయః. అభిరిత్యర్థప్రత్యాయకత్వం వివక్షితం. న్యాయానుగృహీతాభిర్విశదార్థాభిశ్శ్రుతిభిరితి భావః. కించ- ప్రామాణికస్య ప్రామాణికత్వాభిమానాపసిద్ధాన్తలా, సిద్ధాన్తస్యాపి ప్రామాణికత్వాత్ ప్రామాణికతా, చ లోకేదృష్టేతి తదుభయవ్యవచ్ఛేదార్థస్సూత్రకారత్వోక్తి నిర్దేశః. (నిరస్తో వేదితవ్య ఇతి) నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ఆరోపితే త్యుక్తం వివృణోతి (పారమార్థికేతి) ఈక్షణస్యాపారమార్థికత్వే సాక్ష్యాభిమతం ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాత్ - శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే హి రజతమేవ పరమార్థస్స్యాదితి సాక్ష్యనిరాసానుపపన్నస్స్యాదితి పరమార్థికశబ్దాభిప్రాయః. సచ్ఛబ్దోక్తస్వరూపస్య సంశయసహత్వాత్తదతిరిక్తేన వ్యావర్తకేన భావ్యమితి గుణశబ్దస్య భావః. అతస్సదాదిశబ్దానాం సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానపరత్వవ్యవచ్ఛేదసిద్ధ్యర్థమీక్షణాదిగుణపారమార్థికత్వవివక్షావద్భిస్సూత్రైర్నిర్విశేషనిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. *తదైక్షతేత్యాదివాక్యాని సాక్షిత్వమాత్రపరాణి- న తు గుణవిశేషపరాణి- సాక్షిత్వమాత్రేణాపి సూత్రాభిమతా ప్రధానవ్యావృత్తిస్సిధ్యతీత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) సచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిమతిపదస్వరూపాతిరేకేణ సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం త్వన్మత ఇత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావే సాక్షిత్వమపి న సిధ్యతీతి ప్రాగేవోక్తమిత్యపిశబ్దాభిప్రాయః. అపారమార్థికత్వే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) న హ్యారోపితాకారవత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. న చార్వాచీనం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తతోఽపి కిం - న హ్యస్యా... చేతనముచ్యత ఇత్యత్రాహ (చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగ ఇతి) ఈక్షితృత్వం హి న చిన్మాత్రతామాత్రమిత్యభిప్రాయః. నిర్విశేషనిరాసస్య ఫలితత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) న హ్యత్ర చిన్మాత్రతామాత్రేణ ప్రధానవ్యావృత్తిస్సూత్రితా- అపి త్వీక్షణగుణయోగేన. తదనభ్యుపగచ్ఛతో వ్యావర్తకాభావే వ్యావృత్తిరేవ న స్యాదిత్యర్థః. పారమార్థికేత్యాదినా ఏతదధికరణవిరోధ ఉక్తః. వేదాన్తేత్యాదినా పూర్వాధికరణద్వయవిరోధ ఉక్తః. యద్వా - స్వరూపమేవ సాక్షిత్వం సత్యం- అతో నాపారమార్థికమిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) స్వరూపమేవ చేత్తత్పూర్వసూత్రైస్సిద్ధమితి ప్రతిపాద్యాధిక్యాభావాత్ * ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయః. స్వరూపవిశేషః ప్రతిపన్న ఇతి చేత్. కిం స్వరూపమేవ విశేషః- ఉత స్వరూపస్య విశేషః. ప్రథమే ప్రాగుక్తదోషః. ద్వితీయే సవిశేషత్వం. పూర్వసూత్రేషు బ్రహ్మ కారణాత్మనా సిద్ధం- న తు చేతనరూపేణ. అతః * ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రాణామారమ్భణీయత్వమితి శఙ్కాయాం చేతనరూపేణ ప్రతిపాద్యత్వమభ్యుపగచ్ఛన్నాహ (తచ్చేతి) చేతనతయా ప్రధానవ్యావృత్తిశ్చైతన్యగుణవిరహేణ సిధ్యతీతి వక్తుం చేతనత్వం శోధయతి (చేతనత్వం నామేతి) గుణశబ్దో ధర్మపరః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) వ్యావర్తకాభావాద్వ్యావృత్త్యసిద్ధిరిత్యర్థః. చేతనశబ్దస్య స్వరూపమాత్రపరత్వే అధికరణారమ్భవైయర్థ్యమర్థసిద్ధం. న ప్రధానతుల్యత్వం- ప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్ - యథా ఆత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాయోగేఽపి చిద్వ్యావృత్తిస్సన్మతే- తద్వదిత్యత్రాహ (కిఞ్చేతి) కథం దురుపపాదత్వమిత్యత్రాహ (ప్రకాశో హీతి) వ్యవహారయోగ్యతా- వ్యవహారప్రతిసమ్బద్ధితా. తదుభయరూపత్వాభావాత్ - స్వవ్యవహారహేతుత్వపరవ్యవహారహేతుత్వాభావాదిత్యర్థః. అథ తదుభయక్షమత్వం శఙ్కతే (తదుభయేతి) తత్క్షమత్వమభ్యు

తస్య- తద్ధర్మత్వంహి తత్సామర్థ్యమేవ-సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ ప్రతిపత్త్యనుకూల్యాయ ఏకోఽపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్-హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయస్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వం-తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయం. కార్యవిశేషస్యనిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ - నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణం-ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తం. తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగత్సర్గేణ బహుస్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధం॥..................

సామర్థ్యగుణయోగమాహ (తస్యేతి) పరస్యాభిమతం పరిత్యజతుమాహ (ఇత్యేవ) ఇతి హార్దం (హన్త తర్హీతి) తద్ధర్మత్వమేవ నాస్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వంచేతి) కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే- స్వపరవ్యవహారయోగ్యతా హేతుత్వాత్ ... కార్యాదేర్ ... ఇత్యర్థః. వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వము ..., ... వస్తుత్వమేవ నసిధ్యతీత్యాహ (కించేతి) వస్తుత్వం- తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వం. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షాద్యభావాత్తస్యాపి స్వానుభవస్య ప్రత్యక్షప్రమాణత్వం పరమతాభ్యుపగమేనోక్తం. సవిశేషగోచరాః - వస్తునస్సవిశేషతాతార్థగోచరా ఇత్యర్థః. వస్తుత్వం చిదచిత్సాధారణం. తచ్చ తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వం. తన్నసిధ్యతీత్యర్థః. పరపక్షమాక్షిపాన స్తరం స్వపక్షం నిగమయతి (తస్మాదితి)॥..................

పద్ధతిస్త్వేవం సూత్రయోజనా కృతా- ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- అశబ్దం హి తత్- శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి తత్. అశక్యత్వంచ ఈక్షతిశ్రవణాదితి. నైషానితా- ప్రతిజ్ఞావాక్యే ధర్మ్యుపస్థాపకశబ్దస్యాధ్యాహార్యత్వాత్, అశబ్దం హి తదిత్యుక్తేపి హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ. *నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేషు ఆనుమానికాదిశబ్దవదశబ్దశబ్దస్యాప్యవయవార్థముఖేన ధర్మ్యుపస్థాపనక్షమతయాఽధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్, పదయోజనయైవానుమానాకారాగమరూపపూర్వపక్షబీజస్య సూత్రేణైవ ద్యోతమానత్వసిద్ధేః, శ్చ భాష్యకారాభిమతా యోజనా సాధీయసీ. *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రాత్మశబ్దస్య స్వరూపపరత్వమాశ్రిత్య- జీవం నిర్దిశ్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్వరూపత్వేన వ్యపదేశాద్గౌణమీక్షణమిత్యప్యయుక్తం- తస్యామోఘేక్షణత్వాయోగాత్ సూత్రాస్వారస్యాచ్చ. నహి గౌణశ్చేన్న జీవశబ్దాదిత్యుక్తం. స్వరూపపరాత్మశబ్దస్యాపేక్షు- జీవవాచిపదసమభివ్యాహారేణ వినా తస్యాచిద్వ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. చేతనపరస్త్వాత్మశబ్దః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చం ప్రత్యాత్మత్వం దర్శయన్న చిద్వ్యావర్తనేఽపి నిరాకాఙ్క్షః-అతస్సాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశాదపి నిరాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశో వరమితి తస్యాపి సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థః. చిదచిదాత్మకసమస్తజగదన్తరాత్మవాచిన ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థాభ్రంశేన ఇతి వస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కానుదయాద్, ఆత్మశబ్దస్య గౌణత్వాత్ ప్రతిజ్ఞావాక్యానన్తర నిరపేక్షత్వాచ్చ, తృతీయం సూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీతి యుక్తం. సర్వవేదాన్తానామైకకణ్ఠ్యం దర్శయతా గతిసామాన్యసూత్రేణైవ శ్వేతాశ్వతరవాక్యస్యాపి క్రోడీకృతత్వాచ్ఛ్వేతాశ్వతరవాక్యస్య *శ్రుతత్వాదితి సూత్రవిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం.— యత్తూక్తం యాదవప్రకాశీయైః-సతా సంపన్న ఇతి సత్ప్రాప్తిమాత్రముక్తం-న త్వైక్యం-సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వేపి సతి సంపత్తిర్ఘటతే. స్వాప్యయశ్చ సర్వేషాం జీవానాం పృథక్ పృథక్స్వస్మిన్నప్యయో భవత్వితి శఙ్కాపరిహారాయ సుషుప్తౌ సర్వజీవానాం గన్తవ్యస్య వస్తున ఏకత్వం, తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తిః, శ్చగతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే. విషయశ్చ *యథా సోమ్య మధుమధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం రసం గమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మి అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మీత్యేవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదుః ఇతి వాక్యమితి. తదప్యయుక్తం- తథాహి-దృష్టాన్తానుగృహీతమేకతామవగమయత్ *సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం- ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ -స్వాప్యయస్య కారణత్వాపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాససిద్ధేః. దృష్టాన్తవైఘట్యంచ- బహూనాం రసానామేకస్మిన్కారణే లయస్యానిదర్శితత్వాభావాత్. రసవతామవయవానాం మధుస్వరూపేణ సమానరసత్వాపత్తిరేవ హి తత్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానాం కీదృశమేకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం. న తావజ్జీవత్వప్రహాణేన సత్త్త్త్వైకత్వం-జీవత్వప్రహాణస్య భవతాఽనభ్యుపగమాత్, జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుక్తస్య జీవస్య తదా ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తేశ్చ. న చ స్వరూపేణైకత్వం- తజ్జాగ్రద్దశాయామప్యస్తీతి తదానీమివ జీవానాం స్వాపేఽపి స్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసం సర్గయోరవిరోధాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాది బాహ్యేభ్యో నరపికల్పాభిమాననిరహేణైకత్వం- తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసంసర్గయోరవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాధికరణస్య స్వస్వరూపప్రధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్య, శఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యో, రన్యతరావశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం. యచ్చ * శ్రుతత్వాదితి సూత్రస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి *సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్యజాతం విషయతయోపాత్తం - తదప్యయుక్తం - *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రపదై రస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్..............

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనేనాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే.

౧౩॥ సూ. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥

తైత్తిరీయా అధీయతే *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః ఇత్యారభ్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః ఇతి తత్ర సన్దేహః—కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనోఽన్యః [illegible] లవణీయాదన్యః పరమాత్మా— ఉత స ఏవేతి. కింయుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి శరీరసమ్బన్ధీ జీవాత్మా. నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తమేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి. జగత్కారణం చ *తదైక్షతేతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తం. సత్యముక్తం. స తు జీవాన్నాతిరిచ్యతే. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరం. యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈక్షాపూర్వికా చ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్యైవోపపద్యత ఏవ. అతః * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపది

అథోత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (ఏవం జిజ్ఞాసితస్యేతి) జగత్కారణస్య నిరూపణీయత్వే చేతనస్యాత్యన్తనిర్దుష్టతయా ప్రసిద్ధ్యభావాదచేతనే ప్రథమమవతరన్ప్రతీక్షణాదిభిస్తతో వ్యావర్త్య చేతనవర్గే ప్రవేశితా. ఇదానీమచేతనాపేక్షయా ప్రసిద్ధిమాన్ద్యేఽపి పరమాత్మాపేక్షయా ప్రసిద్ధతరేఽహం ప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగాత్మన్యవతరన్తీం బుద్ధిం తస్మాద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥ కారణవిషయస్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి వాక్యస్యోత్తరత్రోపబృంహణభూతానన్దమయప్రకరణానుఖేనోదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానోపక్రమభూతం * స వా ఏష పురుష ఇత్యాదికముపాత్తం. అత ఏవ హి ప్రపఞ్చే [illegible] ద్వా ఇత్యాదికముదాహృతం. (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయ ఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాయాం *జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్ర పూర్వపక్షోత్థానబీజమితి సూచనార్థం జీవశబ్దాభిలపనీయాదితి వచనం. కిం కారణవాదినస్సర్వే వేదాన్తాః పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపపరాః ఉత [illegible] లక్షణపరా ఇతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం పరిశుద్ధావస్థః ప్రత్యగాత్మా ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమపి కిం ప్రతిపన్నశ్శరీరసమ్బన్ధః కిం జీవాత్మాసాధారణః ఉత న. తదర్థం మయట్ కిం స్వార్థకత్వవికారార్థకత్వయోరన్యతరవాన్ ఉత ప్రాచుర్యార్థః. తదర్థం కిం వికారాద్యర్థానుగుణహేత్వనురోధ్యాః ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః. విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః ఉత జీవపరః. తదర్థం తత్ర మయట్ కిం స్వార్థికః ఉత న. తదర్థం *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రే వర్తతే ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి. పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షః ఇతరే తు రాద్ధాన్తః. యదా వికారార్థత్వాద్యనుగుణహేత్వనురోధిత్వేన మయట్ స్వార్థకో వికారార్థో వా భవతి తదా నిరతిశయప్రాచుర్యాప్రతిపత్తేరానన్దమాత్రస్య జీవే సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణత్వే విరోధాభావాదానన్దమయో జీవః. యదా చశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానమాత్రపరః తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాద్విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వసంభవాత్ తదన్తర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేత్వనురోధిత్వేనానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ ప్రాచుర్యార్థః తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయాఽవగతస్య శ్రుతవిరుద్ధా శ్రుతోపాధికల్పనాయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాత్మన్యసంభవాత్ [illegible] శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని వర్తతే తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాచ్చ తదన్తర ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షోత్థానమాశఙ్కతే (నను చేతి) (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదో ద్యోతితః. (తదేవ జగత్కారణమితి) [illegible] లోచనయా విభూతిప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయతయోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితి భావః. తత్ కిమిత్యత్రాహ (జగత్కారణం చేతి) జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానం. పరిహరతి (సత్యమితి) చేతనత్వాద్యవభ్యుపగమః జీవాదతిరేకే వివాదః [illegible] స్తు. తతః కిం జీవాదవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యమితి) ఈక్షతి శ్రవణాజ్జీవవిలక్షణత్వముక్తమిత్యత్రాహ ([illegible]) ఏవేత్యేవకారః అస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితి భావః. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి భేదవ్యపదేశస్య సిద్ధాన్తహేతుం వదతా సూ [illegible] స్య పూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముత్థానోపపత్తిస్సూత్రహేతువశాదైక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహేతుతయా [illegible] న్యాసనికర్షేణ జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణాన్తరమారమ్భణీయమితి భావః. నను *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర బ్రహ్మప్రాప్యత్వం [illegible] స్యతే తత్ర సత్యత్వమానన్త్యం చాన్తర్భూతం. జీవస్య నిత్య[illegible]త్వాత్ ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం, జ్ఞాతృత్వాల్లక్షణం చ న వా [illegible] లక్షణవిశేషశ్చ నైకరూపజ్ఞానస్య పరిచ్ఛిన్నస్య నోపపద్యతే, అతః పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షీ [illegible] శారీరత్వశ్రవణాత్, సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్యతా [illegible] ప్యే

శ్యతే. అవిద్యావియుక్తస్వరూపస్యలక్షణమిదముచ్యతే *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తిరేవహి మోక్షః-నహవైసశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశత ఇతి. అతోజీవస్యావిద్యావియుక్తంస్వరూపంప్రాప్యతయాప్రక్రాన్తమానన్దమయఇత్యుపదిశ్యతే. తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపందర్శయితుం *అన్నమయఃపురుషఇతి శరీరంప్రథమంనిర్దిశ్యతదన్తరభూతం తస్యధారకంపఞ్చవృత్తిప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతంమనః, తదన్తరభూతాంచబుద్ధిం, *ప్రాణమయో *మనోమయో *విజ్ఞానమయఇతితత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణక్రమేణనిర్దిశ్యసర్వాన్తరభూతంజీవాత్మానం *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరమ్పరాంసమాపయతి- అతోజీవాత్మస్వరూపమేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిప్రక్రాన్తంబ్రహ్మ-తదేవానన్దమయఇత్యుపదిష్టమితినిశ్చీయతే.——— ననుచ *బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతిప్రతీయతే. నైవం- బ్రహ్మైవస్వస్వభావవిశేషేణపురుషవిధత్వరూపితంశిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణవ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయోదేహోఽవయవీస్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ *తస్యేదమేవశిరఇత్యాదినాశిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయానిదర్శితః-తథా ఆనన్దమయంబ్రహ్మాపిస్వస్మాదనతిరిక్తైఃప్రియాదిభిర్నిదర్శితం-తత్రావయవత్వేనరూపితానాంప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం *బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యదిచానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మభవిష్యత్ -తస్మాద్వాఏతస్మాదాన్నమయాదన్యోన్తర ఆత్మాబ్రహ్మేత్యపినిరదేక్ష్యత - నచైవంనిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి-*బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితిప్రక్రాన్తంబ్రహ్మ * సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతిలక్షణ తస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య

పత్త్యర్థం,తద్విశేషోక్తిశ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపేసంభవతీ,త్యాహ (అచిద్వియుక్తేతి)నకేవలంశారీరత్వసామానాధికరణ్యబలాదచిద్వియుక్తస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వం-కింతుకణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (తద్రూపేతి) హిశబ్దఃశ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. యద్వా-స్వరూపస్యైవోపాధికాకారనివృత్తిమాత్రపరమోక్షశబ్దస్వారస్యసూచకః. శ్రుతిమేవదర్శయతి (నహవాఇతి) ఇతి- శ్రవణాదితిశేషః. ప్రాప్యత్వాసగుణపురుషార్థతాందర్శయన్నిగమయతి (అతఇతి) ననునాత్రాచిద్వియుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే- *సవాఏషపురుషోన్నరసమయఇతిశరీరసంబన్ధశ్రవణాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథాహీతి) శరీరముపలక్షణమాత్రం - నతువిశేషణమితితద్వియోగేనాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదికముపదిశ్యతఇత్యర్థః. (తదన్తరభూతాంచబుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మయట్ప్రత్యయస్యస్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయఇత్యత్రాపిమయట్స్వార్థికః - *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతిమయడన్తత్వంవినావక్ష్యమాణత్వాత్,*విజ్ఞానసారథిర్యస్తు*బుద్ధింతుసారథింవిద్ధీతిబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేనప్రయోగా,చ్చవిజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యావిజ్ఞానంబుద్ధిరితిభావః. కిమర్థమన్నమయాదినిర్దేశఇత్యత్రాహ (తత్రతత్రబుద్ధ్యవతరణేతి) అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమపిపరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్యసంభవతీత్యగ్రనిష్ఠం. శారీరత్వశ్రవణా, జ్జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాదేఃపరిశుద్ధస్వరూపేప్యుపపన్నత్వా, చ్ఛరీరస్యోపలక్షణత్వేనతద్వియుక్తస్వరూపేణప్రాప్యత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్యస్వార్థికత్వేనవికారపరత్వాభావా, చ్చపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదంవాక్యమితిపూర్వపక్షసఙ్గ్రహః. తత్రద్వౌహేతూసాధకౌ - అన్యేతుశఙ్కితదూషణాన్యథాసిద్ధిరూపాః.——— ఏవమానన్దమయశబ్దస్యప్రత్యగాత్మపరత్వవాదినంపూర్వపక్షిణంసాంఖ్యంమ్మపావాదిపక్షస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) తస్యపుచ్ఛమితిషష్ఠ్యాఽవయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్యద్వినిష్ఠతయా, ప్రతిష్ఠాతద్వద్భావేన, చవ్యతిరేకావగమాత్ అన్యత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) * అన్వయంపురుషవిధఇతిశ్రుతివాక్యస్మరణార్థంపురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తం- పురుషవిధత్వేనరూపితం. అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణేస్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైఃపుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వరూపణదర్శనాత్ అత్రాపిపుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేనరూపితంబ్రహ్మఆనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్సముదాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్నఇతిభావః. నను*ఆనన్దఆత్మేత్యానన్దోఽవయవిత్వేనరూపితః-నత్వవయవత్వేన- తత్కథముచ్యతేఅవయవత్వేనరూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామితి. నైషదోషః- ఆత్మశబ్దస్యస్వవాచిత్వాభావాత్. కాయస్యమధ్యభాగోహ్యాత్మశబ్దవాచ్యః - *దశహస్త్యాఙ్గులయోదశపాద్యాద్వావూరూద్వౌబాహూపఞ్చవింశఆత్మాఇత్యాదౌతథాప్రయోగదర్శనాత్. అతఏవతస్యానన్దఆత్మేతిషష్ఠ్యావ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యం సిధ్యతి. తస్మాదానన్దోమధ్యభాగత్వేనరూపితః. నన్వేవమపి పుచ్ఛతయానిర్దిష్టంబ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతంస్యాత్. తతఃకిం. తర్హికింనిరసనీయం. ఆనన్దమయస్యాబ్రహ్మత్వం. అతస్తన్నిరాసముఖేనపుచ్ఛస్యతదన్తర్భావోఽభిధీయతే. హేత్వన్తరమాహ (యదిచేతి)ననుతస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోన్తరఆత్మాబ్రహ్మేత్యన్తరాత్మతయైవభేదోవక్తవ్యఇతినహ్యస్తినియమః-*పృథగాత్మానంప్రేరితారం *పతింవిశ్వస్యేత్యాదివద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణాప్యన్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్యతత్తదన్తరతయైవాన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తత్ప్రకరణస్థేనవాక్యేనతాదృశేనభవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యశ్రుత్యైవవ్యాఖ్యానంకృతమితికథమవగమ్యతఇతిశఙ్కాయాంస్వోక్తస్యస్వయమేవవ్యాఖ్యానంప్రకరణసిద్ధమితిదర్శయితు,మాత్మశబ్దనిర్దిష్టస్యైవబ్రహ్మత్వోపపాదనోపయోగితయా,చ- *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాద్యుక్తం. తత్రబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానంసత్యజ్ఞానాదివాక్యం. ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయేసమాప్తమస్తుతతఃకిమానన్దమయస్యైవబ్రహ్మత్వఇతిశఙ్కాయాంబ్రహ్మశబ్దేనప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేననిర్ది

తదేవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయాఽఽత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. నను చ *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి- నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం. న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః - తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ. నైవం- *ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః- అపి త్వన్నమయాదిపురుషప్రతిపాదనపరాః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయం *అసన్నేవేతి శ్లోకః- నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేఽపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృత్యవయవిత్వాభావాద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్ -బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత- హన్త తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

ష్టత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతపరామర్శినావిత్యభిప్రాయః. పునశ్చోదయతి (నను చేతి) పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్తచ్ఛబ్దైరేవ నిర్దేశో దృష్టః- ఏవమత్రాప్యానన్దమయః ప్రధానశ్చేత్తద్విషయశ్లోకేఽపి తచ్ఛబ్దేనైవ నిర్దేష్టవ్యం. యద్వా- యద్యానన్దమయ ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః- తర్హ్యాత్మశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం. తథా చ న కృతం- అపి తు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టం. తస్మాదానన్దమయస్య న ప్రాధాన్యం- అతః పుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశో న దోష ఇతి శఙ్కామర్థాత్పరిహరన్ యుక్త్యన్తరమాహ (న చానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృతశ్రుతివాక్యద్వయస్థః చేదర్థో వ్యాఖ్యాతః. సర్వలోకప్రసిద్ధస్యాపహ్నవత్వేనాసద్భావ ఇవ సద్భావేఽప్యాశఙ్కావాదో న యుక్త ఇత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) బ్రహ్మత్వానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యే నిశ్చితే ఆనన్దమయశబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశ ఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వా ఆనన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదం పుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆనన్దమయస్యేతి) ప్రతిబన్దీమభిప్రేత్యాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽపీతి) *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యోక్తత్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తేతి చోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽవిదితత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేవ హి త్వయోపపాదనీయం- తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. శఙ్క్యతే (శిరః ప్రభృతీతి) పరిహరతి (బ్రహ్మణ ఇతి) పుచ్ఛత్వం- అవయవవిశేషత్వం. ప్రతిష్ఠాత్వం- ఆధారత్వం. బ్రహ్మణోఽవయవిత్వమనుపపన్నమితి చేత్ అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) (అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తత్వే సిద్ధే కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమప్యయుక్తమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) తతః- ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపపత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కిం చ- *సోఽకామయతేతి వాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన కారణవస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టాత్మాభిప్రాయోఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితావ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వే నానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్. * బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదభిప్రాయస్స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్త్వేతద్వాక్యాపేక్షయా వ్యవహిత ఇతి న స పరామృశ్యత ఇతి చేన్న - * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వేనైతత్ పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్, సర్వనామశబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ స ఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే. * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర, * విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రమ్య * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యత్ర, చ స్థానప్రమాణేనానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వావగమాదానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రసిద్ధేశ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. న చ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దోఽప్యానన్దమయశబ్దవత్ బాహ్యకోశపర ఇతి వాచ్యం - * అన్నం బ్రహ్మ * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానానన్తరమివ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానానన్తరం భృగోర్వ

తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్రదేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికంరూపమఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన
మానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్) ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యా
సాత్- * సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత

గుణోపసత్త్యభావాత్. నహి *తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి-*అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర కిమన్నాద్యుపలక్షిత బ్రహ్మవేదనముక్తం- ఉతాన్నమయాదౌ బ్రహ్మబుద్ధ్యవకరణం. ఆద్యేఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్- ఉపలక్షణభూతేన తేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయే త్వానన్దవిషయ బ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ- *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యుష్మాభిరేవ వ్యాఖ్యాతం - ఉక్తం హి * యాఽభృగుర్భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి తస్యాం మయటోఽశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్ స్థానప్రమాణేన *ఆనన్దమయమాత్మానమిత్యత్రానన్దమయశబ్దోఽపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వం చ తదనుగుణసంసారనిర్హరణాదిరూపమితి చానుసన్ధేయం. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యం చోపలభ్యత ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) *తస్య ప్రియమితి సంబన్ధవాచిన్యాః షష్ఠ్యా వ్యతిరేకప్రతీతేః, బ్రహ్మవిషయస్యోపరితనశ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్త బ్రహ్మణ ఏవ ప్రధానత్వావగమాత్, ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తేః, వికారస్యావికారిత్వానుపపత్తేః, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయవిషయవాక్యావగతస్యాత్మాన్తరస్య పరమాత్మతయా ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, *అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతస్య శోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధపరమాత్మన్యనుపపత్తేశ్చ నానన్దమయః పరమాత్మా- అపి తు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః. ప్రకరణస్య స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైశ్శిరఃపక్షాదిరూపణపరత్వాత్ తదనన్తరతయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానస్యానన్దమయే పర్యవసితత్వా, దన్నమయాదివిషయాణాం ప్రకరణస్థశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్, కారణత్వప్రతిపాదకే * సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తేన ప్రధానప్రకృతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాభ్యుపగమాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్, ఆనన్దమయశబ్దతుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్య బ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్త్యశ్రవణాత్, సూత్రస్వారస్యాత్, స్వస్మాదనతిరిక్తస్వావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరప్రకరణానుగుణ్యేన షష్ఠీనిర్దేశస్య సముదాయసముదాయిభావనిబన్ధనత్వోపపత్తే, రానన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన తేష్వన్యతమేన తద్విషయశ్లోకే నిర్దేశస్య యుక్తత్వా, దపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యాప్రసిద్ధత్వేన*ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతపుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాసంభవా, దవయవత్వవదవయవిత్వేన రూపణసంభవా, దానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేన వా వికారపరత్వాభావేన బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వావిరోధాత్, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తత్తద్వస్త్వనుగుణం కార్యమితి ప్రత్యగాత్మత్వపక్షే సంసారనిర్హరణేన శోధ్యత్వాత్తదతిరిక్తత్వపక్షే భగవతః కాలుష్యశఙ్కానిరూపశోధ్యత్వస్య ప్రపదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వాచ్చానన్దమయాతిరిక్తం పుచ్ఛబ్రహ్మేత్యానన్దమయ ఏవ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధాన్తసాధకం- ఇతరహేతుగణశ్శఙ్కితవిపక్షయుక్తిపరిహారపరః ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచష్టే (ఆనన్దమయ ఇతి) ఉత్తరాధికరణే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః- ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోఽర్థ ఉక్తః పరమాత్మేతి. యద్వా - పూర్వాధికరణసూత్రస్థయోర్నాన్యశబ్దమితిపదయోరనుషఙ్గలబ్ధార్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి స హ్యశబ్దః- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షానుమానాదిభిస్సిద్ధ్యతో జీవస్యాపి తదశబ్దత్వముపపద్యతే. యథా ఆత్మసిద్ధౌ *ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధ్యన్నాగమేనానుమానతః। యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశత ఇతి.యద్వా-ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ నేతర ఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి. అన్తరాత్మపరంపరాసమాప్తిద్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః. అభ్యాసాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం- అత ఆనన్దమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశశఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) నను భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వాచ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - న తు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవం - స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపదైకదేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాప్యాసన్నతరత్వాత్ తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్. కస్యాభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః- గుణనం. ఆవృత్తిః. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యన్తమభిప్రేతం నిరతిశయదశాశిరస్క ఇత్యుక్తం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యస్యమాన ఇత్యుక్తం. శత

గుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కోఽభ్యస్యమాన ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసమ్భవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. విజ్ఞానమయో హి జీవః - న బుద్ధిమాత్రం-మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః.

గుణితోత్తరక్రమేణ గుణితత్వాదిత్యర్థః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దవిషయత్వేన *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యాదివాక్యస్యైవ బ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదిలిఙ్గహేతోర్వ్యధికరణతా స్యాత్. కిఞ్చ-అయం బ్రహ్మశబ్దః పరబ్రహ్మవాచకః- బ్రహ్మశబ్దస్య స్వభావతః పరమపురుషవాచిత్వాత్, *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *అస్తి బ్రహ్మేతీత్యాదిషు వాక్యేషు పరబ్రహ్మపరత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రకృతప్రకరణాత్, *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానన్దప్రతిసంబన్ధివాచిబ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనియమనాత్. *సైషానన్దస్య మీమాంసేతి ప్రకృతబ్రహ్మానన్దనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్, *స యశ్చాయం పురుష ఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యేన కారణపరతచ్ఛబ్దేన పూర్వవాక్యస్థస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్, అన్యథా చతుర్ముఖస్య సర్వాన్తరాత్మత్వపరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్, *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి భగవదానన్దవిషయశ్లోకోత్థానస్య భగవదానన్దప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖస్వరసత్వాత్, దేవాదిపరత్వే ఏకవచనస్వారస్యాభావాత్, *దేవానాం *దేవగన్ధర్వాణాం *ఇన్ద్రస్య *బృహస్పతేరితి బహుషు వ్యక్తిషు బహువచనస్యాపి నైకవ్యక్తిషు చైకవచనస్య ప్రకరణే ప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ. తథా *స ఏకః ప్రజాపతిలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథ యే శతం ప్రజాపతిలోక ఆనన్దాః స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథైష ఏవ పరమ ఆనన్ద ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి బృహదారణ్యకవాక్యైకార్థ్యాచ్చ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మానన్దపరత్వం సిద్ధం. నచ *స ఏక ఇత్యనేనోక్తస్య బ్రహ్మానన్దస్య పరిచ్ఛిన్నత్వం - అతిశయమాత్రే వాక్యతాత్పర్యాత్. యథా *క్షీణేష్వివ సర్పతీతి వాక్యం సూర్యగతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం-నత్వీషత్సామ్యపరం- సూర్యస్య నిమేషమాత్రే బహుయోజనాతిలఙ్ఘిత్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ - తథాఽత్రాపి పూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వసిద్ధేః *స ఏక ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యే తాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా-*రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి తే *అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ *గఙ్గాయాం సికతా ధారా యథా వర్షతి వాసవే । శక్యా గణయితుం లోకే న వ్యతీతాః పితామహాః ఇత్యాదిభిరణ్డానాం తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానాం చాసంఖ్యేయత్వావగమాన్నియామ్యాన్నియన్తుశ్శతగుణానన్దత్వే కథితే చతుర్ముఖేభ్యోఽసంఖ్యాతేభ్యశ్శతగుణానన్దతయాఽవగతస్య భగవతః అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమర్థసిద్ధమితి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. (అభ్యస్యమాన ఇతి) అభ్యాసశబ్దః కర్మార్థఘఞన్త ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా-భావార్థత్వేఽప్యానన్దస్యాభ్యస్యమానత్వం ఫలితమితి తథోక్తం. తచ్చ హేతోర్వైయధికరణ్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం. నను గుణనం- వర్ధనం. ప్రాజాపత్యానన్దో హి శతగుణత్వేన వర్ధతే - నతు బ్రహ్మానన్దః. సత్యం - తథాపి గుణితః ప్రాజాపత్యానన్ద ఏవ బ్రహ్మానన్ద ఇత్యుపచారేణోక్తిః - వ్రీహిచతుష్టయం గుఞ్జేతివత్. గుణితతత్తదానన్దసదృశత్వైకదేశతయా ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్ద ఇత్యర్థః. యద్వా - ముహుర్ముహురుక్తిరభ్యాసః. తేన తాత్పర్యలిఙ్గత్వం సూచితం. అస్త్వానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం- తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేన నిరతిశయానన్దవిరుద్ధధర్మయోగ ఉక్తః. పరిమితేతి నిరతిశయానన్దాభావ ఉక్తః. విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చాసంభవ ఇత్యర్థః. కథమసంభవః- ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ (నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్ర నివర్తకత్వం వివక్షితం. ముక్తస్యాపి పరమాత్మప్రసాదాదేవ హేయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దప్రాప్తిః- ఇహ చ స్వత ఏవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమవగమ్యతే- హేత్వశ్రవణాన్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేన హేతుకల్పనాయోగాచ్చ. నచ ముక్తస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం- *అథ సోఽభయం గతో భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. న హ్యేవం పరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వం శ్రుతం. *శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి ముక్తః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః. అకామహతః- ఉపాసనాన్నివృత్తసమస్తక్లేశః. *యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహత ఇతి శ్రుత్యన్తరం. ముక్తస్య జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ పరస్యైవ స్వతో నిరతిశయానన్దయోగః. ఏవం నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీత ఆనన్దమయశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఇత్యుక్తం భవతి. న కేవలం నిరతిశయానన్దత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాద్వైలక్షణ్యమవగతం- తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యథాహేతి) నను *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య విషయవాక్యం హీదం - తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్య కథమిహోపాదానమర్థోపపాదనం చ. ఉచ్యతే- నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపస్తర్కో హ్యానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపక ఉక్తః-అస్య తర్కస్యానేన వాక్యేన గర్భితత్వాత్తత్సూచకత్వేనేదం వాక్యమత్రోపన్యస్తం. అత్ర హ్యేతస్మాదితి పదేన *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి పూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదివైశిష్ట్యం జీవస్యాభిప్రేతం- ధర్మివాచినాపి మయడన్తేన విజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ముక్తం స్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యా దర్శితం- అనేన వాక్యేన స్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య కర్మకృతానన్తదుఃఖభాజనస్య నిరతిశయానన్దాసంభవాత్తతః పరమాత్మనో విలక్షణత్వం ప్రతిపాదితమిత్యత్రేదముపాత్తం. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞానమయశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రపరత్వం వ్యుదస్యతి (విజ్ఞానమయో హీతి) *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకో వా- అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వం హ్యాత్మనః ప్రతీయతే. జ్ఞప్తివాచినో విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాఽన్తఃకరణపరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయన్నాహ (న బుద్ధిమాత్రమితి) మాత్రచాఽభిప్రేతం ప్రత్యయవైయర్థ్యం విశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి) ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ

ప్రాణమయేత్వగత్యాస్వార్థకతాశ్రీయతే- ఇహతుతద్వతోజీవస్యసమ్భవాన్నానర్థక్యంన్యాయ్యం. బద్ధోముక్తశ్చప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌచమయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. కథంతర్హివిజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతికేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మనస్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా,విజ్ఞానమిత్యుచ్యతఇతినదోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చజ్ఞాతుస్స్వరూపస్య,- స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహిధర్మముఖేనధర్మిస్వరూపమపిప్రతిపాదయన్తి- గవాదిశబ్దవత్. *కృత్యల్యుటోబహుళమితివాకర్తరిల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వంవాశ్రిత్య *నన్దిగ్రహీత్యాదినాకర్తరిల్యుః. అతఏవచ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే కర్మాణితనుతేపిచేతియజ్ఞాదికర్తృత్వంవిజ్ఞానస్యశ్రూయతే- బుద్ధిమాత్రస్యహినకర్తృత్వంసమ్భవతి. అచేతనేషుహిచేతనోపకరణభూతేషువిజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు నచేతనధర్మభూతంకర్తృత్వంశ్రూయతే. అతఏవచేతనమచేతనంచస్వాసాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విభజ్యనిర్దిశద్వాక్యం *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివిజ్ఞానశబ్దేనతద్గుణంచేతనంవదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యకాణ్వపాఠగతస్యపర్యాయస్యస్థానే *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయమధీయానామాధ్యన్దినాఃకాణ్వపాఠగతంవిజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టంజీవాత్మేతిస్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచనపుంసకలిఙ్గంవస్తుత్వాభిప్రాయం. తదేవంవిజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరఃపరమాత్మాఆనన్దమయః. యద్యపి *విజ్ఞానంయజ్ఞం

(ప్రాణమయేత్వితి) అగత్యా- వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరాసంభవాత్. పక్షేతద్వైషమ్యమాహ(ఇహత్వితి) (తద్వతఇతి) ప్రాచుర్యార్థత్వంసంభవతీత్యర్థః. నాత్రమయడర్థస్సంభవతి - జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా- జ్ఞాతృత్వంహికాల్పనికం - ముక్తావస్థాయాంతదపినాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధఇతి) ప్రాణమయాదౌస్వార్థకత్వమభ్యుపగమ్యపరిహారఉక్తః. అథతదేవనాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి) విజ్ఞానమయశబ్దస్యతద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దసమానార్థత్వాన్మయట్స్వార్థికఇత్యభిప్రాయేణపృచ్ఛతి (కథంతర్హీతి) ఉపపద్యతే- నహివిజ్ఞానస్యవిజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వంసంభవతీతిభావః. విజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతరిప్రవృత్తౌనిమిత్తందర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారశ్శఙ్కితవిరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దఃస్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తసాధారణ్యపరః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపినిర్వాహందర్శయతి (జ్ఞానైకేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః- అయుతసిద్ధధర్మవాచిశబ్దాః. ఆకృతినయవిషయతయాసంప్రతిపన్నంశబ్దంనిదర్శయతి (గవాదీతి) ఏవంశాస్త్రన్యాయాభ్యాం ద్విధానిర్వాహఉక్తః. అథశాబ్దమర్యాదయాద్విధానిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమేపక్షేకర్తృపరత్వంకల్పనీయం - ద్వితీయేగణాన్తర్భావఃకల్పనీయఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్దప్రయోగః. ప్రత్యయానుగుణ్యాత్, శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్, ప్రత్యయానర్థక్యానుపపత్తేశ్చప్రబలవిజ్ఞానమయశబ్దానురోధేనవిజ్ఞానశబ్దోనిర్వాహ్యఇతిభావః. స్వవాక్యస్థంయుక్త్యన్తరమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృత్వేశ్రుతేకథంవిజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యచేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోద్ధురేవహికర్తృత్వంప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సూత్రైశ్చసిద్ధమితిభావః. ననుసర్వేషాంస్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యం- నాత్రతావన్మాత్రంవివక్షితం - కింతుచేతనాసాధారణఃకర్తృత్వవిశేషఃప్రయత్నాధారత్వలక్షణః-యజ్ఞాదికర్తృత్వమితిహ్యుక్తం. అత్రవిజ్ఞానశబ్దాస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం-యజ్ఞాదికర్తృత్వాస్వారస్యంతుపరస్యాధికం. నను *అద్యతేత్తిచభూతానీత్యన్నమయఇవప్రాకరణికమౌపచారికంకర్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపిస్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేషుహీతి) బాధకాభావేనత్యుపచారఏవదోషః- సచప్రకరణానువృత్తశ్చేత్తోస్సిద్ధవ్యస్స్యాత్. నచతదనువృత్తిః - ప్రాణమయేమనోమయేచతస్యవిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేప్రయోగాన్తరందర్శయతి (అతఏవచేతనమితి) అతఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. (చేతనమచేతనఞ్చేతి)నహ్యన్తఃకరణానన్తఃకరణవిభాగోత్రక్రియతే-కింతుచిదచిద్విభాగఏవేతిభావః. కుతఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి)అచిద్వికారవిశేషస్యాన్తఃకరణస్య *జీవభూతాంమహాబాహోయయేదంధార్యతేజగదితిప్రకారేణచేతనధార్యస్యవిశ్వనిలయనత్వాయోగాత్, పరేణతస్యసత్యత్వానభ్యుపగమాచ్చేతిభావః. విజ్ఞానశబ్దస్యసంవిత్పరత్వమప్యయుక్తం-*అనుప్రవిశ్యేత్యనేనానుప్రవేశశ్రవణాత్. నహిసంవిద్రూపఆత్మాఅత్మాన్తరవ్యాప్యతయాఽభిమతఃపరస్య. విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేనప్రయోగాన్తరందర్శయతి(తథేతి)విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానేశ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నం. నచాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః- విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపితత్రాస్వరసత్వాత్. యథాజ్ఞాయతేనేనేతివ్యుత్పత్త్యాశ్రయణంవిజ్ఞానశబ్దస్యక్లిష్టం- తద్వచ్చేతనవ్యతిరిక్తేష్వాత్మశబ్దోపిహ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వేవిజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యం- చేతనపరత్వేతువిజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యంనతుద్వయోరితివిశేషః. అత్రాత్మశబ్దస్యపరమాత్మతయాస్వాభిమతసంవిత్పరత్వంచపరేణదుర్వచం- *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్- ఆత్మాన్తరవ్యాప్యస్యపరమాత్మత్వాసిద్ధేః. సర్వత్రప్రయుక్తస్యవిజ్ఞానశబ్దస్యల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వేవిశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్యతస్యకథంనపుంసకత్వమిత్యత్రాహ(విజ్ఞానమితి) ఉపపాదితమర్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి (తదేవమితి) తత్ -ఉక్తోపపత్తిభిః. ఏవం-విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వసిద్ధేరిత్యర్థః. శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేనవిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వముక్తం. అథశ్లోకస్యజ్ఞాతృపరత్వాభావేపివిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వమాహ(యద్యపీతి)మయడ్రహితవాక్యైతదర్థఃపరిత్యక్తఇతితద్వత్యపివాక్యేసనత్యాజ్యఇత్యర్థః. తర్హిబ్రాహ్మణస్యశ్లోకస్యచకథమైకార్థ్యమి

తనుత ఇతి శ్లోకేన-జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే-న జ్ఞాతా-తథాపి *అన్యోऽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వాన్ జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేऽపి *స వా ఏష పురుషోऽన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టం- అపి తు తన్మయః-తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారస్స్వయమేవ *భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి. యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా జీవస్యైవ స్వరూపం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి-తదయుక్తం- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోऽసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య సర్గాదిజగద్వ్యాపారాసమ్భవో *జగద్వ్యాపారవర్జం *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే. కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే *అనేన జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వం. అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ -కస్య భోః. కిం హేయసమ్బన్ధస్య-కిం వా హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య. హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోऽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే-బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వ,మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం, చేతి.అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః-మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదా

త్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వవాక్యోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్య తదైకార్థ్యం-యథాऽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. తన్మయ ఇతి శ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికార ఇతి తద్వ్యాఖ్యానం. ఉక్తార్థజాతస్య ఉత్సూత్రత్వశఙ్కాం పరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వం చ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితి వాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకం వదన్ సూత్రకారో విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తిశ్చ హృది నిదధ ఏవ వదతీత్యర్థః. పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణం చ హేతుద్వయముక్తం - తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాభేదావహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుం దూషయతి (తదయుక్తమితి) ప్రాకరణికవాక్యైః సమానాధికరణపదప్రాతిపదికాంశేన చ విరుద్ధధర్మాధ్యాసప్రతిపత్త్యా భేదసిద్ధేః కాలాత్యయాపదిష్టహేతురివ పరోక్తహేతుర్న సాధ్యసాధక ఇతి దూషణం వక్తుం తత్ప్రదోషస్థాపి విశేషసమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైః పరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రళయదశాయాముపసంహృతకరణకళేబరస్య కర్మవశ్యస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సర్గాయోగాద్బద్ధస్య స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శుద్ధావస్థస్య సంభవతీత్యత్రాహ (శుద్ధేతి) ఉక్తం వరీతుం శఙ్క్యతే (కారణేతి) సమానవిభక్త్యవగతైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః. (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదిపదస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయోదర్శితః. *తదైక్షత *అసృజతేతి యథాసఙ్కల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసఙ్కల్పాదిగుణానామతిరోహితత్వావగమాత్ తిరోధాయకహేయసమ్బన్ధానర్హత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తం. జగద్వ్యాపారోపయికగుణాన్తరాణామత్ర కణ్ఠోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యనయాదర్థసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితో నానావిధేతి. జీవస్వరూపత్వం - జీవేన సహ స్వరూపైక్యం. జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిశ్చ సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యాభిమతం పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్క్యతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వమ్పదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వన్తత్పదావగతవిశేషణజాతం దుస్త్యజమితి భావః. సహేతుకమపి ష్ఠం పరేణ ప్రథమశిరఃపరిగ్రహం శఙ్క్యతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయం - దుఃఖం. మిథ్యాప్రతిభాసః - భ్రాన్తిజ్ఞానం. స్వతశ్శుద్ధస్య పటస్యాధికమాలిన్యవ, త్పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యాధ్యాసాదరుణిమవ, చ్చ బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాऽవిరుద్ధం-ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాऽభిప్రేతా. దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయం-అపి తు తద్ధేతుతత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యా తత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం, తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. సంబన్ధస్య మిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్క్యతే (తథాపీతి) తథాపి- అవిద్యాదీనాం హేయత్వేऽపి. తస్య- ఆశ్రయత్వస్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః. దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. అపురుషార్థత్వముపపాదయతి (యన్నిరసనాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

స్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కింపున్మః- *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేకకారణతాం, *తదైక్షత బహు స్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం, చ ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితం. తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిపరికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్తయేఽప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయం. అథ హేయసమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః- కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతసో జిజీవిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం- తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ- కల్యాణైకస్వభావస్త్వభ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అస్త్వేతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యథైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం, తదన్తర్గతం, చ- తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యం వక్తుం. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి. అథోచ్యేత- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః- నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. న తర్హి *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చేత్ప్రతిజ్ఞాతః- *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోఽపి న ఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. తత్రాపి వికారస్యాసత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్- మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ * యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. నచ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికార

(నిరసనీయేతి) ఏతదుక్తం భవతి- మిథ్యాత్వం కిమత్యన్తాభావః- ఉత జ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రథమే నిరసనీయాభావాత్తన్నిరాసాయ శాస్త్రారమ్భో న స్యాత్. ద్వితీయే చ మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి - న వా. న చేన్నిరసనీయత్వాభావాచ్ఛాస్త్రారమ్భనైరర్థక్యం. అపురుషార్థత్వమస్తి చేద్ధేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహర ఇతి. తద్విరోధేఽపి హేయసమ్బన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్క్యతే (కింపున్మ ఇతి) పరిహరతి (శ్రుతోపపత్తయ ఇతి) అనుపపన్నం - తర్కపరాహతం. విరుద్ధం- ప్రమాణవిరుద్ధం. * అపహతపాప్మా * విశోకో విజిఘత్సః * ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అనశ్నన్నన్యః * అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశం * అస్మాన్మాయీ సృజతే * తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * తమక్రతుం పశ్యతి * అనాత్తాం దేవతాం ప్రపద్యే ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వహేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. శిరోన్తరం శఙ్క్యతే (అథేతి) దూషయతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః. పరస్య సిద్ధాన్తభూతముభయప్రమాణం శఙ్క్యతే (అస్త్వేతదితి) పరిహరతి (అహో భవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, వాక్య, తత్ప్రకరణ, ప్రకరణాన్తర, ఉపనిషదన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్య, నిరూపణం పర్యాలోచనం. ప్రథమమేవ తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి (ఏకేతి) సర్వస్య సత్యత్వేఽపి కథం సేత్స్యతీత్యత్రాహ (యథైకేతి) పరమార్థవిషయమిథ్యావిషయత్వే జ్ఞానయోర్వైరూప్యం స్యాదితి భావః. (తదన్తర్గతం చేతి) పరిష్కజ్ఞానేన తద్గతాః పురుషా హి జ్ఞాతా భవన్తి - న తు తద్బహిస్స్థా ఇతి భావః. జ్ఞానస్య తదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం. యద్వా- తదన్తర్గతం- సర్వమితి శేషః. పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (న హి పరమార్థేతి) న హి శుక్తిరజతయోరేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకత్వసర్వత్వావస్థాభేదే సత్యపి ధర్మ్యైక్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే- జ్ఞాతత్వసర్వత్వే హ్యేకాశ్రయవర్తినీ. న హి జ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం - సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వం వా. ప్రాగేవాయమయా జ్ఞాత ఇత్యపి హి ధర్మిమాత్రస్యైవ జ్ఞాతత్వం- న త్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య- దేశకాలాదిభేదాత్. న హి పూర్వమేతత్కాలాదివిశిష్టతయా జ్ఞాతత్వం. బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి జ్ఞాతేఽన్యస్మిన్ మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం స్యాదితి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) పరిహరతి (న తర్హీతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా శ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చార్థసతి మిథ్యాత్వేనేతి పదస్యాధ్యాహారః, ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దయోర్వైరూప్యం,- స్వరసతః ప్రాప్తం హి జ్ఞానైకరూప్యం- తచ్చ భజ్యతే. జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం. శ్రూయమాణాన్వయప్రకారస్యాపరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి) ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యాస్వారస్యముక్తం. అథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి) అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) న హి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాదినివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః. దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్క్యతే (తత్రాపీతి) ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినాఽవగతమిత్యత్రాహ (న చేతి) అననుగృహీత

జాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి. అయమర్థః *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం తేజఃప్రభృతిక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, సృష్టేషు తేషు చేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్సమ్బద్ధతయా ప్రకరణాన్తరేష్వపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వాన్తకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. త్వంపదం చ సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి-తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునోఽవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్. ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా. అథోచ్యేత-సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. యథా నీలముత్పలమితి పదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే- తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సమ్భవతి - న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే- జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్.

మితిజ్ఞానైక్యబుద్ధివద్బాధితప్రతీతిమాత్రజనకం వివక్షితమ్. ఉపనిషద్వాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వఫలితం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ- ప్రశాసనేన హి ధారణం- భృత్యా చ తజ్జీవనమ్. నిషేధాయ గుణానువాద ఇతి శఙ్కాయాం వ్యుదాసాయాహ (శాస్త్రైకేతి) న హి విధేరనువాదిత్వమితి భావః. శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సంబద్ధతయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపా నిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతాలక్షణం గుణేషు తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్. తత్ కిమిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ పదద్వయపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధో వివక్షితః. ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేన యత్ర క్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తివిరోధ ఉక్తః. త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదం చేతి) స్వాభిముఖశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. అభిముఖ్యం చ స్వవాక్యబోధ్యత్వమ్. బోధ్యత్వం చాజ్ఞస్య సంసారిణః స్వతః ప్రాప్తమితి భావః. తస్మాద్బోధనార్హతోపయోగ్యాకారవిశిష్టస్త్వమర్థః- అతస్స ఏవేత్యుక్తో భవతి. ప్రమాణతర్కాపర్యాలోచనా పూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణే నిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తదనుపపత్తిరూపతర్కాపర్యాలోచనం దర్శితమ్. సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమ ఇతి శఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణం దూషణమాహ (ఏవం చేతి) ఏవం చ సతి- నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే. ముఖ్యార్థసమ్బన్ధితయా వస్తుమాత్రావబోధనేఽభ్యుపగతే లక్షణాస్వీకార ఇత్యర్థః. అథ పరమతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సమానాధికరణవృత్తానామిత్యాది గ్రన్థః పక్షవిషయసంగ్రహరూపః. (విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదితి) అన్యథా విశేషణబహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితి భావః. పూర్వమప్యుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రథమసూత్రే హి బహుశ ఉక్తః. యద్వా- అన్యనైరపేక్ష్యపర ఏవకారః. (న లక్షణాప్రసఙ్గ ఇతి) వాచ్యబహిర్భూతప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం పక్షవిషయే సంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా) తత్ర మహాభాష్యోక్తైవ్యుదాహరణే విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవం సిద్ధం కృత్వోదాహృతః. కథం తత్ర విశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయామితి) ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తత్త్వితి) యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గాత్, పదద్వయప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యే సమానవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతిగుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గాత్, చ్చక్రమేణాభిధానపక్షోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి హృది నిధాయాహ (న హీతి) క్రమపక్షేఽపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్య పదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కిం సమానవిభక్త్యా బోధ్యం - ఉత పూర్వపదప్రతిపన్నే విశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణభూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గం సిద్ధం బుద్ధ్వా ద్వితీయే శిరస్యన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి) తాత్పర్యబ

అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోऽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేలాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే- తథాపి వాచ్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా - అపి తు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైష ఏవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి. తదిదమసారమ్- సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధికరణవృత్తానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్ట ఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోऽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విన్ధ్యాటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్ట ఏవార్థః ప్రతీయతే,- ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశే తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్. న చ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యమ్ - అపి తు సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథా హి *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్.

హిత్వస్యాపి విశేషణస్యోపయోగం దర్శయన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయే స్ఫుటేऽపి తాత్పర్యాభావ ఉక్తః. తత్ర విశేషణాన్వయస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయే స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సంబన్ధినివిశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్లక్షణైవ స్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) వాచ్యార్థే- న హి శక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితి భావః. (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయా చ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగేऽప్యఙ్గుల్యాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ న లక్షణేతి భావః. ముఖ్యార్థత్వే తుల్యేऽపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపి త్వితి) (అవివక్షామాత్రమితి) అశక్యే క్వచిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేऽపి న హ్యశక్తిరితి భావః. పూర్వం పక్షే లక్షణాऽభావ ఉక్త ఇదానీం సపక్షే విశదీకృతో భవతి. విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యమ్- వ్యుత్పత్త్యననురోధే సతి హ్యస్వారస్యమ్. అత ఐకార్థ్యవ్యుత్పత్త్యవిరోధివిశేషణావివక్షాయా నైవాస్వారస్యమితి భావః. ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) ప్రథమం చరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు- సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు న హి ప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనమ్- *క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః. తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి న పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః. వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేऽపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదమ్. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యమ్ - న తు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తమ్. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వాక్యేషు. సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయమ్- అత ఏవ హ్యానీయతే ప్రతీయత ఇత్యుక్తమ్. కారకవిభక్త్యన్తత్వం న సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తమ్. (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయత ఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కిం చ - సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగే కో హేతుః. సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం న ప్రతిపాదయేత్. తదేవ యుక్తమ్ - విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్. *అదితిః పాశాన్ *గ్రహం సంమార్ష్టీత్యాదిషు హి విభక్త్యర్థోऽనాదృతః. ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాదైక్యపరమితి చేత్- విశేషణాన్వయేऽపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్రతిపాదయతి. శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ- విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే- ప్రత్యక్షగోచరే తు యథా శబ్దం న విశేషణప్రతీతిరితి చేన్న- విశేషణాన్వయశ్శాబ్దప్రతీతివిషయః- ఐక్యం తు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియత ఇతి కిం న స్యాత్. ప్రత్యక్షగోచరేऽపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిప్రయోగేష్వైక్యధీదర్శనాదైక్యం శాబ్దప్రతీతివిషయ ఇతి చేత్- తర్హ్యేవ పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్ద ఏవ - న ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి. ఇత్థం ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యత ఇతి చరమపర్వాభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితమ్. తస్మాత్ *యే ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికాః ఇతి లోకవేదాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ (ఏవం వేదాన్తేతి) అన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గం పరిహరతి (న చేతి) అరుణాధికరణే విస్తరేణ పరిహారో వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః. న హి యథాऽనుపపత్తిః స్యాత్తథా వక్తవ్యమితి భావః. యుగపదభిధానం హృది నిధాయ సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమిత్యుక్తమ్. సర్వవిశేషణైః స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేऽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథా హీతి) న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్త

అన్వయేననివృత్త్యావాపదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయాతస్యైవవస్తునఃపదాన్తరప్రతిపాద్యత్వంసామానాధికరణ్యకార్యం- యథాదేవదత్తశ్శ్యామోయువాలోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్య ఇతి. యత్రత్వేకస్మిన్వస్తునిసమన్వయాయోగ్యంవిశేషణద్వయంసమానాధికరణపదనిర్దిష్టం-తత్రాన్యతరత్పదముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే-నద్వయం-యథాగౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషుతువిశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టంప్రతిపాద్యతే. అథమనుషే-ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బద్ధిత్వేననిరూప్యమాణంవిశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితిఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశస్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సామానాధికరణ్యస్యనవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వం - అపితువిశేషణముఖేనస్వరూపముపస్థాప్యతస్యైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం-యదివిశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమైక్యంనిరున్ధ్యాత్-నచైతదస్తి.ఏకస్మిన్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవహ్యేకత్వంనిరుణద్ధి.అయోగ్యతాచప్రమాణాన్తరసిద్ధాఘటత్వపటత్వ

ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థంవివృణోతి (అన్వయేననివృత్త్యావేతి) అన్వయరూపార్థస్యావ్యావృత్తిరూపార్థత్వంనకల్ప్యం- యథాశ్యత్వే త్వన్వయముఖేనవ్యావృత్తిముఖేనవావస్తునఃపదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతాప్రతిపాదనంసమానాధికరణపదసముదాయకార్యమిత్యర్థః. తత్రోదాహరతి (యథేతి) అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణంశ్యామోయువేతి. వ్యతిరేకముఖేనానేకాకారాన్వయోదాహరణమదీనఇత్యాది. దీనత్వం - అభాస్వరమనస్కత్వం. కృపణత్వం- నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః- క్రమేణాభిధానేవ్యధికరణవాక్యైస్స్వికరణకారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్-తద్విశిష్టేఇతరకారకాన్వయోవాప్రసజేదిత్యన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావచోద్యంవ్యధికరణవాక్యేష్వసహనం. తత్రయఃపరిహారస్సఏవాత్రాపి. తథాహి- *పదజాతంశ్రుతంసర్వంస్మారితానన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రకారేణస్మరణదశాయాంసర్వైఃపదైఃపృథక్పృథక్స్వార్థస్మరణాన్నవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః. పరామర్శదశాయాంచోపపన్నంభవతియథా-తథాపరామర్శాన్నాయంప్రసక్తిః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైఃపదైర్వాక్యార్థబోధనాన్నమిథస్సమవాయప్రసక్తిః. తస్మాత్సమానాధికరణపదైర్యుగపత్తత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేనక్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయఇతి. సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవవిశేష్యమితిగ్రన్థేఅయమర్థోఽభిప్రేతః. అత్రసామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేనఅన్యదపిచోద్యంపరిహృతంభవతి-యుగపదభిధానేవిశిష్టయోరైక్యంసమానవిభక్తిఃప్రతిపాదయతీతివిశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపిస్యాదితిచోద్యం. అత్రపరిహారః - *ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిసమానవిభక్త్యావిశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్నవిశేషణైక్యమితి. నానువిశేషణవిశేష్యోభావిశేషేణప్రాతిపదికేనావగతేసతిసమానవిభక్తిర్విశేష్యమాత్రైక్యపరా- నతువిశేషణైక్యపరేతికింనియామకమితిచేత్-సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా-నతుభేదబోధికేతికింనియామకం. వ్యుత్పత్తిరితిచేత్- సాఽత్రాపితుల్యా. కించ-పదాన్తరాసమానాధికృతేఘటఇతిపదేప్రయుక్తైతత్స్వావిభక్తిఃప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యంనప్రతిపాదయతివిశేష్యమాత్రైక్యమేవప్రతిపాదయతీతికింనియామకం. ప్రత్యక్షమూలాహివ్యుత్పత్తిః-ప్రత్యక్షంచవిశేష్యమాత్రైక్యందర్శయతి-నతువిశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం- అతఃప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిర్నియామికేతిచేత్-సైవాత్రాపినియామికేతితుల్యమితి. ఏవంసర్వత్రవ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార్యశ్చేన్నక్వచిదపివృత్త్యన్తరకల్పనంవ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనంవాస్యాదిత్యత్రాహ (యత్రత్వితి) విశేషణద్వయమితిత్రిత్వాదేరప్యుపలక్షణం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకారఏవసర్వత్రస్వతఃప్రాప్తః-తస్యప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వేసతివృత్త్యన్తరకల్పనంప్రాప్తం-తదసంభవేవ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం- గోశబ్దస్యకిరణవాచిత్వేవృత్త్యన్తరాభావాద్ధిశక్తికల్పనం. యదావృత్త్యన్తరకల్పనంతదానీమప్యన్యతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం- తావతైవవిరోధశమనాత్. నపునస్సర్వేషాంపదానాం-తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసక్తాత్. గౌర్వాహీకఇతిప్రయోగేగోపదస్యైవహ్యముఖ్యత్వం-నతువాహీకపదస్యాపి.అన్యతరపదస్యవృత్త్యన్తరకల్పనేపినర్విశేషవస్తుపరత్వం-ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణానన్వయేపివృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయాదిత్యభిప్రాయః. నీలోత్పలాదివాక్యేషువృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవనాస్తీత్యాహ (నీలేతి) విశేషణభేదేనవిశేష్యభేదంశఙ్కతే (అథమనుషఇతి) విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేననిరూప్యమాణమితిభావప్రధాననిర్దేశః-నిరూప్యమాణత్వంవివక్షితం. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వంవిశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా-ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేననిరూప్యమాణంవస్తువిశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్ధేతోస్తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశేష్యాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదంనిదర్శయతి(ఘటపటయోరివేతి) యథాఘటత్వవిశిష్టతాయాఃపటత్వవిశిష్టతాయాశ్చభేదేనతద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః-తథావిశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేషణాన్వయస్యచభేదేనతద్విశేష్యయోశ్చభేదఃసమానవిభక్తినిర్దేశేసత్యప్యవర్జనీయఇతిసామానాధికరణ్యంనవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః. (నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమితి)విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేపినతత్రతాత్పర్యమితిభావః. విశేషణత్యాగేతత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదైక్యమపిదుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ(అపిత్వితి)తాత్పర్యావిషయస్యాపివిశేషణస్యపరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణతద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధేస్తదైక్యప్రతిపాదనంసంభవతీత్యర్థః. పరిహరతి(స్యాదేతదితి)యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం-తత్రాపివిశేషణత్వమేవహ్యయోగ్యత్వేప్రయోజకం-అతోనీలత్వాదివిశేషణమపివిరుద్ధంస్యాదిత్యత్రాహ(అయోగ్యతాచేతి) (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) నహినర్విశేషణత్వత్రయక్షమయోగ్యత్వమితిభావః. ప్రమాణాన్తరమ

యోః- నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాకారేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే - విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః- అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే. యతస్సామానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వం-

---

నీఘటత్వపటత్వయోస్సామానాధికరణత్వం పరగుణం విరోధసమాధానయ - నీలత్వోత్పలత్వయోరపి సవిరోధస్తుల్యః- షట్పదేకుసుమాదేచ పృథగ్దర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిష్వితి) న కేవలం భిన్నాశ్రయస్వమాత్రం విరోధః- అపి తు తస్మిన్నియమః. న చ నీలత్వోత్పలత్వయోస్తాదృశవిరోధః- క్వచిత్సహ ప్రతీతత్వాదితి భావః. (దణ్డిత్వేతి) దణ్డాదికం యుతసిద్ధం- రూపాదికమయుతసిద్ధం. యుతసిద్ధత్వాయుతసిద్ధత్వాదివద్విశేషణత్వమపి విరోధాప్రయోజకమితి భావః. యద్వా- దణ్డిత్వాదికం పరస్పరపరిహారేణాపి వర్తతే. రూపం తు రసం పరిహృత్యైవ వర్తతే- రసస్తు రూపం పరిహృత్యైవ వర్తతే. తత్ర రూపపరిహారిణో రసస్య రూపస్య చావిరోధో దర్శయితవ్యః- క్వచిత్సహోపలమ్భాత్. తథా పరస్పరపరిహారిణోరపి నీలత్వోత్పలత్వయోః క్వచిత్సహోపలమ్భాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితం. అవిరోధేఽపి విపక్షైక్యానుపయోగాద్విశేషణావివక్షేత్యత్రాహ (న కేవలమితి) పర్యాయయోః పదయోరేకార్థవృత్తౌ నిమిత్తసాపేక్షత్వాభావేన తత్ర వృత్త్యయోగాచ్చాత్యన్తోపయోగాద్విశేషణస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. ఉపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధదర్శనేన ద్రఢయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- విశేషణత్యాగే. ఉపలక్షణతయా నిమిత్తత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) అనాదరః- తాత్పర్యాభావః. యథోపలక్షణభూతాయాం కాకాయాం న తాత్పర్యం- అపి తు చన్ద్రవివతాత్పర్యం - తద్వదిత్యర్థః. నన్వుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం తవాపి ప్రసజేత్ - ఏకస్మిన్నుపలక్ష్యే జన్మాద్యనేకోపలక్షణాభ్యుపగమాదిత్యత్రాహ (ఉపలక్షణాన్తరేతి) అస్మాభిస్తు జన్మాదిభిరుపలక్షితై రుపలక్ష్యే స్తదనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభేదాస్స్వీకృతా ఇతి న నైరర్థక్యమితి భావః. (తేనాకారేణేతి) అన్తతో గత్వాప్యవర్జనీయం సవిశేషత్వం - ఏవం చ సత్యుపలక్ష్యాకారాన్తరాభ్యుపగమే సత్యస్యోపలక్షణత్వాఙ్గీకారాదప్యుపలక్షణతయాభిమతానామేవ విశేషణత్వాఙ్గీకారో వరమితి భావః. పూర్వం లక్షణాఙ్గీకారపక్షేఽన్యతరపదాముఖ్యత్వాదిదూషణాన్యుక్తాని. యత్తు వాచ్యైకప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణేతి - తత్రాపి లక్షణా స్యాదేవ - ద్వారభూతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన తద్ద్వారకస్యాభిధానస్యానుపపత్తేరితి. ఇదం చ దూషణం ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి భాష్యేణ ఫలితం. అథోభయపదవిశేషణావివక్షయాఽపి సామానాధికరణ్యం సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృశ్యత ఇతి యదుక్తం - తత్ప్రతివక్తి (సోయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్- ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసంబన్ధే విరోధాభావాత్. ప్రథమం కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) వస్తువిశేషణతయా నిర్దిష్టావపి దేశాన్తరసంబన్ధసన్నిహితదేశసంబన్ధావతీతవర్తమానకాలోపాధితయా వివక్షితౌ. ఇదం చ కాలోపాధ్యన్తరాణాముపలక్షణం. అతీతవర్తమానశబ్దావతీతవర్తమానకాలసంబన్ధిపరౌ. దేశాన్తరసంబన్ధితయాఽతీతస్య - దేశాన్తరసంబన్ధాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నాతీతకాలసంబన్ధినః. సన్నిహితదేశసంబన్ధాద్యుపాధిమద్వర్తమానకాలసంబన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. అతీతత్వం చాన్యాపేక్షయా వివక్షితం - న తూభయకాలానుగతవస్త్వపేక్షయా. ఏతదుక్తం భవతి - ఏకస్య కాలద్వయాసంబన్ధం వదతోఽతీతత్వవర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః. స కిం ప్రధ్వస్తస్య వర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః - స నాస్తి - ప్రధ్వంసానభ్యుపగమాత్. యద్యతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వవిరోధ ఉచ్యతే - తన్నిరూప్యం. కిం స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వం- ఉతాన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వం. న ప్రథమః - స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వాభావాద్ఘటాదేః. న ద్వితీయః- ఏకక్షణసంబన్ధస్యాపి విరోధప్రసఙ్గాత్. ఏకస్య వస్తున ఏకోఽపి హి క్షణస్స్వపాశ్చాత్త్యయత్కించిదుపాధ్యపేక్షయాఽతీతో భవతి. అతోఽన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వమవిరుద్ధం. ఏవమేకస్య స్వప్రాగభావప్రధ్వంసోపహితకాలసంబన్ధస్యైవ విరుద్ధత్వాదన్యాపేక్షయాఽతీతానాగతోపాధిమత్కాలసంబన్ధేతరభావాచ్చ స్వాభావానుపహితకాలద్వయసంబన్ధ ఏకస్య వస్తున ఉపపన్న ఇతి. యుక్త్యన్తరం చాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- కాలద్వయసంబన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే- సౌగతాన్ప్రతీతి శేషః. సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- కాలద్వయసంబన్ధవిరోధేన. ప్రతీతివిరోధే- వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే. (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయాన్వయవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వోపదేశశ్చాప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. దేశద్వయసంబన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వానవచ్ఛిన్నదేశసంబన్ధో యౌగపద్యేనైవ విరుధ్యతే- న తు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః. ఏవం లోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవివక్షా స్థాపితా. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యత ఇతి) అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్. య

అత ఏవ «అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి» ఇత్యత్రాప్యరుణిమ్నైకహాయన్యాః క్రయసాధనత్వతయా విధీయతే — తదుక్తం «అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్» ఇతి. తత్ర హి పూర్వపక్షీ మన్యతే — యద్యప్యరుణయేతి పదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి — తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమోऽరుణిమ్నో న సమ్భవతి — ఏకహాయన్యా క్రీణాతీత్యత్రారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోऽరుణిమ్నో న స్యాదితి. అత్రాభిధీయతే — అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయో

తః- అత ఏవేతి లౌకికప్రయోగసిద్ధవత్తారోత్స్యాపూర్వోక్తస్య పరపక్షసాధనదూషణాన్యరుణాధికరణేऽపి దర్శితానీత్యాహ.——— «అరుణయైకహాయన్యేత్యాదివాక్యే పదానాం న సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి) «అర్థైకత్వ ఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) (ఏవమితి) అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితి భావః. కిమత్రారుణయేతి పదోక్తస్యారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి- ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమో విచారః. తత్రారుణయేతి పదమేకహాయన్యేత్యాదిపదైరేకవాక్యతయాన్వేతి - ఉత భిన్నవాక్యతయాన్వితమితి తదర్థవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిరభ్యుపేతం. అన్యస్తు ప్రసక్తో విచారః క్రియతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తదర్థో విచారః - కారకవిభక్తిశ్రవణత్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి - ఉతావిరోధీతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః- అవిరోధీతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధి- తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమ ఇతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. అస్మాకం తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చారుణయేతి పదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుయాయి- పరేషాం తు గుణమాత్రపర్యవసానత్వముభయత్రానుయాయి. అతః వ్యధికరణగుణవాచిశుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిర్ణీతం- «అపి వా ద్రవ్యగుణజాతీ» ఇతి టీకాకారః. తత్ర చాత్ర చ కోపి విశేషో నాస్తి చేత్. ఏవం కిం ప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాకృత్యధికరణే- అత్ర త్వనేకప్రాతిపదికస్య సమానవిభక్తిస్వార్థనిరూపణమితి భేదః. ననుగుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వేऽపి వ్యధికరణపూర్వపక్షోత్థానం న స్యాత్. గుణమాత్రపర్యవసానత్వే హి గుణస్య కారకతయానిర్దిష్టస్య క్రియాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య చైకవాక్యత్వేన బోధయితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీసమానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణైకత్వాత్తస్య క్రియాన్వయమాత్రస్యైకవాక్యేన బోధయితుం శక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయత్తపూర్వపక్షోऽనుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాత్తద్వాచిశబ్దో యద్యపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తః- తథాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతీత్యత్ర చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాదితి) న చ వాచ్యమరుణయేతి పదం క్రీణాతినాన్వేతి- ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సవిశేషః స్వవాక్యస్థైకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యం భవతీతి. క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయారుణాపదవిభాగే సాకాఙ్క్షత్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకశబ్దస్యాభావాచ్చ. అత ఆరుణ్యస్య క్రియాన్వయద్వారా నైకహాయన్యన్వయః. స కిం పదయోః సామానాధికరణ్యేన- ఉత వైయధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. న తావత్పదద్వయసామానాధికరణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సమ్భవతి- కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్త్యా విశేషణవివక్షానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యాయోగాత్. తత్ర యద్యపి విశేషణవివక్షాయాం విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్యాదృత్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః - విశేషత్రైక్యానన్యసమవాయస్య చ పూర్వమేవ పరిహృతాః- తథాపి కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిః స్థితా- కారకవిభక్తిర్హి క్రియాన్వయబోధపక్షిణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధం జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయో హి విశేష్యైక్యం. ఏవం విశేషణవివక్షా కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిర్న సామానాధికరణ్యం - అతోऽరుణయైకహాయన్యేతి పదద్వయం పృథక్కారణవాచీత్యేతావత్సిద్ధం కృత్వా వైయధికరణ్యే సతి స్వవాక్యస్థతయా ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమోऽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి వాక్యేనైకహాయన్యాః క్రయస్య చ సమ్బన్ధః ప్రతిపన్నః. తచ్చ క్రయణమరుణయా కర్తవ్యమితి వాక్యేనైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం- తచ్చ పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రయణోపస్థాపకం. తత్ర ద్రవ్యాంశస్య తత్సాధ్యక్రయణస్య చ పూర్వప్రతిపన్నత్వేన అనూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసంబన్ధ ఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యః- తయా చారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధోऽరుణిమసంబన్ధశ్చేత్యర్థద్వయస్యైకవాక్యేన విధానాసమ్భవాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదే సతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాదవాన్తరప్రకరణేన వా మహాప్రకరణేన వా ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే వాసా యజమానాదిసర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్ క్రీణాతీతి వాక్యం భిత్త్వా ऽరుణయేతి పదం ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యపర్యన్తం స్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి) పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రకారః సిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః. సూత్రముపాదత్తే (అర్థైకత్వ ఇతి) సూత్రస్యాయమర్థః ఆహ

రైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాత్) *అరుణమైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయో
స్సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వేసిద్ధేసత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతిపదేనైవ విశేషణవిశేష్య
భావేనసమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రయాఖ్యైక కర్మాన్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహా
యన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోపివాక్యావసేయస్స్యాత్-
తదావాక్యస్యార్థద్వయవిధానంస్యాత్- నచైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితం- ఏ
కహాయన్యేపదసామానాధికరణ్యేనతస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే- నగుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమే
వహిసామానాధికరణ్యస్యార్థః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి
హి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహిరక్తఃపటోభవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్యభవన
క్రియాసమ్బన్ధేహివాక్యవ్యాపారః - రాగసమ్బన్ధస్తురక్తపదేనైవాభిహితః- రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యంపటఇత్యే
తావన్మాత్రంసామానాధికరణ్యావసేయం. ఏవమేకేనగుణేనద్వాభ్యాంబహుభిర్వా తేనతేనపదేనసమస్తేనవ్య
స్తేనవావిశిష్టముపస్థాప్యసామానాధికరణ్యేనసర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థఏకఇతిజ్ఞాపయిత్వాతస్యక్రియాసమ్బన్ధా

(అరుణమేత్యాదినా)కయోరర్థైకత్వఇత్యాకాఙ్క్షాయాంశబ్దస్యార్థప్రతిసంబన్ధిత్వా, త్పదవిశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వా,చ్చారుణ్యవిశిష్టద్ర
వ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యవ్యాహృతం.పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థంఅరుణమైకహాయన్యేతీత్యుక్తం.ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టంచ
ద్రవ్యం. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేనతత్తద్విశేషణద్వారైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదర్థైకత్వేసిద్ధఇత్యర్థః. ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యా
చష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్యక్రయాన్వయస్యచవాక్యబోధ్యత్వేవాక్యభేదప్రసఙ్గోవిరోధఉక్తః- గుణాన్వ
యస్యప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్నవాక్యబోధ్యత్వంనార్థసిద్ధత్వంచ - అతః క్రయాన్వయబోధనమేవవాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతిపదేనైవేత్యు
క్తం. (క్రయాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్నఇత్యా
ది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థత్వైవనియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణ ద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః.
విశేష్యైక్యంసామానాధికరణ్యావసేయం- క్రయాన్వయోవాక్యావసేయఇతివాక్యస్యక్రయాన్వయబోధనమేవకృత్యం- తస్మాదేకస్మిన్వాక్యేఽర్థ
ద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేనఆరుణ్యంనప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- అపిత్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతిసూత్రార్థః. నైయ
ధికరణ్యేనపదయోరర్థభేదఇతిపూర్వపక్షేప్రాప్తేఅర్థైకత్వఇత్యుక్తం. ద్రవ్యగుణయోః క్రయాన్వయేద్వారద్వారిభావేనవినాతదయోగాద్ద్వారాన్వయ
ద్వార్యన్వయరూపార్థయోర్భిన్నత్వాద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితిశఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తం. ఏకహాయన్యన్వయానియమఇతిపూ
ర్వపక్షేనియమస్స్యాత్ ఇత్యుక్తమితి. అత్రగుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోస్తు - తతఃకింవాక్యభేదాయత్తానియమపరిహారస్యేతిశఙ్కాయాంసూ
త్రాక్షరయోజనాయాంసంగ్రహేణోక్తమర్థంవివృణోతి (యదీత్యాదినా) కిమారుణ్యస్యద్రవ్యమాత్రాన్వయోవాద్రవ్యవిశేషాన్వయోవావాక్యబో
ధ్యేతద్ద్వయముచ్యతఇతివికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్యప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి) యదిగుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః-తర్హి
సామానాధికరణ్యస్యకింకృత్యమిత్యపేక్షాంశమయన్ ద్వితీయంశిరః ప్రతివక్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రం- అరుణిమవిశిష్టద్ర
వ్యస్యైకహాయనీత్వాశ్రయత్వం. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన అరుణాధికరణాకృత్యధికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తోభవతి. ప్రాతిపదికస్యధర్మి
పర్యన్తత్వమాకృత్యధికరణార్థః-అనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్త్యేర్విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. కథంగుణసంబన్ధోనసామానాధికర
ణ్యావసేయఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహిసామానాధికరణ్యస్యార్థఇతి) విశిష్టైక్యమిత్యుక్తేర్విశేషణాంశస్యైక్యంమాభూదితివిశిష్టద్రవ్యైక్యమి
త్యుక్తం. ద్రవ్యశబ్దేనవిశేష్యాంశోవివక్షితః. ఏతదుపపాదకత్వేనసామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) నహివిశేషణవిశేష్యవాచినోఃపద
యోర్విశేషణవిశేష్యభావసంబన్ధేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏవంప్రాతిపదికేనగుణాన్వయః, సమానవిభక్త్యాపరస్పరాన్వయో, వా
క్యేనక్రయాన్వయ, శ్చబోధ్యతఇతికృత్యత్రయముక్తం. ఏతత్పక్షైరభ్యుపేతమిత్యాహ (అతఏవేతి) కించ - ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానేప్యేకహాయనీప
దేనవాక్యస్యనిరాకాంక్షత్వాదరుణయేతిపదంనతత్రాన్వేతీతిశఙ్కాచపరిహృతాభవతి - అర్థవాదాధికరణఅర్థవాదనైరపేక్ష్యేణవిధేరేవప్రవర్తకత్వా
ద్విధివాక్యేనార్థవాదస్యనైకవాక్యత్వమితిశఙ్కాయాం - అర్థవాదస్యశ్రూయమాణత్వాత్తత్రాపివిధేరాకాఙ్క్షాస్తీతికల్ప్యం- తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షో
ఽర్థవాదోవిధినైకవాక్యతయాఽన్వితఇతినిశ్చితః. తత్రతైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తఃపటోభవతీతి. తత్రహిపటోభవతీత్యేతావతానిరాకాఙ్క్ష
త్వేపివాక్యస్య- ప్రయుక్తంరక్తపదంకీదృశఃపటఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతిపదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వా
దేకవాక్యతయాఽన్వితమితిభావః. అతఏవ- కృత్యత్రయస్యాపియథోక్తప్రకారత్వాదేవ. రక్తఃపటోభవతీతివాక్యేయథోక్తప్రకారేణకృత్యత్ర
యందర్శయతి (పటస్యేతి) రక్తఃపటఇత్యాదివాక్యేవిశేషణస్యైకత్వాత్తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి. బహూనివిశేషణాని సమస్తపదోక్తానిచేదన్వి
తానిస్యుః - నతువ్యస్తపదోక్తాని - అత్రతుపదానివ్యస్తాని. తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యం - అత్రతు పదానికారక విభక్త్యన్తాని-
తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాంత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి) (పదేనసమస్తేనవ్యస్తేనవేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథ

భిధానమవిరుద్ధం- దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీం, *అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి- ఏవం *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేక కారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే - తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః - ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైస్సుమహపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

మాన్తేన వేతి చాత్రాభిప్రేతం. తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్త ఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతోఽయం భావః - రక్తః పట ఇతి పదద్వయమచిద్వాచకం - అరుణయేతి పదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం యథా న ప్రయోజకం - తథా ప్రథమాన్తత్వ కారకవిభక్త్యన్తత్వవైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణాన్వయేఽప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తం- కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి) కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి) సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి) కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి) సంప్రదానకారకవిషయం వైదికం చోదాహరణమాహ (అగ్నయ ఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధం. ఏవం *అరుణయేత్యాదివాక్యేపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే- కారకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధికా స్యాత్ - కిమత్రాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ- ఉతాన్యయోగస్యాపి వ్యవచ్ఛేదశ్చ. అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం న విరుద్ధం. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్తర్హి క్రియాఽన్వయబోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః *పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్. కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనం- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయం చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాసహత్వం- పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్స బాధిత ఇతి చేత్. కిం విళమ్బితత్వావిళమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః- తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యత్సర్వ దుర్బలం స్యాత్ - తత్సాపేక్షత్వేన విళమ్బితత్వాత్. తస్మాద్విజయిలోకాయతికః. కించ- శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న స్మృతిః- విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న లిఙ్గాది- విళమ్బాదేవ. ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమతఅర్థః పరస్పరాన్వయో న సిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్యార్థత్వేన చరమావగతత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం - విరోధే సతి హి విళమ్బితావిళమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ. అత్రావిరోధః పరైరభ్యుపేతః - పశ్చాదర్థాన్వయస్సిధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః. న కేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః- ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్ - కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేన సహ క్రియాన్వయబోధనే హి ప్రయోగో దృశ్యత ఇతి చేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్తబహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికం. యథైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషు చావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే- ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తైరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవివక్షాయాం యదనుపపత్తిత్రయం- తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్యాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేషణైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తోఽత్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయః పరిహర్తవ్యః- విశిష్టత్వముపస్థాప్య, విశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వే, తిల్యాబన్తత్వాన్తనిర్దేశేన కృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే - తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తదపనోద్యం. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్యతావన్మాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కా చ నివార్యా. అతస్తదర్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితాన్వితార్థకం ఇతి న్యాయేన యుగపద్బోధనాత్క్రమభావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యౌగపద్యకథనేన పూర్వం ల్యబన్తనిర్దేశః కృత్యత్రయభేదనిర్వాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదం సూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తపదప్రదర్శనార్థమితి దర్శితం. ఇత్యాదిషు న కశ్చిద్విరోధ ఇత్యన్వయః. విరోధోఽన్యోన్యసమవాయాదిర్వివక్షితః- యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్పరిహారో వివక్షితః. యథా కాష్ఠైరిత్యాదికం వదతా సమానాధికరణపదవిషయచోద్యపరిహారాద్వ్యధికరణవాక్యేపి సమానా ఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా. అయమర్థః- వ్యధికరణాని పదాని తత్తత్కారకవిశిష్టాం క్రియాం కిం యుగపత్ప్రతిపాదయన్తి- ఉత క్రమేణ వా ప్రతిపాదయన్తి. యౌగపద్యే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసఙ్గః, అనేకకారకవిశిష్టక్రియైకత్వే విశేష్యక్రియైక్యవద్విశేషణభూతకారకైక్యమపి స్యాత్, క్రమేణ చేత్కారకాన్తరవిశిష్టక్రియాయాం కారకాన్తరాన్వయవిధానం స్యాత్ - తదా కాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గేన కాష్ఠస్య స్థాల్యధికరణం స్థాల్యాః కాష్ఠకరణకం వా స్యాత్. న తత్ర స్తి- విశేష్యభూతక్రియాయా ఏకత్వం వాక్య...

యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి-తన్నోపపద్యతే-లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్యగుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థంగుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతం - పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపిగుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్యశుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమాన విభక్తినిర్దేశకృతా-నపునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా- తస్యైవపటస్యశుక్లోభాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యంప్రతీయతే. యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయోనసమ్భవతీతి-తదపివిరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్యతదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతం. రాద్ధాన్తేచోక్తన్యాయేనారుణిమ్నశ్శాబ్దే ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రయసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతం. అతో యథోక్త ఏవార్థః——

ద్యం-నతువిశిష్టస్య-అతోనవిశేషణభూతకారకైక్యప్రసఙ్గః; సర్వకారకైః క్రియాయా ఏవవిశేష్యత్వేననాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ, ఇతిచేత్. తథాసమానవిభక్తేర్విశేష్యాంశమాత్రైక్యపరత్వాన్నవిశేషణైక్యం,- ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరత్రనియామికా. యథాపటఇత్యేకపదప్రయోగేతత్స్థమేకవచనంనవిశేషణవిశేష్యైక్యంప్రతిపాదయతి-కింతువిశేష్యైక్యమేవ-తత్రనియామికావ్యుత్పత్తిః-ఇహాపితద్వత్. యుగపత్సర్వైర్విశేషణైరేకస్యైవార్థస్యవిశేష్యత్వేననవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గశ్చేతి. ఏవంసూత్రకారాభిప్రేతపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావభిహితౌ. అథపరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరనుయాయినమర్థంతత్తదసాధారణార్థంచవ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కృష్ణాగచ్ఛతి *శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషుగుణవాచిపదానాంగుణిపర్యన్తత్వంతైరభ్యుపేతమాకృత్యధికరణనయాత్. తత్రోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వంగుణవాచిపదానాంగుణమాత్రపర్యన్తత్వేప్రయోజకమభ్యుపేతం-పటస్యశుక్ల ఇత్యాదిషుతథాదర్శనాత్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపితదపవాదకసామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితిచాభ్యుపేతం. తత్రగుణమాత్రపర్యన్తత్వేయత్ప్రయోజకముక్తం-తదభ్యుపగమ్యప్రకృతేగుణమాత్రపర్యన్తత్వందూషయతి (తన్నోపపద్యత ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) కారకవిభక్త్యన్తత్వస్యసామానాధికరణ్యావిరోధిత్వోపపాదనముపజీవ్యేదందూషితం. గుణిపర్యన్తత్వాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదత్వంయత్ - తస్యాపవాదరూపసామానాధికరణ్యస్య *అరుణయేత్యాదివాక్యేవిద్యమానత్వోపపాదనాత్కేవలగుణాభిధాయిత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ఏవంపరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేనతత్సాధ్యప్రయోజ్యంగుణమాత్రపర్యన్తత్వందూషితం. అథతదుక్తంప్రయోజకందూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి) తత్రహేతుమాహ (పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యన్తత్వేగుణిపర్యన్తత్వేపిసాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వంగుణమాత్రపర్యన్తతాయాః ప్రయోజకంనభవతీత్యర్థః. ననునతస్యప్రయోజకత్వహానిః-అపవాదేవహిక్వచిద్గుణ్యభిధానమిత్యత్రాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తినిర్దేశః ప్రయోజక ఇత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశః-అసమానాయావిభక్త్యైర్నిర్దేశః. నసమానవిభక్తినిర్దేశాభావః-శ్వేతోయాతీత్యాదిష్వపిగుణమాత్రపర్యన్తత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యభిచారిణః ప్రయోజకత్వకల్పనం, వ్యభిచారస్థలేతదపవాదకల్పనం, చాయుక్తం-అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే-నేదమపిప్రయోజకమసాధారణం-పటస్యశుక్లోభాగ ఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపిగుణిపర్యన్తత్వాదితిచేత్తత్రాహ (తస్యైవపటస్యేతి) అయమర్థః-పటశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశేపిశుక్లశబ్దస్యవిశేష్యవాచిభాగశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్నతస్యగుణమాత్రపర్యన్తత్వేప్రయోజకత్వభఙ్గః-యథాత్వత్పక్షేగుణమాత్రపరత్వాపవాదకాభిమతభాగశబ్దసామానాధికరణ్యాన్నతస్యధర్మిపర్యన్తత్వాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ-నకేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థతాయావ్యభిచారఏవ-కల్పనాగౌరవమప్యస్తిపరమతే. *శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషుగుణవాచిపదస్యగుణిపర్యన్తత్వముక్తం- పటస్యశుక్ల ఇత్యాదిషుతదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం-తస్యాప్యపవాదకత్వేనపటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషుసామానాధికరణ్యముక్తమితిప్రయోజకత్రయకల్పనాస్తి. అస్మత్పక్షేతు *శ్వేతమాలభేతపటశ్శుక్ల ఇత్యాదిప్రయోగేష్వపృథక్సిద్ధధర్మవాచిత్వాదేవగుణిపర్యన్తత్వంసిద్ధం- పటస్యశుక్ల ఇత్యత్ర అసమానవిభక్తినిర్దేశకృతంగుణపర్యన్తత్వమితిప్రయోజకద్వయమేవేతి. ఇదమర్థసిద్ధమితికల్పనాగౌరవంనకణ్ఠోక్తం. ఏవంపరస్యపూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతిపదస్యగుణమాత్రపరత్వంనిరస్తం. అథపూర్వపక్షాసాధారణార్థస్యస్వసిద్ధాన్తయుక్త్యాపరిహృతత్వంవక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా- ఏకహాయన్యానిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగేసాకాఙ్క్షత్వేసత్యేవహ్యేకవాక్యత్వం - ఇహతదభావాన్నక్రయాన్వయ ఇత్యర్థః. తస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తదపీతి) నీలంశుక్లమిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థంవిరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవగుణిపర్యన్తత్వేనగుణవిశిష్టమేకంకరణమితిఅరుణిమ్నో ద్రవ్యద్వారా క్రయాన్వయాత్క్రియాన్వయాసంభవోనుపపన్న ఇత్యర్థః. రాద్ధాన్తాసాధారణమర్థందూషయతి (రాద్ధాన్తేచేతి) *సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదశ్చనేష్యత ఇతిన్యాయేనవాక్యైకత్వేకథంచిత్సంభవతివాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ *గుణేద్రవ్యవ్యపేక్షేచ ద్రవ్యేచగుణకాఙ్క్షిణీతిన్యాయేన ద్రవ్యగుణయోఃపరస్పరాపేక్షత్వాన్నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయ ఇతితద్రాద్ధాన్తః-తదయుక్తం- శాబ్దాన్వయసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతోయథోక్త ఏవార్థ ఇతి) కించ-*గుణేశుక్లాదయఃపుంసీతిగుణపర్యన్తత్వేపుల్లిఙ్గతాయాః ప్రాప్తత్వాదరుణయేతిస్త్రీలిఙ్గపదస్యగుణమాత్రపరత్వందుర్వచం. కించ- పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః - భిన్నవాక్యమితిహిపూర్వపక్షః-తథాసత్యరుణయేతిపదంనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థంభవతి. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేసిద్ధేహిగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదేపి *అరుణ

తస్మాత్ *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనంవర్ణనీయం-తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానంపరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతోనసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపిసమానాధికరణపదానాంయథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణేత్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వంపరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్. నైతదేవం-త్వమ్పదేనాపిజీవాన్తర్యామిణఃపరస్యైవాభిధానాత్. ఏతదుక్తంభవతి-సచ్ఛబ్దాభిహితంనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం.సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణంసమస్తకారణభూతం పరంబ్రహ్మబహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య తేజోఽబన్నప్రముఖంకృత్స్నంజగత్సృష్ట్వాతస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితేజగతిచేతనంజీవవర్గంస్వకర్మానుగుణేషుశరీరేష్వాత్మతయాప్రవేశ్యస్వయంచస్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషుసఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాక

యైకహాయన్యేతి ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యతయోహ త్తద్రవ్యైకవాక్యస్థత్వమితిచేత్. సన్నిధివిశేషాదేకవాక్యస్థత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తతఏవైకవాక్యస్థతాఫలభూతైకహాయన్యన్వయనియమోపిస్యాదితివాక్యభేదహేతుకస్య పూర్వపక్షస్యానుదయఏవస్యాదితి. రాద్ధాన్తోపిదుస్స్థః- ఏకహాయన్యాఆరుణ్యేనచక్రయస్యాధ్యఇత్యేకక్రియాయాఃకరణద్వయసాకాఙ్క్షత్వకల్పకస్యచశబ్దస్యద్వన్ద్వసమాసస్యచాశ్రవణాత్. అతఇహా పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్స్థతయాసూత్రకారాభిమతావితివక్తుమయుక్తం. అతోస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవపూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌసూత్రకారాభిమతౌ.————ఏవమస్తుతతఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్యలోకవేదసిద్ధత్వాత్. ఈదృశంసామానాధికరణ్యంపరపక్షేనసంభవతి- పదద్వయావగతగుణహానాదిత్యాహ(తత్త్వితి) జీవబ్రహ్మభేదమనభ్యుపగచ్ఛతోన సంభవతీతిప్రతిజ్ఞాయా ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదిక, మశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికం, చవిశేషణముభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తం. కర్మవశ్యోనిగ్రాహ్యోఽనుగ్రాహ్యశ్చజీవోనిగ్రాహకోఽనుగ్రాహకశ్చపరమాత్మాభవితుంనార్హతీత్యేషాంవిశేషణానామభిప్రాయః. ముక్తిదశాయామైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థంశుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాదిత్యుక్తం. నహినిగ్రహదశాయాంనిగ్రాహకర్తుర్నరపతేరన్యః పురుషోఽనుగ్రహదశాయామనుగ్రాహ్యోయమనుగ్రాహకృతాతేనన్యపేణాభిన్నో భవతీతిభావః. స్వేతరవైలక్షణ్యంల్పణాదేరప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థం ఉభయలిఙ్గత్వేనవైషమ్యముక్తంఅశేషేత్యాదినా. నిర్విశేషవాదినఇత్యేతావతాపర్యాప్తత్వేపిస్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతోదూషణవచనంకుదృష్టిపక్షత్రయేపిదూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థం. తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాభ్యుపగమవత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతిబ్రహ్మణోదుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గఇతిశఙ్క్యతే (అభ్యుపగచ్ఛతోపీత్యాదినా) పరిహరతి (నైతదితి)కుతఇత్యత్రాహ (త్వమితి) (ఏవేతి)తత్పదప్రతిపన్నస్యజీవవిలక్షణస్యైవేతిభావః. జీవవాచిత్వేనవ్యుత్పన్నస్యపదస్యతదన్తర్యామిపరత్వంలాక్షణికం- తత్కథంపరస్యైవాభిధానాదిత్యుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కావ్యుదాసార్థోయమారమ్భః. వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధంసర్వశబ్దానాంపరమాత్మవాచిత్వమవ్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్తత్త్వం పదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వమఙ్గళాస్పదత్వాదిశ్రుత్యన్తరసిద్ధం, చ - అతస్తదవిరోధాయాన్తర్యామిపరత్వంయుక్తమితితత్త్వంపదసామానాధికరణ్యముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వశ్రుత్యన్యథానుపప, త్త్యభిప్రాయేణనిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తం. (సచ్ఛబ్దాభిహితమితి)కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దఃకారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపరఇతిభావః.(బహుస్యామితీతి)యథా*దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామోయజేతేత్యత్రలిఙ్గావ్యేనగ్రాహకేణపరమాపూర్వేణసన్నిధిసమామ్నాతేషుపదార్థేష్వవిశేషేణస్వశేషతయాగృహీతేషుతత్రప్రోక్షణావఘాతగోత్వాదేఃపరమాపూర్వంప్రతిశేషత్వం వ్రీహిగవాదిద్వారకం, యాగాదేస్తుతచ్ఛేషత్వమద్వారకం, చకైశ్చిన్నిశ్చీయతే-తథా*బహుస్యామితిగ్రాహకగ్రహణేనతేజఃప్రభృతిసర్వనామరూపేషుసామాన్యేనపరమాత్మీయతయాఽవగతేషుతత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్సద్వారకమధ్యవసీయతఇత్యనుసన్ధేయం. యథోపబృంహణేషు *గుణవాన్ *తమేవంగుణసంపన్నమిత్యవిశేషోక్తేషుభగవద్గుణేషు *సమస్తమవిభక్తాఙ్గస్నిగ్ధవర్ణఇత్యుక్తానాంస్నిగ్ధవర్ణాదీనాం *ధర్మజ్ఞస్సత్యసన్ధశ్చేత్యుక్తానాంసత్యసన్ధత్వాదీనాంచగుణానాందివ్యవిగ్రహద్వారకత్వమద్వారకత్వంచదృశ్యతే- తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చగుణాన్వయోయథాశ్రుతిస్వీకార్యఇతిభావః.(బహుస్యామితి) బహునామరూపభాగ్భవేయమిత్యర్థః. (తేజోఽబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేనతత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా. దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితఇతిచవక్ష్యమాణచిదచిదంశవిభాగార్థంజగదాకారకథనం- నతుజీవానుప్రవేశపూర్వావస్థాకథనం. పరమాత్మనఏవకృత్స్నజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథంజీవాత్మనఃశరీరిత్వమితిశఙ్కాఽపనోద్యతేచేతనమితిశబ్దేన- చేతనత్వంశరీరిత్వేప్రయోజకమిత్యర్థః. చేతనమిత్యనేన *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్రవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృవాచిత్వందర్శితం. జీవవర్గశబ్దేన *విజ్ఞానం *జీవేనేతిచైకవచనం *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యజ్ఞాతావితివ్యాఖ్యాతంభవతి. *అనేనజీవేనేత్యత్రానేనేతినిర్దేశస్యాభిప్రాయవివరణంస్వకర్మానుగుణేష్వితి- జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణేదంశబ్దస్యజీవద్వారకవైచిత్ర్యపరత్వా,జ్జీవవైచిత్ర్యస్యకర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్,. జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థంస్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం-పారతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యంచ అనుప్రవేశహేతువైషమ్యమిత్యర్థః. ఏవంభూతేషు-ద్వారద్వారిభావేనవ్యవస్థితేషుచిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః. స్వపర్యన్తేషుదేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషు

రోత్ - ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవవస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వంచాకరోదిత్యర్థః. అనేనజీవేనాత్మనా - జీవేనమయేతినిర్దేశో జీవస్యబ్రహ్మాత్మకత్వందర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వంచజీవస్యజీవాన్తరాత్మతయాబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే - *ఇదంసర్వమసృజతయదిదంకించతత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదంసర్వమితినిర్దిష్టంచేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాంవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాంచవిభజ్యనిర్దిశ్యచిద్వస్తున్యపిబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అతఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్సర్వేవాచకశబ్దాఅచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచినఇత్యవగతమితి. కించ - *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిచేతనమిశ్రంప్రపఞ్చమిదంసర్వమితినిర్దిశ్యతస్యైష ఆత్మేతిప్రతిపాదితం - ఏవంచసర్వంచేతనాచేతనంప్రతిబ్రహ్మణ ఆత్మత్వేనసర్వంసచేతనంజగత్తస్యశరీరంభవతి. తథాచశ్రుత్యన్తరాణి *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిప్రారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యాది *యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరంయోఽపామన్తరేసఞ్చరన్యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య *యోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యాదీనిసచేతనం జగత్తస్యశరీరత్వేననిర్దిశ్యతస్యాత్మత్వేనపరమాత్మానముపదిశన్తి. అతశ్చేతనవాచినోఽపిశబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతంచేతనశరీరకంపరమాత్మానమేవాభిదధతి - యథాఅచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకజీవాత్మనఏవవాచకాః * చత్వారఃపఞ్చదశరాత్రాదేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యాదిషు - దేవాభవన్తీత్యర్థః. శరీరస్యశరీరిణంప్రతిప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచశబ్దానాంప్రకారిణ్యేవపర్యవసానాత్, శరీరవాచినాంశబ్దానాంశరీరిపర్యవసానంన్యాయ్యం. ప్రకారోహినామఇదమిత్థమితిప్రతీయమానేవస్తునిఇత్థమితిప్రతీయమానోంశః - తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేనతత్ప్రతీతేస్తదపేక్ష

తత్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః. *నామరూపేవ్యాకరోదిత్యుక్తేనామరూపవ్యాకరణస్యపరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్విశదయతి (ఏవమితి) పూర్వంల్యబన్తనిర్దిష్టానాంక్రియాణాంక్రమవివక్షారాహిత్యంచానేనప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య - చిదచిదీశ్వరాత్మకస్యసంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవంస్వరూపసంఘాతస్యేతిపాఠేఽయమర్థః - స్వంరూపంచస్వరూపం. తస్యసంఘాతః. స్వశబ్దేనశరీరీఈశ్వరఉచ్యతే. రూపశబ్దేనచిదచిద్వస్తునీ. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం - దేవాదివస్తుత్వం. *జీవేనాత్మనేత్యత్రజీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాత్, ఆత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చతద్విషృణ్వన్స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థంతావదాహ (అనేనేతి) మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం - ఆత్మశబ్దస్యాస్మద్వాచిత్వేసతిహిబ్రహ్మాత్మకత్వందర్శితంభవతి. స్వరూపైక్యశఙ్కాంవ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వంచేతి) ఇదంసర్వమితినిర్దిష్టంచేతనాచేతనవస్తుద్వయమిత్యత్రసర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః. *తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనన్తరవాక్యేనసర్వశబ్దస్యస్వతఃప్రాప్తసఙ్కుచితత్వంస్థాపితమిత్యాహ (ఇదంసర్వమితి) *అనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్రనామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వంగమ్యతే - *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్యసృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతే - తస్మాన్నాత్రపౌర్వాపర్యవివక్షా - సమానకర్తృకత్వమేవాత్రవివక్షితం - *తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతివాక్యేసృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్భాష్యేఽప్యనుప్రవిశ్యేతిల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్వివిచ్యజ్ఞాపనార్థఇత్యవగన్తవ్యం. సృష్ట్వానుప్రావిశదితిస్థిత్యర్థానుప్రవేశోవా. ఏవంనామరూపవ్యాకరణప్రకారఉక్తః. తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అతఏవమితి) అతః - ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. ఏవం - పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్. సర్వశబ్దానాంపరమాత్మపర్యన్తత్వేమాసందర్శితం. దేహవాచిశబ్దేష్వాకృతిసయసంచారణేనపరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాదయిష్యన్శరీరత్వాక్షేపకంవాక్యందర్శయతి (కించేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) నకేవలమాత్మశబ్దేనశరీరత్వంగమ్యం - అపితుశరీరత్వంశరీరలక్షణేనకణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (తథాచశ్రుత్యన్తరాణీతి) *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతిసర్వాత్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేనన్యపనభోవ్యావృత్తిః. భగవతోనియన్తృత్వకథనాత్తదేకనియామ్యత్వంశరీరలక్షణముక్తంభవతి. జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు - తతఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య - శరీరాత్మభావోహిభేదరూపతయాసామానాధికరణ్యస్యవిరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచినఇతి) అతః - చిదచిదాత్మకజగతఃపరమాత్మశరీరత్వాత్. శరీరభూతచేతనవాచిపదానాంతచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వంకథమితిశఙ్కాయాంశరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ (యథేతి) శరీరిపర్యన్తంవైదికప్రయోగందర్శయతి (చత్వారఇతి) దేవశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తత్వంస్పష్టయతి (దేవాభవన్తీతి) దేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యుక్తం - నతుదేవంగచ్ఛన్తీతి. దేవశబ్దస్యశరీరమాత్రపరత్వేశరీరత్వంగచ్ఛన్తీత్యుక్తంస్యాత్ - తతశ్చదేహాత్మైక్యముక్తంస్యాత్. అతశ్శరీరిత్వంగచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం - అతోభావప్రత్యయాన్తత్వంప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తత్వజ్ఞాపకమిత్యర్థః. శరీరవాచిపదానాంశరీరిపర్యన్తబోధకత్వమపిలాక్షణికమిత్యత్రాహ (శరీరస్యేతి) శరీరవాచినాంప్రకారిపర్యన్తత్వంజాతిగుణవాచిపదానామివఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాంద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వంకథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయంవివక్షుస్తదర్థంప్రథమంప్రకారప్రకారిణౌవివిచ్యదర్శయతి (ప్రకారోహినామేతి) తద్వాచిశబ్దస్యప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి (తస్యేతి) తస్యతద్వస్త్వపేక్షత్వేన - ప్రకారస్యప్రకార్యపేక్షస్వరూప

త్త్వాత్ తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితితస్యప్రతిపాదకోఽపిశబ్దస్తస్మిన్నేవపర్యవస్యతి. అతఏవగౌరశ్వోమను ష్యఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాఃప్రకారిణిపిణ్డేపర్యవస్యన్తిఃపిణ్డస్యాపిచేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకార త్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపిపరమాత్మప్రకారత్వా,చ్చపరమాత్మన్యేవపర్యవస్యన్తీతిసర్వశబ్దానాంపరమా త్మైవవాచ్యఇతిపరమాత్మవాచిశబ్దేనసామానాధికరణ్యంముఖ్యమేవ. నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతిజాతిగుణవాచి నామేవపదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహసామానాధికరణ్యందృష్టం - ద్రవ్యాణాంతుద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయోదృష్టః-యథాదణ్డీకుణ్డలీతి. నైవం-జాతిర్వాగుణోవాద్రవ్యంవానైతేష్వేకమేవసామా నాధికరణ్యేప్రయోజకం-అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్యపదార్థస్యకస్యచిత్ప్రకారతయైవసద్భావఃతస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాంశబ్దానాంస్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచి నాశబ్దేనసామానాధికరణ్యంయుక్తమేవ. యత్రపునఃపృథక్సిద్ధస్యస్వనిష్ఠస్యైవద్రవ్యస్యకదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యా న్తరప్రకారత్వమిష్యతే-తత్రమత్వర్థీయప్రత్యయఇతినిరవద్యం. తదేవంపరమాత్మనశ్శరీరతయాతత్ప్రకారత్వా దచిద్విశిష్టజీవస్యాపి-జీవనిర్దేశవిశేషరూపాఅహంత్వమిత్యాదిశబ్దాఃపరమాత్మానమేవాచక్షతఇతి *తత్త్వమసి

స్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః-ప్రకారస్యయథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాత్-ప్రకారిసాపేక్షత్వాత్.(తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితి) ప్రకా రప్రతీతేఃప్రకారిణ్యేవపర్యవసానంయుక్తమితి ప్రకారవాచిశబ్దఃప్రకారిణిపర్యవస్యతీత్యర్థః. శబ్దశక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వేఽప్యర్థసామర్థ్యాద్వి శేష్యాంశబోధనం- అతోఽర్థసామర్థ్యసచివాశబ్దశక్తిర్విశిష్టార్థబోధసామగ్రీ- తచ్చబోధనంముఖ్యకోటినివిష్టం- యథాసంస్కారసచివేన్ద్రియజన్యమపి ప్రత్యభిజ్ఞానమిన్ద్రియప్రసూతత్వాత్ప్రత్యక్షమేవ- నస్మృతిర్భవతి- తథాత్రముఖ్యత్వం- అతశ్శబ్దశక్తిః ప్రవృత్తినిమిత్తమాత్రేపర్యవస్యతి-విశేష్య బోధనమర్థసామర్థ్యాదితికేచిదాహుః. తదయుక్తం-శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావేనిష్కర్షకశబ్దేష్వర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తధీప్రసఙ్గాత్. రూ పగ్రహణేనయనశక్తిః- రూపిజ్ఞానమర్థసామర్థ్యజన్యంస్యాత్. తదభ్యుపగమేగన్ధశబ్దాదిగ్రహణేసత్యర్థసామర్థ్యాత్పృథివీగగనాదిప్రతిపత్తిశ్చస్యాత్- నచతథాప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దశక్తిర్జాత్యాదిస్వరూపమాత్రవిషయా- గవాదిశబ్దశక్తిర్ద్రవ్యపరతన్త్రజాత్యాదివిషయేతినిష్కర్షకానిష్కర్షకశబ్ద విభాగఇతిచేత్. తర్హిశబ్దశక్తేఃప్రకారివిషయత్వమభ్యుపగతంస్యాత్- ధర్మిపరతన్త్రరూపతావగతేర్ధర్మిప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాచ్ఛబ్దశక్తేస్తత్ప్రతిపత్తి హేతుత్వాచ్చ. కించ- *వచసాంవాచ్యముత్తమం *నతాస్సర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయత్రశాశ్వతీత్యాదివచనస్వారస్యంచశబ్దశక్తేరేవవిశేష్యపర్య న్తత్వేసిధ్యతి. అతోవిశేష్యపర్యన్తాశబ్దశక్తిరిత్యత్రతాత్పర్యం. ఏవంన్యాయశ్శ్లోకృతా. ఇత్థంప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాంపరమాత్మైవ వాచ్యఇతిపరమాత్మవాచితత్పదేనత్వంపదసామానాధికరణ్యంముఖ్యవృత్తమిత్యాహ (అతఏవేతి) పర్యవస్యన్తిః- పూర్వంక్వచిద్వ్యాపృతస్యతత్రా నుపరమ్యతదన్వయిన్యన్యత్రవ్యాపారఃపర్యవసానమిహవివక్షితం-నతువ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమవాచిత్వేసత్యపర్యవస్యన్తఇతిపదచ్ఛేదః. య ద్వా- పర్యవస్యన్తిః- పర్యవస్థాతుంప్రవృత్తాఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చేత్యత్రైనపూర్వోక్తన్యాయస్సఞ్చారితః. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిః ప్రమాణత్వేనపూర్వోదాహృతాఽత్రాభిప్రేతా.విశేషణవాచిశబ్దోవిశేష్యపర్యన్తోఽస్తు - నతువిశేషణవాచిశబ్దస్యపరమవిశేష్యవాచిశబ్దేనసామానాధి కరణ్యందృష్టమితిచేత్. ఉచ్యతే- యథానైల్యగుణగతావాన్తరజాతివాచినీలశబ్దోనైల్యగుణద్వారాతద్విశిష్టేపర్యవసితఃఉత్పలశబ్దేనసమానాధికరణో దృశ్యతే, యథాగవాదిశబ్దాగోత్వాదిజాతివాచినస్తద్విశేష్యపిణ్డద్వారాతద్విశిష్టచేతనేపర్యవసితాఃఖణ్డాదిశబ్దైస్సమానాధికరణాదృశ్యన్తే, తద్వత్. ఉ క్తంప్రయోజకమతివ్యాప్త్యాద్యుపపయంశ్చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభిప్రాయేణద్రవ్యంవేత్యుక్తం. సా మానాధికరణ్యే-మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షేఇతిభావః. హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్-సాధ్యస్యసామానాధికరణ్యస్యజాతివాచిమా త్రంగుణవాచిమాత్రంచాతిలఙ్ఘ్యవృత్తేరిత్యర్థః. జాతిర్వాగుణోవామత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేప్రయోజకమితికిమితినాభ్యుపేతం. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్యజాతిగుణవాచిశబ్దయోరవిశేషేణప్రయోగదర్శనాదితిచేత్- తర్హిశరీరవాచిశబ్దానామపిమత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయిప్రయోజకంవాచ్యమితిభావః. జాతిగుణయోరన్యతరత్వం చావ్యాప్తమిత్యర్థః. ఇదమవ్యాప్తం- ప్రకారత్వంచాతివ్యాప్తం- తత్కింప్రయోజకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) (తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిరితి) సి ద్ధిః-సత్తా. ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యత్వరూపా. స్థితిః-తదనువృత్తిః. అపృథక్శబ్దస్సిద్ధ్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాపృథక్ప్రతీతేఃస్వతఃప్రాప్తత్వంవివక్షి తం. ప్రకారైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వంమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేప్రయోజకమిత్యర్థః. నిష్కర్షకశబ్దాన్యత్వేసతీతివిశేష్టవ్యం. మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యేహేతుంపక్షేతదభావజ్ఞాపనాయవర్ణయతి(యత్రపునరితి) (ఇతినిరవద్యమితి)మత్వర్థీయప్రత్యయసా పేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తంమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయిప్రయోజకంసిద్ధమితినావ్యాప్త్యాదిదోషఇత్యర్థః. ఇతినిర వద్యమిత్యనేనసహోపలమ్భనియమాదేఃప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిఃప్రథమసూత్రోక్తోఽభిప్రేతః. పరిహృతచోద్యనశిక్షితేనన్యాయేనపరమసా ధ్యసిద్ధిమాహ(తదేవమితి)తత్-చోద్యస్యపరిహృతత్వాత్. ఏవం-పూర్వంశిక్షితప్రకారేణ. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిపూర్వమేవహైయధికరణ్యేనబ్ర హ్మాత్మకత్వంసర్వస్యవిహితం-తస్యసామానాధికరణ్యేనజీవవిశేషఉపసంహారః-యథా *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిజీవవిశేషకృత్స్నస్యబ్రహ్మశరీ

తిసామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్. ఏవంచ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం, ప్రకరణావిరోధః సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యైకకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ. అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా. యదుక్తం *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తమ్- అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే- *యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే- అతః *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి- పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు *ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. తత్కథమ్.

రత్వం వైయధికరణ్యేనోపసంహృతం తద్వదిత్యర్థః. అనేనోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగనిబన్ధనచోద్యపరిహారోఽభిప్రేతః. ఏవం పూర్వప్రతిపన్నదోషధ్వాన్తప్రసఙ్గస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి. యద్వా- అపురుషార్థస్య బ్రహ్మణ్యసమ్భవాయ హి శరీరశరీరిభావ ఉక్తః- తథాపి తత్సంసర్గాత్తత్ప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏవం చ సతీతి) జీవశరీరగతధర్మా జీవనిష్ఠ- జీవధర్మాః పరమాత్మానం న సంస్పృశన్తీత్యర్థః. పూర్వం యాని దూషణాని పరమతే స్వోక్తాని తాని స్వపక్షే నాయాన్తీత్యాహ (అత ఇత్యాదినా) అతః- సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వోపపాదనాత్. అయం హేతుః ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణః. పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేన విశేష్యైక్యాత్సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః. (ప్రకరణావిరోధ ఇతి) *తదైక్షత *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః. సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధ ఉక్తః. అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయలిఙ్గశ్రుతిసిద్ధార్థవిరోధాభావ ఉక్తః. పూర్వోక్తజీవగతధర్మాస్పర్శస్య ఫలమవిద్యాద్యభావ ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్. పూర్వపక్షిణా జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య రాద్ధాన్తానుగుణత్వమాహ (అత ఇతి) అతః- తత్త్వంపదయోః ప్రవృత్తినిమిత్తస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, త్వంశబ్దావగతధర్మాణాం బ్రహ్మణి సాక్షాదన్వయవిరోధేన జీవద్వారాఽన్వయాత్, ద్వారభూతజీవాద్ద్వారిణో బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యసాధకం సామానాధికరణ్యమిత్యర్థః. ఉక్తమర్థం పరమప్రకృతేన సఙ్గమయతి (ఇతి విజ్ఞానమయాదితి) ఇతిశబ్దో హేతౌ. పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య భేదావహత్వాదేతదధికరణసాధ్యమానన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం సుస్థమిత్యర్థః. అథ శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) నను ప్రాణమయపర్యాయస్థశారీరాత్మశబ్దో మనోమయపరః- మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః- తత్తదనన్తరసద్భావజ్ఞాపనార్థత్వాచ్ఛారీరాత్మశబ్దస్య. అతస్సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమితి పృచ్ఛతి (కథమితి) ప్రతివక్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా) అన్నమయే శారీరాత్మత్వకణ్ఠోక్త్యభావాత్, ప్రాణమయే *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాచ్చ తస్య వాక్యస్యార్థం వివక్షుస్తత్సఙ్ఘటనాయాహ (తస్మాద్వా ఇతి) ఆకాశాదిసృష్టేః పశ్చాద్ధి జీవకరణకళేబరసృష్టిః- అతస్తతః పూర్వం జీవస్యాసృష్టత్వాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవవైలక్షణ్యసాధకమ్. తస్య జీవవిలక్షణస్యాత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదివత్ప్రతియోగికత్వాదన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమర్థాదవగతమిత్యర్థః. శరీరత్వం కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి) (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరేషు శరీరత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, *తస్మాద్వా ఇత్యాదివాక్యే ఆత్మశబ్దనిర్దేశేనాన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వాచ్చ పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి *యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్రానువాదస్య పురోవాదనిర్వాహః కృతః. ఉపాదిత్సితస్య *తస్యైష ఇతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి) తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిహేతత్ప్రకరణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తమ్. ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి) ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వమయుక్తం- తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం- *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదివదయం నిర్దేశ ఇత్యర్థః. అత్రోపపత్తిజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః. పరిహరతి

విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః- ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్యాయ శ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మా నన్దమయః ....

ఆహ-నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః- వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. *మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య * నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి- *తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః- యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవం- అన్నమయ ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టం- అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కించ - ప్రాచుర్యార్థత్వేపి జీవాదన్యత్వం న సిధ్యతి. తథా హి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయం- ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమి

(విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణే *యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణార్థం విజ్ఞానమయస్యేత్యుక్తం. విజ్ఞానమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వే సిద్ధే హ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితి శఙ్కావ్యుదాసాయ విజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తం. పూర్వోక్తయా- ప్రాణమయాదావుక్తయా. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వమభ్యస్తస్యానన్దస్య బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశా, ద్బ్రహ్మణశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దవాచ్యత్వాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దవాచ్యస్థానే *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దనిర్దేశేనానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వా, చ్చానన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగత ఇత్యభిప్రాయః. అభ్యాసావగతపరమాత్మభావత్వం పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాసాయ ఉక్తి నాముపలక్షణతయోక్తం. *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టం చేత్ - *సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యే పి తచ్ఛబ్దేన పుచ్ఛబ్రహ్మ పరామర్శనీయం-తదయుక్తం-స ఇతి పుంల్లిఙ్గనిర్దేశాత్. *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః పుంల్లిఙ్గత్వనిర్దేశ ఇతి చేన్న-వ్యవహితాదవ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ పరామర్శనీయత్వాత్. * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యనన్తరపూర్వోక్తస్యాత్మనః పుంల్లిఙ్గనిర్దేశేన పరామర్శ ఇతి చేన్న- తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేన ఏతత్పర్యాయప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతః ప్రధానప్రతిపాద్యావ్యవహితానన్దమయ ఏవ స ఇతి పరామృశ్యతే. అతః కారణభూతస్స ఏవ పరమాత్మేతి. ఏవం విజ్ఞానమయస్య జీవస్యాన్తరాత్మతయా వ్యపదేశా, దభ్యాసావగతపరమాత్మభావా, త్తదనన్తరత్వేనాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపర్యవసానభూమిత్వా, దాత్మశబ్దవాచ్యస్యాదావేవ జగత్కారణత్వేనోక్తత్వాదనన్తరకారణవాక్యే *సోఽకామయతేతి పుంల్లిఙ్గనిర్దేశా, త్పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టబ్రహ్మణోఽప్యానన్దమయానతిరిక్తత్వా, ద్వక్ష్యమాణసూత్రస్థహేతుభి, శ్చానన్దమయః పరమాత్మేత్యవగతం-తస్య చ పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వం *అత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేవమాది శ్రుతివిరుద్ధముపపత్తివిరుద్ధం చ. ఆకాశాదిసృజ్యవర్గపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతం. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనశ్చ పరమాత్మత్వే సతి పరమాత్మద్విత్వాసంభవా, త్పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వవ్యాఘాతా, చ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యుక్తిః *ఆత్మేశ్వరమిత్యాదివత్తస్యానన్యాత్మత్వజ్ఞాపనార్థేత్యర్థసామర్థ్యాదవగమ్యత ఇత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవం చేతి) (నిరుపాధిక ఇతి) క్వచిత్కదాచిత్కించిత్ప్రతికర్మానుగుణం హి కశ్చిదాత్మా భవతి-అయం తు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర కర్మవశ్యః స్వత ఆత్మేతి నిరుపాధిక ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) అభియుక్తైః-భగవద్బోధాయనాదిభిః. *సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి వృత్తికారవచః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ముఖాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినా సూత్రేణ - తత్ర పూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా) మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్య జ్ఞాపనార్థం *మయడ్వైతయోరిత్యుక్తం. ఏతయోః- *తస్య వికారః *అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరితి హి తస్యార్థః. అయమర్థః-* ప్రాగ్దీవ్యతోఽణిత్యధికారసూత్రం- అస్మిన్నర్థద్వయేపి వృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాం చ మయడేవ నాణ్ ప్రత్యయ ఇత్యేవ వదతి *నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి సూత్రం. *వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి. సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) (స ఏవాయం భవిష్యతీతి) వికారార్థత్వే పి జీవాత్మని వికారాసంభవాద్వికారపరత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి భావః. అగ్రప్రాయన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః- ఉపక్రమదర్శనాత్. ఔచిత్యాత్- ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వేప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి) జీవాదనన్యత్వే హేతుమాహ (తథా హీతి) దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్వభావాత్ప్రతియోగ్యపేక్షితే సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి) ఉభయథాపి జీవత్వసిద్ధా కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియత ఇత్య

శ్రత్వమేవహిజీవత్వం. అతఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ - లోకేమృణ్మయంహిర ణ్మయందారుమయమిత్యాదిషు, వేదేచపర్ణమయీజుహూః *శమీమయ్యస్స్రుచః *దర్భమయీరశనే త్యాదిషు, మయటోవికారార్థేప్రయోగబాహుళ్యాత్సఏవప్రథమతరంధియమధిరోహతి. జీవస్యచాన న్దవికారత్వమస్త్యేవ-తస్యస్వతఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థాతద్వికారఏవేతి. అతోవికారవా చినోమయట్ప్రత్యయస్యశ్రవణాదానన్దమయోజీవాదనతిరిక్తఇతి. తదేతదనుభాష్యపరిహరతి.

౧౪॥ సూ. ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ నైతదుక్తం. కుతః. (ప్రాచుర్యాత్) పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థేచమయటస్సమ్భవాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-శ తగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్యజీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మైకాశ్రయోయమానన్దఇతినిశ్చితే సతితస్మిన్బ్రహ్మణివికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి. ఔచి త్యాత్ప్రయోగప్రాధ్యాచమయటోవికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్నసమ్భవతి. కించ-ఔచిత్యంప్రాణమయఏవప రిత్యక్తం- తత్రవికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్రపఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణప్రా ణమయత్వం. ప్రాణాపానాదిషుపఞ్చసువృత్తిషుప్రాణవృత్తేఃప్రాచుర్యాద్వా. నచప్రాచుర్యేమయట్ప్ర త్యయస్యప్రసిద్ధిర్నాస్తి-అన్నమయోయజ్ఞఃశకటమయీయాత్రేత్యాదిషుదర్శనాత్. యదుక్తమానన్దప్రాచు ర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి-తదసత్-తత్ప్రచురత్వంహితత్ప్రభూతత్వం- తచ్చేతరస్యసత్తాంనావ గమయతి-అపితుతస్యాల్పత్వంనివర్తయతి. ఇతరసద్భావాసద్భావౌతుప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహచప్ర మాణాన్తరేణతదభావోఽవగమ్యతే *అపహతపాప్మేత్యాదినా.

త్రాహ (అతఇతి) అతః- ప్రాచుర్యేపిజీవాన్యత్వాసిద్ధేరౌచిత్యస్యాధికత్వాచ్చ. వికారార్థత్వమేవగ్రాహ్యమిత్యర్థః. ప్రయోగప్రా చుర్యమాహ (కించేతి) అవయవార్థాదపిప్రాచుర్యార్థేప్రయోగబాహుళ్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంప్రథమతరమితితరపః ప్రయోగః. ప్ర సిద్ధమప్యయోగ్యంనగ్రాహ్యమితిశఙ్కాయాం జీవస్యవికారత్వముపపాదయతి (జీవస్యచేతి) తర్హ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వతఆనన్దరూపస్యతస్యదుఃఖిత్వాద్యవస్థాయోగోజీవత్వం - అతఆనన్దవికారోజీవః. ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయానిత్య త్వాదివాదఇత్యర్థః. శఙ్కాయాస్సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తం.

౧౪॥ సూ. ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయ స్యనఞో నిషేధ్యంపూర్వపక్షిమతస్యోపపన్నత్వమిత్యభిప్రాయేణనైతదుక్తమిత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాంహేతుపదేనఘటయితుమాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కుత ఇతి) కస్మిన్కస్యప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి) నకేవలంప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం-శబ్దశక్తిశ్చాపేక్షితేతిశఙ్కాయాంసూత్రా భిప్రేతార్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థేచేతి) మయట్ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థత్వమపిసంభవతు- తథాపివికారార్థత్వపరిత్యాగేకోహేతురిత్యత్రాహ (ఏ తదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దయోగఉత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపిహేతూనాంప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వంత్యాగహేతురిత్యర్థః. బాధకసద్భా వాద్వికారార్థత్వంత్యజ్యతేచేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్స్వీక్రియతామితిశఙ్కాయాంపరేణవికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమగ్నిప్రా యన్యాయంప్రయోగప్రాచుర్యంచపరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యం - ప్రకరణౌచిత్యం. తల్లిఙ్గబాధ్యం. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపిగఙ్గాపదాదిష్వర్థ విరోధేనబాధితా. అతఉభయమపిప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేసత్యేవార్థసాధకం- అత్రత్వర్థవిరోధాన్నసాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్ - ఆనన్దమయే జీవత్వవికారత్వయోఃపూర్వోక్తాదసంభవాదిత్యర్థః. ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవనాస్తీత్యాహ (కించేతి) అర్థాన్నయట్ప్రత్యయస్యవికారవాచిత్వం ప్రకరణవివక్షితమితిశఙ్కాంశమయన్ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అతఇతి) ప్రాణశబ్దోఽననరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచు ర్యేణసహసంబన్ధమభిదధాతి. తత్రసంబన్ధమాత్రపరత్వేనప్రథమయోజనాయాంప్రాణవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నముఖ్యార్థత్యాగాదపిముఖ్యార్థైక దేశాఙ్గీకారోన్యాయ్యఇతిభావః. యద్వా- ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వంవరమితిభావః. ఉచితతమ యోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి) పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయం దుఃఖాల్పత్వమేవ- ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతమానన్దాల్పత్వంనప్రతియోగితామర్హతి - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యై వాన్తరఙ్గత్వేనగ్రాహ్యత్వాదితిపరాభిప్రాయః. దూషయతి (తదసదితి) ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వంనయుక్తం- అపితుప్రమాణా న్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవయుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వం హీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తర్హివ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్రత్యయవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యదిప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయఃస్వ యంనార్థాన్తరసద్భావేప్రమాణం- తర్హితత్సద్భావఃకేనావగమ్యతఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాంపరాభిమతప్రతియోగ్యభావోబ్ర హ్మణిప్రమాణసిద్ధఇత్యాహ (ఇహచేతి) తర్హిబ్రహ్మణిప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాల్పత్వద్యోతకోమయడర్థస్త్యజ్యతాం- ఇతరథాతస్యానన్దప్రా

తత్రైతావదేవవక్తవ్యం-బ్రహ్మానన్దస్యప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్ష్యతఇతి- ఉచ్యతేచతత్ *సఏకో మానుషఆనన్దఇత్యాదినాజీవానన్దాపేక్షయాబ్రహ్మానన్దోనిరతిశయదశాపన్నఃప్రభూతఇతి. యచ్చోక్తంజీవస్యానన్దవికారత్వంసమ్భవతీతి - తదపినోపపద్యతే - జీవస్యజ్ఞానానన్దస్వరూపస్యకేనచిదాకారేణమృదఇవఘటాద్యాకారేణపరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాంతుకర్మణాజ్ఞానానన్దాసఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయోజీవాదన్యఃపరంబ్రహ్మ. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశ ఆనన్దోనస్యాత్ ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి- ఏషఏవ జీవానానన్దయతీతిజీవానామానన్దహేతురయంవ్యపదిశ్యతే- అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్యఆనన్దమయఃపరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయఏవాత్రఆనన్దశబ్దేనోచ్యతఇతిచానన్తరమేవవక్ష్యతే............

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే॥ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రవర్ణోదితంబ్రహ్మైవానన్దమయఇతిగీయతే-తచ్చజీవస్వరూపాదన్యత్ పరంబ్రహ్మ. తథాహి- *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్యప్రాప్యతయాబ్రహ్మనిర్దిష్టం.

చుర్యస్యప్రతియోగికిమిత్యత్రాహ (తత్రైతావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థాన్తరప్రతియోగికంప్రాచుర్యమభిదధతోమయట్ప్రత్యయస్యస్వయమర్థాన్తరసాధకత్వాభావాత్, బ్రహ్మణిచదుఃఖసంబన్ధస్యప్రమాణబాధితత్వాత్, జీవానన్దాల్పత్వస్యలోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగిజీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్ సిద్ధమిత్యర్థః. జీవానన్దాల్పత్వస్యప్రతియోగిత్వంనకేవలమర్థసిద్ధం - అపితుకణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (ఉచ్యతేచేతి) అయమర్థః-యదిసజాతీయాల్పత్వంసమానాశ్రయంప్రతియోగి- తద్వ్యాహతం. యదివిజాతీయంసమానాశ్రయం- తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావం. అన్యాశ్రయమపిసజాతీయంవిజాతీయంవా ప్రతియోగి- మానాన్తరావసేయం. తత్రచయథాతేజఃప్రచురోగభస్తిమానిత్యుక్తేతేజఃప్రాచుర్యస్యచన్ద్రాదిగతంసజాతీయతేజోమాన్ద్యంప్రతియోగి- నతుగభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది - తద్ధిప్రమాణబాధితం-ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం. తారతమ్యవాచినశ్శబ్దస్యసజాతీయప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వంస్వారసికం- బలవత్తరఇత్యుక్తేపురుషాన్తరబలంహిప్రతియోగితయాప్రతీయతే- నతుస్వగతంవిజాతీయంజ్ఞానం. అతోన్తరజ్ఞత్వంవిఫలం. ఏవంబ్రహ్మణిసమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయ దుఃఖాల్పత్వరూపంప్రతియోగిశ్రుతినిషిద్ధం- అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణంప్రతియోగిశ్రుత్యైవసిద్ధమితి. జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం- మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః. దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవమయటోవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- తచ్చాత్రనాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానానన్దౌజీవస్యస్వరూపంచేత్ కథందుఃఖాజ్ఞానసంభవఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాంత్వితి) సూత్రార్థంప్రకృతార్థనసంగమయతి (అతఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసంభవేతదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేనసంభవదనతిప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోద్ధవ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణేవ్యుత్పాద్యమితిస్ఫుటం.................

హేత్వన్తరంచాహసూత్రకారః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితంభవతి- అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వంహినితరామానన్దహేతుర్భవతి. కించ-ధనప్రచురోహిపురుషోఽన్యస్మైతదభిప్రేతంధనందదాతీతిసూత్రాన్తర్యం. అస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యమాహ (కోహ్యేవేతి) శ్రుతేరర్థమాహ (ఏషఏవేతి) అన్యాత్ప్రాణ్యాదితిభోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా- సత్తాహేతుత్వంసుఖహేతుత్వంచోక్తం. పూర్వోక్తఏవసమ్యగర్థః. ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి) కర్మకర్త్రైక్యంనసంభవతీతిహేతుః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్యహ్యానన్దయితృత్వముక్తం- నత్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయఏవేతి)..................

ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయంసూత్రత్రయంప్రవృత్తం. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయార్థంనిష్కృష్టుకామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి)

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే॥ అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శబ్దఏవార్థః-నతూచ్ఛబ్దఃఫలితఇతిజ్ఞాపయితుంవర్ణశబ్దః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయపరంబ్రహ్మేత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికస్యజీవాదన్యత్వంకథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ప్రాప్యత్వమస్తు- తతఃకింమాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణోజీవాదన్యత్వఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకంవాక్యమాహ-

*తదేషాభ్యుక్తేతి- తత్ -బ్రహ్మ. అభిముఖీకృత్య - ప్రతిపాద్యతయాపరిగృహ్య. ఋగేషా- అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్యవైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యంబ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చతదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః. ....

అత్రాహ- యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్యభేదేనభవితవ్యం- తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మ- కిన్తుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసంశుద్ధంస్వరూపం. తదేవ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రేణవిశోధ్యతే. తదేవచ *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవమాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౧౭॥ సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥ పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోపినభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః.(అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేనవివరిష్యతే. వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వంహివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాదితోవిపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి- తథాపితస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతినిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్యముక్తస్యవివిధ దర్శనాభావాత్సుతరాంవిపశ్చిత్త్వంనసమ్భవతీతి.

(తదేషాభ్యుక్తేతి) తద్వ్యాచష్టే (తదితి)తత్పదంబ్రహ్మవాచి. అభిముఖీకరణంచేతనధర్మఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రతిపాద్యతయేతి)ఏషేతిపదస్యవిశేష్యమాహ (ఋగితి) ఉక్తేతికథితేపౌరుషేయత్వశఙ్కాస్యాదితితద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి) కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి) శ్రుతిషుమన్త్రాణాంప్రాబల్యంకేచిద్వదన్తి- తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపోమన్త్ర ఇతిప్రయోజకం. సంగ్రహేణోక్తస్యవిస్తరేణకథనం, విస్తృతస్యప్రతిపత్తిసౌకర్యాయసంగ్రహేణకథన, మపివైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోఽనుపపన్నఇతిభావః. ఏవంమన్త్రవర్ణేనజీవబ్రహ్మభేదసిద్ధింఫలితాందర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురస్యోపాసకాత్మస్వరూపస్యప్రాప్తవ్యస్యపరబ్రహ్మణశ్చకథమైక్యమిత్యర్థః. మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మజీవాదన్యదస్తు- అస్యైవానన్దమయత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తరంచేతి) పూర్వస్మిన్నస్మిన్నపిసూత్రే- చశబ్దోహేతుసముచ్చయే. *వికారశబ్దాదితిసూత్రేస్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న-చశబ్దః. తద్ధి *ఆనన్దమయోభ్యాసాదితిసూత్రశేషం. ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర- ఉపాసకప్రాప్యభేదేఽభిహితేసతీత్యర్థః. (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా, కార్యావిద్యావిక్షేపికాఽవిద్యాచ, వివక్షితాసమస్తశబ్దేన. గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యంఫలితం. అపునస్సంబన్ధోవాఽభిప్రేతః. శుద్ధం- కర్మతత్ఫలాన్వయరహితం. నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేననిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం- జ్ఞానస్యజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాద్యయోగాత్. వాఙ్మనసనివృత్తివచనాచ్చనిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవచేతి) తదేవ-శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసకప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్నఇతినజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥ ఇతరశబ్దస్యసప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మనఇత్యుక్తం. అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్పదేపఞ్చమ్యర్థంపశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తిస్వరూపమాహ(తథేతి) (నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమితి) కర్మవిశేషేష్ట్యాద్యనపేక్షత్వంనిరుపాధికత్వం. ఇహచోపాధిరస్తిచేత్సవక్తవ్యః- తదభావాదేవతదనుక్తిరితికేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః. నకేవలంనిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్యనిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధం- శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వంసంభవతీతిశఙ్కాయాంకింభవదభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వానుపపత్తిః- ఉతాస్మదభిమతస్యేతివికల్పమభిప్రేత్యస్వాభిమతస్యముక్తస్యతదనుపపత్తిరిదమేవేత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. విపశ్చిచ్ఛబ్దాఙ్ఞాతేహిజీవేతదనుపపత్తిర్వాచ్యేత్యత్రాహ (వివిధమితి) తర్హివిపశ్యచ్చిదితివక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి) *పృషోదరాదీనియథోపదిష్టమితిపాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవతకారలోపవద్యచ్ఛబ్దలోపః. పాణినివదాప్తతమమునిభిఃకృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్యపాణిన్యభిమతత్వమనేనజ్ఞాతం భవతి- అతోవివిధంపశ్యచ్చేతనత్వంవిపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. చిచ్ఛబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వేవివిధంపశ్యచ్చిత్త్వమితిబహువ్రీహిః. స్వపక్షేముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగఉక్తః. అథపరాభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాయోగమాహ (నిర్విశేషేతి)విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవనసంభవతీత్యభిప్రాయేణసుతరామిత్యు

నకేనాపిప్రమాణేననిర్విశేషంవస్తుప్రతిపాద్యతఇతిచపూర్వమేవోక్తం. *యతోవాచోనివర్తన్తఇతివాక్యంయదివాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణోనివృత్తిమభిదధీత-నతతోనిర్విశేషతాంవస్తునోఽవగమయితుంశక్నుయాత్-అపితు వాఙ్మనసయోస్తత్రప్రమాణతాంవదేత్- తథాచసతితస్యతుచ్ఛత్వమాపద్యతే. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్యబ్రహ్మణోవిపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవచిదచిదాత్మకస్యకృత్స్నస్యస్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృతతదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాంప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ, మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్యవాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణిప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం - బ్రహ్మేత్యుచ్యతఇతి భ్రాన్తజల్పితం. *యతోవాచోనివర్తన్తఇతియచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దం * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వానిత్యానన్దశబ్దేనప్రతినిర్దిశ్యతస్యబ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వంబ్రహ్మణఇతివ్యతిరేకనిర్దేశేనప్రతిపాద్యతదేవవాఙ్మనసాగోచరంవిద్వానితితద్వేదనమభిదధద్వాక్యంజరద్గవాదివాక్యవదనర్థకంవాచ్యన్తర్గతంచస్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాంవక్తుముద్యమ్యతస్యేయత్తాయా అభావాదేవవాఙ్మనసయోస్తతోనివృత్తిః*యతోవాచోనివర్తన్తఇత్యుచ్యతే- ఏవమియత్తారహితంబ్రహ్మణ ఆనన్దంవిద్వాన్కుతశ్చననబిభేతీత్యుచ్యతే. కించ- అస్యమాన్త్రివర్ణికస్యవిపశ్చితః *సోకామయతేత్యారభ్యవక్ష్యమాణస్వసఙ్కల్పావక్ఌప్తజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్ముక్తాత్మస్వరూపాదన్యత్వంసుస్పష్టమేవ.

క్తం. నసంభవతీత్యత్రేతిశబ్దఃసూత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానం. నకేవలంవిపశ్చిచ్ఛబ్దమాత్రాసంగతిః- సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ (నకేనాపీతి) ఆప్తగుణనిషేధపరస్యసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యపరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోఽనుసన్ధేయః. *యతోవాచఇత్యస్యవాక్యస్యనిర్విశేషపరత్వంవ్యుదస్యతి (యతోవాచఇత్యాదినా) యదీత్యనుజ్ఞానప్రదర్శనం. తర్హికిమవగమయేదిత్యపేక్షాయాంనకేవలమిష్టాబోధకత్వం- కిన్త్వనిష్టబోధకత్వంచేత్యభిప్రయన్నాహ (అపిత్వితి)కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథాచసతీతి) మనసోప్యగోచరత్వేనసర్వప్రమాణాగోచరత్వంసిద్ధంకృత్వాప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమప్యుపజీవ్యతుచ్ఛత్వమాపాదితం. కింసర్వథావాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే- ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః. ద్వితీయశిరసోఽభ్యుపగమోవక్ష్యతఇతిప్రథమశిరసితుచ్ఛత్వముక్తం. *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిపూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి) వ్యాహతార్థంశ్రుతిర్నప్రతిపాదయతీతిచేత్తన్నిర్విశేషపరత్వేపితుల్యమిత్యభిప్రాయేణతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) *బ్రహ్మణావిపశ్చితా *ఆకాశస్సంభూతః *రసోవైసః *ఏషహ్యేవానన్దయాతి *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయ *తదనుప్రవిశ్య *అథసోభయంగతోభవతి *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే *సఏకోమానుషఆనన్దఇత్యేతేషాంవాక్యానామర్థోవిపశ్చిత్త్వమిత్యాదినోక్తః. (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వంవివక్షితంచేత్ గుణాపకర్షోవాచ్యః- గుణప్రకర్షముక్త్వావాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యవివక్షాకృతమిత్యభిప్రాయః.(అన్యచ్చేతి)ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వాదికంవివక్షితం. ఏవంపూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థంస్వరూపమఙ్గీక్రియతేచేత్ తద్వత్- గుణాశ్చస్వీకార్యాఇత్యుక్తంభవతి. ఏవంప్రకరణవిరోధఉక్తః. అథస్వవాక్యవిరోధమాహ (యతోవాచఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్యత్ర *కశ్చైషమానః *యతోనవేదాఇతిసనత్సుజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్యమనుసన్ధేయం. వ్యతిరేకనిర్దేశేన-భేదనిర్దేశేన. వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః, ఆనన్దశబ్దేనప్రతినిర్దేశో, బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశ, శ్చవాగవిషయత్వేవ్యాహతాస్స్యుః- విద్వానితితద్వేదనాభిధానంమనోగోచరత్వాభావేవ్యాహతంస్యాదిత్యర్థః. (అనర్థకంవాచ్యన్తర్గతంచస్యాదితి) అనర్థకం- వ్యాహతార్థంస్యాత్.వ్యాహతిపరిహారోఽభిమతశ్చేత్- బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమితీదంసముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవనస్యాదిత్యర్థః. వాక్యత్వేవ్యాహతిరనివార్యేతిభావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం బ్రహ్మశబ్దగోచరఇత్యనేనాపిశబ్దేనవ్యాహతంస్యాదితిచాభిప్రాయః. *సత్యంజ్ఞానమితిస్వరూపస్యసత్యత్వంకణ్ఠోక్తం- నగుణానాం- అతస్తన్నిషేధఇతిచేత్. న- తత్రసత్యపదేనహ్యవికారిత్వముక్తం-నతుమిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తాస్తు- తథాపిగుణానాంచసత్యత్వందురపహ్నవం-ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. ప్రామాణికత్వంహిసత్యత్వం. కించ - గుణానాంసత్యత్వంకణ్ఠోక్తం *సత్యకామస్సత్యసంకల్పః *తఇమేసత్యాఃకామాః *ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానిత్యాదిభిః - అతస్స్వరూపవద్గుణాఅపిస్వీకార్యాః- ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతోవాఙ్మనసనివృత్తిర్ననిర్విశేషత్వనిబన్ధనా. ననునశబ్దేనముఖ్యవృత్త్యాప్రతిపాద్యతేబ్రహ్మ- అపితులక్షణయా - అతో *యతోవాచఇతిముఖ్యవృత్తివిషయోనిషేధఇతివిషయవిభాగాన్నవ్యాహతిరితిచేన్న- నివర్తన్తఇత్యేకస్యవాక్యస్యముఖ్యత్వాయానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్. భూయసాంస్యాత్ బలీయస్త్వమితిన్యాయాదేకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవాక్యస్వారస్యంహ్యనువర్తనీయం. కించ-అత్ర *నహింస్యాత్సర్వాభూతాని *అగ్నీషోమీయంపశుమాలభేతేతివద్విషయవిభాగేనోభయముఖ్యత్వంసిధ్యతిచేత్ తదేవహియుక్తం- లోకేచగామానయబలీవర్దంవినేతివిషయవిభాగోముఖ్యత్వానురోధీదృశ్యతే. అవిరుద్ధార్థకఇత్యపేక్షాయాంవిషయవిభాగందర్శయతి (అతఇతి) వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తిచేత్ కథంవేదనవచనమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తారహితత్వేనవేదనముచ్యతఇత్యర్థః. *అనుపపత్తేరితిసూత్రపదస్యవిపశ్చిచ్ఛబ్దోక్తసర్వజ్ఞత్వానుపపత్తిరర్థఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తిమర్థాన్తరమాహ (కించేతి) ఇదంసూత్రంమాన్త్రివర్ణికసూత్రోక్తహేత్వన్యథాసిద్ధిపరిహారపరతయాతచ్ఛేషమితిస్వతన్త్రహేతుపరత్వాభావాత్ చశబ్దాప్రయోగః.........

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

౧౮॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యమాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మవ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే. ....

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్యః.

౧౯॥ సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యవర్జనీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా- తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వం. ఇహ చ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః * ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం చేత్యామ్నాయతే - అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే. ....

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్య ఆ న న్ద మ యః.

౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ (అస్మిన్) ఆనన్దమయే. (అస్య) జీవస్య. (తద్యోగం) ఆనన్దయోగం. (శాస్తి) శాస్త్రం *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే- యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స స ఏవేత్యనున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దః *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే- యథా విజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమయః.

ఏవమనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతురనుసంహితః. అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతుమనుసంధత్తేఽనన్తరసూత్రేణ. ఆనన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్యనిరతిశయానన్దయోగేన ప్రథమసూత్రేణోపపాదితం- అతోఽత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి.

౧౮॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ- తర్హ్యన్నమయాదేరివ నైకావస్థాయాం భేదవ్యపదేశో న సంభవతి- తస్మాదన్నమయాదిభిరివ జీవేనైక్యం బ్రహ్మణో న సంభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్తమిహానుసన్ధేయం. ....

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ.

౧౯॥ సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ కైశ్చిత్ప్రధానవ్యావృత్తిపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తత్పక్షోఽతిదుష్టత్వాన్నానూద్య దూషితః, పూర్వాధికరణే అచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధానశఙ్కాహేతుశ్చాస్మిన్ననువాకే నాస్తి, ఆపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాదితి. (జీవస్యేతి) అత్యన్తమచిదనపేక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః - దేహాతిరిక్తాచిదనపేక్షత్వం దేవాదిసృష్టౌ చతుర్ముఖాదీనామప్యస్తి - అతస్తత్పరిహారార్థమాహ (ఇహ చేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకళేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. ....

దేహానపేక్షం సత్యసంకల్పత్వకార్యం స్రష్టృత్వమావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ * సోఽకామయతేతి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ.

౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ కస్మిన్ కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయాం తదర్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయ ఇతి) అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ- బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్య హ్యవచ్ఛేదకం బ్రహ్మ. శాస్తిశబ్దార్థః కః- శాస్త్రం కిం- ఏతత్సూత్రార్థస్య హేతుత్వం కథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స ఇతి శాస్త్రముక్తం. ఉచ్యమాన ఇతి శాస్తిశబ్దార్థ ఉక్తః. హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికసూత్రేఽపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః. కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రం- ఆనన్దే హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి) కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహే పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథా విజ్ఞానేతి) అత్ర పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః - ధర్మపరత్వేఽప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతి భావః. వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ

అతఏవ *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవచ *ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరేచానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం *అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తతఏవచ తత్రాపి *ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామ్యేత్యుపసంహృతం. అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్. ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్. ....

(అతఏవేతి) అతఏవ- ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వేనేత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ (అతఏవేతి) స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరేచేతి) పూర్వానువాకేఏతదనువాకోర్ధ్వభాగే చ మయడన్తపదనిర్దిష్టానామ త్రమయడ్రహితపదనిర్దేశ ప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం హి పరాఙ్గీకృతం. *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్రయోరియం భిదా - పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వం- ఉత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తమితి. తదా-*కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్రాన్యాత్ ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి. యద్వా-పూర్వసూత్రముపాయపరం-ఏతత్ప్రాప్యపరమితి భిదా-*ఆనన్దయాతి*రసో వై సః ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః. తదా అన్యాత్ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి. అథవా-అన్యాదితి సత్తాహేతుత్వం - ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణ త్రైవర్గికాపవర్గికసకలసుఖహేతుత్వం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవసామానాధికరణ్యం, శరీరసంబన్ధః, శోధ్యత్వం, వికారశ్రవణం, ప్రాప్యత్వానన్త్యాదీనామవస్థాభేదేనోపపత్తిః, జ్ఞానస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానరూపార్థగుణనిషేధశ్చానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మవ్యతిరిక్తత్వే హేతుః. స్వతస్సిద్ధనిరతిశయదశాశిరస్థానన్దాభ్యాస, ఆనన్దయితృత్వం, భయాభయహేతుత్వం, సమస్తప్రశాసితృత్వం, ప్రాప్యత్వం, నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం, బద్ధముక్తయోరసంభావితమాకాశాదిసమస్తజగత్కారణత్వం, బద్ధదశాయామేవ విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్ భేదవ్యపదేశః, కరణకళేబరాద్యనపేక్షసత్యసంకల్పత్వం, ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వం, చ సిద్ధాన్తహేతుః. శరీరశరీరిభావ, స్తస్య నిరుపాధికత్వం, ప్రసాద్యత్వం, ప్రాచుర్యసంభవః, బద్ధదశాయామేవ భేదవ్యపదేశస్యావస్థాభేదేన నిర్వాహానుపపత్తిః, ప్రభాప్రభావన్న్యాయేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానత్వోపపత్తి, ర్వాఙ్మనసనివృత్తేరియత్తారాహిత్యనిబన్ధనత్వం, పూర్వపక్షయుక్తిపరిహారహేతవః. *షష్ఠ్యాన్యత్వమవేదినైనమవదచ్ఛ్లోకేన చాజ్ఞాతతాజ్ఞాతస్యాప్యతథాపి నావయవితా తస్యాన్య ఆత్మా శ్రుతః। శోధ్యత్వం చ వికారవాచకవచస్తద్బ్రహ్మపుచ్ఛం భవేత్ నత్వానన్దమయః సచాన్నమయవత్కోశో బహిః కథ్యతే ॥ పుల్లిఙ్గాన్తప్రధానప్రకృతపరవచోరూపణం చాప్యనన్యైః శ్లోకైః పుచ్ఛం న చాపుస్స్వరసమపి హీనస్సూత్రమన్యోన్తరోన। షష్ఠ్యాదిశ్చాంశభావాన్నిరతిశయతయా రూపణాదానురూప్యాత్ పర్యాయత్వాదనన్యాత్మకవచనతయా పుచ్ఛహేతుః పరాన్త ఇతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదతన్నిరాససంగ్రహః...

భాష్కరీయేతు అభ్యాసాదితి పదస్యానన్దశబ్దాభ్యాసాదిత్యర్థ ఉక్తః. కథమానన్దశబ్దాభ్యాసస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వమిత్యపేక్షాయామానన్దశబ్దస్య కారణవిషయత్వాన్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతి వక్తవ్యం - తత్ర హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షస్య హేతుత్వోక్తేరపి నిరాకాఙ్క్షస్య హేతుత్వపరత్వం యుక్తం. *నేతరోనుపపత్తేరిత్యత్ర చ సంసారిజీవాదన్యత్వోపపాదనమయుక్తం- నిరతిశయానన్దయోగినో మాన్త్రవర్ణికస్య బ్రహ్మణః సంసారిత్వశఙ్కాయా అభావాత్. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యాపి *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేన భేదోపపాదకత్వముక్తం. తతోపి విజ్ఞానమయాదన్య ఇత్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుత్వోక్తిపరత్వమత్యన్తోచితం- భేదవ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. *కామాచ్చేత్యాదిసూత్రం చ న ప్రధానవ్యుదాసపరం-అపేక్షౌశబ్దవైయర్థ్యాత్, నిరతిశయానన్దయోగినః ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభావాత్,.. తృతీయసూత్రచరమసూత్రగతయోస్తచ్ఛబ్దయోరానన్దపరతయా ఏకరూపార్థవాచిత్వంయుక్తం - * యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యవిషయతయా నిర్వాహేతన్న సిధ్యతి. వక్ష్యమాణమపి దూషణమిహానుసన్ధేయం.——— యాదవప్రకాశీయే చాభ్యాసాదితి పదస్య బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసపరత్వమయుక్తం - విజ్ఞానమయపర్యాయేపి * బ్రహ్మజ్యేష్ఠముపాసతే విజ్ఞానం బ్రహ్మచేద్వేదేతి బ్రహ్మశబ్దస్యాభ్యస్తతయా హేత్వనైకాన్త్యాత్. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచుర్యస్య హేతువ్యపదేశాదిత్యర్థోనయుక్తః - తద్విషయస్య * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి వాక్యస్యానన్దహేతుత్వప్రతిపాదకస్య ప్రాచుర్యహేతువాచిత్వాభావాత్, ప్రథమప్రకృతస్య సాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన చశబ్దానన్వయా, చ్చ. *నేతరః * భేదవ్యపదేశాదిత్యనయోరనుపపత్తిః పూర్వవత్. * కామాచ్చేత్యాదిసూత్రే చ * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయాం విద్యాయాం * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయత్వావగమాత్, పరమాకాశస్య చాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వా, దచేతనస్యస్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసంభవా, చ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య నిరాక్రియత ఇతి యదుక్తం- తదయుక్తం-పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వమాత్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః-నహి బ్రాహ్మణభూయిష్ఠదేశే వేదవిద్యా ప్రతిష్ఠితేత్యుక్తే తస్యాస్తద్విషయత్వప్రతిపాదకత్వం. * పరమే వ్యోమన్ సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్రహ్మత్వశఙ్కానిరాకరణమస్మిన్ సూత్రే క్రియత ఇత్యప్యయుక్తం-*మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతి మన్త్రవర్ణం విషయీకుర్వతా సూత్రేణైవా

యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాదినసమ్భవతి- తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

౨౧॥ సూ. ॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *య ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణ

స్యాశ్శఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్. నాపి సత్యత్వజ్ఞానత్వత్రివిధపరిచ్ఛేదవిరహాదయః పరమాకాశస్య సామస్త్యేన సంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యం చ పూర్వవత్. చరమసూత్రమప్యేవం వ్యాఖ్యాతం- అస్మిన్నప్యేవం బ్రహ్మణి ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య తద్యోగం పరమాత్మప్రాప్తిం దర్శయతి *సోశ్నుతే సర్వాన్కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, తథా *యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యే శ్చాస్మిన్నిష్ఠాం గతస్యాస్య *అథ సోభయం గతో భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత, ఇతి. తదనుపపన్నం- మన్త్రవర్ణోదితాయాః పరమాత్మవిదన్తత్వాప్తేః *మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతి సూత్రేణైవ దర్శితత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాత్. యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తిహేతుత్వం చ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రేణైవ దర్శితమితీహ తదుక్తిరనపేక్షితా. తద్విషయభూతవాక్యోక్తమానన్దయిత్ృత్వం హి మోక్షానన్దహేతుత్వం- మోక్షానన్దశ్చ సంసారభయనివృత్తిపూర్వకః. తస్మాదానన్దయిత్ృత్వవాక్యాసన్నతరవాక్యోక్తమభయప్రాప్తిహేతుత్వం మోక్షప్రదత్వాన్తర్భూతమితి న పృథగ్ధేతుః. *ఆనన్దయాతీతి వాక్యే ఆనన్దహేతుత్వముక్తం- బ్రహ్మప్రాప్తస్యైవ చానన్దః- అతోస్మిన్వాక్యే అభయశబ్దవాచ్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత ఇతి చేన్న- తస్య బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్, *అథ తస్య భయం భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ *అథ సోభయం గతో భవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. అతో భయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దహేతుత్వం *తద్ధేతువ్యపదేశాదిత్యన్తర్భూతమితి న పృథగ్వక్తవ్యం- అతో మోక్షప్రదత్వేఽభిహితే ముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తేర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం చాత్యన్తాపేక్షితమితి తదేవ వక్తవ్యం. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. సమాప్తమానన్దమయాధికరణమ్.........

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం హి నిరూప్యతే- కారణవాక్యత్వాభావే పి కథం అన్తరాదిత్యవిద్యాత్ర నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథముపనిషద్భేదే సత్యపి తచ్ఛేషతయా నిరూపణం. ఇత్థం- ఆనన్దవల్ల్యాం *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తం- ఛాన్దోగ్యప్రతిపాదితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో దేహసంబన్ధేన జీవాసతిరేకే సత్యానన్దవల్ల్యాముపి జీవాసతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తిపురుష ఉక్తః స్యాదిత్యానన్దమయో జీవ ఏవేతి శఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనోత్తరాధికరణారమ్భ ఇతి. అధికరణభేదః ఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భేదహేతుకః. నను *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధస్యాపహృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వశఙ్కానోపపద్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- తత్ర హ్యన్నమయాదీనాం శరీరత్వముక్తం- న హి తే ప్రత్యేకం కరచరణాదిసంస్థానవన్తః, తైస్సహ సంబన్ధశ్చాధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయభావలక్షణః శేషశేషిభావలక్షణో వా యేన కేనాపి ప్రకారేణోపపద్యతే, అత్ర తు * హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఇత్యాదినా కరచరణాదిసంస్థానకం శరీరం శ్రూయతే- తస్య చ కర్మకృతత్వం లోకప్రసిద్ధం. అత ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణస్సంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః. నను తత్రాప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసంబన్ధినః శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్ తత్కృతజీవత్వశఙ్కాపి తత్రైవ నిరస్తేతి చేన్న- ప్రాణమయాదీనాం కరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్య తు తథావిధత్వే సత్యపి తం ప్రతి విజ్ఞానమయస్యైవ శరీరిత్వాత్. విజ్ఞానమయం ప్రతి శరీరిణ ఆనన్దమయస్య కరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవ తత్ర నిరస్తా- అత్ర త్వానన్దమయస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినః కరచరణాదిమత్త్వం ప్రతీయతే- అతః పూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రశ్రవణాదుత్థితాయాం జీవత్వశఙ్కాయాం నిరస్తాయాం పునః కరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా స్యాదితి తన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భ ఇతి. అయమర్థో యద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేఽభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. ॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ విషయం దర్శయతి (ఇదమితి) య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్నానువాదరూపతాశఙ్క్యా- అస్యార్థస్య ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్- *యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇతివత్. ఆదిత్యశబ్దః * దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ణ్యప్రత్యయాన్తో మణ్డలవాచీ- * య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్నితి బృహదారణ్యకే, * య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలేర్చిషి పురుష ఇతి తైత్తిరీయకే, చ పురుషస్య మణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్. హిరణ్మయశబ్దో రమణీయత్వపరః- *హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవదితి హి వాక్యకారః. దృశ్యతే - యోగిభిరిత్యర్థః- *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యైకార్థ్యాత్. *య ఏవం వేదేత్యుత్తరశ్రూపాసనవిధానాదుపాసనార్థమారోపితరూపపరమిదం వాక్యమితి నాశఙ్కనీయం - *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్యేత్యుక్త్వా *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే *మనసా తు విశుద్ధేనేతి, చ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వేనోక్తేః. ఆరోపితాకారో హి దుష్టమనోగ్రాహ్యః. న చ * రూపమస్యేతి స్వరూపముచ్యతే- షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహపార

స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదుక్థ్యం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కింయుక్తం.

మార్థ్యం. కించ- దృశ్యత ఇతి వర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయారోపితత్వమయుక్తం. ఆత్మన్యారోప్యమాణం హి గరుడత్వం న తతః పూర్వం కేనాప్యవగమ్యతే- ఇహ తూపాసనవిధానాత్ ప్రాగేవ విద్యమానతాఽనేన వర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే- అతో వాస్తవత్వం. దృశ్యత ఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహైరారోపేణానుసన్ధీయమానత్వముచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. న హ్యారోప్యం దృశ్యత ఇతి శ్రూయతే. దృశ్యత్వమేవారోపితత్వమితి చేన్న- వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యేతి దృశ్యతయోక్తపరమాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చ. తన్మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్- తుల్యం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య విగ్రహస్య స్వరూపస్యేవ మిథ్యాత్వం హి ప్రమాణవిరుద్ధం. అతో వాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే. (తస్య యథేతి) అస్య వాక్యస్య వాక్యకారేణ షడర్థాః పూర్వపక్షతయా సిద్ధాన్తత్వేన చోక్తాః- తత్రార్థత్రయస్య పూర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవావగతం. కపిః-ఆదిత్యః. *కపి చలన ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కం పిబతీతి చ. *కపిర్బిభర్తి తేజనమితి చ వైదికప్రయోగః. తస్య ఆసం- మణ్డలం. కప్యాసం. యథా ఆదిత్యమణ్డలం హృదయపుణ్డరీకం చ పరమాత్మన ఉపాసనస్థానం - తథా తస్యోపాసకస్యాక్షిణీ అప్యుపాసనస్థానమిత్యేకోఽర్థః. అయం నోపపద్యతే. తథా హి- * అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చేతి వదుపవాదకచశబ్దాద్యభావేపి సమానవిభక్త్యన్తయోః పదయోస్స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః. పుణ్డరీకసదృశే హృదయే పుణ్డరీకశబ్దో గౌణస్స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితి ప్రయోగస్తు పురుషవ్యాఘ్ర ఇతివత్ *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగ ఇతి సూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయవాచకశబ్దసద్భావాచ్చ ముఖ్య ఏవ - అత్ర తు తదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయం. ఉపాసనస్థానమితి ప్రథమాన్తపదాధ్యాహార, ఉపాసకస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారశ్చ. తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వే సత్ప్రకృతపరామర్శిత్వ, మనన్తరవాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా, చ స్యాత్. దివ్యాఙ్గవర్ణన ప్రకరణానౌచిత్యం చ- నామవిధివాక్యాత్పూర్వం యూపకథనం హ్యుచితం. *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణ ఉపాసనస్థానత్వశ్రవణాదక్షిణీ ఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ. ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయాముక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్య వాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం * య ఏషోన్తరాదిత్య ఇతి స్థానస్యోక్తత్వాత్. అక్షివిద్యాయాం చ *య ఏషోన్తరక్షిణీతి స్థానస్యోక్తత్వాత్, దుభయత్ర స్థానవిధ్యపేక్షా నాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదం వాక్యమనన్వితం స్యాత్. *అన్తరాదిత్య ఇత్యాదిత్యమణ్డలస్య స్థానతయా విహితత్వాత్ *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వే విహితే సతి స్థానభేదాద్రూపభేదేన విద్యాభేదా, దేకవాక్యేన విద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వా, చ్చ వాక్యభేదస్స్యాత్ - స చైకవాక్యత్వే సంభవతి నోపపద్యతే. కప్యాసం పుణ్డరీకం చ దృష్టాన్తతయా అనూద్య *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్య విధేయత్వం గమ్యత ఇతి చేత్- తథా చ *అన్తరాదిత్య ఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాద ఇతి చేత్- తథా సతీయమక్షివిద్యైవ స్యాత్. తథా చాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తి, శ్చ. న కేవలం కప్యాస వాక్యమాత్రస్య- అపి తు కృత్స్నాయా అన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చ స్యాత్ - ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వావిశేషాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ. తస్మాదస్య వాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నం. కపిః-మర్కటః. తస్య ఆసం- జఘనప్రదేశః. మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యత ఇతి యావత్. తదప్యయుక్తం- మర్కటపృష్ఠం పుణ్డరీకం చ కిముపమానద్వయం- ఉతైకోపమా. తత్రోపమాద్విత్వమయుక్తం- స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యపరిత్యాగప్రసఙ్గాత్, శ్లాఘ్యార్థేన నిర్వాహే సంభవత్యపి హీనోపమాశ్రయణాయోగా, చ్చ. యద్యేకోపమా- తథా సతి మర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకసదృశే ఇత్యుక్తం స్యాత్ - తదా కప్యాసపదస్య గౌణతా స్యాదితి. కప్యాసం- ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థః. తత్రాత్యన్తార్థానౌచిత్యం నాస్త్యేవ- తథాప్యవయవశక్త్యా వా రూఢ్యా వేషద్వికాసపరత్వం నాస్తీతి సోప్యయుక్తః. ఏవం శబ్దార్థస్వభావపర్యాలోచనాయామిదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతం. అర్థాన్తరత్రయం తూపపన్నం. కం పిబతీతి కపిః- ఆదిత్యః. తేన అస్యతే- క్షిప్యతే- వికాస్యత ఇతి కప్యాసం. తథా హ వాక్యకారః * ఆదిత్యక్షిప్తం ఖా శ్రీమత్త్వాదితి. కం పిబతీతి కపిః- నాళం. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసం. అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థ పుణ్డరీకస్య శోభాతిశయోస్తీతి సోత్ర వివక్షితః. కం- జలం. *ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపిపూర్వకః. *వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి వచనాదపేరకారలోపః. కప్యాసం- సలిలస్థమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్య హి భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహేఽభిహితం * గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణ ఇతి. గేష్ణౌ-గానవిశేషౌ. అధిదైవతం- దేవతాయాముపాసనం. అధ్యాత్మం- ఆత్మన్యుపాసనం. ఆత్మశబ్దో దేహవచనః. అముష్య- ఆదిత్యస్థస్య. ఆదిత్యే తద్ధర్మోపదేశాదితి వా అక్షిణి తద్ధర్మోపదేశాదితి వా న సూత్రితం- అపి త్వన్తః శబ్దః సూత్రకారేణ ప్రయుక్తః- అన్తః శబ్దస్య *అన్తరాదిత్యే *అన్తరక్షిణీత్యుభయత్ర శ్రవణాద్విద్యాద్వితయమపి సంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతం. సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) శరీరసంబన్ధాపహతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః. (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవేతి) యత్ర యత్ర ప్రకరణేషు కరణకళేబరావస్థశరీరసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కా- తేషాం ప్రకరణానాం సర్వేషాం పరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ ఇత్యభిప్రాయేణాదిశ

ఉపచితపుణ్యోజీవఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వశ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధోహిజీవానామేవసమ్భవతి- కర్మానుగుణప్రియాప్రియయోగాయహిశరీరసమ్బన్ధః. అతఏవహికర్మసమ్బన్ధరహితస్యమోక్షస్యప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే *నహవైసశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. సమ్భవతిచపుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యంశక్త్యాధిక్యంచ- అతఏవలోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే- తతఏవచోపాస్యత్వం, ఫలదాయిత్వం, చపాపక్షపణకరత్వేనమోక్షోపయోగిత్వం, చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరాదృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చదేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః. అతోబ్రహ్మాదిష్వన్యతమఏవైకస్మిన్కల్పేపుణ్యవిశేషేణైవమ్భూతమైశ్వర్యంప్రాప్తోజగత్సృష్ట్యాద్యపికరోతీతిజగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమప్యస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషేసర్వజ్ఞేసర్వశక్తౌవర్తతే. అతోనజీవాదతిరిక్తఃపరమాత్మానామకశ్చిదస్తి. ఏవంచసతి *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయోజీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయాభవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపితత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి. ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణిచయఃపురుషఃప్రతీయతే-సజీవాదన్యఃపరమాత్మైవ.కుతః.తద్ధర్మోపదేశాత్ -జీవేష్వసమ్భవన్ తదతిరిక్తస్యైవపరమాత్మనోధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః*సఏషసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితఇత్యాదినోపదిశ్యతే.అపహతపాప్మత్వంహ్యపహతకర్మత్వం-

బ్దః ప్రయుక్తః. అతఏవహిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్యఇతిఅధికరణోపసంహారే, మధ్యేప్యాదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తఇతి, చోక్తం. వేదాన్తవేద్యంకారణం బ్రహ్మకింప్రకృష్టపుణ్యోజీవః- ఉతనేతివిచారః. తదర్థమానన్దమయఃకింజీవః- ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణిచవర్తమానఃకింజీవః-ఉతపరమాత్మా. తదర్థంసశరీరత్వంకింజీవస్యైవ- ఉతపరమాత్మనోఽపిసంభవతీతి. తదర్థంశరీరసంబన్ధస్యైచ్ఛత్వంసంభవతి - నేతి. తదర్థంహాప్మాదితత్త్వాదిశ్రుతిః *అజాయమానఇత్యాదిశ్రుతిరాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చకిమైచ్ఛత్వంజ్ఞాపయతి- నేతి. తదర్థమిహపాప్మశబ్దఃకింపాపమాత్రపరః- ఉతపుణ్యపాపరూపకర్మపరః,. అపహతశబ్దఃకింప్రధ్వంసపరః- ఉతాత్యన్తాభావపరః,. అజత్వాదిశ్రుతిఃకింకర్మకృతజన్మవిషయతయావ్యవస్థాపయితుంశక్యతే- నేతి,. ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్యప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా- నవేతి, చ-చతుర్ధాసంశయః. అత్రపూర్వేకల్పాఃపూర్వపక్షాః- అపరేతుసిద్ధాన్తాః. యదాపాప్మశబ్దఃపాపమాత్రపరః, అపహతిఃప్రధ్వంసః,జన్మనిషేధశ్చనకర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చనప్రాకృతవిలక్షణః,-తదానీంవిగ్రహసంబన్ధస్యేచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేనకర్మనిబన్ధనతయాపరస్మిన్నసంభవేనజీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాదివర్తిపురుషోజీవఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేఽపిజీవస్యప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణికారణవాక్యానిప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతిపూర్వఃపక్షః. యదాపాప్మశబ్దఃకర్మమాత్రపరః,అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చకర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చప్రాకృతవిలక్షణః,-తదానీంవిగ్రహస్యైచ్ఛతయాతస్యజీవాత్ పరస్మిన్సంభవాచ్చాక్ష్యాదిత్యాన్తర్వర్తిపురుషఃపరఇతి తదైకార్థ్యాదానన్దవల్లీప్రతిపాద్యస్యపరమాత్మత్వమవిచాల్యమితితదైకకణ్ఠ్యాత్ సర్వాణికారణవాక్యానిపరమాత్మపరాణీతిరాద్ధాన్తఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) జీవానామేవశరీరసంబన్ధముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) కర్మకృతప్రియాప్రియయోగార్థత్వంవ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అతఏవహీతి) అతఏవ-శరీరసంబన్ధస్యకర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవహికర్మసంబన్ధరహితోమోక్షోఽశరీరతయాప్రాప్యత్వేనోచ్యతఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదికంలోకకామేశిత్వాదికంచకథంజీవస్యస్యాదిత్యత్రాహ (సంభవతిచేతి) తథాదర్శయతి(మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర *సఏకోమానుషఆనన్దఇత్యాద్యభిప్రేతం. ఆదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాంసర్వేషాంకారణత్వశ్రవణాద్వ్యాహతిస్స్యాత్, పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వంచస్యాదిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) సర్వవిధవాక్యానాంజీవపరత్వమాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయోనాకర్మవశ్యతాంవదన్తి-అపితుకేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతఃపాపరాహిత్యం-పాపహేతుకం, పుణ్యహేతుకం,మిశ్రహేతుకం,చేతిత్రివిధంశరీరంఇత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేషఇత్యుక్తం. మోక్షశాస్త్రాణి-ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణిచేత్యర్థః....

రాద్ధాన్తే- సౌత్రంప్రతిజ్ఞాపరమన్తఃశబ్దంవ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్యఇతి) ద్వితీయసూత్రస్థాన్యశబ్దాస్వయంలబ్ధంసాధ్యధర్మమాహ(సజీవాదన్యఇతి) తేనఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) హేత్వంశమవతార్యవ్యాచష్టే. (కుతఇత్యాదినా) *తద్ధర్మోపదేశాదితితచ్ఛబ్దఃపరమాత్మపరః. పరమాత్మనిసిద్ధేతద్ధర్మోపదేశః-తద్ధర్మోపదేశాత్ పరమాత్మసిద్ధిరితిపరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి)జీవేష్వసమ్భవన్నయంధర్మోజీవాతిరిక్తస్యాశ్రయప్రతిపాదకత్వంశ్రుతేస్సూచయతి. యోగ్యతాపరామర్శసహకృతేయంశ్రుతిఃపరమాత్మానమభిధత్తఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వంపాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి *సర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితఇతివిషయవాక్యం - తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగఃశ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః. (అపహతకర్మత్వమితి)పాప్మభ్యఇతిపాప్మశబ్దఃపుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరఇత్యర్థః. హిశబ్దఃపరమాత్మప్రకరణేషుపాపశబ్దస్యపుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధింసూచయతి-*నైతంసేతుమహోరాత్రేతరతోనజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తన్తఇతి *సనసాధునాకర్మణాభూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయాన్ *నకర్మణావర్ధతేనోకనీయానిత్యాదిశ్రుతయోహ్యస్మిన్నర్థేప్రమాణంస్యుః. *పాప్మానఃకాలజరామృత్యుశోకాదయఃసంఖ్యాతత్వాదితివాక్యకారవచః. అలౌకికత్వేసత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదు

కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః-అతో௨పహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం, చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో௨పిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి-తథా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. *సో௨కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వపూర్వక సమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వం, వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయా

పపన్నం చ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. ఉక్తం హి ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వం *అమూని యాని స్థానాని దేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య *ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి, *క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం| క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి, చ. పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన బద్ధవ్యావృత్తిరుక్తా. అథాపహతశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ (కర్మేతి) జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి) అపహతపాప్మశబ్దో௨సఙ్కోచాత్ స్వస్మిన్ పరత్ర చ పాప్మనామపఘాతకత్వం స్వతస్సిద్ధం వదతీతి హేయప్రత్యనీకత్వసిద్ధిః. నన్వపహతశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః- అతః ప్రధ్వస్తపాప్మత్వశ్రవణాత్ పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వం గమ్యతే. అతశ్చ ప్రధ్వస్తపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాదవైలక్షణ్యం స్యాత్, యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితం-తదత్యన్తమశాబ్దం. పరస్య కుర్వతో௨కుర్వతో వా పాప్మాసంస్పృష్టత్వం. ప్రథమే వ్యాఘాతః- కర్తృసమవేతత్వాత్క్రియాయాః. ద్వితీయే త్వస్మదాదేరవైలక్షణ్యం- నహ్యకృతేన కర్మణా కశ్చిల్లిప్యత ఇతి. ఉచ్యతే- పరస్య తావత్పాప్మాభావపరాణి వాక్యాని వివిధాని శ్రూయన్తే- *సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే, *అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిశ్శ్రుతా, *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానో௨తో నివర్తన్త ఇతీతరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాదప్రాప్తిర్నివృత్తిశ్చ శ్రూయతే, *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మఫలాస్పర్శ ఉచ్యతే. తత్ర ప్రథమముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థో௨నుపపన్నః- విభోః పరస్య పాప్మాన్వితదేశాదూర్ధ్వగమనాయోగాత్. తస్మాదశ్లేషలక్షణా యుక్తా. తత్రాకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్- అతః కృతానామపి కర్మణామశ్లేషపరత్వం తస్య వాక్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. క్రియాయాః కర్తృసమవేతత్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాహతత్వాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయం. తత్ర హేత్వకథనాత్, తిరోధానావిర్భావయోర్నిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ తస్య స్వాభావికత్వం నిత్యావిర్భూతత్వం చ సిద్ధం. అపహతశబ్దశ్చ హింసారూపధాత్వర్థాసంభవాద్వినాశం లక్షయన్ క్రియాస్వరూపస్య నశ్వరతయా స్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్రతిపాదయతి-యథా *సర్వమేకపదే నష్టం దానమశ్రోత్రియే యథేతి నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహానిం ప్రతిపాదయతి-తద్వత్. అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి న శుభాశుభఫలజననశక్తాని స్యుః. ఈదృశమపహతపాప్మత్వం చ పూర్వోక్తన్యాయాన్నిరుపాధికం నిత్యావిర్భూతం చాభ్యుపగన్తవ్యం. *స న సాధునా కర్మణేత్యత్రాప్యసాధుకర్మఫలాస్పర్శస్తత్ప్రాయశ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధన ఇతి శఙ్కా చ సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవ నిరస్తా. న చ సాధుకర్మహానిస్తస్యాపి నివర్తకవిద్యాబలాదితి శఙ్కనీయం - ధ్యానకర్తృత్వానుక్తేః, *ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి తస్య ధ్యేయత్వశ్రవణాచ్చ. సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధం భవతి-యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకం చ కర్మ హి సాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యం. అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్నైవ కర్మఫలా௨శ్లేష ఇత్యపహతపాప్మశబ్దస్థో హన్తిధాతుశ్చ హానిపరః- న ప్రధ్వంసపరః. *నైతం సేతుమిత్యత్రాపి కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశక్తిమత్త్వవేషేణ ప్రాప్త్యభావ ఉచ్యతే. అతో నిరుపాధికమపహతపాప్మత్వం నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వం. న చ పరమాత్మని ఫలజననాసమర్థస్య తత్కృతకర్మణస్తం ప్రతి న పాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితి వాచ్యం- *అనన్తఖ్యాతినిర్వీర్యం జరయామాస తద్విషం *జపన్విషధరో హర ఇత్యాదిషు నిర్గతజీర్ణవిషానీశ్వరాదీన్ ప్రతి విషశబ్దస్యైవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః. క్షేత్రజ్ఞేషు ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వం నామ కశ్చిదయమీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః. స తు తస్య తిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్తావావిర్భవతి - ఈశ్వరస్య తు తిరోధానానర్హో నిత్యావిర్భూత ఇతి విశేషః. అతో௨పహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనాం యథోక్త ఏవార్థ ఇతి తేన ధర్మేణాన్తరాదిత్యే௨వస్థితస్య భగవతో జీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః. గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవం దర్శయతి (తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్స్వరూపోపాధికం - స్వాభావికమిత్యర్థః. ఏవం ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వమిహ వ్యుత్పాదితం. ఆదిత్యాన్తర్వర్తినో௨పహతపాప్మత్వగుణయోగే నానన్దవల్లీదహరవిద్యాసుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర తత్రోక్తా గుణా అప్యస్యైవ హిరణ్మయపురుషస్య ధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చేత్యుక్తం. అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వే శ్రుతిముదాహరతి (ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి) తత్తదన్తరత్వేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థం చ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానం. కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ (సో௨కామయతేతి) జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణో లక్షణం-కారణం చేత్సత్యసఙ్కల్పం-సత్యసఙ్కల్పత్వం చేదపహతపాప్మత్వపూర్వకం-తచ్చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం-సుబాలాధ

నన్దయోగ, ఇత్యాదయోఽకర్మసమ్పాద్యాస్స్వాభావికా ధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి. యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తం- తదసత్ - న హి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి- సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః- తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి- అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం- యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహస్స్యాత్ - స తు స్వాభిమతస్స్వానురూపోఽప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నం. ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి- తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషో

నిషద్ద్వైకార్థ్యాదితి భావః. వాఙ్మనసేతిపరిచ్ఛేదకాసిద్ధిమాహ. పూర్వపక్షమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదసదితి) శాస్త్రైకప్రమాణకే వస్తుని లోకదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కో న కర్మవశ్యత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (సత్యసంకల్పస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పస్య కర్మనైరపేక్ష్యమపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యుపపాదనేన సమర్థితం. అత ఏవ *స ఏష యే చాముష్మాత్ పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ *స ఏష యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేత్యాదిష్వక్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్నమైశ్వర్యమనవచ్ఛిన్నం- తదవచ్ఛేదేశత్ర్యమానేపిసోఽవచ్ఛేదోఽప్యైచ్ఛతయాఽన్యథాసిద్ధ ఇతి ఫలితత్వాన్న కణ్ఠోక్తం. విగ్రహవిషయాయా ఇచ్ఛాయా అసమ్భవం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) హేయత్వసూచకస్త్రిగుణాత్మకశబ్దః- *సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టముపష్టమ్భకం చలం చ రజః గురు వరణకమేవ తమ ఇత్యుక్తేః. ఇచ్ఛాయా అభావేఽపి కర్మపారవశ్యాత్ జీవస్య తత్సంబన్ధసంభవమభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి) కర్మాచరణహేతుః స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతి విశేషణం. పరిహరతి (స్యాదితి) స్వాభిమతేత్యుక్తేఽభిమతత్వమయోగ్యేఽపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనురూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అప్రాకృత ఇతి) పరమాత్మస్వరూపం హి నిరతిశయానన్దరూపం- సర్వజ్ఞత్వాత్తచ్చ జానాత్యేవేతి స్వస్వరూపాదన్యత్ర భోగ్యత్వజ్ఞానం న వక్తుం యుక్తం- అతస్సర్వజ్ఞస్య తస్య విగ్రహే స్పృహణీయే స్వరూపస్య భోగ్యతావైకల్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వముపపన్నమితి) కథముపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) స్వతస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థం చ కరణానపేక్షత్వాత్ న దేహాపేక్షా, రూపాదిమత్త్వే చ ప్రాకృతత్వం స్యాత్, నిత్యత్వే చానిత్యబహ్వవతారాసంభవః, తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే *వాచికైః పక్షిమృగతామిత్యాదిప్రకారేణ కశ్మలకర్మసంబన్ధస్స్యా, దితి శఙ్కాపరిహారార్థం చైతదుక్తమిత్యాశయః. యథా పరస్య బ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపం స్వాభావికా గుణాశ్చ ప్రమాణసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియన్తే- తథా విలక్షణశరీరమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరస్యైవేతి) (స్వాభిమతేతి) కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్య భోగార్థో విగ్రహః. నిరతిశయానన్దస్యాపి తస్య ప్రీతివిశేషాపేక్షోఘటతే- ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షా దర్శనాదితి భావః. (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వమజ్జ్వలాకారత్వాద్యాకారేణైకరూపత్వం. శరీరత్వాదస్మదాదిశరీరవద్దుఃఖావహమిత్యాదితర్కాగోచరత్వమభిప్రయన్నాహ (అచిన్త్యేతి) అచిన్త్యత్వే హేతుమాహ (దివ్యేతి) అనేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తం. రూపాదిమత్త్వాత్ప్రాకృతత్వం ధర్మిగ్రాహకమానబాధితమితి భావః. ద్వితీయేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణసన్నివేశత్వం- యథా *తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి. అద్భుతత్వం- ప్రతిక్షణమభినవత్వం. (నిత్యేతి) సావయవత్వాదనిత్యమిత్యాద్యనుమానం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితి భావః. కల్యాణాకరత్వేఽపి హేయమిశ్రత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థో నిరవద్యశబ్దః. నిరతిశయా వక్ష్యమాణసర్వగుణాః. ఆదిశబ్దేన పరాక్రమాదయో వివక్షితాః. నిత్యత్వే కథమనిత్యబహ్వవతారసంభవః, కథం చ నికృష్టదేవాదిసాజాత్య, మిత్యత్రాహ (తదేవేతి) తదేవ- అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశైథిల్యేఽపి దేవాద్యనేకదేహోత్పాదకత్వం చతుర్ముఖదేహాదృష్టం పరమాత్మవిగ్రహే యుజ్యత ఇతి భావః. *నిత్యాతిశయస్వభావసంసిద్ధిరిన్ద్రియాకారాఙ్గప్రత్యఙ్గవ్యఞ్జనవతీ *ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ *అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యాం *సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర *కల్పే కల్పే జాయమానస్స్వమూర్త్యా *సోంశో విష్ణుమయం స్థానమిత్యాద్యత్రానుసన్ధేయం. ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తా గుణా ఉచ్యన్తే (అపారేతి) కారుణ్యం- పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. సౌశీల్యం- మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం. వాత్సల్యం- దోషానాదరహేతుస్స్నేహః- యథా మాతుః పుత్రే. ఔదార్యం- దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధిరహితం దాతృత్వం. ఏతే సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. అథ పరత్వముచ్యతే (నిరస్తేతి) పరత్వసౌలభ్యే అప్యుపాస్యత్వోపయోగినీ. మనుష్యాదిసాజాత్యేఽపి తత్ప్రయుక్తశోకమోహాద్యస్పృష్టత్వమభిప్రయన్నాహ (నిరస్తేతి) జీవానుప్రవేశేషు శోకాదయో జీవాంశగతాః- సాక్షాదవతారేష్వభినయమాత్రం. నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతా దోషా వివక్షితాః. శోకాద్యస్పర్శే హేతుమాహ (అపహతేతి) అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః పరమాత్మశబ్దః. ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్తత్సమానాధికృతః పరబ్రహ్మశబ్దః. పురుషోత్తమశబ్దో వైలక్షణ్యపరః. నారాయణశబ్దో ఘటకః. యథా పరమాత్మపరబ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యశబ్దావేకవిషయౌ యథా పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ విశేషశబ్దావేకవిషయౌ,- తథా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకవిషయావితి భావః. అత్ర స్వరూపస్య భోగ్యత్వవైకల్యశఙ్కా చ

స్తమోనారాయణఇతి. *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మానేశానఇత్యాదిషునిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్యపరస్యబ్రహ్మణః *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతంస్వరూపమిత్యవగమ్యతే. *నిర్గుణంనిరఞ్జనం అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతే నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరంతందైవతానాంపరమంచదైవతం *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరోనామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే *వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధీత్యాదిషుపరస్యబ్రహ్మణఃప్రాకృతహేయగుణాన్ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధంచప్రతిషిధ్యకల్యాణగుణాన్కల్యాణరూపంచవదన్తి. తదిదంస్వాభావికమేవరూపముపాసకానుగ్రహేణతత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారందేవమనుష్యాదిసంస్థానంకరోతిస్వేచ్ఛయైవపరమకారుణికోభగవాన్. తదిదమాహశ్రుతిః *అజాయమానోబహుధావిజాయతఇతి. స్మృతిశ్చ *అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరోఽపిసన్। ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయసమ్భవామ్యాత్మమాయయా । పరిత్రాణాయసాధూనాంవినాశాయచదుష్కృతామితి. సాధవోహ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం-అనుషఙ్గికస్తుదుష్కృతాంవినాశః-సఙ్కల్పమాత్రేణాపితదుపపత్తేః. ప్రకృతింస్వామితి- ప్రకృతిః- స్వభావః. స్వమేవస్వభావమాస్థాయ- నసంసారిణాంస్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానేనేత్యర్థః. *మాయావయునంజ్ఞానమితిజ్ఞానపర్యాయమ

పరిహృతాభవతి- స్వసంబన్ధిభోగ్యత్వంస్వస్యనభోగ్యతావిరోధి- అపితుస్వభోగ్యత్వాతిశయావహం- యథాస్వసంబన్ధిగుణగణభోగ్యత్వం. నహిస్వసంబన్ధినామప్యామోదకరస్యకస్తూరికాదేరామోదవైకల్యం- అపితుతత్పౌష్కల్యమేవ - తథాస్వసంబన్ధాద్విగ్రహభోగ్యత్వమపిస్వభోగ్యత్వాతిశయావహమితి. అథోక్తార్థేప్రమాణాన్యాహ (యతోవాఇమానీత్యాది) జగత్కారణత్వధర్మిస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసోదృష్టాన్తార్థః గుణవిభాగకథనంవాదివివాదశమనార్థందృష్టాన్తార్థంచ. విద్యుతః- విద్యుద్వర్ణాత్. *ఆదిత్యవర్ణం *రుక్మవర్ణమితివాక్యసరూపార్థస్వీకారస్యోచితత్వాత్. ఆదిత్యవర్ణోవిగ్రహశ్చనప్రాకృతః-*తమసఃపరస్తాదితిశ్రుతేః. అతిసూక్ష్మప్రకృతిర్హితమః-అతస్తత్కార్యవైలక్షణ్యసిద్ధిః.అన్యథాస్వరూపస్యతమసోఽన్యత్వకథనంస్యాత్- తదానీంపరస్తాదిత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణోక్తేశ్చవైయర్థ్యంస్యాత్. అతోవిగ్రహవిశిష్టస్యైవతమస్సర్వాభావోక్తిరితివిగ్రహవైలక్షణ్యసిద్ధిః. (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతోహిక్వచిన్నిషేధః- అతోనిషేధ్యహేయగుణానాంప్రకృతితత్సంశ్లిష్టజీవేషువిద్యమానత్వంప్రాకృతేత్యాదినాశబ్దేనదర్శితం. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధస్తద్వ్యతిరిక్తవిషయః- *నహింస్యాదితివత్ *నిర్గుణమితివచ్చ. విశేషనిషేధదర్శనాద్దేహసామాన్యనిషేధోవిశేషేపర్యవస్యతి- *పశునాయజేతేతిపశుశబ్దవన్నిర్గుణశబ్దవచ్చేతితాత్పర్యం. పూర్వోక్తమర్థంవక్ష్యమాణవచనస్యైతదర్థవిషయతాజ్ఞాపనార్థమనువదన్పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దంవివృణోతి (తదిదమితి) (పరమకారుణికఇతి)దేవాదిసాజాత్యంనకర్మనిబన్ధనం-ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిందర్శయతి (తదిదమితి) అజాయమానఇతికర్మహేతుకసుఖాద్యర్థప్రాకృతదేహసఙ్గతిరూపజన్మనిషేధః- విజాయతఇతిచేచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థాప్రాకృతవిగ్రహాధిష్ఠానరూపజన్మవిధిః. నన్వజాయమానఇతిపరమార్థజన్మనిషేధః - బహుధావిజాయతఇత్యపరమార్థజన్మవిధిఃస్యాత్. న- కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షేప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనేనైవేశ్వరరూపమిథ్యాత్వమపిహిసిద్ధం- కింవిశేషతోఽభిధానేన. విహితస్యనిషేధాయోగాచ్చాయుక్తం-మానాన్తరాగోచరంజన్మాభిధాయతదేవకథంనిషిధ్యతే. స్వరూపస్యాజత్వం,శరీరద్వారాబహుభవనం, చోచ్యతఇతిచేన్న-స్వరూపనిత్యత్వదేహద్వారకజన్మనోఃజీవానామపిసమానతయా *తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోనిమితిఅనన్తరవాక్యప్రతిపన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మప్రకారవైజాత్యేసత్యేవహ్యేవంవక్తుంయుక్తం. నహిదేవదత్తస్యజన్మధీరైరేవపరిజ్ఞాయతఇతివక్తవ్యం- యజ్ఞదత్తజన్మనోవైలక్షణ్యాభావాత్. స్వరూపేణాజస్యవిచిత్రసమస్తజగద్రూపేణబహుభవనముచ్యతే- తద్ధిధీరైరేవసంభవతీతిచేన్న- *సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరోనామానికృత్వాభివదన్యదాస్తఇతిపూర్వానువాకేఽభిధాయ*తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీత్యస్మిన్నప్యనువాకేజగద్రూపేణబహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవమర్థాన్తరపరత్వేసత్యానర్థక్యప్రసఙ్గాత్తత్పరిహారాయాస్యాఃశ్రుతేఃఅవతారపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. తథాఽస్యాశ్శ్రుతేరవతారవిషయత్వేసత్యేవ *అజోఽపిసన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యంసిధ్యేత్- అతోఽస్యవాక్యస్యయథోక్తఏవార్థః. ఉపబృంహణైకార్థ్యందర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి) అజోఽపిసన్సంభవామీతివిధినిషేధయోరపియథోక్తఏవార్థః. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వంకథమత్రావగమ్యతఇత్యత్రాహ (సాధవఇతి) (ఆనుషఙ్గికఇతి) *వినాశాయచదుష్కృతామితిచశబ్దోఽన్వాచయపరఇతిభావః. సముచ్చయస్సమప్రధానయోః- అన్వాచయఃప్రధానానుషఙ్గికయోః. దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వముపపాదయతి (సంకల్పేతి) ప్రకృతిసంబన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే(ప్రకృతింస్వామితీతి) స్వభావః-నిరుపాధికధర్మః. అనేనవిగ్రహశ్చస్వాభావికఇత్యుక్తంభవతి. అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (ఆత్మమాయయేతి) నైఘణ్టుకాః-

పిమాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహో ఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవం రూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ. ......

౨౨॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే ఽస్య పరమాత్మనః. *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి - అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యో ఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్. ....

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే- కిం తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తత్తేజో ఽసృజత *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *స ఇమాల్లోకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే

వేదనిఘణ్టుకారాః. తన్మూలభూతప్రయోగశ్చ *యావన్తః పాంసవో భూమేస్సంఖ్యాతా దేవమాయయేతి. స్వోక్తార్థే వైశద్యార్థమాహ (ఆహ చేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః- ఏవంరూపరూపమపి జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః. *తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్ర ధర్మశబ్దేనైవం రూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

హేత్వన్తరమాహ.

౨౨॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ అయమన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్యన్వేతవ్యః. ఆదిత్యాఖ్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశం శ్రుతిమాహ (య ఆదిత్య ఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీవాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థం. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాత ఏవ దర్శితో భవతి- తత్ర హి ప్రకరణే *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. ఆసాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్కృష్టాత్మనః పరమాత్మనియామ్యత్వాదిప్రతిపాదకం పర్యాయముదాహరతి (య ఆత్మనీతి) కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమితి) అక్షరం- అచిత్సమష్టిసంసృష్టపురుషసమష్టిః. మృత్యుః- చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః.——— *దేవకామానాం చేష్ట ఇతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః. తన్నాత్యన్తోచితం- ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావరదేవకామనిష్పాదకత్వసంభవేన క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యసాధకత్వాభావాద్దేవకామేశనస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోత్థితే పూర్వపక్షే తమాదిత్యం కణ్ఠోక్త్యా నిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్య చ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వమజ్ఞత్వం చోక్త్వా నియన్తృత్వవ్యాపిత్వసార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మనస్తేభ్యః స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం హ్యత్యన్తోచితం.—— శరీరసంబన్ధావచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వాల్లోకకామేశత్వాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః, పాప్మోదయశ్రవణస్య పాపసంబన్ధనివర్తకత్వేన పుణ్యాసంబన్ధనివర్తకత్వాభావాచ్చ పూర్వపక్షః. మోక్షప్రకరణేషూభయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వనిషేధాత్, తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవాద్ధేతుతత్ఫలతో ద్రవ్యతశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీవవైలక్షణ్యసాధకత్వాదాదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) సమాప్తమన్తరధికరణమ్. ....

అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయాత్ తదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితి శఙ్కాం పరిహరన్నేవ టీకాభేదతత్సఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) సద్బ్రహ్మాత్మాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతం- వక్ష్యమాణాన్తరవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః- అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే ఆకా

సిద్ధే ఈక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్త్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తం. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని య ఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధశ్శబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గృహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణం. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నన్వీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. సత్యముక్తం-అయుక్తం తు తత్. తథాహి- *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే- కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివిశేషాపేక్షాయాం *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏ

శాది పదశ్రుత్యా నిశ్చితే సతి లిఙ్గాత్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాదధికరణస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధమితి భావః.

(పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే వస్త్వన్తరప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానం - అర్థవిరోధేన పరిహారః. అర్థావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే- విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః. విరోధిలిఙ్గాభావేనాల్పానుకూలలిఙ్గసద్భావేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే- స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః. ఉపక్రమ ఏవానుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే- తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ ఫలితా.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య వక్ష్యమాణత్వాద్విధేయం కిమిత్యపేక్షాయాం విధేయార్థజ్ఞాపనార్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాదికముపాత్తం. గతిః- ప్రాప్యం. సంశయమాహ (తత్రేతి) భూతాకాశే ప్రసిద్ధ్యతిశయపరాయణత్వాద్యనుపపత్తిభ్యాం సంశయః.——భూతాకాశే పరమాత్మని చాకాశశబ్దప్రయోగాత్సంశయ ఇత్యుక్తం పరైః. తదయుక్తం-అశ్రుతవేదాన్తస్య *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దవత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్దస్య చ పరమాత్మవిషయత్వాప్రతిపత్తేః, శ్రుతవేదాన్తస్య సంశయాభావాచ్చ. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదో హి ప్రథమపాదసాధ్యః- న త్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. స త్రిపాదీసాధ్య ఏవ. ఇతః పూర్వైరధికరణైరేవాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సిద్ధ ఇతి చేన్న- *సదేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు కారణవిషయాణాం సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సాధారణానామాకాశప్రాణేన్ద్రాదివిశేషపర్యవసానే సతి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధే, రాకాశాదిపదానామీక్షణానన్దవిశేషయోగానుగుణతయా నేయత్వే సత్యేవ తత్సిద్ధేశ్చ. అతో యథోక్తహేతునిబన్ధనస్సంశయః.—— జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం వస్తు కిమాకాశః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇత్యత్రాకాశః కిం ప్రసిద్ధః - ఉత పరః. తదర్థం కిమత్రాకాశశబ్దో రూఢ్యా వర్తతే- ఉతావయవశక్త్యా. తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణాః కిం ముఖ్యతయా నేయాః - ఉత న. తదర్థం *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాత్మశబ్దః కిం కారణాకాశపరః- ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిమయమాత్మశబ్దః స్వరూపపరః- ఉత దేహప్రతిసమ్బన్ధిపర ఇతి విచారః. యదా స్వరూపపరః-తదా *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి కథంచిన్నేయత్వేన రూఢిశక్తేః స్థితత్వాద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశపర ఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలమితి భావః. యదా ఆత్మశబ్దః శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః-తదా *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి ముఖ్యత్వాద్యౌగికవృత్త్యా విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి కారణవాక్యప్రతిపాద్యః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. పూర్వపక్షసమర్థనౌపయికం ప్రయోజకం శిక్షయతి (శబ్దేతి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థానువాదే సతి హి తదనురోధాయ క్లిష్టగత్యాఽర్థస్య వర్ణనీయత్వం స్యాత్ -*ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయా హి తదనురోధాదైక్యహానం. మానాన్తరాగోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే న తథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్యః - అనురోద్ధవ్యాన్తరాభావేన శబ్దస్వాతన్త్ర్యస్యాకుణ్ఠితత్వాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) (ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి) అర్థాన్తరపరత్వే హి యౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయా- న తద్యుక్తం-రూఢిర్హి యోగాత్ప్రబలేతి భావః. అర్థవిరోధాద్వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యజ్యత ఇతి చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కిం ప్రయన్తి కేన జీవన్తీత్యపేక్షా వివక్షితా. విశేషప్రతీతేరితి ఏతద్వాక్యవిశేషేణ వస్తువిశేషప్రతీతిర్హేతుతయోక్తా. (జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇతి) సద్విద్యాదిప్రతిపన్నకారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తం బ్రహ్మ ఆకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యర్థః. యద్వా - ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా- నిశ్చిత ఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దేన విశేషనిర్ణయోఽస్తి. నైవం-*యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దః కిమా

వేతి నిశ్చితే సతి *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే - తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి - యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశేఽప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత - ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత - ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి. నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యం - సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి - తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణం - స్థూలావస్థా తు కార్యం. *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి - స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితం. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ - అత ఏవ చ *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోఽప్యుపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్యానోపపద్యతే - చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ - చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వం. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి.

కాశపరః - ఆకాశశబ్దః కిమానన్దపర ఇతి సంశయస్స్యాత్ - తస్మాదానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాదేవ విశేషనిర్ణయ ఇత్యభిప్రాయేణాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యుక్తం. సాధారణాకారాః - సాధారణరూపాః. *భాగో వా మస్త్రివర్గాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. ఆత్మశబ్దేన విశేషనిర్ణయశఙ్కాం నిరస్యతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తత్రైవ - ఆకాశే. ఆకాశశబ్దాపేక్షయా ఆత్మశబ్దోఽపి సాధారణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్యాకాశపరత్వం దర్శయతి (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితరూఢిశక్తేరాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నానార్థసాధారణరూఢిశక్తేరాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచిత ఇతి భావః. ఈక్షణాదీనాం గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అత ఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయమిత్యర్థః. ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధీ సదాదిశబ్దైరేవ విశేషనిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి (యది హీతి) సాధారణశబ్దైరేవేతి) న తు విశేషశబ్దాన్తరే సతీతి భావః. యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిశ్చాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేన త్వితి) రూఢిర్హి యోగమపహరతీతి న్యాయాద్విలమ్బితప్రతిపన్నాద్యౌగికాదపి శీఘ్రునివిషయే రూఢ్యర్థ ఏవాకాశశబ్దస్య పరిగ్రాహ్యః - సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రవృత్తితయా అతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యాఽపేక్షితే విశేషే లబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణేతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయస్తదనురోధేన వర్ణనీయాః - అతో న చేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కార్యతయాఽవగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వేఽభిమతే - తస్య కారణత్వభఙ్గకత్వేఽనఙ్గీకారః. వాయ్వాద్యుపాదానం నివర్తనతయా. సూక్ష్మావస్థాశబ్దేన తన్మాత్రావస్థా కథ్యతే. *ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వాక్యే ఆత్మశబ్దః స్వవాచీత్యర్థః. కుత ఇత్థముపస్వారస్యేనార్థో వర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే *పరాయణమితి హ్యత్రోక్తం. నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యాదిశబ్దేన *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ *ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః *పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణ ఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశాదిత్యుక్తం - అపి తు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తం - వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గిసంబన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధం హి లిఙ్గం భవతి. లిఙ్గం చ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచమభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తం. భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వవ్యుదాసాయ జగచ్ఛబ్దః. మహాభూతపఞ్చశబ్దపృథివ్యాదిశబ్దసముదాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తం - *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి *న హింస్యాత్సర్వా భూతాని *భూతానాం ప్రాణినశ్శ్రేష్ఠా ఇత్యాది ప్రయోగస్వారస్యాత్. అతస్సర్వభూతకారణత్వోక్త్యాచిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చకారణత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తం. తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణాద్వాక్యాన్తరైకార్థ్యాచ్చ నిమిత్తోపాదానాదిరూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తం. ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ (నిఖిలకారణత్వమితి) ఆనైకకారణత్వానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా - న హ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితుమర్హతి. హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వం చ న సంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వం చేతి) అచేతనస్య - అచేతనత్వేన స్వరూపానర్థభూతత్వాద్ధేయత్వమిత్యర్థః. సకలపురుషార్థవిరోధినః - సకలానాం పురుషార్థానాం సాధనత్వ

సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం-సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కృష్టః. తదప్యుచితో నోపపద్యతే. యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి-తదయుక్తం-*సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే-ప్రమాణాన్తరాణి చ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని - తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వం ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిఞ్చ-అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతిసామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి- మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం-తత్రోచ్యతే-యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే - తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే-యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేఽపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

రుషార్థో మోక్షః- బన్ధహేతుతయా తస్య విరోధిన ఇత్యర్థః. యద్వా-మోక్షవిరోధితయా హేయస్య. శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజననాద్ధర్మాదిసకలపురుషార్థవిరోధినః. సర్వవిధసుఖస్య మోక్షాన్తర్భావాత్ సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః- తద్విరోధిన ఇతి వార్థః. యద్వా- కారణావస్థాయామత్యన్తజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వానుపపత్తిమాహ (సర్వస్మాదితి) అత్ర పూర్వపక్షయుక్త్యైకైకపరిహార ఉక్తో భవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్ష్యన్ పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షేణానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం వక్తుం అనువాదలిఙ్గవత్త్వమాహ (సర్వాణీతి) ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి) సాపేక్షత్వమస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణి చేతి) కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) ప్రకాశకత్వాత్- అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్. ఆకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశతే. ఆకాశయతి-అన్యం ప్రకాశయతి స్వాత్మనేత్యర్థః. యద్వా-ప్రకాశకత్వాదితి విజన్తత్వేన చాణిజన్తత్వేన చ వ్యుత్పత్తిద్వయస్య తన్త్రోక్తిః. తస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది. రూఢిప్రాబల్యమర్థావిరోధే సతీత్యపశూద్రాధికరణన్యాయోపజీవనేనాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః. రూఢ్యపరిత్యాగేనాపర్యవసానవృత్త్యా ఆకాశశబ్దస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహో హ్యభిమతః - వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యోభయథాపి పరమాత్మపరత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యాన్తరపాదేఽనువదిష్యమాణత్వాచ్చ. ఆకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వం తు యాదవప్రకాశోక్తం విశమ్బద్వాయవత్త్వాదుపేక్షితం. న కేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకం- *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలః *ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యాదావదర్శనాదితి శఙ్కాయామయోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కిఞ్చేతి) (విశేషసమర్పణక్షమేణాపీతి) ఏకపదశ్రవణవేలాయాం విశేషసమర్పణక్షమేణాపి. పరామర్శదశాయామయోగ్యతయా నిశ్చితోఽర్థో న ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాసమ్భావితకారణభావమిత్యుక్తం. *తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః *సోఽకామయతేతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః. బ్రహ్మణో యోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తం. (న ప్రమాణపదవీమధిరోహతీతి) అయోగ్యార్థేనానువాదరూపేణ వాక్యేన యోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణమయుక్తమిత్యర్థః. ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేన బాధయితుమశక్యానీత్యాహ (ఏవమితి) గతిసామాన్యం- ప్రవృత్తిసామాన్యం. * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటం. ఏవమాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వం, -స్వపక్షే అనన్యపరత్వం, వాక్యబహుత్వం, యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వం, చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తం. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి. యథాగజ్ఞాశబ్దస్యార్థసమర్పణక్షమో భూతలధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధేనాన్వయాయోగ్యః స్వార్థప్రతిపాదనక్షమత్వాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః- ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయా ఆకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాస ఇతి. ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యం యత్త్విత్యాదినాఽనూద్య పరిహరతి (తత్రేతి) స్వతః ప్రాప్త్యా ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ న స్వరూపపరత్వమిత్యర్థసిద్ధం. న కేవలమర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః-స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోఽప్యస్తీత్యాహ (స ఈక్షతేతి)

ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం *సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

౨౩|| సూ. అత ఏవ ప్రాణః||

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య *కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి. అత్ర ప్రాణశబ్దో ప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే- తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్. అధికాశఙ్కా తు - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దిశ్యత ఇతి. ....

పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్. ....

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

అధికరణార్థముపసంహరతి (ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సతి శ్రుతివిరోధాద్దుర్బలం లిఙ్గాదితదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః. యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాదయోగ్యార్థస్య పదస్య శ్రుత్యాభాసత్వాద్యోగ్యార్థస్యైవ కార్య ఇతి రాద్ధాన్తయుక్తిః. ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉక్తాధికరణన్యాయమతిదిశతి.

౨౩|| సూ. అత ఏవ ప్రాణః|| విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదిత్ - అత్మసత్తానలభ్యేతేత్యర్థః. కిం వేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం *ప్రాణ ఇతి హోవాచ *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః - ఉత పరః. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దో రూఢః- ఉత యౌగికః. తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి- ఉత నేతి విచారః. యదాఽస్తి- తదా రూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. రాద్ధాన్తే తు- యదా ప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం నాస్తి- తదాఽవయవశక్త్యా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలం ఫలితి భావః. అధికరణార్థమాహ (అత్రేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్ర రూఢిప్రాబల్యతత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయం. నహి ప్రత్యుదాహరణం న్యాయోఽతిదేష్టవ్యః- అతిదేశస్య హి ప్రయోజనం అధికాశఙ్కాపరిహారః- అతః సూత్రకారాభిమతామధికాశఙ్కాం దర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధస్ఫుటీకరణం చానుసన్ధేయం. స్థితిప్రవృత్త్యాదీత్యాదిశబ్దేన నివృత్తిరుచ్యతే ప్రవృత్తిహేతుభూతజ్ఞానచికీర్షా చ. స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వేనోత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితి భావః. యద్వా- *యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యా ప్రాణస్యాప్యయోద్గమనహేతుత్వావగమస్త్వాదిశబ్దేన వివక్షితః. అస్మిన్ప్రకరణే ఉద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతాత్వేనాన్నాదిత్యావుక్తౌ - తయోశ్చాబ్రహ్మత్వాత్ ప్రాణోఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధ ఏవ గ్రాహ్య ఇతీదం భాష్యేఽనాదృతం- ప్రకరణోక్తానామన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వేఽపి కారణస్య పరబ్రహ్మత్వమానన్దవల్ల్యాం సమర్థితమితి ప్రకరణమాత్రస్య పూర్వపక్షావలమ్బనత్వేన బుద్ధావనారోహాత్. (జగత్కారణతయేతి) సంసృష్టం ప్రతి కారణత్వం సంభవతీతి భావః.

అధికం పరిహారం దర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్త ఆకాశాదిః. *ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతీతి శ్రుతిరిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) వృత్తాధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతః ప్రసిద్ధేతి) ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్...

అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా.

౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర సంశయః కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ - ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యే పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి. ……………………

వర్తిష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ (అతః పరమితి) వస్త్వన్తరాసాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిశ్యమానేపి కారణత్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానం కృతం. అథ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గవాచినాం వాక్యానామభిమతవిశేషపర్యవసానముచ్యత ఇత్యవాన్తరపేటికాభేద స్తత్సఙ్గతిశ్చేత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేనావాన్తరసఙ్గతిశ్చ ద్యోతితా- ప్రాణో వాయువిశేషః- ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః- అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం క్రమో యుక్త ఇతి. నన్వాకాశాదిశబ్దత్రయం పరమాత్మపరమితి సిద్ధాన్తితం. సత్యం- తథాపి ప్రసిద్ధ్యనుసారిణ్యా పూర్వపక్షదృష్ట్యా సఙ్గత్యుపపత్తిః. యేన కేనాపీతి న లిఙ్గాల్పత్వం వివక్షితం - కిన్తూదాహృతవిషయవాక్యప్రతిపన్నోఽయమేవ గుణః కారణత్వాక్షేపక ఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతి భావః. ఉభయోః పేటికయోః అనుయాయినమాకారం దర్శయతి (అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి)

౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ (ఇదమిత్యాది) పృష్ఠేషు- ఉపరితనేషు. * త్రిపాదూర్ధ్వః * తమసః పరస్తాదిత్యాది శ్రుతిభ్యః. వ్యష్టిసమష్టివివక్షయా విశ్వతః సర్వత ఇత్యుక్తం. అనుత్తమేషు- స్వస్మాదన్య ఉత్తమో నాస్తీత్యనుత్తమః. విశ్వతః - కృత్స్నభూమిప్రదేశాత్. సర్వతః- కృత్స్నాన్తరిక్షప్రదేశాత్. పృష్ఠేషు- బహిర్భూతేషు. ఇతి యోజనాసంభవాత్ పూర్వపక్షోత్థానం - ఆదిత్యో హ్యూర్ధ్వలోకేష్వపి రశ్మిద్వారా దీప్యతే. (తత్రేతి) లోకప్రసిద్ధిభూతచరణత్వాభ్యాం సంశయః. నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థ ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దేశః. నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గం * న తత్ర సూర్యో భాతి * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ప్రకరణే * తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమితి నిరతిశయదీప్తియుక్తస్య వస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం హ్యవిగీతం - పరమాత్మవిషయత్వే హి విమతిః. నిరతిశయదీప్తియోగాత్ కారణభూతం బ్రహ్మ భవత్ జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టోఽర్థః కిం ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయార్థః. సావాన్తరభేదసమష్టివ్యష్ట్యాదివివక్షయా సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. వ్యాప్తిగ్రహణస్థానోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణమాహ (సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్ప ఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి హి శ్రూయతే. అస్యాముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తం. * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః- ఉత పరమాత్మపర ఇతి. తదర్థం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనః కిమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం నాస్తి- ఉతాస్తి. తదర్థం కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశః ఉపదేశభేదశ్చ కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినౌ- ఉతావిరోధినౌ,. పూర్వస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే గాయత్రీశబ్దః కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః- ఉత నేతి, విచారః. యదా విరోధినౌ, గాయత్రీశబ్దార్థశ్చ ప్రసిద్ధః,- తదాఽస్మిన్వాక్యే పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ ద్యుసంబన్ధిజ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశో విభక్తిభేదశ్చ న పరప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినౌ, గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః,- తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధిపరమాత్మన ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్దివః పరత్వేనోక్తజ్యోతిః పరమాత్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. నను కథం స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః- నిరతిశయదీప్తియోగాక్షిప్తం కారణత్వం హి పరమాత్మలిఙ్గం. నైవం- న హి జగత్కారణత్వమాత్రం పరమాత్మలిఙ్గం- అపితు కారణత్వవిశేష ఏవ తల్లిఙ్గం- కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణం హి పరమాత్మా. పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యేపి * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనం ప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యస్థం- న తథాత్ర పరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యే దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) హేత్వన్తరమాహ (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయతయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఐక్యోపదేశః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం ఉష్ణత్వఘోషగుణకత్వామననాత్సిద్ధం- * తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మిన్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతీతి హి శ్రూయతే. (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. ఏవం స్వవాక్యేత్యాదినా కౌక్షేయేత్యాదినా చ స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాత్ప్రత్యుతానుకూలలిఙ్గసద్భావాద్దర్శితౌ భవతః * దీప్యత ఇతి శ్రూయమాణా దీప్తిశ్చ రూపవత్సద్రవ్యనిష్ఠా భవతీత్యభిప్రేతం- అస్యాపి హేతోః పరిహరిష్యమాణత్వాత్.—— సర్వగతస్య బ్రహ్మణో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవస్తు పరైః పూర్వపక్షహేతుతయో

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్) ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః. *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

క్త్రాభాష్యేనాదృతః- భౌతికజ్యోతిషో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్. సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే. ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోఽప్యుపపద్యతే. లోకేష్విత్యధికరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా. *తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేదేత్యల్పఫలత్వశ్రవణం తు బ్రహ్మవిదామపి విద్యానుగుణసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే. ఏవమేతేషాం హేతూనామధికరణాన్తరపరిహార్యత్వాదమీ పూర్వపక్షేణాదృతాః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవవైలక్షణ్యనిశ్చాయకం- జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, తద్ద్వారా దీప్తియోగస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి. పురుషసూక్తం కస్మాత్ సూత్రకారేణ న నిరూపితం. సంశయహేత్వభావాదితి బ్రూమః- సన్దిగ్ధే హి న్యాయః ప్రవర్తతే. పురుషసూక్తే చ జ్యోతిశ్శబ్దశ్ఛన్దోఽభిధానాదికం ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాసాధారణలిఙ్గాన్తరం వాక్యచిహ్నం దృశ్యతే. సర్వభూతపాదవత్త్వాదిధర్మాశ్చ తయోరసంభావితాః. తర్హి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయస్య ప్రథమపాదస్యానారమ్భః స్యాదితి చేన్న- బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదిత్వే తద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్, తేషాం భూయసాం బలీయస్త్వయా విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గాచ్చ తద్వ్యుదాసాయారమ్భణీయత్వాత్. తేషు చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయతయా న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య చిదచిద్విలక్షణే పరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమప్రతిభటమవతిష్ఠతే- అతో న తత్ర నిరూపణీయం. తస్య చ తత్త్వపరత్వం, తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞదేవతావిశేషవిషయత్వం, మధ్యవిగీతం అనేకోపపత్తిసిద్ధం చ. తథా హి- ఇదం తావత్- *అగ్నిమీడే పురోహితం *అభి త్వా శూర నోనుమః *స్తామిన్ద్రం నాధితో జోహవీమి *స్తామగ్నిం నాధితో జోహవీమీత్యాదివదస్య స్వవాక్యం న స్తుతిపరత్వమవగమయతి. *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతత్ *తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్రమస్తువన్నిత్యాదేరివ వాక్యాన్తరేణాస్య స్తుతిపరత్వం నావగమ్యతే. నాపి స్తుతిపరత్వే లిఙ్గముపలభ్యతే- న హి *నమస్తే అస్తు మా మా హింసీః *దేహి మే దదామి తే ఇతివన్నమస్కారోఽనిష్టనివృత్తిరిష్టలాభప్రార్థనా వా దృశ్యతే. *విశ్వస్మాదిన్ద్ర ఉత్తరః *తస్య వజ్రమాదాయ శీర్షాణ్యచ్ఛినత్ తం భూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మహన్నితి *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః *అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహేత్యాదిభిరగ్నీన్ద్రాదీనామివ ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్య బాధకశ్చ న దృశ్యతే - స హి పరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికం క్వచిదనన్యపరవాక్యేనావగమ్యతే. *ఆకాశో హ వై నామ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యానామివానువాదరూపతయా నాస్య సాకాఙ్క్షత్వం ప్రతీయతే. *తదేషాభ్యుక్తా *తదేతదృచాభ్యనూక్తమితివత్ స్వోపదిష్టార్థసాక్షిత్వేన ప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాచ్చ నైరపేక్ష్యమవగమ్యతే. *తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహిమేత్యాదిభిస్సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చ స్వయమన్యానపేక్షస్య ప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వం చ ప్రతీయతే. *ఇదం పురుషసూక్తం హి సర్వవేదేషు పఠ్యతే। ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతం ఋషిసింహేన చిన్తితమితి మోక్షధర్మే తత్త్వనిష్కర్షకతయా వ్యాసేనోదాహృతం. అత్ర చ సర్వవేదేషు పఠితతయా సన్నిహితత్వాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతానాం తత్త్వపరవాక్యానామాకాఙ్క్షితయోగ్యవిశేషసమర్పకతయాఽనురోద్ధవ్యమిదమిత్యవగమ్యతే. ఏవం తత్త్వపరస్యాస్య సూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం దురపహ్నవం- *పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయతేతి బృహదారణ్యకే పురుషశబ్దస్య నారాయణపరత్వదర్శనాత్. కించ- ఛాన్దోగ్యే *ఏషా వైష్ణవీ నామ సంహితా ఏతాం ప్రయుఞ్జన్ విష్ణుం ప్రీణాతీత్యుక్తం. అథర్వణే అష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణే తత్తద్దైవత్యశాన్తిషు తత్తద్దైవత్యమన్త్రవినియోగావసరే *వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితి వైష్ణవ్యాం శాన్తౌ పురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. తథా *ఆద్యయాఽఽవాహయేద్దేవమృచా తు పురుషోత్తమమిత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే *జితన్త ఇత్యాదిమన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతే. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దేవతావిశేష ఏవ ప్రయుక్తః *మహాదేవం వా మహాపురుషం వాఽర్చయేదితి. ఇహ చ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమిత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యం. తథా *పురుషస్య హరేస్సూక్తం స్వర్గ్యం ధన్యం యశస్కరమితి చ స్మర్యతే. *యో నూచానం ద్విజం మర్త్యో హత్వా నార్థలోభతః। స పఠేత్పౌరుషం సూక్తం స్మరన్విష్ణుం జలే సకృదితి యమస్మృతౌ రహస్యప్రాయశ్చిత్తేషూక్తం. తథా యోగవాసిష్ఠే *ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖస్సుధీశ్చిన్తయన్మనసా హరిం। పౌరుషేణైవ సూక్తేన జుహుయాద్ధవ్యవాహనమిత్యుక్తం. లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణసమానప్రకరణం చేదం. *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమితి నారాయణానువాకైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే. *పురుష ఏవేదం సర్వమితి వాక్యస్య సుబాలోపనిషదైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే - తత్ర హి *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి నారాయణపరత్వమవగమ్యతే - తత్ర చ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యుపసంహృతం. తథా పాద్మే పురాణే *బ్రహ్మహత్యాదిపాపానాం సర్వేషామపనుత్తయే। పఠేత్తు పౌరుషం సూక్తమేకాన్తే సంస్మరన్హరిమిత్యుచ్యతే. తథా స్కాన్దే *యథా భాస్కరశబ్దోఽయమాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి। యథా చాగ్నౌ బృహద్భానుః యథా వాయౌ సదాగతిః। యథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ప్రతిష్ఠతే। తథా శఙ్కరశబ్దోఽయం మహాదేవే ప్రతిష్ఠత ఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వకథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యం ప్రతీయతే. పాద్మే పురాణే నామనిర్వచనాధ్యాయే *పూస్సంజ్ఞేతు శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిః। శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతే। యద్వా పురే శరీరేఽస్మిన్నాస్తే స పురుషో హరిః। యది వా పురి నాసీతి పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః। యది వా పూర్వమేవాసమిహేతి పురుషం విదుః। యది వా బహుదానాద్వై విష్ణుః పు

ఏతదుక్తంభవతి- యద్యపి * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యేపరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపిపూర్వవాక్యేద్యుసమ్బన్ధితయాపరమపురుషస్యనిర్దేశాదిదమపిద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయతదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి నకశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చతదాత్మకత్వంభగవతాస్వయమేవోక్తం * అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితఇతి. ....

———

రుషఉచ్యతే। పూర్ణత్వాత్పురుషోవిష్ణుఃపురాణత్వాచ్చశార్ఙ్గిణః। పురాణభజనాచ్చాపివిష్ణుఃపురుషఈర్యతే। యద్వాపురుషశబ్దోయంరూఢ్యావక్తిజనార్దనమితిచయోగరూఢత్వమవగమ్యతే. అతఃపురుషప్రతిపాదకంసూక్తంభగవదసాధారణమితి * చరణాభిధానాదితివదతాసూత్రకారేణదేవతావిశేషనిష్కర్షఃకృతః. సారేచైవంవిశదతమముక్తంభగవతాభాష్యకారేణ. అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః.——— అత్ర *పాదోస్యేతిమన్త్రే *త్రిపాదస్యామృతందివీతిద్యుశబ్దేనద్యోతమానసంవిదాత్మస్వరూపముచ్యతఇతికేచిదాహుః- తదానీమస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్యక్లిష్టతాస్పష్టా. కించ- ద్యుసంబన్ధిప్రత్యభిజ్ఞాపకతయాతదేకార్థత్వేనసూత్రకారోదాహృతే * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతివాక్యేపఞ్చమ్యన్తతయాశ్రూయమాణేనద్యుశబ్దేనవిరోధశ్చస్యాత్ -నహిద్యోతమానమాత్మస్వరూపంస్వస్వరూపాత్పరంభవతి. దివిహృదయాకాశేస్థితమితిభాస్కరః. తదయుక్తం- *అథయత్పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వితిశ్రుతివిరోధాత్. నహిహృదయాకాశోదివఉపరితనేషులోకేషువర్తతే. పరమాత్మనఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానాత్తద్విషయంతద్వాక్యమితిచేన్న - రవిమణ్డలస్యభూమేర్యోజనలక్షేఽవస్థితస్యవిశ్వప్రపఞ్చబహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్భూమ్యన్తరిక్షమాత్రపరత్వేస్వారస్యభఙ్గా, చ్చ. కించ- సప్తమ్యన్తపఞ్చమ్యన్తయోర్ద్యుశబ్దయోఃఅవిరోధేనార్థైకత్వంచతుర్థసూత్రేసమర్థితం- తచ్చతయోర్హృదయాకాశరవిమణ్డలపరత్వేఽనుపపన్నం. విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాదేవద్యుశబ్దస్యప్రసిద్ధద్యుపరత్వంచాయుక్తం.జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసుజీవసంచారభూమితయాత్రేధావిభక్తాఃకార్యాకాశప్రదేశవిశేషాస్త్రయఃపాదాః-తదుపలక్షణంకారణబ్రహ్మస్వరూపంత్రిపాదమృతముచ్యతఇతిచాయుక్తం- అస్యత్రిపాదితివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాముఖ్యత్వాత్. జీవస్యజాగ్రదవస్థాయాం బాహ్యాకాశస్సంచారభూమిరితిచాయుక్తం- తదానీమపిశరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్. స్వప్నేశరీరాకాశవర్తిత్వమప్యయుక్తం- ఈశ్వరసృష్టశరీరైర్బహిరప్యవస్థానాత్, తదనభ్యుపగమేపిపూర్వసంస్కారసహకృత మనోవ్యాపారమాత్రేణహృదయావస్థానేపిజీవస్యస్వాప్నభ్రమోపపత్తేః, స్వప్నేజీవస్యహృదయాన్నిష్క్రమణస్యనిష్ప్రామాణకత్వా, చ్చ. * హృదిహ్యయమాత్మేతిజీవస్యస్వతోహృద్యవస్థానంశ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాంకథంవచనేనవినాఽపోద్యతే.——— తస్మాదృచోఽయమర్థః-సర్వాభూతానీతికార్యజగదన్తర్గతాచిత్సంసృష్టచేతనాఉచ్యన్తే. ద్యుశబ్దస్తుసమస్తవ్యష్టిసమష్టితత్త్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః- *విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వితిశ్రవణాత్. విశ్వశబ్దవివరణంసర్వశబ్దఇతిగత్యభావలిఙ్గం. *తథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమితిజగదన్తర్వర్తివ్యష్టిజాతేవిశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దోవ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపరః. అతఏవహిగద్యేపిగదితంభాష్యకారైః *సమస్తకార్యకారణజాతమతీత్యవర్తమానఇతి. పురుషసూక్తే * తేహనాకంమహిమానస్సచన్తఇతిముక్తప్రాప్యదేశస్య నాకశబ్దేనోక్తత్వాత్, ముక్తస్యచదుఃఖమిశ్రకార్యలోకానాంహేయత్వా, న్నాస్మాకంభవతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యోపపత్తేః, తత్రైవ *తమసఃపరస్తాదితివిశేషితత్వాత్, *క్షయంతమస్యరజసఃపరాకఇతినివాసశబ్దాత్, *తదక్షరేపరమేవ్యోమన్ *విశ్వంపురాణంతమసఃపరస్తాదితితమసఃపరస్యస్థానస్యస్థానినోబ్రహ్మణశ్చ వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్యతమసఃపరత్వవిశేషణేనపురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చదివీత్యప్రాకృతంస్థానముచ్యతే. త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతైర్భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానవిశేషైర్వాభూషణాస్త్రాదిరూపేణజగదన్తర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యై, ర్భగవదనుభవమాత్రపరైశ్చ నిత్యసిద్ధై, ర్ముక్తైశ్చాత్మభి, ర్వాసంభవతి. ఏవంచాస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచముఖ్యంభవతీతి. ఏవంపూర్వవాక్యేద్యుసంబన్ధినశ్చరణాభిధానేసతికథమస్యవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వం. ఏకవిషయత్వాదితిచేత్ -కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయాస్వవాక్యస్థంపూర్వవాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం-ద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణంచదుర్బలమితిచేన్న - అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాన్యసాపేక్షతాజ్ఞాపకేనజ్యోతిశ్శబ్దస్య దుర్బలత్వావగమాత్, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యాసహకృతస్యద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గస్యప్రబలత్వా, చ్చ. ఇదం జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తం. తచ్చన- అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్ జ్యోతిశ్శబ్దస్య, *నారాయణపరోజ్యోతిరిత్యాదిప్రయోగా, చ్చ. ఉక్తంపూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (కౌక్షేయేతి) (ఫలాయేతి) *చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః. (తదాత్మకత్వేతి) *తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతేత్యత్రతదేతచ్ఛబ్దాత్తదాత్మకజ్యోతిర్విషయా- తదాత్మకత్వేనప్రకృతత్వాదితిభావః. *అన్నాదోవసుదానః *చతుర్విధాభజన్తేమాం *సకలఫలప్రదోహివిష్ణుఃఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివశాత్ సకలఫలప్రదస్యపరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (నకశ్చిద్దోషఇతి) తదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వేదనస్యయథార్థవిషయత్వేసంభవత్యతస్మింస్తద్బుద్ధిరూపతాశ్రయణంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ....

౨౬॥ సూ. ॥ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే *గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ *తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయామ్ *తావానస్య మహిమేత్యస్యామృచ్యపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న (తథా చేతోర్పణనిగమాత్) న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే- ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపి తు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే - బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే- తద్యథా- *ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే- యథా సంవర్గవిద్యాయామ్ *తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే ఇత్యారభ్య *సైషా విరాడన్నాదిత్యుచ్యతే...............

ద్యుసంబన్ధివిషయస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.

౨౬॥ సూ. ॥ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్॥ సూత్రే శఙ్కోపన్యాసపరమంశం వ్యాచష్టే (పూర్వస్మిన్నితి) పరిహారఖణ్డస్థం నేతి పదం సపూరకమాదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానం నేత్యర్థః. *తథా చేతోర్పణనిగమాదితి స్వాభిమతనిర్వాహం వదతా సూత్రకారేణాభిప్రేతాం ఛన్దోమాత్రపరత్వానుపపత్తిమాహ (న గాయత్రీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి) పూర్వసూత్రే *చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయా కణ్ఠోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షేఽనుపపత్తిః సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మణశ్చరణాభిధానోపపత్తిరితి చేన్న- *మనో బ్రహ్మేతివద్దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేఽపి *తావానితి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యే బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేస్తదభ్యుపగమవైయర్థ్యాత్, అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితురనభిమతా.——యాదవప్రకాశైస్తు *గాయత్రీ వా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తసర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానాన్న ఛన్దోమాత్రమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తతోఽపీదముచితమ్- అశ్రుతం హేతుం కల్పయిత్వా తదనుపపత్త్యా ఛన్దఃపరత్వప్రతిక్షేపాదపి పూర్వసూత్రశ్రుతహేతోరేవానుపపత్త్యా తత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః. స్వవాక్యస్థహేతువివక్షా న్యాయ్యేతి చేత్. సత్యమ్- స తు హేతురనన్తరసూత్రే వివక్షితః. మన్త్రవర్ణోక్తపాదవత్త్వం తత్ర వివక్షితమితి చేన్న- స్వపక్షసాధనాయ తస్యాద్యసూత్రే కణ్ఠోక్తత్వాచ్ఛఙ్కాపరిహారాయ తన్నేత్యత్ర తస్యైవాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః,. క్వచిదుక్తస్య హ్యన్యత్రోపజీవ్యత్వం న్యాయ్యమ్ - అన్యత్రానుక్తస్య చ క్వచిదుక్తిరపేక్షితా- సా చేత్సిధ్యతి- తదనుగుణో నిర్వాహో న్యాయ్యః.——ఏవం ఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నే సతి తస్య వాక్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అపి త్వితి) చేతోర్పణశబ్దం నిగమశబ్దం చ వివృణ్వన్నస్మిన్నర్థమిత్యాకాఙ్క్షాం చ పూరయతి (బ్రహ్మణీతి) అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాం చేతోర్పణనిగమశబ్దౌ వివృతౌ. కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వలక్షణమ్. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయమ్. నన్విహ నానుసన్ధేయత్వం ఫలం చ శ్రూయతే. న- *పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి శ్రవణాత్. పూర్ణత్వమ్ - అపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. అప్రవర్తిత్వమ్ - అచలత్వం, స్థిరత్వమ్. అనన్తస్థిరా చ శ్రీః ముక్త్యైశ్వర్యమ్. నను హార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలం హి తచ్ఛ్రూయతే- *యద్వై తద్బ్రహ్మేతి ఇదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశః యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశోఽయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశో యో వై సోఽన్తః పురుష ఆకాశోఽయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశస్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తీతి హి శ్రూయతే. అతో న గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫలమిదమితి. ఉచ్యతే- స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నైః పదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావే వైయర్థ్యాత్, ప్రకరణే తస్య ఫలాన్తరావిధానాచ్చ గాయత్రీసాదృశ్యరూపస్య చతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతా ప్రతీయతే. తత్ర భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయైవ చతుష్పాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనం విధీయత ఇతి. *త్రిపదా గాయత్రీతి హి శ్రుతిః- తత్కథం చతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (చతుష్పదా చేతి) గాయత్రీశబ్దస్య ముఖ్యార్థావివక్షా కథమితి శఙ్కాయామ్ *తథా హి దర్శనమితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథా హ్యన్యత్రాపీత్యాదినా) వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి చ దశసంఖ్యత్వాద్విరాట్. సదృశే సదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః. అన్నాత్ - అన్నం చ తదత్తి చేత్యన్నాత్. నను జ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యం సూత్రం తస్య పరమాత్మపరత్వసమర్థనార్థమితి స్వప్రయోజనమ్. ద్వితీయం తు కిమర్థమ్ - ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపి గాయత్రీశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణసర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్ పరమాత్మవిషయత్వం హ్యాకాశాధికరణన్యాయేన సిద్ధమ్. ఉచ్యతే- గాయత్రీశబ్దస్య స్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వే చతుష్పాత్త్వమవివక్షితం స్యాత్ - తచ్చోపదిశ్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరత్వే సర్వాత్మకత్వమనుపపన్నమ్. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తేః స్తుతిరితి చేత్ - తతోఽపి గాయత్ర్యా ఏవ స్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితి వశమిత్యధికాశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రమ్. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. ....

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

౨౬॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ భూతపృథివీశరీరహృదయానినిర్దిశ్య *సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే.

ఉపక్రమస్థగాయత్రీశబ్దానురోధేన మన్త్రగతసర్వాత్మకత్వమస్వారస్యేన నిర్వాహ్యం- నతు సర్వాత్మకత్వానురోధేనోపక్రమస్థగాయత్రీపదాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాముపక్రమ ఏవ గాయత్రీపరత్వే స్వారస్యహానిరుచ్యతే.

౨౬॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ పూర్వస్మిన్ సూత్రే *పాదోఽస్యేతి మన్త్రోక్తసర్వాత్మకత్వానుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు *గాయత్రీ వా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వానుపపత్తిరుచ్యతే. భూతం-ఆత్మవర్గః. పృథివీ-అయం లోకః. కర్మార్జనభోగస్థానం. తదుపకరణం శరీరం. హృదయం-ఆత్మనః స్థిత్యనుగుణః ప్రదేశవిశేషః. ఏవముపక్రమస్యైవ పరమాత్మపరత్వం దర్శితం.——యాదవప్రకాశైస్త్విదం సూత్రం *పాదోఽస్యేతి మన్త్రవర్ణోక్తభూతాదిపాదానుపపత్త్యా బ్రహ్మప్రతిపాదనసమర్థనపరం వ్యాఖ్యాతం. *గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమిత్యాది బ్రాహ్మణం న చతుష్పాత్త్వపరం- కింతు సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణరూపవిధాషట్కపరం. *సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి వాక్యఞ్చ షాడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరం. చతుష్పాత్త్వం చ *పాదోఽస్యేతి మన్త్రవర్ణప్రతిపాద్యం. తత్ర చేతనాచేతనరూపస్సకలవికారాత్మా ప్రథమః పాదః. *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాఙ్మయప్రాణమయమనోమయాత్మానస్త్రయః పాదా ఉచ్యన్త ఇతి ప్రతిపాదితం. తదనుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే- తత్ర మన్త్రవర్ణోక్తచతుష్పాత్త్వపరత్వాదపి బ్రాహ్మణోక్తార్థవిషయత్వోపపత్తిః పూర్వమేవ దర్శితా. కించ-ప్రాథమికగాయత్రీవాక్యానురోధేన పశ్చాదుదాహృతమన్త్రవర్ణో నేయ ఇతి శఙ్కా తావదవతరతి- సా చ మన్త్రవర్ణోక్తార్థస్య హేతుతయోపన్యాసే వ్యవతిష్ఠతే. ఉపక్రమస్థగాయత్రీవాక్య ఏవ పరమాత్మసాధకహేతుప్రదర్శనే సతు నివర్తతే. సతు హేతుస్సూత్రే నేత్యనేనాభిప్రేత ఇతి చేత్. న- శఙ్కాయాః పరిహారస్య చోత్సూత్రత్వాదపి శఙ్కామాత్రస్యోత్సూత్రస్య శబ్దాదేవ పరిహారసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహస్య న్యాయ్యత్వాత్. *గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమిత్యాదివాక్యస్య షాడ్విధ్యపరత్వమప్యయుక్తం- *సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి నిగమనవాక్యస్య స్వరసతశ్చతుష్పాత్త్వషాడ్విధ్యనిగమనపరత్వప్రతీతేః. నను సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాఖ్యపదార్థషట్కప్రతిపాదనాత్ స్వారస్యభఙ్గేనాపి షాడ్విధ్యనిగమనపరత్వమాస్థేయమితి చేన్న- వాక్ప్రాణయోర్గానత్రాణాదివదన్యార్థముక్తతయా భూతపృథివ్యాదివత్ ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యత్వాభావేన పదార్థషట్కాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో గానత్రాణాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ వాక్ప్రస్తుతా- శరీరస్య ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వోపపాదనాయ ప్రాణప్రసఙ్గః. తథాహి- గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతమితి గాయత్రీశబ్దశ్చతుష్పాద్బ్రహ్మపరః. సర్వభూతశబ్ద ఆత్మపరః. ఆత్మవర్గస్య తత్త్వాత్ తత్త్వం సామానాధికరణ్యేనోక్తం. తస్యైవ బ్రహ్మణో గానత్రాణాదిభిస్షాడ్విధ్యం చ వివక్షుః శ్రుతిర్గానత్రాణోపపాదనాయ వాగ్రూపత్వమాహ వాగ్వై గాయత్రీతి-గాయత్రీశబ్దవాచ్యం చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాగ్రూపవిశిష్టమిత్యర్థః. *రసో హ మమ్ముకౌ స్తేయేత్యారభ్యోచ్యతే *శబ్ద ఏవ పౌరుషం నృష్వితి-తథా భగవత్పరాశరవచనం *శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి. తతః కిం వివక్షితషాడ్విధ్యస్యేత్యత్రాహ వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రాయతే చేతి-వాగ్విశిష్టం పరం బ్రహ్మ సర్వం భూతం గాయతి- అభిధత్తే హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతే చేత్యర్థః. ఏవమేకః పాదో గానత్రాణరూపవిధాద్వయం చోక్తం. తదనువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ యా వై సా గాయత్రీయం వావ సా యేయం పృథివీతి- ఉక్తాకారవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరో యత్తచ్ఛబ్దౌ-యా-సర్వభూతరూపైకపాదా గాయత్రీ-గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ పృథివీత్యర్థః. కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ అస్యాం హీతి- బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం-న హి కేవలపృథివ్యాః సర్వభూతధారణశక్తిరిత్యర్థః. ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి-పృథివీం భూతజాతం నాతివర్తతే- కర్మవశ్యానాం నియమేన ప్రతిష్ఠాత్వాదశక్యాతిక్రమణేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మాణ్డోదరే హి కర్మభోక్తృవర్గః పరివర్తతే. ఏవం ద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. అథ తృతీయం పాదమాహ యా వై సా పృథివీయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరమితి-పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః-పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా సా గాయత్రీ-గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం-శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా పృథివీశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తదుపస్థాపనక్షమత్వాత్, దగ్ధపట్టప్రాయన్యాయేన అత్రాపి పాదాన్తరస్య తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాచ్చ. శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. చతుర్థం పాదమాహ యద్వై తత్పురుషే శరీరమిదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయమితి - శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయమిత్యర్థః. పూర్వవద్బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. ప్రాణాః- ప్రాణాపానాదయః. ఇన్ద్రియాణి వా. తేషాం హృదయసంబన్ధినాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం. ప్రాణశబ్దస్య జీవపరత్వం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - భూతప్రాణశబ్దయోరర్థవైషమ్యాభావేన తదభిమతషాడ్విధ్యాసిద్ధేః. భూతపృథివీశరీరహృదయవాక్ప్రాణైర్హి తేషాం షాడ్విధ్యం వదన్తి. ఏవం తృతీయచతుర్థౌ పాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షాడ్విధ్యం చ నిగమయతి సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీతి. నన్వేవం తర్హి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిషేధికామృచముదాహరతి తదేతదితి. బ్రహ్మాభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధం చ బ్రహ్మేత్యర్థః. *స భూమిం విశ్వతో వృత్వేత్యుక్త్వా *ఏతావానస

స్యమహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పురుష ఇతి పురుషసూక్తే శ్రూయతే. ఇహ చ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని- అతః * తావానస్య మహిమే
త్యనేన పృథివీతదన్తర్గతపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి. పాదోఽస్యేతి- ఇహోక్తం పాదచతు
ష్టయమేకపాదస్థానీయం- అతోఽతిరిక్తా త్రిపాద్విభూతిః - తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ఏవమస్యా ఋచః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదా
సార్థత్వం యుక్తం - అనన్తరమపి * తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధా
నాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్య ఋచశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యేత్. న- ఉభయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్.
యదీయముగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా న భవతి - తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమిత్యుక్తం. తథా సత్యేవార్థవత్త్వం- న
హ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. న చేయమృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కిఞ్చ- ఋచశ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పరేషామప్యవర్జనీయం-
జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశరీరహార్దరూపేణ త్రేధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపాదుచ్యత ఇతి హి తత్ప్రక్రియ
యోజనా- తత్ర కథం సర్వభూతైర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయత్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వం, భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం,
చైకరూపం భవతి. చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే- * చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాద ఇతి- తథా *అ
గ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాద ఇతి చ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యాత్, వచనాన్తర
వాక్యానుగుణ్యాత్, బ్రహ్మణో వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవాత్, చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేప్యవర్జనీయత్వాచ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోఽర్థః.
అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్తహృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం
వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశ ఇతి - ఆకాశః స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్య ఇత్యర్థః. అయం వావ స యోఽయమ
న్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి నిర్దేశోఽర్థైక్యాభిప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవ
తి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చాన్తర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం మోక్ష
ఫలకం విదధాతి తదేతదితి. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధమిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః-సప్తమ్యశ్రవణాత్. అథ బ్రహ్మోపా
సనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హ వా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా. తత్ర చ ప్రాణవృత్తివిశేషా హ్యాయిత చక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆది
త్యాదయ ఉపాస్యాః. న చ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యం- కిన్తు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనా
ఙ్గం. హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యావ్యవహితప్రకృతత్వాన్నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సంబద్ధత్వాచ్చ కృతః. ఏవం గాయ
త్రీవిద్యాప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్య ద్యుసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిష ఆభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానా
యాథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాద్యారభ్యతే. ఏవం హ్యాక్షిణయోరన్యార్థముదాహృతత్వాన్నిగమనవాక్యస్వారస్యాచ్చ భూతపృథివీశరీరహృ
దయాన్యేవ పాదాః-గాన త్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయాః షడ్విధాః. నను *సైషేత్యాదివాక్యస్య షడ్విధాను
వాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి ఋచశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశపరత్వం సిధ్యతి - తతశ్చ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి
చేత్. తదయుక్తం- ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః, అన్యార్థతయా ప్ర
స్తుతయోర్వాక్యాక్షిణయోర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ. ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రోపపత్తయ
శ్చ దర్శితాః. న హ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యం- చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్. కిఞ్చ- త్రిపాచ్ఛబ్దని
ర్వాహశ్చ నిరూపణీయః. తథా హి- మనోమయవాఙ్మయప్రాణమయాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః - తైస్త్రిప్రకారమవస్థితం బ్రహ్మ త్రిపాదమృతం దివి
క్షితమిత్యుచ్యతే. తత్ర తావత్ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణానాం అచిద్వికారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ సంభవతి. సప్తాన్న బ్రాహ్మణోక్తానాం మ
నోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకానామగ్న్యాదిత్యచన్ద్రాణాం చ కర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ యుజ్యతే- * చన్ద్రమా మన
సో జాతశ్చక్షోః సూర్యో అజాయత। ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ *అసావాదిత్యో పక్షీయతి అసా
య ఆపూర్యతీతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వే హి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశ
క్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వ
రాంశాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతి చేత్. తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచం-వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయాంశోత్పత్త్యభ్యుపగమేన త్రయాణాం నిత్య
త్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః. తేషాం శక్తిరూపేణామృతత్వమితి చేత్ -శక్తిరూపేణామృతత్వం *పాదోఽస్య సర్వా భూతానీతి పాదత్వేనో
క్తానాం సర్వభూతానాం సప్రకృతికానామప్యస్తీతి *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనవైయర్థ్యం స్యాత్. కిఞ్చ-*ఈశ్వరః పర ఆత్మా తపో బ్రహ్మ మనో
మయ ఇత్యారభ్య * తస్య ద్వౌ వ్యూహౌ వాకాశశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయోరన్యే ప్రత్యేకమసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవమవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పైర్భ
వద్భిరుచ్యతే. కిమసఙ్ఖ్యేయానామీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వత ఏవ స్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగతభేదాదేవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచా
రాదుచ్యతే. ప్రథమే జీవబహుత్వేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం- సమష్ట్యైక్యస్య వ్యష్టిభేదస్య చ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతే హి *త్వ
మేకోఽసి బహూననుప్రవిష్టః * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం * ఏకస్సన్ బహుధా విచారః *ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో వశీ నిష్క్రియా
ణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి *ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *యః పృథివ్యామన్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థానము

క్త్వా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాది. ద్వితీయే చ పక్షే కిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః- ఉత గుణశక్త
యః. ప్రథమే సత్త్వతమోరజసాముత్పత్తేః పూర్వం నిర్గుణానాం తేషామవస్థానవాదో న ఘటతే. ఉక్తం హి తత్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః *యస్మాదే
షాం ప్రళయకాలేఽప్యవస్థానమామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషామవస్థానాన్నిర్గుణా ఏతే ఇతి. ద్వితీయే చ గుణప్రళయాత్పశ్చాద్గుణశక్తీనామీ
శ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే- తాసామధిష్ఠానం హి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం- తత్తదానీమస్తి చేదా సర్గకాలాద్గుణానుత్పత్తిరనుపపన్నా. కా
ర్యానుత్పాదనమపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితి చేత్- తర్హి పరమాత్మనస్స్వాపే గుణశక్తీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావాత్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధౌ హి
ఈశ్వరస్య త్వదభ్యుపగతౌ- అలం కార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షత్వేన గుణశక్తీనామధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్
నిర్గుణత్వేన త్రయాణాం వ్యూహానాం కించిత్కాలమవస్థానమయుక్తం. అధిష్ఠేయభేదమనపేక్ష్య స్వత ఏవ భేదశ్చేత్- త్రిత్వస్యానాదిత్వాన్మనోమయా
దితరయోరుత్పత్తిరనుపపన్నా. కించ- తిసృష్వపీశ్వరవ్యష్టిషు కిం ప్రమాణం. *ఏతన్మయో వా అయమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి
శ్రుతిరితి చేత్. న- జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తస్యాః. తథా హి - *యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాఽజనయత్పితేతి పర
మాత్మనస్సంకల్పాద్దేహినాముపజీవ్యత్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానాముత్పత్తిముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయ
స్య మానుషదేవతిర్యక్షు వినియోగముక్త్వా *త్రీణ్యాత్మనేఽకురుతేత్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ సామాన్యేన సర్వభోక్తృవర్గశే
షముపకరోతీత్యుక్త్వా *అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీ
ర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి ప్రసిద్ధం మన ఏవ ప్రతిపాదితం. కామాదీనాం మనఃకార్యత్వాత్సామానాధికరణ్యం. *యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ సేతి సామా
నాధికరణ్యమపి శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనం - అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవోక్తం. *ప్రాణోఽపానో వ్యాన
ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి పఞ్చవృత్తిః ప్రాణ ఏవ స్పష్టమభిహితః. *ఏతన్మయ ఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః. *అయ
మాత్మేత్యయంశబ్దవిశేషిత ఆత్మా చ ప్రసిద్ధో జీవః- న తు పరమప్రకృతః పరమాత్మా. తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వమేతన్మయ ఇతి ప్రతిపాదితం.
పశ్చాత్ *త్రయో లోకా ఏత ఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసా కృతా. *యత్కించ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్ఘి విజ్ఞాతా వాగేనం తద్భూత్వావ
తీతి- యద్వాగ్వ్యవహారాద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచో రూపం- అవచ్ఛేదకం. వాగ్ఘి విజ్ఞాతా- విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనం. ఉపచారాత్సామానాధికర
ణ్యం. వాగేవైనం తద్భూత్వావతి - యద్వాచా విజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి- తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరోతీత్యర్థః. *విజిజ్ఞాస్యమి
తి- చిన్తనీయం. పూర్వవద్యోజనా. యచ్చిన్తితం దేవతాదికం ఉపకరోతి- తద్భూత్వా మన ఏవోపకరోతీత్యర్థః. *అవిజ్ఞాతమితి- పూర్వవద్యోజనా. పూ
ర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి - తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః. ఏవం ప్రశస్య త్రయాణామధిష్ఠానాని అధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి
*తస్యై వాచ ఇత్యాదినా- వాచః వాగిన్ద్రియస్య పృథివీ శరీరం - ఆయతనం. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థివాంశమాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః. *జ్యోతీ
రూపమయమగ్నిః- జ్యోతిర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూపమగ్నిరిత్యర్థః. *యావతీ వాక్ తావతీ పృథివీ తావానయమగ్నిరితి- యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం
తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి- అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరప్యస్తీత్యర్థః. *అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి- ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః- న తు
లోకవిశేషపరః- అనుపపత్తేః. న హి స్వర్గలోక ఏవ మనసోఽధిష్ఠానం- మనుష్యాణాం అమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దో హి లోకవిశేషే నభోమాత్రే చ
వర్తతే- *సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామ్ *ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమపుష్కరమమ్బరమితి హి నామానుశాసనం. అత ఆకాశమాత్రవివ
క్షా. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి. హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః. *జ్యోతీరూపమిత్యాదేః పూర్వవత్. తౌ- అ
గ్న్యాదిత్యౌ. మిథునం సమైతాం- మిథునీభావమగచ్ఛతాం. తతః ప్రాణోఽజాయత. అయమస్యాభిప్రాయః- ఆదిత్యాధిష్ఠేయమనః పూర్వికా అగ్న్య
ధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః- తదుభయపూర్వికా పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వం - చక్షురాదిషు స్వసదృశస్వప్రతిస్పర్ధి
విరహితత్వం. *అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరమితి- *ప్రాణా వా ఆప ఇతి శ్రుతిః, *పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణా విశ్వమేవ చ తన్మయమిత్యాయుర్వేదవి
దః,- అతః ప్రాణస్య ఆప ఆయతనం. *జ్యోతీరూపమిత్యాదిపూర్వవత్. మనః ప్రాణయోరభిమాని దేవతాన్తరశ్రవణేఽపి శ్రుతిత్వావిశేషాదేవమపి సంభవ
తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఆనన్త్యం ప్రతిశరీరం మన ఆదివ్యష్టిభేదాత్. *స ఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా- *చన్ద్రమాష్షడ్తోతాస ఋతూన్కల్పయతీతి ప్ర
కారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యధీనోపచయాపచయాన్వితకలామయస్య ప్రాణాధిదైవస్య చన్ద్రస్య ప్రజారక్షకత్వం,
*సౌమ్యా వై దేవతయా పురుష ఇతి ప్రక్రియయా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వం, తద్వేదనఫలం, చోక్తం. పశ్చాన్మనోవాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలో
కేఽభ్యధికత్వం వక్తుం *అథ త్రయో లోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రే విన్యస్తభారస్య తన్ముఖేనైహలౌకికార్థప్రాప్తిం, కేవలకర్మణాన్తరి
క్షప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశేషేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ ప్రైష్యతో మనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయస్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమి
తి తస్మిన్నిహితభరత్వముక్త్వా *అయం యద్దైవం విదస్మాల్లోకాత్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణైస్సహ పుత్రమావిశతీత్యుక్తం- పుత్రో భూత్వా యజ్ఞాదికమయ
మేవ కరోతి- పుత్రకృతం సర్వం పరలోకగతస్య పితుస్స్వసుస్థితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః. *అథైనమేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి- ఏవం
పుత్రే నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మన ఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి *పృథివ్యై చైనమిత్యా
దినా- శాపానుగ్రహసమర్థా వాగ్దైవీ వాక్. అమోఘసంకల్పమానసైకకారణం మనో దైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః ప్రాణో దైవః
ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి- దేవతాప్రసాదాదేవాస్య మనోవాక్ప్రా

ణా ఏవంవిధా భవన్తీత్యర్థః. ఏవం జీవోపకరణానాం తేషాం పరలోకే శక్త్యతిశయముక్త్వా *స ఏవంవిత్సర్వేషాం భూతానామాత్మా భవతీతి-వాగిన్ద్రియాధిదేవతావిజ్ఞానప్రకర్షేణాస్య సర్వభూతాన్తర్వర్తిజ్ఞానసామర్థ్యం, తస్య దుఃఖాసంస్పర్శం చాభిధాయోపసంహృతం. అత్ర ద్యుపృథివ్యప్శబ్దానాం మనోవాక్ప్రాణశబ్దానాం చ సత్త్వతమోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ తదధిష్ఠాత్రీశ్వరవ్యూహప్రతిపాదనమనుపపన్నం. శబ్దస్వారస్యాభావేప్యర్థానుపపత్త్యా తాదృగర్థపరత్వమాశ్రయణీయమితి చేత్. కా పునరత్రానుపపత్తిః. *యావతీ వాక్ తావతీ పృథివీత్యాదివాక్యైః పృథివ్యాదీనాం వ్యాప్త్యవగమాత్ ప్రసిద్ధపృథివ్యాదిపరత్వమనుపపన్నమితి చేన్న-వాగిన్ద్రియాదిభిస్తదధిష్ఠానభూతానాం పృథివ్యాదీనాం తుల్యదేశత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసముష్టేరపి హి న వ్యాప్తిమత్త్వం-కార్యాణాం తత్త్వానాం దశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వే నేన్ద్రియసముష్టేరహఙ్కారతత్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్. నను తలవకారిణాం శ్రుతౌ *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం నాసీద్రజో నో వ్యోమాపరో యత్ కిమావరీవః కుహ కస్య శర్మన్ అమ్భః కిమాసీద్గహనం గభీరం ఇతి తస్మిన్నసలిలే న కస్మింశ్చన సత్యమృతం జ్యోతిష్మదుదప్లవత సత్యం జ్యోతిష్మదుదప్లవత తపో జ్యోతిష్మదుదప్లవత తద్వ్యధృతమితి వాక్యా యత్సత్యమితి ప్రాణస్స యత్తప ఇతి మనస్తత్తేషామన్నమేవ జ్యోతిరాసీత్తాన్యేకమభవంస్తదేకం భూత్వాఽన్నే న జ్యోతిషాప్యాయత తద్వ్యథామధ్వష్ఠీలావస్వాసిక్తా స్యావృతిర్న్యవతద్దైక్షుత హన్త ప్రాణం కరవా ఇత్యాదినా తేషామృతసత్యతపః శబ్దవాచ్యానాం వాక్ప్రాణమనసాం ప్రళయేప్యవస్థానాత్ సత్త్వాద్యధిష్ఠాతార ఈశ్వరవ్యూహా ఏవ మన ఆదిశబ్దవాచ్యా ఇతి చేన్న- అస్యాం శ్రుతౌ ప్రళయేప్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతి హి శ్రూయతే. ఉత్ప్లవనం చ న స్థితిః కిం తూద్గమనం. తేనోత్పత్తిరేవావగమ్యతే-యథాబ్ధేస్తరఙ్గోద్గమ ఇతి, కారణాత్కార్యోదయ ఇతి, చ. న హ్యుద్గమనాదిశబ్దైః క్వచిదప్యవస్థానం ప్రతీయతే అత్ర ప్రసిద్ధవాగాద్యుత్పత్తౌ ప్రతిపాద్యమానాయామాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాం చ స్వరసతా స్యాత్-ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ. *తేషామన్నమేవ జ్యోతిరాసీదిత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానామప్యన్నమేవ ప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః. *తాన్యేకమభవన్నితి-ఏకకార్యోత్పత్తిం ప్రత్యేకసామగ్రీత్వమభజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణాపి హి యజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం *తద్వైక్షతేతి తచ్ఛబ్దశ్చ సృష్టిప్రతిపానాక్షిప్తకారణబ్రహ్మపరః. ఏవం ప్రళయదశాయామప్యవస్థానశ్రవణరూపాపవాదాభావాత్ మన ఆదిశబ్దో నేశ్వరవ్యూహపరః. యత ఏవం తస్మాత్ సప్తాన్నసృష్టౌ *తౌ మిథునం సమైతాం తతః ప్రాణోఽజాయత స ఇన్ద్రః స ఏష సపత్న ఇతి వాఙ్మయవ్యూహపత్నీకాన్మనోమయాదీశ్వరాత్ ప్రాణమయవ్యూహోత్పత్తిరుచ్యత ఇతి చానుపపన్నం. నను బృహదారణ్యక ఏవ షష్ఠాధ్యాయే *ఇన్ధో హ వై నామైష యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషస్తం వా ఏతమిన్ధం సన్తమిన్ద్ర ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవాః ప్రత్యక్షద్విషః అథైతద్వామేఽక్షణి పురుషరూపమేషాస్య పత్నీ విరాట్ తయోరేష సంస్తావో య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్ర దక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్య పురుషస్య వామాక్షిగతం పురుషరూపం పత్నీత్వేనోచ్యతే - అతోఽత్ర వాఙ్మయపత్నీకో మనోమయః ప్రతిపాదిత ఇతి. న- *తతః ప్రాణోఽజాయత స ఇన్ద్ర ఇతి మిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహ చ పత్నీవతః పురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ. తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్య వాఙ్మయః పత్నీ ప్రసజేత్- న తు మనోమయస్య. మనోమయస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వం ప్రాణమయస్య తదుత్పన్నత్వమపి హి భవదభిమతం. తస్మాదత్రాయమర్థః- దక్షిణాక్షిస్థః పురుషోత్తమః- *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వశ్రవణాత్తస్య చ పుణ్డరీకాక్షత్వాత్. *ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్ *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యాదిషు పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వం చ సిద్ధం. వామాక్షిస్థా తత్పత్నీ సా తు లక్ష్మీరేవ- ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య పత్నీత్వేన ప్రతీతేః, తైత్తిరీయకే చ రాడసీన్ద్రాణీ శ్రీరసీన్ద్రపత్నీ ధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్,. కిం చ-హృదయగుహాయామవస్థానమనయోరిహ శ్రూయతే *తయోరేష సంస్తావో య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి. సంస్తావః-అధికరణే ఘఞ్. సంస్తావః-స్థానం. సంస్తవః-పరిచయః. సహవాసః. *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యారభ్య *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి నారాయణస్య హృదయస్థితిశ్రవణాదత్రాపి శ్రియః పతిర్నారాయణ ఏవ ప్రతిపాదిత ఇతి వాఙ్మయపత్నీకపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. తలవకారిశ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయప్రతిపాదనాభావాత్ అథర్వణసూక్తేపి న తత్ప్రతిపాదనమితి వాఙ్మయపత్నీకపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. అపి తు తపశ్శబ్దః పరమాత్మపరః-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి తపశ్శబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాత్, ఈశ్వరస్య జ్ఞానగుణసారత్వేన జ్ఞానశబ్దస్యైవ ధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః,. తస్మాదృతశబ్దసత్యశబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాదికర్మతద్భోక్తృచేతనవర్గయోరుత్పత్తిః. వాక్ప్రాణయోర్వా. *యదృతమితి వాక్యా యత్సత్యమితి ప్రాణస్స ఇతి శ్రుతేః. యద్వా-ఋతం-యథార్థశబ్దః. సత్యం-అబాధ్యోఽర్థః. నామరూపే ఉత్పన్నే ఇత్యర్థః. అతో మిథఃకార్యకారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయం నిష్ప్రమాణకం. కిం చ-వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిః కిం ప్రళయదశాయాం మహదాదిసర్గాత్ పూర్వభావినీ-ఉత మహదాదిసర్గానన్తరభావినీ. తత్ర ప్రథమశ్శిరోనిష్ప్రమాణకత్వాన్నిరస్తం. ద్వితీయే తు బ్రూమః-*వాఙ్మయః పృథివీశరీరో లయపరిణామశక్తిమధితిష్ఠతీతి తమః పృథివీత్యుచ్యతే లయపరిణామశక్తిర్వాగితి మోక్షస్థానమితి చేత్యుక్తమప్యుపనిషత్కల్పే. తత్రైవ *ప్రాణమయోఽప్శరీరః క్రియాశక్తిమధితిష్ఠతి రజ ఆప ఉచ్యన్తే క్రియాశక్తిః ప్రాణ ఇతి చోక్తం. యది తమోరజశ్శక్త్యధిష్ఠాతారౌ వాఙ్మయప్రాణమయౌ- తదా వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ప్రాణమయోత్పత్తిం వదతా చతుర్ముఖోత్పత్తేః పూర్వమేవ రుద్రోత్పత్తిరుక్తా స్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధం-మహోపనిషది *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయతేతి బ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా *అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయతేతి రుద్రసృష్టేః పశ్చాత్తనత్వశ్రవణాత్, సుబాలోపనిషది *లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయతేతి రుద్రస్య చతుర్ముఖలలాటోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, శైలాలిబ్రాహ్మణే రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవదుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే సంవత్సరశబ్దవాచ్యేన ప్రజాపతినా రుద్రసృష్టేః స్మృతత్వాత్, తద్రోదనపరిహారాయ తేన తస్య నామమూర్త్యష్టకప్రదానప్రతిపాదనాచ్చ. నను శ్వేతాశ్వత

*విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతి చేత్. తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధం-అనన్తరమేవ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో౽న్తరాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు వాక్యేషు *ఏతం మహాన్తం పురుషం *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇతి ప్రకృతరుద్రపరామర్శినైతచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, *య ఏష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యాసన్దశబ్దసమానాధికరణాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశప్రహాణేన పరమాత్మపరత్వవద్రుద్రశబ్దస్యాపి ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతాయా న్యాయ్యత్వాత్, సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమో౽ధిష్ఠాతృవాఙ్మయపరత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యోపాదానేన పురుషోత్తమవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వాచ్చ పరమపురుషాదేవ హిరణ్యగర్భోత్పత్తేస్తత్ర ప్రతిపాద్యమానతయా వాఙ్మయపక్షే కల్పప్రసక్త్యభావాత్. యథా *మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా అశనాయా హి మృత్యుస్తన్మనో౽కురుతాత్మన్వీ స్యామితి సో౽ర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపో౽జాయన్తేత్యారభ్య అశనాయాలక్షణాత్ మృత్యోర్యమ్బుపృథివ్యగ్నీనాం సృష్టిః ప్రతీతా వపి న ప్రసిద్ధమృత్యోః క్షుధో వా పృథివ్యాదిప్రపఞ్చకారణత్వమభ్యుపగమ్యతే- *భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః *మృత్యుర్యస్యోపసేచనం *స చ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి పరమాత్మసృజ్యత్వసంహార్యత్వనియామ్యత్వశ్రవణాత్-ఏవం బ్రహ్మసృష్టస్య రుద్రస్య న బ్రహ్మాణం ప్రతి స్రష్టృత్వమిహ వ్యవహారిత్యభ్యుపగన్తవ్యం. శైలాలిబ్రాహ్మణ శతపథసుబాలోపనిషదాం తు నైవమర్థాన్తరపరత్వం వక్తుం శక్యం. నన్వేవమపి కల్పభేదే న సృష్టిప్రకారఇత్యాస్థేయం. నైవం-త్వదభిమతసృష్టిప్రకారస్యాస్ఫుటశ్రవణాభావాత్, ఆకాశాదీనామపి కల్పభేదేన పరమకారణత్వకల్పనాప్రసఙ్గాత్, శ్రుతివిరోధేన కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో వాఙ్మయరుద్రపక్షే కాన్యనోమయాత్ ప్రాణమయహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా. కించ-*వాఙ్మయో లయపరిణామశక్తిమధిష్ఠితిలయపరిణామశక్తిశ్చ వాగితి కథ్యతే మోక్షస్థానమితి చ మోక్షస్థానం పరమాకాశః స చ ప్రకృతేస్తమశ్శబ్దవాచ్యాయా ఆద్యావస్థేతి చ భవద్భిరుచ్యతే- తథా తత్త్వవిచారణాయాముక్తం *పరమాకాశో నామ ప్రకృతేరాద్యావస్థేత్యుపక్రమ్య *సా చ తమోవస్థాపన్నా ప్రకృతిః పరస్మాదాత్మనో విభాగరూపం వికారం ప్రతిపద్యతే స ఏవ పరమాకాశః స ఏవ ముక్తానామీశ్వరస్య చ స్థానం శబ్దపరిణామశక్తియుక్తత్వాద్వాగితి చోచ్యతే అక్షరమితి చేతి. యద్యవ్యక్తతమసోర్మధ్యపతితమక్షరం పరమాకాశః-స తావన్నాద్యో విభాగః-*తమ ఏకీభవతి *మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి *తస్మాత్తమస్సఞ్జాయత ఇతి తమస ఏవ విభాగశ్రవణాత్. విభక్తాత్తమసో హ్యక్షరవిభాగః. తమస్తస్మాదక్షరరూపేణ జాయత ఇతి యోజనాత్వస్వరసా, *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధా, చ. తచ్చాక్షరం న ముక్తానామీశ్వరస్య చ స్థానం-తస్యావ్యక్తాద్యవేక్షయా అక్షరత్వే౽పి తమసి లయశ్రవణేన క్షరత్వాత్, *పదక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమవ్యోమ్నః క్షరణాభావాచ్చ. తత్రాపేక్షికమక్షరత్వమితి చేన్న- తత్ర స్వారస్యభఙ్గకప్రళయశ్రవణాభావాత్. తమసో విభక్తమక్షరమేవ తత్రాక్షరశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇతి చేన్న- వర్ణానుపూర్వీసాదృశ్యవ్యతిరిక్తవిశేషణతయా ప్రయుక్తేనాక్షరశబ్దేన విశేష్యసమర్పకాక్షరశబ్దార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. న హ్యరుణః పట ఇతి వాక్యస్థో౽రుణశబ్దో రథస్థమరుణం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. కించ-స్వప్రకరణే *విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాదితి- సమానప్రకరణే చ *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *తే హ నాకం మహిమానస్సచన్తే *ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇతి ముక్తాత్మేశ్వరస్థానస్య తమసః పరత్వశ్రవణాత్తమసో౽ర్వాచీనస్యాక్షరస్య న తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా. *తమసః పరస్తాదితి పరస్వరూపస్య తమో వైలక్షణ్యముచ్యత ఇతి చేత్. న- దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతి ప్రత్యయస్య విహితత్వేన వైలక్షణ్యమాత్రపరత్వస్యాక్లిష్టత్వాత్, స్థానవిశేషస్య సన్నిహితత్వాచ్చ తమసః పరత్వస్య దేశవిశేషవర్తిపరమాత్మవిశేషణత్వోపపత్తేః. *తమసస్తు పార ఇతి పారశబ్దశ్చావధివాచకః- న తు వైలక్షణ్యవాచకః. అతస్తమసః పరస్య స్థానస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ తమోవిభాగరూపమక్షరం న ముక్తాత్మపరమాత్మస్థానం. తమోవిభాగరూపం చాక్షరం న వాఙ్మయాధిష్ఠేయం-తస్యాక్షరస్య బ్రహ్మరుద్రసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్, *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య *యో౽క్షరమన్తరే సంచరన్యస్యాక్షరం శరీరం *యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యుక్త్వా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా౽పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాక్షరతత్కారణభూతమృత్యుశరీరకస్య నారాయణత్వప్రతిపాదనాచ్చ. తస్యైవాన్తరాత్మత్వశ్రవణాద్వాఙ్మయో౽న్తరాత్మేతి చానుపపన్నం. అత ఏవ హిరణ్యగర్భస్య ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వం చ నిరస్తం- నారాయణస్యైవ హ్యన్తర్యామిత్వం శ్రుతం. హిరణ్యగర్భస్య మహత్తత్త్వాభిమానిత్వం తు బ్రహ్మాణ్డాన్తర్గతవ్యష్టిశరీరవిషయం క్వచిదుక్తమితి మన్తవ్యం - పరమకారణత్వాభావాత్-అగ్నీన్ద్రాదీనాం వాక్పాణ్యాద్యభిమానిత్వవత్. *సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యత్ర సర్వభూతశబ్దేన బ్రహ్మరుద్రయోరపి జీవాన్తర్భావః- *తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో అధిపురుషః *త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషో౽జాయత *ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః *స బ్రహ్మా స శివః సేన్ద్ర ఇతి స్త్రీవత్పార్యత్వాది శ్రవణాత్. ఏవమేవ హ్యుపబృంహితం భగవతా వ్యాసేన బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *మమాన్తరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతో౽సౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్ *అహం బ్రహ్మా ఆద్య ఈశః ప్రజానాం తస్మాజ్జాతస్త్వం చ మత్తః ప్రసూతః। మత్తో జగత్స్థావరజఙ్గమం చ సర్వే వేదాస్సరహస్యాశ్చ పుత్రేతి. అత ఏవ మానవే ధర్మశాస్త్రే౽పి *యో౽స్యాత్మనః కారయితేత్యాదివచనాని చ న భవదభిమతవాఙ్మయప్రాణమయవిషయాణి- శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అత ఏవ *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతయశ్చ న భవదభిమతపరిపాటీప్రతిపాదికాః - స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధాదనుపపన్నత్వాచ్చ. యత ఈశ్వరస్య న ప్రళయకాలే వ్యూహత్రయం ప్రామాణికం - అత ఏవ బ్రహ్మరుద్రయోర్వాఙ్మయప్రాణమయవ్యూహత్వం చ దూరోత్సారితం. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః- అశక్యవర్ణనాశ్చేదనాదరణీయాః. ఏవం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాక్యస్య యాదవప్రకాశైరభిహితార్థో నుపపన్నః. తస్మాత్ *భూతాదిపాదేత్యాదిషూత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్న ఇతి స్థితమ్. ....

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ పూర్వవాక్యే *త్రిపాదస్యామృతందివీతిదివోఽధికరణత్వేననిర్దేశా, దిహచదివఃపరఇత్యవధిత్వేననిర్దేశా, దుపదేశస్యభిన్నరూపత్వేనపూర్వవాక్యోక్తంబ్రహ్మపరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్. తన్న- (ఉభయస్మిన్నపి) ఉపదేశేఅర్థస్వభావైక్యేనప్రత్యభిజ్ఞాయాఅవిరోధాత్ -యథావృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి. తస్మాత్పరమపురుషఏవనిరతిశయతేజస్కో-దివః పరోజ్యోతిర్దీప్యతఇతిప్రతిపాద్యతే. *ఏతావానస్యమహిమాఅతోజ్యాయాంశ్చపురుషః। పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివీతిప్రతిపాదితస్యచతుష్పదఃపరమపురుషస్య*వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్యతేజోఽప్యప్రాకృతమితితద్వత్తయాసఏవజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయఇతినిరవద్యమ్. సమాప్తంజ్యోతిరధికరణమ్.................

నిరతిశయదీప్తియుక్తంజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయంప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టంపరమపురుషఏవేత్యుక్తం. ఇదానీం కారణత్వవ్యాప్త్యామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేనశ్రుతఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపిపరమపురుషఏవేత్యాహ.

౨౯॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

కౌషీతకీబ్రాహ్మణేప్రతర్దనవిద్యాయాం *ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరిన్ద్రస్యప్రియంధామోపజగామయుద్ధేనచపౌరుషేణచేత్యారభ్య*వరంవృణీష్వేతివక్తారమిన్ద్రంప్రతి *త్వమేవమేవరంవృణీష్వయంత్వంమనుష్యాయహితతమంమన్యసఇతిప్రతర్దనేనోక్తే *సహోవాచప్రాణోఽస్మిప్రజ్ఞాత్మాతంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతిశ్రూయతే. తత్రసంశయః కిమయంహితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవఏవ-

---

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ (యథావృక్షాగ్రేశ్యేనఇతి)సప్తమ్యన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ - పఞ్చమీతూపరిస్థిత్యసాధారణీ - అతఉభాభ్యాంస్థానవిశేషాదుపరిస్థితిరేవవివక్షితేతిభావః. సూత్రార్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి (తస్మాదితి) నఖల్వాత్మస్వరూపేదీప్తిరస్తి-తత్కథం *జ్యోతిర్దీప్యతఇత్యుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వమితిశఙ్కాంపరిహరన్నధికరణార్థంనిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానంవిగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థం. జ్యోతిరధికరణంసమాప్తమ్...........................

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (నిరతిశయేతి) (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి)ఆకాశప్రాణతేజసాంక్రమోపపత్తేః *అతఏవప్రాణఇత్యస్యానన్తరం *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణంసఙ్గతమితిభావః. (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోఃపౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. *సర్వాణిహవాఇమానిభూతానీతిపూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోఃప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోదృశ్యతే- అత్రాపి *అథయదతఃపరఇతియచ్ఛబ్దేనప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోదృశ్యతే - తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణంపూర్వాధికరణద్వయేనసఙ్గతం. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్యజ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వంప్రాప్తమితిభావః. అవాన్తరపేటికానుగతమర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్తేతి) పూర్వాధికరణేపరమపురుషస్యజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తం- తదయుక్తం - పరమపురుషాదన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్యవేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితిశఙ్కాయాసఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రకారణత్వాక్షేపకలిఙ్గభూయస్త్వమనుసన్ధేయం. ....

౨౯॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ (తత్రేతి) *ఇన్ద్రస్యప్రియంధామోపజగామేత్యుపక్రమఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, *ప్రాణోఽస్మిప్రజ్ఞాత్మా*సఏషప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతఇతిప్రాణశబ్దేననిర్దిష్టత్వా, చ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఇత్యుక్తం. ప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేనసిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్సూత్రేప్రాణశబ్దేనధర్మీనిర్దిష్టః-నత్విన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్యవిచారవిషయత్వమార్థమితిసూత్రకారాభిప్రాయఇతిభావః. జీవమాత్రలిఙ్గసద్భావేపివిశేషాకాఙ్క్షాయాంజీవధర్మస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవోవేతిశిరోన్తరంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ప్రాణలిఙ్గేసత్యపి *ప్రాణోఽస్మీతిసామానాధికరణ్యేనప్రాణస్యజీవవిశేషణత్వప్రతీతేఃప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయాఅసంభవాత్ ప్రాణోవేతిచానుపన్యస్తం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యంబ్రహ్మకింప్రసిద్ధజీవభావఇన్ద్రః- ఉతపరమాత్మేతివిచారః. తదర్థంహితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఃకింప్రసిద్ధఇన్ద్రః- ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దాదిగుణాఃకింగౌణాః-ఉతముఖ్యాః. తదర్థంకిముపక్రమావగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనం - ఉతానన్దాదిలిఙ్గానుగుణతయాత్వాష్ట్రహననాదివర్ణనం. తదర్థం *మాముపాస్స్వేతికింస్వోపాసనముచ్యతే - ఉతస్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితివిచారః. యదాస్వోపాసనోక్తిః-తదాత్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేనానన్దాదిగుణానామముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్తఇన్ద్రఇతిజగత్కారణంప్రసిద్ధజీవభావఇన్ద్రఇతిపూర్వపక్షేఫలఫలిభావః. యదాస్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః- తదాఆనన్దాదిగుణానుగుణంత్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాంముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మీభూతేన్ద్రప్రాణ

ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కింయుక్తం. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః. అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః *మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ- హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ. ......

ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే (ప్రాణస్తథానుగమాదితి) అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రం- అపి తు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే............

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి తన్నోపపద్యతే-*మామేవ విజానీహి * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తా హీన్ద్రః * త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మన ఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహారస్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్. పరిహరతి (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని యస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా - భూయస్త్వం. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వం. తచ్చాస్మిన్వక్తరి పరమాత్మన్యేవ హి సమ్భవతి. * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ

శబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. (జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయస్సూచితః. ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాధాన్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థానమప్యర్థాత్సూచితం. ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వమిత్యత్రాహ (అయమితి) స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిష్టమస్తు- తతః కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి) అత ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః...

రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి) ఉపపాదయతి (స ఏష ఇతి) అనుగమః- పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యానభివ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోరుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయాఽనుగమాదిత్యుక్తం. ఆకాశాధికరణే జ్యోతిరధికరణే చ సిద్ధాన్తహేతోర్హి స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయాఽనుగమాదిత్యనుక్తిః. సౌత్రం తథాపదం సాధ్యాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (ఆనన్దాజరేతి) ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ - పరమాత్మత్వానుగుణ్యేనానుగమాదితి సూత్రయోజనా. తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మిన్బ్రహ్మణి సత్యేవేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ - పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమక్రియావిశేషణం తథాశబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ఆద్యసూత్రం *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదివాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతం- న తు పరైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోఽప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః- *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్ర ఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుళ్యస్య వివక్షితత్వావగమాత్. ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ తద్గతహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తం. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి *ప్రాణోఽస్మీత్యాదేరత్రానుదాహరణమన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్. *ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణం తు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్ ....

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ నిషేధ్యాధ్యాహారేణ నఞర్థమాహ (యదుక్తమితి) త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకయతిప్రదానదైత్యాతిసంధానపౌలోమనిరాసేన్ద్రశబ్దా వివక్షితాః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉపక్రమో బలీయానిత్యర్థః. *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతివత్ సూత్రే సిద్ధాన్తఖణ్డనిషేధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డాన్తరస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తం. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తం. ఆపేక్షికం హి బహుత్వం-పూర్వపక్షయుక్తిబహుత్వాదపి బహుతరమితి భావః. సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి) సంబన్ధః కీదృశ ఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి) అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతిమాహ (తద్యథేతి) న కేవలముపసంహారవచనమాత్రం కిం తు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ *స

ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన

ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదికముపాత్తమ్. పూర్వోపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ (భూతమాత్రేతి) నను కథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన చేతనవర్గాభిధానమ్- వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసి చ ప్రతిపాద్య * తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యదుహ వై దశ భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యదుహ వై న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాకాఙ్క్షా ఉక్తాః. తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దగన్ధాదిచతుష్టయ వాగాదివ్యాపారచతుష్టయ శారీరసుఖదుఃఖమనన్యవిషయజ్ఞప్తిపరాః. యద్వా - భోగ్యా గన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాశ్రవణబలాదనుక్తాః పదార్థాస్త్వజహల్లక్షణయా వివక్షితా ఇత్యభ్యుపేత్యమ్. ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య జీవపరత్వే దశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవం *తాశ్చ తాశ్చ దశ దశోక్తాః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ నో ఏతన్నానేత్యాసాముభయవిధానామపి పరస్పరావినాభావముక్త్వా తత్ర దృష్టాన్తమాహ * తద్యథా రథస్యేతి వాక్యేన. న చ వాచ్యమ్ *యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణస్సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత ఇతి ప్రకృతజీవవిషయోఽయం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్ద ఇతి. మాత్రాస్తేన ప్రజ్ఞాశబ్దేన వ్యవహితవాక్యస్థకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, అనన్తరపూర్వవాక్యప్రకృతదశసంఖ్యప్రజ్ఞామాత్రాణామేవ స్వతః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చేతి. తదయుక్తమ్ - అర్థవిరోధాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తేః, శ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భగ్నత్వాత్. న హి వాగాదీన్ద్రియాణి భూతమాత్రాణామాశ్రయః- భూతసంఘాతరూపశరీరమేవహీన్ద్రియాశ్రయ ఇత్యర్థవిరోధస్స్ఫుటః. తథా *దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతమితి పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం పూర్వవాక్యోక్తమ్ - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే తు న పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం ప్రదర్శ్యతే- * భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్త్వా ప్రజ్ఞామాత్రా భూతమాత్రాస్వర్పితా ఇతి న హ్యుక్తమ్- తథా సతి హి పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తతా వివక్షితా స్యాత్. అపి తు *ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యేవోక్తమ్ - ప్రాణశ్చ పరమాత్మా - అనన్తరమేవ * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుక్తేః అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తిః. అతః ప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గకహేతుసద్భావాత్ * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దయోరివ పూర్వాపరవాక్యస్థయోః ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దయోః నైకార్థ్యమ్. కించ - ద్వయోర్వాక్యయోర్మిథస్సన్నికృష్టత్వేప్యన్యతరస్య సంభవన్ముఖ్యార్థస్తయోర్నైకార్థ్యశ్రద్ధయా నత్యాజ్యః - తయోరేవ బ్రహ్మశబ్దయోస్తథా దర్శనాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చేన్ద్రియేష్వముఖ్యః- జీవేషు తు ముఖ్యః- తేషాం జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దోఽపి తత్తదర్థవిషయజ్ఞానపర ఇతి చేత్తర్హి దృష్టాన్తవిరోధః - శరీరగతానాం భూతమాత్రాణాం వైషయికజ్ఞానైర్ధార్యత్వాభావాత్. ఏవమర్థవిరోధాదిభిర్భిన్నార్థత్వే సతి మాత్రాశబ్దః సంఘాతైకదేశాభిప్రాయః- విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏకదేశభూతాని హి చిదచిత్తత్త్వాని. కించ - అస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణశబ్దస్యేవ ప్రజ్ఞాశబ్దస్యాపి బహ్వర్థవిషయప్రయోగదర్శనాన్నైకార్థనియతత్వమ్- అతశ్చ జీవవిషయత్వం యుక్తమాశ్రయితుమ్- విశేషతో జీవే ప్రయుక్తత్వాచ్చ. ప్రాణశబ్దస్తావన్ముఖ్యప్రాణే ప్రయుక్తః *యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయురితి. తథేన్ద్రియేషు *ప్రాణం ప్రాణం తం సర్వే ప్రాణా అనుప్రాణన్తీతి. తథా పరమాత్మని * యత్రైతత్పురుషస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి. తథా జీవేషు *ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. న చాత్ర బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దః పఞ్చవృత్తిప్రాణపరః- తస్య సుషుప్తావుపరత్యభావాన్నిష్క్రమణానుపపత్తేః. నాపీన్ద్రియపరః- దేవశబ్దేన పృథగుక్తత్వాత్. న చ దేవశబ్దః ప్రకాశరూపజ్ఞానవాచీ - లోకశబ్దేన తదుక్తేః అస్వారస్యాచ్చ. న చ లోకశబ్దో లోకనీయవిషయపరః- దేవేభ్యో లోకా ఇత్యత్ర విషయాణాం జ్ఞానతో నిష్క్రమణాభావాత్. జ్ఞానైర్గ్రాహ్యా ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న- పఞ్చమ్యన్తస్యైకరూప్యభఙ్గాదస్వారస్యాత్ గ్రాహ్యపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ. అతోఽస్మిన్వాక్యే బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దో జీవపరః. ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవే ప్రయోగః. పరమాత్మని తు ప్రాణశరీరకత్వాత్. తథా ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చ జీవే తావత్ప్రయుక్తః *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి. ప్రజ్ఞారూప ఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా. తథా * యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణః సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతస్సహోత్క్రామతస్తస్యైషైవ సిద్ధిరేతద్విజ్ఞానం యత్రైతత్పురుషస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి చ. న చాయం ప్రజ్ఞాశబ్ద ఉపరితనఖణ్డగతప్రజ్ఞాశబ్దవన్మనోవిషయః- *సహోత్క్రామత ఇతి శ్రవణాత్, *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ. తథోత్తరత్ర వాగాదీన్ద్రియాణాం జీవోపకరణత్వప్రపఞ్చనేన పృథఙ్నిర్దేశాచ్చాయం ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవపరః. * అస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకం భవన్తీత్యుపక్రమ్య * వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గమదూదుహత్ ఘ్రాణ ఏవాస్యా ఏకమఙ్గముదూదుహత్ ఇత్యేవమాదిపర్యాయైః పాదపర్యన్తానాం కరణానాం కృత్యముక్త్వా* ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమఙ్గముదూదుహదిత్యుక్తమ్. అత్ర హ్యస్యా ఇతి చతుర్థ్యన్తం పదం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరమ్- ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దో హి మనోవాచీ- *నీతిం న విజిజ్ఞాసీత నేతారం విద్యాత్ *న మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాదితి స్థానప్రమాణాత్. తస్మాచ్చతుర్థ్యన్తః ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దవాచ్యమనఃకరణకజీవవిషయః. అతస్సహోత్క్రమణాపృథగుపదేశాభ్యాం *యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞేతి ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవవిషయః. ఉత్క్రమణశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ వాగాదీనాముపకరణత్వాచ్చ బుద్ధిపరత్వమప్యనుపపన్నమ్. అతో జీవవిషయత్వం దృష్టమ్. తథా మనసి చ ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * న హి ప్రజ్ఞాపేతా వాఙ్నామ కించన ప్రజ్ఞాపయేదన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేతన్నామ ప్రాజ్ఞాసిషమితి. తథేన్ద్రియేషు చ *దశ ప్రజ్ఞామాత్రా ఇతి. అతః పూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవ ఇహ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దోక్తః. జాత్యభిప్రాయేణైకవచనేన నిర్దిష్టస్య వ్యక్త్యభిప్రాయేణ బహువచనేన నిర్దేశ ఉపపద్యతే- యథా *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి *సతి సంపద్య న విదుస్సతి

తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్యతమేవానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి-తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అథవా- (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా- బహుత్వం హి అస్మిన్- ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి - ప్రథమం *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి * మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా-*ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత్యేష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా-*స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. *ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

సంపత్స్వామహ ఇతి చ. యద్వా- మాభూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థనైరూప్యాశ్రయణం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతేన్ద్రియాభిమానిదేవతారూపపరత్వే చేతనపరత్వం స్యాత్. తథాసమపి తదాధారతయా చేతనాధారత్వం పరస్యార్థసిద్ధం. ఏవమేతత్ప్రకరణపర్యాలోచనానుగుణముపపత్తిజాతం సర్వం భాష్యవివక్షితమిత్యాహ (ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయేతి) నహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యుక్తమితి భావః. (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయమితి భావః. (తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్యేతి) *తా వా ఏతా ఇత్యాదిపూర్వవాక్యైః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వేన దృష్టాన్తత్వం న ఘటతే - ప్రజ్ఞామాత్రాణామాధారాన్తరకథనాదితి భావః. తస్య చ పరమాత్మత్వం కథమిత్యత్రాహ (స ఏష ఆనన్దోఽజర ఇతి) ఏవముక్తరీత్యా, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావఘటనయా, ముఖ్యత్వప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యే, రసస్పృహితస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవం ప్రథమయోజనాయాం * తద్యథా రథస్యారేష్విత్యాదివాక్యమేకమేవ విషయస్స్యాత్. *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి పరబ్రహ్మపరాణీతి సన్నీతి ప్రదర్శనార్థం. తేనోపక్రమస్వారస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబలమితి ఫలితం. ఏవమవయవిస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదపేక్షితోక్తత్వం యుక్తమితి ముఖాన్తరేణ యోజయతి (అథవేతి) పూర్వయోజనాయామధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనిత్యత్వం. అస్యాం త్వాత్మనివర్తమానపరోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్యముపక్రమబాధకమితి పూర్వపక్షిణోక్తం-తత్రేదముత్తరముక్తం భవతి- ఉపక్రమోపసంహారౌ వాక్యావయవౌ-తయోరవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రాబల్యం- నత్వవయవివిరోధే. అత్రత్వనేకావాన్తరవాక్యైః పర్యాలోచితైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినో విరోధే అవయవభూతోపక్రమో దుర్బలః- యథా గర్భాధానమాధానేఽన్యాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు ఘోషః ప్రతివసతీతి పదాభ్యాం ప్రతిపన్నవాక్యార్థముపక్రమస్థగఙ్గాపదం న బాధతే-అపితు స్వాయత్తదనుగుణార్థం భవతి- తద్వదితి. తదేతత్ప్రక్రియా పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి) *హితతమం మన్యస ఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమగతం- ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావాత్తదుక్తిః - నతు తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయేణ. లోకాధిపతిః- లోకస్వామీ. సర్వేశః-సర్వనియన్తా. నను *పారక్షణ ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః-తత్కథమత్ర శేషివాచిత్వం. ఉచ్యతే- నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ- రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి- అన్యథా *గచ్ఛతీతి గౌరితి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్, స్థితాయా గోరవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే పుత్రే పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసఙ్గాదితి. సూత్రార్థం నిగమయతి——— (తదేవమితి) *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి సూత్రాంశః పదైరేవ వ్యాఖ్యాతః-అధ్యాత్మసంబన్ధః- ప్రత్యగాత్మసంబన్ధః. తస్య భూమా- బాహుళ్యముపలభ్యతే అస్మిన్నధ్యాయే- ఆయుష్ట్వమమృతత్వమిన్ద్రియాశ్రయత్వం, శరీరోత్థాపకత్వం, విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యగాత్మవేదనం చోపదిశ్యత ఇతి. అపరైశ్చ- ప్రజ్ఞాదేహేన్ద్రియమనఃప్రాణాత్మనాం సంబన్ధోఽధ్యాత్మసంబన్ధః-స భూయానితి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం-ఆయురధిపతిత్వాదీనాం మనఃప్రాణసంబన్ధిత్వాదీనాం చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషే తాత్పర్యనిషేధపరం సూత్రమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్య శరీరేఽపి ప్రాణేన్ద్రియమనః ప్రభృతీనాం విద్యమానతయా తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. *అస్మిన్ శరీర ఇతి నిర్దేశో హీన్ద్రశరీరేఽపి సంభవతి - *సదేవ సోమ్యేదమితీదంశబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణత్వాత్. ప్రత్యగర్థవిషయస్యోపదేశస్య పరాచీనదేవతావిషయత్వమయుక్తమితి చేన్న-ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్తయాఽవభాసాత్. * ప్రాణోఽస్మి *మాముపాస్స్వేతి హి తద్వాక్యం. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యతా ప్రతిక్షిప్యత ఇతి చేన్న- ప్రాణేన్ద్రియమనఆదిసంబన్ధానాం తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. సూత్రవచనవ్యక్త్యనుగుణతా వచనస్యాత్- ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాతమాద్యే సూత్రే- ద్వితీయసూత్రస్థేన నఞా పరమాత్మత్వమేవ నిషేధ్యం - న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షితే తత్ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయం. న పరమాత్మేతి వదన్తం

కథంతర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్యస్వాత్మనఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్ ॥ ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ *మామేవవిజానీహి*మాముపాస్స్వేత్యుపాస్యస్యబ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయంనప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః-అపితుశాస్త్రేణస్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తంభవతి- *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతి * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఅపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యేవమాదినాశాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానంజ్ఞాత్వా * మామేవవిజానీహి *మాముపాస్స్వేతిస్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి. (వామదేవవత్) యథావామదేవఃపరస్యబ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్యచతచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాంచశబ్దానాంశరీరిణిపర్యవసానం, పశ్యన్నహమితిస్వాత్మశరీరకంపరంబ్రహ్మనిర్దిశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనమనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి*తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చాహంకక్షీవానృషిరస్మివిప్రఇత్యాదినా. యథాచప్రహ్లాదః *సర్వగత్వాదనన్తస్యసఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహంసర్వంమయిసర్వంసనాతనేఇత్యాదివదతి..............................

అస్మిన్ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దై రచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽభిధానేకారణంచోద్యపూర్వకమాహ.

౩౨॥సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ స

ప్రతినేన్ద్రఇత్యుక్తేకిం ప్రతిక్షేపః-నఘటో స్తీత్యుక్తే-నపటఇతివత్ తయోర్విరోధాభావాత్. పరమాత్మత్వే ప్రతిజ్ఞాతేమనః ప్రాణసంబన్ధాదయస్తునపరమాత్మత్వసాధనసమర్థాః. ననునాయంపరమాత్మా- అపిత్విన్ద్రఇతి ప్రతిజ్ఞాతేసతినేన్ద్రఇతి ప్రతివిధానంయుక్తమితిచేన్న- త్వదుక్తయుక్తేరిన్ద్రప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. అస్తువాతత్ప్రతిక్షేపః- తతఃకిం. సతుపరమసాధ్యస్యపరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతిచేన్న - పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వేసంభవతిపరమ్పరయాసాధకార్థపరత్వేననిర్వాహానుపపత్తేః.......................................

ఉత్తరసూత్రంశఙ్కయాఽవతారయతి(కథంతర్హీతి) (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) *ఇదిపరమైశ్వర్యఇత్యాది ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేనపరమాత్మపరత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానామయుక్తం- త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః. తత్కథమిన్ద్రశబ్దేనపరమాత్మనిర్దేశ ఇతిభావః. పూర్వంపరమాత్మపరత్వసాధకహేతురుక్తః- పూర్వపక్షయుక్తేఃకఃపరిహారఇత్యపేక్షాయాంసూత్రావతారఇత్యర్థః.

౩౧॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్ ॥ కీదృశఉపదేశఇత్యత్రాహ(ప్రజ్ఞాతేతి)శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్యవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (నప్రమాణాన్తరేతి) శాస్త్రస్యదృష్టిః- శాస్త్రరూపాదృష్టిరితిచ ప్రతీతిస్స్యాదితితద్వ్యవృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రేణేతి) కస్యదృష్టిరిత్యపేక్షాయాంస్వాత్మశబ్దః. స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనేజీవమాత్రప్రకాశః- శాస్త్రేణతన్మూలయోగేనచాత్మానుభవేపరమాత్మపర్యన్తతయాప్రకాశఇతిభావః. నహిప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ ప్రమేయమన్యత్ భవతి- తచ్ఛాస్త్రంకిమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జీవవాచిపదానాంపరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాశ్శ్రుతీరుదాజిహీర్షన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమాహ (అనేనేతి) జీవేప్యనుప్రవేశందర్శయితుమాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) తదేవస్పష్టయతి (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) శరీరత్వతల్లక్షణేదర్శయతి (యఆత్మనీతి) పర్యవసానంజ్ఞాత్వేతినామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థఉక్తః. ఉపదిదేశేత్యన్తేన *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశఇత్యంశోవ్యాఖ్యాతః. *వామదేవవదిత్యంశంవ్యాచష్టే(యథేతి) శరీరిణిపర్యవసానంపశ్యన్నిత్యన్తేన *తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథాచ ప్రహ్లాదఇతి)...............................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అస్మిన్నితి) (జీవవాచిభిరిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపికథనీయమిత్యభిప్రేతం- ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణం- ప్రయోజనరూపం. ఉపదేష్టుమితిహివక్ష్యతే. చోద్యపూర్వకమాహ-నతూక్తార్థప్రతిక్షేపార్థకంచోద్యం- విశేషణాంశేతాత్పర్యం ప్రతీయతఇతితస్యప్రయోజనమేవప్రష్టవ్యం - తచ్చోద్యరూపేణపృష్టవానిత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ నవాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తా

వాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యాత్ *త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్, యావదస్మిన్శరీరే ప్రాణోవసతితావదాయుః * అథఖలు ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతిచేన్న- (ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్) హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుంతత్తచ్ఛబ్దైనాభిధానం - నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం, చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః. తదిదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసన్ధానంప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితం. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యాదిషుస్వరూపానుసన్ధానం, *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచనిలయనంచానిలయనంచవిజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానం. ఇహాపిప్రకరణేతత్త్రైవిధమనుసన్ధానంయుజ్యతఏవేత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్ర

రంవిద్యాదితి- నకేవలంతద్వచనమేవవిజానీహివక్తారంచవిజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః- పఞ్చవృత్తిః. ముఖ్యశబ్దఇన్ద్రియాదివ్యావృత్త్యర్థః. నహ్యోనిషేధ్యాకాఙ్క్షాయామనతివిప్రకృష్టంశాస్త్రంప్రథమధ్యాహృతం అధ్యాత్మేతి. హేతుత్వంవివృణోతి (ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టుమిత్యనేనప్రయోజనతయాహేతుత్వంస్పష్టం. త్రైవిధ్యంవివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణానుసన్ధానం- అద్వారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానం. త్రివిధానుసన్ధానస్యప్రమాణమూలత్వేనసిద్ధేర్హ్యయంనిర్వాహఉపపన్నస్స్యాదితిశఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదిదమితి) కుత్రేత్యపేక్షాయాంప్రకరణాన్తరేష్వపీత్యుక్తం. ఆశ్రితం- ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (తత్సృష్ట్వేత్యాది) *సత్యంజ్ఞానమనన్తమితిదేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్యబ్రహ్మణః *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్యవేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్, *సయఏవంవిదితినిగమనవాక్యేపూర్వోక్తసమస్తప్రకారవిశిష్టవేదనప్రతీతేశ్చచిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధానమత్రవివక్షితమితిభాష్యాభిప్రాయః. నను *సయశ్చాయంపురుషే.యశ్చాసావాదిత్యేసఏక ఇత్యుక్త్వానన్తరం *సయఏవంవిదితివాక్యేనజీవాన్తర్యామిణఆదిత్యాన్తర్వర్తినశ్చోపాసనముచ్యతఇతిచేన్న- స్థానభేదేనవిద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. నచానుపపన్నః- *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇత్యాదినాప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైకత్వావగమాత్, ప్రకరణస్యసంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదానుపపత్తేశ్చ. *సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యే కిముచ్యతఇతిచేత్. త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయామోక్షఫలకత్వేనవివక్షితత్వేసతి తత్రస్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానేజ్ఞానాదిగుణవద్దివ్యవిగ్రహయోగస్యాపిఅనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థంపుణ్డరీకాక్షమప్రాకృతవపురితిదిశ్యతే. తత్ర *సయశ్చాయంపురుషఇతివిజ్ఞానమయాదనన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః- *యశ్చాసావాదిత్యఇతివిగ్రహాతిదేశః. కించ- ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం *అథాతోఽనుప్రశ్నాఇతిప్రశ్నాఉపక్షిప్తాః. పూర్వప్రతిపాదనస్యబుభుత్సాహేతుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. *ఉతావిద్వానితి. ఉత- విద్వానితిపదం. *నిపాతస్యేతిఛాన్దసోదీర్ఘః- *అథాసపత్నానివత్. అవిద్వానితిపదేసతిహ్యుద్యాత్తత్వంస్యాత్- *తత్పురుషేతుల్యార్థేత్యాదిస్మరణాత్-*అవిద్వాన్ప్రతిగృహ్ణాతీతివత్. అన్తోదాత్తంచేదంపదం-తస్మాద్విద్వానితిపదం. కశ్చన- అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థమనవచ్ఛిన్నంచబ్రహ్మోపాసీనోవిద్వాన్కిమతఃప్రేత్యఅముంలోకం-*పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తంలోకంగచ్ఛతీత్యేకఃప్రశ్నః.ఉతగత్యనపేక్షమిహైవబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధఃప్రశ్నః. *ఆహోవిద్వానితి. సమశ్నుతాఇతిభోక్తృత్వంవివక్షితం. కశ్చిత్ - అహంగ్రహేణోపాసీనోఽపివిద్వానముంలోకంగత్వాకింసమశ్నుతే- భోగ్యభూతంబ్రహ్మానుభవతీత్యేకఃప్రశ్నః. ఉతబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధఃప్రశ్నః. ఏవంశాస్త్రత్రైవిధ్యమూలాఃగతివిశేషస్వరూపభేదభావాభావవిషయాఃప్రశ్నాఃబహువచనవివక్షితాః. ఏతాన్ప్రతివక్తుంజగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవవిలక్షణస్యబ్రహ్మణఃప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయ *సోఽకామయతేత్యాదినాజగత్కారణత్వాదికంనిరతిశయానన్దపర్యన్తంమహిమానముక్త్వా *సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యంవదతి - సన్నికృష్టహృదయస్థంవావిప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థంవాపూర్వోక్తం సత్యత్వాదిలక్షణమానన్దాదిగుణకంవా బ్రహ్మోపాసీనఃసర్వోఽపివిద్వానస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికంనిరతిశయానన్దంపరమాత్మానంభోగ్యభూతంభోక్తాసన్ననుభవతీతిప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అతస్సర్వేషాంవిద్యావిశేషనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వంభోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానంచప్రతిపాదయితుంసన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థంసయశ్చాయమిత్యుక్తం- తస్మాదాదిత్యాన్తర్వర్తితయోపాసనమానన్దవల్ల్యాంనవిధిత్సితం. అతఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్రవివక్షితం. ఏవం *భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వాసర్వంప్రోక్తంత్రివిధంబ్రహ్మమేతదిత్యాదీనిసదృశానిశ్రుత్యన్తరాణిచవివక్షితాని- త్రివిధోపాసనస్యాస్ఫుటతరత్వాత్. భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వంకథమిత్యపేక్షాయాంచిదచిదనుప్రవేశాదీశ్వరస్యతత్ప్రకారిత్వమితిత్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థవిశదీకారహేతుత్వాదానన్దవల్లీవాక్యమిహోదాహృతం- అన్యత్త్వభిప్రేతం. *ఇహతద్యోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) *ఆనన్దోఽజరోఽమృతఇతిస్వేనరూపేణానుసన్ధానం *ప్రాణోఽస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానం *మాముపాస్స్వేతిచిద్విశిష్టానుసన్ధానమితిత్రివిధానుసన్ధానమిహోపపద్యతఇత్యర్థః. త్రివిధానుసన్ధానేకత్వేప్యత్రచిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతోక్తిఃకథం- సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానంహిప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాంప్రశమయన్నస్యన్యాయస్యప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వంచనివారయన్విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నంచదర్శయతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) (యత్రేతి) అయంన్యాయో

హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః తదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యం వా దృశ్యతే- తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్. సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్...............................

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

స ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయః- అపితు ఈదృశసర్వప్రకరణవిషయ ఇతి భావః. సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టోపాసనం హి విహితత్వాత్ స్వీక్రియతే విధేరర్థాయత్తార్థం- తథాచిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనం విహితం చేత్ తత్ర తత్ర చిదచిద్విశేషాన్తర్యామిత్వమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి). హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితిపదేన పరమాత్మశబ్దేనచ *పరమాత్మావ్యవస్థితః స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్ర ఇతి శ్రుతిస్మర్యతే- అనన్యపరేణ నారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యో నారాయణ ఏవేతి నిర్ణీతత్వాదిన్ద్రాద్యుపాసనేఽపి తదన్తర్యామీ నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి భావః. పాశుపతాధికరణే చ తథాఽనువదిష్యమాణత్వాత్. పరమాత్మపర్యన్తత్వవివక్షాజ్ఞాపకం ద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణేతి) పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ విశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అత్ర కైశ్చిదేవం వర్ణితం- ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సంకీర్తనం- జీవసంకీర్తనం తు తస్యాపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థం- అన్యథా త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత- తతశ్చ వాక్యభేదస్స్యాదితి. తదయుక్తం-*నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసక్తిః *అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యే నైవ హి విధీయతే- *తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్వేత్యత్ర మామితి జీవవిశిష్టతోక్తా- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా- *ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం- అమృతమితి స్వేనరూపేణావస్థితిః. అత ఏవం విధం పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్య వృత్తికారాభిమతత్వాత్ తదనతిక్రమాయ పక్షైరేవ త్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరం కృతం. తత్ర జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మేణ స్వధర్మేణ చ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం-జీవేశ్వరభేదస్యాన్తఃకరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్, *యస్యాత్మా శరీరం *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి జీవప్రాణయోః పరమాత్మానం ప్రతి శరీరతయా ప్రకారత్వస్య శ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణ త్రైవిధ్యకల్పనాఽయోగాచ్చ.—— అన్యే త్వేవముపాసాత్రైవిధ్యే సవాక్యైకత్వమాహుః- ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మోపాస్యః. తత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో మనోమయః. జీవశరీరో వాఙ్మయః- వాక్ప్రవృత్తిశబ్దపరిణామశక్తియోగాత్ పరమాకాశవిషయః-అతో వాఙ్మయ ఆకాశశరీరః. ఆకాశశరీరత్వం చ జీవశరీరత్వపర్యన్తం- *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరితి హృదయాకాశమధ్యే అగ్నిశబ్దేన జాఠరాగ్నిం పరమాత్మజ్వాలయా సంస్పృష్టం జీవమభిధాయ *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి ఆమ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నం- మనోమయాదివ్యూహానాం ప్రామాణికత్వస్యపూర్వమేవ దర్శితత్వాత్. కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహాసత్ప్రియమణప్రభ్యవ్యవహారాభ్యాం స్థాన ప్రమాణేన చ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనే నేశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య ఘుటశబ్దస్యోదకాహరణశక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌ న మనోమయప్రాణమయవాచకౌ. యది ప్రసిద్ధమనో వాక్ప్రాణావిలక్షార్థభూతౌ వివక్షితౌ- తర్హ్యస్మిన్ప్రకరణే చక్షుః శ్రోత్రాదీనామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాంచ పరమాత్మమయత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వం జీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తం- *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరిత్యగ్నిశబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్. * తత్ర యస్సం శ్రితో నిత్యం స్థాల్యాపగ్నిరివార్పితః। ఆత్మానం తం విజానీయాదితిస్మృతివచనం తు న జీవస్య శ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం- కింతు స్థానసాదృశ్యాత్ తత్రాత్మసమర్పకం. వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం భవత్ప్రక్రియయా విరుద్ధం చ- ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్ అన్తర్యామిణో జీవశరీరకత్వశ్రవణాచ్చ. *యస్యాత్మా శరీరం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి హి శ్రూయతే. తమోఽధిష్ఠాతృతయాఽభ్యుపగతస్య వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం శ్రుతివిరుద్ధం చ - *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సమాన ప్రకరణే నారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వశ్రవణాత్. ధర్మైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితి చేన్న- సర్వేషాం వ్యూహానాం సర్వధర్మసంభవేన వ్యూహత్రయతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థోపన్యాసానుపపత్తేః. అతో యథోక్త ఏవోపాసాత్రైవిధ్యమితి సిద్ధం. ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే-ద్వితీయపాదః-సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షో, ఽవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేఽపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరూహ్యత ఇత్యబ్రూమ. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేక్షణాద్యన్వయాదానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఏవేత్యప్యపీపదామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్దవిపశ్చిత్త్వనిఖిల

(ప్రథమే పాదే ఇత్యాది) కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణం. ఉచ్యతే- పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. కిమర్థమనుయాయిత్వకథనం. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం. సఙ్గతిః కుతః. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్- పాదభేదోఽప్యర్థభేదాత్- తత్క్రమశ్చ సఙ్గతివిశేషాత్. తత్ర కిం ప్రమాణం. సమ్ప్రదాయక్రమః. కిం చ- అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కా చార్థాత్ పరిహృతా భవతి- త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయావిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య. అత ఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే దర్శితేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధం. ప్రథమే పాదే ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే సిద్ధేఽపి పూర్వాధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థోఽప్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః- తద్వదత్రాపీతి. శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాయాశ్చతుస్సూత్ర్యాః కథం ప్రథమపాదే సఙ్గతిః. ఉచ్యతే- తస్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వం- న తు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్య వా అసాధారణత్వాత్ సఙ్గతిః. (ప్రథమే పాదే ఇతి) అధీతవేదః- కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. తావత్యపర్యవసానమాహ (కర్మేతి) తత్రాప్యపర్యవసానే హేతుమాహ (కేవలేతి) తథాపి బ్రహ్మవిచారప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ న జాయతే- సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్త్యభావాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి) తర్హి వేదాన్తవాక్యైరేవాలం- కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యతేతి) నను చతుస్సూత్రీ హి శాస్త్రారమ్భార్థా- తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తం. జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్ తథోక్తిః- న తు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్. యద్వా- జన్మాదిత్రిసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సఙ్గతిరప్యస్తి- చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయత్వాత్ తస్యాః. ప్రథమపాదో హి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వనిరూపణపరః. జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం- కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతా చానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తా- అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి. యద్వా- శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతి పదముత్తరాధికరణత్రయేఽనుషజ్యత ఇతి చతుస్సూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) సూత్రస్యాస్యేతి పదస్య వివక్షితమర్థమాహ అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః. అనన్తవిచిత్రశబ్దో భోక్తృభోగ్యసాధారణః. మహానన్దైకకారణత్వం *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి వాక్యాభిప్రేతం- తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్య హి లక్షణం నిరూపితం- అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తం. యద్వా - *యత్ప్రయన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపర్యన్తత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి. *యేయం ప్రేతే * న ప్రేత్యేతి చాత్యన్తికలయో హి ప్రాయణం శ్రుతం. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానైకత్వాభిప్రాయేణ వా. (శాస్త్రేతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్. (న చేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దౌ ప్రతివిశేషణమన్వితౌ. ఆకాశప్రాణాధికర

చేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజ్జీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చార్థాన్తరభూత ఇతి చ సమర్థితామహి. స చాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ. ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ఽప్యసమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యేన్ద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. తదేవమతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తం. అతః పరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ-తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్తర్భూతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవే●త్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే-స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే-తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది.

ణార్థయోః పృథగనుక్తిర్న్యాయస్యానతిభిన్నత్వాత్ (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణం - తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వం - తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా - పరమకారణస్యాసాధారణం - చిహ్నభూతమిత్యర్థః. ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిర్హ్యుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి. యద్వా-పరమకారణాసాధారణం - తద్ధర్మభూతమమృతత్వం. తత్ప్రాప్తిః-పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః. పాదార్థమాహ (తదేవమితి) పురుషత్వాదస్మదాదివదిత్యాదికుతర్కపరిహారార్థమాహ (అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయం పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః - *మాముపాస్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాక్యైక్యేన సర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదాసఙ్గతార్థ ఇత్యర్థః. నారాయణ ఏవేత్యవధారణాక్షేపేణ ద్వితీయాదిపాదోత్థానమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతః పరమితి) (ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవలమనన్తరపాదేన సంగతిః-అపితు త్రిపాద్యైవేతి భావః. యథా *చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణం, ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయం- తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణమౌత్పత్తికసూత్రే సాధితం-చోదనైవ ప్రమాణమిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితం- తథా జన్మాదిసూత్రేఽపి బ్రహ్మ కారణమేవ, బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయమపి వివక్షితం- జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్. తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః- అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాద ఉక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచిద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తం. (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితం - అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి భావః. పాదత్రయస్యావాన్తరభిదామాహ (తత్రేతి) అస్పష్టేత్యాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తం-అత్ర తు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భిదా. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయోర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తం. (తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థ ఇతి) తత్తత్ప్రతిపాదనం- జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనం. న తల్లిఙ్గప్రతిపాదనం. అస్పష్టస్పష్టస్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన భిన్నాస్త్రయః పాదా ఇత్యర్థః. ప్రథమపాదచరమాధికరణ అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తం- సర్వతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానామవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం పరిహ్రియత ఇతి ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణ ఇత్యవాన్తరసంగతిః.

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ *సర్వం ఖల్విత్యాదేర్ద్వితీయయోజనాయాముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితం *అథ ఖల్విత్యాదికముపాత్తం. ద్వితీయసూత్రే *భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వాత్ అత్ర భారూప ఇత్యన్తముపాత్తం- ఆదిశబ్దేనాన్యత్ గృహీతం. అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే- అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్య స్వీకార్యత్వాత్. నను *స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదికముపాదీయతాం- కిమర్థం * యథా క్రతురస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానం. ఉచ్యతే- * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయేన* స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గత్వం మాభూదితి ఫలసంబన్ధప్రదర్శనార్థం తదుపాదానం. *శాన్త ఉ

అత్ర *సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్యత ఇతి ప్రతీయతే. తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాత్రోపాస్యతయా సమ్బన్ధుం శక్యతే- *శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణశాన్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయోపాత్తత్వాత్. నచ *సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం-స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్, *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తివిపరిణామమాత్రేణోభయాకాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః, ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే *ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవపరపూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి..........................

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్) మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర-వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మ

పాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతస్యైవోపాసనాన్తరవిధానమనుపపన్నమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుష ఇతి వాక్యం ఘటకత్వేనోపాత్తం - జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వాదనేకోపాసనవిధానం యుక్తమితి భావః. అత్ర వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః *సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్టమితి బుద్ధ్వా *సక్రతుమిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్త ఉక్తః - ఇహ తు విషయైక్యే స్థిత ఏవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ పశ్చాదభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాత్రన్తరోక్తదిశా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపవర్ణ్యేతే. నస్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితం-పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గభూతక్రతువిధిపరత్వాదస్య వాక్యస్య. తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి నిశ్చయాన్న విచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్, *సక్రతుమితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాశ్రయణే తస్యానావిర్భూతగుణాష్టకస్య సత్యసంకల్పత్వాదేరఘటమానత్వాచ్చ పాశ్చాత్యవిద్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయే సతి తద్విశేషనిశ్చయాభావాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వమిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతి పదేన *తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి *యథా క్రతురస్మిఀల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యనయోర్వాక్యయోరైకార్థ్యాత్ *క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర క్రతుశబ్దశ్చోపాసనపర ఇతి తదుపాస్యే మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతి భావః. (తత్రేతి) *సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో మనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిం ముఖ్యాః-ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి- ఉత పరమాత్మనోపి ఘటత ఇతి. తదర్థం *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి కిం మన ఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః - ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇతి. యదా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనామముఖ్యత్వేన *సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేః పరస్మిన్సమ్భవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (కుత ఇత్యాదినా) నను కథమస్య పాదస్యాస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వం - మనోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గభూతస్యోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాదిత్యుక్తం. నను *సర్వం ఖల్వితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ *సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః- ఉత *క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచ సర్వమితి) అన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (నచ సక్రతుమితి) (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైకత్వం వివక్షితం. తతశ్చ *ఏష ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనానన్యార్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాఙ్క్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షో న యుక్త ఇతి భావః. ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానాముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ (మనోమయ ఇతి) క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాప్యనన్వయాత్ షష్ఠ్యన్తతయా విభక్తివిపరిణామే కార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః-న తు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా-మనోమయాదిపదస్య *క్రతుం కుర్వీతేత్యస్య చాకాఙ్క్షా. న వక్తుం యుక్తమితి పఞ్చమ్యన్వయః. మనోమయత్వాది చ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నం - అణీయస్త్వం చ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతం-వ్యతిరేకనిర్దేశశ్చ మనోమయత్వాదేః పాశ్చాత్యః - అతో మనోమయత్వాదిస్వారస్యానుగుణమితరన్నేయమిత్యభిప్రాయేణ చోక్తం మనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి)..........................

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహరతి (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషితప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పరమాత్మేత్యుక్తం. సర్వత్రేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతి భావః. హేతుపదం వ్యాచష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి) నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదితి పరైర్వ్యాఖ్యాతం-తస్మాత్తేన వ్యాఖ్యానేన సత్యపి తద్విహాయ కథం యుక్త్య

ణః- యథా*మనోమయః ప్రాణశరీర నేతా *సఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశః తస్మిన్నయంపురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః *హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తో యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తి *నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచా మనసాతువిశుద్ధేన- తథా *ప్రాణస్యప్రాణః *అథ ఖలుప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతి *సర్వాణిహవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తిప్రాణమభ్యుజ్జిహతఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం-విశుద్ధేనమనసా గ్రాహ్యత్వం. ప్రాణశరీరత్వం-ప్రాణస్యాప్యాధారత్వంనియన్తృత్వంచ. ఏవంచసతి *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతిబ్రహ్మశబ్దోఽపిముఖ్యఏవభవతి. *అప్రాణోహ్యమనాఇతిమనఆయత్తంజ్ఞానం, ప్రాణాయత్తాంస్థితిం, చబ్రహ్మణోనిషేధతి. ……………………………

అథవా *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతేత్యత్రైవోపాసనంవిధీయతే-సర్వాత్మకంబ్రహ్మ శాన్తస్సన్నుపాసీతేతి. *సక్రతుంకుర్వీతేతితస్యైవగుణోపాదానార్థోఽనువాదః. ఉపాదేయాశ్చగుణామనోమయత్వాదయః. అతస్సర్వాత్మకంబ్రహ్మమనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతివాక్యార్థః. తత్రసన్దేహః కిమిహబ్రహ్మశబ్దేనప్రత్యగాత్మానిర్దిశ్యతే-ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః.

న్తరోక్తిః. ఉచ్యతే- పూర్వవాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థబ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్యచపూర్వపక్షిణోక్తత్వాన్నతథోత్తరంవక్తుంయుక్తమితి భావః. మనస్సామాన్యేనసంబన్ధసామాన్యపరంవాక్యమాహ (మనోమయః ప్రాణశరీరనేతేతి) *అమృతోహిరణ్మయఇతిపరమాత్మపరత్వనైశద్యాయోపాత్తం. మనస్సామాన్యేనసంబన్ధవిశేషపరంవాక్యమాహ (హృదామనీషేతి) హృదితిభక్తిరుచ్యతే- మనీషేతిధృతిః- *నసంధృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనమితిపూర్వార్ధమేకరూపంపఠిత్వా *భక్త్యాచధృత్యాచసమాహితాత్మాజ్ఞానస్వరూపంపరిపశ్యతీహేతిమహాభారతఉక్తత్వాత్. అభిక్లృప్తః- గ్రాహ్యః. మనోవిశేషేణసంబన్ధవిశేషవాచివాక్యమాహ (నచక్షుషేతి) ప్రాణశరీరత్వేశ్రుతిమాహ (తథేతి) ప్రాణస్యప్రాణః - ఆధారః. *సర్వాణీత్యాదివాక్యేప్రాణశబ్దస్యయౌగికవృత్త్యాపరమాత్మపరత్వంప్రాగుక్తం- ఇదానీమపర్యవసానవృత్త్యాపిపరమాత్మపరత్వేనతద్వాక్యముపాత్తం - వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపిపరమాత్మపరత్వంయుక్తమితిభావః. అత్రవాక్యజాతేప్రతిపన్నంమనోమయాదిశబ్దార్థమాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్యగ్రాహకలక్షణసంబన్ధవిశేషాభిప్రాయేణమనోమయఇత్యుక్తమిత్యర్థః. ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి)——మనోవికారోమనోమయః- సర్వవికారాణాంబ్రహ్మాధిష్ఠానత్వాత్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితికైశ్చిదుక్తం. తదాహిమనోవికారాస్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయోబ్రహ్మేత్యుక్తంస్యాత్- తదయుక్తం - సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణాముపాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ. ఉక్తంహి *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతి- అతోహేయగుణాపత్తిరేవఫలంస్యాత్. ప్రాణప్రేర్యంశరీరమస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేనప్రాణసంబన్ధ్యభిధానంక్లిష్టంస్యాత్. ప్రాణశ్చశరీరంచాస్యేతిసమాసోనఘటతే. ప్రాణశ్శరీరేయస్యేతివ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చక్లిష్టః. అతోయథోక్తఏవార్థఇత్యభిప్రాయః.—— ఉపసంహారస్వారస్యమాహ (ఏవంచేతి) మనఃప్రభృతినిషేధవాక్యార్థముక్త్వాఽవిరుద్ధమాహ (అప్రాణఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియన్తృనియామ్యత్వాదిరూపసంబన్ధవిశేషోవిధేయః- ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషోనిషేధ్యఇత్యభిప్రాయః. ……………………………………

అథస్వాభిమతార్థయోజనాంకర్తుమారభతే (అథవేతి) పూర్వస్యాంయోజనాయాంసూత్రేప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాధ్యాహార్యత్వాత్, ఉపక్రమోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వప్రతీతిస్వారస్యేనభిన్నవిషయత్వప్రతీతిపూర్వకపూర్వపక్షానుదయేనాధికరణానారమ్భాత్, శ్రవణమననాభ్యామేవనిష్పాద్యాయాశ్శాన్తేరుపాసననిష్పాదకత్వస్య *ఏవంవిచ్ఛాన్తఇతిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్, దన్యత్రాపిశాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్, శాన్తశబ్దస్యశాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాత్, వృత్త్యనురోధాచ్చేయమేవయోజనాసముచితేతిభావః. (అత్రైవోపాసనంవిధీయతఇతి) అత్రశాన్త్యుపాయోపాసనం- ఉత్తరత్రమోక్షోపాయోపాసనమితినాయమర్థః- అపిత్వత్రైవమోక్షార్థోపాసనంవిధీయతఇత్యర్థః. శాన్తశబ్దార్థంస్వరసతోవదన్వాక్యార్థమాహ (సర్వాత్మకమితి) నత్వాశంసాయాంక్తఇహవిహితోయమితిభావః. తర్హి *సక్రతుంకుర్వీతేతికిముచ్యతఇత్యత్రాహ (సక్రతుమితి) కేపునర్విధేయాగుణాఇత్యత్రాహ(ఉపాదేయాశ్చేతి)ఉపాదేయాః- విధేయాః. యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతీతిహోమేవిహితే *దధ్నాజుహోతీత్యత్రదధ్నోహోమసాధనత్వమాత్రంవిధేయం-జుహోతీత్యనువాదః-తద్వదితి. నన్వుపాసనవిధేరుత్పత్తిశిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధాన్మనోమయత్వాదీనాంనోపాస్యాకారత్వమితిచేన్న- సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్. తజ్జత్వతల్లత్వతదనత్వైస్సర్వమిదంబ్రహ్మఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ ఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వంనివారయతి- నహ్యుపాసీతఖల్వితిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే. వాక్యార్థమాహ (అతఇతి). ఏవమేకవిషయత్వమఙ్గీకృత్యైవపూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌదర్శయితుంసంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర - ఏకవిషయత్వేసిద్ధే. కిమత్రోపాస్యతయానిర్దిష్టోజీవః- ఉతపరమాత్మేతివిశయః. తదర్థంకింబ్రహ్మశబ్దోజీవపరః- ఉతపరమాత్మపరః. తదర్థంచబ్రహ్మశబ్దకర్మకర్తృవ్యపదేశాదయోముఖ్యాః-ఉతనేతి. తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశఃకింముఖ్యత్వవిరోధి- ఉతన. తదర్థమణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోఃకింస్వాభావికంకిమౌపాధికమితి. యదా ఒణీయస్త్వం

సర్వశబ్దనిర్దిష్టంహి బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్-బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికోవిద్యతఏవ- పరస్యతుబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేరపహతపాప్మనోనిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్యసమస్తహేయాకరసర్వభావోనోపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మన్యపిక్వచిత్క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దఃప్రయుజ్యతే.అతఏవపరమాత్మాపరంబ్రహ్మేతిపరమేశ్వరస్యక్వచిత్సవిశేషణోనిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనశ్చనిస్సర్గోపాధేర్బృహత్త్వంచవిద్యతే - *సచానన్త్యాయకల్పతఇతిశ్రుతేః. అవిముక్తస్యైవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం *తజ్జలానితిహేతునిర్దేశోప్యుపపద్యతే. తదయమర్థః - అయంజీవాత్మాస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వేనబ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయాదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠతఇతి........

అత్రప్రతివిధీయతే (సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్) సర్వత్ర - *సర్వంఖల్విదమితినిర్దిష్టేసర్వస్మిఞ్జగతిబ్రహ్మశబ్దేనతదాత్మతయావిధీయమానంపరంబ్రహ్మైవ-నప్రత్యగాత్మా. కుతః. (ప్రసిద్ధోపదేశాత్)తజ్జలానితిహేతుతస్సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతిప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. బ్రహ్మణోజాతత్వాద్బ్రహ్మణిలీనత్వాద్బ్రహ్మణ్యనజీవనత్వాచ్చహేతోర్బ్రహ్మాత్మకంసర్వంఖల్విదంజగదిత్యుక్తేయస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయావేదాన్తేషుప్రసిద్ధాస్తదేవాత్రబ్రహ్మేతిప్రతీయతే. తచ్చపరమేవబ్రహ్మ-తథాహి-*యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తేయేనజాతానిజీవన్తియత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తితద్విజిజ్ఞాసస్వతద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య*ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్త ఇత్యాదినాపూర్వానువాకప్రతిపాదితానవధికాతిశయానన్దయోగినోవిపశ్చితఃపరస్మాద్బ్రహ్మణఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయానిర్దిశ్యన్తే - తథా-*సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికరణాధిపస్యజీవస్యాధిపఃపరంబ్రహ్మైవకారణంవ్యపదిశ్యతే-ఏవంసర్వత్రపరస్యైవబ్రహ్మణఃకారణత్వంప్రసిద్ధం.అతఃపరబ్రహ్మణోజాతత్వాత్తస్మిన్ప్రలీనత్వాత్తేనప్రాణనాత్తదాత్మకతయాతాదాత్మ్యముపపన్నం.

స్వాభావికం, జ్యాయస్త్వమన్యథాసిద్ధం,- తదాఽణీయస్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వేన బ్రహ్మశబ్దస్యజీవపరత్వాదుపాస్యతయానిర్దిష్టోజీవఇతిపూర్వపక్షస్థితిః. యదాఽణీయస్త్వమౌపాధికం, జ్యాయస్త్వంస్వాభావికం,- తదాఽణీయస్త్వవ్యపదేశస్యబ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వాభావేన బ్రహ్మశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వే నాత్రోపాస్యతయానిర్దిష్టఃపరమాత్మేతిసిద్ధాన్తఇతిఫలితభావః. హేతుంవివృణోతి (సర్వశబ్దేతి) తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంజీవస్యసామానాధికరణ్యోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మాదీతి) బ్రహ్మాదిభావః- చతుర్ముఖాదిభావః. (అనాదీతి) అహితకర్మోత్పాదనహేతురవిద్యా- తద్ధేతుఃకర్మేతిబీజాఙ్కురాదిన్యాయాదనాదిః. తస్యైవేత్యవధారణసూచితాంపరస్యసర్వభావానుపపత్తింవివృణోతి (పరస్యేతి) సర్వజ్ఞత్వాద్ధేయం జానాతి - సర్వశక్తిత్వాన్నివారయితుంశక్నోతి - నచజ్ఞానశక్త్యోస్సంకోచః - అవిద్యామూలకర్మవిరహాత్ - అతోనసర్వభావస్సంభవతీతిభావః. బ్రహ్మశబ్దఃకథమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగితి) తదుపపాదయతి (అతఏవేతి) పరమాత్మేతిదృష్టాన్తతయోక్తం- యథా ఆత్మశబ్దోజీవేశ్వరసాధారణఃతద్వత్ బ్రహ్మశబ్దఇతిభావః. త్రిపాద్యాంపరబ్రహ్మాభ్యుపగమేనవాక్యశేషవిచారపరత్వాదత్ర పూర్వపక్షిణఃపరమేశ్వరాభ్యుపగమవాదఉపపన్నః. ఆత్మశబ్దస్యసాధారణ్యంయుక్తం - ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్ - ఆప్నోతీతిహితద్వ్యుత్పత్తిః - జగద్దేహంవ్యాప్నోతీతి- ఏవముభయసాధారణంబ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తంవక్తవ్యమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి) కథంజన్మాదికారణత్వంహేతుతయోచ్యతే - హేతునిర్దేశోహిపూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్షః - ప్రసిద్ధిశ్చపరమాత్మవిషయేత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిదుషఇతి) జన్మాదిహేతుత్వంబద్ధస్య - బ్రహ్మత్వంతుశుద్ధస్య. తస్యసర్వశబ్దసామానాధికరణ్యంకథంఘటతఇత్యత్రాహ (తదయమర్థఇతి) ....

సిద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి)యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యన్తశ్శబ్దః ప్రతిజ్ఞాపరః - ఏవంసర్వత్రేతిసూత్రపదం ప్రతిజ్ఞాపరమిత్యాహ (సర్వత్రేతి) తదేవపదంవ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్రేతిపదంనవాచకవేదాన్తపరం - అపితువాచ్యజగత్పరమిత్యర్థః. నాశబ్దమితివానేతరఇతివాఅస్య ఇతివాపూర్వపాదాదనువర్తతే-అతఃపర్యవసానలబ్ధం ప్రతిజ్ఞాపదంపరం బ్రహ్మైవేతి. *నశారీరఇత్యత్రవక్ష్యమాణమనుసంధాయాహ (నప్రత్యగాత్మేతి) ప్రసిద్ధోపదేశాదితిపదంవ్యాచష్టే (తజ్జేతి) జగజ్జన్మస్థితిలయానాంతత్కృతతాదాత్మ్యస్యచప్రసిద్ధత్వేనోపదేశాదిత్యర్థః. ఇతిశబ్దేనహేతుతయోక్తత్వాజ్జన్మాదీనాంప్రసిద్ధత్వం. ప్రమాణసిద్ధస్యైవహిహేతుతా. తత్కృతతాదాత్మ్యస్యప్రసిద్ధత్వం- ఖలునాసిద్ధం. తత్స్పష్టయతి (బ్రహ్మణఇతి) కారణత్వనిబన్ధనతాదాత్మ్యస్యచాత్రప్రసిద్ధత్వేనోపదేశఃఫలితః. ప్రసిద్ధత్వమస్తు- తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రసిద్ధిందర్శయతి (తథాహీతి) *యతోవాఇమానీతివాక్యస్యజీవవిషయత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆనన్దోబ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దస్యానన్దమయపరత్వవ్యక్తీకరణాయాహ (పూర్వానువాకేతి) వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి) వాక్యాన్తరాణామప్యుక్తార్థపరత్వాత్తేష్వపితత్ప్రసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యన్తరేష్వపిజన్మాదిహేతుత్వకృతతాదాత్మ్యమపృథక్సిద్ధమిత్యాహ (అతఇతి) (తదాత్మకతయాతాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకతయేతిశ్రుత్యన్తరవిషయం- తజ్జత్వతదనత్వతల్లత్వైఃశ్రుత్యన్తరేషుతదాత్మకత్వేనోపపాదనాదిహప్రతిపన్నమపితాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థః. చిదచిద్విలక్షణస్య కథంతాదాత్మ్యోపపత్తిరిత్యత్రాహ

అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తోభూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వముపపాద్య తస్యోపాసనముపదిశతి- పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం. ఏవమ్భూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే- ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసక్తాత్ - ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి- తదసత్ - జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసమ్భవాత్ . ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తం న సమ్భవతీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం స ఏవ కారణమిత్యపి న సాధీయః - తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్ . అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః. ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్యన్తే- యథాహ వృత్తికారః *సర్వం ఖల్విదం సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి. ....

———

౨॥ సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోऽవాక్యనాదర ఇతి. మనోమయః పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః. వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే- మలినమనోభిర్మలినానామేవ గ్రాహ్యత్వాత్ . ప్రాణశరీరః-జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణో యస్య శరీరం-ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. భారూపః-

---

(అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయ సర్వశరీరమిత్యుక్తం. అకృత్యధికరణన్యాయేన ప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ- *సర్వం ఖల్విత్యాదిశ్రుతిరేవ. ఉపపాద్య- *తజ్జలానితి యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మభావేన చోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణ కృతస్య ప్రాణనస్య శరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేన చ తథోపపాదితం భవతి. స్థితిదశాయాం హి శరీరాత్మభావః- ప్రళయావస్థాయాం తు *ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వభేదశూన్యత్వాన్న శరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరం బ్రహ్మ హీతి) స్థితౌ శరీరాత్మభావోపపాదనాదుభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వమర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరైః కణ్ఠోక్తం చేత్యభిప్రాయః. సర్వదా విశిష్టం చేత్ కార్యకారణావస్థయోః కో భేద ఇతి శఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయేత్యుక్తం. తత్కిముభయలిఙ్గకత్వస్యేత్యత్రాహ (ఏవంభూతేతి) జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్తమనూద్య దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితి బహువ్రీహిః- కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వమనూద్య దూషయతి (జీవకర్మేతి) (తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీతి) న హి కర్మ జగతః కర్తృరూపనిమిత్తముపాదానం చ- ఉభయమీశ్వర ఏవ- కర్మ తు కేవలం వైషమ్యహేతుః- యథా ఘటాదినిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపి భోక్తృకర్మణాం న కర్తృత్వముపాదానత్వం వా-కులాలమృత్పిణ్డయోరేవ హి తదుభయం. న చ *తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య [illegible] అతో న జీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వమాహ (ఇమమేవేతి) *సర్వం ఖల్విత్యాదివాక్యేన సర్వాత్మతయోక్తం బ్రహ్మ ఈశః- పరమాత్మేత్యర్థః.............

౨॥ సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ వివక్షితత్వం- వక్తుమిచ్ఛావిషయత్వం. అపౌరుషేయవాక్యప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛాపూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితి శఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణా ఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వాద్వివక్షితశబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. *సర్వం ఖల్వితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతం. నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సామాన్యం మనోమయశబ్దం విశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయ ఇతి) (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్య భావః. తచ్చ *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుత్యానుగుణ్యాత్. తద్వివృణోతి (వివేకేతి) ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకం- అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గకత్వసిద్ధిరితి భావః. ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి- ముక్తం స్వాతన్త్ర్యేణ గృహ్యత ఇతి చేత్ మనోऽశుద్ధం- బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి) ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి) శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి) (భారూప ఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థస్స్వతిక్లిష్టః- రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ- భాశబ్దో హి దీప్తిపరః. దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *రుక్మవర్ణమిత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇ

భాస్వరరూపః. అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేననిరతిశయదీప్తియుక్తఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః- అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా-ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూతఇతివా ఆకాశాత్మా. స్వయంచప్రకాశతే అన్యానపిప్రకాశయతీతివా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా - క్రియతఇతికర్మ. సర్వంజగద్యస్యకర్మఅసౌసర్వకర్మా. సర్వావాక్రియాయస్యాసౌసర్వకర్మా. సర్వకామః - కామ్యన్తఇతికామాః - భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తేపరిశుద్ధాఃసర్వవిధాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వగన్ధః- సర్వరసః- *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినాప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వాసాధారణా నిరవద్యానిరతిశయాఃకల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధాగన్ధరసాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః- ఉక్తంరసపర్యన్తంసర్వమిదంకల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్తఇతి భుక్తాబ్రాహ్మణాఇతివత్కర్తరి క్తఃప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః-ఉక్తిః. సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహ-అనాదరఇతి- అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. అతఏవఅవాకీ-అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంనిఖిలంజగత్తృణీకృత్యజోషమాసీనఇత్యర్థః. తఏతేవివక్షితాగుణాఃపరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ....

3॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥ తమిమంగుణసాగరంపర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్యశరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్యజీవస్యప్రస్తుతగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోపినోపపద్యతఇతినాస్మిన్ప్రకరణేశారీరపరిగ్రహాశఙ్కా-జాయతఇత్యర్థః. ....

త్యభిప్రాయేణాహ (భాస్వరరూపఇతి) తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి) (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపఇతి) సూక్ష్మత్వం- వ్యాప్త్యర్హత్వం. స్వచ్ఛత్వం- నిర్మలత్వం. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన *ఆకాశఏవతదోతంచప్రోతంచేతివాక్యంస్మారితం- *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దఃప్రకృతివాచీతిభావః. అన్యానపిప్రకాశయతి- స్వస్మైప్రకాశయతీత్యర్థః. (సర్వావాక్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాంసద్వారకకర్తాఽసౌ. యద్వా-సర్వవైదికక్రియా-ఆరాధనంయస్యససర్వక్రియఇత్యర్థః. ఇచ్ఛాబాహుళ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వకామపదంవ్యాచష్టే (కామ్యన్తఇతి) భోగ్యభోగోపకరణాదీనాంప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తేపరిశుద్ధాఇతి) అప్రాకృతాఇత్యర్థః. సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. (సర్వగన్ధఇత్యాది)రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపితుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థఆదిశబ్దః. గన్ధరసాదీనామవ్యవధానేనస్వరూపాన్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వేనతి ప్రాకృతానాంపృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాంహేయత్వేనకల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్ *భారూపఇతిదివ్యవిగ్రహస్యప్రకృతత్వాచ్చాప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివిధిరిత్యర్థః. *తంబ్రహ్మగన్ధఃప్రవిశతిబ్రహ్మరసఃప్రవిశతీతి ముక్తాత్మనిసామ్యాపన్నే బ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశశ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః. (సర్వమిదమితి) జగతోపిసర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరంతద్వ్యాఖ్యాతం. *అభ్యాత్తఇత్యత్రస్వీకరణరూపగుణవిధిః. ననునాయమాదికర్మణిక్తః-గుణగణాదానస్యనిత్యత్వాత్. నచాభ్యాదదాతిర్గత్యర్థః- స్వీకరణార్థత్వాత్. నాప్యకర్మకః- సర్వమిదమితిశ్రవణాత్. నచశిష్టాదిష్వన్యతమః-అపఠితత్వాత్. తత్కథంకర్తరిక్తః-*తయోరేవకృత్యక్తఖలర్థా ఇతిభావకర్మణోరేవహితత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తాఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాద్వ్యాకరణశాస్త్రస్య- యథాప్రయోగమనుశాసనంకార్యం - నతుయథానుశాసనంప్రయోగాన్యథాకరణమితిభావః. యేతుభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్రమత్వర్థీయాకారప్రశ్లేషమిచ్ఛన్తి- తేషాంభుక్తశబ్దస్యార్శాదిగణాన్తర్భావకల్పనం, అకారప్రశ్లేషణమితితత్రగౌరవంపశ్యతోక్తంకర్తరీతి. కర్త్రర్థతయాప్రయోగఏవహిభుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తం - తేనైవకర్త్రర్థత్వంక్తప్రత్యయస్యకల్ప్యతాం- కిమశ్రూయమాణాకారప్రశ్లేషేణేతిభావః. యద్వా-కర్తరిప్రతీతిః ప్రతిపత్తిః. సాయథాభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్రప్రతిపాద్యతే- నిరూప్యతే- ఏవమత్రాపినిర్వోఢవ్యేత్యర్థః. (సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః- ఉక్తిః. అవాకః- తదభావః. అవాకోఽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః. యద్వా-వాకీనభవతీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహ- కుతఇత్యత్రహేత్వర్థః. అవాకత్వంవాక్సామర్థ్యాభావాదితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదరఇతిపదమితిభావః. తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి) అవాకిత్వస్యతత్ఫలతామాహ (అతఏవేతి) నిషేధ్యావాకోహేయరూపఇతిదర్శయతి (అజల్పాకఇతి) సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపోనిషేధ్యః- నతువాక్సామర్థ్యవిరహఇత్యర్థః. పదద్వయప్రతిపాద్యోయమేకోగుణఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తఏతఇతి) ....

ఏవమన్వయఉక్తః. కథంపరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః-ముక్తేపిహ్యేతేగుణాః
శ్శఙ్కనీయాఇత్యపేక్షాయాంపూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్థైర్యాయవ్యతిరేకమాహ.

3॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥ శారీరశబ్దేనముక్తావస్థస్యాపిక్రోడీకారోపపాదకోయోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తునేతరఇతివక్తవ్యేపిముక్తావస్థజీవస్యప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థంశారీరశబ్దనిర్దేశఇతిభావః. బద్ధోపాదానందృష్టాన్తతయా- యథానిగ్రాహ్యస్యనిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః- తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిఃప్రతిగుణమను

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే - ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః - ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే. ....

———

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి శారీరష్షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః - ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్దవిశేషశ్శ్రూయతే జీవపరయోః - యథా * వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతణ్డులో వైవమయమన్తరాత్మన్పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమితి. అత్ర * అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేన శారీరో నిర్దిశ్యతే - * పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమయోపాస్యః - అతః పర ఏవోపాస్యః..........................

———

సన్దేహ్యా. పర్యాలోచయతాం శఙ్కా న జాయత ఇత్యన్వయః. నను క్తపరిగ్రహశఙ్కాహేత్వన్యథాసిద్ధిః - కిం తు హేత్వసిద్ధిరేవేతి - తుశబ్దాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతోక్తం శారీరపరిగ్రహశఙ్కా న జాయత ఇతి.——— * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పరైః - జీవపరయోరైక్యాజ్జీవధర్మైః పరస్య విశిష్టత్వానుసన్ధానోపపత్తిశ్చేత్ - తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాస్సత్యసంకల్పత్వాదయోపి జీవ ఉపపద్యన్త ఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రం. ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే - యథా సర్పగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానం. న చాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే - యథా రజ్జుత్వేన సర్పః. అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తం - న తు పరమాత్మధర్మైస్సత్యసంకల్పత్వాదిభిర్జీవస్య విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం - సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిధర్మప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్. ఇహ చ జీవవ్యావర్తకాస్సత్యసంకల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే - అతోఽత్ర న జీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తం. మనోమయత్వాదిభిస్సత్యసంకల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యత ఇతి చేత్తర్హి వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే. ఉభయవిధగుణానామవివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతివదనుపపత్తేస్తు నేశ్వర ఇతి చ సూత్రం వక్తవ్యం - వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామీశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్. అత ఈశ్వరధర్మేషు తాత్పర్యమవగమ్యతే - అతస్తేషు ప్రతీయమానేషు రజ్జౌ భీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నం. మనోమయత్వాదికం న జీవాసాధారణమితి చేత్. కిం మనోమయాదిపదైర్మనః ప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితం - ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికం. ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభావాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవరూపన్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్. కిం చ - నిత్యస్య జీవస్య పరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయః సుతరామిహ న సంగచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తః సూత్రార్థోఽనుపపన్నః. ....

———

అథ పరమసాధ్యహేతుమాహ.

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ అభిసమ్భవితా - ప్రాప్తా. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదస్సూత్రవివక్షితః. తత్ కిం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రాప్యప్రాప్తారావేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకాజ్జీవాద్విలక్షణమిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వమితి చేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః. (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితి సర్వశబ్దో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్త్వభిప్రాయః. ....

———

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థమేకస్యామేవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః. (ఏవం సమానప్రకరణ ఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయామిత్యర్థః. సూత్రపదశక్తేస్సఙ్కోచకాభావాత్ సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాస్య త్ర దృష్టత్వాచ్ఛ చ్ఛాన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయమిదం సూత్రమితి భావః. (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ - అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర హిరణ్మయశబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చ సిద్ధం. ఉదాహృతవాక్యే శబ్దవిశేషం దర్శయతి (అత్రేతి) (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ * నఙి సంబుద్ధ్యోరితి నఙ్సంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహ సంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ * ఆత్మన్నేవాత్మానం పశ్యన్ సర్వాణి భూతానీతివత్ లుప్తసప్తమీకోఽయం నిర్దేశ ఇతి భావః. ఏవం స్వప్రకరణే షష్ఠీప్రథమాత్మకః, సమానప్రకరణే సప్తమీప్రథమాత్మకశ్శబ్దవిశేషో వివక్షితః. ....

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ ఇతశ్చ శారీరాదన్యః- *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ* యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమం *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛేతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి. ....

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వం. (తద్వ్యపదేశః) అల్పత్వవ్యపదేశః. *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్, *అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా ఇత్యాదినాఽణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశా,

---

హృదయస్థస్యేశ్వరత్వముపబృంహణేన విశదయితుమాహ.

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి హృదయశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపనార్థమాహ (సర్వస్యేతి) ఉపాస్యత్వజ్ఞాపనార్థం తదనన్తరవాక్యమాహ (యో మామితి) హృత్స్థస్యేశ్వరత్వకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (ఈశ్వర ఇతి) *తమేవ శరణం గచ్ఛేత్యుపాదానం హృదయస్థస్య భజనప్రదర్శనార్థం. సర్వస్యేతి- సర్వశబ్దో జీవవిషయః - పరాధీనస్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్. పురుషోత్తమశబ్దవాచ్యస్య జీవవైలక్షణ్యం తత్రైవోక్తం. సర్వభూతశబ్దోఽపి జీవవిషయః- భ్రాన్త్యాశ్రయత్వాద్దేహాఖ్యయన్త్రారూఢత్వాచ్చ. అత్ర చశబ్దోఽవాన్తరశఙ్కాపరిహారహేతుద్వయసముచ్చయార్థః. అన్వాచయో వా.——అత్ర కేచిత్-కర్మకర్తృవ్యపదేశాదయః ఘటకరకాదికృతగగనభేదాశ్రయజనబాలిశకృతాల్పత్వమహత్త్వాదివ్యవహారా ఇవ కాల్పనికం భేదమాశ్రిత్య * తత్త్వమసీత్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవర్తన్తే-ఐక్యోపదేశగ్రహణానన్తరం సర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః-. యస్య భ్రమః స ఏవ భ్రాన్తిసిద్ధమర్థం వ్యపదిశతి - తస్యైవోపదేశగ్రహణాత్తన్నివృత్తిః. ఏవం సతి జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యా తయోః కర్మకర్తృభావాదికం కో వ్యపదిశతి. కిం జీవః- ఉతేశ్వరః- ఉత వేద ఏవ. తత్రాశ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య దేహాతిరిక్తం జీవమప్యజానతః సత్యసంకల్పత్వాదిలక్షణేశ్వరప్రతీత్యసంభవాన్న తద్భ్రాన్తిమూలత్వం కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య సంభవతి. నాపి శ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య - తస్య జీవేశ్వరభేదభ్రాన్తౌ శ్రుతిరేవ మూలమితి పరమనిశ్శ్రేయసార్థిభిర్వేదాన్తానామనుపాదేయత్వప్రసఙ్గః. స్వనిమిత్తామపి భ్రాన్తిం శ్రుతిస్స్వయమేవైక్యోపదేశేన నివర్తయతీతి చేత్ - తథాపి *ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయాదనుపాదేయత్వమేవ స్యాత్. కర్మకర్తృభావాదివ్యపదేశస్యేశ్వరభ్రాన్తిమూలత్వమపి న ఘటతే- వ్యపదేశవైఘట్యాత్. తథా సతి హి *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి వ్యపదేశో న స్యాత్ - అపి త్వితః ప్రేత్యైరభిసంభావ్యోఽహమిత్యేవ స్యాత్. కిఞ్చ- భ్రమనివృత్త్యర్థమీశ్వరం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం - న హ్యన్యస్య భ్రమే సత్యన్యం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం. తథా చ *తత్త్వమసీత్యుపదేశో న ఘటతే- కిం తు త్వం జీవోఽసీత్యేవ వక్తవ్యం. అతః శ్రుతిషు కర్మకర్తృవ్యపదేశో నేశ్వరభ్రమమూలః. యది వేద ఏవ భ్రాన్తో వ్యపదిశతి - తర్హి వేదస్య తత్త్వోపదేష్టృత్వం న స్యాత్- భ్రాన్తత్వాత్. పశ్చాత్ప్రతిబుద్ధ ఉపదిశతీతి చేత్. తదయుక్తం - స్వస్య భ్రమనివృత్తేరన్యేషాం జీవేశ్వరభ్రమాభావాచ్చోపదేశవైయర్థ్యాత్. అన్యేషాం జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యభావేఽపి జీవబహుత్వభ్రమనివృత్త్యర్థముపదేశః కార్య ఇతి చేత్. న- ఉపదేశవైఘట్యాదేవ. న హి తదానీం *తత్త్వమసీత్యుపదేశో ఘటతే-కిం తు సర్వే జీవాస్స్థ ఇత్యుపదేష్టవ్యం. న చైవముపదేశో వేదాన్తేషు క్వచిదపి దృశ్యతే. న చ *అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాద్యనుసన్ధానదర్శనాత్తన్మూలభూత ఉపదేశః సర్వజీవైకత్వవిషయోఽస్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం-ఏకస్య జీవస్య *సింహ్యా న భూత్వా బహవో మయాఽత్తాః *వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాఽత్తా ఇతివత్ కల్పభేదేనాతీతస్వీయమనుసూర్యాదిజన్మస్మరణపరత్వసంభవాత్తస్య వాక్యస్య. యతశ్శాస్త్రేణ వినా శరీరిణాం జీవేశ్వరవిభాగప్రతీతిర్న సంభవతి-అత ఏవ లోకసిద్ధభేదో నిషేధార్థం శ్రుత్యాఽనూద్యత ఇత్యేతన్నిరస్తం. న చేశ్వరస్యానుమేయత్వసంభవాజ్జీవేశ్వరభేదప్రత్యయస్య లోకసిద్ధత్వసంభవ ఇతి వాచ్యం - తర్కపాదే పురుషానుమానస్య దూషితత్వాత్, అనుమానసంభవేఽపి భారూపత్వ సత్యసంకల్పత్వముక్తప్రాప్యత్వాదీనామనుమాతుమశక్యత్వాచ్చ. కర్మకర్తృవ్యపదేశోఽపి హ్యుపాస్యత్వాదినిబన్ధనః. తత్తత్ఫలవిశేషార్థినాం కర్మకర్తృసాపేక్షోపాసనసిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదం శ్రుతిః కల్పయతీతి చేత్ *తథా సతి తత్త్వనిరూపణదశాయాం * అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ *అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి జీవవిలక్షణం వస్తు ప్రతిజ్ఞాయ కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. కథముపాసనార్థమపరమార్థభేదవ్యపదేశం విజానన్ సూత్రకారస్తత్త్వార్థహేతుతయా తం బ్రూయాత్. న హ్యతాత్త్వికభేదః ప్రతిజ్ఞాతః - *బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమవిరోధాత్, *సంపత్తేరితి జైమినిః * ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః * ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాదితివజ్జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్యవిషయప్రతిజ్ఞాన్తరాభావాచ్చ. గరుడనరేన్ద్రయోరివ వస్తుతో భిన్నయోః పరావరాత్మనోర్నైక్యోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాశ్రయణౌచిత్యాచ్చ గరుడనరేన్ద్రయోరివ భేదస్య కాల్పనికత్వాశ్రయణమయుక్తం. అతశ్శ్రుతిసూత్రాణాం కాల్పనికభేదవిషయత్వమనుపపన్నం. ....

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ (అల్పాయతనత్వమిత్యాది) అణీయ

చ్ఛన్నాయం పరమాత్మా - అపి తు జీవ ఏవ - *సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్య చారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశా, దితి చేత్. నైతదేవం - పరమాత్మైవ హ్యణీయానిత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవముపాస్యత్వేనేతి యావత్. న పునరణీయస్త్వమేవాస్య స్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయం వ్యపదిశ్యతే - స్వాభావికం మహత్త్వం చాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే *జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇతి. అత ఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః. తథా హి - *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయ * అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ *స క్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య * మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య హృదయేఽణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనార్థమవస్థానముక్త్వా *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యస్సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేత్యేవంభూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జిజీవయిషయాఽస్మద్ధృదయే సన్నిహితమితీదమనుసన్ధానం విధాయ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానం చ విధాయ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవంవిధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయోఽస్తీత్యుపసంహృతం. అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ.

స్వాపేక్షకార్థవ్యపదేశాత్ సాక్షాదణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః. పరమాత్మనస్తు వైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి) నిచాయ్యశబ్దార్థమాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనేతి) *చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఫలరూపదర్శనవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి) తద్వ్యావర్త్యమాహ (న పునరితి) తదుపపాదకం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవద్ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తే ప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాఙ్క్షా భవతి - వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తే ప్రమాణమేవ దర్శితం భవతి - అతోఽధ్యాహారస్య తుల్యత్వేఽపి నిరాకాఙ్క్షయోజనా వరమిత్యభిప్రాయేణ వ్యపదిశ్యత ఇతి పదం పూరకతయాఽధ్యాహృత్య వ్యాఖ్యాతం. వ్యోమవచ్ఛబ్దఫలితం స్వాభావికమితి. (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశే జ్యాయశ్శబ్దనిష్పత్తిః - *జ్య చ వృద్ధస్య చేతి హి సూత్రం. న తు *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి తన్నిష్పత్తిః. వృద్ధిశ్చ పరిమాణాధిక్యమిహ వివక్షితం - న తు కాలాధిక్యం - అత్రాణీయస్త్వప్రతిసమ్బన్ధ్యాకారపరత్వాజ్జ్యాయశ్శబ్దస్య. (అత ఉపాసనార్థమేవేతి) అతః - పృథివ్యాదిభ్యోఽపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మహత్తయాఽవగతస్య వస్తున ఉపాధ్యుక్తిపూర్వకముక్తం పరిమాణమౌపాధికం - అసంభావితోపాధికం పరిమాణం స్వాభావికమితి న్యాయ ఇహాశ్రితో భవతి. అత్ర హి హృదయమల్పత్వోపాధిభూతం శ్రుతం - న తు జ్యాయస్త్వోపాధిశ్శ్రుతః. పృథివ్యాదయస్తదుపాధయ ఇతి నాశఙ్కనీయం - తతోఽపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. న హి తతోఽధికపరిమాణస్య తదుపాధికం భవితుమర్హతి. అణీయస్త్వస్యోపాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేన చోపపాదయతి (తథా హీతి) (సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి) సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయోక్తం - తస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతో లక్షణతో ధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనం చ శాన్తిరూపాధికారివిశేషణసిద్ధిః - భగవదాత్మకత్వే హి శాస్త్రతోఽవగతే రాగద్వేషాద్యభావరూపశమాదినిష్పత్తిస్స్యాత్ - యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకే తాత జగన్నాథే జగన్మయే। పరమాత్మని గోవిన్దే మిత్రామిత్రకథా కుత ఇతి. శాస్త్రజన్యజ్ఞానపూర్వకశమాదినిష్పాద్యమేవోపాసనం శ్రుతం * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి - తస్మాన్నోపాసననిష్పాద్యశ్శమః - కిం తు శమనిష్పాద్యముపాసనం. బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రాదవగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః. సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వవిరోధిత్వం దర్శితం. ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ *అథ ఖల్విత్యాద్యుచ్యతే. (ఉపాసనమనూద్యేతి) యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితహోమః *దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వవిధానార్థం జుహోతిపదేనానూద్యతే - తథేతి భావః. జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన * తజ్జలానిత్యస్యానువాదః. స్వరూపగుణాః - అద్వారకగుణాః. న హి తే ప్రకృతిపురుషద్వారకాః. నిచాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థమాహ (ఏవంభూతమితి) సర్వకర్మత్వాదిగుణానాం ద్విరుక్తిరుపాస్యతయా ప్రాప్యతయా చ. - హృది స్థితేర్ద్విరుక్తిర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థం సాలభ్యానుసన్ధానార్థం చేత్యర్థః. ఏవమత్ర పూర్వత్రోత్తరత్ర చ విభుత్వాభిధానాదర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చ మధ్యగతమల్పత్వమౌపాధికమిత్యయమర్థ ఉక్తో భవతి. ....

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్॥ జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతం చేత్ - తద్వదేవ శరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న - హేతువైశేష్యాత్. నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో న సమ్భవతి-తథాచ శ్రుతిః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్..........................

యది పరమాత్మనో భోక్తృత్వం న స్యాత్, ఏవం తర్హి సర్వత్ర భోక్తృతయా ప్రతీయమానో జీవ ఏవ స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

౯॥ సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవ ఏవ - ఉత పరమాత్మేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్, ...

౮॥ సూ. సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్॥ శరీరాన్తర్వర్తిత్వ-హృదయవర్తిత్వం. వైశేష్యం-విశేషః. భోగప్రసఞ్జనే సుఖగ్రహణం సాంసారికసుఖస్యాదిమధ్యావసానేషు దుఃఖమిశ్రత్వేనాపురుషార్థపక్షనిక్షేపనిబన్ధనం. తథాచ శ్రుతిః-శరీరాన్తర్వర్తిత్వేపి ఫలసంబన్ధాసంబన్ధావాహేత్యర్థః.——అధికరణార్థనిగమనమర్థసిద్ధం. అస్మిన్సూత్రే పరస్మాదన్యస్య జీవస్యానభ్యుపగమే పరస్య కర్మఫలభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇతి చోద్యపరిహర్తృత్వాభిమానేన కైశ్చిదేవముక్తం-ఆత్మాన్తరాభావో యద్యనవగతః-తదా తన్నిబన్ధనచోద్యానుదయః. అవగతత్వే కిం శాస్త్రాదవగమః-ఉతాన్యద్వాక్యాత్. ప్రథమే శాస్త్రసిద్ధాత్మాన్తరాభావవత్ పరస్య భోక్తృత్వాభావోపి శాస్త్రసిద్ధతయా స్వీకార్యః-నహ్యర్ధజరతీయం న్యాయ్యం. ద్వితీయే తు భ్రాన్తిసిద్ధగగనతలమలినతావికల్పో గగనమివ పారమార్థికభోక్తృత్వం పరమార్థమద్వితీయం పరమాత్మానం న స్పృశతీతి. తత్ర ప్రథమం శిరోఽనభ్యుపగమనిరస్తం. శాస్త్రం జీవపరయోరనన్యత్వం ప్రతిపాదయతీతి ప్రతివాదివాక్యాత్ ఆత్మాన్తరాభావమవగమ్య తథా సతి పరస్య జీవవత్ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాద యోగ్యం జీవపరైక్యం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి హి చోదయితురభిప్రాయః- అతో నార్ధజరతీయం. అపరమార్థత్వాన్న స్పృశతీతి వచనవ్యక్తిర్దూషణస్య దుష్పరిహరతామవగమయతి- జీవవదుపభోక్తృత్వం హి చోదయిత్రా ఆపాదితం- జీవస్య చ భోక్తృత్వం త్వన్మతే మిథ్యా- అతో గగనే మాలిన్యవత్ పరస్మిన్కల్పితం భోక్తృత్వం న తం స్పృశతీతి వదతా జీవవత్ భోక్తృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. న చాంశభేదేన భోగవ్యవస్థా-వస్తునో నిరంశత్వాత్, సాంశత్వేప్యుపాధీనాం గత్వరతయా ఘటే చలతి నభస్యల్పత్వవత్ సర్వప్రదేశైరౌపాధికదోషాన్వయప్రసఙ్గాత్,. అతః పరపక్షే భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నః.—— *సర్వత్రేతి సూత్రం స్వవాక్యస్థహేతుపరం. తదనన్తరవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయం. తద్వ్యతిరేకపరం తృతీయం ఉపసంహారస్థహేతుపరం చతుర్థం. తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరమనన్తరసూత్రద్వయం. సూత్రద్వయోక్తహృదయావస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరం తదనన్తరసూత్రద్వయమితి సూత్రసఙ్గతిః. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ....

అథోత్తరాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి)

౯॥ సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥ (కఠేత్యాది) యత్ర స ఇతి - యస్మిన్ప్రకారే స్థితః - యత్ప్రకారవిశిష్టః. తం ప్రకారం కో వేదేత్యర్థః. విషయవాక్యే అత్తేత్యశ్రవణాదస్యాశ్శ్రుతేరేతత్సూత్రవిషయత్వశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ(అత్రేతి) యస్యేతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధః ఓదనోపసేచనసామర్థ్యాదదనీయాత్తృభావలక్షణవిశేషపర్యవసితః - తస్మాదత్తా సూచిత ఇత్యర్థః.—— *అగ్నిరన్నాద ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధి, మస్యాముపనిషద్యగ్నేః ప్రస్తుతత్వం, చావలమ్బ్యాగ్నిర్జీవః పరమాత్మేతి శిరస్త్రయం కల్పితం పరైః. చిత్యాగ్నేః ప్రస్తుతత్వేన సాక్షాదగ్నిప్రస్తావాభావా, దగ్నిప్రకరణస్య విచ్ఛిన్నత్వా, దథ్యాత్మప్రకరణే విద్యాఙ్గకర్మోపయోగిత్వమాత్రం వినాఽగ్నివైభవప్రతిపాదనాయోగా, చ్చ తత్పరత్వాశఙ్కాయా మన్త్రోత్థానత్వమభిప్రయతా భగవతా భాష్యకారేణ శిరోద్వయం విచారకోటౌ నివేశితం.——అత్తా జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థమిదమత్తృత్వం కిం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపం- ఉత జగదుపసంహర్తృత్వరూపం. కిమత్ర పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం- నేతి. * ఋతం పిబన్తావితి కిం బుద్ధిజీవా నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరౌ. పిబన్తావితి నిర్దేశః కిం ఛత్త్రివల్లక్షణయా శబ్దశక్త్యా వా ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయా నేయః- ఉత న. *తం దుర్దర్శం *యః ప్రాణేనేతి పరజీవయోర్దర్శనం కిం లక్షణామాపాదయతి- ఉత నేతి. ఉపక్రమే *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నః కిం జీవవిషయః- ఉత పరవిషయ ఇతి. యదా జీవవిషయః - తదానీముపక్రమవిరోధేన * తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజక విషయతాపాదనాయోగాత్ *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితీహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమితి అత్తా జీవ ఇతి ఫలితం. యదా *యేయమితి ప్రశ్నః పరవిషయః-తదానీముపక్రమానుగుణ్యేన *తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవపరమాత్మపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావాదిహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం జగదుపసంహర్తృత్వరూపమిత్యత్తా పరమాత్మేతి ఫలితం. (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి) *సర్వభూతాన్తరాత్మా

అత్రోచ్యతే (అత్తా చరాచరగ్రహణాత్) అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః. (చరాచరగ్రహణాత్) చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వం - అపితు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వం- *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ *మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వచనాత్ *బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చేతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః-అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్త్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ - తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- *మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి। నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి ప్రకృతం. * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ……

పహతపాప్మా *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధమితి భావః. తత్సంభవాత్ - కర్మఫలభోక్తృత్వసంభవాత్. బ్రహ్మక్షత్త్రశబ్దవాచ్యానాం దేహినాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్తత్తద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావః సంభవతి. జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుర్జీవస్య విధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతి భావః. ……

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రేతి) చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (చరాచరస్యేతి) కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు- తత్కిం జీవవైలక్షణ్యస్య-ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమిత్యత్రాహ (న చేదమితి) కృత్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః. అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథమవగతమిత్యత్ర హేతుద్వయమాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః. ద్వితీయం హేతుమాహ (తథా చ మృత్యురితి) కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః-మృత్యూపసేచననిర్దేశో హి మృత్యువశ్యత్వాభావాభిప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనం హీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః- తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో న ఘటతే- విశేషాకారసంభవాత్ - న హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్రవ్యత్వాభిప్రాయేణ వర్ణనీయః. మృత్యురుపసేచనం-అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్ -అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్ -స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వం తు విశేషాకార ఇతి తేనైవౌపచారికప్రయోగోఽయుక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయాసాధారణాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయోఽత్ర వ్యుత్పాదితః. పరస్య జగత్సంహారే మృత్యవ్యపేక్షాపి నాస్తీత్యస్మదుక్త ఏవార్థ ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారే మృత్యవ్యపేక్షాభావేఽప్యత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వం చాభిప్రేతం. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్త్రశబ్దౌ కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) * సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణోశ్శ్రూయమాణత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదం కర్మనిమిత్తం- అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః……

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః- ప్రాకరణికహేతురత్రోచ్యతే.—— అస్య సూత్రస్య *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాదివాక్యం విషయతయాపరైరుపాత్తం- తదయుక్తం- పిత్రాదిమరణస్యేవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధ్యభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్సరూపేణ *న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిదితి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్, *ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరమన్త్రోక్తహన్తృహన్తవ్యతాభ్రాన్తేః పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేన జీవపరత్వోపపత్తేశ్చ. అతో *నాయమాత్మా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిరేవ విషయః.—— ఏకప్రకరణత్వం కథమిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతే దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.——కైశ్చిదేవముక్తం-*అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి పరమాత్మనః శరీరేఽవస్థితిశ్రవణాత్ *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చేత్యనేన శ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశే వా పరస్య స్థితిరితి జిజ్ఞాస్యతే-అత ఏవ హి *క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి వచనం-స పునః కస్తం వేదేతి. తదనేన నిరస్తం వేదితవ్యం- ప్రశ్నానుగుణప్రతివచనాదర్శనాత్. నన్వనన్తరమేవ దృశ్యతే *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టావితీతి చేత్. సత్యం శ్రూయతే-తత్ర స్థానత్వేన కిముక్తం. కిం సుకృతస్య లోకః-ఉత గుహా. తత్ర సుకృతస్య లోక ఇతి శరీరం వా అన్యద్వా- ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశవిశేషో న భవతీతి తన్నోత్తరం భవితుమర్హతి. న చ స్థానమాత్రమేవ పృష్టం- *అశరీరం శరీరేష్విత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః. అథ గుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా-సాపి పూర్వమేవ జ్ఞాతేతి న ప్రశ్నసంభవః- *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమితి హి శ్రుతం. *యత్ర స ఇత్యేకవచనేన పృష్టే * పిబన్తావితి ద్వివచనోత్తరం చానుచితం. అతః *క ఇత్థా వేదేతి వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః.……

అథస్యాత్ - నాయం బ్రహ్మక్షత్త్రౌదనసూచితః పురుషోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా- అనన్తరం *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతా ఇతి కర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వా స్యాత్. ఋతపానం హి కర్మఫలభోగ ఏవ- స చ పరమాత్మనో న సమ్భవతి. బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సమ్భవతీతి తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽప్యపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. తత్రోచ్యతే.

౧౧॥ సూ. ॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వా గుహాం ప్రవిష్టావృతం పిబన్తావిత్యుచ్యేతే - అపి తు జీవపరమాత్మానౌ హి తథా వ్యపదిశ్యేతే. కుతః. (తద్దర్శనాత్) అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవ గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. పరమాత్మనస్తావత్ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. జీవస్యాపి *యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయతేతి. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవ ఉచ్యతే. ప్రాణేన సమ్భవతి- ప్రాణేన సహ వర్తతే. దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభిర్వ్యజాయత-పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితా దేవాదిరూపేణ వివిధా జాయతే. ఏవం చ సతి *ఋతం పిబన్తావితి వ్యపదేశశ్ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివత్ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా- ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానకర్తృత్వం జీవపరయోరుపపద్యతే. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయతి (ఋతం పిబన్తావితి) లిఙ్గాద్ధి ప్రకరణం దుర్బలం- ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే. *యస్య బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాపేక్షయా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిపరమాత్మప్రకరణవిచ్ఛేదో మాభూత్- ఋతపానాన్వయవాక్యం తు విచ్ఛిన్నం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారార్థమనన్తరమిత్యుక్తం- *మహాన్తమిత్యాదివాక్యానాం వ్యవహితత్వాద్విచ్ఛేదో యుక్తః- న తు *యస్య బ్రహ్మ చేత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్యేతి భావః. ద్వయోస్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారార్థం సద్వితీయస్యేత్యుక్తం. అత్ర భోక్తుర్జీవత్వం కథం. ద్వితీయస్య చ బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వం కథం- కథం న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ (ఋతపానం హీతి) (కర్మఫలభోగ ఏవేతి) న హి సర్వసంహర్తృత్వముచ్యత ఇతి పదస్వారస్యనిర్వాహోఽనన్తరం నువచమితి భావః. తత్కిమిత్యత్రాహ (స చేతి) భవదభిమతస్య కథం తత్సంభవ ఇత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథాకథంచిత్-ఉపకరణత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్తమితి భావః. (తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవేతి) అయమభిప్రాయః- యద్యపి ప్రయోజకకర్తరి పరమాత్మని ఉపకరణభూతబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్మిన్వా పిబన్తావితి నిర్దేశస్యాక్లిష్టత్వం సమానం- తథాపి బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరిగ్రహో న్యాయ్యః- ప్రథమమేవ పిబన్తావితి నిర్దేశేన భోక్తా జీవః ప్రతిపన్న ఇత్యవిగీతం- ద్వితీయవిశేషే హి విప్రతిపత్తిః- తత్ర గుహావచ్ఛిన్నత్వం సుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వం చ సర్వగతస్య పరస్య స్వరసతో న సంభవతి. అప్రకాశప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యామపి న స్వకరణచేతనోపస్థాపనం యుక్తం. తత్ర ప్రథమమేవ ప్రతిపన్నస్యైకస్య స్వరసతః ప్రతిపన్నస్య భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం యథా న విరుధ్యతే- తథా ద్వితీయో వక్తవ్యః. ద్వితీయస్య పరమాత్మత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం విరుధ్యతే- ఉపకరణభూతాన్తఃకరణస్య ద్వితీయత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం న విరుధ్యత ఇతి. తతః కిమత్రాహ (తదేకేతి)...

౧౧॥ సూ. ॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ ఋతం పిబన్తావితి నిర్దిష్టావపి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రయతోఽయం భావః- ద్వితీయస్య పానం పక్షద్వయేఽపి క్లిష్టం- బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్ష ఏవ ఛాయాతపనిర్దేశో లోకశబ్దనిర్దేశశ్చ ఘటతాం- గుహాప్రవేశస్తు న కథంచిదపి ఘటతే- *ఆత్మా గుహాయాం నిహితః *యో వేద నిహితం గుహాయాం *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం *విభూయ కవిరేతదస్తి తిష్ఠత్ గుహాశయం *పూః ప్రాణినః సర్వ ఏవ గుహాశయస్యేతి పరమాత్మనో గుహాప్రవేశవ్యపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్య తాదృశప్రసిద్ధ్యభావాచ్చేతి. ఏతమేవాభిప్రాయం హృది నిధాయ సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (న ప్రాణజీవావితి) (జీవపరమాత్మానౌ హీతి) సూత్రే-హిశబ్దస్సాత్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వసూచక ఇతి భావః. సూత్రే ప్రతిజ్ఞోపపాదకం హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి) (పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. (తం దుర్దర్శమితి) దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినా తిరోహితత్వాదిత్యర్థః. గుహాహితం- హృదయవర్తినం. గహ్వరేష్ఠం- ఆత్మాన్తర్యామిణం. పరమవ్యోమనిలయం వా. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి పరోపాసనస్య జీవోపాసనమఙ్గత్వేన విధీయతే- జీవపరయోరుభయోరపి ప్రకరణప్రతిపాద్యమానత్వాత్. (జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. అదితిశబ్దస్య దేవమాతరి భూమౌ చ వేదప్రసిద్ధేస్తద్వ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా జీవవాచిత్వం దర్శయతి (కర్మఫలానీతి) రూఢార్థస్య గుహాప్రవేశాసంభవాద్యోగపరిగ్రహ ఇతి భావః. కర్మఫలశబ్దేన ఋతశబ్దార్థోఽపి దర్శితో భవతి. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతి న్యాయేన నిర్వాహే లాక్షణికత్వం స్యాదితి ముఖ్యకల్పనిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేఽప్యస్వారస్యమాత్రమస్తి- లాక్షణికత్వాదపి తద్వరం. బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరత్వమతీవాస్వరసం- కరణత్వేన హి పయోర

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతీతి - బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః - బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా - జీవాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరం। అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహీత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతం - నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. * ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే. తథా * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ. ఇహాపి * ఛాయాతపావిత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే. అథ స్యాత్ - * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైక ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమాత్ సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. నైతదేవం - న హి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయాఽయం ప్రశ్నః - తథా సతి పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః. తథా హి - పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసాఽఽస్తిక్యాగ్రేసరేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా * కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్ త్రిరాత్రీరుపోషుషా స్వోపవాసభీతతత్ప్రీతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రదత్తే వరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః - ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానమజానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణోత్తీర్ణదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా - తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య న సమ్భవతి. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రియతే * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే । ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి - అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ * యేయం ప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం - అపి తు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయం-

---

స్వయః. పరమాత్మనస్తు *తత్ప్రయోజకో హేతురిత్యుక్తప్రక్రియయా ప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వాత్తద్వాచిత్వే పిబన్తావితి నిర్దేశః స్వరస ఇతి భావః. పిబన్తావితి నిర్దేశస్వారస్యముభయోశ్చేతనత్వే విఘటతే - ఉభౌ గృహం ప్రవిష్టావితి నిర్దేశో హి న సదణ్డసద్వితీయపురుషవిషయః - అపి తు పురుషద్వయవిషయః. * బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం యుక్తం. ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గత్వేన పరాభిమతస్య ఋతపానాన్వయస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. గత్యథావే యదముఖ్యం- తత్ర ద్వయోః ప్రతిపన్నయోః ప్రకరణానుగుణస్య గ్రాహ్యత్వం, సజాతీయయోరేవ ద్వివచననిర్దేశార్హత్వం, ఛత్రిన్యాయద్వయమత్ర శిక్షితం. ....

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణి చ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భూతానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తం. * బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * శకేమహి- ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః. (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యుపాసనోపకరణసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ఇహాపి- * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేఽపి. అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యామిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితం. ఉదాహృతవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛాయాతపశబ్దయోరప్యయమేవార్థః. * విశేషణాచ్చేతి సూత్రే ఛాయాతపత్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః. ఉత్తరత్ర * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాదిసూత్రే వక్ష్యమాణత్వేఽపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ సుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథ స్యాదితి) అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మనోర్విశేష్యత్వమయుక్తం- ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి) పరిహరతి (నైతదితి) వరద్వయం కిం- తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుత్వసూచనార్థమేతచ్చ సర్వం, తదపీతి ద్విరుక్తం. (అత్ర పరమేతి) అత్ర యదిదం వ్రియతే- యద్వరణం క్రియతే తత్ర వరణ ఇత్యర్థః. (మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః. * యేయమిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః - ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే. ఏవం విభాగజ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, జిజ్ఞాసయేతి పృథగుక్తిః. మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపకప్రాప్తృప్రశ్నోఽప్యన్తర్గత ఇతి భావో దర్శితో భవతి. నిర్విశేషతాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్- ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్ - అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. ప్రేతపదస్యోక్తార్థపరత్వే శ్రు

యథా *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి. అయమర్థః- మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే- సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే. తత్స్వరూపవిష
యావాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తాఽస్తి నాస్త్యాత్మికా యేయం విచికిత్సా- తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వ
యాఽనుశిష్టోఽహం విద్యాం- జానీయామితి. తథా హి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే- కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూ
పోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యే విత్తిమాత్రస్యైవ సతోఽవిద్యాస్తమయం. అపరే పాషాణకల్పస్యాత్మ
నో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపం. అపరే త్వపహతపాప్మానం పరమాత్మానమభ్యుపగ
చ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే. త్రయ్య
న్తనిష్ణాతాస్తు నిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతి
శయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకా
రభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరో
హితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వ
రూపం తత్సాధనం చ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యుస్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వప్రదర్శనేన వి
విధభోగవితరణప్రలోభనేన చైనం పరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాస
నం తత్పదప్రాప్తిలక్షణం మోక్షం చ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి
తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసం. అతః పరమాత్మై
వాత్తేతి సిద్ధమ్. అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

త్యన్తరసంవాదం దర్శయతి (యథేతి) *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి శ్రుతిః. కః పునర్వాక్యార్థః - న హి మనుష్యమాత్రస్య బన్ధవినిర్మోక్షసంభవ ఇత్యత్రాహ
(అయమర్థ ఇతి) అస్తి నాస్త్యాత్మికా- అస్తి నాస్తీత్యేవమాదిరూపా. విద్యామితి పదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాం నివర్తయన్వ్యాచష్టే (జానీ
యామితి) విప్రతిపత్తిం దర్శయతి (తథా హీతి) కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది) (అనుకూలాప
రిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దో ధర్మధర్మిణోస్సాధారణః. (తత్రేత్యాది) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం - జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వం. ఉ
పదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చ విశేషాన్- ప్రాణవాగ్నివిద్యాదీన్. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *అత్తేతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః.
ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయం. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరం తృతీయం- అతస్తత్ర- చశబ్దప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థహేతు
భిస్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకం చతుర్థమితి సూత్రసఙ్గతిః..........................

*గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాది సూత్రద్వయమధికరణాన్తరం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిశేషవిషయాణామధికరణాన్త
రపాదాన్తరావ్యవహితానాముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్యభేదే సత్యపి భిన్నాధికరణ
త్వాభావాత్. ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాదిషు *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *మాన్త్రవర్ణి
కమేవ చ గీయత ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేఽప్య వ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావే నాన్వితార్థపరత
యాపి హ్యైకాధికరణ్యం. *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేకవాక్యవిషయత్వేఽపి భేద ఉప
పద్యతే - స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వే నైకస్మిన్పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తేరుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. న హి *యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివా
క్యస్య పరమాత్మపరత్వమదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతః పరస్య చ పరమాత్మత్వోపపాదకం- పరప్రకరణపఠితచ్ఛేషత్వేనాపరమాత్మప్రధానాది
ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అత ఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేదస్తత్ర యుక్తః- ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూ
పమిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనమత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ.
ఏవమేకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వే సత్యధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితత్వే చ సతి పరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణామైకాధికరణ్య
మేవోచితం- అన్యథా ఈక్షత్యధికరణాదిష్వప్యైకాధికరణస్థసూత్రాణామధికరణభేదకల్పనా ప్రసజ్యేత. అత ఏకాధికరణ్యే స్థిత ఏవావాన్తరశఙ్కావి
శేషపరిహారపరం సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతవ్యం- వ్యాఖ్యాతం చ భగవతా భాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గ్యాప్యైకాధికరణ్యమేవోపపద్యతే- ఏకస్మింస్తు సూత్రే- హి
శబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయోశ్శ్రవణాత్. గుహాం ప్రవిష్టయోరాత్మత్వసాధకం పఞ్చమ్యన్తపదం- అత్తుః పరమాత్మత్వోపపాదకతాం సూత్రార్థస్య దర్శయ
తి- హిశబ్దః. సర్వగతస్య బ్రహ్మణో గుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌ బుద్ధిజీవౌ న పర ఇతి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రఖణ్డః పూర్వపక్షపర ఇతి యోజనా
నుపపన్నా- *వికారశబ్దాన్నేతి చేత్ *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్ *సంభోగప్రాప్తిరితి చేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్, *అర్భకౌ
కస్త్వాదితి పూర్వాధికరణసూత్రేణ గుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితి ప్రతిజ్ఞాయాం- హిశబ్దోపపాదితాయాం తద్దర్శనా
దితి సూత్రఖణ్డస్య ప్రతిజ్ఞాన్తరమధ్యాహర్తవ్యం గుహావచ్ఛేదోఽపి పరస్యోపపన్న ఇతి. అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవతి చేత్ నైవ వరం. తస్మాత్పఞ్చమ్య
న్తపదోపపాదితసూత్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వద్యోతకో హిశబ్దః. అతశ్చ ఔచిత్యాత్ కృతకరత్వాత్ సూత్రశైల్యాశ్చ యుక్తమైకాధికరణ్యం

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః॥

ఇదమామనన్తిచ్ఛన్దోగాః *యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్రసందేహః కిమయమక్ష్యాధారతయానిర్దిశ్యమానఃపురుషఃప్రతిబిమ్బాత్మా- ఉతచక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతాదేవతావిశేషః- ఉతజీవాత్మా- అథపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, *దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మావా- తస్యాపిహిచక్షుషివిశేషేణసన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితంహిచక్షురుద్వీక్ష్యజీవాత్మనశ్శరీరేస్థితిగతీనిశ్చిన్వన్తి. *రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యాచక్షుఃప్రతిష్ఠోదేవతావిశేషోవా. ఏష్వేవప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః. ....

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే. (అన్తరఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరఃపరమాత్మా. కుతః. *ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమేతదభయమే తద్బ్రహ్మఏతంసంయద్వామఇత్యాచక్షతేఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయన్తిఏష ఉఏవవామనిఃఏషహిసర్వాణివామానినయతి. ఏషఉఏవభామనిః ఏషహిసర్వేషులోకేషుభాతీత్యేషాంగుణానాంపరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. ....

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ చక్షుషిస్థితి నియమనాదయః పరమాత్మనఏవ *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యేవమాదౌవ్యపదిశ్యన్తే- అతశ్చ*యఏషోఽక్షిణిపురుషఇతి సఏవప్రతీయతే. అతఃప్రసిద్ధవన్ని

సూత్రచతుష్టయస్య. *ద్వాసుపర్ణావితివాక్యేఅత్రత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః- *స్థిత్యదనాభ్యాంచేతిసూత్రేణనిరూపయిష్యమాణస్యతస్యైతన్న్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్. నచాస్యాధికరణస్యతద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహతత్ప్రస్తావః- అస్యాధికరణస్యాత్రత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్యచవాక్యస్యబుద్ధిజీవపరత్వంభవదభిమతం- తచ్చేహనవక్తవ్యం- ప్రకృతానుపయోగాత్. *ఋతంపిబన్తావితివాక్యస్యజీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వేవాక్యాన్తరస్యబుద్ధిజీవపరత్వంకథముపయుజ్యతే. తస్యచవాక్యస్యబుద్ధిజీవవిషయత్వంపూర్వంనిరస్తంనిరసిష్యతేచ. అతోభాష్యసందర్శితాసరణిరేవసాధీయసీ. అత్రాధికరణంసమాప్తమ్ ....

౧౩॥ సూ. అన్తరఉపపత్తేః॥ అత్రసఙ్గతిఃపూర్వోక్తయాదిశానిస్థితిసఙ్గత్యోక్తా. *గూఢాత్మానప్రకాశతే *తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టం *కఇత్థావేదేతిచపరమాత్మాదుర్దర్శశ్చేత్ సుదర్శతయాప్రసిద్ధత్వేననిర్దిష్టోనపరమాత్మాభవితుమర్హతీతిశఙ్కాయాసఙ్గతిః. విషయాదికందర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కింఅక్ష్యాధారతయానిర్దిశ్యమానఃప్రతిబిమ్బచక్షురధిష్ఠాతృజీవానామన్యతమః- ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థంకిమమృతత్వాదయోయథాకథంచిన్నేయాః- ఉతముఖ్యాః. *కంబ్రహ్మేతిప్రకృతమేవబ్రహ్మాహకిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థంనిర్దిశ్యతే- ఉతనేతి. కింనుమధ్యస్థాగ్నివిద్యయాబ్రహ్మప్రకరణంవిచ్ఛిన్నం- ఉతన. కిమగ్నివిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం- ఉతన. కిమగ్నివిద్యాఫలంబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణం- ఉతనేతివిచారః. యదాఽననుగుణం- తదాఽగ్నివిద్యాయాఃబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేనబ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదేనపూర్వప్రకృతబ్రహ్మణఇహాపరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనామముఖ్యతయాప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమఇతిఫలితం. సిద్ధాన్తే- యదాత్వనుగుణం- తదాఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయాబ్రహ్మవిద్యాప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వాభావేనప్రకృతబ్రహ్మణఇహాపరామర్శసంభవేనామృతత్వాదీనాంచస్వతఃప్రాప్తముఖ్యత్వనిర్వాహఃపరమాత్మేతిఫలితం. అపరోక్షప్రసిద్ధిర్యాక్తికప్రసిద్ధిఃశ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతియథాక్రమంప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానామనుసన్ధేయాః. యఏషఇతిపదాభ్యాంప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః- దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానం. అనేనసన్నిహితిరభిప్రేతా. సన్నిధానాత్- సన్నిధానావగమాత్. జీవస్యదేహాన్నిర్గచ్ఛతశ్చక్షుష్యవగమాదిత్యర్థః. తదేవవివృణోతి (ఉన్మీలితంహీతి) అస్మిన్కర్మణ్యస్యసామర్థ్యందృష్టమిత్యుక్తేయథాతత్కర్మతత్సామర్థ్యసాధకమిత్యుక్తంభవతి- ఏవమక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తేదేహేజీవావస్థానంచక్షురధీననిశ్చయమిత్యుక్తంభవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణమస్యనేయం- తస్మాదమృతత్వసంయద్వామత్వాద్యుక్తిస్స్తుతిరూపా. *ఏషఆత్మేతీతికరణంచార్థాతాత్పర్యద్యోతకం. దేవతావిశేషః- ఆదిత్యః. ఏష్వేవ- నతుపరమాత్మని. ....

రాద్ధాన్తే- (ఏషాంగుణానామితి) నిరుపాధికాఅమృతత్వాదయోనజీవాదిషుసంభవన్తీత్యర్థః. (ఏషామితి) ఉపక్రమస్థమేకంలిఙ్గముపరితనానేకగుణవిరోధేదుర్బలం- అతఏవచనామృతత్వాద్యుక్తిస్స్తుతిరితిభావః. *ఇతిహోవాచఇత్యబ్రవీదిత్యాదిష్వితికరణమర్థపరమేవదృష్టమితిచానుసన్ధేయం. ఉపపత్తేరక్ష్యన్తరఃపరమాత్మేత్యన్వయః.——— *తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతివర్త్మనీఏవగచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తంసర్పిరుదకాదినిర్లేపత్వంహేతుంకృత్వానిర్లేపస్యపరస్యనిర్లేపేచక్షుషిస్థితిరుపపన్నేతివక్తుమయుక్తం- కాచాదిభిస్సలేపేచక్షుషినిర్దోషస్యపరస్యస్థిత్యనుపపత్తేశ్చవక్తుంశక్యత్వాత్. ......

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ *అనవస్థితేరితివ్యతిరేకస్యవక్ష్యమాణత్వాత్ *చక్షుషితిష్ఠన్నితిశ్రుత్యనురోధేనస్థానశబ్దఃస్థితిపరతయావ్యాఖ్యాతః- నతుప్రదేశపరతయా. సౌత్రస్యాదిశబ్దస్యార్థమాహ (నియమనేతి) ఆదిశబ్దస్యనామరూపాన్వయపరత్వేనవ్యాఖ్యానమయుక్తం- జీవాత్మనిసంభవతస్తస్యపరమాత్మసాధకత్వాభావాదితిభావః. స్థితినియమనాదయఇత్యాదిశబ్దేనధారకత్వాదిరభిప్రేతః. అస్యహేతోస్సిద్ధాన్తసాధకత్వందర్శయతి (అతశ్చేతి) అనేనసిద్ధాన్తసాధకహేతుంవదతాపూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిశ్చఫలితా- తామాహ (అతఃప్రసిద్ధవదితి)

ద్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తత ఏవ * దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే.

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః - * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థం చ * య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి. నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ * కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథాహి - అగ్నయః * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యారభ్యాగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. న చాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుం - బ్రహ్మవిద్యాఫలాన్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే- * ప్రాణో బ్రహ్మ * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్ర బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేః, తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే. * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కించ - * వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ * ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చిత్యోపదేశాన్మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే. ఏవం చాఙ్గత్వేఽవగతే సతి ఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే. న చాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కించిచ్ఛ్రూయతే - * అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చేత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్. * అపహతే పాపకృత్యాం- బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మాపహన్తి. * లోకీ భవతి- తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి. * సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి. * జ్యోగ్జీవతి- వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి.

శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః పూర్వపక్షిణోక్తోఽన్యత్రాపి సంభవతీతి. పూర్వపక్షహేత్వన్తరస్య చాన్యథాసిద్ధిం సూత్రాభిప్రేతాం దర్శయతి- (తత ఏవేతి) తత ఏవ- శ్రుతిప్రసిద్ధేరేవ. శాస్త్రప్రతిపన్నం హితత్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యం చ- * యత్తదద్రేశ్యమిత్యుక్త్వా * పశ్యన్తి ధీరా ఇత్యుక్తేః, * గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యుక్తేశ్చ. అతోఽర్థతశ్శబ్దతశ్చ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధేరితి భావః.——— యాదసాం సముద్రాదివత్ స్థానినః పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం- * అర్భకౌకస్త్వాదితి సూత్రేణ తస్యాః పరిహృతత్వాత్ శఙ్కానుదయాత్. అతస్సాధకాన్తరప్రదర్శనపరమిదం సూత్రం. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాపరోక్షాభిధానరూపపూర్వపక్షయుక్తిద్వయం చార్థాత్పరిహృతమ్. ....

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ సుఖవిశిష్టం- సుఖత్వవిశిష్టం. * ద్వ్యేకయోరితివత్. * తద్గుణసారత్వాదితి న్యాయేన ధర్మభూతసుఖవిశిష్టమితి వా. * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః పునరభిధానం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దేన * కం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ఏవకారప్రయోజనమాహ (ఏవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తం హేతుద్వయం వ్యతిరేకోక్తిసాపేక్షం- * అనవస్థితేరసంభవాదితి హి వక్ష్యతే. అయం తు హేతుర్వ్యతిరేకోక్తినిరపేక్ష ఇతి భావః. ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) కథమగ్నివిద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) తర్హి అఙ్గాఙ్గిభావేనావిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాదితి భావః. అఙ్గానామప్యఙ్గిఫలావిరుద్ధఫలముపపద్యత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం తద్విరోధీత్యుక్తం. ప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) ఉభయత్రోపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దనం, అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిః, బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యాగ్నివిద్యోపదేశ, స్తాపత్రయాతురస్య తచ్ఛాన్త్యర్థముభయోః సముచ్చిత్యోపదేశ, శ్చేతి హేతుచతుష్టయేనాఙ్గాఙ్గిత్వమాహ (ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా) * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యత్ర ఏనమిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వే తాత్పర్యం సిద్ధం. శబ్దతః ప్రకృతస్యైవ పునః పరామర్శో హ్యన్వాదేశః - న తు యథాకథంచిత్ బుద్ధిస్థమాత్రపరామర్శః. అత ఏనమితి నిర్దేశశ్శ్రుతబ్రహ్మవిద్యస్యైవాగ్నివిద్యాధికారిత్వజ్ఞాపకః (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్ద ఉపదేష్టృవ్యక్తివిశేషవివక్షయా సమసముచ్చయపరః. యద్వా సంబన్ధమాత్రపరః- స చాఙ్గాఙ్గిభావే పర్యవస్యతి. ఫలవిరోధమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవం చేతి) * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదితి హి కర్మమీమాంసాసూత్రం. అథ ఫలవిరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (న చేత్యాదినా) జ్యోక్- ఉజ్జ్వలః. అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితం. తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి) కులే బ్రహ్మవి

*నాస్యాఽవరపురుషాః క్షీయన్తే-అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి. *నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. *ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ- వయం- అగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః- యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. నను *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే- తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే- *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః- బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య *ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్యస్యైవాస్యాసంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థానమర్చిరాది కాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థం. అత ఏవాచార్యోఽపి *అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్యాసంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాక్షిస్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ. అతః *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా.................

నను చ *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే-యస్యేహాక్ష్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి- *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. అత ఏవ చ స బ్రహ్మ॥ యత స్తత్ర యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం-అత ఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్స ఆకాశః పరం బ్రహ్మ.

దుక్తేః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి) (భుఞ్జామ ఇతి) *భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః *భుజోఽనవన ఇతి హ్యాత్మనేపదం- అతః పరస్మైపదత్వాదయం ధాతురవనార్థ ఇత్యర్థః. (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిణోపసర్గేణ సూచితః. విఘ్ననివారణపర్యన్తః కించిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వే స్థితేఽపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వముఖేన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతి హి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోఽభిధానం- తత్తు నాస్తి- పూర్వం తయోరాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వాకథనాత్- అతః స్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయమిత్యన్యపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. పరిహరతి (తదభిధీయత ఇత్యాదినా) పరిపూర్ణోపదేశోఽనుపదేశో వా స్యాత్- కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతాముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః. (గతిగ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యో వక్తేతి *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతామభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) సూత్రార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాచ్ఛ్రవణేన సాధుతమత్వాయాపుష్కలముపదిష్టత్వా, చ్చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి) యావతా- ప్రత్యుత. (వచనసారూప్యాదితి) *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానం చ సారూప్యమభిప్రేతం. *ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి ప్రాణాకాశశబ్దాభ్యాం నిగమితం- న తు బ్రహ్మశబ్దేన - తతోఽపి దృష్టివిధిరితి భావః - తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

౧౬॥ సూ. అత ఏవ చ స బ్రహ్మ॥ అత ఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యతస్తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దకటాక్షేణ సూత్రే స ఇతి నిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ-*ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మేతి వాక్యోదితస్యాసుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానం హి ప్రకృతం పూర్వసూత్రే- తదేవ సుఖవిశిష్టాభిధానమత్రాత ఇతి పరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవ ఖం తదేవ కమితి సుఖవిశిష్టాభిధానమతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే-సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే- తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషా వాక్యద్వయస్థావిహ సూత్రద్వయేఽప్యర్థవశాద్ధేతుభూతౌ-యథా *నాత్మాశ్రుతేః *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర శ్రుతిమాత్రస్యాతశ్శబ్దపరామృష్టత్వేఽప్యర్థసామర్థ్యాచ్ఛ్రుతివ్యక్తివిశేషసిద్ధిః- తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవ కం తదేవ ఖమితి న వాక్యోపాదానం-అపి త్వర్థోపాదానం. *యద్వావ కం తదేవ ఖమితి హి వాక్యం. యదేవ కం తదేవ ఖమిత్యత్రాప్యన్యోన్యదృష్టివిధిరేవాస్తు-నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం- వ్యవచ్ఛేదకత్వే వా కథం ఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి శ

ఏతదుక్తంభవతి-అగ్నిభిః * ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యుక్తేఉపకోసలఉవాచ *విజానామ్యహం
యత్ప్రాణోబ్రహ్మకంచతుఖంచనవిజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః - నతావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమ
గ్నిభిరభిహితం-జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్యముముక్షోర్మోపదేశాయప్రవృత్తత్వాత్. అతోబ్రహ్మై
వోపాస్యముపదిష్టం.తత్రప్రసిద్ధైఃప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణంబ్రహ్మనిర్దిష్టం-తేషుచప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్వి
ధరణయోగేనవా ప్రాణశరీరతయాప్రాణస్యనియన్తృత్వేనవాబ్రహ్మణఉపపద్యతఇతి * విజానామ్యహంయ
త్ప్రాణోబ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథాసుఖాకాశయోరపిబ్రహ్మణశ్శరీరతయాతన్నియామ్యత్వేనవిశేషణత్వం-
ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేనవా. తత్ర పృథగ్భూత
యోశ్శరీరతయావిశేషణత్వేవైషయికసుఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వంబ్రహ్మణస్స్యాదితిస్వరూపావగ
తిర్నస్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వంబ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారనిర్ది
ధారయిషయా * కంచతుఖంచనవిజానామీత్యుక్తవాన్. ఉపకోసలస్యేమమాశయంజానన్తోగ్నయో *య
ద్వావకంతదేవఖంయదేవఖంతదేవకమిత్యూచిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. అతఃప్రా
ణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టంయద్బ్రహ్మ- తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచేతినిగమితం *ప్రాణంచహాస్మైతదాకా
శంచోచురితి. అతః *కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖంబ్రహ్మప్రతిపాదితమితిపరంబ్రహ్మైవతత్రప్ర
కృతం- తదేవచాత్రాక్ష్యాధారతయాభిధీయతఇత్యక్ష్యాధారఃపరమాత్మా.................

౧౭॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్య-

జ్ఞాద్వయంహృదినిధాయాహ (ఏతదుక్తమితి) (అగ్నిభిరిత్యాది)*దృష్టివిధిత్వేప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వం *కంచతుఖంచేత్యస్యాజ్ఞాతత్వంచనో
పపద్యతే-దృష్టివిధిత్వేనసర్వస్యజ్ఞాతత్వాదితిభావః.* ప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వేఅన్యస్యాజ్ఞాతత్వేచకింవైషమ్యం-ఆకాశస్యసుఖవిశిష్టత్వంచకథ
మిత్యపేక్షాయాం *విజానామ్యహమితివాక్యస్యాభిప్రాయంవివృణోతి(అస్యాయమితి) (నతావదిత్యాది)ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనప్ర
దాసః. ముముక్షోఃప్రతీకోపాసనంనకర్తవ్యమితిజ్ఞానంపూర్వమేవసంభవతి-యథాముముక్షూపాస్యంబ్రహ్మేతిజ్ఞానంసంభవతితద్వత్. శరీరవాచిశ
బ్దస్యశరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వంచదేవమనుష్యాదిశబ్దేషువ్యుత్పన్నమేవ. (తథేత్యాది) శరీరంచనియామ్యమితిలోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ. *యదేషఆ
కాశఆనన్దఇత్యాదిశ్రుతిషుబ్రహ్మశబ్దేనవినాప్యాకాశశబ్దస్యానన్దవిశేషణత్వేనప్రయోగదర్శనాత్తస్యచమహత్త్వాపస్థాపనేనైవానన్దవిశేషణత్వో
పపత్తే, ర్బ్రహ్మణోపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపత్వప్రతీతిసంభవాదేవంవిచారఉపపద్యతఇతిభావః. (ఉపకోసలస్యేత్యాది) *యద్వావకంతదేవఖంయదేవ
ఖంతదేవకమిత్యత్రనదృష్టివిధిత్వంశఙ్కనీయం- తథాసతి *కంచతుఖంచనవిజానామీత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నహ్యర్థాన్తరదృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య
దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరంభవతీత్యభిప్రాయః. ఏవం *కంచతుఖంచనవిజానామీత్యజ్ఞానవచనా, న్ముముక్షోరుపదిష్టత్వా,దర్థాన్తరాజ్ఞానంప్రతిదృష్టివి
ధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగా, చ్చ *యద్వావకమిత్యాదివాక్యస్యదృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వంస్థితం. *అన్యద్విద్యాత్మవిద్యా
చేతి అగ్నీనాంవచనేపూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వావగమాచ్చబ్రహ్మణోదృష్టివిశేషణత్వశఙ్కానిరస్తా. తథా సత్యస్యవాక్యస్యార్థమాహ
(బ్రహ్మణఇతి) నిగమనవాక్యస్యార్థమాహ (అతఇతి)ఉక్తహేతుభిర్దృష్టివిధిత్వాయోగాత్, *యద్వావకమిత్యాదివాక్యేకంఖమితిశబ్దయోరన్యోన్యవ్య
వచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, దుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్యన్యాయ్యత్వాత్, *ప్రాణంచేత్యుపసంహారవాక్యముక్తార్థప
రమిత్యర్థః.* ప్రాణంచేతి* ప్రాణోబ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్యనిగమనం. *తదాకాశంచేతి *యద్వావకమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనం. *తదాకాశమిత్యత్ర
ప్రకృతపరామర్శినాతచ్ఛబ్దేనసుఖరూపత్వమభిప్రేతం. కఖయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేవిశేషణయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రస
ఙ్గఇతిచేత్-తత్కఃకిం. నీలోత్పలాదౌనీలత్వోత్పలత్వాదిధర్మాణామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్రానిష్టత్వం- అత్రతుప్రామా
ణికత్వాత్ నానిష్టత్వమితిభావః. *కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతివాక్యప్రతిపాద్యంనసుఖవిశిష్టంబ్రహ్మేతిశఙ్కాపరిహారార్థంహి *అతఏవచసబ్రహ్మేతిసూ
త్రస్యోత్థానం-తస్యాశ్శఙ్కాయాఅనేనపరిహృతత్వందర్శయతి (అతఃకంబ్రహ్మేతి) *యద్వావకమిత్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపర
త్వా, న్నిగమనవాక్యస్యాపితదనుగుణార్థత్వాత్, *కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతివాక్యేపరంబ్రహ్మైవప్రకృతమిత్యర్థః. తతః కిమక్షిపురుషస్యపరమాత్మ
త్వఇతిశఙ్కాయాంసూత్రార్థస్యాధికరణార్థోపపాదకత్వందర్శయతి (తదేవచేతి) అన్యథావాక్యభేదశ్చప్రసజేత్ - సంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదో
ఽనుపపన్నఇతిభావః. (ఇతీతి) *కంబ్రహ్మేతిప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపాదనాదక్షిపురుషఃపరమాత్మేత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతివ్యాఖ్యేయంపదం. సమస్తమపివ్యాఖ్యానార్థం

అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిర్యా-తా మపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే *తేర్చిషమేవాభిసమ్భవ న్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య *చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యన్తేనోపదిశతి- అతోఽప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా. ....

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః॥ ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనా నవస్థానా, దమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవా, న్న పరమాత్మన ఇతరః-ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనావస్థానసమ్భవః. జీవస్యా పి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానం. దేవ తాయాశ్చ *రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనా, త్స్వస్థానాన్తరావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠా నోపపత్తే, ర్న చక్షుష్యవస్థానం. సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదయో న సమ్భవన్త్యేవ. తస్మాదక్షి పురుషః పరమాత్మా.

వ్యస్య నిర్దిష్టం. ఉపనిషత్సు ప్రతీకోపాసనానామర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన *తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిస్స్మారితా. ఉపాసనఫలమర్చిరాదిగతిః-న తు శ్రవణఫలం-తదర్థం *శ్రుతోపనిషత్కగత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అను సన్ధేయతయేతి) తర్హి శ్రుత బ్రహ్మణ ఇతి వక్తవ్యే కిమితి సాధారణాధికారశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానే తి) ఛాన్దోగ్య ఏవ ప్రదేశాన్తరే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీత్యాదిః-వాజసనేయకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తీత్యాదిః-కౌషీతకీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయాం *సోఽగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదిః-తాభిః ప్ర తిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపకశ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. అక్షిపురుషస్య బ్రహ్మ త్వే తత్క్రతున్యాయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తీతి) *అర్చిషమేవేత్యతః పూర్వం *అథ యదు చాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యది చ నేతి వాక్యం-తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం-*తేఽర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్. పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తాం గతిమిహానూదితామపునరావృత్తివిధానార్థం. ...

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః॥ అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బాదీనామితి) అసంభవాదితి పదం వ్యా చష్టే (అమృతత్వాదీనామితి) *అసంభవాదిత్యనేన *అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః-*అనవస్థితేరిత్యనేన *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూ త్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతరసూత్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వాద్వ్యతిరేకశ్చార్థసిద్ధ ఇతి వా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. అనవస్థానా సంభవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేష ఇతి) హృదీత్యర్థః. *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః *సంతతం సిరాభిరిత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసంబద్ధనాడీసంబద్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానం *హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి శ్రుతేరవ గమ్యతే. నను *నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ కణ్ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్। సుషుప్తం హృదయస్థం తు తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమితి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్రస్థితిరుచ్యతే- న చేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా- తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసంభవాత్. ఉచ్యతే- నేత్రశబ్దః సర్వేన్ద్రియప్రదర్శనార్థః- జా గ్రతమిత్యుక్తత్వాత్, తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్రమాత్రవర్తిత్వే సకలశబ్దాదిజ్ఞానానుపపత్తేః. తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపసంగ్రాహ్యం- అధిష్ఠానస్యాపి స్వాధాత్వనర్హత్వాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుపపత్తావపశ్య తశ్శ్రవతో వాగమనాదానోచితపాదపాణ్యాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారేణాధిష్ఠాతృత్వ మితి *నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తం. కణ్ఠే స్వప్నమితి కణ్ఠశబ్దశ్చ కణ్ఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః- *ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయం చ శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా- *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః *సతా సోమ్య తదా సంప న్నో భవతీతి పరమాత్మనస్సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్ర చ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః-*అథ క్రోశత్యవస్థాయ పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయా గమశ్రవణాత్. తురీయశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః-*తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసంబద్ధశ్ర వణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవణాభావాచ్చ. అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే. (రశ్మిద్వారేణేతి) ఘట్యాదిద్వారకప్రాసాదశయనవద్రశ్మిద్వారకం చ క్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానం నామ చక్షుస్సంబన్ధిత్వం. యద్వా- యథా విద్యానిష్ఠ ఇత్యుక్తే తద్వశీకార ఉక్తస్స్యాత్- తథా చక్షుష్యవస్థానమ పి తద్వశీకరణం- తన్నియమనం. తచ్చ స్వద్వారకం- అతో నావస్థితిరిత్యర్థః. అసంభవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృత త్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తం. అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి) *అన్తర ఇతి సూత్రే స్వవాక్యస్థ హేతురుక్తః. శ్రుత్య

*స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానంచక్షుషిస్థితినియమనాదికంపరమాత్మనఏవేతిసిద్ధంకృత్వాఽక్షిపురుషస్యపరమాత్మత్వంసాధితం - ఇదానీంతదేవసమర్థ్యతే.

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥

న్తరప్రదర్శనముఖేనస్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరంద్వితీయసూత్రం. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాంపరిహృతాయాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యేనపరమాత్మపరత్వోపపాదకంతృతీయం. పూర్వవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వోపపాదకంచతుర్థం. తతఃపాశ్చాత్త్యవాక్యేనసాధ్యోపపాదకంపఞ్చమం. షష్ఠంతుసాధ్యస్యద్రఢిమ్నేపూర్వసూత్రద్వయోక్తహేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితిసూత్రసఙ్గతిః. ....

యాదవప్రకాశీయేతు * అన్తర ఉపపత్తే రిత్యాది సూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరంయోజితం. తతోపి ప్రతిబిమ్బస్య జీవస్యచ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తం - అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వవ్యావర్తనక్షమత్వాత్తథాఽభ్యుపగమాచ్చ. * అతఏవచస బ్రహ్మేతి సూత్రస్యచవైయర్థ్యం ప్రసజేత్ - అతఏవ - ఛాయా నిరాకరణహేతుభి రేవజీవోపి నభవతీతిహియోజితం. పూర్వోక్త హేతవోజీవవ్యావర్తనసమర్థాః - నవా. నచేత్తై రేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనమనుపపన్నం. తద్వ్యుదాససమర్థాశ్చేత్ - తద్ధేతూపాదానాదేవజీవవ్యావృత్తిః సిధ్యతీతి తదనువాదేన పరమాత్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తర ప్రణయనవైయర్థ్యమేవస్యాత్. * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది వాక్యస్యదృష్టివిధి పరత్వవ్యుదాసేన సుఖవిశిష్ట బ్రహ్మపరత్వ సమర్థనంచాపేక్షితం. అపేక్షితవిధే రనపేక్షితవిధానంచదుర్బలం. కించ - యథేక్షత్యధికరణాదిషు *. నాశబ్దమితి * ఆనన్దమయఇతి * అన్తరితిచపరమాత్మత్వంసాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే - తథా తచ్ఛేషభూతవ్యతిరేక ప్రతిజ్ఞానంక్వచిత్క్రియతే- యథా *నానుమానమితి. అవాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారఃక్వచిత్ ప్రతిజ్ఞాయతే - యథా * వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నేతి. అతోస్మింశ్చాధికరణే * అన్తర ఉపపత్తేరితిసూత్రఏవపరమాత్మత్వసాధ్యప్రతిజ్ఞా - యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్వర్త్యాకాశప్రాణాదీనుద్దిశ్యపరమాత్మత్వంప్రతిజ్ఞాతం- ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్యపరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితిహిస్వరసతః ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వంనపునఃప్రతిజ్ఞాతవ్యం. ఇహచపరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదాహృతస్యపూర్వవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వశైథిల్యేశఙ్కితేతత్పరిహారాయపూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యపరత్వంప్రతిజ్ఞాయతేచేద్యుజ్యతే- ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్పునఃప్రతిజ్ఞానంతన్మతేవిఫలం. *అన్తర ఇత్యాత్మమాత్రం ప్రతిజ్ఞాతం-నపరమాత్మేతిచేత్ -తథ్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వాత్, దమృతత్వాదిధర్మాణాంజీవవ్యావర్తనక్షమత్వాచ్చానుపపన్నం. సుఖవిశిష్టస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరం *అతఏవచసబ్రహ్మేతిచేన్న-*సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతిసూత్రేణైవపూర్వత్రచాత్రచబ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాంతత్ప్రత్యభిజ్ఞాపపత్తీనాంవివక్షితత్వాత్. సహిన్యాయనిబన్ధనాత్మకంసూత్రంప్రతిజ్ఞామాత్రపరం. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామమృతత్వాభయత్వాదీనామక్షిపురుషే సుఖవిశిష్ట బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞోపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వమయుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే *ప్రాణో బ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్యసుఖవిశిష్టాకాశస్యచోక్తత్వాత్ శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయోరక్ష్ణోరిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్యతత్పత్న్యాశ్చస్థిత్యవగమాత్ వాక్శక్తిరూపపరమాకాశపత్నీకః ప్రాణాయమక్షిపురుషఃపూర్వవాక్యోక్తఃప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిహ్యుక్తం. వాఙ్మయ్యాజ్జాతస్య ప్రాణస్యవాఙ్మయపత్నీకత్వాయోగాదితి శ్రుతివ్యాకోపస్యజ్యోతిరధికరణేదర్శితతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వంస్ఫుటం. కించ- ఇయంతావత్సూత్రకారశైలీ- యత్సర్వేష్వధికరణేషుఏకస్మిన్నేవసూత్రేపరమసాధ్యోర్థః ప్రతిజ్ఞాయతే. *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతీదమపి *యఏషోన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతి శ్రుతౌచక్షుష్యవస్థానపరిదృశ్యమానత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితివ్యాఖ్యాతం- తతోప్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణవిషయతయావ్యాఖ్యానంయుక్తం- ఉపజీవకవాక్యాదప్యుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. *యఏషోన్తరక్షిణీతివాక్యంహ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమం- తత్రచదేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కానిరస్తా. అతస్తత్రాపిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాంజీవవిషయత్వేశఙ్కితేఅన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవశరణం. అతఏవహ్యాదిత్యాన్తర్వర్తినోజీవాదన్యత్వసిద్ధయే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యఇతిసూత్రంతద్విషయంప్రణీతం- తత్రచనియన్తృత్వాదిభిఃపరమాత్మత్వంస్ఫుటం. అతఉపజీవ్యవాక్యవిషయతయావ్యాఖ్యానంయుక్తం. అనన్తరాధికరణేఅన్తర్యామిణఃపరమాత్మత్వసాధనంచాస్యసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాంద్యోతయతి- ప్రయుక్తైఽర్థఅసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోహియాక్తికశైలీ. నచవాచ్యంత్వదుదాహృతవాక్యమప్యుపపాద్యత్వాద్దుర్బలమితి. తస్యవాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్ - తత్ఖల్వనుగ్రాహకన్యాయమాత్రాపేక్షం. అతోన్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వాద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వంవరం. *శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేత్యత్రాక్షిపురుషవిద్యాయాగతిచిన్తనానువాదేనతదఙ్గత్వముచ్యతఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - అక్షిపురుషస్యపరమాత్మత్వనిర్ణయాత్, పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరంప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్యసర్వపరవిద్యాఙ్గత్వాచ్చ. గత్యనువాదస్యప్రయోజనంత్వపునరావృత్తివిధానమిత్యుక్తం- నత్వఙ్గాన్తరవిధానం. అతోయథోక్తార్థపరాణ్యేవసూత్రాణి. అన్తరాధికరణంసమాప్తమ్. ....

ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి)

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ విషయంశోధయతి (కాణ్వాఇత్యాదినా) వేదయజ్ఞ

కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి.ఏవమప్స్వగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాకాశతమస్తేజస్సుసర్వేషుభూతేషుప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మైక్యేషుచతిష్ఠన్తంతత్తదన్తరభూతంతత్తదవేద్యంతత్తచ్ఛరీరకంతత్తద్యమయన్తంకంచిన్నిర్దిశ్య *ఏషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠేతు *యస్సర్వేషులోకేషుతిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు వేదేషు *యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్వితిచపర్యాయాః, *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యపర్యాయస్యస్థానే *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయః, *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి, చవిశేషః. తత్రసంశయ్యతేకిమయమన్తర్యామీప్రత్యగాత్మా- ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. వాక్యశేషే *ద్రష్టాశ్రోతేతికరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. ఏవంద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, *నాన్యోతోస్తిద్రష్టేతిద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి.......

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే. (అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషువాక్యేషుశ్రూయమాణోన్తర్యామ్యపహతపాప్మాపరమాత్మానారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యోవాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిమన్తివాక్యానిమాధ్యన్దినపాఠేసన్తీతిజ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానం. తదేవముభయేష్వపివాక్యేష్వన్తర్యామీపరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. (తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) పరమాత్మధర్మోహ్యయం - యదేకఏవసన్త్సర్వలోకసర్వభూతసర్వదైవాదీన్నియమయతీతి. తథాహ్యుద్దాలకప్రశ్నః *యఇమంచలోకంపరంచలోకంసర్వాణిచభూతానియోన్తరోయమయతీత్యుపక్రమ్య *తమన్తర్యామిణంబ్రూహీతి-తస్యచోత్తరం *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తం.

శబ్దాతదభిమానిదేవతావిశేషపరా- గుణక్రియాదేరద్రవ్యతయాశరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపిశరీరత్వమనేనైవప్రయోగేణకల్ప్యతామితిచేన్న- అనన్యథాసిద్ధస్యైవప్రయోగస్యకల్పకత్వాత్ అభిమానిదేవతాపరత్వేనాపిద్రవ్యపరత్వమేవోచితమితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్దఃఐశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షాదుత్కృష్టజీవపరః. సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేనశ్రూయమాణస్యాపికథంజీవత్వశఙ్కోత్థానం. ఉచ్యతే- *ద్రష్టాశ్రోతేత్యాదిశబ్దైనకరణాయత్తజ్ఞానవత్తాప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానాం *ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్యనియమనస్యచాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీజీవః-ఉతపరమాత్మేతిప్రథమవిచారః. తదర్థం *ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదికంకింముఖ్యం-ఉతాముఖ్యం. తదర్థంద్రష్టృత్వంకింజీవస్యైవ- ఉతాన్తర్యామిణోపిసంభవతి. తదర్థం *ద్రష్టాశ్రోతేతికింకరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే- ఉతరూపాదిసాక్షాత్కారఇతి. తదర్థంరూపాదిసాక్షాత్కర్తాచేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధఃకింనోపపద్యతే- ఉతోపపద్యతఇతివిచారః. నోపపద్యతఇతిపూర్వపక్షః. ఉపపద్యతఇతిసిద్ధాన్తః. యదానిషేధోఽనుపపన్నః- తదా ద్రష్టృత్వాదికంకరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితితస్యజీవాత్మన్యేవసంభవాదాత్మనిస్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీజీవస్స్యాత్. యదానిషేధఉపపన్నః- తదారూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేఃపరమాత్మనిసమ్భవేనాత్మనిస్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయానేయత్వాదన్తర్యామీపరమాత్మేతిఫలితంస్యాత్. (కుతఇతి) ప్రత్యగాత్మనోప్యన్తర్యామిత్వేనశ్రుతస్యకథంప్రత్యగాత్మత్వమితిభావః. తత్రజీవత్వేహేతుమాహ (వాక్యశేషఇత్యాదినా) జ్ఞానస్యకరణాధీనత్వోక్త్యానియమనస్యచకరణాధీనత్వమర్థసిద్ధం - పరప్రేరణరూపస్యసంకల్పస్యమనఃకరణకత్వదర్శనాత్. కరణాయత్తంజ్ఞానమస్తు- తతఃకిమన్తర్యామిణోజీవత్వస్యేత్యతఆహ (ఏవంద్రష్టురేవేతి) తర్హిరూపాదిసాక్షాత్కారఏవద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు- నకరణాయత్తంజ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోతోస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్యజీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ సననిషేద్ధుంశక్యతే- కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వంతుజీవస్యైవేతితదన్యస్యనిషేద్ధుంశక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయంయచ్ఛబ్దావృత్త్యాచాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే. *ఆత్మనితిష్ఠన్నితివ్యపదేశఃస్వేమహిమ్నిస్థితఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వంతన్నియన్తృత్వంచ *ఆత్మేశ్వరమితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే. *యమాత్మానవేదేతిసంసృష్టేననిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యతఇతినేయం. యత్తుజీవవిశేషాః ప్రత్యన్తర్యామిత్వంతత్తదవేద్యత్వాదికం- తదష్టమూర్త్యాదేరివతత్తద్గణాధ్యక్షాణాంజీవానాంతన్నియన్తృత్వేనసంభవతి. యద్వా- ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దామణ్డలపరా-సర్వేషుదేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చశరీరమాత్రపరాః.*సతఆత్మేతినిర్దేశఃశిలాపుత్రస్యశరీరమితివత్ స్యాత్- సఇతిపదంజాత్యభిప్రాయం- తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. ఉపక్రమేచ *యఇమంచలోకంపరంచలోకమిత్యత్రయచ్ఛబ్దోజాత్యభిప్రాయఇతిభావః. ....

(ఏవంప్రాప్తఇతి) సూత్రేఅధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషువాక్యేష్విత్యనేనసర్వసూత్రేషుతత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వంవివక్షితమితిగమ్యతే. అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్యప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యందినపాఠేఅధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేనకాణ్వమాధ్యందినయోర్విషయభేదశఙ్కాయాముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థనాధిదైవ శబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థం, న్యూనపర్యాయేపిపాఠే అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవివక్షాజ్ఞాపనార్థం, చోభయపదోపాదానమిత్యర్థః. ఏకస్యైవసతస్సర్వనియమనంకథమవగతమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) యఃపృథివ్యామిత్యాదికంతస్యప్రశ్నస్యోత్తరమస్తు-తతఃకిమిత్య

తదేతత్సర్వాల్లోకాంత్సర్వాణిచభూతానిసర్వాన్ దేవాన్ సర్వాన్వేదాంత్సర్వాంశ్చయజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్యస
ర్వప్రకారనియమనం,సర్వశరీరతయాసర్వస్యాత్మత్వం, చ సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పురుషోత్తమాదన్యస్యన
సమ్భవతి. తథాహి-*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య
సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యౌపనిషదానివాక్యానిపరమాత్మనఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమి
త్యాదీనివదన్తి - తథాసుబాలోపనిషది *నైవేహకిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాజాయన్తేది
వ్యోదేవ ఏకోనారాయణః చక్షుశ్చద్రష్టవ్యంచ నారాయణః శ్రోత్రంచశ్రోతవ్యంచనారాయణఇత్యారభ్య
* అన్తశ్శరీరేనిహితోగుహాయామజఏకోనిత్యః యస్య పృథివీశరీరంయః పృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యంపృథివీనవేద
యస్యాపశ్శరీరమిత్యాది*యస్యమృత్యుశ్శరీరంయోమృత్యుమన్తరేసఞ్చరన్యంమృత్యుర్నవేదఏషసర్వభూతా
న్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిపరస్యైవబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వంసర్వ
స్యనియన్తృత్వంచప్రతిపాద్యతే. స్వాభావికంచామృతత్వంపరమాత్మనఏవధర్మః. నచ పరస్యాత్మనః కరణా
యత్తంద్రష్టృత్వాదికం-అపితుస్వభావతఏవ - సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చస్వతఏవ. తథాచశ్రుతిః
*పశ్యత్యచక్షుస్సశ్రుణోత్యకర్ణః అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతేతి. నచదర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణ
జన్మనోజ్ఞానస్య వాచకాః- అపితురూపాదిసాక్షాత్కారస్య.

త్రాహ (తదేతదితి) నియామ్యాపరిజ్ఞానేమోఘసంకల్పత్వేచసర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాదిత్యుక్తం. సుబాలోపనిషదిసమాన
ప్రకరణే *పురుషఏవేదంసర్వమిత్యుక్తత్వాదాహ (పురుషోత్తమాదితి) పురుషోత్తమస్యైవసర్వనియమనాదిసంభవేశ్రుత్యన్తరాణిదర్శయతి (తథా
హీతి) (పరమాత్మనఏవేతి) అత్రసర్వనియన్తృత్వాదితరేషాంనియామ్యకోటినివేశాదస్యైవేత్యవధారణంఫలితమితిభావః. ఏతద్వైశద్యాయసమాన
ప్రకరణోక్తిందర్శయతి (తథాసుబాలోపనిషదీతి) సూత్రవివక్షితంహేత్వన్తరంచాహ (స్వాభావికంచేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిజిహీర్షన్ దర్శన
శ్రవణాదిశబ్దానాంకరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వంకిమర్థం - ఉతశాబ్దమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరఃప్రతివదతి (నచపరస్యేతి) *అదృష్టోద్రష్టాఅ
శ్రుతఃశ్రోతాఅమతోమన్తా అవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేతివాక్యేఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణమనననిదిధ్యాసనకర్తృత్వంహిప్రతీయతే - నతురూ
పాదిసాక్షాత్కారఇతిశఙ్కాంపరిహర్తుంపరస్యాత్మనఇత్యుక్తం. అత్రాయమభిప్రాయః- శ్రుత్యన్తరేషు*నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేఃనశ్రుతేఃశ్రోతారంశృ
ణుయాఃనమతేర్మన్తారంమన్వీథాఃనవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయాఇతి *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదివాక్యై
శ్శ్రవణమననాదికర్తృత్వంపరస్యప్రతిషిద్ధం-తత్కర్మత్వంచశ్రుతం-తస్మాదిహద్రష్టాశ్రోతామన్తావిజ్ఞాతేతిప్రతీయమానంపరస్యాత్మనశ్శ్రవణాది
కర్తృత్వంతత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధం. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వంతు *పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణఃఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతం- అతఃశ్రవణా
దికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధా, ద్రూపాదిసాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధా, చ్చేహశ్రూయమాణాద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్చరూపాదిసాక్షా
త్కారవాచకాః- నతుశ్రవణమననధ్యానతత్సాధ్యదర్శనపరాఇతి. ద్రష్టృత్వాదికంనకరణాయత్తమితి- రూపాదిభిరపరోక్షవ్యవహారానుగుణసంబ
న్ధోనచక్షురాద్యపేక్షఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన శ్రోతృత్వాదికంకర్మేన్ద్రియకార్యగన్తృత్వగ్రహీతృత్వాదికంచవివక్షితం. కరణశబ్దశ్చజ్ఞానకర్మేన్ద్రియసా
ధారణః. కింతర్హీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (అపిత్వితి) (స్వభావతఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదికమిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దోధర్మపరః- స్వరూపస్వభావశబ్దయో
స్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాంయోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాంచవ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపే
క్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవభవతీత్యర్థః. పరమాత్మేచ్ఛాసాపేక్షముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిందర్శయన్హేతుమాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి) స్వతఏవసర్వజ్ఞత్వా
దిత్యన్వయః. (స్వతఏవేతి) స్వశబ్దస్స్వరూపపరః- సత్తాప్రయుక్తత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారస్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసంకల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాస
పరః. యద్వా- నకరణాయత్తంద్రష్టృత్వాదికమపితుస్వభావతఏవేతి-రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వంనకరణాపేక్షంఅపితుసత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః.
కుతఇత్యత్రాహస్వతఏవసర్వజ్ఞత్వాదితి - కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వాదిత్యర్థః. సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్యహేతుమాత్రనిరపే
క్షత్వాత్ రూపాదివిషయజ్ఞానవిశేషోప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేషనిరపేక్షఇతియావత్. సర్వస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వంచతదాత్మకఇతివద్వి
వక్షితవిశేషసిద్ధయే సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః. గృహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసంక
ల్పత్వాచ్చస్వతఏవేతి) తత్రప్రమాణందర్శయతి (తథాచేతి) ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రాపాద్యనుక్తిపూర్వక దర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వంసి
ద్ధం - నిరుపాధికత్వ కణ్ఠోక్తిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా - నకేవలం * యస్సర్వజ్ఞః * సత్యసంకల్ప ఇతిసామాన్యశ్రుత్యాతత్సిద్ధిః - విశేషవిషయ
శ్రుతిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా- * స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుత్యాకరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః - తస్య స్వాభావికతోక్తిబలాత్తద్విశేషభూ
తదర్శన శ్రవణాదేఃకరణనైరపేక్ష్యమపి సామాన్యతస్సిద్ధం - తదుభయంకణ్ఠోక్తంచేత్యర్థః. జవనః - ఝడితిదూరస్థసంబన్ధక్షమః. అతో విభుత్వావి
రోధః. ఏవందర్శనశ్రవణాదేరర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనంశ్రుతివిరుద్ధమిత్యుక్తం. అథాచక్షుఃపశ్యతీతివ్యాహతం - దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాంకర
ణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వాదితిశఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి (నచదర్శనేతి) సర్వప్రయోగానుగతం
ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (అపిత్వితి) ఏవంచసతి ద్రష్టా శ్రోతేతి - రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్త్రిత్యర్థః. మన్తా - యే మానసమననాఖ్య విచారవిష

సచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాదికరణజన్యః- పరస్య తు స్వత ఏవ. *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి- *యం పృథివీ న వేద * యమాత్మా న వేదేత్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమాన ఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తం - తదేవ *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతేతి నిగమయ్య *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదినా తస్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. * ఏష త ఆత్మా *స త ఆత్మేతి చ త ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యమానోఽన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమర్హతి. ……………………

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ (స్మార్తం) ప్రధానం. (శారీరః) జీవః. స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ. (అతద్ధర్మాభిలాపాత్) తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వం, సర్వస్య నియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వత ఏవామృతత్వం, చ తయోర్న సమ్భవనాగన్ధమర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా స్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథా జీవోఽప్యతద్ధర్మత్వాదితి. ……………………

అమీషాం గుణానాం పరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరేకశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షం చ హేత్వన్తరమాహ.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమం ఏనం-శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. * య ఆత్మని తిష్ఠన్నా

యాన్తేషాం సాక్షాత్కర్తా. విజ్ఞాతా - బుధ్యాధ్యవసేయానామేతేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య. చక్షురాదిబాహ్యకరణ మనోబుద్ధిరూపాన్తః కరణకృత్యవిశేషాః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః - తదాశ్రయో జీవ ఇతి చ మోక్షధర్మేఽభిహితం - యథా *చక్షురాలోకనాయైవ సంశయం కురుతే మనః । బుద్ధిరధ్యవసాయాయ సాక్షీ క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి. సంసారిచేతనజ్ఞానానాం ప్రతినియతకరణసాపేక్షత్వం, ప్రమాణాప్రమాణరూపత్వం, పరోక్షాపరోక్షరూపత్వం, చ భవతి- పరమాత్మనస్తు తత్తత్కరణాదినిరపేక్షాణి తత్తత్కరణతత్తద్విషయాదిసర్వపదార్థగోచరాణి సమ్యఙ్నిశ్చయరూపాణ్యపరోక్షాత్మకాని జ్ఞానాని భవన్తీతి వైషమ్యం. కరణాధీనత్వం శాస్త్రం మాభూత్- తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోఽపి దర్శనశ్రవణాదయః కరణైర్వినా నోపపద్యన్త ఇతి సిద్ధవదాలోకితకేనాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కరణాపేక్షాయాః కర్మవశ్యత్వేన సోపాధికత్వాన్న వ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ (నచేతి) కర్మవశ్యస్యైవ కరణాపేక్షా - న త్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉపాధేస్సపక్షానుగతత్వం దర్శితం కర్మతిరోహితేతి. (పరస్యత్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాపక్షవ్యావృత్తిత్వం దర్శితం భవతి. తర్హి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (నాన్యోత ఇతి) తదేవ వివృణోతి (యం పృథివీత్యాదినా) (నిగమయ్యేతి) * అదృష్టో ద్రష్టా- పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్టస్తత్సన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యుక్తార్థనిగమనమిత్యర్థః. *యః పృథివ్యామిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వమార్థం- నిగమనవాక్యే నియన్తృత్వమార్థం గర్భితం. విశిష్టస్య ప్రకృతత్వే సతి సామాన్యనిర్దేశావగతోఽపి ఇతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరవిషయో దృష్టః- యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రం నిషిధ్యతే- కింతు నైవంవిధోఽన్యః పురుషోఽస్తీతి బుద్ధిస్థస్వాతన్త్ర్యాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే- అన్యథా ప్రమాణవిరోధాత్. అతః *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యత్రాపి శబ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృతయథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చ పరమాత్మనాప్యవేద్యస్సన్నన్తరస్సన్నియామకః కోఽపి ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థస్స్యాత్. అపవాదాభావాద్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధిమాహ (ఏష త ఇతి) ఏతత్పాదాద్యాధికరణే *శబ్దవిశేషాదితి వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతుతయోక్తః- తస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతురుక్తః. *ఏష త ఇతి సర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశోఽత్ర వివక్షితః- పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీనిర్దేశస్తు *ఉభయేఽపీతి సూత్రవివక్షిత ఇతి విశేషః. ……………………

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ అక్షరార్థమాహ (స్మార్తమిత్యాదినా) కే పునస్తదసంభావితా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (స్వభావత ఏవేతి) ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసక్త్యభావే పి కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) పూర్వసూత్రే తత్ర ధర్మా ఉక్తాః- అస్మింస్తు సూత్రేఽపి ప్రకృతిపురుషయోరసంభావితా ధర్మా ఉక్తా ఇతి సూత్రస్య పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (అమీషామితి)……………………

(నిరపేక్షం చేతి) పూర్వం వ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతురుక్తః - అయం తు వక్ష్యమాణో నిరపేక్ష ఇత్యర్థః.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ అత్రైకైకవస్తుపరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితి జ్ఞాపనార్థం యచ్ఛబ్దావృత్తిః. *న

త్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః, *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితిచకాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయాతస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః.అతోఽన్తర్యామీప్రత్యగాత్మనోవిలక్షణోఽపహతపాప్మాపరమాత్మానారాయణఇతిసిద్ధమ్. ......

సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్.

తఇతివ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాంశరీరమాత్రపరత్వంచాస్వరసం- తచ్చాపవాదాభావేఽనుపపన్నం. ఆత్మశబ్దస్యస్వవాచిత్వే *తిష్ఠన్నిత్యాదయోప్యస్వరసాః. *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితికాణ్వపాఠైకార్థ్యాదాత్మశబ్దస్యస్వవాచిత్వమయుక్తం. ప్రశ్నవాక్యస్యచాస్వారస్యమితిభిదా. యచ్ఛబ్దావృత్తిరేకత్వేపిసంభవతీతిభావోఽనుసన్ధేయః. హిన్వాతే. నహిభేదశబ్దోత్రశ్రూయతఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేనవ్యపదేశస్సిద్ధఇత్యర్థః. నకేవలంవ్యతిరేకనిర్దేశాదీనామపవాదాభావః-కింతుతదస్వారస్యాపవాదశ్చాస్తీతిభావః. సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిషయతాంస్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి. (అతఇతి) ......

అస్మిన్నధికరణేకైశ్చిచ్చతుర్ధావిచారోదర్శితః-పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషోవాయోగసిద్ధోవాపరమాత్మావాఅర్థాన్తరంవేతి. తత్రార్థాన్తరమితిపక్షస్త్వసంభవనిరస్తః. ఐశ్వర్యవిశేషయోగస్యప్రకృష్టాదృష్టజన్యత్వావిశేషాత్ దేవతాస్వేవయోగసమ్భవాచ్చశిరోన్తరభేదకల్పనంవిఫలం. కార్యకరణవత్త్వంజీవత్వేహేతుతయోక్తం-తదయుక్తం- పృథివ్యాదిష్వేకైకస్యశరీరత్వావగమా, చ్చక్షురాదీనాంప్రత్యేకంశరీరత్వావగమాచ్చ. తత్కృతజీవత్వశఙ్కాయాఆనన్దమయాధికరణేవ్యుదస్తత్వాచ్చ తేనజీవత్వశఙ్కానుదయాత్. భూతేన్ద్రియాదీనాంసంఘాతరూపేణశరీరేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధోహిజీవత్వసాధకః.అదృష్టత్వశ్రవణేనప్రధానత్వశఙ్కావ్యుదాసపరంద్వితీయంసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం-*అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతేత్యాదివాక్యేఅదృష్టాశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవశ్రూయమాణతయాప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్. నహ్యేకపదశ్రవణేనవాక్యార్థనిర్ధారణంపూర్వపక్షేపిఘటతే. ప్రధానస్యసర్వవికారకారణత్వేపినియన్తృత్వముపచారతోపినశక్యశఙ్కం-నహిఘటాదికప్రవృత్తికాయానియన్తృత్వం. అతఃస్మార్తోపన్యాసోదృష్టాన్తతయైవఘటతే. అతఏవ *నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చేత్యేవమన్తమేకంసూత్రం-అన్యథాఽర్థవైఘట్యాత్. వైఘట్యంచప్రధానశఙ్కానుదయఏవ. పృథివ్యాదినియన్తౄణాంజీవానామీశ్వరస్యాపిసర్వనియన్తుర్నియన్త్రన్తరాపేక్షాయాఅనవస్థాయాంప్రసక్తాయాంనియన్తృనియామ్యయోరభేదేనతత్పరిహారఇత్యపిదురుక్తం-అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్.యుక్త్యాకల్పనాయాంహ్యనవస్థానం-నశ్రుత్యాఽభ్యుపగమే. శ్రుతిశ్చ*నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరంప్రతిషేధతి. నచానవస్థాయాభేదప్రయుక్తత్వాదభేదేనతత్పరిహారఇతివాచ్యం-శ్రుతభేదనిబన్ధనచోద్యస్యశ్రుతవిరుద్ధాభేదకల్పనయాపరిహారానుపపత్తేః. కయోరభేదః. నతావత్పృథివ్యాదేఃపరమాత్మనశ్చ-జడాజడయోరైక్యాభావాత్. నాపిజీవేన-పృథివ్యాదివన్నియామ్యతయాఽవగతస్యతస్యతేనైవన్యాయేనపరమాత్మనైక్యాసంభవాత్ పక్షపాతస్యాహేతుకత్వాచ్చ. పరమాత్మసామానాధికరణ్యభేదనిషేధౌహ్యుభయత్రసమానౌ. కించ-పృథివ్యాదేస్స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేజ్ఞానస్యాపిస్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థంజడాజడయోరైక్యంకింనస్యాత్. జ్ఞానస్యస్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్, మిథ్యాసత్యజడాజడయోస్తయోస్స్వభావవిరోధా, చ్చేతిచేత్- తర్హిసర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యాత్మేశ్వరతయానియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థిత్యభావా, ద్ద్వయోస్తదనర్హయోస్స్వభావవిరోధా, చ్చనజీవేశ్వరయోరేకత్వంయుక్తం. ధారణాదావప్యయమనవస్థాపరిహారోఽనుసన్ధేయః. కించ-భేదోహిప్రతీయతే- కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థం- ప్రతీయమానోపిభేదోమిథ్యా-నచజడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః-నియామ్యపృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాత్పృథివ్యాదేఃపరస్యచభేదమిథ్యాత్వం- జీవపరయోస్తుస్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వం- అతఏవచనానవస్థితిచేత్. స్యాదేవానవస్థా-జీవపరైక్యేపిపృథివ్యాదికంప్రతిజీవస్యైవతదేకీభూతస్యాపిబ్రహ్మణోనియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయానివారకాభావాత్. యథాపృథివ్యాదేర్జీవస్యచనియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేపితస్యేశ్వరం ప్రతినియామ్యత్వమపారమార్థికంసంభవతి - తథాజీవంప్రతినియన్తుఃపరమాత్మనోప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాన్యంప్రత్యపరమార్థభూతనియామ్యత్వశఙ్కాంకోవారయేత్. నియన్త్రన్తరనిషేధకంప్రమాణంనివారకమితిచేత్. యదిప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః- తర్హినియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాశ్రిత్యైవసాపరిహ్రియతాం - ప్రమాణాన్తరాబాధేననిర్వాహేసంభవతిబాధాశ్రయణాయోగాత్. అతఏవ *నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యపిపరమాత్మైవావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తానియామ్యశ్చభవతీతినపారమార్థికద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం - కింతునియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరం - విశిష్టేప్రకృతేసతీతరనిషేధస్యతత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్. కథంప్రమాణాన్తరాప్రాప్తంనియన్తృనియామ్యభావాదికంవిధాయశాస్త్రం తదేవప్రతిషేద్ధుమలం. కథమేకస్మిన్ శరీరేప్రత్యగాత్మద్విత్వమితిచేత్ - కాత్రానుపపత్తిః. బహుత్వేప్రత్యక్త్వంహీయేతేతిచేత్. కింప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః- ఉతైకస్మిన్ శరీరే. నప్రథమః-సర్వేషామాత్మనామహమితిప్రత్యక్తయైవస్వాత్మానుభవదర్శనాత్. నద్వితీయః- ఏకస్మిన్ శరీరేచక్షురాద్యభిమానినాందేవానాంప్రాణసంవాదే *అహంశ్రేయసేవివదమానాఇత్యనేకేషాంప్రత్యక్త్వేనస్వాత్మానుభవదర్శనాత్. తత్రప్రత్యక్త్వమేవనసత్యం-భేదోమిథ్యేతిచేత్. భేదస్సత్యః- ప్రత్యక్త్వంమిథ్యాకింనస్యాత్. ఉభయోరపిహ్యబాధస్తుల్యః. *నేహనానాస్తీత్యాదికంభేదబాధకమితిచేత్-*తత్త్వమసి *అయమాత్మేత్యాదికంప్రత్యక్త్వబాధకంకింనస్యాత్ - పరాగర్థోహీదమ్బుద్ధిగోచరః. అయమితినిర్దేశఃప్రత్యక్త్వావిరోధీ- ప్రత్యక్త్వస్యప్రమాణసిద్ధత్వాదితిచేత్- *నేహనానేత్యాదికమపితతఏవప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి.అతోబహుత్వస్యపరాక్త్వవ్యాప్యత్వాభావాద్వ్యాప్తిశూన్యస్తర్కాభాసోయం.అతోన్తర్యామివిద్యాయామథోక్తఏవార్థః. అన్తర్యామ్యధికరణమ్సమాప్తమ్....

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

ఆథర్వణికా అధీయతే* అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే । యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, తథోత్తరత్ర * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి,. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం, మక్షరాత్పరతః పర, శ్చ ప్రకృతిపురుషౌ- అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః. అస్యాక్షరస్య *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదావివ ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహాశ్రూయతే- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరః క్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - రూపాదిమత్స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి - తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్పరత్వం చ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధం. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తాఉపన్యస్యన్తే*యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైర్నియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చ సహితే స *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి- రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్తౌ గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి.

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరం, పుల్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పర, శ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదానస్సంశయం చ దర్శయతి (అథేత్యాదినా) అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ఇన్ద్రియాదృశ్యమనుమానాద్యవేద్యం. చక్షురదృశ్యమిన్ద్రియాన్తరాదృశ్యం వా. యద్వా- అద్రేశ్యం- జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యం - పాణ్యాదికార్యహానోపాదానాద్యవిషయః. (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వ, మక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వం చ, శఙ్క్యతే- న తూభయోరుభయాత్మకత్వం. ఉభయత్ర - వాక్యద్వయేఽపి. కిమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసంబన్ధితయా దృష్టం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయమచేతనమేవాశ్రయముపస్థాపయతి- ఉత నేతి. కిమూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదానమచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వముపబృంహయతి- ఉత నేతి. కిం *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చముపస్థాపయతి - ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే సత్యూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకతోపబృంహకతయా నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమచిదుపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాది గుణకం ప్రధానం, తతః పరశ్చ జీవ, ఇతి స్యాత్. యదా విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః- తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా, పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసంభవాత్ అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమాత్మే, తి ఫలితం. (కుత ఇతి) అదృష్టశబ్దస్యార్హార్థీయత్వజన్తపదవిశేషణతయా *ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయా ఇతి స్మృతివశేనార్హార్థవిశ్రాన్తిరవగమ్యతే- *అద్రేశ్యమిత్యపి చ పదం కృత్యప్రత్యయాన్తత్వాదర్హార్థం- తథా చాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః- అత ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ న సమష్టిపురుషః- న హి పరమాత్మనోఽన్యత్పరం విద్యత ఇతి శఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి న కేవలమదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకం- కింతు ద్రష్టృత్వాదిసచివం- ఇహ తు తత్సాచివ్యాభావాదదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా. తథాప్యక్షరాత్పరతః పరో న జీవః- న హ్యక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం- కింతు *పరతః పర ఇతీతి శఙ్కాయాం తస్య సమష్టిపురుషత్వముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి) (సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదితి) సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్యమితి భావః. చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేఽప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా న నిర్ణాయకం- అతోఽనుకూలయుక్తిర్వక్తవ్యా- దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయః శబ్దా హి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నసజాతీయే క్షత్రియాదావవర్తన్తే- న తు శ్వపచాదౌ పశ్వాదౌ వా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే- న తు ధర్మ్యన్తరే - సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌ చ సంభవతి, విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాదివదచేతనత్వమపి నివర్తత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) న దృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వం- మన ఆదౌ వ్యభిచారాదితి భావః. అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్యాక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వమాహ (తస్మాదితి) *యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (తదధిష్ఠితం చేతి) అనధిష్ఠితత్వేఽపి దృష్టాన్తోఽస్తి- *యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః *యథా సత ఇతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)......

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాస్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. తథాహి- *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవం చాభిధాయ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే- పశ్చాత్ *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవ పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం నాభిధత్తే- తస్య సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. అతోఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే.

రాద్ధాన్తే- (అదృశ్యత్వేతి) *పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుష ఇతి) కస్య ధర్మోక్తేరిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి) నన్వక్షరం ప్రకృతిః- సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృష్టపుణ్యో జీవ స్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయామాహ (తథాహీతి) (తస్మాదితి) అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపర ఇతి భావః. (భూతయోనేరక్షరస్యేతి) సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మివిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృత ఏవ ధర్మీ స్వీకార్యః- ఉపక్రమప్రతిపన్న ఏవ త్యాగేన అప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్, *భూతయోనిం *తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. అతః *యస్సర్వజ్ఞః *తస్మాదేతదితి యత్తచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ- తతశ్చాక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధీయత ఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *అక్షరాత్పరత ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలం - పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానం- అత స్తదేవ * యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యం- అత స్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధానమయుక్తమితి చేన్న- కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను *భూతయోనిం *అక్షరాత్సమ్భవతీత్యుపాదానముచ్యతే- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి నిమిత్తం- అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధం. నచైతావతా *అక్షరాత్పరతః *అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం- *అక్షరాత్పరత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి. నైవం - ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చిద్విశిష్టబ్రహ్మకారణత్వేఽప్యుపపత్తేః. నచైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం- *అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రథమభావినః ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ *అక్షరం పురుషమిత్యుచ్యతే- పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాక్షరశబ్దవాచ్యస్స ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః- తథా చ సతి *అక్షరాత్సంభవతి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైకరూప్యం స్యాత్. నిమిత్తోపాదానాభేదే సత్యేవ హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానముపపద్యతే. అక్షరం న పరమాత్మా- అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే- ప్రథమాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన చ ప్రకృతం హి భూతయోన్యక్షరం *అపాణిపాదం *నిత్యం విభుం సర్వగతం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యేనాక్షరం పురుషం వేదేతి చ- అక్షరాత్పరతః పరస్య *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనా, దమూర్తశబ్దేనాపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *బాహ్యాభ్యన్తర ఇత్యనేన సర్వగతత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ భూతయోన్యక్షరస్యైవ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి) నన్వక్షరశబ్దార్థనైరూప్యపరిహారాయ భూతయోన్యక్షరాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పర ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (అతోఽక్షరాదితి) (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమేవ *యేనాక్షరం పురుషమితి పూర్వస్మిన్ సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతం- తదేవ *ప్రాణవాచేతి వక్తవ్యతయా ప్రతిపాదితమితి తస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వమవగమ్యతే. అతోఽక్షరపురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వముక్త్వాఽర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతోఽక్షరపురుషో న పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దోక్తః- అపిత్వక్షరాత్పరతః పర ఏవేత్యభిప్రాయః. అత ఇత్యభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తస్యేతి) (సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేరితి) *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యుభయత్ర కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితి న సర్వజ్ఞ స్తదపేక్షయా పర ఇత్యభిప్రాయః. (సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసంభవాదితి) భూతయోన్యక్షరమభిధాయానన్తరమేవ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి సమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరాదనన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్య తతః పరత్వాసంభవః- ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరాదర్థాన్తరస్య పరత్వాసంభవ ఇత్యుక్తం భవతి. *అక్షరాదితి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (అతోఽత్రేతి) అతః- యస్య పరమాత్మధర్మోక్తిస్స హి పరమాత్మా- ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తద్ధర్మశ్రవణాత్, పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తదభావాచ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వముపపన్నం- అస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ * ఇతి హాస్మయత్ బ్రహ్మవిదో వదన్తి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తు సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్సామానాధికరణ్యమితి - తన్న- పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వాత్తత్స్వారస్యార్థం న సామానాధికరణ్యం. కించ- పరతోఽక్షరాదితి న నిర్దిష్టం- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి హి క్రమః- తత్స్వారస్యాచ్చ న సామానాధికరణ్యం.

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥ ఇతశ్చనప్రధానపురుషౌ. విశినష్టిహిప్రకరణం- ప్రధానాచ్చపురుషాచ్చభూతయోన్యక్షరంవ్యావర్తయతీత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, -తథాతాభ్యామక్షరస్యభేదశ్చవ్యపదిశ్యతే *అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదినా. తథాహి - *సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయప్రాహేతిసర్వ విద్యాప్రతిష్ఠాభూతాంబ్రహ్మవిద్యాంప్రక్రాన్తా-పరవిద్యైవచసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తామిమాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాంవిద్యాంచతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఙ్గిరసాప్రాప్తాంజిజ్ఞాసుః * శౌనకోహవైమహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నఃపప్రచ్ఛకస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతి- బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞాతంభవతీతికృత్వాబ్రహ్మస్వరూపమనేనపృష్టం. *తస్మైసహోవాచద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తిపరాచైవాపరాచేతి - బ్రహ్మప్రేప్సునాద్వేవిద్యేవేదితవ్యే - బ్రహ్మవిషయేపరోక్షాపరోక్షరూపేద్వేవిజ్ఞానేఉపాదేయేఇత్యర్థః. తత్రపరోక్షంశాస్త్రజన్యంజ్ఞానం-అపరోక్షంయోగజన్యం. తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షంజ్ఞానం. తచ్చభక్తిరూపాపన్నం- *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యత్రైవవిశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చాగమజన్యంవివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతంజ్ఞానం- *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిశ్రుతేః. ఆహచభగవాన్పరాశరః *తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచకర్మచోక్తంమహామునే।ఆగమోత్థంవివేకాచ్చద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇతి. *తత్రాపరాఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినా*ధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థంబ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతంపరోక్షజ్ఞానముక్తం-సాఙ్గస్యసేతిహాసపురాణస్యసధర్మశాస్త్రస్యసమీమాంసస్యవేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యుపాసనాఖ్యంబ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నంజ్ఞానం. * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినాపరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్యపరస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేత్యాదినాయథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్కృత్స్నస్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా - విశ్వమితివచనాన్నాచేతనమాత్రస్య. * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతే।అన్నాత్ప్రాణోమనస్సత్యంలోకాఃకర్మసుచామృతమితిబ్రహ్మణోవిశ్వోత్పత్తిప్రకారఉచ్యతే. తపసా- జ్ఞానేన. *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతివక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే- ఉపచీయతే. బహుస్యామితిసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానేనబ్రహ్మసృష్ట్యున్ముఖంభవతీత్యర్థః. * తతోన్నమభిజాయతే-

---

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ॥ విశేషణశబ్దంవ్యాచష్టే (విశినష్టిహీతి) కస్మాత్కిమిత్యత్రాహ(ప్రధానాదితి) కైర్ధర్మైరిత్యత్రాహ (ఏకేతి) భేదవ్యపదేశశబ్దంవ్యాచష్టే(తథేతి) హేతుద్వయంవివరీతుమాహ (తథాహీతి) నకేవలంవిశేష్యవాచినాబ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన- విశేషణవాచినాసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితిశబ్దేనాపిబ్రహ్మవిషయత్వంసిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవచేతి) పరబ్రహ్మవిషయావిద్యాపరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాత్వం- సర్వవిద్యాశ్రయత్వం. జ్ఞాతవ్యేబ్రహ్మణికృత్స్నజ్ఞాతవ్యాన్తర్భావాత్ బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్యన్తర్భూతానీత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానేనబ్రహ్మహిప్రష్టవ్యం-*కస్మిన్నుభగవఇతిప్రశ్నస్యకథంబ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మవిద్యాయాఇతి)*ద్వేవిద్యేఇతివిద్యాద్వయంభిన్నవిషయత్వేనేతరైర్వ్యాఖ్యాతం- తత్రకైశ్చిత్ పరవిద్యాపరమాత్మవిషయా - అర్థాన్తరవిషయాచాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞానమపరవిద్యా- బ్రహ్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. కైశ్చిదపరమాత్మజ్ఞానమపరవిద్యా- పరమాత్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. తద్వ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మప్రేప్సునేతి) బ్రహ్మైవవిషయశ్చేత్ ద్వయోరపికోభేదఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపేఇతి) తస్యేత్యాదివత్. *సతపోతప్యత, ఓదనపాకంపచతీ, తివత్ *ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇత్యుక్తిః. తత్రఫలితమాహ(ఉపాదేయేఇత్యర్థఇతి)కింపరోక్షంకిమపరోక్షమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మైవవిషయశ్చేత్ ప్రథమేనైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతం- అవ్యవహితోపాయభూతం. తస్యాపినిష్ఫలత్వమత్రత్యవాక్యైనావగమ్యతఇత్యత్రాహ(తచ్చభక్తిరూపేతి) తర్హికింప్రథమేనేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి)సాధనసప్తకంశాస్త్రజన్యజ్ఞానంచోభయమప్యుపాసనాత్మకజ్ఞానస్యహేతురితియావత్. ఏతద్వైశద్యాయాహ (ఆహచేతి) అనేనవిద్యాద్వయస్యభిన్నవిషయత్వోక్తిరుపబృంహణవిరుద్ధేతిదర్శితంభవతి. వివేకాచ్చ- ఉత్థితమిత్యర్థః. యథోక్తలక్షణజ్ఞానద్వయేపికింవాక్యంకింవిషయమిత్యపేక్షాయామాగమోత్థంజ్ఞానం *తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి) వేదఏవహిబ్రహ్మజ్ఞానహేతుః- ధర్మశాస్త్రాదికీర్తనంకిమర్థం-నచాత్రాగమోత్థత్వంజ్ఞానస్యశాబ్దంప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి)సపరికరస్యాగమస్యతజ్జ్ఞానహేతుత్వాదపరావిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. *తత్రాపరాఋగ్వేదఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వంపూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన *ద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇత్యనేనస్పష్టీకృతం. *అథేత్యాదివాక్యస్యవివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్తమిత్యన్వయః. * యత్తదిత్యాదివాక్యస్యవిషయమాహ (యత్తదితి) (యథోర్ణనాభిరితి) భూతయోనిత్వవివరణమిత్యర్థః. *తపసాచీయతఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మణఇత్యాది) విశ్వస్యేతి

అద్యత ఇత్యన్నం. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనః ప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తం - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ - కార్యాకారం బ్రహ్మ నామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. *తదేతత్సత్యమితి పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే. *మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి - సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాస్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి. *ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య *ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారం, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వం, అయథానుష్ఠితస్య చాననుష్ఠితసమత్వమభిధాయ *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా *తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తీత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య చాచార్యోపసదనం విధాయ *తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుష

క్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసత్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి - సత్యశబ్దవాచ్యస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యర్థః. (ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) *లోకాః-స్వర్గాదయః. *కర్మసు చామృతం-కర్మస్వాయత్తమమృతం. అమృతత్వసాధనభూతం కర్మేత్యర్థ ఇతి భావః. పునస్సర్గాభిధానపౌనరుక్త్యశఙ్కాయామాహ (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) యథా *దధ్నా జుహోతీతి వాక్యం జుహోతిపదేన *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితం హోమమనూద్య దధ్నస్సాధనత్వం విధీయతే- తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధానమిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి- *అద్యతేఽత్తి చ భూతానీతి హ్యన్నశబ్దనిర్వచనం. ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా) (పరస్యేతి) కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్త్యర్థముక్తమిత్యభిప్రాయః. (మన్త్రేష్విత్యాది) కేచిత్సత్యకామపదం చతుర్ముఖలోకకామపరం వ్యాచక్షత ఇతి తద్వ్యుదాసార్థమాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) కమనీయత్వాయ కల్యాణగుణాకరత్వముక్తం. (అక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానా ఇతి) *తదేతత్సత్యం *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం- ప్రోవాచ *తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోర్బ్రహ్మవాచిత్వేన ప్రయుక్తసత్యశబ్దైకార్థ్యాదితి భావః. బహుధేతి-అధికారమన్త్రఫలభేదేన. త్రేతా-అగ్నిత్రయం. *అగ్నిత్రయమిదం త్రేతేతి నైఘణ్టుకాః. (ఆచరతేతీతి) ఉచ్యత ఇతి పూర్వవాక్యాదనుషఙ్గః. (ఏష ఇత్యాది) ఏకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషాం నిష్ఫలత్వమిత్యనేన *యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శమపౌర్ణమాసమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చ హుతమవైశ్వదేవమిత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. అయథానుష్ఠితస్యాననుష్ఠితసమత్వం చేత్యనేన *అశ్రద్ధయా అవిధినా హుతమాసప్తమాంస్తస్య లోకాన్ హినస్తీత్యస్యార్థ ఉక్తః. ఇదం త్రివర్గఫలసాధనకర్మవిషయముక్తం- *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతి తత్ప్రకరణత్వాత్, *నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతి మోక్షసాధనకర్మణాం యథోక్తవిపరీతత్వప్రతిపాదనాచ్చ. (ప్లవా హ్యేత ఇత్యాది) *అష్టాదశోక్తం - అష్టాదశస్మృత్యుక్తం. శ్రుతేరపి ప్రదర్శనార్థమిదం - శ్రుతిస్మృతిచోదితం కర్మేత్యర్థః. యద్వా - షోడశర్త్విక్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితం. యద్వా-*నవ గ్రామ్యాన్ పశూనాలభతే నవారణ్యానుభయాన్ పశూనాలభత ఇతి శ్రుత్యుక్తాష్టాదశపశుహవిష్కం కర్మేతి. యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్యవాచీ. యేషు పురుషేషు స్మృతివిహితమవరం కర్మ ఫలాభిసన్ధిమత్ - ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి తే పురుషా జరామృత్యుం అపియన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన *సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యే గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః-అన్యన్న్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపం. తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా) భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరాత్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధయే ప్రథమతృతీయఖణ్డయోరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణాని దర్శయతి (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి. *తదక్షరమధిగమ్యతే *భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి *తథాఽక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయోరేకవిషయత్వం దర్శితం అక్షరస్య భూతయోనేరితి. *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తపో బ్రహ్మ పరామృతమిత్యనయోరైకకణ్ఠ్యం దర్శితం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి. *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్యబ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః. *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యనయోరేకవిషయత్వాభిప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తం. తత్ర *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్యసూచనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యాం *యేనాక్షరం పురుషమితి ద్వితీయఖణ్డైకార్థ్యం చ దర్శితం భవతి- అత్ర హి *తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తర ఇతి ప్రకృతకారణాక్షరపరామర్శితచ్ఛబ్దేనాక్షరాత్పరతః పరస్యాసామా.

స్యానుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం, చ విస్పష్టమభిధాయ * ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకార, ముపాసనస్య చ పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోకపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోపసంహృతం. అత ఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపి హితాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణోఽత్ర విద్యతే * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభిః- అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరోఽయస్సమష్టిపురుషః- తస్మాదపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్యర్థః.

నాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే- న హి తస్మాదక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం- అపి త్వక్షరాత్పర ఇతి,- పశ్చాదపి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా * తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యారభ్య * అతస్సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తైర్వాక్యైరుక్తమేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య * ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మేత్యుక్త్వా * పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షర బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే,. అనుక్తైస్స్వరూపగుణైరిత్యనేన * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తాః దివ్యత్వామూర్తత్వవిభుత్వాదయో గుణాః వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వం- విశ్వప్రకారత్వం. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితం. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతి పదం. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాదస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకార ఇత్యర్థః అనేన * పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా * అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ * ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మా * పురుష ఏవేదం సర్వమితి శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టిం చేత్యనేన * తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః సోమాత్పర్జన్య ఓషధయ ఇత్యాద్యర్థ ఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమతృతీయఖణ్డయోః పౌనరుక్త్యపరిహారః- పూర్వోక్తసృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వాన్న పునరుక్తిరిత్యభిప్రాయః. చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితం- యోగినామపరోక్షం సన్నిహితం. తస్యైవ- ప్రథమద్వితీయఖణ్డప్రతిపాదితస్య. (అవ్యాకృతాదితి) * అక్షరాత్పరతః పరస్యేతి తృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః. * తదేతదక్షరం బ్రహ్మేతి వాక్యమభిప్రయన్నాహ (పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇత్యస్యార్థమాహ (పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యేతి) * యస్యైష మహిమా భువీతి లీలావిభూత్యన్వయ ఉక్తః. దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తా. బ్రహ్మపురే ఇతి శబ్దః * ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితివన్న కర్మధారయః- బ్రహ్మపురే ఆత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. * తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి వాక్యం హృది నిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి) (హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారమితి) * ఏతద్యో వేద నిహితం గుహాయామితి పూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయాముపాసనం విహితం- * తదేతత్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్య విద్ధీత్యారభ్య * ప్రణవో ధనుశ్శరో హ్యాత్మా * ఆత్మానమరణిం కృత్వా ఇత్యాదిభిరుపాసనస్య ప్రకార ఉక్త ఇత్యర్థః. హృదయగుహాసంబన్ధ్యుపాసనస్యైవ ప్రకారోపదేశోఽయం - న త్వుపాసనాన్తరస్యేతి ఇదమవగతం - * గుహాచరన్నామ మహత్పదం * ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయే సన్నిధాయ * పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖం। హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనం మహదితి చతుర్థఖణ్డ ఏవ తస్యోపాసనస్య హృదయగుహాసంబన్ధిత్వావగమాత్. పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ షష్ఠఖణ్డే ప్రతిపన్నమర్థమాహ (ఉపాసనస్య చేతి) * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి హి తత్రోక్తం. అర్థక్రమేణ * తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పఞ్చమఖణ్డస్థవాక్యం హృది నిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి) భోగమాత్రేణ సామ్యమిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోకపూర్వకమిత్యనేన * పుణ్యపాపే విధూయేత్యస్యార్థ ఉక్తః. నను పఞ్చమఖణ్డే సాయుజ్యాపత్తిరూపస్సగుణమోక్ష ఉక్తః. షష్ఠే తు * యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపపరమమోక్ష ఉక్తః. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి మన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వముక్తం. * పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వముక్తం. * యథా నద్య ఇతి విశేషప్రహాణముక్తం. * బ్రహ్మైవ భవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవం. తథా హి - * సర్వమేవావిశన్తీతి న నిర్గుణప్రాప్తిః- సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కిం తు బ్రహ్మవిభూతిభూతతద్వ్యాప్యసమస్తజగదనుభవోక్తిః - * తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా ఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తేరుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి తు వాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితి వక్ష్యతే. * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి మన్త్రశ్చ ముక్తాత్మపరిత్యక్తదేహేన్ద్రియతదభిమానిదేవతాదీనామితరచేతనాచేతనవత్ప్రళయే పరమాత్మనిలయపరః- న తు మోక్షపరః-, ముక్తైకలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మన్యైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిషు లయ ఏవ పరమాత్మనిలయ ఇతి చేత్- అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయాదస్య వాక్యస్య ముక్తవిషయత్వం న స్యాత్. ఏకస్మిన్ముక్తే సత్యగ్న్యాదిదేవతాశ్చ న పరమాత్మని లీయన్తే- అతశ్చేదం వాక్యం న ముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరం. * యథా నద్య ఇతి తు వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరం. * బ్రహ్మైవ భవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరం. బ్రహ్మపర్యన్తస్యాత్మావిర్భావపరం వా. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం సూత్రహేతుద్వయే విశేషణం ప్రపఞ్చితం. ఉపపాదితం హేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థేన ఘటయతి (అత ఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానం తస్య ప్రపఞ్చనాకాఙ్క్షాజననార్థం. అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపీతి) అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం * ప్రాక్షుణేష్వ

అశ్నుతఇతివా-నక్షరతీతివాఽక్షరం- తదవ్యాకృతేపిస్వవికారవ్యాప్త్యావామహదాదివన్నామాన్తరాభిలాప యోగ్యక్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వంకథఞ్చిదుపపద్యతే. ....

ర్థసంయోగాదితిన్యాయమభిప్రేత్యావయవశక్తిందర్శయతి(అశ్నుతఇతి)అశ్నుతఇత్యవయవార్థఃకిమవ్యాకృతేసంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేపీతి) (స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణవికృతమంశంవికృతాదన్యఃకారణాంశః కారణాత్మతయావ్యాప్నోతీత్యర్థః. అతఏవేదమప్యసదర్థద్వయంనాశఙ్కనీయం- యదుచ్యతే- ఇహాయంసర్వజ్ఞశబ్దఃకస్మింశ్చిద్దైవతావిశేషేరూఢః- నతుయౌగికః - అన్యథాసర్వవిచ్ఛబ్దపౌనరుక్త్యాత్- తస్మాత్ బ్రహ్మణఉత్పత్తిశ్శ్రూయతే *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి - ఇహబ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చపరమపురుషః - *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితి *పురుషఏవేదంసర్వంతపోబ్రహ్మపరామృతమితిబ్రహ్మపురుషశబ్దయోరేకవిషయత్వావగమాదితి - తత్ర పురుషాక్షరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యాదక్షరస్యభూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుషఉపాదానం - అక్షరాత్పరతఃపరశ్చసర్వవిత్త్వాదియోగాన్నిమిత్తం- వివక్షు*అక్షరాత్ సంభవతి *అక్షరాత్పరతఇతిఅక్షరశబ్దయోర్విరూపార్థతాచనస్యాదితి. తత్ర తావన్నిమిత్తోపాదానభేదోఽనుపపన్నః-తథాసతినిమిత్తాన్తరస్యస్థితత్వేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః. నచకార్యవిషయతయాసర్వశబ్దసఙ్కోచాన్నిమిత్తాన్తరస్థిత్యుపపత్తిః-ఉపాదానభూతస్యైవబ్రహ్మణోనిమిత్తత్వంవదతాం నిమిత్తాన్తరంచనిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచోపక్రమావగతత్వాత్ప్రబలం. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరంనాపరమితిసమాభ్యధికనిషేధశ్చఉపక్రమావగతః - తేనతత్ప్రేరకం నిమిత్తాన్తరమనుపపన్నం. అస్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణంకర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిమితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవకర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చననిమిత్తోపాదానభేదః. అన్నాది ప్రపఞ్చకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనసర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః. * యస్సర్వజ్ఞఃసర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వంశ్రూయతే - * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతఇతి బ్రహ్మణశ్చతథాత్వం శ్రూయతే. *తపసాచీయతేబ్రహ్మ *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతితపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వంసర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చావగమ్యతే. బ్రహ్మపురుషశబ్దయోశ్చైకవిషయత్వందర్శితం. ఏవంసర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్యచాన్నాదికారణత్వతదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వాన్నిమిత్తోపాదానభేదోవిధ్వస్తః. తదభేదేచసతి * తథాక్షరాత్ సంభవతి * తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతిపఞ్చమ్యోర్వైరూప్యంచనస్యాత్. * బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీదితిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చస్యాత్. * తపసాచీయతే * యస్సర్వజ్ఞఃఇతిమన్త్రయోఃప్రతిపన్నస్యసర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణశ్చకారణతయాఽనన్యత్వాత్ మిథఃకార్యకారణభావశఙ్కానిరస్తా. కించ - అస్యాముపనిషదిఅక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకారణేకార్యేచప్రయుక్తౌ * అక్షరాత్సంభవతి *అక్షరాత్పరతఃపరః * తపసాచీయతేబ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకిం కారణవిషయౌ - ఉతకార్యవిషయావితివిశయే * నాస్త్యకృతఃకృతేనేత్యుక్త్వా * యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాం తత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామిత్యుక్తత్వాత్ కారణవిషయావితినిశ్చీయతే - తతశ్చ కారణపురుషాదన్యస్యపరత్వాసంభవాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతఃపరః. కించ - * యేనాక్షరం పురుషంవేదసత్యంప్రోవాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేఃతస్యైవప్రాధాన్యాత్ సఏవాక్షరాత్పరతఃపరశ్చభవితుమర్హతి- అన్యస్యప్రతిపాద్యత్వంప్రతిజ్ఞాయార్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాంఅక్షరాత్పరతఃపరేదర్శనాత్, తస్యచసఇతి ప్రకృతాక్షరపురుషపరామర్శితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతఃపరఏవాక్షరపురుషః. కించ - యథాభూతయోన్యక్షరస్యపురుషత్వం *అక్షరంపురుషమితిపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే- తథా అక్షరాత్పరతఃపరస్యచపురుషత్వం * దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతిపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవసీయతఇతి తయోరనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషాదన్యఃసర్వజ్ఞఇహప్రతిపాద్యతేచేత్ * సబ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చస్యాత్. అక్షరపురుషస్సర్వజ్ఞాదపరశ్చేత్ *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యక్షరవిద్యాయాఃపరవిద్యాత్వకథనంవిరుధ్యేత. అక్షరపురుషఃపరమకారణంనచేత్ *ఉపాసతేపురుషంయేహ్యకామాః *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితిపరమపురుషస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్రవణవిరోధః- పరమకారణస్యైవహ్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వేవేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణంచేదక్షరపురుషస్తస్మాదన్యస్యపరత్వమనుపపన్నం-*సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరాధిపత్యాన్తరనిషేధాత్. ఏవంచసతిసర్వజ్ఞశబ్దరూఢ్యనుగుణం నపురుషశబ్దోనేయః- అపితుపురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణంసర్వజ్ఞశబ్దోనేయః- తతశ్చతస్యపశుపతిపరత్వమయుక్తం. *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషః *రుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషం *పరాత్పరంపురుషమిత్యాదివాక్యానాం *ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *ఆదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే *త్రిపాదస్యామృతందివి *పురుషఏవేదంసర్వమితిపురుషనారాయణానువాకైకార్థ్యప్రతీతేః, *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యనేన *అణోరణీయాన్మహతోమహీయానితికఠవల్లీకార్థ్యావగమాత్తత్ర చ *సోధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదమితిశ్రవణాచ్చ *పద్మకోశప్రతీకాశం *పురుషఏవేదం సర్వమితినారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయోర్నారాయణసృజ్యత్వవాదిశ్రుతివిరోధశ్చాన్యథాస్యాత్. అతస్సర్వజ్ఞశబ్దేనసర్వేషాంధర్మిణాంజ్ఞాతృత్వముక్తం- సర్వవిచ్ఛబ్దస్తుతత్తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః- ధర్మిమాత్రజ్ఞానాదపితద్గతప్రకారకార్త్స్న్యజ్ఞానంహిజ్ఞాతుఃప్రకర్షాపాదకం- అక్షసంబద్ధవృక్షమాత్రజ్ఞానంహిసర్వేషాంసంభవతి- సకృచ్చక్షుస్సంప్రయోగవి

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతీదృశం రూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. అతశ్చ పరమాత్మా. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి ప్రక్రమ్య *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి. తత్ర సన్దేహః కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః- ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తం. అశక్యనిర్ణయ ఇతి. కుతః.

వత్తద్గతశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానం హ్యేతద్ధృదయాభిజ్ఞస్యైవ సంభవతి. యద్వా- సర్వం విన్దతీతి సర్వవిత్- సర్వస్వామీత్యర్థః- లబ్ధధనో హి ధనస్వామీ భవతి. అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిమిత్తోపాదానభూతస్సర్వస్మాత్పరః పరమపురుష ఏవ. ....

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ (సర్వభూతాన్తరాత్మన ఇతి) సర్వభూతాన్తరాత్మసంబన్ధితయోచ్యమానమీదృశం రూపం పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతీత్యర్థః. ....

నిర్విశేషవాదే తావదిదం సూత్రత్రయమనుపపన్నం. అభావరూపాణామదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మవ్యవహారాచ్చ ప్రథమసూత్రం విరుద్ధం. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యే వ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్య ప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధేశ్చ. భేదమిథ్యాత్వే భేదవ్యపదేశేన పరమాత్మత్వసాధనమప్యయుక్తం. శారీరాద్విశినష్టి ప్రధానాద్భేదం వ్యపదిశతీతి ద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమప్యనుచితం- విశేషణభేదవ్యపదేశయోరేకైకస్యైవ శారీరప్రధానవ్యావర్తనక్షమత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయో హి కాశ్చన ప్రధానస్యాపి న సంభవన్తి,- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి జీవవ్యావృత్తిరపి హి ప్రతీయతే,- *స కారణం కరణాధిపాధిప ఇతివత్. అక్షరాత్పరో హి జీవః. విశేషణశబ్దస్య *దివ్యో హ్యమూర్త ఇతి శ్లోకోక్తార్థమాత్రవిషయత్వం చాయుక్తం- సంకోచకాభావాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానాదీనాం భూతయోన్యక్షరస్య చిదచిద్వ్యావృత్తిఫలకత్వాద్విశేషణశబ్దేన వక్తుం యుక్తం- న తు ధర్మశబ్దేన- న హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానం నామ పరమాత్మగతో ధర్మః. అతస్తాదృశం విశేషణజాతం ద్వితీయసూత్రేణ వివక్షితం భవితుమర్హతి- న తు ప్రథమేన. *రూపోపన్యాసాచ్చేతి సూత్రస్య *పురుష ఏవేదమితి వాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణనమనుపపన్నం- పూర్వసూత్రయోరన్యతరవివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వాత్సర్వాత్మభావస్య. న చ త్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా- అజాయతేత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *తస్మాదగ్నిః సమిధ ఇతి ప్రకరణవశాదధ్యాహార ఇతి చేన్న - అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధే దుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వాచ్చ. తద్ధి పరమకారణస్య లిఙ్గం- న తు కార్యస్య. న చ కారణస్య విగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యా హిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణం- అనన్తరం వైశ్వానరాధికరణ ఏవ త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధం చ భగవతః త్రైలోక్యశరీరత్వం. యది క్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్య త్రైలోక్యశరీరత్వమవగమ్యతే- తదానీమపి పరమాత్మాత్మకత్వే నైవ తస్య తథాత్వం వర్ణనీయం- *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మన ఏవ త్రైలోక్యశరీరత్వం *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినాఽభిధీయతే. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏవం త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తాదృశశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ విషయమాహ (ఇదమితి) అధ్యేషి- *ఇక్ స్మరణే. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా - *ఇణ్ గతౌ. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః. యద్యపి *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమాదుపసంహారస్య చ తదానుగుణ్యేన నేయత్వాన్న సన్దేహోదయః - తథాపి సమానప్రకరణే వాజసనేయేఽగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమాత్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్ర సందేహ ఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహశిరసీకృతే - తచ్చ సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థస్య నిబన్ధనం. నను. ప్రయోగసాధారణ్యం హి వైశ్వానరశబ్దస్య సాధారణత్వం- అక్షరశబ్దోఽపి హి ప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే *అక్షరాత్పరతః పరః *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాది - తతశ్చ *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహవిషయతయా వక్తవ్యే. తథా చ న కృతం - కిం తు ప్రధానం వా జీవో వా పరమాత్మా వేతి విచారః కృతః - ఇహాపి తథైవ సంశయో వక్తవ్య ఇతి. నైవం- తత్ర హి ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషయోరన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకః పూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే- అత స్తథా సందేహ

వైశ్వానరశబ్దస్యచతుర్ష్వర్థేషుప్రయోగదర్శనాత్ - జాఠరాగ్నౌతావత్ *అయమగ్నిర్వైశ్వానరోయోఽయమన్తఃపురుషే యేనేదమన్నంపచ్యతేయదిదమద్యతేతస్యైషఘోషోభవతియమేతత్కర్ణావపిధాయశృణోతిసయదోత్క్రమిష్యన్భవతినైనంఘోషంశృణోతీతి,-మహాభూతతృతీయేచ *విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవావైశ్వానరంకేతుమహ్నామకృణ్వన్నితి, -దేవతాయాంచ *వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామరాజాహికంభువనానామభిశ్రీరితి,- పరమాత్మనిచ *తదాత్మన్యేవహృదయేగ్నౌవైశ్వానరేప్రాస్యత్ *సఏషవైశ్వానరోవిశ్వరూపఃప్రాణోగ్నిరుదయత ఇతిచ,. వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపిలిఙ్గానిసర్వాణ్యనుగుణతయానేతుంశక్యానీతి. ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్) వైశ్వానరఃపరమాత్మా. కుతః. (సాధారణశబ్దవిశేషాత్)విశేష్యతఇతివిశేషః.సాధారణస్యవైశ్వానరశబ్దస్యపరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః.తథాహి- ఔపమన్యవాదయఃపఞ్చమేమహాశాలాః మహాశ్రోత్రియాస్సమేత్య *కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేతివిచార్య *ఉద్దాలకోహవైభగవన్తోయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతితంహన్తాభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్యవైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్యతమభ్యాజగ్ముః.సచోద్దాలకఏతాన్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనఖిలశ్రుత్యాత్మనశ్చతత్రాకృత్స్నవేదిత్వంమత్వా *తాన్హోవాచఅశ్వపతిర్వైభగవన్తోయంకేకయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతితంహన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తేచోద్దాలకషష్ఠాస్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః. సచతాన్మహార్హణీయార్థాన్పృథగభ్యర్చ్య * నమేస్తేనఇత్యాదినా * యక్ష్యమాణోహవైభగవన్తోహమస్మీత్యన్తేనాత్మనోవ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధ పరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తవ్యతాంచ ప్రజ్ఞాప్య * యావదేకైకస్మా ఋత్విజేధనందాస్యామితావద్భగవద్భ్యోదాస్యామివసన్తుభవన్త ఇత్యవోచత్. తేచముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానాస్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్. తదేవం

ఉపపద్యతే. ఇహతుప్రయోగసాధారణ్యస్యైవపూర్వపక్షహేతుత్వా, త్తస్యచజాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమనిర్ధారకత్వాభావా, త్తస్యపరమాత్మలిఙ్గాదర్శనేతద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వా, త్త్రేతాకల్పనాదీనామనిర్ధారకత్వస్యవక్ష్యమాణత్వా, చ్చ శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వేసంశయవిషయతయోక్తే. నన్వేవంసతిసంశయలక్షణాప్రామాణ్యంపూర్వపక్షితంస్యాత్-తచ్చాయుక్తం-ప్రథమేకాణ్డేవేదప్రామాణ్యస్యసమర్థితత్వముపజీవ్యారబ్ధత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వంపూర్వపక్షీకర్తవ్యం- నత్వశక్యనిర్ణయత్వం. నైవం - చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేపిసర్వథాకస్మింశ్చిదర్థేప్రమాణమేవేదమితిసామాన్యతఃప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధినిత్యనిర్దోషవాక్యతయాస్థాపితం. *విధిశబ్దస్యమన్త్రత్వేభావస్స్యాదితిన్యాయేనప్రామాణ్యసిద్ధిః. కిమయంవైశ్వానరాత్మాపరమాత్మేతిశక్యనిర్ణయః- ఉతన. తదర్థమాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోవైశ్వానరస్యబ్రహ్మభావమవగమయతి- నేతి. తదర్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కింవైశ్వానరస్యబ్రహ్మభావవిరోధీని-ఉతనేతి. కిం *ఏషోగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః- ఉతాగ్న్యవస్థపరమాత్మపరఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే- అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాంబ్రహ్మభావవిరోధితయాఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపిబ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయఇతిపూర్వఃపక్షః. అగ్నిశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వే- అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాంబ్రహ్మభావావిరోధితయాఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యబ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తేర్వైశ్వానరఃపరమాత్మేతిశక్యనిర్ణయఇతిరాద్ధాన్తః. (వైశ్వానరశబ్దస్యచతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానరమాత్మానమితివైశ్వానరశబ్దవిశేషితత్వా, ద్వైశ్వానరశబ్దస్యచజీవమాత్రే ప్రయోగాభావా, దిహజీవవిషయత్వశఙ్కానసంభవతి- నహిగోశబ్దవిశేషితస్యచతుష్పాచ్ఛబ్దస్యాశ్వాదిపరత్వశఙ్కాసంభవఇత్యభిప్రాయేణపఞ్చస్విత్యనుక్తిః.(విశ్వస్మాఅగ్నిమితి) విశ్వస్మైభువనాయ - విశ్వభువనోపకారార్థం. వైశ్వానరం-మహాభూతతృతీయం. అహ్నాంకేతుం - ఆదిత్యం. అకృణ్వన్నిత్యర్థః. (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః - శోభనమతిః. సుమతౌస్యామ - తద్విషయభూతాస్స్యామ. అభితఃశ్రీర్యస్యసోఽభిశ్రీః- * శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హికమిత్యవ్యయం. ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తేషుత్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వాత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషుచప్రతీయమానేషుకథంశక్యనిర్ణయత్వతదభావసందేహోక్తిరిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) కాల్పనికంత్రేతారూపత్వంసర్వత్రసంభవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌమిథఃప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూపంఫలంచసర్వత్రోపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

(ఏవంప్రాప్తేఇతి) *సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యతఇతివిశేషఇతి) నేదంవిశేషశబ్దస్యప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం - అపితు *సాధారణశబ్దవిశేషాదితిసమాసాన్తర్గతషష్ఠీవ్యాఖ్యానం. కర్మణిషష్ఠీ-నతుకర్తరీత్యర్థః. విశేషఇతికృదన్తంపదంకర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయేణవిశేషపదోపాదానం. యద్వా- విశేష్యతఇతివిశేషఇతిఘఞః కర్మార్థతామాహ. సాధారణశబ్దఏవవిశేషఇతికర్మధారయః. కింకేనవిశేష్యతఇత్యత్రాహ (సాధారణస్యేతి) ధర్మశబ్దోలిఙ్గపరః. విశేష్యమాణత్వాదితిఫలితార్థఉక్తిః-నాభిధానికః. కేపునరసాధారణాధర్మాఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) *కోన ఆత్మాకింబ్రహ్మేతికింశబ్దద్వయమాత్మత్వబ్రహ్మత్వయోర్ద్వయోరపిజ్ఞాతవ్యత్వాభిప్రాయం. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దవాచ్యధర్మ్యైకత్వానేకత్వజిజ్ఞాసయావాకింశబ్దద్వయప్రయోగః. విషయవాక్యే *నమేస్తేనఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ (ఆత్మనఇతి) ఫలితానిసాధకలిఙ్గానిదర్శయతి (తదేవమితి)

*కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేతిజీవాత్మనామాత్మభూతంబ్రహ్మజిజ్ఞాసమానైస్తజ్జ్ఞమన్విచ్ఛద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞసకాశమాగమ్యపృచ్ఛ్యమానోవైశ్వానరాత్మాపరమాత్మేతివిజ్ఞాయతే,- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్యపశ్చాత్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చబ్రహ్మశబ్దస్థానేనిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దోబ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతివిజ్ఞాయతే,-కించ-*ససర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తితద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతంప్రదూయేతైవంహాస్య సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతిచవక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలంవైశ్వానరాత్మానంపరంబ్రహ్మేతిజ్ఞాపయతి. ....

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౬॥ సూ. స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి॥ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్యరూపమిహోపదిశ్యతే-తచ్చశ్రుతిస్మృతిషుపరమపురుషరూపతయాప్రసిద్ధం- తదిహతదేవేదమితిస్మర్యమాణం-ప్రత్యభిజ్ఞాయమానంవైశ్వానరస్యపరమపురుషత్వేఅనుమానం-లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దఃప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతంరూపంప్రత్యభిజ్ఞాయమానంవైశ్వానరస్యపరమాత్మత్వేఽనుమానంస్యాత్. శ్రుతిస్మృతిషుహిపరమపురుషస్యేత్థంరూపంప్రసిద్ధం - యథా అథర్వణే *అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః।వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాం పృథివీహ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మేతి. అగ్నిరిహద్యులోకః-*అసౌవైలోకోఽగ్నిరితిశ్రుతేః. స్మరన్తిచమునయః- *ద్యాంమూర్ధానంయస్యవిప్రావదన్తిఖంవైనాభించన్ద్రసూర్యౌచనేత్రే। దిశశ్శ్రోత్రేవిద్ధిపాదౌక్షితించసోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి, *యస్యాగ్నిరాస్యంద్యౌర్మూర్ధాఖంనాభిశ్చరణౌక్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశశ్శ్రోత్రంతస్మైలోకాత్మనేనమ ఇతి, చ. ఇహచ ద్యుప్రభృతయోవైశ్వానరస్యమూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథాహి- ఔపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః *ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసంప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిపృష్టఃకేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యావైశ్వానరాత్మన్యేతైఃకించిద్జ్ఞాతంకించిదజ్ఞాతమితివిజ్ఞాయజ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయాతానేకైకంపప్రచ్ఛ. తత్ర * ఔపమన్యవకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇతిపృష్టే *దివమేవభగవోరాజన్నితితేనచోక్తేదివితస్యపూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్తయన్వైశ్వానరస్యద్యౌర్మూర్ధేతిచోపదిశంస్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయాదివస్సుతేజాఇతి గుణనామధేయంప్రాచిఖ్యపత్. ఏవంసత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకేనైకైకముపాస్యమానతయాకథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మాబహులోరయిఃప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయానివైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుఃప్రాణసన్దేహవస్తిపాదావయవత్వంచోపదిష్టం.

ముముక్షుభిఃపృచ్ఛ్యమానత్వ, మాత్మత్వం, బ్రహ్మత్వం, బ్రహ్మశబ్దస్థానేవైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలనిర్దేశ, శ్చవైశ్వానరస్యపరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతారూపధర్మస్యాస్మింత్సూత్రేఽనుక్తిస్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్. ....

౨౬॥ సూ. స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి॥ స్మర్యమాణశబ్దస్యవిశేష్యందర్శయన్సూత్రంవ్యాచష్టే(ద్యుప్రభృతీతి)(లిఙ్గమిత్యర్థఇతి)అనుమానశబ్దఃకరణార్థల్యుడన్తః*శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రపఠితలిఙ్గపరశ్చేతిభావః.అనుమానశబ్దేన హేతుత్వసిద్ధేరితిశబ్దవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ(ఇతిశబ్దఇతి)ఇతిశబ్దార్థేనాన్వితంవాక్యార్థమాహ(ఇత్థమితి)పరమపురుషరూపత్వేనప్రసిద్ధిందర్శయతి(శ్రుతీతి)పరమాత్మపరత్వేనసాధితత్వాత్ *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యముదాహృతం.ఇహద్యోర్మూర్ధత్వేనశ్రూయతే-ఉదాహృతవాక్యే *అగ్నిర్మూర్ధేతి-తత్కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ(అగ్నిరిహేతి)పరమాత్మనస్తథావిధరూపవత్త్వేస్మృతిముదాహరతి(స్మరన్తిచేతి)*యస్యాగ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దఃప్రసిద్ధాగ్నిపరః-ద్యౌర్మూర్ధేతిపృథగుక్తేః.శ్రుతిస్మృతిప్రత్యభిజ్ఞాతస్యరూపస్యప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వందర్శయతి (ఇహచేతి) నన్వత్ర * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తానాంమూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేనసంభూయోపదేశోనదృశ్యతఇతిశఙ్కాయాంవిప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతుమాహ (తథాహీతి)(విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి) నహ్యాత్మబ్రహ్మాదిశబ్దైఃప్రశ్నఃకృతః-వైశ్వానరశబ్దేనహిప్రశ్నః. అనేనద్యుప్రభృతీనామపూర్వనామనిర్దేశహేతుశ్చోక్తోభవతి-అజ్ఞాతాంశశ్చసర్వోపిహ్యుపదేష్టవ్యః.(గుణనామధేయానీతి)ద్యౌర్నక్షత్రాదితేజస్వినీతిసుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్యవిశ్వంరూపం-ప్రకాశ్యం-తస్మాత్ ఆదిత్యోవిశ్వరూపః. వాయుర్వివిధగతిస్స్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశోభూతాన్తరేభ్యోమహత్త్వాత్ బహులః. ఆపోవేగవత్త్వాద్రయిః. రయోహివేగః-ఇఙ్కారా

సన్దేహో మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అత ఏవమ్భూతద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవ రూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ...

పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే॥ యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయత ఇతి-తన్న-శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే *సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూయతే,-అస్మిన్ప్రకరణే చ *హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే,- *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే, తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినస్సమామనన్తి *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదేతి,. అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారభావా, దన్తఃప్రతిష్ఠానా, చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వమితి చేత్.

న్తత్వం భాష్యస్య. త్రైరూప్యధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వారయిః. పృథివీ ప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠేతి భావః. శ్రుతిస్థం సన్దేహశబ్దం వ్యాచష్టే (సన్దేహో మధ్యకాయ ఇతి) మధ్యం హి పూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ కుత్రానుప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే. ఏతద్జ్ఞాపయితుం మధ్యకాయ ఇతి వ్యాఖ్యాతం-నతు నాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపి ప్రయోజనం ఫలితం- న కేవలం నామధేయాని-అపి తు గుణనామధేయాని-తత్తద్గుణకత్వం మూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనామనుసంధేయమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః-వాజసనేయకే మూర్ధభూతాయా దివోఽతిష్ఠాత్వముక్తం-నతు సుతేజస్త్వం. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్య సుతేజస్త్వముక్తం- నతు విశ్వరూపత్వం. న చైతావతా విద్యాభేదః-తత్తన్నామధేయోపస్థాపితగుణేష్వేవ తాత్పర్యసంభవాత్. అతీత్యస్థితత్వం హి దివోఽతిష్ఠాత్వం- తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వం- తచ్చ నక్షత్రాదితేజఃశాలిత్వరూపమిత్యేకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్య చ సుతేజస్త్వఫలరూపం విశ్వరూపత్వం- తద్ధి విశ్వనిరూపకత్వం- విశ్వప్రకాశకత్వం. అతోఽనర్థాన్తరతయా ఫలితం- అతో న విద్యాభేద ఇతి. ఏత[illegible]భిప్రాయేణ గుణనామధేయానీత్యుక్తం.——పరమాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయం *ద్యాం మూర్ధానమిత్యాదిస్మృతివచనం స్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- స్మృతివచనం హి స్వమూలత్వేన శ్రుతిం కల్పయతి-నతు వైశ్వానరవిద్యామేవ కల్పయితుం ప్రభవతి - శ్రుత్యన్తరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తి హి *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యావిత్యాదిశ్రుతిస్తన్మూలతయా సంభావ్యమానా. తస్మాదాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్ సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః- తర్కపాదే *అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్.......................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధారణ్యాదనిర్ణయః పూర్వముక్తః-ఇదానీం తు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూపవిశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధాదనిర్ణయో వివక్షితః.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపి చైనమధీయతే॥ నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేత్వోరుభయోర్దూరస్థత్వాత్తౌ కణ్ఠోక్తౌ-ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తం- సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే, వాజసనేయినస్సమామనన్తీతి చోక్తం. (అస్మింశ్చ ప్రకరణే చేతి) చశబ్దేన వాజినామప్యస్తీతి సూచితం. (అగ్నిత్రయకల్పనం క్రియత ఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేన హోమాధారత్వమాత్రం ఫలితం. హోమాధారత్వవిశేషమాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహితమన్తఃప్రతిష్ఠానం వివక్షితం- అన్తఃప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హి పరస్యాపి సంభవతి. *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కితమర్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరం- నతు దేవతాభూతపరం - అన్తఃప్రతిష్ఠానోపన్యాసాద్ధేత్వన్తరాణాం చ తత్సాహచర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖే ప్రవేశోఽవగమ్యతే- తథాపి పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం న స్వరసం. జాఠరస్య హి తత్స్వరసతః ప్రతీయతే - *సోఽగ్రభుగ్విభజన్ తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః। సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వాత్తస్య. భూతతృతీయస్య తు పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యం-అతస్తచ్ఛ్లిష్టం. అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరైస్త్రైస్త్రిభిః జాఠరభావశ్శఙ్కిత ఇహ సూత్రే. అత ఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయోస్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః - నత్వేతస్మిన్నేవ సూత్రే ఖణ్డాన్తరే కృతః. ఏ

తన్న- (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్. అగ్నిశబ్దాదిభిర్నకేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్. (అసమ్భవాత్) జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్ త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానో ఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిదధాతీత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా *అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి-జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః. అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్రోపదిశ్యతే. కించ - పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః *స ఏషో ఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి. నహి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వం. పరమాత్మన ఏవ హి నిరుపాధికం పురుషత్వం - యథా *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యాదౌ. ....

౨౮॥ సూ. అతఏవ న దేవతా భూతం చ॥ ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపి న వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః. ....

వంశఙ్కితం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి) హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సూత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపదముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి) *యస్యాగ్నిశ్శరీరమితి శ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సూత్రదృష్టిశబ్దవ్యాఖ్యానం- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి శ్రౌత ప్రయోగాత్, *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే. ననుదృష్టిశబ్దో ఽతస్మింస్తథాత్వానుసంధానపరః కిం న స్యాత్. నైవం- పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేఽత్యన్తబాధితం - అతఏవ హి న *మనో బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టితుల్యత్వశఙ్కా. తత్తుల్యత్వం చ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తం. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చదర్శితః. ఉత్కృష్టే పరమాత్మన్యపకృష్టాగ్నిదృష్ట్యయోగాచ్చ న పరస్మిన్నగ్నిదృష్టిః. అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వం తు పరమాత్మత్వసమర్థనపరసూత్రతాత్పర్యవిరుద్ధం. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనాద్విశిష్టోపాసనపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః. విశిష్టప్రతిపాదనే సిద్ధే హి విశిష్టోపాసనపరత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మాఽభిధీయత ఇతి వార్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినా అగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే. అసమ్భవాదితిపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్య కథం తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. జాఠరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవోఽస్తు - తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వ ఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి) జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్య శబ్దస్య తద్విశిష్టే పరమపురుషే ప్రవృత్తిం స్మృత్యా దృఢయతి (యథోక్తమితి) సూత్రఖణ్డమవతారయతి (కించేతి) *అపి చేత్యత్ర విభక్తశ్చశబ్దో హేతుసముచ్చయార్థ ఇతి భావః. న కేవలమగ్నిత్వం, పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం, చ-కింతు పురుషశబ్దవాచ్యతయాప్యధీయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషమపిచేతి) పురుషత్వం- పురుషశబ్దవాచ్యత్వం. (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం *ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే *ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాక్షరత్వాద్యుపాధినా శ్రీయతే- న తు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికం. అతో జాఠరస్య పురుషత్వం దూరతో నిరస్తమితి భావః. *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తస్య చ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికపురుషత్వవిషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దః త్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితం - తత్ర పురుషశబ్దస్త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవరూపమేకం లిఙ్గం చ పరమాత్మవిషయత్వసాధకముక్తం. తత్ర *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయయోరన్యథాసిద్ధిర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయోరనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యం స్థితం. అతఏవ *పురుషమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రఖణ్డం నాన్తః ప్రతిష్ఠానమాత్రపరిహారపరం - తథాదృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనైవాన్తః ప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాం చాన్యథాసిద్ధేర్దర్శితత్వాత్, దసంభవహేతౌ చ సతి అన్తః ప్రతిష్ఠానస్య దుర్బలత్వాన్నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణే సతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ. అతో యథోక్తా వేవ శఙ్కాపరిహారౌ........................

౨౮॥ సూ. అతఏవ న దేవతా భూతం చ॥ జాఠరప్రసిద్ధిశఙ్కా పూర్వసూత్రే పరిహృతా - తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః- దేవతాయా అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వం- మహాభూతతృతీయస్య చ త్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవాస్స్యుః- అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తిరిత్యసంభవాక్షేపేణాధికాశఙ్కా. (ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్య ఇతి) ఆత్మబ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలావాప్తిసర్వపాపప్రదాహాదయః సర్వే హేతవః తయోరనుపపన్నా ఇతి పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

౨౯॥ సూ. ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥ వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వం, తథైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వం, చోక్తం. జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మన ఏవ సాక్షాత్ - అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోఽపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిదధాతీతి నిశ్చీయతే - ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యోగేనైవ గుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే- తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవాదస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి. ....

౨౯॥ సూ. ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥ సూత్రార్థస్య సంగతత్వాయ పూర్వోక్తమనువదతి (వైశ్వానరేతి) *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేన సంగతిరిత్యర్థః. అక్షరార్థమాహ (జైమినిరితి) అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోరుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపరమిదం సూత్రం పరైర్వ్యాఖ్యాతం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (వైశ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పక్షభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యేన వినా జాఠరవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేన హ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః- అత ఉపపాదకస్యైవాన్యథాసిద్ధిర్వక్తవ్యా- న తూపపాద్యస్య- ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌ హ్యుపపాద్యం స్వయమేవ న భవతి. అత ఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవ జాఠరవిశిష్టపరమాత్మవిషయత్వముక్తం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి. అత ఇహాపి తస్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వముచ్యత ఇతి వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోదాహర్తవ్యః. తస్య చ తథాత్వం సిద్ధం - వైశ్వానరశబ్దస్తావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. న చ క్లిష్టామేవ రూఢిమాశ్రిత్యాపర్యవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మాఽభిధేయః - అగ్నిశబ్దేనైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యేకవాక్యస్థవైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. న చావ్యవధానేన పరమాత్మనిరూఢ్యన్తరం కల్ప్యం - అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే ప్రోక్షణీన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరేష్వప్యేకప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తిరాస్థేయేత్యభిప్రాయేణావ్యవధానేన వాచకత్వే వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితి వ్యాఖ్యేయపదం. సాక్షాచ్ఛబ్దస్య విశదతరత్వేఽపి ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవ్యవధానేనేతి) వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా వృత్తిః కథం. న తావదయం శబ్దః *ఖిదాదిభ్యోఽఞ్ *ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చేత్యనుశాసనానుసారేణ ఖిదాద్యఞన్తః ఋష్యణన్తో వా- తయోరపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞం కంచిత్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్,. విశ్వానరశబ్దస్య పురుషసమష్టివాచకత్వేఽపి తదపత్యత్వాయోగాత్ ఖిదాద్యఞన్తత్వమృష్యణన్తత్వం చాయుక్తం. అతో గుణాన్తరయోగో వక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేన గుణేన వృత్తిః. తద్వదగ్నిశబ్దః కేన గుణయోగేన వర్తతే. తేన తస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేన వృత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (నేతృత్వాదినేతి) ఆదిశబ్దేన విశ్వైర్నరైర్నేయత్వం- ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. (అగ్రనయనాదినేతి) ఆదిశబ్దేన అగ్రత్వేన ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. యథా నిరాహుః- *వైశ్వానరః కస్మాత్ విశ్వాన్నరాన్నయతి విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతి వా విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః రాక్షసో వా వాయస ఇతివత్ రక్ష ఏవ హి రాక్షసః వయ ఏవ హి వాయసః యథా చాగ్నిః కస్మాత్ అగ్రణీర్భవతి అగ్రం నీయతే అగ్రం నయతి సన్నమమానోక్నోపనో భవతీతి స్థూలాష్ఠీవిధిరితి. అవ్యవధానమాహ (తస్యైవేతి) (కాష్ఠాగతస్యేతి) అగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్నత్యాజ్యా- బ్రహ్మశబ్దావయవార్థపౌష్కల్యస్యాగ్నావసంభవాదగ్నిశబ్దరూఢిరేవ త్యాజ్యేతి భావః. (పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషిత ఇతి) ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రబలః - అగ్నిశబ్దస్తు తదనుగుణార్థో నేయ ఇతి భావః. నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసన్ధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసన్ధానే చ విద్యాభేదస్స్యాత్. న చ వాచ్యమేకస్యామేవ విద్యాయామేకస్మిన్ కర్మణి వ్రీహియవయోరివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్య చ వికల్పేన ప్రాప్తిః- వికల్పశ్చ తయోస్తుల్యబలత్వాదవర్జనీయః- అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహే రూఢ్యపరిత్యాగాదవిలమ్బః- అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయ ఇతి విశేష్యప్రతిపత్తిర్విళమ్బితా - అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢార్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తిర్విళమ్బితా- అవయవశక్త్యుపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తిస్త్వవిళమ్బితా- గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసమ్భవాత్ - అతః పక్షద్వయేఽపి విళమ్బావిళమ్బసామ్యాత్తుల్యబలత్వమితి వికల్ప ఇతి. ఏకేనైవ వాక్యేన వైకల్పికార్థద్వయవిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోస్త్వివ వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే- నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః- అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతాప్రతిక్షేపపరత్వేనోపాస్యాకారపరత్వాభావాత్. తథా హి- బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోర్ద్వయోరపి రూఢార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహః పూర్వముక్తః - రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమే నాన్యతరస్య యౌగికత్వే గ్రాహ్యేఽపి న బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యత్వాదశక్యనిర్ణయత్వం వాచ్యం - ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాదగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయా చ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యాత్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వాద్యౌగిక ఇతి హి సూత్రతాత్పర్యం. ఏవం వా- అస్యాం విద్యాయామగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి దర్శితం - జైమినిమతం తు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యలిఙ్గైరవగతేషు ప్రకరణేష్వర్థాన్తరరూఢశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వేఽవశ్యంభావిని సతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయమిత్యేవంరూపం నైతత్ప్రకరణవిశేషమాత్రవిషయం. అస్య చ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయా యత్ర క్వచిదుక్తవ్యత్వే సతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తనిర్వాహప్రసఙ్గాదిహాభ్యధాయి-

*యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్యపరస్యబ్రహ్మణోద్యుప్ర భృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వంకథముపపద్యతే - తత్రాహ.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థంప్రాదేశమాత్రత్వంపరమాత్మనఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే - ద్యుర్మూర్ధాఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుఃప్రాణఆకాశోమధ్యకాయఆపోవస్తిఃపృథివీపాదావితిద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతోవిగతమానస్యహ్యభివ్యక్తేరేవహేతోర్భవతి. ....

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైఃపురుషవిధత్వంపరస్యబ్రహ్మణఃకిమర్థమితిచేత్ - తత్రాహ.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యోమన్యతే. *యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతిబ్రహ్మప్రాప్తయేహ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతమేవమితి-ఉక్తప్రకారేణపురుషాకారమిత్యర్థః. సర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మసువర్తమానంయదన్నం- భోగ్యంతదత్తి- సర్వత్రవర్తమానంస్వతఏవానవధికాతిశయానన్దంబ్రహ్మానుభవతి. యత్తుసర్వైఃకర్మవశ్యైరాత్మభిఃప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నంభుజ్యతే - తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహనగృహ్యతే. ....

యదిపరమాత్మావైశ్వానరః-కథంతస్యోరఃప్రభృతీనాంవేద్యాదిత్వోపదేశః - యావతాజాఠరాగ్నిపరిగ్రహఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి॥ అస్యపరమాత్మనఏవవైశ్వానరస్యద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసనైరహరహఃక్రియమాణాయాః ప్రా

సత్వేతద్విద్యాయాఅసాధారణత్వాత్. అతఏవహ్యవయవశ్రుత్యాఆకాశశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్యన్యాయస్యహ్యుపజీవ్యత్వాద్విద్యాభేదఇతిచేన్న-చిదచిద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషువాక్యేషుతచ్ఛరీరత్వాశ్రయణస్యన్యాయ్యత్వేనాస్యన్యాయస్యచిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవాక్యవిషయత్వాత్. అత్రచజాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే- అతఏవహిసూత్రకారస్తథాదృష్ట్యుపదేశాదితిస్వమతముక్తవాన్. యథానద్వితీయేతికృత్వా అవఘాతాదీనాంవ్రీహిశేషత్వంచిన్తితం- తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేనతద్విశిష్టత్వాసంభవేఽపిపరమాత్మపరత్వంసిధ్యతీత్యన్వారుహ్యాదస్మితంజైమినిమతం. అతో నవిద్యాభేదః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యస్త్వేతమితి)

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ పరిచ్ఛిన్నత్వంమహాభూతతృతీయదేవతయోరేవసమ్భవతీతిశఙ్కాపరిహారార్థమిదంసూత్రం. అభివ్యక్త్యర్థం- బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వేహిబుద్ధిసౌకర్యంస్యాత్. ఉక్తమర్థంవివృణోతి(ద్యుర్మూర్ధేత్యాదినా)ద్యుప్రభృతిప్రదేశేత్యాదినాప్రాదేశమాత్రశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. *అభివిమానమిత్యత్రాభిశబ్దంవ్యాచష్టే(కృత్స్నమభివ్యాప్తవతఇతి)విమానశబ్దంవ్యాచష్టే(విగతమానస్యేతి)

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్వమప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనోనసంభవతి - అపితుదేవతాయామేవసంభవతీత్యభిప్రాయః.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్వాసంభవపరిహారార్థత్వాభిప్రాయేణసూత్రంవ్యాచష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః- ఉపాసనం. ఉపాసనార్థంపురుషవిధత్వమిత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వం - బుద్ధ్యారోహార్థత్వంకింనస్యాదిత్యత్రాహ (యస్త్వేతమితి) ఉదాహృతవాక్యేపురుషవిధత్వముపాస్యాకారతయానప్రతీయతఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి) అత్రముక్తిఫలవాచిశబ్దఃక ఇత్యత్రాహ (సర్వేష్వితి) అన్నశబ్దస్యప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తిమాహ (యత్త్వితి) ....

ఏవంపరమాత్మనోద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వేపురుషవిధత్వేచప్రయోజనముఖేనభూతతృతీయదేవతావ్యుదాసఃకృతః. అథోత్తరసూత్రస్యజాఠరశఙ్కావ్యుదాసకత్వందర్శయన్ తదవతారయతి (యదీతి) యావతా- ప్రత్యుతేత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. సంపత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి॥ కస్యసంపత్తిః- సాచకీదృశీత్యపేక్షాయామాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః-

ణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాంయమురఃప్రభృతీనాంవేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథాహిపరమాత్మోపాసనోచితమేవఫలం,ప్రాణాహుత్యాఅగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం,చదర్శయతీయం శ్రుతిః * సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతియథాఙ్గారానపోహ్యభస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ అథయఏతదేవంవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతితస్యసర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మసుహుతంభవతితద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతంప్రదూయేతైవంహాస్యసర్వే పాప్మానఃప్రదూయన్తఇతి....

౩౩॥ సూ. ఆమనన్తిచైనమస్మిన్॥ (ఏనం) పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టంవైశ్వానరం (అస్మిన్) ఉపాసకశరీరేప్రాణాహుత్యాధారత్వాయఆమనన్తిచ * తస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధైవసుతేజాఇత్యాదినా. అయమర్థః-*యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇతి త్రైలోక్యశరీరస్యపరమాత్మనోవైశ్వానరస్యోపాసనంవిధాయ *సర్వేషులోకేష్విత్యాదినాబ్రహ్మప్రాప్తించ ఫలముపదిశ్యఅస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం *తస్యహవాఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి- యఃపూర్వముపాస్యతయోపదిష్టోవైశ్వానరస్తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీంత్సుతేజోవిశ్వరూపాదినామధేయానుపాసకశరీరేమూర్ధాదిపాదాన్తేషుసమ్పాదయతి.*మూర్ధైవసుతేజాః - ఉపాసకస్యమూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతాద్యౌరిత్యర్థః. * చక్షుర్విశ్వరూపః - ఆదిత్యఇత్యర్థః. *ప్రాణఃపృథగ్వర్త్మా-వాయురిత్యర్థః. *సన్దేహోబహులః- ఉపాసకస్యమధ్యకాయఏవపరమాత్మమధ్యకాయభూతఆకాశఇత్యర్థః. *వస్తిరేవరయిః - అస్యవస్తిరేవతదవయవభూతాఆపఇత్యర్థః. *పృథివ్యేవపాదౌ -అస్యపాదావేవతత్పాదభూతాపృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్యశరీరేపరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరంవైశ్వానరంసన్నిహితమనుసన్ధాయస్వకీయాన్యురోలోమహృదయమనఆస్యానిప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యవేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయానగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్పరికల్ప్యప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వంపరికల్ప్యైవం విధేనప్రాణాగ్నిహోత్రేణపరమాత్మానంవైశ్వానరమారాధయేదితి *ఉరఏవవేదిర్లోమానిబర్హిర్హృదయంగార్హపత్యఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మాపురుషోత్తమ ఏవవైశ్వానరఇతిసిద్ధమ్. సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్. ....

సంపాదనం. అతస్మిన్తత్కల్పనం. *తథాహిదర్శయతీతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (తథేతి) (పరమాత్మోపాసనోచితమేవఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేఃపరమాత్మసమారాధనార్థత్వం *తస్యసర్వేషులోకేష్విత్యాద్యుక్తఃఫలవిశేషఏవజ్ఞాపయతీతిభావః. (సయఇదమిత్యాది) ఇదమవిద్వాన్-ఇదం- ఉరఃప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణతామజానన్. యఃఅగ్నిహోత్రం-ప్రాణాహుతిం. జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః. *ఏతదేవంవిద్వానిత్యత్రాప్యేవమర్థః. *సర్వేష్వాత్మసుహుతంభవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేనసర్వమారాధితంభవతీతిహుతప్రకర్షోక్తిః. అస్యాగ్నిహోత్రస్యపరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థంతదఙ్గకపరోపాసనఫలందర్శయతి (తద్యథేషీకేతి)..........................

పరస్యాత్మనోద్యుప్రభృతిశరీరకత్వమయుక్తం- ఉపాసకస్యమూర్ధాద్యవయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితిశఙ్కాయామాహ.

౩౩॥ సూ. ఆమనన్తిచైనమస్మిన్॥ ఏనమితిపదంవ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అన్వాదేశవిషయోహ్యేనాదేశః - అన్వాదేశః- అన్వాఖ్యానం. తస్మాదేనమితిపదముక్తధర్మోపేతముక్తధర్మిణంపరామృశతీతిభావః. ఉపాసకశరీరేద్యుమూర్ధతాద్యనుసన్ధానంపరమాత్మనోద్యుమూర్ధత్వాదేర్నవిరోధి-ఉభయస్యాపివిహితత్వాత్. అతఉపాసకశరీరఏవద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్త్వమిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. ఏనమిత్యత్రగర్భితమర్థంవివృణ్వన్నుభయస్యవిహితత్వముపపాదయతి (అయమర్థఇత్యాదినా) (బ్రహ్మప్రాప్తించఫలముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదఙ్గమితిన్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్యవైశ్వానరోపాసనస్యప్రాణాగ్నిహోత్రమఙ్గమిత్యభిప్రాయః. కథంప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వం- *అథయఏతదేవంవిద్వాన్ * తద్యథేషీకతూలమిత్యాదినాతస్యహిఫలంశ్రూయతఇతిచేన్న- ప్రాణాహుతిమాత్రస్యసర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపిప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారాముక్తిరేవఫలమితిజ్ఞాపయితుం *యస్త్వేతమేవమిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఽఙ్గిఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన *తస్యహవాఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. *తస్యహవాఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ(యఃపూర్వమితి)అవాన్తరవాక్యానిప్రత్యేకంవ్యాచష్టే(మూర్ధైత్యాదినా)అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంపూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థంక్రమప్రాప్తమేతత్సూత్రార్థేనసంగతముపన్యస్యతి(ఏవమిత్యాదినా)అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి)...

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అభివ్యక్తిరనుస్మరణీయత్వం, ద్యుప్రభృతిషు మూర్ధత్వాదిసంపాదనం, మస్తకచిబుకాన్తరాళేపరస్య స్థితేర్జాబాలశ్రుత్యా ప్రతిపాదన, మితి ॥ అభివ్యక్తేరిత్యాదిసూత్రచతుష్టయార్థ ఇతరైరుక్తః- తన్మతే సూత్రాణాం పరిహరణీయశఙ్కాయా అభావాద్వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

వైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసఙ్ఖ్యా-౬౪.— సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే — తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥

ఆథర్వణికా అధీయతే *యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః, తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. తత్ర సంశయః కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః – ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. *అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్స ఏషోన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి *స ఏషోన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చోచ్యతే - నాడీసమ్బన్ధో దేవాదిరూపేణ బహుధా జాయమానత్వం చ జీవస్యైవ ధర్మః. అస్మిన్నపి శ్లోకే * ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. ఏవం జీవత్వే నిశ్చితే సతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి ....

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథ స్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం. ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయామనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా-*అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యధికరణత్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తం-అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితం-పాదభేదస్యస్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యేతావతైవ వక్తవ్యేపి ద్యుభ్వాదీత్యుక్తేరయం భావః- ఊర్ధ్వాధరాశ్చేతి కోటిద్వయాన్తర్గతా లోకాః- తత్ప్రదర్శనార్థౌ ద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి) (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నం. తదర్థం మనః ప్రాణాదిసంబన్ధః కిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాత్మనో జీవస్య సంభవన్తి-ఉత అనశ్నత ఇతి. యదా కర్మఫలాత్మనః సంభవన్తి-తదా మనఆదిసంబన్ధస్య కరణతద్వత్తారూపతయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవస్స్యాత్. యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనశ్నతో ధర్మాః-తదా మనఆదిసంబన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. *అరా ఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపి స ఏష ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్, *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే*తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చ తత్సంబన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః, దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్సమర్థితః- నతు దేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధా జాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థ ఇతి సూత్రకారేణ నిరూపితం-అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కా యుక్తేతి భావః. *యస్మిన్ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మం దర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథం మనఃప్రాణసంబన్ధస్య జీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- స హి పరస్య సంభవతీతి *సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తం. సత్యం-తథాపి మనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతేస్తస్య చాపవాదాభావే సతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్ఛ యుక్తా శఙ్కా. అతో నాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైః పూర్వపక్షోత్థానం యుక్తం. తత్రైవ శ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గం చ దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవం జీవత్వే నిశ్చిత ఇతి) ద్వయోరపి జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభానేన విరోధాదన్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయే కర్తవ్యే సతీత్యర్థః. (యథాకథంచిత్సంగమయితవ్యమితి) జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణ వా కర్మద్వారా వా ముక్తావస్థాయాం వికసితేన జ్ఞానేన వా సంభవతీతి భావః....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్. *అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః- సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సమ్భవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవ శబ్దః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి - *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. *బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - *అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతిజీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే. ....

ఇతశ్చ పరమపురుషః.

౨॥ సూ. ❀ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ ❀ అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తా ఏవ హి విధూతపుణ్యపాపా నిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాశ్చ- పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ. ....

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్ర
త్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

(ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్త్యా సత్యామస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివ వేతి, చ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం-ద్వితీయే త్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యం. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః-విహఙ్గయాగయోర్హి నిపత్యాదానం సామ్యం. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో న వ్యాప్తిమాత్రవాచీ- కింతు వ్యాప్తివిశేషవాచీ-యోగరూఢత్వాత్. న హి గగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః-అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తివిశేషవాచీత్యర్థః. *అమృతస్యైష సేతుః *ఆత్మానం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వం హృదయద్వారా పరమాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః. (అజాయమాన ఇతి) జన్మనో హేతువిశేషః ఫలవిశేషశ్చేతి భావః. తద్వైశద్యాయాహ (స్మృతిరపీతి)........

౨॥ సూ. ❀ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ ❀ నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రళయదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యైర్బన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదం. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యం. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః-అథ తద్దార్ఢ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానంపరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితి వా. (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావేయదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః. ....

ఇతశ్చాయంన ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానేవృక్షే పురుషో నిమగ్నో ఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే.అనీశయా- భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానశ్శోచతి జీవః - అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం,అస్య- ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిలజగన్నియమనరూపం,పశ్యతి-తదా వీతశోకో భవతి.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి *అదృశ్యత్వాదిగుణ

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ సూత్రసఙ్గతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ముక్తోపసృప్యత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) *కృత్యల్యుటో బహుళమితి బహుళగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః.(అనుమానేతి)*శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం *అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావేయదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం- అపి త్వర్థోపాదానం- సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః- *అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః- తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్- తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం- తచ్చానుపలబ్ధపూర్వం. తత్పురుషత్వే నఞ్తత్పదేన శబ్దపదేన వా సమాసస్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అస ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవో వా యద్యతచ్ఛబ్దార్థః- తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్- తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్- తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్- తథా చ సతి నానుమానమత ఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్విఫలా స్యాత్. నఞ్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్. తదా తచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం భవతి-తత్ * స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్-తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి. ....

(ఇతశ్చాయంన ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిషేధపరత్వ ఇత్యర్థః. అయం శబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే *పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యుక్తం-*జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తం. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి(స్వస్మాదితి)ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్త ఇతి భావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానం చేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః- ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాదాహ (తదేతి)ఇతిశబ్దః కాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వం చ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః * తమేవైకం జానథేతి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః. ....

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే * జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ భాష్యే అస్య సూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావః ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపపరమా

కోఽధర్మైరిత్యత్రైవ ప్రదర్శితం. నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్రపర్యహార్షి ...."

౭॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ *ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యేకస్య కర్మఫలాదన,మన్యస్య చ కర్మఫలమనశ్నత ఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్స్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే- తత్ర కర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమాన ఏవ సర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితుమర్హతి- న పునః కర్మఫలమదన్ శోచన్ప్రత్యగాత్మా.

త్మసాధనే చ సామర్థ్యాత్ పూర్వత్రాప్యత్ర చాన్వయో భవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానేప్యుభయమపి సాధ్యత్వేన నిర్దిశ్యతే. "అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరావితి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథా హీత్యాదినోప సంహృతమిత్యనేన భాష్యేణ ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం సాధితం చేత్ కిమేతదధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధః పరిహృత ఇత్యర్థః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్య లిఙ్గబాధపరిహారపరత్వం హి దర్శితం. ....

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతుమాహ.

౭॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥ *అల్పాచ్తరమితి స్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. *అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి వా. అభ్యర్హితత్వం పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః. భాష్యే శ్రుతిక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం - న పునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్మన్త్రే జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ *యస్మిన్ద్యౌరితి మన్త్రోపి తత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్ - అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకరణమనః ప్రాణ సంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ (తత్ర కర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోః ప్రస్తుతత్వేపి సార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్, స్వయంయోగ్యత్వా, న్మనః ప్రాణసంబన్ధాదేః పరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావా, చ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం పరమాత్మధర్మ ఇత్యర్థః. జీవాన్వయాయోగ్యత్వమాహ (న పునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చ సూత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః- *శోచతి ముహ్యమాన ఇతి హి తద్విషయవాక్యం. తదపి ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపద్వారా పరమాత్మపరత్వసాధకం- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాదితి భావః. అస్మిన్సూత్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యా సాధ్యం- ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపస్త్వార్థ ఇతి న వాక్యభేదః. * అభిచాకశీతీతి పరస్య దీప్యమానత్వే హి మన్త్రస్య తాత్పర్యమవగమ్యతే- జీవస్యాత్తృత్వం తదుపయోగితయా ప్రతీయతే. ననుకథం *ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం- అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః- పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాహి - *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి అనశ్నన్నన్యోభిపశ్యతి జ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర *స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్య వాక్యస్య సత్త్వపరత్వం *అనశ్నన్నిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞపరత్వం చ ప్రతీయతే. న చ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ జీవపరమాత్మపరావితి వాచ్యం - తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవశబ్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వా,చ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం- స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః. అతోఽయం మన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపర ఇతి. ఉచ్యతే- న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే- అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరే మన్త్రే జీవపరయోః ప్రతిపన్నత్వా, దస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యా,చ్చ. *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే చ పురుషో జీవః- అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, *శోచతి ముహ్యమానః *పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గా, చ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా- ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వా, చ్చ. న కేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ *ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం- కిం తు *స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి న సంభవతి, జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే,. తర్హి పైఙ్గిశ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- సత్త్వం- బద్ధజీవః. *ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుషు ఇతి నామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః,. జన్తుశ్చ చేతనః- *ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యుశరీరిణ ఇతి నామపాఠాత్. *వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వానితి ప్రయోగాత్, *న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి దర్శనా, చ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః- అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః. *విష్ణోర్నామసహస్రం మ ఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వా, చ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్త్రిగుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం। సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వ

అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.
ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తఇతి- తత్రైవ *విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీయథాసుఖం। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి జ్ఞానాని చ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే *జ్ఞానానామాసురే క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞో ద్రష్టా శుచిరుపేక్షకః జ్ఞాతృకో బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోః పరమమృతం విదిత్వా నిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహితయోశ్చిదచితోః పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వాని వర్ణశబ్దేనోక్త్వా *ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తో ఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞశ్శుచిరుపేక్షకో బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోః పరస్తాదితి- తత్రైవ * అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణం తథాన్యత్ క్షేత్రమన్యః పురుషః పఞ్చవింశకః అన్యశ్చాస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి - పునశ్చ తత్రైవ *ఏవమాసురే అన్యద్ద్రవ్యమన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోఽస్మాత్క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదే చ *పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్య పశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేన పశ్యత ఇతి శ్లోకముక్త్వా *ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చాపరః క్షేత్రజ్ఞష్షడ్వింశకో వపశ్యతి న తు పఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వా పరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగా, చ్చ. అత్ర హ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనా, చ్చ. *యోస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవప్రయోగా, చ్చ. * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే తృతీయా- యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ *కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మని శేషణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వదత్రైవ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. *ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వం చ తస్యైవోపపద్యతే. ఏవం శారీర ఉపద్రష్టేతి పదద్వయేన పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితం భవతి. అతో ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితం- ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్య చ * అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వా స్యాత్- ఏషాం ధారకత్వయోగాదితి. తదయుక్తం-పారవదర్థోపస్థాపకస్య సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేఽపి సత్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మాన సంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్. న హి పరిహృతస్య హేతోః పునఃపరిహారో న్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర సేతోః పరిచ్ఛిన్నత్వం పూర్వపక్షశఙ్కాబీజం- తత్ర తు కూలాన్తరప్రాపకత్వమితి ముఖభేదోస్తీతి చేన్న - కూలాన్తరప్రాపకత్వం చ సేతోః కూలావధికత్వనిబన్ధనమితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పరిహృతే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ. విధరణార్థతయైవ హ్యుభయత్ర పరిహారః. అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షబీజతయోపన్యాసాన్యథానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్సూత్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజతయా వివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శఙ్కా చానుపపన్నా-*తమేవైకం జానథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్, *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనా, చ్చ అచేతనశఙ్కోత్థానాసంభవాత్. స్వశబ్దస్య *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తం- అపక్షధర్మత్వాత్. సద్విద్యావాక్యం హి నాత్ర శ్రూయతే. ఇహాతదైకార్థ్యం హేతుతయా వివక్షితమితి చేత్ -తర్హి విగీతస్య హేతుతయోపన్యాసో న ఘటతే-ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్య పరమాత్మప్రతిపాదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హి పూర్వపక్షిణో విమతిపదం. ద్వితీయసూత్రస్య చ * అన్యావాచో విముఞ్చథేతి శ్రవణాద్వా ముక్తోపసృప్యత్వవ్యపదేశపరత్వమయుక్తం - *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతీతి వాక్యస్థ విముక్తిశబ్దార్థస్యోపైతిశబ్దార్థస్య చ స్వరసతః ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశస్య. *విముఞ్చథేతి శ్రుతస్య వాక్యార్థకస్య ముచిధాతోః ప్రత్యయవిపరిణామేన అవాక్యార్థకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానం హ్యస్వరసం, ఉపసృప్యశబ్దస్యైకదేశవాచిత్వం చాస్వారసికం,. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థాచిత్యాతిశయాభావే వాఽస్వరసార్థస్వీకారో ఽనుపపన్నః. *ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రపృథక్త్వకల్పనం చాయుక్తం- హేతువైషమ్యాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవతైకేన సూత్రేణైవోభయవ్యుదాసదర్శనా, చ్చ. యథా *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ *అత ఏవ న దేవతా భూతం చేతి చ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం *నానుమానమితి ప్రతిజ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి చేన్న- నానుమానమిత్యుపాదానస్య దృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేఽపి జీవవ్యావర్తకానాముత్తరసూత్రహేతూనాం కిం పునర్న్యాయేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వా, చ్చ. *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య చ *తమేవైకం జానథేతి వాక్యవిషయత్వాదపి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి వాక్యవిషయత్వముచితం- వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభావో హి భేదగమకః- అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః. *ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యస్య చ బుద్ధిజీవపరత్వపక్షో ఽనుపపన్నః-*ప్రాణభృచ్చేతి జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్. జీవ ఏవోపాధివ్యవచ్ఛేదవిరహితః పరమాత్మా భవతీతి నాసఙ్గతిరితి చేన్న- వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయామేవానశ్నతో ఽన్యస్యస్థితేస్సూత్రితతయోపన్యాసాయోగాత్.* అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి చేత్ - తర్హ్యనేనవాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యన్వయోన ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్- కిం త్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తే పరమార్థతోఽనశ్నత్తయాస్థితేరపరమార్థ

౭॥ సూ. భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥

ఇదమామనన్తి చ్ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథా హి - పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే - తతః * పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే *బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా - బహుత్వమిత్యర్థః. అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ- న సఙ్ఖ్యావాచీ- * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతియోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే- న ధర్మమాత్రపరః. తదేవం భూమేతి- విపుల ఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేష్యశ్చేహాత్మేత్యవగతః- *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసేదుషే నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తి భగవో

తోఽత్రృత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి-అపరమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మత్వమేవ హి త్వన్మతే జీవత్వం-తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదకహేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వమేవాధికరణప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్యపదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే- తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రథమాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ. *ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రార్థస్య చ హేతుత్వోక్తిరయుక్తా- అత్రోపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. న హ్యేకవృక్షాధిరూఢయోః పక్షిణోర్మిథో విరుద్ధాకారయోర్భేదేఽభిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి. యదపి కైశ్చిదుత్ప్రేక్షితం-*ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం - *నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం- *ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం-అన్యత్సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తం. తథా హి-ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాఽభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. న చ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం- ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కానుదయాత్. అత ఆనుమానోపాదానం దృష్టాన్తార్థం. అత ఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తం. అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం. *తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి*తద్యదాత్మవిదో విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం- ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకం- న వా. ప్రథమే *తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః *భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యం. ద్వితీయేఽనుత్తరాంశవైయర్థ్యం- *తమేవైకం జానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పరిపశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్త ఏవ సూత్రాణామర్థః. ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥ ....

౭॥ సూ. భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్॥ పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితం-తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వం *ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం- అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధిన ఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారా చ సఙ్గతిః. విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్య రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా జీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసమ్భవేఽపి ప్రత్యగాత్మా వా పరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్య ఇతి సంశయోదయః - అన్యథా భూమశబ్దస్య కోఽర్థ ఇతి హి వక్తవ్యం - అతో విశేషవిషయసంశయసమ్భవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకారమనుసరన్ విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్ద ఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి (తథా హీతి) ఆకృతిగణత్వవ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తం.(బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేరచో లోపః,- *ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః. *బహవః పురుషా రాజన్నుతాహో ఏక ఏవ తు *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషు బహువచనమితి సంఖ్యాయామపి ప్రయోగో దృశ్యతే- * అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేఽపి ప్రయోగోఽస్తి - తస్మాత్సంఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్ర చాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచిశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి సంఖ్యాపరస్స్యాత్. నైవం-బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్పశబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి ధర్మపరస్స్యాదితి చేన్న- తత్రాపి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తశబ్దాన్తరాభావాత్, *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. న హి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేష్యః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః. (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః- ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిం

నామ్నో భూయః *అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః, *వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ *మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని, ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే- ప్రాణే తు న పశ్యామః- అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ- న వాయువిశేషమాత్రం. *ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి. *పితృహా మాతృహేత్యాది నా స ప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనాత్, తేష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారనాభిదృష్టాన్తాద్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యం- పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, జీవాదితరస్య తద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాన్తోపపత్తేశ్చ. అయమేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా - అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్య, దో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ప్రాణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్. కించ- ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా తమేవ *ఏష తు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య *యః సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య ఉపాదేయస్య సత్యవదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్ట ప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థం చ మననశ్రద్ధానిష్ఠాప్రయత్నానుపదిశ్య తదారమ్భాయ చ ప్రాప్యభూత ప్రా

*ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽఙ్గతయా సత్యవచనం విధత్తే- ఉత సత్యశబ్దవాచ్యపరోపాసకస్యాతివాదిత్వం వదతి. కిమస్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి- నేతి. తుశబ్దః కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ- నేతి. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ న భవతి - తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ *ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవచనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణే పర్యవసిత ఇతి భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన *సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్తావపి భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తేనేతి) తేన- ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్త్యుపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహచారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతృషు కైశ్చిత్పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తం,- కైశ్చిచ్చ పఞ్చవృత్తిప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చ తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం వదద్భిః భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం,- తదుభయమాశఙ్క్యాహ (న వాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వసిద్ధేః ప్రాణస్య చాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) న హి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వాదికం వేదాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే స ప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే- అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే- లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే- న హి నిష్క్రాన్తాత్మనః కేవలస్య శరీరస్య వా హింస్యత్వం- అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య- తస్మాత్స ప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపమర్దతదభావయోః సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దనిమిత్తహింసాతదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్మత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రోశతదభావౌ పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వతద్రహితత్వనిబన్ధనౌ స్యాతాం- న తు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రాణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) *ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మానమావిస్తరాం వేద *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమాత్తేషాం చేతనత్వం వేదాన్తాః స్మృతివచనాని చ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం మాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్యత్వం చేతి త్రితయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే - సిద్ధాన్తే తు పితృత్వాదికం హింసాకర్మత్వం చ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తపూర్వకసర్వాధారత్వోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదీత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వం. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురితి సూచయత్యేవకారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా అభావోఽముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభావాదిత్యుక్తం. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పఞ్చవృత్తిప్రాణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు- తతః కిం భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ ఇత్యత్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుః- తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ (కించేతి) *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యః సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రివత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వం - తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రా

ణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా *భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి *తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా-అత ఏవాహమర్థే ప్రత్యగాత్మని *అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య *అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా-అపితు పరమాత్మా. కుతః. (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. *ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. సమ్ప్రసాదాత్ -ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం-ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ-సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ వృత్తికారః *భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదితి. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం- తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి- అత ఏవ * ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాది

హ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే *తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం- తత్కథం విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధో హి సశోకః- ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహంశబ్దనిర్దేశం చ హేతుమాహ (యత ఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః. (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాదిపరాణి వాక్యాన్యస్వరసం యోజనీయానీత్యర్థః. ......

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) హేతువాచిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) న హి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పశ్చాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్య ఏవ భూమవిశిష్ట ఇతి భావః. భూమవిశిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయోఽస్తు- తతః కిం తస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వసిద్ధేరిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య తుశబ్దోపేతాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు- ఆధిక్యస్య చ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం కథం- న హి *స నో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః- అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వం- అపితు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః- పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగితయోత్తరోత్తరేషామధికతయార్థాన్తరత్వే హేతుః- తస్య హేతోస్సపక్షే వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవంశబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దవాచ్యస్తస్మాత్ ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరభూత ఏవేత్యర్థః. తతః కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనాయాముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి. (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదూర్ధ్వముక్తస్సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతోఽధికం పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికారగ్రన్థస్యార్థః. *ఆత్మన ఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం-న తు పఞ్చవృత్తిప్రాణపరత్వమిత్యవగతం- అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వమాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధవత్కారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం- అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తోఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం-సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇతి) వ్యావర్తయతి-అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం- తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః- ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీ హి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః-నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే-పాశ్చాత్త్యయద్వ్యక్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం-అతః

నోన ప్రత్యభిజ్ఞా- అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే. ననుచ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం- అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- తుశబ్దేన హ్యతివాద్యన్యః ప్రతీయతే - న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రం. *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవదనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టాగతిరాశ్రీయతే- అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్యశబ్దశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః- అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యం. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిరిక్తతత్త్వోపాస్యవస్తువాదిత్వం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిరిక్తతత్త్వోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం - తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తం: సత్యేనేతీత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా- సత్యేన- పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః. అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే *సోహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య

పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు- తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి- స్వోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం-అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే- తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాఽతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్య సత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏషత్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ- ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం- ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యం. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః-సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః- సా చ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాది ద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావాత్తత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తర్హ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్రత్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్గనీయం- అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కిఞ్చ- న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః-కిన్తు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే- ఇహ తు న పరముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమస్సత్యశబ్ద ఏవ- * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే - అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్గనీయం-అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) న హి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం-న-తుశబ్దాపేక్షం. సత్యశబ్దస్య న జీవపరసాధారణ్యం-పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వమపి సమ్భవతి - తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః-అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తం. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే-అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః- *క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధే స్వార్థావబోధనే। న స్థాపయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి దర్శితాత్ *ప్రాతఙ్ణీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితాత్ ప్రాతఙ్ణీనయాదవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిరిక్తతత్త్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి *యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యన్యత్వపక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతీతి వక్తవ్యం-న తు సత్యేనేతీతి శఙ్కాయాం తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుపపత్తిః ఉపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అత ఏవ-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ. *సోహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే-న తు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః (ఆచార్యశ్చేతి) *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ- న తు ప్రాణ ఏవేతి

మిత్యాహ. *ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే-అతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి-తదయుక్తం- నహి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే- ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరం. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః- నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం - అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపదిదేశ. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం *మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం *నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి *కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాజ్ఞాతవ్యేతి *సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతాజ్ఞాతవ్యేతి *భూ

త్యర్థః. యద్వా-అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి *అతివదానీత్యాఖ్యాతనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా-అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం. (ఆచార్యశ్చేతి) అత ఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యశబ్దాభిధేయం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కించ-సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్-తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం-వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్-అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం-తదభావేఽపి తు శబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కిన్నిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన-ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యన్వయః. (స్వయమేవోపదిదేశేతి) భగవద్గీతాయామపి *తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపక్షిప్తవాన్- తద్వదితి భావః. (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః- న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః - *యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి జానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. *సత్యం వదతి- సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మ సాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి- తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తసాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రతిపిపాదయిషితం హి బ్రహ్మ- తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి- తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా. (తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా; బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి. (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః. సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాతప్రతీతిదశాయాం భవతి,- యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి,. *యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యం శ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః- *యదా వై సుఖం లభత ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ-లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తం. న హి శ్రవణాదేః పూర్వ

మాత్మైవవిజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే *యత్ర నాన్య
త్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః- అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూ
యమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా - బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజా
తస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తు
నోఽభావాదేవ కిమప్యన్యన్న పశ్యతి,- అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి,. తదేవ హి సు
ఖం- యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి. నను చేదమేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం
దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపం చ భవత్కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం సుఖరూ
పమేవ భవేత్. ఉచ్యతే- కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం కృత్స్నం జగత్తత్త
త్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి - అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ
జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్తత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గ
తం సుఖమేవ భవతి- యథా పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి- తదేవ
పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమా
నం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి- తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽన
వధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీత
యే భవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యతి, దుః

ఖమేవ నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంపాద్యత్వవాచీని. *యత్ర నాన్యదితి వాక్యేఽన్యదర్శనశ్రవణా
దినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః కృ
తః- న హి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి. తతోఽన్యత్- సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. న పశ్యతి- దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం చ
కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః. *యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య తత్ర దుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతి
శయసుఖరూపత్వం. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తు
జాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతా జ్ఞానాదిగుణాః- విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః. నను యత్రేతిపదం
బ్రహ్మపరం- న తు విభూతిపరం. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తం. అస్తు వా తద్వాచిశబ్దః- *నా
న్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః- బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవి
భూతేస్తదన్తర్భావస్య, చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః- స ఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం- తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. న హీశి
తవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః- నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా- అత్రైవోపనిషది *స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇ
తి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గో అశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీ నాహం బ్రవీమ్య
న్యో హ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే- అత్ర *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వ
శఙ్కాయాం *యది వా న మహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం- తదేవ శఙ్కాబీజముపన్యస్య వ్యుదస్యతి *గో అశ్వమిత్యాదినా. *అస్య మహి
మానమితి వీతశోకః *ఏతాం విభూతిం యోగం చ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ న మహిమని షేధః- అపి తు విభూతిరూపమహి
మప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ న స్వరూపమాత్రపరాః- *విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి
మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తం. ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః. గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యా గుణై
శ్చేతి వార్థః. (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్ద ఏవ విశిష్టబ్రహ్మపర ఇతి భావః. పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యన్వయహేతురుక్తః- వ్యతిరేకరూపం హేతు
మాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే- న త్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యం చేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వద
ర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవ హేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః.
సర్వస్య సుఖరూపత్వం కథం- ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ (తదేవ హి సుఖమితి) అనుకూలత్వం నామ స్వతఇష్టత్వం- తచ్చానిష్టనివృత్తిరూప
తయేష్టసాధనతయా చ వినాపీష్టత్వం. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) న హ్యేకమేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యజ్యతే-
న హి నిమ్బపత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి,- న చ సర్పః కస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి,. న చ జగతశ్శక్యం దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం- తస్య సంసారభయాప
గన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః, అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవ త్యక్తమిత్యభిప్రాయః. స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూ
పస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం, చోపాధిః. తతః కిమిత్యత్రా
హ (అతో బ్రహ్మణ ఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే, చ దృష్టాన్త
ద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికే పితాద్యుక్త్యమాహ (తథేతి) *యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) ఏతత్- ఔపాధికదుఃఖరూ

ఖంచనపశ్యతి,. ఏతదేవోపపాదయతివాక్యశేషః *సవా ఏషఏవంపశ్యన్నేవం మన్వానఏవంవిజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్సస్వరాడ్భవతితస్య సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతిఅథయేన్యథాతోవిదు రన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తి తేషాంసర్వేషులోకేష్వకామచారోభవతీతి,. స్వరాట్- అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః- కర్మవశ్యాః. తథా *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాం। సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వ మాప్నోతిసర్వశఇతి, చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వంచబ్రహ్మణః*ఆనన్దమయోభ్యాసాదిత్యత్రప్రపఞ్చితం.అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్యసత్యశబ్దాభిధేయస్యబ్రహ్మణోభూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరంబ్రహ్మ..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ అస్యభూమ్నోయేధర్మాఆమ్నాయన్తే-తేపిపరస్మిన్నే వోపపద్యన్తే- *ఏతదమృతమితిస్వాభావికమమృతత్వం, * స్వేమహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం, *సఏవాధస్తాది త్యాది* సఏవేదంసర్వమితిసర్వాత్మకత్వం,*ఆత్మనఃప్రాణఇత్యాదిప్రాణప్రభృతిసర్వస్యోత్పాదకత్వ, మిత్యా దయోహిధర్మాఃపరమాత్మనఏవ. యత్తు *అహమేవాధస్తాదిత్యాదినాసర్వాత్మకత్వముపదిష్టం- తద్భూమవిశి ష్టస్యబ్రహ్మణోఽహఙ్గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే - అథాతోహఙ్కారాదేశఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశోపక్ర మాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోపిహ్యాత్మాపరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తం- అతఃప్రత్యగర్థ స్యపరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోపిపరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేనపరమాత్మానుసన్ధానా ర్థోయమహఙ్గ్రహోపదేశః.పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయాసర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మాపరమాత్మా- తదేవ* అథాతఆత్మాదేశఇత్యాదినా *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మ నోప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే *తస్యహవాఏతస్యైవంపశ్యతఏవంమన్వానస్యైవంవి జానతఆత్మనఃప్రాణఆత్మనఆకాశఇత్యాదినా - ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యో త్పత్తిరిత్యర్థః. అతఃపరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహఙ్గ్రహోపాసనంకర్తవ్యం. తస్మా ద్భూమవిశిష్టఃపరమాత్మేతిసిద్ధమ్..

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

ఏతాయాస్తద్విగమేనవస్థానం. (సవాఏషఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వేవ్యధికరణబహుప్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వేసామానాధికరణ్యబహుప్రీహిః. ఆత్మశబ్దోవిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః- స్రక్చన్దనాదిజన్యాప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం - స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజన్యః. ఏవంసర్వవిధసుఖానుభవఉక్తః. *స్వరాడ్భవతి * అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాఇతిచపరమాత్మప్రతిక్షేపఃప్రతీయతఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వ రాడితి) అన్యరాజానఃస్వరాడితిపదద్వయేనఉపాధితద్విగమౌదర్శితౌ. దుఃఖరూపతయాప్రతిపన్నస్యాపిస్వతఃసుఖరూపత్వేశ్రుతిమాహ (నపశ్యఇతి) సర్వంపశ్యతి- నతత్రదుఃఖితాంపశ్యతి- సుఖరూపతామేవపశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యేవిభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితితద్వైశద్యా యాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానంస్వయమకురుతతస్మాత్తత్సుకృతముచ్యతఇతియద్వైతత్సుకృతంరసోవైసఃరసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి *ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్తఇతిచవాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవఆనన్దత్వంహిస్ఫుట తరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి)..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ కస్యధర్మాఇత్యాకాఙ్క్షాంపూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం- అహమర్థశబ్దయోఃపరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తర్హ్యేతస్మిన్తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) న కేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషుఅస్మిన్ప్రకరణేపిసర్వాత్మత్వముక్తమితిదర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య *అథాత ఆత్మాదేశఇతివాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మనఇతి) ఉపాసకాత్మనోప్యాత్మత్వంఫలితమిత్యుక్తం- అథకణ్ఠోక్తమితిదర్శయితుంకణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏతదేవేతి) విజానతఇతిప దస్యషష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయవ్యాచష్టే(ఉపాసకస్యేతి)పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరన్నిగమయతి(అతఇతి)అధికరణార్థముపసంహరతి(తస్మాదితి) ......

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి *స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం-జీవో వా-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, దస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్,. *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహావిరోధాభావాత్,. కించ - *యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే *కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానం. ....

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః) అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః- పారభూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః- తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదితి యావత్. అయమర్థః-*కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమదమ్బరం-అపి తు తత్పారభూతమవ్యాకృతం- అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో న వాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే-*యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేత్యుక్తత్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే *కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి-అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమా

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥ పూర్వాధికరణే స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం-తత్తు పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య శ్రూయత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః.——— వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం-వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలౌహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తం. ప్రసఙ్గాభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి-యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతి చేన్న- నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావే హ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం - నాన్యదా.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవో వా-పరమాత్మా వేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి - నేతి. * కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం భూతాకాశః - ఉతావ్యాకృతాకాశ ఇతి,. ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతి, చ. యదా ప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః,- ధారణం చ సత్తయా స్యాత్,- తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానం. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః,- ధారణం చ సత్తామాత్రేణ,- తదా జీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః,-ధారణం చ ప్రశాసనేన,- తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తైకఫలఫలిభావః. సిద్ధాన్తే శఙ్కితే (యయా తదక్షరమితి) అథవా-పార్శ్వస్థచోద్యం. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం-జీవేపీతి ద్రష్టవ్యం- *కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా-శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి-అత ఆనుమానికాదక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విలమ్బ ఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి హి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం-అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, దస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహావిరోధాభావాత్, దాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః. ...

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం- ఆకాశః అన్తః- అవసానం యేషాం తేషాం-పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి సూత్రార్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకించిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం - నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్, కార్యం ప్రతి కారణతత్త్వానామావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలక్షణమయుక్తం-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అర్థవిరోధాన్న వాయుమదమ్బరగ్రహణమి

నమక్షరంనప్రధానంభవితుమర్హతి. యత్తుశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధంప్రథమంప్రతీయతఇతి-తన్న-అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యాస్వార్థప్రతిపాదనేప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. సమ్బన్ధగ్రహణదశాయామర్థస్వరూపంయేనప్రమాణేనావగమ్యతే- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయం. ....

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవోస్తు - తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తే, శ్చ. *అవ్యక్తమక్షరేలీయతే *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం *క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషుప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగదర్శనాదిత్యత్రోత్తరః. ....

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్యప్రశాసనాదేవభవతీత్యుపదిశ్యతే *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాఇతివిధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం-ప్రకృష్టంశాసనం.

త్యర్థః. *నహిస్వయంవికారాన్తర్భూతఃకృత్స్నవికారజాతస్యాధారోభవితుమర్హతి. యత్త్విత్యాదినాపూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యపరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యాఅవయవశక్త్యావాశబ్దేనస్వార్థప్రతిపాదనంస్యాత్- తత్రవక్ష్యమాణపరిహారస్యపక్షద్వయసాధారణ్యేపి *ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తికల్పనాఽయోగాత్ అయమక్షరశబ్దోనరూఢ్యావర్తతఇత్యభిప్రేత్యయౌగికత్వపక్షేపరిహారఉచ్యతే. తత్రవ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాంసంహత్యస్వార్థప్రతిపాదనేకింప్రమాణాన్తరాపేక్షా- ఉతతత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయామితివికల్పంహృదినిధాయప్రథమేకల్పేపరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితినప్రమాణాన్తరమపేక్షితం-నహిదణ్డిశబ్దస్స్వార్థప్రతిపాదనేదణ్డదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః. ద్వితీయంపరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాంవ్యుత్పత్తౌప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ- ప్రతిపాదనదశాయాంతునతదపేక్షా - యథా చక్షురాదీనాంతిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేపిఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌనభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః *అర్థబోధేనపేక్షత్వాత్ మానాన్తరమనాదృతం । వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తచ్ఛతన్త్రాత్రవర్తిత్వితి. వ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేపివ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్-దణ్డినమానయగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాంప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేనస్వార్థాప్రతిపాదకతయాగవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః,అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యాశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గా, చ్చ. అతోమానాన్తరాపేక్షాభావాత్తన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌప్రాథమ్యచారమ్యరూపవైషమ్యంనాస్తీత్యర్థః. కించ - యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థయోగివస్తుసామాన్యప్రతిపాదనేకింమానాన్తరాపేక్షా-ఉతవిశేషపర్యవసానఇతివికల్పే ప్రథమేశిరసిపరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతిగ్రన్థేనఫలితః. ద్వితీయేతువిశేషపర్యవసానస్యప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వాన్నమానాన్తరాపేక్షేతిచసంబన్ధేత్యాదిగ్రన్థేఽర్థసిద్ధం- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమితిహ్యుక్తం. విశేషపర్యవసానేనతిహిప్రతిపాదనంనిరాకాఙ్క్షంభవతి. అత్రపరమాత్మలిఙ్గందర్శితం. అపిచ- అవయవార్థపౌష్కల్యంయత్రసంభవతి- తదేవయౌగికశబ్దేనస్వరసతఃప్రతీయతే- యథేశ్వరశబ్దోలౌకికపార్థివాదిషుసత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరంశీఘ్రంప్రత్యాయయతి- అతశ్చనక్షరతీత్యవయవశక్తిఃపరమాత్మానమేవశీఘ్రముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకికప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీతివిళమ్బావిళమ్బయోరప్రయోజకం- ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దైః శౌక్ల్యాదిభ్యఃపార్థివాదిభ్యోప్యలౌకికార్థప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవప్రయోగప్రాచుర్యాద్యధీనంప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోఃప్రయోజకం-యౌగికశబ్దానాంచఅసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేనస్వతోవాసితత్వాత్తద్వత్త్యేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేపిప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయాఽభ్యస్తత్వాదస్తిప్రథమావగతిః- యథాగోశబ్దస్యసామాన్యనిమిత్తత్వేపిగోశబ్దోచ్చారణాత్స్వాభ్యస్తాయామేవగవిప్రథమమేవప్రతీతిః. తదసత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహిప్రత్యక్షేణజగత్కారణభూతంసూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే. నాపిశ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్యతత్రప్రామాణ్యంసంభవతీతివక్ష్యతే. తతశ్చశ్రుతిరేవతత్రాపిప్రమాణంవక్తవ్యం- తథాచశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్యప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్యసిద్ధం. కించ-ప్రథమప్రతీతస్యాపిప్రధానస్యవిరోధేనత్యక్తవ్యత్వైవ. విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః..................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) *అవ్యక్తమక్షర ఇత్యవ్యక్తస్యపృథగుపాదానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తం.

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ ననునాత్రామ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వంసాక్షాచ్ఛ్రుతమితిశఙ్కాంపరిజిహీర్షుఃకతిపయవస్తుశాసనస్యజీవేపిసంభవాత్తద్వ్యావృత్తించదర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేనవిశ

నచేదృశంస్వశాసనాధీన సర్వవస్తువిధరణంబద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్సమ్భవతి- అతఃపురుషోత్తమఏవప్రశాసిత్రక్షరం. ....

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్యపరమపురుషాదన్యత్వంవాక్యశేషేవ్యావర్త్యతే *తద్వాఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టంద్రష్టృశ్రుతం శ్రోత్రమతంమన్తృవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృనాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తిశ్రోతృనాన్యదతోఽస్తిమన్తృనాన్యదతోఽస్తివిజ్ఞాతృఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి. అత్రద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధానభావోవ్యావర్త్యతే-సర్వైరదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వా ద్యుపదేశాచ్చప్రత్యగాత్మభావోవ్యావర్త్యతే-అతఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్యపరమపురుషతాందృఢయతి.ఏవంవాఽన్యభావవ్యావృత్తిః-అన్యస్యసద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యద్ధై తదక్షరమన్యైరదృష్టంసదన్యేషాం

యప్రకర్షాచ్ఛాసనస్యప్రకర్షః- ప్రకర్షస్యనివారకాభావాచ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపిసిధ్యతీతిహృదయం. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంప్రకృతేఃపరమాత్మశాసనకర్మత్వేహేత్వన్తరంచద్యోతయన్జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి (నచేదృశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః - నకేవలంశాసనప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రకృతేఃప్రశాసనకర్మత్వసిద్ధిః-కింతు *సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఃసర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషుశాసనకర్మోపస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చతత్సిద్ధిః. కించ- సత్యశబ్దనిర్వచనే *తానిహవాఏతానిత్రీణ్యక్షరాణిసత్యమితితద్యత్సత్తదమృతంఅథయత్తితన్మర్త్యం - అథయద్యంతేనోభేయచ్ఛతీతిమర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్యతన్నియామ్యత్వంచప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దోహ్యవయవశక్త్యాపూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనేవర్తతే-నశరీరమాత్రే-ద్యావాపృథివ్యాదీనాంతన్నియామ్యత్వాభావప్రసఙ్గాత్. కించ- *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిప్రధానస్యపరశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవశరీరత్వాచ్చనియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహచ *కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే *ఏతద్వైతదక్షరంగార్గీత్యారభ్య *ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్యధారణంశ్రూయతే. అతశ్శాసనస్యప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపిప్రశాసనాధీనేతి. సౌత్రశ్చశబ్దోహ్యర్థతయాహేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అమ్బరాన్తధృతిఃప్రశాసనాదేవసిధ్యతీతియతః- తతోపివేత్యర్థః. *ప్రశాసితారంసర్వేషాం *విద్యాత్తుపురుషంపరమితి *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణపురుషోత్తమఏవప్రశాసిత్రక్షరమిత్యుక్తమ్. ....

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేనపృథగుపపాదితౌ. అథై
కసూత్రేణ ప్రాకరణిక చరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేకమాహ.

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ వ్యావర్త్యతే- నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తతశ్చసూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దోవ్యావర్తకధర్మపరఇతిదర్శితంస్యాత్-తేనవిషయవాక్యానుగుణ్యంసూత్రస్యస్యాత్-తత్రహ్యన్యనివర్తకధర్మోద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయాఅపేక్షితత్వాత్ *నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం.అస్మిన్వాక్యేప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి(అత్రేతి)అత్ర-*అదృష్టమితివాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాఃరూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యవిషయాణామన్తర్వ్యాఖ్యవనేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాంచసాక్షాత్కర్తృవాచకాః-శాసనస్యశాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్, *నదృష్టేర్ద్రష్టారం *నశ్రుతేశ్శ్రోతారం *నమతేర్మన్తారమిత్యాదినాపరస్యశ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధనతేషామయోగ్యత్వాత్,*పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణఇతిరూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిందర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః-యోగిభిః. (సర్వస్యేతి) రూపతదాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపరస్సర్వశబ్దః- అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయాద్రష్టృశబ్దేనసర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వేసత్యాదిశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాంనిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రంప్రధానాదీనామపిసంభవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మానస్సర్వేప్రత్యేకంస్వస్యాహంప్రత్యయవేద్యాఃరూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తురూపాదిజ్ఞానవేళాయాంయోగిభిరపిస్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చనజ్ఞాయతే. నిష్ఠానైఃపద్యైఃత త్తద్విషయప్రతిపత్తివేళాయాంపరమాత్మనోఽనవగతత్వంవివక్షితం. అశ్రుతం- శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం- స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాంతద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం- అధ్యవసాయదశాయాంఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అతఏవహివిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంపరమాత్మాసాధారణం. యద్వా-రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేనవిశేషితంతత్తదర్థద్రష్టృత్వంసముచ్చిత్యచిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. *అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాంచశమయన్నిగమయతి (అతఇతి) ఇయంవ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపావ్యావృత్తిఃపరమపురుషత్వంసాధయతి - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాంయోజనాయాంప్రధానపురుషవ్యావర్తకసకలధర్మవాచివాక్యానివిషయీభూతానీతిచిదచిద్వ్యావృత్తిఃకణ్ఠోక్తాస్యాత్. చశబ్దఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణసూత్రంయోజయతి (ఏవంవేతి) అక్షరార్థమాహ(అన్యస్యేతి)*నాన్యదిత్యాదివాక్యస్యసూత్రవిషయత్వంవ్యఞ్జయితుంఅభిధాయతస్యార్థమాహ (యద్వై తదితి) యథాఽస్మిన్నాస్తేదేవదత్తఏవపురు

ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతం - ఏవమనేనాదృష్టమేతస్య ద్రష్టృ చ సదేతస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతి వదన్ *నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రి*త్యాదివాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి. కించ- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా* ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే - తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపి చ- *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ* ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిః, యద్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిః, స్తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

———

షో నాన్య ఇత్యుక్తేన పురుషమాత్రనిషేధః-అపి తు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్ -పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ - ఏవమిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ఆధారభూతమితి)సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయం దర్శయతి(ఏవమితి)ఏతస్య-అక్షరస్య. ఆధారభూతం- ప్రశాసనేన ధారకం. ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూత ద్రష్ట్రన్తరాభావాదధికనిషేధపరమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఏవం వా- ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యేతి పద ప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్యశేష స్స్యాత్. నను *నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రి*తి వాక్యం ద్రష్టౄణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం న స్యాత్. న- ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచిదైక్యవిధానాభావేఽపి భేదనిషేధస్సంభవతి- తత్ర తు నిర్వాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః- ఇహ తు గత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ- *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే*త్యుపక్రమ్య *ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే*త్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారకత్వప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే-న త్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వే అభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కా స్యాత్ -లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్. యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోఽపి జగత్కారణత్వే నాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యావర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప* ఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే - ఏవమిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వసిద్ధయే ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః-అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతం. కించ- *నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోత్రి*తి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చ విఫలః- ద్రష్టురేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్. యథా *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః* *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణు*రిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశే పితదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః - ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యం. న చ వాచ్యం *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా* ఇత్యాదౌ దాశేష్వేవ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేఽపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహాప్యుపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యప్రసఙ్గస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం. (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నితి) సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైః శ్రుతివాక్యస్థా అన్యదస్తి నేతి శబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః. వ్యావర్తయన్నిత్యనేనాక్షరార్థ ఉక్తః. ఫలితమాహ(అస్యాక్షరస్యేతి)అస్యాం యోజనాయాం సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితం. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా స్యాత్. చశబ్దః పూర్వవన్నోక్తసముచ్చయపరః- అపి త్వనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థమాహ (కించేతి) *అన్వాయత్తా* ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణం. అన్వాయత్తాః- అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలిఙ్గతాం దర్శయతి (శ్రౌతం స్మార్తం చేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ (అపి చేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) ....

*నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రి*తి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం-తథా సతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్ - తత్పరమతే విరుద్ధం- బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతే నైతదక్షరం ద్రష్ట్రితి హి వక్తవ్యం. యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం-తదా అతోఽన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం- ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవ ద్రష్ట్రిత్యర్థః - తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్టౄణాం కల్పితత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్ కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి ప్రతీయతే, అతో బ్రహ్మణోఽన్యో ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థ ఇతి చేన్న - *అదృష్టం ద్రష్ట్రి*తి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ

౧-౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి.— అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ- ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, *పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.— తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ *పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. *స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరో జీవసమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - తద్గతేన చేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖ ఏవ. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే- అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేతవ్యాః. ... ...

ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, తస్మిన్పరిజిహీర్షితే సతి *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్——— యత్తు భాస్కరేణోక్తం- ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్యాశాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి- తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషో హి ప్రశాసితా - శింశుపాత్వసంభవేఽపి వృక్షత్వాసంభవవత్ ప్రశాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాసంభవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసంభవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వం న సంభవతీత్యనున్మత్తః కో బ్రవీతి. ......

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧-౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః అత్ర స ఇత్యుక్తిరస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞానువృత్త్యర్థా - యథా ప్రథమపాదే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ- తద్వత్. పూర్వం *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం-తర్హీక్షతికర్మత్వేనోక్తాన పరమాత్మేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- [illegible]రాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యామ్బరాన్తపరత్వముక్తం - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య నముఖ్యాన్తరేణ నిర్వాహస్సువచ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా-ఆకాశశబ్దస్య అమ్బరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాన్యథా నిర్వాహో నాస్తీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. *స సామభిరున్నీయతే- *ఏతత్సామ గాయన్నాస్త ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా- సాన్త్వవాదయుక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః ——— ఏతైరీక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్త ఉక్తః- తదనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర *పరం పురుషం- అన్యత్ర *పరాత్పరం పురుషమితి చ శ్రూయతే- అతో న విషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తపదం నాస్తి- తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్తిరితి భావః.———యా ఏవ ప్రకాశియే తు జీవో హి ధ్యాతవ్యః- తస్మాత్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితం. తదప్యనేనాయుక్తమితి దర్శితం - అభిధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ -బద్ధావస్థజీవధ్యానాన్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తం.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః- ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః- ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయే వాక్యే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ,-యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం,- తదానీం శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః. (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్తశ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తద్గతేన చేతి) *జీవఘనాత్పరాత్ పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) జీవఘనపరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. (అజరత్వాదయో యథా కథంచిన్నేత

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ-సః-పరమాత్మా. కుతః.(వ్యపదేశాత్)వ్యపదిశ్యతే హీక్షతికర్మపరమాత్మత్వేన. తథాహి-ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతే శ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరంచేతి పరం శాన్తమజరమభయమమృతమితి హి పరమాత్మన ఏవైతద్రూపం- *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాది శ్రుతిభ్యః. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ పరమాత్మన ఏవ వ్యపదేశః- న చతుర్ముఖస్య-తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరి నిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతి ప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖ ఇతి-తదయుక్తం-*యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షితుః స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ - *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానం. అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః- సూరయః. సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ. *తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః. న చాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః-మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః *ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరంచ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైక

వ్యా ఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణ వా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేన వా నిర్వాహ ఇతి భావః. అత ఏవోపక్రమే * పరంచాపరం చేతి నిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.... ... ...

సిద్ధాన్తే-(పరమాత్మన ఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం-నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపం. చతుర్ముఖపరత్వే హి పుల్లిఙ్గాన్తతా స్యాత్. యద్వా- ఏతద్రూపం - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితం రూపం. ఏవమర్థద్వయోప్యనుగుణం శ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేన స ఇతి సూత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితం భవతి - అధికారాదేవ సాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్య ప్రయోజనం హి వక్తవ్యం - * శాన్తమజరమమృతమభయమితి వ్యపదేశస్య కథం పరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనః తాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధిరేవ వక్తవ్యం-అతస్తథాత్వేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం స ఇతి పదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథం చతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథం తస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్య హీతి) కర్మకృతదేహం దర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవ హి చతుర్ముఖత్వమితి భావః. నను కథం *యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుత్యా చతుర్ముఖదేహస్య కర్మనిమిత్తత్వావగమః- న హ్యత్ర కర్మసంబన్ధః శ్రూయతే. ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు *బ్రహ్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య *యాన్యన్యాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే- ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠత ఇతి. ఆదిశబ్దేన *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి పాదోపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం- ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపని ప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైరపోదితత్వాన్నజ్ఞానసఙ్కోచసాధకం - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితముపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః. ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః-క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతో ఽర్థవశాత్సూరి ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన *తద్విప్రాసో విపన్యవః *యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః * యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని. అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యత్వమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం- అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః- ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. *పరంచాపరంచ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం. ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః- అనన్తరం ఏతేనైవైకతరమితి పృథగ్భ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. అయనేన- ఉపాయభూతేన. ఏకతరం- కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్. (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవ యుక్తం-న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం-*కార్యం బాదరిః*కార్యాత్యయే*పరం జైమినిరితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశా[illegible], తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన. (ఐహి[illegible]కాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి

మాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసం. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా. ……

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః- ఉత ప్రత్యగాత్మా- అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తం. మహాభూతవిశేష ఇతి. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోః కార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం- అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేఽప్యైహికాముష్మికరూపేణ విభాగశ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః- ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ. (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వేన సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి- చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతం. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః- సఙ్గ్రాహకలాభోఽభ్యధిక ఇతి భావః. (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) *పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తౌ తత్క్రతున్యాయవిరోధః సూచితః (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మణస్తస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తేః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ *పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మూలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థాఽనుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్సమానః, *అజరమభయం *పరాత్పరం పురిశయం పురుషం *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసానీ, తి వైషమ్యమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ……………………………………

ఈక్షతికర్మాధికరణమ్ సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥ పూర్వాధికరణే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం- అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం - తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోః స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం - ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం- ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. *ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణాదన్తర్యమర్హతి - తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దః ప్రయుజ్యతే- న త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న- అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయేఽప్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః - ఉత జీవః - అథ పరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధీ- ఉత న. *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః- ఉతార్థాన్తరపరః,. *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః- ఉత న. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి- నేతి, విచారః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః- తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి- తదానీం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః - తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి- తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యాదితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్ యదన్తరితి) ఇతి చోద్యోత్తరం తత్రాథస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి. … … … …

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహర ఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా *యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి. *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ - తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. నను చ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి - *జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం - దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య - యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ - *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే - *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్. స్యాదేతదేవం - యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభఙ్క్ష్యత్ - వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథా హి - *అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మత

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి - తస్మాద్ధేతోరుత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మా భూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. *షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం - న సర్వదా - యథా *అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి. ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనక్షమమాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతిపయశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతం. యద్వా - ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగికాత్మశబ్దోపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం - స్వతః శరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తరి హ్యాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణే శక్యేఽపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం. (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః. ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాదినా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం - *రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి న మధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి). (అథ స్యాదితి) యద్యపి *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమనిర్దిష్టత్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః - తథాప్యుపక్రమే *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాదిహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ *ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః - అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్ద్యుపపత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథ స్యాదిత్యాదినాఽకణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రం - అపి తూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే, - బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః, - అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః. —— అత్రేదమప్యర్థసిద్ధం - దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరైరుక్తః - తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాజ్జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం. తదయుక్తం - ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాచ్చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి. —— అల్పపరిమాణమిత్యనేన *దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దా

యాధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వం సత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం *తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. అత్ర *తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, చ పరామృశ్య తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే-*యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో, యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం, *తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వం, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానం, చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. తదవహితమనాశ్శృణు-*యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వామభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే। ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ। విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వ

వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధాన్తగుణానాహ (స్వాభావికేతి) నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - తేన వినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వాన్నాకాశాభిధాయిత్వం. గుణినో ధ్యేయత్వే కథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధం స్యాత్-న తు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినోఽన్తర్భావః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితిపదం గుణిపరం- న తు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్ద ఏవోభయపరామర్శీత్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః. తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శఙ్కాయాం అస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థపరత్వం చ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్గతం దహరాకాశాఖ్యం వస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పరైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః- యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మిన్దహరాకాశ ఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి *తస్మిన్యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యం స్యాదితి. *తస్మిన్యదన్తరితి గుణవిషయత్వే తు న వైయర్థ్యం - పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలం. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కిఞ్చ - పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసకలిఙ్గాన్తపదేన పరామర్శానుపపత్తిశ్చ. * తస్మిన్యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్ - అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానం చానుపపన్నం. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తితత్కారణం సూక్ష్మం కిమపి న సంభవతీతి *కిం తత్ర విద్యత ఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితి హి పరైర్వర్ణ్యతే - దహరాకాశః పుణ్డరీకవేశ్మవర్తీత్యుక్తే కిమత్రాక్షేప్యం. తథా *అస్మిన్కామాస్సమాహితాః *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి గుణానాం తదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః.——*దహరోఽస్మిన్నితి వాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశః యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తం. యద్వా- పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ *దహరోఽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వం మన్వాన ఆహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్వర్తమానో దహరాకాశస్తదన్తర్వర్తి చ యత్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః. *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః. *నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వం చ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయం తదితి పదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నే ఇతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే సిద్ధే హి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయ ఉపపద్యతే-తస్మాద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయోరన్వేష్టవ్యత్వే చ ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— *తదన్వేష్టవ్యం *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినః కస్యచిదసంభవాత్ *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితం. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యం. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః-*కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివత్. న ప్రతిక్షేపపరమిదం- పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః- అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనోహ్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసంభావితం. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితం. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రేత్యతామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యం. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోరాకాశతదన్తర్వర్తినోరన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః *కిం తదత్రేతి.—— *స బ్రూయాత్ - ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రాకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ * యావాన్వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వామిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి)

జగదాధారత్వమభిధాయ*యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మింత్సమాహితమితిపునరప్యస్మిన్నితి తమే
వదహరాకాశంపరామృశ్యతస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహలోకేయద్భోగ్యజాతమస్తియచ్చమనోరథమాత్రగోచర
మిహనాస్తిసర్వంతద్భోగ్యజాతమస్మిన్దహరాకాశేసమాహితమితినిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధా
యతస్య దహరాకాశస్యదేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదౌసత్యపిపరమ
కారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేననిర్వికారత్వముక్త్వా*తతఏవైతత్సత్యంబ్రహ్మపురమితితమేవదహరాకాశంసత్య
భూతంబ్రహ్మాఖ్యంపురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతిదహరాకా
శమస్మిన్నితినిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చగుణాన్కామాఇతినిర్దిశ్య తేషాందహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వాతదేవద
హరాకాశస్యకామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వంచ *ఏషఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినాసత్యస

ఆన్తర్వాన్తస్యస్వేష్టవ్యం ఆకాశశబ్దవ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయ ఇతిభావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదందర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతివ్యాఖ్యే
యం- ఉపాసకస్యేతివ్యాఖ్యానం. ఇదంశబ్దప్రష్టృస్థోబుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోఃకర్తృత్వేనఉపాసకోహిబుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తినాస్తీతిఅ
స్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సప్రతియోగికత్వావగమాదనన్తరంచోదయితురనుభాషణవాక్యే *సర్వేచకామాఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపరఇత్యభి
ప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి)యథాసముద్రేగోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వంసిధ్యతి-
ఏవం *సర్వంతదస్మిన్త్సమాహితమిత్యనేననిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. ననుకథమస్యవాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే-జీవభోగ్యవస్తూనామాధార
త్వముక్తంకింనస్యాత్. ఉచ్యతే- అస్యేతిపదంతావన్నబ్రహ్మపరం- యచ్చాస్యనాస్తిసర్వమస్మిన్సమాహితమితివ్యాఘాతాత్. నచజీవమాత్రపరం- జీ
వవిశేషస్యోపాసకస్యబుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్యస్వర్గపశ్వాదికంనభోగ్యమితితదాధారత్వకథనమనుపపన్నం. తస్యచబ్రహ్మైవప్రాప్యం-తస్యాపరిచ్ఛి
న్నత్వమితరఫలానన్తత్వంచేహైవానన్తరముచ్యతే-అతోనిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చనిరతిశయభోగ్యతాపరత్వంయు
క్తం. నన్వానన్దత్వస్యస్వరూపనిరూపకధర్మతయాసర్వవిద్యానుయాయిత్వాదర్థసిద్ధమితినిరతిశయభోగ్యత్వంనపృథగ్వాచ్యం. నైవం-స్వరూపనిరూపక
స్యసత్యత్వస్యాత్రపృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేషుఅనుక్తస్యహ్యన్యతోగ్రాహ్యత్వం- నహ్యుక్తపరిత్యాగేనాన్యతోగ్రాహ్యత్వంయుక్తం. అతో
యథోక్తఏవార్థః. *అథతంచేద్బ్రూయురిత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానామర్థంహృదినిధాయాహ(తస్యదహరాకాశస్యేతి)*అస్మింశ్చయదిదంబ్రహ్మ
పురేసర్వంసమాహితంసర్వాణిభూతానిసర్వేచకామాఃయదైనంజరావాప్నోతిప్రధ్వంసతేవాకింతతోతిశిష్యతఇతిచోద్యం- *కింతదత్రవిద్యతఇతిప్ర
శ్నస్యప్రతివచనం *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతివక్ష్యతే. మధ్యేచోద్యాన్తరమిదముత్థితం-శరీరాన్తర్వర్తినిదహరాకాశేసర్వంద్యావాపృథివ్యాదికంస్థి
తంచేద్దేహప్రధ్వంసేతదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపిహృత్పుణ్డరీకస్యేవప్రధ్వంససంభవాత్తస్యద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం-దేహప్రధ్వం
సేపిద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్-అస్థిరత్వాదేవనిరతిశయభోగ్యత్వంచ అనుపపన్నమితి.ఏవంచోద్యోత్థానబీజంసూచయతి (దేహావయవభూతహృద
యాన్తర్వర్తిత్వేపీతి)*యదైనంజరావాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దఃపూర్వప్రకృతంవ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యంశరీరంపరామృశతి-జరాదిస్పర్శాభిధానాత్.
నతుతదన్తర్వర్తిపరామర్శీ-తస్యసత్యత్వస్యవక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణదేహావయవేత్యుక్తం. చోద్యపరేశ్రుతివాక్యే *సర్వంసమాహితమితిద్యా
వాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం-*సర్వాణిభూతానీతిసూర్యాచన్ద్రమోనక్షత్రోపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వ
మనూదితం-*సర్వేచకామాఇతినిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం-పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. ననుసర్వశబ్దసఙ్కోచేనజీవభోగ్యాధా
రపరమిదంవాక్యం-ముఖ్యతోప్యుపపత్తేరితి. నైవం- అముఖ్యత్వంశోధవ్యం- ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాదానురూప్యసి
ద్ధే, రుపాసకఫలస్యనిరతిశయతయావక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. నచగుణాష్టకవిషయోయంచోద్యవాక్యస్థఃకామశబ్దః- *అస్మిన్కామాఇతితస్య
వక్ష్యమాణస్యపూర్వముక్తత్వాయోగాదుక్తానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్యవాక్యస్య. అతః *సర్వేచకామాఇతినిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. *నజీర్య
తినహన్యతఇత్యనేనప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేఃకారణమాకాశాదికంహి
సూక్ష్మం-తతఏవవాయ్వాదివికారేప్యాకాశస్యనతాదృశవికారసంభవఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనోనిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితిభా
వః. (తతఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్యనిర్వికారత్వమర్థఇతిభావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి)సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యా
న్నప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వహేతుంగుణమాహ (నిఖిలజగదితి) *సత్యంబ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం-
*అస్మిన్కామాఇతితుప్రథమచోద్యప్రతివచనం. (దహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యంబ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాద
స్యేతిభావః. గుణానాంకామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితాఇతిపదస్యార్థమాహ (దహరాకా
శాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవందహరాకాశస్యకామవైశిష్ట్యముక్తం. (తదేవేతి) కోదహరాకాశః- సచకైఃకామైర్విశిష్టఇత్యపేక్షాయాం *ఏషఆత్మేతివా
క్యంగుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యేసత్యకామశబ్దోనకామనాయాస్సత్యత్వపరః- అమోఘత్వస్య
సత్యసంకల్పశబ్దేనాపిసిద్ధత్వాత్. నాపిభోగానాంసత్యత్వపరః- ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయావ్యుత్పన్నస్యకామశబ్దస్యభోగవాచిత్వాభావాత్. నాపికా
మ్యన్తఇతి వ్యుత్పత్త్యాగుణమాత్రపరః-కతిపయగుణాన్తరాణాంపృథగుక్తత్వాద్దసఙ్కుచితావయవార్థసమ్భవేగోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయత

ఙ్కల్పఇత్యన్తేనస్ఫుటీకృత్య *యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తీత్యారభ్య *తేషాంసర్వేషులోకేషుకామ
చారోభవతీత్యన్తేనతదిదంగుణాష్టకంతద్విశిష్టందహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం చావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభో
గ్యసిద్ధయేచకర్మకుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వంచాభిధాయ*అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్ర
జన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినాదహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమా
త్మానంతదన్తర్వర్తినశ్చకామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్యతస్యపర
మపురుషస్యప్రసాదాదేవసర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతాచోచ్యతే- అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ, త
దన్తర్వర్తిచాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి,చోచ్యతఇతినిశ్చీ
యతే. తదేతద్వాక్యకారోపిస్పష్టయతి*తస్మిన్యదన్తరితికామవ్యపదేశఇత్యాదినా. అతఏభ్యోహేతుభ్యోదహ
రాకాశఃపరమేవబ్రహ్మ...

౧౫॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ ఇతశ్చదహరాకాశః పరంబ్ర
హ్మ- * తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసఞ్చరన్తోనవిన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా
అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిన్దన్త్యనృతేనహిప్రత్యూఢాఇతి ఏతమితి ప్రకృతందహరాకాశం
నిర్దిశ్యతత్రాహరహస్సర్వాసాం క్షేత్రజ్ఞానాంగమనం, గన్తవ్యస్యతస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దని
ర్దేశ, శ్చ దహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వ సాధకత్వ మిత్యత ఆహ

యాసఙ్కోచాయోగా, చ్చ. అతోభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాఃకామ్యాఅస్యసన్తీత్యుచ్యతే. *తదపి రేపరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్యనిభూ
తివిశిష్టత్వంసత్యకామశబ్దార్థః. (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనంస్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యేద
ర్శయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థంవదతి (యథాహ్యేవేతి) *యథాహ్యేవేహ ప్రజాఅన్వావిశన్తియథానుశాసనంయంయమన్తమభికామాభవన్తి
యంజనపదంయంక్షేత్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తితద్యథేహకర్మచితోలోకఇత్యాది- ప్రథమస్యయథాశబ్దస్యతథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహలోకే
ప్రజాః యథానుశాసనం- రాజశాసనంయథాతథాఅన్వావిశన్తి- లభన్తే. కిమిత్యత్రాహయంయమన్తమితి. అన్తః- ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసాన
భావిత్వాత్. యంయమన్తం- ఫలంక్షేత్రజనపదాదికంప్రతిఅభికామాః- అభ్యర్థినోభవన్తితత్తత్ఫలంతథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్తా
లౌకికఫలభోగావుక్తౌ, తస్యక్షయిత్వమాహతద్యథేహకర్మచితోలోకఇతి. అలౌకికఫలస్యాపితద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశ
లక్షణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్యఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య- అనుపాస్య. వ్రజన్తి- పరలోకమితిశేషః.
భాష్యే (కర్మకుర్వతామితి) *తద్యథేహకర్మచితఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వంచేతి) అనావిర్భూతగు
ణాష్టకత్వంవివక్షితం. (అథయఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః- *కా
మచారోభవతీతిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావోవివక్షితః. *ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితివాక్యేకామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక
పరః- నతుసత్యకామపదోక్తకామపరః-*ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణవిషయతయాకామశబ్దస్యకామ్యన్తఇత్యవయవశక్త్యావృత్త్యుపపత్తేః,
*అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతివాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యా, చ్చ. సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామ
పదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతిచేన్న-తతఃపూర్వంశ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణపరామర్శక్షమతయాపశ్చాచ్ఛ్రుతస్యసత్యశబ్దస్యతదనువిధాయి
త్వాత్, *తఇమేసత్యాఃకామాఇతిప్రకృతానాంకామానాంసత్యశబ్దవిశేషితత్వా, చ్చ. అనేనశ్రుత్యర్థోపన్యాసేనపూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాఃపరిహృ
తత్వందర్శయతి (అతోదహరాకాశఇతి) ననుఉపక్రమానుగుణముపసంహారోవర్ణనీయః - తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితిచే
న్న-ఉపక్రమావగతస్యతదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్యబాధాభావాత్.ఉపసంహారావగతస్యఆత్మనోప్యన్వేష్టవ్యత్వస్యఉపక్రమేవివక్షితత్వమాత్రం
హ్యుక్తం - నతుఉపక్రమావగతప్రహాణం. ననుఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తినఏవఅన్వేష్టవ్యత్వపరంస్యాత్- ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వంతుఉపసంహార
వాక్యాదేవఅవగతంస్యాత్- కింక్లిష్టనిర్వాహేణేతిచేన్న-ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్యపురోవాదస్యచైకరూపతాయాఅవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్.
నహ్యప్రాప్తంగుణ్యుపాసనమనువదితుంశక్యం. నచ *అథయఇహాత్మానమితివాక్యంవిశిష్టవిధిపరం- గుణాంశస్యప్రాప్తత్వాత్. నాపిగుణానువాదేన
గుణ్యుపాసనవిధాయకం - ఉభయానువాదేనఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్యగుణ్యుపాసన
స్యగుణోపాసనస్యేవ *తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యేనైవవిహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితిదహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం *తదన్వేష్టవ్య
మితివిహితం. అథాన్తర్వర్తినఃకామత్వంసంప్రదాయతోద్రఢయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఏతేభ్యఇతి).......................

౧౫॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ *అహరహర్గచ్ఛన్త్యఇతిసుషుప్తాగమనంవివక్షితం- తచ్చపృథక్ప్రతిప
త్తివ్యవహారానర్హతయాస్థితిః. నిర్గమనంపృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. (కథమనయోరితి) కథం - శ్రుతిషుపరమాత్మధర్మత్వేనఅన్వయదర్శనాద్వాజీ

(తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలే గమనమన్యత్రాభిధీయమానం దృష్టం *ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సమ్పత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి చ,- తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణి దృష్టః *ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి,. మాభూదన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనం- ఏతదేవ తు దహరాకాశే సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రళయకాల ఇవ నిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తికాలేఽవస్థానం శ్రూయమాణమస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గం,- తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానోఽస్య బ్రహ్మత్వే ప్రయోగాన్తరనిరపేక్షం పర్యాప్తం లిఙ్గ, మిత్యాహ (లిఙ్గం చేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చ షష్ఠీసమాసాత్సమానాధికరణసమాసో న్యాయ్యః. అథవా- *అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి న సుషుప్తివిషయం గమనముచ్యతే- అపిత్వన్తరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః - సర్వస్మిన్కాలే వర్తమానాః తమజానన్త్యస్తం న విన్దన్తి- న లభన్తే. యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థానమజానానాస్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి న లభన్తే- తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య దహరాకాశస్యోపరి తన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం సర్వదా గతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యన్యత్ర పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిః ప్రజాభిరవేదనం దృష్టం- యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతేతి చ. మాభూదన్యత్ర దర్శనం స్వయమేవ త్వియం నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్. ....

వాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేన జీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్గతిశబ్దయోః పరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః. * తథాహిదృష్టమితి సూత్రఖణ్డం పరమాత్మపరసపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరం వ్యాచష్టే (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథేతి) *లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరం వ్యాచష్టే (మాభూదితి) తత్ర గతేః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణ సాధకత్వమాహ (ఏతదేవత్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితి భావః. * తద్యథేత్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వా, దత్ర నిధిదృష్టాన్తస్య శ్రుతత్వా, న్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతి యోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోచ్యమానత్వా, చ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చ పరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః- అతో దృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకం పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్య చ న్యాయవిశేషానుగృహీతస్య శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షం సాధ్యసాధకత్వమాహ (తథా బ్రహ్మలోకేతి) నను కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః- వ్యధికరణవృత్తావపి తదేవ హి శబ్దరూపమితి శఙ్కాయాం వివక్షితమనుగ్రాహకం దర్శయతి (నిషాదేతి) *ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యత్ర కర్మధారయపరిగ్రహే నిషాదజాతీయస్య స్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేన స్వతో నిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహే చ త్రైవర్ణికాన్తర్భూతస్థపతికటాక్షేణాపి నిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసమ్భవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధో యుక్త ఇతి ప్రాప్తేఽభిహితం *స్థపతిర్నిషాదస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః- షష్ఠీసమాసపక్షే నిషాదసమ్బన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః- కర్మధారయపక్షే నిషాదత్వవిశిష్టః. తత్ర షష్ఠ్యా అశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థో లక్షణీయః. న చేదం యుక్తం- శ్రౌతార్థపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. న చాగ్నివిద్యారాహిత్యం దోషః- ద్రవ్యవదేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపి యథా కథంచిదార్జనస్య విధ్యనుమతిసమ్భవాత్. తస్మాత్కర్మధారయ ఏవ న్యాయ్య ఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతో బ్రహ్మలోకశబ్దః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షః పరమాత్మత్వసాధక ఇత్యర్థః. తర్హి *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య వైయధికరణ్యం. ఉచ్యతే- నయతిః ప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తిర్నామానుభవః- స చ *పరాత్పరం పురుషమీక్షత ఇత్యుక్తః- అతో బ్రహ్మానుభవః పునర్న వక్తవ్య ఇతి *ఉన్నీయత ఇత్యుత్పూర్వనయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ- న బుద్ధివాచీ- ప్రాప్యశ్చ లోక ఇతి వైయధికరణ్యం. అత్ర తు తాదృశానుపపత్త్యభావాత్ సామానాధికరణ్యమితి.——— బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం- న హి ప్రజాః ప్రత్యహం చతుర్ముఖలోకం గచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం * లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీం గతిశబ్దయోః పరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేన సముచ్చిత్య పరమాత్మత్వసాధకత్వం స్యాత్- నత్వేకైకస్య. తతో పివరం ప్రత్యేకం పర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ తదనాదృత్యైవం వ్యాఖ్యాతం. ———
గతిశబ్దమాత్రస్య యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్త ఏవోపరిశబ్దాన్వయః- అత్ర తు దార్ష్టాన్తికేపి. (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం- అన్తరాత్మతయాస్థితత్వేన హ్యాధారః- న తు ఉపాసకానుగ్రహతయాస్థితత్వేన. (ఉపరితన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణే సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం హ్యాచేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం పరస్య, * య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాది శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం, చేత్యభిప్రేతం. అస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమితి లిఙ్గమిత్యస్యైవార్థః. ....

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *అథ య ఆత్మేతి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య * స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్జగద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి - జగద్విధరణం హి పరస్య బ్రహ్మణో మహిమా- * ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వభూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. స చాయం తస్య పరస్య బ్రహ్మణో ధృత్యాఖ్యో మహిమాఽస్మిన్దహరాకాశ ఉపలభ్యతే-అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. ……………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధః *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథా ప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః. ……

ఏవం తావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తం. అథేదానీం

దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్॥ యదుక్తం వాక్యశేషవశాద్దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి-తదయుక్తం- వాక్యశేషే పరస్మాదితరస్య-జీవస్యైవ సాక్షాత్పరామర్శాత్ *అథ య ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి - తథాపి వాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుం. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవ ఏవ వర్తిష్యత ఇతి చేత్. అత్రోత్తరం (నాసమ్భవాదితి) నాయం జీవః - న హ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సమ్భవన్తి. ……

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనః మహిమా ధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశే ఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః- విధృతిః. (అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి) భూతాకాశాదన్యత్వే తాత్పర్యం- భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమితి హి వక్ష్యతే. స ఏవ వస్తుగత్యా పరమాత్మేతి పరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ……………………………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం హి భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ (అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యం వదన్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ (ఏవం తావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతో జీవవ్యావర్తనక్షమత్వేఽపి వక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవ స్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః-అతో భూతాకాశత్వవ్యుదసనే తాత్పర్యమితి భావః. తత్పరత్వవ్యుదస్తే హేత్వన్తరేణ జీవపరత్వమాశఙ్క్యోక్తహేతుభిరేవ తన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమత ఇత్యనేన అనన్తరసూత్రం నాధికరణాన్తరమితి సూచితం - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭. సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్. ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్య వాక్యస్య జీవపరత్వం సంప్రతిపన్నమితి ఏవకారాభిప్రాయః. (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) న జీవసన్నిధిలిఙ్గద్వారా పరామర్శః- కింతు తద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః. *అథ య ఏష ఇత్యేతచ్ఛబ్దో హి ప్రకృతపరామర్శీ- అతః పూర్వవాక్యేఽపి జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి పరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీ తదన్తర్వర్తిత్వేఽపి వ్యాప్తిః ప్రతీతిశ్చ జీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్య విపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశఙ్కాపి ప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యం వాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితి భావః. (న హ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధిర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితి భావః. ……………………………………

౧౮॥ సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథాహి- *య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయోపదిశ్య తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితి శరీరస్యాధిష్ఠానతామాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామశరీరస్య చ తస్యామృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావమభిధాయ *ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్తముపదిదేశ. *స ఉత్తమః పురుషః

---

౧౮. సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ సూత్రే శఙ్కాఖణ్డస్యార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేఽపి జీవస్యైవేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం- తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోఽపి పరమాత్మన ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) *స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం న శఙ్క్యం- తదుక్తిః ప్రాసఙ్గికీతి భావః. (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతిముపాసదత్- తథాపి ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయాఽపక్రాన్తః- అతస్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవార్థతత్త్వబుభుత్సయాఽఽస్థిత ఇతి సచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః. ఖణ్డపఞ్చకస్యార్థం సంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి) *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యత ఇతి) *య ఆత్మేత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయం. తచ్ఛ్రుత్వా పశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి. నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా- *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ న చేహ జీవస్యాక్షిణి స్థితిరుపదిశ్యతే- కింతు అక్షివికారావికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతీ నిశ్చీయేతే- అతోఽక్ష్ణో జీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తం - అస్మిన్నర్థే న్యాయస్య సామర్థ్యం దృష్టమితివత్. తతశ్చ గృహే స్థిత్వా నిర్గచ్ఛన్ పురుషోఽయ గృహాదన్యః - ఏవం శరీరే స్థితిగతిమానాత్మా దేహాతిరిక్త ఇత్యుక్తం భవతి. *అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం *అభయమితి దుఃఖాసంభిన్నత్వం *బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బ్రహ్మాత్మకత్వం వోక్తం. ఏవం ప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః ప్రచ్ఛతుః *కతమ ఏష ఇత్యాదినా- సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిస్థానేషు పరిఖ్యాయతే కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిదన్తయాఽవభాసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చ దర్శయితుముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్య చ ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనం చోక్తం. యథా వసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవం చాక్షుషత్వాదిదఙ్కారగోచరత్వాచ్చ దేహోఽనాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతా తృప్తో జగామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య స్వవగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నేఽప్యమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయంప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోఽభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటం గహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయేతి. *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథ ముక్త్యవస్థోపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సంప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః- *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్త ఇతి.——— తథాహి- శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపకో వృత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేన పరంజ్యోతిర్భవతి. *ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్ పఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చేదాత్మానమిత్యధ్యాహారః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్- శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వాదస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్, అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వాత్తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయతోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివ

సతత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ప్రాప్య
స్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం, నివృత్తతిరోధానస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలో
కే యథేష్టభోగావాప్తిం, ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్య పురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ
*స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమస్మింఛరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశా
యాం కర్మతన్త్రం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ *అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చ
క్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమ
భివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమథ యో

క్షిత క్రమత్వం చ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకం,. *సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధ, శ్చ- న హ్యావిర్భాయ సంపత్తిరితి సూత్రితం. భేదప్రవిలయాతిరేకే
ణ పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్- * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయర్థ్యం, చ- పరజ్యోతిర్భావో నామ న ధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తు
స్యుత్పద్యతే, న చావిర్భవతి,. నను పరజ్యోతిర్భావో నామ-అద్వితీయత్వం. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతి చేన్న-సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివా
చిత్వాభావాత్. న హి ఘటో భవతీత్యుక్తే దణ్డచక్రాదిద్వితీయనివృత్తిరుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ. అస్య వాక్యస్యైవ
మర్థపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చ స్యాత్- పూర్వం హి *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా *అశరీరో వాయు
రభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా *తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్ సము
త్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యన్త ఇత్యుక్తం-న హి వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం నామ వివేకజ్ఞానరూపం- అపి తు స్థితివేళా
యాం స్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తి
హేతుతయా ప్రయుక్తః. వాయ్వాదీని చ స్వకారణద్రవ్యముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసదృశేన రూపేణ విశిష్టాని భవన్తి- వాయుర్హ్యావహ
ప్రవహాదిరూపేణ సప్తవిధత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే-విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన-అభ్రస్తనయిత్న్వాచాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వ
కారణభూతరూపేణ - ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరం బ్రహ్మ ప్రాప్య సంసార్యవస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థే సతి హి
దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వేప్యుక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః *అస్మాచ్ఛరీరాదితి వాక్యం
న ముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకం-అత ఏవ- *నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశో న జీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః-అపి తు వ్యోమ్ని
మాలిన్యాదికమివ పరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుం జీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తం. జైవం స్వరూపమపనినీషోర్భేదనిర్దేశే కిం ఫ
లం. యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- న తావత్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్ -అతస్తద్రూపాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యా
సంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతి చేత్. తర్హి పశ్చాచ్చికీర్షితేనైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవి
ద్యానివృత్త్యా తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతి చేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్త్యా నివృ
త్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత - అనభిరూపే అభిరూపతాబుద్ధ్యా నివృత్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తిర
పురుషార్థ ఏవ స్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేన అసంసారిత్వం దర్శయతః ప్రతారకత్వం చ స్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతి
షేధార్థః క్రియత ఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అతశ్శ్రుతిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవ
మృషావాదినాం స్థితం.——— స ఉత్తమః పురుష ఇతి శబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమ
త్వమితి) జీవస్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసఙ్గః- న తు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతి భావః. *స ఉత్తమః పురుష ఇతి- యదుపసంపద్యతే స ఉపసద
నీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః. *స తత్ర పర్యేతీతి-సః-ఉపసంపత్తా. తత్ర-పరమాత్మని. పర్యేతి- తం పరితోఽనుభవతి. యద్వా-అనుసంచరతి. *కా
మరూప్యనుసంచరన్ *యేన యేన థా తా గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి యుక్తం-తచ్ఛబ్దేన ప్రథమా
నిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, *స తత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైకార్థత్వప్రతీతే, శ్చ. నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్ర
కృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపి స్వారస్యా, చ్చ. న హ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వ
రసాధారణః- పురుషత్వమపి హి భగవత్యేవ స్వరససిద్ధం- కేవలైకవచనాన్తః పురుషశబ్దోఽపి హి భగవత్యేవ స్వరసః- * కుత ఉత్తమపురుషశబ్దః-*ఉత్తమః
పురుషస్త్వన్య ఇతి స్మృత్యర్థస్య ఝడితి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవం చ సతి *స తత్రేతి సప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వం చ స్యాత్-
న తు వ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శాస్వారస్యం. నను *స ఉత్తమః పురుష ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వపరం స్యాత్ -తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ స్యాత్-
ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవం- *స తత్రేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి పదస్య వైయధికరణ్యేన జీవపరామర్శేరితి భేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమా
నాధికరణమస్త్వితి చేన్న- తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం *స ఉ
త్తమః పురుష ఇతి వాక్యం. *నోపజనం స్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ(ప్రియాప్రియేతి)అనుభూతస్య హి స్మరణం- పూర్వం అబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వే
న హ్యనుభూతం. న తథా స్మరతి-కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః-యుగ్యః. ఆచరణం-శకటం. *అథ యత్రైతదిత్యా

వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వం, మనస్యచ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా *తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం- అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి- అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే- దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ, స్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

యద్యేవం- దహరవాక్యే *అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వ జగద్విధరణత్వాదివన్ముక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం- బ్రహ్మ ప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ- స్వయమపి కల్యాణగుణ ఏవ సన్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య. *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ. ....

దిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం- ప్రకాశకం ఆలోకాది- ప్రకాశమానం రూపం వా- ప్రకాశయతి యస్స చాక్షుషః- చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః. *ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వా, ద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనా, త్తచ్ఛరీరాన్తస్థితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనా, న్ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతే, శ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన- తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యుపాసనవిషయతయా- దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః- అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథం జీవోపాసనవిధిః, కథం చ తస్య ఫలకథన, మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్య రూపం హి వేద్యం- తత్కథమనుపాస్య జీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయామన్తరఙ్గోపయోగిత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మ ప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం- అతస్తజ్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వే వక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కింనిబన్ధనా. ఉచ్యతే- *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి *వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే- తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం- *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాఙ్గే కథితమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్॥ *దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్యజీవస్యైవోపపద్యతే-నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణఇతిచేత్ - తత్రయదుత్తరంవక్తవ్యం-తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన - అతోదహరాకాశోఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరఃపురుషోత్తమఏవ - ప్రజాపతివాక్య నిర్దిష్టస్తుఘ్నన్తిత్వేవైనంవిచ్ఛాదయన్తీత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహ పరిగ్రహఃపశ్చాత్పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక స్స్వస్వరూపఇతినదహరాకాశః. …………

ఇతశ్చైతదేవం.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽనుకారాదయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకోవిముక్తబన్ధఃప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః. తదనుకారః - తత్సామ్యం. తథాహిప్రత్యగాత్మనోవిముక్తస్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీతి. అతోఽనుకర్తాప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః- అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః…………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ సంసారిణోఽపిముక్తావస్థాయాంపరమసామ్యాపత్తిలక్షణఃపరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపినోపజాయన్తేప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. ———కేచిత్ *అనుకృతేస్తస్యచ *అపిస్మర్యతఇతిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం *తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేఃపరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయప్రవృత్తంవదన్తి-

---

అనేనసూత్రేణఉపసంహారగతహేతుఃప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్॥ *అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యే*సర్వంఖల్విత్యాదౌ *అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యంనోపక్రమస్థం - ఉపక్రమేహితత్ర సర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచజ్యాయస్త్వమవగతం- అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేననవర్ణితేతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవఅల్పత్వంశ్రుతమితితదనురోధేన *యావాన్వాఅయమిత్యాదికంనేయం- ఉపసంహారేచజీవపరామర్శస్తదుత్తమ్భకఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగతిశబ్దవిధరణత్వఫలవిశేషపరమహావాక్యస్వారస్యదర్శనా, జ్జీవపరామర్శకోపసంహారఏవపరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్తమ్భకత్వాయోగా, దుపక్రమమాత్రంమహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధికఃపరిహారః. ఉపసంహారేజీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయాపరిహారాచ్చ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యం. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరంవక్ష్యమాణయో స్సూత్రయోఃపరమప్రకృతార్థేనసఙ్గతిః- నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతిదర్శయితుంపరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయతి (అతోదహరేతి)యద్వా-ఇహవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా- నహిశాణ్డిల్యవిద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్యధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసంకల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః. …………

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మాత్మనోరపహతపాప్మత్వా
దీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే-అన్యథా *అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి
న్యాయాద్దహరవాక్యేపిముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ అతథాభూతస్యతథాభావాభినయశఙ్కాం ప్రతిక్షేపార్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారోవివక్షితః- తేనతన్మూలభూతంగుణసామ్యమపిలక్షితంభవతి. సారేతు * స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయతఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా. …………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *సామ్యముపైతీత్యుక్తేకేనధర్మిణాసామ్యమిత్యపేక్షాపూరణార్థం *మమసాధర్మ్యమాగతాఇతి వచనముపాత్తం.——— పర్యైకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచిదిత్యాదినా) భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధి

తత్తు *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః *ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, -సూత్రాక్షరవైరూప్యం, చ.........................

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ❧ శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ ❧

కఠవల్లీషు శ్రూయతే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః। ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ। తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

కరణారమ్భాయుక్తఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశఙ్కాయాం సత్యాముచితం-అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతిరనుభానమితి హి పరైరుక్తం. తదయుక్తం-కరోతిధాతోరేకార్థత్వాభావాత్. *తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- *యదేవ విద్యయేతి హి తివదితికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యన్వయే స్వారసికే పితత్పరిహాణేనార్థవర్ణనం చ క్లిష్టం. యాదవప్రకాశీయే తు *అనుకృతిః-అనుశబ్దస్యకరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-యథాః స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మిం చ్ఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావా, చ్ఛబ్దస్వరూపవివక్షాయామితికరణస్యదర్శితత్వా,చ్చ. *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం, చేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతం.

దహరాకాశో భూతాకాశః- తదన్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః - తదన్తర్వర్తీ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా - భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, *యస్య వాయుశ్శరీరం *య ఆకాశే తిష్ఠన్ *యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్, సిద్ధాన్తే చ *కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ *ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తీతి ప్రతివచనం యుక్తం- తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. న హ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః- కిం తూపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. *అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి చ నోత్తరం- అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం - *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం - శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్సమ్బన్ధాదౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భిర్బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞకపరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః- ఉత లక్షణపరః - ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః - బహువచనాన్తత్వాత్, *ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశా, చ్చ. న ద్వితీయః- పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్తౌ అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్- న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః-ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న-ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం- పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్. న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణం. ఏష ఇతి పదం న ప్రకృతవిషయం- కిం తు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. స చ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః *కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య *ఏష ఆత్మా- పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం- తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న- వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సంభవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం-సంవాది ప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ. *యో వేద నిహితమితి వాక్యమన్యథాసిద్ధం- *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ *ఆకాశాత్మా *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృదివర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధం. అతోఽనుపపన్నమిదం. ....

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ❧ శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ ❧ *అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః.—— *శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః-అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతం- న తు స్థానవిశేషః- న చోపాసనం-అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం *సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః *తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యనన్తరవాక్యే స్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాదితి.——

తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః। సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో య ఇతి. న చాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. న చ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే. ....

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ- తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే...

పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం- ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వపక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వమసమఞ్జసం - తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. కృత్వా చిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే- శ్వేతాశ్వతరే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయే చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః। ఈశస్సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,- అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ- తదానీం న కృత్వా చిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం- అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం- తత్పరమాత్మపరత్వేపి సంభవతి- ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ (న చేతి) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం- న తు పరమాత్మనః- అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి)...

రాద్ధాన్తే- నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం- తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవం- ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సంకోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానం. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కింత్వీశత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. తం దర్శయతి (న చ భూతభవ్యస్యేతి)..........................

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా- *హృదీతి విషయసప్తమీ - హృద్విషయాపేక్షయేతి. సూత్రార్థం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః- తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం- కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం- పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః. ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమనసుయాయాయితి శఙ్కాయాం *మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి)—— అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం- తదయుక్తం - జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయోరివ కాల్పనికయో రర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్,—— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥

పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తమ్-తత్ప్రసఙ్గేనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావద్యుక్తమ్. నాస్తి దేవాదీనామధికార ఇతి. కుతః. సామర్థ్యాభావాత్. న హ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. న చ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణముపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నేఽపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భావనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి-తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం న కిఞ్చిదపి వాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అత ఏవ తాసామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికార ఇతి. ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్.) తదుపర్యపి- తత్ - బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి-దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే-తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావదాధ్యాత్మికాదిదుర్విషహదుఃఖాభితాపాత్, పరస్మిన్బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చ శ్రూయతే. తథా హి- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తే

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) *మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేన లిఙ్గ్యమాత్రం వ్యావర్తితమ్- ఉత దేవాదిరపీతి బుభుత్సయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం తేషాం విగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం తద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం మన్త్రార్థవాదానామనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి - ఉత నేతి. కిం విగ్రహాదిమత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి- నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికార ఇతి ఫలితమ్. యదోపయోగి- తదాఽనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షానుగుణతయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యాదస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి ఫలితమ్. (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) ఉపసంహారః- అనుష్ఠానమ్. అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (న చేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వేనైవ హి శబ్దస్య ప్రామాణ్యమ్ - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన పర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యమ్- బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యమ్ - దేవాదీనాం విగ్రహే తు తథాత్వాభావాన్న తాత్పర్యమిత్యర్థః. పూర్వభాగే మన్త్రార్థవాదాస్తత్ర ప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాదిత్యర్థః. మాస్తు స్వతన్త్రేణాన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది-కిం తు కర్మవిధిభిస్త్వేవ సేత్స్యతి-కర్మణో ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్, క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాచ్ఛ్రుతహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగాచ్చేత్యత ఆహ (కర్మవిధయశ్చేతి) అయమభిప్రాయః-యద్యపి దేవతావత్సు యాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసమ్భవః-తథాపి దానతపఃప్రభృతిషు దేవతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వమ్-తథా చ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతామ్-కిమర్థనైశసేన. కిఞ్చ-తత్రైవకల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావాద్దేవతానాం సృష్టిప్రలయాభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదాతురభావాత్ కేషాఞ్చిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవ స్యాత్. అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభిరారాధితో నిత్యైశ్వర్యతయా ఫలప్రద ఇతి మతమ్-తథా సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమోద్దేశిభిరుపచారైర్దేవతాప్రీతిః-ఏవం దేవతోద్దేశిభిర్ద్రవ్యత్యాగైః పరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్-తతశ్చ ప్రతిమాయా ఇవ దేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితమ్-నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానామ్-అత ఏవార్థిత్వమపి న సమ్భవతి-దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహసమ్బన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి) సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహాదపి పటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగా ఉపనిషదః-తాశ్చ ద్వివిధాః-తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయీష్వపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. కాని తత్త్వప్రతిపాదకవచాంసి- కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్యైకత్వోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్య

జోఽసృజతేత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యాకృత్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్ర
విశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం
తదుచితనామభాక్త్వాయ మకరోదిత్యుక్తం. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్వి
ధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయో
గ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా *తద్ధోభయే దేవాసురా అను
బుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమి
త్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచే
త్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి *వజ్రహ
స్తః పురన్దరః *తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం త
త్ప్రమేయమేవ. నచానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యతే వక్తుం- స్తు
త్యాద్యుపయోగిత్వాత్, తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వం- గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వ
మేవ హీయేత. నచాసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే - అతః కర్మ ప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయ
న్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాస్తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవ
తాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధత ఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి- అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. నచ నిర్విశేషాదె

స్యప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః. *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తి చ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు - తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసంభవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వే, నేతి త్రిధా విభాగః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (నచేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే, చావగతక్రమోత్ర పరిత్యక్తః- తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్ స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వం. దృశ్యతే హి మన్త్రైస్స్తుతిః *నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయో అస్తి వృత్రహన్- తథా *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపం। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమబ్భ్వం న వా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః. *అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం బ్రాహ్మణేనైవావగమ్యతే- *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతదితి. తేన వినా- ప్రతీయమానార్థేన వినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవ హీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణం ప్రతి కించిత్కారోఽపేక్షితః- స న సిధ్యతీతి యావత్. నను యది గుణకథనేన స్తుతిత్వం- తథా సతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిః స్యాత్- న గుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (నచాసతేతి) అనేన *నాసతా స్తుతిరుపపద్యత ఇతి ద్రమిడభాష్యం స్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతే హి కర్మనిరూపికే- ఏతద్దైవత్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్తౌ దేవతావిశిష్టత్వేన హి కర్మ ప్రతిపత్తిః. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతా ధ్యాతవ్యేతి శ్రూయతే- దేవతా చేదృశీత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా- నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికం చ న శుద్ధాత్మస్వరూపస్య విద్యతే. అతో విగ్రహాదౌ వివక్షితత్వం. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం- నార్థసద్భావ ఇతి చేన్న - న హ్యత్రాస్మిన్ తద్దృష్టిః ఫలాయ విధీయతే - అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనం హి క్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే చ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి చేన్న- ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వం దృశ్యత ఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితి యాథార్థ్యమితి చేత్- తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వా, దతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావా, చ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి భావః. ఏవమర్థశిష్టప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః విమతా ఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః - అపారిభాషికత్వే సతి బోధకత్వా, న్నిర్దోషవాక్యస్థత్వా, ద్విధిపదవత్. విమతా చతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థా- అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్- *దధ్నేతి విభక్తివత్. విమతా సంప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా- కారకబుద్ధిత్వాత్- కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ -విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన *ఆపో వై శాన్తాః *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతాని పదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్- విధిపదవత్. విమతాని పదాని పరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధి.

వతాధియమధిరోహతి. తత్రప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్గుణాంస్స్వయమేవబోధయిత్వాతైఃకర్మప్రరోచయన్తి-గుణవిశిష్టంవాప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్యతైఃప్రరోచనప్రకాశనేకుర్వన్తి - విరుద్ధత్వేతుతద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాఀల్లక్షయిత్వాకుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చదేవతాయాఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ- కామినఃకర్తవ్యతయాకర్మవిధీయమానంస్వయంతుక్షణప్రధ్వంసికాలాన్తరభావినఃఫలస్యస్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ *వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవైనంభూతింగమయతి *యదనేనహవిషాశాస్తేతదశ్యాత్తదృధ్యాత్తదస్మైదేవారాధన్తామిత్యాదిషుదేవతాయాఃకర్మణారాధితాయాః ఫలదాయిత్వంతదనుగుణంచైశ్వర్యంప్రతీయమానమపేక్షితత్వేనవాక్యార్థేసమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయినోయజిధాతోశ్చయాగాఖ్యంకర్మస్వారాధ్యదేవతాప్రధానంప్రతీయతే. తదేవంకృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయావాక్యాదేవవిధ్యపేక్షితంసర్వమవగతమితినాపూర్వాదికంవ్యుత్పత్తిసమయానవగతంకర్మవిధిష్వభిధేయతయాకల్ప్యతయావాశ్రయితవ్యం. తథాసఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషుధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషుబ్రహ్మాదీనాందేవాసురప్రభృతీనాంచదేహేన్ద్రియాదయస్స్వభావభేదాస్స్థానానిభోగాఃకృత్యానిచేత్యేవమాదయస్సువ్యక్తాఃప్రతిపాద్యన్తే.

పదవత్. నచార్థవాదానాంవాక్యత్వమసిద్ధం-ప్రవర్తకార్థానవబోధనాత్-అతఃపదశబ్దవాచ్యాఅర్థవాదాఇతివాచ్యం. అర్థవాదాఃనపదశబ్దవాచ్యాః-తిఙ్కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాఃప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్- విధివాక్యవత్. విమతామన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షావన్తః- సాధకబాధకాగోచరార్థత్వేసతివిధినైకవాక్యత్వాత్-ప్రయాజాదివాక్యవత్. నచప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితివాచ్యం- సాధికారవిధివాక్యత్వేనతస్యాపిసోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వంనవివక్షితార్థత్వేప్రయోజకమితిచేత్. అనుష్ఠానస్యప్రామాణికతయాహితద్భఙ్గస్యానిష్టతా- ఏవమపవాదాభావేసతిస్వతస్సిద్ధస్యప్రమాణభావస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకం. తస్మాన్నిరుపాధికోహేతుః. విగీతాఅర్థవాదాఃపరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాః- నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా- స్వర్గయాగయోఃసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతామన్త్రార్థవాదాఃప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్- *భగస్యవపాయాఇతిమన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతాప్రాశస్త్యబుద్ధిఃప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా- నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్- ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితిచ. *ఆపోవైశాన్తా *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషుప్రమాణాన్తరసిద్ధస్యతద్విరుద్ధార్థస్యచాప్యుచ్యమానత్వాన్నసర్వత్రప్రామాణ్యమితిశఙ్కాయామాహ (తత్రప్రమాణాన్తరేతి) బాధయిత్వా- విధాయ. ప్రరోచయన్తి- అర్థవాదాఃప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. (లక్షయిత్వాకుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనేకుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థహితాత్పర్యం- దేవతావిగ్రహాదేర్విధ్యపేక్షితత్వంకథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి)*ఫలమతఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థోబుద్ధిస్థాకర్తవ్యార్థమత్రసఙ్గమయ్యకథ్యతే - నచైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తుప్రస్తావకత్వాత్సూత్రే.యప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థంప్రతీయమానార్థేప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః- సచపూర్వమేవోక్తః. కృష్యాదేరజ్జురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వంకర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వాఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనంచానుపపన్నం- రాత్రిసత్రాదిష్వివేతిభావః. (వాక్యార్థేసమన్వీయతఇతి) అర్థవాదికార్థానాంశ్రూయమాణత్వాత్తద్విశిష్టేవాక్యతాత్పర్యమితినిశ్చితేసతిరక్తఃపటోభవతీతివదుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేనవిధినైకవాక్యతయాసమన్వయోఽర్థవాదానామితిభావః. యత్రవాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వంనసిధ్యతి-తత్రాపియజిసామర్థ్యాత్తత్సిధ్యతి-అర్థవాదాభావేపివిధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయినఇతి) నచ * యజదేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితిశాబ్దికానాంస్మరణంభ్రాన్తిమూలమితివాచ్యం-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయాస్వార్థేప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానాంఅస్యస్మరణస్యతన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతోవిధిప్రత్యయఃచేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః- చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ-కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్-రాజానంసేవేతేతివాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్.విమతశబ్దేనజుహుయాదిత్యాదివ్యావృత్తిః. జుహుయాదిత్యాదిషువిధిప్రత్యయేషువిధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేనపూర్వోక్తసాధ్యద్వయంసమర్థనీయం.(తదేవమితి)కృత్స్నశబ్దేనమన్త్రార్థవాదవిధయోవివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షేఅశ్రుతకల్పనంనాస్తీతిచేన్న-వాచ్యత్వస్యాపికల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదేఅపూర్వమేవకల్ప్యం-వాచ్యపక్షేవాచ్యత్వమపికల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణవ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం(తథేత్యాది)బ్రాహ్మణశబ్దేనవిధ్యుద్దేశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణవిభాగవతామస్మదాదిభిరనధీతానుఅధీతానుచశాఖాసుతత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషుప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాంభగవతావ్యాసేనవ్యస్తేష్వవ్యస్తేషుచవేదభాగేషువిప్రకీర్ణానాంవాక్యానామర్థాఃఇతిహాసాదిషుసంకలయ్యకథ్యన్తఇతిభావః. సంకీర్ణశబ్దేననిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వేనచ్ఛిన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః-తదుభయమపిహ్యనుపపన్నం.తత్రయస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతోవర్ణసముదాయః-సకింవర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః-ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమేకచటతపాదివదర్థావబోధకత్వాభావేనవాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేఃస్మృతీనాంవేదమూలత్వంనస్యాత్.

అతోవిగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

ద్వితీయేనిత్యానుమేయత్వంవ్యాహతం-స్వతఃక్రమరహితానాంవర్ణానాముచ్చారణేనవినాఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్.ఉచ్చారణయోగ్యతాస్తీతిచేన్న-ఉచ్చారణయోగ్యతానామపటుతరవాగిన్ద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః-సాచయోగ్యతాకింవర్ణమాత్రగతా-ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. నప్రథమః- వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాంస్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వంవర్ణేష్వస్తీతిచేత్ -తేష్వేవవర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరేసతిచైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతిబుద్ధస్మృతేరపివేదమూలత్వప్రసఙ్గః. వేదబాహ్యతయాసంప్రతిపన్నత్వాన్నతస్యాఃవేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయఇతిచేత్ - మేఘసన్దేశస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్నవేదమూలత్వానుమానమితిచేత్ -*కార్యానైకతలీనహంసమిథునప్రోతోవహామాలినీతివాక్యస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః. అనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతాయోగ్యతేత్యప్యయుక్తం-పూర్వంకేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వందూరోత్సారితం. అనుపూర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వంవర్ణానామనాదీతిచేత్ -తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యామపితుల్యం-అతస్తత్రాపివేదమూలత్వంస్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావాన్నతత్రవేదమూలత్వానుమానం-శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయాకర్తృసామాన్యాత్స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితిచేత్. మాభూత్కర్తృసామాన్యం-తేనమన్వాదిస్మృతీనాంవేదమూలత్వేఽనుమితేతుల్యన్యాయతయాఆపతితంవేదమూలత్వంకోవారయేత్ - స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసంబన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానంహిసర్వత్రసమానం. తద్జ్ఞాననియమోబుద్ధాదీనాంగ్రన్థనిర్మాణదశాయాంనాస్తీతిచేత్- తద్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీంరథ్యాతృణానిగణయేత్ స్వర్గకామఇత్యుక్తస్యవాక్యస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః. నన్వనేనైవస్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాంవర్ణానాంవేదత్వమితిచేన్న- మన్వాదివాక్యస్యాపితదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయావేదత్వప్రసఙ్గేనానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతోనిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షేప్యధీయమానశాఖాస్వేవప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాంక్వచిత్క్వచిద్దేశేప్రలీనత్వాత్తన్మూలాఃస్మృతయఃప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తం-పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేనబహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాంప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాంమూలభూతశాఖాకార్త్స్న్యేనకాచిదుత్సన్నా-తన్మూలాఃస్మృతయఇత్యప్యయుక్తం.తథాహి-శాఖాయాఉత్సాదోనామకింకతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః-ఉతసర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమఃకల్పోఽభ్యుపగతః· నద్వితీయః- తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాంవ్యాసాదీనాంతత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాంతదధ్యయనపరిత్యాగేకారణాభావాత్ స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. నచేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీంతదధ్యాపనాసంభవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేప్యస్మదాదేరివతత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్.అతఃప్రాచీనఏవపక్షఃపరిశిష్యతే-అతఃస్మృతీనాంసంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవయుక్తం. స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావేస్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితిచేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు,తదుక్తదేశేష్వపిబహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు, చసఫలత్వాత్. అతఃస్మృతీనాంసంకీర్ణవేదభాగమూలత్వంయుక్తం. కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌభాష్యేఇదమర్థసిద్ధం-యదుక్తంయాగాదాదానాదౌచార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థవైశసమితి-తదసత్ -సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. నచఫలసాధనతానుపపత్తిః-కర్మోపజనితప్రీతేఃపరమాత్మనఏవతత్సిద్ధేః, *వాసోదదాతిసర్వదైవత్యంవైవాసఃసర్వాఏవదేవతాఃప్రీణాతీత్యాదిభిర్దానాదీనామపిదేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమా, చ్చ. నచపరమాత్మప్రీత్యాఫలసంభవేదేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథాహిపూర్వాపరభూతానామఙ్గప్రధానరూపాణామనేకేషాంకర్మణాంయాగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారాపరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవతత్తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖణ్డైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవచదేవతాయాఃఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదేపరమాత్మనిస్వప్రీతిద్వారాప్రీతిజననం- ఉక్తంహిభగవతా *యోయోయాంయాంతనుంభక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య*లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితానితి. తేనఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేపినదోషః. నచైవంసతిప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేనదేవతాప్రీతిరనాస్థేయా. *యస్యైదేవతాయైహవిర్గృహీతంస్యాత్తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ *సాఽస్యదేవదేవతాఃప్రీణాతి*తృప్తఏవైనమిన్ద్రఃప్రజయాపశుభిస్తర్పయతి *తఏనంతృప్తాఆయుషాతేజసావర్చసాశ్రియాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనఅన్నాద్యేనచతర్పయన్తి *యేచైవదేవాస్సాయంయాజానోయేచప్రాతర్యాజాణస్తానేవోభయాంస్తర్పయతితఏనంతృప్తాఃప్రజయాపశుభిస్తర్పయేయురితిదేవతాతృప్తేశ్శ్రుతత్వాత్తత్త్యాగానుపపత్తేః, *పితరిప్రీతిమాపన్నేసర్వాస్తుష్యన్తిదేవతా ఇతిన్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేనభూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చదేవతాప్రీతేఃపరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తే, శ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) నసుకథందేవతానాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః- నహ్యత్రైవర్ణికానాంతేషాముపనయనాభావేనఅధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం. నచతేషాంవిద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః *వసన్తేబ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతగ్రీష్మేరాజన్యఆదధీతశరదివైశ్యఆదధీతేతిత్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిఃకథందేవానధికరోతి. అత్రార్షేయస్యచానధికారోఽధికరణసిద్ధః-దేవానాందేవర్షీణాంచమూలభూతఋష్యన్తరాభావాదత్రార్షేయతయాచానధికారః. అగ్నీన్ద్రాదీనామగ్నీన్ద్రాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యాద్యుద్దేశేనహవిఃప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే-నతావదుపనయనాభావాత్స్వాఙ్గవిద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేపిదేవతానాం

౨౬॥ సూ. విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥ దేవాదీనాంవిగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమేకర్మణివిరోధఃప్రసజ్యేత-బహుషుయాగేషుయుగపదేకస్యైన్ద్రస్యవిగ్రహవత్త్వే *అగ్నిమగ్న ఆవహ *ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివఆగచ్ఛేత్యాదినాఆహూతస్యతస్యసన్నిధానానుపపత్తేః. దర్శయతిచాగ్న్యాదీనాంతత్రతత్రాగమనం *కస్యవాహదేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తికస్యవానబహూనాంయజమానానాంయోవైదేవతాఃపూర్వంపరిగృహ్ణాతిసఏనాశ్శ్వోభూతేయజతఇతి.అతోవిగ్రహాదిమత్త్వేకర్మణివిరోధఃప్రసజ్యతఇతిచేత్. తన్న- (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్)దృశ్యతేహిసౌభరిప్రభృతీనాంశక్తిమతాంయుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః....

సుకృతప్రకర్షేణపూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోపిహిపూర్వజాతింస్మరన్తి - కింపునర్దేవాదేవర్షయశ్చ. నచోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః - శూద్రాదీనామపిఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య. సఖలుతేషాంసామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాంహివిద్యాకర్మణీనక్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాత్సామర్థ్యంచస్థితం,. నచాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రాయర్షేయతయాచవిద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవత్రైవర్ణికత్రార్షేయాధికారిత్వనియమాత్. కిమత్రనియామకమితిచేత్ - *దేవావైసత్రమాసత *విశ్వసృజఃప్రథమాస్సత్రమాసతేత్యాదిశ్రుతిభిర్దేవాదీనాంక్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషతఇన్ద్రాదీనాంవృత్రవధాదిజనితకలుషశోధనాయక్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతిబ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికందేవతాదీనామప్యస్తి-తత్ఖల్వదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం- నతుజాతిరూపంబ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రంవా- అన్యథాఆదికాలేబ్రహ్మణోముఖబాహూరుప్రభవానాంపశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాంచ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వంచతాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం- సన్తానవిశేషోత్పత్తేఃప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశంబ్రాహ్మణ్యాదికందేవతాస్వపిసంభవతి. అవగమ్యతేచతత్ - వాజపేయంప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజతతేనేన్ద్రమయాజయదితిబృహస్పతినేన్ద్రేణచవాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వాతతఏవహేతోః *సవాఏషబ్రాహ్మణస్యచైవరాజన్యస్యచయజ్ఞఇతివాజపేయస్యబ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్యక్షత్రత్వమపిహ్యవగమయతి. *బ్రహ్మబృహస్పతిఃక్షత్రమిన్ద్రఇతిచశ్రూయతే. తథా *మరుతోవైదేవానాంవిశఇతిమరుతోవిశశ్శ్రూయన్తే. అతోదేవతావిశేషాణాంబ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధోయుక్తః. విద్యానుగ్రాహకంబ్రహ్మచర్యాదికంచ దేవానాంశ్రూయతే *ఏకశతంహవైవర్షాణిమఘవాన్ప్రజాపతౌబ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు.అతోవిద్యాఙ్గకర్మగుణపాష్కల్యాత్సామర్థ్యంసిద్ధం. నచయష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః-అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాంజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాంనిరుపాధికాశ్రయతయాతచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరమాత్మనోఽవ్యవధానేనదేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాంతుతత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వంస్వారాధనప్రీతేనభగవతాదత్తం- నతుస్వాభావికం- యథోక్తంభగవతావ్యాసేనకృష్ణద్వైపాయనేనమోక్షధర్మేయజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే * తతస్తేవిబుధాస్సర్వేబ్రహ్మాతేచమహర్షయః। వేదదృష్టేనవిధినావైష్ణవంక్రతుమాహరన్। తస్మిన్సత్రేతదాబ్రహ్మస్వయంభాగమకల్పయత్।దేవామహర్షయశ్చైవసర్వేభాగానకల్పయన్। తేకార్తయుగధర్మాణోభాగాఃపరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతంపురుషంతమసఃపరమిత్యవ్యవధానేనభగవతోయష్టవ్యత్వముక్తం. తత్రభగవద్వచః *యేనయఃకల్పితోభాగస్సతథాసముపాగతః। ప్రీతోహంప్రదిశామ్యద్యఫలమావృత్తిలక్షణం। తత్ర *యజ్ఞైర్యేచాపియక్ష్యన్తిసర్వలోకేషువైసురాః। కల్పయిష్యన్తివోభాగాంస్తేనరావేదకల్పితాన్।యోమేయథాకల్పితవాన్భాగమస్మిన్మహాక్రతౌ।సతథాయజ్ఞభాగార్హోవేదసూత్రేమయాకృతఇత్యత్రభగవతాయజ్ఞభాగభాక్త్వందేవానాందత్తమితిస్పష్టతరం. అతోదేవానాంకర్మానధికారాభ్యుపగమేనవిద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అతస్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యందేవాదీనామస్తీతిసిద్ధందేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్. ....

౨౬॥ సూ. విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥ విగ్రహాభ్యుపగమేతద్వదార్థవాదికేఆహ్వానాగమనేచాభ్యుపేయే- తదాయుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానేవిరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రేప్రామాణికేసతిహితద్యౌగపద్యేవిరోధఇత్యాగమనేప్రమాణమాహ(దర్శయతిచేతి)నేత్యాదికంవ్యాచష్టే (తన్నేతి)*దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతేహీతి) *ఆత్మనోవైశరీరాణిబహూనిమనుజేశ్వర।యోగీకుర్యాద్బలంప్రాప్యతైశ్చసర్వాంమహీంచరేదితిభారతవచనాదిద్రష్టవ్యం. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తుమన్త్రౌషధాదిభిర్మనుష్యాణామివశక్తివిశేషైర్దేవానామపిసంభవతీతినవిరోధఇతిభావః, ననుయదిదేవాఇహాగత్యహవిరదన్తి-తర్హ్యన్యత్రమన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వంభజ్యేత. అవగమ్యతేచతత్ *హవ్యవాడగ్నిరజరఃపితానఇతి *అవాడ్ఢవ్యానిసురభీణికృత్వాప్రాదాఃపితృభ్యస్స్వధయాతేఅక్షన్నితి *అగ్నేస్త్రయోజ్యాయాంసోభ్రాతరఆసన్తేదేవేభ్యోహవ్యంవహన్తఃప్రామీయన్తేత్యాదిషు.ఇహప్రక్షిప్తస్యహవిషోలోకాన్తరప్రాప్తిశ్చశ్రూయమాణాఽనుపపన్నా- అగ్నిహోత్రాహుతీప్రకృత్య * తేవాఏతేఆహుతీహుతేఉత్క్రామతః,తేఅన్తరిక్షమావిశతః,తేఅన్తరిక్షంతర్పయతః,తేదివమావిశతః,తేదివంతర్పయతః,తేతతఆవర్తేతేతేఇమామావిశతఇతి. స్మర్యతేచ * అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇతి.

౨౭॥ సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ విరోధ ఇతి వర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే - అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వే హి సావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం - తతో దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం, చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యాదితి చేత్.

*తత ఆవర్తేత ఇతి ఇహ హవిషో రావృత్తిశ్చానుపపన్నా- కథం దేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణ దగ్ధస్య హవిషః కథం దేవైర్భక్ష్యమాణత్వం చ యుక్తమితి. ఉచ్యతే -*అపాఢవ్యాణి సురభీణి కృత్వా ప్రాదా ఇతి శ్రవణాదగ్నినా పరిణామ్యమానస్య హవిషః సూక్ష్మం రూపం కిమప్యలౌకికం విద్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనత్వవత్. తచ్చ దేవానామిచ్ఛావశాదతీవ వర్ధతే- తథా హి బ్రాహ్మణం *యస్మై దేవా హవిర్జుషన్తే అల్పమప్యేకామాహుతిమపి తద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్త ఇతి. అతోఽపరిమితత్వేన కించిద్భుజ్యతే కించిన్నియత ఇతి సర్వవాక్యానుగుణ్యేన కల్ప్యం. యద్వా - ఇహ సన్నిధాయాపి హవిర్గృహీత్వా తత్స్వస్థానం గత్వా భుఞ్జతాం- కో బాధః. హవిషో రిహావృత్తిర్నామ తత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహ సంభవ ఉపచారాదుక్తః. యద్వా- *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథే *అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహేతి యే ష్విష్ట్యాదికర్మసు దేవతాహ్వానతదాగమనే శ్రుతే- తేష్వేవ కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం- అన్యత్ర త్వగ్నిభిర్హవిష ఉన్నయనమితి విభాగః. *తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇతి వాక్యమపి హ్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయం- న తత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. నను తత్రాపి సాయంయావప్రాతర్యావసంజ్ఞానాం దేవానామాగమనం శ్రూయతే * సాయంయావానశ్చ వై దేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్నిహోత్రిణో గృహమాగచ్ఛన్తీతి. సత్యం- తే తు నాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః- *సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితి సాయం సంమృశతి సజూర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః యే చైవ దేవాః సాయంయావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాంస్తర్పయతీతి సంమర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషాం. హుతహవిర్భోక్తృత్వం తు సూర్యాదీనామేవ- న చ తత్ర సూర్యాదీనామాహ్వానం. అతో దేవతాహ్వానవత్సు కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం అన్యత్ర హవిష ఉన్నయనమితి విభాగ ఉపపన్నః. అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః *అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి స్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యా దేవానాం సన్నిధానాన్న కర్మణి విరోధః.——— ఇతరైస్తు *కతి దేవా ఇత్యుపక్రమ్య * త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రేతి నిరుచ్య *కతమే త ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం *మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి నిర్బ్రువన్తీ శ్రుతిరేకైకదేవతాయా అనేకరూపతాయాం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్ర త్రయస్త్రింశతాం దేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చ ప్రతీయతే- *మహిమాన ఏవైషామేత ఇతి హి శ్రూయతే. మహిమశబ్దస్య శరీరవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ఏత ఇతి చ న శరీరమాత్రనిర్దేశః- అపి తు సశరీరచేతనవ్యపదేశః- *కతి దేవా ఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేత ఇతి పదస్య- న హి దేవశబ్దో దేహమాత్రపరః. న చ దేవశబ్దనిర్దిష్టా దేవా జీవాన్తరాణాం శరీరభూతాః- శరీరలక్షణస్య సర్వథాఽనుపపత్తేః. *కతమ ఏకో దేవ ఇతి పృష్ట్వా *ప్రాణ ఇతి ప్రతివచనవాక్యేపి ప్రాణశబ్దో న ప్రసిద్ధప్రాణపరః- అపి తు పరమాత్మపరః. అతోఽస్యాః శ్రుతేరేకైకదేవతాయా అనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య అత్ర నైషా శ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాతృన్తరైః *అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్య శబ్దస్య యుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వేపి * ఆగచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్. ....

౨౭॥ సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ శబ్దశబ్దం విశినష్టి (వైదిక ఇతి) అభిప్రేతం హేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థం వివృణోతి (విగ్రహవత్త్వే హీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వేతి) దేవదత్తాదివినాశే దేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వం. అనిత్యత్వం- అనుచ్చార్యమాణత్వం. నిత్యత్వే అర్థశూన్యత్వం - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్య యావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వే అనిత్యత్వం వా- శబ్దస్య యావదర్థభావిత్వాదర్థానాం చానిత్యత్వాదిత్యర్థః. నను కథమర్థశూన్యత్వం శబ్దానాం- అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దా హ్యర్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవన్త ఏవ. న హి తేషాం కదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - న చ తేషామర్థశూన్యత్వం. యథా విన్ధ్యస్థేనోచ్చారితో మేరుశబ్దో దేశవిప్రకర్షేప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాం కాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తః కస్మాన్న భవన్తి - క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వం హి శబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞా భవన్తో భాష్యహృదయస్య- య ఏవం పరిచోదయన్తి. ఏతదపాకరణాయ హి శబ్దే తు వైదిక ఇతి విశేషితం స్తోత్రం పదం,- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామిత్యుక్తం,. అయమభిప్రాయః- *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదికమ్మన్త్రజాతం వైదికకర్మసు వినియుజ్యతే- తత్ర పూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేః పాశ్చాత్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ *ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వం అనుచ్చార్యమాణత్వం వా స్యాదితి. ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితి చేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరం పూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయథపరాక్రమవిభూతికం వా - న వా. ప్రథమమనుపపన్నం - స్రష్టృస్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపస్సృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తావాకారాన్తరస్య నిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయం. ద్వితీయే తు యా వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతా స్యాత్ - తస్యాం వ్యక్తౌ తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య కస్యచిదభావాదేవ తదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వం. తథాపి స్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్య సఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వేన సఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా

తన్న-(అతఃప్రభవాత్)అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవపునఃపునరిన్ద్రాద్యర్థస్యప్రభవాత్. ఏతదుక్తంభవతి-నహిదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దావైదికావ్యక్తివిశేషమాత్రేసఙ్కేతపూర్వకాఃప్రవృత్తాః-అపితుస్వాభావతఏవగవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయామతఏవవైదికాదిన్ద్రశబ్దాన్మనసివిపరివర్తమానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారోధాతాతదాకారమేవాపరమిన్ద్రంసృజతి- యథాకులాలోఘటశబ్దాన్మనసివిపరివర్తమానాత్తదాకారమేవఘటమితి.కథమిదమవగమ్యతే.(ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం)శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః.శ్రుతిస్తావత్ *వేదేనరూపేవ్యాకరోత్సతాసతీప్రజాపతిరితి-తథా *సభూరితివ్యాహరత్సభూమిమసృజత సభువఇతివ్యాహరత్సోన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకంతత్తదర్థసంస్థానంస్మరంస్తత్తత్సంస్థానవిశిష్టంతంతమర్థంసృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి *అనాదినిధనాహ్యేషావాగుత్సృష్టాస్వయంభువా। ఆదౌవేదమయీదివ్యాయతస్సర్వాఃప్రసూతయఇతి *సర్వేషాంతుసనామానికర్మాణిచపృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌపృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమఇతి-సంస్థాః-సంస్థానాని. రూపాణీతియావత్. తథా* నామరూపంచభూతానాంకృత్యానాంచప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌదేవాదీనాంచకారసఇతి. అతోదేవాదీనాంవిగ్రహవత్త్వేపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యం, వేదస్యాదిమత్త్వం, చనప్రసజ్యతే......................

మివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యంనస్యాత్. యది ప్రధానకాలపరమాత్మశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాంస్యాత్- తదా సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణనిరపేక్షత్వలక్షణంప్రామాణ్యంస్యాత్ - అతఇన్ద్రాదీనాంప్రధానాదీనామివనిత్యత్వాభావాత్తన్నాశేఽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయో రన్యతర ప్రసఙ్గోదుర్వారఇతి. * నాతఃప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నేత్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం - తతశ్చార్థశూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతాతదాకారమేవేతిపదైః * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథా పూర్వమకల్పయదితిశ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితిస్మృతిశ్చస్మార్యతే. ధీస్థస్యశబ్దస్యతత్తదాకృతిస్మారకతయాహేతుత్వం. తదేవదృష్టాన్తేనవిశదయతి (యథేతి) మనసివిపరివర్తమానత్వం - ఆలోచ్యమానత్వం. (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యోవేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృతిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ- చిదచితీరూపేవ్యాకరోత్ - వివిధమకరోదిత్యర్థః.——— పరైస్తుఅనిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతఃప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవర్ణాతిరిక్తోనిత్యశ్శబ్దఃస్ఫోటఇత్యేకదేశిమతేనోపన్యస్యతద్వ్యుదస్యవర్ణానాంనిత్యత్వంప్రసాధ్యవర్ణానిత్యత్వేపితద్గతజాత్యాసంబన్ధగ్రహణాదికంజగతస్తతఃప్రభవాదికంచోపపన్నమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ. తథాహి- నతావచ్ఛబ్దోజగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వంచనదణ్డచక్రాదివత్కారకతయా- కింతుబుద్ధిస్థత్యాఽర్థస్మారకతయా. తత్రచ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపివిషమజగదుత్పత్తౌనిమిత్తత్వమభ్యుపగతం, దణ్డచక్రాదీనాంచానిత్యానామపినిమిత్తత్వందృశ్యతే,. కింకార్యమాత్రస్యఅనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా-ఉతజగద్రూపకార్యవిశేషస్య. నప్రథమః-దణ్డచక్రాదీనాంఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. నద్వితీయః-ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్. ఏవంసత్తయోపకారకాణామప్యనిత్యానాంకారణత్వంయదాసంభవతి - తదాస్మర్యమాణతయోపకారకాణాంశబ్దానామనిత్యత్వేపికారణత్వసంభవఃకింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతోనిత్యత్వస్యానుపయోగాత్స్ఫోటవాదోనప్రస్తోతవ్యః- దూరేతస్యనిరసనీయతా. వర్ణానాంచనిత్యత్వసమర్థనమతఏవనిష్ఫలం. కించ-నిత్యానామపివర్ణానాం నవర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం - కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయానిత్యతయాచదేశతఃకాలతశ్చక్రమరహితానామానుపూర్వ్యాఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్తస్యచక్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధంప్రయోజనమపేక్ష్యవర్ణనిత్యత్వసాధనంతద్గతజాత్యవస్థానవచనంచవిఫలం-అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపంప్రయోజనమపేక్ష్యపృథివీస్థిరత్వసమర్థనంపృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనంచనోపయుజ్యతే - పృథివ్యాఘటరూపేణఉదకాహరణసాధనత్వాత్పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్యఘటస్యచానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ-వర్ణానాంనిత్యత్వంనామకిమాప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యం. ప్రథమేపూర్వోక్తంవైయర్థ్యంస్థితం - పృథివ్యాఆప్రళయావస్థాయిత్వసమర్థనస్యఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయేశబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేభ్యుపగమ్యమానేపితద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చవిరుద్ధః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానేజాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయేకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంతుకారణవాక్యవిరుద్ధం-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిహిశ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌకథంకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంజాత్యవస్థానంచసహేతే. కించ- వర్ణనిత్యత్వాదికంకింబోధకత్వోపయోగితయాసమర్థ్యతే- కింవాజగతఃప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమేవర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వమపి *అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవవక్తవ్యం - అనవబోధకత్వస్యశాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయేచజన్మాదిసూత్రేతత్సర్వంసమర్థనీయం - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్. కించ-వర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వాధికరణేషు యథాకథంచిద్ఘటయితుంశక్యతే-అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్రవర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చనమయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిసూత్రపదమన్యథావ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్యశబ్దపూర్వకత్వస్యప్రత్యక్షసి

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥ యత ఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం, తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః,- తత ఏవ *మన్త్రకృతో వృణీతే* *నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః* *అయం సో అగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీ*త్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేఽపి వేదస్య నిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ *మన్త్రకృతో వృణీత* ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిస్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే - తేఽపి ప్రజాపతినాఽఽహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే. ....

ద్ధత్వాత్ జగత్స్రష్టావ్యేతదనుమానాదితి. తథా సతి నతయోస్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యే సిధ్యతి-జగత్స్రష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్య వ్యాప్తిగ్రహణౌపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్,. తతశ్చ *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి ద్వివచనం క్లిష్టం స్యాత్ -నహి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యత ఇతి వ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్య పరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితి నిర్దేష్టవ్యం- తథా చ న నిర్దిష్టం. యది క్వచిద్దేవమపి దృష్టం - తద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహ చ గత్యన్తరసంభవాదయుక్తం. కల్పాదికాలీనసృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వాదనుమాతుం చ న శక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టౌ హేతోరనైకాన్త్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం-అథ శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహ్రియతే.

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥ ఉక్తసంగతిర్మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదినాఽభిప్రేతా. (యత ఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యమస్తి చేత్ - *మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితి శఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యా పరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రం యే- న వ్యాచక్షతే- తేషాం మతే సూత్రవైయర్థ్యం స్ఫుటం. శఙ్కాయాః పరిహృతత్వం స్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్త్వం నామానధీత్యైవ మన్త్రాణామస్ఖలితక్రమస్వరవర్ణతయా దర్శనం- తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయాఽఽగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే-మన్త్రదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః. అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి- నత్విదం ప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి *యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవా మీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్య చ్ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్య చ్ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే *దాశతయ్యో మధుచ్ఛన్దప్రభృతిభిర్దృష్టా ఇతి. ఉక్తం చ భగవతా వ్యాసేనైవ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్ సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువేతి. ఏవమాదిచాత్ర ప్రమాణం ద్రష్టవ్యం. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యవాపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్- అస్మిన్వచనే వేదానామితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితి చేన్న- ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా *వాతరశనా హ వా ఋషయశ్శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః *పృథుర్వైన్యోఽభిషిచ్యత *ఉశన్హ వై వాజశ్రవసస్సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే- తతశ్చ నేతిహాసానిత్యత్వేన వేదానామర్థజ్ఞానేన సహ లబ్ధత్వముక్తం భవతి - అతో న ప్రబన్ధవిశేషవాచకోఽయమితిహాసశబ్దః- అఙ్గేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర *ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇతి వేదదర్శనప్రదానం చ స్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దశ్చ కల్పాదావృషిభిస్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవర్తితత్వముత్థాపయతి. న తావత్కఠేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోఽప్యభీష్టం - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యానప్రసఙ్గాత్,. పూర్వే త్వనేకశాఖాధ్యాయినః- కఠాదయస్త్వేకైకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యానమితి న వాచ్యం-సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కఠాదిసమాఖ్యాః, తన్నిబన్ధనత్వం చ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నం- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణం. ఏవం *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి *బ్రహ్మా స్వయంభ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య *తపితం బ్రహ్మా యజ్ఞమపశ్యన్ *వాచా విరూపనిత్యయా *వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ *అనాదినిధనా హ్యేషా *యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః. *వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాని త్యాదివచనైః, ఆద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్- ఇదానీన్తనవదిత్యాదిభిరనుమానైః, రుపపత్తిభిశ్చ వేదనిత్యత్వస్య ప్రకమ్పితత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్వేవా ఽపి మ్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వవాదా ఽపి స్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ - ప్రాకృతప్రళయేతుస్రష్టుః ప్రజాపతేః, భూతాద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్య,చవినష్టత్వాత్కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికాసృష్టిరుపపద్యతే,-కథన్తరాంవినష్టస్య వేదస్యనిత్యత్వం,. అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాంవిగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేపిలోకవ్యవహారస్యప్రవాహానాదితా శ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ కృత్స్నపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవ నకశ్చిద్విరోధః. తథాహి-సభగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ *బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మింఛక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాదిబ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవదేవ దేవాద్యాకారజగత్సర్గే తం నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయా ఽవతష్ఠే-అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నం. ఏతదేవ చ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం. తదస్మాసు సర్వేశ్వరేపి సమానం. ఇయాంస్తు విశేషః-సంస్కా

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయా ఽవతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకస్రష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్త్యస్య శబ్దస్య చాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థమిదం సూత్రమిత్యర్థః.

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయా తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యా సమాననామరూపత్వముక్తమితి ఫలితం-అతః పూర్వోక్తాదిత్యుక్తం.ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దో ఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే.సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం-తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం *సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాది శ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితం. (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తిరస్తి- నతు తత్కార్యం భోక్తృత్వాదికమితి భావః. చతుర్ముఖాదేరేవ స్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) *చరా న్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం, *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనం, *తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాం శ్రుతిం చ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖపరమాత్మనోః కర్తృత్వవచసామైకకణ్ఠ్యసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వలక్షణాత్సార్థకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపి కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవ చేతి) అక్షరాణాం పదానాం వా నిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం- యుగపత్సర్వప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ న దేశత ఆనుపూర్వీసంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ న కాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతః క్రమ ఇతి త్వైరభ్యుపేత్యం- ఉచ్చారణస్యోత్పత్తివినాశవదేవేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషయోర్దృశ్యతా దృశేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవ త్వైరపి స్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తం. నను పూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావో వా స్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావః ఉభయాన్తవిరహో వా నిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం- కథమేషామేకత్వం. సత్యం- ద్వివిధావధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదే వివక్షితం- తథాపి పూర్వావధివిధూననం ప్రాథాన్యేన నిషేధయిషితం- స్వతన్త్రపురుషవిస్త్రమ్భనిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనే చ ప్రతికల్పం తథాభావేనోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ. అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితం. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వే పర్యవసితం- అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ. యద్వా- తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాదభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్సర్వోత్పత్తిసంహారేపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్భోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కా

రానపేక్షమేవస్వయమేవానుసన్ధత్తేపురుషోత్తమః. కుతఇదంయథోక్తమవగమ్యతఇతిచేత్తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ)దర్శనంతావత్ * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మాఇతి. స్మృతిరపిమానవీ *ఆసీదిదంతమోభూతమిత్యారభ్య *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌతాసువీర్యమపాసృజత్ ।తదణ్డమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిఞ్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలోకపితామహఇతి-తథాపౌరాణికీ *తత్రసుప్తస్యదేవస్యనాభౌపద్మమజాయత। తస్మిన్పద్మేమహాభాగవేదవేదాఙ్గపారగః।బ్రహ్మోత్పన్నస్సతేనోక్తఃప్రజాస్సృజమహామతే- తథా *పరోనారాయణోదేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖఇతి-తథా *ఆదిసర్గమహంవక్ష్యఇత్యారభ్యోచ్యతే*సృష్ట్వానారంతోయమన్తస్థితోహంయేనస్యాన్మేనామనారాయణేతి । కల్పేకల్పేతత్రశయామిభూయస్సుప్తస్యమేనాభిజంస్యాద్యథాబ్జం। ఏవంభూతస్యమేదేవినాభిపద్మేచతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్సమయాచోక్తఃప్రజాస్సృజమహామతఇతి.

రసాపేక్షం- ఏతదుభయంవ్యావర్తయతిసంస్కారానపేక్షంస్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్యక్రమాన్తరాపరికల్పనేనపూర్వక్రమేణైవోచ్చారణేకోనియామకఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యంశబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం - నతు క్రమాన్తరంకల్పయేయమితి *బహుస్స్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవక్రమాన్తరమపరికల్ప్యయథాపూర్వమనుసన్ధత్తే- నత్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే- జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వేసంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్. నను *సంస్కారాస్తైభవన్వేదాఇతిస్మృత్యావేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవం- సంస్కారశబ్దస్యస్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయాతద్విషయోలక్షితలక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతిచేత్- తర్హిప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాఃప్రమాణానుసారిణీలక్షణాబలీయసీ - ఈశ్వరస్యచస్వతస్సర్వదాసమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేతిశ్రుతిసిద్ధం. జ్ఞానస్యస్వాభావికత్వం - ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యం. వివిధత్వంవిషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం- యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అతస్తదనుగుణయాలక్షణయాభవితవ్యం. తతశ్చసంస్కారాఇతి- సంస్కారహేతవః. యథాపూర్వంబుద్ధిస్థాఇత్యర్థః. యద్వా- సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితాఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్యసర్వజ్ఞతయాశబ్దానాంసర్వాఅప్యానుపూర్వ్యః సదాబుద్ధిస్థాఇతిసర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయావేదత్వంస్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చనస్యాత్,. నైవం- ఈశ్వరస్యసార్వజ్ఞ్యాదేవసర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసామానుపూర్వీణాంతద్బుద్ధిస్థత్వేపియాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యంస్వరాదినియమవత్త్వందేశకాలాదినియమవత్తయైవోచ్చార్యత్వంచ-తమేవశబ్దరాశింవేదాఖ్యంమన్వానస్తాదృశక్రమవిశిష్టంతమేవప్రతిబ్రహ్మాణ్డసర్గంప్రమాణతయాప్రవర్తయతి- నత్వన్యచ్ఛబ్దజాతం. అతో యాథార్థ్యస్వరనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాంవేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదాపూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వంతన్నిరపేక్షవక్తృకత్వంచేతిపౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితినకాచిదనుపపత్తిరితి. *దర్శనాత్స్మృతేశ్చేతిసూత్రపదద్వయస్యశఙ్కామాహ (కుతఇతి) యుగపత్సర్వస్రష్టాభగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వేచశ్రుతిస్మృతీదర్శయతి (దర్శనంతావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషుసర్వేషుచతుర్ముఖస్యభగవతాసృష్టత్వందృశ్యతే- వేదోపదేశస్తుకేషుచిన్నదృశ్యతే- తత్ర * అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయాత్ వేదోపదేశోపిసృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతిభావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణంవాస్యాత్తద్వచనజాతం. ఉదాహృతవచనజాతంప్రదర్శనార్థం-ఈదృశానివచనాన్తరాణ్యపిఅస్మిన్నర్థేద్రష్టవ్యాని- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచాన్తరిక్షమథోసువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే । దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితిశ్రుతిస్మృతోర్యే వేదాన్తసారేదర్శితత్వాత్. *హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరేధర్మాధర్మావృతానృతే।తద్భావితాఃప్రపద్యన్తేతస్మాత్తత్తస్యరోచతఇత్యనేనపూర్వసృష్టిసారూప్యంప్రతీయతే. కించ-*తథాభిమానినోనీతాస్తుల్యాస్తేసాంప్రతైరిహ। దేవాదేవైరతీతైర్హిరూపైర్నామభిరేవచ। *యస్మిన్యోయఃపురాక్లృప్తోయస్మిందేశేయథాస్థితిః। తస్యతస్యానురూప్యేణప్రజాసర్గఃప్రవర్తతే।*ఋషీణాన్నామధేయానియాశ్చవేదేషుదృష్టయః।శర్వర్యన్తేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజఇత్యాది. కించ- *అగ్నిర్వాఅకామయతఅన్నాదోదేవానాంస్యామితిసఏతమగ్నయేకృత్తికాభ్యఃపురోడాశమష్టాకపాలంనిరవపత్ తతోవైసోన్నాదోదేవానామభవత్ అగ్నిర్వైదేవానామన్నాదః- తథా *ఇన్ద్రోవాఅకామయతజ్యైష్ఠ్యందేవానామభిజయేయమితి సఏతమిన్ద్రాయజ్యేష్ఠాయపురోడాశమేకాదశకపాలంనిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతోవైసజ్యైష్ఠ్యందేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినాపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేనపాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దాయజమానంచేతనంనిషాదస్థపతివదభిధతిరూపేణనిర్దిశన్తి - ఇదానీమిన్ద్రఃపూర్వస్మాఇన్ద్రాయనిరవపదిత్యర్థః. అతఃపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయాఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితినిశ్చీయతే. కించ- కర్మవిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చసుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా - రాగద్వేషౌచదృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయౌ- నత్వప్రతిపన్నవిషయౌ. అతఃపూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఞ్చితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చపూర్వసృష్టిసజాతీయాభవితుమర్హతి. అతోవేదనిత్యత్వంనామప్రత్యుచ్చారణంపూర్వపూర్వక్రమానుసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వం.

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.
దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తం. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా

అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాదిపదార్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారానుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వం. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టస్స్యాత్ - ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవో హి కృతక ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః-ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా-కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః-బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాత్మని వ్యభిచారాత్. నహ్యాత్మా కృతకః. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః- దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. నహి కుమారసమ్భవోఽస్మాకమన్యేషాం చ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః- పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం - తతః పూర్వకల్పేఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషామేవ వేదానాం తత్పూర్వకల్పేఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం. విగీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. న చ వాచ్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్ - చతుర్ముఖవక్తృక ప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదావేకస్యైవ ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న-అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యోగపద్యేన ప్రవాహతశ్చాణ్డబాహుళ్యేన చతుర్ముఖతత్సృష్టమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏకస్మిన్బ్రహ్మాణ్డ ఇతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్-తర్హ్యేకస్మిన్నహని దివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్తృక ప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వం కిం న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ తద్వక్తృకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్-తుల్యం. తథాహి- ఏకస్మిన్నణ్డే కల్పాదావేకస్యైవ ప్రతిపన్నత్వరూపహేతునిర్దిష్టకృతకః. *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇత్యాది శ్రుతేరితి చేత్ - తర్హి సైవ శ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుర్గ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న - ఆప్తతయా పరిజ్ఞాతేన తేనైవ పురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టాశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాత్ప్రాప్తవగమానుగుణజ్ఞానా నిత్యా ఏవ జాయన్త ఇతి న శఙ్కోదయః. నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే బాహ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య త్రిపాద్యామాన్తరహేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణే త్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథాహి - *సన్దిగ్ధేతు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు *అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సందేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషావగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తినా క్రియతే-తత్ర *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధావక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. న ప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేతోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుః స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రాక్సిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవ ప్రతిభాతీతి శఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్నాభిధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్ - తదస్మత్పక్షేఽపి సమానమితి పరితుష్యతాం ఆయుష్మతా. యే తు *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - న తు కృత్స్నవేదస్య - తావన్మాత్రస్య పరిహారశ్చేతి వదన్తి- తన్మతేఽపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ - అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృత్స్నప్రామాణ్యశఙ్కా హి దుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. *అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః-తన్నివృత్తౌ *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ……………………

దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౧॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥ పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయం- అపి త్వీదృశసర్వవాక్యవిషయం-అత ఏవ హి *మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యేషూపాసనేష్వితి) కిం

ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోఽస్తి- నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే. కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోఽన్యే సమ్భవన్తి, - నచ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయా లబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా. ....

మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా- తాసు కిం తస్యా అధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం *య ఏతదేవమమృతం వేదేతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః- ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం వస్వాదిదేవతామాత్రముపాస్యం- ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం- ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం- తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలం- తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్- ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం- తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. నహి స్వాశ్రితస్య తస్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తి నేతి నిరూపితం. అతోఽధికారనిరూపణార్థమారమ్భణీయత్వమితి. కిఞ్చ - తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గం- అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయవివిరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్త ఉక్తః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం- నతు మహావాక్యరూపేఽవయవిని- అతోఽధికరణమారమ్భణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవం - ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథో విరోధే నోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తే హి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః- ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం. అర్థిత్వాద్యసంభవ బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః. (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా హ్యేకైకం ప్రతిదిశముపరి చ స్థిత్వాఽఽదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి. వస్వాదీనాం హి వోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి) *అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః. (ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతాః ఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యా ఇత్యర్థః. నను కథం కర్మకర్తృవిరోధః- స్వాత్మవిషయమపి హ్యనుసన్ధానం సుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాం చ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చ భవదభిమతః,. ఉచ్యతే- న తావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం- ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనేషు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వం వివక్షితం. వస్వాదీనాం తు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనం స్వస్మిన్కర్తుం న శక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదేనోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి- బద్ధావస్థ ఉపాసకః- నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపం హ్యుపాస్యం- తచ్చ బద్ధాదతీవ ప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽప్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాం తు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం- న తు పరిశుద్ధావస్థానాం- అతోఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్య దుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి. యద్వా- స్వయమేవ స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి- వస్వాదీనాం తు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వస్య ఫలప్రదత్వమయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృవిరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వ ఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః- అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేషప్రీణనీయత్వప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థిత ఏవాత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్య ఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేఽపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వస్వార్థయజ్ఞాదేరివ ఫలప్రదత్వమిత్యేతావతా వైషమ్యం- ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యాప్యేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్ర విరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. ....

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితి జ్యోతిషి - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి- అత ఏషు వస్వాదీనామనధికారః.......................................

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౨॥ సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥ ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే- అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేఽపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే- *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి త్యారభ్య *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే- *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి. * న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్ బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే- అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సమ్భవతి. ఏవఞ్చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే. తదాహ వృత్తికారః *అస్తి హి మధ్వాదిషు సమ్భవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి. మధ్వధికరణం సమాప్తమ్. ....

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవా ఏవ జ్యోతిరుపాసతే- దేవా జ్యోతిరేవోపాసత ఇతి వా వాక్యభఙ్గీ స్యాత్- తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే- మనుష్యాణామనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థః. అన్యథా విశేషవచనవైయర్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః...

౩౨॥ సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥ అక్షరార్థమాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా) అర్థిత్వసామర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తి హీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః. వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే చ ప్రతిపాద్యే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ- తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్ర హీతి) ఆదిత్యాదినామతద్రూపవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థం- తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోఽపి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం - తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాద్వయస్యైవోపాసనం, వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే- సత్యాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తిశ్చేత్యత్రాహ (న హ వా ఇతి) * బ్రహ్మోపనిషదం వేద - బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన పరైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి). ... ...

పరే త్వేవ చ *మధ్వాదిష్వసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం *తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణమన్యానేవం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసమ్భవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే. కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిషి మణ్డలాద్యాకారత్వాదచేతనేఽపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్, అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వాన్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేన చ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావాన్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ *భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోఽస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వాదధ్యాహారసాపేక్షత్వాదపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్, కృతకరత్వప్రసఙ్గాదధికరణాన్తరవైరూప్యాచ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యైకకణ్ఠోక్త్యా దర్శితా - తత్ర హేతురితరహేతుజాతం, అసమ్భ

౩౩॥ సూ. ❀ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ॥ ❀

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి-న వేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. అర్థిత్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వాదధికారస్య, శూద్రస్యాపి తత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - తథాపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయా అపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవ క్రియా భవిష్యతి. * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేనవక్లృప్త ఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య

వాన్మధ్వాదిష్వనధికారమన్యత ఇతి అనధ్యాహారేణయోజనాసమ్భవేపి మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ కుత్రానధికార ఇత్యపేక్షాయాం సర్వాసు విద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణయోజనాఽనుపపన్నా. *సకృద్విభాతో హ వా అస్య భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వం తదనుగుణఫలం చావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వం చ ప్రతీయతే, కథమిదం ఘటత ఇతి వ్యుత్పన్నశబ్దస్య సంశయో భవతి - తస్మాదియమ్ బ్రహ్మవిద్యా వా బ్రహ్మవిద్యా వేతి నిరూపణమపేక్షితం - తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణం స్యాత్. * తదుపర్యపీతి సూత్రే ద్వైవమన్త్రార్థవాదయోర్విగ్రహాదావప్రామాణ్యస్య పరిహృతత్వేన *జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యానస్య కృతకరత్వం చ స్యాత్. *సమ్భవాదిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసమ్భవరూపస్య హేతోరసమ్భవవ్యుదాసాధీనాత్మలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరమేవ యుగపదనేకత్ర సన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చ విగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్య పరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసమ్భవశఙ్కాపరిహారో న వివక్షితో- తర్హి తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణ భవితవ్యం- స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవ తద్దోషస్య శఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపి దృశ్యమానత్వాత్- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్-యథా *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ *ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాదితి- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ *సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాదితి చ. తతో భిన్నాధికరణత్వం యుక్తం.——— అధికరణభేదమభ్యుపగమ్యోచ్యతే సముదాయస్యోపాస్యత్వం-ఏకైకవస్వాదేరుపాసకత్వం-రుద్రాదిష్వప్యేవం సముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వం చ వస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య- న తు బ్రహ్మణః-ఫలం చ వస్వాదిత్వమాత్రమితి కైశ్చిదుక్తం. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ వృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయం.——— నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కిం ప్రయోజనం. దేవానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వసామర్థ్యసద్భావనిర్ణయాన్మనుష్యాణాం ప్రయోజనం- తేన వినాప్యమీషాముపాసనోపపత్తేః. న చ దేవానాం కిమపి ప్రయోజనం - తేషాం స్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావే చాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిర్ణయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరం బ్రహ్మ సామాన్యేన దేవానామప్యుపాస్యం ఫలప్రదం చ, దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైరుపాస్యం ఫలవిశేషప్రదం చేత్యేవం విధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేన మనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవ ప్రయోజనమితి. ……………

మధ్వధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౩॥ సూ. ❀ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ॥ ❀ మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాదధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథార్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిరిత్యాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామితి) కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం తస్య తదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిం బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపి సమ్భవతి- నేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సమ్భవతీతి. కిం తయోర్వేదోపబృంహణం కుర్వతోరేవ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వం - ఉత స్వాతన్త్ర్యేణేతి. కిం జానశ్రుతేశ్శూద్రేత్యామన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వముపోద్బలయతి- నేతి. కిం తత్ర శూద్రశబ్దో రూఢ్యా జాతిపరః-ఉత యౌగికతయా శోకవత్పర ఇతి. యదా రూఢః-తదా శూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షోత్తమ్భకతయా తయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతిరనధీతవేదస్యాపి సమ్భవతీతి సామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః- తదా శూద్రేత్యామన్త్రణస్యేతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్య తదసమ్భవేన సామర్థ్యాభావాన్న బ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి రాద్ధాన్తః. నను కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః- తత్కథమత్ర తత్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా- వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః. పరిహరతి (తథాపీతి) నను విద్యాయాః కర్మాఙ్గకత్వం వక్ష్యతే - తత్కథం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేనవక్లృప్త ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. న హ్యసావర్థః శ్రుత్యైక సమధిగమ్యః - యేనయావద్వచనతా స్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యా వా - కిం తు న్యాయసిద్ధః. న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపః కర్మోపాసనసాధారణః- అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) సత్యమసావనువాదః- నైతావతా బ్రహ్మవిద్యానధికారః- అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యా

యజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవ న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే-అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా *శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే-శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి *ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి-సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యం సమ్భవతి. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేప్యధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీనపరాన్న స్వీకుర్వన్తి- తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మో

యాస్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాద్ధేత్వన్తరం చోక్తం భవతి-యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేన ఉపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవేత్యుక్తం. (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యత ఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః-తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యోపాదానమర్థసిద్ధమితి భావః. న చ *అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః- అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణం- తదా సామర్థ్యాద్విచారోపి సిద్ధః- ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే సతి సమ్యఙ్నిశ్చయానుపపత్తేః. అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. న చ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వాత్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితేరితి. యది బ్రూయాత్-నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావధికం - కిన్తు *శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి. తన్న- *య ఇదం శృణుయాన్నిత్యమిత్యుపక్రమ్య *శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. శ్రవణకీర్తనే హి యథాయోగ్యమన్వీయేతే. *శూద్రయోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహ ఇతి హ్యుక్తం. హేత్వన్తరమాహ (దృశ్యన్తే చేతి) కర్మకాణ్డేఽపశూద్రాధికరణేఽనధికారో నిర్ణీతశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్రాపవాదస్పృతామధికయుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహ ఏవ సౌత్రః- అన్యత్తు పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) అర్థిత్వం హ్యస్తీత్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిషు మత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యం చేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః-యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికారస్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనవ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయనవ్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే-తత్రానన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే- తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి- అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కిఞ్చ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనసిద్ధజ్ఞానైస్త్రైవర్ణికైరనిర్వర్త్యానుష్ఠానతయాఽనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యం. కిఞ్చ- రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం-ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రోద్దేశేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః- రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తం. సత్యం - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం, వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూలలిఙ్గసద్భావోఽవయవశక్త్యనుకూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్య

పాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణేఅపి వేదోపబృంహణంకు
ర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః- నస్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానంపాపక్షయాది
ఫలార్థం-నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తుభవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాద్జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్చేదృ
శజన్మయోగినఇతి తేషాంబ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాంశుశ్రూషోశ్శూద్రేతిసమ్బోధనంశూద్ర
స్యాధికారంసూచయతీతి- తన్నేత్యాహ (శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి) శుశ్రూ
షోర్జానశ్రుతేఃపౌత్రాయణస్యబ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేనహంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవబ్రహ్మవిదోరైక్వ
స్యసకాశంప్రత్యాద్రవణాచ్ఛుగస్య సఞ్జాతేతిహిసూచ్యతే- అతస్సశూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - నచతుర్థవర్ణ
త్వేన. శోచతీతిహిశూద్రః- *శుచేర్దశ్చేతిరప్రత్యయేధాతోశ్చదీర్ఘేచకారస్యచదకారేశూద్రఇతిభవతి. అత
శ్శోచితృత్వమేవాస్యశూద్రశబ్దప్రయోగేనసూచ్యతే- నజాతియోగః. జానశ్రుతిః కిలపౌత్రాయణోబహు
ద్రవ్యప్రదోబహ్వన్నప్రదశ్చబభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్యధర్మేణప్రీతయోఃకయోశ్చిన్మహాత్మనోరస్య
బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పాదయిషతోర్హంసరూపేణనిశాయామస్యావిదూరేగచ్ఛతోరన్యతరఇతరమువాచ *భో
భోభల్లాక్షభల్లాక్షజానశ్రుతేఃపౌత్రాయణస్యసమందివాజ్యోతిరాతతంతన్మాప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వామాప్రధాక్షీ
దితి. ఏవంజానశ్రుతిప్రశంసారూపంవాక్య ముపశ్రుత్యపరోహంసఃప్రత్యువాచ * కమ్వరఏనమేతత్సన్తంస
యుగ్వానమివరైక్వమాత్థేతి. కంసన్తమేనంజానశ్రుతిం సయుగ్వానంరైక్వం బ్రహ్మజ్ఞ మివగుణశ్రేష్ఠమేత
దాత్థ - సబ్రహ్మజ్ఞోరైక్వఏవలోకేగుణవత్తరః - మహతాధర్మేణసంయుక్తస్యాప్యస్యజానశ్రుతేరబ్రహ్మజ్ఞ
స్యకోగుణః-యద్గుణజనితంతేజోరైక్వతేజఇవమాందహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేనపరేణకోసౌరైక్వఇతిపృష్టః- లో
కేయత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితంకర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతంవిజ్ఞానం, తదుభయంయదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం-
సరైక్వఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయాఆత్మనిన్దాగర్భంతద్వత్తయాచరైక్వప్రశంసా

మర్థావిరోధేఽనుకూలలిఙ్గసద్భావేచభవతి- నత్వర్థవిరోధే- అతఏవహిగఙ్గాయాంఘోషఇత్యత్రగఙ్గాపదస్యలక్షణా. *రథకారోగ్నీనాదధీతేత్యత్రా
పి *సౌధన్వనఋభవశ్శూరచక్షసఇతిసౌధన్వత్వమనుకూలలిఙ్గందృశ్యతే- బ్రాహ్మణాదేశ్చశిల్పనిషేధోఽవగమ్యతే- అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్ద
స్యరూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః. అయంచార్థః *శుగస్యేతిసూత్రాభిప్రేతఇహప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః. నన్ఉక్తమితిహాసపురాణద్వారా
శూద్రస్యాపిబ్రహ్మజ్ఞానంసమ్భవతీతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణఉపాసనోపయోగిజ్ఞాన
పౌష్కల్యంనసమ్భవతి- నహివ్యాఖ్యేయానధికారిణోవ్యాఖ్యానమాత్రేణపుష్కలజ్ఞానసమ్భవఇతిదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, - *ఇతిహాసపురాణాభ్యాం
వేదంసముపబృంహయేత్ ఇతివేదార్థవిశదీకారహేతుతయైవ తదవగమవిధానాదఙ్గతయావిహితస్య స్వాతన్త్ర్యేణోపాదానేతజ్జన్యజ్ఞానస్యపుస్తకపా
ఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవశాస్త్రవిరోధాదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, చ. అతస్తదవిరోధస్యన్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రావణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చశూద్రస్యశ్రవణా
నుజ్ఞానంపుణ్యకథాఽవగతిద్వారేణపాపక్షయఫలార్థం- నతూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవంవేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాఙ్గం- కథన్తర్హివిదురాదీనా
ముపాసనసమ్భవఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషామప్యుపాసనేప్రథమప్రవృత్తిర్నశూద్రజన్మని - అపితుపూర్వజన్మన్యేవ-పాశ్చాత్త్యేతుజ
న్మనిప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావాదవర్జనీయంతదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః.——— విదురాదీనామపీతిహాసపురాణ శ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరేతియదిత్వా
రుచ్యతే-తదయుక్తం - *ధర్మవ్యాధాదయోప్యన్యేపూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వేసంప్రాప్తాస్సంసిద్ధింశ్రమణీయథాఇతి శౌనకవచనవిరో
ధాత్.——— ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతోహేత్వన్తరపరిహారఉక్తః- అథప్రధానయుక్తిపరిహారపరంసూత్రమవతారయితుమాహ(యత్త్వి
తి)శోచితృత్వంశూద్రశబ్దార్థః- తత్రశోకకారణంశోకకార్యంచహేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణంశోకకారణం - ఆ
ద్రవణంతత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్యశోచితృత్వవాచకత్వంకథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతి) రప్రత్యయఃప్రకరణసిద్ధశ్చకారాకృష్టః - *అమిత
మ్యోర్దీర్ఘశ్చేతిసూత్రేదీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తతఇతిభావః.———పరైర్నిరుక్తప్రక్రియయాఆద్రవణమప్యన్తర్భావ్యశూద్రశబ్దనిర్వాహఃకృతః. ము
ఖ్యనిర్వాహేసమ్భవతిసోఽనుపపన్నఇతిభావః. పాణినీయనిర్వాహోహిముఖ్యః-తదనన్తరమూణాదికః-తతోనైరుక్తః. తత్రౌణాదికనిర్వాహస్యాసమ్భావిత
త్వాత్సఏవాత్రకృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యాద్రవణస్యాపిశూద్రశబ్దవాచ్యత్వంనసూత్రవివక్షితం-ఉపపాదకతయోపాదానస్యద్వయోరపితు
ల్యత్వాత్. శుచఏవహ్యుపపాద్యత్వంప్రతీయతే- ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌహిపఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోకఏవశూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమి
త్తం.——— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాంవైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిఃకిలేతి)భల్లాక్షః- హంసః. సమందివా- స్వర్గేణసమం. స్వర్గేపితత్తేజః
ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా- దివసేనసమమిత్యర్థః నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్. మాప్రసాఙ్క్షీః- మాప్రసక్తస్స్యాః. మాప్రధాక్షీత్ -త్వాంమాదహేది
త్యర్థః. (పరోహంసఇతి) శ్రుతౌపరశబ్దోహంసవాచీతిభావః. హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాంవ్యనక్తి (కంసన్తమితి) సయుగ్వానమిత్యస్యార్థ
మాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా- యుగ్వా- శకటం, తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితిప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. * ఉపాస్సఇతిమధ్యమపురుషనిర్దేశా

రూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మిన్విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్శతం నిష్కమశ్వతరీరథం చ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస *అనుమ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగం చ విదిత్వాఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు- నైతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిర్భూయోపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాం చ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయంచ్ఛూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహార్థ- అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాస్య సూచితః- న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....*..........

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ *బహుదాయీ బహుదానపతిత్వేన * బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మేతదన్నమత్స్యన్తీత్యన్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, *స హ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణా, ద్బహుగ్రామప్రదానావగతజనపదాధిపత్యా, చ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ.

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం. *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్ష ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారి

భిప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్తవేదృశీ ప్రశస్తిర్జాతా- తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః. (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్- సతురాగాదిత్యర్థః. (ఆజహార్థేతి) ఆజహారేత్యభవానితి భవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపిదశాశ్వమేథానాజహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్య హరతేరర్థాన్తరదర్శనేనానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానస్మీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే - తథాపి *అగ్నయే సమిధమాహార్షం *అథామేధ్యేనోపధ్యాజహారేతి దానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, *అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతే, శ్చ మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతం. ....

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః - అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సఞ్జిహానః- ఆసనముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియస్స్యాదితి న హి నియమ ఇత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథ హేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణో భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్త్రైవర్ణికత్వలిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధం. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్త

ణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే - న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్రైక్వాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం - న చతుర్థవర్ణత్వం. నన్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం- కథం వా క్షత్రియత్వం. తత్రాహ (లిఙ్గాదితి) *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసమ్బన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. ....

తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే *ఉప త్వా నేష్యే *తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాదిసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే *న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి *చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ *నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే *పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి.

రవిషయసన్దేహే సత్యగ్రవ్రాత్యన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం పరిశేషేణ క్షత్రియత్వం చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. సౌత్రం లిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముఖేనాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం చ నావగతమిత్యర్థః. కిమత్ర లిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేన కాపేయసమ్బన్ధసిద్ధిః- తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం- తేన క్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ సంస్కారః పరామృశ్యతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిత్- సన్ధ్యావన్దనాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః - న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ఏతత్సూత్రవిషయవాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితం. పద్యు- జఙ్గమం. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) నను తత ఏవార్థానుష్ఠాననిషేధోఽపి సిద్ధః. సత్యం- సాక్షాదేవ త్వసౌ శ్రూయతే- తత్ర కిం ప్రమాణద్వ్యుపజీవనే నేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్హత్వోపయికం- కథమనేనాయజ్ఞీ

బహుపశుః- పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతో౽ధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానాని న సమ్భవన్తి - అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ. ....

———

౩౮॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ ॥ స్మర్యతే చ శ్రవణాదినిషేధః *అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి- *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధం.——— యేతు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః- అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- స చ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః- తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం న శక్యతే- అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థో౽న్యత్సర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తే, శ్చ. న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా- న వాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం - జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతో౽పి జ్ఞానోత్పత్తేః. న చ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం - యేన కేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థో౽న్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తే, స్తావతైవ భ్రమనివృత్తే, శ్చ. యథా పౌరుషేయాదప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే- తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సమ్ప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ న శక్యం వక్తుం- *తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. న చ వాచ్యం శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి. *తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ *తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి చేత్ - పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతి న కశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయి వాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం- తదర్థ

యత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యావ్యావృత్త్యర్థం బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశ ఇత్యర్థ ఇతి) ఈషదసమాప్తపశుత్వ ఇతి వక్తవ్యే సదృశశబ్దగ్రహణం ఈషదసమాప్తేస్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థం. *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్త్వితి పాణినీయసూత్రేణేషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ ప్రత్యయ స్తస్య పురస్తాత్ప్రయోగశ్చ విహితః. అధ్యయనాదినిషేధో౽ర్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అనుపశృణ్వత ఇతి) *శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయం. అనేన యజ్ఞవిశేషనిషేధాదన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. ....

———

౩౮॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ ॥ (అథ హేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వాత్తదుభయమపి స్మృతిశబ్దవివక్షితమితి భావః. *రథకారో౽గ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన రూఢ్యర్థస్వీకృతేః- తదపవాదో౽ర్థవిరోధః. అనుకూలలిఙ్గసద్భావే విరోధిలిఙ్గాభావే చ రూఢేః ప్రాబల్యం- విరోధిలిఙ్గసద్భావే తదపవాద ఇత్యుక్తం భవతి. *రథకారో౽గ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వనా ఋభవ ఇత్యనుకూలలిఙ్గం హ్యుపలభ్యత ఇతి.—— అస్మిన్నధికరణే పరేషామనవకాశం దర్శయతి (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) న హి నాయం సర్పో౽రజ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః. *తత్త్వమస్యాదివ్యతిరిక్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అపురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతిరిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం న నివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (న చ వేదవాక్యాదితి) యేన కేనాపీతి సామాన్యేనార్థశరీరోక్తిః. పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః- భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సపక్షమాహ (యథేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షే౽తిదిశతి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముక్త్వా పరిహరతి (న చేత్యాదినా) వేదశిరసి- వేదాన్తే. స్థితత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి శిరసి నిహితచరణత్వాదితి యావత్. నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాదిత్యనేన *దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా మునిః। వర్తమానశ్శ్రుతేర్మూర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేదకిఙ్కర ఇతి నైష్కర్మ్యసిద్ధిగ్రన్థస్స్మర్యతే. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనే౽నధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనం హీతి) న హి నిదిధ్యాసనమదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరోతి- నివర్త్యనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- న చ తదస్తి. అతో నా

భావనా. సైవవిపరీతవాసనాంనివర్తయతీతిదృష్టార్థత్వంనిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపివివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతిశూద్రస్యాపివివిదిషాయాంజాతాయాంపౌరుషేయవాక్యాన్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విపరీతవాసనాయాంనిరస్తాయాంజ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికోబన్ధోనివర్తిష్యతే. అథవా-తర్కానుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వంతత్కృతవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపంకృత్స్నంజగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావనయావిపరీతవాసనాంనిరస్యతదేవప్రత్యగ్వస్తుసాక్షాత్కృత్యశూద్రాదయోపివిమోక్ష్యన్త ఇతిమిథ్యాభూతవిచిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినావేదాన్తవాక్యేననకిఞ్చిత్ప్రయోజనమిహదృశ్యత ఇతిశూద్రాదీనామేవబ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః. అనేనైవన్యాయేనబ్రాహ్మణాదీనామపిబ్రహ్మవేదనసిద్ధేరుపనిషచ్ఛ్రుతపస్వినీదత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్. నచవాచ్యంనైసర్గికలౌకికవ్యవహారేభ్రాన్త్యత్వేఽస్యకేనచిదయంలౌకికవ్యవహారోభ్రమః-పరమార్థస్త్వేవమితిసమర్పితేసత్యేవప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాజాయత ఇతితత్సమర్పికాశ్రుతిరప్యాస్థేయేతి. యతోభవభయభీతానాంసాఙ్ఖ్యాదయఏవప్రత్యక్షానుమానాభ్యాంవస్తునిరూపణంకుర్వన్తఃప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాంజనయన్తి- బుభుత్సాయాంచజాతాయాంప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవవివిక్తస్వభావాభ్యాంనిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవసత్-అన్యత్సర్వంతస్మిన్నధ్యస్తమితిసువివేచం. ఏవమ్భూతేస్వప్రకాశేవస్తునిశ్రుతిసమధిగమ్యంవిశేషాన్తరంచనాభ్యుపగమ్యతే-అధ్యస్తాతద్రూపనివర్తినీహిశ్రుతిరపిత్వన్మతే. నచసతఆత్మనఆనన్దరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాస్థేయా-చిద్రూపతాయాఏవసకలేతరాతద్రూపవ్యావృత్తాయాఆనన్దరూపత్వాత్. యస్యతుమోక్షసాధనతయావేదాన్తవాక్యైర్విహితం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చపరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనం, తచ్చశాస్త్రైకసమధిగమ్యం, ఉపాసనశాస్త్రంచోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానంవివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవస్వోపాయతయాస్వీకరోతి,ఏవంరూపోపాసనప్రీతఃపురుషోత్తమ ఉపాసకంస్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానధ్వానేనకర్మజనితాజ్ఞానంనాశయన్బన్ధాన్మోచయతీ,తిపక్షః-తస్యయథోక్తయానీత్యాశూద్రాదేరనధికారఉపపద్యతే.

అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్.

తదేవంప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాంపరిసమాప్యప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

యంసర్వ ఇతివాక్యేనసర్వమిథ్యాత్వవాసనాయామివశూద్రాదేరపినిదిధ్యాసనేఽధికారోననిషేద్ధుంశక్యత ఇతిభావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధికారాత్తత్సాపేక్షంవాక్యార్థజ్ఞానంనజాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపిజన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణస్సంజాతవివిదిషస్యశూద్రజన్మనినిదిధ్యాసనమాప్తవాక్యావగతాద్వైతవిషయంకర్తుంశక్యమితిభావః. ముఖాన్తరేణజ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాంప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాంతర్కాణామవగమోహినశ్రుత్యపేక్ష ఇతిభావః.(సుశోభన ఇతి) ఇతఃపూర్వమవిద్యమానమీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానంజనయద్వేదవాక్యంహిత్వాకేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవబ్రహ్మవిద్యాధికారస్సులభ ఇత్యర్థః. శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్ - అతఃప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చబ్రాహ్మణాదేరపిశ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ- శోచనీయా. దేశకాలవ్రతాద్యనేకనియమవతీతిభావః. (నచేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసఙ్గకత్వేనశ్రుతిరపేక్షితేతిశఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యత ఇతి) సాఙ్ఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేనవస్తునిరూపణంప్రసక్తం- అతోనశ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః.(సువివేచమితి) త్వయైవహియుక్తయఉపన్యస్తా ఇతిభావః. తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థంశ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయతదపేక్షేత్యత్రాహ (నచేతి) అసుఖవ్యావృత్తిర్హ్యానన్దత్వం- తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవసిధ్యతీత్యర్థః. స్వపక్షేసర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్యత్వితి) ....

అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్.

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణంప్రసక్తం - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తం. (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి) *ఈశానోభూతభవ్యస్యేత్యవగతస్యనియమనస్యజగత్సర్వమేజతీతిసర్వవిషయత్వతత్కార్యకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్యస్వరసనిర్వాహేచికీర్షితేపితస్యవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం*తథుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయంతృతీయస్యచతుర్థపాదేనివేశ్యం.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి।*అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషో౽న్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే *యదిదంకిఞ్చజగత్సర్వంప్రాణఏజతినిస్సృతం। మహద్భయంవజ్రముద్యతం యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి।భయాదస్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతిసూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చవాయుశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి కృత్స్నస్యజగతో౽గ్నిసూర్యాదీనాంచాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేస్థితానాంసర్వేషాం తతో నిస్సృతానాంతస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతిమహతోభయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్కృత్స్నంజగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. * మహద్భయంవజ్రముద్యతమితిపఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

సత్యం- తథాపిసఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయేనివేశితం. మనుష్యాధికారత్వప్రసఙ్గేనతావత్ సఙ్గతిఃస్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణతోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణఉపాస్యత్వంమధువిద్యాయాముక్తం - అపశూద్రాధికరణేచసంవర్గవిద్యాయాఃపరమాత్మవిషయత్వంజ్ఞాపితం-అతఃకారణానుబన్ధినోనిరూపణస్యసమన్వయలక్షణసఙ్గతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదేమనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయంనివేశితమితి.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ ———ఇదంసూత్రం * ప్రాణఏజతీతివాక్యవిషయమధికరణాన్తరంయేవర్ణయన్తి - తాన్ప్రతిక్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్యఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్యవాక్యస్య, అస్మిన్నేవమన్త్రే *యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయఇతిభావః. ప్రాణఃకమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యఞ్చ. ననుప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. ధూమతేజోజలమరుత్సన్నిపాతరూపమేఘాత్మనాపరిణతస్యవాయోరశనిరూపేణవివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చతత్సాధికా-వాయునిమిత్తమేవచమహద్భయానకంవజ్రముద్యమ్యతఇతిహ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతాచోపపద్యతే-*వాయురేవవ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుంజయతియఏవంవేదేతిశ్రుతేః. అతో౽ధికరణాన్తరంకార్యమితి. ఉచ్యతే-పూర్వాపరపర్యాలోచనేనపరమాత్మపరతయానిర్ణీతేషుప్రకరణేషుముఖ్యప్రాణలిఙ్గేతద్వాచకశబ్దేసత్యపిపరమాత్మనఏవప్రతిపాద్యత్వం * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యత్రనిర్ణీతం. అచేతనరూపప్రధానస్యాపిమోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః *తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా-తత్కథంతత్కార్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్యమోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయోరశనికారణత్వే౽పిప్రాణశబ్దస్యవాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్, తన్మన్మథ్యార్థస్యముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాచ్చవజ్రశబ్దేనపఞ్చవృత్తిప్రాణశఙ్కాభవతి. ఉద్యతశబ్దో౽ప్యశనిశఙ్కావిరోధీ- అశనిస్తునిపతతి- ఆయుధమేవహ్యుద్యతంభవతి- యథా *తేనేన్ద్రోవజ్రముదయచ్ఛదితి. అతో౽ధికరణాన్తరత్వమయుక్తం.——— నన్వేవంపరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ తత్పక్షే౽పిసూత్రవైయర్థ్యమితిచేన్న-ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్యదర్శితత్వాత్. సూత్రే-చశబ్దాభావో౽నన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుపపత్తేః-నత్వధికరణాన్తరత్వాత్. *ప్రాణఇతిసప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతోనిస్సృతమిత్యపేక్షాయాంప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ(తతఇతి)కుతఏజతీత్యపేక్షాయాంప్రకృతస్యైవభయనిమిత్తత్వమాహ(తస్మాదితి)భయం-ఆగామ్యనిష్టాప్తిజ్ఞానరూపదుఃఖం. ఏజనం-తత్కార్యం. శ్రుతిసూత్రయోరభిన్నార్థత్వంజ్ఞాపయతి (ఏజనంకమ్పనమితి)*ఏజృకమ్పనఇతిహిధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషుప్రవృత్తిఃకమ్పనం- తథైవహ్యవగమ్యతే *భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనంహ్యగ్న్యాదిత్యయోఃకార్యం. *ధావతిశబ్దఇన్ద్రాదీనాంస్వస్వవ్యాపారపరః. భయంవివృణ్వన్వాక్యార్థంయోజయతి (తచ్ఛాసనేతి) (మహతోభయాదితి) భయశబ్దోనభయానకపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాదితిభావః. (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్దఆయుధపరః- నత్వశనిపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితిభావః. వజ్రాదివేతిఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యేవజ్రశబ్దఉపచారాద్వజ్రతుల్యేవర్తతే- అధ్యాహారాదపిగౌణవృత్తేరుచితత్వాదితివజ్రశబ్దస్యతత్తుల్యార్థత్వంఫలతోదర్శితం. కథంహేతుత్వావగమఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి)కథంప్రథమాయాఃపఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ(మహద్భయంవజ్రముద్యతమితీతి)నవజ్రంభయదృష్టాన్తః-దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైఘట్యాత్. భయముద్వ్యవధానేనకమ్పనహేతుః-వజ్రంతుభయద్వారాతద్ధేతుః.అతోవజ్రంభయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివపరమపురుషాత్ సంజాతేనభయేనకృత్స్నంజగత్కమ్పతఇత్యర్థః-తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితిపూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవంతర్హిప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గఃఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చస్యాత్ -తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనంకింనిబన్ధనమిత్యత్రాహ(భయాదస్యేతి)అనన్తరవాక్యే*భయాదస్యేతిభయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్యపఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్, పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్యన్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. ననుభయశబ్దేనభయానకలక్షణాన్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషుప్రకృత్యంశేనప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయాదృష్టత్వాత్. ప్రథమాయాహేత్వర్థలక్షణాత్వయుక్తా- విభక్తీనాంవిభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయాఅదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపిహిబహుత్వావివక్షామాత్రం- నతువిభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకంవజ్రమివబ్రహ్మయత్తస్మాత్కృత్స్నంజగత్కమ్పతఇత్యేవహియోజనాయుక్తా. అతఆహ (మహద్భయంవజ్రముద్యతమితీతి) *సుపాంసులుగిత్యాదిసూత్రేణసర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయావిహితత్వాత్ ఇయంప్రథమాపఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయోవా. అయమభిప్రాయః-యోజనాద్వయే౽పిఇవశబ్దాధ్యాహారోవజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వంవా౽వశ్యంభావేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం

అయంచపరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః- *ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవంవిధైశ్వర్యావగతేః. ....

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాం ఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకం చాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే *న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి.

ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యం చాభగ్నం స్యాత్ - భయశబ్దస్య తద్ధేతులక్షణాశ్రయణం, యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిహాణేన వాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకార, ఇతి త్రయో దోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థతాశ్రయణాత్స్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చేద్ద్వౌ దోషౌ- భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా, *భయాదస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యం చేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపి దోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహో వరమితి. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయంచేతి)..............

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవయుక్తమితి దర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) *న తత్ర సూర్య ఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాంఛాదకమితి.) ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) అనుభానం- పశ్చాద్భానం. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) *యస్యాదిత్యో భాముపయుజ్య భాతీత్యాది శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణం. (జ్యోతిర్దృశ్యత ఇతి) జ్యోతిః- దీప్తిః. *జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వదితి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వే సమ్భవతః- తద్ధి ప్రాకృతతేజోవిసజాతీయం. సజాతీయతేజో హి తేజసాం కారణమనుగ్రాహకం చ దృష్టం- యథా దీపో దీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభా చ చాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే- నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తిః- ఉపాదానస్యైవ హి సాజాత్యాపేక్షా. ఆహఙ్కారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్తైజసద్రవ్యేణాప్యాయనం చ దృష్టం. నిమిత్తత్వం చ తేజఃకారణభూతవస్త్వనుగ్రాహకతయా భవతి. యథా కాలస్య నిమిత్తత్వం కారణవస్త్వనుగ్రాహకతయా, యథా చ సలిలపవనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం మృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్ర కిఞ్చిత్కారతయా, భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోఽపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయా నిమిత్తం భవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్తదనుగ్రాహకం- యథా చాక్షుషరశ్మేశ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకణ్ఠస్య వాగ్వ్యవహారే పానీయాస్వాదనం, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సమ్యగాహారః,. ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ భగవతా పరాశరేణ మూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదివ్యవిగ్రహవిశిష్టత్వముక్త్వా *తతో జగజ్జగత్యస్మిన్ స జగచ్చాఖిలం మునే ఇత్యుచ్యతే. స జగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనం.——— అన్యవాక్యస్య పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. తథా హి- సూర్యాదిభిరప్రకాశ్యత్వం న పూర్వార్ధస్యార్థః- భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. స హి దీప్త్యర్థః- *భా దీప్తావితి హి ధాతుః. కించ- యది భాసయితృత్వం నిషిధ్యతే- తదా బ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతుత్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే - ఇహ చ భానమేవ నిషిధ్యతే - న భాసయితృత్వం. యది ణిజర్థాన్తర్భావనమిష్టం- తదా తత్రేతి సప్తమీ న ఘటతే- కర్మత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతోఽర్థాన్తరానుపపత్తేః, *దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సా స్యాత్ భాసస్తస్య మహాత్మన ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తమితి పుల్లిఙ్గాన్తస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్నాభాసమానేఽధ్యాసానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్,. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిర్దోషః పరమపురుషో హి ముణ్డకే ప్రకృతః- కఠవల్ల్యాం చాకర్మవశ్యోఽనన్తమహిమా సర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరః స ఏవ పురుషః ప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరే చ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావికపరజ్ఞానశక్త్యాదిగుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః- తైర్విశిష్ట ఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే- న వస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అతః *తమేవ భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం- *తమేవ భాన్తం- తం భాన్తమేవేతి హ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయే సతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేఽపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత- తదా *తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య వృత్తిరూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న- భాశ్శబ్దస్య వృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, అతో భగవత్తైజసస్సర్వతేజో

అయమేవశ్లోక ఆథర్వణే పరం బ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వం చ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతం *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అతోఽఙ్గుష్ఠప్రమితః పరం బ్రహ్మ.................

ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. తత్ర సంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ముక్తాత్మేతి. కుతః.

ఽనుగ్రాహకత్వమేవ చతుర్థపాదార్థః. అతః ప్రకరణస్థరుక్మవర్ణశ్రుతిపురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తివిశిష్టోఽనేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే.— పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవ శ్లోక ఇతి) ఏవం శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానం హేతుతయోక్తం- అర్థతః శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానం చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వోపపాదకమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరజ్యోతిష్ట్వం చేతి) ఆదిశబ్దేన *తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః *నారాయణపరో జ్యోతిరిత్యాద్యభిప్రేతం.— ఏవం స్వపక్షసాధకతయా శ్రుత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేన అర్థాత్పరపక్షవ్యుదాసశ్చ సిద్ధః- పరైః ఖల్విదం సూత్రం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చ జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం- పూర్వపక్షానుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ- అత ఉత్థానమితి చేన్న- కిం జ్యోతిశ్శ్రుతిరాదిత్యాసాధారణ్యాత్తత్సాధికా- ఉత సాధారణ్యేఽపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వపౌష్కల్యాద్వా. న ప్రథమః- *ఆపో జ్యోతిశ్చ పఞ్చమం *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః *జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యాని లోకే *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితి బహ్వర్థసాధారణతయా ప్రయుజ్యమానత్వాత్. న ద్వితీయః- *నారాయణ పరో జ్యోతిః *తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి నారాయణ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యదర్శనాదిత్యభిప్రాయేణ *తం దేవా జ్యోతిషామితి వాక్యముపాత్తం. *జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వం తత్ప్రకర్షశ్చ హ్యవగమ్యతే- అతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం చ తేన సిద్ధం. ఆదిత్యాసాధారణ్యాభ్యుపగమేఽపి కృతకరత్వజ్ఞాపనాయ *అథ యదతః పర ఇతి వాక్యముదాహృతం - *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణేన జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతేః పరిహృతత్వాత్. తత్ర హి *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి ప్రకరణం. స్థితమపి తదనాదృత్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య తమః ప్రతిద్వన్ద్వినిప్రసిద్ధతయా ఆదిత్యవిషయత్వం పరైరేవోక్తం పరిహృతం చ- అతః కృతకరత్వం. పరశబ్దవిశేషితజ్యోతిశ్శబ్దోఽపి నాదిత్యే రూఢః. పరత్వస్య నిరతిశయస్య తస్మిన్నసంభవాద్దేవగుణయోగాదపి నాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిః శ్రుతిశ్చ పూర్వపక్షహేతురితి చేన్న- పరబ్రహ్మవిషయత్వేనైవ తయోరుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. మాస్తు తయోః పరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః- తథాపి నారమ్భణీయతా- *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి సూత్రేణాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. *యత్తత్పరం జ్యోతిరుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ చ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితి హి తైరుక్తం,. *శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం- వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి సముత్థానాదిశ్రుతినిర్వాహశ్చ తైః స ఏవ కృతః,. అతః కృతకరత్వం. ఇహ పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థనముపజీవ్య దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థితమితి చేత్ - తర్హి *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రానన్తరం *జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రం నివేశయితవ్యం - హేతుప్రయోగానన్తరమేవ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో వక్తవ్యత్వేనానువృత్తిదర్శనేన హి తదసిద్ధిరిహ పరిహ్రియతే. ఇదం చ తైరేవోక్తం- *అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం ప్రస్తుత్య ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి తమాకృష్య తస్య స్వప్నసుషుప్త్యాద్యుపన్యాసక్రమేణ పరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశపరమిదం వాక్యమితి తత్ర తైరేవ ప్రతిపాదనాత్, తదప్రతిపాదనే చాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః,. అతః కృతకరత్వమన్యథా తైర్వైతత్సూత్రనివేశనం వా ప్రసజేత్.——అపరే త్వాహుః- శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిః ప్రాప్తిర్నామాదిత్యప్రాప్తిః- అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్ర హ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యే శ్రూయతే. ఆదిత్యస్య పరత్వం చార్చిరాద్యపేక్షయేతి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత ఏవ నిరస్తం- *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్ర ఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమర్థితత్వాదితి. ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్...............

౪౨॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే సాధ్యమానే *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమితి సూత్రేణాల్పశ్రుతిః పరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసఙ్గేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య పరత్వం సాధితం - తత్ప్రసఙ్గేనాధికరణత్రయముక్తం. అథ పూర్వప్రకృతదహరవిద్యాయామబుద్ధిస్థత్వేన తదనన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామేత్యాదిప్రకరణస్య జీవపరత్వమాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః. ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి)—— పరైస్తు భూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథా చ సత్యనారమ్భణీ

* అశ్వ ఇవరోమాణివిధూయపాపంచన్ద్ర ఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతిముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, *తేయదన్తరేతిచనామరూపవినిర్ముక్తస్యతస్యాభిధానాత్, *నామరూపయోర్నిర్వహితేతిచసఏవపూర్వావస్థయోపలిలక్షయిషితః- సఏవహిదేవాదిరూపాణినామానిచపూర్వమబిభ్రత్. తస్యైవనామరూప వినిర్ముక్తాసాంప్రతిక్యవస్థా *తద్బ్రహ్మతదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చతస్మిన్నప్య సఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. ననుదహరవాక్యశేషత్వాదస్యసఏవదహరాకాశోఽయమితిప్రతీయతే- తస్యచపరమాత్మత్వంనిర్ణీతం. మైవం- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యేచప్రత్యగాత్మనోముక్త్యవస్థాన్తంరూపమభిహితం - అనన్తరంచ * విధూయపాపమితిసఏవముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశోముక్తాత్మా. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశఃపరంబ్రహ్మ. కుతః. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ *ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థస్స్వయంకర్మవశాన్నామరూపేభజమానోననామరూపేనిర్వోఢుంశక్నుయాత్ - ముక్తావస్థస్యజగద్వ్యాపారాసమ్భవాన్నతరాంనామరూపనిర్వోఢృత్వం. ఈశ్వరస్యతుసకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్యనామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవప్రతిపన్నం *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞా

యత్తైవస్యాత్- *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవచరితార్థత్వాత్. తత్రహి * అస్యలోకస్యకాగతిరిత్యాకాశఇతిహోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యాభూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్యసర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేఅన్వయానర్హత్వాత్ బహుశఆకాశశబ్దాభ్యాసేసత్యపితద్బాధేనపరమాత్మపరత్వంనిర్ణీతం. ఇహాపి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వంనిశ్చీయతఇతి నవైషమ్యం. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతేరన్వేష్టవ్యస్యైవతత్రత్యంపరమాత్మలిఙ్గం - నతుదహరాకాశస్యేతిశఙ్కావిశేషసంభవాద్దహరాధికరణోత్థానంయుక్తం- ఇహతునతథాశఙ్కాదృశ్యతే. నన్వవకాశప్రదానద్వారానామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్యయుజ్యతే- అతః స్వవాక్యేపరమాత్మలిఙ్గాభావోవైషమ్యమితి. ఉచ్యతే-కిమత్రస్వవాక్యేపరమాత్మలిఙ్గాభావఃస్వరసార్థస్వీకారేణవర్ణ్యతే-ఉతక్లిష్టార్థకల్పనయా. నప్రథమః- స్వయమప్యన్యేననిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్యసర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్యచపరమాత్మలిఙ్గభూతస్యస్వవాక్యస్థత్వేన *సర్వాణిహవాఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. నద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశేసంభావితతయాస్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్యతత్రచాత్రచావిశేషాత్.——అపరైస్తుబ్రహ్మశబ్దస్యముక్తాత్మపరత్వంవదద్భిరేవాకాశశబ్దస్యభూతాకాశపరత్వంపూర్వపక్షితం-తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్యకృతకరత్వంతుల్యం. అతఃపరపక్షేపూర్వపక్షోనుదయఏవ.——అతఃపరమాత్మలిఙ్గానాంభూతాకాశేఽన్వయానర్హతయాఆకాశశబ్దస్యయోగికార్థగ్రాహ్యేసత్యనన్తరపూర్వవాక్యముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గాచ్చముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేనసంశయోత్థానంయుక్తమిత్యభిప్రాయేణముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేనసంశయందర్శయతి (తత్రేతి)కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టోముక్తః-ఉతపరమాత్మేతిసంశయః. తదర్థం *ధూత్వాశరీరమితిముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్యముక్తపరతామవగమయతి-నేతి. కింముక్తస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వంసంభవతి-నేతి. కిమత్రనామరూపనిర్వోఢృత్వంనామరూపభాక్తయా-ఉతనామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం *తేయదన్తరేతినిర్దేశఃకర్తృతయానిర్వోఢృత్వముపపాదయతి-నేతి. యదానోపపాదయతి-తదానామరూపభాక్త్వమేవతన్నిర్వోఢృత్వమితితస్యజీవేపిబద్ధదశాయాంసమ్భవేనముక్తాత్మనఃప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్యముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశోముక్తాత్మేతిపూర్వఃపక్షః. యదా *తేయదన్తరేతినిర్దేశఃకర్తృతయానామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి - తదానామరూపనిర్వోఢృత్వంనామతత్కర్తృత్వరూపమితితస్యముక్తాత్మన్యసంభవాన్ముక్తాత్మనఃపూర్వప్రకృతత్వేప్యస్మిన్వాక్యేముక్తాత్మనోఽవగత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మేతిరాద్ధాన్తః. (తేయదన్తరేతి) ఉభయోర్మధ్యస్థత్వాత్తదస్పృష్టత్వంఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేనపూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వంకథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతిశ్రుత్యనువాదః-నత్వర్థానువాదః.ఉపలక్షణతయాఽభిమతంనిర్వోఢృత్వంపూర్వావస్థాయామపినాస్తీత్యత్రాహ (సఏవహీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వంననామరూపకర్తృత్వం - అపితునామరూపభాక్త్వం- వహనంహిధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాంనానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాంవోఢృత్వంనిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తర్హికథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థాతస్యకాలస్యప్రకృతత్వాత్సాంప్రతికీత్యుచ్యతే. ... ...

రాద్ధాన్తే- (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యతఇతిశేషః. యద్వా-నామరూపయోర్నిర్వహితేతివ్యపదేశఇత్యన్వయః. *అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకంధర్మంలక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతిహ్యుక్తం. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వంచస్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యానిర్వోఢృశబ్దస్యవహనమాత్రపరత్వాదభిరూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాత్ కర్తృపరత్వంయుక్తమితిభావః.

నమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే। *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వోఢా నామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢా యమాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. తదేవోపపాదయతి *తే యదన్తరేతి. యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా-తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః-తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా-అపహతపాప్మత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి- తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్పునరుక్తం-*ధూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న-*బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్. యద్యప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తథాప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసమ్భవాదభిసమ్భావ్యం పరమేవ బ్రహ్మాత్ర ప్రత్యేతవ్యం. కిఞ్చ- ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వాదుపాస్య ఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహాపి సంప్రీయత ఇతి యుక్తం. ఆకాశశబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని న క్వచిద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశః పరం బ్రహ్మ.

అథ స్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవ నాస్తి-ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థ ఏవ హి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పరమేశ్వర ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే-అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితురర్థాన్తరమభిసమ్భావ్యో బ్రహ్మలోకః. అతో నామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితి వర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రా

నన్వేవం సతి *తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తయోః స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా - న హి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసంకల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః - ఉపాధిర్వ్యవచ్ఛేదకః. జీవస్య జ్ఞానతో బృహత్త్వం- తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తం. (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః. (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసమ్భవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్వారస్యేఽపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్వారస్యభఙ్గోఽయుక్త ఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్యోపరిహృతం - వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వవాక్యమపి న జీవపరం- కింతు తస్య పరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కించాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)........................

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) నను కథమాత్మాన్తరమేవ నాస్తీత్యుచ్యతే - త్రిపాదీ హ్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా- ప్రథమపాద ఏవ చిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావదుభయవిధా-సాధకప్రమాణసంభవాధీనా, బాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనా, చ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తా సిద్ధిః స్థేయసీ భవతి-తదభావే సాధకమాత్రాధీనా సిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరం చాసత్కల్పం. అత్ర ప్రథమపాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధౌ దర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్య సూత్రకారైరితః పూర్వమకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తం. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం న భవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేఽపీదృశవ్యపదేశః ఉక్తార్థాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా- త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః. (ఐక్యోపదేశాద్ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః *నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి జీవేనైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్ర హి *ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽపగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగే వా చశబ్దః- ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాద్భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అత ఏవ హి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితి స్వగ్రన్థే నిర్దిష్టం. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వే ప్రతీతేఽపి న తత్సిద్ధాన్తే స్వీకర్తవ్యమితి శఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ సూత్రస్యాకాఙ్క్షాం పూరయతి (వ్యపదేశాదితి వర్తత ఇతి) యథా *అథ శబ్దానుశాసనమిత్యత్ర *కేషాం శబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగేనానుషఙ్గః- తథేహాపీతి భావః. సూత్రే *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి స

న్త్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ - తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్. ....

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ అయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మోత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే *సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాఽఽకాశః. ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా

త్తమితి. కస్య కస్మాద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వాదస్య సూత్రస్యార్థసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అవాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావః - ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తైరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం ॥ ఉత్సర్జత్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ వా శఙ్క్యాహ (న చేతి) ....

ముక్తావస్థేనాత్మనాఽన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ సూత్రే *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్తదనురోధాయ శ్రౌతపాఠక్రమానాదరేణ *సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం. సూత్రే చ తథా నిర్దేశః కిమర్థ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - కర్మసమ్బన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య *స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం *సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం-పశ్చాత్ *ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యం. హేయసమ్బన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యానాం చ తన్త్రేణ క్రోడీకరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం చ *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యనుక్తిః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వప్రోతనార్థా. అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః - స ఖలు *పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూపమహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ *తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. *అన్నాదః - అన్నదః. అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తం - అనేన తు ద్వితీయం శిర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అత ఆదిశబ్దే పరిష్వఙ్గాన్వారోహావన్తర్భూతౌ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్య చ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః - *స న సాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మన్యసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మనశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యే ప్రమాణదార్ఢ్యస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యం. ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహే కర్తవ్యే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతితోఽర్థతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసఙ్గాత్పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః-న

యత్తఇతి *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానిత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితం. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తత ఏవేత్యనవద్యమ్. ....

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తుజీవేశ్వరైక్యనిబన్ధన ఇత్యర్థః. తత ఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబన్ధనత్వమపృథక్సిద్ధం- ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం శ్రౌతం- తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వమార్థం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి వక్ష్యతే- తత్రాకృతినయగోచరతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం చిద్విషయమచిద్విషయం చ *అంశో నానావ్యపదేశాత్ *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేన కృతం. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః పాదద్వయోక్తమర్థమభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) … … … … …

సర్వైస్తు *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరిత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది ప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చోపక్రమే *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గదర్శనా, దుపసంహారే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరాపరిత్యాగా, న్మధ్యే చ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతత్తదవస్థాప్రతిపాదనా, దత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలిఙ్గకథనమనువాదరూపం తస్య పరేణ బ్రహ్మైక్యోపదేశార్థం కృతం. *యోఽయం విజ్ఞానమయః *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరేణైకత్వముపదిశ్యతే. *అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి పదే పదే ప్రశ్నాత్, *అనన్వాగతస్తేన భవత్యసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పుణ్యేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనా, చ్చ అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తం- ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రవైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. న హ్యత్ర సూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే - వివక్షితతత్తత్ప్రకరణస్థధర్మివాచిశబ్దాభావాత్, ప్రతిషేధ్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి హి సూత్రశైలీ- అతోఽత్ర తథాభావాభావాదధ్యాహారః స్యాత్- స చానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవత్యనుపపన్నః. ఇహ చ పూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థేపి పాదేఽధికరణాన్తరారమ్భేషు ధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః- తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపరత్వాద్ధర్మివాచిపదనైరపేక్ష్యాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి చ వ్యుదసన ప్రతిజ్ఞా శ్రూయతే. నేతిపదస్యోత్తరత్ర అనుషఙ్గేపి న దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్విషయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహోఽనుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తం. నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సన్దిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే- తత్ర సన్దేహే సతి న్యాయావతారః - ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే. తథా హి- జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం,- అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం. *అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సన్దేహపదం - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం *స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సన్దేహః- అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితం. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న- ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు *అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం *స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయం. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తైరనువాదత్వం న సమర్థనీయం - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం- భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే. న చ మృషావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే - *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్. తన్మతేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యం. న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం- ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితస్సర్పస్తత్కల్పితభూదళనామ్బుధారాధిష్ఠానం.

కించ- ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం- ఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞతయాస్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. నచాన్యకర్తృకం- అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్యసంసార్యగోచరత్వాత్. నహ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్స్ఫురతి పటస్స్ఫురతీతి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్తమవభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా- నత్వీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరనోన్యతాదాత్మ్యవ్యపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యవ్యపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతిచేత్ -పదానాంలక్షణా. కించ- అప్రాప్తానాంధర్మాణామనువాదాసంభవా, ద్విహితస్యనిషేధాయోగాత్, *ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనా, చ్చ తేషాంధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచం. సిద్ధాన్త్యభిమతంతు తాదాత్మ్యంతదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వా చ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్యపరమాత్మత్వోపపాదకంసూత్రద్వయమితి సిద్ధం.— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషస్స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదస్స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యంసూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కింభోక్తావిద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః- ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తృవిజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వముక్త్వా పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర సుషుప్తౌ పరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం. తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శబ్దస్యహేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్మాధీనైశ్వర్యత్వస్యపూర్వపక్షహేతోరశాబ్దత్వా, చ్చ తచ్ఛబ్దావ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యం. కిఞ్చ - శారీరాత్ భేదకౌ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే, ప్రాజ్ఞత్వంచ స్వాభావికం- పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే- ఉపాధ్యనుక్తేః, తత్రైవ * సనసాధునాకర్మణాభూయా-నిత్యుపాధినిషేధా, చ్చ. అతస్తదనాదృత్యపత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరచతురా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః-తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే తు సంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వంచ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షం-తర్హి శ్రుత్యన్తరేషు కథమాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణే ఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షణే ఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణంచానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేకాధికరణమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౨౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౦౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— చతుర్థపాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ॥

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మాచిద్వస్తునః ప్రధానాదేశ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచిద్వాక్యాని కాసుచిచ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. కఠవల్లీష్వామ్నాయతే *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తత్ర సన్దేహః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే-ఉత నేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తా

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ॥ ప్రథమపాదశ్చేతనాచేతనవిలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరః- అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యామస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్యవిషయా ద్వితీయతృతీయా- స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిషయశ్చతుర్థ ఇతి పాదసఙ్గతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కణ్ఠోక్తం- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి హ్యుక్తం. అతో భాష్యకారశ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సఙ్గతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదార్థానుభాషణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయోరర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకాశాదిగ్రహణం. విలక్షణమిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః. వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయయోరప్యర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిన్తితమచిన్తితం చ హేయం వివక్షితం. గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితిపదం ధర్మిస్వరూపపరం. సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదైర్ద్వితీయపాదార్థః సూచితః- *యః సర్వజ్ఞః *భారూపః సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. అన్తర్యామివైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధమర్థమాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషద్యన్తర్యామివిషయతయా శ్రూయమాణత్వాత్, *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముణ్డకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వేనోపన్యాసాత్తత్సమర్థనాత్, చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనం - * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి * ఈశానో భూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. సఙ్గతిస్ఫురణమాహ (ఇదానీమితి) (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) న కేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని- కింతు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి- అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వమితి భావః. (ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూపప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రసిద్ధప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనం ఫలితమిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్ర ఏకశబ్దేన త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితం. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థః సూచితః- పూర్వపాదద్వయప్రతిపన్నస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్యమస్మిన్పాదే ప్రధానాదికారణత్వప్రతిపాదనవ్యుదసనే కృతే హి భవతి. అత్రానన్తరపూర్వాధికరణే ముక్తాపేక్షయాపి వైలక్షణ్యముక్తం - తదయుక్తం- ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదిలిఙ్గశఙ్కయా అవాన్తరసఙ్గతిరితి చార్థసిద్ధం- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తం. విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః. సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉత నేతి సంశయశిరోన్తరం కృతం - అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితి హి శిరోన్తరం వక్తవ్యం. కఠవల్ల్యామబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తిరస్తి-న వేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థం కిమస్మిన్ ప్రకరణే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి - నేతి. తదర్థమవ్యక్తాత్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహజ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన- ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కారణభావేన - తదా రూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యభావేన మహత్పురుషశబ్దయోర్మహజ్జీవత

త్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః, *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణమితి ప్రాప్తం. తదిదముక్తం (ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి) ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధానమపి కారణమామ్నాయత ఇతి చేత్.... ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః. (శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః) శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. ఆత్మశరీరబుద్ధిమనఇన్ద్రియవిషయేషు రథిరథాదిభావేన రూపితేషు రథరూపణేన విన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి-పూర్వత్ర హి *ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ। ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరానిత్యాదినా *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సుముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీని చ రథరథాఙ్గత్వేన రూపయిత్వా యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠన్తి - స ఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదమాప్నోతీత్యుక్త్వా తేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు యాని యేభ్యో వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని - తాన్యుచ్యన్తే *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా. తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో గోచరత్వేన రూపితా విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః - వశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయసన్ని

త్త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానముచ్యత ఇతి తస్యైవ కారణత్వం ప్రతీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తే తు యదా వశీకార్యతయా పరత్వం వివక్షితం - తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాది ప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయోర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపర ఇతి న తస్యాత్ర కారణత్వప్రతీతిరితి ఫలితభావః. శఙ్కాయా అనుసూత్రత్వమాహ (తదిదముక్తమితి) శఙ్కానువాదినం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏకేషామిత్యాదినా) ... ...

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తం- రూప్యతేఽనేనేతి రూపకం- దృష్టాన్తః. రూపకత్వేన విన్యస్తం - రూపితమిత్యర్థః. శరీరం హి రథత్వేన రూపితం *శరీరం రథమేవ చేతి. నను రూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితి వక్తవ్యం- విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితి శఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తం. అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తు ప్రాధాన్యేన వివక్షితం- విశేషణాపేక్షయా విశేష్యం ప్రధానం - అతో రూపకవిన్యస్తపదం విశేష్య సమర్పకం. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే- యథా ఖణ్డశబ్దేన గౌః- అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాత ఇత్యభిప్రాయః. కానికథం రూపితానీత్యత్రాహ. (ఆత్మేతి) రూపకాభిధాయివాక్యం కిం - రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణం, తత్రాప్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణమితి చ కథమవగమ్యతే - రథ్యాదిత్వేన రూపితానామస్మిన్వాక్యే కీర్తనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) * ఆత్మానమిత్యాదికం రూపకాభిధాయివాక్యం. తేషామత్ర గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణమితి జ్ఞాతం. పారిశేష్యాదవ్యక్తశబ్దేన శరీరగ్రహణమితీదమర్థజాతముచ్యతే (పూర్వత్ర హీత్యాదినా) రూపణస్య ప్రయోజనమాహ (యస్యైత ఇతి) వశీకార్యత్వజ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణమిత్యర్థః. రూపకరూపితానామిహ గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమిత్యాహ (యానియేభ్య ఇత్యాదినా) నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్య వివక్షితత్వం కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిమన్త్రే పరశబ్దస్తావన్నాన్యవచనః - అర్థేభ్య ఇన్ద్రియాదీనాం భేదస్య లోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. అతః పరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ న తావత్కారణత్వనిబన్ధనః - అర్థానామిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇన్ద్రియాణాం విషయసిద్ధ్యర్థతయా తచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్ష ఇతి చ న వాచ్యం - తథా సత్యర్థాపేక్షయా మనసః పరత్వాయోగాత్. న చాన్తరఙ్గత్వలక్షణః ప్రకర్షః - ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం తత్సమ్భవేఽపి ఇన్ద్రియాపేక్షయా బాహ్యానామర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతః పారిశేష్యాద్రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ *యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి యుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః॥ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్కస్సదా శుచిః। స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయతే ఇతీన్ద్రియాదివశీకారావశీకారయోరర్థానర్థదర్శనాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇతీన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ అస్మిన్మన్త్రే వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యం పరశబ్దేన వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. తత్రార్థాదీనామిన్ద్రియాదిభ్యః పరత్వముపపాదయతి (తత్రేతి) నను *అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహా ఇతి ఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోహస్తత్వగిన్ద్రియాణాం గ్రహత్వం, గన్ధరసనామరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణామతిగ్రహత్వం చ శ్రుతం- తస్మాద్గ్రహేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానామర్థానాం పరత్వం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- యది గ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వమిహ వివక్షితం- తదా అర్థేభ్యో మనసః పరత్వకథనమయుక్తం- మనసో గ్రహాన్తర్గతత్వాత్, అర్థానామతిగ్రహశబ్దోక్తత్వాచ్చ. అతస్స్వసన్నిధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాం వశీకార్యత్వే పరత్వం. తద్వశీకరణం చ అసన్నిధాపనం, హే

భావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోఽపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః - మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపి సారథిత్వరూపితా బుద్ధిః పరా - అధ్యవసాయాభావే మనసోఽప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యా అపి రథిత్వరూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్య చాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవ మహానితి చ విశేష్యతే. తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః - యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. స ఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః - * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ స ఏవ. తదిదముచ్యతే *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తథా చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వంత్సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసు చ *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి. దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ - *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి వచనాత్. తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ - యథాహ *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి - భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛేతి.

యతయాజ్ఞాపనం, చ. (తేభ్యోఽపీతి) స్వావధానాభావే విషయాసన్నిధేరకిఞ్చిత్కరత్వహేతుకం మనసః ప్రాధాన్యం. తస్య వశీకరణం నామ తస్య ముహుర్ముహుర్విషయదోషచిన్తనేన తేభ్యో నివర్తనసంశీలనం - * అభ్యాసేన చ కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యత ఇతి హ్యుక్తం. (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః - నత్వన్తఃకరణపరః. *యదా కర్మగుణోపేతా బుద్ధిర్మనసి వర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతా తదా సమ్పద్యతే మన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వం తత్కార్యభూతవ్యవసాయస్య పృథఙ్నిర్దేశాదిభిరవసీయతే - ఇహ తు బుద్ధిశబ్దస్య భావార్థత్వస్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా - బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః. ఇదానీమధ్యవసాయాభావ ఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావ ఇత్యుక్తం స్యాత్. అల్పాస్థిరత్వదుస్సాధత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేన విషయాణాం హేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావే హ్యన్యత్ర వ్యాసఙ్గాదినా క్వచిద్విషయే ప్రావణ్యరహితమపి మనః కదాచిత్తత్ప్రవణమపి స్యాత్ - అతో బుద్ధేః పరత్వం. తస్యాశ్చ వశీకరణం నామ విషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనోనివర్తనపాటవాపాదనం. (ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ పర ఇతి) కర్తృత్వేన - అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వపక్షే తూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. అణోరాత్మనః కథం మహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్య చేతి) అస్య సర్వస్య - ఇన్ద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణి జేతవ్యాని - సమ్యగ్విషయోఽధ్యవసాయస్సమ్పాద్య ఇత్యేవంరూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనో వశీకరణం నామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛాపాదనమేవేతి చ ఫలితం. (తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమితి) శరీరస్య పరత్వం నామ స్వగతగుణోన్మేషానుగుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వం. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వోద్రిక్తతాపాదనం శరీరస్య వశీకరణమిత్యర్థః.—— జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తం జీవాత్పరం - తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్య పరత్వముపచర్యత ఇతి కైశ్చిదుక్తం - తదయుక్తం - కారణగతపరత్వస్య కార్యే ఉపచరణే స్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.—— ఆత్మపర్యన్తస్య - స్వావధికస్య. యద్వా - జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వే నిర్దిష్టః క్రమో వివక్షితః - కిన్తూపకరణితయా ప్రాధాన్యం - అత ఏవ హి * ఆత్మానం రథినం విద్ధీతి శరీరాత్పూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్య కథం - అవ్యక్తాత్ పరస్య పురుషత్వమాత్రం శ్రుతం - న పరమత్వం - తత్కథం శ్రుతపరమశబ్దార్థస్వీకార ఇత్యత్రాహ (స ఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. *సా కాష్ఠేతి శ్రుతివాక్యఖణ్డం వ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్ద ఉపాయవిశేషణకః. రూపితేష్వర్థేషు పారత్వేన రూపితస్య పదస్యాత్రాకథనాద్వక్ష్యమాణపరిశేషసిద్ధిశఙ్కాం పరిహర్తుం *సా పరా గతిరిత్యనేనైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదితత్వమాహ (పరమేతి) *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరం న విద్యత ఇతి వ్యతిరేక ఉక్తః - *సా కాష్ఠేత్యనేనాయమేవోపాయకాష్ఠాభూత ఇత్యన్వయ ఉక్తః - ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం *పరా గతిరితి ప్రాప్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితి చాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితి కర్మ వా కర్మారాధ్యమిన్ద్రాదికం వా వివక్షితం స్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) *న దైవం కేశవాత్పరం *శ్రూయతాం పరమం దైవం దుర్విజ్ఞేయం మయాపి చ। నారాయణస్తు పురుషో విశ్వరూపో మహాద్యుతిః *నారాయణస్య చాఙ్గాని సర్వదైవాని చాభవన్ *అన్యాని సర్వదైవాని తస్యాఙ్గాని మహాత్మన ఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు - కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణ సంసారిణా వశీకర్తుం శక్యత్వం - శక్యశ్చేత్ తత్ప్రకారోఽపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత - న చ శ్రూయతే - *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్య చేతి) *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాదౌ తస్య వశీకార్యత్వశ్రవణం దర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్య

తదేవం *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. న చాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. న హి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తద్దర్శనే. *అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతం- అకారణత్వాదేవ. *తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యప్యసఙ్గతం- బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. న హి మహతో మహాన్పరస్సమ్భవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం. (దర్శయతి చ) తదేవ- *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః। యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దే ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. *తద్యచ్ఛే

రూపకవిన్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్యైతస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాద్ బ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తం. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (నచాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ వివృణోతి (నహీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనః కారణత్వసంభవాత్ *మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ *బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (నహీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిష్వవాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాభావాచ్చ. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అగత్యా క్వచిత్తస్యాతత్పరత్వాశ్రయణం. అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధానస్యైవావయవార్థప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః. నను "ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకం। మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం। మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- న త్వాత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న - శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యోక్తత్వాదహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్య చానుక్తత్వాత్ శ్రుతిస్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావా, న్మనసోఽహఙ్కారముద్బబర్హేత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి *మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం- అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతిర్యోయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర, ఇతి- అవృద్ధసేవీ పురుషో మూఢః - మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. తదేవ-వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాది శ్రుతిః. *న ప్రకాశత ఇత్యుక్తౌ కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కః సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దః సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాశ్రుతమివ వ్యాఖ్యాతం- న హ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న - స్వాదేశేపి *హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్- తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) *ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను *ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. న హి *వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి- *అచతురవిచతురేత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథా సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. *యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా- *తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే- తే ఇతి ద్వివచనాన్తత్వ

జ్ఞానఆత్మని - తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్రపూర్వోక్తాబుద్ధిరభిధీయతే. *జ్ఞానఆత్మనీతివ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానేజ్ఞానేనియచ్ఛేదిత్యర్థః. * జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్ - బుద్ధింకర్తరిమహాత్యాత్మనినియచ్ఛేత్. *తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మని- తంకర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణినియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతా. ఏవమ్భూతేనరథినావైష్ణవంపదంగన్తవ్యమిత్యర్థః..................

అవ్యక్తశబ్దేనకథంవ్యక్తస్యశరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతంహ్యవస్థావిశేషమాపన్నంశరీరంభవతి-తదవ్యాకృతమిహశరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- (తదర్హత్వాత్) తస్యావ్యాకృత

యాంహినిర్దేష్టవ్యం. అతఉక్తనిర్వాహఏవోపపన్నః *తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మనీతివాక్యంమనసోఽహఙ్కారేనియమనపరంకేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నంమన్వానఆహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వంతుస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తాబుద్ధిః- అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్యజ్ఞానవిశేషవాచిత్వంముఖ్యమితిభావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్యస్వతశ్చేతనైకాన్తత్వా, దనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాస్యచైకరూపార్థత్వేస్వారస్యా, చ్చసామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మనివర్తమానఇతి) సప్తమ్యర్థస్యస్ఫుటీకరణాయవర్తమానపదమధ్యాహృతం.——జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం-కింశబ్దస్వారస్యాత్-ఉతార్థవశాత్. నప్రథమః-దత్తోత్తరత్వాత్. నాపిద్వితీయః-అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితిచేత్. యదిశబ్దతఃప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపిజ్ఞానశబ్దోమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః-తర్హితుల్యన్యాయత్వాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యత్రాపిబుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంస్యాత్. తదప్యస్త్వితినవాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్. *అథబుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారంబ్రూయుః-తథాపితన్త్రసిద్ధస్యాహఙ్కారస్యప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతేబుద్ధిశబ్దేనవ్యవహారాభావాత్ మహచ్ఛన్దతన్త్రసిద్ధమిహప్రత్యభిజ్ఞాయతేఆత్మశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదితిహిఆనుమానికసూత్రవ్యాఖ్యానేతైరుక్తం. అథోచ్యేత- తత్రయద్యపిమనోమహతోర్మధ్యగతోబుద్ధిశబ్దః- తథాపినాహఙ్కారపరః- మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపిసప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపిఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపమర్థసామర్థ్యంనవిద్యతే. యద్యత్రోపపదంనపీడకం - తర్హితత్రాపిపీడనాసామర్థ్యాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యప్యహఙ్కారఉక్తస్స్యాత్. తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవస్యాత్- తన్త్రప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధేరిత్యలమనేన.——జ్ఞానమాత్మనీత్య *స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచోమనసినియమనం - మనోననుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనం. మనసోబుద్ధౌనియమనం- అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం. బుద్ధిః- అర్థేషుహేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధేరాత్మనినియమనంనామ- సవిషోపాదేయతయాసాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం. శాన్తే- స్వతఊర్మిషట్కప్రతిభటే. శాన్తఆత్మనిమహతఆత్మనోజీవస్యనియమనంనామ- తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవపరస్యాపివశీకరణంభవతి. నతదితినిర్దేష్టవ్యం - ఆత్మశబ్దస్యపుంల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్యచాత్రపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనతదితి) (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితివ్యాఖ్యేయపదం. *సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాంకాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాంచ, వ్యత్యయమిచ్ఛతిశాస్త్రకృదేషాంసోపిచసిధ్యతి బాహుళకేనఇతిశాబ్దైరుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. నన్వస్మిన్మన్త్రేరూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకారఉచ్యతఇత్యుక్తం - తదయుక్తం - విషయాణాంశరీరస్యచ అత్రనియమనానుక్తేరితిచేన్న- తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాంనియమనంహినామ- తదసన్నిధాపనం. శరీరస్యనియమనంనామ- సాత్త్వికాహారేణపరిశోధనం. నహిదూరతోఽనుజ్ఝితవిషయస్యదుష్టాహారసేవామలినమనసఇన్ద్రియాదినియమనంసంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధస్యాహకణ్ఠోక్త్యభావః. తన్నిమిత్తమిదంవిషయసన్నిధిపరివర్జనంసాత్త్వికాహారసేవనంచయోగాద్యత్వాదనకాలేసంపాద్యం- తదానీంవాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాంనాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తుయోగకాలఏవకర్తవ్యః. అతోయోగకాలఏవకర్తవ్యస్యనియమనస్యాస్మిన్మన్త్రేవిధానాత్ *ఇన్ద్రియేభ్యఇత్యస్మిన్మన్త్రేపివశీకార్యత్వేపరత్వంవివక్షితమితితన్త్రసిద్ధకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషుపరిశిష్టంశరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతిస్థితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోరైకార్థ్యేఽవశ్యంభావినిసతిఉపక్రమాధికరణన్యాయేనఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దేనేయేతత్రావ్యక్తశబ్దస్యవృత్తిఃకథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః.

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యేకారణశబ్దోపచారఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తకార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారఃకింనస్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి) వ్యాఖ్యేయసూత్రేతచ్ఛబ్దస్తస్యేతివ్యస్యనిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వంస్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థంశరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయాబుద్ధిస్థం- అతస్తథావిధాచిద్ద్రవ్యపరామర్శఇతిభావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్ష

స్యాచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యరథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

యదిభూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే
కః ప్రద్వేషః- తత్రాపిహిభూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి - నవయమవ్యక్తంతత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణనాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితుపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వేనైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాంనస్యుః. తథాఽనభ్యుపగమాదేవతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృత్యోర్హి జగదుత్పత్తిప్రలయవాదేషుపరమపురుషమహిమవాదేషుచ ప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సంకీర్త్యన్తే- యథా *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యారభ్య *తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తే

కానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తున ఇతి) జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోఽప్యస్తి- తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యేత్యుక్తం. అర్హత్వంకార్యాపేక్షం- తద్విశేషంప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేఽపిపురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతాయా పార్థవిరోధాత్, తతఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాయోగాచ్చ నకారణేకార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దోభూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః. ———యాదవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే- తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపితదేవరథత్వేనరూపితం- లోకాన్తరప్రాప్తైరపివివక్షితత్వాదితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్యస్వరసతస్స్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినాపురుషార్థసాధనప్రవృత్తివిశేషప్రతిపాదనేనపురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వనిబన్ధనమూలంరథత్వేనరూపణమిత్యవగమాచ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వం హిస్థూలశరీరస్య- లోకాన్తరప్రాప్తిఃఫలానుభవార్థేతితత్సాధనస్యసూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపిఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యాదుపాయదశాయాముపయోగప్రతీతిస్వారస్యాచ్చయథోక్తఏవసూత్రార్థఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) (భూతకారణమేవేతి) త్వయాపియదభ్యుపేతంభూతకారణత్వేన- తదేవేతిభావః.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ నహ్యప్రయోజనవత్త్వాదప్రయోజనవత్త్వేచోదితే- ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదదూషణంచవ్యాహతమితిహ్యుక్తం- తత్కథంపరిహృతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి) నాభ్యుపగచ్ఛామ ఇత్యన్వయః. తదధీనశబ్దస్యప్రవృత్తిమాత్రేతాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వేనేత్యుక్తం. తేనప్రవృత్తౌపరాధీనత్వేఽపిసత్తాస్థిత్యోః కులాలానపేక్షదణ్డచక్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణకింనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షాయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి) హిశబ్దః ప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనం- స్వకార్యం. ప్రకృతేఃకార్యంహిమహానేవ- మహదాదీనామపితత్తత్కార్యమేవప్రయోజనం. పురుషస్యభోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- తదాత్మకత్వవిరహే. (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాఃతేషాంనస్యురితి) *నతదస్తివినాయత్స్యాత్ *మయిసర్వమిదంప్రోతం *మత్తస్సర్వంప్రవర్తతేఇత్యాదిభిఃస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం- వ్యవహారార్హత్వం. మానససంబన్ధార్హత్వంవా. తస్యకాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారపరిహారఃస్థితిః. ప్రవృత్తిః- కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్యాతాం- తదభావేప్రవృత్త్యభావః కైముత్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషేఇత్యర్థః. సూత్రేఅర్థవచ్ఛబ్దస్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపిప్రదర్శనార్థః- అర్థోపయోగిత్వాత్ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చస్వరూపస్థిత్యోరిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మకప్రధానవాదఏవదూష్యః- బ్రహ్మాత్మకంప్రధానంస్వీకృతమితినవ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. హిశబ్దాభిప్రేతంతదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి (శ్రుతిస్మృత్యోర్హీతి) ప్రలయశ్రుతిః *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిః. మహిమవాదశ్రుతిః *యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిః. ప్రలయశ్రుతేరపి *తమఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః. *తస్మాత్తమస్సంజాయతఇత్యుత్పత్తివాక్యంద్రష్టవ్యం. అప్యయపూర్వకత్వాత్సృష్టేః- ప్రలయశ్రుత్యుపాదానంసృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం. ———శరీరస్యజీవాత్మాపేక్షయాపరత్వంకథమితిశఙ్కాయాంజీవస్యశరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయాశరీరస్యపరత్వం- యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాంపరత్వమితిపరిహారపరమిదంసూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహివేదాన్తిభిః ప్రకృతిఃస్వరూపేణనాభ్యుపగమ్యతే- అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతః పరిహర్తవ్యఇతితత్పరిహారోపేక్షణంఅపేక్షితాకరణంస్యాత్. ననుశరీరస్యజీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కాచపరిహర్తవ్యా- అతోనానపేక్షితవిధానంస్యాదితిచేత్- ఏవంతర్హీన్ద్రియేభ్యఃకథమర్థానాంపరత్వమితిశఙ్కాయాశ్చపరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయసూత్రాన్తరంప్రణేయంస్యాత్. సాచ *అర్థవదిత్యనేనపరిజిహీర్షితేతిచేత్ - తర్హి *అర్థవదితిదృష్టాన్తతయోక్తిర్నఘటతే. అర్థేభ్యోమనసఃపరత్వంకథమితిశఙ్కాపరిహారాయసూత్రాన్తరంవక్తవ్యంచ

భూతాదిర్మహతిలీయతేమహానవ్యక్తేలీయతేఅవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతేతమఃపరేదేవ ఏకీభవతి-తథా*యస్యపృథివీశరీరంయస్యాపశ్శరీరం యస్యతేజశ్శరీరంయస్యవాయు శ్శరీరంయస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరంయస్యబుద్ధిశ్శరీరంయస్యావ్యక్తం శరీరంయస్యాక్షరంశరీరంయస్యమృత్యుశ్శరీరంఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః-తథా*భూమిరాపోనలోవాయుఃఖంమనోబుద్ధిరేవచ।అహఙ్కారఇతీయంమేభిన్నాప్రకృతిరష్టధా।అపరేయమితస్త్వన్యాంప్రకృతింవిద్ధిమేపరాం।జీవభూతాంమహాబాహోయయేదంధార్యతేజగత్।ఏతద్యోనీనిభూతానిసర్వాణీత్యుపధారయ।అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా।మత్తఃపరతరంనాన్యత్కిఞ్చిదస్తిధనఞ్జయ। మయిసర్వమిదంప్రోతంసూత్రేమణిగణాఇవేతి-*వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తంపురుషఃకాలఏవచేతి *ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ।పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతేపరమాత్మని। పరమాత్మాచసర్వేషామాధారఃపరమేశ్వరః। విష్ణునామాసవేదేషువేదాన్తేషుచగీయతఇతిచ..................

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ యదితన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమవివక్షిష్యత్ - తదాఽస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షిష్యత్- వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షంవదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాంసర్వేషాంజ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. నచాస్యజ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతోనతన్త్రసిద్ధస్యేహగ్రహణమ్..................

౫॥ సూ. వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్॥ *అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయంతథారసంనిత్యమగన్ధవచ్చయత్।అనాద్యనన్తంమహతఃపరంధ్రువంనిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతఇత్యవ్యక్తస్యజ్ఞేయత్వమనన్తరమేవవదతీయంశ్రుతిరితిచేత్. తన్న-ప్రాజ్ఞః-పరమపురుషఏవహ్యత్రశ్లోకేనిచాయ్యత్వేనప్రతిపాద్యతే- * విజ్ఞానసారథిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః। సోధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదం। ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశతే। దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితిప్రాజ్ఞస్యైవప్రకృతత్వాత్. అతఏవ*పురుషాన్నపరంకిఞ్చిదితిపఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్యచపరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయోధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః.*మహతఃపరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మామహాన్పరఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనఃపరత్వమేవోచ్యతే..........

స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాంపరత్వంయథాకథంచిద్వ్యవహారేప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూహ్యతఇతినతత్రపరిహర్తవ్యమితిచేత్ - అవ్యక్తస్యపరత్వమపియథాకథంచిన్నిరూహ్యతఇతినసూత్రాపేక్షా. కేనయుక్తిబలేనయథాకథంచిన్నిర్వాహఇతిచేత్-అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాంయథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహః కేనయుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్యరూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతిచేత్- తేనైవాయమపినిర్వాహఆద్యసూత్రేణైవసిద్ధఇత్యనపేక్షితవిధానంస్యాదేవ. అతఉక్తార్థపరమేవేదంసూత్రం. ....

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితిసాఙ్ఖ్యగ్రన్థవిషయవాక్యనివేశః. ....

౫॥ సూ. వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్॥ (అవ్యక్తస్యజ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్యన్యాయ్యత్వాత్, మహతఃపరత్వోక్తేశ్చ సామాన్యేనయత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపికారణమవ్యక్తమితిభావః. (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేనజ్ఞేయస్యప్రాజ్ఞస్యపరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేనప్రకృతత్వందర్శితం. (ఏషసర్వేష్వితి) *నిచాయ్యేత్యుక్తస్యజ్ఞానస్య * దృశ్యతఇతిపదేనప్రాజ్ఞవిషయతయాప్రకృతత్వందర్శితం. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్సూత్రేపరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధఇత్యాహ (అతఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణేపరిహృతత్వమాహ (తస్యచేతి)మహతఃపరత్వాదవ్యక్తమిహావివక్షితమిత్యత్రాహ (మహతఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేనఆత్మనిర్దేశః......................

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వంనాస్తి- ప్రధానస్యాపిప్రతిపాద్యమానత్వాత్.
తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వంనప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహసూత్రకారః.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి- నచికేతా ముముక్షుస్సన్మృత్యుప్రత్తైర్వరైః ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే *స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్ధధానాయ మహ్యం । స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే- *అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాచ్చ, *త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్,. తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం *యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే - కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యం హ్యుక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః. (అస్మిన్నిత్యాది) * త్రయాణామితి పదమప్ని జీవపరమాత్మపరం పన్నైర్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వాదిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తం. తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమఙ్గద్వారా భవతి- తచ్ఛేషతస్యోపరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానగర్భత్వాత్- తథాహి తదుభయం శ్రూయతే *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం,. * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం । స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వా తాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వానస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా,. తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షోపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః- లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) *స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే *శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా *జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) *త్రిణాచికేతః-*అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్- యజనాధ్యయనదానకృత్, పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః- అగ్నిభిర్వ్రాతుభిః. సన్ధిం- పరమాత్మోపాసనేన సమ్బన్ధం. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) *యేయం ప్రేత ఇతి మన్త్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. *ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః- *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తిస్స్యాత్; పూర్వముక్తత్వాదిహానకణ్ఠోక్తిః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే *నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీరవియోగపరః- ఉక్తహేతోరేవ. *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః। సముక్తస్తత్త్వసన్తానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. *దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య *భృత్యాధీరో నచికేతోఽత్యస్రాక్షీరిత్యన్తేనోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) *దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం- తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితం. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః. *యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్ర

తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టేన నచికేతాః ప్రీతస్సన్ *దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య, *అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ *మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య చ స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం సకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం, తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపం, వాచకరూపం చోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్ ప్రణవం తావదుపదిదేశ *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్య పునరపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వ

ప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే సర్వోక్తమర్థత్రితయమపి విశదయతి (తదేవమితి) *అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రాయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) *తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయమప్యుక్తం చేత్ శ్రోతవ్యాభావాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షా ప్రయోజనే దర్శితే (సామాన్యేనేతి,) (స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛేతి,చ) పునః పప్రచ్ఛేతి పాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ - తత్కథం *అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వముపభాషణవ్యాజేన దర్శయన్ కాలదనన్తరమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం సకలేతరేతి) కాలత్రయసంబన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి- తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కా వ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే. *అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితం. ధర్మః- ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః- ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్సాధకో వివక్షితః. సవిశేషో పేతా. స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః- సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫలదశాయామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణం. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, భూతాద్భవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, తదిత్యర్థః. యద్వా- ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః- పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తద్విషయస్యాపి తన్మన్త్రేణ ప్రశ్నః. తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపమితి హి వక్ష్యతే. (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః.——— నను ధర్మాధర్మాసాధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే తదసాధ్యత్వం న ప్రతీయతే - నహ్యన్యదృష్టాదన్యత్ర దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టాసాధ్యత్వం దృష్టస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్స్యాదితి చేన్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నార్థవిలక్షణం వస్తు పృష్టం స్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో నిష్ఫల ఏవ - ధర్మాధర్మయోరపి కాలపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్. అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నం.——— (ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *సర్వే వేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. *తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనం హ్యుచ్యతే. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతి భావః. తదన్తర్గతం- ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతం. ప్రణవవాచ్యైకదేశం. ప్రణవైకదేశవాచ్యోఽప్యుపేతా జీవః. యద్వా- ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతత్వమితి భావః. (వాచకరూపం చోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం. ఉపాయో హి ధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చ వాచ్యస్మరణోపాయః- *ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి ధ్యానోపాయత్వం హి ప్రణవస్యావగమ్యతే. *తపాంసి జ్ఞానప్రధానా ఉపనిభాగాః. నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వం హి ప్రతీయతే- తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యం. కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపన్యుక్తత్వా, దుత్తరత్ర నిరూప్యమాణత్వాచ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధేరితి చేత్ - ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వం. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్- కిన్తు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః *ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వాన ఆహ (ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మన ఇతి)——— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే- ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం- *న హన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. *హన్తా చేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ - లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మా హి ప్రత్యక్షాగోచరః- కథం తస్మిన్వధ్యతాధీప్రతిపత్తిః. అహమేనం హన్మి - అయమమ్మాం హన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావాభిమానో హి జీవవిషయ ఏవ దేహినాం భవతి. నను *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యత ఇతివత్పరమాత్మన్యపి హననప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యం- తత్ర దహరాకాశస్య దేహాన్తస్స్థిత్యాశఙ్కితవికారాదినిషేధ ఉపపద్యతే- ఇహ తు లోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్య

రూపమాహ*నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్యపరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోస్స్వరూపం *అణోరణీయానిత్యాదినా *కఇత్థావేదయత్రసఇత్యన్తేనోపదిశన్మధ్యే *నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్యభక్తిరూపతామప్యాహ.*ఋతంపిబన్తావితిచోపాస్యస్యోపాసకేనసహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా *ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినా *మర్గంపథస్తత్పరమోపదస్త్రీత్యన్తేనోపాసనప్రకార, ముపాసీనస్యచవైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం. అతస్త్రయాణామేవాత్రజ్ఞేయత్వేనోపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ - తస్మాన్నేహతాన్త్రికస్యావ్యక్తస్యగ్రహణమ్. ....

తేహతండభౌతౌనవిజానీతఇతి. పరమాత్మనివధ్యఘాతుకత్వాన్నిర్ణకస్యచిదప్యస్తి- అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. * నజాయతఇతిమన్త్రశ్చేతే నైకార్థః- అతోమన్త్రద్వయమపిజీవవిషయం.—*అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) *నజాయతేమ్రియతఇత్యాదినా *అణోరణీయానిత్యాదినాచజీవపరయోస్స్వరూపేకథితే * ఋతంపిబన్తావితిమన్త్రేణతయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాయాహ(సూపాసతాముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానంపరకృతవ్యాఖ్యాననిరాసఫలకతయేతివక్ష్యామః. (ఉపసంహృతమితి) ప్రకృతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వా, దర్థాన్తరపరత్వస్యాసఙ్గతత్వా, చ్చేతిభావః. సూత్రార్థంనిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థంపరమప్రకృతాగ్రహణఘటయతి(తస్మాన్నేహేతి)——నను *త్రయాణామితిపదమగ్నిజీవపరమాత్మపరంకింనస్యాత్- తేషాంహిప్రశ్నోపన్యాసౌదృశ్యేతే. * సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషిమృత్యోప్రబ్రూహి *యేయంప్రేతే *అన్యత్రధర్మాదితిత్రయాణాంక్రమేణప్రశ్నః, *లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మైయాఇష్టకాః *హన్తతఇదంప్రవక్ష్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం| యథాహిమరణంప్రాప్యఆత్మాభవతిగౌతమ| నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితిప్రతివచనంచ. నచ జీవవిషయప్రశ్నస్యపరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యం- ఐక్యస్యవివక్షితత్వాదుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే-అత్రానతివిరోధేపిభాష్యకారోక్తార్థఏవయుక్తతరః. తథాహి- జీవస్తావదుపేతా. పరమాత్మాచోపేయః. అగ్నినిస్యాచబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేనఉపాయాన్తర్భూతా - తదన్తర్భావశ్చప్రాకరణికవాక్యైర్దర్శితః. అగ్నేరపిపృథగేవవివక్షితత్వేఅగ్నిజీవపరమాత్మతదుపాసనానాంచతుర్ణాంప్రతిపాద్యత్వదర్శనాత్ *త్రయాణామేవేత్యవధారణమయుక్తం- అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షైకర్తవ్యా. తథాసత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవవ్యాఖ్యానంయుక్తతరం. ఉపాసనోపదేశశ్చాత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతే-*నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యః *నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదినాకేవలశ్రవణాదివిలక్షణఃపరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతఃప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషోహిఉపాయతయాఽభిధీయతే.అవధారణంప్రధాన్యవ్యావృత్తిపరం-ఉపాయస్యోపేయప్రాప్త్యర్థతయాపరమాత్మన్యన్తర్భావాత్ త్రిత్వావిరోధఇతిచేత్-తర్హిత్రయాణాముపన్యాసఃప్రధానస్యప్రతిపాద్యత్వేహేతురేవనభవితుమర్హతి-అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్.ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్త్రయాణామేవ- నహ్యుపాయస్యప్రశ్నోదృశ్యతే- అతోఽవధారణోపపత్తిరితిచేన్న - అస్మిన్ప్రకరణేప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్య ప్రతిపాద్యత్వేహేతుత్వాభావాత్తదభావేనప్రతిపాద్యత్వాభావస్యదుర్వచత్వాత్. ఉపాయోహ్యపృష్టఏవోపన్యస్తః. సోప్యర్థతఃపృష్టఇతిప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ప్రకరణేప్రతిపాద్యత్వేహేతురితిచేత్- తర్హిచతుర్ణామితివక్తవ్యం-శబ్దతోఽర్థతశ్చచతుర్ణాంప్రశ్నోపన్యాససమ్భవాత్. యదికణ్ఠోక్త్యైవప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోవివక్షితః-తస్యప్రతిపాద్యత్వేప్రయోజకత్వాభావస్యప్రతిపాద్యమానోపాసనఏవదృష్టతయాసముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వేహేతుత్వాయోగాత్.కిఞ్చ- *యేయంప్రేతఇత్యస్యదేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వంచానుపపన్నం-దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్యపితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయోరనుపపత్తేః. అగ్నిప్రశ్నవాక్యఏవ *స్వర్గలోకాఅమృతత్వంభజన్తఇతిదేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనఏవ *త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృత్యూ *కరోతితద్యేనపునర్నజాయతఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వమగ్నివిద్యాయాఅవగతం- కుతోదేహాతిరిక్తాత్మసందేహసమ్భవః. తస్మాదపవర్గప్రకారవిశేషఏవసన్దేహసమ్భవః-అతస్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వం *యేయంప్రేతఇత్యాదివాక్యస్యయుక్తం. యదీదందేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరం-అస్య*తందుర్దర్శమితిపరమాత్మవిషయప్రతివచనంచనఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాపనార్థంతథాప్రతివచనమితిచేన్న-పరమాత్మవిషయప్రతివచనఏవ *ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకఇతిజీవపరయోర్భేదప్రతిపాదనేనతద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచభేదానువాదః-సర్వజ్ఞతాద్యాకారేణజీవవైలక్షణ్యస్యలౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్యనిషేధాయోగా, చ్చ. నచబుద్ధిజీవపరోయమ్మన్త్రః- *గుహాంప్రవిష్టావిత్యత్రాస్యమన్త్రస్యబుద్ధిజీవపరత్వంపూర్వపక్షీకృత్యజీవపరమాత్మపరత్వస్యభవద్భిరేవాస్యగౌ ద్వితీయఇతిన్యాయేనసిద్ధాన్తితత్వాత్. *యదేవేహతదముత్రయదముత్రతదన్వితిహృదయాయతనఉపాస్యతయాస్థితస్యపరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యతఇతి నజీవపరయోరైక్యప్రతీతిః. *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీతివాక్యముపసంహారగతమేతదపేక్షయాదుర్బలం,భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ.అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ- * యేయంప్రేతఇతిప్రథమఖణ్డస్థంప్రశ్నంప్రతిప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్యపఞ్చమఖణ్డస్థస్య * హన్తతఇదంప్రవక్ష్యామీతివాక్యస్యప్రతివచనత్వంచాయుక్తం. అర్థక్రమఃపాఠక్రమాత్ బలీయానితితేనతద్బాధ ఇతిచేన్న - మధ్యేజీవవిషయవాక్యస్యసద్భా

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ యథా *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యత ఇతి స్థితమ్..............................

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే- న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం- శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్। *ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్। *గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ। సితాసితా చ రక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః। పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాః కుమారకాః। ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోఽత్ర వశానుగామ్। ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః। సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః। *చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితం. యదాత్మకాశ్చ తే ప్రకృత్యాదయః- స పరమపు

రుషః. తచ్చ దర్శితం. కిఞ్చ-*యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మ ఇత్యాదావివ యదా ప్రతివచనావ్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితాని చ ప్రతివచనాని స్యుః- తదా క్రమకోప ఉపపద్యతే- కో దేవదత్తః- దణ్డీ. కో యజ్ఞదత్తః- కుణ్డలీ. కో విష్ణుమిత్రః- కమణ్డలుమానితివదేకైకప్రశ్నానన్తరం తత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్య దేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం. *యేయం ప్రేత ఇతి చ న జీవసద్భావాసద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం- అతః *యేయం ప్రేత ఇతి శ్లోకశ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయా జ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథా చ సతి తం దుర్దర్శమిత్యాది ప్రతివచనమపి ఘటతే. *అన్యత్ర ధర్మాదితి పునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షాతస్యార్థస్య దర్శితేః. అర్థత్రయస్య చైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ *త్రయాణామేవేత్యవధారణం చ యుక్తం. అత ఏవ *స జాయత ఇతి జీవవిషయవాక్యస్య *అణోరణీయానితి పరవిషయవాక్యస్య *నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్య చ ప్రతివచనత్వం సుఘటితం. ప్రశ్నప్రతివచనాన్తరావ్యవహితత్వం చ సిధ్యతి. ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్య పృష్టత్వే సూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యం చ భవతి- న హ్యుపన్యాసః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం. యతః *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః- అత ఏవేహ ప్రశంసా ప్రలోభనవిద్యావిద్యావిభాగకథనాదికమఞ్జసోపపద్యతే. అతో యథోక్త ఏవ సూత్రార్థః. ....

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వాగ్రహణే సూత్రాభిప్రేతం హేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి)...

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥ కార్యశరీరవాచిపదస్య రూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తం- అత్ర తు కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః.——వ్యాఖ్యాత్రన్తరైర్గౌణవృత్త్యా తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం, కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరం- ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చ కృతః. తద్దూషయితుం కిం శ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవం వ్యాఖ్యాతం- ఉత స్వవాక్యస్వారస్యార్థమితి వికల్పమభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావముత్తరత్ర వక్ష్యన్ ప్రథమం ప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసే శ్రుత్యన్తరాస్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం *భూమిరాపోఽనల ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం- ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం- నాశరహితాం. ధ్యాయతే- పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా- అధిష్ఠితా. తన్యతే- విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే. పురుషార్థం- పురుషాణామర్థనీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితా చ రక్తా చ - గౌణ్యా వృత్త్యా సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా- తేజోఽబన్నద్వారా సితాసితారక్తా. విభోః- ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం- భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః- స్వాత్మభిన్నదేహేభ్యో వివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః. (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తం. ధ్యానక్రియాభ్యాం- సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం. *ఐక్షత *అసృజతేతి ద్వయమపి హి శ్రూయతే. (పీడ్యమానాన్తు యజ్వభిరితి) వత్సా హి మాతరం క్షీరక్షరణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే - తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిర్భోక్తవ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః. (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం - ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపరమితి భావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యదా

రుషోపి *తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే।పురుషంనిర్గుణంసాంఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితిప్రతిపాద్య
తే. అపరేచాథర్వణికాః*అష్టౌప్రకృతయష్షోడశవికారాఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవంప్రకృతిపురుషేశ్వ
రస్వరూపమామనన్తి *సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచవ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః।అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభో
క్తృభావాజ్జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః*జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావజాహ్యేకాభోక్తృభోగార్థయుక్తా।అ
నన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తా త్రయంయదావిన్దతేబ్రహ్మమేతత్ *క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరా
త్మానావీశతేదేవఏకః।తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తేవిశ్వమాయానివృత్తిరితి.తథా*ఛ
న్దాంసియజ్ఞాఃక్రతవోవ్రతానిభూతంభవ్యంయచ్చవేదావదన్తి।అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో
మాయయాసన్నిరుద్ధః। మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం।తస్యావయవభూతైస్తువ్యాప్తం
సర్వమిదంజగదితి. తథోత్తరత్రాపి* ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి
*ప్రకృతింపురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీఉభావపి।వికారాంశ్చగుణాంశ్చైవవిద్ధిప్రకృతిసమ్భవాన్।కార్యకారణకర్తృ
త్వేహేతుఃప్రకృతిరుచ్యతే।పురుషస్సుఖదుఃఖానాంభోక్తృత్వేహేతురుచ్యతే।పురుషఃప్రకృతిస్థోహిభుఙ్క్తేప్రకృ
తిజాన్గుణాన్।కారణంగుణసఙ్గోఽస్యసదసద్యోనిజన్మసు*సత్త్వంరజస్తమఇతిగుణాఃప్రకృతిసమ్భవాః।నిబధ్న
న్తిమహాబాహో దేహేదేహినమవ్యయం॥ తథా *సర్వభూతానికౌన్తేయప్రకృతింయాన్తిమామికాం।కల్ప
క్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహం। ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః। భూతగ్రామమిమంకృ
త్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం।హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరి
వర్తతఇతి.—— తస్మాదబ్రహ్మాత్మకత్వేనకాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయోనిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది
శ్రూయతే*అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః।అజోహ్యేకోజుషమాణో
నుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్యఇతి.తత్రసన్దేహఃకిమస్మిన్మన్త్రేకేవలాతన్త్రసిద్ధాప్రకృతిరభిధీయతే-
ఉతబ్రహ్మాత్మికేతి.కింయుక్తం. కేవలేతి. కుతః. *అజామేకామిత్యస్యాఃప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్,*బహ్వీః
ప్రజాస్సృజమానాంసరూపాఇతిస్వాతన్త్ర్యేణసరూపాణాంబహ్వీనాంప్రజానాంస్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే(చమసవదవిశేషాత్)నజాయతఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధాబ్ర
హ్మాత్మికాజాగ్రహణేవిశేషాప్రతీతేః(చమసవత్)యథా*అర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్నఇత్యస్మిన్మన్త్రేచమస

త్మకాఇతి) షడ్వింశకత్వంకాలస్యవిశేషణత్వేనప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వంకాలస్యతదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకే
ష్వేవలబ్ధైశ్వర్యఃకశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తత్త్వర్థమిత్యన్యథాసిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాదనస్యవక్తుమశక్యా - సఙ్ఖ్యాతఃపృథఙ్నిర్దేశాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః
ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌప్రకృతయఇతి. అత్రాపివాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వంసిద్ధమితిభావః. ఏతత్త్రయంయదా
విన్దతేతదాబ్రహ్మభవతి- ముక్తోభవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం- యోగః. తత్త్వభావః - తత్త్వావిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవ
యవభూతైః- అంశభూతైః- శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతింవర్ణయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవంప్రధానస్యప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యానమనుప
పన్నమిత్యుక్తం.—— తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయఇత్యాదిశబ్దేనమహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికందర్శయతి (శ్వేతేతి)
ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతంవిషయః. అచేతనస్యసృజమానపదస్వారస్యాభ్యాంసంశయః. శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకామితిమ
న్త్రేఅజాశబ్దోయౌగికఃకిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః-ఉతబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతివిచారః. అజాశబ్దస్సృజమానాశబ్దౌకిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణస్ర
ష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే *అజామేకామితిమన్త్రేప్రతిపన్నాయాఅజాయాఃకింజ్యోతిరుపక్రమత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతి
రుపక్రమత్వేవిరుధ్యేతే- నేతి. యదావిరుధ్యేతే-తదాతైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమత్వాభావేనతదైకార్థ్యాత్ అజాంసృ
జమానామితిపదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదానవిరుధ్యే
తే-తదాతైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమత్వేనతదైకార్థ్యాదజాంసృజమానామితిపదయోఃస్వతన్త్రస్రష్టృత్వావగమకత్వా
భావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతి. (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షేఅజాత్వంనసమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగ
మాదిత్యర్థః. (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) *సృజమానామితికర్తరిశానచ్. స్వతన్త్రఃకర్తా. అతోనబ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి)అత్రాపికాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యతఇత్యుపక్రమస్థంప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యతఇతిమత్వాహేతుమాహ(నజాయత
ఇతీతి)అథవా-నజాయతఇత్యాదినాహేతుపదంవివృణ్వన్ *చమసవదితిసౌత్రంపదంప్రతిజ్ఞాపరంమన్యమానస్తేనహేతుపదస్యాన్వయందర్శయతి
(చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తంహేతుపదవ్యాఖ్యానం.అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేనవిశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి-వాక్యాన్తర
మన్తరేణవిశేషతోనిశ్చేతుమశక్యాభవతీత్యర్థః. తదేవవివృణోతి(యథార్వాగితి) అస్యయథాశబ్దస్యతథాత్రాపీతిభాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థంవి

స్యభక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేనప్రతీయతఇతినతావన్మాత్రేణచమసవిశేషప్రతీతిః- యౌగికశబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యథేదంతచ్ఛిరఃఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్నఇత్యాదినా వాక్యశేషేణశిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః - తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజానిర్ణేతవ్యా. నచాత్రతన్త్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయోదృశ్యన్తే. నచాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రసృష్టృత్వంప్రతీయతే- *బహ్వీఃప్రజాస్సృజమానామితిస్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేనమన్త్రేణనాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే. ....

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణపవవిశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవైషాఽజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ. *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిః *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధః.(జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. (తథాహ్యధీయతఏకే)హీతిహేతౌ. యస్మాదస్యాఅజాయాబ్రహ్మకారణకత్వమేకేశాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే. * అణోరణీయాన్మహతోమహీయా నాత్మాగుహాయాంనిహితోస్యజన్తోరితిహృదయగుహాయాముపాస్యత్వేనసన్నిహితంబ్రహ్మాభిధాయ *సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తి తస్మాదిత్యాదినాసర్వేషాంలోకానాంబ్రహ్మాదీనాంచ తతఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణీభూతాఽజాతతఉత్పన్నాఽభిధీయతే*అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీంప్రజాంజనయన్తీంసరూపాం।అజోహ్యేకోజుషమాణోనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్యఇతి.సర్వస్యతద్వ్యతిరిక్తస్యవస్తుజాతస్యతతఉత్పత్త్యాతదాత్మకత్వోపదేశేప్రక్రియమాణేఽభిధీయమానత్వాత్వాన్తరిక్షసముద్రపర్వతాదివదేషాప్యజాబహ్వీనాం

శదయతి(భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి)చమ్యతేఽనేనేతిచమసశబ్దవ్యుత్పత్తిరితిభావః. మాత్రశబ్దేనవిశేషవ్యావృత్తిః. ఇతిశబ్దోహేతుపరః. విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః విశేషప్రతీత్యభావేచమసస్యాథర్వ్యదృష్టాన్తతయావ్యాఖ్యాతః. *చమసవదిత్యనేనఅర్థసిద్ధందృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసాధారణాకారంహేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేనదర్శయతి(యౌగికశబ్దానామితి)సాధారణమవయవార్థంబోధయతాంయౌగికశబ్దానామిత్యభిప్రాయః- తేనాసాధారణావయవార్థబోధకవలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః.అర్థః-వస్తుసామర్థ్యం. ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషశబ్దాదిపరః. విశేషనిశ్చయాయోగాదిత్యస్యపూర్వవాక్యేనాన్వయః. అవయవశక్తేఃసాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభిర్వినావిశేషనిశ్చయాయోగాత్ చమసశబ్దేనయథానచమసవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. ననుయథాచమసవిశేషోవాక్యశేషాదవసేయః- తద్వదజావిశేషోపిహేత్వన్తరేణనిశ్చేతుంశక్యతఇతిశఙ్కాయాం పరపక్షేతథానిశ్చయస్యాశక్యతాందర్శయితుంస్వపక్షేవిశేషనిశ్చయప్రకారమాహ (తత్రయథేదంతచ్ఛిరఇతి) యథేతిశ్రుతిపదం. దృష్టాన్తేచేత్యస్యాన్వయస్యదార్ష్టాన్తికేప్యపక్షణీయత్వమాహ (తథాత్రాపీతి)యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమసఇతిమన్త్రేనచమసవిశేషప్రతీతిః, తత్రవిశేషనిశ్చయశ్చనిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః,- తథాఽత్రాపినిశ్చాయకాన్తరేణఅజావిశేషనిశ్చయఃకార్యఇత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ (నచాత్రేతి)*సృజమానామితిస్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వప్రతీతిర్విశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (నచాస్యాఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ- ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వమన్తరేణేత్యర్థః. (స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణంస్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యం - నత్వపరప్రేర్యత్వరూపమితిమాత్రశబ్దాభిప్రాయః. రథోగచ్ఛతీత్యప్రకర్తృప్రత్యయోహిస్వవ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యంరథస్యావగమయతి - నస్వపరప్రేర్యత్వం. అపరప్రేర్యత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమేపితాదృశస్వాతన్త్ర్యలక్షణంకర్తృత్వంకింప్రకృత్యాశ్రయం- ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితివిశయేప్రకృతిమాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయకాభావశ్చమాత్రశబ్దాభిప్రేతః. యది బ్రహ్మాత్మకత్వంప్రామాణికంస్యాత్ - తదానీమిహ ప్రతీయమానంస్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వంహితస్యస్తతయాబ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధిస్యాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ తుశబ్దస్యపక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (తుశబ్దఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థంశ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేనవ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవదర్శయతి (తందేవాఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాంప్రకరణేదర్శయతి (అణోరణీయానితి) నహి *అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రేఉత్పత్తిఃప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా *ఇడోయజతిబర్హిర్యజతితనూనపాతంయజతీత్యాదిష్వఙ్గత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామోయజేతేత్యాదిప్రకరణస్థతయాతదఙ్గత్వంనిశ్చీయతే-తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిస్సిద్ధేత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రేనసృష్టిర్వివక్షితా- సృష్టిప్రకరణస్యపూర్వమేవవిచ్ఛేదాత్, అత్ర *జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్యఇత్యుక్తస్యముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) నసృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదఇత్యర్థః. *యస్మాజ్జాతానపరానైవకించనా

సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషాచ్చ సవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాదేతత్స్వరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాత్ ఆద్వాక్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే *కింకారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య* తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిరూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం *యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేః, నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః.......................

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦॥ సూ. ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః. (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం - క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే- స్వేనావిభక్తాదస్మాత్ సూక్ష్మావస్థాత్ కారణాన్మాయీ సర్వేశ్వరస్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయమన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తూద్భూతసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపా వ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే- అతః కారణావస్థాఽజా- కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. (మధ్వాదివత్) యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *అ

నేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తేరితి చార్థసిద్ధం- సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి హ్యుక్తం. ముక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన- న తు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ -యథా బద్ధాత్మకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా న్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధిజ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరే దర్శితం. అథ *సృజమానామితిపదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధి బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః - అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. । యోనిం-జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యా ఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ.(స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరైకార్థ్యాత్ - స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః.......................................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే- తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః- అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥ (ప్రసక్తేతి) చస్త్వర్థ ఇత్యర్థః. అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మిన్ తద్బాహ్యారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాదిప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) * ప్రాకల్పయద్యో భువనాని సప్తేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిఃకల్పనశబ్దో వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారేణ. తథా నిర్దేశశ్చ మునిసమాధిః - * సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్. అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతాపన్నా - కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః - న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం - నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం నేతి పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం - కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్ర

ఛత తదూర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యనేన. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతో౽నేనమన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికా౽జైవాభిధీయతే- నకాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధం.———అన్యే త్వస్మిన్మన్త్రే తేజో౽బన్నలక్షణా౽జైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజో౽బన్నాన్యేవ తేజో౽బన్నాత్మికా౽జైకా - ఉత తేజో౽బన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కింవా తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమేకల్పే తేజో౽బన్నానామనేకత్వాత్ *అజామేకామితి విరుధ్యతే. నచ వాచ్యం తేజో౽బన్నానామనేకత్వేపి త్రివృత్కరణే నైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేపి బహుత్వానపగమాత్. *ఇమాస్తిస్రో దేవతాః* తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజో౽బన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా-కింవా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేపి *లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే,. స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజో౽బన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే,. తృతీయే కల్పే ప్యజాశబ్దేన తేజో౽బన్నానినిర్దిశ్యన్తే తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం - తతో వరమజాశబ్దేన తేజో౽బన్నకారణావస్థాయాశ్శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానం. యత్పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దేన ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి-తదప్యసఙ్గతం-నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథా చాదిత్యవస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే,- తద్వదస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం క్వోపయుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసఙ్గమచేతనవిశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధన స్వపరిత్యాగాహేతుభూత స్వసమ్బద్ధపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. *అజామేకాం *అజోహ్యేకః *అజోన్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనంచ నశోభనం. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్య ఇతి

క్తత్వాత్ ఐక్యైకధర్మిణ్యవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. ఏకస్య- ఈశ్వరేణైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః.———*జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్యపరోక్తమథనం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యేత్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేనపరికల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజో౽బన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థంచ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరో వస్మితం. తేజో౽బన్నరూపం- తేజో౽బన్నావస్థం బ్రహ్మకిమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః (తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజో౽బన్నవాచిశబ్దేన లక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) ఏకత్వవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (నచ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) నసముదాయైకత్వం- అపితు సముదాయత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజో౽బన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కిమజాశబ్దేనోచ్యన్తే - ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా- సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) *జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సూత్రం పదం - జ్యోతిరుపక్రమశబ్దస్తేజో౽బన్నవాచీతి హి తైర్వ్యాఖ్యాతం. నహి బ్రహ్మస్వరూపం తేజో౽బన్నశబ్దవాచ్యం - అతస్సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే కిమవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః- *అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోస్స్పష్టత్వాన్నకణ్ఠోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షః కల్పితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజో౽బన్నానామవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజో౽బన్నపరత్వమారోప్యతేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః. *కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్యపరోక్తార్థం దూషయతి (యత్పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితో౽వయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహస్స్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభో౽నేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనం. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః- అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతో౽ర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్యదూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభా

విదుషఆత్యన్తికప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేనవాఽన్యేనవాపునరపిసమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ॥

వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః। తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః - ఉత నేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్ర

వోదస్మితః. సర్వత్రచ్ఛాగత్వపరికల్పనశఙ్కోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చఫలితః. ఏవంహేత్వభావాత్ప్రయోజనాభావాచ్చచ్ఛాగత్వపరికల్పనంప్రధ్వస్తం. నను నార్థవిరోధః-కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనసఙ్ఘాదిమాత్రస్యవివక్షితత్వాత్. నహిదృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాంవివక్షానియమోఽస్తి - తథాసతిసర్వత్రదృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదిషుచప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనందృశ్యతే-తచ్చసర్వథాసాధర్మ్యవివక్షాయాంనఘటతఇతి. ఉచ్యతే - * ఆత్మానం రథినంవిద్ధీత్యత్రపృథగేవరూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారేరూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యంయోగ్యం ప్రాప్త్యుపాయతాదిరూపం-తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితినిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం. * అజామేకామితివాక్యేతు రూప్యరూపకవాచి పదద్వయాశ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యంనావగమ్యతే - తేనగౌణవృత్త్యనఙ్గీకారేపినవైయర్థ్యం. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్రరూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్, అజాశబ్దవద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యా, చ్ఛగత్యభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా- * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దేతునతథాగత్యన్తరాభావః - ఉచితావయవార్థసమ్భవాత్. ఉచితవిశేషణంచ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం నశ్రూయతే, పుంలిఙ్గాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం, * బహ్వీః ప్రజా ఇత్యాదిపదానాం సఙ్కోచశ్చవిఫలః,. అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్య పరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినంవిద్ధీత్యాదివన్నిరూపణపరత్వమయుక్తం. కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షయామర్థవిరోధాభావోయఉక్తః-సచేన్ముఖ్యయైవవృత్త్యాలభ్యతే- తదాగౌణవృత్తిపరిగ్రహోనిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవంపరోక్తస్య *జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్యఏకశబ్దార్థవిరోధఉక్తః- *కల్పనోపదేశాదితిసూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యందూషణతయోక్తం. యద్యపిజ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేనతేజఃప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చపరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివప్రతీయతే- తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం. అస్మదుక్తార్థస్తువైదికనిర్దేశసమాధినాస్వరసఉపపన్నశ్చేతిభిదా. *చమసవదవిశేషాదితిసూత్రంపరస్యాస్వరసం-చమసశబ్దస్యయౌగికత్వాత్ రూఢార్థసదృశపరత్వాభావాచ్చ. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ అజాశబ్దస్యస్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వేవిశేషాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేనప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వంసాధితం-తదత్రానుపపన్నం - పరమాత్మపరత్వేసఙ్ఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనావినాపిసఙ్ఖ్యాపూరణేనాబ్రహ్మాత్మికాప్రకృతిరితివిశేషనిశ్చయసమ్భవా, దితిశఙ్కయాసఙ్గతిః. విషయాదికమాహ(వాజేతి)పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాదిప్రతీతిజనకమిదంవాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యానిసన్తిచేత్తాన్యపివిషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాంసంశయః. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతిమన్త్రః కింకాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః-ఉత నేతి. కింపఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి. కిమాకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ- ఉత నేతి,. కింవాక్యశేషేణపఞ్చజనశబ్దస్యప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయఃశక్యః - ఉత నేతి, చ. యదానవిరోధీ, యదాచనిశ్చయోనశక్యః, - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేనసమాసస్యసమాహారవిషయతయాపఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చపఞ్చకాస్స్యుస్తైఇతిపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయంమన్త్రస్సతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతిపూర్వఃపక్షః. యదా ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణచ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః,- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేనసమాసస్యసంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చపదార్థాఉచ్యన్తఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రోనతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతిరాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుఃపుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయాపఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తినిచదానవవిశేషే. ప్రయుక్తస్యపఞ్చజనశబ్దస్యసఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వంనాస్తి - సప్తర్షీణామేకైకస్యసప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్యచపఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః - తథాప్యత్రతుపఞ్చజనశబ్దస్యసఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధేసమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకంపదం-నతుపఞ్చ-పఞ్చ-జనా ఇతీతి. తదాహి

తీతేః. ఏతదుక్తం భవతి- *పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః - పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పఞ్చజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే - యథా పఞ్చపఞ్చపూల్య ఇతి. అతః *పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే- *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి) *పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్. *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే- *తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధా ఏతే. (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యోఽత్ర తత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే - అతః *తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపర ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య *పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్. న హి తన్త్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి. న చ వాచ్యం పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చ మహాభూతాని, పఞ్చ తన్మాత్రాణి, అవశిష్టాని పఞ్చ, ఇత్యవాన్త

దశత్వమాపద్యేత. యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న- పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశిష్టస్య విశేషణాదదోష ఇతి చేత్. కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య - తత్ర పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సఙ్ఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసఙ్ఖ్యాప్రతీతేశ్చ. నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పునస్స్వపదనిర్దిష్టజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. న హి గౌర్గౌరితి గోత్వం గోత్వేన విశేష్యం. న చోభయస్య- అంశే పౌనరుక్త్యా, దంశే చ సఙ్ఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్. న చ ద్వే శతే త్రీణి శతానీతివద్విశేష్టుం యుక్తం- అవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేన సమూహైక్యాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థిత్యాద్యుపాధినా హి శతసఙ్ఖ్యపురుషసమూహైక్యం- తస్మింశ్చ సతి హ్యేకత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసమ్భవః- అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః- నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) *పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయా ఏకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తేః, ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపరత్వప్రతీతేః, సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్ఫలమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దస ఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గస్మృతేరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం- తద్విస్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమూహసిద్ధౌ పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధావస్య మన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన *యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ- వాయుతేజోజలపృథివీఘ్రాణాః పఞ్చ - తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ- కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా- ఆత్మనః స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః- కిమపరైః- తదన్తర్గత ఆకాశోఽపి తస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిర్హి సమ్భవతి. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (న సఙ్ఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః- పృథక్త్వం. అన్యత్వం వివక్షితం- న తు బహుత్వం. *వినా నానా హిరుక్పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః- అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం. *యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థమభిప్రేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః. అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః- సఙ్ఖ్యాధిక్యం (అతస్తం షడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాఽన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం. కాలస్య స్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధం గ్రాహ్యం- అన్తరఙ్గత్వాదితి భావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (న సఙ్ఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తం భవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమూహత్వం. పఞ్చస్వనుగతానుపాధీనాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ఘ్రాణపఞ్చమేషు వాయ్వాదిషు పునః పఞ్చమేషు రసనాదిషు

రసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః. అతః *పఞ్చజనా ఇత్యయంసమాసోనసమాహారవిషయః- అయంతు *దిక్సఙ్ఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా *పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనానామకేచిత్సన్తి- తేచపఞ్చసఙ్ఖ్యయావిశేష్యన్తే *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి- సప్తసప్తర్షయఇతివత్......................................

కేపునస్తేపఞ్చజనాఇత్యతఆహ.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ॥ *ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోమనోయేవిదురితివాక్యశేషాద్బ్రహ్మాశ్రయాఃప్రాణాదయఏవపఞ్చపఞ్చజనాఇతివిజ్ఞాయన్తే......................................

గుణత్రయమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధేరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాంసప్తవింశతిత్వప్రతీతిరపిపరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ- *సాత్త్వికోరాజసశ్చైవతామసశ్చేతిధామహాన్। త్రివిధోయమహఙ్కారోమహత్తత్త్వాదజాయతేతిమహదహఙ్కారయోశ్చత్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వంతత్త్వానాంప్రసజేత్- అతశ్చైతన్మన్త్రప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాంద్రవ్యతయాబహుత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. * యస్మిన్నితినిర్దేశస్య *స్వేమహిమ్నీతివత్నిర్వాహోప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్యవాచిపదాశ్రవణేనస్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం- తతోపితత్కారణతత్త్వానాంవైపుల్యేసతితదనాదరేణాకాశస్యపృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాఙ్ఖ్యనిర్వాహమాహ (అయన్త్వితి) సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయసమాహారవిషయత్వేశాబ్దందూషణమాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చక్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహిసమాహారాసిద్ధిలక్షణముక్తం. పఞ్చజనశబ్దస్యతన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వేవ్యుదస్తేఅర్థాన్తరసద్భావమాహ (పఞ్చజనానామేతి) పఞ్చశబ్దస్యచతేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవపఞ్చజనశబ్దవృత్తిః. అన్యథానిరర్థకతయా సఙ్ఖ్యావాచిత్వాభావేనసమాససామర్థ్యాభావాత్. నహి నిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యం. తతశ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టార్థప్రతిపత్తౌపునస్సఙ్ఖ్యయా విశేషణమనుపపన్నమితి శఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) *సప్తసప్తర్షయోమలాఇతి శ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయమభిసన్ధిః - సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నాసఙ్ఖ్యాశాఖావదుపలక్షణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా- నతుసంజ్ఞినిష్ఠాప్యవిశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతోయథాగచ్ఛతీతిగౌరితివ్యుత్పత్తావపిగమనస్యతటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయావాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేనగౌర్గచ్ఛతిగౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిర్వ్యాఘాతోవా - తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఅవివక్షితేతత్ప్రతిపాదనస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్నగచ్ఛతీతిపునరుక్తిః,. అవయవోపస్థాపితస్యగమనస్యావివక్షితత్వాత్నతిష్ఠతీతివ్యాఘాతః,- ఏవం సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాయా వ్యుత్పత్తిసమయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయపఞ్చశబ్దేనసఙ్ఖ్యయావిశేషణత్వజ్ఞాపనంయుక్తం. పదద్వయస్యసామర్థ్యంచేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసఙ్ఖ్యయావిశేషణంసఫలమితి.——— అన్యైస్తు *నానాభావాదితిపదంఏకీకారోపాధ్యభావాత్సమూహాసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం - తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావఃస్ఫుటతరః. అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్ - అపిశబ్దోహిపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేనదూషణోక్తిం ద్యోతయతి. అతఃపఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేపితన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథావ్యుదస్తంభవతి తథాభాష్యే దర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీచ. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వమయుక్తం-అస్మిన్వాక్యేసఙ్ఖ్యయవిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం *సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్సందేహనిరాసస్యకర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిస్మృత్యధికరణాదిషుకర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వమాశఙ్క్యభాష్యేపరిహ్రియత ఇతి. నైవం-వాక్యశేషాత్సందేహవ్యుదాసఃకార్య ఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపివాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్. *తేజోవైఘృతమితివాక్యస్యఘృతసమర్పకత్వేహినసన్దేహః- ఇహత్వనిన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసన్దేహానపగమాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ప్రాణాదీనామేవపఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తే, రిన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనంప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రాగ్రప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః- ప్రాణాన్నశబ్దాద్వా- చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాస్త్రయః- అతస్తదనుగుణతయాప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థా ఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః. ....

అథస్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాంచ *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యయం మన్త్రస్సమానః- *ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్య పాఠో నవిద్యతే - తేషాం పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥ ఏకేషాం- కాణ్వానాం పాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషా పఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే. తేషాం వాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తం భవతి - *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితి జ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణి కానిచిజ్జ్యోతీంషి ప్రతిపన్నాని - తాని చ విషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్త ఇతి. *ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేన స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యతే- వాయుసమ్బన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య. ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుష ఇతి చక్షురిన్ద్రియం. శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రేన్ద్రియం.

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠవైకల్యేన ప్రాణాదిషు పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశానుపపత్తేః పఞ్చజనత్వమయుక్తమితి భావః. ననుసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మాధ్యన్దినపాఠస్య కాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్తేః న సూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యం - మాధ్యన్దినశాఖాన్తరీయం వాక్యమితి కృత్వా స్వప్రకరణే నైవ ప్రాణాదీనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్త్యా పఞ్చజనత్వసిద్ధిప్రతిపాదనార్థం సూత్రం. అగ్రేప్రాయన్యాయతిరస్కారశఙ్కానుపపత్త్యన్తరశఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్ సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన అనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యతో గ్రహణేపి కైశ్చిద్ధేతుభిః ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయదౌర్లభ్యేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్ పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితి శఙ్కాఽపతిష్ఠతే - ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే హి ప్రాణాన్నశబ్దయోః అస్వారస్యద్వయం స్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థానభఙ్జనీయః, అన్నశబ్దస్య తన్త్రేణార్థద్వయపరత్వం చ క్లిష్టం,- అతోఽగ్రేప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకిఞ్చిత్కరతయా ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వమశక్యనిశ్చయం. అతః కాణ్వపాఠేపి మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవనమనపేక్షితం స్యాత్- ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయే సతి హ్యనుక్తేన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా. ఏవమిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిన్న్యూనతయా చ పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశాయోగాత్, న ప్రాణాదీనాం పఞ్చజనత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థం సూత్రం. నన్విన్ద్రియత్వానిశ్చయహేతవః శఙ్కాగ్రన్థేఽనుక్తాః. సత్యం- ఉత్తరత్ర పరిహారాదిహాభిప్రేతత్వమవగమ్యతే- యథాన్తరాదిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తపరిహారదర్శనాత్ పూర్వపక్షేప్యభిప్రేతత్వావగమః.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥ జ్యోతిషా- షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. సూత్రేపి జ్యోతిశ్శబ్దః శబ్దస్వరూపార్థః - శ్రుతివాక్యస్వారస్యసిద్ధ్యుపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః.—— పక్షాన్తరే *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణా పఞ్చసఙ్ఖ్యాసిద్ధిరుక్తా - తదానీమేకస్య మన్త్రస్య శాఖాద్వయగతస్య ఏకార్థత్వప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన బ్రహ్మణః పఞ్చమతయాఽన్నపఞ్చమతయా చ పఞ్చజనశబ్దనిర్వాహస్వారస్యమపహ్నవనీయం స్యాత్. కిం చ - *యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషు పఞ్చమస్యాపి ప్రాణాదిచతుష్టయవద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వప్రతీతేశ్చ బ్రహ్మణః పఞ్చమత్వమయుక్తం. *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివన్నిర్వాహ ఇతి చేన్న - సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయోర్ముఖ్యార్థసమ్భవత్వముఖ్యార్థస్వీకారాయోగాత్. అతః పఞ్చజనశబ్దసప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠితశబ్దానామర్థవైరూప్యాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్ జ్యోతిఃపఞ్చమత్వపరత్వమనుపపన్నమితి మన్వానేన భగవతా భాష్యకారేణ షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయా జ్యోతిషేతి పదం వ్యాఖ్యాతం.—— ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే చేత్ కథం వాక్యశేషే చక్షురాదికీర్తనమిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్దస్యార్థః- తేనేన్ద్రియాణీతి కథం జ్ఞాయన్తే - తతః కిమన్నపాఠవైకల్యచోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన *ప్రాణస్య ప్రాణ ఇత్యాదేరర్థ ఉక్తః *పవిత్రాణాం పవిత్రమితివదితి భావః. జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశకత్వమభిప్రేతం. తతశ్చ కర్మేన్ద్రియాదివ్యావృత్తిసిద్ధిః- తేషాం ప్రకాశకత్వాభావాత్ (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి- న వేతి సంశయే విశేషనిర్ధారణాకాఙ్క్షావతిష్ఠతీతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సఙ్ఖ్యేయవిశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వం ద్యోతితం. తతశ్చ తత్ర శ్రుతపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితత్వాత్, పఞ్చసఙ్ఖ్యాకజ్యోతిరన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషేణేన్ద్రియత్వావగమః. ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమభూతేన పరస్పరసాకాఙ్క్షేణ మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాం ప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాం తేషాం *చక్షుషః శ్రోత్రస్య మనస ఇతి షష్ఠ్యన్తైః పదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్య ప్రాణశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతి) వాయుసంబన్ధిత్వాత్-వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. ప్రసిద్ధః ప్రాణః కస్మాన్న గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన- *జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యత్ర షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేన ముఖ్యాన్నస్య చ జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగో వివక్షితః. స్పష్టార్థానామపి చక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాం వ్యాఖ్యానం కిమర్థం. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాం షష్ఠ్యన్తపదైరేకైకశ ఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం- తేన హి పూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్రేప్రాయన్యాయస్య హేత్వన్తరాభిభూ

అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే- అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం. ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. తదేవం *యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని, చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వానకాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్. సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్. ....

తస్యపూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్య ఉపక్రమస్థత్వమకిఞ్చిత్కరం - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని- పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైరేవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమైకార్థ్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేప్యన్నపాఠస్సిద్ధ ఇతి ఉభయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను *యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసఙ్ఖ్యావచ్ఛిన్నమూర్ధజ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం - అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. నైవం- ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ - పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుమన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేఽనేనేతి) అద్యతేఽనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే- అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః- తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః- అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షయతా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః- మనస్సహితషష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశ్యాపేక్షయా- కిన్తు నిర్దేశాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం, చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం - ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాయా అవాన్తరసఙ్ఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసఙ్ఖ్యానిర్దేశశ్శ్రుతిసమాధిః- యథా *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి. ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసఙ్ఖ్యావ్యపదేశః. *వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వాన్ ఋతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య *హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం *పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని- ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవ హీన్ద్రియాణీత్యుక్తం - న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సఙ్ఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతం. ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)———(సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసో హేలయా కృతో భవతి. స ఖలు *కారణత్వేనేత్యాదిసూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ *స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరత్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి- పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమూహపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః. *పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివత్ అర్థోఽనుపపన్నః- పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్- తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్- పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం- వస్తుతః ఏకైకశశ్శిరఃపక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితాదర్థాత్ న కశ్చిద్విశేషః. తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.——— ఏవమన్యత్రాపి సఙ్ఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయం - అసమ్భవే చ సఙ్ఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ....

సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥

పునః ప్రధానకారణవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే - నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయత ఇతి జగతో బ్రహ్మైక కారణత్వం న యుజ్యతే వక్తుం. తథాహి-*సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి సత్పూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే,- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసత్పూర్వికా, చ - అన్యత్ర *అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితి, చ. అతో వేదాన్తేషు స్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతో బ్రహ్మైక కారణత్వం న నిశ్చేతుం శక్యం. ప్రత్యుత ప్రధానకారణత్వమేవ నిశ్చేతుం శక్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రళయమభిధాయ *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే త్యవ్యాకృతాదేవ జగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే - అవ్యాకృతం హ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాం న వ్యాక్రియతే- న వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానమేవ. అస్య చ స్వరూపనిత్యత్వేన పరిణామాశ్రయత్వేన చ జగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌ బ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వే నిశ్చితే సతీక్షణాదయః కారణగతాస్సృష్ట్యానుఖ్యాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి బృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధాన ఏవ వర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం ప్రధానమేవ జగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥ సర్వతత్త్వానాం *యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రధానస్య కారణత్వం నిరస్తం. అథ స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వం ప్రతీయతే- బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. తామాహ (పునరితి) అవర్జనీయాచిదోభ్యర్థవ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయో విషయః. వ్యాకులత్వాదేవ సంశయః. కిం జగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం- ఉత బ్రహ్మేతి. కిం *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ- ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థం కిం *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి సాక్షిత్వేన నిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృత బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి,. *స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఇతి ప్రశాసితురనుకర్షశ్చావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి సంశయోఽర్థసిద్ధః. యదా *స ఏష ఇత్యనుకర్షో నావ్యాకృతశరీర బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదా చ *తదప్యేష ఇతి నిర్దేశః ప్రకృత బ్రహ్మపరతాం అసచ్ఛబ్దస్య నావగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితి ప్రాప్నోతి. యదా *తదప్యేష ఇతి నిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదా చ *స ఏష ఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరక బ్రహ్మపరతామవగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేతి సిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకర్త్ర్యేన హి బ్రహ్మకారణత్వముక్తం- తదనుపపన్నం- ఐకకర్త్ర్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్- ఏకరూపాత్ కారణాత్. స్రష్టురవ్యవస్థితేః- బ్రహ్మకారణవాదే సృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదే సామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే- న ప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతం హీతి) అవ్యాకృతత్వం నామరూపవిశిష్టతయాఽనభివ్యక్తత్వమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తం ప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోః కథం ప్రధానవిషయతోపపత్తిరిత్యత్రాహ(అస్య చేతి) బ్రహ్మణీవేతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః. నను *తద్ధేదమితి ప్రకరణ ఏవ *పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమవగమ్యతే- అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వమాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషు చేక్షణం శ్రూయతే. పర బ్రహ్మశబ్దస్య చేతనవిషయత్వం శ్రుతి ప్రసిద్ధం. ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనైకాన్తః ఇతి శఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగం ప్రతివక్తి (ఏవమితి) ఏవం శబ్దేన కారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాం పరమాత్మన్యసామఞ్జస్యం ప్రధానే సామఞ్జస్యఞ్చ పూర్వోక్తత్వాత్ పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన *సతపోఽతప్యత *ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నా పూర్వాకారపర్యాలోచనా ప్రయత్నా వివక్షితా.(కారణగతా ఇతి) అవ్యాకృతశబ్దేన ప్రథమత ఏవాచేతనస్య ప్రతిపన్నతయా పశ్చాదవగతం *పశ్యంశ్చక్షురిత్యాదివాక్యోక్తం చేతయితృత్వం చక్షురాద్యుత్పాదనౌన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవం ప్రకరణాన్తరేష్వపి ఈక్షణోక్తేర్గగ్న్యాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్, తస్మివాచిపదానాం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతా ఈక్షణాదయః సృష్ట్యానుఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా- (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపి ప్రధానం, తస్యానాదితయా పరమకారణత్వం, చానుమతం - తస్య వేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్య కారణత్వాదీక్షణస్యాంశే ముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః- తతశ్చాచిదతిరిక్తవస్తుని వేదాన్తవాక్యానాం సామఞ్జస్యాభావేనామానతయా నైపరీత్యభఙ్గేన సర్వత్రేక్షణం గౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాం బలీయస్త్వశఙ్కాపి అనేన నిరస్తా- సర్వకారణవాక్యేష్వపి ఈక్షణస్యాంశే గౌణతయా అర్ధజరతీయప్రహాణేన గౌణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోః ప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేష త్యధికరణాక్షేపః ఫలితః. అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్య కథం త్రిపాద్యాం సఙ్గతిః - అస్యాం సఙ్గతస్యవాకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం. కిఞ్చ-నచాత్ర నిరూపణీయమస్తి- పూర్వాపరవాక్యైకసమాకర్షణేన హి అర్థో నిష్కృష్యతే సిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనం చాసచ్ఛబ్దస్యానన్దమయాధికరణే కృతం- అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వం చేతి. నైవం - ప్రధానప్రతి

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పద్యత ఇతి నిశ్చేతుం శక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషు కారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్య యతః ఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ యథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషు కారణత్వేనోక్తేః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *తత్తేజోఽసృజత ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ కారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి పరామృశ్యతే,- తథా *తదైక్షత బహుస్యామితి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ *తత్తేజోఽసృజతేతి పరామృశ్యతే,. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి నిశ్చీయతే....

పాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. న చానన్దమయాధికరణేన చరితార్థతా- అసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కాయాస్తత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వే నిరూపితేపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం హి దురవగమం. తర్హి । అస్మిన్నప్యచతన్యో(?) గంశాస్త్రీలిసూత్రస్యానన్తరమేవానన్దిశ్వప్రాప్తినిమిత్తస్యవస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానత్వమాశఙ్క్య తత్త్రైవ నిరాకరణం కర్తవ్యమితి చేన్న- ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్య పాదసఙ్గత్యభావాత్. అతోఽత్రైవ నిరూప్యత్వే సతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేద నిషేధః ఫలితః - కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వే అనుపపన్నే సతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామానర్థక్యపరిహారాయ కస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వే చ సమఞ్జసే, అర్ధజరతీయప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వే చ న్యాయ్యే సతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అతస్త్రిపాద్యారమ్భేతస్యాఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయం మన్తవ్యమితి. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన ఫలితాం ప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవేత్యేవకారేణ నేతిపదానుషఙ్గఫలితప్రధానప్రతిక్షేపస్సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తేశ్శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (జన్మాద్యస్య యత ఇత్యేవమాదిష్వితి)——అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు *యథావ్యపదిష్టోక్తేరితి పదమేవం వ్యాఖ్యాతం - యథా శ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టం తథేహాప్యుక్తేరితి. తదయుక్తం - శ్రుత్యన్తరేష్వపి ప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తే కిముత్తరం. తేషు పరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వం ప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితి వక్తవ్యం. తర్హి పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యేహాపి ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వర్ణనీయం - అతః కథ్యన్తరసాపేక్షయుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపి నిరపేక్షహేతుప్రతిపాదకత్వస్యైవ సముచితత్వాదితి.—— ఆకాశాదిషు కారణత్వేన- ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యేనాత్ర వ్యాఖ్యాతం. దీపేతు సప్తమీ స్వారస్యేన *ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం. (తస్మాద్వా ఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితి భావః. న త్వసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణం వివక్షితం- తస్యోత్తరసూత్రవివక్షితం. భూయసాం బలీయస్త్వమేవాస్మిన్సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం- అత ఏవ హి సద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోఽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేన ముణ్డకోపనిషదాదివివక్షితం. ధర్మివాచినోఽవ్యాకృతాదిపదస్య ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికం తదనుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాత్ ప్రాగేవ కారణత్వధర్మిణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) *సమ్భూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తస్స్వతశ్చేతనైకాన్తఆత్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్యాశ్లిష్టనిర్వాహశఙ్కా దూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతం విపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్వమేవ *తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయం - న తు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితి పదం తు సాధారణత్వాన్న ప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే- ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయత ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదం శబ్దసామానాధికరణ్యం తు సమ్భవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః. (ఏవం సర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ఇత్యారభ్య *స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య(?) కామం మనసా ధ్యాయీత తత్రధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత * అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయమితి * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతనతదసాధారణేక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్. ....

నను అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యసదేవకారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే - తత్కథమి
వసర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణఏవకారణత్వం నిశ్చీయతఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ *అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయంసత్యసఙ్కల్పంబ్రహ్మైవసమాకృష్యతే. కథం. *తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *ఇదంసర్వమసృజతయదిదంకించతత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయంబ్రహ్మసత్యసఙ్కల్పం సర్వస్యస్రష్టృసర్వానుప్రవేశేనసర్వాత్మభూతమభిధాయ *తదప్యేషశ్లోకోభవతీత్యుక్తస్యార్థస్యసర్వస్యసాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయంశ్లోకః * అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదితి - తథోత్తరత్ర *భీషాఽస్మాద్వాతఃపవతఇత్యాదినాతదేవబ్రహ్మసమాకృష్యసర్వస్యప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే - అతోఽయంమన్త్రస్తద్విషయఏవ. తదానీంనామరూపవిభాగాభావేనతత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. *అసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవనిర్వాహః. యదుక్తం *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితిప్రధానమేవజగత్కారణత్వేనాభిధీయతఇతి. నేత్యుచ్యతే-తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరంబ్రహ్మైవాభిధీయతే- *సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యఃపశ్యం శ్చక్షుశ్శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రంమన్వానోమనఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర *సఏషఇతితచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తఃప్రవిశ్యప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్యపరస్యబ్రహ్మణఃకార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేశ్చ. *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మేతినియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్యప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశోనసమ్భవతి. అతఃఅవ్యాకృతం- అవ్యాకృతశరీరంబ్రహ్మ. *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతి - తదేవావిభక్తనామరూపంబ్రహ్మసర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పంస్వేనైవవిభక్తనామరూపం స్వయమేవవ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవంచసతీక్షణాదయోముఖ్యాఏవభవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపినిరతిశయబృహత్త్వనియమనార్థవ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానేనకథంచిదుపపద్యేతే. అతోబ్రహ్మైకకారణంజగదితిస్థితమ్. కారణత్వాధికరణంసమాప్తమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ అసద్వాఇత్యాదినాసమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. *బ్రహ్మణావిపశ్చితా *అన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయతేతివాక్యాన్యభిప్రేత్యవిపశ్చిత్త్వాదికముక్తం. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబుభుత్సాందర్శయతి (కథమితి) *తస్మాద్వాఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణనిర్దిష్టస్యవిపశ్చిదానన్దమయస్య * సఇతిపుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య *తదప్యేషఇతితచ్ఛబ్దేన, చసమాకర్ష ఉపపాదితోభవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ *అసద్వాఇతివాక్యేసమాకర్ష ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపిపరిహృతం - జ్ఞానవిపశ్చిదాదిబహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ(తథోత్తరత్రేతి)*భీషాస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయంశబ్దో బ్రహ్మణఆకర్షకః- ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యైకార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి *అసద్వాఇదమితివాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికంసిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య *తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాత్ ప్రదర్శనంసచ్ఛబ్దస్యచిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనం- సచ్ఛబ్దోహితుచ్ఛవ్యావర్తకః- నత్వచిద్వ్యావర్తకః. కారణావస్థాయామసద్వ్యవస్థాయాం... కారణాధికరణావసేయా. *తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపిఅనుకర్షందర్శయతి (యదుక్తమితి) *తద్ధేదమితిశ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వే ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపిస్వకార్యానుప్రవేశోయుక్తఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్టఇతి) *పశ్యఞ్చక్షుః శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రమితివాక్యాత్, *వ్యాకరవాణీతిసఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థంపరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేషవివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషో నసమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్యనియమనస్యపురుషవ్యావర్తనక్షమత్వేపిఅత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్యతదసమ్భవోక్తిః. అన్యేనవ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతివాక్యఖణ్డముపాదాయవ్యాచష్టే (తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ *తదాత్మానంస్వయమకురుతఇత్యనేనైకార్థ్యాదితిభావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాంబ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేనపరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. అథేక్షణాదీనాంబ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం, చాహ (ఏవంచేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చబ్రహ్మణ్యుపపన్నాః- ప్రధానేత్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నాఇతివైషమ్యందర్శితంభవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి)...

కారణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్॥

పునరపిసాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి- భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయాఽభిధీయతే కౌషీతకినాం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మాజానతే తస్మా ఏవాజాతశత్రుణా *స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే- *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్య కర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. న చ వాచ్యం- క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతి నిర్దిశ్యతే- యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి. *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్య చ లోకవేదయోః పుణ్యపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః, తత్తద్భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి చ భోక్తురేవోపపద్యతే. తదయమర్థః- ఏతేషామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య- స వై వేదితవ్యః- తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతుః తం యష్టినా విచిక్షేపేతి సుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీని చ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి పృష్టమర్థమజానతే తస్మై స్వయమేవాజాతశత్రురువాచ *హితా నామ నాడ్యస్తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిః సహాప్యేతి మనః సర్వైర్ధ్యానైః సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతః సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్॥ సఙ్గతిమాహ(యద్యపీతి) *స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపమర్థసిద్ధం. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి. కిం *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః- ఉత పర ఇతి. *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ- ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం- ఉత *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తం. *తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయతః- నేతి. కిమేతే లిఙ్గే జీవబోధనార్థే- ఉత *క్వ వా ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే - తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచితోపపత్తేస్తత్సంబన్ధికర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే- తదా తయోర్లిఙ్గయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాత్ ఏతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనేహ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్షమాహ(ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కా నిరస్తా. తతః కిమిత్యత్రాహ(యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతివన్నేశ్వరోఽపీత్యర్థః. యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య ప్రీణనమిత్యేతదర్థపరత్వవ్యుదాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దోఽసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తీతి కర్మారాధ్యపరత్వమయుక్తమితి భావః. అత్రానన్దమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసఙ్గతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిశ్చ యోగాద్బలీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాం చ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయా నోపదేష్టవ్యత్వం, న చ వేదితవ్యత్వమిత్యత్రాహ(తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయాం *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మత్వోపపాదనం- శుద్ధస్వరూపం చావిదితం- కర్మసమ్బన్ధస్థాపలక్షణమిత్యర్థః. ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం- తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి(తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః- న పరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ *హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్యముదాహృతం. తదానీం తదాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్.(సర్వైర్నామభిః, సర్వైర్ధ్యానైః, రితి) తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః. (ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణ

యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్-జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః-స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసమ్భవాత్. అథవా - *అస్మిన్ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేఽపి జీవ ఏవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే - స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మపురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే - అపితు నిరస్తసమస్తావిద్యాది దోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణనిధిర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః. *యస్య వై తత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుష కార్యభూత జగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచిత వృత్తిరవిశేషేణ

శబ్దః పక్షే వృత్తిప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-జ్ఞానం. విషయా వా. సుషుప్త్యాధారతా-సుషుప్తిమత్త్వం. సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వశఙ్కాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కాం చ నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్జీవాత్మనీతి) తదుపపాదయతి (స యదేతి) ప్రబోధశ్శ్రూయతాం-తతః కిమిత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధ ఇతి న కణ్ఠోక్తః-తథాహి *ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం హ్యుక్తం స్యాత్-తచ్చ విరుద్ధం-స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ-వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవానుపరతవ్యాపార ఏకరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాధీనేన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిత్వరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్ - తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తత్ప్రతిపాదనమసఙ్గతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తత్వమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) క ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాధికరణవాచితయా వ్యధికరణస్య *అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సమ్భవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ——— అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతరైః కృతః-తత్ర వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతం. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పరిస్పన్దలక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం- న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తీకర్తవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతామర్హతి. *పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితి హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః- ఉత జీవవిశేషపర ఇతి సన్దేహో యుక్త ఇతి చేన్న- ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేఽపి విశేషోపస్థాపకే సతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా-పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న- జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణావగమో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయోస్స్వభావవిశేషం వదన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన-స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపిత్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ- తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి) (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితం. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా-పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః. పుణ్యపాపరూపం కర్మాప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్యాధిష్ఠాత్రుపాదనమత్యన్తవిలమ్బితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచపుణ్యాపుణ్యలక్షణంకర్మాత్రకర్మశబ్దాభిధేయం- *బ్రహ్మతే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేనబాలాకినానిర్దిష్టానామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషావై ఖలుమాసంవాదయిష్ఠా ఇతితమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనా విదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదంవాక్యమవతారితం * యోవై బాలాక ఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవవిదితాఇతి తదవిదిత పురుషవిశేషజ్ఞాపన పరోఽయం కర్మశబ్దోనపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచి- క్రియామాత్రవాచీవా - అపితుకృత్స్నస్యజగతః కార్యత్వవాచీ. ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థఉపదిష్టోభవతి. పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షిత స్వాభావికస్వరూప స్యాజ్ఞాతస్యవేదితవ్యత్వోపదేశేచలక్షణా,- కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్య స్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మసవేదితవ్యఇత్యేతావతైవతత్సిద్ధేః * యస్యవైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, చ. యఏతేషాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతిపృథఙ్నిర్దేశస్యాయమభిప్రాయః - యేత్వయాబ్రహ్మత్వేననిర్దిష్టాఃపురుషాః తేషాంయఃకర్తా- తేయత్కార్యభూతాః- కింవిశిష్యాభిధీయతే - కృత్స్నంజగద్యస్యకార్యం - ఉత్కృష్టాఅపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చసర్వేపదార్థాయత్కార్యత్వేతుల్యాః - సపరమకారణభూతఃపురుషోత్తమో వేదితవ్యఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేపినజీవస్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపితుస్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తే - అతోనతస్యపురుషాన్ప్రతికర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే. ....

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతినిర్దిశ్య *యస్యేతితత్సమ్బన్ధేవివక్షితేపునరుక్తిస్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్యకర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాత్ అసఙ్కుచితవృత్తిరితిభావః. తర్హ్యప్రకృతంజగత్కథముపస్థాప్యేతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చబుద్ధిస్థితిః - సాచ ప్రకరణతోవా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేనవా ప్రసిద్ధితోవాభవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సఙ్కోచానుపపత్తేఃపరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేసతితత్రాపిసఙ్కోచకాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయఇత్యర్థః. (చిదచిన్మిశ్రేతి)జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేఃప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశేచజగత్త్వద్వారాబుద్ధిస్థం- అతశ్చజగత్పరామర్శోయుక్తఇతిభావః. రూఢేర్యోగాత్ప్రాబల్యం, మేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం,చ తుల్యం- తత్కస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయేహేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మతఇతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీవేతిదృష్టాన్తతయోక్తం. యథావేదితవ్యతయాప్రకృతస్యప్రాణనామభిరామన్త్రణశ్రవణాదినాప్రాణవైలక్షణ్యస్యస్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్యబాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వా, చ్చముఖ్యప్రాణస్యలోకవిదితత్వా, చ్చకర్మశబ్దోనముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీనభవతీత్యర్థః. (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామితి) అస్యవాక్యస్య *యఃకర్తా ఇత్యనూద్య వేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ *చక్షోస్సూర్యోఅజాయత *నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషుఆదిత్యాదిపురుషాణాంద్యుపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్సృష్టిప్రతిపాదనాదిహాపిపురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహజగన్నిర్దేశాశ్రయణంయుక్తమితిభావః. క్రియతఇత్యవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయజగతఃకార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వేసత్యవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ(ఏవమేవేతి)అనేకహేత్వపేక్షయాఏకోహేతుర్దుర్బలః- అతస్సఙ్కోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యా, దవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమా, చ్చ పురోవాదానురోధా, చ్చ కర్మశబ్దస్యజగద్వాచిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వంకర్మసమ్బన్ధరహితస్వరూపస్యపురుషస్యభవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధివాచిపదస్యకర్మరహితోపస్థాపకత్వమముఖ్యం. నచావస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోపిప్రయుక్తః- యస్యకర్మసవేదితవ్యఇతిహినిర్దేశః. అతోలక్షణేత్యర్థః. ఏతచ్ఛబ్దస్యతదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్టమాహ (యస్యకర్మేతి) త్వన్మతేపివైయర్థ్యంతుల్యమిత్యత్రాహ(యఏతేషామితి)యఏతేషాంపురుషాణాంకర్తేతి నిర్దేశోబాలాకినోక్తానాంకార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం. తేషాంకర్తేతిప్రతిపాదనమాత్రేణతదుక్తాదిత్యాదిభ్యోపిఅధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వంనసిధ్యతీతి *యస్యవైతత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్యసన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః. విపక్షేదూషణాన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తఇతి) నహిఘటాదికర్తృత్వంవినియోగాదృష్టవతఃపురుషస్య- అపితుకులాలస్యేతిభావః. ముక్తపరత్వేకర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యంచోక్తం- చరమంహేతుద్వయంబద్ధపరత్వేపితుల్యం.(అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాంయఃకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతియచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతోవాఇమానీత్యాదిష్వేవసర్వవేదాన్తప్రసిద్ధఃపరమపురుషఏవాత్ర [illegible] కారణమనూద్యతఇతిభావః. ....

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ అథయదుక్తం- జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాద్భోక్తైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే- న పరమాత్మేతి- (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి-యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితం. అత్రాప్యుపక్రమే *బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యే చ *యస్య వై తత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రం - అపి తు నిఖిలజగదేककారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం - ఉపసంహారే చ *సర్వాన్పాప్మనోపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతం - అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి. ప్రాతర్దనే హ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వముక్తం- అత్రాపి *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్యసమాశ్రయణాయోగా, ద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చ ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮॥ సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ తుశబ్దో

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుః పరిహృతః. అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య పరిహరతి.

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా- తత్ర చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్య చ వాచ్యతయా సంబన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా- లిఙ్గం- జ్ఞాపకం. ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతి భావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకం- ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకం-ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాదితి హ్యుక్తం. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతురిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గముపాత్తం- న తు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం- తత్ప్రతిపాదకశబ్దానుష్ఠానస్యదర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతం. తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః. స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యన్తేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. న తూపాసనార్థత్వమప్యతిదేష్టవ్యమితి భావః. తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్త, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలం, చేతి భావః. (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (ఉపసంహారే చేతి) (సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమితి) అనేన శ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయోః స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - న తు పృథక్ఫలవాచిత్వం- చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతం. *సర్వాన్పాప్మనోపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం-జరాదీనామపి పాప్మన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తం చ వాక్యకారైః *స్యుః పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సఙ్ఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యం-స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽస్య శ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం. అధిపతిః-పరమాత్మా. *సర్వస్యాధిపతిరితి శ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధ్యాధిపత్యం. గుణాష్టకం హి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే. *బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తద్ధర్మరూపం సంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్యమేతీతి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయః.——అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినామనుపపన్న ఇత్యర్థాద్దర్శితో భవతి-అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్. సత్యం-నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాత్ విశేషణవైయర్థ్యమేవ. సహితతలఃపరం ప్రాప్యాన్తరముక్తం-ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్.—— స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే-తతః కిమిత్యత్రాహ(అతోఽస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేషమాహ (ప్రాతర్దనే హీతి) త్రైవిధ్యే ఇతి హేతౌ తృతీయా. ప్రయోజనతయా చ హేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్ర సమ్భవదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః……

జీవలిఙ్గస్య తు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవ
తారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮॥ సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహముక్త్వా మతాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహమాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దో న పూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపి తు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్య

జీవసఙ్కీర్తనేనవాక్యస్యతత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనంజీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితిజైమినిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం) ప్రశ్నస్తావత్ *తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతురిత్యాదినాసుప్తస్యప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తంజీవం ప్రతిబోధ్యపునర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరోదృశ్యతే *క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి *యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథఞ్చనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతిఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాఇతిజీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్యహిజీవస్యయత్రోషితస్యజాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణసంప్రసన్నస్యస్వస్థతాపత్తిః-పునరప్యస్యయస్మాద్భోగాయనిష్క్రమణం- సోయంపరమాత్మా. తథాహి - *సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తోనబాహ్యంకిఞ్చనవేదనాన్తరమితిసుషుప్త్యాధారతయాప్రసిద్ధోజీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞఃపరమాత్మా. అతఃప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంజీవసఙ్కీర్తనంజీవాదర్థాన్తరభూత పరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితినిశ్చీయతే. యదుక్తంప్రశ్నవ్యాఖ్యానేజీవపరే- సుషుప్తిస్థానంచనాడ్యఏవ- కరణగ్రామశ్చప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేజీవఏవైకధాభవతీతి- తదయుక్తం- నాడీనాంస్వప్నస్థానత్వాత్,

---

ర్థః. వ్యాఖ్యేయంపదంసవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అన్యఃకః. తదర్థత్వంకథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ-అనుపరతవ్యాపారప్రాణవతఇత్యర్థః.(ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేనబృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజశబ్దావివక్షితాః-*తౌహసుప్తంపురుషమీయతుఃతంహాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రేబృహన్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్నితీతిహిశ్రుతిః. *ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చేతిజ్యేష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణం. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చప్రాణధర్మః-*కిమ్మేవాసఇతి ప్రాణేనపృష్టే*ఆపోవాసఇత్యపాంప్రాణవాసస్త్వోక్తేః,*యచ్ఛుక్లంతదపామిత్యపాంశుక్లవర్ణశ్రవణా, చ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే *అథైతస్యప్రాణస్యాపశ్శరీరంజ్యోతీరూపమసౌచన్ద్రఇతిచన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనా చ్చన్ద్రసమ్బన్ధేనసోమేత్యామన్త్రణంలక్షణయా. *ప్రాణోవైసమ్రాట్పరంబ్రహ్మేతిసమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతఃప్రాణనామభిరిత్యుక్తం. నన్వేకథమామన్త్రణస్యప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః-తన్నిశ్చయేసతిహ్యేవంనిర్వాహఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయఇతిబ్రూమః. స్వాపదశాయాంకాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వంస్ఫుటం,- ఇన్ద్రియాణాన్తుపాణ్డరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం, - అతస్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపనమపేక్షితం,- పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాంతద్విశేషణత్వంశ్రుతిసమాధియోగ్యం, చ- అతో యథోక్తఏవార్థఇతి. నన్వత్రైవబాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే *సహోవాచయఏవాసౌచన్ద్రేపురుషఇతిప్రక్రాన్తేచన్ద్రపర్యాయే * బృహత్పాణ్డరవాసాస్సోమోరాజేతిచన్ద్రవిషయతయాశ్రుతానామేషాంప్రాణవిషయత్వంకథం. ఉచ్యతే-సుషుప్తపురుషంగత్వాచన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్యదేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్,అర్థాన్తరేషుపదానామనన్వయాత్, ప్రాణేఽన్వయార్హత్వా,చ్చతద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు-ఏతానిచన్ద్రనామాన్యేవ- పాణ్డరంశుభ్రజగచ్ఛాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వం. *మనోధ్యాత్మంమన్నవ్యమధిభూతంచన్ద్రోధిదైవతమితి మనసశ్చన్ద్రదైవత్యత్వాత్ లక్షణయాఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్యమనసఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపినదోషః. తదానీంభాష్యేప్రాణనామభిరిత్యత్రప్రాణశబ్దఃఇన్ద్రియవిషయోయోజనీయః. నహిముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం - అతఃప్రాణనామభిరితినిర్దేశస్యఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వంఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరఃప్రశ్నోదృశ్యతఇత్యన్వయః. *క్వైషఇతిస్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వవాఏతదితిసుషుప్తిస్థానప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్యజీవస్యయష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అతఏవప్రతివచనస్యాపిజీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం- ప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తఃప్రాణశబ్దఃప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ- ప్రాణాః- జీవాః- దేవాః- ఇన్ద్రియాణి. లోకాః- లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వందర్శయతి (సుషుప్తస్యహీతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వంకథమిత్యపేక్షాయాంశ్రుత్యన్తరేణతదుపపాదయతి (తథాహీతి) సద్విద్యావాక్యస్యపరమాత్మపరత్వవైశద్యాయసుషుప్తివిషయంశ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్యతదతిరిక్తబోధనార్థత్వంనిగమయతి (అతఇతి) అనేననిర్వాహవైషమ్యప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్యఅధికశఙ్కాపరిహారౌచదర్శితౌభవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమేజీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యంతుపరమాత్మపరత్వే. ఇహతూపక్రమోపసంహారమధ్యేషుజీవలిఙ్గావగమాత్, అతఏవపరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేనఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయస్యానవకాశఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేపిజీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అన్యవకాశఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధికఃపరిహారఇతిహ్యవగమ్యతే.అథప్రతివచనవాక్యస్యపూర్వపక్షితమర్థంయదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్యదూషయతి(తదయుక్తమితి) (నాడీనాంస్వప్నస్థానత్వాదితి) *తాసుతదాభవతీత్యత్రతదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః - *యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథంచనపశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీత్యనన్తరవాక్యేఅథశబ్దేనతదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయాస్సుషుప్తేశ్చావస్థాన్తరత్వావగమా, దుత్తరవాక్యేస్వప్నప్రతిషేధేనపూర్వవాక్యస్యస్వప్నప్రసఙ్గకత

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాచ్చ. (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి *య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే.

యా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదాఽఽసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిం న స్యాత్. నైవం - అథశబ్దాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసఙ్గాచ్చ. యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదాఽఽసు భవతి- అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే- తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్. తదనుపపన్నం. సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్- యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దః శ్రూయతే. అతః *తదా భవతి* యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ- *క్వైష ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్య చాప్రకృతత్వాత్,. *పురుషః శయిష్ట ఇతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తేరప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ *క్వైష ఏతత్ *క్వైష ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోస్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేః సకలబాహ్యాన్తఃకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ - న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వం. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిణి వృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్తాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న- స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదైకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః. *అస్మిన్నితిపదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం - అతస్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తం. అన్యథా *అస్మిన్నితిపదమాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్య స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం- శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్, *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్య స్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమాన్తోపస్థాపితపరామర్శీ- న తు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్ - *ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ - వాగాద్యస్యాయేఽపి ప్రతిపాద్యమానే కథమవధారణం ఘటతే. అత ఏవ ప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం- తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం *అస్మిన్నితిపదస్య జీవపరత్వం తద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తతయైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం- వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధాభవనకర్తృత్వే న కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్,. *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్యైకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్య భఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణా పూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ జీవావస్థితిపరం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్ - క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ- ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేనేన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనస్సాపేక్షత్వాత్. *య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేనేతి సాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణే సతి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య- అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వా

తస్మాదస్మిన్వాక్యే పురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి సిద్ధమ్.

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ - అథవా సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తమ్. పురుష ఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేపి *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాన్తే చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే,- నేశ్వరః- అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే- తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే - అత ఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనమ్. తన్త్రే హ్యచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే- అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య

సిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతమ్. యద్వా- అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ....

• జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ బద్ధాసాధారణేన కర్మసమ్బన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాక్షణికమితి జీవపరత్వం నిరస్తమ్. అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమ్. కర్మఫలభూతభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథా వ్యుత్పత్తినిశ్చయప్రదర్శనాసమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణే హి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానమ్ - తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తమ్. (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకర్తృత్వోక్తిముముక్షూపాస్యత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమమైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థషష్ఠే చాధ్యాయే శ్రూయతే - తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేన విషయవాక్యతయా వివక్షితమ్- యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర *య ఏషోన్తరాదిత్యే *య ఏషోన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయమ్. సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణమ్. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానమ్- ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః- ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధ ఆత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి- నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యమ్-ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం-తదా పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యం-తదా పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేత్వనుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. ఐక్యోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణ

తే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః. దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి చ నానాత్వనిషేధే నైకస్వరూపే హ్యాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం- నేశ్వర ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సుసఙ్గతో భవతి. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే *యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ - *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం- న స్వత ఏవోపాయత్వేన. అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా *ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్య న సమ్భవతి. తథా *ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి - తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్య తదయమాత్మేత్యై

భూతా, శ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారానైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం - తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకార ఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికం పూర్వవత్. ... ...

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పరైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యం నామ సజాతీయశ్రుత్యైకార్థ్యం- న తు బాహ్యస్మృత్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథా తస్యేతి) బద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం న సంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా- కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాఙ్ఖ్యమతే పి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తియోగాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వేతదిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్యస్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యే స్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః. ఇ

కాత్మ్యోపదేశశ్చపరమాత్మనఏవోపపద్యతే- నహీదంశబ్దవాచ్యంచిదచిన్మిశ్రంజగత్పురుషేణాచిత్సంసృష్టేనత
ద్వియుక్తేనస్వరూపేణవాఽవస్థితేనసైక్యముపగచ్ఛతి. అతఏవ *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవే
దేతివ్యతిరిక్తత్వేనసర్వవేదననిన్దాచ. తథాప్రథమేచమైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి
శ్రుతామహత్త్వాదయోగుణాః పరమాత్మనఏవసమ్భవన్తి- అతస్సఏవాత్రప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తంపతిజా
యాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినోజీవాత్మనఉపక్రమేత్వన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవే
దంవాక్యమితి - తదయుక్తం - *ఆత్మనస్తుకామాయేత్యాత్మశబ్దేనజీవాత్మసంశబ్దనేతస్య *ఆత్మావాఅరేద్రష్ట
వ్యఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా *ఆత్మనస్తు
కామాయేత్యుపదిష్టమితిప్రతీయతే. *ఆత్మనస్తుకామాయ- ఆత్మనఃకామసమ్పత్తయే. కామ్యన్తఇతికామాః. ఆ
త్మనఇష్టసమ్పత్తయఇతియావత్. నచజీవాత్మనఇష్టసమ్పత్తయేపత్యాదయఃప్రియాభవన్తీత్యుక్తేసతితస్యజీవ
స్యస్వరూపమన్వేష్టవ్యంభవతి-ప్రియమేవహ్యన్వేష్టవ్యం- నతుప్రియంప్రతిశేషిణః ప్రియవియుక్తంస్వరూ
పం. యస్మాదాత్మనఇష్టసమ్పత్తయేపత్యాదయఃప్రియాభవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియంపరిత్యజ్యతద్వియుక్త
మాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసఙ్గతంభవతి. ప్రత్యుతనపత్యాదిశేషతయాపత్యాదీనాం ప్రియత్వం - అపి
త్వాత్మనశ్శేషతయాపత్యాదీనాంప్రియత్వమిత్యుక్తేస్వశేషతయాతఏవోపాదేయాస్స్యుః. *ఆత్మనస్తుకామా
యసర్వంప్రియంభవతీత్యస్యపరేణానన్వయేవాక్యభేదఃప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేపివాక్యభేదే పూర్వ
వాక్యస్యనకిఞ్చిత్ప్రయోజనందృశ్యతే. అతఃపత్యాదిసర్వంప్రియంపరిత్యజ్యాత్మనఏవాన్వేష్టవ్యత్వంయథా
ప్రతీయతే-తథావాక్యార్థోవర్ణనీయః. సోయముచ్యతే. *అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనేతివిత్తాదీనాంనిత్య
నిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వావిత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుః
ఖమిశ్రకాదాచిత్క-ప్రియత్వమనుభూయమానంపత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం- అపితునిరతిశయానన్దస్వభా
వపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోయఏవస్వయంనిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపిప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాద
యతి- సపరమాత్మైవ ద్రష్టవ్యఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః- *నవాఅరేపత్యుఃకామాయపతిఃప్రియోభవతి-

---

దమయమాత్మేతికార్యస్యకారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్యతదనుపపత్తిముపపాదయతి(నహీతి) కార్యస్యకారణేనహిస్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థా
లచిదచిచ్ఛరీరకఃపరమాత్మేతికార్యేణజగతైక్యంతస్యైవహిసమ్భవతి- నతుబద్ధస్యవాముక్తస్యవా.జీవస్యాకారణభూతస్యసమ్భవతీత్యర్థః. (అతఏవేతి)స
ర్వస్యపరమాత్మాత్మకత్వాదేవాతదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః-నతుదేవాదిదృష్టినిషేధః- ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. (ప్రథమే
చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమఇతివిశేషితం. ఉత్తరమైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితివిశేషణాశ్ర
వణేపిఅనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తంభవతీతిభావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యన్వయస్వార
స్యంహిసూత్రాభిప్రేతం- వాక్యావయవేషుప్రధానభూతోపక్రమావయవస్యవాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుంపరో
క్తార్థంయత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్యదూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వంకథం. తస్యప్రసఙ్గోవాకథమిత్యత్రాహ(ఆత్మా
వాఇతి) *ఆత్మనస్తుకామాయసర్వం ప్రియంభవతిఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యుక్తే *ఆత్మనస్తుకామాయేత్యుక్తస్యవాక్యస్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వోపయో
గిత్వంహిస్వరసతఃప్రతీయతఇత్యర్థః. అతోమాభూదన్వయఇతినవాచ్యమితిదర్శితం. అథజీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి(ఆత్మనస్త్విత్యాదినా)
ఇష్టసంపత్తయే- సుఖాదిసంపత్తయే. తతఃకిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (నచేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యంభవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వా
సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవహీతి) పత్యాదీనామాత్మనఃప్రియత్వేతేషామన్వేష్టవ్యత్వంస్యాత్ - ప్రియస్యైవపురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభి
ప్రేతమాహ (నత్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) నకేవలంస్వాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గ
తిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (తఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనోద్రష్టవ్యత్వస్యవిరోధఏవస్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వ
యశ్చేన్మాభూదన్వయఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ- *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతిపరేణవాక్యేన. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన
నిర్వాహేసుశకేపివాక్యభేదోఽనుపపన్నః- *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదస్తునేష్యతేఇతిన్యాయాదిత్యర్థః. వాక్యభేదాభ్యుపగమేపిప్రయోజనా
భావాచ్చానన్వయోనుపపన్నఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేపీతి) ఏవంపరపక్షేనుపపత్తేఃపరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వంసిద్ధమిత్యాహ (అతఇతి) ఉపపన్నా
ర్థికఇత్యత్రాహ (సోయముచ్యతఇతి) (స్వయంనిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపిప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి) అన్యేషామానన్దోయదధీ
నస్తస్యానన్దోఽనవధికఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాంవిద్యాంధనంవాదదతఃపురుషస్యజ్ఞానాధికత్వంధనాధికత్వంచార్థసిద్ధం. *సఏకోబ్రహ్మణఆన
న్దః *యతోవాచోనివర్తన్తే * రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషుతత్స్పష్టమభిహితంచేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యతఇత్యనేన
శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థఉక్తః. అస్యార్థస్యశబ్దవాచ్యత్వంకథమిత్యత్రాహ (తదయమర్థఇతి) పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వంవివృణోతి

నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయోఽపత్యప్రయోజనాయాహమస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి- *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. న తు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేఽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్పత్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేనోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్పత్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాద్ధ్యేవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా- స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః - న దుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ............................

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

(పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ- స్రక్చన్దనాదిష్వస్యేదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేర్దైవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్ - న చ తదస్తి. కంచిత్ప్రతి కదాచిత్ ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేఽపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథా హి- న హి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే- అపి తు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపేణ నిష్కృష్టఆత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తత ఇతి శఙ్కాయాం *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేఽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దస్వరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థౌచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థవైరూప్యం సోఢవ్యం- ముణ్డకోపనిషది *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్మాదప్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః- *మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరేకనిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వదార్ఢ్యావగమాత్, * మహద్భూతమనన్తమపారమితి పదైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోఽప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవర్జనీయం. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాస్వరసాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యైకరూప్యవర్ణనాదపి తాదృశబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరైకరూప్యవర్ణనం యుక్తమితి. ——— *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియో భవతీత్యారభ్య *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వసూత్రేణోపక్రమస్యైకృతనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయో నామ- వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః. న తు వాక్యాన్తరేణాన్వయః- సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - స కథం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్. ....

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ- సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేనయాపవ్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః. (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాతృభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన- ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదం లిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైః పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే స్మ. యద్యయం జీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవ న భవేత్ - తదా తద్వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానం న సేత్స్యతి- *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, *యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాః సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః । తథాఽక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో జీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తస్మిన్నేవ లయశ్రవణాచ్చ జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మణైక్యమవగమ్యతే- అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమితి……

———

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మణైక్యేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థం బ్రహ్మణో జీవశబ్దేన ప్రతిపాదనమితి- తదయుక్తం *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేః, జీవాత్మనాం ప్రాచీనకర్మఫలభోగాయ జగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ- అన్యథా విషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ- బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య బ్రహ్మతాపత్తిలక్షణో మోక్ష ఆకాశాదివదవర్జనీయ ఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేన మోక్షస్యాపురుషార్థతా, చ. జీవాత్మన ఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః * ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. ……

———

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ యదుక్తముత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి- తదప్యయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్ - అస్య జీవాత్మన ఉత్క్రాన్తేః పూర్వమనేవమ్భావః కిం స్వాభావికః- ఉతౌపాధికః. తత్రాపి పారమార్థికః- అపారమార్థికో వేతి. స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావో నోపపద్యతే- భేదస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేన సహ స్వరూపమప్యపైతీతి- తథా సతి వినష్టత్వాదేవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మైవేతి * ఉత్క్రమిష్యత ఏవమ్భావాదితి విశేషో న యుజ్యతే వక్తుం. అస్మి

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ (ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదం లిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్య లిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽర్థాదుపాత్తః జీవాత్మవాచీతి. అయం యాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్ర ఉపన్యస్తః- తత్ర హి కార్యాత్మనా కారణాత్మనా చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికౌ మతౌ. ……

———

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ విరుద్ధమతాన్తరం హి పూర్వమతనిరాసేన వినా నోదేతీతి- తస్మాత్సూత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం, అపురుషార్థతా, చ దూషణం. * తోయేన జీవాన్విససర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాః కథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మన ఇతి) సూత్రార్థమాహ (అత ఇతి) ……

———

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ అత్రాపి పూర్వపక్షాభిప్రేతం దూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోః పరాభిమతం పరిశేషయితుం స్వాభావికౌపాధికవికల్పః కృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి సూత్రేణైకేన సూచితస్యైతేన నిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయ పారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పః కృతః. (స్వాభావికత్వ ఇత్యాది) ముక్తౌ స్వరూపం కిం విద్యమానం - ఉతావిద్యమానమితి వికల్పమభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేన శిరోద్వయం దూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా) ప్రథమవికల్పస్య ద్వితీయం శిరో దూషయన్ తద్విశేషణీభూత ద్వితీయవికల్పగతం ప్రథమం శిరశ్చ దూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపి బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షే హీతి) ద్వితీయవికల్పే ద్వితీయం శిరో

స్వపక్షేహ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యబ్రహ్మణఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవా చ్చోపాధిగతఏవభేదఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపిబ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్యభేదస్యాపారమార్థికత్వేకస్యాయముత్క్రాన్త్యాబ్రహ్మభావఇతివక్తవ్యం. బ్రహ్మణఏవావిద్యోపాధి తిరోహితస్వస్వరూపస్యేతిచేన్న - నిత్యముక్తస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. తిరోధానంనామవస్తుస్వరూపేవిద్యమానేతత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశఏవవస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారేతిరోధానాభావస్స్వరూపనాశోవాస్యాత్. అతోనిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపత్వాత్తస్యోత్క్రాన్త్యాబ్రహ్మభావేనకశ్చిద్విశేషఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతివిశేషణం వ్యర్థమేవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతిపూర్వమనేవంరూపస్యనతదానీంబ్రహ్మతాపత్తిమాహ - అపితుపూర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహివక్ష్యతే *సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతిస్వశరీరభూతేజీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేజీవశబ్దేనబ్రహ్మప్రతిపాదనమితికాశకృత్స్న ఆచార్యోమన్యతేస్మ. జీవశబ్దశ్చజీవస్యపరమాత్మపర్యన్తస్యైవవాచకోనజీవమాత్రస్యేతిపూర్వమేవోక్తం * నామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేనతాదాత్మ్యోపపాదనేపరస్యబ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా,జీవస్యావిదుషశ్చతోబ్రహ్మోపాసనామోక్షవాదిన్యో,జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో,జగతోబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరా, శ్చసర్వాశ్శ్రుతయస్సమ్యగుపపాదితాభవన్తీతికాశకృత్స్నీయమేవమతంసూత్రకారస్స్వీకృ

సూచయతి) (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసమ్భవఃకథమిత్యత్రాహ (తిరోధానంనామేతి) తిరోధానంనామఏవంవిధమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశఏవేతి) తిరోధానంనసమ్భవతిచేత్ నిత్యావిర్భూతంస్యాత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) నను *ఉత్క్రమిష్యతఇత్యత్రనతాత్పర్యం- సర్వదాబ్రహ్మభావోవివక్షితః - అత ఉపాధేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేపినదోషఇతిచేన్న - పూర్వం తథాభావేబన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్య శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికహేయప్రహాణార్థమారమ్భణీయతేతిచేన్న - ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యేసమ్బద్ధత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేనజీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసఙ్గాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానంచేత్ - ఏకస్యోపాధ్యాగచ్ఛత్యేకస్యాపిప్రతిసన్ధానం నస్యాదిత్యాది దూషణజాతం ప్రదేశాన్తరోక్తత్వాదిహనప్రదర్శితం. అపరమార్థోపాధికృత భేదవాదేచ * ఉత్క్రమిష్యతఇతిపదమవివక్షితం కృత్వాసర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమేఅధ్యాసానుపపత్తిః - తిరోధానాభావాత్. నహ్యతిరోహితస్వరూపే తత్త్వతోభాసమానేఅధ్యాససంభవః. తిరోధానాభ్యుపగమేచదూషణందర్శితం. అతిరోహితస్వరూపస్యాపిభేదదర్శనంసమ్భవతీతిచేత్ - ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం,. ముక్తావపిభేదదర్శనప్రసఙ్గశ్చ- స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్యభ్రమవిరోధిత్వాభావాత్. నివర్తకజ్ఞానేనదోషస్యనివృత్తత్వాత్ నభేదదర్శనమితిచేన్న - నివర్తకజ్ఞానస్యాపిపూర్వమవభాసమానాత్స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేనభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః-నహీదమితిశతశోవిశదతరముపజాయమానమపిజ్ఞానంరజతభ్రమంనివర్తయతీత్యాదికమనుపపత్తిశతంపూర్వోక్తత్వాదిహలేశతోదర్శితం. తర్హి *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేఃకోఽర్థఇత్యత్రాహ(అస్మాదితి) తర్హికథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ (తథాహివక్ష్యతఇతి) అథసూత్రంవ్యాచష్టే. (అతఇతి) అతః- మతాన్తరేణనిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః.అవస్థితిశబ్దస్యస్వతోఽధికరణమాకాఙ్క్షితం. కుత్రేతి- నతు కింభావేనేతి. కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాస్తీతిచేత్ - సామర్థ్యాత్ప్రాప్తా- నతుస్వతః. కిమ్భావేనేత్యాకాఙ్క్షానక్వచిదప్యస్తి. అతస్సూత్రస్వారస్యానుగుణంవాక్యమాదత్తే (యఆత్మనీతి) అచిదన్తఃప్రవేశస్యస్పష్టత్వాత్తజ్జ్ఞాపనార్థం, జీవసామానాధికరణ్యస్యస్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేనశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం, చ *అనేనజీవేనాత్మనేతివాక్యంప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపిశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, చోదాహరతి (యోఽక్షరమన్తరేసంచరన్నితి)అన్తర్యామీతినియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాంప్రత్యభిజ్ఞాతతయాఏకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) సప్తమ్యన్తపదద్వయేఃకుత్రేత్యాకాఙ్క్షాశమితా. నియన్తృత్వాదిభిఃకథమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. తత్రతదవేద్యత్వేననియన్తృత్వేననిర్దోషత్వేనచతేష్వవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు- తతః కథం జీవశబ్దస్యబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచిశబ్దేష్వాకృతినయావతారస్సమర్థితఇత్యర్థః. కస్మిన్ప్రదేశఇత్యత్రాహ(నామేతి)సూత్రార్థోవ్యాఖ్యాతః. అస్యసూత్రస్యాశ్మరథ్యౌడులోమిమతోక్తేఃపూర్వమనివేశితత్వాత్, అతఃపరంమతాన్తరానుపన్యాసా, చ్చకాశకృత్స్నమతేననిర్వాహస్యసూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే-అస్యసూత్రకారాభిమతత్వేహేతుభూతంపూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ(ఏవమాత్మేతి)అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దౌఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ.ఆదిశబ్దోవిజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః.మోక్షవాదిన్య ఇత్యత్రైవభేదశ్రుతయోవివక్షితాః.అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధఃపరస్పరవిరోధశ్చయథానభవతి-తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమేతన్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః.అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వంసూత్రకారేణైవభగవతావ్యాసేనమోక్షధర్మేచయాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదేస్పష్ట

తథాహి. అయమత్ర వాక్యార్థః- అమృతత్వోపాయో మైత్రేయ్యా పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యః *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం, దున్దు

పరమభిహితం- *పశ్యంస్తథైవాపశ్యంచ పశ్యత్యన్యస్తథానఘ| షడ్వింశః పఞ్చవింశంచ చతుర్వింశంచ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం జనకః ప్రతిపాద్య *యదా తు మన్యతే౽న్యో౽హమన్యఏష ఇతి ద్విజ| తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శనముక్త్వా *అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః| తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి శరీరశరీరిణోశ్చ భేదే౽పి శరీరాన్తస్థస్య శరీరిణ ఏకత్వాదయమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకారైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారా ఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాదాత్మ్యాదేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా * జన్మమృత్యుభయాత్ భీతా యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప| షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో భేదజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా * యదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి| తదా స సర్వవిద్విద్వాన్న పునర్జన్మ విన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తే౽నఘ| బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథా శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథా వైష్ణవే పురాణే చ స్ఫుటమిదముచ్యతే- యథా భగవన్తం ప్రతి ధ్రువః * సర్వాత్మకో౽సి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః| కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్రాప్యవస్థితినిబన్ధనం సర్వాత్మకత్వం స్పష్టం. అవస్థానం చ శరీరప్రతిసమ్బన్ధితయేతి తత్రైవ దృశ్యతే *సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్| స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతో౽వ్యయః ఇతి. న చ విశ్వరూపశబ్దశ్చారురూపాసాలభఞ్జికేతివత్ అముఖ్యతయా నేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వారస్యోత్తమ్భకమపి దృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన * ఏతద్విజానతా సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం| ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతో౽యం విశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్హి భేద ఉపలభ్యతే. తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావో౽వగమ్యతే * సర్వస్మిన్ సర్వభూతస్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్| సర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమస్సర్వాత్మనో౽స్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్- శరీరే సర్వచేతనభూతః సర్వోత్పాదకం సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదకమాహ- సర్వం త్వత్త ఇతి. తతశ్చ త్వమితి- తతః- తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వం త్వమిత్యర్థః. రూపత్వం చ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తం *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థిత ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్యో ద్రవ్యవిశేషః- తథా చ భగవన్తం ప్రత్యర్జునవచనం *సర్వం సమాప్నోషి తతో౽సి సర్వ ఇతి, ఏషు శ్రుతిస్మృతివచనేషు *అనుక్రమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యతమోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధిరనుసన్ధేయా- తథా చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరసచివం హి నృపనభోభృత్యకుటుమ్బ్యాదివ్యావర్తనేన శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణం చ భాష్య ఏవ దర్శయిష్యతే. అత ఏవ *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమవగమ్యతే- అన్తఃప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి అత్రానన శబ్దవాచ్యా స్థితిర్ధారణనిబన్ధనా - * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదాయతనశబ్దేన స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్. ధారణం చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయాచననిష్కృష్టస్వరూపేనిర్వికారే సమ్భవతః - అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యహేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- కిన్తు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్, తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్, ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయా౽వస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దః కః. తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మిన్సతి హి తత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే చ ఫలం కిమిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * న వా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానామాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థో౽పి విస్తరేణ న ప్రతిపాదితః. (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం, *బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదనన్నిన్దనం, *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలం- అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిస్తల్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్. * యో౽న్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి- అన్యత్ర- పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద- తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా- అన్యత్ర- పరమాత్మనో౽న్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మని స్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమనమభిధాయేత్యన్వయః.—— అత్రాయమభిప్రాయః- *స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్య పదైరేవమర్థ ఉక్తః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే- తత్తతో న వ్యతిరిచ్యతే- యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణే నైవ గృహీతాస్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే౽ధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం * స హోవాచ

ఖ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణ భూతమనఃప్రభృతికరణనియమనం, చసామాన్యేనాభిధాయ * స యథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, *సయథాసర్వాసామపాం సముద్రఏకాయన మిత్యాదినా, చోపాస్య భూతస్యపరస్య బ్రహ్మణోనిఖిలజగదేక కారణత్వం, సకలవిషయ ప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనం, చవిస్తీర్ణముపదిశ్య * సయథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యపరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం *విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్య స్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీ త్యభిధాయ *నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి

మనోనియమనాదభేదోనిలతద్ధియోరితిబౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదంవాక్యంవ్యాఖ్యాతం. తదనుపపన్నం - ముఖ్యార్థసమ్భవతిఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దయో ర్లాక్షణికార్థపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాంచ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతిపూర్వవాక్యవైయర్థ్యంచ - నహిగ్రహణాయామితిపదేనైవ[illegible]లక్షితేగ్రహణాయాంగ్రహణాయామితివాక్యంసఫలం. తథా *దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలం- తేనైవదున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్యప్రతిపన్నత్వాత్ ఆఘాతశబ్దస్యనప్రయోజనం. వాశబ్దవైయర్థ్యంచ.——— అతఏవంయోజనీయం- దున్దుభేరిత్యనాదరేషష్ఠీ. గ్రహణశబ్దఇహనిరోధపరః - ఉపాదాననిరోధయోరపివాచకత్వాత్ -యథాగృహీతానిపుష్పాణిగృహీతశ్చోరఇతి.యథాదున్దుభౌహన్యమానేతతోబహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ననిరోద్ధుంశక్నుయాత్ కథంతర్హినిరుణద్ధీత్యత్రాహదున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమాన దున్దుభినిరోధేనతదాహన్తృపురుషనిరోధేనవాశబ్దోనిరుధ్యతే - ఏవమిన్ద్రియేషువ్యాప్రియమాణేషుబాహ్యార్థజ్ఞానందుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేనతత్ప్రవృత్తిమూలస్యమనసోనిరోధేనచపరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానంనిరుధ్యతఇతి. ఏవంశఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చయోజనీయః, వీణాశబ్దస్థాచతుర్థీషష్ఠ్యర్థా- పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్యఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమనముక్తమితి. (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం- తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయంమనోనియమనమితిభావః. (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానా, చ్చఉపాస్యలక్షణభూతంకారణత్వంసామాన్యేనోక్తం-చక్షురాదికరణవిశేషాణాంనియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్కరణనియమనంచసామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. (సయథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్హిలేత్యాదిపదద్వయేనయథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దోఽకారాన్తఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రైధనాగ్నిగ్రహణంనిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం-అగ్నిర్హిధూమోత్పత్తౌనిమిత్తం- ఇన్ధనముపాదానం. *ఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినావాచకసృష్టిమాత్రముక్తంప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే- ఉత్తరేతు *ఇష్టంహుతమాశితంపాయితమయంచలోకఃపరశ్చలోకస్సర్వాణిచభూతానిఅస్యైవైతానిసర్వాణినిశ్వసితానీతిసాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా- అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమేచవాచ్యసృష్టిరుక్తాభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి)నిఖిలశబ్దోవాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దోనిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. *సయథాసర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ(సకలవిషయేతి)యథాసర్వాసామపాంసముద్రఏకాయనం- ఏవంసర్వేషాంస్పర్శానాంత్వగేకాయనం- సర్వేషాంరసానాం-సర్వేషాంగన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తం. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వంనామతత్త్వఉపాదానత్వం. తేనైకైకకరణస్యఏకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషువృత్తివిశేషాబహవోదర్శితాభవన్తి-*సర్వేషాంస్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనస్యకింప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాంఉపదేశస్యవైయర్థ్యాయోగాత్, *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతిఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్,దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేనకరణనియమనస్యోక్తత్వాత్,తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వా, దుత్తరవాక్యేనపూర్వవాక్యవివరణస్యైతత్ప్రకరణదృష్టత్వా, చ్చకరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనంతత్తద్విశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః.(విస్తీర్ణమితి)కారణత్వంనిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చవిస్తృతం-కరణనియమనంతుకరణవిశేషాణాంనిరోధ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేనవిస్తృతమిత్యర్థః (ఉపదిశ్యేతి)నహినిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతిభావః. *సయథాసైన్ధవఘనఇతివాక్యోపాదానం *సయథాసైన్ధవఖిల్యఇతివాక్యస్యాపిప్రదర్శనార్థం.(ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్యపౌర్వాపర్యాదిదర్శనేపిఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవహితత్సంస్కారవిషయేప్రవర్తతే- తస్యైవాబుద్ధస్యస్వస్వరూపస్యైవప్రాప్యత్వేఽవగతేహిప్రవృత్త్యౌన్ముఖ్యంజాయతఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య*మహద్భూతమనన్తమపారమితిసామానాధికరణ్యంప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణప్రతిపన్నముపజీవ్యాహ(జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి.భగవాన్నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞోగౌర,ఇత్యత్రశ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారాపరమవిశేష్యవిశేషణంజ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేనపూర్వోక్తస్యజీవవాచిశబ్దేనపరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యాప్రయోగస్థలంవిజ్ఞానఘనశబ్దఇతివివక్షితం. తత్పర్యన్తత్వమైవనిర్వాహ్యత్వేహేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధం. నచావ్యవస్థానేనపరమాత్మపరోవిజ్ఞానఘనశబ్దః-*ఉత్థాయవినశ్యతి *ప్రేత్యేతి శ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపిజీవస్వరూపస్యపరమాత్మనిష్ఠతయాఽస్వాతన్త్ర్యభావజ్ఞాపనంజీవశబ్దేనతత్పర్యన్తనిర్దేశస్యప్రయోజనమితిఫలితం.ఉపపాద్య-దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః.*తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ(భూతపరిణామానువృత్తిమితి)భూతేషునశ్యత్స్వేవనశ్యతీత్యర్థః. వినాశోనామాత్యన్తజ్ఞానసంకోచః-*అవినాశీవాఅరేయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్.అత్రప్రేత్యశబ్దస్యపూర్వోక్తవినాశానువాదకశబ్దాద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ

మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేన భూతసఙ్ఘాతేనైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూప జ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శన మజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ - జీవాత్మా స్వాత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినాఽయం సర్వేశ్వర స్స్వేతర సమస్తచిదచిద్వస్తు విలక్షణ స్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్త్వాఽనుశాసనాఽసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి

(మోక్షదశాయామితి) * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి న దేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః - దేహవిగమదశాయామజ్ఞానస్య ; తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్. నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః - కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రాకృతప్రలయయోరజ్ఞానముచ్యతే - తయోరప్రస్తుతత్వాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దశ్చరమదేహావసానపరః - * నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి * ఏతావదేవ ఖల్వరేఽమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమర్థమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం - అతస్స్వాభావికత్వం ఫలితం. అనన్తరశబ్దేన బహిరపి జ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వం సిద్ధం - తస్య చాపరిచ్ఛిన్నత్వం * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేనేత్యుక్తం. సమిత్యేకీకార ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం * ఏతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి పూర్వవాక్యముపజీవ్యాహ (భూతసంఘాతేనేతి) (దేవాది రూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్, * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి వాక్యం శ్రుత్వా * న హ వా అహమిమం జానామీతి మైత్రేయ్యా పృష్టే * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానం నాస్తి చేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యాభిప్రాయః. * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞానసత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాషిష్ట. న చోచ్ఛిత్త్యభావ ఏవాస్య ధర్మ ఇత్యుచ్యతే - * అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశపదాభావేఽపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసంతతివినాశయోర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ పదద్వయమితి న శఙ్కనీయం - అవినాశశబ్దేనైవాసఙ్కోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేః, ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ - అవ్యయ ఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిరిత్యేతావతాపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః. (పునరపీతి) భ్రాన్తిర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహే బుద్ధిః, అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యనేన బద్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా - అథ స్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. * యత్ర - యస్యామవస్థాయాం. ద్వైతమివ భవతి - పరమాత్మనః పృథక్త్వం - స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వం - భవతి. ఇవశబ్దస్స్వాతన్త్ర్యస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్ - తదా. ఇతరః - పరమాత్మన ఇతరః. పృథక్స్థితః. ఇతరం - స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ - స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తిమాహ యత్ర త్వితి. యత్ర - యస్యాం ముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్ - తదా. కః - చేతనః. కేన - కరణేన. కం - స్వనిష్ఠమర్థం. పశ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయాఽఽభాసమానం వస్తు తద్దర్శనసాధనం తద్ద్రష్టా చ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్యమిత్యభిప్రాయః. (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం - కింతు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః. (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేఽపి బ్రహ్మస్వరూపావభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి న భవనమత్ర వివక్షితం - బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్ర త్వవస్థావిశేషాన్వయోక్త్యనుపపత్తేః. అతో * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేఽపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానం హి దోషాదుత్పద్యతే - దోషాభావే తు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (యేనేదమితి) * క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమత్రోచ్యతే - అన్యథా * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, * తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన చిద్గతోఽచిద్గతశ్చ ప్రకారోఽనూద్యతే - విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, * అగ్రాహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యత ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః. * అగ్రాహ్యః - చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదియోజనీయం. అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః - న హ్యచిత్సఙ్గోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. న హి సజ్యత ఇత్యాదావుక్తే - సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి మారస్థతయా తదభావ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసఙ్గ ఇత్యుక్తం. అసఙ్గః - సఙ్గవిరోధీ. సఙ్గానర్హత్వమర్థసిద్ధం - తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః - కిన్తు స్వ

సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాద్యుపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః- బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతఃపరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతిపరమేవ బ్రహ్మజగత్కారణం- సపురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

నావవిప్రకర్షాదిత్యర్థః. పూర్వవాక్యోక్తాసఙ్గాదిఫలమాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్యవిజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వాత్ప్రాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః *తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్యావగమస్త్వపరం పూర్వవాక్యం- తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహితముపాసనమేవేతి కేషాంచిద్యజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. విపరీతం కిన్న స్యాదితి నాశఙ్కనీయం- *ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానేనైవ నిగమనస్యయుక్తత్వాత్. నహి ఫలవిరోధిఫలయోర్నిగమనం న్యాయ్యం - ఉపక్రమవిరోధాత్. *ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసనముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరం *విజ్ఞాతారమితి వాక్యం- *ఏతావదిత్యాదివాక్యముపేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి)... ... ...

ఇతరైస్సర్వైస్సూత్రత్రయవ్యాఖ్యానమన్యథాకృతం- తత్తు ప్రతిజ్ఞాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్నమిత్యనుసన్ధేయం. తత్ర మిథ్యావేదాన్తిభిస్తు *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతం. తత్ర ప్రథమం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపరమాద్యం సూత్రం - ఉత్క్రమిష్యతో బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుకత్వపరం ద్వితీయం- బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయమిత్యుక్తం. ఏవం వదతోఽభిప్రాయశ్శోధనీయః - యది కార్యకారణభావం వదతా ఆశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వమనేవంభావశ్చౌడులోమ్యభిమత, ఇతి సూత్రద్వయార్థః పూర్వపక్షీకృతః - ఏతావదస్మాకమవిరుద్ధం. అథ కార్యకారణభావో నామ-- అధ్యాసరూపః,. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ - అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః,. బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యామభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతం- తదానీం సిద్ధాన్తతయాఽభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షే హి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోర్నైక్యమభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వం చాభిమతమేవేతి కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరస్యాప్యభిమతత్వస్వీకరణార్థం సూత్రద్వయమితి చేత్- వ్యతిరిక్తసర్వాచార్యానభిమతత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం ఆచార్యభూయస్త్వాయ సూత్రసహస్రాణి ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయాదాచార్యద్వయోక్తిః ప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - కాశకృత్స్నోక్తిరప్యన్యసర్వాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అస్మన్మతే తు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరం. పునశ్చైవం యోజితం సూత్రత్రయం *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్యస్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకం-*తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూపమభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యతః పరేణాత్మనైక్యసంభవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్. ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం - జీవోత్పత్తిప్రలయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. న హి పృథివ్యాద్యుత్పత్తిప్రలయవాదాస్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి- అతో జీవోత్పత్తిప్రలయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అత ఏవ పాదాసఙ్గతం, చ. ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన *నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యత్ర కరిష్యతే - భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రలయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం- అతః పృథక్ప్రయత్నవైయర్థ్యం,చ. తత్రోపజీవ్యత్వాయాత్ర ప్రసఙ్గాచ్చిన్తితమితి చేన్న- ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య తత్ర సాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వం, ప్రలయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం, చ ఉత్పత్తిప్రలయయోర్న గౌణత్వసాధకం - తేజఃప్రభృత్యుత్పత్తిప్రలయయోరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధ్యస్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదేరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్ - తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తేర్జీవోత్పత్తేర్వైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్యైవాత్రాపేక్షితః- ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దేశకృతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్.—యాదవప్రకాశైస్తు భోక్తృబ్రహ్మణోరైక్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మణైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తస్య బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం *ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. బ్రహ్మణస్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమి

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥

ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

ఇతి తృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః. తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వమయుక్తం- ముక్తిదశాయామౌడులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే 'చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః' ఇతి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్, తథాత్రైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం- గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్, శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయా- క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య 'ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః' ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షిప్తం- శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం- నహి గానమశృణ్వతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః 'నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి' ఇత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం- అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యైశ్వర్యస్యైవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అతోఽయాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్యమౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం- తాదృశమేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్- న హ్యేక ఏవాభ్రాన్తః పురుషస్స్వాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యైవ ప్రసఙ్గాదుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహత ఇతి ప్రతిక్షేప్స్యతస్సౌడులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్య చ దుర్వచత్వాత్,. అతస్తత్సాహచర్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్స్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య సకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య చ సకలప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారం. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ 'అవస్థితేః' ఇతి పదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం - పూర్ణతయాఽవస్థానం చ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం- యథోక్తం 'అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్పప్రత్యాఖ్యానాత్ నచాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాత్' ఇతి. తదయుక్తం. తథాహి- న తావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వమనార్హత్వాద్యుపాధిరూపం వా భవితుమర్హతి- తస్య లోకసిద్ధత్వేన 'ఇదం పూర్ణమదః పూర్ణ'మిత్యాదిశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్యైన్ద్రియకత్వేన 'అద్రేశ్యమగ్రాహ్య'మిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వే మహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావేన నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ లక్ష్యేలయత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అతస్సద్ద్రవ్యమేవ ఏకైకస్మిన్ ఘటాదౌ పూర్ణమితి భవతాం మతం. 'నచాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనా'దితి భవద్భిరుక్తత్వాత్. సదితి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి 'అద్రేశ్యమగ్రాహ్య'మిత్యాదిశ్రుతివిరోధో దుష్పరిహరః. కించ- ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వం నామ న సంభవతి - సజాతీయవిజాతీయఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్య విభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్ పూర్ణమితి చేన్న- అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరైరభిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్- తర్హి ఏకస్థానావస్థితస్యాంశస్య స్థానాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైరభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తం భవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేఽపి వస్తుని నిఖిలస్య నిరవధికషాడ్గుణ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి బ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రబలాదభ్యుపేతం- నతు ప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కించ- పరమాత్మనస్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయాసశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః- యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనం. తత్తు న సిధ్యతి- అస్తిత్వస్య తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాఘాతౌ ప్రసజ్యేయాతాం. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతం. తత్ర విశేష్యం ద్రవ్యం సదితి చేత్. సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దా ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి - నతు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా- అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాఘాతాదిదోషప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్ద్రవ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.……………

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాక్షాత్సఙ్గతేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తు పాదాసఙ్గతేనాపి ప్రసఙ్గప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తం. తత్ర చ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేఽపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షేప్స్యత ఇతి నాసఙ్గతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేన చాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్ కార్యేఽన్వయో హి వ్యుదస్యతే. సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం- తస్య సర్వశక్త్యాదితి న సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవావాన్తరసఙ్గతిరప్య

యద్యపీక్షణాదిగుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరంజగత్కారణత్వేనవేదాన్తాఃప్రతిపాదయన్తి- తథాపివేదాన్తైరే వజగదుపాదానతయాప్రధానమేవప్రతిపాద్యతఇతిప్రతీయతే. నహివేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినో ఽధిష్ఠా తురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేనపరిణామినాప్రధానేనవినాజగతఃకారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామి నమేనం, ప్రకృతించైతదధిష్ఠితాంపరిణామినీ, మధీయతే*నిష్కళంనిష్క్రియంశాన్తంనిరవద్యంనిరఞ్జనం *స వాఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరః *వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాంధ్రువాం *ధ్యాయతేధ్యాసితా తేన తన్యతేప్రేర్యతేపునః।సూయతేపురుషార్థంచ తేనైవాధిష్ఠితాజగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీసాజనిత్రీభూతభావినీ తి. తథాప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరోవిశ్వంజగత్సృజతీతిశ్రూయతే* అస్మాన్మాయీసృజతే వి శ్వమేతత్ * మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవమ్ శ్రుతేపిప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుప పత్త్యైవ-ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్యజగదుపాదానత్వం, చసిధ్యతి. ఏవమేవహిలోకేనిమిత్తోపా దానయోరత్యన్తభేదోదృశ్యతే-మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్యఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్యకులాలసువర్ణ కారాదేర్నిమిత్తత్వం,చనియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చనియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షాదృష్టా. ఏవంనిమి త్తోపాదానయోర్భేదనియమంకార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమంచాతిక్రమ్యైకమేవబ్రహ్మో పాదానంనిమిత్తంచప్రతిపాదయితుంనప్రభవన్తివేదాన్తవాక్యాని-అతోబ్రహ్మనిమిత్తకారణమేవ- నోపాదా నం. ఉపాదానంతుతదధిష్ఠితంప్రధానమేవేతి. ... ...

స్తి- మైత్రేయీబ్రాహ్మణేహిపరబ్రహ్మణఏవసర్వవిధకారణత్వముక్తంఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణోనిమి త్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానంతుప్రధానమితిశఙ్కయాఉత్థానప్రతీతేః. కింబ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం - ఉతోపాదానమపీతి. కింకారణవాక్యంబ్ర హ్మణోనిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌకింస్వారస్యేననేయౌ - ఉతక్లిష్టతయానేయౌ. కిమస్యత్రో పాదాననిమిత్తభేదనియమో,నిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతి, శ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకాభవన్తి- నేతి. యదాఉపరోధకాభవన్తి- తదాప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోఃక్లిష్టతయానిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రంవేదాన్తాఃప్రతిపాదయన్తీతిబ్రహ్మనిమిత్తమాత్రమితి పూర్వఃపక్షస్స్యాత్. యదానోపరోధకాభవన్తి- తదాప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోఃస్వరసతయానేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపివేదాన్తాఃప్రతిపాదయన్తీతిఉపాదానమపిబ్రహ్మై వేతి రాద్ధాన్తఃఫలఫలిభావః. ఈక్షత్యానన్దమయాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేనపరబ్రహ్మకారణత్వేసమర్థితేకథంపునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితిశ ఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీస్వమతంప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్దఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ- బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయాత్వదభిమతై రేవేతిభావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్యచేతనత్వాదపరిణామిత్వేనఅధిష్ఠాతృత్వేన, చప్రధానస్యాచేతనతయాపరిణామిత్వేనఅధి ష్ఠేయత్వేన, చవేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థేహేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిందర్శయతి (తథాహీతి) *నిష్కళమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరి ణామిత్వవిషయం. *వికారజననీమితిప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ- సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ- వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధాన ప్రతిపాదకవాక్యతద్విశేషణతయాఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వందర్శితం - ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యేతస్యప్రధానాధిష్ఠాతృతయాఉపాదానభూతాత్త స్మాత్ భేదందర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేనమాయిశబ్దనిర్దిష్టస్యనిమిత్తకారణస్యమాయాంప్రతిప్రేరకత్వందివక్షితమితిభావః. శ్రుతేరుక్తార్థపర త్వంస్మృతిసంవాదేనదృఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషుప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్యతస్యోపాదానత్వంసమర్థయతి (ఏవమశ్రుతేపీతి) (బ్రహ్మణఇతి) సత్యజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామినఇతిభావః. (ప్రధానస్వరూపంతస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్యజగదుపాదానత్వంచేతి) సమస్తప్రపఞ్చ నిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్యచాచేతనత్వాదేవతదధిష్ఠితత్వంచసిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్తిప్రకారంప్రతిపాదయతి (ఏవమేవహీతి) అత్యన్తభేదః- శరీరతయాఆత్మనిస్థత్వమపిఅసహమానోభేదః. యద్వా- తర్కమపిపృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవహీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వేహిశబ్దస్స్వరసః. నసుయత్రనిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా-తత్రతయోర్భవతుభేదః- యథావృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనేగోమయాపేక్షః, యథావాస్వర్గసాధ్యేజ్యోతిష్టోమోదర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః,- ఏవంనిమిత్తమాత్రేణకార్యంసిధ్యతిచేత్కింప్రధా నకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవహీత్యాదిభాష్యంయదాపృథక్సాధనత్వేనతర్కప్రతిపాదకం-తదానీమచేతనత్వే త్యాదిపదైర్వ్యాప్తిరభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరోనద్రవ్యంప్రత్యుపాదానం - చేతనత్వాత్- జీవవత్. విమతముపాదానంస్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం- ఉపాదానత్వాత్- మృత్పిణ్డవత్. విమతంకార్యమనేకకారకసాపేక్షం- కార్యత్వాత్-పటవదితిప్రయోగః. * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్షఆసీదిత్యాదిశ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవన్నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రు తిశ్రుత్యర్థాపత్త్యనుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాంప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రంప్రతీయమానమపిస్వార్థంయథాపాదితైక్య మితివనప్రతిపాదయితుంశక్నోతీత్యర్థః. (ఏకమేవబ్రహ్మోపాదానంనిమిత్తంచేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోఃప్రేర్య

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ-ఉపాదానకారణంచ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవహి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ-తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్-నహి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వథాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం - న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదశ్శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి-తదసత్-నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే- ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః. *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః- యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి- యేనాదేష్ట్రాఽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాద్, అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. న చైవం సతి* వికారజననీం* గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరా-

త్మప్రేరకత్వమోశ్చైకస్మిన్వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః, నోపాదానం-నోపాదానమపీత్యర్థః. నహి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి విశయే ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే- కింతూభయాత్మకత్వం హి ప్రతిషేధ్యం. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం దర్శయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా. కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం. అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (నహీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం సూత్రం హేతువాదిపదం వ్యాఖ్యాతం. వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యార్థ ఉక్తః - తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే. నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞోపరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి. తత్ర న ప్రథమం శిరః - అనభ్యుపగమహతత్వాత్. ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాద్దృష్టాన్తీకృతః- తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్మ- ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః-ఉపదేశ్యమిత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యేవోక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణస్సిద్ధే హ్యేవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వం - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః- వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాత్ ఇతి భావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం- అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యం. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణం. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే- నహి గవయే బుభుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి వైషమ్యం. ఏవం ప్రశాసితుర్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణన్తు నిమిత్తోపాదానభేదే న ఘటతే- అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః- అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః. (నన్వేవమితి) ఏవం సతి- బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తం. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రా

ద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథముపపద్యతే. తదుచ్యతే-తత్రాప్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యాః. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కార్యావస్థం కారణావస్థం చ సర్వం జగద్బ్రహ్మాత్మకమితి శ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి- *యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం- కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదా విభక్తనామరూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేన చోచ్యతే-యదా చావిభక్తనామరూపం తదైకమద్వితీయం కారణమితి చ. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపా యా కారణావస్థా సా *గౌరనాద్యన్తవతీ *వికారజననీమజ్ఞాం *అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయత ఇతి. నను చ *మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇతి ప్రలయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రలయౌ ప్రతీయేతే - తథా చ మహాభారతే *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ *అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతి. నైష దోషః - అచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్. *యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిరితి కృత్స్నప్రలయదశాయామపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతి సూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునస్స్థిత్యభిధానాజ్జగత్కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారభూతమతి సూక్ష్మం చాచిద్వస్తు నిత్యమేవేతి తత్ ప్రకారం బ్రహ్మైవ *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే. అత ఏవ చ *అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి తమస ఏకీభావమాత్రమేవ శ్రూయతే- న తు లయః. ఏకీభావ ఇతి-త

హ (ఆద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానకత్వమయుక్తం - తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మ నిమిత్తమేవేత్యాశయః. (తదుచ్యత ఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేన కం పశ్యేత్ - కేన - అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం - స్వనిష్ఠమర్థం. కః - చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠం దృశ్యం, తద్ద్రష్టా, చ నాస్తీత్యర్థః. న ద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః - *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి స్వవాక్యైకదేశేన *స సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణ చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. స్వసిద్ధవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతిరుక్తా - అథ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతిమాహ (సర్వం ఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ చేత్ వికారాపురుషార్థరూపా దోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణం చేత్ కారణావస్థా, తస్యాం చైకత్వం, కార్యావస్థా, తస్యాం చ బహుత్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచితోః కార్యత్వం, చ కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్ - సృష్ట్యుత్తరకాలం. కదాచిత్ - సంజిహీర్షోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః - తర్హి కిం *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవం సర్వదేతి) యా కారణావస్థా సాఽభిధీయత ఇతి - నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తు కారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థైక్యం మన్వానః పార్శ్వస్థశ్చోదయతి (నను చేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణః కారణత్వమనుపపన్నం - అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యాప్యుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాదిత్యర్థః. (నైష ఇతి) అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ వ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణమాహ (యదాతమ ఇతి) (అత ఏవేతి) అత ఏవ - తదానీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం- అర్థవైజాత్యం చ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతి భావః. అర్థవైజాత్యమేవ వివృణోతి (ఏకీభావ ఇతీతి) *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య పూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యేవ హ్యప్చావస్థాభూత్. పృథివీత్వం విహాయ పృథివ్యమ్భోభిరేకద్రవ్యం యథాభూత్ - ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తు తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యం భవతి చేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః- న తథా శ్రూయతే- అతః పరమాత్మని తమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తు సలిలమభూత్ - తత్సలిలత్వాప్రహాణేన పూర్వమేవస్థితేనాప్సు నైకీభవతి, యథా చ త్యక్తజలత్వావస్థజలద్రవ్యం యత్తేజోఽభూత్ - తత్తేజస్త్వాప్రహాణేన ప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి,-ఏవం విభక్తం తమః తమస్త్వావస్థామజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్ర పరమాత్మనస్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్, *యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేన మృత్యుసంజ్ఞితయాఽవగతస్య తమసః పరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ

మోఽభిధానాతిసూక్ష్మచిద్రూపకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం తమసస్తన్మహినాఽజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ఇతి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ. యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ న సమ్భవతి - ఏకకారకనిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య,- లోకే తథా నియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినా సిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే- సకలేతరవిలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తేః సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగా, దధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాదసత్యసఙ్కల్పతయా, చ తథా దర్శననియమః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ- *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స్రష్టుర్బ్రహ్మణః స్వస్యైవ బహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవ బహు స్యాం తథా ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికా హి సృష్టిరుపదిశ్యతే. ....

తమస్త్వేస్థితఏవ తతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః. న హి పూర్వం ఖస్థితం తమః పశ్చాదేకీభవతి- కిన్త్వవస్థావైషమ్యేన- అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః. అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః. అవిభాగశ్చ- నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేఽపి తదన్తర్భావమాత్రేణ ఏకశబ్దప్రయోగో దృష్టః- యథా మథనాత్ పూర్వమనుద్భూతాగ్నౌ దారుణ్యేకశబ్దః, యథా వా ఆహితమాత్రగర్భాయాం యోషాయామపి కేయమితి ప్రయోగః. తత్ర హి చేతనద్వయమస్తి- తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వం. యథా వాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషి పురుషే ఏకశబ్దప్రయోగః, తథేత్యర్థః. (ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- న తు ద్రవ్యవినాశ ఇతీమమర్థం విశదయతి- తమోభూతమితి- తమోఽవస్థమిత్యర్థః. *అగ్న్యవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి వచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యం- ఉపలబ్ధ్యభావాత్తన్నాస్తీత్యత్రాహ అప్రజ్ఞాతమితి- ప్రకృష్టం- స్పష్టం. జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తద్విషయమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ అలక్షణం- రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యగుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం. ఏవం విభక్తావస్థం తమ ఉక్తం. అవిభక్తం తమ ఆహ అవిజ్ఞేయం- వివిచ్య- విభజ్య. జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ- యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని లీనస్య చేతనస్య లయో న పరమాత్మత్వాపత్తిః- అపి తు నామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రళయేఽపి చిదచితోః పృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ- న సత్తాహానిరిత్యర్థః. విశేషమాహ సర్వత ఇతి - సుషుప్తావేకదేశలయః- అత్ర తు సర్వలయ ఇత్యర్థః. యద్వా - అవిజ్ఞేయమిత్యనేన అచిదంశలయ ఉక్తః- ప్రసుప్తమివేతి చిదంశలయః. తత్రాపి న సత్తాహానిః- యథా సుషుప్తావిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తం. తర్హి పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ- ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః. శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహరిష్యత ఇత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమతతర్కాణాం సోపాధికత్వం వక్తుముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాం పక్షే బ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాం దర్శయతి (సకలేతరేతి) పరేణ హి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తం- తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరేవ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామవిరోధస్య నిరూప్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేన నిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం- తథా సతి తద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్క ఇతి తస్య దుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్స్థిరతర ఇత్యభిప్రాయేణ సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వం అజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదేరనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథా పరిణామశక్తిరహితత్వాత్- తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వం చాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తతర్కాః సోపాధికాః. అతో మృత్పిణ్డకులాలాదివిపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణః సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ (ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్య హేతోరన్వయ ఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థ ఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చ సమ్భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజఃప్రభృతిసృష్టేరనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవ బహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం, బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితి భావః. ....

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే-బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం- అతశ్చోభయం బ్రహ్మ.............................. ....

———

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ *సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః *తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ..............................

———

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాసః * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥ ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణా ఆత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః. *కింస్విద్వనం - పూర్వం కుత్ర స్థిత ఇతి భావః. క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ -కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్-భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః. ప్రతివచనేపి *బ్రహ్మ వనం- అధికరణం. బ్రహ్మ స వృక్షః-ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితి బహుత్వమవివక్షితం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనాని ధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. *ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానే హి బ్రహ్మకర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, ఉపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్,. ఏతదుక్తం భవతి- *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి- భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థ ఇతి. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం-లోకదృష్ట్యాకృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ. (అత్ర హీతి)——— ఉభయశబ్దస్సర్వప్రశ్నవిషయపరః పదైర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేపి తయోరన్యతరస్య సర్వప్రశ్నవిషయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వబహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావా, చ్చ.——— నను ఉభయామ్నానమితి విరుధ్యతే-అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తు, శ్చైకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయమధిష్ఠాతేతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని - యదధ్యతిష్ఠత్ *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే, అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్..............................

———

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం-కార్యం హి సాధ్యం-కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ(స్వయమేవేతి)......

———

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్తవక్ష్యమాణత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః. నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయా ఉపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు *ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి

౨౭॥ సూ. ॥ పరిణామాత్ ॥ పరిణామస్స్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణిదోషావహత్వం స్వభావః-ప్రత్యుతనిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః.ఏవమేవహిపరిణామ ఉపదిశ్యతే-అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దం స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయాతదాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయాతమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషే సతి, తమసిచ స్వశరీరతయాపిపృథఙ్నిర్దేశానర్హాతి సూక్ష్మదశాపత్త్యాస్వస్మిన్నేకతామాపన్నే సతి, తథాభూతతమశ్శరీరం బ్రహ్మ-పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరం స్యామితిసఙ్కల్ప్య స్వయమేవ క్రమేణజగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీతి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. తథైవబృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వం చామ్నాయతే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య *యస్యాపశ్శరీరం *యస్యాగ్నిశ్శరీరం యస్యాన్తరిక్షం శరీరం *యస్య వాయుశ్శరీరం *యస్య ద్యౌశ్శరీరం *యస్యాదిత్యశ్శరీరం *యస్య దిశశ్శరీరం *యస్య చన్ద్రతారకం శరీరం *యస్యాకాశశ్శరీరం *యస్య తమశ్శరీరం *యస్య తేజశ్శరీరం *యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం *యస్య ప్రాణశ్శరీరం *యస్య వాక్ఛరీరం *యస్య చక్షుశ్శరీరం యస్య శ్రోత్రం శరీరం *యస్య మనశ్శరీరం *యస్య త్వక్ఛరీరం *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *యస్య రేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే- మాధ్యన్దినే తు పాఠే విజ్ఞానస్థానే *యస్యాత్మా శరీరమితి విశేషః- లోకయజ్ఞవేదానాం పరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషది చ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ వాజసనేయకే ఽనుక్తానామపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం చ శ్రూయతే *యస్య బుద్ధిశ్శరీరం *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం *యస్య చిత్తం శరీరం *యస్యావ్యక్తం శరీరం *యస్యాక్షరం శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మమచిద్వస్తు తమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే- *అవ్యక్తమ

సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితం. *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః. *పరిణామాదితి సూత్రం తు పూర్వపక్ష్యుపన్యస్త శ్రుతి శ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్దోషత్వ శ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తా ఽనూదితా భవతి. నిమిత్తోపాదానభేద శ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపా నిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్య చ వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే బహ్వనికరణేషు సమర్థయిష్యమాణం బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారముపజీవ్య శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిదం సూత్రం.

౨౭॥ సూ. ॥ పరిణామాత్ ॥ *పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్య ప్రతీయతే-న తు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావ ఏవ హి విరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో గామానయేత్యాదిషు దృష్టః, *శబ్దాదేవ ప్రమితః *ధర్మ్యే తైరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యనిర్దేశః సూత్రే ఏవ దృశ్యతే. ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితి పదే హ ప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథం లక్ష్మీపరిణామోపదేశ ఇతి శఙ్కాయాం తం వివృణోతి (ఏవమేవ హీతి) యథా తత్త్వక్రమసృష్టిరనుక్తాప్యన్యతో గ్రాహ్యా యథా చ సృష్ట్యాద్యుపయుక్తా గుణా అనుక్తా అప్యన్యతో గ్రాహ్యాః,- తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయఞ్ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్య స్రష్ట్రాద్యనుపపత్తిం పరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదం వ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) నను తమ ఆదిశబ్దైః తన్నిర్దిశ్యతే-తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే-నాత్ర సర్వథా నిర్దేశానర్హత్వం వివక్షితం.-అగ్నిశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణాత్ బాహ్యాగ్నేః తారుణ్యాన్తస్థస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దేశ్యస్య నస్యాగ్నేర్యాదృశం సౌక్ష్మ్యవిశేషరూపం వైషమ్యం విద్యతే, అగ్నిత్వా ప్రహాణమపి విద్యతే,-ఏవం తమస్స్వాప్రహాణే సేవిభక్తాత్తమసో అవిభక్తతమసస్సూక్ష్మత్వాతిశయరూపం వైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయ ఇతి. ఈదృశతమశ్శరీరకత్వం తు న *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాది ప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సర్వేషు వేదాన్తేష్వితి) ఉక్తార్థే ప్రమాణం దర్శయతి (తథైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరం ప్రతి కారణత్వే శ్రుతేపి తచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కారణత్వమితి దర్శయితుం, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి అత్రాన్యత్ర చ క్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతో గ్రాహ్యమితి చ జ్ఞాపయితుం. *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం. కాణ్వపాఠే అనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థం, చాహ (మాధ్యన్దినే త్వితి) అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థం, కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషస్య కారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ (సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారే చ ప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వాత్, చాహ (అత్ర మృత్యుశబ్దేనేతి) కథం

క్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యం. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయతే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవిభాగాపన్నదశాయామపి చిదచిద్వస్తు అతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే *నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం స్వస్మాదవిభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మన్యేకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవాద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాద్బ్రహ్మణో నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ పరిణామశ్శ్రూయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే- *యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమాలోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానం జగదసృజదిత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మ సర్వేషు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి- *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః- స్వయమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోఽత్యన్తసూక్ష్మతయాఽసత్కల్పస్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్తమాత్మానం తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాన్తజ

చిద్వస్తువాచీ మృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దపదలిచేత్ - తమశ్శబ్దో వాక్యమచిద్వస్తువాచీత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం-తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. *ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేష్విత్యత్ర లయశబ్దప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్యమాత్రం వివక్షితం. తన్మాత్రేష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యం- *అదితిః పాశానివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపన్నేతి) యద్వా- న కేవలం ప్రళయే చిత్స్పృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానం శ్రుత్యాఽవగమ్యతే- శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపన్నేతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వసిద్ధివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా- లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం సంస్థితం-సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి (అవిభాగాపన్నేతి) ఆనన్దవల్లీవాక్యస్య సనిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్యోపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని- తత్కిం ప్రస్తుతస్య విరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం దర్శయితుం ప్రథమం సగుణవాక్యప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం నిష్పరిణామత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హేతి) (ఏకస్మాదేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవిరోధి న- శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభిశ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా- ఆనన్దమయాన్తమనుక్తమపృథగ్భక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థైకత్వావధారణాదినాఽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహ వివక్షితమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి భావః. స్వరూపైక్యాసమ్భవోపపత్త్యర్థమాయాప్రాకరణికాన్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సిద్ధస్వరూపపరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోఽకామయతేతి) ఉదాహృతవాక్యేషు కర్మసమ్బన్ధప్రతీతిప్రసఙ్గాత్ సార్థకం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యాజ్జగదాలోచనమత్ర ఇత్యర్థః. *తప ఆలోచన ఇత్యస్మాద్ధాతోస్తపశ్శబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనం కిమర్థం-సిసృక్షితం జగదేవ హ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం సృష్ట్యర్థమిత్యభిప్రాయః. న కేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవ హీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనం హితదాలోచనే లిఙ్గం భవతి. అథ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్యైతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ (తదయమర్థ ఇతి) *సత్యం జ్ఞానం *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ (స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి) *సోఽకామయతేత్యత్ర సఙ్గతిపదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ (అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) *సోఽకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయేత్యత్ర తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరమ్పరయా-మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తచ్ఛరీరకం-మహదాదిశరీరకం. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్యు

గద్రూపోఽభవదితి. *తదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యేతి-కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయ తత్తదభవదిత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మచిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః - తథాభూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వే వికారాః. పరమాత్మని కార్యత్వం- తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం. పరమాత్మా తు తయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూప ఏవ జగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే,- తదేతదాహ *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి-విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నాని చ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని- సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం *అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ద్ధిసంయుతం । క్రీడా హరేరిదం సర్వం క్షరమిత్యుపధార్యతామ్ * క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ *బాలః క్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతి చ *లోకవత్తు లీలాకైవల్యమితి. * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వే వికారా, స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థా, ఇతి వివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథా నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః- *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథా చ మానవం వచః *సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. అత ఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

---

౨౮. సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ-

---

తరోత్తరతత్త్వకారణం. తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యనేన సమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః. నను అనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వం న సిధ్యేదితి శఙ్కాయాముదాహృతప్రకరణస్థవాక్యైకఘటకస్య వాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమో న వివక్షితః- అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవ వివక్షితం-వక్త్రిం వ్యాదాయ స్వపితీతివత్. తథా *తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీతి హ్యుచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిహోక్తమనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం, శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాత్పరతమః ప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం, చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధః కథం పరిహృత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హి కథం బ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తర్హి సర్వప్రయుక్తదోషః స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మా త్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం ప్రాకరణికవాక్యేన దర్శయతి (తదేతదాహేతి) *సత్యం చేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు విశేష్యాకాఙ్క్షాయాం విక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణ స్తద్విషయవాక్యోక్తసృష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వం విధత్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహృతా- సద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథవా ప్రసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాం నిమిత్తత్వావిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః *అస్మాన్మాయీ సృజత ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) *అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. *అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనం. నిమిత్తభూతస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేన స్మారణపరమిదం సూత్రం.——— ఇదం సూత్రం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం- న హి వివర్తాదితి సూత్రం. భేదాభేదపక్షే పి భోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతి వక్తవ్యం- అత్ర తు విశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే- అతోఽంశతః పరిణామపరతయా సఙ్కోచాస్వారస్యం తుల్యం. శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమస్మన్మత ఇతి వైషమ్యం.———ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రైకీకృత్య సిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమసైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్షయుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతి హ్యర్థసిద్ధమ్. ....

౨౮॥ సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ అస్య చ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానం చేతి) *క

యస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే *కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి, *యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, చ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి *యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చేతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే. ...

ప్రకృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

ర్తారమితి, విషయవాక్యే హి శ్రుతం- *తపసా చీయతే బ్రహ్మ, *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి, చ. *శాస్త్రయోనిత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయతే ఇతి సూత్రద్వయే అకారణత్వా టష్వేవ బ్రహ్మయోనిశబ్దస్య కారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం తం వ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయం సూత్రసఙ్గతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం నిమిత్తో పాదానైకత్వముపపాదితం ఆద్యసూత్రే. తత ఉపరితనవాక్యస్థ హేతుపరం ద్వితీయసూత్రం ఏవం శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తం. అథ శ్రుతిం ప్రదర్శ యంస్తృతీయం. *బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకం చతుర్థం. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయా వాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాద్వైతో నైరపేక్ష్యేణ ప్రాయశ్చ శబ్దప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధః పఞ్చమేన పరిహృతః *కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి వాక్యం జగత్కారణోపాసనఫలపరం- *భూతయోనిమితి వాక్యం తూపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తన్నైవ నిమిత్తత్వం *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయా విశేష్యేణావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వనిశ్చయాచ్చ వాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితి సూత్రానన్తరం సన్నివేశితం. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యే లబ్ధే తదేకార్థతయా నిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రం చరమమభూదితి. ... ...

ఉపాదానత్వం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే న సఙ్గచ్ఛతే- లక్షణాయోగాత్. యద్ద్రవ్యం హానేనాపి నాయన్న గృహ్యతే- తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం- అతివ్యాప్తేరియం లిఙ్గినం ప్రతి లిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. న హి పుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖ ఉపాదానే. నాప్యనువృత్తం వ్యావృత్తస్యోపాదానం- గురుత్వం ప్రతి రూపస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపం హి తేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వం తు తేజసో వ్యావృత్తం. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితి చేత్- శుక్తిరూప్యం ప్రతి దేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. స హి భ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తం ప్రత్యుపాదానత్వమితి చేత్- అధిష్ఠానశబ్దస్య కోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తం ప్రతీయతే- తత్తస్యాధిష్ఠానమితి చేత్- తర్హి రజతస్య శుక్తిరుపాదానం న స్యాత్- తదధికరణత్వేన రజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదం రజతమితి హి ప్రతీతిః- న త్వస్మిన్ రజతమితి. అధ్యస్తం యత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయతే- తత్తస్యోపాదానమితి చేత్- తర్హి పీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యత్ర పీతిమ్నశ్శఙ్ఖ ఉపాదానం న స్యాత్. న హి పీతిమా శఙ్ఖ ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిః- అపి తు పీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖ ఇతి హి ప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దో హి పీతిమగుణాన్వితే వర్తతే. పీతశఙ్ఖస్య శఙ్ఖాన్తరేణ సామానాధికరణ్యాదయుక్తం లక్షణమితి చేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవ బాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణ బాధ్యశఙ్ఖాన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ- ద్విచన్ద్రావిత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్య ప్రథమచన్ద్ర ఉపాదానం న స్యాత్- న హి ద్వౌ ఘటావిత్యుక్తే ఘటయోస్సామానాధికరణ్యం- విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్తమితి చేత్- తర్హి లక్షణావ్యాప్తిః- ద్విత్వస్య విశేషణతయా ప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. న హి దణ్డీ పురుష ఇత్యుక్తే దణ్డపురుషయోరైక్యం. కించ- ఆత్మానం ప్రతి దేహస్యోపాదానత్వం ప్రసజేత్- ఆత్మనో దేహాధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మని దేహాధ్యాస ఇతి చేత్- దేహాత్మాధ్యాసోభయపక్షసమ్మతః ప్రసిద్ధశ్చ. *అస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాం చ విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమితి, *అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతి, చ. విషయే యుష్మదర్థే దేహే విషయిణోఽస్మదర్థస్యాధ్యాస ఉక్తః- *పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమ్, *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కలేవరే ఇతి, చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. న కేవలం పరాభిమతస్థలేష్వేవాతివ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కిం తు శ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధేషూపాదానేషు- అవ్యాప్తిశ్చ- మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదసిద్ధః- కటకమకుటాదిదృష్టాన్తశ్చ స్మృతిసిద్ధః- తేష్వవ్యాప్తిః- తత్కార్యాణాం మిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వం వివక్షితమితి చేత్. *యథేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న ఘటతే- అప్రసిద్ధస్య శ్వేతకేతోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వం యుక్తిభిరుపపాదయిష్యామ ఇతి చేన్న- కుయుక్తీనాం ప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. తద్వద్ బ్రహ్మోపాదానత్వమప్యుపపన్నం. అతో వైలక్షణ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తు వా మిథ్యాత్వం ఘటాదీనాం- తథాపి తదధిష్ఠానత్వం నోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- తద్విషయశబ్దవ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తు నిమిత్తం- న తత్సర్వం శబ్దవాచ్యం- న హ్యయం బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తే తద్గతసుఖదుఃఖాదికమపి బ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యం. యదాకారవిషయతయా శబ్దో వ్యుత్పన్నః- స తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం. న హ్యుపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయా వ్యుత్పన్నః. న చ తద్విషయతయా ప్రయుజ్యతే- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.——యచ్చాపి- ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ- తేన స్వతః ఏవ భిన్నాభిన్నా ప్రకృతిరిత్యపరే- తన్న, తేషాం జగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోఽనుపపన్నం- చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థాసర్గాత్పూర్వం నాస్తీతి చేత్- జీవస్యాదిమత్త్వం, తత్ప్రయుక్తాదోషాశ్చ స్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవ హి ఘటస్యాదిమత్త్వం. జీవత్వం ప్రాగప్యస్తీతి చేత్- తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థాపేక్షయోపాదానత్వమితి చేన్న- కార్యకారణయోరనన్యత్వస్యోపపాదయిష్యమాణత్వాత్. అనన్యత్వం వదతా హి కార్యే కారణాసాధారణాకారస్యాపరమకారణాకారస్యాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా- యథా కుణ్డలే తత్కారణస్య స్వర్ణస్య స్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథా చ వృశ్చికే తత్కారణస్య పృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః,

తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయఃకల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమే చ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న తావద్ధేయప్రత్యనీకనిత్యా
విర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ-జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ-కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపే
ణ-తర్హి తతశ్చ ఇదానీందేవాద్యవస్థాజీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతేష్వేతావత్సంప్రతిపన్నం-త
తశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం - నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కశ్చిన్మన్యతే. అత ఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభా
వాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిధ్యేత్- నహి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిధ్యేత్ - తన్తుగతకారణకార్పాసతూలాద్యసాధారణా
కారాననువృత్తేరనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవ న్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వం చ నిరస్తం.—— యాదవప్రకాశీయేషు * ప్ర
కృతిశ్చేతి- మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. తథాహి- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ హి జగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణ ఏవ మూ
లప్రకృతిత్వసాధకౌ. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాది ప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపా
దానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసఙ్గాదితి చేత్- సూత్రే హేతుపదస్యావ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయే క్లిష్టత్వ
మేవ ఫలం. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వముపాదానత్వోపయోగి. సత్యం- అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం చ వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్య
ముపాదానత్వం హి ప్రధానసాధ్యం. తదర్థమస్త్వితి చేన్న-అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదు
పయోగి బ్రహ్మాత్మకత్వం తు నిర్దోషత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమ్యఙ్నిరూపితమిహార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తం. ఏవం సతి చశబ్ద
శ్చార్థవాన్-నిమిత్తభూతమేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే-చశబ్దస్య న ప్రయోజనం. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చ నిమిత్తభూ
తస్యైవోపాదానభావం ప్రథమమవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవ నిక్షిప్తః. *పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే చ యదుక్తం *బహు స్యాం
ప్రజాయేయేతి- బహు స్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం వర్ణయతి- ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోప
పత్తివిరుద్ధం-ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, జీవస్యాప్యనవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్య
ప్రసఙ్గాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితి చేత్. యది శక్తిశబ్దస్తదుత్పాదనసామర్థ్యవాచీ-తదా ఘటాదితుల్యత్వం. యది త్రివిధశక్తిమద్ద్రవ్యము
పస్థితం- తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రలయవేలాయామపి ద్రవ్యత్రయం విలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహు స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః.
కించ-సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ జ్ఞానాదిగుణోద్బోధః - న తు ఖణ్డితత్వం - ప్రలయే నియన్త్రంశస్యాపి శక్తిమా
త్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం- తదానీమీశ్వరస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః- ఉద్భూత
సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవ హీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటరూపేణ పరిణామశక్తియోగేఽపి ఘటత్వానుదయే సలిలా
హరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పవిశేషానుపపత్తేః. అతస్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః - ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్ప
ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వం జగదవసానే ఇయన్తం కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహమితి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సఙ్కల్పయతీతి చేత్- తర్హి
ఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగ ఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. త్రిధా విభాగవిషయః *బ
హు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. నహి ప్రలయాత్పూర్వమే
కత్వాపత్తిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యత్రాపి * బ్రహ్మయోనిమితి పదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యా
ఖ్యానమప్యనుపపన్నం- బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, సమానేఽపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన షష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వాత్, అలు
ప్తవిభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతి లుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే *యేనాక్షరం పురుషం వేద స
త్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వదర్శనేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి
పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ. కించ- స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటం. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానా
మనాదిత్వాత్తేషాం న బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నం. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచిదప్రామాణికత్వం చ వక్ష్యతే. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తి
రూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః-ఉత త ఏవాంశాః సూక్ష్మరూపాః. ప్రథమేఽనాదిత్వం న స్యాత్-
నహి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే చ సూక్ష్మరూపాస్త ఏవ కారణమితి తేషామేవ బ్రహ్మలక్ష
ణయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారిప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ-
కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తైర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ.
ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః- సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తరి నియన్తరి చ మహదాద్యవస్థా
న్వయప్రసఙ్గాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం - ఉత మానార్హత్వవ్యవహారార్హత్వరూప ఉపా
ధిః- ఉత ద్రవ్యత్వం- ఉతార్థాన్తరం. తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం. అభ్యుపగమేఽపి చతుర్ష్వపి శిరస్సు శాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశే
షికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ. నహ్యద్ర
వ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం. అర్థాన్తరం చేత్- తచ్చిద్రూపత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వా య
త్కించిద్భవతు. తత్కిం వృక్షసముదాయే వనత్వవదంశత్రయసముదాయే వర్తతే- ఉత సముదాయిష్వేకైకస్మిన్. ప్రథమే అంశత్రయసముదాయో

బ్రహ్మస్స్యాత్, ఏకత్వం చ సమూహైక్యమేవ భవేత్,- న తు సమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యం. తతశ్చ యథా సహకారఫలానాం వనగతకృత్స్నవృక్షసముదాయ ఉపాదానం- అపితు సహకార ఏవ- ఏవం మహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్- న తు సముదాయః. ద్వితీయే చ తత్ప్రవృత్తినిమిత్తం కిం గోత్వాదివత్సాధారణం- ఉత ఖణ్డత్వాదివదసాధారణం. ప్రథమే త్రయాణమేకత్వం నామైకజాతీయత్వమేవ భవేత్. తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదాద్యుపాదానం స్యాత్- యథా ఖణ్డగతగోత్వాంశః ఖణ్డ ఏవోపాదానం- న ముణ్డః, యథా చ ద్రవ్యత్వేనైకజాతీయత్వేఽపి ఘటస్య మృత్పిణ్డ ఏవోపాదానం- న తు లాలాదిద్రవ్యమాత్రం,- తద్వత్. త్రయాణాం మిథో భిన్నత్వేఽపి సన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యుక్తమితి చేన్న- ఖణ్డముణ్డాదీనాం వ్యక్తీనాం మిథో భిన్నత్వేఽపి తాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గో ద్రవ్యమాత్రస్య శృఙ్గలోమాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయే చ కస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య- తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తం స్యాత్. ఇతరాంశయోరన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికం బ్రహ్మోపాదానకం న స్యాత్. యథా వృక్షత్వం స్కన్ధప్రకాణ్డశాఖాద్యనేకాంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి- ఏవం సచ్ఛబ్దనిమిత్తమపి త్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతి చేన్న- తథా సతి సన్మాత్రస్య తదంశభూతేషు వస్తుషు పూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. న హి వృక్షత్వం శాఖాపత్రపుష్పాదిషు ప్రత్యేకం పూర్ణం- తత్సముదాయో హి పూర్ణవృక్షః. యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకం సత్త్వం పూర్ణవృత్తి- తదా జాతిరేవ స్యాత్- మిథో విరుద్ధాకారేషు బహుషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిరాకారో హి జాతిః - యథా గోత్వం. తతశ్చ బ్రహ్మైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్. ఆకారత్వేన బ్రహ్మణో జాతిత్వప్రసఙ్గః. యది వృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషు వర్తతే - తదా బ్రహ్మైకత్వం నామ సమూహైకత్వం స్యాత్. నన్వేకజాతీయానాం సమూహభావముపగతానామపి పత్రాణామేకవృక్షానన్యత్వవత్ త్రయాణామేకద్రవ్యానన్యత్వముపపద్యత ఇతి చేత్- తర్హి నీరన్ధ్రసమ్బన్ధవిశేషేణైకత్వం స్యాత్- భేదకాకారవతాం బహూనాం నిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణ వినైకత్వానుపపత్తేః. తత్ర వనస్య వృక్షస్య చైతావాన్ భేదః- పరస్పరం నిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహో వనం - నిరన్తరసంసర్గవిశేషయుక్తపదార్థసఙ్ఘాతో వృక్ష ఇతి. తత్రావయవానాం స్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనానుగుణస్సంసర్గో విశేషశబ్దేన వివక్షితః - తేన భిన్నానాం వృక్షావయవానాం మిథస్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబన్ధవిశేష ఏవ వృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః-తదభావాత్ తద్దృష్టిజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాం వృక్షాన్తరాణాం చాన్యోన్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచిత్పదార్థాః భేదకాకారప్రహాణేనైకత్వం భజన్తే-యథా విలీనాః కటకమకుటాదయః పిణ్డత్వం. కేచిచ్చ భేదకాకారాప్రహాణేనైకత్వం భజన్తే-యథా ఇష్టకా ఇష్టకాత్వాప్రహాణేన భిత్తిత్వం. తత్ర భేదకాకారప్రహాణాప్రహాణే యథాప్రమాణమభ్యుపగన్తవ్యే. తత్ర భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామసఙ్కీర్ణస్వభావత్వస్య తదసాధారణశక్తియోగస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాప్రహాణేనైవ బ్రహ్మత్వే నైకత్వం వర్ణనీయం. తత్ర భేదకాకారస్య యథాప్రమాణమఙ్గీకార్యత్వే సతి నియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వమితరాంశద్వయస్య తదాశ్రితత్వం చ భవతి- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథా చ సతి ఈశ్వరం ప్రతి చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధం- చేతనేన ధార్యద్రవ్యవిశేషో హి శరీరం. వృక్షే తు ప్రకాణ్డశాఖాంశినోఽచేతనత్వాచ్ఛాఖాదీనాం న తచ్ఛరీరత్వం - ఈశ్వరస్య తు చేతనత్వాదంశాన్తరస్య తద్ధార్యత్వేన శరీరత్వం ఫలితం. ఏతదుక్తం భవతి- సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డవదేకత్వే త్రయాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశేషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిసత్త్వాకారేణైకత్వే జాత్యైక్యం. సత్త్వం సంహతేషు వర్తతే చేత్ సమూహైక్యం. అతో నిమిత్తోపాదానభేద ఏవ భవేత్ -ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషు వర్తతే చేదనాదిభేదాప్రహాణేన సంహతత్వాత్, ఆశ్రయాశ్రయిభావాదిలక్షణస్య భేదస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ, చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధమితి చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ సచ్ఛబ్దవాచ్యముపాదానం స్యాత్. తతశ్చాస్మదీయః పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమే జాత్యైక్యం వా సమూహైక్యం వా స్యాత్ -తతశ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ *బహు స్యామితి సఙ్కల్పశ్చ ఘటస్స్యామితి కులాలసఙ్కల్పవత్స్యాత్- సఙ్కల్పస్య సద్ద్రవ్యైకదేశగతత్వాత్, పరిణామస్య తదేకదేశాన్తరగతత్వాచ్చ. సామానాధికరణ్యైక్యోపదేశాస్సర్వేఽప్యముఖ్యాస్స్యురితి ప్రథమసూత్రే సమ్యగుపపాదితం. సన్మాత్రం బ్రహ్మ కిం స్వాంశగతం నరకాదిదుఃఖం స్వగతత్వేన జానాతి- న వా. న చేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేన జానాతి చేద్దుఃఖిత్వం స్యాత్. జీవాంశస్య భిన్నత్వాదదోష ఇతి చేన్న- భేదసత్త్వేఽప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్య విద్యమానతయా దుఃఖిత్వమేవ స్యాత్. పాణిపాదాదీనాం పురుషాంశతయా భేదే సత్యపి అభిన్నత్వప్రతిపత్త్యా హి పన్నగదష్టపాదస్య పురుషస్యాఙ్గాన్తరేషు ప్రదాహో భవతి, పాణౌ సంజాతవ్రణస్య కరణాన్తరపాటవం చ శిథిలీభవతి, హృది నిహితహరిచన్దనబిన్దోః సర్వాఙ్గాప్యాయనం భవతి,- ఛిన్నాయాముఙ్గుళౌ చన్దనలిప్తాయాం జ్వలనజ్వలితాయాం చ సుఖదుఃఖే పురుషస్య న భవతః- స్వగతత్వేన జ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేన జ్ఞానవత్త్వే బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వం స్యాత్ - తతశ్చ *బహు స్యామితి దుఃఖాకరబహుభవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్య న స్యాత్. కించ *తదరూపమనామయమిత్యాదయోఽపురుషార్థనిషేధశ్రుతయో నిర్విషయాః. కించ- నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చ నిష్ఫలాః. నను నియన్త్రంశవిషయా నిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయా వికారిత్వశ్రుతయ ఇతి సవిషయత్వం. నైతదుపపద్యతే- యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతం *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్ బ్రహ్మ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే-తద్బ్రహ్మ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి బ్రహ్మణ ఏవ వికారతదభావశ్రవణాత్,*నిత్యో నిత్యానాం *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *స కారణం కరణాధిపాధిపః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం- సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్ *సహస్రశీర్షా పురుషః - తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుష ఇతీశ్వరస్యైవ వికారతదభావశ్రవణాచ్చ. తథా స్మృతిష్వపి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపం చ

సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం - కారణం కాలగగనే యథా సన్నిధిమాత్రతః। అవికారతయా బ్రహ్మ తథా సృష్టేర్న హీయత ఇతి *సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తి హి ఇతి బ్రహ్మణ ఏవ వికారిత్వావికారిత్వస్మరణాత్, *సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః। తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమనేకమపీష్యతే యథైకం। సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైక ఇతి ఈశ్వరేఽపి వికారతదభావస్మరణాచ్చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః - అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దా ఈశ్వరవిషయా ఇతి చేన్న- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం ద్రవ్యమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, పత్రమాత్రే వృక్షశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానామముఖ్యత్వాచ్చ ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యాప్రామాణికత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతో నిమిత్తోపాదానయోః మృత్కులాలయోరివైక్యానుపపత్తేః, తత్పురుషార్థాన్వయప్రసఙ్గాత్, వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తేశ్చ స్వాభావికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వమనుపపన్నం.——— నను కథం తర్హి భవత్పక్షే సవికారత్వం నిర్వికారత్వం చేశ్వరస్యోపపద్యత ఇతి చేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకో వికారాన్వయః - నిర్వికారత్వం చావ్యవధానేన ఘటత ఇత్యవిరోధః. నను తర్హ్యుపాదానత్వమముఖ్యం స్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరస్య మహదాద్యవస్థాయాశ్చ ఈశ్వరగతత్వాభావాత్. భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వం. అవస్థావిశేషశబ్దస్స్థూలావస్థాపరః- తేనాప్రలీనజగతః ప్రళయావస్థామపేక్ష్య ఉపాదానత్వవ్యుదాసః. ఉచ్యతే- చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ మహదాదికార్యం ప్రతి ముఖ్యోపాదానం- ఉపాదానలక్షణయోగిత్వాత్ - మకుటం ప్రతి కనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణశ్చిదచిచ్ఛరీరకతయా ప్రకృతేర్బ్రహ్మస్వరూపాన్తర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మావస్థాత్వాత్. న హి విశేష్యమాత్రం కస్యచిత్స్వరూపం - విశిష్టస్య వస్తునో విశిష్టమేవ హి స్వరూపం. న హి ఘటస్య మృణ్మాత్రం స్వరూపం- కింతు ఘటత్వవిశిష్టం. నను యది విశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతం- తర్హి దణ్డాదయస్సంయోగాదయశ్చ స్వరూపం స్యుః. న- యావద్విశేష్యభావినామపృథక్సిద్ధప్రకారాణామేవ స్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ- ఘటాదివస్తున ఉదకాహరణాదితత్తదసాధారణకార్యయోగ్యమేవ స్వరూపం- న మృణ్మాత్రం- పిణ్డేష్టకాదీనామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసఙ్గాత్. ఘటస్యోదకాహరణం ప్రతి యోగ్యతా నామ- అచ్ఛిద్రఘటత్వమేవ. యస్య వస్తునో యత్కార్యం యదాకారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి- స ఆకారస్తస్య వస్తునస్తత్కార్యం ప్రతి యోగ్యతా- యథా అగ్నేరుష్ణత్వం స్ఫోటజననే, యథా చ పరశోస్తైక్ష్ణ్యం ఛేదనే, యథా చ మృదో మృత్త్వం ఘటాదిరూపపరిణామే శ్లక్ష్ణత్వార్ద్రభావశ్చ. ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలాశ్చ జగద్రూపేణ బహుభవనే పరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయాః అయుతసిద్ధప్రకారాః. అత ఏవ హి క్వచిచ్ఛక్తిశబ్దేన జగదభిధీయతే - కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. సా చ యోగ్యతా యోగ్యవస్తునస్స్వరూపాన్తర్గతా- అతో మహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతా ఇతి న హేత్వసిద్ధిః. యతో విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపం- అత ఏవ హి *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితా ఇత్యరనాభిదృష్టాన్త ఉపన్యస్యతే. న హి నాభిమాత్రం రథచక్రం- కింతు నాభివదరనేమా అపి హి స్వరూపాన్తర్గతే. తథా *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామితి ముఞ్జేషీకాదృష్టాన్తశ్శ్రుతః. న హీషీకామాత్రం ముఞ్జః- కింతు బాహ్యదళవిశిష్టేషీకా హి ముఞ్జస్వరూపం. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్త ఇషీకా. తథా *యథా హి కదళీ నాన్యా త్వక్పత్రాన్నాధిజాయతే। ఏవం విశ్వస్య నాన్యస్త్వం త్వం చాపీశ్వర దృశ్యస ఇతి త్వక్పత్రకదళీదృష్టాన్తశ్చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమవగమయతి. న హి బాహ్యత్వక్పత్రేణ వినా కాణ్డమాత్రం కదళీ- అపి తు త్వక్పత్రవిశిష్టకాణ్డస్వరూపా. ఏవం విశ్వవిశిష్టం యత్స్వరూపం- తత్ర విశేష్యభూతస్త్వం విశేషణాంశవిలక్షణశ్చ దృశ్యస ఇత్యర్థః. ఇయాన్ భేదః- నాభీషీకాకాణ్డానామరనేమిబాహ్యత్వక్పత్రాణాం చాచేతనతయా మిథో నియన్తృనియామ్యభావాభావాత్ న శరీరశరీరిభావః- అత ఏవ నేమ్యాదిశబ్దాశ్చ న విశేష్యవాచకాః. ఇహ తు నియన్తృనియామ్యభావాదినా శరీరాత్మభావసంభవాత్ శరీరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపర్యన్తా ఇతి. అతో మహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వం ముఖ్యం. కిఞ్చ- మా భూత్ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపాన్తర్భావః- తథాపి ముఖ్యత్వం యుక్తం- న హి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం- ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్ - జ్వాలావ్యవహితస్య కాష్ఠస్య కరణత్వవత్. న చావ్యవహితత్వముపాధిః- దర్శితసపక్షే వ్యాప్త్యభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. నను మృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపి ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న- నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తదభావశ్చ స్వనిష్ఠస్య మృత్పిణ్డస్య ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్య తు స్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయాస్తన్నిర్వాహకత్వం యుక్తం. ఆశ్రయినిష్ఠామవస్థాం ప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వనిష్ఠస్య నిర్వాహకత్వం హి న ఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతోర్వ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదాన ఏవాయం నిర్బన్ధః- ఉత కర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. న ప్రథమః- దర్శితసపక్షేనాదరేణ పక్షపాతస్య నిర్నిబన్ధనత్వేనాకించిత్కరత్వాత్. ద్వితీయే తు కులాలస్య ఘటం ప్రతి కర్తృత్వం న సిధ్యేత్ - తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః - వృక్షత్వనివృత్తౌ శింశుపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోః పురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదణ్డచక్రాదిహేత్వన్తరవ్యవహితత్వాత్. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వం న ముఖ్యం సిధ్యేత్ - కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతః ప్రకాశమానత్వే రవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలం వహతీత్యత్ర జలస్య కర్మత్వం న సిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకే కాష్ఠస్య కరణత్వం న సిధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. *గవా యజేత అరుణయా క్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యం స్యాత్. యజ్ఞాయ పశవ ఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యం న స్యాత్ - తేషాం హవిరర్థతయా తద్వ్యవహితత్వాత్. *ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వం చ న సిధ్యేత్ - కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్. *ఇక్ష్వాకూణామియం భూమిరిత్యాదౌ

స్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసంబన్ధోఽపి నసిధ్యేత్ - కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం న స్యాత్ - ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో న ముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సంభవత్యనేక వ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తం హి నిర్వాహకవ్యవధానం న ముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ - వ్యవహితస్య కార్యం ప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతి చేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్య సంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణమితి చేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యా ఏవ - న హేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సస్యభిక్షతాహేతుత్వం న స్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికం చ న స్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వం చ న స్యాత్ - ధాత్వర్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గస్స్యాదితి చేత్ - తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గస్స్యాత్. న-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసఙ్గస్య నివార్యమాణత్వాదితి చేత్ - తుల్యం. అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య న కారణత్వమితి చేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం - ఉత హేతుత్వాకారేణ - ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః - వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః - కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః - శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసఙ్గాత్. వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్సత్యపి కార్యానుదయాత్ - ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్ - ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్ - ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కిఞ్చిత్కారాయోగాత్ - ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః - అవ్యవహితేఽపి బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయే సబీజాదేరహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - నాహేతుత్వాదితి చేత్ - ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - న త్వహేతుత్వాదితి తుల్యం. న ద్వితీయః - వృష్టినదీపూరాద్యభావేఽసస్యానుదయాత్. న తృతీయః - గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకిఞ్చిత్కారవత్, కాష్ఠస్యౌదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. పఞ్చమేఽపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి - ఉత వ్యవహితకారణత్వం. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదమహేతుత్వసాధకం. వ్యవహితానాం శనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్ - అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవస్థాసమ్భవానాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః - అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసఙ్గాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యం. నను ఉపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం - కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వం. ఉచ్యతే - కుమ్భోదరసంభృతమప్సు ప్రతిపురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యాప్యమ్భసః పురుషాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్యాధేయధారణోపక్షీణః - న తు వ్యవహితధారణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. న హి నిరుదకస్యేవోదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి. యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే - న జలం - తర్హి నిరమ్భః కుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. జలస్య ఘటసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితి చేన్న - అన్యేన ధృతస్యోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసఙ్గాత్. విపరీతం దేవపత్త్రధార్యం - తదుపరిభాగస్థత్వే సలిలచ్ఛిద్రహేతుత్వాత్ - తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్య ఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణం చ న స్యాదితి చేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా - న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్ - తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి సర్వోత్తమాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నం. కిఞ్చ - అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే - యథా ఆస్తరణాంశుకాదిః పర్యఙ్కస్య, యథా వస్త్రేభ్యో భూతలస్య. అవ్యవహితమపి హ్యాంశుకం న పురుషస్య ధారకం - అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం వినిహితమంశుకం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, తృణాచ్ఛాదకా హి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి. తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వం. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వం. ఏవం మహదాద్యవస్థామపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవే సపరసూక్ష్మస్య సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యం - వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతం వ్యవధాయకం స్వసన్నిధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి - స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యం. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాశ్రిత్యోపాదానత్వముచ్యతే - వైశేషికాదిపక్షాత్కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యాదిశేషో హి శరీరమభిమతం - చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతేఽప్యస్తి. అహో మహత్తరోఽయం పర్యనుయోగః - వైశేషికాదయశ్చేద ప్రామాణికమేవ బ్రూయుః - తదుక్తం చేదనాదరణీయమితి నః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్ - ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్ - కా నః క్షతిః. కిఞ్చ - సామ్యమపి దురుపపాదం - కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం పరస్య కృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా - న త్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం - న తు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాం తు న కదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతి చేన్న - పుణ్యపాపయోరాత్యన్తి

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః॥

(ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్సర్వే - వాక్యవిశేషాశ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదన పరా వ్యాఖ్యాతాః.

కవిచ్ఛేదాదేవతత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయాతస్యైవ రసెడ్యో, చ్ఛ. అదృష్టాభావేపిదుఃఖోత్పాదనక్షమఈశ్వరః-అతస్తవానుదయాయతదపేక్షేతిచేన్న-అపార్థివత్వేపిఖేపుష్పంజనయితుమీశ్వరఃక్షమఇతిపుష్పానుదయాయఖస్యేశ్వరాపేక్షేతివచనతుల్యమిదం - ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతోధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతన్నతేనాస్తీతియావద్ద్రవ్యభావిలయాత్తన్నియామ్యత్వభావ్యత్వాద్యభావాత్పరాభిమతేనవాఽస్మదభిమతేనవాలక్షణేనకథంచిదపిచిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వంతన్మతేదురుపపాదం. అతోభాష్యోక్తప్రకారస్యైవపరమాత్మనోజగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్. ....

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వేప్యస్య షట్త్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వవిచారోఽర్థసిద్ధః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణ చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉతనేతి విచారః. తదర్థంతే కిముక్తన్యాయానామవిషయాః - ఉత విషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి - నేతి. యదా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్త లక్షణ బ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సమ్భవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణబ్రహ్మపరా ఇతి ఫలఫలిభావః. * ఏతేనేతి పదస్య * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థైతచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్రపరామర్శిత్వ వ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరాఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం - కారణవిషయత్వమేవహ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్య వ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తం. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః. యథైతేషు త్రయఏవ యజ్వాన ఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్వత్వం వ్యాఖ్యాతంభవతి - ఏవముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనాన్యేషాంఅతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాంవ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషుప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహినిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా. ఉచ్యతే-జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషుకేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేనకారణనిర్దేశపరాః- యథా *సదేవసోమ్యేత్యాదయఃసద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః. కేచిచ్చేతనమాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిపైఙ్గిశ్రుతిఃక్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *గౌరనాద్యన్తవతీ *అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *ఆత్మనఆకాశఇతి *పురిశయంపురుషమితిచ. కేచిచ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథావైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రదర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తుపరమపురుషాసాధారణశబ్దాః-యథా అన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః,యథాచపురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవవాక్యేషుకేచిత్కాస్యైదేవకారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాదిపరాఇతివిభాగోయథాసమ్భవంద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వనన్తర్భూతంకారణవిషయంవాక్యంనక్వచిత్సంభవతి. తత్రచిదచిత్సాధకైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిఃపూర్వపక్షేప్రాప్తేచిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రకాశిత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాంచిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితం. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపియేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం - నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్శ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవన్న్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనయాయిన్యధికాశఙ్కా.అభ్యుచ్చయహేతవశ్చయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యఈక్షణవిశేషాదివత్పరమపురుషాసాధారణ్యస్యద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధకమిత్యధికాశఙ్కాయాఃపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయఃతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ననుజగత్కారణత్వంపరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్ - కథంపరమాత్మనోదేవతావిశేషత్వసాధకం. *జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాంసర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యవసన్నత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి - బ్రహ్మశబ్దస్యభగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వంప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం. * యతఇతియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయాప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచసదాదిశబ్దానాందేవతావిశేషపర్యవసన్నత్వావగమాత్, సూత్రేచ *యతఇతిజనికర్తుఃప్రకృతౌనపఞ్చమీ- కింతుహేతావితిసమర్థనేననారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వా, చ్చజన్మాద్యధికరణందేవతావిశేషనిష్ఠమేవలక్షణంస్థాపయతి. తృతీయంతుసామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థందేవతావిశేషనిష్ఠంపరమప్రయోజనత్వందర్శ

యతి- *ఆనన్దో బ్రహ్మ *రసో వై సః ఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్,. ఈక్షత్యధికరణే తు గతిసామాన్యస్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య దేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవ దర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్య ఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, దుపక్రమస్థస్యానన్దశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే హేత్వభావా, చ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం తు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేన చ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్య ఉదయేన * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమా, చ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వం. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా సమర్థనపరత్వం తత్ర తత్ర స్ఫుటం. మనోమయస్య భారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపితైర్వైద్యుతస్వర్ణహిరణ్మయపురుషపరైః *హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తః *విద్యుతః పురుషాదధి *తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయ ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీ భగవత్పరేతి స్ఫుటం- అధ్వనః పారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః. అక్ష్యన్తరః పరమపురుషః - పురుషశబ్దవాచ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ *తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటం- సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డకోపనిషదః కార్త్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వం, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వం, చ దర్శితం. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాదేవ వైశ్వానరవిద్యా తదేకవిషయా- * పురుషమపి చైనమధీయత ఇతి చ స్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణం తు ముణ్డకోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరం. భూమవిద్యా తు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానా, దక్షరశబ్దవాచ్యతయా ముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చ బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యానన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వా, చ్చ పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పరమపురుష ఏవ శ్రుతః. దహరాధికరణం తు వ్యోమాతీతమతప్రత్యనీకత్వాత్, *స ఉత్తమః పురుష ఇతి పరమపురుషవిషయత్వా, చ్చ దేవతావిశేషసాధకం. ప్రమితశ్చ పురుష ఏవ శ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యే హిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన, చ భగవతో మహామహిమప్రతిపాదికే. * ఆకాశో హ వై నామేతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యే తు *పురుషాన్న పరం కించిదితి సమర్థితం. అనన్తరే చాధికరణే అజాయాః పరమపురుషాత్మకత్వం స్థితం- తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువాకే *యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్. *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యం చ భగవత్పరం - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్- *అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ *అమృతో హిరణ్మయః *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి వాక్యైకార్థ్యం హి తస్య ప్రతీయతే- *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపి హ్యవగమ్యతే. * కారణత్వేన చేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్య విషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే చ వేదితవ్యతయోక్తః పరమపురుషః- *యస్యేత్యనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వా, ద్వేదితవ్యత్వస్య చ *తమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వా, చ్చ. *అవస్థితేరితి సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే చ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వం స్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్య తు నిమిత్తోపాదానభేదవాదిపాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనా, చ్చ పరమపురుషవిషయత్వం స్పష్టం. ఏతదుక్తం భవతి- కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః- *యతో వా ఇమాని * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః- యథా *సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చాయోగ్యస్వార్థతయా యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః- యథా *సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః - సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం - *వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః- *హిరణ్మయః పురుషః *తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ * సహస్రశీర్షా పురుషః *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరమపురుషమభిధ్యాయీత * దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషు వాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచతుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి- అన్యథా నిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణ చిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్య ఇతి స్థితం. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృత వాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణే సూత్రకారైరుపపిపాదయిషితమితి సిద్ధం. ఏవం పాదచతుష్టయేఽపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకణ్ఠ్యం స్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాం తు న కస్మింశ్చిదర్థే ఐకకణ్ఠ్యం ప్రతీయతే - అతస్తేష్వైకైకం నిరూప్యమాణేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్య వాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితి చ సిద్ధం. కే పునస్తే వాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః. ఉచ్యతే- అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్న కార్త్స్న్యేన తత్ప్రదర్శనం శక్యం- అతః కేషుచిద్వాక్యేషు దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే.... ... ...

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాది. అత్ర న పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం - తదసాధారణేక్షణవిశేషాద్యభావాత్. అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరో వా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరో వా. *అత్యసృజత క్షత్రమితి క్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్, *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూయ ఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేన నిర్దేశాత్, * య ఏనం హినస్తి స్వాం యోనిమృచ్ఛతి స పాపీయాన్ భవతీతి బ్రాహ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్య హింసాప్రసక్త్యభావాత్, *స విశమసృజత స శౌ

ద్రం వర్ణమసృజతేతి స ఇతి పుల్లిఙ్గేన శబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్, *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ఛూద్ర ఇతి వర్ణచతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా- తదధిష్ఠిత బ్రాహ్మణవర్ణపరో వా- *ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రుత్యన్తరాద్, ఇహాపి *అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధప్రతిపత్తేశ్చేతి.—— తదేతత్త్రయమనుపపన్నం- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ. కిఞ్చ- ఉపక్రమస్థ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయా స్తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదిసమస్తదేవతాస్రష్టృత్వాయోగశ్చ. *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖం *పద్భ్యాం శూద్రః *ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణేనేన్ద్రాదీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యాశ్శ్రుతేర్గత్యన్తరసమ్భవే సకల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనం చానుపపన్నం. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృత బ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వంచ ప్రతీయతే. *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మభవదిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్వైయధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపిణో బ్రహ్మణో విలక్షణత్వంచ ప్రతీతం. ఏవమిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వంచ వ్యుదస్తం. నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణ ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః- అతోఽగ్నివిశిష్టతోపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం. అశాబ్దత్వంచ- నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ. ప్రథమబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరశ్చేత్ *తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శిన స్తచ్ఛబ్దస్య వైయధికరణ్యమనుపపన్నం. అగ్న్యవస్థస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినా విశిష్టత్వంచాయుక్తం- ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్న్యన్తరకల్పనే చ తస్యాగ్న్యన్తరం ప్రతిరూపత్వానుపపత్తేశ్చ. నన్విన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా- తద్వివక్షాయాం హి అగ్నిబ్రాహ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కింతు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మభవదితి చ వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే- న తావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా- *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ఛూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే- కథం చాతుర్వర్ణ్యం- క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిర్హ్యక్షేత్యపేక్షాయాం *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞసూత్మోచ్ఛరీరకపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః- *తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజోరసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయా ఆయత్నపరః- కృతసంకల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య- *తప ఆలోచనే- స్రష్టవ్యపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః- నతు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్ అగ్న్యన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- నతు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రక్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధం- నహీన్ద్రో దేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను *క్షత్రియేణ క్షత్రియో వైశ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయత ఇతి చేత్- తతః కిం. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- *తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియో భూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి శ్రుతం. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుల్యప్రసఙ్గః. తర్హ్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వా అగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తదగ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేతీత్థంభావే తృతీయా. అగ్నినా విశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మభవత్- అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధం. వర్ణాభిమానిదేవతానాంచ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః- *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాది శ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణత్వాదివిభాగ ఉక్తస్స్యాత్- *బహుస్స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తద్ద్వారా బ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా- అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభాక్త్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే *బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మభవత్- క్షత్రియేణ విశిష్టం సత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహే సంభవతి వాక్యాధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్త్యహేతుమాహ *ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మభవదితి- అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాంచ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోస్తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. *ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం- నహి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదంచ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి- హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముణ్డకోపనిషదీవ ఘటతే- ముఖ్యార్థాసమ్భవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సమ్భవే ముఖ్యార్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుషు క్షత్రవిట్ఛూద్రసృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కించ- క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన *బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమానిదేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం - *సదేవేత్యాదివాక్యేపి తేజోఽబన్నసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపి వాయుతదభిమానిదేవతావిష

యత్వప్రసఙ్గాత్. *సవిశమసృజతఇతిపుల్లిఙ్గనిర్దేశస్త్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః-ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమేహి *ఆత్మైవేదమగ్రఆసీదితిశ్రూయతే. అత స్సఇతినిర్దేశోనక్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వంసర్వనామపదస్యశ్రుతిషుదృశ్యతే- యథా ముణ్డకోపనిషది *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైషమహిమాభువి। దివ్యేబ్రహ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః।మనోమయఃప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నేహృదయంసన్నిధాయ। తద్విజ్ఞానేనపరిపశ్యన్తిధీరాఃఆనన్దరూపమమృతంయద్విభాతీతి-అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేపి బ్రహ్మ-తల్లక్షణమమృతఇతివ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతంయత్తదితినిర్దిశ్యతే- నను *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవబ్రాహ్మణే *తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయాసర్వం భవిష్యన్తోమనుష్యామన్యన్తేకిముతద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్సర్వమభవదితిపృష్ట్వా *తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతితస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యోదేవానాంప్రత్యబుధ్యతసఏవతదభవత్ తథర్షీణాంతథామనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహంబ్రహ్మాస్మీతిజ్ఞానేనసర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషుతత్సమ్భవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దోబ్రాహ్మణవర్ణపరఇతిఅత్రాపితదనురోధేనబ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం - ఉపక్రమేపిబ్రహ్మశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వాత్. తత్రచనావిద్యాతిరోధానంశ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథాహి- *బ్రహ్మవిద్యయాసర్వంభవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యామన్యన్తే - కిముతద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి - తద్బ్రహ్మకింవేద్యంవస్త్వన్తరమవైత్-యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితిబ్రహ్మణోపిపరంతదుపాస్యంవస్త్వస్తినవేతిబుభుత్సోస్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ *తదాత్మానమేవావైత్ అహంబ్రహ్మాస్మీతితస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - నత్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధేతాత్పర్యం-నతుస్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేనబ్రహ్మణఃపరమోపాస్యత్వమిహవివక్షితం. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః-కారణస్యైవహిధ్యేయత్వం. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మజానతఃఫలమాహ *తద్యోయఇతి. అతఉపక్రమస్థైకార్థ్యంచపరమాత్మపరత్వసాధకం. తస్మాత్ *బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్యపరమపురుషపరత్వంసిద్ధం. ... ...

తథాబృహదారణ్యకఏవ*ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధస్సోనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోపశ్యదిత్యాదిశ్రూయతే.ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చచేతనస్యప్రతిపాద్యత్వేపినసపరమాత్మా-సహినిరతిశయానన్దః-ఇహచ *సోబిభేత్ తస్మాదేకాకీబిభేతిసహాయమీక్షాంచక్రఇతిభయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మాహినభయాశ్రయః- కింతుభయహేతుః- *భీషాస్మాద్వాతఃపవతఇత్యాదిశ్రుతేరితి.———ఉచ్యతే- అయంపరమాత్మా-కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్యవాక్యస్య. *అగ్రఆసీదితికారణవాక్యత్వంహిప్రతీయతే. అస్యాత్మనఃపురుషవిధత్వంచానన్దమయత్వంజ్ఞాపయతి- *ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇత్యుపక్రమ్య *అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇత్యుక్త్వాతస్యపురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. *సయత్పూర్వోస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్పాప్మనఔషత్ తస్మాత్ పురుషఇతిసర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చపరఏవ. భయాన్వయస్తునపరమాత్మనః-కింతుశరీరభూతపురుషస్య- *సోహమస్మీత్యగ్రేవ్యాహరత్ తతోహన్నామాభవత్ ఇతితత్రైవహ్యుక్తం.అహమితిహిరణ్యగర్భనామ- అహమభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాంప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథామోక్షధర్మేచతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమవగమ్యతే*మయాసృష్టఃపురాబ్రహ్మమద్యజ్ఞమయజత్స్వయం।తతస్తస్మైవరాన్ప్రీతోదదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వంచకల్పాదౌలోకాధ్యక్షత్వమేవచ। అహఙ్కారకృతంచైవతథాపర్యాయవాచకమితి.తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే *తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మవేదమయోనిధిః।అహఙ్కారఇతిఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్। బ్రహ్మవైసుమహాతేజాయఏతేపఞ్చధాతవఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః-*అహమస్మి-అహంస్యాం. చతుర్ముఖస్స్యాం. ఇతిసఙ్కల్పవాక్యంవ్యాహరత్ - తతోఽహన్నామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అతశ్చతుర్ముఖరూపస్యపరమాత్మనఃప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వంసాక్షాద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః *సోబిభేదితిభయాశ్రయతయోచ్యతఇతి. అతఆత్మాపరమాత్మేతిస్థితం. ... ...

తథాతత్రైవబృహదారణ్యకేశ్రూయతే *నైవేహకించనాగ్రఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయాహిమృత్యుస్తన్మనోకురుతేత్యాది. అత్రమృత్యుసంజ్ఞోనపరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయయావిశిష్టత్వాచ్చ. *అవిజిఘత్సోపిపాసఇతిహిపరస్యశ్రూయతే. *సోర్చన్నచరదితితస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వంశ్రూయతే- పరశ్చాకర్మవశ్యః- *సఏషసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః *అపహతపాప్మేతిశ్రవణాత్. అతఏవ అష్టత్వసృష్ట్యానారాయణఇతిచనశక్యం-*అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతితస్యాపహతపాప్మత్వాత్.అతఃప్రసిద్ధమృత్యురిహవివక్షితః. సూర్యోవా- *తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్.——— ఉచ్యతే - *అగ్రఇతికారణావస్థత్వాదయంమృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకఃపరమాత్మా- *యస్యమృత్యుశ్శరీరంసదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిశ్రుతేః. అశనాయానామ - జగత్సిసృక్షా. తద్వత్తయాఅశనాయాశబ్దఃతస్మిన్ప్రయుక్తః. *తన్మనోకురుతేతిమనస్కారశ్చపరత్వసాధకః. *అర్చన్నితిపదస్యాయమర్థః-అర్చనం-ప్రీణనం. కర్మకారకంచస్వయమేవ-అశ్రుతాధ్యాహారాదపిప్రకృతస్యైవకర్మత్వోపపత్తేః. *లక్షణహేతోఃక్రియాయాఇతిశత్రన్తతయాజగద్వ్యాపారలీలయాస్వాత్మానంప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాంసృష్టిశ్చస్రష్టుర్నారాయణత్వేలిఙ్గం - *ఏకోహవైనారాయణఆసీదిత్యుపక్రమ్య *తాఇమాఆపఇతిశ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చపరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అతఏవహిభగవన్నామసహస్రేపఠ్యతే *అర్కోవాజసనశ్శృఙ్గీతి. *అపాంరసః- సారాంశః. *తత్సమహన్యతసాపృథివ్యభవదితిబ్రహ్మాణ్డసృష్టిరుచ్యతే- *తాఇమాఆపఃతద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతిమహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతోమృత్యుశరీరోనారాయణఇహప్రతిపాద్యః. ... ...

సుబాలోపనిషది *తదాహుః కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర ఈక్షణాదికం నావగమ్యతే, ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్బ్రహ్మాదిర్న ప్రయుక్తః,- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ న పరమకారణం - తమః ప్రభృతిసృష్టిముక్త్వా *తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తిమభిధాయ *మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్. *మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే.— నైవం. ఉచ్యతే- కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూయో భూయః ప్రతిపాదనం చ తాత్పర్యలిఙ్గం. *సోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతీతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య *అపునర్భవాయ కోశం భినత్తీత్యారభ్య *ఆకాశం భిత్త్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావశ్శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ తమః - స్థానప్రమాణాత్. తద్వ్యక్షరాత్ పరం శ్రుతం. అతస్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతయోక్తం వస్తు పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే - ఏకీభావో హ్యత్ర స్థానస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః- *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. న చ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కింతు దేవ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అతస్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వాత్, ముక్తప్రాప్యత్వాచ్చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనాదచేతనాన్మిశ్రాత్ తదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే. *మధ్యే పురుషో దివ్య ఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేవలపురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః-తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే. *సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజదితి త్రిశిరస్కమృత్యుసృష్టిశ్చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా- అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మాభీత ఇత్యనన్తరముచ్యతే. అతః *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం....

* అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేదేత్యుక్తమృషిణా సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యో ముముక్షూపాస్య ఆత్మా.—— ఇతి న శఙ్కనీయం - జగదన్తరాత్మత్వస్య, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య, చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్, కారణత్వస్య చ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యం. ... ...

తథా ప్రశ్నోపనిషది చ *కుతో హ వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా స మిథునముత్పాదయతే రయిం చ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే ఇహాపీక్షణవిశేషవిరతిశయాస్యాద్వ్య శ్రవణాత్. *స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖ ఏవ.—— ఇతి నాశఙ్కనీయం - కిం తు చన్ద్రాదిత్యాదిసృష్టేరణ్డాన్తర్వర్తివిషయత్వాచ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేఽపి తదన్తర్యామి పరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః- అపర్యవసానాదవయవశక్త్యా వా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్- అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్. *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయత ఇత్యుక్త్వా *ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్, *యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిర్దోషపరమాత్మలాభవచనాచ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకస్య వ్యావృత్తేః. అతః పరమాత్మపరత్వం హి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషు చ *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మా నిశోధ్యతే- తతశ్చోపరిష్టాత్ *పరం పురుషమభిధ్యాయీత *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అత ఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధం. ... ...

*హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. న హ్యత్ర సమస్తోత్పత్త్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం - అణ్డాన్తర్వర్తిపదార్థధారణస్యేతరణ్డాధిపతౌ సంభవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి యోగ్యత్వం. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చిదచిద్వ్యావర్తకత్వేఽపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం.—— ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః- అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం- *పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణం చ తదసాధారణం- *విష్టభ్నావిధృతే భూమిరితి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బద్ధమోక్షహేతుత్వం చ తదసాధారణం- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. *యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిష్టం యస్య దేవా ఇతి *యత్రాధి సూర ఉదితో వ్యేతీతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం- *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః *యదత్ర తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ- *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి *విద్యుతః పురుషాదధీతి సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన *అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యాష్టర్చస్యైకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం- *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ చ భగవత్సమారాధనే *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిస్స్నాపయేదితి హవిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాష్టర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అత ఏవ *హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్న ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయో నిశ్చితః- ఇదం హి వాక్యం *అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకస్థం.———నన్వత్రాప్యుపక్రమే *ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః- సముద్రశాయిత్వలిఙ్గసచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాహతత్వాదితి.——— న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః। తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకో హ్యవగమ్యతే- యథా *యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యము సత్యమాహుః। యో దేవానాం దేవతమస్తపోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోమి ఇత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తత్పర్యన్తైన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః. ... ...

అతఏవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః। స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృడ్విశ్వరూపః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం ఇత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్నసంభవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే *అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకే *యదేనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి భగవత ఏవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతాప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థధాతృశబ్దైకరూప్యస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ, ఉత్తరే చానువాకే చతుర్ముఖశివయోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే *యస్మాత్పరం నాపరమితి మన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే *బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి వన్నోత్పత్తిః శ్రూయతే. న- మహోశ్యేనాదీనామివ ఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను *యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్, *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే కో హేతుః - ఉపసంహారో హి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా- రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేఽప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ- *యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికం. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాదన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తేః, స్వార్థనిశ్చాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితం. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగే నాగ్నిప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం *యః పర ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, *అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపాద్యనారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దౌ రోదయతి-మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తం. నారాయణస్యైవ యచ్ఛబ్దానూదితత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరత్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జుహూమనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం.... ... ...

అతఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం - అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథా హి- బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సామవచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్త్వైక్యేన వా- కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా - సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహకం సంభవేత్ -క్షీరాద్దధి- దధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజేత్. నన్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్పకేన స్యాత్ - సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తౌ న తత్కల్పనమితి చేత్- ఇహాపి తుల్యం. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యాముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం- *అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అతఏవ నైకస్యైవేశ్వరస్య కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపేణావతరణం- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపేణావతరణమితి కల్పనమప్యనుపపన్నం,. గౌరవనిరస్తం,చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్ - యథాకాశాదిపదానాం. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్వస్థాద్వ్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్ - తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్ - చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః- ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరా

నుగుణేఽర్థే నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథా చ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భ
స్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి - బహ్వృచే తావత్ * తదిదాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః। సద్యో జజ్ఞానో నిరిణాతి శత్రూనితి.
నచాస్య మన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనా దిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం - భూతపతిత్వ సద్యోజాతత్వాభ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ
రుద్రవిషయత్వసిద్ధేరుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్, * ఉదగాదితిపదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావా, ద్విరోధిహే
త్వన్తరాభావా, చ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటా
త్క్రోధజో రుద్రో ఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సో ఽన్యం కామం మనసాధ్యాయీత త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురు
షోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభ
వత్ - యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే * అ
భూద్వా ఇదం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికము
క్త్వా * భూతానాంపతి స్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారో జాయత సోఽరోదీత్తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్ర
మాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మ్యాహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రు
ద్రోఽసీతి తదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సోఽబ్రవీజ్జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామే
తి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఈశానోఽసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్క ఇతి
సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్దత్తసంజ్ఞామూర్త్యష్టకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ము
ఖాద్రుద్రోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ దత్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్ర
త్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా. * క ఇమా మనిష్యతీతి రుద్ర ఇత్యబ్రువన్
రుద్రో వై క్రూరః సోఽస్య త్వితి సోఽబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిభావః
ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ పూర్వోదాహృతవచనానుగ్ర
హాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖస్య జ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖ
సృష్టత్వం యుక్తం. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదాతమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న సన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న- తస్య భగ
వదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైకార్థ్యాయానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వాత్. కించ- నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూప
నిషత్సిద్ధత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వా, దిహాప్యుపక్రమోపసంహారాది
పర్యాలోచనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనా, ద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమా, చ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపర
త్వసిద్ధేః. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వాగ్నిరనూత్థాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి
ప్రయుక్తః. * శివశ్శివానామశివోఽశివానాం * శివాస్తే సన్తు పన్థానః * శివమస్త్వితి. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః.
పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్త్వసాధారణ ఇతి చేత్ - తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోపి అసాధారణో న భవతి - తాదృశస్యాప్య
ర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్ - అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. న హి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణ్యాత్ అర్థాన్తర ప్రత్యాయనశక్తివిధురౌ భవ
తః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయో హి ప్రయోగః.
పురుషశబ్దోపి స్వతో భగవద్విషయః. * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం- స చ భగవద్విషయ ఏవ- * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యాప్యుపపాద
నాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య. * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమితి వత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య
తజ్జనకత్వాయోగః. కించ - న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కిన్తు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వా
చ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః - తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివద
న్యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చ
యః- తద్వత్. న చానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం- హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్య
గర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వా, చ్చ. అస్య
వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యా
శ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తం. కించ- కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య-
విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసి
ద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం. సత్యం - స తు పరమపురుష ఏవ- తస్యైవ ప
రమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్- ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇ
న్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్ - తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యం. శివాదిశబ్దా

సాంవిశేషోపస్థాపనాక్షమత్వముక్తం- అతోఽస్యవాక్యస్యభగవద్విషయత్వంసిద్ధం. యద్యపికల్పభేదేనహిరణ్యగర్భజనకత్వేపిరుద్రస్య-నభగవతఃపర
మకారణత్వవిరోధః- తథాపిన్యాయపర్యాలోచనాయాంనారాయణపరత్వంరుద్రశబ్దస్యయుజ్యతఇతిప్రతీయతే. కించ- అస్యామప్యుపనిషదిప్ర
థమద్వితీయఖణ్డయోః *దేవాత్మశక్తిం *ప్రేరితారంచమత్వా*వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః *యదాత్మతత్త్వేనతుబ్రహ్మతత్త్వందీపోపమేనేహ
యుక్తఃప్రపశ్యేత్ *జ్ఞాత్వాదేవం *ఏకోహిదేవఃప్రదిశోనుసర్వాఇతిదేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైఃపరమాత్మానిర్దిష్టః- తేచ *దివ్యోదేవఏకోనా
రాయణః *విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుం *ఆత్మానారాయణఃపరః *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోఙ్గుష్ఠంచసమాశ్రితః-ఈశస్సర్వస్యజ
గతః *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దశ్చ
నరూఢఃప్రయుక్తః- కింతుయోగాత్- *అనీశశ్చాత్మా *ద్వావజావీశనీశౌ *ఈశస్సర్వస్యేతినిర్దిష్టశస్యప్రతిసంబన్ధితయాఽవయవార్థవిషయజ్ఞాప
కత్వాత్. *అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తుయోగరూఢః- రూఢ్యవివక్షాయాంనిమిత్తస్యప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయేచ *య
ఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యనేన *అమృతస్యపారఇత్యనువాకఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- సహిపరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమోభగవత్పరః. *ఏకోహి
రుద్రఇత్యస్యానన్తరం *విశ్వతశ్చక్షురుతవిశ్వతోముఖఇత్యాదిమన్త్రశ్చభగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్యవిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్ *ద్యావాపృ
థివీజనయన్నితిచ *శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తతపద్భ్యాంభూమిరితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *యోదేవానామితివాక్యమనువాదరూపమితిస్ఫుటం- కార్యస్య
పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్యకార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసతివాక్యస్యానువాదరూపతయాయోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య
భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచభగవద్విషయత్వనిశ్చయః. *యాతేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం *తతఃపరంబ్రహ్మపరంబృహన్తమితివా
క్యంచ *నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతిమహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *ఈశంతంజ్ఞాత్వాఽమృతాభవన్తీత్యత్ర ఈశశబ్దఃపూర్వవద్యౌగికః - వైరూ
ప్యాయోగాత్. *వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థైతచ్ఛబ్దశ్చపూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్యమహాపురుషతామవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. *త
తోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు *పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచపుంసూక్తార్థస్మారకం. సర్వవ్యాపిత్వం
తు *సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు *భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం *భగవాన్వాసుదేవఃపరాప్రకృ
తిః *పరంపవిత్రంభగవాన్వాసుదేవః *యేభగవన్తంవాసుదేవమేవంవిదురితివాసుదేవాసాధారణః. అపిచైవంహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశబ్దోమై
త్రేయభగవానితి।పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వంభగవతఇతిస్ఫుటం- *యోహఖలువావాస్యసాత్త్వికోంశస్సో
సౌబ్రహ్మచారిణోయోయంవిష్ణురితిమైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచతథా-సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. *హృదామనీషేతితు
విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకం. అథ *సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతం. ఈశానపదంతునపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం - పుంల్లిఙ్గతా
ప్రసఙ్గాత్. *సర్వస్యశరణంసుహృదితి *మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *మహాన్ప్రభుర్వై
పురుషంమహాన్తమితిమహాపురుషఏవస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపిమహాపురుషశబ్దస్తైకార్థ్యయతి *అణోరణీయానితి. చతుర్థేచ *ద్వాసుపర్ణేత్యాది
మన్త్రద్వయంముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం. అతః *మాయినంతుమహేశ్వరమితిమహేశ్వరశబ్దోపీహప్రేరకత్వపరః- *స
ర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదస్యోత్తరంతీరంజగ్ముర్లోకహితార్థినః।ఇతస్సచ్ఛ్వారమిత్యారభ్య *వాక్యంఖిస్తామహేశ్వరఇత్యాదిషుయౌగికోమహేశ్వరశ
బ్దోభగవతిప్రయుక్తః. *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతిసర్వమితిప్రకృతస్యసర్వస్యనియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్త
రాత్మేత్యుక్తత్వాత్, తత్ర *ఈశానోభూతభవ్యస్యేతిఈశనస్యప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేనరూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేన
ప్రతిపన్నత్వాచ్చ. *యఈశేస్యద్విపదశ్చతుష్పదఃకస్మైదేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన *హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యస్యర్చస్తుల్యార్థత్వంప్రతీయతే-
తచ్చభగవత్పరమిత్యుపపాదితం. ఏవంభగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః *జ్ఞాత్వాశివం- శివఏవకేవలఇతిశివశబ్దస్త్వయంతత్పరఏవ. ముహుర
భ్యస్యమానస్యాపిశివశబ్దస్యరూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవఉపపన్నః- *ఆకాశఇతిహోవాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే
ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తిఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణమితిహ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ- *సర్వవ్యాపీచభగవాంస్తస్మాత్సర్వ
గతశ్శివఇత్యయంశివశబ్దఃప్రాకరణికశివశబ్దానాంమాఙ్గళ్యాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి-సర్వగతత్వేహిభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దోషఇతిహితస్యార్థః-అ
న్యథాసర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోఃపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యంధ్రువమిత్యనేన *అక్షరంపరమంప్రభుం*ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం
ధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారంధామేతిశ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే. *హృదామనీషేతివాక్యం *నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వ
యంచమధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్యపరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయంసముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయం. అతః *మాన
స్తోకఇతిమన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యవయవశక్త్యాఽపర్యవసానాద్వాభగవద్విషయః. అతఃపఞ్చమేపి *భావాభావకరంశివమితిశివశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. షష్ఠే
పి కాలస్యాపిపరిచ్ఛేదకఃకాలఉక్తః. *భగేశం - ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్యనిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం *తమీశ్వరా
ణాంపరమంమహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితియౌగికనిర్దేశః - నతు రూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, *ఈశ్వరాణామితి
ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాంపరమందైవతంపతీనాంపరమంపతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధివాక్యందైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరం- తత్రదై
వతపతిశబ్దానక్వచిద్దేవతావిశేషేరూఢా- మహేశ్వరశబ్దశ్చతద్వాన్నీయఇతిస్ఫుటం. *నతత్సమశ్చ *పరాస్యశక్తిరిత్యాదిభిశ్చతత్పారమ్యోపపాదనం.
*ఏకోదేవఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణానిచనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని-*గూఢోత్మానప్రకాశతే,*వ్యాప్యనారాయణస్థితః*సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఉపహితపాఠస్యాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. *న తత్ర సూర్యో భాతీతి మన్త్రశ్చ ముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః. *నాన్యః పన్థా ఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్య నిరుపాధికత్వం చ దర్శయతి *స ఈశోఽస్యేతి. *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తంహ శరణమహం ప్రపద్యే అమృతస్య పరం సేతుమితి నిర్దేశాశ్చ నారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతేర్దర్శితత్వాత్, *ఏవా సన్నుహ్యస్తతీర్ణా నారాయణ ఇతి శ్రుతత్వాత్. అమృతస్యైష సేతురితి ముణ్డకోపనిషది శ్రుతత్వాచ్చ. *యదా చర్మవదితి వాక్యముపాయాన్తరాభావపరం *నాన్యః పన్థా ఇత్యుక్తార్థవివరణరూపం. ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నను మహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టం శబ్దానాం- ఇష్టమేవ తత్ -తే హి శబ్దా ఏకవిషయాః. యది పరమపురుషేతరవిషయత్వం-న- సాధారణస్యాయోగ్యార్థస్య చ శబ్దస్య యోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితి భిదా. న హి చ్ఛాగశబ్దః పశుమాత్రే పర్యవస్యతి, న చ పరమాత్మాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యన్తి,. యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యం తు విశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదః స్థితం. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రపదనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్వైకార్థ్యం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపద నిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యాత్ తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్ష ఇతి. తత్తుచ్ఛం - తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసఙ్గాత్. *ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోర్నిష్పన్న ఇన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః. *ఇన్ద్రో మహేన్ద్రస్సురనాయకో వేతి హి ప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యతయా సంహార్యతయా చావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్పరత్వమనుపపన్నమితి చేత్- తుల్యం. కించ- జీవవిషయపురుషశబ్దో నికృష్టార్థవిషయ ఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం నికర్షాయ భవతి- న హ్యాత్మశబ్దో జీవేఽపి ప్రయుక్త ఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయా నికర్షస్స్యాత్. న హి హరిశబ్దో మణ్డూకవాచీతి హరిశబ్దవాచ్యతయా నృసింహస్య మణ్డూకసామ్యమిన్ద్రస్యాదిత్యస్య వా తదుభయసామ్యం భగవతో నాత్ర స్వామ్యం భవతీతి. ... ...

అథర్వశిఖాయాంచ *కారణం తు ధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇతి ప్రతిపాద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణ ధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం.—— ఇతి న శఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తద్వ్యాప్తస్య ముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కించ- అస్య ప్రకరణస్య *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య *కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనేన కారణత్వమనూద్య ధ్యేయత్వవిధి పరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపరమిదం వాక్యం. న చ శమ్భుః కారణమితి వాక్యవృత్తిః - కింతు కారణం శమ్భుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేఽపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యం- న చాయమసాధారణః- *శమ్భుస్స్వయంభూర్ద్రుహిణ ఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణే రుక్మాఙ్గదచరితే బ్రహ్మాణం ప్రతి యమవచనే *శ్రుణు మే వచనం శమ్భో పితామహ పితామహ। మరణాదధికం దేవ యత్పిత్రాపత్యతాడనమితి, తత్రైవ *తమేవ దేవతాశ్రేష్ఠం సంప్రాప్తే హరివాసరే। యది చాలయసే ధైర్యాత్ తతోఽహం తవ కిఙ్కరః। సమేత శ్రుత్వా మహాన్ శమ్భో తేన లుప్తం పదో మమేతి, ద్రుహిణవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాత్ *విశ్వాత్మం విశ్వశమ్భవమితి భగవత్యపి శ్రౌతప్రయోగాచ్చ. *బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపకవాక్యానురోధీతి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్య శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వం చ ఉపబృంహితం *ఇతి నారాయణశ్శమ్భుః భగవాన్ జగతః ప్రభుః। ఆదిశ్య విబుధాన్ సర్వాన్ అజాయత యదోః కులే ఇతి. అవతారవచనే శమ్భుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వం, చ హి దర్శితం. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణం- *సర్వస్యేశాన ఇతి శ్రుత్యన్తరే సప్రతియోగికనిర్దేశాత్, ఇహాపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మే హి *తస్మాత్ప్రసూతో యః కర్తా కార్యం కారణమేవ చ। సోఽనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్సా సర్వకర్మస్వితి భగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్ర భగవద్వచనే చ *నిత్యం హి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమం। ఋతే మామేకమీశానం పురుషం లోకజీవనమితి చ ప్రయుక్తః,. నను న కారణం విశేష్యం- కిన్తు శమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణం- అన్యథా *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి పుల్లిఙ్గానుపపత్తేః. సత్యం- శమ్భుశబ్దో విశేష్యసమర్పకః- తతః కిం. ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితి చేత్. న- కారణశబ్దస్య కార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్. న చ కారణత్వాదితి హేతుగర్భతా కల్ప్యా- కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః *ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేఽప్యస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషు చాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేన చ విలక్షణతయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యావహకర్త్రన్తరాభావో హి పరమకారణత్వం. *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి హి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యం చ *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః- న స్వరూపనిత్యత్వపరః- నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః- అస్మదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా *తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చ స్పష్టముచ్యతే *యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ। నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే। ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్। తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేతి. *యోనియోనావిత్యనేన *పరిజానన్తి యోనిమితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. *యేన సూర్యస్తపతీత్యనేన *తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి

తిముణ్డోపనిషత్- సాహిపరమపురుషపరా. *నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తమిత్యనేన *వేదాహమేతమితి *ధీరాః పరిజానన్తీతి శ్రుతిః. *పదవిదిప్వదశ్శైన *తత్తేపదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి *తద్విష్ణోః పరమంపదమితికఠశ్రుతిః. *నకర్మణేత్యనేన *అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణ ఇతివాక్యంచ. అత ఇదంవాక్యంభగవద్విషయం. పుత్రేణ- స్వకార్యభూతేనదశరథాదినాపితృమత్త్వం, తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్య కర్మమూలత్వం, తద్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంసశ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరసృజ్యసజాతీయతయాఽవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్యభగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హియదోఽకులేజాయమానో నారాయణ శ్శబ్దుఖశబ్దైనమహాభారతేవిశేష్యతే. నన్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపిజన్మస్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్. న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్ అనువాదస్య. కుతస్తేషాంజన్మనః కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతదపోదితం. అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణే సతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉత్పత్తిపదస్యత్రాపిక్వచిద్భగవత ఇవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణాచ్చ. *హిరణ్మయః పురుషః - ఏషహిసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః *అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః *అపహతపాప్మా - సఉత్తమఃపురుషఇతిహి భగవతో ఽకర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవశ్యత్వమితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యేఽప్యకర్మవశ్యత్వం - కర్మవశ్యత్వరూపభేదక ధర్మాభావేసత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. భగవతోఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్యజాయమానత్వరూపం బ్రహ్మాదిభ్యోవైలక్షణ్యమత్రైవోచ్యతే *నకారణం కారణానామితి. స ప్రసూయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాంకారణస్యభగవతోన బ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః *దేవఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపిఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- *సహేమకంథైవలగిలివత్. సహ్యేతరత్వసంఖ్యాశ్రయదేవతాప్రశ్నః- ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతంశివమిపిపత్ సమాభ్యధికరహితఇతిశివోవిశేష్యతే- తేన ప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతోఽగర్వాఃఖాయామపిభగవతఏవధ్యేయత్వం ప్రతిపాదితం. యతోహిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయంభ్వాదయః ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వరపరమేశ్వరాదయశ్చ కారణవిషయాశ్శబ్దా అవయవశక్త్యావా అపర్యవసానాద్వా నారాయణపరాఇతియుక్తం- అతఏవహిభగవానన్ద్రకారఏవభపతితాన్శబ్దాన్ మహాభారతే ప్రాయుఙ్క్త యథా *హిరణ్యగర్భశ్చ ప్రకీర్త్యా వ్యాప్తో వాయురథోపజఇతి. కృష్ణం ప్రతి ద్రౌపదీ *పూర్వేప్రజానిసర్గేత్వామాహురేకం ప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే *ఏకస్తద్వేపభగవాన్సా నారాయణస్స్వయమితి. అశ్వమేధికే *విష్ణుర్దేవాదిసర్గేషుస్వయమ్భూర్భవతిప్రభుః ఇతిచ. స్వయమ్భూర్విష్ణురేవచతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనప్రత్యక్సృష్టౌ ప్రభుర్భవతి- నచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః. *సోనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్సాసర్వకర్మస్వితి. *ఇతినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ జగతః ప్రభుః। ఆదిశ్యనిబుధాన్సర్వాన్ అజాయతయదోఃకులఇతి. *రుద్రోబహుశిరాబభ్రుః. తథా *నమశ్చకారహృష్టాత్మా పరమంపరమేశ్వరం। జగావజగతాంస్రష్టృ పరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య *వాసుదేవతదేతత్తేమయాగీతంయథాతథమితి *జయవిశ్వమహాదేవజయలోకహితేరతఇత్యారభ్య *నారాయణసుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి. *భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరం *మామామనుజపునాదించపే త్రిలోకమహేశ్వరమితిచ. *రతసైవిబుధాస్సర్వే బ్రహ్మాతేచమహర్షయః। వేదవ్యాసేనవిధినా వైష్ణవం క్రతుమారభన్తేత్యారభ్య *తేకాత్రయఃథర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతం పురుషంతమసఃపరం। బృహన్తంసర్వగందేవమీశానంవరదంప్రభుం। తతోఽథవరదోదేవస్తాన్సర్వానమరాన్ స్థితాన్। అశరీరోబభాషేదంవాక్యంఖస్థోమహేశ్వరఇతిచ. ... ...

అథర్వశిరసిచరుద్రస్యైవసర్వాత్మభావాదయఉచ్యన్తే- పరమపురుషసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యవర్తకాత్మతేనతదసాధారణాః- అతోరుద్రస్యైతేసంభవన్తి. అతఏవాత్ర ప్రకటసవిద్యాన్యాయోపినావతరతి- ప్రసిద్ధైస్త్వస్యతేషు జ్ఞస్యచిదచిద్వ్యవర్తకధర్మాన్వయయోగాత్ తత్రతచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం- నతుపరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపిసంహారాదికారణస్యరుద్రస్యచిదచిద్వ్యవర్తకధర్మాన్వయస్సంభవతీతిసఏవ ప్రతిపాద్యతఇతిసతచ్ఛరీరకాన్తరపరత్వం ——— ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- కారణత్వవ్యాప్త్యేకశ్చిదపిచిదచిద్వ్యవర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణతయాదృష్టత్వాత్ రుద్రస్యతదసంభవేనతచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాస్థేయం. కించ- రుద్రస్యసృజ్యత్వాది శ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చప్రసిద్ధః. సంహర్తృత్వంచ *సబ్రహ్మాసశివఇతి. ఉపబృంహితాచేయంశ్రుతిః శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చశతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యాపసానేతువియుజ్యన్తేచతేజసా।వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తివై ఇతి. అతఃకార్యకోటినిదిష్టస్యసర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాసనన్యాయేనతచ్ఛరీరకపరమాత్మపరతయైవనిర్వాహోయుక్తః. నచాత్రన్యాయోపేక్షా- పరమాత్మానుప్రవేశస్యకణ్ఠోక్తేః. తథాహి-*దేవాహవై స్వర్గంలోకమగమన్ తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్ కోభవానితి సోఽబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామిచనాన్యః కశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్ దిశశ్చాన్తరంప్రావిశత్ సోఽహంనిత్యోనిత్యో బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోఽహం దక్షిణాఞ్చ ఉదఞ్చోఽహమధశ్చోర్ధ్వంచాహం దిశశ్చప్రదిశశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహం సావిత్ర్యహం గాయత్ర్యహం త్రిష్టుబ్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్రసర్వాత్మభావమనుసందధతోరుద్రస్యబుద్ధిస్థఃపరమాత్మాసఇతిపరామృశ్యతే. సఃఅన్నమయాదేరన్తరాత్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం-జీవాత్మానంసః- పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిక్ఛబ్దోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచజీవంసః- పరమాత్మాప్రావిశ, దితితదనుప్రవేశఃకణ్ఠోక్తః. నను *సోఽన్తరాదిత్యాదికంశ్రుతివాక్యం- నతురుద్రవాక్యం- తస్యేతికరణేనసమాప్తత్వాత్ ఇతి. న-*సోఽహంనిత్యోనిత్యఇత్యాదీనాంరుద్రవాక్యానామనుపలిఖ్యన్నేనరుద్రవాక్యాప

రిసమాప్తేః. తథాసతి సోఽబ్రవీదితి వాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసఙ్గః- స చానధ్యాహారే సంభవతి నోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహోద్రేకేణాఽపృచ్ఛన్ *కో భవానితి. కిమస్మదాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూత ఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. *అహమేక ఆసమితి కారణత్వముక్తం. *ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావ ఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి *నాన్య ఇతి. ఇతిర్న్నైతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్ - ఉత పరమాత్మాత్మకత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధన ఇత్యాహ *సోఽన్తరాదితి. స్వస్మిన్ పరమాత్మానుప్రవేశస్య దృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తం *దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా- *నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇత్యుక్తే సర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశ ఇత్యాశఙ్కాయామాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మకత్వప్రకారమాహ *సోఽన్తరాదితి. యద్వా-ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః *దిశశ్చాన్తరం ప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా ప్రావిశత్ తస్మాదస్మచ్ఛరీరకపరమాత్మనోఽన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం న్యాయ్యం. అస్తు వాఽయమితిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరత్ర సోఽబ్రవీదితి అధ్యాహారస్స్యాత్. తదానీమప్యయమర్థః- సః- రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్ -జీవాదన్తరం-పరమాత్మానం బుద్ధ్వా ప్రావిశదితి. యథా *యస్య యస్య హి యో భావస్తేన తేన హితం పరం। అనుప్రవిశ్య మేధావీ స్వమాత్మనశ్శనయేదితి. ఏవం *మాముపాస్స్వ *తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే। అహమేవాఽవ్యయో నిత్యః పరమాత్మేత్యనిన్దయదితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశ ఇత్యుక్తం భవతి. తథా హ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్త్రిపురవిజయే *విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చ. *సోఽహమిత్యాదినా సర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం. ద్వితీయఖణ్డో రుద్రవాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః. *యో వై రుద్రస్స భగవానితి- యో రుద్రాన్తర్యామీ స వాసుదేవ ఇత్యర్థః- భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ దర్శితం. *యో వై రుద్రస్స భగవాన్ యశ్చ విష్ణురిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తం. తృతీయే తు పరమాత్మనో వైభవం. తద్వాచకస్య ఓఙ్కారస్య నామధేయాని చతుర్థే. తన్నిర్వచనం పఞ్చమే. షష్ఠే తు *తదేతదుపాసితవ్యం నిచాయ్య తం శాన్తిమేతీతి రుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తం. *వ్రతమేతత్పాశుపతమితి- పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయా పశుపతిసంబద్ధం పాశుపతం - న తు పాశుపతాగమప్రతిపాద్యం- తద్విషయకల్పకాభావాత్. సమన్త్రకభసితస్పర్శనం తు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ న సర్వత్ర ప్రాప్నోతి- దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవత్, చ. తస్మాదథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణ ఏవ ప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ. ... ...

*ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *మాముపాస్స్వ *ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వానీన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని- తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని - *స బ్రహ్మా స శివస్సేన్ద్ర ఇతి తస్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ *న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి- *విరాజోఽధిపూరుషః *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *బ్రహ్మా విష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేషశ్రుతేర్నారాయణాదిశబ్దానాం రూఢిమాత్రత్యాగే హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్యాగే కో హేతుః. *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాం చ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగే కో హేతుః. కార్యతయాఽవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్- తుల్యం. నను న కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా- కార్యత్వే సతి హ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరా ఏవ-కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న- కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. కారణైకత్వం చావర్జనీయం - అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢిత్యాగే ప్రాప్తే సత్యయోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా- న తు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం, చ దర్శితం. అతోఽన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవమున్నేయాని.... ... ...

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితం. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా, చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్సర్వే వాక్యవిశేషాః తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః - అత ఏవ హ్యుక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ *తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః। తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పర ఇతి. హేతుభిః- సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తం *ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేన శాస్త్రతః పరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యనిచాల్యం నిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితి సిద్ధం.... ... ...

వ్యాఖ్యాతా ఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

*వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమానే నైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వము క్తం న స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వేదాన్తేషు దృశ్యతే- యథా *న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే *నావర్తన్తే నావర్తన్తే *అమృతస్స భవతి అమృతస్స భవతి *ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం *తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి- తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, ఉపకార్యోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్యకృతకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనాయ ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసః, శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః. ... ...

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః- నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తం - అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య విఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽభ్యాసోఽర్థపరిసమాప్తిద్యోతకః-అధ్యాయశేషాః గ్రివారశ్చ ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం వక్ష్యన్త ఇతి. నైతద్యుక్తం- కార్త్స్న్యాద్వాక్యమిత్యేతావతా వాక్యార్థపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదపఞ్చాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే-ఉత్తరత్ర వక్ష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణద్వయం దత్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసవైయర్థ్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధనాదర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసమాప్త్యభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం-అర్థపరిసమాప్త్యా శాస్త్రపరిసమాప్తేః కార్త్స్న్యాద్వాక్యమితి వాక్యసమాప్తివదుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవతస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమసమ్భవదిత్యస్తం చ-అదర్శనాత్. సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న- తత్ర విరుద్ధాంశస్యోపాదేయతాయా విరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతాయాశ్చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే సిద్ధత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం శాస్త్రేణైవ సత్యాజ్యతానిర్ణయాత్, తదుక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే హానోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదాన్తోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కిం తర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిః *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా- ఉక్తన్యాయాతివిషయవాక్యాభావాత్. నైవం- *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః *ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్ - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవ ఏతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసఙ్కోచేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసోఽనుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానేతు *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేన కృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నం - త్రైఃకృతా సూత్రయో

జనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేనసర్వే-మహదాదయోపిబ్రహ్మత్వేనవ్యాఖ్యాతా ఇతిహిత ద్యోజనా. *ప్రకృతిశ్చేతిసూత్రే ప్రకృతిశబ్దఉపాదానపరః- నత్వవ్యక్తపరఇతిసమర్థనేనసాప్యుదస్తాభవతి. కించ- ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితేమహదాదీనాం బ్రహ్మత్వంనపృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయాతద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వంసమర్థనీయమితిచేన్న - తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. *మహతఃపరమిత్యాదివాక్యానాఞ్చమహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వంచతుర్థాద్యవిరుద్ధం. నచచతుర్థాద్యేనైభవవాదః - ఇహత్వర్థతత్త్వోక్తిరితికల్ప్యం- అస్యసూత్రస్యగత్యన్తరసంభవేనకల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే *పురుషాన్నపరంకించిదితివాక్యస్యప్రకృతిపురుషాతిరిక్తైశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.——ఏతేన- ప్రధానకారణనిరాసేనసర్వే-పరమాణ్వాదికారణవాదాహేయతయావ్యాఖ్యాతాఇతిభాస్కరః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్యతర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వమకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతిసిద్ధత్వంప్రతిక్షేప్యమితిచేత్-ఉదాహృత వాక్యానామతత్పరత్వంతన్నిరూపణాదేవసిద్ధమితినపృథగ్వక్తవ్యం. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వంవివక్షితంచేత్-తర్హితేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వంచప్రతిక్షేప్యం. తదానీమయమర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపిప్రధానపరమాణుకారణవాదయోనిరస్తాఇతి. తదానీం * ఏతేనేతిపదస్యప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతివ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతివక్తవ్యం. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవ సామఞ్జస్యవతీ.——— పాదచతుష్టయవిభాగమేవంవర్ణయన్తికేచిదాచార్యాః- ప్రథమేపాదేపరమకారణభూతచిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయేజగచ్ఛరీరకత్వం. తృతీయేసర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థేప్యతత్కార్యాతచ్ఛరీరాతదాత్మకవస్త్వసంభవఃప్రతిపాద్యతఇతి. తేషుద్వితీయాద్యే నసర్వజగచ్ఛరీరకత్వం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యత్రదర్శితం. తత్రచనసౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం-కింతుస్వరూపేణసర్వశరీరేషుగుహాప్రవిష్టస్యతచ్ఛరీరకత్వమిత్యుక్తంద్వితీయే. నకేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ-ఇన్ద్రియాణామపితచ్ఛరీరత్వముక్తంతృతీయే. చతుర్థేతునకేవలమిన్ద్రియాణాం-కింతుసర్వతత్త్వానామపితచ్ఛరీరత్వంప్రత్యేకముక్తం. పఞ్చమేతుసముదాయరూపేణచశరీరత్వముక్తం *రూపోపన్యాసాదితి. తస్యముముక్షూపాస్యత్వంప్రపఞ్చితంషష్ఠఇతిద్వితీయపాదార్థః. తృతీయేతు *స్థిత్యదనాభ్యాంచేతిసర్వహేయాస్పృష్టత్వముక్తంఆద్యే. నతావన్మాత్రం-నిరతిశయానన్దఉక్తోద్వితీయే *యోవైభూమాతత్సుఖమితి. నముక్తస్యేవానన్దమాత్రం-కింతుప్రశాసితృత్వముక్తంతృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యావృత్త్యర్థముక్తప్రాప్యత్వంచతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవనిరతిశయభోగ్యంగుణాష్టకముక్తంపఞ్చమే. తస్యమాతృవదజుగుప్సనం, పితృవచ్ఛిక్షకతయాభయహేతుత్వం, ముక్తం షష్ఠే. త్రితయంప్రాసఙ్గికం. సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణముక్తంచరమే. ఏవమాత్మత్వప్రకారస్తృతీయపాదార్థః. శరీరగతదోషాస్పృష్టతయాస్వాసాధారణరూపాన్యథాభావాభావేనచస్థితస్యసర్వావస్థాసుశరీరధారకస్యహ్యాత్మత్వం- *తమేవైకంజానథాత్మానమితిహ్యద్యాధికరణవిషయవాక్యం. చతుర్థపాదేస్వతదధీనత్వంజగతఆద్యేవ్యుదస్తం. అతత్కార్యత్వంద్వితీయే. అతదాత్మకత్వంతృతీయే-*తమేవంమన్యఆత్మానమితిహివాక్యం. అసదవ్యాకృతాదినామ్నాయేనకేనాపిశబ్దేనప్రతిపన్నస్యాపివస్తునోఽతదాత్మకత్వంచతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్యాతదాత్మకత్వంపఞ్చమషష్ఠయోః. సేశ్వరసాఙ్ఖ్యోక్తమతదాత్మకత్వంవ్యుదస్తంసప్తమే. సముత్థితస్యార్థస్యసార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవంజగతస్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనముఖేనఅతదధీనాతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వంస్థిరీకృతంచతుర్థపాదేనేతి. అయంచవిభాగస్సంప్రదాయసిద్ధత్వాదుపపన్నశ్చానుసన్ధేయః. ...

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.
శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౩౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౩౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— ప్రథమపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

౧॥సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదచేతనాత్తత్సంసృష్టాత్తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్. అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్కపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వమ్- ఉక్తం హి *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వమ్. సత్యమ్-*ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేది

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥ ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థం, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్గ్రహేణ జ్ఞాపనార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ప్రథమేఽధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షపృథివ్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే - తస్మాదచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాస ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తమ్. ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః. అపరిమితః ఉదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణమ్- ఆకాశాదేరపి కారణం, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం, చేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి) ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః- అతో విరోధప్రసఙ్గమాహ (సమ్భావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయేఽపి యే విరోధావతరణముఖభేదాః- తే వివక్షితాః. ప్రథమేఽధ్యాయేఽయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదముఖేన వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితమ్- అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే- తస్మాత్ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలమన్వాదిస్మృతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. అత్రైవం విచారః- కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే - న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి - నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం - ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా - తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా- తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్దః క్షేపే. హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హిర్హేతౌ. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రమ్. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనమనపేక్ష్యమ్-అనాదరణీయమ్. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి- అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యమ్- తత్ర శ్రుతివిరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ- అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః- *ఔదుమ్బరీమిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో న నానాశిరస్కః- అపి త్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే- అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే- తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే- అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే. శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే సతి హి తద్విరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వమ్ - స చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న- వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధస్తర్క ఆ

త్యాదిషు స్వతఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహతు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్స్మృత్యా శ్రుతేరతత్పరత్వోపపాదనమవిరుద్ధం. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు *ఋషింప్రసూతంకపిలమిత్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్రేయససతత్సాధనావబోధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృత్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాద్యథా శ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్రణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్సకలాయా ఏవానవకాశప్రసఙ్గాచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి. నచ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోషప్రసఙ్గ ఇతి. ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణ ఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తథానభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్. తదిదమాశఙ్క్య- తే(స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేదితి) ... ...

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి) అన్యా హి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణతాం వదన్తి- యథాహ మనుః *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ని

భాసస్స్యాత్-అతస్స్మృతివచనవిరుద్ధన్యాయేన శ్రుత్యర్థోననిర్ణేతవ్యః-స్మృతివచనేనైవతు నిర్ణేతవ్య ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యాహ (స్వతఏవార్థనిశ్చయసంభవా, ద్వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేనేతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే కిం ప్రమాణం. తథా సత్యపి తాదృశబృహస్పత్యాద్యుక్త లోకాయతాదివదనాదరణీయం. శ్రుతేస్స్మృత్యపేక్షా చ నాస్తి- న్యాయేనైవ నిరపేక్షత్వాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తిరుక్తా. *ఋషింప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్తత్వే ప్రమాణముక్తం. పరమనిశ్రేయసేత్యాదినాఽన్యపరత్వముక్తం. స్మృత్యుపబృంహణేన-స్మృతిరూపోపబృంహణేన. అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిరిత్యనేన స్మృతిసాపేక్షత్వముక్తం- అనన్తశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞైర్దురవబోధత్వాదితి భావః. అన్యథాఽనిష్టమాహ (యథాశ్రుతేతి) సకలాయా ఇతి సూచితమర్థం శఙ్కోత్తరముఖేన వివృణోతి (నచేతి) నహి మన్వాదిస్మృతేః కర్మపరత్వాత్సాకల్యేన అనవకాశత్వం- సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్తు నిరవకాశత్వం న సహ్యం - ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వాద్వనన్తశాఖానుగతవాక్యార్థస్య దురవబోధత్వేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రన్థాభిప్రాయః. పూర్వపక్షస్యానుత్థానత్వమాహ (తదిదమితి)... ... ...

పరిహారఖణ్డమవతారయతి (తత్రోత్తరమితి) కాః పునరన్యాస్స్మృతయః. కథం తాసామనవకాశత్వమిత్యత్రాహ (అన్యాహీతి) స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి) ప్రలయావస్థాజ్ఞాపనార్థమాహ (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే *తతస్స్వయంభూః *సోభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయముపాత్తం- తయోరర్థవైశద్యాయ ఆసీదిదమిత్యారభ్య సప్తశ్లోకీ వ్యాఖ్యాయతే- తథా హి మే శ్లోకాః - *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥ తతస్స్వయంభూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదం। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥ యోసావతీన్ద్రియగ్రాహ్యస్సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః। సర్వభూతమయోచిన్త్యస్స ఏవ స్వయముద్బభౌ॥ సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః। తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకం। తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇతి. *ధర్మాన్నో వక్తుమర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవాన్మనుర్ధర్మాన్వివక్షుః భగవదారాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ ప్రథమమారాధ్యస్వరూపమాహ ఆసీదిదమిత్యాదిభిశ్శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసంభవాదగ్నీన్ద్రాదిసర్వదేవతాతాదాత్మ్యోపపత్త్యర్థం *యతో వా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణం చ వివక్షుః భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రలయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రలయదశామాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మనునాఽనుసన్ధీయతే- అతస్సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రలయ ఉచ్యతే. తత్ర హి *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యన్తప్రలయ ఉక్తః- తమాహ ఇదం తమోభూతమాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః- *తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాష్ఠామభిప్రేత్య సామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యుక్తం. తమోభూతం-తమోభావవత్. తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః. *తమసి లీయత ఇతి నిర్దిష్టస్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయః. యథాహ భగవాన్బాదరాయణపితా పరాశరః *అగ్న్యేవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్యాయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి. ప్రకృష్టం జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తేన విషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః- తస్మాన్నయోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వముపపాదయతి అలక్షణమితి. *శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిరసంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయోగ్యతాయో

దం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్ర

గ్యమిత్యర్థః. కార్యేషు రూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపి రూపాదివిశేషగుణవతా భావ్యం- అతో న యథోక్తకారణముపపద్యత ఇత్యత్రాహ అప్ర
తర్క్యమితి. ప్రతర్కః- బాహ్యతర్కః. తదగోచరభూతం. తే తర్కాః కాలాత్యయాపదిష్టా ఇతి భావః. యద్వా- అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యో
క్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తం స్యాత్. *తమ ఏకీభవతీతి వాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసో దర్శయతి అవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానం-
విభాగేన జ్ఞానం. పరస్మాద్బ్రహ్మణః పృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాం క్షీరే నీరమివ ప్రాప్తమిత్యర్థః. స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివ సర్వ
త ఇతి. యథా సుప్తౌ జీవస్య- పరమాత్మనోఽపృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ- న తు స్వరూపైక్యం- ఏవం చిదచిదాత్మకస్య జగతో బ్రహ్మణి పృథగ్వ్య
వహారానర్హసంసర్గ ఏవ- న స్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సుషుప్తౌ సర్వథా సామ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వత ఇతి పదం. యద్వా- పూర్వమచిదంశప్రళయప్రకార
ఉక్తః- ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి తు చిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః. తత ఇతి. తతః- సర్గకాలే ప్రాప్త ఇత్యర్థః- *సంప్రాప్తే సర్గకాలే వ్యయావ్యయా ఇతి
వత్. భగవతః కారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహ స్వయంభూరితి. పరమకారణవిషయో హి స్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థపౌష్క
ల్యాన్నారాయణపరో దృష్టః- యథా సభాపర్వణి *అవ్యక్తోఽవ్యక్తలిఙ్గస్థో య ఏష భగవాన్ప్రభుః । పురా నారాయణో దేవః స్వయంభూః ప్రపితామ
హ ఇత్యారభ్య *తతః స భగవాంస్తోయే బ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మే చ *నారాయణో జగన్మూర్తిరిత్యారభ్య *తతస్తేజోమయం దివ్యం
పద్మం సృష్ట్వా స్వయంభువా। తస్మాత్పద్మాత్సమభవత్ బ్రహ్మా వేదమయో నిధిరితి, ఆశ్వమేధికే చ *విష్ణురేవాదిసర్గేషు స్వయంభూర్భవతి ప్రభురితి చ. అ
తోఽయం స్వయంభూశబ్దో నారాయణవిషయః- చతుర్ముఖస్రష్టరి ప్రయుక్తత్వాత్, ప్రబన్ధాన్తరవచనైస్తత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛబ్దసామా
నాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణత్వోపయోగిగుణపౌష్కల్యజ్ఞాపనార్థం, చాహ భగవానితి. *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాస
మన్వితః। శబ్దోఽయం నోపచారేణ అన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి వచనాత్. ఇదం వ్యఞ్జయన్- వ్యష్టిరూపకార్యజాతం వ్యఞ్జయితుం. *లక్షణహేత్వోః క్రి
యాయా ఇతి శతృప్రత్యయః. మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణాని పృథివ్యాదీని మహాభూతాని. ఆదిశబ్దేన తత్కారణభూతమహదహఙ్కారా
గృహ్యన్తే. తేషు ప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః. తదర్థమవ్యక్తః ప్రాదురాసీత్. అర్శ ఆద్యజన్తత్వాత్ పుంల్లిఙ్గతా. అత్రోత్తరావస్థాపూర్వసిద్ధా- *మ
హానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి హి క్రమః. పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకో భగవాన్ వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రా
హఙ్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వకమవ్యక్తావస్థప్రకృతిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దమపి వి
వృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమధ్యవర్తినీం సంక్షేపేణాహ యోఽసావితి. అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః - ఇన్ద్రియమతీత్య వర్తమానేన శాస్త్రేణైవ గ్రాహ్యః.
యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యమతీత్య వర్తమానః. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యమతీత్య వర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మ ఇతి. అత
ఏవ అవ్యక్తః- న తుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః- అవ్యక్తశరీరకత్వేఽపి స్వయమప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యర్థః. స ఏష ఇతి కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం
సూచితం. స్వయమేవ కారణం కార్యం చేన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షా స్యాదిత్యత్రాహ స్వయమితి. మృత్కులాలాదౌ నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాదేకస్యై
వ నిమిత్తోపాదానత్వే అనుపపన్న ఇత్యత్రాహ అచిన్త్య ఇతి. బాహ్యతర్కాః శ్రుతినిరస్తా ఇతి భావః. సర్వభూతమయ ఉద్బభౌ - సర్వసమష్టివ్యష్టిరూ
ప ఉద్బభౌ. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణవైషమ్యం కిమిత్యత్రాహ ఉద్బభావితి. సూక్ష్మః ఉద్బభావితి పదాభ్యాం సూక్ష్మత్వస్థూలత్వే ఏ
వ కార్యకారణదశావైషమ్యం- న తు ద్రవ్యభేద ఇత్యుక్తం భవతి. ఏవం సంక్షేపేణ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వా సమష్టిసృష్టిం పృథగాహ సోఽభిధ్యాయేతి.
అభిధ్యానం- సఙ్కల్పః. స్వరూపేణైవ సమష్టివ్యష్టిరూపేణ పరిణతశ్చేత్- భగవచ్ఛబ్దోక్తనిర్దోషత్వాదివిరోధ ఇత్యత్రాహ శరీరాత్స్వాదితి. శరీరశబ్దేన త
మోఽవ్యక్తావస్థం చిత్సంసృష్టమచిద్వస్తూచ్యతే. సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః- వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః. అప ఏవ ససర్జాదౌ - అప్ఛబ్దోఽణ్డకారణసమస్తత
త్త్వప్రదర్శనార్థః. పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణం హ్యాపః- అతోఽప్ఛబ్దనిర్దేశః. అప ఇతి వ్యాఖ్యేయశ్రుతిగతాప్ఛబ్దః స్మారితః *తా ఇమా ఆప
స్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవదితి హి శ్రుతిః. అప్ఛబ్దార్థశ్చ పూర్వమేవ మహాభూతాదివృత్తౌజా ఇత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః. ఏవకారేణ త్రివృత్కరణం వ్యావర్త్యం.
అత్రివృత్కృతా ఆప ఇత్యర్థః. తాసు వీర్యమపాసృజత్- వీర్యం- త్రివృత్కరణజనితామణ్డోత్పాదనశక్తిం తాస్వజనయదిత్యర్థః. అత్ర *నానావీర్యాః
పృథగ్భూతాః - నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం. ఏవం సమష్టిసృష్టిముక్త్వా అథ వ్యష్టిసృష్టిమాహ తదణ్డమితి. తత్- అణ్డకారణతత్త్వజాతం. ఇతర
హేమవ్యావృత్త్యర్థమాహ సహస్రాంశుసమప్రభమితి. తత్ర చతుర్ముఖసృష్టిమాహ తస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహ ఇత్యనేన- దేవమనుష్యాదీనాం దక్షా
దయః స్రష్టారః- తేషాం స్రష్టా చతుర్ముఖ ఇతి భగవతోఽణ్డాన్తర్గతవస్తుసర్గస్య ద్వారక ఇత్యుక్తం భవతి. స్వయం- భగవాన్నారాయణః పరమకారణభూ
తః స్వయమేవ చతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః. *విష్ణుర్బ్రహ్మస్వరూపేణ స్వయమేవ వ్యవస్థిత ఇతి వచనాత్. సుబాలోపనిషది *అజ ఏకో నిత్య ఇతి ని
ర్వికారత్వం జగత్కారణత్వం జగదన్తరాత్మత్వం చోక్త్వా నారాయణశబ్దోఽసకృదావర్తితః- అతో జగత్కారణత్వాదికం త్రితయమపి నారాయణశబ్దస్యా
వయవార్థ ఇతి శ్రుతేరభిప్రాయ ఇతి మత్వా జగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకం నారాయణశబ్దం పరమకారణస్య వాచకత్వేనాహ ఆపో నారా ఇతి. చి
త్సంసృష్టాన్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః. తాసాం నారత్వముపపాదయతి ఆపో వై నరసూనవ ఇతి. *రిఙ్ క్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే
ర ఇతి భవతి. నరః- అక్షయః. నిర్వికార ఇత్యర్థః. *జహ్నుర్నారాయణో నర ఇతి వచనాన్నర ఇతి భగవన్నామ. తస్మాజ్జాతా ఇత్యణ్ప్రత్యయే కృతే నారా ఇ
తి భవతి. నారాఖ్యా ఆపోఽయనమస్యేతి నారాయణః. ఏవం నరశబ్దేన నిర్వికారత్వం, నారశబ్దేన జగత్కారణత్వం, అయనశబ్దేన జగదన్తరాత్మత్వం, చేత్య

-నాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాస్సృజదితి. భగవద్గీతాసుచ* అహంకృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా *అహంసర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతిచ. మహాభారతే *కుతస్సృష్టమిదంసర్వం జగత్స్థావరజఙ్గమం । ప్రళయేచకమభ్యేతి తన్మే బ్రూహి పితామహేతి పృష్ట ఆహ * నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతన ఇతి. తథా *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమేతి *అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతిచ. ఆహచభగవాన్పరాశరః*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితం। స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోస్య జగచ్చస ఇతి. ఆహచాపస్తమ్బః *పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవగుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్సనిత్య ఇతి. యదికపిలస్మృత్యా వేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థాస్యాత్-తదైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామనవకాశత్వరూపో మహాన్దోషః ప్రసజ్యేత.

అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానామతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్త్యణాం తదుపబృంహణమపేక్షితం - తథాపి తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామనవకాశత్వం మాప్రసాఙ్క్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా. ఉపబృంహణంచ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణం - తచ్చవిరుద్ధార్థయాస్మృత్యానశక్యతే కర్తుం. నచైతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేనసావకాశత్వం- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేనధర్మాన్విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపర

ర్థప్రయముక్తంభవతి. తస్మిన్నక్షేస్వయం బ్రహ్మేతిభగవతఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ సఏవాత్రాస్యేతిసర్వనామశబ్దేనపరామృశ్యతేఇతినవ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తువ్యాఖ్యాత్రన్తరైః- సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శీ- శబ్దప్రాధాన్యంచ ప్రథమనిర్దిష్టస్యచతుర్ముఖస్యేతిసఏవనారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశఙ్క్యబహుశ్రుతివచనవిరోధా, దుపరిచతుర్ముఖస్యభగవద్విసృష్టతావచనా. చ్చభగవతఏవనారాయణసంజ్ఞేతిపరిహృతం- తచ్చావిరుద్ధం. అథచతుర్ముఖస్యనారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాంపరత్వశఙ్కాదూరోత్సారణార్థంచ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతామాహయతదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్సభగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్యచిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకం బ్రహ్మసదసచ్ఛరీరకంభవతి. తద్విసృష్టః- తేనవిశేషేణ- జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేనభగవతైవసృష్టఃస బ్రహ్మేతికీర్త్యత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధేవసానేపి *ప్రశాసితారమిత్యాదినాభగవాన్కీర్తితః. మధ్యేచ *బ్రహ్మవిద్య ఇత్యాదినాభగవద్జ్ఞానవిదః కీర్తితాః. ఏవంభగవతామనునాపురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్యపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యభగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణివివక్షతాభగవత్స్వరూపముపదిష్టం - ఏవంస్మృత్యన్తరేషుచద్రష్టవ్యం. కార్త్స్న్యేనతత్త్వపరాణామపిస్మృతీనామనవకాశత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసుచేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖణ్డమనోః ప్రథమేఖణ్డే *పూః ప్రాణిన ఇతివాక్యం- ద్వితీయేఖణ్డే *తస్మాత్కాయా ఇతివాక్యం. *తస్మాదిత్యన్తైకస్యాదిత్యపేక్షాపూరణార్థం, కాయశబ్దస్యభగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం, చ *పూః ప్రాణిన ఇతివాక్యముపాత్తం. పూః- పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథాభట్టమాలాయుధః *అఙ్గంనపుర్వర్ష్మ పురం ప్రతీకమితి. నతావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వంసువచం, మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వంచోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వే ప్రమాణంచోక్తం,- కపిలస్మృతింవిహాయ స్మృత్యన్తరేణోపబృంహణే చకో హేతురితిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) (సమ్భావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్దస్సిద్ధపరః- సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః - కార్యపరత్వేతుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేనవాఽర్థవిరోధస్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వేఽన్యతరస్మృత్యనుగుణం వేదార్థోనేయః- నతూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినాకపిలస్మృతింవిహాయమన్వాదిస్మృతిభిరేవఉపబృంహణీయత్వేహేతుమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయంభావః- యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం, యథాదృష్టార్థవాదిత్వం, చేతిద్వివిధాఆప్తిః. తత్ర *ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యమహర్షిత్వముచ్యమానమతీన్ద్రియద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే- నతుసార్వత్రికంయథావస్థితార్థదర్శిత్వమపేక్షతే. మన్వాదీనాంతు *యద్వైకిఞ్చనమనురవదత్ *సహోవాచవ్యాసః పారాశర్యఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వముక్తం- తస్మాదాప్తతమామన్వాదయః- కపిలస్త్వాప్తిమాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా- న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతిభావః. అత్రాయమర్థః-పరేణనహివచనవిరోధేన్యాయః ప్రవర్తత ఇతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపిస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం. తత్రోత్తరం-న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిన్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిబహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలే, తి. ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిప్రబలేతిసఙ్క్షేపోక్తిః. దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృంహణంచేతి) విరుద్ధార్థయా- న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః. సావకాశత్వం ప్రతివదతి (నచైతాసామితి) అస్థిరాణాంకాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వంసద్వారకమేవ. తత్ర కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వం- ఉతరాజసేవాదేరివచేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాంచేతనద్వారకత్వం శ్రుతిరేవాహేతి శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యాపరబ్రహ్మణితాసాం తాత్ప

మపురుషప్రతిపాదనాభావే సతి తదారాధనభూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. తథాహి పరమపురుషారాధనరూపతా సర్వేషాం కర్మణాం స్మర్యతే *యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః *ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చ కర్మసు । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి న చేహావర్తతే పునః *యైస్స్వకర్మపరైర్నాథ నరైరారాధితో భవాన్ । తే తరన్త్యఖిలామేతాం మాయామాత్మవిముక్తయ ఇతి. న చైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాం సావకాశత్వం-యతస్తేషామపి కర్మణాం పరమపురుషారాధనత్వమేవ స్వరూపం. యథోక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః । తేపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకం । అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ । న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి త ఇతి, తథా *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత । హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వం పితృదేవస్వరూపధృగితి. యదుక్తం * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి కపిలస్యాప్తతయా సఙ్కీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమితి- తదసత్ -బృహస్పత్యేశ్శ్రుతిస్మృతిషు సర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సఙ్కీర్తనాత్తత్ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి. ……………

అథ స్యాత్ - కపిలస్య స్వయోగమహిమ్నా వస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థో వ్యవస్థాపయితవ్య ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౨॥ సూ. ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥ చశబ్దస్తుశబ్దార్థశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం- మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాం నిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా *యద్వై కిఞ్చ మనురవదత్తద్భేషజమితి శ్రుతిప్రసిద్ధానాం కపిలదృష్టప్రకారేణ తత్త్వానుపలబ్ధేశ్శ్రుతివిరుద్ధా కపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థశ్చాలయితుం శక్య ఇతి సిద్ధమ్. ……………

స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః॥

ర్యమస్తీత్యర్థః. కర్మణాం భగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణమాహ (తథాహీతి) *యతః ప్రవృత్తిరితి భగవద్గీతా. *ధ్యాయేన్నారాయణం దేవమితి దక్షస్మృతిః. *యైస్స్వకర్మేతి వైష్ణవే పురాణే. అత్రాయమభిప్రాయః- పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపి స్మృతీనాం కర్మారాధ్యే భగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ- ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామత ఏవాన్యత్ర నిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవ తాత్పర్యమస్తి. ఇతిహాసపురాణయోః కర్మకీర్తనం భగవదుపాసనాఙ్గత్వేన- ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మకీర్తనం కర్మారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్మణాం హి భగవదారాధనరూపతా - ఫలప్రధానాం తు కర్మణాం తదారాధనరూపత్వాభావాన్న తత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్య బ్రహ్మణి తాత్పర్యమిత్యాశఙ్క్యాపరిహరతి (న చైహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) నను స లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపన ప్రసఙ్గః- న హి లోకాయతేఽగ్నిహోత్రాద్యభ్యుపేతం. కపిలస్య తు తదభ్యుపగతౌ తద్వాక్యేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనం యుక్తమితి చేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపి లోకాయతస్య పరిత్యాగో యద్ధేతుకః - స శ్రుత్యర్థవిరోధోఽత్రాపి విద్యతే చేత్ - తద్వదేవ కపిలస్మృతిరపి విరుద్ధాంశే త్యాజ్యా. తథా చ * ఔదుమ్బరీం సర్వాం వేష్టయితవ్యేత్యత్ర చ నిర్ణీతం- తద్వదితి పరిహారః. ……………

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) మన్వాదీనాం ధర్మప్రవర్తనాదిష్వన్యపరత్వా
న్న యోగావసరః - కపిలస్తు యోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వ ఇతి తత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః.

౨॥ సూ. ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥ వ్యాచష్టే (చశబ్ద ఇతి) యది కపిలస్య స్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి- సా బహూనాం స్మర్తౄణాం తత్త్వోపలబ్ధివిరోధాత్ భ్రాన్తిరిత్యర్థః. న చ తేషాం ధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసరః-అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్య యోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్య యోగో న సమీచీనః- సరజస్తమస్కత్వాత్. ……………

స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః॥ అత్ర విషయసంశయహేతూ పూర్వవత్, బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం- ఉత నేతి విచారః, తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం- ఉత బ్రహ్మేతి. కిం యోగస్మృతివిరోధేన వేదాన్తానామన్యపరత్వమాపాద్యం- ఉత నేతి. కిం తయా

ఏతేన కాపిలస్మృతినిరాకరణేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యుక్తా. కా పునరత్రాధికాశఙ్కా— యన్నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమా, న్మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్య చాభిధానా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వా, చ్చ తత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి.

పరిహారస్త్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదా, న్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమా, ద్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయో రాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవా, చ్చ యోగస్మృతిరపి తత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం- ఉత నేతి. కిం సా భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. కిం హిరణ్యగర్భస్య భ్రమస్సంభవతి- నేతి. యదా న సంభవతి- తదా తదుపబృంహణీయతయా వేదాన్తానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమితి బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమితి. యదా భ్రమస్సంభవతి- తదా తయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమం చాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమా, ద్యోగస్య చాభిధానాదితి)... ... ...

పరిహారే తత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యం చాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) న హి ధ్యానస్య ధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషు వ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవ ధ్యానం మోక్షసాధనమితి ధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వం జీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగ ఈశ్వరస్య. (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) *యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వే ప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం. కర్మకృతనామరూపాభ్యాం యోజనీయత్వం హి చేతనస్య సృజ్యత్వమితి భావః. (కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషు గుణవిశేషాన్మోహవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శౌనకే నైవ బ్రహ్మణో భగవదంశత్వం భగవద్వచనేనైవ ప్రదర్శ్యతే *త్వమప్యత్ర మహాభాగ మదంశః కమలోదరాత్। మన్నాభిసంభవాజ్జాతః ప్రజాస్సృష్టికరః పర ఇతి. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇతి నాఖిలవిధిర్వివక్షితః- కిన్తు మర్యాదేతి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వం చ స్మర్యతే *పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తు తదనుప్రవేశనిబన్ధన ఇతి తత్రైవోక్తం- *యది తే సనుగ్రహకృతా మయి బుద్ధిర్జనార్దన। తన్మాం భక్త ఇతి జ్ఞాత్వా కథయాత్మానమచ్యుతేతి బ్రహ్మణః ప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా - అనుగ్రహరూపేణ కృతా. అనుగ్రహాయ కృతా వా. *కథయామి తవాత్మానమనాఖ్యాగోచరం పరం। న వాచాం విషయో యోఽసావవిశేషస్వలక్షణః। ప్రసాదసుముఖస్సోఽహమిమం యచ్ఛామి తే వరం। అనాఖ్యాతస్వరూపం మాం భవాన్ జ్ఞాస్యతి యోగతః। భక్తోఽసి మాం త్వతో వేత్తి మయి భక్తిశ్చ తే పరా। జిజ్ఞాసా పరమా బ్రహ్మన్ సైన జాతా మతిస్తవ। ఏవముక్తస్తతో బ్రహ్మా విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా। విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యుయోజాత్మానమాత్మనా। సదసద్వ్యాప్తిసూక్ష్మాణాం సూక్ష్మం జ్యోతిరజం ప్రభుం। నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణ వ్యాప్తాశేషచరాచరం। ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాగ్నివసుమారుతాన్। ఖాదీనపి చ శబ్దాదీన్ దదృశే స చ తన్మయానితి భక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణా యుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్ర భగవత్స్వరూపే చేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చ స్వాత్మనో రుద్రస్య చ దర్శనం, చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరం భగవతా *పరిత్రాణాయ సాధూనామిత్యారభ్య *పూర్వోత్పన్నేషు భూతేషున్నదేవాదిషు చాప్యహం। అనుప్రవిశ్య ధర్మస్య కరోమి పరిపాలనం। ప్రవిశ్య చ తథా పూర్వాన్ తనుం ధర్మభృతాం వర। జగతోఽస్య జగత్యస్మిన్ కరోమి పరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా *యద్దైవధర్మోపకారాయ యచ్చ దుష్టనిబర్హణం। చరితం మానుషాదీనాం తద్ద్వైజానీష్వ మత్కృతమిత్యనేన అనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవ స్వచేష్టితత్వం- న నికృష్టచేష్టితానామితి ప్రతిపాద్య *ఉత్పాద్య పృథివీం సమ్యక్ స్థాపయిత్వా యథా పురా। సృష్టిం తతః కరిష్యామిత్యావిశ్య ప్రజాపతిమితి చతుర్ముఖస్య భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితి సుస్పష్టముక్తం. తత్ర బ్రహ్మణో యుక్తావస్థాయామిన్ద్రస్యేవ రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా *సంకర్షణాత్మకశ్చైవ కల్పాన్తే వరసాతలాత్। సముత్పత్స్యతి దారుద్రః కాలాగ్నిరితి విశ్రుత ఇతి చ సఙ్కర్షణానుప్రవేశేన రుద్రస్య భగవదాత్మకతాయాః ప్రతిపాదితత్వాత్, *నృత్యత్యన్తే చ యద్రూపమితి రూపతయోక్తత్వాత్, *తవాన్తరాత్మా మమ చేతి భగవదన్తర్యామికత్వవచనా, చ్చ రుద్రస్యాపి భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతం. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మా శమ్భుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా। వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తి చేతి బ్రహ్మాదీనాం భగవత్తేజోవియోగేన ప్రళయప్రతిపాదనాచ్చ అనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథా మోక్షధర్మే *నారాయణో మహాయోగీ శుభాశుభవివర్జితః। స

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥

పునరపిస్మృతివిరోధవాదీతర్కమవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

సర్జనాభిజంపుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం। తతస్స ప్రాదురభవత్ అథైనంవాక్యమబ్రవీత్। మమత్వంనాభితోజాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః।సృజప్రజాస్త్వంవివిధా బ్రహ్మన్సజడపణ్డితాః । సఏవముక్తోవిముఖశ్చిన్తావ్యాకులమానసః । ప్రణమ్యవరదందేవమువాచహరిమీశ్వరం । కాశక్తిర్మమదేవేశ ప్రజాః స్రష్టుంనమోస్తుతే । అప్రజ్ఞావానహం దేవవిధత్స్వయదనన్తరం । సఏవముక్తోభగవాన్బభూవాన్తర్హితస్తతః। చిన్తయామాసవిశ్వేశోబుద్ధిం బుద్ధిమతాంవరః। స్వరూపిణీతతోబుద్ధిరుపతస్థేహరిం ప్రభుం। యోగేనచైనాంసంయోజ్యస్స్వయంయుయుజేతదా । సతామైశ్వర్యయోగస్థాంబుద్ధింశక్తిమతీంసతీం। ఉవాచవచనందేవోబుద్ధింవై ప్రభురవ్యయః। బ్రహ్మాణం ప్రవిశస్వేతిలోకసృష్ట్యర్థసిద్ధయే।తదర్థమీశ్వరాదిష్టాబుద్ధిఃక్షిప్రంవివేశసా। అథైనంబుద్ధిసంయుక్తంపునస్సందదృశేహరిః । భూయశ్చైనంవచః ప్రాహసృజేమావివిధాః ప్రజాః।బాఢమిత్యేవజగ్రాహయథాజ్ఞాం శిరసాహరేః। తథాకరోచ్చధర్మాత్మా బ్రహ్మలోకపితామహఇతిభగవదనుప్రవిష్టయాశక్తిబుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణఉక్తం. * సస్వయంయుయుజఇతి బుద్ధేరన్తరనుప్రవేశోప్యుక్తః - అర్థాన్తరానుపపత్తేః. అతశ్చతుర్ముఖస్యభగవదవతారత్వమనుప్రవేశకృతం. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యభివిధిరేవవివక్షితః.... ... ...

పరైస్త్వాద్యేద్వితీయంసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- ఇతరేషాం-అహఙ్కారాదీనాంతత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధేః- అతః-కార్యస్మృత్యనుపపత్త్యాచకారణస్మృత్యనుపపత్తిస్తాత్పర్యార్థఇతి. తదయుక్తం-శ్రుతావేవోపలబ్ధేః *తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తేభూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తేలీయతేఅవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతేఇతి-తథా *బుద్ధిరధ్యాత్మంబోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మతత్రాధిదైవతమితి *అహఙ్కారోధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్యమధిభూతంరుద్రస్తత్రాధిదైవతమితి- తథా *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరంయస్యబుద్ధిశ్శరీరంయస్యావ్యక్తం శరీరమితి - తథా *మనోభిత్త్వాభూతాదింభినత్తిభూతాదింభిత్త్వామహాన్తంభినత్తిమహాన్తంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభినత్తీతి. ఏషువాక్యేషుబుద్ధిశబ్దోమహత్తత్త్వవ్యాపారపరః- *మహాన్వైబుద్ధిలక్షణఇతిశ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహంకారాః శ్రుతావుపలభ్యన్తే. స్మర్యన్తేచ * యత్తత్కారణమవ్యక్తమిత్యుపక్రమ్య * త్రివిధోయమహఙ్కారోమహత్తత్త్వాదజాయతేతి. అతస్స్మృత్యుపబృంహితాశ్రుతిర్మహదాదౌప్రమాణం. సూత్రకారైస్తు *మహతఃపరమవ్యక్తమిత్యాదేఃకఠవల్లీవాక్యస్యైవమహదాదితత్త్వపరత్వం ప్రతిక్షిప్తం - అర్థవిరోధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాంతువిరోధాభావాన్న ప్రతిక్షిప్తం. అతశ్శ్రుతావనుపలబ్ధేరితివ్యాఖ్యానమయుక్తం. అబ్రహ్మాత్మకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధిర్వివక్షితేతిచేత్ - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానమపిశ్రుతిష్వనుపలబ్ధమితి ప్రధానాదితరేషాంలోకేవేదేచఅనుపలబ్ధేరితివ్యాఖ్యానమనుపపన్నం. *ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తఇత్యత్రాధికశఙ్కాపరిహారావప్యైరేవముక్తౌ- *త్రిరున్నతంస్థాప్యసమంశరీరం *తాంయోగమితిమన్యన్తేస్థిరామిన్ద్రియధారణాం *విద్యామేతాంయోగవిధించకృత్స్నమిత్యాదిషు శ్రుతిషుయోగస్మృత్యర్థస్యపరిగృహీతత్వాద్యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశఙ్కా. ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశాన్తరవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమితిపరిహారఇతి. తత్రతావదధికశఙ్కోక్తిరనుపపన్నా- ఆధిక్యాభావాచ్ఛఙ్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహోహిసాఙ్ఖ్యస్మృతేరపితుల్యః *తత్కారణంసాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యంజ్ఞాత్వాదేవం ముచ్యతేసర్వపాశైః *పురుషంనిర్గుణంసాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్యశ్రుత్యాపరిగ్రహఇతినిర్వాహశ్చద్వయోరపితుల్యః. అతశ్శఙ్కాయాఅధికత్వాభావాత్పరిహారశ్చానధికః - ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమపిద్వయోఃతుల్యం. అతశ్శఙ్కాపరిహారావనుపపన్నౌ. ———యాదవప్రకాశైస్తుద్వితీయంసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- కార్యేషుసుఖదుఃఖమోహదర్శనేనకథంచిత్ప్రధానానుమానేపికుణ్డలాదౌస్వర్ణాదేరివకార్యేష్వనుపలబ్ధానాంపురుషమహదహఙ్కారాదీనాంతత్త్వాన్తరత్వేనపరికల్పనమయుక్తం - పృథివ్యాదీనామేవకశ్చిదంశోహృదయాదిస్థానస్థఃపురుషోమహదహఙ్కారాదయశ్చస్యురిత్యుపగమేబాధాభావాదితి - అతఃకార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చకారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి, * ఏతేనేతిసూత్రంచకపిలాదిస్మృతీనామేవయోగిప్రత్యక్షమూలత్వంస్మృత్యనవకాశదోషనిరాకరణేన ప్రత్యుక్తమితివ్యాఖ్యాతం,. తత్రతావత్ *ఇతరేషామితిసూత్రయోజనాఽనుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలమ్భాత్. తానికార్యాణిపృథివ్యాదీనామంశవిశేషేష్వేవస్యురితిచేత్ - సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చతేష్వేవస్యురితి ప్రసఙ్గస్యావిశిష్టత్వాత్ప్రధానకల్పనమనుమత్యపురుషమహదాదివ్యుదాసోనిర్నిబన్ధనః. తస్యాపివ్యుదాసోఽభిమతశ్చేత్ *ఇతరేషామితిపదవైయర్థ్యం- తదాహిసర్వేషాంచానుపలబ్ధేరితివక్తవ్యం. తథాచమన్దఫలం - యుక్తిభిస్తత్కల్పనానాంతర్కపాదేనిరసిష్యమాణత్వాత్. అతఃకపిలస్మృతేర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదసనమపేక్షితమితితదేవవివక్షితం. *ఏతేనేతిసూత్రేణతద్వ్యుదస్యతఇతిచేన్న - సాఙ్ఖ్యస్మృతేరివయోగస్మృతేఃశ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదసనస్యాపేక్షితత్వాత్, తస్యచశబ్దానుకూలత్వాద్దపేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహేసంభవతితదననుగుణనిర్వాహాశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్,. స్మృత్యనవకాశసూత్రేణైవయోగస్మృతివ్యుదాసోపిసిద్ధః- తుల్యన్యాయత్వాదితిచేన్న - అధికశఙ్కాయాస్సమ్భవాత్. అతోయోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం *ఏతేనేతిసూత్రమితియుక్తమ్. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభిరుపబృంహణంకార్యమిత్యు

యత్సాఙ్ఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం- తన్నోపపద్యతే-అస్య- ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేన చోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకాదానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చ తథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే- *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ *ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాదిత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయో నిర్దిశ్యన్తే. యద్ధి యత్కార్యం - తత్తస్మాదవిలక్షణం- యథా మృత్సువర్ణాదికార్యం ఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగతస్తత్కార్యత్వం న సమ్భవతీతి సాఙ్ఖ్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేఽపి తర్కోఽనుసరణీయః- యతస్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్క్వచిద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కో హి నామ అర్థస్వభావవిషయేణ వా సామగ్రీవిషయేణ వా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూపమూహాపరపర్యాయం జ్ఞానం. తదపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీనప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా *యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. తదేవ హి తర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యా చ మన్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత- శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తిమూర్చ్ఛాదిషు చైతన్యానుపలబ్ధిః - తథా ఘటాదిష్వపి సదేవ చైతన్యమనుద్భూతం. అత ఏవ చేతనాచేతనవిభాగ ఇతి. నైతదుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవ సాధయతి. అత ఏవ చైతన్యశక్తియోగోఽపి తేషు నిరస్తః- యస్య హి క్వచిత్కదాచిదపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః- త

క్తం- మన్వాదిస్మృతయస్తర్కవిరుద్ధాః- సాఙ్ఖ్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా- అతస్సైవోపబృంహణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. తదర్థం కిం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిస్సమ్భవతి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యానుమితిహేతురనైకాన్తికః- నేతి. యదా నానైకాన్తికః- తదా చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తేరసమ్భవాద్బ్రహ్మకారణవాదవ్యాకోపః. యదా త్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసమ్భవాత్ బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రం నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతి పదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతి భావః. విలక్షణత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తం. తథాత్వమిత్యాదికం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకశబ్దానుదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యద్ధి యత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిప్రసక్త్యాప్తిమూల(?)తర్కశాస్త్రసిద్ధమర్థం న గోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యం చేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనిరపేక్షస్యాపి ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కోఽనుసరణీయ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) క్వచిత్క్వచిద్విషయే-స్వత ఏవాస్ఫుటార్థే. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వం నామ ప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యం - న త్వితికర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దర్శయతి (తర్కో హి నామేతి) యదనుభవసానీ(?)రూపత్వాద చాక్షుషత్వముచ్యతే - తదర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయాశ్శ్రేయస్కరత్వప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన *న హింస్యాదితి వాక్యస్య వైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వం యదుచ్యతే- తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వం వినా- జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్య వా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదకత్వనిశ్చయో వివక్షితః. (శాస్త్రస్య త్వితి) తుశబ్దః సామాన్యాద్వైషమ్యం ద్యోతయతి. విశేషేణేతి శబ్దస్య ఫలవైషమ్యం. ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వం సాధనవైషమ్యం- తేన సర్వత్ర తర్కసాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః. యాదవప్రకాశమతేన చోద్యం శఙ్కతే- (అథేతి) చైతన్యానుపలమ్భః కథమిత్యత్రాహ (యథా చేతనస్యేతి) వేదాన్తిభిర్నిత్యస్యాత్మనః స్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్తౌ స్ఫుటతరోపలమ్భాభావాభ్యుపగమాత్ తత్ప్రతిబన్ద్యా కృత్యపరిహార ఉక్తః. సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌ చైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబన్ద్యా కాలేన ఘటాదీనాం చ చైతన్యానుపలమ్భేఽపి చైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యం స్థితమిత్యాశఙ్క్యాహ (అత ఏవ చైతన్యేతి) వేదాన్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా త్వయాఽప్యేవమఙ్గీకార్యమిత్యాశఙ్క్యాహ

స్యతత్కార్యశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతాం. కిఞ్చ-వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తేశ్చైతన్యస్య వాఽనుద్భూతస్య సద్భావనిశ్చయః-తన్నిశ్చయే సతి వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం- విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవ న శక్యతే. కిం పునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం- యదభావాజ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. న తావత్సర్వధర్మసారూప్యం- కార్యకారణభావానుపపత్తేః. న హి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం- తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్తాదిలక్షణం సమ్భవతి. తదుచ్యతే- యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం- తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేష్వనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యం- యేన హ్యాకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే- తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. బ్రహ్మ చ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైకస్వభావం- జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానం. నను చ వైలక్షణ్యేఽపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే- యథా చేతనాత్పురుషాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే, యథా చాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాచ్చోర్ణనాభేరచేతనస్తన్తుః, నైతదేవం- యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః. ....

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగశ్శ్రూయతే *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్మురితి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వం పౌరాణికా ఆతిష్ఠన్తే, - అతో న వైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః *తం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః- విశేషణం. దేవతాశబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయోఽభిధీయన్తే. *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే, *సర్వా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః *తే దేవాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వేతి, చ. అనుగతిః-అనుప్రవేశః. *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశశ్శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...
ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిల

(కిం చేతి) బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) న హి *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమం - తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయే సతి బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (కిం పునరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితం. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ చేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేషస్సాలక్షణ్యమితి ఫలితం. తచ్చాత్ర చేతనత్వం - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవం వైలక్షణ్యస్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా- అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (నను చేతి)...

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మా భూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) *హన్తాహమిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి) ....

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ కిం యేన కేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం వివక్షితం- తదస్మత్పక్షేఽప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం చేత్- మృద్ఘటాదిష్వపి నాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బాహ్యా

క్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం- విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతే హి మాక్షికాదేర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. ననూక్తమచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావాత్తత్ర సాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం - న తావతా కార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయా ద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతం- స తు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ న దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపపన్నం. న హి మృద్ధిరణ్యఘటమకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే....

౭॥ సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥ యది కార్యభూతాజ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణం- తర్హి కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగన్న విద్యత ఇత్యసత ఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. నైతదేవం- కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం- న తు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వం. కారణభూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు న పరిత్యక్తం- క్రిమిమాక్షికయోరపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ.......................................

అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం॥ అపీతావిత్యపీతి పూర్వకసృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థం- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం- తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణ ఏవ తత్తదవస్థాన్వయ ఇతి కార్యగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్- సువర్ణ ఇవ కుణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్ - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తిః. అథోచ్యేత- చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణాం, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తం- జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవే చ బ్రహ్మణి శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషా

స్తర్క ఇతి *తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి సూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి- విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేష్వప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యత ఇతి సాఽప్యుత్పరిహార ఉపరితనాధికరణేషు వక్ష్యతే. కారణం యేనాకారేణ వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం- తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్- తస్య వ్యభిచారోఽస్మిన్సూత్రే వివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారో మాక్షికత్వం- తత్తు క్రిమ్యాదౌ నాస్తీత్యర్థః. న దృశ్యత ఇత్యేతద్వివృణోతి (న హీతి)..

---

౭. సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥ ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసఙ్గాదనేన సూత్రేణ స్మారితః. (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేన ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం భవతి - తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అన్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యాసాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః- న త్వైకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః..................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం॥ (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ *తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా- బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా- *తద్వదితి మత్వర్థీయప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం- విరుద్ధార్థానాం వాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (అథోచ్యతేతి) (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) రుమాగతవస్త్వన్తరాణాం లవ

ణాననివార్యత్వాత్,. నహిచిదచిద్వస్తునోర్బ్రహ్మణశ్శరీరత్వంసమ్భవతి-శరీరంహినామకర్మఫలరూపసుఖదుః
ఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః,- తథా
విధస్యైవలోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ *అపహతపాప్మావిజరః *అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీ
తి *అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః *అప్రాణోహ్యమనాఇత్యాదిభిఃకర్మతత్ఫల
భోగయోరభావా, దిన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావా, త్ప్రాణవత్త్వాభావా, చ్చనతం ప్రతిచేతనాచేతనయోశ్శరీ
రత్వం. నచాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాంసమష్టిరూపస్యభూతసూక్ష్మస్యచేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిసమ్భవ
తి. భూతసూక్ష్మస్యపృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వంచనవిద్యతే. చేతనస్యతుజ్ఞానైకాకారస్యసర్వమేతన్న సమ్భవతీతిన
తరాంశరీరత్వసమ్భవః. నచభోగాయతనత్వంశరీరత్వమితిశరీరత్వసమ్భవః-భోగాయతనేషువేశ్మాదిషుశరీర
త్వాప్రసిద్ధేః. యత్రవర్తమానస్యైవసుఖదుఃఖోపభోగః- తదేవభోగాయతనమితిచేన్న - పరకాయప్రవేశజ
న్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్యప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యతుస్వతస్సిద్ధనిత్యనిరతిశ
యానన్దస్యభోగంప్రతిచిదచితోరాయతనత్వనియమోనసమ్భవతి. ఏతేనభోగసాధనమాత్రస్యశరీరత్వంప్ర
త్యుక్తం. అథమతం- యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తియత్ - తత్తస్యశరీరమితి-సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వ
రూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశరీరత్వంసమ్భవతీతి. తదపినసాధీయః - శరీరతయాప్రసిద్ధేషుతత్తచ్చేతనేచ్ఛా
యత్తస్వరూపత్వాభావా, ద్రుగ్ణశరీరస్యతదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావా, న్మృతశరీరస్యతదాయత్తస్థితి
త్వాభావా, చ్చ-సాలభఞ్జికాదిషుచేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషుతచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధే, శ్చ. చేతనస్య
నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చనతచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. నచయద్యదేకనియామ్యం, యదేకధా
ర్యం, యస్యైకశేషభూతం, తత్తస్యశరీరమితివాచ్యం-క్రియాదిషువ్యభిచారాత్. *అశరీరంశరీరేషు*అపా
ణిపాదోజవనోగ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్యశరీరాభావఃప్రతిపాద్యతే - అతోజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావ
స్యాసమ్భవా, త్తత్సమ్భవేచబ్రహ్మణిదోషప్రసఙ్గా,ద్బ్రహ్మకారణవాదేవేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.

అత్రోత్తరం.

౯॥ సూ. నతుదృష్టాన్తభావాత్॥ నైవమసామఞ్జస్యం ఏకస్యైవావస్థాద్వయా
న్వయేపిగుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్యవిద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోత్రహేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం
ద్యోతయతి. ఏతదుక్తంభవతి- చిదచిద్వస్తుశరీరతయాతదాత్మభూతస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సఙ్కోచవికాసాత్మకకా

ణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, *తత్సంయోగీచపఞ్చమఇత్యుచ్యతే, చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుంశరీరస్వభావమాహ (శరీరంహీతి)
వ్యాపకనివృత్త్యావ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిందర్శయితుంశరీరత్వవ్యాపకాకారాన్దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్రపరోక్తంలక్షణమప్యనూదితం. సుఖదుః
ఖేతిభోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయతోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వంముక్తేశ్వరశరీరస్యేన్ద్రియవ్యావర్తకం. పఞ్చవృత్తీతిచేష్టాశ్రయతోక్తిః. తతః కి
మిత్యపేక్షాయాంశరీరతయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయాశరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసంబన్ధరాహిత్యమాహ (అ
పహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ (అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణఇతి) శరీరతయాఽభి
మతానాంశరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాందర్శయతి (నచాచేతనేతి) భోగాయతనత్వంపృథగ్దూషయతి (నచేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వ
యోఃపూర్వోక్తందూషణమేవ. భోగాయతనం-భోగసాధనవిశేషః. అతఏవహిభోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణందూషయతి (అథ
మతమిత్యాదినా) అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి) అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి) అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి) (నచేత్యాది) ఆదిశబ్దేన
గుణోవివక్షితః. తద్వైవిధ్యాద్బహువచనం. ఏవంపరమాత్మనశ్చిదచితోశ్చస్వభావాలోచనయాశరీరత్వంప్రతిక్షిప్తం- అథపరస్యశరీరప్రతిషేధ
చ్ఛకస్యచిత్తంప్రతిశరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) *అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయపూర్వముపాత్తం- ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠా
నావయవనిషేధముఖేనశరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్. ....

౯॥ సూ. నతుదృష్టాన్తభావాత్॥ అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతిపదేనైవపూర్వపక్షేవ్యావర్తితేపితుశబ్దశ్శరీరశరీరిభావ
సంభవజ్ఞాపనార్థః. (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవాదిత్యభిప్రాయః. హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వేదృష్టాన్తఃకఇత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)

ర్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి న కశ్చిద్విరోధః- యతస్సఙ్కోచవికాసౌ పరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతౌ. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే - యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో న శరీరే, అథచ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః - తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః,. భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావ ఇతి *తదన్తరప్రతిపత్తౌ ఇతి వక్ష్యత ఇతి. యత్పునరుక్తం చిదచిదాత్మకస్య జగతస్స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో నోపపద్యత ఇతి- తదనాకలితసమ్యఙ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం - సర్వ ఏవ హి వేదాన్తాస్స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్యాచేతనస్య సమస్తస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావయన్తి. వాజసనేయకే తావత్కాణ్వశాఖాయాం మాధ్యన్దినశాఖాయాం చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య పృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యస్యాత్మా శరీరమితి చేతనం, చ పృథక్పృథఙ్నిర్దిశ్య తస్య తస్య పరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే. సుబాలోపనిషది చ యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య తద్వదేవ చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రత్యాత్మత్వమభిధీయతే. స్మరన్తి చ *జగత్సర్వం శరీరం తే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయః *తత్సర్వం వై హరేస్తనుః *తాని సర్వాణి తద్వపుః *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్స్వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకే చ శరీరశబ్దో ఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్తవిలక్షణాకారేషు ద్రవ్యేష్వగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే- తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవ కార్యం. త్వదుక్తం చ కర్మఫలభోగహేతురిత్యాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగానుగుణం- యథోక్తేష్వీశ్వరశరీరతయాఽభిహితేషు పృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. కిఞ్చ - ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు, ముక్తానాం చ *స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యావగతేషు విగ్రహేషు, తల్లక్షణమవ్యాప్తం- కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావాత్తేషాం. పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చ న పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః- *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి స్మృతేః. అతో భూతసఙ్ఘాతరూపత్వం చ శరీరస్యావ్యాప్తం. పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీన

అముఖ్యత్వమాశఙ్క్యాహ (అథచేతి) *పశ్చాన్మ్యామాపతి తా వా ఏః పురుషవచసో భవ స్త్రీర్యపా మేవ దేవత్వాదిధర్మాః - స పురుషస్యేత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా - జీవస్య శరీరోత్పత్తేః ప్రాగప్యచిత్సంబన్ధసద్భావాద్ బ్రహ్మణః కార్యకారణోభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గతదోషరాహిత్యే దృష్టాన్తత్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) పరోక్తం శరీరత్వాసంభవమనువదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః- ప్రమాణానుగుణన్యాయః. కుతర్కః- ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. సర్వత్ర వ్యాప్తం లక్షణం వివక్షుశ్చిదచితోర్బ్రహ్మశరీరత్వేన వేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వ ఏవ హీతి) *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యత్ర చిదచితోశ్శరీరత్వమస్పష్టమితి తద్వ్యాచష్టే(భూతసూక్ష్మాదితి) *ఆసీదిదం తమోభూతమితి ప్రకృతమేవ శరీరత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః (లోకే చేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్)యథా ఘటాదిశబ్దాః ఏకాకారవస్తుషు ముఖ్యాః ప్రయుజ్యన్తే-న తథా శరీరశబ్దః-అపి త్వనేకాకారవస్తుషు ముఖ్యః ప్రయుక్తః. అతోఽననుగతత్వాయహి క్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణముక్తం- తస్యాప్యవ్యాప్తత్వాత్సార్వత్రికం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః. (అగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యత ఇతి)అస్యాయమభిప్రాయః-ద్విపాత్త్వం మనుష్యత్వం బ్రాహ్మణత్వం వా శరీరలక్షణత్వేన కిమితి నోచ్యతే.అన్యత్రాపి ముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితి చేత్. తర్హి లోకవేదయోర్యత్ర యత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే-తదనుయాయి లక్షణం వాచ్యం-న త్వననుయాయి లక్షణముక్త్వా అన్యత్ర గౌణత్వం కల్పనీయమితి. తత్కిమిత్యత్రాహ(తేనతస్యేతి)అనుగుణం నిమిత్తం వాచ్యమిత్యత్రాహ(త్వదుక్తం చేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తం-సముదాయశక్తినిమిత్తం. వాచ్యభూతం. తచ్చ తల్లక్షణం. తేన వ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్య చ లక్షణస్య వ్యావృత్తిః. గోశబ్దస్య గమిధాత్వర్థో వ్యుత్పత్తినిమిత్తం-పృథివీశబ్దవాచ్యస్య పృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతం గన్ధవత్త్వం-తదుభయమపి న ప్రవృత్తినిమిత్తం. అయమర్థః- శరీరదేహాదివ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతౌ విశరణోపచయాదయో నానుగతాః- గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యం జాత్యాదికమపి న దృశ్యతే- అతో లక్షణతయాఽభిమతమిదమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం - అననుగతత్వాదితి. పాణిపాదాదిమచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కిఞ్చేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలోపభోగహేతుత్వం వివక్షితం. భూతసఙ్ఘాతరూపత్వస్యావ్యాప్తిం దర్శయతుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాం చేతనేష్వప్యక్తాదిషు చేశ్వరశరీరభూతేష్వవ్యాప్తిరభిప్రేతా.

ధారణత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం - స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేऽపి తస్య పఞ్చధాऽవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం, ధారయితుం, చ శక్యం - తచ్ఛేషతైకస్వరూపం, చ - తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం. రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం - అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం - క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసజ్ఘాతైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం, ధార్యం, తచ్ఛేషతైకస్వరూప, మితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం. *అశరీరం శరీరేష్వి త్యాది చ కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం - యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్. ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే. *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోऽర్థస్స్మారితః. ....

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయైతత్సమాశ్రయణం - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయం. ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయం. కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ - ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః - అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః. న తావత్పురుషగతః - అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేర్వికారః - తస్యాధ్యాసకార్యతయాऽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్. సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి త్వత్పక్షే జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే * అభ్యుపగమేऽప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే. ....

(అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం - జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వం. ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరభిప్రేతా. (అత ఇతి) అతః - అనుయాయినో లక్షణత్వా, త్త్వదుక్తస్య చాననుయాయిత్వా, దిత్యర్థః. *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయముక్తం - *చేష్టాభోగేన్ద్రియాశ్రయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అస్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తత్వాద్వ్యాపిలక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం - తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం - తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం - తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం. (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతిపదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతిపదేన యావద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితం. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిః స్వార్థశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్. యస్యేతిపదేన శరీరస్య న ఘటపటాదివదప్రతియోగిపదార్థత్వం - అపి తు పితృపుత్రాదివత్ సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం. సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యావృత్త్యర్థం నియామ్యమిత్యుక్తం. నియామ్యమిత్యుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతిపదం. యావద్ద్రవ్యభావీత్యర్థః. క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్యమిత్యుక్తం. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వర్థేషు శరీరస్య నియమనాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం. స్వవిషయ ఇత్యర్థః - * అర్థస్స్యాద్విషయే మోక్షే ఇత్యభిధానవిదః. స్వశబ్దః శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యేషు కార్యేష్వితి యావత్. రుగ్ణశరీరేషు వ్యభిచారో మాభూదితి శక్యమిత్యుక్తం. తత్ర శక్తేః ప్రతిబన్ధ ఏవ - న తు శక్త్యభావః - అగ్న్యాదావౌష్ణ్యాదివత్. జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం. న హి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యం - అపి తు స్వాశ్రయేణ - తస్య చేతననియామ్యత్వాభావేన న తత్రాతివ్యాప్తిః. ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేऽపి వ్యావర్త్యముచ్యతే - యస్య, సర్వాత్మనా, ద్రవ్యం, శక్య, మితిపదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః. చేతనస్యేతిపదేన ప్రభావ్యావృత్తిః. శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి) ....

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ యా తు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహృతిరుక్తా - సైవ వ్యాహృతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా. (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః. ....

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః- న ప్రధానకారణవాదః. శాక్యోలూక్యాక్షపాదక్షపణకకపిలపతఞ్జలితర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే. ……………………

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కానుద్దూష్యాన్యథా- ప్రధానకారణవాదమతిక్రాన్తతదుపదర్శితదూషణత్వేనానుమాస్యామహ ఇతి చేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కైకావలమ్బనస్య తథైవ దేశాన్తరకాలాన్తరేష్వత్వదధికకుతర్కకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కదూష్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్షో దుర్వారః. అతో ఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం- తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః. తథా చాహ *ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః. అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా.

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి॥ (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః……………………

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ —— *తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం *అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తమేకం సూత్రం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. ప్రయుక్తహేతుశైథిల్యాశఙ్కాపరిహారా హి సూత్రాన్తరకృతో దృష్టా- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్, *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్, *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి, చ. * నను *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యం. ఉక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్. సాధ్యాభావేఽనిష్టప్రసఞ్జనముఖేన హేతుదార్ఢ్యపరో హి *న చేదిత్యాదికసూత్రాంశః- న తూక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరః.— (ఇదానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాన్తరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాన్తరప్రతిహతిస్సంభవతీత్యర్థః. * వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయోర్వైయధికరణ్యే సాఙ్ఖ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనం। అతర్క్యం చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిరితి. అతర్క్యం-బాధకాగోచరభూతం. అప్రమేయం-సాధకావిషయభూతం....

*అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరైస్త్వేవం వ్యాఖ్యాతం - అపీతౌ లీయమానం కార్యం స్వాకారేణ కారణం దూషయేత్ - లవణమివ మధురోదకం-తతశ్చ స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాత్. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగే సతి నియామకాభావాత్ పునర్భోక్తృవిభాగస్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రలయేఽపి బ్రహ్మణి విభక్తం చేదపీతిరేవ న సంభవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పునరుత్పత్తౌ ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యసామఞ్జస్యపరం *అపీతావితి సూత్రం. తత్ర దృష్టాన్తేన పరిహరతి *న తు దృష్టాన్తేనేతి. ఘటశరావాదయ ఉచ్చావచాస్సన్తోఽపి స్వాకారప్రహాణేన ప్రలీనత్వాన్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి- ఏవం జగదపి స్థూలత్వాద్యాకారప్రహాణేన లీనత్వాదవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శీ చ పురుషః స్వమాయయా న స్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః - మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యాపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పునరుత్పత్తిః. జగతో బ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావాదప్యయోపపత్తిరితి. శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్వ్యక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రలయే పునస్సృష్టావిదమస్యోపాదానం- న త్విదమితి నియామకాభావాద్భోక్తృణాం భోగ్యావ్యవస్థితిః, నియామకాభావేఽపి నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యాన్ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గః, కతిపయవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ, ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం *స్వపక్షదోషాచ్చేతి సూత్రితమితి. తదిదమనుపపన్నం. తథా హి- స్థూలత్వహ్రస్వత్వాద్యాకారపరిత్యాగేఽపి జడత్వానృతత్వపరిత్యాగాభావా, దవిద్యాకర్మవాసనాప్రహాణాభావా, చ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్మవాసనాదిప్రహాణేన ప్రపఞ్చలయః- తర్హ్యవిద్యాతత్కృతజీవభేదశ్చ నివృత్తిః స్యాత్ - న హి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్స్వభావాయా అవిద్యాయా అవస్థానముపపద్యతే, సవాసనకర్మప్రహాణాత్తన్మూలావిద్యానివృత్త్యా చ జీవాశ్చ ముక్తాస్స్యుః,- తతశ్చ పునర్జగదుత్పత్తిర్న సంభవేత్. అవిద్యాన్తరేణ సర్వసంభవే తస్యాస్తత్కల్పితజీవానాం చాదిమత్త్వం స్యాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాది చ ప్రసజేత్,. మోక్షోపాయనిష్పాదనవైయర్థ్యం, చ- ప్రాకృతప్రలయాదేవావిద్యానివృత్తేః, తస్యాస్మదాదియత్ననిరపేక్షత్వా, చ్చ. అతో ఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహాణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణో దూష్యత్వం దుస్తరం. జడత్వాద్యాకారోఽపరమార్థ ఇతి చేత్ - తర్హ్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మశాస్త్రం విహాయ కిమర్థం స్వాకారప్రహాణ

ర్బలయష్టిగ్రహణే ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాపాశ్రయణమపి విఫలం- మిథ్యాత్వమపి హి ప్రపఞ్చాకారః. న హి మిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వం - అతో న
మిథ్యాత్వప్రమాణమితి మిథ్యాభూతం జగదవిభక్తం స్వాకారేణ మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మ దూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపి జడత్వాద్యాకారేణ చ దూష
యేత్,. నను న మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతజడత్వాదినా చ దూషితత్వప్రసఙ్గః- శుక్తిరూప్యస్య మిథ్యాత్వేపి మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతరజతాకారేణ చ శుక్తే
ర్దూషితత్వాభావాదితి చేన్న- శుక్తేరపి త్వన్మతే మిథ్యాత్వాత్,. పాతకిసంసర్గేణ పురుషస్య రూపసంసర్గేణ తద్గతవస్తునశ్చ మిథ్యాభూతపాతకిత్వలవణత్వా
కారాపత్త్యా దూషితత్వదర్శనాచ్చ- పాతకిరూపాదయో హి పదార్థాస్త్వన్మతే మిథ్యాభూతాః. తేషాం వ్యావహారికసత్త్వాద్దూషకత్వమితి చేత్ - తర్హి
జగతశ్చ వ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మావిభక్తం జగద్దూషకం స్యాత్. స్వప్నదృక్పురుషారోప్యమాణస్య ప్రశ్న ఇత్యపి పునర్నిరూపణీయం. అస్వర్యోస్నతా
వదజ్ఞానస్య పురుషాన్తరత్వం- ఆరోప్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య. నాప్యకార్యకారిత్వం- హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్.
నాపి కార్యస్య దేశవిప్రకర్షః- హస్తిశస్త్రాదేరవిప్రకర్షాత్. నాపి కార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః- స్వప్నే భయశోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపి దుఃఖస్యా
పరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివ దుఃఖస్య ప్రబోధే బాధాభావాత్, అపరమార్థహేతుకస్యాపి తస్య పరిహరణీయతయా పురుషం ప్రత్యవభాసమాన
త్వాత్,. జాగ్రద్దశాయామపి స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వమేవ హి దుఃఖిత్వం. అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థమితి చేన్న - బాధకప్రత్య
యాభావాత్. హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవ ప్రబోధే బాధః - న తు శస్త్రాదిజ్ఞానస్య భయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానియమప్రసఙ్గస్య సాఙ్ఖ్యపక్షే తుల్య
త్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాం స్వతో భిన్నత్వాత్తత్పక్షే కృత్స్నవికారప్రళయేపి తేషాం తత్కర్మానుగుణభోగ్యవిశేషే పునరపి భోక్తృత్వవ్యవస్థో
పపత్తేః, త్వన్మతే త్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాం ప్రళయేఽప్యయశ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావన్యే
నాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మన ఇదమదృష్టమిదం శరీరమిదం భోగ్యమితి నియమానుపపత్తేశ్చ. ప్రళయేప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషామన్తఃకరణానా
మనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వం న స్యాత్. సాఙ్ఖ్యపక్షే తు తేషాం న ప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణప్రళయేపి స్వత ఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకర
ణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్య తత్తత్కర్మవిశేషాణాం చ సద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యం దుర్వచం. సాఙ్ఖ్యపక్షే ముక్తానాం పునర్బన్ధ
ప్రసఙ్గోపి దుర్వచః- యస్య సమ్యగ్జ్ఞానేన నిశ్శేషకర్మక్షయః- తస్య హేత్వభావేన పునశ్శరీరయోగాభావాత్, దక్షిణకర్మణాం పునర్బన్ధ ఇతి పునర్దేహసంబన్ధో
పపత్తేశ్చ. త్వన్మతే మూలభూతావిద్యాయా ఏకత్వాదాత్మన ఏకత్వాదిదానీమపి బన్ధానువృత్తేశ్చేతః పూర్వం న కశ్చిన్ముక్తస్సమ్భవతి. అస్తి చేత్స
ఏవాత్మా పునరపి దేహయోగమనుభవతీతి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుర్వారః,. వర్తమానావిద్యాయా ఆదిమత్త్వం చ భవేత్,. జీవాజ్ఞానపక్షస్య భవ
ద్భిరేవ దూషితత్వాత్తదనభ్యుపగమే బన్ధమోక్షవ్యవస్థోక్తిరయుక్తా. తత్రాపి ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః- అధ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్ర
హ్మైకతాపత్తిర్హి మోక్షః. తత్రాపి స్వస్తజీవభావోఽయమంశో ముక్తః- అధ్యస్తజీవభావమంశాన్తరం తు దేహభాగ్భవతీతి న వక్తుం శక్యం- బ్రహ్మణస్స్వ
తో నిరంశత్వాత్. అతో బ్రహ్మైకతాపన్నానామేవ పునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నన్వంశభేదస్యాపి కాల్పనికతయాఽభ్యుప
గమాన్నోక్తదోష ఇతి చేత్. ముక్తానివృత్తజీవభావేఽంశే స కాల్పనికభేదోఽస్తి వా - న వా. అస్తి చేన్ముక్త ఏవ న స్యాత్. న చేత్పూర్వోక్తదోషస్స్యాత్.
నివృత్తోపాధిత్వమేవ భేద ఇతి చేత్. ఉపాధినివృత్తిః స్వరూపాతిరిక్తా- న వా. న చేత్ - తత్స్వరూపమేవ జీవభావేన పునరపి సంసరతీత్యుక్తదోషస్థితిః. అతిరి
క్తత్వే స నివృత్తిరూపవిశేషః కిం కృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః - ఉత బ్రహ్మైకదేశవృత్తిః. ఆద్యే పూర్వోక్తదోషః. ద్వితీయే త్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదో వక్త
వ్యః. భేదకాన్తరయోగేన చేత్. తస్య భేదకోపాధేః పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః. అపారమార్థ్యే ముక్తాంశస్యైవ బద్ధత్వం స్యాత్ -అపరమార్థోపాధిసంబన్ధో
హి త్వన్మతే బన్ధః. న భేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపి తూపాధివిరహ ఏవ భేద ఇతి చేత్. స కిం బాధ్యః-ఉతాబాధ్యః. ఉపాధివిరహస్య బాధ్యత్వే తదవచ్ఛిన్నాం
శస్య పునరుపాధిసమ్బన్ధాన్ముక్తోత్పత్తిస్స్యాత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వే తస్య భేదస్యాభేదవత్ పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. అథ తత్ప
రిహారాయ పరమార్థతోఽంశభేదో నాభ్యుపగతః - తర్హి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిరవర్జనీయా స్యాత్. —— యత ఏవం శరావాదీనాం పృథివ్యామివ స్థాల
త్వాదిస్వాకారప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్య జగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః- అత ఏవ *న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రస్య భాష్యకారోక్త
యోజనాపి వ్యుదస్తా భవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయణేన క్షణమాత్రమప్యుపసరణమశక్యమితి విశేషః. ——యాదవమిశ్రాస్తు *అసదితి చేదితి సూ
త్రమేకమధికరణాన్తరం *నాసదాసీదిత్యాదివిషయం వర్ణయన్తి- సత్త్వాసత్త్వనిషేధౌ న పరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపౌ - వ్యాహతత్వాత్. అతోఽను
భయాత్మకం నిస్స్వభావం శూన్యం ప్రళీయత ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య లోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకే చ కార్యావస్థాయామేవ ఘటసంస్థానాదివ్యా
ప్తిరూపసత్త్వం, తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వం చోపలభ్యత ఇతి కారణదశాయాం తదుభయం నిషిధ్యతే- *ఆనీదవాతమితి వాక్యశే
షవిరోధాచ్చ. అతో న స్వరూపసత్త్వనిషేధః- అహ్రస్వమదీర్ఘం వ్యోమేతివత్. న హ్యత్ర పరస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపి నిస్స్వభావత్వోక్తిః,- తద్వదితి సి
ద్ధాన్తితం. *అపీతావిత్యాది చాధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర భావాభావరూపసర్వావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతువైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్.
వినాశహేతునా న కారణమేవ నిష్పాద్యం - తస్య ప్రాగపి సత్త్వాత్. నాపి కార్యాన్తరం - ప్రళయే సర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽవ
స్థాన్తరోత్పాదః ప్రళయః- అతః పూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేః శూన్యం తత్త్వమిత్యాక్షేపే ఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవా
చ్యస్థూలావస్థానిషేధేపి శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మావస్థాభ్యుపగమాత్తత్ర దృష్టాన్తభావాన్న తద్వత్ప్రసఙ్గాదసామఞ్జస్యమితి సిద్ధాన్తితం. దృష్టాన్తశ్చ తప్త
లోహసమావర్తితం జలం- తద్ధి జలం జలరూపేణానుపలభ్యం- సక్తుపిణ్డశైథిల్యహేతుజలవత్. ఖడ్గధారాద్యశైథిల్యహేతుసూక్ష్మరూపేణ పునర్జలపరిణామశక్తి
యుక్తం లోహవదన్తస్సంబన్ధవిషయస్తిష్ఠతీత్యుక్తం. తత్ర తావత్ *అసదితి చేదితి సూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం- సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః॥

శిష్టాః-పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహోయేషామిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చశిష్టాపరిగ్రహాః.ఏతేనవేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేనపరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాఃకణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాఃక్షపితా వేదితవ్యాః. పరమాణుకారణవాదేమీమాంసకైస్సంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్యతర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వంనశక్యతేవక్తుమిత్యధికాశఙ్కా. ... ...

సదసతోరన్యతరకోటివాచకోఽసచ్ఛబ్దఃకథంకోటిద్వయోత్తీర్ణతాముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహిసచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుపస్థాపకత్వం. నిరూపణీయాభావాచ్చతదయుక్తం. *నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమిత్యత్రప్రళయదశాయాంనిషిధ్యమానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంకార్యావస్థంకిమపీతిసిద్ధం. సహప్రయోగాన్నఞ్సమాససామర్థ్యాచ్చఅసచ్ఛబ్దవాచ్యమపిసద్వ్యతిరిక్తమితిసర్వసమ్మతం. తదుభయంకిమిత్యపేక్షాయాం *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివాక్యేనచేతనమచేతనంచేతిజ్ఞాయతే. ఇదంచగతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాంసిద్ధమితిసపూర్వపక్షోత్థానం. కించ- యద్యర్థాన్తరపరత్వంశఙ్కనీయం-తర్హిసదసదాత్మకత్వంకింనశఙ్క్యతే. ఏకస్యతథాత్వంవిరుద్ధమితిచేత్. ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధం- అదర్శనాత్. అహ్రస్వమదీర్ఘంవ్యోమేతివదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - దశాఙ్గుళం చతురఙ్గుళాపేక్షయాదీర్ఘం,ద్వాదశాఙ్గుళాపేక్షయాహ్రస్వ, మితివదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపిశఙ్కనీయం. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వంవిరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధత్వాన్నశఙ్క్యం. ఆపాతతశ్శఙ్క్యత్వమప్యయుక్తం - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతతశ్శఙ్కాయానివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర * అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణేతిశఙ్కాపరిహారయోరుత్థానాయోగాచ్చనైవమధికరణద్వయంకల్పనీయం. తత్రహికార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాదభేదోఽనుపపన్నఇత్యాక్షిప్యభావవికారషట్కాన్తర్గతనామరూపసంయోగలక్షణసత్త్వాదర్థాన్తరేణశక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః- నతుస్వరూపసత్త్వాభావేనేతిభవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహచవికల్పసంజ్ఞికభావాభావాత్మకస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణంసత్త్వంప్రళయదశాయాంనిషేధ్యం - నతుస్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేననిర్ణీయతే- కథమసద్వ్యపదేశఃస్వరూపాసత్త్వశఙ్కాముఙ్కురయేత్. నన్వత్రసత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపిప్రతిషేధోనిరూపితః - తత్రతుకేవలాసత్త్వవిధిర్నిరూప్యతఇతిచేన్న- *అపీతావిత్యధికరణేప్రళయదశాయాంనిషేధ్యంసత్త్వంస్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణసత్త్వంతుననిషేధ్యమితిశిక్షితత్వాదసచ్ఛబ్దస్యసత్త్వప్రతిషేధకత్వాత్తదభావస్యశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వాదసచ్ఛబ్దస్యతదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధేరధికాశఙ్కాఽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిషేధాకారద్వయనిషేధేనవ్యాకులత్వాభావఏవ *అసద్వాఇదమితివాక్యస్యవైషమ్యం-తత్కథంశిక్షితార్థశైథిల్యశఙ్కాంజనయేత్. తస్మాత్సాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తరమసతఃకార్యత్వశఙ్కానిరాసపరం*అసదితిచేదితిసూత్రం-కార్యకారణయోరనన్యత్వేకారణస్యబ్రహ్మణఃపరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాంసూత్రాణాంపరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యంయుక్తం. ....

విలక్షణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః॥ కింబ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతి. కింవేదాన్తవాక్యానాంకణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వమాపాదయతి- నేతి. కింబహువాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదసరసనేతర్కాప్రతిష్ఠానహేతుఃప్రభవతి-నేతి. యదాప్రభవతి- తదాకణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేనశ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యంభవతి. యదాప్రభవతి- తదాతదుక్తవిరోధస్యశ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యంభవతి. శిష్టశబ్దమపరిగ్రహశబ్దంసమాసంచవ్యాచష్టే (శిష్టాఇత్యాదినా)——— అనేనశిష్టైరపరిగృహీతాఇతిపరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః - తథాసతిహిప్రధానకారణవాదస్యాపిశిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. ననుకథంమోక్షధర్మాదిషుపరిగృహీతస్యసాఙ్ఖ్యస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. కథంధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్యన్యాయవైశేషికాదిపక్షస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. స్మర్యతేహి *అఙ్గానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః।పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతి- *అఙ్గానిచతురోవేదామీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతిపరాశరః. తత్ప్రణీతాప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదాసర్వాఙ్గీకార్యా. వేదప్రామాణ్య, మీశ్వరః, తదుపాసనాన్మోక్ష, ఇత్యాదిచతైరభ్యుపేతం. తత్కథంతస్యాపరిగ్రహః. నైయాయికోవైశేషికశ్చేతినాతీవభేదఇతి. కారణతత్త్వస్యప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యోపనిషదబ్రహ్మకారణత్వవిరోధా, ద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వా,త్తదభిప్రాయోవైశేషికాదీనాంశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశఇతిచేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపిబ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వా, దుపనిషద్విరుద్ధప్రధానప్రతిపాద్యేపరిగ్రహాభావా, చ్చ సాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయాప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేపిప్రధానప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వాత్.——— సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)... ... ...

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వశూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనాచ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోస్స్వభావవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి- స తు విభాగో న సమ్భవతి- బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్యేవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నను చ *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసఙ్గపరిహార ఉక్తః. నైవం- తత్ర హ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యత ఇత్యుక్తం- ఇహ తు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరస్వభావవిభాగాసమ్భవాత్, కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానకారణవాద ఏవ జ్యాయానితి చేత్. ... ...

. మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతం. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వం యోగాచారమతం. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వచతుర్విధత్వం వివక్షితం. ఏకవిధత్వమార్హతమతే. ... ...

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతాప్రసిద్ధేరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరిహార ఇత్యుక్తం. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ ప్రతిష్ఠితత్వమితి శఙ్కావతిష్ఠతే- అస్యాం తు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకించిత్కరీ - అతః ప్రబలశఙ్కాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితి యుక్తమ్. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర శరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహ్రియతే. పూర్వవదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే- ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తం- ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. *న హ వై సశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః- ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపర ఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః- సత్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసక్తేః శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్వాక్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసక్తేః శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిధ్యతి. కథం శరీరిత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వ ఇతి) అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరం ప్రతి స్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వ ఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవం శఙ్కాయాముఖభేదో దర్శితః. యథా కార్యవశాత్పరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వం న భవతి - తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి *సంభోగప్రాప్తిరితి చేదిత్యత్రోక్తం. అత్ర తు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యమితి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛఙ్కానుదయ ఇతి న వాచ్యం - అత్రాపి వక్తవ్యం దుఃఖాదేః కర్మోపాధికత్వముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాః భోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. (అసంభవేపీతి) అనేన *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశ ఉక్తః. అపరిహృతాంశమాహ (అత ఇతి)... ... ...

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవ విభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః-నహి జీవస్య శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తం సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వం సశరీరత్వకృతం-అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మకృతం. *నహ వై సశరీరస్యేత్యపి కర్మారబ్ధదేహవిషయం-*సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి *సయది పితృలోకకామో భవతి *సతత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి కర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్య సశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తు పరమాత్మనః స్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్నజగచ్ఛరీరత్వేపి కర్మసమ్బన్ధగన్ధో నాస్తీతి నతరామపురుషార్థగన్ధప్రసఙ్గః. (లోకవత్) యథా లోకే రాజశాసనానువర్తినాం తదతివర్తినాం చ రాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపి నశరీరిత్వమాత్రేణ శాసకే రాజ్ఞ్యపి శాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్త సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గః. యథాహ ద్రమిడభాష్యకారః *యథా లోకే రాజా ప్రచురదన్దశూకే ఘోరేనర్థసఙ్కటేపి ప్రదేశే వర్తమానో వ్యజనాద్యవధూతదేహో దోషైర్న స్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చ గన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథా సౌ లోకేశ్వరో భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరో దోషైర్న స్పృశ్యతే రక్షతి చ లోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తు నైవాభ్యుపగమ్యతే-అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.——— యత్తు పరైర్బ్రహ్మకారణవాదే భోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్య సముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన విభాగప్రతిపాదనపరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తదయుక్తం - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్య భోక్తృత్వాదుపాధేశ్చ భోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోస్తయోః పరస్పరభావాపత్తిర్హి న సమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తు తైరపి నాభ్యుపేయతే- *నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదితి క్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాం చానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి భోక్తృభోగ్యవిభాగాశఙ్కా కస్యచిదపి న జాయతే - మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావకటకమకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామే చ బ్రహ్మణ ఏవ భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ……………………………………

భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్ర వ్యుత్పాద్యన్యాయం దర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవై సశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదే వక్ష్యమాణమర్థముపజీవ్యాత్ర నిర్వాహః కృతః- నత్వత్రైవ నిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేన తత్తదనిష్టనివారణసాధనాని వివక్షితాని. (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామర ఇతి) అత్ర చామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వే జీవేశ్వరవిభాగాభావః పరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదే పూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేన పరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).——— అస్య సూత్రస్య పరైః కృతమన్యథావ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దో భోక్తృత్వపర ఇతి తైరభ్యుక్తం. భోగ్యస్య భోక్తృత్వాపత్తిం భోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తిం చాశఙ్క్య పరైః పరిహృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వాదితి) అత్ర ఉపాధిశబ్దః శక్త్యవిద్యోపాధీనాం త్రయాణామపి వాచకః- యథా పాదశబ్దః కథాసామాన్యవాచీ కథావిశేషవాచీ చ- తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశో వివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణో భోక్తృత్వం, ఉపాధేర్భోగ్యత్వం, చాస్తు- తథాపి తయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవ పరిణామే శఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్య బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయోరవిభాగాభావస్సిద్ధ ఏవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాం కాలభేదేన అవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ - తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపి సమానం. యస్తు విభాగః ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన సాధ్యతే- స స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి స్వయమేవ సిధ్యతీతి భావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే- *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతు దృష్టాన్తభావాదితి వికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం,- తచ్చ దూషణమపరిహృతం స్యాదిత్యాహ (స్వరూపపరిణామే చేతి)……………………

భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥

* అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీం తదేవానన్యత్వమాక్షిప్య సమాధీయతే.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ సఙ్గతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదిషు- సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి- నేతి. కిం బ్రహ్మకార్యత్వే జగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సంభవతి- నేతి. కిం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యాని కారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యా కార్యత్వం బోధయితుం ప్రభవన్తి- నేతి. కిం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదా కార్యస్య కారణాదన్యతయా జగతో బ్రహ్మాన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానం బ్రహ్మ న కారణం భవతీతి స్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం - తదా కార్యస్య కారణాదనన్యత్వేన జగతో బ్రహ్మానన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతీతి సిధ్యతి.——— అత్ర కేచిత్తదనన్యత్వం వర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణాద్బ్రహ్మణః కార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగాదనన్యత్వం నామ నైక్యం- కిన్తు భేదాభావః. భేదస్య ప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్యాపర్యవసానాత్ పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇత్యుక్తం. తత్తావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దో బహువ్రీహిరభిమతః - తదా అన్యశూన్యత్వమనన్యత్వం- తేన కార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వం సిధ్యతి- యథా నిర్ధనత్వమితి ధనాభావః. తథా సతి తస్యానన్యత్వమితి యోజనీయం- నతు తస్మాదితి - పురుషస్య నిర్ధనత్వమితి హి వ్యపదేశః- నతు పురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణాత్పరమార్థతోఽనన్యత్వం - వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యత ఇతి హి తేషాం యోజనా- అతస్తత్పురుషసామర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావః స్యాత్. తతశ్చైక్యం విహితం స్యాత్ - నతు మిథ్యాత్వం - యథా మనుష్యాదనన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వం పలాశస్య, తేన హి బ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేన న కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారశ్చ తన్నిరపేక్షార్థసమ్భవత్యనుపపన్నః. యది పరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్ద ఐక్యపరో న భవేత్ - తదా వ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యం చ - పరమార్థతోఽభావ ఇత్యేతావతా కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అతస్తదసత్త్వమితి సూత్రం శిక్షణీయం. *మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి విషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చ వృథా స్యాత్. నను తత్పురుషపక్షేఽపి చన్ద్రాదనన్యో ద్వితీయశ్చన్ద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్యేవ కార్యస్య మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి చేన్న - తత్రాపి ద్విత్వస్యైవ మిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్ప ఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితి చేన్న- మాతురనన్యా వన్ధ్యేతివద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. న వ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్య వివక్షితత్వాదితి చేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యాత్వస్య. నను అగ్నినా సిఞ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్య దాహవాచిత్వాభావాద్ధి వ్యాహతిః- అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యా వ్యాహతిపరిహార ఇతి చేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోః కస్యాముఖ్యతా మతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్య సర్పో రజ్జ్వారోపిత ఇత్యర్థో వివక్షితస్స్యాత్ - తర్హి తద్వదేవ *తదనన్యత్వమితి సూత్రపదమప్యారోపితపరం స్యాత్. తదానీం *సత్త్వాచ్చాపరస్యేతి సూత్రవైఘట్యం స్యాత్ - తద్ధి కారణవకాయాముపి కార్యస్య కారణే సత్త్వం బ్రూతే. నహ్యారోపపక్షే పాశ్చాత్త్యైః- ఆరోపితవస్తు ప్రాగపి సదితి యుజ్యతే. ప్రాగపి కారణాత్మనా సత్త్వం యుక్తమితి చేన్న- అసతః కార్యస్య పరమార్థభూతకారణాత్మనా సత్త్వాయోగాత్. యది సర్పశబ్దేనాధిష్ఠానం లక్ష్యతే- ఏవమేవ కార్యశబ్దోపలక్షితస్య సన్మాత్రస్య కారణాదనన్యత్వం స్యాత్. తథా సతి కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం న సిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినో నిర్దోషస్య కారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావా, చ్చ. నను సన్మాత్రమేవ కారణావిద్యాశబలం కారణం - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్స్రక్పటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవ కార్యమిత్యనన్యత్వమితి చేత్. అవిద్యాశబలత్వం నామ కిం అవిద్యోపలక్షితత్వం - ఉతావిద్యావిశిష్టత్వం. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - నహి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వం,. యది కారణావిద్యావిశిష్టం సన్మాత్రమేవ కల్పితాకారవిశిష్టం కార్యమిత్యనన్యత్వం - తతోఽపి కారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మ కార్యావస్థప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనం వరం - * యస్యావ్యక్తం శరీరం * యస్య పృథివీ శరీరమితి శ్రుతానుగుణనిర్వాహసమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్ఛ్రుతావితిశబ్దవైయర్థ్యాభావా, చ్చ. యద్వ్యతిరేకేణ యస్య నోపలమ్భసద్భావౌ- స తస్మాదనతిరిక్తః- యథా మృదో ఘట ఇత్యనుమానపరం *భావే చోపలబ్ధేరితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సముచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోః ఆలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యుదాస ఇతి. అత్రోచ్యతే- న తావత్కార్యావస్థాయాః కారణేనైకత్వం సాధ్యం - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్య తస్య వ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వా, చ్చ. తత్రాప్యభేదేఽభిమతే గుణగుణినోరనైకాన్త్యం. తత్రాపృథక్త్వం దుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసఙ్గాత్. జాత్యభిన్నం హి వస్తు జాతిరేవ- తస్యైవ గుణాదభిన్నత్వే జాతిరేవ గుణః స్యాత్. అస్త్వితి న వాచ్యం- అయం నీలః పటః నాయం నీల ఇతి జాతిసద్భావేఽపి గుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వే సాధ్యే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్య ఘటస్య బాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహే హ్యనైకాన్త్యం - హేతోః ఘటేఽపి వృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వేన సోపాధికం చ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వం చ. తృతీయే చ సూత్రే యస్య కారణపూర్వం సత్త్వం నాస్తి- న తత్తతో జాయతే- యథా సికతాసు తైలమిత్యనన్యత్వే యుక్తిరుక్తా. ఇయం చ కార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా- రజ్జౌ ప్రాగసతః కాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపి సోఽస్తి

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః- న కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్,. న ఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. న హి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే- పటో వా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. న హి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే- ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలం చ కారణం - అపరకాలం చ కార్యం. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణం - కార్యం చ పృథుబుధ్నోదరాకారం. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే,. సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే, - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చ పటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, చ - కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. సత్యపి కార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణోపరన్తవ్యం. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వే నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. తదసత్ -

చేత్ ప్రతీయేత- కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానతయైవ హి సత్త్వం. నను కల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానం కార్యం- తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తి చేత్- న తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థ ఇతి చేత్- తత్తు నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికం- కార్యం చ సదేవావభాసతే- తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి- తదయుక్తం- సామాన్యరూపముపాధిరూపమసద్వ్యావృత్తిరూపం వా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణం దృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. న హి దణ్డిని స్పన్దమానే స్పన్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయోరనన్యత్వం. అతో మృషావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం. ——— ఔపాధికభేదాభేదవాదే పి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయాఽనన్యత్వం వాచ్యం- తత్ర ఖణ్డగలశృఙ్గలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నే నముణ్డే నానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వమముఖ్యం. నను న కేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రముపాధిబ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః- యథాఽగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వాజ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే- శక్తిర్నామ కిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః- ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డో హి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయే తు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేర్ముణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వం. అతస్తదనుపపన్నం. ——— యాదవప్రకాశమతే పి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయుక్తం- కార్యస్వరూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివ అనుపపన్నం. మహదాదీనాం ప్రకృతేరనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః - సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి- అబాధ్యత్వాదికం హి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే- జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తం భవతి- తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తం స్యాత్. యస్య భావ ఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం - తదవస్థతన్త్వాదిభావ ఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణం. ఏవం తత్కారణభూతే తన్తావపి న ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - పూర్వపక్షయుక్తీనామన్యథాసిద్ధేరాద్యసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశ ఏవ వికారనామధేయయోర్వాక్పూర్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అతస్తత్రాన్యత్వహేత్వన్యథాసిద్ధావుక్తాయామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్యాయుక్తం. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సర్వైరవిభజ్యమానం సన్మాత్రముపస్థాపయతి- తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదప్యనుపపన్నం- * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః *సహైవ సన్తం న విజానన్తి దేవాః *న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి *క ఇత్థా వేద యత్ర సః *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం * అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యాది శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాదన్యైరైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్రమీశ్వరవిషయం- న తు సన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితి చేన్న- *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం *యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణ ఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానాత్, ఈశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వాత్, కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. సద్ద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షసిద్ధం, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వం చానన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధం,- కిమత వేదాన్తకృత్యం. అతస్సూత్రాణాం వక్ష్యమాణ ఏవార్థ ఉపపన్నః. కాణాదాః- వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సఙ్ఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తిశ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. (న కారణాదిత్యాదినా) న ఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థైస్తత్త్వసిద్ధిశఙ్కావ్యావృత్తిః క్రియతే. (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగస్సామర్థ్యోత్పాదనద్వారేణ వా- సాక్షాద్వా. తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగః పరిశిష్యత ఇతి తత్ర దూషణముక్తం. (తదసదిత్యాది) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే- ఉతా

అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థానా, దనపేక్షత్వే కార్యస్యనిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గా, త్తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే చాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్,. కిఞ్చ- కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే- సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం - అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః. నచ నియతకారణోపాదానం సత ఏవ కార్యత్వం సాధయతి - కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే- ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం- తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. నైవం - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం- తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. ——— అత్రాహుః- కారణాదనన్యత్కార్యం. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి - అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాది కార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం - తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా - కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యం. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే- తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం,. రజ్జుసర్పాదిష్వనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా- తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం- వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కిఞ్చ- సత ఆత్మనో వినాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావా, దుపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే - అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. కిఞ్చ- కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి- ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నం. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నం- విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేన భవితవ్యం- తస్యా అపి తథేత్యనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్యముత్పాదయతీతి చేన్న - దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్య చ పూర్వవన్నసమ్భవ

భివ్యక్త్యనపేక్షానిత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో న విద్యతే చేత్ - అసత్త్వావిశేషాత్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత- నచ తథా క్రియతే - అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే - న తన్తుష్వితి నియమః కథం. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తస్యైవోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతం. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనామముఖ్యత్వమభిమతం. అస్మిన్పక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతుర్వివక్షితః * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః- * అహమితి ప్రథమో ధ్యాస ఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన ... యము చ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావస్సదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (నచ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్యాప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యం- తద్వదిత్యర్థః. (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కించేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయి హేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సపక్షస్య శుక్తిరజతాదేః అనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కించేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః. (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కిం వికృతస్య- ఉత న. నో చేత్సర్వదా విశేషాన్తరాపత్తిప్రసక్తిః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వం- తస్యాపి తథేత్యనవస్థేత్యర్థః. (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్య చేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానం స్యాత్ -

తి, నచవాచ్యం మృత్సువర్ణమద్గాదిభ్యోఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలా దిప్రతిపన్నోపాధౌబాధశ్చనదృశ్యతే - అతఃప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి. వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం - ఉతరుచకాది- అథ రుచకాద్యా శ్రయోహేమాది. నతావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మా నంప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవా, చ్చ. హేమవ్యతిరిక్తంస్వస్తికందృశ్యతఇతిచేత్. నహేమవ్యతిరిక్తం తత్ - హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వంసాధితమి తిచేన్న- అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాంబుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాంశుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వే నవస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపిరుచకాదిస్వస్తికాదేరారమ్భకం- స్వస్తికేహిరుచకంపటఇవత న్తవోభవతాపినోపలభ్యతే. నాపిరుచకాశ్రయభూతంహేమ- రుచకాశ్రయాకారేణహేమ్నస్స్వస్తికేఽను పలబ్ధేః. అతోమృదాదికారణాతిరిక్తస్యకార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నంజగత్కార్యత్వే నమిథ్యాభూతం. తదిదంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయేకాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్యకార్య స్యాసత్యత్వంప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తుమృత్సువర్ణాదికారణమపిఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం- బ్ర హ్మకార్యత్వావిశేషాత్. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం *నేహనానాస్తికిఞ్చనమృత్యోస్సమృత్యుమా ప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి*యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతియత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్త త్కేనకంపశ్యేత్ *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతేఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యమిథ్యా త్వమవగమ్యతే. నచాగమావగతార్థస్యప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణకార్యస్యసర్వస్యమి థ్యాత్వావగమాత్, ప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వా, చ్చ- విరోధేసత్యప్యసమ్భావితదోషస్యచరమభావిన స్స్వరూపసద్భావాదౌప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపిప్రమితౌనిరాకాఙ్క్షస్యనిరవకాశస్యశాస్త్రస్యబలీయస్త్వాత్. అతఃకారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వంమిథ్యా. నచప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేనజీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం-బ్ర హ్మణఏవజీవభావాత్. బ్రహ్మైవహిసర్వశరీరేషుజీవభావమనుభవతి-*అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య*ఏకోదేవ స్సర్వభూతేషుగూఢః *ఏకోదేవోబహుధానివిష్టః*ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశతే*నాన్యోఽతో స్తిద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవబ్రహ్మసర్వశరీరేషుజీవభావమనుభవతిచేత్ -పాదేమేవేదనాశిరసిమేసు ఖమితివత్సర్వశరీరేషుసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానంస్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థాచ

వికృతస్యచేదనవస్థేత్యర్థః. ఉక్తతర్కస్యప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కింద్రవ్యమాత్రంకారణం- ఉతాకారమాత్రం- ఉతాకారవిశిష్టంద్రవ్యమితివికల్పాః. తేషుప్రథమంశిరోదూషయతి (నతావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయంప్ర త్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హితత్రవ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- నతథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) కార్యేసమవా యికారణానువృత్త్యాతదుపలబ్ధిఃపరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్రపటేతన్తవఇవస్వస్తికేరుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః. తృతీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) రుచ కాకారవిశిష్టంకారణంచేత్ -స్వస్తికేరుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ఏవమత్రకేవలప్రమాణాత్తర్కానుగృహీతంప్రమాణంప్ర బలమితిప్రత్యక్షవిరోధపరిహారఇత్యుక్తంభవతి. (అతఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యానప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః. తతఏవనసోపాధికత్వం- పక్షేపిసా ధితత్వేనోపాధిత్వాభావాదితిభావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వేమృత్తికాదీనాంసత్యత్వంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికాసత్య త్వేతాత్పర్యం- అపితుబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వఏవతాత్పర్యమిత్యర్థః. నకేవలంబ్రహ్మకార్యత్వేనజగతోమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (ఐ తదాత్మ్యమితి) *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిబాధార్థసామానాధికరణ్యమితిభావః. *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషుప్రత్యక్షేణబాధమభిప్రేత్యఇహాపితమా శఙ్క్యాహ (నచాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివాక్యమన్యపరం- అత్రతూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్ప ర్యమస్త్యేవేతినప్రత్యక్షేణబాధఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా - కింశబ్దతఃప్రతీత్యభావాత్- ప్రత్యక్షవిరోధాద్వా ఽన్యపరత్వంశఙ్క్యతఇత్యభిప్రేత్యశబ్దతఃప్రతిపత్త్యభావంపరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధంపరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగ మ్యాహ (విరోధేసత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వంసంభావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావినఇతి) (స్వరూపేతి) ఆది శబ్దేనవ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. (ప్రమితౌనిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ- ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వఇత్యర్థః. శాస్త్రస్యశబ్దస్వరూపగ్రహణ వ్యుత్పత్త్యాదిషుప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి- తథాపిశాస్త్రజ్ఞానంస్మృతిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేనస్వవిషయందర్శయతి- అపిత్వన న్యగోచరమేవదర్శయతీత్యర్థః. (నన్విత్యాది) పాదేమేవేదనేత్యాదినాజీవేశ్వరేత్యాదినాచలౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.——ఏతద్వ్యవస్థాని

నస్యాత్,——— అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వ మహత్త్వమలినత్వ విమలత్వాదివత్తత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే. నను *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం-పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః-తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానాం- ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్- కల్పనాధీనో హి జీవభావః- జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం-అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నత్వైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేపి కృపాణాదిగతముఖప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్. జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి. ——— తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథాహి - జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్ కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్ - న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి. కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం - సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః - తత్రైకస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిః స్యాత్- అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బత్స్యత ఇతి చేత్. తన్న- ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే - స జీవభేదః

ష్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః- పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః. (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయాం- అపరమార్థభూతాయాం. అనవక్లృప్తిః- అసిద్ధిః. యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం - తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా ఔపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి- తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వే సత్యప్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః- అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః- జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞానానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాం భ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం.——— దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వకౌశలం వివక్షితం. ఉభయతోపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం - కల్పితం తు జడం - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః. తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వేన విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. (కించేత్యాది) అవిద్యా కిమేకా- ఉత బహ్వీతి వికల్పమభిప్రేత్యైకత్వపక్షే దూషణమాహ (తత్రైకస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బత్స్యతే- బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీ

కింస్వాభావికః-ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావత్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్యచావిద్యాకల్పనస్యవ్యర్థత్వాత్,. అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయంజీవభేదకల్పికాఽవిద్యాకింబ్రహ్మణః - ఉతజీవానాం. బ్రహ్మణఇతిచేత్ - ఆగతోసిమదీయంమార్గం. అథజీవానాం- కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసి. అథప్రతిజీవంబద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంయాఅవిద్యాఃకల్ప్యన్తే- తాభిరేవజీవభేదోపీతిమనుషే- జీవభేదసిద్ధౌతాస్సిద్ధ్యన్తి- తాసుసిద్ధాసుజీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయత్వం. నచాత్రబీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి- బీజాఙ్కురేషుహ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం- ఇహతుయాభిరవిద్యాభిర్యేజీవాఃకల్ప్యన్తే- తానేవాశ్రిత్యతాసాంసిద్ధిరిత్యశకనీయతా. అథబీజాఙ్కురన్యాయేనపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవకల్పనాంమన్యసే- తథాసతిజీవానాంభఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గశ్చ. అతఏవబ్రహ్మణఃపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపినిరస్తం - అవిద్యాప్రవాహాఽభ్యుపగమ్యమానేతత్కల్పితజీవభావస్యాపితద్వత్ప్రవాహానాదితాస్యాత్ - నధ్రువరూపతా. ఆమోక్షాచ్చజీవస్యధ్రువత్వమిష్టంనసిద్ధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయాఅవస్తురూపత్వేనానుపపన్నతైకవేషాయానేతరేతరాశ్రయత్వాదయోవస్తుదోషాఅనవక్లృప్తిమావహన్తీతి-తథాసతిముక్తాన్పరంచబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపానతత్రప్రసజతీతిచేత్. కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా- ఏవంతర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభిర్జీవానపినాశ్రయేత్. కిఞ్చ- జీవాశ్రయాయాఅవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశేసతిజీవోనశ్యేద్వా- నవా. యదినశ్యేత్ -స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. నోచేదవిద్యానాశేప్యనిర్మోక్షః- బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తంమణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి-తత్రేదంవిమర్శనీయం- అల్పత్వమలినత్వాదయఔపాధికాదోషాఃకదానశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమఇతిచేత్. కింతదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయఃప్రతిబిమ్బంతిష్ఠతివా- నవా. తిష్ఠతిచేత్ - తత్స్థానీయస్యజీవస్యాపిస్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవజీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. కిఞ్చ- యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః-తస్యతదుచ్ఛేదఃపురుషార్థః. తత్రకిమౌపాధికదోషప్రతిభాసోబిమ్బస్థానీయస్యబ్రహ్మణః - ఉతప్రతిబిమ్బస్థానీయస్యజీవస్య - ఉతాన్యస్యకస్యచిత్. ఆద్యయోఃకల్పయోర్దృష్టాన్తోయంనసంగచ్ఛతే- ముఖస్యముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతే.

యంశిరోవికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణఇతిచేదితి) ద్వితీయంశిరోదూషయతి (అథేతి) (కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యాజీవకల్పనాత్ప్రాగేవనజీవానాశ్రయితుంక్షమా- జీవానిద్ధేరిత్యర్థః. యాజీవభేదకల్పకావిద్యాః-తాఏవజీవాశ్రయాఃబద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవఇతిపక్షమనూద్యదూషయతి (అథ ప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేనపరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (నచేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షానాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్- ఉత్పాద్యంచాన్యత్- అత్రతు జీవభేదకల్పకావిద్యాయాఃకల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయోజీవః-సఏవకల్ప్యశ్చేతివైషమ్యం. అశకనీయతా-సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థం ప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమేదూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశశ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేనజీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధోవివక్షితః. ఏవంజీవాఖ్యధర్మిణఃప్రవాహానాదిత్వకల్పనేదూషణముక్తం. జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేప్యుక్తందూషణమతిదిశతి (అతఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయాతదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్యపక్షస్యనిరస్తతాంవివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపితుల్యందూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య- జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయాఃదుర్ఘటత్వేనపరిహారందూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యాదూషయతి (కించేతి) (నోచేదితి) అవిద్యాకార్యస్యజీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్షఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయాదూషణముక్తం - అథదృష్టాన్తాలోచనయాదూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేనదూషయిష్యన్దోషప్రతిభాసస్యావశ్యమ్భావితామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్యనిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయహివేదాన్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోర్జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థోవేదాన్తోఽనారభ్యఇతిదూషణందర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తం. దృష్టాన్తేముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతన సద్భావాత్తదభిప్రాయేణవికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకస్యచిదితి) (నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతఇతి) రూపవదచేతనవిశేషస్యైవప్రతిబిమ్బందృష్టం- తస్మా

బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయోఽపి కల్పో న కల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టురభావాత్. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయం. న తావదవిద్యా- అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య. బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతం. కిఞ్చ- బ్రహ్మాజ్ఞానానభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్ పశ్యతి వా- న వా. న పశ్యతి చేత్- ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యామన్తరేణ జీవాన్ పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోఽపి నిరస్తః - అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోఽపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరానదృష్ట్వా మోహయితుమలం. నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతురితి మన్యసే- తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్య స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయా అవిద్యైవ స్యాత్. అథ మతం - విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా- మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి. నైవం - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి- న తర్హి తన్మోహయతి- న హ్యున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథాపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా - మాయా తు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః - అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతం. తన్న - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేఽపి తద్ధేతురవిద్యైవ,- తన్నిరసనే చ ప్రయస్యన్తి. యది చ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా- తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు కో దోష ఇతి చేత్ - ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః- మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వత్తా చావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహనమితి చేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనం. క్రీడేతి చేత్. అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడా పురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతి చేత్. నైవమిహోపపద్యతే- న హ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమా

ద్బ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయోరచేతనత్వమాపతతీతి భావః. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోఽపీతి) పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కిఞ్చేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (నాపి జీవ ఇతి) కల్పకత్వాత్ సిద్ధిః, కల్ప్యత్వాదసిద్ధిః, స్థితిస్వసిద్ధేః స్వాపేక్షా- జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధే హి జీవక్లృప్తిః. జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయభూతేన స్వేనైవ సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తికేతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం- న హి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (కిఞ్చేత్యాది) (అథ పశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సంభవతీత్యర్థః. అత ఏవ- ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం, చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః. మాయా పరభ్రమహేతుః- అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం. *మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః. అపరమార్థజీవదర్శనమజ్ఞానే నైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వం - ఉత జీవదర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. అనన్తరం శిరో దూషయతి (న చేతి) మాయైవ జీవదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) న హి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః. అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామవివాదః ఆవయోరిత్యర్థః. శఙ్క్యతే. (అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) న కేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః - అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం- తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తద్వత్తా-తత్సమ్బన్ధః. (కిఞ్చేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి) ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యా చ మాయాఽవిద్యా

ర్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనా, సున్మత్తానాంక్రీడారసోనిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చపూర్వమేవద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాశబలంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యద్వితీయత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం. యత్తుబన్ధమోక్షవ్యవస్థానోపపద్యతఇతి - నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం- ఏకస్యైవబ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యామోక్ష్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయాఏవాభావాత్,వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చబద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాఃకాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవచైకస్యైవావిద్యయాసర్వకల్పనోపపత్తేః, స్వప్నదృశాహ్యేకేనదృష్టాశ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితాఏవ. అతఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపినయుక్తిమత్. పారమార్థికీబన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్వపరవ్యవస్థాచజీవాజ్ఞానవాదినాపినాభ్యుపేయతే - అపారమార్థికీత్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. ప్రయోగశ్చ- బన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్స్వపరవ్యవస్థాశ్చస్వావిద్యాకల్పితాః- అపారమార్థికత్వాత్ -స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపిమయైవాత్మవన్తి-శరీరత్వాత్ -ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపిమదవిద్యాకల్పితాని-శరీరత్వాత్ -కార్యత్వాత్ -జడత్వాత్ -కల్పితత్వాద్వా-ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితంచేతనజాతమహమేవ-చేతనత్వాత్- యదనహం-తదచేతనందృష్టం-యథాఘటః. అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థా, శ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. ద్వైతవాదినాపిబద్ధముక్తవ్యవస్థాదురుపపాదా- అతీతానాంకల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్ప ఏకైకముక్తావపిసర్వేషాంమోక్షసమ్భవాదముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనామముక్తాశ్చసన్తీతిచేత్. కిమిదమనన్తత్వం. అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేన్న-భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసఙ్ఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్యసర్వజ్ఞస్యసఙ్ఖ్యేయాఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వేసర్వజ్ఞత్వంనస్యాత్. ఆత్మనాంనిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావోనాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వంనోపపద్యతే. ఆత్మానస్సఙ్ఖ్యావన్తః- భిన్నత్వాత్ -మాషసర్షపఘటపటాదివత్. భిన్నత్వేచాత్మనాంఘటాదివజ్జడత్వ,మనాత్మత్వం, క్షయిత్వం, చప్రసజ్యతే. బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వంనస్యాత్ -అనన్తత్వంనామపరిచ్ఛేదరహితత్వం. భేదవాదేచవస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనబ్రహ్మణోవస్తుతఃపరిచ్ఛేదరహితత్వంనశక్యతేవక్తుం-వస్త్వన్తరభావఏవహివస్తుతఃపరిచ్ఛేదః. వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యదేశతఃకాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వంచనయుజ్యతే. వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఏవఘటాదయోదేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛిన్నాహిదృష్టాః-తథాసర్వేచేతనాఃబ్రహ్మచవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఃదేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛిద్యన్తే.

విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వమేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అతఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్యపరిహరతి (యత్త్వితి) నేదంచోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హిబద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాఃకాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథాసర్వాసాంవ్యవస్థానాంకాల్పనికత్వాదేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహికల్పకం - అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదకౢప్తిర్న్యాయ్యేత్యర్థః. దృష్టాన్తంశిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ- ఆశ్రయైకత్వేపిసర్వవ్యవస్థోపపత్తిర్యేన హేతునాసిద్ధా తేనైవకాల్పనికత్వేనహేతునా ఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపినయుక్తమిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాంహిబహుహేత్వపేక్షా - అపరమార్థానాం త్వేకేనైవాలమిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీత్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యేతే. తంచభేదవాదినంచ ప్రతిద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానం. వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) కాణాదపక్షేపిస్వపక్షోక్తంచోద్యమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది) (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేదితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వవ్యావృత్త్యర్థమసఙ్ఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధయతి (ఆత్మానఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్తారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వమవిశిష్టమితిభావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్రవ్యతిరేకిత్రయంవివక్షితం - ఆత్మానభిన్నః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదాత్మా - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదజడం - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నః - అక్షయిత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదక్షయి-యథాఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వంనామకిం-తస్యభేదవాదేఽనుపపన్నత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి) (వస్త్వన్తరభావఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వంవస్తుతఃపరిచ్ఛేదఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తందేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపతతీత్యాహ (వస్తుతఇతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి) అసాధ్యార్థస్యానిష్ట

ఏవఞ్చ *సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వంవదద్భిర్విరోధః. ఉత్పత్తివినాశాద
యశ్చజీవానాంబ్రహ్మణశ్చప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదఏవహ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వం. అతఏకస్యైవాపరిచ్ఛి
న్నస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాద
యోఽపిస్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే.తస్మాదేకమేవనిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్య
విద్యావశాజ్జగదాకారేణవివర్తతఇతిపరమార్థతోబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి.——— అత్రో
చ్యతే-నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రంబ్రహ్మనాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యేతత్-
ప్రకాశస్వరూపస్యనిరంశస్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానేస్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్య
స్సకలప్రమాణవిరుద్ధంస్వవచనవిరుద్ధంచేతిపూర్వమేవోక్తం. యత్పునరుక్తంకారణవ్యతిరిక్తంకార్యంయుక్తి
బాధితత్వేనశుక్తికారజతాదివన్మృష ఇతి - తదయుక్తం - యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్యకారణ
మాత్రస్యసత్యత్వం - వ్యావర్తమానానాంఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్రదృష్టస్యా
న్యత్ర వ్యావర్తమానతానబాధికేత్యాదిభిఃపూర్వమేవపరిహృతం. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాంస
దసదనిర్వచనీయత్వేనకార్యస్యమృషాత్వమితి- తదసత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగోహినమిథ్యాత్వంసాధయతి-
కిన్త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాయదుపలబ్ధం - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాబాధితత్వమేవహితస్యమి
థ్యాత్వేహేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్యదేశకాలసమ్బన్ధిత్వేనబాధితత్వందేశాన్తర
కాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రంసాధయతి- నతుమిథ్యాత్వం. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యంసత్యం- దేశకా
లాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తంకారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చకార్యో
త్పత్తిర్నసమ్భవతీతి- తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్కారణాత్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. త
త్సమవధానంచవికృతస్యావికృతస్యచనసమ్భవతీతియదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవకాలాదిస
మవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్పూర్వమపిదేశకాలాదిసమవధానంప్రసజ్యతఇతిచేన్న - దేశ
కాలాదిసమవధానస్యకారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతోదేశకాలాది సమవధానరూప

త్వందర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమాహేతిభావః. ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్యపరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గఉక్తః-
అథావికారస్యసవికారత్వప్రసఙ్గమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయాసర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి (అత
ఇతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానంభవతి. నతుపరిణమతీత్యర్థః. (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం
జగతఇతి) బ్రహ్మణఃపరమార్థభూతమన్యన్నజగదిత్యర్థః.— బ్రహ్మజ్ఞానవాదినంవైశేషికఃప్రతివదతి (అత్రోచ్యతఇతి) తిరోధానేపితత్ప్రహితాం
శస్థితిరితినవక్తుంయుక్తం-నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణనిరంశస్యేత్యుక్తం. (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానంనామప్రకాశనివృత్తిః. తత్రజడ
స్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రకాశనివృత్తావపితస్యస్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామస్వరూపనివృ
త్తిరేవేత్యర్థః.(స్వవచనవిరుద్ధంచేతీతి)నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధంనిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమన్యత్ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః.పూర్వమేవోక్తం-
అస్మిన్ప్రబన్ధేసిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చపూర్వమేవపరిహృతమిత్య
ర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదందర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వముచ్యతే - తర్హిసిద్ధసాధనంమిథ్యాత్వానుమానం. య
ద్యనిత్యత్వవిలక్షణంమిథ్యాత్వంసాధ్యతే-తర్హిసోపాధికత్వాదిదూషణానిస్యురితిభావః. ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) నను మిథ్యాత్వా
నుమానంనసోపాధికం-ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌ బాధోనసాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాభావాత్
నహిదేశకాలభ్రమస్యదేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః- తస్మాన్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యదిబాధమాత్రమేవహేతుః- తన్న- పక్షేఽవిద్యమానత్వాత్.
పక్షేష్వవిద్యమానస్సర్వసపక్షానుయాయీహ్యుపాధిః. తస్మాన్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయంపరిహారః- దేశకాలభ్రమేష్వపిప్రతిపన్నోపాధౌబా
ధోఽస్తి-నహిదేశకాలావేవసర్వత్రోపాధిః. తౌతుదేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యేపదార్థాఉపాధయః-యథాదుర్ది
నేసాయంకాలభ్రమాన్వితఃపురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధఃఏవంమన్యతే- యదాహంసన్ధ్యాముపాసితవాన్- నతదాసాయమితి, యదాహం
బుద్ధః- నతదానీంప్రభాతమితి, చ - యత్రాహంసుప్తః- నాయంసదేశఇత్యాది,, కించ- దేశభ్రమేకాలఉపాధిఃస్యాత్- కాలభ్రమేదేశఉపాధి
స్స్యాత్. నచాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాత్ప్రతిపన్నోపాధౌబాధస్యసాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ. ఇమమర్థమభిప్రేత్యదేశకాలాది
ప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దఃప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌబాధార్హత్వంమిథ్యాత్వం - తత్కార్యభూతఃప్రతిపన్నో
పాధౌబాధోమిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేర్దాహార్హస్యదాహకార్యందాహార్హత్వేలిఙ్గం- తద్వత్- అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్యమపాస్తం. సమవహి
తాత్-సమన్వితాత్. కారణాన్తరం- కర్మఈశ్వరసంకల్ప, ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనుగ్రాహకస్త

విశేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనం. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్యైవ, తదాశ్రయస్య వా హేమాదే, రారమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. న చారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వా, చ్చ. న చాయం శుక్తికారజతాదివద్భ్రమః - ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యోపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుపలబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నోఽప్యనువృత్తేరవిరుద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తం. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ - ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. సౌభరిప్రభృతిష్వప్యాత్మైకత్వే నానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధానమేకస్య దృశ్యతే. న చాహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యం- ఆత్మా జ్ఞాతైవ- స చాహమర్థ ఏవ- అన్తఃకరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివన్న జ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావాదయుక్తం. తదభావశ్చ బాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తం - తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తం. యత్తు మయ్యేవాత్మవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం-తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం - అహన్త్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మా త్వన్మతే. కిఞ్చ - నిర్విశేషచిన్మా

ర్క ఉక్తః - అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హితర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాచివాక్యం కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం - తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః. ఉత న- తతోఽపి న తద్భఙ్గః. సా ప్రతీతిర్మిథ్యా చేత్- తతోఽపి న భఙ్గః- బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితం. (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య, చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః- దేశకాలాదిః. అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (నచాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్ - తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి- విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయ ఇత్యాదికం. త్వదుక్తం పూర్వమేవాఽనేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సంప్రతిపన్నైకాత్మకం శరీరం - తత్ర హి సుఖాది ప్రతిసన్ధానం దృష్టమితి భావః. ప్రతిసన్ధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేఽపి పూర్వజన్మసుఖాది ప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్య భావః. కించ - కిమేకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమకల్పే సిద్ధసాధనత్వం. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్చేష్టాదిభిరాత్మాఽప్యనుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవ సన్దర్శయతి. స్వాత్మా హ్యహమిత్యపరోక్షమవభాసతే - న హి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్ష ఇతి. అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్క్య దూషయతి (నచేతి) అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేఽపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్నవినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్త్వాత్మన ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః-తదేవ నాస్తీతి సపక్షభూతశరీరస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వ, ముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధి, శ్చ. కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ- చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకి పూర్వముక్తం- తదర్థత ఉదాహృతం భవతి యచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వం దూషణముక్తం భవతి. ఏష్వనుమానేషూక్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామేకావిద్యాకల్పితత్వం యదుక్తం- తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతో రసిద్ధిస్సోపాధికత్వం చానుసన్ధేయం. (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిహేతుగణైరనిష్టప్రసఙ్గమాహ.

త్రాతిరేకిసర్వంమిథ్యేతివదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నో నిష్ఫలః-అవిద్యాకార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతాదిషురజతాద్యుపాదానాది ప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నో వ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానంనబన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ-నిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మమిథ్యా- అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ -అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవంతత్తథా - యథాస్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచనిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మస్వయంప్రకాశతే- యేననప్రమాణాన్తరమపేక్షతే. యత్త్వాత్మసాక్షికంస్వయంప్రకాశజ్ఞానందృశ్యతే - తత్తుజ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపంజ్ఞాతృగతమేవదృశ్యతఇతిపూర్వమేవోక్తం. యానిచతస్యనిర్విశేషత్వసాధకానియుక్తికానిజ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని- తానిచానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని. నచనిర్విశేషస్యచిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయోపిహిజ్ఞాతృవిశేషగతాదృష్టాః- నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచతస్యప్రకాశత్వంస్వాయత్తప్రకాశతావాసిధ్యతి- ప్రకాశోహికస్యచిత్పురుషస్యకంచసార్థవిశేషంప్రతిసిద్ధిరూపోదృశ్యతే. తతఏవహితస్యస్వయంప్రకాశతోపపాద్యతేభవద్భిరపి.నచాతాదృశస్య నిర్విశేషస్యప్రకాశతాసమ్భవతి. యఃపునఃస్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపిపరమార్థకార్యందృశ్యతఇత్యుద్ఘోషః-సోపి- తానికార్యాణిసర్వాణ్యబాధితకల్పానివ్యావహారికసత్యానివస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతిస్వాభ్యుపగమాదేవనిరస్తః. అస్మాభిరపిసర్వత్రపరమార్థాదేవకారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిఃపూర్వమేవనిరస్తః. నచత్వదీయానామనుమానానాంశ్రుతివిరోధోవక్తుంశక్యతే - శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేనచోక్తదృష్టాన్తేభ్యోవిశేషాభావాత్. యత్తుబ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేపిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మసత్యమేవేతి - తదసత్ - దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వేనిశ్చితేసతిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథాశూన్యమేవతత్త్వమితివాక్యజన్యజ్ఞానస్యపశ్చాత్తనబాధాదర్శనేపిదోషమూలత్వనిశ్చయాదేవతదర్థస్యాసత్యత్వం. కించ-*నేహనానాస్తికించన *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేతివిజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యవస్తుజాతస్యనిషేధకత్వేనసర్వస్మాత్పరత్వాత్పశ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే - శూన్యమేవతత్త్వమితితస్యాప్యభావంవదతస్తస్మాత్పరత్వేనపశ్చాత్తనబాధోదృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవపశ్చాత్తనబాధాదర్శనం. దోషమూలత్వంతుప్రత్యక్షాదీనాంవేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం. అతస్సర్వంవిజ్ఞానజాతంపారమార్థికజ్ఞాతృగతం-స్వయంచపరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్రకించిత్-జ్ఞానందోషమూలం, దోషశ్చపరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్య, మితియావన్నాభ్యుపే

(తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణేతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధా *అభావిన్యేవసాపశ్చాద్భావినీత్యుపదిశ్యతాం।సన్తిహిస్వప్నదృష్టానిదృష్టాన్తవచనానితఇతి. సా-ముక్తిః. మృషావాదినాంద్విధాప్రక్రియా- బ్రహ్మనవేదాన్తైఃప్రతిపాద్యతే - అపితుభేదనిషేధఏవక్రియతఇతి, స్వరూపపరవాక్యైఃప్రతిపాద్యతఇతి, చ. తత్రస్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది)జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం-జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః. (యానిచేతి) అనుమానైః-తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వంవ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. *ఊహ స్తర్కోనుమానోక్తిరితిహలాయుధః. (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వంనిరస్తమిత్యర్థః. (ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితిహేతోరిత్యర్థః. (నచేతి)అతాదృశస్య- నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతిపాఠేఽయమర్థః-తాదృశస్య-కర్మకర్తృసహితోయఃప్రకాశతేతస్య-నిర్విశేషత్వేఽభిమతేసానసిధ్యతీతి, పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం-తన్న-అపరమార్థాదపిపరమార్థోత్పత్తేరితిశఙ్క్యతే(యఃపునరితి)కిమియమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్భవత్పక్షేణోచ్యతే-ఉతాస్మత్పక్షేణేతివికల్పమభిప్రేత్యఆద్యపక్షేతదసిద్ధిమాహ (సోపితానీతి) ద్వితీయపక్షేదూషణమాహ(అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) ప్రబలవిరోధేహిదౌర్బల్యమితిభావః. బాధాదర్శనాభ్యుపగమేనదూషయతి(దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేనదూషయతి (కించేతి)- ప్రత్యక్షాదిప్రమాణంవేదేపిసవిశేషపరవాక్యజాతంచవిహాయనిషేధపరవాక్యప్రాబల్యంహిత్వదుక్తం. తత్రవిధిరూపత్వాత్పూర్వేషాం దౌర్బల్యం-నిషేధరూపత్వాచ్చపశ్చాత్తనస్యప్రాబల్యం- తచ్చసర్వశూన్యవాదినఏవేత్యర్థః. (అతస్సర్వమితి)అతఇత్యస్యనసేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్య

యతే - నతావత్సత్యమిథ్యార్థవ్యవస్థా లోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారోహి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదేర్హేతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. యచ్చ తైర్నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్యపారమార్థికత్వముక్తం - తదపిదోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తం. అథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యే - నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి మన్యసే- హన్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతిదర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితినకశ్చిద్విశేషో ఽన్యత్రతత్సంరమ్భాత్. యత్తు భేదపక్షేప్యతీతకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాం ముక్తత్వేనబద్ధాసమ్భవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థా నసమ్భవతీతి - తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్రఘటాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశఘటాస్సహస్రం మాషా ఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యత ఇతిచేత్. సత్యం- తత్తు నఘటాదిస్వరూపగతం - అపితు దేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతం. తాదృశంతు సఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతా సర్వముక్తిప్రసఙ్గః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వప్రసఙ్గ ఇతి - తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్యతజ్జాతీయానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. నహిఘటానాం భేదస్తేషాం పటత్వమాపాదయతి. యత్తు భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణో నసిధ్యతీతి-

వహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తాముపపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్న ప్రతిభాసహేతుత్వం,- జ్ఞాతైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః. జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చనవ్యవహారహేతుత్వం,- జ్ఞాతృగతజ్ఞానంహిస్వపరవ్యవహారహేతుతయాదృష్టమిత్యర్థః. యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్యజ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయాహేతుత్వం, నాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయాహేతుత్వమపినాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌ పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ. ప్రతిభాసాదేరిత్యత్రాదిశబ్దోవ్యవహారపరః. (యచ్చేత్యాది) (నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యే తస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థితి చేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపిదోషాన్తరమిత్యనవస్థా స్యాత్. తత్ర స్వరూపానాదిత్వేనపరిహారస్తుల్యః. ప్రవాహానాదిత్వేనపరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః. దుర్ఘటత్వేనపరిహారశ్చేత్ - సోపితుల్యః. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితిద్విధా- తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్నిరపేక్షత్వం దుర్ఘటత్వం- ఇయంచాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతి చేత్. దోషపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపి తుల్యమితి. (యత్త్విత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం) యథా మాషసర్షపాదిష్వేకైకజాతీయా ఏవానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః,- తథా బద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చ సర్వేచేతనా అనన్తా, ఇత్యర్థః. సర్వేషామాత్మనామేకత్వసఙ్ఖ్యా ప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో నసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రం నిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యయా అవధిరేవ నిషిధ్యతే. అతీతకల్పానామానన్త్యాదేకస్మిన్కల్ప ఏకఘటసద్భావేపి ఘటానామానన్త్యం సిద్ధమితి సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్మాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సపక్షీకృతాః- ఉతకృత్స్నఘటాః. తత్రాన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేనపక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్నచేతనానాం సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్ - తదా సిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదణ్డాన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం - ఉత సర్వేషాం. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాణ్డానాం, తదన్తర్వర్తినాం చేతనానాం, చ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యం - నోచేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. ప్రమాణంచ శాస్త్రం. తచ్చ తాననన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరుద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్ట ఇత్యర్థః. విగీతః కాలః సావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితి వక్తుం శక్యత్వేప్యతీతకల్పానామానన్త్యం హి శాస్త్రబలాదభ్యుపగతం - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం కణ్ఠోక్తం - వికల్పముఖేన సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః. ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుల్యానాం పరస్పరం సఙ్ఖ్యావధిన్యూనాధికభావేసత్యపి తథాత్వేన తేషామానన్త్యం దర్శయితుం దశఘటాస్సహస్రం మాషా ఇత్యుక్తం. (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేన కర్తా వివక్షితః - ఏతత్కులాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్. (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః. యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గమనూదితం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (నహీతి) ఘటో న భిన్నః - ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నం- నతద్ఘటః - యథా పట ఇత్యుక్తే యథా కాలాత్యయాపదిష్టత్వం - తథాత్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గం దూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదం న భవతీతి సామానాధికరణ్యానర్హత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛే

తదయుక్తం-వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్యన్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బన్ధైయత్తాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాదాపతతోవిరోధాభావాత్. వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపిసర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్-తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయతస్సమానం. అతస్సతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమాద్బ్రహ్మణోపిభిన్నత్వేనభేదప్రయుక్తాదోషాస్సర్వేతవాపిప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వంనాభ్యుపేయతే-తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవబ్రహ్మస్యాత్. *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిలక్షణవాక్యమపి తత ఏవాపార్థకంస్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమేహిస్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసంస్యాత్. ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ-నవస్తుతోపిపరిచ్ఛేదరహితత్వేన-తథావిధస్యాశశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తుసర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేనబ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్స్వతఃపరతోపిపరిచ్ఛేదోనవిద్యతే. తదేవంకారణాద్భిన్నస్యకార్యస్యసత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యంకృత్స్నంజగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ.

దఇతి మృషావా ద్యభిమతమితిజ్ఞాపితం. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తుమృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినాస్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ ప్రసఞ్జితౌ. తౌ దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యపేక్షాయామప్రయోజకత్వంవక్తుంతదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుతఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజకఇతిభావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః- దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావోదృశ్యతే - పరాభిమతస్యవస్తుపరిచ్ఛేదస్యతుసనాస్తి. తథాపిపరిచ్ఛేదత్వాత్సోపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేనపరిచ్ఛేదత్వంయథాన్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం- తథావస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా- యథావస్తుతఃపరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషేమాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషేచ ప్రయోజకఇత్యభ్యుపగన్తుమయుక్తం- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేనబాధాత్ - ఏవందేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవదేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపిప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదో న ప్రయోజకఇతిభావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనం దృష్టం - యథాపతనతారతమ్యంగురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం, యథావాగతిశైఘ్ర్యతారతమ్యంవేగతారతమ్యనిబన్ధనం,. అతస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణతారతమ్యవతాభావ్యం- అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్యదేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వేసతిన్యూనాధికభావవత్త్వప్రసఙ్గః. న చవస్తుపరిచ్ఛేదోన్యూనాధికభావవాన్దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వంతస్యానుపపన్నం. అతో వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉపపన్నఇత్యర్థః. భాష్యేన్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనచేతి, నిర్దేశేనాయమర్థోవివక్షితఇతిస్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేస్సఙ్కోచంశఙ్కతే (వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సంకోచస్యపరపక్షేపితుల్యతాందర్శయతి (తద్భవతోపీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతస్సతోవిద్యేతి) ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయప్రసఞ్జకస్యవిపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతోపికిమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వంవస్తుపరిచ్ఛేదః- సతుబ్రహ్మణోనాస్తీతిచేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వంహిమిథ్యాత్వం-తచ్చబాధ్యత్వం- బాధఫలంచకదాచిన్నివృత్తిరితితస్యకాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రంవస్తుపరిచ్ఛేదఇతిత్వయావక్తవ్యం, ఉక్తం, చ- అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణోవస్తుపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గోదుర్వారః. పూర్వస్మిన్గ్రన్థేఅవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమేదూషణముక్తం - అథసామాన్యేనభేదోనామకశ్చిదస్తీత్యనభ్యుపగమేదూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షోనిర్దూషణః ప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణోదుర్బలఇతిభేదఃకిమస్తివా- నవా. అస్తిచేద్భేదాఙ్గీకారః. నచేత్పరపక్షఏవప్రబలస్స్యాత్, స్వేనాపిసఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. సభేదోఽపరమార్థఇతిచేత్- తతోపిపరపక్షప్రాబల్యంస్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షంఖణ్డయన్వైశేషికఃస్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాఙ్ఖ్యసిద్ధాన్తిపక్షేవస్త్వపరిచ్ఛేదఉపపన్నఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేనసర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతిభాష్యకారాభిప్రాయఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదంనభవతీతిహివస్తుపరిచ్ఛేదః-ఇదమిదంభవతీతినిర్దేశయోగ్యత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానంహిసామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చవస్తునస్తథావిధత్వాత్. యద్వా- వస్త్వపరిచ్ఛేదోనామవస్తుగతస్వభావవిశేషోదేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః-యథాదేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేపిషడ్వర్ణస్వర్ణస్యదశవర్ణాత్స్వర్ణాత్పరిచ్ఛేదోదేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణోదృశ్యతే. షడ్వర్ణతయాపరిచ్ఛేదోదశవర్ణస్వర్ణస్యనాస్తి- తథాబ్రహ్మణోపివస్త్వపరిచ్ఛేదోనామస్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితిఫలితం. ఉక్తంప్రకారద్వయంసాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతికేచిత్- ఆలోకాదిర్హి సర్వదేశసంబన్ధయోగ్యోపిప్రతిహన్యతే- నతథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్తుపరిచ్ఛేదోవస్తునఃపరిమితత్వం - తదభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదస్తత్కార్యః- వస్తునఃపరిమితత్వాభావాద్ధిసకలదేశసంబన్ధఇతి. ఇతోపిపూర్వోక్తపక్షద్వయంవరం (స్వతఃపరతోపిపరిచ్ఛేదోనవిద్యతఇతి) స్వతఇతిఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయోహిస్వతఃపరిచ్ఛిన్నాః. పరతఇతిధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధిపరాధీనసఙ్కోచం. ఏవందేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉక్తః. యద్వా- స్వతఇతి స్వతఃపరిమితత్వాభావఉక్తః - అయంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావఉక్తఃపరతఇతి. అథవైశేషికపక్షముపసంహరన్ సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి) ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ - పరమకారణాద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం - తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథా హి - *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, చ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ *కథం ను భగవస్స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైక కారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాదితి దర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి * వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే - స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం. *కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాది వాక్పూర్వకో హ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః - సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాదినామధేయం, స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహా

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్య కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్య ఇతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం, - తత్ర దృష్టాన్తశ్చోక్తః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయం ప్రకృత్యాధికరణముపాత్తం. ఉక్తదృష్టాన్తేఽపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం - అతస్తదిదం వాక్యమనేన సూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థముక్తం - న తు వాచాదిభ్య ఇతి. ఉచ్యతే - కేచిత్ *వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి - *యథా వాచాదిశాని శేతి వచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం * వాచేతి పదాన్తరం - *ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితి దర్శయితుం *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి) ఏషాం వాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథా హీతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యం వ్యాచష్టే (యథేతి) *మృణ్మయమితి పదం వ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేనేతి) *కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమిత్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తజ్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతం. న హి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాదిర్జ్ఞాతం భవతి, న హి పరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వం జగద్విజ్ఞాతం చ భవతి,. *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యాశఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచః పూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యత ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి) *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయే స్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతం. *విభ్రాజమానస్సరిరస్య మధ్యాదిత్యత్ర యథా సరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే - తద్వదారభ్యత ఇత్యత్రాపి రలయోరభేదో వివక్షిత ఇతి భావః. *వాచేతి తృతీయాన్తం పదం. అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతం. హేతుత్వం చ ప్రయోజనతయా - న తు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయ ఇతి) కేన స్పృశ్యత ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) ధర్మిపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేష ఇతి) స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుక్తమర్థం సఙ్గృహ్ణాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరనామాన్తరభాగ్భవతీత్యుక్తం. ఆస్తే శేత ఇత్యాదిష్వవస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదర్యోర్దృశ్యన్తే, ఘటః పట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, - అత్ర త్వవస్థాన్తరనిబ

రవిశేషసిద్ధ్యర్థంమృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి - అతో ఘటాద్యపిమృత్తికేత్యేవస
త్యం- మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవసత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యతఇత్యర్థః- నతుద్రవ్యాన్తరత్వేన. అతస్తస్యైవమృ
ద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయఉపపద్యన్తే - యథైకస్యైవదేవద
త్తస్యావస్థాభేదైర్బాలోయువాస్థవిర ఇతిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయఃకార్యవిశేషాశ్చదృశ్యన్తే. యదుక్తంసత్యామేవ
మృదిఘటోనష్టఇతివ్యవహారాత్కారణాదన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాంకారణభూతస్యైవద్రవ్య
స్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవపరిహృతం. తత్తదవస్థస్యైకస్యైవద్రవ్యస్య తేతేశబ్దాస్తాసితానిచకార్యాణీ
తియుక్తం. ద్రవ్యస్యతత్తదవస్థత్వంకారకవ్యాపారాయత్తమితితస్యార్థవత్త్వం.అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనిచోద్యానిత
స్యాఅనభ్యుపగమాదేవపరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపిసత్కార్యవాదోనవిరుధ్యతే-సతఏవోత్పత్తేః. విప్ర
తిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవసత్ - తదుత్పద్యతేచేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదంచోద్యం.
ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగఃపూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్యవినాశః - స్వావస్థస్యతూత్పత్తిః. అత
స్సర్వావస్థస్యద్రవ్యస్యసత్త్వాత్సత్కార్యవాదోనవిరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్ర
సఙ్గ ఇతిచేత్. అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వేచా
నవస్థా. అస్మాకంత్వవస్థానాంపృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావతఏవోత్పత్త్యాదికంసర్వమితినిరవ
ద్యం. కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేనఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేనబహుత్వావస్థా, త
త్ప్రహాణేనైకత్వావస్థాచేతినకశ్చిద్విరోధః. తథా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి - సదే
వేదం - ఇదానీంవిభక్తనామరూపత్వేననానారూపంజగత్ అగ్రేనామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, స
ర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం. తథా * తదైక్షతబహు
స్యాంప్రజాయేయేతిప్రత్యమాణతేజఃప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనోబహుభవనంసఙ్క-

---

ల్పనత్వేకింనిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాంప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితిశ్రుతిరాహేత్యాహ (అతోఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్య
తఇతి) ఏవకారంవ్యాచష్టే (నతుద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వంవివక్షితంచేత్- ఇతికరణవైయర్థ్యంస్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా
పరోక్తానాంబుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాంసామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అతఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపివస్త్వన్తరత్వంవై
శేషికైరుచ్యతఇతిదృష్టాన్తోవిప్రతిపన్నఇతిచేన్న- బాలయువాదిశబ్దాశ్శరీరద్వారాశరీరిణమభిదధతే - తస్యచనశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దా
న్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనాఏవేతి. యద్వా- ఆస్తేశేతేతిష్ఠతిగచ్ఛతీత్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యా
బాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణదృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధంపృథక్పరిహరతి (యదుక్తమితి) తస్యపరిహృతత్వందర్శ
యన్ కార్యభేదంపరిహరతి(తత్తదవస్థస్యతస్యైవేతి)కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంపరిహరతి(ద్రవ్యస్యేతి)అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహ
రతి(అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి)అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతాచేదుత్పత్తిఃస్వీకృతాస్యాత్-తదానీమసత్కార్యవాదస్స్యాదిత్యత్రాహ(ఉత్పత్త్యభ్యుపగమఇతి)అనిత్య
ధర్మోఽవస్థా.చోద్యంశఙ్కతే(సంస్థానస్యేతి)పరిహరతి(అసత్కార్యేతి)అయమర్థః - యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యంధర్మాన్తరారోపణేననిత్యసమావజ్ఞా
త్యుక్తిర్హిభవతి- తథాఽవస్థాయాముత్పత్తిచోద్యమపిజాత్యుక్తిః. ననుతత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యంజాత్యుక్తిర్భవతి- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తికథనంజా
త్యుక్తిరితిచేన్న- అవస్థైవోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయాఉత్పత్తిమత్త్వచోదనంఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతిజాత్యుక్తిరితి.తదేతదభిప్రేత్య
ప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వఇతి.(అస్మాకంత్వితి)అపృథక్సిద్ధధర్మతయాపృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హవ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికంపృథగ
పేక్షతే-పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హధర్మాఃపృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అతఏవహ్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తుస్వయంధర్మిణ
ఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతా ఇత్యర్థః. అవస్థైవవస్తునఉత్పత్తిః- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తిర్నామ స్తీతిస్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః. సఙ్ఖ్యాభేదంపరిహర
తి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధఇత్యర్థః. ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థఉక్తః - అథసూత్రస్థాదిశబ్దో
పాత్తేషువాక్యేషు *సదేవేత్యాదికందార్ష్టాన్తికవాక్యంవ్యాచష్టే (తథేతి)తథాఅనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దఃప్రమాణసంబన్ధార్హతాం
వదతి.యద్వా- బ్రహ్మవదతి.అన్యతరార్థత్వేప్యనన్యపదార్థత్వంసిధ్యతి. *సదేవేత్యవధారణేనకదాచిదసత్యత్వంవ్యావర్తితం. *ఏకమేవేతినామరూపవి
భాగాభావఉక్తః. అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధఇత్యర్థః. *సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దంవ్యాచష్టే(విభక్తనామరూపత్వేనేతి) ఇదంజగత్సదే
వచేత్ - కథంసృష్ట్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్రఇతి) అద్వితీయపదంవ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాంపదానాముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన
సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- నహిసజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యాప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. ఏషాంపదానాముక్తార్థైక
పరత్వముపరితనవాక్యైరప్యుపపాదయతి (తథాతదైక్షతేతి) (తేజఃప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరంతేజఃప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ *బహుస్యా

ల్ప్యజగత్సర్గాభిధానాత్కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవసీయతే. సచ్ఛ
బ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశార్హజగత్త్వం, సచ్ఛ
బ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిర
త్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణం, యథాసఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యా
హ* సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి
తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. *తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్నమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైత
ద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తం. అనేన జీవేనాత్మనా-మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచి
త్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మనో జీవస్య చాత్మతయానుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం
భవతి. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం- సజీవం జగత్పరే
ణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. తదేతత్కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య
సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మశరీరత్వం, పరస్య చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితం. అనేన పూ
ర్వోక్తాశఙ్కా నిరస్తా- అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశ
రీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి *సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యాది సర్వముపపన్నతరం, శరీరభూతచిదచి
ద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ సుస్థితం. తదే
తత్ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేత
నస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి- తదేవ చ *తత్త్వమసీతి నిగమయతి. తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు *స
ర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా
*బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వం చ నిషిధ్యతే *సర్వం తం ప
రాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్య
తీతి,. తథా *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే
దిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చాద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయదనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి.
తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే. అత్రేదం తత్త్వం-
చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరత

మితి బహుశబ్దః తేజఃప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావ ఏకశబ్దోక్త ఇతి గమ్యతే. * ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపద
స్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతం. *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన *సదేవేత్యవధారణస్య కదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూత
స్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాభిధానాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వం చ లబ్ధమిత్యాహ (తథా తదైక్షతేతి) వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కావిశే
షవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాం శఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్న
మిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే *తదైక్షతేత్యాదిభిః విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగత ఇతి)
చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి) సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రో
క్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్యన్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే
స్వాత్మకజీవవాచిపదం దర్శయన్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశం చ దర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే
మృదాత్మక ఇతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనో జీవస్య చేతి) *సింహాసనభూతా బహవో మయూరాత్మా ఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్య
స్యార్థ ఇతి భావః. ఇమమర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః. బహుత్వే సతి హ్య
నుప్రవేశః- స తు కారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా - ఇదంశబ్దసా
మానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్గతదోషాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం- ముఖ్యమేవేతి భావః. అ
థ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామప్యేతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం
కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధమిత్యాహ (యత్ర త్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాత్, కారణాత్కార్యస్యాన
న్యత్వే, కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావాచ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థానస్యాదిత్యత్రాహ. యద్వా - *భేదవ్యపదేశాది
త్యాదిభిః సూత్రైర్భేదోపపాదనే నేదమనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (అత్రేదం తత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టం కార్యం జాయత ఇతి

యథాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చ కార్యావస్థమితి కారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థా చ *నతు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.— యే తు కార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయణేన వర్ణయన్తి - న తేషాం కార్యకారణయోరనన్యత్వం సిధ్యతి- సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతస్సత్యత్వం వా స్యాత్.— యే చ - కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్త ఏవ జీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికం చానన్యత్వం,- అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి - తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యాఖణ్డితస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాధిసమ్బన్ధా, ద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామా, చ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమే శక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వా, చ్చజీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదినో ఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామాపరిణామవాదినశ్శ్రుతయో వ్యాకుప్యేయుః.— యే పునః- నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం సర్వశక్తియుక్తం సన్మాత్రద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ- తచ్చ ప్రళయవేళాయాం శాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్తాత్మవదచిదవిలక్షణమవస్థితం- సృష్టివేళాయాం మృత్తికాద్రవ్యమివ ఘటశరావాదిరూపం, సముద్ర ఇవ చ ఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో, భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే- అతో భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాని తత్ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం సదాత్మనైకత్వం చ ఘటశరావమణికాదీనాం మృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే,- అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణో ఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వా హి శ్రుతయః సస్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరం సదైవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి- న పునరీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశి సన్మాత్రం. తథా హి-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఐక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణ ఏవేత్యవగమ్యతే- సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దా హి తుల్యప్రకరణస్థాస్తత్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితాస్తమేవావగమయన్తి. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతీశ్వరస్యైవ కారణత్వం శ్రూయతే. స్మృతిరపి మానవీ *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానితి ప్రకృత్య *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురుషోత్తమమేవ పరమకారణమభిదధతి *నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతనః। స సిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ద్విధా *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమిత్యాదిషు. న చేశ్వరస్య

శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యత ఇత్యర్థః.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్య సూత్రస్యోక్తమర్థం దూషయతి (యే త్వితి)— భాస్కరమతం దూషయతి (యే చేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమ ఇతి) శక్తేర్బ్రహ్మానన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపి వ్యాకులమేవేత్యర్థః.— యాదవప్రకాశమతం నిరస్యతి (యే పునరితి) విప్లవః- వికారః. (తేషామిత్యాది) (సదైవ సర్వజ్ఞమితి) అనేన కారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికం వివక్షితం- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి హి శ్రుతిః. మహోపనిషద్యేవ నారాయణకారణత్వం శ్రూయతే- అన్యత్ర తు సద్బ్రహ్మాత్మాదీనాం- తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్య కారణత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దాదృష్టాన్తార్థా. యథా సద్బ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయా స్వీకృతౌ- తద్వదితి భావః. (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ *న చాస్య కశ్చిదిత్యుక్తనిషేధో వివక్షితః. (తతస్స్వయమ్భూరితి) అత్ర భగవచ్ఛబ్ద ఈశ్వరవాచీతి భావః.

న్మాత్రమేవేతి వక్తుం శక్యం- తస్య తదంశత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. నచతస్య జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క ఇతి వక్తుం శక్యతే- తేషాం స్వాభావికత్వేన సదా ఽసత్త్వాత్ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక ఇతిమా వోచః- శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియాచ స్వాభావికీ, తిపృథఙ్నిర్దేశాల్లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. నచపాచకాదివత్ *సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయ ఇతి వక్తుం శక్యం- కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్, *శక్తౌహస్తికవాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ- ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వే తస్య చాంశిత్వేతరజ్ఞాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినో ఽధికత్వాత్ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ- సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వే ఽంశిత్వే చేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వే తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశా వ్యాహన్యేరన్ - నహి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వే నేశ్వరాంశే పి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చేన్న- ఘటే పి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వ తదంశత్వప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటో ఽస్తి పటో ఽస్తీతి వస్తుధర్మతయా ఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే- వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః- క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూప్యాసత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్య భావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతో యథోక్తప్రకార ఏవానన్యత్వమ్.........................

అథోచ్యేత- ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగే పి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే- మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వే పి దృశ్యన్తే- తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో ఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి కుతో నిర్ణీయత ఇతి. తత్రోత్తరం

౧౬॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః॥ కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః- ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. నచైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్యమవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే.

న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియన్తృత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రం హి నియన్తృత్వాదివిశేషరహితం. (శక్తిః స్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దో వర్తతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయమప్యసఙ్కుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్సఙ్కోచే న పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైః తత్తచ్ఛక్తిః ప్రతిపాద్యా చేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్యాసంకోచో ఽప్యస్వరసః- అసంకోచే పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. నలక్షణా- శక్తిమాత్రే పి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (నచేతి) (శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన *శకిలిజ్చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితం. *శకిలిజ్చేత్యత్ర చశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపి శక్తౌ విధానం సూచితం - తత్ర విశేషవిధానాభావే పి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానము పలక్షణమితి చేన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్య శక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయ ప్రత్యయాభావే పి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి) (నచసన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః- ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (నచేతి) సత్త్వప్రసఙ్గాదసత్త్వం శిక్షయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానే ఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసమ్బన్ధః క్రియాదేస్సత్త్వం చేత్- ఏకం ప్రయోజకం న స్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

---

*వృత్తికే త్యేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదత ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి)

౧౬॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః॥ కస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతో ఽసత్కార్యవాదినో ఽప్యభిమతాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః స్వప

ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేనబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. నచజాతినిబన్ధనేయంప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవహేమజాతీయంద్రవ్యంకార్యకారణోభయావస్థందృశ్యతే. నచ ద్రవ్యభేదేసమవాయికారణానువృత్త్యాకార్యేప్రతిసన్ధానమితివక్తుంశక్యం- ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణతదాశ్రితద్రవ్యాన్తరేప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. గోమయాదికార్యేవృశ్చికాదౌగోమయాదిప్రతిసన్ధానంనదృశ్యతఇతిచేన్న - తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యేధూమేఅగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానంనదృశ్యతఇతిచేత్. భవతునతత్రప్రత్యభిజ్ఞానం - తథాపినదోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తాద్రేన్ధనాద్ధిధూమోజాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవధూమః. అతఃకార్యభావేచత దేవేదమిత్యుపలబ్ధేర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనాఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ....

ఇతశ్చ.

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య॥ అపరస్య - కార్యస్యకారణేసత్త్వాచ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. లోకవేదయోర్హికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతే- యథాలోకేసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేమృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి..................

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ యదుక్తంకారణేకార్యస్యసత్త్వంలోకవేదాభ్యామవగమ్యతేఇతి-తదయుక్తం(అసద్వ్యపదేశాత్) *అసదేవేదమగ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదితి,లోకేచసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతోయథోక్తంనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న- ధర్మాన్తరేణతథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్తస్యైవకార్యద్రవ్యస్యపూర్వకాలేధర్మాన్తరేణ-సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేనతుచ్ఛత్వేన-సత్త్వా

ఽసాధకత్వాత్. తథాపిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వంకల్ప్యతఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధంహికల్పకం - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) సోఽయంగౌరిత్యాదిషుజాతినిబన్ధనంప్రత్యభిజ్ఞానందృష్టం- తథాత్రాపిజాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహివ్యక్తిద్వయోపలబ్ధిరస్తి- అత్రతునతథావ్యక్త్యన్తరముపలభ్యతఇత్యర్థః. కథముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్క్యతే (నచేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) నహిఘటస్థేజలేఘటోజలమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానంభవతీత్యర్థః. చోద్యంశఙ్క్యతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తింవదతాత్వయాపిప్రతిసన్ధానాభావచోద్యంపరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతివదసిచేత్ - తదస్మాకమపితుల్యమితి. పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనంచోద్యంశఙ్క్యతే (అగ్నికార్యఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానంనదోషః - ఉపాదానమేవప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యం- తచ్చధూమేగన్ధవత్త్వాత్పృథివీత్వంప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థనసూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి) ....

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య॥ కారణేసత్త్వాత్-కారణావస్థాయాంసత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమంభేదమాహుః- సోఽయమితిజ్ఞానంప్రత్యభిజ్ఞా- సాపూర్వోక్తా. అయంసఇతిజ్ఞానమభిజ్ఞా- సాత్రోచ్యతఇతి. అథవా- పూర్వత్రఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధిరుక్తా- అత్రతుతథావ్యపదేశఉచ్యతఇతిభిదా. అతఏవహ్యుత్తరసూత్రే *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తం. ఏతదభిప్రాయేణభాష్యేపికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం. శ్రుతిసిద్ధంప్రత్యభిజ్ఞానంపూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపివ్యపదేశస్త్వత్రోక్తః. అత్రకార్యేకారణవ్యపదేశోనకథితః - కారణేకార్యవ్యపదేశఉక్తః - తత్రహేతుస్సదేవేదమగ్రఏకమేవేతిశ్రుత్యనుసారః. నన్వసద్వదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞానంజ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తంస్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్యసాధితత్వాత్. నైవం-జ్వాలాయాంహ్యనన్యథాసిద్ధహేతునాభేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్యభ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్రబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః- జ్ఞానంతుస్వతఃప్రమాణమితియథోక్తఏవార్థః. ....

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి

త్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వం. ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తుతద్విరోధినీసూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వం. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదిత్యత్ర *తదసదేవసన్మనోఽకురుతస్యామితీతి.అనేనవాక్యశేషగతేనమనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థతుచ్ఛాతిరిక్తేనిశ్చితేతదైకార్థ్యాత్ *అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థఇతినిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్యధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హిసత్త్వాసత్త్వేపదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్యపృథుబుధ్నోదరాకారయోగోఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగోఘటోనాస్తీతివ్యవహారహేతుః. తత్రకపాలాద్యవస్థాయాస్తద్విరోధిత్వేనసైవఘటావస్థస్యనాస్తీతివ్యవహారహేతుః. నచతద్వ్యతిరిక్తోఘటాభావోనామకశ్చిదుపలభ్యతే. నచకల్ప్యతే-తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథాశబ్దాన్తరాచ్చపూర్వకాలేధర్మాన్తరయోగఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచపూర్వోదాహృతం *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదికం-తత్రహి *కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితితుచ్ఛత్వమాక్షిప్య *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిస్థాపితం. *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిసుస్పష్టముక్తమ్. …

ఇదానీంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వేనిదర్శనద్వయంద్వాభ్యాంసూత్రాభ్యాందర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ యథాతన్తవఏవవ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పటఇతినామరూపకార్యాన్తరాదికంభజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి.……

ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి)వ్యవహారయోగ్యతాసత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతాతద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. *ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి)సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యత్ర. *తదాత్మానంస్వయమకురుతేతివాక్యశేషః. అశ్రుతవాక్యశేషేషుప్రదేశేషునిర్వాహమాహ(తదైకార్థ్యాదితి)(యుక్తేశ్చేతి)పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ(తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగోఘటోనాస్తీతివ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (నచతద్వ్యతిరిక్తఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావోభావఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథాఅనవస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్యవిరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్నతద్వ్యతిరిక్తస్యకల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వేఘటస్యప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవపటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వంసంసర్గాభావః- యథామధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వేష్వన్యతమస్తత్తత్కాలాపేక్షయాఽసతిసర్గాభావః……

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేనవక్ష్యమాణస్యపటాదేరపివిప్రతిపన్నత్వాన్నదృష్టాన్తత్వముపపద్యతఇతిశఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తం. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వేసాధితేసతీత్యర్థః. (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికంవైదికమితినిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వేఏకస్యబహుత్వావస్థత్వేచదృష్టాన్త ఇతివావిభాగః.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ ఇహబహూనామేకావస్థత్వేలౌకికదృష్టాన్తఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. ననుతన్తుబహుత్వగ్రహణేనపటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చఏకస్మిన్నేవద్రవ్యేయుగపద్బహుత్వైకత్వవత్తేఇతిభిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతంస్యాత్. ఉచ్యతే- దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబన్ధనమిదంపరిచోదనం. నహిభిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యంసర్వందూష్యం-అపితుయత్రభావాభావవిరోధః-తదేవభిన్నాభిన్నత్వందూష్యం. తచ్చధర్మధర్మిణోర్ధర్మిద్వయస్యచమిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథాజాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- నభవతిచేతి, యథాఖణ్డోముణ్డోభవతి-నభవతిచేతి,. నచైవంతన్తుపటేషుభావాభావవిరోధః - తన్తుభ్యఃపటోహ్యభిన్నఏవాభ్యుపగతః- నతుభిన్నః. తన్తవశ్చమిథోభిన్నాఏవాభ్యుపగతాః- నత్వభిన్నాః. తేషాంచపటాదభిన్నత్వాన్నామతస్యపరస్పరసంసృష్టేభ్యస్తేభ్యోఽనన్యత్వం- నచతేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదోనామఏకస్యతన్తోస్తన్త్వన్తరానతిరేకః-తర్హిద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసఙ్గః,పరిమాణాధిక్యంచనస్యాత్,. యదిసంసర్గఏవాభేదః-నాస్మినివివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వంసఙ్ఖ్యోత్పత్తిః-సాతర్హిష్టా-పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హిభేదాభేదాభ్యుపగమఇతిచేన్న - తస్యభేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథావిశిష్టేవస్తునివిశేష్యైక్యంనవిశేషణభేదప్రతిక్షేపకం - తద్వత్. కథంతత్తుల్యత్వం. ఉచ్యతే-తన్తుషుతన్తుత్వస్యైవపటత్వస్యప్రత్యేకతన్తుపరిసమాప్తత్వాభావాత్కృత్స్నతన్తువృత్తినాపటత్వేన తన్తవఏకకార్యతాంభజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచిదనంశభూతాఅపితన్తవఃపటత్వావస్థా

౨౦॥ సూ. ❀ యథాచప్రాణాదిః॥ ❀ యథాచవాయురేక ఏవశరీరే వృత్తివిశేషంభజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణిభజతే- తద్వద్బ్రహ్మైకమేవవిచిత్రస్థిరత్రసరూపంజగద్భవతీతిపరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వంజగతస్సిద్ధమ్....... ....

ఆరమ్భణాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ❀ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ ❀

జగతోబ్రహ్మానన్యత్వంప్రతిపాదయద్భిః *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపిబ్రహ్మానన్యత్వంవ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం-తత్రేదంచోద్యతే-యదీతరస్య-జీవస్యబ్రహ్మభావోఽమీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే- తదాబ్రహ్మణఃసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనోహితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కర

యాంశసంభూతాపేక్షయాఽంశత్వంభజన్తే. అతస్తద్గతాశ్చ సంస్థానవర్ణపరిమాణాదయఃపటస్యప్రాదేశికవిశేషణానిభవన్తి-గగనస్యదుస్స్థత్యాదిశబ్దవత్-భేదకాకారేణవినాంశభేదస్యప్రతిపత్తుంవక్తుంచాశక్యత్వాత్. అంశభేదోనామవిశేషణభేదః-అంశినఏకత్వంచవిశేష్యైక్యమితిఫలితం. ఇయాంస్తువిశేషః-కేచిత్ప్రాదేశికధర్మాయావద్ద్రవ్యభావినః-కేచిదయావద్ద్రవ్యభావినశ్చేతి. యతోనభసిప్రాదేశికవిశేషాఃకాదాచిత్కాః-అతఏవతత్రస్వాభావికాంశభేదవాదోపినిరస్తః. ననుగగనంఘటాద్యుపాధిభిఃకార్త్స్న్యేనసంబధ్యతేచేత్-గగనస్యాల్పత్వంఘటస్యవిభుత్వంవాస్యాత్. గగనాంశభేదేనచేత్. సోఽంశభేదఃకిముపాధికృతః- తదానీంతస్యాప్యుపాధేఃకార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేనసంబన్ధార్థముపాధ్యన్తరాపేక్షయా మనవస్థాస్యాత్.అతోఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదఃస్వాభావికఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.నైవం-గగనాదివ్యాపకపదార్థానాంతత్రత్యస్వాత్మతరోపాధ్యన్వితాత్యల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వేపరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ- గగనాదీనాంపరిణామవిశేషాఃక్షణికాః, క్షణికసంయోగాపయ, శ్చ గగనాదిభిఃకింకాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే-ఉతకాలభేదావచ్ఛిన్నైః. క్షణోపాధయశ్చకింకాలనానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే-ఉతావచ్ఛిన్నైః. ఆద్యేగగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికంవాస్యాత్. ద్వితీయేచఅవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినాసంబన్ధాయోగేనఅవచ్ఛిన్నేనసంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాదితిపరిహారాయగగనాదేఃప్రతిక్షణభేదస్యస్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితిగగనాదీనాంక్షణికత్వంస్యాత్. ఏవంబ్రహ్మపర్యన్తానాంవ్యాపకపదార్థానాంక్షణికత్వంపరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వంస్యాత్. త్వయాచభిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అతోభిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకంజగదితిబ్రహ్మకారణవాదఃపరిత్యక్తస్స్యాత్. అతోగగనాదిషుప్రదేశభేదఔపాధికోభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చనకృత్స్నాకాశేనసంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపిస్వతోభిన్నాంశేన- స్వతోఽంశభేదేపూర్వోక్తదూషణస్యదుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన- తన్నైరపేక్ష్యాత్. తన్నైరపేక్ష్యంచోపాధిత్వాదేవ-స్వతస్తదాకారరహితేవస్తునితదాకారనిష్పాదనసమర్థోహ్యుపాధిః. స్వతోనిర్దుఃఖేహ్యాత్మన్యుపాధిర్దుఃఖహేతుః - సహినపూర్వమేవాత్మనిసహజదుఃఖాన్తరయోగమపేక్షతే. అతఉపాధిఃకశ్చిత్కల్ప్యాకారకల్పనేసహజతజ్జాతీయయోగంనాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధఏవగగనస్యభేదః- అర్థాన్తరాదర్శనాత్, తావతాభేదవ్యవహారసమ్భవత్యర్థాన్తరకల్పనాయోగా, చ్చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపోభేదశ్చస్వావచ్ఛేద్యవస్త్వవచ్ఛేదేభేదాన్తరనిరపేక్షః- భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. నహిదేహాత్మనోర్భేదఃస్వాశ్రయావచ్ఛేదేభేదాన్తరమపేక్షతే. అతోనస్వతోనభసిభిన్నాంశత్వం. పటస్యాంశభేదేసత్యపిభావాభావవిరోధగర్భంభిన్నాభిన్నత్వంనాస్తీతిదర్శితం, తత్రాంశభేదశ్చవిశేషణభేదేపర్యవస్యతీత్యుక్తం,- అతోనిర్దోషస్సత్కార్యవాదః. ....

౨౦॥ సూ. ❀ యథాచప్రాణాదిః॥ ❀ ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వేవైదికదృష్టాన్తోఽత్రప్రదర్శ్యతే. అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి) ....

ఆరమ్భణాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ❀ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ ❀ కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి - ఉతనేతి. కింబ్రహ్మణోజగత్సృష్టృత్వేహితాకరణాదిదోషఃప్రసజ్యతే- నేతి. కింబ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతంతాదాత్మ్యమైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్యఏవభేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదాస్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేపిభేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాంస్వరూపైక్యపరత్వేనహితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవఇతిఫలం. యదాఆత్మశరీరభావఏవభేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం-తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాంశరీరాత్మభావపరతయాహితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవఇతిసిధ్యతి. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగతఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణ

ణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్ - న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.— ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః- స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం- స్వభావతః స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా- న వా. న జానాతి చేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్ - స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.— జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః- తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అత ఇదమసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్········

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. అధికస్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికం- అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః··································

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ అశ్మకాష్ఠలోష్టతృణాదీనామత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానామచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వికారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానావిధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నోపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరశ్చైతదవిరోధీ, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి *అవస్థితేరితి కాశ

త్వముపపద్యతే. తన్న- సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదహితజగత్కారణత్వమితి న వాచ్యం- సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. భేదశ్రుతిభిర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనాన్న దోష ఇతి వక్తుం సిద్ధాన్తినమాశఙ్క్యాహ (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)— భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) (అహితకరణాదీతి) ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽస్మిన్నధికరణేఽనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి)···

౨౨॥ సూ. అధికస్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రార్హశబ్దో ముక్తవ్యావృత్తిపరః······················

ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా - అథ శ్రుత్యర్థోపపత్తిరుచ్యతే.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ చిదచిద్వాచకశబ్దైస్సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి యథా బ్రహ్మణో జడస్య చ స్వరూపైక్యాసమ్భవాత్ వ్యావృత్తిరభ్యుపేతా బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన *న తు ద్ర

కృత్స్నే ఇత్యాదిభిరసకృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తుశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వదుఃఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసఙ్కర, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధ, శ్చ భవతి. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవే*త్యవిభాగావస్థాయామప్యవిభక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యం- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్* *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వా*దుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చే*తి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సమ్భవత్యేవ.——యే పునరస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థామభిప్రేత్యేమం భేదం వర్ణయన్తి- తేషామిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - న హి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. అనేనైవ రూపేణ హ్యేభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతే. న చావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతాదిభేదవత్పరస్పరభేదోऽత్ర సూత్రకారేణ*అధికం తు భేదనిర్దేశా*దిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్య చ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, శ్చ క్రియతే.——

ష్టాన్తభావాత్ *ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయత* ఇత్యాదికం వివక్షితం. *ఉభయేఽపీ*త్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయం. ఇత్థం చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః- చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి) కారణావస్థాయామేకత్వావధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సదేవేతి) అవిభాగః కథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)— అనయోస్సూత్రయోః పరోక్తమర్థం దూషయతి (యే పునరితి) జీవాదవిద్యావియుక్తస్య బ్రహ్మణః కిం భేద ఉచ్యతే- ఉతావిద్యాసంసృష్టస్యేశ్వరస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం పక్షం దూషయతి (తేషామితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాం తదానీమభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్సర్వమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితి పాఠే అసఙ్గతం స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మత ఇతి చ పాఠోऽస్తి. అవిద్యాపరికల్పితస్యేశ్వరస్య భేద ఉచ్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (న చావిద్యేతి) కల్పితభేదో న ప్రతిపాద్యతే- అకల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః. స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార ఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కిం చ- *తత్త్వమస్యా*దివాక్యార్థప్రతిబోధనాత్ప్రాగీశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతైర్జీవగతదోషైరాత్మనో లేపాభావం పశ్యత ఉదాసీనవృత్తేర్హితాకరణాద్యప్రసక్తిః- ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్స్రష్టృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వం చ నాస్తీతి న హితాకరణాదిప్రసక్తిరితి చ పరైరుచ్యతే. తదయుక్తం- వక్తౄణాం స్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రేభ్యోఽప్యధికవిషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వం హి *శాస్త్రయోనిత్వా*దిత్యత్ర పరైస్సమర్థితం- అతశ్శాస్త్రాదప్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేశ్వరస్య *తత్త్వమస్యా*దివాక్యార్థానవబోధాద్భేదేన ప్రతిపత్తేరహితకరణాదిదోషపరిహారోऽనుపపన్నః. *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః*| *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి*త్యర్జునాదీనాం తత్త్వముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోऽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే జాతే సతి స్రష్టృత్వభోక్తృత్వాద్యభావాదహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా - గీతోపదేశాత్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యమిదానీం సంసారప్రవృత్తిర్నేశ్వరస్యాధీనా- కిన్తు చక్రభ్రమణవద్వాసనయాऽనువర్తత ఇతి. *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే* *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్| క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు* ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, *మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీ*తి భవిష్యతస్సంసారతరణస్య స్వప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. న హి చక్రభ్రమనివృత్తేః పూర్వవేగోపరమనిబన్ధనాయాః పురుషవిశేషప్రసాదాపేక్షత్వం. బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తం. కిం చ- వాసనాధీనా సంసారానువృత్తిః కిమవధిమతీ- ఉతావధివిధురా. ప్రథమే *అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోఽస్య ద్విజ విద్యతే| అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమాః* ఇతి శాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యప్రసఙ్గః వాక్యార్థజ్ఞానోదయేఽపి బన్ధభ్రమానువృత్తేరవసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణామీశ్వరసఙ్కల్పాధీనత్వాదహితకరణదోషస్య దుర్వారత్వాత్,. స్వాప్నదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారశ్చానుపపన్నః - స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్య చ పరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖోపాదనం నాహితకరణదోషావహం. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం న స్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః.——— పృథ్వీపాషాణత్వాద్యవిశేషేఽపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవ, దేకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివ, చ్చ బ్రహ్మానన్యత్వేఽపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం *అశ్మాదివ*దితి సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం సర్వైరపి. తదయుక్తం- ఈశ్వరస్య మృషా వా పరమార్థతో వా సార్వజ్ఞ్యస్య స్వగతస్య పరైరభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య

*అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హివిలక్షణయోఃకార్యకారణభావసమ్భవపవాధికరణార్థః-*అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదితిచపూర్వాధికరణస్థమనువదతి. ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥

పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యస్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయాసర్వప్రకారత్వేనసర్వాత్మత్వంసకలేతరవిలక్షణత్వంచావిరుద్ధమితిస్థాపితం - ఇదానీంసత్యసఙ్కల్పస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణవిచిత్రజగత్సృష్టియోగోనవిరుద్ధఇతిస్థాప్యతే. ననుచపరిమితశక్తీనాంకారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేనసర్వశక్తేర్బ్రహ్మణఃకారకకలాపానుపసంహారేణజగత్కారణత్వవిరోధఃకథమాశఙ్క్యతే. ఉచ్యతే- లోకేతత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపితత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్తస్యాపరస్య బ్రహ్మణోపితత్తదుపకరణవిరహిణఃస్రష్టృత్వంనోపపద్యతఇతి కస్యచిన్మన్దనియశ్శఙ్కాజాయత ఇతి సానిరాక్రియతే. ఘటపటాది కారణభూతానాంకులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యేసత్యపికాని చిదుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవజనయితృత్వందృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాఃకారకకలాపోపసంహారేపిజనయితుంనశక్నువన్తి- శక్తాః పునఃకారకకలాపోపసంహారేజనయన్తీత్యేతావానేవవిశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్యజనయితృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారేనోపపద్యతే, ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం * సదేవసోమ్యేదమగ్ర

నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్. అహితకరణస్యదోషత్వంహిఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం. సర్వవైచిత్ర్యకృతం- పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యేసత్యపిస్వప్నేవాప్రబోధేవాదుఃఖితమాత్మానంస్వానన్యత్వేన జానతోదుఃఖంసాక్షాత్కుర్వతశ్చేతనస్యస్వహస్తాదిచ్ఛేదనంహిస్వాహితకరణమేవభవతి. ననుస్వశరీరగతత్వేనదుఃఖంజానతఈశ్వరస్యాపిస్వాహితకరణంస్యాత్. న-శరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్యక్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహిదుఃఖంజీవానాం - నశరీరగతం. స్వశరీరగతత్వేనచ్ఛేదనభేదనదహనాదికంజానతఃస్వాత్మనిదుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారఃపరమాత్మనశ్చాహితకరణంస్యాత్. నైవం- ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాశ్శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్. స్వకర్మభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వంహిచ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వేప్రయోజకం. ఏవం కర్మార్థస్వరక్షావశ్యేనావస్తునాఽనన్యత్వంజానతఈశ్వరస్యసర్వశక్తేఃస్వాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిర్హ్యపరేషాంసర్వేషామవగన్తవ్యః. వృషావాదినస్తుఈశ్వరత్వంతదనుబన్ధిగుణజాతంచావిద్యాకల్పితమితివదతః *సఈశోస్యజగతోనిత్యమేవనాన్యోహేతుర్విద్యతఈశనాయ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోప్యధికఇతివైషమ్యం.—— వైలక్షణ్యం *అపీతావిత్యాదినాఽధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయంతత్రసఙ్గతం- *అపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణేపూర్వపక్షసూత్రేణసఙ్గతం- తథాపరిహారసూత్రంచసిద్ధాన్తసూత్రేణసఙ్గతం. *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయేబ్రహ్మణ్యాచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారౌకృతౌ - *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదావచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారః. ఏవంవిలక్షణత్వేసిద్ధేసామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇతిసూత్రమత్రైవసఙ్గతం. ఏవంసూత్రత్రయమేతదధికరణశేషమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధమనువదతి- తస్యశేషత్వేనవదతీత్యర్థః. తస్యాధికరణస్యాయమర్థోనప్రతిపాద్యశ్చేత్-తత్రకోర్థఃప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణందృశ్యతఇతివిలక్షణయోఃకార్యకారణభావసంభవఏవకథంప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (అసదితిచేదితి) ప్రసఙ్గాదారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేనభేదశ్రుతీనాంముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవక్రియతఇత్యర్థః....

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి ॥ అనాన్తరసఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యంప్రతిపాదితం- తత్రసఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితితస్యసత్యసఙ్కల్పత్వస్యసఙ్కుచితవృత్తిత్వశఙ్కాయోత్థానాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. సర్వాత్మత్వం - సర్వభావఇత్యర్థః. కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి - నేతి. కిం కార్యజననసమర్థస్యకార్యజనకత్వం నియమేనసహకార్యన్తరాపేక్షం - ఉతనేతివిచారః. యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్యకారణత్వాసమ్భవః. యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వసమ్భవఇతిసిద్ధం. పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తైరుపకరణవిరహఃకారణత్వవిరోధీతిశఙ్కైవనజాయతే- సర్వశక్తిత్వాదితిచోదితం. ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపంనశక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం - శక్తఃపరికరసంపత్త్యాకరోతి- అశక్తస్తుపరికరసంపత్త్యావపి నకరోతీతి తయోర్వైషమ్యం- తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారంసఙ్గృహ్ణాతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా) ఇమమర్థంవివృణ్వన్పూర్వపక్షమాహ (ఘటపటాదీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రేచోద్యఖణ్డోవ్యాఖ్యాతః. ... ...

ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే,- అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్కతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేదితి) ... ...

పరిహరతి (నక్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథాక్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే. హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షానపథ్యాదిభావాయ- అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థంచ. ....

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యం.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి - కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం, తదవిభాగమేకం - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ *బహు స్యామితి సంకల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చాభవదితి చోక్తం,. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యం.

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (నక్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి- రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్రహేతవ ఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనస్య భావాః శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా. ....

అథ వైదికం దృష్టాన్తమాహ.

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి) ....

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టం - తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిర్వా స్యాదితి శఙ్కాయా సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే- నేతి. యదా న యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి. (సదేవేత్యాది) ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతమప్యర్థత ఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్స్వవయవతోపి విభాగాసహః - యావద్బాధం హి సఙ్కోచః- ఇహ తదభావాదసఙ్కుచితమేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం *సదేవేతి వాక్యముపాత్తం. (ఇదం వా ఇతి) అత్ర *నైవ కించనాసీదితి దేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * న ద్యౌరాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః. (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దోఽవయవతోపి విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్- *నిష్కలం నిష్క్రియమిత్యాదిర్గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదం-నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానం. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతే ప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షే దూషణమాహ (ఏవం సతీతి) తత్రాంశభేదే

అథచిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః, అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే-తదా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం- బ్రహ్మైకమేవ-ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వవాదినశ్శబ్దాః కుప్యేయుః- బాధితా భవేయుః. యద్యపి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం- స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే - తథాపిశరీర్యంశస్యాపి కార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహుభవనంచ నోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చ నోపపద్యతే,- తస్మాదసామఞ్జస్యమివాభాతి - అతో బ్రహ్మకారణత్వం నోపపద్యతే. ....

ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥ తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి. నైవమసామఞ్జస్యం. కుతః. (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ, స్తతో విచిత్రసర్గం, చాహ. శ్రౌతేఽర్థే యథాశ్రుతి ప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. నను చ శ్రుతిరపి అగ్నినా సిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థం ప్రతిపాదయితుం నసమర్థా. అత ఆహ (శబ్దమూలత్వాదితి) శబ్దైకప్రమాణకత్వేన సకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్య విచిత్రశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి న సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణం వాఽర్హతి బ్రహ్మ. ......

౨౮॥ సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥ కించ- ఏవం-వస్త్వన్తరసంబన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరే చారోపణే సతి - అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టా ధర్మాస్తద్విసజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మన్యపి ప్రసజ్యన్తే. తత్ప్రసక్తిశ్చ భావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చ హీతి) యథాఽగ్నిజలాదీనామన్యోన్యవిసజాతీయానామౌష్ణ్యాదిశక్తయశ్చ విసజాతీయా దృశ్యన్తే- తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్రతత్రాదృష్టాస్సహస్రశః శక్తయస్సన్తీతి న కించిదనుపపన్నం. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే ఇతి సామాన్యదృష్ట్యా పరిచోద్య *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః । భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ ।బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః. ....

...పిహారం శఙ్కతే (అథేతి) సౌత్రం పదమాఖ్యాతరూపేణ దర్శయతి (కుప్యేయురితి) ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితా భవేయురితి) బాధ...భూతకోపశబ్దేన బాధ ఉపచరిత ఇతి భావః. (యద్యపీతి) ఏకశరీరే శరీర్యంశః పరిసమాప్త ఇతి నాన్యత్ర స్యాదిత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥ *శ్రుతేస్త్వితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇత్యాదినా) ఖణ్డాన్తరం శఙ్కా...గాఽవతారయతి (నను చేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినా సిఞ్చేదిత్యాదిషు సేచనసాధనతానర్హత్వం ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధం-అతో న తదర్హత్వం వా...ం ప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్య తు ధర్మిణో విలక్షణత్వం శాస్త్రేణ ప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణో విలక్షణధర్మయోగో న విరుద్ధ ఇత్యర్థః. ...మాన్యతో దృష్టమితి) లోకే ద్రవ్యత్వాదగ్నిరనుష్ణ ఇతివద్యేన కేనచిదాకారేణ యస్యకస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేన తత్సామాన్యాద్యత్సాధనం...షణం వా క్రియతే- న తదర్హతీత్యర్థః. ....

౨౮॥ సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥ తత్ప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణ వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (య...క్తమితి) పురాణవచనస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానం. వచనద్వయమధ్యగతస్య పరిచోద్యేతి పదస్య యథోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. పురాణ...శ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యత ఇతి)....................

ఇతశ్చ.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ స్వపక్షే- ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టాదోషాస్తత్ర ప్రభవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యం. ప్రధానంచ నిరవయవం - తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతి చేత్ - తత్రేదం వివేచనీయం. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానం- ఉత సత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధం ప్రధానం. అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసఙ్ఖ్యావిరోధశ్చ - తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షేచ తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః. ....

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతా చ- తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి హి శ్రుతయః *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ- తథా *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి, తథా *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి, చ. ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి- తథాపి * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి కరణవిరహిణస్తస్య న కార్యారమ్భస్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చ హీత్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా. ....

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధేః. సఙ్ఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్. (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకే హి ష్టకాదయః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ శ్రుత్యా నిరవయవత్వ కార్యత్వ ప్రతిపాదనాత్తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యం చ కల్ప్యమిత్యుక్తం- ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శ్యతే ఇతి భేదః. అపహతపాప్మత్వాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వ కార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతిరాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ *ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేపి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకలేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కాపరిహ్రియత ఇతి విశేషః. *న తస్యేతి వాక్యే కార్యశబ్దేన శరీరముచ్యతే. కరణం- ఇన్ద్రియం. సూత్రే భాష్యే చ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః. ... ...

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మైకదేశేన కార్యోపయుక్తం చేతి వ్యాహతం- అతస్తదుభయం న శాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదే నేతి వాచ్యం- నహి చన్ద్రద్విత్వాభావేపి చన్ద్రో బహుధా విభజ్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్ర తావత్ *శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రాననుగుణత్వం-తదామిథ్యాత్వాదితి హి వక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దావివక్షిత ఇతి చేన్న- *నాత్మాశ్రుతేః *శబ్దవిశేషాత్ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవ తత్రాపి మిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ-అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి సమాక్తం భవద్భిః. అవిద్యా కిం బ్రహ్మైకదేశాశ్రయా తదేకదేశే కార్యం కల్పయతి-ఉత కృత్స్నే బ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసక్తిః. ద్వితీయే అవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ సుషుప్తౌ సత్సమ్పత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వం, *అతో జ్యాయాన్ ఇత్యాదికమనుపపన్నం స్యాత్-వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైవేన్ద్రియకత్వాత్, అతో జ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తం. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణం-తదేవ పరమార్థతో ఽవిద్యానిర్ముక్తమితి చేత్. పరమార్థతో ఽవిద్యానిర్ముక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యత్వం-ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమే చ కిం బ్రహ్మస్వరూపే క్వచిదవిద్యావిరహః - ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వం. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవభాసప్రసక్తిః. ప్రథమవికల్పద్వితీయేऽపి చాపరమార్థభూతో ఽవిద్యాసంసర్గః కిం బ్రహ్మణి క్వాచిత్కః-ఉత సార్వత్రికః. ఆద్యే సావయవత్వం. ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతా స్యాత్-కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో ఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతో ఽవిద్యాయోగో నాస్తీతి చేత్, న తావతా ఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మసిద్ధిః-అవిద్యాయోగో యాదృశో ఽభిమతః-తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్. యథా స్వప్నద్రష్టా పరమార్థపఙ్కసంసర్గాభావేన జాగ్రద్దశాయామ్ పరమార్థపఙ్కాలిప్తోపి లిప్తో న భవతి. కిఞ్చ-కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం- ఉత తదుపలక్షితం-ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానం అవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితం. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయే చ ప్రధానం సావయవం పరిణమతే చేత్ - బ్రహ్మణః కథం కారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతి చేత్ -తర్హ్యనాదేరబాధితాయాస్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మైవాస్య ప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమో వరం- సకలప్రమాణన్యాయానుపరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం త్వన్మతేపి స్యాత్. నైవం-విశిష్టతాఙ్గీకారే విశేషణవిశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్. శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేఽపి శరీరాత్మనోః స్వభావవ్యవస్థా హి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతం-న తు సావయవత్వం. తత్తు విశేషణాంశస్యైవ-అతో న కశ్చిద్దోషః. ఆత్మని స్వప్నద్రష్టరి స్వరూపానుపమర్దేన వివిధసృష్టివ, న్మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేన అనేకాకారసృష్టిరితి *ఆత్మని చైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- స్వప్నసృష్టివాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. *సహి కర్తా తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితా ఇతి హి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్స్రజతో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్స్నప్రసక్తౌ దృష్టాన్తత్వమనుపపన్నం.——— యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్యనియన్తృష్వన్యతమాంశే కృత్స్నప్రసమాప్తేరితరాంశద్వయాసంభవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ఏకస్య బీజస్య శక్తిమత్త్వః పరిణామేన శాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం అనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సప్రవాహమాత్రానాదితయా తేషామనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథా ఽనాదిత్వాత్ త్రైరవిశేషప్రసఙ్గః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదే స్వతో నిరవయవత్వం న స్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతి చేత్ - తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధో ఽపరిహృతః స్యాత్ - నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః - భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - న తు బ్రహ్మకారణవాదే. కిఞ్చ- నిరవయవత్వాకృత్స్నప్రయోగవిషయశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేఽపి నిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వాదవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వాదపూర్వం బ్రహ్మణస్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- ధర్మివైలక్షణ్యే సతి విలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మివైలక్షణ్యాభావే హి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ న స్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే *శ్రుతేరితి ప్రతిపాదితే తదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్సమ్భవాయ *శబ్దమూలత్వాదితి ధర్మివైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవ యుక్తం. తథా *సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరం చ వర్ణితం- *అశబ్దమస్పర్శం *సర్వకర్మా సర్వకామః *బహుస్యాం *ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః *అనేజదేకం మనసో జవీయః తద్ధావతోఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం భ్రాన్తిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నానీతానిసత్యాని - తేషాం చ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేన సర్వశక్తియోగోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తితం. తత్రాధికరణభేదో ఽనుపపన్నః - *సర్వోపేతా చేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యం ప్రత్యుపయోగితయా పాశ్చాత్త్యసూత్రద్వయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్సమ్భవశ్చ ఫలఫలిభావేదర్శితః. సర్వనామరూపోపేతత్వం చ సర్వోపేతశబ్దార్థ ఉక్తః- భాష్యే తు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యన్వయ ఏవ హ్యుపపాదకః- నామరూపోపేతత్వం తూపపాద్యకోటిఘటకం. శ్రుతివాక్యం తు *శ్రుతేస్త్వితి సూత్రే వివక్షితమత ఇహ తదనుపాదానమ్.........

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥ యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి- ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజనాభావాత్,. బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం-స్వార్థః పరార్థో వా. న హి పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే. నాపి పరార్థః - అవాప్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి - న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహుళం జగత్కరుణావాన్ సృజతి- ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగత్కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావాద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యత ఇతి...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలా ప్రయోజనం - (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీమధితిష్ఠతః సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే- తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లుప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్...

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్త్యశక్తియోగాత్ప్రాక్సృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సృష్టిః సంభావ్యేత - తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయ, మితి. తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతిస్మృతయః *సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి *పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా- తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం * నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః।ని

౩౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥ సర్గశ్రుతిః స్పష్టా. కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి విచారః. తదర్థమవాప్తసమస్తకామస్య లీలా ప్రయోజనం- నేతి,. లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి, చ. యదా ప్రసజ్యేతే, యదా చ లీలా న ప్రయోజనం,- తదా లీలారూపవ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా న వైషమ్యాదిప్రసఙ్గః, యదా చ లీలా ప్రయోజనం,- తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి. ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య *నేతిపదేనాన్వయస్య విరుద్ధత్వాదభిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్య చేతి) తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి)...

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ (లీలైవ కేవలేతి) పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్త్యర్థః కేవలశబ్దః. ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రవృత్త్త్వేపి యదృచ్ఛోపనత ప్రయోజనస్యార్థాత్సిద్ధిర్యదా సార్థ ఏవ కారః. నను కన్దుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తం- యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం- మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తేతి) ....

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న సృష్టా కర్మసాపేక్షః- కింతు వైషమ్యాంశ ఏవ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాహృతం. (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం- *ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్ప్రతినిర్దేశాత్. యథా *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసా

మిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్కించిదపేక్షతే । నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామితి. స్వశక్త్యా-స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి. ....

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామసత్త్వాత్. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్మ న విద్యతే- కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యత ఇతి చేత్. న-అనాదిత్వాత్-క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చ. తదనాదిత్వేఽప్యవిభాగ ఉపపద్యతే చ-యత్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తు పరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హమతిసూక్ష్మం. తథాఽనభ్యుపగమే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గశ్చ. ఉపలభ్యతే చ- తేషామనాదిత్వం *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం చ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదౌ. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధం. స్మృతావపి *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. అతస్సర్వవిలక్షణత్వాత్, సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాచ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్. ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణం చ - తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్. ....

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

పర్జన్యవత్. ప్రాధాన్యం చ అసాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వమప్రాధాన్యం. యథా క్షేత్రసలిలాదికం సర్వసస్యసాధారణకారణం- తత్తద్బీజశక్తివిశేషాః తత్తదఙ్కురవిశేషం ప్రత్యసాధారణకారణం- తథేశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వం - కర్మణామపి మనుష్యాదిసృష్టేరసాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః. ....

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ అథ సూత్రం వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేఽపీతి) ఉపపద్యతే చేత్యస్య చశబ్దాభిప్రేతార్థమాహ (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వేఽప్యసతి సృష్టిప్రవాహానాదిత్వే సర్వేషాం కర్మప్రవాహానాదిత్వసిద్ధిః. అతస్సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమతీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్ప్రవాహానాదిత్వసిద్ధిః. అధ్యాయార్థాన్యథాక్రమం నవధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషం. కేషాం ధర్మాః- కస్మిన్నుపపత్తిః - కిం వ్యవచ్ఛేద్యమిత్యపేక్షాయాం వ్యాచష్టే (ప్రధానేతి) పఞ్చమ్యా అన్వయం దర్శయతి (బ్రహ్మైవేతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః. ... ...

ఇదమధికరణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసపక్షేన సఙ్గచ్ఛతే-జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయా చోదితే లీలాత్వేన పరిహారాత్. ప్రసక్తస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే భ్రాన్తకృత్యస్య నిష్ప్రయోజనత్వం న దోష ఇతి హి వక్తవ్యం. నహి శుక్తిరూప్యచన్ద్రద్విత్వాధ్యాసాదికం ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, నచ పిత్రోః సహ లక్ష్యప్రయోజనాకాఙ్క్షయా పతంభినత్తి- గృహం చ దహతి, నహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరశ్ఛేదం పశ్యతి,, నను భ్రాన్తస్యాపి హి క్రీడా సంభవతి- అతస్తదుక్తిరితి చేన్న- కేషాంచిద్వ్యాపారాణాం క్రీడాతుల్యత్వేఽపి స్వశిరః ప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపపత్తేః. కించ- *బహుస్యామితి సంకల్పేన హీశ్వరః సృష్ట్యాదికరోతి- తదయుక్తం- నహి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి. కించ- ఈశ్వరః సర్వ

జ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి న మన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చేత్ - తథాపి లీలాత్వమనుపపన్నం - న హి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధపానాయ ప్రవృత్తిర్లీలా భవతి. స్వయంప్రయోజన రూపవ్యాపారో హి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాద్యధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం న సంభవతి - “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత” ఇతి హి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయ జగత్సృజతి - తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపయుక్తానేవార్థాన్ సృజతు - కిమర్థం బన్ధవర్ధకానర్థకామాదీన్ సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. న ద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరత్రాపి లీలాయా భ్రమేణ భ్రమోత్పత్తేశ్చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః స్వయమభ్రాన్తశ్చేదీశ్వరో లీలయా పరాన్మోహయతీతి చేన్న - త్వన్మతే భ్రాన్త్యాదినా పరదర్శనాయోగాత్, పరదర్శనే సమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ న లీలాసమ్భవః - ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన, జీవానాం స్వానన్యత్వేన చ జానతో జన్మజరామరణాదినిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితుమర్హతి. అత ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధం. * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణి చాధికరణాన్తరం సర్వైర్వ్యాఖ్యాతం. న చ తదయుక్తం - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేన తేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్మసాపేక్షతయా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం న ఘటతే - పిత్రోపహతో హి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్ స్తౌతి, సాన్త్వవాదిసమపి కంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చిదప్యసానిర్ఘ్నతి. కాంశ్చన్ముసలేన హన్తి, న చ తస్మిన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా - న చ యుక్త్యా పరిహర్తవ్యత్వం. * సాపేక్షత్వాదితి పదం చ విషమసృష్ట్యసమ్బన్ధమస్థాని - న హీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్య స్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా - సమష్టితత్త్వసృష్టౌ సర్వశక్తితయేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసక్తిః - తత్రైవ హి కర్మణోఽపేక్షా. అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తం. * ఉపపద్యతే చేతి చానాదిత్వముపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తదానీం * అవిభాగాదితి చేదితి హేతురపరిహృతః స్యాత్. అతః క్షేత్రజ్ఞానామనాదిత్వేఽప్యవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపసర్గోఽపి సూత్రాభిప్రేతో భవతీత్యభిప్రాయేణాహ - (తథానభ్యుపగమ ఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గోఽభిప్రేతః. ఏవం * ఉపపద్యతే * ఉపలభ్యత ఇతి ద్వయం యథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోస్సమర్థనపరం. * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్తమఘటితమితి దురపహ్నవం. బ్రహ్మణో మహామాయత్వాత్తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితి తు శ్రద్ధామాత్రం - అశాబ్దత్వాత్, * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతివిరోధాచ్చ.—

యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర చైతన్యశక్తిక్రియాశక్తిపరిణామశక్తిరూపాస్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే - నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్. న చేచ్ఛయా నిత్యప్రసఙ్గపరిహారః. ఇచ్ఛాయా నిత్యత్వే నిత్యప్రసఙ్గాత్, అనిత్యత్వే హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోశ్చామానకత్వాత్,. కథంచిద్ధేత్వన్వేషణే తస్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాదిచ్ఛయా వ్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్, తజ్జ్ఞానస్య - ప్రళయాదౌ కంచిత్కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహే ఇతి సఙ్కల్పస్య నష్టత్వేఽపి తదాహితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాద్, దన్త్యపరిణామస్యానిత్యప్రసఙ్గాభావాదిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాద్ధాన్తితం. తత్ర తావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సన్మాత్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంశేన మహదాద్యుపాదానత్వాత్, పరిణామశక్తిమతోఽపి ప్రకృత్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిష్వీశ్వరనియామ్యతయాఽవగతస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహు స్యాం * సోఽకామయతేతి జగత్సర్గాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమాచ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్త్యప్రసఙ్గేన పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. ఆద్యపరార్ధకాలభావిసదృశతరసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్వన్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం సృష్టౌ హేతుః. తత్ర యదుక్తం - సుషుప్తస్యేశ్వరస్య పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషాత్ ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి - తేన ప్రళయాత్యయం జ్ఞాత్వా సఙ్కల్పయతీతి - తదయుక్తం - స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసఙ్కోచకకర్మపారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాప ఇతి చేన్న - ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశేఽపి జ్ఞానసఙ్గం హి సర్వో వాఞ్ఛతి - న తు జ్ఞానలోపం. నిద్రయాఽభిమతత్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. ఆహారజరణశ్రమదుఃఖపరిశ్రమతమోగుణాభిభూతానాం తదనిష్టశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా - లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్రమభిమతం విషయమవలోకయతో హి నిద్రాఽనభిమతైవ భవతి. అత ఊర్మిషట్కాతిగస్యానామయస్య సర్వశక్తేస్సమస్తపరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతః స్యాత్. ప్రబోధశక్తేః పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం - విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వాత్, యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సర్వవిధయోగ్యతాపాదనదర్శనాచ్చ. న చ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి - ఉతాజ్ఞానాత్. న ప్రథమః - యోగ్యతాయాశ్చేతనత్వాభావాత్, ద్వితీయే స యోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః - న వా. న ప్రథమః - అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయే చానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథా ప్రబోధకార్యకరత్వం - ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం విఫలం. తద్వికల్ప్యం - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయా త్వదభిమత సఙ్కల్పస్య

వహి *తదైక్షతేతి శ్రుతేః- నతు ప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్య సఙ్కల్పాయోగాత్ తత ఏవ ప్రబోధః కల్ప్యత ఇతి చేన్న- స్వాపప్రబోధయోరుభయోః కల్పనాదపీశ్వరజ్ఞానస్య నిత్యతామాత్రకల్పనస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రుత్యనురోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపి వచనసిద్ధావితి చేత్- నిత్యజ్ఞానత్వం చ వచనసిద్ధం. తద్వచనం జ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితి చేత్ - స్వాపప్రబోధవచనమపి జగద్వ్యాపారవైముఖ్యాన్ముఖ్యవిషయం స్యాత్. ఇయాన్విశేషః- క్వచిద్జ్ఞానలోపస్యాభిమతత్వానుపపత్తిః, శక్తైరాహితవిశేషత్వానుపపత్తిః, రీశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వే ఽతిప్రసఙ్గః, శ్చ జగత్సర్గాదివిషయసఙ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయోరశ్రుతయోః పరికల్పనగౌరవం, చ- అన్యత్ర తద్విరహశ్చేతి. కించ- స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాగ్రప్రాయన్యాయసిద్ధం- యదాస్వపితిజ్ఞాన్నాత్మా తదా సర్వం నిమీలతీతి హ్యుచ్యతే - నిమీలనశబ్దస్య హి ప్రవృత్త్యనర్హసూక్ష్మదశాపత్తివిషయత్వమముఖ్యం. ప్రబోధానన్తరభావిసఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చ భవతాం- *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి హి సఙ్కల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణ బహు స్యాం- మహదాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి హి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం ప్రకృత్యధికరణే- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ ప్రబోధ ఏవ- న హి ఖణ్డితత్త్వం- అతః ప్రబోధాత్సఙ్కల్పః- సఙ్కల్పాద్విభాగ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. *బహు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితి చేన్న- * ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతాప్రతీతిస్వారస్యాత్. సోఽపి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితి చేన్న- * తత్తేజ ఐక్షత * తదపోఽసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరపూర్వభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాత్, *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి పూర్వవాక్యవిరోధాచ్చ. * స ఏకాకీ న రమేతేత్యరతిరపి హీనప్రళయారమ్భే యుజ్యతే. అతస్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చరాద్ధాన్తవర్ణనమయుక్తమ్. ……………………………………………………

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౪౫. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౪౪.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥

ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర పరైరుద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః,- ఇదానీం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కస్యచిన్మన్దధియస్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతామజానతః ప్రామాణికత్వాశఙ్కయా వైదికపక్షే కించిచ్ఛ్రద్ధావైకల్యం జాయేతాపి - అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయానన్తరః పాదః ప్రవర్తతే. తత్ర ప్రథమం తావత్కాపిలమతం నిరస్యతే- వైదికానుమతసత్కార్యవాదాద్యర్థసఙ్గ్రహేణైతస్య సత్పక్షనిక్షేపసమ్భావనాభ్రమహేతుత్వాతిరేకాత్. *ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిర్వైదికవాక్యానామతత్పరత్వమాత్రముక్తం- అత్రైవ తత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియత ఇతి న పౌనరుక్త్యాశఙ్కా. ఏషా హి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనస్థితిః-*మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ఇతి తత్త్వసఙ్గ్రహః. మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లాఘవప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాణి సమతాముపేతాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యరూపా ప్రకృతిరేకా స్వయమచేతనాఽనేకచేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా న కస్యచిద్వికృతిః- అపి తు పరమకారణమేవ. మహదాద్యాస్తద్వికృతయోఽన్యేషాం చ ప్రకృతయస్సప్త- మహానహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా - వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ - క్రమాత్సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ. తత్ర వైకారికస్సాత్త్విక ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజస ఉభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మన, ఇతి కేవలవికారాః షోడశ. పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన న కస్యచిత్ప్రకృతిః- న కస్యచిద్వికృతిః- తత ఏవ నిర్ధర్మకశ్చైతన్యమాత్రవపుర్నిత్యో నిష్క్రియస్సర్వగతః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సమ్భవతి. ఏవమ్భూతేపి తత్త్వే

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వకం ప్రథమపాదార్థం వదన్ ద్వితీయపాదేన సఙ్గతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః - పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన తృతీయపాదస్య పూర్వభావిత్వశఙ్కా నిరస్తా - తత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారో హి క్రియతే. అతః కారణవిషయే స్వమతస్థాపనం పరపక్షదూషణం చ సఙ్గతం. కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి) కాపిలమతనిరాసప్రాథమ్యే హేతుమాహ (తత్రేతి) (సత్కార్యవాదాదీతి) ఆదిశబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాదపక్షాన్తతః శ్రద్ధేయః- ఉత నేతి. తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణం- నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానాత్పఙ్గుసన్నిధానాదన్ధస్యేవ ప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమన్ధస్య పఙ్గుసన్నిధానాన్మార్గావలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్తచ్ఛాయాపత్త్యా వా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి- నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వసమ్భవః-తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః, యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః-తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదపక్షాన్తతః శ్రద్ధేయ ఇతి సిధ్యతి. (ఏషేత్యాది) తత్త్వసఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనం-ధారణం. అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి-నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతాముపేతానీత్యుక్తే కేనచిదాకారేణ సామ్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయ న్యూనానతిరేకాణీత్యుక్తం. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః-కార్యం. (మహదాద్యా ఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ, ఇత్యర్థః. *షోడశకశ్చ వికార ఇత్యత్ర చ ఏవార్థః- షోడశకో వికార ఏవేత్యర్థః. *న ప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖణ్డం వ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః-జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతి తన్మతం. తర్హి భోగమోక్షౌ న స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవమ్భూతేపీతి) తత్త్వం-అర్థస్థితిః.

మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః-తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః.తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి.తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవ వివాదపదమస్తి.ఆగమోఽపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూల ఇతి-సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే నిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం-తన్నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. తే చైవమవస్థాపయన్తి-కృత్స్నస్య జగత ఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం-అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతైష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- తే చ తన్త్వవయవాః స్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే- తే చ తథాభూతైః స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం-అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోఽప్యంశిత్వేన స్వాంశైస్తథైవోత్పాద్యన్తే - తే చ స్వాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయం. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూనుపన్యస్యన్తి *భేదానాం పరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య। కారణమస్త్యవ్యక్తమితి. అయమర్థః- విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యం-విచిత్రసన్నివేశం తనుభువనాది కృత్స్నం జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకం. కుతః. కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగస్తస్మిన్నేవావిభాగశ్చ దృశ్యతే- యథా ఘటమకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపాన్మృత్సువర్ణాదేః కారణాద్విభాగస్తస్మిన్నేవ చావిభాగః. అతో విశ్వరూపస్య జగతస్తత్సరూపాత్ప్రధానాదుత్పత్తిస్తస్మిన్నేవ లయశ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణం- సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః- యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృద్ద్రవ్యమేవ కారణం. తదేవ హి తదుత్పత్త్యాఖ్యప్రవృత్తిశక్తిమత్ -తథా దర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిమితస్యైవ కారణత్వం- భేదానాం- మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాదవగమ్యతే. మహదాదీని చ ఘటాదివత్పరిమితాని కృత్స్నజగదుత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి- అతస్త్రిగుణం జగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి నిశ్చీయతే. ... ...

(తదేతదిత్యాది) (నాతీవవివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిభిర్న వివాద ఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదికమభిప్రేత్య నాతీవేత్యుక్తం. (నిరస్తప్రాయ ఇతి) ఆగమః కిం కపిలప్రోక్తః- ఉత వేదః. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాగమస్య తు నిరాసో ధర్మవిచారారమ్భే ఫలిత ఇత్యర్థః. అనుమానమేకం స్థితం- తస్మిన్నిరస్తే సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయ ప్రథమం విషయశుద్ధిం కరోతి (తే చైవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థానముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయ ఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే-యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే-తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా పృథ్వ్యాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతి చేత్-సాంశత్వాత్తస్యాప్యారబ్ధకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః. (అత ఇతి) ఏకస్మిన్కార్యే కృత్స్నస్య కారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భేదానామిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (అయమర్థ ఇతి) వైశ్వరూప్యపదం వ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా) కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్య హీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. వ్యాప్తిఫలమాహ (యథేతి) పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతో విశ్వరూపస్యేతి) కార్యం సరూపకారణకమస్తు- తత్కథం ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాదితి పదం వ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి) శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవ హీతి) సరూపత్వం మహదాదీనామప్యస్తీతి తేషాం కారణత్వశఙ్కాయాం భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి) నిగమయతి (అత ఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్కార్యం- రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకం-కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకారణకం దృష్టం - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరం. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణం - తస్య పరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్యాపి కారణాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతీతి పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధం- యథా కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తం- అత్రోపాదానమితి విశేషః. ... ...

అత్రోచ్యతే (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ) అనుమీయత ఇత్యనుమానం. నభవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థం- అచేతనత్వే సతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్- యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికం. దార్వాదేరచేతనస్య తజ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తేర్దర్శనాత్, తజ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమిత్యుక్తం భవతి. చకారాదన్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి- నహ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. న చ వాచ్యం మాభూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం- ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- న తు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాది ద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ - న తు మృద్ధిరణ్యాదివద్వ్యతిరిక్తతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగత ఏకమూలత్వముక్తం- తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అత ఏవ కారణవ్యవస్థా చ న సిధ్యతి- సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం-అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. న చ తేషామపరిమితత్వే న వ్యవస్థాసిద్ధిః-అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి-తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్తావద్దధిభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతి పరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథా చ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే,- తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణా

(అత్రోచ్యత ఇత్యాది) అనుమానశబ్దస్యానుమితిపరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివాచిపష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వాదాహ (అనుమీయత ఇతి) ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (నభవదుక్తమిత్యాదినా) అపేక్షితాన్వయవ్యతిరేకౌ దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా) ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి) కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే-తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యదుక్తం- తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితి చేత్- ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మాభూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయో హీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం. (గుణా ఇత్యేవ చేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్యాప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యపదయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం న భవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం - తత్స్వాభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- తత్కార్యమపి న భవతి- యథా నిత్యం- తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం-ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. (అత [illegible]వేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థా చ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనాత్, పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్- తేషామపి విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్ కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం - తథా సతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సిషాధయిషితమిత్యర్థః.

౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థమాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశ

మేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. యథోక్తం *పరిణామతస్సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం - న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతం- *యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

3॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః. నచ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేఽపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాద్విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వావ్యవస్థాసిద్ధ్యన్తీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - యథా విషాదిదూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః. పుణ్యాపుణ్యస్వరూపే హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాతప్రమాదాదిదోషగన్ధవేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః *ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరి

త్యేనాన్యథాభావాద్యోగో వివక్షితః- న తు చలనం. (యథోక్తమితి) (ప్రతిప్రతీతి) వస్తుతః ప్రత్యేకం గుణానాముత్కర్షాపకర్షాభ్యాం వైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వత ఏవ పరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతననిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః. * రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహారః ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యత ఇత్యుక్తం. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానీయాచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. ....

3॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థోపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (నచేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య- అబ్భక్ష ఇతివత్ అవధారణగర్భమిదం. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన- సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వేఽప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా- తిష్ఠన్తు గుణావిభూతయశ్చ- తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రళయాః రజస్సత్త్వతమఃకార్యాః - గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణ్యేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి న చ వాచ్యమిత్యన్వయః. (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. న చ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తౌ సత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథాసంకల్పమనుష్ఠానం హి స్వాతన్త్ర్యమితి భావః. (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితే వా వర్తమానస్యాపథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా. పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రజ్ఞైరేవముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) * ఇష్టాపూర్తే- శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ. బాహువిధ్యం దేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః- * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయాన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా

తి. తథాచభగవతాస్వయమేవోక్తం *యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవఇతి,*తానహంద్విషతఃక్రూరాన్ సంసారేషునరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవయోనిష్వితి, చ. సభగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామస్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తఃఏతానికర్మాణిసమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతికర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయతదుపాదానోచితదేహేన్ద్రియాదికంతన్నియమనశక్తించసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానాంసామాన్యేనప్రదిశ్యస్వశాసనావబోధిశాస్త్రంచప్రదర్శ్యతదుపసంహారార్థంచాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయాచనియచ్ఛంస్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తుతదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణ కళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనపుణ్యాపుణ్యరూపేకర్మణీఉపాదదతే - తతశ్చపుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినంజ్ఞాత్వాధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినంచతద్విపర్యయైర్యోజయతి,- అతఃస్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యచోద్యానినావకాశంలభన్తే.

స్వీకరోతి. పాపస్యతదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థంచభగవద్గీతావచనంపఠతి (తథాచేతి) *తేషాంసతతయుక్తానామితివచనస్యవక్ష్యమాణత్వాన్నోపాత్తం. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్యకిముక్తంభవతి- దయాళుస్సన్ సంసారిణోఽహితరూపకర్మణికథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వేస్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్యస్వాతన్త్ర్యేజీవానాంఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (సభగవానితి) నిర్దోషత్వంమఙ్గళగుణత్వంచభగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాంవైలక్షణ్యంపురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసద్భావ్యుపయోగివిశేషణానిసర్వజ్ఞత్వాదీని. సర్గాదేరాయాసరూపత్వాన్నలీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వంతదిచ్ఛాధీనంచేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వంబ్రహ్మహత్యాదేఃపాపత్వంచవిపర్యయేణస్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతానికర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థాచతదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబన్ధనేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాంసుఖాదిభోక్తృత్వంనస్యాత్, తస్యనిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథాపిత్రాద్యాముత్పాద్యవర్ధితశ్శిక్షితోఽర్థగృహక్షేత్రదానాదినోపకృతఃపుత్రఃపిత్రాదత్తైరేవార్థాదిభిర్యజ్ఞాదికంవాకరోతి- విషయచాపలంవాఽనువర్తతే- నతత్రపితుర్దోషః, తదధీనవైభవత్వంచపుత్రస్యనహీయతే, తద్వదితిభావః. (సామాన్యేనప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికంసర్వేషాందదాతి- నతుకస్యచిద్దత్వాకస్యచిన్నదదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యస్యకర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణందోషఇతిచేన్న-ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వంచేతిత్రయమస్తి. తత్రప్రయోజయితృత్వం - అప్రవృత్తస్యప్రవర్తకత్వం. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వమర్థయితృత్వముపదేష్టృత్వంచేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వం- ప్రవృత్తస్యప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం - ఔదాసీన్యం. తత్ర భగవతఃపుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వంనాస్తి. ప్రథమముపేక్షమాణఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అభిమతేప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేననివృత్తమవిఘ్నంప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలంచదదాతి,. ఆజ్ఞాతిలఙ్ఘన ప్రవృత్తత్వేనకుపితత్వాద్భగవాననుమన్తాభవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపిదణ్డప్రకారఏవ - తథాచదృశ్యన్తే - రాజానోహిస్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వాకోపాత్తథాకరోత్వితివ్యనుమన్యన్తే - అనుమతిశ్చకోపకృతోదణ్డవిశేషఏవ. అతీవానుకూల్యప్రాతికూల్యప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసుప్రయోజయితాచభవతిభగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయేఉపేక్షకత్వేఽనుమన్తృత్వేప్రయోజయితృత్వేచపస్యనిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గఇతిచేత్. తతఃకిం. దయాచేద్గుణః- నిగ్రహశ్చేద్దోషఇతిననియమోస్తి- లోకేఽస్థానదయాయాఃస్థాననిగ్రహస్యచగుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాందణ్డ్యదణ్డనాదేర్దోషత్వంశాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తమితిచేత్. తర్హి తేషామనుగ్రహాదేర్గుణత్వమపిక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తంస్యాత్ - తత్రైవనిగ్రహానుగ్రహాదేర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతోనిర్దయత్వహేతురనైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్యకథముపేక్షకత్వం. నోపేక్షణం- శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్యకృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలేతువిశేషతోనివారకత్వాభావరూపముపేక్షకత్వంస్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చస్వాతన్త్ర్యందోషఇతిచేత్ - తత్రకింప్రమాణం. ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వాన్నతత్ప్రమాణం. యద్యనుమానం- తత్రేదంవక్తవ్యం. కిమీశ్వరాఖ్యంధర్మిణంశాస్త్రైకసమధిగమ్యమభ్యుపగమ్యతత్స్వాతన్త్ర్యస్యదోషత్వమనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమేహేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమేధర్మిగ్రాహకప్రమాణేనశాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయాచనియచ్ఛంస్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయానియన్తృత్వాత్, ధారకత్వాత్, సామాన్యేనదేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వంతదధీనమిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయఇత్యాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్యప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానంచ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవతఉపేక్షకత్వాత్. తత్రోపేక్షకత్వమపిస్వాతన్త్ర్యవిశేషఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వేస్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - నోచేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషుసమత్వవైకల్యంజీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యంచవివక్షితం. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలందాస్యామీతితస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పంకుర్వతస్తస్యస్వాతన్త్ర్యపౌష్కల్యమేవేతిభావః. అపరాధినందణ్డయతో

దయాహినామస్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సాచస్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపివర్తమానానగుణాయావకల్పతే-ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహఏవతత్రగుణః-అన్యథాశత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధాఽనఙ్గీకారేణనిరతిశయసుఖసంవృద్ధయేస్వయమేవప్రయతతే. యథోక్తం * తేషాంసతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామిబుద్ధియోగం తంయేనమాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థోజ్ఞానదీపేనభాస్వతేతి. అతఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితంప్రధానంనకారణమ్.................

అథస్యాత్ - యద్యపిప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపినసమ్భవతీత్యుక్తం-తథాప్యనపేక్షాయాఏవపరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- తథాదర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తంహి తృణోదకాదిస్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానందృశ్యతే. అతఃప్రకృతిరపిస్వయమేవ జగదాకారేణపరిణంస్యతఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్॥ నైతదుపపద్యతే- తృణాదేఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యపరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః. కథమసిద్ధిః. (అన్యత్రాభావాత్) యదిహితృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తంప్రహీణంవాక్షీరాకారేణపర్యణంస్యత- తతఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవపరిణమతఇతివక్తుమశక్ష్యత- నచైతదస్తి - అతోధేన్వాద్యుపయుక్తంప్రాజ్ఞఏవక్షీరీకరోతి. *పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర ప్రపఞ్చితంతత్రైవవ్యభిచారప్రదర్శనాయ..............................

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥ అథోచ్యేత - యద్యపిచైతన్యమాత్రవపుః పురుషోనిష్క్రియః- ప్రధానమపిదృక్ఛక్తివికలం- తథాపిపురుషసన్నిధానాదచేతనంప్రధానంప్రవర్తతే- తథాదర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చేతనోపకృతోదృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోన్ధఃప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయఃప్రవర్తతే,- ఏవంప్రకృతిపురుషసంయోగకృతోజగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తం * పురుషస్యదర్శనార్థంకైవల్యార్థంతథాప్రధానస్య।పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపిసంయోగస్తత్కృతస్సర్గఇతి. పురుషస్యప్రధానోపభోగార్థంకైవల్యార్థంచపురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌప్రవ

ఽనపరాధినమదణ్డయతశ్చరాజ్ఞానహిస్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- తద్వదితి. తర్హినిర్దయత్వమితిశఙ్కాయాందయాస్వరూపంశిక్షయతి (దయాహీతి) ఉపజీవినాముపజీవ్యాపదియద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తర్హిదయాయాఅనవకాశత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకందదామీత్యన్వయః. *సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన *ఆశంసాయాంక్తఇతిసూత్రవిహితేనక్తేనోపాసకప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితంచేత్- *సతతయుక్తానాంభజతామితిపౌనరుక్త్య, మనపేక్షితకథనమపేక్షితాకథనం, చస్యాతాం. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ఈశ్వరస్యస్వాతన్త్ర్య వైకల్యాదిప్రసఙ్గాభావేనకర్మణాం తదారాధనరూపతయైవఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః...............................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వాదివ్యావృత్త్యర్థంచిత్సన్నిధిమాత్రమేవోపగన్తవ్యం - నతుసఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం - గవినుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. నచతదపిపక్షీకార్యం - తావతాకార్యేసమ్భవత్యధికకల్పనాఽయోగాదితిభావః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్॥ కేవలాచిన్మాత్రస్యపరిణామేదృష్టాన్తత్వంవివక్షితంచేత్ - తద్దూషితంప్రహీణంవేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణపరిణామోదూషితఃఅనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేనపరిణామిత్వంతుపరస్యానిష్టమిత్యభిప్రేతం.(ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి)ఏవంవికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం.అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేఃక్షీరభావఇతిచేన్న- అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయాతస్యాపికార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం. సూత్రప్రయోజనమాహ(ప్రపఞ్చితమితి)ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపంప్రపఞ్చనం.తత్రైవ-పయోదృష్టాన్తేపీత్యర్థః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥ ఉదాహృతామార్యాంవ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేనదర్శనశబ్దోవ్యా

ర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహప్రశస్సన్తి - అన్ధోపి చేతనస్స్వం తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే,- తథా అయస్కాన్తమణేరప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి,- పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య న తాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గీభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః *ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశేషాదితివదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాంతు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గీభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ....

౭॥ సూ, అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః- అతో న కథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః. ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం - *పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌ చ న సమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగస్తద్వియోగరూపోఽపవర్గశ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భవనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి. ....

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనం. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతే ర్భోక్తార మధిష్ఠాతారం,

---

ఖ్యాతః. *తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారః కృతః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషోస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషోస్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖేన చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. ....

అనుమానాన్తరేప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః- తచ్చ నాస్తి - తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరవార్థతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్న సాఽనుబధ్యత ఇతి భావః. ....

---

* నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రం.

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సా

ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్త ఏవ తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షం చ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వం చాహుః, *సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్। పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ। తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య। కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి- *పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్యైవమాహుః *తస్మాన్న బధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్। సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి- తథా *తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గం। గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః। పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి- సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్య కైవల్యైకస్వరూపస్య న సమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపి న సమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చైతౌ న సమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం- స చ చేతనధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేరకించిత్కరత్వం చ *నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే - వదన్తి హి *నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః। గుణవత్యగుణస్య సతస్తస్యార్థమపార్థకం చరతీతి. తథా ప్రకృతిర్యేన పురుషేణ యథాస్వభావాదృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవ నివర్తత ఇతి చాహుః *రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్। పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః। ప్రకృతేస్సుకుమారతరం న కించిదస్తీతి మే మతిర్భవతి। యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతం-పురుషో హి నిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతి, చ. స్వయం చ స్వాత్మానం న పశ్యతి-అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతి చ - స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్,. అథ సన్నిధిమాత్రమేవ దర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కించ- మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతాం. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః- యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితి చేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతా న తదతిరేకాత్సదోభయప్రసఙ్గ ఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వే తస్య హేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అద్వైతవాదోఽపి వరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావ ఏవ సన్నిధిరితి- తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అత ఏవ మాదేర్నిష్ప్రతిషేధాత్సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమసమఞ్జసం.——యేఽపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మావిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి- తేషామప్యుక్తనీత్యావిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః- సాఙ్ఖ్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తే తు తదపి నేచ్ఛన్తీతి సుతరామసామఞ్జస్యం. యత్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన విశేషస్యముక్తం- తదయుక్తం - పారమార్థికత్వేఽప్యపారమార్థికత్వేఽపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరస చిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుత

టీ- స్వరూపేణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా- ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః. త్రిగుణతత్కార్యం జడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్వైలక్షణ్యాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) నహి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్త్రిత్యర్థః. ఉక్తార్థానాం విప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మో వికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః. తన్మూలా అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకం, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషో హీత్యాదినా) సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వే చ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా) —— అస్మిన్సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసే మాయావాదినామనవకాశత్వమాహ (యేఽపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యాసమ్భవాధ్యాసాద్యయోగాదిత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేవ తత్సాక్షీతి వచ

రామానుజాచార్యకృతమ్

రామసఙ్గతం.——— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపిఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణోఽ యమేవస్వభావఇత్యుపాధి సమ్బన్ధాద్యనుపపత్తేరసామఞ్జస్యంపూర్వమేవోక్తమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

నమసఙ్గతమిత్యర్థః. యద్వా- అవిద్యానుభవరూపదర్శనం, తద్బాధకదర్శన, మపివికారః- సతునిర్వికారస్యనోపపద్యతఇత్యర్థః.——— (అయ మేవస్వభావఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. ... ...

సర్వైరపిపరైః *ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రాన్తరంకృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యాగుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపిప్రధానస్యస్వతన్త్రత్వేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితిశఙ్కరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదితియాదవమిశ్రై, శ్చ వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్యకార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేర్భేదాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్యతదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్యచతుల్యన్యాయవిషయతయాతుల్యార్థానాంవిషయవాక్యానామివసూత్రభేదప్రణయనేప్రయోజనాభావా, చ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రం. పయసోవత్సవివృద్ధయేప్రవృత్తివ, దమ్బునోలోకోపకారాయస్యన్దనప్రవృత్తివ, చ్చప్రధానస్య స్వతఏవపురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి *పయోమ్బువదిత్యంశోవ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామ, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామే, చ ప్రవృత్తివదితివ్యాఖ్యానంయుక్తం- కారణావస్థస్యప్రధానస్యకార్యజగద్రూపేణపరిణతౌచేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వంవదతాపూర్వపక్షిణాచేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయాప్రతిపన్నపరిణామస్యప్రదర్శయితుంయుక్తత్వా,త్పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితివక్ష్యమాణతయాఽత్రతత్పృథగుక్తేర్విఫలత్వాత్,. కార్యంప్రతిపురుషస్యఫలిత్వమేవనిమిత్తత్వం- అతోనాధిష్ఠానాపేక్షేతిశఙ్కాచపరిహర్తవ్యేతిచేన్న- ఫలిత్వస్యపురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా *అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదితి న్యాయేనార్థతఃపరిహృతత్వాత్. పురుషస్యఫలిత్వమాత్రేణకార్యంప్రతినిమిత్తత్వేఽనడుహాద్యుపయుక్తంతృణాదికమపిక్షీరీభవేదితిహితర్కఃసమానః. అమ్బునఃస్యన్దనేచనిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతిపరిహారశ్చనసాధీయాన్- చేతనసాపేక్షత్వాపాదనేనిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధీతిసూత్రేణాస్యసూత్రస్యవ్యాహతిపరిహారశ్చలోకదృష్టిశాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తం. తస్మిన్నధికరణేబాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతాయాంలోకదృష్ట్యాదర్శితస్యదృష్టాన్తస్యాత్రప్రతిపన్నయాశాస్త్రదృష్ట్యాస్వపక్షేణసాధ్యవైకల్యేపరిచోదితేనిరుత్తరత్వాపత్తేఃతదయుక్తం.అతోదణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యంతత్రాభిప్రేతమిత్యేవపరిహర్తవ్యం. *అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదిత్యస్యానన్తరం *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. భాష్యేత్వన్త్యసూత్రాత్పూర్వంనివేశితం- తత్రహేతుర్వృత్త్యనురోధఇతిజ్ఞాతవ్యం. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథాస్యాత్- ప్రాజ్ఞస్యైవక్షీరీభావనిమిత్తత్వేఽభిహితేపక్షేపిచేతనాన్వయస్సువచఇతిశఙ్కాయాంపరిహారపరం *పురుషాశ్మవదితిసూత్రంసఙ్గచ్ఛతే-*అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితిభోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాద్దూషితే *పురుషాశ్మవదితిచేదితిపఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాఃకథంసఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్త్యాహిపఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః- నపురుషార్థోపపత్త్యా - అయస్కాన్తలోహయోఃప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసుచాభ్యుపగమేనపరిహారోక్తిర్ఘటతే. ఏకం కారణం- త్రీణితాని. సప్తేన్ద్రియాణి- తాన్యేకాదశ. మహత్తన్మాత్రాసర్గః-అహఙ్కారాదితివిప్రతిషేధాదర్శితశ్శఙ్కరే. అన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాంవివక్షావశాత్, సద్వారకాద్వారకభావా, చ్చతాదృశవిప్రతిషేధస్యసుపరిహరత్వాత్ భాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితిభాస్కరః.అసామఞ్జస్యప్రతిజ్ఞానస్యపరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చభాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితివివక్షితంచేత్-ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపఏవసాధ్యతయాన్వీయతఇతిప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితంస్యాత్-అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయావిప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేనపరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధస్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్యప్రవర్తకత్వానుపపత్తిఃమృషావాదినామపితుల్యా. స్వరూపవ్యాపాశ్రయమూదాసీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయంప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చబ్రహ్మణిసర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్తౌస్వతన్త్రత్వేతద్వత్సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపిప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యాఈశ్వరాధీనత్వేమాయాప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపిపురుషేస్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేనజగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితితుల్యం. నిత్యసర్గప్రసఙ్గశ్చతుల్యః-ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్.అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయానిత్యసర్గప్రసఙ్గఇతిచేన్న-ఈశ్వరేచ్ఛాయాఅధ్యాసనిబన్ధనత్వా,దధ్యాసహేతోఃమాయాయాస్సదాసన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయాఇవకర్మణావ్యవస్థాపయితుమశక్యత్వా,చ్చనిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.——యాదవార్యైస్తు *ప్రవృత్తేశ్చేతిపదంరథశకటాదీనాంస్పన్దాత్మకప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితివ్యాఖ్యాతం- తత్రచపూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసన్ధేయం. అర్థాన్తరంచతైరభిహితం - స్వఫలాయప్రవృత్తాశ్శకునాదయఃస్వఫలాయప్రవృత్తానాంమనుష్యాణాంశుభాశుభేసూచయన్తి- తత్రచ శకునికర్మనపురుషప్రవర్తకం, పురుషకర్మచనశకునిప్రవర్తకం,- అతఉభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణసర్వశక్తినాశకునిచేష్టితపురుషఫలాదికంసర్వంసఙ్ఘమయితవ్యమితి. తదపిమన్దం-శకునిసన్నిధానస్యపురుషవ్యాపారద్వారాపురుషఫలోపయోగితయాతదుపయోగివృష్ట్యాదేరివతదౌపయికశకునసన్నిధానాదీనామపితత్ఫలభోక్తృపురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః.పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపిపరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యంయుక్తమితిశఙ్కాపరిహా

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥

ప్రధానకారణవాదస్యయుక్త్యాభాసమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితివర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాంమహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చతదభ్యుపగతంసర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యోద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్య సమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి - తన్తు ప్రభృతయోహ్యవయవాః స్వాంశైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానాఅవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవోపిస్వకీయైఃషడ్భిఃపార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకాభవేయుః - అన్యథాపరమాణూనాంప్రదేశభేదాభావేసతిసహస్రపరమాణుసంయోగేప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయాఽణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్య సిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమేపరమాణవోపిసాంశాః స్వకీయైరంశైః- తేచస్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. నచవాచ్యంఅవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాంహిసర్షపమహీధరయోఃవైషమ్యం- పరమాణోరప్యనన్తావయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోఃవైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకిప్రథిమానజాయేతేతిసర్షపమహీధరయోరేవా

రపరం *అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తచ్చ *పయోమ్బువచ్చేతిసూత్రస్యైవపరిణామప్రవృత్తౌనైరపేక్ష్యపరిహారపరతోపపాదనాయయుక్తం. అతః *పయోమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదం. *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంసహకారికారణాభ్యుపగమేపితాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యతదభావప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్న ఇతిచవ్యాఖ్యాతం. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్ఛఙ్కాపరిహారావుభావపినిష్ఫలౌ. * విప్రతిషేధాదితిసూత్రమేవమపివ్యాచక్షతే- *హేతుమదనిత్యమవ్యాపిసక్రియమనేకమాశ్రితంలిఙ్గం। సావయవంపరతన్త్రంవ్యక్తంవిపరీతమవ్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే- తద్విప్రతిషిద్ధం- వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్యపరిణామపరంపరాంప్రాప్తస్యావృక్షఇవ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపిపరిణామపరంపరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరంతన్మూలంస్యాత్ - తస్యాపి ప్రహాణేన తతోప్యవస్థాన్తరమితిక్వచిదపినతత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వం, సహేతుకత్వం, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ- అతోఽసమఞ్జసమితి. ఇదమప్యనుచితం- అనిత్యత్వప్రసఙ్గాదీనాంవిప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథోవిరుద్ధార్థభాషణంహివిప్రతిషిద్ధాభిధానమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥ సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేనధీస్థత్వాత్తద్దూషితం - ఆనుమానికప్రధానకారణత్వేనిరస్తేఆనుమానికపరమాణుకారణత్వంస్యాదితిప్రస్తావాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యేపిశైవమతస్యపశ్చాన్నిరాసస్తుబాహ్యత్వాభిక్యాద్వేవబాహ్యమతానన్తర్యస్యయుక్తత్వాత్. కింవిపక్షేజీవాదృష్టసచివాః పరమాణవోజగత్కారణం- ఉతన. పరమాణూనాంసంయోగద్వారాఅవయవ్యారమ్భకత్వేకారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదానప్రసక్తిః- తదాపరమాణూనాంజగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదాప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదాపరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయోఽభిప్రేతః. హ్రస్వం- ద్వ్యణుకం. పరిమణ్డలం- పరమాణుః. మహద్దీర్ఘం- త్ర్యణుకం. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునాచారబ్ధత్వం ప్రతీయతఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ, మన్యచ్చ తదభ్యుపగత మిత్యుక్తస్య ఘటాది కార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్యఇతి) భాష్యస్థ త్ర్యణుకశబ్దఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యోద్వ్యణుకాది కార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జస మిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వ పరిమణ్డల శబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తం. మహద్దీర్ఘశబ్దో ఽణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాది కార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జస మిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వ ముత్తరత్రవక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దౌభావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అత స్సామానాధికరణ్యాభావాత్ * ఆన్యహత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యాత్త్వాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం - తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వేద్వ్యణుకస్యధర్మౌ, మహత్త్వదీర్ఘత్వేత్ర్యణుకస్య. (నచవాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యాసిద్ధ్యర్థంపరమాణూనాంనిరవయవత్వమాస్థేయం-అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. పరిహరతి(పరమాణూనామితి)నిరవయవత్వేసహస్రపరమాణుసంయోగేప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయాసర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేఃపరమాణూనాంసాంశత్వమాస్థేయమిత్య

సిద్ధేః. కింకుర్మ ఇతి చేత్ - వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.——— యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం- తదసఙ్గతం పునరుక్తం చ- బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తాన్ దోషాన్ పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసమ్భవశ్చ * నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః. ....

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే *అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి. తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితం- ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సమ్భవతి - క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. న హ్యదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలం. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే - కానిచిజ్జన్మాన్తరే- కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభిరసఙ్ఖ్యాతపూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే పాకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం, చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ- ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః........................

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. కుతః. (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యాప్యవయవవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపే

క్షః. ఏవం వైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తం- నర్ష్షపమహీధరాఖ్యధర్మిసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తం. (కింకుర్మ ఇతి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః- నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. (వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతాం. తత్ర హి న హ్యల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః- దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే - తత్తు న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.——— అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతం- పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ- అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతం- యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాది కార్యముత్పద్యతే- తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసఙ్గతి పునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తం- హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తి, రిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః- ఫలార్హదశా. (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (ఆనుమానికేతి) సిద్ధేపీశ్వరే తస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః. ....

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్ వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానం. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా

థాసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపితథేత్యనవస్థితేరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తం భవతి - అయుతసిద్ధానామాధారాధేయభూతానామిహప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః - ససమవాయఇతిసమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధీనాంజాత్యాదీనాంతథాభావస్యనిర్వాహకత్వేనచేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే- సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః- తస్యాపితథేత్యనవస్థితిః. సమవాయస్యతదపృథక్సిద్ధత్వంస్వభావఇతిపరికల్ప్యతే చేత్ - జాతిగుణానామేవైషస్వభావఃపరికల్పనీయః- నపునరదృష్టచరంసమవాయమభ్యుపగమ్యతస్యైవషస్వభావఇతికల్పయితుంయుక్తమితి.........

సమవాయస్యనిత్యత్వేఅనిత్యత్వేచాయందోషస్సమానః - నిత్యత్వేదోషాన్తరంచాహ.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచభావాత్ ॥ సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాత్సమ్బన్ధస్యనిత్యత్వేసమ్బన్ధినోర్జగతశ్చనిత్యమేవభావాదసమఞ్జసం.........

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ పరమాణూనాంపార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాంచతుర్విధానాంరూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే-

---

మ్యాదితి) —— అత్యన్తభేదసామ్యాదితిపరే. తదయుక్తం- భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్యసమవాయకల్పకత్వేనవైశేషికైరనుక్తత్వాచ్చ.—— ఇహప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం. కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్. తస్మాదిహప్రత్యయవిశేషస్యనిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వంసామ్యమిత్యర్థః.—— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షాకథం- సమవాయస్యతదపేక్షాసామ్యంవాకథం- తత్రస్వపరనిర్వాహకత్వంవాస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః- అపృథక్సిద్ధిః. పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సిద్ధానాంతుతదుపపాదకస్సమవాయఇత్యర్థః. తథాభావస్య- అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః. సంయోగస్తుప్రత్యక్షసిద్ధః - అనుపలబ్ధంసమవాయంకల్పయిత్వాతస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపిప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధవస్త్వాధారాధేయభావస్యైవసమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తం - ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వంబహుత్వంచప్రాభాకరాభ్యుపేతం- వైశేషికైరేకత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితితత్పక్షేసూత్రమిదముచ్యతే.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచభావాత్ ॥ (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వంసంయోగేదృష్టమితిసమవాయస్యాపిసమ్బన్ధత్వాదేవసమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తైస్తన్నిత్యత్వాయసమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వంస్యాత్- తతశ్చ జగత్కారణతయాపరమాణ్వీశ్వరక్లృప్తిరయుక్తేత్యర్థః. దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యతోపపత్తిరితిచేన్న- ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వంనస్యాదితిచేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవనస్యాత్. ఉభయాత్మకత్వంవిరుద్ధమితిచేత్- తర్హినిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయసమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. కించ - సమవాయస్యఘటతద్గుణాదీన్ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం- నవా. స్వరూపంచేత్- ఘటాదివినాశేస్వరూపాభావాదనిత్యత్వం. నచేత్ - స్వరూపస్యదుర్నిరూపతయాసమవాయస్యతుచ్ఛత్వమేవస్యాత్. పదార్థత్వాద్యాకారేణసునిరూపమితిచేన్న- తస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్. అవ్యావృత్తత్వేహిద్రవ్యాన్తర్భావేనతదతిరిక్తసమవాయస్యతుచ్ఛత్వైవస్యాదితిపదార్థషట్కవాదోహీయేత. తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తంస్వరూపమితిఘటతద్గుణాదీన్ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వందుర్వారం. నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపమస్తీతిచేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపంనాస్తీత్యనిత్యతైవస్యాత్. అయుతసిద్ధయోఃసమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రంస్వరూపమితిచేత్- తథాపినిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయఘటాదినిత్యత్వంవాసమవాయానేకత్వంవాఽభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్. తత్రఘటాదినిత్యత్వేప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాణ్వీశ్వరక్లృప్త్యనుపపత్తిశ్చస్యాత్. సమవాయానేకత్వేతుపూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణసమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వందూరోత్సారితమ్. ....

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ ప్రసఞ్జకాకారస్యపరాభ్యుపగమమాహ (పరమాణూనామితి) విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్ద్యోతకశబ్దాయపరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి) * దర్శనాదితిసా

రూపాదిమతాం ఘటాదీనామనిత్యత్వతథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. నహి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమతవిశేషవ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శనానుగుణ్యేన హి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే. అతోఽప్యసమఞ్జసమ్. ....

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమ ఏవ దోషః - రూపాదివిరహేఽపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయో రూపాదిశూన్యాస్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయథా చ దోషాదసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా ॥ కాపిలపక్షస్య శ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినా క్వచిదంశే వైదికైః పరిగ్రహోఽస్తి - అస్య తు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేన పరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయసార్థిభిః కార్యా. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

త్రం పవం వివృణోతి (రూపాదిమతామితి) పరమాణూనామయం విశేషః-యద్ఘటాదివైధర్మ్యేణానిత్యత్వం - తద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధమిత్యపేక్షాయాం *దర్శనాదితి పదాభిప్రేతం వివృణోతి (నహీతి)..............................

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ (న కేవలమితి) అన్యథా చేతి నోక్తం- అపి తు *ఉభయథేత్యుక్తం - అత్ర శిరోన్తరం నాస్తీత్యభిప్రాయః..............................

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా ॥ అత్యన్తశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమతమిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణముక్తం భవతి. ... ...

* నిత్యమేవ చ భావాదితి సూత్రం పరైరేవం వ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వే ప్రళయాన్నైవ సర్గః- ఉభయస్వభావత్వం విరుద్ధం-అనుభయస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ప్రవృత్తిరిత్యదృష్టస్య చ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గ ఇతి. తదయుక్తం- *ఉభయథేతివత్ *సర్వథేతివచ్చ వికల్పద్యోతకపదాభావాత్. అయం చ వికల్పో బ్రహ్మకారణవాదేఽపి సువచః. తథా సతి బ్రహ్మ స్వేచ్ఛయాం సత్యాం ప్రవర్తతే-ఇతరథా నివర్తత ఇతి హి వక్తవ్యం- తర్హీశ్వరేచ్ఛయా పరమాణవోఽపి ప్రవర్తన్త ఇతి తుల్యముత్తరం ప్రాప్నోతి.అతః స్వపక్షే తుల్యత్వాత్ సూత్రస్యైతదర్థ్యమయుక్తం. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధిరధికయుక్తిరితి చేత్ - *ఉభయథాపి న కర్మేత్యత్రైవ సాఽపేక్షితత్వాద్వివక్షితేతి సూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. *ఉభయథా చ దోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్స్థూలా భూః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః-ద్విగుణం సూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మో వాయురితి పృథివ్యాదిభూతానాముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్ప్యతే-న వా. కల్ప్యతే చేత్ -గుణోపచయాపచయస్య మూర్త్యుపచయాపచయనిబన్ధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనాత్ గుణోపచయాపచయవత్త్వే న పరమాణూనామపి మూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వం స్యాత్ .ఉపచితాపచితగుణకత్వం న కల్ప్యతే చేత్ -సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వం స్యాత్ -ఏకైకగుణకతయా ఏకరూపత్వే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః. చతుర్గుణకతయైకరూపత్వే వాయ్వాదిష్వపి రూపాద్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రోపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వమితి యత్ - తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వాదిప్రసఙ్గాత్ పూర్వసూత్రోక్తాదవిశిష్టమతోఽత్ర తదుక్తిర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్రయోజనమితి చేన్న-ముఖభేదస్యదుస్థత్వాత్. గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వమాసాదితం. తదయుక్తం-గుణోపచయశబ్దః కిం గుణబాహుళ్యపరః- ఉతాపేక్షికప్రకర్షపరః-ఉతోత్పత్తిపరః. నాద్యః-సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. న ద్వితీయః- జీవాపేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య తస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్. న తృతీయః - పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, ఉత్పత్తావపి బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిమదనేకగుణకస్య జీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ.——అన్యేఽపి *ఉభయథాపి న కర్మేత్యాదికమేవం వ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః- ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో హేతుభ్య ఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్గప్రసఙ్గ ఇతి. అయం వికల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషో హేతుమాత్రేణావతరితుమర్హతి-*అణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి హేతువిశేషస్య సూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః. స్థితే చాదృష్టే తస్య తదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కా నోదేతి - అదృష్టస్య పూర్వ

౧౭॥ సూ. సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్య నన్తరం తన్మతేఽపి జగదుత్పత్తిస్తద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. తే చతుర్విధాః- కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యే తు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞానానుమేయాన్ వదన్తి. అపరే త్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోఽప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే- ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్యతే. అన్యే తు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తే తావన్నిరస్యన్తే. తే చైవం మన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తత ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి. ... ...

తత్రాభిధీయతే (సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః) యోఽయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః,- తస్మిన్నుభయహే

తిష్పసమ్పాదితత్వాత్. తస్మాదాత్మగతమనుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యాదృష్టస్యానుగతత్వశఙ్కానభవితుమ ర్హం-క్షణవికల్ప ఇతి చేన్న-అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వా, దదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవా, దసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః. ౧ నిత్యమేవ చ భావాదిత్యత్ర ప్రళయేఽప్యదృష్టసంభవాదణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-

* ఉభయథాపి న కర్మేతి సూత్ర ఏవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వే న శఙ్కాసమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షితమస్మిన్ సూత్రే కణ్ఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః. ఇదం హి సమవాయప్రస్తావ సూత్రవ్యవహితం-అతస్తేన వ్యవహితత్వా, దనేనావ్యవహితత్వా, చ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతే నిత్యత్వపక్ష ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తం. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే, ఏకభాగే నైవ సర్వైస్సంయోగే, చ దోష ఇత్యుక్తం. తథా త్వేవ * మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రే చైవ ద్వ్యణుకాది క్రమేణ కార్యోత్పత్త్యసామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాతమభిప్రేతమితీహ తదుక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహేఽపి దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః॥ సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషేః శరీరే క్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా ధీస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్. పరమాణూనామేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్ధీస్థస్య బౌద్ధమతస్య నిరాస ఇతి సఙ్గతిః. ఆర్హతమతే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమైకవిధ్యం చ పరమాణూనాం హి స్వీకృతం. స హి సర్వైరపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తే చతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావే సతి బాహ్యార్థశూన్యసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః- నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపావిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతహేతుత్వముపపాదయతి- నేతి. యదోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం న స్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమమాహ (కేచిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తం-జ్ఞానసన్తానః. చైత్తం-రాగాదికం. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయా రూపస్కన్ధః. తత్తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వాదాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యం చ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యేత్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తత్తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. (తత్ర చేతి) అహం జానామీతి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢ ఇత్యర్థః. ... ...

తుకేపిసముదాయేతత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే- జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. పరమాణూనాంపృథివ్యాదిభూతానాంచక్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినఃపరమాణవోభూతానిచ కదాసంహతౌవ్యాప్రియన్తే, కదావాసంహన్యన్తే, కదావిజ్ఞానవిషయభూతాః, కదాచహానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాంభజన్తే. కోవావిజ్ఞానాత్మకంచవిషయంస్పృశతి, కశ్చవిజ్ఞానాత్మకమర్థంకదావేదయతే, కంవావిదితమర్థంకశ్చకదోపాదత్తే. స్ప్రష్టాహినష్టః, స్పృష్టశ్చనష్టః, తథావేదితావిదితశ్చనష్టః. కథంచాన్యేనస్పృష్టమన్యోవేదయతే, కథంచాన్యేనవిదితమర్థమన్యఉపాదత్తే. సన్తానానామేకత్వేపిసన్తానిభ్యస్తేషాంవస్తుతోవస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్నతన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థఏవాత్మా, సచజ్ఞాతైవ, ఇతిచోపపాదితంపురస్తాత్. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్॥ అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నంసఙ్ఘాతభావాదికమితిచేత్. ఏతదుక్తంభవతి-యద్యపిక్షణికాస్సర్వేభావాః- తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యాహినామవిపరీతబుద్ధిఃక్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయాసంస్కారాఖ్యాఃరాగద్వేషాదయోజాయన్తే. తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపంవిజ్ఞానం. తతశ్చనామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాఃపృథివ్యాదికంచరూపిద్రవ్యం. తతష్షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతఃస్పర్శాఖ్యఃకాయః. తతోవేదనాదయః. తతశ్చపునరప్యవిద్యాదయోయథోక్తాఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికాఽన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చసర్వంపృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతమన్తరేణనోపపద్యతే - అతస్సఙ్ఘాతభావాదికముపపన్న

తత్ప్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వమస్తు - తేనకథంసముదాయత్వాప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసినఇతి) (సంహతౌవ్యాప్రియన్తఇతి) వ్యాపారః - చలనం. కింశబ్దఃక్షేపే. విషయంస్పృశతి - ఇన్ద్రియేణసంబద్ధంకరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో, జ్ఞానం, హానోపాదానాది, చనోపపద్యతఇత్యర్థః. కదా - నకదాచిదితిభావః. ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టాహీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యతఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేనసన్తానస్యవస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్యచాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థఏవేతి)—— అణుహేతుకోభూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత, శ్చోభయహేతుక సముదాయఇతి పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్రస్కన్ధానాముపపన్నత్వేతత్సముదాయాత్మాపఞ్చస్కన్ధీనదుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవనిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేనతేషాముపస్థాపనమతిక్లిష్టం.—— సముదాయోగర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారఃకర్మచతద్ధేతురితి తన్నిరాసపరంయాదవప్రకాశైర్వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం - గర్భారమ్భదూషణాదపిజగదారమ్భదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదేప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్యైవపుర్థః ప్రతిపాదితః. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్॥ అయమేవాక్షరక్రమోవృత్తిసిద్ధఃపాఠః. (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దోహేతువాచీ. (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేనవిజ్ఞానవిషయత్వంవ్యవహారాస్పదత్వంచవివక్షితం. అవిద్యాదయఃకే- కథంతేషామన్యోన్యహేతుత్వం- తేనసఙ్ఘాతభావోపపత్తిఃకథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) అవిద్యాంవివృణోతి.(క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయంకార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథోవిరుద్ధాకారపరం. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషుపదార్థేషుస్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వంస్ఫుటం. రాగాదయస్సంస్కారాః. తేచగ్రాహకాభిమానారూఢస్యసూక్ష్మచిత్తసన్తానస్యప్రదేశాన్తరంనీయమానస్యప్రతిక్షణముపజాయమానస్యదీపసన్తానస్యేవమాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్యతదనన్తరభావినీవిషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం. తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం- తేనసహజన్మవినాశభాజఃస్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయఃకుశలాకుశలరూపాధర్మాః. ఏతేచిత్తచైత్తానామాఖ్యాః.(తతశ్చపృథివ్యాదికంచరూపిద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణపుఞ్జీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. తతఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తతఇతి) అత్రస్పర్శశబ్దఃచైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్. (తతోవేదనాదయఇతి) వేదనా- సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేనతృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యానిఉపక్లేశరూపమదమానాదయఃఉపవాసాశ్చగృహ్యన్తే. అత్రతృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దోధర్మాధర్మవాచీ. తతఃస్కన్ధప్రాదుర్భావోజాతిః. మానసదుఃఖందౌర్మనస్యం. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః - వేదనాదిభిరవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః - తైరవిద్యాదయఇతివాస్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం. ఉభయథాపినార్థభేదః- వేదనాదిషుజన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సఙ్ఘాతః - సఙ్ఘాతాదవిద్యాదిక మిత్యుపలభ్యమానంచక్రకమవిద్యాదిహే

మితి. తత్రోత్తరం (నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాంపృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతభావంప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిష్వస్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యాతన్నిమిత్తౌ రాగద్వేషాదయోవా ఽర్థాన్తరస్యక్షణికస్యసంహతిహేతుతాంప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హినశుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్యక్షణికేస్థిరత్వబుద్ధిః- సతదైవనష్టఇతికస్యరాగాదయఉత్పద్యన్తే. సంస్కారాశ్రయంస్థిరమేకంద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాంసంస్కారానువృత్తిరపినశక్యాకల్పయితుం. ....

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్ ॥ ఇతశ్చక్షణికత్వపక్షేజగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాంపూర్వక్షణస్యవినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణంప్రతిహేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్యహేతుత్వేసర్వంసర్వత్రసర్వదోత్పద్యేత. అథపూర్వక్షణవర్తిత్వమేవహేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవంతర్హ్యేకస్మిన్దేవఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాంసర్వేషామేవగోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాంహేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవపూర్వక్షణవర్తినోహేతుత్వమిష్యతే- తథాపిసర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాంఘటానామేకఏవపూర్వక్షణవర్తిఘటోహేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవహేతురేకఇతిమనుషే- తథాపికస్యైకస్యకోహేతురితినజ్ఞాయతే. అథయస్మిన్దేశేయోఘటక్షణఃస్థితః - తద్దేశసమ్బన్ధినఏవోత్తరఘటక్షణస్యసహేతురితి- కిందేశస్యస్థిరత్వంమనుషే. కించ-చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్యజ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్నకస్యచిదర్థస్యజ్ఞానవిషయత్వంసమ్భవతి.........

౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥ అసత్యపిహేతౌకార్యముత్పద్యతేచేత్ - సర్వంసర్వత్రసర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తం. నకేవలముత్పత్తివిరోధఏవ - ప్రతిజ్ఞాచభవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారోవిజ్ఞానోత్పత్తౌహేతవఇతివఃప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః- ఇన్ద్రియం. అథప్రతిజ్ఞానుపరోధాయఘటక్షణోఽస్థితఏవఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - తథాచసతిద్వయోఃకార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిఃప్రసజ్యేత. నచతథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాచైవంహీయేత. క్షణికత్వంస్థితమేవేతిచేత్ - ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యంప్రసజ్యేత. ......

తుభూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమేతునోపపద్యతఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాంస్వరూపేణకార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) నహిశుక్తికావౌరజతాదిభ్రమేసతిశుక్తికాద్వయంసంహతంభవతీత్యర్థః. యద్వా- నశుక్తిరజ్జుభీయకాదికార్యకరీభవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతంసహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతిచేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చతదాశ్రయశ్చనష్టఇత్యర్థః. ....

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥ క్షణశబ్దఃక్షణికపదార్థవాచీ. కిందేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపిపదకపర్యాభిప్రేతం- యద్దేశసన్తానస్థితోయోఘటస్సతద్దేశసన్తానసమ్బన్ధినఉత్తరఘటక్షణస్యహేతురితిచేన్న - దేశాన్తరంనీయమానస్యతస్యాప్యుత్తరోత్తరంనీయమానస్యదేశాన్తరసమ్బన్ధిసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తందూషణంనవస్తున్యేవ- జ్ఞానేపితుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) ....

౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥ సహకారీ- ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనం- విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధంశఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌయుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిః, క్షణికత్వహానిశ్చేతిదూషణద్వయమాహ (తథాచేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వంస్థితమేవేతిచేదితి) ఉత్తరక్షణఃపూర్వక్షణవర్తీచేదిత్యర్థః. దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యంప్రసజ్యేతేతి) తతఃకార్యకారణభావాభావప్రసక్తిఇత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసక్తిఃప్రదర్శనార్థః-అర్థేష్వపికారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయః...

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిర్ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపస్స్థూలో యః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీ చోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయేతే. తౌ న సమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. (అవిచ్ఛేదాత్) సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదాసమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ - సత ఉత్పత్తివినాశౌ నామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ-అవస్థాయోగి తు ద్రవ్యమేకమేవ స్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః *తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోऽనుమీయత ఇతి చేన్న- ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశ ఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్. ....

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిరుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ న సమ్భవతీత్యుక్తం. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి - తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్మాదుత్పద్యతే- తత్తదాత్మకం దృష్టం- యథా మృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణికమకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టం. న చ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే, న చ ప్రతీయతే. సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవ స్యాత్ - పశ్చాత్తుచ్ఛాజ్జగదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ....

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా- తత్ప్రసఙ్గేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యాకాశోऽత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. న చ పృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యం- వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః- ప్రధ్వంసాభావః- ఇతరేతరాభావః- అత్యన్తాభావో వా ఆకాశః - సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషామన్తరాలే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సమ్భవతి. అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేపి న నిరుపాఖ్యత్వం. అణ్డాన్తర్వర్తిన ఆకాశస్య త్రివృత్కరణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేప్యవిరోధః. ....

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదిత ఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధే, ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథోపపత్తే, శ్చేత్యర్థః. (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తౌ సత్యాం న తదపహ్నవో యుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనం హి యుక్తం- న తు దృష్టహానమిత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ న చ ప్రతీయతే- న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ....

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. (చాక్షుషత్వేప్యవిరోధ ఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రయుక్తవిరోధో నాస్తీత్యర్థః. ......

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణం - పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం. ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తదేవేదమితి సర్వం వస్తుజాతమతీతకాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నచ భవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివ సాదృశ్యనిబన్ధనోఽయమేకత్వవ్యామోహ ఇతి వక్తుం శక్యం- వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతే నైకత్వం సాదృశ్యం వాఽన్యానుభూతస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే - అతో భిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భిర్జ్ఞాతురేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. నచ జ్ఞైర్యేష్వపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివ భేదసాధనప్రమాణముపలభామహే- యేన సాదృశ్యనిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి- ప్రత్యక్షం తావద్వర్తమానార్థవిషయమ్ వర్తమానాద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమవగమయతి- నీలమివ పీతాత్- ఏవం చ భూతభవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగతం భవతి. అనుమానమపి- అర్థక్రియాకారిత్వాత్ సత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్ పూర్వఘటక్షణసత్త్వాని వినాశీని- ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తం. కించ - ప్రత్యక్షగమ్యా వర్తమానస్యావర్తమానాద్వ్యావృత్తిర్న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపి తు వర్తమానకాలయోగితామాత్రం. న చ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిధ్యతి- తస్యైవ కాలాన్తరయోగసమ్భవాత్. యత్తు సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చేతి క్షణికత్వే హేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వా ఘటాదిః స్థాస్నుః- యదస్థాస్నుః- తదసదనర్థక్రియాకారి చ- యథా శశవిషాణమిత్యపి హి వక్తుం శక్యం. కించ-అర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవ సాధయేత్ - క్షణధ్వంసినో హి వ్యాపారాసమ్భవాదర్థక్రియాకారిత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తం. తథాఽన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనాదితరేఽపి ఘటక్షణా హేత్వపేక్షవినాశాః స్యురితి త్యాముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. న చ వాచ్యం న ముద్గరాదయో వినాశహేతవః - అపి తు కపాలాదివిసదృశసన్తానోత్పత్తిహేతవ ఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవ ఘటాదీనాం వినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేఽపి వినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదేరానన్తర్యాదుక్తం. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వమవగమ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యం. పూర్వాపరకాలసమ్బద్ధవ్యక్త్యైక్యవిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయా అన్యవిషయత్వం బ్రువన్నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలాదేరర్థాన్తరవిషయత్వం బ్రూయాత్. కించ-ప్రమాతృప్రమేయయోః క్షణికత్వం వదద్భిర్వ్యాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోఽపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపి నోపపద్యతే భవతాం- ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణ ఏవ వక్తుర్వినష్టత్వాత్. నహ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిరన్యైః సమాపయితుం శక్యమ్. ...

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానం (ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. (తచ్చ కార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణ తర్కవిరుద్ధమనుమానం బాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణముక్తం. అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి) (తస్యైవేతి) యథా వస్తునో నీలత్వోత్పలత్వయోగో న వస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథా కాలద్వయయోగోఽపీసమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపి దూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధం - విపరీతస్యాపి సాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిం దర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం. అర్థక్రియాకారిత్వస్య హేతోరభిమతవిరుద్ధస్యైవ సాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్-వ్యాపారస్య హేతుత్వమాశ్రయత్వం చ న సమ్భవతి-ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణ ఏవ వినష్టత్వాత్, అతో నాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనో విరుద్ధ ఇతి విరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతోస్సోపాధికత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాదుక్తమితి) న హి ఘటే తిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః- అపి తు వినాశాదనన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీ వినాశ ఇత్యనన్తరభావినం ప్రతి హేతుత్వం యుక్తం- న తు వ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః. (పూర్వేతి) జ్ఞానం యథా స్వవిషయం దర్శయతి- తస్య తథాత్వమేవ- అన్యథా అతిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినా స్వార్థానుమానస్య దుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. న చ ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సామగ్ర్యనుపపత్తిర్వక్తుం శక్యతే-సం

౨౫॥ సూ. నాసతోదృష్టత్వాత్ ॥ ఏవంతావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణానిదూషణాన్యుక్తాని. తత్ర యదుక్తంసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్నకస్యచిదర్థస్యజ్ఞానవిషయత్వంసమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - నజ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్యజ్ఞానావిషయత్వహేతుః-జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవహిజ్ఞానవిషయత్వం. నచైతావతాచక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః- స్వాకారసమర్పణేనజ్ఞానహేతోరేవజ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానేస్వాకారంసమర్ప్యవినష్టోప్యర్థో జ్ఞానగతేననీలాద్యాకారేణానుమీయతే. నచపూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌపీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవజ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే (నాసతోదృష్టత్వాదితి) యోఽయంజ్ఞానేనీలాదిరాకారఉపలభ్యతే- సవినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారోభవితుంనార్హతి. కుతః. (అదృష్టత్వాత్) నఖలుధర్మిణివినష్టేతద్ధర్మస్యార్థాన్తరేసఙ్క్రమణందృష్టం. ప్రతిబిమ్బాదికమపిస్థిరస్యైవభవతి- తత్రాపినధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతంజ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవభవతి..

పునరపిసాధారణందూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥ ఏవంక్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమేఉదాసీనానాం-అనుద్యుఞ్జానానామపిసర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వాప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే-క్షణధ్వంసేహిసర్వేషాంభావానాం-పూర్వపూర్వంవస్తుతద్గతోవావిశేషఃసంస్కారాదికోవిద్యాదిర్వా ఉత్తరత్రనకశ్చిదనువర్తతఇతిప్రయత్నాదిసాధ్యంనకించిదస్తి. ఏవంసత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధిర్నాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలంమోక్షశ్చసిధ్యేత్. ....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః॥ విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినోయోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతంజ్ఞానవైచిత్ర్యమితి - తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవసాకా

స్సంస్కారసచివేన్ద్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లికుచస్య కర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం- తద్వత్. అతీతవిషయేస్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపందుర్ఘటమితిచేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వంహిప్రతీయతే. నాపివిషయానుపపత్తిః- ఏకస్యవస్తునఃకాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారేకాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్...

౨౫॥ సూ. నాసతోదృష్టత్వాత్ ॥ సౌత్రాన్తికస్యప్రత్యవస్థానావసరందర్శయతి (తత్రయదుక్తమితి) *ఉత్తరోత్పాదేచేత్యాదిసూత్రషట్కందృష్టముఖేనదూషణపరం - అతోదృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరంసౌత్రాన్తికావసరఃదృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతమాశఙ్క్యదూషయతి (నచపూర్వేతి) వినష్టస్యాకారఃప్రతిబిమ్బితఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేనస్ఫటికేజపాకుసుమస్వచ్ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా. (తత్రాపీతి) నకేవలంధర్మమాత్రస్యప్రతిబిమ్బోదృష్టః - ధర్మిణఏవతుదృష్టఇత్యర్థః. ....

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥ ఉదాసీనానామర్థసిద్ధేరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసేహీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషావిద్యాదిః. ....

సముదాయాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః॥ కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదేజగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి. సపక్షస్సమీచీనయుక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారోజ్ఞానాకారః- ఉతార్థాకారఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యంనామతత్తదర్థసారూప్యం- ఉతార్థసమ్బన్ధఇతి,. కింఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యంనామజ్ఞానాకారోభాసతే- నవేతి,. యదాఆకారాన్తరంనభాసతే, యదాచార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం,- తదాఘటాద్యాకారోవిజ్ఞానాకారఇతివిజ్ఞానమాత్రవాదస్యసమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదాజ్ఞానస్యతత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకా

రాణాంస్వయమేవవిచిత్రత్వాత్. తచ్చస్వరూపవైచిత్ర్యంవాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనాచవిలక్షణప్రత్యయప్రవాహ ఏవ. యద్ఘటాకారజ్ఞానంకపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం-తస్యతథావిధస్యోత్పాదకంతత్పూర్వఘటజ్ఞానం- తస్యచ తథావిధస్యోత్పాదకంతతఃపూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవం రూపఃప్రవాహ ఏవవాసనేత్యుచ్యతే. కథంబహిస్థసన్నిహితమహీధరాదేరాకారఆన్తరస్యజ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థం- అర్థస్యాపివ్యవహారయోగ్యత్వంజ్ఞానప్రకాశాయత్తం- అన్యథాస్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్యచజ్ఞానస్యసాకారత్వమవశ్యాశ్రయణీయం - నిరాకారస్యప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకారఉపలభ్యమానోజ్ఞానస్యైవ. తస్యచబహిర్వదవభాసోపిభ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చజ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కించ- బాహ్యానర్థమభ్యుపేయద్భిరపిఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్యతత్తదర్థాసాధారణ్యంతత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణనోపపద్యతఇత్యవశ్యంజ్ఞానేఽర్థసరూపంరూపమాస్థేయం - తావతైవసర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనానిష్ప్రామాణికా. అతోవిజ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వం- నబాహ్యోఽర్థోస్తీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (నాభావఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావోవక్తుంనశక్యతే. కుతః. (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణజ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవహిసర్వేలౌకికాఃప్రతియన్తి- ఘటమహంజానామీతి. ఏవంరూపేణసకర్మకేణసకర్తృకేనజ్ఞాధాత్వర్థేనసర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవపరమార్థఇతిసాధయన్తస్సర్వలోకోపహాసోపకరణంభవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణేనిపుణతరంప్రపఞ్చితం. యత్తు *సహోపలమ్భనియమాదభేదోనీలతద్ధియోరితి- తత్స్వవచనవిరుద్ధం- సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్యజ్ఞానస్యతేనసహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యాసాధనమితిచహాస్యం. నిరన్వయవినాశినాంజ్ఞానానామనువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనాచదురుపపాదా - వినష్టేనపూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానంకథంవాస్యతే. అతోజ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ. తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపతయాసాక్షాత్ప్రతీయమానస్యజ్ఞానస్యతత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తంతత్తదసాధారణ్యం. సమ్బన్ధశ్చసంయోగలక్షణః- జ్ఞానమపిహిద్రవ్యమేవ. ప్రభాద్రవ్యస్యప్రదీపగుణభూతస్యేవజ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్యద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం. అతోనబాహ్యార్థాభావః..........................

రాన్తరంభాసతే, యదాచార్థాసాధారణ్యంతత్సమ్బన్ధలక్షణం,- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయాతత్పక్షేనజగదుత్పత్తిసమ్భవః. వైచిత్ర్యంకథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిఃకథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషుచరమజ్ఞానంవిజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేపివిజాతీయఘటాదేర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తథేతిభావః. (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచన్ద్రజ్ఞానేచన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ధి ద్వితీయచన్ద్రస్యచన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం- తద్వదితిభావః. (కించేత్యాది) జ్ఞానానామేవవాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తే, శ్చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వా,చ్చజ్ఞానానాంసాకారతయైవప్రకాశమానత్వేనఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యాజ్ఞానస్యైవతత్తదాకారభాక్త్వా, చ్చసహోపలమ్భనియమా, చ్చబాహ్యార్థాభ్యుపగమేపిజ్ఞానస్యతత్తదర్థాసాధారణ్యస్యతత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వా, చ్చతావతైవసర్వవ్యవహారోపపత్తే, శ్చజ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేననిరాకారస్యప్రకాశాయోగాదితిహేతుఃప్రత్యుక్తః- ననీలాదిర్జ్ఞానాకారః-తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవజ్ఞానస్యాకారఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిందర్శయతి (ఏవమేవహీతి) (ఏవంరూపేణేతి) జ్ఞానంసకర్మకంసకర్తృకమేవభాసతే-తత్రజ్ఞానమాత్రస్యైవపారమార్థ్యంకిమనేనైవజ్ఞానేనసాధ్యతే-ఉతజ్ఞానాన్తరేణ. చరమఃపక్షోఽనుపలబ్ధినిరస్తః. ప్రథమేచసకర్మకేచసకర్తృకేజ్ఞానేఽపరోక్షంభాసమానేతత్రకస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యేతదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః తస్మాదపరోక్షసిద్ధాసర్వంజ్ఞానవత్సత్యమిత్యర్థః. (యత్త్వితి) సాహిత్యంద్వయోరేవేతితద్భేదసాధకం. ఉపలమ్భనియమోభిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వం. కించ - భేదహేతోర్నియమోభేదస్యైవసాధకఇత్యభిప్రాయేణోక్తంతదర్థేత్యాది. తత్తదసాధారణ్యస్యతత్తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వంపరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగఇత్యర్థః. సంయోగోహిద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపిహీతి) ద్రవ్యస్యద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వంకథమితిశఙ్కాయాంప్రదీపదృష్టాన్తేనపరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి)..........................

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం- తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యత ఇత్యుక్తం. స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితాని చ - జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యం. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః. ....

౨౯॥ సూ. ॥ న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥ న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. న హ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వం, అభావాపత్తిరేవ చ మోక్షః, ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం-శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- న హి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్న సమ్భవతి. స్వతః స్వోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతః శూన్యమేవ తత్త్వం. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం.—— న చ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాద్భ్రమాధిష్ఠానం కించిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః.—— అతః శూన్యమేవ తత్త్వం.

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి)

౨౮॥ సూ. ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్మిథ్యాత్వాభ్యుపగమేనోక్తం సూత్రకారైః - తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే. ....

౨౯॥ సూ. ॥ న భావోనుపలబ్ధేః ॥ (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస఼్ఫురణమేవ- న ధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నే హ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి) ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదః సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం-ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం-ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం-ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదాఽతుచ్ఛనామార్థాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్. (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః-న తు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (న హీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వాదుత్పత్తినైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాప్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వాన్నోత్పత్త్యా ప్రయోజనం. కిం సత ఉత్పత్తిః-ఉతాసతః. సచ్చేత్- నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్- శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.—— న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణం.—— పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వంచ భవదభిప్రేతం న సమ్భవతి. కింభవాన్ సర్వం సదితి వా ప్రతిజానీతే - అసదితి వా - అన్యథా వా. సర్వథా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సమ్భవతి- లోకే భావాభావశబ్దయోస్తత్ప్రతీత్యోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునోఽవస్థావిశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా సర్వం సదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిదపి సిధ్యతి. కించ - కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిసాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమభ్యుపేత్యం - తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్.........

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కింభవానితి) (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన-ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వే చ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్-లోకప్రతీత్యాపరాభ్యుపగమప్రకారేణ వా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్. నహి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్వాపేక్షయా సత్-కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటస్స్వాపేక్షయా నాసన్-కపాలాపేక్షయా అసన్-అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి. (సదితి ప్రతిజానతేవేతి) కింసదితి వికల్పే దృష్టాన్తార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రమితేరప్యుపలక్షణార్థః. కింసర్వం శూన్యమితి ప్రమితిస్తత్కారణం వా సత్యం-ఉతాసత్యం. సత్యం చేత్ - న సర్వశూన్యత్వం, అసత్యం చేత్ - నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్మకో బౌద్ధమతనిరాసః. అణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చ పఞ్చస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయ ఇతి పరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో, బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసఙ్ఘాత ఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర అవిద్యారాగాదీనాం వినాశస్సహేతుకశ్చేత్ సమ్యగ్జ్ఞానాచ్చేత్ - వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్- సర్వముక్తిప్రసఙ్గః, మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం, చేతి పరే. తదయుక్తం-*ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిరితి సూత్రే ఐహికాముష్మికఫలసాధనప్రవృత్తివైయర్థ్యస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *నాసతోదృష్టత్వాదిత్యత్ర అభావాత్ భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేస్సదుత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యఙ్కురాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్చాయుక్తం- *ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాదిత్యత్రైవాభావాద్భావోత్పత్తౌ దూషణస్యదర్శితత్వాత్. తత్రైవహి కార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనం దూషణం దర్శితం. దూషణభేదాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- దూషణభేదాభావాత్. కథంచిద్దూషణభేదోక్తేః క్షణికత్వాభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయాస్యైవ దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శబ్దవిరోధాభావాత్,. పూర్వనిరోధాదితి హి శబ్దః. నహ్యత్రేదం దూషణం వివక్షితం- సత్వస్యద్వివక్షితమితి వక్తుం శక్యతే- నిరోధస్యశాబ్దత్వాత్, తదనుబన్ధిదూషణస్యాభిప్రేతత్వాచ్చ. అభిప్రాయికత్వే హి యదేవాభిప్రేతవ్యం - నాన్యదితి కో నివారకః. పృథగ్యోగకరణమేవ నివారకమితి చేన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్యసాధారణత్వాదసాధారణదూషణేన సౌత్రాన్తికనిరసనం హి ప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్య శాబ్దత్వే సమ్భవతి కథం తదుపేక్షణేనాన్యథాసిద్ధానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణం యుక్తం. నీలాదిరాకార ఇతిపదద్వయాధ్యాహారస్తదా స్యాదితి చేత్- తవాపి తుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణ హి భవద్యోజనా. నన్వేవం తర్హి *ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్వితేషు సాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః. *వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం స్వపక్షవిరుద్ధం - కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్య సూత్రస్య. నను న విరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదో యోగాచారాభిమతః- వయం తు భేదమఙ్గీకృత్య అర్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. అర్థమిథ్యాత్వస్యైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్- అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతం- వయం తు తన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితం-ఉత ప్రతీతత్వేపి బాధార్హత్వం. న తావదప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం-సహోపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయే తు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకం చ - ప్రతీతత్వే సతి బాధార్హత్వస్యోభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తు వా కించిద్వైషమ్యం భవతాం గ్రన్థస్య గ్రన్థాత్ - తదానీమపి సూత్రం విరుద్ధం-కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేప్యుపాధితో‌ప్యపపత్తేరవిశిష్టత్వాత్. నహ్యనిర్వాచ్యపక్షస్పర్శీ కశ్చిదుపాధిః సూత్రితః వ్యాఖ్యాతశ్చ- అతో విరుద్ధత్వం స్థితం *నభావోనుపలబ్ధేరితి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్యహేతుతయానుగతాభిమతానామనాదివాసనానాం నభావః-అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా-అర్థానాశ్రయేణ వినా ధీవైచిత్ర్యహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనాస్థిరాశ్రయనిష్ఠా హి వాసనేతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రార్థాభావేపి స్వప్నానుభవజన్యాః పాశ్చాత్త్యస్మృతిహేతుభూతా వాసనా జాయన్తే- తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యుక్తే కిముత్తరం. స్వాప్నానిజ్ఞానానిచ న విషయశూన్యానీతి వక్తవ్యమితి చేత్-తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయా అపి సూత్రస్యైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదం.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ ॥

నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనా అపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదన్తీత్యనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

వాసనానామాశ్రయానుపలబ్ధేరిహాపృథక్కథనమనపేక్షితం- *అనుస్మృతేశ్చేతి సూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్య స్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి సూత్రమపి సుగతమాత్రవిషయం- నతు శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరం- తస్య తు సర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదర ఇతి పరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాస్య తర్కాకరస్య తస్యావశ్యం నిరసనీయత్వాత్. యది సర్వప్రమాణవిరోధేన దుర్బలతయా న తన్నిరాసః- తర్హి పక్షాన్తరాణామపి తత్తత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయా దుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతా కిం న స్యాత్. వస్తుతో దుర్బలత్వేప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితి చేత్- తచ్ఛూన్యవాదేపి తుల్యం. పక్షాన్తరాణాం కతిపయప్రమాణానుగుణ్యాత్ ప్రాబల్యావభాసః- శూన్యవాదస్య తు సర్వప్రమాణవిరోధాన్న ప్రాబల్యావభాస ఇతి చేత్. పక్షాన్తరేషు ప్రమాణానుగుణాంశస్య నిరసనమశక్యం- విరుద్ధాంశస్య తు ప్రాబల్యావభాసాభావాత్కిం నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్య ప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతోఽనవభాసాత్తద్భాపనమపేక్షితమితి చేత్- శూన్యవాదస్యాపి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణవిరోధస్యాజ్ఞాపితత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితం. యది విరుద్ధైకదేశమపి మతం నిరస్యతే- తర్హి కార్త్స్న్యేన విరుద్ధస్య నిరసనీయత్వం కిం పునర్న్యాయసిద్ధం. కించ- యద్యపి ప్రమాణవిరోధోఽభాసతే- తథాపి తదుక్తకుతర్కాణాం ప్రబలత్వభ్రమో నిరాకరణీయః- అన్యథా జ్వాలాభేదయుక్త్యా తదైక్యజ్ఞానస్యేవ ప్రమాణజ్ఞానానామపి భ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షితత్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదం సూత్రమితి యుక్తం.——— అన్యే త్వేవం వర్ణయన్తి - మాతృశరీరం ప్రాప్తాత్కర్మణః ప్రథమం హృదయవస్తు, స్త్రీపుంస్త్రియపురుషేన్ద్రియయోరన్యతరసచివోఽష్టద్రవ్యకలాపః, సదనన్తరం చిత్తమప్యుత్పద్యతే- తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చ కలాపాన్మాతృభుక్తాహారాచ్చ యథాయథమష్టద్రవ్యకలాపః, ఉత్పద్యతే చక్షురాదీని చ. కర్మశబ్దశ్చ పూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే- కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపి గర్భే సముదాయస్య ప్రాప్తిః- సంయోజయితుః స్థిరస్య ప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం - పరపక్షేషు జగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్, సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోః కృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్య గర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయా సఙ్కోచానుపపత్తేః; *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర నిరోధస్య సహేతుకత్వే నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వే నిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత- హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - ఈదృశానామన్యేషామపి ప్రభూతం సవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణభఙ్గతావిషయదూషణస్యాత్ర వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. *నాసతోఽదృష్టత్వాదితి సూత్రం శూన్యవాదినిరాసపరం వ్యాఖ్యాతం, *నభావోఽనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయం చ బాహ్యార్థానుమేయతావ్యుదాసపరం వర్ణితం,. తదయుక్తం- స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాదినాస్థిరప్రయోపలబ్ధా బాహ్యార్థాః క్షణికాః- క్షణికాశ్చానుమేయాః- ఉభయవిధాశ్చార్థా మిథ్యాభూతాః- తద్విషయజ్ఞానమపి మిథ్యేతి హి లోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చ సఙ్గతిర్యుక్తా- నతు వైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వే బుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్య పాశ్చాత్త్యత్వం యుక్తం. నతు యోగాచారసౌత్రాన్తికయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్ సఙ్గతిరితి చేత్. తర్హి పౌర్వాపర్యవిపర్యయో యుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణ వైషమ్యస్య చానుగుణతయా సఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ- శబ్దానౌచిత్యమపి భవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా, నాపి స్వయమసదితి యుక్తం,- అసతః కేనాపి ప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితి హి తద్యోజనా. తత్ర *అసత ఇతి పదస్య షష్ఠ్యన్తత్వే ప్రథమం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. పఞ్చమ్యన్తత్వే ద్వితీయం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. అస్మాకం తు న వాక్యాధ్యాహారః - న నీలాదిరసత ఆకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహార ఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారః సర్వేషామవర్జనీయః. *నభావోఽనుపలబ్ధేరితి- న తాదృశస్య ప్రత్యక్షస్వభావః- అనుపలబ్ధేః- అనుపలభ్యమానస్య వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితి వర్ణితం. తదయుక్తం - నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషు కల్పకమనన్యథాసిద్ధం - ఇహ తు బాహ్యార్థకల్పకం జ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణ తత్సంభవాదితి చేత్. న - ఉత్సూత్రత్వాద్ధేతోః. నను న సర్వేషు హేతుస్సూత్రేషు శబ్దః- అభిప్రేతహేతుభిరాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితి చేత్. సత్యం- నిర్దిష్టహేతుర్యైరుపపాదకైర్వినా న స్థిరీభవతి - తేషామభిప్రేతత్వం యుక్తం - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదౌస్థ్యేన తత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం - న హి సమ్యఞ్చం హేతుం వాచకేన వక్తుమశక్నువన్ స్వస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థం దుష్టం హేతుం సూత్రకారో వదతీతి యుక్తం. శశ్వదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వం హి దుష్టం - కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవ హి సమ్యగ్యుక్తిః. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి నిర్దేశశ్చ వికల్పితశిరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి - న త్వేకరూపనైర్వ్యార్థ్యస్య బహ్వనుపపత్తియుక్తత్వం- *ఉభయథా చ దోషాదితివత్. అతో రూపాదీనామనుమేయత్వే ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయా వ్యాఖ్యానమయుక్తం. తత్ర చార్థసఙ్గతివశాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ సర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వం యుక్తమ్.……………

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (నిరస్తా ఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోః పరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వప

తేకిలమన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకంజగదేతన్నిరీశ్వరం. తచ్చషడ్ద్రవ్యాత్మకం. తానిచద్రవ్యాణిజీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్రజీవాః - బద్ధాయోగసిద్ధాముక్తాశ్చేతిత్రివిధాః. ధర్మోనామగతిమతాంగతిహేతుభూతోద్రవ్యవిశేషోజగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చస్థితిహేతుభూతోవ్యాపీ. పుద్గలోనామవర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యం. తచ్చద్వివిధం- పరమాణురూపం, తత్సఙ్ఘాతరూపంచపవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం,. కాలస్తుఅభూదస్తిభవిష్యతీతివ్యవహారహేతురణురూపోద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోప్యేకోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణిపఞ్చాస్తికాయాఇతిచసంగృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయోధర్మాస్తికాయోఽధర్మాస్తికాయఃపుద్గలాస్తికాయఃఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేకదేశవర్తినిద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దఃప్రయుజ్యతే. జీవానాంమోక్షోపయోగినమపరమపిసఙ్గ్రహంకుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణమోక్షోపాయశ్చగృహీతః. సచసమ్యగ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్రజీవస్తుజ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చజీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః- తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికం. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యంజీవగుణానాంస్వాభావికానాంజ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాంప్రతిఘాతకరం. అపరంశరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతం. నిర్జరం - మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతంతపః. సంవరోనామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తునివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవో వైశేషికాదీనామివనచతుర్విధాః- అపిత్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తుపరిణామకృతః. సర్వంచవస్తుజాతంసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి-స్యాదస్తి-స్యాన్నాస్తి-స్యాదస్తిచనాస్తిచ-స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ-స్యాదస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యంచేతిసర్వత్రసప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతంద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితిద్రవ్యాత్మనాసత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచతద్విపరీతం. పర్యాయాశ్చద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి. ... ...

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తునిఅస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్యచ్ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- ద్రవ్యస్యతద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతీతి. తథాహి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణవిశిష్టస్యతదానీమేవనతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వంసంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచనిత్యత్వం, తస్మిన్కథంసమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం,కథంవాతస్మిన్సమవైతి. యథా

రమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసాసఙ్గతౌ- బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేకాన్తబ్రహ్మకారణవాదోవిచాల్యః - ఉతనేతి - కింజైనమతంసమీచీనయుక్తిమూలం-ఉతనేతి. కిమేకస్యవస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింపర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్యవస్తునో ఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుంశక్యతే- నేతి. యదాశక్యతే - తదైకస్యవస్తునోఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్యసమీచీనయుక్తిమూలతయాబ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతాస్యాత్. యదాతునశక్యతే- తదావస్తునోఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేనజైనమతస్యకుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. (తేకిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః-స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవవివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం, తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాంహేతురిత్యర్థః. అన్యథాచతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాంభావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్యసత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

దూషయతి (అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) కింద్రవ్యావస్థేభిన్నే- ఉతాభిన్నే - ఉతభిన్నాభిన్నే- ఇతివికల్పమభిప్రేత్యభేదపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపినాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపితదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధఇతీదంపూర్వముక్తత్వాన్నాత్రకణ్ఠోక్తం. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేఃకథంవిరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధోనాకారభేదేనపరిహ్రియతే- అపితుద్రవ్యస్యైవోచ్యతఇతిపూర్వంప్రస్తుతం- తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమేఆకారేణాస్తిత్వాదిధర్మః- ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతుద్రవ్యమేవోభయధర్మీతివిరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభి

ఽశ్వత్వమహిషత్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే *తత్తు సమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. కాలస్య పదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో న వక్తవ్యాః, న చ పరిహర్తవ్యాః,. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయో హి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయన్త ఇతి పూర్వమేవోక్తం. కథం పునరేకమేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియైరుచ్యతే. సర్వచేతనాచేతన శరీరత్వాత్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తం. శరీరశరీరిణోస్తద్ధర్మాణాం చాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తం. కించ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః. అథోచ్యేత- షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చాత్మనా తథా భవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతో న యుక్తమిదం జైనమతం. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తా దోషాస్తథైవావతిష్ఠన్తే.................

౩౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవం - భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతి హి భవతాం స్థితిః- తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే- అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ....

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

౩౩॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ న చ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే- వికారతత్ప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తేర్ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్. ....

న్నత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః. (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యాణుత్వనిరాకరణం ఫలితం. అనేకకాలకల్పనమయుక్తం- ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్సన్తీత్యేవ ప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వం ప్రతిపన్నం- తతస్తస్య నాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినా పరిచోద్యపరిహారతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చ భేదః- శరీరిణా బ్రహ్మణైకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం. శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కించేతి) ....

౩౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకార ఏవంశబ్దోక్త ఇత్యర్థః.——యథాపూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరవివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ బుద్ధిస్థప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం- తత్ర హి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వమన్తర్గతముపస్థాపితం స్యాత్. ——అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

౩౩॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ ——అవస్థాభేదాదవిరోధవర్ణనే వికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపత్రాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామశీర్ణావయవత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసయోరవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదసుక్తిః. అత ఏవ హి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృక్షాదిగతవృద్ధిక్షయాదివ్యావృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వం - పరిమితకాలవర్తిత్వం. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వం - వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను త్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపా

౩౪॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషః స్యాత్. అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం.................

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్త్వం చైతన్యాశ్రయత్వం చేష్టం. తవ తు జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాసభాగితి తస్యాలోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్త్వచైతన్యాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః..........................

౩౪॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య తావద్గుణాదేరివాపరిమాణత్వమనభ్యుపగతం, విభుత్వం చానిష్టం, దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వం చాసంభావితం,- అణుపరిమాణదేహాభావాత్. ఏవం చ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్- తథాఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహావస్థాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్. తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః... ...

* అన్త్యావస్థితేశ్చ-అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమం చ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః- ఏకపరిమాణశరీరతారూపస్స్యాదితి పరే, ఉభయోః-ఆద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః-సర్వదాఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వం వా స్యాదితి చ తే, చాపరే చ యోజనాన్తరమాహుః. తన్న రోచతే-ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్తద్గతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషు వా కస్యచిదాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేశ్చ. న చాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుత్వానుపపత్తేః. ఆద్యమధ్యమయోరభావే కథమన్త్యవ్యపదేశ ఇతి చేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాదనాదేరప్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్. భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిక్షేపకత్వం దర్శితం. నను న తయోర్మిథః ప్రతిక్షేపకత్వం-మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్య చ దర్శనాదితి చేత్- తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్య చ భేదాభేద ఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్. తతశ్చ భేద ఏవావతిష్ఠేత - అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్. నన్వభేదోఽప్యవస్థితః కిం న స్యాత్ - సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితి చేన్న- సాధారణాకారస్య భేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తునస్సాధారణ్యం హి బహుప్రతియోగికం. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిక్షిపతి. అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషాః స్వాభావరూపైర్వా స్వాభావావినాభూతైర్వా శరావత్వపిణ్డత్వాదిధర్మైరాక్రాన్తా న్యద్ద్రవ్యాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యం భిన్దన్తి యదా న భిన్దన్తి- తదా ఘటత్వాదిరాకారః స్వ ఏవ న స్యాత్- అభేదస్య స్వాభావరూపత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా. అతో భిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః. ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతో వివసనాల్లిఙ్గం వైషమ్యం యువయోః. పర్యాయాననపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాం చ నిత్యత్వానిత్యత్వసత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం స బ్రూతే- వయం తు న తథేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతోరప్యవస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్య న శక్యతే వక్తుం-తథాఽవస్థాతద్వతోః స్వరూపేణ భిన్నత్వే కథమవస్థామనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటముకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్యాభిన్నత్వమాశ్రీయతే. అవస్థాయాః స్వపరనిర్వాహకత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయాతిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయం. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ- తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్షతే-నావస్థాన్తరమితి చేత్. న- వికల్పాసహత్వాత్. సా యది భేదనిర్వాహికా- తర్హి భేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. సా యది భేదనిర్వాహికా-అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. ఉభయనిర్వాహకత్వమేకస్యా అవస్థాయా విరుద్ధం- నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్. న హ్యగ్నిగతం పైఙ్గల్యముష్ణత్వశీతత్వయోర్నిర్వాహకం భవతి. నను న నిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే- భిన్నత్వమభిన్నత్వం చ సైవ ఘటావస్థితి చేత్ - తర్హి నామ్ని వివాదః. తస్మాదవస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్ - యథా పటస్య ఘటత్వం కుడ్యత్వం చ పటత్వమేవేత్యుక్తే పటే ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్ - తద్వత్. ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతామార్హతో న వైషమ్యం. అత ఏవ సూత్రయోజనాపి న సమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథమేకో భావోఽస్తి నాస్తి చేతి భాష్యకారః. న హ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపేణ సర్వే గుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి-తస్మిన్సర్వనేషద్ద్రవ్యాభ్యుపగమాత్. యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనన్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతో యుక్తమిదం దర్శనం. న చైతదభ్యుపగన్తుం జైనైశ్శక్యం-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యాః. అత్ర కించిద్బ్రూమః-కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతం-ఉత పరమతే తదసమ్భవః. ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్ధతోః. ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యం. షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమస్తస్య వైషమ్యమితి చేత్ - తతః కిం. షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ స

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జస్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చనిశ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తం- ఇదానీంపశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామఞ్జస్యాచ్చఅనాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాఃకాళాముఖాఃపాశుపతాఃశైవాశ్చేతి. సర్వేచైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియా, మైహికాముష్మికనిశ్రేయససాధనకల్పనా, శ్చకల్పయన్తి- నిమిత్తోపాదానయోర్భేదంనిమిత్తకారణంచపశుపతి, మాచక్షతే- తథానిశ్రేయససాధనమపిముద్రికాషట్క- ధారణాదికం,. యథాహుఃకాపాలాః *ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞఃపరముద్రావిశారదః।భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వానిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికారుచకంచైవకుణ్డలంచశిఖామణిః । భస్మయజ్ఞోపవీతంచముద్రాషట్కంప్రచక్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తునభూయఇహజాయతఇత్యాదికం. తథాకాళాముఖాఅపికపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదిక మైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభిదధతి- *రుద్రాక్షకఙ్కణంహస్తేజటాచైకాచమస్తకే। కపాలంభస్మనాస్నానమిత్యాదిచప్రసిద్ధం శైవాగమేషు.తథాకేనచిత్క్రియావిశేషేణవిజాతీయానామపిబ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః *దీక్షాప్రవేశమాత్రేణబ్రాహ్మణోభవతిక్షణాత్ ।కాపాలంవ్రతమాస్థాయయతిర్భవతిమానవఇతి. ... ...

తత్రేదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) *నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతోనేత్యనువర్తతే. పత్యుః-పశుపతేః మతంనాదరణీయం. కుతః. అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యంచాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ.ముద్రికాషట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యాన సురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నాన ప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవిరుద్ధంచేదంతత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ-వేదాఃఖలుపరం

ర్వానేకాన్తత్వహానిరితిచేత్. తర్హివేదాన్తినామేవసర్వానైకాన్త్యవాదోఘటతే- నత్వార్హతస్యేతిసూత్రకారనిర్దేశఃశ్వశ్రూభిక్షా ప్రతిక్షేపాయేత. తచ్చాయుక్తం- క్షణికవాదజైయమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషుపరపక్షేష్వనుపపన్నానాంతేషాంస్వపక్షేసామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్. తేషాంశ్రుతివిరోధాదనభ్యుపగమశ్చేత్- అనేకాన్తవాదేపిశ్రుతివిరోధస్తుల్యః- శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణోవైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్. తాదాత్మ్యశ్రుతయస్సన్తీతిచేత్- తాసాంనిర్వాహోఽస్మాభిరుక్తఇతినతాసామనేకాన్త్వే ప్రమాణత్వం. కిఞ్చ-*అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ *జాయస్వమ్రియస్వ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ * నేహనానాస్తి *నేతినేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజైయ మిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వమాపాతప్రతిపన్నమాశ్రిత్యపూర్వాధికరణేష్వపిపరపక్షేష్వసామఞ్జస్యంస్వపక్షేతత్సామఞ్జస్యంచోచ్యతఇతినకస్మాద్వ్యాఖ్యాయతే. తేషాంపూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తివిధ్వస్తత్వాచ్చతథానిర్వహణమయుక్తమితిచేత్- తదనేకాన్తవాదేపితుల్యం. యథాసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయఏకదైకత్రఏకస్యస్వరూపేణనసమ్భవన్తి- ఏవంఘటస్యఘటత్వావస్థాయామేవమృదన్తరేణభిన్నత్వమభిన్నత్వంచనసమ్భవతి, అవస్థాతద్వతోశ్చతదుభయంనసమ్భవతి,- విరోధస్యపూర్వమేవోపపాదితత్వాత్. అతో వేదాన్తమవలమ్బ్యభిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణంవిరుద్ధం. * అన్యావస్థితేరిత్యస్యఉభయోర్ద్రవ్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేషః- అనిత్యాఃపర్యాయాః- ద్రవ్యంనిత్యమితివిభాగోనస్యాదితియాదవార్యః. తదనాదరహేతుస్తుహేతుమతోరవిశిష్టత్వం. నిత్యానిత్యవిభాగాభావోహ్యుభయోర్నిత్యత్వమేవ. ననునసాధ్యసాధనయోరవైశిష్ట్యం- అనిత్యాఃపర్యాయాః- ద్రవ్యంనిత్యమితిస్వాభ్యుపగమేవిరోధస్సాధ్యఇతిచేన్న- అశాబ్దత్వాత్. అవిశేషశబ్దోహితద్వైషమ్యాభావవాచీ- నత్వభ్యుపగమవిరోధవాచీ. అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేతత్వేకోవిరోధఇతిచేత్. నవిరోధః - కింతూక్తాంశస్యదూషణతయాపర్యవసానంనాస్తిచేత్- దూషణపర్యవసానాయకథ్యోన్తరస్యాభిప్రేతత్వంకల్పనీయం. అవిశేషశబ్దేనయః పూర్వావస్థాయామప్యాత్మనోదేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావఃప్రసఞ్జితః- తదాతతఃకిమిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూషణంపర్యవస్యతి. అతోహేతుహేతుమతోరవైశిష్ట్యకథ్యోన్తరకల్పనోపేతాదపినిర్వాహాద్వరంతదుభయనిర్ముక్తోనిర్వాహః. ....

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసానన్తరభావిత్వేపాశుపతనిరాసస్యప్రాప్తేపిసౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరంతత్ప్రతిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయకృతః. పశుపతిమతంనిశ్రేయసార్థిభిరుపాదేయం- నేతి. కిమస్యశ్రుతివిరోధోఽస్తి- నేతి. యదానశ్రుతివిరోధః- తదానీముపాదేయతా. యదాతువిరోధః- తదాఽనుపాదేయతా. తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి) ... ...

(తత్రేదముచ్యతఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి)ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణదూషితఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతం-నకేవలంవేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాషట్కధారణాదయోబహుషుతన్త్రేషూక్తాః క్రమేణపరిగణితాః-నత్వేకత్ర. వైదికపక్షస్యతద్వైషమ్యమాహ (వేదాఃఖల్వితి)

బ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి*నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపరః నారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః*తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి*సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః,- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే*తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకతాంగతాస్సర్వేవేదాన్తాః,-తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచవేదవిహితవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన *ఏతమేవలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః,. కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాఃప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవదిత్యత్రప్రతిపాదితం,- తథా *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానఇత్యారభ్య *సఏకాకీనరమేతేతిసృష్టివాక్యోదితంస్రష్టారంనారాయణమేవసమానప్రకరణస్థాః *సదేవసోమ్యేదమగ్రఇత్యాదిషుసాధారణాస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాఃప్రతిపాదయన్తీతి *జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితం,. అతోవేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ.........

3౬॥ సూ. ॥అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతిదృష్టానుసారేణకులాలాదివదధిష్ఠానంకర్తవ్యం. నచకులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్యప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే - అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహికులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్యసశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం-తచ్ఛరీరస్యసావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రదోషస్యోక్తత్వాత్...............................

3౭॥ సూ. ॥కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ యథా భోక్తుర్జీవస్యకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవదృశ్యతే - తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతఇతిచేత్. న- (భో

(ఏకతాంగతాః)సర్వశాఖాప్రత్యయనయాదితిభావః. సద్బ్రహ్మాత్మశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి)నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంస్యాదిత్యత్రాహ (కేవలేతి)యథా *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యహోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేనద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం-*యస్యపర్ణమయీజుహూరిత్యేతద్వాక్యస్యద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేనతదనుగుణార్థత్వం *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యభవతి-తథా *శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇత్యాదీనాంవాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వానోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం- నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం *శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యేషుదేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ(ఏకోహవాఇతి)సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దేషుపూర్వపూర్వేఉత్తరోత్తరశబ్దంప్రతిసామాన్యశబ్దాః-ఏవంపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవంనారాయణశబ్దంప్రతిశమ్భుశివాదయఃసామాన్యశబ్దాః-*శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః *సుశ్రేయసంశివంభద్రం *విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం *శాశ్వతంశివమచ్యుతం *శివశ్చనామశివోఽశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషుప్రయోగదర్శనాన్, నారాయణశబ్దస్యతథాఽర్థాన్తరేప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ *పశునాయజేత *ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యేఅస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపితథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణపరస్మాత్పుంసఇత్యనేనఅయమర్థస్సూచితః. ......

3౬॥ సూ. ॥అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ పౌరుషేయవాక్యస్యప్రమాణమూలత్వేబుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థేశ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవాసంభవేత్- తత్రశ్రుతిమూలత్వం శ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరంసూత్రత్రయం. శాస్త్రయోన్యధికరణఏవాభిప్రేతానాందూషణానామత్రాప్యపేక్షితత్వాత్కణ్ఠోక్తిఃకృతా- తేషాంవక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యాశాస్త్రయోన్యధికరణేకణ్ఠోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్యస్వాస్పర్శిత్వాయాహ (వేదబాహ్యానామితి) ....

3౭॥ సూ. ॥కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ కింశరీరత్వేనజగదధితిష్ఠతి- ఉతతద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్ర

గాదిభ్యః) పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితం హి తదధిష్ఠానం- తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠానసంభవః. ....

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥ వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వం - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం *పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనాపరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

సజ్జః. నో చేత్- శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరే దృష్టమితి చేన్న- శరీరత్వప్రయుక్తం తదిత్యుక్తం భవతి. తదా జగతశ్శరీరత్వే భోగాదిప్రసజ్జ ఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమే న పరిహారః- అశరీరత్వానభ్యుపగమే న పరిహారః ఆగమప్రామాణ్యే ఉక్తః *శరీరమపి సశరీరేణైవాధిష్ఠీయతే శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మ చ యథా దీపోఽన్యప్రకాశహేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవ హేతుః సదీపాన్తరసాపేక్షః యథా చ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మ చ తథేతి. ఏవం స్వపరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః. ...

౩౯॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥ (వేదావిరోధిన ఇవేతి) అత్రేవశబ్దో విప్రలమ్భకత్వద్యోతకః. నను వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాదేవ వేదవిరుద్ధస్యాప్యప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసజ్జః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వబుద్ధ్యా న్యాయేనావిరోధే నినీషితే పితస్యాతివిరుద్ధేషు కర్మసు ప్రతీయమానేషు తత్స్వారస్యభఙ్గే శ్రుత్యన్తరే చానుపలభ్యమానే కథం బాధవికల్పసముచ్చయసఙ్కోచైః ప్రత్యక్షశ్రుతమోనేతుం శక్యన్త ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే- *న హింస్యాదితి నిషేధో హి శ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేన సఙ్కుచతి. నైవం- మాంసేనాపి శ్రాద్ధం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్ శ్రాద్ధవశవచనానాం. అత ఏవ హి తథాఽననుష్ఠానం. యద్వా - బహ్వర్థవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధో వాయమనువిద్యేతే- తాస్స్మృతయః శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి - న తు వేదవిరోధబహుళాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ. విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం, దర్శితప్రాయం, చ. యద్యపీత్యవిరోధమాశఙ్క్య. ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకార ఏవాహ తథాపీతి. న చాకాశప్రాణేన్ద్రాదిశబ్దానామివ తన్త్రస్థశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాద్యర్థద్వారా కారణతత్తదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం న పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. న హి తన్త్రస్య నారాయణాత్పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రితం. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యవరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వవ్యాఘాతాద్రుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతయోరేవ హి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః- నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాం చ ద్వైతం వాఽద్వైతం వా భవతు - సర్వథాపి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మాత్కస్యచిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వం చ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వావిగీతం. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనం చ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధం - *నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషు శివాదిశబ్దాః వస్తుమాత్రవిషయాస్స్యుః - భగవద్విషయా వా. కార్యవిషయా నారాయణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతో న విరోధ ఇతి చేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానాం ముఖ్యార్థపరతయా విరోధశమనే సుగతాగమాదయోఽపి హ్యవిరోధేన నేతుం శక్యన్తే- క్షణికశబ్దః క్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోఽపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూప ఆత్మేత్యర్థః. వేదానప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వం చ పురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణి తు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని- న తు సుగతాభిమతానీతి కిమితి న వ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను కథం మోహనార్థత్వం పాశుపతస్య- ఉక్తం హి భగవత్ప్రీతితత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చ స్వర్గాపవర్గార్థత్వం, రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వం, తన్త్రాన్తరాణాం విప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వం, చ. తత్ర యథా మహేశ్వరవచః *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురాఽహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికా భవన్ । మయ్యైవ మోహితా

స్తైర్హిభవిష్యజ్జ్ఞానతో ద్విజా ఇతి, తత్ర *నిశ్వాససంహితాయా హి లక్షమాత్రం ప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే । తచ్ఛూద్రకర్మవిజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరాః । ఉచ్ఛిష్టరుద్రాస్తే జ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా *తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యత్యన్వయే ద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య *తేషాం మధ్యే సదాచారా యే తే మచ్ఛాసనే రతాః । తే స్వర్గమపవర్గం చ యాన్త్యేవ ఖలు నిశ్చయః । వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ సన్తతిదూషకాః । ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పునర్మద్వచనాద్ద్విజాః । నరకం తు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి, తత్రాప్యుపష్టితమే *విష్ణురూపేణ యాజ్యోఽహం సర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీ సా సమాఖ్యాతా వృత్తిర్మే మునిపుఙ్గవ । జటామకుటధారీ వ నాగభూషైస్సమావృతః । సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహం రుద్రైరభిపూజితః । రాజసీ మే తు తాం వృత్తిం జానీహి ద్విజసత్తమ ఇతి, సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః - న తు శైవాదితన్త్రాన్తరవిషయః - తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోఽతిరిక్తైర్యష్టవ్యస్తాం స్తమస్యేవ పాతయే ఇత్యనన్తరగ్రన్థే వైలాలవ్రతికశబ్దేన తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యస్తామసతయా పృథగుక్తేః. న చ వైలాలవ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవ గ్రన్థే తత్పృథగుక్తేః. న చేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః - *వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ సన్తతిదూషకా ఇతి రుద్రసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. న చ పాశుపతవిషయః - సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాత్తు యదన్యదిహ జాయతే । తచ్ఛూద్రకర్మవిజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్. అతః పాశుపతేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయా పారిశేష్యాత్, రాజసేభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వే తుల్యే సతి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః - *సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్త్వా *యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. తథా *వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితామ్ । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికా భవన్ ఇత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షాసంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ స్పష్టం *నిశ్వాససంహితాయా హి లక్షమాత్రం ప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షేతి. అతః పృథగ్వ్యపదేశాత్, తన్త్రాన్తరేభ్యో వైధర్మ్యాత్, స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణో భగవత్తోషకరః స్వర్గాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే. అతోఽనుగ్రహమూలత్వవేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామససమ్మోహనార్థదుర్గతినిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథమవైదికత్వమితి. నైవమ్ - తన్త్రాన్తరేభ్యో వివక్షితస్య వైషమ్యస్యాల్పతరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వమోహనార్థత్వతమోమిశ్రరజోమూలత్వైః, స్వనిష్ఠానాం భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా, చ పఞ్చరాత్రస్యైవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వం హి నాత్రావగమ్యతే- తథాప్యుపష్టితమే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజోత్తమాః । సంహితాం జపమాస్థాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి । ఏవముక్తం మయా విప్ర పురా కల్పే పురాతనమ్ । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహిష్యతి । కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః । ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యవికల్పభాక్త్వానుగుణం ప్రామాణ్యమభిహితమ్. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రౌద్రతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామసయుగానువర్తిత్వం చ తత్రోక్తమ్ *ఇతరే రాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమావృతాః । భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః । కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద । సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోఽధికా ఇతి. రాజసైర్భావైరితి-భావశబ్దశ్చేష్టాపరః. రాజసీ వృత్తిర్వివక్షితా. సా చ పాశుపతీ *రాజసీ మే తు తాం వృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేస్సా రాజసత్వం పూర్వముక్తమ్. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితమ్. తామసైర్భావైరితి భావశబ్దేన రౌద్రాన్తరసౌగతాదివృత్తయ ఉచ్యన్తే- *తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోఽతిరిక్తైర్యష్టవ్య ఇతి హ్యుక్తమ్. భిక్షూణామితి-తృతీయార్థే షష్ఠీ. యష్టవ్య ఇతి యజనరూపతోక్తిస్తదభిప్రాయేణ-అన్యథా *తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి విరోధాత్. అహం యష్టవ్య ఇత్యుక్తిర్వస్తుతస్సర్వస్య స్వాత్మకత్వాత్ - న తు తదభిప్రాయేణ - తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాదనేన తామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాం చ భగవచ్ఛాసనాతిలఙ్ఘిత్వముచ్యతే- తథా *యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమ్ । పాశోఽయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తమ్. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానామితరతన్త్రాణాం చాసాత్త్వికత్వమవిశిష్టం ప్రతీయతే- *రాజసీం వృత్తిం *తమోఽతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితమ్. రజః ప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్వాసప్తతితమే * యత్సత్త్వం స హరిర్దేవో యో హరిస్తత్పరం పదమ్ । యే సత్త్వరజసీ సోఽపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవః । యో బ్రహ్మా సైవ వేదస్తు యో వేదస్స క్రతుర్విభో । యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః । సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే । సత్త్వేన ముచ్యతే జన్తుస్సత్త్వం నారాయణాత్మకమ్ । రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోఽధికః । తచ్చ పైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రైరుపస్యతే । యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్నామముద్దిశ్యోపసేవ్యతే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ । త

ద్వైవపాశుపతంనామకనిష్ఠం మోహనంన్నృణామితిచపాఠః । యద్భిన్నంరాజసాకర్మ కేవలంతామసంతుయత్ । తద్దుర్గతిప్రదంన్వ్ణా మిహలోకేపరత్రచేతి సాత్త్వికరాజసంప్రైతాపహంవృత్తముక్తం, కేవలం తామసందుర్గతిప్రదముక్తం,- తచ్చబౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం-వైలాలికవ్రతికైస్తపోతిరిక్తైరితిహ్యుక్తం. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మరాజసతామసమిత్యవగమ్యతే - కేవలతామసమిత్యుత్తరత్రవిశేషితత్వాత్,. *యత్రజస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వా, చ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వమవగమ్యతే. నను *యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకో వైలాలికవిషయః- * యద్భిన్నమితిబౌద్ధార్హతవిషయం. నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమః పతనం తేషాంతుల్యమవగతం * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాంవైలాలవ్రతికైరహం । తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్యస్తాం స్తమస్యేవపాతయే ఇతి. అతఇహ నిమశ్లోకేదుర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానాంసమానాభవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. *తద్వైవపాశుపతంనామేతిపాఠే పాశుపతవిషయత్వంసిద్ధం. తతశ్చతస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వంసాత్త్వికరాజసప్రబన్ధాత్కనిష్ఠత్వంచస్థితం, వేదబాహ్యత్వంచస్థితం,. మోహనాయప్రవృత్తత్వంచతత్రోక్తంపాశుపతస్య- యథా * ద్వీపసప్తతితమేమాంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయే బ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమ । యజన్తెపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః । యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితం । పాశోయంపశుభావస్తుసయదాపతితోభవేత్ । తదాపాశుపతంశాస్త్రంజాయతేవేదసంజ్ఞితమితి. సచనయసిద్ధాన్తమార్గోనపాశుపతః-కిన్తువైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గఇతివాచ్యం-అష్టషష్టితమేవైలాలికవ్యతిరేకేణనయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్.తత్రహిసిద్ధాన్తనయమార్గస్యరాజసత్వేనవైలాలికమార్గస్యతామసత్వేనచభేదోదర్శితః. కించ-తత్రరుద్రవచః * దేవదేవజనస్సర్వోముక్తిమార్గేవ్యవస్థితః।కథంసృష్టిఃప్రభవితానరకేషుచకోవసేత్। ఏవముక్తస్తతోదేవైర్మామువాచజనార్దనః।యుగానిత్రీణిసహస్రాణివేష్యన్తిమానవాః । అస్త్యేయుగేప్రవిరళాభవిష్యన్తిమదాశ్రయాః।ఏషమోహంసృజామ్యాశుయోజనంమోహయిష్యతి । త్వంచరుద్రమహాబాహోమోహశాస్త్రాణికారయ।అల్పాయాసందర్శయిత్వా ఫలందీర్ఘంప్రదర్శయ।కుహకానీన్ద్రజాలానివిరుద్ధాచరణానిచ।దర్శయిత్వాజనంసర్వంమోహయాశుమహేశ్వర। ఏవముక్తస్తదాతేనదేవేనపరమేష్ఠినా।ఆత్మాతుగోపితస్సద్యఃప్రకాశోహంకృతస్తతః।తస్మాదారభ్యకాలాత్తుమత్ప్రణీతేషుసత్తమ।శాస్త్రేష్వభిరతోలోకోబాహుళ్యేననవేదతమితి మోహనార్థత్వ,మసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం, తదాభగవతస్తిరోధానం, రుద్రస్యప్రకాశతత్వం, చోక్తం. పాశుపతేచభగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః- సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్యమోహనార్థత్వోక్తే, స్తస్యచతన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయాపాశుపతత్వసిద్ధే, శ్చ. తథాగౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వంచపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణప్రతీయతే-యథాత్రిసప్తతితమే *మోహనార్థంతులోకానాంత్వయాశాస్త్రంపృథక్కృతం।తత్కదాహేతునాకేనకృతందేవవదస్వనఇతిపృష్టే *దుర్భిక్షేద్వాదశాబ్దేతుగౌతమేననరక్షితైరసనుపతైర్జగమిషుభిర్మునిభిర్గౌతమాతిసన్నిధానముక్త్వాఽభిహితం *ఏవముక్తస్తదాతైస్తుగౌతమఃకిమిదంత్వితి। గోవధ్యాకారణంముహ్యంస్తావత్పశ్యతియోగవిత్। ఋషీణాంమాయయాసర్వమిదంజాతంవిచిన్త్యవై।శశాపతాంస్తదాభస్మమిథ్యాభూతపరాంస్తథా। భవిష్యథత్రయీబాహ్యవేదకర్మబహిష్కృతాః। తచ్ఛ్రుత్వాక్రూరవచనంగౌతమస్యమహామునేః । ఊచుస్సప్తర్షయోహ్యేవంసర్వకాలంద్విజోత్తమాః। భవన్తుకిన్తుతేవాక్యమమోఘంనాత్రసంశయః। త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధాస్సదాకలియుగేద్విజాః । భవిష్యన్తిక్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతిగౌతమశాపం, తల్లఘూకరణాయకలౌజన్మ, తదనుగ్రహాయతత్రప్రవర్తకైస్సప్తఋషిభిఃమహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం, చోక్త్వా *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తుపురాహంద్విజసత్తమాః। వేదక్రియాసమాయుక్తాంకృతవానస్మిసంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాంలీనాబాభ్రవ్యశాణ్డిలాః। అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికాభవన్। మయైవమోహితాస్తేతుభవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజాః - తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాహిలక్షమాత్రంప్రమాణతః। సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధియదన్యదిత్యాది, *తేషాంగౌతమశాపద్ధీత్యాది, చోక్తం. తస్యాపరాధతారతమ్యేపిశాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వంపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణాంచావిశిష్టం. నన్వేవంతర్హిపాశుపతస్యవేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వంకథంఘటతే. ఉచ్యతే- త్రయీబాహ్యాధికారత్వస్యవ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చబాభ్రవ్యాదీనాం సాక్షాద్వేదవైదికకర్మాన్వయే,ఽత్యన్తత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయే, చానుపపన్నేసతివేదార్థవ్యామిశ్రావైదికార్థపరతయానాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రం ప్రణీతమిత్యేతావద్వైవమప్యమితి. *వేదక్రియాసమాయుక్తామితినిర్దేశోహి నైదికానైదికార్థసఙ్కరమవగమయతి. ననుకథంతర్హిమోహనార్థత్వం. ఉచ్యతే- మునిభిరభ్యర్థితేనత్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్తన్త్రకామేనమహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితం స్వోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరంతన్త్రం ప్రణీతం. అథర్వశిరశ్చప్రత్యగ్గనవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితిస్థితం. తథాసతివిపులాపరాధానాంత్రశ్రద్ధాయాంసత్యామపివేదరహస్యాప్రకాశనార్థంపాశుపతేరుద్రేణస్వస్యనారాయణాత్మకత్వంనాభిహితం - అపిత్వర్థవాదరూపేణస్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తుశాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హాఅపిస్వల్పాపరాధతయావేదవిరుద్ధోక్తిమర్థవాదం జ్ఞాత్వాఅథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేనపాశుపతావగతంరుద్రంనారాయణాత్మకముపాస్యనిస్తీర్ణాః. అన్యేతుపాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయాభగవదాత్మకత్వంరుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుప్రవిష్టాఅపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ తమసిభ్రామ్యన్తీతితన్మోహనఫలకత్వాత్ *తేషాంమోహార్థమేవచేతిమహేశ్వరవచనంఘటతే. అతఏవహితత్రోచ్యతేస్పష్టతరం * మాంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయేబ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమాః । యజన్తెపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః। యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ।నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితమితిచ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చనిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయఇతిదర్శితం.

ఏవమధికారిభేదేన భ్రాన్త్యభ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం పృథగుపదేశమకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వే, మనుగ్రహనిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యం, చ యుక్తం. … … … … … … … … … … … … … …

ఇతరే త్వస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరానసరాంశ్చ ప్రతి బ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోఽపి నిరాకార్యః - తత్ప్రామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం చ యోఽపి వ్యుదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రోపక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాసఏవ పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం చ సతి శాస్త్రోపక్రమేఽనుమానం నిరస్తం- న వా. న చేత్- అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్- ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితి చేత్- తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునశ్చాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్- తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధనయేనైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యుచ్యేత- పాశుపతతన్త్రస్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రమనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నానపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం- తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాది వైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్తన్నిరాసార్థ, మాచారాంశే చోత్సర్గాపవాదాధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థం, విరోధాధికరణన్యాయః స్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి- తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్మన్మతేఽధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాతిత్వం చేతి వైషమ్యం.— నను యాదవప్రకాశమతేఽప్యస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేఽపి నానపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్, న- *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేఽప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్- *అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్వబాధితవిషయత్వాభ్యామప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః - ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధే హి తద్విషయా శ్రుతిః ప్రాప్తార్థా స్యాత్ -తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. నన్వేవం సతి పూర్వోక్తమనుమానదూషణమిహాతదుక్తమిత్యతిదేష్టవ్యం - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయోఽపి ప్రకృష్టోఽపి *ప్రదానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కిం పునస్సన్నికృష్టే శారీరకస్యైవారమ్భేఽభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమపి ప్రేత్యశాస్త్రైకప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుకృష్య వ్యాఖ్యాతం. అర్భకౌకస్త్వపరిహారాదయశ్చ *నని చాయ్యత్వాదిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వక్తుమపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాః తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ *నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యే సతి పత్యుర్మతమాదరణీయమిత్యధ్యాహార ఉచితః. న తు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యత ఇతి వా - కర్తుః కల్పనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా. తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః.——*అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్య పరైరపరైశ్చైవమర్థ ఉక్తః-ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞే నేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్- అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షోదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతాం. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తం. తథా హి-న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః- ఉత కాలతః- ఉత సఙ్ఖ్యాతః. న ప్రథమః- *ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః *నిత్యో నిత్యానాం *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, త్సాఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాం చ కస్యచిదపి పక్షే ఈశ్వరస్య చ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావా, చ్చ. న ద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితం. తదపి న- అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. న తృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వాస్తవసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం - ఉత వ్యావహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతే నాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయే తు * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయా స్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికైస్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వమస్తీతి తద్వదేవ సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే స్వాభి

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥

కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిఃశ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రైవమాశఙ్క్యతే- * పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణోనామజీవోజాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞంమనోజాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారోజాయతఇతిహిభాగవతప్రక్రియా - అత్రజీవస్యోత్పత్తిఃశ్రుతివిరుద్ధాప్రతీయతే. శ్రుతయోహిజీవస్యానాదిత్వంవదన్తి *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాద్యాః. ....

౪౦॥ సూ. నచకర్తుఃకరణం॥ *సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞంమనోజాయతఇతికర్తుః - జీవాత్ కరణస్య - మనసఉత్పత్తిర్నసమ్భవతి - *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేతిపరస్మాదేవబ్రహ్మణోమనసోఽప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతఃశ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్యప్రామాణ్యంప్రతిషిధ్యతఇతి. ....

మతబ్రహ్మణోఽప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గస్స్యాత్. తైక్ష్ణ్యతయాఽభిమతజాతౌవ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్ - తైక్ష్ణ్యత్వతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషువ్యభిచారాత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వేఽప్యనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపిపక్షీకారాద్దోషఇతిచేత్ - నిత్యతయాభిమతజాతేరపిత్వయాపక్షీకార్యత్వాదవ్యభిచరితసఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేఽనిత్యత్వం క్రియాదేరివబ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేఽపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాప్రతిలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. ఆత్మానన్త్యస్యపూర్వముపపాదితత్వాదేకైకస్మిన్కల్పేఽప్యేకైకముక్తావపిసర్వమోక్షప్రసఙ్గోనస్యాదితి ప్రధానపురుషయోరీశ్వరాధిష్ఠేయత్వసమ్భవాన్నతద్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వం. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేఽపిననిర్విషయత్వం- ప్రధానస్యజ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనసర్వముక్తిదశాయామప్యవస్థితిసమ్భవాత్, ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యత్వోపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షేతదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వంచనానిష్టమితినతత్ప్రసఞ్జనీయం.——— అన్యేతుపరమాణూనాంపురుషాణాంచసఙ్ఖ్యాయా అన్తమీశ్వరోగచ్ఛతిచేత్-సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యేశనమవిషయంస్యాత్. అన్తంనగచ్ఛతిచేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్యసూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషుకదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాంనాయమనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపిసార్వజ్ఞ్యస్యననిర్విషయత్వం - ముక్తానాంపరమాణూనాంచనిత్యతయాసాక్షాత్కార్యత్వాదతీతానాగామినామపిసాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాంపక్షేత్వముక్తాత్మవిషయమీశనంసమ్భవతీతినతస్యనిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్మానన్త్యాదుపపద్యతఇత్యుక్తం. సఙ్ఖ్యాకోపాధిగృహీతానాంభిన్నానాంఘటాదీనాంసఙ్ఖ్యేయత్వదర్శనాత్తద్విపరీతమానన్త్యంశ్రుతిమనపేక్ష్యతర్కమాత్రేణకల్పయితుమశక్యమితిచేన్న - అనాదీనాంనిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనామసఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేనతేష్వేకోపాధిగృహీతత్వేసతిభిన్నత్వస్యవ్యభిచారాదితి.............................

పశుపత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతిపూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియతఇతిసిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థఇతివిభాగః. పఞ్చరాత్రంకింసాఙ్ఖ్యాదివత్క్వచిత్ప్రమాణం- ఉతకార్త్స్న్యేనప్రమాణం. కిమస్యక్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి-ఉతక్వచిదపినాస్తీతి. కిమత్రజీవోత్పత్త్యాదికంవివక్షితం-ఉతనేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాఃకింజీవాదిశబ్దవిశేషణతయానిర్దిష్టాః-ఉతజీవాదిశబ్దాఃసఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయానిర్దిష్టాఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాంజీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే- జీవోత్పత్త్యాదికంవివక్షితమితిశ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశేప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాంసఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వేజీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపిశ్రుతివిరోధాభావాత్కార్త్స్న్యేనప్రమాణత్వాత్కార్త్స్న్యేననిఃశ్రేయసార్థిభిరుపాదేయత్వంసిధ్యేత్. కథమాశఙ్క్యతఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) *పరమకారణాదిత్యాదిఃపఞ్చరాత్రగ్రన్థః. ....

౪౦॥ సూ. నచకర్తుఃకరణం॥ కర్తా - జీవః. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చాదిచేతి పరబ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం- యజ్జీవోత్పత్తిర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ ఆశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం *కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే। క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తదిత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తం *బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినాం। వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైర్జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే- విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాదిప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే *యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయం। అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసఙ్గ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ సిద్ధాన్తసూత్రతాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) *అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః. (విజ్ఞానం చాదిచేతీతి) *చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్, *భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృతిరితి వచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్మారిత ఇతి భావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమర్థం స్యాత్ - తతోఽపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనా వరం. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాదిచేతి వ్యాఖ్యాతం. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్యార్థోక్తిః. కేచన సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథం- తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) *కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరం. స్వసంజ్ఞాభిః-నమశ్శబ్దాద్యుపేతైః ప్రస్తుతవ్యూహనామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతైరుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. *చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితం. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధం. సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం- పరమిత్యేకార్థం పదద్వయం. విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) *యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితం. ఆదిశబ్దోపాత్తేషు తత్ప్రకరణస్థవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాది ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుం *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తం. జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి)..........

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-

సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪౪॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషిద్ధాహిజీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపితన్త్రే- యథోక్తంపరమసంహితాయాం *అచేతనాపరార్థాచనిత్యాసతతవిక్రియా। త్రిగుణాకర్మిణాంక్షేత్రంప్రకృతేరూపముచ్యతే। వ్యాప్తిరూపేణసమ్బన్ధస్తస్యాశ్చపురుషస్యచ। సహ్యనాదిరనన్తశ్చపరమార్థేననిశ్చితఇతి. ఏవం సర్వాస్వపిసంహితాసుజీవస్యనిత్యత్వవచనా జ్జీవస్వరూపోత్పత్తిఃపఞ్చరాత్రతన్త్రప్రతిషిద్ధైవ. జన్మమరణాదివ్యవహారస్తులోకవేదయోర్జీవస్యయథోపపద్యతే- తథా *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రవక్ష్యతే. అతోజీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపిప్రతిషిద్ధైవేతిజీవోత్పత్తివాదనిమిత్తా ప్రామాణ్యశఙ్కానిరాకృతా.— యత్త్వేషకేషాంచిదుద్ఘోషః-*సాఙ్గేషువేదేషునిష్ఠామలభమానఃశాణ్డిల్యఃపఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి-సాఙ్గేషువేదేషుపురుషార్థనిష్ఠానలబ్ధేతివచనాద్వేదవిరుద్ధంతన్త్రమితి - సోప్యనాఘ్రాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాంశ్రద్ధామాత్రవిజృంభితః- యథా * ప్రాతఃప్రాతరనృతంతేవదన్తిపురోదయాజ్జుహ్వతియేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దాఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథాచభూమవిద్యాప్రక్రమేనారదేన *ఋగ్వేదంభగవోఽధ్యేమియజుర్వేదంసామవేదమాథర్వణంచతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమమిత్యారభ్యసర్వంవిద్యాస్థానమభిధాయ *సోఽహంభగవోమన్త్రవిదేవాస్మినాత్మవిదితిభూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసుసర్వాసువిద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనంవక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థంకృతం,. అథవా-అస్యనారదస్యసాఙ్గేషువేదేషుయత్పరతత్త్వంప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయంవాదః- ఏవమేవశాణ్డిల్యస్యేతిపశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథావేదార్థస్యదుర్జ్ఞానతయాసుఖావబోధార్థశ్శాస్త్రారమ్భఃపరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతాభగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతానిచమయాఙ్గానివాకోవాక్యయుతానిచ। నచైతేషుసమస్తేషుసంశయేనవినాక్వచిత్। శ్రేయోమార్గంప్రపశ్యామియేనసిద్ధిర్భవిష్యతీతి, *వేదాన్తేషుయథాసారంసంగృహ్యభగవాన్హరిః। భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి, చ. అతస్సభగవాన్వేదైకవేద్యఃపరబ్రహ్మాభిధానోవాసుదేవోనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త

౪౪॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషేధః- విశేషేణప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధోవా. యథా *శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాస్మత్తశ్శ్రవణేనవిశేషతఃప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా *బుద్ధ్యేక్షేమప్రాపణంపఞ్చాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమిత్యత్రవిప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపినిషేధపరఇతిభావః. యద్వా- విప్రతిషేధః- వ్యాఘాతః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణజీవోత్పత్తివచనస్యవ్యాఘాతమభిప్రేత్యవ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధాహీతి) (సర్వాస్వపిసంహితాస్వితి) అనేనవిప్రతిషేధశబ్దేవిశబ్దార్థోవివక్షితః. జీవోత్పత్తిఃకథ్యతాంనామ-తథాపినశ్రుతివిరోధః-శ్రుతావపిజీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హితస్యనిర్వాహఃకథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితివక్ష్యతఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అతఇతి)——— యైర్జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేనశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంసిద్ధాన్తితం - తైరేతచ్ఛాస్త్రవివక్షితమర్థంవివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తంస్యాత్- అతోఽప్రామాణ్యంపూర్వపక్షీకార్యం- నసిద్ధాన్తీకర్తవ్యం. తస్మాత్సూత్రైరుక్తంసూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుందూషయితుమనువదతి(యత్త్వేషఇతి) సోపీత్యాదినానిష్ఠామలభమానఇత్యస్యపరోక్తార్థాభ్యుపగమేనపరిహారఉక్తః. అథాన్యథాఽర్థంవక్ష్యం స్తమర్థందృష్టాన్తేశిక్షయతి (అథవేతి)తమేవదార్ష్టాన్తికేవ్యాహ(ఏవమితి)కథమిదమవగమ్యతఇత్యత్రాహ(పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్యవేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ(తథేతి)తథా-ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః.(సంశయేనవినాక్వచిదితి) సంశయః-అనధీతశాఖాసుశ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి-నవేత్యేవంరూపః. యద్వా- ప్రతిపన్నేష్వర్థేషుయచ్ఛ్రేయః-తన్నజానామీత్యర్థః. *అధీతాభగవన్వేదాఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోఽయం *వేదాన్తేషుయథాసారంసఙ్గృహ్యభగవాన్హరిః।భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే*యఞ్చవాకేష్వనువాకేషునిషత్సూపనిషత్సుచ।గృణన్తిసత్యధర్మాణస్సత్యంసత్యేషుసామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయేపారమేశ్వరంవచనం *మహతోవేదవృక్షస్యమూలభూతోమహానయం। స్కన్ధభూతాఋగాద్యాస్తేశాఖాభూతాస్తథామునేఇత్యాదిద్రష్టవ్యం. బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపివిప్రలమ్భాయకృతంకింనస్యాత్-వేదార్థఉచ్యతేచేత్-అతఏవవేదాఅధ్యాపయితవ్యాః- కింగ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాంపరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషుయథాసారమిత్యాదివచనార్థంచాభిప్రయన్నాహ (అతస్సభగవానితి) అతః - వేదార్థస్యదురవబోధత్వాత్..భగవానిత్యాదివిశేషణానిభ్రమవిప్రలమ్భాదిసమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేనహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వేవివక్షితే. కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్యఇతి) పురుషత్వాత్సదోషఇత్యాద్యనుమానస్యధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రైత్యైకశబ్దయోగః. తర్హిబ్రహ్మానవాసుదేవఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధానఇతి) భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణ

జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్పః చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్విభజ్యార్థవాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యం. యత్తు పరైస్సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం—తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం, చ. తథాహి—సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయ చ భారతసంహితాం శతసహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేఽభిహితం *గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః। య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత సః ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్। ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతం। నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా। ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథాఽమృతం। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితం। ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమం। ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ— యథోక్తం *జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి *బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః। అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. నను చ *సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకని

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (భక్తాన్) శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి వచనాత్ భక్తిస్సమ్యక్ఛాస్త్రజ్ఞానహేతుః. సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాపహారిణోః మధుకైటభయోరివ కాలనేమ్యాదిరాక్షసాదీనాం నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి తచ్ఛ్రవణస్య తద్రక్షణోపయుక్తం—అతో భక్తరక్షణార్థం కృతేఽపి న ప్రబన్ధేన దోషగన్ధ ఇతి భావః. ఏవం ప్రతిలమ్భసమ్భవాత్ మాహ (అపారేతి) వేదైరేవాలం—కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విభజ్యార్థవాదమన్త్రరూపానితి) తత్త్వవిషయం యదత్రోచ్యతే—తత్సర్వమర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానైర్గ్రాహ్యత ఏవ—కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యం) పాశుపతాదిషు యదవద్యం—తన్నాస్త్యత్రేతి భావః. నను బౌద్ధాగమతా దమోఘ గవత్ప్రణీతాః—తద్వదిదం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే—అవతారప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణం చ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః—ఇదం తు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయో హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థమితి చేన్న—సర్వత్రావిశ్వాసప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపౌరుషేయత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కా కర్తుం హి శక్యతే. కిం చ—వేదోదితార్థావిరోధాత్ సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే—బౌద్ధాదిషు హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కిం చ—ప్రమాణభూతేషు ప్రబన్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతివిరోధాత్ బాహ్యత్వం శ్రూయతే—న తథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య—ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవ దృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్వికసంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాత్, వేదవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్, వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు శ్రూయమాణత్వాత్, వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదార్థస్య ప్రతిపాదనవర్ణనాత్, దశితస్థాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసఙ్గాచ్చ దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్త, శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక, ప్రమాణభూతప్రబన్ధాన్తరనిన్దిత, బుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రే సమీచీనా నా సా వయమిత్యర్థః. ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతున్నిరాకృత్య—అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) న సూత్రద్వయమిత్యర్థః. (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతదప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. * అపివాకర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్. *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోఽపి తదప్రతిషేధవాశబ్దసాహచర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథా హీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే అయమర్థ ఉక్తశ్చేత్—కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి,) (వేదోపబృంహణాయ చేతి,) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యాసాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖార్థైకకణ్ఠ్యేనాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః. (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన-విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనం. ఇదం బ్రహ్మ-ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణాఽఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థాఽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాచష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారతప్రశస్తత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (నను చేతి) పరిహార

ష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివామునేఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకేతుసాఙ్ఖ్యాదీనిప్రతిషిధ్యన్తే-అతఇదమపితన్త్రంతత్తుల్యం. నేత్యుచ్యతే-యతస్తత్రాపీమమేవశారీరకోక్తంన్యాయమవతారయతి.*కిమేతాన్యేకనిష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివేతిప్రశ్నస్యాయమర్థః-కింసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణివా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-కింతదేకంతత్త్వం. యదాతుపృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-తదైషాంపరస్పరంవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తునివికల్పాసమ్భవాదేకమేవప్రమాణమఙ్గీకరణీయం-కింతదేకమితి. అస్యోత్తరంబ్రువన్ *జ్ఞానాన్యేతానిరాజర్షేవిద్ధినానామతానివై।సాఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఇత్యారభ్యసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాంకపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేనపౌరుషేయత్వంప్రతిపాద్య *అపాన్తరతమానామవేదాచార్యస్సఉచ్యతఇతి-వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ *పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితి-పఞ్చరాత్రతన్త్రస్యవక్తానారాయణఃస్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవంవదతశ్చాయమాశయః-పౌరుషేయాణాంహితన్త్రాణాంపరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా,అపౌరుషేయత్వేననిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వాచ్చ యథావస్థితవస్తునిప్రామాణ్యందుర్లభం-వేదవేద్యశ్చపరబ్రహ్మభూతోనారాయణః- అతస్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వస్యవేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవవస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి. తదిదమాహచ*సర్వేషుచనృపశ్రేష్ఠజ్ఞానేష్వేతేషుదృశ్యతే। యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురితి. *యథాగమంయథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తంవస్తుపరామృశతోనారాయణఏవసర్వస్యవస్తునోనిష్ఠేతిదృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయాతత్తన్త్రాభిహితానాంతత్త్వానాం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *విశ్వంనారాయణఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మాత్మకతామనుసన్దధానస్యనారాయణఏవనిష్ఠేతిప్రతీయతఇత్యర్థః. అతోవేదాన్తవేద్యఃపరబ్రహ్మభూతోనారాయణఃస్వయమేవపఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాసనాభిధాయితన్త్రమితి, చతస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యంనకేనచిదుద్భావయితుంశక్యం. అతస్తత్రైవేదముచ్యతే *ఏవమేకంసాఙ్ఖ్యయోగంవేదారణ్యకమేవచ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతానిపఞ్చరాత్రంతుకథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచయోగశ్చసాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చారణ్యకానిచవేదారణ్యకం. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని-ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరతయైకీభూతానిఏకంపఞ్చరాత్రమితికథ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- సాఙ్ఖ్యోక్తానిపఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తంచయమనియమాద్యాత్మకంయోగం, వేదోదితకర్మస్వరూపాణ్యఙ్గీకృత్యతత్త్వానాంబ్రహ్మాత్మకత్వం, యోగస్యచబ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం,కర్మణాంచతదారాధనరూపతా,మభిదధతిబ్రహ్మస్వరూపంప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవపరేణబ్రహ్మణా నారాయణేనస్వయమేవపఞ్చరాత్రతన్త్రేవిశదీకృతమితి. శారీరకేచసాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రంనిరాకృతం-నస్వరూపం. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్యకేవ

తి (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాంవేదావిరుద్ధాంశేప్రామాణ్యం- కృత్స్నావిరుద్ధస్యశ్రీపఞ్చరాత్రస్యకార్త్స్న్యేనప్రామాణ్యమితిన్యాయమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వేప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వేప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. *అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి * నాతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి, *ఉదితేజుహోతి *అనుదితేజుహోతి, *వ్రీహిభిర్యజేత *యవైర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేనకాలభేదేనఫలభేదేనవికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే-సిద్ధవస్తునితువికల్పాసమ్భవేనవిరోధాదేకమేవప్రమాణంస్యాదిత్యర్థః.(అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయంవికల్ప్యోత్తరమాహేతిభావః. (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కిన్త్వయాతత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయఃపృష్టః-ఉతార్థస్థితిఃపృష్టా. తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయశ్చేత్- పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవమతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) *సాఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఃపరమర్షిస్సఉచ్యతే।హిరణ్యగర్భోయోగస్యవక్తానాన్యఃపురాతనః।ఉమాపతిఃపశుపతిఃశ్రీకణ్ఠోబ్రహ్మణస్సుతః।ఉక్తవానిదమవ్యగ్రంజ్ఞానంపాశుపతంశివఇత్యేతానివచనాన్యారభ్యశబ్దోపాత్తాని *పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితివక్తవ్యవక్తృవిశేషణద్వయంశ్రూయతే. ఏభిఃఫలితమాహ (ఏవంవదతఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి)వచనాన్తరేణవిశదయతి (అతఇతి) *పరస్పరాఙ్గాని-ఏకమితిపదద్వయంవ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకంపఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా- ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః- ఏకంపఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానం. అత్రకిమఙ్గి- తస్యకిమపేక్షితంప్రతిపాదయన్త్యఙ్గానిభవన్తి- తేషుకస్మిన్నంశేఽపేక్షా-తత్సర్వంపఞ్చరాత్రమేకమేవకథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హిశారీరకేతన్నిరాకరణంకథమిత్యత్రాహ (శారీరకేచేతి)సర్వేషాంసాఙ్ఖ్యాదీనాంప్రా

లనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపం, పశుపతిస్స్వరూపం,చ. అతః *సాఙ్ఖ్యంయోగఃపఞ్చరాత్రంవేదాఃపాశుపతంతథా। ఆత్మప్రమాణాన్యేతానినహన్తవ్యానిహేతుభిరితి- తత్తదభిహితతత్త్తత్స్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం-జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే- *యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురిత్యనేనైకార్థ్యాత్. ....

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

మాణ్యంప్రతిపాదయదివకేపిఏవచనందృశ్యతఇతితద్భ్రమనివృత్త్యర్థంతస్యార్థమాహ (అతఇతి)ఉక్తార్థేహేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్రదాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపిహ్యత్రోక్తః *యథా న్యాయమితి - * సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథా ఽర్థశ్చేత్-వేదవిరుద్ధాంశేపిప్రామాణ్యాభిధాయీదంవచనం *విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితిన్యాయాదప్రమాణంస్యాత్-అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్యసాఙ్ఖ్యే ప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్య ప్రతిపాదకత్వేఽస్యాపివచనస్యాప్రామాణ్యప్రసక్తాత్, * నిష్ఠానారాయణఇత్యనేనైకార్థ్యం, చ *సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యోక్తఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్స్వీకారప్రసఙ్గఇతిచేన్న - తత్రవేదాప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనంకృతం- సాఙ్ఖ్యాదిషుతువేదాఙ్గీకారఏవాస్తీతితేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకారఇతియథోక్తఏవార్థః. ... ...

అత్రభాష్యకారైస్సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యా, చ్చతన్త్రాన్తరసామ్యం వ్యవస్తం. అత్రసూత్రకారాభిప్రాయోమోక్షధర్మవచనైరవగమ్యతే. తథాహి- తత్రశ్రీపఞ్చరాత్రస్యబహుముఖంప్రామాణ్యంప్రపఞ్చితం- తత్ర *గూఢంమాంప్రశ్నవిద్రాజన్పృచ్ఛసేత్వమిహానఘ।నహ్యేషతర్కయాశక్యంవక్తుంవర్షశతైరపి।ఋతేదేవప్రసాదాద్వారాజన్జ్ఞానాగమేనవా। గహనంహ్యేతదాఖ్యానమాఖ్యాతవ్యంతవారిహన్నితి, *అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యంసనాతనమితి, చ- ప్రష్టార్థస్యపరమరహస్యత్వం, దురవబోధత్వ, మయోగ్యేష్వవక్తవ్యత్వం, చదర్శితం. *తేనైవప్రథితా బ్రహ్మమర్యాదాలోకభావినీతి-లోకహితాయప్రవృత్తతయాబాహ్యగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా *తత్రప్రశాసతోరాజ్యంధర్మేణామిత్రఘాతినః।నానృతావాక్సమభవన్మనోదుష్టంచనాభవత్।సంస్థితేతున్నృపేతస్మిన్శాస్త్రమేతత్సనాతనం। అన్తర్ధాస్యతితత్సత్యమేతద్వఃకథితంమయేతి- యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలేప్రవృత్తిః, కాలాన్తరేతిరోధానం, చేతివైలక్షణ్యముక్తం. తత్రాప్యావిర్భావతిరోభావకథనాదక్షరస్యవేదార్థవదనాదిత్వందర్శితం. తతశ్చబాహ్యగమవ్యావృత్తిః- *ఉత్పద్యన్తేచ్యవన్తేచయాన్యతోన్యానికానిచిత్।తాన్యర్వాక్కాలికతయానిష్ఫలాన్యనృతానిచేతి- బాహ్యగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితంకృతంమేరౌమహాగిరావితి - సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠేమేరౌప్రవృత్తతయాదేశతోపివైలక్షణ్యముక్తం. *ఏకాగ్రమనసోదాన్తాఋషయస్సంయమేరతాఇతి, *దివ్యంవర్షసహస్రంవైసర్వేతేమునయస్సమమితి, నారాయణానుశిష్టాహితదాదేవీసరస్వతీ। వివేశతానృషీన్సర్వాన్లోకానాంహితకామ్యయేతి, *త్రైరేకమతిభిర్భూత్వాయత్ప్రోక్తంశాస్త్రముత్తమమితి, చ- ప్రవర్తకానామృషీణామత్రగుణవత్త్వం, తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం, బహూనామైకమత్యం, చదర్శితం. *ఉశనాబృహస్పతిశ్చైవయదోత్పన్నౌభవిష్యతః। తదాప్రవక్ష్యతశ్శాస్త్రంయుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి,*యుష్మత్కృతమిదంశాస్త్రంప్రజాపాలోవసుస్తతః।బృహస్పతేస్సకాశాద్వైప్రాప్స్యతేద్విజసత్తమాఃఇతి,-ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః, ప్రకృష్టశిష్యాధిగమశ్చదర్శితః*వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితం *ఇదంమహోపనిషదం *అత్రధర్మార్థకామాహిమోక్షఃపశ్చాచ్చకీర్తితఇతి-సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుడజిహ్వికాన్యాయేనత్రివర్గప్రతిపాదకత్వం, మోక్షైకపరత్వ, మనుత్తమహితత్వం, చోక్తం.*సర్వప్రమాణంహితథాయథైతచ్ఛాస్త్రముత్తమం। భవిష్యతిప్రమాణంవైఏతన్మదనుశాసనం।అస్మాత్ప్రవక్ష్యతేధర్మాన్మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి-మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యేదృష్టాన్తభూతత్వ, మవ్యవధానేనభగవదనుశాసనరూపత్వం, భవిష్యతిప్రమాణమితిభగవతానియమితత్వం, చదర్శితం. *తస్యయజ్ఞోమహానాసీదశ్వమేధోమహాత్మనః।బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తస్యహోతాబభూవహేతి-పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణాంకర్తృసామాన్యందర్శితం.*ప్రీతస్తతోఽహభగవాన్దేవదేవఃపురాతనః।సాక్షాత్తందర్శయామాసఅదృశ్యోన్యేనకేనచిదితి-వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామవ్యవధానేనఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యంచదర్శితం. అదృశ్యేనహృతోభాగోదేవేనహరిమేధసేతి - భగవతస్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా,ఉపరిచరేణదృష్టతాయా, శ్చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యందర్శితం. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపంతాత్పర్యలిఙ్గందర్శితం. మేరోరుత్తరభాగేతుక్షీరోదస్యానుకూలతః। సదేశోయత్రనస్తప్తంతపఃపరమదారుణమితి, *ఏకాన్తినస్తేపురుషాఃశ్వేతద్వీపనివాసినః। గచ్ఛధ్వం

తత్రమునయస్తత్రాత్మా మే ప్రకాశితఇతి, *తతోనోదృష్టివిషయస్తదా ప్రతిహతోభవదితి, *వ్రతావసానే స్యశుభాన్నరా కాదదృశిమోవయమితి, *బలిః కిలోపహ్రియతే తస్యదేవస్యతైర్నరైః।వయంతు తేజసా తస్య సహసానష్టచేతసఇతి, *పురుషా ణాంసహస్రే షు తేషు వైశుద్ధయోనిషు।అస్మాన్నకశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి,-భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వం,తస్యబహుతపోలభ్యత్వం, ధర్మాన్తరనిష్ఠైస్తద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాంబహుతపోదృశ్యత్వం, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం,తన్ముఖేనేతరాధికారిణాంనికృష్టత్వం, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం, చ-భగవతా స్వయమాగత్యదర్శన ప్రదానాచ్చ తేషాంమహత్త్వం, దర్శితం. *ఏకశ్చశబ్దోవిరతః శ్రుతోస్మాభిరుదీరితః। ఆకాశంపూరయన్సర్వం శిక్షాక్షరసమన్వితఇతి - భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపితపస్సాధ్యతయాభగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. *దృష్టావః పూరుషాశ్శ్వేతాః పఞ్చేన్ద్రియవివర్జితాః।దృష్టోభవతి దేవేశఏభిర్దృష్టైర్ద్విజోత్తమా ఇతి- భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాందర్శనస్య ప్రతిపాదితం. *ప్రాప్యశ్వేతంమహాద్వీపంనారదోభగవానృషిః।దదర్శతానేవనరాన్ శ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాన్శుభాన్।పూజయామాసశిరసామనసా తైశ్చపూజితఇతి, *దిదృక్షుర్జప్యపరమః సర్వకృచ్ఛ్రధరస్స్థితః-ఇతి, *నచ్యోతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమిదృశంమమదర్శనమితి,చ-భగవద్ధర్మనిష్ఠానాందేవర్షివన్ద్యత్వం, బ్రహ్మాదిభ్యోపిమహత్త్వం, చదర్శితం. *ఉవాచమధురంభూయోగచ్ఛనారదమాచిరం।ఇమేహ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః। ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం తేషాం విఘ్నోభవేదితిచోక్తం- నారదసమ్భాషణస్యాపివిఘ్నరూపతాకథనేననారదాదపితేషామాసన్నతరత్వం దర్శితం. *అహోహినరకస్తేమోమోక్షధర్మస్సనాతనః।యంహిత్వా దేవతాస్సర్వాహవ్యకవ్యభుజోభవన్।నూనమేకాన్తిధర్మోయం శ్రేష్ఠోనారాయణప్రియః। ఏకాన్తినోహిపురుషాగచ్ఛన్తిపరమంపదే।యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణంజగత్స్యాత్కురునన్దన।భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి, *ఏకాన్తభావోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమం।తేసహస్రార్చిషందేవం ప్రవిశన్తిసనాతనమితి, చ- కృతయుగైకాన్తస్యభగవద్ధర్మస్యపరమమోక్షప్రదత్వం, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం, చదర్శితం. తథా*మయాసృష్టః పురా బ్రహ్మామద్యజ్ఞమయజత్స్వయం।తతస్తస్మైవరాన్ ప్రీతోదదావహమనుత్తమాన్।మత్పుత్రత్వంచకల్పాదౌలోకాధ్యక్షత్వమేవచ। ఏషమాతాపితా చైవయుష్మాకంచపితామహః।మయానుశిష్టోభవితాసర్వభూతవరప్రదః।అస్యైవచానుజోరుద్రోలలాటాద్యస్సముత్థితః। బ్రహ్మానుశిష్టోభవితాసోపిసర్వవరప్రదఇతి, *సబ్రహ్మాకాస్సరుద్రాశ్చసేన్ద్రాదేవాస్సహర్షిభిః।అర్చయన్తిసురశ్రేష్ఠందేవంనారాయణం ప్రభుంఇత్యాదిభిః,- వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయాఃఏవసర్వస్మాత్పరత్వేనాత్రప్రతిపాద్యత్వందర్శితం +వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః *ఇదంమహోపనిషదమిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గానిదర్శితాని. ఏవమాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రతిపాద్యదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేనభగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్యబహుముఖం ప్రపఞ్చనమభిప్రేత్యమహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తం.తథాభగవత్ప్రణీతేతత్ప్రతిపాదకతయాసాత్త్వికే శ్రీవారాహేచపురాణేమోక్షధర్మానురోధేనపఞ్చరాత్రస్యవేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేనపాశుపతాదేర్వైలక్షణ్యందృశ్యతే- యథాఅష్టషష్టితమే *పౌరుషంసూక్తమాస్థాయయేయజన్తిద్విజాస్తుమాం। సంహితాజపమాస్థాయతేమాంపశ్యన్తిబ్రాహ్మణాః। అలాభేవేదమన్త్రాణాంపఞ్చరాత్రోదితేనహి। మార్గేణమాంప్రపద్యన్తేతేమాంపశ్యన్తిమానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాంపఞ్చరాత్రంవిధీయతే। శూద్రాదీనాంనతచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవంమయోక్తంవిప్రేన్ద్రపురాకల్పేపురాతనం । పఞ్చరాత్రంసహస్రాణాంయదికశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయేచమాంకశ్చిద్యదిభక్తోభవిష్యతి। తస్యవేదాఃపఞ్చరాత్రంనిత్యంహృదివసిష్యతి। వేదేనపఞ్చరాత్రేణభక్త్యాయజ్ఞేనతుద్విజాః। ప్రాప్యోహంనాన్యథాప్రాప్యోవర్షలక్షైరపిద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ, మితరాయోగ్యత్వం, వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్యమోక్షసాధనత్వం, చోక్తం. త్వంచరుద్రమహాబాహోమోహశాస్త్రాణికారయేత్యాదిభిరితరాగమానాంమోహనార్థత్వంచోక్తం. తత్రచోద్యపరిహారాశ్చపూర్వమేవప్రపఞ్చితాః. అతశ్చపఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యంసిద్ధం.——— ననుకథంకాన్ఠ్యనవేదావిరుద్ధత్వం- త్రయీధర్మపరిత్యాగస్యతత్రోక్తత్వాత్. కథంమన్వాదిస్మృతీనాంవేదానురోధిత్వం- తేషుత్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేనచతుర్థాశ్రమధర్మస్యప్రతిపాద్యమానత్వాత్. *యదహరేవవిరజేత్తదహరేవప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవచతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాంస్మృతీనాంనవేదవిరుద్ధత్వమితిచేత్. * కింభోస్త్రయీధర్మాణాంసంయుక్తఇదంధర్మంజిజ్ఞాసితాఽఽమ్భోజిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్యతన్మూలతయాపఞ్చరాత్రవచసాం నవేదవిరుద్ధత్వం. ననుకథముదాహృతవాక్యానాంవేదత్వం. కథం *యదహరేవేత్యాదివాక్యానాంవేదత్వం. జాబాలశ్రుత్యాదీనాందేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితిచేత్. ఏవం తర్హిజాబాలశాఖాఽలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివదేశాన్తరేబహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవవేదత్వంసిద్ధం స్మర్తృత్వేనసత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితిహేతునైవతద్వదేవాపౌరుషేయత్వం. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవవేదత్వందురపహ్నవం. తథాభూమవిద్యాయాం *ఋగ్వేదంభగవోధ్యేమియజుర్వేదంసామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణంపఞ్చమంవేదానాంవేదంపిత్ర్యం రాశిందైవంనిధింవాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాంక్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాంసర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః.ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితిచేన్న- బ్రహ్మవిద్యాయాఇవబ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనతైక్ష్ణ్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోప్యుపనిషద్భాగపరః-నతుజ్ఞానపరః-*నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్యప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం-ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా *యంవాకేప్వనువాకేషునిషత్సూపనిషత్సుచ।గృణన్తిసత్యకర్మాణసత్యంసత్యేషుసామస్వితిభారతవచనాచ్చశ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథాభగవచ్ఛాస్త్రేషుచాస్యవేదత్వంబహుశోఽవగమ్యతే-యథా శ్రీకాలోత్తరే*ఋగ్వేదంపూర్వదిగ్భాగేయజుర్వేదంతుదక్షిణే । పశ్చిమేసామవేదంస్యాదాథర్వణంచోత్తరేథవేత్। ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రాన్సర్వాన్సుదిక్షుచ। సా

తయేత్యాపనాన్యస్మాదగ్నిసంస్కారమాఠభేదితి. తథాతత్రైవ *తతః ప్రీతమనానాథస్సాత్వత్స బ్రహ్మసంజ్ఞితం। వేదమేకాయనం బ్రహ్మవ్యాకర్తుమ కుతోభయం। వ్యాజహారసస్వబ్రహ్మమయం ప్రణవమాదితః। తత్కారణత్వాద్వేదానాంమూలసంజ్ఞానసనాతనీ। తతోన్యాన్యపిదివ్యానివ్యాపకాన్యుప దిష్టవానితి. ఏవంసంహితాన్తరేష్వపిబహూనివచనాని. తానివిస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే. తథేతిహాసపురాణవచనైరుపబృంహితప్రదేశవిశేషతాచ శ్రుతిత్వేహేతుః- *ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదం।నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యా దీనాం శ్రుతిత్వేనసమ్ప్రతిపన్నానాం *ద్వే బ్రహ్మణీవేదితవ్యేశబ్దబ్రహ్మపరంచయత్। శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతఃపరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి। యత్తదవ్యక్తమ జరమచిన్త్యమజమవ్యయం । అనిర్దేశ్యమరూపంచపాణిపాదాద్యసంయుతం । విభుంసర్వగతంనిత్యంభూతయోనిమకారణం । వ్యాప్తంవ్యాప్యంయ తస్సర్వం యద్వైపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వ దర్శనాదుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వంస్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనానిచబహూ న్యుపబృంహ్యన్తేపురాణేతిహాసవచనైః - * సర్వజ్ఞ స్సర్వదృక్ సర్వేశ్వర స్సర్వశక్తిఃసమృద్ధిమానేవావృద్ధిరన్యూన ఆఢ్యోవశీస్వాధీనోనాదిరక్షోవ్య పగతనిద్రాభయక్రోధ తన్ద్రీర్వ్యపగతేచ్ఛాలమఃక్షమవ్యాధిర్నిర్దోషో నిరతిశయోనిరవద్యఇతి శ్రుతిర్భగవతాపరాశరేణోపబృంహితా * సర్వజ్ఞస్సర్వ దృక్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరః ప్రాప్తైర్నిరధి ష్ఠోక్షరక్రమఇతి. *ఏవమేషమహాశబ్దోమైత్రేయభగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగః । జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేష తః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీసర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవనిర్దోషోనిరతిశయోనిరవద్యోయోభగవస్తంవా సుదేవమేవంవిదుస్తమేవతంవిదురితివాక్యంహ్యుపబృంహితంజ్ఞాయతే - హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వనిమిత్తస్యభగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసా ధారణత్వప్రతీతిర్ద్వయభయత్రప్రతీయతే. తథా *నాసిద్ధస్యకృతమస్తీహకించిన్నాసంయతేష్వింద్రియేష్వేవసిద్ధిః । నసంయమోన్యపరిత్యజ్యకా మాన్కామత్యాగోనాన్తరేణాప్రమాదం। అప్రమాదోజ్ఞానమమోజ్ఞానంప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌకర్మసందధ్యాత్తదానిత్యంకృతంభవేదితి - ఇ యంచశ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా *నాకృతాత్మాకృతాత్మానంజాతువిద్యాజ్జనార్దనం। ఆత్మనస్తుక్రియోపాయోనాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్। ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాంకామత్యాగోప్రమాదతః। అప్రమాదోభైమసేనజ్ఞానయోనిరసంశయమితి. ఏవంవిరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాంప్ర త్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపఞ్చరాత్రస్యకార్త్స్న్యేన శ్రుత్యవిరుద్ధత్వరూపంసాఙ్ఖ్యాగమాదిభ్యోవైలక్షణ్యంసిద్ధం. అతఏవ గ్రన్థనిర్మాణానుప్రవిష్ట పురుషాశయదోషనిబన్ధనావిరుద్ధార్థప్రతీతిరిత్యప్యయుక్తం. అతోవిరుద్ధాంశస్త్యజ్యతఇతిసిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరగ్ర న్థకర్తృబుద్ధిదోషాద్విరుద్ధార్థాన్వయః- చతుర్ణామప్యాగమానామాదివక్తృ ప్రణీతానాంనక్వచిదపివేదవిరోధఇతిసామ్యంచానుపపన్నం - *ప్రత్యక్ష హేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి,- *తుల్యంశౌచంతయోర్యుక్తందయాభూతేషుచానఘ। వ్రతానాంధారణంతుల్యందర్శనంనసమంత యోరితి, చమోక్షోపాయే, *బహవఃపురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః। నైతఇచ్ఛన్తిపురుషమేకంకురుకులోద్వహేతితత్త్వే, చపరస్పరవైషమ్య స్య శ్రుత్యర్థవైరూప్యస్యచభగవతావ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్రహిసాత్వత్కారాన్మోక్షః - శాస్త్రజన్యవివేకాన్మోక్షః ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృ శ్యతే, పరమాత్మనఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదాన్తావైషమ్యంప్రతీయతే,. నహ్యర్వాచీనగ్రన్థకారమతంవ్యాసేనోచ్యతే. నను మోక్షధర్మే * ఏవం తత్త్వమిదంకృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం । యదుక్తంయతిభిర్ముఖ్యైః కపిలాదిభిరీశ్వరైః । యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిత్ దృశ్యన్తేమను జర్షభ । గుణాశ్చ యస్మిన్బహవోదోషహానిశ్చ కేవలేతికపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాద్గుణ్యంచోక్తం, తథా * నిష్ఠానారాయణ ఇత్యుక్త్వా * త్వమేవం శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణఇతి కపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం,- అతః శ్రుత్యర్థవైరూప్యమవా న్తర వక్తృదోషకృతమితిచేన్న - తత్ర తత్ర భగవతావ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేనసిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్. విరోధస్యావాన్తర వక్తృమూ లకత్వే కపిలాద్యాది వక్తృమతే నైవ సిద్ధాన్తోవాచ్యః. * ప్రత్యక్షహేతవోయోగా స్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి తత్తదభిమతస్యైకైకస్యోపా యత్వముక్త్వా * ఉభేచైతేమతే జ్ఞానేనృపతేశిష్టసమ్మతే । అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రంనయేతాం పరమాంగతిమితి సముచ్చిత్యానుష్ఠితాభ్యా ముభా భ్యాం పురుషార్థఇతిహి సిద్ధాన్తితం. తథా * నైతఇచ్ఛన్తీతిసాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా * బహూనాం పురుషాణాంహి యథైకాయోనిరుచ్యతే । తథా తంపురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాతిగమిత్యారభ్య * మమాన్తరాత్మాతవచయేచాన్యే...; తస్సుయద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్య ముక్తవానితిస్వమతేన సిద్ధాన్తఉక్తః - నతు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణామైకాత్మ్యం - ఏకేనాత్మనాయుక్తత్వం. అనేన జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మాహి సర్వోపాదానమిత్యుక్తం భవతి - * తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌన గ్రాహ్యః కేన చిత్క్వచిదితిపురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్యస్వేనైవవ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహూనాంపురుషాణామితిపూర్వముక్తత్వాచ్చ. [ఏవం సిద్ధాన్తదశాయాం కపిలాద్యభిమతత్వవర్ణనాభావాత్తత్తదాగమేష్వర్థవైరూప్యమవర్జనీయం. తర్హి కపిలాదీనాంశాస్త్రకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనంనారాయణ ప్రతి పాదకత్వవచనంచకథంఘటతఇతిచేత్. ఉచ్యతే- కథమవాన్తరకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనంఘటతే-*కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దేనహ్యవాన్తరవక్తార ఉచ్యన్తే. ఆదిశబ్దోహిరణ్యగర్భాదిపరఇతిచేన్న- *ఏవంతత్త్వమిదంకృత్స్నంసాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం *యదుక్తంకపిలాదిభిః *యస్మిన్ననిభ్రమాః కేచిదితియచ్ఛబ్దస్యప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్. అతఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపిభ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపిభ్రాన్త్యారో పోఽనుపపన్నః. *నైతఇచ్ఛన్తీత్యద్యతనతార్కికావివక్షితాఇతిచేన్న *ఇచ్ఛన్తీతివర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేపి కుతార్కికాస్సన్తీతిచేన్న- *సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితినిర్దేశస్యకుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, ఏతచ్ఛబ్దేనహిసాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణఃపరామృశ్యన్తే. యది *నైచ్ఛన్తీత్యుక్తికు

తార్కికవిషయా- తదాసిద్ధాన్తైనిమిత్తోపాదానైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితివక్తవ్యం- నచ తథోక్తం-అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేదనిర్వాహోఽనుపపన్నః. నను *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తీతి *యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితిశాస్త్రాణాదివక్తృషు భ్రమః ప్రతిషిద్ధః, మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వే చానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్సూత్రకారేణతన్నిరసనంచ కథంఘటత ఇతిచేత్. వయమపికథంఘటత ఇతి బ్రూమః- ఉభయోః పామప్యుపపత్తేః పరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్యుచ్యేత- భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తౄణాం తదాస్వవివక్షితావధికార్థాన్తరాకథనం, వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాద, శ్చసమ్భవతః- యథానిర్దోషస్యాపివేదస్య నహివేదోదర్శపూర్ణమాసప్రకరణేవాజపేయం ప్రశంసతి, నాపికర్మప్రకరణే బ్రహ్మప్రతిపాదయతి, అతివదతిచ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థం, *అక్షయ్యంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి *నకిరస్య త్వదుత్తరోనజ్యాయానస్తివృత్రహన్నిత్యాదినా - నచైతావతా వేదస్యకర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరంచానభిమతమిష్యతే- అన్యత్రవేదేనైవకర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవంకపిలాదయోఽపిస్వవివక్షితాదన్యత్కంతదానీంనవదన్తి, వివక్షితమధివదన్తి, చ. సాఙ్ఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరంకించిదిత్యతివాద, శ్చభవతి- యోగేచయమనియమాద్యఙ్గకస్యసమాధిపర్యన్తస్యయోగస్య, తత్రధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్యక్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్య, చ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః. నచైతావతాతద్వక్తౄణామీశ్వరస్తస్యోపాదానత్వం, చానభిమతంభవతి-అన్యత్రకపిలాసురిసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషుకపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య, తస్యజగదుపాదానభావస్య, చ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచతదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చసాఙ్ఖ్యయోగయోరనాదరణీయతాచభవతి- తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాద్వేదాన్తార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహవశాద్యుంప్రణీతత్వా, చ్చ. నహిశబ్దానుశాసనేకర్మకలాపబ్రహ్మవిద్యయోరప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం-తద్వత్. ఏవమబాహుశ్రుత్యేనతద్వక్తౄణాంహృదయమజానన్తఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థంతాత్త్వికముపపన్నంమన్యమానాస్తార్కికంమన్యాః యేప్రత్యవతిష్ఠన్తే-తేషాముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానామాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్రపరత్వమన్వారుహ్యసూత్రకారైస్తన్నిరసనంయుక్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్యన్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వాత్తర్కకార్కశ్యంవిహాయకపిలాదీనాంప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేనసాఙ్ఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపియుక్తం. *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తిమనీషిణ ఇతివచనంచ ప్రబన్ధాన్తరేషుకపిలాదిభిఃపరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనంనిష్ఠానిర్ణయస్య హేతుత్వేనవదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయ ఇతిసర్వంసఙ్గతం. ఏవం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశాప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశే ప్రమాణత్వంతుల్యమితి. ఏవంతర్హ్యతివదనస్యవివక్షామూలత్వా, ద్వివక్షావిశేషహేతుమనోవృత్తేశ్చగుణత్రయమూలత్వా, దతివదనస్యోపేక్ష్యత్వా, చ్చకారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌస్యాతాం. వేదేతువక్తురభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చతదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతునార్థవాదరూపమపివేదవిరుద్ధంవచనందృశ్యతే - అతస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచవైషమ్యందురపహ్నవం. తత్రముముక్షోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్యదుష్పరిహరత్వా, చ్చపాశుపతమతస్యక్వచిదవిరోధేపినాత్యన్తాదరణీయత్వం. సాఙ్ఖ్యయోగయోస్తుకతిపయార్థానుక్తేస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావా, దాపాతతోవేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశపరిత్యాగేనాదరణీయత్వా, దేకదేశాప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వం - పఞ్చరాత్రేత్వనుక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావా, ద్విరుద్ధతయాభాతానామర్థానాంచాధీయమానశ్రుతిమూలత్వసమర్థనా, చ్చకార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్ సాకల్యేనవేదవత్ ప్రమాణత్వమితి. అతోభాష్యకారోక్తఏవాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః. ... ...

పరేతు- *విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపివాసుదేవా ఇతిచేత్ - ఏవమప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధః. కథం. వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాంపరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్యచత్వారోవ్యూహా ఇతిచేత్ - తదుత్పత్త్యసమ్భవః- పూర్ణషాడ్గుణ్యతయాసర్వేషాంతుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావాసమ్భవాత్సైః,. చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః- బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్యసమస్తస్యజగతోభగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. *విప్రతిషేధాచ్చేతి- *జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసిగుణాః,*ఆత్మానఏవైతే భగవన్తోవాసుదేవా, ఇతిగుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతైషాకల్పనేత్యాహుః. తత్ర విజ్ఞానాదిశబ్దస్యభాష్యోక్తనిర్వాహౌచిత్యంపూర్వమేవదర్శితం. *ఏకంవాసంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివవాశబ్దస్యసిద్ధాన్తద్యోతకత్వాత్తదప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వమయుక్తం. ననుతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - నతుప్రామాణ్యమితిచేన్న- ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వేపక్షవిపర్యాసద్యోతకేనవాశబ్దేన ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితతయాధీస్థస్యతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శోపపత్తేః. యద్వా- పరీక్ష్యమాణంపఞ్చరాత్రశాస్త్రంతావద్బుద్ధిస్థం- అబుద్ధిస్థస్యపరీక్షణాయోగాత్. అతోబుద్ధిస్థంశాస్త్రంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతస్యాప్రతిషేధ ఇత్యుక్తేప్రామాణ్యాప్రతిషేధ ఇతిఫలితంస్యాత్. అతఃఫలితార్థపరంభాష్యమితినకిఞ్చిదప్యస్వారస్యం. చతుర్ణామత్యన్తభేదోనాభిమతః. ఏకవ్యూహత్వేకార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవ ఇతిచాయుక్తం - తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదిత్వయాకార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యంభావితయాఽభిమతః-తర్హ్యసోఽస్త్యేవ. యదితదతిరిక్తాతిశయః- సతుమృద్ఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపినాస్తీతివ్యాప్తిశూన్యతయాతర్కాభాసతా. సర్వేషాంపూర్ణషాడ్గుణ్యత్వేకార్యవ్యవస్థాయాఃకోహేతురితిచేత్-ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యమేవేతి బ్రూమః. సదాసర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేరీశ్వరస్యకాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థాహిస్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. సమస్తజగత ఈశ్వరవ్యూహ

త్వావగమాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమహానిరితి చాసఙ్గతం - కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం అకర్మవశ్యేశ్వరవ్యూహత్వానుపపత్తేః. నృసింహవామనాదిభిః సఙ్ఖ్యానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న- తేషాం విభవకోట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం వ్యూహశబ్దేన వివక్షితం- తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమోఽనభిమత ఇతి నానిష్టాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః - తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రసఞ్జనం శాస్త్రసిద్ధవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతం. గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తివిప్రతిషేధోఽపి స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితః- తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్వానభ్యుపగమాత్. యది క్వచిజ్జ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం- న తత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దానామివ తద్గుణసారత్వాత్తదుపపత్తేః. అన్యథా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్* *సత్యం జ్ఞానమ్* ఇత్యాదిశ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజ్యేత్- ఆపాతతోఽవిప్రతిషేధప్రతిపత్తిసామాన్యాత్. వేదనన్దాదిశబ్దానాం పరిహారస్తు దర్శితః- అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః.——— అన్యే త్వేవం వర్ణయన్తి- పూర్వాధికరణేషు వాదినాం తర్కావష్టమ్భాః శిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చత్వారః పరీక్ష్యన్తే. *అథావేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి* ఇత్యాదివచనాన్మహాభారతే నిష్ఠానిర్ణయాధ్యాయాచ్చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం సిద్ధం. తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం- ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేఽపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేఽపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేష్టృత్వేఽపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశాత్, తేషామజ్ఞానరాగద్వేషాదిసమ్భవేన సావకాశత్వాద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం-విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః. తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణ చిన్తితమిత్యుక్తం. సూత్రయోజనాయాం చ *విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః* ఇత్యత్ర- విజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యోద్భవానుద్భవభేదేన విభాగమాత్రం సఙ్కర్షణాదీనాం-న తు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనోఽహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చ త ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- ఏవం తర్హి నైతన్మతం ప్రతిషిధ్యతే-విరోధాభావాత్- శ్రుతివిరుద్ధం తు ప్రతిషిధ్యతే. *విప్రతిషేధాచ్చ* ఇతి- సర్వసిద్ధాన్తైర్వేదోఽనుసరణీయః-అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే- *విప్రతిషేధాచ్చ* ఇతి సూత్రస్య తదప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వే సత్యేవాన్వయస్వారస్యం. సర్వైస్సిద్ధాన్తైర్వేదోఽనుసరణీయ ఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరాధ్యాహారస్తు గ్రన్థశయ్యామార్జవేనానుసన్దధానానాం న ధియమధిరోహతి. అర్ధశరీరం చ నిరూప్యం- స్మృతిపాదవివ *నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్* ఇతి మన్వాదిస్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధేఽపి ప్రామాణ్యశఙ్కోత్థాతుమలం. చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నం- సాఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిక్షేపస్యాకృతత్వాత్. తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః-ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాన్తరేష్వనవగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిక్షేపోఽపి న సమ్భవతి. శ్రుతివిప్రతిషేధయుక్త్యా సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న- *విప్రతిషేధాత్* ఇతి పదస్య *తదప్రతిషేధ* ఇత్యనేనాన్వయాత్ సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః. కిఞ్చ-విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్మృతిప్రామాణ్యస్య విధ్వస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయర్థ్యం చ. అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేత్- తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామప్యసాధారణదూషణజ్ఞాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం న నిబద్ధం. తత్పక్షమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్. కిఞ్చ త్వారోప్యాగమా ఏకయుక్తిమూలాః- ఉత భిన్నయుక్తిమూలాః. న ప్రథమః- విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వానుపపత్తేః అనేకయుక్తిమూలత్వే త్వధికరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గః. ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాసః కృతస్స్యాదితి చేన్న - జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావేనోత్పత్త్యసమ్భవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వమయుక్తం. శిష్టపరిగ్రహసామ్యం చ న భవతి- *అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన* వైదిక్యత్ర పాశుపతతన్త్రాప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశుపతతన్త్రోక్తతత్త్వప్రక్రియాయాః, తన్నిష్ఠాప్రకారస్య, చ సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యా వా తస్య మోక్షోపయోగస్య, చ సఙ్క్షేపేణ విస్తరేణ వాఽనుపన్యాసాదేవ న తుల్యతయా పరిగ్రహః. వైరాగ్యజననద్వారా సాక్షాత్కారనిష్పాదనద్వారా చ మోక్షోపయోగః సాఙ్ఖ్యయోగయోర్దర్శితః- *ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం । సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన* ఇతి కృత్స్నస్య పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తం. సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యామవిరోధం నీత్వా *ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాః* ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయిత్వాఽన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం తత్త్వసఙ్ఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా *బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణాం । నైతదిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహ* ఇతి తయోరౌపనిషదసిద్ధాన్తాద్వైషమ్యం చ దర్శయిత్వా *నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మకః* ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వదతా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశానాదృత్య తయోరౌపనిషదమార్గనిష్ఠైరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చోక్తం. అతః పఞ్చరాత్రసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వాభావం చ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహశఙ్కా ధియమధిరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః- *జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై* ఇతి హి తత్రైవోక్తం. కిఞ్చ- తత్రాపి నారాయణస్యైవ నిష్ఠాత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి- తదనురోధేన సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః. తుల్యత్వేనైకార్థత్వే వివక్షితే సచ్ఛిద్రోపవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యం - న చ తథా కృతం. యథా తన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ న తన్త్రాన్తరప్రధానతావగమః- ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠత్వాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తం. అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల

త్వంచసిద్ధమితినపరిగ్రహతుల్యతా. *నహన్తవ్యానిహేతుభిరితివచనంతుసుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం- నతుపరిగణితానామపిపఞ్చానాంసామ్యపరం- నిరపేక్షస్యానువిధేయస్యవేదస్య, సాపేక్షాణామనువిధాయినామితరాగమానాం, చసామ్యానుపపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణసామ్యమితిచేన్న - కార్త్స్న్యేనప్రమాణస్యవేదస్య, విరుద్ధాంశే ప్రమాణానాంసాఙ్ఖ్యాగమాదీనాం, చసామ్యానుపపత్తేః క్వచిత్ప్రమితిజననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితిచేన్న- సుగతాగమాదేరపితుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశోఽపి ప్రలిప్సయానివేశితఇతి కారణదోషాత్తత్రాపిసమానత్వం - సాఙ్ఖ్యాగమాదిషుత్వవిరుద్ధాంశస్యకారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితంచేత్ - తర్హ్యనేనైవకారణేనసుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపంసామ్యమేవత్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదీయంమార్గం. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాంతుల్యప్రామాణ్యపరత్వేసతీదమేవవచనంభ్రాన్తిమూలంస్యాత్. అతోఽస్యవాక్యస్యసుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్నపఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వం. యతఃపఞ్చరాత్రస్యవేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయాకార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం- అతఏవపఞ్చరాత్రేపివిరుద్ధాంశస్త్యాజ్యఇతిసిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః..................................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౧౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయఃపాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥

సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాంన్యాయాభాసమూలతయావిప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- ఇదానీంస్వపక్షస్యవిప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయబ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యకార్యతాప్రకారోవిశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే- నవేతిసంశయ్యతే. కింయుక్తం. నవియదుత్పద్యతఇతి. కుతః. (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్యహిశ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్యతుగగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేఃశబ్దాభిధేయత్వంనసమ్భవతి. నఖలునిరవయవస్యసర్వగతస్యాకాశస్యాత్మనఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుంశక్యతే. అతఏవచోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యేసృష్టిప్రకరణేతేజఃప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ। ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇత్యాదిషు శ్రూయమాణావియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యతఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తితు॥ అస్తిత్వాకాశస్యోత్పత్తిః - అతీన్ద్రియార్థవిషయాహిశ్రుతిః

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః- ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమేపాదేకారణవిషయేపరోక్తదోషాఃపరిహృతాః- అత్రతృతీయేకార్యవిషయేపరోక్తదోషాఃపరిహ్రియన్తే. తస్మాత్తృతీయఃపాదఃప్రథమేనసఙ్గతః- ద్వితీయస్తుపరపక్షప్రతిక్షేపపరత్వాచ్చరమభావీతిచేత్. కారణవిషయేపరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌసఙ్గతౌ- అనన్తరంకార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారోయుక్తఇతిసఙ్గతిరితి.- ఇమమర్థమభిప్రేత్యబ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తం. తత్రచిదచిద్వస్తునోఃకార్యత్వంకిమేకరూపం - ఉతభిన్నరూపమితిసంశయితేసత్యేకరూపమితిపూర్వఃపక్షః-భిన్నరూపమితిసిద్ధాన్తశ్చపాదద్వయేనక్రియతఇతీమమర్థమభిప్రేత్యచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తం. తత్రప్రథమాధికరణస్యసంశయమాహ (తత్రేతి) కింవియదుత్పద్యతే- నవేతిసంశయః. తదర్థం * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇతివాక్యం వియదుత్పత్తింప్రతిపాదయతి-నేతి. సమ్భూతశబ్దోముఖ్యోత్పత్తిపరః-ఉతగౌణఇతి. అన్యత్రనిరవయవద్రవ్యస్యఉత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యనర్హతామవగమయతి- నేతి. యదా ఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్యగౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్నవియదుత్పద్యతఇతిభవతి. యదోత్పత్త్యనర్హతాంనావగమయతి- తదాసమ్భూతశబ్దస్యముఖ్యవృత్తితయావాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యతఇతిసిధ్యతి. శ్రుతిః-శ్రవణం. కథమశ్రుతిః- * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇతిహిశ్రుతిరితిశఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయశ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవఇతి) శ్రవణం-శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా *శ్రోతవ్యఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. నహిశబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః-*ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిష్వదర్శనాదితిభావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావోవివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్యహిశ్రవణసమ్భవఇతిసూత్రాభిప్రాయవివరణం.ఏవంసతి *గౌణీత్యనన్తరంశ్రుతినిర్దేశస్వారస్యంస్యాత్. గగనకుసుమోపాదానందృష్టాన్తత్వేనకృతం. అసమ్భావితత్వముపపాదయతి (నఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతిహేతుద్వయంవివక్షితం. కేవలతర్కస్యకాలాత్యయాపదేశసమ్భవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంశ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అతఏవచేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరపితర్కానుగృహీతశ్రుతిఃప్రబలేతిభావః...

౨॥ సూ. అస్తితు ॥ తుశబ్దాభిప్రేతంహేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే *గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన *అస్తీతిశ్రుతిస్సాధకతయావివక్షితేతిభావః. కింప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా-ఉతప్రమాణాన్తరబాధితత్వం.

ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. న చ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధినిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలం. ఆత్మనోఽప్యనుత్పత్తిః న నిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే.

పునశ్చోదయతి.

3॥ సూ. ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదివియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తం- *తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజ ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ. ....

కథమేకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయా గౌణత్వ,
మగ్న్యాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వ, మితి చేత్. తత్రాహ

౪॥ సూ. ॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ ఏకస్యైవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సమ్భూతశబ్దస్య *వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ-(బ్రహ్మశబ్దవత్) యథా బ్రహ్మశబ్దః *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణావృత్తావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవేత్యర్థః. ....

ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం చేత్- తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ- అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యం- తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వం న స్యాత్. యత్రానన్యథాసిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః-తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్- ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథా విరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః- ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానం వా- తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః. అనుమానాన్తరం చేత్ - కాలాత్యయాపదిష్టత్వం-కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ హి నభస ఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నం నభో నః ప్రత్యక్షాదిగోచరం-కిన్తు శాస్త్రైకసమధిగమ్యం. అతో ధర్మిగ్రాహకమానబాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యం,. విశేషణాసిద్ధిశ్చ- వియదేకదేశోపాదానేన పఞ్చీకరణవచనాత్. *ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా। శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితి సంయోగవిశేషవచనాచ్చ సర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపి విశేషణాసిద్ధిశ్చ స్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావః శాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. (న చేతి) అత్ర కాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కిం తర్హ్యాత్మనోఽప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్- నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోఽపీతి) ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

3॥ సూ. ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్ తత్రాపి స్త్రీలిఙ్గాన్తత్వా, చ్ఛ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చాన్న వియదుత్పత్తిః సమ్భవతి - పూర్వమపి న- తేజః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షయా అపి సమ్భవాత్, * ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేః సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసమ్భవా, చ్చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసమ్భవశబ్దమోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతో న సూత్రభేదో యుక్తః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

౪॥ సూ. ॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ *తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. *అన్నం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యా హి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః- అత్ర త్వనుషఙ్గః- తత్కథమేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగ ఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గే చేతి) అనుషఙ్గశ్రవణాన్న

పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం వియదుత్పత్తివాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే - యతః ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవ వియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా- *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యాదినా బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యా హి ప్రతిజ్ఞాయాః అహానిరాకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి. ....

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్యః, కృత్స్నస్య కార్యత్వేన బ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః. న చ *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజస ఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తిం వారయతి - వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాం వియదుత్పత్తిం న నివారయితుమలమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ॥ తుశబ్దశ్చార్థే. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్య వికారత్వవచనేన తస్యాకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః-ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ-(లోకవత్) యథా లోక ఏతే సర్వే దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయ తేషు కేషాంచిత్తత ఉత్పత్తివచనేన సర్వేషాముత్పత్తిరుక్తా స్యాత్ - తద్వత్. ఏవం చ సతి *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి సురాణామివ చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్. ...

త్యాః ఫలముభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్ర ముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రం వివక్షితం. బోధనార్థం హ్యనుషఙ్గః-న హ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా-ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషక్తో వాక్యాన్తరే, వాక్యాన్తరస్థస్య శబ్దస్య గౌణత్వం, చ యుక్తం-బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్య హి ముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. న హ్యేకబోధనవ్యాపారస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వే సమ్భవతః. ప్రయోగభేదేఽప్యవిరోధో వ్యాపారభేదాత్ - అతోఽనుషఙ్గేఽపి వ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదర్థాచిత్యాదుభయత్రాపి సమాధిభఙ్గః కార్య ఇతి..........

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ కార్యకారణభావాభావేఽపి నిత్యసిద్ధముక్తాత్మనామవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేన భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తం. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యత్వమూలావ్యతిరేకో వివక్షిత ఇతి భావః..........

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ *ఐతదాత్మ్యమితి వాక్యం కార్యభూతం కృత్స్నం కారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తం. ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేన కారణత్వం పూర్వప్రస్తుతం వివక్షితం. యః కారణావస్థస్యాత్మా-స ఏవ కార్యావస్థస్యాపి జగత ఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన *సన్మూలాస్సోమ్యేమాః *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితం. (న చేతి) న హి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తిం వారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యం వారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యం నామ కిం స్వకార్యాపేక్షయా పూర్వత్వం - ఉత కార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యే వియదుత్పత్తిరబాధితా స్యాత్. న ద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం హి శ్రుతం - నాన్యానుత్పత్తిః - అతః ప్రాథమ్యం న శ్రుతం. అతోఽశ్రుతేన శ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనం హి యుక్తం. కించ- అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేఽపి ప్రాథమ్యం కేనావగతం. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితి చేత్ - తర్హ్యార్థేన ప్రాథమ్యేన శ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నం. కించ - కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తిం వారయతి చేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయనయో నిర్విషయస్స్యాదితి భావః. సిద్ధాన్తేఽపి పరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ *శబ్దేభ్య ఇతి సూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం, పరమసాధ్యేఽపి సమస్తపదోపాత్తహేతూనామపి హ్యేకసూత్రప్రతిపాద్యత్వం దృష్టమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ॥ వికారత్వం- కార్యత్వం. *(ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేన ఏకత్వావధారణాది వివక్షితం. (ఏవం చ సతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వే వాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి భావః..........

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవహేతునామాతరిశ్వనోవాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోఃపృథగ్యోగకరణం * తేజోతస్తథాహ్యాహేతిమాతరిశ్వపరామర్శార్థం. ....

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః సతః- బ్రహ్మణఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్యకస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్నసమ్భవతి- అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తంభవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థం. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తుసతః - పరమకారణస్యపరస్యైవబ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్యప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి. ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ నేదమతిదేశసూత్రం- అతోనాధికశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి)వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- తత్రైకసూత్రేణవక్తుంశక్యేపిసూత్రపృథక్కరణముత్తరత్రపరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః- సూత్రం ......

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోనుపపత్తేః॥ ననునబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేరుత్పత్తిరుక్తా- పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషాముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చకస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) మహదాదీనామనుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనైకత్వావధారణాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతువియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయోవిప్రతిషిద్ధాఇతిపూర్వఃపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసాఙ్గసిద్ధాన్తినఇత్యధికరణశరీరంవర్ణయన్తి. తత్రబ్రూమః-విప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్యపరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేనచాకాశాదిష్విత్యధికరణస్యశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపివిప్రతిషేధేనహేతునాబ్రహ్మకారణవాదానాదరేణప్రధానకారణవాదస్యాఙ్గీకార్యత్వేపర్యవసితఃపూర్వఃపక్షః. అతోవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణమయుక్తం. అతఏవహి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపినవిప్రతిషేధమాత్రంపూర్వపక్షితం- అపితూత్పత్తింసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతంకృత్వాఅనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతోవిప్రతిషేధస్యక్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితం. తత్రకింసృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉతసృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం- ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. నతావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపరత్వేపిశ్రుతివిప్రతిషేధస్యస్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్యబ్రహ్మకారణవాదేపితుల్యత్వాత్,. నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిప్రకృతంబ్రహ్మవేదనంబ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేనస్తూయతే-అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న- *కారణంతుధ్యేయఇతివేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవిప్రతిషేధేలక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపివేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమేకాణ్డేతత్ప్రామాణ్యస్యసమర్థితత్వాత్. అతఃపర్యవసానస్థలాభావేనవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్యఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణంయుక్తం. సూత్రయోజనాచానుపపన్నా- * అశ్రుతేః-ఛాన్దోగ్యేవియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. * అస్తితు- తైత్తిరీయకేవియదుత్పత్తిరస్తీతివ్యాఖ్యాతం. వియదుత్పత్తౌశ్రూయమాణాయామపిక్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్యహేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణహేతూక్తిరితిచేత్ - తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణపృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్యసూత్రకారేణనిరసనీయత్వంప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాంయుగపత్సర్గప్రళయాహికేషాంచిదనభిమతౌ. *అస్తిత్వితిసూత్రస్యవిప్రతిషేధసమర్థనాయఉత్పత్తిసద్భావపరతయాపూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం-సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవేతదయోగాచ్చ. * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చసూత్రస్యసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వంతుపరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణవ్యుదస్తంభవతి. *యావద్వికారంత్వితిసూత్రంవిభక్తత్వహేతునాఘటాదివన్నభసఃకార్యత్వానుమానపరంవర్ణితం. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామయద్యేకస్మాత్కార్యతయావిభక్తత్వం - తదాసాధ్యావిశిష్టోహేతుః. యదిభిన్నత్వం - ప్రాగభావేభావరూపాజ్ఞానేచవ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మాహ్యవిద్యా తత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోఽతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వంవ్యర్థవిశేష్యం - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యా బ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వేహేతురితిచేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వంహిసాత్రోహేతుస్తద్యోజనాయాం. విభాగశబ్దేనాపిపూర్వోక్తాత్త్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వ ముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతాపక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపిపక్షత్వాభావేనతదన్యత్వస్యపక్షేతరత్వాభావాత్. *ఏతేనమాతరిశ్వేతిసూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయాఅభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసజ్య

విరహాచ్ఛఙ్కాన్యాసత్తైవ. *నైషానస్తమితా దేవతాయద్వాయురితి శ్రుత్యాఽధికశఙ్కేతిచేన్న- *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణ
స్యవియన్మాతరిశ్వనోస్తుల్యతయాపరిహారస్యతుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయాపృథక్పరిహరణీయత్వాభావా, చ్చ. బ్రహ్మణో
ఽపికారణత్వాదేవగగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్యతన్నిరాసపరం *అసమ్భవ ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కింయుక్త్యా-
ఉతశ్రుత్యా. నాద్యః - యుక్తైరభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవయుక్తిః - నహ్యసతస్సదుత్పత్తిః - *కథమసతస్సజ్జాయేతేతితస్యాఃప్యుదస్త
త్వాత్. నతావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః - విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యోహివిశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపిసన్మాత్రాత్స
న్మాత్రోత్పత్తిః- అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితిచేన్న- పూర్వకాలాత్సతఃపాశ్చాత్త్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవి
శేషానావశ్యాపేక్షితః- సదృశపరిణామపరమ్పరాయాశ్శాస్త్రిప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలాసుసదృశీషుపౌర్వాపర్యాతిరి
క్తాదర్శనా, చ్చ. అతోయుక్తిర్దుష్టతరేతినతయాశఙ్కానిరాసః. యదిశ్రుత్యా-, తర్హికృతకరత్వప్రసఙ్గః. *అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేరిత్యాదిషు
*నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం *సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజ ఇతినిత్యత్వాజత్వాదిధర్మకస్యైవ బ్రహ్మణోభూతయోనిశబ్దేనపరమకారణతయా నిర్ది
ష్టస్యపరమాత్మత్వనిర్ణయాత్తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానంహినోపపద్యతే.——— అపరేతుశబ్దాదిగుణానాందిక్కాలాదీనాంచసృష్ట్యశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశ
ఙ్క్యాఽద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యాతన్నిరాసకమధికరణాన్తరంవర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం - శబ్దాదీనాంద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యన్తరస్యైరపే
క్ష్యస్యసత్కార్యవాదసమర్థనేనాపృథక్సిద్ధత్వాత్, *పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి *కలాముహూర్తాఃకా
ష్ఠాశ్చఅహోరాత్రాశ్చసర్వశః।అర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాశ్చకల్పన్తామితిదిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేనచనిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్,. తర్కమా
త్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయమారమ్భ ఇతిచేన్న-తస్యతర్కపాదసాధ్యత్వేనేహాసఙ్గతత్వాత్. నచనభోభాగమాత్రందిశః, సూర్యాదిగ
తివిశేషఃకాల, ఇతిచయుక్తం- *నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షంశీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత *దిశశ్శ్రోత్రాదితి,*సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్
ఇతి,పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అతఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతిశఙ్కాచనిరస్తాభవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతివాచ్యం-
అధిష్ఠేయభేదాభావేఽధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేషఏవకాలశ్చేత్ -*అగ్ర ఇతిసూర్యాదిసృష్టేఃప్రాగేవకాలదర్శనం,*రూ
పాన్తరంతద్ద్విజకాలసంజ్ఞమితిప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణంచవిరుధ్యతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నం.——— ప్రథమాధ్యాయశేషఃపాదద్వ
యేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తం - పాదచతుష్టయస్యాపిప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాంబ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంహిప్రథమాధ్యా
యార్థః- తత్రసాఙ్ఖ్యోదుపయోగోఽనేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపినాస్తి - ప్రణాడ్యోపయోగస్తృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి - కార్యదౌష్ఠ్యస్యకారణ
దౌష్ఠ్యాపాదకత్వా, త్తత్పరిహారస్యతత్పరీకారహేతుత్వా, చ్చ. అన్యేషాంపక్షేప్యాద్యయోస్సూత్రయోర్మాతరిశ్వవిషయసూత్రస్యచయోజనావైష
మ్యంపూర్వవదత్రోత్తరంవేదితవ్యం. గౌణ్యసమ్భవాదితి- శ్రుత్యన్తరవిరోధాదసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరంచ *ఖంపురాణంవాయుఃఖమితిహస్మాహేతి,
*త్రిరాత్రంఖమేతత్ పుష్పాన్తమితి, చ. పురాణమేకంఖం - అపరంఖంపుష్పవద్వినాశీత్యుచ్యతే. ఏవంసతిగగనద్వయాసమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యాఘ
టాకాశస్యేవబ్రహ్మణ్డోత్పత్త్యాతదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపచర్యతే- అతోనవ్యోమ్నోముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్నఏకత్వేవ్యోమశబ్దస్యకృ
త్స్నవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్యవ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవఃపరిహ్రియతే *స్యాచ్చైకస్యేతి- బ్రహ్మణఏకత్వేపి *ఏతద్వైసత్యకామ
పరంచాపరంచేతిబ్రహ్మశబ్దస్యబ్రహ్మైకదేశోపలక్షణపరయాఏకదేశాన్తరంయథావ్యవచ్ఛేద్యంతద్వద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. *ప్రతిజ్ఞే
తి *శబ్దేభ్యఇత్యన్తమేకంసూత్రం - గగనాకార్యత్వేప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్యఅకార్యత్వేపిభోక్తృవర్గస్యేవనభసోపిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞా
యాఅహానిః- అవ్యతిరేకశ్చ- ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధఇత్యాహుః. ఏవం *గౌణీత్యాది *శబ్దేభ్యఇత్యన్తంపూర్వపక్షవిషయం.*యా
వదితి- యావన్తోమహదాదయోవికారాః-తావన్తోవిభాగాఃసూక్ష్మశక్తిరూపాస్సవితురివప్రభాబ్రహ్మణస్సన్తి-లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపికార్య
కారణవన్తోవ్యవహారాఃశ్రూయన్తే- అతస్సూక్ష్మమాకాశంపరమంవ్యోమ- తస్మాదస్యతువ్యోమ్నఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్రతావత్ *ఖంపురాణమి
తిశ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్ గౌణీత్యయుక్తం- *శబ్దాచ్చేత్యనేనపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః
పురాణత్వశ్రుతేశ్చకోభేదః. యతఃపురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసమ్భవోనవివక్షితః - అతఏవపురాణత్వాదివిశేషణస్యవ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవపరిహారపర
త్వం *స్యాచ్చైకస్యేతిసూత్రస్యాప్యయుక్తం. *ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూత్రస్యచపూర్వపక్షవిషయత్వేనైవతత్రశఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం- త
థాసత్యధికరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తైరనుక్తిప్రసఙ్గాత్. *యావద్వికారమితిసూత్రంసిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం- తత్రహితుశబ్దఃశ్రుతఇతిచేన్న- తస్య
పరాపరవ్యోమభేదేనపురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వాత్.పరిహారశ్చసాధకయుక్త్యన్తరఉపన్యస్తేయుజ్యతే - అన్యథా
వ్యోమ్నఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చఉత్పత్తిర్గౌణీతివదతాఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్యసుకరత్వాత్. ఉత్పత్తేరగౌణత్వే తతఃపురాణవ్యోమ్నో
ఽన్యత్వం-తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేరగౌణత్వమితి.ననుగగనభేదేప్రమాణోపస్థాపకంసూత్రమితిచేత్.యదితయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాంభేద
ఉపస్థాప్యతే-తదానీమాపాదికభేదమాశ్రిత్యగౌణోత్పత్త్యాప్రమాణనిర్వాహఉపపద్యతే. యద్యాకారాన్తరేణవ్యోమ్నోభేదశ్శ్రితః-తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌ
ణత్వేపిసఉపపద్యతే-ఉత్పత్తేరగౌణత్వేహేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కించ- అవ్యక్తాత్పరమక్షరంపరంవ్యోమేతిభవతాంమతం. తస్యచపురాణత్వ
మయుక్తం- *అక్షరంతమసిలీయతఇతిలయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికంపురాణత్వమస్తీతిచేత్ -తర్హివ్యోమభేదాభావేపిఘటాకాశబ్రహ్మణ్డావచ్ఛిన్నాకాశ
యోరివపురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్స్వవచఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీస్యాత్. అతఏవప్రళయశ్చతత్రగౌణస్స్యాత్. యదా * ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూ

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యబ్రహ్మకార్యత్వముక్తం - ఇదానీంవ్యవహితకార్యాణాంకిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తునఉత్పత్తిః-ఆహోస్విత్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. కేవలాత్తత్తద్వస్తునఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః-మాతరిశ్వనఏవోత్పద్యతే- *వాయోరగ్నిరితిహ్యాహ. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ ఆపోఽపిఅతః - తేజసఏవోత్పద్యన్తే - *అగ్నేరాపః *తదపోఽసృజతేతిహ్యాహ..

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ పృథివీఅద్భ్యఉత్పద్యతే - *అద్భ్యఃపృథివీ *తాఅన్నమసృజన్తేతిహ్యాహ. ....

నన్వన్నశబ్దేనకథంపృథివ్యభిధీయతే. అతఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతిప్రతీయతే, అదనీయస్యసర్వస్యపృథివీవికారత్వాత్కారణేకార్యశబ్దః. తథావాక్యశేషేభూతానాంరూపసంశబ్దనే *యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపంయచ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యేత్యత్రైజసోఽస్జాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యంప్రతీయతే, శబ్దాన్తరంచసమానప్రకరణే *అగ్నేరాపఃఅద్భ్యఃపృథివీ

త్రంసిద్ధాన్తసాధకంతదానీంభవదుక్తశఙ్కామూలోత్సారితాస్యాత్. తచ్చపూర్వందర్శితం. ఛాన్దోగ్యేగగనోత్పత్త్యవచనేఽపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనంచాపేక్షితమన్తిమసూత్రైకృతంస్యాత్. అతఏవతత్రతు శబ్దోఽపిచార్థోద్రష్టవ్యః- అన్యథాఽనుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్. ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాంతత్త్వానాంకింకేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉతతత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతి. కిం *ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాఃఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉతతదవస్థబ్రహ్మపరాఇతి. కిం *తేజఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గంతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి. కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థపరత్వేలక్షణాస్యాత్- నేతి. కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యాబ్రహ్మాభిధానేవ్యుత్పత్తినిరోధాదిదోషోభవతి- నేతి. యదాభవతి-తదానీమపర్యవసానేనబ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేనలక్షణాప్రసఙ్గాదభిధ్యానలిఙ్గస్యతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంబ్రహ్మపరతావగమకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేనకేవలాకాశాదేరేవవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిభవతి. యదావ్యుత్పత్తిభఙ్గాదిదోషోనభవతి- తదానీమపర్యవసానేనబ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దాస్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణఏవవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిసిధ్యతి. ననుప్రకృత్యధికరణేకృత్స్నస్యబ్రహ్మోపాదానకత్వనిశ్చయాత్, *అవస్థితేరిత్యాదిషుజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావసిద్ధే, స్తత్రచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణేసర్వతత్త్వానాంవిశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునోవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిపూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వం. నైవం - ఏకస్యకార్యస్యబ్రహ్మప్రసూతత్వకథనాత్, పశ్చాత్తత్తత్కారణవ్యవహితతత్త్వసృష్టిక్రమనిర్దేశబలాచ్చతేషాంతత్త్వానాంపరమాత్మశరీరత్వశ్రవణంసృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమౌపచారికం- *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదితిశ్రుతేః. అభిధ్యానంచగౌణం. సర్వస్యబ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చపారమ్పర్యాభిప్రాయేతిపూర్వపక్షోత్థానాత్. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ అతస్తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః. ....

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ అత్రాప్యనుషఙ్గః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్యపృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీ

తిశ్రూయతే,. అతఃపృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యతఇత్యద్భ్య ఏవపృథివీజాయతే. ఉదాహృతాస్తేజఃప్రభృతయఃప్రదర్శనార్థాః - మహదాదయోఽపిస్వానన్తరవస్తునఏవోత్పద్యన్తే-యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ। ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయాకారణత్వే ఽప్యుపపద్యన్తఇతి. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపితత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్స ఏవపురుషోత్తమఃకారణం. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం - *బహుస్యామితిసఙ్కల్పః. *తత్తేజఐక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తాఆపఐక్షన్తబహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీత్యాత్మనోబహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపికారణానాంతథావిధేక్షాపూర్విక్తైవస్వకార్యసృష్టిరితిగమ్యతే. తథావిధంచేక్షణంతత్తచ్ఛరీరకస్యపరస్యైవబ్రహ్మణఉపపద్యతే. శ్రూయతేచసర్వశరీరకత్వేనసర్వాత్మకత్వంపరస్యబ్రహ్మణోఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యోఽప్సుతిష్ఠన్ *యస్తేజసితిష్ఠన్ *యోవాయౌతిష్ఠన్ *యఆకాశేతిష్ఠన్ ఇత్యాది,- సుబాలోపనిషదిచ *యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్య *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరంయస్యబుద్ధిశ్శరీరంయస్యావ్యక్తంశరీరం ఇత్యాది,. ....

యచ్చోక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేత్యాదిషుశ్రూయమాణాబ్రహ్మణఃప్రాణాదిసృష్టిఃపరమ్పరయాప్యుపపద్యతఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణయస్సర్వేషాంకార్యాణాంబ్రహ్మన్తర్యరూపఃక్రమః *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యాదిషుప్రతీయతే - సచక్రమస్తత్తచ్ఛ్రూపాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్కార్యోత్పత్తైరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయాకారణత్వేహ్యనన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదికమపిసర్వస్యబ్రహ్మణఃసాక్షాత్సమ్భవోత్తమ్భనమ్. ....

యస్యేతి) కారణేకార్యోపచారఇత్యర్థః. ప్రకృతంపూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతాఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవతేషాముత్పత్తిశ్రవణంకథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ....

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః॥ తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం-పరమాత్మలిఙ్గం. తేజఃప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమహదాదీనామపిపరమాత్మశరీరతయాతుల్యన్యాయతయాతేష్వపీక్షాపూర్వికాసృష్టిరిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తథావిధంచేతి) నకేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాపరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్యకారణత్వంగమ్యతే- అపితుతచ్ఛరీరకత్వంశ్రౌతమిత్యాహ (శ్రూయతేచేతి) ఈక్షణశ్రవణంహితేజఃప్రభృతీనాం- నతుమహదాదీనాం- అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయేతత్కారణానామపిపరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యచ్చోక్తమితి)

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ॥ (తుశబ్దోఽవధారణార్థఇతి) *స్యురేవతుపునర్భేదేచేత్యవధారణవాచినఇతిహినైఘణ్టుకాః. విపర్యయేణక్రమంవ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (సచేతి) *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యత్రబ్రహ్మనన్తర్యప్రతీతిఃస్వారస్యసిద్ధా. ఏవంవాక్యస్వారస్యేనబ్రహ్మనన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణఏవతత్తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనం- జ్ఞాపకం. ఏతస్మాత్ప్రాణోజాయతే- ఏతస్మాన్మనోజాయతఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తం. ....

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణివిజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వంశ్రూయతే - అతశ్చానేనవాక్యేనసర్వస్యసాక్షాద్బ్రహ్మణఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్తభ్యతఇతి- తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్యవాక్యస్య. అత్రాపిసర్వేషాంక్రమప్రతీతేః. ఖాదిషుతావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధఃక్రమోఽత్రాపిప్రతీయతే - తైస్సహపాఠలిఙ్గాచ్చభూతప్రాణయోరన్తరాళేవిజ్ఞానమనసీఅపిక్రమేణోత్పద్యేతేఇతిప్రతీయతే - అతస్సర్వస్యసాక్షాద్బ్రహ్మణఏవసమ్భవస్యోత్తమ్భనమిదంవాక్యంనభవతీతిచేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోఃఖాదీనాంచ. *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యనేనసాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్యసర్వేషాంప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవవిధేయః- నక్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చనేదంక్రమపరం - *పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇత్యారభ్య *తమఏకీభవతీత్యన్తేనక్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవసర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్చశబ్దాస్తదాత్మభూతంబ్రహ్మైవాభిదధతి. ……………………

నన్వేవంసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వేసతి తైస్తైశ్శబ్దైః
తత్తద్వస్తువ్యపదేశోవ్యుత్పత్తిసిద్ధఉపరుధ్యేత. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశఃభాక్తః - వాచ్యైకదేశేభజ్యతఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణఃప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చతత్పర్యవసానస్య,లోకేతత్తద్వస్తుమాత్రవాచ్యైకదేశేతేతేశబ్దాఃభఙ్క్త్వాభఙ్క్త్వావ్యపదిశ్యన్తే. అథవా- తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయావ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణోవ్యపదేశోభాక్తస్స్యాత్-అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయఃతద్వ్యపదేశఃతద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దోబ్రహ్మణ్యభాక్తః-ముఖ్యఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాంవాచకభావస్య.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ వ్యాఖ్యేయంపదంవ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) నకేవలంశ్రుత్యన్తరేష్వేవేతిభావః. తైస్సహపాఠలిఙ్గాత్ - అగ్ర్యస్రప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః. (తన్నేతి) *అవిశేషాదితిపదంవ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్- *ఏతస్మాజ్జాయతఇతివాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవవివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయతఇతి) *ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్యసాక్షాత్సమ్భవరూపస్యసమ్బన్ధస్యప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు *ఏతస్మాదితిపఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితిశబ్దపరంవ్యాఖ్యాతం. ఇదంత్వర్థపరం. (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణోహివాయుకార్యః - సహిఖస్యానన్తరముత్పన్నః- నభూతేభ్యఃప్రాగుత్పన్నఇత్యర్థః. క్రమవిరోధేప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపిబ్రహ్మణఉత్పత్తిశ్చేత్- కథంతేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)……………………

అనన్తరసూత్రంచోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్రశబ్దస్యవాచకత్వశక్తిః - తత్ర
వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతోబ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్నశబ్దస్యతద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ హేతుఖణ్డంవివృణ్వన్వాక్యార్థంయోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావోనవాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపితుప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్తఇతివ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తాభవతి. అస్యాంయోజనాయాంద్వితీయయోజనార్థఆర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాంబ్రహ్మణిముఖ్యత్వేప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్సాక్షాదర్థమాహ (అథవేతి) తత్రశఙ్కాన్తరమాహ (తేజఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేనవ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్దఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్రభావోహ్యనుప్రవేశః. అస్యాంయోజనాయాంసర్వశబ్దానాంబ్రహ్మవాచిత్వేప్రమాణోపన్యాసఃశ్రౌతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవంవిశేషణభూతపృథివ్యాదిషుక్రమనిర్దేశోముఖ్యః, బ్రహ్మణస్తత్తద్వ

నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహితథాఽవగతమ్.

తేజోఽధికరణంసమాప్తమ్.

స్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణంముఖ్యం, సర్వతత్త్వానాంయావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వంముఖ్యం, అభిధ్యానం చాతఏవముఖ్యం,- అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వంసిద్ధాన్తఉక్తంభవతి. ... ...

పరేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జలానితి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * సతపస్తప్త్వేదం సర్వమసృజతేత్యాది శ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యో రుపాదానవిషయత్వదర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యాఅపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వంతువాయుభావాపన్న బ్రహ్మణోజాతతయా పారమ్పర్యేణాప్యుపపద్యతఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయం. సిద్ధాన్తేకింనిరసనీయం. యదిబ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదాకృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్న బ్రహ్మయోనిత్వంనిరసనీయం - తదయుక్తం - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానస్య స్యోపాదాన లక్షణత్వాత్, ఘటస్సన్-మృద్ఘటం ఘటఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి - ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాంచవాయుస్తేజః - తేజోజలమితివాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగా, చ్చవాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవసన్మాత్రస్యతేజఃప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహిరజ్జుస్సర్వాత్మనాభూదళనాదేరుపాదానం- భూదళనాద్యాసదశాయాంసర్వాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానంస్యాత్ - సర్వంసర్వస్యాధిష్ఠానంస్యాత్ - అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపిగోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితిచేన్న - పరిణామానభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్యపరిణామఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వం - దర్శనస్యనియామకత్వాత్. నహిపురోవర్తినిభాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతేరజతాధ్యాసః- అనవభాతమపిబీజమఙ్కురాదిపరిణామంభజతే. వాయ్వాదికంతేజోఽధ్యాసేసత్తయోపకారకమితిచేన్న-దిక్కాలాదృష్టప్రియదద్దోషవ్యతిరిక్తస్యభ్రాన్తావుపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణప్రతీతే, ర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతే, శ్చసన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేఃతర్కాపేతశ్రుతేరపితర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణసద్యోనిత్వమేవసిద్ధాన్తేకర్తవ్యం, * ఆకాశాద్వాయుఃవాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాంలక్షణయాసన్మాత్రపరత్వంచాశ్రయణీయం,. లక్షణైవదోషఇతిచేత్. అహోభవతాంలక్షణాభీరుత్వం - యోసత్యజ్ఞానానన్తత్వాదిపదానివ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనోవాయుస్సమ్భూతఇతియోజనాపివరం-తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మనా త్రాసమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఞ్చమ్యోరనాదరణీయత్వాత్. కించ- బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తాకస్మాద్వాయోస్సకృతా. సమ్భూతత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్యతత్రాభావాదితిచేన్న- *ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇతిపరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతోనపూర్వపక్షలిఙ్గంతేజసిచిన్తాయాంహేతుః - కింతు *తదైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వం. అతఏవ *తేజోఽతఇత్యాదిసూత్రాణాంపూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతినాధికరణాన్తరం- కింతు *పృథివీతిపృథక్సూత్రమమాత్రాన్నపృథివ్యుత్పత్తిపరం - పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతిసూత్రాన్తరం - అన్నస్య పృథివీత్వేసిద్ధేహికారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వంచహేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయోర్మధ్యపాతిత్వాన్నపృథగధికరణత్వంన్యాయ్యం. తేజసిచిన్తనస్యసిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవఅపరేషామపిపక్షే వ్యాఖ్యావైషమ్యంప్రత్యుక్తం. వియదాదిభూతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోఽసృజతేతిస్వాతన్త్ర్యేణస్వకార్యేప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరం *తదభిధ్యానాదితిసూత్రమాహుః. తదయుక్తం- * రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజ ఐక్షతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతిచేన్న - * అభిమానివ్యపదేశస్త్వత్యత్రాచేతనగతేక్షణాదీనా మభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితిచేత్ - తథాపితస్య సూత్రకారేణ ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వం. అతఏవ భవద్భిరపిపరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తం. స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ *చమసవదవిశేషాదిత్యత్రదత్తోత్తరా - తత్ర * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేసతి స్వాతన్త్ర్యం నివారితం. * నస్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయతఇతి శక్యతేవక్తుం ప్రకరణాత్తుసాదైవీశక్తి రితిహ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి తిస్రోదేవతా అనుప్రవిశ్యేతిప్రకరణే అనుప్రవేశోజ్ఞాయతే - అతః కృతకరత్వం. * విపర్యయేణత్వితి - ప్రళయక్రమనిరూపణ పరమధికరణాన్తరంపరైరుక్తం - అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వంచ పూర్వపక్షీకృత్యప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితం - స్వకారణవ్యతిక్రమేణకార్యాప్యయాయోగః, కార్యేధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగ, శ్చహేతురుక్తః. తత్ర తావదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయేక్రమవైవిధ్యాశ్రవణేనసంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యప్సుప్రలీయతేఆపస్తేజసిలీయన్తేఇత్యేకరూపఏవహిప్రళయఃశ్రూయతే. * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీన్నద్యౌరాసీన్నపృథివీనాన్తరిక్షమితిక్రమానుక్త్యా, ద్యుపృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యా, చసంశయ

ఇతిచేన్న- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యతయాఽనుక్తేః సంశయహేతుత్వాయోగాత్, *ఇదంవాఅగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధేదుర్బలత్వాచ్చ. అయమర్థోఽప్యధికరణేఽస్మిన్ వ్యుత్పాద్య ఇతిచేన్న - భవద్భిః *నవ్యోమాకాశ ఇత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియమస్సర్గక్రమోహిపూర్వపక్షితః. *నద్యోరిత్యాదిశ్రుతిస్వర్గాన్తరిక్షద్యావాపృథివ్యాది సమస్తఘటమధ్యసమాపనసర్వలోకప్రళయపరా-నత్వజ్ఞారమ్భకతత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే- దివాఽన్తరిక్షస్యచపృథగుపాదానాత్. అతోనక్రమాన్తరప్రతీతిః-అతోఽనారమ్భణీయమేవైతస్స్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాంకారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాంతస్యగోమయవినాశదర్శనాత్. నచస్వకారణమతిక్రమ్యకారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోస్తస్యగోమయాతిక్రమేణపృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవభస్మవృశ్చికయోరుపాదానం - నతస్యగోమయఇతి చేన్న- విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవస్మృతిపాదే *దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహేభస్మోత్పత్త్యదర్శనేనపృథివీమాత్రస్యభస్మవిశేషోపాదానత్వాయోగేనతస్యానామేవభస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. *అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి *ఆత్మనఆకాశ ఇతిశ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్యఉత్పత్తిక్రమేవివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- *పృథివ్యప్సుప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం *తన్మాత్రాణి భూతాదౌలీయన్తే భూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తేలీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యైవసిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్యపరిహారత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- *విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థిత వస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహివిజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమనఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణస్యానావృత్త్యా *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశః కథముపపద్యతే. ప్రాణోపియథాకథంచిదవయవశక్త్యావిజ్ఞానశబ్దేనవివక్షితఇతిచేన్న - మనసిచావయవార్థసమ్భవతి మధ్యగతం మనోబహిష్కృత్యవ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేనవివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశోభూతప్రాణయోరన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానస్య యుక్తతాంసూచయతి. *చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాదితి సూత్రమపిదేవదత్తోజాతోమృత ఇతి లౌకికానాంజన్మమరణవ్యపదేశా, శ్చేతనస్యజాతకర్మాదివిధానా, చ్చ జీవస్యజన్మప్రళయావాశఙ్క్యశాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, *జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియత ఇతిశ్రుత్యా, చతౌనవస్తుతస్స్తః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌజన్మమరణశబ్దౌజీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచదేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. కిమిదమధికరణంజీవస్యస్వరూపేణోత్పత్తినివారకం - ఉతదేహోత్పత్త్యాదేరాత్మనినివారకం. నాద్యః- జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య *నాత్మాశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయాపూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్యపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్రదేహశ్రయాజన్మప్రళయాజీవేనిషిద్ధౌ- తత్రవియదాదివత్ పరస్మాదాత్మనస్తస్యోత్పత్తిః *నాత్మాశ్రుతేరితినిషిధ్యత ఇతిచేన్న - దేహాత్మభేదాసిద్ధౌతయోస్తత్రప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌగృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్తఇవశరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వాశఙ్కాయాఅనుదయాదారమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయదేహాత్మభేదఇహానిషాధయిషిత ఇతిచేన్న - అస్మత్పక్షేప్రథమకాణ్డఏవదేహాత్మభేదస్యసిద్ధత్వాత్, తస్యయావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయేనిత్యత్వమాత్రస్యసమర్థనీయత్వాత్, త్వత్పక్షేచ *ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాదిత్యధికరణస్యదేహాత్మభేదసాధకతయావ్యాఖ్యాతత్వాచ్చపునరుక్తేరవర్జనీయత్వాత్. ననుతత్రలోకాయతికనిరసనేతాత్పర్యం- ఇహతుశాస్త్రీయకర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యాదేహాతిరిక్తత్వంనిషాధయిషితమితిచేన్న- వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణఏవఅకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేనజీవతత్కర్మప్రవాహానాదిత్వసాధనేనదేహాతిరేకసిద్ధేః కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహిశాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. ననుతత్రాపి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యధికరణవైఫల్యంస్యాత్- తతఏవజీవానాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న- ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయాజీవోత్పత్తేస్తత్రపరిహృతత్వాత్, శ్రుతిమూలాయాఉత్పత్తిశఙ్కాయాస్తత్రాపరిహృతత్వేనతదర్థమారమ్భణీయత్వాత్. కించ- జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధౌబాధకత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరబాధకత్వంహితత్రార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదేసిద్ధేవిరుద్ధస్వభావతయాఽవగతార్థద్వయవిషయైక్యవ్యపదేశస్యా గ్నిర్మాణవక ఇత్యాది వ్యపదేశస్యేవబాధకత్వం నిష్ప్రతిపత్తికపృథక్సమర్థనీయత్వం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యం. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం - శఙ్కాయాః పరిహారస్యవా కణ్ఠోక్త్యభావేతయోరభిప్రేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కణ్ఠోక్తార్థోపయుక్తతయా తదభిప్రేతత్వకల్పన మితిచేత్ - కణ్ఠోక్తతయాభవదభిమతార్థస్యసాధ్యత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్తదుపయోగితయాఽభిప్రేతత్వకల్పనానుపపత్తేః.——

అన్యేతు *తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రజాతమేవంవ్యాచక్షతే- తేజఃఅతః- బ్రహ్మణఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దోగ్యవాయోః తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, *వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థామనజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తే, రితి పూర్వపక్షంకృత్వాఏకస్య సమ్భూతశబ్దస్యక్వచిత్ప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయాబ్రహ్మజత్వోపపత్తే, శ్చవాయోరపితేజ ఉత్పద్యత ఇతిసిద్ధాన్తితం. క్వచిదవచనని మిత్తశఙ్కాయాఆద్యాధికరణేభవద్భిఃపరిహృతత్వా, త్తత్రాప్యవచనమాత్రస్యహేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వా, చ్చ పూర్వపక్షోత్థానంనఘటతే. శ్రుతేర్ముఖవాయునాజ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వమధికశఙ్కాస్పదమితిచేన్న-*ఆకాశాద్వాయురితిశ్రుతేరపిముఖావచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్యశఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపిశఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితిచేన్న- కారణభూతేవాయౌకణ్ఠోక్తయోస్తయోః కార్యభూతేతేజస్యభిప్రేతతాయాఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్యహేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేవతదప్యనపేక్షితం. ఛాన్దోగ్యవాయోస్తేజఉత్పత్త్యకథనే మేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపరోధాదిత్యప్యయుక్తం - తేజసోఽపాముత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్యబ్రహ్మణఏవకారణత్వాత్ ప్రతి

జ్ఞానోపయోగ ఇతి చేత్- తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. *ఆప ఇతి- *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రళయే వ్యవస్థానశ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే. యద్వా- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యన్తే- న తేజసః-*తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త *అప ఏవ ససర్జాదావితి వచనాత్. *అగ్నే రాప ఇతి తూష్మణా స్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యో వృష్టిం వా వదతీతి- అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్త ఇతి వార్థ ఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా *అగ్నే రాప ఇతి శ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్, సమ్భూతశబ్దార్థైకరూప్యాచ్చ *అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మాప్సు విషయత్వాద్వాన్తరప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరసమ్భవాచ్చ తేజసోఽప్పూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితం. *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽప్సు ప్రళయపరత్వేనాపామనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షానుదయాదిదమయుక్తం. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్- పూర్వమేవ పరిహృత ఇతి న శఙ్కోత్థానం. అపాం బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిః- న తేజస ఇతి చ న శఙ్కోత్తిష్ఠతి- అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాత్, దనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య *వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శఙ్కార్హత్వేనాత్రైవ పరిహారవ్యర్థతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతావస్థితిశ్చ చిన్త్యా. కిమవ్యప్రళయేనావస్థితిః - ఉత ప్రళయేన. ప్రథమేఽనవస్థితిరేవోక్తా స్యాత్- ఘటత్వప్రళయేఽవస్థితివత్. ద్వితీయే *ఆపస్తైజసీరితి న్త ఇతి శ్రుతివిరోధః. *పృథివ్యధికారేఽపి- అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణాన్తరం వక్తవ్యం. తదస్య వచనస్య ప్లుష్టబీజవచ్ఛక్తాఙ్కురజననాసామర్థ్యాదేవాయుక్తం. *తదభిధ్యానాదితి - *ఇదం సర్వమసృజత *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణ సమనన్తరతత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషాముత్తరోత్తరవ్యవధాయకత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా *తదైక్షతేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్స ఏవ సర్వత్రోపాదానం - తత్త్వాన్తరాణి తు దేహవత్తస్య గృహావదధానాని. ఉపాదానత్వేఽపి ఆత్మనశ్శరీరత్వాన్తరాణాం చ సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయేషాముపాదానతయా సవ్యవధానమితి సిద్ధాన్తితం. తత్ర బ్రూమః- వాయ్వాదేరుపాదానాదాకాశాద్విభజ్యమానాంశః కిం వాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే- న వా. న చేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిః, అపస్తేజసోఽప్యుత్పద్యన్త, ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. పరిణమతే చేత్- తేన పరిణామాంశేన కస్య వ్యవహితకారణత్వమాశఙ్క్యవ్యవధానేన కారణత్వం సముచ్యతే. కిం నిమిత్తస్య- ఉతోపాదానస్య. న ప్రథమః- ఈశ్వరేణ వినాతద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపి సుఖదుఃఖాన్వయరూపవైషమ్యమాత్ర ఏవ హి నిమిత్తత్వం - న తు సృష్టిమాత్రే- ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధానమాశఙ్క్య ప్రతిషిధ్యతే- ఉతావ్యక్తస్య-ఉత తన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్కార్యం ప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వే నిర్వికారశ్రుతయో నిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయేఽపి కిం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే-ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానం. న ప్రథమః- *తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనారమ్భనైయర్థ్యాత్. న ద్వితీయః- *ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాంతరపవస్థానాపన్నం చ తన్మాత్రముపాదానమితి చేన్న- యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్యాకాశాద్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యోర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణ, చ తన్మాత్రం వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశావ్యతిరిక్తం-ఉత వ్యతిరిక్తం. ప్రథమే నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా- ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్య చ తదసమ్భవాత్. అత ఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాం చ సహోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నం. అత ఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోశ్చ తేజస ఉత్పత్తిః- ఆపస్తేజసోఽప్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తశ్చానుపపన్నః- వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతదంశద్వయస్య ప్రమాణాభావాదుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ. *తదభిధ్యానాదితి సూత్రానన్తరం *అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేరితి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వక్తవ్యం. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధే సఙ్గతిసద్భావాచ్చ నాత్ర నివేశనీయం. *నిత్యేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తా నిత్యమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మత్వాన్నిరూప్యా - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోరశ్రవణాదనుత్పత్తిం, వస్తుత్వాత్పృథివ్యాదివత్సర్వేషాముత్పత్తిం, చ పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సన్మాత్రాత్సద్విశేషాచ్చోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తిమేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాభ్యామన్యేషాం సర్వేషాముత్పత్తిం చ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వయోః శ్రుత్యర్థః పూర్వనిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కా నోదేతి. న హి వస్తుత్వేనావిభుత్వానుమానమాశఙ్క్య క్వచిదధికరణే నిరాకృతం - నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షానుత్థేరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం. *విపర్యయేణ త్వితి సూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సృష్టిక్రమవిషయమధికరణాన్తరం వక్తితం - తత్ర *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహద్వాచీ- జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోఽప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు *ఖే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశమేవ చేతి ప్రయోగాచ్చ. ఏవం చాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః- అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి- ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః- ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - *ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్ర తు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షాప్రతీతేరితి సిద్ధాన్తనముక్తః. తన్మాత్రావస్థాని భూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వేకైకేన యుక్తాదహఙ్కారాచ్ఛ్రోత్రాద్యుత్పత్తిర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ- అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వం.* ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా-ప్రాణాత్పూర్వమవ్యక్తముప

౧౮॥ సూ. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

వియదాదేః కృత్స్నస్యాపరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా- ఇదానీం జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి - నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ. వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత *సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే. ———నచ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ *తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాత్, జీవస్యాని

సంహార్యం, నచేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనాం, *సర్వేన్ద్రియాణి చేతి చ శబ్దాభిన్నక్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీని చ మనసః - అహఙ్కారాద్ జాతానీత్యర్థః. *అన్తరేతి- నను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాం చాన్తరాళే నేన్ద్రియవర్గం మన ఏకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతో విరోధః. న చ మనశ్శబ్దవాచ్యోఽహఙ్కార ఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః- *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవానితి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తతశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యష్టావేవ ప్రకృతయః స్యురితి చేత్. న- అవిశేషాత్- బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వం చ న కారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వాత్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషో వా - భూతాదిత్వే నేన్ద్రియాదిత్వే చ చావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మనోబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్- మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే- *ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిదమనుపపన్నం- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యధికరణవిరోధాత్. న చ తత్ర వైభవవాదః - అన్యత్రాపి వైభవవాదః కిం న స్యాదితి పర్యనుయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషు సూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రౌచిత్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, తద్రహితసన్నిర్వాహే సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధో యుక్త ఇతి చేన్న - ఔచిత్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్యోత్తరత్వదుక్తార్థపరత్వాదర్థవిరోధాదౌచిత్యభఙ్గేనత్వదుక్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే సమ్భవత్యహఙ్కారపరత్వం చాయుక్తం. మనస ఇన్ద్రియత్వమాత్రత్వే విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమత ఏవ నోపపద్యతే- విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వే క్లిష్టత్వాద్, దక్షిణార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కిం చ- విజ్ఞానశబ్దస్య వా మనశ్శబ్దస్య వా అహఙ్కారపరత్వే *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చేతి వాక్యవిరోధశ్చ- న హి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవ హి తదుపాదానం. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధాన్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వాచ్చ క్రకాపత్తేర్మనోబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధాదహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేశ్చ తయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్యావిరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యాన్యైరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. *చరాచరేతి- *స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసమ్పద్యమాన ఇతి, *స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ ఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌ స్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా *న జీవో మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేః, *అభిసమ్పద్యమాన ఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్, జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వాచ్చ నోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్, ప్రసిద్ధే దేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకేఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధేశ్చ. ......

తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౮॥ సూ. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తి నేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి-నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే- నేతి. *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానసఙ్కోచవికాసమితి. *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసపరతామవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేఽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే- నేతి. యదా న ప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా *న జాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవ ఉత్పద్యత ఇతి భవతి. యదా తు అకృతాభ్యాగమాది ప్రసజ్యతే- తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ *న జాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివన్నోత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి నేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి) ... ...

త్యత్వమితి. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాదిభిర్వియదాదేరపి బ్రహ్మత్వావగమాత్తస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేః. ——— అతో జీవోఽపి వియదాదివదుత్పద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మా శ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావిత్యాదిభిర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే-జీవస్యాపి కార్యత్వాత్, కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవం తర్హి వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వమఙ్గీకృతం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వం హి నామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదేరచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః-వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄన్ వివిక్తస్వభావాన్ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వం. నియన్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చాత్మత్వం, ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం - తచ్చ కార్యావస్థం. తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్య చ కర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి - ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తైః *యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః-స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధానిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః *స వా

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) శ్రుతిమాహ (న జాయత ఇతి) శ్రుత్యర్థాన్తరమాహ (ఆత్మనో నిత్యత్వం చేతి) తాభ్యః- శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవం తర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యత ఇతి) జీవస్య కార్యత్వం, వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితోరనుయాయి కార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హీతి) తర్హి కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః-జీవస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణ ఇతి విభాగే కిం ప్రమాణం- జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిన్న స్యాత్- బ్రహ్మణోఽపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వహానిః- ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే - సముస్సాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయస్స్మారితాః. ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరం చేత్ - కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వం, తదర్హస్థూలదశాపత్తి రూపం కార్యత్వం, చ తుల్యం చేత్ - కథమ ప్రవక్ష్యమాణ విధినిషేధవిషయ భూతమవాన్తర వైషమ్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూప పరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయా ఇతి) విశిష్టం కారణం చేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే పార్థివత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితం - తథా చిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం, చ బ్రహ్మణి న బాధతే మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపి త్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థాన్తరయోగమాత్రే స దృష్టాన్తః - రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయా ఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోఽకామయత బహు

ఏషమహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో బ్రహ్మ *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణం చ నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి హి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వే వదన్తీతి.— యేత్వవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యే చ పారమార్థికోపాధికృతం, యే చ సన్మాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాఽవస్థితం వదన్తి,- సర్వేష్వేతేష్వవిద్యాశక్తిరుపాధిశక్తిర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాం చ ప్రళయకాలేఽవస్థానేఽపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి,- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్మప్రవాహస్య చానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మస్వరూపమేవ బధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలాని చానిష్టాని భుఙ్క్తే,- నియన్త్రంశస్య భోక్తృత్వాభావేఽపి సర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నం భోక్తారమనుసందధాతీతి స్వయమేవ భుఙ్క్తే. అస్మాకం తు స్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతే- ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ....

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

స్యామిత్యాద్యుక్తేష్వవికారాద్యావృత్తాః. సర్వదా చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ చేత్ - ఏకత్వావధారణం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వవచనాదిత్యర్థః. ——(యేత్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయముక్తం భవతి. తర్హి పరేషాం పక్ష ఏవ స్వీకార్య ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్య న భోక్తృత్వమిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి) ... ...

సర్వేఽపి పరే తు *అశ్రుతేరితి పదం ఛిన్దన్తి. తదయుక్తం- *యథానుదిష్టాత్ *తో యేన జీవానిత్యాది శ్రుతిమాలే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సతి *అశ్రుతేరితి హేతోరసిద్ధత్వాత్, క్వచిదశ్రవణస్య పూర్వపక్షహేతుతాయా వ్యవదస్తత్వాచ్చ* శ్రుతేరితి పదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యత్ర *శ్రుతేరితి హ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేతి చేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య జీవాత్మనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్య జీవస్య చానుత్పత్తిరితి చానుపపన్నం-*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *పురుష ఏవేదం సర్వమితి *తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిరితి *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి చేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథా కిం న స్యాత్. తథా సతి జీవస్వరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదితి చేన్న - సామానాధికరణ్యస్య వస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేఽప్యహమర్థనివృత్త్యా తస్యాపురుషార్థవిశ్రాన్తిర్దుష్పరిహారా. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధం. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే- వికృతం బ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి చేన్న-జీవస్య జ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థ ఇతి చేత్ - పృథివ్యాదివికారోఽప్యపరమార్థ ఇతి పృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్జీవోత్పత్తిర్వా స్యాత్. నను పృథివ్యాదిధర్మిణ ఏవ బాధ్యాః-జీవత్వమాత్రమిహ బాధ్యం-అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితి చేన్న-పృథివ్యస్తీత్యాదితత్తత్పృథివ్యాదిసమానాధికరణత్వాత్ సన్మాత్రస్య-పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యాన్న పృథివీస్వరూపబాధ ఇతి వక్తుం శక్యత్వాత్. అహమస్మి ఘటోఽస్తీతి జీవస్య ఘటాదేశ్చ సదవ్యతిరేకోఽప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే. కించ- న తావత్పరిశుద్ధం జీవసంజ్ఞం-అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్తఃకరణవిశిష్టం చైతన్యం జీవః-ఉత తదుపలక్షితం. ప్రథమేఽన్తఃకరణస్య సృష్టిసంహారవిషయత్వేన తద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్తయా జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే శాఖాగ్రసారసాభ్యాం సహ చన్ద్రికేదారయోరివ ఉత్పత్తిప్రసక్త్యభావాత్, బ్రహ్మణో నిత్యత్వస్యాన్యత్ర సిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానం న స్యాత్. శ్రుతిద్వైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భ ఇతి చేత్ - కథం పరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్మన్యుపచర్యేతే ఇతీతి చేత్. ఉపాధిశబ్దో యది దేహపరః-తదా దేహయోత్పత్తిప్రళయయోరాత్మన్యుపచరితత్వం *చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇత్యత్రోక్తమితి కృతకరత్వం స్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయే బ్రహ్మణోఽనుపహితత్వాత్తత్ర వాసనాసమ్బన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసక్తిర్దుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేఽపి సర్వవాసనాసమ్బన్ధే భోగసఙ్కరశ్చ స్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథా దుష్పరిహారం చ స్యాత్ -అనుపహితస్వరూపే కర్తృత్వభోక్తృత్వాభావాదుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.— ఔపాధికభేదాభేదవాదేఽప్యన్తఃకరణోపహిత

౧౮॥ సూ. ॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥

వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్- తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతచిన్మాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమ్- ఉత కణభుగభిమతపాషాణకల్పస్వరూపమచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకమ్- అథ జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి. కిం యుక్తమ్. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే హి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినీయపర్యాయస్య స్థానే *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వా అధీయతే, తథా *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి కర్తురాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే, స్మృతిషు చ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థత ఇత్యాదిష్వాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే.—— అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, క

బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృతయా భోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వాదుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చ కర్తృభోక్తృరాదిమత్త్వమవర్జనీయమ్. ఉపాధీనాం గత్వరతయా క్షణికేషు బన్ధమోక్షప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చ స్యుః. —— అన్యేషాం పక్షేఽపి * అశ్రుతేరితి పదకల్పనం పూర్వవద్వ్యుదస్తమ్. సర్గాధికారేషు జీవస్య సృష్టిప్రలయామ్నానాభావపరమశ్రుతిపదం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతీత్యుపక్రమ్య *స ర్వ్వ ఏష జజ్ఞిరే ఇత్యతః పూర్వమ్ *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామితి శ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రలయనిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగశ్చానుపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేఽపి సంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్య విభాగ ఏవ - న తు భూయిష్ఠో వికారః. తత్ర కరకాదిస్థానీయా మహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయా జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామల్పానువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయా ఈశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. ప్రలయేఽపి పృథివ్యాదీనాం న విభాగశక్తిరస్తి- కిన్తు పరిణామశక్తిరేవ- జీవానాం తు విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణ జీవస్య నిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదా ఇతి హ్యుక్తమ్. తత్ర బ్రూమః - కిం విభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షిత్వా నామరూపవిభాగాభిమానార్హతా విభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉత జీవానాం స్వరూపభేదప్రహాణేన పశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతా వివక్షితా. ఆద్యః పక్షః స్వాభీష్టః ప్రథమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివ జీవానామాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకమకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాం తు సా ప్రలయేఽస్తీతి చేన్న - కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అత ఏవ హి హేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాం భవతి. నను పూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్చాదపి కటక ఏవోపయుజ్యతే - న తు మకుట ఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః- జీవానాం తు ప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వాద్విభాగశక్తిరవతిష్ఠత ఇతి చేత్. సమస్తభేదశూన్యానాం పునశ్ఛేదాపత్తౌ స ఏవాయం పుణ్యకృన్నాన్య ఇతి నియమానుపపత్తేస్స్వేతరసమస్తవ్యావర్తకాకారానసుగతౌ దేవదత్తయజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ స ఏవాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతా స్యాత్. కర్మశక్తయ ఏవ భేదహేతవ ఇతి చేన్న - సర్వాసాం కర్మశక్తీనాం సన్మాత్రప్రవృత్తిత్వేఽస్యాయం కర్మశక్త్యన్తస్యైతి నియమానుపపత్తేః. అతః స్వాభావికస్వరూపభేదే స్థిత ఏవా విభాగాపత్తిర్వర్ణనీయా - అన్యథా అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతో విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- న స్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నమ్. అతస్స్వరూపభేదే నిత్యే సత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్విషయవ్యవస్థా కార్యా. ……………

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. ॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వమస్త్యేవ- తథాపి కార్యతాప్రకారనిరూపణత్వాభావాన్న పాదేన సాక్షాత్సఙ్గతిః - అతో వక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్య ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్య ముఖాన్తరేణ సఙ్గతిరప్యస్తి- జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారో న సమ్భవతి - స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవ హి స్వరూపమిత్యుక్తాక్షేపేణోత్థానాత్. నేయం సఙ్గతిరర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్యానుక్తా. (కిమిత్యాది) కిం జీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉత జడస్వరూప ఏవాగన్తుకచైతన్యః- ఉత స్వతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రవపుష్ట్వే జ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యమ్- ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే - ఉత స్వతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వ ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం జీవః సర్వగతః- ఉతాణురితి. అణుత్వేఽపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణే సమ్భవతః- నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే - నేతి. యదా నోపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయోరన్యతరత్స్వీకార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవేనాణుత్వే సిద్ధే సర్వత్రోపలమ్భప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూప ఆత్మేతి సిధ్యతి. (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. (జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వమ్- స్వస్య పరస్య చావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. భాసమానం వస్తు యస్మై భాతి- స హి జ్ఞాతా- తథాత్వం జ్ఞాతృత్వమ్. అహమ్త్వమిత్యర్థః. స్వరూపమ్ - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానం యథా సత్యమిత్యాదివత్పూర్వపక్షే ఽనుసన్ధేయమ్.—— అపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః.

రణానాంచవైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషుసతోఽప్యాత్మన శ్చైతన్యానుపలబ్ధే, ర్జాగ్రతస్సామగ్ర్యాంస త్యాంజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనా, దస్యనజ్ఞానంస్వరూపం - నాపిజ్ఞాతృత్వం. ఆగన్తుకమేవచైతన్యం. సర్వగతత్వం చాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః సర్వత్రాత్మనస్సన్నిధానాభ్యుపగమా, చ్ఛరీరగమనేనై వకార్యసమ్భవేసతిగతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావా, చ్చ. శ్రుతిరపిసుషుప్తివేళాయాంజ్ఞానాభావందర్శయ తి *నాహంఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినో ఏవేమానిభూతానీతి. తథా మో క్షదశాయాంజ్ఞానాభావందర్శయతి *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తుజ్ఞానస్యతదసా ధారణగుణత్వేనలాక్షణికఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోతఏవ) జ్ఞఏవ- అయమాత్మాజ్ఞాతృస్వరూపఏవ. నజ్ఞానమాత్రం, నాపిజ డస్వరూపః. కుతః. (అతఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః. *నాత్మాశ్రుతేరితిప్రకృతాశ్రుతిః *అతఇతిశబ్దేనపరామృశ్య తే. తథాఛాన్దోగ్యేప్రజాపతివాక్యేముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే *అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మా *మ నసైవైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోకే *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నోపజనంస్మరన్నిదంశ రీరం. అన్యత్రాపి *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి. తథావాజసనేయకే *కతమఆత్మేతిపృష్ట్వా *యోఽయంవిజ్ఞానమ యఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిఃపురుషఇతి, తథా *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాత్ *జానాత్యేవాయంపురు షః- తథా *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతాఘ్రాతారసయితామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషః *ఏవమేవాస్యపరి ద్రష్టురిమాఃషోడశకలాఇతి,. ....

యత్తూక్తంజ్ఞాతృత్వేస్వాభావికేసతి సర్వగతస్యతస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిఃప్రసజ్యతఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ నాయంసర్వగతః- అపిత్వణురేవాయ మాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాంశ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మా నిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్యఇతి.గతిరపి *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి * తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయకర్మణఇతి. విభుత్వేహ్యే తాఉత్క్రాన్త్యాదయోనోపపద్యేరన్. ....

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥ చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపిశరీరవియోగ

(సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః.)బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరేభోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చవిభుత్వహేతుః-తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవభవతి-నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేఃతత్రసమ్బన్ధోఽనుపపన్నఇతివిభుత్వమభ్యుపేత్యం. (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వంగతిశ్చోభయంక ల్ప్యం - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవకల్ప్యమితికల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమేవోపపన్నమితివిభుత్వసమ్భవాదనన్యథాసిద్ధంగతేః కల్పకంనాస్తీతిభావః. శ్రుతి మాహ (శ్రుతిరపీతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) (జ్ఞఏవేత్యాది) (అతఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదప్యతశ్శబ్దోఽర్థవశాదపేక్షితంవాక్యవిశేషముపస్థాప యతి- ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే * నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతీత్యాదయోముక్తాత్మవిషయాః. * అ న్యోన్తరఆత్మావిజ్ఞానమయః *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ (యేవైకేచేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపరఇతిభా వః. అస్మిన్సూత్రేశ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా...

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥ కథంచిచ్ఛబ్దేనతత్రాప్యస్వారస్యంసూచితం. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్య

రూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనః కథంచిదుపపద్యతే- గత్యాగతీతు న కథంచిదుపపద్యేతే - అతస్తైస్స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యే. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ *యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి జీవం ప్రస్తుత్య *సవా ఏష మహానజ ఆత్మేతి మహత్త్వశ్రుతేః నాణుర్జీవ ఇతి చేన్న - (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః - తథాపి * యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సమ్బన్ధీదం మహత్త్వం- న జీవస్య..............

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే *ఏషోణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి. ఉద్ధృత్య మానమున్మానం. అణుసదృశం వస్తూద్ధృత్య తన్మానత్వం జీవస్య శ్రూయతే *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ ఇతి, * ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట ఇతి, చ. అతోఽణురేవాయమాత్మా..........

అథ స్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీ వేదనా నోపపద్యత ఇతి. తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ యథా హరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతి - తద్వదాత్మాపి దేహైకదేశవర్తీ సకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి. ......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః - ఆత్మనస్తు తన్న విద్యత ఇతి చేన్న - ఆత్మనోపి దేహదేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హ్యాత్మనః స్థితిః శ్రూయతే * హృది హ్యయమాత్మా తత్రైకశతం నాడీనామితి, తథా *కతమ ఆత్మేతి ప్రకృత్య *యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరితి,. ఆత్మనో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - న తు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా. ....

త్వాత్స్వరేణ కల్పనాగౌరవముక్తం - తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేన కల్ప్యత్వం నాస్తి - అతోఽణుత్వేఽపకల్ప్యమిలిన గౌరవం. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భిదేత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ అధికారః- ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః- *విదజ్ఞానే- ఉపాస్య ఇత్యర్థః. యద్వా- *విదిర్లాభే- ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా- ప్రాజ్ఞ ఆత్మా..............................

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ *స్వశబ్దః- అణుశబ్దః. న త్వణుత్వాక్షేపకశబ్ద ఇతి భావః. అణుత్వం గతిశ్చోభయం శ్రౌతమతో న కల్పనాగౌరవం. అన్యతరశ్రౌతత్వే చ న కల్పనాగౌరవమిత్యుక్తం. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిః శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా- *స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతి శ్రుతిర్దర్శితా. *బుద్ధైరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్ర బహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధాత్పూజావాచిత్వాచ్చ మహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః. ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా-దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదం.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్॥ (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకం పచతీతివత్. యద్వా- దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః.......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥ (తత్రైకశతం నాడీనామితి) అనేన ఏకదేశస్థస్య సకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారో దర్శితః. (న త్వితి) హరిచన్దనస్య హ్యన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశేషు స్థిత్యా కార్యకరత్వం - న తు హ్యన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ న తు చన్దనస్యేత్యుక్తమ్. ....

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం స్వమతేనాహ.

౨౬ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః. (ఆలోకవత్) యథా మణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుః ప్రభాస్థానీయస్య జ్ఞానస్యాస్వాశ్రయాదన్యత్ర వృత్తిర్మణిప్రభావదుపపద్యత ఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్. ....

నన్వుక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి ॥ యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః - తథా జానామీతి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనో వ్యతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతి చ శ్రుతిః * జానాత్యేవాయం పురుష ఇతి. ....

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి. ....

యత్తూక్తం *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యత ఇతి - తత్రాహ

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమితి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతో గుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతో గుణ ఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్దశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి,- ప్రాజ్ఞస్య హ్యానన్దస్సారభూతో గుణః *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి. యథా వా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశః,- *సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణ ఇతి విజ్ఞాయతే.

అనన్తరసూత్రావతారాయాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవినిదేశవిశేషస్థిత్యా సర్వత్ర కార్యకరత్వం- తథాపి సౌభర్యాదీనాం బహుషు దేహావయవిష్వణోరాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వం న సిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిర్వాహాన్తరోక్తిరితి భావః.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ అయుతసిద్ధవిశేషణస్య కథం దేశాన్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి) ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి॥ జానామీతి ధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయోర్భేదానుభవాదర్శితః. *తథా చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దర్శయతి చేతి) ....

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ పూర్వసూత్రే సురభి కుసుమమితివద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశేష్యాద్విశేషణతయా వ్యతిరేక ఉక్తః- అత్ర తు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితి భిదా. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ సారశబ్దేన ప్రధానత్వం వివక్షితం. తచ్చ యావదాత్మభావిత్వం. ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *యస్సర్వజ్ఞః *విపశ్చితేత్యాది శ్రుతిరుదాహృతా. ....

౩౦॥ సూ. «శ్రీభాష్యే» యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ «శ్రుత» విజ్ఞానస్యయావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేనతద్వ్యపదేశోనదోషః- తథాచఖణ్డాదయోయావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేనగౌరితి వ్యపదిశ్యమానాదృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోపిస్వప్రకాశత్వేనవిజ్ఞానమితి వ్యపదేశేనదోషఇతి సముచ్చినోతి. ....

యచ్చోక్తంసుషుప్త్యాదిషుజ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్యనస్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి- తత్రాహ

౩౧॥ సూ. «శ్రీభాష్యే» పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్ ॥ «శ్రుత» తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య-జ్ఞానస్యసుషుప్త్యాదిష్వపివిద్యమానస్యజాగర్యాదిష్వభివ్యక్తేస్సమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. (పుంస్త్వాదివత్) యథాపుంస్త్వస్యసాధారణస్యధాతోర్బాల్యావస్థాయాంసతోప్యనభివ్యక్తస్యయువత్వేఽభివ్యక్తౌపుంసస్తస్వత్తానకాదాచిత్కీభవతి. సప్తధాతుమయత్వంహిశరీరస్యస్వరూపానుబన్ధి- *తత్సప్తధాతుత్రిమలంద్వియోనిచతుర్విధాహారమయంశరీరమితిశరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థఃప్రకాశతఇతిప్రాగేవోక్తం. తస్యవిద్యమానస్యజ్ఞానస్యవిషయగోచరత్వంజాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతేచాత్మనోజ్ఞాతృత్వాదయోధర్మాఃప్రాగేవోపపాదితాః. అతోజ్ఞాతృత్వమేవజీవాత్మనఃస్వరూపం. సచాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యపినముక్తస్యజ్ఞానాభావఉచ్యతే- అపితు *ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీతిసంసారదశాయాంయత్సుఖానువిధాయిత్వప్రయుక్తంజన్మనాశాదిదర్శనం- తన్ముక్తస్యనవిద్యతే- * నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాంసర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశః *నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతిజ్ఞానాత్మవాదేతస్యసర్వగతత్వేదూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. «శ్రీభాష్యే» నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా ॥ «శ్రుత» అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షేతస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షేచనిత్య ముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీసహైవప్రసజ్యేయాతాం. (అన్యతరనియమోవా) ఉపలబ్ధిరేవవానిత్యంస్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవవా. ఏతదుక్తంభవతి - లోకేతావద్వర్తమానయోరా

గుణవాచిశబ్దేనగుణ్యభిధానంలాక్షణికమిత్యత్రాహ.

౩౦॥ సూ. «శ్రీభాష్యే» యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ «శ్రుత» నహిగోత్వాదయోయావదాత్మభావినఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోపిహియావదాత్మభావినఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థంచస్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపం- ధర్మిస్వరూపం. ఆత్మశబ్దస్స్వరూపపరఇత్యర్థః. చకారార్థమాహ (చకారాదితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧॥ సూ. «శ్రీభాష్యే» పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్ ॥ «శ్రుత» (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేనస్వప్నదశావివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేనయోషిత్వోప్యుపలక్షణమితిగమ్యతే. బాల్యేసనాస్తీతిశఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వంహీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తంభవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్యకదాచిదభివ్యక్తిమాత్రేదృష్టాన్తోయం. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వంచతదానీమప్యస్తీతినస్వయంప్రకాశత్వహానిః. ఏవంస్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వేఅహమర్థస్యాపితథాత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధఉపలబ్ధిశ్చజాగర్యాదావిత్యర్థః. అహంప్రత్యయగోచరత్వేజడత్వాది ప్రసజ్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతేచాత్మనఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (సచాయమితి) (నప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమోనాస్తీత్యర్థః. ......

(సమ్ప్రతీతి) జ్ఞానాత్మవాదేవిభుత్వపక్షేదూషణం, జడాత్మవాదేవిభుత్వేచదూషణ, ముభయం సూత్రవివక్షితం - వ్యాఖ్యాస్యతేచ. తత్రప్రథమేపక్షేదూషణంప్రతిజానీతే (సమ్ప్రతీతి)

౩౨. సూ. «శ్రీభాష్యే» నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా ॥ «శ్రుత» నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతాం - కథంనిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః- ఉభయప్రసఙ్గోవాకథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పశిరస్త్రయాభిప్రాయేణదూషణత్రయముచ్యతఇత్యర్థః. (లోకేతావదితి)ఆత్మా

త్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయంజ్ఞానాత్మా ర్వగతో హేతుస్స్యాత్ - ఉపలబ్ధేరేవ వా-అనుపలబ్ధేరేవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలమ్భో న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిర్న స్యాదితి. అస్మాకం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మన స్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైస్సర్వదా సంయుక్తత్వాత్, దదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషస్సమానః..................

జ్ఞాధికరణంసమాప్తమ్.

కుత్రచిదుపలభ్యతే- న గజ్ఞాతీరాదిషూపలభ్యతే. ఏవం విద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపి హేతుః స్యాదిత్యేకం శిరః. (ఉపలబ్ధేరేవ వా, అనుపలబ్ధేరేవ వే, తి) అత్రాపి హేతుః స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితం. కిముపలబ్ధేరేవ స్వరూపం - ఉతానుపలబ్ధేరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్య స్వపక్షే స్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) జడాత్మపక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమ ఇత్యర్థః. (ఉక్తదోషస్సమాన ఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధేర్హేతుః- ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితి వికల్ప్య పూర్వవద్దూషణం వ్యక్తమితి భావః ... ...

పరేషాం సూత్రాక్షరాస్వారస్యం- ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. *ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞ ఇత్యభిధానవిదః. *అత ఏవ- అనుత్పన్నత్వేనావికృత బ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానా, త్తస్య చ చైతన్యస్వరూపత్వా దితి వ్యాఖ్యానమపి క్లిష్టం. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శే తస్యాస్సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావా త్తదుపపాదక బ్రహ్మానన్యత్వం, తేన బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం, తేనతస్య జ్ఞానస్వరూపత్వం, చ లక్షయిత్వా తేన పరమసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తం- ప్రకృతత్వావిశేషేపి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్య చ జ్ఞాప్యమానతయా యోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతివిశేషప్రతిపన్నే తస్యా వ్యవధానేన జ్ఞానస్వరూపతా ప్రతిపాదనే విశిష్య శ్రుత్యభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాధ్యే జ్ఞాతృత్వవాదినాం, ధర్మధర్మిభేదనిరాసపరాణాం, ధర్మనిత్యత్వవాదినాం, * జానాత్యేవాయం * అవినాశీ వా అరేయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్రానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా- *అవినాశీత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత ఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితం.— అపరైస్తు * అత ఏవ తిపదం తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యనిరుద్ధం. శ్రుతేరితి తు వ్యాఖ్యానం తతోప్యుచితం- ఉత్తరసూత్రస్థాయాః పఞ్చమ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. న హ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారే తు ఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే. * అశ్రుతేరితి పదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ దర్శితా.—— అన్యే తు- యత ఏవం నాత్యన్తికనాశః ప్రళయే జీవస్య- కిం తు విభాగశక్త్యవశేష ఏవ- అత ఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధం- తస్యామవస్థాయాం * యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీతి జ్ఞత్వావినాశిత్వవచనమస్తి హీతి వ్యాచక్షతే. తదపి కష్ట్యాన్తరసాకాఙ్క్ష హేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశిష్య నపేక్ష హేతూపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తం. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానం హి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం - కిం తు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కిం చ- జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి - సర్వాస్సంవిదోఽఙ్గారాదర్చిష ఇవ నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ పురుషాద్విభజ్యన్తే, తేన సంయుజ్యన్తే, చ- అతో జ్ఞాననిత్యత్వే- న కారకవైయర్థ్యమితి. తత్ర కించిద్విమర్శనీయం- కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశ ఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతి చ- ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే- తత్ర బ్రూమః- అణుత్వం తావద్భవదభిమతం - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చన్ద్రాదిషు ప్రసృతః కిమాత్మైకదేశః- ఉత కృత్స్న ఆత్మా. కృత్స్న ఆత్మా చేత్ - చన్ద్రగ్రహణవేళాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యేకదేశః ప్రసృతః- స చేదఖణ్డితః ప్రసృతః-న పునరేతి, ఆత్మాపి శరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్,. యది ఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళీపటలవన్న పునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్- అనుచ్ఛేదే వా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డిత ఏవ ప్రసృత్య పునస్సఙ్కుచతి-పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రసృత ఏవాంశః ప్రసర్పతి- ఉత ప్రాక్ ప్రసృతాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయే పక్షే ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానా, చ్ఛరీరస్థస్య ధర్మిణోఽహం ప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయసమ్బద్ధజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్థానసమానత్వాభావా, చ్చ ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వం, ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వం, ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం, చ స్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వం స్యాత్- అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్య చాత్మన్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వా, చ్చ. యది ప్రథమః పక్షో రోచతే - తర్హి ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వం, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యం ప్రతి ధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వం, తస్య చ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం, చాభ్యుపగన్తవ్యం. తథా సతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్పత్త్యాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యచిద్వైషమ్యమాస్థేయం.—— *ఉత్క్రాన్తీత్యాదిసూ

త్రగణమధికరణాన్తరం పరే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య. ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావేదర్శితః. తత్ర పరేఽణు
త్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణ
శ్రుతీనాం చ *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన కృతనిర్వాహత్వా, చ్చ శబ్దానుష్ఠానాత్. జీవవిషయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం-అణుత్వశ్రుతీ
నాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే-ఉత న. ప్రథమే యావన్మోక్షభావభావి
నో మాధుర్యస్యేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భ
స్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిర్హి పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా
ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్. నన్పాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం-అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వ
నిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న- ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా- తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యదవ్యవసా
యాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః- బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః-తర్హి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః *మహాన్తమవ్యక్తే లీయత ఇత్యాది
శ్రుత్యవగతాన్మనఆదిసర్గాత్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథాత్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽ
త్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయామప్యుపపద్యతే - తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న-
అవచ్ఛేదకాభావచోద్యస్య సఙ్కోచసద్భావప్రతిబన్ద్యాపరిహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం
కర్మాభ్యుపగమ్యతే- న తు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్య
సాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సంపత్స్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. కించ- *వాలా
గ్రశతభాగస్య *ఆరాగ్రమాత్ర ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే-యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు. తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకము
చ్యతే *ఏష ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేరిత్యాదిషు. అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతం. కించ- *ఏషోఽణురా
త్మా చేతసా వేదితవ్య ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమో
హాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీత్యత్రాత్మశబ్దస్య నిష్క్రమణకర్తృత్వవిషయత్వా, త్తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగ
మా, చ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టపరః-లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్య చ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం ని
రుపాధికం. *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి హి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వ
న్తర్భూతం- *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిరణుత్వోపాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్నామాఽన్యద్వా యత్కించిదుపాధిత్వేనోచ్య
తాం-తత్కిం మనోవృత్తిరూపం - ఉత తత్త్వాన్తరం. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోపి పృథగుత్క్రాన్తిః సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వే
చ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. వ్యష్టిరూపత్వే చ దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యం. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యా
ణుత్వాభావాదనుపాధిత్వం. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్ తతః పృథగుత్క్రాన్తిసిద్ధిః. దేహస్థతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణ
శబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధం. కించ-న కేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః-కింతు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణు
త్వవైశిష్ట్యావగమాచ్చ తదవగమః. *ఏషోఽణురాత్మేత్యాత్మా హ్యణుత్వేన విశిష్యతే-న తు బద్ధః-ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ-న తూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను
*సచానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న- *స ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవి
రోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - న హి గుణే ప్రస్తుతే వస్తుమాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేష
ణప్రహాణేపి స్వారస్యం న స్యాత్. యో బాలః స యువేత్యుక్తే యథా కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం యః పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థ ఇతి
చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథా సిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వా
దగత్యా బాలశబ్దస్సఙ్కోచితః- ఇహ తు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నం. గత్యన్తరం చానన్త్యవ్యాఖ్యానే వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణు
త్వశ్రుతిసఙ్కోచో విఫలః. తథాహి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యం నామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా-స్వరూపశైథిల్యేన వృత్తిపిణ్డస్యేవ
ప్రసర్పణం వా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వం వా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమం తావదశాబ్దత్వాదనుపపన్నం. న హి దేవత్వాయ కల్పత ఇత్యు
క్తే దేవైరనన్యైరైక్యముక్తం స్యాత్- అపి తు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, అరోగత్వాయ కల్పత ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం న సిధ్యేత్ -కిం
తు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ,- ఏవమానన్త్యశబ్దోపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - న తు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృ
త్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్య వా తద్వాచిత్వాభావాత్. *సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ నిత్యోనిత్యానామితి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివి
రోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నం. ఆత్మన్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్ర
సరణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిన్ శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏవ హ్యుపాధినా జీవభా
వో భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధకల్పకే గౌరవమపి న దోషః. సత్యం- ఇహ
తు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తం. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే *ప్రాణాధిపస్సంచరతి స్వ
కర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇతి, తథా *అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలే హన్యాదితి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య *స ఏష జీవేనానుభూత ఇ

తిజీవేనానుప్రవిష్టత్వంచోక్త్వా *అస్యయదేకాంశాఖాంజీవోజహాతిసాశుష్యతిద్వితీయాంజహాత్యథసాశుష్యతిసర్వంజహాతిసర్వంశుష్యతీతి పాణిపాదాదిషుజీవావస్థానంతత్పరిహాణేనతస్యశోషశ్చోక్తః. నచవేష్టితస్వరూపవికాసేనైవాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంకృత్స్నశరీరావస్థానంచేతివాచ్యం- అణుత్వోపాధేరనపగమాదేవ. నహిదేహాన్తరస్థితిదశాయాంఅణుత్వోపాధ్యపగమోభవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంహృదయద్వారకమభ్యుపేత్యం- ఆపాదమస్తకావస్థానంచధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్యసద్వారకత్వం, ధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యత్రావస్థానం, చ శ్రుత్యన్తరబలేనక్లృప్తమితిక్లృప్తప్రకారేణాన్యశ్రుతినిర్వాహేసమ్భవతికల్పకాన్యథాసిద్ధేర్దృష్టసకల్పనమయుక్తం. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధేరేవప్రథమావగతాణుత్వసఙ్కోచశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయక్లృప్తప్రకారేణానన్త్యం ప్రభాభూతజ్ఞానద్వారావగన్తవ్యమిత్యానన్త్యశ్రుత్యాపినాణుత్వస్యాపాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వంనపూర్వపక్షీకార్యం- అతఏవ *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రమపినపూర్వపక్షవిషయం - గుణస్యజ్ఞానస్యస్వాశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరం - తస్యయుక్తిశూన్యత్వాత్. తచ్చదృష్టాన్తస్యపుష్పగన్ధస్యసాధ్యవికలత్వాత్. నహిపరాగాద్యాశ్రయంవినాగన్ధః ప్రసరతి *తద్గుణేతి- అన్తఃకరణగుణాఇచ్ఛాద్వేషాదయః- తత్సారోఽయం- అతోఽణుత్వవ్యపదేశ ఉపాధికృతఇత్యుక్తం. తదయుక్తం- అన్తఃకరణస్యాప్రకృతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శాయోగ్యత్వాత్. *ప్రాజ్ఞవదితిదృష్టాన్తః సాధనవికలః-తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనేష్వణుత్వస్యాపాధికత్వమాత్రంసామ్యమితిచేన్న - ప్రయుక్తహేత్వతిరిక్తస్యహేతోర్దృష్టాన్తైకల్పనస్యక్లిష్టత్వాత్, అక్లిష్టత్వేసమ్భవతితదయోగా, చ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవదృష్టాన్తత్వంప్రసజేత్- పరమాత్మనోజీవత్వేనాణుత్వేజీవస్యైవదృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయాఽణుత్వం దృష్టాన్తఇతిచేత్. న- *అహికుణ్డలవదితివదవస్థావిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావస్వారస్యసిద్ధధర్మిభేదోఽవతిష్ఠతఏవ-సచాస్మత్పక్షఏవసిధ్యతి. సంసృష్టయోర్వియోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్వియోగేసతిజీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వంవాస్యాదితిశఙ్కాయాం యావదాత్మనస్సంసారః- తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్యనోక్తదోషఇత్యనన్తరసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-ఆత్మశబ్దస్యసంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. నహిదేవదత్తశబ్దఏవదణ్డినముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రళయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాన్నయావదాత్మభావిత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థత్వమనన్తరసూత్రస్యాప్యయుక్తం- *మహానవ్యక్తేలీయతఇతిబుద్ధిలక్షణస్యమహచ్ఛబ్దవాచ్యాన్తఃకరణస్యలయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణతదానీమప్యవతిష్ఠత ఇతిచేత్. శక్తిశబ్దేనకిమవిద్యామాత్రంవివక్షితం - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమచిద్ద్రవ్యం- ఉతావస్థావిశేషాపన్నమచిత్తత్త్వం. ప్రథమేఅవిద్యాయాఅణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వంజీవస్యామోక్షస్థాయినభవేత్. ద్వితీయేఘటస్యేవాన్తఃకరణస్యనయావదాత్మభావిత్వసమ్భవః- నహిమృణ్మాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితోభవతి. తృతీయేలయశ్రుతివిరోధః - నహిమృణ్మాత్రదశాయాంఘటాద్యవస్థానసమ్భవః. ఏతావద్దూషణమపరేషామపితుల్యం.——— ప్రతిజీవమణవోఽనాద్యవిద్యాబహ్వ్యస్సన్తితాసాంస్థూలతాపత్తిః సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిర్లయఇతిచేన్న - తస్యాఅణుత్వాప్రహాణేసర్షపాదేరివస్వపరిమాణావస్థాయాంనప్రళయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. ననుస్వపరిమాణాప్రహాణేపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవప్రలీనత్వమితిచేత్- ప్రాణాకాశాదిప్రళయస్యాపితథాత్వప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమన ఇతిప్రాణాదీనామవిశేషేణహ్యుత్పత్త్యాదికంశ్రూయతే. *నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమేఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిః- నచేదనుపలబ్ధిర్వాప్రసజేత్. ఆత్మనీన్ద్రియేపివాశక్తిప్రతిబన్ధఃకల్పనీయః- ఆత్మనోనిర్వికారత్వాత్సోఽనుపపన్నః- అకస్మాదిన్ద్రియేషుచసోఽనుపపన్నఇతివ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-అన్తఃకరణాభ్యుపగమేపినిత్యానుపలమ్భాదిప్రసఙ్గస్య, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తే, శ్చతుల్యత్వాత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాంనిత్యోపలమ్భాద్యప్రసఙ్గఇతిచేన్న - లాఘవన్యాయేనాత్మనఏవావధానానవధానాభ్యాం తదప్రసఙ్గ ఇతికల్పనస్య యుక్తత్వాత్. ఆత్మనోనిర్వికారత్వేపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ ప్రతిబద్ధశక్తిమత్త్వమపియుజ్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థఇతిచేత్- శక్తిప్రతిబన్ధోపితాదృశఏవాత్మనికల్ప్యతాం. ఇన్ద్రియేషుతత్కల్పనమపినాకస్మాద్భవతి- అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యది *అన్యత్రమనాఅభూవమితిశ్రుతివశాదన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్హ్యన్యథాసిద్ధ్యుపహతదుర్బలతర్కంవిహాయశ్రుతిబలమేవసూత్రయితవ్యం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యమేవభవతి.———

అన్యేషాంతుపక్షోనవిరుద్ధః. *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రస్యజ్ఞాతృత్వేప్రమాణోపస్థాపకత్వమేవయుక్తం- నతుగుణస్యస్వాశ్రయానతివృత్తిత్వశఙ్కాపరిహారార్థత్వం- గన్ధదృష్టాన్తేనతస్యాఃదుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవవిశరణాద్ధిదూరేగన్ధోపలబ్ధిః. నచప్రవిరళమేవద్రవ్యంగుణ ఇత్యుచ్యతఇతిచయుక్తం-తూలస్యగుణత్వాప్రసిద్ధేః. నచవిశీర్ణవిరళద్రవ్యంగుణః-అయశ్చూర్ణస్యాయోగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాభ్యుపగతంగుణగుణినోరభేదమాశ్రిత్యగుణత్వవ్యవహారఇతిచేన్న- బహుళద్రవ్యస్యాప్యభిన్నత్వావిశేషేణగుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వంనామకింసాన్తరత్వం - తదాజ్ఞానస్యగుణత్వంనస్యాత్- ప్రసృతజ్ఞానస్యజాలస్యేవసచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యదిసూక్ష్మత్వంవిరళత్వం- తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపిగుణత్వంస్యాత్. అఙ్గారేసత్యర్చిషాంనాశేపునరపిప్రభోత్థానంయుక్తం - పరిణామిత్వాత్. పునర్జ్ఞానప్రభోత్థానమయుక్తమితిశఙ్కానిరాసార్థంమణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం *యావదాత్మభావిత్వాదితిసూత్రమిత్యయుక్తం- *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ రత్నప్రభాన్యాయేనధర్మధర్మిభావేసమ్భవతిప్రభానుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్రప్రదీపప్రభాదృష్టాన్తఏవాభిప్రేతః- నమణిప్రభాదృష్టాన్తఇతిచేత్- ఆలోకశబ్దస్యసాధారణస్యసఙ్కోచకాభావా, ద్విజ్ఞానవ్యపదేశానుఖ్యత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేనతదకరణానుపపత్తే, శ్చ.……………

జ్ఞాధికరణంసమాప్తమ్.

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

అయమాత్మా జ్ఞాతా- స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయమకర్తైవ సన్ చేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తం. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం, గుణానామేవ చ కర్తృత్వ, మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి- కఠవల్లీషు జీవస్య *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతం । ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి. హన్తారమాత్మానం జానన్నజానాత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం- కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే *ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి *కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ - ప్రకృతేరేవ తు కర్తృత్వం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి) ఆత్మైవ కర్తా- న గుణాః. కస్మాత్. (శాస్త్రార్థవత్త్వాత్) శాస్త్రాణి హి యజేత స్వర్గకామః, ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీత, ఇత్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రం - శాసనం చ ప్రవర్తనం. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం- అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. యదుక్తం *హన్తా చేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయామకర్తృత్వమాత్మనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావాదుచ్యతే. యచ్చ *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యత ఇతి - తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా- న స్వరూపప్రయుక్తేతి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానామేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవోచ్యతే* కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి. తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వమభ్యుపేత్యోచ్యతే *తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిరితి- *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర ప

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాధికర్తృత్వం - అతః కర్తృత్వోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వ ఏవ జ్యోతిష్టోమాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వం- ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి,. కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి- నేతి, చ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి, - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంస్స్యాత్,-తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదముదన్తద్వితీయాన్తం- నేతుం, జన్తు, మితివత్. హన్తారమిత్యర్థః. ఆత్మానమిత్యధ్యాహర్తవ్యమిత్యాహ (హన్తారమితి) అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే- నాన్యక్రియాయామిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ *హన్తా చేదిత్యత్రోక్తం హననముపలక్షణార్థమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్-శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాదేత్యర్థః. ప్రయోజనతయా హేతుత్వం. శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేన ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్చేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వా, చ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వా, చ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా ప్రవర్తకత్వా, దచేతనే బోధజననాయోగా, చ్చేతనః కర్తేత్యర్థః. (తదుక్తమితి) కర్మవిచార ఇత్యర్థః. పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావాదస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతేరిత్యాదినా చోద్యానువాదః. తస్యాభిప్రేతార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యం - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వమన్వయవ్యతిరేకవశాత్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తిస్సాంసారికప్రవృత్తిః. గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథా చేతి) (తథేతి) కేవలం- అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. *తత్రైవమిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం ఏవం సతి, కేవల, మితి పదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానం- శరీరం. చే

ఇచ్ఛామిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షేసత్యాత్మనః కర్తృత్వేయఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారంమన్యతేనసపశ్యతీత్యర్థః. ....

3౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *సయథామహారాజఇతిప్రకృత్య *ఏవమేవైషఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వాస్వేశరీరే యథాకామంపరివర్తతఇతిప్రాణానాముపాదానేవిహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ....

3౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతిలౌకికవైదికక్రియాసుకర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చకర్తా. విజ్ఞానశబ్దేనసాత్మనోవ్యపదేశః- అపిత్వన్తఃకరణస్యబుద్ధేరితిచేత్- ఏవంసతినిర్దేశవిపర్యయఃస్యాత్-బుద్ధేఃకరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతికరణవిభక్తినిర్దేశఃస్యాత్ ....

3౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మనోఽకర్తృత్వేదోషఉచ్యతే - యథాత్మనోవిభుత్వే *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వేప్రకృతేశ్చకర్తృత్వేతస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణికర్మాణిసర్వేషాంభోగాయస్యుః - నైవవాకస్యచిత్. ఆత్మనోవిభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపిసర్వేషామవిశిష్టం. అతఏవచాన్తఃకరణాదీనామపినియమోనోపపద్యతే- యదాయత్తావ్యవస్థాస్యాత్. ....

3౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేకర్తురన్యస్యభోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపితస్యాఏవస్యాదిత్యాత్మనోభోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత- భోక్తృత్వంచబుద్ధేరేవసమ్పద్యతఇతిఆత్మసద్భావేప్రమాణాభావశ్చస్యాత్. *పురుషోస్తిభోక్తృభావాదితిహితేషామభ్యుపగమః............

3౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవకర్త్రీస్యాత్,- సచసమాధిః ప్రకృతేరన్యోస్మీత్యేవంరూపః-నచప్రకృతేరన్యోస్మీతిప్రకృతిస్సమాధాతుమలం, అతోఽప్యాత్మైవకర్తా ....

ప్రాశబ్దేనపఞ్చవృత్తిప్రాణోలక్ష్యతే. సాపేక్షేసతీత్యస్తేన *ఏవంసతీత్యస్యవ్యాఖ్యానం. *శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మప్రారభతేనరః। న్యాయ్యంవావిపరీతంవాపఞ్చైతేతస్యహేతవఇత్యస్యవచనస్యానన్తరంహి *తత్రైవంసతీత్యాదివచనమ్. ....

3౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తం- *పరివర్తతఇతివిహారఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణేశరీరప్రేరణేచకర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః. ....

3౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *యజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతఇతిలౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తం. (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్యుపచరితత్వేసతిసఏవదోషఇతిభావః. ....

3౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ మోయదన్తఃకరణోయత్కర్మచక్రే - తదన్తఃకరణేనైవతేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవచేతి) ....

3౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ(భోక్తృత్వంచేతి) కథంప్రమాణాభావఇత్యత్రాహ(పురుషోస్తీతి)

3౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చనోపపద్యత, ఇత్యర్థః. ....

నన్వాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. యథా చ తక్షోభయథా॥ వాగాదికరణసమ్పన్నోఽప్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి- యదా తు నేచ్ఛతి తదా న కరోతి - యథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేఽపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౩౯॥ సూ. యథా చ తక్షోభయథా॥ ఉక్తదూషణం త్వత్పక్ష ఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) ... ...

పరే చాపరే చ *సమాధ్యభావాదిత్యన్తం సూత్రజాతమాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణం వర్ణయిత్వా *యథా చ తక్షోభయథేతి సూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే- *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యత్ర కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేన అపారమార్థ్యం- ఉత కర్తృత్వమాత్రం. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణ పునరుక్తిః- తత్ర హ్యౌపాధికత్వం సమర్థనీయం మతం. తృతీయే సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్య వా తదతిరిక్తస్య వా కస్యచిదాత్మతయాఽభిమతస్య కర్తృత్వం హి సర్వజనసంమతం- అహమిదం కరోమీతి హి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- ప్రకృతిగతస్య వాఽన్తఃకరణగతస్య వా కర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్య యువయోరవిశిష్టత్వాత్. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థమధికరణమితి చేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే- ఉత జీవాత్మనాం. నాద్యః- అన్తఃకరణస్రష్టా బుద్ధ్యుపధానేన వినా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్కర్తృత్వం- కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ప్రళయావస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమే ఏకత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః- త్వన్మతే బుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వం చ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతి చేన్న- బుద్ధేరనాదిత్వే మహతో లయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానామాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిస్రష్టావన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ. *విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. న హీదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతం- తథా సతి *యథా చ తక్షేతి సిద్ధాన్తసూత్రం స్యాత్, తతశ్చ తస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయే వక్తవ్యం సర్వమానన్దమయాధికరణే ఉక్తం. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చ న కర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః- అన్తఃకరణస్రష్టా తదుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మా కర్తా చేత్ - హితమేవ నియతం కుర్యాదితి శఙ్కాయామిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరం *ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- శఙ్కానుత్థానేన పరిహర్తవ్యాభావాత్. హితబుద్ధ్యైవ హి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్స్వహితమితి చేత్- తర్హి తన్న కర్తృత్వే చోద్యం- కింతు సార్వజ్ఞ్యదూషణమహితే హితబుద్ధిత్వం. న చాత్ర సంసరతో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితం. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తం. *శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత- కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్- అతః కరణాన్తరం కల్ప్యం- కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్ని వివాద ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- బుద్ధేః కర్తృత్వేఽపి మనసః కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మన ఏవ వృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న- బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహత్కార్యాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయో హి తథా స్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రం చేద్బుద్ధిః- తదా చిత్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావోపదేశో న స్యాత్. *భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధేతి భూమ్యాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. *సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధౌ కర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతం. తత్తు *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదవిశిష్టార్థం- అతః ప్రకృతేరన్యత్వేన సమాధివిధానమేవ వివక్షితం. *యథా చ తక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షత్వం- ఉత ముక్తావననుగతత్వం. ప్రథమేఽధికరణానుత్థానం- దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః- పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతీచ్ఛామాత్రేణాఖిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. తస్య స్వాభావికత్వే చ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతి చాయుక్తం- స్రక్చన్దనాద్యుపయోగే కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను న దుఃఖరూపత్వం వివక్షితం- కింతు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షః స్యాత్- తస్య నిష్పన్దత్వం హి దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వం చ నరకాదిహేతుః శ్రూయతే,. కించ- ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిర్దృష్టేతి ముక్తావాత్మానవభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః. ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్- కర్తృత్వేఽపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతాం. *విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వం, *వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తం. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్య చాకర్తృ

౪౦॥ సూ. పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥

ఇదం జీవస్యకర్తృత్వంకింస్వాతన్త్ర్యేణ- ఉతపరమాత్మాయత్తమితి. కింప్రాప్తం. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వేహివిధి నిషేధశాస్త్రానర్థక్యంప్రసజ్యతే. యోహిస్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భశక్తః- సఏవనియోజ్యోభవతి. అతఃస్వాతన్త్ర్యేణాస్యకర్తృత్వం. ... ...

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. తత్-కర్తృత్వమస్యపరాత్-పరమాత్మనఏవహేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి. స్మృతిరపి * సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తఃస్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి। భ్రామయన్సర్వభూతానియన్త్రారూఢానిమాయయేతి. ....

నన్వేవంవిధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ సర్వాసుక్రియాసుపురుషేణకృతంప్రయత్నం- ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీపరమాత్మాతదనుమతిదానేనప్రవర్తయతి-పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్యప్రవృత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. కుతఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయోగృహ్యన్తే. యథాద్వయోస్సాధారణేధనేపరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణనోపపద్యతే- అథాపీతరానుమతిఃస్వేనైవకృతేతితత్ఫలంస్వస్యైవభవతి. పాపకర్మసునివర్తనశక్తత్వసాధకత్వంప్రదర్శితం.—— అన్యేతు *యథాచేతిసూత్రంపూర్వసూత్రాభ్యామేకాధికరణమేవావక్ష్యన్ - తేచాస్యసూత్రస్యకర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాంవిషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోపికర్తృత్వానుపరతిప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వంయుక్తం - తస్యపరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాంవిషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వా, దన్యథా *శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరితిసిద్ధేకర్తృభావే *కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితిసూత్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తదుదృష్టాన్తేన *ప్రకృతేఃక్రియమాణానీత్యాదివచసస్సదుష్పరిహరతయాతత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేత్యత్వాత్, అనుపరతిప్రసఙ్గపరిహారపరత్వేప్యస్మిన్సూత్రేవిషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తే, శ్చ..................

కర్త్రధికరణంసమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥ జీవస్యకర్తృత్వంకింపరమాత్మాయత్తం- ఉతస్వాయత్తమితి. కింపరమాత్మాయత్తత్వేవిధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యంస్యాత్- నేతి. యదాస్యాత్- తదాస్వాయత్తం. యదానస్యాత్- తదాపరమాత్మాయత్తమితిసిధ్యతి. ... ...

తదితివ్యాఖ్యేయంపదం - కర్తృత్వమితివ్యాఖ్యానమ్..................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేనప్రథమప్రవృత్తిదశాయాంపరస్యోదాసీనత్వందర్శితం. ప్రవృత్తస్యప్రవర్తనంహ్యనుమతిః. జీవఃస్వయమేవోద్యుక్తశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యతఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేనవిధినిషేధావుచ్యేతే. ఆదిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ. భాష్యస్థాదిశబ్దేనతత్తత్ఫలదానమభిప్రేతం. పరానుమతిసాపేక్షత్వేవిధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితిశఙ్కాయాంపరానుమతిదానేనైవప్రవృత్త్యుపపత్తౌ, తత్రాపిప్రథమప్రవృత్తస్యైవఫలభాక్త్వే, దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణేద్రవ్యేపరానుమత్యాస్వాంశమాదాయరాజ్ఞఉపాయనేదత్తేతత్ప్రసాదహేతుకఃఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవదృశ్యతే- నత్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశేపారతన్త్ర్యేవిధినిషేధాగోచరత్వమితిశఙ్కా - అంశేస్వాతన్త్ర్యేవిధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితిపరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేపిరథాకర్షణాదిషువిధినిషేధగోచరత్వందృష్టం. (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్రదయాయాస్స్వవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి- యథాద్వయోఃపుత్రయోఃపిత్రాదివిభక్తదత్తవిత్తయోఃపిత్రాదిమత్త్వేనతత్సాపేక్షత్వేపికస్యచిదపథప్రవృత్తిః, కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తి, శ్చతయోరేవఫలాయభవతి - తద్వదిహాపిసర్వజీవానాంసామాన్యేనచిచ్ఛక్తిప్రవృత్తిశక్త్యోఃకరణకళేబరరూపపరికరలాభస్యచపరమాత్మాధీనత్వాత్కర్తృత్వమాత్రంపరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వంచపరానుమతిసాపేక్షత్వాత్పరాయత్తం. అంశేస్వాతన్త్ర్యేజీవస్యవిధినిషేధవిషయత్వం. స్వాతన్త్ర్యంచస్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వని

స్యాప్యనుమన్తృత్వంననిర్దయత్వమావహతీతిసాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితం. నన్వేవం *ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యో లోకేభ్యఉన్నినీషతిఏషఏవాసాధుకర్మకారయతితం యమధోనినీషతీత్యున్నినీషయాఽధోనినీషయాచస్వయమేవసాధ్వసాధునీకర్మణీకారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్నసర్వసాధారణం. యస్త్వతిమాత్రపరమపురుషానుకూల్యేవ్యవస్థితఃప్రవర్తతే - తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషుకర్మస్వేవరుచింజనయతి. యశ్చాతిమాత్రప్రాతికూల్యేవ్యవస్థితఃప్రవర్తతే- తంస్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషుకర్మసురుచింజనయతి. యథోక్తంభగవతాస్వయమేవ *అహం సర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। ఇతిమత్వాభజన్తేమాంబుధాభావసమన్వితాఇత్యారభ్య *తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాంప్రీతిపూర్వకం। దదామిబుద్ధియోగంతంయేనమాముపయాన్తితే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థోజ్ఞానదీపేనభాస్వతేతి,. తథా *అసత్యమప్రతిష్ఠంతేజగదాహురనీశ్వరమిత్యాది *మామాత్మపరదేహేషుప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాఃఇత్యన్తముక్త్వా *తానహంద్విషతఃక్రూరాంత్సంసారేషునరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవయోనిష్విత్యుక్తమ్,. ......

పరాయత్తాధికరణంసమాప్తమ్.

వార్యత్వం. ఇతరసాపేక్షత్వేపివిధినిషేధవిషయత్వంఫలభాక్త్వంచరథాకర్షణాదిషుదృష్టం. ఇతరసాపేక్షత్వేచ ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలాన్వయేచ దృష్టాన్తోపస్కారః. అనుమన్తుఃపరస్యనియన్తృత్వాద్ధర్మిగ్రాహకబాధాచ్చనఫలాన్వయః- కింతుజీవస్యైవ. లోకేప్యనుమన్తుఃఫలాన్వయోనానుమన్తృత్వప్రయుక్తః- అపితుశాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తనక్షమస్యాప్యనుమన్తృత్వంనదోషః- ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేనవిపులాపరాధసహత్వాద్దయాదిగుణానాంసవిషయత్వమితి. అత్రచోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వం - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వంహ్యస్యదృశ్యతే- అనుమన్తృత్వేసతికథమిదముపపద్యతఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయాపరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) న్యాయకృతంవిషయవిభాగంసంవాదకోపబృంహణవచనేనద్రఢయతి (యథోక్తమితి) ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోఃప్రయోజయితృత్వమపిఫలదానకల్పం. తత్రచహేతుఃస్వాతన్త్ర్యం. ఏవంప్రథమముపేక్షకత్వం, పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయేప్రయోజకత్వం, చప్రతిపాదితం. ఏషాంత్రయాణాందోషరూపత్వసాధనమాశ్రయాసిద్ధిధర్మిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవనిరస్తం. ననుచేతనస్యప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరుత్పత్తౌపరమాత్మనఃకారణత్వమస్తివా- నవా. నచేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కించ- పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపిపూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషుకారణత్వాభావేపరస్యసర్వకర్మఫలప్రదత్వంచభగ్నంస్యాత్,- అతఃప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపికారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. తతశ్చతయోరీశ్వరఃస్వసఙ్కల్పతఃకారణంస్యాత్. అయమిచ్ఛేత్- అయంప్రయతేతేత్యమోఘసఙ్కల్పస్యతస్యసఙ్కల్పపరతన్త్రతయాజీవస్యస్వాతన్త్ర్యాభావాత్ కర్మసుకర్తృత్వంతన్నిబన్ధనంభోక్తృత్వంచనస్యాత్, పరమాత్మనఔదాసీన్యానుమన్తృత్వప్రయోజయితృత్వావస్థానాంవైషమ్యంచనస్యాత్,. ప్రవృత్తస్యప్రవర్తకోహ్యనుమన్తా-అప్రవృత్తస్యప్రవర్తకశ్చప్రయోజయితా. పరమాత్మనఃప్రవర్తకత్వంచనవాయూదకాదివత్ప్రేరణేన- అపిత్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్విచ్ఛాజనకత్వమస్తిచేత్- ఉపేక్షకత్వంనస్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయావైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతేదోషాఃప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణసర్వాసామనుపపత్తీనాంపరిహృతత్వాత్. ఆదావేవకరణకళేబరసర్జనతత్ప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాంసర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపికరణకళేబరవ్యాప్తితద్ధారణతత్సామర్థ్యాపాదనరూపఉపకారఃసర్వదా, భవతీతితన్ముఖేనప్రాథమికేచ్ఛాదావపికారణత్వాన్నపరమాత్మనఃసర్వకారణత్వహానిః. తతఏవనసర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్దేహారమ్భకాదృష్టవశాదేవగుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషోవాసనావిశేషోన్మేషశ్చజన్మకాలవివక్షితా. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చభోగాదృష్టప్రవాహకారితః- కర్మఫలానుభవస్యతత్సాపేక్షత్వాత్. తథాహిగుణవిశేషస్యరుచివిశేషహేతుత్వం *ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః *ఆహారా రాజసస్యేష్టాఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనామోదనశష్పపూయాదిషురుచివిశేషద్వేషతదభావానాంవాసనావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవంగుణత్రయతారతమ్య, వాసనావిశేషోద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధారణకారణైఃప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తిః, తతఏవప్రయత్నశ్చేతితయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యముక్తం. ననుతత్తద్భోగాదృష్టస్యాపీశ్వరఏవఫలప్రదఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్కథంతస్యతత్రౌదాసీన్యం. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితిబ్రూమః. ఈశ్వరఃప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయావిషయసన్నిధానాదికంప్రథమమాపాదయతి- నతుసాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణసమ్పాదితస్యవస్తునఃపురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగేసత్యపిపూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యంహిదృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయప్రదీపమారోపయన్హిపురుషఃపటార్థిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీనఏవ - తత్రతస్యప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరుభయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్యప్రథమతఔదాసీన్యముపపన్నం.

౪౩॥ సూ. ❀ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపిదాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ ❀

జీవస్యకర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తం. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః- ఉత పరమేవ బ్రహ్మభ్రాన్తం- ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నం- అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సం

అత ఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తం - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యం. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాద్వాయాదకాదిప్రేరితస్యేవ న జీవస్య స్వాతన్త్ర్యం. నైవం - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛాయాం సత్యామపి తస్య విషసమ్పృక్తత్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే,- కాష్ఠవిచాయకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కాష్ఠసమ్పాదనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి,. ఏవం ప్రత్యవాయస్య వా ఽతిశయితఫలాన్తరస్య వా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టశమేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హితస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్విచ్ఛానివారణక్షమోపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయ ప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వం. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయోరపృథగ్గ్నస్వాతన్త్ర్యో జీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః - తత్రాభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమానేవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. స చ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యం. ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమత ఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ర ప్రయోజయితృత్వమిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యం. నన్వేవం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సమ్భవన్త్యాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే-యదివయమనుమన్తృత్వాదికం కల్పయామః-తదానీమేవం చోదనీయం. న తు కల్ప్యతే-కిం తు ❀అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం ❀అధ్యక్షశ్చానుమన్తా చ ❀ఏష ఏవ సాధుకర్మ కారయతీత్యాది శ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తం- నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్ - ప్రథమము పేక్షకత్వాదితి-న తదనిష్టప్రసఞ్జనం- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్సఙ్కోచో హ్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సఙ్కోచ ఏవ త్వనిష్టః- న చ సోఽభ్యుపగతః. కిం చ-చిచ్ఛక్తిం ప్రవృత్తిశక్తిం చ దత్వా శక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీం భావః ఈశ్వరస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కిం తు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దత్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః-తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః-అమాత్యస్వాతన్త్ర్యే తదభావాత్. తదభావశ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్.— అత్రాయం సఙ్గ్రహః- వైయర్థ్యం యావతా న స్యాద్విధానప్రతిషేధయోః। నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో న త్వతః పరః। బాహ్యాన్తఃకరణవ్యాప్తితచ్ఛక్త్యాధానధారణైః। సాధారణోపకారైస్స్యాదిచ్ఛాదేః కారణం పరః। భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్। ఇచ్ఛాదేర్మనసోత్పత్తౌ యుక్తోదాసీనతా విభోః। అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైర్వస్తున్యత్ర కేనచిత్। ఉపయుక్తైర్యదా నైహితస్య ప్రాపయితా పుమాన్। సామర్థ్యే సత్యవార్యత్వాత్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే। స హ్యోదనేవిషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి। సన్నిధాపకవైధుర్యేప్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్। ప్రయోజకోనుమన్తా చ భవతీశస్తదా తదా। పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్। దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరం। అమాత్యస్య స్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే। ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః। న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్। స్వాతన్త్ర్యదాయినా పుంసా తత్ప్రవృత్త్యనివారణాత్.———అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యం, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యం, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వం, సర్వఫలప్రదత్వం, నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యం, అవస్థాత్రయవైషమ్యం, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వం, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాపరిహార, శ్చేతి సర్వముపపన్నం. ... ...

జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా-అత ఇదమధికరణం విరుద్ధం. నను జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్. న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గేన జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసఙ్గాత్. ....

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪౩॥ సూ. ❀ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపిదాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ ❀ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యోరక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తం- తర్హి రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్ - తస్మాదభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశేష్యైకదేశరూపాంశః- కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పగర్భితః. స తు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతౌపాధికభేదభిన్నః- ఉత స్వతోభిన్నాభిన్నః-ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే- కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తే ష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య

శయః. నను *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః *అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం- స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం - తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం, చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాది భేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.—— బ్రహ్మణోఽంశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. నచ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః- ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాచ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదం.—— యద్వా- భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.—— అథవా- బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్.. నచాయముపాధిర్భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి వక్తుం శక్యం- బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ- ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్,. ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్ స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ- అభేదేన వ్యపదేశోఽపి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే. (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.— నచ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం- బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్యధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయస్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వం. నచాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం, బహు భవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వముభోక్తృత్వేన తత్రస్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్యస్వస్యకారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశశాస్త్రం, చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యు

పానరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధపతాకేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితం. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- ఆకృత్యధికరణన్యాయావిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య-తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ, మనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయ, శ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వనిర్ణయేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వం, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః, విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధి, రితి భావః. (కిం తావదిత్యాది)——అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంఽశ ఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదం. ——(యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః.——(అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా. ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సూత్రేఽపిశబ్దో భేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్- ఇహ తు దాశకితవాదినికృష్టసామానాధికరణ్యమభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.——పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (న చేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమముపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (నచాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి పరస్య బోధనార్థః- అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్తి వేదాః త్వమేవం విద్ధీతి బోధయతి- తస్మాదపరమార్థభ్రమముపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా

పదిశ్యతే- తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.— ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మజీవ ఇత్యపి న సాధీయః- పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. న హి దేవదత్తాదేరేకస్యైవ గృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపేత్యం....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ *పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. *విశ్వా భూతానీతి జీవానాం బహుత్వాద్బహువచనం మన్త్రే. సూత్రేఽపి *అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్య ఈశ్వరాద్భేదస్యాత్మనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామాత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపి భేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదనక్షమైరవగమ్యతే. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి. ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే- అతశ్చాయమంశః. ....

అంశత్వేఽపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవేత్యాశఙ్క్యాహ

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవః పరమాత్మనోంఽశః - యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోంఽశో భవతి, యథా గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, యథా వా దేహినో దేవమను

భ్రమితవ్యమిత్యుక్తం భవతి- స చ తద్యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) భ్రమనివృత్త్యాలోకోజ్జీవనప్రవృత్తేన వేదేనాధికభ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా - సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివత్తస్యసిద్ధత్వాత్. న జీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి చేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోఽపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి చేత్ - భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యే హి న హి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితి భావః.—— సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా. ....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వం కల్పితం పూర్వసూత్రే- అంశత్వం కణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇతివద్విశిష్టవిధిపరా *తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టా ఇతి న్యాయాత్. జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితి చేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికం- తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవేతి *నిత్యో నిత్యానామితి వాక్యస్యార్థం హేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) ఏవం భేదనిత్యత్వే ముక్తౌ దేవాదిభేదకాకారాభావాత్ కథం భేదో జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఏవం నిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపీతి) అనేన జీవాద్వైతపరవాక్యానామాకారైక్యపరత్వం దర్శితం. ప్రత్యక్త్వేన పరాక్త్వేన చ భేదో గృహ్యత ఇత్యర్థః. అయమర్థస్సూత్ర ఇత్యాహ (అసన్తతేరితి) ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ తత్రైవానన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేన క్షరాక్షరవైలక్షణ్యమంశశబ్దార్థస్య తదవిరోధేన వక్తవ్యత్వం, చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేఽపీతి)

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయోరంశాంశిత్వం వదతా ద్రవ్యయోశ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథా వా దేహిన ఇతి) ప్రకాశాదీనామంశత్వం క

ష్యాదిర్దేహో౽ంశః, - తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వం హ్యంశత్వం- విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణమంశ ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశో౽యం- విశేష్యాంశో౽యమితి వ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వే౽పి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవం పర ఇతి) యథాభూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథా ప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశాజ్జీవాదంశీ పరో౽ప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే- అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి- జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేన చాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ *యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనురిత్యాదినా. చకారాచ్ఛ్రుతయో౽పి *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే. ....

ఏవం బ్రహ్మణో౽ంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాంచి
ద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా - కేషాంచిత్తత్పరిహారః, కేషాంచిద్దర్శనస్పర్శ
నాద్యనుజ్ఞా- కేషాంచిత్తత్పరిహార, శ్చ శాస్త్రీయః కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే- (జ్యోతిరాదివత్) యథా౽గ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వే౽పి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే-శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, యథా చాన్నాదిశ్శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే-అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే.

థమితి శఙ్కాయామంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ ద్రఢయతి (తథా చేతి) తతః కిం ప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుళత్వసఙ్కుచితత్వవిరళత్వవిస్తృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తేక్షితం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖణ్డమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూత ఇతి) తదేవ వివృణ్వన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథైవ హీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః- భానుమాన్, జ్యోతిః- జ్యోతిష్మాన్, తేజః- తేజస్వీ, త్యాది. తదేవ పక్షే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యారభ్య త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యం. త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ -తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. (ప్రాగేవ ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రే౽ంశత్వమాత్రే స్మృతివచనముక్తం- అస్మిన్ సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వే౽పి స్మృతివచనముచ్యత ఇతి భిదా. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వ ఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మ
ప్రవర్త్యత్వ ఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వ ఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథా చేతి)..

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపిజీవానామన్యోన్యభేదా, దణుత్వేనప్రతిశరీరంభిన్నత్వా, చ్చభోగవ్యతికరోపినభవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదే చోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచ జీవపరయో ర్జీవానాంచభోగవ్యతికరాదయ స్సర్వేదోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షేభోగవ్యతికరాభావఉక్తః. …………

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయఉపపద్యన్తే. అతఆహ

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాసఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్యప్రకాశతిరోధానంప్రకాశనాశఏవేతిప్రాగేవోపపాదితం. *ఆభాసాఏవేతివాపాఠః-తథాసతిహేతవఆభాసాః. చకారాత్ *పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచమత్వా *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేపిసర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థఏవ. ……

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థాభవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేననియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చస్వసమ్బన్ధేనబ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్. …………

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవహేతోరనియమఏవ. …………

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ సమన్తాత్తతిఃసన్తతిః- విభుత్వం. తదభావోఽసన్తతిః- అణుత్వం. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితోహేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షేభోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావా త్తదనుపపత్తిః. * నానాత్మానోవ్యవస్థాతఇతిన్యాయసూత్రం. కింసుఖాదీనాంస్వరూపభేదోవ్యవస్థా- ఉతాశ్రయభేదః. నప్రథమః- ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. నద్వితీయః- హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితికైశ్చిదుచ్యతే. తన్న- ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థిత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావేసతిప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం- తిరస్కారకాభావేప్యప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః. …………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేవనోపపద్యతే - ఉపపన్నేపివ్యవస్థానోపపద్యతఇత్యర్థః. …………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదమప్యాశఙ్క్యాహేత్యపిశబ్దార్థః.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వా, త్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వా, ద్వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః. …………

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికంవివక్షితం. (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః. …………

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్. తన్న - ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధి దుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్.——— పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమో వాన్యథా *ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్ర తు * ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే. ....

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్॥ జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగాదయో బ్రహ్మణి స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా) ... ...

పరే తు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరమధికరణం పశ్యన్తి. తన్మతే అంశాంశిభావోనుపపన్నః - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో న ఘటతే. అత ఏవ *పాదోస్యేతి శ్రుతిః *మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సఙ్గచ్ఛతే - తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. *అస్య *మమేతి పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి న జీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం - స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ. అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోప్యముఖ్య ఇతి చేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయమంశత్వం చ కస్య. న తావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. న చోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్య స్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రత్యుపహితస్వరూపస్యాంశత్వం - వస్తునిస్స్వతోంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః. కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్. న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమిత్యుక్తం. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య *ప్రకాశాదివదితి సూత్రమాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గుళిఘటకరకతరఙ్గాదిగతైస్స్వత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాణి జానాత్మనోఽన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వం హి దుఃఖిత్వం. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్త్యావిద్యస్య శిరస్తోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం మనోత్యవిద్యాకృతాభిమానప్రయుక్తౌ - ఏకత్వదర్శినోఽభిమానరహితస్య న శాస్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం - *వి ప్రాకృతి విచేష్టితం *సతాం మార్గమదూషయన్నిత్యాదిభిరాదిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిద ఏవ యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థమోదనాదావ్యాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహాదనన్వయస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి - ఉపాధీనాం సర్వత్ర సన్తతత్వాభావాన్న తత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తం. తచ్చాయుక్తం - సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న - అణోరన్తఃకరణస్య యుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. నను పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యనుపలభ్యమానత్వమణుత్వం - తచ్చైకస్యైకశరీరస్యేవానేకశరీరసమ్బన్ధిన ఏకస్యోపపన్నమితి చేన్న - తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వానుపపత్తేః. *ఆభాస ఇతి - పరమాత్మన ఆభాసః - ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం - తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావాదారమ్భణాధికరణదర్శితైర్దూషణాన్తరైశ్చానుపపన్నం.— అపరేషాం పక్షేపి *ప్రకాశాదివత్ * అసన్తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం న ఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమాదన్తఃకరణభేదేపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. *ప్రదేశభేదాదితి చేదితి - ఏకశరీ

రావచ్ఛిన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టసమవాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థాచాయుక్తా- ఏకశరీరేసర్వాత్మనాంవిభూనామన్తర్భావాదితిపరేషాంస్వోక్తదూషణం స్వస్యాపి ప్రాప్నోతి-ఉపాధీనాంగత్వరతయైకైకోపాధిషుసర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్,అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేనసుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః. బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధినాభిన్నత్వేతదభావేచసమన్వయాధికరణోక్తాదోషాఅనుసన్ధేయాః- ఇహ్యైవహితేసూత్రకారైర్వివక్షితాః. భాష్యకారైస్తుప్రసఙ్గాత్తత్రదర్శితాః- అతఇహతేషామనుపన్యాసః. *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణిసాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేనపరైరపరైశ్చవ్యాఖ్యాతాని. తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదినాపునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తం. *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవదర్శితా-అతస్తయోర్యథోక్తార్థపరత్వమవర్జనీయం- తథాసతిపునరుక్తిపరిహారాయ *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాంకువృష్టివ్యుదాసకత్వమాస్థేయం.— అన్యేషామపీదమధికరణంనఘటతే- నానాత్వైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వాదంశాంశిభావస్య. కింసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోఽంశోజీవః - ఉతేశ్వరస్య. ప్రథమేభేదవ్యపదేశహేతుర్నసిధ్యతి- సన్మాత్రాజ్జీవస్యభేదవ్యపదేశాభావాత్. ఈశ్వరాదేవహిభేదంవ్యపదిశన్తిశ్రుతయః. సన్మాత్రాదన్యత్వేజీవానామసత్త్వంచ ప్రసజేత్. శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ- *సహస్రశీర్షాపురుషః *ఉతామృతత్వస్యేశానః *పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని *మమైవాంశోజీవలోకేజీవభూతస్సనాతనఇతీశ్వరాంశత్వంహిస్వరసతఃప్రతీయతే. ద్వితీయేకల్పేభవదభ్యుపగమవిరోధః- బ్రహ్మణోఽంశిత్వంభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశత్వమపిహిభవదభిమతం- నతుతేషాంపరస్పరాంశాంశిభావః. నన్వీశ్వరాంశస్యబృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః- బృహతిమృత్తికాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితిచేన్న - బృహతిఘటేషుద్రఘటంప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశతచ్ఛబ్దస్య గౌణతయాబృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారోబృహత్యుపాదానద్రవ్యేఽవస్థాన్తరానాపన్నఏవభవతి - నత్వవస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతిమృత్పిణ్డాంశేఘటత్వాద్యనాపన్నఏవహ్యంశిత్వవ్యవహారః- నతుఘటత్వేనోపయుక్తేపి- ఏవంబృహన్నప్యంశస్సన్మాత్రరూపశ్చేత్- అంశిత్వవ్యవహారోఘటతే - సతునియన్తృత్వరూపావస్థాపన్నఇతినతత్రగౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారోఘటతే. *ప్రకాశాదివదితి- సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణిమన్త్రౌషధాదీనాందాహకత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావద్దుఃఖిత్వనిర్దుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిర్జీవేశ్వరయోరితివ్యాఖ్యాతం. తథాసతిస్వభావవ్యవస్థామాత్రేదృష్టాన్తఉపన్యస్తస్స్యాత్- నత్వంశాంశినోస్స్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తఉక్తస్స్యాత్. తతోవరమంశాంశిభావేస్థితఏవస్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తోపన్యాసః- అంశాంశిభావనిబన్ధనశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తం. అతఏవహిదాయవిభాగేగోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయంమమాంశః- అయమస్యాంశఇతివ్యవహారః. విశేష్యాంశఇతివ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వంత్వన్మతేప్రసజ్యతఇతిచేన్న- విశిష్టాపేక్షయావిశేష్యేప్యంశశబ్దవ్యవహారేపివిశేషణం ప్రతిప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానంవిశేషణంప్రత్యంశత్వ వ్యవహారానుపపత్తేః,. తథావ్యవహారాభావశ్చప్రాధాన్యాదేవ. అతఏవదేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయాఽంశిత్వవ్యవహారః. యదాసముదాయేప్రాధాన్యవివక్షా- తదాతస్యాంశత్వం- యదాతదేకదేశాన్తరేప్రాధాన్యవివక్షా-తదాతదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః. సముదాయస్యప్రాధాన్యంపౌష్కల్యలక్షణం. దేవదత్తాదేశ్శేషిత్వలక్షణం. విశేష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణం. సంయోగలక్షణసమ్బన్ధేసత్యపిప్రాధాన్యావివక్షయాహిభూతలస్యగోమహిషహేమాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః. అతస్సర్వజీవైరభిన్నత్వంస్వస్యజానత ఈశ్వరస్యాంశభేదేనస్యపిదుఃఖిత్వంభవేత్ - యథాసౌభరేః. సర్వాన్జీవాన్ శరీరత్వేనజానత ఈశ్వరస్యత్వన్మతేపిదుఃఖిత్వంస్యాదితిచేన్న - సపక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖంశరీరిణోదేవదత్తాదేర్దృశ్యతఇతిచేన్న - దుఃఖస్యశరీరగతత్వాభావాత్. కింవ్రణాదికమేవదుఃఖం- ఉతతజ్జ్ఞానం. ప్రథమేవ్రణస్యాత్మన్యభావాన్నశరీరగతస్యశరీరిగతత్వం. ద్వితీయేశరీరస్యవ్రణజ్ఞానాభావాన్నతద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపిదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలతా. అతోనేశ్వరస్యాన్మన్మతేదుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః. ....

అంశాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౬౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— చతుర్థఃపాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యవియదాదేఃకృత్స్నస్యకార్యత్వేనోత్పత్తావుక్తాయాంజీవస్యకార్యత్వేఽపిస్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేనజీవస్వరూపంశోధితం-సమ్ప్రతిజీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాంప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారోవిశోధ్యతే.తత్రకిమిన్ద్రియాణాంకార్యత్వంజీవవత్- ఉతవియదాదివదితిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. జీవవదేవేత్యాహపూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణాఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథాజీవోనోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపినోత్పద్యన్తే. కుతః.శ్రుతేః- యథాజీవస్యానుత్పత్తిఃశ్రుతేరవగమ్యతే- తథాప్రాణానామప్యనుత్పత్తిఃశ్రుతేరేవావగమ్యతే. *తథా ప్రాణాఇతిప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే. కాపునరత్రశ్రుతిః. *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ తదాహుఃకింతదాసీదితి ఋషయోవావతే అగ్రేసదాసీత్ తదాహుః కేతే ఋషయఇతి ప్రాణావావ ఋషయఇతిజగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాంసద్భావఃశ్రూయతే. ప్రాణశబ్దైబహువచనాదిన్ద్రియాణ్యేవేతినిశ్చీయతే. నచేయంశ్రుతిః*వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతం * నైషాస్తమితాదేవతాయద్వాయురితివచ్చిరకాలావస్థాయిత్వేనపరిణేతుంశక్యా- *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదితికృత్స్నప్రపఞ్చప్రళయవేళాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్య ఇవనేతవ్యా ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-వియదాదివదేవప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః. *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదిత్యాదిషుప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణా, చ్చప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. నచాత్మోత్పత్తివాద

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికంనిరూపయదధికరణంప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతం - తస్మాత్తత్పూర్వాధికరణేనపాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారోవిశోధ్యతఇతిసఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞాదిభిస్సిద్ధాన్తశ్చేత్ - వియదాదిన్యాయేనకృతత్వాదనారమ్భణీయతా. నైవం- *ప్రాణావావఋషయఇతిశ్రుతేరకృతనిర్వాహత్వాత్. అతఏవహిసిద్ధాన్తన్యాయంప్రాగుక్తమభిప్రేత్యతత్సృష్టిసూత్రమనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతినిర్వాహమేవసూత్రకారోన్వబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణిజీవవన్నోత్పద్యన్తే- ఉతవియదాదివదుత్పద్యన్తఇతి. కిం *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదివాక్యంతేషాముత్పత్తింప్రతిపాదయతి- నేతి. * అసద్వాఇదమిత్యాదివాక్యంసృష్టేఃప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి- నేతి. కింప్రాణశబ్దఇన్ద్రియపరః- ఉతపరమాత్మపరః.*ప్రాణావావఋషయ ఇతిఋషిశబ్దఃప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మపరతామవగమయతి-నేతి. యదానావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వాఇదమిత్యాదివాక్యస్యప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితివాక్యస్యతదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణిజీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతిపూర్వఃపక్షః. యదాఽవగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వేన *అసద్వాఇదమిత్యాదివాక్యస్యసృష్టేఃప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితివాక్యస్యతదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేనవియదాదివదిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్తఇతిసిద్ధాన్తః. శ్రుత్యపగలస్వంకథంసూత్రితం- నహిశ్రుతేరితిసూత్రేపఠ్యతే- తత్కథమేవముచ్యతఇత్యత్రాహ (తథా ప్రాణాఇతి) ప్రమాణమపీతివివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వాదాహ (కాపునరితి) *అతఏవ ప్రాణఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దఃపరమాత్మవాచకోదృష్టఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దైబహువచనాదితి) ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యా, దృషిశబ్దస్యద్రష్టరిస్వారస్యేనదర్శనకరణేస్వారస్యాభావా, చ్చ *ఏతస్మాజ్జాయతఇతివాక్యేఖాదీనాంముఖ్యార్థేనజనిధాతునాప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యా, దుత్పత్త్యాదినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మనిప్రయోగసద్భావా, చ్చపరమాత్మైవోచ్యతఇత్యర్థః. అనన్తరసూత్రస్యబహువచనమాత్రనిర్వాహపరత్వేనఅన్యత్సిద్ధాన్త యుక్తిజాతమర్థసిద్ధమితిసూత్రకారాభిప్రాయఇతితదభిప్రేతంసర్వంస్వయమేవాహ క్తవాన్ (వియదాదీత్యాదినా)........................

వదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- ఆత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాం చాదర్శనాత్. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేऽపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే- న త్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు......

ఋషయః *ప్రాణా ఇతి చ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ......

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః-వాచః- పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపభాజామభావాత్ తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః......

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఋషయ ఇతి)

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దో వ్యాఖ్యాతః......

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఆత్మాద్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదా దృశ్యతే చేత్- ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - న చ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యముచ్చారణం. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణం. ఏవం తత్తత్కార్యక్షణేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి న తదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ... ...

పరైస్తు పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వా, జ్జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధా, దన్యపూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావా, చ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, *అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాదిదృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ, ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. తతోऽప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికం. ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు న దోషః. న చ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదాద్యస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వమాశ్రయణీయం - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తైరసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయననైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్య త్వనుక్తత్వాత్తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తం. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే. *గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాత ఏవ యుక్తం. న చాసౌ చశబ్దః సముచ్చయార్థః- సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనా చ క్లిష్టా, *గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదాపగతసూత్రశైలీవిరుద్ధా, చ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహే సమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి- ఖాదిష్వనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషు చ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతి వ్యాఖ్యాతం. తన్నేయార్థం. తతోऽప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం వరం,- తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికం, చ- ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః,. జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యం- సా త్వేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాదివద్వియదధికరణోక్తతయాऽభిప్రాయతః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహ ఏవ కణ్ఠోక్త్యాऽపేక్ష్యః. క్వచిదుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపి హి యుక్తం - న క్వచిదుక్తస్య పునరుక్తత్వం, క్వచిదప్యనుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం, చ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోऽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తం. తదయుక్తం - అహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్య చ పృథివీతేజఃకార్యత్వాయోగా, ద్వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యాప్కార్యత్వాభావా, చ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం - తావతా చ నోత్పత్తిసిద్ధ్య

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ తానీన్ద్రియాణికింసప్తైవస్యుః-అథైకాదశేతిచిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కింప్రాప్తం. సప్తేతి. కుతః. (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేనమ్రియమాణేనచజీవేన సహలోకేషుసఞ్చరణరూపాసప్తానామేవశ్రూయతే *సప్తఇమేలోకాయేషుచరన్తిప్రాణాగుహాశయానిహితాస్సప్తసప్తేతి. వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చతేగతిమన్తఃప్రాణాఃస్వరూపతః *యదాపఞ్చావతిష్ఠన్తేజ్ఞానానిమనసాసహ। బుద్ధిశ్చనవిచేష్టేతతామాహుఃపరమాంగతిమితి. శరీరాన్తస్సఞ్చరణంవిహాయమోక్షోర్ధ్వగమనంపరమాగతిః. ఏవంజీవేనసహజన్మమరణయోస్సప్తానామేవగతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతివిశేషితత్వా,చ్చ జీవస్యకరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసిసప్తైవేతిగమ్యతే. యానిత్వితరాణివిషయాణాంగ్రాహకత్వేన *అష్టౌగ్రహాః *సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణాఃద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తానిప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషువాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణిప్రతీయన్తే - తేషాంజీవేనసహగతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికఃప్రాణవ్యపదేశః.......................................

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేతోనైవం॥ నసప్తైవేన్ద్రియాణి- అపిత్వేకాదశ- హస్తాదీనామపిశరీరేస్థితేజీవే

తి.—— అన్యేత్విన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తేఃపూర్వమేవసిద్ధతాంమత్వావ్యష్టీన్ద్రియాణాంజీవస్యస్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చవిలయోత్పత్తీభవతః - ఉతనభవతఇతివిచారయన్తి. తదయుక్తం- సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయో●రప్యనిరూపితత్వాత్, *అష్టౌప్రకృతయఃషోడశవికారాః * ఇన్ద్రియాణితన్మాత్రేషుతన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తఇత్యాదిభిఃతత్రతత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితిచేత్. తర్హి *తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తంసర్వేప్రాణా అనూత్క్రామన్తి *అగ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధాంజుహ్వతీతిపూర్వాపరపాదయోరుదాహృతశ్రుతిద్వావైర్వ్యష్టీన్ద్రియాణామవస్థానసిద్ధేర్విచారోనిర్విషయస్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయఇతిచేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపితుల్యం- *అసద్వాఇత్యాదివాక్యానాంశ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చభవేత్-*వాఙ్మనసిదర్శనాదిత్యధికరణేఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాంలయేశ్రుతేపితేషాంసద్భావోనిశ్చితః ఉక్తంహిభవద్భిరేవ *ఇహలయోనసాక్షాద్వివక్ష్యతే కింతువృత్తివిలోపాయమనసిసంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌలయాభావాత్ జన్మన్యుత్పత్తిశ్చనాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చకింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతః *తథాప్రాణాఇత్యాదిసూత్రాణాంసమష్టివిషయత్వమేవయుక్తం. తథాశబ్దేనసుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసువియదాదివత్ప్రాణాఉత్పద్యన్తఇత్యపివ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽస్వరసః. *అసద్వాఇదమిత్యాదిశ్రుతిశ్చ *సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రళయదశావిషయతయాప్రతీయతే-అతోఽవాన్తరప్రళయేవాజన్మనఃపూర్వకాలేవాఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేనతస్యవాక్యస్య *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరిత్యస్యవిషయతయోదాహరణమయుక్తం.*తత్పూర్వకత్వాదితి-భోక్తారంపురస్కృత్యవాఙ్మనసాదిప్రవృత్తిః- అతస్సుషుప్తావాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం-పునరుక్తేర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ- కిమేకాదశ. కింసప్తానాంగతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాంసప్తసఙ్ఖ్యత్వమవగమయతి- నేతి- తదర్థంగతిశ్రవణాభావేపిహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే-నేతి,. దశేమేపురుషఇత్యాదిశ్రుతిఃకిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వేప్రమాణం- నేతి, చ. యదానప్రమాణం, యదాహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః,- తదాగతిశ్రుతేస్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్ సప్తేతిస్యాత్. యదాసాశ్రుతిరేకాదశత్వేప్రమాణం, యదాహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః,- తదాగతిశ్రవణస్యసప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వా భావాదేకాదశేతిసిధ్యతి. (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. (వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయేతి) *సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తీతిపూర్వంసప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితిభావః. స్వరూపతోవిశేషితాః - నతుకార్యాదిభిరిత్యర్థః. (పరమాగతిః) మోక్షోర్ధ్వగమనరూపత్వాత్ పరమాగతిర్యోగఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యాజ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్యనిర్వాహమాహ (యానిత్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తాని) పూర్వైస్సప్తభిస్సహచతుర్దశపర్యన్తానివాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానియానిత్వితరాణిప్రతీయన్తఇత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేతోనైవం॥ అధికరణవిశేష్యయోరధ్యాహారేణ *స్థితఇతిపదంవ్యాచష్టే (శరీరఇతి) అత

తస్యభోగోపకరణ త్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతేహిశ్రోత్రాదీనామివహస్తాదీనా మపికార్యభేదఆదానాదిః - అతస్తేపిసన్త్యేవ. (అతోనైవం) అతోహస్తాదయోనసన్తీత్యేవంనమన్తవ్యమిత్యర్థః.అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మనఏవబుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః *దశేమేపురుషే. ప్రాణాఃఆత్మైకాదశఇతి,- ఆత్మశబ్దేనమనోఽభిధీయతే.*ఇన్ద్రియాణిదశైకంచపఞ్చచేన్ద్రియగోచరాః*తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవావైకారికాదశ।ఏకాదశంమనశ్చాత్రేత్యాది,శ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యాస్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాఃమనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః-న్యూనవ్యపదేశాస్తుతత్రతత్రవివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

సప్తగత్యధికరణంసమాప్తమ్.

శ్శబ్దార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షానాస్తి- చక్షురాదిభిరేవభోగసిద్ధేరితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతోనైవమితివ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్రాతశ్శబ్దఃకాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అతఇతి.) చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతంమనోఽధ్యవసాయ, మహఙ్కారానుగృహీతంమనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతంమనశ్చిన్తాం, కరోతి- తత్తదానీంబుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతఇత్యర్థః.*హస్తాదయస్త్విత్యేతావతాసాధ్యసిద్ధే. *అతోనైవమితిసూత్రఖణ్డఃకిమర్థమితిశఙ్కాయాంప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అతఃఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేత్యుత్తరత్రాన్వయః.ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి)...

పరేతు *గతేః - *సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తీతిశ్రుతివాక్యాదవగతేః, *సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణాఇతివిశేషితత్వాచ్చేతివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణోహేతుత్వాభావాత్. *అష్టౌగ్రహాః *దశేమేపురుషఇత్యాదిభిఃసఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపిహిశ్రుతేరవగమ్యన్తే. *సప్తవైశీర్షణ్యాఇతివిశేషితత్వమప్యయుక్తం- సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. *ద్వావవాఞ్చావితినవసఙ్ఖ్యాహిప్రతీయతే. *హస్తాదయఇతి - హస్తాదయశ్చశ్రూయన్తే - అతస్సప్తత్వాతిరేకస్థితేఅతః- అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణేన్యూనసఙ్ఖ్యాయాఃఅన్తర్భావోపపత్తేశ్చనైవం- యథాపూర్వపక్షంనమన్తవ్యమిత్యుక్తం. తత్రసప్తత్వాతిరేకఇతిస్థితశబ్దవిశేష్యంనాధ్యాహర్తవ్యం - అనువాదేప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవహిసప్తత్వాతిరేకోఽవగతోభవతి. జీవేస్థితేఇత్యధ్యాహృతేయుక్తిర్దర్శితాభవతి- జీవంప్రతిహస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్యహేతూక్తౌ మనోవృత్తిభేదైరధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేనవక్తుంయుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణేన్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వమతశ్శబ్దస్యనయుజ్యతే - తథాసత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపిగ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. *నైవమితిభూయోవచనంచోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయంభవితుమర్హతి - అన్యథా *హస్తాదయఇత్యేతావతాపర్యాప్తత్వాత్. నహిసర్వాధికరణేషుయథాపూర్వపక్షంనమన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.——— అన్యేతుబుద్ధ్యాసహద్వాదశేన్ద్రియాణి - ఉత్క్రాన్తౌ *సర్వేప్రాణాఅభిసమాయన్తీతిశ్రవణేనసర్వేషాంప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాంనాత్యన్తికనాశఃఇతిపూర్వపక్షంకృత్వాగతిశ్రవణాదినాసప్తానామేవగతిః- తేషామేవనాత్యన్తికనాశః- ఇతరేషాంత్వాత్యన్తికనాశః- తత్రతత్రచభోగాయజన్మవేళాయాంస్వకారణాదుత్పత్తిరితిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *సర్వేప్రాణాఅభిసమాయన్తి *సర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామన్తీతిసర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్,సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాంగతిశ్రవణస్యధ్యానాఙ్గభూతత్రయస్సృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తే,శ్చ. *సప్తానామితిశ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయసప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపిసర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయసప్తశ్రవణస్యప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా- అన్యథాహ్యశ్రుతావధారణకల్పనం, హస్తాదీనాంప్రళయకల్పన, ముత్పత్తికల్పనం, చేతిగౌరవంస్యాత్. * యదావైపురుషఃస్వపితిప్రాణం తర్హివాగప్యేతిప్రాణంచక్షుఃప్రాణంశ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతేప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్తఇతి, వాచఃచక్షురాదీనాంచావిశేషేణాప్యయేసమ్భవేచశ్రూయమాణేవాచఆత్యన్తికనాశః- చక్షురాదీనాంవృత్తివిలోపః- వాచఃస్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాంవృత్తిలాభఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్యవైరూప్యకల్పనంచప్రసజేత్. సప్తానాంశ్రవణంతుజ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నం. ఆదిసర్గేకర్మేన్ద్రియసముత్పత్తిర్నాస్తి- మనునాసప్తానామేవసృష్టిప్రతిపాదనాదితిచాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వాగాదీనామపి *దేవావైకారికాదశ। ఏకాదశంమనశ్చాత్రదేవావైకారికాఃస్మృతాఇతిప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్యక్వచిదనుక్తేరభావసాధకత్వాభావా,చ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చభవేత్- *అష్టౌప్రకృతయఃషోడశవికారాశ్చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతంవ్యక్తమవ్యక్తముచ్యతఇతిహిశ్రూయతే. హస్తాదీనాంతత్త్వానాంసమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథంషోడశవికారసిద్ధి,శ్చ తుర్వింశతితత్త్వసిద్ధి,శ్చ. యదిప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చతత్త్వైఃషోడశవికారాదిసిద్ధిః- తర్హిఘటపటాదిభిరధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారఃకుతోనస్యాత్. కించ- ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణితన్మాత్రేషుతన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తేభూతాదిర్మహతిలీయతేమహానవ్యక్తేలీయతఇత్యత్రఇన్ద్రియశబ్దాసఙ్కోచాత్సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణమహదాదిప్రళయవేళాయాం ప్రళయఃశ్రూయతే- అతస్సర్వేన్ద్రియాణాంతుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతఃకాలభేదకల్పనమప్రమాణకం. ద్వాదశప్రాణాఇతిచాయుక్తం- * దశేమేపురుషేప్రాణాఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణిదశైకంచేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిఃప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్.............................

సప్తగత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ అణవశ్చ ॥

*త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణాద్విభుత్వం ప్రాణానాం. ... ... ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే *ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వే సిద్ధే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు *అథ యో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుళ్యాభిప్రాయా. ....

౭॥ సూ. ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్దిష్టో ముఖ్యప్రాణః *ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమితి మహాప్రళయసమయేఽస్య కార్యభూతప్రాణనసద్భావశ్రవణాత్, *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేర్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయత ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. *ఆనీదవాతమితి తు న జైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే- అపి తు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వముచ్యతే- *అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేఽపి పృథగ్యోగకరణముత్తరచిన్తార్థమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ అణవశ్చ ॥ కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణకాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం- ఉత నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావే తదానన్త్యశ్రవణస్య ఉపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వే సతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి. ... ...

*(ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వం నామ పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్ర వివక్షితం- న తు జీవాత్మస్వరూపవదత్యన్తాల్పత్వం. తత్ర *వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యైరాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్ర తూక్తప్రకారమణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వం. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః - పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితం భవతి. పరిమాణాన్తరభేదే సత్యపి త్విన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపీదృశమణుత్వమస్త్యేవ. *త ఏతే సర్వ ఏవ సమా ఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుళ్యమానన్త్యం. కార్యబాహుళ్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః.——— ఆనన్త్యశ్రవణం జైవప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవ ప్రాణానామితఉత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వాత్, తదతిరిక్తజైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాజ్జైవప్రాణాసిద్ధేః, *అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ. ....

౭॥ సూ. ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదత్సూత్రం వ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదో నామ ఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రైష్ఠ్యం. (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితం - తస్య హ్యుత్పత్తిర్నిషిద్ధా. (ఆనీదవాతమితి) *ఆనీత్- *అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. జైవం- జీవసమ్బన్ధి. సిద్ధాన్తే * స్వధయేత్యనేన *స్వధా త్వం లోకభావినీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్రమధికరణాన్తరం. శ్రుతివాక్యం హి పూర్వపక్షోపలమ్బనం - తత్తు పూర్వాధికరణేఽస్మిన్సూత్రే చ సమానం. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వం పరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యా చోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయామనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథానిర్వాహ్య ఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.——— అన్యే తు ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్యన్తం లీయతే- దేహాన్తరేఽన్యో ముఖ్యప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయాఽఽత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్మతానురోధేఽప్యధికశఙ్కాయా అభావాత్. * ఉత్పత్తిమాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృతమశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాద్దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇత్యధికశఙ్కేతి చేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్య న్యాయస్యేన్ద్రియేష్వేవ సిద్ధత్వాత్. చతుర్థలక్షణే *తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ *సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వాదిహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసక్త్యభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥

సోఽయంశ్రేష్ఠఃప్రాణఃకింమహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం- తస్యవాస్పన్దరూపక్రియా - అథవావాయురేవకంచనవిశేషమాపన్నఇతివిశయేవాయురేవేతిప్రాప్తం- *యఃప్రాణస్సవాయురితివ్యపదేశాత్.——
యద్వా- వాయుమాత్రేప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా, దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాంప్రాణశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. తత్క్రియైవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తేనవాయుమాత్రం- నచతత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః. (పృథగుపదేశాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచఖంవాయురితి. తతఏవపృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపినభవతిప్రాణః - నహితేజఃప్రభృతీనాంక్రియాస్తైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే.* యఃప్రాణస్సవాయురితితువాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నఃప్రాణః - నతేజఃప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితిజ్ఞాపనార్థం. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదావపిప్రాణస్స్పన్దతఇతిక్రియావతిద్రవ్యఏవప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః- నక్రియామాత్రే. ....

కిమయంప్రాణోవాయోర్వికారస్సన్నగ్నివద్భూతాన్తరం. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ నాయంభూతవిశేషః- అపితుచక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. చక్షురాదిభిస్సహాయంప్రాణశ్శిష్యతేప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వేహితైస్సహశాసనంయుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషుకరణేష్వస్యవిశిష్యాభిధానమాదిశబ్దేనగృహ్యతే - *అథహాయమేవాయం ముఖ్యఃప్రాణః *యోఽయంమధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిషువిశిష్యాభిధానాత్ ....

చక్షురాదివదస్యాపికరణత్వే తద్వదస్యాపిజీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయాభవితవ్యం- సాతునదృశ్యతే- అతోనాయంచక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్)కరణం- క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్యప్రాణస్యజీవంప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చయోదోషఉద్భా

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥ కింముఖ్యఃప్రాణోవాయుమాత్రం- ఉతవాయుక్రియా-ఉతావస్థావిశేషాపన్నోవాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాంకస్మిన్పక్షేసామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రత్వపక్షేవాయుక్రియాత్వపక్షేవాసామఞ్జస్యమస్తిచేత్- తయోరన్యతరస్యసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షేసామఞ్జస్యంచేత్- సఏవసిద్ధాన్తః. ... ...

*పృథగుపదేశాదితిసూత్రఖణ్డేపృథగుపదేశందర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖంవాయురితిపృథగుపదేశాన్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః. తతఏవేతిక్రియాత్వప్రతిక్షేపః. (తైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాంక్రియాఃపృథగుపదిశ్యన్తేచేత్- ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. నచతద్యుక్తం. అతఃక్రియాయాఅద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టఃప్రాణోనవాయుక్రియేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నోవాయుఃప్రాణఇత్యుక్తం- అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివవాయుత్వప్రహాణేనైవస్యాదితిహిశఙ్కాస్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ అనేనబహుశ్రుతిషుశిష్ట్యాదివివక్షితం. శ్రుతిభేదేనసహశిష్టయోర్బహుత్వాత్, విశిష్యాభిధానానిచబహూనీ, తిసూత్రబహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి,) (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిష్వితి,చ) అనన్తరసూత్రవివరిష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థంవాబహువచనం. అగ్ర్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహీతి) (ప్రాణేతి) ఏష్వయంముఖ్యఇత్యుక్తేముఖ్యస్యసతస్తత్సజాతీయత్వంహిప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవశరీరత్వావస్థాభవతి - తథా వాయుత్వాప్రహాణేఽప్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణందర్శితం. జీవోపకరణత్వావస్థాయావాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యఃప్రాణఃసవాయురితి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ అకరణత్వాదితిపూర్వపక్షహేతుః.

వ్యతే- స నాస్తి- యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - *యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్. ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం- *కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్ - ఏవం *ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి)

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధం. (కామ ఇత్యాది) కామః- ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సన్దేహః. శ్రద్ధా- త్వరా. ధీః- చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా. ... ...

పరే తు *న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తం - కరణవ్యాపారోపరతికాలేపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గపరిహారపరం చ *చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోప్యగ్నివద్భూతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం - స్వాతన్త్ర్యవ్యుదసనేపి తస్యాశ్శఙ్కాయాః స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్,. ఆదిశబ్దస్య చాచేతనత్వాదిగ్రాహకత్వాదపి విశిష్యాభిధానపరత్వముచితం- శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతాసాజాత్యేన స్ఫుటతిరోహితత్వా, దచేతనత్వాదికస్య హేతోర్భూతాన్తరశఙ్కానివారణాసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతివిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం *అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః- విషయాన్తరప్రసఙ్గదోషో నాస్తి- చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదే న కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం- పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసక్తో న శఙ్క్యః- కరణత్వేపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న- తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్ - తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితం. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వంయుక్తం- తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, *తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్,. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధో నోపపన్నః- శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యదాదివృత్తిసమ్భావనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్త ఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః- సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.—— అన్యే తు ప్రథమజస్య మహతత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, *యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్ర యన్మకుటం తత్సువర్ణమితివద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య భఙ్గకప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయుస్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం హ్యన్యథాసిద్ధం- పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తద్వచనం న శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకం. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిక్షేపకముత్తరసూత్రం- న తు క్రియాత్వప్రతిక్షేపపరం- *న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రేణైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. చేతనవర్గభూతవర్గకరణవర్గేష్వనన్తర్భావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న - తేజః ప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాయాః

౧౨॥ సూ. ॥ అణుశ్చ ॥

అణుశ్చాయం- పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతీత్యాదిషు. అధికాశఙ్కాతు *సమఃప్లుషిణా సమోమశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోనేనసర్వేణ *ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం *సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ... ...

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి...

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥

సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణం చోక్తం. తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాదుపపాదితం. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం, *ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం, చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా- జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్- తస్య పరమాత్మన ఆమననాద్భవతి. ఆమననం- ఆభిముఖ్యేన మననం. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుత ఏతత్. (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేర

పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శఙ్కోదయే వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అప్యవస్థానాత్తద్విషయేణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. న చ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తైరాద్యసూత్రే ఽనభిధిత్సితత్వం - *న వాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ॥ అణుశ్చ ॥ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం * సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యాద్యన్తర్వ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమానన్త్యస్య గౌణతామవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యోక్తేర్గౌణత్వాదణురితి. * సమ ఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైకత్రక్రమపఠితాని. ... ...

* శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిమత్త్వే సిద్ధే సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్. * అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః- న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీదమధికరణాన్తరం. ... ...

ఇహ తు ఆనన్త్యశ్రుతేః సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తివిషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీర పరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః.............................

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా. పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్వే పరమాత్మాధీనతా. (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్, తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాత్, దితిభావః. ....

న్తరోయమగ్నిర్న వేదయస్యాగ్నిశ్శరీరంయోగ్నిమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యోవాయౌతిష్ఠన్ *యఆదిత్యేతిష్ఠన్ *యఆత్మనితిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాది, యథాచ *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి, తథా *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌతిష్ఠతఇత్యాది,. ....—..........................

౧౮॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషాంపరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్యనిత్యత్వాత్-స్వరూపానుబన్ధిత్వేననియతత్వాచ్చతత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం. *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినాపరమపురుషస్యనియన్తృత్వేనసర్వచిదచిద్వస్త్వనుప్రవేశఃస్వరూపానుబన్ధిశ్రూయతే. స్మర్యతేచ *విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగదితి..............

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. తఇన్ద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్ ॥

కింసర్వేప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాఇన్ద్రియాణి-ఉతశ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తాఏవేతివిశయేప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్కరణత్వాచ్చసర్వఏవేన్ద్రియాణి. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే-శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాఏవప్రాణాఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవప్రాణేషుతద్వ్యపదేశాత్.*ఇన్ద్రియాణిదశైకంచపఞ్చచేన్ద్రియగోచరాఇత్యాదిభిర్హిచక్షురాదిషుసమనస్కేష్వేవఇన్ద్రియశబ్దోవ్యపదిశ్యతే. ....

---

* పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణేజీవస్యపరాయత్తకర్తృత్వేసిద్ధేప్యత్రప్రాణవచ్ఛబ్దేనజీవస్యోపాదానందృష్టాన్తతయేతిమన్తవ్యం.

౧౮॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన *సఈశోస్యజగతోనిత్యమేవేత్యాదివివక్షితం. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపేస్వతస్సిద్ధేఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవపరాయత్తమితినకథ్యతే- అపితుతేషాంసత్తాపిపరమాత్మాయత్తా- కింపునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్యపరాయత్తత్వమిత్యర్థః. (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణకృత్స్నంజగదశేషతస్థైర్యేతివచనాజ్జగత్త్వప్రయుక్తంభగవదాయత్తత్వమితిసిద్ధం. ... ...

సర్వేపిపరేత్వేతదధికరణమేవంవర్ణయన్తి-సర్వేప్రాణాఃఅగ్న్యాదిభిరనధిష్ఠితాఃకార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవకార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథాఅగ్న్యాదీనామేవభోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితిపూర్వపక్షంకృత్వాశ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాఃకార్యకరాఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. * ప్రాణవతాశబ్దాదితి సూత్రాన్తరంఅగ్న్యాదీనాంభోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరంవ్యాచక్షతే- వాగాదీనాంప్రాణవతాసమ్బన్ధః- * అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీత్యాదిశబ్దాదితి. తస్యజీవస్యశరీరేభోక్తృత్వేననిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాంతుస్వాపాదావపక్రమణాదితిచరమంసూత్రంవర్ణయన్తి. తదయుక్తం- *అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్యతత్రానపాకృతత్వాచ్చ. సాలక్షణ్యనియమపివహితత్రనిరస్తః. జీవస్యతదధిష్ఠాతృత్వంచ *ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అగ్న్యాదీనాంభోక్తృత్వప్రసఙ్గఃపరిహర్తవ్యఇతిచేన్న- వాగాదీనామగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేననైస్తాంభోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్,. స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాంహిభోగసాధనత్వం. ఇహతత్పరిహారాశ్రవణాచ్చ. తత్పరిహారోవివక్షితఇతిచేన్న- ఇహతత్పరిహారైకాన్తత్వాభావాత్సూత్రాక్షరాణాం. ఇహాభిప్రేతతయావర్ణితస్యపరిహారస్య *అభిమానివ్యపదేశసూత్రేణైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ తద్విషయత్వమేవయుక్తం. తథాచసతి *ప్రాణవతాశబ్దాదిత్యస్యపృథక్సూత్రత్వాభావోఽర్థవశాదేవభవతి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. తఇన్ద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్ ॥ కింసర్వేప్రాణాఇన్ద్రియాణి- ఉతముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తాఇతి. కింశ్రోత్రాదిషుముఖ్యప్రాణేచప్రాణశబ్దఏకనిమిత్తేనవర్తతే- ఉతనిమిత్తభేదేనేతి. యద్యైకనిమిత్తేన- తదాసర్వేప్రాణాఇన్ద్రియాణి. యదానిమిత్తభేదేన- తదాముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తాఇన్ద్రియాణి..

౧౮॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేఽపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే- సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపలభ్యతే- చక్షురాదీనాం తు వృత్తిర్నోపలభ్యతే,- కార్యం చ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వం - ప్రాణస్య తు శరీరేన్ద్రియధారణం,. ప్రాణాధీనధారణత్వాదిన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః *త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవంస్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్త ఇతి. * రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః......

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥

భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిః, జీవానాం కర్తృత్వం, చ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమితి చానన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితం. యాత్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః- సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ- ఉత తేజఃప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాబాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. *అనేన

౧౮॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదివివక్షితం. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యం, చేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికం- ముఖ్యప్రాణస్య తు ముఖ్యం. *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం- వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యే సిద్ధే హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీ స్యాత్. ... ...

పరే తు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః- ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి- *ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాదిప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.——— అన్యే తు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వం- ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్ష ఏవ శిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం- ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కథమన్తర్భావ ఇతి చాహుః. తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- స వాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్- కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మనఆదీనామప్యవిశిష్టః- భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మనఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోశ్చాస్తి- అతో న కర్త్రన్తర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనాత్, తదుపరతౌ దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితి చేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- న తు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్..........................

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్- తృతీయే పాదే. అనన్తరం- అస్మిన్పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. (స్థిరీకరణాయ స్మారితం) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి- తదర్థం తద్వద్దృష్టాన్తతయా స్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యేతః పూర్వమేకా పేటికా. తత్ర భూతేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణం- అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్ తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్వవిషయవాక్యే *ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం - అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామవాన్తరసఙ్గతిః. జీవోపకరణానామిన్ద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం - తైరిన్ద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణం హి వ్యష్టిసృష్టిరితి వా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతం. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః- అన్యాన్యధికరణాని తు ప్ర

జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. నహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత- అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ- *అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవం చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్థక్రియశ్చ ప్రవిశతిర్లాక్షణికస్స్యాత్. నైవం- తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదాల్లాక్షణికత్వం- ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మన ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. న చ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా- కారకవిభక్తౌ సమ్భవన్త్యాముపపదవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా- బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి- నామరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏవేతి శక్యం వక్తుం- క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేఽపి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః *అనేన జీవేనేతి పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీర్త్యతే *నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం. తత్ త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రి

సక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్కణ్ఠోక్తం. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం- ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి. తదర్థం * అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి- ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి. తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వం ఘటితం - నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి- నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్టేరుత్తరకాలీనం వా- పూర్వకాలీనం వేతి. తదర్థం *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమో, ఉణ్డాన్తర్వర్తి త్రివృత్కరణప్రదర్శన, మన్వాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతి, శ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి - నేతి. కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః - ఉత దుర్బలా ఇతి. తేషాం ప్రాబల్యే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టి నామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధేస్తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్తదుపపత్త్యర్థం * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిధ్యతి. నన్వత్రైరిప జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో విచారః కిం న కృతః- హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే - తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయాఽవస్థానే ఏకజీవవాదశ్చ స్యాత్- బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాపృత్త్వం వా స్యాత్,, నైవం- *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశబ్దానుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతాపన్నాత్ జీవవిశేషనిష్ఠో విచారస్సూత్రాభిప్రేత ఇతి తథా విచారోఽదర్శితః. న చ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం వా తత్ర జీవవ్యాపృత్త్వం వా ప్రసజేత్- పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్. *వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్థక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియ ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః. లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి - తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః - క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్. యథా ప్రాభాకరైర్గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం- తద్వత్. తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (న చ సహయోగేతి) *కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాహచర్యే విహితా ఉపపదవిభక్తిః. (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం. నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (న చ కరణ ఇతి) తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వా, త్సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతోఽనన్యత్వా, చ్చతదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) హేత్వన్తరమాహ (అత ఏవ చేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ

వృత్కరణం కుర్వత ఏవ హి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే- * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యణ్డముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్య చాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే *తస్మిన్నణ్డేఽభవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి,. అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి *అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే-యథా *తత్తేజ ఐక్షత-తదపోఽసృజత *తా ఆప ఐక్షన్త- తా అన్నమసృజన్తేతి తేజః ప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం. ఏవం చ *ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతిరుత్తమపురుషశ్చాక్లిష్టౌ ముఖ్యార్థావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వమప్యుపపద్యతే. చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే. అతః *సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- ఇమాః- తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన-జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి-దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి - తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్. ....

అథ స్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేనైకకర్తృకత్వాత్పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం-త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే *యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా,. తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే,. నామరూప వ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే * సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి,. తత్రాహ

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ యదుక్తమణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి- తన్నోపపద్యతే- *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనాణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్, *ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణ

(త్రివృత్కరణం త్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథం- *అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిః కథం- నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి)........................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశా, త్తత్సృష్టాగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనా, న్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణా, చ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి- అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వాని త్రివృత్కృతేష్వపి తత్తద్భూతాంశానాం స్వకారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయ

యోః స్థవిష్ఠాంశీయస్య పార్థివత్వే తైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. న చైవమిష్యతే - మాంసాదేరపి భౌమమిష్యతే-పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే-పార్థివే ఇష్యేతే-*అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్. (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతరయోరపి-*ఆపః పీతాః *తేజోऽశితమితి పర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే.*ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యపామేవ త్రేధాపరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా*తేజోऽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధాపరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే,- అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః-మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః- అస్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః *అన్నమశితమిత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే-తథా సతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామపి పృథివీయత్వేనాతైజసత్వాత్ *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానాం *అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధాపరిణామ ఉచ్యతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజోऽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం. అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవ హి కార్యారమ్భసామర్థ్యం. తదేవ చ త్రివృత్కరణం. తథా చ స్మర్యతే *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః॥ మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అత ఏవ చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోऽర్థక్రమేణ బాధ్యతే. అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతోః శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేషు అగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే. ......

స్త్వం స్యాత్ - తస్మాత్ *అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్ - స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివం, మధ్యమం మాంసమాప్యం, అణీయో మనశ్చ తైజసం స్యాత్. న తథోపపద్యతే-మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వం చ *అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః. ఏవమితరపర్యాయద్వయేऽపి. న చైవమిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం- తృతీయే తు న ప్రసక్తం- తత్రాయం భావః- ప్రతిపర్యాయం చరమాంశాపాత్రేష్వనిష్టస్య ప్రసఞ్జనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమాంశే ప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయేऽప్యస్థిమజ్జయోః పార్థివాప్యత్వానిష్టాపత్తేర్ద్రష్టవ్యం. (మాంసాదేరపీతి) మాంసమనసోరాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే తు మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం, ప్రాణస్తైజసః స్యాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. *అన్నమశితం *ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్, మూత్రప్రాణయోరాప్యత్వాత్, *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయే త్వస్థ్నః పార్థివత్వం, మజ్జాయా ఆప్యత్వం, వాచస్తైజసత్వం చ స్యాత్ - తత్రాస్థిమజ్జయోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే- *తేజోऽశితమితి ప్రక్రమాత్, *తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ. తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే - అపి త్వన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధాపరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యం చేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవ చేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః. ఏతద్విశదయతి (తథా చ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి సఙ్కల్పే ఫలస్యైవ పూర్వభావి- స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేऽపి *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వం చ దృష్టం. ఉపబృంహణే చ తద్విశదీకృతం. తస్మాత్ *నామరూపే వ్యాకరవాణి *త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్వాభావ్యాత్, ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యాన్తరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనాదుపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోऽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః. తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్విః శ్రూయతే - తథా పాఠశ్చేత్- అయమర్థః- అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి. యద్వా- అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం. కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే- త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః....

స్యాదేతత్ *అన్నమశితం *ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమన్నమాపస్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ

౧౯॥ సూ. ॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ॥ వైశేష్యం-విశేషభావః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి..

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

———

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౧౯॥ సూ. ॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ॥ విశేషశబ్దాద్వికారశబ్దవద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ. అత్ర తు ధర్మిపరః. విశేషభావో వైశేష్యం- ఆధిక్యరూపం. ... ...

పరే తు జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం- నామరూపవ్యాకరణకర్తా తు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్మతే శ్రుతివిరోధః- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వం చ న ఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానకర్తృకత్వమితి చేన్న - జీవేశ్వరయోరుభయోర్బ్రహ్మణి కల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివ తదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నకులాలకువిన్దయోః సన్మాత్రకల్పితత్వేఽపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతం వా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేఽపి న కర్త్రైక్యం- విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయే తు సన్మాత్రవస్తుని స్వతః కర్తృత్వాభావాదేవ న కర్త్రైక్యం. శరీరభేదేన కృతానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యైవ జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తత్తచ్ఛరీరకైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను చ్ఛాయయాఽఽదర్శమనుప్రవిశ్య తిలకం రచయామీతివత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న- సత్యానృతయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయాఽఽదర్శే భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ. న హి మూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయ త్రివృద్వచనాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోః వ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితి చేన్న- ఆహఙ్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితేఽహఙ్కారే ప్రళయశ్రవణాత్, మనసో వాచశ్చ పృథివీతేజఃకార్యత్వే భూతప్రళయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రళయశ్రవణాయోగాచ్చ.——అపరేషామపి పక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వక్తుమయుక్తం - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేఽప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితి చేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్మాత్రేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే. *తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతి హి శ్రూయత ఇతి చేన్న- సమానప్రకరణే *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చేతి జీవేఽప్యనుప్రవేశశ్రవణాత్.——అన్యేషాం మతేఽపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం - జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చేతనయోర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశిన ఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితి చేన్న- రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్- అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ *సమానకర్తృకయోః

త్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం - సూత్రాణామవ్యవహితత్వేసతిఫలఫలిభావేనాన్వితార్థప్రతిపాదకత్వాత్..

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౮. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౫౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరం బ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనైః, తద్గతదోషగుణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః - అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితమ్. ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసంపరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి. ... ...

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్॥ ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యన్తమ్. తత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయచతుర్థపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్గ్రహేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం- విషయే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా - ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః. తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమమభిప్రేత్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్బ్రహ్మోపాసనంచిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్హితమ్-అన్తరఙ్గమ్. అత్ర పరమాత్మని యోరక్తో విరక్తోఽపరమాత్మని ఇత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చ న్యస్తే-తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి- ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః- నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథాప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే- ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవ ఇతి. పిత్ర్యయాణేన పథా నివర్తనే * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం * తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమయతి- నేతి. * తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి- ఉతావిరోధి. యదా విరోధి- తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వఙ్గావగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాది ద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః. ... ...

తత్ర సిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్త ఇతి) *సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి మూర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః- స తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ- దేహాన్తరగమనే భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతి- గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం. పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవం ప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిలారుణేయం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్యదేశం, పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రస్తారం, చ వేత్థేతి పృష్ట్వేదమపి పప్రచ్ఛ- *వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. తత ఇమం పఞ్చమం ప్రశ్నం ప్రతిబ్రువంశ్చ్యులోకమగ్నిత్వేన రూపయిత్వా *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీత్యాదినా,- దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షిపన్తి- సా చ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే - తం చామృతమయం దేహం త ఏవ ప్రాణాః పర్జన్యేఽగ్నిత్వేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి - స చ దేహస్తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి- తచ్చ వర్షం త ఏవ ప్రాణాః పృథివ్యామగ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి -తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తమన్నం భవతి- తచ్చాన్నం త ఏవ పురుషేఽగ్నిత్వరూపితే ప్రక్షిపన్తి- తత్ర తచ్చ రేతో భవతి - తచ్చ త ఏవ యోషాయామగ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతీత్యుక్త్వా ఆహ * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. ఏవం పఞ్చమ్యామాహుతౌ హుతాయామాపః పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తే పూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువర్తమానానామేవాపాం సూక్ష్మరూపాణామిదానీం పురుషాకారత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. అత ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సహ తత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతే.........

నను *ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతా జీవేన తాసామేవ పరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే- అతః కథం సర్వేషాం భూతసూక్ష్మాణాం పరిష్వఙ్గ ఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామపాం కేవలానాం న దేహారమ్భసమ్భవః- దేహో ద్యారమ్భాయ హి * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామితి త్రివృత్కరణం.

(తత్ర సిద్ధాన్తమిత్యాది) లబ్ధశబ్దార్థం వ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) న హి ప్రశ్నానన్తరం భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గపరం ప్రతివచనం దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయామర్థాన్తరవ్యవధానశఙ్కానివృత్త్యర్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాం ప్రకరణస్య దర్శయతి (పఞ్చాగ్నీత్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే ఇతి) వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్యఙ్క్త్వా హేత్యుత్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేన భూతసూక్ష్మావస్థావిశేష ఉచ్యతే. సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యా సమమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణా ఇన్ద్రియాణి వ. యద్వా- ప్రాణశబ్దో ముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- గమనస్య ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనః ప్రక్షేపో హోమత్వేనోపచరిత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం. ఇతి త్విత్యాదిశ్రుతివాక్యం. తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచస ఇతి బహువ్రీహిసమాసేన సమ్బన్ధమాత్రం ప్రతీతం. తత్ర పురుషశబ్దః స్వరూపపరః- వచశ్శబ్దో వాచకపరః - అతస్సమాసప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధో వాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూప ఇతి దర్శయితుం పురుషశబ్దాభిలప్యా ఇత్యుక్తం. అనేన కథం రంహతో జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవముక్త ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి * పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే హోతవ్యద్రవ్యాకాఙ్క్షాయాం స్వవాక్యస్థతయా సన్నిహితా ఆప ఏవ హోమ్యత్వేన స్వరసతః ప్రతీతాః,- వాక్యాన్తరస్థా శ్రద్ధా సోమరాజరూపేణ పరిణామస్యాయోగ్యా- అతస్సా పృథగేవ జ్ఞాపికా,- ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయా అయోగ్యత్వాచ్చ పఞ్చస్వాహుతిష్వపాం హోమ్యత్వేనానువృత్తిరస్తీతి తాసామేవ పురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి)——— అన్యైస్తు పఞ్చాగ్నివిద్యా పితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి వ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యం తు *అశ్రుతత్వాదితి చేత్ నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేరిత్యత్రోదాహరణీయత్వాదాద్యం సూత్రం పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతి భాష్యకారాభిప్రాయః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వాప ఇతి)

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ ప్రథమస్య పఞ్చమ్యామ్ ఇతి పదస్య సమ్పరిష్వక్తో రంహతీత్యన్వయో దర్శితః శఙ్కా

కేవలానామపాం శ్రవణన్తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వేనారమ్భకేష్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ......

3॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే - ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి,- స్మర్యతే చ *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి। శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాదితి. న చ నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా. ......

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ *యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్న తేషాం జీవేన సహ గమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చేత్. న-భాక్తత్వాత్- అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వం. *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా. ......

౫॥ సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి-తన్నోపపద్యతే- ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమేఽపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్ · *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాపస్తత్ర హోమ్యా ఇతి చేత్. న-యతస్తాః-ఆప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా-తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్-తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసఙ్గతం స్యాత్ · *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి- *వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధాసోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామముక్త్వా హ్యేవమాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే *అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి. * శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి తస్యా ఆహు

గ్రన్థస్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యాదధ్యాహృతం (కేవలానామపాం శ్రవణన్త్వితి) * వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధనస్తద్వ్యవహార ఇత్యుక్తం- అత్ర తు తదాధిక్యమపామస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః. ......

3॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ అవాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతిస్స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) ......

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిష్వప్యయరహితైః. తత్ర హి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః. ఓషధీర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతీతి- వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. ......

౫॥ సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్ర

తేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చాపామేవోపపద్యతే. అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభిరద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్. ....

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ యత్పునరుక్తమద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే - అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాప్సవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః- న తు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్. తన్న - (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి- పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య * పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి,- అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి- తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి,- తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే.........................

నను చ * తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ * సోమో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వాత్స దేవానాం భోగోపకరణత్వేనేహాముత్ర చ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి- ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, అనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం, దర్శయతి * దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం- అతస్తద్భాక్తం. తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. తస్మాద్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

కారస్య ప్రతివచనాన్తైనిగమనాన్మధ్యే పితత్ప్రకారవివోపపాదితః స్యాదిత్యర్థః. (అపామేవోపపద్యతే) నను మనోఽపి శ్రద్ధావిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః. ....

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ (అస్మిన్నేవ వాక్యే) పఞ్చాగ్నివాక్య ఇత్యర్థః. సోమరాజానః- దివ్యదేహాః. కస్మిన్వాక్యేఽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) *పూర్తం- ఖాతాదికర్మ. ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి. భవతిః ప్రాప్తివాచీ. పరస్మైపదత్వం తు చ్ఛాన్దసం. యద్వా- సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః. యావత్సమ్పాతమితి- సమ్పాతశబ్దేన కర్మాభిధీయతే- సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా. తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్యోగీ భవతీత్యర్థః. (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం. అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యాదుక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దైస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి)...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి)

౭॥ సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం వివృణోతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవకత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం. సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పరేతు జీవస్యాద్భిస్సహగమనం వదన్త ఏవ తాసామపామగ్నిహోత్రాహుతిరూపత్వం వదన్తి - ఆహుతీనాం క్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్, శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే షట్ప్రశ్న్యాం బ్రాహ్మణే *తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తేఽన్తరిక్షమావిశతస్తేఽన్తరిక్షమాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీరేవ శుక్రామాహుతిం తేఽన్తరిక్షం తర్పయతస్తే తత ఉత్క్రామతస్తే దివమావిశతస్తే దివమాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమసమేవ శుక్రామాహుతిం తే దివం తర్పయతస్తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశతస్త ఇమామాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యారభ్య *తే పురుషమావిశతః-తే స్త్రియమావిశతః-యతస్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినైకార్థ్యా, చ్చేతి. తదిదమపేశలం-శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. నహి శ్రద్ధాశబ్దాప్శబ్దయోరన్యతరనిర్దేశః. న చ ద్యుపర్జన్యాది క్రమః- అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాదిక్రమప్రతీతేః. కించ- దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాం దేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభిరూఢానాం దేవతాభిరుపభుక్తానాం క్షీరాదీనాముత్క్రాన్తజీవపరిష్వఙ్గకత్వమయుక్తం. అత్ర చ *అన్తరిక్షం తర్పయతః *దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యోరూర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిష్వఙ్గకత్వం నోపపద్యతే. నన్వాహుత్యోరేకదేశో దేవతాభిర్భుజ్యతే- తదేకదేశో జీవాఙ్గపరిష్వక్తః- దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా *తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యత ఇతి. నైవం- అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసఙ్గాత్, తథా- కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవద్దశాయాం ప్రక్షిప్తస్య యావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసఙ్గాత్, తథా-స్వరూపేణ దేవతాతృప్తిహేతుత్వే సమ్భవతి జీవశరీరద్వారకత్వస్య కల్పనానుపపత్తే, శ్చ- పటైకదేశే పటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశ ఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వా, చ్చ. అన్యైస్తు చన్ద్రత్వాపత్తిదేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదద్భిస్సహ రంహతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్యస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనా, దన్నత్వస్య భాక్తత్వా, చ్చ పృథగ్గచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తః కృతః- అన్తిమసూత్రవ్యతిరిక్తాని సూత్రాణి పూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని- ఆపశ్చాహుతిరూపా జీవస్య భూతసూక్ష్మమయదేహాప్యాయికా అభిమతాః. ఆసామపాం షట్ప్రశ్న్యాం బ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వం తావచ్ఛబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం. షట్ప్రశ్న్యాం బ్రాహ్మణేఽపి *తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచస్త్వపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం. ఆహుతిశబ్దస్య తదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనాఽముఖ్యత్వాభ్యామయుక్తమిత్యుక్తం. అతో దేవతాతృప్తిముఖేన శుభతరజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతివైభవానుసన్ధానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే- న తు దేహారమ్భికా ఆప ఇతి యుక్తమభ్యుపగన్తుం. భవతు వావిభాగ ఆహుతీనాం, దేహారమ్భికా ఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపాస్సన్తు,-తథాపి జీవస్య తాభిస్సహ రంహణనిషేధో న సిద్ధాన్తికర్తవ్యః-*పృథివీ వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా వర్షం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేరన్నం సమ్భవతి *తస్యా ఆహుతే రేతస్సమ్భవతీతి పృథివ్యాద్యగ్నిత్రయవిషయాణాం తిసృణాం వర్షాన్నరేతోరూపాహుతీనామిహ శ్రుతత్వా, ద్ధూమాభ్రమేఘవర్షవ్రీహ్యాదిషు సానుశయజీవసంసర్గస్య ఉపరితనబహ్వధికరణేషు భవన్మతేఽపి సిద్ధత్వేన ఆహుతిత్రయస్య జీవసంసృష్టత్వాత్, శ్రద్ధాసోమాఖ్యయోరాహుతిద్వయేఽపి జీవస్య నియుక్తత్వే తదనన్తరమనువృతస్య సంసర్గే చ ప్రమాణాభావా, త్తదుభయకల్పనే గౌరవాత్, కల్పకస్య చ కస్యచిదభావా, ద్గ్రవ్యప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేఽపి జీవసంసర్గకల్పనస్యైవాయుక్తత్వా, చ్చ. కించ-*ఆపః పురుషవచస ఇతి పురుషవచస్త్వమపాం శ్రూయతే, *తస్యా ఆహుతేర్గర్భస్సమ్భవతీతి పఞ్చమ్యా ఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చ శ్రూయతే, సమానప్రకరణే తస్యాహుత్యైవ పురుషస్సమ్భవతీతి శ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చ న శరీరమాత్రపరః- కింతు శరీరిణి చేతనే స్వరస ఇత్యవిగీతం వర్షాద్యాహుతిత్రయే చేతనసంసర్గోఽభవదభిహిత, శ్చ *ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే సతి అప్శబ్దశ్చ పురుషశబ్దసమానాధికరణః ప్రతీయతే- అయం దేవదత్తసంజ్ఞ ఇత్యుక్తే ఇదంశబ్దదేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం హి ప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇతి- ఏవం చాప్శబ్దపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం చాప్శబ్దస్య చేతనోపస్థాపకత్వే సిధ్యే, త్- భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోః పదయోః గృహదేవదత్తశబ్దయోరివ సామానాధికరణ్యానుపపత్తేః- న హి గృహో దేవదత్తవచస ఇతి వక్తుం న్యాయ్యం-తస్మాదప్శబ్దవాచ్యం వస్తు యత్ర యత్ర హోతవ్యం శ్రుతం-తత్ర తత్ర యయా కయాచిద్వృత్త్యా జీవస్యోపస్థాపితత్వమకామేనాపి స్వీకరణీయం-సామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యద్వాఽప్శబ్ద ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః- తదాత్మస్య దేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వం స్వరసతరం. అతో జీవదేహభూతానామపాం జీవస్య చ పృథగ్గమనమయుక్తం. ఏవం సహగమనే సతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరానుగ్రహశ్చ స్యాత్, సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానం చ ఘటతే,. యదుక్తం *ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి ప్రాప్యస్య సోమరాజత్వముచ్యతే- న తు ప్రాప్తురితి-తదయుక్తం-వాక్యవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. ప్రసిద్ధేన చన్ద్రమశ్శబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టస్య పునస్తత్పర్యాయాభ్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశే కిం ఫలం. పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానే తు ప్రయోజనవత్త్వం స్ఫుటం-శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యస్యార్థస్య జ్ఞాప్యత్వాత్. కించ-చన్ద్రమసమభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయా ప్రథమనిర్దిష్టః ప్రాప్తా జీవః *ఏష ఇతి సర్వనామపదేన పరామర్శమర్హతి- చన్ద్రమసస్తు ద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శో న స్వరసః. నను *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి బహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తౄణాం ఏష ఇత్యేకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః-చన్ద్రమసస్తూపపన్న ఇతి చేన్న-కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపి విభక్తిమాత్రస్య క్లిష్టార్థతాశ్రయణేన జాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః, ప్రకరణే విభక్త్యర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనా, చ్చ-తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తీతి బహువచననిర్దిష్టోఽభిసమ్భవితా పునరేకవచనేన నిర్దిశ్యతే. న చైతదపి వాక్యం చన్ద్రవిషయం-*తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తీతి వాజసనేయకే ప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్. తథా-*వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య *త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యుక్త్వా *యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే- అతో విభక్త్యనాదరేణ వాక్యవైయర్థ్యపరిహారో న్యాయ్యః. నను పఞ్చాగ్నివిద్యాయామపి సోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయ ఇతి చేత్. న- *తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితి చేన్న-అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యోత్పాదనవాచి

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనం చామ్నాతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి- ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే. *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సమ్పతత్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః- కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. (దృష్టస్మృతిభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామి

త్యాభావా, చ్చ. కించ-*పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే హుతత్వ శ్రవణాచ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తం. నన్వేవం సతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం- అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న- పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దావైయర్థ్యస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారకత్వానపేక్షత్వాత్. పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతామాత్రజ్ఞానమేవ హ్యపేక్షితం. తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వం చ చన్ద్రస్య సమ్భవహోమాద్యనుపపత్త్యైవ సిద్ధం. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చార్థో ఘటః పటో వా దంశోమశకో వా భవతు- తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యేతావజ్జ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యావైయర్థ్యం సిధ్యతి. ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తృవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తదైకార్థ్యేన పూర్వత్రాపి ద్వితీయాహుతివిషయస్సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవ చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయావధారిత ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా- ప్రాప్తుశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలం- తచ్చైతచ్ఛబ్దస్య సోమరాజపదసామానాధికరణ్యేన భవతి- అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యస హోమపరస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్. తచ్చ సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిధ్యతి- న హి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం. అతస్సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్యవిషయత్వం. యత్తు సమానప్రకరణే *తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి సోమాద్భేదవ్యపదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే- అతస్తేషాం న సోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వమిత్యుక్తం- తదప్యనేన పరిహృతం- ఛాన్దోగ్యస్థస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్వాజసనేయకవాక్యస్య. న హి వ్యత్యస్తరే సమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్య బహ్వాదైముఖ్యక్షేపేన కల్పనం న్యాయ్యం - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం *యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపత్వదేవవర్గోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే. *ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః-యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానం భక్షయన్తి- ఏవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి. తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి. అతో భక్షణస్య భాక్తత్వవచనమప్యుపపద్యతే. అతః పృథగ్గచ్ఛతీతి రాద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ॥ విషయవాక్యస్థమవాన్తరసఙ్గత్యర్థం చాహ (కేవలేతి) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం- తద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధోఽప్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమానః కిం సానుశయో నివర్తతే- ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా. *యావత్సమ్పాతం *ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి- నేతి. సమ్పాతకరణశబ్దౌ కిం కర్మమాత్రపరౌ- ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరౌ. కిం *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరతామవగమయతి-నేతి. కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః- ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి. యదా స ఆచారపరః-తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతి స్యాత్. యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః- తదా *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తత ఇతి సిధ్యతి. *కృతాత్యయే- కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః. యద్వా- (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సమ్భవతీత్యర్థః. *యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్- వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా. *అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచనం. అభ్యాశబ్దార్వాత్ * అశూ

త్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ *తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢానాం ప్రతిశ్రూయతే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే- కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి, తథా *తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తత ఇతి, *యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. *యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ. అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోఽప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణం తు చన్ద్రమస్సంస్థానాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్.........

౯॥ సూ. *చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥* *రమణీయచరణాః *కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే,- వేదే చ *యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని *యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్- శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః- నానుశయాదితి చేత్. తన్న-చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే. ...

వ్యాస్తావితి ధాతోరేవంరూపం భవతి. య ఇహాభ్యాశః- అభ్యాగన్తారః- తే రమణీయచరణాః యత్ - సాధుకర్మకారిణో యది - తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం. *అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచీ. (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం. (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోఽప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తమైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే- కర్మాన్తరమనుశయః- న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం- న తు కర్మాంశవిషయమితి, వక్ష్యతి చ ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి, స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం. యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం. తస్మాదాముష్మికైకకర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః- తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్ష్వపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం - యథాగతం. * ఇణ్ గతావితి ధాతుః. * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను *యథేతమితి వ్యాహతం- ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. ప్రతిలోమక్రమే *యథేతమితి వివక్షితేఽపి *అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి)..........................

౯॥ సూ. *చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥* . (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశో భిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః. *అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే- *యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ఇతి) ఆచారాఙ్గకానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః. ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవం తర్హ్యఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతి చేత్, తన్న- తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవత ఏవ పుణ్యకర్మస్వధికారః- *సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హః సర్వకర్మసు *ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః. అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః ....

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, పృథఙ్నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతం. ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతం. అతస్సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి. ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణశ్చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయా ఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తం- ఇదానీమనిష్టాదికారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి- నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి,-నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి,-త ఉభయే పి పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తం. తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతం- *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్ ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అత ఇతి)........

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్- కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్య చేతి) *అనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తం-*అస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః. కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్య ఇతి) కార్ష్ణాజినిమతే స్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత్వముక్తం- తత్ర కర్మసమ్బన్ధేఽపి సాధుకర్మసమ్బన్ధనియమో నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరితి భావః. కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనామనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే- ఉత నేతి. *యే వై కే చేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి. కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః - ఉతేష్టాదికారిప్రేతవిషయ ఇతి. కిం పితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి- ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి- నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతిమన్తరేణ పురుషత్వసమ్ప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కిం తృతీయస్థానముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తేరవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్ప్రాప్తేః పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన *య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాది కారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోఽపి యాతనానుభవాదనన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్త ఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తేరవగమయతి- తదా పురుషత్వసమ్ప్రాప్తేః పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా *య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్యాపి పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణో న చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేన ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యేతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా. ....

ఏవంతర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరప్యవిశిష్టైవగతిః స్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ తు శబ్దశ్శఙ్కాంవ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం - అనిష్టాదికారిణాంచన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనాఅనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. (తద్గతిదర్శనాత్) దృశ్యతే హి పాపకర్మణాంయమవశ్యతయాతద్గమనం *అయంలోకో నాస్తి నపర ఇతిమానీపునఃపునర్వశమాపద్యతే మె * వైవస్వతంసంయమనంజనానాంయమంరాజానమిత్యాదిషు..........

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ స్మరన్తిచసర్వేషాంయమవశ్యతాంపరాశరాదయః *సర్వే చైతేవశంయాన్తియమస్యభగవన్కిల ఇత్యాదిషు..........

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ పాపకర్మణాంగన్తవ్యత్వేనరౌరవాదీన్సప్తనరకానపిస్మరన్తి.

ననుసప్తసులోకేషుగచ్ఛతాంకథంయమసదనప్రాప్తిః. అతఆహ

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపిసప్తసుయమాజ్ఞయైవగమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపియమలోకంప్రాప్యస్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయపశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌస్తః..........

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపిచన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోఃఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తంభవతి - అనిష్టాదికారిణాంయథావిద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథాగమనంనసమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేనచన్ద్రగమనమపినసమ్భవతీతి. దేవ

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంతర్హీతి) (అవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితి) పాపస్యనిష్ఫలత్వంస్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్॥ *సంయమనేఇతినిమిత్తసప్తమీ. యమాజ్ఞయేత్యర్థః. *అయంలోకోనాస్తినపరఇతి- అత్రాముత్రచసుఖంనాస్తీత్యర్థః..........

*తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రోదాహృతేవాక్యేపాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యంతదవస్థమితిశఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ పూర్వసూత్రేప్రకృతేష్వారోహాదిషుసంవాదకస్మృతివిషయాంశందర్శయతి(యమవశ్యతామితి)...

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ నరకవిషయవచనానాంప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానం..........

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) (సప్తసులోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః. యమసదనప్రాప్తివచనానిపురాణాదిషుపఠ్యన్తే-తన్నిబన్ధనేయంశఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ వ్యాపారఃప్రశాసనరూపఇతిదర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోఃక్రమాదవిరోధఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి)..........

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయాషష్ఠీతాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యంచతత్ఫలభోగార్థత్వం. ఇతిష్షష్ఠ్యాహేతావిత్యర్థః. విద్యాప్రసఙ్గఃకిమర్థఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః.

యానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా పితృయాణే చ కర్మ- *తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాత్, ఛా. *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనం- య ఇష్టాదికారిణః- తే సర్వ ఇతి పరిణేయమ్.

నను పాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భ ఏవ నోపపద్యతే. *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే- సా చాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం. అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే- తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే. * వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాదస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. *పఞ్చమ్యామాహుతావితి చాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- నాన్యన్నివారయతి- అవధారణాశ్రవణాత్. ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే॥ పుణ్యకర్మణామపి కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః *తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి. ఏషూద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే. ....

(విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చేతి) విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితం. విశింషన్తి విషయాః. పరిణేయం- నిర్వాహ్యమ్. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ (వేత్థేత్యాది) *నసమ్పూర్యతే- న ప్రపూర్యత ఇత్యర్థః. న కతరేణ చ- న కేనచిదిత్యర్థః. జాయస్వ మ్రియస్వేతి- ఈశ్వరశాసనానువర్తీనీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్త ఇతి వార్థః- వేదస్వాతన్త్ర్యాత్. జజ్ఞే ప్రమ్రే ఇతి భూతార్థతా వా- *పురీమవస్కన్ద లునీహి నన్దనమిత్యాదివత్. కర్మఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వం. (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదపర- నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే - కిం పునః పాపకర్మస్వితి భావః. సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్ద ఇతి స్ఫుటత్వాదనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతిర్వివృణోతి *అణ్డజమితి. జీవజం - జరాయుజం. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థ ఏవ వక్ష్యమాణసూత్రానురోధేన వివృతః (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి). ....

నను స్వేదజానామత్ర నసంకీర్తనమస్తి- * త్రీణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజస్య- స్వేదజస్యాపి *అణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సమ్భవతి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

— ———

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ ఉద్భిజ్జస్యపఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యూష్మజత్వాయోనిజత్వపాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః- నతు పృథఙ్నసద్వితీయేన చేతి భావః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరే తు *సంయమనేత్విత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణసప్తనరకస్మరణపరయోస్సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్,. తేహి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థా. పూర్వపక్షవిషయత్వే తు తయోస్సూత్రయోర్న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం. రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వం స్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. అత్రోచ్యతే- *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితుమర్హతి. *విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్దశ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతి చేన్న- తదసమ్భవాత్. విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయాణే చ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావ ఇతి హి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః- నహి తత్ర వ్యుదసనీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సమ్భవతి. శ్రుత్యా సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యుదసనీయేతి చేత్ - తర్హి పూర్వపక్ష ఏవాత్ర తుశబ్దవ్యుదసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయసూత్రే తు వ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కిఞ్చ- ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటం- నరకేషు యామీర్యాతనా అనుభూయాస్మిఁల్లోకే జాయమానానామున్నతస్థానప్రాప్త్యైస్తతోఽవరోహణస్య చాభావాత్. పూర్వం యమాలయమారోహతి- తతో నరకప్రాప్తిః- పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతి చేన్న- *అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశేనారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. నరకానుభవానన్తరం యమాలయమారుహ్య తతోఽవరోహన్తీతి చేన్న- అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ- భవతాం గ్రన్థే తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తివాక్యే పాపఫలానుభవశ్రవణేన పాపవైయర్థ్యచోద్యస్య తదవస్థత్వశఙ్కాపరిహారార్థతయా *స్మరన్తి చ *అపి సప్తేతి సూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం. * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధ ఇతి యుక్తం - పూర్వసూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. అన్యే తు *నతృతీయ ఇత్యతః పూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్ఛన్తః ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి- నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణా వినా భోగసమ్భవే శాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ న గచ్ఛన్తీతి పూర్వః పక్షః *ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానాం| తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి శ్రుతేః పితృలోకాత్తేనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్త ఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రమాహుః. * అపి సప్తేతి సూత్రం చ మత్తోఽభీతాయా నిజనా ఇత్యాదిమృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయం. తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వాన్నావిరోధః- పుణ్యకర్మస్వపి పురుషేషు యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి *తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగభ్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం *అపి సప్తేతి సూత్రం- *కశ్యపాదుదితాస్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. * సప్తసూర్యా దివమనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభిర్దక్షిణావానితి తేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ- పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థ ఇతి యోజనాన్తరం కృతం సూత్రద్వయస్య. * అథైతయోః పథోః న కతరేణ చ తానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణప్రాప్తిర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రం. *ఏతయోః పథోరితి పఞ్చమీశబ్దోన మార్గద్వయపరః- తత్పరత్వే హి మార్గసమ్బన్ధో నిషిద్ధో భవేత్. కిన్తు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః- తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వేఽపి సత్యపి తాభ్యాం గమనస్యాపురుషతన్త్రస్య విధాతుమశక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్ర మార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణామయమప్రాప్తిరితి వర్ణితం. *నతృతీయ ఇత్యాదికమధికరణాన్తరం - తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య *జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ- రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్వదధికారస్య దేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వమయుక్తం- తథా *అథయ ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృత్స్వేవ్యత్వం హ్యనుపపన్నం. *తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతీతి శ్రుతిబలాదుపపన్నమితి చేత్ - తర్హ్యనన్తరవత్తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తిస్స్యాత్- విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. *జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచ ఇతి చేత్ - తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృ

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తమ్. అవరోహప్రకారశ్చ *అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమ్ ఆకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి వచనాత్ *యథేతమనేవం చేత్యుక్తమ్. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌ హి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః- అత్ర త్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

యాణస్య పుణ్యకృత్స్వేవ త్వవాక్యబలాదపుణ్యకృద్భ్యోఽపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతామ్. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యతే ఇతి చేత్- తర్హి తృతీయస్థానమృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతామ్. తత్ర వచనవిరోధాత్-దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతిం నైరపేక్ష్యం చేత్ - పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తైర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతామ్. గన్తవ్యైక్యేఽపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమ్భవతి-యథా చన్ద్రప్రాప్తిర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా-అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా- ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా-అపుణ్యకృతాం తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అత ఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దమ్. అత ఏవ *సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదిసూత్రాణి న భోగాభావవ్యుదాసపరాణి-కిన్తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి. అత ఏవ *అపి సప్తేతి సూత్రస్య స్మృత్యుగీతశ్లోకస్తకవిషయత్వమయుక్తమ్-కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావాద్రౌరవాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతో విఫలవైషమ్యపరత్వమేవ యుక్తమ్. *అథైతయోః పథోరితి వాక్యే చ పథిశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వం యుక్తం-ముఖ్యత్వాత్. మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వం హి గౌణం-ముఖ్యే సమ్భవతి చ తదన్యాయ్యమ్. పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతి చేత్. సత్యం తయోః పురుషతన్త్రత్వం-తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్య ముఖ్యత్వే న్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానోపయికత్వాత్. యతః * విద్యాకర్మణోరితి త్వితి సూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తిర్నివారితా-అత ఏవ తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా దూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయమ్. అత ఏవ *న తృతీయ ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకత్వమైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ మార్గవిషయవిచారైక్యేఽపి తదేకదేశవిచారవిషయతయాఽపేక్షితభేదేన సఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపోఽభిప్రేత్య *మిహా నేచన ఇతి ధాతోర్మేఘ ఇతి రూపమ్. జలధారణావస్థాపన్నావస్థా చ వివక్షితా. ఆకాశాదిభావః- ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్. సాదృశ్యాపత్తిః- ఆకాశాత్పృథక్సిద్ధస్యానర్హతత్సంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి. కిమత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యం - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వాపవాదోఽస్తి-నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్. ... ...

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకభేదకస్థూలాకారాభావపరమిత్యర్థః. ... ...

పరే తు వ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి. తదయుక్తం-నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శఙ్కానుపపత్తేః.——— అన్యే తు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మానన్యతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదప్యుక్తన్యాయాదయుక్తమ్. పూర్వసిద్ధార్థాక్షేపేణాధికరణముత్థితమితి చేత్. గత్యభావే హి తథావక్తవ్యం- ఉక్తానాక్షేపేణ సమ్భవతి పూర్వపక్షన్యాయే స ఏవ నిరసనీయః. ....

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతియావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తికింతత్రతత్రనాతిచిరంతిష్ఠతి - ఉతానియమఇతి విశయే నియమహేత్వభావాదనియమః. ....

ఇతిప్రాప్తేఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః. (విశేషాత్) ఉత్తరత్రవ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ *అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితివిశిష్యకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రహ్యాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. *దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తశబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతతరం- దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః....

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥

అవరోహన్తోజీవాఃవ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్తఇతిశ్రూయతే *మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇతి. తేకిమన్యైర్భోక్తృభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి- ఉతతేభోక్తారోవ్రీహ్యాదిశరీరాజాయన్తఇతివిశయే *జాయన్తఇతివచనాద్దేవోజాయతే- మనుష్యోజాయతఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠితఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాంసంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్రహిభోక్తృత్వమభిప్రేతం - తత్రతత్సాధనభూతంకర్మాభిలప్యతే *రమణీయచరణాః *కపూయచరణాఇతి. ఇహచాకాశాదివన్నాభిలప్యతేకర్మ- ఫలప్రదానేప్రవృత్తస్యస్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణఃస్వర్గోపభోగాదేవసమాప్తత్వాత్,అనారబ్ధస్య *రమణీయచరణాః *కపూయచరణాఇతివక్ష్యమాణత్వాత్,మధ్యేకర్మాన్తరాభావాచ్చ. అతఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేనజన్మవచనమౌపచారికమ్. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరేసంశ్లేషమాత్రం- భోక్తృత్వహేత్వభావాన్నవ్రీహ్యాదిభావేనజన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వ

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥ ఆకాశప్రాప్తీత్యాదినాసఙ్గతిసూచనం. ఆకాశాదిషుకంచిత్కాలంతిష్ఠతి- ఉతానతిచిరేణనిష్క్రామతీతి. వ్రీహ్యాదిభావేదుర్నిష్ప్రపతతరత్వాభిధానం కిమన్యత్రనాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేనియమాభావః. అవగమకత్వేనాతిచిరనియమః. ... ...

నాతిచిరశబ్దేనఆకాశాదౌకించిద్విళమ్బ, వ్రీహ్యాదావతివిళమ్బశ్చద్యోత్యతే. ....

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥ సఙ్గతింవిషయంచదర్శయతి (అవరోహన్తఇతి) అవరోహతాంజీవానాంవ్రీహియవాదిభావఃకిందేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉతవ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి. *కపూయచరణాఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కింసంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేవ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం. అవగమకత్వేసంశ్లేషమాత్రమితి. ... ...

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహీతి) ఇష్టాదికర్మశ్రుతంహీత్యత్రాహ (ఫలప్రదానఇతి) (సమాప్తత్వాత్) *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతిహివచనం. మధ్యే- ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్- కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా- ఆకాశాదిప్రాప్తేఃమనుష్యజన్మనశ్చమధ్యఇత్యర్థః. ననువ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం- తత్కారణకర్మాభావః. సత్యం - మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తంకర్మైవతదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః- నతుకర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణకర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం - నతుకర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చజీవాస్తల్లవనదశాయామేవాపక్రామన్తి - లవనశోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వంనతచ్ఛరీరాణాం జీవానాం- కింతుతత్సంశ్లిష్టానామేవేతి. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వాచ్చపాపమిశ్ర

ర్గాపవర్గ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం- పాపమిశ్రం. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతినిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. నచాత్రపదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి-భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వంబోధయతి- *నహింస్యాదితితుహింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వం. అథోచ్యేత-అగ్నీషోమీయాదిషువిధితః ప్రవృత్తేర్నతద్విషయంనిషేధవిధిరాస్కన్దతి-రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. నైవం-ఇహాపిరాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్. *స్వర్గకామోయజేతేత్యేవమాద్యాహి కామినఃకర్తవ్యతయాయాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేఃస్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్యఫలరాగతఏవయాగాదౌప్రవర్తతే-అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్యయాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్యరాగాదేవప్రవర్తతే. లౌకిక్యామపిహింసాయాం కేనచిత్ప్రమాణేనహింసాయాఃస్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్యరాగాత్ప్రవర్తతఇతినకశ్చనవిశేషః. తథానిత్యేష్వపికర్మసు *సర్వవర్ణానాంస్వధర్మానుష్ఠానేపరమపరిమితంసుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్యరాగాదేవప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం. అతఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాంస్వర్గేఽనుభావ్యంఫలంస్వర్గేఽనుభూయహింసాంశస్యఫలంవ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావంచపాపఫలంస్మరన్తి *శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇతి. అతో వ్రీహ్యాదిభావేనభోగాయానుశయినోజాయన్తఇతిచేత్. తన్న. కుతః. (శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్యస్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయాహింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశోర్హిసంజ్ఞపననిమిత్తాంస్వర్గలోకప్రాప్తింవదన్తంశబ్దమామనన్తి *హిరణ్యశరీరఊర్ధ్వఃస్వర్గంలోకమేతీత్యాదికం. అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతోవ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపినహింసా- ప్రత్యుతరక్షణమేవ. తథాచమన్త్రవర్ణః * నవాఉఏతన్మ్రియసేనరిష్యసిదేవా~ ఇదేషిపథిభిస్సుగేభిః। యత్రయన్తిసుకృతోనాపిదుష్కృతస్తత్రత్వాదేవస్సవితాదధాత్వితి. చికిత్సకంచ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపిరక్షకమేవవదన్తిపూజయన్తిచతజ్జ్ఞాః. ....

మిత్యుక్తం. భాట్టోక్తంపూర్వపక్షవాదిభిశ్చతదనురోధాదుపన్యస్తముత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్యదూషయతి (నచాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వాదితి) *ఆహవనీయేజుహోతీతివాక్యేనహోమమాత్రస్యాహవనీయస్యస్థానత్వంప్రాప్తం - ఏవమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుష్ఠానగర్భోఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావస్సమ్భవతి - అత్రతుభిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేననోత్సర్గాపవాదభావఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకంవాక్యం- అన్యత్తుప్రత్యవాయఫలవిషయం- అతోనవిరోధః- యథాక్షీరంపిత్తాపహతస్యారోచకం, ప్రమేహోపహతస్యబాధకమితివాక్యే- నవిరోధః-తద్వత్. యదిప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరంవాక్యద్వయం-తదావిరోధస్స్యాత్- నతదస్తి- అతోనాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయఇత్యర్థః. నన్వేవంసోమపానేఽప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోఃక్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయావిరోధాభావాత్. నైవం- *సోమేనోచ్ఛిష్టాభవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయాఏవనిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వేనతత్రఉత్సర్గాపవాదన్యాయేనవిశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధిః. ప్రాభాకరోక్తంపరిహారంసాక్షాత్సూత్రకృతాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌప్రవృత్తిఃఫలరాగాదస్తు- కథంహింసాయారాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్వపీత్యర్థః. తర్హికోవిశేషోలౌకికవైదికహింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ- రాగప్రాప్తిస్తుల్యేత్యర్థః. ఫలరాగాభావేపికేషుచిత్కర్మసుప్రవృత్తిర్దృశ్యతఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేష్వపీతి) * సర్వవర్ణానామిత్యాద్యాపస్తమ్బసూత్రం. శ్రీవిష్ణుపురాణేచతత్తదాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాంఫలవిశేషాఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వంస్యాత్ - తథాపిరాగాదేవప్రవృత్తిరితిభావః. తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యకర్మాదీనామపిసంవత్సరసత్త్రాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖహేతుస్సంజ్ఞపనం హింసాస్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథాచమన్త్రవర్ణఇతి) నకేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనం - కిన్తు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తంచేతిభావః. అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వేసతి హ్యుక్తదోషస్సమ్భవతి - హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితోదోషః. అయమేవసమీచీనో దుష్పరిహరణఃపరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయయోర్వైషమ్యంచేదమేవ. అల్పదుఃఖదోఽప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకోవ్యాపారోరక్షణం - అనర్థోదర్కోవ్యాపారోహింసేత్యర్థః.——— అన్యేతు యత్కిఞ్చిదపికార్యం నియోగాదేవకుర్వతాంనప్రత్యవాయః - యథారాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం. శ్యేనాదివాక్యంతుపరహింసాయాం స్వతఃప్రవృత్తస్యతదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్యమాహుః. తదయుక్తం- ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాంప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. *అకుర్వన్విహితంకర్మనిన్దితంచసమాచరన్। ప్రసజం

౨౬॥ సూ. ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాదిజన్మవచనం- వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి- తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. ॥ యోనేశ్శరీరం॥ ॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః- తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః. అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్చేన్ద్రియార్థమప్రాయశ్చిత్తీ భవేన్నర ఇత్యాదిశాస్త్రాద్విహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతో హ్యాస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాఙ్క్షతి- కామీ చ పుత్రపశ్వన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితుమిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్. ....

౨౬॥ సూ. ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ॥ అనన్తరమిత్యనేనాథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. *తద్భూయ ఏవ భవతి- స ఇత్యధ్యాహారః. భూయః- పశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి. రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితి భావః. ....

౨౭॥ సూ. ॥ యోనేశ్శరీరం॥ ॥ యోనిప్రాప్తిః- యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్- భోగార్థమేవ- న చేద్భోగార్థం- తర్హి న తత్సంసారిశరీరమితి భావః. ....

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౭౪.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౧౪.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమ్- ఇదానీమస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి అథానన్దాన్ ముదః * ప్రముదః సృజతే న తత్ర వేశన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి. తత్ర సంశయః- కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే- ఆహోస్విదీశ్వరేణేతి. కిం యుక్తం. సన్ధ్యే సృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః. సన్ధ్యం- స్వప్నస్థానముచ్యతే. * సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితి వచనాత్. సా తు జీవేనైవ క్రియతే- * సృజతే స హి కర్తేత్యాహ హి. స్వప్నదృగ్జీవ ఏవ తత్ర ప్రతీయతే........

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ కించ- ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమేకే శాఖినోఽధీయతే * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే- నేచ్ఛామాత్రమ్ - పూర్వత్ర హి * సర్వాన్ కామాంశ్ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పుత్రాదయ ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యే శ్రుతమ్ - అత ఉపకరణాద్యభావేఽపి సృష్టిరుపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ తుశబ్దః

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ ఏవమిత్యాదినా పాదసఙ్గతిరుచ్యతే. (జన్మాదీతి) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవో వివక్షితః (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేఽపి * స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః. వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి హి ప్రకృతమ్. అనుకూలవిషయజా ప్రీతిరానన్దః. స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతిర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా- ఉత పరమాత్మకర్తృకా. * స హి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే- ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి- నేతి. స్వాప్నార్థమాత్రే హి జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే- నేతి. యదోపపద్యతే- తదా తస్యైవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః * స హీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం- తదా స్రష్టృత్వానుపపత్తౌ * స ఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి. * ఆహ హీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః. ....

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ శ్రుత్యన్తరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రమ్. అత్ర ప్రాప్తవాక్యే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అనీశ్వరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్య చేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్.........

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ మాయామాత్రమ్ - ఆశ్చర్యరూపమేవ. అనా

పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ- *జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితేత్యాదిషు తథాదర్శనాత్. అత్రాపి *న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః. *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే- స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే- న జీవస్య. తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కాత్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టిరుపపద్యతే. *కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ. *య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి- *తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ. ....

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్- పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య- జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం. అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి- తతః- తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య- జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు. ....

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోపి॥ సోపి- తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి- సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి- ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * తస్మిల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి సర్వేషు సుప్తేషు

శ్చర్యరూపం న కిఞ్చిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థ ఉక్తః. మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః- *న భవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం పూర్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * న భవన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజధాత్వస్వారస్యం, చ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధేపి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్- స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్, స్వప్నదృష్టానాం హి జాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధం. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావర్జనీయం- తథా సతి తద్వైజాత్యమర్థవశాత్సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తేన సహ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) *కామం కామమితి ణములన్తం పదం. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః.........

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః. ....

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం- ప్రకృతేః కర్మణాం చ హి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోపి॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ- అపి తు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగేతి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితం. ఏవమవాన్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితి సూత్రభాష్యే పరమపురుషాసా

జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదయో హి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవన్తి - అతో జీవానా మల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాం స్తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ....

౬॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ ఇతశ్చ స్వాప్నా అర్థా నజీవసఙ్కల్పపూర్వకాః- యతః స్వాప్నోఽభ్యుదయానభ్యుదయయోస్సూచకః శ్రుతేరవగమ్యతే *యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శన ఇతి.*అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదే, శ్చ. స్వాప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోస్సూచకమాచక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే- తథా చాశుభస్యానిష్టత్వాచ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ధారణస్వభావప్రతీతేరితి సఙ్గ్రహేణోక్తం- అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణమిత్యాదినా స్వభావశబ్దార్థో వివృతః. ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ - కిమర్థమస్థిరరథాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అల్పాల్పకర్మఫలానుభవార్థమస్థిరతత్తద్వస్తుసృష్టిరిత్యర్థః.......................................

౬॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ జీవస్య స్వాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావస్తదానీం స్యాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రం. స్వాప్నాధ్యాయవిదః- స్వప్నవాచి వేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. ... ...

పరే తు స్వాప్నార్థానామీశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తసమ్పత్తిరూపవిరహాన్మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. ఏషాం చ జీవకర్తృకత్వమేవ *సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చౌపచారికం- సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వనిబన్ధనః ఔపచారికః స్వాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః. *బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి స్వాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరిత్వేత్యేవంపరా. తస్మిన్ ప్రకరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తదనన్యత్వోపదేశార్థం. సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశఙ్కాపరిహారపరం *సూచకశ్చ హీతి సూత్రం. తచ్ఛ్వ్వేఽయం. సూచనీయపారమార్థ్యేఽపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి సూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరాదనన్యత్వేన జీవస్య సత్యసఙ్కల్పతయా స్రష్టృత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * పరాభిధ్యానాత్త్వితి- జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిసర్వమవిద్యాతిరోహితం- తిరోధాననివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య బన్ధమోక్షౌ హి పరమాత్మాధీనౌ- స చ తిరోభావస్స్థూలసూక్ష్మదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావత్పాదానుగతార్థత్వసఙ్గతిరనుపపన్నా- జీవస్వాపావస్థానిరూపణం చేత్ పాదకృత్యం- *ఫలమత ఇత్యధికరణాసఙ్గతిః. న చేశ్వరో జీవావస్థా- తస్య బ్రహ్మణి కల్పితస్య జీవాద్యస్తత్వాభావాత్. పరమాత్మనిరూపణం పాదకృత్యం చేత్- స్వాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాత్వోక్తిరేవ న సఙ్గచ్ఛతే. పూర్వపక్షశ్చానుపపన్నః- మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాన్తీకరణాయోగాత్. మిథ్యాత్వం హ్యారమ్భణాధికరణే కృత్స్నప్రపఞ్చస్య సమర్థితం. యదా వియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః- తదా కైముత్యసిద్ధం స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయర్థ్యం. వియదాదీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వమస్తి- స్వాప్నార్థానాం తదపి నాస్తి- వ్యవహారవిసంవాదాదితి వియదాదివైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేన్న- వ్యవహారవిసంవాదస్య ప్రబోధసమయే సర్వలోకసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్, *వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర తద్వైషమ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యకృతసత్యత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- సూత్రశ్రుతివాక్యాసామఞ్జస్యాత్. తథా హి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయత్వాదిభిః స్వరసప్రతిపన్నమీశ్వరసృష్టత్వం న బాధితవ్యం- ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యవిరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీతపరావరదేవతాప్రసాదలబ్ధానాం స్వప్నానాం బ్రహ్మదత్తోపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్తేస్స్వదిష్టత్వాత్,, వ్యావహారికసత్యత్వాభావ స్సాధ్యశ్చేత్ - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపి విరుద్ధం - జీవకర్తృకఘటాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్రష్టృత్వస్యానిమసూత్రద్వయవ్యుదస్తత్వాచ్చ. జీవస్య ముఖ్యం స్రష్టృత్వం వ్యుదస్తం - సుఖాద్యవభాసమూలాదృష్టకర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితి న విరోధ ఇతి చేత్- జీవాదృష్టమూలానాం దేహేన్ద్రియస్రగాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేఽపి దేహస్రగాదీనామీశ్వరాధీనత్వమస్తీతి చేత్- తాదృశమీశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి - తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తాదధీన్యస్య భవదనుమతత్వాచ్చ. సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజనదృష్టస్వాప్నప్రపఞ్చానాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చాదపి మహత్తరతయా తేషామన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్యమీశ్వరస్య న స్యాత్ - ఉభయవిధప్రపఞ్చస్యాపి హి ప్రతీతిసత్త్వమవిశిష్టం - బాధస్యాశుతరత్వవిశేషస్తు హి నైష్ఫల్యం. ఏవం జీవానాం సాక్షాత్స్వాప్నార్థకర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వా[illegible]పయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్యనిషేధయిషితత్వాభావోఽవగమ్యతే. * సూచకశ్చేతి విరుద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వం వర్ణ్యమః. అతోఽస్మిన్ పాదే సూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - సత్వనుపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం భవితుమర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం

పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్- * పుత్రాదయశ్చేతిసూత్రాంశో నిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేఽపి సమ్భవత ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరానసుగుణత్వం. * సూచకశ్చేతిసూత్రం విరుద్ధం - మిథ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్యస్యైవ పారమార్థ్యం - న సూచకస్యేత్యభిప్రాయ ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనే చ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనాఽయోగాత్. పరాభిధ్యానాత్తిరోధాననివృత్తిరితి యోజనాయాం అధ్యాహారవ్యుత్క్రమాన్వయాః స్ఫుటతరాః. * సోఽపీతి తిరోధానపరామర్శోఽయుక్తః - తిరోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, * తిరోహితమితి నిర్దిష్టే తిరోధానరూపభావార్థమాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య నపుంసకలిఙ్గపరామర్శాయోగ్యత్వాచ్చ. పుల్లిఙ్గపదేషు ప్రయుక్తేషు కస్యచిదర్థ ఉచితః పరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యం చ నిరూప్యం - న భవన్తీతి శ్రుతిర్ముఖ్యా - తదనురోధేన సృజతిర్భాక్త ఇతి హి భవతాం నిర్వాహః. సృజతేర్భాక్తత్వం స్థితం - పూర్వవాక్యమపి విఫలం - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్నమిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయమపి దుష్టం. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాతమనూద్య భాక్తేన సృజతినా జీవాదృష్టమూలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకత్వమితి చేన్న - ఉద్దేశ్యవిశేషణభూతమిథ్యాత్వానురోధే నోపాదేయవచనస్వారస్యభఙ్గస్య న్యాయవిదామనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవేఽన్యతరాముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. న చ న భవన్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః- ప్రబోధే దృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయేఽవిద్యమానత్వాత్. న చ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః - స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. న చ న భవన్తీతి స్వాప్నజాగ్రద్దృష్టానామన్యోన్యాభావోక్తిః - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ. అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన తద్వైజాత్యం ప్రతిపాద్యతే- తేన తద్దేశానుభావ్యత్వత్తత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిశిష్టమీశ్వరసృష్టత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి వాక్యైకత్వమవైయర్థ్యమభాక్తత్వం న్యాయావిరోధశ్చ భవతి. * బహిః కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి చ ముఖ్యం స్యాత్,- తపోబలసృష్టైర్దేహాన్తరైః సౌభరేరివేశ్వరసృష్టదేహాన్తరేణ జ్ఞానాధిష్ఠితేన బహిర్వృత్త్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహాన్తరే చక్షురాదీనాం విద్యమానత్వాన్న దుర్నిరూపనిమిత్తత్వం. తేషాం చక్షురాదీనాం స్వాప్నార్థమాత్రగ్రహణయోగ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతవిశేషానవరప్రశ్నే ప్రతివచనాభావోపపత్తిః. దేశకాలవిపర్యాసశ్చ ఘటతే- స్వప్నే ఈశ్వరసృష్టైస్తద్దేశానుభావ్యైరాదిత్యగత్యాద్యుపాధివిశేషైరవచ్ఛిన్నానాం దిక్కాలానాం తత్తత్స్వప్నద్రష్టృపురుషాపేక్షయా తథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపి హి ప్రాచ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చ దేశకాలవిశేషా ఆపేక్షికా భవన్తి. నను యత్ర ప్రబోధసమయే రథో దృశ్యతే- తత్రైవ స్వప్నే కథం గజావస్థానం మిథ్యాత్వేన వినా ఘటత ఇతి చేన్న - స్వాప్నార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతానర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం వక్తవ్యం- తన్నిర్వాచ్యపక్షేఽపి సమానం. కథం మూర్తద్వయస్య మిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితి చేత్ - వయమప్యనిర్వచనీయవాదినం త్వామేవ పృచ్ఛామః కథమితి. అర్థాభావాదుపపన్నమితి చేత్ - అవిషయఖ్యాతిః స్యాత్, అపసిద్ధాన్తశ్చ - దోషవశాదనిర్వచనీయమర్థాన్తరం జాతమితి హి భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌ సమానౌ. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితి చేత్-నిర్వచనీయత్వాన్మమాప్యుపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావః శుక్తిరజతాదిషు దృశ్యత ఇతి చేత్ -నిర్వచనీయయోరపి మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావో వాయ్వాకాశాదిషు దృష్టః. సూక్ష్మత్వాదప్రతిఘాత ఇతి చేత్ - స్వాప్నార్థానామపి సూక్ష్మత్వసమ్భవాదప్రతిఘాతః. మూర్తం చేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి చాయుక్తం- మూర్తత్వమసర్వగతత్వం చేత్ -గుణాదిషు వ్యభిచారః నహి రూపరసాదికం పరస్పరేణ వా ద్రవ్యేణ వా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్రవ్యత్వం మూర్తత్వం చేత్ -గగనే వ్యభిచారః. నహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే-గగనం చాసర్వగతం వేదాన్తినాం-ఆద్యన్తవత్త్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వం మూర్తత్వమితి చేత్- తదానీమపి న ప్రతిహన్తృత్వనియమః - గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న- వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న- సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకో హ్యగాధస్వచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్ పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతః ప్రకాశయతి. న హ్యాలోకమనపేక్ష్య జలగతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యం-తమసి తద్దర్శనాభావాత్. న చాప్యవయవానాం విరళత్వాదాలోక ఇవాలోకప్రవేశః-ఊర్ధ్వాధరభావేన దక్షిణోత్తరాదిభావేన చ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలావయవానాం నిమ్నపాలితతయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయా చ సచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః. అతో రూపిద్వయస్య మిథః ప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాం ప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్ష ఏవోపపన్నం.— అపరేఽపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభిరనభివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపి సూత్రాస్వారస్యం పరేషామివ స్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమ్బనజ్ఞానవాచీత్యప్యయుక్తం- శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టిర్జీవస్యేతి చాసఙ్గతం- జాగ్రద్దృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాం చ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యం తు స్వాప్నార్థేష్వపి తుల్యం.—— అన్యే తు * సృజత ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ జీవస్య కర్తృత్వావగమాత్, స్వస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాయోగాత్, జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యా సృష్టిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వాతన్త్ర్యోపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః, పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపేణ సృజతి- జీవః ప్రేక్షకః- మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితి వదన్తి- తత్ర * పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాయామస్వారస్యం పూర్వవదనుసన్ధేయం. శ్రుతౌ చ అనుపయోగవిరోధాభావేఽపి మాయాశబ్దస్య మన్త్రౌషధాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభాసవాచిత్వాభావాచ్చ తన్మతమనుపపన్నం. సూత్రక్రమశ్చ యథాభాష్యమేవ సము

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి, తథా- *అథ యదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా- *యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి, ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః- స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః- నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. న చ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే- బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయం. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం - అతః అస్మాత్- బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే *సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ....

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

చితః- మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వేఽపి నే, [illegible] సూత్రద్వయస్య తదా సత్తైరుపపన్నత్వాద్, ద్వైతప్రతరాభిధాయినః *సూచకశ్చ హి సూత్రస్య తద్వ్యవస్థాపకత్వాదపి [illegible], చ. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సఙ్గతిరుక్తా. [illegible] నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం జీవస్య సుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని- ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదోఽస్తి- నేతి. *సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే [illegible] కార్యభేదాభావాద్యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కాణామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తజీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. ... ...

(తదభావ ఇతి) *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ *తదభావ[illegible] సూత్రస్థపదస్య [illegible] పురీతద్విశేషితం. పూర్వపక్షయుక్తిర్యదాసార్థమాహ (న చేతి) (పాక్షికేతి) *వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి [illegible]. ఏష్వేకతరస్మిన్ చత్వారో దోషా ఇతి ఇతరేఽప్యష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, [illegible], [illegible], ఫలబాధ, ఇత్యేతే ఏకతరస్మిన్ దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః- న చతుర్విధోఽపీత్యేతదభిప్రేత్య పాక్షికబాధగర్భవికల్ప ఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తో నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం- *ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయం. ... ...

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాద్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరస్పరనైరపేక్ష్యప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం. *తాసు తదా భవతి *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్జీవాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా - బ్రహ్మాధారత్వం నామ బ్రహ్మాత్మకత్వమేవేతి చాయుక్తం- *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్, వైయధికరణ్యశ్రుతినామస్వారస్యాచ్చ. నను *య

౯॥ సూ. ⁂ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ ⁂

కింసుషుప్తఏవప్రబోధసమయేఉత్తిష్ఠతి- ఉతాన్య ఇతిసంశయే అస్యసకలోపాధివినిర్ముక్తస్యబ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యముక్తాదవిలక్షణత్వేనప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సఏవత్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. సఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మతావత్ - సుషుప్తేనపూర్వకృతంపుణ్యపాపరూపంతత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవభోక్తవ్యం. అనుస్మృతిరపి -యఏవాహంసుప్తః-సఏవప్రబుద్ధోస్మీతి. శబ్దోపిసుషుప్తప్రబుద్ధస్యఏకతాందర్శయతి *తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతఙ్గోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి. విధయశ్చమోక్షార్థాస్సుషుప్తస్యముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. నచాసౌసర్వోపాధివినిర్ముక్తఃఆవిర్భూతస్వరూపః- *తద్యత్రైతత్సుప్తఇతిసుషుప్తంప్రకృత్య * నాహఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి నోఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతినాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతివచనాత్. ముక్తస్యచ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సస్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశ ఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రూయతే. అతస్సుషుప్తస్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణో జ్ఞానభోగాద్యశక్తోవిశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసమ్పద్యాశ్వస్తఃపునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణంసమాప్తమ్.

త్రైషఏతత్సుప్తోభూత్ యఏషవిజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయయఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతఇతి*పురీతతిశేత ఇతిచశ్రుత్యోఃకథమవిరోధః. అత్రఆకాశే - పరమాత్మనీతిపరే. తథాపి * హృదయఇతివచఃపురీతచ్ఛయనేనవిరుద్ధం. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధమన్యైక్యాత్ అవిరోధఇతివాచ్యం. హృదయవేష్టనమాంసంపురీతత్ - తచ్చహృదయాధారః- అతోనవిరోధఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్యపురీతతిశయనస్యహృదిశయనస్యచవిరోధాత్.—— అన్యేతుస్వప్నేసాన్తర్యామికః పరమాత్మానముపైతీతివదన్తి. తచ్చాయుక్తం - అన్తర్యామిణఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్యపరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతి శ్రుతివిరోధా, చ్చ. అన్యత్సర్వంతుల్యమ్.......................

తదభావాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. ⁂ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ ⁂ సఙ్గతిస్స్పష్టా. కింసుప్తాదన్యఃప్రబోధఉత్తిష్ఠతి- ఉతసఏవేతి. కింసుషుప్తౌసకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తిఉతనేతి. కింకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయస్సకలోపాధివినిర్మోకాభావమవగమయన్తి - నేతి. నగమయన్తిచేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణిసమ్పన్నఇత్యన్యఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తిచేత్- సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్సఏవోత్తిష్ఠతీతిస్యాత్. (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీతిశ్రుతిరభిప్రేతా. * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతివాక్యమప్యభిప్రేత్యబ్రహ్మణిసమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్. ... ...

(యద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి) పూర్వంయేయథాభవన్తి- తేతథాభవన్తీత్యర్థః. (నచాసావితి) అత్ర *వినాశమేవాపీతోభవతీతివాక్యేజ్ఞానసఙ్కోచోవివక్షితః. ఏతద్వచనాత్సుషుప్తస్యసర్వోపాధినిర్మోక్షాభావఃకథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తేసర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ- ముక్తస్యతుతదుభయంవిపరీతమిత్యర్థః. *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీతిశ్రుతేఃకోర్థఇత్యత్రాహ (అతఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్తఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం. *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం,విశ్రాన్త్యర్థంపరమాత్మనిసమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం, చాభిహితం-నతుసర్వోపాధివినిర్మోక్షపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతిసమ్పత్తిర్నామశరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణిస్థితిమాత్రంవివక్షితం- సదాసతిసమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య. ... ...

పూర్వేద్యుఃప్రక్రాన్తస్యకర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్సఏవేతికర్మశబ్దంపరేసర్వేవ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అన్యేనోపక్రాన్తస్యరథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్. మయేదంప్రక్రాన్తమితిప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనంవివక్షితంచేత్ - అస్యానుస్మృతేఃకోభేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం, చేతివైషమ్యమితిచేత్. న- అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుంశక్యత్వాత్. నచగోబలీవర్దన్యాయేనసఙ్కోచః - అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనన్యథాసిద్ధంహిసఙ్కోచకం. ననుకర్మవిధయోవి

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్॥

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరమితి విశయే సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావా, దన్యతమావస్థా. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధే పురుషే యా తస్యావస్థా- సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః. (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా. మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః- సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా. ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి॥

దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః- తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి

ద్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యాః- అత స్సర్వజ్ఞోచేతవాపిత్వముక్తిర్దోష ఇతి చేన్న- [illegible] జ్ఞానాభ్యాసేనాశక్యదర్శనస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వాత్, తస్య చ విధిశబ్దేనాభిధాతుమశక్యత్వాత్.. [illegible] అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యాద్విద్యావిధివిషయ ఇతి యుక్తం.——— ఇదం నిరూపణం [illegible] ద్రష్టవ్యం. [illegible] *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనుస్మృతేస్సిద్ధాన్తే హేతుత్వం [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానాభావా, చ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్॥ కిం మూర్ఛా నామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరం. కింలక్షణతో భేదోఽధ్యవసితుం శక్యతే- నేతి. అశక్యత్వే తావదన్యతమత్వం. శక్యత్వేఽవస్థాన్తరత్వం. (సుషుప్త్యాదీనామితి) అతిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థా గృహ్యన్తే. (ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః) మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ [illegible] ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యుచ్యతే. [illegible] ఆకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. [illegible] సుషుప్తిమరణయోర్మధ్యస్థత్వాత్ పారిశేష్యముక్తమ్ - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం [illegible]. సుషుప్తౌ ప్రాణో [illegible] ఉపలభ్యతే- మూర్ఛాయామల్పః కిఞ్చిదుపలభ్యతే- మృతే న కిఞ్చిదపి. [illegible] నాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భానర్హత్వాత్. ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మానమభిసమ్పన్నః- ఉత స్వాప్నేఽస్మిన్నిలీనః- [illegible] విచారమారభతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమే త్వేకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కరణఫలాభావా, [illegible] విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వం [illegible]- పారిశేష్యహేతోః పరమాత్మపర్యన్తత్వేఽతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్..

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి॥ సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం- ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్ పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం, సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధేరస్మిన్ పాదే తన్నిరూపణం. మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం. (ఆరభ్యత ఇతి) సూత్రకార ఇతి శేషః. (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే- నేతి చిన్త్యతే.

తత్ర తత్రావస్థితస్య సన్తి- నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. సన్తీతి. కుతః. తత్తదవస్థశరీరే ఽవస్థానాత్. నను *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ *స్థిత్యదనాభ్యాం చేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః- తత్ప్రథమకర్మవశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోష ఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే- కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి- *దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తం. తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థత్వేన భవతి- ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి- కిం దేహసమ్బన్ధేన. అతో ఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచిదేహసమ్బన్ధో ఽపురుషార్థ ఏవ. అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశో ఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో ఽవర్జనీయః- పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ. అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ- తథాపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపా అపురుషార్థాస్సన్తీతి.... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతో ఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాద్యాత్మాదిస్థానతో ఽపి పరస్య- బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధస్సమ్భవతి. కుతః. (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర- శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గం - ఉభయలక్షణమభిధీయతే. నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో ఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకో ఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః । పరః పరాణాం

దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం- ఉత కర్మవిశేషకృతమితి. కిం పరమాత్మవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః కిమన్యథాసిద్ధా- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వం జీవవదవస్థాభేదేన వా అతాత్త్వికత్వేన వా నిర్వోఢుం శక్యం- నేతి. తత్రావస్థాభేదేన నిర్వహణార్థం చిన్త్యతే- పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం విరోధానర్హం- నేతి. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి- నేతి,. అతాత్త్వికత్వేన నిర్వాహార్థమిత్థం త్రేధా చిన్త్యతే- జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్య కిం మిథ్యాసమూలావిద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి- నేతి,. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః- ఉత సఙ్కుచిత ఇతి, చ. జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి- నేతీ, తి చ. యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి - తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానర్హమవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యం స్యాత్,. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గజ్ఞాపకః, యదా చ నేతి నేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః,- తదోభయలిఙ్గత్వమతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుం శక్యం స్యాత్,. ఏవముభయథా నిర్వాహసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం సా న ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వే ఽపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్. యదా తు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న పరస్య కర్మవశ్యత్వమవగమయతి- తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానర్హతయా ఽవస్థాభేదేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్,. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం న జ్ఞాపయతి, యదా చ *నేతి నేతీతి నిషేధః సఙ్కుచితవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం న ప్రతిక్షిపతి,- తదా ఽతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్. అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథా ఽప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గ ఇతి. (తత్తదవస్థశరీర ఇతి) తచ్ఛబ్దో జాగరాదిపరః. జాగరాదిహేతుతా శరీరస్యావస్థా. పౌనరుక్త్యం శఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్యాసౌ అపురుషార్థహేతుత్వం భవతి- యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వే ఽపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వం- తథేహాపీతి. ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేన భవతీతి) తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధో ఽపురుషార్థ ఇత్యాహ (అత ఇతి) కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశో ఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః- యథా ఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవాసినా స్వచ్ఛన్దతో ఽపి శిరశ్ఛేదో ఽపురుషార్థ ఏవ- తద్వదిత్యాహ (అతస్తదితి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వే ఽపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధః స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ- కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః. ......

సకలా నయత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణం హి బ్రహ్మావగతమ్. ....

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః- తథాఽన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్య తత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయ ఇతి చేత్. తన్న- (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి *పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యత్రోక్తమ్. నను స్వేచ్ఛయా కుర్వతోఽపి తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తా పురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తమ్. నైతద్యుక్తమ్- న హ్యాదిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపమ్. కర్మవశ్యానాం తు కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తే తు తారతమ్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్- న చైవం దృశ్యతే. తథా చోక్తమ్ *నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ। కోపాయ చ యతస్తస్మాద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః। తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసమ్బన్ధోఽపురుషార్థః స్యాత్- పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య సర్వవస్తుసమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్. ....

౧౩॥ సూ. ॥ అపి చైవమేకే ॥ అపి చ- ఏకే- శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహే సంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్య తు తదభావం నియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగం చ స్వశబ్దేనాధీయతే *ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి.

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి- తత్రావస్థాభేదేన హి తన్నిర్వాహః- తద్వత్పరమాత్మనోఽపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్య సకృదుక్తిశ్చేత్ - సర్వత్రాన్వయః స్యాత్ - అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేఽపి కథం తస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా - పరమాత్మనస్తు స్వాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. స్వేచ్ఛయేత్యాదినా చోదితమేవ విశదయతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వే సతి హ్యపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః- తదేవ నాస్తీత్యాహ (న హీతి) న కేవలం తేషు ప్రత్యక్షైస్త్యాపురుషార్థసమ్బన్ధో వాచ్యః- అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వం న స్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యాభావః. అగ్న్యాదిషు హేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టం, పురుషభేదేనైకమేవ వస్తు స్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యా సుఖదుఃఖకరం దృష్టం,- యథా ధాన్యాదిషు- తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వే దూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తారతమ్యే- సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వే ఇత్యర్థః. న హ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః. న కేవలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్మకృతత్వముపపత్త్యా కల్ప్యం- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథా చోక్తమితి) పురుషభేదేనైకస్య వస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వం ప్రాప్తౌ ప్రాప్తవివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ వస్తున ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తోఽపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) స్వతన్త్రస్య స్వయం స్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదం లీలోపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యేతి)..................

౧౩॥ సూ. ॥ అపి చైవమేకే ॥ పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యానాచ్ఛ్రుతిరుదాహృతా - అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ స్వశబ్దేనేత్యుక్తమ్. *ద్వా సుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహయోర్జ్ఞానం వాఽభిధీయతే...................

అథస్యాత్ - *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోఽపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చాస్తి-తతశ్చ * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. ॥ అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ దేవాదిశరీరానుప్రవేశేఽపి తేన తేన రూపేణయుక్తమప్యరూపవదేవ తత్ - బ్రహ్మ-రూపరహితతుల్యమేవ. జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనకర్మవశ్యత్వమస్యనవిద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. *ఆకాశో హవై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేఽపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. నను తచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితి రూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇత్థం- యథాజీవస్య తత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్తద్రూపసమ్బన్ధః- తథా తదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వం.విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపికర్మవశ్యమేవాధికుర్వన్తి. తస్మాదరూపతుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మనిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ. ....

నను చ *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మైవ గమ్యతే-అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాన్తరాత్మత్వ సత్యకామత్వాదికం *నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం-తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వ నిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇతి. అత ఆహ

౧౫॥ సూ. ॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ యథా *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వజ్ఞత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వ నిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధః కర్మాధీనోఽస్తు- కర్మవశ్యత్వం పరమాత్మనోఽపి సమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ॥ అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) వక్ష్యమాణశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాదితి) *తే యదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోదయతి (నన్వితి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశో హి తన్నియమనాదికార్యార్థ ఏవ- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానం హి తత్తదనుప్రవేశకార్యం- బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్మవశ్యత్వం చావశ్యంభావి- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే- న తు నియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యేవమాదీనాం కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథా శుక్లశబ్దస్య గుణపర్యన్తాభిధానస్వారస్యేఽపి పటస్య శుక్ల ఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః- తథా *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వమాశ్రీయత ఇత్యర్థః. తథా చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిషు దృష్టమితి భావః. యద్వా- బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి బ్రాహ్మణశ్శుక్ల ఇతివద్విశేషణభూతజీవమాత్రే కర్మవశ్యత్వాన్వయాత్ బ్రహ్మణస్సద్వారకం కర్మవశ్యత్వమితి. (అధికుర్వన్తి) అధికారః- తావదర్థ్యబోధనం. తస్మాదితి సూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రం చోద్యేనావతారయతి (నను చేతి) * సత్యంజ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః- జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవ హి తదాశ్రయత్వం. శ్రుతనిషేధమాహ (నేతి నేతీతి)

౧౫॥ సూ. ॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచిద్గుణభూతం స్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్ - తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాదయోఽపి స్వీక్రియన్తాం. వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తి- గుణభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితి భావః. ...

౧౬॥ సూ. ॥ ఆహచతన్మాత్రమ్॥ ॥ కించ- * సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి - నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. * నేతి నేతీతిచ నిషేధస్యవిషయోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. ....

౧౭॥ సూ. ॥ దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ ॥ దర్శయతిచ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వంచ * తమీశ్వరాణాం పరమంమహేశ్వరం తందైవతానాం పరమంచదైవతం । సకారణంకరణాధిపాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః । నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతే నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః * భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః * సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దః *యతో వాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి * నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యంనిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతేచ *యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరం *విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ * మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం । హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతే *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః। యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్సర్వశక్తిజ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరఃప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరఃక్రమః ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపిబ్రహ్మణఉభయలిఙ్గత్వాత్తత్తత్స్థానప్రయుక్తాదోషానపరంబ్రహ్మస్పృశన్తి............

౧౮॥ సూ. ॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ ॥ యతోనానావిధేషుస్థానేష్వవస్థితస్యాపిపరస్యబ్రహ్మణోనతత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం-అతఏవజలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్రతత్రావస్థితోపినిర్దోషఇతిశాస్త్రేషూపమాక్రియతే *ఆకాశమేకంహియథాఘటాదిషుపృథగ్భవేత్।తథాత్మైకోహ్యనేకస్థోజలాధారేష్వివాంశుమాన్। ఏకఏవహిభూతాత్మాభూతేభూతేవ్యవస్థితః । ఏకధాబహుధాచైవదృశ్యతేజలచన్ద్రవదిత్యాదిషు. ....

అత్ర చోదయతి.

౧౯॥ సూ. ॥ అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్॥ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంద్యోతయతి. అమ్బువదితి- సప్తమ్యన్తాత్ వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషుయథాసూర్యముఖాదయోగృహ్యన్తే - నతథాపృథివ్యాదిషుస్థా

౧౬॥ సూ. ॥ ఆహచతన్మాత్రమ్॥ ॥ మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరోహిమాత్రశబ్దఇత్యర్థః...

ఏవంసూత్రద్వయేనార్థనిషేధఃపరిహృతః- అథ శ్రౌతనిషేధమపిపరిహరన్నర్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. ॥ దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ ॥ వేదాన్తగణఇతిపదేనాథోశబ్దార్థఉక్తః. అథోశబ్దః కాత్స్న్యపరఇత్యర్థః. * నిష్కలంనిష్క్రియంనిరవద్యమిత్యాద్యుపాదానేనశ్రౌతనిషేధఃపరిహృతః- గుణవిశేషవిధానేనసతిసామాన్యనిషేధస్యవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, గుణవిశేషనిషేధేసతిసామాన్యనిషేధస్యతత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ............

౧౮॥ సూ. ॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ ॥ *తథాత్మైకఇత్యత్రైకశబ్దస్యైకస్వభావఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్ర చోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. ॥ అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్॥ ॥ పృథివ్యాదిషుపరమార్థతఃస్థిత్యభ్యుపగమేదార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనోదృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థంపృథివ్యాదిషుస్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితితాత్పర్యమ్. ....

నేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే- న పరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహ తు *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యోఽప్సు తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాదిప్రయుక్తదోషాననుషఙ్గస్తత్ర తత్ర స్థిత్యభావాదేవ- అతో న తథాత్వం- దార్ష్టాన్తికస్య నదృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః...... ....

పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥ పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే. *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ * జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్స్వనేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమత, శ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాది గతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రే ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథా వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమానమప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే,- తథాఽయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్రవర్తమానోఽప్యేక ఏవాస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి- యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతో హేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః - తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి. (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతే చైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసమ్భవః...

అథ స్యాత్- * ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య * తస్య హ వా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చాభిధాయ *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితిశబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ- విశేషాస్త్వేవంవిధం స్వస్వరూపమజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి- అతః కథముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ ॥ సర్వత్ర స్థితేరపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో న ఘటతే- పారమార్థ్యే తు-జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో న ఘటతే - తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావః స్వీకార్య ఇత్యర్థః. *ఏవమిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా శ్రుతివచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః- దోషాననుషఙ్గే పరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయి హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్ష, శ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శహేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేఽపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం- కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ నైతదుపపద్యతే- యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వం *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యత ఇతి- తథా సతి భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. నహి బ్రహ్మణో విశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పునస్తదేవానున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ- ఇతరేషాం తు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వం చాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువాదాసమ్భవాదప్రాప్తోపదిశ్యన్తే- అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యతే. యస్మాదేవం తస్మాత్ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యం- యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యతే. *నేతి నేతి- నైవం నైవం. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. యతస్తన్నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి- అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతం *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. అయమర్థః- ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం- తస్మాదేతస్మాదన్యత్పరం నాస్తి. బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయం. తస్య చ నిర్వచనం *ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం- వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేష సత్యం- తేభ్యోఽప్యేష పరమపురుషస్సత్యం. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌ విద్యేతే- పరమపురుషస్యాపహతపాప్మనస్తౌ న విద్యేతే - అతస్తేభ్యోఽప్యేష సత్యం. అతశ్చైవం వాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ *నేతి నేతీతి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే- అపి తు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం. అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ.

—

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన తత్సమ్బన్ధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్నిషేధాసమ్భవాత్ప్రకృతేయత్తాప్రతిషేధ ఉక్తః- తదేవ ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం స్పష్టయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ తత్- బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే ఆహ హి శాస్త్రం *న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచేత్యాది....

—

హేత్వన్తరం చాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ శేషస్యాఽనుపపన్నత్వేనాసూదితత్వాత్, తన్నిషేధేన భ్రాన్తజల్పితాయత ఇత్యత్రాహ (నహి బ్రహ్మణ ఇతి) అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇత్యన్తేన సూత్రస్య పూర్వపక్షప్రతిక్షేపపరత్వముక్తం. ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచష్టే (యే బ్రహ్మణ ఇతి) ఇతిశబ్దో హి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ-తత్ర మూర్తామూర్తయోరుభయోః పరామర్శే ప్రాప్తే ఆహ (నేతి నేతి నైవం నైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సాపి ప్రకారవిశేషణా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః.—— యేషు ప్రకారనిషేధం సూత్రార్థమాహుః- తత్పక్షే త్వప్రత్యయోనఘటతే - ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యం.—— సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్ఠత్వముచ్యతే. సార్థసఙ్గ్రహం వాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతి హీతి) తద్వ్యాఖ్యామాహ (అయమర్థ ఇతి) *న హ్యేతస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వం, ప్రతీయతే - న గుణపరత్వం - స్వరూపస్య సత్యత్వమాత్రం, చేతిశబ్దాద్వ్యావృత్తమిత్యయమర్థ ఇత్యారభ్య. (స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేన అచేతనజీవవ్యావృత్తిః. ఉత్కర్షానుగుణం నామధేయమాహ (తస్య చేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)......

—

అనన్తరసూత్రమవతారయన్ సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేత్యాదినా.)

౨౨. సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే (తదితి) ....

—

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనేప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ అపిచ- సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * నాయమాత్మాప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తుతం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * నాహం వేదైర్నతపసా నదానేన నచేజ్యయా * భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య అహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనం సంరాధనం-తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తం. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వేవావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమం.........

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి-నమూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం - యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ -జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది. బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే కర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే- తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథాహి లిఙ్గం॥ అతః - ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధం- తథాహి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి.........

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోపదిశ్య

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు- తత్ కిం సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి) ....

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాం సూత్రస్యోత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవ హి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం- న తు భ్రాన్తిసిద్ధత్వం- తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ పారమార్థ్యమిత్యర్థః.........

అనన్తరసూత్రమవతారయతి. (ఉక్తమితి)

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథాహిలిఙ్గం॥ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతా స్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్రమభిప్రయన్ వ్యాచష్టే (అత ఇతి) (తథాహి సతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వే సతి న కేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః- అపితూభయలిఙ్గత్వముపపాదితం భవతీతిహృత్యర్థః. ... ...

యే తూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తన్మత ఇదం సూత్రం న ఘటతే- ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్.........

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనే అచిత్ప్రపఞ్చోఽపి కథితః స్యాదిత్యర్థః. నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతం. నహి రూప

తే. *అథాతఆదేశో నేతి నేతీతి- మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి- బ్రహ్మణోऽన్యదుత్కృష్టం నహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ *అథనామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోऽప్యేష సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోऽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తిరనన్యత్వం చోక్తం. కిం యుక్తం. (అహికుణ్డలవదితి) కుతః. (ఉభయవ్యపదేశాత్) *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇత్యాది భేదవ్యపదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావవదృజుభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని........

౨౮॥ సూ. ❁ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ❁ వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోऽపరిణామిత్వవాదిన్యో, విబాధితా భవేయుః- అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం- ఏవమచిద్వస్తునో బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః ....

౨౯॥ సూ. ❁ పూర్వవద్వా ॥ ❁ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేऽపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపత్వాదుక్తదోషానతివృత్తిః. అతః ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం - ఏవం తర్హ్యీశ్వరస్య బ్రహ్మత్వమీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః.

నను - కిం తు నిషేధార్థమనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాతఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం ప్రతిపాద్య - ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాభేదేనేత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్యాఖణ్డాదిదృష్టాన్తసత్త్వేऽపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ. విశేషణవిశేష్యభావేనాంశాంశిభావ ఉక్తః- అత్ర త్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భేదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తం. పూర్వసూత్రస్యార్థమాహ (ఇహ స్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయవదేకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభావేనాంశాంశిత్వేనేతి. *మహానజ ఆత్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానతాదిప్రతిపాదనం, విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. న చేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్- తృతీయపక్షసిద్ధిః. తస్య ప్రకారత్వేనేదానీం శ్రోతవ్యం, *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, తతః *భూయశ్చపదకథనార్థస్య శ్రోతవ్య,..........................

౨౮॥ సూ. ❁ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ❁ ....

౨౯॥ సూ. ❁ పూర్వవద్వా ॥ ❁ *పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కాస్యాదితి వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తం. ఉక్తదోషాత్ - అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. (అతఇత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే- ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్బ్రహ్మశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం-న వ్యక్తివాచిభిః- న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యత ఇత్యర్థః. (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన శరీరద్వయేऽపి దూషణద్వయం వివక్షితం. బ్రహ్మజాతియోగమాత్ర

పూర్వవదేవ - *అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వే నాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం - తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్. ....

---

౨౯. సూ. ప్రతిషేధాచ్చ॥ సవా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోఽమరః *నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ- స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వముపపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్. ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

మితి పాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మాపీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్,. పాఠో నిరీక్ష్యః. (పూర్వవదేవేత్యాది) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ....

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ॥ స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతు * న స్థానత ఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణాః ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి- క్వాచిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాది శ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః- * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః- తాసు కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం - ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహే చ కిం సవిశేషం- ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాద్యుపాధితోపి నోభయరూపత్వం - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషత్వోత్పత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వం. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం-సర్వత్ర- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. * భేదాదితి చేదితి- నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వవామనిత్వభామనిత్వత్రైలోక్యరూపవత్త్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం- అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితి చేన్న - మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శరీరః తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేదమభేదవచనాత్. అపి చ- ఏవమేకే శాఖినో భేదనిన్దాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ *అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ- *అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్ప్రధానాస్తత్ప్రధానేభ్యోపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి-వ్యాపకోపి సూర్యాది ప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే-ఏవం బ్రహ్మాప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తథోపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశం. తత్రాహ *ఆహ చేతి- * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాది శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ. *దర్శయతి చేతి- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి *అన్యదేవ తద్విదితాత్ *న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం- అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే *అత ఏవ చోపమేతి. *అమ్బువదితి- మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి - సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః- అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్ సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే-అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి. *దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం- ఉపాధిష్వన్వయాదన్తర్భావం దర్శయతి *పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గమితి. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- *ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాది శ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా- బ్రహ్మైవ నిషేధతి- తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే- ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే-అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో

నిషేధాయోగాత్. *ప్రత్యక్షాదిపఙ్క్తిస్యదూరాదస్పర్శనంవరం. నచానేనైవన్యాయేనరూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థంలోకసిద్ధ స్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మపరిశిష్యతే. బ్రవీతిచభూయః *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతిఅన్యస్యనాస్తిత్వం. నేతినేతీతివాక్యస్య బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేనవ్యాఖ్యానరూపమిదంవాక్యం. యద్వా- నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనంనాస్తీత్యర్థః. తదాభూయో బ్రవీతీతి సూత్ర ఖణ్డం * అథనామధేయమితివాక్యవిషయం. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ- కస్మాన్నగృహ్యతే. అత్రాహ * తదవ్యక్తమాహహీతి- * నచక్షుషాగృహ్యతఇ త్యాదివాక్యవిషయమిదం. గృహ్యతేచేత్యాహ *అపిసంరాధనఇతి- సంరాధనం- భక్తిధ్యానాది. *తతస్తుతంపశ్యతినిష్కలంధ్యాయమానః *యోగి నస్తం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేనజీవబ్రహ్మభేదప్రసఙ్గవ్యుదాసకం *ప్రకాశాదివదితిసూత్రం- కర్మశబ్దః అఙ్గుళ్యాద్యు పాధిపరః. తేనసూర్యాదిప్రకాశఃసవిశేషఇవభాతి- నతువస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోపిసూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యం-తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయో రభేదస్యాభ్యాసేనప్రతిపాదనాత్. *అతఇతి- అభేదస్యస్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యకత్వాచ్చనత్వేన- ప్రాజ్ఞైనైకతాంగచ్ఛతిజీవః- తథాహి * బ్ర హ్మైవభవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాన్తరంస్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి *ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదాదంశ భేదాచ్చఅవిరోధఃసూత్రద్వయోక్తః. *పూర్వవద్వేతి- ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిసూత్రాగ్రసామ్యం...స్థపారమార్థ్యజ్ఞానానివర్త్యతయామో క్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ భేదస్తులోకసిద్ధోఽనూదితఇతితాత్పర్యం. *ప్రతిషేధాచ్చ- *అథాతఆదేశో నేతినేతీత్యాదినా ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చనిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తసిద్ధాన్తఇతి. అత్ర బ్రూమః- సకలవిశేషమిథ్యాత్వమారమ్భణాధికరణనిర్దంభితాం. యది ప్రతిప్రతిపత్తిశమ నార్థమారమ్భః- సోపిత్వదుదాహృతవాక్యేషుసంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి *సర్వకర్మా సర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదిషువిధినిషేధానాంవి షయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది *నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః- తర్హిసామాన్యనిషేధస్యవిశేషవిషయత్వాదపచ్ఛే దన్యాయావిషయత్వాచ్చన బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. *సర్వగన్ధస్సర్వరసః *అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వ ప్యేకస్యైకత్రవిధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవవిధేయతయానిషిధ్యతయాచప్రతిపన్నానాంగన్ధరసాదీనాం ప్రాకృతత్వసంజ్ఞీకార్యం. నచనిషేధార్థం గుణానువాదః-గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేనలోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః-సార్వజ్ఞ్యాదీనాంస్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్,ఉ పాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వేజీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపిప్రకరణస్థలామాత్రేణఉపాసనశే షత్వేసత్యైక్యస్యాపి *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్యమిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ-మిథ్యాత్వపక్షే ... నశమితస్యాత్- కింతువిరోధాదన్యతరాప్రామాణ్యమేవోక్తంస్యాత్- యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్ర...గుణస్యసిద్ధ్యర్థం- *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతిఅదృశ్యత్వాదీనామపిగుణత్వం, సుఖాదినాచవిశిష్టానాంతద్వాక్యవిషయత్వంచసూత్రకారః కథంనిర్విశేషత్వంసి ద్ధాన్తయేత్. కించ- *ధర్మోక్తేః*సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిఃపరమాత్మత్వం ప్రసాధ్య...ఙ్గాంమిథ్యాత్వంవదేత్. నహిధూమాభావేఽగ్నిమత్త్వసాధకాభావేసాధ్యంసిధ్యేత్. కించ- సూత్రయోజనాప్యశ్లిష్టతరా- లిఙ్గశబ్దస్య...స్వరూపాలిఙ్గపరః ప్రసిద్ధః- నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్ తస్యలిఙ్గశబ్దవాచ్యానర్హత్వమయుక్తం. కించ- ఉభయలిఙ్గంనేత్యేతావతైవ- అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషంనభవ తీతిత్వశాబ్దం, *సర్వత్రహీత్యుక్తైర్నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహర్తవ్యం,. సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహారోపిసమానః. ప్రతిజ్ఞా నుగుణ్యాభావఇతిచేత్. న- అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషమితిప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహర్తుంశక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతిచేన్న-అన్యోన్యాశ్ర యస్యస్ఫుటత్వాత్. ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యంనభవత్పక్షఇతివక్ష్యామః. అపిస్యాత్ - సాకారత్వమేకంలిఙ్గం - సాకారనిరాకారత్వముభయమితిత దుభయముభయశబ్దవాచ్యం- అతోనద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధ్యైచనాన్యోన్యాశ్రయ, ఇతి. తదయుక్తం - సూత్రా స్వారస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోఃపరస్పరవిరుద్ధయోరేకత్వేననిర్దేశస్యావశ్యమ్భావః. ద్వయోరేకస్య...విశేషావ్రణేపిస్వేచ్ఛ యాకస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపిక్లిష్టం. ప్రత్యుపాధిభేదమపద్వచనత్వంచతదుదాహృతశ్రుతౌనాస్తి- ...తేజస్విత్వని ర్వికారత్వానన్తరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. ఆత్మశబ్దశ్చదేహప్రతిసన్ధినివ్యాపినిఃసియన్తకధారకాత్మవిశిష్టపరమాత్మనిర్విశేషత్వవిరోధీ. యతో నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనమయుక్తం- అతఏవ *అపిచైవమేకఇతిసూత్రంచనభేదవ్యుదాసపరం. ...ప్రామాణికభేదవ్యుదాసఇత్యు క్తం-*అరూపవదిత్యత్రవచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం.అతత్ప్రధానేభ్యస్తత్ప్రధానప్రాబల్యనయోప్యత్రనిర్విషయః-సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్. తాసాంచతత్ప్రధానత్వమనువాదత్వోపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చస్థితం. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ * ప్రకాశవదితిసూ త్రేభవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తం. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగేదృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్య సముద్గసేవ్యస్తస్తతయాఽస్వయోనఘటతే. ప్ర కాశతుల్యంబ్రహ్మ- అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మాదవైయర్థ్యమితివాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. *ఆహచేతిసూత్రంచనని‌ర్వి శేషసమర్పణక్షమం- విషయవాక్యేఙ్ఞానఘనత్వావధారణస్యరసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తరప్రతిషేధపరత్వాత్. నిర్విశేషత్వ ప్రతిపాదనాయోగాదేవ * దర్శయతిచేతిసూత్రంచననిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయం. శ్రుతౌచాస్యవ్యావృత్తిముఖేనప్రతిపాదనంననిర్విశేషత్వంగమ యేత్- వ్యావృత్తిమాత్రస్యశాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనేసమ్భవత్యపి *నేతినేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనంనిర్విశేషాభిప్రాయమితిచేన్న- వ్యావ ర్త్యభూతాన్యగతవిశేషవిరహాభిప్రాయతయాతదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవసూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోపినిర్దోష

తయోపపద్యమానో న ప్రామాణికవిశేషబాధకః. *అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సర్వథాసారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసమాత్రపరత్వమభిమతం - తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యనిరసనీయశఙ్కాన్తరతత్పరిహారపరత్వస్యస్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం *వర్ధనాచ్చేతిసూత్రస్య తత్కృత్వాపస్యదేహాద్యుపాధ్యన్తరాను ప్రవేశవర్ధనాదితివ్యాఖ్యానమప్యఫలం - వ్యాపకస్యాపరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాదిషుబహుశఉక్తేః ప్రతిపత్త్యభావాత్. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పృథగధికరణత్వమప్యయుక్తం- తావదర్థవ్యవధానాఖ్యాంతదనుపపత్తేః, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, *ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *తథాహ్యభిప్రాయమిత్యస్య తస్మాత్ప్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతేః, చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణో బ్రహ్మణో నిషేధ్యత్వాశఙ్కాచనోదేతి. తతశ్చరూపద్వయం ప్రతిషేధ్యం చేత్ - త్వప్రత్యయవైయర్థ్యం. యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన *ప్రయోగనాద్ధిపఞ్చస్యేతిన్యాయ ఉక్తః- సఃరూపద్వయప్రతిషేధమపినిరుణద్ధి. యాష్టో త్రిశ్లోకసిద్ధానువాదఇతినదోషఇత్యపియదుక్తం- ప్రపఞ్చస్యబ్రహ్మకార్యత్వతద్వ్యాప్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛేషత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్త్వదుక్తన్యాయస్తవైవబాధకః *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతివాక్యంచన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశావన్యదాదేశనం ప్రతిషేధతి.- పరాన్యశ్శబ్దయోరన్యతరస్యవైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాంబహూనాముపదేశవర్ధనా, చ. అతఉత్కృష్టాన్తరనిషేధపరస్సన్దర్భః. వెవ్యర్థమనర్థ్యాప గచ్ఛితాఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధోదర్శనశ్చ. యతోజీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిలక్షణోఽన్యోన్యభేదశ్శాస్త్రైకగమ్యోనప్రతిషేధ్యః- అతఏవ, చ *ప్రకాశాదివచ్చేతిసూత్రస్యచసంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవ్యుదాసపరత్వమయుక్తం. అక్షరాననుగుణత్వాచ్చ- కర్మశబ్దస్యాజ్ఞుశ్యాద్యుపాధివాచిత్వంక్లిష్టం. కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యంచత్యక్తం. అభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతఇతినిరఙ్కుశాధ్యాహారసామ్రాజ్యం, వాక్యభేదః, చ. తదుభయరహితనిర్వాహసమ్భవేతదుభయాశ్రయణమయుక్తం. యదుక్తః పూర్వసూత్రాణాంత్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః-అతఏవ *అతోనన్తేనేతిసూత్రంచనబ్రహ్మణాజీవైక్యాపత్తివిషయం. లిఙ్గశబ్దస్యశ్రుతివాచిత్వంచాయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిశ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్యచిహ్నపర్యాయత్వాచ్చ. *ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్యసంరాధ్యసంరాధకభావమతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయుక్తం- *ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యతత్ప్రయుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్. *ప్రకాశాశ్రయవద్వేతిసూత్రంన బ్రహ్మైకదేశత్వపరం- *తేజస్త్వాదితిజాతియోగస్యహేతుతయా ప్రతిపాదనాత్. *ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యపరోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ *పూర్వవద్వేతిసూత్రంచనతదర్థాతిదేశపరం. నను *అంశోనానేతిసూత్రస్యపాదాన్తరస్థతయాఽనిప్రకర్షాత్ నతత్సరామర్శ ఇతి చేన్న- ఉభయవ్యపదేశనిర్వాహణార్థాతిదేశసూత్రేణఉభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. *అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమిత్యనేనపాదాన్తరస్థమపిహి *అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవంనిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ *ప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రమపినభేదనిషేధపరం- కింతు బ్రహ్మణ్యభిచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితియుక్తం.—— అపరేతు *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తంసూత్రగణమేకాధికరణంకుర్వన్తః- నిర్గుణవిద్యాను కారణాత్మనానిరాకారం కార్యప్రపఞ్చరూపేణసాకారంచ బ్రహ్మోపాస్యం- ఉతనిరాకారమేవేతివిచార్య - నోభయలిఙ్గముపాస్యం- *అస్థూలమితిప్రపఞ్చాకారస్యనిషిద్ధత్వాత్, సృష్టివాక్యానాంనిరాకారప్రతిపత్త్యైవపర్యవసానాదితిసిద్ధాన్తయన్తి. *సర్వాణిచభూతానిసర్వఏవాత్మానస్సమర్పితాఇతినాభిస్థానీయేబ్రహ్మణిజీవానామవస్థానీయతాశ్రవణేనభేదమాశఙ్క్యపరిహారః *భేదాదితిచేన్నేతి. కారణాత్మకంస్వలక్షణమేవ బ్రహ్మోపాస్యంచేత్- నబోధలక్షణముపాస్యంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ *ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి- ప్రకాశః-అవభాసః. సోఽస్యాస్తీతి ప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యౌపాధికత్వేదృష్టాన్తః *సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిచతదుచ్యతఇతియోజయన్తి. తదయుక్తం - పాదసఙ్గత్యభావాత్. విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణంహితృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గంనిర్గుణవిద్యాసూపాస్యమిత్యధ్యాహారబాహుళ్యంచ. తత్రాన్యోన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణిపూర్వవత్. *భేదశబ్దస్యసాధారణత్వేపిస్వాపాద్యవస్థానాంప్రకృతత్వాదవస్థాభేదాదితివ్యాఖ్యానముచితం. సల్లక్షణమేవోపాస్యమిత్యసమర్థితత్వాదేవనబోధలక్షణమితిశఙ్కాఽనుచితా. *అనష్టావయః ప్రధానస్యేతిజ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చనాత్రవక్తవ్యతా. ప్రాప్స్యదర్థవచనమపిహిపునరుక్తమితినీతివిదః.——

అన్యేతు *నస్థానతఇత్యారభ్య *ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కార్యావస్థానిరూపితాః - కారణావస్థానిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం - నామరూపాత్మకం. రూపం - ఖణ్డత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవంచాసఙ్ఖ్యేషు స్థానేషు అన్తఃకరణేషుబహిశ్చ స్థితస్యేశ్వరస్యస్థానతః స్వరూపపరిణామేనవా స్వరూపభేదో ఽస్తి - నేతివిచారః. *యఏషోన్తరాదిత్యే *యఏషోన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, *తావన్యోన్యం ప్రతిష్ఠితావితిసమ్బన్ధామననాత్, *ఏతాన్యష్టావాయతనాన్యష్టాలోకా అష్టాదేవా అష్టాపురుషా స్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్యప్రత్యూహ్యత్యక్రామత్ తంత్వౌపనిషదం పురుషంపృచ్ఛామీతి సఙ్ఖ్యామననాత్, *రూపంరూపం ప్రతిరూపోబభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపిజీవానామివసూక్ష్మభేదోపపత్తేః, *భోక్తాభోగ్యం ప్రేరితారమితివత్ *ఏకస్తథాసర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్యజాత్యభిప్రాయతోప్యుపపత్తే, శ్చఈశ్వరస్యస్థానినఃస్వరూపభేదోఽస్తీతిప్రాప్తే- నేత్యుచ్యతే-సర్వత్రహిబ్రహ్మనుక్ష్మస్యప్రతిపాద్యతే *ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాంసన్తఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేచ్ఛన్దోగాఏతమస్యామేతందివ్యేతంవాయావే

తమాకాశఏతమప్స్వేతమోషధీష్వేతంవనస్పతిష్వేతంచన్ద్రమస్యేతంనక్షత్రేష్వేతంసర్వేషుభూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను *యేచాముష్మాత్పరాఞ్చోలోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచ *యేచైతస్మాదర్వాఞ్చోలోకాస్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాంచ *తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపం *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేద ఇతి చేన్న- మధువిద్యావాక్యప్రత్యైకం- ప్రతిష్ఠానమత్వవచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపిచైవమాదిత్యాక్షిస్థయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమభిధీయతే *యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్వివ్హ । మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి ఇత్యాదినా. నహిస్వభావతయాను ప్రతిషు హిరణ్మయః పుత్రాదిరహితమేవ పరస్వరూపం- తద్ధి ప్రధానం- నిత్యం. ఇతరత్తుకార్యాగమాగన్తుకమితి. అతోనానారూపస్య స్వరూపభేదః ఇతి. నాయమారమ్భః శ్రుతిపరత్వేనిరస్తః - అత్ర వ్యాప్త్యధికరణేన సిద్ధసాధ్యత్వాత్. తత్ర హి *యఇమంచలోకం సర్వాణి చ భూతాని యో అన్తరో యమయతీత్యత్ర ప్రత్యస్థలస్థైకతయా పరమాత్మస్వరూపం స్థితం. నచ వాచ్యం అన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వమాత్రం ప్రసిద్ధం- నతు పృథివ్యాదిష్వనేకేష్వైకత్వమితి. ఏకస్యైవ పరత్వాన్నిర్దేశః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నస్యైశ్వర్యం హి జీవేష్వపి సమ్భవతి ఇతి స్యేశ్వరత్వాద్యయ ఏవ స్యాత్. తత్స్థానానాత్వేనైకస్వరూపభేదసమ్భవస్యసస్థానత్వకారణమిహ పరిహర్తవ్యమితి చేన్న- పరిహారాదర్శనాత్. నహి తత్పరిహారస్సూత్రేషుకృతః. సాధ్యాత్మయుక్తత్వతోన్తస్థలేష్వధిష్ఠాయకోవ్యాప్త్యయ ఇతి చేత్. త్వాతు పరిహారాస్సర్వేత్ర తత్ర సమన్వయబలేనానకరణేష్వవధి ప్రతిపాదనాదాఖ్యానాత్ - అన్యథా తేన నానాఖ్యానాం పరమాత్మని సమన్వయాని స్యుః. యత్ర స్వపక్షేసాధకయుక్తిరేకత్వాన్నరూపా ప్రతీతా- తస్యాస్త్వేకత్వే నానాత్వేనవ్యవహారాత్ తత్ర సమన్వయాదర్శనాదితి - యథేతేనానాగౌణేన సత్త్వః ప్రధానవైలక్షణ్యేనానేకేష్వస్య స్తేష్వప్యుపాస్యరూపత్వమనానాకారతా ప్రతిష్ఠితాత్. అనన్తసల్లాభం *నయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇతి పురుషే. ఆదిత్యేచావస్థితస్యైకత్వాద్యతిరూపవిత్త్వాద్యభేదవాక్యసముదాయస్వప్రత్యాఖ్యానాఖ్య నరాదిత్యవిద్యారమ్భ ఇతి తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ స్థానభేదేపిస్థానిన ఏకత్వం ప్రాగేవ సిద్ధం. సూత్రాస్సరాణామగుణరావ - సూత్రేణప్రస్తుత్యకింనిషేధ్యం. కిం నామరూపం- ఉత స్వరూపభేదః. నామరూపం చేత్ - అనిషేధ్యం- తత్ర సిద్ధత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్ - అనాశ్రితత్వం. జీవావస్థాన స్వయినాం దోషాణాం నిషేధ్యతయాఽభ్యుపగమస్తు ప్రకృతానుసారాసమ్భవతి. సర్వత్ర హి సూత్రానుసారేణ ప్రసిద్ధానుప్రయోగాత్. అస్మాకం తు హేయ్యాంశత్యాజ్య ఏవ. *అభేదవచనాత్ - ఏకత్వవచనాదిత్యాయుక్తం- పునరిత్యాదిత్యే *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత ఇత్యారభ్య *యఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే, తస్యతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపమిత్యాదినా, స్థానద్వయస్థితస్యస్వరూపైక్యోపదేశాత్. సూత్రాన్తరమపరస్య స్థానభేదానుపపన్నః. *ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమనికరణాన్తరం- తత్ర *అరూపవదేవ *తత్ప్రధానత్వాత్ *ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ఇత్యాదినా పరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దీప్తిమత్త్వప్రతిపాదనం సిద్ధాన్తయన్తి. నతేజసి బోధకత్వం- నపరోక్షే దీప్తిమత్త్వం- అతస్సాదృశ్యాభావాన్నయుక్తం. అపినామత్వనైయర్థ్యం. తన్మాత్రం- తేజోమాత్రం. *తదాకారాన్యా ఇత్యుక్తం. తేజోరూపస్యపరస్య బోధకత్వాదయోగోపస్థానాద్యుపదేశాత్. సర్వత్రస్థానీయస్యకస్యచిదభావాదముష్యైవ గ్రహణం. నాత్రముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః- జలస్థానీయత్వాదయోపాధిత్వాత్ తత్ప్రతిపాదకః- అన్తఃకరణనిపాతేన బోధ్యాకాశవిసర్పణేన భేదాభేదసఙ్కరః- సూర్యస్థానీయస్య అన్తఃకరణవిసర్పణేనైవాఽభ్యాసాత్ సర్వత్రాన్తఃకరణేషు ప్రతిబిమ్బసఖాత్వం భజతే. ఏవం వ్యస్తానువృత్తి స్తైకనామప్యన్యత్. *ప్రతిషేధాత్ - జీవపదస్య ప్రతిషేధకం *పురుషస్యేతి. ఇదమప్యన్తరాదిత్యజ్యోతిరధికరణాదిష్వీశ్వరస్య దీప్తిమత్త్వస్యనిర్ధారితత్వాత్ అపకరత్వాదయుక్తం. ఈశ్వరస్యస్వరూపానన్యత్వే తత్స్వాకారస్య ప్రతిష్ఠైవ యుక్తం చ. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్థాసంశయ్యరూపద్వయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధశఙ్కాఽనుపపన్నైవ వ్యాఖ్యాతా- ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మోపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధ్యమితి వక్తవ్యం- బ్రహ్మణోరూపేణ వ్యతిరేకనిషేధే తాదాత్మ్యప్రసఙ్గాభావాత్. ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధ ఇత్యానాం పరత్వం యుక్తం. ఏతావత్త్వస్యైవ ప్రతిషేధః ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తమిత్యుక్తం. ఏతావత్త్వం చ రూపద్వయమాత్రత్వం- తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తం కారణరూపత్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యత ఇత్యాయుక్తం- *బ్రవీతి చ భూయః ఇత్యుపపాదనాత్. *అథ నామధేయమితివాక్యం హ్యత్రాభిప్రేతముక్తం- ప్రపఞ్చానుపపత్తేః *సత్యస్య సత్యమిత్యుపపన్నతే. అతఉక్తగుణవిశిష్టతామాత్రనిషేధ ఇతి యుక్తం. యతో బ్రహ్మనిషేధోనశక్యః- అతఏవ *తదవ్యక్తమిత్యాదిసూత్రాణి సర్వగతస్యాపి ప్రియత్వాదిభిరనుపలమ్భనిమిత్తాభావవ్యుదాసపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేన, చ సంస్పృష్టమేకీభవతి- ఏవం సంరాధయితుస్సంరాధ్యేనావిభాగశ్రవణాచ్చ ప్రపఞ్చాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావో, ఋష్యాదిబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావశ్చ నదోషః- అభ్యాససాధ్యత్వాత్ తస్యేతి యోజనాయాం *ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య స్వమాత్రస్య ప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వం స్వరససిద్ధం బాధ్యేత. యస్మాదుపాసకస్య జీవస్య సంరాధ్యేనాఽవిశేషః- అతోఽస్య బ్రహ్మణా సహ సోఽశ్నుత ఇతి సర్వకామావాప్తిరామ్నాయతే- అణోరప్యస్యానన్త్యాయస్వరూపవిసర్పణే లిఙ్గం *వాలాగ్రేత్యాది శ్రుతిరితి యోజనా చాభ్యాహారబాహుల్యబహిష్కృతేతిస్ఫుటం. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణేచిన్త్యతే- అసౌ ద్రవ్యతదవస్థారూపేణోపాదానోపాదేయాత్మక ఇతి *అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయోర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్యపరిణామః పూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తివిశేషరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావఈశ్వరస్యనిర్వికారత్వాయేత్యుక్తం *ప్రకాశాశ్రయేతి- సూర్యకాన్తచన్ద్రకాన్తతప్తాయఃపిణ్డాదీనాంహి కారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదినిష్పాదనే ప్రవేశేవా నస్వరూపవికారః. తర్హి కథమభేదవ్యపదేశ

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

ఇదానీమస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపాత్పరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్దృశ్యమానాభాసైరాశఙ్క్య నిరాక్రియతే అస్యోపాస్యస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. తత్రేయమాశఙ్కా-యదిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం-ఏతస్మాన్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం. *అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేన ప్రాప్యమస్తీతి గమ్యతే. తథా *ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతీతి తరితవ్యతా చాస్యాభిధీయతే - అతశ్చాన్యత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ- ఉన్మితం- పరిమితం ఇదం పరం బ్రహ్మ-*చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. స చాయమున్మానవ్యపదేశస్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే *అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలం *అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమితి, చ-తథా *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం। తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కించిదస్తీతి గమ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే-న హ్యయమత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతురుచ్యతే-*ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వశ్రుతేః. సినోతి-బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే. * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః- యథా వేదాన్తం తరతీతి.

ఇత్యత్రాహ *తేజస్త్వాదితి *భాసుమద్భ్యస్తైజసత్వేనైవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనో జగతశ్చైకత్వమితి. అహికుణ్డలపక్షస్యాప్రతిక్షేప్యత్వాయాహ *పూర్వవద్వేతి- అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః- ఈశ్వరస్య తు నిర్వికారత్వాత్తస్య జగతశ్చ మణిప్రభయోరివ శక్తినిష్ఠేపరూపేణైవ కార్యకారణభావ ఇతి సిద్ధాన్తమాహుః. తదిదమసమ్బద్ధం- బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య- సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థ ఇత్యవగమ్యతే.........

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి *అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ *న స్థానతోఽపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః. యద్వా- పరస్మాదిత్యనేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితం. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యం. (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వతదుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యేన హ్యుభయలిఙ్గత్వసాకల్యాసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణ ఉభయలిఙ్గకత్వస్థేమ్నే నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతం - అత్ర తు కల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణః పరం కిమస్తి- నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః-న వేతి. అనుపపన్నత్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి. (తత్రేయమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (తథా ఏతం సేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశ ఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః- అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. (భేదేన చేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. ....

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతి బధ్నాతీతి) *ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతం సేతుమితి) ....

౩౨॥ సూ. (సూత్రమ్) బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ (శ్రీభా) యోఽయం *చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః-స బుద్ధ్యర్థః-ఉపాసనార్థః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. అత్రోయథా *వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదో మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః-ఏవమయమపి.............................

స్వయమనున్మితస్య కథముపాసనార్థతయాఽప్యున్మానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. (సూత్రమ్) స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ (శ్రీభా) ప్రసన్నవాగాద్యస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వితతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిన్నత్వానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః ....

౩౪॥ సూ. (సూత్రమ్) ఉపపత్తేశ్చ ॥ (శ్రీభా) యదుక్తం *అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి-తన్న-ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్. ....

౩౫॥ సూ. (సూత్రమ్) తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ (శ్రీభా) యత్పునరుక్తం *తతో యదుత్తరతరం *పరాత్పరం పురుషం *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే-నహి బ్రహ్మణోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్, *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కిఞ్చిత్-న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి *న తస్యేశే కశ్చన *న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి *నేతి నేతీత్యాదిషు అన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నహ్యస్తీత్యర్థః. తథా *న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్ ఇతి. తద్ధి జగదుపాదానకారణతయాఽనన్తరముక్తం *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *ఇత్యాదిషు ప్రముఖే

౩౨॥ సూ. (సూత్రమ్) బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ (శ్రుత) అపరిచ్ఛిన్నస్య జగత్కారణత్వం .... ఇత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి) *పాదవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అత్రోయథేతి) న హి జగత్కారణస్యేశ్వరస్య .... పరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి - అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

౩౩॥ సూ. (సూత్రమ్) స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ (శ్రుత) ప్రసన్నవాగాదిస్థాన ....

౩౪॥ సూ. (సూత్రమ్) ఉపపత్తేశ్చ ॥ (శ్రుత) (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవ .... *వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వం చ గమ్యతే. ....

౩౫॥ సూ. (సూత్రమ్) తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ (శ్రుత) భాష్యం శఙ్కాం వ్యఞ్జయన్నాహ ..... (యత్పునరిత్యాదినా) తత్రైవ- శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) * యస్మాదిత్యుపాత్తస్య నఞపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్- తచ్చానిష్టం- తథా సతి పరమపురుషాదన్యస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దసై యదర్థ్యం, చ స్యాత్-పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న- కార్త్స్న్యేనపరత్వనిషేధే స్వతః ప్రాప్తైతస్యానన్యథాసిద్ధస్య జ్ఞాపకాభావాత్. *తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హేత్వర్థేన అన్యథాసిద్ధమితి భావః. *న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ప్రజాపతిః

ఉభే ఇమే ఇత్యాదినా. *అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి చ జగత్కారణం పురుష మేనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. *తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి చేత్. పూర్వత్ర *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతే యనాయేతి పరస్య బ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనం-నాన్యోఽమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య తదుపపాదనాయ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్। వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి పురుషస్య పరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వాసమ్భవం, చ ప్రతిపాద్య *తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయం। య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్త్యథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి పూర్వోక్తముపబృంహయతి. యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వం- తదేవారూపమనామయం యతః- తతో య ఏతత్పురుషతత్త్వం విదుః- త ఏవామృతా భవన్తి- అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరోక్తివిరోధశ్చ. *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి-పూర్వత్ర *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి- అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యః పరః- సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరో యోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞః పరమపురుషః - స ఏవేహాపి *పరాత్పర ఇతి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే.....................................

౩౬॥ సూ. అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ అనేన - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వం- సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమస్మాత్పరం నాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యచ్చ కించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అత ఇదం పరం బ్రహ్మైవ సర్వస్మాత్పరమ్.....................................

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రజా అసృజత *ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే- *శమ్భురాకాశమధ్య ఇత్యాదిశిరపి స ఏవోచ్యతే- *శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణ ఇతి నైఘణ్టుకోక్తేరితి శఙ్కాయామాహ (అద్భ్యస్సమ్భూత ఇతి) అత్రైవ *విద్యుతః పురుషాదధీతి పురుషశబ్దా, ద్విదృష్టద్వ్యత్వా, దతిదిష్టేషు *అద్భ్యస్సమ్భూత ఇత్యాదివాక్యేషు లక్ష్మీపతిత్వశ్రవణాత్, *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తీతి సముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, *తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమవ్యోమస్థత్వా, చ్చావగతపరమపురుషధాపజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణ నైకప్రకరణం *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషస్యైవ జగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మశివయోస్సృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. (తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి) *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచకత్వేన పరోక్తమిదం వాక్యం అన్యథాసిద్ధమితీమమర్థం హృది నిధాయ తస్యాన్యథాసిద్ధిః కథమిత్యాహ (కిముచ్యత ఇతి) *తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇత్యస్య పూర్వపఠితం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణేతి వాక్యం. తతః పశ్చాత్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇతి వాక్యం. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వ భగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేన, చ వర్ణనీయం. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికం హి *సహస్రశీర్షం దేవమిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. *తతః- తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః- *నాన్యః పన్థా ఇతి వాక్యవిరోధః. *య ఏనం విదురితి వాక్యస్య పరమపురుషేతరవేదనపరత్వం హి *నాన్యః పన్థా ఇత్యనేన విరుద్ధం. (అనన్తరోక్తివిరోధశ్చ) *యస్మాత్పరం నాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేఽపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుష ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్షణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్య పరాత్పరశబ్దేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః..........

౩౬॥ సూ. అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదదూషణముక్తం - ఇహాస్వపక్షే ప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం *నిత్యం విభుమితి శ్రుతిరుపాత్తా. విభుం- ప్రభుం. ఇయం శ్రుతిః పురుషవిషయా- *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయో గృహ్యన్త ఇతి) ఆదిశబ్దేన వ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యాని, చ వివక్షి

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరస్య పురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వం, చ - అతః పరముపాసనం వివక్షన్నుపాసీనానాం పరస్మాదేవాస్మాత్పురుషాత్తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమర్థయతే. తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయ మైహికా

తాని సర్వాణి గోచ్యన్తే [illegible] నారాయణానువాకే నియన్తృతయా వ్యాప్తిః అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా, ధారకత్వం విశ్వముపజీవతీతి, శేషిత్వం పతింవిశ్వస్యేతి, చోక్తం-నియమనార్థవ్యాపనధారణశేషిత్వైః కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వం [illegible] విపరీతేశ్వరస్య కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా [illegible] ప్రమాణముక్తం స్యాత్ - [illegible] కించ నిత్యం పరమం నిత్యం అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య [illegible] విశ్వమేవేదం పురుషః [illegible] త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, [illegible] విశిష్టపురుష [illegible] నారాయణే [illegible] పురుషః [illegible] సర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం,- [illegible] …

పరైస్తు సమ్బన్ధవ్యపదేశో నామ [illegible] భేదవ్యపదేశశ్చ [illegible] స్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః యఏషోఽన్తరక్షిణి పురుష ఇతి [illegible] స్థానవిశేషాదిత్యాదినా [illegible] ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-న స్వరూపతః. భేదోపశమనే [illegible] సర్వం పరాదాదిత్యాదిరస్య ప్రతిషేధః. అనేన-నేత్యాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వం [illegible] స్యాత్. సర్వగతత్వం చాస్య [illegible] కింతు [illegible] నిరపేక్షత్వాత్, నే [illegible] కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాత్, [illegible] భేదసాధకత్వాత్. [illegible] అతఏవ స్థానవిశేషాదితి [illegible] ప్రకరణేషు [illegible] పరమేశ్వరోపదేశాత్ [illegible] సూత్రం చ యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం- నను సర్వం [illegible] అనేన-నేత్యాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాస్య ప్రతిషేధాశ్రయత్వం సర్వగతత్వం సిధ్యతి - [illegible] సర్వగతత్వం భేదసాధకత్వాత్ [illegible].——అన్యేతు సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశావయమిప వర్ణయన్తఏవ స్థానవిశేషాదిత్యసూత్ర [illegible] ప్రతిసేతుత్వం - తతో యదుత్తరతరమితి [illegible] ఉపపద్యతే నైవ- అన్యథేశ్వరద్వయప్రసఙ్గాత్. తస్మాత్సర్వగతత్వమిత్యుక్తం [illegible] అనేన- నేత్యాది [illegible] తచ్చ జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదిభిరాయామశబ్దాదిభిస్సిద్ధమితి. [illegible] దేశభేదాపేక్షం నేతుత్వం వాచ్యం-సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి [illegible] ఉత్తరత్వమితి నిర్వాహ్యమిత్యయుక్తం- పృథివ్యా [illegible] పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః- [illegible] పరమాకాశస్థాత్పురుషాదుత్తరత్వప్రతీతేః. అనేన- నేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యథాకథనేన [illegible] సర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం-పూర్వపక్షదృష్ట్యాపూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేప్యుత్తరవాక్య [illegible] సర్వగతత్వేనాభిధానాత్. అతోవాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తేరసఙ్కోచ [illegible] హేతుత్వేన వివక్షితః……

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

―――――

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥ సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అనన్తరసఙ్గతిస్సఙ్గమనుపదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం- ప్రాప్యత్వం. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్యామిత్వం పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రే ముక్తిరితి ననిర్దిష్టం - అపితు ఫలమితి సాధారణనిర్దేశః కృతః- అత స్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షోరనుసన్ధేయత్వాత్తదప్యత్ర నిరూపితం. అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం- ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదాన్తర్భావః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితం-అత్ర తు ద్వారవిశేష

ముష్మికమపిఫలంఅతఏవ - పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతిసామాన్యేన *ఫలమతఇత్యుచ్యతే. కుతఏతత్. (ఉపపత్తేః) సఏవహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేనచారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం, చదాతుమీష్టే. నహ్యచేతనంకర్మక్షణధ్వంసికాలాన్తరభావిఫలసాధనంభవితుమర్హతి. ....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ *సవా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపంఫలమయమేవదదాతీతిహిశ్రూయతే. ....

సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ అతఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చయాగదానహోమోపాసనరూపధర్మమేవఫలప్రదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. లోకేహికృష్యాదికర్మ, దానాదికంచకర్మ, సాక్షాద్వాపరమ్పరయావాస్వయమేవఫలసాధనందృష్టం - ఏవంవేదేపియాగదానహోమాదీనాంసాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపిపరమ్పరయాఅపూర్వద్వారేణఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా *యజేతస్వర్గకామఇత్యాదిశాస్త్రమపిసిషాధయిషితస్వర్గస్యకర్తవ్యతయాయాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తంపరమపురుషస్యైవఫలప్రదత్వంభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (హేతువ్యపదేశాత్) *యజదేవపూజాయామితిదేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవతత్తత్ఫలహేతుతయాతస్మింస్తస్మిన్నపివాక్యేవ్యపదేశాత్ *వాయవ్యంశ్వేతమాలభేతభూతికామోవాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిషాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోపివిధ్యపేక్షితఏవేతినాతత్పరత్వశఙ్కాయుక్తా. ఏవమపేక్షితేపిఫలసాధన

నిరూప్యతఇతిభిదా. కింసాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః-ఉతకర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఇతి. కిం *సఏవైనంభూతింగమయతి *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యాదివాక్యశేషోవాయ్వాదిరూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వమవగమయతి-నేతి. కింవాక్యశేషోయథాప్రతీతార్థపరః-ఉతాతత్పరఇతి.అతత్పరత్వేతత్తద్దేవతారూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వాభావాత్ సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్.అనన్యపరత్వేతుదేవతారూపస్యకేవలస్యచేశ్వరస్యఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఃఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వమర్థినామపేక్షితతద్విరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వంభోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి. వ్యయమపిలుబ్ధస్యాకించిత్కరమితిమహోదారత్వోక్తిః. ఈశ్వరస్యయోగ్యత్వముక్తం-కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ(నహీతి)....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ కేవలకర్మణోయోగ్యత్వాభావా, దీశ్వరస్యైవయోగ్యత్వా, త్తస్యైవఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం- తత్కణ్ఠోక్తంచేత్యస్యసూత్రస్యార్థః. *అన్నాదః- అన్నదః..

అనన్తరసూత్రంపూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ ఉపపత్తిందర్శయతి (లోకేచేతి) శాస్త్రందర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) *స్వర్గకామోయజేతేత్యత్రఫలసాధనత్వంశ్రుతమేవ-తత్రసద్వారకత్వంకల్ప్యమితినవిరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ (యజదేవేత్యాది) తథావ్యపదేశందర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాన్నస్వార్థేప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షితఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా,ఉపగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేషా, దిరర్థవాదాద్యుక్తాప్యర్థోవిధ్యపేక్షితతయాభవద్భిరేవస్వీకృతఇతిభావః. దేవతానామపిఫలప్రదత్వమస్తు-తతఃకిమపూర్వస్యఫలప్రదత్వానభ్యుపగమఇత్యత్రాహ(ఏవమితి)

త్వప్రకారేశబ్దాదేవావగతేసతితత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనంచప్రామాణికానసహన్తే. లిఙాద యోపిదేవతారాధనభూత యాగాదేఃప్రకృత్యర్థస్యకర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాంశబ్దానుశాస నానుమతామభిదధతి - నాన్యదలౌకికమితిప్రాగేవోక్తం. తదేవం *వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదిశబ్దా ద్వాయ్వాదీనాంఫలప్రదత్వమవగమ్యతే- వాయ్వాద్యాత్మనాచపరమపురుషఏవారాధ్యతయాఫలప్రదాయి త్వేనచావతిష్ఠతఇతిశ్రూయతే *ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతంజాయమానంవిశ్వంబిభర్తిభువనస్యనాభిః *తదే వాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాఇతి.అన్తర్యామి బ్రాహ్మణేచ *యోవాయౌతిష్ఠన్-యస్యవాయుశ్శ రీరం*యోగ్నౌతిష్ఠన్*యఆదిత్యేతిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రూయతే. స్మర్యతేచ*యోయోయాంయాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధ యార్చితుమిచ్ఛతి।తస్యతస్యాచలాంశ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్యహం॥సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీ హతే।లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితానితి, *అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచేతి,. ప్రభురితి-ఫలప్రదాయీత్యర్థః*దేవాన్దేవయజోయాన్తిమద్భక్తాయాన్తిమామపి*యాన్తిమద్యాజినోపిమా మితి,చ. లోకేచకృష్యాదిభిర్వివిత్రరూపాన్ద్రవ్యవిశేషాన్సమ్పాద్యతైరాజానంభృత్యద్వారేణసాక్షాద్వా ఽర్చయన్తి-అర్చితశ్చరాజాతత్తదారాధనానుగుణంఫలంప్రయచ్ఛన్దృశ్యతే. వేదాన్తాస్త్వశేషపఠితసకలేతర ప్రమాణసమ్భావనాభూమింనిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధంస్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసా గరంపురుషోత్తమంప్రతిపాద్యతదారాధనరూపాణిచయాగదానహోమాద్యాత్మకాని,స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చన ధ్యానానిచ తదారాధనాని,ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపంఫలం,చవదన్తీతిసర్వంసమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనంచానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనంహికల్ప్యాపూర్వవాదే-వాచ్యాపూర్వవాదేతస్మాల్లిఙః శ్రాహ(లిఙాదయోపీతి)పూ ర్వస్మిన్పక్షేఅపూర్వమేవకల్ప్యం- అన్యత్రత్వపూర్వం, తస్యలిఙ్వాచ్యత్వం, చకల్ప్యమిత్యర్థః. ప్రాగేవ- ప్రథమసూత్రేఏవేత్యర్థః. తతః కిమిత్య త్రాహ (తదేవమితి) తతఃకింపరమపురుషస్యఫలప్రదత్వఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనాచేతి) అయమర్థస్స్మృతావిస్పష్టః (లోకేచేతి) వి గ్రహవ్యభావంయేత్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి- తన్మతేపదుక్తానుమానంకాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కా రాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాంధ్యానేనసహకీర్తనం. (సర్వంసమఞ్జసం) విధ్యర్థవాదమన్త్రాణాంసర్వేషాంసామఞ్జస్యమిత్యర్థః. ....

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీహారితకులతిలకవాత్స్యవరదసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౮౨.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౫౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥

ఉక్తంబ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయవక్తవ్యంబ్రహ్మణఃఫలదాయిత్వాపర్యన్తం - ఇదానీంబ్రహ్మోపాసనానాంగుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయవిద్యాభేదాభేదచిన్తాప్రస్తూయతే. ప్రథమంతావదేకస్యావైశ్వానరవిద్యాదికాయాఃఅనేకశాఖాసుశ్రూయమాణాయాఃకిమేకవిద్యాత్వం-ఉతవిద్యాభేదఇతిచిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్యప్రకరణాన్తరస్యచభేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరేచోభయోరవర్జనీయత్వాద్విద్యాభేదఇతిప్రాప్తం. అతఏవ *తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేతశిరోవ్రతంవిధివద్యైస్తుచీర్ణమితిశిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవవిద్యోపదేశనియమఉపపద్యతే. విద్యైక్యేహివిద్యాఙ్గస్యశిరోవ్రతస్యాన్యేషామపిశాఖినాంప్రాప్తేర్నియమోనోపపద్యతే. ... ...

ఏవంప్రాప్తఉచ్యతేసర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనాతావదుపాసీతవిద్యాదిత్యేవంజాతీయకోధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన *ఏకంవాసంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితికర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యాగృహ్యన్తే. ఏషాంచోదనాదీనామవిశేషాత్సైవేయంవిద్యేతిశాఖాన్తరేప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి- ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్తఇతిచోదనాతావదేకరూపా,-

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపయోగార్థంస్వీకారఃఉపసంహారః. తత్రతత్రోక్తస్యతత్రతత్రైవోపయోగోవికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదేఉపసంహారః - భేదేవికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమంతావదితి) (అనేకశాఖాసుశ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వే, నైకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయాఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాంశాఖాన్తరాధికరణే * శాఖాన్తరేకర్మభేదఇతిసూత్రేణపూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితిసిద్ధాన్తితం-అత్రతుశాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయోవేదాన్తవాక్యేషుకింప్రవర్తతే-ఉతనేతిసంశయ్యప్రవర్తతఇతినిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయాఃవైశ్వానరవిద్యాదికాయాఃకింప్రతిశాఖంభేదః - ఉతైకత్వమితి. కింశాఖాన్తరేప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యమవగమయతి - నేతి. కింశిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాంవిద్యోపదేశనియమోవేదాన్తవిహితవిద్యాసుశాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారంనిరుణద్ధి- నేతి. కింశిరోవ్రతంవిద్యాఙ్గం-ఉతఅధ్యయనాంగమితి. విద్యాఙ్గత్వేశాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయావిద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వేశిరోవ్రతస్యవిద్యాసుశాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయాప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. తత్రపూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) *అగ్నిహోత్రంజుహోతి *దధ్నాజుహోతీత్యాదిషుజుహోతిపదస్యపునశ్శ్రవణేపిదధ్నేతివిశేషశ్శ్రూయతే- తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం. *ఇడోయజతి*బర్హిర్యజతి. *తనూనపాతంయజతీత్యాదిషుయజతిశబ్దస్యపునశ్శ్రవణంభేదకందృశ్యతే. ఏకస్యామపిశాఖాయామనయోఃభేదహేతుత్వమస్తు- తతఃకిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరేచేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవశాఖాన్తరాధికరణేయాసిద్ధాన్తయుక్తిః - నైవాత్రాపిస్యాదితితద్వైయర్థ్యమితిశఙ్కాయామధికాంపూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ- విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథానియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్యఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్యశిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాంప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యేతదఙ్గస్యశిరోవ్రతస్యాన్యేషామపిప్రాప్తేర్నియమోపపత్తిః- తస్మాన్నవిద్యైక్యమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవంప్రాప్తఇతి) సూత్రేప్రతిజ్ఞాఖణ్డంసపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషువేదాన్తేషుప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాణ్డసూత్రస్మారణపరత్వాత్తత్రస్థమేకమితిపదమధ్యాహృతం. ఐక్యహేతుషుసంయోగనిర్దేశస్యప్రాథమ్యేపిచోదనాయాఃప్రాధాన్యాత్ *చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తం. కర్మవ్యావృత్త్యోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణధాత్వర్థవిశేషేత్యుక్తం. ఏకస్యాంశాఖాయామంవి

వేద్యైకనిరూపణీయస్వరూపస్య విద్యాపర్యాయస్యోపాసేర్వేద్యభూతవైశ్వానరైక్యాద్రూపమప్యవిశిష్టం,- ఆఖ్యా చ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా,- ఫలసంయోగోఽప్యుభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః,. అత ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేఽపి విద్యైక్యమ్. ....

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదప్రతీతేర్న విద్యైక్యమితి- తదనుభాష్య పరిహరతి.

౨॥ సూ. ‹భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి॥› అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి చేత్. *ఏకస్యామపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చోపపద్యతే. యత్ర హ్యేకస్మిన్ప్రతిపత్తరి పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే - తత్రాన్యథానుపపత్త్యా విధేయభేదాద్విద్యాభేదః- ప్రతిపత్తృభేదే తు తత్ప్రతిపత్త్యర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేర్న విధేయాన్తరసమ్భవః.

యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి- తత్రాహ

౩॥ సూ. ‹స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః॥› నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి తన్నియమః- స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థం- తజ్జన్యసంస్కారవత్త్వసిద్ధ్యర్థం హి శిరోవ్రతోపదేశనియమః- న విద్యాయాః. కుత ఏతత్. *నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీయీతేతి స్వాధ్యాయసంయోగాత్,. (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే *ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమిత్యుపదేశాత్,. *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చ తన్నియమః) యథా హి సవహోమాః సప్తసూర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బద్ధిన స్తత్ప్రభవన్తి - సత్రేతాగ్నిషు. ...

ద్యాదిరి, శాఖాన్తరేఽప్యుపాసీతేతి, విధిపదైస్సహితత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విధిపర్యాయస్యోపాసేరిత్యుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞాకారణం రూపం. విద్యాయా ఉపాసనైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవ రూపమ్. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ‹భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి› శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంచయిష్యత్యత్ర సూత్రే- తత్ర పూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్తో ద్వితీయే. (విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యం - విధేయమిత్యుపాసనం. (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదో నాస్తీతి చ పరిహార్యం. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తిరిత్యుక్తం స పూర్వపక్షముపపాదయతి (యత్ర హీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే అవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్వ్యర్థ్యం స్యాదిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. ‹స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః॥› శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వే సతి హి విద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః- విద్యాఙ్గత్వమేవ నాస్తి- అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. (ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన- శిరోవ్రతేన ఇదమపి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతే పుష్కలోపదేశం కృత్వా వ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్య తత్ర శిరోవ్రతోక్తప్రకారమతిదిశతీత్యర్థః. శిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిష్టమ్. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గం చేత్- *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గం శిరోవ్రతం తేషామేవేతి కథం నియమ ఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) కస్యచిత్కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవతామసాధారణత్వం యుక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః-ఆరోగో భ్రాజః పటరః పతఙ్గః స్వర్ణరో జ్యోతిషీమాన్విభాస ఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకం కర్మ. శతౌదనాఖ్యం చ కర్మ. సప్తసూర్యోపక్రమాశ్శతౌదనపర్యన్తా హోమా ఆథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవ క్రియన్తే- న త్రేతాగ్నిషు- తద్వన్నియమ ఇత్యర్థః. ....

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచశ్రుతిరుపాసనస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. తథాహి- ఛాన్దోగ్యే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా. * కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యమితిప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఃపరమాత్మాతస్మిన్నుపాస్యఇత్యుక్తం- తైత్తిరీయకేతుఛాన్దోగ్యస్థంప్రతినిర్దేశముపజీవ్య *తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి గుణాష్టకవిశిష్టస్యపరమాత్మన ఉపాసనముచ్యతే- తదుభయత్రవిద్యైకత్వేనగుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే. ....

తదేవంశాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధంవిద్యైక్యంస్థిరీకృత్యతత్ప్రయోజనమాహ

౫॥ సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ ఏవంసర్వవేదాన్తేషుసమానేసత్యుపాసనేవేదాన్తాన్తరామ్నాతానాంగుణానాంవేదాన్తాన్తరఉపసంహారఃకర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తేశ్రుతోవైశ్వానరదహరాదివిధిశేషోగుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథావేదాన్తాన్తరోదితోపితద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్యఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనంసిద్ధం - తచ్చవిద్యానాంసర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వంద్యోతయతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి)

౫॥ సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసఙ్జ్ఞకేఏకఫలేచోపాసనేసమానఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవహ్యఙ్గీక్రియతే - తథాశాఖాన్తరోక్తోపిగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్యఇత్యర్థః. ... ...

ఏకేతుఆఖ్యాభేదంరూపభేదంభూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనానిశాఖాన్తరసఙ్జ్ఞాప్రక్రియాశ్చపూర్వపక్షహేతుతయావర్ణయన్తి- తైత్తిరీయకంవాజసనేయకంశాట్యాయనకమిత్యాఖ్యాభేదాశ్చప్రదర్శితాః. *భేదాన్నేతిచేదితి- గుణభేదాన్నేతిచేదితివ్యాచక్షతే- వాజినఃపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంషష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యఃఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యఃచతుర్భ్యఃప్రాణేభ్యోఽధికంపఞ్చమం *రేతోహవైప్రజాపతిరిత్యాదినాఆమనన్తి,- అతోగుణభేదః. సామ్యాదికాగ్న్యభిప్రాయేణసఙ్జ్ఞా-షష్ఠస్తుఛాన్దోగైరప్యుపసంహార్యః ప్రాణసంవాదేచాధికస్యోపసంహారోనవిరుద్ధఇతిపరిహరన్తి. *దర్శయతిచేతిసూత్రమపి *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తీతివేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, *మహద్భయంవజ్రముద్యతమితికాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య *అథతస్యభయంభవతీతితైత్తిరీయకేభేదనిన్దయైవపరామర్శా, ద్వాజసనేయకోక్తస్యవైశ్వానరస్య *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమితిఛాన్దోగ్యేసిద్ధవదుపాదానా, చ్చవేదోఽగ్నిప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపిసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిందర్శయతీతివ్యాచక్షతే. *విధిశేషవదితి-విధిశేషశబ్దశ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతః. తత్రతావత్తార్తీయస్యాయంపాదోబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే- ప్రత్యుతతద్విరుద్ధఏవ-శాస్త్రస్యనిర్విశేషవస్తునితాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్యచతద్విరుద్ధత్వాత్,. గుణానామపతాత్త్వికత్వాన్నసఙ్గతిరితిచేత్ -అతఏవహ్యసఙ్గతిః. నహితత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వంయుక్తం. క్రమముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితిచేత్. క్రమముక్తిర్నామకింసగుణప్రాప్తిపూర్వికానిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః-తదయుక్తం-ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేనపరజ్యోతిఃప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యం,చశ్రుతం. నహిపరజ్యోతిఃప్రాప్తేరన్యోమోక్షోఽస్తి. సగుణోపాసనేననిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యాముక్తిః క్రమముక్తిరితిచెన్న- సగుణోపాసనస్యవిపరీతవాసనాజనకత్వేననిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారానిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితిచెన్న- సగుణోపాసనస్యైవపరబ్రహ్మప్రాప్తింప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, ఆనన్దాదీనాంసర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా,చ్చ. అతఃపాదోఽయంతత్పక్షేనుపయుక్తోవిరుద్ధశ్చ. ఆద్యేతుశాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేరత్రపూర్వపక్షస్యశాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయాతద్ధేతునాపిసాధారణేనభవితుంయుక్తం-అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిఃప్రకరణాన్తరంచేత్యుభయమపిభాష్యేనిర్దిష్టం. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః-తేషాంవిద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షేనుపయోగాత్. అతఏవ *భేదాదితిచేదితిసూత్రేపితాభ్యామేవభేదశ్శఙ్కితః- నతుగుణభేదాత్ -గుణభేదాద్యధీనభేదచి

౬॥ సూ. ॐ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ ॐ

ఏవంచోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం-ఏకత్వేచగుణోపసంహారఃకర్తవ్యఇత్యుక్తం.అతఃపరంకాశ్చనవిద్యా అధికృత్యప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతినిరూప్యనిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యావాజినాంఛన్దోగానాంచ. వాజినాంతావత్ *ద్వయాహప్రాజాపత్యాదేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య *తేహదేవాఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనంప్రతిజ్ఞాయోద్గీథేవాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్ట్యాఅసురైరభిభవముక్త్వా *అథహేమమాసన్యంప్రాణమూచురిత్యాదినాఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యాఅసురపరాభవముక్త్వా *భవత్యాత్మనాపరాస్యద్విషన్ భ్రాతృవ్యోభవతియఏవంవేదేతిశత్రుపరాజయఫలాయోద్గీథేప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవంఛన్దోగానామపి *దేవాసురాహవైయత్రసంయేతిరఇత్యారభ్య *తద్ధదేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామఇత్యుద్గీథే నాసురపరాభవంప్రతిజ్ఞాయతద్వదేవోద్గీథేవాగాదిదృష్టౌదోషమభిధాయ *అథహయఏవాయంముఖ్యఃప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిరేఇత్యాదినాఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యాఅసురపరాభవముక్త్వా * యథాశ్మానమాఖణమృత్వావిధ్వంసతేఏవంహైవసవిధ్వం సతేయఏవంవిదిపాపంకామ

న్యాయాఉపపతితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యేద్వితీయసూత్రస్యపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రఉపన్యాసఃప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః-పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరంసిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిస్సుకరా. కించ- తైత్తిరీయకం-వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదఃపృథగర్థత్వేహేతుః-నతుభాష్యే-వైశ్వానరవిద్యా-దహరవిద్యేతివతైత్తిరీయకవిద్యా-వాజసనేయకవిద్యేతితత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాంవిద్యానామత్వేనప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేపిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాంవిద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరిణాప్రోక్తప్రవచననిమిత్తసంజ్ఞాభేదేపిహిదహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితినామ్న ఏకత్వేపిపురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చదృశ్యతే,. వేదాన్తానాంబ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్సాధారణేఽధికరణేవైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా- నతుప్రాణవిద్యాదిః. *దర్శయతిచేత్యత్రసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేవేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశోహేతుత్వేనవక్తుమయుక్తః- దహరవైశ్వానరాదిజ్ఞానానామప్యభిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోర్భయహేతుత్వస్యగుణస్యాసన్న్యాసశ్చ నవిద్యైక్యసాధకః- కాఠకేఈశ్వరస్యనియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, *అథతస్యభయంభవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్యభయహేతుత్వప్రతిపాదనా, చ్చవాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్. *భీషాస్మాదిత్యాద్యుక్తభయహేతుత్వేవివక్షితేపితైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయోర్ధస్సాకాఙ్క్షత్వనిరపేక్షోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేనతత్త్రైక్యజ్ఞాపనస్యవిఫలత్వా, చ్చ. వైశ్వానరవిద్యాయాంచయస్త్వేతమితివాజసనేయకోక్తానువాదః- స్వవాక్యానివపూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేనఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్తస్యవాక్యస్య. అతః క్వచిదప్యుపదేశశ్చాఖాన్తరసాకాఙ్క్షతయాఉపదేశనాద్యత్వేఽపిసూత్రార్థోయుక్తః. విధిశేషశబ్దస్యస్వశాఖాసమన్వితవేద్యగుణపరత్వంయుక్తం-ఉపకారకత్వమాత్రాపేక్షితద్విద్యోపకారకత్వస్యాచిత్యాతిరేకాత్.— అన్యేతు ప్రయోజనసూత్రంపృథగధికరణమాహుః - శ్రుతిమాత్రస్యవిదన్యస్యాసన్తైరజ్ఞానమూలత్వాయోగా, దుపదేశస్యకార్యస్యాసత్త్వంభావేనకార్యాభావాయోగా, చ్చ పరిశేషాత్ క్వచిదుక్తైః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణాముపసంహారాయోగ్యత్వా, చ్చసత్యపివిద్యైకత్వేనాస్యతత్రతాధర్మాన్యత్రోపసంహార్యాఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- తచ్చాభిమతాజ్యపదస్తాన్తరమప్యరాభేదాదుపసంహార్యం- క్వచిదవచనమస్యశాఖాన్తరీయాణాంపసంహారస్యవైకల్పికత్వసాధనార్థం- ప్రతికల్పంసమానేపికర్మణిప్రయోగభేదదర్శనాత్. తదుపకారాయపేక్షితాస్తికెఽధికపాఠిశిపాదిషుదీక్షాదిసమ్పాదనంపురుషవిద్యాయాంకృతం- తదత్రోదాహరణమితివర్ణయన్తి. కల్పైకత్వేవిశేషస్య[illegible]నామనుపసంహారస్సర్వశాఖాన్తరాధికరణఏవసిద్ధమితితత్స్మరణమాత్రస్యకృతత్వాత్, పూర్వపక్షోక్తానహేత్వాదిక్యాభావా, చ్చపృథగధికరణత్వమయుక్తం. అసన్న్యాదికమపిహితత్రాపివక్తుంశక్యతే. తత్సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్సౌకర్యాయవిస్తీర్యమితిచేన్న - శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపివిస్తరణీయత్వప్రసఙ్గాత్. నచశాఖాన్తరోక్తానాంసర్వేషాంవికల్పః- కింతుతుల్యోపకారాణామేవ. తదుపకారతాస్తికన్తపురుషవిద్యామాత్రవిషయోదాహర్యం - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితిచేత్- ఉదాహ్రియతాం- సంశయాభావాత్తుపృథగ్విచారోనయుక్తఇతి. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

---

౬. సూ. ॐ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ ॐ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ(ఏవమితి)సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రేషుసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం-తత్రభేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌవిద్యావిశేషేషునిరూప్యేతేఇతిసఙ్గతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాశ్చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం- అత్రాపితథాస్యాదితిశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః-ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ-ఉద్గీథేనజయామేత్యర్థః. ఆసన్యం- ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి- అస్యద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిఃపరాభవతీత్యర్థః. *సంయేతిరే- యుద్ధంచక్రుః. యథాశ్మానమిత్యాది- ఆఖనృతఇత్యాఖణం- మృత్పిణ్డః. యథామృత్పిణ్డోఽశ్మానంప్రాప్యవిధ్వంసతేఇత్యర్థః. నాత్రవేదనవిధిశ్శ్రూయ

యత ఇతి శత్రుపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వేఽప్యర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితం. తత్ర సంశయ్యతే- కిమత్ర విద్యైక్యం-ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనావిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే,- రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టం,- చోదనా చ విదిధాత్వర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యా చోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తిచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి (అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి- తన్నోపపద్యతే- రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకే హి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవంశబ్దాదవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవంవిది పాపం కామయత ఇత్యేవంశబ్దాత్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా- అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశబ్దాదన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ రూపాన్యథాత్వం స్పష్టం. రూపాన్యథాత్వే చ విధేయభేదే సతి కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే- వాజసనేయకే * తే హ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే- ఛాన్దోగ్యేఽపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివత్సౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చైతదస్తి- యద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య *ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూత ప్రణవవిషయ

తఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధనత్వశ్రవణేన హి విధికల్పనం - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫలమిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదో హి స్తావకత్వేన రుచిజనకః - అసతా గుణేన రుచిర్న జాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి *తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిః కృతా- అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేదః. కిముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. కిముభయత్రోద్గీథస్యైవ ఉపాస్యత్వం- ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా, చోపాస్యః. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతాముద్గాతృవిషయతాం చ అవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకే చ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్విద్యాభేదః స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) *త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి- ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. *ఏవం వేద * ఏవంవిదీత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టిశ్చ కథ్యత ఇత్యర్థః. (కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయ ఏవైక్యే ప్రమాణం- శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికః స్యాదిత్యర్థః....

౭॥ సూ. ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథపరత్వం *ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితం. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూ

ముపాసనం ఛన్దోగానామభిధీయతే- వాజినస్తు తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాదికృత్స్నోద్గీథవిషయమధీయతే - అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కించ- *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృతోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః- వాజినాం తు కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య *య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. న చోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే *ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః- ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేఽపి న విద్యైక్యం. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేఽపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్. ....

———

౮॥ సూ. ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి ॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్-విద్యైక్యముక్తం చేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేఽప్యస్త్యేవ- యథా అగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే, చ- యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు. ....

———

౯॥ సూ. ॥ వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం ॥ ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజ

ఏః ప్రణవః. తస్యోద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషసిద్ధ్యర్థం. (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూతప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానం సప్రకృతం వాజసనేయకే- *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతీదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతో లక్షణాచిత్తవృత్తిత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథసన్నిధిత్వే లక్ష్యస్త ప్రాణభావత్వే చ సమానేఽపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. (అతః ప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణం-విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతీతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. *నేత్యేతావతా పూర్వపక్షవ్యావృత్తిసిద్ధావపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేతమర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశఙ్క్య పరిహృతం- సోఽపి సిద్ధాన్తహేతురేవేత్యర్థః. అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) సహ్యేవ క్రమాధికరణే ఉపక్రమానవగతముపసంహారావగతం త్యాజ్యమిత్యుక్తం - అపి తు ఉపక్రమావగతస్య సభఙ్గః కార్య ఇతి - అత్ర తూపక్రమావగతం తదనుగుణం చ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యస్యోద్గాతృగీయమానోద్గీథే తాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సాత్రం పదం. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణభూతపరమాత్మనో హిరణ్మయత్వపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేదమాత్రాద్విద్యాభేదః కృతః - కింపునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః. * పరోరజా ఇతివత్ పరోవరీయాన్- వరీయసాం పరః. తస్య భావః- పరోవరీయస్త్వం. ఏవంకర్మకర్త్రైషమ్యముక్తమ్. ....

———

౮॥ సూ. ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి ॥ కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రహోమసమాప్తికం. జ్యోతిష్టోమేన యజేత * వాజపేయేన యజేతేతివత్ విద్యానామధేయానాం స్వవాక్యస్థత్వాభావేఽపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్తన్నామత్వే ప్రమాణమ్. ....

———

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితం- అత్ర తూద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయామాహ.

౯॥ సూ. ॥ వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం ॥ (ఉత్తరాస్వపీతి) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య *తద్ ఇతి తో వర్ధ్వాబుచఃసామ్నాయజుషస్స్వరమేవ ప్రావిశన్ యథా వా ఋచమాప్నోతి ఓమిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా *అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతి

స్తురిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసం. అవయవే చ సముదాయశబ్దః పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యశ్ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః- వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్ద ఇతి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్. ………………………………………

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

తి, తథా * అథాధ్యాత్మం య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీ, త్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫుటం. అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ (అవయవే చేతి) (పటో దగ్ధ ఇతి) ఇదముదాహరణం వ్యాకరణోక్తం. పటైకదేశే దగ్ధేపి హి పటో దగ్ధ ఇతి ప్రయోగః. హేతుం సంక్షిప్య నిగమయతి (అత ఇతి) … … … … … …

పరైస్తు పూర్వపక్షే విద్యాయా అభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యేప్యుద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః, సిద్ధాన్తే చ కర్తృపరత్వం లక్షణయా నిరస్తం,. భాష్యే తు వాజిభిరుక్తం కర్తృత్వం సాకర్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్యమభిహితం. తత్తు సాభిప్రాయం- ఫలనిర్దేశవదుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం-తచ్చోపక్రమస్థం,. ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యం, చ. అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తదృఢిమ్నే స్యాత్- న తు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తేపి హి తత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్షః ఉదేతీతి. * వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వః పక్షః. త్రయాణామాద్యపక్షాణాం సావద్యత్వాద్, ద్విశేషణపక్షస్య తదభావా, చ్చ స ఏవోపాదేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యా నాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః-తదానీమోఙ్కారముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదే త్వన్యతరబుద్ధ్యాన్యతరధీర్నివర్తత ఇతి భిదా - యథా సర్వం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వం. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణం- యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణం. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ- తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతే స్యత స్యత థాత్వేన లక్షణయా సమర్పణం. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః- ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయా ఉద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథలాక్షణికః. ఫలం చ కల్ప్యం. * ఆపయితా హ వై కామానామితి ఫలం చాప్త్యాది- దృష్టిఫలమితి న తదత్ర ఫలం. అపవాదేపి ఫలాభావస్తుల్యః. న చ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలం- ఆత్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః- ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరన్యతరస్యానివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్- రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య హి సర్వం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. ఏకత్వపక్షోపి న యుక్తః- ఏకేన శబ్దేన వివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. సన్దేహాద్యభావాచ్చ పికః కోకిల ఇతివన్న సప్రయోజనతా. కిఞ్చ-ఉద్గీథశబ్దః కృత్స్నద్వితీయభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః- ఓఙ్కారశబ్దోప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేపి వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తం. న చాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణా తుల్యేతి మన్తవ్యా- అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టం- అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి- యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః * వ్యాప్తేః- ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతోస్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః తముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వం అపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యం. అత్ర బ్రూమః-* వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితం- తదాకృతోస్య్దోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కిఞ్చ - ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితీదమపి న సాధీయః - ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధం. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధం స్యాత్. అత ఉత్తరవిద్యాస్వనుగమ ఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అతస్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వం చ యుక్తం.——— అన్యేషామైకాధికరణ్యమేవాభిమతం. యోజనామాత్రే వైషమ్యం- * అన్యథాత్వం- విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అన్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథముపాసాం చక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతం,- నావిశేషాదితి విభక్తిభేదేప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం,. తచ్చాయుక్తం - రూపభేదాద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదాదితి శఙ్కాయా అభావాత్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్యమన్దత్వాత్, అర్థైకత్వేపి * తముపాసీత - స ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్య స్ఫుటత్వాత్, * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వా, చ్చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యాఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్- ప్రకారభేదాత్ ఇతి చాతీవాస్వరసం- ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ………………

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే *యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య- వాక్చక్షుఃశ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య-వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య-వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్ వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః- తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే- ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః- అన్యత్ర- కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. తథా హి- ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం *తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే * అహంశ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం స ప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య- ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం ఏకరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. *అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం- వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రం తు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః- వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం- యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వం. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ....

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయస్తత్ప్రాసఙ్గికనిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయశ్శోధ్యతే. *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం- ప్రశస్యత్వం. * జ్య చ ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం- ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుఃశ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకీప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే- న వేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యం- ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం- ఉత కౌషీతకీనాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి- నేతి. న చేత్ -కౌషీతకీ ప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తైరుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్ - కౌషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. (ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. ... ...

వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. *వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే- వివాదం చక్రుః. *యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్స్వకార్యకరణసమర్థాస్మి- తస్య త్వదధీనత్వాత్త్వయ్యేవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. ... ...

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవకరిష్యతే. యథా ప్రాణస్యవసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేనవినాజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపివసిష్ఠత్వాదీనాంకౌషీతకీప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానంయైర్గుణైర్వినానోపపద్యతే- తేబ్రహ్మవిద్యాసుసర్వాస్వప్యనుసన్ధేయాఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య॥

అత్రబ్రహ్మస్వరూపగుణానాంసర్వాసుపరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతివిచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారేప్రమాణాభావాత్ప్రకరణశ్రుతానామేవోపసంహారఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేబ్రూమః (ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య) అభేదాదితివర్తతే. ప్రధానస్య- గుణినోబ్రహ్మణస్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణాఉపసంహర్తవ్యాః. ...

ఏరేతువాగాదిగతాగుణావసిష్ఠత్వాదయః. ఇమేవసిష్ఠత్వాదయోగుణాఃఅన్యత్రాపిభవన్తి- సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్. అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితివ్యాచష్టే. నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనావా- స్వదేశే ప్రసిద్ధాదేవదత్తగుణాఃదేశాన్తరేపిహ్యభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధాభవన్తీతిచపరిహృతం. తత్రవిజ్ఞానస్యాభేదశ్శాబ్దశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తిర్నస్యాత్. అభేదశబ్దేనసారూప్యవివక్షాయాంసర్వప్రకారసారూప్యంవివక్షితంచేత్- విజ్ఞానసారూప్యంజ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం- తత్సారూప్యంచనవసిష్ఠత్వాద్యనన్వయేసిధ్యతీతిహేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్యసర్వస్యాభేదాదితివ్యాఖ్యానంనిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతిప్రసఙ్గాదనాదృతః.——— సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్యజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్యప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోప్యుపపాదనసారూప్యాదిత్యుచితం - తత్రవసిష్ఠత్వాదిప్రస్తావసాధారణహేతుత్వాత్. *నచైకంప్రతిశిష్యతఇతిన్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకించిత్కరమితిచోక్తం. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యాధికరణాభిప్రేతమిత్యత్రానుక్తిః.——— అన్యేతుఫలభేదాద్విద్యాభేదఇతిపూర్వపక్షంవర్ణయన్తి- ఏకత్రహి *జ్యేష్ఠశ్చహవైశ్రేష్ఠశ్చభవతీతిశ్రుతం - అన్యత్రతు *తత్థైవైనంవిద్వాన్ సర్వేషాంభూతానాం ప్రాణఏవప్రత్యాత్మానమమృతమభిసమ్భూయసహైతైస్సర్వైరస్మాల్లోకాదుత్క్రామతిసవాయుప్రతిష్ఠఆకాశాత్మాస్వరేతిసద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్తత్ప్రాప్యతదమృతోభవతియదమృతాదేవాఇతిశ్రుతం. ఉభయత్రప్రాణదేవతాసుసాయుజ్యస్యైవప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్యప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం-అతోగుణావసిష్ఠత్వాదయఉపసంహార్యాఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవయుక్తం- నతువసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌహివిద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ- నతుభేదాభేదోపపాదకావితి. అత్రబ్రూమః- అత్ర *స్వరేతిసద్భవతీతిస్వర్గాధిపతిత్వముక్తం- స్వారాజ్యమభవదితివత్. స్వర్గాధిపత్యంశ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతం. అమృతత్వంచిరకాలస్థితిరూపతయాజ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం- వృద్ధతమత్వంహిజ్యైష్ఠ్యం. ఇదంచ *ఆదరాదలోపః *ఉపస్థితేతస్తద్వచనాదిత్యత్రవక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం - తత్రహిజక్షణాదీనాంసత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావోవక్ష్యతఇతి. తేన న్యాయేనఫలాన్తర్భావసమ్భవేనఫలభేదాప్రతీతేర్బాహ్యేతదుపన్యాసాభావః. * ఉపస్థితేతఇతిసూత్రస్యయోజనాన్తరంతుతత్రైవనిరసిష్యతే. అతఃకృతకరత్వస్యావర్జనీయత్వాదిహఫలభేదావర్ణనంతత్పరిహారానుక్తిశ్చ...

సర్వాభేదాధికరణంసమాప్తమ్.

మధ్యేసఙ్గతివిశేషేణప్రస్తుతమధికరణాన్తరంవ్యాచిఖ్యాసుఃప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్యపశ్చాత్కరిష్యమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథాప్రాణస్యేతి) (అనుక్తానామపీతి) *త్వంతద్వసిష్ఠఇతివాప్రాణోవసిష్ఠఇతివేదృశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య॥ స్వరూపగుణానాం- స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయోగుణాఃసర్వాసువిద్యాసూపసంహార్యాః- ఉతయత్రశ్రూయన్తేతత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రం - ఉతబ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావస్స్ఫుటః.(అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణేసమానప్రకరణేచానధీతానాముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితిభావః.

(అభేదాదితివర్తతఇతి) *సర్వాభేదాదన్యత్రేమఇతిసూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తతఇత్యర్థః. * సర్వాభేదాదితిసమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే - బుద్ధ్యాతావతోంశస్యనిష్కృష్యపరామర్శాత్. యథా *అథశబ్దానుశాసనంకేషాంశబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతిభావః. సూత్రంప్రధానశబ్దంవ్యాచష్టే (గుణినఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. అభేదాదిత్యనేనఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితిసాధారణశబ్దనిర్దేశఉత్తరసూత్రశఙ్కోత్థానార్థః. ఆనన్దాదయః- ఆనన్దత్వాదయః. *ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానోనిర్దేశః. ....

ఏవం తర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి *తస్య ప్రియమేవ శిర ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాస్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః- తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం- తథా చ సతి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుధ్యతే. ...

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్ర తత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు- ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే- యే త్వర్థసమానాః- అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః- తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని- *యతో వా ఇమానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాన

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (ఏవం తర్హీతి)

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. తదేవోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఆదిశబ్దాత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యుపచయాపచయప్రసక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాత్రన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరం. నైవం-యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథా హి- నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కిం త్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసంమతమిదం. అతః కాలభేదానపేక్షౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యోరివ పీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయౌ సూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే - న చ తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః. కిం చ - న తావదన్తవత్త్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితం - ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యాన్తవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసంజిహీర్షావిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకం. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ- నిత్యవిగ్రహేఽపి తయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయే హి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌ హి ప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసక్తో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతి చేన్న- వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితం- ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం. న ప్రథమః- హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వాప్రళయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయం- తర్హీష్టః ప్రసఙ్గః స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యం- తద్వ్యాప్త్యభావాదనుపపన్నం. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేన యుగపద్భావి పరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధ ఇతి. ......

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్వసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధిన ఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే. *అర్థస్వరూపవద్భాతి సమాధిస్సోఽభిధీయత ఇతి హి శౌనకవచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భావితశఙ్కాం పరిహరన్ శక్యోపసంహరతాం దర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వా ఇతి) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయం *తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాదివాక్యవిహితేషు. కేషుచిన్న; ఏవం చ సతి యత్రానుసన్ధేయం- తత్ర జ్ఞాపకాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణం. యత్ర తు నానుసన్ధేయం-తత్రోపలక్షణం- జ్ఞాపకానన్తర్గతత్వాత్. అత ఏవ హి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతం. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్య లక్షణం జ

న్దాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అత ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే- యే తు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః- తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేఽపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః- తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్. ....

యద్యప్యుపచయాపచయప్రసఙ్గాత్ ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః- న తు బ్రహ్మగుణాః- తర్హ్యతథారూపస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్య హి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యం - యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తం. న చేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యం. తత్రాహ

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం- అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః- అయం దేహః శిరః పక్షాదిభిః * తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః * తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధావారోప్యన్తే,- ఏవమేభ్యోఽర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోఽపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితైరాధ్యానాయ బుద్ధావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశాదాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యసమ్భవాత్, ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే. ...

నను * అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః * అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

గత్వారణత్వం- తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వమనుసన్ధేయం- న తు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తం. అమలత్వశ్రుతిః * నిష్కలం నిష్క్రియం * అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః- అసాధారణాకారేణ...............

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టం- అత్ర తు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రం - అపి తు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) * స్యాచ్చిన్తాస్మృతిరాధ్యానమితి హి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవ హి భవతి. (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తం భవతీతి భావః. (న సర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్తౌ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిప్రతిపత్తవ్యం- ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్తౌ ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం- తద్వత్. కుత ఏతత్. (ఉత్తరాత్) * సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనన్తరం చ ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే - తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదన్తరాభావా, దుత్తరాచ్చ * సోకామయతేతి వాక్యా, త్ప్రతిష్ఠితేత్యుపక్రమేష్వపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. ....

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ (ఇతరవదితి) *ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వివ ఉత్తరాత్ *స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం- తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః. (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యేత్వపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః- అపి తు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి తత్తదన్తః ప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా- పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరే తత్తదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికం చ శ్రుతం,- తస్మిన్పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దప్రయోగాదవయవస్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రాప్యుపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. ... ...

పరే తు ఆనన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యానుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యే తు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తిరానన్దాన్తర్భావాత్. * సర్వాభేదాదిత్యత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిరుక్తా- *అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్-సర్వత్రాభేదాదితి సమాసవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దానువృత్తిః. పూర్వాధికరణేపి సప్తమీసమాస ఇతి చేన్న- తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్. *ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి- ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్త్రన్తరాపేక్షయా చోపచయాపచయాస్తు- అతస్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తే తు కోశధర్మాః-తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః. సంయద్వామత్వాదీనామసార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వం చ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయా నాపచయః, న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి- కింతు సర్వేభ్యోఽతిశయః స చైకరూపః. న చ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ- సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కింతు శిర ఆదిభేదే సతి స్థూలత్వకృశత్వాన్వయప్రసఙ్గాదేవ. బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామితి యుక్తం. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్- ప్రియమోదాద్యప్రాప్తిరితి తదా వక్తవ్యం. *ఇతరేత్వితి- అర్థస్య- బ్రహ్మణ ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసం. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాస్స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తు లక్షయన్తి- అత ఆనన్దాదయః సర్వేపి పదార్థా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం-శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయాం కేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేర్ముఖ్యార్థాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శఙ్కితాశ్చాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. *ఆధ్యానాయేత్యధికరణాన్తరం వక్ష్యతి- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం- తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వా

క్యైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదేనోన దోష ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్య సర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకం పరత్వ ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, *పరమస్మాన్నపరాణీహ లిఙ్గక్లిప్తి(యచి) న్తకాః ఇత్యాదిస్మార్తఫలానామిహ శ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యసమ్భవతి తత్కల్ప నేన వాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాదిభిః పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, *ఆత్మశబ్దాచ్చ- *గూఢోత్మా న ప్రకాశత ఇతి దు రవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వా, చ్చేతి వర్ణయన్తి. *అధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపర ఇతి. తదయుక్తం-కృతకరత్వాత్. అవా న్తరవాక్యభేదో దురపహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేన పరమపురుషపరత్వం చాధికరణద్వయేన సమన్వయాధ్యాయే చిన్తితం. న చ బహూనాం తత్తదన్తరః పరత్వ ప్రతిపాదనస్య మహావాక్యభేదకత్వమిహాపరిహర్తవ్యం - బహూనాం ప్రాణమయాదీనాం తత్తదన్తరస్య ప్రతిపాదనవ, న్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూ ర్వపూర్వానన్దాధికత్వప్రతిపాదనవ, చ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్. *ఆత్మగృహీతిః ఇత్యాదిచాధికరణాన్తరం వర్ణితం - *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవేత్యాదివిషయః. *స ఇమాన్లోకానసృజత ఇతి లోకసృష్టిశ్రవణా, త్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవివక్షాయాం మ హాభూతాదిసృష్టేర్వక్తవ్యత్వా, దిహాతదశ్రవణాత్, *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరే హిరణ్యగర్భేఽపి ప్రయోగదర్శ నాత్, *తాభ్యో గామానయత్ *తాభ్యోఽశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారా, చ్చ పరమాత్మవ్యతిరిక్తః కశ్చిదితి పూర్వపక్షీకృత్య *ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వదిహా పి పరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదేర్ముఖ్యత్వాచ్చ- ఉత్తరాత్- *స ఈక్షతేతి శ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయపర్యాలోచనాన్నపర ఇతి చేన్న- స్యాదేవపరః- ఏకత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తు మహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతి వ్యాచక్షతే. వర్ణకాన్తరం చ కృతం - వాజసనేయకే *యోఽయం వి జ్ఞానమయ ఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే *సదేవేత్యాది, చ విషయః. ఆమ్నానవైషమ్యాదతుల్యార్థత్వం- క్వచిదాత్మశబ్దేనోపక్రమః-అన్యత్ర సచ్ఛబ్దేనేతి పూ ర్వపక్షముక్త్వా సద్విద్యాయామప్యాత్మగృహీతిః- యథా వాజసనేయినాం- ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేఽనన్వయా, త్తత్ర చా త్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతి చేత్. స్యాదేవాత్మగృహీతిః- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథా సద్విజ్ఞానేన ఆత్మా న జ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్య స్య సచ్ఛబ్దస్య విశేషాకాఙ్క్షస్య విశేషనిష్ఠతయా తుల్యార్థత్వం యుక్తమితి. ఉభయథాప్యధికరణం పాదాసఙ్గతం - విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభా వాత్. ఆద్యే వర్ణకే సమన్వయాధ్యాయ ఏవాయం విచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వం చ - యదా సతోఽపీక్షణాదినా పరమాత్మత్వ, మీక్షణస్య చాగౌణత్వ, మాత్మశబ్దేన సాధితం- తదా ఆత్మవిషయే ఈక్షణాదియుక్తైవాక్యైకస్సంశయః. అత ఏవ ద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం- ఈక్ష త్యధికరణే సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వం హి నిరూపితం. యదాఽన్తరరూపానామాకాశాదిశబ్దానామపి కారణవాక్యస్థానాం పరమాత్మవి షయత్వం స్థాపితం- తదా సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వే కస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తం- *యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాం క్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్య కృతనిర్వాహత్వా, చ్చ.——— పూర్వమేవ వర్ణకముపన్యస్య రాద్ధాన్ తం. అధికరణభేదే సూత్రయోజనాభేదే చ యద్దూషణజాతముక్తం-తత్సర్వమపరేషాం పక్షేఽపి సమానం.——— అన్యే తు ఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజశ్శక్త్యా దయో బ్రహ్మద్వారేణ సన్నిధానోపపత్తేస్సర్వత్రోపసంహార్యాః-సత్యకామత్వాదీనాం తేషు గుణేషు యథాయోగమన్తర్భావ ఇత్యాహుః. భాష్యే త్వై శ్వర్యశక్త్యాదీనాం పృథగనుక్తిరానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తే హి వస్తుపరిచ్ఛేదాపవాదకాః. గుణతో వ్యాసన్యాసన స్తశబ్దేన వివక్షితమితి భాష్యవిదాం స్ఫు టం. *ప్రియశిరస్త్వేతి- ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదే సతి తే సమ్భవన్తి-న బ్రహ్మమాత్రే -తస్య నిరవయవస్య నిరవ కల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయో హ్యుపచయాపచయరూపతయా న సార్వత్రికాః ఇతి శఙ్కాయామాహ *ఇతరే త్వితి- ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్ - శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయాత్మకాః- అతస్సార్వత్రికాః ఏతదుక్తం భవతి-ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదాద్విషయభేదాచ్చ ఐశ్వర్య జ్ఞానానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయా తదవచ్ఛిన్నతయా బ్రహ్మణోంఽశభేదస్స్యాత్. యైరుపచయాపచయాత్మకైస్తైర్గుణైర్భేదః-న తే సా ర్వత్రికాః-యే బ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినశ్శక్తిమాత్రరూపా గుణాస్తే సర్వత్రోపసంహార్యా ఇతి. తదయుక్తం-అర్థసామాన్యశబ్దస్య శక్తివాచిత్వాభావాత్. బ్రహ్మగుణానాం సర్వదా సర్వత్ర స్వరూపతో విషయతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్, జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాం శక్తివాచిత్వాభావాత్, లయేఽపి తదవస్థప్రకృత్యా దీనాం బ్రహ్మనియామ్యత్వధార్యత్వాదేః *యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వా, చ్చ. అత ఉపచయాపచయరూపత్వాభావాద్గు ణానాం- అధిష్ఠేయాదిభేదేఽపి నాంశభేదః. తథా భగవద్భిరేవ *న స్థానతః ఇత్యత్ర *తస్మాన్నాధ్యాత్మాదిస్థానభేదేన భేద ఇతి వదద్భిరుపపాదితం చ. కిం చ- ఈశ్వరస్యైవ హ్యధిష్ఠేయభేదాత్ భేదః- తస్య తత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితే స ఏవ బ్రహ్మేతి స్యాత్- బ్రహ్మణి నిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్. త స్య చేశ్వరే దృష్టత్వాత్. తతశ్చ గుణిభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః శక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం. *ఆధ్యానాయేతి చాధికరణాన్తరమా హుః - కఠవల్ల్యాం *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనం శిరఃపక్షపుచ్ఛాదికల్పనం చ విషయః. ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్ తత్త్వప్రతిప త్త్యర్థమితి పూర్వః పక్షః. *తమేకనేమిత్యాదౌ చక్రత్వపరికల్పనస్య తత్త్వానాం బ్రహ్మావయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, *జ్ఞాన ఆ త్మని *అన్యోన్తర ఆత్మేత్యాత్మవ్యపదేశస్య ధ్యానార్థతయా సఙ్గతత్వాత్, *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయేతి ధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వాత్, అసన్నిధానేఽప్యుత్కృష్టాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితి సిద్ధాన్తితం. తత్రావక్తవ్యం కఠవల్ల్యామయుక్తం-ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్య విద్యమా నత్వాత్. తర్హి ప్రతిసర్గక్రమస్య ప్రతీయమానస్యావివక్షా ప్రసజ్యేత ఇతి చేన్న- ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సా చ ప్రాగేవ దర్శితా. తైత్తిరీయకే చ *యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే *యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసత ఇత్యుపాసనైరర్వాచీనఫలానాం చ శ్రుతత్వేన సంశయ ఏవ నాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయవోపాస నస్య బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితి చేన్న- తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చ తత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీంచిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యంచ శ్రైష్ఠ్యంచ ప్రాణముపాస్యముక్త్వా ప్రాణస్యవాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి. వాజసనేయకే *కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః *ఆపో వాస ఇతి తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమత్రాచమనం విధీయతే-ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. *అశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాచమనే విధిప్రత్య

ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానాముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానానఙ్గత్వే వాక్యభేద ఇతి చేత్. తతః కిం. అవాన్తరవాక్యభేదో భవతాపి దురపహ్నవః. ఆనన్దమయవ్యతిరిక్తోపాసనానాంచ ప్రఫలత్వే నానన్దమయోపాసనఏవ శ్రద్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకవాక్యత్వంతత్రోపపద్యతే. అతో న బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తత్సమర్థనార్థమధికరణభేదకల్పనమనుపపన్నం. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికంచాధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - ఐతరేయకే *ఆత్మా వా ఇదం, వాజసనేయకే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి, చ విషయః. ఏకత్ర *ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తీత్యారభ్య * ప్రజాపతేరేతో దేవాః ప్రాణ ఉక్థమిత్యేవవిద్యాదితి మహావ్రతసమ్బన్ధ్యుక్థవిషయోపాసిసమ్బద్ధః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీ ప్రతీయతే- వాజసనేయకేతు *ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరోయస్సూర్య ఇత్యశ్వమేధోపాసిసమ్బన్ధితయా పురుషః ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్- * ఆత్మా వా ఇతివత్- ఉత్తరాత్- *తన్మనోకురుతేత్యాత్మన్వీస్యామితి వాక్యాత్, * స ఇమాల్లోకానసృజతేతివత్ *సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యా, చ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, *అశనాయా హి మృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయా, చ్చార్థభేద ఇతి చేన్న- *ఆత్మా వా ఇదం *నైవేహ కించనేత్యుభయత్రావధారణాదస్థైకత్వప్రతీతేః. అశనాయామృత్యుశబ్దౌ జగత్సంజిహీర్షాయుక్తపరమాత్మపరౌ. ఉపాసనప్రకరణముభయత్ర పరిసమాప్తం. అసమాప్తావప్యుపాస్యైకత్వం సిధ్యతి- ఇహాసిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాప్యుపాస్యతయా సమ్బద్ధ ఇత్యాహుః. వర్ణకాన్తరం చ కృతం- *ఆత్మా వా ఇదమిత్యైతరేయకవాక్యం, * ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యం, చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః- అన్యత్ర తు పురుషవిధః - సశరీరః *సోఽబిభేదితి భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకత్ర *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదినా, న్యత్ర * స ముఖాచ్చ యోనేర్హస్తాభ్యాం చాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, చోత్తరవాక్యే నోభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామననాత్. శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేద ఇతి చేన్న- * ఆత్మైవేదమిత్యవధారణేన పరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాద్యన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహానామేవ బ్రహ్మాదీనాం సృజ్యత్వం, * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి విద్యాధిగమాది ప్రవృత్తి, శ్చ లీలారూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తిమీశ్వరో నిరోద్ధుం క్షమః-నాన్య ఇతి ఖిదేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కిమత్రోపాసనయోరేకత్వం నిషాధయిషితం - ఉత కారణవాక్యయోరైకార్థ్యం. ప్రథమస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః * న హి వయముపాసనయోరేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్. ద్వితీయే త్వధ్యాయాసఙ్గతిః - కారణవిచారస్య సమన్వయాధ్యాయకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వం చ- ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వా, దధికశఙ్కాయా అభావా, చ్చ. అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతి చేత్. * యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇతి వాక్యతుల్యత్వాదస్య వాక్యస్య, *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తే, శ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కోపి శేషః. కృతకరత్వా దేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తం- తత్ర చ దేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినా హి సిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థిత బ్రహ్మణస్సమ్భవతీతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిషూపపాదితం. భవద్భిశ్చ *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వమిదం దర్శితమితి కృతకరత్వమవర్జనీయం. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదర్శో లీలా ఇతి తు న యుక్తం- లీలాత్వకల్పకాభావాత్. *తస్మిన్నజాయస్వయం బ్రహ్మేతి తు వచనం పరమాత్మనః సర్వశరీరకత్వాన్ముఖ్యం. హిరణ్యగర్భస్యక్షేత్రజ్ఞత్వం చానపోదితసృజ్యత్వశ్రుత్యాదిభిస్సిద్ధం, మోక్షధర్మప్రభృతిషు చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర ప్రపఞ్చ్యతే. అతః *ఆనన్దాదయ ఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్.……………………

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ఏకాన్తరిత పూర్వాధికరణేనాస్య సఙ్గతిః. * లమ్భుకో హ వాసో భవతి - వాసో లబ్ధవాన్భవతి. * అనం- ప్రాణం. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనమన్యద్విధీయతే - ఉతాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం. కిం వేదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేపి *కిం మే వాసః *ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే- నేతి. న చేత్-ఆ

యశ్రవణాత్, *ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి వేదనే విధిప్రత్యయాభావా, దనగ్నతానుసఙ్కీర్తనస్య స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తే, శ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేన విధిప్రత్యయబలాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయతే. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తం విధీయతే- (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్. అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- * కిం మే వాసః * ఆపో వాసః * అద్భిః పరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వా, దాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇతి. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తం- నాచమనమ్. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతా *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీతాథ ఖలు క్రతుమయో

చమనాన్తరవిధిస్స్యాత్. ప్రతీయతే చేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్. (స్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థతయేత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం. ఇహ విధీయత ఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితం. * యదిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేఽన్నమితి- తత్తత్ప్రాణ్యదనీయే వస్తుని ప్రాణస్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్వదృష్టిర్విధిత్సితేతి తత్సాహచర్యాదపి వాసస్త్వదృష్టివిధిర్యుక్త ఇతి భావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తం విధీయతే- అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టతైవ స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) న హి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేఽపి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాద్ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవిదాచామేదితి- *స్నాత్వా భుఞ్జీతేతివత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వా, చ్ఛాఖాద్వయానుయాయిత్వా, చ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవ విధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాం ప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావా, దప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనం విధేయమిత్యర్థః. ... ...

పరైస్త్వాచమనం వాసస్త్వానుసన్ధానముభయం కిం విధేయం- ఉతాచమనం- ఉత వాసోదృష్టిరితి త్రిధా విచారః కృతః. భాష్యే తూభయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వాదనాదృతః. అప్సు వాసః కార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాం వాసస్త్వకల్పనం విధేయమితి చ యోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్య హేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. అప్రాప్తత్వమేవ హి హేతుః.——*ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదర్శనం విధేయం - అహరహః కర్తవ్యస్యాచమనస్య సఙ్కీర్తనాదిత్యపరేషాం యోజనా. ఏవం సతి వాసోదర్శనస్య విధేయత్వే హేతుః కణ్ఠోక్తో న స్యాత్ - కిం త్వాచమనీయాస్వప్సు కర్తవ్యతాయా హేతురుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః.—అన్యే తు ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధేయం- *ఆచామేదితి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతాసఙ్కీర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అథవా- *ఆపో వాస ఇతి వాసోదృష్టిర్విహితా. కాస్వప్సు వాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం *ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థాదాచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టిర్నియమ్యతే. *అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టిమనువదతీతి చ సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *కిం మే వాసః- ఆప ఇతి హోచుః *అద్భిః పరిదధతి, *ఆపో వాసః *అనగ్నం కురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యైకార్థ్యాచ్చ. న హి తత్రాచామేదితి విధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనం వివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాదితి చేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. నన్వుక్తం * ఆచామేదితీతి చేన్న - *తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదితి వాక్యే *ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేతి ప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్య విధేయత్వప్రతీతేః. యది హ్యాచమనం విధేయం- తదా *ఏవంవిదిత్యనర్థకం స్యాత్ - * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్. న హి విధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞానమేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్య వాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం- అత ఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితి పక్షోఽప్యనుపపన్నః. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేన ప్రసక్తం. తత్పూర్వాధికరణే స్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతానాం గుణానాముపసంహార్యత్వముక్తం - ఏవం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతవశిత్వాదిగుణానాముపసంహార్యత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః.

యంపురుష ఇత్యారభ్య *స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే *మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యంతస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చేతి. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషేఽపి వశిత్వాద్యుపాస్య గుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమానఏవమితి) యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణః శ్రుతః- ఏవం బృహదారణ్యకేఽపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ-రహస్యే నామనీ ఉపాసనశేషతయాఽఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే-ఉతోభయ

కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - నేతి. కిముభయత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాదిప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యన్నమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాదిప్రాప్తిం గమయతి- నేతి న గమయతి చేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతి చేత్ - వశిత్వాదిప్రాప్త్యా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ... ...

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం- తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః- సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం న సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న- శేషిత్వస్య నియమనాసఙ్కోచహేతుత్వాత్. అన్యదీయే స్వతన్త్రే చ వస్తుని నియమనస్య హి కదాచిద్వ్యాహతిశఙ్కా భవతి- అతస్తదభావాదసఙ్కుచితమైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతం. ... ...

పరే త్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తైః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదా, దగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాది గుణవిధానాయ పఠ్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమనోమయత్వాది గుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తే, ర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరే పూర్వమపీదం తుల్యం. అన్యే త్వభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునఃపాఠస్య- సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భవాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థమైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః. తత్ర *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానాశబ్దైర్విహిత ఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే *సర్వస్య వశీత్యాదేశ్శ్రూయమాణత్వాదాపాతప్రతీతివేలాయామేవ విశేషావగమాదవిశేషపునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యే పునరగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షః- తేషాం *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే సిద్ధే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భవాత్తు భాష్యే తదనాదరః. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥ యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం- ఏవమప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతిశరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. *దక్షిణేఽక్షన్- దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం- రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే-ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః - ఉత స్థానైక్యమపీతి. స్థానం కిముపాస్యాన్తర్గతం- ఉత నేతి. న చేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నోర్వికల్పేనోపసంహారః.

త్రోభే అనియమే నేతి సంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణోద్వయోః స్థానయోస్సమ్బన్ధాదుపాస్యైక్యేన రూపాభేదాత్సంయోగాద్యభేదాచ్చ విద్యైక్యాదనియమే నేతి ప్రాప్తం. తదిదముచ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథా మనోమయత్వాది గుణవిశిష్టస్యైకత్వాదుపాస్యైక్యేన రూపాభేదాద్విద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః- ఏవమన్యత్రాప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్యైక్యాదుభయోరుభయత్రోపసంహారః.....................................

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్॥ నవైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుపసంహార ఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితి స్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయామ్ ఉపాస్యస్థానం భిద్యతే- ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతో వ్యవస్థితే ఇతి. ....

౨౨॥ సూ. దర్శయతి చ॥ దర్శయతి చాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసంహారం *తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమిత్యాదినా రూపాద్యతిదేశేన. స్వతో హ్యప్రాప్తావతిదేశే న ప్రాప్త్యపేక్షా. ···...

సమ్బన్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః॥

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషు చ *బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన। బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః ఇతి- బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాం గుణానాం సర్వాసు విద్యాసూపసంహారే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి- సమాహారద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః. సమ్భృత్యాదికమనారభ్యాధీతమపి అత ఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- న సర్వత్రోపసంహర్తవ్యం. కథమనారభ్యాధీతానాం స్థానవిశేషనియతత్వం. స్వసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసు వి

స్థానస్యోపాస్యాన్తర్భావే స్థానైక్యమప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణ విద్యైక్యానవగమేన విద్యాభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. పూర్వపక్షస్యానుత్థానత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ....

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్॥ (అతో వ్యవస్థితే ఇతి) నామ్నీ ఇత్యర్థః..

౨౨॥ సూ. దర్శయతి చ॥ విద్యైక్యేన స్వతః ప్రాప్తౌ రూపాదీనాం నాతిదేశాపేక్షా- తస్మాదతిదేశో విద్యాభేదనిబన్ధనః - తస్మాద్గుణానుపసంహార ఇత్యర్థః...

సమ్బన్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః॥ పూర్వాధికరణే నామ్నోః స్థానభేదాద్వ్యవస్థా కృతా - తథాఽనారభ్యాధీతసమ్భృత్యాదికస్యాపి స్థానభేదాద్వ్యవస్థేతి సఙ్గతిః. (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కిం సమ్భృత్యాదిగుణానాం సర్వాసూపసంహారః- ఉత కాసుచిత్. కిమనారభ్యాధీతానాం కాసుచిద్వినియోగః- ఉత సర్వాసు. కిం సామర్థ్యం కాసుచిదేవ వినియుఙ్క్తే- నేతి. న చేత్ - క్వచిద్వినియోగాభావాత్ సర్వాసూపసంహారః. సామర్థ్యం క్వచిద్వినియోజకం చేత్ - వినియోగలాభాత్ కాసుచిదేవోపసంహారః. ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ ఇతి వక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్య ద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నం చేత్ - కథం దహరవిద్యాదిష్వర్భకౌ

ద్యాసు నోపసంహర్తుం శక్యా - సమ్భృత్యాదయోఽపి తత్సహచారిణ స్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * యావా న్వా అయమాకాశస్తావానేషో న్తర్హృదయఆకాశ ఇత్యాదయ స్తత్ర తత్రాశక్యోప సంహారాః మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ....

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాయతే *తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మ మురో వేదిర్లోమాని బర్హిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేఽపి పురుషవిద్యామ్నాయతే *పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణీత్యాదికా. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యాత్ పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ప్రహ షోడశవర్షశతం జీవతీతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుషవిద్యాఫలత్వాత్ ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషా, ద్విద్యైక్యం. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే-ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోః పురుషవిద్యాత్వేఽపి విద్యాభేదోఽస్త్యేవ. కుతః. (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాం శాఖాయామామ్నాతానాం గుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి- *యత్ప్రాతర్మధ్యన్దినం చ తాని సవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానామశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వకల్పనం తైత్తిరీయకే న కృతం,-యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా,. అతో రూపముభయత్ర

కస్యాపి జ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరా ఇత్యర్థః. న త్వేతద్విద్యాయా ఉపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు ద్యువ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథం సర్వవిద్యానుయాయిష్వానన్దాదిష్వనన్తత్వ ఖ్యాతస్యానన్త్యస్యానుసన్ధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణ స్తస్మిన్నేవ స్థాన ఔపాధికమహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహార ఉక్తః. ఆనన్దాద్యనన్తత్వఖ్యాతమానన్త్యం స్వాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానం స్వాభావికమహత్త్వానుసన్ధానం చావిరుద్ధం - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మాస్మదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమితి హ్యనుసన్ధాతుం శక్యం. అల్పత్వమహత్త్వయో రౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాసమ్భవో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. ... ...

ఉభయత్ర సమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాక్షమత్వాదాధి ద్యైవిక్యస్సమ్భృత్యాదయో నాథ్యాత్మం భవన్తీతి పరైరుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనం చేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసు నోపసంహార ఇత్యేవ యుక్తమ్..................................

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదే స్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాన్వయ ఉక్తః-ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయా స్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః. కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేద ఇతి. కిముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కిముభయత్ర *ప్రహ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యాయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలం - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం. కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యా ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం- ఉత నేతి. కిం *తస్యైవం విదుష ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి- నేతి. న చేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చ విద్యైక్యం స్యాత్. యదా *తస్యైవమితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి- తదా తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదాద్రూపభేదాచ్చ విద్యాభేదః. (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణే సతి సంయోగభేదస్స్యాత్-విరోధిఫలాశ్రవణేఽత్యల్పరూపయోర భేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపి ఫలమన్యత్ర స్వీకార్యమిత్యర్థః. కథం ఫలాశ్రవణం-పురుషవిద్యాయా ఉపరిష్టాత్ *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి హి ఫలం శ్రూయతే. తన్న-కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్య పూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం. యథా *ద్వాదశాహీనస్యేతి వాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్ర సంబద్ధుమయోగ్యత్వాత్ తత ఉత్కృష్యాహీనప్రకరణే సంబధ్యతే తద్వత్. *ప్రహ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్ర జీవతీత్యన్వయః. ... ...

భిద్యతే. తథాఫలసంయోగోపిభిద్యతే- తైత్తిరీయకేహిపూర్వానువాకే *బ్రహ్మణేత్వామహసఓమిత్యాత్మానంయుఞ్జీతేతిబ్రహ్మవిద్యామభిధాయతత్ఫలత్వేన *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా. *తస్యైవంవిదుషఇత్యాదినా ఆమ్నాతాపురుషవిద్యాఽస్యైవబ్రహ్మవిదుషోయజ్ఞత్వకల్పనమితిగమ్యతే. అతోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్రఫలం. *ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదఙ్గమితిన్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితిగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యేత్వాయుఃప్రాప్తిఫలాపురుషవిద్యేత్యుక్తం. అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేదఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః. ....

పురుషవిద్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

ఆథర్వణికాఉపనిషదారమ్భే *శుక్రంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చరహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవసవితఃప్రసువయజ్ఞంప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ *శన్నోమిత్రశ్శంవరుణఇత్యాదికం. శాట్యాయనినశ్చ *శ్వేతోశ్వోహరినీలోసీత్యాదికం. ఐతరేయిణస్తుమహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే *ఇన్ద్రోహవైవృత్రంహత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోపిమహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ *ప్రజాపతిర్వైసంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మాయన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తుప్రవర్గ్య బ్రాహ్మణం *దేవాహవైసత్రంనిషేదురిత్యాది. తత్రసంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః *శుక్రంప్రవిధ్య *శన్నోమిత్రఇత్యాదయోమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీనిచకర్మాణివిద్యాఙ్గం - ఉతనేతి. కింయుక్తం. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి *శుక్రంప్రవిధ్యేత్యాదీనాంమన్త్రాణాంప్రవర్గ్యాదేశ్చకర్మణఃశ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథంకర్మసువినియోగోఽవగమ్యతే - తథాపి *శన్నోమిత్రః *సహనావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్రవినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చవిద్యాఙ్గత్వమవర్జనీయమితి సర్వాసువిద్యాసుఇమేమన్త్రాఃఉపసంహర్తవ్యాః. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) *శుక్రంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్య *ఋతంవదిష్యామిసత్యంవదిష్యామి *ఋతమవాదిషంసత్యమవాదిషం * తేజస్వినావధీతమస్తుమావిద్విషావహైఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాంవినియోగావగమాత్ నవిద్యాఙ్గత్వం. ఏతదుక్తంభవతి- యథా *హృదయంప్రవి

(అతఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంకథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వంచపూర్వముక్తం. పూర్వానువాకేపి *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేపి * బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతిశ్రూయతే - తత్రపురుషవిద్యాయాఅఫలత్వే *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతివాక్యద్వయంపునరుక్తమితిచేన్న - పూర్వానువాకేశ్రూయమాణాబ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణం. బ్రహ్మప్రాప్తికామఏవంకుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకేతదఙ్గభూతం పురుషావయవేషుయజ్ఞపరికల్పనం విధాయఏవం సాఙ్గమభిహితాయాబ్రహ్మవిద్యాయాఃఫలంబ్రహ్మప్రాప్తిరితి *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతినిగమయతీతి. ....

పురుషవిద్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాఃపురుషవిద్యాయాస్తదఙ్గత్వముక్తం- ఏవంసన్నిధిసమామ్నాతానాంశంనోమిత్రాదిమన్త్రాణాంబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంస్యాదితిశఙ్కాయాసఙ్గతిః. (ప్రవర్గ్యాదీనిచేతి) ఆదిశబ్దేనమహావ్రతాదికంగృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావేప్యాపాతప్రతీత్యనుగుణస్సంశయఉక్తః. కిం *శుక్రంప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాఃప్రవర్గ్యాదీనిచకర్మాణివిద్యాఙ్గాని- నేతి. కిమేషాంయథాయథంశ్రుతిలిఙ్గవాక్యైఃకర్మసువినియోగః- ఉతబ్రహ్మవిద్యాయాంప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాంప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉతదివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై. యదాఽఙ్గత్వాయ- తదాప్రకరణాద్వినియోగఇతివిద్యాఙ్గత్వం. యదాదివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై- తదాయథాయథంశ్రుత్యాదిభిఃకర్మసువినియోగాన్నవిద్యాఙ్గత్వం. విద్యాధికారాత్-విద్యాప్రస్తావాత్. ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేనఋతవదనాదికంగృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః *శుక్రంప్రవిధ్యేత్యాదీనాంస్పష్టః- తత్కథంసూత్రేవేధస్యకణ్ఠోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్- మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. త

ధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే-ఏవమేవ *ఋతం వదిష్యామి *తేజస్వినావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవస్వాధ్యాయశేషత్వం *శన్నో మిత్ర ఇత్యాది మన్త్రాణామవగమ్యతే- అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాం చేహ పాఠో దివాకీర్త్యత్వారణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ....

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ *తథా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం. తదుభయమేకైకవిద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయం - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే- హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్- ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకీవాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్. అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం. న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం- అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యం- అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః- ఉపాయనమేవ చైకస్యాం. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం- సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

స్థితే పాఠం కథముపనిషద్భిస్సహ పాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వం - అలుక్. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్- తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వమితి చేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనుపనీతస్త్ర్యాద్యశ్రవణార్థమప్యుత్కర్షసంభవాత్ - యథా *ఏతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి. ... ...

నను న ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం- ప్రకరణవత్యాస్సర్వారణ్యకవ్యాపిన్యాః కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకించిత్కరం- అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహేణాన వినా కారణేన భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితి చేత్- తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనాద్రహస్యత్వాదిత్యన్యే పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥ సన్నిధిసమామ్నాతానాం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సఙ్గతిః. (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే. (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం - అన్యత్ర ప్రవేశః. *సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యావశ్యంభావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీతి శ్రవణాత్ అభిసమ్భావామీత్యనుసన్ధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధం. (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః. ఏవం విషయశ్శోధితః. సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేన తిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్ప్యేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి. హానేరుపాయనస్య ఉభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్- ఉత సముచ్చీయేరన్. కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి. కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రం. కిం కౌషీతకీనాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యాదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః. ... ...

అత్రేదముచ్యతే (హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయో౽వశ్యంభావీ. కుతః. (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం - విదుషాత్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాం తు *ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం - సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషన్తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే,. తథా *దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసఙ్గే *దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి,. తథా *హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే *సమయా విషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే,. తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వం పృచ్ఛతి,. ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం శ్రుతస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః - స చ సమ్భవత్యాం గతౌ నయుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే *అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకీనాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. *ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేష ఇత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం - అత్ర బ్రహ్మవిదుషో౽పేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం - తదేవ హితస్య ప్రయోజనం. ప్రహాణోపయోగీహ్యన్యత్ర ప్రవేశః - తస్మాద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తో మా భూదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః - కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి - తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యాని ఛన్దాంసి - తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః. *దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాద్దేవఛన్దః క్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చెన్న - క్రమానివక్షయా మస్వల్పాచ్తరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం - గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం - కేవలమేకస్వరోచ్చారణం. ఉపాకరణం - ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకర్మణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్. *ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః. *సమయావిషితే - సమయా ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానప్రవృత్తిం విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. అమీషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (స చేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూత్రఖణ్డః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్ కాణ్డ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వం. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్సూభయముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (కౌషీతకీనామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ - అతస్సత్ప్రతిపత్తృభేదాదితి వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. ... ...

పరే తు హానోపాయనచిన్తా వికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానే న సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హానిరార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః - కిం సుహృద్దుర్హృద్భిః ఉపాయనం హాన్యాస్సన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాదన్యకర్తృకే హానే౽న్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకివాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి, అనుష్ఠేయోపసంహారస్యైవ విద్యైక్యత్వాపేక్షా - న తు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. త

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే॥

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనంచ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమిత్యుక్తం. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహాదుత్క్రాన్తస్యాధ్వని,చ-ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తం-ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవం హి కౌషీతకినస్సమామనన్తి *సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య *సఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్ర తు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేపి *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి పుత్రేషుదా

స్యతూపసంహారో విద్యాన్తరేపి యుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా- *ఏకవింశో వా ఇతరోఽసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, *త్రిష్టుభౌ భవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి *ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః,. అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీతి. విచారాన్తరం చ కుర్వతే- విధూననం నామ కిం హానం- ఉతార్థాన్తరం. అమూర్తద్రవ్యే ముఖ్యకమ్పనాయోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయామపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేపి సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే *శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశోఽన్యగతసుకృతదుష్కృతయోరన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరేషామపి తుల్యం. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్తైచిన్త్యత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తా వికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానే నోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకీవాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్ర సాఙ్గత్యసఙ్గత్యభావః పరైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వమయుక్తం. నన్వాపతితసాధకరణద్వయం తవాపి ప్రాసఙ్గికమితి చేత్. సత్యం- సోస్మాకం యుజ్యతే- న తు భవతః- అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేన హి విచారేణ ప్రసఞ్జకానన్తరభావినా భావ్యం. గుణోపసంహారః ప్రసఞ్జకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం వా పాదాన్తే వా భవితవ్యం- న తు మధ్యే- విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సాఙ్గత్యే జాతే సతి హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయాస్తదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే. అతస్సఙ్గత్యసమ్భవానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్ - న వేతి విచారో న ఘటతే- సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారిసర్వకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య- క్రత్వవ్యభిచారిజుహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయా ఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్,. విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా- ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా- నైవం విధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితం- న హి వటుః పటహధ్వనిభిర్విధూతనిద్ర ఇత్యుక్తే నిద్రాయా అన్యైరుపాయనమపేక్షితం. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతి చేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావా విద్యేత్యప్యాకాఙ్క్షాముత్థాప్య * భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయోఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్రమితి చేన్న- క్రియోత్తీర్ణయోః కర్తృవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. నన్వుపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితి చేన్న- పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. ....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే॥ సఙ్గత్యర్థమనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః. కిం విదుషస్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిముభయత్ర హానిశ్రవణం - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వాక్యావయవస్య *సఏతం దేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః- ఉత యథాపాఠమన్వయః. కిమశరీరస్యాసుఖదుఃఖానుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం- ఉత దేవయానగత్యై సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే- నేతి. న చేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్య న్యాయ్యత్వాత్తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హానిశ్రవణాద్దేహవియోగకాలేఽధ్వని చ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్ - ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్రశ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రేతరే సర్వే చ కౌషీతకీవాక్యమేవోదాహృత్య సామ్పరాయే- అ

యసఙ్క్రాన్తిసమకాలంసుకృతదుష్కృతసఙ్క్రమణంశ్రూయమాణం దేహవియోగకాలఇతిగమ్యతే. అత స్సుకృతదుష్కృతయో రేకదేశో దేహవియోగకాలేహీయతే- శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సామ్పరాయఇతి) సామ్పరాయే-దేహాత్క్రమణకాలఏవవిదుషస్సుకృతదుష్కృతేనిరవశేషంహీయేతే. కుతః. (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషోదేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యాంతరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణహిసుకృతదుష్కృతాభ్యాంభోక్తవ్యేసుఖదుఃఖేనవిద్యేతే. తథాహ్యస్యదేహవియోగాదూర్ధ్వంబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః *ఏషసమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే*తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇతి....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్ ॥ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతేసత్యుభయావిరోధేన- శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనఛన్దతః - యథేష్టంపదానామన్వయోవర్ణనీయః. కౌషీతకీవాక్యే *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతిచరమశ్రుతోవాక్యావయవః *ఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యేతిప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్యఇత్యర్థః..................

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్యదేహవియోగకాలేహానిః- శేషస్యచపశ్చాదితిఉభయథాకర్మక్షయేసత్యేవగతేరర్థవత్త్వం - దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః. (అన్యథాహివిరోధః) దేహవియోగకాలఏవసర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపివినాశఃస్యాత్ - తథాసతికేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయేవిదుషోనిశ్శేషకర్మక్షయోనోపపన్నః. ....

అత్రోత్తరం.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ఉపపన్నఏవోత్క్రాన్తికా

ధ్వనివేతిసంశయమాహుః. తదయుక్తం- వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. నహికౌషీతకీవాక్యమాత్రేణసంశయోజాయతే.——దాయసఙ్క్రాన్తిసమకాలత్వమపిదేహవియోగకాలఏవప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యంపూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్రతరతిఃప్రాప్తివచనః. (అశరీరంవావసన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః. ....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్ ॥ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యేసత్యపి *తర్తవ్యాభావాదితిసూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్రహేతురుక్తః. (శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనేతి) శ్రుతేః- దేహవియోగఏవప్రహాణపరశ్రుతేః. (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్షయాపదస్థానీయానాంవాక్యావయవానామిత్యర్థః. (ఛన్దతఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తేకుత్రకేషామిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయోమాభూదితితదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతి *యవాగూంపచతీతివాక్యయోరర్థక్రమేణపాఠక్రమోబాధ్యతే- తద్వదిహాపి. *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతే *సఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యతేఇత్యర్థక్రమఇత్యర్థః.....................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ కేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతఇతికథం- అణుత్వాద్గమనంయుజ్యతఇతిచేన్న- కరణకళేబరరహితస్యప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ. *ఉపపన్నఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భాత్తత్సంఘటనార్థమనుపపన్నఇతిపూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానంసమాపితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ లక్షణశబ్దఃస్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధరూపప్రమేయో

లేసర్వకర్మక్షయః. కథం. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధలక్షణార్థోపలబ్ధేః. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * సతత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః * సః స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదిషు దేహసమ్బన్ధాఖ్యోఽర్థోహ్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోపి సూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేన గమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మశరీరమప్యారమ్భకకర్మవినాశేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః. విద్యా హి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాం చ నిరవశేషక్షయేపి స్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానేన పథైనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి. (లోకవత్) యథా లోకే సస్యాదిసమృద్ధ్యర్థమారబ్ధే తటాకాదికే తద్ధేతుషు తదిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్వపి తదేవ తటాకాదికం అశిథిలం కుర్వన్తస్తత్ర పానీయపానాదికుర్వన్తి- తద్వత్. ....

అథ స్యాత్-జ్ఞానినాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయే కర్మణో నిరవశేషక్షయాద్దేహపాతాదూర్ధ్వం సూక్ష్మశరీరమాత్రం గత్యర్థమనువర్తతే - సుఖదుఃఖానుభవో న విద్యత ఇతి యదుక్తం- తన్నోపపద్యతే-వసిష్ఠావాన్తరతపః ప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చ దృశ్యత ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ నాస్మాభిస్సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశ ఉక్తః- అపి తు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్తరమర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా- తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాం త్వాధికారికాణాం న దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః- ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. తేషాం కర్మవిశేషేణాధికారవిశేషం ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారమ్భకం కర్మ న క్షీయతే- ప్రారబ్ధస్య హి కర్మణో భోగాదేవ క్షయః. అత ఆధికారికాణాం తదారమ్భకం కర్మ యావదధికారమవతిష్ఠతే- అతస్తేషాం న దేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

పలబ్ధేరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరిలివక్తవ్యే కిమర్థం * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితి శబ్దభూయస్త్వమితి చేత్. ఉచ్యతే - న హ్యావిర్భూతస్వరూపస్య కర్మకృతప్రాకృతదేహసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - న త్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తం * లోకవదితి సౌత్రమంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యామాహాత్మ్యముపపాదయతి (విద్యా హీతి) పాపం యథా స్వఫలభూతదుఃఖభోగాయ నిరయప్రాప్తిహేతుం వపుర్దిశతి, యథా పుణ్యం స్వఫలభూతసుఖభోగాయ స్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపుర్దిశతి,- తథా బ్రహ్మవిద్యాపి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం శరీరం స్థాపయతీత్యర్థః. * లోకవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేపి కార్యాన్తరార్థం స్థితౌ దృష్టాన్త ఉక్తః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి)

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ వసిష్ఠాదీనామర్చిరాదిగత్యనాసత్తిముపపాదయతి (ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః- పదం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవ విదుషాం దేహపాతసమకాలే సుకృతదుష్కృతక్షయః- న త్వన్యేషాం. వసిష్ఠాదీనామసమాప్తాధికారాణాం తద్ధేతోరనుభవైకవినాశ్యస్య కర్మణో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతిరాసన్నా - అతో న దేహపాతసమకాలే కర్మక్షయ ఇతి న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

అత్ర తు ద్వితీయసూత్రస్య పరైర్వ్యాఖ్యాన్తరం చ కృతం- కర్మక్షయహేతోర్యమనియమాదివిద్యాభ్యాసస్య దేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యతయా తద్ధేతుకర్మక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతాత్పూర్వమేవ *ఛన్దతః- ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం సుకృతదుష్కృతహానం, చ స్యాత్ - ఏవం చ సతి నిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధ ఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకినాం పాఠస్య పరిహర్తవ్యత్వాచ్చ తదనాదరః. దేవయానమధ్యేఽనుష్ఠానానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తిరితి వా- సాధకావస్థాయామేవ ఛన్దతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం చ సుకృతదుష్కృతహానమితి వాఽధ్యాహారః కార్యః.

అస్మాకంతు అన్వయః కార్య ఇత్యేతావదధ్యాహార్యం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరం కృతం - దేవయానః పన్థాః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య - హానిసన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తివద్దేవయానానువృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా *గతేః - దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచిత్సన్నిపతేత్ - క్వచిన్నేతి విభాగేన భవతి - నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మాభూయం గతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపలబ్ధేః, *లోకవత్ - యథా గ్రామాన్తరప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా నత్వారోగ్యప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా - తద్వదితి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - నిర్గుణవిద్యాయా ఏవ అప్రామాణికత్వాత్, దహరాస్వారస్యాచ్చ. * అర్థవత్త్వముభయథేత్యుక్తే త్వర్థవత్త్వస్యైవ ప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్ - దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ర ప్రయోజనశూన్యత్వం - కథమర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వం. బ్రహ్మణోఽనన్తత్వేఽప్యుపాసకస్య నిరఞ్జనత్వావిర్భావః కాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి నవిరోధః.——— అపరే త్వాహుః - పరక్రియయోస్సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం * ఛన్దతః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పతస్తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః. *శప్యమానస్య యత్పాపం శపమానం తు గచ్ఛతీత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్నయుక్తయః క్రమన్తే - కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాత్. ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది. గతేరర్థవత్త్వముభయథా పుణ్యపాపనివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి - అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః. గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్తయే యుజ్యతే. తదాహ *ఉపపన్న ఇతి. ఉపపన్నో గత్యుపదేశః - పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోక ఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలబ్ధేరితి. తత్ర బ్రూమః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పత ఇత్యుక్తేఽపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి సంశయోఽవతిష్ఠతే - తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యం - అతః కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాదిత్యేతావతాఽలం - *ఛన్దత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం. అనన్తరసూత్రస్య చ - పుణ్యం నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వమయుక్తం - దేశవిశేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాశబ్దత్వాత్, కణ్ఠోక్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్,. సుకృతదుష్కృతప్రహాణం దేహవియోగసమయ ఏవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం. అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గన్తృపురుషసమవేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః. గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలం హి తద్గన్తృగతం. కార్యబ్రహ్మప్రాప్తితత్సంవాదాదిప్రయోజనమనన్తరసూత్రోక్తమస్తీతి చేత్ - తర్హి తేనైవాలం.——— అన్యే తు *సామ్పరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాన్తవిషయత్వమిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే - * ఛన్దతః - సఙ్కల్పతః, చిన్తనాత్. ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతహానం. కౌషీతకివాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనానుచిన్తనార్థం - ఇతరద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం. ఏవముభయోశ్శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి. యద్వా - యైః కర్మహానమధ్వని చిన్తితం - తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైర్దేహవియోగే తచ్చిన్తితం - తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛన్దత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యాహుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః - ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం చేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తితప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్ - తత్త్వమేవ స్యాత్. నచేచ్చిన్తనవైయర్థ్యం. ఛన్దశబ్దస్య చిన్తావాచిత్వం చ క్లిష్టం, ఛన్దతశ్చేతి చ శబ్దాభావాత్తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వం, చ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః - తుల్యబలత్వాభావాదుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సామ్పరాయపక్షో హి వాక్యద్వయావగతః - ఇతరస్త్వేకేన *పాపం విధూయ - ధూత్వా శరీరమితి శ్రౌతక్రమస్తర్తవ్యభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్ కౌషీతకినాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలశ్చ. * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహుః - అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమామ్నాయతే - ఉత తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయః గతిముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః. ఏకస్యా ఏవార్చిరాదిగతేర్న్యూనాధికపర్వభావేన శ్రుతత్వాత్, న్యూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథాతథా ప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్తద్విద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వమాత్రచిన్తా. గతిశ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహృతసర్వపర్వా గతిశ్చిన్త్యా - యథాతత్త్వముపాసనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వాదిత్యాహుః. *ఏవం విత్పాదేనైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్చ తత్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యామ్నానఫలమవగతం - వేదనశబ్దో హ్యవిశేషాత్తత్త్వజ్ఞానముపాసనం చ వదతీతి. * ఉపపన్న ఇతి - గతిశ్రుతేరుభయదార్థ్య ఉపపన్నః - తత్ప్రమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలబ్ధేః. తథా నిష్క్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ స్మృత్యవిభ్రంశేన తత్సాకర్యాయానుదినం స్మరణం కార్యం - లోకే పరిశీలితేనాధ్వనా గచ్ఛన్హి సన్తమసేఽపి న ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాపి సుపరిహరత్వాత్ స్వగతిపాదే వక్ష్యమాణత్వాత్. మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః - పరిహరిష్యతే చ. క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానస్యాజ్ఞానైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్, వస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ తథాతథోపాసనార్థమితి చేన్న - ఉపాసనార్థత్వేన వినాప్యనామ్నానోపపత్తేః. నహి కర్మకాణ్డే క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానముపాసనార్థం, నాప్యజ్ఞానాదినిబన్ధనం,. కిం నిబన్ధనమితి చ న చోదనీయం - అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదసఙ్కీర్ణా ఆమ్నాతాః - క్వచిత్సఙ్కీర్ణాః - కోఽత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్య న్యూనతయోపాసనార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యతే - క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్. * ఏవం విత్పర్యఙ్కం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా - తస్యాశ్శ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్. న చ ఫలే తుల్యేఽపి న్యూనాధికానుసన్ధానం యుక్తం. నహి మార్గపర్వానుకస్యచిదప్రాప్తిరుపపద్యతే - నహి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమేణ దశమసోపానప్రాప్తిరుపపద్యతే. * ఉపపన్న

౩౧॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే- కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః- ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే- ఇతరేష్వనామ్నానాత్, *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే* శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమ ఇతి) సర్వేషాం- సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యాం- శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమనమాహ * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి వాజసనేయకే, * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనానాం, శేషద్విశ్యార్చిరాదికా గతిరుపదిశ్యతే. * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యాత్, సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపక్రమ్య *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతిరపి *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవ మార్గేణ గమనమిత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః

ఇత్యాదిసూత్రార్థోఽప్యుపపన్నః- మార్గచిన్తనస్య దృష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. న హి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్క్రాన్తేన ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౧॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥ అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమర్చిరాదిగతిస్తత్సన్నిధిసమామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ- ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానామ్. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్య ఇత్థం విదుః * య ఏవమేతద్విదురితి వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవార్చిరాదిగతిశ్రవణం- ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామ్. * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్య గతిర్విధీయతే- కిమితరాన ప్యుపాసకాన్. కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయాం *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి - నేతి. యదా నోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ న సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితి స్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరానప్యుద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యే చేమ ఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావోఽభిప్రేతః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (గమనే హి సతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశేషః. (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తన్ముఖేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి *పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్.—— పరైస్తు విద్యాన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యామర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య *విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణాయాన్తి నావిద్వాంసస్తపస్విన ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వమార్థమిత్యుక్తమ్. తదవిరుద్ధమ్. ఆర్థత్వాదపి శాబ్దత్వం సమ్భవదుక్తతమమ్.——— * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి చ సిద్ధమ్. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే *బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్. న విద్యావిశేష ఉక్తః. (ఏవంజాతీయకా ఇతి) * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి *అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమేవాభియాన్తీత్యాదయశ్శ్రుతయః, * సహస్రశ్శైర్విజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవమేవ తు। ద్రష్టవ్యస్త్వనుమన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః। య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తపస్సత్యమ్

శ్రుతిస్మృతయో బహ్వ్యస్సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమో వాయ్వనాకాశమసఙ్గమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యం న తదశ్నాతి కిఞ్చన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా ఆథర్వణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః-కిమిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాస్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః-

---

శ్రద్ధయా పరయా యుతాః। క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరమ్। అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతమ్। తత్ర తత్పురుషా దివ్యా మానవా బ్రహ్మలౌకికాః। కరోతి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యత ఇత్యాదిక్యాః స్మృతయ, శ్చ వివక్షితాః. సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్- ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయేఽర్చిరాదిగతేర్ద్విరుక్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే * తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచోఽనువాదత్వం చ- సిద్ధాన్తే తు న తత్సఙ్కోచః- అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయా కృతం- తద్వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇతరే సర్వేఽపి *యావదధికారమితి సూత్రమతః పరస్తాత్ పఠిత్వా అధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరే తు విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరముత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వం - అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కిఞ్చ-*యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తే కథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేన వర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వమితి చేన్న - ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి స్వాప్నగర్వన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మాశయస్య ముక్తేషోర్వేగక్షయాదివ ఫలక్షయాన్నివృత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నశరవేగస్యైవ మిథ్యాత్వేన బోధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. నహి సుమోక్షణక్షణేఽపి వపురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చ వేగశ్చ బాధితౌ తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితం - తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా.—— అపరే తు వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్మతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.—— అన్యే తు అర్చిరాదిమార్గస్య బుభుత్సా, దాదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానా, దాఙ్గవేన సదా దేవాశ్చిన్త్యాః - కిన్తు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి- స తత్ర తదా చిన్త్య ఇతి విచార్య - భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేవాశ్చిన్తనీయా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే *అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి యుగపదనేకత్ర వృత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని- అత ఏవాస్య సూత్రస్య విదుషో దేహాత్యయే సకలకర్మక్షయస్య వ్యభిచారశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తమ్. యతస్తదేవ యుక్తం- అత ఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటత ఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠస్సమీచీనః. నను అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే- విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేఽపి సఙ్గత్యుపపత్తేః. నైవం- అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితం. అతో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య * యావదధికారమితి సూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవ పఠనం యుక్తమ్. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥ అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - తథాఽస్థూలత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షహేతుః - అత్రాపి తథేతి వా సఙ్గతిః. (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపా ఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం- బ్రహ్మ. తస్య ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాః అస్థూలత్వాదిధర్మా

ఉత యత్ర ప్రోక్తాస్తత్రైవేతి. కిం యుక్తం. యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవేతి. కుతః. విద్యాన్తరస్వరూపభూతానాం గుణానాం విద్యాన్తరస్వరూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణామేషామానన్దాదివత్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావాచ్చ. ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపే హి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే- నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అక్షరధియాం త్వవరోధ ఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః- సఙ్గ్రహణమిత్యర్థః. కుతః. (సామాన్యతద్భావాభ్యాం) సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వాదస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి- అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి వస్తునో గ్రహణం. న చ కేవలానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణమాకారముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపం. ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోఽపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపం. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసన్ధాతాఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి అస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తథైవ బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామవేదపఠితః *అగ్నే వేర్హోత్రం వేరిత్యాదికో మన్త్రః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే *గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి. ....

ఇత్యర్థః. కిం మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రుతమస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యం- ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మాసాధారణతయా తత్స్వరూపనిరూపకత్వం - ఉత కేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి. కిమస్థూలత్వాదికం వినాశఙ్కిత కృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి- నేతి. అస్తి చేత్- కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం. న చేత్- స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణమాశఙ్క్య ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి) స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం వివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) x లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ... ...

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధ ఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసన్ధేయమిత్యర్థః. * సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చిత్యైకహేతుః. సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతం చేత్- కథమస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్ర వివక్షితా ప్రతీతిర్న యేన కేనచిదాకారేణ ప్రతీతిః- అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతిర్వివక్షితా- తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి - తత్కథం హేయప్రత్యనీకానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు- తత్రాస్థూలత్వాదికమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వం చేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం. తత్తద్ధేయశఙ్కావ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తం. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాభిలప్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అత ఏవ హ్యస్థూలత్వం సూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. ఆనన్త్యేన సర్వవ్యవచ్ఛేదేఽపి శఙ్కితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్య పూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వం చ సహపఠితం. *ఔపసదవదితి వక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః- దార్ష్టాన్తికం తూపాసనం - తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం- జమదగ్నినా ముహురనుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతస్సామవేదపఠితో మన్త్రః. *ఉచ్చైస్సామ్నేతి వచనాత్ సామవేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైస్త్వే ప్రాప్తేఽపి *ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్యయజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వాదుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమ ఇతి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే- తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వాత్, గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * సర్వకర్మా సర్వగన్ధస్సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ

౩౪॥ సూ ॥ ఇయదామననాత్ ॥ ఆమననం-ఆభిముఖ్యేన మననం. అనుచిన్తనం. ఆమననాద్ధేతోః ఇయదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం- యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికం. యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం న సమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయం. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యా, దుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్॥ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాతమియదేవేత్యర్థః. ... ...

అత్ర పరే తు *సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వా, దక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చేతి యోజయన్తి. తతోఽపి వరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అఙ్గానాం ప్రధానానువర్తిత్వే హి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ *ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన న పౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య వ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్తౌ ప్రయోజనాభావా, చ్చ. న హి పాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునః పునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేచనే కించిత్ప్రయోజనం. *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం *ఇయదామననాదితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- ఉభయోర్భోక్తృత్వమేకత్ర- ఏకస్య భోక్తృత్వ, మన్యస్య చాభోక్తృత్వ, మన్యత్రేతి విద్యాభేదముక్త్వా ఛత్రిన్యాయేనావిరోధా, జ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వా, చ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-ఛత్రిన్యాయాదిభిరస్థైకత్వస్య * గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావా, చ్చ. ఇయచ్ఛబ్దో హి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యేయత్తాసాధారణః. కించ - యదాపైఙ్గిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతం - తదా ద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తం. నను న పౌనరుక్త్యం - తత్ప్రపఞ్చనార్థో హ్యయమారమ్భ ఇతి చేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రపఞ్చనాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావా, చ్చ. కించ- *ఇయదితి సౌత్రపదం చ సద్వితీయసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ *విశ్వమేవేదం పురుషః *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన వివిక్తైక్యపరం సూత్రం కిం న స్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమేవాభిమతం- తర్హి * త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్ *చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాదిసఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం న స్యాత్. సర్వత్ర భేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథాకథంచిన్నిర్వహణాదపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠం.——— సూత్రాక్షరాణ్యైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యామేవాపరేషాం పక్షేష్వధికరణభేదో వ్యుదస్తః.———

అన్యే తు *సమ్భూతిం చ వినాశం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చ బ్రహ్మోపాసనం, ప్రపఞ్చవినాశావస్థసన్మాత్ర బ్రహ్మోపాసనం, చేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిరేవ- జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. *అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే- నేతి చిన్తాయామవిశేషేణ *సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తత్ర ధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృష్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణస్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథా సిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికత్వాత్, విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చాప్రకమ్ప్యత్వాత్,. సమ్భూతిశబ్దః సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః- *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి చ ప్రయోగాత్, *అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సేత్యనేన చ మార్గచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వా, చ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః,. యతస్సముచ్చయో న ప్రామాణికః- అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. * ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామసై

3౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్ ॥

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, - తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది,. అతుష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయా న మతేర్మన్తారం మన్వీథా న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోలప్రశ్నేఽప్యేవమామ్నాయతే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి,- ప్రతివచనం చ *యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోఽన్యదార్తమిత్యన్తం,. తత్ర సంశయ్యతే- కిమనయోర్విద్యాభేదోఽస్తి- నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ప్రతివచనభేదాద్ధి రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూప్యేఽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే- పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే- పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనఃప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే- పరత్ర తు తదతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వమప్యుపపన్నం. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం- తథాపి తదేవ గ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలోభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం- పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరం చ పరమాత్మవిషయం- అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (అన్తరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేదితి) అన్తరా - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్- తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా *యః ప్రాణేన ప్రాణితి * యోఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. ... ...

కార్త్స్న్యం పూర్వవత్. * ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యావగతయోర్భోగానశనయోర్మిథో విరోధాన్న సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య హవిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయా వా న్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా, విరోధాభావాత్ సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనం చ సమ్భూతివినాశసముచ్చయాప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నం. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రిన్యాయేన వా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన వా ఋతపానస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి..................

అతురధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

3౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్ ॥ హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం చేత్- అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్- ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవః స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివక్షితం. కిముషస్తకహోలప్రశ్నప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేదః- ఉత విద్యైక్యం. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోఽన్యత్ర పరః- ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే- ఉతానవచ్ఛిన్నే. *న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః- ఉత శ్రవణాదికర్తుర్జీవస్య మన్తవ్యత్వనిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యాభిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తురుపాస్యత్వనిషేధః- తదా సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపి పర ఏవోపాస్య ఇతి విద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే- ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణ హి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం *స్వాత్మన ఇత్యుక్తం. స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమప్యాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్వరసమితి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధే హ్యేకపదస్వారస్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయా అనుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే. (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః. ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నవిద్యాభేదఇత్యర్థః- ఉభయత్రపరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథాహి- *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇతిప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయఏవ- బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేపిప్రత్యగాత్మన్యపికదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యాపరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థంయత్సాక్షాద్బ్రహ్మేతివిశేషణంక్రియతే. అపరోక్షత్వమపి-సర్వదేశసర్వకాలసమ్బద్ధత్వం *సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్యపరమాత్మనఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరఇతిసర్వాన్తర్యామిణఃపరమాత్మనఏవసమ్భవతి. ప్రతివచనమపితథైవపరమాత్మవిషయం- *యఃప్రాణేనప్రాణితీతినిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వం పరమాత్మనఏవ- ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌప్రాణనప్రతికర్తృత్వాభావాత్. ఏవమజానతోషస్తేనప్రాణనేకర్తృత్వమాత్రముక్తంమన్వానేనప్రత్యగాత్మనోపిసాధారణత్వంప్రతివచనస్యమత్వాఅతుష్టేనపునఃపృష్టస్తంప్రతిప్రత్యగాత్మనోవ్యావృత్తంనిరుపాధికత్వేనప్రాణనస్యకర్తారంపరమాత్మానమాహ *నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాందర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాంకర్తారం ప్రత్యగాత్మానంప్రాణనస్యకర్తృత్వేనోక్తఇతినమన్తవ్యః- తస్యసుషుప్తిమూర్ఛాదౌప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్. *కోహ్యేవాన్యాత్కఃప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాదితిసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వంహిపరమాత్మనఏవాన్యత్రశ్రుతం. అతఃపూర్వప్రశ్నప్రతివచనేపరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఅపి- అశనాయాద్యతీతత్వస్యపరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర *అతోన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తుకృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోఃపరస్యబ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్రదృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవదితి) యథాసద్విద్యాయాం *ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యఇతిప్రక్రాన్తేసదుపదేశే *భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి *భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితిప్రశ్నస్య, *ఏషోఽణిమాఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్య, చభూయోభూయఆవృత్తిస్సతోబ్రహ్మణ స్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయదృశ్యతే- తద్వత్. అతఏకస్యైవసర్వాన్తరభూతస్యబ్రహ్మణఃకృత్స్న ప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేనరూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్. ....

అథస్యాత్ - యద్యప్యుభేప్రశ్నప్రతివచనేపరబ్రహ్మవిషయే- తథాపివిద్యాభేదోఽవర్జనీయః- ఏకత్రసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం-ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదా, చ్చ- పూర్వత్రహ్యుషస్తః ప్రష్టా- ఉత్తరత్రకహోళఇతి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్॥ నాత్రవిద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యా,మేకేనచవిధిపదేనై, కవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయంతావత్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయం. ద్వితీయేప్రశ్నే *యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇత్యేవకారశ్చపూర్వత్రోషస్తేనపృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వంకహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనంచో

---

* భూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిపూర్వపక్షముక్త్వా *నేత్యుక్తేపరస్యేత్యర్థాదుక్తంభవతీత్యభిప్రాయన్నార్థంహేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) కథమిత్యపేక్షాయాంతంవివృణోతి (తథాహీతి) సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకోహేతుః. హేత్వన్తరమాహ (అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్నికర్షోహ్యపరోక్ష్యేవిద్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వంనామసర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. (నిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వంవివక్షితం. నిరుపాధికశబ్దేనజీవవ్యావృత్తిః. సహికర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేనకదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మనఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాంపరిహరతి (ఏవమితి) (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) *దృష్టేర్ద్రష్టారమితివ్యపదేశః ఓదనపాకంపచతీతివదితిభావః. పరమాత్మనస్సర్వదాసర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వేశ్రుతిమాహ (కోహ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఅపి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః..............................

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్రప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్సమ్భవతీత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యంవిధిపదైక్యంచవివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమి

భయత్ర * సత ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ. విధిప్రత్యయశ్చో త్తరత్రైవ దృశ్యతే *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మైకవిషయత్వే ద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తక హోళయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణ నహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః- సా కహోళేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా,- యా చ కహోళస్య తస్యైవ బ్రహ్మణోఽశ నాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః- సోషస్తేనాపి కార్యా, ఏవం వ్యతిహారే క్రియమాణే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మ ణో జీవవ్యావృత్తిరవధృతా భవతి. ఏనం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వ ప్రాణిప్రాణన హేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపా స్యాః. నను ఉపాస్యగుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్ -- ప్రాణనహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్ర ష్టోః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థం. తదుచ్యతే- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యా వృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోళేన జీవస్య సర్వాత్మనా అసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వా న్తరాత్మా వ్యావృత్తోఽనుసన్ధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోఽపి తదభిప్రాయమభిజ్ఞాయ ప్ర త్యగాత్మనోఽసమ్భావితమశనాయాది ప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థము భాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర- సద్విద్యాయాం భూయో భూయః ప్ర శ్నే ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే- న పునః పూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపా స్యం ప్రతిపాద్యతే- తద్వత్. ....

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే సతి కథమైక్యమవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ

౩౭॥ సూ. సైవ హి సత్యాదయః॥ సైవ హి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ *సేయం దేవతైక్షత *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి ప్రకృతా *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తి ష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూపపాద్యతే- యతః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమప

త్యాదినా) (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణం హి భేదహేతుః- అత్ర తదభావాద్విద్యైక్యమితి భావః. * తిష్ఠాసేత్ -బ్రహ్మణి తిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాం లభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. (ద్వయోరవధృత ఇతి) ద్వయోః- ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచనకహోళప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః. (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచనమితి వదన్ * విశింషన్తీతి సూత్రం పదం వ్యాచష్టే (ఏనం సర్వాన్తరాత్మానమితి) (అత ఇత్యాది) స ర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదః పరిహృతః. విద్యైక్యేఽపి వైశ్వానరవిద్యాయామాపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేదస్సమ్భవతీతి స్పష్ట త్వాన్న కణ్ఠోక్తం. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః- తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదిత్యన్యతరేణ కిమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహోళస్య పునః ప్రశ్నస్సమ్భవతి- సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయ పునః ప్రశ్నః - తద్వత్. అన్యతరే ణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జాతాయాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రా యేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం) వ్యావర్తకధర్మభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవం ధర్మభేదేన చ రూపభేదాశఙ్కా కృతో విద్యాభేదో నిరస్తః. ....

అథ దృష్టాన్తవిద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౭॥ సూ. సైవ హి సత్యాదయః॥ (సైవ హీతి) * సేతి నిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితి భావః. (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయాః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యత ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా- కారణతోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమావ్య

ర్వ్యయోరుదితాస్సత్యాదయస్సర్వేష్వపర్యాయేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే.— కేచిత్తు *వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ *సైవహిసత్యాదయఇతిసూత్రద్వయమధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్రపూర్వేణ *త్వంవాహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసౌయోసౌసోహమితివాక్యేజీవపరయోర్వ్యతిహారానుసన్ధానంప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతఇత్యాహుః. తత్ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్త్వమసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్యనాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయం. తత్తువక్ష్యతే *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచసర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వానుసన్ధానం, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్యసత్యోపాసనస్య *తద్యత్తత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షిన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యంప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం- ఉత్తరవాక్యేఅక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేనవిద్యాభేదస్యపూర్వమేవ *నవావిశేషాదిత్యనేనప్రతిపాదితత్వాత్. నచద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేనరూపవతోః *హన్తిపాప్మానంజహాతిచయఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వయోరుపాసనయోః *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేతిజయతీమాంల్లోకానితిసంయోగరూపాదిపత్త్యానిరపేక్షేణపూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ *హన్తిపాప్మానంజహాతీతిగుణఫలాధికారత్వం- ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వంప్రమాణమితిచేత్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వేనిశ్చితేపూర్వఫలస్యైవప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోఃఫలయోర్గుణఫలత్వం - తయోర్గుణఫలత్వేనిశ్చితేసతిసంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణవిద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవసూత్రద్వయమ్. ....

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

త్త్వేనతత్రతాత్పర్యాదిత్యర్థః — పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి (కేచిత్త్వితి) ఏష్వేకతమర్థంవర్ణయన్తీత్యత్రాహ (తత్రేతి) సాపేక్షత్వాదపేత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితిజగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యనిషయం- *ఆత్మేతీత్యాదికంతుజీవతాదాత్మ్యపరం. నాత్రసర్వాత్మభావఃప్రతీయతే- అపితుజీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యభావారోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణంచేత్- నతదపవర్గోపాయః- తత్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః. *త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయఃపరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవత్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసి, ఇతినిర్దేశావహంత్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. *తద్యోహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. అనన్తరసూత్రస్యపరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తత్రశంకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) *జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః. ప్రథమంద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం. ద్వయోరపివాక్యయోర్మధ్యేఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్యసాధితత్వాత్ పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేనపూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి. ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదీనాముక్తత్వేననిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చనైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) గుణఫలం- అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. ఉత్తరయోఃఫలయోః-పాపహాననశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేనస్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః. ... ...

ఏవం *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యయోజనాన్తరంనిరస్తం. ఆద్యసూత్రస్యయోజనాన్తరంపరైఃకృతం. తేహి *అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిసూత్రంభఙ్క్త్వాసిద్ధాన్తవిషయంవర్ణయన్తి- అత్రద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేనవిద్యానానాత్వంపూర్వపక్షీకృత్య-స్వాత్మనోవిద్యైక్యంస్యాత్- నహిద్వౌసర్వాన్తరౌసమ్భవతః- తదాహ్యేకస్యసర్వాన్తరత్వమాపేక్షికంస్యాత్- యథాభూతగ్రామేపృథివ్యాదావపాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థంశబ్దావిశేషనిరాసార్థంచద్విరామ్నానసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్రవ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుల్యంచ. అస్మన్మతేతుప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం. *అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపినఘటతే - అన్యథాశబ్దోహిప్రకృతాదన్యథాత్వంబ్రూతే-సిద్ధాన్తస్యప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దఃపూర్వపక్షవిషయోభవితుమర్హతి. తతశ్చఅనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేద్విరామ్నానానుపపత్తిరితివ్యాఖ్యానమస్వరసం, విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహిస్వరసార్థః- తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితిహేతుర్నఘటతే. తస్మాత్ *ఇతిచేదిత్యన్తస్యపూర్వపక్షవిషయత్వం, తతఏవాఖణ్డితత్వం, చయుక్తం. *భూతగ్రామవదితిపదస్య*ఏకోదేవఇతిశ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేనయోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసఃకణ్ఠోక్తః.——

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమనయోర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకే త్వాకాశశయానో వశిత్వాది గుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే న భేద ఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవహి రూపం - వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏతదవగమ్యతే. (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వ సహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావమవగమయన్తి - అతో రూపం న భిద్యతే. సంయోగోఽపి *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో న భిద్యతే. ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతం - వాజసనేయకే త్వాకాశశయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణాత్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్. ....

———

అపరే తూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యైక్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తం - పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వసిద్ధేర్జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్యాత్మనోఽన్తరానాన్యస్సమ్భవతి - తదా భూతగ్రామవదాపేక్షికత్వం స్యాత్ - అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితి చేన్న - ఉపదేశభేదవదుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యం - ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి యోజనా చ క్లిష్టా - అశ్రుతస్యాధ్యాహారాత్.——— అన్యే తు సమ్భూత్యుపాసనే షూభయేషాం ప్రాణిత్వాదీనా, మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం, చ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. *వ్యతిహార ఇత్యాదినా త్ర ద్వయస్య తత్కృత యోజనా చ భాష్యేణైవ నిరస్తా. *తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యం చ ఘటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తం. అత ఏవ బ్రహ్మణో జీవత్వేఽహఙ్కారహృద్దేశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః - జీవస్య బ్రహ్మత్వే తు జీవస్య జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనమితి చాయుక్తం - ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రానుపపత్తే, స్సాధారణగుణానాం చ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్యుష్మదస్మత్పదసామానాధికరణ్య ప్రతిపాద్యత్వాభావా, చ్చ......................

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ ప్రాణిత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం చ ధర్మిభేదాభావాద్విద్యైక్యం సమర్థితం - అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్య చ ధర్మిభేదశఙ్కయా సఙ్గతిః. కిమత్ర విద్యాభేదః - ఉత అభేద ఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయ, ముపాసనం - వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయం, - ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తిరస్తి - నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. యదాత్వస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. అస్మిన్నధికరణే వ్యోమాతీతనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదిత్యత్రాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితం - ఆకాశాన్తర్వర్తినస్స్వతన్త్రవస్తుత్వే సత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వమత్రోచ్యత ఇతి భిదా. (వశిత్వాదీతి) ఆదిశబ్దేన *స వా ఏష మహానజ ఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వం చ వివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశశయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) * ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థం, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (వాజసనేయక ఇతి) (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తం. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచు

అథస్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ *మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోఽపి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషేధ్యా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేఽపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వాదేవంజాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థోపాసనేషు లోప ఇతి. తత్రాహ

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః॥ బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యాదిభిరనయోః శ్రుత్యోరస్యాసుచ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదరముపదేశాదేషామలోపః- అపితూపసంహార ఏవ కార్యః. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ *అథ య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి భూయో భూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ ముముక్షూన్ భూయోఽపి భ్రమయితుమలం. *నేహ నానాస్తి కించన *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు- సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽ

ర్థస్యాపవాదకం - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధీయత ఇత్యర్థః..........

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా - ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తం,. యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా- తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం- భూయోభూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః. (అవేదననిన్దా క్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విపర్యయావేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదీనామపూర్వత్వం, వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనావేదననిన్దార్థవావృత్తిః- *ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం * తస్మిన్కామాస్సమాహితాః ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తి, రిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకేప్యేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) (న చ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి వక్తుమశక్యమిత్యుక్తం. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధోఽపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం చేత్- తద్గుణేష్వపి తుల్యం. ఫలవిశేషార్థమవిద్యమానగుణారోపణమితి చేత్ - గుణనిషేధోఽపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్- సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితి చేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తం. *నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిబన్దీత్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమతనిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ *నేహ నానాస్తీత్యాదేరబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం- కేషాంచిత్కదాచిత్స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వానమన్తవ్యం- అపి

నుదర్శనం విధాయ బ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర చేతిశబ్దేన ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చానన్తరముపపాదయతి *అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీతి. ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యవిసజాతీయత్వాత్ ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వాన్న విశీర్యతే - ఏవముత్తరత్రానుసన్ధేయం. ఛాన్దోగ్యేపి *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యత ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే. ...

———

నన్వేవమపి *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్య సాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సోర్న సగుణం బ్రహ్మోపాస్యం. పరవిద్యాఫలం చ *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతీదమేవ. అతస్సత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేప్సోర్నోపసంహార్యా ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౦॥ సూ. ॥ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ ఉపస్థితిః - ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని అత ఏవ-ఉపసమ్పత్తేరేవ హేతోస్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి. తదేతచ్చతుర్థే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః. ....

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

నుపరమాత్మపరత్వాత్ప్రతిషేధైకరూప్యమేవ ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. * స ఏష నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వముక్తం- * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపి తత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తం. ఇహోక్తార్థస్య ప్రకరణానుగుణ్యం దర్శయన్ * అగ్రాహ్య ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్య జరయా న బ్రహ్మ జీర్యతీత్యర్థః. ....

———

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికం సాంసారికఫలం- * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి సామోక్షఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణస్యాస్య శ్రవణాదిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ॥ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ (అత ఏవోపసమ్పత్తేరేవ హేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరం సర్వలోకకామచారకథనాద్ధైతుకత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షా కథం న్యాయ్యేత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థ ఇతి) నిపుణ ఇతి (అత ఇతి) ... ...

పరేతు ఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతం వాజసనేయకే * స వా ఏష మహానజ ఆత్మా ఇత్యత్ర నసమ్బధ్యతే- తత్ర శ్రుతం వశిత్వాదికం ఛాన్దోగ్యే సమ్బధ్యతే- ఆయతనస్య సేతుత్వస్య సామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యే సగుణవిద్యా వివక్షితా. వాజసనేయకే నిర్గుణవిద్యా- * అసఙ్గో హ్యయం పురుషః నేతి నేతీత్యాది శ్రవణాత్. అతశ్ఛాన్దోగ్యే వశిత్వాదిసమ్బన్ధ ఉపాసనార్థః. అన్యత్ర సత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధః స్తుతిపర ఇత్యర్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణ స్సగుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వాత్, ఆయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యాచ్చేతి. తదయుక్తం- నిషేధస్య విహితగుణవిషయత్వాభావేన సగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, * నేతి నేతీత్యత్రాపి * అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీత్యాదినిషేధానాం * విశోకో విజరో విమృత్యురిత్యాదీనాం చ తుల్యార్థత్వాచ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేన స్తుత్యాకాఙ్క్షయా సమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథా సతి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతానాం భారూపత్వ సర్వకర్మత్వాదీనామపి సమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపి హి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే * జ్యాయాన్పృథివ్యాః * అవాక్యనాదర ఇతి హృదయాయతనత్వం మహత్త్వం నిషేధవత్త్వం చ సమానం. అస్తు సమ్బన్ధ ఇతి చేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాం సర్వత్ర స్తుత్యర్థతయా సమ్బన్ధప్రసఙ్గః- కా

౪౧॥ సూ. ❀ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥ ❀
*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖే

రణత్వసత్యజ్ఞానాత్మకత్వవిభుత్వనిత్యత్వాపహతపాప్మత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాత్, ఆకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్, న హ్యేతావతా గుణేనాస్తు తిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్-వాజసనేయకే పి తుల్యం.—అపరే తు విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్యవిశేషణతయా వా వ్యావర్త్యతయా వా మోక్షప్రదప్పలక్షణైశ్వర్యోపాధికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతేర్మనసున్నిహితత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.—అన్యే తు దహరకిద్యేతి సంజ్ఞా తదభావాచ్చ భేదహేతుమాహుః. విరోధసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. ఆఖ్యాభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. ప్రయోజ్యతే *ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి- *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య *య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపనతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపే పి నలుప్యతే - కిన్త్వబాదినా ప్రతినిధినా పి నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపప్రసఙ్గపరిహారాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ *పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాద్యథా వై స్వయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. న హి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతో ఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయఃప్రభృత్యతిదేశార్థత్వాత్ పయఃప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ *తద్యద్భక్తమితివాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపే పి నాగ్నిహోత్రలోపః-ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా-భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతా ప్రతీతేః, ర్వాజినస్యామిక్షార్థద్రవ్యానయనప్రయోజకత్వాభావవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్. అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్, *ఆస్యమాహవనీయమితి సామ్యాదికత్వదర్శనాచ్చాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన, తద్యద్భక్తమితివాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్-ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యనియమమాత్రవిధిః ప్రాన్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్షమాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమనుపపన్నం- ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టివిషయత్వే ఽనన్తరాధికరణన్యాయేనోద్గీథాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. అమిక్షాయాగే నియతమపి వాజినం ద్రవ్యానయనాదేరప్రయోజకమిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చానారమ్భణీయతా. న చాదరవచనం హేతుః - తస్యసాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవో పి హి యావద్దౌర్బల్యనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిమతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం హేతుః- ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యం. న ప్రథమః- నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిన్దాహితన్నివృత్తేర్విధేయతాం గమయతి. అతో ఽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్ - న తు భక్షాభావే పి నిష్పాద్యతాం. న ద్వితీయః- ప్రాథమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయామప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజినస్తమపదపాంసుగ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధం *పదకర్మాప్రయోజకత్వం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతో ఽనారమ్భణీయతా..............

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. ❀ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥ ❀ సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తం- ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తాత్ప్రసక్తిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావఘాతాదివన్నియమేనోపాదేయాని- ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసంహార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. *యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి-నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః- ఉత ఫలవిధిరితి. అర్థవాదశ్చేత్- *యశ్చైతదేవమిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్-అనియమవాక్యస్య పురుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం- ఛాన్దోగ్యే *కతమః కతమదృక్ కతమత్సామ కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృశ్య *వాగేవర్క్ప్రాణస్సామోమిత్యుద్గీథ ఇతి నిర్ధారణం. (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే *జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యే జుహూర్హోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి *యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్య తస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గం- తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనముద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గభూతం కించిదదృష్టం నిర్వర్త్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్ష

నజుహ్వాదిముఖేనపర్ణతాదివత్కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతివర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణతాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వ కల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమఇతి) నిర్ధారణం-నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్మస్వుద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. (తద్దృష్టేః) ఉపలభ్యతేహ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః- * తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేదయశ్చనవేదేత్యవిదుషోఽప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేఃఫలాకాఙ్క్షాయాంరాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వంకర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదంవీర్యవత్తరత్వం. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహికర్మఫలంప్రబలకర్మాన్తరఫలేనతావన్తంకాలం- తదభావోఽప్రతిబన్ధఃకర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి) అతఃకర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మస్వుద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః. ......

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥

దహరవిద్యాయాం * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశస్యపరమాత్మనఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితిగుణానామపిపృథగుపాసనంవిహితం. తత్రసంశయః-గుణచిన్తనేపితత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరస్యాత్మనశ్చిన్తనమావర్తనీయం- ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాంగుణిత్వాత్, తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాత్, గుణార్థంతచ్చిన్తనంనావర్తనీయం.

ణాదిషుసత్స్వపిపర్ణతాదృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవహ్యనుష్ఠేయం-ఉపాసనస్యచపృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీతి) అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానంనిరూహ్యతఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వంశ్రుతమితిశఙ్కాయాం * నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతిపర్ణతార్థవాదవదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యం. * గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహివిధిప్రత్యయోఽస్తీతితద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వంహిగోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య-అతఃఫలేపివిధికటాక్షోఽస్తి- సతునాత్రవిద్యతఇత్యర్థః. ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోఽప్యభిప్రేతః. ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలంవిధ్యపేక్షితంస్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుంరాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తం. (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయంహ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్ గోదోహనస్యనక్రత్వర్థత్వం- అపితుపురుషార్థత్వమేవేతినిర్ణీతంకర్మకాణ్డే. ... ...

అన్యేతు *యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణివిద్యాయానియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-తరపాఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతఃకర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోవీర్యవత్త్వంహ్యనుజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తాముపగమ్యతచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వంపూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచహేత్వన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధేవక్తవ్యం - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవపూర్వపక్షహేతుః. ......

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ పూర్వాధికరణంప్రసఙ్గాన్నిరూపితం- అథతత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణంక్రియతఇతిసఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాంతత్తద్గుణచిన్తనేతత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిందహరమాత్రచిన్తనేగుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి, కృతంచేత్- అనావర్తనీయం, నచేత్- ఆవర్తనీయం. (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనంనామ- ఆనన్దత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనం. గుణాష్టకచిన్తనంగుణచిన్తనం. (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థంగుణచిన్తనార్థంచ తన్త్రేణానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రదానవదేవేతి) ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశఏకఏవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాంగుణీ, సచ ప్రథమంచిన్తితః,- తథాపి స్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్, *అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేనవిహితత్వాచ్చ, పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థమావృత్తిః కర్తవ్యా- యథా *ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలంనిర్వపేత్ *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ* ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవరాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధాకారస్యభిన్నత్వాత్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సఙ్కర్షణే*నానా వా దేవతాపృథక్త్వాదితి...

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౮౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే*సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం। విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యన్తం. తత్ర సంశయః - కిం పూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేన క్రియతే - ఉత సర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కింయుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా *దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం। తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖం ఇత్యాదినా హృదయపుణ్డరీకాభిధానమస్యనారాయణానువాకస్య దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి. ... ...

(గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్య స్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. నహి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణినశ్చ సముదాయో భవతీత్యర్థః. (అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకేచ అధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితః- అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయురితి తదేతదుదాహృత్య వాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యాదపృథక్చిన్తనమితి విమృశ్య పృథక్చిన్తనం సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యేతు వాజసనేయకే * తద్యత్సత్యమసౌస ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యే తదుదాహృత్య పూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ వదన్తి. తదయుక్తం- * సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదే విద్యాభేదస్య సమర్థితత్వాత్. తస్య విద్యాభేదహేతుత్వం వేద్యాన్తర్భావాత్- వేద్యబహిర్భావే విత్తిభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోఽమావాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కాఽనుపపన్నా- తత్ర హీన్ద్ర ఏవోద్దేశ్య ఇతి నోద్దేశ్యభేదః - అత్ర తూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణచిన్తనం శఙ్కనీయం. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చిన్తా యుజ్యత ఇతి చేన్న - విద్యాద్వయోస్త్రీర్త్వేన ద్వయోస్తన్త్రేణానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైక్యే సతి తే పృథగపృథక్చిన్తనవిచారో యథోపపద్యతే- తథా విషయః ప్రదర్శనీయః - అతో దహరవిద్యాయామేవైషా చిన్తా యుక్తా. ....

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౮౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి ॥ పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన సఙ్గతిః. (కింపూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి దృష్టివిధివ్యావృత్తిః. కిం సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యః - ఉత దహరవిద్యామాత్రే. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానాముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే- ఉత దహరవిద్యాయా ఏవ. కిమత్ర దహరోద్దేశేన నారాయణత్వం విధీయతే - ఉత సర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కిం హృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం - ఉత లిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవ నారాయణ ఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయా సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి. * ఆత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి పూర్వానువాకే ఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయ ఇత్యర్థసిద్ధం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి- పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిఃపరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టముపాస్యం వస్త్విహ తైరేవ శబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే- భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానన్యూద్య నారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య మస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయే భూయః-బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పరదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వమస్యాపోద్బలయతీతి-తన్న- బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతే సతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. నచ * సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసినా సమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః-*తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసిగతేన కృత్యప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. *విశ్వమేవేదం పురుషః * తత్త్వం నారాయణః పరః ఇత్యాది ప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః। స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే. ...

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (చిహ్నపర్యాయ ఇతి) నతు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. (పద్మకోశేత్యాది) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోక్తం బ్రహ్మాత్మకత్వం * తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే నిగమితం- తథా నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మాదస్మిన్నపి విద్యావిశేషే స ఏవోపాస్య ఇతి విశేషే తత్ప్రదర్శనమిత్యర్థః. (నచ సహస్రశీర్షమిత్యాదీతి) * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేతి వద్ద్రష్టవ్యమితి భావః. విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృష్టవాక్యైరుపపాదితం. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం న నేయానీతి శఙ్కాయాముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధం. విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్య విశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే. పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమాన్తపదానామస్వారస్యం, చ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం - నతు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యావగతార్థస్వభావవిరోధః,. నను ప్రథమార్థత్వే సతి పూర్వానువాకస్థేన* ఉపాసితవ్యమితి పదేనాన్వయో ఘటతే. నైవం - స్వారసికేన సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వే సత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. (సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పరమిత్యన్తర్గతసమాసం వదన్తి. తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణా హి సమాసః-షష్ఠ్యర్థే సమ్భవతి లక్షణానుపపత్తేః, సమాసేఽపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన నారాయణ ఏవ పర ఇతి ప్రథమా విభక్తిస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది * నారాయణః పరం బ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్,* తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి విరోధాత్, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్, * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేఽపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. ఆత్మశబ్దశ్చ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మానమేవ లోకం * తమేవైకం ధ్యాయథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సూపాసోపస్థిత్వాత్ తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః. ... ...

ఇతరేతరయోరపి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రముత్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే- * తాన్యేతాన్యేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని- లిఙ్గం చ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి. *పూర్వవికల్ప ఇత్యాది పూర్వపక్షసూత్రద్వయం. తదయుక్తం- లిఙ్గైరుపన్యస్తైర్దుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్. నను సత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహత ఇతి చేత్-తర్హి * శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయామాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నం, నను తత్ర ప్రాబల్యహేతుర్వివక్షిత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అభిప్రేత ఇతి చేత్. కథమభిప్రాయః. శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం తదేకవాక్యత్వాదర్థాన్తరాప్రాపకత్వం- అత్ర తు విస్పష్టవిధ్యనరానుపలబ్ధేర్నార్థవాదత్వం- కింతు *వచనాని త్వపూర్వత్వాదిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతీతి చేత్. తర్హి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యం- అత్రోక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోస్తత్ప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వే తు సప్రయోజనత్వం. *దర్శనాచ్చేత్యేతత్-

౪౪॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయస్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః- ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశసాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాది నేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్, తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తే నేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి. ...

పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదితి పరే చాపరే చాహుః. తదయుక్తం- *లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన *శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన చ పునరుక్తేః. *దృష్టశ్చ తదుక్తమిత్యస్య- క్రియా ప్రకరణాదుత్కృష్టేన స్యాత్ తన్త్ర్యప్రశ్లేకారో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షో దృష్ట ఇతి. తదుక్తం భేదలక్షణే *అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాదితీతి త్రయోప్యాహుః. తతోపి విధికల్పనపరత్వముచితం- స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పనమూలకత్వాత్. న హ్యవిహితస్య కస్యచిత్ స్వాతన్త్ర్యం శక్యముపగన్తుం.——— అన్యే తు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః - *యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేదేత్యశ్వమేధాద్యుపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోపి శాణ్డిల్యవిద్యాదిపరత్వం యుక్తం- ప్రతీతిశైఘ్ర్యాత్. మానసగ్రహస్తుత్యాదిసామాన్యేన న క్రియాశేషత్వం- పురుషార్థత్వోపలబ్ధేరిత్యేతదర్థపరం *న సామాన్యాదితి సూత్రం పరే చాపరే చాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వేన మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాత్, అతిదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం. *న హి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవమర్థమాహుః- *అసౌ వై లోకోఽగ్నిరిత్యత్ర న హ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వం యుక్తం- హిశబ్దస్వారస్యాత్. *పరేణేత్యత్ర - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతం. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్.......

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్బలీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - ఇహ తు ప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. సూత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః,- విద్యారూపాః, ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం- క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన,- విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనేతి చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి న విప్రతిపత్తిః- అఙ్గిద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతః సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః- తత్సమ్బన్ధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినః స్యుః. హోమస్థానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. న హి హోమస్థానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తం. ఇష్టకచితాగ్నేః ప్రకృతస్స్యాత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం- బుద్ధిస్థత్వం. (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గకత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాత్ నైషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహః- పాత్రవిశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే- విగతవాక్యే. యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వం- న హి స్వరూపేణ విద్యతే. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినామనశ్చితాదీనాంవికల్పఃక్రియారూపత్వంచావగమ్యతే. *తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వ ఇతిపూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యంమనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే- తేనతుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్తత్క్రతునిర్వర్తనేనతదఙ్గభూతాఃమనశ్చితాదయఃక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనక్రియారూపాఏవేతి. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౪౬॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. యదుక్తంమనశ్చితాదయఃక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనక్రియారూపాఏవేతి - నైతదస్తి. విద్యారూపాఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయినఇత్యర్థః. కుతః. (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణంతావత్ *తేహైతేవిద్యాచితఏవవిద్యయా హైవైతఏవం విదశ్చితాభవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసాసమ్పాదితాగ్నిత్వేనవిద్యారూపత్వేసిద్ధేపి *విద్యాచితఏవ *విద్యయా హైవైతఇతిచావధారణంవిద్యామయక్రత్వన్వయేనవిద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితినిశ్చీయతే. దృశ్యతేచాత్రైవైషాం శేషీవిద్యారూపఃక్రతుః * తేమనసైవాధీయన్తమనసైవాచీయన్తమనసైషు గ్రహాఅగృహ్యన్తమనసాస్తువన్తమనసాశంసన్యత్కించయజ్ఞేకర్మక్రియతేయత్కించయజ్ఞీయంకర్మమనసైవతేషుమనోమయేషుమనశ్చిత్సుమనోమయమక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషుయత్క్రియామయంయజ్ఞీయంకర్మక్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషుమనశ్చితాద్యగ్నిషుమనోమయమేవాక్రియతేతివచనాత్ క్రతురపివిద్యామయోఽత్రప్రతీయతే. ....

నన్వత్రవిధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేనవిద్యారూపత్వైషాంబాధ్యేత. నేత్యాహ

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాంప్రకరణాద్బలీయస్త్వేనశ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేనప్రకరణేనబాధితుంనశక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ *తేహైతేవిద్యాచితఏవేతి. తాంవివృణోతి *విద్యయా హైవైతఏవంవిదశ్చితాభవన్తీతి - విద్యయా-విద్యామయేనక్రతునాసమ్బద్ధామనశ్చితాదయశ్చితాభవన్తీత్యర్థః. *తాన్హైతానేవంవిదేసర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వన్త్యపిస్వపతఇతిలిఙ్గం. వాక్యంచ *ఏవంవిదేచిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారోవాక్యం. ఏవంవిదే- విద్యామయక్రతుమతేసర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకంసర్వకాలవ్యాపిచయనంమనసాసమ్పాదితంపరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణక్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానంవిద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేలిఙ్గంభవతి. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ వీర్యం- కార్యకరత్వసామర్థ్యం. కముపకారంకుర్వన్తోమనశ్చితాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) (ఏవంప్రాప్తఇతి) ....

౪౬॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ (విద్యారూపక్రత్వన్వయినఇతి) సూత్రేవిద్యాశబ్దోలాక్షణికఇత్యర్థః. విద్యాచితఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయాహైవైతఇతి) *దర్శనాచ్చేతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (దృశ్యతేచేత్యాదినా) (మనసైష్వితి) *ఏషు- మనశ్చితాదిషు. యత్కించయజ్ఞేకర్మక్రియతే- ప్రధానభూతంకర్మక్రియతే. యత్కించయజ్ఞియంకర్మ- అఙ్గభూతంకర్మేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేపిఫలసమ్బన్ధేసతివిధిఃకల్ప్యతే- సోపినాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥ (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయాహేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేనతన్నిర్వర్తనార్థమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహారఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్యకృతేహ్యేతానగ్నీంత్సర్వభూతానిచిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేనసర్వకాలవ్యాపిత్వేనచమనసాఽనుసంహితస్యచయనస్యపరిమితకాలకర్తృక

యచ్చేదముక్తం. విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్క్రతోరన్యో విద్యామయః క్రతుర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ ఇష్టకచితాగ్నేః క్రియామయాత్క్రతోర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః- యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః *మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువత మనసాశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబన్ధైః విద్యామయః క్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యాది- క్రియామయాత్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే - ఏవమయమపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం *వచనాని త్వపూర్వత్వాదితి. ఫలం చ *తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ......

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తం - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతిదేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి *స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాపత్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి- ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యం. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగమ్యతే. ....

క్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవో విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే- అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః.............................

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాద్ధి క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యం. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ- అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలం చేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్- తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః. తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూరకతయాఽధ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః- అగ్నితుల్యత్వం. (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః...

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం- అథ ప్రకరణేనాప్యయమర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ పరేణచబ్రాహ్మణేనాస్యాపిమనశ్చితాద్యభిధాయినశ్శబ్దస్యతాద్విధ్యం-తద్విధత్వం-విద్యామయప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే. పరేణహిబ్రాహ్మణేన *అయంవావలోకఏషోఽగ్నిశ్చితస్తస్యాపఏవపరిశ్రితాఇత్యాదినా *సయోహైతదేవంవేదలోకంపృణానమేనంభూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యతఇతి పృథక్ఫలావిద్యైవవిధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాచవిద్యైవవిధీయతే,- అతోఽగ్నిరహస్యస్యక్రియైకవిషయత్వంనాస్తి. ఏవంతర్హివిద్యామయామనశ్చితాదయోబృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధఇతి) మనశ్చితాదిషుసమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాంభూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధఃకృతః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥

సర్వాసుపరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపిజ్ఞాతవ్యత్వముక్తం *త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చేతి. వక్ష్యతిచాస్యప్రత్యగాత్మనఃపరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి.కిమయంప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతాకర్తాభోక్తేహాముత్రసఞ్చారక్షమోఽనుసన్ధేయః- ఉతప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కింయుక్తం. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్రఇత్యేకేమన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనఃశరీరేభావాత్,. ఆత్మనశ్శరీరేవర్తమానస్యతాదృశమేవరూపం. తావతైవానుసన్ధానేనతత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేః, శ్చ. నహికర్మస్వధికృతానాంస్వర్గాది ఫలార్థినాంజ్ఞాతృత్వాద్వ్యతిరేకేణఫలానుభవదశాయాంయాదృశంరూపం- తాదృశంరూపంసాధనానుష్ఠానదశాయామనుసన్ధాతవ్యం- తావతైవసాధనానుష్ఠానతత్ఫలయోస్సిద్ధే,రతిరిక్తానుసన్ధానేప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషాదిహాపితథైవ. నను చాత్ర * యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతివిశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారఏవానుసన్ధాతవ్యఇత్యవగమ్యతే. నైవం- * తంయథాయథోపాసతఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ నత్వేతదస్తి- యజ్ఞా

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ * ఏషలోకః- భూః. ఆపః- సముద్రాః. పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకంపృణానం- *పృఞ్పాలనపూరణయోః. పూరయన్తం-భువం. ఏతదేవంవేద- లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏతమగ్నింవేదేత్యర్థః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥ పూర్వాధికరణంప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేనసఙ్గతిః. తత్రసర్వవిద్యాసుభగవతఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథాప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయఇతిసఙ్గతిఃసర్వాస్విత్యాదినాసూచితా. *త్రయాణామిత్యాదిసూత్రేత్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరంవ్యాఖ్యాతంభాష్యే - దీపసారయోరుపాస్యోపాసకోపాసనపరంవ్యాఖ్యాతం - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తేప్రత్యగాత్మనఉపాస్యకోటినిక్షేపస్యవక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రద్వయార్థోపజీవనేనేదమధికరణంప్రవర్తతఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయఃప్రత్యగాత్మాకింజ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః-ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః. కిం*యథాక్రతురితియథోపాసనప్రాప్తివచనంపరవిషయం-ఉతప్రత్యగాత్మవిషయమపిభవతీతి. *తంయథాయథోపాసతఇతితచ్ఛబ్దఃకింపరమాత్మమాత్రపరః- ఉతజీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే - యథోపాసనప్రాప్తివచనస్యపరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే *యథాక్రతురితిశ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపిసమ్భవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్వరూపంతాదృగస్తు - తతఃకింతథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిందర్శయతి (నహీతి) తావతాఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేనచోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయాపరిహరతి (నైవమితి). (ఏవంప్రాప్తఇతి) ....

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ *వ్యతిరేకఇత్యుక్తైధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానివృ

తృత్వాద్యాకారమేవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాః మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకః- సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూపమేవోపాసనవేళాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్ప్రాప్తేః. *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి యథోపాసనమేవహి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. న చ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే- ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యఘటకపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరకపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అతఏవ *ఏవం క్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారమేవానుసన్ధేయః. (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్విహితా యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గం- *యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవహి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మణి కార్యార్థితావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కించిదపహీనమ్. ......

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్ప్రాప్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. (నచేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్నవిశేష్యమాత్రవిషయా- అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాద్బ్రహ్మగుణానామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతి భావః. (అతఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్యచిన్తనముచ్యత ఇత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారప్రదర్శనం హి పాదకృత్యం. ప్రాసఙ్గికత్వే దిన్నమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం- దేహస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యే పునస్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి- తేషాం *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్యాం పూర్వమేవ నివేశనీయం - దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోస్తన్మూలత్వాచ్చ. ఐకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసజ్యేదితి చేన్న- మాణవకహి మైషిణోపి త్రాదిభిరధ్యయనే కారితే సత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగాన్నిత్యానిత్యసన్దేహోపితదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ- *స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. *శారీరకే చ త్యాజ్యమితి వ్యతిరిక్తాత్మని దేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కింతు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయా మన్తవ్యా. —— అన్యే తు బ్రహ్మోపాస్తీత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేర్దృష్టసజాతీయాకారావికల్పితవిషయత్వనియమాత్. స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతీత్యనుపపత్తేః నిరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినాఽఽత్మప్రతిపత్తేర్వ్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్, ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - దేహాతిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః- *తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేశ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. న చ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః- సన్తమసన్తం వాకం పశ్య నీలపీతాద్యాకారమవగ్నీయం మనస్స్వయమేవ గ్రహిష్యతి. న చ మిథ్యాప్రతిపత్తిర్దోషః- అన్యథా తత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. *అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిరాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్, త్రాచాత్మధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయస్సమ్భూత్యుపాసనేషు. వినాశోపాసనేష్వస్తిత్వముభయోరాకారః- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిభాసత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయోప్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం - తత్కాదేతి నిరూపణీయం. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనాత్పూర్వం హి తత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితముపదేశసహకృతం చ మనః- తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అతఏవ సిద్ధాన్తే మిథ్యాభూతస్యాయస్యకస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేపి న దోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య నదృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా- *యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యది యత్కించి

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత *ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాస్వేవ నియతాః – ఉత సర్వాసు శాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే స్థితేఽపి ప్రతివేదం స్వరభేదాదుద్గీథాదయో భిద్యన్త ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తాశఙ్కా. కిం యుక్తం. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. *ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతా యాస్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానాత్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి. ఏవమాద్యాస్తాస్స్వశాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాస్స్వశాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్—అపి తు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్—సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః- తస్మాద్యత్రోద్గీథాదయః- తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే-తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయస్సన్నిహితా ఇతి న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః- అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతోస్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా. ....

స్నిలపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః- తస్మిన్ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధానమప్యయుక్తం-తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయోర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ, చ జీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః సమ్యాభత్యుపాసనే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం - జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః - సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం - సహ్యాసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేద ఏవానుసంహితస్స్యాత్ - న తు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితి చేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యం- న హి సాధారణాకారవిధురం కించిద్ద్రవ్యమస్తి- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య ఇతి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా - న తు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా అతో యథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదం॥ యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం- ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః- తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి- న వేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ - ఉత నేతి. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రే వర్తతే - ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః- ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ - తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా. సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ - ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనాని న వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భాక్షేపశఙ్కాం పరిహరతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథా కర్మ చోపాసనం చ సర్వశాఖాస్వేకం - తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భాక్షేపః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయా ఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. (తస్మిన్నేవ విశేష ఇతి) లోకే గామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యన్తత్వదర్శనాదితి భావః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి -* తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) (న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకం- న త్వసన్నిధిః- సామాన్యేన వ్యక్తీనాం ధీస్థత్వాత్. ధీస్థత్వం హి సన్నిధిః. అత్ర తు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాచ్ఛబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః. సన్నిహితాః- బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం- నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. అర్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థః. ....

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః॥ వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేన జాతిగుణసఙ్ఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథం శ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో న విరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥

*ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యశ్శ్రూయతే. స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. తత్ర చ ద్యౌర్మూర్ధా- ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుః ప్రాణః- ఆకాశస్సన్దేహః- మధ్యకాయ ఇత్యర్థః. ఆపో వస్తిః- పృథివీ పాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్ర సంశయః- కిమస్య త్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం- ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ- అథ సమస్తస్యైవేతి. కిం యుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమే వ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథా హ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయః కిల ఉద్దాలకషష్ఠాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాన్ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యో మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్ర తత్ర ఫలం చోక్తవాన్ *అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం. పరత్ర *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి- ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానర ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనోపసంహార ఇత్యవగన్తవ్యం.——అపర ఆహ- ఏవమేవ సమస్తస్యాప్యుపాసనం కార్యమితి- పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. న చైతావతా వాక్యభేదః - యథా భూమవిద్యోపక్రమే నామాద్యుపాసనం తత్ఫలం చాభిధాయ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూ

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః॥ వేదాన్తరోత్పన్నానాం *అగ్నేర్వై హోత్రం వేత్విత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరేఽపి పరిగ్రహో దృష్టః. బహ్వృచసమితస్య *యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వానితి సూక్తస్య *అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమితి వినియోగో దృష్టః. *అజోఽగ్నీషోమీయ ఇత్యుపదిష్టా జాతిస్తదుపదేశరహితే శాఖాభేదే *ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవం గుణాదీనాం వినియోగో ద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాన్యత్ర ప్రవేశాభావే మన్త్రాదీనామపి శాఖాన్తరే ప్రవేశో న స్యాదిత్యతి ప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః- శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్ర ప్రవేశే విరోధాభావః. మన్త్రాదీనాం శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్- ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యా వినియోగాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యా సర్వశాఖినాముపాసనేష్వధికారః ఫలమ్. ....

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥ పూర్వాధికరణే ఉద్గీథాదికం ప్రస్తుతం - తత్ర సామావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్య వ్యస్తస్య చోపాసనం శ్రుతిసిద్ధం - ఏవం వైశ్వానరవిద్యాయాం కిం సమస్తస్యోపాసనం కార్యం- ఉత వ్యస్తస్య- ఉతోభయస్యేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. స్వర్లోకాదిషు కిం కిమవయవభూతమిత్యత్రాహ (తత్ర చేతి) కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ - ఉత సమస్తస్యైవ. కిం ప్రత్యవయవం ఫలశ్రవణాత్ *యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉత వ్యస్తే సమస్తే చ ఫలశ్రవణాదుభయత్ర విధిః కల్ప్యః- ఉత ప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః. ఆద్యే వ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయే ఉభయవిధిః. తృతీయే సమస్తస్యైవ విధిః. *అత్త్యన్నం- అన్నమత్తి. ప్రియం పశ్యతి- అస్య కులే బ్రహ్మవర్చసం భవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరోపాసనం హ్యుపక్రాన్తం - తత్కథం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వం చాహేతి) *ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇత్యాదిష్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్ -కథం సమస్తస్యోపసంహార ఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) (వైశ్వానర ఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః.——(అపర ఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ - వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనే సత్యపి వాక్యైకత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథా భూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానప్రతిపాద్యం - వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి న విరోధ ఇతి భావః. ... ...

మవిద్యాముపదిశ్య *సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యపదిశతి- తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య- నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్ఫలంచాఙ్గీక్రియతే- తథా ఇహాపీతి.... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య-సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం- ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి - *ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వైశ్వానరాత్మబుభుత్సయోపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః తముద్దాలకముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదనమలభమానాస్తేన చ సహాశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానరాత్మవేదినముపసఙ్గమ్య *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమపగచ్ఛ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మస్వభూతబ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽవగతే సత్యవయవవిశేషోపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశానువాదమాత్రమితి నిశ్చీయతే. (క్రతువత్) యథా *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాత ఇతి విహితస్యైవ క్రతోరేకదేశాః *యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యం- న వ్యస్తోపాసనం. తథా హి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువతీ *మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి, *అన్ధోభవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా. అత ఇహాపి వ్యస్తం- యన్నామాద్యుపాసనసామ్యముక్తం- తత్ర హి నామాద్యుపాసనేష్వనర్థో న శ్రుతః, నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతం *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య-నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వం- అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అతస్సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. ॥ నానా శబ్దాదిభేదాత్ ॥

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః సద్విద్యా భూమవిద్యా దహరవిద్యోపకోసలవిద్యా శాణ్డిల్యవిద్యా వైశ్వానరవిద్యానన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికా ఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతా, శ్చోదా

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) భూమశబ్దో ధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి ద్యుపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) సముదాయోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే- తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాద ఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః- న తు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుం- ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. (అత ఇహాపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణమేకం వైషమ్యమిత్యర్థః. వైషమ్యాన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేభ్య ఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి- ఆనర్థక్యస్య ప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తత ఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్న వాక్యభేదో భూమవిద్యాయాం- అత్ర తూపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేద ఇష్యత ఏవేత్యర్థః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతి చేన్న - వాక్యభేదాదిప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః. ...

(క్రతువదితి- దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదితి పరేవ్యాచక్షతే, తతోపి భాష్యోక్తదృష్టాన్త ఏవోచితః- సాదృశ్యప్రకర్షాత్.——— క్రతోరఙ్గోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. లేవ్యస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపి మన్యన్తే. తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిన్దాయా ఇతరప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవాత్, తస్య చ గతిశూన్యత్వాభావేఽనుపపత్తేః. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. ॥ నానా శబ్దాదిభేదాత్ ॥ పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచిన్తా కృతా-ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. (అక్షరవిద్యాదికా ఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రేపి-శబ్దాదిభేదసద్భావాత్. ఉదాహరణం-విషయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వాసాం పరవిద్యా

హారణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాః, శ్చ. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. అత్ర వైశ్వానరవిద్యాయాం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిరపూర్వవిధేయభేదహేతవో ఽనుబన్ధభేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః,- తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిన్దన్తి. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బన్ధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాన్తరే కర్మభేదః ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్. ....

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

నానైక్యం - ఉత భేదః. కిం సర్వాసాం బ్రహ్మకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యం న్యాయ్యం - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వాద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యం. ద్వితీయే విద్యాభేదః. పౌనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్ర వైశ్వానరసామిత్యాదినా) అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః- తస్మాదత్రోక్తమర్థముపజీవ్య పూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః- తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపి హ తదుపపాదనమవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి. (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యం చ పూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశభూతా స్వార్థాదయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేఽపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మాభూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తం. యజతి దదాతి జుహోతీత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః- అతశ్శాస్త్రేఽపి తే స్వార్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః. ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః- వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః- తత్కథమనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః. (తథాపీతి) *అర్థైనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్కో విశేషః. ఉచ్యతే- యాగదానహోమేషు ద్రవ్యప్రహాణే సమానేఽపి దేవతోద్దేశపరస్వత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వముపాసనాదిశబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానాం. తత్రైకైకవిద్యాశ్రవణవేళాయాం తేషాముపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వావగమోఽపూర్వత్వప్రతిష్ఠానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దాశ్శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి తథోక్తిరుపచారాత్. ఏవం రూపభేదశ్శబ్దాభేదవతి. బ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. అత్ర తదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసన్ధేయం. బహ్వధికరణేషు బహుభిస్సూత్రైర్విస్తరేణోక్తార్థస్య సఙ్గ్రహేణ స్మారణం కుదృష్టినిరసనం చ ప్రయోజనం. ... ...

అన్యే తు * ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాత్, ద్వైశబ్ద్యేన వినాఽతిశయాన్తరాసమ్భవేన ప్రోక్షణావఘాతాదీనామివానాన్తరకార్యభేదాభావేన కర్మభేదాభావాత్, ఆత్మనశ్చైకత్వాత్, విద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన సక్తువదాత్మనా విద్యాదితి విపరిణామస్యాన్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబన్ధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తేర్విద్యాభేద ఇతి వదన్తి, *ఉపాసీత* శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శబ్దభేదాదితి సూత్రం చ యోజయన్తి. తదయుక్తం- రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోస్స్వవిధేయేన ధ్యానేనైక్యశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవ సిద్ధాన్తే సాధ్యాపూర్వభేదాఙ్గీకారేణ భేదసమర్థనం చాయుక్తం: తేషాం విధేయత్వేఽపి నైక్యశఙ్కా- శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనసైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ. ....

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. ❀ వికల్పోవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ ❀

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాంసద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాంనానాత్వముక్తం - ఇదానీమాసాంవిద్యానామేకస్మిన్పురుషేప్రయోజనవత్త్వేనసముచ్చయోపిసమ్భవతి- ఉతప్రయోజనాభావాద్వికల్పఏవేతివిశయే- కింయుక్తం. సముచ్చయోపిసమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాంభిన్నశాస్త్రార్థానామపిసముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతేహ్యేకస్యైవస్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాంతస్యైవస్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకత్రపురుషేసముచ్చయః- ఏవమిహాపిబ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయాసముచ్చయోపిసమ్భవతీతి.

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే-వికల్పఏవ-నసముచ్చయస్సమ్భవతీతి. కుతః.అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాంహిబ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవఃఫలమవిశిష్టంశ్రూయతే *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం*స ఏకోబ్రహ్మణఆనన్దఃశ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిం । తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమం సామ్యముపైతీత్యాదిభ్యః. బ్రహ్మహిస్వస్యపరస్యచస్వయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దంభవతి. సచతాదృశోబ్రహ్మానుభవఏకయావిద్యయావాప్యతేచేత్ - కిమన్యయేతినసముచ్చయసమ్భవః. స్వర్గాదేర్హిదేశతః కాలతఃస్వరూపతశ్చపరిమితత్వేనతత్రదేశాద్యపేక్షయాభూయస్త్వసమ్భవాత్తదర్థినస్సముచ్చయస్సమ్భవతి-ఇహతుతద్విపరీతస్వరూపేబ్రహ్మణితన్నసమ్భవతి. సర్వాశ్చవిద్యాఃబ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాదికర్మావిద్యానిరసనముఖేనబ్రహ్మప్రాప్తిఫలాఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్సర్వాసాంవికల్పఏవ. ………………………………

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తువిద్యాస్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టంవికల్పేరన్ - సముచ్చీయేరన్వా- తాసాంపరిమితఫలత్వేనభూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౫౮॥ సూ. ❀ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్ ॥ ❀ అపరిమిత ఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ………………………………

వికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. ❀ వికల్పోవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ ❀ అస్మిన్నధికరణేన్యాసవిద్యాఽధి ప్ర. తా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదేసిద్ధేహ్యసముచ్చయవికల్పనిరూపణంయుక్తమితిభావః. కింసర్వాసాంసముచ్చయః- ఉతవికల్పః. కింబ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా- ఉతస్వర్గప్రాప్తివద్విలక్షణేతి. నైలక్షణ్యే- తదపేక్షయాసముచ్చయః. ఐకరూప్యే- వికల్పః. … … … … … … … … …

రాద్ధాన్తే- (పరమంసామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దంబ్రహ్మస్వసదృశానన్దందదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావాన్నభూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవఇతిభావః. బ్రహ్మానుభవస్యఫలత్వందర్శయతి (బ్రహ్మహీతి) కాశ్చిద్విద్యాఃవిరోధినిరసనోపక్షీణాః- కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అతస్సముచ్చయసమ్భవఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చవిద్యాఇతి) ………………………………

అనేనసూత్రేణసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థంసఙ్క్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౫౮॥ సూ. ❀ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్ ॥ ❀ అత్రవ్యాఖ్యేయంచరమపదంవ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) *సముచ్చీయేరన్నవేత్యుక్తేపిసముచ్చయవికల్పయోఃకింనియామకమిత్యపేక్షాయాంఇచ్ఛానియామికాస్యాదితి *యథాకామమితిపదస్యార్థః. … … … … … … … … … …

విద్యానామేకరూపంఫలంసమాధౌసాక్షాత్కరణమితిపరే. తదయుక్తం- సమాధౌసాక్షాత్కారస్యవిద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్యచఫలభావేపితత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయాభిన్నరూపత్వాచ్చవికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేపిబన్ధనివృత్త్యనన్తరభావిబ్రహ్మానుభవవైషమ్యశఙ్కానిరాసేనవినాసముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చబన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యంవక్తవ్యం.——అన్యేతుసమ్భూత్యుపాసనవిషయంవిచారమాహుః. తదయుక్తం- సమ్భూతివినాశవిభాగవిభక్తోపాసనసముచ్చయస్యప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తేచ-*యేచేమేఽరణ్యఇత్యత్రదేవయానపథస్యఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివసముచ్చయఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా-ఆగ్నేయాదీనామివప్రకరణైక్యాధికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణంనిరాకాఙ్క్షాణాంవిద్యానామిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, *యేచేమేఇత్యాదివాక్యస్యగతివిధిపరత్వేనబ్ర

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదికా విద్యాః కిముద్గీథాదివత్క్రత్వర్థతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః - ఉత గోదోహనాదివత్పురుషార్థతయా యథాకామమితి విశయే- నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తమ్. ననుచాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః *తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర. సత్యమ్- తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైర్యుక్త్యా చాక్షిప్యతే. తత్ర హి *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తమ్. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామప్యఙ్గతయోపాదాననియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే - నహ్యత్ర *గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధః శ్రూయతే. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవోపాసనం ప్రతీయతే. *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమితి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్బన్ధో జ్ఞాయతే - స్వవాక్యేనైవావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధేన నిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే- తథా తదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ ....

హ్యస్రాక్తైరసాధ్యమానలయాఽధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్ దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానామివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తమ్. *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానామిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశఙ్కానుత్థానా, దధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేకమేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధాన్తదృష్ట్యా దర్శితేపి ఫలాతిశయసమ్భావనయా జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వాచ్చ. అతస్సైవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్యసాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తినస్సాధ్యం స్యాత్ - తత్ర చ *అవిశిష్టఫలత్వాదితి హేతుర్న ఘటతే - సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వం హి సాధ్యం. తద్భేతవాఽభిప్రేతా ఇతి చేత్ - అనపేక్షితకణ్ఠోక్తి, రపేక్షితస్యావచనం, సూత్రాస్వారస్యం, చ స్యాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః.—— ఇతరే సర్వే *కామ్యాస్తు ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. తదయుక్తమ్ - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్యాస్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనం తు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణం. కామ్యాసు విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనం - విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయాద్యాశ్రయణమ్. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥ యథాకామమితిపదేన సఙ్గతిరభిప్రేతా. యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయో వా స్యాదితి హ్యుక్తమ్- తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామముపాదేయా- న వేతి సంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని - ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ - ఉత క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వం చేత్ - తదభావేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్- ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ఫలతయా పురుషార్థత్వాన్న నియమేనోపాదేయతా. పౌనరుక్త్యం చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యం తదేవేతి) సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరమధ్యే ప్రాప్తమ్ - అతో న తత్ర కృతమిత్యర్థః. తత్రోక్తాంశమాహ (తత్ర హీతి) అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (నహ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యే శ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి - అత్ర తు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితి న తదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావ ఉక్తః- అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతిరుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణం- వ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసమ్బన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః - వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలసమ్బన్ధే తత్రాపి విధికటాక్షః స్యాత్ - వాక్యాన్తరస్థత్వే సోపి నాస్తీతి భావః. ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యేనైవేతి) నిర్జ్ఞాతః- నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః- అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. న తు జ్ఞాపకావస్థః. యథా స్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూసమ్బన్ధేన జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలమర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయం- తథేదమిత్యర్థః. ....

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానమిత్యర్థః. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాద్యఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. *గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావ ఏవ హి విధేయ ఇతి గమ్యతే. ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ *హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథం- వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహీనావన్యేన సమాధానం బ్రువంస్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి. ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనగుణస్య- ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్యోపాసనస్య *తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసనసమాహారో గమ్యతే. * తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసన ఏవ ప్రణవస్సర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమ ఇతి. కుతః. (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావనియమో భవతి. యద్యపి *ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్ పదసముదాయేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదనన్తరమేవ *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే- తేన క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ పూర్వం యుక్తిరుక్తా - వ్యాప్తిరూపా హి యుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్బన్ధస్యాఙ్గత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహేఽఙ్గత్వం, చ హి దర్శితం. అథ లిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ సమాహారః- సమాధానం. కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి) ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణత్వవ్యపదేశః. (సమాహారో గమ్యత ఇతి) సమాహారః- అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి) ....

౬౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరితి) కథమయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావే హీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమ ఇత్యుక్తం. సహభావనియమ ఏవాఙ్గత్వం. అఙ్గత్వవిరోధిపృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతం. గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వం చ న ప్రయోజకం- విలమ్బావిలమ్బావేవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యే విలమ్బద్వయమస్తి- పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణం ప్రతి సాధనత్వాశ్రవణాత్, ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాచ్చ. గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిలమ్బ ఏవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుం ప్రతి గోదోహనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విలమ్బద్వయసద్భావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవం గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిలమ్బాభావాత్తత్ర ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి. ఏవమన్యతరవిలమ్బాభావసాధర్మ్యాత్తద్వదిదమపి పృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవదుపాసనమపి న క్రత్వఙ్గం. అతో విలమ్బద్వయాభావవైషమ్యాత్పర్ణతావాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి,- పర్ణతాయా అక్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముపాసనానాం- క్రియారూపత్వేనాన్యథానేన పురుషార్థసంస్పర్శాత్, ఇతి చ పర్ణతావైషమ్యం సిద్ధం. అధికారాన్తరం - ఫలాన్తరసాధనత్వం. (సాధనభావః ప్రతిపాద్యత ఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యే సాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిలమ్బస్సూచితః. ఏవం తత్సామ్యేన పృథక్ఫలసాధనతయైవోద్గీథవిద్యా విహితేత్యాహ (తేనేతి) తతః కిమిత్యపే

విద్యా *ఉద్గీథముపాసీతేతికర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాఙ్గతయా వినియోగో నోపపద్యతే. అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయ ఉపాసనే క్రత్వధికారిణ ఏవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిళమ్బితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో న శ్రుత ఇతి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం *ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి- బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

క్షాయాముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కింసమ్బన్ధి పశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బన్ధీతి ప్రణయనసమ్బన్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కింవిషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వేఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనానిమిత్తమధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే- తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాం త్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విళమ్బః స్పష్టతయా న కణ్ఠోక్తః. ఫలసమ్బన్ధస్య విళమ్బ ద్వారోపస్థితత్వేనావిరోధిత్వాదఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వేన తత్పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- అత్ర పునరస్య తరవిళమ్బసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా- అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. అనియమస్య [illegible] ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) *యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిభిరితి మన్తవ్యం. ఉద్గాతృప్రభృతివేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది - తస్య బ్రహ్మకర్తృత్వే తద్వేదనేనసిద్ధౌ సత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్- వేదనవిరహితోద్గీథేన సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా- *తేనేతి న సోపాసనప్రణవపరామర్శః - అపి తు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధితయోపాసనవిధానం - న తూద్గీథ[illegible]శేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా. ... ...

పరే తు కిముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కిం యథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం *కామ్యాస్తు యథాకామమితి సిద్ధం- అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారో యుక్తః. *తత్సహభావాశ్రుతేరితి- *గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినాస్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః- ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతి చాహుః. లిఙ్గాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణ[illegible]త్రేణ నాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావశ్రుతిర్హి వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - సహభావశబ్దేన తన్నియమరూపమఙ్గత్వముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యేతతోఽపి వరం. ——

అన్యే తు *శిష్టేశ్చ- *యదేవ విద్యయా కరోతీత్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతోఽపి వరం *ఉద్గీథముపాసీతేతి విధానపరత్వం- శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, *యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపదాశ్రవణాచ్చ *దర్శనాచ్చ- *తేనో భౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- *తద్దృష్టేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౪౧౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలావిద్యైకత్వనానాత్వచిన్తాకృతా- ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. *విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యౌపనిషదఃశబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయ *యథానద్యఃస్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః. ....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ నైతదేవం-యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దోవేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి- కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సం

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్యసఙ్గతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనంక్రియతఇతిపాదసఙ్గతిరర్థసిద్ధా. తత్రవిద్యాయాఅఙ్గిత్వేసతిహితదఙ్గచిన్తనంకార్యం- తస్మాదఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేనవిద్యాయాఅఙ్గిత్వంప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణక్రత్వర్థా- ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయాపురుషార్థా. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయఃఫలవిధయః- ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసుకర్మీభూతోజీవః - ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతం *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదంలిఙ్గమనైకాన్తికం- నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావేతదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్యజీవభావావగమాత్పరవిద్యానాంస్వకర్మీభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయాపృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థేతితదఙ్గకాత్కర్మణఃపురుషార్థస్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వేతదనుగ్రహాభావేనసామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాంజీవకర్మకత్వాభావేనతత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యాఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేనపృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం. విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతశ్శబ్దేనసోక్తా. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యేవిద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా. *వేదాహమిత్యత్రవిద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వంప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వముపాయాన్తరనిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం *యథానద్యఇతివాక్యే. ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః ॥ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదివద్విద్యాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా *ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి- *అధీత్యస్నాస్యన్నితిజ్ఞానమపికర్మశేషత్వేనావగతం - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వంద్వారభూతవ్రీహ్యాదేఃక్రతుశేషత్వేనైవయథోపపద్యతే- తథాఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచకర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః - సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానస్యపృథక్ఫలసాధనత్వాన్నకర్మాఙ్గత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు *స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనఃకర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్య

స్కారద్వారేణవిద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్తత్రఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం- యథాఽన్యేషు ద్రవ్యాదిష్వితిజైమినిరాచార్యో మన్యతే. తదుక్తం. * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసుపరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి. ననుచకర్మసుకర్తృగ్జీవాదన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్యఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితం *నేతరోఽనుపపత్తేః *భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తునశారీరః *ఇతరపరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసమ్భవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవబ్రహ్మ *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేనజీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి *అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతిచేతనాచేతనసాధారణః *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతత్తదాత్మతయావస్థితినిబన్ధనఇతి *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యాదిభిరుపపాదితం. తత్కథంకర్మసుకర్తురాత్మనోయాథాత్మ్యోపదేశపరావేదాన్తశబ్దాఇతివిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వంప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే- వేదాన్తవాక్యేష్వేవవిద్యాయాఃకర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లిఙ్గైస్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేనచ వేదాన్తశబ్దాద్దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరాఇతిబలాదభ్యుపగమనీయమితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. ననుచకర్తృసంస్కారముఖేనవిద్యాయాఃక్రత్వనుప్రవేశోనశక్యతేవక్తుం- కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. నైవం-లౌకికస్యకర్మణఃకర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేఽప్యుపపత్తే, ర్దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్యక్రతావేవోపయోగా, త్తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేనక్రత్వనుప్రవేశోనవిరుధ్యతే. అతోవిద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతఃపురుషార్థః. ....

కానిపునస్తానిలిఙ్గాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దాజీవస్వరూపపరాఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

3॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాంప్రాధాన్యేనకర్మస్వేవాచారోదృశ్యతే. అశ్వపతిఃకైకేయఃకిలాత్మవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ప్రత్యాహ *యక్ష్యమాణోహవైభగవన్తోఽహమస్మీతి. తథాజనకాదయోబ్రహ్మవిదగ్రేసరాఃకర్మనిష్ఠాఃస్మృతిషుదృశ్యన్తే *కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయః *ఇయాజసోఽపిసుబహూన్యజ్ఞాన్జ్ఞానవ్యపాశ్రయఇతి. అతోబ్రహ్మవిదాంకర్మప్రధానత్వదర్శనాద్విద్యాయాఃకర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేనకర్మాఙ్గత్వమేవేతినవిద్యాతఃపురుషార్థః. ....

లిఙ్గమిదం- ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

త్వం- అతోయజ్ఞాదేర్బ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపికర్తృసంస్కారరూపతయాకర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిద్రవ్యరూపద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణమర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారావిద్యాయాఃక్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతిరర్థవాదఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయాఅపివిద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపిసఙ్గత్వవదుపపన్నం. ఆదిశబ్దవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) అచేతనేనైవచేతనేనాపిస్వరూపైక్యానుపపత్తిర్ద్యోతనార్థం *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యద్వయోపాదానం. ఏవంజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేనజీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) (వేదాన్తవాక్యేష్వేవేతి) ద్వయోర్జీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్వేవేతిభావః. లిఙ్గానుగ్రహాత్సామానాధికరణ్యమపిస్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) చోదయతి (ననుచేతి) నహ్యన్యశేషమన్యశేషంభవతి- తదసాధారణమేవహివక్తవ్యం- కర్తా చలౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతఃకర్తురవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాజ్జుహూవత్ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీతినతద్ద్వారాక్రత్వఙ్గత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

3॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్ ॥ గుణముఖ్యయోర్విరోధేముఖ్యానుగుణంగుణోనేయః - నతుగుణానుగుణంముఖ్యోనేయః. తస్మాత్కార్యశేషవిద్యాయాశ్చప్రసజ్యేకర్మణోఽనుష్ఠానంతస్యప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే- అతోవిద్యాకర్మాఙ్గమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః- ప్రమాణతస్సిద్ధిః. అనుగ్రాహకముక్తం- అనుగ్రాహ్యమభిధీయతామిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్యశ్రుతిలిఙ్గాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. శ్రీభాష్యే తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రు॰ప్ర॰ శ్రుతిరేవహివిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి. నేయంశ్రుతిః ప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతివ్యవస్థాపయితుంశక్యా - యతః ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - *యదేవవిద్యయాకరోతీతివిద్యామాత్రవిషయాహీయంశ్రుతిః..

———

౫॥ సూ. శ్రీభాష్యే సమన్వారమ్భణాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇతివిద్యాకర్మణోస్సాహిత్యంచదృశ్యతే- సాహిత్యంచోక్తేనన్యాయేనవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేసత్యేవభవతి. ....

———

౬॥ సూ. శ్రీభాష్యే తద్వతోవిధానాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ విద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమిత్యవగమ్యతే. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకుటుమ్బేశుచౌదేశ ఇత్యాదౌ- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతః కర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవవిదధాతి. అర్థావబోధపర్యన్తంహ్యధ్యయనమితిస్థాపితం. అతో బ్రహ్మవిద్యాపికర్మసువినియుక్తేతినపృథక్ఫలాయావకల్పతే.........

———

౭॥ సూ. శ్రీభాష్యే నియమాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ ఇతశ్చనవిద్యాతఃపురుషార్థః- *కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతంసమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్యసర్వస్యకర్మసునియమేనవినియోగాత్కర్మణఏవఫలమిత్యవగమ్యతే- విద్యాతుకర్మాఙ్గమితి...

———

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౮॥ సూ. శ్రీభాష్యే అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. విద్యాతఏవపురుషార్థః. కుతః. (అధికోపదేశాత్) కర్మసుకర్తుర్జీవాద్ధ్యప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోవేద్యతయోపదేశాత్ భగవతోబాదరాయణస్యవిద్యాతఃఫలమిత్యేవమేవమతం. లిఙ్గానితిష్ఠన్తు- వేద్యతయోపదేశస్తావత్కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథం. (తద్దర్శనాత్) ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధేశుద్ధేప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్యవేద్యస్యనిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్యస్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేర్వ్యాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాన

౪॥ సూ. శ్రీభాష్యే తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రు॰ప్ర॰ విద్యయేతితృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వంగమ్యతే. (నేయమిత్యాది)తతఃకిమిత్యత్రాహ(యదేవేతి)...

———

౫॥ సూ. శ్రీభాష్యే సమన్వారమ్భణాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ అన్వారమ్భణం- స్పర్శః. తేనసమ్బన్ధోవివక్షితః. సాహిత్యంకర్మణావిద్యాఙ్గత్వే కృప్యత ఇత్యత్రాహ (ఉక్తేనన్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనః కర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికంన్యాయశబ్దేనవివక్షితమ్. ....

———

౬॥ సూ. శ్రీభాష్యే తద్వతోవిధానాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ * అతిశేషేణనిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతః కర్మాణివిదధీత - తత్కింజ్ఞానస్యకారణత్వ ఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంకథమిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) భాష్యైః ప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్వాత్యాజుహుయాదిత్యుక్తేహిహోమస్స్నానాఙ్గకస్స్యాత్- తథేదమపీతిభావః. నహ్యక్రతుజ్ఞానస్యతదనుష్ఠానమఙ్గం- అపిత్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గంస్యాత్- తద్వదిహాపి. ....

———

౭॥ సూ. శ్రీభాష్యే నియమాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్నకథ్యే ప్రాప్తమన్యత్సర్వంతచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమానిపూర్వపక్షసూత్రాణి...

———

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తఇతి)

౮॥ సూ. శ్రీభాష్యే అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ శ్రు॰ప్ర॰ కథంవిద్యాతఃఫలం- విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేలిఙ్గానిదర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గానితిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితిసూత్రఖణ్డోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం- వేదనోపదేశవాక్యే

ద్స్యజీవాధిపస్యకృత్స్నప్రశాసితుఃపరస్యబ్రహ్మణో వేదనోపదేశవాక్యేషుదర్శనాత్. *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దః *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహ। ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి *ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణః * సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దైషుకర్తుః ప్రత్యగాత్మనఃఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపినాస్తీతిపరమపురుషవిషయాయావిద్యాయాస్తత్ప్రాప్తిరూపమమృతత్వం తత్రతత్రశ్రూయమాణంఫలమితివిద్యాతఃపురుషార్థఇతిసుష్ఠూక్తమ్…………

లిఙ్గాన్యపినిరస్యన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ యదుక్తంబ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- తన్న-విద్యాయాఅనఙ్గత్వేఽపితుల్యందర్శనం- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపిదర్శనాత్. దృశ్యతేహిబ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగః *ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయం యక్ష్యామహఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగదర్శనాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గం. కథమిదముపపద్యతే- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానంచ. ఫలాభిసన్ధిరహితస్యయజ్ఞాదికర్మణోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్యకర్మణోఽనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. ఫలార్థస్యతస్యైవయజ్ఞాదేఃకర్మణోమోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరం. విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేకర్మత్యాగఃకథమపినోపపద్యతే. …………………

యదుక్తంశ్రుత్యైవవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమవగమ్యతఇతి- తత్రాహ.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ నసర్వవిద్యావిషయేయంశ్రుతిః - అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ- *యదేవవిద్యయాకరోతీతియచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య *ఉద్గీథముపాసీతేతిప్రస్తుతోద్గీథవిశేషని

ష్ఠత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణాఉచ్యన్తేపరస్య బ్రహ్మణఇత్యన్తేన.ఉక్తగుణవిశిష్టత్వేప్రమాణమాహ(అపహతపాప్మేతి)జుహూవత్కర్తురాత్మనఃప్రత్యభిజ్ఞానేసతిహితద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వం- వేదనోపదేశవాక్యేషుజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేనజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్నతద్ద్వారావిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమితిశ్రూయమాణంఫలమపినార్థవాదరూపం- తస్మాద్విద్యాయాఃపృథక్ఫలసాధనత్వేననక్రత్వర్థత్వం- కింతుపురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః. …………………

ఉత్తరసూత్రాణాంకృత్యమాహ (లిఙ్గాన్యపీతి)

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వముచ్యతే.*కిమర్థాః-కింప్రయోజనాః. అఙ్గత్వేహ్యననుష్ఠానం నోపపద్యతఇతిభావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానేవ్యాహతేఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షఏవేయంవ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వేనమోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమాన్మోక్షైకఫలంకర్మానుష్ఠేయం- త్రివర్గఫలంత్వననుష్ఠేయమితివిభాగానుపపత్త్యావ్యాహతిస్తవైవేత్యర్థః. …………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ ॥ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితిశఙ్కాయాంఏకపదసామర్థ్యంహిశ్రుతిః- అత్రచసా

ష్ఠత్వాత్. నహి యత్కరోతి-తద్విద్యయేతి సమ్బధ్యతే-యదేవ విద్యయా కరోతి-తదేవ వీర్యవత్తరమితి-విద్యయా క్రియమాణం యచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య హి వీర్యవత్తరత్వముచ్యతే. ....

యచ్చేదముక్తం * తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇతి విద్యా
కర్మణోస్సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి - తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ *తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యత్రోక్తేన న్యాయేన విద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యా స్వైస్వైఫలాయ సమన్వారభతే-కర్మ చ స్వైస్వైఫలాయేతి విభాగో ద్రష్టవ్యః. (శతవత్) యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణం శతద్వయమన్వేతీత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతం- రత్నార్థం శతమితి విభాగః ప్రతీయతే - తథేహాపి. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః॥ యదుక్తం విద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- నైతద్యుక్తం- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతో విధానాత్. న చాధ్యయనవిధిరేవార్థబోధే ప్రవర్తయతి - ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవసానాత్. గృహీతస్య చ స్వాధ్యాయస్య ఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే - తతః కర్మార్థీ కర్మజ్ఞానే

మర్థ్యం నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతి తద్విద్యయేత్యుక్తే విద్యాయాః అఙ్గత్వం విహితం స్యాత్ - న చ తథాఽన్వయః-యదేవ విద్యయా కరోతి-తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. తథా సతి యచ్ఛబ్దానూదితస్య విద్యయా క్రియమాణస్య ప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాం ప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా *యదేవ విద్యయేతి విద్యాశబ్దం సఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేన స్వతోఽర్థనిశ్చయసామర్థ్యాభావాత్ *విద్యయేతి పదమేకపదసామర్థ్యరూపా శ్రుతిర్న భవతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యా స్వఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మ చ స్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యా తదఙ్గకర్మవిషయా వాస్త్వియం శ్రుతిః. విద్యా *నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతి న్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానే ముక్తిదానాయాన్వేతి- కర్మ చ జన్మాన్తరేపి విద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః॥ (ఆధానవదితి) *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నిస్సమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం- న తూత్తరక్రతువినియోగః- శబ్దస్య తావన్మాత్రే ప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. ఏవం శబ్దస్వారస్యముపపాదితం-అథార్థానుపపత్తిః పరిహ్రియతే (గృహీతస్య చేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయా అనారమ్భణీయత్వం హ్యనుపపత్తిః- సాపి రాగతః ప్రవృత్త్యా పరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వమపి పరిహృతం భవతి. అధ్యయనవిధేః ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపి పరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమం కర్మవిచార ఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యా ప్రవృత్తావపి * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయా న కేవలం బ్రహ్మవిచార ఏవ-కర్మవిచారోపి కర్తవ్య ఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే *వేదమధీత్య స్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరం సమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరః స్యాత్ - రాగతః ప్రాప్తావసర ఇతి చేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః - న త్వానన్తర్యపరః- అతో న విరోధః. ఆనన్తర్యేపి స్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రద ఏవ విధిః- యథా క్రతువిధిరర్థార్జనాదేః. న కేవలం స్మృతిసిద్ధా సమావృత్తిః- శ్రుతిసిద్ధా చ-*అధీత్యాభిసమావృత్యేతి హి శ్రూయతే-అతో నాధ్యయనవిధిర్బాధ్యతే. కించ-శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధ ఏవ నాస్తి-యేన బాధ్యబాధకభావస్స్యాత్- ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే వాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే వా తుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపి మీమాంసాశ్రవణావసరః శ్రావయితురివ స్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానం హి తైషికవచనాదనుష్ఠానమప్యుపపద్యతే - యథా బ్రహ్మచర్యే. న చ తావతా మీమాంసానైరపేక్ష్యం - హి తైషిణా మాస్తత్వనిశ్చయార్థం స్వయం శిష్యాణాముపపాదనార్థం చ శ్రవణోపపత్తేః. న చాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షం హి తైషికవచనాదనుష్ఠానే అపశూద్రాధికరణవిరోధః- హి తైషికవచనాదనుష్ఠానేపి మన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాం కృత్స్నవేదస్య చ జప్యత్వాత్, తస్య చాధ్యయనేనైవ సమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్య చోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రాదేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః. * న శూద్రాయ

ప్రవర్తతే- మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞానఇతి నవిద్యాకర్మాఙ్గం. యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి- తథాపి నవిద్యాకర్మాఙ్గం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాద్విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం- తథాఽర్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతి న తస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోవిద్యతే. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ యచ్చోక్తం *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానాద్వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతీతి- తన్నోపపద్యతే- (అవిశేషాత్) నహ్యయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయఇతి విశేషహేతురస్తి- విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. *కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి చ విదుషస్త్వా ప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్ ....

ఏవమర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. *ఈశావాస్యమిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠానానుమతిరియం. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి న లిప్యతే కర్మభిరితి హి విద్యాస్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి *ఏవం త్వయి నాన్యథేతోస్తి న కర్మణా లిప్యతే నర ఇతి. అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ అపి చైవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం లోక ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగం బ్రువదిదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం దర్శయతి - యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగో న సమ్భవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ....

విదభ్యాత్ *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్ఛూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతః కర్మవిధానే స్వర్థజ్ఞానస్య కర్మవిధిశేషత్వాభావాన్న విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం విధేరభ్యుపగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మశేషభూతం- విపరీతం హి తత్ - ఏవం శాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయా విద్యాయాః శేషభూతమిత్యర్థః. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ పూర్వపక్షిణోక్తస్య *కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవ హీతి) తస్య యావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గినఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి) ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం- విద్యాయా అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వం కర్మేతికర్తవ్యతాకత్వం చ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ *ఈశావాస్యమితి- ఈట్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః- ఈశా. తేన వాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం- ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. *నరే- నరమతఇతి నరః- నిస్సఙ్గః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి న కర్మ లిప్యత ఇతీతోఽన్యథా నాస్తి- ఇదమేవ తత్త్వం- సస్తుతిమాత్రమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయత ఇత్యధ్యాహారః. (యజ్ఞాదీతి) నహ్యఙ్గమపహాయాఙ్గినస్త్యాగ ఉపపద్యతే - తస్మాత్త్యాజ్యస్య కర్మణోఽఙ్గిత్వం నాస్తీత్యర్థః. ....

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దం చ॥ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దం చ ప్రతివేదాన్తమధీయతే *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సఙ్గచ్ఛతే. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాచ్చ న విద్యాకర్మాఙ్గం. నన్వూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న సన్త్యేవ-*యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినాఽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాం చాప్రామాణ్యాత్. అత ఆహ (శబ్దే హీతి) వైదిక ఏవ హి శబ్దే తే దృశ్యన్తే *త్రయో ధర్మస్కన్ధాః *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ యదిదం *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా దృశ్యన్తే- అతస్తే సన్త్యేవేతి- నైతదుపపద్యతే- యతః *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామాశ్రమాణాం పరామర్శమాత్రం క్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. న హ్యత్ర విధిశబ్దః శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదినా హి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే - *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రమత్ర క్రియతే తేషామాశ్రమాణాం. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ దేవయానవిధిపరత్వాత్తత్రాపి నాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపి చాపవదతి హి శ్రుతిరాశ్రమాన్తరం * వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న సన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. (సామ్యశ్రుతేః) ఉపాదేయతయాఽభిమతగృహస్థాశ్రమసామ్యం హి తేషామప్యాశ్రమాణాం శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థతయా సఙ్కీర్తనం గృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాం చ సమానం. అథ గృహస్థాశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తాసత్త్వాన్న భవతీతి తస్య ప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతి మతం - తదితరేషామపి సమానం - అన్యత్రాభినివేశాత్. న చ గార్హస్థ్యధర్మ ఏవ *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమితి సర్వైశ్శబ్దైరభిధీయతే - బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితి యుక్తం- *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇతి - త్రిత్వేన సఙ్గృహ్య *ప్రథమో ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. అతః *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి గృహస్థాశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదా

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దం చ॥ (తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదికమితి) అత్ర ప్రధానో నిర్దేశః. ఇత్యాద్యుక్తార్థరూపముపమర్దమిత్యర్థః. (తద్విద్యాయా ఇతి) న హ్యఙ్గేనాఙ్గిన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే- తస్మాదుపమర్దకాద్విద్యోపమర్ద్యస్య కర్మణో నాఙ్గమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) *ధర్మస్కన్ధాః- ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్. ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే సతి హి సామ్యం వక్తవ్యం- తదేవ నాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (న చ గార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసా

ఖ్యానపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దో హి కాయక్లేశరూఢః - సచ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః - బ్రహ్మసంస్థత్వం. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్వ్యస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ *ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య *బ్రాహ్మం సన్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేఽప్యనుష్ఠేయాః. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ - అరణ్య ఇతి తపఃప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్ప్రాప్తిరఙ్గీకరణీయా. ....

———

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామప్యనుష్ఠేయత్వమిత్యుపపాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ. విధిర్వా ధారణవత్ ॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్రమాణాం. (ధారణవత్) యథా దిష్టాగ్నిహోత్రే *అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్రానువాదసరూపాదపి వాక్యాదుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే *విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః. *బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానామాశ్రమవిధిమసన్తమివ కృత్వైతేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం. ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాదృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామాప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతావిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. అత ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

———

శ్రమవిషయః పరైర్వ్యాఖ్యాతః - తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః - యౌగికత్వాత్. అనేన *క్లృప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తనయాద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా - అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ *పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం - తద్వ్యాచష్టే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః. *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాదివాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపి విధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ....

———

*ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ. విధిర్వా ధారణవత్ ॥ ఇయమస్మిన్సూత్రే కృత్వాచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః *త్రిభిరృణవా జాయత ఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యేషా. *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః - న త్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః. ... ...

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే *స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథ ఇత్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః. కింయుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం. యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య *ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం-తథేహాపి. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షితమితి చేత్.

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః. (అపూర్వత్వాత్) అప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రశస్త్యబుద్ధ్యుత్ప

ఇతరే త్రయోఽపి *విభాగశ్శతవదిత్యేతత్పురుషభేదేన విభాగపరమాహుః-అభ్యాంశతం దేయమిత్యుక్తే పఞ్చాశదేకస్య-పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తం- *తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయోరన్వారమ్భణప్రతీతేస్తదపరోధేన విభాగస్యాదర్శనీయత్వాత్.—— పరే చాపరే చ అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్యావేచాన్తసిద్ధమాత్రజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య న కర్మశేషతేత్యాహుః. తచ్చాయుక్తం- సూత్రాస్వారస్యా, దర్థావబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహావిధ్వస్తత్వా, చ్చ.——త్రయోఽపి *నావిశేషాదితి సూత్రం విదుష ఏవాయం నియమ ఇతి విశేషాభావాదవిద్వద్విషయోఽయం *కుర్వన్నేవేతి నియమ ఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తం- బ్రహ్మవిదః ప్రకృతత్వాత్. అతస్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం.——అన్యే తు *పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామయుక్తం.—— పరే త్వైకాధికరణ్యమిచ్ఛన్త ఏవ *విధిర్వా ధారణవదిత్యత్ర *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్- న తు యజ్ఞదత్తః- తద్వదితి. తదనుపపన్నం - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేఽపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాతిపదిన్యాయాత్ పరివ్రాజిరూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్య పరివ్రాజామమృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః *తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణే సత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలే తపశ్శబ్దేనాశ్రమద్వయస్య తన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్త్వేష్వాశ్రమేషు విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, *ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్యైకార్థ్యా, చ్చ ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః. న చ కర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానానవకాశః-కర్మానవరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. న హి సర్వస్మిన్నహోరాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయభావనానిష్ఠగోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనం - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ- తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం- ఇహ తు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం- ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి- ఉత నేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం *స ఏష రసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వమవగమయతి- నేతి. న చేత్- అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్- విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం - తత్కథముపాసనసంశయ ఇత్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్ - క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతిస్స్యాత్. నైవం- క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. శఙ్కాయా అనుత్థానాత్ తామాహ (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరేషు దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ... ...

(అత్రోత్తరమిత్యాది) *అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువా

త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. నచోద్గీథాదివిధిరత్ర సన్నిహితః- యేన * ఇయమేవజుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యయాకయాచనవిధయా తత్స్తుతిపరత్వమాశ్రీయేత. అతః క్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయ్యమ్.................

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చవిధిపరత్వమేవన్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తోహిక్రియాశబ్దోవిధేయమేవస్వార్థమవగమయతి. తస్మాదుపాసనవిధానార్థాపత్తాశ్శ్రుతయః...

స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పరిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్॥

* ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరిన్ద్రస్యప్రియంధామోపజగామ *శ్వేతకేతుర్హారుణేయఆసేత్యేవమాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానానికింపారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉతవిద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతిచిన్తాయాం- * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవేవినియోగాన్నవిద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితిచేత్. ...

న- సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగేనవినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. *ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యుక్త్వాతత్రైవ *మనుర్వైవస్వతోరాజేత్యాదినామన్వాదీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే-అతస్తేషామేవ తత్రవినియోగఇతిగమ్యతే. తస్మాన్నసర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః- అపితువిద్యావిధ్యర్థాః..............................

దేనవా- అప్రాప్తగుణవిధానేనవా- ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవేన్యత్ర స్థరోపనీతగుణాన్వయేనవా- క్రియతే. తత్రప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌహేతుస్సూత్రేకణ్ఠోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేనస్తుతిరియంస్యాత్- యద్రసతమత్వాదికథనమితిచేన్న- ఉద్గీథాదేఃరసతమత్వాదికల్పస్యాయోగ్యత్వా, దయోగ్యార్థస్యచవిధాతుమశక్యత్వాత్, తద్విధానేనస్తుత్యనుపపత్తేఃఇతిపరిహారస్సూత్రేభాష్యేచాభిప్రేతః. ననుముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేసతి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదావివవృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేనస్తుతిస్స్యాత్, యదిస్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపిరసతమత్వాదేరారోపణస్యశక్యత్వాద్దృష్టివిధిః- తర్హి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదిష్వపిదృష్టివిధిస్స్యాత్, తత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేనపఞ్చవిధసామవిద్యాదికంగృహ్యతే. (యయాకయాచనవిధయా)జముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. *ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్యకర్మణిప్రకరణసన్నిధానాత్ *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదస్తునేష్యతఇతిన్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థమముఖ్యవృత్త్యాస్తుతిత్వమాశ్రితం- అత్రతుతథాసన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. సూత్రవ్యాఖ్యానమధికరణార్థనిగమయతి (అతఇతి).......................................

పూర్వపక్షయుక్తిఃపరిహృతా- స్వపక్షసాధకహేతురనన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ ఉద్గీథాదివిధేరత్రాభావఉక్తఃపూర్వసూత్రే- అత్రతూపాసనవిధేస్సద్భావఉచ్యతే. భావః- క్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తోభావశబ్దోఽత్రవివక్షితః...

స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్॥ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం. రసతమాదివాక్యానాంస్తుత్యర్థత్వంపూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వంస్థాపితం- ఏవం ప్రాతర్దనాదీన్యాఖ్యానానికింస్తుత్యర్థాని- ఉతపారిప్లవార్థానీతిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. పారిప్లవాః- ఆఖ్యానాని. ఇహపారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనంవివక్షితం. *శ్వేతకేతుర్హారుణేయఇత్యాదివాక్యానికింపారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉతవిద్యావిధానార్థాని. కింపారిప్లవేసర్వాఖ్యానానాంవినియోగః- ఉతమన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం *ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దఃసర్వాఖ్యానపరః. ఉతమన్వాద్యాఖ్యానపరః. కిమాఖ్యానవిశేషామ్నానమాఖ్యానశబ్దస్యవిశేషపరతామవగమయతి-నేతి.నచేత్-ఆఖ్యానశబ్దస్యసర్వాఖ్యానపరతయాసర్వేషాంతత్రవినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానానిపారిప్లవార్థానిస్యుః. విశేషపరతామవగమయతిచేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్యమన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయాతేషామేవపారిప్లవేవినియోగాత్ శ్వేతకేతూపాఖ్యానాదీనివిద్యావిధానార్థానిస్యుః. (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేనప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః. ...

(విద్యావిధ్యర్థాఇతి) విద్యావిధేఃస్తావకతయాశేషభూతాఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రానభ్యుపగమేఆఖ్యానానన్త్యాదశక్యత్వంచస్యాత్.

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం-విద్యావిధ్యర్థాన్యేవతానీతిగమ్యతే-యథా *సారోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వం- న పారిప్లవార్థత్వమ్. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥

స్తుతిప్రసక్తాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితం. విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణస్సన్తీత్యుక్తం *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దేహీత్యాదిభిస్సూత్రైః - ఇదానీమూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. ... ...

(అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రూయన్తే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అత ఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనం - అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి *వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతీతి. ... ...

అత ఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః. (యజ్ఞాదిశ్రు

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ ఉపబన్ధః - అన్వయః. (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణ్యత్వవాక్యేనైకవాక్యత్వాదుపబన్ధాత్ *సారోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతిప్రసక్తాదితి) అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (విద్యావన్త ఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చ శబ్దశ్శఙ్కాద్యోతక ఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కిం యజ్ఞాఙ్గికైవ విద్యా- ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి- నేతి. న చేత్- యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాం పరివ్రాజామనధికారః. అవగమయన్తి చేత్- ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. ... ...

అతశ్శబ్దార్థమాహ (యత ఇతి) ... ...

పరే త్విదం సూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః- అత ఏవ- విద్యాతః పురుషార్థత్వాద్విద్యయా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షేతి. ఇదం చ నిగమనముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్తుమితి. తదిదమన్యఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షే యుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతే చ సతి తన్నిరాసపరత్వం హి సప్రయోజనం. ఊర్ధ్వరేతఆశ్రమసద్భావస్యాసన్నత్వాత్ *అత ఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయామధికారః- ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మ విద్యాఙ్గం- నేతి. *యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గతయా యజ్ఞాదికర్మ వినియుఙ్క్తే- నేతి. కిం కర్మణో విద్యోత్పాదకత్వం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికారస్సమ్భవేత్. సమ్భవతి చేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేః విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః. (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః. ... ...

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదానన్తరశ్చ శబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి భావః.

తే:) *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదయో హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి-వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే- యథా అశ్వేన గన్తుమిచ్ఛతీతి అశ్వస్య గమనసాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః - ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ * యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్। యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ....

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥ గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయామ్- ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ నానుష్ఠేయాని. ... ...

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినాఽవాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సఞ్జాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తిర్నైరపేక్ష్యాచ్చ యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః. జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) అహ్నిన్నోఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్మనోవధానవిరోధినీ స్యాత్- ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

* అశ్వవత్-రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో న లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే-తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షత ఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రమాణికే వ్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా- *సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టం.— అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభావాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రం హి తత్రావగమ్యతే- తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వం- అశాబ్దత్వాత్. *నిచాయ్య *తస్మిన్ దృష్టే *తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వేఽన్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నం.— అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా-గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారే సమానేఽపి సఙ్గతినివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థాననివిష్టత్వాత్, కర్మతన్నివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేషు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యత ఇతి సూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథా హి-కిముభయం సిద్ధాన్తసూత్రం - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయాశ్చ పరస్పరతాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీమైకాధికరణ్యమయుక్తం. యద్యుచ్యేత- ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం-యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షేత్యేవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్య చ తన్మూలపూర్వపక్షస్య చైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యత్రైవ తత్సమర్థనమాభిప్రాయికమితి చ న వాచ్యం-విద్యానఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనేఽపి తాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్. అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వం యుక్తం. తథా సత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతోఽధికరణభేదః స్వారసిక ప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥ సఙ్గతిః పూర్వపక్షోత్థాన

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్మసు ప్రవృత్తః - తథాపి సవిద్యాం శమదమాద్యుపేతః స్యాత్. కుతః. (తదఙ్గతయా తద్విధేః) విద్యాఙ్గతయా తేషాం విధేః *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి*. విద్యోత్పత్తౌ చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్టపరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం - విద్యానిర్వృత్తయే తేషాం - శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. న చ కరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాం చ పరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు కరణవ్యాపారః - అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చ తదుపశమ ఇతి. న చ కరణవ్యాపారరూపకర్మసు వర్తమానస్య వాసనావశాచ్ఛమాదీనామనుపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణవిద్యాయాం * న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి * న హ వా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సంకీర్త్యతే. కిమియం సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితి విశయే - విశేషానుపాదానాత్సర్వదా. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రాణాత్యయ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా - కింపునః

ముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యుపాదేయాని - ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ విరోధోఽస్తి - నేతి. కిమత్ర విధీయమానా కరణవ్యాపారోపరతిరూపా శాన్తిర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః - ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధాదనుపాదేయాని. న చేత్ - అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని. ... ...

(యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చేతి) శరీరధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితా ప్రతిషిద్ధేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు - ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్మాణి - తేష్విత్యర్థః. ... ...

పరే త్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్య వ్యాచక్షతే - యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వర్తమానాపదేశతయా న యజ్ఞాదివిధిః - కింతు యజ్ఞాదిపరికరవతీయం మహాభాగా విద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య - ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్ - శమాదీనాం విధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్, యజ్ఞాదీని చానుష్ఠేయాని - వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీని తు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శఙ్కావాదయుక్తా - యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ *తథాపీతి* వైయర్థ్యం. వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదేరప్యనుష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దం చ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్ర కథనమితి చేన్న - తతోఽపివరం పూర్వసూత్రస్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసమర్థనపరతయా వ్యాఖ్యానం. వివిదిషార్థత్వం చాయుక్తమిత్యుక్తం. తదభ్యుపగమేఽపి యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ ఉపాదేయతాసమర్థనస్యమిథస్సాదృశ్యాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం - తత్ర భోజననియమరూపశ్శమవిశేషోఽస్తి - న వేతి విచార్యత ఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః కిం సర్వదా - ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కిం బ్రహ్మవిద ఉపన్యస్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. న చేత్ - సర్వదాఽనుమతిస్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతి చేత్ - కైముత్యన్యాయాత్ ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదః కింపునస్సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయం - తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా. ... ...

ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషు కురుషు మట్చికుహూషితేష్విభ్యగ్రామే వసన్ననశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాఙ్క్షమాణ ఇభ్యం కల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేన చ *ఉచ్ఛిష్టేభ్యో న్యేన విద్యన్త ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి *ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేన చేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపానం ప్రతిగ్రహమిభ్యేనార్థితః *ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః *కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః *న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి - కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తేస్తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చరక్షితాన పరేద్యుర్యాజనే నార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాద- అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేస్సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ...............

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ అపి చ-ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ స్మర్యతే *ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః। లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసేతి. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ- అత ఏవ సర్వేషామకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంసృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

పటచీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభమర్హతీతి ఇభ్యః- హస్తిపః. కుల్మాషః-మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే-కింపునర్దుర్బలప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్సిద్ధాన్తః. ....

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన స ఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః. ....

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ న కేవలం సర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యం- సర్వేషామపి స్మృతావుక్తమేవేతి భావః. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదం వాక్యం సాధారణం- కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః. ... ...

పరేచాపరే చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం కిం శమాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉత స్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం *న హింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తం- తానిచ యజ్ఞాదీని కర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయాం- విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వం న సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః. ....

తథాచ విద్యాఙ్గతయా *తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదినా విహితత్వాద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. అగ్నిహోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. ....

స్న సర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః- కింతు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః- ప్రాణాత్యయే హి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాం హి ప్రాణాత్యయశబ్దేనైవ ప్రతిజ్ఞా పూర్ణా.——— అన్యే తు కిం సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాదమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వాత్, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచిదన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య- పశ్చాత్సౌద్విచారమాహుః- కిమియం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయ ఇతి. అవిశేషాత్సర్వదేతి పూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తః కృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్తమయుక్తం - *స హోవాచ కిం మేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్తే *యత్కించిదిదమా శ్వభ్య ఆశకునిభ్య స్తత్తేన్నమిత్యుక్త్వా * న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నమితి - ఏవంవిచ్ఛబ్దేన వేదనస్యాభిహితత్వాత్. అత ఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పనమప్యయుక్తమ్. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం విద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాం విద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం కేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ కర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతి చ. కర్మాన్తరత్వే సత్యనేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసఙ్గేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వం నాస్తి చేత్ - వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని. (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానం, చ విరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమీతి పాఠో దృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః. ... ...

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీని కర్మాణీత్యధ్యాహారః. ....

అనేన సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథాచేతి)

౩౩॥ సహకారిత్వేనచ॥ సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారస్సూత్రద్వయఫలం- న త్వేకస్య - వినియోగద్వైవిధ్యస్యైకేనాదర్శితత్వాత్. ....

తద్వదేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ.

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్॥ సర్వథా - విద్యార్థత్వేఆశ్రమార్థత్వేపితఏవయజ్ఞాదయఇతిప్రతిపత్తవ్యం- నకర్మస్వరూపభేదఇత్యర్థః. కుతః. (ఉభయలిఙ్గాత్) ఉభయత్రశ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దైఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావా, చ్చ................

---

౩౫. సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ *ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యాదిభిశ్చతానేవయజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్యతైర్విద్యాయాఅనభిభవం- పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావందర్శయతి. అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హియజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధే ఽన్తఃకరణేప్రత్యహంప్రకృష్యమాణావిద్యోత్పద్యతే. అతస్తేఏవోభయత్రయజ్ఞాదయః...

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥

చతుర్ణామాశ్రమిణాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణఆశ్రమధర్మా, ఇతిచోక్తం- యేపునరాశ్రమాన్తరావర్తనైవిధురాదయః-తేషాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి-నవేతివిశయే-ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయాః, అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావా, న్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్తరాచాపిత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.అన్తరావర్తమానానాం-అనాశ్రమిణామపివిద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ. కుతః.(తద్దృష్టేః) దృశ్యతేహిరైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం. నచాశ్రమధర్మైరేవవిద్యానుగ్రహఇతిశక్యంవక్తుం- *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిదానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వ

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి)

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుల్యత్వేపికుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహితేస్వరూపభేదోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యుదాసస్యతన్త్రేణానుష్ఠానంఫలమ్...

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ ఆదిశబ్దోయజ్ఞాదివాక్యపరః. అజ్ఞత్వంవదతా * యజ్ఞేనదానేనేత్యాదినాయజ్ఞాదిధర్మానిర్దిష్టాః - అఙ్గత్వేనకించిత్కారంవదద్వాక్యమపియజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దైర్నిర్దిశతీత్యర్థః. (దర్శయతి) శ్రుతిరితిశేషః. కించిత్కారంవివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

*సర్వాపేక్షేతివిద్యాఙ్గత్వముక్తం- *సహకారిత్వేనచేతిఫలవిరోధినిరసనేనసమసముచ్చయఉక్తఇత్యన్యే. విద్యాయాఏవప్రతిబన్ధకనివర్తనశాస్త్రవశాత్, బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిత్యతయాసాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వా,చ్చతథావిభాగకల్పనమయుక్తం. సూత్రభేదస్తుశఙ్కాభేదనిబన్ధనః. *ఉభయలిఙ్గాదితి- తమేతంవేదానువచనేన *అనాశ్రితఃకర్మఫలమిత్యాదిశ్రుతిలిఙ్గాత్స్మృతిలిఙ్గాచ్చనిష్పన్నజ్ఞానరూపాదిత్యాహుః తతోపిశ్రుతావేవవాక్యద్వయేప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వంయుక్తం-అనన్యత్వస్యసాధ్యత్వాత్.......................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కింవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమాశ్రమాణాంసాధారణధర్మాఙ్గికావిద్యాభవతి-నేతి. *తపసాబ్రహ్మచర్యేణేత్యాదివినియోగోపబృంహితం రైక్వాదీనాంవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనంవిద్యాయాస్సాధారణకర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేనవిధురాదీనామనధికారః. అవగమయతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేనవిద్యాయాః- తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః- మృతదారః. ఆదిశబ్దోపాత్తోఽకృతదారః. ... ...

(నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తావర్ణధర్మైరనుగ్రహఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానామ్...................

రేతస్సు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనాదగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే- తథాఽనాశ్రమిష్వపి విద్యాదర్శనాదాశ్రమానియతైర్జపోపవాసదానదేవతారాధనాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతే కర్తుమ్. ....

౩౬॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ అపిచ- అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే *జపేనాపి చ సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతఇతి. సంసిద్ధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థస్సాధనీయః- శ్రూయతే చానాశ్రమనియతైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యేదితి. ....

౩౮॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ తుశబ్దోఽవధారణే. అతః - అనాశ్రమిత్వాదితరత్ - ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం- శక్తస్య త్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయమిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం *అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యమృతభార్యస్య చావైరాగ్యే సతి దారాలాభ ఆపత్. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ * బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అత్ర జపాదినా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యనుగృహీతయేతి) ....

౩౭॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ విశేషశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహ ఇతి) ....

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిక్షమైర
పి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చ యజ్ఞాది శ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

౩౮॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తం ప్రత్యతుల్యాకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయి వైరాగ్యం నామ- లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యం- అత ఇదమవైరాగ్యమవిరుద్ధం. యద్వా- గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యం. ... ...

పరే చాపరే చ *అపిస్మర్యత ఇతి సూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరం వ్యాచక్షతే- *విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ *జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహసమ్భవపరం, *అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇతి పూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరం, చ వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వే నగ్నచరణస్య విరుద్ధత్వాత్. నహి నగ్నచర్యా నామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. నతు క్వచిచ్చోదితః. అతస్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తం. ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః *జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ విన్దతీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విధ్యన్తరాదర్శనాచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నే నోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య *అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధాదనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ. *లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య *అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తే నైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గాదనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గాచ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥ నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి- నేతి. చిన్త్యాయాం- విధురాదివదనాశ్రమైకాన్తైర్దానాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తద్భూతస్య తు నాతద్భావ ఇతి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య- నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః. అతథాభావః- అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం న సమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి- తేషాం- నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి- వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషామభావాః- తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేవసాదయన్నితి, *అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాదితి, *సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదితి, చ. అతో విధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవాన్నతానధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.........

అథ స్యాత్ - నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సమ్భవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణే నిరూపితం *అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భ్రష్టానాం న సమ్భవతి. కుతః. (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతేస్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ *ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్.........

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మ

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥ విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికార ఇతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. వైఖానసః-వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం * యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయం- ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం. * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. నచేత్- ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసమ్భవేన సామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతి చేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య ఉపకుర్వాణవిషయతయా శుద్ధేరసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. ...

*బ్రహ్మచారీత్యాదిశ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా.........

-అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అధికారలక్షణే-షష్ఠేఽధ్యాయే. * అవకీర్ణిపశుః- గర్దభః. * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతేత్యుక్తం- బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ- బ్రహ్మచర్యం - స్త్రీనియతిః. సాగృహస్థవ్యతిరిక్తానాం త్రయాణామపి తుల్యా- తస్మాత్తేషామవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కింవిషయమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) య ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః.........

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ ఇదం చోద్యసూత్రం. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనాత్, తస్య చ నైష్ఠికాదిష్వతిదేశాత్,

చర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం- మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితితత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్యభావం- విద్యమానతామప్యేకేఆచార్యామన్యన్తే. (అశనవత్) యథామధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తంచోపకుర్వాణస్యనైష్ఠికాదీనాంచసమానం. తదుక్తంస్మృతికారైః *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధిలి. గురుకులవాసినోయదుక్తం - తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపిబ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసద్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి.............................

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ తుశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వేమహాపాతకత్వేప్యేతేబహిర్భూతాఏవబ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతాఇత్యర్థః. కుతః. (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. యద్యపికల్మషనిర్హరణాయతైశ్చిద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారోవిద్యతే- తథాపికర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుప్రాయశ్చిత్తంనసంభవతి-*ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామియేనశుధ్యేత్సఆత్మహేతిస్మృతేరిత్యర్థః. (ఆచారాచ్చ) విశిష్టాహినైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్కృతప్రాయశ్చిత్తానపివర్జయన్తి - తేభ్యోబ్రహ్మవిద్యాదికంనోపదిశన్తి. అతస్తేషాంనాస్తిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. ....

తద్భూతాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తమిత్యర్థః. *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దఃపూర్వోక్తధర్మాన్ ప్రాయశ్చిత్తంచపరామృశతి. స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ *ఉభయథేతిపదంవ్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేనప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తం, పతనస్మృతిశ్చాస్తి,-తయోఃకథంవిరోధఃపరిహ్రియతఇత్యత్రాహ(యద్యపీతి) కర్మశక్తిస్త్రయీ- ప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్ర కానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తానిశక్తిత్రయవినాశకాని- కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకంప్రాయశ్చిత్తమాహ-పతనస్మృతిస్తువైదికకర్మానధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ - * యేనశుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేననరకానుభవలాఘవేసత్యపిపతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికారఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతిసూత్రఖణ్డోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) *అనాశ్రమీనతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వంనిషిద్ధం- ఆశ్రమభ్రంశోపినిషిద్ధః- ఏవంనిషేధసమానేకథమేకత్రవిద్యాధికారో, ఽన్యత్రానధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపివిద్యాధికారఃశ్లాఘ్యత్వంచశ్రుతం- ఆశ్రమప్రచ్యుతానాంతునతథేతివిశేషఇతి. ... ...

పరేతుతద్భూతస్యేత్యేకం సూత్రంపృథగధికరణంవదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - నవేతిసంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం. పూర్వాశ్రమధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయారాగాదినావాసమ్భవతీత్యుక్త్వానియమశ్రుత్యాతదప్రామాణికత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. *నచాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరంనైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాసమ్భవవిషయంవదన్తోఽసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి.యదాఆశ్రమభ్రష్టానాంప్రత్యవాయవచనానిదృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తాసమ్భవోపిసంశయాస్పదంభవతి,- తదాకథం భ్రంశస్యసద్భావేప్రమాణవిరుద్ధత్వేచసన్దేహః-అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః *నాతద్భావఇతిసూత్రమపిమూలవిచారేహేతుగర్భం.———ఏకాధికరణ్యమిచ్ఛతాంఅపరేషామపిప్రచ్యుతిరస్తి-నేతివిచారఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.——— అన్యేషామపితద్భూతసూత్రస్యపృథగధికరణత్వంసంశయాభావాదయుక్తం. *ఆశ్రమాదాశ్రమంగచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవా, చ్చవిచారఇతిచేన్న - *సన్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేఃస్ఫుటార్థతయాసమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేనసన్దేహానుదయాత్. అవిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహాదయఇతిచేత్-అవిదితస్మృతివచనస్యసన్దేహాభావాదనారమ్భఃస్యాత్. విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహఇతిచేత్-తర్హితత్తద్దేశకాలాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహానన్త్యాదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. *నచాధికారికమితి-ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికారఇతిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా*వార్ధుషికత్వంవ్రతాచ్చ్యుతిరితివ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్, మధ్వశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపిప్రాప్తిస్మరణా, చ్ఛోత్రియస్యాప్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్యబ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేననైష్ఠికేపిప్రాప్తత్వాత్, * వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంచరేత్

౪౪॥ సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణీతి చిన్తాయాం-యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషు దహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనా, దిహ చ క్రతుఫలాప్రతిబద్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణా, దిత్యర్థః. న చ గోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః-గోదోహనాదిష్వధ్వర్యుకర్తృకప్రణయనాశ్రయగోదోహనోపాదానవన్నైనాశక్యం- ఇహ తూద్గాతృకర్తృకేఽప్యుద్గీథే తస్యోద్గీథావయవత్వాత్ తదనుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే.........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే॥ ఆర్త్విజ్యం-ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మై హి- ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రియతే. ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజో వృణీతే *ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రాత్ ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే - తదన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. న చ శక్త్యశక్తితస్య నిబన్ధనం.

యేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్ ప్రాయశ్చిత్తాసమ్భవా, చ్చ- ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్యమూలాదర్శనా, త్తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిమూలసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, *శాస్త్రిస్థావాతస్మిన్నితి తత్త్వాదిలిన్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యా, త్ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికారః *ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం. ఏకఇతి దేశపూర్వపక్షత్వం, తుశబ్దేన తస్యావ్యావృత్తి. రుభయథాశబ్దేన పతనీయత్వోపపతనీయత్వేచ బహిష్కార్యత్వం. హి ప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్యనశాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తం - బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితి చేన్న- *యేనశుద్ధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య తు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా, చ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధం హి బాధకం. *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రమకృతప్రాయశ్చిత్తానామాశ్రమభ్రష్టానామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం-సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతో విశుద్ధా సందిగ్ధా యథా ఽకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిశ్చితాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇన్ద్రోయతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛదిత్యాదిభి రేషాం సంశయ ఇతి చేత్ ... స్త్రీసంవ్యవహారాదినా స్త్రీయాఽనుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషా, త్సంశయ ఇతి చేత్. తర్హి అనధికార ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః- అశుద్ధ్యా ఉపశాతనాదికామ్యకర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్యభవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాపకారిషు హేతుసద్భావ ఇతి చేత్ -తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా.........

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ ఇదమధికరణం ప్రాసఙ్గికం. ఉపాసనానుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణి. కిం దహరాద్యుపాసనానామివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యం- ఉత గోదోహనాదేరివ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా-ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయా చేత్-తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్- గోదోహనాదావివ ఋత్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మా భూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం. (న చేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తుమశక్యం- అత్ర తు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయ ఏవ కర్తేత్యర్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే॥ తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినా తచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం. *పరిక్రియత ఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (న చ శక్త్యశక్తితస్య నిబన్ధనమితి) న

యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనం పురుషార్థః - తథాపి క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్, తచ్ఛ్రితోక్తసాఙ్గస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాత్, స్వఫలికర్తృకత్వమేవ. ......

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. ॥ సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥

* తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యత్ర బాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌనమపి విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి విశయే - మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ *పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేతి విహితమేవ జ్ఞానం *అథ మునిరిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దో న హ్యత్ర శ్రూయత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః - విద్యావతః. (విధ్యాదివత్) విధీయత ఇతి యజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేన శ్రవణమననే గృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి - విధీయత ఇతి విధిః. సహకార్యన్తరం విధిశ్చేతి సహకార్యన్తరవిధిః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా

హి ఋత్విజాఽన్యేన క్రియమాణమన్యేన కర్తుమశక్యం - తస్మాద్వచనానిబన్ధనం గోదోహనాదేరేకకర్తృకత్వమిత్యర్థః అఙ్గత్వేఽపి హి ఋత్విక్కర్తృకత్వం - నేదమఙ్గమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపకారిత్వేన ప్రోక్షణాదివదిదమపి ఋత్విక్కర్తృకం - అక్రతుప్రాయణ్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవ విద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణో వీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాః విద్యాయాః కర్త్రపేక్షాయామన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వం న్యాయ్యమితి న్యాయోపేతాత్ * విద్యయా కరోతీతి వాక్యస్వారస్యాదుద్గీథాద్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. *ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి * తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీత్యాదివాక్యైః ఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్య యజమానగామిత్వప్రతిపాదనం తు హేతుపరతయాఽప్యుపపన్నమ్ - తస్య న్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్ తన్మూలయుక్తిమాత్రమేవోక్తం భాష్యే. దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వే కో విశేష ఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణం వైషమ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణమన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్ ......

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. ॥ సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥ పూర్వం యజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చ విద్యాసహకారీ నిరూపితః - ఇదానీం సహకార్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. అధికరణాన్తరాణి తు సఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్య ప్రవృత్తిరూపత్వే విధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్గోచరేభ్యో యజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చ విలక్షణత్వాదతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణ యజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చ నిరూప్య పశ్చాన్మననం నిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చ మధ్యే నిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరం నిరూపణం ప్రాప్తమిత్యుక్తం భవతి. కిమస్మిన్వాక్యే మౌనం విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి. కిం పాణ్డిత్యమేవ మౌనం - ఉతార్థాన్తరం మననరూపమితి. కిం మననం విధాతుం యోగ్యం - ఉత నేతి. కిం మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి - ఉత నేతి. కిం మననం కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం - ఉత నేతి. స్వప్రకరణే ప్రకరణాన్తరే చ కతిపయాశ్రమధర్మానుక్తిః మననస్య కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి - ఉత నేతి. కిం కతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థా చ స్యాదితి. యదా కతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - తదానీం తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భా తదనుక్తిః మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతి తత్ప్రతిక్షేపకత్వే మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దో మననపరత్వాయోగేన ప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనమనూద్యత ఇతి ఫలం స్యాత్. యదా కతిపయోక్తిరనుక్తప్రదర్శనార్థాపి భవేత్ - తదానీం తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషేఽప్యనుక్తేరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వం నోపోద్బలయతీతి మననస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుం యోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దో న వాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనస్య విధేయత్వం ఫలం స్యాత్. *తద్వతః - విద్యావతః తృతీయం - మౌనం సహకార్యన్తరరూపో విధిః - సహకారిత్వేన విధేయం. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ - ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాదితి సూత్రార్థః. (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్య మననార్థత్వాత్, మననస్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్య విద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేః, చ మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వం. ... ...

తద్వత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. విధిశబ్దం వ్యాచష్టే (విధీయత ఇతి) పదార్థా ఉక్తాః - అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (ఏతదితి) ....

* తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినా చ సహకా
రీయజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ *శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శ్రవణమననే చార్థప్రాప్తే విద్యాసహకా
రిత్వేన గృహ్యేతే,-తథా *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమితి త్రితయం
విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్య పక్షే
ణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయోర్ద్వయోస్తృతీయం. యద్యపి *అ
థమునిరిత్యత్ర విధిప్రత్యయో న శ్రూయతే- తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథ మునిః
స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలమ్బనస్య పునః పునస్సంశీలనం- త
ద్భావనారూపం. తదేవం వాక్యార్థః- *బ్రాహ్మణః- విద్వాన్ పాణ్డిత్యం నిర్విద్య-ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరి
శుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతస
త్త్వవివృద్ధికృతం-యథోక్తం *నాహం వేదైరిత్యారభ్య *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః-జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ *య
స్య దేవే పరా భక్తిః *నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ
వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిస్స్యాత్ -బాల్యపాణ్డిత్యే యథావదుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే
బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాప్తయే. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యా
హ *అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి. అమౌనం- మౌనేతర సహకారికలాపః. తం చ మౌనం చ యథా
వదుపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్పాద్యాం లభేతేత్యర్థః *స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి-. ఉక్తాదుపాయాత్కి-
మన్యోఽప్యుపాయోఽస్తీతి పృష్టే *యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాదిత్యుక్తం- తేనై
వేదృశః స్యాత్ -న కేనాప్యన్యేనోపాయేనేతి పరిహృతం. అతస్సర్వేష్వాశ్రమేష్వస్థితస్య విదుషో యజ్ఞాదిస్వాశ్ర
మధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ....

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేష్వస్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మౌనతృ
తీయసచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే *అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శు
చౌ దేశ ఇత్యారభ్య *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత
ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శనముపపద్యతే. అత ఆహ.

౪౮॥ సూ. ॥ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయ
తి. (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్ గృహిణోఽప్యస్తీతి
తేనోపసంహారః- తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

తథైతస్మిన్నపి వాక్యే *బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యు
త్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం ని
ర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౯॥ సూ. ॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ ॥ ॥ సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచర
ణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషా
మాశ్రమిణామపి *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్.

౪౮॥ సూ. ॥ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ॥.......................... ....

౪౯॥ సూ. ॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ ॥ (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వక
మౌనోపదేశవదిత్యర్థః.... ... ...

పరే తు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. *గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమ

ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్స్వస్థాశ్రమోక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనం తృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

పరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనం. జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వేన ప్రాప్తత్వే వాతిశయః - కింవిధినేత్యత్రాహ * పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమదశాయామేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్నేష విధిః- దర్శపూర్ణమాసవిద్యాదావఙ్గవిధివత్. మౌనాశ్రమే బాల్యాది ప్రథానేపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్యహింసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి- ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి. తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమితి యుక్తం- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తస్యైకరూపస్యోచితత్వాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసఙ్గః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే సత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్ - త్వత్పక్షేతు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కిఞ్చ- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వం యుక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాసాదౌ ప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కాచాపాకరణీయేతి చేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. శుభాశ్రయమననం హి విధేయం - తత్కారిషు ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం- నతు నిరన్తరస్మృతిః, నచ సమాధిః,. తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న- * తద్వత ఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ సజాతివాచీ- * అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా. * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వమయుక్తం- * విధిర్వాధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనాముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే విరోధపరిహారపరం * కృత్స్నభావాదితి సూత్రం- తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్ -నతు గృహస్థైకృత్స్న్యాత్తస్మాత్ బ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అత ఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్య మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి- కార్త్స్న్యోపపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.—అన్యే తు * ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ఫలార్థవాదస్స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ * అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే- * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వత యాభవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరతీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ * మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం- కిన్తు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం- దుర్వాసస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, * నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ। శీలం ధృతిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్,. ఇదం చ నయతీనామేవ- సంవర్తస్యైవావ్యక్తీకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం- కిన్తు పక్షేణ-ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ - * అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్యాపరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ -నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యయోరవిహితత్వాదితి చాహుః. * మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం- అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానామప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- అత్ర బ్రూమః- ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః- జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం- తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోప్యనుపపన్నః- * వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరతీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్. లిఙ్గాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. న చ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః- అశాబ్దత్వాత్. * తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం. సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణం - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్, అవ్యక్తీకరణేన గార్హస్థ్యాపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణామాత్మధ్యానస్యైవ చ ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథా హి స్మరన్తి * యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం। న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః। గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞానచరితం చరేత్। అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం

౪౯॥ సూ. ॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతం. బాలస్య భావః- కర్మ-బాల్యం. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్కర్మైవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ- కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం- ఉత దమ్భాదిరహితత్వమేవేతి విశయే- విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయం. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ- తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్. *బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయసమ్భవః- ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ *నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥

ద్వివిధా విద్యా-అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలా, చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యా జాయతే-యథోక్తం భగవతా *చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనే నిర్వర్తితే విళమ్బహేత్వభావాదనన్తరమేవ.... ... ...

చాసమర్థనీయం- విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వబుద్ధౌ సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః. †తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానమనుచితం- న తు బాల్యపాణ్డిత్యవత ఇతి-విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యనియమస్యాసమర్థనీయత్వా, చ్చ. యతో మౌనబ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ-కింతు శుభాశ్రయమననిదిధ్యాసనలాభపరౌ-అత ఏవ తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం-సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వా, చ్చ. ద్వితీయసూత్ర నిర్వాహే యావత్తోత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోర్విద్యాఙ్గత్వనిరూపకతయాఽధికరణాన్తరత్వం చ *మౌనవదితి సూత్రస్యాయుక్తం- †సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ *తమేతమిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. ॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదికమప్యుపాదేయం- ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్మపరః- ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. *నావిరత ఇత్యాది శ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి- నేతి. న చేత్ - సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య - కామచారాదేరుపాదేయత్వం. అవగమయతి చేత్- అనావిష్కారపరతయా బాల్యశబ్దస్య - దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా. నైవం- రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధం - రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న - పశ్వాలమ్భనవిధానవద్బాల్యవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః - అభిజనశుద్ధ్యాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం- ఏతదాశ్రమనిష్ఠస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ అఙ్గచిన్తా కృతా- అఙ్గినిష్ఠా సిద్ధిసమయో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కిమైహికఫలోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి- నేతి. న చేత్-ఆనన్తర్యనియమః. సమ్భవేత్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదిసుకృతైర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధే హ్యయం విచార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)..

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధఇతి) ఐహికం- అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే- అప్రస్తుతేప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధేసత్యనన్తరం, ప్రతిబన్ధేసతితదుత్తరకాల, మిత్యనియమః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతేహిప్రబలకర్మాన్తరేణకర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ- *యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్యకర్మణఃఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్.........

ఐహికాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్యస్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవమేవకాలానియమః- తస్యాపిపూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపితస్యహేతోస్సమానత్వాదిత్యర్థః. సర్వేభ్యః కర్మభ్యోముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్యకర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశఙ్కా. తత్రాపిబ్రహ్మవిదపచారాణాంపూర్వకృతానాంప్రబలానాంసమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవఇతిపరిహారః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి. ....

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౫౧॥ సూ. ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥ సఙ్గతిఃస్ఫుటా. కింముక్తిఫలముపాసనంస్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరంకాలాన్తరేవేత్యనియమః. కింపరవిద్యాసాధనాత్కర్మణఃప్రబలకర్మాన్తరంసమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవేనియమః. సమ్భవేత్వనియమఇతి. ముక్తిఫలశబ్దోబహువ్రీహిః.ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయంవిచారః. తస్యహేతోః- పూర్వోక్తహేతోః. ... ...

అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్యఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేనప్రాబల్యాన్నతత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతిశఙ్కా. ... ...

బ్రహ్మవిదపచారఃప్రతిబన్ధకఇతిపరిహారః. ... ...

ఇతరేత్రయోపీదమధికరణద్వయంవిద్యాసాధనానన్తరంవిద్యోత్పత్తివిషయం, నిష్పన్నాయాంవిద్యాయాంతత్ఫలభూతముక్తివిషయం, చవర్ణయన్తి. తత్రపరేతు *ఐహికమిత్యత్రవిద్యోత్పత్తిరప్రతిబన్ధేసత్యస్మిఞ్జన్మనిస్యాత్-అన్యథాఅన్యత్రేతిసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రేవిరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తేరనుపపన్నం. అనన్తరాధికరణస్యకోవిచారః. ముక్తిరూపేఫలేప్యుత్కర్షనికర్షకృతఃకశ్చిద్విశేషప్రతినియమఃఫలత్వాత్సమ్భవతీత్యాశఙ్కాపరిహ్రియతే- ముక్తేరేకరూపత్వావధృతేరితిచేత్. ఉచ్యతే-ఉత్కర్షనికర్షకృతవిశేషప్రతినియమఇతికింస్వరూపగతవిశేషః - ఉతవిళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషోవివక్షితః. నప్రథమః- ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్యచతుర్థపాదేహితస్యనిరూప్యతా. నిరూప్యతేచ *సమ్పద్యావిర్భావఇతి. ద్వితీయేపికింవిద్యాయామనిష్పన్నాయాంవిళమ్బావిళమ్బవిచారః- ఉతనిష్పన్నాయాం. ప్రథమేనివర్తకానిష్పత్తౌనివర్త్యనివృత్తేఃప్రసఙ్గాభావేనవిళమ్బనిశ్చయాదనారమ్భః. ద్వితీయేవసిష్ఠాదీనామాధికారికాణాంవిద్యావతామపివిళమ్బస్యపూర్వంసమర్థితత్వా, దిదానీంతనానాంబ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిళమ్బా, చ్చవిళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అతఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనంయుక్తం.— అపరేతువిద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యంకిమిహైవజన్మని- ఉతేహాఽన్యత్రవేత్యనియమఇతివిచార్య-పూర్వాధికరణేనానియమఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరేచ- అపరోక్ష్యేసతితద్దేహపాతేమోక్షః - దర్శనమాత్రేకర్మక్షయశ్రుతేరితిపూర్వపక్షంకృత్వా - ఆపరోక్ష్యేతా

రతమ్యసమ్భవాత్ తత్ర వాఽన్యత్ర వేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః- పరమాత్మావస్థాహి ముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపి మోక్షైకరూపత్వం సిద్ధాన్తశ్చేత్- పూర్వవదసఙ్గతిః పునరుక్తిశ్చ. విళమ్బావిళమ్బసమ్భవే నిరూప్యే *యావదధికారమిత్యనేన గతార్థత్వా, దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావా, చ్చ. అపరోక్ష్యమాత్రే ముక్తిశబ్దస్య కేన సమ్భావ్యతే.—— అన్యేతు సాక్షాత్కారసాధనానీహైవాప్రతిబన్ధే- సతితు ప్రతిబన్ధేఽన్యత్ర జన్మని సాక్షాత్కారం జనయన్తీతి పూర్వాధికరణే నిశ్చిత్య- చరమాధికరణే బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్య ముక్తేస్తద్దేహావసానభావిత్వం స్వతః- సతితు ప్రతిబన్ధే జన్మాన్తరే - అధికారికేషు వసిష్ఠాదిషు ముక్త్యవస్థావదృష్టేః. అయంచ న్యాయః కర్మఫలేషు స్వర్గాదిషు చ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహ ప్రతిపాదిత ఇత్యాహుః. ఏషామపి చరమాధికరణసిద్ధాన్తస్య ప్రాగేవ సిద్ధతయాఽధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిః పూర్వవదనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహ విచారస్తు న సూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి * ఫలమత ఉపపత్తేరితివత్సావధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనం చానుపపన్నం. యజ్ఞాదీనాం విద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్ - తత్పూర్వసూత్రేణ కృతమిత్యనపేక్షితత్వం. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనం యుక్తమితి..

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౨౩.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥

తృతీయే ఽధ్యాయే సాధనైః సహ విద్యా చిన్తితా - అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కియుక్తం. సకృత్కృతమితి. కుతః. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్,. న చావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మ పరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్యావత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం- వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్. జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి, వేదాన్తవిహితం చ వేదనం, పరమపురుషారాధనరూపం - ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనామేకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే. తథాహి - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినో ప్రక్రాన్తోఽర్థః *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే,- తథా *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానం *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శా

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగి బాహ్యవిషయవైతృష్ణ్యం భగవత్తృష్ణాజననహేతో ర్నిరూపణీయం హి నిరూపితం. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అన్యసాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమస్తీత్యత్ర చిన్త్యతే. (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తనిహితవేదనం సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే- నేతి. న చేత్ - ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేపి దృష్టోపయోగేష్వావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం. పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) *కీర్తిః- పరత్వవిషయప్రథా. యశః - సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి- బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహశౌ పరత్వసౌలభ్యవిషయాభిధీయేతే- తథా కీర్తియశసీ- *స్నేహో మే పరమో రాజన్- భక్తిశ్చ నియతా వీరేత్యత్ర హితథా దృశ్యతే. రఞ్జనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేన చ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యేతే. *నాథయోనిసహస్రేష్వపీత్యత్ర *తేషు తేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే *యా ప్రీతిరవివేకానామితి, చ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసోర్భేదః. *యస్తద్వేద- యో వేదితా. యత్స వేద - యచ్చ వేద్యం- స మయైతదుక్తః- స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, చోభయం మయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. *అను మ ఇత్యాది-

ధియాందేవతాముపాస్స ఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే. తథా *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదివాక్యసమానార్థేషువాక్యేషు *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఃశ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః*తతస్తుతంపశ్యతినిష్కలంధ్యాయమానఇత్యాదిషుధ్యాయతినావేదనమభిధీయతే. ధ్యానంచచిన్తనం. తచ్చస్మృతిసన్తతిరూపం - నస్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తేరపితదేకార్థః - ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యేప్రయోగదర్శనాత్. తదుభయైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి *జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైరిత్యాదిషువేదనాదిశబ్దైరభిధీయతఇతినిశ్చీయతే. ....

———

౨॥ సూ. ॥ లిఙ్గాచ్చ ॥ ॥ లిఙ్గంస్మృతిః. స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహిమోక్షసాధనభూతంవేదనంస్మృతిసన్తతిరూపం *తద్రూపప్రత్యయేచైకాసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానంప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతేతథేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవవేదనంశాస్త్రార్థః.........................

ఆవృత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

మేఆనుశాధీత్యన్వయః- *వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్. (ఉపసంహ్రియతే) ఉపక్రమోక్తిఃపశ్చాదనూద్యతఇత్యర్థః. ఏకైకత్రవిద్యుపాస్త్యోరేకార్థవిషయయోః ప్రయోగోదర్శితః- అథానేకత్రప్రదేశభేదేనైకైకస్యప్రయోగందర్శయతి (తథేతి) అత్ర *భాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన *నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యత్రసన్ప్రత్యయస్యేష్యమాణప్రధానత్వందర్శితం. ధ్యాయతినావేదనముచ్యతాం - తత్కిమసకృదావృత్తేరిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచిన్తనమితి) *ధ్యై చిన్తాయామితిహిధాతుః. అసకృదావృత్తత్వంవిచ్ఛేదేప్యుపపద్యతఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి) ....

———

౨॥ సూ. ॥ లిఙ్గాచ్చ ॥ ॥ లిఙ్గశబ్దంవ్యాచష్టే (లిఙ్గంస్మృతిరితి) ... ...

పరేచాపరేచశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితానా- నేతివిచారయన్తి. తదయుక్తం- శ్రవణమననయోఃరాగప్రాప్తత్వేనయావదర్థనిశ్చయంతదావర్తనస్యప్రాప్తత్వాత్. *అసకృత్పదంహేత్వంశవిషయమాహుః- *శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం- శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరేకైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయాఆవృత్తిర్వివక్షితేతిచేత్. తర్హిసకృచ్ఛ్రవణేనసకృన్మననేనసకృన్నిదిధ్యాసనేనచతస్యోపదేశస్య సఫలతయాతేషాంప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాత్తస్యైవతుష్యర్థావఘాతస్యేవదృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి *అసకృదుపదేశాదితిహేతురహేతుస్స్యాత్- దృష్టార్థత్వాదిత్యేవసూత్రయితవ్యం. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వంతుసఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్యద్విత్రిః ప్రత్యయమాత్రేణాపికృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యేదృష్టోపాయః- సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేనసమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్,- తదాపరోక్ష్యంచబన్ధనివృత్తౌదృష్టోపాయః-రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణసర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనా, దితిచాయుక్తం- *ధాతుఃప్రసాదాద్వీతశోకః *మద్భక్తస్సర్వదుర్గాణిమత్ప్రసాదాత్తరిష్యతీతిశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదనశబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవవిషయః- నతుధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని- ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వేసంశయాభావాత్. ఆత్మనోనిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాన్నతదావృత్తిసాధ్యం. బన్ధనివర్తకసాక్షాత్కారస్తుసవాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాభవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్, ఏకశ్చన్ద్రఇతివాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాచద్విత్రికత్వాపరోక్ష్యాభావా, చ్చ. తిమిరాద్యపగమేజాయతఇతిచేత్. తత్తుచక్షుషాజాయతే-నపునర్ద్విత్రికత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్ - తదనుగృహీతాదేకశ్చన్ద్రఇతివాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషభేదవాసనాచేత్-తత్రవక్తవ్యంసర్వంప్రాగేవోక్తం. నిర్గుణబ్రహ్మణోవేద్యత్వాభావాత్ *బ్రహ్మవేదేత్యాదివాక్యానాంక్లిష్టతా. తత్రకల్పనాపోహేనసమ్యఙ్నిశ్చయోదయాయశ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా- తదనుష్ఠాననాన్తరీయకతయానిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితిపక్షోప్యయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానంహిధ్రువానుస్మృతిః. భేదోమిథ్యా- నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రంసత్యమితిభావనాయాఃవిజాతీయప్రత్యయసమ్భవాన్నధ్రువానుస్మృతిసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః- సమాధౌమనసఃప్రలయోనామబహిర్వ్యాపారానర్హత్వం- నతువినాశః-అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకంవాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యంవా- జనకంవా. నప్రథమః - మనసోనాశేవాక్యస్యజ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దోహిమనసాగృహ్యమాణఏవార్థజ్ఞానంజనయతి. నద్వితీయః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యకృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్యదేహేస్థితే మనోమాత్రప్రలయహేతుత్వానుపపత్తేః, పునర్మనఉత్పత్త్యనుపపత్తే, శ్చ. నహిజ్ఞాననివృత్తస్యబన్ధస్యపునరుదయః. పూర్వంజ్ఞాననివృత్తస్యాపిరజ్జుసర్పస్యేవపశ్చాదుదయోపపత్తిరితిచేత్- తర్హిబన్ధస్యాపిపునరుదయప్రసఙ్గః. దోషానివృత్త్యారజ్జుసర్పస్యపునరుదయస్సమ్భవేత్- తదభావాద్బన్ధస్యపునరుదయాభావఇతిచేత్. మ

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ॥

ఇదమిదానీంచిన్త్యతే- కిముపాస్యంబ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కింయుక్తం. అన్యత్వేనేతి. కుతః.ఉపాసితుఃప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వంచ *అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాత్ *నేతరోనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితం. యథావస్థితంచబ్రహ్మోపాస్యం- అయథోపాసనేహి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతాస్యాత్ - *యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతిన్యాయాత్. అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతిత్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనోపాస్యం. ఉపాసితాప్రత్యగాత్మాస్వశరీరస్యస్వయంయథాఆత్మా-తథాస్యాత్మనోపిపరంబ్రహ్మాత్మత్వేనోపాసీతేత్యర్థః. కుతః. ఏవంహ్యుపగచ్ఛన్తిపూర్వేఉపాసితారః *త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతంబ్రహ్మోపాసితారోఽహమితికథమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తిచేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసితౄన్గ్రాహయన్తిశాస్త్రాణి-తాన్ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః- *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి, తథా *స

నోనివర్తకస్యాపివాక్యార్థజ్ఞానస్యదోషనివర్తకత్వాత్పునర్మనసఉత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియావిశేషేణమనఃప్రశయః- నతువాక్యార్థజ్ఞానేనేతిచేన్న- ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేనమనఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ-మనఃప్రశయస్యవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధిరకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్యసర్వజ్ఞత్వేప్రాక్తనభగవదలాభానుసన్ధానేనానన్తదుఃఖిత్వమితిచేన్న- స్వసంసరణస్యభగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్యసుఖరూపత్వాత్. ననుముక్తస్యానన్దాధిక్యేసార్వజ్ఞ్యంహీయేత- అతిశయితానన్దస్యమోహనత్వదర్శనాదితిచేన్న- తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనోహిగుణత్రయాత్మకం.——— ఇతరేత్రగూపి *లిఙ్గాచ్చేతిసూత్రమేవంవ్యాచక్షతే- *రశ్మిబహుత్వంపర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయైరశ్మిబహుత్వోపాసనపరేవాక్యేఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌలిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్దినేసకృచ్ఛిన్తనేపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌలిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——— అన్యేత్విమంవిచారమహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః- తస్యధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధేరితి. తదయుక్తం- తస్యసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే, అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే, చనియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యతాశ్రుతిర్హిసర్వోపాసనసాధారణీ. కించ- అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారోనిత్యసిద్ధఇతినోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యంఘటస్యశరావత్వవదతాత్త్వికమితిశబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్యతస్యనసాక్షాత్కారఉపపద్యతే. ....

ఆవృత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మాకిముపాసితురన్యత్- ఉతతస్యైవాత్మేతిశఙ్కాయాంవ్యతికరోపదేశజ్ఞాపనాయపూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థోనిరూప్యతఇతిసఙ్గతిః. (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీ. ఆత్మత్వేన- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన- వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన- జీవంప్రతిశరీరిత్వేన. అన్యత్వేన- శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవంసతిబ్రహ్మోపాసనవిధిఃకిందృష్టివిధిః - ఉతనేతిఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కింబ్రహ్మవైయధికరణ్యేనోపాస్యం- ఉతసామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యంబ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే *పృథగాత్మానమితివిహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధఃప్రసజ్యతే-నేతి. ప్రసజ్యతేచేత్-అన్యత్వేనోపాసనం. నచేత్-ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను*అంశోనానావ్యపదేశాదిత్యాదిషుజీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే, శరీరవాచిశబ్దానాంశరీరిపర్యన్తాభిధానే, చసిద్ధేయథావస్తూపాసనేచకర్తవ్యేకథంసంశయోత్థానం. ఉచ్యతే- అహమర్థసామానాధికరణ్యేనవైయధికరణ్యేనచబ్రహ్మోపాసనానివిహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషుసమానాధికరణోపాసనేషువ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయంవిచారోఽనుపయుక్తఃస్యాత్. యత్రసామానాధికరణ్యోపాసనేదృష్టివిధిత్వశఙ్కాసమ్భవతి- *యోన్నంబ్రహ్మోపాసతే *యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతే*విజ్ఞానంబ్రహ్మచేద్వేదేత్యాదిషు జీవేబ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, *ఆత్మేత్యేవేతివాక్యేఇతికరణదర్శనాచ్చ తస్యదృష్టివిధిత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమారమ్భణీయత్వమితి. (అయథాభూతాస్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్యస్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థాఃబుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసతఇత్యర్థః. *త్వంవాఅహమస్మి- అహంబుద్ధిరహంశబ్దశ్చతత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహంవైత్వమసి - అహంబుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వం. త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్వాక్యేఅహంత్వంశబ్దప్రయోగేసత్యపిఅహంశబ్దార్థతాత్పర్యవివక్షయోత్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణమధ్యమపురుషః. అహంత్వం- త్వమహమితిసామానాధికరణ్యేనార్థలబ్ధేకిమర్థమన్యసీతిపదప్రయోగఇతిచేత్. ఉచ్యతే- అస్తిధాతోస్సత్తాహ్యర్థః- తేనేదంతాదాత్మ్యంయుక్తమితిదర్శితంభవతీతి. ఉపపాదకశాస్త్రాణిదర్శయతి (యఆత్మనీతి) *సన్మూలాఇత్యాదా

లాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి, చ - సర్వస్యచిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చసర్వస్యాయమాత్మా - అతస్సఆత్మా - అతోయథాప్రత్యగాత్మనఃస్వశరీరంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోఽహంమనుష్యోఽహమిత్యనుసన్ధానం- తథాప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానంయుక్తమితి. ఏవం శాస్త్రైరుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాంబ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేనసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః *త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేఇతివ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవంచ * అథయోఽన్యాందేవతాముపాస్తేఅన్యోసావన్యోహమస్మీతినసవేదఅకృత్స్నోహ్యేషఆత్మేత్యేవోపాసీత *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః, * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వేతిపృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచావిరుద్ధం. అహమితిస్వాత్మతయాఽనుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాననిషేధోరక్షితః,-స్వశరీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనోపిపరమాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచరక్షితం,. అధికస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యగాత్మనఆత్మత్వాత్, తస్యచబ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవాక్యే *అకృత్స్నోహ్యేషఇత్యుక్తం. అతఉపాసితురాత్మత్వేనబ్రహ్మోపాస్యమితిస్థితమ్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణంసమాప్తమ్.

వపిసదాయతనత్వతదనత్వాభ్యామాత్మత్వసిద్ధిః. *సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోపేతస్య * యఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణభావఃకార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ- అత్రతుశుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీశరీరశరీరిభావఏవ. నియామ్యత్వంహిశరీరలక్షణత్వేనోక్తం. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవం చేత్యాదినాఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ. తద్వివిచ్యదర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః- తత్రద్వయోరపిస్వనిష్ఠత్వంనాస్తీత్యన్యతరస్యప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూతవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతివిభాగఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః- అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వేచనపూర్తిః- విశిష్టఏవపూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనంగుణగుణిభేదేసత్యేవోపపద్యతఇత్యర్థః. ఏవంశరీరాత్మభావగోచరస్యసామానాధికరణ్యస్యప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వయోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చనదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తంభవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ... ...

పరేతుజీవపరయోరైక్యంసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్యజీవత్వేఈశ్వరాభావప్రసక్తిః, జీవస్యేశ్వరత్వేశాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహందుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతిపరిచోద్య-ఈశ్వరాభావంతస్యప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి. తదయుక్తం-ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసక్త్యఇతిచోదితేప్రామాణికత్వాదితిపరిహారాయోగాత్. నహిప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రతిజ్ఞానేనప్రసఞ్జకధర్మఃపరిహ్రియతే-సర్వతర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తేరభగ్నత్వాచ్చ. తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభఇత్యధికారివిరహంపరిహరన్తి. తదప్యయుక్తం-ఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వా, న్నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యజ్ఞాతృత్వాభావా, జ్జ్ఞాతుశ్చస్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చత్రయాణామప్యధికారానుపపత్తేః. శ్రవణాత్పూర్వంస్వనాశానభిజ్ఞత్వాద్దస్యుభూయిష్ఠమార్గేమార్గానభిజ్ఞవదవతరతీతిచేన్న-అశ్రుతేపిశాస్త్రేసౌగతానాంసర్వక్షణికత్వవన్మాయావాదినాంముక్తేర్జ్ఞాతృనాశత్వస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణశాస్త్రభీరుత్వాల్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాంసంసారాత్మవిషయత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం- నియమేనహేయార్హతదర్హయోర్నియమేనశృఙ్గానర్హతదర్హయోశ్శశమహిషయోరివైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్యమిథ్యాత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం-మిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్.మహిషవిషాణమపిత్వన్మతేమిథ్యా-తథాపిశశమహిషయోస్స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపగతః. ననుస్వాప్నశశమహిషయోస్స్వప్నావస్థాయామేవవిరోధః- నప్రబోధే-విషాణస్యనివృత్తత్వాత్.ఏవమవిద్యానివృత్తౌదుఃఖనివృత్తేర్జీవపరయోర్నస్వభావవిరోధఇతిచేత్. తర్హిస్వాప్నశశమహిషయోరివజీవేశ్వరయోరుభయోరపివినాశఏవావిరోధనిర్వాహకఃస్యాత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః-యావత్సత్తాకంవిరోధస్యావస్థితత్వాత్. యదిప్రబోధేపిపరస్యహేయానర్హత్వంతిష్ఠత్యేవ-జీవస్యహేయార్హత్వమేవనివర్తతఇత్యుచ్యేత-తథాపిజాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివనతయోరేకత్వసమ్భవః- సత్తయాహేయానర్హఈశ్వరః-వినాశాత్తదనర్హోజీవఇతివిద్యమానదశాయాంహేయార్హత్వతదనర్హత్వయో, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయో, శ్చవిరోధస్యావస్థితత్వాత్.ఈశ్వరత్వంపరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. నచేత్ - ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావేపిస్వరూపమవతిష్ఠతఇతిచేత్ - రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవతిష్ఠతఇతిశుక్తిరూప్యేశ్వరయోరవైషమ్యమేవస్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాందృష్టివిధిత్వంపూర్వపక్షఆశఙ్క్య- భేదనిషేధాత్తదయుక్తమితిపరిహృతం. తదప్యయుక్తం- దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్యభేదానుసన్ధానేప్రత్యవాయపరతయాపిభేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. నహిగరుడాత్మనోర్ఛేదదృష్టావిషంనశ్యతీతిగరుడనరయోరైకత్వంతాత్త్వికంస్యాత్.——హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరేషాం

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఇత్యాదిప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం- ఉత నేతి చిన్తాయాం - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యా, ద్బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వా, దాత్మేత్యేవోపాసీతేతి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (న ప్రతీక ఇతి) ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. (న హి సః) న హ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః - న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం- ప్రతీకోపాసనం హి నామ - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్. ....

నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యం - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసమ్భవే మన ఆదీనామ చేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మన ఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ మన ఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిః- బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ- భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ...

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

పక్షోప్యనుపపన్నః.——— అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితివదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాదతత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షస్స్యాత్, యథోపాసనం ఫలమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమస్స్యాత్,. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తిర్విధీయతే- తదయుక్తం- ఆత్మనస్సత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్సదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్. నియన్త్రంశేన భోక్త్రంశస్య సదాకారేణైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మాత్మకత్వం ఘటాత్మకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మణైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్,. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి- నేతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. కిం *మనో బ్రహ్మేత్యాదిప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కిము పాసితురాత్మా- నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ-దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్తస్య చాత్మత్వాత్తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే- ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్. (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాద్బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యం బ్రహ్మ - తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ త్వితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసంభవాఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వే సపరిహృత ఇతి భావః. ... ...

ఇతరే త్వత్రాపి *బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - నియామకాభావాత్పూర్వపక్షముత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం- తాదర్థ్యేనైరన్తర్యాభ్యామైకాధికరణ్యసిద్ధేః.——— పరే తు *న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాప్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్ - యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వం,. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం- జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తేస్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్.——— అపరే తు *వాసోదదాతి *అనోదదాతీత్యత్ర తన్తుకాష్ఠాదీనామివ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం - తత్ర తన్తుకాష్ఠాదినిర్దేశాభా

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః॥

*య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః-కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టత్వా, దాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః... ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. క్రత్వఙ్గ ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణ హి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం- అతస్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

నా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యా, చ్చదృష్టా న్నవైషమ్యాత్. అతోఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వే సిద్ధే హి బ్రహ్మ వా-మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయాతత్త్వోపాసనపరత్వే సమ్భవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయ సూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతికరణవైయర్థ్యం, హేతుః. ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమ, శ్చ. క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తి, రపి హేతుః...

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః॥ దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం - తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మ ...సహోత్కర్షశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః-ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః- ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్- ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః.ఆదిత్యాదేశ్చేత్- ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. ...ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం *సవిత్రైనం భూతిం గమయతీతి- తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. సత్యం - ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతాప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మపదవదాదిత్యాదిమతయోఽపీతి చశబ్దార్థః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం- ఏవమత్రాపి - య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్స దృష్టివిశేషణం- దేవతాయాం యష్టృత్వాయోగాత్ప్రథమ్యాచ్చోద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్ష... ... అఫలేభ్యః-అఫలసాధనేభ్యః. ... ...

...రాధనద్వారేణేతి) *ఆర్యమ్ణే చరుం నిర్వపేదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, లోకవృష్టసేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వా, చ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధేర్యద్వృత్తాద్యస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః. ... ...

పరే తూద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితి చ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః ఏవం చ పూర్వపక్షాన్తరమాహుః - ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః. * ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్య...దేవతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి ఋక్సామశబ్దేన పృథివ్యగ్న్యభిధానం చ ఋక్సామాధ్యాసనిబన్ధనం- క్షత్త్రరహి రాజాధ్యాసాద్రాజశబ్దః-న రాజత్వ...త్రశబ్దః-తత్ర క్షత్త్రాధ్యాసాభావాత్. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాసః. *పృథివీ హిఙ్కార ఇతి ప్రథమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హిఙ్కారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. *యదేవ విద్యయా కరోతి- తదేవ వీర్యవత్తరమితి ...స్యాః కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- న సిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే-న తూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యాదీనాం. కర్మణోఽప్యపూర్వసన్నికర్షః- న త్వాదిత్యాదీనాం- అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్. అతః కర్మస్వతిశయావహత్వా, దాదిత్యాదిప్రధానకర్మఫలస్యాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయా, చాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యం. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయాశ్రుత్యోద్గీథాదిరుపాస్యత్వేనావగతః. *ఇయమేవర్గిత్యేవకారోపశ్లేషాదృచి పృథివీత్వం విధేయమవగతం. *య ఏవం విద్వాన్సామ గాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానముపసంహృతం. అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యామృక్ఛబ్దో లాక్షణికః సమ్బన్ధమాత్రమపేక్షతే-న తూత్కర్షమితి న తన్నిబన్ధనః. సామాత్మనా లోకముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరిణామాదపి లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రవిపరిణామో వరం. *పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిక్రమో బహూపపత్త్యనురోధేన నేయః. అతోఽఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *ఉపపత్తేరితి-కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయాముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితం. న త్వర్థాన్తరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేన చ ప్రాధాన్యముత్కర్షాన్తరం. ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహార, శ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతావితి వ్యాపక ఏవ హేతుర్భాష్యేఽభిహితః. * లోకేషు పఞ్చవి

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥

మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రైర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తం. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్. ... ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సమ్భవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యేకాగ్రచిత్తతాసమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానే చ నిద్రాసమ్భవాత్,. పశ్చాచ్చ ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సాపాశ్రయ ఏవాసీనః కుర్యాత్. ....

థం సామ *సప్తవిధం సామేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాదేవ లోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దం. నహి ద్వితీయావిభక్త్యర్థోఽనన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రమాణే కే సత్యుత్కృష్టా దేవదేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం-నచేద్యథాప్రతిపన్నస్వీకారేప్యవిరోధః. *పృథివీ హింకార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రం.——అన్యే తు ఫలసాధనతయోత్కృష్టా దేవీ పూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తమాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః - కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వే హి క్రత్వధికృతే నైవ కర్తవ్యత్వనియమో న స్యాత్. తన్నియమశ్చ *యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే. *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత *య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనాముపాస్యత్వమితి చేన్న- ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వా, త్క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తే, శ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వఙ్గాశ్రితేషూపాసనేషు *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారస్సమ్బన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం-భూతార్థ, మధ్యాస, స్సమ్పదితి. భూతార్థం-యథార్థవిషయం. నతత్ర కించిన్నిరూప్యం. అధ్యాసః-అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా- ఉద్గీథేఽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మా, అయతపాప్మత్వాదయః ఆదిత్యధర్మాః,. అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సమ్పత్. యథా- పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానం. తచ్చ వాక్యైరేవోపపాదనాదవగమ్యతే. అధ్యాససమ్పత్తీ చ నికృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్- ఉత్కృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్-ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాస్యం. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగమహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే - ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యఙ్గస్యాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేపి సామ్ని లోకసాదృశ్యవిధిత్సితే సప్తమీ న ఘటతే. *ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితం- నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య *ఉత్తరవేవ వేదిరిత్యత్ర వ్యభిచారాత్,. పృథివ్యేవ నాన్యదృక్ స్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్ -పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్ -ఋక్పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ -ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు-నకర్మాఙ్గేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషు తూపాసనేషు- క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వఙ్గవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోఽనుపపన్నః- అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్యవిషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వఙ్గవిషయేష్వతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షాయాస్స్వవ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కృష్టా దేవ దృష్టివిశేషణత్వం - వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కృష్ట ఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి - అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ. అతస్సర్వత్రోత్కృష్టస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్రయోజక మిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టతోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వఙ్గవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయహేతుస్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కృష్టానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామప్యాసనసాపేక్షత్వేప్యాసనసమర్థనహేతోరైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాత్తేన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్- ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వేతి. కింగమనాదిషు ధ్యానం సమ్భవతి-నేతి. సమ్భవతి చేత్ - ఆసనానియమః. న సమ్భవతి చేత్- తన్నియమః.——— ఉపాసనసమ్భవాదిత్యతో వ్యైకాగ్రతాసమ్భవాదిత్యుచితం- ఉపాసనసమ్భవాదిత్యుక్తేపి కథమిత్యపి శఙ్కాయామైకాగ్రతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, *యత్రైకాగ్రతేత్యేకాగ్రతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వా, చ్చ.——— *ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే. ... ...

తదవశ్యం భావాత్తత్పరిహారః. ....

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య- ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్.........

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచోయుక్తిర్దృశ్యతే *ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవ ద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్. ......

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం * శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరం। తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయ ఇతి. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలో యో దేశః కాలశ్చ- స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. *సమే శుచౌ దేశే శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇతి వచనమేకాగ్రతైకాన్తదేశమాహ- న తు దేశం నియచ్ఛతి- *మనోఽనుకూల ఇతి వాక్యశేషాత్. ....

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥

తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణముపాసనమేకాహ ఏవ సమ్పాద్యం - ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితి విశయే- ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయం. కుతః. (తత్రాపి హి దృష్టం) ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యే యః కాలః- తత్ర సర్వత్రాపి దృష్టముపాసనం *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యత ఇతి..........................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యోర్విజాతీయప్రత్యయసమ్భవాత్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః..

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ *ఆప ఇతి- స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితం. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితం. నిశ్చలత్వమైకాగ్ర్యాద్భవతి- తచ్చాసీనస్యైవ- గత్యాదౌ విజాతీయప్రత్యయేన చలనసమ్భవాదిత్యర్థః..................................

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ న కేవలమర్థసామర్థ్యాత్ - వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ (స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాదినియమో నాస్తీత్యర్థః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసమ్భవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కిం పునరాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః. ఇతరే త్వయోపి యత్రైకాగ్రతేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమదర్శనాదుదగయనాదిపరిగ్రహ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్...........

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥ సఙ్గత్యాదిస్స్ఫుటం. ఉక్తలక్షణముపాసనం కిమేకస్మిన్నహని కర్తవ్యం- ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వం- నేతి. కృతత్వం చేత్ -ఏకస్మిన్నహని కర్తవ్యం. న చేత్- ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి....

౧౩॥ సూ. తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే. *తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః. తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి పూర్వాఘవినాశః. ఏతావశ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నోపపద్యేతే ఇతి. కుతః. *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్షసాధనభూతవిద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే- యేన ప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశ ఉచ్యతే. విద్యా హి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయాఽభిధీయతే. అతో విద్యార్థవాదోఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశ ఇతి. ... ...

పరే తు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితి శాసనమశక్యం - అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయోఽయమంచిన్తేతి. తదయుక్తం- *యావదాయుషమేవం వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తతే *ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతేత్యత్రాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవాప్రయాణాదనువృత్తేః శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్యత్వాభావ ఇతి చాయుక్తం. అన్తిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదౌపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చ శాస్త్రవశ్యత్వమవర్జనీయం. న చాన్తిమప్రత్యయశాస్త్రమముముక్షువిషయం- ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. *ప్రయాణకాలే మనసేత్యారభ్య *స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. న చ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావాన్నాన్తిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యం- దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతి చేత్. తథాప్యన్తిమప్రత్యయః కార్య ఏవ - తద్వైకల్యేన హ్యధిభరతస్య పృగల్వప్రాప్తిః. న చ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధీర్నాస్తీతి వాచ్యం - విప్రజన్మని పూర్వాజ్ఞితజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కించ - కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వం నామ. కిముచ్చార్యమాణమపి శాస్త్రం భేదదృష్ట్యభావాన్న శృణోతి - ఉత శృణ్వన్నపి నార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యప్యర్థప్రతీతౌ బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధేః కర్తృత్వాదేశ్చాభావాన్నాహం కర్మవశ్య ఇతి జానాతి- అర్థే ప్రతీతేఽపి కిం నానుతిష్ఠతి- ఉతాననుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః- ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ నేచ్ఛతీతి. న ప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనామప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః-ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యాద్యభావేఽప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకభీష్మాదీనామనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. న చతుర్థః- అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతోఽప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న పఞ్చమః- ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, విప్రజన్మని *సతాం మార్గమదూషయన్నితి వచనాచ్చ. న షష్ఠః- అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. బన్ధనివృత్తిచ్ఛా హి ముముక్షా. ముక్తస్య నముముక్షేతి చేన్న- క్షుదాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాదాప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా.——— అన్యే తు సాక్షాత్కారణఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్రమనుష్ఠానజన్యత్వాత్,. అతశ్శాస్త్రార్థస్యకృతత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా. అత ఏవ సిద్ధాన్తేఽపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్తిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపి నయుక్తా- కింతు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్.................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతం. *దశ్యమానోమ హారశైః। న వివేదాత్మనో గాత్రం తత్స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితః *తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయ స్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః- సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా. *తస్మిన్ దృష్టే క్షీయన్త ఇతి హి విషయవాక్యం. ప్రాప్తిః-ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్సాధారణ్యాత్ ప్రపదననిష్పత్తేరపి ద్యోతకః. సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్యాశ్లేషాయోగాద్వినాశ ఏవ- ఉత్తరాఘస్య త్వశ్లేష ఏవేతి యోగ్యతావశాద్విభాగః. అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయ ఉక్తః. కిం విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ సమ్భవతః- నేతి. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రం యథాశ్రుతార్థపరే- ఉత *నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయే. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయో, రభుక్తకర్మాపరిక్షయశాస్త్రస్య, చ విరోధ ఏవ - ఉతావిరోధస్సమ్భవతి. విరోధ ఏవ చేత్- విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసమ్భవః. అవిరోధసమ్భవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి. నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః. అనుపభోగేన కర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (తదధిగమ ఇతి) విద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే. కుతః. ఏవమిత్థం హి విద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే- *ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. న చ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యనేన శాస్త్రేణాస్య విరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యద్రఢిమవిషయం- ఏతత్త్వాత్మవిద్యాయాః ప్రాక్కృతానాం పాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్యమ్, ఉత్పత్స్యమానానాం చ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యం, చ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయో భిద్యతే. యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్యతన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం - ఏవమత్రాపీతి న కశ్చిద్విరోధః. అఘస్యాశ్లేషకరణం- వైదికకర్మయోగ్యతావాసనాప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణం. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయం, చ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణం- ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం. శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. తదేవం విద్యా వేదితుర్విద్యోత్కర్షప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవ విద్యా స్వోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తదిదమశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయమన్తవ్యం- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరాప్రయాణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. ....

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరతి (న చేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనితభగవన్నిగ్రహపరః. భిన్నవిషయత్వే సతి వచసోరవిరోధే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్స్యమానాయాః ఉత్పత్స్యమానస్య కర్మణః స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధోఽశ్లేషః. ఉత్పన్నస్య కర్మణః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణం వినాశ ఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్మణో న ప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం - అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాస్తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. తర్హి ప్రామాదికే నిషేధశాస్త్రవిషయత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపస్యాపి నివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవం- ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వే నైవ పర్యవసానాత్. "అపి చేత్పాతకం కించిద్యోగీ కుర్యాత్ప్రమాదతః । యోగమేవ నిషేవేత నాన్యం యత్నం సమాచరేత్" ఇతి హి స్మర్యతే. నను పూర్వం శరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః- అత్ర తూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణముక్తం- కథమిదముపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యోర్భగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయయోరవిరోధః. ఉపాసనారమ్భప్రీతః పరమాత్మా తత్సమాప్త్యుపాసకస్యాఘం తుమిచ్ఛామీతి సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌ తు దగ్ధమితి సఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః. ... ...

పరే తు జ్ఞానస్యావిధేయత్వేన కర్మత్వాభావాత్ కేనాంశేన విద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్ కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్క్య- సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయా వస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః - కాలత్రయేఽపి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమాదితి పరిహరన్తి. తదయుక్తం- నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానే సత్యపి చన్దనేన కణ్టకేన స్వదేహం లిమ్పతస్తుదతశ్చ పురుషస్య లేపతోదకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో న సుఖాద్యన్వయ ఇతి చేన్న- *వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్ర అస్తి హేయ తిరోహిత ఇతి యోగవ్యుత్థానే దేహానుసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వన్ధ్యాసుతస్య వ్యాఘ్రపరిహారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగానవశ్యంభావేఽపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో నాశ ఇతి పూర్వపక్షిణోక్తే- తథా చేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహారశ్చానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తేరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తిరస్తీతి చేత్- శాస్త్రవైయర్థ్యం.—— అపరే తు *నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. తద్భాష్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలం- విద్యాయాః కర్మణాం ఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యే హ్యుక్తే కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే. అవిద్వద్విషయత్వమూలేఽభిహితే తద్విషయత్వం సిధ్యతీతి భాష్యమూలయుక్తిరుక్తా.—— అన్యే త్వాహుః- అఘఫలం ద్వివిధం - లేపో విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః- అప్రాయత్యం. స్నానాద్యపనేయం. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః - మహత్త్వపఙ్క్తిపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వం నామ *సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్వా బ్రహ్మహా భవతి *అగ్నిర్వై దీక్షితస్తస్మాదేనం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః - నైయోగికఫలం. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం,

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥

నైమిత్తికం, చేతి ఫలం ద్వివిధం. తత్ర పురుషశుద్ధిస్తేనైవ మాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేన కల్మషవిరోధినా పూర్వకల్మషవినాశః, ఉత్తరాఘానాముత్పాదప్రతిబన్ధకరణరూపసంశ్లేషవిఘాతశ్చ. జ్ఞానస్య నైమిత్తికఫలం తు దేహపాతేఽస్మిన్ప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం, బ్రహ్మభావావిష్కారణం, చ. ఉత్తరేషామఘానామశ్లేషవిష- నవినాశః. అత ఏవ *సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృత మితి ధూననవచన, మప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం, చ ఉత్తరాఘవిషయమితి. అత్రోచ్యతే- యద్యపి కర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్మాన్తరరుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిభాగోఽస్తి- తథాపి సామర్థ్యప్రభావితనైమిత్తికఫలవిభాగో నోపపన్నః- భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావాన్నియోగాభావాచ్చ. తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేఽప్యశ్లేషవచనస్య లేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వం చా, నుపపన్నం. తథాహి - ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా- నవా. న చేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేష ఇతి విశేషాభావాన్నైయత్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షపరిగృహీతశ్చ భవేత్,. ఉత్పత్తిపక్షే- క్రియోత్థాకర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా- పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావా స్యాత్. ఉభయథాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నం స్యాత్- ఆత్మధర్మత్వే లేపమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చేతనవిషయత్వా, చ్చ. విపాకశక్తేశ్లేషస్సిద్ధః- లేపవిఘాత ఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమత ఇతి చేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్. *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి ధూననశ్రవణబలాదవగన్తవ్య స్సఙ్కోచ ఇతి చేత్. తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం చ స్యాత్. న చానుత్పన్నస్య ధూననాయోగాచ్ఛక్త్యుత్పత్తిః కల్పనీయా భవేత్- ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభస్మకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్. ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతి చెన్న- వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్. పురుషగతాదృష్టవినాశేఽపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయాదృష్టానరోత్పత్తిరేవ తత్సఙ్క్రమణమితి చేత్. కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తే, శ్చ కిం కర్మస్వభావ ఏవ కారణం - తస్మిన్సత్యేషాం సర్వాణి కర్మాణి నశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టం జనయేయు, శ్చ. తతశ్చ కర్తౄణాం భోగాభావో, ఽన్యేషాం భోగనియమ, శ్చ స్యాత్. అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మణో ఽయం స్వభావ ఇతి చేత్. తర్హి ద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచిదననుష్ఠితేషు తద్ద్వేషతాం బ్రహ్మహత్యాదిదోషాన్వయేన సంవ్యవహారాదిషు బహిష్కార్యతా స్యాత్. యద్యుచ్యేత- నాత్ర కర్మస్వభావః కారణం - అపితు పరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ. తత్తు విద్వత్కృతం పూర్వాఘం వినాశ్య తదప్రియేషు తాదృశమఘం జనయతీతి. తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబన్ధం, ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టం, చ విద్యా కరోతీత్యభ్యుపగమోఽవరం- తథా సత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్. ఏవం చ ధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వే సిద్ధే నిష్ప్రయోజనస్స్యాత్ - విద్యయా పూర్వాఘవినాశనే, జ్ఞాతిషు తాదృశాఘజననే, చ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్. ఏవం చ సతి *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయోరసఙ్కోచస్స్యాత్- అన్యథా సఙ్కోచోఽసన్నిబన్ధనస్స్యాత్ - నష్టస్య కర్మణోఽన్యత్ర సఙ్క్రమణాయోగరూపస్య సఙ్కోచహేతోః పరిహృతత్వాత్. పురుషాన్తరే తాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమిత్యప్యయుక్తం. ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్పక్షే ఽశ్లేషవచనస్య ధూననోపాయనవచనయోశ్చ సఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం, చ- పక్షాన్తరే తు సర్వశ్రుత్యసఙ్కోచో లాఘవం చేతి.—— అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః- విదుషః కర్మణాం చతస్రోఽవస్థాః శ్రుతాః- వినాశో, ఽశ్లేషో, ధూనన, ముపాయనం, చేతి. క్రియామాత్రవినాశస్య లోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వా, చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్థశక్తివిషయం నిశ్చితం. సా చ శక్తిరిష్టానిష్టఫలదిత్సాలక్షణపరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథా శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితం. తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వవత్ ఉపాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వం చార్థసామర్థ్యాత్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యం. అశ్లేషవచనం చ కృతోఽస్యోత్తరాఘవిషయం- అసన్నిధానస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. అశ్లేషశ్చ- ప్రతిబన్ధోదయత్వం. ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, తత్కల్పనేఽపి ధూననసఙ్క్రమణాయోగాత్,. ఏవం చ విద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే, ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజననే, సామర్థ్యం చ సిద్ధం. ఏవం విద్యాయాః పినష్టప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చ నోత్తరాఘమాత్రవిషయా- అపితు పూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్. తథా చోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చ భవేత్. తత్ర వినాశః- భగవతః పూర్వోత్పన్నకర్మఫలదిత్సానివృత్తిః. అశ్లేషశ్చ - ఉత్తరకర్మఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః. తౌ చ యద్యర్థోపహితౌ- యద్వయం ప్రపన్నమపాసనం సమాపయేత్ - పూర్వోత్తరయోః కర్మణోః ఫలం న దాస్యామీతి సఙ్కల్పరూపౌ హితౌ. సమాప్తే తు కర్మఫలం నైవ దాస్యామీతి సఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యభిప్రేతః- లోకే సేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శాస్త్రీయేష్వపి దర్శపూర్ణమాసాదిషు వ్రతసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనా, చ్చ. లోకే రాజాదీనామివ పరమాత్మనోఽపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సా చ భవతి. ఏవం పూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి. ……………

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥ అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. *ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః- ఏవమితి న్యాయాతిదేశః. ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః- నేతి. కిం *పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి

ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య- పుణ్యస్యాపిఏవం- ఉక్తేనన్యాయేనాశ్లేషవినాశౌవిద్యయాస్యాతాం- విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ. భవతిచవ్యపదేశఃఉభేసుకృతదుష్కృతేఏవైష *సర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతి, *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతి, చ. ముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపిపాప్మశబ్దేనవ్యపదేశః.... ... ...

సుకృతస్యాపిశాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్యకేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చవిద్యయాఅవిరోధశఙ్కాంనివర్తయితుమతిదేశః. ... ...

ననువిదుషోపిసేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయేవృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథంతేషాంవిరోధాద్వినాశఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతేత్వితి) శరీరపాతేతుతేషాంవినాశః. శరీరపాతాదూర్ధ్వంతువిద్యానుగుణవృష్ట్యఫలానిసుకృతానినశ్యన్తీత్యర్థః..

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥

బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేఃపూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ. తతఃపూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోఃకిమవిశేషేణవినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతివిశయే-*సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతివిద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణాద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేఃకులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తే, రవిశేషేణ.... ... ...

వాక్యద్వయంసుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం- ఉతదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరం. కిమత్రపాపకర్మశబ్దోనిషిద్ధపరః - ఉతవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరః. *సర్వేపాప్మానఇతివాక్యంకింపాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి- నేతి. *నసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతిహిశ్రూయతే. నచేత్- పాపశబ్దస్యనిషిద్ధమాత్రపరతయావాక్యయోఃదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్నసుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః. అవగమయతిచేత్- పాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేనవాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. ఏవంశబ్దంవ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తంన్యాయంవివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవంశబ్దేనపూర్వసూత్రాసుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతిచేతి) పుణ్యస్యాపిపాప్మశబ్దవాచ్యత్వేశ్రుతిందర్శయతి (ఉభేఇతి) ఉభయోఃపృథగభిధానేశ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... ...

అతిదేశస్యాధికాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) ... ...

సూత్రఖణ్డాన్తరస్యశఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణవృష్ట్యఫలానితిష్ఠన్తిచేత్ - తానిశరీరపాతాదూర్ధ్వంనశ్యన్తీత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచ *పాతేత్వితిసూత్రఖణ్డమేవంవ్యాచక్షతే- అశ్లేషవినాశసిద్ధిస్తుదేహపాతేముక్తిరవశ్యంభావినీ- తుశబ్దోఽవధారణఇతి. తన్నిష్ప్రయోజనం- సర్వబన్ధకవిరహేమోక్షస్యవక్ష్యమాణప్రకారేణనిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్మక్షయేసతిదేహపాతేమోక్షస్యోపరితనాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ.—— అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః- నవినాశాతిదేశఇతివదన్తి. తదయుక్తం - వినాశాశ్రవణరూపహేతోరసిద్ధత్వాత్, పాప్మశబ్దస్యోభయవాచిత్వోపపాదనాచ్చ. దేహోఽజ్ఞాతిభిఃపరిగ్రహాదవినాశఇతిచేన్న- ద్విషద్భిఃపరిగ్రహేణదుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్. సుకృతస్యాశ్లేషోనామ- కామ్యకర్మరుద్యనుత్పత్తిః. పఙ్క్తిపావనత్వాదిలక్షణమాహాత్మ్యస్యతువిద్యయావిరోధాభావాన్నాశ్లేషః. ఏవంస్వసామర్థ్యప్రభావితంజ్ఞానఫలంనిరూపితం- కదాతత్స్వానైయోగికఫలంసుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ *పాతేత్వితి- దేహపాతఏవేత్యర్థఇత్యాహుః. *పాతఇత్యస్యవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ *సామ్పరాయఇత్యత్రప్రాగుక్తత్వాత్. అపేక్షితాకథనంచ - భాష్యోక్తశఙ్కాయాఃపరిహరణీయత్వాత్. అతోయథాభాష్యమేవార్థః. ....

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) (తతఃపూర్వభావినోః) బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిపూర్వభావినోరిత్యర్థః. కింపూర్వేసుకృతదుష్కృతేఅవిశేషేణనశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వేపాప్మానఇతిసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధోన్యాయ్యః- ఉత *తస్యతావదితివిశబ్దశ్రుత్యనురోధః. కింకులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశేసంస్కారేణశరీరధారణముపపద్యతే- నేతి. కిమీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణసంస్కారకల్పనాయాంప్రమాణమస్తి- నేతి. అస్తిచేత్ - తేనశరీరధారణోపపత్తేఃసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్యన్యాయ్యత్వాదవిశేషేణనశ్యతః. నచేత్ -సంస్కారేణశరీరధారణాయోగాత్ విశబ్దశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలేఏవనశ్యతఇతిసిధ్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేఇతి) విద్యోత్పత్తేఃపూర్వేసుకృతదుష్కృతేఅనారబ్ధకార్యే- అప్రవృత్తఫలేఏవవిద్యయానశ్యతః. కుతః. (తదవధేః) *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇతిశరీరపాతవిళమ్బావధిశ్రుతేః. నచపుణ్యాపుణ్యకర్మజన్య భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణశరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావేప్రమాణమస్తి. ....

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥

*ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతివిద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః.అగ్నిహోత్రాదీనాంనిత్యనైమిత్తికానాంస్వాశ్రమ ధర్మాణామపిసుకృతత్వసామాన్యేనతత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ... ...

(అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యోవిశేషణార్థః. అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాః ఫలాశ్లేషాసమ్భవాదనుష్ఠేయాఏవ. తదసమ్భవశ్చతత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహివిదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం. కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్)దృశ్యతేహి *తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకే నేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాంవిద్యాసాధనత్వం. విద్యాయాశ్చాప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయా .అహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాణ్యహరహరనుష్ఠేయమేవ - అన్యథాఆశ్రమకర్మలోపేపాపాషితాన్తఃకరణస్యవిద్యోత్పత్తిరేవనస్యాత్....... .

యదిఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేఃప్రాచీనంచ సుకృతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వా *ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యనుభవేనవినష్టం, భుక్తశిష్టంచప్రారబ్ధఫలం,- *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ అతఃఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృ

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణంవిరుద్ధం- ప్రారబ్ధకర్మణోఽపిమిథ్యాత్వేనబాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్యకర్మణఃకులాలచక్రవేగవదన్తరాళేప్రతిబన్ధాసమ్భవఇత్యపిదురుక్తం-స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్ -ద్వితీయక్షణేప్రబోధేనతితద్వేగస్యబాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణంచేత్ - క్షీణాయుషామవిదుషామపిదేహధారణంస్యాత్.....................

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదిస్వైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపితన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం *సర్వాపేక్షేతిసూత్రం. యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వేవిద్యాఙ్గత్వేచనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రం. సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం *అగ్నిహోత్రాదీతిసూత్రం. ఏవంసూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహేషుశఙ్కావిశేషేషుసూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదోనిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మోవిదుషఃకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కిమశ్లేషవచనంసర్వసుకృతవిషయం - ఉతవిద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయం. కింవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపిఫలంవిద్యావ్యతిరిక్తం- ఉతవిద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తంచేత్ - అశ్లేషవచనస్యసర్వసుకృతవిషయతయాకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవఫలంచేత్- అశ్లేషవచనస్యవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనకార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా. పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా) ... ...

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హిసకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ... ...

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగ్భుక్తఫలత్వాత్, ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ *ద్విషన్తఃపాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘంవిషయస్స్యాదితిమత్వాసుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇత్యుక్తమ్..

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ భుక్తం, భుజ్యమానం, భోక్ష్యమాణం, ప్రతిబద్ధఫలం, చేతివివిధంకర్మ.

త్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి-విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యా౽నన్తాసమ్భవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాంవచనం *తస్యపుత్రా దాయముపయన్తిసుహృదస్సాధుకృత్యామితి. విద్యయా౽శ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చతద్విషయా. ....

———

అనుష్ఠితస్యాపికర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. యదేవవిద్యయేతిహి॥ *యదేవవిద్యయాకరోతి - తదేవవీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపికర్మణః ఫలప్రతిబన్ధస్సూచ్యతేహి. అతో విమష్టో౽నుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం *సుహృదస్సాధుకృత్యామితిశాట్యాయనికమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

తత్ర పూర్వకృతం, పశ్చాచ్చవృష్ట్యన్నాదిహేతోఃకృతం, ప్రతిబద్ధఫలంకర్మాస్తి - తద్విషయా *సుహృదస్సాధుకృత్యామితిశ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః ....

———

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) (పూర్వోక్తంస్మారయతీతి) *పృథగ్హ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితిసూత్రేణకణ్ఠోక్తమత్రస్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. యదేవవిద్యయేతిహి॥ (సూచ్యతేహీతి) అయంహిశబ్దః *పృథగ్హ్యప్రతిబన్ధఃఫలమిత్యత్రహిశబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః- కింతూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః.... ... ...

పరేతు *తత్కార్యాయేతి- జ్ఞానస్యయత్కార్యం- మోక్షః- తదర్థమితివ్యాఖ్యాయ- జ్ఞానకార్యస్యమోక్షస్యకర్మకార్యత్వంవిద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యౌపచారికమితివదన్తి. తతోవరంజ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతివ్యాఖ్యానం. ఉత్పన్నేసమ్యగ్దర్శనేవిదుషస్స్వావశ్యత్వాభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయంతత్కార్యార్థత్వాభిధానం. యద్వా- సగుణవిద్యానుకర్తృత్వానతివృత్తేర్విద్యోత్పత్తావపితస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయమితిచాహుః. తదపి-సమ్యగ్దర్శనవతామపిప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః *సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషమితిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం. *అతో౽న్యాపీతి-సాధుకృత్యావాక్యంకామ్యవిషయమిత్యాహుః. *యదేవవిద్యయేతిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- *తేనోభౌకురుతఃయశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తంచకర్మ. తత్రవిద్యాసంయుక్తంకర్మప్రకృష్టం. *బ్రాహ్మణాయవద్యాదిత్యుక్తేపి *విద్యాంవ్రతవతేవద్యాన్మూర్ఖాయేతివిశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేపివిద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధేర్విద్యాసంయుక్తకర్మణఏవజ్ఞానార్థత్వమితిపూర్వపక్షంకృత్వా- *తదేవవీర్యవత్తరమితిశ్రవణాద్విద్యావిధురస్యవీర్యవత్త్వమాత్రంగమ్యతఇతితావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపికర్మజ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్వేదానువచనదానాదీనామివవిద్యావిధురస్యయజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞస్యైవహ్యజ్ఞాశ్రయోపాసనం - నదానాదేః. *బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేపివిలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం- *దానమశ్రోత్రియేయథా *అశ్రోత్రియేశ్రాద్ధమధీతమవ్రతమిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్యతద్వైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః- నతువచనాన్తరనిరపేక్షా. ఇహతువాక్యాన్తరేణవిద్యావిధురయజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావఏవ- యథా *స్వర్గకామోయజేత *యజ్ఞేనదేవేభ్యఃఇత్యాదిషువిద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతఃపూర్వపక్షోనుత్థానాదనారమ్భణీయత్వైవ.—— అపరేతు *తత్కార్యాయ-అపవర్గాయేతిసముచ్చయపరమాహుః. తదయుక్తం- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ *యదేవవిద్యయేతిసూత్రముపైక్షిషత. తదయుక్తం-యదాపరోక్తయోజనైవస్యాత్ తదాహ్యానర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావాదపరేషాంమతిమాన్ద్యమేవతేనద్యోతితం.—— సముచ్చయాప్రామాణికత్వదోషో౽న్యేషామపితుల్యః. అన్యేతువిద్యాసహకారిణాంకర్మణాంవిద్యయాప్రహాణసమ్భావనాయాఏవాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగ్జన్మాన్తరేచానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయమిదమధికరణంవ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాంసమ్యక్ప్రాప్తివత్త్వాద్వధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గో౽వాన్తరఫలంభవతీత్యప్రహాణమితిసిద్ధాన్తయన్తి. *యఆత్మానమేవలోకముపాస్తేనహాస్యకర్మక్షీయతఇతివచనమత్రప్రమాణయన్తి- *యస్యైతేఖలుసంస్కారాణామేకదేశోప్యష్టావాత్మగుణాఅథసబ్రహ్మణస్సాయుజ్యంసాలోక్యంచగచ్ఛతీతిగర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వాత్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తం-ఉదాహృతవచనస్యవిద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వేస్వరసతఃప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధత్యాగాభావేకర్మణో౽పవర్గార్థత్వాయోగాద్వేదాన్తజ్ఞానాత్పూర్వంత్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చతదా౽నుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాంకథం

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥

యయోఃపుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరేఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉతతచ్ఛరీరావసానేశరీరాన్తరావసానేవేత్యనియమఃఇతిసంశయే- *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఇతితచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపేస్వారబ్ధఫలభోగేనక్షపయిత్వాతత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరంబ్రహ్మసమ్పద్యతే. తేచపుణ్యపాపేఏకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తచ్ఛరీరావసానేసమ్పద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తదవసానేసమ్పద్యతే- భోగేనైవక్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోఃకర్మణోః. *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఇతిచభోగేనతయోఃకర్మణోఃవిమోక్షఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. తదేవంబ్రహ్మవిద్యాయాఃప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలంపుణ్యపాపరూపంకర్మానాదికాలసంచితమనన్తంవిద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భాదూర్ధ్వకాలమనుష్ఠితంచనశ్లిష్యతి. తత్రపుణ్యరూపంసర్వంవిదుషస్సుహృదోగృహ్ణన్తి- పాపంచద్విషన్తఇతినిరవద్యమ్.

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

విద్యయాప్రహాణాశఙ్కేతిచేన్న- అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేనవిద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్యప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయశ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపిజనయన్తియజ్ఞాదయః - కింపునస్స్వర్గమితిహిస్తోతుంశక్యం. అతఃప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వమనాదృత్యవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవిషయత్వాశ్రయణంయుక్తం. *అతోన్యాపీతిసూత్రేణప్రహాణవచనంవినియోగవచనంచకామ్యవిషయమిత్యుక్తే- మోక్షార్థంకర్మతునప్రహీయతే- కింత్వాబ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి- ఏవంకామ్యానివిజ్ఞానానిచదేహాన్తేప్రహీయన్తే- నిత్యానివిజ్ఞానానివిద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతికర్మసుజ్ఞానేషుచవిభాగముక్త్వా- నిత్యానివిజ్ఞానానినసన్తీతిశఙ్కామాపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవవిద్యయేతిసూత్రంవ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంహివిహితం. తత్రకామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతే- మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్రబ్రూమః-మోక్షార్థంకర్మవిద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతన్ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే- ఉతతద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమేకల్పేనాయంవిభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యనిరస్తతయావిద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్యకర్మణోమోక్షార్థమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్కామ్యంకర్మప్రహీయతే - మోక్షార్థమనుగచ్ఛతీతివిభాగోఽనుపపన్నః. యతఃకర్మణాంవిద్యాఙ్గత్వమేవ- నమోక్షార్థత్వం- అతఏవమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతఇతిచవిభాగోఽనుపపన్నః. ననుముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేపివిద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయతఇతివిభాగపరంసూత్రంస్యాదితిచేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేషసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావేనసుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపిప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమాననుగమానుగుణౌహ్యుపకారకానుగమాననుగమౌ. అతఏవహిమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్త్వయోత్ప్రేక్ష్యతే. అతఃప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాఙ్క్షితమితితత్పరత్వమేవసూత్రస్యయుక్తమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥ సఙ్గతిఃస్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉతతచ్ఛరీరావసానేదేహాన్తరావసానేవేత్యనియమః. కిం *తస్యతావదితివాక్యంవిద్యాయోనిశరీరావసానమవగమయతి - ఉతశరీరమతన్త్రీకృత్యఫలభోగావసానమవగమయతీతి. ప్రథమే- విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం. ద్వితీయేత్వనియమః. ... ...

పూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (తస్యతావదితి) *యావన్నవిమోక్ష్యఇత్యత్రదేహస్తదవధిశ్చనశ్రుతౌ. *ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మేత్యత్రశరీరంశ్రుతం - అవధిస్తునశ్రుతః. శరీరమిత్యేకవచనమపిజాతివిషయం- * అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపమితిపూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణదేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తం. అస్మిన్పాదేబహ్వధికరణోక్తార్థస్యానుగ్రహాత్త్వయాహ (తదేవమితి) ... ...

పరేతు *అనారబ్ధకార్యేఇత్యత్రయద్వ్యావర్తితం- తస్యకర్మణఃక్షయప్రకారందర్శయతీదంసూత్రమిత్యాహుః. తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితేతదితరయోర్హిభోగేనక్షయఃస్ఫుటః.——— అపరేతుకర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా,

ద్విదుషశ్చావిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వాసమ్భవా, ద్బహుశరీర ప్రదైకకర్మణో దేహాన్తరోత్పాదా * తస్యతావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగాసమ్భవా, చ్చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానే నైవక్షయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * తస్య తావదిత్యవశేషితస్య కర్మణో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగా, ద్విదుషోపి "సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, * తస్యతావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అత ఏవ ప్రారబ్ధస్యదేహాన్తరోత్పాదే జ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగా, చ్చ భోగేనైవక్షయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- * అనారబ్ధకార్యేఏవేత్యత్ర సమర్థితత్వాత్. ఏవకారార్థో హి ప్రారబ్ధస్య జ్ఞానాదాహ్యత్వం. తచ్చ * తస్యతావదిత్యవధిశ్రవణేన సమర్థితం. అవిద్యాపూర్వకత్వాత్కర్తృత్వస్య- తదభావాద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతి చేత్. యదిసాపరిహార్యా - తర్హి తత్రైవపరిహర్తవ్యా. ఇహ సూత్రే పి తత్పరిహారస్యాధిప్రాయికత్వం వక్తవ్యం-తత్రైవవక్తుం యుక్తం- సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదౌపయికార్థానాం తత్రైవవక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపి నిర్మూలా- * జుష్టేన్ద్రియ ద్రష్టమమాణ ఇతి ముక్తౌ పరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వం చౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనారమ్భణీయతా. అతః * అనారబ్ధకార్య ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్య భోగవినాశ్యత్వే సిద్ధే తదవధేరేవచిన్తనీయత్వం యుక్తం.——అన్యే తు ఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, * తస్యతావదిత్యస్య కర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, వ్యాసాదీనాం పునర్జన్మదర్శనా, చ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య- విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణో విరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేన విద్యావినాశ్యత్వాత్, * తస్యతావదితి వాక్యస్య తద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవ బహుశరీరగ్రహణోపపత్తే, శ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణో విరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుత వ్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహస్త్వవిరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాం కర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వే సమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహాన్త ఏవ విరతవ్యాపారత్వే కిం ప్రమాణం. * తస్యతావదితి శ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నం. న హి విద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్న విమోక్ష్య ఇతి శ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావ ఏవ సిద్ధాన్తీకర్తవ్యః. ....

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౩౪.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౪౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ప్రథమం తావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. అత్ర *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాచో మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా- ఉత వాగ్విషయేతి విశయే- వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తం. కుతః. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్తత్ర వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాం మనోధీనత్వేన వృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిః కథఞ్చిదుపపద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే. కుతః. (దర్శనాత్) దృశ్యతే హి వాగిన్ద్రియ ఉపరతేఽపి మనఃప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి తదుపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవ హి శబ్దః- న వృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. న హి తదానీం వృత్త్యుపరమే వాగిన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే- యేన వృత్తిమాత్రమేవ సమ్పద్యత ఇత్యుచ్యేత. యదుక్తం మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచో మనసి సమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి - తత్ *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వచనాన్మనసా వాక్సంయుజ్యతే - న తు తత్ర లీయత ఇతి పరిహర్తవ్యమ్.........

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః- న తు లయః- అత ఏవ వాచమను సర్వేషామిన్ద్రియాణాం మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి........

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ శరీరస్థితిసమయే యద్విద్యాఫలం- తదుక్తం - అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యత ఇతి పాదసఙ్గతిః. గతేరుపక్రమః- ఉత్క్రాన్తిః. సా చిన్త్యతే. కిమియం సమ్పత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి. కిం వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహ ఉపపన్నః- నేతి. కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనం కిం లయపరత్వే ఉపపద్యతే- ఉత సంయోగపరత్వ ఏవేతి. యదా లయపరత్వ ఉపపద్యతే - తదా సమ్పత్తేర్లయరూపతయా వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయా స్యాత్. యదా సంయోగపరత్వ ఏవోపపత్తిః- తదా సమ్పత్తేస్సంయోగరూపత్వేన వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాత్సమ్పత్తిస్స్వరూపవిషయా స్యాత్. (కుత ఇత్యాది) కారణే హి లయః- న వాచో మనః కారణం- తత్ప్రవృత్తేరేవ కారణం మన ఇతి వృత్తివిషయా సమ్పత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేస్తు వాగాశ్రయభూతా- న మనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణ కథఞ్చిదిత్యుక్తం. ... ...

(వాఙ్మనసీతీతి) వాక్శబ్దస్య వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్యాత్- స్వరూపపరత్వే తు న లక్షణా. సమ్పత్తిశబ్దో లయవాచీ, సంయోగవాచీ, చ. లయవాచిత్వే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితి చేత్. పూర్వపక్షిణోఽపి లయవాచిత్వమయుక్తం- ఉపాదానే హి లయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం- మనస్తు నిమిత్తం. ఏవం వాక్శబ్దసమ్పత్తిశబ్దయోరుభయోరపి లాక్షణికత్వాదస్వారస్యప్రసఙ్గః పూర్వపక్షే. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ- న వాక్శబ్దలక్షణేతి విశేష ఇత్యర్థః (దృశ్యతే హీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః- నివృత్తవ్యాపారం వాగిన్ద్రియం. తత్ర ప్రవృత్తస్వకార్యే మనసి నివృత్తస్వకార్యం వాగిన్ద్రియమన్తర్గతం భవితుమర్హతి- యథా ప్రవృత్తస్వకార్యే దారుణి నివృత్తస్వకార్యోఽగ్నిరన్తర్భూత ఇతి భావః. (వృత్తిమాత్రేతి) యద్యన్నివృత్తస్వకార్యం- తత్తత్ప్రవృత్తస్వకార్యేఽన్తర్గతం భవతీతి న వ్యాప్తిరస్తి- అతో వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి వాగిన్ద్రియోపరమే మనఃప్రవృత్తిదర్శనముపపద్యత ఇత్యర్థః. *దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతి ద్వయమప్యేకో హేతుః. ....

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ (వాచమను) వాచః పశ్చాదిత్యర్థః.......................

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥

తత్ - సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే - న మనోవృత్తిమాత్రం. కుతః. (ఉత్తరాత్) *మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్. ... ...

అధికాశఙ్కా-తు *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే - అన్నస్య చ *తా అన్నమసృజన్తేత్యప్పృకృతిత్వం సిద్ధం. *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సమ్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా అపో నిర్దిశ్యన్తా ఇతి మనసస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి సమ్పత్తివచనముపపన్నం భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనః ప్రాణయోరన్నాద్యాప్యాయనముచ్యతే - న తత్ప్రకృతిత్వం - అహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య. ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా చ స్యాదితి. ....

మనోధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే - ఉత సంయోగః కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః - ఉత ప్రాణస్యైవ. *ఆపోమయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరం - ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే - ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్ - ఆప్యాయనపరత్వే - ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్సమ్పత్తిస్సంయోగస్స్యాత్. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి) (అధికాశఙ్కేత్యాది) (పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః. ... ...

పరిహారమాహ (పరిహారస్త్వితి) ... ...

పరే తు శ్రుతిలక్షణావిరోధశ్రుతేర్వాచ్యలయస్య వాగేవ సమ్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర తల్లయాయోగాత్, పార్థివేన్ధనజన్యాగ్నేర్వృత్తేరప్సూపశమదర్శనేన వృత్త్యుద్భవాభిభవయోః ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవాచ్చ వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే - ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *శబ్దాదితి - వాక్శబ్దస్యాపి వృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - తాదృశయోర్వాక్యశబ్దయోర్వృత్త్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్శబ్దస్య వృత్తిపరత్వం, *మనసీతి సప్తమ్యా నిరర్థకత్వం, లయవాచిసమ్పత్తిశబ్దస్యోపశమపరత్వం, చ. స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషో హి లయః - న రూపోపశమమాత్రం. జలసంసర్గోవహ్నేశ్శాన్తిహేతుః - న స్థానం - అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్న్యవయవాశ్రయః. అప్సు సోఽక్షితేదహనే సత్యప్సు సోమ్యశామ్యతీతి హ్యుచ్యతే - నత్వప్సు నిశామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షిప్తస్యాగ్నేస్తచ్ఛాన్తిహేతురేవ జలం - నత్వభిజ్వలనాభావాధికరణం. బహుసలిలస్యాఙ్గారాకరణతయా వివేకాభావాన్నిరిన్ధనోఽప్సు శామ్యతీతి వ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యం. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దస్వారస్యమాత్రమేవ పేక్ష్యన్తత్పక్ష ఏవోపపన్నః. *తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయపరత్వముక్తదోషగ్రస్తం.——— అపరే త్వస్మిన్నధికరణే తుల్యాభిప్రాయాస్స్యుః ప్రతిషేధ్యాశ్చ. హేతువైషమ్యమేవ - బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధాత్, దవిదుష ఇవ దేహాన్తరప్రతిపత్త్యై కరణానువృత్త్యనుపపత్తేశ్చ వాఙ్గ్వృత్తిలయ ఇతి. తత్రాద్యో హేతురయుక్తః. తథా హి - మనసి వాగ్వృత్తిలయశ్చేత్ - బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మభిన్నత్వావిరోధశ్చేత్ - స్వరూపలయేఽపి తుల్యం. ద్వితీయస్తు స్వరూపలయాభావహేతుత్వాద్వక్తృపక్షానుగుణః.——— అన్యే తు వాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవ లయః - ఉతాన్యత్రేతి విచార్య - మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - సమ్పత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయ సంయోగస్య వివక్షితత్వాన్మనస్యేవ సమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *తన్మన ఇతి - ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే మనసో లయ ఇత్యాశఙ్క్య - పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణే మనస్సంశ్లేషశ్చేత్ - స హ్యోత్క్రాన్తిర్వాచ్యా - స తు పశ్చాత్. *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసో న ప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశఙ్కాముక్త్వా - అనుర్న పశ్చాద్భావపరః - కిన్తు తృతీయార్థకర్మప్రవచనీయః. తస్మాత్సహోత్క్రామతీత్యధికం పరిహారమాహుః. తత్ర విచారస్య సమ్పత్తిస్థానవిషయత్వాదపి సమ్పద్యమానవస్తువిషయత్వముచితం - *ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాప ఇత్యుత్పత్తివచన ఇవ సమ్పత్తివాక్యేఽపి *వాఙ్మనసి - మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృఙ్ఖలితనిర్దేశే పూర్వాపరయోర్మనశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయోశ్చార్థైక్యస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేన అహఙ్కారవాచిత్వం మనో వాచిత్వాహఙ్కారవాచిత్వప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగాదేకస్మిన్నర్థే గ్రాహ్యే - తత్రాపి ముఖ్యార్థస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాన్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వాత్తయోరుత్తరవాక్యాన్వయాయోగాత్, ముఖ్యార్థస్స్వతః ప్రాప్త ఇతి - యథా ప్రసిద్ధ్యర్థే స్వీకృతే సతి క్రియమాణో విచారస్సమ్పద్యమానవస్తువిషయ ఏవ భవితుమర్హతీతి. పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషబాధకమిత్యధికాశ

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

యథా *వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణ ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోః సమ్పత్తిః- తథా *ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవ ప్రాణస్సమ్పద్యతే.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సోఽధ్యక్ష ఇతి) సః- ప్రాణః అధ్యక్షే- కరణాధిపే జీవే సమ్పద్యతే. కుతః. (తదుపగమాదిభ్యః) ప్రాణస్య జీవోపగమస్తావచ్ఛ్రూయతే *ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్యోత్క్రాన్తిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే *కస్మిన్నుత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తిరిహ *ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే- యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగరగమనేఽపి యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి వచో న విరుధ్యతే-తద్వత్. ....

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

*ప్రాణస్తేజసీతి జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరుక్తా. సా సమ్పత్తిః కిం తేజోమాత్రే- ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేష్వితి విశయే- తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భూతేష్వితి) భూతేషు సమ్పద్యతే. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *పృథివీమయ ఆపోమయస్తేజోమయ ఇతి జీవస్య సఞ్చరతస్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః. ....

జ్ఞా చానుపపన్నా-ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం పూర్వపక్షయతామనభిమతం-పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్చ ఙ్ఞాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్యమూలాహ్యధికాశఙ్కా-మనసోఽహఙ్కారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణాత్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణం హి విరుధ్యతే. తస్మాద్విచారాధికశఙ్కే యథాభాష్యమేవోపపన్నే.

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమ్పద్యతే-ఉత జీవే. కిం *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యం జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరం- ఉత కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరం. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే- నేతి. హీయతే చేత్- వాక్యస్య కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాన్న జీవే సమ్పత్తిః. న హీయతే చేత్- జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాద్వాక్యస్య ప్రాణస్య జీవే సమ్పత్తిః. (యథేత్యాది) ... ...

ఉపగమః- సమ్బన్ధః. తేజశ్శబ్దేన భూతసూక్ష్మాంశకాః వివక్షితాః. ఆదిశబ్దవివక్షితార్థమాహ (తథేతి) అన్యేన సంయుజ్య పదార్థాన్తర సమ్బన్ధేఽప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ... ...

ఇతరేతరయోస్సహశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుమాహుః. హేత్వన్తరే సమ్భవత్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వాదగ్రప్రాయన్యాయో భాష్యేదర్శితః. సిద్ధాన్తే చ స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనస్య మథురావ్యవధానేఽపి స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనవ్యవహారో దృష్టాన్తితః. తతోఽపి గఙ్గాసాహిత్యకణ్ఠోక్తిరహితయమునాసాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్త ఉచితః- పాటలీపుత్రగమనే స్రుఘ్నమథురయోస్సహగమనాభావాత్, ఇహ తు సహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయా యమునాస్థానీయస్య ప్రాణస్య గుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్య శ్రుతిం *స విజ్ఞానో భవతీత్యుదాహరన్తి-విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానానీన్ద్రియాణి- సేన్ద్రియ ఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వాత్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తరముదాహృతం భాష్యే..........................

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః- ఉత తేజోమాత్రసంయోగ ఇతి. కిం తేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః - ఉత భూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం *పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదివాక్యం యుగపదనేకభూతసంసర్గం దర్శయతి- నేతి. కిం త్రివృత్కరణశ్రుతిః పఞ్చీకరణస్మృతిశ్చ సంహతానామేవ కార్యసామర్థ్యం దర్శయతః - నేతి. న చేత్- *పృథివీమయ ఇత్యాదినా యౌగపద్యప్రదర్శనాభావేన తేజశ్శబ్దస్య తేజోమాత్రపరతయా తేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్ - పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యా యుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేన తేజశ్శబ్దస్య భూతాన్తరసంసృష్టతేజః పరతయా భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్. ... ...

(సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రే ప్రకృతేఽపి సామర్థ్యాద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వసిద్ధిస్తచ్ఛబ్దస్య ఫలితేతి భావః.........................

నను తేజఃప్రభృతిష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తావపి
* పృథివీమయ ఇత్యాదికా శ్రుతిరుపపద్యతే. అత ఆహ

౬॥ సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ నైకస్మిన్ - ఏకైకస్య కార్యాక్షమత్వాత్. దర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణముపదిశ్యతే, *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి ఇతి,. అతః *ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే. అతో భూతేష్వేవ సమ్పత్తిః..................

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయాం- అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనాదుత్క్రాన్త్యసంభవాత్,. విదుషో హ్యత్రైవామృతత్వం శ్రావ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి. ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౬॥ సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషు వా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థం - నత్వత్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థం- *ఆపః పురుషవచసో భవన్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానామేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్. అజహల్లక్షణయా తేజశ్శబ్దస్త్రివృత్కృతాన్యాతసూక్ష్మం శానాహ. ... ...

అత్ర పరే చాపరే చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తర్హి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్నిర్వాహార్థం *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం-సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యం- తచ్ఛ్రుతేః- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయ-తావతా ప్రాణస్యాసాక్షాత్తేజః ప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి. ఏకమేవ తేజశ్శ్రూయతే-న భూతాన్తరమిత్యపేక్షాయాం *నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి. *దర్శయతః-ప్రశ్నప్రతివచనే *ఆపః పురుషవచస ఇతి వ్యాఖ్యాలం త్ర్యాత్మకత్వాదితి . *పృథివీమయ ఆపోమయః *అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశ ఇతి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయత ఇతి వేతి. * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యకణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారోపదృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనం చ *సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్ర ఏవ కర్తుం యుక్తం- తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, *భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్, భూతశబ్దగతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వ్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావాదధికరణభేదస్యాన్యాయ్యత్వాత్,. నను *నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితి చేన్న- తస్య వ్యుదసనీయశఙ్కాన్తరస్యోపన్యస్తత్వాత్.——. అన్యే త్వధికరణభేదం వర్ణయన్త ఏవ *తచ్ఛ్రుతేరితి- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్. అతః *పృథివీమయ ఇత్యాదిశ్రుతిరేవ తత్రోదాహార్యా. అతః *నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే ఏవోదాహర్తవ్యే. పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య *దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పునస్సమ్భవవిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః. ... ...

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిమవగమయతి - నేతి. కిమేషా శ్రుతిరిహామృతత్వశ్రుత్యోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే- నేతి. ఇహామృతత్వం కిమఘాశ్లేషవినాశరూపం- ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం,, నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా- ఉత శారీరాపాదానేతి, చ. యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపం, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాఘాతాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః. యదేహామృతత్వమఘాశ్లేషవినాశరూపం, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * ఊర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషో ప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీతి ఉత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా స్యాత్. పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషోప్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిస్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషోపిహినాడీవిశేషేణోత్క్రాన్త్యగతిః శ్రూయతే *శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవన్తీతి. ఏవంనాడీవిశేషేణగతిశ్రవణాద్విదుషోప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సాచనాడీప్రవేశాత్ప్రాగ్విశేషాశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాంచవిశేషఃశ్రూయతే *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవాఅన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్యఇతి. *శతంచైకాచహృదయస్యేత్యనయాశ్రుత్యైకాధ్యాన్మూర్ధన్యనిష్క్రమణంవిద్వద్విషయం- ఇతరదవిద్వద్విషయం. యదుక్తంవిదుషోఽత్రైవామృతత్వంశ్రావ్యతఇతి-తత్రోచ్యతే (అమృతత్వంచానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య- శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవయదమృతత్వం-ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపంప్రాప్యతే-తదుచ్యతే *యదాసర్వేప్రముచ్యన్తఇత్యాదికయాశ్రుత్యేత్యర్థః. *అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇతిచ - ఉపాసనవేళాయాంయోబ్రహ్మానుభవః- తద్విషయమిత్యభిప్రాయః.........

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ అవశ్యంచతత్ - అమృతత్వమదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతివిజ్ఞేయం. కుతః. (ఆపీతేఃసంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః-అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సాచార్చిరాదినామార్గేణదేశవిశేషంగత్వేతివక్ష్యతే. ఆతదవస్థాప్రాప్తేఃసంసారః - దేహసమ్బన్ధలక్షణోహివ్యపదిశ్యతే *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇతి,*అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపంచన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య।ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి, చ.........

౯॥ సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః॥ ఇతశ్చవిదుషోపిబన్ధోనాత్రవిదగ్ధః-యతస్సూక్ష్మంశరీరమనువర్తతే. కుతఇదమవగమ్యతే. (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతేహిదేవయానేనపథాగచ్ఛతోవిదుషః *తంప్రతిబ్రూయాత్సత్యంబ్రూయాదితిచన్ద్రమసాసంవాదవచనేనశరీరసద్భావః-అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చబన్ధోనదగ్ధః.........

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ అతః *యదాసర్వేప్రముచ్యన్తేకామాయేఽస్యహృదిస్థితాః। అథమర్త్యోఽమృతోభవత్యత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇతివచనంనబన్ధోపమర్దేనామృతత్వంవదతి.........

రాద్ధాన్తే- (విష్వఙ్ఙితి) *అన్యాఃనాడ్యోవిష్వగ్వితతాః- తాశ్చాముముక్షూణాముత్క్రమణార్థాఇత్యర్థః. *తేనప్రద్యోతేన- ప్రకాశేన. *తస్యహైతస్యహృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతేతేనైషఆత్మానిష్క్రామతీతిపూర్వంశ్రుతేః. మూర్ధ్నోనిష్క్రామతఏవఊర్ధ్వయానాడ్యాప్రకాశితద్వారయానిష్క్రమణమిత్యర్థః- వస్తుసామర్థ్యాత్. (అనుపోష్య) *ఉషదాహఇతిధాతుః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపిగచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధాదాపీతేస్సంసారఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవహిబ్రహ్మప్రాప్తమితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సాచార్చిరాదినేతి).........

౯॥ సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధేప్రమాణమిహోచ్యతే. ......

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదంసూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్తస్యాప్రయాణావధ్యనువృత్తిశ్రుతే, రుత్క్రాన్తిశ్రుతే, రర్చిరాదిమార్గశ్రుతే, ర్దేశవిశేషప్రాప్త్యాసర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతే, రిత్యనేకశ్రుతీనాంబాధప్రసఙ్గాత్ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చజీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతిభావః. తదుక్తంభగవతాఆపస్తమ్బేన * వేదానిమంలోకమముంచపరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధేక్షేమప్రాపణంత

౧౧॥ సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య - సూక్ష్మశరీరస్యైవ క్వచిద్విద్యమానత్వోపపత్తేర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణాత్ప్రాగూష్మా స్థూలశరీరే క్వచిత్ ఉపలభ్యతే. నచ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయమూష్మా- అన్యత్రానుపలబ్ధేః. తతశ్చోష్మణః క్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతి గమ్యతే. తస్మాద్విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్. ....

పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తిర్న సమ్భవతీత్యాశఙ్కా పరిహ్రియతే

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి- తన్నోపపద్యతే - విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథాహి - *స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యవిదుష ఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్వద్విషయం పరిసమాప్య * అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్రార్తభాగప్రశ్నేఽపి విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధో దృశ్యతే * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య *యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి పృష్టః * నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవ సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతో మృతః శేత ఇతి. అతో విద్వాన్నిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. తన్న- శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిర్హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే- న శరీరాత్. * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన *అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృతశ్శారీర ఏవ పరామృశ్యతే- నాశ్రుతం శరీరం. *తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమ్బన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః- న తూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన- ఉత్క్రాన్త్యపాదానం తు శరీరమేవేతి చేత్. న- అపాదానాపేక్షాయామశ్రుతాచ్ఛరీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావా

చ్ఛాస్త్రైశ్చ ప్రతిషిద్ధం బుద్ధ్వా చేత్ క్షేమప్రాపణమిష్టైవ న దుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితి బహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధో వివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం- విశేషప్రతిషిద్ధం. ప్రకరణసమవన్న సమబలేన ప్రతిరోధః- కాలాత్యయాపదిష్టవదధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః..............

౧౧॥ సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మా సార్వత్రికః- *స సన్తాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి శ్రుతేః. అత ఉత్క్రాన్త్యా క్వాచిత్కోష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన- తత్రైవ సర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధన ఉత్క్రాన్త్యసమ్భవః పరిహృతః - అధోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ (యదుక్తమిత్యాది) *తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాణి. హృదయమేవాన్వవక్రామతి- హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్య కథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితి చేత్. ఉచ్యతే- చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదికాం గతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - న తు ముక్తస్య. తస్మాదవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తే తు విద్వద్విషయమేవేదం వాక్యం. *అకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయైషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితం. * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి- ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే- అత్రైవ - శరీరే లీయన్త ఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః- వాయునా పూరితః ఉచ్ఛూనో భవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యన్తతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు- తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణః, తస్యాపాదానత్వస్య, చోభయోః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణ అపాదానత్వమాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కిఞ్చేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథనవైయర్థ్యాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వాచ్ఛారీర ఏవాపాదానమిత్యర్థః. నా

త్సమ్బన్ధమాత్రవాచిన్యాః షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేష ఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. నచాత్ర వివదితవ్యం-స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి *యోకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తిప్రసఙ్గాభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న- * తస్య తావదేవ చిరమితి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్పత్తివచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే - తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగ్జీవాద్విదుషోపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేపి యదావిద్వద్విషయః- తదా అయమేవ పరిహారః- సత్త్వవిద్వద్విషయః- తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేణేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావో, ఽపామగ్న్యన్నత్వం, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి, రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ * అపపునర్మృత్యుం జయతీతి-అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానాదగ్నిజయ ఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషస్తు ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనం- స్థూలదేహవత్ప్రాణా న ముఞ్చన్తి- అపితు భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్. ....

౧౩॥ సూ. స్మర్యతేచ॥ స్మర్యతే చ విదుషోపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః *ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలం । బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి............

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

యమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యావగమ్యః- అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (నచాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్సమానప్రకరణస్థేన *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే-తథా *తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదం *తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః- అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వే సతి హి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) *న తస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థమాహ (న తస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహః- పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్యమతిగ్రహః. తద్రూపేణ. ఆకర్షకరజ్జుతత్సమాకృష్యరూపేణ వా. అపామగ్న్యన్నత్వం- అన్నరసానాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. *ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తీత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనం. *అపపునర్మృత్యుం జయతి- మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి. *ఉదస్మాదిత్యాద్యవిద్వద్విషయం చేత్- కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి)...

౧౩॥ సూ. స్మర్యతేచ॥ *ఊర్ధ్వమేక ఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషాం - నాడీవిశేషాణాం. ... ...

పరేతు *సమానా చేత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి - నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి న సమ్భవతి - విద్యాప్రకరణస్థోత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తైజసస్సమ్పత్తిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తం. *తదాపీతేరిత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః- *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యన్తికప్రళయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రళయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- కృతకరత్వాత్. *సఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితో హ్యయమర్థః. నచ శఙ్కాన్తరమస్తి. అత ఏకాధికరణ్యమేవ యుక్తం. ఇయం చ తేషాం సూత్రయోజనా- తచ్చ తేజోభూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మం- నాడీనిష్క్రమణశ్రుతిరూపప్రమాణాత్సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే - అత ఏవ పార్శ్వస్థైరనుపలమ్భో మూర్తాన్తరాప్రతిఘాతశ్చేతి. *అత ఏవ- సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దనేనోపమృద్యత ఇతి. ఇదమధికరణమవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్- *సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం- సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహవతో నిస్సరత ఉపలమ్భాదిప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వ

తాళాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వేఽపి తేకథందృశ్యత్వశఙ్కాభవేత్. యద్యపికస్యచిత్స్యాత్ - అతిమన్దతయానపరిహర్తవ్యా. యద్యపిపరిహర్తవ్యా-*తదన్తరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవపరిహర్తవ్యా. కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవసర్వమిదమసఙ్గతం. *ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాదితిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా *స్పష్టోహ్యేకేషామితిసిద్ధాన్తసూత్రంయోజయన్తి. తత్త్వావధారణానుగుణం- హిశబ్దేనపూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. *స్పష్టోహ్యేకేషామితి - ఆర్తభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి. అత్రప్రాణానుత్క్రాన్తేరమృతత్వాభావశఙ్కాంశమయితుం *అత్రైవసమవలీయన్తఇతిప్రాణవిలయఉక్తః. *అస్మాదితినశారీరోఽవధిరుచ్యతే-*సహోచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః. తదైకార్థ్యాత్ *నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపిశారీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతే. *తస్మాదిత్యస్యప్రకృతపరామర్శిత్వేఽప్యభేదోపచారాదుచ్ఛ్వయనాదిమతోదేహస్యైవనిర్దేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్,అప్రాప్తస్యనిషేధాయోగాచ్చ. నచశారీరాదుత్క్రాన్తేఃప్రాప్తిరస్తి- అతస్సాననిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యంచనస్యాత్ - కామయమానస్యోత్క్రాన్తిముక్త్వా *అథాకామయమానఇత్యకామయమానంపృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశేహిపృథగ్వ్యపదేశోపక్రమోభ్రాన్తజల్పవత్స్యాత్. *నతస్యప్రాణాఇతిషష్ఠ్యవగతసమ్బన్ధమాత్రస్యకరణత్వకరణిత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః *నతస్మాత్ప్రాణాఇతివాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసానాకాఙ్క్షాచనాస్తి. తత్రచతచ్ఛబ్దశ్శరీరపరఇత్యుక్తం. * స్మర్యతేచేతిసూత్రేణ * సర్వభూతాత్మభూతస్యసమ్యగ్భూతానిపశ్యతః। దేవాపిమార్గేముహ్యన్త్యపదస్యపదైషిణఇతినిషేధస్మృతిరభిప్రేతేత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశేదేహత్యాగాయ - నతుముక్తేర్మార్గగమనాపేక్షయేతిచాహుః. అత్రబ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా, న్నిర్గుణప్రాప్త్యభావా, చ్చసగుణనిష్ఠఏవపరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదిష్వప్యనన్తాద్యనుగమాత్, *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యుపక్రమ్య *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్, పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యజక్షణాద్యామననాత్, *సత్యంజ్ఞానమిత్యత్రసర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనా, చ్చ. పరవిద్యానిష్ఠస్యైవసర్వవేదాన్తోక్తగతిమామనన్తి *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవా *యత్రాసౌకేశాన్తోవివర్తతేవ్యపోహ్యశీర్షకపాలేఇతి- * సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వారాప్రాపద్యతనైషావిదృతిర్నామేత్యుపక్రమ్య *సయఏవంవిద్వానస్మాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్స్వర్గేలోకేసర్వాన్కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ *అపునర్భవాయకౌశంభినత్తికోశంభిత్త్వాశీర్షకపాలంభినత్తిశీర్షకపాలంభిత్త్వాపృథివీంభినత్తీత్యారభ్య * ఆకాశంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభినత్తి-అక్షరంభినత్తి- మృత్యుంభినత్తిమృత్యుర్వైపరేదేవఏకీభవతీతి. యదుక్తమార్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యోచ్ఛ్వయనామ్నానవాక్యాసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేషపర్యవసాననైరాకాఙ్క్ష్యైర్నశారీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతఇతి - తదయుక్తం. తథాహి- ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వాభావాత్తదైకార్థ్యమనపేక్షితం. తత్రససర్వప్రాణిసాధారణః. తత్రచ *అస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్త్యుతనేతిప్రశ్నోనశరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కిన్తుశారీరాత్ - శరీరేప్రాణస్థిత్యభావేనతతఉత్క్రాన్తేరసన్దిగ్ధత్వాత్. అతఃప్రతివచనమపిశారీరాదుత్క్రాన్తివిషయం. * అత్రైవ-జీవేసమవలీయన్తే- సంసృజ్యన్తే. *సహోచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః- యథాపరపక్షే *యోఽకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామః నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతితచ్ఛబ్దనిర్దేశః. అతోవిద్వత్ప్రకరణస్యనతదైకార్థ్యాపేక్షా. ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వేఽపిశారీరవిషయత్వందర్శితం. వాక్యాసామఞ్జస్యంచనాస్తి - కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయామప్యుత్క్రాన్తౌబ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్సద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయాప్రకరణభేదః-నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తివిషయతయా- *కామమయఏవాయంపురుషఇత్యుపక్రమ్య *ఇతితుకామయమానఇత్యుపసంహృత్య *అథాకామయమానఇతిప్రస్తావాత్. తయోశ్చవైషమ్యంబ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం-నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితివాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోపినాస్తి-అర్థప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషేధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనసర్వాసువిద్యాసుదేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తంభవతి-అతోభోక్తవ్యాభావేనలోకాన్తరగమనాభావాత్ విదుషోలోకాన్తరగత్యౌపయికప్రాణాదివిశ్లేషశ్శరీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః. అతశ్శారీరాదుత్క్రాన్తినిరర్థప్రాప్తాప్రతిషేధ్యస్యాదర్చిరాదిగత్యుపపత్త్యర్థం.షష్ఠ్యవగతస్యసమ్బన్ధస్యోపకరణోపకరణిత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధవిశేషపర్యవసానేనసమ్భవత్యపిఉత్క్రమణస్యాపాదానాపేక్షాయాంసన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాఙ్క్షస్యసమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితాపాదానత్వవిశేషపర్యవసానంన్యాయ్యం- నత్వనాకాఙ్క్షితేకరణత్వకరణిత్వాదిరూపే.అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవచ్ఛాగపశున్యాయేనవాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచన్యాయ్యం. యతఉత్క్రాన్తినిషేధఃశ్రుతౌనాస్తి-అతఏవ *స్మర్యతేచేత్యత్రాపిఉత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమేవోదాహర్తవ్యం. *దేవాపిమార్గేముహ్యన్తీతివచనంత్వతద్విషయత్వాదనుదాహార్యం. తచ్చనగతినిషేధపరం-కిన్తుగతేర్దురవగమత్వపరం-తథాచపరపక్షేనౌపయికత్వాచ్చనోదాహార్యం. తస్యచగతినిషేధపరత్వాభావోమోక్షధర్మఏవగతివిధానాదవగమ్యతే *తేతీర్త్వాదుస్తరంజన్మవిశన్తివిమలంనభః। తతస్తాంత్సుకృతీంత్సర్వాన్సూర్యోవహతిరశ్మిభిః। పద్మతన్తువదావిశ్యప్రవహన్విషయాన్నృప। తత్రతాన్ప్రవహన్వాయుఃప్రతిగృహ్ణాతిభారత।వీతరాగాన్యతీంత్సిద్ధాన్ ధియాయుక్తాంస్తపోధనాన్।సూక్ష్మశ్శీతస్సుగన్ధిశ్చసుఖస్పర్శశ్చభారత। సప్తానాంమరుతాంశ్రేష్ఠోలోకాన్గచ్ఛతియశ్శుభాన్।సతాన్వహతికౌన్తేయతమసఃపరమాంగతిం। తమోవహతిలోకేశరజసఃపరమాంగతిం। రజోవహతిరాజేన్ద్రసత్త్వస్యపరమాంగతిం। సత్త్వంవహతిశుద్ధాత్మాపరంనారాయణంప్రభుం। ప్రభుర్వహతిశుద్ధాత్మాపరమాత్మానమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్యతద్భూతాయతమానసాః। అమృతత్వాయకల్పన్తేననివర్తన్తిచాభిభో।పరమాసాగతిఃపార్థనిర్ద్వన్ద్వానాంమహాత్మనాం।ఆత్మాకేవలతాంప్రాప్తోయత్రగత్వానశోచతి। ఈదృశంపరమంస్థానంనిరయాస్తే-చతాదృశాఇతి. యత్తుశుకోత్పతనంవిశిష్టదేశేదేహత్యాగాయ

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥

సకరణగ్రామస్సప్రాణస్సకరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేళాయాం తేజః ప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోనపిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృతం. తానిపునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే-మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్మ యథావిద్యం చ గచ్ఛన్తి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తానిపర ఇతి) తానిపరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. తథాహ్యాహ శ్రుతిః *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రళయయోర్యథా పరమాత్మసమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః- తద్వదిహాపి. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥

సేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా - ఉత *వాఙ్మనసీత్యాదివదవిభాగరూపేతి చిన్తాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా. ... ...

నతు ముక్తౌ మార్గాపేక్షయేతి- తదప్యయుక్తం- *దృష్టో మార్గః ప్రవృత్తోఽస్మీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్య దృష్టత్వాభిధానాత్, *భూతైస్సమతివాహ్యేత్యాదినా సూక్ష్మశరీరస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణాసూర్యమణ్డలాద్గమనం యోగప్రభావజ్ఞాపనార్థమిత్యుక్తం *దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. *సర్వభూతగతో భవతీతి చజ్ఞానేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా - *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాది శ్రుతేః.—— అన్యైర్వ్యాప్తాయాశ్శారీరాదుత్క్రాన్తేః కథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి- నాత్ర శారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే- కిన్తు *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతివాక్యోక్తానువాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్త ప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. తదవిరుద్ధం. తథాపి తదనాదరేకారణమస్తి- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానేపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిద్ధ్యేత్- తథాపి *నశారీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామితి పదస్యాత్ర కారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్తిర్నిష్ఫలత్వాభావప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యత ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి...........

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం *సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్రవేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణోర్గతేస్సమానత్వముక్తం - తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసమ్పత్తౌ ముక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థ ఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః *తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థే విద్వదవిదుషోస్సమానేపి *తానిపర ఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషోస్సమానత్వం ప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా సూత్రకారైస్సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషాసమ్పత్తిర్విదుషోనపిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృతమిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి- ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దోగన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః-ఉతాతదవస్థపరమాత్మపర ఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మ విద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవేతు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సమ్పద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్య ఇతి) *తేజః పరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వదాసర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (తథాహ్యాహ శ్రుతిరితి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశో న సర్వవస్తుసాధారణ ధారకత్వాభిప్రాయః - అతస్సమ్పత్తిరేవార్థ ఇతి భావః. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥ సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా. కిం *తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం- ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వం. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగ ఇతి) అపృథగ్భావః పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః. (వచనాత్) *తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రాపి * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర సమ్పద్యత ఇతి వచనస్యానుషఙ్గాత్, తస్య చ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్, పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

(అవిభాగ ఇతి) అనుషక్తమపి పదమత్ర కారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహేన సహ భారస్యైవ యష్ట్యవష్టమ్భేన విశ్రమతుల్యస్సుషుప్తౌ విశ్రమః- అపనీతభారస్య విశ్రమతుల్యో మహాప్రళయే. యథా చ కఞ్చుకోష్ణీషవతస్తద్రహితస్య చ విశ్రమః- తద్వత్కారణే లీనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలే విశ్రమ ఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తిప్రళయమోక్షశరీరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టిరుక్తా చేత్- కారణాపత్తిః ప్రయోజనం చ కల్ప్యం- సా చ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయ ఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః- ఉత్క్రాన్తౌ తు భూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రళయ ఇతి చేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావాత్, అనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిభిశ్చ. ఏవం విభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాభ్యాం, చ సమ్పత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవస్థితేపి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యః... ... ...

పరే తు ఇదమధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే- తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య *షోడశకలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్వద్దృష్టిః- స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్. స్వకారణేషు లయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. స చ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయస్సావశేషః- ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనాత్, అవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రళయే సావశేషత్వానుపపత్తేశ్చ నిరవశేషః ప్రళయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధం చ- భస్మాద్యవస్థో హి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః, *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే- *ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్యేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యాప్యనవగతత్వాత్. సాఙ్ఖ్యదృష్టిరియమితి చేత్. తతః కిం. యతశ్శ్రుత్యవిరోధః- తత్ర సాఙ్ఖ్యదృష్టేః శ్రుతిమూలత్వాన్న నిరాకరణీయతా. * తద్ద్వైకఆహుః - కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి వత్పరమతత్వేనోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చనోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తజ్జలత్వశ్రుతివిరోధాత్పరమతత్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్గస్యాపి పరమతత్వప్రసఙ్గాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం. అత ఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నం. ఏవమద్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధాత్, సద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావాచ్చాద్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఇతరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం - ఉత ముక్తస్య పునర్దేహారమ్భాయోగ్యత్వం - ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వం, న ప్రథమః - * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. న ద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదిదశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సుషుప్తితత్త్వలయపరిశేషావిత్వాత్, తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, *భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేస్త్వమనుష్యాదినామరూపవిషయతయా వా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయా వార్థవత్త్వాచ్చ. న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణతయా తం ప్రతి దేహారమ్భకత్వశఙ్కాయా అసమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. న చతుర్థః- నియామకాభావాత్. న హి దేవదత్తస్యాఙ్గులీయతయా పరిణతః కనకాంశో యజ్ఞదత్తం ప్రతి న తథా పరిణమతీతి నియన్తుం శక్యం. అతోఽనుపపన్నం.——— అపరే తు *తాని పర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయన్తి- తైశ్చ సూత్రార్థః పరైరివ వర్ణితః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహోపి పూర్వోక్త ఏవ దిశా నిరస్తః.——— అన్యే తు వాగాదిలయస్యాముఖ్యత్వాదస్వయోనౌ లయసమ్భవేపి ప్రాణలయస్య ముఖ్యత్వాత్తేజః ప్రభృతిభూతానాం స్వయోనిష్వితి పూర్వపక్షం కృత్వా - తన్వాదీనాం భస్మాద్యవస్థానామస్వయోనౌ వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ *తేజః పరస్యామితి వచనాద్ధృది స్థే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ స ఏష మరణే భూతలయః కిం స్థూలభేదే స్థిత ఏవ స్వాన్తరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలభేదనివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిభేదయోగేనైవ నీరక్షీరన్యాయాదవిభాగప్రాప్తిలక్షణ ఇతి సంశయ్య- పూర్వవాక్యత్రయానుషక్తస్య సమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మరణే * భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాం చ మహాప్రళయే సూక్ష్మశక్తిభేదోపి నావశిష్యతే- మరణే తు సోఽవశిష్యతే- శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావద్ధృ

౧౬॥ సూ. {తదోకోऽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే- షగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥}

ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషోస్సమానాకార ఉత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః- ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనం- అన్యాభిరేవ చావిదుషో గమనమిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాన్ శతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. న చాస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వం- విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా, ద్విద్యాశేషభూతతయాత్మనోऽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగా, చ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య- జీవస్య స్థానం- హృదయం అగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనం యస్య- తదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారో విద్వాంస్తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే. ....

తదోకోऽధికరణం సమాప్తమ్.

ఏయస్థః పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామేశ్వర ఏవ, తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్వయోనావపి లయో దృష్ట ఇతి చేన్న- భస్మాద్యవస్థత్వాదీన్ప్రతి సాక్షాదనుపాదానత్వేపి ప్రాణాద్యుపాదానత్వాత్పృథివ్యాః- తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రాణాద్యాపిన భూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యలయసమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతి చేన్న - తస్య పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావా, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్యైకస్య చిద్ఘటశరావాద్యవస్థమృద్వదవస్థానానభ్యుపగమా, చ్చ. తస్మాల్లయ ఇతి సిద్ధాన్త, స్తస్య చ ముఖ్యత్వేऽభ్యుపగతే సత్యస్వయోనౌ పరమాత్మని లయ ఇత్య, ప్యనుపపన్నం. వచనన్తు *వాఙ్మనసి ఇవ దన్యథాసిద్ధత్వాదస్వయోనౌ లయే ప్రమాణం న స్యాత్. అనన్తరే చాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవవదవిభాగ ఇతి యత్- తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రళయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతః - లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణం- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం. న ప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యదినిష్పత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్నిరూప్యా- సా తు *తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారమ్భ ఏవ స్యాత్........................

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. {తదోకోऽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే- షగత్యనుస్మృతి యోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥} అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి)

ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మణి సమ్పత్తేర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ *సమానా చేత్యాదిసూత్రమత్ర వక్తవ్యం- తథా న కృతం. తత్ర హేతుర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్తావవివాదః. (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః- ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్య న్యాయ్యత్వాన్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే- నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్గతినియమసమ్భవః.——— పరేత్వపరవిద్యావిషయమిమం విచారమాహుః. తత్పూర్వవదయుక్తమ్.…

తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతీదం వాక్యమత్రాపేక్షితం - పూర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్. ....

తదోకోऽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ॥

విదుషో హృదయాచ్చ్యుతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే *అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి. తత్ర రశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయం గతినియమస్సమ్భవతి- నేతి చిన్తాయాం- నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదనియమః. వచనస్తు పక్షప్రాప్తవిషయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవ విద్వానూర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః. *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారోఽనర్థకః స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మ్యసమ్భవాద్రశ్మీననుసృత్య గమనం నోపపద్యత ఇతి- తన్న- నిశ్యపి సూర్యరశ్మ్యనుసారస్సమ్భవతి - లక్ష్యతే హి నిశ్యపి నిదాఘసమయ ఊష్మోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమాభిభవాద్దుర్దిన ఇవోష్మానుపలబ్ధిః. శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః *తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చాముం చైవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చాముం చ అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి. తస్మాన్నిశ్యపి రశ్మిసమ్భవాన్నిశి మృతానామపి విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ. ....

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారేణ గతిర్నిశాయామపి సమ్భవతి- తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్పరమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తం,- విపరీతం నిశామరణం, *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ। ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతాం - అతో నిశి మరణమధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితి చేత్. ... ...

తన్న- విదుషః కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి- అనారబ్ధకార్యాణామధోగతి

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం రశ్మ్యనుసారేణ గమననియమో విదుషస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకం- ఉత నియమవిధిపరం. కిం నిశి ప్రేతస్య రశ్మ్యనుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రశ్మయస్సన్తి- నేతి. సచేత్- నిశి రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాచ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. సన్తి చేత్ -నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధిపరతయా రశ్మిభిరేవ గతినియమసమ్భవః.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యత ఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావే సత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్యతే- రశ్మీనామల్పత్వాత్. యథా ప్రభూతాగ్నిప్రదేశే సూక్ష్మాగ్న్యవయవసమ్పర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవయవైర్నతిమిరం నిరస్యతే - తద్వదితి. *నాడీషు సృప్తాః - సంబద్ధా ఇత్యర్థః...

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి- నేతి. నిశామరణనిన్దావచనం కిమవిద్వద్విద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే- నిశి మరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే- నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవాత్కథం కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వం,- ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు- అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి,- కర్మణో యావద్దేహభావిత్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతం,- తథా చ నతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కా గతిః, రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ *తస్య తావదేవ చిరమితి వా

హేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశాత్, ఉత్తరేషాం చాశ్లేషాత్, ప్రారబ్ధకార్యస్య చ చరమదేహావధిత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రుతిః *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేऽథ సమ్పత్స్యే ఇతి. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఇత్యాదివచనమవిద్విద్విషయమ్. ...

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ❀ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥ ❀

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతురుక్తః - తత ఏవ హేతోర్దక్షిణేऽప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా. ... ...

అథాశఙ్క్యతే - *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతి ఇతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం చ *తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాత్, దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సమ్భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః - విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి *తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మ ప్రేప్సోస్తతో విశ్రమహేతుమాత్రమితి గమ్యతే. వాక్యశేషాభావేపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుషశ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం ధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః............

క్యముపాత్తం. నన్వప్రశస్తకాలే నిశి మృతం శరీరం న చరమం స్యాత్ - చారమ్యే సిద్ధే హి బ్రహ్మప్రాప్తిసిద్ధిః. నైవం- *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య *తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశస్తకాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాదప్రశస్తకాలమరణస్య హేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యం. అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. ... ...

ఇతరేత్ర యోపీదం పాత్రద్వయమపి రశ్మ్యనుసారనియమవిషయమేకమధికరణమాహుః- నిశి రశ్మిరశ్మ్యోరసమ్బన్ధేన్న - నాడీరశ్మిసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. తథా *అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతీతి యోజయన్తి. న యది నిశి రశ్మిరశ్మ్యయోస్స్యాత్ - తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్. తస్య రశ్మ్యనపేక్షత్వే - దివాపి తైర్వినా గమనసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారశాస్త్రవైయర్థ్యం - రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్వా న స్యాత్. మా భూదితి న వాచ్యం- విద్యాయాః పాక్షికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యావదుదయం ప్రతీక్షణకల్పనమప్యయుక్తం- *స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛేదితి శైఘ్ర్యవగమాదిత్యుపపాదయన్తి. నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాదితి ప్రసక్తో నిశామరణనిన్దావచనమవలమ్బమానానాం నాస్తిః స్యాత్. విద్యాయాః పాక్షికఫలత్వం చ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావనిబన్ధనత్వాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్. అతోऽపేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థనమితి తదర్థమధికరణభేదో న్యాయ్యః. నాడీరశ్మిసమ్బన్ధనియమాభిధానమపేక్షితమితి చేత్. సత్యం - తస్య తు ప్రతిజ్ఞాయామపేక్షితత్వాదానుప్రాయికత్వవర్ణనముచితం- అన్యథాऽపేక్షితార్థాన్తరప్రతిజ్ఞాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రతిజ్ఞాహేత్వోరుభయోరప్యాభిప్రాయికత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిజ్ఞోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి. ....

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ❀ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥ ❀ అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి- నేతి. చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం కిం విద్వదవిద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉత *బ్రాహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి- ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి- ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా *అథ యో దక్షిణ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) *ఉదగయనే ప్రమీయతే *దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గసమ్బన్ధవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ....

ననుచవిదుషోముమూర్షోః ప్రతిపునరావృత్త్యపునరావృత్తి హేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిర్దృశ్యతే *యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః । ప్రయాతాయాన్తితంకాలంవక్ష్యామిభరతర్షభ। అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లఃషణ్మాసాఉత్తరాయణం। తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తిబ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః। ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణఃషణ్మాసాదక్షిణాయనం। తత్రచాన్ద్రమసంజ్యోతిర్యోగీప్రాప్యనివర్తతే। శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతేజగతశ్శాశ్వతేమతే।ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతేపునరితి. తత్రాహ

౨౦॥ సూ. యోగినఃప్రతిస్మర్యేతేస్మార్తేచైతే॥ నాత్రముమూర్షోఃప్రతిమరణకాలవిశేషోపాదానంస్మర్యతే- అపితుయోగినః- యోగనిష్ఠాః ప్రతిస్మార్తే- స్మృతివిషయభూతే- స్మర్తవ్యేదేవయానపితృయాణాఖ్యేగతీస్మర్యేతే-యోగాఙ్గతయాऽనుదినంస్మర్తుం. తథాహ్యుపసంహారః *నైతేసృతీపార్థజానన్యోగీముహ్యతికశ్చన।తస్మాత్సర్వేషుకాలేషుయోగయుక్తోభవార్జునేతి. *అగ్నిర్జ్యోతిః *ధూమోరాత్రిరితిచదేవయానపితృయాణేప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమేచ *యత్రకాలేత్వితి కాలశబ్దఃకాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః- అగ్న్యాదేఃకాలత్వాసమ్భవాత్. అతః *తేర్చిషమభిసమ్భవన్తీతివిహితదేవయానానుస్మృతిరత్రవిద్యానిష్ఠాః ప్రతివిధీయతే- నముమూర్షోః ప్రతిమరణకాలవిశేషః. ....

దక్షిణాయనాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. యోగినఃప్రతిస్మర్యేతేస్మార్తేచైతే॥ స్మార్తేఇతిసౌత్రంపదం. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) *యోగయుక్తోభవ- మార్గానుసన్ధానరూపయోగయుక్తోభవేత్యర్థః. అన్యథాసఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. (యత్రకాలేత్వితి) మధ్యేఉపసంహారేచమార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్వారస్యేనోపక్రమోబాధ్యతఇత్యభిప్రాయేణ *అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం. *యోగినఇతిసౌత్రయోగిశబ్దశ్చతుర్విధభగవదుపాసకసాధారణః- భక్తియోగస్యతేషాం సాధారణత్వాత్. తత్రముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థియోగినఃపితృయాణానుసన్ధాన, మితివిధీయతఇతి. శ్రుతౌగతిద్వయంవిహితం-తదనుసన్ధానమత్రవిధీయతఇత్యర్థః. (నముమూర్షోఃప్రతిమరణకాలవిశేషఇతి) విధీయతఇత్యన్వయః.

అత్రపరేచాపరేచ *యోగినఃప్రతీతిసూత్రమేవంవ్యాచక్షతే- యోగినఃప్రతిస్మార్తోపాసనార్థోయంస్మార్తఃకాలవినియోగః- ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషునావతరతి. యదితత్రాపికాలవాచిశబ్దఃకాలాభిమానిదేవతాపరః - తదానశ్రుతివిరోధఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలవాచిత్వాభావేన, *నైతే సృతీఇతినిగమనా, చ్చ కాలవిధిపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయానిర్వాహోభాష్యేऽనాదృతః.——— అన్యేత్విదంసూత్రమేవంవ్యాచక్షతే- యోగినః- ప్రాణాయామేనవాయువిజయపరాః. యోగినఃప్రత్యేతావయనరూపకాలౌస్మర్యేతే- తేహిశక్నువన్త్యేవస్వచ్ఛన్దేనమర్తుమమర్తుంచేతి. తదయుక్తం- ప్రశస్తకాలేమర్తవ్యమితివిధిశ్చేత్-అగ్న్యాదికీర్తనస్యవిఫలత్వాత్, *నైతేసృతీఇత్యుక్తత్వా, చ్ఛ్రుతిసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ.. ....

దక్షిణాయనాధికరణంసమాప్తమ్,

ఇతిశ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౪౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— తృతీయఃపాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః॥

ఏవముత్క్రాన్తస్యనాడీవిశేషేణహార్దానుగ్రహోగత్యుపక్రమఉక్తః-తస్యగచ్ఛతోమార్గఇదానీంనిర్ణీయతే. తత్రశ్రుతిషుమార్గప్రకారాఃబహుధాఆమ్నాయన్తే-ఛాన్దోగ్యేతావత్ *యథాపుష్కరపలాశఆపోనశ్లిష్యన్తే ఏవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతేఇత్యుపక్రమ్యబ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే*అథయదుచాస్మింఛవ్యం కుర్వన్తియదుచనార్చిషమేవాభిసమ్భవన్తిఅర్చిషోఽహరహ్నఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తాన్మాసేభ్యఃసంవత్సరంసంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసంచన్ద్రమసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మగమయత్యేషదేవపథోబ్రహ్మపథఃఏతేనప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తేనావర్తన్తఇతి, తథాఽతైత్తిరీయాష్టమే*అథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతఇతి, కౌషీతకినశ్చదేవయానమార్గమన్యథాధీయతే*సఏతం దేవయానంపన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతిసవాయులోకంసవరుణలోకంసఆదిత్యలోకంసఇన్ద్రలోకం సప్రజాపతిలోకంసబ్రహ్మలోకమితి, తథాబృహదారణ్యకే *యఏవమేతద్విదుర్యేచామీఅరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతేతేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహరహ్నఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్యఏతి మాసేభ్యోదేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతంవైద్యుతాత్పురుషోమానవస్సఏత్యబ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి, తత్రైవపునరన్యథా *యదావైపురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసవాయుమాగచ్ఛతితస్మైసతత్రవిజిహీతేయథారథచక్రస్యఖంతేనసఊర్ధ్వమాక్రమతేసఆదిత్యమాగచ్ఛతితస్మైసతత్రవిజిహీతేయథాఆడమ్బరస్యఖంతేన సఊర్ధ్వమాక్రమతేసచన్ద్రమసమాగచ్ఛతితస్మైసతత్రవిజిహీతేయథాదున్దుభేఃఖమిత్యాది,. తత్రసంశయః- కిమర్చిరాదిరేకఏవమార్గఆభిశ్శ్రుతిభిఃప్రతిపాద్యతఇతితేనైవబ్రహ్మగచ్ఛతివిద్వాన్- ఉతతస్మాదన్యేఽన్యత్రమార్గాఇతితైర్వాఽనేనవేత్యనియమఇతి. కింయుక్తం. అనియమఇతి. కుతః. అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేకఏవమార్గస్సర్వత్రప్రతిపాద్యతే-అతోఽర్చిరాదినైవగచ్ఛతి. కుతః. (తత్ప్రథితేః) తస్యైవసర్వత్రప్రథితేః. ప్రథితిః- ప్రసిద్ధిః. తస్యైవసర్వత్రప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సఏవమార్గస్సర్వత్రన్యూనాధికభావేనప్రతిపాద్యతఇతివిద్యాగుణోపసంహారవదన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారఃక్రియతే. ఛాన్దోగ్యేతావదుపకోసలవిద్యాయాంపఞ్చాగ్నివిద్యాయాం

౧॥ సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (విదుషఇతి) బ్రహ్మవిదోమార్గఇతిదర్శయితుం *యథాపుష్కరపలాశఇత్యాద్యుదాహృతం. *శవ్యం- శవయోగ్యంసంస్కారం. యత్- యది. శవసంస్కారంయదికుర్వన్తి- యదిచనకుర్వన్తి- అర్చిషమేవతేఅభిసమ్భవన్తి- ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్- ఆదిత్యఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికాగతిశ్శ్రూయతే - కౌషీతకీవాక్యేఽగ్నిలోకాదికా- బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా- తత్రైవవాయ్వాదికాచ. *ఆడమ్బరం- వాద్యవిశేషః. (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కింవిద్వానర్చిరాదినైవమార్గేణగచ్ఛతి- ఉతతతోమార్గాన్తరేణవేత్యనియమః. కింసర్వవిద్యాస్వేకోమార్గఆమ్నాయతే - ఉతనానామార్గాఇతి. కింక్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గసమాశ్రయణంన్యాయ్యం- ఉతాదిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానేనమార్గైకత్వాశ్రయణంన్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్యన్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణేన్యాయ్యే- సర్వవిద్యాసుమార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతినియమః. (అనేకరూపత్వాదితి) అనేనక్రమభేదఃక్రమిభేదశ్చవివక్షితః.... ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్కథంమార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞాంసందర్శయతి (ఛాన్దోగ్యేతావదితి) (అల్పా

నైకరూపమేవామ్నాయతే, వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయామంతఃప్రైవార్చిరాదిరల్పాన్తర ఆమ్నాయతే- అతస్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే............

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ ౪-౩-౨ ॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వానిత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదేర్మార్గస్యక్రమోఽవధార్యతే, ఛాన్దోగ్యే మాసాదిత్యయోరన్తరాళే సంవత్సర పఠ్యతే *మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాళే దేవలోకం *మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి విద్యైక్యాదుభావుభయత్రోపసంహార్యౌ. తత్ర మాసానన్తర్యస్యాభిహితయోస్సంవత్సరదేవలోకయోః పఞ్చమ్యభిహితస్యాన్తర్యస్య తుల్యత్వేఽపి *అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తానిత్యధిక కాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్య్ాసమాసానన్తరం బుద్ధావిపరివృత్తేః సంవత్సర ఏవ మాసానన్తర్యం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర చ వాజసనేయినః *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః పఠ్యతే- కౌషీతకినస్తు *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుః పఠ్యతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినాం *తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్- ఉతానర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవ

న్తర ఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్దః ఇతి భావః. (సర్వత్ర) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేఽపి గుణానన్త్యాదుపసంహారో న శక్యత ఇతి వైద్యైక్యాసమ్భవః- మార్గస్యయినాం పదార్థానాం ద్వావిశేషస్య ప్రస్తుతత్వాచ్చిన్తాయోగ్యతయాగ్న్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానగుణ్యా సమానైక్యమితి భావః.... ... ...

అత్ర పరేతు సర్వవిద్యాసేవనాత్, ఛాన్దోగ్యే- *తెత్తరైదేవరత్వాత్వ్యపధారణాత్, యథావస్థితేన సహావదాతవ్యం గచ్ఛేదితి శ్రుతివచనాత్, చేతి పూర్వపక్షయుక్తిరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వేఽపి సుకృతముపక్రమ్య ప్రహాణేనైకత్వాపరం నాన్యస్త్రయ ఇతి దుష్టేః. *రశ్మిభిరేవేత్యమోఘవ్యవచ్ఛేదేఽవధారణమాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగాత్, అర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గైక్యహేతుత్వానాపెనసత్త్రైశ్రుతివిరోధ ఇతి, తదనాస్థా.—— అన్యేతు *దేవయానా ఇతి మస్త్రవర్ణాత్ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, *సూర్యద్వారేణేతి సూర్యాదికా, రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి చతుష్ప్రయాభిక్యాబహుముఖత్వాచ్చబహుపన్యాసః. మన్త్రవర్ణస్తు చాతురాశ్రమ్యాభిప్రాయేణవా- ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్వీహోమికభేదాభిప్రాయేణవా.....................

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ ౪-౩-౨ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే ప్రాప్తానాయు దేవలోకావిభసేయత్క్రమేణ నివేశయితవ్యౌ- ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ- ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యం- ఉత వాయోర్దేవావాసత్వశ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యమ్. దేవావాసపరత్వే న్యాయ్యే- తయోశ్శబ్దయోరర్థాన్తరపరత్వాదసంయత్క్రమేణ నివేశః. వాయుపరత్వే సతి-అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. (అర్చిరాదినైవేత్యాది) సంశయం వక్తుం విషయం శోధయతి (తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యస్థానాః క్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌతపి వేత్యత్ర పఞ్చమ్యభిహితం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసానన్తర్యత్వమవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసానన్తర్యభాక్త్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభావాఽధికహేతురస్తి- అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక, ఇతి స్థితమ్. బృహదారణ్యకేఽన్యత్రాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః- కౌషీతకినాక్యేఽగ్నిపరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకోక్తశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధితత్వాదాదిత్యాత్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః,-తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః.

లోకం స తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కింయుక్తం. భిన్నార్థత్వం - ప్రసిద్ధేః. భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన పఞ్చమ్యా చోభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చ యథేష్టం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమభిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ- సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే- *స వాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే *యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి. ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥

కౌషీతకినాం *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమవిగీతం- వాయోశ్చ సంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన *దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయో

ర్మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యాత్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యాభిహితం- *స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితం. (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా- పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రాదధికోఽధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశో హేతురుక్తః- తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణాదధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః. ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం. దేవలోకశబ్దస్సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. లోకశబ్దస్య వ్యుత్పత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను సంవత్సరః ఖలు వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవం - సంవత్సరస్య దేవపురత్వే స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయోరేవ గృహత్వస్యావాసత్వాపవాదప్రమాణేనావాసత్వస్వీకారస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిరాద్యర్చిష ఏవ వైమానికదేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాత్ వాయోర్దేవగృహత్వం హి యథార్థః. ... ...

ఏకే చాపరే చాహుః- మాసానన్తరమక్రమాత్ సంవత్సరః- తదనన్తరం దేవలోకః - తదనన్తరం వాయురితి, *వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దిష్టశబ్దోఽస్య శ్రుత్యపేక్షః- తత్ర సంవత్సరస్య పఠితత్వాదితి,. తదయుక్తం- దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపేణైకార్థత్వే సమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య సూత్రేణానిరూపితత్వం చ స్యాత్- వాయోరబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. సన్దిగ్ధేఽర్థే న్యాయశ్చ వక్తవ్య ఏవ- *స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాత్ భవతి చ సంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వే చ న సంశయసమ్భవః. అత ఏవ *అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సూత్రపదస్య వాయోరగ్న్యనన్తర్యే శబ్దక్రమవిశేషాభావాదాదిత్యాత్పూర్వత్వే ఊర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతో యథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః.——— అన్యే త్వస్తు వాయుః కిమగ్నేరుపరి నివేశయితవ్యః- ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉత ఆదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదచతురం- అగ్నేరానన్తర్యపక్షస్యానవకాశః- తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణ స్ఫుటబాధాత్. సంశయశిరోఽన్తరద్వయం తు వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుత్థితం స్యాత్- అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం. అతస్సహేతుకస్సఫలస్సంశయో భాష్యోక్త ఏవ జ్యాయాన్........................

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥ కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః - ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధి నివేశః. కౌషీతకినామిత్యాదినా వక్ష్యమాణార్థవైశద్యాయ పూర్వోక్తార్థం దర్శయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయోరూర్ధ్వత్వే, చ కౌషీతకివాక్యావిగానం విగీతవిషయే తస్య దౌర్బల్యం చాహ నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థం కౌషీతకినామిత్యాదినా. (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర - కౌషీతకివాక్యే.

ముపరి నివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రాదిషు చిన్తా. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః - ఆహోస్విద్విద్యుతోఽధీతి విశయే - అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు *అర్చిషోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమోపరోధాద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రావకాశాభావేనాప్రాప్తౌ చోపదేశానైయర్థ్యాయావశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే - పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్యాబాధితత్వేనేన్ద్రప్రజాపతీ అపిహ్యాత్రైవ నివేశయితవ్యౌ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితోఽధి వరుణ ఇతి) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః. కుతః. (సమ్బన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి - వరుణాదీనాముపదేశానైయర్థ్యాయ క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతోఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వాదిన్ద్రాదేశ్చోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వాదాగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణాదుపరీన్ద్రాదిర్నివేశయితవ్య ఇతి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౪-౩-౪ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే - కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - అథవా విదుషాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామాతివాహికా ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతిగన్తౄణామేవంవిధో దేశికైరుపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షమముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.—— అథవా - భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేరన్యస్య చ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషామనభిధాయకత్వాత్, భోగభూమిత్వం చ *ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా

(ఉపదేశానైయర్థ్యాయేతి) క్రమబాధాదపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. (ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపిహ్యాత్రైవ నివేశయితవ్యావితి) వరుణవాయ్వనన్తరే సన్నిన్ద్రప్రజాపత్యోరన్యత్ర సంనివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్ - తస్మాదేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తయోరపి క్రమిణోస్సావకాశత్వం యుక్తమితి భావః. ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యుచ్చ వరుణాభిమానవిషయం జలం చ మేఘోదరస్థం - తత్ర విద్యుతః స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథాదృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిస్థితిర్గమ్యతే. ఏవమభిమానవిషయయోస్సమ్బన్ధానుగుణమభిమానిదేవతయోరపి సమ్బన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానిన ఊర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ - వ్యపృజ్యస్య పృథివీక్రమేణ పర్జన్యస్స్వర్గాదనన్తరస్థః - తటిత్తతోఽప్యధస్తాత్ - తటిత్పురుషస్యోపరి వరుణో మేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు - తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం వేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరినివేశః - కౌషీతకీపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపాన్మీమాంసాసిద్ధన్యాయాచ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణోపరినివేశః. తటితో గమయితృత్వావ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః - తథా సతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోఽపి స్యాదితి చేన్న - తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటిన్మధ్యనివేశేఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః - తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే సమ్భవతి న పాఠక్రమభఙ్గో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం - తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాస్మదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణామయం శ్లోకః - అర్చిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కేన్దూన్ । అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౪-౩-౪ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - ఉతాతివాహికా ఇతి. కిం లౌకికోపదేశప్రక్రమానురోధో న్యాయ్యః - కిం * ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః - ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం. ద్వితీయే భోగభూమిత్వం. తృతీయే త్వాతివాహికత్వం. (అథవేత్యాది) భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకాశ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏత ఏవ లోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయం.

ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనాదుపపద్యతే. అత ఏవ చ కౌషీతకినః *అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్ పఠన్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) విదుషామతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతేఽర్చిరాదయః. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనం హి - గన్తౄణాం గమయితృత్వం. తచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామపి విశేషశ్రుతానాం స ఏవ సమ్బన్ధ ఇతి గమయతి. వదన్తి చార్చిరాదయశ్శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమానిదేవతావిశేషాన్- *తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. ....

యద్యేవం *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ

౫॥ సూ. ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ తతః - విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ గమనం. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యత ఏవ. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తం స్యాత్ - న భోగభూమీనామహరాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అత ఏవ కౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం- అనువృత్తిః. *లస్మై సత్రవిజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురర్థసిద్ధః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తి చేతి) *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితి భావః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥ *తతశ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి) ... ...

పరేషాం పక్షే నాతీవ విరోధః - సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తం. తేషామపరేషాం చ పక్షే ఉపపాదనప్రకారనైషమ్యమేవ - న తూపపాద్యనైషమ్యం. * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితురమానవత్వం దర్శయతి- ఇదం చ విశేషణం మానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గం. అమానవత్వం నామ- మనోర్వంశాతిగత్వం. అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సపిణ్డీకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతన్త్ర్యేణ గమనాయోగాత్, దర్చిరాద్యభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య యౌగికత్వేఽపి వ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వం గమయేత్ - న తు గమయితృత్వం. విశేషణం హి స్వప్రత్యనీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి- న త్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసా సంవాదాదిదర్శనాచ్చ త్వన్నాపటుకరణత్వమపి దుర్వచం. అతస్తదనాదరః.——— అన్యే తు వరుణస్య తటిత్సమ్బన్ధో వర్షద్వారకః- సతస్యనాయ్యాదిత్యాభ్యామపి తుల్యః- *వాయుర్వై వృష్ట్యా ఈశే తస్మాద్వాయుప్రచ్యుతా దివో వృష్టిరితి, *యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయోర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాధస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిత్సమ్బన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవముపన్యస్తం- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రవణాద్విదుషామన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే- న తు స్వయం గన్తృత్వం. తత్ర ప్రజాపతిరిన్ద్రశ్చ చేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధి నేతారౌ- విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధి నేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధశ్చాస్తీత్యాకాఙ్క్షాసహకృతాత్సమ్బన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా- తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేతృభిరన్యైర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరనైరాకాఙ్క్ష్యప్రతిపాదకం *ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. అస్మిన్ సూత్రే మార్గపర్వత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం- తలవకారిణాం *గుహా సి దేవో సీత్యాదిశ్రుతౌ *తమగ్నిరభిప్రవహతి తం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయురన్తరిక్షలోకో దిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వా

౭॥ సూ. ❀ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ ❀

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చ గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి - ఉత పర బ్రహ్మోపాసీనానేవ- అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి విశయే- కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భముపాసీనస్యైవ గత్యుపపత్తేః. నహి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్త్యే దేశాన్తరగతిరుపపద్యతే- ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవ హి పరవిద్యాకార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తిప్రాప్త్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవ నయతి. ....

ప్సరసాద్యాశ్రితా ఆదిత్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికాశ్చ వ్యస్త-తవిష్టతేఽర్చిరాదయః- తత్తన్నామధేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్ *దేవానామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతి ఇతి మహతప్రసాయుజ్య ప్రాప్తిరర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిఙ్గం. అతో న తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా- విద్యుత స్తస్య చేతనతయా తదపేక్షా కీలితస్యాపి వరుణో నేతేతి పూర్వపక్షం పరిసమాప్య సిద్ధాన్త ఉచ్యతే *వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ. *ఆదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో మానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వం వైద్యుతస్యాపి తాసర్వం చావగమ్యతే- అతో విద్యుదభిమానీ పురుషో వైద్యుతః- స చ బ్రహ్మలోకావర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతం- అతో నేత్రన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వాద్వరుణో యథా శ్రుతివాయోరుపర్యేవ వర్తతే- స తు తస్యాపి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అత్రోచ్యతే- ఆదిత్యాదధస్తాద్వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తిత్వం తావదయుక్తం- పాఠక్రమాత్ క్రమయోరుభయోరప్యశ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. *స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేనోర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి, *దేవలోకాదాదిత్యమితి, చ వాయోరనన్తరమాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయోర్మధ్యే *స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి-వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే, తటిదుపరి, చ వరుణనివేశన మర్థక్రమప్రాప్తమ్- తత్ర వాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వాద బాధితార్థక్రమేణ తటిదుపరి వరుణనివేశనమేవ యుక్తమితి. కించ - అర్థక్రమానుగృహీతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయే కర్తవ్యే వృష్టిహేతుత్వలక్షణార్థక్రమానుసారేణ * స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యాదుపరి ఇన్ద్రనివేశన ప్రసఙ్గః। ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్ తదయుక్తమితి చేత్- పూర్వవచ్ఛ్రౌతక్రమవిరోధాదా వాయోరూర్ధ్వం వరుణనివేశనమప్యయుక్తం. ఉపరి శ్రౌతక్రమావిరోధాద్వైద్యుతం పరం వరుణనివేశనమేవ యుక్తం-అత ఏవ *వైద్యుతోఽధి సిద్ధాన్తసూత్రం న తు పూర్వపక్షవిషయం. అత ఏవ *ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రద్వయ పఠితరణాన్తరం భవతి తుమర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ❀ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ ❀ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) (కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్య పరప్రాప్తిః, శ్చ తత్క్రతున్యాయసిద్ధా - అత ఉపాసితృవిశేషే నియతే ప్రాప్తిసన్దేహాభావాత్, సంశయస్య ఉపాసితృభేదమూలత్వాత్, *సర్వే నానిత్యుపాసితౄణాం ప్రతిపన్నత్వాచ్చ ఉపాసీనానిత్యభ్యాహృతం. నయముపపంసిద్ధాన్తసూత్రాద్ద్వాకృష్టం. కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానేవ నయతి- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే-నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానాం తు ఏగమయితృత్వే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమే ఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి - నేతి. యదా నోపపద్యేతే- తదా కార్యముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే, యదా చ *తద్య ఇత్థమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి-తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి-తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చ నయేత్. ఉపాస్తి నయతోర్వ్యవస్థయోరపి కర్మ హిరణ్యగర్భః. (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో ముక్తైర్న తత్ప్రాప్త్యర్థం క్వచిద్గన్తవ్యం. సర్వగతత్వేపి దేశవిశేషప్రాప్తా నేవజానాతి- నాన్యమితి స నియమోఽస్తి- యేన క్వచిద్గన్తవ్యం - సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః-క్వచిదపూర్తిరితి న తదర్థం గన్తవ్యం- సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. సమ్బన్ధవిశేషసమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యం- సర్వాత్మత్వాదితి విశేషణానాం తాత్పర్యం. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్- ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి) ....

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోమానవపత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతిలోకశబ్దేనబహువచనేనచలోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవోగమయతీతివిశేష్యతే. కించ- *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మప్రపద్యఇతికార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య-సమీపగమనమర్చిరాదినాగతోఽభిసన్ధత్తే. ..

నన్వేవం * తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపపద్యతే- హిరణ్యగర్భనయనే హి సఏనాన్ బ్రహ్మాణంగమయతీతినిర్దేష్టవ్యంస్యాత్. అతఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్యప్రథమజత్వేనబ్రహ్మసామీప్యాత్తస్యబ్రహ్మశబ్దేనవ్యపదేశ ఇతిగత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరుక్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః..............................

అథస్యాత్- అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏషదేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్యకార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానేవినాశశాస్త్రాత్, * ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోర్జునేతివచనాద్ధిరణ్యగర్భంప్రాప్తస్యపునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్,, ఇత్యత్రాహ.

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్ కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ- హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విదుషాసహాస్వయమపితత్రాధిగతవిద్యఃఅతః- కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరంబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినాగతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, *తేబ్రహ్మలోకేతుపరాన్తకాలేపరామృతాత్పరిముచ్యన్తిసర్వేఇతివచనాచ్చావగమ్యతే. ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే *బ్రహ్మణాసహ తేసర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తేకృతాత్మానఃప్రవిశన్తిపరంపదమితి. అతఃకార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికోగణోనయతీతిబాదరేర్మతమ్. ....

అత్రజైమినిఃపక్షాన్తరపరిగ్రహేణప్రత్యవతిష్ఠతే.

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిన్దన్తీత్యాదిషుకర్మధారయస్స్వీకృతః- తద్వ్యావృత్త్యర్థంబహువచనేనచేత్యుక్తం. బహువచనాన్తలోకశబ్దతాత్పర్యం..............................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మేతినిర్దేశోపపత్తిర్గమనోపపత్తిశ్చవివక్షితా. కార్యేకారణోపచారఇత్యర్థః..............................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్॥ అయమర్థఃకథమవగతఇత్యత్రాహ (తేబ్రహ్మలోకఇతి) *పరామృతాత్- పరామృతంప్రాప్య. ల్యబ్లోపేపఞ్చమీతిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః..............................

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *పరస్య- బ్రహ్మణః..............................

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ-పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ. నతుకృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ పరంబ్రహ్మోపాసీనా నర్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. (ముఖ్యత్వాత్) *తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్యపరస్మిన్నేవబ్రహ్మణిముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణకార్యత్వనిశ్చయేసత్యేవహిలాక్షణికత్వంయుక్తం. నచగమనానుపపత్తిః ప్రమాణం - పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేపివిదుషోవిశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశాస్త్రాత్. యథాహివిద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా *తమేతంవేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే-తథానిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యానిష్పత్తిరపివిశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతిగతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. విదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదితుపూర్వమేవపరిహృతం. యత్తు *బ్రహ్మలోకానితిలోకశబ్దబహువచనాభ్యాంవిశేషణాత్కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి- తదయుక్తం-నిషాదస్థపతిన్యాయేనబ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోకఇతికర్మధారయస్యైవయుక్తత్వాత్, అర్థస్యచైకత్వేనిశ్చితేబహువచనస్య *అదితిః పాశానితివదుపపత్తేః,. పరస్యబ్రహ్మణఃపరిపూర్ణస్యసర్వగతస్యసత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాఃస్వాసాధారణాఅప్రాకృతాశ్చలోకానాత్యన్తాయనసన్తి- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్. ....

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతిచశ్రుతిఃమూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రాన్తస్యదేవయానేనగతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిం *ఏషసంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి.................................

యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మప్రపద్యఇత్యర్చిరాది
నాగతస్యకార్యేప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యతఇతి- తత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః॥ నచాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే- అపితుపరస్మిన్నేవబ్రహ్మణి-వాక్యశేషే *యశోహంభవామిబ్రాహ్మణానామితితస్యాభిసన్ధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, *అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపంచన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్యబ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్యచసాక్షాచ్ఛ్రవణాత్,. అతఃపరమేవబ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికోగణోనయతీతిజైమినేర్మతమ్.........................

ఇదానీంబాదరాయణస్తుభగవాన్స్వమతేనసిద్ధాన్తమాహ

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥ (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యాహిస్వమాహాత్మ్యత్సూక్ష్మశరీరస్థితి హేతురనువర్తతే. తస్యాః- నిష్పత్తిః- కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః. యద్వా - నిష్పత్తిః- నితరాంవికాసః. సాగతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేపికాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేపి దేశవిశేషాపేక్షాయుక్తేతిభావః. నిత్యముక్తతయాకాలవిశేషాపేక్షానచేత్-శాస్త్రవైయర్థ్యంప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యాన గతిరితిచేత్. తత్రాహ (విదుషఇతి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్తాయనసన్తీతి) ననసన్తి- నిషేధప్రసక్తోనాస్తి సన్త్యేవ. అత్యర్థంసన్త్యేవేత్యర్థః. పరమవ్యోమశబ్దాదీనాంహృదయగుహాదిస్థానపరత్వాపాదనేనలోకవిశేషాపలాపోనయుక్తః- * క్షయంతమస్యరజసఃపరాకే * హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలం। తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదోవిదురితి * తదక్షరేపరమేవ్యోమన్ ఇత్యాదిభిర్దురపహ్నవత్వాదితి ప్రమాణదార్ఢ్యంవివక్షితమ్...................................

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ ఉత్థాయోపసమ్పత్తివచనేనదేవయానేనప్రాప్తిసిద్ధిః.......................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః॥ ఉపపాదకవాక్యవశాత్పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. ....

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికో గణ ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్షస్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి, న చ ప్రతీకాలమ్బనానపి నయతి,. అపితు యే పరం బ్రహ్మోపాసతే, యే చాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే,- తానుభయవిధాన్నయతి - యే తు బ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా- కేవలం వా తత్తద్వస్తూపాసతే - న తాన్నయతి. అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాన్, న్నయతీతి. కుతః. (ఉభయథా చ దోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతి పక్షే *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః- పరమేవోపాసీనానితి నియమే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదిర్గణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతః ఉభయస్మిన్నపి పక్షే దోషః స్యాత్. తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి. తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః - యథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. *యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసత ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అత ఏవ తత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధం. నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావాదచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చిరాదినా గతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే. ....

తమిమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ *యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి. తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేన చ య ఉపాసతే- న తాన్నయతి-అ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తపి వహిః పరం బ్రహ్మోపాసీనః- తం నయతీతీదృశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్య కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోఽపి ప్రతీకాలమ్బనః- నామాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. (న చ ప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దృష్ట్యుపాసనపరమాహ- గోబలీవర్దన్యాయాత్. ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషు కేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యేషు తాన్ సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితి విశేషః. (కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్ష ఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా- అర్చిరాదినా గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తేః. న హి హిరణ్యగర్భోపాసకస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిః- యథోపాసనం హి ఫలం. తస్మాదర్చిరాదినా పరబ్రహ్మోపాసక ఏవ గచ్ఛతి- న కార్యోపాసక ఇత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయోరన్యతరస్య ప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్ర ప్రతిపన్నయోరుభయోరపి అప్రతీకాలమ్బనత్వం సాధయితుం సూత్రకారః *తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్, తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాదర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసక ఏవ. తత్ర *తద్య ఇత్థం విదుః, యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత, ఇతి విభాగాన్యథానుపపత్త్యా స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతి కల్ప్యం- బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశానైయర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. కే పునరత్ర ప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి).........................

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ *యావన్నామ్నో గతం- దేవాదినామ్నో గోచర ఇత్యర్థః.* బ్రహ్మణా సహ తే సర్వ ఇత్యాదివచనం నార్చిరాదిగతపురుషవిషయం- అపితు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం. *తే బ్రహ్మలోక ఇతి- బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. తత్ర వర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాః పరాన్తకాలే - * అన్తకాలే చ మామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణో హేతోస్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయస్స్వతః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్య చరమదేహావసానపరత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం,- అతోఽస్మిన్నేవ పక్షే స్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పితు పరం బ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికైర్గణైర్నీయన్త ఇతి సిద్ధమ్..

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాన్తసూత్రాణి. *పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయమ్. తత్తు సర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధమ్. సర్వేష్వపి సిద్ధాన్తోపక్రమేఽధికరణే సిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టం న తు పూర్వపక్షావసానత్వమ్. పరవిద్యాప్రకరణగతికీర్తనం స్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నమ్. అన్యఫలతయాఽవగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హి సగుణవిద్యాఫలత్వేన మతా. యత్తూక్తం *ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్ర కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే - *తే యదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతివాక్యే బలీయసీ ఇతి - తదయుక్తమ్ - *యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యా, చ పరప్రకరణావిచ్ఛేద ఇతి యతః. న చ వాచ్యం సగుణేఽపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థం ప్రశంసార్థం వా తదితి. తత్ర పూర్వాపరవాక్యయోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వాఽగ్నినా సిఞ్చేదితివదయోగ్యార్థత్వేన దుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్య పరవిషయత్వేఽపి *ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితివత్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తమ్. యత్తూక్తం - విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేన ప్రదేశాన్తరగమనవత్పయసో దధ్యాద్యవస్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేన చ గన్తవ్యభావోఽనుపపన్నః - నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మావయవత్వే తద్వికారత్వే చ తత్ప్రహాణేన స్థిత్యభావాద్గమనమయుక్తమ్, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వాదణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యనుపపత్తేశ్చ న మార్గగమనమ్, సంసారాత్మనః పారమార్థ్యే బన్ధాదనిర్మోక్షః, మోక్షే స్వరూపనాశ, ఇత్యాదితర్కబలాత్ *పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి, తదప్యయుక్తమ్ - గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావాదర్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థా హి సా. తస్యాశ్చ కాలాపేక్షావద్దేశాపేక్షా యుజ్యతే. *యావన్న విమోక్ష్య ఇతి కాలాపేక్షాప్యుపలభ్యతే. పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేఽపి ప్రసజేదితి స్వవ్యాఘాతః. న చ గతేర్మిథ్యాత్వేన తత్రోపపత్తిః - విభుత్వస్య గతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవ విభుత్వవిరోధీతి చేన్న - దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధో నామ నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణః. తతశ్చ యత్ర విభుత్వాభావః తత్రైవ సత్యగతిదర్శనాద్విరోధో నిశ్చీయేత. న చ విభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠం గమనం త్వన్మతే సత్యమ్ - తస్మాద్గతిమాత్రం విభుత్వవిరోధీతి స్వవ్యాఘాతో దురన్తరః. అణుత్వే కృత్స్నదేహవేదనానుపపత్తావపి తుల్యో వ్యాఘాతః. తత్రాపి వ్యాప్తపక్షే కృత్స్నవేదనసత్త్వాదణుత్వవిరోధ ఇతి చేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపి నాస్తీతి ప్రాగేవోక్తమ్. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేఽపి స్వరూపత్వాభావాదనిర్మోక్షస్వరూపనాశౌ న స్యాతామ్. యత్తు సంసారస్య కర్మనిమిత్తత్వే - సూక్ష్మాపరాధసమ్భవాత్, కర్తృత్వశక్తిసద్భావాచ్చ నిశ్శేషకర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితమ్ - తత్ *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుత ఇతి శాస్త్రబలాత్, ఈశ్వరప్రసాదద్వారా నివర్తనీయత్వాచ్చానుపపన్నమ్. యా తు స్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః - సా చ ప్రాగేవ ధ్వస్తా. *అప్రతీకాలమ్బనానితి పృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాః ప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాం పిత్ర్యయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోఽప్యుపాసితత్వాత్, *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యత్ర తేషామప్యుపాదానాత్, సర్వాన్వికారాలమ్బనానమానవో బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ప్రతీకాలమ్బనాన్వర్జయిత్వా, తద్వ్యతిరిక్తాన్వికారాలమ్బనాన్నయతీత్యుభయథాఽభ్యుపగమేఽపి దోషాభావాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కవిచారే జైమినిపక్షస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతత్వాత్, *అప్రతీకాలమ్బనానితి సూత్రస్య సాక్షాత్సిద్ధాన్తపరత్వాచ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. *ఉభయథా చ దోషాదితి పఠ్యమాణత్వాదదోషాదితి పదమనుపపన్నమ్. *ఉభయథా దోషాదిత్యర్థానౌచిత్యం చ - స్వపక్షే దోషాభావమాత్రాదపి పరపక్షే దోషోద్ఘాటనం హి స్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః.—— అపరే తు *సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాన్తం వక్తుమన్తరా చిన్తాన్తరపరం *కార్యాత్యయ ఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి - *తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి వాజసనేయక ఇహశబ్దశ్రవణాత్, తస్య కల్పవిషయత్వాత్, కల్పాన్తరే చావృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా *శ్వోభూతే నిర్వపేదితి శ్వోభావస్యైవ సర్వకల్పానామిహశబ్దార్థత్వావిశేషాత్, అన్యథాఽనావృత్తిస్స్యాత్ - ఇహ స్యాదితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, *ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునరిత్యుక్తవైషమ్యాభావప్రసఙ్గాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపి నావృత్తిరితి - అతస్తత్సామర్థ్యాత్కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేవం నిర్ణీయ - *పరం జైమి

నిరితి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య సిద్ధాన్తమాహుః తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పరబ్రహ్మోపాసకాం, శ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషా మప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః- *తద్య ఇత్థం విదుః* *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే* ఇత్యాదిశ్రుతేః, పర్యఙ్కవిద్యా పఞ్చాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాది శ్రవణాత్,. కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః - అతో నావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యో ముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోకప్రాప్తి క్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాం చ ప్రవిలయ ఇతి *పరం జైమినిరిత్య నేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేఽపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవస్య స్వాపాధిక త్వాన్నిష్క్రమణ మేవ. ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చేదయుక్తా- బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేతకేతుమార్కణ్డేయాదీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. తత్ర తత్త్వజ్ఞానినామపునరావృత్తిశ్చేత్- అభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానామర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తిరితి - తదయుక్తం- హిరణ్యగర్భస్యైవ త్రిగుణతయా తదుపాసకానామమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః. తస్య చ కార్యత్వకరణవశ్యత్వాదిపా స్యత్వాదిచ ముహురుపపాదితం- అత స్తదుపాసకానామప్రతీకాలమ్బనత్వమయుక్తం. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య బ్రహ్మయోనిప్రాప్తిస్తస్య మూర్ధన్య నాడ్యా నిష్క్రమణాభావాదర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః. *అథవా నేచ్ఛసి తేత్ర బ్రహ్మకాయ నిషేవణం । ఉత్క్రామతి చ నార్గ స్త్వ క్షితిభూతోఽనిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణమనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగతిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వం చ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే- నారదాదీనామాదిత్యమణ్డలమనిత్వా బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్, *అపునర్భవాయ యో కఞ్చిన్ త్రికోశం భిత్వా శీర్షకపాలం భిన త్తీత్యుపక్రమ్య *పృథివీం భిన త్త్యపో భిన త్తీత్యారభ్య *అవ్యక్తం భిన త్త్యక్షరం భిన త్తి మృత్యుం భిన త్తీత్యభిధానాత్, బ్రహ్మాణ్డతదావరణాద్బహిర్భూతత్వాదవ్యక్తాక్షరతమసాం, చ నశరీరాను ప్రవిష్టపృథివ్యాదీనాం భేదనం త్రోచ్యతే-*కోశం భిన త్తి- శీర్షకపాలం భిన త్తీత్యభిధాయ పృథివ్యాదిభేదన ప్రతిపాదనస్య హాస్థాణ్డకటాహ తదావరణవిషయతాయా అవశ్యగణనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే *ద్వాభ్యామయం త్రిభిర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయాతీతత్వాభిధానాత్, *న కాలో న త్ర వై ప్రభురిత్య త్రా కాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మలోకస్య చ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయాతీత త్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధావసానత్వేనాకాలకాల్యత్వాయోగాత్, అత ఏవ *అమృతేపరమే వ్యోమన్నిత్య పురత్వశ్రవణవిరోధా, చ్చ తమసః పరత్వాద్యయోగా, చ్చ న చతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాం శ్చ నయతీత్యుభయథా శబ్దవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- ఏవముభయథాభావపేవదోషాత్. నను కారణం- *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యోపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే. క్రమముక్త్యభ్యుపగమాదవిరోధ ఇతి చేన్న- అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తేర్నిరుద్ధత్వాత్ *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి హి శ్రుతిః- నను క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ తదుపాసకానామర్చిరాదిగత్యయోగాచ్చ పఞ్చాగ్న్యాఖ్యాతుమయుక్తం. కార్యోపాసకస్యాప్యర్చిరాద్యన్వయే పర్యఙ్కవిద్యాదికం ప్రమాణమితి చేన్న - కారణత్వబాధాకాశాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావవచ్చిరాద్యన్వయవచనస్యాప్యుపాస్యసమర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః. విగ్రహాద్యన్వయాత్కార్యత్వమితి చేత్ విలక్షణవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసాధకత్వాత్ — అన్యే త్వాహుః- కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః- *పరం చాపరం చేత్యుపక్రమ్య *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వగతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పర్యఙ్కవిద్యాయాం ప్రద్యుమ్నాదివిశేషవత్త్వదర్శనా, ద్ధిరణ్యగర్భసామీప్యే సలోకస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తే, శ్చలోకప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వా, ల్లోకస్థస్య హిరణ్యగర్భస్యసత్యపరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేఽపి పూర్వపక్షయుక్తీనాం సమ్భవా, న్ముక్తానాం చతుర్ముఖలయావధి బ్రహ్మలోకే భోగాభ్యుపగమా, ద్ధిరణ్యగర్భాకారం పరం బ్రహ్మైవ నయతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలం- తత్ర ప్రళయాదర్వాగ్ - తల్లోకనాశే స్వజ్ఞతాహేతుకర్మాభావాన్మోక్ష ఇతి బాదరిమతం. బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయః- తేన లిఙ్గనాశః- తతశ్చ గుణాష్టకావిర్భావాత్ సమానభోగతా- బ్రహ్మలోకే లీనే పరాకాశప్రాప్తిః- తత్ర చ భోగ ఇతి జైమినేరభిప్రాయ ఇతి పక్షద్వయ వైషమ్యం దర్శితం భవతి. *అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతి- కిం సర్వేష్వప్యుపాసకాన్ దేవయానేన బ్రహ్మలోకం నయ న్తి- ఉత నేతి చిన్తా. తత్ర దేవయానేన గతాంత్సర్వాన్ సమానవత్ పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం నయతి- ఉత నేతి. *ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానామితి మార్గద్వైవిధ్యం ప్రతిజ్ఞాయ *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే ఇతి ధూమాదిప్రాప్తిశ్రవణా త్తద్వ్యతిరిక్తసర్వోపాసకానాముత్తరమార్గస్యప్రాప్తత్వా, ద బ్రహ్మవిదాం పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్, * ఏష పన్థా బ్రహ్మణో భానువిత్తస్తే నైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి తైజసాఖ్య పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతిపుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిన్మార్గగమనదర్శనాత్, * అయం వావ పిపాస్చిత ఇత్యాదిచిత్యాగ్న్యుపాసనేష్వపి దేవయానశ్రవణాత్, *విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ఇత్యస్నైబ్రహ్మలోకప్రాప్తిశ్రవణా, చ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం- *స ఏనాన్ నివిశేషేణోక్తాన్ దేవయానేన గతాన్ సర్వానమానవో బ్రహ్మ గమయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * యావన్నామ్నో గతమిత్యాదిఫలప్రాప్తౌ బ్రహ్మలోకస్య దేవయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావాన్న సర్వేషాం దేవయానప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామబ్రహ్మవిదామపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ - న తత్ర త్యచతుర్ముఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదామేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః- ఏవముభయథాభావే దోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యవచనత్వే పరవచనత్వే చోభయథాపి బ్రహ్మవిదామితరతుల్యఫలత్వమితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, చేతి దోషప్రసఙ్గాత్, తతశ్చ తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అతో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వబ్రహ్మవిదోన బ్రహ్మ గమయతి- బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోఽపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణముక్తిః

చ్యన్తే-యథాపఞ్చాగ్నివిదః, యథాచచిత్యాగ్నివిద, ఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కార్యం బ్రహ్మ-బ్రహ్మలోకః- చతుర్ముఖః పరంబ్రహ్మేత్య యుక్తం- తస్యాపిసృజ్యత్వశ్రవణేనానపోదితేన కార్యబ్రహ్మాన్తర్భావావగమాత్. నచతత్ర బ్రహ్మగుణానాంజ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యానిర్ఘాత త్వాత్పరమాత్మత్వం - వేదాపహారాదిమఞ్జానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాంపరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్సాక్షాత్కారత్వతదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శ నా, దుభయథావనాన్వయేనానుపాస్యత్వావగమా, చ్చ. *బ్రహ్మవిశ్వేకతమస్స్వయమ్భూః ప్రజాపతిస్సంవత్సరఇతి, *సంవత్సరోసావాదిత్యోయ ఏషఆదిత్యే పురుషస్సపరమేష్ఠీబ్రహ్మాత్మేత్యా, దిశ్రుతయస్తుబ్రహ్మణ్డోదరవర్తిత త్తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయానసర్వజ్ఞైశ్వర్యే ప్రమాణం. *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతేత్యాద్యప్యర్చంత్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చపరమపురుషపరమితిసమర్థితం. అ పరేషాంప్రతిక్షేపేదర్శితైర్న్యాయైర్దేవయానమార్గస్యచతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితితన్నసిద్ధాన్తేఽనుమన్తవ్యం. హ్రదనదీవృక్ష సంస్థానాదియోగేనచతుర్ముఖలోకత్వేప్రమాణం- తలవకారసామ్ని *సప్తమోబ్రహ్మలోకఇత్యుపక్రమ్య *ఉతపరస్మాదుతాపరస్మాత్పరస్పరస్యప్రతీ యాంఏషవాచతుర్థాత్ । సహప్రస్థానేవిధృతేదృఢశ్రేయత్రదేవానామధిదేవఆస్తఇతిచతుర్ముఖలోకాత్పరతఃపరత్రసహప్రస్థానావిశిష్టస్థానవి శేషావగమాత్. అతస్సత్యలోకచతుర్ముఖయోర్దైవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకేగుణాష్టకావిర్భావ, ఆప్రళయాస్మృత్వా నాంతత్రావస్థానం, తతఃపరమాకాశప్రాప్తి, రిత్యనుపపన్నం. అనన్తరంచాబ్రహ్మవిదోపిదేవయానేనగచ్ఛన్తీతినయుక్తం- *సఏనాన్బ్రహ్మగ మయతీతి దేవయానగతానామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. సహఞ్చాగ్నివిదాంబ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం *సఏనానితివాక్యసఙ్కోచకం- తేషామబ్రహ్మవిత్త్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవతత్రాపిబ్రహ్మవేదనస్యకల్ప్యత్వాత్,. చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణేదేవయా నశ్రవణం ప్రాసఙ్గికమహీననయాత్పరవిద్యాప్రకరణాన్వయిస్యాత్,. *తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్రబ్రహ్మవిదఏవపదాన్తరవి శేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపినాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణం. *ద్వౌస్రుతీఅశృణవమిత్యత్రద్విత్వావధారణమపినాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం- *అథమేయఏకేనదానేనేతివాక్యస్యపరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయఃప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్రబ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్ష, సామానాధికరణ్య,ప్రదర్శనార్థత్వా, దిభిఃనిర్వాహసమ్భవాన్నకాచిదపిశ్రుతిరబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనేప్రమాణం. అతఏవదేవయానగతానస ర్వానా- నవేతిచిన్తానిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవపరంబ్రహ్మమన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాంపరబ్రహ్మప్రాప్తి, స్తత్రగుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రహ్మసమానభోగః, తత్రపరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితిసర్వమిదమనుపపన్నం-అబ్రహ్మవిదాంశ్వేతమహాభిషఙ్రైవతప్రభృతీనాం బ్రహ్మస భాయామానసికాప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనామబ్రహ్మవిత్త్వంచపునరావృత్త్యైవసిద్ధం. న స్వబ్రహ్మవిదాందేవయానేనపరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవనివార్యతే, నతుపరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేననయనందేవయానగత బ్రహ్మవిదామే వ- నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవఅపునరావృత్తిః- నాన్యేషాంబ్రహ్మప్రాప్తానాం. అతస్సర్వముపపన్నమితి. నైవం- *నాన్యఃపన్థా అయనా యవిద్యతఇతిబ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాంబ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాందేవయానేనబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే- నబ్రహ్మప్రాప్తి మాత్రమితిచేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాఽభిమతానాంపఞ్చాగ్నివిదాందేవయానగతిర్నస్యాత్. యద్యుచ్యేత - విశిష్టమిహనిషేధ్యం- అబ్రహ్మవి దాందేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాంబ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, ర్దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చోపప ద్యతఇతి. తదయుక్తం- *అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్యశ్రుతత్వాత్, దేవయానేనబ్రహ్మణఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. ననునాధ్యాహారాపే క్షా- అయనంచేత్- దేవయానపూర్వకంబ్రహ్మకర్మకంచవిదితమితిచేన్న-త్వయాదేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయాన గతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ- అయనశబ్దస్యకస్సఙ్కోచః- యేనవిశిష్టాయనవివక్షా శ్రీయేత. అబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనశాస్త్రం, బ్రహ్మ ప్రాప్తానాంకేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతిచేన్న - తయోస్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచేతయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యా శ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యస్మిన్మతేశ్రుత్యసఙ్కోచఃశాస్త్రద్వయార్థవత్త్వంచ-తదేవోపపన్నమితితావత్పక్షోఽనుపపన్నః. కించ- సర్వైరితరై రధి కరణభేదోవర్ణితః. తదయుక్తం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మించ్ఛాస్త్రేసర్వత్రబాదరాయణకీర్తనస్యఋష్యన్తరమతవ్యావృత్తివివక్షామూల త్వంతావద్దృశ్యతే- *తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్రకర్మకాణ్డదేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతాద్వైషమ్యవివక్షయాబాదరాయణకీర్త నందృష్టం, *మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారంజైమినిః *భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి, *ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతుబాదరాయణః, *శేషత్వాత్పు రుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః * అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్, *పరామర్శంజైమినిః * అనుష్ఠేయంబాదరాయణ, స్సా మ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషుపూర్వసూత్రోపన్యస్తఋష్యన్తరమతవ్యావృత్త్యర్థత్వంబాదరాయణకీర్తనస్యదృష్టం,. యత్రఋష్యన్తరమతమఙ్గీకృతం- తత్రనబాదరాయణకీర్తనందృష్టం - యథా *అనుస్మృతేర్బాదరిః, *సమ్పత్తేరితిజైమినిః, *సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, *అవస్థితేరితికాశ కృత్స్నః, *తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపి, * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. ఋష్యన్తరాణాంమిథోవిరుద్ధేషుమతేషుచరమస్యాఙ్గీ కారాత్ బాదరాయణమతస్యపృథక్కీర్తనాభావశ్చదృష్టః- *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, *తదుపలబ్ధేరౌడులోమిరితి కార్ష్ణా జినిః *సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, *స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః *ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషుసూత్రేషు,. అతోబాదరా యణకీర్తనంఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరోదృష్టః- *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపి, *అభావంబాదరిః *భావంజైమినిః *ద్వాదశాహవదుభయవిధం, మితిచ. ఏవముభయశబ్దస్యకీర్తితమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనా, చ్చబాదరాయ

ణకీర్తనస్యాభ్యుష్యస్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవదోషశబ్దస్యనఞ్పూర్వకత్వాయోగా, చ్చత్రిశిరస్కవిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం *కార్యంబాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్యస్వరసతః ప్రతిపన్నమితియుక్తమైకాధికరణ్యం. *దర్శనాచ్చేతిసూత్రే * తయోర్ధ్వమాయన్ *తస్య తావదేవేతివాక్యంఇతరైరుదాహృతం. తతోపి *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేతివాక్యోదాహరణంసఫలం - అస్యవాక్యస్యసాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా క్రమముక్తివిషయత్వేననిర్వాహస్యానుపపన్నత్వా, దత్రచశరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతివిషయత్వస్యదురపహ్నవత్వా, చ్చ. ....

కార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౦.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౨.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥

పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం, ఆత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాం, అర్చిరాదినా మార్గేణ అపునరావృత్తిలక్షణా గతిరుక్తా. ఇదానీం ముక్తానామైశ్వర్యప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే * ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య దేవాదిరూపవత్ సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే- ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే- సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి యుక్తం. అన్యథా హ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్ - స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. నహి సుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్బన్ధో దృశ్యతే. నచ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థః- యేన స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేత- *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదిభిర్ముక్తస్య సుఖానన్త్యశ్రవణాత్. నచాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చైతన్యమేవాస్య స్వరూపం- తచ్చ సంసారదశాయామవిద్యయా తిరోహితం పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం- జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశ ఏవేతి హి పూర్వమేవోక్తం. నచ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి- సుఖస్వరూపతా హ్యానన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వం- ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కస్య ప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయో భవేదితి ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథంచిదప్యానన్దస్వరూపతా దురుపపాదా. స్వరూపాపత్తిమాత్రే చ సాధ్యే- స్వరూపస్య నిత్యనిష్పన్నత్వాదుపసమ్పన్నస్య * స్వేన

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ పాదసఙ్గతిమాహ (పరం బ్రహ్మేత్యాదినా) విషయవాక్యే *నచ పునరావర్తత ఇతి శ్రవణాత్ అపునరావృత్తిలక్షణేత్యుక్తం. కిం *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యం ముక్తస్య సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యతే- ఉత స్వాభావికస్వరూపావిర్భావః. కిం స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం స్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిమానన్దస్వరూపస్య తిరోధానం సమ్భవతి- నేతి,. కిమావిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దస్వైయర్థ్యమస్తి- నేతి, చ. యదా వైయర్థ్యం, యదా చ తిరోధానాసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దాయోగాత్ శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసానం,- తదా సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. యదా నాభినిష్పత్తివ్యపదేశవైయర్థ్యం, యదా చ తిరోధానసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానం,- తదా స్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. రూపేణ-ఆకారేణ. (నచ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థ ఇతి) అత్రాయం భావః-దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్చేత్- సంసారనిర్విశేషస్స్యాత్- పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చేష్టే దృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్చానిష్టే దృష్టే,- తత్ర దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తేరనిష్టత్వాత్, ఇష్టానిష్టమిశ్రో మోక్షస్సంసారతుల్య ఇతి- తస్మాత్పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రో న మోక్ష ఏవేతి. స్వరూపభూతస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య తిరోధాననివృత్తౌ తథాత్వం ప్రకాశత ఇతి శ్రుత్యర్థ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యోస్సమ్భవేఽపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిక్షిపతి (నచ ప్రకాశేతి) (కస్యేతి) అనుకూలత్వం నామ సప్రతియోగికో ధర్మవిశేషః- ప్రకాశవదిత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవ న స్యాదితి భావః. న కేవలం తర్కవిరోధః- శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ (స్వరూపాపత్తీతి) (అనర్థకం స్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. స్వేనశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధా

రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్బధ్యతే. ఏవం చ *అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి. *స్వేన రూపేణేత్యప్యసాధారణేనైకాన్తేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సఙ్గచ్ఛత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి) అయం ప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినా పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య యం దశావిశేషమాపద్యతే- స స్వరూపావిర్భావరూపః- నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. (స్వేన శబ్దాత్) *స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి *స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్- అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః. ....

యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ *ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకమితి- తత్రోత్తరం.

౨॥ సూ. ॥ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్॥ కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే- అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. కుతః. (ప్రతిజ్ఞానాత్) సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుత ఇదమవగమ్యతే. *య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తం, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం, చ ప్రతిపాదయితుం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునః పునరుక్త్వా *ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థో నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు. ....

రణ్యపరః- నత్వసాధ్యత్వపరః- అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే- రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి- రూపం సాధ్యమిత్యర్థః. (ఏవం చేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపి ముఖ్యావిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తం వక్తుం సూత్రముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) (యం దశావిశేషమితి) దశా- అవస్థా. జ్ఞానవికాసస్య కాలవిశేషేఽభావాదవస్థాత్వం, జ్ఞానస్య వికాసార్హత్వాత్స్వాభావికత్వం,. (స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాదితి) కథమానర్థక్యం- స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేఽపీతి) *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేతత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధం- న హ్యన్యస్య రూపేణాన్యో నిష్పద్యతే. అతస్తత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పదమనర్థకం స్యాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ॥ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్॥ *ముక్త ఇతి ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (కర్మేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. *ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సా హీతి) సా - తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. తథా ప్రతిజ్ఞాతమితి కథమవగతమిత్యాహ (కుత ఇదమితి) (య ఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసు ప్రత్యవస్థం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం. తత్ర *ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, *య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వా, దపహతపాప్మత్వాదీనాం చ జాగ్రదాద్యవస్థస్యాసమ్భవాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతం- శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనం. తస్మాత్ *వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతః కర్మణేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేఽపీతి) (నిష్పద్యత ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన *విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నమిత్యాదిప్రయోగో వివక్షితః. ఏవమయమర్థః సాధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః. ....

యచ్చోక్త మాత్మస్వరూపస్య సుఖస్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావి
ర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థావ
త్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి - తత్రోత్తరం.

౩॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే - యఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్విత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి- నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా। యథోదపానకరణాత్క్రియతే న జలామ్బరం। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సమ్భవః కుతః। తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి త ఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సుష్ఠూక్తం సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ……………

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేరన్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దశ్చేత్ - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధనిబన్ధనో న భవతి. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాయోగః- న త్వానన్దస్యోపాధికాకారహేతుకత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః. … … …

పరే చాపరే చ పరంజ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశఙ్కాయా మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచక్షతే తదయుక్తం- అస్యాశ్శఙ్కాయాః పూర్వాధికరణనిర్ణీతత్వాత్, తైశ్చ జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్ర సముత్థితత్వాచ్చ భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయాదధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తం. అనధ్యాహారే సూత్రవైయర్థ్యాత్తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారో న దోషాయ - అపి తు గుణామ్నాయవత్త్వేన ఆత్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతగుణవాచిపదాధ్యాహారో న్యాయ్యః. కః పునర్విశేషః పూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి. తత్ర పరే ప్రష్టవ్యాః- కిం కాల్పనికాకారనివృత్తిస్స్వరూపం వా- తదతిరిక్తం వేతి. ఆద్యే మోక్షోపాయవైయర్థ్యం. ద్వితీయే నివృత్తిర్బాధ్యా వా- న వా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః. అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థవిశేషవత్త్వం. నివృత్తిర్జడా వా- న వా. జడా చేత్- అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భిరుక్తా ఏవ దోషాస్స్యుః, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్,. అజడా చేత్- సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సా చ నివృత్తిః కస్మై ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణః- తదయుక్తం - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాప్యన్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్. యది స్వస్మై- తదా ప్రత్యగర్థద్వయప్రసఙ్గః.—— అన్యే తు పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాదిశ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తిరేయం ముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పమూలతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అత్ర వక్తవ్యాభావాద్, దశ్లిష్టవినష్టోత్తరపూర్వాఘత్వాత్సామ్పరాయే విధూతకర్మత్వాచ్చ పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్,. అభినిష్పన్నం రూపం కిమపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధభాజః పాప్మప్రాగభావప్రధ్వంసాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరధృతదేహస్త్రియశోకాదిహేతుషు సత్స్వపి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధశక్తేర్నిత్యాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావోపపత్తే, ర్జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావాచ్చాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే సతి బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్. ……………………………

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయంపరంజ్యోతిరుపసంపన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మాస్వాత్మానంపరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉతతత్ప్రకారతయాతదవిభక్తమితివిశయే- *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి చ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణః స్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతిముక్తః. కుతః. (దృష్టత్వాత్) పరంబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యా నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాత్మ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. స్వాత్మనః స్వరూపం హి *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిభిశ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారభూతమితి ప్రతిపాదితం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యత్ర-అతోఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమితి-దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహశ్రుతిస్త్వేవంభూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణానుభవం ప్రతిపాదయతీతి న కశ్చిద్విరోధః. బ్రహ్మప్రకారతయా తదవిభాగో త్రైర్హి *సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యాది, న విరుధ్యతే-*అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాదిత్యాది,చ. ....

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిః స్పష్టా. ముక్తః కిమాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి- ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తం. కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుధ్యన్తే- నేతి. కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదికముపపన్నం- నేతి. న చేత్- తద్వచనవిరోధాత్ పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నం చేత్ - తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే, యథోపాసనభావిత్వే చ ఫలస్య, స్థితే కథం పూర్వపక్షోత్థానమితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాం బలాత్ తత్క్రతున్యాయోఽపోదిత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ (సహ బ్రహ్మణేతి) శ్రుతేర్భోక్తృసాహిత్యపరత్వం పూర్వపక్షిణో మతం. సామ్యసాధర్మ్యశబ్దానార్థభేదవివక్షయా ప్రయుక్తౌ - అపి తూదాహృతశ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వాత్ప్రయుక్తౌ. సామ్యస్య పారమ్యే సతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణవైషమ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.... ... ...

(అవిభాగేనేతి) యాథాత్మ్యేన స్వరూపం దృష్టమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనః స్వరూపం హీతి) స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (య ఆత్మనీతి) (అహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్య తత్పర్యన్తత్వేన తద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చ తత్పర్యన్తత్వాత్ తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. (న కశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వా, ద్భోగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి సమ్భవా, త్తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేన విరోధ ఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకారేణావిభాగః- న తు స్వరూపైక్యమవిభాగః- తథా సతి పూర్వాపరనైఘట్యాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)... ... ...

పరే త్వత్ర *స తత్ర పర్యేతీత్యధికరణాధికర్తృభావేనో, పసమ్పత్త్యా కర్మకర్తృభావేన, చ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య- *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనో దృష్టత్వా, ద్యథాదర్శనం ఫలత్వా, న్నదీసముద్రనిదర్శనాదిభి, శ్చావిభాగం సిద్ధాన్తయన్తి. *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివత్ * స తత్ర పర్యేతీత్యాదీనామర్థః. అస్మిన్పక్షే పరవిద్యాప్రకరణస్థానాం ముక్తౌ భేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసామభేదశ్రుతీనాం చ ముఖ్యార్థత్వానుగుణః పక్ష ఏవ ప్రబలః.——— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపి సమానః. ఔపాధికనామరూపప్రహాణేన సంశ్లేషే దృష్టాన్తో నదీసముద్రఘటకరకాకాశాదిరితి సర్వముపపన్నం.——— అన్యే తు *సహ బ్రహ్మణా *యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతీత్యత్ర తాదృక్త్వముక్తం- న తు తద్భావః,. *సర్వే స్వాత్మస్వన్నమత్తీత్యాదిభేదవ్యపదేశా, న్ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా స్వాపప్రళయయోరివ విభాగశక్తిమత్తయా నిర్వాహయోగాత్, *శుకస్సర్వగతో భూత్వా సర్వాత్మా సర్వతోముఖః। ప్రత్యభాషత ధర్మాత్మా భోశబ్దేనానునాదయన్నితి సర్వాత్మభూతస్యాపి సమ్భాషణాదిదర్శనా, ద్వైదాన్తైశ్చ *య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యామ్నాతో ముక్తస్య సర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్ర

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఇత్యుక్తం- తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావిర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యాద్విచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణాయమావిర్భవతి- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ- అథోభయోరవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ- అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయో హి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా * సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షణాదయః *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యాపారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్. ....

మితి పూర్వపక్షం కృత్వా- భోక్తృభోగ్యైశ్వర్యైర్జలే జలవత్, క్షీరే నీరవ, దవిభాగం గచ్ఛతి - నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యాం, *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యాదిశ్రుతేశ్చ. శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బోధ ఉపపన్నః- సుషుప్త్యాదివత్కరణాధీనజ్ఞానత్వే సత్యుపరతకరణత్వాభావాత్. అతః స్థిత ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షాత్సిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః- న త్వర్థతః- స్వపరసమ్బోధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బోధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్,. కదాచిదసమ్బోధే నాపి క్షతిరితి చేత్. తదయుక్తం- కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బోధః- తథాపి సుషుప్తాత్మనాం పరస్పరైక్యాభావాత్తద్వన్నావిభాగః. దేహాద్యుపాధిసమ్బన్ధాన్న పరస్పరైక్యమితి చేత్ -తర్హి సూక్ష్మచిత్తత్త్వాదివ భేదో దురపహ్నవః. అచితశ్శక్తిమాత్రశేషత్వాభావాన్నానావస్థత్వాత్తస్మాద్భేద ఇతి చేత్. తర్హి నిస్సమ్బోధేఽపి తస్మిన్నీశ్వరాత్సర్వజ్ఞాద్భేదస్స్యాదేవ- అన్యతరశరీరభేదకధర్మస్య విద్యమానత్వాదేవ. కిఞ్చ- యద్యయుతసిద్ధిరవిభాగః- అస్మత్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్. నహ్యత్యన్తభేదనివృత్తిః- బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యౌపాధికభేదనివృత్తిః- భాస్కరమతాదవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః- దేవదత్తస్య పరిషత్సామానాధికరణ్యవత్ *స ఇదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః- శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతి చేత్. కిం తదా విభాగో నాస్తి- కిన్తు విభాగశక్తిరేవేతి మతం. తన్న- అణుత్వస్య స్థితత్వాత్. అణుత్వం త్యక్తం- న వా. త్యక్తం చేత్ - సర్షపఘటమహీధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణవిరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. న చేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితౌ నావిభాగః. కిఞ్చ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తనిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మానం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏవాత్మా వా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి విశయే సతి- ఇదానీముద్భూతశీకరస్య పూర్వప్రలీనశీకరాంశానన్యత్వనిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వనిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వరాంశసఙ్కరస్స్యాత్. తతశ్చ కదాచిన్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవస్స్యాత్. ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తిమాత్రావశేషమపి ముక్తమసఙ్కీర్ణం జానాతీతి న జగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తర్హ్యసఙ్కీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినాఽనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యైశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్యేశ్వరైరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షాద్విశేషసిద్ధిర్దురుపపాదా......

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణ గుణాష్టకవ్యుదాసః. కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం - ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయం స్వరూపం. కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే- నేతి. తయోః కిమవిరోధస్సమ్భవతి- నేతి. *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి- నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమం - తదానీమవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యావశ్యకత్వాదృషిద్వయపక్షాపేక్షయాఽన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమం - తదావిరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయో హీతి) వ్యవహారాః- ప్రవృత్తయః. (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః. ....

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమితి తేన రూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. *సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ *అపహతపాప్మత్వాదయః శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితితన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్...............

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ ఏవమపి-విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనేఽపి సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానాం అవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం- అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్-విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. నచ వస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం-విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం. ఏవమప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్యవదన్-జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కించిదస్తీత్యయమర్థః *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిర్న ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. కస్తర్హి *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నోఽప్యాత్మా జడవ్యావృత్తస్వప్రకాశః-నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః *సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ।ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. న చైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వేఽప్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాది ధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం- యథా

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయాఽస్తన్నిర్దేశ ఔపచారికః. (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేక్షాగ్రహణం. *విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః- నిర్దుఃఖః. సత్యకామః-సత్యం- అకాదాచిత్కం సుఖమస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం - న తు నిత్యసుఖత్వపరం. సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేక్షారహితః. న హ్యుపేక్షకస్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘేన సఙ్కల్పేన రహిత ఇతి వా పూర్వపక్ష్యర్థః...................................

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) *అపహతపాప్మేత్యాదికే వాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీ కృత్యహ ఔడులోమిమతముదీరితమితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కస్యచిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకః- అవధారణీయసాపేక్షత్వాదవధారణస్య. అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః - అపితు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః. తస్మాదేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఞ్జనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః. (న చ వస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్-జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మ చ తథా స్యాత్. శ్రుతి ప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్-తత ఏవ శ్రుతిబలాద్గుణాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతాం. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి-తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం- అపితు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం. ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయం. (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషాన్నాన్యోన్యస్య బాధకం-బాధకం చేత్-విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య- గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య. అన్యపరత్వం- అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం. అభ్యుపగమ్యవదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (సయథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్ - తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (న చైవమితి) *సయథేతి దృష్టాన్తవాక్యే ఽవిరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్యకోఽర్థః,

రసవత్స్వప్రస్రఫలాదిష్వత్వగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదేసత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వం- తథాత్మనో పి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వం- స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః..........................

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః॥

ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసమ్పద్య జ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తం. తమధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వేతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ భవతీతి విశయే - లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపి తత్సాపేక్షా. ... ...

తత్రోపపదీన్యాంశశ్చక, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞానస్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) ... ...

పరే త్వత్రేయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి- జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేఽపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వాదవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి. తదయుక్తం - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధాదుభయపారమార్థ్యే విరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖాద్యభావపరత్వేన నిర్వాహేఽభిమతే తేషాం పదానామముఖ్యత్వాచ్చ —— అపరైరవిరోధః.—— అన్యేషాం పక్షే సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనస్థితవిభాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తం- తన్న రూపద్వయం. కిం స్వరూపం సర్వాత్మభావేన తిష్ఠతి - విసర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరో విహరతీత్యభిప్రాయః - తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః- అణుత్వాత్. తత్పరిహారేణ సన్మాత్రబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దోర్బిన్దుత్వప్రహాణేన సముద్రతాపత్తితుల్యా - తతశ్చ జృమ్భమాణస్య తరఙ్గస్య పూర్వప్రలీనబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్పతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాన్న ముక్తో విహరతీతి వక్తుం యుక్తం. నను ముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దోస్సముద్ర ఇవ న భేదకాకారప్రహాణేన లయః- కిం తు క్షీరే నీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేన సంసర్గః. తస్య చ స్వరూపస్య విసర్పణసఙ్కోచవిభాగావిభాగవిషయాశ్శక్తయస్సన్తి. అతో విభాగశక్త్యా విభక్తైకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కిమిదన్తయా భాతి- ఉతాహమితి. ఆద్యే చ సోంఽశోఽనాదిశ్చేత్ - ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాదస్మదీయ ఏవ పక్షస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్ - ప్రత్యగర్థైకదేశస్య పరాశక్తయా పరిణామాత్ నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ - తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్యాంశాన్తరం కిమిదన్తయా భాతి- ఉతాహన్తయా. ఆద్యే తయోరాత్మాన్తరత్వం. విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం, ధ్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వం, చ స్యాత్. ద్వితీయే చ పరస్పరాపేక్షయాఽహమితి భాసమానావంశౌ కిమహం చాహం చేతి సముచ్చయార్హౌ భవతః- కిమహమేవేతి. ఆద్యే మిథో భేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాత్ వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్, జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదార్థాయైక్యగ్రహణం చ స్యాత్,. తత్రేదన్తయా వ్యావృత్తి, రహన్తయైకత్వం, చ వక్తవ్యం- అతఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్తయేదన్తయా చ భానం విరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హమహమేవేతి భాతీతి చేత్ - తర్హి భేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వవాదోఽనర్థకస్స్యాత్. అధిష్ఠేయదేహభేదసమ్బన్ధ ఏవ భేదకాకార ఇతి చేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపి కరచరణాదీనామివాధిష్ఠేయత్వోపపత్తేః. అతస్సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థాన, మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం, చానుపపన్నం. ....

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్॥

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్త ఇతి) *విజ్ఞానఘన ఏవేతివత్ *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కోచశఙ్కాయాం చ సఙ్గతిరభిప్రేతా. (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం- ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉత సఙ్కల్పమాత్రమూలా. కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి- ఉత పరమపురుషస్యేవ కిం *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి- నేతి. కిమీశ్వరసఙ్కల్పవన్ముక్తాత్మసఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిమస్య జక్షణాదయో వ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బన్ధకా భవన్తి- నేతి. బన్ధకాశ్చేత్- తత్సఙ్కల్పస్య కర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవే నేశ్వరవత్తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావే నావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బన్ధకా న భవన్తి- తదా ముక్తాత్మనః కర్మాధీనప్రతిఘాతాసమ్భవేన ఈశ్వరవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సఙ్కల్పమాత్రమూలా స్యాత్. (అస్యాపి తత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. *సఙ్కల్పాదేవేత్యేవకారస్తు *విజ్ఞానఘన ఏవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరః- నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యభిప్రాయః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) *స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయిశ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే- యేనాస్య *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య *విజ్ఞానఘన ఏవేతివద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః- అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధం. అత ఏవ *స స్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్. ....

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

రాద్ధాన్తే- (విజ్ఞానఘన ఏవేతివదితి) అనేన సఙ్కుచితవిశేషోఽభిప్రేతః. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదకమిదం సూత్రం- జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిఘాతసమ్భవాన్మోఘసఙ్కల్పత్వశఙ్కావ్యుదాసేనావధారణస్య సఙ్కోచనిరాసకం హీదం. అథ రాద్ధమాహ (యత ఇతి) అన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) నను సత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధాయోగ్యత్వం- తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసఙ్కోచస్స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతం. న చ తత్కల్ప్యం- స్వర్గిణాం కర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు, చ వ్యభిచారాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాదసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తదైవ శ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః. ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్బ్రాహ్మ్యగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి- అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యం- అపి తు పుణ్యపాపసజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం - కిం తు *అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయమభిప్రాయః- స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి. అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం. అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసూచనార్థ ఇతి చేన్న- *అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేప్యన్యేషామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్త ఏవార్థ ఇతి సమ్ప్రదాయః. ... ...

పరే తు సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదిసృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః- న స్వామినం సఙ్కల్పయతీత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితి చేత్- పిత్రాదిపారతన్త్ర్యేఽపి తుల్యం. పిత్రాదయః ప్రియఙ్కరాశ్చ స్యుః - అతస్తత్సఙ్కల్ప ఇతి చేత్ - తత్స్వామినోఽపి తుల్యం. అతో నాయమర్థ ఉపపన్నః.——— అపరేషామపి తుల్యేయమనుపపత్తిః.——— అన్యే తు *అత ఏవేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవ నాస్త్యధిపతిరిత్యాహుః. కథం. దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తే తదాపాదనాయోగాత్, దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్దతయా తదాపాదనతన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనే, చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోర్మోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ. *అథ యేఽన్యథాతో విదురన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తీత్యన్యరాజవతః క్షయ్యలోకతాం దర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. *స స్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః- అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వమభిమతం చేత్ - తదప్రతిషేధ్యం - శేషలక్షణస్య ముక్తాత్మని విరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితం- తచ్చ ముక్తం ప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథా హి - నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితం- తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తత్తావదప్రతిషేధ్యం- *సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః- తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాఘాతకః- *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర - ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే- అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సఙ్కల్పాభావాయాత్, మా భూత్తత్సఙ్కల్పవిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్వి, త్యపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వరస్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్. అపవర్గప్రదానోత్తరకాలే తు న తదధీనత్వమితి చేన్న- జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధే తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్యైవ తదా సంజాతస్యైవావిద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. న హి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధసమ్భవః. అథ మతం- ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యః కశ్చిదతిశయో ముక్తాత్మగతస్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి- న తదేశ్వరనియామ్యత్వం- న హ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం- ఆధాయకవినాశే హ్యాహితాతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న- కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరం హీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అతస్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతి

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి- ఉత సన్తి- అథవా యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి విశయే- శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః.(ఆహ హ్యేవం) *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి॥ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి- శరీరసమ్బన్ధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వమభిధాయ *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః. ....

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసమ్భవాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరమ్ - తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః. ....

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

స్వారస్యభఙ్గశ్చ స్యాత్. *యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ- కాష్ఠాప్రాప్తం నియామ్యం హి శరీరమ్. న చాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవ సర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః - అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య, *యో మనసి తిష్ఠన్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాచ్చ. *యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీతి ముక్తస్య పరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్య పరసాపేక్షత్వమీశ్వరప్రమితినిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి, ...

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥ (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్గతిర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి-ఉత సన్తి- ఉత యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి. తదర్థం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి-నేతి. కిం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉత న. ప్రతిపాదనేపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తత్సైచ్ఛత్వమప్యవగమయతి. తదర్థం ఏకధాభవనత్రిధాభవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణ వినా సమ్భవతి- ఉత న. అసమ్భవే చ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహస్రగాదావిచ్ఛాదికం సమ్భవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సమ్భవతి- నేతి చ. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహో న సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినాపి త్రిధాభవనాదికముపపద్యతే,-తదా *స ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోఽశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽణోరప్యనేకశరీరయోగస్సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నమ్, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహస్రగాదీచ్ఛా చ న స్యాత్,- తదా శరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచే సతి ముక్తస్సశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః,అనేకధాభవనం చ శరీరసాపేక్షమ్, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహస్రగాదావిచ్ఛా చ సమ్భవతి,- తదానీమైచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ *స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేస్సఙ్కోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్యాదితి. (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధికమిత్యపేక్షాయాం *తన్వభావ ఇతి సూత్రస్థతనుశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతి భావః. (శరీరసమ్బన్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః. ....

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ అత్ర శరీరవాచిశబ్దో న శ్రుత ఇత్యత్రాహ (ఆత్మన ఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేదపరత్వస్వారస్యమ్-*తదణ్డమకరోద్ద్విధేత్యాదిప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహస్రాన్వితేపి ఘటే ద్విధా త్రిధా సహస్రధాఽభూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మనిస్స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనం త్వితి) స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవ హీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయా శరీరస్య నిషేధాత్. ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నివారకాభావాత్, కాదాచిత్కహేత్వన్తరానుక్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ సఙ్కల్పాదేవేత్యేతదతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం చోభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే. (ద్వాదశాహవత్) యథా *ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి..........................

యదాశరీరాద్యుపకరణవత్త్వం - తదా తాని శరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే ఇత్యారభ్య *అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి ఈశ్వరసృష్టై రథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ... .

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్॥ స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనః సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం యథా భుఙ్క్తే - తథా ముక్తానామపి స్వలీలార్థమపి పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తీతి సర్వముపపన్నం. ....

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ అతః పదం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిధాభవనాదేస్సత్యాకాఙ్క్షాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి- వ్యాపారాన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనౌచిత్యాదితి భావః. సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అత ఏవేతి) ఉభయీ శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్మకృతశరీరపరత్వముక్తం- కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదాఽస్తి - తత్కథం కదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవం- ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛశరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వశ్రుతిరప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతిరప్యబాధితా, స్యాదితి భావస్యార్థః. (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వేఽహీనత్వే చ ప్రమాణికే సతి తత్ప్రయోగవిశేషే సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః. బహుయజమానసఙ్కల్పాత్సత్రం. ఏకస్య సఙ్కల్పాదహీనమ్. ......

పూర్వసూత్రసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిపన్ సూత్రమవతారయతి (యదేతి)

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్బ్రహ్మానుభవాన్తర్గతత్వే, తత ఏవ తదిచ్ఛాద్యసమ్భవే, ఉభ్యుపగమ్యమానే ఏవ ఏకధాభవనాది శ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాన్తోపాదానమిత్యభిప్రయన్ సార్థత్వమాహ. ....

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్ ॥ సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) నను ముక్తస్యాపి పిత్రాదిసర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం, చ న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోఽపీతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వే నిదర్శనం దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం. బ్రహ్మసమ్బన్ధిలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వాసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః. ....

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానస్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ

౧౫॥ సూ. ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోఽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథా చైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహ ఆత్మాభిమానః- తద్వత్. ఇయాన్విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సమ్భవతి- ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిదమితి గ్రహణానుగుణా, చ నానుపపన్నా. తథాహి దర్శయతి *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ। భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం - ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః.

———

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే. తత్రోత్తరం.

౧౬॥ సూ. ॥ స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ నేదం వచనం ముక్తవిషయం- అపి తు స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షం. స్వాప్యయః-సుషుప్తిరిత్యుక్తం. సమ్పత్తిశ్చ మరణం. *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వం చ విద్యేతే. అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనం. సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వ, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా- *నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి - సుషుప్తివేలాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య *స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వం *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం,. న పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. ……………………………………

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

———

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ అత్ర వక్తవ్యం సర్వం *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తం. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేఽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యం. తర్హి వస్వన్తరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః-తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరం-తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇదమితి గ్రహణానుగుణేతి- ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. (తథాహి దర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్త్యా, చ శ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహం కుర్యాచ్చేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోత్వి, త్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)……………………………………

———

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ॥ స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ *వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తం. బ్రహ్మసమ్పత్తినిర్బోధత్వయోస్తదా సమ్భవే సతి హ్యస్య వాక్యస్య తయోరన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. సూత్రఖణ్డాక్షరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా. … … … … … … … … … …

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యం-జగత్సృష్ట్యాది- పరమపురుషాసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి-ఉత తద్రహితం కేవలపరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. నహి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్ప

*సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధశరీరేన్ద్రియవిషయాయం విచార ఇతి పరైరుక్తం. శరీరాభావపక్షేపి సభోగానుపపత్తిః- అత్ర దృష్టాన్తః *సన్ధ్యవదితి- తత్ర శరీరావస్థానం మనోపస్థానాయ- సభోగాయ- శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి *తన్వభావ ఇత్యస్యార్థమాహుః. తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ తత్త్వాభ్యుపగమ్య స్యముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేస్సఙ్కల్పాన్మనస్సిద్ధిరనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాన్మనోమాత్రేణ భోగోపపత్త్యా న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.——అపరేతు స్వప్నే మానసభోగస్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్ఛరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాన్ముక్తస్య భ్రాన్తికర్మణోరభావాచ్ఛరీరభోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య *మనసైతాన్కామాన్ *స ఏకధా భవతీత్యాది శ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్మణోరభావేపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః *తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర తాదర్థ్యేనైరన్తర్యాభ్యామధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహలాభాదేవ మనసైవ భోగేపి న దృష్టాన్తః.—— అన్యే త్వైకాధికరణ్యం వదన్తః- స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవో దృష్టాన్తః- స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః- కిన్త్వనుభవః- దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః- ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్యథార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవద్దత్తోత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రామాణికే సతి స్వప్నజాగరాదృష్టాన్తౌ కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వ, జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాభిప్రాయావితి యుక్తం. తమపన్యాసశ్చ దేహసృష్టౌ జీవపరయోరభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తం.——*ప్రదీపవదావేశ ఇత్యాది సూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితరే త్వరూపి వర్ణయన్తి. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తసృష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావన్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని- ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వేప్యేకమనోనువర్తీని మనస్కాన్యపరాణి సత్యసఙ్కల్పత్వాత్సృష్ట్వోపాధిభేదేన భిన్నస్స న్నాత్మా తాన్యుపాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తత్త్వైనకం విజానీయాదిత్యాదిభిర్ముక్తస్యద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం *స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరితి సూత్రం. సుషుప్తౌ కైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్తదావిష్కృతం హి. సగుణవిద్యావిపాకస్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచ్చైకమనోమూలత్వనిర్బన్ధోఽత్యన్తానుపపన్నః. సగుణవిద్యాయా ఏవ పరవిద్యాత్వాత్, సాయుజ్యమోక్షస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాద్, ద్వైజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్వాప్యయకైవల్యవిషయత్వ, మైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం, చానుపపన్నం.——అపరే తు సుషుప్త్యుత్క్రాన్తివిషయో విజ్ఞానప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః - ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.——అన్యే తు అణోరనేకశరీరవృత్త్యయోగా, న్మహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరవృత్తేరపురుషార్థత్వా, న్ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుపసర్జనత్వా, దముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగా, చ్చ జీవాన్తరావేశాయోగాన్ముక్తసృష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - విభాగశక్తియోగాన్ముక్తాదణుపరిమాణాదాత్మసహస్రోత్పత్తేః, *ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి స్మృత్యా సఖ్యోచ విభాగాదిశక్తైర్దర్శితత్వా, త్స్వేష్వేషు శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయోర్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణా, త్తథా కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టేర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుపయుక్తాదంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తే, శ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసంచరణాయ సంసారమణ్డలే పిత్రాదిసఙ్కల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్న వక్తవ్యా. అత ఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషో నామ నకశ్చిత్ప్రామాణికః- జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్త్వేకస్మాజ్జీవాదాత్మసహస్రసఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తం. *ఆత్మనాం తు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే- భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్ - శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్ - భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేపి తుల్యమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్సఙ్గతిరర్థసిద్ధా. (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః. (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరస్వర్గాదివిషయం. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి-నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే *యతో వా ఇమానీత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే-నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాస

త్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేనవినోపపద్యేతే- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయే సమస్తజగన్నియమనరూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః-నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనం. తద్వర్జం నిరస్తనిఖిలతిరోధానస్య నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం ముక్తస్యైశ్వర్యం. కుతః. (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనం హి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యామ్నాయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి. యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్ - తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం న సఙ్గచ్ఛతే-అసాధారణస్య హి లక్షణత్వం. తథా*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఀల్లోకానసృజత *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యైకా కన్యా దశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు, చ నిఖిలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. (అసన్నిహితత్వాచ్చ) న చైతేషు నిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషు ముక్తస్య సన్నిధానమస్తి - యేన జగద్వ్యాపారస్తస్యాపి స్యాత్. ...

౧౮॥ సూ. ॥ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ * స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ఇమాఀల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితి ప్రత్యక్షే

న్నిధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత ముక్తస్య వికారలోకానుసఞ్చరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న న్యాయ్యం. కిం ముక్తస్య వికారలోకానుసఞ్చరణం నియమనార్థం - ఉత కేవలభోగార్థం. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధః స్యాత్ - ఉత నేతి. అత్ర శతదర్థో విచారస్త్రివిధః- కిం వికారలోకానాం భోగానిత్యత్వే నానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్,. కిఞ్చ - కిం ముక్తస్యాస్వాతన్త్ర్యమానన్దవైకల్యమాపాదయతి - ఉత నేతి. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానన్దావహం- ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్,. కిఞ్చ- అస్వతన్త్రస్యానావృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమనావృత్తిశ్రుతిశ్చతుర్ముఖస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివచ్చిరాభిప్రాయా - ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తానామావర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య న సమ్భవతి- ఉత సమ్భవతీతి. యదా న సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేశ్చిరాభిప్రాయత్వే నావృత్తిసమ్భవాదానన్దః పరిచ్ఛిద్యతే, స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూపం చేత్ - తద్వైకల్యాదానన్దవైకల్యం, వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం, - అతః కేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసఞ్చరణస్య నియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణమన్యాయ్యమితి తస్య లక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావావగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సమ్భవేత్. యదా ముక్తానామావర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యత్వే నానావృత్తిసమ్భవాన్నానన్దానిత్యత్వం, యదా చ స్వాతన్త్ర్యమాత్మాభిమానానురూపాత్సుఖరూపం- తదా ముక్తేషు ఆత్మాభిమానానురూపత్వాత్పారతన్త్ర్యస్య - తద్వైకల్యాన్నానన్దవైకల్యం, యదా చ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా- తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేఽపి సర్వావస్థాసు జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేన నానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏవం వికారలోకానుసఞ్చరణస్య నియమనార్థత్వాభావేఽపి అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్కేవలభోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానవగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణానన్తరం - తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధినీ విచారపరమ్పరా పృథగనుసన్ధేయా. తాదర్థ్యసమ్భవస్తు సఙ్గతిమాత్రోపయోగీతి ద్రష్టవ్యః. ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమిత్యర్థః. సృష్ట్యాదేరపి నియమనవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. *కన్యా- మనః. ప్రకాశకత్వాత్. *కనదీప్తావితి ధాతుః........

౧౮॥ సూ. ॥ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ కామాన్నిత్వకామరూపిత్వ సర్వలోకసఞ్చారశ్ర

ణ- శ్రుత్యాముక్తస్యజగద్వ్యాపారఉపదిశ్యతే- అతోనజగద్వ్యాపారవర్జమితిచేత్. తన్న- (ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః- అధికారేషునియుక్తాహిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాంలోకాః. తత్స్థాన్-భోగాన్ముక్తస్యాకర్మవశ్యస్యభవన్తీత్యయమర్థః*తస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినోచ్యతే. అకర్మప్రతిహతజ్ఞానోముక్తోవికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయ యథాకామంతృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినఃఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్భోగాన్బ్రహ్మవిభూతిభూతాన నుభవతీత్యనేనవాక్యేనోచ్యతే- నజగద్వ్యాపారః. ....

యదిసంసారివన్ముక్తోపివికారాన్తర్వర్తినోభోగాన్భుఙ్క్తే- తర్హిబద్ధస్యే
వముక్తస్యాప్యన్తవదేవభోగ్యజాతమల్పంచస్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. ॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ ॥ వికారే- జన్మాదికేనవర్తతఇతివికారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంనిరతిశయానన్దంపరంబ్రహ్మసవిభూతికంసకలకల్యాణగుణమనుభవతిముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేనవికారవర్తినాంలోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వం. తథాహిపరస్మిన్బ్రహ్మణినిర్వికారేఽనవధికాతిశయానన్దేముక్తస్యానుభవితృత్వేనస్థితిమాహశ్రుతిః*యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతేఅథసోఽభయంగతోభవతి*రసోవైసఃరసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతంచజగత్తత్రైవవర్తతే- *తస్మిన్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిశ్రుతేః. అతస్సవిభూతికంబ్రహ్మానుభవన్వికారాన్తర్వర్తినఆధికారికమణ్డలస్థానపిభోగాన్భుఙ్క్తఇతి *సర్వేషులోకేషుకామచారఇత్యాదినోచ్యతే- నముక్తస్యజగద్వ్యాపారః. ...

౨౦॥ సూ. ॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ ॥ అస్యప్రత్యగాత్మనోముక్తస్యనియామ్యభూతస్యనియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణంజగద్వ్యాపారరూపంనియమనంనసమ్భవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపోవ్యాపారఃపరమపురుషాసాధారణఇతిదర్శయతఃశ్రుతిస్మృతీ. భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి, *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాది, *తథా- ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసంభేదాయేతి, చ శ్రుతిః. స్మృతిరపి *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం।హేతునానేనకౌన్తేయజగద్ధిపరివర్తతఇతి, * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగదితి, చ. తథాముక్తస్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్యపరమపురుషఏవహేతురితిశ్రుతిస్మృతీదర్శయతః *ఏషహ్యేవానన్దయాతి *మాంచయోఽవ్యభిచారేణభక్తియోగేనసేవతే। సగుణాన్సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయకల్పతే। బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచధర్మస్యసుఖస్యైకాన్తికస్యచేతి. యద్య

వణాజ్జగతస్తదధీనత్వంసిద్ధమితిముక్తస్యేశ్వరత్వమపిస్యాదితిపూర్వపక్షోత్థానం. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్- కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దోధర్మిపరః. హేయాతీతస్యముక్తస్యహేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షాకథమిత్యత్రాహ (అకర్మేతి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతాస్యాదిత్యర్థః. ఏవం *కామాన్నీత్యాదిశ్రుతివాక్యంవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపాదకస్యసూత్రస్యార్థంనిగమయతి (తదేవమితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ. ॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ ॥ ముక్తస్యసవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేనస్థితివచనాత్సర్వత్రకామచారాదయోభవన్తి- ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. ॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ ॥ *బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమితి- బ్రహ్మ - జీవః. అమృతం - మోక్షః. శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం-ఆనన్దః. అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్యపరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాది

ప్యపహతపాప్మత్వాదిస్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః- తథాపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తం, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా,. పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయాఽవర్తత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్.........................

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ బ్రహ్మ యాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్. ....

యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం- తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వే

న తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తి సమ్భవాశఙ్కేత్యత్రాహ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే - ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీత తదుపాసనరూప తత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం *మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః। ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।

గుణస్య. తథావిధత్వం- స్వాభావికత్వం. తస్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యం - ప్రత్యుత తత్పుష్కల్యమేవ- సర్వేషాం హి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ- తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూత యథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్స్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయే శేషిత్వమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నానన్దవైకల్యం- అపి తు తత్పుష్కల్యమేవ.......................... ....

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ (బ్రహ్మేత్యాది) *స ఏవంవిత్స్వేషాం భూతానాం మతో భవతి యథైషా దేవతైవం న యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి న హ్యేవమేవం విదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం స లోకతాం జయతీత్యాదివాక్యాన్యభిప్రేతాని. *భోగోమాత్ర వర్తాదితి న్యాయాత్స్వాస్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టే తాదృశ సామ్యవిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. పరమాత్మ నియామ్యత్వాది శ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిష !

యా - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యాత్ కస్య చిదనావృత్తిసమ్భవాదితి చ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం, ప్రామాణికత్వేదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదం. * స యది పితృలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యావృత్త్యర్థం * పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావేఽప్యేతద్ఐకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ *పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన ఆవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి- *ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నితి చ ఫలితం. పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భావితానిశిరాం స్యాశఙ్క్య

మాముపేత్యతుకౌన్తేయపునర్జన్మనవిద్యతఇతి. నచోచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్యపరబ్రహ్మానుభవైకస్వభావస్యతదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతో ఽన్యాపేక్షాతదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాత్పునరావృత్తిశఙ్కా. నచపరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోఽత్యర్థప్రియంజ్ఞానినంలబ్ధ్వాకదాచిదావర్తయిష్యతి-యఏవమాహ*ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహంసచమమప్రియః। ఉదారాస్సర్వఏవైతేజ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం। ఆస్థిత

పరిహరతి (నచేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాంచార్థాద్దర్శయతి. స్వేచ్ఛావా- కర్మవా- భగవత్సఙ్కల్పోవా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయాసమ్భావితం. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మభ్యామావృత్తిశఙ్కాంపరిహరతి (నచేతి) (తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాదితి) కర్మవిద్యమానంచేత్-సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపాంవాసనాముపజనయ్యతద్ద్వారాకర్మాన్తరంకారయతి- కర్మణస్సవాసనస్యవినష్టత్వాత్కర్మాన్తరాసమ్భవాన్నకర్మపునరావృత్తిహేతుః,అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్యనాన్యాపేక్షేతినస్వయంస్వస్యపునరావృత్తిహేతు, రిత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్యపునరావృత్తిహేతుత్వంపరిహరతి(నచేతి)ముక్తాన్పునర్నావర్తయిష్యామీతిసఙ్కల్పోనాన్యథాస్యాదిత్యభిప్రాయేణసత్యసఙ్కల్పఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాచ్చతథాసఙ్కల్పః. అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణందర్శయతి (యఏవమాహేతి) ఏవంనచోచ్ఛిన్నేత్యాదినాఅపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రాహకస్తర్కఉక్తోభవతి.——— పరేతు *ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర *ఆప్నోతిస్వారాజ్యమిత్యుదాహృత్యసవితృమణ్డలాదిస్థానేషుభోగోక్తేఃనజగద్వ్యాపారఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్యపరమాకాశావస్థానేప్యుపపత్తేస్తస్యానుపాదానం. సర్వలోకక్రమణశబ్దాబీజత్వాదిమాల్లోకానిత్యాద్యుపాదానముచితం- తేనహినిరఙ్కుశైశ్వర్యందర్శితంభవతి. వికారరూపం, వికారోత్తీర్ణంచనిత్యముక్తం, పరంబ్రహ్మ-ద్విధాహిస్థితిమాహ *పాదోస్యేతి.*నతత్రసూర్యోభాతి * నతద్భాసయతేసూర్యఇతిప్రత్యక్షోనుమానేచవికారావర్తిత్వందర్శయతఇతివ్యాచక్షతే. కిమర్థంసూత్రద్వయమితిచేత్-వికారాలమ్బనానాంనిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా - అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయఇతిచాహుః. ఇదమపివికారాలమ్బనానప్రాప్నువన్తీత్యధ్యాహారసాపేక్షత్వాదనుపపన్నం. అధ్యాహారేపిజగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగిసూత్రద్వయం. పరంనాప్నువన్తి-సగుణపినిరవగ్రహమైశ్వర్య, మితిజ్ఞాపనార్థమితిచేత్- అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవదోషః. *తథాహిస్థితిమాహేత్యత్రైవనిర్వికారస్వరూపవిషయశ్రుతీనామపివివక్షితత్వేపునఃప్రత్యక్షశబ్దేనపరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యంచ. ఐశ్వర్యంచేత్-అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిరితిశఙ్కావ్యుదాసార్థం *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితిసూత్రమితి- నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయాఅభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం- అకర్మకృతసహజైశ్వర్యేఐశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయామన్తరత్వాత్. అతఃపారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవయుక్తంసూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వంచాయుక్తం-నిర్గుణప్రాప్తైరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవాత్రావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.——— అపరేతువేదాన్తవిదముక్తస్యభేదేనావస్థానంమన్యమానానాంమతమభ్యుపగమ్యతత్రసావధికమైశ్వర్యమితిప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః. తత్రపరేషామివసూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షేవికారప్రళయేతదాశ్రితైశ్వర్యప్రళయాదావృత్తిస్స్యాదేవ- అవిభాగపక్షఏవానావృత్తిరిత్యాహ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితీత్యాహుః. తత్రావదయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్యనిరసనమేవహికర్తవ్యం-నతుతదభ్యుపగమేననిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవతన్నిరసనమితిచేన్న- ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాంసావధికైశ్వర్యేకధితేపితేషాంనిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనంహినిరసనం. సావధికైశ్వర్యంప్రామాణికంచేత్- కథంతస్యనిరాసః. అనావృత్తిసూత్రమవిభాగపక్షఏవేత్యశాబ్దం- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితిచేన్న - అక్షరపరమవ్యోమగతానాంముక్తానామైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః. వికారలోకాశ్రితమైశ్వర్యంప్రధ్వస్తమితిచేత్. తతఃకిం-ఈశ్వరస్యైవతదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః. నహిజగత్ప్రళయాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథాతదవస్థతదనుభవరూపమైశ్వర్యంముక్తానామపినభ్రశ్యేత. అతఃసూత్రాప్రసఙ్గతిః. ననువిభాగపక్షేసావధికైశ్వర్యప్రసఙ్గోవివక్షితః-నతుతత్పక్షనిర్వాహఇతిచేన్న- జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గఇతిసూత్రితత్వాభావాత్. యథా *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *కృత్స్నప్రసక్తిరితిచ. తస్మాత్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతిదూరలక్షణాదోషఃపూర్వవత్. అవిభాగపక్షేవాకథం*జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సఙ్కల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కిమీశ్వరవ్యాపారాఏవతదభిన్నస్యముక్తస్యక్రీడాత్వేనోచ్యన్తే-ఉతవ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమేబద్ధస్యాపితదభిన్నత్వాదీశ్వరవ్యాపారాఏవక్రీడాఃకింనస్యుః. ఉపాధితోభిన్నత్వాదితిచేత్. తర్హీశ్వరస్యాపితేవ్యాపారాలీలానస్యుః- తస్యాపిసవితృమణ్డలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేపిసర్వజ్ఞఃస్వలీలాత్వేనసర్వత్రప్రత్యభిసన్ధత్తఇతిచేత్- తర్హిబద్ధవ్యాపారేష్వపిప్రత్యభిసన్ధానాత్.దుఃఖిత్వేనలీలాత్వంతద్వ్యాపారాణాంనస్యాత్. ఏవంముక్తానామపీశ్వరాదభిన్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చదుఃఖిత్వమితితేషామవిభాగపక్షఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరాణిముక్తానాంలీలా - తర్హివ్యాపారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాత్. ఆశ్రయభేదేనవ్యాపారాన్తరత్వేముక్తైశ్వరవిభాగపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్.——— అన్యేతువర్ణయన్తి-*ప్రకరణాదితి- *యఆత్మేత్యాదిముక్తప్రకరణస్యభోగగోచరత్వాన్నజగద్వ్యాపారఇతి. *అసన్నిహితత్వాత్- సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్యముక్తస్యవికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - *ఆప్నోతిస్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్నిరవగ్రహంముక్తస్యైశ్వర్యమితిచేత్ - ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషుహిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్యతదధీనభోగోక్తేః. నతుపరమాకాశస్థస్యేతి.*వికారావర్తీతి-*పరమేవ్యోమన్సోశ్నుతఇతిముక్తైశ్వర్యస్యపరమాకాశస్థస్యవికారస్థానావర్తితయాపరమాత్మనవి

స్పృహయుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్। బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి. సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ...

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రంచ సమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమతే నిగమాన్తగురవే నమః.

అవిస్తృతాస్సగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ధ్రువమ్॥

వజగదనుప్రవేశాదిరితి. *దర్శయతశ్చైవమితి- *యత్పురాణమాకాశం తత్ర మే స్థానం కుర్వతః పునర్భవాయేత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి. *సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ న జగద్వ్యాపారః. *ఇమం మానవమావర్తం *తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి ఇమంశబ్దేహశబ్దవిశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామన్యస్మిన్మానవ ఆవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి- ఇమంశబ్దేహశబ్దౌ సన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బనౌ- న తు వ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అతో నావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవఆవర్తే జన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే- అతః *సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యవిరోధః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్న బ్రహ్మలోకగతానామిహ పునస్సర్గః న్యేత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః- ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా- తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థానేష్వసన్నిధానాదితి చాయుక్తం- అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, *ఇమాన్ లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ. ఆదిత్యే త్ర్యక్షస్య హిరణ్యగర్భస్యోత్కర్షయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగాన్ముక్తస్య తత్పారతన్త్ర్యాయోగాచ్చ ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానేసంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. *తథాహి స్థితిమాహేత్యస్య *ప్రత్యక్షేణానుమానేనేతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతి చేన్న- ఏకార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య సూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావే చ సూత్రాన్తరాణామపి కరణప్రసఙ్గాచ్చ. యది తత్సూత్రద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం- తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం. యది తల్లోకావస్థానపరం- తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్య చేహాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్మిన్మానవావర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నం- వైదికశబ్దానామనిత్యవ్యక్తివిశేషవాచిత్వశఙ్కాయాః *సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవ నిరస్తత్వేనాత్ర తచ్ఛఙ్కాయా అవిషయత్వాత్. అత ఈశ్వరపరాధీనస్య ప్రయుక్తశఙ్కైవాత్ర పరిహర్తవ్యా. సా చ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.——— (ఇతి సర్వం సమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవత్స్వరూపస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్య తేషాం సామఞ్జస్యముక్తం. ఇతిశబ్దోఽఖిలభువనేత్యాదిభాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుదాహృతశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతం చ వివక్షితం. తేషామనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేన యే ప్రమాణతర్కాః పరైః ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్రాస్త్యేవ- ఏతదనన్తర్భూతార్థో నాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసన్ధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్. ....

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౬.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

గురవే వరదార్యాయ కుర్వే
మహినమస్క్రియాం । యత్ప
దామ్బుజసేవానస్యాత్ వేదా
న్తసమ్పదమ్॥ శ్రీమతే వ్యాసవి
దుషే యతీన్ద్రాఙ్ఘ్రి రజోజు
షే। నమః కారుణ్యవపుషే మా
యావాదతమోముషే॥ వ్యా
సార్యచరణామ్బుజ యుగళం
శరణం భజే। యద్గిరాం పరిణా
మస్య ఫలం నో భాష్యవేదనమ్॥

శుద్ధపత్రిక.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧	౩	బృహ్మిత	బృంహిత
,,	౧౯	మిథో	మిథో
౨	౩౫	ఊర్థ్వ	ఊర్ధ్వ
౩	౭	ప్రఘాన	ప్రధాన
,,	,,	దీక్షః దీక్షా-	దీక్షః. దీక్షా-
౪.	౨౧	భయాచ్ఛ. సుధేవ	భయాచ్ఛ సుధేవ
౫	౨౧	శబ్దఅనన్తర్యే	శబ్దఆనన్తర్యే
,,	౨౨	వ్యాఖ్యేయా	వ్యాఖ్యేయా-
,,	,,	వ్యాఖ్యానం	వ్యాఖ్యానం.
,,	౩౩	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౩౬	త్యోఙ్కార	త్యోఙ్కార
౬	౫	స్థాపితం. బ్రహ్మ	స్థాపితం బ్రహ్మ
,,	౩౨	విభాగోథాతో	విభాగః *అథాతో
౭	౨౩	సాథన	సాధన
,,	౨౫	వధ్బృహ్మ	వద్బృహ్మ
,,	౩౨	త్తనిర్ణయా	త్తన్నిర్ణయా
,,	౩౬	పష్ట్యా	షష్ట్యా
౯	౧	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	,,	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౫	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౭	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౨౧	బ్రహ్మయతి	బృంహయతి
,,	,,	ద్బృహ్మణ	ద్బృంహణ
,,	,,	బృహ్మణ	బృంహణ
,,	౨౨	బృహ్మణత్వ	బృంహణత్వ
,,	౨౩	బృహ్మణత్వం	బృంహణత్వం
,,	౨౪	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౫	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	౩౬	త్ర్యసరేణు	త్రసరేణు
,,	౩౮	బృహత్వగుణ	బృహత్త్వగుణ
౧౦	౧౦	అన్యథా	అన్యథా
,,	,,	వైయ్యర్థ్యాత్	వైయర్థ్యాత్
,,	౨౫	వ్యాహరేణలౌకిక	వ్యాహరేణాలౌకిక
,,	౨౯	వాఖ్యేయ	వ్యాఖ్యేయ
,,	,,	జిజ్ఞానేతి	జిజ్ఞాసేతి
,,	౩౧	తత్సిధ్యర్థ	తత్సిద్ధ్యర్థ
,,	౩౬	సనన్త	సన్నన్త
,,	౩౮	సనన్తనిర్దేశో	సన్నన్తనిర్దేశో
,,	౪౦	మాక్షిపతితితతోపి	మాక్షిపతితి. తతోపి
౧౧	౫	సనన్త	సన్నన్త
,,	,,	జ్ఞాథాతా	జ్ఞాథాతో
,,	౬	ప్రథానాదితత్వానా	ప్రధానాదితత్త్వానా
,,	౧౦	వేదార్థ	వేదార్థ
,,	౨౩	గ్రస్థేన	గ్రన్థేన
,,	౨౭	ప్రబన్థ	ప్రబన్ధ
,,	౩౬	తన్యైష	తస్యైష
,,	౩౯	ద్వా *సర్వే	ద్వా. *సర్వే
౧౨	౨	బ్రూమః. అథాతో	బ్రూమః. *అథాతో

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౨	౧౦	ప్రథమమథాతో	ప్రథమం *అథాతో
,,	,,	అథవా- అథాతో	అథవా- *అథాతో
,,	౧౫	ప్రథమప్రతిజ్ఞా	ప్రథమప్రతిజ్ఞా
,,	౧౬	ప్రాథమ్యా	ప్రాథమ్యా
,,	౨౫	తత్వేనా	తత్త్వేనా
,,	౩౦	భేదః. పూర్వ	భేదః, పూర్వ
,,	౩౧	సిద్దై	సిద్ధై
,,	౩౬	జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి.*న హింస్యాత్.	జుహోతి *ఆహవనీయే జుహోతి - *న హింస్యాత్
,,	౩౭	కర్మణ్యన్. *అతో	కర్మణ్యన్ *అతో
,,	౩౮	శేషత్వం.	శేషత్వం-
౧౩	౧	శాస్త్రమథాతో	శాస్త్రం *అథాతో
,,	౨	త్యారభ్యానావృత్తి	త్యారభ్య *అనావృత్తి
,,	౩	తద్వత్ దేవతా	తద్వత్. దేవతా
,,	౨౧	మర్థాంతరా	మర్థాన్తరా
,,	౨౪	హితే. తాభ్యా	హితేతాభ్యా
,,	౨౭	జైమినే	జైమినే
,,	౨౮	తత్వబుద్ధి	తత్త్వబుద్ధి
,,	౨౯	త్యత్రనైష్ఠికా	త్యత్రనైష్ఠికా
,,	,,	భిథానాత్	భిధానాత్
,,	౩౦	శ్రద్ధ	శ్రద్ధ
౧౪	౪	సిద్ధయే	సిద్ధయే
,,	౩౧	శ్రమయోగ్య	శ్రమాయోగ్య
,,	౩౬	ప్రస్తుతా	ప్రస్తుతా
,,	౩౮	సిద్ధిః	సిద్ధిః
౧౫	౪	దితి. ప్రతి	దితిప్రతి
,,	౨౦	ఇత్యాత్తనే	ఇత్యాత్మనే
,,	౨౫	వివక్షితః	వివక్షితః
,,	౨౬	ఇత్యత్రస్వరితేత్యాది	ఇత్యత్ర*స్వరితేత్యాది
,,	౨౯	ప్రాయార్థత్వే	ప్రాయార్థత్వే
,,	౩౦	చె. స్నైవం.	చెత్. స్యైవం-*
,,	౩౨	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి
,,	౩౩	సిద్ధై	సిద్ధై
౧౬	౫	త్వా, చ్ఛ	త్వా, చ్ఛ.
,,	౭	విథి	విధి
,,	౮	నోపపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౧౦	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	౧౪	విచ్ఛెదేన	విచ్ఛేదేన
,,	౧౭	యథాబ్రీహి	యథా *బ్రీహి
,,	౨౯	ననుకర్మత్వ	ననునకర్మత్వ
,,	౩౧	ప్రసిద్ధిః	ప్రసిద్ధిః
౧౭	౧౫	*యథాగ్నే	యథా *అగ్నే
,,	౧౭	త్రిథా	త్రిధా
,,	౨౨	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	,,	స్పర్శ	స్పర్శ

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౮	రుణద్ధిజప	రుణద్ధి- జప
,,	౩౫	వత్వేన	వత్త్వేన
౧౮	౬	స్వధానపపత్త్యేవ	స్వధానుపపత్త్యైవ
,,	౭	నాథాతో	న *అథాతో
,,	౨౨	శ్రాపణస్య	శ్రావణస్య
,,	౩౭	ద్విది	ద్విధి
,,	౩౯	ఛన్దో	ఛన్దో
౧౯	౮	వినియోగః	వినియోగః.
,,	౧౧	శ్రేయ- తేతద్వత్	శ్రేయతే- తద్వత్
,,	౧౮	విత్తృపస్య	విత్త్రృపస్య
,,	౩౪	తథేత్యర్థః. చశ్చజ్ఞా	తథేత్యర్థః. చశ్చజ్ఞా
,,	౩౯	వత్వం	వత్త్వం
,,	,,	వత్వ	వత్త్వ
౨౦	౧	పరిత్య	పరీత్య
,,	౩	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౪	మితి*ప్రోదాచబ్రహ్మా యాదిత్యర్థః.బ్రహ్మా	మితి *బ్రహ్మా
,,	౫	రాద్భవ	రాద్భవ
,,	,,	నాస్వః	నాస్యః
,,	౬	సాజ్గ. వేదా	సాఙ్గవేదా
,,	౨౩	వత్వ	వత్త్వ
,,	౨౫	స్థిర	స్థిర
,,	౨౯	సపునరి	నపునరి
,,	౩౪	నచుచేతి	ననుచేతి
౨౧	౧౩	భపతి	భవతి
,,	,,	ర్బ్రిహ్మ	ర్బ్రహ్మ
,,	౧౫	తథైవ	తథైవ
,,	౧౮	సర్వా	సర్వా
,,	౨౮	భిథేయాః	భిధేయాః
,,	౩౦	ముపానితే	ముపానీతే
,,	౩౨	వైయర్థ్యం	వైయర్థ్యం
,,	౩౪	జ్ఞానమిత్యత్రాహ	జ్ఞానమిదమితీత్యయానజ్ఞాతమిత్యర్థః. అత్రకింప్రథానప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్య[త్రాహ
,,	౩౭	తమోక్తం-	తమోక్తం.
౨౨	౨	నసాహ	నతుసాహ
,,	౧౧	క్షితస్య	క్షితస్య
,,	౨౧	సముచ్చయకి.	సముచ్చయః.
,,	౨౯	పరమతి	పరమితి
,,	౩౪	ద్భావే, చప్రాప్తే	ద్భావే, ప్రాప్తే
,,	,,	దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తి	దృష్టాన్తే, దార్ష్టాన్తి
,,	౩౫	న్యైవ	న్యైవ
,,	౩౭	సిద్ధాన్తి	సిద్ధాన్తి
,,	౩౯	చ్చశబ్దతో. ర్థ	చ్చ. శబ్దతో, ర్థ
,,	౪౦	జ్ఞా	జ్ఞా
౨౩	౪	జాన	జ్ఞాన
,,	౧౩	ముభయథా	ముభయథా
,,	౧౭	వలప్పనై	వలప్పనై
,,	౨౧	థాబాధ	దాబాధ
,,	౨౫	సప్పథా	సప్పథా

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౫	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
,,	౨౯	పాశైః॥పాశైరితిపాఠాన్తరం॥	పాశైః*
,,	,,	ముచ్యతేః	ముచ్యతే
,,	౩౮	స్ఫుటా	స్ఫుటా
౨౪	౧	తమేవ	తమేవం
,,	౭	సత్యజ్ఞాన	సత్యంజ్ఞాన
,,	౯	తమవేతి-	తమేవమితి
,,	౧౨	ర్థత్వా. దతర్థో	ర్థత్వా,దతర్థో
,,	౧౬	ఫలవత్వం. శ్రుత్య	ఫలత్వం, చ. శ్రుత్య
,,	౧౭	మోక్షోపత్తౌ	మోక్షోత్పత్తౌ
,,	౨౦	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౧	వెవనం	వెదనం
,,	౨౬	వ్యాక్యేన	వాక్యేన
,,	౨౮	త్యక్తం-	త్యక్తం.
,,	,,	వికల్పః.	వికల్పః-
,,	,,	స్యాత్.	స్యాత్,*
,,	౩౨	అన్తరజ్గోపాయతామితి)	(అన్తరఙ్గోపాయతామితి)
,,	౩౪	సముచ్చయెన	సముచ్చయెన
,,	౩౬	శబ్దః	శబ్దః.
,,	౩౭	వివిదిషోత్పత్త్య	వివిదిషోత్పత్తి
౨౫	౬	వివేకశః	వివేకః
,,	౧౫	శంజ్క్యాహ	శఙ్క్యాహ
,,	౧౬	రూపాణియానిస్యుః-	రూపాణిస్యుః-
,,	,,	వాక్యారజ్ఞానో	వాక్యార్థజ్ఞానో
,,	౨౧	అర్థస్వభావాదేవ	అర్థస్వభావాదేవ
,,	౨౩	పూర్వప్రృత్తత్వం	పూర్వవృత్తత్వం
,,	౨౪	వృత్తాన్తర	వృత్తాన్తర
,,	౩౧	అపారమార్ధికం	అపారమార్థికం
,,	౩౨	బన్ధశ్చా	బన్ధశ్చా
,,	౩౩	అపారమార్ధికత్వా	అపారమార్థికత్వా
,,	౩౯	వివిదియామామితి	వివిదిషాయామితి
౨౬	౬	చిన్న	భిన్న
,,	౭	వివర్ధన	వివర్ధన
,,	౮	సంహతి	సంహరతి
,,	౧౩	ప్రతిబన్ధ	ప్రతిబద్ధ
,,	౧౭	కరణతత్వాపణే	కరణతత్త్వాపణ
౨౭	౨	లిజ్గాదిభిర్బాధక	లిఙ్గాదిభిర్బాధక
,,	౩	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ
,,	౬	జ్ఞానథాధ్యత్వా	జ్ఞానబాధ్యత్వా
,,	౨౧	ప్రసజ్గాత్	ప్రసజ్గాత్-
,,	౨౨	తథైవ	తథైవ
,,	౨౩	స్థితి	స్థితి
,,	౩౪	త్సింహ్మ	త్సిహ్మ
,,	౩౯	నివృత్త్యై	నివృత్త్యై
,,	,,	వాక్యార్థ	వాక్యార్థ
౨౮	౪	స్వజిజ్ఞాసితవ్య	స్వవిజిజ్ఞాసితవ్య
,,	౫	విద్వవిజ్ఞాయె	విద్యవిజ్ఞాయె
,,	౧౧	సామాన్యశబ్దః	సామాన్యశబ్దః.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	జైహ్వ్యాయముత్కృష్టై	జైష్ఠ్యముత్కృష్టై
,,	౩౦	కేవలోపదేశ	కెవలోపదేశ
,,	౩౭	విధిత్వనిశ్చయ	విధిత్వనిశ్చయ
౨౯	౨	సంహర	సంహార
,,	౩	యఏవంవెద	యఏవంవెద,*
,,	,,	త్యేవాపాసీత	త్యేవోపాసీత,*
,,	౪	దెవతా	దేవతా
,,	,,	స్సఇతి	స్సఇతి,
,,	౧౧	యద్వా-	యద్వా-*
,,	౧౩	వాదవత్.	వాదవత్
౩౦	౨	దౌర్బల్యా	దౌర్బల్యా
,,	,,	తయో ధహార	తయోర్దహార
,,	౭	ప్రామాణ్యాత్వాగ	ప్రామాణ్యాత్యాగ
,,	౧౦	యోగాచ్చ.	యోగాచ్చ
,,	౧౧	పృథగుపాయత్వం-	పృథగుపాయత్వం.
,,	౧౪	పశ్యతే	పశ్యతి
,,	౧౯	సముచ్చయె.	సముచ్చయే
,,	౨౫	అత స్తదేవ	అత స్తదేవ
,,	౨౮	సిద్ధి	సిద్ధి
,,	,,	తస్మాద్బ్రాహ్మణః	తస్మాద్బ్రాహ్మణః
,,	౨౯	సిద్ధత్వాత్	సిద్ధత్వాత్
,,	,,	యిష్యతే	యిష్యతే*
,,	౩౧	సత్వాత్	సత్త్వాత్
౩౧	౨	మిత్యుక్తం*	మిత్యుక్తం.*
,,	౪	స్మృతిద్దర్శనా	స్మృతిర్దర్శనా
,,	౫	స్మృతిద్దర్శనరూపా	స్మృతిర్దర్శనరూపా
,,	౧౨	వృత్యా	వృత్త్యా
,,	౧౬	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౧౯	వ్యావృత్యర్థం	వ్యావృత్త్యర్థం
,,	౨౦	వేదసముపాసనం	వెదనముపాసనం
,,	౨౧	విభిన్న	విచ్ఛిన్న
,,	౩౫	పృథివ్యాం	పృథివ్యాం
,,	,,	పృథ్వీమాత్రె	పృథ్వీమాత్రె
,,	౩౬	దర్శయతి.యమే వైష ఆత్మావృణుతెతె నైవలభ్యఇత్యుక్తమితి.	దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మావృణుతేతేనై వలభ్యఇత్యుక్తమితి)
,,	౩౮	స్వఏవాస్య.	స్వఏవాస్య
౩౨	౩	తఇతి	తఇతి*
,,	౪	ప్రియాయస్య	ప్రియాయస్య-
,,	౬	తమెవ	తమెవం
,,	౯	తత్వేన	తత్త్వేన
,,	,,	పరంతప	పరన్తప*
,,	౧౨	స్థిత్యర్థః.	స్థిత్యర్థః.*
,,	౧౬	ప్రీతిమత్వ	ప్రీతిమత్త్వ
,,	౧౭	మత్వ	మత్త్వ
,,	౨౦	నిరుపధికా	నిరవధికా
,,	౨౫	పర్యాయత్వం	పర్యాయత్వం.
,,	౩౬	బృహ్మణో	బృంహణో
,,	,,	బృహ్మణీ	బృంహణీ
,,	,,	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౩౮	వేైరిత్యనేన	వేదైరిత్యనేన
౩౩	౩	త్తదుత్పయె	త్తదుత్పత్తయే
,,	౧౨	నోపవద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౨౪	సుష్ఠేయత్వవ్య	సుష్ఠేయత్వవ్య
,,	౨౮	చశ్చజ్ఞా	చశ్శజ్ఞా
,,	౩౩	తల్లభి	తల్లబ్ధి
,,	౩౬	సముచ్చయె	సముచ్చయే
,,	,,	దర్శయతు	దర్శయితు
౩౪	౨	సత్వ	సత్త్వ
,,	౧౨	త్వాత్వికా	త్వాత్త్వికా
,,	౧౭	యేనసవికారో	యెన- సవికారో
,,	౨౧	జ్ఞాయతే.	జ్ఞాయతే.*
,,	౨౨	సాపేక్షత్వేన	సాపేక్షత్వేన*
,,	౨౮	నక్షార్థోర్థాత్సిధ్యతీతి	నక్షర్థోర్థాత్సిధ్యతీతి
,,	౩౧	ద్వైన్యం.	ద్వైన్యం
,,	౩౬	ఏవవిరోధీ.	ఏవవిరోధీ,
౩౫	౪	కర్మైవ	కర్మైవ.
,,	౬	శ్రుత్యన్తరం-	శ్రుత్యన్తరం
,,	౧౪	మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)	(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)
,,	౧౭	పన్టా	పన్థా
,,	౨౫	*నత్వేతం	నతు *ఏతం
,,	౩౧	యదనుక్తం	యదనుక్తం-
,,	౩౪	.విద్యాఞ్జంకర్మ-	విద్యాఞ్జంకర్మ.
,,	,,	పాపం, చ	పాపం, చ.
,,	౩౫	కామెచేతి ప్రతిప దంయదభిధేయం	కామేచేతి. ప్రతిపదం యదభిధేయం-
౩౬	౧	నిరోధిత్వే	విరోధిత్వే
,,	౫	యథార్థ	యథార్థ
,,	౮	పాశబ్ద	పాపశబ్ద
,,	,,	చశజ్ఞా	చశ్శజ్ఞా
,,	౧౨	తస్యాన్తరా యా	తస్యాన్తరాయా
,,	౧౮	నివృత్తి	నిమిత్త
,,	౨౮	ఉన్నిసీపాథోనిష	ఉన్నిసీపాథోనిష
,,	౩౪	వర్ధయతి	వర్ధయతి
,,	,,	దృఢప్రజ్ఞాః	దృఢప్రజ్ఞః
,,	౩౫	నరఇతిచతత్ర	నరఇతిచ. తత్ర
,,	,,	కర్షన్తి	కర్షన్తి,
,,	,,	నాశయతీతి-	నాశయతీ, తిచ
,,	౩౬	కర్మదేదతా	కర్మదేవతా
,,	౩౭	సాదధు	సాధు
,,	౩౯	ప్రకణా	ప్రకరణా
,,	౪౦	స్వోర్జ్ఞాన	స్వోర్జ్ఞాన
,,	,,	ప్రస్తు	ప్రస్తు
౩౭	౨	మపనుదతీతి	మపనుదతీతి.
,,	౯	ఇదాంనీం	ఇదానీం
,,	౧౨	యజ్ఞోదానంతపః	*యజ్ఞదానతపః
,,	,,	*యజ్ఞోదానం	యజ్ఞాదానం
,,	౨౯	సూత్రం	సూత్రం.
,,	౩౩	తత్రన్యాయై	తత్రన్యాయై
,,	౪౦	నహ్యపాత	నహ్యపాత

*

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౮	౫	వివెకస్య	వివేకస్య
,,	౬	శ్రైయసిద్ధిః	శ్రైయససిద్ధిః
,,	౮	శ్రవణౌపయి.	శ్రవణౌపయి
,,	౧౧	దుస్సంపాద్యఇతి	దుస్సమ్పాదఇతి
,,	౨౪	తదుపాదేయపతి.	తదుపాదేయమితి
,,	౨౭	మిామాంసాయా	మీమాంసయా
,,	౩౧	వివిక్షా	వివక్షా
,,	౩౨	సత్వా	సత్త్వా
,,	౩౬	రైన్యారాకాజ్ఞైర్యేణ	రైన్యారాకాజ్ఞేయేణ
,,	౩౭	విరహేవ	విరహెయాప
౩౯	౬	సూత్రస్య	సూత్రస్య.
,,	౧౭	ద్యల్పాప్తిర	ద్యల్పాప్థిర
,,	౨౭	దర్శనార్థ	దర్శనార్థ
,,	౨౮	కర్మసమృద్ధ్య	*కర్మసమృద్ధ్య
,,	౩౧	నీత్యర్థః (ఇతిన్హైతౌ)	నీత్యర్థః.ఇతిన్హైతౌ.
,,	౩౩	ప్రతిపాదితం	ప్రతిపాదితం.
,,	,,	రూపాణీతి.	రూపాణీతి
,,	౩౫	ఉభయాపేక్షయా	ఉభయాపేక్షౌయా
,,	౩౮	విద్యాజ్ఞ	విద్యాజ్ఞ
౪౦	౧౫	విరొధా	*విరోధా
,,	౧౬	పృథగాత్మా	*పృథగాత్మా
,,	౧౮	క్రియావా	*క్రియావా
,,	౨౪	తద్వైయ్యర్థ్య	తద్వైయర్థ్య
,,	౩౦	ప్రథమం.	ప్రథమం
,,	౩౧	జ్ఞాత్రాదయః	జ్ఞాతాృదయః.
,,	,,	స్వగతావా	స్వగతావా.
,,	౩౪	వెత్యవ	వేత్యేవ
,,	౩౬	మిథ్యాత్వం	మిథ్యాత్వం
,,	౩౭	ప్రకృతై	*ప్రకృతై
,,	౩౮	నేహనానాస్తి	*నేహనానాస్తి
౪౧	౧	అథ	అథ
,,	౬	పశ్యత్త	పశ్యతి
,,	౧౬	ప్రథను	ప్రథమ
,,	౧౭	ప్రపఞ్చనాత్	ప్రపఞ్చనాత్.
,,	౩౫	మెకన్యాయ	మెకవాక్యన్యాయ
౪౨	౪	*యెతు	యెతు
,,	౧౮	(వేణురస్థైరితి)	(వేణురన్ధైరితి)
,,	౨౦	శరీరాణ్యుచ్యన్తె	శరీరాణ్యుచ్యన్తె.
,,	౩౩	అభ్భక్షో	అబ్భక్షో
౪౩	౩	సత్యానాంసతామనృత	సత్యానామనృత
,,	౫	ఆనాది	అనాది
,,	౬	సుప్తో	సుప్తా
,,	౨౫	విధేత్యాదినా	విధేత్యాదినా.
,,	౩౮	వన్స్వస్తికింమహీ	*వన్స్వస్తికిం *మహీ
౪౪	౩౭	సిద్ధయె	సిద్ధయె
,,	౩౮	గ్రాహయన్తిచ *ఆ త్మేత్యేవొపాసీత	గ్రాహయన్తిచ - ఆ త్మేత్యేవోపాసీత.
౪౫	౨౦	చబాధకత్వ	బాధకత్వ
,,	౨౫	విలమ్బాభ్యాం	విలమ్బాభ్యాం
,,	౩౧	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౪౦	వత్వం	వత్త్వం

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౪౬	౧౨	బన్ధః	బన్ధః
,,	౧౩	ప్రపఞ్చః.	ప్రపఞ్చః.
,,	౧౯	ఆదిత్యో	*ఆదిత్యో
,,	౨౦	ఆదిత్యోయూపఇతి	*ఆదిత్యోయూపఇతి
,,	౨౬	ద్భాధ్యత్వం	ద్బాధ్యత్వం
,,	,,	మిత్తుృత్పత్తి	మిత్యుత్పత్తి
,,	౨౭	ప్రసర్పస్తిఆధ్వర్యం	ప్రసర్పన్తిఅధ్వర్యం
,,	౩౫	బాధిత్వే	బాధిత్వై
,,	,,	ప్రాబల్యమితి	ప్రాబల్యమితి.*
౪౭	౧౦	జతున్క్రీడ	జతుక్రీడ
,,	౨౨	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౨౬	గుణాస్సత్య	*గుణాస్సత్య
౪౮	౧	భిథేయం	భిధేయం-
,,	౨౦	తథాహి	తథాహి
,,	౨౪	ధ్విరోధి	ద్విరోధి
,,	౨౯	వత్వ	వత్త్వ
,,	౩౦	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౬	తథాపి	తథాపి
,,	౩౮	గఙ్గాపదె	గఙ్గాపదే.
,,	౪౧	నిశ్చయః	నిశ్చయః.
౪౯	౭	వావృత్త	వ్యావృత్త
,,	౧౩	ప్రతీతేరితి	ప్రతీతేరితి
,,	౩౧	తత్త్వమస్యాదీ	*తత్త్వమస్యాది
,,	౩౪	వ్యావత్తయె	వ్యావృత్తయె
,,	౪౦	ద్భావ	ద్భావ
౫౦	౪	రైకార్థ్యం	రైకార్థ్యం.
,,	౨౦	ఐక్యం.	ఐక్యం,
,,	,,	భేద	భేదస్య,
,,	౨౨	కార్థ్యేన	కార్థ్యేనచ
,,	౨౮	తమీశ్వరాణాంపర మఃమహేశ్వరం పకారణం	*తమీశ్వరాణాం పర మంమహేశ్వరం*స కారణం
౫౧	౬	వృత్తత్వాత్.	వృత్తత్వాత్
,,	౨౪	గజాపద	గఙ్గాపద
,,	౩౬	సిద్ధివలిజాదెః	సిద్ధివల్లిజాదెః
,,	౩౮	శేషస్యమాణికత్వే	శెషస్యప్రామాణికత్వే
,,	,,	తత	తత్ర
,,	౩౯	ప్రసజాత్	ప్రసఙ్గాత్
,,	,,	తతశక్తి	తత్రశక్తి
౫౨	౨౩	పరిహరతి	పరిహరతి
,,	౩౨	వ్యవహర	వ్యవహర
౫౩	౧౨	వః	వః.
,,	౨౮	(అన్యథాస్వరూప మేవస్యాత్)	అన్యథాస్వరూపమేవ స్యాత్
,,	౩౧	జాతియ్యా	జాతీయా
౫౪	౧	ననుచ.	ననుచ
,,	౩	వ్యావృత్తిః	వ్యావృత్తిః.
,,	౨౪	దూషయితి	దూషయతి
,,	౨౫	ర్థాన్తరేణాపి	ర్థాంన్తర్కేణాపి
,,	౨౯	మానస్య	మాననిరాసస్య
౫౫	౧౩	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	యఇతి	యతఇతి
,,	౨౨	తదనన్తరమితి	తదనన్తరమితి-
,,	౨౫	భావాద్దర్శి	భావాత్. దర్శి
,,	౩౦	నాస్ప్రష్టు	నాస్పృష్టు
౫౬	౩	వ్యజ్ఞక	వ్యఞ్జక
,,	౪	రూపాదివదితి	(రూపాదివదితి)
,,	౩౨	నిర్నయః	నిర్ణయః
,,	౩౪	శ్రయణం	శ్రయణం-
,,	౩౯	గ్రాహ్యం	గ్రాహ్యం-
౫౭	౧౧	దిక్తీయం	ద్వితీయం
,,	౧౪	ధర్మః	ధర్మః-
౫౮	౧	తయో	తయోః
,,	౬	యస్త్రీ	యస్త్రీ-
,,	,,	స్వత్వే	స్వత్త్వే
,,	౧౭	స్వస్మిన్స్త	స్వస్మింస్త
,,	౩౩	త్రైక్యా	త్రైక్యా,
,,	,,	భూతా	భూతా,
౫౯	౨	సర్వత్వాత్,	సర్వత్వాత్
,,	౩	ప్రతిబద్ధా	ప్రతిసంబద్ధా
,,	౧౩	కారాన్తతరా	కారాన్తరా
,,	౨౩	వికాన్తరా	వికారాన్తరా
,,	౨౪	వదితి	వదితి.
,,	౨౯	యఝ్యోతి	యజ్ఞోతి
,,	౩౮	వపుష	వపుష
,,	౩౯	దృష్టాన్త	దృష్టాన్త
౬౦	౩	కర్త్రిత్వా	కర్తృత్వా
,,	౧౦	వ్యజ్య	వ్యజ్య
,,	౧౮	(అవిక్రయఇతి)	(అవిక్రియఇతి)
,,	౨౨	నాహంఖల్విత్యాది	నాహఖల్విత్యాది
,,	౨౮	అనాత్మనఃఅహఙ్కార	అనాత్మనోఽహఙ్కార
,,	౨౯	స్య.	స్య
,,	౩౫	వ్యఞ్జకో	వ్యఞ్జకో
౬౧	౯	నాహంఖల్వయ	నాహఖల్వయ
,,	౨౩	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౬౨	౧౧	త్వాత్	త్వాత్.
,,	౧౨	ప్రాధాన్వేన	ప్రాధాన్యేన
,,	౨౧	భూతిత్వం	భూతిత్వం.
,,	౨౪	ద్యోభయనా	ద్యోభాయనా
౬౩	౨	మనుభావానాం	మనుభవానాం
,,	౩౮	వచ్ఛిన్న	వచ్ఛిన్న
౬౪	౯	సాధ్యమితి	సాధ్యమితి.
,,	౩౧	విభాగాత్	విభాగాన్.
౬౫	౧౧	ష్టేషు	పిష్టేషు
,,	౨౧	యేతేతి	యేతేతి.
,,	౨౮	మాత్ర,	మాత్రా
,,	౩౫	త్వాత్. త	త్వాత్త
,,	,,	మితిచేత్	మితిచేత్.
,,	౩౯	గ్రహాత్	గ్రహణాత్
౬౬	౧	శిష్టతా.	శిష్టతా
,,	౧౬	జ్ఞాత	జ్ఞాత
౬౬	౨౮	ఏవసం	ఏవససం
,,	౩౯	జేదా	భేదా
౬౭	౧	మిదంమంశ	మిదమంశ
,,	౩౯	నియమ్య	నియామ్య
౬౮	౧౪	శేషత్వవిషయ	శేషవిషయ
,,	౧౬	యత్వ	యస్త్వ
,,	౨౧	సత్వం	సత్త్వం
,,	౨౩	వద్రూప్రాదిరవ	వద్రూపాదివ
,,	౨౫	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౩౭	పవత్తా	పపత్తా
౬౯	౨	ప్రత్యే	ప్రత్య
,,	,,	నేని	నేనసి
,,	౭	సజ్యే	సజ్యే
,,	౨౨	యదేత్యా	యథేత్యా
,,	౨౬	ప్రతిషేధప్రసజ్య	ప్రసజ్య
,,	౩౯	విషయిత్వే	విషయత్వే
౭౦	౧౫	శేషత్వాత్.	శేషత్వాత్
౭౧	౭	సదృశస్య.	సదృశస్య
౭౨	౧	దోతయతి	ద్యోతయతి
,,	౨	నార్థత్వా	నార్థత్వా
,,	౬	వృత్తైరపార	వృత్తైః. అపార
,,	౨౫	సన్నిత్య	స్వన్నిత్య
,,	౨౮	సదనభూ	సదనుభూ
,,	౨౯	భేవా	భేదా
,,	౩౦	అత్మావా	ఆత్మావా
,,	౩౧	ద్యేతి	ధ్యేతి
,,	౩౨	పరత్వా, త్తస్య	పరత్వాత్తస్య.
,,	౩౩	*నాన్యే	నాన్యే
,,	౩౪	చ్ఛఅద్రెశ	చ్ఛ. అద్రెశ్య.
,,	,,	దృశ్యత్వా	దృశ్యత్వా
,,	౩౭	పక్షీకారే	పక్షీకారే
౭౩	౯	ర్బ్రిహ్మ	ర్బృహ్మ
,,	౧౮	రైక్య	రైక్యే
,,	౩౪	భావాత్.	భావాత్
,,	౩౬	వ్యపా	వ్యపా
,,	౩౮	వచ్ఛిన్న	వచ్ఛిన్న
,,	౪౦	ఘటోస్తి	ఘటాస్తి
౭౪	౧౨	పౌనరుక్త్యం	పౌనరుక్త్యం.
,,	౩౦	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౩౩	వ్యత్వాద	వ్యుత్పాద
,,	౪౦	వివిష్టతా	విశిష్టతా
౭౫	౧౦	స్త్రీతి	స్త్రీతి.
,,	౧౪	సమత్త్వం	సత్త్వం
,,	౨౭	త్వావస్థం	త్వాప్రమాణత్వావస్థం
,,	౩౩	నియమః-	నియమః
౭౬	౧౦	ప్రతీతిశ్చ	ప్రతీతిశ్చ
,,	౨౧	జాడ్యై	బాడ్యై
,,	౨౬	విహాయ	విహాయ
,,	,,	లబ్యై	లబ్యై
,,	౨౮	నభావో	నాభావో

పు-సం.	ప-సం	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭౬	౨౯	లిఙ్గ	లిఙ్గ
,,	౩౦	విషయా	విషయీ
,,	౩౮	జ్ఞా	జ్ఞా
౭౭	౧	ప్రతీయ	ప్రతీతంచేత్ - సంవేదన విషయోఘటాదిరపికా లానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయ
,,	౩	యంతీతి	యన్తీతి
,,	౬	మూర్ఛా	మూర్ఛా
,,	౧౫	(ఏవమేవేతి)	(ఏవమితి)
,,	౨౪	ర్విషయా	ర్విషయ
,,	౨౫	లబ్ధై	లబ్ధి
,,	౩౦	దుస్సాధనమిత్యుక్త	దుస్సాధమిత్యుక్త
,,	౩౩	ముచ్యతె	ముచ్యతే.
౭౮	౧౬	సరణ	స్మరణ
,,	౨౪	రహితావా	రహితావా.
,,	౩౨	ఇయన్త	ఇయన్తం
,,	౩౩	ఇతి	ఇతి.
,,	౪౦	యథాఘటస్య	ఘటస్య
౭౯	౧౨	తమః	*తమః
,,	౩౮	జ్ఞాత్రోః	జ్ఞాత్రోః
,,	౩౯	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
౮౦	౨	త్రైసై	త్రైస్తై
,,	౨౩	సవి	సంవి
,,	౩౦	ప్రకాశః-	ప్రకాశః.
,,	౩౬	క్షిపె	క్షేపే
,,	,,	దిత్వా	దితత్వా
,,	౩౮	నిద్దేశో	నిర్దేశో
,,	౩౯	త్యర్థః	త్యర్థః.
,,	,,	అయహమర్థః	అయమర్థః
౮౧	౧	వ్యవహరా	వ్యవహారా
,,	౫	రత్వం	రత్వం,
,,	,,	నిరోధా	నిరోధా,
౮౨	౨	అత్మా	ఆత్మా
,,	౨౪	స్వత	స్వత
,,	౩౨	యుష్మ	*యుష్మ
,,	౩౩	నిపుణశ్శబ్దో	నిపుణః *శబ్దో
,,	౩౪	త్వాద్ధేతౌ	త్వాత్. హేతౌ
,,	౩౮	ప్రమాణ్యం	ప్రామాణ్యం
౮౩	౪	జ్ఞోత	జ్ఞోత
,,	౩౨	శజ్ఞ్యాహ	శజ్ఞ్యాహ
౮౪	౧	ప్రభయా	స్వప్రభయా
,,	౩	త్త్వాచ్చ.	త్త్వాచ్చ
,,	,,	ధర్మ్యాత్	ధర్మ్యాత్.
౮౫	౫	తృజ్ప్రిమః	తృజ్ప్రిమః.
,,	౧౨	ఉద్యంతం	*ఉద్యన్తం
,,	౨౦	యవ	యవి
,,	౩౯	పుష్కల	పుష్కల
౮౬	౧౬	దార్ష్టాన్తి	దార్ష్టాన్తి
,,	౩౧	జ్ఞానత్వ	జ్ఞానత్వ
,,	౩౨	ప్రసజ్ఞాత్	ప్రసఙ్గాత్

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౮౭	౧౫	యూజ్ఞా	యూవాజ్ఞా
,,	౨౩	పగమాత్.	పగమాత్
,,	౨౮	ముక్తంపరపక్షే.	ముక్తం. పరపక్షే
,,	౨౯	వాద్దూషణా	వాత్. దూషణా
,,	౩౯	ఉతజ్ఞా	ఉతజ్ఞా
,,	,,	స్తసాదితి	స్తస్మాదితి
,,	,,	ఇహస్వాత్మా	ఇహస్వాత్మా
౮౮	౧౬	స్వపక్షేఽనాత్మ	స్వపక్షే- అనాత్మ
,,	౨౬	ధికణ్యం	ధికరణ్యం
,,	౩౮	దాదృశా	తాదృశా
౮౯	౩౪	న్త్యాద్రిది	న్త్యాది
౯౦	౧	నిత్వత్వం	నిత్యత్వం
,,	౩౫	ఉతాపార	ఉతాపర
౯౧	౩	ఆదర్శావదివ	ఆదర్శాదివ
,,	౪	శాన్తాగార	శాన్తాజ్ఞార
,,	౧౨	త్వాభ్యుపగమాత్	త్వాభ్యుపగమాత్
,,	౧౩	నసంభవతి	సమ్భవతి
,,	౧౭	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౧౯	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః
,,	౨౨	జ్ఞాతృ	జ్ఞాతృ
,,	౨౨	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౨౩	జ్ఞాతృత్వస్య	జ్ఞాతృత్వస్య
,,	౨౫	దర్శనార్థం	ప్రదర్శనార్థం
,,	౨౭	అనుదితానస్తమిత స్వరూపప్రకాశం	(అనుదితా నస్తమిత స్వరూపప్రకాశం)
,,	౩౦	సుభ్యుపగమే	నభ్యుపగమే
,,	౩౩	వజ్ఞ్య	వ్యజ్ఞ్య
,,	౩౭	ఇత్యత్రాపేక్షా	ఇత్యపెక్షా
౯౨	౧	అనుభపాన్తరా	అనుభవాన్తరా
,,	౮	పోద్యత్వా	పనోద్యత్వా
,,	౨౪	చానునుపపన్న	చానుపపన్న
,,	౨౫	కర్మృ	కర్తృ
,,	౩౬	త్వాభావాత్	త్వాభావాత్.
,,	౩౮	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
౯౪	౮	నాహం	నాహ
,,	౨౧	స్సుషుప్తా	స్సుషుప్తా
,,	౨౮	సిద్ధే	సిద్ధే,
౯౬	౧౫	యథా.	యథా
,,	౧౭	నాహం	నాహ
౯౭	౧౧	తేషామహం	*తేషామహాహం
౯౮	౨౫	హేతురహంకారః	హేతుః. అహంకారః-
౯౯	౧౭	మితి	మితి.
,,	౩౨	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౧౦౦	౯	పురుషాగో	పురుషాన్తరాగో
,,	౧౫	గమ్యతఇత్య	గమయతీత్య
,,	౨౨	భజ్ఞః	భఙ్గః
,,	౩౬	విరుద్ధః-	విరుద్ధః.
౧౦౨	౧౨	ఉత్జ్ఞాన	ఉతజ్ఞాన
౧౦౩	౯	వస్థా	వస్థా
,,	౪౦	జ్ఞానే	జ్ఞానే-

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౦౪	౧	త్యాచ్ఛా	త్యాచ్ఛా
,,	౧౩	గగనకుసుమవదితి	(గగనకుసుమవదితి)
౧౦౫	౩	యెనా	*యెనా
,,	౧౪	వైయ్యర్థ్యం	వైయర్థ్యం-
,,	౩౯	సోమ్యేవం	సౌమ్యేవం
౧౦౬	౨౦	శనేతు	సనేతు
,,	౩౯	పుత్రం	పుత్రం
౧౦౭	౨౬	ప్రసజ్ఞా	ప్రసజ్ఞా,
౧౦౯	౩౩	మవర్జనీయ	మవర్జనీయ
౧౧౦	౨౬	జ్ఞాతు	జ్ఞాతు
౧౧౨	౧౩	ప్రప	ప్రవ
,,	౧౬	రూపాధి	రుపాధి
,,	౧౮	నరాస్య	పరాస్య
,,	౩౪	అశీర్వాద	ఆశీర్వాద
౧౧౩	౭	సంహృత	సంహార
,,	౧౦	జైమిని	జైమిని
,,	౨౪	నితి	నితితి
౧౧౪	౧౦	రమ్మతె	రంసమతె
,,	౨౬	మిత్యర్కః	మిత్యర్థః
,,	౨౮	జ్ఞానం చోపాసనా త్మకమితి	(జ్ఞానంచోపాసనా త్మకమితి)
,,	౪౦	పేతూయాం	పేతూయాం
౧౧౫	౯	బహుథా	బహుధా
,,	౨౦	త్రాది	త్రాతిది
,,	౨౪	తన్త్రివత్	తన్త్రిత్వవత్
,,	౩౦	థేత్యుక్తం	థేత్యుక్తం
౧౧౬	౧౪	యోర్నియా	యోః. నియా
,,	౨౦	*నసవెద	నసవెద
,,	,,	తేత్యై	తెతి. ఐ
,,	౨౧	నార్థత్వం.	నార్థత్వం
,,	,,	ధ్యానేన	ధ్యానే
,,	౨౭	నిర్వాహణా	నిర్వాహణా
౧౧౭	౩	చేతి	చేతి.
,,	౬	విత్తైక్య	విద్వైక్య
,,	౯	భేధః	భేదః
౧౧౮	౮	యోగాదతోవిషయ	యోగాద్విషయ
,,	౨౪	ఉపాకస్య	ఉపాసకస్య
౧౧౯	౩౧	కదాచనేతి	*కదాచనేతి
౧౨౧	౧	లేశో	లేశా
౧౨౨	౧	*సంభర్త్రేతి	సంభర్త్రేతి
,,	౩	*వసన్తి	వసన్తి
౧౨౩	౩౧	త్యాదిత్వ	త్యాదిత్వ
,,	౩౩	సిద్ధ్యైవ	సిద్ధైవ
౧౨౫	౪	ప్రథానం	ప్రధానం
,,	౨౧	ప్రయోగానుసా	ప్రయోగాను
,,	౨౬	దనురోథే	దనురోధే
౧౨౭	౨౨	భ్యధికః	భ్యధికః
౧౨౮	౨౩	శజ్ఞా	శజ్ఞా
,,	౩౭	శజ్ఞా	శజ్ఞా

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౨౯	౧	జిజ్ఞా	జిజ్ఞా
,,	౧౩	పురాణ	పురాణ
,,	౧౭	సిద్ధఇతి	సిద్ధఇతి
,,	౨౩	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౨	ప్రతిరిష్య	ప్రతరిష్య
౧౩౦	౭	సాత్వికె	సాత్త్వికే
౧౩౧	౧౦	లైజైచ	లైజేచ
,,	,,	ద్వితీయ్యో	ద్వితీయె
,,	౨౯	జగద్ధాతా	జగద్ధాతా
,,	౪౦	బాధక	బాధక
౧౩౨	౧౧	నజ్ఞాన	నజ్ఞాన
,,	౧౮	పంఞ్చమీ	పఞ్చమీ
౧౩౩	౨	వైయ్య	వైయ
౧౩౪	౧౫	విథాః	విథాః
,,	౨౭	పురుషావ్యక్త	పురుషవ్యక్త
౧౩౫	౧౮	పురుషవ్యక్త	పురుషవ్యక్త
,,	,,	పురుషః	పురుషః
౧౩౭	౩౨	ప్రథానః	ప్రధానః
౧౩౮	౮	రస్థ్రి	రస్ధ్రి
,,	౧౧	నీయః	నీయః.
,,	౧౮	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః
,,	౩౧	షడ్జాది	షడ్జాది
౧౩౯	౨౬	లక్ష్యోనాహం	లక్ష్యోణాహం
౧౪౦	౭	నశ్నత్వా	నశ్నత్త్వా
,,	౨౦	జత్తు	జన్తు
,,	౩౪	విశేణం	విశేషణం
౧౪౧	౩౦	రంభ	రమ్భ
౧౪౨	౧౨	ర్దశ్న	ర్దర్శ
,,	౩౧	అతస్వ్యమ్య	అతస్వామ్య
౧౪౪	౨౫	తృప్తిషీణా	తృప్తిషీణా
,,	౨౭	*అయంచ	అయంచ*
,,	౩౪	జంతుషు	జన్తుషు
౧౪౫	౮	వొక్తం	వొక్తం.
,,	౨౩	పున	పున
౧౪౬	౩	త్సత్వం	త్సత్త్వం
,,	౨౧	రంభే	రమ్భే
,,	౨౪	శజ్ఞా	శజ్ఞా
౧౪౮	౮	కల్చనె	కల్పనే
,,	౨౩	వచ్ఛిన్నా	వచ్ఛిన్నా
,,	౩౪	ష్వల్వా	ష్వల్పా
౧౪౯	౧౬	ఏతథి	ఏతదథి
,,	౩౭	తస్స్వప్నా	తస్వాప్నా
,,	౪౦	బాథో	బాధో
౧౫౦	౫	పాధ్యా, సో	పాధ్యాసో.
,,	౨౩	రూపజ్ఞాన	రూపాజ్ఞాన
౧౫౧	౫	స్మథర్థ	స్మదర్థ
,,	౨౦	థర్థ	దర్థ
౧౫౪	౨౦	స్వాభిమతః	స్వాభిమతః,
,,	౨౨	మంగీ	మఙ్గీ
,,	౨౮	థై	ధై.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౬	౧౫	ధిషాన	ధిష్ఠాన
౧౬౪	౧౪	వాచ్య	వాచ్యత్వ
౨౧౫	౨౮	గమానా	గమనా
౨౧౮	౧౯	బహ్మణా	బ్రహ్మణ
౨౫౬	౬	ల్యుటోర్బహు	ల్యుటోబహు
౨౪౯	౪	విధానాత్ త్వాద్ గెవ	విధానాత్వాద్గెవ
౨౮౯	౨౫	జోతి	జ్యోతి
౩౧౮	౧౦	నహి	నహి
౩౩౨	౩౨	బ్రహ్మ	బ్రహ్మైవ
౩౮౪	౧౫	స్రష్టు	స్రష్టృ
౩౯౧	౨౫	విరోధాదృష్ట	విరోధాదదృష్ట
౩౯౯	౩౧	ముక్తాత్మస్య	ముక్తాత్మన్య
౪౦౯	౯	కీర్త్యతే	కీర్త్యన్తే
౪౧౩	౨౨	ప్రధాన్య	ప్రాధాన్య
౪౨౦	౧౦	విద్వాన్బ్రహ	విద్వాన్బ్రహ్మ
,,	౩౩	తస్మిప్రతి	తస్మిన్ప్రతి
౪౨౨	౩౮	షష్ఠన్త	షష్ఠ్యన్త
౪౨౮	౩౯	కర్రాప్త	కర్మాప్ర
౪౨౯	౧౨	షపురు	పురుష
,,	౩౪	కర్త్య	కర్తృ
౪౩౦	౧౦	అథాస్మిన్నాప్తి ణ	అథాస్మిన్నాప్తిణ
౪౫౨	౩౨	ఇష్యామ	ఋష్యామ
౪౫౪	౩	త్రయాణ	త్రయాణా
,,	౪౧	నైవ్యవ	నైవ్వవ
౪౫౪	౩౪	ప్రదర్దనో	ప్రతర్దనో
౪౪౪	౨౧	వాఖ్యాన	వ్యాఖ్యాన
౪౮౫	౩౪	అతో౽పి	అతో౽వ
౪౯౦	౯	కాకర	కారక
,,	౩౪	కిమత	కిమత్ర
౫౦౪	౨౨	బ్రహ్మణో	ద్విబ్రహ్మణో
౫౧౧	౯	తేషాంమిదం	తేషామిదం
౫౧౩	౨౪	తద్వబ్రహ్మణో	తద్వద్బ్రహ్మణో
౫౬౨	౪౧	తుల	తుల్య
౫౬౪	౨౦	ఉతి	ఇతి

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౫౭౨	౨౩	వాయుర్జోతి	వాయుర్జ్యోతి
౫౭౫	౩౯	నేతినేతి	నే నేతి
౫౭౮	౩౧	మపుష్టవే	వపుష్టవే
౫౮౩	౧౬	వివిశేషే	విశేషే
౫౮౪	౨౮	దితివచనం	దివచనం
౫౯౬	౨౩	త్యధ్యస	త్యధ్యస్త
,,	౩౪	క క	కద్రైక
,,	౩౬	ణా న్త	ణా స్తరె
౫౯౯	౧౪	తత్వాద్	త్రత్వాద్
౬౦౬	౨౪	దశిష్ట	దవష్ట
౬౧౫	౫	మన్త్రప్రాణో నూ త్ప్రాంమతి	మన్త్రంప్రాణో నూ త్ప్రాంమతి
౬౧౪	౧౪	బాహ్మ	బ్రాహ్మ
,,	౩౫	సుసుపపన్నః	సుపపన్నః
౬౨౦	౩౮	పుచ్యతే	వ్యుచ్యేతే
౬౩౯	౧౩	పృథపృథ	పృథక్పృథ
,,	౧౬	వర్తమనో	వర్తమానో
౬౪౪	౨	కించిత త్త్వ	కించిత్త్వత్త్వ
,,	౧౬	నామాన్యా	సామాన్యా
౬౪౯	౧	అధ్యస	అధ్యస్త
౬౫౬	౨౪	యాజ్ఞో	యాజ్ఞో
,,	౩౦	తలసిద్ధ	తత్రసిద్ధ
౬౬౧	౧౬	తతోప్య	తతోప్యప
,,	౨౦	తసద్భవతి	సతద్భవతి
౬౮౪	౨	పాణ్డిత్యనిర్విద్యం	పాణ్డిత్యంనిర్విద్య
,,	౨౪	అస్తీ, తి	అసీ, తి
౬౯౩	౩౪	కృత్వను	క్రత్వను
౭౯౮	౨౮	శజ్ఞయాస్సజ్జతి	శజ్ఞయాసజ్జతి
౭౦౪	౨	బ్రహ్మస్సంస్థో	బ్రహ్మసంస్థో
౭౨౦	౧౪	శక్తైసర్వా	శక్తైస్సర్వా
౭౨౩	౫	ద్బాహ్మణో	ద్వాబ్రహ్మణో
౭౨౮	౧౦	శక్యః-స్య	శక్యః-
౭౩౧	౩౪	ఉతేహా౽వా	ఉతేహావా
౭౩౩	౧౫	ఫలమతి	ఫలమత
౭౩౮	౨౯	రుక్సామ	ఋక్సామ